## EBU ISHAK ES-SÂTIBÎ:

Adi: ibrahim b. Musa b. Muhammed'dir. Es-sâtibî dîye meshur olmustur. Endülüs'tü ve girnata'dandir. Mâliki mezhebine mensuptur. Hafiz ve büyük bir mücîehid, iisûlcü, müfessir, muhaddis, fakih, dil bilgini... Kisaca çok yönlü bir âlimdi. Öbür taraftan verâ' sahibi, sâlih, zâhid, sünnî bir zatti. Arapça'yi ve diger ilimleri zamaninin büyük âlimlerinden almistir. Bunlar içerisinde ibnu' l-fahhâr el-elbîrî, ebu'l-kâstm es-sebtî, ebu ali et-telemsâriî, gibi seçkin simalar vardir. Çok degerli teliflerde bulunmustur. Bunlar içerisinde en degerlileri sunlardir: el-muvâfakât (dört cilt, elinizdeki bu eser), i'tisâm (iki cilt), el-mecâlis (imam buhârî'nin sahih'i/jin "kitâbu'l-büyû" kismi üzerine yazdigi serh), el-ifâdât ve'1-insâdât (edebiyata dairdir), unvânu'l-ittifak fî ilmi'l-istikâk, nahiv üzerine yazdigi bes büyük ciltlik el-makâsidu's-sâfiye fî serhi hulâsati'l-kâfiye. H. 790 - m. 1388 tarihinde, saban'in sekizinde sali günü hakk'in rahmetine kavusmustur.

## KITAP HAKKINDA (HATIRALAR, DÜSÜNCELER)

Istanbul yüksek islâm enstitüsünde talebe iken hocalarimizdan merhum celal hoca, bir sohbetinde seyyid beyinfikih usûlü kitabindan övgü ile bahsetmis, sahaflarda bulamadigi bu kitabi, yüklüce bir para ödeyerek bir hattata, süleymaniye kütüphanesinde mevcut bir nüshadan istinsah ettirdigini söylemisti. O günden sonra biz de bu kitabin pesine düsmüs, so-nunda ele geçirmis ve okumaya baslamistik. Seyyid bey, kitabin giris kis-minda belli basli fikih usûlü kitaplarini degerlendirirken, sira el-muvâ-

fakât'a gelince sunlari yazmisti:

"bu kitap yenilikçi (müceddidane) bir metodla yazilmis, gayet güzel, yukarida adlan geçen usûl kitaplarinda bulunmayan, zamanimiz için çok önemli bahisleri içine almis bir kitaptir. Sâtibî bu eseriyle, fikih usûlü ilminde asil incelenmesi gereken meselelerin hangileri oldugunu göstermek istemis ve ilmin pesine düsmesi gereken hedefe yönelmistir. Fakat, yukarida da söyledigim gibi, bizim dogu âlimlerinin sonradan gelenleri, sâtibî'nin tuttugu yolu takip etmemis, bilâkis isi lâfiz ve cedel kavgasina dökmüs olduklarindan, onun açtigi çigin genisletecek kimse ortaya çikmamistir." (ist.1333, s. 60)

Bu satirlari okuduktan sonra el-muvâfakât'in pesine düsmemek mümkün olmazdi.sahaflarda buldugum, kazan'da basilmis birinci cildin basindaki mûsâ cârullah'a ait tanitma yazisi kitaba olan istiyakimi daha da arttirdi.[1] bir seyahatimde ankara ilahiyat fakültesine ugramistim, orada bir agabey hocanin kütüphanesinde, elinizdeki tercümeye esas teskil eden el-muvâfakât baskisini gördüm, hocaya rica ederek kitabi satin aldim. O günkü sevincimi anlatamam. Dört cilt olan kitabin son cildini bitirdigim zaman tarih atmisim: 24 temmuz 1961. Buna göre bu sevgili dost ile tanismamizin üzerinden yaklasik otuz yil geçmis bulunuyor.

Usûlü'1-fikh ilmi dalinda bir çok eser verilmistir. Bunlar içinden sâfi'f -nin er-risâle'si, gazzâlfnin el-müstasfâ'si, sadru's-serî'a'nin et-tavzîh'i, ibnu'l-kayyim'in riâmul-muvakki'm'i, sâtibî'nin el-muvâfakât'i

Ve sevkânî'nin irsâdul-fuhûl'ü binanin temel taslari gibi eserlerdir. Islâm ilimlerinde ve özellikle fikih usûlü'nde derinlesmek isteyenlerin bu kitaplardan müstagni kalmalari düsünülemez. Ancak el-muvâfakât'in bir özelligi onu sahasinda tek kitap haline getirmektedir; bu da,"mekâsidu's-se-rî'a"ya verdigi genis yerdir. Mekâsidu's-serî'a dinin güttügü, gözettigi gayeler, maksatlar demektir. Allah teâlâ peygamberleri vasitasiyla kullarina "iman, ibadet ve hayat nizami" gönderiyor. Bu nizami olusturan bilgiler istekler ve kaideler yalnizca Allah'a kulluk etmeye, imtihani kazanmaya mi yaramaktadir, yoksa Allah bunlarin, insanlara dünyada da bir takim faydalari dokunmasini mi istemistir. Eger ikinci ihtimal vâki ise, dinî hükümlerin faydalarindan, karsiladiklari ihtiyaçlardan söz etmek yerinde olacaktir. Iste sâtibî, kitabinin bir cildini bu konuyu ayirmakta, baska kitaplarda birkaç sayfaya sigdirilan "hükümlerin gayelerini, dinin maksatlarim" bu genislikte ve derinlikte ele alip incelemektedir. Kitaba deger kazandiran diger özelliklerden bazilarini söyle siralamak mümkündür:

1. yazar mâliki mezhebine mensup bulundugu halde, mezhep taassubundan uzak, edepli ve uzlastirici bir yol takip etmis. Nitekim kitabina önce "et-ta'rîf bi-esrâri't-teklif: yükümlülügün sirlarinin bilgisi" adini

koymak istemis, sonra bir rüya üzerine bunu degistirmis, kitabinda mâliki mezhebi ile hanefî mezhebini uzlastirmayi hedef aldigi için "uzlasilar, anlasmalar" mânasinda el-muvâfakât ismini tercih etmistir. Kitabin sonlarina dogru "ihtilafli konularda tercih" meselesini islerken fikihçilara, birbirine karsi edepli ve hosgörülü olmayi tavsiye etmekte ve aksi davranisin giderek katila-san, taassuba düsen nesiller, taraftarlar yetismesine sebep olacagini, bunun ise dinin yasakladigi tefrika ve bölünmeyi getirecegini etkili cümlelerle ifade etmektedir. Taklit ve taassupla ilgili su sözleri onun ilmî kisiligine isik tutmaktadir:

"...takva elbisesini kendine bir siar kil, insafi elden birakma, hakki aramak mezhebin, hakki ehline teslim etmek prensibin olsun...taassup pinarindan sakin içme, konunun hakikati anlasildiginda onu kabul edip teslim olmaktan çekinme..." (tercüme, s.18-19).

2. Sâtibî'ye göre "ilimden maksat Allah'a kullukta bulunmadan baska birsey degildir."Ser'î hükümlerin dünya hayatinda da faydayi hedefledigi konusu kesin delillerle sabittir.

"...seriat ilmi pek daginik ve çesitli türden olan cüz'iyyatm genel ve kapsamli bir sekilde istikraya tâbi tutulmasi neticesinde elde edilmekte ve neticede akilda, bidüziye (muttarit), genel ve sabit, degismez, hep hakim konumda genel prensiplerden olusan bir mecmua vücuda gelmektedir.

Bu satirlardan anlasilan odur ki, sâtibfye göre bir bilgiye kesingözüyle bakabilmek için onu ilmî metodlarla (burada tam istikra metoduile)eldeetmekgerekmektedir. Ve kendisi, bukitapta ele aldigi ser'î maksatlari iste bu metodla ortaya çikarmistir.

3. Müellif bu eserinde, siradan bütün insanlari ilgilendiren dînî hükümlerin kaynaklari ve gayelerini arastirirken, yorumlarini yaparken tasavvufun inceleme konusuna giren seyir ve sülük (manevî ve ahlâkî egitim) yoluyla farklilasmis Allah kullarinin hal ve yükümlülükleri üzerinde de durmus, bunlarin genellestirilmesine karsi çikmakla beraber islâm bütünü içindeki mümtaz yerlerini tescil ve tesbit etmistir.

4. Sâtibî, felsefe meslegine mensup bazi âlimlerin yaptiklari gibi akla öncelik vererek naslari -zahirleri ile almak ve anlamak mümkün oldugu halde- te'vil ve gerçek mânâlarindan saptirma yoluna gitmemis, nakle (kesin ve açik nakle) öncelik vermistir:

"ser'î meselelerde...nakil öne almir ve metbû (kendisine uyulan) kilinir, akil ise geri alinir ve tâbi kabul edilir. Inceleme ve sonuca varma konusunda akil ancak naklin müsâadesi ölçüsünde katkida bulunur..."(s.78 )

El-muvâfakât'in saymakla bitmez güzellikleri ve faydali yönleri sebebiyle hep türkçemize kazandirilmasini istemis ve ilgili dostlara tavsiye

etmisimdir. Bu arzumun, hem tercüme, hem de kitaplastirma bakimlarindan en güzel bir sekilde gerçeklesmesi benim için mutluluk sebebi olmustur. Degisik cümle yapilan, üslûbu, mantigi ile el-muvâfakât gibi anlasilmasi, hele hele türkçeye aktarilmasi oldukça zor olan bir kitabi basari ile tercümeye muvaffak oldugu için mehmed erdogan'i candan tebrik ediyor, daha nice çalismalarini bekliyorum. Sahasinda erisilmez bir seviyeyi temsil eden bu eserin tercüme ve nesri için elinden geleni geri koymayan yayincilara da tesekkür ediyor, sa'ylerinin meskûr, amellerinin makbul olmasini mevlâdan niyaz eyliyorum.

Doç. Dr. Hayreddin karaman

## Mütercimin Onsozu

Elinizdeki bu degerli eserin günyüziine çikmasina bizleri muvaffak kilan Allah'a sonsuz hamd ve senalar eder, o'nun pâk seriatinin teb-ligcisi, yorumcusu ve örnek tatbikatçisi olan sevgili peygamberimiz hz. Muhammed'e salât ve selâm eder, o'nun nurlu yolundan giden ve kutsal emâneti kendisinden sonra gelenlere ulastiran âl ve ashabini, tabiîn neslini, güzellikle onlarin yolundan gidenleri, ümmetin büyük müctehid imamlarini, bütün insanligin dünya ve âhiret seâdetine kefil olan islâm seriatinin yüceltilmesi ve yenilenmesi için kafa yoran tüm islâm âlim ve düsünürlerini rahmetle anarim. Keza rabbimizden, bizleri de islâm'i ve onun yüce degerlerini hayata yeniden hâkim kilabilecek bir neslin iman, ilim, irfan ve cihad erleri kilmasini niyaz ederim.

Daha önceleri çesitli hocalarimizdan övgüsünü isittigim sâtibî'nin el-muvâfakât adli eserinin içerigini gerçek anlamda doktora ögrenciligim si-rasinda degerli hocam hayreddin karaman'in derslerinde okudugumuz ve daha sonra da islam hukuk felsefesi adiyla tercüme ettigimiz m. Tâhir b. Asûr'un eseri vasitasiyla ögrenmistim. Daha sonra "ahkâmin degismesi" adli doktora tezimin temel kaynaklarindan biri olmasi hasebiyle de ya-kindan incelemis ve böylece eseri daha da iyi tanimistim.

Doktora çalismalarimi tamamladiktan sonra degerli arkadasim dr. Ilhan kutluer'in iz yayincilik adina eserin tarafimdan tercüme edilmesi teklifini büyük bir memnuniyet ve cesaretle kabul ettim. Memnuniyetle kabul ettim; çünkü, hakikaten bu eserin türk okuyucularina bir an evvel ka-zandirilmasinin zaruretine inaniyordum. Cesaretle diyorum, çünkü önümde büyük badireler oldugunu biliyordum. Söyle ki:

Her seyden önce eser, fevkalâde yüksek bir bilgi düzeyine sahip insanlara hitap ediyordu. Müellif eserini alisilagelmis klâsik usûl kitaplari tarzinda kaleme almamis, basta usûl ilmi olmak üzere diger ser'î ve aklî ilimlerde islenilmis ve sonuca ulasilmis konulari esas alarak bunlarin üzerine eserini

bina etmeyi prensip edinmisti. Eser dört cilt halinde mufassal olmasina ragmen, onun belirttigimiz bu özelligi hemen hemen her ilme müracaatta bulunmayi gerekli kilmistir. Haliyle bu, çalismamizi zorlastiran ve yavaslatan bir etken olmustur.

Eserin daha önce birkaç baskisi yapilmis olmakla birlikte, tercümemize esas aldigimiz a. Diraz nesri de dahil bizim anladigimiz mânâda hadisler tahric edilmemisti. Tercümemizde âyet numaralari tesbit edilmis, hadisler de tahric edilmistir. Müellifin pek çok hadis kullanmasina ragmen, hemen hemen bütün hadislerini concordance araciligi ile kütüb-i tis'a (dokuz temel hadis kitabi) içerisinde bulabilmemiz, saniriz kudretli müellifimizin kaynak anlayisinin zikre deger bir göstergesi olmalidir. Âyet ve hadislerin yerlerini belirten dipnotlarda mütercim tarafindan konuldugunu gösteren rumuzu kullanilmamistir.

Yaptigimiz en önemli katkilardan biri de kullanilan kavramlarin genelde dipnotlarda açiklan masi dir. Bu tür tarafimizdan yapilan tarif ve açik-lamalari rumuzu ile nâsir'in dipnotlarindan ayirmis bulunuyoruz.

Nâsir'in tamamen lafzî olan ve mânânin açiklanmasina yönelik bazi dipnotlarim metne kaydirdik.

Uzun cümleleri yer yer bendlere ayirarak anlasilmasini kolaylastirdik. Dil olarak mümkün mertebe sade bir dil kullanmaya çalistik. Ancak konunun agirligi ve ifade kisirligi gibi zor durumlarda kaldigimizda eski kelimeleri de kullanmada bir sakinca görmedik. Istilahlari korumaya özen göstermekle birlikte açiklamalarda bulunduk.

Bütün bunlardan sonra, takdir degerli okuyucularimizin olmakla birlikte, öyle saniyoruz ki-, eserin türkçesi, arapça orijinalinde bulunan ve nasir diraz'inhakli olarak belirttigi zorluklardan büyük ölçüde arinmis oldu.

Bütün ser'î ilimlere yönelik bir özelestiri içermesi ve islâmî literatür içerisinde kendi ifadesiyle "dürüst mânâsinda tek usûl-i fikih" diye niteledigi muvâf akât'm ilmî degerini çok iyi tanitmasi açisindan kazan müftüsü musa carullah tarafindan kaleme alman çok degerli buldugum biryaziyi da sadelestirerek degerli okuyucularimizin istifadesine sundum. Umarim ki bu yazi, üzerinden yaklasik bir asir geçmesine ragmen üzüntüyle belirtmek gerekir ki istenilen dogrultuda hâlâ yeterli adimlarin atilmadigini göster-meye yarayacaktir. Musa carullah'in bu degerli eserin nesri ile gerçek an-lamda usûle bir adim ya da kapi araladigini ifade ettigi gibi, biz de onu türkçe'ye kazandirmak suretiyle gösterilen hedefe dogru bir adim attigimiza ya da bir kapi araladigimiza inaniyoruz. Bu vesileyle kendimizi mutlu hissediyoruz.

Özellikle diger üç cildin daha muntazam, daha kusursuz çikabilmesi için

degerli okuyucularimizdan yapici tenkitlerini bekler, tesvik ve yardimlari için hocalarimiza tesekkür ederim.

Burada ayrica bir sunus yazisiyla bu çalismamizi da destekleyen degerli hocamiz doç. Dr. Hayreddin karaman'a, bu cildin tercümesini okuyarak degerli katkilardabulunanebubekireroglu ile arkadasim ilhan kutlu-er'e, eserin basimim üstlenen îz yaymcihk'a, bütün okuyucularimiza tesekkür eder; eserin degerli müellifine Allah'tan rahmet dilerim.

Basari ancak Allah'tandir.

Dr. Mehmet erdogan

Agustos, 1990 istanbul[2]

## MÜELLIFIN HAYATI
## Sâtibî
## (ö. 790 = 1388)

Adi: ibrahim b. Musa b. Muhammed'dir. El-lahmî el-girnâtâ nisbesi bulunmaktadir. Künyesi ebû ishak olan müellifimiz, es-sâtibî diye meshur olmustur. Endülüs'lü ve girnata'dandir. Mâliki mezhebine mensuptur.

Müellifimiz hafiz ve büyük bir müctehid, usûlcü, müfessir, muhaddia fakih, dil bilgini... Kisaca çok yönlü bir âlimdi. Öbür taraftan verâ1 sahibi, sâlih, zâhid, sünnî bir zatti.

Arapça'yi ve diger ilimleri zamaninin büyük âlimlerinden almistir. Bunlar içerisinde ibnu'l-fahhâr el-elbîrî, ebu'l-kâsim es-sebtî, ebu ali et-telpmsânî, ebu abdillah el-mukrî, ebu saîd b. Lübb, ibn merzûk, ebu ali mansûr b. Muhammed, ebu abdillah el-belensî... Gibi seçkin simalar vardir.

Sâtibî, çalismis, akranlari arasinda yükselmis ve büyük imamlar arasina girmistir. Pek çok meseleyi zamaninin önde gelen âlimleriyle müzakerede bulunmustur. Ilim tahsilinde hep ilk kaynaklara itimad eder ve bunun ilim tahsili için gerekli görürdü.

Müellifimiz çok degerli teliflerde bulunmustur. Bunlar içerisinde en degerlileri sunlardir: el-muvâfakât (dört cilt, elinizdeki bu eser), ptisâm (iki cilt), el-mecâlis (imam buhârî'nin sahih'inin "kitâbu'1-büyû" kismi üzerine yazdigi serh), el-ifâdât ve'1-insâdât (edebiyata dairdir), unvâ-nu'1-ittifâk fî ümi'l-istikâk, nahiv üzerine yazdigi bes büyük ciltlik el-makâsidu's-sâfîye fi serhi hulâsati'l-kâfiye.

Kendisinden de, meshur imam ebu yahya b. Âsim ve kardesi kadi ebu bekir b. Asim gibi pek çoklari istifade etmistir.

H. 790-m. 1388tarihinde saban'msekizinde sali günühakk'inrahmetine kavusmustur. [3]

## "EL-MUVÂFAKÂT" NESRINE AIT BIR-IKI SÖZ

Islâmî ilimler tarihine dikkatlice ve tarafsiz bir gözle bakaninsan, ic-tihad ehlinin ictihadlarini her ne kadar güzel bulacak olursa da, telif erbabinin ser'î ilimleri telîf konusunda edinmis olduklari usûllerine tamamen riza yüzü gösteremez.

Ben burada arap dilinin edebî sanatlarindan, kur'ân-i kerîm'in de edasi ile ilgili ilimlerden bahsetmeyip. Tefsir, hadis, fikih, usûl gibi is-lâmiyetin yalniz ser'î ilimlerine dair düsüncemi bir iki cümle ile arzedece-gim:

Islâm âleminde islâm âlimlerinin kalemleriyle telif olunmus tefsirler gayet çoktur. Ancak o tefsirlerin her biri himmetlerini yalniz ya arap dili ile ilgili

konulara ya da rivayet yönlerine hasretmis olup, "insanlik âleminin me-denî hayatinda rehber" olmak sifatiyla gökten inmis kur'ân-i kerim'in hem ilmî hem de hayatiyet arzeden yönlerine himmet sarfetmis hiçbir tefsir yoktur. Taberî, kessaf, beyrîâvî,râzî...gibi islâm âleminde en muteber ilmî tefsirlerin münderecâti benim iddiami isbat edebilir.

Ben bu sözümü müfessirleri yermek için degil, kitap'ta biz hiçbir-seyi eksik birakmadik." (6/38) gibi sifatlarla nitelenmis kur'ân-i kerim'in genisligine gölge düsürmemek için, devamli iddia ederim. Bu iddiami isbat için de. Tabiat âleminden bahseden fakat henüz esrari çözülememis yüzlerce âyetleri sahid olarak gösterebilirim. Tabiattan bahseden âyetleri zikretmeye hacet mi var; fikhi hükümlere dair âyetlerin büyük çogunlugu da tefsirlerin hiçbirinde layiki üzere tamamiyla çözüme baglanmis degildir.

Arap dili açisindan açik. Hem de mânânin kolayligi cihetiyle vuzuh de-recesinde olan âyetlerin tefsirinde karar bilmeyen ihtilâf benim bu sözüme sahid gibi olmuyor mu?

Ribâ gibi iktisâdi meselelere; sûrn ve idare gibi siyâsî meselelere: içkinin haramhgi gibi insan hayatinin mutluluguyla her yönden ilgili obin meselelere; nikâh ve talâk gibi aile meselelerine dair âyetlerin tefsirinde tefsircilerin son derece kusur göstermeleri benim bu iddiama kesin bir delil olmuyor mu?

Itikadi meselelere delâleti muhtemel âyetlere kelâmcilarin edebsizce-sine hücumlari; çogu kez bir âyetle birbirine zit iki iddiaya istidlalde bulun-malari, "ma'dûm sey mi?" gibi bir paralik önemi olmayan meselelere son derece kendilerini vererek delillendirmeye çalisip; "varligin gayesi nedir?" gibi en büyük meselelere delâleti mümkün olan âyetlerde vakûrâne sükût-lari benim bu dâvami teyit etmiyor mu?

Hiçbir adama kusur bulma kasdiyla degil, sadece hakikati bulmak amaciyla simdi düsünelim: bizim tefsirler niçin böyle olmus?

Tefsirden sonra islâm âleminde en muteber, en ehemmiyetli ilim, hadis ilmidir. Zira hadis ilmi, bir taraftan kur'ân-i kerîm'i bize beyan eder, diger taraftan da sözleri, fiilleri, hükümleriyle hayatin intizamina, seâdetine insanlari irsadiçin gönderilmis serefli peygamberin bütün sözlerini, fiillerini ve hükümlerini bize nakleder.

Böyle en önemli bir ilimde tslâm âlimleri nasil hizmet etmistir? Buna da hakikat aramak kasdiyla tarafsiz bir gözle bakalim:

Süphe yok, islâm âlimleri hadislerin senetlerine ait yönlerde gayet büyük hizmetler göstermislerdir. Yani rivayetin keyfiyetlerine, râvilerin de adalet, takva hususlarindan ibaret hallerine ait yönlerde son derece özen ile, en ufak ihmal göstermeksizin ugrasini siardir. Süphesiz hadis ehli hadisleri

toplamak hakkinda kusur göstermemislerdir. Sabit hadisleri zayif ya da mevzu (uydurma) hadislerden ayirmak hususunda da en ufak bir gevseklik göstermemislerdir. Bu noktalardan bakanlar, hadisçilerin hadis il-mindeki hizmetlerini yeterli görebilir. Ancak hadislerin "insan hayatindaki önemi, ilmî meselelerde ifâdesi" noktasindan bakan insan hadis ehlinin hiz-metleriyle yetinmezse hakki vardir. Zira hadis kitaplarini bastan sona ak-tarip tercümelerini (konu basliklarini), istidlallerini ehemmiyet terazisiyle tartan insan, siradan ve ehemmiyetsiz seylerin herbirini orada bulur. Ancak son derece önemli meseleler bulunursa da son derece az bulunur. Içtimaî hayat meselelerine esas olacak kadar, yahut, ilmî düsüncenin yükselmesine önderlik edecek kadar ehemmiyetli hiçbir mesele hadis kitaplarinin tercümelerinde (bâb basliklarinda, bölümlerinde) yer almaz. Elbette ben bu genellemeden "vahyin baslangici nasildi?" gibi basliklari, ahlâkî faziletlerle ilgili hadisler içerisinde açiklanmis seyleri istisna ederim.

Son zamanlarda hadis kitaplari telif edenler, daha ziyade bir asiriliga düsmüslerdir. Mümkün oldugu kadar fazla 'istinbât'ta bulunayim hülya-siyla son zaman müellifleri en basit, en önemsiz seyleri de hz.peygamber'-in hadislerinden çikarivermislerdir. Bu is, hadisin önemli mânalarini açiklama sonunda olsaydi yararda idi. Ancak son zaman müellifleri hadisin ehemmiyetli mânâlarindan sükut ederler de, basit meselelere gayet büyük özen ile himmet sarfederler.

Hiçbir kimseye kusur bulmak garaziyla degil, belki bir halin sebeplerini arayip bulmak ümidiyle simdi düsünelim: bizim hadis kitaplari niçin böyle olmustur?

Tefsir ve hadisten sonra, fikih i imi, ser'î ilimler arasinda üçüncü rütbededir. Fikih ilmi, kur'ân âyetleriyle hz. Peygamber'in hadislerinden çikarilmis olmalari sebebiyle üçüncü rütbede ise de, insanoglunun hayatindaki önemi yönünden birinci derecededir. Zira:

Kur'ân-i kerîm, bütün müslümanlarm dâvasi ve inançlari gibi, tüm insanlik için tâ kiyamete kadar kalacak mukaddes semavî bir kitap ise, elbette süphe yok, bu gerçek sadece fikhi ilimlerin kemâliyle, islâm fikhinin da insanlik hayati nizamina tamamen uygunlugu ile sabit olabilir. Islâm pren-sipleri en yüce prensipler olmaz ise, islâm fikhi da insanlik hayati için en mükemmel âdil bir hukuk nizami degilse, o vakit bizim su itikadimiz esassiz bir imandir, dâvamiz da kuru lâftan ibaret kalir.

Islâm risâletinin esasi da i'câzdir (onun mucizeligi, emsalsizligidir). Ancak i'câz elbette kur'ân-i kerîm'in yalniz nazmiyla degil, gerçek i'câz, kur'ân'm mânâsiyladir. Öyle ise kur'ân-i kerîm'in yüce prensiplerinin, islâm seriatinin fikhi ilimlerinin insanlikhayatiiçin en uygun ve mükemmel kanun (hukuk) olmasi lâzim gelir. Böyle olmazsa kur'ân-i kerîm'de mâna açisindan i'câz

bulunamaz.

Ancak bizim mezhep kitaplarimizda tedvin edilmis fikhi ilimler kur'ân-i kerîm'e i'câz verebilir derecede mükemmel midir? Kiyamete kadar bütün insanhkiçinen uygun âdil kanun (hukuk) olabilecek kadargenis ve esnek midir? Insanlik hayatinda her gün, her asir tesadüf edilebilecek problemlerin çözümü ve cevabi bizim mezhep kitaplarimizda bulunabilir mi?

Islâmiyete tam olarak muhabbetim hem de inancim geregi olmak üzere, bu sorularin her birine "yok! Öyle degil." demeye mecburum. Ben bu cevabi fikhi ilimlere kusur bulmak amaciyla degil, islâm seriatina olan muhabbetimin bir geregi olmak üzere söyledim.

Bizim fikhî ilimlerde ibadetler kismi bir noktaya kadar mükemmel ve hem de etraflica islenmisse de; muamelât kismi, genel hukuk, özel hukuk kisimlari, yine devlet idaresine ait hususlar su güne kadar tedvin edilmis fikih ilimlerimizde o kadar mükemmel derecede degildir. Yalniz bu kadar mi? Aksine fikih kitaplarinin bazi bâblarinda icrasi mümkün olmayan ve adalet ilkesine ters düsen seyler de vardir.

Niçin bizim fikih ilimlerimiz böyle olmustur?

Benim inancimca elbette her mü'minin de inanci öyledir islâm fikhinin insanlik hayati için en uygun hukuk, hem de halis adalet ilkesi üzerine kurulmus en mükemmel hukuk olmasi lâzim idî.

Ancak niçin bizim fikih ilimlerimiz böyîe olmustur?

Biribirine asliyet-fer'iyet yönleriyle sik) sikiya baglari bulunan tefsir, hadis ve fikih ilimlerinin bu halleri neden kaynaklanmistir?

Süphesiz o kusurlar kur;ân-i kerîm ve hz. Peygamberin sünneti gibi seriatin esaslarinda degil, tamamen onlarin disinda olan seylerdedir. Her mü'min elbette böyle inanir.

Öyle ise o kusurlar neredédir?

Benim fikrimce, o kusurlar seriatin esasi olan kur'ân-i kerîm'le rasûîullah'm sünnetine ve bunlardan alinmis olan seriata bakis açimizda-dir.^baska bir deyisle ifade edelim: usül-i fikihtadir.

Usûl kitaplarinda tedvin olunmus "fikhin esaslari", ser'î delillerden bahsederken, o bahsi iki esas üzerine bina eder: biri sari' tarafindan teklif yahut hitâb esasi. Ikincisi ümmet tarafindan harfiyyen imtisal (teklife uyma) yahut icabet esasi. Su iki esas itibariyla usûi-i fikih iki kisimdan; yani deliller kismi ile hükümler kismindan ibaret olur. Birinci kisim müelliflerin çogunun âdetlerine göre dört delilin, yani kitap, sünnet, icmâ ve kiyasin durumlarindan bahseder. Kitap'tan bahsolunurken, esas bahis kitab'm arapça oîusu ile ilgili konulara yani vaz\ delâlet, istimal (kullanis), fehm

(anlama'» yönleriyle mânâyi ifadesine ait olur. Binaenaleyh, kitapla ilgili konular nazmin delâletine, mânâlarin anlasilmasina müteallik meselelerden ibaret kalir. Sünnet-inebeviyyeden bahsedilirken, genelde müelliflerin âdetine göre, sünnetin arapça olusu ile ilgili konulara temas edilmez. Zira kitap bölümünde geçmis olan meselelerle zaten buna ihtiyaç kalmaz. Bura-da esas bahis, sünnetin senedine dair olur. Bazen burada muâraza t tearuz i bahisleri de zikrolunur. Ancak bilindigi gibi bununla sünnetin delâletine bir esneklik ve genislik gelmez. Sonra icmâdan bahsederler. Orada icmâ'in mânâsi, deliliigi, dereceleri belirtilir, tema, ilmî meseleyi hal veya isbat için aslinda delil olmayip, bir hükmü, bir meseleyi yoruma kapamak için yalniz bir tarîk, bir vesile gibi ise de, usûlcüler icmâ'i bir delil gibi, belki en büyük delil gibi telakki ederler. "icmâ" kanun vaz etmek meselelerinde gayet bü-yük ehemmiyeti haiz olabilecek en büyük bir dayanak olabilirse de. Bizim usûlcüler icmâ'm o yönüne bir paralik yahut lüzumu kadar önem verme-mislerdir. Bununla insanlik hayatinin yükselmesine mütenasib isiâm se-riatinin esneklik ve vüs'at kazanmasina büyük bir sekte ariz olmustur. Bin sene önce bizim fikih ilimlerimiz nasil ise , bu günde bile henüz o derecede kalmistir.

Icmâ'dan sonra usûl kitaplarinda kiyas bahsi gelir. Kitap, sünnet ya daicmâile sabit bir hükmü digermahallere sirayet ettirmek için kiyas bah-sinde sartlar zikrolunur. Mezheplerin ihtilafiyla sartlar ve bu arada kiyasin delilligine bakislar farkli olur. Sâri' tarafindan hükmün illeti belirtilmemis ise, o vakit sirayet edecek illeti (ilîet-i müteaddiye) bulabilmek gayet zor o-lur. Bulunsa bile, o bulunmus vasfin elbette illetligine delil bulabilmek ayni sekilde güç kalir. Yahut illetligi muhtemel olan seyler birden çok olur ve ki-yas bize ihtilâftan baska bir netice vermez. Bundan dolayi kiyasin delil olu-suyla da islâm seriati o kadar esneklik ve genislik kazanamaz.

Herhalükârda ser'î delillere usûl-i fikhin nazari, arap dili özellikleriyle rivayetle ilgili konular cihetinden öteye gidemez. Benim gümanimca ic-tihad ehlinin içtihadi da çogu kez buiki çerçeveileile sinirli kalmis gibidir.

Böyle bir usûl üzerine tefsir, hadis, fikih gibi en büyük ser'î ilimlerimiz tesis kilinip bu üç ilmin yukarida beyan olunmus kusurlari benim gümâ-nimca yalniz su yönden kaynaklanmistir:

Kur'ân âyetlerini tefsir ederken, müfessirler genelde bir metod takip ederek hem tefsirlerini hem de istidlallerini usûl kitaplarinda beyan edilmis esaslara bina etmislerdir. Kur'ân-i kerîm'in mânâlarini hem arapça dil kurallari hem de rivayet gibi iki muhkem çerçeve ile tahdid ederek, fikir ve akilla bulunabilecek mânâlari tamamen ihmal etmislerdir.insanlik hayatinda kanun (hukuk) olacak ser'î hükümlere delâlet eden âyetleri tefsirde yalniz umûm, husus, ibare, isâre, muhkemlik, mücmellik... Gibi nazmin çesitlerine

ehemmiyet verip, o hükümlerin insan hayatindaki önemine, tesirine o kadar itina gözüyle bakmamislardir. Bu hal islâm seriatinin donmasina yani terakki edemeyip ayni halde kalmasina en güçlü bir sebep olmustur.

Hadisçiler, tefsirciler gibi, istinbatiarim ve istidlallerini usûl kitaplarinda beyan olunmus esaslar üzerine bina edip. Hadislerin arap dili iîe ilgili özelliklerinden ziyade rivayeti yönüne özen göstermisler de, insanin hayatina kanun, ibadetine yol olacak en mühim ser'î hükümlere bir hadisin farkli rivayetlerini esas yapmislardir. Böyle bir tavirda, bir taraftan delil olmayan seyleri delil etmek mahzuru, diger taraftan da kanun gibi en esasli seyleri lâfizlarin ihtilâfina tâbi kilmak münasebetsizligi vardir. Ufak seylerin her birisine müteaddit hadisler, hesapsiz rivayetler zikredip, ehemmiyetli seylerin çogunu hadis olsa da zikretmemislerdir. Bu hal süphe yok ki, ser'î delillere "bakis tarzi' ndan yahut insan hayatina önem vermemekten kaynaklanmaktadir.

Muhaddisier hadisleri, müfessirler âyetleri açiklarken beyanlarini devamli usûl kitaplarinda zikrolunmus usûl üzerine binâedip. Hem kitabin hem de sünnetin maksatlarina, kanun olacak seylerin insanlik hayatinda önemine geregi kadar itibar etmemislerdir. Zira tuttuklari usûlün dairesi o kadar genis degildir.

Fikhi ilimlerimize gelince, bizim fakîhler nazmin delâletine, her nasil olursa olsun bir rivayetin mevcudiyetine en fazla itina edip ser'î hükümleri iste bu iki esas üzerine bina ederler: bir rivayet aranip bulunur ise, yahut usûl kitaplarinda beyan oiunmus yollarin biriyle tekellufveya tevîl ile de olsa nazmin delâleti güya isbat kilinir ise, o vakit hükümlerin diger tafsilatlarindan bahsetmezler. Hayatî meselelerin çogu ilmî cihetten son derece karanlik içerisinde kalir. Hayatin intizamina, insanlarin medenî ihtiyaçlarina, yaklasik olarak bir paralik önem vermezler.

Riba, faiz gibi hemenhenüz çözümlenememis büyük meseleler, müt'a, tahlil (hülle) gibi islâmiyet'in yüzünü ta sonsuza kadar kizartabilecek lekeler, hîle-i seriyyeler gibi hem islâmiyet'i hem de kanunuen senî biçimde tahkiredebilecek seyler benim o sözlerimi bir dereceye kadarteyitetmiyormu?

Olur olmaz varsayimlari (farazi hükümler) son derece büyük gayretlerle ortaya koyup, içtimâi durumca en büyük ehemmiyeti olan meselelerde tamamen sükût eden, yahut söyleyip de çözüm getiremeyen fikih kitaplari genel olarak benim o sözlerime sahit olmuyor mu?

"medeniyet yoluna girdim." iddiasinda olan islâm devletlerinden hiçbiri niçin islâm seriati kanunlariyla idare olunamiyor?

Ömürleri boyunca kur'ân âyetlerini, hz. Peygamber'in hadislerini okuyup, bes-on ciltlik fetva kitaplarini ezbere bilen fakihler, millet ve devlet idaresi

için gerekli olacak kanunlari, islahatlari niçin hazir edemiyorlar?

Islâm seriatini arkaya birakip da, ya avrupa kanunlarina siginmak gibi rezalete islâm hükümetleri nasil tahammül ederler? Lisân-i halleriyle "o derece uygun kanunlar islâm seriatinda bulunmuyor." demis olmuyorlar mi? Öyle ise, bizim fikih ilimlerimiz niçin öyle uygun kanunlari bize hazir etmemislerdir? Niçin etmiyorlar?

G-üman ederim, su gibi sorularin her biri benim tezimi isbat edebilir. Ben tezimi halis bir niyetle, büyük bir güvenle savunurum. Ancak Allah bilir islâmî ilimleri karalamak kasdiyla degil. Aksine islâm seriatini en büyük bir muhabbetle, köklü bir inançla savunurum. Zira biliyorum ki: bizim kur'ân-i kerim hem mukaddes, hem de mu'ciz bir semavî kitaptir. I'câzi ise yalniz nazim ile degil, süphe yok, mânâsiyladir. Öyle ise kur'ân-i kerîm'-in i'câzma münasip bir serîat-imu'cize, yani medeniyet âleminde benzeri bulunamaz derecede en mükemmel bir kanun olmak niteligi ile bütün medeniyet âleminde kabul olunabilir fikih ilimleri niçin islâm âleminde bulunmuyor? Bulunmasi, süphesiz lâzim idi.

Serî ilimlerimizin, özellikle de fikih ilimlerimizin o kusurlari benim gümanimca, ser'î delillerle ser'îhükümlere bizim bakisimizdan, yani usûl-i fikihtan kaynaklanmaktadir. Zira islam âleminde yayilmis usûl kitaplari genel olarak yukarida beyan olunmus üslup üzerinde telif olunmuslardir ve hiçbiri kitap ve sünnetin en büyük ser'î maksatlarini ne icmali olarak ne de tafsili olarak beyan etmemis, seriat ile insan hayati arasindaki münase-betleri, kisa bir söz ile de olsa, göstermemis, insanlik hayatinin gereklerin-den genis ve derinlemesine söyle dursun, icmâlî olarak dahi bahsetmemis-lerdir. Su sebeple usûl-i fikhin çerçevesi son derece dar olmus, fikhî ilimlerimiz bin sene önce nasil ise, öyle kalmistir.

Fikih ilimlerimizi islâm'myüceligine uygun en kâmil, en genis surette tedvin etmenin geregine inanmis isek, yahut inanacak isek, o vakit bize her-seyden önce iki sey lâzimdir:

Birincisi: Baslari gerekli ilimler ve çagdas tekniklerle (fünûn, müs-bet ilimler) dolu, hem ihlash hem de hür düsünceli fakihler dir.

Ikincisi: Hem kitap hem de sünnetin tesrîî maksatlarini, insanlik hayatinin hem zarurî hem de onlarin tamamlayicisi (tek-mîlî) mahiyetinde bulunan ihtiyaçlarini, hukukun kaynaklarini, nasslarm ahkâma delâletlerini, mezheple kayitli olmaksizin, imam ebuhanife, imam mâlik, imam safiî, imam ahmed gibi müctehidlerin islâm serîatiyla insanlik hayatina bakislarini mükemmel surette ortaya koyup açiklayan bir "usûl-i fikih."

Buiki sey, yani birikimihâlis hürfakihler ile dürüst manâsiyla "usûl-i fikih" bizde bulunsa idi, o vakit islâm'in i'câzina münasip bir serîat-imu'cize yani

medeniyet âleminde benzeri bulunamaz derecede en mükemmel bir kânun, süphe yok bizde bulunur idi. O vakit biz kur'ân-i kerîm'in i'câzim medeniyet âlemine isbat edebilirdik, o vakit islâmiyet'e imanimiz korku (havf) imani degil, basîret imani olur idi.

Taassub edecek insan inkâr edebilirse de, insaf eden kimse hiçbir vakit inkâr edemez ki: su güne kadar islâm âleminde makbulolagelmis,tavzîh, usûl-i pezdevî, fusûlu'l-bedâi', tahrîr, cem'u'l-cevâmi', mahsûl, minhâcu'l-vusûl, el-müntehâ, tenkîh, müsellemu's-sübût...gibi u-

Sûl kitaplari yukarida açiklanmis olan arzu ve isteklerimizin binde birine dahi yeterli olabilecek derecede degildir. Elbette yalniz lafzî bahisler ile kelâmla ilgili ihtilâflardan ibaret olan kitaplar gerçek manâsiyla usûl olamaz.

En dürüst manâsiyla usûl-i fikih olabilecek bir kitap, islâmî literatür arasinda var ise, yalnizca el-muvâfakât'tir.

El-muvafakat hem kitabin hem de sünnetin tesrîî maksatlarim en genis sekilde beyan eder. Insanin hem zarurî hem de onlarin tamamlayicisi durumunda olan tekmîlî ihtiyaçlarini en ince surette ele alir. Ser'î delillerle insan hayatinin birbirleriyle olan iliskisini en esasli tarzda belirler. Her meseleyi son derecede hür sekilde muhakeme edip, mütâlâa edenlere yalniz akil çerçevesiyle sinirli en hür bir bakis bahseder.

Bizim fikih ilimlerimiz, tefsir ilimlerimiz ile, hadis ilmimiz en büyük kemâllerine erisecekler ise, elbette yalniz bu yolla ve böyle bir usûl ile eriseceklerdir.

Iste bu büyük maksada bir adim atmak yahut büyük bir kapi açmak emeliyle, rusya âlimlerine de, talebelerine de en dürüst manasiyla usûl-i fikihtan bir nümûne göstermek kastiyla, kazan'da "sabah" kitabevi bu sene el-muvâfakât'in basimina basladi.

El-muvâfakât, endülüs ulemâsindan el-imâm el-hâfiz ibrahim b. Musa es-sâtibî hazretlerinin benzeri bulunmaz bir kitabidir. Bundan 25 sene önce 1302 senesinde tuiius'da bir defa basilmis idi. Olaganüstü bir itina ile basilmis ise de kitapta yine de bir miktar hata kalmis idi.

Bu defa ben, kitabin tashihi yönlerini üstlenip Allah'in yardimiyla çalismada, itinada kusur göstermeyip, önceden kalmis hatalari tashih ettim. Allah'in hidayetine itimaden ümid ederim ki, kitabin bir noktasinda bile hata kalmayacaktir.

Kitabin incelenmesini bir dereceye kadar kolaylastirmak için cümleleri noktalar ile ayirdim. Uygun yerlerde müstakil cümlelere daima satirin evvelinden basladim. Mesele ile ilgisi olan ilmî seyleri bazan dipnot seklinde çizgi altina yazdim.

Dînî medreselerimizde dînî ilimler derslerini dürüst bir sekilde islah etmek lâzim ise, talebelerimize idrak melekesi , düsünce yetenegi, hem istiklâlhemdeictihadruhu vermemiz için menâr, tavzîh... Gibi kitaplar yerine el-muvâfakât gibi en dürüst manasiyla usûl-i fikih beyan eden, hem de talebelere ictihad melekesi, istiklâl ruhu bahseden bir kitabi kabul etmek lâzimdir. Yoksa dînî medreselerimizi islah hareketleri bize yeterli derecede semere veremez.

Musa cârullah

1327 rebîu'l-evvel 23 kazan[4]

## ESERIN TANITIMI

Yüce kitabimiz kur'ân-i kerîm, seriatin külli esaslarini ve islâm ümmetinin temel dayanagini olusturmaktadir. Sünnet ise nihâi olarak kitâb'a döner; onun mücmelini açiklar, müskil olan hususlarina açiklik getirir, onda genel hatlari ile verilen konulara detaylar getirir. Bu itibarla, islâm seriatindan bizzat dogrudan dogruya ahkâm çikarma amacinda bulunan kimsenin, mutlaka kitâb ve sünnete, ya da kesin bir sekilde onlara dayanan icmâ ve kiyasa basvurmasi kaçinilmaz olacaktir.

Kitap ve sünnet arap dili ile gelmistir. Tabiî araplarin kendilerine has dili kullanis âdet ve sekilleri bulunuyordu. Bu kullanis âdet ve sekilleri ile kelâmda söz konusu olan sarîh, zahir, mücmel, hakikat, mecaz, âmin, hâss, muhkem, mütesâbih, nass, fahvâ ve daha benzen sekiller birbirinden ayriliyordu. Bunun tabiî bir neticesi olarak, islâm serîatmi bu iki kaynaktan ögrenmek isteyen kimsenin, gerek konusan açisindan ve gerekse dinleyicilerin zihinlerine dogan mânâlar açisindan, bütün yönleri ve incelikleri ile arap dilini bilmesi zorunluluk ar-zetmektedir. Arapça'nin bu düzeyde bilinmesi, ictihad için gerekli temel sartlardan olmaktadir. Nitekim bütün usûl âlimleri bu hususu belirtmislerdir. Bunlarin basinda da er-risâle adli usûlle ilgili eserindeki açiklamalari ile imam sâfiî (204/819) gelmektedir.

Pâk ve yüce islâm seriatinin yükümlülükleri, insanlari sadece dînin sultasi altina sokmak için rast gele konulmus degildir. Aksine onlar yüce seriat sahibinin, insanlarin dünya ve ahiret seâdetlerini birlikte saglamak seklinde ifâde olunan maksatlarinin gerçeklestirilmesi amaci ile konulmustur. Istisnasiz bütün hükümlerde su hususlardan birisinin bulunmasina riayet edilmistir:

A) Ya dinin, insan hayatinin, aklin, neslin ve malin korunmasi seklinde özetlenen ve 'zarûriyyât' (zorunlu olan) diye isimlendirilen bes husustan birisi göz önüne alinmistir. Bu esaslar bütün insanlik tarihinde ve her millet tarafindan dikkate alinan prensiplerdir . Sayet bunlar olmasa ne dünya

hayatinin düzeni mümkün olur, ne de ahirette kurtulusa ulasilabilirdi.

B) Ya da 'hâciyyât' (gerekli olan) tabir edilen bir husus göz önünde bulundurulmustur. Muamelât kismi bu gruba girer. Zarû-riyyâttan sonra eger bunlar da dikkate alinmasaydi, insanlar büyük bir güçlük ve sikinti içerisine düserlerdi.

C) Veyahut da 'tahsîniyyât' (güzel olan) adi verilen bir hususa dikkat edilmistir. Bunlar en üstün olarak yaratilan insanin insanca yasamasini, ahlâkî olgunluga ermesini, adâb-i muaserete uygun bir hayat tarzi sürmesini temine yönelik hususlardir.

D) Ve nihayet bu üç hususu tamamlamaya yönelik, onlarin ger-çeklesmesine yardimci olacak 'mükemmilât'la ilgili bir hususa riayet edilir. Fikhin düzenleme alanina giren hiçbir konuda (ibâdetler, muamelât, cezalar), bu saydigimiz hususlarin göz ardi edilerek, maksatsiz bir hüküm serdedilmis olmasi söz konusu degildir. Islâm seriatinda hükümler maksatlari gerçeklestirmek için vardir.

Hiç süphe yoktur ki, bu üç derece, gerçeklestirilmesi için yapilan talebin, sinirlarinin çignenmesini de yasaklayan nehyin yogunlugu ölçüsünde farklilik arzetmektedir.

Bu konu çok büyük bir denizdir; sâri'in maksatlarini:

A) Sâri', ilk baslangiçta seriati vaz' ederken neyi kasdetmistir?

B) Onlarin anlasilir olmasindaki amaci nedir?

C) Insanlari onlarin geregini yerine getirmekle yükümlü tutma-smdaki amaci nedir?

D) Mükellefin onun hükmü altina girmesi hususundaki amaci ne olmaktadir? Gibi çesitli açilardan ele alarak o'nun hükümlerde gözetmis oldugu maksatlari ortaya koyabilmek zor istir ve bunun için genis açiklamalara, detaylara, küllî (genel) kaidelere ihtiyaç vardir.

Bu maksatlarin derinligine arastirilmasi, ortaya konulmasi, furûlarma ne denli tatbik edildiginin etüd edilmesi, seriatin kaynaklarinin istikraya1 tabi tutularak bu maksatlara ulasilmasi, 'hikmet-i tesrf ilmidir ki, ser'î ahkâmi bizzat tafsîlî delillerinden elde etmeye (istinbata) çalisan herkesin mutlaka bilmesi gerekmektedir.

1. Bu esere ait önemli terimlerden biri olmasi sebebiyle, bu kelimeyi, aynen koruduk. Keiimenin ifade ettigi anlam, birseyin derinlemesine incelenmesi, cüz'iyyatm teker teker ele alinmasi ve böylece genel bir neticeye ulasilmasi (tümevarim) olmaktadir. (ç

Zira seriatin genel maksatlarina ve prensiplerine bakmaksizin sadece cüz'î deliller üzerinde düsünmek ve neticeye varmak yeterli degildir. Neyi alip

neyi birakacagim bilmede kendisine yardimci olacak ser'î maksatlar kistasi elinde bulunmadigi zaman hukukçu, ilk bakista cüz'î delillerin birbirleri ile çatistigini, bunlardan bir kismanin diger kismina ters düstügünü düsünebilecektir. Su halde yapilmasi gereken sey cüz'î hususlarin küllî (genel) prensiplere vurulmasidir. Varlik türlerinden her birinde, cüz'iyyatin külliyât (parçanin bütün) karsisindaki durumu ne ise burada da böyledir.cüz'iyyât, külliyâttan ayri olarak ele alinip düsünülemez.

Imam gazzâlî, müetehidin hüküm çikarmada göz önünde bulunduracagi hususlarla ilgili faydali açiklamalardan sonra, imam safiî'den yaptigi nakille buna isarette bulunmus ve söyle demistir: "müctehid önce küllî kaideleri göz önünde bulundurur ve onlari cüz'iyyatm önünde tutar. Kesici ve delici olmayan bir seyle öldürme konusunda oldugu gibi. Katli engelleme kaidesi esas alinir ve cüzî bir konuda vâ-rid olan isim ve sekle takilip kalinmaz,"

Bu açiklamadan, ser'î hükümlerin istinbâti (çikarilmasi) için iki temel sartin bulunmasi gerektigi anlasilmaktadir:

A) Arap dilini iyi bilmek.

B) Hikmet-i tesri' ilmini ve ser'î maksatlari bilmek.

Birinci sart sahabe ve tabiîn neslinde bir meleke ve seciye seklinde mevcut bulunuyordu. Çünkü onlar hâlis araplardi, dolayisiyla arapçaya hâkim olabilmek için dil kaidelerine herhangi bir ihtiyaçlari yoktu. Onlar ayni zamanda ikinci sarti da kendilerinde mevcut bulunduruyorlardi. Çünkü hz.peygamber'le [nlvstotu] uzun bir beraberlikleri vardi ve ser'î hükümlerin nüzul ve vürûd sebeplerini çok iyi biliyorlardi. Kur'an ve hadisler gelisen olaylara müvâzî olarak nazil ve vârid oluyordu. Onlar berrak zihinleri ile bunlara tanik oluyorlar ve sâri' teâlâ'mn tesrîden amaçladigi maslahatlari kavriyorlar, gözetilen ser'î maksatlari anliyorlardi. Nitekim onlarin görüslerine ulasmalari sirasinda birbirleriyle olan karsilikli konusmalarina, imamlarin bir sey söylemeden geçtikleri ser'î hükümlerde onlarin görüslerine ayri bir yer verdiklerine vâkif olanlar bunu bilirler.

Onlardan sonra gelenler ise bu iki özellige birlikte sahip degillerdir. Dolayisiyla da onlarin mutlaka, arab dilinin kullanilis sekillerini gösteren kaidelerle, hükümlerin tesriinde sâri'in maksatlarini ortaya koyacak kaidelere ihtiyaçlari vardir. Bu kaidelerin tedvîni amaciyla birçok âlim ortaya çikmistir; bunlardan kimi uzun kimi de kisa tutmus ve topladiklari bu kaideler bütününe 'usûl-i fikih' adini vermislerdir.

Birinci sart arap dilinde maharet kazanmak oldugu için, bu konuda olup da dil âlimleri tarafindan ortaya konulan ve hüküm çikarmada dogrudan ihtiyaç duyulan kaideleri usûl-i fikih içerisine almislardir; hatta öyle ki bu tür kaidelerin, usûl-i fikih içerisinde tedvin edilen konularin çogunlugunu

teskil ettigi görülür. Bunlara hükümlerin tasavvuruyla ilgili bazi hususlarla; kelâm ilminin bazi mukaddimelerini ve meselelerini de eklemislerdir.

Tedvin ettiklerinin bütününde, usûlün esâsini teskil eden konulara agirlik vermeleri gerekirdi. Bunlar çesitli yönleriyle kitâb ve sünnetle ilgili hususlardir. Sonra da icmâ, kiyas ve ictihâdla ilgili konular olacaktir.

Ancak usûlle ugrasan âlimler ikinci sarti tamamen ihmâl etmisler ve sâri'in maksatlarindan hemen hemen hiç söz etmemislerdir. Sadece 'kiyâs' bahsinde, illetin sâri'in maksatlarina ulastirip ulastirmamasi açisindan taksimi sirasinda atifta bulunmak ve birinci takdire göre zarurî, hâcî ve tahsînî olmak üzere üçe ayrilacagini ifâde etmekle yetinmislerdir. Halbuki, bu kisim, üzerinde durmaya, uzun uzadiya açiklamada bulunmaya, derinlemesine arastirilmaya ve neticelerinin tedvinine, diger ilimlerden oldugu halde 'usûl' içerisinde yer verilen pek çok meseleden daha lâyik bulunuyordu.

Bu ilim besinci asirdan itibaren, o zamana kadar birinci kisimla ilgili bahisler çerçevesinde ulastigi noktada durmustur. Bundan sonra usûlle ilgili yazilan bütün eserler hep ayni seylerin tekrari olup daha öncekilerin ya ihtisari ya serhi mahiyetindedir ya da eski seylerin yeni kaliplara dökülmesi tarzindadir.

Böylece usûl ilmi iki rüknünden birisini konu edinen büyük bir kismindan yoksun olarak asirlar boyu kaldi. Sonunda yüce Allah sekizinci hicrî asirda bu noksanligi telâfî etmek üzere ebû ishâk es-sâtibî'yi hazirladi. Sâtibî, bu kadri yüce ilim içerisinde ihmal edilen bombos sahaya girdi ve hikmet-i tesrî ilmini kurmaya muvaffak oldu: o mekâsidi dört nev'e ayirdi, sonra da bu nevilerden her birini fasillara boldü. Bunlara teklif hususundaki mükellefin maksatlarini da ekledi. Böylece o muvafakat adli elinizdeki bu eserinde usûl ilminin bu yönünü altmis iki mesele ve kirk dokuz fasil içerisinde ortaya koydu. Böylece seriatin nasil mesâlihe itibar esâsi üzerine kurulu oldugu, onun dünya durdukça bütün insanligin ebedî degismez genel bir nizâmi oldugu, çünkü genel ve normal hallerde tatbik edilebilirlik prensibine riâyet edildigi; örf ve âdetlerin degismesi halinde hükümlerin degismesinden maksadin, aslî hitapta herhangi bir degisiklik olmadigi, aksine örf ve âdetlerin farklilik göstermesi durumunda her âdete ait hükmün bir baska esasa dayanacagi; bu seriatin özelliginin hosgörü, müsamaha ve yumusaklikla muamele esaslari oldugu; zayif-güçlü herkesi ayni sekilde muhatap tuttugu, anlayisli anlayissiz herkesi dogru yola erdirdigi gün gibi ortaya çikmis oldu. [5]

Daha Öncekilerin Ihmal Ettikleri Bahisler

Sâtibî, usûl ilminin ihmâl edilen bu kismini ortaya koymak, hikmet-i tesrî ilmine vücût vermek, onun kaidelerini ortaya koymak, sâri'in seriati koymada gözettigi maksatlari da içine alan küllî esaslar ortaya koymakla yetinmedi. Bilakis, kitâb (kur'ân)bahisleriyle ilgili ayrintilara en genis sekilde daldi ve yaptigi istikralarla seriatin ruhu ile çok güçlü baglantisi olan, usûl ilmine köklü bir yakinligi bulunan çok degerli inciler çikarmaya muvaffak oldu. Kitabinin basina içlerinde bes fasil da bulunan on üç mukaddime koydu; bunlari usûl ilmine giris için bir esas, onun konularini tesbit ve digerlerinden ayirmak için birer kistas kabul etti. Sonra teklîfî ve vaz'î hükümlere geçti ve onlardan daha önce ele alinmadiklari bir sekilde bahsetti. Özellikle mübâh, sebep, sart, azîmetve ruhsat bahislerine ayri bir yer verdi. Kitabinin dörtte birisini bu konulara ayirmasi onlara verdigi önemi belirtmesi bakimindan yeterlidir. Bütün bunlarda onun ilminin derinligini, dîne olan vukufunu görmek mümkündür. Deliller bahsinde tesri konusunda çok önemli yeri bulunan kaideleri böyle bir vukufla tertip etmis ve söz konusu kaidelerin "hükümler" bahsinde ortaya koydugu esaslar üzerine bina edilmis oldugunu açiklamistir. Böylece kitap birbiriyle baglantili tam bir bütünlük arzetmistir.

Sonra, gerek kitâb ve sünnet arasinda müsterek ve gerekse ikisinden sadece birisine ait olan mütesâbihlik, nesih, emir, nehiy, hâs, âmin, mücmel, mübeyyen... Gibi konulari açiklamasi, hikmetli sonuçlara ulasmasi ve belirme noktalarini gösterdigi usûlün özünü teskil eden hususlari ortaya koymasi pek o kadar kolay olmamistir. O Allah'in kendisine açtigi bu inceliklere, ancak yillar yili kur'ân'la gece gündüz hemhal olmasi, nazarî ve amelî planda onu kendisine rehber [si edinmesi ve buna ek olarak hadis kitaplarim ihata etmis olmasi, daha önce gelip geçmis din âlimlerinin sözleri üzerinde düsünmesi, selef-i sâlihin görüslerinden yeterince istifâde etmesi ve bütün bunlarin ötesinde de Allah'in kendisine bahsetmis oldugu dînde basiret gücüne sahip olmasi sayesinde ulasabilmistir. Öyle ki okuyucu bu eseri okurken söyle düsünür: müellif sanki çok yüksek bir dag üzerinde oturmaktadir ve seriatin kaynaklarina, hükümlerin menbalarina hâkim bir konumdadir; tutulan yollari, vadileri kus bakisi ihata etmektedir. Neticede her seyi görerek vasfetmekte, kaideleri tecrübî yolla koymakta, seriatin tümünden çikardigi istikra delilleriyle destekledigi küllî esaslar hazirlamakta; âyetleri, hadîsleri ve selefe dâir sözleri birbirlerine atifta bulunmak suretiyle kuvvetlendirmekte; onlara aklî delillerle, nazarî yaklasimlarla destek vermekte ve böylece sek ve süphenin boynunu kirmakta, vehmin çikis yerlerini tikamaktadir. Neticede bir nevi manevî mütevâtir olan bu yolla hak bütün parlakligiyla ortaya çikmaktadir. Müellifbuyolukitâbimn tamaminda kendisine prensip edinmis ve hakli olarak, bu metodun kitabinin temel özelligini teskil ettigini söylemistir.

Müellif bu bahislerde ser'î deliller içerisinde kitâb'in yerini belirlemis ve onun bütün delillerin aslini teskil ettigini; hükümleri vaz'ederken genel çerçevenin belirlenmesiyle yetindigini dolayisiyla mutlaka sünnetin beyânina ihtiyaç bulundugunu ifâde etmistir. Ayni sekilde kur'ân'a nisbet edilen ilimlerin kisimlarini; hüküm çikarma sirasinda bunlara ihtiyaç duyulanlarla duyulmayanlari beyan etmis; kur'ân'm zahir ve bâtininin belirlenmesine gitmis, hüküm çikarmaya elverisli olup olmayan bâtin kisimlari üzerinde durmus; mekkî tesrîin bütün külli esaslari getirmis olup, medenî tesrîin ise, bunlarin tafsil ve izahlari oldugunu; küllî esaslarda neshin asla yer etmedigini, sadece belli sebeplerden dolayi çok az sayida cüz'î meselelerde vârid oldugunu ortaya koymus; hükümlerin dogru bir sekilde alinmasini saglayacak yüce kitâb'in anlasilmasi konusunda en uygun ve mutedil kurallari belirlemistir. Sonra sünnetin yerini ve kitap karsisindaki mertebesini; onun, kur'ân'ca ortaya konulmus genel esâslari öte asamayacagini beyân etmistir. Bütün bunlari o, süpheye mahal birakmayacak sekilde isbât etmistir.

Müellif eserini "ictihâd" ve ilgili bahislerle tamamlamistir. Içtihadin nevilerini açiklamis ve kiyamete kadar kesilmeyecek olanla, kesilecek olan nevilerini belirtmis, bunlardan ictihâd için gerekli olan iki sarta -arap diline vâkif olmakla, hikmet-i tesri ilmini yani mekâsid-i serîayi iyi bilmek- bagli olanlarla, bunlardan sadece ikincisine bagli olan veya hiçbirisine bagli olmayan kisimlarini açiklamistir.

Müellif sonra herhangi bir hükümde sâri'in maksadini anlamak konusunda müctehidler arasindaki ne kadar görüs ayriligi olursa olsun, seriatin her hükümde tek bir asla dayali oldugunu ortaya koymus ve bu esas üzerine usûlle ilgili bir takim küllî esâslar bina etmistir. Daha sonra da ictihâd mahallerini, ictihâd sirasinda meydana gelen hatalarin sebeplerini... Açiklamistir.

Bu zikrettiklerimiz muvafakat adli bu degerli eserin sahilinden alinmis bir katre menzilesindedir. Eger bu kitap ulemâ ve aydinlar arasinda yayilmak suretiyle müslümanlar için bir mesale edinilecek olsa; kuru bir iddiadan, arzu ve heveslerine uymaktan, dîni basibos kargasa içerisinde birakma amacindan baska ictihâd için gerekli olan her türlü sarttan yoksun olmalarina ragmen, kendilerinin içtihada ' ehil olduklari yaygarasini koparарак, o pâk seriat sofrasi üzerine üsüsen asalak sinekleri kovmaya bir vesile olacak özelliktedir.

Serîatten bihaber ümmî denilebilecek bazi insanlar çikarlar ve bunlar bazi cüzîyy âti ele alarak onlarla küllî esaslari yikmaya çalisirlar. Bunlar ellerine geçirdikleri cüz'î delillerden ilk bakista akillarina dogan mânâyi almakta, bu cüz'î delilleri bir kistas olarak kendilerine vuracaklari ser'î maksatlardan

bihaber bulunmaktadirlar. Bir baska grup da vardir ki, cüz'î delilleri kendi garazlarini desteklemek için kullanmakta ve kendi arzu ve heveslerini deliller üzerine tahakküme gitmekte, neticede deliller onlarin arzularina tâbi durumuna düsmektedir. Bunlar da yaklasimlarinda ser'î maksatlardan habersiz bulunmakta, gerçek anlamda onlara müracaat etmemekte, o delilin anlasilmasi konusunda seleften gelen sahîh haberlere aldiris etme-mekte, hüküm çikarmak için gerekli vasitalardan tamamen yoksun bulunmaktadirlar. Bütün bunlar, nefislerde yerlesen ve delîl dogrul-tusunda hareket etmekten alikoyan arzu ve heveslere uyma, insafi elden birakma ve aczi itiraf etmeme neticesinde olmaktadir. Bunlara bir de ser'î maksatlardan bîhaberlik ve ictihâd derecesine ulastigi seklindeki bir kuruntu ile kendisini aldatmasi da eklenince is iyice çigirindan çikmaktadir. Bu son derece tehlikeli bir husustur ve dîn aleyhine islenmis bir cinayettir.

Allah cümlemizi böyle bir durumdan korusun!

Konuya tekrar dönüyor ve diyoruz ki: muvafakat sahibinin, kitabinda usûl kitaplarinda islenen bahislere yer vermekteki amaci mutlaka ondan hareketle bir kaide veya bir esas ortaya çikarmaktir. Bununla birlikte o usûl bahislerinin önemini hiçbir zaman gözardi etmemistir. Aksine o pek çok yerde "bu anlattiklarimiz usûl kitaplarinda izah edilen hususlara ilâve edildiginde, amaçlanan noktaya ulasmak mümkün olacaktir." seklindeki ifadeleriyle usûl kitaplarina atiflar yapar.

Sözün özü, usûlcülerin kitaplarinda zikrettikleriyle, sâtibî'nin muvâfakât'mda zikrettiklerinden her biri ser'î delillerden hüküm çikarilmasi için birer vesile olarak kabul edilirler. Ancak usûl kitaplarinda zikredilen meselelerde pek çok detaylara ve uzun uzadiya münâkasalara gidilmesine ragmen bunlar, sadece bir vesile olmaktan öteye bir fayda saglamaz. Hatta çogu zamandan beri usûlle mesgul olanlara itirazlar yöneltilerek "onun sadece ictihâd mertebesine ulasan kimselere faydasi bulundugu" söylenmistir. Buna verilen cevap hep ayni olmustur: "müctehid olmayan kimse için usûlün faydasi, hükümlerin nasil çikarildigini anlamasidir." ancak bu cevâbi kabullenmek, müsamahali davranmayi ve bazi seyleri de görmemezlikten gelmeyi gerektirecektir. Çünkü onunla sadece hüküm çikarma aracinin bir kismi hem de birbirinden ayrilmis ve daginik bir vaziyette ögrenilebilir. Diger kisim ise -ki hikmet-i tesrî ve ser'î maksatlari bilme kismi oluyor- burada yoktur.. Bu aynen suna benziyor. Sana doku-ma sanatini ögretmek isteyen birisi, dokuma tezgâhinin sadece bir kismini sökülmüs ve birbirlerinden ayrilmis vaziyette getirip gösteriyor. Bundan elde edilecek faydanin ne kadar ciliz kalacaginda süphe yoktur.

Sâtibfnin dört cilthalinde kitabinda anlattigi kisim ise, -her ne kadar o da hüküm çikarmak için gerekli olan vesîlenin bir parçasi ve onunla

müctehidlerin nasil hüküm çikardigi ögreniliyorsa da- ancak o haddizatinda bir fikihtir ve seriat nizâminin bilgisidir; onunla tesriin esaslarina vâkif olmak mümkündür. Biz her ne kadar ondan hareketle ictihâd vasfina ve hüküm çikarma kudretine ulasamasak da, onun sayesinde sâri'in maksatlarini, ser'î hükümlerin esrarini ögrenme imkânina sahip oluruz. O kalplerin huzur ve sükûn buldugu bir rehber, mü'minin kalbinin her tarafini aydinlatan, onun saskinligini gideren, içi tirmalayici süpheleri kovan, daginik duygulari toparlayan parlak bir nurdur. Islâm seriatina büyük hizmette bulunan bu degerli âlimi rahmetle aniyoruz. [6]

## Kitabin Taninmamasinin Sebebi

Geriye bir soru kaldi: madem ki, bu kitap o kadar degerlidir ve islâm seriatinda önemli bir yeri vardir; peki, dogu âlimlerinin onun üzerine kapanip, ilim âleminde yerlesmelerini saglamalari ve aralarinda yaymalari bir yana, niye simdiye kadar seneler boyu taninmadi, söhretten nasibini almadi? Eger elden ele dolasan meshur kitaplar ondan daha faydali olmasaydi, gizli kalmaz, mutlaka söhret bulur ve yayilirdi.

Cevap: bu soru vârid degildir. Çünkü bir seyin meshur olup olmamasindan o seyin üstün ya da nakis olmasi gerekmez. Bizde kitaplar adamlar gibidir. Nice faziletli insan vardir, kimse bilmez; nice ise yaramaz insan vardir, meshurdur. Bu nazariyenin yanlisligina müsâ-hadeîerimiz yeterlidir. Iste el-mahallî'nin serhiyle birlikte süyûtî'nin cem'u'l-cevâmi'i ezher'de ve misir diyarinda bulunan ilim müesseselerinde okutulan tek usûl kitabi olarak asirlar boyu kaldi. Halbuki, âmidî'in ihkâm'i, ibn hâcib'in müntehâ ve muhtasar adli iki kitabi, bunlarin yaninda tahrîr, minhâc, müsellemu's-sübût vb. Gibi cem'u'l-cevâmi'in içerdigi ayni konulari içeren pek çok te'lif vardir ki, ihmâl örümcekleri bunlar üzerinde aglarini germis ve bu degerli eserlerden hiçbiri elden ele dolasma ya da istifâde için gün yüzüne çikamamis; ancak içerisinde bulundugumuz asirda ortaya çikabilmislerdir. Halbuki, cem'u'l-cevâmi'in bunlar içerisinde en az faydali ve çok da sikici bir kitap oldugunda hiçbir kimse farkli düsünceye sahip degildir.

Kitabin meshur olmamasinin iki sebebi bulunmaktadir:

1. Içerdigi konular.

2. Telif ve bahislerin islenis sekli.

1. Içerdigi konular son derece yeni, daha önce hiçbir kimse tarafindan islenmemis konulardi. Bu kitap hicrî sekizinci asirda telîf edilmisti. Bundan önce usûlün diger kismi tamamlanmis, ser'î ilimlerle mesgul olanlar tarafindan telifler ortaya konulmus, arastirma, serh, ögrenim ve ögretim gibi yollarla onlar üzerinde duragelmislerdi. Neticede usûl adina ögrenilmesi

gereken herseyin onlardan ibaret oldugu anlayisi dogmustu. Çünkü daha önce de söyledigimiz gibi, onlar hiçbir zaman tatmadiklari ictihâd için bir vesîle idi ve bu vesilede bir eksik-lik olabilecegini hemen hemen hissetmiyorlardi. Bunun tabiî neticesi olarak da kitabi duyanlar olmussa da, âlî himmet göstererekonu edinmek, bahisleri üzerinde fikir yormak, ondan istifade etmek, içerdigi [12] bilgileri daha önceden bildiklerine eklemek, hosuna gidenlerle amelde bulunmak, ilim taliplerinin dikkatlerini ona çekmek ve onlara ondan i stifâde yolunda gayret vermek ve yardimci olmak gibi bir duruma girmemislerdir.

2. Ikinci sebep, sâtibî'nin kalemiyle ilgilidir. Gerçi müellif düzgün yürüyor, temiz bir arapça ile yaziyor. Nitekim bu durum zihni ve kalemiyle basbasa kaldigi birçok bahisde açikça müsâhade edilmektedir. Ancak müellifin güçlü bir intikal gücü, cevval bir kalemi vardir. Bazan, sayfayi bastan sona okur, ne bilinmedik kelimeye ne de terkibe rastlamazsiniz; bununla birlikte hiçbir sey anlasilmaz. Anlayabilmek için mutlaka ser'î kaynaklarla istidlalde bulunmak, aklî ilimlere vurmak, baska ilim dallarinda ortaya konulan bahislere müracaat etmek durumu söz konusu olacaktir. Bazen okuyucudan, sanki tarak disleri üzerindeyolculukyaptirir gibi, bir kelime ile onun yanindakine, sonra da onu takip edene intikâl etmesini ister; çünkü kullandigi her kelimenin altinda isaret etmek istedigi bir mânâ, sözün akisindan çikarilmasini istedigi bir amaci bulunmaktadir. O bu eserini sünneti, müfessir-lerin sözlerini, kelâm bahislerini, öncekilerin usûlünü, müctehid imamlarin furûunu, seçkin mutasavviflarin sülüklerini iyice ihata ettikten sonra yazmis birisi olarak, kitabini lüzumsuz tafsilâtla doldurmasi mümkün olmazdi. Iste bu yüzdendir ki, kitap çok dolu ve zor bulunmus, bu durum onun yayilmasina bir engel teskil etmistir. Bununla birlikte kitap kendi kendisinin anlasilmasina yardimci olmakta; basi sonunu, sonu da basini açiklamaktadir. [7]

## Kitaba Olan Teveccühümüzün Sebebi Ve Kitap Üzerinde Yaptigimiz Çalismalar

Seyh muhammed abduh'un, ilim taliplerinin bu kitabi edinmesine dâir tavsiyelerini çok isitmistim. O zamanlar bu tavsiyeye uymak için çok arzuluydum. Tabiî gerek benim gerekse benim gibi olan digerlerinin önünde kitabin ele geçirilmesi zorlugu bir engel olarak duruyordu. Söyle ya da böyle her nasilsa bir ögrenciden magrib yazisi ile yazilmis bir nüshayi ödünç olarak almaya muvaffak olduk. Konularin zorlugu bir tarafa, yazinm.çok zor okunusu ve nüsha sahibinin geri almak üzere israrli sekilde talepte bulunmasi gibi sebepler hep ona ulasmamizi engelliyordu. Sonra:

"bir seye yetmiyorsa gücün onu birak gücünün yetip yapabilecegine bak."

Sözündeki ögüde kulak vererek sevdamizdan vazgeçtik. (13)

Sonunda yüce Allah'in lütfü ile kitabin misir baskisi gerçeklesin-

Ce, bana tekrar kitapla ugrasma firsati dogdu. Hemen aldim ve mütâlaaya basladim ve sonuna kadar geldim. Bu vadileri ve geçitleri uzun zor yolculukta tahammül gösterdim; hazinelerini, kaplarini denedim. Bu tecrübem daha önce duyduklarimi teyid etmis ve kitabin degerini bir kat daha artirmisti. Bu ugurda maruz kaldigim gece yolculugu gibi zor çabalarima, uykusuz kalisima aldirmadim. Kitaba olan tutkum tekrar üzerinde durmami gerektirdi. Bu kez daha bir bas-ka sekilde kitap üzerinde çalistim. Müellifin ortaya koyduklarini miyara vurdum. Istifâde ettigi kaynaklara basvurarak, onlardan çikardigi mânâlari tahkikte bulundum. Çok incelik isteyen isaretlerini açiklayarak, ifâdesinde kapali kalan kisimlari, çok kisa aldigi lafzi tamamlamak, gizli mânâyi biraz açmak, meselenin anlasilmasi için gerekli olan fer'i zikretmek, kasdettigi esasa isaret etmek gibi yollarla îzâh ettim. Koydugum bu notlarda asiriliga kaçmak, her münâsebetle çesitli eserlerden alintilar yapmak suretiyle sisirme yoluna gitmedim. Gerekli ve yeterli notlarla yetindim. Ancak zarurî hallerde, konunun anlasilmasi için mutlaka açiklama yapilmasi gereken konularda uzun notlar düstügüm de oldu. Notlarimi yazarken hür düsünmeyi esas kabul ettim. Bu yüzden de yer yer müellifi tenkitlerimiz, onun fikirlerine katilmadiklarimiz olmustur. Bizzat müellifin kendisi de bizim bu metodumuzun, ortaya koydugu hususlar üzerinde düsünen arastirmacilar, ele aldigi konularda hakki elde etmeye çalisan ilim talipleri için riâyet edilmesi gereken bir hak oldugunu belirtmis; meseleler karsisinda tercihte bulunmalarini, mütereddit ve saskin vaziyette kalmamalarini istemistir. Ayni sekilde müellif, ortaya koydugu hususlarin denenmeden, tahkik edilmeden problem o-dinilmemesini de istemis ve bunun elde edinilecek favdanin dikkate alinmadan atilmasina sebep olacagini belirtmistir. Evet, ilmin tahkikinde "falan söyledi" veya "falan'm yaninda falan da kim oluyor?" seklinde bir anlayis olmamalidir. Aksi takdirde bir çok dogru, hata ve unutma arasinda yok olur gider. Bu bizim dinimizin bir özelligi olmaktadir. Hz.peygamber lalevs^tul hariç, herkesin sözü kabul de edilir, red de edilir.[8]

## Hadislerin Tahrici

Müellifin ser'î kaynaklari derinden incelemesinin tabiî bir neticesi olarak kitabinda bin kadar hadîs zikretmistir. Çogu kere bu hadîsleri ne râvîlerine ne de almis oldugu hadis kitaplarina nisbet etmemistir. Hatta çok nâdir olarak hadisi tam olarak zikretmistir. Hemen hemen devamli olarak ancak hadisin delil olarak kullanmak istedigi kismini zikretmekle yetinmektedir,

bazen ayni hadisin bir kismini burada, bir baska kismini da ihtiyaca göre baska bir yerde zikreder. Bazen hadîse sadece atifta bulunur ve sözü uzatacak sekilde olmasa bile ondan hiçbir sey zikretmez ve bu sekildeki tasarruflariyla amacina ulasmak ister. Halbuki, onun sözleri üzerinde inceleme yapan ve düsünen kimselerin, o hadislere tam metni ile birlikte vâkif olmalari, sihhat yönünden durumlarini bilmeleri kaçinilmaz bir ihtiyaçtir. Hadisin tam metnine vâkif olmak, hadisin ortayakonmasmdan gözetilen amacin anlasilmasini, sihhat derecesini bilmek de o hadisle yapilan istidlalin degerini, kalbin mutmain olmasini veya tam bunun aksini saglayacaktir. Iste bundan dolayi zorluguna, tahrîc için basvurulacak kaynaklarin genisligine ve yorucu olmasina ragmen bu is gerçeklestirilmeye çalisildi. Otuz üç kadar hadis kitabina müracaat edilerek hadisler tahrîc edildi. Bu yorucu yükün agir kismini üstâz muhammed emîn abdurrâzikyüklendi. Üstâz, hadislerin kaynaklarina ulasmak, rivayetlerinin çokluguna ve ibarelerinin farkliligina ragmen onlarin metinlerini elde etmek için aylarca ugrasti ve hadislerin kimler tarafindan rivayet edildigine isaret etti. Çogu zaman da lafzi ile birlikte aldi ve böylece onlarin lafzini ve sihhat derecelerini ögrenmek amaciyla bulunduklari yerlere müracaat etmek kolaylasti.[9] Allah ilim ugruna yaptigi bu hizmetten dolayi onu en güzel sekilde mükâfatlandirsin. [10]

## Önceki Baskida Bulunan Tahrip Ve Hatalar

Her ne kadar kitabin baskisi sirasinda tashih ve mümkün mertebe aslina irca isini büyük âlimlerden kadri yüce iki zât üstlenmisse de, kitabin basimini yapan kimsenin elde ettigi nüshanin çok hatali olmasi ve baski isinin dar bir vakte sikistirilmasi gibi sebepler yüzünden, meydana gelen hatalardan dolayi bu degerli iki âlimimizi mazur görmek gerekecektir. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, baskida bir hayli tahrifat hâlâ mevcut kalmis, yer yer bütünüyle cümleler ya da tamamlanmadan mânânin anlasilmasina imkan bulunmayan kelime düsüklükleri söz konusu olmustur. Iste bunlar kitap üzerinde sabirla düsünmemizi ve bir sonuca varmamizi gerektiren sebeplerden olmustur. Böylece Allah'in yardimi neticesinde kitap onu mütâlâa etmek isteyenler için kalip ve mânâ bakimindan eksiksiz ve kusursuz bir hal almistir.

Ben bu kitap üzerinde yapilmasi gereken bütün çalismalari tam anlamiyla yaptim seklinde bir iddiada bulunacak degilim. Aksine hüsnüzanda bulunacak olursam, bu yaptiklarimin bir baslangiç adimi oldugunu söyleyebilirim. Gayret sahibi kimseler için bu kitap üzerinde çalisma alani çok genistir. Niyeti hâlis olan insanlara tavsiyede bulunmak uyulmasi gereken bir yoldur. Süphesiz ameller niyete göredir ve herkes için ancak

niyetinin karsiligi vardir[11].

Abdullah dirâz

Nesre hazirlayan

## Müellifin Önsözü

Ilmin nuru ile bizleri cehalet karanliklarindan kurtaran, kendisinden edinilen basiretle sapikligin kör çukurlarina düsmekten koruyan, sevgili peygamberimiz hz. Muhammed [ alvy«3ssu 1 ile gönderdigi seriatinda bizler için en yüce alâmetler, en açik deliller koyan yüce rabbimizehamd olsun. Buhamdedis onun bize olan sayisiz ve pek degerli nimetleri içerisinde en üstünü olmaktadir.

Bu nûr parlamadan önce kör yürüyüsü yürüyorduk. Akillarimiz menfaatlerimize uygun seyleri elde edebilmek için rastgele kosturuyordu. Çünkü bu yükleri tasiyabilecek kadar güçlü degildi; iyi ve güzel arasinda kötülüklerin mihverini teskil eden nefsin cirit meydaninda pesin zevkler isin içine karisiyordu. Neticede dertlerimize karsi ilaç yerine zehiri koyuyorduk ve bundan sifâ bekliyorduk. Suyu sikilan avucu içerisinde tutmak isteyen kimseye benziyorduk. Vehim denizinde hayir ve ser arasinda yüzdük durduk; nereye gidecegimizi bilemiyor, rehberimiz olmadigi için karanlik gecede nereye gittigimizi bilmeden yol aliyorduk. Sakat kiyaslar yapiyor, hasta vücûttan saglikli davranislar bekliyorduk. Yüz üstü sürünüyorduk, fakat kendimizin sirât-i müstakim üzere yürüdügümüzü zannediyorduk. Sonra ilâhî kader tecellî etti, insanlarin çaresizligi tek ve kahhâr olan yüce Allah'a ulasti, ihtiyâci hisseden insanlarin arzulan ona teveccüh etti. Hâl diliyle durumun dogrulugu ve ortaya konulan islerde ilâhî müdâhaleye ihtiyaç zarureti sabit olunca, yüce rabbimiz sonsuz lutfu ve keremiyle imdadimiza yetisti. Nihayetsiz iyilik ve sefkat sahibi yüce Allahimiz, her seyi kusatan merhametiyle bizi bürüdü. Eger böyle olmasaydi biz içinde bulundugumuz durumdan bir çikis yolu bulup, kendi kendimize yollar içerisinden dogrusunu ayiramazdik. Yüce Allah bu keremi neticesinde özrümüzü makbul kildi; peygamberler göndermeden önce meydana gelen hatalarimizin affinin mümkün oldugunu belirtti. Nitekim: "biz peygamber göndermedikçe azâb ediciler [20] degiliz,"[12] buyurmaktadir. Sonunda ümmetler içerisinden peygamberler gönderdi. Arapolsun, arap disinda baska kavimlerden olsun, her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdi. Böylece peygamberler hak yolu, kavimlerine y akînen gösterecekler, onlari bel kemerlerinden yakalayarak cehenneme götürecek tehlikelerden ko-ruyacaklardi. Zaman itibariyla son, üstünlük itibariyla ilk sirada[13] yer alan biz islâm ümmetine de özel bir ayricalik verdi; çünkü tevhîd binasinin tamamlayici son tuglasi ve hitâm-i misk olan rahmet peygamberi, mahza

nimet, ümmî hikmet-i bâliga sahibi olan hâsimî soyundan tertemiz bir asila sahip muhammed b. Abdillah'i bize göndermisti. Onu bize sâhid, müjdeci, korkutucu, hakka dâvetçi, aydinlatici nûr olarak gönderdi; apaçik arapça olan, süphe ile kesin bilgi arasini ayiran, ne önünden ne de arkasindan bâtilin asla yol bulamayacagi yüce kitâb'ini ona indirdi. Sadra sifâ beyan ve yeterli îzah gücünü onun eline koydu. Onu en güzel övgülerle övdü, terbiyesini kendi üzerine aldi ve onun tüm vasif ve özelligini ahlâk ve semailinin olusturdugunu belirtti. Bütün bu özelliklerin sahibi olan hz.peygamber sözleri, fiilleri, terk ve takrîrleriyle tasvibleriyle) Allah'in seriatini açiklayici oldu. Artik gözü görene hersey gündüz gibi parlakti, hak ve hakikat bulutsuz, engelsiz günde günes gibi ortaya çikti.

Her türlü noksan sifatlardan münezzeh olan rabbimize hamd ediyor; ona olan hamdimizi o'ndan bize ulasan bir nimet telakki ediyoruz. Ona sayisiz sükrediyor, sükrün nimetlerin artisi için bir baslangiç oldugunu biliyoruz. Alllah'tan baska ilah olmadigina, onun esi ve benzeri olmadigina, o'nun her türlü kemâl sifatlariyla muttasif bulunduguna, herseyin istisnasiz yaraticisi olduguna, itâaatkâr-âsî ayirimi yapmaksizin adalet, ihsan, lütuf ve kerem sifatlarinin geregi olarak ve teminâti hükmünce herkesin rizkini verenin o olduguna sehâdet ederiz. Nitekim bu meyânda söyle buyurmustur: "cinleri ve insanlari ancak bana kulluk etmeleri için yaratmisimdir. Onlardan bir rizik istemem; beni doyurmalarini da istemem. Süphesiz riziklan-diran da, güç ve kuvvet sahibi olan da Allah'tir."[14] "ehline namaz kilmalarini emret, kendin de onda devamli ol. Biz senden rizik istemiyoruz, sana rizik veren biziz. Sonuç Allah'a karsi gelmekten sakinanindir" [15] bütün bunlar insanlarin üstlendikleri emâneti edaya kendilerini verebilmeleri içindir. O emânet ki, kendilerine arz yoluyla sunulmus, kendi gönülleriyle hesap verecek sekilde yüklenmeleri üzerine de artik onunla mecbur tutulmuslardir. Keske ondan irkilip, korksalar da kabule yanasmasalardi; isin sonunu ve önemini daha bastan düsünselerdi. Ne var ki, durumun vehâmeti onlarin hatirlarina gelmemisti. Oysa ki, gökler, yer ve daglar teklif edilen seyin vehâmetini, agirligini kavramislar ve kabule yanasmamislardi. Bu yüzden de insanoglu çok zâlim ve pek câhil diye nitelendirilmisti. Vakia Allah'in takdiri yerini bulacakti. Bu arzettigimiz hususa su âyet açikça delâlet etmektedir:"dogrusubizemâneti (sorumlulugu)göklere,yerevedag-lara sunmusuzdur da onlar bunu yüklenmekten çekinmisler ve ondan korkup titremislerdir. Çok zâlim ve pek câhil olan insan ise onu yüklenmistir."[16] her seyi hikmet ve takdiri ile, ezelî ilim, kaza ve kader programina uygun olarak yürüten yüce Allah her türlü noksan sifatlardan münezzehtir. Böylece insan kendi yüklendiginden mesul tutulacak ve bu kendileri hakkinda bir delîl olacaktir. Yüce Allah yaptiklarindan mesul degildir. Sorguya çekilecek olanlar insanlardir.

Muhammed'in Allah'in kulu, rasûlü, sevgilisi ve dostu olduguna; sâdik ve emin bulunduguna; âlemlere rahmet olmak üzere hanîf dini ile; mükelleflerine rifkla, yumusaklikla davranan bir seriatla gönderildigine sehâdette bulunuruz. Onun beyanlari kolaylastirici bir lisanladir. Rifkla muamele onun seriatinin özelligi, hosgörü ve müsamaha ile davranma ise onun meziyetidir. Zayif-güçlü herkesi ayni sekilde muhatap tutar; anlayisli-anlayissiz herkesi dogru yola ulastirir; itâatkâr-âsî ayirimi yapmadan herkese merhamet eder; gönüllü-gönül süz herkese yön verir; adalet karsisinda soylu-soylu olmayan herkesi esit tutar; emir ve yasaklarina boyun egenleri dünya ve âhirette yüce bir mevkie ulastirir; nebî olmasa bile nübüvvet nurunu içerisinde tasiyacak bir makama ulastirir; onunla muttasif olanlara sünnet elbisesi giydirir de sonunda Allah'in bir velî kulu kilar; ona uyan ve destek olan bir kul, fakir de olsa ne kadar zengindir. Ona karsi gelip haddi asan kimse, zengin de olsa ne kadar fakirdir.

Hz. Peygamber, görevi boyunca bu yüce pâk serîate yine bizzat serîatle davette bulunmus, kendisine tevdî edilen emâneti eksiksiz olarak insanlara ve cinlere ulastirmis, seriati kendi burhan-lariyla korumus, kesin delilleriyle sinirlarini himaye etmis, teblig ve beyân için gerekli bütün gücünü sarfetmis, hem lisâni haliyle hem de sözüyle "ben apaçik bir uyariciyim" buyurmustur.

Allah'in salât ve selâmi onun, âl ve ashabinin üzerine olsun. O ashap ki, seriatin maksatlarini kavramis ve onlari elde etmisler, onlarin kaide ve temellerini ortaya koymuslar, isaretleri üzerinde düsünmüsler, prensip ve gayelerinin gerçeklestirilmesi için ciddî çalismalar yapmislar, bütün bunlardan öte dünyevî emellerini atmak için yeterli özeni göstermisler, amellerini düzeltmek için ilmi vâsita olarak kullanmislar, hayirda yarismislar ve herkesten ileri geçmisler, sâlih amellere kosusmuslar ve kendilerine yetisen olmamistir. Neticede basiret ufuklarinda furkân günesi dogmus, kalplerinde yakin nuru parlamis, hikmet pinarlari dillerinden dökülmeye baslamistir; onlar îmân, islâm ve ihsan sahipleri idiler. Nasil öyle olmazlardi ki, kapiyi ilk çalan onlardi; dolayisiyla seçkinlerin seçkini, özün özü ve akil sahiplerinin yollarini onlarin nurlariyla bulacagi yildizlar olmuslardi. Allah, uyacaklar için bir önder, hidâyet arayanlar için seçkin bir örnek olan onlardan ve onlardan sonra gelen kimselerden ve kiyamete dek iyilikle onlara uyanlardan razi olsun.

Hamd ü sena, salât ve selâmdan sonra diyoruz ki; ey en yüce ilmin gerçeklerini arastiran, akillarin en üstün verimlerini elde etmeye çalisan, en tatli anlayis kaynaklarina susayan, bâtin mânâlari elde etmek, yazili metinler içerisinde zahir mânânin ötesinde bulunan manalara ulasmak için, onlarin etrafinda dolasan kimse! Simdi artik tam arzularinizin birbirine denk

düstügü kimseye kulak vermen, onunla karsilikli mübâhase etmen zamani gelmistir. Çünkü onun vecdine sen de ortak oldun. Artik onun sir mahalline dönmelisin. Böylece onun sikâyetleri seni harekete geçirsin de bunun neticesinde onun kostugu yolda sen de kosasin, onun alaca karanlikta yaptigi yolculugu sen de yapasm. Elbette ki bu yolculukta yorulacaksin. Fakat sabah olunca bu gece yolculugunun yorgunlugunu memnuniyetle karsilayacaksin.

Müellif maksadina ulasmak ugrunda genis çöller katetmis, bu yolda iyi ve kötü seylerle karsilasmis, sikintilara gögüs germis; karsisina çikan engeller meyanmda aci tatli olaylarla yüz yüze gelmistir; onun yoluna çikan engellerden kimi yol vermis kimi ise geçit vermemistir. Eger dilersen yolculuk sirasinda karsina çikacak yorgunluklarin üstesinden gelecek, maruz kalinacak sikintilari kovacak, yol vermeyen engelleri parçalayacak bir seyler bulabilirsin. Unutma ki, ne kedersiz ve sikintisiz bir hayat; ne de rahat içinde bir ölüm vardir. Sö-zün kisasi yolcunun yola girmesi sirasinda basina gelebilecek en korkunç durum furkân nurundan mahrum gece gibi karanlik bir zihinle, saçma sapan düslerin sadmeleriyle hasta düsen bir kalple yolculuk boyunca rehberden mahrum olmasidir. Tabiî bu durumda yolcu yoldan çikacak ve kendi hedefine gitmeyen baska bir kervana intisap edecektir.

Sonunda kerîm olan iyilik ve rahmet sahibi, diledigini dos dogru yola hidâyet eden yüce Allah lütuf ve ihsanda bulundu. Cisimlere ruh gönderildi, resimlerin hakikatleri zahir oldu, isimlerin sahipleri (mü-semmâlar) ortaya çikti; böylece hak gözüktü ve apaçik belirdi, bulutlar altindan furkân günesi dogdu ve parladi; zayif nefis güç buldu, korkak kalp cesaret kazandi. Hak geldi ve bâtil zail oldu. Aklin bazi sirlarmi tafsilden âciz kaldigi, dilin onda birini bile yaymaya takat yetiremedigi sahih ve güzel sözler, nâdir fâideler, göz kamastirici güzellikler serdeyledi. Bunu yaparken bilineni bilinmeyenden ayirdi; avam, havas, toplum ve fertlerin mertebelerini ortaya koydu; mukallid, müc-tehid, sâlik, mürebbî, ögrenci ve üstaddan herbirinin anlayis derecelerine, çaliskanlik ve gevsekliklerine, kusur ve icrââtlarina göre haklarini tam olarak verdi, onlardan herbirisini kendi bulundugu mertebeye koydu, kendilerine has olan makamda bulunan büyük küçükherse-yi onlara gösterdi, onlari adalet ve itidalin sahasi olan orta yol üzere olmaya sevketti; ifrat (teseddüd) ve tefrit gibi iki asiri uç ve sapmadan; çeliski ve akla aykiriliktan kurtulmalari için, zorlastirma ile ihmâl ve umursamazlik arasinda tarîk-i müstakim üzere orta bir yol vazetti. Sânina lâyik her türlü hamd ü sena o'na mahsûstur; üzerimize olan noksansiz nimetleri, sonsuz lutuflari dolayisiyla sükür sadece o'na hastir.

Gizli sirlardan bir kismi zaman zaman açiga çikmakta ve yüce Allah

diledigine bildirmekte ve hidâyet etmektedir. Ben de öteden beri kitâb ve sünnet'ten gözetilen maksatlari beyân amaciyla içime dogan bu sirlardan nâdir ve degerli olanlari bazan tafsilatiyla bazan da özet olarak kaydediyor, kaynaklarda bulunan sâhidlerini açik ve net bir sekilde topluyordum. Bunlari yaparken cüz'î delillerle yetinmiyor, külli istikralara dayaniyordum; onlarin nakle dayali esaslarini güç ve kabiliyetim nisbetinde bir takim aklî önerme ve izahlarla beyan ediyordum. Sonra yüce Allah'a istiharede bulunarak, bu nâdir ve degerli sirlari telîf etmek, sonuçlan esaslarina baglayacak basliklar altinda bir araya toplamak istedim . Böylece üzerinde düsünülmesi ve elde edilmesi kolaylasmis olacakti. Usûl-i fikhin basliklari altina onlari yerlestirdim ve bu ilmin sistematigini kullandim. Neticede kitap bes kisimdan meydana gelmis oldu:

I. Maksada ulasabilmek için gerekli olan ilmî mukaddimeler.

II. Hükümler ve ilgili bahisler: mahkûmun bih, mahkûmun aleyh; vaz'î hükümler (düzenleyici, bagintili hükümler), tek-lîfî hükümler (yükümlülük getiren hükümler) gibi.

III. Ser'î maksatlar ve bunlarla ilgili hükümler.

IV. Ser'î deliller ve bunlara nisbet edilen konularin genel olarak ve tafsilatli bir sekilde açiklanmasi; alindiklari yerleri ve bunlarla mükelleflerin fiilleri üzerine hangi sekilde hükümde bulunulacagi.

V. Ictihâd ve taklîdle, bunlardan her birisiyle muttasif olanlarla ilgili hükümler, keza tearuz (çeliski görünümü), tercih, suâl, cevap... Gibi konular.

Bu kisimlardan her birisinde hedeflenen amaca ulastiracak, elde edilmelerini kolaylastiracak meseleler, girisler, 'taraflar ve fasillar bulunmaktadir.

Hosgörü ve kolaylik esasi üzerine kurulu bulunan serîatle ilgili yükümlülüklerde gözetilen hikmet ve sirlardan bahsedildigi için bu eserime 'et-ta'rîfbi esrân't-teklîf adini vermistim. Sonra bu isimden garib bir sebepten dolayi vazgeçtim. Söyle ki: bir gün kendilerinden istifâde edebilecegim için sirtimi ilmî toplantilarina dayadigim üstad-lardan birisi ile karsilastim. Kitabimin tertip ve tasnifine baslamis, onun olgunlastinlmasi ve telifi için önüme geçecek her türlü mesgale-den kendimi uzaklastirmistim. Bana:

"-gece seni rüyamda gördüm. Elinde te'lif etmis oldugun bir kitap vardi. Ben sana, 'o nedir?' diye sordum. Bana, onun kitâbu'1-mu-vâfakât oldugunu söyledin. Ben sana bu zarîf isimlendirmenin nereden geldigini sordum. Sen de, ibnu'l-kâsim'la ebû hanîfe'nin mezhepleri arasini bu kitapla telif etmeye muvaffak oldugunu söyledin." dedi. Ben kendisine:

"-hedefe, sâdik rü'yâdan çikip gelen bir okla isâbetettiniz ve nübüvvet nurunun müjdelerinden olan rü'yâdan yararli bir hisse ve nasip aldiniz. Çünkü ben mekâsid binasini kurmak amaciyla bahsettiginiz bu mânâlarin telifine baslamistim. Çünkü bunlar ulemânin itibar ettigi esaslardir. Eski fakihler hükümlerini bu kaideler üzerine bina etmistir." diye cevap verdim. Bunu duyunca o zât, bu garîb tevâfuktan dolayi hayrete düstü. Nitekim ben de, bu tehlikeli yolculuga açilisimdan ve bu üstâdlara arkadaslik edisimden dolayi hayret içindeydim. Demek bunda da bir hayir varmis.

Ey temiz dost, vefali arkadas! Ben bu kitabimi yolculugun sirasinda sana yardimci olsun diye yazdim; birbirine uygun düsen anlamlari ve ittifak noktalarini açiklamak istedim; ben bunu, her seyin anlasilmasi ve arastirilmasi konusunda dayanagin, karsina çikan ve seni yoran her türlü tasdik ve tasavvurda basvuracagin bir kaynagin olsun diye telîf etmedim. Zira benim bu ortaya koydugum da nihayet ilimler içerisinden bir nebzeyi, bir kaynagi teskil eder; çünkü akillar farklidir, anlayislar birbirlerine ters düsebilir. Hiç süphe yoktur ki, bu kitap ilim yolculugun sirasinda sana meseleleri yaklastiracak, ser'î ilimlerde yukariya dogru nasil yükselecegini ve nereye gidecegini sana bildirecek, sülük ettigin yolda seni zirveye ulastiracak, senin adina hikmet incilerine talip olacak ve sonra mehrini de sana hibe edecektir.

Azim ve sebat ayaklarini öne at, bir de bakacaksin ki, Allah'in izniyle vâsil olmussun; ondan önüne açilan yoldan ilerle, insAllah benim ulastiklarimi sen de elde edeceksin. Korkaklar gibi yol almaktan, güzelim yollarda durmaktan, açiklamada bulunmaksizin düsünceni gerçeklestirme yoluna gitmeden sakin; taklîd çukurundan çikarak basiret zirvesine yüksel, zayif sorular ve hakli süpheler karsisinda hak bildigin düsüncelerini müdâfaa edebilecegin, üstün gelebilecegin bir gayretle ve azimle saril; takva elbisesini kendine bir siar kil; insafi elden birakma, hakki aramak mezhebin; hakki ehline teslim etmek prensibin olsun. Geçici hevesler kalbini elde etmesin; önüne çikacak engeller seni amacindan çevirmesin. Meseleler karsisinda degerlendiren ve tercihte bulunanlar gibi dur; ne yapacagini bilmez, saskin bir vaziyette durma. Ancak, istenenler muglak kalir ve net olarak kendisini arastiriciya göstermezse bu durumda, karsi taraftakiler o meseleye girse de, senin girmemen, konudan el çekmen yerinde bir hareket olur. Sunu bil ki, yenik düsen kimse, süpheli konular koruluguna düsen kimsedir; o sallaya girmeyip önünde duran kimse ise korunmus ve ilimde derinlige ulasmis kimsedir. Süphesiz ki, her türlü âr, ayiplama ve kinama, düsüncesizce kendisini yasaklar içerisine atip da cehennemi boylayan kimse içindir. Taassub pinarindan sakin içme, konunun hakikati anlasildiginda, onukabul edip, boyun egmekten çekinme, âsî nefislerin baskaldirisi gibi kibirlilik gösterme; bu tutum, nefsin otla-yan

hayvanlari için tehlikeli ve korkunç bir otlaktir; dosdogru yoldan sapmaktir.

Eger bu kitaptan kabul etmeyecegin yerler olursa, sezgi ve anlama kapilari kapali kalirsa ve "bu duyulmadik bir sey, mâhiyet ve islenis bakimindan ne ser'î temel ilimlerde ne de fer'î ilimlerde böyle bir eser telîf edilmemistir. Onun ortaya konulmasi ve yayilmasi kötülük ve bidat olarak yeterlidir." seklinde bir zan belirirse, sakin denemeden, tecrübe etmeden mesele çikarip da dikkate alip faydalanma imkanini ortadan kaldirip atma. Çünkü bu kitap Allah'a hamdederek belirteyim ki, âyet ve hadislerin ortaya koydugu seylerdir, onun temellerini selef-i sâlih atmis, isaretlerini derin âlimler belirlemis, rükünlerini düsünürler saglamlastirmislardir. Eger yol belirli ise, inkar edilmemeli; muhtevasinin kabulü, ortaya konulan seylerin sihhatinin göz önünde bulundurulmasi ve ikrarda bulunulmasi îcâb eder. Tabiî bir insan olma hasebiyle ortaya çikan hata ve sürçmeler, düsünceye ariz olan illetler bundan istisnadir. Mutlu insan aksakliklari sayili olan, âlim de yanilma ve hatalari az olan insandir. [26]

Bu durumda kitap üzerinde düsünen ve görüs gelistiren kimsenin görevi, bir noksanlik gördügü zaman onu ikmâl etmesi ve müellif hakkinda hüsnü zan beslemesidir unutmamasi gerekir ki müellif bu kitaba gecesini gündüzünü vermis, rahat yerine yorgunlugu, uyku yerine uykusuzlugu tercih etmis ve sonunda da kendisine bu ömrünün meyvesini, zamaninin essiz incisini ithaf etmistir. Müellif kendisine, yaninda bulunan hikmet ve sirlarin anahtarlarini vermis, kendi elindeki emânet gerdanligini boynuna takmistir. Böylece müellif, beyanda bulunma sorumlulugunun geregini yerine getirmistir. Üzerine vâcib olan beyân sorumlulugundan çikmistir. "süphesiz ki, ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiginin karsiligi vardir. Kimin hicreti (hicret niyeti) Allah'a ve rasûlüne ise; onun hicreti Allah ve rasûlüne'dir; kimin de hicreti elde edecegi bir dünyaliga ya da nikahlayacagi bir kadina ise, onun hicreti de hicret ettigi seyedir."'[17]

Allah hepimizi bildiklerimizle amel eden kullarindan eylesin, anladiklarimizi anlatma konusunda bize yardim eylesin. Bize rizâsina ulastiracak faydali ilim nasîb etsin, kendisiyle karsilasacagimiz günde bizim için hazirlik olacak sâlih amellere muvaffak kilsin. Süphesiz ki, o her seye kadirdir; dualara icabet eder. Iste ben amaçlanan gayeyi açiklamaya ve vadedilen seyin gerçeklestirilmesine basliyorum. Kendisinden yardim talep edilecek, kendisine siginilacak olan yalnizca Allah'tir. Yüce ve ulu olan Allah'in lütuf ve yardimi olmasa, ne dünyamizi ne de âhiretimizi mamur edecek güç ve kudrete sahip degiliz. [18]

---

[1] Sözkonusu metin elinizdeki cildin xvii-xxiu. sayfalari arasinda takdim edilmektedir. [Yayincinin notu]

[2] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/X-XIII

[3] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/XV-XVI

[4] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/XVIII-XXIV

[5] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/1-4

[6] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/5-8.

[7] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/8-9

[8] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/10-11

[9] Dogrusu tercümemizde esas aldigimiz baskida yapilan ve burada Övgü ile bahsedilen tahrîce tahrîc demök çok zor. Zira sadece "Falan rivayet etmistir." seklinde belirtilmis, hangi kitapta ve nerede oldugu belirtilmemistir. Dolayisiyla tercüme yaparken biz tahrîc isini tekrar yapmak zorunda kaldik. Ancak imkanlarimiz münâsebetiyle hepsine ulasamadik ve bulabildiklerimizin kaynaklarini Concordance'daki usûle göre gösterdik. Cilt ve sayfa numarasiyla gösteremedigimiz hadislerin tahrîcini ise eski halleri üzere birakmak zorunda kaldik. Sunu da belirtmekte fayda vardir: Bizim gösterdigimiz kaynaklar her zaman için o hadisin ayni lafizla rivayet edilen kaynagi olmayabilir. Bazan yaklasik lafizlarla rivayet edilebilecegi gibi kismen rivayet de söz konusu olabilir. Bu itibarla veriien kaynaklar tahkik edilmeden dogrudan baska yerlerde kaynak olarak gösteriImemeli-dir. (Ç

[10] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/11-12

[11] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/12

[12] Isrâ, 17/15.

[13] Anadolumuzdabu mânâyi ifâde eden Tasta küçük, yolda büyük" seklinde bir tabir bulunmaktadir. (Ç)

[14] Zâriyât, 51/56-58 .

[15] Tâhâ, 20/132.

[16] Ahzâb, 33/72.

[17] Buhari, Iman 41; Müslim, Imare 155.

[18] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik.1/13-20

---

# Mukaddimeler

Kitapla ilgili meseleleri ele aimadan önce bilinmesi gereken mukaddimeler: bunlar onüç mukaddimeden ibarettir.

## Birinci Mukaddime

"fikih usûlü"[1] kat'îdir, zannî degildir: bunun delili fikih sûlünün seriatin küîlî esaslarina dayali olmasidir. Seriatin küllî esaslarina dayanan seyler ise kat'îdir.

Birinci önermenin beyani, kesinlik ifade eden istikra (tüme varim)[2] yöntemi ile açiktir.

Ikinci önermenin beyani ise birkaç açidan yapilacaktir:

Birincisi:[3] fikih usûlü: [30]

A) Ya aklî prensiplere;[4] bunlar ise kafidirler.

B) Ya da ser'î delillerden elde edilen genel istikraya[5] baglidir; bu da ayni sekilde kat'îdir. Bu ikisine ilave edebilecegimiz bir üçüncüsü[6] de bu ikisinden mürekkep olandir. Iki kat'îden mürekkep olan da ayni sekilde kat'îdir. Iste bu da 'fikih usûlü'dür.

Ikincisi:[7] eger bunlar zannî olsalardi, o takdirde aklî olan bir hususa bagli olmazlardi. Çünkü aklî olan hususlarda 'zan' kabul edilmez. Ayni sekilde 'ser'î külli esaslar'a da bagli olmazlardi. Çünkü zan ancak cüz'î meselelerle ilgilidir.[8] zira eger zannin, ser'î küllî esaslara baglanmasi (taalluku) caiz

olsaydi, o zaman seriatin esasiyla ilgisi de söz konusu olabilirdi; çünkü o ilk küllî esas[9] olmaktadir. Bu ise âdeten caiz degildir[10] -burada 'külli esaslar' (külliyyât)dan[11] 'zarûriyyât' 'hâciyyât' ve 'tahsîniyyât'i kasdediyorum. Yine, eger zannin seriatin esasina taalluku (baglanmasi) caiz olsaydi, o zaman 'sek' kin (süphe) de devreye girmesi söz konusu olurdu. Bunun olmayacaginda ise süphe yoktur. Keza o takdirde degistirilmesi, tebdil edilmesi caiz olurdu. Bu ise yüce Allah'in korunmasina dair verdigi teminata ters bir neticedir. [31]

Üçüncüsü: eger zannî olanin, fikhin esaslarindan biri sayilmasi caiz olsaydi, ayni sekilde inançlar (akâid, usûlu'd-dîn) konusunda da esas olmasikabuledilirdi.buise ittifakla caiz degildir. Dolayisiyla burada da durum aynidir. Çünkü fikhin esaslarinin, seriatin aslina olan nisbeti, akâid esaslarinin nisbeti gibidir. Her ne kadar mertebe bakimindan farkli iseler de, her millette (seriatta)[12] dikkate alinmis olan küllî esaslar olmalari bakimindan birbirlerine müsavidirler. Akaidin esaslari, zarûriyyâttan olan "dînin korunmasi" bölümüne dâhil bulunmaktadir.

Bazilari söyle demislerdir: seriatin esaslarinin zan ile isbatina imkan yoktur; çünkü o bir tesrîdir. Biz sadece furûda (esaslardan dogan ve ikinci derecede önem arzeden konularda) zan ile kullukta bulunmakla emrolunduk. Bu yüzdendir ki, el-kâdî (abdullah) b. Et-tay-yib, ilel (illetler) bahsinin 'aksü'1-ille'[13] tearuz halleri, illetle digerleri arasinda tercih gibi tafsilâtini; râvilerin adedleri, mürsellik (irsal) gibi haberlerle ilgili hükümlerin detaylarini usûlden saymamistir. Çünkü bunlar kat'î degillerdir.

Ibnu'l-cüveynî, bu gibi konulara usûlde yer vermesine: "kesin esaslara dayali açiklama, mânâ bakimindan[14] o kat'î delilin delalet ettigi seye dâhildirler." diye mazeret göstermistir.

El-mâzirî muhammedb. AliSöyle der: "bence, el-kâdî'-nin "usûlden maksat, ilmin esaslaridir." seklindeki anlayisina uygun olarak bu fennin (ilmin) zannî de olsa usûlden (esaslardan) sayilmasinda bir sakinca yoktur. Çünkü bu zannî olan hususlar, kendileri için degil[15] bilakis belli bir sayida olmayan gayri muayyen seylerin, kendilerine vurulmalari için konulmustur. Bu durumda onlar, 'umûm' ve tiusûs' gibidirler."[16] söyle devam eder: "ebû'l-meâlî'nin, onlari usûlden saymamasi uygun olurdu. Çünkü ona göre 'usûl', 'deliller edillejden; 'deliller' de, kat'î neticeye ulastiran seylerden ibarettir. El-kâ-di'ya gelince, onun da daha önce naklettigimiz asil prensibine göre, bunlari 'usûl'den çikarmamasi gerekirdi." el-mâzirî'nin sözü burada bitti.

Cevap:**[17]** hangi açidan bakilirsa bakilsin, esasin kat'î olmasi ge-rekmektedir; çünkü, eger zannî olursa onun fâsid olmasi ihtimâli ortaya çikabilecektir. Istikra ile bilinir ki, böyle birseyin dinde esas sayilmasi mümkün degildir. (teminât altina alinmis olmalari bakimindan) genel

kistaslarla (kavânîn), bizzat (sâri'ce) ortaya konulan (mansûs) küllî esaslar arasinda bir fark yoktur. ''Dogrusu 'zikri' (ki-tab'i) biz indirdik, onun koruyucusu da elbette biziz."[18] âyetinde teminat altina alman "koruma" dan maksat, bizzat seriat tarafindan ortaya konulan (mansûs) küllî esaslardir. "bugün size dîninizi tamamladim ..."[19]âyetinde kasdedilen de iste bunlardir;cüz'î meseleler degildir.[20] eger öyle olsaydi, o takdirde seriatin cüz'î meselelerinden hiçbirinin bu koruma kapsaminin haricinde kalmamasi gerekirdi. Oysa ki, durum böyle degildir; çünkü biz bu konunun caiz olduguna hükmediyoruz; vakia da bunun böyle oldugunu teyid etmektedir. Zira zanlar (anlayislar) farklidir ve cüz'î nasslarda ihtimaller söz konusu olabilir; bu gibi hususlarda hatalarin bulundugu kat'iyetle bilinmektedir: örnegin âhâd haberlerde, âyetlerin mânâlarinda hatalar yapilmistir.Bunlar da gösterir ki, "korunmasi teminat altina alinan 'zikir' (ki-tâb)"den maksat, onun 'küllî' olan[21] esaslaridir. Bu duruma göre de,

Her esasin küllî olmasi gerekir. Bu ebû meâlî'ye göre böyledir, el-kâdî'nin görüsüne göre ise, kat'î ya da zannî delillerin ortaya konulmasi, usul-i fikih demek olan bu kistaslara (kanunlara) bagli ise ve onlara vurulmadan, onlarla denenmeden o delillerle istidlalde bulunma imkani yoksa, bu takdirde bu esaslarin, söz konusu deliller ayarinda, hatta onlardan daha güçlü olmalari gerekir. Çünkü istidlal sirasinda, delilleri ona vurmak, uygun düsmeyenleri atmak suretiyle sen, usûlü deliller üzerine hâkim kilmaktasin. Eger bunlar kat'î olmasalardi, baskalarinin sihhatini ölçmek için nasil kistas olarak kullanilabilirdi?[22]

Bunlarin bizatihi kendileri için istenmediklerine dair bir delil de yoktur. Bu itibarla, bunlarda kat'îlik arandigi hususu göz ardi edilemez. Çünkü bunlar, digerleri üzerine hâkim durumundadirlar; dolayisiyla, mutlaka bunlarin derecelerine güvenilmesi gerekir ve iste o takdirde 'kistas' olarak kabulleri uygun olur. Yine, eger bunlarin zannî olmalari caiz olsaydi, o takdirde konunun basinda söz konusu edilen sakincalarin tamami kendisini gösterirdi. Bu ise dogru degildir. Bütün bunlar teslim edilince, zannî olan seylerin 'usûl'den sayilamayacagi bir istilah olarak yerlesecektir ve bu zannî olan hususlarin mutlak olarak 'usûl' kapsamindan çikarilmasi için yeterli olacaktir. Buna ragmen, usûlde zikri geçen ve kat'î olmayan[23] hususlar ise, kat'î üzerine bina edilen, ondan aslî kasitla degil tâbilik yolu ile ayrinti olarak ortaya çikan meselelerdir. [24]

## Ikinci Mukaddime

Bu ilimde kullanilan mukaddimeler ve kendisine dayanilan deliller mutlaka kesin olmak durumundadir. Çünkü, eger bunlar zannî olurlarsa, o takdirde istenilen neticeler de kesinlik ifade etmezler. Bu son derece açiktir. Bunlar

ya; vâcib, caiz ve muhal gibi üç hükümde ifâdesini bulan aklî mukaddimelerdir; ya da yine ayni sekilde bu üç hükme dönük bulunan örfî (âdete dayali) mukaddimelerdir. Zira âdete dayali olan delil ve mukaddimelerin de vâcib, caiz ve muhal olanlari vardir. Veyahut da naklî olan mukaddime ve delillerdir. Bunlarin en üst düzeyde olanlari, delâleti kati olmak sarti ile, lafzi mütevâtir olan haberlerle manevî mütevâtir olan haberlerden elde edilenlerdir; yahut da seriatin kaynaklarinin istikrasi (taranmasi) neticesinde elde edilen neticelerdir. Su halde bu ilimde söz konusu olan hükümler[25]

Üçü asmayacaktir: vâcib, caiz ve muhal. Bunlara vuku ve adem-i vuku da ilâve edilebilir. Bir seyin hüccet olup olmamasi konusu ise, onun o sekilde (yani hüccet seklinde) vuku bulup bulmamasina baglidir. Bir seyin sahih ya da gayr-i sahih olmasi ise ilk üç hükme yöneliktir. Bir seyin 35 farz, vâcib, mendûb, mübâh, mekruh ya da haram olmasi ise usûl meseleleri içerisinde yer almaz. Bunlari da usûl meseleleri içerisinde zikredenler, ilimleri birbirlerine karistirmalari sonucunda bu hatayi yapmaktadirlar.[26] [27]

## Üçüncü Mukaddime

Bu ilimde aklî deliller kullanildigi zaman mutlaka, naklî deliller üzerine terkip edilmis olarak, yahut onun tarîkini belirlemede veya menâtini (dayanagini, illetini) ortaya koymada ve buna benzer du-rumlarda kullanilir.[28]bagimsiz delîl olarak kullanilmaz. Çünkü yapilan is, ser'î bir konuda düsünmek ve bir neticeye varmak için çalismaktir; akil ise sâri' (hüküm vaz'ma salahiyetli) degildir. Bu husus kelam ilmi (akâid) bahislerinde açiklanmis ve ortaya konulmustur. Durum böyle olunca, aslî kasitla dayanilan sey ser'î deliller (edille-i ser'iyye) olacaktir. Bu delillerde kat'îligin bulunusu ise -yaygin kullanilisa göre- yoktur veya son derece azdir. Buradaki deliller ifadesinden teker teker ele alman delilleri kasdediyorum. Zira eger bunlar haber-i vâhid türünden iseler, bunlarin kat'îlik ifade etmedikleri açiktir. Eger mütevâtir haberler iseler, bunlarin kat'îlik ifade etmeleri de, tamami ya da büyük çogunlugu zannî olan mukaddimelere baglidir. Zannî olan bir seye bagli olan seyin de zannî olmasi gerekir. Çünkü mütevâtir haberlerin kat'îlik ifade etmesi, kullanilan kelimelerin mânâlari ve nahvî görüslerin nakline, müstereklik ve mecaz, ser'î ve örfî nakil, izmâr, umûmun tahsîsi, mutlalan takyidi, neshedici delil, [36] takdim ve tehîr, akla aykirilik gibi hususlarin bulunmadigina dair kesin bilginin bulunmasina baglidir. Bütün bu ihtimallerle birlikte, onun kat'îlik ifade etmesi imkansizdir. Kat'îlik bulundugu görüsünde olanlar da: "aslinda bizatihi kendisi zannîdir; ancak kendisine hissî ya da naklî bir karinenin bitismesi durumunda 'yakîn' ifade eder." demek zorunda kalmislardir. Bu

durumda ser'î delillerin kat'îlik ifade etmesi nâdir ya da tamamen imkansizdir.

Burada muteber olan deliller, bir konunun kat'îligine delalet etmek üzere ilgili bulunan pek çok zannî delillerin tümünden istikra yolu ile çikarilan neticelerdir. Çünkü beraberlikte, daginik ve farklilikta bulunmayan bir güç vardir. Bu yüzdendir ki, tevatür (nakledilen haberin sihhatinde) kesinlik ifade etmektedir ve bu onun (tevatürün) bir nevidir. Konu ile ilgili delillerin istikrasi neticesinde kesin bilgi ifade eden bir hâsila ortaya çikmissa, iste bu hâsila aranilan delil olmaktadir. Bu bir nevi manevî mütevâtire benzemektedir[29] hatta bizzat onun kendisidir. Hz. Ali'nin secaatinin, hâtim'in cömertliginin kendilerinden nakledilen pek çok sayidaki olaylardan çikarilan sonuç neticesinde bilinmesi gibi.

Iste bu yolladir ki, namaz, zekat vb. Gibi islâmin bes esasinin far-ziyeti (vücûbu) sabit olmustur. Eger böyle degil de, mesela bir kimse, namazin vücûbunu "namazi kiliniz." âyeti ya da bir baska delille ortaya koymaya kalkissaydi, mücerred bu âyetle yaptigi istidlali bir çok açidan su götürebilirdi.[30] ancak, konu etrafinda bulunan diger haricî delillerin ve bunlarin üzerine terettüp edilen hükümlerin çoklugundan ortaya çikan ve namazin gerekliligi hususunda birlesen netice, namazin farziyetinin dinden oldugunu zorunlu olarak ortaya koymaktadir ve artik bunda bizzat dinin esasindan süphe eden kimseler-[37] den baska hiçbir kimsenin süphe etmesi mümkün degildir.

Iste bu yüzdendir ki, bu tür seylerin gerekliligini göstermek üzere ulemâ icmâm delâletine istinad etmislerdir. Çünkü icmâkat'îdir ve her türlü ihtimal ve itirazlari keser atar. Eger icmâm, haber-i vahidin veya kiyasin hüccetligi gibi hususlarla ilgili deliller üzerinde düsünecek olursaniz, bu bizim bahsettigimiz manevî tevatüre benzerlik noktasi etrafinda dönüp dolastiklarini görürsünüz. Çünkü bunlarin delilleri nerdeyse sayilamayacak kadar çok çesitli yerlerden alinmistir. Bununla birlikte bunlarin açilari farklidir[31] tek bir konuya da dönük degillerdir. Su kadar var ki, bunlar istidlalden amaçlanan ayni mânâ üzerinde birlesirler. Arastirmacinin önünde birbirlerini destekleyen çok sayida delil bulundugu zaman, bunlarin tümünden o konu ile ilgili kesin bir delâlet çikar. Delillere yaklasim konusunda bu kitapta da durum aynidir. Bu yaklasim 'usûl'ün yaklasimidir. Su kadar var ki, bazi eski usûlcüler (mütekaddimîn) muhtemelen[32] bu mânâyi es geçmis ve bu hususta herhangi bir uyarida bulunmamislardir. Bu durumun farkina varamayan bazi son devre ait (müteahhir) usûlcüler, müstakil olarak âyet ve hadislerle istidlalde bulunulmus oldugu zan-m ile bunu bir problem olarak görmüslerdir. Çünkü yapilan istidlâlleri bunlarin tümünden çikarilmis bir netice olarak ele almamis ve bunun neticesinde de,

nasslari teker teker ele alarak itirazda bulunmak üzere hücuma geçmis ve kat'î olmalari gereken usûl kaideleri üzerine bunlarla istidlalde bulunmanin zayif olacagini söylemislerdir. Halbuki, öyle degil de arzettigimiz sekilde bunlarin tümü birden göz önüne almarakyapilmis bir istidlal oldugu düsünülseydi, herhangi bir problem söz konusu olmayacakti. Eger genel esaslar ve cüz'î konular hakkinda getirilen ser'î deliller bu itirazcinin yaklasimi seklin-de ele alinsaydi, o takdirde elimizde ser'î hükmün kat'îligi diye hiçbir sey kalmazdi, ya da akli devreye sokmamiz[33] gerekirdi. Halbuki, akil ancak seriatin arkasindan bakar. Dolayisiyla usûlle ilgili delillerin incelenmesi sirasinda bu noktanin akildan çikarilmamasi gerekir.

Ümmet, hatta sâir milletler, seriatin su zarurî bes esasin korunmasi için konulmus oldugunda ittifak etmislerdir.[34]bunlar: din, nefis (can güvenligi), nesil, mal ve akildir. Bütün ümmete göre bunlar, dinden oldugu zorunlu olarak bilinen seylerdendir. Halbuki, bunlar ne belli bir delil ile sabit olmuslardir; ne de sadece ona dönük olacaklari bir esasa dayanmaktadirlar. Aksine, bunlarin serîate olan uygunlugu, belli bir konuya aitoîmayan ve sayisiz denilecek kadar çokluktaki delillerin istikrasindan elde edilmistir. Eger bunlar belli bir seye istinad edecek olsalardi, âdeten onun belirtilmesi gerekecekti ve tabiî olarak icmâ ehli ona bakacaklardi. Halbuki, durum öyle degildir. Çünkü bunlardan herbiri kendi basma ele alindiginda zannî olmaktadirlar. Manevî mütevâtirde, ilim ifade eden haberin muayyen bir sekilde belirlenmesi mümkün olmadigi gibi, burada da durum aynidir. Çünkü delillerin teker teker ele alinmasi durumunda, hepsi de zan ifade etmekte müsavidirler. Her ne kadar râvîlerin halleri, nakledilen haberlerin delâlet sekilleri, delil olarak kullanmak durumunda olan âlimlerin anlama ve degerlendirme gücü, arastirmalarinin azligi ve çoklugu... Gibi konularda ifade ettikleri 'zan' derecesi farkli ise de, esasta hepsi de aynidirlar; hepsi de zan ifade ederler.

Mesela namazi ele alalim: bu konuda çesitli sekilleriyle "namazi kiliniz!" emri gelmis, namaz kilanlar övülmüs, terkedenler yerilmis,mükellefler kilmakla ilzam ve icbar edilmis, ayakta, oturarak, yan üstü... Her halükârda kilinmasi emredilmis, terkedip terkinde de israr edenlerle savasilmasi istenilmis vb.; bu mânâda pek çok delil gelmistir. Nefsin korunmasi konusu da ayni sekildedir: insanin öldürülmesi yasaklanmis, haksiz öldürme fiili kisasi gerektirecek bir cinayet telakki edilmis, cânî cehennemle korkutulmus, sirke muâdil büyük günahlardan biri olarak kabul edilmis -nitekim namaz da imân ile yan yana tutulan amellerden sayilmistir-, muztar (naçar) halde kalan kimselerin açlik ve susuzluk hallerini giderebilmeleri için haram olan seyler mubah kilinmis, kendisine bakmaktan âciz olan ya da âciz düsen kimseler için, zekât, yardimlasma, (nafaka vb. Gibi yollarla) onlarin bakimlarim üstlenme gibi yükümlülükler

getirilmis; bunlarin tahakkuku ve düzenli sekilde yürümesi için hâkimler, kadilar ve devlet erkâni devreye sokulmus; içten ve distan gelen ve can güvenligim tehdit eden durumlar için askerî güç ve teskilatlanmanin bulundurulmasi istenmis; açliktan ölmekten korkan kimse üzerine, helal ya da lâse (meyte), kan, domuz eti gibi haram her ne bulursa onunla açligini izale etmesi ve kendisini telef olmaktan kurtarmasi vâcib kilinmis ... Ve buna benzer daha nice hükümler ve bunlarin delilleri neticesinde namazin vacibligini ve öldürmenin haramligini 'yakin' derecesinde ögrenmis oluyoruz. Diger ser'î kaidelerle ilgili durum da aynidir. Iste 'usûl'ün, 'furû'dan ayrildigi husus da burasi olmaktadir. Çünkü furû, teker teker delillere istinâd eder; muayyen kaynaklara dayanir. Bu yüzden de dayanagi zannî oldugu için, kendisi de zannî olarak kalir. Usûl ise böyle degildir; çünkü usûl mutlak olarak delillerin ortaya koydugu neticelerin istikrasi neticesinde elde edilir; özel olarak teker teker ele alman delillerden alinmaz.

Fasil:

Bu mukaddime üzerine bir baska mânâ daha bina edilir: söyle ki, belli bir nassla belirlenmemis, seriatin genel tasarruflarina uygun ve mânâsi delillerden çikarilmis her ser'î esas sahihtir; üzerine ahkâm bina edilebilir, kendisine müracaatta bulunulabilir. Tabiî bu esasin delillerin istikrasi neticesinde ortaya çikmis ve kat'îligi sabit olmus olmasi gerekmektedir. Çünkü, daha önce de geçtigi gibi, deliller birbirlerine eklenmedikçe tek baslarina bir hükmün kat'îligini isbat etmezler; bu hemen hemen imkansiz gibi bir seydir. Imam mâlik'le imam safiî'nin istinad ettikleri mürsel maslahatlar[35] ile istidlal de bu kismagirer çünkü, her ne kadar bu konu ile ilgili feri bir mesele hakkinda belli bir esasin delâleti söz konusu degilse de; küllî bir esasin delâleti bulunmaktadir. Küllî esas, kat'î olmasi durumunda, belli bir esasa [40] esit olur; hattâ bazen belli esasin güçlülük ve zayiflik derecesine göre ondan üstün de olur. Bazen da belirli esaslar karsisinda ikinci derecede (mercûh) kalir. Tercih bahsinde söz konusu olan birbirleri ile tearuz (çatisma) halindeki sâir belirli esaslarin hükmü burada da geçerlidir.

Imam mâlik'in görüsüne göre 'istihsân' konusu da bu esas üzerine bina edilir. Çünkü istihsânm mânâsi'[36]'mürsel maslahatlar' göz önünde bulundurularak yapilan istidlal seklinin, kiyas üzerine takdim edilmesi[37] demektir. Nitekim yeri geldiginde zikredilecektir.

Burada söyle bir itiraz serdedilebilir:[38] daha genel olan bir esas ile, daha husûsî olan bir feri üzerine istidlalde bulunmak sahih degildir. Çünkü daha genel olan esas küllidir. Küllî esasin altina sokulmak istenen mesele ise husûsî-cüz'îdir. Daha umûmî olan bir seyin (eamm) dahahusûsî olani (ehass j bildirmesi sözkonusu degildir. Seriat, her ne kadar küllî

maslahatlari dikkate almissa da, bu üzerinde tartisilan cüz'î maslahata da itibar etmis oldugu nereden bellidir?[41]

Cevap: küllî esas istikra neticesinde ortaya çikmissa, 'ânim' lafizlarin bütün birimlerine delaletleri gibi, kapsamlarina giren bütün parçalara (cüz'îlere) delalet ederler. Bunlarin 'küllî' oluslari, insAllah, ileride yerinde ele alinacaktir.[39]delâletinin "ânim" lafzin bütün birimlerine delâleti gibi olduguna gelince, bu, bütün birimlerinde vukû-unun gerektirdigi oranda bulunmasindandir. Zaten o noktadan istin-bât edilmistir. Zira o, bütün mükellefler üzerine gelen emredici ve nehyedici delillerden çikarilmistir. O genele taalluk eder. Dolayisiyla emir ve nehiy konusunda tamami için genellesmis (âmin) olur.

Buna göre, her maslahatin gözetilmesi gerekir; ister sâri'in maksadina uygun olsun, ister muhalif olsun; seklinde bir mütâlâa ileri sürülemez. Böyle bir sey bâtildir; çünkü biz: "mutlaka sâri'in maksadina uygun düsmesi sarti vardir." diyoruz. Çünkü, maslahatlara maslahat olarak itibar edilmesi, sâri teâlâ'nin onlari maslahat olmaya uygun sekil üzere koymasi dolayi siyi adir. Nitekim bu kitapta yeri geldiginde zikredilecektir.[40]

Fasil:

Bu ve bundan önceki esasa iltifat edilmemesi, bazi usûlcüleri icmâm kat'î degil de zannî bir hüccet oldugu sonucuna götürmüstür. Çünkü teker teker ele aldiginda deliller içerisinde, kat'îlik ifade edecek bir sey bulamamislardir. Bu durum da kendilerini geçmis ve gelecek bütün alimlere muhalefet gibi bir tutuma itmistir. Yine onlar, baska bir grupla birlikte, icmâ üzerine lafzi delillerle istidlalde bulunma [42] yerine örfî durumlarla ve icmâ ile[41] istidlale temayül etmislerdir. Ayni sekilde icmâ haricindeki baska meseleler de böyledir; ilk etapta onlarin zannî olduklari sanilabilir.. Halbuki, bu sekildeki bir istidlale göre aslinda o kafidir. Konu açiktir. [42]

## Dördüncü Mukaddime:

Fikih usûlünde bulunup da, üzerine furû-i fikih ya da ser'î âdâb bina edilmeyen, ya da bu konuda yardimci olmayan [43]meseleler vardir. Bunlarin fikih usûlüne konulmus olmasi igreti olup, fikih usûlünden sayilmazlar. Bu ilmin usûl-i fikih seklindeki 'fikh'a olan izafeti de bunu ortaya koymaktadir ve bu adi sadece ona yardimci olmasindan, orada yapilacak ictihadlari gerçeklestirme fonksiyonuna sahip olmasindan dolayi aldigini ifade etmektedir. Dolayisiyla böyle bir fonksiyonu ve faydasi olmayan sey, usûl-i fikihtan (fikhin esaslarindan) sayilamaz. Bu mukaddimeden, üzerine furû-i fikihtan bir meselenin bina edildigi her seyin usûl-i fikih cümlesinden olmasi neticesi çikmaz. Eger öyle olsaydi nahiv,

lügat, istikak, tasrif, meânî, beyân, aded, mesaha, hadis... Gibi fikhin tahkiki[44] (uygulanmasi) sirasinda kendi-sine ihtiyaç duyulan ve meselelerinden bazisinin üzerine bina edildigi bütün ilimlerin hep usûl-i fikihtan sayilmasi gerekirdi. Halbuki, öyle degildir; fikhin kendisine ihtiyaç duydugu her sey, onun usûlünden (esaslarindan) degildir. Bu mukaddimeden çikacak olan mânâ sudur: fikha izafe edilip de, üzerine fikih bina edilmeyen her esas, fikhin esaslarindan (usûlden) degildir.

Bu esasa göre, müteahhir (sonraki) âlimlerin üzerinde söz ettikleri ve fikih usûlü içerisine soktuklari birçok mesele usûlün kapsami disinda kalacaklardir: vaz'milkbaslangici,[45]ibâha meselesi; onun bir teklif olup olmadigi tartismalari[46], ma'dûmun emri meselesi, hz. Peygamber bir serîatle kullukta bulunmaya memur mu idi? Meselesi, teklif ancak fiille olur meselesi... Gibi konular bunlardandir. Ayni sekilde üzerine fikhi meseleler bina edilse bile usûlden olmayan, kendi dâhil olduklari ilim içerisinde yeterince üzerinde durulan konularin yine ondan sayilmasi uygun degildir.[47]nahiv ilmine aitharflerin mânâlari; isim, fiil ve harfin çesitli taksimleri gibi pek çok konulari; hakikat, mecaz; müsterek, müteradif; müstakk ve benzeri konular bunlardandir.

Ancak arapça ile ilgili konulardan olup da usûl-i fikihla köklü alâkasioian bir konu vardir ki, bu "kur'ân ve sünnetin arapçaolmasi" meselesidir. Bu konudan maksat kur'ân yabanci mense'li kelimeler içerir veya içermez konusu degildir. Çünkü bu konu nahiv ve lügat ilminin konusudur. Aksine bu konudan maksat sudur: kur'ân lafizlari ile, manalari ile, kullandigi üslûplari ile arapça'dir. Dolayisiyla onu anlamak, ondan hüküm çikarmak, istidlalde bulunmak için, mutlaka o dönemin arap dilinde mevcut bulunan lafizlari, mânâlari, üslûp çesitlerini, tasidigi ihtimalleri gerçek anlamda bilmek gerekmektedir. Aksi takdirde onu anlamak mümkün olmaz. Pek çok insan, kur'ân nasslanni kendi akillan dogrultusunda anlamaktadirlar ve o dönem insanlarinin bundan ne anladiklarina bakmamaktadirlar. Böyle bir tutum dîni fesada götürür ve sâri'in maksadindan uzaklasilmasina neden olur. Bu konu "mekâsid" bölümünde açiklanacaktir.[48]

Fasil:

Usûl-i fikihtan olup, üzerine fikhi meseleler de binâedilen bir meseleye bakilir: eger bu mesele üzerindeki görüs ayriliklarindan furû-i fikihtan herhangi bir ihtilaf dogmuyorsa, deliller sadece görüslerin desteklenmesi ya da çürütülmesi için kullanilmissa, o da usûl-i fikhin konularindan degildir: 'tercihli vâcib[49] ve 'tercihli haram"[50] konusundaki mutezile ile olan ihtilaf gibi. Çünkü her iki grup da amel konu- m6] sunda birbirleri ile ayni görüstedirler. Ihtilaflari kelâm ilminde mevcut bulunan bir esasdan hareketle sadece itikâd konusunda olmaktadir. Bu esas usûl-i fikihda da

ortaya konulmaktadir ki o da: "vâciblik, haramlikya da benzeri hükümler esyada[51] bulunan sifatlara mi yoksa sâri'in hitabina mi baglidir?" konusudur. Yine fahreddin er-râzfye göre kâfirlerin furû meseleleri ile yükümlü olup olmadiklari[52] da bu kabildendir. Açik oldugu üzere bu mesele üzerine de fiilî bir sonuç dog-mamaktadir. Bunlarin yani sira ortaya konulan, fakat furû-i fikihta herhangi bir neticesi bulunmayan diger meseleler de böyledir.

Burada: "itikat konularina dönük ihtilaf konusu bir mesele üzerine de, o itikadin vâcib ya da haram olusu, yine buna bagli olarak o kisinin kan ve mal dokunulmazligi, adalet sahibi olup olmadigi, küfrünü gerektirip gerektirmedigi gibi hükümler serdedilir. Bunlar ise furû-i fikihtandir." seklinde bir mütâlâa ileri sürülemez. Zira "sizin bu dediginiz, kelâm ilminin bütün meselelerinde söz konusudur; öyle ise hepsi usûl-i fikihtan olsun." gibi bir neticeye götürür. Halbuki, duram böyle degildir. Buradan ne kasdedildigi yukarida geçmistir. [53]

Besinci Mukaddime:

Bir amelî neticesi bulunmayan herhangi bir meseleye dalmak, ser'an hüsnü kabul görmeyen bir konu ile ugrasmak demektir. Buradaki amelden ser'an matlûp olan [54]kalbî ve fiilî amelleri kasdediyoruz.

Bu mukaddimenin delili istikradir. Söyle ki, biz sâri' teâlâ'mn amel bakimindan mükellefe bir faydasi olmayacak hususlara itibar etmedigini görmekteyiz: yüce Allah kur'ân'da: "ey muhammedi sana hilal halindeki aylari sorarlar. De ki: 'onlar, insanlarin ve hac vakitlerinin ölçüsüdür.'" buyurmustur. Burada verilen cevap amele yö-nelikhususla ilgilidir. Yüce Allah, soruyu soran kimsenin "ay niçin incecik iplik gibi basliyor, sonra giderek büyüyor ve nihayet dolunay oluyor; sonra yine küçülmeye baslayarak ilk halini aliyor?"[55]seklindeki kasdma iltifat etmemis ve soruyu sorulmasi gereken sekilde ele alarak, o dogrultuda cevap vermistir.[56] sonra ayni âyetin devaminda arkalarindan girmeniz iyi degildir; iyi kimse kötülükten saki-kimsedir." buyurmustur. Âyetin tamamiyla sorulan soruya ce-n olmak üzere indigi görüsünde olanlara göre, yüce Allah bir temsil-a bulunmaktadir ve "bu soru evlere arkalarindan girmek kabilin gerçek iyilik bu gibi seylerle ilgili lüzumsuz,suanda ve ileride bir fayda vermeyecek olan bilgilere sahip olmak degil, bilakis takva «sahibi olmaktir." buyurmaktadir. Yine yüce Allah, kiyametin ne zaman oldugunu sormalari akabinde: "ey muhammedi senden kiyametin ne zaman gelip çatacagini sorarlar. Nerde senden onu anlatmasi "[57] buyurmaktadir. Yani bunu sormak, faydasiz bir soruda bulunmaktir. Çünkü, soran kimsenin onun mutlaka kopacagini bilmesi yeterlidir. Bu yüzdendir ki, hz. Peygamber efendimiz, kendisine

bunu soran kimseye: "(soruyu birak da) onun için ne hazirladinl (ona bak!)."[58] buyurmuslar, soru açik olmasina ragmen, o dogrultuda cevap verme yerine faydali olacak bir yöne çekmislerdir. Yüce Allah bir baska âyette: "ey iman edenler! Size açiklaninca hosunuza gitmeyecek seyleri sormayin." [59]buyurmustur. Bu âyet "babam kimdir?" diye soran bir kimse hakkinda nazil olmustur. Rivayete göre [60]bir gün hz. Peygamber kalkti; yüzünden öfkeli oldugu belli idi.

"bana ne sorarsaniz, mutlaka onun cevabini verecegim!" buyurdu. Bunun üzerine bir adam kalkti ve:

"-babam kim? Yâ rasûlallahi" diye sordu. Hz. Peygamber.

"-baban huzâfe'dir." buyurdu. Bunun üzerine âyet indi. Her iki konu hakkinda baska rivayetler de bulunmaktadir. Ibn abbâs; israil ogullarinin bogazlanacak inegin evsâfi ile ilgili sorulari hakkinda: "eger onlar herhangi bir inegi bogazlasalardi, kendilerine kâfî gelecekti. Fakat onlar (öyle yapmadilar) ifrata gittiler, Allah da islerini zorlastirdi." demistir. Bu ifade, onlarin sorularinin lüzumsuz oldugunu göstermektedir. Bazilarina göre lüzumsuz sorular sormayi yasaklayan âyet, "bu haccimiz, sadece bu sene için midir, yoksa ömrümüz boyunca yeterli midir?" diye soru soran ve hz. Peygamberden de: "ömrümüz boyunca yeterlidir; eger 'evet!' deseydim o zaman mutlaka (her sene) vâcib olurdu![61] seklinde cevap alan kimse (el-akra'b. habis) hakkinda inmistir. Hadisin bazi rivayetlerinde hz. Peygamber

"ben sizi terkettikçe, siz de benim üstüme gelmeyiniz. Süphesiz ki, sizden önceki kavimler, mutlaka peygamberlerine fazla soru sormalarindan dolayi helak olmuslardir."[62]buyurmuslardir. Buradaki sorulari fazla oluyordu ve pratik bir faydasi bulunmuyordu. Çünkü onlar sayet sussalar da, amelden geri kalmasalardi; ihtiyaç olmamasi açisindan soru anlamsiz kaliyordu. Iste bu mânâdan hareketledir ki, hz. Peygamber dedikoduve çok soru sormayi yasaklamisti/[63]çünkü bu ayni zamanda faydasiz sorular demekti. Cebrail kendisine kiyametin ne zaman kopacagini sormustu da "bu konuda soru sorulan kimse, soru sorandan daha bilgili degildir." buyurmuslar[64] ve bunun hakkinda ilminin bulunmadigini haber vermislerdi. Bu da ortaya koyuyor ki, kiyametle ilgili soruya herhangi bir yükümlülük ortaya çikmaktadir.[65] ancak kiyamet alâmetlerinin ortaya çikmasi üzerine, ondan ve alâmetleri sayilan islere düsmekten sakinmak, Allah'a dönmek gibi arzulanan neticeler dogacagi için, onlari haber vermisti. Sonra hz. Peygamber hadisini, hz. Ömer'e, kendisine insanlara dinlerini ögretmek için cebrail'in geldigini ifade ile bitirmistir. Su halde kiyametin ne zaman kopacagi sorusu karsisinda, cevâbin bilinmesi dinde gerekli degildir ve hz. Peygamber bunu ortaya koymustur. Hadisteki bu mânâ ve cebrail'in bu soruyu hz. Pey-gamber'eyöneltmesindeki fayda üzerinde düsünülmelidir.

Hz. Peygamber baska bir hadislerinde ise söyle buyurmuslardir: "en büyük cürüm isleyen insan, haram olmayan bir sey hakkinda soru soran ve bu sorusu yüzünden o seyin haram kilinmasina sebep olan kimsedir,"[66] bizim üzerinde durdugumuz konu ile ilgili örneklerden biri de budur. Çünkü haram kilinmadigi zaman, amel bakimindan o seyi sormanin ne faydasi olacaktir? Hz. Ömer, âyetini[67] okudugu zaman meyve manasina olan' ü'i+i 'kelimesini anladik; ama su i £}) kelimesi de ne oluyor? Diye sormus, sonra: "bize tekellüfe girmek (yani üstümüze elzem olmayan islere kendimizi kaptirmak) yasaklanmisti." demistir. Kur'ân-i kerîm'de: "ey muhammedi sana 'ruh'un ne oldugunu soruyorlar. De ki:ruh rabbimin emrinden ibarettir. Bu hususta sizepek az bilgi verilmistir." [68] buyrulmaktadir. Görünüse göre bu âyet, onlara cevap verilmedigini, ona ait bilginin, teklif konusunda ihtiyaç duyulacak türden bulunmadigim ifade et-mektedir. Rivayete göre hz. Peygamber'in ashabi sikilmislar ve:

-yâ rasulallah! Bize (bir seyler) anlat; diye talepte bulunmuslardi. Bunun üzerine: "Allah, âyetleri birbirine benzeyen ve yer yer tekrar eden kitâb'i sözlerin en güzeli olarak indirmistir." [69] âyetiinmistir. Bu âyet, taleplerinin reddi ve Allah'a kulluk konusunda faydali olacak hususlar hariç baska bir konuda talepte bulunmanin uygun olmadigi hususunda 'nass' gibidir. Sonra bir ara yine usanma durumu olmus ve:

-yâ rasulallah! Bize 'hadîslerin üzerinde, kur'ân'in altinda bir seyler anlat! Demisler. Bunun üzerine de yusuf sûresi inmistir. Hadis için ebû ubeyd'in fedâilu'l-kur'ân'ma bakiniz. Yine hz. Ömer'in, kur'ân hakkinda insanlara, üzerine herhangi bir amelî netice terettüp etmeyecek sorular soran dabî' [70]tartakladigi üzerinde düsünmek

Gerekir. Ibnu'1-kevâ hz. Ali'ye âyetini [71] sorar. Hz. Ali ona:

-yazik sana! Ögrenmek için sor, sikinti vermek için (taannut) sorma! Demis ve ve sonra cevap vermistir. Ibnu'1-kevâ kendisine, "aydaki karartilar hakkinda ne dersin?" demis; hz. Ali de cevaben: "kör biri, kendisi gibi kör bir konudan soruyor." demis ve sonra açiklamada bulunmustur. Sonra ibnu'1-kevâ daha baska sorular da sormustur. Haber uzundur. Imam mâlik b. Enes, pratik bir degeri olmayan konulardan söz etmeden hoslanmazdi[72] ve bunun mekruhlugunu kendinden önce geçen din büyüklerinden naklederdi.

Bu tür pratik bir neticesi olmayan seylerle ugrasmanin ser'an hüsnükabûl görmedigi bir kaç bakimdan açiklanabilir:

A) Bu tür lüzumsuz ugrasilar, mükellefi yükümlü tutuldugu konularla ugrasmaktan alikor. Hem bu tür ugrasilar üzerine ne dünyada ne de âhirette bir fayda terettüp etmez. Ahirette etmez; çünkü orada kisi emrolunup, yasaklandigi seylerden sorguya çekilecektir. Dünyada da

yoktur; çünkü bu tür lü-

Zumsuz bilgileri ögrenmesi, rizkini elde etme konusundaki tedbirlerine müsbet ya da menfi yönde etki etmeyecektir. Ama onu ögrenmekten duymus oldugu manevî hazza gelince, onu elde etmek için gösterdigi mesakkat ve yorgunluk, elde ettigi lezzeti karsilamayacaktir. Bunda dünyevî bir faydanin varligi varsayilsa bile, bunun hüsn ü kabul görmesi ve seriat nazarinda bir fayda kabul edilebilmesi için hakkinda sâri'in hüsn ü sehâdeti bulunmasi gerekmektedir. Zira nice insanlarin lezzet ve fayda saydiklari seyler vardir ki, serîatte tam tersi hüküm almaktadirlar. Zina, içki ve diger fisk u fücur isleri, dünyevî garazlar sâiki ile islenmis günahlar bu tür seylerdendir. Su halde her iki dünyada da bir semere vermeyecek sey-lerle zamani öldürmek ve böylece faydali olan seyleri ihmal etmek, yakisik almayan bir seyin yapilmasi kabilinden olmaktadir.

B) Seriat, kulun dünya ve âhiret islerini en üst düzeyde gerçek-lestirebilmesi için gerekli olan her seyi getirmis ve açiklamistir. Bunlarin disinda kalan seyler, büyük bir ihtimalle kullarin maslahatlari hilafina olan seylerdir. Bu durum öteden beri müsâhade edilegelmektedir. Söyle ki, teklîfî bir hükümle ilgisi bulunmayan ilimlerle ugrasanlarin tümünün mutlaka Aralarinda fitne bulundugunu, dogru yoldan çiktiklarini, aralarinda anlasmazliklarin, ihtilaflarin kol gezdigini ve bu anlasmazliklarinin birbirleri ile irtibatin kesilmesine, birbirlerine sirt çevirmeye ve taassuba götürdügünü ve bunun neticesinde de gruplara ayrildiklarini[73] müsahadelerimiz neticesinde görmekteyiz. Eger insanlar bunu yaparlarsa sünnetten disari çikmis olurlar ve bu tefrikanin aslini da sadece bu sebep olusturur. Çünkü onlar faydali ilmi birakip, faydasiz ilme geçmislerdir. Bu ise hem ögrenci hem de hoca için büyük birfîtne-dir. Sâri teâlâ'nin yöneltilen soruya cevap vermemesi ve faydali olan sekle dogru kaydirmasi, bu tür lüzumsuz bilgilerle ugrasmanin bir fitne oldugu ve vakti bosu bosuna öldürmek mânâsina geldigi hususunda en açik delillerden birisidir.

C) Her sey üzerinde düsünmek ve onunla ilgili bilgiyi elde etmek çabasi, felsefecilerin tutumudur ki, müslümanlar onlardan tebrie ederler (uzak olduklarini söylerler). Onlar da, ancak sünnete muhalif seylere tutunma neticesinde ortaya çikmaktadir. Durumu bu olan bir gidisatta, müslümanlarm onlara uymalari büyük bir hatadir ve dosdogru yoldan sapmak olur.bu itibarla, bu tür ilimlerle ugrasmanin ser'an hüsnükabûl gör-memesinin sebepleri çoktur.

Soru:Ilim, genel olarak güzel bir seydir, herhangi bir kayit geti-rilmeksizin matlûp kabul edilmistir. Ilim talebinde bulunmayi isteyen nasslar umûm sîgasiyla ve mutlaktir; dolayisiyla ilgili nasslar her ilmi içine alir. Ilmin içerisinde de, pratik neticesi bulunan oldugu gibi, bulunmayani da vardir.

Bu itibarla, söz konusu nasslari, bu iki neviden digerini disarida birakarak sadece birisine tahsis etmek bir tahakküm olmaz mi?! Sonra âlimler: "sihir, tilsim vb. Gibi amel safhasina konulmasi gibi bir amaci olmayan ilimlerden her birinin ögrenilmesi farz-i kifâyedir." demislerdir. Bu durumda hesap, hendese vb. Gibi amele yaklastiracak ilimlerin ögrenilmesi hakkinda ne diyebilirsiniz?! Yine meselâ "tefsir" ilmi matlûp ilimlerden birisidir. Bununla birlikte bazen, pratik bir neticesi olmayabilir. Fahreddin er-râzî'nin su nakli üzerinde düsünmek gerekir. Söyle ki: alimlerden birisi, bir yahudi'nin yanma ugradi. Yaninda bir müslüman vardi ve ona kâinatin durumu hakkinda bir seyler okuyordu. Alim, yahûdîye, ona okudugu seyin ne oldugunu sordu. O:

-ben ona Allah'in kitabindan bir âyeti tefsir ediyorum; dedi. Âlim, hayret içinde, onun ne oldugunu sordu. Yahûdî: "onlar, üstlerindeki gögü nasil yapmisiz, süslemisiz, bir bakmazlar miv. Onda hiçbir çatlak yoktur."[74] âyetidir demis ve devamla: "ben ona göklerin insa ve süslenmesi keyfiyetini açikliyorum." demistir. Bunun üzerine, o âlim bunu hüsnükabûlle karsilamistir. Nakli mânâ olarak vermis bulunuyoruz. Yine ayni sekilde yüce Allah'in: "göklerin ve yerin hükümranligini, Allah'in yarattigi her seyi... Düsünmüyorlar mi ?"[75] ifadesi ile benzeri âyetler" aklî, naklî; kesbî, vehbî varlik âlemine çikan her türlü ilmi içine alir.

Felsefecilerin iddiasina göre, felsefenin hakikati her ne olursa olsun mevcut seyler hakkinda, yaraticisina delâlette bulunmasi açisindan düsünmek demektir. Düsünmenin de deliller ve yaratiklar üzerinde olacagi malumdur.

Bütün bunlar, ilimlerin hepsinin istisnasiz hüsnükabûl görmelerine delalet eden yönlerdir.

Cevap: ilim talebinde bulunan nasslar sanildigi gibi umûmî ve mutlak degillerdir; zikri geçen delillerle tahsîs ve takyîd edilmislerdir. Bu hususa iki sey açiklik getirmektedir:

A) Sahabe ve tabiînden olusan selef-i sâlih, pratik birfaydasi bulunmayan bu gibi konulara dalmamislardir. Oysa ki onlar, talep edilen ilmin mânâsinin ne oldugunu en iyi bilen kimselerdi. Dahasi, hz. Ömer gibi konulara dalmayi, yasaklanilan tekellüf (asirilik) kabilinden mütâlâa etmisti. Yine o'nun dabî' i bu yüzden tartaklamasi konumuza delâlet açisindan gayet açiktir. Üstelik hz. Ömer'in bu davranisina hiçbir kimse tepki de göstermemistir. Selefin bu tür ilimlerle ugrasmamasinin sebebi, hz. Peygamber'in bu tür konulara girmemis olmasindan baska bir sey degildir. Eger girseydi mutlaka nakledilirdi. Fakat nakledilmedi; bu da o'nun bu gibi konulara girmedigini gösterir.

b) "Mekâsid" bölümünde de ortaya konulacagi gibi bu seriat ümmî bir ümmet için gönderilmis ümmî bir seriattir. Nitekim hz. Peygamber "biz

ümmî bir ümmetiz. Hesap kitap bilmeyiz. Ay (eli ile isaret buyurarak) söyle, söyle ve söyledir."[76] buyurmuslardir. Daha buna benzer deliller bulunmaktadir. Konu yerinde genisçe ele alinmistir.

Ikinci itirazinizi kayitsiz olarak kabul etmiyor ve diyoruz ki: farz-ikifâye olan husus sadece, mâhiyeti bilin sin veya bilinmesin, her fâsid ve bâtil olan seyin reddidir; su kadar var ki, onun fâsid oldugunun bilinmesi zarurîdir, bunu da seriat tekeffül etmistir. Bu hususa delilimiz sudur: hz. Mûsâ sihirbazlarin ortaya koyduklari sihrin hakikatini bilmiyordu. Bununla birlikte elinde bulunan ve daha güçlü olan mucize ile sihir iptal edilmisti. Hz. Musa'nin sihrin hakikatini bilmedigi suradan belli ki, onlar insanlarin gözlerini boyayip, onlara korku verip ortaya büyük bir sihir koyduklarinda, o korkmustu; eger onun mâhiyetini bilseydi, ondan korkmazdi. Nitekim bilenler yani sihirbazlar korkmami siardi. Yüce Allah, bunun üzerine hz. Musa'ya: "korkma, üstün olan muhakkak ki, sensin!" [77] buyurmustu. Sonra da: "onlarin yaptiklari sadece sihirbaz düzenidir. Sihirbaz nereden gelirse gelsin, basari kazanamaz." buyurmaktadir.Bu ifade ile, daha önceden bilgisi olmadigi bir konuda hz. Musa'ya bilgi verilmektedir.Eger hz. Mûsâ daha önceden bilseydi, böyle bir ihtiyaç bulunmazdi.Hz. Musa'nin esas olarak bildigi tek sey, bunlarin bâtil bir dâva üzerinde olduklari idi.Bu tür konularla ilgili her meselede söylenecek söz iste bu sekilde olacaktir.Eger iptal ve red herhangi bir yolla gerçekle-siyorsa, bu Allah'in bir sevgili kulunun elinde cereyan eden mucize yolu ile olabilecegi gibi, takvadan nes'et eden ve söz konusu ilmin disinda (keramet gibi) baska bir unsurla da olabilir, maksat da budur; dolayisiyla ser'an bu gibi ilimlerin istenilir olduklari kesinlik kazanmis degildir.

Tefsir ilminin matlûp ilimlerden olusu ile ilgili itiraza gelince, bu ilim hitaptan muradin ne oldugunun anlasilmasi için lazim olan seylerin ögrenilmesini gerekli kilar. Kelâmda neyin istendigi bilinirse, bunun ötesinde kalan seylerle ugrasmak bir tekellüf (asirilik) olmaktadir. Bu hz. Ömer'in meselesinde gayet açikça ortaya çikmaktadir.O âyetini [78]okuyunca kelimesinin mânâsinda duraklamis, onu anlayamamisti.Hz. Ömer'in anlamadigi sey kelimenin kendi mânâsi idi ve onu bilmemek âyetin genel mânâsinin anlasilmasina halel getirmiyordu.Çünkü genel mânâ anlasiliyordu. Söyle ki, yüce Allah burada insanoglunun yiyecegi hakkinda söz etmekte ve gökten yagmur indirdigini ve bununla tahil, üzüm, zeytin, hurma... Gibi dogrudan dogruya; yine hayvanlara otlak kilmak suretiyle de dolayli olmak üzere insanoglu için pek çok çesit yiyecek çikardigini topluca belirtmistir.Dolayisiyla bunlarin detaylarini ve hangi maddeler olduklarini ögrenmek artik lüzumsuz hale gelmistir ve insanin bunlari da ögrenmesi geregi yoktur. Iste bu noktadan hareketledir ki Allahu a'lem! kelimesinin mânâsinin arastirilmasini hz.ömertekel-lüf (asirilik) kabilinden saymistir.

Eger öyle olmasa da, âyetin terkibi mânâsinin anlasilmasi için gerekli olsaydi, o takdirde bunu bir tekellüf olarak kabul etmez; aksine "onun âyetleri üzerinde düsünmeleri için..."[79]âyetinin fahvâsmca ögrenilmesi matlûp olan seylerden olurdu. Bu yüzdendir ki, ayni hz. Ömer, kendisi minberde iken:

[80]âyetindeki kelimesini hazir olanlara sormus ve hüzeyl kabilesine mensup bir adam kalkarak, bu kelimenin kendi lügatlerinde yani azar azar noksanlastirmak mânâsina geldigini söylemis ve örnek vermek üzere de su beyti okumustur:(keser, yay yapilan agaci nasil yontar, semer de ondan, kivircik tüylü hörgücü)

Bunun üzerine hz. Ömer:

-ey insanlar! Câhiliyye devri siirlerinizi toplamaya bakiniz; çünkü onda kitâb'inizin tefsiri bulunmaktadir;demistir.

Öbür taraftan kalabalik bir cemâat içerisinde dabî': âyetinin[81] mânâsini sormustu. Pratik hiçbir faydasi yoktu ve insanlarin zihinlerini karistirmaktan baska bir amaci da bulunmuyordu. Bu yüzden hz. Ömer, bilindigi üzere kendisini tartaklamis ti. Su halde "onlar', üstlerindeki gögü nasil yapmisiz, süslemisiz bir bakmazlar mi?! Onda hiçbir çatlak yoktur." [82]âyetinin amelî bir neticesi olmayacak hendese ilmiyle tefsir edilmesi uygun degildir. Çünkü bu tür bir tefsir arab' m bilip anlamadigi seyler kabilin-dendir. Kur'ân ise sadece onlarin dilinde ve onlarca bilinen tarzda inmistir. Bu konu Allah'in izni ile, "mekâsid" bölümünde açiklanacaktir.

Pratik bir neticesi bulunmayan, arablar tarafindan bilinmeyen ve seriata nisbet edilmeye çalisilan bütün ilimler hakkinda söylenecek söz aynidir. Tabîat ilimleri ve daha baska ilimlerle ugrasanlarin, kendi ugrastiklari ilimlerin kur'ân'dan alindigina dâir âyetlerle, hz. Peygamber'in hadisleri ile istidlalde bulunma çabalari bir tekellüften (asiriliktan) baska bir sey degildir. Mesela sayilarla ugrasanlar "...sayanlarasor." [83]âyeti ile; hendese ile ugrasanlar: "Allah gökten su indirdi de, vadiler kendi ölçülerince sel olup akti."[84]âyeti ile astronomi ile ugrasanlar: "günes ve ay, bir hesap iledir." [85]âyeti ile; mantikçilar, küllî-olumsuz önermenin ziddinin cüz'î-müsbet oldugu konusunda: "Allah hiçbir insana bir sey indirmemistir." demekle Allah'i geregi gibi degerle ndireme diler. De ki:". ..kitâb'i kim indirdi?"[86] âyeti ile, yine bazi hami (atif) ve sart türlerinin diger seylerle; remilcilerin: "...size indirilmis bir kitap veya intikâl etmis bir bilgi kalintisi varsa bana getirin." [87]âyetiyle birlikte, hz. Peygamber'in"... Kum üzerinde çizgi çizen bir nebî vardi."[88] sözleriyle iddialarini de-lillendirmeye çalismislardir. Bu saydiklarimiz ve daha baskalari iddialarini kitaplarina dercetmislerdir ve hepsi de kendi ilimlerinin bizatihi maksûd oldugunu kesin ifade ile belirtmislerdir. Böylece dördüncü suâlin cevabi da anlasilmis olmaktadir ve

"göklerin ve yerin hükümranligini, Allah'in yarattigi her seyi... Düsünmüyorlar mi?" âyetinin kapsamina araplarca bilinmeyen; içlerinden kolay ve hosgörü esasina dayali bir dîn ile gönderilmis bulunan bir peygamberin ümmî ümmeti ile hiç de uyum arzetmeyen felsefî ilimlerin de itibâra alinmasinin girmeyecegi [89]ortaya çikmaktadir. Felsefe, ögrenilmesi-nin caiz oldugunu kabul etsek bile, kaynak bakimindan zor, yollari sarp, elde edilmesi çok güç bir ilimdir. Tam bir ümmîlik içerisinde yetisen araplara hitab eden seriatin, Allah'in âyetlerinin, onun varlik ve birligine delâlet eden delillerin ögrenilmesi için felsefe ögrenilmesi seklinde bir kayit içermesi uygun degildir. Kaldi ki, felsefe din büyükleri tarafindan zemmedilmis, daha önce de geçtigi gibi, bu konuya onlarca dikkat çekilmis bulunmaktadir.

Bu husus anlasildi ise, netice olarak diyoruz ki, pratik bir netice dogurmayan bir sey, serîatçe matlûp degildir.

Lügat, nahiv, tefsir vb. Ilimler gibi, üzerine ser'an matlûp olan bir hususun bagli bulundugu seylere gelince, matlûp olan bir seyin kendisine bagli oldugu sey de ser'an ya da aklen matlûp olacaktir. Yerinde de açiklandigi gibi bu hususta bir problem bulunmamaktadir. Ancak burada üzerine dikkat çekilmesi gereken bir husus daha vardir ki, o da altinci mukaddimemizi olusturacaktir: [90]

## Altinci Mukaddime:

Matlûp olan seyin ögrenilmesi için gerekli olan sey, bazen yaklas-tirici (takrîbî) bir yolla ve çogunlugun anlayabilecegi bir tarzda olur; bazan da gerçeklesmesi farzedilse bile böyle olmaz.

Birinci kisim, matlûp olan ve üzerine dikkat çekilen kasimdir. Meselâ 'melek'in ne demek oldugu soruldugunda, "O Allah'in yaratiklarindan bir yaratiktir ve onun emrinde çalisir." denilmesi; veya 'insan' nedir sorusuna "senin mensup bulundugun cinstir." denilmesi; âyette geçen kelimesi soruldugunda "azar azar eksiltmek" denilmesi; 'yildiz' kelimesi soruldugunda "su geceleyin müsâhade ettigimiz seydir." diye cevap verilmesi... Bu ve benzeri açiklamalar bu kabildendir. Bu tür yaklastinci bilgi ile, hitap anlasilmis ve geregine uyma imkani dogmus olur.

Seriatta mevcut açiklamalar bu tarzda vâki olmuslardir.Ornegin hz. Peygamber-/'kibir hakki kabullenmemek ve insanlari hor görmektir."[91] buyurarak, kibiri herkesin anlayabilecegi neticesi ile açiklamistir. Ayni sekilde kur'ân ve hadis lafizlari da, daha açik bir biçimde anlasilmalari bakimindan es anlamli (müteradif) kelimelerle tefsir edilmektedir. Yine hz. Peygamber namaz ve hac ibâdetlerini, herkesin anlayabilecegi bir sekilde

hem fiil hem de sözleri ile beyan etmislerdir. Diger konularda da durum ayni sekilde olmustur. Bu metot araplarin öteden beri uygulayageldigi bir metottur ve seriat arap dili üzere inmistir. Ümmet ise ümmîdir, bu itibarla ona yönelik beyanlarin da ümmî olmasi gerekmektedir. Bu konu "mekâsid" bölümünde açiklanmistir. Su halde, serîatte kullanilan tasavvurlar; es anlamli kelimelerin kullanilmasi ve onlarin yerini tutacak yakin mânâlar verilmesi suretiyle maksada yaklastinci bir mahiyet arzetmektedir.

Ikinci kisma yani çogunlugun anlayamayacagi tarza gelince; bu kismin çogunlugun haline uygun olmamasi, seriatin bu kismi dikkate almamasini gerektirmistir. Çünkü bu tarzin, merami anlatma yollari çok zordur. Din ise güçlük dîni degildir.[92] bunlar: meselâ 'melek' nedir sorusuna cevap olmak üzere, kelimenin kendisinden daha kapah bir tarife gidilerek "aslen maddeden soyutlanmis bir mahiyettir." veya "sonu bulunan, aklî nutk sahibi sâde bir cevherdir." denilmesi; 'insan' nedir sorusuna "ölümlü, konusan canlidir." denilmesi; 'yildiz' nedir diyene "kürevî, basit bir cisimdir. Onun tabiî yeri bizzat yörüngesidir. Isik yansitmak özelligi vardir. Orta derecede hareket eder, kusatila-maz." seklinde cevap verilmesi; 'mekân'i tarif ederken: "kusatan cirmin kusatilan cismin dis sathina temas eden iç sathidir." denilmesi ve benzeri arabin bilmeyecegi, uzun zaman harcamadikça asla elde edilemeyecek mânâlar iste bu kabilden olmaktadir. Seriatin bu tür seyleri istemeyecegi ve bunlarla yükümlü tutmayacagi malumdur.

Hem bu gibi çabalar, esyanin mahiyetini ögrenme için yapilan bir tirmanistan baska bir sey degildir. Oysa ki, erbabi bunun çok zor oldugunu itiraf etmektedirler. Hatta bazilarina göre bu imkansiz bir seydir ve herhangi bir seyin hakikati üzere ögrenilmesi mümkün degildir. Çünkü cevherlerin bilinmeyen unsurlari (fusûl) vardir ve cevherler (sudur seklinde degil de su degildir seklindeki) selbî (olumsuz) durumlarla anlasilirlar. Çünkü hâs olan zatî, bu mâhiyetin disinda bilinirse, o zaman o hâs olmaz; aksi halde ise, duyularda belirmeyecegi için meçhul olacaktir. Bu hâs, kendine özel olan seyle tarif edilmeyecekse, o zaman da tarif tarif olmayacaktir. (eger onu kendisine has bir sey ile tarif edeceksek, bu kez söz bu hâsa intikal edecektir.) Bu hâs da daha önce zikredilen hâs gibidir. (dolayisiyla teselsül dogacaktir.)Bu itibarla ayirici özelligin ona hâs olan zatî oldugu konusunda) mutlaka duyularla algilanan ya da baska bir yolla zahir olan hususlara rücû etmek gerekecektir. Bu ise 'mâhiyetlerin tarifi için yeterli degildir. Bu arzettiklerimiz 'cevherle ilgilidir. 'Araz' ise, ancak lâzimi neticeleri ile tanimlanabilmektedir. Zira bu ilmin erbabi, baska türlü arazin tarifine muktedir olamamislardir. Yine cevherler vb. Hakkinda zikredilen zatî özelliklerin disinda baska bir zâti özelligin de bulunmayacagina dair bir delil bulunmamaktadir. Tartismada taraf olan kimsenin bunu talep hakki

vardir. Tarifi yapan kimse: "eger baska bir vasif bulunsaydi, mutlaka ona muttali olurdum." diyemez. Zira sifatlardan bir çogu açik degildir. Yine tarifçi: "baska bir zâti özellik bulunsaydi, onsuz mâhiyet ögrenilenlezdi." de diyemez. Çünkü biz: "bir seyin hakikati, ancak bütün zâti özellikleri bilindigi zaman ögrenilebilir." diyoruz. Ortada bilinmeyen zâti bir özelligin bulunabilmesi süphesi olunca, mâhiyetin bilgisi hakkinda da süphe hasil olacaktir.

Böylece anlasilmaktadir ki, tarîf âlimlerinin (mantikçilar) tariflerde bulunmasi zorunlu oldugunu ileri sürdükleri sartlara bakilirsa bunlarin tariflerini yapma imkani bulunmamaktadir. Böylesi ilimlerin ser'î ilimlerden sayilmasi ve seriati anlamada onlardan istifâde yoluna gidilmesi mümkün degildir. Buradan su netice de çikmaktadir ki, esyanin hakîkî mâhiyetini ancak onun yaraticisi bilir. Insanin bu yoldaki çabalari beyhudedir. Bütün bu anlattiklarimiz 'tasavvur'[93] ile ilgilidir.

Tasdik' konusuna gelince, çogunlukla, delilin öncülleri, kabulü zorunlu olan ya da ona yakin seviyede bulunan seylerden olmasi gerekir. Allah'in lutfu ve kudreti ile, konu bu kitabin sonunda ortaya konulacaktir. Durum böyle olunca, serîatte yer eden ve kur'ân'da üzerine dikkat çekilen usul de bu olmustur: 'yaratan yaratmayan gibi midir ?[94] "de ki: onu ilk kez yaratan diriltecektir....[95]"sizi yaratan, sonra mihlandiran, sonra öldüren, daha sonra da dirilten Allah'tir. O'na kostugunuz ortaklarinizdan böyle bir sey yapan var midir?[96]"egerAllahtan baska ilâhlar olsaydi, yer-gök fesada giderdi."[97]söyleyin; akittiginiz meniden insani yaratan siz misiniz, yoksa biz mi yaratmaktayiz?"[98]âyetleri bu türdendir. Bu tabiî ki, tasdik konusunda delile ihtiyaç duyuldugu zaman söz konusudur. Aksi takdirde sadece hükmün ortaya konulmus olmasi yeterlidir.

Selef-i sâlih, seriatin yayilmasi yolunda, gerek taraftar ve gerekse muhalif herkes için ayni metot üzerinden yürümüslerdir. Teklifi hükümlerin ortaya konulmasi hususunda onlarin yaptiklari istidlaller üzerinde düsünenler, onlarin en kolay ve taliplerin akillarina en yatkin olan yolu tuttuklarini görecektir. Hem de zoraki agdali bir üslupla, (mantikî kiyaslarda oldugu gibi) bir araya getirilmis belli ifadeler kullanmamislar, sözü tabîî seyri içerisinde, ölçüp biçmeden söylemisler, maksadi yakin ve kolay bir sekilde ortaya koymanin ötesinde üslubun nasil olduguna aldirmamislardir. Her ne kadar neticeyi elde etme konusunda (bazan) sözleri daha öncekilerin (mantikçilarin) ifade biçimlerine uygunluk arzetse de, bu onlarin paralelinde hareket ettiklerinden degil; maksada ulasma konusundaki arastirmalari neticesinde meydana gelmisti.[99]

Ancak ifade tarzi, basit ya da çok tarafli (mürekkep) kiyaslar üzerine kurulmus ise ve neticeye ulasmak için is akla bagli kaliyorsa; o takdirde bu

ser'î bir yol degildir; bu yolu ne kur'ân ne hadi s ne de selefi salihin sözlerinde bulmak mümkün degildir. Çünkü bu aklin maksada ulasmadan önce çikmaza girmesi demektir. Bu tavir ögretim ilkesine de aykiridir. Çünkü ser'î talepler bütün emirlerde o anliktir.[100] tabiatiyla böylesi talepler için uygun olan anlayis sekli de uzun istidlallere dayanmadan anlik olmalidir. Sayet delili anlama ve degerlendirme sekli uzun zaman alacak sekilde olsaydi, o zaman kullanilacak olan bu metot anlik olan bu taleplerle tenakuz halinde bulunurdu ki, bu dogru degildir. Sonra idrâkler hep ayni düzeyde degildir; her talepte de esit sekilde cereyan etmez. Bunlardan sadece zarûriy-yât ile onlara yakin olanlar bunun disindadir. Çünkü onlari anlayip degerlendirmede dikkate alinacak önemli bir farklilik yoktur. Bu durumda delillerin, zarûriyyât ve ona yakin olanlar disinda bir konu ile ilgili olmasi durumunda , bu talebin icrasi imkansiz; teklif genel degil de özel (hâs) olacakti veya teklîf-i mâ lâ yutâka (takat üstü yükümlülük) ya da sikintiya (haraç) götürecekti. Halbuki, bunlarin ikisi de serîatte reddedilmistir. Bu konunun izahi ileride "mekâsid" bölümünde gelecektir.[101]

## Yedinci Mukaddime

Bütün ser'î ilimler Allah'a kulluk etmek için birer vesiledir ve sâri' teâlâ bu ilimleri bu amaçla talep etmektedir. Eger bunlarin istenmesinde bir baska hususun göz önünde bulunduruldugu ortaya çikarsa, bu mutlaka aslî maksada tâbilik yolu ve ikinci kasitla (kasd-i sâni) olmaktadir. Bu esasin delillerini asagidaki gibi siralamak mümkündür;

A) Daha önce geçtigi üzere, pratik bir neticesi bulunmayan her ilim[102], ser'an hüsnükabûl görmemektedir. Eger bu gibi ilimlerin ser'î bir gayeleri olsaydi, o takdirde ser'an hüsnükabûl görürdü. Ser'an hüsnükabûl görünce de sahabe ve tabiînden olusan ilk nesiller bunlari arastirirdi.[103]böyle bir arastirma mevcut degildir. Bunun tabîî neticesi de ayni sekildedir.

B) Seriatin tek amaci kullukta bulunulmasini temindir; bütün peygamberlerin [a'est] gönderilmelerinde gözetilen maksat da budur: nitekim bu husus su âyetlerde ifade edilmistir:

"ey insanlar! Rabbinizden sakininiz![104]"elif, lam, râ. Bu kitâb hakim ve herseyden haberdar olan Allah tarafindan; Allah'tan baskasina kulluk etmeyesiniz diye âyetleri kesin kilinmis, sonra da uzun uzadiya açiklanmis bir kitâb'dir.[105]"bu Allah'in izniyle, insanlari karanliklardan aydinliga, güçlü ve övülmeye lâyik, göklerde ve yerde olanlarin sahibi Allah'in yoluna çikarman için sana indirdigimiz kitâb'-tir.[106]"bu, dogrulugu süphe götürmeyen ve Allah'a karsi gelmekten sakinanlara yol gösteren kitâb'tir.[107]"hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanliklari ve aydinligi var

eden Allah'a mahsustur. Öyle iken, inkâr edenler rablerine baskalarini denk tutuyorlar.[108]"Allah'a itaat ediniz, peygamber'e itaat ediniz![109] "hamd Allah'a mahsustur ki, kendi katindan siddetli bir baskini haber vermek ve yararli is yapan mü'minlere, içinde temelli kalacaklari güzel bir mükâfaati müjdelemek ve 'Allah çocuk edindi' diyenleri uyarmak için kulu muhammed'e egri bir taraf birakmadigi dosdogru kitâb'i indirmistir.[110]"ey muhammed! Senden önce gönderdigimiz her peygambere: 'benden baska tanri yoktur, ba-[62] na kulluk edin!3 diye vahyetmisizdir[111]"ey muhammed!

Biz sana kitabi gerçekle indirdik, öyle ise dîni Allah için hâlis kilarak o'na kulluk et. Dikkat edin, hâlis dîn Allah'indir."[112]buna benzer âyetler sayilamayacak kadar çoktur ve hepsi de peygamberlerin gönderilmesinden maksadin Allah'a kullugun temini oldugunu ifade eder. Onlar Allah'in vahdaniyetine delâlet eden delillerle gönderilmisler ve böylece kullarin sadece gerçek ma'bûd'a; her türlü noksanliklardan münezzeh, ortak ve benzeri bulunmayan yüce Allah'a yönelmeleri için tebligde bulunmuslardir. Bu meyânda yüce Allah söyle buyurmaktadir: "ey muhammed! Bil ki, Allah'tan baska tanri yoktur; günahlarinin... Bagislanmasini dile![113]"bilin ki, o ancak Allah'in ilmiyle indirilmistir. Ondan baska tanri yoktur, artik müslümansiniz degil mi?[114] "o diridir, o'ndan baska tanri yoktur. Dîni yalniz ona has kilarak o'na yalvarin."[115]kelime-i tevhidi ortaya koyan bu ve benzeri pek çok yerde ya hemen akabinde ya da mukaddime olmak üzere, mutlaka sadece Allah'a kullukta bulunulmasi istegi bulunmaktadir. Dahasi tevhîd delilleri bu sekilde sadece bir hatirlatma için, ögüt için sevkedilmistir. Netice olarak diyebiliriz ki, ilimden maksat, Allah'a kullukta bulunmadan baska bir sey degildir. Bu mânâda âyetler sayilamayacak kadar çoktur.

C) Ilmin ruhunun amel olduguna; amelsiz ilmin igreti ve faydasiz olduguna dair deliller vardir. Buhususta yüce Allah: "Allah'in kullari arasinda, o'ndan korkanlar, ancak âlimlerdir," nobuyurur[116]âyetine[117] isekatâde: "süphesiz o, kendisine ögrettigimizle amel edendir." mânâsini vermistir. "geceleyin secde ederek ve ayakta durarak boyun büken, âhiretten çekinen, rabbinin rahmetini dileyen kimse inkâr eden kimse gibi olur mu? Ey muhammed! De ki: 'bilenlerle bilmeyenler bir olur mu v dogrusu ancak akil sahipleri ögüt alirlar.[118]"kitabi okuyup durdugunuz halde kendinizi unutur da baskalarina mi iyilikle emredersiniz?"[119]ebû cafer muhammed b. Ali'den, "onlar, azginlar ve iblisin adamlari, hepsi, tepetakla oraya atilirlar." âyeti[120] hakkinda: "bunlar hakki ve adaleti dilleri ile ifade edip, aksini yaparak muhalefet eden bir kavimdir." dedigi rivayet edilmistir. Ebû hüreyre tarafindan rivayet edilen bir hadiste ise söyle denilmistir; "süphesiz cehennemde kötü âlimlerle dönen degirmenler vardir. Dünyada iken onlari

taniyan bazi kimseler yukaridan (cennetten) onlara bakarlar ve: 'sizi bu hale ne getirdi? Halbuki, biz sizden ögreniyorduk!' derler. Onlar: 'biz size iyilik yapmanizi emreder, fakat kendimiz aksini yapardik.' derler.[121] süfyânu's-sevrî ise: "ilim sadece takva sahibi olabilmek için ögrenilir. Ilmin baska seylere üstün kilinmasi, sadece onunla Allah'tan sakmildigi içindir." demistir. Hz. Peygamber bir hadislerinde: "ift;ya-metgününde bes seyden sorgulanmadikça kulun ayaklari yerinden oynamaz." buyurmuslar ve bunlardan birisinin de "ilmiyle amel edip etmedigi" oldugunu belirtmislerdir.[122]ebû'd-derdâ söyle der: "gerçekten korkuyorum ki, yarin kiyamet gününde bana 'bilgi sahibi mi yoksa câhil miydin?' diye sorarlar. Ben de 'bilgi sahibiydim.' derim. Bu kez Allah'in kitabinda bulunan emredici yasaklayici bütün âyetler gelir ve beni sorguya çekerler: emredici âyetler 'geregimi yerine getirdin mi?'; yasaklayici âyetler de 'geregimden sakindin mi?' diye bana sorarlar. Allah'im! Faydasiz ilimden, hususuz kalpten, doymayan nefisten, isitilmeyen duadan sana siginirim.'' cehennem atesine atilacak ilk üç zümre ile ilgili ebû hüreyre hadisinde konumuzla ilgili olan kisimda söyle buyrulur: "ve bir adam ki, ilim ögrenmis, ögretmis ve kur'ân okumustur. Bu kimse getirilir. Yüce Allah ona olan nimetlerini hatirlatir ve o da bunlari tasdik eder. Sonra Allah ona: 'peki ne yaptin v diye sorar. O da: ya rabbi! Senin için ilim ögrendim, ögrettim ve kur'ân okudum.' der, yüce Allah: 'hayir, yalan söyledin! Sen 'falan büyük âlimdir.' desinler diye bunu yaptin. Nitekim dediler de.' buyurur. Sonra emir üzere yüz üstü cehenneme atilir.[123] baska bir hadislerinde: "kiyametgününde en siddetli azab göreceklerden biriside ilminden faydalanmayan âlimdir." buyurmuslardir.[124]yine rivayetlerde hz. Peygamber'in faydasiz ilimden Allah'a sigindiklari belirtilmistir.[125]hikmet erbabi ise söyle demislerdir: "Allah kimi ilimden mahrum ederse, onu cehaletle azablandinr. Azabça bundan daha siddetlisi, kendisine ilim yönelen kimsenin ona sirt çevirmesi; Allah'in kendisine nasib ettigi ilimden geregi sekilde amel edip ondan faydalanmamasidir." muâz b. Cebel ise:" ne kadar bilgi sahibi olursaniz olun, amel etmedikçe Allah sizi ilminizle sevapîandiracak degildir." demistir. Bu söz ayni zamanda "gerçek âlimlerin himmeti ilme riâyet; sefihlerin himmeti ise sadece rivayettir" ilavesiyle hz. Peygamber'e nisbet edilerek de nakledilmistir. Ayni söz enes b. Mâlik'e de nisbet edilmistir. Abdurrahmaö b. Ganm rivayet eder: bana hz. Peygamber'in ashabindan on kisi haber verdi ve söyle anlattilar: "biz kubâ mescidinde ilim müzâkere ediyorduk bir de baktik hz. Peygamber çikageldi. Bize: tve kadar ögrenirseniz ögrenin, amel etmedikçe Allah sizi ilminizle sevapîandiracak degildir.' buyurdular."[126]bir adam ebû'd-derdâ'ya soru sorardi. Ebû'd-derdâ ona "sordugun her seyle amel ediyor musun? Diye sordu. Adam: hayir! Diye cevap verdi. Bunun üzerine ebû'd-derdâ: "o halde aleyhine

hüccetleri çogaltmakla ne yapacaksin?" diye karsilik verdi. Hasen el-basrî de: "insanlari yaptiklari islerle degerlendirin; sözlerini bosverin! Çünkü yüce Allah, hiçbir sözü onu tasdik ya da tekzib edecek bir amel olmadikça birakmayacaktir. Eger güzel bir söz isitirsen, sahibini degerlendirmede acele etme; eger sözüne isi de uygun düserse, iste o zaman o gerçekten güzel ve hürmete lâyik birisidir." demistir. Ibn mes'ûd ise söyle der: "bütün insanlar sözü güzel söylediler. Simdi kimin isi sözüne uygun düserse, nasibini alan kimse iste o kimsedir; kimin de isi sözüne uymazsa o ancak kendi nefsini kinar." es-sevrî ise: "hadis sadece Allah'tan sakinmaya bir vesile olmasi amaci ile tahsil edilir; bu yüzdendir ki, sair ilimlere üstün kilinmistir. Eger öyle olmasaydi, diger seylerden bir farki kalmazdi. "imam mâlik kendisine ulastigina göre el-kâsrm b. Muhammed'in: "ben öncekilere yetistim; onlar söze aldiris etmezlerdi. Onlarin hosuna giden sey sadece ameldi." dedigini nakletmistir.

Bu mânâya delalet edecek deliller sayilamayacak kadar çoktur. Bütün bunlar seriat nazarinda ilmin sadece bir vesîle (araç) oldugunu, hiçbir zaman bizatihi maksûd olmadigini ortaya koymaktadir. Ilim sadece amele götürmesi için bir vesiledir; ilmin faziletine dair vârid olan bütün deliller, kisinin yükümlü oldugu amellerin gerçeklesmesi ona bagli oldugu içindir.

Itiraz: gerçek sudur ki, serîatte ilmin özel bir yeri ve üstünlügü vardir. Âlimlerin mertebesi sehitlerin mertebesinden daha üstündür; onlar peygamberlerin vârisleridirler ve âlimlik mertebesi peygamberlik mertebesinden hemen sonra gelmektedir. Öbür taraftan da ilmin üstünlügüne dâir deliller kayda bagli degil de mutlaktir. Durum böyle iken, nasil olur da ilmin bizatihi maksûd olmadigi, onun sadece bir araç oldugu iddia edilebilir? Evet ilim bir açidan vesile olabilir; fakat bu onun bizatihi maksûd olmadigini gerektirmez. Aynen îmân gibi; çünkü îmân da ibâdetlerin sihhati için sarttir ve kabul edilmeleri için bir vesiledir, buna ragmen o bizatihi maksûddur.

Cevap: Bu itiraz yerinde degildir. Çünkü biz ilmin untüiilugunün mutlak olarak sabit olmadigini söylüyoruz. Aksine ilmin uitünlügü zikrettigimiz delillerle amele götürmesi, ona vesile olmasi sarti ile kayitlidir. Aksi takdirde deliller arasinda tearuz (çatisma) söz konusu olur; âyetler, hadisler ve dinde mümtaz yerleri bulunan selefin sözleri arasinda tutarsizliklar, çeliskiler bulunurdu. Mutlaka bu delillerin arasinin te'lîf edilmesi gerekmektedir. Bizim yukarida arzettigimiz husus, ilim ve âlimlerin üstünlügü konusunda zikredilen delillere açiklik kazandirmakta ve çeliskiye meydan birakmamaktadir. Îmâna gelince, o kalbi fiillerdendir ve ilimden neset eden 'tasdik' demektir. Ameller, her ne kadar bizatihi maksûd olabilirlerse de, ayni anda bir baska amele vesile olmalari da mümkündür.

Ilim ise sâdece vesiledir. Bunun da en üst rütbesi Allah'i bilmektir. Buna ragmen eger geregini yapip îmân etmiyorsa, bu bilginin sahibine kazandirdigi hiçbir fazilet yoktur.

Soru: Bu bir çeliskidir. Çünkü inkârla birlikte Allah'i bilmek mümkün degildir.

Cevap: Bu dogru degildir; inkâr ve tekziple de ilim hâsil olabilir. Nitekim yüce Allah firavun kavmi hakkinda: "gönülleri kesin olarak kabul ettigi halde, haksizlik ve büyüklenmelerinden ötürü onlari bile bile inkâr ettiler.[127] buyurmustur. Yine yüce Allah: "kendilerine kitâb verdiklerimiz, muhammed'i ogullarini tanidiklari gibi tanirlar. Onlardan bir takimi, dogrusu bile bile hakki gizlerler."[128]kendilerine kitâb verdiklerimiz, muhammed'i çocuklarini tanidiklari gibi tanirlar; fakat kendilerine yazik ettiler, çünkü onlar inanmazlar."[129]buyurmustur. Yüce Allah bu âyetlerinde, onlarin hz. Muham-med'in peygamberligine dâir bilgileri bulundugunu ifade buyurmus, sonra da onlarin inanmiyor olduklarini belirtmistir. Bu da açikça gösteriyor ki, îmân ilimden baska birseydir. Nitekim cehalet de küfürden ayri bir sey olmaktadir.

Evet, amel edilmis olmasa da genelde ilim bir fazilet olabilir. Meselâ furû-i fikhi ve teklifi hükümlerin karsisina çikabilecek avarizi (engeller) bilmek gibi. Bu gibi meselelerin hâriçte vücut bulmadiklari farzedilse bile, bunlara dâir olan bilgi güzeldir, bu ilmi ögrenenler bundan dolayi sevap alirlar ve âlimlerin mertebesine ulasirlar; ancak bu bizâtihî o ilmin kendisinden dolayi degildir, aksine o mesele ortaya çiktiginda çözüm için o bilginin faydasi olacagi ihtimâli bulundugundan dir. Tabiatiyla bu durum, o bilginin bir vesile olmasina engel degildir. Mesela bir kimsenin namaz vaktinin henüz gelmedigi, veyavakit gelse bile bir özre mebnî edâ imkaninin bulunmadigi durumlarda, na-mazini kilabilir ümidiyle temizlikte bulunmasi (abdest) bir fazilettir. Kakat bu kisinin namaz kilmamak niyeti ile temizlikte bulunacagi farzedilse, bu takdirde kisinin temizliginden dolayi sevap almasi mümkün degildir. Ayni sekilde, ilim tahsil eden kimseler de, amel etmeyecegim niyetiyle ögrenecek olsalar, bu ilimlerinin kendilerine bir faydasi olmayacaktir. Bizzat gördük ve isittik ki, pek çok y ahûdî ve hi-ristiyan islâm dînini bilmektedirler; onun usûl ve furûuna dâir pek çok bilgileri vardir.[130]bununla birlikte küfür üzere bulunmalari dolayisiyla bütün islâm ümmetinin icmâiyla, bu bilgilerinin kendilerine hiçbir faydasi yoktur. .

Kisaca diyoruz ki; ser'î olan her ilim sadece amele götürmüs olmalari açisindan matlûpturlar; bizâtihî amaç degillerdir.

Fasil:

Ilmin üstünlügünü câhillerden baska kimse inkar edemez. Ancak ilmin aslî ve tâbi olmak üzere iki amaci vardir:

Aslî amacini belirtmis bulunuyoruz. Tâbi amacina gelince; bunlar âlimlerin çogunun ifâde ettikleri "alim, soyca öyle olmasa dâ sereflidir; câhil ise soyca serefli de olsa degersizdir. Alimin sözü ister esraftan olsun, ister sade vatandas bütün insanlar hakkinda geçerlidir; onun verdigi hüküm bütün insanlari baglar; ona tazim etmek bütün mükelleflere vâcibtir, çünkü hz. Peygamber'in makaminda bulunmaktadir; zira âlimler peygamberlerin vârisleridirler. Ilim güzelliktir, maldir ve baska hiçbir seyin denk olamayacagi bir rütbedir. Ilim ehli sonsuza dek diridirler..." seklindeki sözlerinde ifadesini bulan dünyada vesile oldugu övgü, saygi ve yüksek mertebe gibi hususlardir. Bütün bunlar, ser'an ilimden amaç olmayan seylerdir. Nitekim kisi bu amaçlarla ibâdet edip Allah'a baglanmaz; bununla birlikte ibâdet eden kisi bunlara da ulasir.

Sonra mücerred ilimde, baska hiçbir seyde bulunmayan bir lezzet vardir. Çünkü ilim, bilgiyle kavranan sey üzerinde bir nevi hâkimiyet kurmak, onu fethetmek anlami tasir. Bir seye vâkif olmak ve onun üzerinde hâkimiyet kurmak tutkusu ise, insanin fitratinda olan bir seydir ve insan kalbi hep buna meyyaldir. Bu ayri bir konudur; delili ise tam tecrübe ve genel istikradir. Bu özelliginden dolayidir ki, ilim bazi kereler sirf haz almak, onu konusmaktan lezzet duymak gibi amaçlarla talep edilir. Özellikle de akla büyük önem veren, düsünceye dayanin, bilinenden bilinmeyeni çikarmaya çalisan ilimlar de bu motif önemli bir yer tutar.Ancak bu talî amaçlar, aslî amacin ya hizmetindedir ve onu del tekler; ya da öyle degildir:

Eger aslî amaci gerçeklestirmeye yönelik ise, o takdirde baslan giçta böyle bir amaç sahihtir. Nitekim yüce Allah övgü sadedinde "onlar: 'rabbimiz!bize eslerimizden ve çocuklarimizdan gözümüzün aydinligi olacak insanlar ihsan et ve bizi Allah'a karsi gelmekten sakinanlara önder yap!' derler."[131] buyurmaktadir. Bazi selef-i sâlihten de: "Allahim! Beni takva sahibi kimselerin önderlerinden yap." diye duâ ettikleri nakledilmistir. Hz. Peygamber'in sorusundaki mü'minin benzeri olan agacin hurma agaci oldugu abdullah'in kalbine dogdugu halde (teeddüben) söylememisti. Babasi hz. Ömer bunu ögrenince, ogluna: "onu söylemis olman, bana sundan sundan daha sevimli idi." demesi[132] yine kur'ân'da hz. Ibrahim'in dilinden: "sonrakilerin beni güzel sekilde anmalarini sagla!"[133] buyurulmasi hep bu kabildendir. Ayni sekilde ahiretteki fazla sevabindan dolayi ve benzeri sebeplerle talepte bulunulmasinin hükmü de aynidir.

Eger aslî amaci gerçeklestirmeye yardimci olmayacaksa, daha baslangiçta böylesi bir gaye sahîh degildir. Riya, sefihlerle münazara, âlimlere karsi çalim satma, milletin teveccühünü kendisine çekme, dünyalik elde etme vb. Gibi amaçlarla tahsil edilmesi gibi. Ilim talibinin bunlara benzer bir amacinin bulunmasi durumunda ögrenmeye karsi ragbetsizlik; ilerlemeye

karsi ise hirs gösterecek; bunun neticesinde üzerine alip basladigi seylerin hakkini veremeyecek, kusurunu da itirafa yanasmayacak; aklini hâkim kilacak, bilgisizce kiyaslar yapacak ve neticede kendisinden sual sorulan ve bilgisizce fetva veren, sonunda da hem sapitip hem de saptiran kimselerden olacaktir. Allah bizleri böyle bir duruma düsmekten muhafaza buyursun! Hadiste söyle buyurulmustur: "alimlere karsi ögünmek, sefihlerle münazaralara girismek, kendi etraflarinizda meclisler olusturmak amaci ile ilim talebinde bulunmayiniz. Kim böyle yaparsa, o cehennemi boylar."[134]Allah rizasi için ögrenilmesi gereken ilimleri, sadece dünya menfaatlerini elde etmek amaci ile ögrenen kimse, kiyamet gününde cennetin kokusunu duyamaz."[135]buyurmuslardir. Bir hadiste de kendilerine 'gizli sehvet'in ne oldugu sorulmus, "kisinin, insanlarin etrafinda toplanmalari için ilim ögrenmesidir."[136] karsiligini vermislerdir. Yüce kur'ân'da da: "gerçekten, Allah'in indirdigi kitâb'dan bir seyi giz-ip dt, onu az bir degere degisenler var ya, onlarin karinlarina tikin-'tlfkfl ancak atestir. Allah,

Kiyamet günü onlarla konusmaz ve onlari nahlardan aritmaz. Onlara elem verici azâb vardir."[137] [138]

## Sekizinci Mukaddime

Ser'an muteber olan yani Allah ve rasûlünün sahiplerini mutlak olfirak medh u sena ettigi ilim, amele götüren, sahibini arzu ve heves-lnri ile her ne sekilde olursa olsun basbasa birakmayan; bilakis onun garogini yerine getirmekle bagli kilan, gönüllü gönülsüz onun kistas-inrina uymaya iten ilim olmaktadir.

Bu cümleden su netice çikmaktadir: talep ve tahsil hususunda ilim ehli üç mertebede bulunmaktadir:

A) Birinci mertebe:ilim talibi olup henüz kemâline ulasamayanlar.Bunlar ilitalebi yolun da henüz taklîd seviyesinde dirler. Bunlar, yükümlü olmanin, korkutucu ve müjdeleyici tesvikin neticesi olarak amelin içerisine girerler. Teklif yükü tasdikin siddeti ölçüsünde hafifler. Bu mertebede, talebe dâir bilgi yeterli degildir; bunun haricinde mutlaka zecr (uyarma), kisas, had, tazîr ve benzeri bir motife (müeyyideye) ihtiyaç vardir. Bu tezimizin dogruluguna dâir delil ikamesine ihtiyaç duymuyoruz. Çünkü insanlarin davranislari ile ilgili süregelen tecrübeler (müsâhadeler), bu tezin dogruluguna en küçük süphe birakmayacak mâhiyette deliller olmaktadir.

B) Ikinci mertebe: ilmin burhanlarina vâkif olan ve tam taklîd çukurundan çikan, aklin tasdik ve itimat ederek tatmin oldugu veriler dogrultusunda basirete ulasan kimseler bu mertebededirler. Ancak bunlarin ilimleri henüz

akla mensup olup fitrî bir özellik halini almamistir; yani henüz insanda sabit bir meleke haline gelmemistir. Bunlar sadece sonradan kazanilan seyler, aklin üzerinde tahakküm ettigi ezberlenmis bilgiler seklindedir. Elde edilmeleri hususunda akla itimat edilmektedir ve netice itibari ile bunlar aklin tezleri cümlesinden olmaktadir. Bunlar uygulama içerisine girdiklerinde, birinci mertebede bulunan tasdikten kaynaklanan kolayliga ilaveten bir hafiflik bulunur; hatta aralarinda bir mukayese bile söz konusu degildir. Zira bunlar tasdik görmüs burhana ulasmakla birlikte tekzibe (inkâra) gitmeleri birbirleri ile bagdasmayacak seylerdir. Kendilerinde hâsil olan ilmin aksine davranista bulunmak 'gizli tekzîb* cümlenindin olmak-i tadir. Ancak bunlarin sahip olduklari ilim sifati henüz kendilerinde sabit bir meleke halini almadigi için, kendilerinde sabit bulunan sehvet, arzu ve heves gibi vasiflar, iki motiften daha güçlüsü olabilirler. Bu itibarla da ayrica haricî bir motife (müeyyide) ihtiyaç söz konusudur. Su kadar var ki, bunlar hakkinda biraz daha hosgörüyle dav-ranilir ve sadece hadler ve tazirlerle yetinilmez; aksine güzel âdetler, ulastiklari mertebelere uygun talepler... Vb. Gibi ayrica dikkate alinacak hususlar da vardir. Bu mertebenin delili de tecrübeler ve müsâha-delerdir ancak bu kisim, birinciye nisbetle daha gizli bulunmaktadir. Dolayisiyla bu konuda, ser'î ilimlerde dikkat ve basiret sahibi, örf ve âdetlere vâkif kimselerin yapmasi gereken ayri bir tedkîke ihtiyaç vardir.

C) Üçüncü mertebe: bu mertebedeki kimseler için ilim artik kendilerinde sabit bir vasif (meleke) hâlini almistir ve bunlara göre ilimler aklen ilk plânda bedîhî olarak bilinmesi gereken ya da ona yakin olan hususlar mesabesindedir ve meydana gelis tarzina bakilmaz; zira buna ihtiyaç duyulmaz. Bu mertebeye ulasmis kimseleri, sahip olduklari ilmin arzu ve hevesleri ile basbasa birakmasi mümkün degildir. Kendileri için dogru olan ortaya çikinca, beserî motiflerine, fitrî vasiflarina döndükleri gibi mutlaka ona rücû ederler.

Bu mukaddimede söz konusu ettigimiz, iste bu mertebedeki ilimdir.

Bunun dogruluguna serîatten delil pek çoktur: meselâ su âyetler bunlardandir: "geceleyin secde ederek ve ayakta durarak boyun büken, âhiretten çekinen, rabbinin rahmetini dileyen kimse inkâr eden kimse gibi olur mu ? Ey muhammedi de ki: 'bilenlerle bilmeyenler bir olur mu vdogrusu ancak akil sahipleri ögüt alirlar."[139]bu meziyetler ilim sahiplerine baska bir sebepten degil sadece ilim yüzünden nisbet edilmistir. "Allah, âyetleri birbirine benzeyen ve yer yer tekrar eden kitâb'i sözlerin en güzeli olarak indirmistir. Rablerinden korkanlarin bu kitâb'tan tüyleri ürperir..."[140] bu âyette zikri geçen "rablerinden korkanlar" ifadesinden maksat "Allah'in kullari arasinda, o'ndan korkanlar, ancak âlimlerdir."[141]

âyetinin delaletiyle âlimler olmaktadir. "peygambere indirilen kur'ân'i isittiklerinde, gerçegi ögrenmelerinden gözlerinin yasla doldugunu ... Görürsün.[142] sihirbazlar, bu ilimde 'rüsûh' mertebesine ki sözünü ettigimiz mertebe olmaktadir- ulastiklarindandir ki, ilimlerinin neticesinde hz. Musa'nin getirmis oldugu seyin hak oldugunu; onun ne sihir ne de gözbagciligi olmadigini ögrenmeleri aninda, ona boyun egme ve îmânda bulunmadan bir an geri durmamislardi. Firavun'un iskence ve azâb edecegi seklindeki tehdidi onlari îmâna kosmaktan durduramamisti.[143]yüce Allah baska bir âyette: "biz bu misalleri insanlara veriyoruz. Onlari ancak âlimler anlar.[144]buyurmus ve onlarin anlasilmasini ancak âlimlere has kilmistir. Tabiî bundan kasit da, sâri' teâlâ'nin darb-i mesellerden gözettigi maksadidir. Yine baska bij âyette: "ey muhammedi sana rabbinden indirilenin gerçek oldugunu bilen kimse, onu bilmeyen köre benzer mi? Ancak akil sahipleri ibret alirlar." buyurur ve sonra devamla "onlar, Allah'in ahdini yerini getirirler, anlasmayi bozmazlar...."[145]diye ilipi sahiplerinin evsâfini zikre geçer ki bunlar, âlimlerin ilimleri ile âmil*olan kimseler oldugu noktasinda toplanir. Yüce Allah, ilmin neticelerinden olan îmân sahipleri hakkinda da söyle buyuruyor: "inananlar, ancak o kimselerdir ki, Allah anildigi zaman kalpleri titrer, âyetleri okundugu zaman bu onlarin îmanlarin artirir ve rablerine güvenirler; namaz kilarlar; kendilerine verdigi-miz riziktan yerli yerince sarf ederler.iste gerçekten inanmis olanlar bunlardir."[146] bu noktadan hareketledir ki, yüce Allah, ilmin geregi ile âmil olan âlimleri, Allah'a hiç isyan etmeyen ve ne emredilirse onu yapan meleklerle birlikte yan yana zikretmis ve: "Allah, melekler ve adaleti yerine getiren ilim sahipleri, o'ndan baska tanri olmadigina sahitlik etmislerdir. O'ndan baska tanri yoktur, o güçlüdür, hakimdir."[147] buyurmustur. Yüce Allah'in ilmine uygun olarak seh'âdette bulunmasi[148] tambir tevâfuk gösterir, zira farklilik olmasi muhaldir. Meleklerin ilimlerine uygun olarak sehâdette bulunmalari da sahihtir; çünkü onlar günahlardan korunmuslardir. Ilimle korunmus olmalari hasebiyle ilim sahiplerinin durumu da aynidir. Nitekim (koruyucu bir vasif olan ilimle muttasif olduklari içindir ki) ashâb[™hü£u ] içerisinde korkutucu unsur bulunan bir âyet indigi zaman üzülürler, endiselenirler ve neticede durumu hz. Peygamber'e intikal ettirirlerdi. Meselâ "içinizdekini açiklasaniz dagizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker.[149]"inanip îmanlarina herhangi bir zulüm karistirmayanlar.[150] âyetleri indigi zaman meselenin vuzuha kavusmasi için bu konuda sormuslardir. Süphesiz ki, ashabin üzüntü ve endisesi inen vahye dâir bilgilerinden kaynaklaniyordu.[151]bu konudaki deliller, burada sayamayacagimiz kadar çoktur. Hepsi de muteber olan ilmin, sadece amele götürecek ilim oldugunda müttefiktir.

Itiraz: sizin bu dediginiz iki yönden açik degildir:

A) Ilimde 'rusûh' sahibi olma (derinlesme), bu vasifla muttasif olan kimseyi bilginin konusuna muhalefetten ya korur ya da korumaz. Eger korumazsa, bu takdirde bu mertebe bir önceki mertebe ile ayni olur. Bunun da anlami, yalniz basina ilim, amele götürmesi ve geregi ile amel edilmesi konusunda yeterli degildir, demektir. Eger muhalefetten korursa, o takdirde de ilimde rusûh sahibi olan âlimlerin masum olmasi, hiç günah islememesi gerekir. Ancak su bir gerçektir ki, peygamberler hariç, âlimlerden günahlar sâdir olabilmektedir. Buna en üst düzeyde su âyetler sâhiddir: "gönülleri kesin olarak kabul ettigi halde, haksizlik ve büyüklenmelerinden ötürü onlari bile bile inkâr ettiler.[152]"kendilerine kitâb verdiklerimiz, muhammed'i ogullarini tanidiklari gibi tanirlar. Onlardan birtakimi, dogrusu bile bile hakki gizlerler.[153]"Allah'in hükmünün bulundugu tevrat yanlarinda iken, ne yüzle seni hakem tayin ediyorlar da sonra bundanyüz çeviriyorlar.[154]"and olsun ki, onu satin alanin âhiretten bir nasibi olmadigini biliyorlardi." hemen sonra da "kendilerini karsiliginda sattiklari seyin ne kötü oldugunu keski bilselerdi."[155] buyrulmustur. Bu ve benzeri diger âyetler ilim sahibi olan kimselerin de, ilimlerine ragmen, günah isleyebildiklerini, bilginin konusuna muhalefet etmelerinin mümkün oldugunu ortaya koymaktadir. Eger ilim, koruyucu ve engelleyici bir özellik arzetse idi, o takdirde bunlar vuku bulmazdi.

B) Kötü âlimlerin zemmine dâir nasslar bulunmaktadir ve bunlar pek çoktur: bu konuda en siddetlilerinden biri de hz. Peygam-ber'in: "kiyamet gününde en siddetli azab göreceklerden birisi de ilminden faydalanmayan âlimdir." hadisleridir.[156] kur'ân'da.da söyle buyrulur:kitâb' okuyup durdugunuz halde kendinizi unutur da baskalarina mi iyilikle emredersiniz? Düsünmez misiniz?" m; "gerçekten indirdigimiz belgeleri ve dogru yolu kitâb'da insanlara açikladiktan sonra gizleyen kimseler var ya, onlara hem Allah lanet ed$r hem de lânetçiler lanet eder..[157]"gerçekten, Allah'in indirdigi kitâb'tan bir seyi gizleyip de onu az bir degere degisenler var ya...[158] cehennem atesine atilacak ilk üç zümre ile ilgili ebû hüreyre hadi-si[159] bu kabildendir ve bu tür deliller pek çoktur. Bütün bu deliller, ilim ehlinin ilimleri ile masum olmadiklari; ilmin onlari günaha düsmok ten koruyucu olmadigi konusunda gayet açiktir. Bu durumda, nanil olur da ilim isyana majiidir denilebilir?

Cevap: ilimde rüsûh derecesine ulasmakla, âlimin bilginin konusuna muhalefeti birbirleri ile asla bagdasmaz. Buna daha önce geçen deliller delâlet etmektedir. Genel müsâhadeler de bunu dogrulamaktadir. Çünkü fitrî bir vasif haline gelen özelliklere sahip olanlar, bir itiyad halinde onlara uygun olarak hareket ederler. Eger aksi bir netice söz konusu olursa, bu su üç sebepten biri dolayisi iledir:

1. Sirf inad yüzündendir. Inad yüzünden bazi kereler yaratilistan gelen (cibillî) vasiflara bile muhalefet edilebilmektedir; dolayisiyla baska türlü özelliklere muhalefet öncelikji olarak mümkün olabilir. "gönülleri kesin olarak kabul ettigi halde, haksizlik ve büyüklenmelerinden ötürü onlari bile bile inkâr ettiler.[160]"kitâb ehlinin çogu, hak kendilerine apaçik belli olduktan sonra, içlerindeki çekememezlikten ötürü, sizi, inandiktan sonra küfre döndürmeyi isterler."[161] ve benzeri âyetler iste buna delâlet etmektedir. Bu tür muhalefetlerde en büyük etken dünya, makam vb. Gibi seylere olan tutkular olmaktadir; bunlar kalbi öylesine bürümektedir ki, neticede insan ne iyiyi ne de kötüyü görmemektedir.

2. Beserin asla kurtulamadigi gafletten dogan sürçmeler sebebiyle olur. Bazen âlim de farkinda ohnadan bir gaflet içerisine girebilir. Bazilarina göre "Allah kötülügü bilmeyerek yapip da, hemen tevbe edenlerin tevbesini kabul etmeyi üzerine almistir..[162] âyetinden kasdedilen de bu mânâdir. Yine yüce Allah: "Allah'a karsi gelmekten sakinanlar, seytan tarafindan bir vesveseye ugrayinca, Allah'i anarlar ve hemen gerçegi görürler."[163]buyurmaktadir.meselemisdn «»nnina, bu tür muhalefet sekilleri ile yaratilistan gelen (cibilî) özelliklere itiraz edilemedigi yolunda bir itiraz yöneltilemez. Söyle ki, bazen insanin zihnî mesguliyetinden, yahut gafletinden ' dolayi gözü görmez, kulagi isitmez. O anda göz ve kulagin fonksiyonu ortadan kalkar, hatta insanin basina bu yüzden bazi seyler dahi gelebilir.[164]bununla birlikte o kimse için isitme ve görmeden mahrumdur denilemez. Iste gerçek âlimin sürçmeleri de bu kabildendir.

3. Üçüncü sebep o kimsenin gerçek anlamda bu mertebede olmamasidir; ilim henüz bu kimse için bir vasif (meleke) haline gelmemistir; bununla birlikte ilim ehlinden sayilmaktadir. Bu âlimin kendi yeri hakkindaki, ya da baskalarinin onun ilmî seviyesi hakkindaki yanlis inançlarindan kaynaklan-maktadir. Buna yüce Allah'in: "Allah'tan bir yol gösterici olmadan hevesine uyandan daha sapik kim vardir.[165]buyrugu delâlet etmektedir. Hadiste de söyle buyrulmaktadir: "yüce Allah ilmi insanlarin arasindan bir çirpida çekip çikararak almaz__sonunda onlar câhil baslar edinirler; onlara

Sorarlar, onlar da bilgisizce cevap verirler. Böylece hem kendileri sapar hem de baskalarini saptirirlar.[166] "ümmetim yetmis üç firkaya bölünecektir. Bunlar içerisinde ümmetim için en büyük fitne olanlari, kendi görüsleri ile kiyas yapanlardir.[167] bunlar muhalefet durumuna, cehaleti bilgi zannettikleri için düsmüslerdir. Bunlar ne ilimde rüsûh mertebesine ulasmislar ne de o mertebeye yaklasmislardir. Bu takdirde ilmin onlari korumasi da tabiî olarak söz konusu olmayacaktir. Bu itibarla bunlarin durumunu ileri sürerek meselemize itirazda bulunmak dogru degildir.

Bu üç durum disinda kalanlar ise ilmin korumasi altindadirlar; nitekim daha

önce serdedilen delilller bunu ortaya koymaktadir. Bu mânâda selefin pek çok sözü bulunmaktadir. Hz. Peygamber'den l "'"îüîdta11 ] söyle rivayette bulunulmustur: "her seyin bir ikbâl ve gerileme dönemi vardir. Bu dînin de ikbâl ve gerileme dönemi bulunmaktadir. Bu dînin ikbâlini gösteren hususlardan birisi de, Allah'in benimle göndermis oldugu sey(in yayilmasidir; hatta öyle ki, kabile bastan sona hepsi dinde anlayis sahibi olur; içlerinde bir ya da iki fâsikya çikar ya çikmaz; onlar da engellenirler, horlanirlar; eger konusacak olsalar, seslerini çikarmak isteseler onlara mani olunur, horlanirlar ve dislanirlar...."[168]baska bir hadiste de: "ümmetim üzerine bir zaman gelir ki, kurrâ (okuyan) çogalir fakat fukahâ (anlayan) azalir; ilim alinir, kargasa (here) çogalir."[169]buyrulmus ve sonra devamla: "sonra bunu müteakiben bir zaman g^tr ki, ümmetimden insanlar kur'ân okurlar; fakat hançerelerini öte asmaz. Sonra bunu müteakiben bir zaman gelir ve münafik müsrikle, onun söylediklerinin benzeri ile mücâdeleye girer." buyrulur. Hz. Ali: "ey.ilim sahipleri! Onunla amel edin; çünkü âlim, bilen, sonra da amel eden; isi, ilmine uyan kimsedir. Ileride ilmi tasiyan kimseler olacaktir; fakat onlarin hançerelerini öte asmayacak; gizli isleri (içleri) alenî islerine (dislarina) ters düsecek; ilimleri islerine muhalif olacak; birbirlerine karsi ögünerek halkalar akdedeceklerdir; hatta adam kendisini terketti de baska birisine gitti diye meclisinde bulunana gazap edecektir. Onlarin bu amelleri asla Allah'a yükselmeyecektir." ibn mesûd da: "ilme riâyet edenler olun, sâde râvîler olmayin; çünkü ilim hazan riâyet edilir rivayet edilmez, bazan da rivayet edilir riâyetedilmez." demistir. Ebû'd-derdâ da söyle der: "âlim olmadikça takva sahibi olamazsin. Kendisi ile de amel etmedikçe ilimle güzel olamazsin." hasen el-basrî ise: "âlim kimse, ilmi isine uygun düsen kimsedir. Ilmi isine ters düsen kimse âlim degildir, o sadece bir hadis râvîsidir; bir sey isitmis ve onu nakletmistir." demektedir. Es-sevrî ise söyle der: "ulemâ ögrendiler mi, amel ederler. Amel edince de mesgul olurlar. Mesgul olunca da ortaliktan kaybolurlar. Ortaliktan kaybolunca da aranirlar. Araninca da kaçarlar." hasen el-basrî ise: "ilim açisindan diger insanlara üstün olan kimseye yakisan amel cihetinden de onlara üstün olmasidir." yine ondan: âyeti [170]hakkinda söyle dedigi rivayet edilmistir: "ögretildiniz, ügrendlnie, fakat amel etmediniz. Allah'a yemin olsun ki, bu ilim degildir." »im sevrî: "ilim ameli çagirir; eger cevap verirse ne âlâ; aksi takdirde ilim çeker gider." der. Bu ilmin amele götürücü oldugu mânâsinin tefsiri olmaktadir. Es-sa'bî ise söyle demistir: "biz tahsilimizde, geregiyle amel ederek hadisleri ezberlemeye çalisirdik." benzeri bir ifâde vekî* b. El-cerrâh'tan da nakledilmistir. Ibn mesûd ise: "ilim fazla hadis bilmek degildir; süphesiz ki, ilim ancak Allah korkusudur." der. Bu meyanda selefe ait sözler pek çoktur.

Bu zikredilenlerle de ikinci problemin cevabi verilmis olmaktadir. Kötü

âlimler, bildikleriyle amel etmeyen kimselerdir. Bildikleri ile de amel etmedikçe, onlar gerçekte ilimde rüsûh sahibi degillerdir; bu gibileri ya sadece birer râvi(nâkil)dirler -fikih ise bu rivayetlerin ötesinde baska bir seydir- ya da kalplerini bürüyen bir arzu ve heves sahibi kimselerdir. Bu durumdan Allah'a sigininiz.

Ilim talebi yolunda sabir ve kararlilik göstermek, onda derinlesmek ve anlayis kesbetmek, az ile yetinmemek kisiyi geregi ile amel etmeye çeker ve onu zorlar. Nitekim yukarida açiklandi. Hasen el-basrînin: "biz ilmi dünya için istemistik; o bizi âhirete çekti." sözünün mânâsi iste budur. Ma'mer'den söyle nakledilmistir: "söyle derlerdi: "kim ilmi Allah rizâsinin disinda baska bir sey için talep ederse, ilim onu Allah'a döndürünceye kadar kendisine geçit vermez." habîb b. Ebî sabit de: "biz bu ise koyulduk, niyetimiz falan yoktu. Niyet sonradan geldi." demistir. Es-sevrfden de: "biz ilmi dünya için istemistik; o bizi âhirete çekti." sözü nakledilmistir ki, bu baska bir sözündeki su ifadenin mânâsi olmaktadir: "ben ilim adamlarina gipta ediyordum; etrafinda insanlar toplaniyor ve ondan yaziyorlar. (bu benim çok hosuma gidiyordu.) Sonra bu basima gelince, ne lehime ne de aleyhime, ucu ucuna kurtulmayi çok arzu ettim." ebûl-velîd et-tayâ-lisî ise: süfyân b. Uyeyne'yi altmis seneden fazla zamandan beri isitirim. O hep söyle der: "biz bu hadisi Allah için talep etmedik. Fakat o bize bu gördügünüz neticeyi lütfetti." hasen el-basri: "bir takim insanlar ilmi tahsil ettiler; baslangiçta bunlar ilimle Allah'i ve o'nun katinda olanlari amaç edinmemislerdi; fakat çok geçmedi ki, onlar ilimle Allah'i ve o'nun katinda olan seyleri istemeye basladilar." der. Bu da daha önce geçen hususun dogruluguna delâlet etmektedir.

Fasil:

Ilmin bu üçüncü mertebesinin belirlenmesi nasil olacaktir? Bu mertebeden maksat nedir?

Mukaddimeler

Kisaca diyoruz ki, bu mertebe gizli bir seydir. Ibn mes'ûd hadisinde bu mertebeye "husu'" terimi kullanilmistir ki, bu âyetin mânâsina atif olmaktadir. "ilimden ilk kaldirilacak sey husudur." hadisinde söz konusu edilen de odur. Imam mâlik: "ilim fazla hadis rivayeti demek degildir; bilakis o Allah'in kalplere koydugu bir nurdur."[171]der. Yine o: hikmet ve ilim bir nurdur; Allah onunla diledigine hidâyet eder. Ilim fazla mesele (bilmek veya sormak) degildir. Ancak ilmin belirgin bir vasfi vardir ki, o da aldatici dünyâdan uzaklasarak, ebedîlik yurduna dönüsü saglamasidir." demektedir. Bu da geregine muhalefet etmeksizin, ilimle amel etmek demektir. Burada tafsilâta girerek sözü uzatmak istemiyoruz; yeri de burasi degildir. "ictihâd" kisminda bu konuya yer ayrilmistir. Dileyen oraya

bakabilir.

Tevfîk ancak Allah'tandir. [172]

## Dokuzuncu Mukaddime

Önemi ve kesinligi bakimindan ilim üç kisma ayrilir: a) ilmin esas ve özünü teskil eden kisim, b) ilmin esâsindan olmamakla birlikte ikinci derecede önem arzeden kisim, c) bu iki kismin haricinde kalan kisim.

A) Ilmin esas ve özünü teskil eden kisim (sulbu'1-ilim): esas ye itimada sayan olan iste bu kisimdir; tahsilin mihverini bu kisim teskil eder; ilimde rüsûh sahibi olanlarin nihâî amaçlan bunlara ulasmaktir. Bunlar kati olan ya da kat'î bir esasa dayanan hususlardir. Yüce serîat-i muhammediyye iste bu tarz üzere indirilmistir. Bu yüzden de usûlde ve furûda taraf-i ilâhîden muhafaza altina alinmistir. Nitekim bu "dogrusu 'zikri' (kitâb'i) biz indirdik, onun koruyucusu da elbette biziz."[173]âyetinde ifade edilmistir. Çünkü bunlar iki cihan seâdetinin esâsim olusturan serî maksatlarin korunmasi esâsina dayanir ve zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât ile bunlarin tamamlayici ve bütünleyici unsurlarindan ibarettir. Bunlar seriatin temelleridir. Bunlarin ve bunlara istinâd eden sâir furû meselelerinin dikkate alindigi konusunda kesin delil bulunmaktadir. Bunlarin temel ilim oldugunda, esaslari yerlesik, unsurlari sabit bulundugunda herhangi bir kusku ve problem bulunmamaktadir.her ne kadar bunlar akilla bulunmus olmayip vass't (konulmus) iieler de netice itibariyln böyledir, çünkü vaz'î olanlar da, kimin ilim ifâde konutunda bazan aklî veriler paralelinde yer alabilirler. Seriat ilmi de iste bu cümledendir. Çünkü seriat ilmi, pek daginik ve çesitli türden olan cüziyyâtin genel ve kapsamli bir sekilde istikraya tabi tutulmasi neticesinde elde edilmekte ve neticede akilda; bidüziye (mut-tarid), genel ve sabit, zeval bulmaz ve degismez, hep hâkim konumda külli esâslardan olusan bir koleksiyon (mecmua) vücûda gelmektedir. Bu zikrettigimiz vasiflar ise aklî külliyyâtin (genel esaslar) özellikleridir. Yine aklî külliyyât varlik âleminden alinmislardir; bu ise vaz'î bir istir; aklî degildir. Bu itibarla da ser'î külliyyât ile aklî külliyyât esitlik nrzederler. Dolayisiyla da aralarinda fark kalmaz.

Su halde ilmin bu kismina ait üç özellik vardir; diger kisimlardan bunlarla ayrilir:

1. Genellik ve bidüziyelik (muttaritlik): bu özellikten dolayidir ki, mükelleflerin fiilleri konusundaki ser'î hükümler, her ne kadar kisimlari (cüziyyâti) sonsuz ise de, konulus biçimine uygun bir yürürlüge sahip olmustur. Parzedilecek hiçbir amel, varsayilacak hiçbir hareket veya sükûn yoktur ki, seriat onlar üzerinde ayri ayri ya da bütün içerisinde hâkim ko-

numda olmasin; onun dâiresi içerisine girmesin. Bu mümkün degildir. Seriatin 'genelligi'nden maksat da iste budur. Seriatin nass ya da aklî esaslarinda varsayildigi iddia edilen bir hususîlik varsa eger, mutlaka o da ser'î genel bir esasa dönüktür. Bunlara örnek olarak arâyâ[174], diyetin âkile [175]üzerine konulmasi, kirâz akdi (mudârabe)[176] musâkât akdi[177], hayvanin sütlü gösterilmesi amaciyla birkaç gün sagilmayarak müsterinin aldatilmasi durumunda isterse malin iadesi ve süte karsilik da bir sâ' hurma verilmesi vb. Uygulamalari gösterebiliriz. Çünkü bunlar hâcî ya da tahsînî esaslara veyahut da bunlarin mütemmimlerinden (tamamlayici) olan esaslara baglidir. Bunlar ise genel özellikli hususlardir. Dolayisiyla ilk bakista özel gibi gözüken bir sey, aslinda mutlaka genel özellik arzetmektedir. Fikhin bablari üzerinde düsünmek bunu açiklamaktadir.

2. Sabitlik ve degismezlik: ser'î ahkâmin bu özelliginden dolayida, kemâle erdikten sonra artik, ne nesh, ne umumunun tahsisi, ne mutlakliginin takyidi, ne de hükümlerinden birilinin kaldirilmasi söz konusu degildir. Bu durum ister bütün mükelleflere yönelik (genel), ister bazilarina hâs (özel) oliun, farketmemektedir; belli bir zaman ya da durum için de farklilik göstermemektedir. Sebep olarak belirlenen bir sey ilele-bed sebeptir; asla kalkmaz, sart olarak belirlenen sonsuza dek sarttir; vâcib ve mendûb olan nihayete dek vâcib ve men-dûbtur..., bütün hükümleri ayni sekilde ebediyen sona ermez ve degismez özelliktedir. Sayet dünya hayatinin ebedîligi far-zedilse, ona yön veren ve yükümlülük getiren ser'î hükümler de ayni sekilde ebedî olacaktir.

3. Hâkim konumda olmasi, mahkûm olmamasi: bunun anlami sonuç olarak, uygun bir ameli gerekli kilmasidir. Bu özellik ten dolayi da ser'î ilimler sadece amel ifâde eden, ya da amele yönlendiren hususlara inhisar etmekte ve bunun ötesini fazlalik saymaktadir. Amel hususunda seriata hâkim konumda olan bir sey asla bulunamaz; var gözükse bile mutlaka o hâkim pozisyonundan mahkûm vaziyetine geçer. Diger ilimlerin durumlari da aynidir.

Su halde bu üç vasfa sahip olan her ilim; esas ve özü teskil eden ki-simdandir. Bundan ne kasdettigimiz ve delilleri bu kitapta ortaya çikmistir.

B) Ikinci kisim (mülahu'1-ilim): bu kisim, ilmin esas ve özünden olmayip, kesinlik tasimayan hususlardir. Bunlar kendiliklerinden ne kafidirler, ne de kat*î bir esasa baglidirlar; bilakis ya zannî bir esasa baglidirlar ya da kat'î bir esasa bagli olsalar da yukarda saydigimiz üç özellikten bir ya da daha fazlasini tasimamaktadirlar. Bunlar aklin hayal gücüne dayali anlik düsüncesinde ve ilk bakista esasi bozmaksizin çikarmis oldugu seylerdir. Iste bu vasifta olan ilimler ikinci kisimdan sayilirlar.

Birinci özelligin, yani genellik ve bidüziyelik (muttaritlik) vasfinin

bulunmamasi, o seyin ilmin esas ve özünü teskil eden kisimdan olmasina mânidir. Çünkü bir seyin muttarit olmamasi (kâh isleyip kâh islememesi), onun dikkate alinma ve muteber olma derecesini zayiflatir ve gözardi edilebilecegi ihtimalini güçlendirir. Çünkü o ilmin yer yer geçerli olmamasi, konusuna olan güvenin zayifligina delâlet eder ve onu kasitsiz, tesadüfen meydana gelmis olan seyler zümresine yaklastirir. Netice itibariyla da ona güvenilmez ve üzerine hüküm bina edilmez.

Ikinci özelligin, yani sabitlik ve degismezlik vasfinin bulunmasida ilmin esas özünü teskil eden kisimla bagdasmaz. Çünkü bir [10] numis hakkinda hüküm verilip, sonra bazi yer ve hallerde daha önceki konulan hükme muhalefet edilirse, o hükmün ya mutlak olmadigi halde konuldugu biçimde birakilmasi veya hâss olan bir konunun umûmî sekilde vaz' edilmesi gibi bir sebepten dolayi hatali ve bâtil oldugu ortaya çikar. Bu durumda onun üzerinde düsünen kimsenin hükme olan güveni kalmaz. Bu da onun ilmin esas ve özünü teskil eden kisimdan çikmasi demektir.

Üçüncü özelligin, yani hâkim konumda olmasi vasfinin bulunmamasi da, o seyin ilmin esas ve özünü teskil eden kisimdan olmamalini gerektirir. Çünkü bu akillarda sahih olsa bile, nefislerin mücer-r»»d bir haz duymasindan baska pratik bir fayda bulunmuyor, demektir. Bu durumda bunlarla diger eglencelerin ayni olmasi gerekir. Bunlar madem ki, sahîh degillerdir, öyle ise itibara alinmamaya daha layiktirlar. Sofistâîlerle, benzeri akimlarin konulan iste bu kabildendir.

Bu özelliklerden bir ya da birkaçinin bulunmamasi sebebiyle ilmin esas ve özünü teskil eden kisimdan sayilmayan bazi örnekler vardir ki, digerleri onlara ilhak edilir. Bunlar sunlardir:

1.

Özellikle de taabbudî konularda olmak üzere, mânâsi aklen kav-ranamayacakkonularda elde edilmeye çalisilan hikmetler. Misal olarak, abdestte belli organlarin yikanmasi; namazin, ellerin kaldirilmasi, kiyam, rükû, sücûd... Gibi belli fiillerin yapilmasi seklinde icra edilmesi; orucun-gece degil de gündüze has olmasi, namazin baska vakitler degil de tayin edilen vakitler içerisinde kilinmasi ve böylece vakitlerin belirlenmesi, haccin belli davranislardan meydana gelmesi ve belli mekanlarda îfâ edilmesi ve belli bir mescidin (ka'be) tavaf edilmesi ve benzeri daha pek çok akilla bir türlü kavranilmasi mümkün olmayan ve ulasilamayan taabbudî konularda elde edilmeye çalisilan hikmetler bu kabilden olmaktadir. Bazilari çikarak kendi akillarinca bunlarin hikmetlerini ortaya koymakta ve sâri'in bunlardan maksadinin bulduklari hikmetlerin gerçeklesmesi oldugunu iddia etmekte-dirler. Bunlar tamamiyle zan ve tahminden ibarettir ve kendi konularinda bidüziyelik (muttaritlik) arzetmeyen seylerdir. Bunlar sâz olan seyleri

duyduktan sonra, onlari izah etmeye çalismak kabilindendir. Belki bu ikinci neviden olup da üçüncü kisimdan sayilmasi gereken seyler de olacaktir. Çünkü bizim bilgimiz dahilinde olmayan ve elimizde de bir delil bulunmayan bu gibi hususlarda böylesi bir iddiada t8il bulunmak bir nevi seriat üzerine cinayet islemek sayilacaktir.[178]

2.

Haber ve selefe ait sözlerin, aslinda gerekmeyecek bir rivayet vs tahammül keyfiyetine baglanmalari ve o sekilde rivayet edilmeleri, buna uyma hakkinda bir istek bulunmadigi halde, böyle bir istek varmis gibi davranilmasi: müselsel hadislerin rivayetinde oldugu gibi, geçmis zamanda rivayet sirasinda kasitsiz olarak benimsenen keyfi-yot ve biçimleri, daha sonrakilerin kasif li ve baglayici olarak benimsemeleri; ayni tarz ve sekil üzere tahric etmek için sikintiya" sokacak sekilde arastirmalar yapilmasini gerektirecek bir hal almasi bu kabildendir. Oysa ki, hadis bir amelle ilgili olsa bile bu çaba üzerine herhangi bir pratik netice dogmamaktadir. Çünkü hadis rivayetinde belli sekle riâyet zorunlulugunun bulunmamasi, o tür hadislerin geregi ile amel keyfiyetine herhangi bir halel getirmez. Meselâ "sefkat edenlere rahman acir." mânâsina gelen hadisini[179] örnek alalim. Hadisçiler, bu hadisin talebenin seyhinden duyacagi ilk hadis olmasini sart kosmuslardir. Halbuki, bu hadisi ondan daha baska hadisler ögrendikten sonra isitecek olsa, bu durum söz konusu hadisin geregi ile amel etmeye engel teskil etmeyecektir. Müselsellik keyfiyeti hadislerin tamaminda ya da büyük çogunlugunda degismez bir hususiyet degildir ki, uyulmasi gerekli olsun. Bu itibarla bu gibi seylerin talep edilmesi, ilmin esas ve özünden degildir.

3.

Tevatüre ulasma gibi bir niyet olmaksizin, hadislerin lüzumundan fazla yollardan tahricine çalisma da bu kabildendir. Eger hadis sahabe, tabiîn ya da daha beriki nesillerde âhâd özelligini öte asmiyorsa, bu durumda sirf hadisi pek çok seyhten ve çesitli yönlerden almis sayilmak için yapilan çalisma ve gösterilen çabalarin bir anlami yoktur. Bu gibi hususlarla ugrasmak ilmin esas ve özünü teskil eden kisimdan sayilamaz. Ebû ömer b. Abdilberr, hamza b. El-kenânî'den söyle nakleder: "bir hadisi iki yüz tarikten veya ikiyüz kadar (sek râvîden) tarîkten tahrîc ettim ve bu beni pek çok sevindirdi; yaptigim is pek hosuma gitti. Sonunda rüyamda yahya b. Maîn'i gördüm. Ona:

-ey ebû zekeriyyâ! Ben bir hadisi tam ikiyüz tarikten tahrîc eyledim! Dedim. O biraz sustu ve:

Illetinin, putperestlikten henüz çikildigi için tekrarona geri götürebilecegi endisesinin oldugunu, zamanimizda ise böyle bir korku bulunmadigi için,

heykel vb. Gibi seyleri edinmede bir sakincanin bulunmayacagini söylemektedirler. Bu hükmün illetinin, zan ve hevese dayanilarak belirlenmesinden baska bir sey degildir. "yaptigin bu isin 'çoklukla ögünmek sizi o kadar oyaladi ki...[180]âyetinin kaplami dahiline girmesinden korkarim." dedi. Onun söyledikleri böyle ve netice itibariyla da dogrudur. Çünkü hadisin sihhati için yeterli derecede tahrîcde bulunmak maksat için yeterlidir. Gerisi lüzumsuz bir çaba olmaktadir.

4.

Rü'yâ: müjde verme ve korkutmaya yönelik olmayan hususlarda, rü'yâdan çikarilan neticeler de bu kabildendir. Pek çok insan ilmî meseleler hakkinda rü'yâlarla ve onlardan çikarilan neticelerle açikça istidlalde bulunmaktadirlar. Çünkü bu bilgi dogru da olsa, onun temelini olusturan rü'yâ bu tür istidlaller için ser'an muteber degildir. Mesela az önce zikri geçen kenânî'nin rü'yâsi gibi. Her ne kadar orada yahya b. Maîn'in sözü dogru ise de, biz onunla istidlalde bulunanlayiz. Biz önce onu uyaniklik halinde ilme arzederiz. Böylece onu sahit getirme (istishad) uyku halinden degil de uyaniklik halinden alinmis olur. Rü'yâ ise sadece bir ünsiyet havasi dogurulmak için zikredilmis olur. Ulemâdan vârid olan bu tür rü'yâlarla istishad haberlerini de bu sekilde anlamak gerekir.

5.

Pratik bir netice dogurmayan ihtilaf konulan. Daha önce bunlardan bir kismina atifta bulunulmustu. Bunlarin pek çogu diger ilimlerde de olur. Arap dilinde bu tür sey pek çoktur. Mesela fiilin masdardan

Türemesi, kelimesinin asil ve i'rabi, esya meselesi, bir lafizda esas olan isimdir meselesi gibi konular bunlardandir. Her ne kadar bu gibi konular bidüziye (degismez) esaslar üzerine bina edilmislerse de, bunlarla ilgili ihtilaflar ise yarar bir fayda saglamamaktadir. Dolayisiyla bu gibi ihtilaf mevzulari da ilmin esas ve özünü teskil eden kisim haricinde kalmaktadir.

6.

Siir: ilmî ve amelî mânâlar ortaya konulurken siire dayanmak da yine bu kabildendir. Bu yol üzerinde daha çok ehl-i tasavvuf yürümekte; kitaplarinda ve makamlarinin belirtilmesi sadedinde siiri çokça kullanmaktadirlar. Bu gibileri siirlerin mânâlarini ortaya koymakta ve onlarin geregi ile ahlâklanilmasini istemektedirler. Gerçekte bu da ilmin öz ve esâsindan degildir. Ancak ince manâli siirlerde, tabiati yumusatma ve nefisleri arzulanan istikâmette costurma ve harekete geçirme gibi özellikler bulundugu için ikinci derecede önom nr-zeden kisimdan sayilir. Siirin bu özelliginden dolayi genelde vai/.liir, ondan istifâdeyi kendilerine bir âdet edinmisler ve va'zlari esmimnda bolca kullanmislardir. Isin hakikati

üzerinde düsündügümüzde fu netice karsimiza çikar: istishad (sahit gösterme) siirin etkisiyle degil mânâsiyladir. Eger mânâ ser'î ise makbuldür, aksi takdirde makbul

Degildir.

7.

Mânâlarin yerlesmesi için iyi halleriyle bilinen zevatin sözleriyle istidlalde bulunmak: bu da o zata karsi duyulan hüsn ü zan üzerine bina edilen bir istidlal seklinden baska bir sey degildir. Çünkü bunlarin da bazan -"ictihâd" bahsinde de zikredilecegi gibi- sözleri hüccet olabilir. Iyi hal ve fazileti herkesçe bilinen zevatin sözlerine karsi insanlar meyyal olduklari için, onlarin sözlerini -zedeleyici durumlardan uzak olduklari durumda- bir kayda baglamaksizin almak bu kabildendir. Ancak bunlar ilmin esas ve özünü teskil eden kisimdan sayilmazlar. Çünkü bunlar uygulamada dogruluklari sasmaz degildir, hata da edebilirler. Bu sadece bir yaklasim olarak alinir.

8.

Allah'in velî kullarindan olan hâl ehlinin sözleri: bunlarin sözleriyle istidlal de ayni sekilde ilmin esas ve özünü teskil eden kisimdan degildir. Söyle ki, bunlar kendilerini mevlâ'nin hizmetine vakfetmisler ve her seyden el-etek çekmislerdir. Onlarin bu taraflari agir basarak, Allah'tan baska her seyden vazgeçilmesi gibi konulan islemisler ve bunun geregini vurgulamislardir. Bunlarin tekliflerini çogu insan yapabilecek güçte degildir. Oysa ki, onlar bunu bütün herkes için konusmaktadirlar. Bu her ne kadar dogru ise de kendi seviyesine göre anlamak gerekir; mutlak olarak ele alinmamalidir. Çünkü bunlarin istedikleri büyük çogunluk için ya sikinti (haraç) ya da tâkât üstü yükümlülük (teklîf-i mâ lâ yutak) olur. Öte taraftan onlar, ancak belli bir hal ve belli bir biçimde yerilecek seyleri yer yer kayitsiz olarak zem-metmislerdir. Bu durumda onlarin bu sözlerini oldugu gibi almak yanlis anlamalara sebep olabilir. Ama genel olarak onlarin sözlerini almak ve istidlalde bulunmak faydadan hâlî degildir. Netice olarak bu tür istidlaller de ilmin esas ve özünü teskil eden kisimdan degil, onun tezyîni mahiyetinde ikinci derecede önem arzeden kisimlarindandir.

9.

Bazi ilimlerin, diger ilimlere atifta bulunarak, gerçek anlamda i-muvafakat Iki kaidenin bir enaita birlesmesi söz konusu olmaksizin onlarin kaideleri ile neticeye ulasmasi da bu kabildendir. Bunu söyle bir olayla açiklayalim: nahiv âlimi el-ferrâ: "kim bir ilimde derinlesir ve mehâret sahibi olursa, diger bütün ilimler ona kolaylasir (ve o ilimlerle ilgili de söz söyleyebilir.)" der. Bunun üzerine mecliste hazir bulunan ve ferrâ'nm teyzesinin oglu olan

hanefî imamlarindan kadi mu-hammed b. El- hasen kendisine: "sen ilminde mehâret sahibisin. Peki sana simdi sahanla ilgisi olmayan bir soru soracagim: namazinda ya-nilan ve sehiv secdesi yapan, fakat sehiv secdesinde de yanilan kimse hakkinda ne dersin?" demis. Ferrâ: "bir sey lâzim gelmez." diye cevap vermis. Imam muhammed'in "nasil" sorusuna da:

"Bizde (dilde) ism-i tasgiri[181] yapilan bir kelime ikinci defa tasgir yapilamaz. Sehiv secdesinde yanilan kimsenin durumu da ayni olmalidir. Çünkü o, ism-i tasgirin ikinci bir defa tasgiri gibi bir seydir; yanilma için yapilan secde bir nevi namazin telâfisi içindir. Tasgirin tekrar tasgiri yapilamayacagi gibi, telâfinin de telâfisi yapilamaz.." demis. Bunun üzerine imam muhammed: "analarin senin gibi birini dogurmus olacagini sanmiyorum." diye onu tasdik etmis.

Görüldügü gibi, ismin tasgiri ile namazda sehiv arasindaki mânâ birligi son derece zayiftir; zira mânâ bakimindan bunlardan birini digerine kiyasi gerektirecek aralarinda gerçek müsterek bir nokta bulunmamaktadir. Ama aralarinda müsterekligi saglayan ortak bir nokta (cami vasif) bulunsaydi, o takdirde bu kisimdan sayilmayacakti. Nitekim harun resid'in huzurunda ebû yusufla kisâî arasinda cereyan eden su olay da buna misal olacaktir: rivayete göre ebû yûsuf, harun resid'in huzuruna girer. Kisâî halifeyle sakalasmakta, birbirlerine latife yapmaktadirlar. Ebû yûsuf (halifeye):

-Bu kûfeli sizi mesgul ediyor ve size galebe çaliyor; dedi. Halife:

-Ebû yûsuf! Bu bana gönlümün hoslandigi seyleri getiriyor; diye karsilik verdi. Bu arada kisâî hemen ebû yûsuf a yönelerek:

-Ey ebû yûsuf! (gel münazara yapalim.) Bir meselen var mi? Dedi. O da:

-Nahiv'den mi, fikihtan mi? Diye sordu. Kisâî:

-Bilakis fikihtan; diye cevap verdi. Bunun üzerine hârûn resid güldü ve yere bakindi, sonra garibseyerek:

-Ebû yûsuf a fikihtan bahsedeceksin öyle mi? Dedi. Kisâî:

-Evet! Diye cevap verdi ve sonra:

-Ey ebû yûsuf! Ne dersin? Bir adam karisina kelimesini

Üstünlü olarak dese ne lâzim gelir? Diye sordu, e-bû yûsuf da:

-Kadin eve girdiginde bos olur; cevabini verdi. Kisâî: -hata ettin, ey ebû yûsuf! Dedi. Harun resîd güldü ve : -Dogrusu nasil? Diye sordu. Kisâî:

-Adam sözünü seklinde üstünlü söyleyince fiil bulundugu için talakhemen vuku bulur. Ama bu seklinde kesreli söylerse, o zaman sart edati olacagindan fiil islenmis olmaz, talâk da vuku bulmaz; demistir. Bu olaydan

sonra ebû yûsuf, kisâî'nin yanina gitmeyi hiç terketmemistir. Bu meegle dile dair bir kuralla ilgili olarak cereyaruet-mektedir; her iki ilimde de hüküm verilirken temel alinir.

Buraya kadar verdiklerimiz, düsünen insana isin ötesinde dalin nelerin bulundugunu; ilim tahsili sirasinda neyi alip neleri birakmasi gerektigini iyice bilmesi zaruretini ortaya koyan misallerdir. Çünkü bir çoklari, ilkbakista bu gibi meseleleri güzel bulmakta ve ömrünü bu gibi meselelerle geçirmekte; bunlarin ötesinde ne amel ne de itikat sahasinda asil ögrenmesi gereken konulara zaman ayirmamaktadirlar. Böylece ilim talebi yolunda gösterilen çabalar beyhude olmaktadir. Allah cümlemizi böyle bir durumdan korusun!

Bu konuda verilecek en güzel misallerden birisi de bazi hocalarin bize anlattiklari su olaydir: ebû'l-abbâs b. El-bennâ'Ya sorarlar ve: âyetinde[182] niçin üzerinde nasbedici bir etki göstermemis? Derler. O cevâbinda: " söz (kavi) söylenen seyde (makûl) etki dogurmayinca, âmil de ma'mûlü üzerinde etkisini göstermemistir." demis. Bunun üzerine soruyu soran:

-Efendim! Nin kullanimi ile, kâfirlerin iki peygamber hakkindaki sözleri arasinda ne baglanti var? Diye açiklama istemis. Ebû'l-abbâs ona:

-Be adam! Ben sana gayet güzel, revnakli bir çiçek getirdim; sen o güzelim çiçegi soyup sogana çevirip sonra da onun revnakini istiyorsun! Demis, yahut da bu mânâda bir sey söylemis. Iste verilen cevabi görüyorsunuz. Bu ve benzeri ilim telakki edilen seyler akla vuruldugu zaman gerçek ilimle, ilim olmayan arasindaki fark ortaya çikacaktir.

C) Üçüncü kisim: bu kisim, ne ilmin esas ve özünü teskil eden ne de zannîolan ve ikinci derecede önem arzedenkisimlarindandir. Ne kat'î ne de zannî bir esasa bagli degillerdir. Bunlar muteber ilimler ve amel ve itikat konularinda kendilerine müracaat edilen prensiplere vurularak ortadan kaldirilmasi gereken seylerdir. Çogu kez bunlar hakkin iptalini ve bâtilin tervicini amaçlayan seylerdir. Bunlar ilim dogildir. Çünkü asli esasi yoktur, sabit kriterleri yoktur, hâkim konumda ve bidüziye (muttarit) degillerdir. Bunlar ikinci kisimdan da dogildir; çünkü o kisim akillarin güzel buldugu, nefislerin meylettigi seylerdir. Zira onlarda ilmin verilerine ters düsen, onlarla uyusmayan hususlar bulunmamakta ve kismen de olsa bir esasa dayanmaktadirlar. Bu üçüncü kisim ise öyle degildir; bunlar onlarin özelliklerinden hiçbirisine sahip degillerdir.

Her ne kadar bazi insanlar bu gibi seyleri güzel bularak talepte bulunmuslarsa da, bunlar arizî süpheler ve daha önceki grupla aralarinda bulunan benzerlikten dolayi olmaktadir. Bazi geri zekalilar bunlarin bir asli ve esâsi oldugunu iddia etmisler ve onlara bu açidan [88i meyletmislerdir. Bunlarin ileri sürülen asil ve esaslarinin gerçekle hiçbir ilgisi yoktur. Bunlar

çesitli menfaat ve maksatlari, arzu ve hevesleri temin ve tatmin için ortaya konulmaya çalisilan vehim ve hayallerden baska birsey degildir. Alisilmadik, garîb seyleri ortaya atmak, ilimde rüsûh sahiplerinin anlamadiklari mânâlar çikarmak; zahir mânâlarin ötesinde çok ince mânâlarin bulundugunu ve bunlari ancak seçkin kimselerin anlayabilecegini ve kendilerinin de iste onlardan olduklarini iddia kabilinden yaygaralar koparmak iste bu gruba giren örneklerdendir. Bunlarin hiçbir gerekliligi yoktur. Bu gibi seylerle ugrasip da kendisinin bu incelikleri anlayabilen seçkin kimselerden oldugunu iddia eden kimselerin, imtihan edildiklerinde rezil rüsvây olmaktan baska yapabilecekleri bir sey yoktur. Nitekim gazzâlî, ibnu'l-arabî ve daha baskalari bunlarin içyüzlerini ortaya koymuslardir.

Bu kismin örnegini bâtiniyyenin kur'ân tevîli karsisindaki tutumlari teskil eder. Bunlar kur'ân âyetlerini zahir mânâlarindan çikararak, asil maksadin bunlarin ötesinde bâtini mânâlar oldugunu; bunlara da akil ya da düsünce yolu ile ulasmanin mümkün olmadigini, bunlarin ancak masum imâma tabî olunmak suretiyle, onun vâsitasi ile elde edilebilecegini iddia ederler. Bunlarin iddialarinda dayanaklari kismen hurûfîlik ve ilm-i nücûmdur. Son zamanlarda bu tür ahmakça seyler epey yayginlasti ve seriat etrafinda bâtinîlerin iddialarina benzer iddialar bir hayli çogaldi. Hatta bu, birakin baska türlüsünü, hiçbir sekilde makûl olmayacak bir hâl aldi. Sofistâiyye ve mütehakkimenin tuttuklari yol da bu bu kisim içerisine girmektedir. Bütün bunlarin bir asli, esâsi yoktur; doguracaklari bir semere de bulunmamaktadir, ilimle hiçbir ilgileri yoktur.

Fasil:

Bazan birinci kisimda olan bir bilginin ikinci kisimdan sayilmasi boz konusu olabilir. Bu ilimlerin birbirine karistirilmasi neticesinde düsünülebilir. Meselâfakîh, meselesini örneginbir nahvî mesele üzerine bina eder. Sonra dönerek bunu bilinen bir mukaddime olarak degil de -nahivcinin yaptigi gibi- bir mesele olarak ortaya koymaya baslar, en sonunda dafikhî meselesini ona irca eder. Halbuki, yapmasi gereken sey, nahvî konuyu o ilimde isi tamamlanmis ve neticeye baglanmis sekli ile almasi ve dogrudan kendisinin onun üzerine hüküm binasina geçmesiydi. O bunu yapmayip, o konuyu bir nahivci gibi eli' alarak yeniden ortaya koymaya, onu isbâta, zabtina ve delillendiril-mesine dâir söz etmeye baslayinca, onun bu çabalari gereksiz olacak ve herhangi bir ihtiyaç karsilamayacaktir. Ayni sekilde sayisal bir meselenin ortaya konulmasi gerektiginde de yapmasi gereken, o ilme dâir neticeye baglanmis esaslari alarak hükmüne mesnet yapmasidir. Böyle yapmaz da sanki bu ilmin konusunu isliyormus gibi uzun uzadi-ya sayilarla ilgili söz etmeye baslarsa bu bir fazlalik olur ve birinci kisimdan degil de, eger sayilacaksa ikinci kisimdan, yanî talî unsurlardan kabul edilir.

Birbirlerinden istifâde eden bütün ilimlerde de durum aynidir.

Birinci kisimdan olan bilgilerin üçüncü kisma girmesi gereken durumlar da olabilir. Bu ser'î egitim metoduna aykiri olarak ilmî meselelerin ehil olmayan kimselere yahut akli henüz küçücük me selelere açilmis olan kimselere büyük meseleleri anlatmaya kalkmak ve bununla iftihar etmek durumlarinda tasavvur edilebilir. Bu karsidaki insani büyük sikintilara düsürür. Bunlardan en tehlikelisi de hz. Ali'nin su sözünde ifâdesini bulmaktadir: "insanlara akillarinin aldigi sekilde konusun, Allah ve rasûlünün tekzîb edilmesini ister misiniz?" bu tür sözler bazen dinleyiciler üzerinde fitne tesiri icra eder. Nitekim bu kitabin ilgili yerinde zikredilecektir.

Birinci kisimdan olan bilgilerin üçüncü kisimdan sayilmasi gibi bir durum söz konusu olabildigine göre, ikinci kisimdan olan bilgilerin üçüncü kisimdan sayilabilmeleri öncelikli olarak mümkün olur. Çünkü ona birinci gruptan daha yakindir. Gerçek bir ilim adaminin egitim ve ögretimde mutlakabuhususlarariâyetetmesi gerekir. Aksi takdirde o bir egitimci olamaz; bilakis kendisinin bir mürebbîye ihtiyaci olur.

Bu noktadan hareketle diyoruz ki; bu kitap üzerinde mütâlâada bulunacak kimsenin ser'î ilimlerde; usûl ve furûunda; aklî ve naklî ilimlerde derinlesmedikçe, taklid ve mezhep taassubundan kurtulmadikça ona tenkitçi bir gözle ya da ondan istifâde amaci ile bakmasi uygun degildir. Eger böyle bir seviyeye ulasmadan bu kitabi degerlendirmeye kalkisirsa, o takdirde kitabin muhtevasinin her ne kadar aslinda hikmet ise de, arazi olarak ona fitne tesiri yapmasindan korkulur.

Dogruya muvaffak kilan Allah'tir. [183]

## Onuncu Mukaddime

Ser'î meselelerde nakil ve aklin birbirini desteklemesi durumunda, nakil öne alinir ve metbû (tâbi olunan) kilinir; akil ise geri alinir ve tabî kabul edilir. Inceleme ve neticeye varma sirasinda akil ancak naklin müsâadesi ölçüsünde katkida bulunur. Delilleri:

1. Eger aklin naklin ötesine geçmesi caiz olursa, o zaman naklin akil için belirlemis oldugu sinirin bir anlami kalmaz. Oysa ki, olmasi gereken naklin akla bir sinir belirlemis olmasidir. Aklin bu siniri öte asmasi caiz olunca, bu sinirin bir anlami kalmaz. Bu durum ise seriatta bâtildir. Bâtil bir neticeye götüren sey de bâtildir.

2. Kelâm ve usûl ilimlerinde belirlendigi gibi bir seyin hüsün ya da kubhu meselesinde akil yetkili degildir. Eger biz aklin seriatin belirledigi sinirin ötesine geçebilecegini kabul edersek, o takdirde akil hüsün ve kubuh

konusunda yetkili kilinmis olur. Bu ise mümkün degildir.

3. Eger bu caiz olacak olsa, neticede seriatin akil ile iptali caiz olurdu. Bu ise muhaldir ve böyle bir netice bâtildir. Söyle ki: seriat demek mükelleflerin fiilleri, sözleri ve itikatlari ile ilgili olmak üzere riâyet edilmesi gereken sinirlar konulmasi demektir. Seriatin muhtevasini bu gibi seyler olusturur. Eger aklin tek bir siniri öte asmasi caiz olursa, bütün sinirlan da asmasi caiz olur. Çünkü bir sey için sabit olan hüküm, onun benzeri için de sabit olur. Bir sinirin öte asilmasi, onun iptali, yani o sinirin dogru olmadigi demektir. Birisinin iptalinin caiz olmasi durumunda digerlerinin iptali de caiz olur. Bu ise hiçbir kimsenin kail olmadigi bir neticedir. Zira muhal oldugu açiktir.

Itiraz: bu çesitli açilardan müskil gözükmektedir:

1. Bir kere bu görüs zahirîlerin görüsüdür. Çünkü onlar nassla-rin zahirini ne bir ziyâde ne de noksanlikla öte asmamaktadirlar. BuMukaddîmelerin neticesi de aklî olan her seyin toptan dikkate alinmamin dtmtk» tir ve öncekilerin üzerinde ittifak ettikleri kiyasin reddi m&nâlini içermektedir.

2. Usûlcülerin zikrettiklerine göre "Allah her seye kadirdir,"; "o her seye vekildir."; "her seyin yaraticisidir." gibi âyetlerin tahltli konusunda aklin fonksiyonel oldugu sabittir. Tahsis, umûmun muhtevasini daraltmak, geregini eksiltmektir. Eksiltme caiz olduftuna göre ziyâde de caiz olmalidir. Çünkü o da ayni seydir.'[184] zira belirlenmis sinirin gerisinde durmakla, ilerisine geçmek aynidir ve her ikisi de ii-zin iddianiza göre iptaldir. Sinirin eksiltilerek iptali mümkün ve caiz ise, ziyadeyle de caiz olacaktir. Bu sinirin iptali degilse digeri de degil-dir.

3. Bu hükmün aksine konulmus bir usûl kaidesi bulunmaktadir: nassa bakildiginda akla ilk gelen hükme uygun mânâ eger celî (açik) ise, bu mânâ nass üzerine tahkim edilir ve bununla nassin tahsisi yit da nass üzerine ziyâdeye gidilir. Usûlcüler bu kaideye misal olarak da:"kadi, gazapli (öfkeli) iken hükmetmez." hadisini[185] örnek göstermis ler ve o anda salim düsünemeyecegi mânâsindan hareketle, bu tür nl ki doguracak her sebepten dolayi hükümde bulunmasini menetmis.lor; buna ragmen düsüncesini etkilemeyecek derecede az olan öfke halin de ikenhükümde bulunabilecegini ifâde etmislerdir. Görüldügü ü/en» onlar nakil üzerinde herhangi bir tereddüt göstermeksizin aklin geregi ile tasarrufta bulunmuslardir. Bu sizin burada ortaya koydugu n uz esasa ters düsmektedir. Kisaca aklin bu kabil tasarruflarini kabul h, memek, usûl-i fikihta malûm olan bazi hususlarin da inkâri olmaktadir.

Cevap: Sizin bu zikrettiklerinizde bizim ortaya koydugumuz mukaddime muvacehesinde bir problem bulunmamaktadir. Söyle ki:

1. Kiyâs sirf aklî bir tasarruf degildir. Aklin kiyâs tasarrufu mutlaka deliller isiginda ve onlarin verdigi serbesti ve getirdigi kayitlar çerçevesinde olmaktadir. Bu konu 'kiyâs' bahsinde açiklanacaktir. Bize bizzat seriat, hakkinda sükût geçilen bir konunun, hakkinda nass bulunan konu hükmüne dahil edilmesinin muteber oldugunu ve bunun sâri' teâlâ'nm kasdettigi seylerden oldugunu, hatta bununla emrettigini, hz. Peygamber'in bununla amel edilmesi uyarisinda bulundugunu bildirmisse, o takdirde kiyas konusunda aklin müitftkllugi ntradd kalmaktadir? Aksine akil, bu hususda delillerin iitikâmstincih yol almakta, onlarin müsâade ettigi ölçüde gitmekte, dur dedigi yerde de durmaktadir.

2. Îkinci itiraziniza gelince, insAllah, bu konu umûm ve husus bahsinde ileride gelecektir. Orada da görülecegi üzere, munfasil (nas-sa bitisik olmayan) deliller tahsis etmezler. Tahsis ettikleri kabul edilse bile, bu durumda onlarin tahsis etmelerinin mânâsi, zahiri maksûd olan lafiz üzerinde tasarrufta bulunmak demek degildir; bilakis, hitâbtan zahirin murâd olmadigini ortaya koyucu ser'î delillerle açiklamak demektir. Akil da onlar gibidir. "Allah her seye kadirdir." gibi âyetleri akil tahsis etmistir derken su mânâ kasdedilmektedir: bu ifâdenin umûmu içerisinde yüce Allah'in zâti ve sifatlan murâd edilmemistir; çünkü bu muhaldir. Aksine âyetin istedigi bunlarin haricinde olan her seydir. Bu durumda akil, naklin gereginden hiçbir sekilde çikmis olmamaktadir. Durum böyle olunca da bu mesele üzerine yaptiginiz kiyas dogru degildir.

3. Üçüncü itiraziniza bakalim: her türlü zihni mesgul edecek ve salim düsünceyi engelleyecek seylerin öfke hâline katilmasi bir nevi kiyastir. Haklarinda hüküm getirilmeden sükût geçilen seylerin (meskûtun anh), hükmü açiklanan (mantûkun bih) seye kiyas yoluyla katilmasi ise caiz bulunmaktadir. Bu nassin az öfke hâline tahsisi seklindeki iddianiza baktigimizda, bunun aklin tahkimi kabilinden olmadigini, aksine bundan zihni mesgul etme ve salim düsünceyi engelleme manasinin anlasilmasindan çiktigini görürüz. Malum oldugu üzere az derecede olan öfke hali bu özellikte degildir; dolayisiyla, hitapta bu halin amaçlanmadigi esâsina binâen az öfke halinde iken hükümde bulunmak caiz olmaktadir.

Bu konuyu îzah ederken usûlcüler böyle diyorlar ve lafzin mutlak 'öfke'yi içine aldigini, ancak mânânin lafzi tahsis ettigini söylüyorlar. Aslinda konunun izahi tahsise ihtiyaç duyulmayacak kadar kolaydir. Çünkü hadiste geçen öfkeli mânâsina gelen kelimesi kalibindadir. Ism-i fail anlaminda olan bu kalip o kimsenin kelimenin türetildigi mânâ ile dolu olmasini gerektirir. Dolayisiyla kelimesi sadece öfke ile dolu olan kimse hakkinda kullanilir. Nitekim kelimesi iligine kadar suya kanmis; kelimesi de ayni derecede susamis kimse için kullanilir. Ayni kaliptaki diger kelimeler de böyledir. Bu

durumda hz. Peygamber bu kalibi kullanmakla, öfke ile dolu olan kadinin hükümde bulunmasini yasaklamis ve hadislerini sanki "asiri derecede öfkeli olan" veya "öfke ile dolu olan" kaydi varmis gibi îrâd buyurmuslardir. Zihni mesgul eden ve salim düsünceyi engelleyen öfke de iste bu vasifta olan öfkedir. Dolayisiyla mânânin tahsis edici oldugu seklindeki îzahin anlami kalmamakta ve nehyin kapsamindan az öfke halinin hariç kalmasi man anin hükmü ile degil, lafzin geregi ile olmaktadir. Zihni mesgul eden y% salim düsünceyi engelleyen öfke haline de bu özellikte olan diger ijey-ler kiyas edilmistir. Su halde aklin haddi asmasi diye bir sey söz konusu degildir.netice olarak diyoruz ki, bu gibi hususlarda akil, her halükârda nakil üzerine hâkim konumda bulunmamaktadir. Böylece bizim ortaya koydugumuz mukaddimenin (asil) dogrulugu ortaya çikmistir.[186]

On Birinci Mukaddime

Ser'an muteber olan ilmin amelî bir neticeye ulastiran ilim oldugu ortaya konulunca, bunun sadece hakkinda ser'î delillerin bulundugu hususlara münhasir oldugu ortaya çikar; dolayisiyla ser'î delillerin gerektirdigi sey, mükelleften ögrenilmesi istenen ilim olmaktadir. Bu açiktir. Ancak problem ser'î delillerin tam olarak ortaya konulmasi ile ilgilidir. Eger bunlar ortaya tam olarak konulabilirse, ser'î ilmin alinacaklari yerler de tam olarak ortaya konulmus olacaktir. Bu da insaAllah ileride, "ser'î deliller" bahsinde islenecektir. [187]

On Ikinci Mukaddime

Ilim tahsilinde gayeye ulastirici en kestirme ve salim yol onu tam ve noksansiz bir sekilde elde etmis gerçek ehlinden[188] almaktir. Yüce Allah insani hiçbir sey bilmez halde yaratmis, sonra ona ögretmis, basîret vermis, dünya hayatinda menfaatlerini temin için gerekli yollara kendisini irsâd buyurmustur. Ancak Allah'in insana ögrettigi seyler iki türden olusmaktadir:

A) Zarurî olan, nereden ve nasil oldugu bilinmeyen, bilakis yaratilisinda mündemiç bulunan bilgilerdir. Bunlar insanin dünyaya daha dogar dogmaz memeyi agzina alarak sormaya baslamasi gibi hissî; kisinin kendi varligini bilmesi, iki ziddin bir arada bulunamayacagi gibi aklî bilgilerdir.

B) Suurlu ya da suursuz talîm yoluyla ögrenilen bilgiler. Seslerin algilanmasi, kelimelerle konusulmasi, esyanin isimlerinin ögrenilmesi... Gibi zarurî olan çesitli davranislar gibi. Bunlar hissî olan, duyularla elde edilen bilgilerdir. Ayni sekilde akil ve düsünce yoluyla elde edinilen nazarî ilimler de bu kabildendir.

Bizim burada söz konusu ettigimiz kisim düsünce ve istidlale ihtiyaç duyan ilimlerle ilgilidir. Bunlarin ögrenilmesinde mutlaka bir muallime (ögreticiye) ihtiyaç vardir. Gerçi insanlar bu konuda ihtilaf etmisler ve "muallimsiz ilim tahsilinin mümkün olup olmadigi" konusunda farkli görüsler ileri sürmüslerdir. Elbette ki mümkündür. Ancak öteden beri süregelen vakia göstermektedir ki, ilim tahsilinde mutlaka bir muallime ihtiyaç vardir. Bu husus ilim tahsilinde genelde üzerinde herkesin ittifak ettigi bir sarttir. Gerçi bazi tafsilâtinda görüs ayriliklari vardir. Mesela: ehl-i sünnetle, imâmiyye (sîa) arasindaki görüs ayriligi gibi. Onlar muallimin masum olmasini sart kosmaktadirlar. Isabetli taraf, muallimin masum olmasi sartini ileri sürmeyen müslümanlarin büyük çogunlugunu teskil eden ehl-i sünnet tarafidir. Çünkü masumluk ancak peygamberlere hastir. Bununla birlikte onlar, ögretilen sey ister ilim olsun ister amel, câhilin muallime ihtiyaci oldugunu ifâde etmektedirler. Vakiada ve öteden beri süre gelen uygulamada herkesin bu konu üzerinde ittifak etmis olmalari, bu sartin zarurî oldugu hakkinda yeterli bir delildir. Söyle demislerdir: "ilim adamlarin gögüslerinde idi. Sonra kitaplara intikal etti; fakat onlarin anahtarlari hep erbabinin ellerinde kaldi." bu söz ilmin mutlaka erbabindan alinmasinin zaruretine hükmetmektedir. Zira bu iki mertebenin ötesinde onlara göre baska bir hedef yoktur.

Bu konudaki dayanagi su hadis olusturmaktadir: "yüce Allah ilmi insanlarin arasindan bir çirpida çekip çikararak almaz. Ancak onu ulemâyi almak suretiyle kabzeder."[189]

Durum böyle olduguna göre, ilim tahsilinde muallim unsuru hiç süphesiz anahtar durumundadir.

Muallim unsurunun zarûrîligini ortaya koyduktan sonra diyoruz ki, mutlaka muallim olacak kisi ehil olmali ve ilmine vâkif bulunmalidir. Bu da son derece açiktir. Bu konuda da bilginler arasinda ittifak vardir. Çünkü hangi ilim dali olursa olsun, âlimde var olmasini sart kostuklari sartlardan biri de, o ilmin esaslarina, hangi temelller üzerine kurulduguna vâkif ve o ilim daliyla ilgili maksûdunu ifâdeye kadir olmasi, onun gereklerini bilmesi ve o ilim dalina yönelik vârid süphelerin izâlesine kadir bulunmasidir. Ileri sürülen bu sartlara baktigimizda ve ser'î ilimlerde hüccet olmus selef-i sâlih imamlarini bunlara vurdugumuzda, onlarin bu vasiflara en üst düzeyde sahip olduklarini görürüz.

Ancak âlimin hiç hata yapmamasi diye bir sart da yoktur. Çünkü her ilmin fer'î meseleleri yayildikça ve birbirleri üzerine binince birbirine karisirlar. Muhtemelen hatalar su hususlardan dogar:

A) Fer'î meselelerin ayni ilimde farkli esaslardan dogdugu sani-labilir ve bu bir problem dogurur.

B) Meselenin bazi esaslara bagli oldugu gizli kalabilir ve âlim bu gizlilik sebebiyle onu ihmal edebilir. Oysa ki, durum öyle degildir.

C) Benzerlik yönleri tearuz eder ve is çatallasir. Bu durumda âlim tercih yollarindan birini kullanarak kendisince agir basani tercih eder.[190] hata daha baska yollarla da.olabilir. Bunlar o zâtin âlim ve kendisine uyulan bir imâm (muktedâ bih) olmasina mâni degildir. Bu sartlari kendisinde eksik olarak bulundurursa, o takdirde kemâl mertebesinden o noksani ölçüsünde uzaklasir ve o noksanini tamamlamadikça da kemâl mertebesine hak kazanamaz.

Fasil:

Ilmin hakkini veren gerçek âlimin bazi emare ve alâmetleri vardir ki, bunlar itibar bakimindan farkli olsa da daha önce geçenlere paralellik arzeden seylerdir ve su üç husustan ibarettir:

1. Bildigiyle amel etmek. Alimin sözü isine mutabik olur. Eger sözü farkli, isi farkli ise o kendisinden ilim alinmaya ve o ilimde kendisine uyulmaya ehil degildir. Bu mânâ "ictihâd" bahsinde yeterince açiklanacaktir.

2. O ilimde bizzat üstadlarin elinde yetismis olmasi lâzimdir. Ilmi onlardan almali, onlarla hep beraber olmali, onlarin terbiyesinde yetismelidir. Böylece o da en uygun yolla üstadlarinin lahip uldugu vasiflara ulasacaktir. Selef-i sâlihin durumu isto bu minval üzereydi.

bunlarin basinda da sahabenin hz. Peygamber'e olan mülâzemetleri (siki sikiya baglilikIari) gelir. Sahabe her ne vo ondan nasil sâdir olursa olsun, onun sözlerini ve fiillerini rehber olarak almislar; onun murâd ettigini anlamis olsunlar olmasinlar ondan kendilerine intikal eden her seye itimad etmisler; onlarin itiraz edilemeyecek dogru ve asla halel görmeyecek hikmet olduklarina; onun kemâl koruluguna asla nakîsanin giremeyecegine kesin olarak inanmislardi. Onlarin sahip olduklari bu özellik, elbetteki sürekli onunla olan beraberliklerinden, ona olan mülâzemetlerinden, sabir, itimâd ve güvenlerinden kaynaklanmisti. Hudeybiye sulh andlasmasi sirasindaki hz. Ömer'in tutumuna bakiniz. Uzun bir hadis içerisinde anlatildigina göre hz. Ömer ortaya çikan müskil vaziyyetten müteessir olmus ve varip hz. Peygamber'e

-Biz müslümanlar hak, düsmanlarimiz bâtil üzere bulunmuyorlar mi? Diye sormus, hz. Peygamber:

-Evet öyledir, buyurmus. Hz. Ömer:

-Biz müslümanlarin öldürülenleri cennette, onlardan öldürülenler ise cehennemde degiller mi? Demis. Hz. Peygamber:

-Evet öyledir, buyurmus. Hz. Ömer:

-Bu halde dînimiz ugrunda bu denâeti niçin kabul edelim? Allah bizimle onlar arasinda hükmünü vermeden niçin dönelim? Diye karsi çikmisti. Hz. Peygamber:

"-Hattâboglu! Ben muhakkak surette Allah'in peygamberiyim. O benim yardimcimdir ve o beni asla zayi edecek degildir." buyurmuslar. Hz. Ömer sabredememis ve öfkeli vaziyette hz. Ebû bekir'e gelmis. Ona da ayni seyleri söylemis. Hz. Ebû bekir kendisine: o muhakkak surette Allah'in peygamberidir. Allah onu asla zayi edecek degildir." demistir... Sonunda Allah rasûlü'ne fetih haberi veren vahiy gelmis ve rasûlullah hz. Ömer'i çagirtip inen âyetleri okutmus. O:

-Yâ rasûlallah! O (hudeybiye sulhu) bir fetih midir? Diye sormus. Hz. Peygamber de:

-Evet! Buyurmuslar. Bunun üzerine hz. Ömer sükûn bulup, kalbi ferahlayarak huzurdan ayrilmis.[191]

Bu durum, mülâzemetin, ulemâya boyun egmenin ve müskilatli anlarda kesin delil ortaya çikincaya kadar onlara tahammül göstermenin faydalarindandir. Siffîn gününde bu konuda sehl b. Hanîf "ey insanlar! Kendi görücünüzü itham ediniz. Vnllnhi, ben (hemen hudeybiye sulhu sonrasinda) ebû cendel'in anlasma geregi müsriklere iade edildigi günde, eger gücüm yetseydi, mutlaka rasûlullah'in emrini reddederdim. Kendimi öyle görüyordum.[192] demistir. Bu sözü o, kendilerinin çok zor durumda olduklari bir an için söylemistir. Bu böyle o fetih sûresinin bu içinde bulunduklari çok zor durumdan dola* yi siddetli üzüntü ve kedere giriftar olduktan sonra kendilerine indigini; bu siddetli sikinti ve çikmaz içerisinde iken kendilerini tuttuklari-ni ve kendi görüslerini terkederek hz. Peygamber'in emrine teslim olduklarini, sonunda kur'ân'in indigini ve böylece problemin ortadan kalktigini ifâde etmek istemistir.

Ilimde mülâzemet bundan sonra artik vazgeçilmez bir esas oldu. Tabiîn nesli, aynen ashabin hz. Peygamber'e olan mülâzemetleri gibi, sahabeye mülâzemette bulundular ve sonunda dinde anlayis sahibi kimseler oldular ve ser'î ilimlerde kemâl zirvesine ulastilar. Bu esâsin dogrulugunu isbat için su husus yeterlidir: kendisinden ilim alinan ve bu sekilde meshur olan âlimlere bakiniz, mutlaka onlarin kendi nesilleri içerisinde ayni sekilde söhret bulmus bir üstadlari olduklarini göreceksiniz. Sapik bir firka ya da ehl-i sünnete muhalif olan kimselerin mutlaka bu vasiftan yoksun olduklari görülmüstür. Zahirîlerden 1 im hazm'a bu sekilde elestiriler yöneltilmis, onun, ilmi üstadlardan iil-madigi, onlarin edepleri ile edeplenmedigi ileri sürülmüstür. Ilimde rüsûh sahibi âlimler ise böyle degillerdir. Onlar ilimlerini üstad i urdan almislar ve onlara mülâzemette bulunmuslardir. Dört imam ve benzerleri gibi.

3. Üçüncü alâmet ve isaret ise, ilmi aldigi kimseye iktidâda bulunmasi, uyum göstermesi ve onun edebiyle edeplenmesidir. Nitekim ashabin hz. Peygamber'e tabiîn neslinin ashaba olan ikti-dâlarini biliyoruz. Her nesilde de durum aynidir. Imâm mâlik kendi emsallerinden iste bu vasfi ile temayüz etmistir. Imam mâlik'i özel olarak zikretmemizin sebebi bu özellige son derece dikkat etmesi sebebiyledir. Yoksa dînî konularda kendilerine tâbi olunan bütün âlimler ayni sekilde bu vasfa sahip bulunuyorlardi. Ancak imam mâlik bu konuda asiri duyarlilikla meshur olmustu. Bu özellik terke-dilince bid'atler basini kaldirmaya baslamistir. Çünkü iktidânin terki, onu terkeden kimsede temelini arzu ve hevese uymanin olusturdugu bir durumun ortaya çiktiginin delilidir. Bu konunun izahi insAllah "ictihâd" bahsinde gelecektir.

Fasil:

Ilim tahsilinin iki yolu vardir:

1) müsâfehe: üstaddan bizzat sifahî olarak ilim almak: bu yol ilim tahsilinde iki açidan dolayi en faydali ve ve saglikli yol olmaktadir:

A) Hoca ile ögrenci arasinda Allah'in koymus oldugu bir hususiyet bulunmaktadir ve ilim tahsilinde bulunan herkes bunu müsâhade etmektedir. Nice meseleler vardir ki, ögrenci onu kitaptan okumakta, ezberlemekte ve defalarca tekrar etmekte fakat bir türlü anlamamaktadir. Ayni seyi üstadin takrir etmesi durumunda ise aninda anlamaktadir ve daha oracikta konu hakkinda ilim sahibi olmaktadir. Bu anlayis ya hal karineleri veya ögretmenin ögrencinin hatirina gelmeyen fakat asil problemi teskil eden noktayi açiklamasi gibi hususlardan olusan hissî bir durum neticesinde olmaktadir.

B) Ya da bunun ötesinde (manevi fetih diyebilecegimiz) baska bir sey vardir; yüce Allah ögrencinin b hocasinin huzuruna varip onun ilmine olan ihtiyacini ortaya koyarak durmasi, ona gönlünü açmasi neticesinde onun basiretini açmakta ve böylece ögrenci o meseleyi kolayca anlamaktadir. Bu bizce yadirganacak bir sey de degildir. Bu hususa "hz. Peygamber vefat ettigi zaman, (ilham kaynaklarinin kesilmesi sebebiyle) sahabe kendilerini inkâr etmislerdir." seklindeki hadis isarette bulunmaktadir. Yine hanzala hadisi bu konuda gayet açiktir. Bilindigi üzere hanzala el-üseyyidî, hz. Peygamber'e gelerek kendisinin huzurunda iken iyi halde olduklarini, hep manevî bir hava üzere bulunduklarini, fakat huzurdan ayrildiklarinda kendilerinde bu havanin kalmadigini ifadeyle sikâyette bulunmustu. Bunun üzerine hz. Peygamber kendisine: "siz eger her zaman benimya-nimda bulundugunuz gibi olsaniz, melekler kanatlariyla sizleri gölgelerlerdi." buyurmuslardi.[193]hz. Ömer de: "rab-bime üç yerde muvafik düstüm." demistir. Bunlar âlimlerle beraberligin insana kazandirdigi

meziyetlerdendir. Onlarin huzurunda olan ögrenciye, huzurunda olmadigi zaman açilmayan kapilar açilmaktadir. Bu beraberlik ve üstada olan mülâzemet, onun ahlâki ile edeplenme ve ona tâbi olma ölçüsünde Allah ögrenciye bir nur bahsetmekte ve ilim tahsilini ona kolaylastirmaktadir.

Netice itibariyla ilim tahsilinde bu yol her halükârda faydali ve en emin yoldur. Ilk nesillerden tahsil sirasinda yazi yoluyla ilim alanim çok azdi. Onlar not tutmayi iyi karsilamazlardi. Nitekim imâm m&likbunu hos karsilamamis ve kendisine de: "ya nasil yapalim? "diye soranlara: "ezberlersiniz, anlarsiniz, sonunda kalbinize onun aydinligi vurur ve onu yazmaya artik ihtiyaç duymazsiniz." demistir,[194] ömer'in de ilmin yazi yoluyla alinmasini hos karsilamadigi rivayet edilmistir. Unutkanligin ortaya çikip, seriatin yok olmasindan korkuldugu için insanlara bu ruhsat verilmistir. Yoksa yazi hiçbir zaman hocanin yerini tutmayacaktir.

2. Mütâlâa: ilim tahsilinde ikinci yol da tasnif ve tedvin edilen kitaplari mütâlâa etmektir. Bvda faydali bir yoldur. Ancak iki sarti

Vardir:

A) O ilmin maksatlarini ve istilahlarini daha önceden ögrenmis olmak ve o kitabin mütâlâasi için gerekli olan altyapiya sahip olmak. Bu noktaya da daha önce arzettigimiz birinci yolla yani sifahî tahsil ya da ona bagli usullerle ulasilir. "ilim adamla -nn gögüslerinde idi. Sonra kitaplara intikal etti; fakat onlarin anahtarlari hep erbabinin ellerinde kaldi." sözünün ma-nasi iste budur. Kitaplar yalniz baslarina ögrenciye hiçbir sey vermezler; mutlaka hocalarin onlari açmalari, talebeyi elinden tutarak onlarin içine sokmalari gerekmektedir.bu husuh müsâhade ile sabit bulunmaktadir.

B) Ikinci sart, her ilimde ilk kaynaklar seçilmelidir. Her ilimdo ilk mütehassislar, kendilerini konuya, sonra gelenlerden daha çok vermislerdir. Bu görüsümüzün dayanagini da tecrübe ile haber olusturmaktadir. Hangi ilim olursa olsun tecrübe ile açikça sabittir ki, sonra gelenler, ilimde öncekilerin ulasmis bulundugu rüsûh mertebesine asla yetisememislerdir. Ame-lî-nazarî her ilimde durum aynidir. Öncekilerin (mütekaddi-mîn) dünya ve ahiretlerinin islâhi konusunda ortaya koyduklari amelleri ile, sonraki gelenlerin (müteahhirîn) amelleri farklidir. Ayni sekilde onlarin ilimleri de daha köklüdür. Sahabenin ser'î ilimlere olan vukuflari, tabiîninki gibi degil-dir. Tabiînden sonra gelen neslin ilmi de tabiînin ilmi ayarinda degildir. Bu zamanimiza kadar böyledir. Onlarin hal terce-melerine, sözlerine, menkibelerine vâkif olanlar bunu açikça görürler.

Görüsümüze delâlet eden habere gelince, hz. Peygamber hadislerinde "en hayirli nesil içinde bulundugum nesildir.sonra (lirayla) onlari takip edenler, sonra da onlari takip edenler..." buyurmuslardir.[195] bu hadiste, her neslin kendisinden sonraki durumunun arzettigimiz sekilde olduguna isaret

bulunmaktadir. Yine hz. Peygamber hadislerinde: "dininizin ilk zamani nübüvvet ve rahmettir. Sonra mülk ve rahmet olur, daha sonra da mülk ve ceberut (istibdâd)olur. En sonunda da isirici saltanat haline gelir."[196] buyurmuslardir. Bu netice ancak zaman içinde azar azar hayrin azal- masi ve serrin çogalmasi neticesinde meydana gelir. Bizim burada söz konusu ettigimiz husus da bu hadisin mutlak ifadesi altina girer. Ibn mesûd söyle der: "gelecek her senenin bir öncekinden daha kötü olmadigi asla görülmemistir. Ben bu sözümle su yil digerinden daha yagmurlu veya su sene su seneden daha bolluk demeyi kasdetmiyorum; ben bununla hayirlilarinizin ve âlimlerinizin gitmelerini kasdediyo-rum. Sonra bir kavim türer, reyleri ile isleri birbirine kiyas yaparlar. Neticede de islâm binasi yara alir ve yikilir." bu sözün mânâsi su hadislerin içinde mevcuttur: 'yüce Allah ilmi insanlarin arasindan bir çirpida çekip çikararak almaz. Ancak onu ulemâyi ilimleriyle birlikte almak suretiyle kabzeder. Sonunda onlar câhil baslar edinirler; onlara sorarlar, onlar da bilgisizce cevap verirler. Böylece hem kendileri sapar hem de baskalarini saptirirlar.[197] "islâm garîb olarak baslamistir, basladigi gibi garîb olarak dönecektir. Gariblere ne mutlu!" "bu garibler kimlerdir? Yâ rasulallah!" diye sorduklarinda da: "Allah için vatanlarindan ayrilanlardir." (taberânî'nin) rivayetinde ise: "insanlarin fesada ugradigi bir zamanda sâlih olanlardir." buyurmuslardir.[198] ebû idrîs el-havlânî de: "islâmin insanlarin tutunduklari kulplari vardir. (zaman gelir) bunlar teker teker sökülür." der. Birisi de söyle demistir: "ipin zamanla kuvvetini kaybettigi gibi, sünnet birer birer ortadan kalkar." ebû hüreyre "Allah'inyardimi ve zafer günü gelip, insanlarin Allah'in dînine akin akin girdiklerini görünce...[199] âyetlerini okumus ve sonra: "irâde ve kudretiyle yasadigim Allah'a yemin ederim ki, Allah'in dînine akin akin girdikleri gibi ondan mutlaka akin akin çikacaklardir." demistir. Abdullah'tan nakle- dildigine göre o: "islâmin nasil noksanlasacagini biliyor musunuz?" demis, onlar: "evet, elbisenin boyasinin azar azar çiktigi gibi; hayvanin yaginin azaldigi gibi." demislerdir. Bunun üzerine abdullah: "o (evet) ondandir." demistir. "bugün size dîninizi kemâle erdirdim." [200] âyeti indigi zaman hz. Ömer aglamisti. Hz. Peygamber kendisine niçin agladigini sormus, o da:

-yâ rasulallah! Bizim dînimiz hep kemâle dogru ilerliyordu, simdi ise kemâle ermis bulunuyor. Kemâl bulup da noksanlasmaya yüz tutmayan hiçbir sey yoktur; dedi. Hz. Peygamber [ "'\v»üxn" i da: -"dogru söyledin." buyurdu.[201] bu meyânda haberler pek çoktur. Bütün bunlar dîn ve dünyânin noksanlastigina delâlet etmektedir. Bunlar içerisinde en önemlisi de ilimdir. Su halde ilim de süphesiz noksanlasma süreci içerisindedir.bu sebepten dolayidir ki, ilim tahsilinde ihtiyatli davranmak isteyen kimseler için mütekaddimîn (önce geçen) ulemânin kitaplari, onlarin sözleri ve menkibeleri daha faydali bulunmaktadir. Hangi ilimden olursa olsun bu fark

etmemektedir. Özellikle de hakkin kopmaz kulpu, en koruyucu siginagi durumunda olan ser'î ilimlerde bu husus çok önemlidir.dogruya muvaffak kilan ancak Allah'tir. [202]

## On Üçüncü Mukaddime

Amel sahasinda prensip edinilen ilmî esaslarin, kabul görebilmeleri için kapsamina giren amellerin rükün ve sartlarinda bir ihlal olmaksizin normal sartlar altinda yapilabilir olmalari gerekir. (tatbik edilebilirlik prensibi) eger böyle olmazlarsa, onlara ilmî esaslar olarak bakmak mümkün degildir.

Bu hususu biraz izah etmek istiyoruz. Ser'an matlûb olan ilimler, sadece amellerin istenilen sekle uygun ve noksansiz olarak yapilmasini temin içindir. Amellerin kalble, sözle ve sâir organlarla yapilabilen cinslerden olmasi arasinda fark yoktur ve burada bunlarin hepsi kas-dedilmektedir. Eger ameller normal sartlar içerisinde eksiksiz olarak ilme uygun sekilde cereyan ediyorsa, o ilim gerçek ilimdir. Eger ameller normal sartlar altinda o dogrultuda gerçeklesemiyorsa yani ilmin tatbik edilebilirlik özelligi yoksa, ona ilim demek mümkün degildir; çünkü geregi olan amel istenildigi sekilde ve eksiksiz olarak gerçekle-sememektedir.bu ise fâsiddir. Çünkü ilmin cehle dönüsmesi söz konusudur.

Örnek: esaslarini ortaya koymaya çalistigimiz ser'î ilimlerden misal vermek istiyoruz: akâid ilminde ortaya konulmustur ki, gerek llah'in vs gantkii hi, pfyfamberin imlerlerinde vakiaya uygun düsmemekhâfâlöz konusu degildir.yinousûl-ifikihta toklîf-i mâ iftyuiak (takat üstü yükümlülük) caiz degildir. Normalin üstünde olan güçl ük ve sikinti (haraç) doguracak mükellefiyetler de teklîf-i mâ ift yutak kabilinden sayilmistir. Su halde bunlar dogrultusunda seyretmeyen, bidüziye (muttarit) olmayan, normal sartlar altinda uygulama imkani bulamayan her ser'î nass, aslinda üzerine hüküm bina edilecek bir esas, kendisine istinad edilecek bir kaide degildir.

Bu mukaddimenin faydasi, kendisini daha çok sözlerin anlasilmasinda, kullanilan üslûp ile siyak ve sibak takdirinde (mecârî'l-esâlîb), bir de ise girisilmesinde (duhûl fi'1-a'mâl) gösterir.

Sözlerin anlasilmasi konusuna misaller verelim: yüce Allah: "Allah inkarcilara inananlar üzerinde asla bir yol (firsat) kilmayaaktir."[203] buyurmaktadir. Eger bu âyet bir 'ihbar' (haber verme) olarak degerlendirilirse bu vakiaya aykiri olur ve haber verilen sey dogru olmaz; çünkü kâfirlerin müslümanlar aleyhinde yol bulduklari, onlari esir ve zillete maruz biraktiklari çogu kez olabilmektedir. Su takdirde buradan anlasilacak mânânin mutlaka vakiaya uygun ve bidüziye degismez olmasi gerekmektedir. Bu da âyetin ihbar mânâsina degil insâ mânâsina yanî ser'î

bir hükmün vaz'i anlamina alinmasiyla olur ve netice itibariyla âyetin bu mânâ üzerine hamledilmesi gerekir.[204] bir baska misal "anneler çocuklarini tam iki yil emzirirler."[205] âyetiyle ilgilidir. Eger bu âyet de ser'î bir hükmün vaz'i anlamina yorulursa o zaman duruma uygun ve devamli olur; zikrinde bir fayda dogar. Ama, âyet annelerin durumunu bildirme mânâsina alindigi takdirde, bundan âyet inmeden önce zaten bilinen husus üzerine ekfayda dogmaz.[206]

Kullanilan üslûp ile §iyuk ye sibak (sözün basiyla sonunun uy-i5ii n iugu) takdiriyle ilgili misal: "inananlara ve sâlih amel isleyenlere, sakinirlar, inanirlar, sâlih amel islerler, sonra haramdan sakinip inanirlar ve sonra isyandan sakinip iyilik yaparlarsa-daha önceleri tatmis olduklarindan dolayi bir günah yoktur."[207] bu âyette kullanilan sîga geneldir; zahiri bütün tadilan seylerin âyetin hükmü içerisine girmesini ve bu sartlarla onlarin kullanilmasinda bir günah olmadigini gerektirir. Bu arada tabiî sarap ela bunun içerisine girer. Ancak bu zahir mânâ, üslûptan çikan anlayisin ahengini ve sözün akisini bozmaktadir.ü[208]stelik içkinin haram kilinmasindan sonra âyetin inmesine neden olan nüzul sebebi de gözardi edilmektedir. Çünkü yüce Allah içkiyi haram kildiktan sonra yukaridaki âyeti inzal buyurmustur. Zahirini aldigimizda bu içkinin haram kilinmasi hükmünü nakzeder ve hem izin hem de yasak bir arada toplanmis olur; bu durumda da mükellefin emre imtisâli mümkün olmaz.

Bu noktadan hareketledir ki, hz. Ömer âyetin daha önce geçen içki yasagina yönelik oldugu sekilde tevîlde bulunan kimsenin hatali oldugunu belirtmis ve ona: "eger sakinirsan, Allah'in haram kildigi seyden uzaklasirsin." demistir. Zira mükellefe "sundan uzaklas!" deyip, bu yasagi iyice teyid ettikten sonra dönüp de "eger sen onu yaparsan, sana bir günah yoktur." denilmesi uygun ve dogru degildir. Sonra yüce Allah içkinin Allah'i zikirden, namazdan alikoydugunu, Allah yolunda sevisen insanlar arasinda kin ve düsmanlik soktugunu belirtmistir. O anlayis, haram kilma hükmünün yerlesmesinden sonra "...sakinirlar, inanirlar, sâlih amel islerlerse...[209] buyruguna ten düser ve içkinin haram kilinmasindan sonra, içilmesi takdirinde kemâl mânâda takvanin ortaya çikmasi mümkün olmaz. Çünkü, bubir normali n üitüade güçlük (haraç) veya teklîf-i mâ lâ yutak kabilinden olmus olur.amellere girme (tatbik sahasina koyma) konusuna gelince, bu husus meselenin esasini teskil etmektedir. Istihsan ve mesâlih-i mür-sole ile amel etmenin temelini de bu olusturmaktadir. Çünkü prensip sudur: söz umûmu üzere hamledildigi zaman normalin üstünde sikintiya (haraç) ve aklen ya da ser'an mümkün olmayan bir neticeye götürüyorsa, o istikâmet üzere carî ve bidüziye degismez degildir; dolayisiyla da mutlakhgi devamlilik göstermez. Kur'ân ve sünnetin müskilâti hakkinda söz etmek isteyen kimseler için de bu bir esas olmaktadir. Çünkü nasslarin umûm ya

da itlâki üzere hamledilmeleri durumunda zikri geçen tatbik edilebilirlik imkâni kalmayabilir; bunun için de bidüziye degismezlik ve devamliligi gerektirecek tarzda kayitlanmalari gerekir. Bu kismin içerisine ruhsatlarla ilgili hükümler de girer; çünkü ruhsat bahsinde hâkim konumda olan; ruhsatin girecegi konularla girmeyecegi konular arasini ayiran bu esasdir.

Bu esasi ser'î kaideleri ortaya koyarken göz önünde bulundurmayan kimseler, hataya düsmekten kurtulamazlar. Hatta çogu kez, bu esasin 'mütesâbihât'a tâbi olanlarin ve sirât-i müstakimden sapmis sayilan firkalarin usûllerinde ihlal edildigini görmek mümkündür. Bu durum ayni sekilde, içtihadi meselelerde muteber imamlarin ve önceki âlimlerin yaklasimlarinda da gözükebilmistir.

Burada size iki misal verecegiz. Her ikisi hakkinda da asrimiz ilim adamlarindan biri ile aramizda müzâkere cereyan etmistir:

Birincisi: magrib ilim adamlarindan birisi bana "ahiret yolcusuna gerekli olan düsünce ve mesguliyet ne olmalidir?" konusunda yazarak söyle demisti: "eger namazda iken bir sey onu bir an da olsa mesgul etmisse, müttakîlerin yaptigi gibi, elli bin degerinde bir sey de olsa onu elinden çikararak kalbini (sirrini) o kendisini mesgul eden seyden bosaltir." ben bu sözü bir problem olarak gördüm ve kendisine yazarak söyle dedim: "kalbin mesguliyetlerden arindirilmasi tamam, dogrudur. Ancak kalbi, kendisini mesgul eden seyi elden çikarmak suretiyle arindirmanin vâcib olusuna gelince, dogrusu bu vâcibligi anlayamiyorum? Eger bu mutlak surette vâcib ise, o takdirde bütün insanlara, kendilerini namazda iken mesgul eden mallarindan, mülklerinden, yurtlarindan, köylerinden, eslerinden, çocuklarindan... Vb. Vazgeçmeleri ve bütün bunlari terketmeleri gerekirdi. Ilâveten sunu da belirtelim ki, bazan maldan vazgeçmek ve onu elden çikarmak yüzünden insanin namazdaki mesguliyeti, o mal elinde ikenki mesguliyetinden daha fazla olur. Sonra insani mesgul eden sey yoksulluksa o zaman ne yapacak? Biz özellikle de kalabalik bir ailesi olan ve geçinme zorlugu çeken kimselerden pek çogunun yoksulluk yüzünden zihnen hep mesgul olduklarini görüyoruz. Insanlarin büyük çogunlugu

Mukaddimeler

Bu gibi seylerden birileriyle mesguliyetten hâlî degillerdir. Simdi bütün bunlara, kendilerini namazda mesgul edecek seylerden onlun elden çikarmak suretiyle kurtulmalari mi gerekmektedir? Bunu anlamak mümkün degildir. Fikih ve ibâdet konusunda ictihâd üzere carî olan sey, sâdece zihni mesgul eden seylerden kurtulma çabasinda bulunmaktir. Bazen insanin namazda iken mesguliyetine sebep olan mal ya da baska bir seyden kurtulma mendûb olabilir. Tabiî bu da eger ser"an ondan kurtulmak mümkünse ve elden çikarildiginda yoklugu, varliginin verdigi mesguliyet

kadar veya daha fazla oranda insani mesgul etmeyecekse söz konusu olacaktir. Sonra mesguliyet içerisinde kilman namaza hakilir: sahibi onu vücûben mi veya müsta-hap olarak mi iade edecektir, yoksa vücûb düsecek midir? Bu ayri bir konudur.... Mesele özet olarak bitti.

Bu yazdiklarim kendisine ulasinca, o zat bana karsilik vererek söylediklerimi kabul ettigini belirtmistir ki, dogrusuca budur. Çünkü insani namazda iken mesgul edecek seylerden siyrilmak gerekliligini mutlak olarak söylemek, insanlarin halleri farkli oldugundan vakiada istikâmet üzere kâbil-i tatbik olmayacaktir. Dolayisiyla da böyle bir seyin fikhî bir esas olarak kabul edilmesi ve ona dayanilmasi asla dogru degildir.

Ikincisi de, hilaftan çikma suretiyle takvaya uygun hareket etmis olma anlayisiyla ilgilidir. Sonra gelen âlimlerin birçogu, tekltfl ameller konusunda hilaftan kurtulmayi matlûp telakki etmekte v« üzerinde ihtilaf edilen konulari (hadiste helalla haram arasinda yer aldigi belirtilen) 'mütesâbihât'tan (yani süpheli seylerden) saymaktadirlar.

Ben bu hususu nice zamandan beri bir müskil olarak görüyorum. Hatta bu konuda magrib'e ve ifrîkiyye'ye yazdim. Fakat bana sadra sifa bir cevap gelmedi. Bu konuda vârid izaha muhtaç konulardan birisi, fikhin büyük çogunlugu üzerinde dikkate alinacak ihtilaflarin bulundugu 'muhtelefün fîh' meselelerden meydana gelmektedir.[210] bu takdirde seriatin büyük çogunlugu 'mütesâbihât'tan olacaktir. Bu ise seriatin konulusuna aykiridir. Keza o takdirde takva (vera) en zorgüçlüklerden biri olacaktir. Zira genel olarak hiçbir kimsenin ne bir ibâdeti ne bir muamelesinede yükümlü tutuldugu bir baska isi,uzak-lasilmasi istenilen hilaftan ârî bulunmamaktadir. Bu durumda takva diye istenilen seyin güçlügü ortadadir.

Birisi bana söyle cevap vermisti: mütesâbihâttan olan muhtele-fun fîh konular, delilleri birbirine esit ya da yaklasik olan ihtilafli konulardir. Fikhin çogunlugu da böyle degildir; aksine iyice düsünüldügünde bu özellikte olan meselelerin azinligi teskil ettigi görülür. Bu takdirde de sâdece az bir kisim mütesâbih olmus olur. Hususiyeti bakimindan takva (vera) ise, sadece bu türde de olsa, gerçekten çok zor ve agirdir; ona ancak Allah'in yasak fiilin neticelerini sürekli aklinda bulundurmaya muvaffak kildigi kimseler ulasabilir. Nitekim hz. Peygamber bir hadislerinde: "cennet insanin hosuna gitmeyen seylerle kusatilmistir."[211] buyurmuslardir.... O zatin bana yaz-diklari bunlar.

Ben ona yazdigim cevapta söyle dedim: sizin ortaya koydugunuz sey açik degil. Çünkü sizin bu söylediginiz, sadece müctehid hakkinda geçerli olabilir. Müctehid ise görüslerin degil sadece delillerin tearuzu (çatismasi) durumunda takva (vera) ile hareket eder. Dolayisiyla o, söz konusu

ettigimiz sey degildir. Mukallide gelince, bu özel vera (takva) sahibi, onun hilaftan icmâa çikmasini istemektedir. Isterse kendisine fetva veren kimse, ihtilafçilar arasinda en üstünü bulunsun, ayirim yapmamaktadir. Amî (siradan biri) olan kimse, bütün islerinde, ihtilafçilar içerisinde hangisinin delilce daha güçlü, hangisinin delilce daha zayif oldugunu bilemez. Onlarin delillerinin birbirlerine müsâvî ya da yakin mi? Yoksa degil mi? Oldugunu bilemez. Çünkü bunu ancak mesele üzerinde düsünebilecek bir seviyeye sahip olanlar yapabilirler. Amî ise böyle degildir. Sonra problem, dikkate alinan hilaftan sakinma esasi üzerine kurulmustur. Dikkate alman hilaf ise, ser'î meselelerin çogunda mevcut bulunmaktadir. Dikkate alinmayan hilaf ise azdir; müt'a, ribe'n-nesîe, kadinlara arkalarindan yaklasma (niehâssi'n-nisâ) vb. Konular gibi.

Sonra delillerin müsâvîligi veya birbirlerine olan yakinligi, müc-tehidlerin bakis açilarina nisbetle izafîdir (göreli); farklilik arzeder. Nice iki delil vardir ki, bazilarina göre müsâvî veya birbirlerine yakin olurken, bazilarina göre ise degillerdir. Bu durumda da âmî , ihtilaflardan hangisinden kaçinip, hangisinden kaçinmayacagini belirleyebilecegi bir kritere (zabit) sahip olamayacaktir. Bu konuda müctehide de basvuramayacaktir; çünkü onun kaçinmasini veya kaçinmamasini emredecegi husus kendi görüs ve içtihadina göre olacaktir. O konudamidece onun görüsün» tabi olmasi da, hilaftan çikmukhmn yulnizca onu taklîd etmesi ve ona uymasi demektir. Özellikle de bu müctehidin karsi görüse sahip müctehidin görüsünün zayif oldugunu ve itibar edilemeyecegini iddia etmesi durumunda bu gayet açiktir. Bu müctehide degil de baska müctehide bas vurmasi durumunda da durum aynidir. Bu durumda âmî, eger bu islere tâbi olacaksa tam bir saskinlik içerisinde kalacaktir. Bu ise gerçekten çok zor bir olaydir. Kim bu dinin koydugu esaslari zorlastirmaya kalkarsa, kendisi maglûp düser. Soruyu soran kisi (müellif) üzerine müskil gözüken ve simdiye kadar henüz cevabi açiklanmayan nokta iste burasidir.

Haddizatinda vera'in (takva) zor oldugu hususunda diyecek bir sey yoktur, nitekim her hususta takvayi iltizamda bulunmanin güç bir is oldugunda da problem bulunmamaktadir. Ancak takvanin zorlugu, onu bilfiil ortaya koyma cihetinden degildir. Zira yüce Allah dînimizde, bize sikinti (haraç) verecek seylere yer vermemistir. Aksine takvanin zorlugu nefsin alisik oldugu seylerden ve özellikle de arzu ve heveslerinden koparma açisindan olmaktadir. Biz meselenin dayanagi (menâti) üzerinde iyice düsündügümüzde buradaki söz konusu olan özel vera (takva) ile diger vera nevileri arasindaki farki açikça görürüz. Çünkü diger vera nevilerinin vukuu, nefsin arzularina karsi koymak bakimindan zor da olsa, kolaydir. Hilaftan çikma verâsi ise, nefse muhalefet konusu bir tarafa, vukuu çok zor bir olaydir. Bu itibarla soruyu soran bu fakirin bahsettigi siddet, zorluk ve

sikintidan (haraç) maksadinin ne oldugu ve sizin isarette bulundugunuz husus olmadigi sanirim ortaya çikmistir. Ona yazdiklarim burada bitti. Onunla aramizda cereyan eden söz de bu noktada durdu.

Bu arzedilenler isigi altinda düsünen kimse, bu zâtin bana cevap olarak yazdigi seyin bidüziye degismez (muttarit) olmadigini[212]vakiada istikâmet üzere cereyan etmeyecegini; vukuunda büyük sikintilarin lâzim gelecegini anlayacaktir. Dolayisiyla onun, dayanilacak bir temel, üzerine hüküm bina edilecek bir kaide olmasi sahih degildir. Bu konuda misaller pek çoktur. Bu esasi iyi anlamak gerekir; çünkü gerçekten çok faydalidir. Birçok vera, mütesâbihâtin temyizi (birbirine benzer ve karisik noktalarin ayrilmasi), nelerin mütesâbih-likte dikkate alinip alinmayacagi gibi konularla ilgili meseleler hep bu esas üzerine bina edilmektedir. Bu kitabin çesitli yerlerinde insAllah tahkikte bulunacaginiz konu ile ilgili birçok mesele bulacaksiniz. [213]

---

[1] Asi' kelimesinin çogulu olan 'usûl' (asillar) kelimesi su mânâlarda kullanilir:

a) Kitap ve Sünnette ortaya konulan küllî esaslar: "Zarar ve zararla mukabele yoktur."; "Hiçbir kimse bir baskasinin yükünü çekmez."; "Allah dinde size bir zorluk kilmamistir"; "Ameller ancak niyetlere göredir."; "Kim Allah 'a sirk kosmadan ölürse, cennete girer."... seklindeki genel hükümler getiren nasslar gibi.

b) u kelimeden kasdedilen ikinci bir mânâ da Kitap, Sünnet, Icmâ gibi 'de-liller'dir. Bunlarin da kat'î oluslarinda ihtilaf yoktur.

c) Kitap ve Sünnetten istinbat edilen ve ser'î hükümlerin çik an Im asi sirasinda, eüz'î delillerin kendilerine vurulduklari genel esaslardir. Iste bu esaslar'usûl' ilmini olusturur. Bunlardan bir kismi ittifakla kat'îdir; diger bir kisminda ise kat'î ya da zannî oluslarina dair ihtilaflar bulunmaktadir, el-Kâdî ve onun görüsünde olanlara göre, usûl meseleleri içerisinde zannî olanlari da vardir.

Müellif, usûl meselelerinin kat'î olduklarim ilk üç delili ve bir de, el-Mâ-zirî'niii el-Kâdî'ya itirazini red sadedinde getirdigi diger delilleri ile isbata çalismaktadir. Sonra da sunu söylemektedir: "Zannî olanlar "usûi' ilminden çikarilir; onlarin zikri, sadece tâbiiyet yolu ile olur."

[2] Çünkü biz usûl iimindeki bütün meseleleri taradigimizda, onlarin ser'î üç esasa (külüyyât)mebnî olduklarina kesin olarak hükmederiz. Usûlilmindeki meselelerin istikrasi (teker teker,gözden geçirilmesi) mümkündür; çünkü nihayet sayili meselelerden ibarettir.

[3] Kisaca söyle diyebiliriz: Ser'î küllî esaslar(külliyyât) ya aklî temeller, ya da seriattan çikarilan küllî istikra üzerine mebnîdirler. Bunlarin her ikisi de kat'îdir; dolayisiyla bunlarin üzerine kurulan usûl meseleleri de kat'îdir.

[4] Yani aklî üç hükme baglidir; nitekim müellif, ikinci mukaddimede tafsilatiyla birlikte açiklayacaktir.

[5] Meselâ "Emir sîgasivücûb içindir." kaidesinin istinbatinda bulunan kimselerin Sâri'den sâdir olan bütün emirlere vâkif olmalari ve bunun neticesinde de yakin ifade eden bilinen istikra seklinin tahakkuk etmesi genelde söz konusu olmaz. Ancak burada aranilan'kesinlik'tir. Bunun için de, seriatin üç maksadi, yani zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât konularinda vârid olan her türlü emir çesidinden uygulama alani çok olan yeterli sayida örneklerin elden geçirilmesi kâfidir. Böyle bir çokluk, yapilan islemin kat'îlik bildirecek 'küllî bir istikra' sayilmasi için yeterlidir. Çünkü bu istinbati yapan kimsenin arastirmasi sirasinda görmemis oldugu emirler de, nihayet arastirmasi sirasinda gördügü emir çesitleri içerisine dahil olacaktir. Bu itibarla görülmeyen emirler elde edilen kaideye bir halel getirmeyecektir.

[6] ikinci mukaddimede "âdeten (örfî) olan küllî esaslar" i da ilave edecektir. Belki de burada onlari 'aklî' olanlar içerisinde mütâlâa etmistir.

[7] Bu ziddmi iptal suretiyle, matlûbun isbati kabilindendir. Çünkü onlarin zannî olmasi durumunda, bundan âdeten caiz olmayacak neticeler ortaya çikacaktir ki, bunlar seriatin aslina da zannin ve sekk In (süphe) taalluk etmesi, onun degistirilme ve tebdili sonucuna varilmasi demektir.. Bunlarin tamami ise bâtildir.

[8] "Ser'î küllî csaslar"a degil. Devam eden sözü bunun delilidir. Delilin ruhunu da bu teskil etmektedir.

[9] Seriat, diger bütün hüküm ve kaidelerin kendisinden çiktigi ilk küllî (temel) esas olmaktadir. Ilk temelin saglam ve kesin olmasi, küllî istikra yolu ile de onun üzerine büküm bina edilmesi durumunda, onun üzerine bina edilecek fer'in hükmü, aslin hükmü ile ayni olacaktir.

[10] Çünkü, asil ve on un kat'îligi üzerine delilin bulunmasindan sonra, artik o hususta kesinlik yerine zan bulunmasi âdeten mümkün degildir. Burada müellif 'aklen' tabirini kullanmamistir; çünkü, akil bir seyin kesinligini ortaya koyan delil bulunsa da, kisinin onun hakkinda hâlâ zan beslemesine engel degildir.

[10] Usûl meselelerin in kendisine bagli oldugun u söyledigi külliyyâti kasdediyor.

[12] Bu delile dayanmayan (hatâbî) bir istidlaldir; çünkü bütün usûl meselelerinde bunun itibara alindigi söylenemez. Her millette muteber olan, sadece genel kaidelerden bazilaridir. Usûl meselelerinin kat'îligine dair yapilan genel bir istidlal sirasinda böyle bir delile yer verilmemesi daha uygun olurdu.

[13] Usûlde 'aks' tardin karsiligi olmakta ve illet bulunmadigi için asim hükmünü feri'de aramamak üzere yapilan kiyasi ifâde etmektedir. (Ç)

[14] Böyle bir seye itibarin, "Furûda usûl gibi kat'îdir." seklinde bir iddiaya götürebilecegi açiktir.

[15] Yani bunlara inanilmalari için degil ki, kat'î sekilde sübûtlari gereksin.

[16] Belki de sunu demek istiyor: Delillerin cüziyyâtina nisbetle kaide, birimlerine iiisbetle âmm gibidir. Delillerin cüziyyâtina, delâlet bakimindan zan girebilir. Bu itibarla, cüziyyât üzerine, ânimin hâss ü/erine intibaki gibi intibak eden küîliyyâta da zarinin dahil olmasinda bir mani yoktur

[17] el-Kâdî, her ne kadar "Usûl, bu kistaslardan (kavânîn) ibareti ir." demisse de, bu onun "Bunlar katidir." demesine mani degildir. Çünkü zannî oian seyler usûlden sayilmazlar; isler'usûl'deii Kitap ,Sünnet vb. gibi deliller kasdedil-sin, ister 'kaideler' kasdedilsin, mutlaka kafi olma!an gerekir, Ruradan: "Çünkü bu zannî olanlar..." i fadesinin el-Kâdî'nm degil, el-Mâzirî'nin sözünden oldugu anlasilir. Malumdur ki, el-Kâdî ile el-Mâziri'niii sözlerini nakletmekten maksat, konuya beraklik kazandirmak ve el-Mâzirî'nin süphesini reddetmek, böylece'us ûl'ün hangi mân âsin da olursa olsun, Ister kaideler mânâsinda, ister deliller mânâsinda isterse bizzat seriatça konulmus kül i î esaslar mânâsinda olsun, her bakimdan kat'îlik arzedecegini ortaya koymaktir.

[18] Hicr,15/9

[19] Mâide, 5/3.

[20] Ileride bu ifadesine ters düsen sözleri gelecektir. Dokuzuncu mukaddimede: "Bunun içindir ki, seriatin usûlü de furûii da korunmustur..."demistir. Saniyoruz sözleri arasim bulmak mümkündür: Buradaki sözünden maksat furûun bizatihi korunmus olmayacagini ifade olmalidir. Oradaki sözünden amaci ise; furûun korunmasi amaci ile ilimde rüsûh sahiplen için yeterli delillerin konulmus oldugunu, bu deliller karsisinda bazilari hata ederlerse, digerlerinin isabet edecegini, böylece furûun da uisbeten korunmus olacagini ifade olmalidir.

[21] 'Mansûs'yani bizzat seriat tarafindan ortaya konulan'küllî esaslar' diye kayitlama hy di. Nitekim kendisi de daha önce böyle demisti. "Her aslin kat'î olmasi gerekir...."sözünden amaci Ebû'l-Meâlî'nin görüsünü ve istinbat edilen kistaslara temas etmeksizin, kat'îligin ancak serîatte ortaya konulmus (mansûsl küllî esaslarda oldugunu ortaya koymaksa, o takdirde, onu burada zikretmesinin usûl meselelerinin kat'î oldugunu ortaya koyma amaci için bir faydasi olmayacagi seklinde bir mütalaa serdedilebilir. Yok "Genel kistaslarla (kavânîn), bizzat (Sâri'ce) ortaya konulan (mansûs) küllî esaslar arasinda bir fark yoktur." seklindeki ifadesinden de anlasilacagi üzere, istinbat yolu ile elde edilen kistaslari, nasslara kiyas yapiyorsa, o takdirde de bu zikredilen sahih bir illeti olmayan bir kiyas olacaktir

[22] Burada söyle denilebilir: Bunlar, kat'î ve zannî olan seylerden furûun çikarilmasi için birer kistas olarak konulmuslardir; yoksa bizzat kat'î olan seyleri ölçmek için konulmus kistaslar degildir. Bu kistaslarla elde edilen furiizannî olmaktadir ve bunda da bir zarar yoktur.

[23] Bu ifade, birinci mukaddimede ortaya konulan iddianin büyük bir kismindan dönmek mânâsina gelmektedir. Maamâfib makû! ve makbuldür. Zira usûl meselelerinden bir kismi kat'îdir ve üzerinde icma edilmistir. Diger bir kismi da vardir ki, tartismaya açiktir; isbat ve red açisindan çesitli açilardan deîilSer serdedil misli r. (el-Isnevî'nin el-Minhâc hakkindaki eserinin usûl-i fikhin tarifi kismina bkz.) Müellifin usûlde zikredilen bir çok kaideleri bu hatime ile

atmis olmasi ve bunu yaparken de, hangi tür kaidelerin atilacagina dair bir belirlemeye gitmemesi, dolayisiyla geride ne kalacagin m bilinmemesi bu mukaddimenin faydasini azaltmistir.

[24] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik.1/23-27

[25] Yani öncüîleriiii olusturacak hükümler ister akli olsun, ister âdetle ilgili bulunsun, isterse naklî olsun üç hükümden fazla bulunmayacaktir. Usûlde zikredilen ve "su hüccettir." veya "su hüccet degildir." seklinde zikredilen seyier mukaddime (öncül) kabilinden degildir. Bilakis bunlar, mukaddimelerden dogan seylerdendir

[26] Onlar usûlde bu gibi istilahlari sadece mukaddimeler kabilinden zikretmislerdir, çünkü tasavvurda bulunma ve müsbet ya da menfî hükümde bulunma için buna usulcünün ihtiyaci vardir. Mesela: "emir vücûb içindir, nehiy tahrîm içindir...." gibi. Bizzat müellifin kendisi de bunu zikretmis ve belirlemek üzere sözü uzatmistir. Ancak onun bu ifadeden maksadi, su haramdir, su heiaidir gibi bir seyin helalligi, haramligi... Ise o takdirde tabiîbunlarmukad-dimelerle ilgisi olmayan sirf furû kismi ile ilgili olacaktir.

[27] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/28

[28] Yani bu ilimde kullanilan deliller sirf aklî olan öncüllerden mürekkep olamaz. Aksine muhtemelen, bunlardan birisi aklî olur, digerleri ise ser'î olur. Bazen delillerin tamaminin ser'î olmasi, fakat aklî delilin neticeye ulasmak için yardimci unsur olarak kullanilmasi gibi, aklî delil sadece yardimci olur. Bazan ise aklî ve âdete müstenid öncüller külîî bir esasi ortaya koymak için degil; aksine tabkîk-i menât yani bir esasin kapsamina giren cüziyyâtindan birisine tatbiki için ortaya konulmus olur. Bü o cüz'î olanin, esasin hükmünü alabilmesi için, onun kapsamina girip girmediginin arastirilip ortaya konulmasi seklinde olur. Ileride de gelecegi üzere bunun tesbiti için tip, çesitli mes-lekler, ticâret ve zirâat alanlarinda olusan örfler gibi çesitli hususlara müracaat olunur. Ancak sunu da belirtmek gerekir, tahkîk-i menât müctehid olan fakihin yapacagi bir istir; yoksa haddi zatinda usûl meselelerinin tahkiki ka-bilinden degildir. Ayni durum tenkîh-i menât, tahrîc-i menât hakkinda da geçerlidir. Ileride gelecektir. Çünkü bütün bunlar fakîhin yapacagi isler olup, usulcünün isi degildir. Bununla birlikte baska bir açidan tahkîk-i menâtin usûl meselelerinden sayilmasina da bir engel yoktur.

[29] Bu bir manevî tevatür degildir. Çünkü onun hepsi tek bir tarzda gelir. Mesela tamami dogrudan hz. Ali'nin secâaatine delalet eden çok sayida çesitli olaylarin bulunmasi gibi. Burada söz konusu edilen ise öyle degildir; bir kismi dogrudan namazin vücûhuna delalet eder, diger bir kismi ise dolayli yoldan fakat, vücûb anlasilacak sekilde gelir: namaz kilan kimsenin övülmesi, kilmayaninycrilmesi ve siddetli bir azab ile korkutulmasi, mükellefolan kim-selerin ayakta kilmaya güç yetirememeleri durumunda yanlari üzerede olsa onu kilmakla mecbur edilmeleri, onu topluca terkcdenlcre karsi savas ile em -redilmesi... Gibi. Buyüzden müellif bunu mancvîmütevâtire benzer kabul et-mistir

[30] Yani bu istidlal zannî bir istidlal olurdu. Çünkü isaret edilen zannî öncüller üzerine tevakkufu söz konusudur

[31] Nitekim daha önce isaret etmistik. Buyüzden bunlar manevî mütevâtir degil, ona benzer oluyorlardi.

[32] Kesin bir ifade kullanmamistir. Çünkü gazzâlî icmâin delil olusu bahsinde, ileride de gelecegi gibi, buna isaret etmis ve böylece bu konuda müellife isik tutmus, onun "kitabinin en önemli özelligi saydigi" bu konuyu genisçe ele almasini temin etmistir.

[33] Lîu ifadeden: "ayni tarzda siralanan del illeri istikra yolu ile tesbit edip üzerinde düsünmek suretiyle ../'mânâsi kasdedilebilecegi gibi su mânâ da anlasilabilir: ancak ser'î bükümlerde akli hâkim kabul ederve "bizzat akil, kendi basina hükümleri idrak edebilir... "dersek o baska. Bu takdirde naklî deli i her ne kadar zannî ise de akil cihetinden kesinlik söz konusu olur. Ancak, bize göre akil yalniz basma ve dogrudan ser'î hükümleri idrâk edemez; o hükümlere sadece seriatin arkasindan bakabilir. Bu itibarla naklî delillerin kat'îlîk ifade etmesinde 'istikra' yöntemi taayyün etmis olur.

[34] Burada müellif usûlde mevcut bulunan ve belli bir delille isbati mümkün olmayan; aksine isbati ancak, muhtelif konularda ve farkli açilardan sabit, olan çok sayida delillerin hâsilasindan ibaret olan manevî tevatüre benzer bir yol la sabit bulunan en önemli meseleyi örnek getirmektedir.

[35] "Mürsel maslahatlar", dikkate alinmasina ya da ilgâsina dair hakkinda nass 'veya icmâ gibi serî bir esas bulunmayan seylerdir. Mesela kur'ân'm bir mushaf haline getirilmesi, yazilmasi gibi. Çünkü bu konuda sâri'den gelen herhangi bir nass bulunmamaktadir. Bu yüzden de hz. Ebû bekir ve hz. Ömer ilk basta durak sami siardir. Sonra bunun sâri'in maksatlari dahilinde dînî bir maslahat oldugu konusunda kanaat getirince düsüncelerini icraya koymuslardir. Ayni sekilde, dîvânlarin olusturulmasi, ser'î olan, olmayan ilimlerin tedvinine gidilmesi yine bu kabildendir. Mesela 'nahiv1 ilminin {arap grameri) tedvini hakkinda öze] bir delil bulunmamaktadir. Bununla birlikte sâri'in maksatlarina ve tasarruflarina uygun olan kat'î küllî bir prensip böyle bir maslahatin dikkate alinmasini gerektirmekte, bunun ser'an yapilmasi istenilen bir is olduguna isaret etmektedir.

[36] Buradaki tarif, istihsân için yapilan iz ahlardan birisine dayanmaktadir. Diger tarifleri ileride, dördüncü cildde gelecektir. Yine orada istihsânm nassin zahirine ve kiyasa takdim edilecegi gelecektir. Imam mâlik, Maslahat Ile, ebû hanife ise haber-i vâhidile istihsânagidilerek nassinzâhirinintahsîsine gidilecegi görüsündedirler. Bu yüzden müellif istihsâni burada imam mâlik'enis-bet etmistir.

[37] Yani küllî bir delil karsiliginda cüz'î bir maslahati esas almaktir. Mesela be- yu'1-ariyye gibi. Aslinda bu muamele agaç üzerindeki yas hurmanin tahminî

Olarak kuru hurma karsiliginda satilmasi demektir ve bu tür bir muamele zarar içerdigi için genel (âmm) bir delille yasak bulunmaktadir. Ancak her iki tarafin da böyle bir muameleye ihtiyaçlari bulundugu için, güçlügün kaldirilmasi amaci ile mubah kilinmistir. Eger genel delil burada da isleme konsaydi, bu bir mefsedete sebep olurdu. Dördüncü cildin ictihâd bahsinde onuncu meselede izahi gelecektir. Tedâvî amaci ile avret yerinin açilmasi da ayni sekilde; genel delilin hilafina mübâh kilinmistir. Çünkü genel delilin geregi ile bu konunun haramhgma hükmedilmis olsaydi, o zaman bu seriatin genel maksatlarina ters düsen bir neticeye götürürdü.

Istihsân, delillerin sebep olacaklari neticelere, onlarm sonuçlarina bakar. Eger delil, kapsamina giren bazi cüz'î konularda, seriatin genel maksatlari ile uyum arzetmeyecek neticelere götürecekse, o takdirde delilin önüne geçer ve onun serî maksatlar dogrultusunda istisnâsim gerektirir. Ser'î bahislerin büyük çogunlugunda bu kabilden gerçekten pek çok örnek bulunmaktadir. Sâri', her ne kadar muayyen ve özel delillerle istihsânm hücciyetini ortaya koymamissa da, o seriatin tasarruflarina uygun ve mânâsi tafsîlî delillerin istikrasindan çikarilmistir. Bu itibarla istihsân, üzerine hüküm bina edilebilecek küllî bir esas olacaktir.

[38] Bu itiraz hem mürsel maslahatlar hem de istihsân için söz konusudur. Çünkü her ikisi de küllî bir esas ile husûsî bir feri üzerine istidlal olmaktadir. Aralarinda su fark vardir. Istihsân, delilin maslahat ile tahsisidir; mürsel maslahatlarla amel ise, hakkinda özel bir nass bulunmayan bir konuda, maslahat sebebi iie yeni bir delil insâsidir.

[39] Üçüncü cildin basinda.

[40] Ikinci cildin baslarinda "makâsid" bölümünün sekizinci meselesinde

[41] Yani onlarin "ümmetim hala üzere birlesmezler." seklindeki imam gazzâlî tarafindan icmâin hüccetligi ne delil olarak kullan ilan hadis hakkinda mevcut manevî tevatüre iltifat etmemeleri, bu konuda vârid olan hadisleri topluca degerlendirmek yerine teker teker ve ayri ayri ele almalari, onlari bu delillerle icmâm hüccetligine istidlalde bulunmama durumuna itmis; bu kez hissî karinelerle, yahut örfen ona itibar edilmesine delalet edan nakillerle, yahut da icmâya muhalif olanin hatali olduguna dair icmâ bulundugunu (bir nevi müsadere ale'l-matlûb oluyor) ifade ile icmâm hüccet olusuna deliller getirmek durumuna düsmüslerdir

[42] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/35-38

[43] Birazdan zikredilecek ilimlerden istifadede oldugu gibi vasita ile degil de, dogrudan yardimi kasdediyor. Müellif, kitabinda zikrettigi mukaddimelerin dogrudan yardimci oldugunu, bu durumun onlarin usûlden sayilmasini gerektir-digini , ileride zikredecegi uzak mukaddimelerin ise böyle olmadiklarini ifade etmek istemektedir.

[44] Fikhin tahkiki istinbâtmdan farkli bir seydir. Bu maksadi belirtmek için metinde "meseleleri" yerine "meselelerinden" ifadesini kullanmistir

[45] Burada söz konusu edilen, kelimelerin daha ilk basta,sonradan tasimis oldugu mânâlara sahip olmasi konusudur. "istimalden önce, vaz' edilmis bir kelime ne hakikattir, ne de mecazdir." meselesi ve benzerlerini buna ilave edebilirsiniz.

[46] Müellif yakinda da gelecegi üzere, mubah konusunda bes mesele üzerinde söz etmistir. Bu durumda onun bir teklif olup olmadigi konusu ile orada te mas ettigi nieseieier arasindaki farki iyi kavramak gerekmektedir. Burada mubahin teklif olup olmadigi meselesini usûl konulan disinda mütâlâa ederken, orada zikrettigi meseleleri usûlün konulari içerisinde kabul etmistir.

[47] Müellif daha önce usûl-i fikha sokulmasi dogru olmayan meselelerin birtürü-nü açikladi ve onlarin "üzerlerine herhangi bir fikhi mesele bina edilmeyen meseleler" oldugunu belirledi, sonra da onlari misallendirdi. Burada bahsettigi ise baska bir türdür. Burada söz konusu olanlar üzerine fikhi meseleler bina edilmektedir; ancak usûl ilminin konularindan sayilmayip bir baska ilmin konulan dahilinde bulunmaktadir. Onunla ilgili açiklama ve arastirmaIar kendine has ilim içerisinde yeterli sekilde bulunmaktadir. Bunlar nahivve îügat kaide ve prensipleri gibi seylerdir.Sonra suna da isaret etmek gerekir ki, usûlde zikredilen nahiv ve lügat kâideieri, onun aslî konularindan oldugu için zikredilmis degildir; aksine usûlün onlara olan yakin baglantisindan dolayi bir ön hazirlik olmak üzere zikredilmistir. Buna ragmen usûlde bu konularin, sanki kendi konularindan biri imis gibi bu kadar genis bir sekilde ele alinmamasi uygundu; çünkü kendi dahil oldugu ilim içerisinde zaten geregince üzerinde duruluyordu. Saniyoruz

müellifin maksadi da bu olmalidir.

[48] Mekâsid bölümü, ikinci nev', birinci mesele.

[49] "Tercihli vâcib" (ei-vâcibut-muhayyer) hakkinda âlimlerin büyük çogunlugu "vâcib, mükellefin muhayyer birakildigi bu belirli seyler içerisinde mübhem birisidir." demektedirler. Mutezile ise: "hayir! Vâcib (teker teker) hepsidir." diyorlar, el-burhan sahibi söyle demektedir: onlar (mutezile) hepsini terke-denin, vâcibleri terkeden gibi günühkâr olmayacagini, hepsini yapanin da vâcibleri yapan gibi sevap almayacagini itiraf etmekledirler. Bu durumda bu ihtilâfin amelî bir neticesi bulunmamakta; tamamen nazariyatta kalmaktadir. bu itibarla, usûl ilminde bu konunun delilleri ile ugrasmak dogru degildir.

[50] "Tercihli haram" (el-muharremu'1-muhayyer) konusunda da birinci grup: mübhem bir seyin haram kilinmasi caizdir. Bunun mânâsi mükellefin cem'ya da bedel yolu ile hangisini dilerse onu terketmesi; fakat hepsini bir arada islememesi demek olur. Mutezile isc.'bu caiz degildir. haram hepsidir. Birisinin terkedümesi, emri yerine getirmis olmak için yeterlidir." Demektedirler deliller ve ileri sürülen itirazlar "tercihli vâcib" konusundakilerin aynisidir. Su halde bu ihtilafta da herhangi bir amelî netice bulunmamaktadir. Müellifin kasdeltigi mânâ iste budur.

[51] Muhtemelen dogrusu 'fiillerin' olmalidir. Bu konu hüsün ve kubuhun aklî olup olmamasi meselesidir. Bunlarin aklî olduklari görüsünde olan mutezile, "mübhem bir sey ile emretmek dogru degildir; Çünkü meçhuldür ve akil meçhul bir seyi emretmeyi çirki n bulur." der. Çogunluk ulemâya göre (cumhur) ise vâciblik ve haramhk sâri'in hitabi iledir; bunda aklin herhangi bir fonksiyonu yoktur. Sâri'in emri ya da nehyi olmaksizin fiillerin hüsün ya da kubhundan bahsetmek mümkün degildir. Dolayisiyla keflaret örneginde de görüldügü gibi, belli sayida seyler arasinda gayr-i muayyen bir seyin emredilmis olmasina herhangi bir mâni bulunmamaktadir. Kaldi ki, bu gayr-i muayyen olan seyin belirli seyler arasindan birisi olmasi, onun bir nevi bel irlenmislik yo nü bulundugunu da göstermektedir. Tercihli vâcib meselesinin hüsüii-kubuh kaidesi üzerine bina edilmesi bu yönden olmaktadir

[52] Bkz. el-isnevî. orada azadi ve talakinin geçerli sayilmasi ... gibi ondan fazla ihtilafli amelî neticeleri bulundugunu zikretmistir. Müellif sözünü "fahreddin er-râzî'ye göre" seklinde kayitlamistir. Er-hâzi: "onlari yükümlü tutmada, ahiret gününde azâblarinin artirilmasindan baska bir fayda bulunmamaktadir. " demekledir. Bu i fadeye nazaran, ona göre bu mesele üzerine herhangi bir pratik sonuç donmamakladir. Ancak mesele üzerine terettüp eden furû ortada iken ve müellifin de bunlardan haberi varken-sözünü'"fahreddin er-râzî'ye göre" diye kayitlamasindan bu anlasilmaktadir- "kâfirlerin furû ile yükümlü tutulup tutulmamalim" meselesini burada zikretmesi uygun degildir

[53] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/35-38

[54] Ileride de gelecegi gibi 'mübâh' ser'an matlûp degildir. dolayisiyla müellifin bu kaidesi, mubahin istin bâtin a ve falan amelin mübahligini ögrenmeye yönelik çalismalarin ser'an hüsnükabûl görmeyecegi neticesine götürür. Bu iti-barla "ser'an matlûb olan" seklindeki kaydi pek açik degildir.

[55] Bakara, 2/189 .

[56] Aslinda bu soru da yüce Allah'in yarattigi seylere bakmak sureti ile iman gücünün artmasini saglayacak, yaraticinin büyüklügünü görebilmeye götürecek tefekkür cümlesindendir. Dolayisiyla soruda bunu âmir olan âyetlere imtisal söz konusudur. Ancak verilen cevap hakimane üslûpla (usiûb-i hakîm) verilmis bir cevaptir. Çünkü soruyu soran kisinin içinde bulundugu hal dolayisiyla, kendisine verilecek en uygun cevap bu idi. Bununla birlikte, soruyu soran kimsenin kasdi dogrultusunda cevap verilseydi, bunun da kalbî amelî bir faydasi bulunacakti. Ancak onun haline daha uygun olan seyin, pek çok arap gibi kendisinin de anlayamayacagi bir izah getirmek yerine, onun düsüncesinin hilâlin seyri sirasinda ortaya çikan neticelere Çevrilmesi oldugu görülmüs ve bu yapilmisti. Çoklarinin anlayamayacagi bir cevaba gitmek peygamberlik makamina uygun düsmezdi. Su halde yön degistirilerek verilen cevap, sorunun lüzumsuzlugundan dolayi degil, soruyu soran ve diger insanlarin içlerinde bulunduklari ortami dikkate alarak, peygamberlik makamma da yarasir bir sekilde hakimane bir cevab vermenin bir geregidir. Yoksa soruya uygun verilecek cevabin da amelî kalbî bir faydaya götürecegi muhakkaktir. Müellifin sözlerini okurken bu hususun da göz önünde tutulmasinda fayda vardir.

[57] Nâziât,79/42 .

[58] Buhârî, fedâil 6; edeb 95, 96; müslim, birr 161-164; tirmizî, zühd 5; ahmed, 3/104...

[59] Mâide, 5/i0i .

[60] Buhârî, mevâkît ll.fiten 15; itisâm 3; müslim, fedâiu36-137; ebû dâvûd, nikâh 8...

[61] Müslim, hac 141; neseî, hac 76; îbn mâce, menâsik 41,44; ahmed, 4/175. Buradaki ifade, kaynaklarim verdigimiz iki ayri hadis birlestirilerek olusturulmustur.

[62] Nescî, hac 1; ahmed, 2/247

[63] Buhârî, zekat 53; istikraz 19; müslim, akdiye 12, 13; ahmed, 3/327

[64] Buhârî, îmân 37; müslim, imân 1, 5, 7.

[65] Egerbir hüküm terettüp edecek olsaydi, m utlakahz. Peygamber (as i onu bilirdi. Kiyametin bilgisi, rabbani ilim ve irfan la yakin dan ilgili olan hz.pey-gamber'i ilgilendirmedigine göre, baskalarini öncelikli olarak ilgilendirme-yecektir.

[66] Ebû dâvûd, sünne 6.

[67] Abese, 80/31.

[68] Isrâ, 17/85

[69] Zümer. 39/23

[70] Ictihâd bölümünde dokuzuncu meseîede "sabi'" olarak geçecek ve hz. Ömer'in onu dövdügünden bahsedilecektir.

[71] Zâriyât, 5l'l.

[72] Bu konu, içtihâd bahsinde (üçüncü taraf, yedinci mesele) genisçe ele alinacaktir

[73] Hz. Peygamberin (as) ebeveyninin kurtulusa ermesi hakkindaki ihtilaflari gibi. Buyüzden nice zamanlar insanlar birbirlerine sirt çevirmisler ve gruplara ayrilmislardir

[74] Kâf, 50/6 .

[75] A'râf, 7/185.

[76] Buhârî, Savm 13; Müslim, Siyâm 15; Ebû dâvûd, Savm 4; Neseî, Siyâm 17; Ahmed, 2/43

[77] Tâhâ, 20/69

[78] Abese, 80/31.

[79] Sâd, 38/29.

[80] Nahî, 16/47. Âyetin mânâsi : "... Ya da yok olmak endisesindeyken onlara azabin gelmesinden güvende midirler?" seklindedir.

[81] Kâf, 50/6.

[82] Kâf, 50/6.

[83] Mü'mînûii, 23/113.

[84] Ra'd, 13/17.

[85] Rahman, 55/5.

[86] En'âm, 6/91.

[87] Ahkâf,46/4.

[88] Müslim, mesâcid 33; selâm 121; ebû dâvûd, salât 167; neseî, sehv 20; ah-med, 2/394 ....bupeygamberin idris veya danyâlya da hâlidb. Sinan oldugu söylenir. Îbn haldun mukaddime'de "envâu medâriki'l-gayb" bahsinde açiklamistir.

[89] "Bir âyet de olsa benden baskalarina ulastiriniz; nice kendisine ulastirilan kimseler vardir ki, isitenlerden daha kavrayicidir." seklindeki sahih hadislere baktigimizda, kur'ân'm bütün insanlik için inmis oldugu ve sadece o döneme

ait belli bir arap kavmine has olmadigi, aksine o devir araplari ile birlikte daha sonraki araplara ve bütün diger kavimlere de gönderilmis bulundugu gerçegi göz önünde bulundurüldugunda müellifin sözlerine katilmamiz, kur'ân ilimleri, isaretleri ve esrari konusunda onun murad ettigi noktada durmamiz mümkün degildir.Bu durumda, yapilacak en iyi sey itidal ile hareket etmektir: lügatin desteklemedigi, ser'î maksatlar çerçevesine girmeyen her konu, müellifin takmil-ttiasini istedigi tavirla karsilanmalidir. Ancak lügat destekliyorsa ve ser'î maksatlar çerçevesi içerisine giriyorsa, bu durumda, böyle bjr meselenin yüce kitâb'a nisbet edilmesinde bir sakinca bulunmamaktadir. Tedebbür, tefekkür, îmânin takviyesi, anlayis ve basiretin artirilmasi gibi amaçlarla mah-lûkât üzerinde düsünmeye yönelik bilimier de bu kabilden bulunmaktadir.

[90] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/38-47

[91] Müslim, Imân 147

[92] Bkz. Hac, 22/78.

[93] Tasavvur: nefy ya da isbat seklinde bir hükme gitmeksizin, mâhiyeti kavramak demektir. Tasdik ise: deneme sonucu, dogrulugu haber veren kimseye nisbet etmektir. (ta'rifât). (ç)

[94] Nahl, 16/17.

[95] Yâsîn, 36/79.

[96] Rûm, 30/40.

[97] Enbiyâ, 21/22.

[98] Vâkîa, 56/58-59

[99] "Her sarhosluk veren sarap (hamr)dir. Her sarap da haramdir:" hadisinde de oldugu gibi, bazan neticeye ulasmak için selefin ortaya koydugu ifade tarzi, felsefecilerin kiyaslarina uygun düsebilmektcdir. Bu selefin onlara uymalari neticesinde meydana geîmis bir sey degildir. Selef maksada ulasmak istemis fakat sonunda ortaya koyduklari ifadelerle, felsefecilerin kiyaslari arasinda bir benzerlik dogmustur. Bu tür istidlal sekiîleri de son derece azdir. Nitekim ileride gelecektir.

[100] Yani, hitabin hemen akabi: ide, gecikmeksizin yerine getirilmesi istenilmekledir. Uzun zaman alacak mantikî istidlal buna manidir.

[101] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/47-51

[102] Sirf nazarî felsefe ilimleri gibi. Ancak hendese, kimya, tip, elektrik vb. Gibi amelî felsefeye gelince, bunlar müellifin sözüne dahil degildir. Müellifin bu gibi ilimleri kasdetmesi dogru da olmaz. Çünkü bunlar, zarûriyyât, hâciyyât gibi ser'î maksatlarin korunmasi için gerekli olan ilimlerdir. Mesâlih-i mürsele prensibi bu gibi ilimlerin lüzumunu ortaya kor. Hem bu gibi ilimler ayni zamanda kullugun icrasi için birer vesiledirler. Çünkü'kulluk', kulun dünya ve âhiret isleri ile ilgili maslahatlarini,yar aticisinin koymus Oldugu Prensipler Dogrultusunda Ortaya Koymaya Çalismasi, Arzu Ve Heveslerine Uymamasi Demektir. Nitekim Ileride Müellif Bahsedecektir.

[103] Müellifin bu delilini kabul etmek mümkün degildir. Nice ser'î ilimler vardir ki, ihtiyaç bulunmadigindan dolayi ilk nesiller onlardan söz etmemislerdir. Uzaga gitmeye gerek yok; iste usûl ilmi! Bu ilmin esaslarinin konulmasi için yapilan çalismalar sahabe ve tabiîn dönemlerinde baslamamisti.

[104] Hac, 22/1.

[105] Hûd, 11/1-3.

[106] Ibrahim, 34/1.

[107] Bakara, 2/2.

[108] En'âm, 6/1.

[109] Mâidc, 5/92.

[110] Kehf, 18/1-4.

[111] Enbiyâ, 21/25.

[112] Zümer, 39/ 2-3.

[113] Muhammed, 47/ 19.

[114] Hûd, 11/14.

[115] Mü'min(Gâfir), 40/65.

[116] Fâtir, 35/28.

[117] Yûsuf, 12/68.

[118] Zümer, 39/9

[119] Bakara, 2/44

[120] Suarâ, 26/34 .

[121] Concordance'da bu lafizla bulamadik. Buhârî ve müslim'de üsâme'den baska bir lafizla rivayet edilmistir. (ç)

[122] Tirraizî, kiyâme 1.

[123] Ahmed, 2/322; müslim, imâre 152; neseî, cihâd 22 .

[124] Taberânî, el-asgar; ibn adiyy, el-kâmil; beyhakî, suabul-îmân'da rivayet etmislerdir. Münâvî, hadisin tirmizî tarafindan zayif bulundugunu belirtmistir.

[125] Bkz. Müslim, zikr 73; ebû dâvûd, vitr 32; tirmizî, deavât 68; neseî, istiâze ( 13 ...;îbnmâce, mukaddime 23; ahmed, 2/167. Zeydb. Erkam'dan rivayete göre hz. Peygamber (as): "Allah'im!faydasiz ilimden, hususuz kalpten, doymayan nefisten, icabet edilmeyecek duadan sana siginirim..'1 diye duâ buyu-rurlarmis.

[126] Bazi farkli lafizlarla iki rivayet bulunmaktadir. Birisi ibn adiyy ve e)-hatîb'in zayif senetle ebû'd-derdâ'dan yaptiklari rivâyettir-digeri de ebû'l-hasen el-ahrem'in emâlî'sinde enea'ten yaptigi rivayettir.

[127] Neml, 27/14.

[128] Bakara, 2/146.

[129] En'âm, 6/20.

[130] Zamarumizdaki müstesrikler gibi. (Ç) •

[131] Furkân, 25/74.

[132] Bkz. Buhârî, Tefsir 14/1; Edeb 79; Müslim, Münâfikîn 64

[133] Suarâ, 84.

[134] Ibn mâce, mukaddime 23; dârimî, mukaddime 27, 34; ahmed, 1/190

[135] Ebû dâvûd, ilim 12; ibn mâce, mukaddime 23; ahmed, 2/338.

[136] Concordance'de yok. Câmius'-sagîr'de ed-deylemî'den rivayet edilmistir. Hadisin zayif oldugu belirtilmistir.

[137] Bakara, 2/174.

[138] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/51-59

[139] Zümer, 39/9

[140] Zümer, 39/23.

[141] Fâtir, 35/28.

[142] Mâide, 5/83.

[143] Bkz.Suarâ, 26/41 Vd.

[144] Ankebût, 29/43.

[145] Ra'd, 13/19-21.

[146] Enfâl,8/2.

[147] Âi-i îmrân, 3/18.

[148] Müellif, âyeti zahiri üzere almistir. Müfessirler ise, buradaki Allah'in sehâdette bulunmasi ifadesine "delliler ve alâmetler ikâme etmesi" mânâsini vermislerdir

[149] Bakara, 2/284.

[150] En'âm,6/82.

[151] Çünkü onlarin ilimleri, ister istemez, geregini yerine getirmek üzere onlari amel etmeye götürüyordu. Bu inen âyetler karsisinda, bilgilerinin aksine kendilerinden bazi seylerin sadir olabilecegini, çünkü âyetlerde zahiren istenilen seylerin takat üstü seyler oldugunu anlamislardi. Bu durumda Allah'in gazabina ugramaktan emin olamazlardi; mutlaka onlardan hesaba da çekileceklerdi. Bu yüzden asil maksadi ögreninceye kadar kendilerinde endise ve tedirginlik belirmisti.

[152] Neml, 27/14.

[153] Bakara, 2/146

[154] Mâide, 5/43.

[155] Bakara, 2/102

[156] Taberânî,el-asgar;lbnadiyy,el-kâmil;beyhakî,suabu'l-îmân'darivâyetet-mislerdir. Münâvî, hadisin tirmizî tarafindan zayif bulundugunu belirtmistir.

[157] Bakara, 2/159

[158] Bakara, 2/174.

[159] Ahmed, 2/322; Müslim, Imâre 152; Neseî, Cihâd 22.

[160] Nemi, 27/ 14.

[161] Bakara, 2/109.

[162] Nisa, 4/17.

[163] A'râf, 7/201.

[164] Örnegin görmeyecegi için bir yere düsen, isitip kendisini kollamayacagi için hareket eden bir cisimden zarara ugrayabilir, ilim yolculari, kendilerini herhangi bir kitabin mütâlâasina kaptirdiklarinda, hanimlarinin çagrilarini duymadiklarini ve tabit arkasindan da kiyametlerin koptugunu çok iyi bilirler!...

[165] Kasas, 28/50.

[166] Buhârî, ilim 34; müslim, ilim 13; tirmisî, ilim 5; ibn mâce, mukaddime 8; dârimî, mukaddime 26; ahmed, 2/162,190

[167] Hadisin bas tarafi için bkz. Ebû dâvûd, sünne 1; tirmizî, îmân 18; ibn mâce, fiten 17; dârimî, siyer 75; ahmed, 2/332, 3/145. Hadis hakkinda müellif, (ictihad bahsinin dokuzuncu meselesinde) ibn abdilber tarafindan makbul bulunmayan bir senedle rivayet edildigini söylemistir.

[168] Ahmed ziyâuddîn, râmûzul-ehadîs'de su lafizlarla zikretmistin "her seyin bir ikbâl ve gerileme dönemi vardir. Bu dînin de ikbâl ve gerileme dönemi bulunmaktadir. Bu dînin ikbâlini gösteren hususlardan birisi de, kabilenin bastan sona hepsinin dinde anlayis sahibi (fakih) olmalaridir; içlerinde bir yada iki bilgisiz bos adamya çikar ya çikmaz. Bu dinin gerilemesini gösteren hususlardan birisi de, kabilenin tümü ile bilgisiz bos kimselerden olusur hale gelmesidir. Içlerinden sadece bir ya da iki dinde anlayis (fikih) sahibi çtkjir, ya da çikmaz; onlar da horlanirlar, zillete duçar birakilirlar; kendilerine asla yardimci olan ve destek veren kimseler bulamazlar." (hadisi ibnu's-sünnî ve ebû nuaym, ebû ümâme'den rivayet etmislerdir.)

[169] Taberânî (el-evsatta) ve hâkim, ebû hüreyre'den rivayet etmislerdir.

[170] En'âm,6/91.

[171] Tirmizî, îlim 5; dârimî, mukaddime 57; ahmed, 6/27.

[172] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/59-67

[173] Hicr,15/9.

[174] Henüz agacinda iken hurmanin satimi mânâsina olan 'müzâbene' akdinin yasaklanmasi üzerine "arâyâ" akdine ruhsat verilmistir. Arâyâ, ihtiyâca binâen bir ya da iki hurma agacinin üzerindeki yas meyvelerinin kuru. Hurma karsiliginda tahminî olarak degistirilmesidir, (bkz. Nihâye, 3/224). (ç)

[175] ‘Akile’ kisinin dayanisma içerisinde bulundugu asabesi divan mesleki kuruluslar vb. Bir müessesedir.hata yolu ile öldürmelerde diyeti öder.

[176] Emek-sermâye ortakligi. (ç)

[177] Agaç-emek ortakligi. (ç)

[178] Heykel vb. Ediniminden yasaklayan nehiy gibi. Bazilari bu yasagin

[179] Ebû Dâvûd, Edeb 58; Tirmizî, Birr 16 .

[180] Tekâsür, 102/1

[181] Türkçede'ki kuscagiz, kitapçik misallerindeki gibi sefkat ya da küçüklük vb. Bildiren bir kip. (ç)

[182] Tâhâ, 20/63. Âyetin anlami: (mûsâ ve harun'u göstererek): "bu ikisi sihirbazdirlar..." âsim kiraatinde seklinde sükûnludur.

[183] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/67-78

[184] Her ikisinin de tasarruf olmasi açisindan aralarinda bir fark yoktur. Noksan-lastirma yetkisi olanin ziyâde etme yetkisi de olmalidir. Müellifin istidlal sekli bu açidan olmaktadir.

[185] Bkz. Buhârî, ahkâm 13; müslim, akdiye 16; ebû dâvûd, akdiye 9; tirmizî, ahkâm 7; neseî, kudât 32; ibn mâce, ahkâm 4; ahmed, 5/36-38

[186] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/78-81

[187] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/81

[188] Ilmin gerçek ehlinin vasiflan birazdan açiklanacaktir.

[189] Buhârî, ilim 34; müslim, ilim 13; tirmizî, ilim 5; ibn mâce, mukaddime 8; dârimî, mukaddime 26; ahmed, 2/162,190.

[190] Müellif burada üç hata sebebi zikretmistir: a) bir esasa bagli fer'iden, baska bir fer'i dogmus olabilir. Bu her iki ferin de kendilerine has ayri ayri esaslari oldugu samlabilir ve bu problem dogurur; bu durumda istinbâta gitmez ve bekler, b) bazan birtakim fer'î meseleleri irca edecek bir esas bulamaz ve bekler, c) bazan fer'î meselenin iki esastan hangisine bagli oldugu karisir. Bu durumda âlim tercih yollarindan birisini kullanarak kendisince agir basani tercihe gider; fakat vâki mercâh olani alir, veyahut da tercihe gitmeden bekler. Bu ve benzeri hatalarin ya da bir görüs beyanindan çekinerek beklemenin âlimin ilmine, onun imamligina bir zarar vermeyecegi açiktir. Nitekim imam mâlik

bu geçen sebeplerden dolayi pek çok defa tevakkuf etmis, daha önceki görüslerinden rücûda bulunmustur. Bu onun imamligina nakîsa degildir.

[191] Bkz. Buhârî, cizye 18; cihâd 22; itisâm 7; müslim, cihâd 94-96; ahmed, 3/485-486. Hadisin sonrasi ile pek baglantisi kurulamamisti

[192] Bir önceki notta geçen ayni kaynaklara bkz

[193] Bkz. Tirmizî, sifatu'l-kiyâme 20; ahmed, 4/346

[194] Bizzat muvatta'i tedyin etmii} birisi olarak imam mâlik'in kasdettigi, verdigi fetvalarla ilgili olmalidir. Zira belki daha sonra görüsü degisecektir, fakat yazilan fetvalari çesitli yerlere gidecek ve oralarda yerlesecek ve böylece bu-nun zarari olacaktir.

[195] Buhârî, sehâdet 9; fedâil 1; müslim, pedâil 210-214; ebû dâvûd, sünne 9; tirmizî, fiten 45; ibn mâce, ahkâm 27; Ahmed, 1/378...

[196] Yaklasik rivayetler için bkz. Tirmizî, fiten 48; dârimî, esribe 8; ahmed, 5/221-222.

[197] Buhârî, ilim 34; müslim, ilim 13; tirmizî, ilim 5; ibn mâce, mukaddime 8; dârimî, mukaddime 26; ahmed, 2/162,190

[198] Müslim, imân 232; tirmizî, imân 13; ibn mâce, fiten 15;ahmed, 17398; 4/83

[199] Nasr, 110/ 1-3

[200] Mâide, 5/3.

[201] Ibn ebî seybe antere'den tahrîc etmistir, bkz. Âlûsî, 2/248.

[202] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/81-89

[203] Nisa, 4/141

[204] Ulemâdan birisi bu konu üzerine düstügü bir notta âyetin haber mânâsinda anlasilmasinin da caiz oldugunu belirtmis ve o takdirde âyetteki "mü'minler" den muradin köklü îmân geregi dogrultusunda hareket edip, tam hazirliklarini yapan, birlik ve beraberlik halinde bulunan, azim ve sebat sahibi olan müslüman cemâati oldugunu belirtmis, sonra da bu vasifta bulunan müslü-manlarin hiçbir zaman kâfirler karsisinda maglûp düsmediklerini ifâde etmistir.

Ancak bu isabetli gözükmemektedir. Hz. Peygamber (as) ve ashabina kâfirlerin pek çok iskence ettiklerini, islâmin güçlü dönemlerinde cereyan eden haçli savaslarinda kâh müslümanlarin, kâh haçlilarin galebe çaldigini biliyoruz. "Allah içinizden inanip,sâlih ameller (yararli isler) isleyenlere, onlardan öncekileri halef kildigi gibi, onlari da yeryüzüne halefkilacagina ... Dâir söz vermistir." (24/55) âyeti nisa süresindeki âyetin ihbar mânâsina hamli geregine delâlet etmez.... Va'd âyeti îmân ve sâlihamel ile kayitli iken nisa âyeti mutlak olarak zik redilmistir. Bu itibarla nisa âyetini velayet anlamina hamlederek "hiçbir kâfir müslüman üzerinde velayet hakkina sahip degildir" gibi bir mânâ vermek âyetin hem vakiaya uygunlugunu hem de mutta-ritligini temin edecektir.

[205] Bakara, 2/233.

[206] Dolayisiyla cereyan etmekte olan ve herkesçe zâten malum olan buhususun nafaka takdiri vb. Gibi konularda esas alinmasi için ser'an da benimsendiginin ifâdesi amaciyla insâ anlaminda yormak gerekecektir ki böylece âyetten beklenen yeni bir fayda elde edilmis olsun. Ancak burada verdigi bu misal yukarida bahsettigi üç seyden hiçbirisi içerisine girmemektedir. Bu itibarla müellif haberin vakiaya uygunlugu, teklîf-i mâ lâ yutâkin ve güçlügün bulunmamasi seklinde belirledigi üç hususa "ya da daha önceden bilinmeyen yeni bir faydanin ortaya konmasi* diye bir dördüncüsünü eklese de bu misâli verseydi, konu daha açik olurdu

[207] Mâide, 5/93.

[208] Çünkü bu âyetin öncesinde geçen ve içkinin haram kilindigini ifâde eden âyet içkinin haramligi konusunda 'nass'dir. Bu âyetin 'zâhir'i ise ona münâfîdir ve sözün siyakina uygun düsmemektedir. Bu itibarla içkinin, zahirin umûmu içerisine girmemesi gerekmektedir ki, içki yasagi bozulmus olmasin, yasakla izinin ayni anda toplanmasi gibi teklîf-i mâ lâ yutak kabilinden bir netice ortaya çikmasin. Bu durumda ayrica sebeb-i nüzul de göz ardi edilmemis olacaktir. Bu âyet bilindigi üzere içki yasagi indikten sonra "ölen arkadaslarimizin durumu nasil olacak? Onlar

ölmeden önce içki içerlerdi." demeleri üzerine inmistir. Sonra nass ile zahirin tearuzu durumunda nass takdim olunur. Bu sekildeki degerlendirmede bu husus da dikkate alinmis olacaktir.

[209] Mâide, 5/93.

[210] Bu ser'î meselelerin teker teker sayimini gerektiren bir iddiadir. Vakia bu dogrudur. Ancak bizzat müellif de "ictihâd" bahsinde on sebepten dolayi pek çok hilafin dikkate alinacak türden olmadigini belirtecektir. Kaldi ki, burada söz konusu olan vera (takva) digerlerinin kail bulunmadigi bir sart veya rükn ya da bir seyin haramligi veya vâcibligi gibi konulara riâyette bulunmakla ilgilidir. Öbür taraftan mubahla mendûb, veya sünnetle mübâh arasindaki ya da bir seyin takdim ya da tehiri ile ilgili ihtilaflara gelince, bunlar üzerine ne bir haramlik ne de bir ibâdetin butlani gibi bir netice terettüp etmemektedir. Dolayisiyla da bu tür ihtilaflar hilaftan çikmanin veradan telakki edildigi türden degildir. Durum böyle olunca, bu konuda takva (vera) müellifin dedigi gibi hakikaten en siddetli güçlüklerden (haraç) biri midir? Dogrusubuüzerinde dikkatli düsünmeye muhtaç bir husustur.

[211] Bkz. Müslim, cennet 1; ebû dâvûd, sünnet 22; tirmizî, cennet 21; neseî, îmân 3; dârimî, rikâk 117; ahmed, 2/260...

[212] Çünkü o söyledigi sâdece müctehidde geçerlidir. Mukallidde de geçerli olmasini istemek -ki asil soruyu teskil eden kisim burasidir- sikintiya (haraç) götürür.

[213] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/89-95

---

# BIRINCI KISIM
# HÜKÜMLER KITABI

## Ser'î Hükvmler

### Birinci Mesele:

Mübâh:

(tercihe birakilip) ne terki ne de islenmesi istenmeyen seydir. Mâbâhin terkinin matlûp olmamasina su hususlar delâlet etmektedir.

1. Sâri' katinda mubah, islenmesi ve terkedilmesi arasinda muhayyer kalman ve bundan dolayi da ne islenmesi ne de terki durumunda bir övgü ya da yergi bulunmayan seydir. Ser'an bunlar arasinda esitlik bulunduguna ve mükellef isleme ya da terki arasinda muhayyer kilindigina göre, onu terkeden kimsenin itâaatinden söz etmek mümkün olmayacaktir. Çünkü itaat ancak taleple birlikte düsünülebilir. Talep yoksa itaat da yoktur.

2. Mübâh, her birinin terkinin matlûp olmamasi açisindan vâcib ve mendûbla aynidir. Vâcible mendûbu terkeden kimsenin, onu terk sebebiyle ser'an itaatkâr sayilmasi mümkün degildir. Çünkü sâri' onlann terkini istememistir. Dolayisiyla ayni sekilde mübâhi terkeden kimse de ser'an itaat göstermis olmaz.

Itiraz: Vâcible mendûb mubahtan farklidirlar. Çünkü onlarin islenilmeleri matlûptur, dolayisiyla terk talebini engelleyici durum (muariz)

bulunmaktadir. Mübâh ise böyle degildir. Çünkü mubahta, onun terkini talep karsisinda bir (engel) muariz bulunmamaktadir.

Cevap: Mubahta da, onun terkini talep karsisinda engel bulunmaktadir. O da terk konusunda seçimli birakmadir. Bu itibarla, bizzat terk talebiyle o konuda seçimli kilma arasini birlestirmek (cem) mümkün degildir.

3. Mubahta, islenmekle terkin esitligi ser'an sâbittir.bu durumda eger mübâhi terkeden kimsenin itaat göstermis olmasi olsaydi, o takdirde onu isleyen kimsenin de itaat göstermis olmasi caiz olurdu. Çünkü mubaha nisbetle her ikisi de esittir. Bu netice ise ittifakla sahih degildir. Haddi-zatinda da makûl bulunmamaktadir.[1]

4. Icmâ ile sabittir ki, mubahin terkini nezreden kimseye, o mubahin terki suretiyle nezrinin geregini yerine getirmesi gerekmemektedir. Mubahin terkini nezreden ile islenmesini nezredenin durumu aynidir. Hadiste: "kim Allah'a itaat etmeyi nezretmisse, o'na itaat etsin."[2]buyrulmustur. Eger mubahin terki tâat olsaydi, o zaman nezirle yerine getirilmesi gerekirdi. Oysa ki, bu tür nezirler baglayici degildir. Bu da onun itaat olmadigini gösterir. Hadiste vârid olduguna göre bir adam ayakta durarak, gölgelenmeden oruç tutacagina dâir nezirde bulunmustu. Hz. Peygamber kendisine, oturmasini, gölgelenmesini, orucunu da tamamlamasini emretmisti.[3] imâm mâlik: "hz. Peygamber ona Allah için tâat olan seyi tamamlamasini, Allah için masiyet olan seyi de terketmesini emretti." demis[4] ve böylece mübâ-hin terkini nezretmeyi görüldügü üzere masiyet telakki etmistir.

5. Sayet mübâhi isleyen kimse, bu terki sebebiyle itaat içerisinde olacak olsaydi -ki biz sâri' katinda onu islemenin de ter-ketmenin de ayni oldugunu ortaya koymus bulunuyoruz- o takdirde âhirette mübâhi terkeden kimsenin onu isleyen kimseden daha üst derecede olmasi gerekirdi. Bu netice kesinlikle bâtildir. Çünkü ittifakla kaide olarak[5] belirlenmistir

Âhiretteki dünyadaki durum lur. Sayet bütün tantlnr ayni sekilde eyitoihiilfiidcncnltir di hep ayni olurdu. Mubahin islenmesiyle -dilmi'si huzurunda esittir. Dolayisiyla da onu yapan ya da lerk kimsenin tâatte esit olduklarini varsaydjgimi/dii ali iro derecelerin de esitolmasi gerekir. Isleyen kimsenin dogil dt terkeden kimsenin tâat içerisinde oldugunun kabûlu notiot* ainde ise, terkedenin isleyenden derece itibariyla daha üatttii olmasi lâzim gelir. Bu ise muhaldir ve seriatin getirdikleriyle ters düser. Aksi takdirde kisinin kendi nefsine mübâhi terk suretiyle zulmetmesi ve bundan da sevap almasi gibi (hiçbir kimsenin kail olma'dîgi) bir netice söz konusu olacaktir. Eger mübâhi terk suretiyle tâat içerisinde olmayacaksa, (o zaman mubahin terki matlûp olmayacaktir; netice itibariyla da ondan)

burada söz etmeye gerek kalmayacaktir.

6. Eger mubahin terki itaat olsaydi, o zaman bizzat kendi özelliklerinden dolayi mubahin ser'î hükümlerden çikarilmasi gerekirdi. Bu ise icmâ ile bâtildir. Bu konuda el-kâbî'nin[6] muhalefeti de söz konusu degildir. Çünkü o mübâhi fiilin kendi açisindan degil, sâdece dogurdugu sonuç bakimindan nefyetmistir. Bizim buradaki üzerinde durdugumuz sey ile fiilin kendisi açisindan olup, zorunlu olarak doguracagi sonuca göre degildir. Yine el-kabî, söylediklerini sâdece mubahin islenmesiyle ilgili olarak söylemistir. Çünkü mubahin islenmesi, bir haramin terkini gerektirmektedir. Terki ise böyle degildir. Zira o (terk) bir vâcib ya da mendûbun islenmesini gerektirmemektedir ki vâcib ya da mendûb olsun. Demek ki, böyle bir görüs mubahin mutlak anlamda ortadan kaldirilmasini gerektirecektir. Bu da ittifakla bâtildir.

7. Tahkîk erbabina göre 'terk' de, ihtiyarî fiillerdendir. Dolayisiyla mubahin terki, mubahin islenmesi[7] demek olmaktadir. Yine kaide olarak, hükümlerin fiil ya da terklerle iliskisi ancak -insAllah ileride de gelecegi üzere- maksatlarla[8] olmaktadir. Bu da terkin, fiil gibi ihtiyara (irâdeye) râci olmasini gerektirecektir. Eger mübâhi terkeden kimsenin, bizâtihî terkle tâat içerisinde olmasi caizse, onu isleyenin de tâat içerisinde olmasi caiz olacaktir. Bu ise bir tenakuzdur[9] ve muhaldir.

Itiraz: Bütün bunlara çesitli açilardan itiraz mümkündür.

Mubahin islenmesi birçok zararlara sebeptir. Bunlari söyle siralayabiliriz:

A) Mubahla ugrasildigi zaman dünyada hayirli ameller islemek gibi daha önemli seylerden geri kalinir ve bu durum pek çok tâatten alikor.

B) Mubahin islenmesi insani vâciblerle ugrasmaktan alikoymaya ve yasak olan seylere götürmeye sebeptir. Çünkü dünyâ nimetlerinden istifâdenin sarabin verdigi sarhosluk gibi bir büyüsü vardir. Bu nimetlerden bir kismi, digerini çeker; neticede de sahibini helake atar. Allah korusun!

C) Seriat dünyayi ve onun lezzetlerine dalmayi zemmetmistir. Mesela âyetlerde söyle buyrulmustur: "dünyadaki hayatinizda sizin için güzel olan her seyi harcadiniz, onlarin zevkini sürdünüz; ama bugün, yeryüzünde haksiz yere büyüklük taslamanizin ve yoldan çikmanizin karsiliginda alçaltici bir azâb göreceksiniz.[10]"dünya hayatini ve güzelliklerini isteyenlere, orada islediklerinin karsiligini tastamam veririz; onlar orada bir eksiklige de ugratilmazlar. Iste âhirette onlara atesten baska bir sey yoktur. Isledikleri seyler orada bosa gitmistir. Zâten yapmakta olduklari da bâtildir.[11] bir hadisinde de hz. Peygamber söyle buyurur: "sizin hakkinizda en çok korktugum sey, dünyanin sizden öncekilere kapilarini açtigi gibi,

size de açmasidir.[12] bu hadiste "süphesiz baharin bitirdigi her nebat siskinlikten ya öldürür ya da ölüme yaklastirir..." ifâdesi de bulunmaktadir. Bu husus kitâb ve sünnette meshurdur ve konuyla ilgili pek çok delil vardir. Bu da mubahin terkini istemeye yeterlidir. Çünkü bu dünyevî bir husustur ve" mübâh olmasi açisindan âhiretle ilgisi yoktur.

D) Mubahin islunmori durumunda âhirette uzun birheiaba mâruz kalma söz konusudur. Haberde "onun (malin) helâli hitap; harami ise azâbtir."[13] denilmistir. Seleften bazilari da kendilerine almalari için bir sey getirildiginde: "onun hesabini benden uzaklastiriniz." derlermis. Akilli olan kimse, uzun süre hesap vermenin bir nevi azab oldugunu, mahserden bir an evvel cennete ulasmanin en büyük amaçlardan biri oldugunu bilir. Mübâh isejju amacin önüne geçmektedir. Su halde onun terki ser'an daha üstündür. Ser'an terki daha üstün olan seyin terki de tâattir; öyleyse mubahin terki de tâattir.

Cevap: Mübâhi islemenin zararlara vesile oldugu iddiasinin çesitli açilardan bir dayanagi yoktur:

1. Asil mevzumuz, fiilin iki tarafi da (yani yapilmasi ya da terke-dilmesi) esit olmasi anlaminda olan mubah hakkinda olup, baska bir duruma vesile (zerîa) olmasiyla ilgili degildir. Zira mübâh yasak olan bir seye götürüyorsa, o zaman mübâh oldugu için degil de "sedd-i zerîa" kabilinden olmak üzere yasaklanir. "biz hakkinda bir sakinca olmayan seyleri, sakinca bulunan seyler sebebiyle terkederdik."[14] seklindeki merfû olarak da zikredilen sözü iste bu mânâya yormak gerekir. Bu konuda vârid olan diger deliller de ayni sekilde degerlendirilir dünyanin zemmedilmesi sâdece yükümlülükleri ihmâl ve terke vesile (zerîa) olur endisesiyledir.

Keza mübâhm öncesinde, sonrasinda ya da bitisiginde, o seyi mübâhliktan çikaran durumlar olabilir. Mesela zekâti verilmeyen mal, ihtiyaci karsilamak için tutulmakla birlikte, üzerine taalluk eden Allah hakki unutulan at vb.... Gibi.

2. Biz mubahin islenilmesinin bir vesile oldugu nokta-i nazarindan konuya yaklastigimizda da, onun terkinin mutlak anlamda daha üstün olmadigini, aksine bu açidan da mubahin üç kisma ayrildigini görürüz:

A) Islenmesiyasakolanbirseyevesile(zerîa)olankisim.buaçi-dan mübâhm da terki istenir.

B) Emredilen bir seye vesile olan kisim: âhiretle ilgili konularda kendisinden yararlanilan hususlar gibi. Muselâ hadiste:"salih insan için hayirli mal ne güzeldir...'[15]buyrulmustur. Yine hadiste, sahabenin: "yâ rasûlallah! Varlik sahipleri sevaplari, yüce makamlari ve cennet nimetlerini alip götürdüler. .." seklindeki serzenislerine hz. Peygamber "varlikAllah'in

bir lutfudur;diledigine verir..." [16]buyurmasi bu kisma örnek teskil eder. Dahasi kisinin ailesiyle olan cinsî münâsebetinde -sehvetini gideriyor da olsa- sevap bulundugunu, çünkü onu haramdan alikoyacagini belirten hadisler vardir. Daha baska benzeri haberler çoktur. Çünkü madem ki, bunlar emrolunan konular için birer vesiledirler, elbette ki onlarin hükümlerini alacaklardir.

C) Hem yasaklanan hem de emrolunan hususlara vesile teskil etmeyen kisim. Mutlak mübâh iste bu kisimdir.

Kisaca mubahin bir baska seye vesile olmasi takdirinde hükmü, vesîle oldugu seyin hükmü olmaktadir. Bizim konumuz ise o degildir.

3. Sayet "mubahin terki mutlak surette itaattir; çünkü o(nun is-lenilmesi) yasaklanilan seye vesîle olmaktadi?." denilirse, tam bunu tersine çevirerek "hayir, mubahin islenmesi mutlak surette itaattir; t u61 çünkü her mübâh bir haramin terki demektir.[17]görülmez mi ki, kisi mübâhi isleme sirasinda bütün haramlari terketmis ve nefsini onunla mesgul etmistir." demek de mümkün olacaktir ve bu ikincisi daha da isabetlidir; çünkü buradaki genelleme sahihtir; aksine "her mübâh mutlak surette bir haram ya da yasak olan seye vesiledir." demek yanlis olur. Bunun neticesinde de, ileri sürülen itirazin, mubahin terkinin tâat olduguna dâir delil olamayacagi ortaya çikar.

Mubahin islenmesinin uzun süre hesaba çekilmeye maruz birakacagini ileri sürerek yöneltilen itiraza bir kaç açidan cevabimiz olacaktir:

A) Eger mübâhi isleyen kimse bu yüzden hesaba çekilecekse, onu terkedenin de terkinden dolayi hesaba çekilmesi gerekir; çünkü ser'an her ikisinin de mübâha olan nisbetleri aynidir. Neticede tenakuz söz konusu olmaktadir.[18] bu ise muhaldir. Bu neticeye götüren de ayni sekilde muhaldir.

B) Keza, helâlin hesap oldugu kabul edilir, sonra da mübflhi terkeden kimsenin -ki o da terkten ibaret olan bir helâli iglo mis olmaktadir- hesaba çekilmeyecegine hükmedilirse, o takdirde helâl uzun hesaba çekilme için hem sebep olacak hem de olmayacaktir. Çünkü uzun süre hesaba çekilme, sadece bilfarz o seyin helâl olusuna baglanmistir. Böyle bir netice ise tenakuzdur.

4. Eger hesaba çekilme terkin talebi için bir sebep olabilecekse, o takdirde bütün tâatleria terki de istenilir. Çünkü bütün bunlardan hesap sorulacaktir. Nitekim yüce Allah: "andolsun ki, kendilerine peygamber gönderilenlere soracagiz, peygamberlere de soracagiz."[19] buyurmaktadir. Bu âyette görüldügü üzere peygamberlerin risâlet-ten ve seriatin tebliginden mesul olduklari kesin olarak belirlenmistir. Bununla birlikte, bu durum peygamber

göndermeye ve onlarin risâletini teblige mâni olmamistir. Diger mükellefler için de durum aynidir.

Burada "tâatlerin terkini istemeyi engelleyici bir unsur olarak onlarin yapilmasini isteyen talep bulunmaktadir." seklinde bir itiraz serdedilemez. Çünkü, biz "mübâhda da durum aynidir; onda da terk talebinde bulunmayi engelleyecek unsur (muariz) olarak muhayyer kilma durumu bulunmaktadir. Mubahin islenmesiyle terki sâri'ce ayni mesabededir." diyoruz.

5. Helallerin islenmesi üzerine terettüp eden hesap, muhtemelen o mubahin kendisi disinda baska bir sebeble ilgili olabilir. Çünkü mübâh meselâ falan seyin yenilmesi demektir. Bunun mutlaka uyulmasi gereken mukaddimeleri, sartlan ve neticeleri vardir. Eger bunlara riâyet edilirse, o seyi yemek mübâh olur; riâyet edilmezse, o takdirde ona sebebiyet vermek ve onu yemek mübâh olmaz.

Kisaca mubahin da diger fiiller gibi uyulmasi gereken rükünleri, sartlari, mâni ve neticeleri vardir. Bütün bu konularda 'terk' aynen 'fiil' gibidir. Nasil ki, fiile sebep oldugunda ondan mesul olunmaktadir; ayni sekilde terke sebep oldugunda da ondan mesul olunur.

Burada "fiilin pek çok sartlan ve mânileri vardir; rükünlere ihtiyaç gösterir. Terk ise böyle degildir; onun varligi için sadece kasit yeterli olabilir." seklinde bir mütâlâa ileri sürülemez.

Çünkü mubahin hakikati ister fiil olsun ister terk, mukaddime-leriyle olusur. Isterse bu sadece kasittan ibaret olsun. Ayni sekilde haklar, fiile taalluk ettigi gibi terke de taalluk etmektedir. Ister buhaklar hahakki olgun, ister kul hakki, isterse karma nitelikli bu-iuiihiih farketmemektedir. Bu hususa hz. Peygamber'in nefsimin de üzerinde hakki vardir; ehlinin de üzerinde hakki vurdir. Bu itibarla her hak sahibine hakkini ver."[20] hadisleri de delalel etmektedir. Selmân ve ebû'd-derdâ hadisi[21] üzerinde düsünüldügü nde, o ve onun mânâsinda olan hadisler, mübâh konusunda fiil ve uirkin, özellikle bu açidan aralarinda bir fark bulunmadigini ortaya koymaktadir. Hesaba çekilme, mubahin islenmesi suretiyle oldugu gibi, terki durumunda da söz konusudur. Durum böyle olunca, eger hohûba çekilme mubahin vesilesinden dolayi ise (ona râci ise); onun is-ummesiyle terki esittir; yok bizatihi mubaha veya her ikisine birden rnei ise; fiil ve terk yine birbirine esit olmaktadir.

Keza, eger mubahta onun terkini gerektiren bir husus varsa, ter-ked i i memesini gerektiren husus da bulunmaktadir. Çünkü mübâh Allah teâlâ'nin kullarina bir nimet olarak lütfettigini belirledigi hususlardandir. Meselâ su âyetlere bu açidan bakilabilir: "Allah yeri canli varliklar için meydana getirmistir.... Bu iki denizden de inci ve mercan çikar. Öyleyken rabbinizin

nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?" [22] "taze et yemeniz, takindiginiz süsleri edinmeniz ve Allah'in bol nimetlerinden faydalanmaniz için denize... Boyun egdi-[117] rendeo'dur.[23] "göklerde olanlari, yerde olanlari, hepsini sizin buyrugunuz altina vermistir.[24]verilen nimetlerden dolayi in'âmda bulunuldugu belirtilen bu mânâda daha pek çok âyet bulunmaktadir. Bunlar, zikredilen nimetlerin edinilmesini, onlardan yararlanilmasini ve netice itibariyla da bunlar için sükürde bulunulmasini bildirmektedir. Durum böyle olunca, bu nimetleri kasitli olarak terkeden kimseye de sorulacaktir: onu niçin terkettin? Hangi amaçla ondan yüz çevirdin? Senin için helâl kilinan bir seyden seni alikoyan sey neydi? ... Bu itibarla suâl mubahin her iki tarafi için de söz konusudur. Bu konunun izahi insAllah ileride, "baskasina hadim (yardimci) olan mübâh" bahsinde gelecektir.

Bu cevaplarin çogu cedelle ilgilidir. Asil verilecek dogru cevâp sudur: mübâhi isleyen kimsenin mutlak surette hesaba çekilmesi dogru degildir. Kisi ancak mübâha karsi yerine getirilmesi gereken sükürde kusur gösterdiginden dolayi hesaba çekilir; onu elde etmek ve kullanmak açisindan ya da yükümlülüklerin ifâsinda yeterli bir sekilde onunla yararlanamamasindan dolayi sorumlu olur. Kendisini bu gibihususlarda muhasebeye çeken ve emrolundugu sekilde onlun isleyen kimse, Allah'in nimetlerine sükretmis olur. Iste bu anlamda olmak üzere yüce Allah: "ey muhammedi de ki: 'Allah 'm kullari için zîntt vt temiz nziklari haram kilan kimdir? Bunlar, dünya hayatinda inananlarindir, kiyamet gününde de yalniz onlar içindir.'[25]yani bunlardan dolayi bir sikintiya maruz kalmayacaklardir. Baska bir âyette de: "amel defterleri kendisine sagindan* verilen kimse, kolay verecegi bir hesaba çekilir..."[26] buyurmustur. Ayetteki liesâb' hz. Peygamber tarafindan 'arz' olarak tefsir edilmis[27] münâkasa ve azâb içerenhesâpolmadigibelirtilmistir. Aksi takdirde, mübâh olan nimetlerin kiyamet gününde sa'dece mü'minlere has olmasinin mânâsi kalmazdi. "andolsun ki, kendilerine peygamber gönderilenlere soracagiz, peygamberlere de soracagiz.[28] âyetinde söz konusu edilen peygamberlerin suâllerini de ayni mânâya yormak gerekir. Mübâhlann islenmesi konusundaki selefin yaklasimi da bu mânâ*nin dogrulugunu ortaya koymaktadir. Nitekim birazdan bahsedilecektir.

Itirazlarin ikincisi: ortaya konulan sey selef-i sâlihten sahabe, tabiîn ve takva sahibi imamlarin gidisatlarina aykiridir. Çünkü onlar, mubahlardan sikinti duymuslar ve onlardan çogu kez kaçinmislardir. Bu durum, onlardan tevatür seklinde nakledilmistir. Meselâ onlar yiyecek, içecek, binecek ve mesken gibi konularda bolluk ve rahat içerisinde olmaktan kaçinmislardir. Bunlar içerisinde de en önde gelenleri hz. Ömer, ebû zer, selmân, ebûubeyde b. El-cerrâh, hz. Ali, ammâr vb. Gibi sahâbîlerdir. Bu konuda

ibn habîb'in kitâbu'l-cihâd'ina, keza dâvûdî'nin kitâbu'l-emvâfine bakilabilir. Buralarda yeterli bilgi vardir. Kisaca bunlarin özeti sudur: bunlar mübâhi, sirf mübâh olmasi açisindan terketmislerdir. Eger mubahin terki tâ at olmasaydi, bu sahâbîler onu terketmezlerdi.

Cevap: bu itiraza cevabimiz bir kaç açidan olacaktir:

1. Bunlar içinde bulunulan hallerin nakli kabilindendir. Arastirilip incelenmeksizin sadece bunlarla ihticâcta bulunmak kifayet etmez.Zira onlarin bu terkleri, terkettikleri seylerin mücerred mübâh olmalari yüzünden oldugu kesin degildir, baska amaçlarla terketmis olmalari da mümkündür. InsaAllah ileride içinde bulunulan hallerin mücerred naklsdilmeiiyle ihticâcta bulunmanin bir fayda baglamayacagi konusu gelecektir.

2. Bu tezin aksi de söz konusudur. Söyle ki: hz. Peygamber

Helva ve bali sever, et yerdi ve etin de budunu seçerdi; bu o-nun hosuna giderdi; kendisine tatli su arardi; kuru üzüm ve hurmayi ayiklardi; miskle kokulanirdi; kadinlari severdi. Keza pek çok sahâbî, tflbiîn ve takva sahibi ulemâdan mubahin terkinin kendilerince matlûp olmadigi, eger ser'an terki matlûp olsaydi mutlaka ona kosacaklari neticesinde toplanan pek çok haber vârid olmustur. Vakia eger onlarca mubahin terki matlûp olsaydi, diger nafilelere ve iyiliklere; mertebe ve derecelere kosustuklari gibi, onun terkine de kosusurlardi. Zira ümmetten hiçbir kimse hayirli amellere onlarin kosustuklari gibi kosmamistir; hiçbir kimse yakin ya da uzak mü'min kardesini (onlar gibi) kendi malina ve mülküne ortak etmemistir. Onlarin hayat tarzlarina vâkif olanlar bunu çok iyi bilirler. Bütün bunlara ragmen onlar asla mubahlari terketmis degillerdi. Eger mubahin terki matlûp ol-saydi, kesin olarak bunu ögrenirlerdi ve mutlaka istisnasiz geregiyle amel ederlerdi. Fakat onlar böyle bir sey yapmamislardir. Bu da gösteriyor ki, onlara göre mubahin terki matlûp degildir. Dahasi, içlerinden bazilari bir kisim mubahlari terketmeye niyet etmislerdi de, onlarin bu tutumlari tepki ile karsilanmis ve yasaklanmislardi. Bu konuda pek çok delil bulunmaktadir. Bu konuda ibn rüsd'ün mukaddi-mât'inin "fakîr ile zenginin birbirine olan üstünlükleri"[29]babina bakiniz.

3. Eger onlarin mubahin terkinden dolayi sevap elde etmek amaciyla birsey terkettikleri sabit ise, geçen delillerden de anlasilacagi üzere, bu onun sadece mübâh olusundan degil, haricî unsurlardan dolayidir. Bu da mubahin terkinin matlûp oldugunu gerektirmez. Onlar mubahlari çesitli sebeplerden dolayi terketmislerdir. Bunlari söylece siralamak mümkündür:

A) Mübâh, ibâdetler için bir mâni, hayirli isler önünde bir engel görülebilir; dolayisiyla sevaba ulasabilecegi seyi yapmaya imkan bulabilmek için onu terkedebilir. Bu matlûp olan seye ulasmak için gösterilen çabalardan sayilir.

Meselâ hz. Âise'-ye büyük miktarda mal gelirdi. Bu sayede mübâh olarak bolluk içerisinde yasamasi mümkündü. Ancak o gelen mallan tasadduk eder, geçimi için asgarî olan bir miktarla yetinirdi. Onun bolluk içerisinde yasamayi terki onun matlûp olduguna kail oldugundan degildi. Bizim buradaki konumuz ise bu ikinci sekilde olan terktir.

B) Bazi mubahlar islenildigi takdirde, kisinin sahip oldugu övgüye deger vasiflara nisbetle kendi nefjsi için istemeyecegi bir neticeyi baskalarinda uyandirabilecegi düsüncesiyle terkedilmis olabilir. Dolayisiyla bu durumdamübâh neden olacagi sey sebebiyle terkedilmistir. Örnek: hz. Ömer'in sam'a gidisinde esege binmis olmasini iyi görmemisler ve kendisine bir at getirmislerdi. Binip de at altinda rahvana kalkinca, kendi-sinin bir seyler hissettigini bildirerek ondan asagi inmis ve yine esegine dönntüstür. Yine hadiste vârid oldugu üzere hz. Peygamber tiamîsa' adi verilen alemli (nakisli) bir elbise giymisti. Sonra hz. Peygamber namazda o-nun alemine baktigini ve nerdeyse kendisini mesgul ettigini belirtmis (ve onu çikararak ebû cehm'e göndermisti)[30] halbuki kendisi masumdu. Ancak bununla o, ümmetine, mübâh bir seyin hoslanilmadik bir neticeye sebep olmasi durumunda ne yapmalari gerektigini ögretmis oluyordu.

Ayni sekilde mübâh bazan yasak olan bir seye vesîle olabilir ve o yasaga vesîle olmasi açisindan birakilmis olur. Nitekim bu mânâda bazilari "ben haramla benim aramda helâlden bir sütre birakirim ve onu haram kilmam." demislerdir. Hadiste de: "insan, sakincali seylerden kaçinmak için, sakincasi olmayan bazi seyleri terketmedikçe müttakîler derecesine ulasamaz."[31] buyrulmustur. Bu, falan yoldan geçtiginde harama bakacagini, ya da giybet gibi kendisine zarari dokunacak bir söz edecegini vb. Bilen bir insanin durumuna benzemektedir.

C) Bazi insanlar baskalarinca mübâh görülen bir seyi kendilerine helalligi netlesmedigi ve süphe bulundugu için terkeder-ler. Bu gibi durumlarda terke gitmek ihtilafsiz iyi bir seydir. Meselâ "biz islenmesi sakincali olan seylerden sakinmak için, bir sakinca bulunmayan seyleri terkederdik." sözünü buna yormak gerekir. Onlar hakkinda bir sakinca olmayan her seyi terketmemisler, sadece kendilerini mekruh ya da yasak olan seye götüreceginden korktuklari seyleri terketmislerdir.

D) Mübâh, islenmesi sirasinda onu tâate dönüstürecek niyet hazir bulunmadigi için terkedilmis olabilir. Söyle ki: bazi insanlar mubahin tâate bir yardimci olmasini, ya da yaptigi isin katkim/. Allitli için olup, nefgine ait bir pay bulunmamasini is-torlor. Allah'in öylo han kullari vardir ki, mübâhi mübâh oldugu için islemeyi sevmezler. Aksine onu islemeyi ibâdet kas-di bulununcaya ya da mübâh ibâdete yardimci olma vasfi ka-zanincaya, yahut da onu islemesi nefsin bir hazzi için degil de izin açisindan oluncaya kadar

terkederler. Çünkü nefsin haz duyacagi mübâh sükürden sayilmazken; tâat kasdi ile islenen mübâh bir nevi sükür olacaktir. Iste bu noktadan hareketledir ki, bazilari yemek, içmek vb. Gibi mubahlari matlûp hâl alincaya kadar terketmislerdir. Çünkü bunlar ihtiyaç duyulmadan alindigi zaman mubahtir. Mesela meyve yemek gibi. Ancak yeme ve içmeyi gidaya ihtiyaç duyulacak zamana kadar terkeder, sonra bünyenin güç kazanmasi ve tâate yardimci olmasi amaciyla yer içerse, o takdirde mubahin vasfi degisir. Bütün bunlar yerinde amaçlardir ve bu tür davranislar seleften nakledilmistir. Bu durum meselemize bir halel getirmez.

E) Mübâhi terkeden kimse bazan kendisini tamamen tefekkür, amel gibi âhiretle ilgili bir tâate vermis olabilir. Öyle ki, mubahtan bir haz duymaz, kalbi ona meyletmez, dikkatini dahi çekmez. Ne kadar az da olsa, bu sekilde meydana gelen terk, terkedilen seyden gaflet seklinde düsünülür. Mubahin farkinda olunmadigi için onun alinmamasi ise tâat degildir. O kimsenin gaflete sebep olan seyle mesguliyeti tâat olmaktadir. Buna benzer bir olay hz. Aise hakkinda nakledilmistir. Söyle ki: hz. Âise'ye bir keresinde çok miktarda mal (para) getirilmisti. O onlarin hepsini taksim etmis ve kendisi için hiçbir sey birakmamisti. Nefsini ihmal ettigi için de (cariyesi tarafindan) elestirilmisti. Bunun üzerine hz. Aise: "beni elestirme! Eger banahatirlatsaydin, yapardim." demistir. Bu kabilden davranislara sûfiyyede de rastlanir. Bazi mubahlarin nefsin haz alamamasi neticesinde terkedilmesi de ayni sekilde, onlardan gaflet hükmündedir.

F) Bazilari bir kisim mübâhi israf kapsaminda görür. Isrâfsa verilmistir. Israfin belirli bir siniri yoktur. Nitekim israfin ziddi olan "iktâr" in yani pintiligin de degismez bir haddi bulunmamaktadir. Bu durumda iktisatli olmak, iki kötü uç arasinda dengeyi yakalamak kisinin içtihadina, kendi görüsüne birakilmistir. Insan bir kisim mübâh seyleri kendisine nisbetle israf kapsami içerisinde görebilir ve neticede bu yüzden onu terkeder. Onun israf olmadigi kanâatinde olanlar onu gördüklerinde onun mübâhi terkettigini zannederler. Halbuki, durum onlarin zannettikleri gibi degildir. Bu gibi konularda, herkes kendi içtihadiyla hareket eder.

Fikihlar! Hükümler

Kisaca mubahin israf kupsamina girip girmome konusunda bir anlayisa (fikih) sahip olmak ve ona göre de amel etmuk ihtanilmekte-dir. Bu mübâh olmanin sartlarindan birisidir. Bununla mübah, ne terki ne de islenmesi istenen bir vaziyet almaz. Meselâ mübâh bir ytiy don dolayi mescide girmek mubahtir. Bunun sartlarindan biri de tfiron kimsenin cünüp olmamasidir. Nafilelerin sartlarindan biri de tali a-rettir ve bu vaciptir. Simdi ne mescide girmek ne de nafile namaz kil mak, bu sartlardan dolayi vacip olnîazlar. Burada da durum aynidir. Mubahin alinmasinda israfin terki

sarti vardir. Mubahlar alinirkon israfin kötülenmesi, ayni zamanda mubahin da mutlak anlamda kötülenmesi demek degildir.

Seleften nakledilen mubahlarin terkiyle ilgili menkibeleri tetkîk ettigimizde onlarin mutlaka bu arzettigimiz izahlardan biri altina girdigini görürüz. Böylece onlarla ilgili bu tür menkibelerin, konulan meseleyle tearuz teskil etmeyecegi anlasilmis olmaktadir. Allahu a'lem!

Itiraz vaki olan konulardan üçüncüsü de zühdün tesvik görmesi hususudur: dünyadan el-etek çeken, onun lezzet ve sehvetlerini terkeden kimsenin ser'an övgüye mazhar oldugunda, genel anlamda zühdü terkeden kimsenin de yerildiginde ittifak bulunmaktadir. Hatta, fudayl b. Iyâz bu konuda: "her türlü ser bir eve konulmus, anahtari da dünya sevgisi kilinmistir; her türlü hayir da bir eve konulmus ve anahtari da zühd kilinmistir." demistir. Sûfî el-kettânî ise söyle der: "kûfeli, medineli, irakli, samli hiçbir islâm âlimi dünyada zâhidâne bir hayat yasamak, cömert olmak ve herkese nasihatte bulunmak konusunda farkli düsünmemistir." kuseyrî bu sözü: "yani hiçbir kimse bu vasiflarin övgüye deger olmadigini söylememistir." seklinde açiklar. Bu hususla ilgili kitâb ve sünnette mevcut deliller sayilamayacak kadar çoktur. Gerçek anlamda zühd helâl konusundadir. Haramdan el-etek çekme (zühd) ise zâten lâzimdir, islâmin bir emridir ve bütün îmân sahiplerini kapsar; sadece seçkin mü'minlerin yapacagi bir sey degildir. Seçkinler kendilerinin temayüz etmelerini temin eden hususlar üzerinden yürümüslerdir ki, bu da mubahtan el-etek çekme (zühd) olmaktadir. Mekruh ise iki taraflidir. Bu sabit olduguna göre, onlarin böyle faydasiz bir davranisa girmeleri âdeten muhaldir ve yine terkiyle islenmesinin esit olmasi sebebiyle ser'an övgüye lâyik bulunmalari keza muhaldir.

Cevap: buna verilecek cevap çesitli açilardan olacaktir:

1. Serîatte zahir oldugu üzere zühd, terki istenen seylere mahsûstur. Mübâh ise, geçen delillerden dolayi bunlarin hâricindedir. Bazilarinin 'zühd' lafzini helâlin terki anlaminda kullanmalari, kaçirdigi hayirlar gözönünde bulunduruldugunda veya baska bir sebeple mecazî anlamda olmaktadir.

2. Enzâhidinsanolanhz. Peygamber buldugu takdirde güzel seyleri terk etmemistir. Ondan sonra gelen sahabe ve tabiîn de zühd makaminda bulunmalarina ragmen ayni sekilde davranmislardir.

3. Mubahlarin terki ya kasitli olur ya da kasitsiz. Eger kasitsiz olarak terkedilmis se dikkate alinmaz; aksine bu bir gaflettir, ona degil zühd mübâh dahi denilmez. Eger terki kasitli yapilmissa bakilir: o sadece ya mübâh oldugu için terkedilmistir -üzerinde tartistigimiz nokta da burasidir- ya da haricî bir unsurdan dolayi terkedilmistir. Eger o haricî unsur, terkedilen mübâh gibi dünyevî bir seyse, o takdirde yapilan zühd

degil, bir mubahtan digerine intikal olur. Eger o uhrevî bir seyse, o takdirde terk, matlûp olan o seye bir vesîle olur ve dolayisiyla matlûp olan o seye nisbetle bir fazilet olur, yoksa mücerred terkten dolayi bir fazilet olmaz. Bu konuda da anlasmazlik bulunmamaktadir.

Gazzâlî de bu mânâda tefsirde bulunarak: "zühd, arzu ve ragbetin bir seyden daha hayirlisina çevrilmesidir." demis ve bir seyden mücerred vazgeçmeyi zühd saymamis, aksine onu bir seyden daha hayirlisina intikal ile kayitlamistir. Gazzâlî bu tarifinin açiklanmasi sadedinde de "zühd, genelde sevilen bir seyden yüzçevirme olunca, onun tasavvuru için mutlaka ondan daha üstün bir seye yönelme sarti vardir. Aksi takdirde sevimli bir seyin daha sevimli olmayan baska bir seyden dolayi terkedilmesi muhaldir." demis ve sonra zühdün kisimlarim zikretmistir. Bu da açikça göstermektedir ki, zühd hiçbir zaman mübâha, mübâh oldugu için taalluk etmez. Ehl-i ibretin sözleri üzerinde düsünenler, onlarin bu mihver etrafinda döndügünü görecektir.

Fasil:

Mubahin islenmesi matlûp mudur?

Mubahin islenmesinin matlûp olmadigi konusuna gelince, (bölümün basinda) geçen delillerin çogu[32] bu hususa delâlet etmektedir. Çünkü mübâha nisbetle her iki taraf (yapmak-terk etmek) da ayni durumdadir.

Mubahin islenmesinin matlûp oldugu görüsünde olan (el-ka'bî), usûle ülerin ifâde ettikleri üzere, su sekilde istidlalde bulunmustur: her mübâh bir haramin terki demektir. Haramin terki vâcibtir; öyleyse her mübâh vâcibtir.

Ancak bu görüse kail olan kimse, öyle gözüküyor ki, mübâhm islenmesinden dogan sonuçtan bagimsiz olarak ele alindiginda her iki tarafinin da esit oldugunu kabul etmektedir. Bu durumda sahîh olan görüsün[33] diger ulemânin ortaya koydugu görüs oldugu ortaya çik* maktadir ve bu hususu asagidaki açilardan delillendirmek mümkündür:

1.

(el-ka'bî'nin görüsüne göre) hiçbir fiilde asla 'mübâh' vasfinin bulunmayacagi, mükelleflerden sâdir olan hiçbir fiili •'mübâh' diye niteleme imkani kalmayacagi gibi bir netice ortaya çikmaktadir. Bu ise bâtildir. Çünkü ümmet, bu görüs ortaya çikmadan önce, fiillere, diger hükümlerle hükmettikleri gibi, mübâhlikla da hükmedegelmisler; haramin terkini gerektirse bile bu tür fiillere "mübâh" tabirini kullanmislardir. Bu da mübâhm islenmesinden dogan sonuçlara itibâr edilmedigine delâlet etmektedir. Çünkü o, mubahin mâhiyeti disinda haricî bir unsur olmaktadir.

2.

Eger onun dedigi gibi olsaydi, serîatten 'mübâh' kavrami tamamen kalkmis olurdu. Bu ise hem onun hem de digerlerinin görüsüne göre bâtil olmaktadir. Söyle ki: eger mübâhlik (ibâha) varlik âlemin- l itt] de tayîn üzere olmasaydi, o takdirde seriatin onu hükümler içerisine koymasi abes olurdu. Çünkü hükmün mevzuu mükellefin fiilidir. Biz ise onun vâcib oldugunu, mübâh olmadigini varsayiyoruz. Bunun neticesinde de 'mübâh' asil olarak da, fer"î olarak da, ortadan kalkmaktadir. Zira mükellefin fiillerinden hiçbirisi üzerine tatbik olunmayan bir hükmün ortaya konulmasinda hiçbir fayda bulunmamaktadir.

Eger durum onun dedigi gibi olsaydi, onun benzeri, diger hükümlerin tamaminda da gerekli olacakti. Çünkü, (vâcib, mendûb... Gibi diger hükümler de haramin terkini intâc etmektedir. O takdirde bunlar da su ya da bu hüküm olmaktan çikacak ve hepsi vâcib olacaktir.

Eger o, nakledildigi üzere her iki cihetten (terk ve adem-i terk) bu neticeyi iltizâm etmisse bu bâtildir. Çünkü o mubahin islenmesinden dogan sonuç cihetini dikkâte almakta, bu yüzden de mubahi nefyetmektedir. O takdirde diger dört hükümde de bu sonuçlari dikkate alsin ve onlari da nefyetsin. Bu ise hem icmâa hem de aklî esaslara (makûl) ters düser. Eger haram ve mekruhta (dogan sonuçlara degil de) nehiy cihetine, mendûbda da vâcib gibi emir cihetine itibâr ettiyse, o takdirde mubahta da tahyîr (seçimli kilma, tercih hakki tanima) cihetine itibâr etmesi gerekir. Çünkü makûl esâslari açisindan aralarinda bir fark bulunmamaktadir. Eger o: "mübâh yol açtigi sonuç ya da vesîle edinildigi sey sebebiyle mübâh olmaktan çikar." derse, bu kabul edilmez. Edilse bile bu konu "vacibin vücûda gelmesi için zarurî olan seyin vâcib olup olmamasi" konusuyla ilgilidir ve bu husustaki ihtilâf malûmdur. Biz onun vâcib oldugunu kabul etmiyoruz; edilse bile, o zaman diger hükümler de ayni sekilde olacaktir. Neticede haram, mekruh, mendûb hepsi de vâcib olacaklardir; tek bir cihetten vâcib olan da iki cihetten vâcib olacaktir. Bütün bunlarin tamaminda sâri'ce muteber bir maksat asla bulunmamaktadir.

Sonuç olarak, mubahin ne sadece islenmesinde ne de sadece terkinde sâri'in bir kasdi bulunmamaktadir. Onun kasdi, mubahi mükellefin tercihine birakmaktir. Mükelleften sâdir olan sey, terk ya da islenmesi her neyse mükellefe nisbetle o, sâri'in kasdi olmaktadir. Bu durumda mükellefe nisbetle mubahin terk ya da islenmesi keffâ-retteki seçeneklere benzemektedir. Hangisini yaparsa, sâri'in maksadi o olntaktadir. Yoksa sâri'in husûsî olarak ne terkinde ne de islen-[126] mesinde bir kasdi bulunmamaktadir.

Ancak her iki taraf için de, daha önce sadece bir taraf için söz konusu edilen problemlere ek problemler bulunmaktadir: bazi mubahlar hakkinda,

sâri'in husûsî olarak onun islenmesi ya da husûsî olarak onun terkedilmesi kasdinin bulundugunu ortaya koyan nasslar vardir.

Bazi mubahlar hakkinda, onlarin özel olarak islenmesini gerektirir sekilde tezahür eden sâri'in kasdini gösteren deliller:

A) Güzel ve temiz olan seylerden faydalanilmasina dâir olan emirler: "ey insanlar! Yeryüzündeki temiz ve helâl seylerden yiyin[34] "ey insanlar! Sizi riziklandirdigimizin temizlerinden yiyin; yalniz Allah'a kulluk ediyorsaniz o'na sükredin.[35] "ey peygamberler! Temiz seylerden yiyin, yararli isleyin.[36] bu ve benzeri mubahlarin kullun ilmasi knadinin bulundugunu gösteren deliller mevcuttur. Keza mühahlarin kullarin istifâdesi için yeryüzüne yayildigi ve onlara bir in'âm oldugu belirtilen delillerden, onlardan güdülen kasdin sükretmek kaydiyla yararlanma oldugu anlasilmaktadir.

B) Yüce Allah yeryüzüne yayip, temiz kildigi nimetlerden bir seyi haram kilmayi münker.bulmus ve bunu bir nevi sapiklik saymistir: "Allah'in kullari için zînet ve temiz riziklari haram kilan kimdir? Bunlar-, dünya hayatinda inananlarindir, kiyamet gününde de yalniz onlar içindir.[37] yani nimot-ler dünya hayatinda mü'minler için yaratilmistir, kâfirler onlardan mü'minlere tâbi olarak istifâde ederler; âhiret gününde ise onlar sadece mü'minlere hastir ve orada kâfirlerin tâbilik yoluyla nimetlerden istifade imkânlari yoktur. Bu da mubahlarin kullanilmasina dâir kasdin bulundugunu açikça göstermektedir.

C) Bu nimetler yüce Allah'tan kullarina olan bir hediyedir. Acaba kulun efendisinin hediyesini kabul etmemesi uygun mudur? Bu ne âdaba, ne de seriata uygun bir davranis degildir. Hediye edenin kasdi, hediyesinin kabulüdür. Yüce Allah'in kullara olan hediyesi de, onlara in'âmda bulundugu seydir; öyleyse onu alsinlar ve sükrünü yerine getirsinler. Ibn ömer ve babasiyla ilgili, yolculuk sirasinda namazin kisaltilma-siyla ilgili hadis bu mânâda gayet açiktir. Bu hadiste hz. Pey-gamber:"bu Allah'in size tasadduk eyledigi bir sadakadir. Binâenaleyh, siz onun sadakasini kabul edin!" buyurmuslardir.[38] ibn ömer'e mevkuf olarak nisbet edilen hadiste de: "ne dersin! Sen bir tasaddukta bulunsan da, senin sadakani kabul etmeyip geri çevirseler, buna kizmaz misin?" ziyâdesi vardir. Baska bir hadiste de "yüce Allah, azimetlerin islenmesini sevdigi gibi, ruhsatlarin islenmesini de sever. " buyrulmustur ,[39] ruhsatlarin çogunlugu, ya yolculuk sirasinda oruç tutmama gibi vâcib hükmünden ya da "sizden, hür mü'minkadinlarla evlenmeye güç yetiremeyen kimse, el-lerinizdeki mü'min cariyelerinizden alsin.. [40] âyetinde ifâde edildigi gibi haramliktan vazgeçilmis ibâha tarzindadir. Mubahin islenmesine Allah'in sevgisi taalluk ettigine göre, islenmesi tarafi agir basacaktir. Bütün bunlar, mubahin

islenmesinin bazan terkinden daha üstün olduguna delâlet et-mektedir.husûsî olarak mubahin terki kasdmin bulundugunu gösteren delillere gelince; daha önce geçen dünya nimetlerinden istifâdenin ve sehevî konulara meylin yerilmesiyle ilgili bütün deliller genel anlamda bu mânâyi ifâde ederler. Özel olarak da, mübâhligi sabit olan bazi seyler hakkinda, onlarin sevimsizligini ifâde eden deliller mevcuttur. Meselâ sünnî talak[41] gibi. Onun hakkinda sahîh de olmasa(l) hadiste: "Allah katinda en sevimsiz (en çok bugzedilen) helâl talâktir."[42] bu yüzdendir ki, ne kur'an âyetlerinde ne de hadiste hiçbir yerde talâktan bahsedilirken, diger nimetlerin istifâdesinden bahsedilirken yapildigi gibi, asla (kayitsiz olarak) emir sîgasi kullanilmamistir.aksine "talak iki defadir.[43]"eger onu (üçüncü defa) bosarsa, bir daha ona helal olmaz....[44] "ey peygamber! Kadinlarinizi bosamak istediginizde iddetlerinigöz önünde bulundurarak bosayin.[45]"müddetlerini doldurduklarinda ya onlari iyilikle tutun; ya da güzellikle onlardan ayrilin."[46]gibi ifâdeler kullanilmistir. Mübâha taalluk eden bugz 128] yönünün onu mercûh kildiginda süphe yoktur. Hadiste üç sey hariç bütün eglencelerin bâtil oldugu[47] belirtilmistir. Oysa ki, eglencelerin pek çogu mubahtir. Keza oyun mubahtir, buna ragmen yerilmistir.

Bütün bunlar, mübâh konusunda sâri'in husûsî olarak iki taraftan birisini kasdetmis olabilecegine ve mubahin konumunun buna imkan vermemesi gibi bir durumun olmadigina delâlet eder. Bu da haricî unsurlar dikkate alinmadan, bizatihi mubahin kendisine nisbetle terk ya da isleme yollu ona talebin taallukunun söz konusu olacagina delâlet eden delillerden birisi olmaktadir.

Cevap: buna verecegimiz cevap iki açidan olacaktir:

1. Genel olarak verilecek cevap: mubahin sâri' katinda her iki tarafinin da esit oldugu sabit olduguna göre, iki taraftan agir basan her bir terk ya da islenme ciheti, mübâh olmaktan çikar. Bu ya o seyin, her ne kadar hakkinda mübâh tabiri kullanilsa da, hakîkaten mübâh olmamasi sebebiyle olur, ya da aslinda mübâh olmakla birlikte, daha sonra haricî bir unsur yüzünden mübâh kapsamindan çikmasi sebe-biyle olur. Mubahin mekâsiddan hareketle veya haricî unsurlar sebebiyle mübâhhktan çikmasi kabul edilebilecek bir husustur.

Detayli olarak verilecek cevap:

Mübâh iki kisimdir:

A) Zarurî, hâcî ya da tekmîlî olan bir aslin hadimi, onun yardimcisi mahiyetinde olan mübâh. B) Böyle olmayan mübâh.

Birinci kisim mubahlara, bazan yardimci oldugu sey açisindan

yaklasilabilmekte ve neticede mübâh matlûp ve islenilmesi arzu edilen bir hal almaktadir. Söyle ki, Allah teâlâ'nin helal kildigi yiyecek, içecek, giyecek vb. Gibi seylerle faydalanmak haddizatinda mübâh tir. Bunlarin mübâh kilinmasi da cüz itibariyladir; yani yenilecek, içilecek, giyilecek... Seylerin su ya da bu cüz'üne nisbetle mubahtir. Ayni zamanda o zarurî olan bir esasa -ki hayatin idâmesidir- hizmet eder. Bu açidan da islenmeleri emredilmis; külliyen yani bütün olarak terkedilmemesi anlaminda bunlar muteber ve matlûp bir hal almislardir. Burada emir, cüz yani su ya da bu mubahin islenmesi açi- 11mj smdan degil, küll açisindan söz konusu olmaktadir. Iste bu küllîlik içinde mubahin, kabul edilmesi uygun olan bir hediye telakki edilmesi dogru olmakta, reddi yarasmamaktadir.

Ikincisi: bu kisimdan olan mubahlar, ya ser'an muteber olan üç husustan bir aslin iptaline götürür; ya da böyle bir neticeye götürmez. Talak gibi.[48] çünkü talak, helâlin terki olmaktadir. Bu öyle bir helâl ki, varlik âleminde neslin muhafazasini temin etmektedir ve bu haliyle o zarurîdir, yine o insanlik içerisinde mutlak anlamda ülfeti, muasereti, kabilelerin birbirleriyle kaynasmalarini temine yardimci olmaktadir ve bu haliyle de o, ya zarurî, ya hâcî ya da ikisinin mütemmim unsurlarindan olmaktadir. Bu açidan yaklastigimizda, talak istenilen bu neticeyi bozmakta ve tahrip etmekte oldugundan bugzedilen bir sey olmakta; islenmesi terkinden daha üstün olmamaktadir. Ancak geçimsizlik, Allah'in sinirlarini koruyamama gibi daha güçlü zid durumlarin bulunmasi halinde bu özelligi degismektedir. Talak, su ya da bu sahsa nisbetle, su ya da bu zamanda mübâh ve helâldir. Ama küllî açidan yaklastigimizda durum yukarida arzedildigi gibidir. Dünyanin yerilmesi hakkinda gelen deliller karsisinda da edilecek söz aynidir. Nitekim daha önce geçmisti. Ancak, dünyada helâlin alinmasi, islenmesi dîn gibi -kâfir için söz konusudur- takva gibi -isyankâr mü'min için söz konusudur- bir zarurî aslin yikilmasina, onun ihlâl edilmesine sebebiyet veriyorsa, iste bu açidan onlarin alinmasi, islenmesi yerilmis olmaktadir. Eglence, oyun ve her türlü vakit öldürücü seyler de bunun gibidir. Bunlar eger haram içerisinde islenmiyorsa, yahut bunlarin islenmesinden haram bir netice dogmuyorsa, mubahtirlar; ancak yerilmislerdir ve ulemâ bunlari hos karsilama-mislardir. Hatta onlar, mü'minin, bir an bile olsa dünya ya da âhirette kendisine fayda saglamayacak bir vaziyette görülmesini hos karsila-mamislardir. Bu itibarla onlarin zamani öldürmekten ibaret olan, ne dünyada ne de âhirette bir faydasi bulunmayan oyunlari hos görmemeleri normaldir. Kur'an'da: "yeryüzünde böbürlenerek yürüme."[49] buyrulmakta ve bu mânâya isaret edilmektedir. Hadiste üç sey hariç bütün eglencelerin bâtil oldugu [50]belirtilmistir. Bunlarin bâtil olmalarindan kasit, onlarin üzerlerine terettüp edecek herhangi bir semeresi bulunmayan abesle istigal ya da o kabilden bir sey olmalari anlamindadir. Kisinin esi ile oynamasi ise

böyle degildir; çünkü o neslin muhafazasini teminat altina alan zârûrî bir esasa hizmet eden bir mubahtir. Ayni sekilde atin egitilmesi için yapilan, keza oklarla oynanilan oyunlar da böyledir; çünkü bunlar da dînin muhafazasi için gerekli ve tamamlayici unsur özelligi gösteren cihâda [51]hizmet etmektedirler. Bu yüzdendir ki, bu üç sey bâtil olan eglenceler zümresinden istisna edilmislerdir.

Bütün bunlar göstermektedir ki; mubahin, mübâh olmasi açisindan husûsî olarak ne islenmesi ne de terki matlûp degildir.[52]

Bu cevap, teklifi hükümler bahsinde sabit baska bir esas üzerine bina edilmistir. Simdi bu esasi ortaya koymaya geçiyoruz: [53]

## Ikinci Mesele

Mübâh küll olarak ayri, cüz olarak ayri hükümlere tâbi olur; bu itibarla mübâh cüz olarak yani su ya da buna nisbetle mübâh, küll olarak ele alindiginda da mendûb ya da vâcib olur; keza cüz olarak ele alindiginda mübâh olan sey, küll açisindan ele alindiginda mekruh ya da haram seklini alir. Böylece ortaya dört kisim çikmaktadir:

Birinci Kisim:

Mübâh yenilecek, içilecek, giyilecek, binilecek vb. Seylerin iyi, temiz ve kaliteli olanlarindan haddizatinda vâcib olmayan; ibâdetlere güzellik verip aslinda mendûb bulunmayan, güzel âdetlerden olup israf gibi mekruh sayilmayan hususlar[54] cüz olarak yani teker teker ele alindiklarinda mubahtirlar; sayet bunlar, kudret bulunmakla birlikte bazi vakitlerde[55] terkedilmis olsalar, bu terk caiz olur. Nitekim ayni seylerin terk yerine islenmeleri de caizdir. Sayet bunlar toptan terke-dilecek olsalar, o takdirde seriatin mendûb kabul ettigi ve yapilmasini istedigi seyin aksine bir davranisa girilmis olur. Hadis-i serifte: "Allah size nimetini artirip genislik verdigi zaman, siz de kendinize genislik gösterin. Süphesiz ki Allah, verdigi nimetin eserini kulunun.üzerinde görmekten hoslanir." [56]buyrulmustur. Pejmürde birisine de, üstünü basini düzelttirdikten sonra: "böylesi daha güzel degil midir?" buyurmuslardir. Kibir hakkinda söz edilirken: "yâ rasûlallah! Kisi elbisesinin güzel olmasini, ayakkabisinin güzel olmasini sever, bu da kibir kapsamina girer mi?" seklinde soran birisine hz. Peygamber "süphesiz ki, Allah güzeldir, güzelligi sever." [57]buyurmus-lardir. Bu tür örnekler çoktur. Bütün insanlar da toptan onu terketse-ler, o takdirde de ayni sekilde mekruh olurdu.

Ikinci Kisim:

Yemek, içmek, cinsî münâsebette bulunmak, alis veris yapmak ve diger caiz olan iktisap yollan külliyen ele alindiginda vâcib hükmünü alan

mubahlardir. Bu konuyla ilgili olmak üzere de yüce Allah söyle buyurmustur: "Allah, alis-verisi helâl, ribâyi da haram kildi.[58] "size deniz avi ve yiyecegi helâl kilindi.[59] "size bildirilecek olanlar disinda hayvanlar helâl kilindi."[60]. Buna benzer daha pek çok delil bulunmaktadir. Bütün bu seyler, teker teker ele alindiklarinda mübâh olmaktadirlar. Yani bir kimse, bu zikredilen seylerden sunu degil de bunu seçse, birini digerine tercih etse, bu caiz olmaktadir. Keza insanin bunlari bazi durum ve zamanlarda terketmesi veya sadece bazi insanlarin[61] terketmeleri de caizdir. Böyle degil de, aksine bütün insanlarin terkettiklerini düsünecek olsak, bu yapilmasi emrolunan zarûriyyâttan olan bir hususun terki olmus olur. Dolayisiyla külliyen ele alindiginda bu tür mubahlarin islenmesi vâcib olmaktadir.

Üçüncü kisim:[62]

Mesire yerlerinde gezinmek, kus sesi dinlemek, mübâh olan mûsikî dinlemek, güvercinle oynamak vb. Oyunlarla eglenmek gibi mubahlar külliyen ele alindiginda mekruh hükmünü almaktadir. Bu ve benzeri seyler, cüz olarak ele alindiklarinda mubahtirlar; su veya bu günde, söyle veya böyle bir halde bunlarla eglenmesinde bir günah yoktur. Ama bunlari devamli surette yaparsa, o zaman bunlar mekruha dönüsürler ve bunu yapanlar kit akillilikla itham edilirler; onlara iyi bir davranis göstermedikleri, bu gibi seylere dalarak israfa girdikleri gözüyle bakilir.

Dördüncü kisim:

Bunlar, aslinda mübâh da olsa, devamli islenmesi durumunda sahibinin adalet (dürüstlük) vasfini zedeleyen seylerdir. Çünkü bunlar, sahiplerinin onlar üzerinde israrlari yüzünden dogru ve dürüst insanlarin gidisatindan çikmis ve fâsik olmasa bile fâsiklar zümresine katilmis sayilacak bir zamana kadar, onlarin adalet vasiflarim leyici degillerdir. Bu da onun ser'an islemis oldugu bir günahtan dolayi olmaktadir. Gazzâlî bu konuda söyle demistir: "mübâh olan bir |»y üzerine devam etmek, bazan o mübâhi küçük günah hali ne getirebilir, nitekim küçük günah üzerine müdavim olmak da, onu büyük güntth haline dönüstürür. Bu noktadan hareketledir ki: israr edilen küçttk günah küçük degildir.' demislerdir."

Fasil:

Cüz itibariyla mendûb olan fiil, külliyen ele alindiginda vâcib olur.[63] büyük mescidlerde ve diger yerlerde ezan okumak, cemâatle namaz kilmak, bayram namazlarini kilmak, nafile sadakada bulunmak, nikâh, vitir, fecir (sünneti), umre ve diger râtib nâfilwlt»r gibi. Bunlar cüz itibariyla mendûbturlar. Ancak bunlar cümlelen terk olunduklari zaman, terkedenin adaletini yaralar. Baksaniza, ezan islâmin siarlarindan olmaktadir. Bu yüzden, bir sehir halki ezani tor-kettiklerinde onlarla savas etmek caiz

olmaktadir. Cemâate istirak de ayni sekildedir. Sürekli olarak cemâat namazlarina katilmamak kisinin adaletini yaralamakta ve onun sehâdeti kabul edilmemokta-dir. Çünkü cemâatin terki, dinî siara ters düsen bir davranis olmaktadir. Hz. Peygamber bu konuda siddetli bir üslûp kullanmij ve cemâate istirak etmeyenlerin evlerini baslarina yikmak istediklerini[64] ifâde buyurmuslardir. Yine hz. Peygamber'in bir yere baskin yapmak istediginde sabaha kadar bekledigini, egfir orada sabah ezani okunuyorsa baskinda bulunmadigini, aksi takdirde hücuma geçtigini biliyoruz. Nikâhin durumu açiktir; içerisinde neslin çogaltilmasi ve insan nevinin bekâsini temin seklinde kendilini gösteren ser'î maksatlari ihtiva etmektedir. Bu tür dînen mendûb olan seylerin daimî surette toptan terkedilmesi dînin konumu üzerinde müessir olmaktadir. Ama daimî degil de ara sira terkedilecek olur-sa, bunun tesiri olmaz; dolayisiyla da terkinde mahzur bulunmaz.

Fasil:

Fiil cüz olarak ele alindiginda mekruh ise, küll halinde haram (memnu) olur. Kumar kasdi olmaksizin satranç ve tavla oynamak, mekruh olan mûsikî dinlemek gibi. Çünkü bu gibi seyler, daimî surette islenmedigi takdirde adaleti zedelemez; eger kisi sürekli bunlari islerse, o takdirde adalet vasfini kaybeder. Bu durum, gazzâlî'nin ortaya koydugu kaideye[65] göre, bunlarin yasaklanmasina bir delîl olmaktadir. Muhammed b. Abdulhakem, tavla ve satranç oyunu hakkinda: "eger cemâatten alikoyacak kadar çok oynarsa, o kimsenin sehâdeti kabul edilmez." demistir. Mürüvveti zedeleyen ve hafif mesreplik belirtisi olan diger oyunlar, bir mazeret bulunmaksizin töhmetli yerlere gitmek vb. Gibi seyler de böyledir.

Fasil:

Vacibin durumu: eger vacibi farz' anlaminda kullaniyorsak, onun hem cüz olarak, hem de küll olarak ele alindiginda vâcib oldugu [1341 muhakkaktir. Çünkü âlimler vâcib istilahini sâdece cüz'î açidan ele alarak kullanmislardir. Cüz olarak ele alindiginda vâcib olan bir seyin, küll olarak ele alinmasi durumunda vâcib olmasi öncelik ve üstünlük arzeder. Ancak, acaba küllî ve cüz'î açidan ele alinisina göre hükmü degisir mi?

Cevazi ve ser'an vuku imkâni açisindan bu açiktir; çünkü, meselâ su muayyen ögle namazi mükellef üzerine farz olduguna göre, onu terkeden kimse günahkâr ve büyük günah islemis (mürtekib-i kebîre) olur; bu yüzden de -Allah affetmedikçe- siddetli vaîde (azaba) maruz kalir. Bir ögleyi terkedenin durumu böyle olunca her ögle namazini veya bütün namazlari terkeden kimse bu vaîde öncelikli olarak maruz kalir. Kasden bir defa insan öldüren kimseyle devamli surette öldüren katilin durumlari da ayni sekildedir. Çünkü devamli surette islenen bir cinayette bulunan mefsedet, bir defa islenen ayni tür cinayetlerde bulunan mefsedetten daha

büyük olmaktadir.

Vuku açisindan yaklastigimizda, bunu gerektiren nasslarin vârid oldugunu görmekteyiz: meselâ hz. Peygamber cuma namazini terkeden kimse hakkinda: "kim cumayi üç defa terkederse, Allah onun kalbini mühürler. Buyurmus ve görüldügü üzere bunu üç adediyle kayitlamistir. Baska bir hadislerinde de: "kim cumanin hakkini hafife alarak ya da önemsemeyerek terkederse [66] Allah onun kalbini mühürler.[67] buyurmuslardir. Halbuki, ihtiyari dahilinde fâ-kat hafife almaksizin, küçümsemeksizin kilmasa bile farzi terkotmis ve harnm islemis olmaktadir. Buna ragmen hz. Peygamber bu ifâdeyi, defalarca terketmesinde haramligin daha siddetli oldugunu belirtmek için kullanmistir. Onu hafife almajsasdiyla ve önemsemeyerek terketmekte de ayni durum söz konusudur. Bunun üzerine fikihta söyle bir netice terettüp etmistir: özürsüz^cumayi üç defa terkedenin sehâdeti caiz degildir. Bunu* sehnûn söylemistir. Ibn habîb de, mutarrif ve ibn mâcisûn'dan: "kisi cumayi özürsüz defalarca terkederse, sehâdeti makbul olmaz. Bunu sehnûn söylemistir.'[68] seklinde nakilde bulunmustur. Fukahâ, bir günah isleyip üzerinde müdavim olmayan kimse hakkinda, eger isledigi günah kebîre (büyük günah) degilse, onun sehâdetini zedelemeyecegine dair hükümde bulunmuslardir. Eger müdavim olur ve çokça islerse sehâdetini geçersiz kilar ve o isledigi günah büyük günahlar meyâninda sayilir; çünkü kaide olarak küçük günah üzerinde yapilan israr, onu büyük günah haline dönüstürür.

Ama vacibin farz mânâsina olmadigini (hanefîlerde oldugu gibi farzin altinda bir hüküm oldugunu) söylersek, daha önce arzettikleri-miz, bu hüküm için de geçerli olabilir ve söyle denilir: vâcib cüz olarak ele alindiginda vâcib olduguna göre, kül açisindan da farz olur ve buna mâni bir durum yoktur.[69]vacibe ve misallerine hanefî mezhebi dogrultusunda bakilabilir. Bu yola göre genelleme yerinde olur ve farz hakkinda da söyle denilir. Farz da, küll olarak ayri ve cüz olarak ayri ele alinmasi durumunda (tekit ve güç bakimindan) farklilik arzeder. Nitekim faslin basinda izahi geçmisti. Menedilen hususlar (haramlar) hakkinda da durum aynidir. Küll olarak ayri, cüz olarak ayri ele alinmalari durumunda onlarin da mertebeleri farklilik gösterir. Su veya bu vakitte, söyle veya böyle irtikâb edilmeleri durumunda hükümde ayni mertebede sayilmalarina karsin, küll olarak ya da tekrarlari halinde ele alinmalari durumunda ayni sekilde olmazlar. Me-sela: özürsüz yalan söylemek ve israrla islenen sâir küçük günahlar gibi. Çünküküçük günahlarda, israrin onlaribüyütmedeetkisi bulunmaktadir. Bazan günah günaha eklenir ve bu eklenmeden dolayi ha- ramlik büyür. Nisâb miktarinin yari degerinde bir sey çalmak, dörtte birini çalmak gibi degildir. Nisap degerinde bir sey çalmak da yan degerinde bir sey çalmak gibi degildir. Bu yüzden bir lokma yiyecek çalmayi, tartida bir habbe

eksiltmeyi küçük günahlardan saymislardir. Halbuki, hirsizlik büyük günahlardan sayilmaktadir. Bu hususta gazzâlî söyle demistir: "ansizin büyük günaha tesebbüs etmek çok nadir düsünülebilir; mutlaka onun küçük günahlardan öncüleri, mukaddimeleri vardir. Sayet küçük günahlarca önü açilmamis, aniden islenen ve bir daha da geri dönülerek tekrarlanmayan büyük bir günah tasavvur olunursa, belki de onun affedilme sansi, ömrü boyunca devam ettigi küçük günahin affedilme sansindan daha büyük olacaktir."

Fasil:

Bu arzettiklerimiz, bütün fiillerin hükümlerinin küll ya da cüz açisindan ele alindiklarinda farkli olusu esasina bina edilmis bir yaklasimdir.

Birileri çikarak, fiiller küll ya da cüz açisindan farklilik gösterseler bile hüküm açisindan ayni olurlar, seklinde bir iddiada bulunabilir. Söyle ki: mübâhi ele alalim: meselâ zararli haserâtin öldürülmesi, mudârebe (kirâz), müsâkât, ariyye [70]agibi muameleler, talebe müteveccih olmayacak sekilde yorulduktan sonra dinlenme, tedâvî olma -eger mübâh olarak almacaksa- bütün bu saydiklarimizin devamli yapilmalariyla, devamli terkedilmeleri birdir ve bunlarin üzerine ne kerahet, ne nedb (mendûbluk.), ne de vücûb gerekmemektedir. Ayni sekilde bunlari bütün insanlarin kasitli olarak terketmeleriyle islemeleri arasinda da bir fark yoktur. Tedâvî gibi -eger mendûb kabul edilecekse, çünkü bu konuda hz. Peygamber'in "ey Allah'in kullari! Tedavi olunuz.[71] seklinde hadisleri bulunmaktadir-; yine hz. Peygamber'in "öldürdügünüz zaman, eziyet vermeden, güzel bir biçimde öldürün."[72] seklindeki hadisine binâen, ezâ veren haserâ-[137] tin güzel bir tarzda öldürülmesi gibi mendûblari ele alalim. Sayet insan bu isleri sürekli terketse, bu ne mekruh ne de yasak bir sey olur. Sürekli yapmasi durumunda da hüküm aynidir. Mekruha gelince, meselâ ezâ vermeyen karincalari öldürmek, necaseti izâle etmekle.birlikte kirletici olan ya da cinlerin haklan bulunan kömür, kemik vb, gibi seylerle istincâda bulunmak gibi. Bunlar hakkinda vârid olan ya-mk, haram kilici bir yasak degildir. Bunlari sürekli olarak yapan kim-««nin günahkar sayilacagi sabit olmamistir. Haserât yuvalarina iso-mek, su içerken kirbanin tüylü agiz kismini disina kivirarak suyu içerisinden içmek de aynidir. Buna benzer örnekler çoktur. Vâcib ve haram konusunda hükmün esitligi ise açiktir. Çünkü hadler esitlik üzere konulmustur: üzerlerinehaddin tatbiki bakimindan-yüz defa sarap içenin durumuyla, bir defa içenin durumu aynidir; bir kisiye iftirada (kazif) bulunan, bir topluluga iftirada bulunan gibidir; bir insani öldürenle yüz insani öldüren arasinda fark yoktur. Ayni sekilde bir namazi terkeden kimse ile, süreklitsilmayan arasinda bu açidan bir fark bulunmamaktadir. Benzeri örnekleri çogaltmak mümkündür.

Keza gazzâlî, giybet etmek ve dinlemek, tecessüs, suizan, iyiligi emretmeyi, kötülükten yasaklamayi terk etmek, süpheli seyler yemek, öfkeden dolayi çocuga ve köleye terbiye için gerekli olan miktarindan fazla olarak sövmek ve onlari dövmek, zâlim sultanlara (idarecilere) ikramda bulunmak, aile efradina gerekli olan dînî bilgile ri ögretmede tenbellik ve kusur göstermek gibi seylerde devamlilik göstermenin, bunlarin disindaki diger seylerin sürçmek suretiyle irtikâp edilmeleri derecesinde mütâlâa edilecegini belirtmis ve gerekçe olarak da husûsiyle bunlarin insanlarda gâlib oldugunu, nitekim diger günahlarda da sürçme yoluyla islemenin gâlib bulundugunu; ; dolayisiyla da diger günahlarin sürçme yollu irtikâp edilmeleri durumunda adaletin zedelenmeyecegi gibi bunlarda devamliligin da adalet vasfini zedelemeyecegini ifâde etmistir. Bu sabit olduguna göre, fiiller küllî veya cüz'î olmalari bakimindan farklilik gösterseler bile hüküm açisindan ayni olduklari iddiasi dogruluk kazanir.

Ilk bakis açisina sahip olanlar, bu iddiaya su sekilde cevap verebilirler: küllî ya da cüz'î olarak ele alindiginda, fiillerin farklilik arzet-mesine ragmen hükümlerin esit olacagi iddiasini desteklemek üzere getirilen sey kesinlik arzetmemektedir: söyle ki:

Küllî ve cüz'î izafîdir; sahislara, durumlara ve mükelleflere göre farklilik arzeder. Delili: eger biz ezâ veren haserâtin öldürülmesinin terkinin cevazi konusuna teker teker fertler açisindan baktigimizda durum hafifler; fakat bütün insanlarin onlarin öldürülmelerini terk konusunda görüs birligi ettiklerini ve öldürmediklerini farzettigimiz-de, onlar bu yüzden çesitli açilardan sikintilara (haraç) duçar kalacaklardir. Sâri' ise sikinti ve güçlük doguracak seylerin kesin olarak reddini istemistir. Dolayisiyla terk, en azindan mekruh seviyesinde olmak üzere yasak bir durum halini almis olur. Su halde fiil külliyen ele alindiginda, eger vâcib demezsek, en azindan mendûb vasfini alir. Mudârabe ve diger muamelelerle ilgili olarak zikredilen hususlarda da durum aynidir. Netice itibariyla dacüz'îileküllî arasinda bir esitlik «öz konusu olmaz. Bütün insanlarin bu gibi seylerden birisini terket-me üzerinde görüs birligi etmeleri durumunda, bunun o konuyla ilgili ser'î bir hükmün yikilmasina sebep olmasi da bu konuda yeterli bir delil olur. Evet, küllî ile cüz'î arasindaki farkliligin azalmasi durumunda ileri sürülen karsi görüs[73] de isabetli olabilir; ancak aradaki farkin büyük olmasi durumunda, gerçek yukarida arzedildigi gibidir. Benzer bir bakis açisi mendûb ve mekruh hakkinda da geçerlidir.

Vâcible haram konusunda zikrettigi ise söz konusu degildir. Çünkü, hadler konusundaki hükümlerin farkliligi, her ne kadar bazisinda birse de, açiktir. Gazzâlî'nin zikrettigi ise, bu kaideye[74] mebnî olarak, kabul görmüs degildir. Kabul edilse bile, daha agir basan bir zid unsur sebebiyle sadece

adalet konusuna hastir. Bu zid unsur da bunlar üzerinde devamliligin adalet vasfini zedelemesi durumunda, çok az kimsenin âdil kalmasi ve sehâdet müessesesinin islemez hale gelmesi keyfiyetidir.

Fasil:

Bir fiilin küllî ya da cüz'î olusuna göre bes hükümden birisini almasi akabinde bunun sihhati üzerine delil talebinde bulunulabilir. Konu aslinda, meselenin vazi sirasinda ortaya konulan hususlar üze-[139] rinde düsünüldügünde açiktir; hatta seriat nazarinda o, ser'î kaynaklarin istikrasinda bulunan kimseler için katiyet mertebesine ulasmaktadir. Buna ragmen, kalbin mutmain olmasi için daha fazla talepte bulunan kimselere asagidaki deliller takdim edilecektir:

A) Daha önce geçtigi üzere, bir insan devamli olarak islemedigi zaman adalet vasfini kaybetmedigi bir seyi daimî surette isledigi zaman bu vasfini yitirmektedir. Bu genel anlamda âlimler arasinda üzerinde anlasilan bir esasdir. Eger o sey üzerinde devamliligin bir tesiri olmasaydi, âlimlerin onu devamli isleyenle islemeyenin arasini ayirmalarinin bir mesnedi kalmazdi. Ancak onlar fiillerin devamli olus ya da olmayislarini göz önünde bulundurmuslardir. Bu da aralarinda bir farkin bulundugunu, devamli olarak islenen münker bir fiilin, devamli surette istenmeyenden daha siddetli oldugunu göstermektedir. Bir fiilin küllî ya da cüz'îliginin mânâsi da daha önce de ortaya konuldugu gibi iste budur. Bu yaklasim, ibret sahibi kimseler için meselenin isbatina yeterlidir.

B) Sâri' teâlâ seriati, ittifakla maslahatlari göz önünde bulundurarak, onlarin teminini amaçlayarak vaz' etmistir. Bu mti-selelerde ortaya çiktigi üzere, muteber olan .maslahatlar, küllî olanlardir; cüz'î olanlar degildir. Zira âdeten hükümlerin cereyan tarzi bu sekildedir. Eger cüz'î olanlar, dikkate alinma konusunda, küllî olanlardan daha zayif olmasalardi bu netice sahih olmazdi. Dahasi eger durum böyle olmasaydi küllî olanlar biteviyelik (muttaritlik) arzetmezdi. Mesela sehâdetle hükümde bulunmak, haber-i vahidi kabul etmek gibi. Halbuki âhâd haberlerde hata ve unutma ihtimali vâkidir. Ancak gâlib olan dogruluktur. Küllî'olan hükümler dogruluk derecesi açisindan gâlib olan bilgiler üzerine bina edilir. Zira külliyyâtin korunmasi bunu gerektirmektedir. Eger cüz'iyyât dikkat nazarina alinacak olsaydi, o zaman aralarinda fark kalmazdi ve kesin bilgi ifâde eden bir sey olmadikça hükümde bulunulamaz, 'zan' mutlak surette atilir, itibara alinmazdi. Halbuki durum böyle degildir. Aksine zan-nin geregiyle hükümde bulunulur. Daha sonra bazi vak'alar-dahükme medar kilinan zannin hatali oldugu ortaya çiksa bile ona itibar edilir. Bu da küllî hükme itibarla cüz'î olan seyin hükmünün atilmasindan baska bir sey degildir. O da bir fiilin küllî ya da cüz'î olusuna göre farkli hüküm aldiginin dogruluguna ve cüz'î

olanin durumunun küllî olana nisbetle daha hafif olacagina bir delildir.

C) Alimin gerek ilminde gerekse amelinde yapacagi hatadan sakinilmasi gerektigi hakkinda na s slar vârid olmustur. Âlimin hatasi, eger neticesi baskalarina sirayet etmiyorsa, âlim olmayanin hatasi hükmündedir ve ondan bir farki bulunmamaktadir. Ancak neticesi baskalarina da sirayet ediyorsa hükmü degismektedir. Bunun da sebebi, neticesinin sadece kendisinde kalip baskalarina sirayet etmemesi durumunda cüz'î bir özellik göstermesi, neticesinin kendinde kalmayip baskalarina sirayet etmesi durumunda da digerlerinin ona uymalari, sözünün geregiyle amel etmeleri sebebiyle küllî bir özellik kazanmasidir. Alimin hatasi, ona uyulmasi takdirinde gerçekten büyük olmaktadir; sadece kendisinde kalmasi durumunda ise böyle degildir. Iyi ya da kötü bir çigir açip da, onun pesinden gidilen ve o dogrultuda uygulamada bulunulan herkesin durumu âlimin durumu menzilesindedir. Nitekim bu mânâda olmak üzere hadîs-i serifte: "kim islâmda iyi bir çigir açar da kendinden sonra gelenler onunla amel ederlerse, onunla amel edenlerin sevâblarinin bir benzeri de, o çigiri açan kimseye yazilir, öbürlerinin de sevaplarindan hiçbir sey eksiltilmez. Kim de kötü bir çigir açarsa..."[75]yine: "haksiz yere öldürülen hiç bir nefis yoktur ki, âdem 'in ilk ogluna onun öldürülmesi cinayetinden bir pay ayrilmis olmasin. Çünkü yeryüzünde ilk kan akitma çigirini açan odur.[76] buyrulmustur. Âlimin 'seyyie'si, haddizatinda küçük günah olmakla birlikte iste bundan dolayi büyük günah (kebîre) telakki edilmistir. Bu aslin sihhatine delâlet eden deliller, kat'îyet mertebesine ulasacak kadar çoktur. Bunlar bizim de-lillendirmeye çalistigimiz fiillerin küllî ya da cüz'î oluslarina göre farkli biçimde ele alinacaklari hususunu açiklamaktadir. Matlûp olan da budur. [77]

Üçüncü Mesele

'Mübâh':

A) Islenme veya terkinin tercihe birakilmis olmasi;

B) Islenmesinde bir günah, bir sakinca olmamasi! anlaminda olmak üzere iki istilâhî mânâda kullanilir ve buna göre genelde mübâh dört kisimdir:

1. Islenmesi matlûp olan bir seye hizmet eden mübâh.

2. Terki matlûp olan bir seye hizmet eden mübâh.

3. Terk ya da islenmesi tercihe birakilan bir seye yani kendisi gibi baska bir mübâha hizmet eden mübâh.

4. Bunlardan birisi altina girmeyen mübâh.

1. Kisim, cüz olarak ele alindiginda mübâh, külliyen ele alindiginda da islenmesi matlûptur (mendûb ya da vâcib düzeyinde).

2. Kisim, cüz olarak ele alindiginda mübâh, küll olarak ele alindiginda ise terki matlûptur (mekruh ya da haram düzeyinde). Buradaki terkten maksat, o sey üzerinde müdavim olmak demektir. Bunlarin cüz'î olarak islenmeleri mübâh olmakla birlikte, küllî olarak ele alindiklurinda yani devamli olarak islenmeleri durumunda yasaklanmislardir.

3. Ve 4. Kisimlar da, 2. Kismin hükmünü alirlar.

Bu son cümlenin mânâsi sudur: mübâh görüldügü üzere, eger bir baskasina hizmet ediyor ise, hizmet ettigi seye nis*betle hüküm almaktadir. Burada hizmet bazan mubahin terki tarafinda bulunur. Mesela mesire yerlerinde devamli[78] gezinmeyi, kus sesi ve mûsikî dinlemeyi terketmek gibi. Bunlar matlûp bulunmaktadir. Bazan da hizmet, mü-bâhin islenmesi tarafinda bulunur; temiz ve helâl olan seylerden faydalanmak gibi. Çünkü, israf olmamak kaydiyla bunlardan imkân nis-betinde faydalanmak matlûp bulunmaktadir. Çünkü bunlar zarûriy-yâttan olan ve matlûp bulunan nefsin korunmasi prensibinin yerine getirilmesine hizmet etmektedir. Mubahin terki matlûp olan seye hadim olmasi durumu ise bunun aksinedir; çünkü bu durumda mübâ-hin islenmesi zarûriyyâttan olan esaslarla zitlik teskil'etmekte, onlarla ugrasmaktan insani alikoymaktadir.

Bir baska mübâha hizmet eden mübâh da bunun (yani ikinci grubun) hükmündedir. Dördüncüye gelince, mubahin itibara alinacak herhangi bir seye hizmeti olmuyorsa, onun islenmesi sagduyu sahiplerince abesle istigal ya da o mânâda bir sey olur; dolayisiyla o da, terki matlûp bir hal alir. Çünkü bu durumda mubahin islenmesi ne dünyevî ne de uhrevî bir maslahat teminine yönelik olmaksizin vaktin öldürülmesinden baska bir seye katkisi bulunmamaktadir. Su halde o, terki matlûp olan bir seye hadim durumundadir. Neticede de küll açisindan ele alindiginda terki matlûp olur. Üçüncü kisim da dördüncünün aynisidir. Çünkü o da (neticede terki matlûp olan bir seye) hizmet etmektedir; dolayisiyla onun da terki matlûp hal alir.

Özetle diyebiliriz ki, her mübâh mutlak surette mübâh degildir; onun mübâhhgi sadece cüz olarak ele alinmasi durumunda söz konusudur. Küll olarak ele alinmasi durumunda ise islenmesi matlûp, ya da terki matlûp bir hal almaktadir.

Itiraz: Getirilen bu izah, daha önce ortaya konulan "mubahin terk ve islenme taraflarinin esit oldugu" esasini bozmaz mi?

Cevap: Hayir! Çünkü daha önce sözkonusu edilen sey haricî unsurlara iltifat edilmeksizin, mübâhm bizâtihî kendisi idi. Burada ise mübâh haricî unsurlar göz önünde bulundurularak ele alinmaktadir.eger bizatihi mubahin kendisine bakilirsa, o burada "cüz itibariyla mübâh" diye isimlendirilen sey olmaktadir. Haricî unsurlar açisindan bakildiginda da o, burada "küll olarak

(islenmesi ya da terki) matlûp" diye nitelendirilen netice ortaya çikmaktadir. Meselâ, diyelim ki su güzel elbisenin giyilmesi mubahtir ve sâri' nazarinda onun giyilme-siyle giyilmemesi arasinda bir fark yoktur. Sâri'in bu ikisinden birisi dogrultusunda bir kasdi bulunmamaktadir. Meseleye bizatihi mubahin kendisine sirf mübâh olmasi açisindan bakildiginda bu netice makûldür ve vâkidir. Ancak konuya, giyinmenin sicak ve soguktan korumasi, avret yerlerini örtmesi, insani güzel göstermesi vb. Gibi açilardan yaklasildiginda, elbisenin giyilmesi matlûp bir hal almaktadir. Bu matlûp olma vasfi ne bu elbiseye, ne de muayyen bir vakte mahsûs degildir. Bu yaklasim cüz açisindan degil, küll açisindan ol-maktadir. [79]

Dördüncü mesele

Mübâh hakkinda "islenmesinde bir günah (haraç) yoktur" denildiginde -ki bu üçüncü meselede geçen mubahin iki anlamindan birisi olmaktadir- bu mânâda mübâh, "islenmesi ve terki tercihe birakilmis" mânâsi altina girmemektedir. Delilleri:

1.

Biz bu ayirimi, serîatte bunlarin tefrik edilmelerine yönelik bir kasdin bulundugunu gördükten sonra yaptik. Küll olarak islenmesi matlûp olan kisim, bizzat islenmeleri ya da terkleri hakkinda tercihe birakma hükmü vârid olan kisimdir. Meselâ su âyetlerde oldugu gibi: "kadinlariniz sizin tarlanizdir; tarlaniza istediginiz gibi gelin."[80]... Orada olandan, istediginiz yerde bol bol yiyin.[81] "su sehre girin ve orada diledigimiz gibi bol bol yiyin ... Demistik."[82] bu hakîkaten bir tercihe birakmadir. Keza, mutlak surette vâki olan emirler -eger ibâha içinseler- gerçek anlamda tercihe birakma mânâsini gerektirirler: "ihramdan çiktiginiz zaman avlanin.[83] "namaz bitince yeryüzüne yaydin; Allah'in lutfundan nzik isteyin.[84] "verdigimiz rizifa larin iyi ve güzel olanlarindan yiyin.[85] ve buna benzer âyetler, bun-larin, çesitli sekillerde ortaya konma imkanlari bulunmakla birlikte mutlak surette mübâh kilinmalari -aksine bir delîl bulunmadikça- o sekiller arasinda bir tercih sözkonusu oldugunda açiktir.

Küllî olarak terki matlûp olan kisma gelince, bukisimda stirîntin gerçek anlamda tercihe birakmaya «lelâlet edecek bir q,ass getirdigi n i bilmiyoruz. Aksine bunlar hakkinda ya sükût geçilmis (meskûüiii anh) ya da bazisina sarîh tercihe birakma hükmünden çikaracak bir ifade ile isarette bulunulmuslardir. Meselâ dünyanin, ona meyledon kimselerin kötülenmesi sadedinde "oyun ve eglence" olarak isimlendirilmesi gibi. Böyle bir üslûp eglencenin islenmesi ve terki arasinda aslinda tercihin bulunmadigini ihsas ettirmektedir. Bu meyandâ gelen âyetlerden bazilari söyle: "onlar bir

kazanç veya bir eglence gördüklerinde, seni ayakta birakarak oraya yöneldiler.[86] buradaki eglenceden maksat (kervanin gelisini bildiren) davul ya da onun gibi bir goy. Dir. "insanlar arasinda bir kismi vardir ki, gerçegi bos sözle degisirler...[87] daha önce de geçtigi üzere, ashab biraz sikilmis ve:

-Yâ rasûlallah! Bize (kur'ân haricinde) bir seyler anlat; demis-lerdi de, bunun üzerine "Allah, sözlerin en güzelini indirmistir."[88] ayeti inmisti. Hadiste de "bütün eglencelerin bâtil oldugu"[89]ifâde edilmistir. Bu ve buna benzer tercih kavrami ile birlikte düsünülmedi im kani olmayan daha baska ifâdeler bulunmaktadir. Simdi, serîatte bu gibi seylerden bazilarina belli bir hale mahsûs olmak üzere izin verilmisse[90] veya bazi vakitlerde ya da bazi hallerde müsamaha (tolerans) gösterilmisse[91] iste bunlar, "sâri'in sükût geçmis oldugu sey af-tir.[92] yani affedilen seylerdendir; seklindeki baska bir hadis mânâsina yormak suretiyle "haracin nefyi" yani bir günahin olmamasi mânâsindadirlar. Bu tür seyler, genelde böyle ifâde edilir ki, bununla onda affedilen bir sey bulundugu, yahut da o seyin affa mahal bulundugu; ya da âdetin cereyan ettigi hususlarda onun atfedilebilecegi ihsas ettirilmis olur.

Farkin neticesi sudur: mubahin "bir sakinca ve günah yoktur"anlamindaki kullanilis sekli -her ne kadar islenmesi ya da terki konusunda bazan izin mânâsi çikarilmasi lazimsa da[93]- asil olarak günahin kaldirilmis oldugu mânâsinda sarihtir; bu çerçevede lafzin asil amaci özellikle günahin nefyedilmesidir. Fiile izin verilip verilmedigi konusuna gelince, o "vacibin varligi için gerekli olan seyin de vâcib olup olmamasi" yahut da "bir seyin emredilmis olmasi, ziddinin da yasaklandigi anlamini da içerir mi?"; "bir seyi yasaklamak ayni zamanda o seyin zitlarindan birini emretmek midir?" konulariyla ilgilidir. Digerinde ise, bazan fiilden günahin nefyini gerektirse de, tercihe birakma mânâsi sarihtir. Bu kisimda lafizdan gözetilen maksat, husûsiyle tercihe birakmadir. Günahin kaldirilmasi konusu ise zikri geçen konularla ilgilidir. Buna su husus delildir.[94] günahin kaldirilmasi ifâdesi "kim ka'be'yi hacceder veya umre yaparsa safa ile mer-ve'yi tavaf etmelerinde bir günah (beis) yoktur"[95]âyetinde oldugu gibi bazan vâcible; bazan da "gönlü imanla dolu oldugu halde, zor (teh-dîd) altinda kalan kimse müstesna... "[96]âyetinde[97] oldugu gibi men-dûba muhalefetle birlikte kullanilabilir. Eger bir fiilden günahin kaldirilmis olmasi, onun terki ya da islenmesi konusunda tercihi gerektirecek olsaydi, vâcible ve mendûba muhalefetle sahih olmamasi gerekirdi. Tercihe birakildigi açikça belirtilen fiiller böyle degildir; çünkü bir fiilin terki caiz olmadan vâcib ya da mendûb olmasi halinde ya da aksi durumda tercihe basvurmak dogru olmaz.

Ikincisi: "tahyîr" (tercihe birakma) lafzindan, o seyin terk ya da islenmesi konusunda her iki tarafa da izin verildiginin bildirilmesine yönelik sâri'in kasdi bulundugu, her iki tarafin da sâri'in kasdi bakimindan esit oldugu anlasilir. Güçlügün, yani günahin kaldirilmasi konusu ise sükût geçilmis olur.

"günah yoktur"[98] lafzi ise, fiilin islenmesi durumunda söz konusu olacak günahin, sikintinin kaldirilmasina yönelik sâri'in kasdini ifâde eder. O fiile izin verilmis olup olmamasi konusu ise, sükût geçilmis olur. Mümkündür ki, sâri' o hususu da kasdetmis olabilir; ancak o takdirde bu ikinci kasitla (kasd-i sânî) olur. Ruhsatlarda oldugu gibi. Çünkü ruhsatlar, insAllah ileride de gelecegi gibi güçlügün kaldirilmasi esâsina râcidir. Bu ikisinden her birisinde tasrîh edilen sey, digerinde sükût geçilmis olmaktadir. Bu yüzdendir ki, sâri' vuku bulmu| bir sey hakkinda "onda bir güçlük, sikinti veya günah yok." anlaminda dedigi zaman, ondan mübâhlik hükmü çikarilanias. Çünkü o sey, mübâh olabilecegi gibi mekruh da olabilir.[99]çünkü vuku bulduktan sonra mekruh da kabilinden olur. Deliller bahsi okunurken bu husus göz önünde bulundurulmalidir.

Hakkinda "bir beis, bir günah yoktur."tabir olunan bir seyin mutlak surette yapilmasi ve terki hakkinda tercihin sözko-nusu olmadigini gösteren üçüncü husus:

Hakkinda tercih hükmü bulunan sey, yapilmasi matlûp olan bir seye hizmet ediyorsa, sirf arzu ve hevese uyma durumundan çikilmis olunur; bilakis tercihe birakilan hususta arzuya tabi olma ikinci kasitla kayitlidir ve aslî kasda tâbidir. Dolayisiyla da onu isleyen, küll açisindan söz konusu olan talebin altina girmis olur. Neticede de, o seydo tercih ancak cüz'î çerçevede sözkonusu olur. Küllî olarak matlûp olun ca, bu açidan arzu ve hevese uyulmus olmaz. Biz sâri'in külliyyftl.n olan itinasini ve teklif sirasinda onlari nasil göz önünde bulundurdugunu biliyoruz. Sâri'in kasdina halel getirmeyen cüz'î, küllî olarak matlûp bulunan seyin geregini ihlal etmemekte, ona zit da düsmemekte; bilakis teyîd etmektedir. Tercihe birakilan seyde arzu ve hevese uymak sâri'in küll açisindan maksûduna tâbiligi tekit etmektedir; dolayisiyla burada arzu ve hevese uymada bir zarar yoktur. Çünkü baslangiç itibariyla (ibtidâen) sâri'in kasdina uyulmaktadir. Arzu ve hevese uyma ise, sadece sâri'in kasdina tâbilige hizmet etmektedir.

Hakkinda "bir sakinca, bir günah yoktur."tabiri kullanilan kisim ise, hemen hemen yerilen arzu ve hevese uyma kabilinden olmaktadir. Dikkat edilirse, küllî nehiy talebi konusundaki sâri'in kasdina genelde zitlik göstermektedir. Ancak azligi ve devamli olmayisi, islenmesi matlûp olan seye hizmet edene arazî olarak müsarekette bulunmasi -yerinde zikredilmistir- sebebiyle,

onun bu zitligina aldiris edilmemis ve kaldirilan günah, güçlük (haraç) kapsamina alinmistir. Çünkü bu tür bir cüz'î matlûp bir asli ihlal etmemek-tedir. Her ne kadar onun kapisini kismen açmaktaysa da, cüz'î olmasi açisindan etkin degildir; dikkate alinmamaktadir. Ama kendi cinsinden baskalariyla birle sirse (yani devamlilik veya yayginlik arzeder-se), bir araya gelmekten güç dogmakta ve etkin bir hal almaktadir. Iste bu noktadan hareketle islenmesi matlûp olan seylere zit düsen küllî olan hususlarin yasak olmasi uygun olmaktadir. Bu kismin aslî maksat itibariyla küllî bir durum altina girmeksizin arzu ve hevese uymak gibi bir sey oldugu sabit olunca, ser'î kaideler onun yapilmasi ve terki tercihe birakilan bir sey olmamasini gerektirmistir. Geçen izahlar isigi altinda bu kismin arzu ve hevese uyma oldugu ve serîate zit bulundugu sarihtir. [100]

Besinci Mesele

Mubahin, mübâh diye tavsif edilmesi, ancak sadece mükellefin hazzi nazara aldiginda mümkündür. Eger bu kasid disina çikarsa, mubahin baska bir hükmü olur.

Delili:

Daha önce de geçtigi gibi mübâh, seriat tarafindan islenme ya da terkine dâir bir kasit bulunmaksizin, yapilmasi ve terki arasinda tercihe birakilan seydir. Su halde, cüz'î olmasi itibariyla bu açidan mü-bâhin yapilmasi ya da terki üzerine ne zarurî, ne hâcî, ne de tekmîlî hiçbir durum terettüp etmemektedir. Mübâh husûsiyle pesin bir haz-zin (zevkin) elde edilmesi amacina matuftur. Ayni sekilde, hakkinda "bir günah yoktur" tabir edilen mubahlarin da mükellefin hazzina matuf olmasi öncelik arzeder. Ayni sekilde emir ve nehiy de[101] zarurî, hâcî [148] ya (ja tekmîlî bir aslin korunmasina yöneliktir. Her bir emir ve nehiy-de sâri'in gözettigi maksat anlasilir. Emir ve nehiy haricinde kalan seyler (mübâh) ise, mücerred bir haz elde edilmesi ve sehvetin yerine getirilmesi demektir.

Soru: mübâh konusunda durumun, baska seyle degil de sadece mükellefin hazziyla ilgili oldugunun; emir ve nehyin ise mükellefin hazzini degil de Allah'in hakkini ilgilendirdiginin delili nedir? Belkide, bazi mubahlarin haz cihetinden islenilmemesi sahih olabilir; nitekim bazi emrolunan ve yasaklanilan seylerin de haz cihetinden isla-nllmeleri sahih olabilir.

Cevap: yerlesmis olan kaideye göre, seriatlar, ancak ve ancak kullarin maslahatlarini temin için getirilmislerdir. Emir, nehiy, tercihe birakma bunlarin hepsi mükellefin hazzi ve enun maslahatlarina yöneliktir. Çünkü yüce Allah her türlü hazza ihtiyaç duymaktan müstagnidir, her türlü ihtiyaçtan münezzehtir. Su kadar var ki, haz da iki kisimdir:

A) birincisi talebe bagimlidir; kulun onu talep ile birlikte alma imkani vardir

ve böylece özellikle hazzi pesinde kosmus olmaz; bununla birlikte o, hazzini da kaçirmaz, onu elde eder. Ancak onu nefsinin itmesi neticesinde degil de, talep dogrultusunda elde etmis olur. Onun (mubahin) h'azdan berî olmasinin mânâsi da iste budur. Bazan da haz cihetinden onu isler; su kadar var ki, fiil talebe bagimli bulundugundan, onu bu açidan talep edebilir ve netice itibariyla onun hazzi taleht bagimli olmus olur. Hazdan soyutlanmasi hususunda kendisinden öncekine katilir ve onun ismiyle isimlendirilir. Bu konu insAllah bu kitapta yerinde izah edilecektir. Tevfîk ancak Allah'tandir.

B) ikincisi talebe bagimli degildir. Bu durumda mükellef onu ancak irâde ve ihtiyari yoluyla isleyecektir. Çünkü bilfarz ondan talep kaldirilmistir. Su halde mükellef onu, kendi hazzi açisindan almis olacaktir. Bunun içindir ki, mübâh hakkinda "o izin verilen bir ameldir, ondan gözetilen maksat, hâsseten mücerred dünyevî hazdir." seklinde tarifi yapilmistir.

Altinci Mesele

Bes teklifi hükmün fiil ve terklere taalluku ancak kasit iledir. Fiillerde kasit bulunmadiginda teklifi hükümlerin onlara taalluku söz konusu olmaz. [102]

Delilleri:

1.

"ameller ancak niyete göredir."[103] hadisi. Bu genelde üzerinde ittifak edilen bir esas olmaktadir. Bu husustaki deliller katiyet ifade edecek derecededir. Hadisin mânâsi sudur: sirfhis planindaki sekilleriyle ameller, hiçbir sekilde ser'an muteber degillerdir. Ancak vaz'î hükümler babinda itibar edildigine dâir hakkinda özel delil bulunanlar bunun disindadir. Hadis bunun disinda her yerde uygulama alani bulan bir kaidedir. Kasit bulunmadiginda itibara alinmadigina göre bu tür fiiller seriat nazarinda hayvanlarin ve diger cansizlarin hareketleri mesabesinde sayilmaktadir. Hayvanlarin ve cansizlarin hareketlerine teklifi hükümlerin taalluk etmeyecegi hem aklen hem da naklen sabittir. Onlar mesabesinde olan fiillerin durumu da ayni olacaktir.

2.

Deli (mecnûn), uykuda olan, sabî (küçük çocuk) ve baygin kimselerden sâdir olan fiillerin itibara alinmadigina dâir vârid bulunan deliller. Bu deliller, serîatte bu tür fiillerin "caiz, haram, vâcib..." gibi bir hükümlerinin bulunmadigini, aynen hayvanlardan sâdir olan fiiller gibi kabul edildigini göstermektedir. Kur'ân'da bu meyanda olmak üzere su âyetler vardir: "içinizden kasdederek yaptiklariniz bir yana, yanilmalarinizda size bir sorumluluk yoktur.[104] yüce Allah: "ey rabbimiz! Eger unutacak veya yanilacak olursak bizi sorumlu tutma. A\ye bize duâ ögretmis ve hadisin

beyânina göre bu duamiza icabet ettigini[105] de belirtmistir. Bu mânâda rivayet edilen bir hadiste de "ümmetimden hata, unutma ve tehdîd altinda yapilan seyler kaldirildi (yazilmadi)."[106] buyrulmustur. Hadis her ne kadar sened bakimindan saglam degilse (!) De, mânâsinin sihhati üzerinde ittifak vardir. Yine hadiste "üç kisi üzerinden kalem kaldirilmistir." [107]buyrul-mus ve bunlar arasinda ihtilam (ergen) oluncaya kadar çocuk ile, ifâ-kât buluncaya kadar bayilan kimse de sayilmistir. Bütün bunlar kas-di bulunmayan kimselerdir. Dolayisiyla hükmün kaldirilmasindaki illet kasdin bulunmamasi olmaktadir.

3.

Teklîf-i mâla yutâkin yani takat üstü yükümlülügün serîatte bulunmadigina dftir iomâ vardir. Kasdi bulunmayan imanin yükümlü tutulmasi, takat üstü yükümlülük kabilindendir.

"bu sözünü ettiginiz sey, talep konusundadir, mubahta ise bir teklif bulunmamaktadir." seklinde vârid olacak bir itiraza söyle kar yi • lik verilecektir: tercihe birakma hükmünün taalluku her ne zaman sahih ise, talebin taalluku da sahihtir. Bu da tercih durumunda olan kimsenin kasdmin bulunmasini gerejstirir. Biz ise onun kasitsiz oldugunu farzediyoruz. Bu muhaldir.

Küçük çocuklara, delilere ve benzerlerine itlaf ettikleri mallarin tazmin sorumlulugunun, zekât mükellefiyetlerinin taalluk etmesi ileri sürülerek, bu hususa itiraz edilemez. Çünkü, bunlar teklîfî hüküm degil de vaz'î hüküm kabilinden olmaktadir. Bizim burada söz konusu ettigimiz husus ise, teklîfî hükümlerle ilgilidir. Yine "sarhos iken namaza yaklasmayin." 104 âyeti ileri sürülerek sarhosun kasdinin bulunmamasina ragmen muâhaze edilmesi durumuyla da'itiraz edilemoz. Sarhosun durumuyla ilgili cevap usûl-i fikihta verilmistir. Maamufih sunu belirtelim ki, sarhos, akitlerinde, yaptigi alis verislerinde kendi hakkindan dolayi kisitlilik (hacr) altindadir. Tipki deli ve küçük çocugun kisitliligi gibi. Digerlerinde ise, sarhosluga kendisi sebep oldugu [108] için, teklîfî hükümlerin kaldirilmasini kasdetmis gibi kabul edilmekte ve bu kasdinin tam tersi ile cezalandirilmaktadir.

Bir baska izah da su sekilde olabilir: içki içmek pek çok kötülüklerin sebebidir; bu itibarla onun kullanilmasi, bu mefsedetlere sebebiyet vermek kabilinden olur.[109] bu açidan hareketle de, seriat o kimseyi, o mefsedetleri kasdetmese bile bu davranisindan dolayi muâhaze eder. Nitekim, haksiz yolla öldürülen her nefisten dolayi hz. Âdem'in iki oglundan birisi ondan bir günah kendisine de terettüp edilmek suretiyle muâhaze edilmektedir. Ayni sekilde zina eden bir kimse, sadece haram olan isi islemekten baska hiçbir kasdi olmasa da, neseplerin ihtilâti mefsedetinin geregiyle muâhaze edilecektir. Bunun benzerleri çoktur. Dolayisiyla

koydugumuz esas dogrudur, ileri sürülen itiraz vârid degildir. [110]

## Yedinci Mesele

Mendûb, önce de geçtigi üzere daha genel bir yaklasimla ele alindiginda, onun vacibe hizmet ettigi görülür.[111]çünkü mendûb ya vacibin bir mukaddimesi ya da onun bir hatirlaticisi mahiyetindedir. Vacibin cinsinden olup olmamasi arasinda fark yoktur. Vacibin cinsinden olan mendûba örnekler: farzlanyla birlikte namazlarin nafileleri (sünnet ve müstahaplan), farzlanyla birlikte olmak üzere oruç, zekat ve haccin sünnet ve müstehaplari.vâcib cinsinden olmayan mendûba ait örnekler: namaza ait olmak üzere cesedin, elbisenin ve namaz kilinacak yerin temiz tutulmasi, misvak kullanilmasi, güzel elbiselerin giyilmesi vb. Gibi; oruca ait olmak üzere iftarda acele edilmesi, sahurun geç yenilmesi, lüzumsuz lakirdilardan dilin tutulmasi ve daha baska benzeri mendûblar. Durum böyle olunca, mendûb küll olarak vâcib hükmüne katilacaktir. Bir seyin bu esastan disari çikarak hem cüz hem de küll olarak mendûb bulunmasi çok nâdir bir durumdur. Bu mânânin izaha ihtiyaci vardir; ancak daha önce arzettigimiz bilgiler[112] bundan bizi müstagni kilmaktadir.

## Fasil:

Mekruhun da, haramla (memnu) birlikte ayni sekilde ele alindiginda, vâcible birlikte mendûbun durumunda oldugu görülür. Vâcib-lerden bir kismi -ki büyük çogunlugu teskil eder- bizatihi maksûddur; diger bir kismi da maksûd olan bir tâate vesile ve hadim durumundadir. Mesela namaza nisbetle hadesten taharet, avret yerini örtmek, kibleye yönelmek, vakitleri bildirmek için ezan okumak; islâmin seâirinden olan hususlarin ikâmesinde bulunmak gibi. Bunlar bizatihi maksûd olmayip, vesile olduklarindan cüz olarak bunlarin vâciblikleri külli olarak aldiklari vâcib hükmünden daha asagi mertebededir.[113]vesile ve hizmet eder durumda olan vacibin maksûd olan vâcible beraber hükmü, vâcible beraber mendûbun hükmü olmaktadir. Ayni sekilde memnu olan seylerin de (haramlar) bir kismi bizatihi maksûddur; bir kismi da asil yasaga vesile olmasi bakimindan yasaklanmistir. Durum aynen harfiyyen vâcibde oldugu gibidir. Bu hususu düsün. [114]

## Sekizinci Mesele

Sâri'ce kendileri için belirli bir vakit belirlenmis gerek vâcib ve gerekse mendûblarin vakitleri içerisinde islenmis olmasi durumunda, bunda ser'an bir taksir olmadigi gibi, bir itâb (azar), bir zem (yergi) de yoktur. Itâb ve zem sadece onlarin vaktine riayet etmeyen kimseler üzerinedir. Vacib ya da mendûbun genis vakitli [115]veya dar vakitli olmasi arasinda bir fark yoktur.

Bu esasa iki husus delalet etmektedir:

1.

Sâri'ce vaktin belirlenmesinde ya gözetilen bir maksat vardir ya da yoktur. Bir kasit ve mânâ bulunmamasi bâtildir. Öyleyse geriye bir mânâsinin olmasi kalmaktadir. Bu mânâ da, fiilin belirlenmis vakit içerisinde îfâ edilmis olmasidir. Eger fiil o vakit içerisinde îfâ edilirse, sâri'in belirlemeden kasdettigi maksad da budur. Bu da kesinlikle im] emrin, o vakit içerisinde vâki olan fiile muvafakatini gerektirir. Eger bu vakit içerisinde islenilmis fiil için bir itâb veya yerme bulunsaydi, o takdirde bu itâb ve yerme, fiilin itaba sebep olan vakit içerisinde islenmesi sebebiyle sâri'in kasdina muhalefet edilmis olacagi için olacakti.oysa ki, biz onun muvafik oldugunu kabul ediyoruz. O takdirde bu bir çeliski olurdu.

2.

Eger öyle olsaydi, itaba maruz kalinan fiilin içerisinde islendigi zaman dilimi, belirlenmis vakitten olmayacakti. Çünkü fiilin genis vakitli olmasi durumunda, belirlenmis vaktin, onun tercih edilmis bir dilimi oldugunu kabul etsek, bu durumda tercih hakki ile itâb birbiriyle tenakuz teskil edecektir. O takdirde fiilin islendigi zaman diliminin mutlaka belirlenmis zaman haricinde olmasi gerekecektir; halbuki biz onun içerisinde ve onun bir parçasi oldugunu biliyoruz. Bu bir muhale götürür ve bunun açikligi delil ikâmesine ihtiyaç göstermeyecek derecededir.

Itiraz: hayirli islerde acele etmek ve onlar için kosturmak ser'an matlûptur ve bu kat'î bir esas olmaktadir. Bu ne belli bir vakte, ne de belli bir hale mahsûs degildir. Hayirli amellere kosmak ve acele etmek matlûp olduguna göre, mutlaka onu erteleyen kimsenin taksir ve tefrit ehlinden sayilmasi gerekecektir. Hiç süphe de yoktur ki, bu halde bulunanlar tefrit ve taksirlerinden ötürü itaba maruz kalacaklardir. Bu durumda nasil olur da itâb yoktur; denilebilir?

Bu iddiamizin dogruluguna hz. Ebû bekir'den rivayet edilen su söz de delâlet etmektedir. O, hz. Peygamber'in 'vaktin evveli Allah'in nzâsidir, sonu da Allah'in affidir."[116] sözünü duyunca: "Allah'in rizasi benim için affindan daha sevimlidir; çünkü onun rizâsi ihsan sahipleri için, affi da taksir gösterenler içindir." demistir.

Imam mâlik'in mezhebinde de buna delâlet eden hususlar bulunmaktadir: o, namaz kildirmasi için yasindan dolayi bir adami ileri süren yolcular hakkinda, adamin da sabah namazini iyice aydinlikta kildirdigini ögrenince: "vaktin evvelinde kisinin namazini yalniz basina kilmasi, iyice aydinlandiktan sonra cemâat içerisinde kilmasindan bence daha hayirlidir." demistir. Görüldügü gibi, imâm erken davranma ve fiilin ilk vaktinde

islenmesi hükmünü takdim etmis, terkeden kimsenin taksirde bulundugu kabul edilen cemâat sünnetine itibar etmemistir. Dolayisiyla erken davranmayi terkeden bir kimsenin taksir ehli olarak kabulü öncelik arzedecektir. Yine imâm mâlik'ten yolculuk ya da hastalik sebebiyle ramazan orucunu tutmayan, sonra saban ayi disinda kaza edebilecegi aylardan birisinde yolculuktan dönen veya iyilesen fakat orucunu tutmayip sonunda ölen kimse hakkinda üzerine 'it'âm' yani fakir doyurma yükümlülügü bulundugunu ifâde ettikten sonra, o kimsenin ehl-i tefritten oldugunu kabul etmistir. Aynen saban'da yolculuktan dönüp ya da iyilesip de ikinci ramazan gelinceye kadar orucunu tutmayan kimse gibi kabul etmistir. Halbuki, imâm mâlik'e göre orucun kazasi fevri (ertelenemez türden) degildir. El-lahmî:[117] o (mâlik) orucun kazasini ne fevri ne de terâ-hî üzere degil, hep kaza firsatim kollama üzerine olma seklinde kabul etmistir. Bu durumda saban'dan önce kaza etme kudreti bulunmalina ragmen saban içerisinde kaza edecek olsa, üzerine fakir kimseletta doyurulmasi yükümlülügü gerekmeyecektir; çünkü taksir ve tefiptt göstermemistir. Eger saban'dan önce ölürse, tefrit göstermis olacagindan, üzerine fakir doyurmasi yükümlülügü gerekecektir. Sâfifli-rin terâhî üzeredir dedikleri hac hakkindaki görüsleri gibi. Eger edadan önce ölürse günahkar olur. Sâfiîlerin görüsü de ayni sekilde zikredilen esasa zit düsmektedir.

Ser'an ya nassla [118]ya da içtihâdla[119] belirlenmis muayyen vakitler bulundugunu görürsünüz. Sonra bu vakitlerde acele davranma konusunda taksir gösterenler levme ugrarlar ve itaba maruz kalirlar. Hatta bazan günahkar da olurlar. Buda, sizin ortaya koydugunuz eia-sa tezad teskil eder.

Cevap: hayirli amellerde acele davranmak, onlar için kosturmak prensibi inkar edilemez. Ancak kendisi için belirli bir zamanin belirlendigi amelin, belirlenen vakti içerisinde islenmesine acele davranmak, kosturmak tabir edilebilir mi ki, zikredilen bu esas onu da içine alsin; yoksa böyle olmaz ve onu içine almaz mi?

Delilin geregi dogrultusunda olan sik birincisi (yani meselenin basinda konulan) olmaktadir. Bu durumda hz. Peygamber'in"en hayirli amel hangisidir?" seklinde kendisine yöneltilen bir soruya "ilk vaktinde kilinan namazdir."[120] seklinde verdigi cevâbiyla, mutlak anlamda ihtiyar vakti (namazi kilmak için belirlenmis vakit içerisinden tercih edilen zaman dilimi) kasdedilmis olmaktadir.

Buna su husus da isaret eder. Hz. Peygamber a'râbîye namaz vakitlerini ögrettigi sirada [121]namazlari birinde ilk vakitlerin de digerinde de son vakitlerinde olmak üzere kilmislar ve bu iki vakit arasindaki zamani

namazlarin öte asilmaz, öne alinmaz sekilde vakitleri olarak belirlemisler, bu vakitler içerisinde kilindigi takdirde taksîr bulunacagina dâir tenbihte bulunmamislardi. Taksir ve tefritin ancak, bu vakitlerden sonra olan zaruret vakti içinde kilinmasi durumunda olacagina dikkat çekmisler ve bir zarureti bulunmayan kimsenin bu vakitler içerisinde kilmasi durumunda "onun namazinin münafiklarin namazi oldugunu"[122]ifâde etmisler ve tefrit vaktinin, günesin seytanin iki boynuzu arasinda oldugu zaman oldugunu açiklamislardir. Ancak namazi belirlenmis vakit içerisinde kilmayan kimselerin acele davranma ve hayra kosma vasfi haricinde kalan kimselerden sayilmasi uygun olacak ve iste o zaman kisi tefrit ve taksirle ve yine bazilarinca günahkar olmakla nitelenecektir. Fevri olan (acele davra-nilan, ertelenemeyen) vâciblerde de durum aynidir.

Ertelenebilen (ömrî olan) vâciblere gelince, bunlarin sonlan mechûl bir zamanla kayitlaninca bu, bir nevi o fiilin imkan bulunan ilk zamanda yapilmasi için gayret sarfetmenin, çabuk davranmanin istenildigine dâir bir alâmet olmaktadir. Çünkü âkibet meçhuldür. Kisi, o vacibi isleyebilecek kadar bir süre yasar ve özür olmadigi halde onu islemezse elbette ki, tefrit ve taksir göstermis sayilacaktir. Imâm safiî, bu ertelemesinden dolayi o kimseyi günahkâr kabul etmistir; çünkü çabuk davranmak ve bir an evvel îfâ etmek matlûp olmakta, gerçek anlamda ilk vakitle sonu arasinda bir tercih sözkonusu olmamaktadir. Çünkü sonu belli degildir; belli olan sadece su anda elde bulunan imkandir. Netice itibariyla bu konu, bizim burada söz ettigimiz esas dahiline girmemektedir; dolayisiyla da onu bozma durumunda degildir.

Yine muayyen vakte nisbetle de çabuk davranmanin müstehab-ligi inkâr edilemez; ancak genis vakitli vacibi, ilk vaktinden erteleyen kimse taksirde bulunmus sayilmaz. Aksi takdirde vaktin genis tutulmasinin bir mânâsi kalmazdi. Bunun benzerini keffâret konusunda tercihli vâciblerde görebiliriz. Mükellef belirlenen seçenekler arasinda tercîhde bulunabilmektedir. Gerçi belirlenen bu seyler arasinda sevâb bakimindan farklilik olabilir; bir kismi digerine nisbetle daha sevâbli olabilir, ama bu durumu farkettirmez. Nitekim ramazan kef-fâreti konusundaki, hadiste tercih hakki verilmesine ragmen fakirleri doyurma seçeneginin daha sevâb oldugu söylenmistir. Imâm mâlik'in görüsü de böyledir. Ayni sekilde zihâr, katil vb. Gibi keffâretlerde köle azadi getirilmistir. Yükümlü istedigi köleyi seçmekte serbesttir. Halbuki, efdal olan degeri en fazla ve ailesi katinda üstün yeri olan bir kölenin azâd edilmesidir. Bukeyfiyetle, tercih hakki ortadan kalkmis olmaz; degeri çok yüksek olmayan bir köleyi azâd eden kimse, îfâda taksir ve. Tefrit göstermis sayilmaz. Ayni sekilde yemin keffâretinde giyecek ve yiyecek tercihinde bulunan kimsenin durumu da aynidir. Bunlara benzer sekilde, sâri'in ferdlerinin belirlenmesinde bir kasdi

Tiklim hükümler Bulunmayan mutlak iûrtstte vârid olan talepleri de -her ne kadar bunlar içerisinde en üstününü islemek fazilet bakimindan daha ondu ine de-bu kabildendir. Yine meselâ yürüyerek yapilan hac ibâdeti daha faziletlidir. Bununla birlikte, haccini binerek edâ eden bir kimse hacda taksir göstermis sayilmaz. Keza mescide giderken fazla adim atmis olmak, azindan faziletçe daha üstündür, bununla birlikte evi yakin olup da az yürüyen kimse taksirde bulunmus sayilmaz. Bilakis taksirde bulunan kimse, belirlenmis bir seyi yerine getirmede kusur gösteren ve kendisine yönelen emrin gereginin hâricine çikan kimsedir. Bizim konumuzda ise böyle bir durum yoktur.

Hz. Ebû bekir'e nisbet edilen söz ise sahih degildir; sahîh oldugunu farzetsek bile, o kat'î olan bir esasla çeliski durumundadir. Bu da kabul edilmese bile, o ihtiyar edilen vaktin tamamindan tehîr etme anlamina yorulur. Bu da kabul edilmese o takdirde 'taksir' sözü sevabi katlamak için kosmak seklinde ifâde edebilecegimiz evlâ olan bir seyin terki anlaminda kullanmis olur. Çünkü erteleyen kimse emrin geregine muhalif olmaktadir.

Imâm mâlik'in zikri geçen meselelerine gelince; onun namazin takdimini ve cemâatin terkini müstahab görmesi, muhtemelen sabah namazinin bir zaruret vakti vardir, seklindeki görüse riâyet sebebiyle olmalidir. Nitekim bu meselede imâm namazi o zamana kadar ertele-misti. Ramazan'in kazasi konusundaki, tefrit doyurmasi seklindeki görüsü ise, kazanin ertelenemeyecegi (fevri oldugu) esâsina dayanmaktadir. Dolayisiyla itiraz yerinde degildir.

Tevfik ancak Allah'tandir! [123]

## Dokuzuncu Mesele

Mükellef üzerine vâcib olan haklar (mükellefiyetler) iki kisimdir. Bunlar ister namaz, oruç, hac gibi Allah haklarindan olsun; ister borçlar, nafaka yükümlülükleri, nasihat, iki kisi arasini bulma vb. Gibi kul haklari olsun farketmemektedir. Bunlar:

1. Ser'an belirlenmis (muhadded, muayyen, mukadder) haklar ve,

2. Ser'an belirlenmemis haklar olmak üzere ikiye ayrilirlar. Ser'an belirlenmis ve tayin edilmis haklar (vâcibler, mükellefiyatlar), îfâ edilinceye kadar mükellefin zimmetinde sabittir ve onun üzerine bir borç olarak terettüp eder: satin alinan mallarin bedelleri, itlaf edilen mallarin tazmîn bedelleri, zekât miktarlari, namazlarin farzlari... Gibi. Hu gibi vâciblerin mükellefin zimmetinde bir borç olarak lâzim olmasinda herhangi bir problem bulunmamaktadir. Bunun delîli vacibin takdir ve tahdîd edilmis olmasidir. Çünkü bu durum, o muayyen seyin edasina yönelik kasdin

bulundugunu göstermektedir. Sayet onu yerine getirmezse, hitâb üzerinde bakî kalacaktir ve bir delîl olmadikça üzerinden sakit olmayacaktir.

Muayyen olmayan (gayr-i mahdûd) vacibe gelince, bu da mükellef için lâzimdir; islenmesi istenilmektedir. Su kadar var ki, asagidaki sebeplerden dolayi zimmete terettüp etmemektedir:

1.

Eger bu da zimmete terettüp edecek olsaydi, o takdirde belirli ve muayyen (mahdûd) olurdu. Zira mechûl bir sey zimmette sabit olmaz ve onun zimmete nisbetinin anlami anlasilamaz. Dolayisiyla da borç olarak zimmet üzerine terettübü sahîh olmaz. Iste bu noktadan hareketle, biz onun zimmette sabit olamayacagina istidlalde bulunuyoruz. • çünkü bu vâcibler (haklar, mükellefiyetler) mikdar bakimindan mec-hûldürler. Mikdâri bilinmeyen bir seyle yükümlü tutulmamiz, vukuu imkansiz olan bir seyle yükümlü kilmak demektir. Böyle bir yükümlülük ise naklî deliller bakimindan imkansiz (mümteni) bulunmaktadir.

Örnek: kayitsiz olarak vârid olan sadakalar, gedikleri kapama, muhtaçlarin ihtiyaçlarini giderme, çaresizin imdadina kosma, bogulani kurtarma, cihâd, iyiligi emretme ve kötülükten sakindirma gibi. Bunlar altina diger kifâî farzlar (içtimaî farzlar) da girer. Sâri teâlâ "...isteyene de istemeyene de ondan yedirin."[124] "çiplagi giydirin."; "Allah yolunda infakta bulunun." ... Buyurdugu zaman bunun mânâsi, her vakiada nisbetine göre, belirli bir miktar tayin edilmeksizin ihtiyâcin giderilmesinin istenilmesi demektir. Bir hacet ortaya çiktigi zaman, onun giderilmesi için ihtiyaç duyulan miktar nassla degil de ictihâdla (nazar) taayyün edecektir. Bir aç ortaya çiktigi zaman, mükellef, talebin mutlakligi geregi olmak üzere onu doyurmak ve ihtiyacini gidermek durumundadir. Eger onu doyurmayacak bir miktar ye-direcek olsa, -emre muhatap olmasina sebeb olan ihtiyacin giderilmesi için yeterli miktarda ve açligini giderecek kadar yedirmedikçe- kendisine yönelik olan talep hâlâ üzerinde bakî kalacaktir. Yeterli miktar ise zamandan zamana, halden hale degisecektir. Mesela bazan fazla aç olmaz ve bir miktar yiyecege ihtiyaç gösterir; ihmal edilir de iyice acikirsa, dahu fazla yiyecege ihtiyaç dogar. Bazan bir baskasi do- ubi] yurur ve kendisinden talep dogrudan kalkmis olur. Bazan bir baskam doymayacak kadar yedirir, beriki istenilenden daha az bir miktarla yükümlü tutulur. Yükümlülük konusu zaman ve mekâna, halde n h a le degistigine göre, kesin olarak istenilecek belli bir seyin zimmet üzerine tertibine gidilmesi mümkün olmaz. Bu tür vâciblerin meçhull ii|>, ii-nün anlami iste budur. Bu tür vâcibler ancak ihtiyacin* ortaya çiul ifji vakitte (hâl-i hazirda) nassm geregiyle degil, ictihad (takdir, na/.u1) yoluyla malûm olmaktadirlar. Ihtiyacin ortaya çiktigi vakit geçi ikinci vakitte birinciyle degil baska bir

seyle mükellef olacakti ya ortaya çikan ihtiyâcin ortadan kalktigi farzedildiginde kendisinden yükümlülük düsecektir.[125]

2.

Eger zimmetine bir sey terettüp edecek olsaydi, bu makûl olmazdi. Çünkü, kisi muhtacin ihtiyaç gösterdigi her vakitte onun ihtiyacini gidermekle mükelleftir. Mesela bir vakit geçse ve belli bir miktarla onun ihtiyacini karsilama imkani bulunsa sonra onu yapmasa, bu zimmetinde sabit olacaktir. Sonra ikinci bir zaman gelse ve o ilk zamandaki hali üzere veya daha siddetli bir durum içerisinde bulunsa, simdi bu durumda ya yine onu karsilamakla mükelleftir denilecek ya da mükellef olmadigi söylenecektir. Ikinci sik bâtildir. Zira bu ikincisi sükût açisindan birinciden evlâ degildir. (birinci düsmedigine göre ikinci de düsmeyecektir.) Çünkü mükellef, ihtiyacin giderilmesi için yükümlü tutulmustur; öyle oldugu takdirde ihtiyaç mevcut oldugu

I halde yükümlülük kalkmis olacaktir. Bu ise muhaldir. Bu durumda mutlaka ikinci defa da, zimmete o vakitte ihtiyaç için yeterli olacak kadar bir yükümlülük terettüp edecektir. Bu durumda bir haktan dolayi zimmete, geçmis zamanlar adedince farkli miktarlar (kiymetler) terettüb etmis olacaktir. Bu ise serîatte makûl olmayan bir neticedir.

3.

Bu yükümlülük ya aynî ya da kifâî vâcib (farz-i ayn, farz-i kifâye) olacaktir. Her iki takdire göre de -hiçbir kimsenin yapmamasi durumunda- söyle bir netice gerekecektir: ya bu muayyen olmayan tek bir zimmet üzerine terettüp edecektir; bu ise bâtildir ve makûl degildir. Ya da bütün insanlarin zimmetlerine bölünerek binecektir. Bu da ayni sekilde batildir. Çünkü herkese düsecek pay belli degildir. Yada bölünmeden bütün zimmetlere binecektir ve bundan meselâ bir dirhem kiymetinde olan bir vacibe karsilik meselâ yüz bin insanin zimmetinde yüz bin dirhemlik bir yükümlülük lâzim gelecektir ki, bu da daha önce geçtigi gibi bâtildir.

4.

Eger zimmette sabit olacak olursa, bu bir abes olurdu. Serîatte 1169] ise abesle istigal yoktur. Çünkü maksat hacetin giderilmesi olduguna göre, zimmetin sabit karakteri böyle bir maksada aykiridir. Çünkü maksat, ortaya çikan ihtiyaci gidermektir, onun kiymetini yüklenmek degildir. Hüküm zimmetin mesguliyeti sebebiyle, vücûbun sebebine aykiri olunca bu bir abes olur ve onunla mesgul olmak dogru olmaz.

"ayni durum farz olan zekât ve benzerlerinde de gerekir, zira onlardan da gözetilen maksat ihtiyaçlarin giderilmesidir. Bununla birlikte onlar zimmette sabit olmaktadirlar." diye bir itiraz serdedilemez.

Çünkü biz, evet maksadin zikrettiginiz sey oldugunu kabul ediyoruz, diyoruz. Ancak, zekâtla giderilen ihtiyaç genelde taayyün etmis degildir. Dikkat edilirse, zekât bizzat ihtiyaç belirmese bile, ittifakla ödenmesi gerekmektedir. Böylece zekât ivazli muameleler ve hibe yoluyla sabit haklar (mükellefiyetler, borçlar) gibi olmustur. Sâri'e ait bu gibi haklarda (mükellefiyetlerde) misil ile ya da kiymet ile tazminde (ödenmesinde) bir kasit bulunmaktadir. Sözünü ettigimiz mesele ise böyle degildir. <^ünkü burada hacet taayyün etmistir ve mutlaka izâlesi gerekmektedir. Bu yüzden illâ da izâlesi için zekât mali olmasi gerekmemektedir; aksine hangi mal olursa olsun, matlûp hâsil olmaktadir. Burada mal bizatihi matlûp degildir. O yüzden ortaya çikan ihtiyaç kendiliginden kalkiverse vücûb düsmektedir. Zekât ve benzerlerinde ise maksat, mutlaka malin elden çikarilmasidir. Harcama yerlerinin su anda zekât mallarina ihtiyaçlari bulunmasa bile ödenmesi gerekir. Iste bu yüzden zekât yükümlülügü belirlenmis ve zimmette sabit olmustur.

Bu kismin diger nevilerinin hükmü de, dogan ihtiyaçlar için mal harcanmasi hakkindaki bu arzettigimiz durum üzeredirler.

Itiraz: Eger bilmemezlik vacibin zimmette sabit olmasina mani olsaydi teklifin aslinin sübûtuna da mâni olurdu. Çünkü teklifte yükümlü tutulan seyin bilinmesi sarttir. Zira bilinmeyen seyle yükümlü tutmak teklîf-i mâ lâ yutaktir (takat üstü yükümlülük). Sayet bir kimseye: "bilmedigin bir miktar harca."; "kaç rekat olmadigini bilmedigin namazlari kil."; "bilmedigin, tanimadigin kimseye nasihat et."... Gibi yükümlülükler getirili» bu teklîf-i mâla yutak olurdu. Çünkü;yükümlü tutulan seylerin bilinmesi ebediyen mümkün olmaz, ancak bir va- in hiyle bilinebilirdi. Vahiyle bilinince de mechûl degil, malûm olurdu. Bilinen bir seyle yükümlü tutmak da sahihtir. Bu bir çeliskidir.

Cevap: Asil teklife mani olan bilinmezlik, sâri' katinda belirlenmis olan seye iliskin olan bilinmezliktir. Mesela sâri' "bir köle azad et!" der de bununla beyanda bulunmaksizin falanca köleyi kastederse bu türden olur ve böyle bir teklif imkansizdir. Ama teklifte sâri' katinda taayyün etmeyen bir sey ile yükümlü kilmak sahihtir. Nitekim keffâret bahsinde mükellefe belli seyler arasinda tercihini kullanma hakki verilmesi sahîh olmustur. Çünkü sâri'in bu seçenekler içerisinde husûsiyle birisinin yapilmasina iliskin bir kasdi bulunmamaktadir. Burada da durum aynidir. Sâri'in buradaki maksadi genel anlamda dogan ihtiyaçlarin giderilmesi, açilan gediklerin doldiirulmasidir. Herhangi bir ihtiyaç taayyün etmedikçe bir talep de bulunmamaktadir; taayyün edince de talep ortaya çikmaktadir. Bu meseleden murâd olunan mânâ iste budur. Yükümlülük konusunun miktar ve daha baska vasiflarinin tayini bulunmaksizin mükellef tarafindan yerine

getirilmesi mümkündür.

Muayyen vâcible, muayyen olmayan vâcib arasinda bir üçüncü kisim daha vardir ki, bu tam olarak ikisinden birisi altina girmemekte, bu kisim ictihâd konusu olmaktadir; akraba ve es nafakalari hl gibi. Bunlar her iki tarafa da benzedikleri için âlimler arasinda: "aca-b ba bunlar zimmette sabit olurlar mi, yoksa olmazlar mi?" diye ihtilâf meydana gelmistir. Eger zimmette sabit olacaksa, yoksulluk (i'sâr) durumunda bu yükümlülük düsmeyecektir.

Birinci kisimdan olan vâcibler, dînî zaruretlerden olmaktadir. Bu yüzden bunlarin takdir ve tayin cihetine gidilmistir. Ikinci grup tahsîn ve tezyin kaidesi altina girmektedir; yanî tahsîniyyâttandir. Bu yüzden de mükellefin içtihadina havale edilmistir. Üçüncü kisim ise güçlü bir sebepten dolayi her iki kisma da benzemektedir ve onlarin tarafinda gibi gözükmektedir. Dolayisiyla her vakiada tayin için mutlaka üzerinde düsünmek gerekecektir. Allahu a'lem!

Fasil:

Muhtemelen ilk iki kismin aynî ve kifâî talep özelligiyle belirlenmesi mümkündür. Çünkü birinci kismin özünü, bütün mükelleflerden teker teker aynî olarak belirlenmis talep teskil etmekte; ikinci kismin özünü de dînde ve onun sâliklerinde ortaya çikan sikinti, güçlük ve ihtiyacin giderilmesi olusturmaktadir. Ancak bu ikinci kismin içerisine aynî talep oldugu zannedilen bazi vâcibler de girebilmektedir. Genelde bunlar kesin talep özelligini ancak kifâî (içtimaî) olma durumunda alirlar: adalet, ihsan, yakinlara haklarini vermek gibi. Kesin talep bulunmazsa o zaman mendûb olurlar. Kifâî (içtimaî) farzlar aynî olarak mendûb hükmünü alirlar. Bu konu üzerinde düsün.[126]

Üçüncü kisma gelince, her iki tarafa da benzerlik arzettikleri için tafsilâtinda -fukahânin zikrettikleri üzere- ihtilaf edilmistir. Allahu a'lem! [127]

## Onuncu Mesele

Helâl ile haram arasinda bir 'aiv (meskûtun anh, kanun boslugu) mertebesinin bulundugu dogrudur; bunlar bes teklîfî hükümden birisi altina sokulmazlar.[128] genelde bu böyledir.[129]bu konuya delâlet eden delilleri asagidaki sekilde siralamak mümkündür:

1.

Daha önce geçtigi üzere, teklîfî hükümler, mükelleflerin fiillerine ancak kasdin (niyetin) bulunmasi dusumun da taalluk ederler. Kasit bulunmadigi zaman ise, taalluk etmezler. Teklîfî hükümlerden birisinin, kendisine iliskin olabilir biri durumunda olan kimseden sâdir olmasina ragmen, taalluku söz

konusu olmadigina göre, bunun anlami iste üzerinde durdugumu 'afv' olmalidir; yani o fiilde sorgulama yoktur, demektir.

2.

Özellikle bu mertebeyle ilgili nasslar vârid olmustur: hz. Peygamber'den söyle rivayet edilmistir: "Allah yapilmasi gereken hükümleri farz kilmistir. Onlari çignemeyiniz. Hadler koymustur, onlari tecavüz etmeyiniz. Bazi seyler hakkinda da, unuttugundan degil, size olan merhametinden dolayi sükut etmistir (afv). Onlari da deselemeyiniz." baska bir rivayette de "onlari da kabul ediniz."[130]

Ibn abbas ise: "hz.muhammed'in ashabindan daha hayirli kimse görmedim. Onlar hz.peygamber ölünceye kadar, hepsi de kur'ân'da bulunan on üç sorudan baska soru sormamislardir. 'Sana hayiz hakkinda soruyorlar.[131] 'sana yetimler hakkinda soruyorlar.[132] 'sana haram olan ayi soruyorlar'[133] gibi. Onlar ancak kendilerine faydasi olacak seyleri soruyorlardi." demektedir. Yani çogu kez böyle yapiyorlardi, demek istiyor.

Yine ibn abbas: "kur'ân'da sükût geçilen seyler Allah'in bagisladigi seylerdendir." demistir. Kendisine haram kilinmamis seyler[134] hakkinda sorarlardi da, o cevap olarak "o afvdir." derdi. Kendisine:

-Zimmîlerin mallari hakkinda ne dersin? Diye sormuslardi. Cevap olarak:

-Afvdir; deniisdi. Yani onlarin mallarindan zekât alinmaz.

Demek istemisti.

Ubeyd b. Umeyr de: "Allah helâli helâl, harami da haram kilitm tir. O'nun helâl kildigi seyler helâl, haram kildigi seyler de haramdir sükût geçtigi seyler ise, afvdir." demistir.[135]

3.

Kismen bu mânâya delâlet eden deliller bulunmaktadir: 'Allah seni affetti (affetsin!). Onlara niçin izin verdin."[136] âyeti gibi. Buradaki izin konusu, hakkinda nass bulunmayan içtihadi bir konudur.

Usulenlerin de genisçe üzerinde durduklari gibi, serîatte ictihâd konusunda yapilan hatalar affedilmistir. "daha önceden Allah'tan verilmis bir hüküm olmasaydi, aldiklarinizdan ötürü size büyük bir azâb erisirdi.[137] âyeti de bu meyândadir. Hz. Peygamber hakkinda bir hüküm inmeyen konularda çok soru sorulmasini aslî berâet hükmüne binâen iyi karsilamazdi. Çünkü bu gibi seyler aslî berâet hükmüne râci bulunuyordu. Yani aslî berâetle fiiller "mafuv-vun anh"yani af kapsamina giriyorlardi. Nitekim bir hadislerinde hz. Peygamber "en büyük cürüm isleyen insan, haram olma-yan bir sey hakkinda soru soran ve bu sorusu yüzünden o seyin haram kilinmasina sebep olan kimsedir."[138] buyurmuslardir. Yine o: "ben sizi

terkettikçe, sizde benim üstüme gelmeyiniz. Süphesiz ki, sizden önceki kavimler, mutlaka peygamberlerine fazla soru sormalarindan dolayi helak olmuslardir."[139] buyurmuslardir. Hz. Peygamber "oraya yol bulabilen insana Allah için ka'be'yi haccetmesi gereklidir." [140]âyetini okumustu. Bir adam kalkarak:

'Tâ rasûlallah! Her sene mi?" diye sordu. Hz. Peygamber bu soruya cevap vermedi. Adam sonra: "yâ rasûlallah! Her sene mi?" diye yine sordu. Hz. Peygamber yine yüz çevirdi.

Adam üçüncü kez yine: "yâ rasûlallah! Her sene mi?" diye sordu. Bu-üzerine hz. Peygamber "irâde ve kudretiyle yasadigim Allah'a yemin ederim ki, eger 'evet!' deseydim o zaman mutlaka (her pne) vâcib olurdu; eger o sekilde vâcib olsaydi siz de onu yerine getiremezdiniz; onu yerine getirmediginizde de küfre girerdiniz. Ben sizi bi-raktigi-m sürece siz de beni birakiniz, üstelemeyiniz."[141] buyurmus ve sonra yukarida geçen hadisi îrâd buyurmuslardir. Yüce Allah: "ey iman edenler! Size açiklaninca hosunuza gitm,eyecek seyleri sor?na-yin."[142]buyurmus, sonra da "Allah onlari affetti." diye eklemistir. Yani o seyleri demektir. Su halde bunlar 'afv' mertebesinde olmaktadir. Hz. Peygamber sorulardan hoslanmaz, onlari ayiplar ve çok soru sormayi yasaklardi. Rivayete göre[143] bir gün hz. Peygamber kalkti; yüzünden öfkeli oldugu belli idi. Kiyametten bahsetti. Ondan önce de azametli seylerden bahsetmisti. Sonra:

"kim bana bir sey sormak isterse sorsun. VAllahi, bana ne sorarsaniz, mutlaka onun cevabini verecegim!" buyurdu.

Râvî enes söyle der: insanlar bunu duyunca iyice aglamaya basladilar. Hz. Peygamber da tekrar tekrar "bana sorun!" diyordu.

Bunun üzerine abdullah b. Huzâfe es-sühemî kalkti ve: -babam kim? Yâ rasûlallah! Diye sordu. Hz. Peygamber

-"Baban huzâfe'dir." buyurdu. Hz. Peygamber tekrar tekrar "bana sorun!" diye devani edince hz. Ömer dizleri üzerine çökerek:

-Yâ rasûlallah! Biz rab olarak Allah'tan, dîn olarak islâm'dan, peygamber olarak muhammed'den raziyiz; dedi. Bunun üzerine hz. Peygamber sükûn buldu ve âyet indi.[144]

Daha önce hz. Peygamber "irâde ve kudretiyle yasadigim Allah'a yemin ederim ki, az önce ben namaz kilarken cennet ve cehennem su duvarin üzerinde[145] bana arzedildi. Hayirda da serde de bugün gibisini görmedim." buyurmustu. Hadisin akisim (siyak ve sibakim) da göz önünde bulundurdugumuzda, hz. Peygamberin öfke içerisinde "bana sorun!" buyurmalari, suâlin neticelerini[146] göstermek suretiyle onlari tenkil anlami tasimaktadir. Bu yüzdendir ki "ey iman edenler! Size açiklaninca hosunuza

gitmeyecek seyleri sormayin."[147] âyeti inmistir. Bu deliller muvacehesinde "ma-fuvvun anh" yani affedilen seylerin de bu cümleden[148] oldugu ortaya çikmistir. Bunlar da haklarinda soru sorulmasi yasaklanilan seylerdendir. Haccin Allah için olmasi âyetin geregi olmaktadir. Nitekim âyet haccin o sene yapilmasini da gerektirmektedir. Tekrardan bahsedilmeyince, yorumda uyulmasi gereken sey, ihtimaller içerisinden en hafif olani almak olmaliydi. Diger ihtimâlin de murâd olacagi varsayilsa bile o "mafuvvun anh" yani af kapsamina girecektir. Benzeri bir diger örnek de benî israil'in bir inek bogazlamakla [149]emredilmis olmasiyla ilgilidir. Herhangi bir inek bogazlamakla emri yerine getirme imkanlari bulunuyordu. Ancak onlar yöneltikleri sorularla ifrata gittiler, Allah da zorlastirdikça zorlastirdi. Sonunda güçlükle bogazladilar "nerdeyse de yapmayacaklardi."

Bütün bunlar göstermektedir ki, mükelleflerin fiillerinden mâhiyetleri ve hükümleri hakkinda suâl etmenin pek iyi karsilanmadigi bir kisim bulunmaktadir. Bundan da onun "mafuvvun anh" yani af kapsaminda olmasi iktizâ eder. Netice itibariyla diyoruz ki, 'afv' mertebesi sabittir ve bunlar bes teklifi hüküm içerisinde yer almamaktadirlar.

Fasil:

"mafuvvun anli" yani af kapsamina giren seyler:

Bunlardan bir kismi üzerinde ittifak edilmis; diger kismi üzerinde de ihtilâf edilmistir.

A) Hata ve unutma: bunlar sebebiyle sorgulama olmayacagi

Konusunda ittifak bulunmaktadir. Gafil bulunan, unutan ve hata eden kimseden sâdir olan her fiil 'afv' kapsamindadir. Bu fiiller ister yapilmalari emrolunan fiillerden, ister yasaklanilan fiillerden olsunlar, ister böyle olmasinlar farketme-mektedir. Çünkü fiiller eger emrolunan veya yasaklanan yada tercihe birakilan kisimlardan degillerse, o takdirde hak-kinda ser'î bir hüküm bulunmayan kisma râci olurlar ki, 'afv'in anlami da budur.

Eger emir ve nehiy konusu bir fiilse, bunlar sebebiyle sorguya çekilebilmesi (muâhaze) için emir ve nehyin hatirlanmasi ve onlarin ifâsi için kudretin bulunmasi sarti vardir. Bu sartlarin bulunmasi ise hata, unutma veya gaflet hâlinde bulunan kimse için muhaldir. Ayni sey uyuyan, deli olan, hayiz hâli ve benzeri durumlarda olan kimseler için de söz konusudur.

B) Içtihatta yapilan hatalar: bu da birinci kisma râcidir. Bizzat kur'ân'da: "Allah seni affetsin! Onlara niçin izin verdin.[150]"daha önceden Allah'tan verilmis bir hüküm olmasaydi, aldiklarinizdan ötürü size büyük bir azâb erisirdi."[151] buyrulmaktadir.

C) Ikrâh: zorlama, tehdîd: ister ikrahin üzerinde ittifak edilen kismindan

olsun; ister ihtilâf edilen kismindan farket-mez. Eger biz ikrah durumunda zorlanilan seyin yapilmasinin cevazini kabul ediyorsak, bu 'afv' mânâsina çikmis olur. Ikrâh karsisinda emir ve nehyin (her iki görüse nazaran) bakî kalip kalmamasi da durumu degistirmez. Çünkü ikrahin özü su demektir: ikrah altinda yapilan fiil ya da terke bir günah terettüp etmemektedir.

D) Ruhsatlar: mevcut ihtilâflara ragmen bütün ruhsatlar da afv kapsamina girmektedir. Zira nasslar, ruhsatlarin islenmesinde bir günah olmadigini, güçlügün kaldirildigini ve magfiretin husulünü belirtmek suretiyle buna delâlette bulunmustur. Bu hususta ruhsatin islenmesinin niübâh olmasiyla, matlûp bulunmasi arasinda bir fark yoktur. Çünkü eger ruhsat mübâh olursa, zaten o takdirde bir problem söz konusu degildir. Eger matlûp ise, o takdirde de matlûbun ziddinin islenmesi durumunda'afv'gerekecektir. Mesela lâse (murdar hayvan eti) yemeyi ele alalim. Zarurete binâen biz onu yemenin vâcibligîni söyledigimizde, mutlaka onun ziddinin -ki terk yani yememek oluyor- af kapsamina girmesi gerekecektir. Aksi takdirde her ikisiyle yükümlü tutmak suretiyle iki zittin bir arada cem edilmesi gibi bir durum gerekecektir. Böyle bir yükümlülük ise muhaldir ve ümmetten kaldirilmistir.

E) Tercih: ih delilin tearuzu durumunda, aralarini telîf etme imkaninin da bulunmadigi zamanda tercihe gidilir. Iki delilden birisinin digerine oranla daha agir basmasi durumunda, mercûh kalan delilin geregi af kapsaminda olur. Çünkü eger böyle olmazsa, o zaman tercih imkâni kalmaz ve tercihin tümden ortadan kalkmasina sebebiyet verir. Oysaki, tercih icmâ ile sabit bulunmaktadir. Keza böyle olmadigi takdirde durum, iki zit seyi isteyen hitabin bulunmasini gerektirir ki bu da bâtildir. 'Afv'in lâzim gelecegi açisindan mercûh delîlhak-kmda gereginin (iktizâsinin) bekasina ve sabit hükmünde olmasina hükmetmemizle, sanki yok hükmünde olmasina hük-metmemiz arasinda bir fark bulunmamaktadir.

F) Ulasmayan delile muhalif ya da haddizatinda mensûh bulunan ya da sahîh olmayan delile uygun amel: çünkü

Sorgulamayi gerekli kilacak delîl henüz kendisine ulasmamistir. Sorguya çekilebilmesi için mutlaka delilin kendisine ulasmasi ve onu bilmesi gerekmektedir. Iste o zaman ancak o delil muvacehesince kisi sorumlu tutulabilir. Aksi takdirde teklif-i mâ lâ yutak (takat üstü yükümlülük) lâzim gelir.

G) Ayni anda vârid olan iki hitâh arasinda, ikisinin aralarini bulma imkaninin da bulunmamasi durumunda tercihte bulunmak :[152]bu durumda da, mutlaka geriye alinana nisbetle afvin bulunmasi gerekecektir ki, böylece takdim edilen sey husule gelsin. Sonra bu tür teklifte bulunmak mümkündür. Bu durumda eger tercih yapilarak birisi öne alinmiyorsa,

ser'an memnu bulunan teklîf-i mâ lâ yutak gerekir.

H) Hakkinda sükût geçilen seyler: çünkü, hükmün konulmasi için mahal mevcut iken, konulmayarak sükût geçilmis-se, bu o seyin "mafuvvun anh" olduguna (af kapsamina girdigine) bir delîl olur. Daha önce geçen delillerde verilen örneklerin burada da örnek olarak verilmesi mümkündür.

Allahu a'lemi

Fasil:

'Afv' mertebesini kabul etmeyenlerin süphelerini izâle sadedinde asagidaki hususlari eklemek mümkündür:

1.

Kullarin fiilleri mükellef olmalari açisindan, ya tamamen teklif hitabi (ya da teklifi hükümler) -ki bu iktizâ ve tahyîr[153] olmaktadir- altina girerler, ya da tamamen girmezler. Eger tamamen giriyorlarsa, bu durumda bes teklîfî hüküm üzerine bir ek yok demektir; zaten maksat da budur. Eger tamamen girmiyorsa, bu takdirde bazi mükelleflerin, herhangi bir vakit veya halde de olsa, teklif hitabi hükmünün disarisinda kalmis olmalari gerekecektir. Ancak böyle bir netice u67] bâtildir. Çünkü biz kulun her hâl ve durumda mükellef oldugunu kabul ediyoruz. Dolayisiyla onun hiçbir sekilde teklif altindan disari çikmalari sahîh degildir. Bunun neticesinde de, bes teklîfî hükme ek baska bir hüküm bulunmadigi ortaya çikmaktadir.

2.

Bu ek olan sey, ya ser'î bir hüküm olacaktir ya da degil. Eger ser'î bir hüküm degilse, o dikkat nazarina alinmayacaktir. Onun ser'î bir hüküm olmadiginin delili de onun 'afv' diye isimlendirilmis olmasidir. 'Afv', ancak mükellefin emir ya da nehye muhalefeti hükmünün beklenti halinde olmasi durumunda söz konusu edilir. Bu da mükellef olunan seyin daha önceden hükmünün bulundugunu gösterir. Dolayisiyla hükmü bulundugu için, üzerine ikinci bir hükmün tekrar gelmesi -hükümlerin birbirlerine zitliklari söz konusu oldugu için- sahîh olmayacaktir. Keza, 'afv' sadece uhrevî bir hükümdür, dünyevî degildir. Bizim konumuz ise, dünyevî durumlara yönelik hükümlerdir. Sonra eger 'afv' ser'î bir hüküm olsaydi, ya teklîfî hükümlerden, ya da vaz'î hükümlerden olacakti. Teklîfî hükümlerin nevileri bes adediyle sinirlidir. Yine vaz'î hükümlerin nevileri de usûlcülerin zikrettikleri bes adediyle sinirlidir. 'Afv' ise bunlar arasinda yoktur; dolayisiyla da hükümsüzdür.

3.

Eger bu ek (zâid) olan sey, "bazi vak'alarin Allah'in hükmünden disarda bulunmasi sahîh midir, degil midir?" seklindeki bir usûl meselesine râci ise,

o zaman söyle demek mümkündür: bu mesele zâten ihtilafli bir konudur. Böyle bir hükmün isbâti da, reddi kadar delile muhtaçtir. Konuyla ilgili deliller ise tearuz halindedir. Dolayisiyla bu meselenin isbâti, ancak çeliseni bulunmayan bir delille olacaktir. Keza, eger bu konulan mesele delile degil de ietihâdî bir konuya râci Ise, bu durumda da zahir olan onun usûl kitaplarinda zikredilen delillerle reddidir. Eger konu, zikri geçen meseleye dönük degilse, o zaman anlasilmamis demektir. Daha önce geçen ve 'afv' mertebesinin isbâti için kullanilan delillerde ona dâir bir delâlet bulunmamaktadir. Naklî deliller, onun bes hüküm içerisinden çikmasini gerektirmemektedir, çünkü aralarini birlestirme imkâni bulunmaktadir. Sonra 'afv' uhrevîdir. Keza, afvin sübûtu iddiasi kabul edilse bile, bu sadece hz. Peygamber'in zamanina hastir, sonralari için degildir. 'Afv' mek bir hüküm oldugu intibaini veren zahir ifâdelerin tevîl imkâni bulunmaktadir ve onun nevileri meyanmda sayilan seyler, bes teklifi hüküm altina girmektedir. Çünkü onlarda söz konusu edilen 'afv'; hata, unutma, ikrah (zorlama, tehdîd), ve güçlügün kaldirilmasina matuftur. Bu ise ya 'ibâha' mânâsina cevazi gerektirir ya da vuku bulan muhalefet üzerine gereken zemmin ve azaba sebebiyet verici hususun ii68i kaldirilmasini iktizâ eder. Bu da neticelerini ortadan kaldiracak bir çelisenle birlikte bir emir ve nehyin bulunmasini gerektirecektir. Netice itibariyla 'afv' mertebesiyle hükmetmek ve onun bes teklifi hükme zâid bir hüküm oldugunu söylemek imkâni bulunmamaktadir. Bu me-yanda daha baska bahisler de vardir.

Fasil:

Burada 'afv' kapsami içerisine giren seylerin bir kurala baglanmasi hususunda biraz durmak istiyoruz. Çünkü sâdece nasslarin bulundugu mahallede yetinmek zahirî bir egilim olmaktadir. Bu konuda bir kayit tanimamak ise, tamiri mümkün olmayan bir gedik açmak demektir. Bazi mahalleri ihmâlle sâdece bazi mahallere hasretmek ise ne akilla ne de nakille bagdasmayacak bir tahakkümdür. Bu durumda meselenin vuzuha kavusabilmesi için mutlaka tutulacak orta bir yolun bulunmasi zarureti vardir. Bu konuda edilecek söz üç nev'e inhisar edecektir:

A) Muarizi güçlü olan bir delilin geregiyle amel etmek.

B) Delilin gereginden kasitsiz olarak ya da te'vîl yoluyla çikmak.

C) Re'sen hükmü sükût geçilen seyi islemek.

Simdi bunlar üzerinde sirayla durmak istiyoruz:

A) Muarizi güçlü olan bir delilin geregiyle amel etmek.

Bu nev'in altina su hususlar girecektir:

1) Ruhsat deliline ragmen azimetle amel etmek. Çünkü azimet zahir olan umumiligi ya da mutlakhgi üzere ele alininca, onu isleyen kimse, genelde

güvenilir olan bir delile dayanmis olur. Azimet deliline ragmen ruhsatla amel etmek de aynidir. Çünkü ruhsat "güçlügün (haraç) kaldirilmasi" kaidesinden alinmistir. Nitekim 'azimet' de aslî teklife matuftur. Her ikisi de külli bir esas olmaktadir. Dolayisiyla ruhsat hükmüne rücû etmek de, güvenilir bir delille amel etmek demek olur. Ancak "güçlügün kaldirilmasi" kaidesi aslî teklif üzerine 'mükemmip yani tamamlayici bir unsur seklinde geldiginden, aslî teklif olan azimet yönü bir nevi agir basmaktadir. Su kadar var ki, ruhsata basvurma prensibini de ihlâl etmemektedir. Çünkü aslî teklifin temellenmesi o tamamlayici (mü-kemmil) unsurla olmaktadir. Bu hususa[154] imâm mâlik'in mezhebinde itibar edilmistir. Bu mey anda sunlari örnek verebiliriz: bir kimse ramazan ayinda dört berîd[155] mesafeden daha az bir yere yolculukta bulunsa ve bu yüzden orucunu bozmasinin kendisine mübâh oldugunu zannetse ve bozsa, kendisine keffâret gerekmez. Her ne kadar dayanagi1[156] ilmî degilse de tevîl yoluyla orucunu bozan kimsenin durumu da aynidir. Hatta bu tevil yolu ile islenilen her hususta geçerlidir: örnekler: sarhosluk verici bir seyi, öyle degil zanniyla içmek; müslümam kâfir zanniyla öldürmek; kendisine haram olan bir mali helâldir zanniyla yemek; temiz zanniyla pis olan suyla taharetlenmek vb. Gibi.

2) Ictihâd hatalari: içtihadinda hata eden müctehidin durumu da bu nevidendir. Ebû davud'un rivayet ettigi bir hadise göre ibn mesûd bir cuma günü mescide gelmisti. Hz. Peygamber hutbe îrâd ediyordu. O'nu: "oturun!" derken isitmis ve hemen kapinin yanina oturmustu. Hz. Peygamber kendisini görmüs ve:

-Yâ abdullah b. Mesûd! Buraya gel." buyurmuslardi.[157] bundan anlasilmaktadir ki, ibn mesûd, her ne kadar emirden baska bir sey kasdedilse de, hz. Peygamber'in 1 emirlerine imtisâlde ihmâl göstermis olmamak için mücer-red emrin zahiriyle amel etmis olmaktadir. Benzer bir olay da söyledir: abdullah b. Ravâha yolda iken, hz. Peygamber'!"oturun!" derken isitmis, hemen oracikta yolun or-tasinaoturmustu. Hz. Peygamber yanma geldiginde kendisine:

- Burda ne yapiyorsun? Diye sormus, o:

-Yârasûlallah! Sizi "oturun!" derken isittim, bu yüzden hemen buraya oturdum; demis. Hz. Peygamber de kendisine:

-Allah tâatini artirsin! Diye mukabelede bulunmustur. Bu olaydan su anlasilmaktadir: aslinda hz. Peygamber onun yolda oturmasini kasdetmemistir. Ancak o emri isitince, emre imtisâlde kusur göstermemek için hemen oturuver-mistir. Nitekim hz. Peygamber'in kendisini yol or-tasinda oturur gördügünde niçin oraya oturdugunu sormasi da emirdeki kasdm o olmadigini göstermektedir. Baska bir hadiste de söyle anlatilir:

ahzâb muharebesinden döndügü gün hz. Peygamber bize:

- Sakin kimse ikindiyi benî kureyza yurdundan baska bir yerde kilmasin! Diye seslendi. Yolda iken namaz vakti girdi ve bazi insanlar:

-Vakti geçirsek bile biz namazimizi ancak hz. Peygamber'in emrettigi yerde kilariz; dediler. Ötekilerde hz. Peygamber'in amaci o degildir; dediler (ve vaktin geçeceginden korkarak namazi benî kureyza yurduna varmadan yolda kildilar.) Durum hz. Peygamber'e intikal ettirildi. O iki gruptan hiçbir kimseyi azarlamadi.[158]

3) Tercih: iki delîl arasinda tercîhde bulunmak,, birinin imâli, digerinin de ihmâli demektir. Eger râcih olan çagir basan) delilin ihmâli farzedilirse, bu mercûh olan delile itibarin bir neticesi olmaktadir. Mercûh olan delîl de zahirde itimâda sayan bir delîl olmaktadir. Dolayisiyla bu durum da af kapsamina girmektedir.

4) Mensûh ya da sahih olmayan delille amel etmek: çünkü bu durum da, kismen de olsa benzeri itimada sayan bir delilin zahiriyle amel etmek olmaktadir.

Bu madde halinde zikrettiklerimiz ve daha baska benzerleri zikri geçen 'afv' mânâsinin altina girmektedirler.

Biz burada kural olarak "çeliseni (muariz) güçlü olan bir delilin geregiyle amel etmek" dedik ve tearuz sartini kostuk; çünkü eger delilin bir çeliseni yoksa o zaman 'afv' kapsamina girmez. Çünkü delîl ya emri ya nehyi ya da tahyîri gerektirmektedir ve mükellef onun geregini yapmistir; dolayisiyla zahir hükmüne göre on da tasavvur edilebilecek herhangi bir azarlama, ona lâzim gelecek herhangi bir sorgulama bulunmaz ki, 'afv' mahalli olsun. "çelisenin güçlü olmasi" kaydi-ni da ilâve ettik; zira çeliseni güçlü olmadigi zaman bu neviden olmaz. Hatta bundan sonra gelecek olan nev'iden de sayilmaz. [159]çünkü o nevide kasitsiz olarak ya da tevîl yoluyla bir delilin terki söz konusudur. Burada yani çelisenin güçlü olmamasi durumunda ise, her ne kadar bir delilin imâli söz konusu ise de, onun imâli meseleyi ele alan kisi açisindan onun daha güçlü olmasi sebebiyledir veya haddizatinda o muarizi olmayan bir delilin imâli gibi olmaktadir.bundan da bir muâhaze dogmaz. Dolayisiyla muarizin güçlü olmamasi durumunda bir afv mahalli söz konusu degildir. Bu yüzden zikri geçen kayda gerek duyulmustur.

B) Delilin gereginden kasitsiz olarak ya da tevîl yoluyla çikmak:

Meselâ ki si mübâh oldugu inanciyla bir is isler; çünkü kendisine onun haraniligma ya da mekrûhluguna dâir olan delîl ulasmamistir; yahut da kendisine vâcib ya da mendûb oldugunun delili ulasmadigi için mübâh itikadiyla bir seyi terkeder: yeni müslüman olan bir kimsenin sarabin haram oldugunu bilmemesi ve içmesi; guslün farziyeti-ni ögrenmedigi için gusül

yapmamasi gibi. Nitekim ilk zamanlarda ensârin cima sirasinda inzal vuku bulmadan sadece sünnet mahallinin girmesiyle de guslün yapilmasi gereginden haberleri olmamis ve konumuza örnek teskil edecek bir uygulama yasanmisti. Bu tür pek çok sey müctehidler için söz konusu olmustur. Rivayet edildigine göre imâm mâlik, abdestte ayak parmaklarinin hilalienmesini sünnete uygun bulmazdi ve bunu bir asirilik sayardi. Sonunda kendisine "hz. Peygamber'in ayaklarini hilalledigi"[160] hadisi ulasmisti ve görüsünden dönerek hadisin geregiyle amel etmisti. Keza ebû yûsuf ve imâm mâlik arasinda 'müd' ve 'sâ' hakkinda da böyle durum olmustu da, sonra (ebû yûsuf imâm mâlik'in görüsü dogrultusunda) görü-sünü degistirmisti.[161]hata ve unutma yoluyla islenilen muhalefet[162] de bu kisimdandir. Bu meyanda rivayet edilen "ümmetimden hata, unutma ve tehdîd (ikrah) altinda yapilan seyler kaldirildi (yazilmadi)."[163] hadisi bunu ifâde etmektedir. Hadisin senedi eger sahîhse ne âlâ, ne güzel; degilse bile mânâsi üzerinde ittifak bulunmaktadir. Kasit bulunsa da, bu konuda hata ve unutma mevkiinde tutulacak bir diger hususu da, hadiste ifâdesini bulan 'ikrah'yani zorlama ve tehdîd altinda yapi- lan isler olusturmaktadir.

Bundan daha açik olani, itibar sahibi kimselerin sürçme kabilinden isledikleri seyleri affetme konusudur. Çünkü bu gibi insanlarin yaptiklari kabahatlerin affedilmesi ve isledikleri sürçmelerden ötürü diger insanlara yapilan muamelelere tabi tutulmamasi talebi serîatte sabit bir husus olmaktadir. Nitekim hadiste "itibar sahihi kimselerin (had cezalari hariç) sürçmelerini affediniz."[164] yine baska benzer bir hadiste: "mürüvvet ve iyi hal sahibi insanlari cezalandirmaktan uzak durunuz."[165] buyurulmustur. Muhammed b. Ebî bekir amr b. Hazm'-m bu dogrultuda uygulamaya gittigi de rivayet edilmistir. Söyle ki: hz. Ömer'in sülâlesinden olan bir adam bir baskasinin basini yaralamis ve onu dövmüstü. Ibn hazm ona, "sen (hadiste geçen) önemli ve itibarli kimselerden birisin." diyerek kendisini serbest birakmisti. Baska bir haberde de söyle ifâde edilmistir: abdulazîz b. Abdullah b. Abdullah b. Ömer b. El-hattâb söyle der: selâmu'l-berberî adinda yaralamis oldugum bir kölem, beni ibn hazm'a sikâyetle kisas talebinde bulunmustu. Ibn hazm bana geldi ve:

-Onu yaraladin mi? Diye sordu. Ben de: -evet! Dedim. O söyle dedi:

-Teyzem amra'dan isittim: hz. Âise, hz. Peygamber'in

Itibar sahihi kimselerin sürçmelerini affediniz." buyurdugunu söylemis. Sonra ibn hazm adami serbest birakmis ve cezalandirmamis tir.

Bu ayni zamanda izzet sahibi yüce Allah'in da sünnetinden olmaktadir. Çünkü bir âyette: "Allah iyi davrananlara, -Ufak tefek kabahatleri bir yana-büyük günahlardan ve hayasizliklardan kaçinanlara islediklerinden daha iyisiyle karsiligini verir."[166] buyrul-mustur. Ancak âyet uhrevî

hükümlerle ilgilidir. Bizim burada sözünü ettigimiz 'afv' ise dünyevî ahkâmla ilgilidir.[167]süphe sebebiyle hadlerin düsürülmesi de bu nev'e yakin olmaktadir. Çünkü hadlerin ikâmesi konusunda delil, zan mertebesin-de olmak üzere kâim bulunmaktadir. Bununla birlikte zayif da olsa bir süphe ariz oldugunda, bu süphenin hükmü galebe çalarak hadde maruz kalan kimseyi 'afv' kapsami altina sokmaktadir.[168] hadlerin süphe ile düsürülmesi sahasi, tevîl yoluyla delile muhalefette bulunmak kismindan da sayilabilir ki, o da bu ikinci neviden olmaktadir.[169]delilden haberdar olmakla birlikte, tevil yoluyla ona muhalefette bulunmaya misal olarak da içki hakkindaki "inananlara ve yararli is isleyenlere -sakinirlar, inanirlar, yararli isler islerler, sonra haramdan sakinip iyilik yaparlarsa- tatmis olduklarindan dolayi bir sorumluluk yoktur."[170] âyetinin yorumu hakkinda cereyan eden su olayi vermek istiyoruz: kudâme b. Mazûn, hz. Ömer'e:

-Eger ben içti isem, sen bana had tatbik edemezsin! Demis. Hz. Ömer de niye diye sorunca:

-Çünkü yüce Allah: "inananlara ve yararli is isleyenlere tatmis olduklarindan dolayi bir sorumluluk yoktur." buyuruyor demis. Hz. Ömer kendisine:

-Ey kudâme! Süphesiz sen yanlis tevilde bulundun. Eger sen takvali davransaydin, Allah'in haram kildigindan da sakinirdin; diye karsilik vermistir. El-kâdî ismail söyle demistir: sanki o, bu durum daha önce geçen içki içmeden dogacak günahlara keffâret olur demek istemistir. Çünkü o, takva sahibi olan, inanan ve sâlih ameller isleyen bir kimse idi ve yorumda hata etmisti, içkiyi helâl görenin durumu ise hz. Ali hadisinde oldugu gibi böyle degildir. Kudâme hadisinde ona had vuruldugundan söz edilmemistir.

(mâliki) mezhebinde mevcut bulunan bir örnek de sudur: özür sahibi bir kadin (müstehâza), özürlü bulundugu süre içerisinde namazlarini bilgisizligine binâen kilmasa, bu süre içerisinde terketmis oldugu namazlarini kaza etmesi gerekmez. Muhtasaru mâ leyse fi'1-muhtasar'da söyle denilir: özür sahibi kadinla lohusa kadinin gördügü kan uzasa da lohusa üç ay, özür sahibi kadin da bir ay boyunca namaz kalmasa, eger gördükleri kandan dolayi namaz kilinmaz seklinde kendilerince bir yorum yapmislarsa, geçen sürenin namazlarini kaza etmezler. Özür sahibi kadin hakkinda "normalde hayiza tekabül eden günlerinden sonra kisa bir süre namazini kilmamissa, [173] onlari iade eder, fakat uzun süre kilmamissa onlari vâcib olmak üzere kaza etmesi gerekmez." de denilmistir. Ebû zeyd de imâm mâlik'ten: "özürlükadin, ihtiyat gününden sonra, namazlarim kendisine gerekliligini bilmedigi için kilmamissa. O günlerin namazlarini kaza etmez." seklinde isitmis tir. Ibnu'l-kâsim, bu durumda kadinin namaz-larini kaza etmesini müstahab bulmustur.

Bütün bunlar, bilgisizlikten ya da yapilan bir yorumdan dolayi delile muhalefet olmaktadir ve bunlar 'afv kabilinden sayilmislardir.

Yine bu kabilden olmak üzere sunlari da misal olarak vermek mümkündür: yolcu fecir vaktinden önce memleketine dönmüstür ve günesin batmasindan önce dönmeyen kimse için orucun farz olacagini zannetmemektedir. Keza, hayiz gören bir kadin fecir vaktinden önce temizlenmistir; fakat oruç tutabilmesi için günes batmadan önce temizlenmis olmasi gerektigini zannetmektedir. Burada her ikisi için de keffâret söz konusu degildir. Her ne kadar delile muhalefet varsa da, kendilerince bir yorumu bulunmaktadir. Burada keffâretin düsürülmesi iste 'afv mânâsinda olmaktadir.

C) Re'sen hükmü sükût geçilen seyi islemek:

Hakkinda sükût geçilen seyle amelde bulunmak nev'ine gelince bu konu üzerinde biraz durmak gerekmektedir. Çünkü bazi vak'ala-rin Allah'in hükmünden hâlî olmalari ihtilafli bir konudur. Hâlî olabilecegi görüsünü esas aldigimizda bir problem çikmaz. "sâri'in sükût geçmis oldugu sey aftir."[171]hadisiyle daha önce geçen benzer delillerin geregi de bu olmaktadir. Diger görüse göre ise, hadîs bir problem ar-zetmektedir. Çünkü hiçbir sekilde "meskûtun anh" yani hakkinda sükût geçilen bir sey yoktur. Aksine her sey ya nassla ya da kiyasla belirlenmistir. Kiyas da ser'î deliller cümlesindendir ve hiçbir yeni olay yoktur ki, serîatte ona dair bir hüküm mahalli bulunmasin; bu mümkün degildir. Dolayisiyla da "meskûtun anh" yani hakkinda sükût geçilmis bir sey yoktur.

Bu görüse göre sükûtun su sekillere hamledilmesi mümkündür:

1) Muhtemel bir gerekçe bulunmasina ragmen tafsile gitmeyerek sükût etmek.

2) Istishâba hamlederek carî olan âdetler hakkinda sükût etmek.

3) Daha önceden hz :ibrahim seriatindan alinan ameller hakkinda sükût etmek.

Birincisine örnek: Önce su âyete bakalim: "kendilerine kitâb verilenlerin yiyecekleri sizin için helâldir."[172] bu âyetin umûmu zahir manâsiyla, müslümanlara onlarin bayram günleri ve mabedleri için kestikleri hayvanlarin etlerinin de helâl oldugunu gösterir. Bu açidan mânâya bakildiginda problem dogar. Çünkü bayram günleri için kestikleri hayvanlarinda, islâm ahkâmiyla bagdasmayacak ek bir husus daha bulunmaktadir. Dolayisiyla bunun üzerinde durmayi gerektirici bir sebep bulunmaktadir. Ancakmekhûl'e bu durum soruldugu zaman o: "sen ye! Allah onlarin ne dediklerini biliyor ve o bize onlarin bogazladiklari hayvanlarin yenilmesini helâl kilmistir." seklinde cevap vermistir.

-Allahua'lem- osunudemekistemistir: her ne kadar o hayvanlarin yenilmesine ters düsen bu özel durum varsa da âyetin umûmu tahsis edilmemistir. Allah bunun geregini ve bu özel durumun âyetin umûmu altina girecegini biliyordu. Bununla birlikte o, onlarin bogazladiklari hayvanlarin böyle arizî durum olanini da olmayanini da helâl kilmistir; ancak bu onlarin helâlligine aykiri gözüken bu özel durumun affi hükmüyle olmustur. Hz. Peygamber'in su sözleri de bu mânâya isaret olmaktadir: "Allah bazi seyler hakkinda da, unuttugundan degil, size olan merhametinden dolayi sükut etmistir (afi)). Onlari deselemeyiniz." [173] keza hac hakkindaki "her sene mi yâ rasûlallah! " sorusuna verdikleri cevapla ilgili hadîsi de bu sekildedir. Çünkü lafza itibar onun ömür boyu için yeterli oldugu intibaini vermektedir. Bu yüzden hz. Peygamber onun so-rusundan hoslanmamis ve ona bu gibi seyler hakkinda soru sormamak gereginin sebebini açiklamistir.[174] yine: "en büyük cürüm isleyen insan, haram olmayan bir sey hakkinda soru soran ve bu sorusu yüzünden o seyin haram kilinmasina sebep olan kimsedir."[175] hadisi de bu kabildendir. Çünkü haram olmayan bir seyden suâl edilmesi ve sonra bu soru yüzünden o seyin haram kilinmasi çogu kez, sadece o seyin haramligini gerektirecek bir yönün[176] ortaya çikarilmasi cihetinden olur. Oysa ki, -her ne kadar kendi içerisinde furûu farklilik gösterse de veya o esasdan çiktigi intibaini veren bir mânâ bulunsa da- meselenin helalligi için dayanilacak baska bir esas daha bulunmaktadir. Benzeri bir baska örnek de: "ben sizi terkettikçe, siz de benim üstüme gelmeyiniz."[177]hadisidir. Daha baska örnekler de vardir.

Ikincisine örnekler: bu kisma örnek olarak islâmm ilk yillarinda ikrar edilen ve daha sonralari tedricen haram kilman seyleri vermek mümkündür: sarap gibi. Bilindigi gibi sarap (içki), cahiliyye devrinde yaygin olarak kullaniliyordu. Sonra islâm gelmis ve hicret öncesinde ve bir süre de hicret sonrasinda olmak üzere ona dokunmamis, kendi hâli üzere birakmisti. Bir süre böyle devam etmis ve hakkinda ser'î bir nass gelmemisti. Nihayet "sana içki ve kuman soruyorlar. .."[178] âyeti gelmis ve bunlarda faydalarin da zararlarin da bulundugunu, ancak zararlarinin faydalarindan daha büyük oldugunu beyan etmis ve maslahatin gerektirdig ihükmü iseter kederek açiklamamisti. Bu hüküm tabiî ki, onlarin haramligi idi. Çünkü ser'î bir kaide olarak, mefsedet maslahata galebe çalarsa hüküm mefsedet yönüne ait olmaktadir. Mefsedetler ise engellenir; dolayisiyla her ikisinin de haramlikyönü ortaya çikar.[179] su kadar var ki, her ne kadar anlasili-yorsa da buna ragmen haramligi üzere açikça temas edilmedigi için, alisilagelmis âdetlere uyarak daha önceden kendileri için sabit bulunan esas ile amel ederek içmeye devam etmislerdir. Iste bu dönemden mâide süresindeki "... Ondan kaçininiz!"[180] âyeti ininceye kadar olan dönem arasinda içilen

içkiler 'afv' kapsami altina girmektedir. Artik kesin yasagi açik olarak getiren bu âyetle haramlik hükmü yerlesmis ve 'afv' hükmü kalkmistir. Buna "inananlara ve yararli is isleyenlere tatmis olduklarindan dolayi bir sorumluluk (günah) yoktur."[181] âyeti de delâlet etmektedir. Çünkü içki yasagi kesin olarak geldiginde, içerek ölen kimselerin durumu nasil olacak diye sormuslar ve bunun üzerine de bu âyet inmisti. Günahin kaldirilmis olmasi, sözünü ettigimiz 'afv' mertebesi olmaktadir. Cahiliyye döneminde ve islâmm ilk yillarinda uygulanan ribâ da ayni sekildedir. Keza o dönemlerde aralarinda carî olan, "beyu'l-medâmîn" ve "beyu'1-melâ-kîh"[182] gibi, kurutulmadan önce meyvelerin satilmasi vb. Gibi ga-rarli[183] muameleler, bütün bunlar meskûtun anh yani hakkinda sükût geçilmis seylerdi. Hakkinda sükût geçilen seyler ise "afv" mânâsi altma girmektedir. Daha sonra gelen nesih bu mânâyi kaldirmaz. Çünkü bunlardan bir kismi hâlâ islâmm eski ikrari üzere bakîdir. Kirâz (niudârabe), miras ve daha baska konulara nisbetle hünsâ [184]konusunda verilen hüküm vb. Gibi âlimlerin dikkat çektikleri konular bunlardandir.

Üçüncü kisma örnekler: bunlar nikah, talak, hac, umre ve bunlarin diger fiilleri gibi. Ancak bunlardan bir kismim degistirmislerdir. Islâmdan önce cahiliyye döneminde de bunlari yapiyorlardi; nikâhla sifâh (zina) arasini ayiriyorlardi ve bosuyorlardi; bir hafta süreyle kabe'yi tavaf ediyorlardi, hacer-i esvede el sürüyorlardi, safa ve merve arasinda sa'y ediyorlardi, telbiye getiriyorlar ve arafat'ta vakfede duruyorlardi, müzdelife'ye ugruyorlardi, seytan tasliyorlar ve haram aylara tazim ediyorlar, onlarda kan dökmeyiharam sayiyorlardi; cünüblükten dolayi yikaniyorlardi; ölülerini yikiyorlar, onlari kefenleyip üzerlerine namaz kiliyorlardi; hirsizin elini kesiyorlar ve yol kesiciyi asiyorlardi. Bunlar ve buna benzer daha baska hususlar hep halil ibrahim peygamber'in dîninden geriye kalmis seylerdi. Islâm gelinceye kadar onlar bu hükümler üzere bulunuyorlardi. Sonunda islâm bunlardan bir kismini benimseyerek iyice saglama bagladi, islama muhalif bulduklarini da nesh etti. Bu geçen ameller içerisinde olup da haklarinda kabul edildiklerine dâir yeniden ek bir nass gelmeyen ve bir süre devam edip de sonrahükümleri neshedilen ameller 'afv5 kapsamina girdi. Bunlardan neshedilenler neshedilmis, ibkâ edilenler de eski halleri üzere birakilmislardi.

Bu genis açiklamayla, 'afv mertebesi'nin serîatte söz konusu oldugu yerler ortaya çikmis ve -Allah'a hamd olsun ki- sübûtuna delâlet eden delillerin imâli neticesinde vaziyetine en yakin sekilde tesbit edilmistir. Geriye bir husus kalmistir: acaba 'afv bir hüküm müdür? Yoksa degil midir? Eger 'afv' bir hükümdür, denilirse o takdirde bu teklifi hüküm mü olur yoksa vaz'î hüküm mü? Bütün bunlar muhtemel seylerdir. Su kadar var ki, bunlarin üzerine herhangi bir amelî netice terettüp etmemektedir; dolayisiyla bunun

beyânina girmek lüzumsuz bir hal almistir ve o yüzden de terki evlâ görülmüstür.

Dogruya muvaffak kilan ancak Allah'tir. [185]

## On Birinci Mesele

Usûl âlimlerinin beyani üzere kifâî (içtimaî) talep (farz-i kifâye) herkese yöneliktir. Ancak, içlerinden bir kismi onu yerine getirdigi zaman digerlerinden yükümlülük düsmektedir.

Usûlcülerin bu söyledikleri talebin küllîligi açisindan dogrudur. Cüz'îligi açisindan ele aldigimizda ise tafsilât vardir ve kisimlara ayrilir; belki de söz iyice dallanir ve uzar. Ancak hepsi için geçerli olacak ve bir araya toplayacak kural (zabit) sudur: farz-i kifâyede "talebin belirli bir kesime yönelmis olmasi"dir. Bu da rast gele bir kesim degil, bilakis istenilen fiili yapmaya ehil olan kesimdir. Yoksa talep genel olarak herkese yönelmez.[186]

Delilleri:

Bu konuya delâlet eden delillerin basinda ilgili nasslar gelmektedir: "inananlar toptan savasa çikmamalidir. Her topluluktan bir

Taifenin dîni iyi ögrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmalari gerekli olmaz [187]burada mevzu bahis olan tesvîk sadece bir taife içindir, bütün toplum için degildir. "sizden iyiye çagiran, dogrulugu emreden ve fenaliktan men eden bir cemâat olsun..[188] "ey muhammedi sen içlerinde olup da namazlarini kildirdigin zaman, bir kismi seninle birlikte namaza dursun ve silahlarini da yanlarina alsinlar..."[189] kur'ân'da bu türden pek çok sey vardir. Bütün bunlarda talep, herkese degil sadece belli bir kesime yönelerek gelmistir.

Ikincisi, bu konuda sabit olan kat'î ser'î kaidelerdir. Devlet baskanligi (imâmet-i kübrâ)[190] ve diger amme velayetleri (kamu idarecilikleri, imâmet-i sugrâ) gibi. Çünkü bunlarla ilgili talepler kendilerinde aranilan sartlari tasiyan insanlara yöneliktir ve onlar için taayyün[191] etmektedir; yoksa herkes için degildir. Diger amme velayetleri de ayni durumdadir. Bunlar ittifakla, kendisinde bu görevleri yerine getirmek için gerekli olan ehliyet ve yeterlilige sahip olanlardan istenilmekte, görev için bunlar taayyün etmektedir. Ayni sekilde cihad çagrisi da farz-i kifâye olmasi durumunda bu is için gerekli olan cesaret ve kahramanlik vb. Gibi vasiflara hâiz olan kimselere yönelik olacaktir. Zira bu gibi önemli mükellefiyetlerle ne yapacagini bilemeyen âciz kimselerin yükümlü tutulmasi dogru degildir. Bu tür kifâî yükümlülüklerle ehil olmayan kimseleri muhatap tutmak mükellef açisindan teklîf-i mâ lâ yutak, elde edilmesi istenilen maslahat

veya uzaklastirilmasi istenilen mefsedet açisindan da abes kabilinden olacaktir ki, her ikisi de serîatte bâtil olmaktadir.

Üçüncüsü: bu konuda vâki olan ulemâya aitfetvâlar (yani uygulama) ve yine bu kabilden olmak üzere serîatte vuku bulan örnekler: bunlardan olmak üzere hz. Peygamber'in ebû zer'e olan su sözlerini görüyoruz: "ey ebû zer! Gerçek su ki, ben seni zayif görüyorum. Ben kendim, için sevdigim seyi senin için de severim. Sakin ola ki, iki kisi üzerine (de olsa) emirlik (yöneticilik) yapmayasin, yetim, mali üzerinde vesayette bulunmayasin."[192] hadiste sözü edilen her iki husus da kifâî (içtimâi) farzlardandir. Bununla birlikte hz. Peygamber ebû zer'i bunlari kabul etmekten nehyetmistir. Sayet bu iki kifâî yükümlülügün diger insanlar tarafindan ihmal edildigi varsayilsa, ebû zer'in de söz konusu ihmâl günahi altina girecegini söylemek sahih olmayacaktir. Ebû zer gibi olanlarin durumu da ayni olacaktir. Hadiste "emirlik isteme..."[193] buyrulmustur. Bu nehiy emirligin bütün insanîarayönelik bir vücûb olmadigini gerektirir. Hz. Ebû bekir bazi insanlari, emirlikten nehyetmistir. Hz. Peygamber vefatettigizamanhz. Ebûbekir hilâfeti üstlenmisti. Kendisine o adamlardan biri geldi ve:

-Sen beni emirlikten nehyettin, sonra kendin kabul ettin? Diye sormustu. Hz. Ebû bekir:

-Evet, ben seni emirlikten simdi de nehyediyorum, dedi ve kendisinin hilâfet görevini üstlenmek mecburiyetinde kaldigini belirterek mazeretini bildirdi.

Rivayete göre temim ed-dârî hz. Ömer'den vaizlik yapmak için izin istemisti. Hz. Ömer ona izin vermedi. Halbuki, vaizlik -temîm ed-dârfnin yapmak istedigi vaizligi kasdediyo-rum- kifâî farzlardan bulunuyordu.

Buna benzer bir olay da hz. Ali'den nakledilmistir.bir çok farz-i kifâyenin ortaya konulmasi ve îzâhi konusunda ulemâ, iste bu genis ve açik yol üzerinden yürümüslerdir: nakledildi-

Fasil:

Burada konunun vuzuha kavusmasi ve dogrulugunun ortaya çikmasi için Allah'in izniyle biraz tafsilatta bulunmak istiyoruz: söyle ki:

Yüce Allah insanlari hem uhrevî hem de de dünyevî maslahatlarinin ne oldugunu ve onlari nasil elde edeceklerini bilmez bir vaziyette yaratmis, ana rahminden çikarmistir. Nitekim "ve Allah sizi annelerinizin karnindan hiçbir sey bilmez bir halde çikardi."[194]âyetinde bu husus gayet açik bulunmaktadir. Sonra yüce Allah onlari tedrîc ve terbiye esasi üzerine dayali olarak bilgilendirdi. Bu bazan ilham yoluyla oldu: çocugun hemen dogum sonrasinda annesinin memesini agzina almasi va sormaya

baslamasi gibi. Bazan da egitim ögretim (terbiye) yoluyla oldu. Insanlar egitim ve ögretim yoluyla, her türlü maslahatlari celbetmek ve her türlü mefsedetleri de defetmek üzere, kendi fitratlarinda gizli bulunan melekeleri, ilhama dayali doguslarini ortaya çikarmak için ilâhî talebe muhatap oldular. Çünkü bu is bütün detaylariyla maslahatlarini gerçeklestirebilmek için ilk ve temel unsur oluyordu. Bu egitim ve ögretim fiiller, sözler, bilgiler, inançlar, ser'î ve örfi muaseret kurallari... Gibi seyleri kapsiyordu. Bu egitim ve ögretim itina ile uygulanirken her insanda mevcut bulunan fitrî meleke ve çesitli hal ve durumlarla ilgili olan özel istidadlar belirecek, güç-lenecekve ortayaçikacakti. Böylece ilgi duydugu ve ilgili yeteneklere sahip oldugu alanda kisi, kendisi gibi olmayan diger akranlarina karsi temayüz edecekti. Daha akli ermeye baslama zamani geldiginde, artik ilk yaratilisi sirasinda içerisine konulan fitrî kabiliyetler iyice kendisini gösterecektir. Bakarsin biri ilim tahsili için vardir, digeri riyaset için hazirlanmistir; bir digeri ihtiyaç duyulan sanatlardan birisine yatkindir; bir dördüncüsü bogusma, vurusma ve mücâdele için yaratilmistir ... Böylece ihtiyaç duyulan her is ve meslege uygun istidat ve kabiliyetler bulunur.

Evet! Her ne kadar herkes hemen her ise az çok yatkin kilinmissa da, çogu kez mutlaka bunlardan bir kisminin digerlerine galebe çaldigi görülür. Dolayisiyla teklif, o kimseye üzerinde bulundugu ka-

Nun unda bütün insanlarin günaha girecegi anlaminda hakîkî bir vücûb olmadigini gerektirmektedir. Eger "mecazî olarak vâcib denilir" seklindeki sözünden serî mânâda vâcib mânâsini kasdetmiyorsa, o takdirde paragrafin sonundaki "bu sekildeki bir yaklasimla hilafin dayanagi da ortadan kalkmis olacaktir." sözü tamamlanmis olmayacaktir. Egerbu sözüyle hakîkî anlamda herkes üzerine farz olacagini ve yapilmamasi durumunda herkesin günahkar olacagini kasdediyorsa, o zaman sözü biribirini tamamlayacaktir. Ancakbukez de meseleyi tamamiyla daha önceki mukaddimelerde bahsettigi hiçbir neticesi olmayan kisim mâhiyetine sokacak ve ilmin ne özünden (sulbünden) ne de tâli unsurlarindan (mülahmdan) sayilmayacak hale getirecektir.biliyetler dogrultusunda egitilmis, ögretilmis ve terbiye edilmis haliyle yapilir. Bu takdirde her bir mükellefe kifâî taleplerden kendi istidadi dogrultusunda olan bir yükümlülük terettüp edecektir ve bu insanlari yetistirmek durumunda olan kimselerin de bu hususu göz önünde bulundurmalari ve herkesi kendi istidad ve kabiliyetleri dogrultusunda yönlendirmeleri; her bir yükümlülügün dogru bir yol üzere ona ehil kimselerin eline verilmesini temine çalismalari; ehil insanlarin o isi üstlenmelerine yardimci olmalari, onun îfâsi konusunda devamli olmalarini temin ve tesvik etmeleri bir görev olarak kendisini göstermektedir. Böylece daha ilk andan itibaren herkes, kendisinde riso] galip bulunan istidat ve

kabiliyetler dogrultusunda ortaya çikarilacak, sonra bunlar o dallarla ilgili ehil insanlarin ellerine teslim edileceklerdir; onlar da o ilim, sanat, meslek ve benzeri dallarda ehil olarak yetisebilmesi için onlara uygun gelen muameleyi gösterecektir. Eger gelistirilen bu istidat ve kabiliyetler; kazandirilan beceriler, kendileri için fitrî bir meleke, ondan ayrilmasi mümkün olmayan bir vasif halini alirsa; artik beklenen netice hâsil olmus, uygulanan egitim ve ögretimin (terbiyenin) amaci gerçeklesmis olur.

Meselâ farzedelim ki, bir çocugun diger vasiflara da sahip olmasi yaninda özellikle son derece zeki oldugu, parlak bir anlayis gücüne sahip bulundugu, isittiklerini anlama ve ezberleme istidadinda oldugu görülse, bu çocuk sahip oldugu bu kabiliyetler istikametinde yönlendirilecektir. Bu, o çocugun sorumlulugunu üstlenen kimse üzerine bir anlamda vâcib olmaktadir. Çünkü onda istikbalde egitim ve ögretim maslahatini üstlenme ve onu geregi gibi ifâ etme kabiliyeti gözükmekte ve bu netice umulmaktadir. Dolayisiyla bu çocugun egitilip ögretilmesi, her ilim dali için gerekli olan temel bilgiler ve âdâb-i muaseret kurallarinin kendisine verilmesi istenilecektir. Bundan sonra mutlaka nihâî hedefe ulasabilmek için gerekli merhalelerin kisim kisim ele alinmasi ve çocuga yardimci olunmasi gerekmektedir. Ancak bu konuda mutlaka rabbânî âlimlerin yani terbiyecilerin öngördükleri programa riâyet edilecektir. Çocuk kisimlardan birine baslayip da, tabiati özel olarak o kisma meyledince, o kismi digerlerinden daha fazla sevince, bu sevdigi kisimla basbasa birakilir ve ehline teslim edilir. O kisimda çocugun ihmâle ugramadan, gereklerine riayetsizlikler söz konusu olmaksizin kapasitesi ve kabiliyetleri ölçüsünce almasi için imkanlarin hazirlanmasi sorumlu kisiler üzerine vâcib olur. Sonra o kisimla yetinirse, tabiî bu güzel bir seydir. Ancak çocukbaska dallarda dayetismekistiyorsa, o takdirde daha önce yapilan sey burada da yapilir. Böylece en son noktaya ulasincaya kadar devam edilir.

Mesela arapça ögrenimiyle ise baslasa. Zira en önce ögrenilmesi gereken arapça olmaktadir. Çocuk bu isin üstadlarina teslim edilir ve

çocuk onlarin gözetim ve sorumluluklari altinda olur. Onlar da çocugu gözetir ve kollarlar. Onlarin çocugu kendi yanlarinda alikoymalari, istenilen konuda hem kendilerine hem de çocuga uygun gelecek sekilde onu yetistirmeleri gerekir. Eger çocuk azim ve sebat sahibiyse bu böyle devam eder ve Kur'ân'da mehâret sahibi olmasi için Kur'ân ehlinin gözetim ve sorumluluguna tevdi edilir. Artik çocuktan mesul onlar olurlar. Ayni sekilde hadis veya fikih ya da diger ser'î ilimleri ögrenme istegi durumunda da söz konusu olur. Kendisinde cesaret ve atilim gücü, idarecilik gibi hususlarda

yetenegi ortaya çikan çocuklar hakkinda da ayni sekilde belli bir programa riâyet edilerek hareket [isi] edilir; önce onlara âdâb ögretilir ve temel bilgiler verilir, sonra da öncelik sirasina göre irâfe (kethüdâlik, reislik), nakîblik, askerlik, rehberlik ve irsâd, imamet (devlet baskanligi) vb. gibi durumuna uygun olan kisimlara geçilir. Böylece her bir kifâî farz (içtimaî yükümlülük) için yetismis ehil insanlar ortaya çikarilmis olacaktir. Çünkü önce herkes ayni yola girecek ve herkes kendi kabiliyet ve istidadina göre yürüyecektir. Bunlar içerisinden artik devam edemeyip durmak zorunda kaldigi nokta, insanlarin bir sekilde ihtiyaç duyduklari bir nokta olacaktir. Eger kendisinde güç varsa devam edecek ve kifâî yükümlülüklerin en son noktasina ve çok nadir olarak elde edilebilen mertebesine kadar ulasabilecektir. Gerek ser'î sahada ve gerekse sevk ü idare konusunda ictihad mertebesine ulasmak gibi. Böylece hem dünya hem de âhiret isleri düzene girecek ve her sey yerli yerince îfâ edilecektir.

Görüldügü üzere kifâî talep yolunda ilerleme tek bir tertip üzere olmadigi gibi, ne kayitsiz olarak herkese yönelmekte, ne de yine kayitsiz olarak belli bir kesime yönelmektedir. Keza o vesileler göz ardi edilerek makâsid açisindan ya da aksi sekilde istenilmemektedir. Aksine ona böyle bir tafsile gidilmeden, Islâm ümmeti içerisinde böyle bir tevzîde bulunmadan tek bir açidan bakmak dogru degildir. Yoksa farz-i kifâye konusunda tutarli bir söz etmek herhangi bir sekilde mümkün olmayacaktir.

Her seyi en iyi bilen ve en dogruya hükmeden Allah'tir. [195]

## On Ikinci Mesele

Bir ihtiyaca veya zarurete binâen aslinda mübâh olan bir sey, vuku ya da beklenti halinde olan ve aslî ibâha hükmüne ters düsen arizî bir durum karsisinda mübâhliktan çikar mi? Ya da çikmaz mi?

Konu üzerinde durmak gerekmektedir. Bu konuda söz su ihtimallerden biri içerisinde olacaktir:

a) O mübâha zaruret duyulacaktir .

b) Zaruret bulunmamakla birlikte onu terk durumunda kisiye güçlük (haraç) dokunacaktir.

c) Zaruret bulunmadigi gibi güçlük de dokunmayacaktir.

Bu üç kismi simdi teker teker ele alacagiz.

a) Mübâha bir zaruret duyulmasi hali:

Eger kisi o mübâha bir zaruret duyarsa, o takdirde mutlaka o aslî ibâha hükmüne dönmesi ve o arizî duruma itibar etmemesi gereke-çektir. Buna çesitli hususlar delâlet edecektir:

1. O mübâh, duyulan zaruret neticesinde aslî hükmü olan mübâhliktan çikarak vâcib halini almistir. Vâcib hükmünü aldigina göre ona muariz olan seyin de en az kendi seviyesinde yahut da daha güçlü olmasi gerekir ki, itibar görsün. Meselenin tasavvuru bu sekilde olmadigina göre, mutlaka vâcib tarafi daha güçlü olacagindan onun islenmesi gerekecektir. Bu da arizî olarak ortaya çikan muarizin dikkate alinmayacagini gerektirecektir.

2. Zaruret mahalleri ser'an affedilmis tir. Yani zaruretin geregiyle amel etmek ser'an muteber olup, üzerine terettüp edecek mefsedetler, celbedilen maslahatlar dikkate alinarak af kapsamina alinmistir. Nitekim lâse, kan, domuz eti ve benzeri haram olan seylerin yenilmesi neticesinde terettüp edecek olan mefsedet, zor durumda kalan bir can kurtarma maslahati yaninda görmezlikten gelinmistir. Ayni sekilde, tehdîd altinda kalan kimsenin canini veya malini muhafaza amaciyla küfür kelimesi ya da yalan söylemesi durumu da aynidir. Söz konusu ettigimiz mesele ise bu kabilden olmaktadir. Dolayisiyla zarurî maslahata itibarla ânzî olan durumu dikkate almamak gerekecektir.

3. Eger biz arizî olan durumlara itibar eder ve onlari görmezlikten gelmezsek, bu ibâha hükmünün bastan ortadan kaldirilmasi gibi bir neticeye götürürdü. Bu ise sahîh degildir. Nitekim "Mekâsid" bölümünde de gelecek ve orada da görülecektir ki, kaide olarak tamamlayici unsur, dikkate alindiginda asli ortadan kaldiracak bir durum arzettiginde itibardan düsmektedir. Burada ânzî durumlarin itibara alinmasi,iste bu kabilden bulunmaktadir. Meselâ alis ve satis aslinda helâl bulunmaktadir. Bir insan bu muameleleri yapmak zorunda kalsa ve yolunda da arizî olarak bazi engeller çiksa ne olacaktir: Engellerin bulunmamasi tamamlayici unsurlardandir. Akit için gerekli sartlarin tam bulunmasi gibi. Böyle bir durumda bunlara itibar edildigi zaman bu, zaruret duydugu seyin ortadan kalkmasina sebebiyet vermektedir. Aslini iptale götürecek her tamamlayici unsur itibardan düstügüne göre, burada da durum ayni olacaktir.[183]

b) Zaruret bulunmamakla birlikte onu terk durumunda kisiye güçlük (haraç) dokunmasi durumu:

Bu konu üzerinde de düsünüldügünde, aslî ibâhaya dönmenin ve arizî olarak ortaya çikan engelleri dikkate almamanin geregi ortaya çikmaktadir. Çünkü bir çok yasak olan veya olmasi gereken seyler vardir ki, güçlük ve sikintidan (haraç) dolayi mübâh kilinmistir. Nitekim ileride hamama girmek konusunda Ibnu'l-Arabî'nin mütâlâasi gelecektir. Keza, yollarda, çarsi ve pazarda münkerât (kötülükler) iyice yaygin hâle gelse, bu durum ihtiyaçlarin giderilmesi için oralarda çesitli tasarrufta bulunulmasini -eger bu tür tasarruflarda bulunulmadigi zaman açik bir güçlük varsa- engellemez. Yüce Allah: "O dinde sizin için bir zorluk kilmamistir."[196]

buyurmustur. Aslinda yasak olmasi gereken bazi seyler vardir M, güçlük sebebiyle mübâh kilinmislardir. Mesela borç alip-verme (karz) muamelesi gibi. Vakia karz, paranin yine parayla ve fakat bir tarafi veresiye olmak üzere satilmasi mânâsini içermektedir.[197] Keza ariyyenin (ç. arâyâ)[198] mübâh kilinmasi da bu sekildedir. Insanlarin nikâhin engellerinden[199] olmak üzere zikrettikleri, insanlarla hasir nesir olmanin engelleri kabul ettikleri seylerin tamami ve buna benzer daha pek çok sey hep bu kabilden olmaktadir. Gerçi bu konuda ilk bakista görüs farkliliklari bulundugu intibai dogmaktadir. Çünkü bazi insanlar bu konuda kendi nefisleri aleyhine isi zorlastirmislardir. Bunlar ayni zamanda ilim sahibi ve kendilerine uyulan kimselerdir. Bunlardan bir kismi, bu gibi durumlardan el çekilmesi ve arizî olarak ortaya çikan bu durumlarin dikkate alinmasinin geregine dâir fetvalar vermislerdir. Bunlar meseleyle ilgili görüslerini iki görüs açisi üzerine bina etmislerdir: Ya bunlar söz konusu edilen güçlükleri kendilerine göre zayif bulmuslar ve dikkate alinacak bir güçlük olmadigini ve bu tür güçlüklerin teklifte her zaman için bulunabilecegini kabul etmislerdir. Vakia mutâd olan güçlük (haraç) tekliflerde kaldirilmis degildir. Eger öyle olsaydi hiçbir teklîf kalmaz hepsinin ya da en azindan büyük bir çogunlugunun kaldirilmasi gerekirdi.[200] Nitekim bu husus yerinde açiklanmistir.

Ikinci bir ihtimal olmak üzere de, bu zevat ruhsatlar bahsinde vâki bulunan istilah itibariyla amelde bulunup, fetvalar vermislerdir. Bunlar mubahin ruhsat kabilinden oldugu yolundaherhangibirengel bulunmasa bile, terk tarafinin daha agir basacagi hükmünde bulunabilecegi görüsünde olmaktadirlar. Bu durumda ya bir de önünde engel, ona muariz bir baska durumun bulunmasi takdirinde ne diyeceklerdir? Elbetteki bu öngörülmeyecek bir sey degildir. Bu konuda edilecek söz de "Ruhsatlar" bahsinde zikredilmis bulunmaktadir.

Belki mubahin önüne çikan birden çok mâni bulunabilir ve bunlarin tümü birden, onlarin dikkate alinmasi geregini ortaya çikarabilir. Çünkü bu durumda mubahin islenmesi neticesinde karsilasilmak durumunda kalinan mefsedetler onun terkinden dogacak olan mefse-detten daha büyük olacaktir. Çünkü islenmesi durumunda karsilasilacak olan güçlük (haraç), terki durumunda karsilasilacak güçlükten daha agir olacaktir. Bu konu da ictihad mahalli olmaktadir. Ancak burada söyle bir soru sorulacaktir: Aslî ibâhanin terki sebebiyle dogacak olan güçlük, arizî durumlardan kaynaklanan güçlüge denk midir? Bu baska bir meseledir ki, Allah'in izniyle simdi ona basliyoruz:[201]

## On Üçüncü Mesele

Diyoruz ki: Bu asila (aslî ibâha) nisbetle arizî unsurlarin bulunmamasi ya

ayni bâbda ve o asîm tamamlayici unsuru (mükemniili) olacaktir; ya da baska bir bâbda ve haddizatinda kendisi de müstakil bir asil olacaktir. Eger Ikinci ise, bu durumda da söz konusu olan güçlük (haraç) ya fiilen mevcut olacak ya da beklenti halinde olacaktir. Eger beklenti hâlinde bulunuyorsa, o takdirde fiilen mevcut bulunan güçlük karsisinda bir etkisi bulunmayacaktir. Çünkü mubahin terki durumunda güçlük ortada mevcuttur ve bu bir mefsedettir; arizî durum arzeden mâninin mefsedeti ise beklenti ve tevehhüm halindedir; dolayisiyla gerçek ve mevcut olan güçlüge tearuz durumu asla söz konusu degildir. Eger beklenti halinde degil de onun mefsedeti de gerçek ve fiilen mevcut ise, o takdirde gerçekten konu ictihad mahalli olacaktir. Bazan arizî olan engellerin mefsedeti mubahin terkinden dogacak mefsedetten daha agir basabilecektir. Bazan da durum aksine olabilecektir. Bu konu üzerinde durmak, "Tearuz ve Tercîh" bahisleri içerisine girmektedir.

Eger birinci durum söz konusu olursa o takdirde tearuzun bulunmasi ve iki mefsedetin esit olmasi diye bir sey söz konusu olmayacaktir. Bunun delillerini de su sekilde siralamak mümkün olacaktir:

1. Tamamlayici unsurun, tamamladigi seye nisbetle durumu sifatla mevsûfunun durumuna benzer. Bu konu yerinde ele alinmistir. Sifatin bulunmamasi, mutlak surette mevsûfun da bulunmamasini -tersi durumunun aksine- gerektirmedigine göre, varlik ve yoklukbakimmdan, maslahat ve mefse-det açisindan mevsuf tarafi daha güçlü olmaktadir; onun benzeri oldugu durumda da netice ayni olacaktir.

2. Aslin tamamlayici unsurlariyla beraber olan durumu, küllinin cüz'î ile beraber olan durumu gibidir. Bilindigi üzere cüz'înin külliye muariz olmasi durumunda, cüz'înin herhangi bir etkisi bulunmamaktadir. Burada da durum aynidir, mükemmil unsurun bulunmamasi neticesinde ortaya çikan mefsedetin, asil olan ve tamamlanilan hükmün terki neticesinde ortaya çikacak olan mefsedetin karsismdaherhangi bir etkisi bulunmayacaktir.

3. Mükemmil unsur, mükemmil (tamamlayici) olmasi açisindan ele alindiginda, onun sadece aslin maslahatini güçlendirdigi ve onu tekit ettigi görülecektir. Bu itibarla onun bulunmamasi tamamlanilan asilin sadece bir kisminin ortadan kalkmasi olacak, asil maslahat bakî kalacaktir. Aslin maslahati bakî kalacagina göre, onun karsisinda bulunmayan seyin ona muariz olmasi söz konusu olmayacaktir. Nitekim asil maslahatin ortadan kalkmasi durumunda, tamamlayici unsurun maslahatinin muariz olmasi da tasavvur edilemez. Durum açiktir.

c) Birinci taksimin üçüncü sikkina yani mübâhm islenmesine zaruretin bulunmamasi yanisira, güçlügün de dokunmamasi durumuna gelince, bu konu ictihad mahalli olmaktadir. Bu konu altina tâat ve mâsiyete yardimci

olma esasi üzerine bina edilen 'zerîa'[202] (sedd-i zerîa veya feth-i zerîa) konusu girmektedir. Çünkü bu konu üzerinde ittifak edilen bir konu olmaktadir. Gerçi bunun furûunda alis veris ve benzeri konularda zerîalar gibi bazi ihtilaflar da bulunmaktadir. Ancak genelde ittifak söz konusudur. Bu konunun altina ayni zamanda asil ile gâlib olanin tearuzu konusu da girmektedir vebukonudaki görüs ayriliklari da meshurdur. Bu kisimda üzerinde durulacak husus, üzerinde ittifak bulunan iki taraf arasinda dönüp dolasmaktadir. Çünkü iyilik ve takvaya ya da günah ve taskinliga yardimci olmak asli, yardimci olunan sey için tamamlayici (mükemmil) unsur olmaktadir. Zerîa aslinin durumu da aynidir. Karsi tarafta ise izin (ibâha) asli bulunmaktadir ki, o tamamlayici (mükemmil) unsur degil tamamlanilan sey olmaktadir.

Ibâha aslini göz önüne alan kimseler, görüslerini su sekilde delille ndirebilirler: Izin yani mübâh asli bir anlamda zarûrîyyâttan olmaktadir. Zira daha önce de ortaya konuldugu üzere, tercihe birakma anlaminda olan mübâh, aslinda, zarûriyyata mülhak olan bir hakikat olmaktadir. Zarûriyyât ise bütün maslahatlarin asillarini teskil etmektedir. Biz onun bizzat kendisi oldugunu söylemesek bile en azindan onun hadimi hükmünde oldugunu kabullenmek zorundayiz. Su halde mübâh karsisinda, ona mâni engelleri göz önüne almak, bir anlamda zarurî olan bir seyin muarizi olan seyi göz Önüne almak ve onun için zarurîyi terketmek gibi bir seydir. Durum böyle olunca, mübâh yönü, kendi ayarinda bulunmayan muariz tarafindan daha agir basacaktir. Bu ise delile muhaliftir. Keza, tamamlayici unsur olan çe-lisenindan dolayi asila itibar edilmedigi varsayilacak olsa ve bu itlaki üzere alinsa veya bu durumun Sâri'ce kaldirilmis bulunan güçlüge götürecegine dâir süphe edilse -çünkü muhtemelen bu olacaktir ve mübâhm muarizlari da pek çok bulunmaktadir- eger bunlar itibara alinir da bunlar yüzünden asil terkedilecek olursa, muhtemelen yol daralacak, çikis zorlasacak ve imkansiz hale gelecektir. Bu vaziyette bundan önceki kismin durumu söz konusu olacaktir ki, daha önce onunla ilgili söz geçmisti.[203]Bu neticeye götüren sey ibâha aslinin ihmali olunca, ona meyletmek, ona yönelmek caiz olmayacaktir. Yine bu [186I asil, üzerinde ittifak edilen iki asil etrafinda dönüp dolastigina göre ve bu iki aslin da tearuzu söz konusu olduguna göre bunlardan birisine meyletmek, digerine meyletmekten daha evlâ degildir. Bunlardan birisine muarizi bulunmadan delâlet edecek bir delîl de bulunmamaktadir. Bu durumda durmak ve beklemek gerekecektir. Ancak bizim elimizde bunlardan daha genel bir asil daha bulunmaktadir ki o da: "Esyada asil olan ya ibâhadir ya da afvdir." prensibidir. Bunlardan her ikisi de, iznin (mübâh) geregine rücûda bulunmayi iktizâ etmektedirler. Dolayisiyla izin tarafi daha agir basmaktadir. -

Arizî mâniler tarafini tercihte bulunan kimseler de delillerini söylece

serdedebilirler: Mübâh olmasi açisindan mubahin maslahati, elde edilmesi hususunda muhayyer birakilmis olunmaktadir. Bu da mubahin zarûriyyât mertebesinde olmadiginin bir delilidir. Bu her zaman için böyledir. Çünkü mübâh olan bir sey zaruret mertebesine ulastigi zaman, zaten mübâhlik hükmünden çikar. Halbuki bizim meselemiz burada o sekilde vaz edilmemistir. Dolayisiyla mesele ile delil-lendirme arasinda tutarsizlik vardir. Mubahin maslahatinin elde edilmesi konusu mükellefin tercihine birakildigina göre, bu durum onun tahsili durumunda mefsedetin bulunmamasi hükmünü getirmektedir. Muariz olan engel ise, mefsedetin vukuu ya da beklenti halinde oldugu hükmünü getirmektedir. Mefsedetin vukuu ya da beklenti halinde olmasi ise, tercih yolunu engelleyen ve ondan mübâhlik hükmünü çeviren unsurlar olmaktadirlar. Bu durumda, mübâhm yapilip yapilmamakta serbest kilman bir sey olmasi dogru degildir. Ibâha aslinin önüne çikan engele itibar edilmesinin anlami iste budur. Keza, mütesâbihât [204]asli bu konunun altina girmektedir. Çünkü bu konu üzerinde iyice duruldugu zaman, mütesâbihâtm ibâha aslina râci oldugu görülecektir. Su kadar var ki, ibâha siniri ötesine tasilma-smin beklenti hâlinde bulunmasi, bizzat Sâri'in itibar etmis oldugu ve bunun neticesinde de yasakladigi nokta olmaktadir. Mütesâbihâttan uzak durulmasi, bu tür taleplerde merci olan kat'î bir asildir ve bu asil, ibâha aslina rücuda bulunmaya münâfîdir. Yine serîatte ihtiyat prensibi sabit bir asil olmakta ve ibâha aslinin umûmunu -eger sabit olur-[187] sa- tahsis etmektedir: Mesele ihtilafli bir konudur. "Serîatler (ser'î hükümler) gelmezden evvel, esyada asil olanharamlik(hazr)di." görüsünde olanlara göre, muariz olan engellerin itibara alinacagi konusu üzerinde durmaya gerek bile yoktur. Çünkü bu muariz engeller esyayi aslî hükmüne çevirmektedirler; dolayisiyla onlarin tarafi daha agir basacaktir. "Esyada asil olan ibâhadir veya afvdir." görüsünde olanlara göre ise, bu kaide ittifakla umûmu üzere degildir. Aksine kaidenin tahsis edicileri (muhassis) vardir. Bunlardan birisi de, kaide karsisinda tearuz durumunda olacak arizî bir mania ya da baska bir asil bu-lunmamasidir. Ortaya konulan meselemizde ise tearuzun bulunmamasi gibi bir durum yoktur. Sonra ikisinin tearuzundan da söz edilemez. Çünkü birinin digeriyle tahsis edilmesi imkani bulunmaktadir.Nitekim "Müslüman kâfire vâris olmaz.,.," [205]hadisinin "Allah çocuklariniz hakkinda, bir erkege iki disinin payi olduguna dâir hükümde bulunuyor..."[206]âyetine muariz oldugunu söylemek dogru olmaz. Çünkü aralarinda tahsis imkani bulunmaktadir.

Her iki tarafin da görüslerini deli Ilendirme yönleri çoktur. Bizim burada bunlara atifta bulunmamizdaki kasdimiz, meselenin daha önce de geçtigi gibi, içtihadi oldugu hususuna dikkat çekmektir.Allah u a'lem! [207]

---

[1] Ileride bunun bir tenakuza götürecegi belirtilecektir.

[2] Buhârî, eymân 28, 31; ebû dâvûd, eymân 19; tirmizî, nüzûr 2; neseî, eymân 28; îbn mâce, keffârât 16; ahmed, 6/36. Delili kisaca söyle özetleyebiliriz: nezir ancak tâat hakkinda olur. Mübâhi terketmeye nezreden kimsenin nezrinin lagv (bos) oldugunda icmâ etmislerdir. Eger mubahin terki tâat olsaydi ve nezre vefa gösterilmesini isteyen hadisle talep edilenler içerisine girseydi, o takdirde riâyet etmenin gerekmeyecegine dâir icmâ etmezlerdi.

[3] Buhârî, eymân 31; ebû dâvûd, eymân 19; ibn mâce, kefförât 21; ahmed, 4/168.

[4] Müellif îmâm mâlik'in sözünü mubahin terki üzerine hamletmistir. Bu da oturmak ve gölgelenmektir. Ondan sonra da sözünü söylemistir. Ancak sahih hadiste benzeri durumlarda, bizzat fiilin nefse iskence oldugunu ve bunun da haram oldugunu belirten ifâdeler bulunmaktadir. Meselâ "süphesiz ki, Allah bunun nefsine olan iskencesinden müstagnidir." buyrulmustur. Bu takdirde yapilan bu sekildeki bir nezir, mubahin terki vasitasiyla degil, dogrudan olmak üzere masiyetin nezri mahiyetinde olmaktadir.

[5] Bunun kaide oldugu ittifakla teslim edilemez. Zira islâm âlimleri yüce Allah'in aza çok verebilecegini belirtmislerdir. Takdir sadece Allah'in lûtfu esâsina dayanir; tarti ve ölçüyle degildir. Yüce Allah: "inanan, soylari da inançta kendilerine uyan kimselere, soylarini da katariz buyurmaktadir. Dolayisiyla tâatte birbirlerine esit olan iki kisiden birisinin, âhirette daha üstün bir mevkide olmasinda bir engel yoktur. Aksine amel yönünden daha az olan bir kimse, derece bakimindan daha yüksekte olabilir. Çünkü hepsi de Allah'in lütuf ve keremiyle olup, amellerin ölçü ve tartisiyla degildir. Görüldügü üzere bu delil çesitli açilardan zayif gözükmektedir..

[6] Bu mesele içerisinde yer alan fasilda, görüsü, delili ve reddi islenecektir.

[7] Su halde islenmesi matlûp degildir ki, bizim iddia ettigimiz husus da budur.

[8] Yani hükümlerin tesriinde gözetilen ser'î maksatlarla

[9] Çünkü maslahatin korunmasi için mubahin hem islenmesi hem de terki sâri'ce maksûd olacak ve mükellef her ikisini yapma durumunda ancak itaat içerisinde sayilacaktir.

[10] Ahkâf, 46/20.

[11] Hûd, 11/15-16.

[12] Buhârî, cihâd 37;müslim, zekât 121;neseî, zekât 81; ibnmâce, fiten 18; ahmed,3/7, 21.

[13] El-irâkî, îhyâ'mn hadislerini tahrîc sirasinda, bu sözü ibn ebf d-dünyâ ve beyhakî'nin (suab'da) hz .ali'ye mevkuf olarak munkati bir senetle rivayet ettiklerini söyler ve merfû olarak bulamadigini belirtir

[14] Yâni aslinda kendisinde bir sakinca bulunmayan seyleri, sakincali seylere götürebilir düsüncesiyle yapmazdik demektir

[15] Ahmed, 4/197.

[16] Buhârî, ezan 155; deavât 17; müslim, mesâcid 142, zekât, 53; ebû dâvûd, vitr 24; ibn mâce, ikâme 32; ahmed, 2/238 ...

[17] Mübâhm islenmesi bazan da bir vacibin terki degil midir? Bu takdirde mübâhi islemek suretiyle harami terketmis olmaz. Üzerinde düsünülmelidir.

[18] Yani hem isledigi için hem de islemedigi için hesaba çekilmesi söz konusu olacaktir.

Tkkllrl hükümler

[19] Araf,7/6

[20]Buhârî, savm 51; edeb 86; tirmizî, zühd 64.

[21] Bir önceki ay m hadis. Su kadar var ki, onun evvelinde "süphesiz senin rab-binin üzerinde hakki vardir." kismi bulunmamaktadir.

[22] Rahman, 55/10 Vd.

[23] Nahl, 16/14.

[24] Câsiye,45/13.

[25] A'râf, 7/32.

[26] Insikâk, 84/8.

[27] Buhârî, tefsîr 84/1; ahmed, 6/206.

[28] Araf, 7/6.

[29] Bu iki vasfa sahip insanlar arasinda söz konusu edilen üstünlük sâlih ameller açisindandir; bizzat bu vasiflarindan dolayi degildir. Kitabin sonunda "tearuz ve tercih" bahsinde bununla ilgili müellife ait güzel bir bahis gelecektir

[30] Bkz. Buhârî, salât 14; müslim, mesâcid 61-63; ebû dâvûd, salât 163; ah-med, 6/37....

[31] Bkz. Buhârî, imân 1.

[32] Birinci, üçüncü, altinci ve yedinci delilin bir sikki bu dogrultudadir.

[34] Bakara, 2/168.

[35] Bakara, 2/172.

[36] Mü'minûn, 23/51.

[37] A'râf, 7/32.

[38] Bkz. Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn

[39] Ahmed, 2/108.

[40] Nisa, 4/25.

[41] Sünnî talak, nasil bosanilacagi, bosama sirasinda nelere riâyet edilecegi sünnet tarafindan belirlenen talak seklidir. Bidî talak ise mübâh olmadigi için onu misal vermemistir.

[42] Ebû üâvûd, talâk 3; ibn mâce, talâk 1. Hadis zayif bulunmamistir, bkz. Aclûnî, kesfu'1-hafâ, 1/28

[43] Bakara, 2/229.

[44] Bakara, 2/230.

[45] Talâk, 65/1.

[46] Bakara, 2/231.

[47] Bkz. Buhârî, isti'zân 52; tirmizî, fedâilu'l-cihâd 11; ibn mâce, cihâd 19; ah-med, 4/144.

[48] Talak, zarurî ve küllî olan neslin ikâmesini temin eden nikahin terkine hizmet etmektedir. Ayni sekilde talak küllî ve hâcî bir asli yikan seye de hizmet etmektedir. Nitekim müellif söyleyecektir.

[49] Isrâ, 17/37.

[50] Bkz.buhârî,isti'zân52;tirmizî,fedâilu'l-cihâdll;ibnmâce,cihâdl9;ah-med, 4/144.

[51] Müellif burada cihâdi tekmîlî asillardan olarak göstermistir. Ileride "me-kâsid" bahsinde de zarûriyyâttan gösterecektir. Aralarinda bir çeliski bulunmamaktadir; çünkü duruma göre cihâd zarûriyyâttan Olur, Duruma göre de mükemmil unsur olabilir. Meselâ her tarafi kargasa ve fesat alir götürür, can ve dîn güvenligi kalmazsa cihâd z arûrî bir hal alir; böyle degilse mükemmil unsur seklinde düsünülür.

[52] Bu cümle simdiye kadar ortaya konulan problemler ve verilen cevaplarin hâsilasi olmaktadir.

[53] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/101-120

[54] Bunlar bazan vâcib, mendûb ya da mekruh da olabilirler. Meselâ islenmelerini zarûrîya da hâcî bir hususun gerektirmesi durumunda bunlar vâcib; güzel örf ve âdetin gerektirdigi bir sey ise mendûb; onlarin ihlâlini gerektiren bir seyse -israf gibi- mekruh vasiflarini alirlar.

[55] Buradaki sözünden anlasilan, tek bir sahsa göre mubahin küll açisindan ele alindiginda mendûb hükmünü almasidir. Bu paragrafin sonunda ise "iste böylece bütün insanlar onu terketseler, o takdirde mekruh olurdu." sözüyle de, sankî kifâî bir talep oldugunu, dolayisiyla bazilar isledigi takdirde digerlerinden talebin düsecegini belirten bir ifâde kullanmistir. Muhtemelen konuyu birinci sözü dogrultusunda anlamak gerekmektedir. Ileride gelecek "keza insanin bunlari bazi durum ve zamanlarda terketmesi veya sadece bazi insanlarin terketmeleri de caizdir, "sözü de bunu desteklemektedir.

[56] Buhârî, salât 9; neseî, zekât 40; muvatta, libâs 3.

[57] Müslim, îmânl47; ibn mâce, duâ 10; ahmed, 4/133 ...

[58] Bakara, 2/275

[59] Mâide, 5/96.

[60] Mâide, 5/1.

[61] Tabiî yeme ve içme disinda kalan seyleri.

[62] Bu ve bundan sonrasini sadece tek sahsa nisbetle ele almistir.

[63] Ya ezan, ikâmet gibi kifâî, ya da diger misaller gibi aynî vâcib olurlar.

[64] Bkz. Buhâri, ezan 29, 34; müslim, mesâcid 251-254; ahmed, 1/394 ...

[65] Ona göre, mubah bir seyi islemede devamlilik göstermek, o seyin küçük günah haline dönüsmesine sebep olabilir.

[66] Bu hadisi burada almasinin sebebi, sâri'in terkin tekrarina, hafife alma ve umursamazlik üzerine tertip ettigi hükmün aynisini tertip ettigini ifâde içindir. Dînî mükellefiyetlerle istihfafta bulunma ve onlari önemsememenin ne kadar büyük bir cürüm oldugu bellidir. Böylece hadisin zikri, terkin tekrari durumunda ortaya çikacak günahin, bir defa islenmesi durumunda söz konusu olandan çok daha büyük olduguna delâlet etmis olmaktadir

[67] Her iki hadis için bkz. Ebû dâvûd, salât 204; tirmizî, cuma 7; neseî, cuma 2; ibn mâce, ikâme 93; muvatta, cuma 20; ahmed, 3/332 ...

[68] Buradaki tekrardan bir fayda çikmamaktadir. Bu belki de bir tahrif sonucudur.

[69] Nasil ki, mendûb cüz olarak mendûb, küll olarak vâcib oluyordu ise, burada da vâcib küll halinde ele alindiginda farz olur. Böylece daha önce mendûb, mübâh ve mekruh için açiklanan yol disina da çikmaz. Bunun onlardan ayrildigi yer surasidir: daha öncekiler küllî olarak ele alindiklarinda, cüzî olarak ele alinma durumundaki hükümlerinden farkli bir hüküm almaktadirlar.

[70] Tarifleri için bkz. S. 68'deki dipnotlar.

[71] Tirmizî, tib 2; ebû dâvûd, tib 1; ibn mâce, tib 1; ahmed, 3/156.

[72] Müslim, sayd 57; ebû dâvûd, edâhî 11...

[73] Yani bu zikri geçen küllî meselelerin kapsamlari altina giren cüzlerin az olmasi ve sümullerinin zayif bulunmasi durumunda küllî ve cüzî oluslari halinde de hükmün ayni olmasi görüsü kabul görebilir.

[74] Daha önce de geçtigi gibi, yasak olan seylerin küllî ya da cüzî oluslarina göre mertebelerinin farkli olmasi.

[75] Müslim, ilim 15; neseî, zekât 64; ahmed, 4/357.

[76] Buhari, cimâiz 32; müslim, kasâme 27; ahmed, 1/383 ...

[77] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/121-130

[78] Sayet "devamli" kaydi olmadan zikretseydi daha tutarli olurdu. Çünkü mesî-re yerlerinde gezinmemek, kus sesi dinlememek ... Bunlara müptela olmanin terkine hizmet etmektedir ve bunlarin devamlilik üzere islenmesinin terki matlûptur

[79] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/130-132

[80] Bakara, 2/223.

[81] Bakara, 2/35.

[82] Bakara, 2/58.

[83] Mâide, 5/2.

[84] Cuma, 62/10.

[85] Bakara, 2/57.

[86] Cuma, 62/11.

[87] Lokman, 31/6.

[88] Zümer, 39/23.

[89] Bkz.buhârî,tsti'/.ân52;tirmizî,fedâilu'l-cihâdll;îbnmâce,cihâd 19; ah-med, 4/144.

[90] Nikâhta def çalinmasi gibi.

[91] Bayram gününde, mcsciddu kiliç-kalkan oyununa müsâade edilmesi gibi.

[92] Bkz. Ebû dâvûd, atime i)0; tirmizî, libâs 6; ibn mâce, atime 60.

[93] Az sonra da gelecegi gibi, bazan da o sey hakkinda izin bulundugu anlasilma-yabilir.

[94] Yani mubahin iki anlami arasindaki farka delili. Bu üç delil içerisinde en açik olanidir. Istidlal yönü, günahin kaldirilmasi ifâdesi âmm olmakla birlikte, bundan tahyîr mânâsi gerekmemesidir.

[95] Bakara, 2/158.

[96] Nahl,16/106.

[97] Ayette "günahin kaldirilmasi" tabiri olmamakla birlikte, ayni mânâ bulunmaktadir, oyüzden de mendûbun hilâfina olmasina ragmen buraya alinmistir.

[98] Burada müellifin maksadi, sadece zikrettigi bu iki lafiz degildir, bu lafizlarla birlikte ayni mânâyi ifâde eden diger lafizlar da bu iki lafza dahildir.

[99] Geçen izahatlar isigi altinda, burada "bazan da vacib olur" ilâvesinde bulunmasi uygundu.

[100] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/132-136

[101] Bu birinci delilden uzak degildir. Çünkü bunun ifade ettigi anlam sudur: yüce Allah emrolunan ve yasaklanilan seylerle korunmasina özen gösterilen üç husustan birinin teminini kasdetmis olmaktadir. Mubah ise böyle degildir; ona yönelik islenmesi ya da terki seklinde bir kasdi bulunmamaktadir. Çünkü onun üzerine üç seyden bir husus terettüp etmemektedir. Dolayisiyla da mübâh mücerred mükellefin tercihine birakilmis ve mahza arzu ve hevesine, sirf kendi hazzina tâbi kilinmistir. Bu aslinda birinci delilin aynisidir. Aralarindaki fark nihayet sudur: birinci delilde, garaza mübâh cihetinden dogrudan dogruya girmisti, burada ise emir ve nehiy vasitasiyla yaklasmaktadir. Dolayisiyla bu ayni delilin bir baska açidan tasviri mahiyetindedir.

[102] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/136-137

[103] Buhârî, bed'u'1-vahy 1...; müslim, imâre 155; ebûdâvûd, talak ll;neseî, taharet 59 ...; tbn mflce, 26.

[150]

[104] Ahzâb,33/5. 100 bakara, 2/286.

[105] Bkz. Ibn kesir, 1/342

[106] Ibn mâce, talâk 16. Sevkânî'nin bildirdigine göre ayrica ibn hibban, dara-kutnî, taberânî, hâkim de tahric etmisler, nevevî hasen oldugunu söylemistir.

[107] Yaklasik sekillerde olmak üzere bkz. Buhârî, hudûd 22; talâk 11; ebû

Dâvûd, hudûd 17; tirmizî, hudûd 1; ahmed, 6/100

[108] Nisa, 4/43.

[109] Akli basinda iken ve içkinin pek çok kötülüge götürecegini bilerek içmistir; dolayisiyla onlarin husulüne dâir bir kasdi bulunmasa bile muâhaze edilir. Zina cezasinin bu denli agir tutulmasi da sadece sebebiyet verdigi neticeler itibariyla : '.malidir. O bu neticeleri bilmektedir. Zina sirasinda bunlari düsünmemesi, böyle bir kasdinin bulunmamasi durumu degistirmemektedir. Sebeb bahsinin sekizinci meselesinde de gelecegi üzere sebebiyet verecek bir seyin islenmesi, sebebin ortaya konulmasi gibidir. Müsebbibi kasdetmis olup olmamasi farkulmemektedir.

[110] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/137-139

[111] Müellif, burada daha önce arzettigi ve "cüz olarak ele alindiginda mendûb vâcib olur" seklinde belirledigi esasi biraz daha açmak istemektedir. Burada ikinci meselenin birinci faslinda yetindigi gibi yapmayarak müekked sün-netlerle râtib nafilelerin disinda kalan diger mendûblan da konu içine dâhil etmektedir.

[112] Delîlin mihverini, bunlari küll olarak terkeden kimselerin adalet vasiflarini yitirmeleri ve bunlarin dînin konumunda etkin bulunmalari teskil ediyordu. Bunlarin her ikisi de, burada terkinde bir kerahet bulunmayan ve geçen kaidenin üzerine bina edildigi sünnetlergibi olmayan mendûblar için geçerli olabilir mi? Eger bunlarin terkinde bir kerahet bulunmuyorsa, onu terkeden kimse nasil adalet vasfini kaybedecek, dînin konumuna nasil etkide buluna-caktir? Bu itibarla hem konu üzerinde hem de iddia edilen neticeler üzerinde daha fazla düsünmek gerekmektedir.

[113] Bu kisimdaki vâciblik hükmü, asil maksûd olan vâcibdeki kadar güçlüolma-maktadir. Bunun üzerine su netice terettüp eder: vesîle vacibin terkinden gerekecek günahla islenmesi sonucunda elde edilecek sevap, maksûd olan vacibin günah ve sevabina denk olmayacaktir.

[114] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/140-141

[115] Mesele, cumhurun genis vakitli vâcib hakkindaki görüsü üzerine bina edilmistir. Genis vakitli vâcibden kasit sudur: bazi yapilmasi istenilen seyler vardir ki, onlar için belirlenmis vakit genistir; sayet mükellef o vaktin herhangi bir diliminde onu îfa edecek olsa, üzerine bir günah terettüp etmeyecektir. Burada müellif hatta taksirin de bulunmadigini, itabin da söz konusu olmayacagini belirtmektedir. Onu vaktin ilk diliminde îfâ etmek ve böylece öne geçmek ve efdaliyet ise daha baska bir seydir; ondan vacibin belirlenmis vaktin en sonunda îfâ edilmesi durumunda taksirin söz konusu olmasi gerekmeyecektir.

[116] Tirmizî, salât 13.

[117] Ali b. Muhammed el-mâlikî (ö. H. 478).

[118] Vaktin evveli ... Hadisi gibi.

[119] Namaz, hac ve oruç konularinda imâm mâlik'le safiî'ye nisbet ettigi vakitler gibi. Bunlarin vakitleri içtihâdla tayin edilmistir

[120] Ebû dâvûd, salât 9; tirmizî, mevâkît 13; ahmed, 6/374, 440.

[121] Bkz. Ebû dâvûd, salât 1.

[122] Ebû dâvûd, salât, f>; muvatta, kur'ân 46; ahmed, 3/ 185.

[123] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/141-145

[124] Hac, 22/36.

[125] Bu durumda, o seyin zimmette sabit olmasi nasil mümkün olabilir? Zira yükümlü tutulan durum zaman ve mekâna göre farklilik göstermektedir; Yerine göre tamamen düsebilmekte, azlik ve çokluk bakimindan degisebilmektedir.

[126] Konuyu biraz açmak istiyoruz: kifâî (içtimâi) farzlar, bazan cüz olarak yapilip yapilmamakta muhayyer kilinirlar. Medenî hayatin ikâmesi için gerekli olan çesitli sanatlar ve mesleklerin icrasi gibi. Bazan da cüz olarak mendûb olurlar. Adalet, ihsan, diger nafileler, nikâh vb. Gibi. Su kadar var ki, ikincisi kül olarak ele alindiginda mutlaka kifâî vâcib olur. Bazan cüz'î olarak da kesinlik (vücûb) arzeder. Bizzat devlet baskanina nisbetle adaletin ikâmesi gibi. O ferd olarak da adaletin ikâmesi talebiyle kesin olarak memurdur. Ancak "kifâî (içtimaî) farzlar aynî olarak mendûb hükmünü alirlar." sözü küllî bir kaide degi ldir. Aksine bazan mendûb bazan da yapilip yapilmamasi muhayyer olur. Nitekim daha önce de isaret edilmisti.

Kisaca, kifâî (içtimaî) farz olan bir sey, bazan cüz olarak ele alindiginda yapilip yapilmamasi muhayyer olur, bazan da mendûb olur. Kesin talep ancak kül olarak ele alindiginda söz konusudur. Bazan nadiren de olsa, ferdî planda da kesinlik (vücûb) arzettigi olur.

Buna göre sunu da ekleyebiliriz: kifâî farzi edâ eden kimse ondan ancak mendûb sevabi alir. Herkes terkettiginde bütün mükellefler onun terkinden dolayi ikâba ugrarlar. Bazan da onu isleyen bir sevâb elde edemez. Bu kifâî farzin cüz olarak ele alindiginda mükelleflerin yapip yapmamakta muhayyer kilindiklari sanatlar ve mesleklerin icrasi gibi kisminda olur. Bu konu üzerinde iyice düsünmek gerekir.

[127] Satibi, el-muvafakat islami ilimler metodolojisi, iz yayincilik. 1/145-150

[128] Bu mertebe bir açidan helâle benzemektedir; çünkü ona taalluk edecek bir talep bulunmamaktadir, yapilmasi durumunda günah da yoktur; harama da benzemektedir; çünkü bunlara eger bir hüküm taalluk edecek olsaydi, muhtemelen bu levm (kinama) ve zem olurdu.

[129] Müellif, bu mertebenin sadece teklîfî hükümlerden olmadigina hükmettikten sonra, onun altinci bir hüküm oldugunu veya ser'îbir hüküm olmadigim ifâdeye gitmemis, helâl ile haram arasinda bir mertebe oldugunu belirtmekle yetinmistir.

[130] Bkz. Darakutnî, 4/184, 298.

[131] Bakara, 2/222.

[132] Bakara, 2/220.

[133] Bakara, 2/217.

[134] Yani haramlik süphesi bulunup da hakkinda haram kihci bir nass bulunmayan, sükût geçilen konulari

[135]

[136] Tevbe, 9/43. Dclîl olarak kullanilan kisim âyetin devami dir. Ayetteki ifâdeye görehz.peygamber, dogru olup olmadiklari tebeyyün etmeden önce onlara izin vermistir. Bu husus âyet basinda ifâde edilen af kapsamindan olmak-tadir.

[137] Enfâl, 8/68.

[138] Ebû dâvûd, sünne 6.

[139] Neseî, hac l;ahmed, 2/247.

[140] Al-i imrân, 3/97.

[141] Yaklasik olarak bkz. Müslim, hac 141; neseî, hac 76; îbnmâce,menâsik4], 44; ahmed, 4/175.

[142] Mâide, 5/101.

[143] Buhârî,mevâkît11,pitcn 15;itisâm 3; müslim, fedai! 136-137;ebûdâvûd, nikâh o ..-

[144] Bkz. Ibnkesîr, 2/104.

[145] Ekran gibi. Hadisin metninde "urd" kelimesi geçmektedir. Bu kelime bir seyin yani, canibi manasinadir. (ç)

[146] Haram olmayan seyi haram kilici vahyin inmesi, rezil ve rüsvay olmaya maruz kalma vb. Gibi kendilerinin hoslarina gitmeyecek seylerin ortaya çikmasi vb..

[147] Mâide, 5/101.

[148] "Hz.Peygamber (as) çok soru sorulmasindan hoslanmazdi." diye baslanip da buraya kadar arzedilen kisimdan.

[149] Bakara, 2/67 vd.

[150] Tevbe, 9/43.

[151] Enfâl,8/68.

[152] Mesela ayni anda yapil masi imkani olmayan iki isin yapilmasini isteyen iki delilin bulunmasi durumunda bunlardan birini takdimde bulunarak tercihe gitme gibi.

Teklifi hükümler

[153] 'Iktizâ' fiilin islenmesini ya da terkini talep etmektir ki, vâcib, mendûb ile haram ve mekruh kisimlarini içerir. Tahyîr' ise muhayyer kilmak, tercihe birakmak anlaminda olup 'mübâh'i içine ahr. (ç)

[154] Yani güçlü bir çelisen i olan delille amel etmek. Gerçi bu delil ilmî olmamaktadir; çünkü mücerredzandan baska bir sey degildir ve ser'îbir mesnedi de yoktur

[155] Bir berîd on iki mildir

[156] Orucunu bozmasini ya da tevilini dayandirdigi asil, dayanak.

[157] Ebû dâvûd, salât (cuma) h.no: 1091 {c.l/s.286).

[158] Bkz. Müslim, cihâd 69. Müslim'in bu rivayetinde ögle namazi olarak belirtilmistir.

[159] Elimizdeki her iki baskida da cümle olumlu kurulmus olmakla birlikte, sözün siyak ve sibakini, tahkiki yapan abdullah diraz'in muhtemelen burada bir istinsah hatasi olabilecegi seklindeki notunu da dikkate alarak bu sekilde olumlu olarak tercüme ettik. (ç)

[160] Bkz. Ibn mâce, taharet 54; tirmizî, taharet 30; abmed, 4/229.

[161] Ay nî'n in nakline göre ebû yûsuf söyle demistir: medine'ye gittigimde îmâm mâlik'i ziyaret etmis ve sohbet esnasinda sâ'in sekiz ntil oldugunu söylemistim. Imâm mâlik; hayir, sekiz degil 5 tam 1/3 ritildir, diyerek bir ölçek getirip: iste hz.peygamber'in (as) sâ'i budur, dedi. Ve hakîkaten bu ölçek 5 tam 1/3 ritil idi. (bkz. Tecrid 5/82). (ç)

[162] Yani delilin gereginden mesela delili dogru sekilde anlayamamak gibi hata yolu ile veya delili unutmak suretiyle çikmak. Birinci neviden sayilan müc-tehidin hatasi ise farklidir. Orada müetehid delile sarilmakta ve onunla amel etmektedir. Ancak daha güçlü bir delit karsisindaodelileyapismasmin hatali oldugu ortaya çikmaktadir. Burada ise delili terk ve gereginden çikmak söz konusu edilmektedir.

[163] Ibn mâce, talâk 16. Sevkânî'nin bildirdigine göre ayrica ibn hibban. Dara-kutnî,taberânî, hâkim de tahric etmisler, nevevîhasen oldugunu söylemistir.

[164] Ebû davûd, hudûd 5; ahmed, 6/181. Müellifin aldigi hadiste bulunmamakla birlikte verdigimiz bu iki kaynakta hadis "hadler müstesna" seklinde kayitlidir. O yüzden biz parantez içerisinde ilâve ettik. (ç)

[165] Hadîsin sahîh oldugunu kabul etsek bile, her iki hadiste de sözü edilen sey, bizim burada konu edindigimiz " afv" yani "ser'an bir günahin, sakincanin olmamasi ve magfiret edilmesi" mânâsinda degildir. Ama bir kimsenin köle-sinden veya yaraladigi birisinden dolayi kisas edilmemesi konusuna gelince, o tamamen ayri bir konudur. Bu hadisi concordanee vasitasiyla bulamadik. Kaldi ki, her iki hadiste de söz konusu olan sürçme ve suçlardan maksa-dm, hakkinda ser'an belirlenmis bir had cezasi olmayan, tazîr nevinden bulunan suçlardan olmasi gerekmektedir. Nitekim izahlar da bu dogrultuda yapilmistir.

[166] Necm, 53/31-32.

[167] Izah etmeye çalistigim izm ân âda afv uhrevî bir durum olmaktadir. Daha önce geçen misallerine bakiniz. Hatta müellif bizzat kendisi de magfiretin husulünden söz etmistir ki, bu her ne kadar meselâ içki içmek gibi seyler sebebiyle kendisine haddin adem-i tatbiki hükmünü tabî kilsa da tamamen aslî kasitla yapilan uhrevî bir durum olmaktadir. Ancak bazi afv mahalleri de vardir ki, onlarin altina dünyevî herhangi bir durum girmemektedir. Mesela müetehidin yaptigi hatalar gibi. Bu tür hatalarin affi tamamen uhrevî bir durum olmaktadir.

[168] Acaba bu ayni zamanda günahi da düsürür mü? Görünen odur ki, süphe çesitlerinin çogu günahi da düsürür. Eger süphe sâdece haddi düsürecek, günahi düsürmeyecek ol ursa, o takdirde o, burada konumuzu teskîl eden "afv mertebesi" dâhilinde olmaz.

[169] Çünküo, ikinci nevin ikinci sikki olmaktadir. Abdullah diraz müellife bu konuda itiraz eder ve notunda söyle der: "ancak buna,"delilin gereginden tevîl yoluyla çikmaktir", diye nasil söylenebilir? Halbuki, hadlerin süphe ile düsürülmesi "hadleri süphelerle düsürünüz." (bkz. Kesful-hafâ, 1/73) seklindeki hadîsle amel etmek olmakta, dolayisiyla bu delille tahsîs edilmis hadler hakkindaki delilin genel kapsamindan disariçikilmisolmamaktadir. Çünkü tahsis gördükten sonra, o kisimda delili uygulamaya koymamak delilin gereginden çikmak olmaz. Aksine bu is, ânim olan deiîlin delâletinin bu konuyu içerisine almadigini beyan eden tahsîs delilinin imâli olmaktadir. Dolayisiyla hadlerin süphelerle def edilmesi konusunun "afv" mertebe-sininbuikincinev'inin her iki sikkina da girmeyecegi kanâatindeyiz. Çünkü burada kasitsiz olarak ya da tevîl yoluyla delilin terki söz konusu degildir.

Ancak burada müellifin kasdettigi delilden maksat muhtemelen haddin ikâmesini gerektiren beyyine vb. Olmalidir ve terkedilen delilden kasdmin da bu oldugu anlasilmaktadir.

[170] Mâide, 5/93.

[171] Bkz. Ebû dâvûd, atime 30; tirmizî, libâs 6; ibn mâee, atime 60.

[172] Mâide, 5/5.

[173] Bkz. Darakutnî, 4/184, 298.

[174] Yaklasik olarak bkz. Müslim hac, 141;neseî,hac76;ibnmâce,menâsik41, 44; ahmed, 4/175.

[175] Ebû dâvûd, sünne 6.

[176] Yani muhtemel bir gerekçe bulunsa bile sükût edilen, açîklamaya gidilmeyen bir yönün.

[177] Neseî, hac 1; ahmed, 2/247. Yani fazla deselemeyiniz ki üzerine size bir faydasi olmayacak tafsilât binmesin.

[178] Bakara, 2/219.

[179] Hatta bazilari bu yüzden, haramligin bu âyetle basladigi görüsündedirler.

[180] Mâide, 5/90.

[181] Mâide, 5/93.

[182] "Beyu'l-melâkîh", gebe devenin karnindaki yavrunun; "bey u'l-nie idamin" de henüz damizlik erkek hayvanin sulbündeki dölün satilmasi olmaktadir. (ç)

[183] Garar iki kisimda mütâlâa edilir: a) vücutta garar.b) vasifta garar. Yukarida verilen misaller vücutta gararla ilgilidir. (ç)

[184] Kendisinde hem erkeklik hem de disilik alâmeti bulunan kimse. (ç)

[185] Satibi, el-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/150-168

[186] Yani bu durumda, farz-i kifâye hiçbir kimse tarafindan islenmedigi zaman, terettüp edecek günah bütün mükellefler üzerine olmayacak, sadece o is için ehil olan kimselere ait olacaktir

[187] Tevbe, 9/122.

[188] Al-i imrân, 3/104.

[189] Nisa, 4/102. Bu âyetler söz kon usu ta lebin sadece ehil olan kimselere yönelik oldugunu göstermez. Onlara yönelik oldugu gibi, bütün imkanlarini kullanarak onlarin yetistirilmesini temin etmek durumunda olan bütün mükel-leflere de yöneliktir. Eger içtimaî farzlar için ehil ol an kisiler yetistirilmezse, o takdirde bütün mükellefler bundan mesul olacaklardir. Nitekim bir âyette "bir fitneden sakinin ki, o sadece içinizden zâlim olanlara isabet etmez ..." buyruhnus ve böylesi bir durumda herkesin mesul olacagi belirtilmistir.

[190] Müellifin görüsü esas alindiginda bugün halîfe olmadigina göre, bundan mesul olacak kisiler sadece bu göreve ehil olan kimseler olacak ve ümmet günahkâr olmayacakti r. Ve yine hilâfet için aranilan sartlarin hiçbir kimsede bulunmadigi varsayilacak olsa, bu görevin ihmâlinden dolayi hiçbir kimse günahkâr olmayacaktir. Dogrusu böyle bir neticeyi kabul etme imkani yoktur. Müellifin bahsettigi "taayyün" meselesi su anda sözünü ettigimiz farz-i kifâyeden ayri, baska bir seydir.

[191] Su anda biz farz-i ayni islemiyoruz. Cihâdin onlar üzerine taayyün edecegi müsellemdir. Ancak hepimiz üzerine vâcib olan sey bu isin gerçeklesmesidir. Kisaca konuyu söyle özetlemek mümkündür: fiilen maslahati gerçeklestirme isini yüklenmek buna'ehil olan kimseler üzerine düsecektir. Kendisinden baska ehil olmamasi ve o is için kendisinin taayyün etmesi durumunda o isi yüklenmesi taayyün eden kimse için farz-i ayin olacaktir. Eger kendisinden baska ehil insanlar varsa, ehil olmayan insanlar gibi onun için de talep hâlâ kifâî olarak farz olmaya devam edecektir. Bu durumda, kifâî talebe ehil olanla olmayan arasindaki fark sudur: ehil olmayan kimse, û isi ehil olan birisinin üstlenmesi için çalismak, ehil olan insanlari yetistirmek ve ortaya çikarmakla yükümlüdür. Ehil olan kimse ise, ehiî n\ mayan kimsenin yaptiklarini yapmakla birlikte, ayrica bu is için kendisi taayyün ettiginde onu üstlen-mek ve yerine getirmekle görevlidir.

[192] Müslim, imâre 17; ebû dâvûd, vesâyâ 4.

[193] Hadisin devami: "egero sana talebin neticesinde veriîirse, onunla yalniz birakilirsin; yok sen istemeden verirlerse o zaman yardim görürsün." seklindedir. Bkz.buhâri, ahkâm 5, 6; müslim, imaret 13; ebû dâvûd, imaret 92.

[194] Nahl, 16/78.

[195] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/168-174

[196] Hac, 22/78.

[197] Ayni cinsten olan ribevî mallarin bir tarafi fazlahkh olarak yapilan pesin mübâdeleteriyle, bir tarafi fazlahkh olmasa dahi veresiye yapilan mübadeleleri ribâ olmaktadir. (Ç)

[198] bkz. s.68 (dipnot).

[199] Yani evlenüdigi zaman süpheli seyler kazanmaya tevessül etme, bazi yasaklara düsme korkusu vb. gibi engeller; insanlarla hasir nesir oldugunda bazi münker olan seyleri görebilecegi ve isitebilecegi ihtimalleri gibi engeller kasdedilmektedir. Bu engeller bulunmasi na ragmen bu tür tasarruflar yasaklanmis degildir.

[200] Zira hemen her teklifte az ya da çok bir güçlük vardir.

[201] Müellif burada bu sikkin altina girecek hem hacmen fazla uzun olmayan hem de fazla Önemi bulunmayan bazi tafsilati vermek için bir "Mesele" açmakta ve yukaridan beri izah etmeye çalistigi 11. Mesele'nin (c) sikkini da daha sonraya birakmaktadir. Bu itibarla yaptigi bu is sistematik açidan pek uygun gözükmemektedir.
Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/174-176

[202] 'Zerîa'(ç.Zerâi') Bir kötülüge ya da iyilige götüren yollar, vesileler, vasitalar demektir. (Ç)

[203] Egerbirincisiyse aralarinda tearuzun bulunmasi sahîh degildir... seklindeki on üçüncü meselenin basinda geçen sözleri kasdediyor.

[204] Mütesâbihâttan buradaki kas di, muhtemelen hadiste geçen "müstebihâfla ayni anlamda olmali, yani helâl ve haram arasinda süpheli olan seylerden sakinmanin gerekliligini bildiren asil. (Ç)

[205] Buhari, Ferâiz 62; Müslim, Ferâiz 1; Ebû Davûd, Ferâiz 11

[206] Nisa, 4/11.

[207] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/177-181

# VAZ'Î HÜKÜMLER

Hükümlerin ikinci kismi vaz'î hitaba racidir. Bunlar, yani vaz'î hükümler: Sebeb, sart, mâni, sihhat, butlan, azimet ve ruhsat olmak üzere bes kisimdan ibarettir.[1] Simdi bunlar üzerinde meseleler vaz edilmek suretiyle durulacaktir.

**Vaz'i Hükümlerin Birinci Nevi: Sebeb**

**Birinci Mesele**

Haricde vücudu bulunan ve kendileri yüzünden tesrî kilmayi ya da bazi durumlarin vaz edilmesini gerektiren fiiller genel anlamda iki türlüdür:

a) Mükellefin kudreti dahilinde bulunmayan fiiller.

b) Mükellefin kudreti altina girmesi sahîh olan fiiller

Birinci türden olan fiiller sebeb, sart ve mani olabilirler.

Sebebe örnekler: Lâsenin helal olmasi için zaruret hâlinin bulunmasi; câriye ile nikâhlanmasimn miibâh olabilmesi için zina korkusunun olmasi; vücuddan çikan ve abdesti bozan bir sey olmasina ragmen, her namaz için abdest alma gereginin düsmesi için idrar tu-[188] tamama (selesu'1-bevl) halinin bulunmasi; namazlarin vâcib olmasi için günesin zevali, batmasi, fecrin dogmasi... ve benzeri gibi seyler hep sebeblerdir.

Sarta örnekler: Zekâtin vâcib olmasi için senenin dolmasi; satis akdinin

sahih olmasi için mebîin teslimine kadir olunmasi; yetim malinin kendisine verilmesi için rüsd çagma ulasmis olmasi; sevâb ve azab için peygamberlerin gönderilmis olmasi ve buna benzer seyler de sarttirlar.

Mâniye örnekler: Hayzm cin sî münâsebete, talâka, Kabe'yi tavafa, namazlarin vücûbuna ve orucun edasina mâni olmasi; deliligin (cünûn) ibadetlerin ifasina ve onun tasarruflari konusunda serbest birakilmasina mâni olmasi ve buna benzer örnekler.

Ikinci türden olan yani mükellefin kudreti dâhilinde olan

fiillere gelince, bunlar iki açidan ele alinacaklardir:

1. Bunlar Önce, maslahatlarin celbini ya da mefsedetlerin defini gerektirmis olmalari cihetin den emir ya da yasak konusu olarak ya da haklarinda muhayyerlik hükmü verilerek teklif hitabi altina girmeleri açisindan ele alinacaklardir. Mesela faydalanmak için alis veriste bulunmak, nesil için evlenmek, kurtulusa ermeye vesile olan tâat için boyun egmek vb. gibi. Bu açidan durum açiktir.[2]

2. Bunlarin sebeb, sart ya da mâni olarak vaz'î hitap altina girmis olmalari açisindan ele alinmasi.[3]

Bu türden ve sebeb olanlara örnekler: Nikâhin, eslerin birbirlerine mirasçi olmalarina, sihriyet haramligina, eslerin birbirlerinden istifâdede bulunmalarina sebeb olmasi; bogazlamanin bogazlanan hayvanin etinin yenmesinin helâlligine sebeb olmasi; yolculugun namazin kisaltilmasina ve Ramazan orucunun tutulmamasma sebeb olmasi; katil ve yaralama olaylarinin kisas için sebep olmasi; zina, içki,hirsizlik ve iftiranin ilgili cezalar için sebeb olmasi... vb. gibi. Bu saydiklarimiz, müsebbeblerinin (sebebiyet verdikleri seylerin) tesri kilinmasi için sebeb olarak konulmuslardir.

Sarta örnekler: Talakin vukuu için veya üç defa müracaatin helalligi için nikâhin sart olmasi; zina eden kimsenin recmedilmesi için muhsan (evli) olmasi sartinin aranmasi, namazin sihhati için temizligin sart olmasi, bütün ibâdetlerin sihhati için niyetin sart olmasi... gibi. Bu verdigimiz örnekler ve benzeri seyler sebeb degillerdir, sart ko-sulduklari seylerin sihhati için sarttirlar.

Mâniye örnekler: Iki kîzkardesten biriyle olan evliligin digeri ile evlilige mâni olmasi; bir kadinla olan evliligin o kadinin hala ya da teyzesiyle ayni anda evliligine mâni olmasi; îmânin kâfire karsi kisasa' mâni olmasi; tâatlerin kabulüne küfrün mâni olmasi... vb. gibi.

Bazen tek bir seyin hem sebeb, hem sart, hem de mâni olmasi mümkün olabilir. Mesela îmân gibi. O sevaba sebebtir, tâatlerin vücûbu ve sihhati için sarttir, kâfire karsi kisasa mânidir. Benzeri çoktur. Su kadar var ki, bu

üç sey, tek bir sey için bir arada bulunamazlar. Dolayisiyla ser'î bir hüküm için sebeb olarak vâki olan bir sey, ayni anda bizzat o seyin sarti ya da onun için mâni olamaz. Çünkü böyle bir durumda bunlarin birbirlerini ortadan kaldirma durumlari söz konusudur. Ancak bir hükmün sebebi, baska bir hükmün sarti, bir üçüncünün mânisi olabilir. Tek bir hüküm üzerinde bir araya gelmeleri sahih olmadigi gibi, ayni cihetten olmak kaydiyla ikisinin bir araya gelmesi de sahîh degildir. Nitekim ayni sey teklîfî hükümlerde de sahîh degildir. [4]

**Ikinci Mesele**

Her ne kadar genelde telâzumun bulunmasi (birbirini gerektirmesi) sahîhse de sebeblerin mesrulugu müsebbeblerin de mesrulugunu gerektirmez.[5] Bunun anlami sudur: Sebeblere herhangi bir mübahlik, mendubluk, haramlik... gibi bir ser'î teklifi hüküm taalluk ettigi zaman, bu hükmün o sebebin müsebbebine de taalluk etmesi [190] zorunlu olarak gerekmez. Sebebin yapilmasi emredilmisse,müsebbe-bin de emredilmis olmasi gerekmez; sebebin islenmesi yasaklanmis-sa, müsebbebin de yasaklanmis olmasi gerekmez; sebeb hakkinda muhayyer birakilmissa, müsebbeb hakkinda da muhayyer birakilmis olmasi neticesi zarurî olarak lâzim gelmez. Örnek vermek gerekirse: Mesela alis verisde bulunmayi emretmek, mebî ile faydalanmanin mübâh kilinmasina da emir mânâsina gelmez.[6] Nikâhla emirde bulunmak, zevcenin kadinligindan istifâdenin helalliginin emri mânâsini gerektirmez. Kisasta Öldürmeyi emretmek, ruhun çikarilmasini emretme mânâsini istilzam etmez. Haksiz yere insan öldürmeyi yasaklamak, ruhun çikarilmasini da yasaklamak mânâsini gerektirmez. Kuyuya düsmekten nehyetmek, orada elbisenin yirtilmasi ve rezil olmaktan da nehyetmek mânâsini gerektirmez. Elbiseyi atese atmayi yasaklamak, bizzat yakma isini yasaklamak mânâsini gerektirmez. Benzeri örnekler çoktur:

Delili:

Bunun delillerinden birisi sudur: Kelâm ilminde sabit oldugu üzere, mükellef üzerine gerekli olan sadece sebeblere yapismaktir; müsebbeblere gelince, onlar Allah'in isidir ve O'nun hükmü altindadir; onlar hakkinda mükellefin herhangi bir kesbi bulunmamaktadir. Bizzat Kur'ân ve Sünnet bu esâsa delâlet etmektedir. Buna en açik bir sekilde delâlet eden örneklerden biri de, rizkin Allah'in tekeffülünde oldugunun ortaya konmasidir. Meselâ bazi âyetlerde söyle buyrul-maktadir: "Ehline namaz kilmalarini emret, kendin de onda devamli ol. Biz senden rizik istemiyoruz, sana rizik veren Biziz.[7] "Yeryüzünde hiçbir canli yoktur ki, rizki Allah üzerine olmasin.[8] "Rizkinizda, size söz verilen azâb da yukaridan gelir.[9] "Allah kendisine karsigelmekten sakinan kimseye kurtulus yolu saglar, ona beklemedigi

yerden rizik verir...[10] Bu ve benzeri rizkin Allah tarafindan tekeffül edildigini ifâde eden âyetlerde murâd olunan mânâ rizk için sebeblere sarilmasi degildir; bilakis elde edilmek üzere sebeblerine yapisilan rizik (müsebbeb) olmaktadir. Eger murâd bizzat esbaba yapismak olsaydi, o takdirde mükellefin hiçbir sekilde rizkini elde etmek için -lokmayi agzina koyup çignemek veya tohum ekmek ya da dag bitki ve yemislerini toplamak seklinde de olsa- bir faaliyetle memur olmamasi gerekirdi. Bu ise ittifakla bâtildir. Dolayisiyla bu âyetlerden maksadin, bizzat sebebleri hazirlanan sey oldugu ortaya çikmaktadir. Hadiste: "Eger siz gerçek anlamda Allah'a tevekkül etmis olsaydiniz, kuslarin riziklandirildiklari gibi siz de riziklandir ilir diniz..."[11] baska bir hadiste de "Deveni saglam bagla ve tevekkül et.[12] buyurmustur. Bu ve benzeri nasslarda, geçen mânânin beyâni bulunmaktadir. Bu mânâyi açiklayan hususlardan biri de su âyetlerdir: "Söyleyin; akittiginiz meniden insani yaratan siz misiniz, yoksa Biz miyiz?[13]"Söyleyin; ektiklerinizi yerden bitirenler sizler misiniz? Yoksa biz mi bitiriyoruz?[14] "Söyleyin; içtiginiz suyu buluttan indirenler sizler misiniz? Yoksa onu indiren Biz miyiz?[15] "Söyleyin;yaktiginiz atesi var eden siz misiniz? Yoksa onu biz mi var ederiz?[16] Bütün bunlarin üstüne de "Allah sizi ve sizin yaptiklarinizi yaratmistir.[17]"Allah her seyin yaraticisidir.[18] âyetleri gelmektedir. Amelin onlara ait kilinmasi sadece hesaba çekilmeleri için olmustur; sonra o hususta hüküm ise ancak Allah'a hastir. Bu mânâ seriattan istikra yoluyla elde edilen kesin bir netice olmaktadir. Durum böyle olduguna göre, mükellef olunan se-bebler de, hem aklin hem de naklin delâlet ettigi bu umûmun geregi [192] içerisine girecektir. Dolayisiyla kullarin kesblerinin taalluk ettigi sey müsebbebler degil, sadece sebebler olmaktadir. Su halde teklif ve onu getiren hitap, sadece müktesebolanayani kulun kesbi altina girebilen hususlara taalluk etmekte ve neticede müsebbebler teklif hitabi haricinde kalmaktadir. Çünkü müsebbebler, kullarin kudreti dahilinde olmayan seylerdir. Bununla birlikte, eger müsebbeblere de taalluk edecek olsaydi, bu bir teklîf-i mâ la yutak (takat üstü yükümlülük) olurdu. Usûlde de ortaya konuldugu gibi, böyle bir yükümlülük Ise mevcut degildir.

Itiraz: Istilzam yani sebebin hükmünün müsebbebde lâzimi (zorunlu) olarak geçmesi vardir. Dikkat edilirse, alis veris, icâre vb. gibi

akitlerin mübâhligi, bunlardan her birine has olan faydalanma yollarinin mübâhligim da gerektirmektedir. Bunlara mesela ribâ, garar veya cehalet gibi sebeblerle haramhk hükmü taalluk ettiginde, bu durum onlardan faydalanmanin haramligini da gerektirmektedir. Keza tecâvüz, gasb, hirsizlik vb. gibi durumlarda da vaziyet aynidir. Hayvan bogazlama, ser'î usûle göre oldugunda mübâh olmakta ve o hayvanlardan faydalanmayi da gerektirmektedir. Bogazlama ameliyesi gayrimesrû bir tarzda olursa, bu o

hayvanlardan faydalanmanin ha-ramligini gerektirmektedir. Hâsili bu tür örnekler pek çoktur. Bu durumda nasil olur da "Sebeblerinin emredilmis ya da nehyedilmis olmasi, müsebbeblerinin de emredilmis ya da nehyedilmis olmalarini gerektirmez." denilebilir. Ibâha durumunda da durum ayni sekildedir.

Cevap: Biz bütün bunlarin; müsebbeblerin, lâzimi olarak sebeblerinin hükümlerini alacagina iki açidan dolayi delâlet etmedigi görüsündeyiz:

1. Meselenin basinda geçen misaller, istilzamin (zorunlu gerekliligin) bulunmadigina delâlet etmektedirler; dolayisiyla bu konuda artik delîl bulunmaktadir. Aksine serdedilen Örnekler ise, istilzam hükmü neticesinde degil de, tesadüf eseri olarak öyle vâki olmuslardir.

2. Zikredilen Örneklerde ortaya konulan neticeler ise, istilzam hükmüyle degildir. Bunun delili de, verilen örneklerin bir kisminda bizim iddiamizin açik olarak gözükmesidir. Söyle ki, bazen sebeb mübâh olmakta, müsebbeb ise yapilmasi emredilen bir husus olmaktadir. Nitekim mebî ile faydalanmanin mübâh oldugunu söylüyoruz ve sonra da, eger canli bir hayvansa, onun bakiminin vâcib oldugunu ifâde ediyoruz. Hayvanin bakim sorumlulugu, mübâh olan akdin mü-sebbebleri arasinda bulunmaktadir. Ayni sekilde temellük edilen malin korunmasi da mübâh olan bir sebebin müsebbebi bulunmaktadir; sebeb mübâh olmakla birlikte, malin muhafazasi mubahtan öte talep edilmektedir. Ayni sey bogazlama ameliyesi için de söz konusudur. Bogazlama ameliyesi domuz, yirtici hayvanlar, köpek vb. gibi eti yenmeyen bir hayvanda icra edilmisse, haram bir is yapilmistir denilemez. Bununla birlikte bogazlanan bu hayvanlarin tamamindan istifâde cihetine gitmekharam olmakta veya bir kisminda haram, bir kisminda mekruh bulunmaktadir. Sebeb olan bogazlama haram degildir diye, müsebbeb de helâllik hükmünü almamaktadir.

Bu anlattiklarimiz mesru olan sebebler hakkindadir. Yasaklanilan sebeblere gelince, onlarin durumu daha da açik ve kolay olmakta-dir. Çünkü onlarin haram kilinmis olmalari, seriatte onlarin gerçek anlamda sebeb olmadiklarini ortaya kor. Dolayisiyla onlar gerçek anlamda sebeb olmadiklarina göre, müsebbebleri de yoktur. Netice olarak da onlarin sebebiyet verdikleri seyler (müsebbebler) aslî men (ha-ramlik) üzere kalmaya devam edeceklerdir. Yoksa müsebbeblerin ha-ramligi, haram olan sebeblerin vukûunun lâzimi (zorunlu) bir neticesi degildir. Görüldügü üzere bu son derece açiktir. Konulan prensib bi-düziyelik (muttaritlik) arzetmektedir; kaide

tutarlidir. Tevfîk ancak Allah'tandir. Bu prensipten su mesele ortaya çikacaktir: [19]

**Üçüncü Mesele:**

Sebeblerin islenilmesi sirasinda mükellefin müsebbeblere yönelik bir kasi d ve iltifatta bulunmasi gerekmez. Mükelleften istenilen sey, sadece konulan hükümler dogruitusundaha-reket etmektir. Bu hükümler ister sebeb olsun ister baska sey olsun, veya bu hükümler ister talîl edilebilen (deductive = bir illete baglanabilen) kisimdan olsun ister talîl edilemeyen kisimdan olsun farketme-mektedir.

Buna delilimiz sudur:

1. Daha Önce de geçtigi gibi müsebbebler, hükümleri koyan ve sebebleri vaz'eden Allah'a aittir. Bunlar mükellefin kudreti dâhilinde olmamaktadir.[20] Müsebbeblerin mükellef ile bir ilgisi olmadigina göre, onun riâyet etmesi gereken sey, ancak kendi kesbiyle ilgili olan sey olacaktir ki, bu da sebebtir. Bunun disindakiler ise mükellef için baglayici degildir. Istenilen de budur.

2. Keza, ser'an yapilmasi istenilen bazi seylerde, nefsin güttügü bir takim hazlar ve ona karsi meyiller bulunmaktadir. Bu durum, o seyin taleb altina girmesini engellemektedir.[21] Hz. Peygamber

amme velayetini gerektiren görevlere talepte bulunan kimseleri getirmezdi. Kaldi kI, ser'î velayetlerin tamami ya vâcib ya da mendûb düzeyinde olmak üzere matlûb olan seylerdir. Ancak Hz. Peygamber bu konuda, muhtemelen nefsin nazlarinin dikkate alinmasina sebebiyet verecek hususlari dikkate almis ve uygulamalarinda bu tür hizmetleri isteyenlere vermemistir. Bu gibi seylerde hazlarm dikkate alinmasi, ileride de gelecegi gibi, hoslanilmadik neticelere müncer olacaktir. Hatta Hz. Peygamber bu gibi hususlara mubahlarda dahi dikkat etmistir: Hadislerinde: "Senden bir beklenti olmadan bu maldan sana geleni al..."[22] buyurmuslar; malin kabulü için nefsin beklenti halinde olmamasini sart kosmuslardir. Bu da, kisinin beklenti halinde olmasi durumunda onu almasinin farkli bir hükümde oldugunu göstermektedir. Buhadislerini bir baska hadisi de tefsir etmektedir: ".. .Her kim, bir mali hakki ile alirsa, o mal kendisi hakkinda mübarek kilinir. Her kim de haksiz yere alirsa (ya da hakkini vermezse) o da yiyip yiyip doymayan (obur) gibi olur." Malin hakki ile alinmasi, onda bulunan Allah hakkinin unutulmamasi demektir. Bu da mal üzerinde nefsin beklentilerinin olmamasinin bir [194] neticesi olarak ortaya çikacaktir. Hakkini vermeyerek almasi ise bunun aksine olacaktir. Baska bir rivayet bu mânâyi açiklamaktadir: "Kendisinden yoksula, yetime, yolcuya verilen mal, müslüman kimse için ne güzel arkadastir," Veya söyle dedi: "Her kim hakkini vermeden onu alirsa o kimse yiyip yiyip doymayan (obur) gibi olur [23] ve o mal yarin kiyamet gününde aleyhine sâhid bulunur." [24]

3. Bu gibi konularda kendilerini kale almak durumunda oldugumuz ümmetin âbidleri, amellerini nefislerinin bu tür hazlar pesinde olmasi saibesinden arindirmak için çalismislar; hatta nefislerin bazi salih amellere karsi olan meyillerini hazlarma ulasmak için kurduklari bir türlü hileler ve tuzaklar olarak telakki etmislerdir. Bu durumda onlar, amellerin tearuzu ve birbirlerine takdimi konusunda bir kaide gelistirerek, nefsin bir hazzi olmayan amelin ya da nefse daha agir gelen amelin Öne alinmasi neticesine varmislardir. Hatta öyle ki, onlarin bütün amelleri nefsin meyline muhalefet esâsi üzerine bina edilir olmustur. Bunlar bu yasantilarinda hüccet olan kimselerdir. Çünkü onlarin icmâi icmâ olmaktadir. Bu da sebebler islenirken mü-sebbeblere yönelik bir kasid bulundurmamanin sihhatine delâlet eden bir delil olur. Hz. Peygamber LaIE^3â£uJ , Cibril tarafindan kendisine yöneltilen "Ihsan nedir?" sorusuna : "Allah'i görüyormusçasina O'na ibâdet (kulluk) etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da, O seni görüyor ,[25] diye cevap vermislerdir. Kulun seriat dâiresinde isledigi bütün tasarruflari ibâdettir. Allah'i görüyormusçasina Allah'a ibâdet eden kimsenin -ibâdetine basladigi anda- nefsine ait onda hiçbir hazzi kalmaz. Kisinin kendisini bir seye vermesi durumunda, baska her seyi unutmasi câri olan âdet-i ilâhîyenin bir geregi olmaktadir. Bu Gazzâîî ve benzerleri gibi, erbabi tarafindan açiklanmis bulunan bir mânâdir. Su halde, mesru olan sebeblerin ortaya konulmasi sirasinda, müsebbeblere yönelik bir kasid ve iltifatin bulundurulmasi sart olmamaktadir.

Bunlar yapilmasi istenilen (mesru; sebebler hakkinda geçerli oldugu gibi, gaynmesrû olan sebebler hakkinda da geçerlidir. Müsebbeblere yönelik bir kasdm bulunmamasi, sebebîer üzerine terettüp edecek (dogacak) sevap ya da günaha bir etkide bulunmaz. Çünkü bu, sebebten müsebbebleri ortaya çikaracak olan Allah'a ait bir seydir. Onu tazammun eden sey de sebebtir. Onu kulun kasdmin bulunmamasi degil; ancak sebebte bulunmasi gereken bir sartin veya aslî ya da tekmîlî (tamamlayici) bir cüzün bulunmamasi ortadan kaldirabilir. [26]

**Dördüncü Mesele**

Sebeblerin konulmasi, onlari koyanin yani Sâri'in o sebeblerin müsebbeblerini kasidda bulunmus olmasini gerektirir.

Delilleri:

1. Akil ve hikmet sahipleri, mevcut sebeblerin bizzat kendileri için sebeb olmadiklarina, bilakis kendilerinden baska seylerin nes'et etmesi açisindan sebeb olduklarina dair kesin kanâate sahiptirler.

Durum böyle olduguna göre, onlarin sebeb olarak vaz'edilmesi kasdindan,

onlardan nes'et edecek müsebbeblerin de kasdedilmesi lâzim gelecektir.

2. Ser'î hükümler ancak ve ancak maslahatlarin celbi ve mefse-detlerin defi için mesru kilinmislardir. Bunlar da kesinlikle onlarin müsebbebleri olmaktadir. Sebeblerin sadece müsebbebleri için mesru kilindigini bildigimize göre, sebeblere yönelik kasiddan, müsebbeble-rinin de kasdedilmis olacagi lâzim gelecektir.

3. Eger sebeblerden müsebbebler kasdedilmis olmasaydi, onlarin sebeb olmak üzere konmus olmalari söz konusu olmazdi.[27] Ancak mesele bu sekilde ortaya konulmustur. Bu durumda onlarin sebeb olmak üzere konulmus olmalari zarureti vardir; sebebler de ancak müsebbebleri için sebeb olmaktadirlar. Sebebleri koyan Sâri' müsebbeblerin vukuunu onlar cihetinden kasdetmektedir. Bu sabit olduktan sonra diyoruz ki: Sebebler, madem ki. Sâri'ce vaz'i maksûd olan seylerdir; dolayisiyla müsebbeblerin de ,*ym sekilde olmasi gerekir.

Soru: Bu durumla, daha önce geçen Sâri'ce , sebebleri emir açisindan müsebbeblerin amaçlanmis olmadiklari hususunun arasi nasil telif edilecektir?

Cevap: Buna verilecek cevap iki açidan olacaktir: I. Iki kasid arasinda farklilik vardir; yönleri farklidir. Daha önce geçen kasiddan maksad, Sâri'in sebeblerle yükümlü tutmasinda, müsebbeblerle de yükümlü tutmasi gibi bir maksadinin olmadigi anlaminda idi. Çünkü daha önce de belirtildigi gibi, müsebbebler kullarin kudreti dâhilinde olmayan seylerdir. Buradaki kasid ise; Sâri'in sebeblerden müsebbeblerinin vukuunukasdetmis olmasi anlamindadir. Sâri' sebebleri iste bu yüzden sebeb olarak vaz'etmistir. Bunda, müsebbeblerin yükümlülük getiren hitap altina girmesini gerektire-cek bir husus bulunmamaktadir. Bunda bulunan sey, sadece özel olarak sebeblerden müsebbeblerinin vukûunun kasdedilmis olmasidir. Dolayisiyla iki esas arasinda bir çeliski bulunmamaktadir.

2. Eger farkli açilardan ise tek bir sey üzerine, iki ayri kasdin [196] vârid olmasi muhal (imkânsiz) degildir. Örnegin, gasbedilmis bir arazi üzerinde kilinacak namaz hakkinda hem kilinmasina dair emir, hem de orada kilinmamasina dair nehiy olmak üzere farkli itibarlarla ayni anda iki kasid bulunmaktadir. Hâsili iki esas, mutlak surette birbirleriyle çeliskili ve birbirlerini ortadan kaldirici mâhiyette degildirler. [28]

**Besinci Mesele**

Müsebbebe yönelik bir kasdin bulunmasi lazim olmadigina göre; mükellef mutlak surette böyle bir kasid ve iltifati terk edebilecegi gibi, ona karsi kasid ve iltifatta da bulunabilir.

Daha önce geçenler (yani üçüncü meselede geçen deliller) birinci kisma

delîl teskil ederler.

Size: "Zirâat, ticâret vb. gibi yollarla geçimin için niçin çalisiyor; hayatini kazaniyorsun?" diye sorarlarsa onlara: "Çünkü Sâri' Teâlâ, -bana namaz kilmami, oruç tutmami, zekat vermemi, hacca gitmemi ve benzeri yapmakla beni yükümlü tuttugu diger amelleri emrettigi gibi-- benden bunlari da yapmami istemistir; onun için ben bunlari yaparim. Ben sadece bana emrolunan seylerin geregini yaparim." dersin. Eger sana:'Sâri' sadece maslahatlar sebebiyle emir ve nehiyde bulunmaktadir?" derlerse: "Evet! Bu sizin dediginiz sey Allah'a ait bir husustur, benimle ilgili degildir. Bana düsen sadece emrolundugum üzere esbaba tevessülde bulunmaktir; müsebbeblerin husulü ise benimle ilgili olmayan bir seydir. Ben kasdimi (himmetimi) benimle ilgili olan seye (sebebe) çevirir, benimle ilgili olmayip da Allah'a ait olan seyi de sahibine havale ederim." dersin.

Buna delâlet eden hususlardan biri de sudur: Sebeb haddizatinda etkin degildir. Müsebbeb onun etkisiyle degil, sadece onunla birlikte vücûda gelmektedir. Mükellef esbaba tevessül ettiginde Allah da müsebbebi yaratmaktadir. Kul sadece kesbde bulunmus olmaktadir. Bu konuda mesela su âyetler hatirlanabilir: "Allah sizi ve yapmakta olduklarinizi yaratmaktadir.[29] "Allah her seyin yaraticisidir. Her sey üzerine vekil olan O'dur." [30]"Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.[31]"Kisiye ve onu sekillendirene, sonra da ona iyilik ve kötülük kabiliyeti verene and olsun ki ...[32] Yine bazi hadisleri hatirlayalim: Hastaliklarin sirâyetiile ilgili olmak üzere Hz. Peygamber'in [dl™eTâmtu] "Peki ilkine kim sirayet ettirdi?"[33] buyurmalari; tâûn bulunan bir yere girmeme fikrine karsilik Amr b. el-As'm "Allah'in kaderinden mi kaçis?" demesi üzerine Hz. Ömer'in "Biz Allah'in kaderinden yine Allah'in kaderine kaçiyoruz."[34] demesi; hadiste "Kalem olacak her seyi yazdi ve mürekkep kurudu. Dolayisiyla eger bütün insanlar bir araya gelseler de Allah'in sana yazmamis oldugu bir seyi sana vermek isteseler buna güç yetiremezler. Keza Allah'in sana yazmis oldugu bir seyi [1973 de engellemeye çalissalar ona da güç yetiremezler." [35]Bu konudaki deliller kat'îyet mertebesine ulasacak kadar çoktur. Durum böyle olduguna göre, sebeb islenilirken müsebbebe yönelik iltifat ve kasidda bulunmakla , ona yönelik iltifat ve kas dm terki arasinda (müsebbebin ortaya konulmasi açisindan) bir fark bulunmayacaktir. Çünkü müsebbeb bazan olacak, bazan da olmayabilecektir. Her ne kadar câri olan âdet-i ilâhî sebeb bulundugunda müsebbebin de bulunmasini gerektiriyorsa da, onun Allah'in kudreti dahilinde olmasi onun olabilecegini de, olmayabilecegini de gerektirmektedir. Yer yer carî olan âdet-i ilâhînin bozulmasi da bunun bir delilidir[36] Hem sonra seriatta, sebeb islenilirken müsebbebe yönelik kasdin bulunmasini isteyen bir nass da bulunmamaktadir.

Itiraz: Sâri' Teâlâ'nm müsebbeblere yönelik kasid ve Iltifatinin bulunmus olmasi; onlarin mükellefler tarafindan da kasdedilmis olmalarinin geregine bir delildir. Tekliften murâd da, mükellefin kasdi-mn Sâri'in kasdina uygunlugundan baska bir sey degildir. Zira mükellef Sâri'in kasdina muhalif davranacak olsa, yerinde de açiklanmis oldugu üzere [37] teklif (yükümlülük) sahîh olmamaktadir. Muvafik oldugunda da sahîh olmaktadir. Biz mükellefin mesela müsebbebe yönelik bir kasdinm bulunmadigini varsaydigimizda -ki müsebbeble-rin Sâri'ce maksûd olduklarini ortaya koymus bulunuyoruz- bu haliyle mükellef Sâri'in kasdina muhalefet etmis olmaktadir. Sâri'in kasdina muhalif olarak icra edilen her yükümlülük bâtil olduguna göre, bunun da ayni sekilde bâtil olmasi gerekmektedir.

Cevap: Bu itiraz, Sâri'in sebebleri vaz'ederken müsebbeblerin vukuunu kasdettigi gibi, müsebbeblerle yükümlü tutarak onlarin vukuunu kasdetmis oldugu varsayimina göre vârid olabilir. Halbuki durum Öyle degildir. Çünkü daha önce de geçtigi gibi, mükellefler müsebbeblerle yükümlü degillerdir. Sâri' Teâlâ'nm kasdi, sadece câri olan ilâhî yaratma âdetine binâen mükellefin sebebleri ortaya koymasi halinde onlarla irtibatli olarak hemen akabinde müsebbeblerin de yaratilmis olmasidir. Böylece cennetlik olan cennetlik, cehennemlik olan da cehennemlik olacaktir. Su halde, Sâri'in müsebbeblerin vukuunu kasdetmis olmasinin, yükümlülüge yönelik kasdi ile bir irti-[198] bati yoktur. Dolayisiyla, bir delîl bulunmadikça mükellefin de müsebbebe yönelik bir kasidda bulunmasinin gerekliligi ortaya konulamaz. Böyle bir delîl de yoktur. Hatta böyle bir sey (yani mükellefin müsebbebe yönelik kasidda bulunmasinin lüzumu) sahîh de olamaz. Çünkü mükellefin müsebbebe yönelik bir kasdinm bulunmasi, aslinda bir baskasinin fiiline yönelik bir kasid olmaktadir. Bir baskasinin fiilinin vukuunu baska birisinin kasdetmesi ise asla lâzim olamaz. Çünkü kisi bir baskasinin fiiliyle mükellef degildir. Kisi ancak kendi fiili olan seyler dolayisiyla sorumlu tutulabilir ki, bu da sadece sebebtir. Mükellefte olmasi gereken kasid iste ona yönelik olan kasiddir. Mükelleften böyle bir kasid istenilmekte ve bu kasdin da Sâri'in kasdina muvafik düsmesi aranmaktadir.

Fasil:

Mükellefin müsebbeblere yönelik kasid ve iltifatta bulunabilecegini de söylemistik. Bu mesela söyle olur: "Size niçin kazaniyorsun?" diye sorarlar. Siz de: "Belimi dogrultmak, kendimin ve ailemin geçimini temin etmek veya sebebden neset eden benzeri maslahatlardan ötürü çalisiyorum." diye cevap verirsiniz. Iste sizin bu kasdmiz, esbaba tevessül sirasinda bulunursa bu da sahîh olmaktadir. Çünkü bu câri olan âdet-i ilâhîye iltifat demektir. Yüce Allah bu meyanda olmak üzere: "Emri gereğince denizde yüzmek

üzere gemileri, lütfedip verdigi rtzki aramaniz için denizi buyrugunuz altina veren Allah'tir.[38]"Geceleyin uyumaniz, gündüz de lutfundan rizik aramaniz O'nun varliginin belgelerindendir.[39] "Namazdan sonra yeryüzünde dagi-,199, lin ve Allah'in lutfundan arayin.[40]Bu âyetlerde sebebe-ki kazanma yollari olmaktadir- yönelisten Allah'in lutfuna yönelis olarak bahsedilmesi ve bunun münker (kötü) gorülmeyerek bir nimet ve ihsanda bulunma siyakinda ifâde edilmesi, böyle bir kasdin sihhatine isarette bulunmak demektir. Bu dünya islerinde carî oldugu gibi âhiret islerinde de geçerlidir. Mesela: "Kim inanir ve aâlih amel islerse, bizonu cennetlere sokariz." [41]Bu ve benzeri deliller, sebeb ortaya konulurken müsebbebe de iltifat ve kasidda bulunmanin sihhatini göstermektedir. Sonra bunun esâsini, kisinin o sebeb için Allah Teâlâ'nin hazirlamis oldugu seyi beklemesi ve istemesi teskil etmektedir. Böyle bir beklenti ise, kisinin rizkina ulasma konusunda esbaba tevessülle birlikte Allah'a itimad ve tevekkül etmesi anlamim tasir. Bu neticede ser'an münker (kötü) görülecek bir durum yoktur. Söyle ki: Bilindigi üzere seriat sadece kullarin maslahatlari için konulmustur. Bütün yükümlülükler f teklif) ya bir mefsedetin defi ya da bir maslahatin celbi için ya da her ikisi için birden konulmuslardir. Teklif (yükümlülük) altina giren sey, ne için konulmussa onu gerektirmek durumundadir. Bunda da Sâri'in kasdma muhalif bir sey yoktur. Mahzurlu (yasak) olan sey, bizzat Sâri'ce kasdedilen seye muhalif bir kasidda bulunmaktir. Kaldi ki, bu kasid üzerine, Sâri'ce maksûd olmayan bir amelin bina edilmesi de söz konusu degildir. Dolayisiyla ondan muhalif bir kasid dogmayacaktir. Fiil muvafiktir, kasid muvafiktir; neticede ikisinin toplami da muvafik olacaktir.

Soru: Bu iki sekil yani müsebbebe yönelik kasdm bulunmasi ve bulunmamasi durumu, bütün muamelât ve ibâdetlerle ilgili hükümler için geçerli midir? Yoksa degil midir? Çünkü ilk bakista gözüken odur ki, muamelât (âdiyyât) konularinda müsebbeblere yönelik kasdm bulunmasi lâzim gibi gözükmektedir. Çünkü maslahatlarin yönleri onlarda açiktir. Ibâdetler ise böyle degildir. Çünkü ibâdetlerde asil olan taabbudîliktir. Onlarin hikmetleri akilla kavranilamaz. Dolayisiyla ibâdetler islenilirken müsebbeblerine yönelik bir iltifat ve kasdm bulunmamasi normal olabilir. Çünkü hükümlerin illeti olarak gösterilen mânâlar, maslahat ya da mefsedetlerin cinsine bagli olmaktadir. Bunlar ise muamelâtla ilgili konularda açik, ibâdetlerde ise [200] açik degildir. Durum böyle olduguna göre, muamelât (âdiyyât) konusunda müsebbeblere yönelik iltifat ve kasidda bulunmak muteber olacaktir. Özellikle de müctehid hakkinda bu böyledir. Çünkü mücte-hid ictihad alanini ancak illetlerin icrasi ve onlara iltifatta bulunmasi yoluyla genisletebilir. Eger böyle yapmayacak olursa, o takdirde maslahatlar dogrultusunda icra edebilecegi hükümler ancak nass ve icmâ çerçevesinde kalacaktir ve kiyas tamamen ortadan kalkacaktir.

Böyle bir netice ise sahîh degildir. Su halde mutlaka hükümlerin kendileri için mesru kilindiklari mânâlara (hikmetlere) iltifatta bulunmak ge-rekecektir. Bu mânâlar ise, iste hükümlerin müsebbebleri olmaktadir. Ibâdetler konusuna gelince, bunlarin çogu kez özellikleri kendilerine has olan mânâlarin (hikmetler) gizli olmasidir ve bu gibi konularda nasslarin geregine rücû etmekten baska yapilacak is yoktur. Iste bundan dolayidir ki, ibâdetlerde müsebbeblere yönelik iltifat ve kas-din terkedilmesi, Sâri'in onlarda gözetmis oldugu maksadin icrasinda daha da etkili olacaktir.Her iki durum da mukallide nisbetle ayni olacaktir ve o müsebbebe iltifat ve kasidda bulunmayabilecektir. Ancak ser'î tasarruflar hakkinda bilgi ve malûmatinin bulundugu hususlar bunun disinda kalacaktir.

Cevap: Müsebbebe yönelikkasdm bulunmasi veya bulunmamasi her iki durum için de müsavidir. Söyle ki: Müctehid hükmün illetine baktigi zaman, o hükmü ayni illetin bulundugu baska mahallere de sirayet ettirir ve bununla o hükmün konulus sebebi olan maslahatin gerçeklesmesini amaçlar. Bu nazarî planda olan kisimdir. Amel sirasinda o maslahatin husulüne yönelik kasidda bulunmasi veya bulunmamasi ise, kendisine nisbetle sükût geçilmis olur. Bazan -amel eden kisi eger kendisi ise- kasdeder; bazan da böyle bir kasdi bulunmaz. Her iki durumda da içtihadinda bir eksiklik olmaz. Aynen mu-kallidde oldugu gibi. Mesela Hz. Peygamber'in [ "^SC" 1: "Kadi Öfkeli iken hükmetmez.[42] hadisini duydugu zaman, bu yasagin illetine bakar ve onun öfke hâli oldugunu görür. Bunun hikmeti ise, taraflar arasinda delilleri geregince istemeye ve degerlendirmeye engel olan zihnî mesgûliyetdir. Daha sonra öfke haline zihni mesgul edecek diger asiri açlik ve tokluk halleri, agri vb. gibi seyleri de dâhil edecektir. Kendisinin kadi olmasi durumunda, eger bu seylerden kendisinde birinin mevcudiyetini hissederse, nehyin geregince hareket ederek hükümde bulunmaktan geri duracaktir. Bu haliyle mücerred nehye C201] uymus olmak istese ve, nehyin hikmetine iltifatta bulunmasa dahi, Sâri'in kasdi yerini bulmus olacaktir. Kadinin da ayni kasda katilmamasi bir zarar vermeyecektir. Kadinin hüküm vermekten kaçinmasi sirasinda, Sâri'in gözetmis oldugu delillerin yeterince talep edilip de-gerlendirilememesi maksadina katilmasi durumunda da, Sâri'in maksadi yine yerini bulmus olacak ve maksadin tahakkuku açisindan bir önceki durumdan farkli bir sey de olmayacaktir. Dolayisiyla, hükümden kaçinma konusunda kadinin müsebbebe yönelik iltifat ve kasidda bulunmasiyla bulunmamasi arasinda bir fark bulunmayacaktir. Ameller içerisinde hikmetlerini kavradigi konulardaki mukallidin durumu da ayni sekilde olacaktir. Anlamadiklari konular ise, onun hakkinda tamamen ibâdetler mesabesinde olacaktir. Ibâdetlerin -her ne kadar detayli bir sekilde bilinmese de- genel anlamda dünya ve âhirette kullarin maslahatlari için konulmus olduklari bilin-

mektedir. Dolayisiyla onlarin dünyevî ve uhrevî müsebbeblerine yönelik bir iltifat ve kasidda bulunmak da sahîh olacaktir. Bunlara yönelik kasdm olmasi ve olmamasi durumu daha önce geçtigi gibidir. [43]

**Altinci Mesele**

Geçen izahlardan sonra sebeblere girmenin, iki kisma ayrilan mertebelerine geçebiliriz: Sebebler ortaya konulurken, müsebbeblere yönelik iltifat ve kasdin üç mertebesi bulunmaktadir:

1. Sebeblerin, sanki müsebbeblerin faili imis, onu ortaya koymada etkinmis gibi telakki edilmesi. Bu -Allah korusun!- sirk ya da ona benzer bir sey olmaktadir. Çünkü sebeb bizatihi fail ve müsebbeb-de etkin degildir. "Allah her seyin yaraticisidir.[44] "Allah sizi de, yaptiklarinizi da yaratti. âyetleri bu hususu açikça ortaya koymaktadir. Hadis-i serifte de: "Allah: 'Kullarimdan kimisi mii'min, kimisi de kâfir sabahladi. Kim Allah'in lutfa ve rahmetiyle yagmura kavustuk dediyse, iste o bana îmân ve yildizi inkâr etmistir; kim de falan ve falan yildizin dogmasi veya batmasiyla yagmura kavustuk dediyse; o da beni inkar, yildiza îmân etmistir,' buyurdu." denilmistir.[45] Hadiste ifâde edilen yildiza îmân edip de Allah'i inkar eden kimse, yildizi yagmurun yagdirilmasi hususunda bizatihi fail telakki edenlerdir. Bu konu kelâm ilminin sahasina girmektedir.

2. Sebebin ortaya konulmasi sirasinda, âdet-i ilâhîye göre mü-[202] sebbebin de onunla birlikte bulunmasina itikad etmek. Bundan Önce

üzerinde durulan konu da iste bu kisim olmaktadir. Bunun özeti sudur: Bu telakkiye göre sebebin ortaya konulmasindan müsebbeb de talep edilmektedir; ancak bu sebebin müstakillen onda etkin oldugu düsüncesiyle degil, onun müsebbeb için sebeb olarak konulmasi açisindan olmaktadir. Sebebin mutlaka bir müsebbebe sebeb olmasi gerekmektedir. Çünkü sebebden anlasilan mânâ budur; aksi takdirde sebeb olmazdi. Bu açidan müsebbebe iltifatta bulunmak, Yüce Allah'in yaratilis konusundaki sünnet-i ilâhîsinin geregi hâricine çikmak sayilmamaktadir; keza, bu telakki sebebin Allah'in kudretiyle meydana geldigi hususuna da ters düsmemektedir. Çünkü Yüce Allah'in kudreti, sebebin bulunmasi halinde de, bulunmamasi halinde de ortaya çikabilmekte (ve müsebbebi ortaya koyabilmekte)dir. Dolayisiyla sebebin bulunmasi, Yüce Allah'in müsebbebin yaraticisi olmasina münâfî degildir. Ancak burada bazan ona iltifat galebe çalabilir; hatta öyle ki, (sebebin bulunmasina ragmen) müsebbebin bulunmamasi müessir olabilir ve inkarla karsilanabilir. Bu sunun için olur: Carî olan âdet sebeb üzerinde durulurken, onun hep sebeb olmasi hükmüyle ele alinmasi hususunda galebe çalmis ve onun bizatihi ge-rektirici degil de ca'lî (yapay) olarak konulmus oldugu unutulmustur. Sebebler icra edilirken, çogunluk halkin itikadi iste bu sekilde olmaktadir.

3. Sebeb ortaya konulurken, müsebbebin Allah'dan olacagi, çünkü müsebbibin (sebebiyet verenin) de bizzat O oldugu düsüncesinde bulunmak. Bu mertebeye sâhib kimselerin genelde inançlari; müsebbebe gerçek anlamda sebebin sebeb oldugu düsüncesi olmaksizin, onun bizzat Allah'in kudret ve iradesiyle ortaya çiktigi seklindedir. Çünkü, sebebin ona sebeb oldugu gerçek anlamda sahîh olsa, hiçbir zaman bidüziyeliginin bozulmamasi, her sebeble birlikte mutlaka müsebbebin de bulunmasi gerekecektir. Aklî sebeblerde oldugu gibi. Durum böyle olmayinca, ilk sebeb delilinden da hareketle müsebbebin Rabbin kudreti ve irâdesi dogrultusunda çiktigi, ona sebebiyet verenin Yaratici oldugu kesin olarak ortaya çikar. Burada "Sebeb bulunursa, müsebbeb de bulunur, sebeb bulunmazsa müsebbeb de bulunmaz." seklindeki bir itikadda bulunan kimseye söyle denilebilir: "Peki ilk sebeb neden ortaya çikmistir?" Benzeri bir durum için de Hz. Peygamber [ aieSSu ] : "Peki ilkine kim sirayet ettirdi?"[46] buyurmuslardir. Sebebler, müsebbebleriyle birlikte Allah'in kudreti altina dahil bulunduklarina göre, müsebbeblerin vücûda gelmesine sebebiyet veren bizzat Yüce Allah'tir, bizatihi sebeblerin kendileri degildir. Zira O'nun mülkünde, O'na es ve ortak hiçbir sey yoktur. Bütün bunlar kelâm ilminde açiklanmistir. Özetlemek gerekirse: Müsebbebin vücûda gelmesinde, itibar bizatihi sebebin kendisine degildir. Sebebiyet verenin bizzat Allah olmasi açisindan sebebe itibarda bulunmak gerekir. Bu telakki de dogrudur.

Fasil:

Müsebbebe yönelik iltifat ve kasdi terketmenin üç mertebesi vardir:

Birinci mertebe : Sebebler, kullarin nasil yapacaklarinin ortaya çikmasi için Allah tarafindan konulmus bir deneme ve imtihan unsuru olmaktadir. Dolayisiyla birinci mertebede sebebler, baska bir seye iltifat söz konusu olmadan, sirf bu açidan ortaya konulur. Bu telakki, sebeblerin ve müsebbeblerin bu dünyada, kullarin imtihan edilmeleri ve denenmeleri için konulmus oldugu, onlarin cennetlik ve cehennemlik olmalari için bir yol olduklari esasina bina edilmektedir. Bunlar iki tür olmaktadir:

a) Akillarin denenmesi için konulmus olanlar: Üzerinde düsünülmesi ve arkasinda bulunan seylere delâlet eden bir sanat olmasi açisindan bütün âlem bu sekilde kabul edilmektedir.

b) Nefislerin denenmesi için konulmus olanlar: Kullara menfaatleri ve zararlari ulastirmalari, keza kendi emirlerine boyun egdirilmis ve isteklerini yerine getirecek sekilde itaatkâr kilinmis olmalari açisindan da yine bütün âlem bu türden olmaktadir. Böylece kaza ve kader programi dahilinde onlarin tasarruflari ortaya çikacak; amelleri seriat hükümleri çerçevesinde yürüyecek; cennetlik olan cennetlik, cehennemlik olan cehennemlik olacak;

ezelî olan ilm-i ilâhî ve çevirme imkani olmayan kesin kaderin geregi ortaya çikacaktir. Zira Yüce Allah âlemlerden müstagnidir ve yaptigi bir seyi yapmada sebeb ve vesilelere muhtaç olmaktan münezzehtir; ancak O, bu sebebleri ve onlara bagli olarak müsebbebleri sadece kullarini denemek için koymustur. Bu mânâya delâlet eden deliller pek çoktur. Misal olarak su âyetler görülebilir: "Arsi su üzerinde iken, hanginizin daha güzel is isleyecegini ortaya koymak için, gökleri ve yeri alti günde yaratan O'dur.[47] "Hanginizin daha iyi is isleyecegini belirtmek için Ölümü ve dirimi yaratan O'dur." [48]"Insanlarin hangisinin daha iyi is isleyecegini ortaya koyahm diye yeryüzünde olan seyleri, yeryüzünün süsü yaptik.[49]"Sonra onlarin ardindan, nasil davranacaginiza bakmak için sizi yeryüzünde olanlarin yerlerine geçirdik[50] "Sonra, iki taraftan hangisinin bekledikleri sonucu iyi hesaplamis oldugunu belirtmek için onlari uyandirdik[51] "Allah'in gerçekten inananlari belirtmesi ve içinizden sahidler edinmesi; Allah'in inananlari aritmasi ve inkar edenleri yok etmesi için insanlar arasinda bugünleri hazan lehe hazan aleyhe döndürür dururuz" [52] "Derken denemek için Allah sizi [204] gerj çevirip bozguna ugratti."[53] Bu ve benzeri âyetler sebeblerin sadece imtihan ve deneme unsuru olmak üzere konulmus olduklarini göstermektedir. Durum böyle olduguna göre, sebebleri bu açidan ortaya koyan kimse, onlari konulmus olduklari sekilde ve hakikatlerine vâkif bir vaziyette gerçeklestirmis oluyor demektir. Böyle bir netice ise sahihtir. Böyle bir kasda sahip kimse, ortaya koydugu sebeblerle Allah'a kullukta bulunuyor demektir. Çünkü kendisine izin verilen bir konuda o izine dayanarak, müsebbeblere yönelik bir kasid ve iltifati olmaksizin, sirf Allah'a olan kullugunu ortaya çikarmak amaciyla sebebi ortaya koyunca, o sanki mahza ibâdet olan sâir amelleri islemis gibi olacaktir.

Ikinci mertebe: Müsebbeblere iltifat bir tarafa, sonradan ortaya konulmus ve yaratilmis seyler olmalari hasebiyle sebeblere yönelik iltifattan soyutlanma kasdi ile onlarin içerisine girmek. Bu mertebe de, "ibâdetlerin sadece mabuda has kilinmasi, niyetinde ondan bas-kasmayer ayirmamak, kasdinda baskalarini ona ortak kilmamak suretiyle olur; böyle bir ortak kilma O'na olan ibâdette katkisiz bir tev-hîdden disari çikmak olur" seklindeki telakki üzerine bina edilmistir. Çünkü bütün bunlara yönelik hâlâ bir kasid ve iltifatin bulunmasi, sonradan meydana gelmis seylerle (yaratiklarla) hemhal olmak, O'n-dan baskalarina meyletmek anlamina gelir. Bu telakki , sirkin nefyi konusunda ince düsünmek anlami tasir. Keza bu mertebe de, yerinde sahih olmaktadir. Bu anlamda sirkin nefyine delâlet eden ser'i deliller de bulunmaktadir: "Rabbine kavusmayi um,an kimse sâlih amel islesin ve Rabbine kullukta hiç ortak kosmasin.[54] "Öyle ise, dîni Allah için hâlis kilarak O'na kulluk et.[55]ve benzeri âyetleri bu meyanda örnek olarak zikretmek mümkündür. Keza, âlemlerin Rabbi olan Allah'a

teveccühte dogruluk ve ihlâs isteyen deliller de bu dogrultudadir. Bütün bunlar, Allah'a halisane teveccühte bulunma ve ona kullukta herhangi bir saibeye yer vermeme konusunda çikarilan bu mânâyi ortaya koymaktadir. Bu mertebeye sâhib olan kimse, konulmus olan sebebleri -onlarin müsebbeblerine kasid ve iltifat bir tarafa-bizzat onlara dahi ilgi duymak ve onlara nazar atfetmek gibi bir durumdan siyrilmak üzere ortaya koyarak Allah'a olan kulluklarim icra ederler. Bu mertebe sâhibleri sebeblere, sadece onlarin müsebbib ve vâzi'i olan Allah'a ulasabilmek için, birer vesile ve vasita; O'na yakinlik mertebelerine çikabilmek için birer merdiven olmalari sebebiyle yönelirler. Onlarin sebebleri islerken iltifat ve kasitlari sadece müsebbib olan Allah'a yöneliktir.

Üçüncü mertebe: Sebebi islerken, mücerred ser'î izinden yola [205] çikma ve baska bir amaç gütmeme mertebesi. Bu mertebede kisinin sebebe yönelik kasdi, kulluk makamina gerçek anlamda ulastigi için onu getiren emre icabette bulunmaktir. Çünkü sebebi ortaya koyma hakkinda mükellefe izin verilince veya emirde bulunulunca, bu emir ve izine istinaden sebebi islemesi durumunda o (mükellef), onu emreden Allah'in ona yönelik bir kasdinm bulunmasi hasebiyle ona icabette bulunmus olmaktadir. Daha önce [56]müsebbibin (sebebi ortaya koyanin) Allah oldugu ve âdet-i ilâhîyi o sekilde cereyan ettirenin O oldugu, eger isteseydi cereyan ettirmeyecegi, nitekim dilediginde bu âdeti yirtarak sebebsiz de müsebbebleri var ettigi ortaya konulmustu. Keza sebeblerin bir deneme ve imtihan unsuru oldugu, kullugun her türlü saibeden arindirilmak üzere icabette bulunuldugu ve onun O'na yöneliste dogrulugu ve ihlasi gerektirdigi de belirtilmisti. Iste daha önceki kisimlarda zikredilen bütün bunlar, bu mertebe altina girmektedir. Dolayisiyla burada söz konusu edilen kasid daha önce geçenlerin tümünü kapsar olmustur. Çünkü bu mertebede mükellef Sâri'in kasdina, baska bir sey düsünmeden yönelmistir. Sâri'in o islerde (sebeblerde) kasdmm oldugu da bilinmektedir, Böylece mükellef sebebi ortaya korken onun içeriginde bulunan bildigi ve bilmedigi her sey kendisi için hasil olacaktir. O niüsebbebi sebeb yoluyla taleb etmektedir ve ayni anda Allah'in bizzat müsebbib oldugunu; o sebeble kendisini denedigini de bilmektedir ve sebeb vasitasiyla Allah'a olan teveccühünde samimî ve yakin mertebesine ulasmistir. Her ne kadar kasdi içerisine, müsebbebe yönelik kasdi girse de, onun kasdi mutlaktir; ayrica, bu kasid tamamen O'ndan gayri ne varsa hepsinden uzak, her türlü saibeden arinmis olmaktadir. [57]

**Yedinci Mesele**

Sebeblere tevessül etmek ya ser'an yasaklanmistir ya da yasaklanmamistir: Eger yasak kisimdansa, o takdirde sebebin ortaya konulmamasina dair bir talep var oldugu hususunda herhangi bir problem

bulunmayacaktir. Ister sebebe tevessül eden kimse, müsebbebin vukuunu da kasdetmis olsun, ister böyle bir kasdi bulunmasin, netice fark etmeyecektir. Çünkü sebebe tevessül eden kimse hakkinda her iki durumun da düsünülmesi mümkündür: Meselâ bazan haksiz yere öldürme ile ruhun çikmasini da kasdetmis olabilir ve fiilen de öyle olur; keza gasb ile, gasbedilen seyden faydalanmayi kasdetmis olabilir ve öyle de olur. Ancak bu neticeler (müsebbebler), seriatin geregi üzere degil de, cereyan etmekte olan âdet-i ilâhînin geregi üzere böyle olurlar. Bazan da asla vuku bulmazlar. Bazan da sebebe tevessül eden kimsenin nazarindan, daha önce zikri geçen engel [58]gibi olmamakla birlikte baska bir çesit arizî bir halden dolayi müsebbebe yönelik herhangi bir kasid ve iltifat geçmeyebilir. Ancak bu engele ve neticede böyle bir kasdinin bulunmamasina itibar edilmez.

Eger sebebe tevessül etmek, ser'an yasaklanmis degilse, o takdirde zikri geçen alti mertebenin hepsinde de esbaba tevessülün menine dâir bir istekte bulunulmayacaktir. [206]

Birinci mertebede: Bizzat sebebe tevessülün genel anlamda mübâh veya matlûb oldugunu farzettigimizde; sebebi isleyen kimsenin "sebebin bizatihi müsebbeb üzerinde etkin ve fail oldugu" seklindeki telakkisi, bir masiyet (günah, isyan) olur ve o masiyet mübâh ya da matlûb olan bir amele bitismis olur; neticede de onu iptal etmez. Ancak böyle bir beraberligin ifsâd edici oldugu, bir masiyete bitisik olan mübâh ya da matlûb bir amelin, bitisik olan ifsâd edici unsur yüzünden yasaklanilmis bir vasif kazanacagi görüsü esas alindiginda netice farkli olacaktir. Gasbedilmis bir evde namaz kilmak, gasbedil-mis bir biçakla hayvan bogazlamak örnekleri burada hatirlanabilir. Bu konu usûl-i fikihta açiklanmistir.

ikinci mertebede: Bu mertebede de zahir olan, sebebe tevessülde bulunmanin sahîhligidir. Çünkü burada sebebe yapisan kimse, cereyan eden âdet-i ilâhîye dayanmaktadir; bunlarda gâlib olan ise se-beblerin islenmesi neticesinde onlardan müsebbeblerin dogmasidir. Neticede bu husus zanna galebe çalmaktadir. Bu telakkiye ragmen sebebe tevessül edilmemesi, bizzat kendi eliyle kendisini tehlikeye atmak gibi -hatta gibisi fazla- bizzat kendisini tehlikeye atmak olur. Ayni sekilde bu telakki cereyan etmekte olan âdete bagli olarak kat'iyet mertebesine ulastiginda da, mükellefe düsen sebeblere yapismasidir. Bu yüzdendir ki, çaresiz kalan (muztar) kisi hakkinda: "Eger helak olmaktan korkarsa, istemesi /dilenmesi veya ödünç almasi ya da lâse vb. gibi seyleri yemesi vâcib olur. Kendi nefsini ölüme terket-mesi caiz degildir." demislerdir. Yine bu noktadan hareketle Mesrûk da: "Kim Allah'in haram kildigi bir seyi yemek zorunda kalir ve yemez içmez ve neticede ölürse, o cehenneme girer." demistir.

Üçüncü mertebede: Burada da durum açiktir. Ancak baska bir bahis daha

vardir: Acaba bu mertebede sebeblere tevessül eden kimse, ikinci mertebede bulunanin derecesinde midir? Yoksa degil midir? Bu üzerinde durulacak bir konudur. Fukâhânin sözlerinin mutlakligma bakilacak olursa aralarinda bir fark olmamasi gerekmektedir. Mutasavviflardan ulup erbâh-i tevekkülün hallerine bakildiginda da aralarinda fark olmasi gerekmektedir. Gerçi Imâm Gazzâlî'nin konuyla ilgili tafsilâtli sözlerinin zahirinden, bu hükümde her iki mertebenin de -fukâhânin sözlerinde oldugu gibi- birbirlerine esit olduklari anlasilmaktadir. Ancak Öyle gözüküyor ki, meselede farkli bir bakis açisi daha bulunmaktadir. Söyle ki: Bu mertebe; ilmî olur, hâlî (halle ilgili) olur. Ilim ile hâl arasindaki fark erbabinca bellidir. Eger ilmî olursa, o zaman o ikinci mertebeden olur.[59] Zira her mü'min üzerine vâcib olan, sebeblerin bizatihi fail olmadiklarina, failin ancak ve ancak sebeble-rin müsebbibi olan Yüce Allah olduguna; ancak O'nun yaratmada câri olan sünnet-i ilâhîsinin bidüziyelIk arzeden âdetler dogrultusunda islemekte olduguna; diledigi zaman ve diledigi kimseler için bazan bu âdetleri yirtarak onlarin üzerine çiktigina itikad eylemektir. Yarat-f207] ma sünnetinin bir âdet-i ilâhî dogrultusunda islemesi açisindan, esbaba tevessül gerekmektedir. Diger taraftan sebeblerin de, müseb-bebleri gibi Yaraticinin elinde olmasi açisindan bakildiginda da, mükellefin onlari ortaya koymak ya da onlari terketmek hakkinin bulunmasi gerekmektedir. Bazan bu iki taraftan birisi mükellefin kanâatinde daha agir basabilir.[60]Eger birinci taraf yâni her seyin bir âdet-i ilâhî içerisinde cereyan ettigi düsüncesi agir basacak olursa, onun durumu yukarida anlatildigi sekilde olacaktir. Eger ikinci taraf agir ba-sacaksa, o takdirde bu telakkinin sahibi ilmîlikten hâl mertebesine çikmis olacaktir ve ona göre artik, sebebe tevessülde bulunma ile bulunmama ayni olacaktir. Çünkü, mesela aciktigi ve iyice çaresizlik hissettigi zaman; onun için esbaba tevessülde bulunmakla bulunmamak arasinda fark bulunmayacaktir. Zira onun yakînî îmânina göre, sebeb de müsebbeb gibi Allah'in elindedir. Bu durumda olan hâl ehli için, sebebi terketmis olmasi, kendisini eliyle tehlikeye atmak mânâsina gelmemektedir. Aksine onun îmân ve itikadi her iki hâl için de tek ve aynidir. Bu itibarla o "Kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayin."[61] âyetinin hükmü altina girmemektedir. Ona göre, bu hâlin kaldirilmasi için bir sebebe tevessül etmek vâcib olmamaktadir. Zira, sebebin müsebbib olan Allah'in elinde oldugu seklindeki (tabiî vasiflari gibi artik kendi s in de bir hâl olan) yakînî ilmi, müsebbebin tayîn üzere kendi tarafindan istenilmesi keyfiyetinden kendisini müstagni kilmistir. Ona göre sebebin bulunmasiyla bulunmamasi arasinda bir fark yoktur. Nasil ki, sebeb islenirken müsebbebe olan itimad, kisinin kendi nefsini kendi eliyle tehlikeye atmak sayimliyorsa, terki durumunda da netice ayni olacaktir. Sebebe tevessül eden kimsenin, bu tevessülünü, müsebbebe yönelik

itimadini düsürmek amaciyla gerçeklestirdigi farzedilecek olsa bu, kendisini kendi eliyle tehlikeye atmak olurdu. Çünkü bu durumda bizzat sebebin kendisine itimad etmis olmaktadir. Halbuki, sebebin bizzat kendisinde, ona dayanilmayi gerektirecek bir özellik yoktur. Ona itimad ancak, sebeb olarak konulmus olmasi açisindan olabilir. Sebebi, baska bir sey için olmaksizin terketmesi durumu da aynidir; yakînî îmân mertebesinde, her iki halde de sebebin bulunmasiyla bulunmamasi arasinda bir fark bulunmamaktadir. Bu gibi durumlarda herkes, kendi nefsinin fakîhidir. Bu hususa delâlette bulunacak deliller daha önce geçmisti.[62] Bu meyândahadiste söyle buyrulmustur: "Olacak seyleri kalem yazmis ve mürekkeb kurumus (artik is bitmis)tir. Allah'in sana yazmadigi bir seyi sana vermek için bütün yaratiklar bir araya toplansalar, buna güç yetiremezler."[63]yâz, Mâliki fukahâsmdan olan Hasen b. Nasr es-Sûsî'den söyle nak-letmistir: Bu zatin oglu, fiyatlarin yükselmekte oldugu bir senede kendisine:

-Babacigim! Yiyecek satin al; çünkü ben fiyatlarin yükselmekte oldugunu görüyorum; demis. Bunun üzerine bu zat, hemen evinde bu- [208] lunan ne kadar yiyecek varsa hepsinin satilmasini emretmis ve sonra da ogluna:

-Sen Allah'a tevekkül eden kimselerden degilsin; sen yakîni (îmâni) kit birisin. Sanki bugday babanin yaninda bulunursa, bu seni Allah'in hakkindaki kazasindan kurtaracak öyle mi? Kim Allah'a tevekkül ederse, Allah ona yeter; demistir.

Meselemizin fikihtaki benzerleri: Gâzînin, yalniz basina düsman ordusu üzerine saldirmasi: Fukahâ, bu konuda zannina galebe çalan seyin selâmet ya da helak olmasi, ya da bunlardan birisinin kesin olarak vukuuna kanâaat getirmesi sekilleri arasini ayirmaktadirlar. Eger gâzî, kendisine bir sey olmayacagi itikadinda ise, bu saldirisi caiz olacaktir. Bir faydasi olmayacak sekilde, kendisinin helak olacagi itikadinda ise, bu takdirde bu davranisindan men edilecektir. Buna da "Kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayin."[64] âyetini delîl olarakkul-lanmislardir. Çöle azikli veya aziksiz olarak girme de ayni sekildedir. Eger kendisine bir sey olmayacagi zanni gâhb ise, çöle girmesi caiz; eger helak olacagina dâir zanni gâlib bulunuyorsa oraya girmesi caiz degildir. Ayni sekilde zann-i galibine göre vakit çikmadan su bulacagi itikadini tasiyorsa, teyemmüm etmez ve namazi ertelemesi emredilir. Denize açilan kimsenin durumu da ayni sekildedir. Buna göre, vakit içerisinde suya ulasabilme hakkindaki inancina göre teyemmüm edebilecek veya edemeyecektir. Bir hasta, orucunu tuttugu zaman hastaliginin artacagi veya geç iyilesecegi ya da kendisine mesakkat dokunacagi zann-i galibini tasiyorsa, orucunu tutmayabilecektir.[65] Buna benzer zann-i gâlib üzere bina edilmis daha bir çok mesele vardir. Her ne kadar zanlarm gerekleri farklilik arzedecekse de, bu burada ortaya

koydugumuz esasi zedelemeyecektir. Meselemiz bu kaide altina dâhil bulunmaktadir.

Allah Teâlâ'nm rizki garanti etmesine nisbetle esbaba tevessülü birakmakla ona yapismanin ayni olacagi hakîkatma ulasmis kimseler hakkinda, onlara rizik için sebeblerine yapismanin vacib olmadigini söylemek dogru olacaktir. Bu yüzdendir ki, hâl sahihlerinin tehlikeli ve emniyetli olmayan seyler içerisine girdikleri, baskalarina göre "kendilerini kendi elleriyle tehlikeye atmak" seklinde telakki edilecek bazi seylere kendilerini attiklari görülmektedir. Oysa ki, onlara göre hiç de böyle degildir. Çünkü bu mertebeye ulasmis yakînî îmâna göre, onlarin içerisinde bulunduklari aldanma ve tehlike içeren durumlarla, bize göre emniyet, güven ortami ve kurtulus sebebleri olarak gördügümüz sevlerin aralarinda bir fark bulunmamaktadir. Iyâz, Ebû'l-Abbâs el-Ibânî'den söyle nakletmistir: Âbid bir zat olan Atiyyetul-[209] Cezerî Ebûl-Abbâs'm huzuruna girer ve:

-Hem ziyaret hem de Mekke'ye gitmek üzere size veda için geldim, der. Ebû'l-Abbâs ona:

-Dualarinin bereketinden bizi de unutma! der ve aglar. Atiy-ye'nin beraberinde ne su kabi vardir, ne de azik torbasi. Sonra Atiyye arkadaslariyla birlikte yola çikar. Hemen onun akabinde bir adam gelir ve Ebû'l-Abbâs'a:

-Allah size hayirlar versin! Beraberimde elli miskal altin ve bir de katirim var. Mekke (hac) için yola çikmami uygun görür müsün? der. Ebû'l-Abbâs kendisine:

-Acele etme! Biraz daha para biriktir; diye cevap verir. Râvî diyor ki: Biz bu iki adamm hallerinin farkliligindan dolayi verilen farkli cevaplara hayret etmistik. Bunun üzerine Ebû'l-Abbâs bu hayretimizi söyle giderdi:

-Atiyye bana danismak için degil, veda etmek için gelmisti. Allah'a tam bir güveni vardi. Bu ise bana danismak üzere gelmisti ve yaninda bulunan mallarini zikrediyordu. Anladim ki, niyeti zayif, o yüzden ona da gördügünüz gibi, tedârikini çogaltmasi için nasihatte bulundum.

Iste ilimde imâm olan bu zat, görüldügü gibi niyeti zayif olan kimse hakkinda sebeblere iyice yapismasini, gerekli hazirligi eksiksiz olarak yapmasini tavsiye etmis; öbür taraftan güçlü bir yakînî itikada sâhib olan kimsenin sebeblere sirt çevirmesini de kabulle karsilamisti. Allah daha iyi bilir ya o, bu farkli tutumunu, ortaya koydugumuz güvenlik ve helak konusunda söz konusu olan itikad ve zann-i gâlib kaidesi üzerine bina etmisti. Bu konu fikihta üzerinde durulmasi gereken bir konudur. Bunun içindir ki, ayni bir olay karsisinda, farkli insanlara göre hükümler de farklilik arzetmektedir.

Soru: Bu mertebe sahibi için hangisi daha üstündür: Sebeblere tevessül etmesi mi? Yoksa onlari terketmesi mi?

Cevap: Buna verilecek cevap iki açidan olacaktir:

1. Onun hakkinda da mutlaka sebebler vardir; nitekim digerleri hakkinda da durum aynidir. Çünkü (keramet vb. gibi) harikuladelikler her ne kadar onun hakkinda sebeb makamina kâim bulunsa da haddizatinda onlar da birer sebeb olmaktadirlar. Su kadar var ki, bunlar alisilmadik (garîb) sebebler olmaktadirlar. Yaygin olan sebebler konusunda, esbaba tevessülü belli bir sekil ve sayiyla sinirlamak mümkün degildir. Mesela yol için gerekli olan hazirligi bulunmadan hac yolculuguna çikan kimseyi örnek olarak ele alalim. Allah onu hiç ummadigi yollardan riziklandirabilir; bu ya yeryüzünün bitirdigi nebatlarla, yahut bâdiye ve sahrada rastlayacagi insanlar sebebiyle; veya sahrada yasayan hayvanlar vasitasiyla veya daha baska yollarla... olabilir. Sayet, Allah câri olan âdet-i ilâhînin üzerine çikarak onun üzerine gökten bir seyler indirecek olsaydi veya yeryüzünden çikaracak olsaydi, bunlar da onlara has olan erbabi tarafindan bilinen carî sebeblerden sayilacakti. Bu durumda bu kimse, sebeblerle amel etme hâricine çikmis degildir. Bu tür alisilmamis sebeblerden birisi de namazdir. Çünkü Yüce Allah: "Ehline namaz kilmalarini emret, kendin de onda devamli ol. Biz senden rizik istemiyoruz, sana rizik veren Biziz."[66]buyurmustur. Rivayete göre Hz. Peygamber da yiyecek bulamadiklarinda ailesine namaz kilmalarini emrederlerdi.[67]Durum böyle olduguna göre, soru yerinde degildir.

2. Sorunun yerinde oldugunu kabul etsek bile, biz kesinlikle biliyoruz ki, Hz. Peygamber'in ashabi bu mertebeyi elde etmis kimselerdi ve hem hâl olarak hem de ilim olarak bu yakînî mertebenin hakkini vermislerdi. Bununla birlikte Hz. Peygamber onlara, âhiretlerinin mamur olmasina vesîle olacak sebeblere tevessülde bulunmalarini emrettigi gibi dünyevî maslahatlarinin gerçeklesmesini temin edici sebeblere tevessülde bulunmalarini da emirde bulunmus ve onlari bu hal üzere terketniemistir. Bu da, daha üstün olan te-lakkînin, Hz. Peygamber'in onlara irsâdda bulundugu husus olduguna delâlet edecektir. Ve yine bu hal bir makam olarak itibar görmemektedir. Hz. Peygamber'in "Deveni bagla ve tevekkül et!"[68]sözüne dikkatle bakildiginda bu görülecektir. Keza, bu hâlle hallenenler harikuladelikler sahibi kimselerdir; buna ragmen onlar Hz. Peygamber'in ahlakiyla ahlâklanmak için esbaba tevessülde bulunmayi terketmemislerdir. Onlar ilim sahibi kimselerdi, hal böyle iken daha üstün (efdal) olani birakip da baskasini alacak degillerdi.

Dördüncü mertebede: Her seyin imtihan için oldugu telakkisinde de, esbaba yapismak geregi açiktir. Çünkü bu mertebe sahiplerine göre,

sebebler, kayitsiz olarak mükelleflerin denendikleri birer yükümlülük halini almistir. Bu anlayis, taabbudîolan olmayan bütün sebebler için geçerlidir ve bunlardan sadece birisine tahsis edilemez. Nasil ki, ibâdetlerle ilgili sebeblerin, o sebebleri koyan Allah'a -tamamen kendi yetki ve hükmünde olmasi hasebiyle- itimadda bulunmak suretiyle terki sahîh olmuyorsa, taabbudî olmayan (muamelâtla ilgili) sebebler hakkinda da durum aynidir. Iste bu noktadan hareketledir ki, Hz. Peygamber ."Sizden hiçbir kimse ve dünyaya gelen hiçbir nefis yoktur ki, onun cennet ya da cehen-[2ii] nemdeki yeri belli olmasin." buyurdugunda sahabe:

--Yâ Rasûlallah! O zaman niçin çalisiyoruz?! (Ilâhî kadere boyun egerek) tevekkül edip beklemeyelim mi? diye sormuslardi. Hz. Peygamber Hayir! Çalisin. Herkes ne içinyaratildi ise, ona o seyin (yollari) kolaylastirilmistir." buyurmus ve sonra da "Elinde bulunandan verenin, Allah'a karsi gelmekten sakinanin, en güzel söz olan Allah'in birligini dogrulayanin islerini kolaylastiririz. ..."[69] âyetlerini okumuslardir.[70] Taabbudî olmayan (âdiyyât) sebebler de ayni sekildedir, çünkü onlar da bir anlamda ibâdetlerdir. Bu mertebe sâliklerine göre, onlar da konulmus hükümler üzere carî olmaktadir. Bu mertebe sâlikinin sebeblere bakisi ile ibâdetlere bakisi arasinda bir fark yoktur. O dikkatini sadece sebeblere atfetmekte, onlarin mü-sebbeblerini ise, sebeblerin vâzi'i (müsebbib) olan Allah'a havale etmektedir.

Besinci mertebede: Bu mertebede de, esbaba tevessülün sahîhligi ortadadir. Çünkü bu mertebede olan kimse, her ne kadar, sebebe sebeb olmasi açisindan iltifatta bulunmasa da -tabiî müsebbebe de evleviyet tarîki ile yönelmeye çektir-, sebeblere mutlaka kendisini müsebbib olan Allah'a ulastirici birer vesile ve vasita olmak üzere yönelmektedir. Bunun delili de ibâdetlere ait sebeblerdir. Keza, sebebler kendisini onlarla kullukta bulundugu Zâta ulastiran birer merdiven olmalari hasebiyle gözünün nuru olmuslardir. Taabbudî olan (ibâdiyyât) sebeblerle, taabbudî olmayan (âdiyyât ya da muamelâtla ilgili) sebebler arasinda da bir fark yoktur. Ancak bu mertebeye ulasmis kimseler genelde Allah'tan baska herseyden soyutlanma amacin-dadirlar. Bu yüzden de muhtemelen, sebeblerden zarurî olmayanlari atacak, sadece zarurî olanlarla yetinecek, böylece sebebler alaninda, bunlarin kalbinde fazla yer isgal etmemesinden kaçmis olmak için, kendi nefsi aleyhine sahayi daraltacaktir. Böylece kendi bakis açilarinda birlik ortaya çikacaktir.

Sebebler matlûba ulastmci olduklarina göre, bu mertebede onlara tevessülde bulunulacagi konusunda herhangi bir süphe bulunmamaktadir. Zira matlûba sahîh bir sekilde ancak bunlar cihetinden ulasilacaktir.

Altinci mertebede: Bu mertebe, daha Önceki mertebelerde zikredilen

özellikleri toplayici bir mâhiyet arzettigine göre, daha öncekiler için delîl olanlar bu mertebe için de delil olacaklardir. Su kadar var ki, bu mertebede sebebler, kulluk ve emre mutlak imtisal (uyma) vasfi açisindan dikkate alinmakta; baska bir açidan yaklasilmamaktadir. Teklifte gözetilen maslahatin açik olmasiyla gizli olmasi arasinda bir fark da aranmamaktadir. Bütün bunlar kulun Allah'in emrine imtisâlde bulunmak kasdi içerisinde mevcut bulunmaktadir. Her ne kadar mükellef olunan sey vücûdun bir kisminin ya da tamaminin irtibatli oldugu konulardan ise de; mükellefin emre imtisâldeki kasdi, ona da sâmil olmaktadir.

Allahu a'lem! **[71]**

**Sekizinci Mesele**

Sebeblerin islenmesi, müsebbeblerin ortaya konulmasi mertebesindedir. Mükellefin sebebi islerken, müsebbebe yönelik kasdinin olup olmamasi arasinda fark yoktur. Çünkü carî olan âdet-i ilâhîye göre müsebbebler sebeblere bagli kilinmistir. Bu itibarla sebebi isleyen kimse sanki dogrudan müsebbebi islemis kabul edilmektedir. Carî olan âdet-i ilâhî buna sâhid bulunmaktadir. Zira bunlarda müsebbebler sebeblere nisbet edilmektedir. Mesela doymak yemege, kanmak suya, yakmak atese, ishal müshile [72]ve diger müsebbeblerin kendi se-beblerine nisbetleri gibi. Bizim kesbimizin sebebiyet verdigi fiiller de ayni sekilde bizim kendi fullerimizden olmasalar da bize nisbet edilmektedirler. Bu durumun böyle oldugu malûm ve maruf olduguna göre, ser'î örfte de, ser'î sebeblerle onlarin müsebbebleri ayni paralelde câri olacaktir.

Mesru olan-olmayan bütün sebeblere nisbetle durumun böyle olduguna dair ser'î deliller pek çoktur. Bu meyanda su âyet ve hadislere bakilabilir: "Bunun için Isrâîlogullarina söyle yazdik: 'Kim bir kimseyi, birkimseye veya yeryüzünde bozgunculuga karsilik olmadan öldürürse, bütün insanlari öldürmüs gibi olur. Kim de onu diriltirse (ölümden kurtarirsa) bütün insanlari diriltmis gibi olur.'[73] hadiste de söyle buyrulur: "Haksiz yere öldürülen hiçbir kimse yoktur ki, onun günahindan Âdem'in ilk ogluna bir pay ayrilmasin. Çünkü yeryüzünde ilk kan akitma çigirini açan odur."[74] Yine hadiste; "Kim güzel bir çigir açarsa, onun sevabi ve kiyamete kadar da onu isleyenlerin sevabi kendisine yazilir. Keza kim de kötü bir çigir açarsa..[75] buyrulur. Baska bir hadiste de.[76] "Gerçek su ki, çocuk ebeveyni için atese karsi bir örtüdür. Bir müslüman bir agaç dikerse, o agaçtan yenilen (yemis) mutlaka onun için sadakadir. O agaçtan çalinan (yemis) onun için sadaka, yabanî hayvanlarin yedigi sadaka, kuslarin yedigi dahi onun için sadakadir. Hâsili bir kimse o agacin yemisini yiyip azaltirsa, bu onun için mutlaka sadaka olur.[77] buyurmuslardir. Ekin de aynidir. Âlim ilim yaymaktadir ve onun ilmiyle faydalanan herkesin sevabi kadar onun da

sevabi olmaktadir. Buna benzer sayilamayacak kadar çok örnek vardir. Oysa ki, bu örneklerde fayda ya da zararin meydana gelmesini intâc eden müsebbebler sebebi ortaya koyan kimsenin fiili degildir.

Durum böyle olduguna göre, sebebi isleyen kimse, onun müseb-bebini gerektirici bir tarzda onu islemis olmaktadir. Ancak bazan sebebin müsebbebi gerektirici tarzda islenmesi genel anlamda ve -bütün tafsilatiyla ihata durumunda olmasa bile- yine de tafsilâtli [2i3] denilebilecek tarzda bilinçli olarak olur. Bazan da tafsil üzere degil de, sadece genel anlamda olur. Söyle ki: Allah tarafindan her emredilen sey, mutlaka islendigi zaman ortaya çikaracagi maslahat için emredilmistir. Yasaklanilan her sey de, islendigi zaman gerektirecegi mef-sedetten dolayi yasaklanmistir. Bu durumda mükellef bir sebebe tevessül ettigi zaman, o sebebin altinda bulunan maslahat ya da mefse-detlere sebebiyet verecegi sarti üzere ona girmis olacaktir. Mükellefin o seyin (sebebin) üzerine terettüb edecek maslahat ya da mefsedetleri veya onlarin miktarlarini bilmemesi, kendisini bu konumdan çikarmayacaktir. Çünkü o seyin emredilmis olmasi, emredilen seyin islenmesinde Allah tarafindan bilinen bir maslahat bulundugu ve bu yüzden de onu emretmis oldugu mânâsini tazammun etmektedir. Keza nehiyde, nehyedilen seyin islenmesinde Allah tarafindan bilinen bir mefsedet bulundugu ve bu yüzden de onun nehyedilmis oldugu mânâsi bulunmaktadir. Dolayisiyla fail, o sebebin ortaya çikaracagi bütün maslahat ve mefsedetleri -bunlarin detaylarini bilmese bile- iltizam etmis, kabullenmis olmaktadir.

Soru: Kisi, yapmadigi seyden dolayi sevâb görür veya cezalandirilir mi?

Cevap: Sevâb ve ceza, kisinin ancak isledigi ve irtikabda bulundugu seylere terettüb eder; islemediklerine gerekmez. Ancak ser'an bir fiilin degeri, ondan neset edecek olan maslahat ve mefsedetlere göre ölçülür. Sâri' bunu beyan etmis ve fiilleri bir ayirima tabi tutarak onlar içerisinden maslahati büyük olanlari esâs ve temel (rükün) yapmis; mefsedeti büyük olanlari da büyük günah (kebîre) kabul etmistir. Keza bu ayarda olmayanlari da açiklamis ve onlari da ayirima tabi tutarak, maslahat içerenlere 'ihsan' (iyilik); mefsedet içerenlere de 'küçük günah' (sagîre) adini vermistir. Böyle bir yolla, dînin rükün ve esaslarini teskil edenlerle, furû ve tâli unsurlarini teskil eden seyler birbirinden ayrilir olmus; günahlardan hangisinin büyük (kebîre, ç. kebâir), hangisinin de küçük (sagîre, ç. sagâir) oldugu anlasilmis olmaktadir. Sâri' Teâlâ'nin emrettikleri arasinda daha fazla önem atfettigi seyler, dînin esaslarindan (usûlu'd-dîn) olmakta; ayni ayarda önem atfetmedigi emir ve istekleri de dînin furûu ve tamamlayici unsurlarindan olmaktadir. Yasakladigi seyler içerisinde de, ayri bir önemle üzerinde durdugu seyler büyük günahlar (kebâir); ayni seviyede

Önem atfetmedigi yasaklar da küçük günahlardan olmaktadir. Bütün bunlar, emredilen ya da yasaklanilan seylerin islenmesi neticesinde ortaya çikacak olan maslahat ve mefsedetler ölçüsünde olmaktadir. **[78]**

**Dokuzuncu Mesele**

Geçen meselelerde müsebbeblerin mükelleflerin kudreti dâhilinde olmadigi, onlar için yükümlü olunan seyin sadece sebeb oldugu zikredilmisti. Simdi bunlar göz önüne alindigi zaman bunun üzerine bazi durumlar bina edilecektir:

1. Sebeb mükellef tarafindan tam sartlari yerli yerinde, mânilerinden uzak bir vaziyette ortaya konulmussa, bundan sonra onun müsebbebin vuku bulmamasina yönelik kasdi, olmayacak bir seyi (muhal) isteme ve kendisinin kaldirma güç ve yetkisinin bulunmadigi bir seyi kaldirma, menine dâir yetkilikilinmadigi bir seyin menine gitme çabasindan baska bir sey degildir. Mesela, seriattaki konulusu üzere bir kimse nikah akdinde bulunsa veya satis ya da baska bir akid gerçeklestirse, sonra da bu akidle akid konusu olan seyin (makûdun aleyh) kendisine mübâh kilinmamasini istese, bu istegi abes olur; sebebini ortaya koydugu müsebbeb vuku bulur. Keza, serîatte konuldugu sekil Üzere talakta veya azâdda bulunsa, sonra da bunlarin gereklerinin vuku bulmamasini kasdetse, bu bâtil bir kasid olur. Ayni sekilde ibâdetlerde de durum böyledir. Mesela emrolundugu gibi namaz kilsa, oruç tutsa veya hacca gitse; sonra da kendi kendine gerçeklestirdigi bu ibâdetlerin kendisi için sahih olmamasini ve bir tâat (kurbet) olarak kabul görmemesini... istese, böyle bir kasidda bulunsa, bu kasid da bos bir kasid olacaktir. Yasaklanmis sebebler hakkinda da durum ayni sekildedir. "Ey inananlar! Allah'in size helâl ettigi seyleri haram kilmayin. Hududu asmayin, Dogrusu Allah asiri gidenleri sevmez."[79] âyeti bu meyânda nazil olmustur. Iste bu noktadan hareketledir ki, Allah'in helal kilmis oldugu yiyecek, içecek, giyecek... gibi seyleri haram kilma girisiminde bulunmak abes kabul edilmistir. Keza filhal evli degilken veya ileriye yönelik ve tahsise giderek bir talikte bulunma kasdi olmaksizin -genelleme yoluyla talikte bulunmak bunun aksinedir[80]- nikâhin haram kilinmasina yeltenmek de ayni sekildedir. Bütün bunlar bos seylerdir. Çünkü Yüce Allah'in mükelleften zahir bir sebeb olmaksizin helalligini belirledigi/ üstlendigi sey, mükellefin sebebini islemis oldugu sey gibidir. Bunun bir örnegi de Hz. Peygamber'in su hadislerinde ifâdesini bulmustur: "Ve/â hakki ancak azâd edene aittir. ... Kim Allah'in kitabinda[81] olmayan bir sart kosarsa, o sart bâtildir; isterse yüz sart olsun." [82]Hem sonra Sâri' -daha önce de geçtigi gibi- sebeblerden müsebbeblerin vukuunu kasdetmektedir. Dolayisiyla sebebi ortaya koyan kimsenin böyle bir kasdi, Sâri'in kasdina ters düsmektedir. Sâri'in kasdina ters düsen her kasid ise

bâtil olmaktadir. Dolayisiyla bu kasid da bâtildir. Netice itibariyla mesele açiktir.

Itiraz: Bu netice iki açidan problem arzetmektedir:

a) Sebeblerin konulmasinda mükellefin ihtiyar ve kasdmin bulunmasi sart olmaktadir.[83] Eger mükellefin ihtiyar ve kasdi, sebeblerin müsebbeblerini gerektirmesine ters düsüyorsa, bunun anlami mükellefin sebebi yerli yerinde tam olarak ortaya koymamis, aksine sarti -ki ihtiyar olmaktadir- eksik olarak gerçeklestirmis oldugudur. Bu durumda sart eksik olacagi için sebebler sahîh olmayacak, bundan da sebeblerden neset edecek müsebbeblerin vuku bulmamasi lâzim gelecektir.

b) Sâri'in maksadina ters düsen kasid, bu kitapta ilgili yerinde de zikredilmis oldugu üzere, ameli iptal edici bir Özellik arzetmektedir. Mesela mübâh kilici sebeblerin, mübâh kilmayici niyetiyle ortaya konulmasi, Sâri'in maksadina açik bir zitlik göstermektedir. Çünkü Sâri'in kasdi, bu vesileler sebebiyle o neticelerin husule getirilmesidir. Su halde bu sekilde sebeblerin islenmesi bâtil ve yasaklanmis olacaktir. Meselâ: namaz kilan ve kendisi için onun yeterli olmayacagina; [2ie] abdest alip, onun namazi kendisine mübâh kilici olmamasina niyet eden kimse vb. gibi. Dolayisiyla bu esas ile daha önce geçen esas arasini bulmak (cem), birbirine ters düsen iki seyi bir arada toplamak olur

ki, böyle bîr netice de bâtil olmaktadir.

Cevap: Önce birinci itiraza cevap verelim: Bizim burada ortaya koydugumuz konu, sebeblerin sebeb olabilmeleri için ihtiyar ile konulmus olmalari, ancak müsebbeblere yönelik bir kasdin bulunmasi konusudur. Yoksa, ihtiyar bulunmadan sebeblerin ortaya konulmasi üzerinde durmuyoruz. Bunlarin arasini aklen bulmak (cem) mümkündür. Çünkü bunlardan birisi digerinden Öncedir; dolayisiyla aralarinda birbirlerini ortadan kaldirici bir durum yoktur. Mesela: Cinsî münâsebeti kasid ve ihtiyarda bulunsa ve bundan çocugun yaratilmasini kerih görse, istemese veya topraga tohum saçsa ve bitmesini istemese veya bir insana dogrulttugu okunu firlatsa ve ona deg-memesini istese... vb. gibi. Bunlarin zikrettigimiz misallerde oldugu gibi ser'î olmayan konularda (âdiyyât) olmasi caiz oldugu gibi, ayni sekilde ser'î olan konularda da olmasi caizdir.

Ikinci Itiraza Cevap: Bizim üzerinde durdugumuz bu konuda, sebebin faili, Sâri'in netice versin diye koydugu seyin netice vermemesini kasdetmekte ve O'nun sebeb olarak koydugunu yine sebeb olarak, fakat müsebbebi olmasin kasdiyla ortaya koymaktadir. Oysa ki, kendisinin böyle bir yetkisi bulunmamaktadir. Dolayisiyla onun bu kasdi abes olmaktadir. Sâri'in maksadlanyla ilgili ileri sürdügünüz kaidede ise durum böyle degildir. Çünkü orada fail; sebebi, Sâri' Teâlâ'mn o sebebe bir müsebbeb

olarak tertîb etmedigi bir seye sebeb yapmaya çalismaktadir. Menedilmesi görüsünde olanlara göre hülle nikâhini buna misal vermemiz mümkündür. Burada muhallil[84], nikâhi ile kadini baskasina helâl kilmak istemektedir. Oysaki Sâri' nikâhi böyle bir müsebbeb için koymamistir. Dolayisiyla böyle bir kasdin akid sirasinda bulunmasi sebebiyle, o nikâh ser'î bir sebeb olmamaktadir; neticede de böyle bir nikâh, ne nikâhi akdeden muhallil için, ne de ilk koca (muhallelleh) için, nikaha mahal olan kadini helal kilici olmamaktadir. Çünkü bâtildir.

Kisaca, bunlardan biri sebebi, sebeb olmayacak sekilde ortaya koymus, digeri ise netice vermeyecek bir sebeb almak üzere islemistir. Birincisinin herhangi bir neticesi olmayacaktir. Digerinin ise neticesi olacaktir. Çünkü ikinci durumda sebebin netice verip vermemesi kisinin ihtiyarinin olup olmamasina bagli degildir. Bu ikinci durumda sebebin faili sebebin sebebligi konusunda Sâri'in kasdma muhalefet de etmemektedir; su kadar var ki, sebebin rnüsebbebinin vuku bulmayacagi zannina kapilmistir. Bu ise, bir yalandir veya yersiz bir istek ve 12171 ^zudur. Birincisi ise sebebi, Sâri'in koymus oldugu sebeb olmak üzere islemis degildir. Aralarinda ince bir fark vardir; iyi kavramak gerekir.

Bu konuya su husus da açiklik kazandirmaktadir: Bunlardan birisinde kasid fiile bitisiktir. Digerinde ise fiilin istikrar bulmasindan sonra ortaya çikmakta ve fiile tâbi olmaktadir. Bu itibarla birincisinde fiile etki edecek, ikincisinde ise etkide bulunmayacaktir.

Itiraz: Hüküm bakimindan bu, niçin ibâdetlerdeki iptal (rafd) gibi olmuyor? Çünkü bu gerçek anlamda, o seyin ser'î bir sebeb olmasini iptal anlami içermektedir. Meselâ hadesin kaldirilmasi konusunda abdest almayi Örnek alalim. Eger kisi, abdestin hadesi kaldirmamasi niyetinde bulunmussa, bu abdestte aranan niyetin iptali anlamina gelir. Niyetin iptalinin ise, ibâdetleri iptal edebilecek geçerli bir sebeb olacagini belirtmislerdir. Bu durumda, burada üzerinde durdugumuz konu tamamiyla baska bir mecraya girmis olacaktir ve artik konuyu "bütün bunlarin müsebbeblerin iptaline degil de, bizzat sebeblerin iptaline yönelik olmasi" teskil edecektir.

Cevap: Durum hiç de öyle degildir. Niyetlerin iptali ancak Allah'in emrine imtisâli (uymayi) kasdederek basladigi ibâdetler esnasinda mümkün olur. Daha Önce basladigi sekilde bitirmez, bilakis baslamis oldugu ibâdetine uymayan daha baska bir niyetle devam eder. Mesela: Abdest alan bir kimse, hadesin izâlesine niyetle baslasa ve sonra bu niyetini degistirerek , serinleme ya da bedenindeki maddî kirlerden temizlenme niyetiyle abdest almayi sürdürse niyetini iptal etmis olur. Ancak ibâdet tamamlandiktan, bütün sartlan yerli yerinde bulunduktan sonra, kisinin o ibâdetin ibâdet olmamasina, üzerine sorumlulugu düsürmesi veya abdest örneginde namaz

kilmayi kendisine mübâh haline getirmesi vb. gibi herhangi bir hüküm terettüp etmemesi seklindeki kasdinm hiçbir etkisi yoktur. Aksine bu yaptigi ibâdetleri, böyle bir kasdinm bulunmadigi haldeki hükmü üzere bulunmaktadir. Aralarindaki fark açiktir.

Iptal (rafd) konusunda söz edip de, bir tafsile gitmeden sadece onun müessir oldugunu söyleyen kimselerin ifâdelerinde buna ters düsen bir unsur yoktur. Çünkü abdestin iptali konusunda fukahânin sözleri ve aralarindaki ihtilaflari su açidan bu esasin haricinde degildir. Söyle ki: Abdest konusunda burada iki yaklasim bulunmaktadir: Abdestin lâyik-i veçhile alinmasi üzerinde duran kimse "Namazin mübâh kilinmasi istegi abdest fiilinin bir lâzimi ve müsebbebi olmaktadir. Bu neticenin kaldirilmasi da ancak sonradan ortaya çikan ve onu (.abdesti) bozan bir seyle olur." demislerdir. Onun hükmüne yani abdestle birlikte bulunan ve namaz kilincaya kadar sürecek olan namazi mübâh kilma istegine bakan kimseye göre ise, bu ileride olacak bir istir. Dolayisiyla sart olarak ilk niyetle ve abdeste bitisik durumda olmasi aranir. Bu ise kendisini iptal edecek niyetle bozulmustur; dolayisiyla artik o abdestle gelecek namazin mubah kilinmasi sahîh olmaz. Çünkü bu, fiile bitisik iptal gibidir. Bu tür iptaller fiile bitisik oldugu zaman tesir etmektedir. Burada da durum aynidir. Ama taharet niyetini, o abdestie namazi edâ ettikten ve namazin hükmü tamamlandiktan sonraiptal edecek olsa, bu durumda ona yeniden abdest alip namazini iade etmesini söylemek sahîh olmayacaktir.[85] Ayni sekilde namaz kilan ve selam verdikten sonra o namazini iptal etmek isteyen kimsenin durumu da aynidir; kendisine emredileni emredildigi sekil üzere îfâ etmistir. Her ne kadar abdest, onunla kildigi namazin tamamlanmasindan sonra da olsa iptali ile bozulur diyen de varsa da, kaide onun bu sözü karsisinda açik bulunmaktadir.

Allah en iyisini bilir ve tevfîk ancak ondandir.

Buraya kadar anlattiklarimiz, sebeblerin sartlari yerli yerinde tam ve mânilerden de uzak olarak islenmesi durumuyla ilgiliydi.

Sebeblerin, olmasi gerektigi sekilde yapilmamasi, sartlarini tam olarak içermemesi ve mânilerinden de uzak olmamasi durumuna gelince, bu takdirde o sebeblerden dogmasi istenen müsebbebler meydâna gelmeyecektir; mükellefin kasdi-na itibar edilmeyecektir. Çünkü müsebbebîerin vuku bulup bulmamasi mükellefin elinde olmayan bir seydir. Sonra Sâri, onlari mü-sebbeblerini doguracak sekilde sebeb olarak koyarken, onlarin belli sartlari tasimasi ve mânilerden da uzak bulunmasi sartini da getirmistir; onlari ancak bu sartla sebeb olarakkabul etmistir. Dolayisiyla bu sartlar tam olarak bulunmadigi zaman sebeb, ser'î bir sebeb olmak için yeterli ve tam olmayacaktir. Ister sebebin sartlarinin bulunmasi

ve mânilerinden uzak olmasi, onun (yani sebebin) parçalarini olustururlar diyelim, ister bu görüste olmayalim netice fark etmeyecektir. Keza, sayet bütün eksikliklerine ragmen, mükellef diliyor diye sebeb müsebbeblerini gerektirecek olsaydi veya sebeb tam olmasina ragmen mükellefin kasdi yok diye müsebbebleri ortaya çikmasaydi, o takdirde sebebleri Sâri' Teâlâ'nin koymus olmasinin bir mânâsi kalmayacakti ve O'nun bu vaz'i abes olacakti. Çünkü onlarin ser'î sebeb-ler olmasinin anlami, ortaya konulduklarinda ser'an müsebbebleri-nin ortaya çikmasidir. Keza onlarin ser an sebeb olmayislarinin anlami da, onlar ortaya konulsa bile, ser'an müsebbeblerinin ortaya çikmamasidir. Eger mükellefin ihtiyar ve kasdi bunlarin ser'î hakikatlerini çevirecekse, o takdirde sebeblerin ser'an belli bir konulurlari (vaz') olmayacaktir. Halbuki biz prensip olarak sebeblerin serîatte belli bir vaz' üzere konulmus olduklarini kabul ediyoruz. Dolayisiyla bu bir tutarsizliktir ve muhaldir. Böyle bir neticeye götürecek olan sey de onun gibi tutarsiz ve muhal olacaktir. Böylece ser'î sebebler bahsinde, mükellefin kasid ve ihtiyarinin herhangi bir tesiri olmayacagi ortaya çikmis olmaktadir.

Itiraz: Bu nasil olabilir? Halbuki, "Nehiy (yasak) nehyedilen seyin fesadina delâlet etmez." veya "Nehiy sihhate delâlet eder." yahut da "Zâtina yönelik bir husustan dolayi (lizâtihî) nehiyde bulunulanla, vasfina yönelik bir husustan dolayi (li vasfihî) nehiyde bulunulan sey arasini ayirmak gerekir..." seklinde görüsler bulunmaktadir. Bu görüsler yasaklanmis olan bir sebebin ortaya konmasinin-ki bu sartlari tam olarak bulunmayan, manîlerinden uzak olmayan bir sebebin islenmesi demektir-müsebbeblerini ortaya koyacagina delâlet etmektedir. Imâm Mâlik'in mezhebinde de buna delâlet eden seyler vardir: Ona göre fâsid olan alis veris akidleri ilk baslangiçta, mebîin kabzi sirasinda mülkiyet süphesi ifâde ederler. Keza onlar, pazarin degistirilmesi (mebîin nakledilmesi) ve onun maddî varligini ortadan kaldirmayan diger tasarruflarla da mülkiyet ifâde ederler. Gasb ve benzeri gayr-i mesru tasarruflar da, gasbedilen seyin (ayin) maddî varligi ortadan kaldirilmasa bile, ona (Mâlik) göre çesitli meselelerde mülkiyet ifâde ederler. Halbuki gasb ve benzeri gayr-i mesru seyler aslinda bir sebeb degillerdir. Buradan da; yasaklanmis olan sebebin islenmesi durumunda, onun üzerine müsebbebin terettiib edecegi neticesi çikmaktadir. Ancak "Nehiy mutlak surette nehyedilen seyin fesadini gerektirir." denilecek olursa o zaman netice farkli olacaktir.

Cevap: Kaide geneldir. Bu bahsedilen seylerde mülkiyet mânâsinin ifâdesi, bizzat birinci akdin kendisinden çikmayan haricî baska durumlardan dolayi olmaktadir. Onun açiklanmasinin yeri simdi burasi degildir. Insallah bu konuya sonra temas edilecektir.

Fasil:

Daha önce geçen meseleler üzerine bina edilen konulardan birisi de sudur: Sebebi isleyen kimsenin, müsebbebi ortaya koymanin kendi yetki ve ihtiyariyla ilgisi bulunmadigi suuru içerisinde olmasi gerekir ve eger kisi sebebi islerken müsebbebi failine (Allah'a) havale eder ve ondan tamamen sarf-i nazarda bulunursa bu kendisinin ihlâsi, Allah'a olan itimat ve tevekkülü için daha uygun olur; emredilen sebeb-lere tevessül; yasaklanilan sebeblerden de kaçinma konusunda sabir olmasina, gerçek anlamda sükrünü îfâda bulunmasina ve diger güzel makamlara ulasmasina yardimci olur. Aslinda açik olmakla birlik-Î2201 te, bunlardan bir kisminin zikre dilme siyi e konu açiklik kazanacaktir.

Ihlâs konusunu ele alalim: Mükellef sebeb konusunda vârid olan emir ve nehye icabet edip, bunlarin ötesinde baska bir seye atf-i nazarda bulunmayinca, kendi beklentilerinden uzak kalmis, Rabbinin hukukunu îfâ etmis ve gerçek kulluk makaminda yerini almis olur. Mü-sebbebe iltifatta bulunmasi ve ona j'önelik bir kasdinin olmasi durumu ise böyle degildir. Çünkü o takdirde Allah'a olan teveccühü safligini yitirecek; sebebe tevessül ile ortaya koymaya çalistigi Allah'a olan teveccühü, müsebbebe olan teveccühü vasitasiyla olmus olacaktir. Ih-lâs açisindan bu iki mertebenin arasinda farkliligin bulundugunda ise herhangi bir süphe bulunmamaktadir.

Tevekkül ve isleri Allah'a tevdî (tefviz) noktasindan da daha uygundur demistik; çünkü, mükellef müsebbebin kendi yükümlü tutuldugu seyler altinda olmadigini, kendi güç ve kudretinin yetecegi tarzda da bulunmadigini bildigi zaman, bütün kalbiyle onu elinde bulunduran Allah'a dönecek; böylece Allah'a tevekkül ve her seyini O'na havale etmis olacaktir. Bu -ibâdetlerle ilgili olsun olmasin- bütün yükümlülüklerde böyle olacaktir. Ibâdetlerle ilgili yükümlülüklerde bunlara ilâveten kulun sebehlere tevessülden sonra da, hâlâ korku ve umut arasinda bulunmaya devam etmesi gibi bir netice de dogacaktir.[86] Eger kisi sebeblere tevessülde bulunmakla müsebbeblere iltifat ve kasdi bulunan kimselerden ise, bu sebebiyetin verecegi neticeyi hep bekler olacak, belki de bu aceleci tavri, neticeyi beklemekte oldugundan sebebin tamamlanmasindan Önce ondan yüz çevirmesine sebeb olabilecektir.[87] Neticede de teveccühü, kendi güç ve yetkisinde olmayan seye kayacak ve kendisinden yapilmasi istenilen seye teveccühü kalmayacaktir. Su hikâye iste bu konumda cereyan etmis olmalidir: Birisi "Kim kirk sabah Allah için ihlâsta bulunursa, hikm.et pinarlari onun kalbinden dili üzere ortaya çikar,"[88] hadisini isitmis ve kendi zanmnca hikmete ulasmak için ihlâsa baslamis, süre dolmus, fakat hikmet gelmemis. Sonra bunu ehline sormus. Kendisine:

-Sen sadece hikmet için ihlâsta bulunmussun; Allah için ihlâsta bulunmamissin; diye cevap verilmis. Sebeblerin islenmesi sirasinda

müsebheblerin göz önünde bulundurulmasi konusunda bu gibi seyler çok olmaktadir. Hatta bazan bu mülâhazalari iyice tasar ve sebeblere riâyetle, o sebebleri koymak durumunda olan kisi arasina girdigi bile olur. Böylece âbid olan ibâdetlerini çok görmeye baslayabilir, âlim ilmiyle gururlanma hâline girebilir. Ve benzeri durumlar,Sabir ve sükür konusuna gelince, çünkü kisi devamli ve sadece Allah'in emirlerine bakip, müsebbeblerin ve onlarin sebeblerinin kivami O'nun elinde bulunduguna, kendisinin sadece memur bir kul olduguna inaninca, Allah'in emri yaninda duracak; kendisi için ondan kaçis durumu olmayacak, hiçbir zaman o emri göz önünden irak etmeyecek ve o konuda nefsini sabira zorlayacaktir. Çünkü kendisinin sürekli murakabe altinda oldugunu biliyordur ve Allah'i görüyormusçasina kullukta bulunan kimselerdendir. Bu durumda iken eger müseb-beb vuku bulacak olursa, layikiyla sükreden kimselerin basinda yer alacaktir. Zira o müsebbebin ortaya çikmasinda, kendisinin esbaba tevessül etmis olmasina en ufak bir pay ayirmayacaktir ve ondan dolayi kendi nefsine ne bir fayda ne de bir zarar biçmeyecektir. Her ne kadar o bir alâmet ve âdî bir sebeb ise de, nihayet bir sebebiyet vermeden, cereyan eden âdet-i ilâhiye uygun bir tertipten baska bir sey degildir. Her sey Allah'in elindedir.

Ama böyle olmaz da müsebbebe iltifat ve kasidda bulunacak olursa durum daha farkli olacaktir. Sebeb ya netice verecektir, ya da neticesiz kalacaktir. Netice verdigi zaman sevinecek: neticesiz kaldiginda ise. Allah'in taksim ve kazasina riza göstermeyecek, sebebi bir hiç gibi telakki edecektir. Muhtemelen bu durum kendisini usandiracak ve onu terkedecek; belki ondan sikilacak ve artikkendisine agir gelmeye baslayacaktir. Bu Allah'a dînin bir tarafindan kulluk etmeye benzemektedir. Böyle bir durum kulluk boyundurugu altina giren kimselerin âdetleriyle bagdasmayacak bir tavirdir. Diger yandan güzel ve rizaya uygun makam ve haller üzerinde düsünenler, onlarin müsebbeblere iltifati terk esasi üzerinde bulunduklarini göreceklerdir. Belki de bu yaklasim, keramet ve harikuladelikler sahibi kimselere en çok fayda veren bir tavir olmustur.

Fasil:

Müsebbeblerin Allah'in elinde oldugu düsüncesiyle, onlara iltifatta bulunmayan kimsenin bütün düsüncesi tevessül etmekte oldugu sebeb olacaktir. O kisinin hatiri sürekli onu korumak, onu gözetmek ve onun hakkinda nasîhatta bulunmakla mesgul olacaktir. Çünkü sebebden baskasi kendisiyle ilgili degildir. Sayet sebebden gözettigi kasid müsebbeb olsaydi, o takdirde sebebi asil konulus sekli üzere islemesi ve ona bir kulluk icrasi kasdi disinda baska amaçlarla yaklasmis olmasi ihtimali dogacakti. Belki de bu durum onu, haberi bile olmadan sebebin ihlâli neticesine bile ulastiracakti. Belki haberli olacakti fakat hakkinda düsünmeyecekti.

Buradan da pek çok mefsedet ortaya çikacakti. Bu anlayis hem dünya hem de âhiretle ilgili konularda, ibâdetler alaninda aldanmanin aslini teskil etmektedir. Hatta bütün helak edici özelliklerin aslini bu telakki teskil etmektedir. Dünyevî islerde bu açiktir. Çünkü kisi ancak ticâretinde umdugu kazanci bir an evvel elde etmek amaciyla veya icra ettigi zenâatinin revâc bulmasi için (yani müsebbebe yönelik kasdmdan dolayi) hile yapar/aldanir. Ibâdetlere gelince, Allah Teâlâ'mn sevdigi bir kulun özel-liginden olmak üzere gök ehlinin kendisini sevmesinden sonra yeryüzünde onun için hüsnü kabul konulur. Nafilelerle yaklasmak önce Allah sevgisini, sonra da meleklerin sevgisini kazanmanin sebebi [222] olmaktadir. Daha sonra da o kimse için yeryüzünde hüsnü kabul konulmaktadir. Muhtemelen âbid, sebeble -ki nafileler oluyordu- bu müsebbebe iltifat ve kasidda bulunacak, sonra ona ulasmak için aceleci davranacak ve kendi isi olmayan bir seyi talep etmek isin içine karisacaktir. Neticede de bu durum sebebi açiga vurduracaktir ki bu da riya olmaktadir. Diger helak edici seylerde de durum aynidir. Böyle bir netice de fesad olarak yeterlidir.

Fasil:

Bir diger husus da, bu halin sahibi huzurludur, gönlü rahattir, daginik degildir; kalbi her türlü dünyevî yorgunluklardan uzaktir, tek bir yönü vardir. Böylece bu kimse dünyada mutlu bir hayat sürecek, âhirette de mükâfatlandirilacaktir. Yüce Allah: "Kadin, erkek, inanmis olarak kim iyi is islerse, ona hos bir hayat yasatacagiz.[89] buyurmaktadir. Rivayet edildigine göre Cafer es-Sâdik, âyette geçen hos bir hayat (hayâten tayyibeten) hakkinda: "O marifetullahtir, gerçek anlamda Allah'la birlikte olmaktir, Allah'in emrine hakkiyla vâkif olmaktir." demistir. Ibn Atâ da: "Allah'la birlikte yasamak, O'ndan baska herseyden yüz çevirmektir." demistir.

Keza kisinin kendisini sebebe verip müsebbebe yönelik herhangi bir iltifat ve kasidda bulunmamasi seklindeki bir davranista, bütün düsüncesi tek bir nokta üzerinde yogunlasacagi için diger düsüncelerden kurtulma durumu da bulunmaktadir. Ancak sebeble birlikte [223] onun müsebbebine yönelik bir kasid da bulunduran kimsenin durumu böyle degildir. Çünkü böyle bir kimse isledigi her sebebin müsebbebini de dikkat nazarina alacaktir. Bu ise düsünceleri çogaltici, dikkatleri dagitici bir davranis olacaktir. Yine sebeblerin netice dogurucu, do-gurmayici olmalarina bakma neticesinde de zihin ve düsünce daginik bir hal alacaktir. Sebebler netice verdiginde tek bir dogrultuda netice vermeyecek ve sahibinin kalbi hep keske netice (müsebbeb) bulundugu sekilden daha uygun olsaydi seklinde mesgul, düsüncesi sürekli daginik birhalarzedecekti. Bazan sebebi kinayacak, bazan da müsebbebe karsi riza ve hosmidsuzluk gösterecektir. Hz. Peygamberin

"Dehre (zamana, felege) sövmeyin. Çünkü 'dehr'Allah'tir." [90] sözü ve benzerleri iste bu mânâya isaret etmektedir.

Baska bir seye iltifat etmeden sirf sebeble mesgul olan kimse ise, tek bir seyle mesgul olmaktadir ki, o da sebeb vasitasiyla -hangi sebeb olursa olsun- Allah'a olan kullugun icrâsidir. Hiç süphe yoktur ki, pek çok düsüncelere nisbetle tek bir düsünce, nefis üzerinde gerçekten çok hafif kalacaktir. Hatta sabit durumda olan tek bir düsüncenin dahi, kendi içerisinde çesitli ve degisken durumda olan bir düsünceye nisbetle hafifligi inkar edilemez. Hadis-i serifte: "Kim bütün düsüncelerini tek bir düsünce haline getirirse, sâir düsünceleri için Allah ona kâfidir. Kim de bütün tasasini âhireti için toplarsa, onun dün-ya islerine Allah yeterlidir."[91]huymlmustuT. Su söz de bu mânâya çok yakin bulunmaktadir: "Kim ilmi Allah için talep ediyorsa[92] az bir ilim kendisine yeterlidir. Kim ilmi insanlar için tahsil ediyorsa, insanlarin ihtiyaçlari pek çoktur." Zâhidler bu meydanda düskünlük göstermisler ve giristikleri yarislarla sevinmisler, hatta bazilari "Eger melikler bizim üzerinde bulundugumuz seyleri bilselerdi, onlari elde etmek için bize karsi silahla savas açarlardi" demislerdir. Hadis-i serifte: "Dünyada zühd kalbi ve bedeni rahatlatir.[93] buyrulmustur. Zühd; yoksulluk, her seyden el-etek çekrcek degildir. Aksine o kalbde bulunan bir haldir ki, isterseniz ona esbaba tevessülle kullukta bulunmak ve onlari islerken müsebbeblerine iltifat etmemek diyebilirsiniz. Bunlar bazi numunelerdir ve kaidenin genel içerigi hakkinda size bir fikir verecek ve dikkatinizi çekecek mâhiyettedir.

Fasil;

(Müsebbebin mükellefin kudreti dâhilinde olmadigi ve onunla yükümlü de bulunmadigi esasi üzere bina edilen hususlardan birisi de sudur:) Müsebbebe yönelik olan iltifat ve beklenti bazan orta siddette olur. Buna insallah ileride temas edilecektir. Bu kisinin sebeble-ri cereyan etmekte olan âdet-i ilâhîye müsteniden ortaya koymasi durumunda olur. Müsebbeblere yönelik iltifat ve beklentileri olan kim-[224] seler için, daha salim olan yol da budur. Müsebbeblere karsi olan iltifat ve beklenti bazan da beserin tahammül gücünün üstünde asin ve mübalagali bir dozda olur. Bu yüzden de esbaba tevessül eden kimse için neticede asin yorgunluk ya da kendi isini terk ile kendi isi olmayan bir ise girismek gibi bir durum ortaya çikar.

Asiri yorgunluk, daha çok seyr ü sülük erbabinin karsilastiklari seydir. Bazan esbaba tevessül eden kimsenin asiri bir korku ve bedbinlik içerisinde oldugu da gözlenir.Bu meselenin aslini, Kur'ân'daki Yüce Allah'in Hz. Peygamber'e yönelik uyarilan teskil etmektedir: Hz. Peygamber fevkalâde bir gayretle insanlari Allah'in dînine davet ediyordu. Halbuki, onun için daha

uygun olani orta derecede bir beklenti içerisinde

olmasiydi. Konuyla ilgili âyetlerde söyle deniliyor: "Ey Muhammedi Onlarin söylediklerinin seni üzecegini elbette biliyoruz; dogrusu onlar seni yalanci saymiyorlar, fakat zâlimler Allah'in âyetlerini bile bile inkâr ediyorlar.... Onlarin yüz çevirmesi sana agir gelince, eger gücün yeri delmeye veya göge merdiven dayamaya yetmis olsaydi, onlara bir mucize göstermek isterdin. Allah dileseydi onlari yolda toplardi. Sakin bilmeyenlerden olm,a.[94] "Ey Muhammedi Inanmiyorlar diye nerdeyse kendini mahvedeceksin.[95] "Ey Peygamber! Küfre kosanlar seni üzmesin.[96] "Putperestlerin: 'Ona bir hazine indirilmeli veya yaninda bir m,elek gelmeli degil miydiV demelerinden senin -Ey Muhammedi-- kalbin daralir ve belki de sana vahyolunanin bir kismini terkedecek olursun. Sen ancak bir uyaricisin, Allah her seye vekildir." 8S; "Sabret, senin sabrin ancak Allah'in yardimiyindir: onlara üzülme, kurduklari düzenlerden endise etme." 89

Bu ve benzeri âyetler, Hz. Peygamber'in gögüs gerdigi sikintilarini azaltmasina ve kendisinin sadece Allah'in emrettigi seylerle-ki sebeblerin icrasi olmaktadir- yetinme durumuna avdet etmesini tesvik etmektedir. Diledigini dogru yola iletecek olan Allah'tir. "Sen sâdece bir uyaricisin,[97] "Sen sadece bir korkutucusun. Allah her seye vekildir.[98] vb. âyetler buna delîl olmaktadir. Bütün bunlar Hz. Pey- [225] gamber'den [ ""îîSEuta1 ] istenilen seyin esbaba tevessülde bulunmak oldugunu göstermektedir. Sebebleri vaz' eden (müsebbib) ve müsebbebin yaraticisi ise Allah'tir. "Allah'in onlarin tevbelerini kabul veya onlara azab etm.esi isiyle senin bir ilisigin yoktur.[99] Bu âyetler size göstermektedir ki; Hz. Peygamber [ 8l«*«Tta''] , onlarin îmân etmelerine asiri hirs göstermekten, tebligde mübalagaya kaçmaktan dolayi, keza yaptigi çagrinin neticesini -ki cehennemden kurtulmalarini temin edecek imanlari oluyordu -elde etmek amacindan dolayi asin bir sikintiya maruz kalmistir. Öyle ki, bunu yansitmak üzere Kur'ân'da "And olsun ki, içinizden size, sikintiya ugramaniz kendisine agir gelen, size düskün, inananlara sefkatli ve merhametli bir peygamber gelmistir."[100] âyetiinmistir. Bununla birlikte Hz. Peygamber , nübüvvet makamina daha uygun ve lâyik olan, daha az si-kinti ve mesakkat çekmesini temin edici bir ölçüye (orta Ölçülü olmaya) davet edilmistir. Her ne kadar, peygamberlik makaminin hiçbir makamla kiyaslanamayacak kendine has ve lâyik bir seref ve mertebesi varsa da; bu durum, ona ait olan bu hükümlerle, onun daha altinda bulunan ve ümmete uygun olan mertebelere istidlalde bulunmayi zedeleyecek degildir. Nitekim seriat âlimleri Hz. Peygamber'in hallerini, ona dair hükümleri ümmetiyle ilgili hükümlerde, . onlan delîl olarak kullanmanin sahinligini -sadece kendisine has olduguna dair bir delîl bulunmadikça- kabul etmektedirler.

Kendi isini terkle, kendi isi olmayana yeltenmeye gelince; burada kisi sebebi icra ederken bizzat müsebbebe yönelerek onun olmasini ya da olmamasini kasdettiginden, bu haliyle Sâri'in maksadina muhalif düsmüs olmaktadir. Zira bilindigi üzere, müsebbebin mükellefle bir ilgisi yoktur; kisi onunla yükümlü tutulmamistir. Aksine s müsebbeb sadece Allah'in yetki ve irâdesinde olmaktadir. Müsebbebe ' yönelik kasdi bulunan kimse ifrati hasebiyle genelde, onun vukuunu belli bir garaza mebnî istemis olmaktadir. Halbuki o, her açidan kulun belli garazina uygun olarak degil, sadece Allah'in irâdesi dogrultusunda cereyan etmektedir. Dolay] siyla kulun garazi ve kasdi vaz' (ko-nulus) itibariyla murâd olunan seye muhalif düsmektedir. Bu ise edeb sinin mn disina çikmak ve kadere karsi koymaky a da o mânâda birsey demektir. Nitekim sahîh hadiste bu mânâya dikkat çekilmis ve söyle buyrulmustur: "Kuvvetli mümin Allah'a zayif mu'minden daha hayirli ve daha makbuldür. Her bir seyde hayir vardir. Sana fayda veren seye çaba göster; Allah'tan yardim dile ve âciz olma. Basina bir sey gelirse 'Eger söyle yapsam, söyle olurdu.'deme! Ancak 'Bu Allah'in kaderi, O ne dilerse yapar.' de! Çünkü 'eger' kelimesi seytanin amelini açar."[101] Hadiste 'eger' ifâdesinin, seytanin amelini açacagina dikkat çekilmistir. Çünkü bu tavir, sebeb ortaya konulurken müsebbebe yönelik bir iltifat ve kasdin bir neticesi, sanki müsebbeb sebebten dogar-mis ya da aklen onun lâzimi (zorunlu) bir neticesiymis gibi bir telakkinin sonucu olmaktadir. Halbuki, müsebbebin vukuu tamamen ilâhî irâde ve kader dahilindedir. O diledigini yapar. Zira, O'na ne sebebin mevcudiyeti yardimci olur, ne de sebebin bulunmamasi O'nu acze düsürür.

Sözün kisasi, ortaya çikan sey (müsebbeb), kesin olan kaderin yürürlük bulmasi demektir. Geride kaliyor sebeb: Eger o yükümlü olunan bir seyse, teklif geregince o islenecektir. Kulun kudreti dâhilinde olmadigi için yükümlü olunmamis bir seyse, o zaman onu da her seyin Allah'in elinde bulundugu suurunda olan kimsenin tavriyla Allah'a havale etmek ve O'na boyun egmek gerekecektir. Böyle yapildigi takdirde üzerine seytanin ameli açilmayacaktir. Çogu zaman insan, bu mânâda mübalaga eder ve neticede, seytanin vesvesesine kapilmak, kadere karsi koymak vb. gibi, ser'an hos olmayan durumlara düsebilir.

Fasil:

Müsebbebi dikkate almayan kimse, eger isledigi sey ibâdetse, mertebece daha yüksek, amelce de daha ihlâsli ve temiz olacaktir. Eger isledigi sey ibâdet disi bir konuysa, ecri daha çok olacaktir. Çünkü kendi hazzini düsürmek üzere amelde bulunmaktadir. Müsebbeb-lere yönelik beklentileri olan kimse ise böyle degildir. Çünkü o, nefsinin güttügü hazlara ulasmak amaciyla amele girismistir. Amellerin neticeleri -Allah'in yaratmasi olmakla

birlikte- nihâî olarak kullarin kendilerine döner. Çünkü onlar ya maslahatlardir ya da mefse-detlerdir. Nitekim Ebû Zer'in rivayet ettigi kudsîhadiste de: "Ey Kullarim! Bunlar ancak sizin amellerinizdir. Onlari size sayiyorum. Sonra onlarin karsiligini size tastamam veriyorum...."[102] buyrulmak suretiyle buna isaret edilmistir. Bu mânânin asli da bizzat Kur'ân'da [227] bulunmaktadir. "Kim salih bir amel islerse kendi nefsi içindir." [103]

Su halde, onlara iltifatta bulunan kendi hazzi yüzünden amel etmis olmaktadir. Sirf emir ve nehye yönelik olmak üzere amel eden kimse ise, nefsinin hazlarini düsürmüs olmaktadir. Bu hâl erbabinin tuttugu yol olmaktadir. Bu konu baska bir yerde genisçe ele alinmistir.

Soru:Müsebbebîere atf-i nazarin olup olmamasi nasil anlasilacaktir? Bunun bir kistasi var midir?

Cevap: Hazlarm terki bazan, kalbin onlara genel anlamda iltifat etmemesi anlaminda açik olabilir. Bu azdir ve bu hal daha çok sofilerden hâl erbabina mahsûstur. Bunlar mutlak anlamda sebebi ortaya koyarlar ve onun bir müsebbebinin olup olmamasina dahi bakmazlar.

Bazan da, hazlar kalpten tümden düsmez, dolayisiyla da bu anlaminda durum tam açik olmaz. Burada müsebbebe yönelik olan iltifat (dogrudan degil) emir ve nehyin arkasindan olmustur. Bu, kisinin Allah'in diledigi gibi tasarrufta bulunabilecegine olan itikadiyla birlikte, carî olan âdet-i ilâhî dogrultusunda hareket etmesiyle olur. Keza; bu, sebeble müsebbebin taleb edilmesiyle yani, Müsebbib olan Allah'tan sebebin geregini talepte bulunmakla olur. Bir nevi sebeb elini uzatarak Müsebbib'ten istemek gibi. Aynen, tazarru (dua, niyaz) elini uzatarak bir seyi istemek gibi. Veya bu, müsebbeb hakkinda durumu kendi yetki ve irâdesinde bulundurana tevdî yoluyla olur. Iste bunlar sebebi islerken müsebbeb hakkinda sarf-i nazarda bulunmus kimseler olmaktadirlar. Müsebbebe iltifat demek sadece, onun sebeble birlikte cereyan ettigine, ona bagli olduguna itikat demektir. Örnegin müsebbebi bizzat sebebin kendisinden istemek, yahut müsebbebi doguran seyin bizzat sebeb olduguna itikat etmek gibi. Zikri geçen mefsedetlere uygun düsen ve neticesinden korkulan telakki de iste budur.Bu iki uç arasinda kalan kisimlar ise, ictihad sahasi olmaktadir. Taraflardan hangisine daha yakin iseler, onun hükmünü alirlar. Benzeri bir mütâlâa, hazlar meselesinde de ayni sekilde söz konusudur. [104] ...

**Onuncu Mesele**

Daha önce ser'an müsebbeblerin, sebeblerin islenmesi üzerine tertîb edilmis oldugu, Sâri'in sebeblere yönelik hitaptan kasdinin müsebbebler oldugu belirtilmisti. Bu durumda mükellefe nisbetle -eger

ona itibar ederse- su hususlar ortaya çikacaktir:

1. Müsebbeb ser'an, esbaba tevessül edene nisbet edildigine göre, mükellefin sebebi islerken müsebbebe iltifat etmesi, kendi hesabinda olmayan, aklindan geçmeyen seylerin vâki olmasini gerektirecektir. Esbaba tevessül emredilmis olabilecegi gibi, yasaklanmis da olabilir. Tâatler bahsinde esbaba tevessül, kisinin aklindan geçmeyen hayirlari kendisi için ortaya koyabilecegi gibi, masiyet olan bir konuda oldugu zaman da, yine hiç düsünmedigi seylerin kendi basina gelmesi gibi bir netice verecektir. Nitekim âyet ve hadîsler bu hususa delâlet etmektedir. Tâatler hakkinda olmak üzere bazi su âyet ve hadîslere bakilabilir: "Kim de onu diriltirse (ölümden kurtarirsa) bütün insanlari diriltmis gibi olur.[105] "Kim güzel bir çigir açarsa, onun sevabi ve kiyamete kadar onu isleyenlerin sevabi kendisine yazilir.[106] "insan Allah'in rizâsini mûcib söz söyler ve onun ulasmis oldugu dereceye ulasacagini zannetmez. Allah, o söz sebebiyle kiyamete kadar ona hosnudluk hali yazar.[107]

Masiyetler hakkinda ise: "Kim bir kimseyi haksiz yere öldürürse, sanki bütün insanlari öldürmüs gibi olur,[108]"Haksiz yere öldürülen hiçbir kimse yoktur ki, onun günahindan Âdem'in ilk ogluna bir pay ayrilmasin. Çünkü yeryüzünde ilk kan akitma çigirini açan odur,[109] "Kim kötü Hr çigir açarsa onun ve kiyamet gününe kadar onu isleyenlerin günahi kendisine yazilir.[110]"însan Allah'in gazabini mûcib söz söyler ve onun ulasmis oldugu dereceye ulasacagini zannetmez. Allah, o söz sebebiyle kiyamete kadar onun aleyhine gazab hali yazar.[111] Ve benzeri deliller.

Imâm Gazzâlî, Diyâ ve diger eserlerinde bu. mânâyi yeterince açik bir sekilde ortaya koymus ve "Kitâbu'l-kesb"de [112]söyle demistir: "Düsük ayar akçenin (dirhem)[113] ödeme sirasinda kullanilmasi ve böylece ona revâc verilmesine girisilmesi zulümdür. Çünkü, eger alici onun düsük ayar oldugunu bilmiyorsa bu takdirde zarar görecektir. Eger bile bile almissa, o da onu bir baskasina verecek, üçüncü, dördüncü. .. sahislar da hep aynisini yapacak ve böylece o para elden ele dolasacak, neticede zarar umûmilesecek, fesâd yaygin hâle gelecektir. Bü- 1229] tün bunlarin günah ve vebali ilk kez onu piyasaya süren kimseye dönecektir. Çünkü bu kapiyi ilk açan odur." Gazzâlî daha sonra "Kim güzel bir çigir açarsa..." hadisiyle istidlalde bulunmustur.

Seleften bazilarinin, düsük ayar tek bir dirhemin revaç bulmasi için çalisilmasinin, yüz dirhem çalmaktan daha siddetli oldugunu belirttiklerini ifâde eden Gazzâlî, devamla söyle der: "Çünkü hirsizlik tek bir masiyettir, o da tamamlanmis ve ser kesilmistir. Düsük ayar paranin piyasaya çikarilmasi ise, dînde ortaya konulmus bir bidattir, kendisinden sonra diger insanlarin da islemeye devam edecekleri kötü bir çigirdir. Dolayisiyla

ölümünden sonra yüz sene, iki yüz sene tâ o para ortadan kalkincaya kadar meydana gelecek günah üzerine olacaktir. Sebebiyet verdigi bütün zarar ve noksanliklar aleyhine kaydedilecektir. Ne mutlu o kimseye ki, öldügü zaman günahlari da kendisiyle birlikte ölür; yaziklar olsun o kimseye ki, kendisi ölür gider de, yüz sene, iki yüz sene veya daha fazla günahlari devam eder; bu yüzden kabrinde azab görür; ta ortadan kalkincaya kadar ondan dolayi sorguya çekilir! Yüce Allah : 'Süphesiz ölüleri dirilten, islediklerini ve eserlerini yazan Biziz.'[114] buyurmustur. Yani: Biz onun önceden gönderdiklerini yazdigimiz gibi, geride biraktigi amellerinin neticelerini de yazariz; demektir. Benzer bir âyefe de: 'Ogün, insanogluna önceden gönderdigi, geride biraktigi ne varsa bildirilir.[115]buyrulmustur. Hiç süphesiz amellerinin neticelerini geride birakanlar, baskalarinca takip edilen kötü bir çigiri baslatan kimseler olmaktadir." Gazzâlî'nin sözleri bunlar. Kaide olarak, sebebin islenmesi, müsebbebin ortaya konulmasi mesabesindedir. Daha önce bu konu açiklanmisti.

Gazzâlî, "Sükür" bahsinde sözü daha da ileri götürür. Orada nimetleri, cinslerine ve nevilerine ayirip yeterli tafsilâttan sonra söyle der: "Hatta diyorum ki: Gözünü kapayacak yerde açmak suretinde de olsa, tek bir bakista Allah'a isyan eden kimse, Allah'in göklerde, yeryüzünde ve ikisi arasinda ne var ne yok bütün nimetlerine karsi küf-rânda (saygisizlikta, inkarda) bulunmus olur. Söyle ki: Allah Teâlâ'-mn bütün yarattiklari; melekler, gökler, hayvanlar, bitkiler hepsi birden her bir ferdin istisnasiz istifâde etmis oldugu bir nimet olmaktadir." Gazzâlî, daha sonra gözkapaklarinin göze olan faydalarini anlattiktan sonra söyle devam eder: "O kisi Allah'in kendisine bahsettigi gözkapak nimetine küfrânda bulunmus olur. Gözkapaklari gözsüz t230] olamaz. Gözler bassiz olamaz. Bas bütün bedensiz yapamaz. Beden gidasiz edemez. Su, toprak, hava, yagmur, bulut, günes, ay... olmadan gida olamaz. Bu saydiklarimizin kiyami için de göklerin bulunmasi gereklidir. Melekler olmadan ise gökler duramaz. Görüldügü gibi, hersey birbirine irtibatli olmak üzere tek bir vücût gibidir. Aynen bedendeki organlarin birbirlerine olan irtibatlari gibi. O yüzdendir ki, haber de "insanlarin bir araya geldikleri ve toplandiklari yerler, onlar dagil-diginda ya onlara lanet eder ya da onlar için istigfar ederler." denilmistir. Keza hadîste 'Alime her sey, hatta denizdeki baliklar dahi istigfar eder...'[116]buyrulmustur. Bunlar, âsînin tek bir göz kirpmasiyla yerde gökte olan herseye karsi cinayette bulunmus olduguna, yaptigi kötülügü imha edecek bir iyilik yapincaya ve böylece hakkindaki lanetlerin istigfara dönüsünceye kadar kendi nefsini helak etmis olacagina isaret etmektedirler." Gazzâli daha sonra sözlerine devam etmistir. Esbaba tevessül eden kimsenin, sebeblerin müncer olacaklari neticelere baktigi zaman, belki de bu tutum, onun bu gibi seylerden sakinmasinda bir motif

olabilecektir. Zira neticelere aldiris etmediginde kiyamet gününde, hiç aklina gelmeyen seylerle karsilasabilecektir. Böyle bir neticeden Allah'a siginiriz.

Fasil:

Bir diger husus da sudur: Kisi sebebleriyle birlikte müsebbeblere iltifatta bulundugunda, muhtemelen hâlihazirda mevcut bulunan sebeblerin hükümleriyle, daha önceden geçen sebeplerin hükümlerinin tearuzu (çatismasi) sebebiyle, seriatta vârid oldugunu zannettigi bazi problemler ortadan kalkmis olacaktir. Söyle ki: Sebebin hükmü, o se-bebten rücû etse veya tevbe etse bile bazan onu isleyen kimsenin üzerinde kalmada devam edecektir. Bununla birlikte kisi sebebten rücû ettiginde müsebbebin hükmünün kalkacagini zannetmektedir. Hal-[23i] buki durum öyle degildir.

Misal: Bir kimse gasbedilmis bir araziye girse, sonra tevbe ederek oradan çikmak istese bakilir: Bu adam oradan çikmakla memur oldugundan ve onu da yaptigindan zahir olan odur ki, adam (oradan çikma fiilinden dolayi) âsî degildir ve bu isinden dolayi da sorgulanmaya-caktir. Çünkü bir insanin ayni anda hem emre itaat hem de isyan içerisinde olmasi mümkün degildir. Keza, ayni cihetten olmak kaydiyla hem emre hem de nehye muhatap olmasi imkansizdir. Çünkü böyle bir sey teklîf-i mâ lâ yutaktir (takat üstü yükümlülüktür). Kisi oraya girmesi halinde mümkün olan bir yolla mutlaka oradan çikmis olmakla yükümlüdür. Bu da nehy (yasak) hükmünün bizzat çikma hakkinda bekasi ile mümkün olmayacaktir. Netice itibariyla, çikma konusunda mutlaka nehiy hükmünün kalkmis olmasi gerekecektir.Ebû Hâsim [117]ise: "O kisi çikmahalinde de masiyet üzerindedir ve gasbediîmis araziden ayrilmadikça bu hükümden çikmayacaktir." demistir. Eski ve yeni âlimler onun bu görüsünü reddetmislerdir. Imâmu'l-Harameyn el-Cüveynî (Ö.438/?) el-Burhân adli eserinde, isyandan ibaret olan sebebin aslina itibarla bunun tasavvuruna ve sahîhligine isarette bulunmus, dolayisiyla tevbe ile (tecâvüz hali) kalksa bile sebebiyet verme hükmü üzerinde bakî kalacaktir, demis ve daha sonra da benzeri meseleleri zikretmistir. Imâmin bu yaklasimi sözü edilen esasa itibarla sahih olmaktadir. Çünkü asil sebebiyet verme, kendi nazarinda olmayan müsebbebler (neticeler) ortaya çikarmistir. Eger çogunluk âlimler bu neticelere bakacak olsalardi, gasbe-dilen araziden çikana kadar masiyet hükmüyle birlikte emre imtisal keyfiyetinin birlikte bulunacaklarini uzak görmeyeceklerdi. Keza bu, müsebbebin mükellefin yetki ve kudreti dâhilinde olmadigi seklindeki bir telakki üzerine bina edilmis olmaktadir. Bu durumda çikma isinin iki yönü oldugu anlasilacaktir:

a) Araziye girmek suretiyle isledigi haddi tecâvüzden kurtulus için onun bir sebeb oldugu yön vardir, ki bu onun kesbinden olmaktadir.

b) Çikisin daha baslangiçta oraya girmis olmasinin bir neticesi olmasi. Bu açidan bakildiginda çikmak kendi kesbinden olmamaktadir. Zira ondan kaçinacak bir gücü bulunmamaktadir. .

Bu meselenin benzerleri: Kisinin okunu dogrultup öldürmek için attiktan sonra, henüz ok hedefe ulasmadan önce öldürme isinden tevbe etmesi. Bir bidati ihdas edip insanlar arasinda yaydiktan sonra, henüz kabul görmeden önce tevbe etmesi veya kabulden sonra ve insanlarin ondan rücû etmelerinden önce tevbe etmesi. Hüküm verildikten sonra fakat infazindan önce hükme medar olan sehâdetten rücû etmesi. -Ve kismen- tam olarak sebebi isledikten sonra fakat tesirinden E232"1 ve mefsedetinin ortaya çikmasindan önce veya ortaya çikmasindan sonra ve fakat -eger ortadan kalkma imkani varsa- kalkmasindan önce (rücû etmesi). Bu örneklerde isyanin bekasina ragmen emre imtisal halinin mevcudiyeti gözükmektedir. Bu ikisi -ilk misalde oldugu gibi- bir fiilde bir arada bulunduguna göre, kisi ayni anda hem âsî hem de emre uymus olur. Ancak bu tasvirde ona yönelik emir ve neh-yin ayni anda birlikte vârid olmasi söz konusu degildir. Çünkü isyan açisindan mükellef onunla yükümlü olmamaktadir.[118] Emre imtisal açisindan ise yükümlü olur. Çünkü emre imtisâle kadirdir ve oradan çikmak ve böylece emre uymakla memurdur. Imâm'in kasdetmis oldugu mânâ da iste budur. Ona ve Ebû Hâsim üzerine yöneltilen itirazlar, bu açidan ele alinma imkani varken -dikkatlice düsünülürse- yerinde degildir.[119]

Allahu a'lem!

Fasil:

Bir diger husus da sudur; Yüce Allah carî olan âdet-i ilâhîye göre, müsebbebleri sebeblere paralel olar ak ortaya koymakta; sebebler yerli yerinde ise müsebbebleri de tam, sebebler eksikse müsebbebleri de ona göre eksik olarak var etmektedir.

Bu noktadan hareketle, eger müsebbebde bir kusur varsa fukahâ sebebin islenis tarzina bakmislar ve onun tam olarak islenip islenmedigi üzerinde durmuslardir. Eger sebeb tam olarak ortaya konulmus-. sa, müsebbebde noksanlik bulunsa bile, mükellefe yönelik bir kinama söz konusu edilmemistir. Eger sebeb tam olarak konulmamissa o takdirde mükellefe kinama, sorgulama ve mesuliyet yöneltilmistir. Örnegin câhil tabîb, hacamatçi, asçi ve benzeri zenâatkârlar, eger gerçekten o sanata sahip olmamak gibi ya da sanatlarini icra ederlerken ihmal göstermek gibi kusurlu bulunmuslar s a, verdikleri zarari tazminle sorumlu tutulmuslardir. Sanatlarim icra sirasinda ihmal göstermemeleri halinde ise aksine zarar vermis olsalar bile tazmînle sorumlu tutulmamislardir. Çünkü müsebbeblerin sebeblerine uygun olarak vuku bulmamasi çok nadir

seylerdendir; dolayisiyla da sorumluluk getirmezler. Gerekli bütün çabalarin gösterilmemesi ve ihmâl [233] durumu ise böyle degildir, bu durumlarda müsebbeblerin yanlis olarak vukuu çogu kez söz konusudur; tabiatiyla bu durumda muâhaze (mesuliyet) gerekir.

Baska açidan degil, sadece sebeblerin sihhat ve fesadi açisindan[120] onlar hakkinda müsebbebleri alâmet kabul eden kimseler, sebeblerin mesruiyet çerçevesinde islenilip islenilmedigini tesbit için çok önemli bir kistasi elde etmis olmaktadirlar. Bu noktadan hareketledir ki, serîatte zahir olan ameller, bâtin (kalpte, içeride) olan seylere delîl kilinmislar ve eger zahir sakatsa bâtinin da sakat olduguna; eger zahir yerli yerinde ise bâtinin da ayni sekilde yerli yerinde olduguna hükmedilmistir. Bu gerek fikihta ve gerekse diger tecrübî ve âdetlerle (âdiyyât) ilgili hükümlerde genel bir esas olmaktadir. Konuya bu açidan bakmak seriatin tamaminda gerçekten çok faydali olacaktir. Bu kistasin dogruluguna dâir pek çok delîl bulunmaktadir. Mü'minin îmânina, kâfirin küfrüne, itaatkârin itaatine, âsînin isyanina, âdilin adaletine, cerh edilen kimsenin kusuruna hep bu kistasla hükmedilmis olmasi onun sihhati için yeterli bir delildir. Akidlerin in'ikad bulmasi, ahidlerin baglanmasi vb. gibi hususlar hep bu yolla olmaktadir. Hatta bu kistasa, özellikle de özel ve genel Islâmî seâirin sinirlarinin ikâmesi konusuna nisbetle, tesriin genel esaslarindan biri ve teklifin esâsi dememiz bile mümkündür.

Fasil:

Müsebbebler bazan özel (hâs) olurlar bazan da genel (âmin) olurlar. Müsebbeblerin özel olmalarinin anlami, onlarin sebebin vukuu hasebiyle meydana gelmis olmalaridir. Mebî ile faydalanabilmenin mübâhhgi için sebeb olarak satis akdinin ortaya konulmasi, kendisiyle kadindan istifâdenin helal kilinmasi için nikâh akdinin yapilmasi, kendisiyle helâlligin sabit oldugu bogazlama ameliyesinin icrasi ve benzerleri gibi. Nehiy yönü de ayni sekildedir. Içki içilmesinden neset eden sarhosluk, bogazin kesilmesinin sebebiyet verdigi ruhun çikmasi gibi.

Genel olusuna gelince, bundan mesela tâatin cenneti kazanmak için bir sebeb olmasi, keza masiyetlerin cehenneme girmeye sebeb olmasi gibi bir mânâ kasdedilmektedir. Yeryüzünde fesada sebebiyet veren günah nevileri de ayni sekildedir. Mesela ölçü ve tartida hile yapmak rizkin kesilmesine, adaletle hükmetmemek kan dökülmesine ve bunun yayginlasmasina; ahde vefa göstermemek düsmanlarin tasallutuna; hiyânet insanlarin içerisinde korkunun yer etmesine... sebebiyet vermektedir.[121] (Yani islenilen bu masiyetler üzerine genel olarak bu müsebbebler terettüp edilmistir.) Hiç süphesiz bu islerin zitlan da, onlara zit müsebbeblerinin vücûduna sebebiyet verecektir. Kisi islemekte oldugu amelinin sebebiyet verecegi

hayir ya da serleri göz Önünde bulundurdugunda, yasaklanmis olan fiillerden kaçinma, emredilmis amelleri de yerine getirme konusunda, Allah'tan hem umarak hem de korkarak, gayret sarfedecektir. Bu yüzden seriatte amellerin karsiliklari ve sebeblerin müsebbebleri belirtilmis olmak-tadir. Kullarinin maslahatlarini en iyi bilen Allah'tir. Kisaca bu esaslar üzerine bina edilecek olan faydalar gerçekten çoktur.

Fasil:

Burada söyle bir itiraz serdedilebilir: Bundan önceki meselede, müsebbebi dikkate almanin mefsedetler doguracagi ortaya konulmustu. Buna göre kisinin sebebi ortaya koyarken müsebbebe yönelik bir iltifatta bulunmamasi gerekmektedir. Simdi burada ise müseb-beblerin göz önünde bulundurulmasinin faydalarindan bahsedildi. Bunun geregi olarak da sebebler ortaya konulurken müsebbeblere yö-[235] nelik bir kasit ve iltifatin bulunmasi istenilecektir. Eger bu iki yaklasim mutlak surette olup, belli bir kayittan uzaksa o takdirde bir tenakuz söz konusudur. Eger mutlak degilse, o takdirde de mutlaka maslahatlara müncer olacak iltifat ve kasidla, mefsedetlere sebebiyet verecek iltifat ve kasdin yerlerini bir alâmetle belirlemek ya da kendisine basvurulacak ve onlarin yerlerini ayiracak bir kistas gelistirmek gerekecektir.

Cevap: Bu konu baska yerde[122] açiklanmistir. Ancak bu konuda konulacak kistas (dâbit) söyle olacaktir: Eger müsebbebe yönelik kasid ve iltifat; sebebi güçlendirici, onu tamamlayici ve onu tamamlamada tesvik edici bir mahiyet arzediyorsa, o maslahat celbedici kasid ve iltifat olacaktir. Aksine müsebbebe yönelik kasid ve iltifat, sebebin iptaline veya onun zayiflatilmasin a ya da onu umursamazliga götürecek bir mâhiyette ise o da, mefsedete müncer olacak kasid ve iltifat olacaktir.

Bir açidan bu iki kisma ayrilir:

a) Mutlak olup izafî olmayan yani her mükellefe nisbetle ayni, her zaman ve mekandafarksiz, mükellefin üzerinde bulundugu hallere göre degismez sekilde maslahat ya da mefsedete sebebiyet veren kasid ve iltifat.

h) Izafî (göreli) olan kasit ve iltifat; yani bütün mükelleflere göre degil, sadece bazi mükelleflere göre veya sadece bazi zamanlara göre ya da mükellefin içerisinde oldugu sadece bazi hallere göre maslahat ya da mefsedete neden olan kasid ve iltifat.

Keza bir baska&çidan da yine iki kisma ayrilirlar:

a) Sebebi takviye ve zayiflatma konusunda kesin olurlar.

b) Zan ya da süphe halinde olurlar. Bu durumda konu üzerinde

düsünmek ve durmak gerekir ve zannin geregi ile hükmolu-nur; zanlarin

tearuzu durumunda ise tevakkuf edilir.

Bu arzettigimiz kistas, yeterince açiklanmamis öz bir bilgi olmaktadir. Ancak daha önce geçen ve ileride gelecek olan malûmat göz önünde bulunduruldugu zaman Allah'in izniyle bu öz bilginin mesnedi ortaya çikacak ve mânâsi yeterince anlasilacaktir.

Bu taksim müctehidlerin bakislari hâriç tutularak yapilmistir. Çünkü müctehidlerin hem sebebler, hem de müsebbebler üzerinde durmalari gerekmektedir Çünkü bunun üzerine ser'î hükümler bina edilecektir. Bu arzettigimiz taksim sadece amel durumunda olan mükellefler için söz konusudur.

Tevfik ancak Allah'tandir. [236]

Fasil:

Bazan müetehidler nazarinda bu iki esas tearuz (çatisma) hâlinde gözükebilir ve bu durumda her bir müetehid kendi zann-i galibine göre hareket eder:

Sarhos birinin karisini bosamasi veya azâdda bulunmasi veya üzerine had ya da kisas gerektirecek bir fiil islemesi durumunda; bazi--lari ikinci[123] esasa itibarla ona bu fiilleri akli basinda bir kimsenin yapmasi durumunda ne gerekiyorsa o neticeler terettüp eder demislerdir. Bazilari ise birinci esasa [124] itibarla onun mecnûn (deli) gibi kabûl edilecegini söylemislerdir. Bunlarla ilgili tafsîlât fikih kitaplarinda ele alinmistir. Keza bu iki esasa bakisla, bir günah islemek üzere yola çikan kimsenin bu yolculugunda yolculuk ruhsati hükümlerinin taninip taninmayacagi konusunda da ihtilaf etmislerdir.[125]Yine nafile olarak tutulmaya baslanilan orucun kazasi;[126] kendisine bir özür ariz oldugunda ihtiyarî yolculukla (keffâret orucunda aranan) pesi pesine olma sartinin bozulup bozulmayacagi konusunda[127] da ihtilaf etmislerdir. Ayni sekilde, bir günah irtikap etmek amaciyla çiktigi yolculukta çaresiz kalsa ve meyte vb. gibi haram bir sey yemek zorunda kalsa, onu yemenin kendisi için helal olup olmayacagi konusunda da [237] ihtilaf edilmistir. Bu meseleden önce Ebû Hâsim'le digerleri arasinda geçen ve gasbedilmis bir araziye girip de oradan çikmak isteyen kimsenin çikmasinin hükmü hakkinda zikredilen ihtilâf da keza bu iki esas üzerine carî bulunmaktadir.[128] **[129]**

#### On Birinci Mesele

Ser'an yasaklanmis olan sebebler, maslahatlar için degil mefse-detlerden dolayi konulmustur. Nitekim mesru kilman sebebler de mefsedetler için degil maslahatlar için konulmustur.

Misal: Iyiligi emretmek ve kötülükten yasaklamak ser'an emredilmis bir

seydir. Çünkü bu her ne sekilde olursa olsun dînin ikâmesi, Islâmî esaslarin (seâir) güçlendirilmesi ve ortaya çikarilmasi, bâtilin da ortadan kaldirilmasi için bir sebeb olmaktadir. Bu ilk konulus itibariyla -her ne kadar bu yolda maruz kalinsa da- malin ya da canin itlafi ya da irza gelecek bir zarar için konulmus bir sebeb degildir. Cihâd da ayni sekilde Allah'in dîninin yüceltilmesi (ilây-i kelimetil-lah) için mesru kilinmis bir sebeb olmaktadir. Her ne kadar cihâd, mal ve nefsin itlafina neden olsa da, aslî konulusu bu mefsedetlere bir sebeb olmak degildir. Isyanlarin önlenilmesi her ne kadar öldürme ve iç savasa yol açsa da, asil amaç itibariyla öldürme ve savas hâlinin ortadan kaldirilmasi için bir sebeb olarak mesru kilinmistir. Zekâtin istenilmesi, Islâmin bu rüknünün ikâmesi için mesru kilinmistir. Her ne kadar bu savasa bile müncer olabilse de -nitekim Hz. Ebû Bekir ^iy^hu-j zekât vermeyenlerle savasmis ve bukonuda sahabenin icmâi hâsil olmustur- asil amaç bu degildir. Hadlerin ve kisas cezalarinin tatbiki, fesadi önleme maslahati için mesru kilinmistir. Bu arada nefislerin itlafina ve kanlarin dökülmesine neden olmasi söz konusu olmakla birlikte, asil konulus itibariyla bu mefsedetler için konulmus degildir. Hâkimin verdigi hükmün baglayici olmasi ve bozulmamasi,[130] hasimlar arasindaki nizâlarin sona erdirilmesi maslahati için bir sebeb olarak konulmustur. Bununla birlikte bu, hatali bir hükmün verilmis olmasi ve onun yürürlüge konulmasi gibi bir mefsedete de müncer olmasi için sebeb olarak konulmamistir.

Bu arzettiklerimiz mesru kilman, yapilmasi istenilen sebeblerle ilgilidir. Simdi de yapilmasi yasaklanan sebeblere örnekler verelim: Fâsid nikâhlar yasaklanmistir. Bununla birlikte bu tür nikâhlar üzerine çocugun nesebinin ilhaki, miras ahkâminin sübûtu vb. gibi hükümler terettüp etmektedir. Bunlar ise birer maslahattir.[131] Gasb,hakki gasbedilen kisiye fmagsûbun minh) dokunacak olan mefsedet-ten dolayi[132] mene dil mistir. Bununla birlikte, gasbedilen seyin, gas-beden sahis elinde degismesi ya da ortadan kalkmasi gibi bir durumda onun (gâsib) lehinde mülkiyet ifâde etmesi gibi bir maslahata da müncer olmaktadir.

Burada bilinmesi gereken sey sudur: Mesru olan sebeblerden

nes'et eden mefsedetler, keza gayri mesru olan sebeblerden ortaya çikan maslahatlar, aslinda bizzato sebeblerden nes'etetmis degillerdir. Bilakis onlar, kendilerine münâsib baska sebeblerden ortaya çikmis olmaktadirlar. Bunun delili gayet açiktir: Çünkü teklif, bir abesle istigal olsun için konulmamistir. Bir sey mesru kilinmissa, o ya maslahatlar için ya mefsedetler için ya da her ikisi için birden mesru kilinmis veyahut da bunlarin haricinde bir baska sey için olmalidir. Mefsedetler için mesru kilinmis olmasi düsünülemez. Çünkü nakli deliller böyle bir seyle

bagdasmaz. Bilindigi üzre, serîatte vârid olan bütün emir ve yasaklarin maslahatlarin temini, mefsedetlerin de defi için konulmus olduguna dâir delil sabit olmustur. Her ne kadar bu aklen vâcib degilse de, bunun böyle oldugu naklen sabit olmustur. Ayni delilden dolayi hükümlerin hem maslahatlar hem de mefsedetler için birden mesru olmalari da mümkün degildir. Seriat abesle istigal etmeyecegine göre hükümler bir baska sey için de konulmus olamaz. Neticede maslahatlar için konulmus oldugu ortaya çikacaktir.

Ayni durum yasaklanilan seyler hakkinda da geçerlidir: Bunlar da, islendigi zaman ya mefsedete, ya maslahata ya da her ikisine birden götürecegi için veyahut da bir baska sebebten dolayi yasaklanmislardir. Yukarida arzettigimiz sekliyle, delîl burada da ayni sekilde delâlette bulunur. Su halde eger ortada yapilmasi istenilen bir sebeb varsa, mutlaka onun yapilmasinda bir maslahat vardir ve o yüzden o [239] seyin yapilmasi istenilmistir. Eger o seyden dogan bir mefsedet görürsen, onun mesru olan o sebebten nes'et etmedigini bilmelisin. Keza bir sebebin de ortaya konulmasi yasaklanmissa, mutlaka onun islenmesinde bir mefsedet vardir ve o yüzden de onun islenilmesi yasaklanmistir. Eger gözüktügü kadariyla, onun üzerine bir maslahat terettüp ediyorsa, onun da mutlaka o gayri mesru sebebten ortaya çikmadigini bilmelisin. Bizzat bu sebeblerden nesetedecek sey, sadece; eger mesru ise o sebebin konulusuna gerekçe olan sey, eger yasaklanmissa o yasaga gerekçe olan sey olmaktadir.

IZAHI; Meselâ iyiligi emretmek ve kötülükten yasaklamak konusunu ele alalim: Sâri' Teâlâ bununla nefislerin ve mallarin telef edilmesini murâd etmemistir. Kaçinilmaz bir netice olarak bunlar, sadece hakkin ikâmesi, bâtilin izâlesi için konulmus sebebe tabi olan bir durum olmaktadir. Keza cihâddan maksad insanlarin telef edilmesi degildir; bilakis maksat Allah'in dînini yüceltmektir. Ancak bu yolda canlarin itlafi da ona tabi olarak arkadan gelmektedir. Çünkü insanin bu sebebi ikâme için kendi nefsini iki grubun bogusacagi, silahlarin çekilecegi ve savasilacagi bir yere atmasi gerekecektir. Kendisine ulasa-cakmefsedet, sebebten degil, iste bu açidan nes'etedecektir. Hadler ve benzerlerinde de maslahatin pesinden itlaf gibi bir mefsedet gelecektir. Ama bu konulan sebebden dolayi degil, bu maslahatlarin baska türlü ikâme imkâni bulunmamasi açisindan olmaktadir. Hâkimin hükmü zahire göre hareket edilerek hasimlar arasindaki anlasmaz-liklarin ortadan kaldirilmasi ve dâvanin sona erdirilmesi içindir. Böylece maslahat açik olacaktir. Hâkimin hükmünde hatali olmasi ise, yeterince dâva üzerinde durmamak veya isin gerçek yüzünü aydinlatacak yeterince delîl bulunmamak gibi baska sebeblere baglidir. Hâkimin tayin edilmesinde onun hata etmesi amaçlanmis degildir. Bu durumda hâkimin hükmü, eger tutar bir tarafi varsa bir baska sebebten dolayi bozulmayacaktir. Hükmün

bozulmamasini gerektiren bu sebeb de hükmün feshinin, hâkimin tayininden gözetilen hasimlar arasindaki dâvalarin hükme baglanarak neticelendirilmesI ve böylece hasimlar arasindaki çekismenin sona erdirilmesi maksadinin ziddi bir duruma müncer olmasidir.

Yasaklanmis olan kisma gelince, orada söz konusu olan hükümlerin sübûtu, o nikahin fâsid olmasinin bir neticesi olarak degil bilakis- yerinde de belirtildigi üzere[133] vukûdan sonra o nikâhin tashihine hükmetmenin bir neticesi olarak ortaya çikmaktadir. Fâsid alis veris akidleri de bu kabildendir. Çünkü burada mebîi kabzeden kimse için ser'an tazmin sorumlulugu bulunmaktadir. Dolayisiyla |240] kabzi gerçeklestiren kimse, akid sebebiyle degil de, bu sorumluluk sebebiyle bir nevi mebîin mâliki gibi olmaktadir. O malin bizzat kendisi ortadan kalktigi zaman mislini ya da kiymetini [134] ödemesi geregi taayyün edecektir. Ama degismeden kaldigi ya da aynen iade imkanini ortadan kaldirici bir durum olmadigi sürece de vâcib olan, nehyin gerektirdigi fesâd hali (yani akdin feshine gidilmesi) olacaktir. Mebîde bir degisiklik meydana geldigi zaman veya bizzat onun üzerinde

maddî varligini (aynini) ortadan kaldirmayla bir tasarrufta bulunuldugu zaman ise müctehidler: "Acaba degisiklik sebebiyle, o sey tümden ortadan kalkmis hükmünde mi olur? Yoksa olmaz mi? Ve buna bagli olarak da fesih talep hakki bulunur mu?" diye konu üzerinde durmuslardir. Ancak fesih talebi durumunda, eger mebi meselâ degisik bir sekilde iade edilecekse, satici aleyhine bir haksizlik vardir. Öbür taraftan parayi (semeni) ödemis ve fakat mebîden umdugu faydayi elde edememis olmasi açisindan da müsteri aleyhine bir haksizlik bulunmaktadir. Bu durumda adaletli olacak davranis sekli her iki durumu da göz önünde bulundurmak olacak ve neticede mebîin pazara sürülmesi (havâletu'l-esvâk), mebî üzerinde icra edilen fakat onu ortadan kaldirmayan tasarruflar, mülkiyetin intikâli ve benzeri fikih kitaplarinda zikredilen sekiller mebîin ortadan kalkmasi (fevti) gibi mütâlâa edilecektir. Hasili, burada feshe gidilmeyip, müsterinin mebîden istifâde etmesine imkan verilmesinin sebebi, fâsid akdin bizzat kendisi degil, aksine daha sonra onun üzerine terettüp eden arizî durumlardir.

Gasb durumu da ayni sekildedir. Çünkü tecâvüzkar olan el (kisi) üzerine ser'an tazmîn sorumlulugu binmektedir. Sorumluluk ise o seyin mislinin ya da kiymetinin zimmette sabit olmasini gerektirir. Bu durumda gasbeden sahisla (gâsib) mâlik bir anlamda esit durumda olmaktadirlar. Bu sebebten dolayi da gasbeden kimse için mülkiyet süphesi dogmaktadir. Kismen baki kalmakla birlikte gasbedilen sey üzerinde meydana gelen bazi degisikliklerin olmasi durumunda, hakki gasbedilen kimsenin hukukuyla gasbeden kimsenin hukukuna bakarak, konunun üzerinde durulmasi

gerekmektedir. Zira gasb, gasbeden kimse üzerine hak etmedigi bir cezanin yüklenmesini gerektirdi] mez.[135] Öbür taraftan hakki gasbedilen kimsenin hukuku zayi edilerek magdur edilmesi de caiz degildir. Dolayisiyla bu iki durum arasinda dengeyi bulmak (ictihâd) gerekmektedir. Gasbeden kimsenin gasbedilen seye mâlikiyet kazanmasinin sebebi bizzat gasb degil, öncelikle tazmin sorumlulugunun üzerine binmesi, ikinci olarak da gasbdan sonra gasb edilen sey üzerinde meydana gelen degisikliklerdir. Bu ve benzeri durumlar üzerinde düsünmek gerekmektedir.

Kisaca diyebiliriz ki, ser'an yapilmasi istenilen sebebler, mefsedetler için konulmus sebebler degillerdir. Nitekim gayri mesru (islenmesi yasaklanmis) sebebler de maslahatlar için konulmus sebebler degillerdir. Böyle bir netice asla sahîh degildir.

Fasil:

Bu tertip göz önünde bulunduruldugu zaman Imam Mâlik'in mezhebinde ve diger mezheplerde mevcut bulunan birçok meselenin hükmü daha iyi anlasilacaktir. Mâliki mezhebinde, bir kimse "Su zamana kadar falana olan borcumu ödeyecegim." diye talak üzerine yemin etse, sonra da Ödeyememek sebebiyle yemininde hânis olacagindan (yeminin geregini yerine getirmemis olacagindan) korksa ve o zaman geçinceye kadar olmak üzere karisiyla hulu (muhâla'a) yapsa (hukuken ayrilsa) ve neticede yeminin geregi yerine getirilmedigi için hânis olunsa, kadin o anda hulu yoluyla hukuken ayri bulundugu için artik talak vuku bulmayacaktir. Daha sonra da karisina rücû edecektir. Gerçi bukasdi ve yaptigi sey güzel karsilanmayacaktir. Çünkü bir hakki iptal eden bir hîleye basvurmustur. Dolayisiyla hulu'a bas vurmak yasak bir mâhiyet almistir. Maamâfîh, talakin vuku bulmamasi gibi bir netice de vermistir. Ancak talakin vuku bulmamasi (adem-i hms), muhâlaa sebebiyle olmamis; aksine hânis oldugunda talakin isabet edecegi bir mahal olarak zevcesi bulunmadigi için olmustur.

el-Lahmî'-nin (Ali b. Muhammed el-Mâlikî Lö.478/1085]), sefere çikarak Ramazan'da oruç tutmama ruhsatini elde etmeyi amaçlayan kimse hakkindaki su sözü de bu sekildedir: Bu kasid hos bir sey olma-makla (mekruh) birlikte, böyle bir kimse Ramazan orucunu tutmayabilir. Çünkü orucunu tutmamasi sefer üzerine terettüp eden mesakkat sebebiyle olmakta, bizzat mekruh olan sefer sebebiyle olmamaktadir. Gerçi oruç tutmama ruhsat hükmü seferle talîl edilmistir. Ancak öyle de olsa bizzat yolculuk için degil, mesakkat içerdigi için böyle bir talîle gidilmistir. Bunu su husus da tavzîh eder: Bu adam için mekruh görülen sey kendi kesbinin bir neticesi olan seferdir. Mesakkat ise onun kesbi haricindedir. Dolayisiyla bizzat mekruh olan sey mesakkat degil, mesakkatin sebebidir. Oruç tutmama konusunda müsebbeb bizzat sebebtir.

Ama farzetsek ki, ser'an yasak olan sebeb bir maslahat için; yahut yapilmasi istenilen bir sebeb de mefsedet için sebeb olabilecek baska bir seyi ortaya çikarmasalar, bu takdirde ser'an yapilmasi istenilen sebebde Sâri'ce kasdedilen bir mefsedetin, menedilen bir sebebde de Sâri'ce maksûd olan bir maslahatin bulunmasi mümkün degildir. Meselâ be/u'1-îne yoluyla ortayakonulan hileler gibi. Bu gibi akidlerde (buyûu'1-îyne veya buyûu'1-âcâl) mal, bir dînârm iki dînâr karsiliginda veresiye olarak satilmasina vasita kilinmaktadir.

Netice itibariyle burada iki uç tarafla orta bir nokta bulunmaktadir. Uç taraflardan biri, zikredilen hilelerde oldugu gibi her halükârda

sabit bir sebeb içermemektedir. Öbür taraf ise kesin olarak ya da zan ölçüsünde bir sebeb içermektedir. Gasbedilen seyin, gasbeden kisi elinde degistirilmesi gibi ki, bu takdirde ilgili konularda verilen bilgilere göre gasbeden kisi gasbedilen seye mâlik olmaktadir. Ortada yer alan durumda ise, sebebin ne yoklugu ne de mevcudiyeti kesin olarak sabit olmamaktadir. Iste müctehidler için üzerinde durulmasi gereken konu da bu son kisim olmaktadir.

Fasil:

Bütün bunlar; bu fer'î meselelere sabit olan bu esas açisindan baktigimiz zaman söz konusudur. Eger baska bir açidan ele alinacak olurlarsa, hüküm baska olurdu ve konu üzerinde duranlar tereddüd ederlerdi. Çünkü o takdirde konu tereddüde mahal olacaktir. Söyle ki: Daha önce mükellefin sebebleri islemesinin müsebbebleri ortaya koymasi mesabesinde oldugu ortaya konulmustu. Durum böyle olduguna göre, bu müsebbebin mükellefin ihtiyariyla vâki olmus hükmünde olmasini gerektirecektir ve neticede o ser'î bir sebeb olmayacaktir. Dolayisiyla da onun geregi vuku bulmayacaktir. Neticede bir günah islemek için yolculuga çikan kimse sefer ruhsatlarindan faydalanarak namazini ki saltam ayacak, orucunu tutmamazlik edemeyecektir. Çünkü mesakkat sanki kendi fiiliyle vâki olmus gibidir. Zira mükellefin isledigi sebebden nes'et etmistir. Karisinin bos düsmemesi için hulû hilesine basvuran kimsenin bu çabasi onu talakin vukuu neticesinden kurtaramayacaktir; bilakis karisina rücû ettiginde talak vaki olacaktir. Hülle nikâhi ile zevcesine tekrar dönmek isteyen kimsenin durumu da ayni olacaktir. Dolayisiyla burada bu iki esasa birden basvuruldugunda meselelerin içtihada mahal bulundugu görülecektir. Ve görüldügü kadariyla her müctehid de kendisince bu iki esastan hangisi daha agir basiyorsa onun geregi dogrultusunda bulunmustur. Allahu a'lem!

Fasil: [136]

Bu esasda söz konusu edilen sey; müsebbeblere sebeblerinin mesru olup olmamalari açisindan, yani onlarin seriat nazari dahilinde olup olmamalari

cihetinden bakmak oluyordu. Yoksa onlarin ser'î olmayan müsebbeblerin ser'î olmayan (âdî) sebebleri olma açisindan ele alinmamislardir. Eger bu açidan bakilacak olursa, o takdirde bakis açisi farkli olacaktir. Çünkü öldürmeyi kasdeden kimsenin bu kasdiy-la intikam duygularini tatmin etmeyi amaçlamis olmasi, kendince bir maslahatin celbi ve bir mefsedetin defi için esbaba tevessül etmek olacaktir. Ayni sekilde farz olan ibâdetleri terkeden kimse de, yine nefsini yormaktan kaçmis olmak, onu terk suretiyle rahat elde etmek amacry-. la bunu yapmis olacaktir. Bu kimse mutlak surette yaptigi ve terketti-gi hususlarda kendisi açisindan, mefsedetin defi, maslahatin celbi konusunda esbaba tevessül etmis olmaktadir. Aynen fetret zamanlarindaki insanlarin durumlarinda oldugu gibi. Burada maslahat ve mef-sedetten maksat, insan tabiatinin kendisine uygun gördügüya da nefret duydugu seyler olmakta ve bu açidan ele alinmaktadir. Bizim sözümüz burada bu tür hususlarla ilgili degildir. **[137]**

#### On Ikinci Mesele

Sebebler, müsebbebler için konulmus sebeb olmalari açisindan ele alindiklarinda, sadece müsebbeblerinin elde edilmesi için mesru kilinmis olduklari görülür ki, bu müsebbebler de celbi istenilen maslahatlarla, defi istenilen mefsedetler olmaktadir..

Sebeblerine nazaran müsebbebler iki kisimdir:

a) Sebeblerin asil amaci olarak (aslî kasidla) -ki bunlar aslî maksatlar ya da Öncelikli maslahatlarla ilgili hususlar olmaktadir [138]ya da ikinci derecede amaci olarak ftâlî kasid ile) -ki bunlar da tâbi maksatlarla ilgili hususlar olmaktadir- mesru kilinan müsebbebler. Bunlarin her iki nev'i de "Mekâsid" bölümünde açiklanacaktir.

b) Bunlarin disinda kalan ve sebeblerin kendileri için mesru ki-linmadigi kesin bilinen, ya da zannedilen veya sebeblerin kendileri için mesru kilindigi ya da kilmmadigi bilinmeyen yâ~dâ"zannedilmeyen hususlar. Bu durumda karsimiza üç kisim ortaya çikmaktadir:

1, Sebebin kendisi için mesru kilindigi bilinen ya da zannedilen müsebbebe ulasmak için sebeblerinin ortaya konulmasi sahihtir. Çünkü isi yerli yerinde yapmis ve Sâri' Teâlâ'nin izin verdigi müsebbebe ulasmak için tevessül edilmesine izin verdigi bir seyi kullanmistir. Meselâ: Sâri' Teâlâ, nikahtan evvel emirde insan neslinin bekâsini kasdetmis[139], sonra buna ünsiyet peyda etmek, kadinin akrabalariyla sereflerinden ya da dîni meziyetlerinden vb. dolayi sihriyet bagi kurmak, yahut hizmet veya ev islerini gördürmek, helâl dâiresi içerisinde onun kadinligindan istifâde etmek, yahut kadinin malindan istifâde etmek veya onun güzelligine ragbet etmek ya da dînine gibta etmak veya harama düsmekten kendisini

korumak... vb. gibi seriatin delâlette bulundugu bu gibi amaçlari da asil maksada tâbi kilmistir. Bu durumda nikah akdinde, kisinin bunlara yönelik kasdi genel anlamda Sâri'in de kasdi olacaktir. Bu kadari da yeterlidir. Mekâsid bölümünde de ortaya konulacagi üzere Sâri'in kasdina mutabik düsen kula ait kasid sahîh olmaktadir. Dolayisiyla bu kisimdan olan esbaba tevessülün fâsid oldugunu söylemek mümkün degildir.

Itiraz: Mücerred faydalanma niyeti, akitle gözetilen evvel emirde kadinin helalligi kasdi önünde bir anlam ifâde etmez. Çünkü akid o kasid üzerine bina edilmektedir. Sâri Teâlâ'nm akidden öncelikle kasdi helalligin dogmasidir. Faydalanma daha sonra onun üzerine terettüp edecektir. Kisi akidle sâdece sirf faydalanmayi kasdedince, onun kasdi Sâri'in kasdi ile beraberlik arzetmeyecektir. Dolayisiyla [245] mücerred faydalanma kasdi sahîh olmayacaktir. Bu su Örnekle de açiklik kazanacaktir: Bir kimse falanca kadinla helaî-haram her nasil olursa olsun beraber olmayi istese ve bu amaci için de mesru nikahtan baska bir yol olmasa ve amacina ulasmak için onun üzerine nikah akdinde bulunsa, bu durumda o kisi, nikahla onun kendisine helal kilinmasini kasdetmis olmayacaktir. Kadinin helâlligini kasdetmedigi takdirde de, Sâri'in akidden gözettigi maksada muhalefet etmis olacaktir ve dolayisiyla (akid) bâtil olacaktir.

Her fiil ya da terk hakkinda verilecek hüküm bu minval üzere câri olacaktir.

Cevap: Bu itiraz yerinde degildir. Çünkü biz, soruda farzeüildigi sekliyle akdin sahih oldugunu söylüyoruz. Söyle ki: Bu kisinin kasdi-mn esasi sudur: O kasdettigi seye caiz olmayan yoldan ulasamamis bunun üzerine Sâri'Teâlâ'nm o seye ulasmayi vasita olarak kabul ettigi bir yoldan yürümüstür. Bu durumda kisinin akidden kasdi, onun bir akid olmamasi degildir. Aksine nikah akdinin in'ikâdina yönelik kasdi, izin yetkisi kendisine ait olan Sâri'in izni ile olmus ve edâ edilmesi vâcib olan seyi yapmistir. Su kadar var ki, bunu baska yol olmadigi için mecburî olarak yapmistir. Dolayisiyla caiz olan bu tevessü-lüyle ortayakoydugu sebebin geregine ulasmasi tabiîdir. Geriye "ulasmaya kadir olamadigi haram bir seye yönelik kasdinm bulunmasi" noktasi kalmistir. Eger kadir oldugu takdirde o masiyeti islemek azminde ise, tahkik erbabina göre okimse günahkârdir. Ama azim ve kararlilik olmaksizin zihninden geçmisse, diger benzeri zihinden geçen düsünceler gibi o da affedilir. Su halde, akdin beraberinde onu iptal edecek bir unsur bulunmamaktadir. Çünkü akit; rükünleri tam, sartlari yerli yerinde, mânilerinden de uzak olarak vuku bulmustur. Kisinin eger gücü yetecek olsa, günah irtikap etmeye yönelik kasdinin bulunmasi, Sâri'ce maksûd olan yolla onun mübâh kilinmasini isteme kasdmdan ayri bir seydir ( ve onu etkilemez). Bu ikinci kasdin (yani kadinin kendisine mübâh kilinmasini isteme) onda mevcudiyetinde süphe yoktur. Bu kasid da

Sâri'in sebebi koyusundaki kasdina muvafiktir. Dolayisiyla esbaba tevessül sahîh olacaktir. Akdi icra eden kimsenin mutlaka helallige yönelik kasid bulundurmasi seklinde bir ilzama gitmek gerekli degildir. Aksine mesru sebebin ortaya konulmasina yönelik kasdin bulunmasi -o sebeble birlikte helalligin de dogacagi neticesinden gafletle bile olsa- yeterlidir. Çünkü sebebten neset eden helallik [140]daha önce de geçtigi gibi- yükümlülük kapsamina dahil degildir.

2. Daha baslangiçta kendisi için sebebin mesru kilinmadigi kesin bilinen ya da zannedilen hususlar (müsebbebler).[141] Deliller butürden olan esbaba tevessülün sahih olmayacagini göstermektedir Çünkü sebeb, evvel emirde bu farzedilen müsebbeb için konulmus degildir. Onun için mesru kilinmadigina göre, sebeb ile kasdedilen seye nisbetle ondan maslahatin celbi ve mefsedetin defi konusunda gözetilen hikmet netice olarak meydana gelmeyecektir. Bu yüzden de bâtil olacaktir. Bir açidan böyle.

Ikinci bir açidan ele aldigimizda sunu görecegiz: Bu sebeb, farzedilen bu maksûda nisbetle gayri mesrudur. Dolayisiyla o hiç mesru kilinmayan sebeb gibi olmaktadir. Aslen gayri mesru olan bir sebebe tevessül etmek sahîh olmadigina göre, ayni sekilde mesru olmayan bir sey için tevessül edilen mesru sey de sahîh olmayacaktir.

Üçüncü bir yaklasim: Sâri' Teâlâ'nin bu sebebi belirli olan müsebbeb iç in mesru kilmamis olmasi, böyle bir esbaba tevessülde maslahat degil, mefsedet bulundugunun, yahut da sebebin kendisi için me^rû kilindigi maslahatin o müsebbeble ortadan kalkacaginin bir delilidir. Böylece sebeb ona nisbetle abes olacaktir. Eger Sâri' Teâlâ, bu husûsî esbaba tevessül durumunu yasaklamissa durum açiktir. Mesela kisi nikahla -hülle nikâhinda oldugu gibi- nikahin iptalini içeren bir duruma veya bey akdi ile, akdin iptaliyle birlikte ribâya ve benzeri Sâri'in kasdetmedigi kesin bilinen ya da zannedilen bir neticeye ulasmak amacmdaysa, onun bu ameli (isi) nikah ve bey akdinin mesrûiyetindeki Sâri'in kasdina muhalif düstügü için bâtil olacaktir. Diger ameller, muâmelâila, ibâdetlerle ilgili esbaba tevessül durumlari da ayni sekildedir.

Itiraz: Bu nasil olabilir? Zikredilen misâlde nikah akdinde bulunan kimseyi ele alalim: Her no kadar bu kimsenin kasdi, kadinin birinci kocasina helâl olmasi için nikahi talak ile ortadan kaldirmak ise de, bu kasdi ancak nikah kasdi üzerine tâli (ikinci) bir kasid olarak ortaya çikacaktir. Çünkü talak ancak nikaha mâlikiyet sonrasinda vuku bulabilir. Bu itibarla hülle nikâhinda bulunan kimse, talakla kalkacak bir nikahi kasdetmis olmaktadir. Nikahin bir özelligi ve ser'î konulusunun hususiyeti de talak ile ortadan kalkar olmasidir. Bu ise haddizatinda mubahtir. Dolayisiyla nikah sahîh olur. Bununla kadinin birinci kocaya helâl kilinmasini kasdetmis olmasi ise

-her ne kadar kötü bir seyse de- ayri bir husustur. Kaide olarak haddi zatinda birbirinden ayri iki sey bir arada bulundugu zaman, bunlardan birinin digerine tesiri bulunmaz. Çünkü bunlar gerçekte birbirlerinden tamamen ayri seylerdir. Aynen gasbedilen bir yerde kilinan namaz örneginde oldugu gibi.[142]

Hem sonra fikihta buna delâlet eden meseleler vardir:Imam Mâlik ve Ebû Hanîfe, nikahtan önce talaka, mülkiyetten önce azada talikte bulunmanin sihhati hakkinda müttefiktirler. Mesela bu imamlara göre, bir kimse yabanci bir kadina hitaben "Eger seninle evlenirsem bos ol!"; baska birinin kölesine "Eger seni satin alirsam azâd ol!" dese, o kadinla evlenmesi durumunda talak, o köleyi satin almasi durumunda da azâd lâzim gelir. Bilindigi üzere Ebû Hanife ve Mâlik bu kimsenin o kadinla evlenmesini, o köleyi satin almasini tecviz etmektedirler. el-Mebsûta adli eserde Imâm Mâlik'ten "Otuz sene boyunca evlenecegim her kadin bos olsun!" diye talak üzerine yemin eden ve sonra da zinaya düsmekten korkan kimse hakkinda "Onun evlenmesinin caiz oldugunu görüyorum. Ancak o evlenirse derhal kadin bos olur." dedigi nakledilir. Oysa ki, bu nikah ve kölenin alinmasinda talak ve azâddan baska Sâri Teâlâ'nin onlarda ne kasd-i evvelle (aslîkasidla) ne de kasd-i sâni ile (talî kasidla) gözetmis oldugu bir amaç bulunmamaktadir. Nikah talak için, satin alma da satin alinan seyin elden çikmasi için mesru kilinmis degillerdir. Onlar tamamen baska amaçlar için mesru kilinmislardir. Talak ve azâd, onlarin mesruiyetinde amaçlanmayan fakat neticede onlara tabi olarak ortaya çikan hususlardandir Dolayisiyla bunun caiz olmasi, talak veya azâdm vukûunun nikah ya da mülkiyetin husulünden ve ona yönelik kasdin bulunmasindan dolayi olmustur. Nikahta bulunan bu nikâhi ile talaki, köleyi satin alan da buisiyle onun azadim kasdetmis olmaktadir. Bu kasid zahiren Sâri'in kasdina münâfî gibi gözükmektedir. Bununla birlikte her iki tasarruf da bu iki imâma göre caizdir. Durum böyle olduguna göre su iki siktan birisi kaçinilmaz olmaktadir: a) Ya sebebin kendisi için mesru kilinmadigi bir neticeye mesru bir seyle tevessülde bulunmak caizdir denilecektir, b) Ya da bu meseleler bâtildir denilecektir.

Malikî mezhebinde bu kabil seyler çoktur. Müdevvene'de, evlenen ve içerisinden de ondan ayrilmayi düsünen kimse hakkinda söyle denilir:

"Bu bir müt'a nikahi degildir. Su halde bir kimse karisinin üzerine evlenmeyi lazim kilan bir yeminden dolayi bir kadinla evlense (ne olur ?) Bu sekilde farzedilen bir mesele hakkinda Malik: "Nikah helaldir. Eger o nikah üzerinde devam etmek dilerse, nikahini sürdürür, dilerse de ayrilir." demistir. Ibnul-Kâsim: "Bu bizim bildigimiz ve isittigimiz kadariyla ilim ehli arasinda ihtilaf bulunmayan konulardan biridir." demistir. Devamla söyle denilmistir:

"Bize göre o sabit bir nikahtir. Yemininde hanis (yerine getireme-mis) olmamak için evlenen kimsenin durumu, kadinla beraber olma tezzeti için evlenip ondan muradini almak; fakat onu tutmamak niyetinde olan kimsenin durumu mesabesindedir. Bu niyeti üzere oldugu halde ve kalbinde de bunu gizleyerek evlenmistir. Bu ikisinin durumu [248] da ayni olmaktadir. Bunlar eger dilerlerse nikahi sürdürürler Çünkü nikahin asli helaldir. Bu mesele el-Mebsûta'da zikredilmistir, el-Kâfi'de ise: "Bir memlekete gelip de, niyetinde yolculuk dönüsünde bosamak oldugu halde, oradan bir kadinla evlenen kimse hakkinda çogunluk ulemanin görüsüne göre bu caizdir." denilmektedir.

Ibnu'l-Arabî, Imam Malik'in müt'a nikahi hakkinda mübalagasini ve onun içten tutulan niyetle -mesela niyetini disari vurmasa bile, onunla belli bir süre ikamet etmek niyetiyle evlenmek gibi bir durumu- caiz görmedigini zikrettikten sonra: "Diger alimler ise buna cevaz vermislerdir." dedikten sonra yolcularin akdettikleri nikahi örnek alarak vermis ve söyle devam etmistir: "Bence niyetin buna bir tesiri olmaz. Çünkü eger biz, nikah akdinde bulunan kimse için, kalbi ile ebedî nikaha niyet etmesini gerekli görürsek, o takdirde nikah "hiris-tiyan nikahi" olurdu[143] Nikah akdi sirasinda ortaya konulan sîgada (lafizda) bir sey söylenmemis olduguna göre, onun niyetinin bir zarari olmayacaktir. Görülmez mi ki, kisi evlenirken Ölünceye kadar devam etmesini umarak iyi geçinme amaciyla nikah akdinde bulunur. Eger umdugunu bulursa ne âlâ, aksi takdirde ayrilir. Keza korunma maksadiyla evlenen kimse de eger tatmin bulmussa beraberligi sürdürür, degilse ayrilir." Ibnu'l-Arabî'nin Kitabu'n-nâsih ve'1-mensûh'daki sözü bu. el-Lahmî ise, Imam Malik'ten: "Bir kimse gurbet ya da arzudan dolayi nikah akdedip, arzusunu tatmin edince ayrilmak amaciyla evlense bunda bir beis (sakinca) yoktur." dedigini nakilde bulunmustur:

Bu meseleler, istidlalde bulundugunuz kaide hakkinda serdedi-len bilgilerin hilafina delâlet etmektedir. Bunlar içerisinde en siddetli olani da yemini bozmus olmamak için yapilan nikah akdiyle ilgili meseledir. Çünkü burada kisi, nikahi ona bir ragbeti oldugu için istememis; sadece yemininde hânis olmamak için akitte bulunmustur. Nikah ise böyle bir amaç için mesru kilinmis degildir. Bunun benzerleri çoktur. Hepsi de, Sâri'in kasdma, muhalif olmakla birlikte sahih olmaktadirlar. Bu ise ancak onun evvel emirde nikahi, sonra da ikinci [249] olarak ayrilmayi kasdetmis olmasindandir. Bunlarin her ikisi de birbirlerine lâzimî olarak bagimli degillerdir. Eger birinci meselede[144], biri digerine tesir edecek sekilde birbirlerine ^agimli kabul edecekseniz, o takdirde bu meselelerde de ayni sekilde olmasi gerekir. O takdir- vaz'î hükümler) sebeblede bu sözü edilen meselelerin hepsi de bâtil olacaktir. Bu durumda kisaca; ya bütün bunlarin bâtil olmalari ya da daha Önce geçen seylerin [145]bâtilligi kaçinilmaz

olacaktir.

Cevap: Buna icmâlî ve tafsili olmak üzere iki cevabimiz olacaktir:

Icmâlî cevap olarak deriz ki: Daha önce ortaya konulan deliller dolayisiyla meselenin asli sahihtir. Itiraz edilen seyler ise, ne meseledendir ne de onun kapsami içerisine girmektedir. Onlarin caiz ve sahîh oldugunu söylemeleri bunun delili olmaktadir. Bu meselelerden bazilari üzerinde ittifak edilmistir. Bu onlarin konumuzu teskil eden meselenin aslinin kapsamina girmedigini gösterir. Bazilari hakkinda da ihtilaf edilmistir. Bunlar da, caiz görmeyenlere göre onlarin meselenin kapsamina girdigini, caiz görenlere göre ise onun kapsamina girmedigini gösterir. Çünkü ulemânin sözleri arasinda tenakuz olmaz. Dolayisiyla onlarin sözlerini baska türlü yormak imkani varken, tenakuza hamletmek yakisik almaz. Bu cevap fikihta ve usûlde mu-kallid olan kimse için yeterlidir. Alim olan kimseye (müctehid) ise söyle bir hatirlatmada bulunulur: Selef-i sâlihten geçmis büyüklere hüs-nü zanda bulunmak, onlarin görüsleri ve sözleri karsisinda durup düsünmek ve bir çikis yolu aramak gerekir; mutlak surette red cihetine gidilmez. Âlim kisinin alacagi tavir böyle olmalidir.

Tafsîlî (detayli) cevaba gelince: Bu meseleler daha önce sözü geçenleri zedelemez: Talîk meselesini ele alalim. el-Karâfî: "Bu mesele iki imâm üzerine vârid bulunan problemlerden biridir. Çünkü, mülkiyetten önce talikte bulunma durumunda nikahin mesrulugunu söyleyen kimse, ser'an dikkat nazarinda bulunulan hikmetten soyutlanmis bir mesruiyeti iltizam etmis (kabullenmis) olmaktadirlar....(Bu durumda) kadin üzerine nikah akdinin asla sahîh olmamasi gerekirdi. Ancak akid icmâ ile sahîh bulunmaktadir. Bu da akidden gözetilen hikmetin elde edilebilmesi için, talakin lâzim gelmeyecegi neticesine delâlet eder. Madem ki, bu nikâhin mesrulugunda icmâ etmis bulunuyoruz, bu da nikahin hikmetinin bekasina; yani o nikahin, kendisinden gözetilen maksatlari içeren bir nikah olduguna delâlet eder. Bu nokta bizim imamlarimiz için bir problem teskil etmektedir." Karâ-fî'nin sözü bitti. Bu da daha önce geçenleri teyîd etmektedir. Ancakko-nu üzerinde geregi sekilde durabilmek için, zaruretten dolayi burada yer vermemiz gereken bir baska meseleye müracaatta bulunmamiz gerekecektir. **[146]**

**On Üçüncü Mesele**

Bir hikmetten dolayi mesru kilinmis bir sebebin, o sebebin islenmesiyle hikmetin vukuu ya kesin bilinir veya zannedilir; ya da bilinmez veya zannedilmez. Eger hikmetin vukuu biliniyor veya zannedili-yorsa, o takdirde onun mesruiyeti hakkinda herhangi bir problem bulunmamaktadir. Eger bilinmiyor veya zannedilmiyor s a o takdirde bunlar iki kisim olmaktadir:

a) Bu neticenin, mahallin o hikmeti kabul etmemesi sonucunda olmasi.

b) Haricî bir unsurdan dolayi olmasi.

Eger birinci kisimdan ise, mesruiyet esastan kalkacaktir. Dolayisiyla ser'an o mahalle nisbetle, sebebin bir etkisi bulunmayacaktir. Örnekler: Akilli olmayan kimseye nisbetle suç (cinayet) islemesi durumunda onun tecziyesi (cezalandirilmasi), sarap ve domuz üzerine akid yapilmasi; yabanci kadina (talîk olmaksizin) talak verilmesi, baskasinin mülkü olan kölenin azâd edilmesi gibi. Ayni sekilde akilli olmayan kimsenin ibâdetlerle muhatap tutulmasi ve her türlü tasarruf yetkisinin verilmesi vb. gibi konular da böyledir.

Buna delâlet eden iki delîl bulunmaktadir:

1. Yerinde de açiklanacagi üzere maslahatlarin isbâtikaidesine binâen, sebeblerin asil konuluslarmda bir hikmete mebnî olarak konulmus oldugu kabul edilmektedir. Eger sebeblerin, bütün olarak hikmetlerden soyutlanmis sekilde konulmalari caiz olsaydi, o zaman bunlarin mesru olmalari sahih olmazdi. Halbuki biz onlarin mesru olduklarini kabul ediyoruz. Dolayisiyla bu bir tutarsizliktir.

2. Eger öyle olacak olsaydi, hadlerin caydirma ve Önleme (zecr); ibâdetlerin Allah'a boyun egme (husu) amacinin disinda baska maksadlar için konulmus olmalari lâzim gelirdi. Diger hükümler de ayni sekilde olurdu. Böyle bir netice ise, hükümlerin talîlini kabul eden herkesin ittifaki ile bâtildir.

Sebeblerin hikmetlerinin -ki müsebbebler olmaktadir- vuku bulmamasi, haddizatinda mahallin kabul etmesine ragmen, haricî bir unsurdan kaynaklaniyorsa bakilir: Acaba bu haricî unsur, sebebin [25i] ser'îliginde müessir midir? Yoksa sebeb asil mesruiyeti üzere kalmakta midir? Her ikisi de muhtemeldir; böyle bir konuda ihtilâfin bulunmasi caizdir.

Bunu caiz gören kimseler görüslerini desteklemek üzere asagidaki delilleri getirebilirler:

1.

Küllî kaideler "kadâyâ a'yân' tabir edilen farkli ve husûsî çözümler, nâdir istisnalarla bozulmazlar. Bu konu üzerinde ileride yeri geldiginde [147]durulacaktir.

2.

Ikincisi bizim burada üzerinde duracagimiz konu olmaktadir ki o da sudur: Hikmet, ya sadece mahalline ve mahallin onu kabul edip etmedigine nazaran ele alinmakta; ya da bizzat mahalde mevcudiyeti ile itibara alinmaktadir. Eger sadece mahallin kabul edip etmemesi açisindan ele

alinacaksa -ki tartisma noktasini da iste bu teskil etmektedir- o takdirde, talîk meselesinde talâkina yemin edilen kadin, gerek yemîn eden tarafindan ve gerekse baskalari tarafindan üzerine akdedilecek nikah akdini kabul edici bir mahal olmaktadir. Dolayisiyla bunu men edici husûsî bir delîl olmadikça, men cihetine gidilemez. Böyle bir delîl de yoktur. Eger hikmetin mahalde bizzat fiilen mevcudiyetine itibar edilecekse, o takdirde de bir engel sebebiyle olsun olmasin, bulunmamasi durumuna itibarla menine gidilecektir. Konfor içerisindeki bir kralin yolculugu gibi. Çünkü onun yolculugunda mesakkat olmayacaktir veya onun yolculugu en azindan böyle bir [252] mesakkatin bulunmayacagi zannini vermektedir. Dolayisiyla onun hakkinda sefer ruhsatlarindan istifade ile namazin kisaltilmasi, Ramazan orucunun tutulmamasi mümteni (imkansiz) olacaktir. Keza dirhemin misli dirhemle, dmârm misli dînârla degistirilmesi de böyle olacaktir; böyle bir akdin icrasinda bir fayda bulunmamaktadir. (Dolayisiyla menine gidilmek gerekecektir.) Hükmü aslî mesruiyet üzere cereyan eden ve fakat hikmeti bulunmayan benzer meselelerde de durum ayni olacaktir.

Itiraz: Söyle bir itiraz serdeclilemez:[148] Sefer mutlak surette mesakkatin bulunacagi zanmni verir (mesakkatin mazinnesidir); keza dirhemin misli dirhemle degistirilmesinde de bir faydanin bulunacagi zanm bulunur; çünkü insanlarin garazlari, amaçlari çokfarklidir. Buna benzer diger meselelerde de durum aynidir. Dolayisiyla bu gibi meselelerde esbaba tevessül mutlak surette caiz olmalidir. Talîk suretiyle talaki üzerine yemin edilen kadinin durumu ise böyle degildir. Çünkü o meselenin, bir hikmet içerdigi zannim uyandiracak bir durumu yoktur. Böyle bir kimsenin o kadini nikahlamasinda, nikahtan gözetilen hikmetin bulunmasina asla imkan yoktur.

Cevap: Bu itiraz vârid degildir.[149] Çünkü biz mutlak anlamda seferin benzerinin (nazîr), kayitsiz olarak yabanci bir kadinin nikahlan-masi oldugunu söylüyoruz. Mukayyed (kayidh) meselede, maslahatin mevcudiyetine itibar etmeksizin mutlak cevaz hükmünü verdiginize göre, talakina talîk yoluyla yemin edilen kadinin nikâhinin sahîh oldugunu da söylemeniz gerekir. Çünkü bu da, (aynen sefer konusunda oldugu gibi) mutlak olan yabanci kadinla evlilik biçimleri arasindan mukayyed bir sekil olmaktadir. Anne, kiz... gibi kendileriyle evlenmeleri haram olan kadinlarla nikahlanmak ise böyle degildir. Böyle bir nikah bâtildir; zira mahal mutlak surette böyle bir nikaha kabil degildir. Bizim üzerinde durdugumuz mesele ise birinci kisima, yani hikmeti mahallin kabul ettigi kisima girmektedir. Mahallin hikmeti kabul ettigi kisimda ise, bu gibi meselelerde mutlaka cevaz yoluna gitmek gerekecektir ve o takdirde, bazi sebebler, hikmetleri veya muhtemelen onlari içeren seyler (mazinne) bulunmasalar bile mesru olacaklardir. Çünkü mahallin haddizatinda hikmeti kabulü, her ne kadar fi-

ilen vuku bulmasa bile, (o mahal) hikmetin bir mazinnesi (muhtemelen bulunabilecegi yer) olmaktadir ve bu makûl bir seydir.

3.

Bir mahalde bizzat hikmetin mevcudiyetini esas almanin belli bir kistasi yoktur (munzabit degildir); çünkü, bu hikmetler ancak ikinci etapta sebeblerin vukuundan sonra ortaya çikarlar. Dolayisiyla sebebin vukuundan önce, bu hikmetlerin mevcut olup olmadiklarini biz bilemeyiz. Nikahin hemen akabinde bosayan nice kimseler vardir. Nice talak, in'ikâdmm hemen arkasindan ortaya çikan arizî bir durum ya da mâniden dolayi feshedilmistir. Biz önceden hikmetin mev- [253] cûdiyetini bilemeyecegimize göre, sebebin mesruiyetinin hikmetin vücûduna bagli sayilmasi dogru olamaz. Çünkü hikmet ancak sebebin vukuundan sonra ortaya çikmaktadir. Oysa ki, biz sebebin vukuunu hikmetin mevcudiyetinden sonra varsayiyoruz. Böyle bir sey aklen imkansiz olan devir[150] (kisir döngü) demektir. Su halde mahallin hikmeti genel anlamda[151] kabul eder olmasinin, hikmetin vücûduna bir mazinne (muhtemelen bulundugu yer) olarak yeterli kabul edilmesi anlayisina varmamiz gerekecektir.

Men taraftari[152] kimseler de, görüslerine üç açidan delîl getirebilirler:

1. Mahallin hikmeti kabulü iki sekilde düsünülebilir:

a) Hâriçte gayr-i kabil oldugu farzedilse bile, sadece zihnen kabul edebilir olmasi[153] sebebiyle ser'an itibar edilmesi seklinde olur ve hikmeti zihnen kabul edebilir olmayan esbaba tevessül mesru olmaz.

b) Ya da mahallin hikmeti hâriçte bulundugu için olur. Hâriçte hikmeti bulunmayan bir sey -haddizatinda zihnen hikmeti kabul edici olsa da olmasa da- asla mesru olmaz. Eger birinci kisimdan ise sahîh degildir. Çünkü sebebler sadece kullarin maslahatlari için mesru kilinmislardir. Bunlar (maslahatlar) mesruiyetin hikmetleri olmaktadir. Içerisinde maslahat bulunmayan ya da muhtemelen hâriçte mevcut bir maslahati içerebilecek (mazinne) durumunda olmayan seyler, ser'î maksad açisindan ne zihinde ne de hâriçte maslahati kabul etmeyen kisimla[154] ayni olmaktadir. Bunlar birbirleriyle ayni olunca mümteni (imkansiz) ya da caiz olurlar. Ancak cevazlari men'i (yasakhgi) üzerinde ittifak edilen bir seyin cevazina götürmektedir. Dolayisiyla her ikisinin de mutlak surette men edilmelerine hükmetmek gerekir ki, ulasilmak istenen de iste bu neticedir.

2, Biz sayet burada sebebten maslahatin nes'et etmeyecegini ya da onunla maslahatin vücûda gelmeyecegini bile bile onu imâlde bulunacak olsak, bu, hükmün konulusunda gözetilen Sâri'in kasdini bozmak olurdu. Çünkü böyle bir yerde esbaba tevessül abes olur. Abes olan bir seyse, her hükmün bir

maslahata mebnî oldugu esâsina binâen mesru kilinmaz. Dolayisiyla bu kisimla birinci kisim arasinda bir fark yoktur. Karâfî'nin sözünden kasdi144 da iste budur.

3. Bu meseleler içerisinde caiz görülenlere, sadece hikmetin mevcudiyeti itibariyla[155] cevaz verilir. Çünkü konfor içerisinde yolculuk yapan krala nisbetle mesakkatin olmadigi kesin degildir. Aksine onun yolculugunda da mesakkatin bulunacagi zanm gâlibtir. Su kadar var ki, mesakkat izafîdir, insandan insana degisir ve belli bir kistasi yoktur. Bunun için de Sâri' hikmet yerine, ser'î hükümlerin zapturapt altina alinabilmesi için hikmetin mazinnesini (muhtemelen içerisinde bulunacagi yeri) onun yerine ikâme etmistir. Nitekim benzeri örnekler de vardir: Mesela: Cinsel iliski sirasinda, meni gelmese dahi sünnet mahallinin girmesini, bilinen müsebbebleri için belirleyici bir kistas kabul etmistir. Çünkü sünnet mahallinin girmesi, meninin muhtemelen gelebilecegi bir hal (mazinne) olmaktadir. Keza, ihtilâm olmayi yükümlülükleri kabul edebilecek akil için mazinne (muhtemelen aklin bulunacagi çag) kabul etmistir. Çünkü bizzat akil ölçülemeyen, zapturapt altina alinamayan bir seydir. Ve benzeri örnekler. Ama dirhemin misli dirhemle degistirilmesi konusuna gelince, aklen bazan benzerligin her açidan tasavvur edilmesi mümkün olmayabilir. Çünkü birbirlerine benzeyen iki sey arasinda, onlarin belirlenmesi açisindan da olsa, mutlaka bir açidan farklilik bulunur. Nitekim birbirlerine zit iki sey arasinda da, digerlerini kendilerinden nefyetme yoluyla da olsa, mutlaka bir benzerlik yönü bulunur. Istisnasiz her açidan benzerligin farzedilmesi nâdirdir ve nâdir olan seylere itibar edilmez. Bidüziyeîik arzeden gâlib durum; iki dirhemin, iki dînârin birbirlerinden mutlaka, onlari kazanma yoluyla da olsa,[156] farkli olmalari seklindedir. Bu yüzden de onlarin birbirleriyle degistirilmesi konusunda mutlak olarak caizdir denilmistir. Durum böyle olunca, bu meselelerde bizim meselemizle ilgili bir delâlet yoktur demektir.

Fasil:

Meselenin ortaya konulmasi sirasinda, tank meselesiyle ilgili cevap da geçmis bulunuyor. Yeminini yerine getirmis olmak için yapilan nikah ve bu meyanda zikredilen hususlara gelince,[157] bunlar her ne kadar sihhat yönü daha güçlü ise de, ihtilafin bulunabilmesi ihtimalini barindiran bir yer olmaktadir. Bunlara ehlinden sâdir olmus ve kabul edici mahalle de isabet etmis bir nikah akdi olarak bakanlar men cihetine gitmemislerdir. Öbür taraftan nikah akdinde bulunan kimsenin ayrilma niyeti oldugunu ya da ayrilma beklentisini belirten bir ortam içerisinde olmasindan dolayi böyle bir nikahin muvakkat (geçici) nikaha benzedigini görenler de onu caiz görmemislerdir. Ibnul-Kâsim, yeminini yerine getirmek için yapilan nikah

meselesinde bir ihtilaf oldugunu belirtmemistir. Bununla birlikte, o ve daha baskalari böyle bir nikahla 'muhsanlik' vasfinin dogmayacagina isarette bulunmuslardir. Bu kadari da, böyle bir nikah hakkinda süphe bulundugunu ifâde için yeterlidir. Konu, müctehidler için ictihâd mahalli olmaktadir. Imâm Mâlik'in mezhebine baktigimiz zaman, yemini yerine getirmekiçin yapilan nikahin, nikahtan gözetilen garaza uygun bir nikah telakki edildigini görürüz. Ancak bu yemin hükmünü kaldirmak üzere olmaktadir. Nikahin yemin hükmünü kaldirmak için yapilmis olmasi, kadinin kadinligindan istifâdeyi helal kilan mesru nikâh hakkinda gerekli olan kasid için yeterlidir. Su kadar var ki, nikah yeminin kaldirilmasi mânâsini da içermektedir. Bu ise akdi zedeleyici bir unsur degildir. Keza sehvetini gidermek için yapilan nikah da maksûddur; çünkü sehvetin giderilmesi nikahtan gözetilen maksatlar cümlesinden olmaktadir. Sehvetini giderdikten sonra ayrilma niyeti ayri bir seydir ve talak yetkisine sâhib olan kimsenin eline verilmis bir durumdur. Bazan basta böyle bir niyeti olmasina ragmen ayrilmamayi uygun görür ve ayrilmaz. Mut'a nikahi ile bunun arasindaki fark da iste burasi olmaktadir. Çünkü muvakkat nikahta, süre tahdidi üzere nikahi bina etmis olmaktadir.

Hülle nikahinda da ayni sekilde, nikah maksatlari gözetilme-[256] mektedir. Hülle nikahinda gözetilen sey sadece, gerçek anlamda degil, sureta kadinin yeni bir koca ile nikahi vasitasiyla, ilk kocasina helal kilinmasi kasdidir. Dolayisiyla böyle bir nikah, ser'an nikahtan gözetilen amaçlardan herhangi birisini tasimamaktadir. Hem sonra bir baskasi için yapilmis bir nikahta, onunla ne örfen ne de ser'an beraberligi sürdürmek mümkün degildir. Dolayisiyla hülle nikahinin, sürdürülmesi kabil bir nikah olmasi mümkün degildir. Hem sonra hülle nikahi hakkinda vârid olan nass çok serttir.[158] Böyle bir nassm

dur dedigi yerde durmak gerekir. Bütün bunlara ragmen, sayet helal kilmak amaciyla nikahda bulunan kimsenin nikahinda, karsilikli anlasma ve sart olmasa; bazi âlimler böyle bir nikahi sahîh kabul etmektedirler. Bunlarin göz önünde bulundurduklari sey, o kisinin bir anlamda kadindan faydalanmayi daha sona ise talaki kasdetmis olmasidir. Onun bu maksadi, genel anlamda nikahtan güdülen amaçlar cümlesi altina girmektedir. Bu durumda, eger bir anlasma ve sart varsa, o takdirde hülle nikahi, bir görüse göre nikahin aslî maksadranyla birlikte kadinin birinci kocaya dönmesi maksadini da içermis olacaktir. Diger bir görüse göre ise anlasma ve sart olsa bile böyle bir içerme durumu olmayacaktir. Bu bir tâbilik hükmü sebebiyle olmus olacaktir. Bu her ne kadar tercih edilmeyen bir görüsse de, üzerinde durul-mazlik da edilemez.

Yeminin yerine getirilmesi amaciyla nikah durumunda, bukas-din nikahi

zedelemeyecegine delâlet eden hususlardan birisi de sudur: Bir kimse namaz, oruç, hac, umre... gibi bir ibâdeti yapmaya dâir nezirde yahut yeminde bulunsa, o kimse bu nezir ve yeminini yerine getirmekiçin bunlari yapar ve bu kasdi onlarin ibâdet olmasina mâni olmaz. Burada da durum aynidir. Eger yemin ya da nezri yerine getirme kasdi akdin aslini zedeleyecek olsaydi, ibâdet niyetini zedelemesi gerekirdi. Çünkü ibâdetlerin sarti, onlarla Mâbûd'a teveccüh etmek ve onlarla sadece Allah'a yaklasmayi kasdetmektir. Sayet kisi nezirde bulundugu ya da yapmaya yemin ettigi ibâdetleri sadece yeminini ye-rine getirme kasdiyla -ki aksi takdirde yeminini yerine getirmis olamaz- îfâ edecek olsa bu sahîh olmaktadir. Dolayisiyla burada da nikah sahîh olacaktir. Hatta öncelik bile arzedecektir. Keza, bir kimse sahibi oldugu bir mali satmaya yemin etse ve sirf yeminini yerine getirmekiçin onu satsa, onun bu satis akdi sahîh olacaktir. Yine av avlamaya yahut hayvan bogazlamaya yemin etmesi neticesinde de, ye-minini yerine getirmek amaciyla bunlari yapsa bunlar sahîh olmaktadir. Ve benzeri meseleler.

Bütün bunlar iki esasa dönük olmaktadir:

1.

Maslahatlar için mesru kilinmis olan hükümlerde, bu maslahatlarin hükmün altina giren bütün cüzlerinde (ferdlerinde) teker teker bizzat bulunmasi sart degildir. Sart olan sadece (genel anlamda) maslahatin muhtemelen bulunabilirligidir (mazinnesi),

2.

Muamelâtla fâdiyyât) ilgili konularda, sihhat için, mükellefin kasdmin Sâri'in kasdina ters düsmemesi yeterlidir; ona uygunlugunun ortaya çikmasi sarti yoktur. Her iki esas da insallah ileride gelecektir.

Fasil:

ilk taksimin üçüncü kismi: Sebeble Sâri'ce maksûd olup olmadigi kesin bilinmeyen veya zannedilmeyen bir müsebbebin kas-dedilmesi.[159]Bu üzerinde düsünülmesi gereken bir konu olmaktadir. Burada problem ve vuzuhsuzluk vardir. Bu gibi durumlarda biz sebebe tevessül ettigimizde, bu sebebin farzedilen müsebbeb için konulmus bir sebeb olmamasi mümkündür. Nitekim o sebebin hem söz konusu müsebbeb için hem de baska bir sey için sebeb olarak konulmus olmasi da mümkündür. Birinci ihtimale göre esbaba tevessül gayri mesrudur. Ikinci ihtimale göre ise mesru olur. Bir fiil mesruluk ve gayri mesruluk arasinda döndügü zaman, sebebe tevessüle girismek mesru olmamaktadir.

Soru: Sebebin genel anlamda mesru oldugu farzedilmistir. [258] Dolayisiyla onunla tevessülde bulunmasi niçin sahîh olmasin?

Cevap: Sebebin mesruiyeti mutlak olarak degil muayyen ve malûm bir seye nisbetle farzedilmistir. Esbaba tevessül, ancak sebebin sebebiyet verecegi her seyin mutlak ve genel olarak mesrulugunun bilinmesi durumunda sahîh olur. Bizim burada farzettigi-miz konu ise böyle degildir. Aksine biz biliyoruz ki, pek çok sebeb, kendilerinden nes'et edecek bazi seyler (müsebbebler) için mesru kilinmislarken; keza kendilerinden nes'et etse ve üzerlerine terettüp de bulunsa bile bazi seyler için mesru kilinmamislardir. Mesela nikah akdi, neslin bekasi ve buna tâbi olan amaçlar için mesru kilinmisken, çogunluk ulemaya göre tahlil (hülle) ve benzeri durumlar için mesru kilinmamistir. Biz onun belli amaçlar için mesru kilindigini bildigimiz zaman, nikahin kendisi için mesru kilindigini bilmedigimiz amaçlarin hükmü meçhul kalir. Dolayisiyla bunlarin hükmü bilininceye kadar onlara yeltenilmesi mesru ve sahîh olmaz.Burada "Asil olan cevazdir." seklinde bir mütâlâa ileri sürülemez.

Çünkü bu mutlak degildir. Mesela kadinlardan istifade konusunda asil olan haramliktir; ancak mesru olan sebeblerle helallik dogar. Hayvanlarin yenilmesi konusunda asil olan haramliktir; ancak mesru olan bogazlama yoluyla helal olurlar. Ve benzeri mutlak surette olmayip da belli bir muameleden sonra mesruluk kazanan durumlar gibi. Bu husus vazih hale geldikten sonra diyoruz ki: Bir müsebbeb ortaya çikar ve biz bu müsebbebin Sâri'in mesru olan se-bebden kasdetmis oldugu neticeler cümlesinden olup olmadigini bilemezsek, konuyla ilgili hüküm Ögrenilinceye kadar tevakkuf etmemiz (beklememiz) gerekecektir. Bunun için bir kaide gelistirilmistir ve bununla sebeblerin müsebbebleri içerisinden Sâri'in maksûdu olanlarla olmayanlari birbirinden ayirmak mümkün olmaktadir. Bu kaide "Mekâsid" bölümünde anlatilmistir. **[160]**

**On Dördüncü Mesele**

Mesru, sebeblerin üzerlerine zimnen bazi hükümler terettüp ettigi gibi, gayri mesru sebebler üzerine de zimnen bazi hükümler terettüp eder. Mesela Öldürme üzerine kisas, katilin ya da âkilenin mali üzerine binen diyet, -eger öldürülen kimse köle ise-- kiymetin tazmini ve keffâret gibi hükümler terettüp etmektedir. Keza tecâvüz (teaddî) üzerine tazminat ve ceza hükümleri terettüp etmektedir. Hirsizlik üzerine tazminat ve el kesme hükmü terettüp eder. Bu ve benzeri teklîfî hükümler altina giren yasaklanmis se- [259] beblerin vaz'î hükümler kapsaminda olmak üzere müsebbebleri bulunmaktadir.

Bu yasaklanmis sebebler, bazan baska bir cihetten bir maslahata sebebiyet verebilirler[161] ve fakat onun sebebi olmazlar. Mesela öldürme olayi üzerine vârise mirasçi olma, vasiyetlerin yürürlüge konulmasi, müdebber kölelerin azad olmasi, ümmü veled ve çocuklarin hürriyetlerine kavusmasi

gibi maslahatlar ortaya çikmaktadir. Keza tecâvüz yoluyla itlaf (ziyan verme) üzerine, kiymetin tazminine tâbi olarak telef edilen seye inâlikiyet kazanilmasi; gasb üzerine, gasbedilen seyin gasbeden kisi elinde degisiklige ugramasi durumunda bilinen tafsilât üzerine ve tazmin neticesine binâen gasbedilen seye mâlikiyet kazanilmasi vb. de böyledir.

Birinci kisimdan olanlara, akilli olan kimse tevessüle kalkismaz; çünkü kendi aleyhine mahza bir mefsedettir ve bir maslahat da içermemektedir. Tevessül edilebilecek türden olanlar ancak ikinci kisimdan olabilirler. Sayet kisi bunlara yönelik kasidda bulunursa bu kasdi iki çesit olabilir:

1.

Sebebten baskasi degil, bizzat yasaklanmasinin nedenini olusturan müsebbebin kasdedilmesi sekli. Mesela öldürme olayinda Öc alma,[162]gasbedilen ve çalinan mallarda mutlak olarak faydalanma kasdi gibi. Böyle bir kasid, tâbi durumda olan ve maslahat içeren hükümlerin terettübü konusunda mani degildir. Çünkü bunlarin [260] sebebleri eger hâsil olmuslarsa müsebbebleri de hâsil olmustur. Ancak sedd-i zerîa kabilinden, bu gibi durumlarda da yasak olan se-beb üzerine dogan ve maslahat içeren tâbi hükümlerin terettübüne mâni olundugu da olur. Mesela katilin, öldürürken Öc almaktan baska kasdi olmasa veya bazilarina göre hata yoluyla da öldürmüs olsa mirastan mahrum edilmesi gibi. Gasb hakkinda söyle demislerdir: Gasbedilen sey, gasbeden kimse elinde degisiklige ugrasa veya onu ziyan etse; degisikligin hükümlerinden olmak üzere, eger degisiklik çoksa mal sahibi onun hakkinda muhayyer degildir; dolayisiyla gasbeden kisinin onun kiymetini tazmin hükmüne binâen -bazi âlimlere göre mekruh olarak, cliger bazilarina göre de kerâ-hetsiz- onunla faydalanmasi caiz olmaktadir.[163]Bunun sebebi sudur: Burada esbaba tevessülde bulunan kimsenin kasdi, Sâri'in bu hükümlerin terettübü hakkindaki kasdina ters düsmemektedir. Çünkü bu hükümler kiymetin tazmini yahut gasbedilen seyin degisiklige ugramasi ya da her ikisi üzerine terettüp etmektedir. Kisinin kasdinm, Sâri'in kasdina ters düsmüs olmasi, sadece yasak olan sebebin ortaya konulmasi sirasinda olmaktadir. Mutlak bir garazin meydana gelmesi için bizzat sebebin kendisinin kasdedilmis olmasi; tazmin, veya kiymetten ya da her ikisinden birden neset eden müsebbebe yönelik kasiddan baskadir. Aralarinda fark vardir. Söyle ki: Gasbedilen seyin degisiklige ugramasi durumunda, hemen akabinde tazmin sorumlulugu gelir ve dolayisiyla gasbdan dolayi meydana gelen bu degisiklik sebebiyle kiymetin ödenmesi vâcib olur. Kiymet vâcib olup belirlenince de, gasbedilen sey gasbeden açisindan -malinin bos yere gitmis olmamasi için- onun mülkü olur. Ona olan bu mülkiyeti, onun kiymetinin zimmeti üzerine vâcib olmasi dolayisiyladir; yoksa gasb

sebebiyle degildir. Dolayisiyla her iki kasid birbirinden ayridir. Katilin öc almak için öldürmesi kasdi, mirasin husulüne yönelik kasdmdan farklidir. Gasbeden kimsenin faydalanma kasdi, kiymeti tazmin ve gasbedilen seyi gasbedilen kimsenin mülkünden çikarma kasdin-dan baskadir. Durum böyle olunca, katil ya da gasbeden kimsenin kasdetmemis olduklari tabî hüküm aslî mecrasinda câri olacaktir. Maksadinin[164] ziddiyla mukabele, Sâri'in maksadina muhalefeti kasdettigi konudadir. Bu da cezalandirilmasi ve gasbedilen seyin elinden alinmasi ya da kiymetin ödettirilme sidir. Bu açiktir. Ancak sedd-i zerîa kabilinden olmak üzere, kasdetmemis oldugu bu tür tabî hükümlerin meni cihetine de gidilebilmektedir.

2.

Ikincisi, sebebe tabî olan hususlari kasdetmis olmasi. Bunlar zimnen kendisine maslahat olarak dönecek olan seylerdir. Mesela vârisin, mirasa konmak için murisini (miras birakan) Öldürmesi; kendisine vasiyyet edilen kimsenin (mûsâ leh), vasiyyet edilen seyin kendisine ulasmasi için vasiyyet eden kimseyi öldürmesi; gasbeden kimsenin gasbedilen seyi degisiklige ugratmak, böylece onun kiymetini tazmin etmek ve onu kendi mülküne sokmak suretiyle ona sahip olmayi kasdetmesi vb. gibi. Böyle bir esbaba tevessül bâtildir. Çünkü Sâri' Teâlâ, teklîfi hükümlerden olmak üzere bunlari, islenmesi halinde vaz'î hükümlerde bir maslahat elde edilsin için yasaklamarnistir. Su halde böyle bir esbaba tevessül mesru-degildir. Ancak geriye bir sey kaliyor:

a) Acaba bu tür esbaba tevessülde kisinin maksadinin bizzat gâri'in maksadina muhalif olmasi[165] nazar-i itibara alinarak, esbaba tevessülde bulunan kimsenin kasdetmis oldugu netice, sebeb üzerine terettüp eder mi? Iste bu noktadan hareketle "maksadin ziddi ile muamele" kaidesi ortaya çikmistir. Bu farzedilen niyetin bulunmasi durumunda bu kaide ile hükmetmek gerekecektir. Katilin mirastan mahrum kilinmasi hükmünü getiren hadisin[166]geregi de bu olmaktadir. Keza zekattan kaçmak üzere farkli zekat mallarinin toplanilmasindan, toplu olanlarin da dagitilmasindan men eden hadis ten[167] çikarilan fikhi neticenin geregi de budur. Ölüm hastaliginda, mirastan mahrum birakmak için bâin talakla bosanmis kadinin mirasçi kilinmasi; iddet içerisinde nikahta bulunan kimseye, o kadinin ebedî olarak haram sayilmasi vb. gibi meseleler hep bununla ilgilidir.

b) Yoksa, Sâri' Teâlâ'mn o sey üzerine terettüp eden maslahat için bir sebeb kilmasina itibarla, kisinin bu kasdinin bir etkisi olmaz mi? Bu durumda hüküm birinci kismin hükmüyle ayni olacaktir. Bu konu müctehidler için bir icti-had alani olmaktadir ve genisçe üzerinde durulan bir konudur. Bu ikisinden birisini kesin olarak söylemek imkani yoktur.

Burada sebeb bahsinde sözlerimizi artik noktalamak istiyoruz. **[168]**

[1] Âmîdî gibi bazi müellifler vaz'î hükümleri bes ile sinirlandirmislardir. Kemâl Ibnu'l-Hümâm, Tahrîr adli eserinde buna ilavelerde bulunmustur. îbn Hâeib sihhat ve butlanin aklî bir durum oldugunu, ser'îbir büküm olmadigini söylemis ve onlarin vaz'î hükümlerden sayilmasini kabul etmemistir. Bazilari da vaz'î hüküm diye bir hüküm bulunmadigini, bunlarin teklîfî hükümlere dönük bulundugunu; çünkü vaz'î hitabin neticede iktizâ ya da tahyîr mânâsina varacak oldugunu ...demislerdir. Zira bunlara göre, zinanin haddin vücûbuiçin sebeb kilinmasinin mânâsi, zinanin meydana gelmesi halinde haddin vâcib olmasi demektir. Mebîiii sihhati için temizlik sartinin kosu] m asi, bu sartin bulunmasi durumunda onunla faydalan manin caiz olmasi, bulunmamasi durumunda da onun haramligi demektir. Iktizâ ve tahyîr sarih olduklari gibi böyle zimnî de olurlar. Dogrusunu söylemek gerekirse, bunlar pratik bir neticesi olmayan ihtilafl ar mâhiyetinde bir görünüm arzetmektedir

[2] Burada, bu tür seylerin üzerine bir ser'î hükmün mesru kilmm asi ya da vaz'i gibi bir neticeden sarf-i nazarla ele alinmaktadir. Bu itibarla ele alindiginda buradaki bahsimiz içerisine girmemektedir. Çünkü bizim buradaki bahsimiz, kendileri sebebiyle bir hükmün mesru kilinmasi ya da vaz edilmesi açisindan fiiller olmaktadir. Mesela, alis veris akitleri faydalanmanin helalligi için konulmuslardir; yoksa bizzat faydalanmak için degil. Keza nikâh da, bizzat neslin çogalmasi için konulmus ser'î bir sebeb ya da sart degildir.

[3] Fiillerin birinci açidan ele alinmasinda, sebeb, sart... olmalari dikkate alinmamisti. Burada ise, onlarin sart ... olmalarina itibarladir

[4] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/183-185

[5] Konuya su sekilde özetlemek mümkündür: Sebeblere taalluk eden teklifi hükümler, onlarin müsebbeblerine de lâzimî olarak taalluk etmezler. Söyle ki, bazi müsebbebler zaten kulun kudreti haricinde olan seylerdir. Mesela ruhun alinmasi, bizzat yakma isi, rizkin yaratilmasi gibi. Bunlara, sebebleri-ne taalluk eden hükmün taalluk etmesi bir yana, herhangi bir ser'î hükmün taalluku bile söz konusu degildir. Bazen de müsebbeb mükellefin kudreti dahilinde olur; fakat o sebebinin hükmünden daha farkli bir hüküm alabilir. Mesela domuzu bogazlamak haram degildir; ama bunun müsebbebI olarak onun yenilmesi haram olmaktadir-Bir hayvan satin almak mubahtir: fakat o hayvanin bakimi vâcib olmaktadir. Bazen de müsebbeb mükellefin gücü dâhilinde oldugu gibi, sebebinin hükmünü aldigi da olmaktadir. Ribevî akitler gibi- Bu haram oldugu gibi bunun müsebbebi olarak o akitlerden faydalanma yoluna gitmek de haramdir. Ser'î usûie uygun olarak bogazlama mubahtir; müsebbebi olmak üzere bogazlanan hayvanin yenilmesi de mubahtir- Kisaca söylemek gerekirse, bu örnekler de gösteriyor ki, sebeb iie müsebbeb arasinda hüküm bakimindan birtelâzum (zorunlu olarak birbirini gerektirme durumu) bulunmamaktadir. Müsebbeb sebebinin hükmünü alabilir de, almayabilir de.

[6] Bey' (satis) akdi, mebî ile faydalanmanin helalligi konusunda sebeb olmaktadir. Bey' akdi emri, faydalanmanin helalligi hususunda bir sebeb degildir. Çünkü bey' akdinin müsebbebi olan helallik, Allah'in bir hükmü olmaktan Öte baska bir sey degildir. Dolayisiyla sebebe taalluk eden ser'î hükmün, ona taalluk etmesi söz konusu degildir. Ayni sey nikâh için de söylenir.

[7] Tâhâ, 20/132.

[8] Hûd, 11/6.

[9] Zâriyât, 51/22.

[10] Talâk, 65/2.

[11] Ibn Mâce, Zühd 14; Tinnizî, Zühd 33; Ahmed, 1/30.

[12] Tirmizî, Kiyâme 60. Hadiste devenin korunmasi için sebeb teskil eden baglanmasiyla, Allah'a tevekkül edilmesi bir arada ifâde edilmistir. Eger müsebbeb olan "koruma" ile de, sebeb gibi memur olunsaydi, o takdirde baglama ile tevekkül bir arada ifâde edilmez, ayni zamanda onun korunmasi da talep edilirdi veyahut da en azindan tevekkül ifâdesinden bahsedilmez, sükût geçilirdi. Dolayisiyla baglama ve tevekkülün birlikte ifâdesinden, müsebbeb üzerine ser'î bir hükmün taalluk etmedigi anlasilmaktadir.

[13] Vakia, 56/58-59.

[14] Vakia, 56/63-64.

[15] Vakia, 56/68-69.

[16] Vakia, 56/71-72. Ilk üç âyetin delâleti açik bulunmaktadir. Çünkü her üçünde de sebebiyet kullara nisbet edilmekte ve müsebbeblerin de Allah tarafindan ortaya konuldugu belirtilmektedir. "Söyleyin; içtiginiz suyu bulutlan indiren siz misiniz ? Yoksa onu indiren Biz miyiz?" âyetinde ise sebebiyetin kullara iiisbetî bulunmadigi için burada zikri pek uygun düsmemektedir. Ancak âyet "Söyleyin içtiginiz su ile kanma durumunu yaralan sizler misiniz? Yofzsa Biz miyiz?" seklinde olsaydi sebebiyeti kullara nisbet edilen sey olsaydi, uygun olacakti.

[17] Saffât, 37/96

[18] Zümer, 39/63.

[19] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/185-189

[20] Daha öncede görüldügü üzere, bu istisnasiz degildi. Müsebbebi erden bir kismi kulun kudreti altinda bulunmaktadir. Dolayisiyla sebebîe ilgili olan ayni hitab ona da taalluk etmektedir. Bey' akdinde mebî ile faydalanmak gibi.

[21] Meselâ ammevelâyetlerinin pek çokmüsebbebleri vardir. Bazaii bunlardan bîrine yönelik bir kasid, ser'an matlûp olmasina ragmen, o velayetin üstlenilmesi yönünde esbaba tevessüle engel olabilmektedir. Mesela sahsî çikar elde etmek için kamu velayetine talepte bulunulmasi durumunda, her ne kadar o velayet ser'an matlûp ise de bu kasid yüzünden matlûp olmaktan çikmaktadir. Sâri, böylesi görevlere talepte bulunulmasini, onda gözetilen çikarlarin bulunduguna delil kilmis ve bu yüzden de onlari isteyen kimselere verilmesini menetmistir. Müscbbebeyönelik kasid ser'an matlûb olan bir seyi gayrimatlûp kiliyorsa, hatta mubahi mübâhhktan çikariyorsa, bu durumda evlâ olan, elbette müscbbebe yönelik bir kasidla mükellefi ilzam etmemektir

[22] Ruhârî, Zekât 79; Müslim, Zekât 110, m;Ahmed, 1/17-21 ...

[23] Buhâri, Zekât 47-50; Müslim, Zekât 96-98; Ahmed, 3/7, 21.

[24] Ahmed, 3/21; Neseî, Zekât 81.

[25] Buhârî, Tefsîr 31/2; imân 37; Müslim, imân 57; Ahmed, 1/27.

[26] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/189-191

[27] Yani sebebler üzerine terettüp edecek müsebbebler maslahatlar ya da mef-sedetler olduguna göre, bütün hükümler de maslahatlar ya da mefsedetler için vaz' edilmis olduklarina göre, eger müsebbebler göz önünde tutulmamis olsaydi, o zaman sebeblerin sebeb olarak vaz'i söz konusu olmayacakti.

[28] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/191-192

[29] Sâffât, 37/96.

[30] Zümer, 39/62.

[31] Insan, 76/30.

[32] Sems, 91/7-8.

[33] Buhârî, Tib 25; Müslim, Selâm 101; Ebû Dâvûd, Tib 24.

[34] Buhârî, Merdâ 30; Müslim, Selâm 98; Muvatta, Medine 22.

[35] Kismen bkz. Kesful-hafâ, 1/398.

[36] Nice kez sebeb bulunmus, müsebbeb bul un mamis, nice kez de müsebbeb se-bebsiz olarak meydana gelmistir. Yüce Allah dilerse âdet-i ilâhîyi bozarak harikuladelikler (mucize, keramet gibi) ortaya koyabilir.

[37] Mekâsid bölümünde Sâri'in maksadlari bahsinin dördüncü nev'inde

[38] Câsiye, 45/12.

[39] Rûm, 30/23.

[40] Cuma, 62/10. Sanki söyle denilmis olmaktadir: Yeryüzüne dagilmak gibi esbaba tevessülde buluiîarak Allah'in

rizkina ve lutfuna yöneliniz. Bu sebeb-ler ile müsebbebe yönelmek olmaktadir.

[41] Talak, 65/11. Bu âyette mükelleften müsebbeblere yönelik bir kasdin bulunduguna delâlet edecek bir un sur bulunmamaktadir. Ancak "Allah'in 1 ut fundan arayiniz, isteyiniz ..." ifadelerini tasiyan yukaridaki âyetlerde delâlet açiktir ve müellifin amacina uygun deîîl olabilecek vaziyettedirler. Âhiret islerinde mükellefin müsebbebe yönelik kasid bulundurabIlmesinin sihhatine su âyetlerde açik delâlet bulunmaktadir: "Allah'in kitabina uyanlar, namazi kilanlar, kendilerine verdigimiz rizik lan gizli açik sarfederüer, tükenmeyecek bir kazanç umabilirler." (35/29); "Geceleyin secde ederek ve ayakta durarak boyun büken, âhiretten çekinen, Rabbinin rahmetini uman kimse inkar eden kimse gibi olur mu? " (Zürner, 39/9).

[42] bkz. Buhârî, Ahkâm 13; Müslim, Akdiye 16; Ebû Dâvûd, Akdiye 9...

[43] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/193-197

[44] Zümer, 39/62. 38/a. Sâffât, 37/96.

[45] bkz. Buhâri, Ezan 156; Müslim, îmân 125; ...Ahmed, 4/117.

[46] Daha önce geçti, bkz. s. 193.

[47] . Hûd, 11/7.

[48] Mülk, 67/2.

[49] Kehf, 18/7.

[50] Yûnus, 10/14.

[51] Kehf, 18/12.

[52] Âl-i Imrân, 3/141-142.

[53] Âl-i Imrân, 3/152.

[54] Kehf, 18/110

[55] Zümer, 39/2.

[56] Müsebbebe iltifatin bulundugu üçüncü mânâya isaret etmektedir.

[57] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/198-202

[58] Daha önce âlimin basma gelen ve onu ne yaptigindan habersiz kilan gaflet halinden bahsedilmisti; orada gören bir Insanin gafletten dolayi görme duyusunun bir anda fonksiyonunu yitirdiginden ve önüne çikan çukura düse-bileceginden ... bahsedilmisti. Bu gibi ariz olan engeller aslî yükümlülüge engel teskil etligi içi n ve burada söz konusu da sebebin yasak olmasi ve mükellefin de ona tevessülde bulunmamasi konusu oldugu için, söz konusu en-geli "Daha önce zikri geçen engelden farkli " diye kayitlamistir

[59] Yani onun mertebesindedir, onun netice ve hükümlerini alir.

[60] Ve bu telakkinin sahibi ilmîlik halinden, hâl mertebesine yükselemeniistir.

[61] Bakara, 2/195.

[62] Besinci Meselede.

[63] Hadisin kismen rivayeti için bkz. Kesful-Hafâ, 1/398.

[64] Bakara, 2/195.

[65] Salimen dönecegine itikad ediyorsa denize açilir, aksi takdirde açilmaz.

[66] Tâ hâ, 20/132.

[67] bks.Ibn Kesîr, 3/171.

[68] Tirmizi, Kiyamet, 60.

[69] Leyi, 92/5-7.

[70] bkz. Buhârî, Tefsir 92/3-5,7;Kader4;Müslim,Kader6-8;EbÛDâvûd, Sünnet 16; Ibn Mâce, Mukaddime 10; Ahmed, 1/6; 69 ...

[71] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/202-209

[72] Müshil diye tercemeettigimiz metindeki"sakamûnyâ"kelimesi"mahmûdie otu" veya "mahmude" adi verilen ve ishal ilaci yapiminda kullanilan bir ottur. (Ç)

[73] Mâide, 5/32. Müellif âyette geçen öldürme ve diriltmeden maksadin müseb-beb oldugu esâsindan yürümektedir. Bunlar da ruhun çikmasi ve hayat olmaktadir. Bu durumda müsebbeb -ki ölüm ve hayat olmaktadir- esbaba tevessül eden kimseye (mütesebbib) nisbet edilmis olmaktadir. Daha önce ikinci meselede ise, öldürmeyi müsebbeb degil, sebeb olarak kabul etmisti. Ayni seyin kasdedilmesi burada da mümkündürve o takdirde âyette konuyla ilgili delîl bulunmayacaktir

[74] Daha fince geçti. bkz. s. 130.

[75] Daha Önce geçti. bkz. s. 130.

[76] Buradan meselenin sonuna kadar, müsebbebin, sebebi isleyen kimseye (mütesebbib) nisbeti açik bulunmaktadir. Hadîs müellifin iddiasina delâlet bakimindan açiktir

[77] Buhârî, Hars 1; Müslim, Müsâkât 7-10; Ahmed, 3/147 ...

[78] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/209-212

[79] Mâide, 5/87. Haram kilinmadan söz edildikten sonra âyetin devaminda "Allah'in size. verdigi riziktan te.rn.lz ve helal olarak yiyin ..." buyrulmus olmasiyla, daha önce zikri geçen yasaklanmis olan haram kilma girisiminin bos (lagv) oldugu belirtilmis ve sanki söyle buyrulmak istenmistir: ''Haram kilmis oldugunuz bu helâl riziktan yiyiniz..."

[80] Bu Mâliki mezhebi üzerine bina edilmis bir sözdür-Onlara göre "Falan kabileden evlenirsem ...r gibi bir tahsise giderse, talik caiz olmaktadir. Ancak "Evlenecegim her kadin ..." gibi bir genellemeye giderse o zaman onlara göre de talîk caiz degildir. Safiî mezhebine göre talikin her türlüsü bostur (lagv). Hanefî mezhebine göre de talîk mutlak olarak sahihtir ve sartin vukuunda talâk vuku bulmaktadir, (bkz. Seltût ve A.Sâyis, Mukârenetu'I-mezâhib, 104).

[81] Kitâb burada Ktir'ân mânâsinda degil, hükmünde manasinadir.

[82] bkz. Buhârî, Surût 13; Müslim, Itk 8, 10, 11; Tirmizî, Büyü 33. Berîre hadîsinden alinmis bu ifâdeler konuya su seklide delâlet etmektedir: Sâri Teâlâ velâ hakkini, azâd sebebi üzerine terettüb etmek üzere azâd eden kimseye vermistir. Dolayisiyla azâd isini kim yaparsa velâ hakki onun olur. Bu hakki ondan kaldirmayi kasdeden kimse muhal bir seyi kasdetmis, kaldirma yetkisine sahip bulunmadigi bir seyi kaldirmaya yeltenmis olur. Sartla ilgili kisim da ayni sekildedir. Su kadar var ki, hadisin öncesi özel bir konuyla ilgiliyken, sart kismi genel bir kapsam içermektedir.

[83] Çünkü fîillerve terkler, kasiddan ârîbulunduklarinda lagv (bos) olmaktadirlar. Nitekim Hükümler bahsinin altinci meselesinde geçmisti.

[84] Bosanan zevceyi birinci kocaya helal kilmak isteyen ve hadîste ödünç teke olarak nitelendirilen kimse. (Ç)

[85] Net olmayan bu iki bakis açisi arasindaki fark sudur: Abdesti, her ne kadar namazin bir sarti ise de, ondan sarfi nazarla tani ve müstakil bir ibâdet ka-bui eden kimselere göre, abdestin tamamlanmasindan sonra onun iptaline gidilmesi herhangi bir tesir dogurm ayacaktir. AbdestIn namazin bir sarti ve sanki onun bir parçasi gibi oldugu görüsünde olanlara göre de, onun tamamlanmasi ancak namazin edasi ile mümkün olacaktir. Dolayisiyla namazin ifâsindan Önce onun iptaline gidilmesi, onda etkin olacaktir.

[86] Ni tekim EbûHanife ve da ha baskalari da, evlenil mesi haram olan kadinlarla evlilik durumunda haddin gerekmeyecegini ve nesebin sabit olacagini söylemislerdir. Bunlar: Bu, akdin bir hükmü olmamaktadir; aksine bu. akid suretine girmis bir süphenin hükmüdür; demislerdir. Diger üç imâm ise bu görüse katilmamislar ve haddi gerekli görmüsler ve nesebin de sabit olmayacagini ifâde etmislerdir.

[87] Ama devamli müsebbebe bakacak olursa, umut tarafi kendisine galehe çalacaktir. Tabiî bunun neticesinde de himmeti zayiflayacak ve kendisine yüklenilen amelleri isleme konusunda giderek gevseklik göstermeye baslayacaktir.

[88] bkz. Kesftil-hafâ, 2/310.

[89] Nahl, 16/97.

[90] Ahmed, 5/299, 311. Hadisi söyle anlamak uygun olacaktir: Felege/zamana sizin beklentilerinize uygun düsmüyor, amellerinizin neticeleri (müsebbeb-leri) arzu ve istekleriniz dogrultusunda olmuyor diye sövmeyin. Çünkü zaman içerisinde vâki olan bu neticeleri yaratan bizzat Allah'tir.

[91] bkz. Ibn Mâce, Mukaddime 23; Zühd 2.

[92] Yani, bizzat kendisi onunla arncl etmek Için talep ediyorsa, bununla ilgili ilim azdir, zihnini karistiracak kadar çok degildir.

[93] bkz. Kesful-hafâ, 1/532.

[94] En'âm, 6/33.

[95] Suarâ, 26/3

[96] Mâide, 5/41. 88- Hûd,n/12. 89. Nahl,16/127.

[97] Ra'd,13/7-

[98] Hûd.11/12.

[99] Âl-i Imrân. 3/128.

[100] Tevbe, 9/128.

[101] Müslim, Kader 34; îbn Mâce, Mukaddime 10, Zühd 14; Ahmed, 2/366.

[102] Müslim, Birr 55.

[103] Fussilet, 41/46

[104] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/212-225

[105] Mâide, 5/32.

[106] Daha önce geçti. bkz. s. 130.

[107] Buhârî, Rikâk 23, Tirmizî, Zübd 12; Ibn Mâce, Filen 12; Muvatta, Kelâm 5; Ahmed, 2/334 ...

[108] Mâide, 5/32.

[109] Daha önce geçti. bkz. s. 130.

[110] Daha önce geçti. bkz. s. 130.

[111] (15) notu dipnottaki hadisin devami.

[112] Ihya, 2/73.

[113] Zâif, ç. züyûf: içerisine baska madde karistirilmis gümüs para. (Ç)

[114] Yâsîn, 36/12.

[115] Kiyâme, 75/13.

[116] Ebû Dâvûd, Ilim 1; Tirmizî, Ilim 19.

[117] Mu'tezilîve usûlcü, kendisine ait fikirleri bulunan Abdusselâm b. Muham-medfö. 321/933). "Ayni seyin tek bir yönden hem vâcib hem de haram olmasi müstahîldir" konusu için ayrica usûl kitaplarina bakilabilir.

[118] Aksine teklif girme sebebinin bir neticesi olarak devam etmektedir. Sebebin islenmesi müsebbebin ortaya konulmasi gibidi r. Dolayisiyla kisi, kendi kudretinde olmasa bile müsebbebden dolayi muâhazc edilir.

[119] Burada problemi ortadan kaldiran sey konunun su kaide üzerine oturtulmasidir: "Müsebbebler ser'an sebeblerin islenmesiyle itibara alinirlar ve onlarin üzerine terettüp ederler." Buna göre müsebbebler mevcut bulundukça sebebler ortadan kalksalar bile onlarin hükmünü alirlar.

[120] Müsebbebe yönelik iltifat ve kasidda bulunmak, mükellefin kudreti dâhilinde olup olmamak gibi daha önce geçen açilardan degil de sirf sebeblerin sahih olarak islenilip islenilmediginin tesbiti açisindan. Burada müsebbeble-re bakis, haddizatinda müsebbebin kendisiyle ilgili degildir; aksine sebebin durumunun ortaya çikarilmasi içindir. Böylece üzerine ser1! hükümleri terettüp ettirilecektir veya ettirilmeyecektir

[121] Burada Imâm Mâlik tarafindan rivayet edilen bir hadîse isaret edilmektedir: "Bir kavim içerisinde hiyânet ortaya çikarsa, mutlaka Yüce Allah onla-rinkalbinekorkU'Saiar. Birkavimiçerisinde zina yayildigi zaman, mutlaka Allah onlar içerisinde ölüm olaylarini çogaltir, ölçü ve tartida hile yapildigi zaman, mutlaka Allah onlarin riziklarini keser. Haksiz yere hüküm lerde. bulunulmaya haslandi mi, mutlaka onlar içerisinde kan dökme olaylari yay ilir. Bir kavim ahde vefâ göstermedigi saman da mutlaka, onlar üzerine düsmanlari tasallut edilir

[122] Yani geçen mesele ve fasillar içerisinde açiklanmistir. Çünkü oralarda müncer olacagi mefsedetler, ulastiracagi maslahatlar açisindan müsebbebe atf-i nazarda bulunmak konusu açiklanmisti

[123] YanIseb^bleri getiren hitâbta müsebbeblere itibar edilmis oldugu esasi. Bu esas bu meselenin basinda zikredilmistir.

[124] Müsebbeblerin mükelleflerin kudreti dâhilinde olmadiklari ve onunla yükümlü bulunmadiklari. Keza müetehide göre, "Sebebin islenmesi müsebbebin ortaya konulmasi mesabesindedir." esasi ile birinci esasin zahiri arasinda da tearuz bulundugu varsayilabilir.

[125] Müsebbebin sebeb üzerine ve onun hükmünü alacak sekilde tertibi açisindan bakildigi zaman, bu yolculugun ruhsat hükümlerini getirmemesi gerekecektir. Ancak müsebbeb, sebebten ayri olarak ele alindiginda, sefer (yolcu-luk)için sart kosulan müddetin bulunmasi durumunda, onun için sefer ruhsat hükümleri tani nacaktir; çünkü, o bir yolcudur. Yolculukta mün demicbu-lunan isyan kasdi yani sebebiyet verme yoluyla isyaninin ruhsat hükümlerinin dogmasi konusunda herhangi bir etkisi yoktur..

[126] Yani ona sebebiyet verdigi ve vâcib olmayana girdigi noktasindan sarf-i nazarla, onun bilfiil oruçlu oldugu ve amelini iptal etmis oldugu noktasindan eie alindiginda o orucu kaza etmesi vâcib olacaktir. Çünkü biz bu durumda müsebbebi sebeb üzerine tertîbedilmis olarak almiyoruz ki, neticede müsebbeb sebebin hükmünü alsin. Ama böyle bir itibarda bulunulursa , o takdirde sebebiyet verme (tesebbüb) vâcib olmadigi için, müsebbeb de ayni sekilde vâcib olmayacak ve dolayisiyla kaza gerekmeyecektir.

[127] Çünkü zaruret olmaksizin yolculuga çikmaktadir; ancak basina gelen bir zaruret onu orucunu bozmaya mecbur etmistir, bu yüzden de sefere çikmak ve böylece mazur olmak istemektedir. Acaba buzarûret muteber telakkîedi-lerek pesi pesineîik sarti bozulmus olmaz mi? Çünkü müsebbebin, sebebin durumundan ayri kendine has durumu vardir; dolayisiyla da hükümlerinde sebebten ayri mütâlâa edüir mi denmelidir. Yoksa müsebbeb sebebin hükmünü alir; kisi özürsüz olarak sefere çikmistir; dolayisiyla sebebin hükmü müsebbebe etki eder ve ortaya çikan bu özrü itibara alinmaz ve neticede bu yolculukla pesi pesindik durumu kesilmis olur mu denilecektir.

[128] Yani, eger sebebden sarf-i nazarla sadece müsebbebe bakilir dersek, bu takdirde oradan çikmasi üzerine kendisine bir günah olmadigini söyleriz. Yok sebebiyet söz konusu oldugu için sebebe itibar edilir dersek, o takdirde de, oradan tamamen çikincaya kadar günahin devam edecegini söylememiz gerekecektir.

[129] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/225-234

[130] Hatali da olsa hâkimin verdigi hüküm bozulmaz. Ancak icmâ, kesin nass ya da ser'i bir kaideye muhalif olmasi durumunda bozulabilir.

[131] Yani, yasak olan bu seseblerin yol açtigi bu müsebbebler aslinda birer maslahattir. Burada maslahattan maksad, bir seyin Sâri'ce itibara alinmis olmasi ve o tür sahîh bir tasarrufdan dogan ser'î hükmün onun üzerine de bina edilmesidir. Mesela gasb halini ele alalim: Gasbda bulunan kimsenin gasbettigi sey üzeninde gerçeklestirdigi fiillerine mâlikin tasarruflarinin sihhati gibi hükümler bina edilmektedir. Keza fâsid nikah sebebiyle nesebe katilan

çocugun mirasçi olmasi, yine babanin çocuklar üzerindeki haklan, çocugun baba üzerinde haklari gibi haklarin sübûtu, keza velayet haklarinin sübûtu gibi hükümler sabit olmaktadir. Maslahati bu anlamda ele aldigim da burada: "Gasb halinde mülkiyetin asi) sahipten gasbedone intikâli nasil maslahat olarak nitelenebilir? Halbuki, gayr-i mesru yollarla asil mâliklerinin elinden yi km asi ve böylece mülkiyet hakkinin bir istikrar bulmam asi mah/.a tir mefsedettir." denilemez.iz

[132] Sadece bununla talîl edilemez. Gasb sebebiyle mülkiyet hakkinin adem-i istikrari gibi bir durumun ortaya çikmasi en büyük Içtimâi bir mefsedet olmalidir.

[133] Olayin meydana gelmesinden sonra, mevcut, hilafi göz önünde bulundurma konusu ileride gelecektir. Hatta Öyle ki, miictehid olayin vukuundan sonra daha önceki görüsünü degistirerek o olayla Ilgili farkli bir hüküm verebil-mekte dir.

[134] Yani ölçülüp tarti labilen seylerden (misliyyât)ise mislini, ölçülüp tartilama-yan seylerden (kiyemiyyâttan) ise kiymetini tazmin eder. (Ç)

[135] Degisikligin piyasanin yükselmesi durumunda olmasiyla, müsterinin bir masrafi ya da katkisi (emegi) olmaksizin meydana gelen degisiklikler durumunda bu husus gözükmez. Mesela mebîi n gebe bir hayvan olmasi ve dogurmasi haîinde fiati epey yükselecektir- Bu ve benzeri durumlarda "Mebîi üzerinde önemli degisikiikler meydana gelmistir. Dolayisiyla gasbeden kisi üzerine gasbedilen seyin gasb günündeki kiymetini ödemesi gerekir, "demek uygun olmayacaktir. Çünkü böyle bir durumda özellikle mal sahibinin magduriyeti söz konusu olacaktir. Bu yüzden bu gibi konularda fukaha arasinda farkli görüsler meydana çikmistir.

[136] Burada müellifdaha önce geçen meseîeyi biraz daha açiklamak ve"Yasaklanmis sebebler nasil olur da maslahatlar Için sebeb olamazlar? Zira akilli olan bir kimse ancak kendi maslahatlari ve amaçlarina hizmet edecek seyleri yaparlar, "seklindeki bir istifhamin izâlesi için bu fasih açmis bulunmaktadir. Özeti sudur: Maslahat ve mefsedetten maksat insan nefsinin hos gördügü ya da nefret duydugu sey degildir. Aksine onlar Sâri' Teâlâ'nm itibar ettigi ve üzerlerine gereklerini tertîb ettigi seylerdir.

[137] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/235-241

[138] Ileride Mekâsidbölümünün dördüncü nev'in ikinci meselesinde gelecektir. Aslî kasidla mükellef için bir haz içermeyen seyler kasdedilmektedi r. Bunlar aynî ve kifâî farzlar olmaktadir. Bunlarin mukabili de mükellef için içerisinde bir haz içeren ve Sâri' tarafindan, cibillî motiflere istinaden fazla israrli bir sekilde talepedilmeyen ihtiyaçlarin giderilmesi, sehvetlerin elde edilmesi gibi seylerdir.

[139] Çogalmak nikahtan gözetilen aslî amaç olmaktadir. Zira Hz. Peygamber. (as) hadislerinde "Dogurgan ve sevecen kadinlarla evleniniz. Çünkü ben sizinle diger ümmetlere kar,si ögünecegim." buyurmuslardir. Ünsiyet peyda etmek, mal, güzellik ... gibi diger maksatlar ise tâbi durumdabulunmakta-

dir.

[140] Ki bu müsebbeb olmaktadir. Ona yönelik bir kasdinm olmasi da gerekmemektedir. Çünkü kendi fiili dâhilinde degildir.

[141] Yani her ne kadar bazaii üzerine müsebbebi terettüp etse de bu sebebden Sâri'in kasdetmedigi seyler. Mesela nikah ve satis akidlerine nisbetle talak ve azâd neticelerinin dogmasi gibi. Talakin olmasi için nikâhin, azâdm olmasi için'de mülkiyetin bulunmasi sarttir. Aynen binanin yikilmasi için, onun Önceden insâ edilmis olmasinin gerekliligi gibi. Ancak nikah, alis-veris ve evin insâsindan kasdedilen talak, azâd ve yikim degildir.

[142] Yani buradaki nehiy, namazin zati yada sifati ile ilgili olmayip tamamen ondan ayn bir hususiyetten dolayidir. Bununla birlikte-, bilindigi üzere, bu konuda onun fesadi ve adem-i fesadi hakkinda ihtilaf bulunmaktadir.

[143] Ancak ebedî nikaha niyette bulunmakla, nikah akdi sirasinda belli bir müddet için nikah niyetinde bulunmamak arasinda fark vardir. Imam Malik'in sart kostugu da iste budur. Ibnul-Arabi'nin benzer diye arzettigi mesele de aslinda benzer olmaktan uzaktir. Çünkü orada kisi, eger iyi geçinebüirse ebedî olarak evlenme niyetindedir. Böyle bir niyette ise müt'a nikahi mânâsim içeren kesin bir süre belirleme unsuru bulunmamaktadir.

[144] Hülle nikahi meselesinde.

[145] Delillerin bu tür esbaba tevessülün caiz olmadigini göstermesi.

[146] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/241-247

[147] Mekâsid bölümünde, onuncu mesele içerisinde. Yani madem ki, mahal hikmetin vukuunu haddi zâtinda kahûi etmektedir; dolayisiyla özel bir meselede, haricî bir unsur sebebiyle hikmetin tahakkuk etmemesi, hükmün bidüziyeligini (muttaritligini) zedelemez. Mesela maiyetiyle birlikte konfor içinde yolculuk yapan bir krali ele alalim. Bu kimsenin bu yolculugunda mesakkat bulunmayacaktir. Bununla birlikte böylesi istisnaî durumlar, sefer hükmünün bidüziy el igini ortadan kaldirmayacaktir. Bu yüzden talaki nikaha taiîk eden kimse hakkinda: "Mahal hikmeti kabûi edici mâhiyettedir; mâni ise haricî bir unsurdur. Dolayisiyla burada esbaba tevessü! aslî mesruiyeti üzere carî olacaktir." denilecektir.

Bu, fikhî konularla ilgili genel bir delîl olmakta ve sadece sebebîerde hikmetlerin bulunup bulunmamasi konusuna has olmamaktadir.

[148] Bu itiraz; mücerred mahallin hikmeti kabul ettigini esas almaya reddiye olmak üzere ve konfor içerisinde yolculuk yapan kral meselesinde hikmetin fiilen mevcut bulunmamasina, keza, dinarin misli dînârla degistiri mesi vb. meselelere istinaden yapilmaktadir. Yani söyle denilemez: Biz konfor içerisinde yolculuk yapan kral meselesiyle, talakina talîk yoluyla yemin edilen kadin meselesi arasinda bir mukayese yapmiyoruz. AksLnebizim yapmamiz gereken mutlak yolculukla, talakina talîk yoluyla yemin edilen kadinin nikâhi arasinda mukayese yapmaktir. Yani sefer her ne kadar bazi nadir hallerde -kralin yolculugu gibi mesel a- bazi ferdler için yorucu olmasa da, haddizatinda bünyesinde mesakkati içeren bir seydir. (Yolculuk mesakkatin mazinnesidir). Talakina talîk yoluyla yemin edilen kadinin nikahi meselesi ise böyle degildir. Nadir de olsa hiçbir zaman ve hiçbir ferd için, böyle bir nikahta, nikahtan beklenilen hikmetlerin bulunmasi mümkün degildir. Dolayisiyla bu meselenin bu kisimdan kabul edilmesi dogru degildir. Yani mahallin kabulünü varsaysak bile bu tamamen zihnî bir kabuldür; tahakkuku asla mümkün degildir. Kral ve dînâr meseleleri ise böyle degildir. Orada mahal kabulkâr oldugu gibi, mutlak seferde hikmetin mevcudiyeti de tahakkuk eder. Çünkü makîsun aleh (merine kiyas yapilan sey) mutlak anlamda seferdir. Çogu kez ise, seferlerde hikmeti (mesakkat) bulunur. Talakina talîk yoluyla yem in edilen kadinin nikahi meselesinde Ise hikmet, tek bir ferdde dahi olsa asla tahakkuk etmez.

[149] Tasvir ettiginiz mukayese dogru degildir. Çünkü mutlak ile mutlakm birbirlerine mukayese edilmeleri gerekir. Burada mutlak olan, talakina yemin etsin etmesin yabanci kadinla nikahlanmaktir. Mutlak seferle kiyaslanacak olan iste budur. Madem ki siz, kralin yolculugu örneginde oldugu gibi mesakkat bulunmasa bile mutlak anlamda cevaz hükmü getiriyorsunuz; ayni seyi, talakina talîk yoluyla yemin edilen kadinin nikâhin da, nikahtan beklenilen hikmet tahakkuk etmese bile, yabanci kadinla evliligin de mutlak surette cevazini getirmeniz gerekecektir.

[150] Tavuk mu yumurtadan çikti, yumurta mi tavuktan çikti? gibi .(Ç)

[151] Müellif, sözün dogru olmasi için genel anlamda kaydini kullanmistir. Böylece konfor içerisindeki kralin yolculugu, talîk suretiyle talakina yemin edilen kadinin nikahi meseleleri de kapsama dahil olacaktir. Detayli olarak ele alindiginda ise, onun itibara alinmasi, sebebin bidüziyeligi ile hükmedilen birçok meseleyi nakzedecektir. Bunlar her ne kadar hikmeti kabul edici de olsa vücûda gelmesine haricî bir engeli olan ve husûsî mahalde (hikmetin) bulunabilirligi ihtimali (mazinnesi) de olmayan seylerdir.

Ancak, bu üçüncü delilin ifâde ettigi mânânin belirlenmesi üzerinde durmak gerekmektedir. Biraz düsündügümüzde bu deîîlin, hikmete, bilfiü mahalde mevcut olmasi esasina binâen itibar edilmesinin dogru olmayacagina getirilen ikinci bir delîl oldugunu görürüz. Müellif önce, buna böyle bir telakkinin bâtil bir netice gerektirecegi delilini getirmistir ki; bu, kralin yolculugu sirasinda sefer ruhsatlarindan yararlanma, dirhemi misli dirhemle degisme gibi zikri geçen ser'î meselelerin bâtil olmasi neticesiydi. Halbukibu meselelerin mesrulugu üzerinde ittifak vardir. Sonra burada aklî bir istidlalde bulunmustur. O da sudur: Hikmet ancak sebebin vukuundan sonra ortaya çikar . Oysaki, biz sebebin vukuunu hikmetin vücûdundan sonra kabul ediyoruz. Bu ise bâtil bir devirdir. Böyle bâtil bir sonuca ulastiran sey de -ki hikmetin mahalde mevcudiyetini esas alma oluyor-bâtildir. Dolayisiyla mutlaka genel olarak mah allin hikmeti kabul edebilirligine (yani muhtemelen hikmetin mahalde bulunabilirligine) itibar edilmesi gerekecektir. Buna göre, bu "her ne kadar hikmetin mevcudiyetini haricî bir durum engel-lese bile, mahallin onu kabul edebilir olmasini esas almak yeterli olmalidir" meselesi üzerine getirilen üçüncü bir delîl oluyorsa da, aslinda üzerine bina edildikte-. hikmete, mahalde mevcudiyeti esas alinarak itibar edilmesi seklindeki kabul (varsayim) konusunda ikinci delille müstereklik arzetmekte-dir. Bu varsayim (kabul) "ikinci delîl" altinda ortaya koydugu iki varsayimdan biri olmaktadir. Müellifin bu yaptigindan dolayi, bu üçüncü delilin konulmasi ve yönlendirilmesi konusunda biraz kapalilik bulunmakta dir. ikinci delil olarak kullandigi seyin altinda aslinda üçüncü delîl de bulunmaktadir.

Bir nokta daha var. O da "Biz sebebin vukuunu hikmetin vücûdundan sonra kabul ediyoruz." seklindeki sözüyle ilgilidir. Bu açik degildir. Çünkü varsayilan sey, sebebin mevcudiyeti degil, ona hikmetin vücûdundan sonra itibar edilmesidir. Bu durumda devir meydana gelmez. Ancak her birinin mevcudiyetinin digerinin vücûduna bagli olmasi durumunda devirden söz edilebilir. Hikmetin vücûdunun sebebin vukuuna bagh bul tinmasinda devir yoktur. Dolayisiyla devir noktasindan hareketle delîl tam olmaz. Ancak devirden önce söyledigi sözlerle delil olarak kabulü de mümkündür.

[152] Yani haddizatinda mahallin kabulüne ragmen, sebeblcrin hikmetlerinin hârici bir unsurdan dolayi vuku

bulmamasi durumunda bu haricî unsurlar müessir midir? Degil midir? konusunda mene gidenler.

[153] Mesela talaki üzerine yemin edilen kadinin nikahlanmasi gibi. Çünkü bu talikle birlikte, onda hikmetin husulünü aklen varsaymak muhal degildir

[154] Meninde ittifak bulunan mahrem yakin akrabalarla evlenmek gibi.

[155] Yani mutlaka hikmetin mazinnesinin bulunmasi söz konusudur. Bu kralin yolculugu meselesinde de ayni sekilde mevcuttur. Mesakkatler sahislara ve ortamlara göre degiskendir. Konfor içerisinde yolculuk yapan kraIa dahi, kendisine göre bir mesakkat dokunur. Vakia ona hiçbir mesakkat dokunmadigi farzedilse bile bu zarar vermez; çünkü hükmün mesnedi munzabit oIma-yan bizzat mesakkat degil, mesakkatin mazinnesidir. Mazinne ise kesin mevcuttur. Zikri geçen nikah ve azad meselelerinde ise, kesin olarak hikme-tinbulunmasi ihtimali(mazinnc)bulunmamaktadir.Aksinekesin olarak bilinen, onlarin üzerine herhangi bir hikmetin terettüp etmeyecegidir.

[156] Yani süpheden uzak olan dinar ve dirhem, süpheden uzak olmayan dinar ve dirhem gibi. Yani her ne kadar paralarin bizzat kendilerinde ve iâzimî (zorunlu) vasiflarinda bîr farklilik olmasa bile, sonradan kazandiklari vasif-larinda farkli olabilirler.

[157] Bu meselelerin izahi, talîk meselesinden çok daha kolaydir. Çünkü talik konusunda bir maslahatin bulunmasi hiçbir sekilde mümkün degildir. Bunlara gelince bunlarda maslahatin tahakkuk etmesine, nikahtan gözetilen menfaatlarin ve ser'îmaksadlariii ortaya çikmasina mani bir durum yoktur.

[158] Hem hülle yapana, hem de yaptirana Hz. Peygamber (as) tarafindan lanet edilmistir, (bkz. Ahmed,I/448; Ebû Dâvûd, Nikâh 15;Tirmizî, Nikâh 28...) Belki de, en uygun izah yolu bu sekildeki sert nasslar sebebiyle ol malidir. Aksi takdirde talîk meselesi, esbaba tevessül konusunda bundan çok daha uzaktir. Çünkü onun üzerine nikahtan beklenilen hiçbir maksat terettüp etmez. Mutlaka balcagizmdan tatma sarti bulunan hülle nikahinda ise öyle degildir. Onda mesela sehvetini gidermek için yapilan nikahta oldugu gibi bazi maksatlar bulunabilir. Ancak hakkinda sert bir uslûbla nass vârid olmustur. Çünkü içerisinde ahlâkî bir mefsedeti barindirmaktadir. Bu yüzden de Sâri' onu haram kilmak suretiyle defetmeyi uygun görmüstür.

[159] Bu konu müstebihât yani helal ile haram arasinda bulunup da hangisinden oldugu kesin belli olmayan süpheli seylerle ilgili kaide çerçevesine girmektedir

[160] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/248-257

[161] Yani her ne kadar Sâri'ce kasdedilme m islerse de yasak olari sebebler neticesinde ser'an itibara alinmakta ve üzerlerine hükümleri terettüp etmektedir. Mesela daha önce de geçtigi gibi nikah üzerine talak terettüp eder. Çünkü nikaha mâlikiyet olmaksizin talakin mevcudiyeti düsünülemez. Maamâfîh, nikah talakin sebebi degildir.

[162] Kisinin kin duydugu kimseyi öldürmesi ve böylece içinin rahatlamasi bir maslahat sayilir mi? Keza, üzerlerine terettüp eden mülkiyetten kat-i nazarla, çalman ve gasbedilen seyle mücerred faydalanilmasi bir maslahat sayilabilir mi? Zahir odur ki, bütün bunlara maslahat demek zordur. Maslahattan, ser'an muteber olan ve hükümleri bulunan durumlari kas-dediyoruz. Mesela mülkiyet bir maslahattir ve ona tâbi bir çok hüküm bulunmaktadir. Buna göre müellifin bunu, üzerine bir maslahat terettüp eden gayri mesru sebebler kismina dere etmesi pek açik gözükmemektedir.

[163] Biraz düsünüldügünde, öldürme ile gasb arasindaki fark anlasilacaktir. Söyle ki, öldürmede sedd-i zera hükmünü icra ederlerken gasbda icra etmemislerdir. Korunmasi zarurî olan bes sey içerisinde nefsin korunmasi mertebesiyle malin korunmasi mertebesi esit degildir. Yine gasb olayinda, hakki gasbedilen kimsenin bir kaybi olmamaktadir. Tazmin yoluyla zayi olan hakkinin telâfisi mümkündür. Öldürme olayi gerçeklestikten sonra nefsin telâfisi ise mümkün olmamaktadir. Her bir katil için -miras gibi ölümle ilgili hükümlerin ortaya çikmasini kasdetmis olsa bile- öc almak için öldürdügü iddiasinda bulunmasi mümkündür. Çün kü kasid gizli bir seydir. Eger sedd-i zerîa yoluna gidilmeden, bu oldugu gibi alinsa ve ölüme tâbi hükümler carî kilinsa, öc alma perdesi arkasinda nice nefisler taskinliga girer, kanlar heder olurdu

[164] Mutlak surette karsiliksiz faydalanma arzusu.

[165] Kisi burada bizzat sebeble, Sâri'in sebeblerinden kilmadigi müsebbebin bizzat kendisini kasdetmis olmaktadir. Mesela Sâri' katinda ne gasb ne de hirsizlik mülkiyet sebeblerinden degildir. Fakat kisi bunlarla mülkiyeti eîde etmeyi kasdetmistir. Dolayisiyla onun bu kasdi, bizzat Sâri'in kas-dina muhalif düsmektedir.

[166] bkz. Tirmizî, Ferâiz 17; Ibn Mâce, FerâIz 8.

[167] Hz. Ebû Bekir (ra), Rasûlullah'm (as) takdir buyurdugu zekat miktarina dâir Enes b. Mâlik'e yazdigi bir mektubunda: "Zekat (artar veya eksilir) korkusuyla müteferrik zekat mail bir araya toplanmaz, toplu olanlarin arasi da ayrilmaz. " demistir. (Hadisin izahi için bkz. Tecrîd, 5/209 vd.)

[168] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/257-260

---

## Vaz'î Hükümlerin Ikinci Nevi: Sart

Vaz'î hükümlerin ikinci nev'ini teskil eden sart bahsi de sekiz mesele içerisinde islenecektir:

### Birinci Mesele

Bu kitapta sartlardan maksadimiz; hikmeti ya da hükmü konusunda mesrutun vasfi mesabesinde olan seydir.[1] Mesela söyle deriz: Yilin dolmasi veya nema (artma) imkani mülkiyetin geregi ya da zenginligin hikmeti için[2] tamamlayici bir unsurdur. Muhsanlik [3]recmi gerektirmesi konusunda zinanin vasfini tamamlayici bir unsur olmaktadir. Hürmette (dokunulmazlikta) esitlik kisasin geregini veya zecr (Önleme) hikmetini tamamlayicidir. Taharet, kibleye yönelmek, avret mahallini örtmek namaz fiilinin veya münâcât ve tazarrû için Allah'in huzurunda durma hikmetinin tamamlayici sidir. Ve benzeri meseleler. Sartin; sebebin, illetin, müsebbebin,[4] ma'lûlun[5] (talîl edilen seyin) veya bunlarin mahal-lerinin[6] ya da bunlarin disinda ser'î hitabin thegeginin taalluk ettigi diger seylerin vasfi olmasi arasinda bir fark yoktur.[7] Sart, (bu zikredilen seylerden olusan) mesrutun vasiflarindan bir vasif olmaktadir. Bundan da, sartin mesruttan ayri (ona mugayir) olmasi lâzim gelir. Öyle ki, sartlardan yoksun olmakla birlikte mesrutun aklen bulunmasi mümkün olabilir. Aksi ise (yani mesrut bulunmadan sartin bulunmasi) mümkün olmaz. Hakîkî ve itibarî [8]olan diger vasiflarin mevsûflariyla olan iliskisinde oldugu gibi. Burada sözü uzatmanin bir faydasi yoktur. Çünkü biz burada bir istilah orta-[264] ya koymus oluyoruz.[9] **[10]**

### Ikinci Mesele

Bu kitapta sart istilahindan ne kasdedildigini anlattigimiz gibi, sebeb, illet ve mâni'den de ne kasdettigimizi belirtmemiz gerekecektir:

Sebeb: Bir hüküm[11] için, o hükmün hikmetinin geregi olmak üzere ser'an konulan seydir.[12]Mesela nisabin bulunmasi, zekâtin vücûbunun sebebidir. Zeval, namazin farziyetinin sebebidir. Hirsizlik, el kesmenin gerekliliginin sebebidir. Akidler, akde konu olan seylerle faydalanmanin mübâhligi ve mülkiyetin intikâli için sebeb-lerdir. Ve daha benzerleri gibi.

Illet: Illetten maksat emir ya da ibâha hükümlerinin taalluk ettigi hikmet ve maslahatlarla; nehIylerin taalluk ettigi mefsedet-lerdir.[13]Meselâ yolculuk esnasinda namazin kisaltilmasi, Ramazan orucunun tutulmamasi konularinda mesakkat illet olmaktadir. Yolculuk ise bizzat mübahlik hükmü için konulmus bulunan sebeb olmaktadir. Kisaca illet bizzat maslahat ya da mefsedetin kendisi olup mazinnesi (muhtemelen bulunacaklari yer) degildir.[14]Açik ve munzabit olabilecegi gibi, kapali ve gayri munzabit da olabilir. Hz. Peygamber'in "Kadi Öfkeli iken hükmetmez." hadisi hakkinda da ayni sekilde diyoruz ki: Öfke hali sebebtir; delilleri yeterince talepte bulunmak ve degerlendirmekten zihnin gafil ve yerinde olmamasi ise illettir.[15]

Kaldi ki, bazan sebeb istilahinin bizzat illetin kendisi için de kullanildigi olmaktadir. Çünkü aralarinda bir irtibat bulunmaktadir. Istilahlarda tartismaya gitmenin bir anlami yoktur.

Mâni: Menettigi seyin illetine münâfî (onu ortadan kaldiran)

bir illeti gerektiren sebebtir. Çünkü mâni kelimesi, ancak içinde bulunan bir illetten dolayi bir hükmü gerektiren bir sebebe nisbetle kullanilir. Mâni bulundugunda -ki mâni hükmün illetine münâfî baska bir illeti gerektirmektedir- hükmü gerektiren hikmet yok olmakta ve o hüküm ortadan kalkmaktadir. Ancak mâni olmasinin sartlarindan biri, mâni'in kendisine nisbet edildigi sebebin illetini

ihlâl edici ve neticede onun hükmünü kaldirici olmasidir. Eger böyle olmazsa, mâni durumunda oldugu seyle kendisinin durumu, iki hükmün ya da iki sebebin tearuzu kabilinden olur ve o zaman konu "Tearuz ve Tercih" bölümüyle ilgili olur. Mesela "Borç zekâta mânidir." dedigimiz zaman; bunun mânâsi "Borç, borçlunun borcunu ödeyebilecegi seye muhtaçligini gerektiren bir sebebtir" demektir. Bu ihtiyaç da elinde bulunan nisâb üzerinde taayyün etmis olmaktadir. Nisaba alacaklilarin haklarinin taalluk etmesi durumunda, nisabin mevcudiyetinin hikmeti -ki zekâtin vâcib olmasinin illeti olan zenginlik oluyor- ortadan kalkmaktadir ve dolayisiyla zekât düsmektedir. Kisasa mâni olan babalik hakkinda da ayni seyi söyleriz. Çünkü babalik, haksiz yere kasden öldürme fiilinin hikmetini ihlâl eden [16]bir illet içermektedir. Ve benzeri daha pek çok örnekler. **[17]**

**Üçüncü Mesele**

Sartlar üç kisimdir:

a) Aklî sartlar. Ilim için hayat; teklif (yükümlülük) için anlama sarti gibi.

b) Carî olan âdet-i ilâhî geregi olan sartlar. Yakmak için atesin vücûda temas etmesi; görmek için bakanin görmek istedigi tarafa yönelik olmasi ve isigin bulunmasi sarti gibi. c) Ser1! sartlar. Namaz için taharetin, zekat için sene dolmasinin, zinada muhsanligin sart olmasi gibi. Burada üzerinde durulacak olan iste bu üçüncüsüdür. Eger ilk iki kisimdan olan sartlara temas söz konusu olursa, bu onlara ya teklifi ya da vaz'î bir hitabin (hükmün) taalluk etmesi sebebiyle olacaktir ve o takdirde de bu sartlar artik ser'î sartlar hâline gelecekler ve üçüncü kisma gireceklerdir. **[18]**

**Dördüncü Mesele**

Burada sartin mesrutu ile olan iliskisinin, aynen sifatin mevsûfu ile olan iliskisi gibi oldugunu; onun bir cüz'ü olmadigini açiklamamiz gerekmektedir. Bu konuda dayanagimiz ser'î sartlarin istikraya tabi tutulmasidir. Dikkat edilirse görülecektir ki, senenin dolmasi nisabin husulünün hikmeti için -ki zenginlik olmaktadir- bir tamamlayici olmaktadir. Çünkü kisinin nisaba sadece mâlik olmasi durumunda, ondan çesitli sekillerde tasarruf imkanini elde etmedikçe hüküm takarrür etmez. Sâri', nisabin üzerinden bir yilin geçmesini, sahibinin zenginlik yönünü ortaya çikaracak olan bu imkana bir mesned (menât) kilmistir. Yemini bozmak (hins), yeminin gereginin (keffâretin) bir tamamlayici unsurudur. Çünkü yemin için keffâretin konulmasi, yeminin geregini ye/ine getirmeme durumunda -her ne kadar belirlenmesinde ulemâ ihtilaf etmislerse de- Allah'in ismine karsi bir nevi cinayet anlami bulundugu içindir. Hangi açidan bakilirsa bakilsin, cinayetin geregi ancak yeminin bozulmasi (hins) halinde tahakkuk eder. Iste o anda yeminin geregi tamamlanir. Ruhun çikmasi keza, katilin kisasi ya da diyeti gerektiren fiilinin gereginin bir tamamlayici unsuru olmaktadir. Yine ayni sey, ölüm hastaliginda bulunan kimsenin mali üzerinde vârislerin haklarinin belirmesi için tamamlayici bir unsur olmaktadir.[19] Muhsanlik, recmi gerektiren zina cinayetinin geregi için bir tamamlayici unsurdur. Diger bütün ser'î sartlarin mesrûtlanyla olan iliskileri de aynidir.

Bu arzettiklerimiz karsisinda söyle bir mesele ortaya atilabilir:Akil teklîf için sarttir; îmân ibâdet ve kurbetlerin sihhati için sarttir. Çünkü eger akil olmasa teklîf (yükümlülük), hayvanlarin ve cansizlarin yükümlü tutulmasi gibi hem aklen hem de naklen muhal olur. Bu durumda, "Akil tamamlayici bir unsurdur." nasil denilebilir? Zira o degil tamamlayici bir unsur olmak, teklifin sihhati için umde ve esâstir. Keza îmân için, "O ibâdetlerin tamamlayici bir unsurudur." demek dogru olamaz. Çünkü kâfirin ibâdetinin bir hakikati yoktur ki, îmânin onu tamamlamasi söz konusu olsun. Daha

buna benzer pek çok sey, sartin sizin arzettiginiz gibi olmadigini ortaya koymaktadir.

Bu mesele (problem) iki seyle ortadan kalkar:

1. Bunlar aklî sartlardan olup, ser'î sartlardan degillerdir. Bizim sözümüz ise ser'î sartlar hakkindadir.

2. Aslinda akil da, teklîf mahalli için -ki insan olmaktadir- tamamlayici bir sarttir; yoksa bizzat teklifin sarti degildir. Aklin insana nisbetle tamamlayici unsur oldugu da malûmdur, îmâna gelince, biz onun bir sart oldugunu kabul etmiyoruz. Çünkü ibâdetler onun üzerine bina edilmektedir. Dikkat edilirse görülecektir ki, ibâdetlerin mânâsi Mabûd'a hem kalb ile hem de dis organlarla husu ve tazîm içerisinde yönelmek demektir. Bu ise îmânin bir uzantisidir. Bu durumda bir seyin asli ve üzerine bina edildigi

kaidesi olan sey, ayni seyin nasil sarti olabilir? Böyle bir netice makûl degildir. îman hakkinda sart tabirini kullananlar, mecazî anlamda müsamaha yoluyla kullanmislardir, îmânin sart oldugu bir an kabul edilse bile, teklif hakkinda degil, mükellef hakkinda olacaktir. îmân, îmânla yü-kümlülük konusu hâricinde -usûlcülerin "kâfirlerin furû ile yükümlü olup olmamalari" meselesinde zikrettikleri üzere- bazilarina göre sihhat sarti, diger bazilarina göre de vücûb sarti olmaktadir. **[20]**

**Besinci Mesele**

Usûlde bi^ien bir prensip vardir: Eger sebebin tesiri bir sarta bagli ise, o sart olmadan müsebbebin bulunmasi sahîh degildir. Bu konuda sartin kemâl ya da yeterlilik (iczâ) sarti olmasi arasinda fark yoktur. Bir sarta bagli bulunmasi durumunda, o sart bulunmaksizin kemâle hükmetmek mümkün olmadigi gibi, yeterliligin bir sarta bagli olmasi durumunda, eger o sart yoksa yeterlilige hükmetmek de sahîh degildir. Usûlcülerin sözlerinden zahir olan budur. Çünkü eger mesrutun sart olmadan vukuu sahîh olacak olursa, o takdirde mesrutta sart, sart degildir demektir. Oysa ki, [269] sart oldugu takdir ve kabul edilmistir. Bu ise bir çeliskidir. Yine eger bu sahîh olacak olsa, o takdirde ayni anda vukuu sarta bagli olan seyin, vukuu sarta bagli olmayan bir sey olmasi gerekir. Böyle bir netice ise muhaldir. Hem sonra sart, sart olmasi hasebiyle, mesrutun ancak kendisinin bulunmasi durumunda bulunmasini gerektirir. Eger mesrutun sart bulunmadan vukuu caiz olsaydi, mesrutun hem vâki olmasi hem de vâki olmamasi söz konusu olurdu. Bu netice de muhaldir. Konu uzatmaya gerek duyulmayacak kadar açiktir.

Ancak usûlciilerden bir grubun sözlerinden baska bir prensibin daha mevcut oldugu anlasilmaktadir ve bu prensip Mâliki mezhebine nisbet edilmektedir. Söyle ki: Hükmün sebebi mevcut ve müsebbebin vukuu da bir sarta bagli

bulunursa; acaba bu sart bulunmadan müsebbebin vukuu sahîh midir? Yoksa degil midir? Bu konuda: a) Sebebin geregine nazaran b) Sartin bulunmamasina nazaran olmak üzere iki görüs vardir. Sebebi göz önünde bulunduranlar, onun müsebbebini gerektirecegi noktasindan hareketle bu yönü galebe çaldirmislar ve müsebbebin vukûunun sarta bagli olmasina bakmamislardir. Sart tarafina ve sebebin ona bagli olusunun müsebbebin vukuuna mâni olacagi görüsünde olanlar ise, mü-cerred sebebin bulunmasina aldiris etmemislerdir. Bunlara göre ne zaman ki sart bulunur, iste ancak o zaman sebeb geregini ortaya koyabilir.

Hatta, bazilari bu prensipte görüs ayriliklarinin (hilaf) mutlak surette mevcut bulundugunu da söylemislerdir ve bu konuda misaller getirmislerdir:

■ Nisabin mevcudiyeti, zekâtin vücûbu için sebebtir. Üzerinden bir sene geçmesi ise sartidir. Bununla birlikte sene dolmadan zekâtin Önceden verilmesi ittifakla caizdir.

■ Yemin, keffâret için sebebtir. Yemini bozmak (hins) ise sartidir. Iki görüsten birisine göre, keffâreti yemini bozmadan önce yerine getirmek de caizdir.

■ Katilin eylemi kisas ya da diyet için sebebtir. Canin çikmasi ise sarttir. Bununla birlikte sebebten sonra ve fakat can çikmadan Önce af caizdir. Bu konuda ihtilaftan da bahsedilmemistir.

■ Mezhebde (Mâliki) söyle bir durum vardir: Bir adam evlenecegi bir kadinin talak yetkisini isterse, bosamak isterse birakmak üzere halihazirda karisi bulunan bir kadinin eline verse; sonra ev-lenme konusunda ondan izin istese ve kadin da izin verse; adam evlenince bu kez kadin kocasinin evlendigi kadini onun aleyhine bosamak istese Imam Mâlik: "Bu konuda kadinin bosama hakki yoktur." demistir. Bu görüs kadinin, sartin -ki evlilik oluyor- meydana gelmesinden önce olsa da, sebebin -ki temlik oluyor-- cereyanindan sonra hakkini düsürmüs olmasi esâsina bina edilmistir.

■ Ölüm hastaliginda vârisler Ölüm halindeki kimseye mirasin üçte birinden fazlada tasarruf izni verseler bu caizdir. Halbuki onlarin haklari ancak ölümden sonra takarrür etmektedir. Hastalik onlarin mirasa mâlikiyetleri için sebeb olmaktadir. Ölüm ise sarttir. Onlarin bu izni Imâm Mâlik'e göre sart vuku bulmasa dahi geçerlidir. Ebû Hanîfe ve îmani Safiî ise buna muhaliftirler. Bazilari da onlarin izinlerinin sihhat ve hastalik aninda geçerli olacagini söylemislerdir. Bunlara göre sebeb hastalik degil, yakinliktir (karabet). Tabiî bunlarin da ölüm için sarttir demeleri kaçinilmaz olmak-tadir.

■ Yine mezhebde söyle bir mesele vardir: "Bir kimse cimâda bulunsa ve

(bosalma) lezzeti alsa fakat meni gelmese; sonra yikan-sa ve yikandiktan sonra meni gelse, bu adam için ikinci bir defa gu-sül abdesti gerekir mi?" konusunda iki görüs bulunmaktadir: Vâcib degildir seklindeki görüsün esâsini su olusturuyor: Guslün sebebi meninin yerinden kopmasidir ve adam yikanmistir. Dolayisiyla onun için bir daha yikanmaz. Bu Sehnûn ve Ibnu'l-Mevvâz'm delili olmaktadir. Sebeb meninin yerinden ayrilmasidir; disari çikmasi ise sarttir ve itibara alinmamistir.... Ve daha bir çok mesele bu esas etrafinda dönmektedir.

Bu ikinci esas ilk önceki esasa açikça ters düsmektedir. Çünkü birincisi, mutlak surette sart bulunmadan mesrutun bulunmasinin sahîh olmayacagina hükmetmektedir. Ikincisi ise, bazi âlimlere göre bunun sahîh olacagina hükümde bulunmaktadir. Bazan bu türden olup da ittifakla sahih kabul edilenler de vardir. Can çikmadan önce af meselesinde oldugu gibi. Bu durumda, bu iki esasin mutlak surette sahîh olmalari mümkün degildir. Malûm olan birinci esasin sihhatidir. Bu durumda mutlaka ikinci esas ile ilgili sözleri üzerinde durmamiz gerekecektir.

Evvela bizzat bu tenakuzun kendisi onun sahîh olmadiginin bir delilidir. Çünkü birinci esasin mutlak surette sihhati bilinmektedir.

Ikinci olarak: Bu zikredilen meselelerin sarta itibar edilmeme esâsi üzerine câri olduklarini kabul etmiyoruz. Çünkü biz diyoruz ki: Diger mezheblerden olup da sene dolmadan önce zekâtin ödenebilecegini mutlak surette caiz gören kimseler, senenin dolmasinin bir sart olmadigi esâsindan yürümektedirler. Bunlara göre senenin dolmasi kesinlesmesi için bir sarttir. Bu görüse göre senenin tamami zekâtin vücûbu için sanki tek bir genis (müvessa') vakit gibidir. Dolayisiyla diger genis vakitlerde de oldugu gibi, vücûb vaktin sonunda kesinlik kazanir, Bizim mezhebimize (Mâliki) göre sene dolmadan biraz önce zekâtin çikarilabilmesinin caiz olmasi ise, "Bir seye yaklasan, o seyin hükmünü alir." kaidesine göredir. Dolayisiyla vücûb sarti mevcut bulunmaktadir.

Yemini bozmak konusunda edilecek söz de aynidir: Yemini bozmadan (hins) önce keffâretin verilebilecegini söyleyenlere göre, yemin bozma keffâretin vücûbunun sarti degil, muhayyerligi ortadan kaldiran kesinlesmesinin sarti olmaktadir.

Can çikmasi meselesine gelince, bu kisas ya da diyetin vücûbu için sarttir; yoksa affin sihhati için sart degildir. Bu konu üzerinde ittifak vardir. Zira can çiktiktan sonra af mümkün degildir. Dolayisiyla eger vâki olacaksa, mutlaka can çikmadan önce olmasi gerekmektedir. Netice olarak o sirada affin sihhati için sart olmasi sahih degildir. Affin sihhatinin izahi söyle: Bu yaralanan kimsenin mala taalluk etmeyen bir hakkidir. Dolayisiyla diger yaralardan, iftiraya maruz kalmasi durumunda kazften vb. affi caiz oldugu

gibi cânîyi mutlak surette affi da caizdir.[21]Af hükmünün onlarin dedikleri esasa [22]dayandirilmadiginm delili sudur: Ne yaralanan kimse, ne de onun velîleri için can çikmadan önce kisasi uygulamalari veya tam diyet almalari ittifakla caiz degildir. Eger onlarin dedikleri gibi olsaydi, o takdirde bu meselede iki görüs bulunurdu.[23]

Kadina talak hakkinin temliki meselesine gelince, kadin burada evlenmeden önce kocasi üzerine sart kostugu konuda kendi hakkini düsürünce, artik iskattan sonrasi için bir hakki kalmamaktadir. Çünkü temlik yoluyla sahip oldugu hakkini sebebi mevcut olduktan sonra düsürmüstür.[24] Bu itibarla daha sonra kocanin evlenmesinin, daha önceden düsürülen bir konuda tesiri olmayacaktir. Bu açiktir.

Vârislerin üçte birden fazlada izin vermeleri meselesinde ise durum daha da açiktir: Çünkü ölüm mirasa mâlikiyetin taalluku konusunda degil, sihhati konusunda sebeb olmaktadir. Hastalik ise, vârislerin mâlik olmalari konusunda degil, haklarinin vâris olunan kimsenin malina taalluku konusunda sebebtir. Bunlar iki ayri sebebtirler ve her biri digerinin gerektirmedigi bir hüküm gerektirmektedir. Hastaligin hakkin taallukuna sebeb olmasi bakimindan mâlikiyet olmasa da, izinleri yerinde vâki olmaktadir. Çünkü vârislerin haklari ölüm hastaligindaki kimsenin malina taalluk edince, bir nevi onlar için mülkiyet süphesi bulunmaktadir. Dolayisiyla üçte birden fazla kisimda haklarini düsürdükten sonra, artik bir daha talep haklari kalmaz. Çünkü hastalik halinde iken hastanin tasarrufunu geçerli kilmak suretiyle o andan itibaren artik, o konuda yabancilar gibi olmuslardir. Neticede de hasta öldükten sonra üçte birde oldugu gibi, artik fazla olan miktarda da bir haklari bulunmayacaktir. Iznin geçerli olmadigi görüsünde olanlarin görüsü, ölümün sart oldugu görüsüyle birlikte sahih olmaktadir. Çünkü vârisler temlikten ve sartin meydana gelmesinden önce izin vermislerdir; dolayisiyla geçerli degildir. Aynen diger sartlar ve mesrutlarinda oldugu gibi.

Inzal (meninin gelmesi) meselesine gelince, bu meselenin burada söz konusu edilen gusülde inzalin sart olmadigi veya böyle bir inzalin hükmü bulunmadigi esâsi üzerine bina edilmesi mümkündür. Çünkü inzal bir lezzet olmaksizin vuku bulmustur.[25]

Kisaca, bu zikredilen seylerden, sartin itibara alinmayacagi neticesini çikarmak mümkün degildir. [26]

**Altinci Mesele**

Ser'an mesrutlarda (kendisi için sart kosulan seyler) aranilan sartlar iki kisimdir:

a) Teklif hitabina yönelik olanlar. Bunlar da ya namaz için taharetin

bulunmasi, iyi elbiseler giyilmesi, elbisenin temiz olmasi vb. gibi yapilmasi istenilen seylerdir. Ya da birinci kocanin tekrar dönüsü için. sart olan hülle nikâhi; zekat vermemek için sart olan farkli olanlarin toplanmasi, toplu olanlarin dagitilmasi [27] vb. gibi ortaya konulmasi yasak olan seyler olurlar. Bu kisimda Sâri'in gözettigi kasid açiktir. Birinci türden olanlarin yapilmasi, ikinci türden olanlarin da terki maksûddur. Hakkinda muhayyer olunan sart da --eger olursa[28] ayni sekildedir: Sâri'in bu gibi sartlardaki kasdi mükellefi muhayyer birakmaktir; eger mükellef dilerse o sarti yerine getirir ve mesrut meydana gelir; dilerse de yerine getirmez ve böylece mesrut da vücûda gelmez.

b) Vaz' hitabina yönelik olanlar: Zekatta yilin dolmasi, zinada muhsanlik, el kesmede hirz (muhafaza altina alinmis olma) vb. gibi. Bunlarin sart olmalari için, Sâri'in yapilmasi ya da terki bakimindan bir kasdi bulunmamaktadir. Mesela nisabin zekât vâcib oluncaya kadar bir sene boyunca bekletilmesi, yapilmasi istenilen bir sey degildir. Keza zekatin vâcib olmamasi için nisabin harcanmasi ve tüketilmemesi de istenilmemektedir. Muhsanlik da ayni sekildedir: Zina ettigi zaman recm gerekmesi için muhsan olmasi (bu yüzden evlenmesi) talep edilir demlemeyecegi gibi, zina ettigi zaman üzerine recm gerekmemesi için muhsan olmamasi (bu yüzden evlenmemesi) istenilir de denilemez. Eger bu türden olan sartlarda bir talep bulunsaydi o zaman vaz'î hitap (vaz'î hükümler) dahilinde bulunmazdi. Oysaki, biz bunlarin vaz'î hükümler içerisinde oldugunu kabul ediyoruz. Tabiî bu durumda bir çeliski olacakti. Bu konuda hüküm açiktir.

Mükellef sart) yapmak ya da terketmek üzere ona yöneldigi zaman ne olacaktir? Bu durumda sartin mükellefin kudreti dâhilinde bulunan bir fiil olmasi açisindan mutlaka üzerinde durulmasi gerekecektir: **[29]**

**Yedinci Mesele**

Bu durumda sart, teklif hitabi altina dâhil[30] bulunmus olmasi bakimindan mükellef tarafindan ya yapilmak ya da terkedilmek durumlarindan hâlî olmayacaktir ve mükellef onunla ya memur olacak, ya onu yapmaktan yasaklanmis olacak ya da o konuda muhayyer birakilmis olacaktir veyahut da böyle olmayacaktir. Eger durum bundan ibaret olacaksa bir problem de olmayacaktir; sebeb-lerin gerektirdigi hükümler sartin bulunmasi durumunda var olacaklar, bulunmamasi durumunda da kalkacaklardir. Nisâb gibi.'Ihtiyaçtan dolayi sene dolmadan önce harcanmasi veya ibkâsma duyulan ihtiyaçtan dolayi harcanmayip birakilmasi gibi. Veya duyulan ihtiyaçtan dolayi hayvanlarini baskasinin hayvanlariyla karistirmak veya ortaklik zararini izâle için ya da daha baska bir ihtiyaçtan dolayi karisik olan hayvanlarini ayirmak gibi. Veya evlenmek suretiyle kendisini korumak

(muhsan olma) istemesi veya herhangi bir sebebten dolayi evlenmeyi terketmesi gibi. Ve buna benzer örnekler. Bu örneklerde herhangi bir problem yoktur. Sart varsa mesrut da vardir. Sart yoksa mesrut da yoktur.

Ama sart olmasi açisindan mükellefin onu yapmasi ya da terki, sebebin geregi olan hükmü düsürmek ve böylece üzerine neticesinin terettübüne mâni olmak kasdi ile olursa, bu takdirde yaptigi sey sahîh olmayan bir istir, batil bir ugrasidir.[31] Bunun bâtüligma beni aklî, hem de nakli deliller birlikte delâlet etmektedir: [275]

Bu meyanda vârid olan hadislerden bazilarini arzediyoruz:

■"Zekat (artar veya eksilir) korkusuyla müteferrik zekat mali bir araya toplanmaz; toplu olanlarin arasi da ayrilmaz.[32]

il "Satici ve alici birbirlerinden ayrilmadikça muhayyerdirler. Ancak muhayyerlik sarti ile akid yapmislarsa o müstesna (o takdirde ayrilsalar da muhayyerlik hakki devam eder). Taraflarin karsi taraf akdi bozar korkusuyla hemen akid meclisinden ayrilmalari helal olmaz.[33]

■"Bir kimse geçeceginden emin olmaksizin iki at arasina bir at katar (ve yaristirirsa) bu bir kumar degildir. Kim de iki at arasina geçeceginden emin oldugu bir ati katar (ve yaristirirsa), o kumardir.[34]

B Berîre hadisinde belirtildigi üzere, Berîre'nin sahipleri kendisini satmak için velâ hakkinin kendilerine verilmesini sart kosmuslardi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [ sIevy™,Kmtu]söyle buyurmustu: "Vela hakki ancak azâd edene aittir. Kim Allah'in kitabinda olmayan bir sart kosarsa, o sart bâtildir; isterse yüz sart olsun."[35]

■"Hz. Peygamber satis ve sarti (sartli satisi);[36] satis ve selefi; [37] sart içerisinde sarti [38] yasakladi [39]

Diger yasak olan sartlarla ilgili hadislere de burada atifta bulunmak gerekir. Bu arada:

■ "Kim bir müslümanin malini yemini ile kotarirsa, Allah ona cenneti haram, cehennemi vâcib kilar.[40]

■ ''Süphesiz ki, yemin yemin verdiren kimsenin niyetine göredir.[41] hadislerini zikredebiliriz.

Bu mânâda olmak üzere su âyet gelmistir: "Allah'in ahdini ve yeminlerini az bir degere degisenlerin, iste onlarin, ahirette bir paylari yoktur.[42] Yine Kur'an'da: "Ikisi Allah'in yasalarini koruyamamaktan korkmadikça kadinlara verdiklerinizden bir sey almaniz size helal degildir.[43] buyrulmustur. Yalanci sâhidlikle ilgili âyet, keza onunla ilgili hadisler bu kabildendir. Yüce Allah söyle buyurmustur: "Ey inananlar! Mallarinizi aranizda haksizlikla de-gil, karsilikli riza ile yapilan ticâretle yiyin, haram ile nefsinizi

mahvetmeyin.[44] Bu mânâda hadisler de vârid olmustur. Yine Allah Teâlâ: "Bundan sonra kadini bosarsa, kadin baska birisiyle ev-lenmedikçe bir daha kendisine helâl olmaz.[45] buyurmustur. Hülle nikahiyla kadini ilk kocasina helal kilmak isteyen "ödünç teke" ve kendisi için nikâh yapilan kimse hakkinda vârid olan lanetlerle ilgili hadisleri[46] sütlü gözükmesi için koyun ya da deveyi bir kaç gün sagmayip da sütü memede birikmis bir halde satmakla ilgili olmak üzere vârid olan hadisleri (musarrât hadisi)[47] sâir aldatma (giss, hadîa, hilâbe) [48]pazarlik kizistirma (neces)[49] ile ilgili olmak üzere bunlari yasaklayan hadisleri; kocasi tarafindan bosanan ve Ahdurrahman b. Zübeyr ile evlenen Rifâa el-Kurazfnin karisiyla ilgili hadisleri[50] burada hatirlamamiz yeterlidir.[51]Bu konuyla ilgili hadisler burada zikre dilemeyecek kadar çoktur.Yine böyle bir ugrasi, bir maslahatin celbi ya da bir mefsedetin defi için ser'î bir hükme sebeb olarak kilman seyi, bir hikmeti ve faydasi olmayan abes bir sey haline getirir.[52]Bu ise maslahat ve hükümlerde onlarin gözetilmis oldugu kaidesine muhaliftir.

Keza bu Sâri' Teâlâ'mn kasdma da muhalif olmaktadir. Çünkü sebeb vücûda gelip ortaya çikinca, ser'an müsebbebi olan seyi gerektirecektir. Ancak bu sebebin mükemmil unsuru olan bir sartin husulüne baglanmistir.[53]Bu durumda sebebin hükmünü kaldirmak kasdiyîa sarti isleyen ya da terkeden kimse, Sâri'in onu sebeb olarak koyusundaki kasdma zit düsmüs olmaktadir. Daha önce de ortaya konuldugu gibi, Sâri'in kasdma ters düsmek bâtildir; dolayisiyla bu amel de bâtildir.

Itiraz: Mesele, bir sarta bagli olarak hükmü gerekli kilan sebeb hakkinda farzedilmistir. Sartin kasidli olarak bulunmamasiyla, kasidsiz olarak bulunmamasi arasinda fark yoktur. Bu konuda kas-dm bir tesiri yoktur. Daha önce de ortaya konuldugu gibi, sart bulunmadigi zaman, sebeb hükmünü gerektirici bir özellik kazanamamaktadir. Zekat konusunda nisâb üzerinden sene geçmesi gibi. Bu bir sarttir ve bu sart olmadan zekat vâcîb olmamaktadir. Sâri'in kasdmdan malûm olan sey sebebin, sartin yoklugu aninda degil ancak bulunmasi durumunda hükmünü fmüsebbebi) gerektirici bir sebeb olabilmesidir. Sebeb, sebeb olamadigina göre, üzerinde dur-dugumuz mesele ile, bir ihtiyacindan dolayi sene dolmadan Önce harcamada bulunup nisabi azaltan kimsenin durumu ayni olur ve zekât gerekmez. Çünkü sebeb itibara alindigi ser'an sabit olan fakat mevcut bulunmayan sarta bagli oldugu için zekâtin vâcibligini [279] gerektirmis degildir. Bu durumda bu kisi hakkinda "O Sâri'in kasdana muhaliftir." denilecegi gibi, "O Sâri'in kasdma muvafiktir." da denilebilir.[54]Diger meseleler de ayni sekildedir.

Cevap: Bu sizin dediginiz, kisinin sebebin hükmünü kaldirmak istemedigi zaman söz konusu olur. Ama sebebin hükmünü kaldirmaya yönelik bir

kasdimn bulunmasi halinde durum farklidir ve yaptigi itibara alinmaz.[55]Çünkü seriat bunun kesin olarak ilgasina hükmetmektedir ve geçen delillerle bu gayet açik bir sekilde ortaya konulmustur. Zira zekati azaltmak için zekâta tâbi mallari ayirmak veya ayri olanlari birlestirmek ve böylece noksanlastirici sarti ortaya koymak, sebebin hükmünün iptali kasdedilmesi halinde kesin olarak yasaklanmistir. Mesela ayri kirk koyundan bir koyun zekat verilmesi gerekir. Baska bir kirk koyunla katistirilma si durumunda ise daha önce bir koyun zekat düsen kirk koyuna yarim koyun zekat isabet eder. Eger kisi bir koyun yerine yarim koyun vermek için koyunlarini diger kirk koyunla katistirmis s a, iste bu yaptigi is yasaklanmistir. Keza baska yüzbir koyunla karisik yüz koyunu olan bir kimse, tek bir koyun zekat vermek amaciyla koyunlarini ayirirsa, bu da ayni sekilde yasaklanmistir. Bu yasagin gerekçesi, ilk sebebin geregini ortadan kaldiran bir sarti ortaya koymasi ya da ortadan kaldirmasi olmaktadir. Üzerine gerekecek olan zekat yükümlülügünü ortadan kaldirmak için harcamada bulunarak zekâta tâbi mallarim nisâb miktarindan asagi düsüren kimsenin durumu da aynidir. "Taraflarin, karsi taraf akdi bozar korkusuyla hemen akid meclisini terketmeleri helâl olmaz.[56] hadisinde söz konusu edilen durum da aynidir. Burada kisi akid ile sabit olan muhayyerlik sartini kaldirmayi kasdetmis olmaktadir. Keza kisinin, müsabaka için degil de Ödülü almak amaciyla kazanacagindan kesin olarak emin oldugu ati diger atlar arasinda kosturmasi da bu kabilden olmaktadir. Bunlarin bir diger benzeri de ileri sürülen sartlarla ilgili meselelerdir. Çünkü bunlar, kendileriyle vâkiolan sebeblerin[57] hükümleri kaldirilmak istenilen sartlardir. Mese-[280] ia kitabet akdi, onun kendisinden nes'et edecek bütün neticeler üzerine yapilmis bir akit olmasini gerektirir. Bunlardan bir tanesi de velâ hakkidir. Simdi kim kalkar da, velâ hakkinin saticiya ait olmasini sart kosarsa, bu sartla sebebin hükmünü kaldirmayi kasdetmis olur. Diger zikri geçen konulari da ayni sekilde ele aldigimizda, onlarin da hep ayni olduklarini görecegiz. Buna göre, bu kasidla sartlarin ortaya konulmasi, ya da ortadan kaldirilmalari yasaklanmis olmaktadir.[58] Yasaklanmis olduguna göre de, Sâri'in kasdma ters olacaktir. Netice itibariyla da sart bâtil olacaktir.

Fasil:

Bu amel mutlak surette bâtil midir? Yoksa degil mi?

Cevap: Bu konuda tafsilat vardir. Söyle ki: Hâsil olan sart ya ortaya konulmamis mânâsindadir; ya da yok olan, hâsil olmus mânâsmdadir. Veyahut da böyle degildir.

Eger öyle ise, sebebin gerektirdigi hüküm, bu amelden önceki hâli üzeredir; amel bâtildir ve hiçbir faydasi yoktur; herhangi bir hükmü mevcut degildir.

Mesela zekat malini sene dolmadan önce danisikli olarak daha sonra kendisine tekrar iade etmek sartiyla hibe ile mülkiyetinden çikarmak; zekat miktarini azaltmak için tahsildarin gelecegi sirada ayri olan hayvanlari bir araya toplamak, o gittikten sonra tekrar ayirmak; yahut da toplu olanlari ayirmak ve daha sonra tekrar onlari bir araya getirmek; üç talakla bosanmis kadinin ilk kocasina helal olmasi için sureta kadin üzerine akdedilmesi gereken nikah sartini yerine getirmek (hülle nikâhi) ve daha benzeri seyler gibi.

Eger durum öyle degilse, o takdirde meselede ihtimaller vardir ve üç yaklasim söz konusu olacaktir:

a) Mücerred sebebin bulunmasi yeterlidir [59]çünkü hükmü gerektiren sey bizzat sebeb olmaktadir. Sart ise sadece haricî tamam-layici bir unsur olmaktadir. Eger öyle olmasaydi, o zaman sartin illetin bir cüz'ü olmasi gerekirdi. Oysaki öyle olmadigi kabul edilmistir. Keza bu konuda gözetilen kasid gayri mesru olmustur; dolayisiyla yapilan amel Sâri'in kasdina muhalif bir hal almistir. Bu durumda o sanki hiç islenilmemis hükmünde olacaktir ve hükümde birinci kisimla ayni olacaktir. Neticede de bu amel üzerine herhangi bir hüküm terettüp etmeyecektir. Misal: Kisi sene dolmazdan az önce bir menfaatinden dolayi harcamada bulunarak nisabi asagi düsürse; veya rücû etmeksizin kesin hibede bulunsa; veya beraber olan zekat mallarini ayirsa ya da ayri olanlari bir araya getirse -bütün bunlari zekattan kaçmak için yapsa- fakat bu islemden sonra eski hale dönmese ve benzeri daha baska durumlar. Biz biliyoruz ki, Sâri' Teâlâ sebebi hüküm için koyarken, hükmün o sebeb-le vukuunu kasdetmis olmaktadir. Kisi bu tür davranislariyla; sebeb, sebeb olarak kâim iken, onun hükmünü kaldirmaya yeltenmis olmasi yüzünden, Sâri'in kasdina muhalefet etmis olmaktadir. Bu ise bâtildir. Sartin Sâri'in genel anlamda itibarda bulundugu sekilde olmasina ise fâsid olan kasid tesir etmis, bu yüzden de sart, ser'î bir sart olma Özelligini kazanamamistir. Dolayisiyla mutlak surette sanki hiç yokmus gibi bir hal almistir ve bu kisim da birinci kisim içerisine dâhil olmustur.

b) Mücerred sebebin bulunmus olmasi yeterli degildir. Çünkü her ne kadar hükme bâis (ona götürücü, onu ortaya çikarici) olan sebebse de, Sâri' Teâlâ onu sartin mevcudiyetiyle takyîd eylemistir. Su halde, Sâri'in müsebbebin ortaya konulmasini mücerred sebebin islenmesiyle kasdetmis oldugu konusunda, sebebin hükme bâis oldugu kesin degildir. Sâri'in kasdettigi sey, sebebin sartin bulunmasi durumunda hükme bâis olmasidir. Durum böyle olunca, mesela sarti kaldirmaya yönelik bir amelle sebebin hükmünü kaldirmayi kasdetmis bir kimsenin kasdi, hiçbir sekilde Sâri'in kasdi na ters düsmüs olmaz. Bu durumda kisi sadece ortaya konulmasi ya da

konulmamasi hususunda Sâri'in kasdinin açik olmadigi bir seyi kasdetmis olmaktadir ki, bu da sartin ortaya konulmasi ya da konulmamasi olmaktadir. Kisinin bu kasdinin bizzat degil de netice itibariyla Sâri'in kasdina genel anlamda ters düsücü bir neticeye götürmesi, üzerine sartlarin hükümlerinin terettübüne mâni olmamaktadir. Sonra kisinin bu ameli müessir, hâsil ve vâki olunca, içermis oldugu yasak kasid, onun ser'î bir sart veya ser'î bir sebeb olarak konulusu hususunda bir etki yapmayacaktir. Nitekim gasbe-dilen seyin degisiklige ugramasi, onun sahibine iadesini men ve gasbeden kimsenin de ona mâlikiyet kazanmasi konusunda sebeb veya sart olmaktadir ve bunu isyan kasdiyla yapmis olmasi, bu hükmün ortadan kalkmasi için bir sebeb olmamaktadir.

el-Lahmî'nin arzedecegimiz görüslerinin sihhati iste bu esas üzerine bina edilmektedir: O söyle diyor: Bir kimse zekatin düsmesi için sene dolmadan az önce malinin bir kismini tasaddukta bulunsa ve böylece nisab miktarini asagi düsürse; veya oruç tutmamak için Ramazan'da yolculuga çiksa; veya namazi yolda iki rekat kilmak amaciyla henüz memleketindeyken müstehap olan vaktini geciktir-se; veya bir kadin hayiz görmeye baslamasi ve böylece namazin kendisinden düsmesi amaciyla namazi vaktin sonuna dogru ertele-se ... bütün bunlar mekruhtur ve bu kimse üzerine yolculuk sirasinda oruç tutmasi gerekmez; namazi dört rekat kilmasi da îcâb etmez; kadinin o namazi kaza etmesi vâcib olmaz. Keza su mesele de bu esas üzere câri olmaktadir: "Falana olan borcumu bir aya kadar ödeyecegim?" diye talak üzerine yeminde bulunan kimse, borcunu ödemeyecegini görse ve bir çare olmak üzere .hulu yoluna basvurarak yemininde hânis olmamak için karisindan muhâlaa yoluyla ayrilsa; müddet bitince de karisina tekrar dönse (ric'at); bu durumda kisinin karisinin bos olmamasi gerekir. Çünkü talakin baglandigi süre doldugunda, kadin artik karisi olmadigi için talak mahallini bulmamis dolayisiyla da vâki olmamistir. Çünkü hulu ser'an geçerlidir. Yasak olan bir seyi kasdetmis olmasi onun geçerliligine mâni' degildir.

c) Allah haklari ile kul haklari arasi ayrilir: Allah haklarindan olan konuda ortaya konulan amel -bizzat kendisi hakkinda ser'î bir hüküm sabit olsa da- bâtil olur. Mesela: Beraber olan zekat mallarini ayirmak veya ayri olanlari birlestirmek meseleleri; "Geçerli ve yürürlüktedir, kadini daha önceki kocaya helal kilmaz." diyen görüse göre hülle nikahi meselesi gibi. Çünkü zekat Allah haklarindan olmaktadir. Keza hülle nikâhindan men de Allah haklarindan sayilmaktadir. Çünkü nikah konusunda Allah hakki kul hakkina galebe çalmaktadir. Kul haklariyla ilgili konularda ise sartin geregi geçerli olur. Oruç tutmamak ya da namazi kisaltmak için yapilan sefer durumu vb. meselelerde oldugu gibi.

Bütün bunlar, aksine özel bir delîl bulunmadigi zaman söz konusudur. Eger ortada özel bir delîl varsa, o takdirde delîlin geregi ne ise ona gidilecektir. Bu, zikri geçen asli nakzedecek de degildir. Zira o takdirde, bu özel durumun Allah haklarina mi yoksa kul haklarina mi nisbet edilecegine dâir bir delîl bulunacaktir.

Geriye iki tür haklarin birlesmesi durumu kalmaktadir. Bu konu ictihad mahalli olmaktadir. Müctehide göre meselenin hangi tarafi daha agir basarsa, onu o tarafa ilhak edecektir.

Allahu alem! **[60]**

**Sekizinci Mesele**

Mesrûtlanyla birlikte sartlar[61] üç kisimdir:

a) Mesrutun hikmetini tamamlayici ve güçlendirici olan; hiçbir sekilde ona münâfî olmayan sartlar. Gerekli görenlere göre, iti-kafta oruç sartinin bulunmasi; nikahta denklik, zevceyi ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salivermek sartlarinin ileri sürülmesi; bey' akdinde rehin, kefil, pesin ya da veresiye Ödeme sartlarinin ortaya konulmasi; köle satislarinda kölenin herhangi bir sorumlulugunun olmamasinin ya da kölenin malinin sart kosulmasi; agacin meyvesinin sart kosulmasi vb. gibi sartlar. Keza zekatta malin üzerinden bir sene geçmesinin sart olmasi; zinada recm için muhsanhk sartinin aranmasi; cariyelerle evlenebilmek için hür kadinlarla evlenme imkaninin olmamasinin sart olmasi; el kesme cezasinin uygulanmasi için hirz (malin muhafaza altina alinmis olmasi) sarti gibi sartlar da bu kabilden olmaktadir.

Bu kisim sartlarin ser'an sahîh oldugunda herhangi bir süphe yoktur. Çünkü bunlar, bir hüküm gerektiren her bir sebebin hikmetini tamamlayici bir unsur olmaktadir. Mesela itikaf mescidde devamli durmak suretiyle, layiki veçhile kendisini ibâdete vermek mânâsina gelmektedir. Böyle bir durumda orucun müsbet etkisi olacagi açiktir. Keza evlilikte denkligin bulunmamasi, esler arasinda uyumsuzluk ve niza için, daha yüksek durumda olan es ya da akrabasinin diger tarafi küçük görmesi için bir belirti (mazinne) olmaktadir. Bu durumda esler arasinda denkligin bulunmasi onlar ve akrabalarinin birbirleriyle uyusma ve kaynasmalari için daha uygun olacak; carî olan örf ve âdetlere göre daha güzel bulunacaktir. Dolayisiyla nikah sirasinda böyle bir sartin ileri sürülmesi nikahin maksadina uygun düsecektir. Kocanin esini ya iyilikle tutmasi ya da güzellikle salivermesi ve diger zikri geçen sartlar da ayni sekildedir. Dolayisiyla böylesi sartlarin ileri sürülmesi durumun-[284] da sabit olacaklari açik bulunmaktadir.

b) Mesruttan gözetilen maksada mülayim olmayan; onun hikmetini tamamlayici bir mahiyet arzetmeyen; aksine birinci kismin ziddina olan

sartlar: Mesela: Namazda cani istedigi zaman konusmayi sart kosmak; itikafta -Imâm Mâlik'e göre [62]istedigi zaman mescidden çikmayi sart kosmak; nikahta zevce üzerine infakta bulunmama veya eger iktidarsiz ya da erkeklik uzvu kesik degilse onunla cinsî münâsebette bulunmama sartlarini ileri sürmesi; bey' akdinde müsterinin mebîden istifâde etmemesini veya edecekse söyle degil de böyle istifâde etmesini sart kosmasi; zenâatkann müsteriye, yapilmasi istenilen seyi ziyan etmesi durumunda tazmin ettirmemesini ya da telef iddiasinda kendisini tasdik etmesini sart kosmasi ... gibi. Bu kismin bâtil oldugunda, itibara alinmaya-caginda da keza süphe yoktur. Çünkü sebebin hikmetine münâfî bulunmaktadir. Dolayisiyla böyle bir sartla sebebin bir arada bulunmasi mümkün degildir. Çünkü namazda konusmak, namazin ruhuna ve mesruiyet amaci olan Allah'a teveccühe, O'na olan tazarru ve niyaza münâfî bulunmaktadir. Ayni sekilde itikafta istedigi zaman mescidden disari çikmayi sart kosan kimse de, aslinda mescidde devamli surette kalmak demek olan itikâfm hakîkatma münâfî bir sart ileri sürmüs olmaktadir. Nikahta bulunan kimse, nafaka sorumlulugu olmamasini sart kosmasiyla, ser'an matlûp olan sevgi ve meveddetin devamina münâfî bir sart ileri sürmüs olmaktadir. Kocanin cinsî münâsebette bulunmama sartini ileri sürmesi durumunda, nikâhin öncelikli hikmetini -ki nesil elde etmek, çogalmak oluyor- iptal etmis, zevceye zarar vermis olacaktir ve böyle bir sart, evliligin devami ve eslerin birbirleriyle kaynasmasi demek olan zevcenin iyilikle tutulmasi emrine asla uygun düsmeyecektir. Zikri geçen diger sartlarda da durum aynidir.

Ancak bu sartlarin bâtil olmasi acaba mesrutlarina tesir eder mi? Yoksa etmez mi? Bu konu üzerinde düsünülmesi gerekir ve bu meselenin cevabi için bundan önceki meseleden istifâde etmek mümkündür.

c) Mesruta ne uygunlugu ne de münâfî bulundugu belli olmayan sartlar. Bu ictihad mahalli bir konu olmaktadir. Acaba münâfî olmamasi açisindan birinci kisimdan olan sartlara mi katilacaklardir? Yoksa uygunlugu açikça belli olmadigi için ikinci kisim sartlara mi katilmalidirlar? Bu gibi durumlarda geçerli olan kaidemiz ibâdetlerle muamelât arasini ayirima gitmektir: Ibâdetler konusu ise, uygunlugu ortaya çikmadikça, sadece münâfî olmadiginin bilinmesi o sartin itibara alinmasi için yeterli degildir. Çünkü ibâdetlerde asil olan taabbudîliktir ve ne ifâde ettiklerine bakmamaktir. Ibâdetlerde kural, izin olmaksizin mükelleflerin kendiliklerinden bir yelteniste bulunmamalaridir. Çünkü ibâdet ihdas etmek gibi bir konuda akillara taninmis bir yetki ve saha yoktur. Dolayisiyla onlara taalluk eden sartlar bahsinde de durum ayni olacaktir.

Muamelât konusuna gelince, bu gibi konularda sartin sâdece münâfî

olmamasi ile yetinilecektir. Çünkü bunlarda asil olan taab-budîlik degil, içerdikleri mânâ ve hikmetlere iltifat ve itibarda bulunmaktir. Muamelât bahsinde asil olan -hilâfina bir delîl bulunmadikça- izin olmaktadir.

Allahu a'lem! **[63]**

---

[1] Yani sart, ya mesrutun hikmetinin ya da hükmünün tamamlayicisi olur. Birinci durumda sartin bulunmasi hikmeti, ikinci durumda da hükmü ihlal eder.

[2] Metinde geçen "ya da zenginligin hikmeti için" sözü tefennün içindir. Yani söyle demek olur: "mülkiyetin gerektirdigi sey, zenginlik vasfindan ibaret olan hikmet, için..."

[3] Muhsanlik: Müslüman, ergen, akilli, hür bir kimsenin sahîh evlilik içinde birlesmesi demektir. Imâm Safiî'ye göre muhsanlik için kisinin müslü-man olmasi sart degildir. (Ç)

[4] Mesela bey akdinin müsebbebi olan mülkiyet için taraflarin rizasinin bulunmasi sarttir; denilir.

[5] Mesela amden öldürme ile talîl edilen kisas için hâkim ya da müslüman cemâat tarafindan olmasi sarttir; denilir

[6] Mesela kisasi gerektiren öldürme için akilli bir kimseden sâdir olmasi sarttir. Akilli olmak illet olan öldürme fiilinin mahallinde bulunan bir vasiftir.

[7] Burada müellif, vaz'î hükmün taksimi sirasinda usûlcülerin sözlerine isaret etmek istemektir. Sâri'in hüküm için koydugu sey, eger hükmün vücûdu ona tevakkuf ediyor ve konulan seyle hüküm arasindaki münâsebet de akli selîm tarafindan anlasiliyor ve kabul görüyorsa, yani aklen bu konulan sey üzerine hükmün terettüp edecegi makûl bulunuyorsa, ona illet adi verilmektedir. Mesela düsmanligi doguracak ve tecâvüzü yayginlastiracak olan haksiz yere kasitli olarak öldürme kisasin illeti olarak vaz' edilmistir. Sagduyu sahibi akillar bu hükmün böyle bir illet üzerine terettüp etmesini kavrayabilir. Çünkü illetin hükme uygunlugu açiktir. Eger aradaki bu münâsebet açik olmaz, ancak vasitalarla ve kismen anla-silabilirse, buna da sebeb adi verilir. Nisaba mâlikiyet. gibi. Çünkü bu kismen zenginlige götürür; zenginlik de zekatin istenilmesi noktasina ulastirir. Her ne kadar Sâri' onu hükme bir alâmet kilmissa da, hüküm ile kendisi arasinda açik bir münâsebet ya da ona götürme durumu yoktur. Namazlar için vakitlerin sebeb olmasi gibi.

[8] Namazin vücûbu için akil ve bulûg hakîkî, namazin sihhati için taharet, sehâdet için hürriyet itibarî sartlar olmaktadir. Itibarî olusu, o sartin sadece Sâri'in itibârina bagli olarak sübût bulmasi dolayisiyla dir.

[9] Burada îbn Hâcib'in serhlerinden bazi alintilarda bulunmak istiyoruz: "Mâni iki çesittir:

a) Sebeb için mâni.

b) Hüküm için mâni.

Ayni sekilde sart da iki çesittir:

a) Sebeb için sart.

b) Hüküm için sart.

Mutlak anlamda sart, eger bulunmazsa bir anlamda mâni anlamina gelir. Mâni'in sebebi ya da hükmü men'î ise, mevcudiyeti sebebiyledir. Sebebin sartinin yoklugu, sebebin hikmetine münâfî olan bir durumun varligini içerir. Örnek: Bey akdi, mülkiyetin sübûtu için sebebtir. Hikme-tiyse, mebî ile faydalanmanin helal olmasidir. Sarti, mebîin teslimine kudretin bulunmasidir. Kudretin bulunmamasi faydalanmadan acziyeti gerektirir. Bu da faydalanmanin helalligi hikmetini ihlal eder. Hükmün sarti hakkinda ulemânin sözleri farklilik arzeder: Bazilari: "Onun yoklugu, hükmün hikmetine münâfî baska bir hikmeti gerektirir." demisierdir. Bu görüsün tatbiki durumunda, bidüziye (muttarid) ve birbirine münâfî iki hikmetin (bir arada) bulunmasi zor olur; demislerdir. Bu yüzden baskalari: "Hükmün sarti, öyle bir seydir ki onun yoklugu ayni hükme münâfî olan bir hikmeti içerir." demisler ve misal olarak da namazi vermislerdir: Namaz sebebin hükmüdür. Hüküm; sevabin verilmesi ve cezalandirmaya gidümemesidir. Namazin hikmeti; Cenâb-i Allah'a yönelmektir. Sarti taharettir. Taharetin bulunmamasi, öyle bir durumdur kî, o Sâri'e sevap için tahareti sart kilmasi konusunda muhalefet etmek anlami tasir. Bu ise, her ne kadar namazin hikmeti -ki Cenâb-i AHab'& mutlak anlamda yönelmek oluyordu-taharetsiz de olsa namaz diye isimlendirilen seyde mevcut ise de hükme münâfîdir. Hüküm ise sevaba nâiliyet ve cezalandirilmaktan kurtulmakti. Buna göre sebebin sartinin yoklugu, sebebin hikmetini ihlal etmektedir. Sebebin hikmetinin ihlalinden de sebebiyet verme (tesebbüb) yoluyla hüküm ihlale ugrar. Hükmün sarti ise, sebebin hikmeti mevcut bile oîsa hükmü ihlal eder."

SImdi ise, müellifin sözlerinin açiklanmasina ve bunlarla mukayesesine geçelim: Müellif "Sart; hikmeti ya da hükmü konusunda mesrutun vasfi mesabesinde olan seydir. " demistir. Yani söyle demektir: Eger sart, mesrutun hikmeti konusunda tamamlayici (mükemmil) unsur ise, sartin bulunmamasi hikmetin ihlâli olur. Müellifin bundan sebebin sartini kas-detmis oldugu kapali degildir. Keza müellif, sartin mesrutun hükmü konusunda tamamlayici olacagindan bahsetmistir. Yani: Sart, mesrutun hikmeti konusunda degii de, bu mesrut sebebiyle hâsil olacak hükmün gerektirdigi hikmet konusunda mükemmil unsur olur. Durum böyle olunca da, sartin yoklugu, hükmün hikmetini ihlal edecek baska bir hikmet gerektirecektir. Bu kismin da, hükmün her bir sartina tatbikinin zor oldugu söylenerek itiraz edilen birinci görüse göre hükmün sarti oldugu açiktir.

Müellifin misâlinin ikinci görüse göre oldugu gözükmektedir. O her iki nev^ de tek bir tarif içerisine koymak istemektedir. Sarti tek bir nev'i saymistir. Ayni seyi mâni'de de yapacaktir. Müellif kendi istilahini bu sekilde koymaktadir. Misallerine gelince: Birinci misal sebebin sarti içindir: Çünkü nisaba mâlikiyet zekâtin vücûbu ve zenginlik vasfinin gerektirdigi hikmet için sebebtir. Hikmetin tamamlayici unsuru olan bu sebebin sarti da senenin dolmasi, baska bir ifâdeyle nema imkaninin bulunmasidir. Çünkü mülkiyet hükmünün istikrari, ancak çesitli sekillerde ondan faydalanma imkaninin bulunmasiyla olur. Bu da bir yil ile takdir edilmistir. Çünkü bir yil boyunca onun elinde bulunmasi ve böylece ondan istifade imkanina sahip olmasi, onun zenginligini ortaya koyan bir deîîl olmaktadir. Sartin {yani istifâde imkaninin) bulunmamasi sebebin hikmetine -ki zenginlik olmaktadir- münâfîdir. Buna göre, her ne zaman ki, sartin bulunmamasi yüzünden sebebin hikmeti ihlale ugrar; hüküm de terettüp etmez.

ikinci misali, hükmün sarti içindir. Zina, reemden ibaret olan hükmün sebebidir. Hikmeti neslin ve insan nevinin bekâsinin muhafazasidir. Yani üzerine hüküm terettübünün ve mesruiyetinin hikmeti müellife göre neslin muhafazasidir. Sarti muhsan olmaktir. Zina eden kisi muhsan olma-dig] zaman mazur olur ve recm hükmü bulunmaz.

Üçüncü misali sebebin sartiyla ilgilidir. Kasden haksiz yere adam öldürmek kisasin sebebidir. Hükmün mesruiyetinde gözetilen hikmet zecr (engelleme) ve emniyetin saglanmasidir Sarti esitliktir; daha üstün olan daha asagi derecede olan birisine karsilik öldürülmez. Esitlik sarti bulunmadigi zaman sebebin hikmeti -ki zecr ve emniyetin temini idi- ihlâl edilmis olmaktadir. Çünkü daha üstün durumda olan birinin, daha asagi durumda olan biri karsiliginda öldürülmesi bir mefsedettîr; niza ve anarsiye sebebiyet verir. Çünkü nefisler böyle bir seyi kabul etmez. Sartin bulunmamasi sebebin hikmetini ihlal eder. Dolayisiyla hüküm de yoktur.

Dördüncü misali de yine sebebin sarti olmaktadir. Namaz sevâb için sebebtir. Hikmeti münâcât ve tazarru için husu ve edeble huzurda durmaktir. Taharet sartidir. Taharetin olmamasi, husu ve edebe mugayirdir Dolayisiyla hüküm yani sevab bulunmaz.

Müellif, sart bahsinde, bakis açisinin mesrut için tamamlayici bir unsur olmasi oldugunu; ister sart sebebin, ister illetin... vasfi olsun neticenin farketmeyecegini söylemistir. Sart konusunda mihver; sartin, mesrutun hikmeti veya hükmün hikmeti konusunda onun mükemmil (tamamlayici) unsuru olmasidir. Bu bir baskasinin vasfi durumunda olan bütün sartlari sâmildir. Keza namazin vücûbu için akil ve bulûg gibi hakîkî; ve namazin sihhati için taharet, sehâdet için hürriyet gibi itibarî olan vasiflari da sâmil olmaktadir.

Bu ve bundan önceki verdigimiz dipnotlardan sonra, müellifin bu konuda usûlcülerin istilahlarindan ayrilmadigi, sadece bunun bir ifâdede kaldigi ve sartin iki nevini (sebebin sarti, hükmün sarti) bir ifâde altinda toplamis olmaktan öte geçmedigi anlasilmis olmaktadir. Ancak müellif, çok kisa bilmece gibi meseleyi ortaya koymustur. Bu yüzden uzunca açiklamalara girmek gerekmistir.

[10] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/261-262

[11] Bu hüküm teklifi de olabilir, vaz'î de olabilir. Verdigi misallerde faydalanmanin mübahligi teklifi hükümdür; mülkiyetin intikâli vaz'î hükümdür.

[12] Sebeb açik ve munzabit bir vasiftir. Illet ise öyle degildir. Illette bu iki vasfin bulunmasi gerekmez.

[13] Taalluk ettigi tabirinden maksat, onlarla ilgili mesru kilman ... demektir. Müellifin sözünün zahirinden illeti sadece teklifi hükümlerin taalluk ettigi konulara hasrettigi anlami çikmaktadir. Oysaki vakiada öyle degildir, illet daha geneldir. Mesela alis veris akidlerinde taraflarin ihtiyaçlarinin karsilanmasi, mülkiyetin intikâlinin kendisine taalluk ettigi bir hikmettir.

[14] Sâri'in hükme sebeb olarak kildigi sey mazinne olmaktadir. Mazinne mesela yolculuk gibi munzabit ve açiktir. Mesakkat ise munzabit ve açik degildir.

[15] Zihnin yerinde olmamasi munzabii olmayan bir vasiftir; Öfke hâli ise onun mazinnesi (muhtemelen bulundugu yeri,i olmaktadir; açik ve zabti mümkün bir vassftir. Bu yüzden de öfke hükme sebeb kilinmistir.

[16] . Müellif, mâni konusunda "mutlaka onda, sebebin illetine münâfî bir illetin bulunmasi gerekir" noktasindan yürümüstür ve mâni'i tek bir nevi' olarak kabul etmis ve usûlcülerin "hükmün mâni'i" diye isimlendirdikleri kismi, sebebin mâni'i içerisine sokmustur. Müellif sebebin mâni'i için iki misal vermistir. Verdigi bu misallerden birincisi,

digerleri tarafindan sebebin mâni'i, digeri de hükmün mâni'i olarak kabul edilmektedir. Usûlcülerin hükmün mâni'i dedikleri babalik misâlinde zahir odur ki, mâni'in hikmeti bulunmakladir. Bu hikmet, babanin ogulun mevcudiyetine sebeb olmasidir. Bu hikmet, zecr sebebinin tahakkukuna ise mâni degildir. Qünkü zecrin husulü, öldürmeden el çektirme ve can güvenliginin saglanmasi, babanin oguluna karsilik kisas edilmesi durumunda da mevcut bulunmaktadir. Dolayisiyla babalik hikmeli sebebin hikmetini Ihlal etmemektedir. Burada söz konusu olan iki sebebin tearuzudur. Dolayisiyla müellifin mâni hakkinda ortaya koydugu izaha göre. babaligi kisasa bir mâni olarak kabul etmemesi gerekirdi. Görüldügü gibi müellifin mâni'i "'hikmetini, sebebin hikmetini ortadan kaldirdigi seye" hasretmesi, bu nev'i (yani hükmün mâni'i kismini) mâni' kapsami disinda birakmis ve mâni'in tarifini ek.sik yapmistir. Buna göre müellifin istilahinda mâni' '"her mâni'de, sebebin illetine münâfi bir illet vardir" esâsi üzerine kurulmaktadir. Bu durumda müellifin bunu tahkikle ortaya koymasi gerekirdi. Aksi takdirde usûicülerin mâni'i iki nev'e ayirma seklindeki istilahlarindan ayrilmanin bir mânâsi kalmaz.

[17] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/263-265

[18] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/265-266

[19] Mücerred zikri geçen hastalik, vârislerin haklannm yerlesmesi için se-bebtir. Ancak sarti ölümdür.

[20] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/266-267

[21] Malinin üçte birini assin veya asmasin. Bu konuda vârislerin herhangi bir müdâhelesi söz konusu degildir

[22] Yani mücerred sebebin bulunmasi, sart bulunmasa da sebebin iktizâsina nazaran müsebbebin terettübüne hükmeder; seklindeki asil.

[23] Bilindigi gibi, kîsâs ve diyette canin çikmasi sarttir. Bütün âlimler bu sartin bulunmamasi durumunda kisasin yapilamayacagi ve diyetin alinamayacagi konusunda müttefiktirler. Onlarin bu ittifaklari, sart bulunmaksizin mücerred sebebin bulunmasi üzerine müsebbebin terettüp etmeyecegine bir delîl olur. Eger müsebbebin terettübü için sart bulunmaksizin sadece sebebin bulunmasini yeterli görenler olsaydi, o takdirde can çikma sartinin bulunmasindan Önce kisasta bulunulmasinin ya da diyet alinmasinin sihhatine hükmeden kimselerin bulunmasi gerekirdi. Halbuki, böyle bir görüste olan yoktur. Dolayisiyla bu, bütün ulemânin müsebbebin hükmünün tahakkuku için sartin bulunmasinin lüzumu üzerinde müttefik olduklarina delâlet eder.

[24] Yani temlikin sihhati için kadinla evlenmesi sart degildir. Çünkü mâlikiyet mücerred sîga ile tamam olmaktadir. Su kadar var ki, neticesi evlendikten sonra ortaya çikacaktir. Bu durumda kadin mülkiyetini düsürdügü zaman, bu sartin tahakkukundan önce düsürme kabilinden olmamaktadir.

[25] Yani cimada guslün vâcib olmasi için inzal sarti yoktur. Mesele cima seklinde farzedilmistir. Dolayisiyla bu takdirde inzal sarti iddiasi sahîh degildir. Veya söyle denilir: Guslün vâcib olmamasi, bundan daha genel bir esas üzerine mebnîdir ki o da sudur: Lezzetle vuku bulmayan inzal eger cimâdan nâsi degilse çok nadirdir ve yok hükmündedir ve bir hükmü bulunmaz.

[26] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/267-271

[27] hkz. 156. dipnot.

[28] Kisinin kendisiyle muhsan oldugu evlilik gibi. Aslinda evlilik mubahtir ve zina durumunda recm hükmünün terettüp etmesi için sarttir.

[29] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/272

[30] Burada söyle denilemez: Meselenin mevzuu her iki kisim için de âmmdir. Müellif ise teklif hitabini zikirle tahsîs etmistir. Dolayisiyla bir Önceki meselede zikredilen birinci kisma has olur. Bu iae meselenin ortaya konulmasina uygun degildir. Nitekim gelecek misallere de uygun bulunmamaktadir. Çünkü biz diyoruz ki: Vaz'î hitâb buradaki müellifin sözleri altinda mündemiçtir. Çünkü burada söz ettigi meseleler mükellefin muhayyer kilindigi teklif hitabinin bir neticesi olarak ortaya çikmaktadir. Mesela zekat malin bir sene boyunca tutulmasi neticesinde vâcib olur. Malin bir sene boyunca tutulmasi veya harcanmasi ise mükellefin muhayyer oldugu bir konudur. Muhsanlik da keza muhayyer olunan nikâh üzerine terettüp etmektedir ... Bütün bunlarin üzerine vaz'î hitap terettüp etmektedir. O itibarla kelâm, ortaya konulan mesele ile uyum içerisindedir. Mükellef eger sarti memur oldugu için yaparsa veya yasaklandigi için terkederse, veya muhayyer kilindigi için yaparsa ve bütün bunlarda güttügü kasid da ihtiyacini gidermeye yönelikse, ser'î bir müsebbebi iptal amaci yoksa, ortaya koydugu sartin üzerine hükümlerinin terettüp etmesi konusunda herhangi bir söz edilecek degildir

[31] Yani eger mükellef sarti gerçeklestiren veya sarti ihlal eden seyi yapar ve bundan da kasdi sebebin geregini

(müsebbebi) düsürmek olursa, onun bu yaptigi sey bâtildir ve üzerine neticesi terettüp etmez.

[32] Buhârî, Zekât 34; Ibn Mâce, Zekât 11. Bu eylem zekâtm sartini veya artisini ihlâl etmekte oldugu için yasaklanmistir.

[33] Buhârî, Büyü 19, 22, 42; Müslim, Büyü 43, 46, 47... Burada eylem muhayyerlik sartini ortadan kaldirmaya yöneliktir. Bu yüzden de yasaklanmistir.

[34] Ebû Dâvûd, Cihâd 62; Ibn Mâce, Cihâd 44; Ahmed, 2/505. Ebû Dâvud'da-ki lafza göre tercüme ettik. Atin geçeceginden emin olunmasi durumunda yapilan eylem müsabaka kasdini ihlal etmis olmaktadir. Bu yüzden de yasaklanmistir.

[35] bk2. s. 215 Sebebin gereginin iskâti ve böylece neticesinin terettüp etmemesi kasdi ile yapilan bir girisimdir. Bu yüzden yasaklanmistir. bk2. s. 215 Sebebin gereginin iskâti ve böylece neticesinin terettüp etmemesi kasdi ile yapilan bir girisimdir. Bu yüzden yasaklanmistir.

[36] Müsteri aldigi mali mutlak surette satmamak veya daha baska ileri sürülen sartlarla satmak gibi. Bu mebî üzerine terettüb edecek olan müsterinin sâir tasarruf yetkilerini düsürmek oluyor.

[37] Selefin bir anlami karzdir. Hadiste geçen sey mesela: "Bu köleyi sana bin dirhem borç vermen karsiliginda bine sattim." demek suretiyle olur. Bu akid menfaat içeren bir karz akdi içerdigi gibi, akidde de bir sart söz konusudur, (bkz. Nihâye, 2/390 ). (Ç)

[38] Mesela Berîre hadisinde oldugu gibi. Berîre'nin sahipleri onun azâd edilmesini sart kosmuslar. Azâd sarti içerisinde de velâ sartinin kendilerine ait olmasini sart olarak ileri sürmüslerdir.

[39] Ebû Dâvûd, Büyü 68; Tirmizî, Büyü 19; Neseî, Büyü 60, 76.

[40] Buhârî, Tevhîd 24; Müslim, Eymân 218; Muvatta, Akdiye 11; Ahmed, 1/189.

[41] Ibn Mâce, Keffârât 14. Kendisinin olmayan bir hakkin kendisinin olmasi için yapilan yeminden de yasaklanmistir. Yeminde bulunan kimse, hükmün mesnedi olmak üzere bir sarti yerine getirmis olmaktadir. Ancak mevcut olan kasdi sebebiyle yasaklanmis ve Sâri' yeminde, yemin verdirenin niyetini esas almistir. Böylece yemin eden kimsenin bu bâtil kasdiyia hükme mesned olacak sartin yerine getirilmesine imkan verilmemistir.

[42] Âl-i Imrân, 3/77.

[43] Bakara, 2/ 229.

[44] Nisa, 4/29.

[45] Bakara, 2/230

[46] bkz. Ahmed,l/448; Ebû Dâvûd, Nikah 15; Tirmizî, Nikâh 28 ...

[47] Buhârî, Büyü 64; Müslim, Büyü 11; Ahmed, 2/244.

[48] "Giss" hakkinda bkz. Müslim, îmân 164; Ebû Dâvûd, Büyü 50; Ibn Mâce, Ticârât 36. "Hilâbe" hakkinda bkz. Ibn Mâce, Ticârât 42; Ahmed, 1/433.

[49] Bubârî, Büyü 60; Müslim, Büyü 13.

[50] Bu "kadin bosandiktan sonra Abdurrahman b. Zübeyr ile evlenmisti. Ancak Abdurrahman ona dokunamamis ve kendisinden ayrilmisti. Kadini ilk kocasi olan Rifâa tekrar nikahlamak istemisti. Durumu Hz. Peygam-bcr'e (as) anlatti. Hz. Peygamber (as) onunla tekrar evlenmesini yasakladi ve: "Balcagizindan tutmadikça helal olmaz." buyurdu, (bkz. Ebû Dâvûd, Talak 49; Neseî, Talak 9; Ibn Mâce, Nikah 32; Muvatta 17, 18; Ahmed, 1/214.

[51] Geçen bütün misallerde fiilen sart bulunmaktadir; ancak sahîh olmayan bir kasidla vücûda getirilmislerdir. Dolayisiyla bütün bunlar bu açidan bosuna bâtil bir ugrasi olmaktadir. Rifâa'nm hanimiyla ilgili hadiste ise sart bulunmamaktadir. Burada sart, bosanmis kadinin huile gibi kötü bir kasidia baska bir kimse tarafindan nikahlanmasidir ve bu kötü kasdinm bir neticesi olarak sart üzerine terettüp edecek netice ilga edilmis olacaktir ve durum hulîe nikahindan önceki gibi olacaktir. Bu meselede sartin tahakkuk etmediginin delili Hz. Peygamberin (as) "Hayir! Bal cagizindan tatmadikça ..." buyurmalaridir. Buradan da anlasilmaktadir ki, Abdurrahman kadina dokunmamistir. Bu itibarla bu örnegin, üzerinde durdugumuz mesele altina sokulmasi pek münâsip degildir.

[52] Müellif daha önce geçen âyet ve hadislerle nakli yönden istidlalde bulunduktan sonra aklî yönden istidlale geçmistir. Müellif hükümlerin konulusunda maslahatlara itibarin esas oîdugunu, eger söz konusu edilen kas-din bulundugu bir sarta itibar edilecek olursa, Sâri' Teâlâ'mn o sebebler üzerine bina etmis oldug^i maslahatlarin ortadan kalkacagini belirtmistir. Mesela zekattan kaçmak niyetiyle /ekat mallarinin birlestirilmesi ya da ayrilmasi gibi durumlara gidilmesi, ya da senenin dolmasindan az önce harcamaya giderek nisâbtaii asagi düsürülmesi itibara alinacak olursa, bu takdirde herkes için böyle bir sarti yapmak ya da terketmek suretiyle zekat yükümlülügünden kaçmak mümkün olabilecek ve böylece zekat üzerine bina edilen maslahatlar ortadan kalkacaktir. Ayni seyi diger misallerde de söylemek mümkündür

[53] Mesela nisâbda, üzerinden bir senenin geçmesi sarti gibi. Kisi zekâti düsürmek kas-diyla nisabin bir kismini harcarsa, nisâb üzerine terettüb eden zekâtin düsürülmesine yönelik kasdi, ayni nisabin üzerine zekâtin gerekmesi seklinde tecellî eden Sâri'in kasdma ters düsmektedir

[54] Daha önce geçen delilde zikredildigi gibi, yaptigi sey Sâri'in kasdma muhaliftir. Sâri'in kasdina muvafiktir da, çünkü Sâri'in kasdi, sebebin mü-sebbebini sartin yoklugu aninda degil, vücûdu aninda gerektirmesidir. Buna göre pek çok takdirde söyle demek gerekecektir: "Kisi bu haliyle yasak ve günah olan bir is islemistir. Fakat kendisine zekat da vâcib olmayacaktir. Günahi Sâri'in kasdina ters düsmesi sebebiyledir. Zekatin vâcib olmamasi ise, Sâri'in sebebin tesirini kendisine bagladigi sartin bulunmamasi sebebiyledir."

[55] Daha önce bir usûl kaidesi geçmisti: Hiçbir kimsenin sebebin hükmünü kaldirma yetkisi yoktur. Çünkü müsebbeb Allah'in fiilinden olup, kulun fiili degildir. Bu kaide isigi altinda meseleye yaklasildiginda sartin, müsebbebi ortadan kaldirmaya yönelik oldugu görülecek ve o lagv ve sanki hiç yokmus gibi kabul edilecektir.

[56] bkz, s. 266.

[57] Müellif "vâki olan sebeblerin hükümleri" diye kayitlamistir. Çünkü daha önce de geçtigi gibi, kalkmayan müsebbeb, bilfiil vâki olan sebebin mü-sebbebidir.

[58] Yani geçen itirazda, bir açidan Sâri'in kasdina muhalif, bir açidan da muvafiktir; sözü dogru degildir. Çünkü her açidan Sâri'in kasdina muhalif bulunmaktadir. Çünkü madem ki, yasaklanilan sey bizzat sartin ortaya konulmasi veya ortadan kaldirilmasidir. Öyleyse o sart bâtildir ve sanki yok hükmündedir

[59] Aslinda hu zayif bir yaklasimdir. Ancak daha önce de geçtigi gibi, bu tür bir davranisin yasak olmasi ve Sâri'in kasdina muhalif bulunmasi açism-

,dan bâtil oldugu da dikkate alindiginda istidlal tamamlanmis olmaktadir. Sartin hârici tamamlayici bir unsur olmasi delîl olabilecek durumda degildir. Eger daha sonra gelecek kismi müstakil bir delîl degil de, önceki delilin tamamlayici kismi seklinde arzetseydi, o zaman dogru olurdu. Delilin esâsini da diye baslayan kisim teskil etmekte-dir. Delillerin misallere tatbiki sirasindaki sözü de bunu gerektirmektedir.

[60] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/273-281

[61] Altinci ve yedinci meselelerde sartlari "ser'an muteber" diye kayitlamisti. Burada ise, taksimin sahih olabilmesi için mutlak olarak zikretmistir. Burada söz konusu edilen sartlar geneldir ve Sâri'in ileri sürdügü sartlan kapsadigi gibi, kisinin kendi ileriye sürdügü mülayim, münâfî, ne mülayim ne de münâfî gibi sartlari da kapsamaktadir

[62] Çünkü mescidde devamli surette durmasi gerekiyor

[63] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/281-283

---

## Vaz'î Hükümlerin Ikinci Nevi: Sart

Vaz'î hükümlerin ikinci nev'ini teskil eden sart bahsi de sekiz mesele içerisinde islenecektir:

### Birinci Mesele

Bu kitapta sartlardan maksadimiz; hikmeti ya da hükmü konusunda mesrutun vasfi mesabesinde olan seydir.[1] Mesela söyle deriz: Yilin dolmasi veya nema (artma) imkani mülkiyetin geregi ya da zenginligin hikmeti için[2] tamamlayici bir unsurdur. Muhsanlik [3]recmi gerektirmesi konusunda zinanin vasfini tamamlayici bir unsur olmaktadir. Hürmette (dokunulmazlikta) esitlik kisasin geregini veya zecr (Önleme) hikmetini tamamlayicidir. Taharet, kibleye yönelmek, avret mahallini örtmek namaz fiilinin veya münâcât ve tazarrû için Allah'in huzurunda durma hikmetinin tamamlayici sidir. Ve benzeri meseleler. Sartin; sebebin, illetin, müsebbebin,[4] ma'lûlun[5] (talîl edilen seyin) veya bunlarin mahal-lerinin[6] ya da bunlarin disinda ser'î hitabin gereginin taalluk ettigi diger seylerin vasfi olmasi arasinda bir fark yoktur.[7] Sart, (bu zikredilen seylerden olusan) mesrutun vasiflarindan bir vasif olmaktadir. Bundan da, sartin mesruttan ayri (ona mugayir) olmasi lâzim gelir. Öyle ki, sartlardan yoksun olmakla birlikte mesrutun aklen bulunmasi mümkün olabilir. Aksi ise (yani mesrut bulunmadan sartin bulunmasi) mümkün olmaz. Hakîkî ve itibarî [8]olan diger vasiflarin mevsûflariyla olan iliskisinde oldugu gibi. Burada sözü uzatmanin bir faydasi yoktur. Çünkü biz burada bir istilah orta-[264] ya koymus oluyoruz.[9] **[10]**

### Ikinci Mesele

Bu kitapta sart istilahindan ne kasdedildigini anlattigimiz gibi, sebeb, illet ve mâni'den de ne kasdettigimizi belirtmemiz gerekecektir:

Sebeb: Bir hüküm[11] için, o hükmün hikmetinin geregi olmak üzere ser'an konulan seydir.[12]Mesela nisabin bulunmasi, zekâtin vücûbunun sebebidir. Zeval, namazin farziyetinin sebebidir. Hirsizlik, el kesmenin gerekliliginin sebebidir. Akidler, akde konu olan seylerle faydalanmanin mübâhligi ve mülkiyetin intikâli için sebeb-lerdir. Ve daha benzerleri gibi.

Illet: Illetten maksat emir ya da ibâha hükümlerinin taalluk ettigi hikmet ve maslahatlarla; nehIylerin taalluk ettigi mefsedet-lerdir.[13]Meselâ yolculuk esnasinda namazin kisaltilmasi, Ramazan orucunun tutulmamasi konularinda mesakkat illet olmaktadir. Yolculuk ise bizzat mübahlik hükmü için konulmus bulunan sebeb olmaktadir. Kisaca illet bizzat maslahat ya da mefsedetin kendisi olup mazinnesi (muhtemelen bulunacaklari yer) degildir.[14]Açik ve munzabit olabilecegi gibi, kapali ve gayri munzabit da olabilir. Hz. Peygamber'in "Kadi Öfkeli iken hükmetmez." hadisi hakkinda da ayni sekilde diyoruz ki: Öfke hali sebebtir; delilleri yeterince talepte bulunmak ve degerlendirmekten zihnin gafil ve yerinde olmamasi ise illettir.[15]

Kaldi ki, bazan sebeb istilahinin bizzat illetin kendisi için de kullanildigi olmaktadir. Çünkü aralarinda bir irtibat bulunmaktadir. Istilahlarda tartismaya gitmenin bir anlami yoktur.

Mâni: Menettigi seyin illetine münâfî (onu ortadan kaldiran)

bir illeti gerektiren sebebtir. Çünkü mâni kelimesi, ancak içinde bulunan bir illetten dolayi bir hükmü gerektiren bir sebebe nisbetle kullanilir. Mâni bulundugunda -ki mâni hükmün illetine münâfî baska bir illeti gerektirmektedir- hükmü gerektiren hikmet yok olmakta ve o hüküm ortadan kalkmaktadir. Ancak mâni olmasinin sartlarindan biri, mâni'in kendisine nisbet edildigi sebebin illetini

ihlâl edici ve neticede onun hükmünü kaldirici olmasidir. Eger böyle olmazsa, mâni durumunda oldugu seyle kendisinin durumu, iki hükmün ya da iki sebebin tearuzu kabilinden olur ve o zaman konu "Tearuz ve Tercih" bölümüyle ilgili olur. Mesela "Borç zekâta mânidir." dedigimiz zaman; bunun mânâsi "Borç, borçlunun borcunu ödeyebilecegi seye muhtaçligini gerektiren bir sebebtir" demektir. Bu ihtiyaç da elinde bulunan nisâb üzerinde taayyün etmis olmaktadir. Nisaba alacaklilarin haklarinin taalluk etmesi durumunda, nisabin mevcudiyetinin hikmeti -ki zekâtin vâcib olmasinin illeti olan zenginlik oluyor- ortadan kalkmaktadir ve dolayisiyla zekât düsmektedir. Kisasa mâni olan babalik hakkinda da ayni seyi söyleriz. Çünkü babalik, haksiz yere kasden öldürme fiilinin hikmetini ihlâl eden [16]bir illet içermektedir. Ve benzeri daha pek çok örnekler. **[17]**

**Üçüncü Mesele**

Sartlar üç kisimdir:

a) Aklî sartlar. Ilim için hayat; teklif (yükümlülük) için anlama sarti gibi.

b) Carî olan âdet-i ilâhî geregi olan sartlar. Yakmak için atesin vücûda temas etmesi; görmek için bakanin görmek istedigi tarafa yönelik olmasi ve isigin bulunmasi sarti gibi. c) Ser1! sartlar. Namaz için taharetin, zekat için sene dolmasinin, zinada muhsanligin sart olmasi gibi. Burada üzerinde durulacak olan iste bu üçüncüsüdür. Eger ilk iki kisimdan olan sartlara temas söz konusu olursa, bu onlara ya teklifi ya da vaz'î bir hitabin (hükmün) taalluk etmesi sebebiyle olacaktir ve o takdirde de bu sartlar artik ser'î sartlar hâline gelecekler ve üçüncü kisma gireceklerdir. **[18]**

**Dördüncü Mesele**

Burada sartin mesrutu ile olan iliskisinin, aynen sifatin mevsûfu ile olan iliskisi gibi oldugunu; onun bir cüz'ü olmadigini açiklamamiz gerekmektedir. Bu konuda dayanagimiz ser'î sartlarin istikraya tabi tutulmasidir. Dikkat edilirse görülecektir ki, senenin dolmasi nisabin husulünün hikmeti için -ki zenginlik olmaktadir- bir tamamlayici olmaktadir. Çünkü kisinin nisaba sadece mâlik olmasi durumunda, ondan çesitli sekillerde tasarruf imkanini elde etmedikçe hüküm takarrür etmez. Sâri', nisabin üzerinden bir yilin geçmesini, sahibinin zenginlik yönünü ortaya çikaracak olan bu imkana bir mesned (menât) kilmistir. Yemini bozmak (hins), yeminin gereginin (keffâretin) bir tamamlayici unsurudur. Çünkü yemin için keffâretin konulmasi, yeminin geregini ye/ine getirmeme durumunda -her ne kadar belirlenmesinde ulemâ ihtilaf etmislerse de- Allah'in ismine karsi bir nevi cinayet anlami bulundugu içindir. Hangi açidan bakilirsa bakilsin, cinayetin geregi ancak yeminin bozulmasi (hins) halinde tahakkuk eder. Iste o anda yeminin geregi tamamlanir. Ruhun çikmasi keza, katilin kisasi ya da diyeti gerektiren fiilinin gereginin bir tamamlayici unsuru olmaktadir. Yine ayni sey, ölüm hastaliginda bulunan kimsenin mali üzerinde vârislerin haklarinin belirmesi için tamamlayici bir unsur olmaktadir.[19] Muhsanlik, recmi gerektiren zina cinayetinin geregi için bir tamamlayici unsurdur. Diger bütün ser'î sartlarin mesrûtlanyla olan iliskileri de aynidir.

Bu arzettiklerimiz karsisinda söyle bir mesele ortaya atilabilir:Akil teklîf için sarttir; îmân ibâdet ve kurbetlerin sihhati için sarttir. Çünkü eger akil olmasa teklîf (yükümlülük), hayvanlarin ve cansizlarin yükümlü tutulmasi gibi hem aklen hem de naklen muhal olur. Bu durumda, "Akil tamamlayici bir unsurdur." nasil denilebilir? Zira o degil tamamlayici bir unsur olmak, teklifin sihhati için umde ve esâstir. Keza îmân için, "O ibâdetlerin tamamlayici bir unsurudur." demek dogru olamaz. Çünkü kâfirin ibâdetinin bir hakikati yoktur ki, îmânin onu tamamlamasi söz konusu olsun. Daha

buna benzer pek çok sey, sartin sizin arzettiginiz gibi olmadigini ortaya koymaktadir.

Bu mesele (problem) iki seyle ortadan kalkar:

1. Bunlar aklî sartlardan olup, ser'î sartlardan degillerdir. Bizim sözümüz ise ser'î sartlar hakkindadir.

2. Aslinda akil da, teklîf mahalli için -ki insan olmaktadir- tamamlayici bir sarttir; yoksa bizzat teklifin sarti degildir. Aklin insana nisbetle tamamlayici unsur oldugu da malûmdur, îmâna gelince, biz onun bir sart oldugunu kabul etmiyoruz. Çünkü ibâdetler onun üzerine bina edilmektedir. Dikkat edilirse görülecektir ki, ibâdetlerin mânâsi Mabûd'a hem kalb ile hem de dis organlarla husu ve tazîm içerisinde yönelmek demektir. Bu ise îmânin bir uzantisidir. Bu durumda bir seyin asli ve üzerine bina edildigi

kaidesi olan sey, ayni seyin nasil sarti olabilir? Böyle bir netice makûl degildir. îman hakkinda sart tabirini kullananlar, mecazî anlamda müsamaha yoluyla kullanmislardir, îmânin sart oldugu bir an kabul edilse bile, teklif hakkinda degil, mükellef hakkinda olacaktir. îmân, îmânla yü-kümlülük konusu hâricinde -usûlcülerin "kâfirlerin furû ile yükümlü olup olmamalari" meselesinde zikrettikleri üzere- bazilarina göre sihhat sarti, diger bazilarina göre de vücûb sarti olmaktadir. **[20]**

**Besinci Mesele**

Usûlde bi^ien bir prensip vardir: Eger sebebin tesiri bir sarta bagli ise, o sart olmadan müsebbebin bulunmasi sahîh degildir. Bu konuda sartin kemâl ya da yeterlilik (iczâ) sarti olmasi arasinda fark yoktur. Bir sarta bagli bulunmasi durumunda, o sart bulunmaksizin kemâle hükmetmek mümkün olmadigi gibi, yeterliligin bir sarta bagli olmasi durumunda, eger o sart yoksa yeterlilige hükmetmek de sahîh degildir. Usûlcülerin sözlerinden zahir olan budur. Çünkü eger mesrutun sart olmadan vukuu sahîh olacak olursa, o takdirde mesrutta sart, sart degildir demektir. Oysa ki, [269] sart oldugu takdir ve kabul edilmistir. Bu ise bir çeliskidir. Yine eger bu sahîh olacak olsa, o takdirde ayni anda vukuu sarta bagli olan seyin, vukuu sarta bagli olmayan bir sey olmasi gerekir. Böyle bir netice ise muhaldir. Hem sonra sart, sart olmasi hasebiyle, mesrutun ancak kendisinin bulunmasi durumunda bulunmasini gerektirir. Eger mesrutun sart bulunmadan vukuu caiz olsaydi, mesrutun hem vâki olmasi hem de vâki olmamasi söz konusu olurdu. Bu netice de muhaldir. Konu uzatmaya gerek duyulmayacak kadar açiktir.

Ancak usûlciilerden bir grubun sözlerinden baska bir prensibin daha mevcut oldugu anlasilmaktadir ve bu prensip Mâliki mezhebine nisbet edilmektedir. Söyle ki: Hükmün sebebi mevcut ve müsebbebin vukuu da bir sarta bagli

bulunursa; acaba bu sart bulunmadan müsebbebin vukuu sahîh midir? Yoksa degil midir? Bu konuda: a) Sebebin geregine nazaran b) Sartin bulunmamasina nazaran olmak üzere iki görüs vardir. Sebebi göz önünde bulunduranlar, onun müsebbebini gerektirecegi noktasindan hareketle bu yönü galebe çaldirmislar ve müsebbebin vukûunun sarta bagli olmasina bakmamislardir. Sart tarafina ve sebebin ona bagli olusunun müsebbebin vukuuna mâni olacagi görüsünde olanlar ise, mü-cerred sebebin bulunmasina aldiris etmemislerdir. Bunlara göre ne zaman ki sart bulunur, iste ancak o zaman sebeb geregini ortaya koyabilir.

Hatta, bazilari bu prensipte görüs ayriliklarinin (hilaf) mutlak surette mevcut bulundugunu da söylemislerdir ve bu konuda misaller getirmislerdir:

■ Nisabin mevcudiyeti, zekâtin vücûbu için sebebtir. Üzerinden bir sene geçmesi ise sartidir. Bununla birlikte sene dolmadan zekâtin Önceden verilmesi ittifakla caizdir.

■ Yemin, keffâret için sebebtir. Yemini bozmak (hins) ise sartidir. Iki görüsten birisine göre, keffâreti yemini bozmadan önce yerine getirmek de caizdir.

■ Katilin eylemi kisas ya da diyet için sebebtir. Canin çikmasi ise sarttir. Bununla birlikte sebebten sonra ve fakat can çikmadan Önce af caizdir. Bu konuda ihtilaftan da bahsedilmemistir.

■ Mezhebde (Mâliki) söyle bir durum vardir: Bir adam evlenecegi bir kadinin talak yetkisini isterse, bosamak isterse birakmak üzere halihazirda karisi bulunan bir kadinin eline verse; sonra ev-lenme konusunda ondan izin istese ve kadin da izin verse; adam evlenince bu kez kadin kocasinin evlendigi kadini onun aleyhine bosamak istese Imam Mâlik: "Bu konuda kadinin bosama hakki yoktur." demistir. Bu görüs kadinin, sartin -ki evlilik oluyor- meydana gelmesinden önce olsa da, sebebin -ki temlik oluyor-- cereyanindan sonra hakkini düsürmüs olmasi esâsina bina edilmistir.

■ Ölüm hastaliginda vârisler Ölüm halindeki kimseye mirasin üçte birinden fazlada tasarruf izni verseler bu caizdir. Halbuki onlarin haklari ancak ölümden sonra takarrür etmektedir. Hastalik onlarin mirasa mâlikiyetleri için sebeb olmaktadir. Ölüm ise sarttir. Onlarin bu izni Imâm Mâlik'e göre sart vuku bulmasa dahi geçerlidir. Ebû Hanîfe ve îmani Safiî ise buna muhaliftirler. Bazilari da onlarin izinlerinin sihhat ve hastalik aninda geçerli olacagini söylemislerdir. Bunlara göre sebeb hastalik degil, yakinliktir (karabet). Tabiî bunlarin da ölüm için sarttir demeleri kaçinilmaz olmak-tadir.

■ Yine mezhebde söyle bir mesele vardir: "Bir kimse cimâda bulunsa ve

(bosalma) lezzeti alsa fakat meni gelmese; sonra yikan-sa ve yikandiktan sonra meni gelse, bu adam için ikinci bir defa gu-sül abdesti gerekir mi?" konusunda iki görüs bulunmaktadir: Vâcib degildir seklindeki görüsün esâsini su olusturuyor: Guslün sebebi meninin yerinden kopmasidir ve adam yikanmistir. Dolayisiyla onun için bir daha yikanmaz. Bu Sehnûn ve Ibnu'l-Mevvâz'm delili olmaktadir. Sebeb meninin yerinden ayrilmasidir; disari çikmasi ise sarttir ve itibara alinmamistir.... Ve daha bir çok mesele bu esas etrafinda dönmektedir.

Bu ikinci esas ilk önceki esasa açikça ters düsmektedir. Çünkü birincisi, mutlak surette sart bulunmadan mesrutun bulunmasinin sahîh olmayacagina hükmetmektedir. Ikincisi ise, bazi âlimlere göre bunun sahîh olacagina hükümde bulunmaktadir. Bazan bu türden olup da ittifakla sahih kabul edilenler de vardir. Can çikmadan önce af meselesinde oldugu gibi. Bu durumda, bu iki esasin mutlak surette sahîh olmalari mümkün degildir. Malûm olan birinci esasin sihhatidir. Bu durumda mutlaka ikinci esas ile ilgili sözleri üzerinde durmamiz gerekecektir.

Evvela bizzat bu tenakuzun kendisi onun sahîh olmadiginin bir delilidir. Çünkü birinci esasin mutlak surette sihhati bilinmektedir.

Ikinci olarak: Bu zikredilen meselelerin sarta itibar edilmeme esâsi üzerine câri olduklarini kabul etmiyoruz. Çünkü biz diyoruz ki: Diger mezheblerden olup da sene dolmadan önce zekâtin ödenebilecegini mutlak surette caiz gören kimseler, senenin dolmasinin bir sart olmadigi esâsindan yürümektedirler. Bunlara göre senenin dolmasi kesinlesmesi için bir sarttir. Bu görüse göre senenin tamami zekâtin vücûbu için sanki tek bir genis (müvessa') vakit gibidir. Dolayisiyla diger genis vakitlerde de oldugu gibi, vücûb vaktin sonunda kesinlik kazanir, Bizim mezhebimize (Mâliki) göre sene dolmadan biraz önce zekâtin çikarilabilmesinin caiz olmasi ise, "Bir seye yaklasan, o seyin hükmünü alir." kaidesine göredir. Dolayisiyla vücûb sarti mevcut bulunmaktadir.

Yemini bozmak konusunda edilecek söz de aynidir: Yemini bozmadan (hins) önce keffâretin verilebilecegini söyleyenlere göre, yemin bozma keffâretin vücûbunun sarti degil, muhayyerligi ortadan kaldiran kesinlesmesinin sarti olmaktadir.

Can çikmasi meselesine gelince, bu kisas ya da diyetin vücûbu için sarttir; yoksa affin sihhati için sart degildir. Bu konu üzerinde ittifak vardir. Zira can çiktiktan sonra af mümkün degildir. Dolayisiyla eger vâki olacaksa, mutlaka can çikmadan önce olmasi gerekmektedir. Netice olarak o sirada affin sihhati için sart olmasi sahih degildir. Affin sihhatinin izahi söyle: Bu yaralanan kimsenin mala taalluk etmeyen bir hakkidir. Dolayisiyla diger yaralardan, iftiraya maruz kalmasi durumunda kazften vb. affi caiz oldugu

gibi cânîyi mutlak surette affi da caizdir.[21]Af hükmünün onlarin dedikleri esasa [22]dayandirilmadiginm delili sudur: Ne yaralanan kimse, ne de onun velîleri için can çikmadan önce kisasi uygulamalari veya tam diyet almalari ittifakla caiz degildir. Eger onlarin dedikleri gibi olsaydi, o takdirde bu meselede iki görüs bulunurdu.[23]

Kadina talak hakkinin temliki meselesine gelince, kadin burada evlenmeden önce kocasi üzerine sart kostugu konuda kendi hakkini düsürünce, artik iskattan sonrasi için bir hakki kalmamaktadir. Çünkü temlik yoluyla sahip oldugu hakkini sebebi mevcut olduktan sonra düsürmüstür.[24] Bu itibarla daha sonra kocanin evlenmesinin, daha önceden düsürülen bir konuda tesiri olmayacaktir. Bu açiktir.

Vârislerin üçte birden fazlada izin vermeleri meselesinde ise durum daha da açiktir: Çünkü ölüm mirasa mâlikiyetin taalluku konusunda degil, sihhati konusunda sebeb olmaktadir. Hastalik ise, vârislerin mâlik olmalari konusunda degil, haklarinin vâris olunan kimsenin malina taalluku konusunda sebebtir. Bunlar iki ayri sebebtirler ve her biri digerinin gerektirmedigi bir hüküm gerektirmektedir. Hastaligin hakkin taallukuna sebeb olmasi bakimindan mâlikiyet olmasa da, izinleri yerinde vâki olmaktadir. Çünkü vârislerin haklari ölüm hastaligindaki kimsenin malina taalluk edince, bir nevi onlar için mülkiyet süphesi bulunmaktadir. Dolayisiyla üçte birden fazla kisimda haklarini düsürdükten sonra, artik bir daha talep haklari kalmaz. Çünkü hastalik halinde iken hastanin tasarrufunu geçerli kilmak suretiyle o andan itibaren artik, o konuda yabancilar gibi olmuslardir. Neticede de hasta öldükten sonra üçte birde oldugu gibi, artik fazla olan miktarda da bir haklari bulunmayacaktir. Iznin geçerli olmadigi görüsünde olanlarin görüsü, ölümün sart oldugu görüsüyle birlikte sahih olmaktadir. Çünkü vârisler temlikten ve sartin meydana gelmesinden önce izin vermislerdir; dolayisiyla geçerli degildir. Aynen diger sartlar ve mesrutlarinda oldugu gibi.

Inzal (meninin gelmesi) meselesine gelince, bu meselenin burada söz konusu edilen gusülde inzalin sart olmadigi veya böyle bir inzalin hükmü bulunmadigi esâsi üzerine bina edilmesi mümkündür. Çünkü inzal bir lezzet olmaksizin vuku bulmustur.[25]

Kisaca, bu zikredilen seylerden, sartin itibara alinmayacagi neticesini çikarmak mümkün degildir. [26]

**Altinci Mesele**

Ser'an mesrutlarda (kendisi için sart kosulan seyler) aranilan sartlar iki kisimdir:

a) Teklif hitabina yönelik olanlar. Bunlar da ya namaz için taharetin

bulunmasi, iyi elbiseler giyilmesi, elbisenin temiz olmasi vb. gibi yapilmasi istenilen seylerdir. Ya da birinci kocanin tekrar dönüsü için. sart olan hülle nikâhi; zekat vermemek için sart olan farkli olanlarin toplanmasi, toplu olanlarin dagitilmasi [27] vb. gibi ortaya konulmasi yasak olan seyler olurlar. Bu kisimda Sâri'in gözettigi kasid açiktir. Birinci türden olanlarin yapilmasi, ikinci türden olanlarin da terki maksûddur. Hakkinda muhayyer olunan sart da --eger olursa[28] ayni sekildedir: Sâri'in bu gibi sartlardaki kasdi mükellefi muhayyer birakmaktir; eger mükellef dilerse o sarti yerine getirir ve mesrut meydana gelir; dilerse de yerine getirmez ve böylece mesrut da vücûda gelmez.

b) Vaz' hitabina yönelik olanlar: Zekatta yilin dolmasi, zinada muhsanlik, el kesmede hirz (muhafaza altina alinmis olma) vb. gibi. Bunlarin sart olmalari için, Sâri'in yapilmasi ya da terki bakimindan bir kasdi bulunmamaktadir. Mesela nisabin zekât vâcib oluncaya kadar bir sene boyunca bekletilmesi, yapilmasi istenilen bir sey degildir. Keza zekatin vâcib olmamasi için nisabin harcanmasi ve tüketilmemesi de istenilmemektedir. Muhsanlik da ayni sekildedir: Zina ettigi zaman recm gerekmesi için muhsan olmasi (bu yüzden evlenmesi) talep edilir demlemeyecegi gibi, zina ettigi zaman üzerine recm gerekmemesi için muhsan olmamasi (bu yüzden evlenmemesi) istenilir de denilemez. Eger bu türden olan sartlarda bir talep bulunsaydi o zaman vaz'î hitap (vaz'î hükümler) dahilinde bulunmazdi. Oysaki, biz bunlarin vaz'î hükümler içerisinde oldugunu kabul ediyoruz. Tabiî bu durumda bir çeliski olacakti. Bu konuda hüküm açiktir.

Mükellef sart) yapmak ya da terketmek üzere ona yöneldigi zaman ne olacaktir? Bu durumda sartin mükellefin kudreti dâhilinde bulunan bir fiil olmasi açisindan mutlaka üzerinde durulmasi gerekecektir: **[29]**

**Yedinci Mesele**

Bu durumda sart, teklif hitabi altina dâhil[30] bulunmus olmasi bakimindan mükellef tarafindan ya yapilmak ya da terkedilmek durumlarindan hâlî olmayacaktir ve mükellef onunla ya memur olacak, ya onu yapmaktan yasaklanmis olacak ya da o konuda muhayyer birakilmis olacaktir veyahut da böyle olmayacaktir. Eger durum bundan ibaret olacaksa bir problem de olmayacaktir; sebeb-lerin gerektirdigi hükümler sartin bulunmasi durumunda var olacaklar, bulunmamasi durumunda da kalkacaklardir. Nisâb gibi.'Ihtiyaçtan dolayi sene dolmadan önce harcanmasi veya ibkâsma duyulan ihtiyaçtan dolayi harcanmayip birakilmasi gibi. Veya duyulan ihtiyaçtan dolayi hayvanlarini baskasinin hayvanlariyla karistirmak veya ortaklik zararini izâle için ya da daha baska bir ihtiyaçtan dolayi karisik olan hayvanlarini ayirmak gibi. Veya evlenmek suretiyle kendisini korumak

(muhsan olma) istemesi veya herhangi bir sebebten dolayi evlenmeyi terketmesi gibi. Ve buna benzer örnekler. Bu örneklerde herhangi bir problem yoktur. Sart varsa mesrut da vardir. Sart yoksa mesrut da yoktur.

Ama sart olmasi açisindan mükellefin onu yapmasi ya da terki, sebebin geregi olan hükmü düsürmek ve böylece üzerine neticesinin terettübüne mâni olmak kasdi ile olursa, bu takdirde yaptigi sey sahîh olmayan bir istir, batil bir ugrasidir.[31] Bunun bâtüligma beni aklî, hem de nakli deliller birlikte delâlet etmektedir: [275]

Bu meyanda vârid olan hadislerden bazilarini arzediyoruz:

■"Zekat (artar veya eksilir) korkusuyla müteferrik zekat mali bir araya toplanmaz; toplu olanlarin arasi da ayrilmaz.[32]

il "Satici ve alici birbirlerinden ayrilmadikça muhayyerdirler. Ancak muhayyerlik sarti ile akid yapmislarsa o müstesna (o takdirde ayrilsalar da muhayyerlik hakki devam eder). Taraflarin karsi taraf akdi bozar korkusuyla hemen akid meclisinden ayrilmalari helal olmaz.[33]

■"Bir kimse geçeceginden emin olmaksizin iki at arasina bir at katar (ve yaristirirsa) bu bir kumar degildir. Kim de iki at arasina geçeceginden emin oldugu bir ati katar (ve yaristirirsa), o kumardir.[34]

B Berîre hadisinde belirtildigi üzere, Berîre'nin sahipleri kendisini satmak için velâ hakkinin kendilerine verilmesini sart kosmuslardi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [ sIevy™,Kmtu]söyle buyurmustu: "Vela hakki ancak azâd edene aittir. Kim Allah'in kitabinda olmayan bir sart kosarsa, o sart bâtildir; isterse yüz sart olsun."[35]

■"Hz. Peygamber satis ve sarti (sartli satisi);[36] satis ve selefi; [37] sart içerisinde sarti [38] yasakladi [39]

Diger yasak olan sartlarla ilgili hadislere de burada atifta bulunmak gerekir. Bu arada:

■ "Kim bir müslümanin malini yemini ile kotarirsa, Allah ona cenneti haram, cehennemi vâcib kilar.[40]

■ ''Süphesiz ki, yemin yemin verdiren kimsenin niyetine göredir.[41] hadislerini zikredebiliriz.

Bu mânâda olmak üzere su âyet gelmistir: "Allah'in ahdini ve yeminlerini az bir degere degisenlerin, iste onlarin, ahirette bir paylari yoktur.[42] Yine Kur'an'da: "Ikisi Allah'in yasalarini koruyamamaktan korkmadikça kadinlara verdiklerinizden bir sey almaniz size helal degildir.[43] buyrulmustur. Yalanci sâhidlikle ilgili âyet, keza onunla ilgili hadisler bu kabildendir. Yüce Allah söyle buyurmustur: "Ey inananlar! Mallarinizi aranizda haksizlikla de-gil, karsilikli riza ile yapilan ticâretle yiyin, haram ile nefsinizi

mahvetmeyin.[44] Bu mânâda hadisler de vârid olmustur. Yine Allah Teâlâ: "Bundan sonra kadini bosarsa, kadin baska birisiyle ev-lenmedikçe bir daha kendisine helâl olmaz.[45] buyurmustur. Hülle nikahiyla kadini ilk kocasina helal kilmak isteyen "ödünç teke" ve kendisi için nikâh yapilan kimse hakkinda vârid olan lanetlerle ilgili hadisleri[46] sütlü gözükmesi için koyun ya da deveyi bir kaç gün sagmayip da sütü memede birikmis bir halde satmakla ilgili olmak üzere vârid olan hadisleri (musarrât hadisi)[47] sâir aldatma (giss, hadîa, hilâbe) [48]pazarlik kizistirma (neces)[49] ile ilgili olmak üzere bunlari yasaklayan hadisleri; kocasi tarafindan bosanan ve Ahdurrahman b. Zübeyr ile evlenen Rifâa el-Kurazfnin karisiyla ilgili hadisleri[50] burada hatirlamamiz yeterlidir.[51]Bu konuyla ilgili hadisler burada zikre dilemeyecek kadar çoktur.Yine böyle bir ugrasi, bir maslahatin celbi ya da bir mefsedetin defi için ser'î bir hükme sebeb olarak kilman seyi, bir hikmeti ve faydasi olmayan abes bir sey haline getirir.[52]Bu ise maslahat ve hükümlerde onlarin gözetilmis oldugu kaidesine muhaliftir.

Keza bu Sâri' Teâlâ'mn kasdma da muhalif olmaktadir. Çünkü sebeb vücûda gelip ortaya çikinca, ser'an müsebbebi olan seyi gerektirecektir. Ancak bu sebebin mükemmil unsuru olan bir sartin husulüne baglanmistir.[53]Bu durumda sebebin hükmünü kaldirmak kasdiyîa sarti isleyen ya da terkeden kimse, Sâri'in onu sebeb olarak koyusundaki kasdma zit düsmüs olmaktadir. Daha önce de ortaya konuldugu gibi, Sâri'in kasdma ters düsmek bâtildir; dolayisiyla bu amel de bâtildir.

Itiraz: Mesele, bir sarta bagli olarak hükmü gerekli kilan sebeb hakkinda farzedilmistir. Sartin kasidli olarak bulunmamasiyla, kasidsiz olarak bulunmamasi arasinda fark yoktur. Bu konuda kas-dm bir tesiri yoktur. Daha önce de ortaya konuldugu gibi, sart bulunmadigi zaman, sebeb hükmünü gerektirici bir özellik kazanamamaktadir. Zekat konusunda nisâb üzerinden sene geçmesi gibi. Bu bir sarttir ve bu sart olmadan zekat vâcîb olmamaktadir. Sâri'in kasdmdan malûm olan sey sebebin, sartin yoklugu aninda degil ancak bulunmasi durumunda hükmünü fmüsebbebi) gerektirici bir sebeb olabilmesidir. Sebeb, sebeb olamadigina göre, üzerinde dur-dugumuz mesele ile, bir ihtiyacindan dolayi sene dolmadan Önce harcamada bulunup nisabi azaltan kimsenin durumu ayni olur ve zekât gerekmez. Çünkü sebeb itibara alindigi ser'an sabit olan fakat mevcut bulunmayan sarta bagli oldugu için zekâtin vâcibligini [279] gerektirmis degildir. Bu durumda bu kisi hakkinda "O Sâri'in kasdana muhaliftir." denilecegi gibi, "O Sâri'in kasdma muvafiktir." da denilebilir.[54]Diger meseleler de ayni sekildedir.

Cevap: Bu sizin dediginiz, kisinin sebebin hükmünü kaldirmak istemedigi zaman söz konusu olur. Ama sebebin hükmünü kaldirmaya yönelik bir

kasdimn bulunmasi halinde durum farklidir ve yaptigi itibara alinmaz.[55]Çünkü seriat bunun kesin olarak ilgasina hükmetmektedir ve geçen delillerle bu gayet açik bir sekilde ortaya konulmustur. Zira zekati azaltmak için zekâta tâbi mallari ayirmak veya ayri olanlari birlestirmek ve böylece noksanlastirici sarti ortaya koymak, sebebin hükmünün iptali kasdedilmesi halinde kesin olarak yasaklanmistir. Mesela ayri kirk koyundan bir koyun zekat verilmesi gerekir. Baska bir kirk koyunla katistirilma si durumunda ise daha önce bir koyun zekat düsen kirk koyuna yarim koyun zekat isabet eder. Eger kisi bir koyun yerine yarim koyun vermek için koyunlarini diger kirk koyunla katistirmis s a, iste bu yaptigi is yasaklanmistir. Keza baska yüzbir koyunla karisik yüz koyunu olan bir kimse, tek bir koyun zekat vermek amaciyla koyunlarini ayirirsa, bu da ayni sekilde yasaklanmistir. Bu yasagin gerekçesi, ilk sebebin geregini ortadan kaldiran bir sarti ortaya koymasi ya da ortadan kaldirmasi olmaktadir. Üzerine gerekecek olan zekat yükümlülügünü ortadan kaldirmak için harcamada bulunarak zekâta tâbi mallarim nisâb miktarindan asagi düsüren kimsenin durumu da aynidir. "Taraflarin, karsi taraf akdi bozar korkusuyla hemen akid meclisini terketmeleri helâl olmaz.[56] hadisinde söz konusu edilen durum da aynidir. Burada kisi akid ile sabit olan muhayyerlik sartini kaldirmayi kasdetmis olmaktadir. Keza kisinin, müsabaka için degil de Ödülü almak amaciyla kazanacagindan kesin olarak emin oldugu ati diger atlar arasinda kosturmasi da bu kabilden olmaktadir. Bunlarin bir diger benzeri de ileri sürülen sartlarla ilgili meselelerdir. Çünkü bunlar, kendileriyle vâkiolan sebeblerin[57] hükümleri kaldirilmak istenilen sartlardir. Mese-[280] ia kitabet akdi, onun kendisinden nes'et edecek bütün neticeler üzerine yapilmis bir akit olmasini gerektirir. Bunlardan bir tanesi de velâ hakkidir. Simdi kim kalkar da, velâ hakkinin saticiya ait olmasini sart kosarsa, bu sartla sebebin hükmünü kaldirmayi kasdetmis olur. Diger zikri geçen konulari da ayni sekilde ele aldigimizda, onlarin da hep ayni olduklarini görecegiz. Buna göre, bu ka-sidla sartlarin ortaya konulmasi, ya da ortadan kaldirilmalari yasaklanmis olmaktadir.[58] Yasaklanmis olduguna göre de, Sâri'in kasdma ters olacaktir. Netice itibariyla da sart bâtil olacaktir.

Fasil:

Bu amel mutlak surette bâtil midir? Yoksa degil mi?

Cevap: Bu konuda tafsilat vardir. Söyle ki: Hâsil olan sart ya ortaya konulmamis mânâsindadir; ya da yok olan, hâsil olmus mânâsmdadir. Veyahut da böyle degildir.

Eger öyle ise, sebebin gerektirdigi hüküm, bu amelden önceki hâli üzeredir; amel bâtildir ve hiçbir faydasi yoktur; herhangi bir hükmü mevcut degildir.

Mesela zekat malini sene dolmadan önce danisikli olarak daha sonra kendisine tekrar iade etmek sartiyla hibe ile mülkiyetinden çikarmak; zekat miktarini azaltmak için tahsildarin gelecegi sirada ayri olan hayvanlari bir araya toplamak, o gittikten sonra tekrar ayirmak; yahut da toplu olanlari ayirmak ve daha sonra tekrar onlari bir araya getirmek; üç talakla bosanmis kadinin ilk kocasina helal olmasi için sureta kadin üzerine akdedilmesi gereken nikah sartini yerine getirmek (hülle nikâhi) ve daha benzeri seyler gibi.

Eger durum öyle degilse, o takdirde meselede ihtimaller vardir ve üç yaklasim söz konusu olacaktir:

a) Mücerred sebebin bulunmasi yeterlidir [59]çünkü hükmü gerektiren sey bizzat sebeb olmaktadir. Sart ise sadece haricî tamam-layici bir unsur olmaktadir. Eger öyle olmasaydi, o zaman sartin illetin bir cüz'ü olmasi gerekirdi. Oysaki öyle olmadigi kabul edilmistir. Keza bu konuda gözetilen kasid gayri mesru olmustur; dolayisiyla yapilan amel Sâri'in kasdina muhalif bir hal almistir. Bu durumda o sanki hiç islenilmemis hükmünde olacaktir ve hükümde birinci kisimla ayni olacaktir. Neticede de bu amel üzerine herhangi bir hüküm terettüp etmeyecektir. Misal: Kisi sene dolmazdan az önce bir menfaatinden dolayi harcamada bulunarak nisabi asagi düsürse; veya rücû etmeksizin kesin hibede bulunsa; veya beraber olan zekat mallarini ayirsa ya da ayri olanlari bir araya getirse -bütün bunlari zekattan kaçmak için yapsa- fakat bu islemden sonra eski hale dönmese ve benzeri daha baska durumlar. Biz biliyoruz ki, Sâri' Teâlâ sebebi hüküm için koyarken, hükmün o sebeb-le vukuunu kasdetmis olmaktadir. Kisi bu tür davranislariyla; sebeb, sebeb olarak kâim iken, onun hükmünü kaldirmaya yeltenmis olmasi yüzünden, Sâri'in kasdina muhalefet etmis olmaktadir. Bu ise bâtildir. Sartin Sâri'in genel anlamda itibarda bulundugu sekilde olmasina ise fâsid olan kasid tesir etmis, bu yüzden de sart, ser'î bir sart olma Özelligini kazanamamistir. Dolayisiyla mutlak surette sanki hiç yokmus gibi bir hal almistir ve bu kisim da birinci kisim içerisine dâhil olmustur.

b) Mücerred sebebin bulunmus olmasi yeterli degildir. Çünkü her ne kadar hükme bâis (ona götürücü, onu ortaya çikarici) olan sebebse de, Sâri' Teâlâ onu sartin mevcudiyetiyle takyîd eylemistir. Su halde, Sâri'in müsebbebin ortaya konulmasini mücerred sebebin islenmesiyle kasdetmis oldugu konusunda, sebebin hükme bâis oldugu kesin degildir. Sâri'in kasdettigi sey, sebebin sartin bulunmasi durumunda hükme bâis olmasidir. Durum böyle olunca, mesela sarti kaldirmaya yönelik bir amelle sebebin hükmünü kaldirmayi kasdetmis bir kimsenin kasdi, hiçbir sekilde Sâri'in kasdi na ters düsmüs olmaz. Bu durumda kisi sadece ortaya konulmasi ya da

konulmamasi hususunda Sâri'in kasdinin açik olmadigi bir seyi kasdetmis olmaktadir ki, bu da sartin ortaya konulmasi ya da konulmamasi olmaktadir. Kisinin bu kasdinin bizzat degil de netice itibariyla Sâri'in kasdina genel anlamda ters düsücü bir neticeye götürmesi, üzerine sartlarin hükümlerinin terettübüne mâni olmamaktadir. Sonra kisinin bu ameli müessir, hâsil ve vâki olunca, içermis oldugu yasak kasid, onun ser'î bir sart veya ser'î bir sebeb olarak konulusu hususunda bir etki yapmayacaktir. Nitekim gasbe-dilen seyin degisiklige ugramasi, onun sahibine iadesini men ve gasbeden kimsenin de ona mâlikiyet kazanmasi konusunda sebeb veya sart olmaktadir ve bunu isyan kasdiyla yapmis olmasi, bu hükmün ortadan kalkmasi için bir sebeb olmamaktadir.

el-Lahmî'nin arzedecegimiz görüslerinin sihhati iste bu esas üzerine bina edilmektedir: O söyle diyor: Bir kimse zekatin düsmesi için sene dolmadan az önce malinin bir kismini tasaddukta bulunsa ve böylece nisab miktarini asagi düsürse; veya oruç tutmamak için Ramazan'da yolculuga çiksa; veya namazi yolda iki rekat kilmak amaciyla henüz memleketindeyken müstehap olan vaktini geciktir-se; veya bir kadin hayiz görmeye baslamasi ve böylece namazin kendisinden düsmesi amaciyla namazi vaktin sonuna dogru ertele-se ... bütün bunlar mekruhtur ve bu kimse üzerine yolculuk sirasinda oruç tutmasi gerekmez; namazi dört rekat kilmasi da îcâb etmez; kadinin o namazi kaza etmesi vâcib olmaz. Keza su mesele de bu esas üzere câri olmaktadir: "Falana olan borcumu bir aya kadar ödeyecegim?" diye talak üzerine yeminde bulunan kimse, borcunu ödemeyecegini görse ve bir çare olmak üzere .hulu yoluna basvurarak yemininde hânis olmamak için karisindan muhâlaa yoluyla ayrilsa; müddet bitince de karisina tekrar dönse (ric'at); bu durumda kisinin karisinin bos olmamasi gerekir. Çünkü talakin baglandigi süre doldugunda, kadin artik karisi olmadigi için talak mahallini bulmamis dolayisiyla da vâki olmamistir. Çünkü hulu ser'an geçerlidir. Yasak olan bir seyi kasdetmis olmasi onun geçerliligine mâni' degildir.

c) Allah haklari ile kul haklari arasi ayrilir: Allah haklarindan olan konuda ortaya konulan amel -bizzat kendisi hakkinda ser'î bir hüküm sabit olsa da- bâtil olur. Mesela: Beraber olan zekat mallarini ayirmak veya ayri olanlari birlestirmek meseleleri; "Geçerli ve yürürlüktedir, kadini daha önceki kocaya helal kilmaz." diyen görüse göre hülle nikahi meselesi gibi. Çünkü zekat Allah haklarindan olmaktadir. Keza hülle nikâhindan men de Allah haklarindan sayilmaktadir. Çünkü nikah konusunda Allah hakki kul hakkina galebe çalmaktadir. Kul haklariyla ilgili konularda ise sartin geregi geçerli olur. Oruç tutmamak ya da namazi kisaltmak için yapilan sefer durumu vb. meselelerde oldugu gibi.

Bütün bunlar, aksine özel bir delîl bulunmadigi zaman söz konusudur. Eger ortada özel bir delîl varsa, o takdirde delîlin geregi ne ise ona gidilecektir. Bu, zikri geçen asli nakzedecek de degildir. Zira o takdirde, bu özel durumun Allah haklarina mi yoksa kul haklarina mi nisbet edilecegine dâir bir delîl bulunacaktir.

Geriye iki tür haklarin birlesmesi durumu kalmaktadir. Bu konu ictihad mahalli olmaktadir. Müctehide göre meselenin hangi tarafi daha agir basarsa, onu o tarafa ilhak edecektir.

Allahu alem! **[60]**

**Sekizinci Mesele**

Mesrûtlanyla birlikte sartlar[61] üç kisimdir:

a) Mesrutun hikmetini tamamlayici ve güçlendirici olan; hiçbir sekilde ona münâfî olmayan sartlar. Gerekli görenlere göre, iti-kafta oruç sartinin bulunmasi; nikahta denklik, zevceyi ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salivermek sartlarinin ileri sürülmesi; bey' akdinde rehin, kefil, pesin ya da veresiye Ödeme sartlarinin ortaya konulmasi; köle satislarinda kölenin herhangi bir sorumlulugunun olmamasinin ya da kölenin malinin sart kosulmasi; agacin meyvesinin sart kosulmasi vb. gibi sartlar. Keza zekatta malin üzerinden bir sene geçmesinin sart olmasi; zinada recm için muhsanhk sartinin aranmasi; cariyelerle evlenebilmek için hür kadinlarla evlenme imkaninin olmamasinin sart olmasi; el kesme cezasinin uygulanmasi için hirz (malin muhafaza altina alinmis olmasi) sarti gibi sartlar da bu kabilden olmaktadir.

Bu kisim sartlarin ser'an sahîh oldugunda herhangi bir süphe yoktur. Çünkü bunlar, bir hüküm gerektiren her bir sebebin hikmetini tamamlayici bir unsur olmaktadir. Mesela itikaf mescidde devamli durmak suretiyle, layiki veçhile kendisini ibâdete vermek mânâsina gelmektedir. Böyle bir durumda orucun müsbet etkisi olacagi açiktir. Keza evlilikte denkligin bulunmamasi, esler arasinda uyumsuzluk ve niza için, daha yüksek durumda olan es ya da akrabasinin diger tarafi küçük görmesi için bir belirti (mazinne) olmaktadir. Bu durumda esler arasinda denkligin bulunmasi onlar ve akrabalarinin birbirleriyle uyusma ve kaynasmalari için daha uygun olacak; carî olan örf ve âdetlere göre daha güzel bulunacaktir. Dolayisiyla nikah sirasinda böyle bir sartin ileri sürülmesi nikahin maksadina uygun düsecektir. Kocanin esini ya iyilikle tutmasi ya da güzellikle salivermesi ve diger zikri geçen sartlar da ayni sekildedir. Dolayisiyla böylesi sartlarin ileri sürülmesi durumun-[284] da sabit olacaklari açik bulunmaktadir.

b) Mesruttan gözetilen maksada mülayim olmayan; onun hikmetini tamamlayici bir mahiyet arzetmeyen; aksine birinci kismin ziddina olan

sartlar: Mesela: Namazda cani istedigi zaman konusmayi sart kosmak; itikafta -Imâm Mâlik'e göre [62]istedigi zaman mescidden çikmayi sart kosmak; nikahta zevce üzerine infakta bulunmama veya eger iktidarsiz ya da erkeklik uzvu kesik degilse onunla cinsî münâsebette bulunmama sartlarini ileri sürmesi; bey' akdinde müsterinin mebîden istifâde etmemesini veya edecekse söyle degil de böyle istifâde etmesini sart kosmasi; zenâatkann müsteriye, yapilmasi istenilen seyi ziyan etmesi durumunda tazmin ettirmemesini ya da telef iddiasinda kendisini tasdik etmesini sart kosmasi ... gibi. Bu kismin bâtil oldugunda, itibara alinmaya-caginda da keza süphe yoktur. Çünkü sebebin hikmetine münâfî bulunmaktadir. Dolayisiyla böyle bir sartla sebebin bir arada bulunmasi mümkün degildir. Çünkü namazda konusmak, namazin ruhuna ve mesruiyet amaci olan Allah'a teveccühe, O'na olan tazarru ve niyaza münâfî bulunmaktadir. Ayni sekilde itikafta istedigi zaman mescidden disari çikmayi sart kosan kimse de, aslinda mescidde devamli surette kalmak demek olan itikâfm hakîkatma münâfî bir sart ileri sürmüs olmaktadir. Nikahta bulunan kimse, nafaka sorumlulugu olmamasini sart kosmasiyla, ser'an matlûp olan sevgi ve meveddetin devamina münâfî bir sart ileri sürmüs olmaktadir. Kocanin cinsî münâsebette bulunmama sartini ileri sürmesi durumunda, nikâhin öncelikli hikmetini -ki nesil elde etmek, çogalmak oluyor- iptal etmis, zevceye zarar vermis olacaktir ve böyle bir sart, evliligin devami ve eslerin birbirleriyle kaynasmasi demek olan zevcenin iyilikle tutulmasi emrine asla uygun düsmeyecektir. Zikri geçen diger sartlarda da durum aynidir.

Ancak bu sartlarin bâtil olmasi acaba mesrutlarina tesir eder mi? Yoksa etmez mi? Bu konu üzerinde düsünülmesi gerekir ve bu meselenin cevabi için bundan önceki meseleden istifâde etmek mümkündür.

c) Mesruta ne uygunlugu ne de münâfî bulundugu belli olmayan sartlar. Bu ictihad mahalli bir konu olmaktadir. Acaba münâfî olmamasi açisindan birinci kisimdan olan sartlara mi katilacaklardir? Yoksa uygunlugu açikça belli olmadigi için ikinci kisim sartlara mi katilmalidirlar? Bu gibi durumlarda geçerli olan kaidemiz ibâdetlerle muamelât arasini ayirima gitmektir: Ibâdetler konusu ise, uygunlugu ortaya çikmadikça, sadece münâfî olmadiginin bilinmesi o sartin itibara alinmasi için yeterli degildir. Çünkü ibâdetlerde asil olan taabbudîliktir ve ne ifâde ettiklerine bakmamaktir. Ibâdetlerde kural, izin olmaksizin mükelleflerin kendiliklerinden bir yelteniste bulunmamalaridir. Çünkü ibâdet ihdas etmek gibi bir konuda akillara taninmis bir yetki ve saha yoktur. Dolayisiyla onlara taalluk eden sartlar bahsinde de durum ayni olacaktir.

Muamelât konusuna gelince, bu gibi konularda sartin sâdece münâfî

olmamasi ile yetinilecektir. Çünkü bunlarda asil olan taab-budîlik degil, içerdikleri mânâ ve hikmetlere iltifat ve itibarda bulunmaktir. Muamelât bahsinde asil olan -hilâfina bir delîl bulunmadikça- izin olmaktadir.

Allahu a'lem! **[63]**

---

[1] Yani sart, ya mesrutun hikmetinin ya da hükmünün tamamlayicisi olur. Birinci durumda sartin bulunmasi hikmeti, ikinci durumda da hükmü ihlal eder.

[2] Metinde geçen "ya da zenginligin hikmeti için" sözü tefennün içindir. Yani söyle demek olur: "mülkiyetin gerektirdigi sey, zenginlik vasfindan ibaret olan hikmet, için..."

[3] Muhsanlik: Müslüman, ergen, akilli, hür bir kimsenin sahîh evlilik içinde birlesmesi demektir. Imâm Safiî'ye göre muhsanlik için kisinin müslü-man olmasi sart degildir. (Ç)

[4] Mesela bey akdinin müsebbebi olan mülkiyet için taraflarin rizasinin bulunmasi sarttir; denilir.

[5] Mesela amden öldürme ile talîl edilen kisas için hâkim ya da müslüman cemâat tarafindan olmasi sarttir; denilir

[6] Mesela kisasi gerektiren öldürme için akilli bir kimseden sâdir olmasi sarttir. Akilli olmak illet olan öldürme fiilinin mahallinde bulunan bir vasiftir.

[7] Burada müellif, vaz'î hükmün taksimi sirasinda usûlcülerin sözlerine isaret etmek istemektir. Sâri'in hüküm için koydugu sey, eger hükmün vücûdu ona tevakkuf ediyor ve konulan seyle hüküm arasindaki münâsebet de akli selîm tarafindan anlasiliyor ve kabul görüyorsa, yani aklen bu konulan sey üzerine hükmün terettüp edecegi makûl bulunuyorsa, ona illet adi verilmektedir. Mesela düsmanligi doguracak ve tecâvüzü yayginlastiracak olan haksiz yere kasitli olarak öldürme kisasin illeti olarak vaz' edilmistir. Sagduyu sahibi akillar bu hükmün böyle bir illet üzerine terettüp etmesini kavrayabilir. Çünkü illetin hükme uygunlugu açiktir. Eger aradaki bu münâsebet açik olmaz, ancak vasitalarla ve kismen anla-silabilirse, buna da sebeb adi verilir. Nisaba mâlikiyet. gibi. Çünkü bu kismen zenginlige götürür; zenginlik de zekatin istenilmesi noktasina ulastirir. Her ne kadar Sâri' onu hükme bir alâmet kilmissa da, hüküm ile kendisi arasinda açik bir münâsebet ya da ona götürme durumu yoktur. Namazlar için vakitlerin sebeb olmasi gibi.

[8] Namazin vücûbu için akil ve bulûg hakîkî, namazin sihhati için taharet, sehâdet için hürriyet itibarî sartlar olmaktadir. Itibarî olusu, o sartin sadece Sâri'in itibârina bagli olarak sübût bulmasi dolayisiyla dir.

[9] Burada îbn Hâcib'in serhlerinden bazi alintilarda bulunmak istiyoruz: "Mâni iki çesittir:

a) Sebeb için mâni.

b) Hüküm için mâni.

Ayni sekilde sart da iki çesittir:

a) Sebeb için sart.

b) Hüküm için sart.

Mutlak anlamda sart, eger bulunmazsa bir anlamda mâni anlamina gelir. Mâni'in sebebi ya da hükmü men'î ise, mevcudiyeti sebebiyledir. Sebebin sartinin yoklugu, sebebin hikmetine münâfî olan bir durumun varligini içerir. Örnek: Bey akdi, mülkiyetin sübûtu için sebebtir. Hikme-tiyse, mebî ile faydalanmanin helal olmasidir. Sarti, mebîin teslimine kudretin bulunmasidir. Kudretin bulunmamasi faydalanmadan acziyeti gerektirir. Bu da faydalanmanin helalligi hikmetini ihlal eder. Hükmün sarti hakkinda ulemânin sözleri farklilik arzeder: Bazilari: "Onun yoklugu, hükmün hikmetine münâfî baska bir hikmeti gerektirir." demisierdir. Bu görüsün tatbiki durumunda, bidüziye (muttarid) ve birbirine münâfî iki hikmetin (bir arada) bulunmasi zor olur; demislerdir. Bu yüzden baskalari: "Hükmün sarti, öyle bir seydir ki onun yoklugu ayni hükme münâfî olan bir hikmeti içerir." demisler ve misal olarak da namazi vermislerdir: Namaz sebebin hükmüdür. Hüküm; sevabin verilmesi ve cezalandirmaya gidümemesidir. Namazin hikmeti; Cenâb-i Allah'a yönelmektir. Sarti taharettir. Taharetin bulunmamasi, öyle bir durumdur kî, o Sâri'e sevap için tahareti sart kilmasi konusunda muhalefet etmek anlami tasir. Bu ise, her ne kadar namazin hikmeti -ki Cenâb-i AHab'& mutlak anlamda yönelmek oluyordu-taharetsiz de olsa namaz diye isimlendirilen seyde mevcut ise de hükme münâfîdir. Hüküm ise sevaba nâiliyet ve cezalandirilmaktan kurtulmakti. Buna göre sebebin sartinin yoklugu, sebebin hikmetini ihlal etmektedir. Sebebin hikmetinin ihlalinden de sebebiyet verme (tesebbüb) yoluyla hüküm ihlale ugrar. Hükmün sarti ise, sebebin hikmeti mevcut bile oîsa hükmü ihlal eder."

SImdi ise, müellifin sözlerinin açiklanmasina ve bunlarla mukayesesine geçelim: Müellif "Sart; hikmeti ya da hükmü konusunda mesrutun vasfi mesabesinde olan seydir. " demistir. Yani söyle demektir: Eger sart, mesrutun hikmeti konusunda tamamlayici (mükemmil) unsur ise, sartin bulunmamasi hikmetin ihlâli olur. Müellifin bundan sebebin sartini kas-detmis oldugu kapali degildir. Keza müellif, sartin mesrutun hükmü konusunda tamamlayici olacagindan bahsetmistir. Yani: Sart, mesrutun hikmeti konusunda degii de, bu mesrut sebebiyle hâsil olacak hükmün gerektirdigi hikmet konusunda mükemmil unsur olur. Durum böyle olunca da, sartin yoklugu, hükmün hikmetini ihlal edecek baska bir hikmet gerektirecektir. Bu kismin da, hükmün her bir sartina tatbikinin zor oldugu söylenerek itiraz edilen birinci görüse göre hükmün sarti oldugu açiktir.

Müellifin misâlinin ikinci görüse göre oldugu gözükmektedir. O her iki nev^ de tek bir tarif içerisine koymak istemektedir. Sarti tek bir nev'i saymistir. Ayni seyi mâni'de de yapacaktir. Müellif kendi istilahini bu sekilde koymaktadir. Misallerine gelince: Birinci misal sebebin sarti içindir: Çünkü nisaba mâlikiyet zekâtin vücûbu ve zenginlik vasfinin gerektirdigi hikmet için sebebtir. Hikmetin tamamlayici unsuru olan bu sebebin sarti da senenin dolmasi, baska bir ifâdeyle nema imkaninin bulunmasidir. Çünkü mülkiyet hükmünün istikrari, ancak çesitli sekillerde ondan faydalanma imkaninin bulunmasiyla olur. Bu da bir yil ile takdir edilmistir. Çünkü bir yil boyunca onun elinde bulunmasi ve böylece ondan istifade imkanina sahip olmasi, onun zenginligini ortaya koyan bir deîîl olmaktadir. Sartin {yani istifâde imkaninin) bulunmamasi sebebin hikmetine -ki zenginlik olmaktadir- münâfîdir. Buna göre, her ne zaman ki, sartin bulunmamasi yüzünden sebebin hikmeti ihlale ugrar; hüküm de terettüp etmez.

ikinci misali, hükmün sarti içindir. Zina, reemden ibaret olan hükmün sebebidir. Hikmeti neslin ve insan nevinin bekâsinin muhafazasidir. Yani üzerine hüküm terettübünün ve mesruiyetinin hikmeti müellife göre neslin muhafazasidir. Sarti muhsan olmaktir. Zina eden kisi muhsan olma-dig] zaman mazur olur ve recm hükmü bulunmaz.

Üçüncü misali sebebin sartiyla ilgilidir. Kasden haksiz yere adam öldürmek kisasin sebebidir. Hükmün mesruiyetinde gözetilen hikmet zecr (engelleme) ve emniyetin saglanmasidir Sarti esitliktir; daha üstün olan daha asagi derecede olan birisine karsilik öldürülmez. Esitlik sarti bulunmadigi zaman sebebin hikmeti -ki zecr ve emniyetin temini idi-ihlâl edilmis olmaktadir. Çünkü daha üstün durumda olan birinin, daha asagi durumda olan biri karsiliginda öldürülmesi bir mefsedettîr; niza ve anarsiye sebebiyet verir. Çünkü nefisler böyle bir seyi kabul etmez. Sartin bulunmamasi sebebin hikmetini ihlal eder. Dolayisiyla hüküm de yoktur.

Dördüncü misali de yine sebebin sarti olmaktadir. Namaz sevâb için sebebtir. Hikmeti münâcât ve tazarru için husu ve edeble huzurda durmaktir. Taharet sartidir. Taharetin olmamasi, husu ve edebe mugayirdir Dolayisiyla hüküm yani sevab bulunmaz.

Müellif, sart bahsinde, bakis açisinin mesrut için tamamlayici bir unsur olmasi oldugunu; ister sart sebebin, ister illetin... vasfi olsun neticenin farketmeyecegini söylemistir. Sart konusunda mihver; sartin, mesrutun hikmeti veya hükmün hikmeti konusunda onun mükemmil (tamamlayici) unsuru olmasidir. Bu bir baskasinin vasfi durumunda olan bütün sartlari sâmildir. Keza namazin vücûbu için akil ve bulûg gibi hakîkî; ve namazin sihhati için taharet, sehâdet için hürriyet gibi itibarî olan vasiflari da sâmil olmaktadir.

Bu ve bundan önceki verdigimiz dipnotlardan sonra, müellifin bu konuda usûlcülerin istilahlarindan ayrilmadigi, sadece bunun bir ifâdede kaldigi ve sartin iki nevini (sebebin sarti, hükmün sarti) bir ifâde altinda toplamis olmaktan öte geçmedigi anlasilmis olmaktadir. Ancak müellif, çok kisa bilmece gibi meseleyi ortaya koymustur. Bu yüzden uzunca açiklamalara girmek gerekmistir.

[10] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/261-262

[11] Bu hüküm teklifi de olabilir, vaz'î de olabilir. Verdigi misallerde faydalanmanin mübahligi teklifi hükümdür; mülkiyetin intikâli vaz'î hükümdür.

[12] Sebeb açik ve munzabit bir vasiftir. Illet ise öyle degildir. Illette bu iki vasfin bulunmasi gerekmez.

[13] Taalluk ettigi tabirinden maksat, onlarla ilgili mesru kilman ... demektir. Müellifin sözünün zahirinden illeti sadece teklifi hükümlerin taalluk ettigi konulara hasrettigi anlami çikmaktadir. Oysaki vakiada öyle degildir, illet daha geneldir. Mesela alis veris akidlerinde taraflarin ihtiyaçlarinin karsilanmasi, mülkiyetin intikâlinin kendisine taalluk ettigi bir hikmettir.

[14] Sâri'in hükme sebeb olarak kildigi sey mazinne olmaktadir. Mazinne mesela yolculuk gibi munzabit ve açiktir. Mesakkat ise munzabit ve açik degildir.

[15] Zihnin yerinde olmamasi munzabii olmayan bir vasiftir; Öfke hâli ise onun mazinnesi (muhtemelen bulundugu yeri,i olmaktadir; açik ve zabti mümkün bir vassftir. Bu yüzden de öfke hükme sebeb kilinmistir.

[16] . Müellif, mâni konusunda "mutlaka onda, sebebin illetine münâfî bir illetin bulunmasi gerekir" noktasindan yürümüstür ve mâni'i tek bir nevi' olarak kabul etmis ve usûlcülerin "hükmün mâni'i" diye isimlendirdikleri kismi, sebebin mâni'i içerisine sokmustur. Müellif sebebin mâni'i için iki misal vermistir. Verdigi bu misallerden birincisi,

digerleri tarafindan sebebin mâni'i, digeri de hükmün mâni'i olarak kabul edilmektedir. Usûlcülerin hükmün mâni'i dedikleri babalik misâlinde zahir odur ki, mâni'in hikmeti bulunmakladir. Bu hikmet, babanin ogulun mevcudiyetine sebeb olmasidir. Bu hikmet, zecr sebebinin tahakkukuna ise mâni degildir. Qünkü zecrin husulü, öldürmeden el çektirme ve can güvenliginin saglanmasi, babanin oguluna karsilik kisas edilmesi durumunda da mevcut bulunmaktadir. Dolayisiyla babalik hikmeli sebebin hikmetini Ihlal etmemektedir. Burada söz konusu olan iki sebebin tearuzudur. Dolayisiyla müellifin mâni hakkinda ortaya koydugu izaha göre. babaligi kisasa bir mâni olarak kabul etmemesi gerekirdi. Görüldügü gibi müellifin mâni'i "'hikmetini, sebebin hikmetini ortadan kaldirdigi seye" hasretmesi, bu nev'i (yani hükmün mâni'i kismini) mâni' kapsami disinda birakmis ve mâni'in tarifini ek.sik yapmistir. Buna göre müellifin istilahinda mâni' '"her mâni'de, sebebin illetine münâfi bir illet vardir" esâsi üzerine kurulmaktadir. Bu durumda müellifin bunu tahkikle ortaya koymasi gerekirdi. Aksi takdirde usûicülerin mâni'i iki nev'e ayirma seklindeki istilahlarindan ayrilmanin bir mânâsi kalmaz.

[17] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/263-265

[18] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/265-266

[19] Mücerred zikri geçen hastalik, vârislerin haklannm yerlesmesi için se-bebtir. Ancak sarti ölümdür.

[20] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/266-267

[21] Malinin üçte birini assin veya asmasin. Bu konuda vârislerin herhangi bir müdâhelesi söz konusu degildir

[22] Yani mücerred sebebin bulunmasi, sart bulunmasa da sebebin iktizâsina nazaran müsebbebin terettübüne hükmeder; seklindeki asil.

[23] Bilindigi gibi, kîsâs ve diyette canin çikmasi sarttir. Bütün âlimler bu sartin bulunmamasi durumunda kisasin yapilamayacagi ve diyetin alinamayacagi konusunda müttefiktirler. Onlarin bu ittifaklari, sart bulunmaksizin mücerred sebebin bulunmasi üzerine müsebbebin terettüp etmeyecegine bir delîl olur. Eger müsebbebin terettübü için sart bulunmaksizin sadece sebebin bulunmasini yeterli görenler olsaydi, o takdirde can çikma sartinin bulunmasindan Önce kisasta bulunulmasinin ya da diyet alinmasinin sihhatine hükmeden kimselerin bulunmasi gerekirdi. Halbuki, böyle bir görüste olan yoktur. Dolayisiyla bu, bütün ulemânin müsebbebin hükmünün tahakkuku için sartin bulunmasinin lüzumu üzerinde müttefik olduklarina delâlet eder.

[24] Yani temlikin sihhati için kadinla evlenmesi sart degildir. Çünkü mâlikiyet mücerred sîga ile tamam olmaktadir. Su kadar var ki, neticesi evlendikten sonra ortaya çikacaktir. Bu durumda kadin mülkiyetini düsürdügü zaman, bu sartin tahakkukundan önce düsürme kabilinden olmamaktadir.

[25] Yani cimada guslün vâcib olmasi için inzal sarti yoktur. Mesele cima seklinde farzedilmistir. Dolayisiyla bu takdirde inzal sarti iddiasi sahîh degildir. Veya söyle denilir: Guslün vâcib olmamasi, bundan daha genel bir esas üzerine mebnîdir ki o da sudur: Lezzetle vuku bulmayan inzal eger cimâdan nâsi degilse çok nadirdir ve yok hükmündedir ve bir hükmü bulunmaz.

[26] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/267-271

[27] hkz. 156. dipnot.

[28] Kisinin kendisiyle muhsan oldugu evlilik gibi. Aslinda evlilik mubahtir ve zina durumunda recm hükmünün terettüp etmesi için sarttir.

[29] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/272

[30] Burada söyle denilemez: Meselenin mevzuu her iki kisim için de âmmdir. Müellif ise teklif hitabini zikirle tahsîs etmistir. Dolayisiyla bir Önceki meselede zikredilen birinci kisma has olur. Bu iae meselenin ortaya konulmasina uygun degildir. Nitekim gelecek misallere de uygun bulunmamaktadir. Çünkü biz diyoruz ki: Vaz'î hitâb buradaki müellifin sözleri altinda mündemiçtir. Çünkü burada söz ettigi meseleler mükellefin muhayyer kilindigi teklif hitabinin bir neticesi olarak ortaya çikmaktadir. Mesela zekat malin bir sene boyunca tutulmasi neticesinde vâcib olur. Malin bir sene boyunca tutulmasi veya harcanmasi ise mükellefin muhayyer oldugu bir konudur. Muhsanlik da keza muhayyer olunan nikâh üzerine terettüp etmektedir ... Bütün bunlarin üzerine vaz'î hitap terettüp etmektedir. O itibarla kelâm, ortaya konulan mesele ile uyum içerisindedir. Mükellef eger sarti memur oldugu için yaparsa veya yasaklandigi için terkederse, veya muhayyer kilindigi için yaparsa ve bütün bunlarda güttügü kasid da ihtiyacini gidermeye yönelikse, ser'î bir müsebbebi iptal amaci yoksa, ortaya koydugu sartin üzerine hükümlerinin terettüp etmesi konusunda herhangi bir söz edilecek degildir

[31] Yani eger mükellef sarti gerçeklestiren veya sarti ihlal eden seyi yapar ve bundan da kasdi sebebin geregini

(müsebbebi) düsürmek olursa, onun bu yaptigi sey bâtildir ve üzerine neticesi terettüp etmez.

[32] Buhârî, Zekât 34; Ibn Mâce, Zekât 11. Bu eylem zekâtm sartini veya artisini ihlâl etmekte oldugu için yasaklanmistir.

[33] Buhârî, Büyü 19, 22, 42; Müslim, Büyü 43, 46, 47... Burada eylem muhayyerlik sartini ortadan kaldirmaya yöneliktir. Bu yüzden de yasaklanmistir.

[34] Ebû Dâvûd, Cihâd 62; Ibn Mâce, Cihâd 44; Ahmed, 2/505. Ebû Dâvud'da-ki lafza göre tercüme ettik. Atin geçeceginden emin olunmasi durumunda yapilan eylem müsabaka kasdini ihlal etmis olmaktadir. Bu yüzden de yasaklanmistir.

[35] bk2. s. 215 Sebebin gereginin iskâti ve böylece neticesinin terettüp etmemesi kasdi ile yapilan bir girisimdir. Bu yüzden yasaklanmistir. bk2. s. 215 Sebebin gereginin iskâti ve böylece neticesinin terettüp etmemesi kasdi ile yapilan bir girisimdir. Bu yüzden yasaklanmistir.

[36] Müsteri aldigi mali mutlak surette satmamak veya daha baska ileri sürülen sartlarla satmak gibi. Bu mebî üzerine terettüb edecek olan müsterinin sâir tasarruf yetkilerini düsürmek oluyor.

[37] Selefin bir anlami karzdir. Hadiste geçen sey mesela: "Bu köleyi sana bin dirhem borç vermen karsiliginda bine sattim." demek suretiyle olur. Bu akid menfaat içeren bir karz akdi içerdigi gibi, akidde de bir sart söz konusudur, (bkz. Nihâye, 2/390 ). (Ç)

[38] Mesela Berîre hadisinde oldugu gibi. Berîre'nin sahipleri onun azâd edilmesini sart kosmuslar. Azâd sarti içerisinde de velâ sartinin kendilerine ait olmasini sart olarak ileri sürmüslerdir.

[39] Ebû Dâvûd, Büyü 68; Tirmizî, Büyü 19; Neseî, Büyü 60, 76.

[40] Buhârî, Tevhîd 24; Müslim, Eymân 218; Muvatta, Akdiye 11; Ahmed, 1/189.

[41] Ibn Mâce, Keffârât 14. Kendisinin olmayan bir hakkin kendisinin olmasi için yapilan yeminden de yasaklanmistir. Yeminde bulunan kimse, hükmün mesnedi olmak üzere bir sarti yerine getirmis olmaktadir. Ancak mevcut olan kasdi sebebiyle yasaklanmis ve Sâri' yeminde, yemin verdirenin niyetini esas almistir. Böylece yemin eden kimsenin bu bâtil kasdiyia hükme mesned olacak sartin yerine getirilmesine imkan verilmemistir.

[42] Âl-i Imrân, 3/77.

[43] Bakara, 2/ 229.

[44] Nisa, 4/29.

[45] Bakara, 2/230

[46] bkz. Ahmed,l/448; Ebû Dâvûd, Nikah 15; Tirmizî, Nikâh 28 ...

[47] Buhârî, Büyü 64; Müslim, Büyü 11; Ahmed, 2/244.

[48] "Giss" hakkinda bkz. Müslim, îmân 164; Ebû Dâvûd, Büyü 50; Ibn Mâce, Ticârât 36. "Hilâbe" hakkinda bkz. Ibn Mâce, Ticârât 42; Ahmed, 1/433.

[49] Bubârî, Büyü 60; Müslim, Büyü 13.

[50] Bu "kadin bosandiktan sonra Abdurrahman b. Zübeyr ile evlenmisti. Ancak Abdurrahman ona dokunamamis ve kendisinden ayrilmisti. Kadini ilk kocasi olan Rifâa tekrar nikahlamak istemisti. Durumu Hz. Peygam-bcr'e (as) anlatti. Hz. Peygamber (as) onunla tekrar evlenmesini yasakladi ve: "Balcagizindan tutmadikça helal olmaz." buyurdu, (bkz. Ebû Dâvûd, Talak 49; Neseî, Talak 9; Ibn Mâce, Nikah 32; Muvatta 17, 18; Ahmed, 1/214.

[51] Geçen bütün misalIerde fiilen sart bulunmaktadir; ancak sahîh olmayan bir kasidla vücûda getirilmislerdir. Dolayisiyla bütün bunlar bu açidan bosuna bâtil bir ugrasi olmaktadir. Rifâa'nm hanimiyla ilgili hadiste ise sart bulunmamaktadir. Burada sart, bosanmis kadinin huile gibi kötü bir kasidia baska bir kimse tarafindan nikahlanmasidir ve bu kötü kasdinm bir neticesi olarak sart üzerine terettüp edecek netice ilga edilmis olacaktir ve durum hulîe nikahindan önceki gibi olacaktir. Bu meselede sartin tahakkuk etmediginin delili Hz. Peygamberin (as) "Hayir! Bal cagizindan tatmadikça ..." buyurmalaridir. Buradan da anlasilmaktadir ki, Abdurrahman kadina dokunmamistir. Bu itibarla bu örnegin, üzerinde durdugumuz mesele altina sokulmasi pek münâsip degildir.

[52] Müellif daha önce geçen âyet ve hadislerle nakli yönden istidlalde bulunduktan sonra aklî yönden istidlale geçmistir. Müellif hükümlerin konulusunda maslahatlara itibarin esas oîdugunu, eger söz konusu edilen kas-din bulundugu bir sarta itibar edilecek olursa, Sâri' Teâlâ'mn o sebebler üzerine bina etmis oldug^i maslahatlarin ortadan kalkacagini belirtmistir. Mesela zekattan kaçmak niyetiyle /ekat mallarinin birlestirilmesi ya da ayrilmasi gibi durumlara gidilmesi, ya da senenin dolmasindan az önce harcamaya giderek nisâbtaii asagi düsürülmesi itibara alinacak olursa, bu takdirde herkes için böyle bir sarti yapmak ya da terketmek suretiyle zekat yükümlülügünden kaçmak mümkün olabilecek ve böylece zekat üzerine bina edilen maslahatlar ortadan kalkacaktir. Ayni seyi diger misallerde de söylemek mümkündür

[53] Mesela nisâbda, üzerinden bir senenin geçmesi sarti gibi. Kisi zekâti düsürmek kas-diyla nisabin bir kismini harcarsa, nisâb üzerine terettüb eden zekâtin düsürülmesine yönelik kasdi, ayni nisabin üzerine zekâtin gerekmesi seklinde tecellî eden Sâri'in kasdma ters düsmektedir

[54] Daha önce geçen delilde zikredildigi gibi, yaptigi sey Sâri'in kasdma muhaliftir. Sâri'in kasdina muvafiktir da, çünkü Sâri'in kasdi, sebebin mü-sebbebini sartin yoklugu aninda degil, vücûdu aninda gerektirmesidir. Buna göre pek çok takdirde söyle demek gerekecektir: "Kisi bu haliyle yasak ve günah olan bir is islemistir. Fakat kendisine zekat da vâcib olmayacaktir. Günahi Sâri'in kasdina ters düsmesi sebebiyledir. Zekatin vâcib olmamasi ise, Sâri'in sebebin tesirini kendisine bagladigi sartin bulunmamasi sebebiyledir."

[55] Daha önce bir usûl kaidesi geçmisti: Hiçbir kimsenin sebebin hükmünü kaldirma yetkisi yoktur. Çünkü müsebbeb Allah'in fiilinden olup, kulun fiili degildir. Bu kaide isigi altinda meseleye yaklasildiginda sartin, müsebbebi ortadan kaldirmaya yönelik oldugu görülecek ve o lagv ve sanki hiç yokmus gibi kabul edilecektir.

[56] bkz, s. 266.

[57] Müellif "vâki olan sebeblerin hükümleri" diye kayitlamistir. Çünkü daha önce de geçtigi gibi, kalkmayan müsebbeb, bilfiil vâki olan sebebin mü-sebbebidir.

[58] Yani geçen itirazda, bir açidan Sâri'in kasdina muhalif, bir açidan da muvafiktir; sözü dogru degildir. Çünkü her açidan Sâri'in kasdina muhalif bulunmaktadir. Çünkü madem ki, yasaklanilan sey bizzat sartin ortaya konulmasi veya ortadan kaldirilmasidir. Öyleyse o sart bâtildir ve sanki yok hükmündedir

[59] Aslinda hu zayif bir yaklasimdir. Ancak daha önce de geçtigi gibi, bu tür bir davranisin yasak olmasi ve Sâri'in kasdina muhalif bulunmasi açism-

,dan bâtil oldugu da dikkate alindiginda istidlal tamamlanmis olmaktadir. Sartin hârici tamamlayici bir unsur olmasi delîl olabilecek durumda degildir. Eger daha sonra gelecek kismi müstakil bir delîl degil de, önceki delilin tamamlayici kismi seklinde arzetseydi, o zaman dogru olurdu. Delilin esâsini da diye baslayan kisim teskil etmekte-dir. Delillerin misallere tatbiki sirasindaki sözü de bunu gerektirmektedir.

[60] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/273-281

[61] Altinci ve yedinci meselelerde sartlari "ser'an muteber" diye kayitlamisti. Burada ise, taksimin sahih olabilmesi için mutlak olarak zikretmistir. Burada söz konusu edilen sartlar geneldir ve Sâri'in ileri sürdügü sartlan kapsadigi gibi, kisinin kendi ileriye sürdügü mülayim, münâfî, ne mülayim ne de münâfî gibi sartlari da kapsamaktadir

[62] Çünkü mescidde devamli surette durmasi gerekiyor

[63] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/281-283

---

### Vaz'î Hükümlerin Dördüncü Nevi: Sihhat Ve Butlan (Sahîh Ve Bâtil)

Vaz'î hükümlerden dördüncü nevi de sihhat ve butlan olmaktadir. Bu konu da üç mesele halinde islenecektir:

### Birinci Mesele: Sihhatin Anlami

"Sihhat" sözcügü iki anlamda kullanilir:

a) [1]Amelin üzerine neticelerinin dünyada terettüp etmesi mânâsinda. Mesela ibâdetler hakkinda "sahihtir" dedigimizde bu "o ibâdet yeterlidir, zimmeti temize çikarici vasiftadir, kazasi olanlarda kazayi düsürücü özelliktedir" ve benzeri[2] bu mânâyi ifâde eden sözler mânâsina gelir. Keza muamelât hakkinda "sahihtir" dedigimizde, bu "Ser'an mülkiyeti gerektirir, evlilikte kadinin kadinligindan istifâdenin helalligini, sâir akitlerde akit konusu seylerden faydalanmanin mübâhligmi [3]aglar" ve daha baska bu mânâya gelen diger seyler demek olur.

b) Amelin üzerine neticelerinin âhirette terettüp etmesi mânâsinda: Mesela sevabin terettübü gibi. Mesela "Bu sahih bir ameldir." denilir. Bh kullanilis seklinde cümlenin mânâsi "Âhirette ondan dolayi sevab umulur.[4] demek olur. Ibâdetler konusunda bu çiktir. MtiAmelât[5] konusuna gelince, sevap bu amelle Sâri'in em-rino imtitmle niyet etmesi ve emir ya da nehyin geregini kasdetmis olmasi açisindan olur. Muhayyer kilinan bir seyin yapilmasi durumunda da, tesrîden gafil olarak ve mücerred kendi hazzini degil de Sâri'in o konuda kendisini muhayyer kilmis olmasi kasdini bulun-durmasi yönünden sevaba nail olur. Bu da bu açidan "sahih amel" diye isimlendirilir. Bunlar fukahânin üzerinde durmadigi garîb bir kullanis sekliyse de, üzerinde Gazzâlî vb. gibi ahlâk âlimleri tarafindan yeterince durulmustur. Bu konu selefin üzerinde titizlikle durduklari bir husustur. Bu konuda Gazzâlî'nin niyet ve ihlâs konusunda naklettikleri üzerinde düsünmek gerekir. **[6]**

### Ikinci Mesele: Butlan (Bâtil)

Butlandan kasdedilen mânâ nedir? 'Butlan' terimi 'sihhat'in karsiligi olmaktadir ve iki mânâsi vardir:

a) Islenilen amel üzerine dünyada neticelerinin terettüp etmemesi. Mesela ibâdetler hakkinda "Bu ibâdet yeterli degildir; zimmeti temize çikarmaz; kazayi da düsürmez" dedigimiz gibi, ayni mânâda olmak üzere "Bu ibâdet bâtildir" da deriz. Ancak burada bir ko-[293] nu üzerinde durmak gerekir: Çünkü ibâdetin bâtil olmasi yerinde de açiklanmis oldugu üzere ancak o ibâdetle ilgili Sâri'in kasdina muhalefet edilmis olmasindan dolayi olmaktadir. Fakat bazan muhalefet bizzat ibâdetin kendisinde bulunan bir özellikten dolayi[7] olabilir ve bu durumda da onun hakkinda 'bâtil' lafzi kullanilir. Mesela niyetsiz ya da bir rükûsu ya da secdesi eksik olarak kili-nan namaz vb. gibi. Bazan da ibâdetin özünden ayri haricî bir vasiftan dolayi olur ve yine de 'bâtil' diye nitelenebilir. Mesela gasb edilmis bir arazîde kilinan namaz gibi.[8] Bu konuda yasagin namazin özünden ayri oldugu konusu üzerinde durulur ve bu açidan bakildigi zaman namaz sahîh olur. Zira bu namaz Sâri'in maksadina uygun olarak vuku bulmustur. Vasif yönünden muhalif düsmesi sihhatine zarar vermez. Bu yaklasimin aksine, kazandigi vasif açisindan da yaklasilabilir ve bu açidan ele alindiginda gasbedilon bir arazide kilinan namaz sahîh olmaz; aksine bâtil [9]hükmünde bulunur. Zira Sâri'in maksadina uygun olan namaz böyle bir vasiftan uzak bulunan namazdir; gasbedilen bir arazi üzerinde kilinan namaz böyle bir özellikte degildir. Buna benzeyen diger konularda da durum aynidir.

Yine muamelât hakkinda da "Bu bâtildir", deriz ve bununla mülkiyetin meydana gelmesi, kadinfardan istifâdenin iielal olmasi, istenilen seyle faydalanilmasi... gibi "kendisinden beklenilen faydalarin ser'an meydana gelmeyecegi "mânâsini kasdederiz. Muamelât konusu genelde dünyevî maslahatlarin teminine yönelik olmak üzere konulmustur. Bu itibarla'muâmelâtla ilgili hususlarda iki açidan konuya yaklasilir:

a) Onlarin ser'an izin verilmis ya da yapilmalari emredilmis bir sey olmasi açisindan.

b) Kullarin maslahatlarina yönelik olmalari açisindan.

Bir grup birinci açiya mutlak surette itibarda bulunarak ikinci kismi tamamen ihmalde bulunmuslar ve aynen ibâdetlerde oldugu gibi onun emredilmesine olan muhalefeti, onun maksadina muhalefet olarak kabul etmislerdir. Sanki bunlar bu tür emirlerin de taabbudî oldugu seklinde bir egilim ortaya koymuslardir. Ileride Makâsid bahsinde de gelecegi gibi, mânâsi akilla kavranilabilen her konuda bir taabbudîlik anlami da bulunmaktadir. Durum böyle olunca, Sâri' Teâlâ'nin emrine muhalefetle karsilik vermek, o fiilde ilgili Sâri'in hitabi (emri) disina çikmis olma neticesini gerektirecektir. Fiiller islenirken Sâri'in hitabindan çikilmis olmasi, o fiilin gayri mesru oldugu hükmünü ortaya koyar. Gayri mesru olan bir sey de bâtildir. Dolayisiyla Sâri'in hitabi disinda cereyan eden ibâ-

detlerin sahîh olmamasi gibi, bu da ayni sekilde sahîh olmayacaktir.

Ikinci kisma gelince, buna da bir grup ilkini ihmal etmeksizin itibarda bulunmuslar ve meseleyi maslahata itibar mevkiinde mütâlâa etmislerdir. Söyle ki: Bunlara göre amelin bâtil olmasini gerektiren mânâ üzerinde durmak gerekecektir: Eger amelin bâtilli-gini gerektiren mânâ tolAfisi mümkün olmayacak sekilde hâsil ya da hâsil hükmünde ise, o amel kökten bâtil olacaktir.[10] Sâri'in yaisklamii oldugu hususlarda nail ulan da budur, Çünkü bir |«y hakkinda gor'l yatagin bulunmus olmani, o ycydc mükellefin bir ma«l«-hnti bulunmamasini gerektirir, üurei ilk bakista mükellefin bir marilabatimn bulunabilecegi düsünülebilir; ancak iyico üzerinde duruldugunda öyle olmadigi görülecektir. Ye I Umun ki mm- farkli dü-tjünso bile Allah Teâlâ o seyde kula yönelik bir maslahat olmadigini bilir ve o yüzden de onu yasaklar.

Eger o seyin bâtilligini gerektiren mânâ bir müddet hâsil ya da hâsil hükmünde ise, fakat telâfi imkâni bulunuyorsa, bu takdirde o amelin bâtilligina hükmedilmez. Nitekim Imâm Mâlik müdebber[11] kölenin satisi hakkinda "Bu satis reddedilir; ancak müsteri aldigi bu köleyi azad ederse reddedilmez."demistir. Çünkü bu satis akdi mrf kölenin azâd konusundaki hakkindan ya da efendi tarafindan iPIMibi ortaya konulan azâd konusuna taalluk eden Allah hakkindan dolayi men edilmisti. Böyle bir kölenin satilmasi, efendinin ölümünden sonra o kölenin azâd edilmesi durumunu genelde ortadan kaldirici bir tasarruftur. O yüzden de yasaklanmistir. Ancak müs-Lerinin o köleyi azad etmesi durumunda Sâri'in azâd konusundaki kasdi tahakkuk etmis olacaktir; bu itibarla artik bu satis reddedil-meyecektir. Fâsid olarak akdedilen kitabet akdi de, mükâteb[12] köle azâd edilmedikçe ayni sekilde reddedilir. Keza gasbeden kimsenin gasbettigi seyi satmasi hakki gasbedilen kimsenin izin (icazet) ya da reddine baglidir. Çünkü bu satisin yasaklanmasi onun hakki sebebiyledir. Dolayisiyla o izin verdigi zaman caiz olacaktir. Bir diger [gB5i misal yasak olan satis ve selefle[13] ilgilidir. Eger (akitle birlikte borç talebinde bulunma gibi) selef sarti kosan kimse, bu sartini düsürecek olursa, bazi görüslere göre taraflarin akdettikleri sey caiz ve geçerli olacaktir. Çünkü akit, ileri sürülen sartin düsürülmesiyle ser'-an telâfi edilmis olmaktadir. Nitekim Berîre hadisinde böyle olmustur.[14] Fâsid akidlerin tashihi konusunda Hanefîler Berîre hadisinin geregi dogrultusunda yürümüsler ve mesela sigâr nikâhi[15], ikidirhemi bir dirhemle degisme[16] gibi yapilan akitlerin, fftuid od mi unsuru ortadan kiildmiirtk lûretiylt* tashihinin mümkün olacakini kabul etmislerdir. Onlara göre verdigimiz misallerde ve daha benzeri bir açidan akdin bâtilligini (onlara göre fâsidligini) gerektiren unsurlarin bulunmasi durumunda, eger bu unsurlar ortadan kaldirilirsa akid sahîh ve geçerli bir hal almaktadir.[17] Bunu söyle izah etmek mümkündür: Sâri'in

yasaklamasi bir durumdan dolayi idi. Bu durum ortadan kalkinca yasak* da ortadan kalkti. DolayiHiyla akit Sâri'in kasdina uygun hale geldi. Bu ya akdin ilk yapildigi zamana dogru geriye yürüyerek meydana gelmis olacak ya da tashihin su anda yapildigi nazar-i itibara alinarak geriye dogru yürüme-den meydana gelmis olcaEtîr.

Bu izah tarzi, kullarin maslahatlarinin taabbudîlik hükmüne galebe çaldirilmasi esâsina bina edilmektedir.

'Bâtil' kelimesinin ikinci mânâsi: Islenilen amel üzerine âhirette neticelerinin terettüp etmemesi seklindedir. Bu neticoltir-den de maksat sevap olmaktadir. Bu mânâda bâtilin hem ibâdetler hem de muamelât için tasavvuru mümkündür:

Ibâdetler ilk istilahî mânâda[18] bâtil olurlar ve bu durumda üzerlerine bir mükâfat terettüp etmez. Çünkü ilgili emrin geregine uygun olarak islenmemislerdir. Keza ilk istilahî mânâda sahîh de olabilirler; fakat üzerlerine bir sevap terettüp etmez. Birincisinin örnegi insanlara gösteris için ibâdette bulunan kimsenin durumudur. Bu kimsenin yaptigi ibâdet dünyada yeterli degildir ve üzerine bir sevap da terettüp etmez. Ikincisinin misali de, sadakada bulunup da arkasindan basa kakip, eza veren kimsenin durumudur. Yüce Allah söyle buyurmaktadir: "Ey inananlar! Allah'a ve âhiret gününe inanmayip, insanlara gösteris için malini sarfeden kimse gibi, sadakalarinizi basa kakma ve eza etmekle bosa çikarmayin (iptal etmeyin)[19]"And olsun, eger Allah'a ortak kosarsan, islerin süphesiz^ bosa gider ve hüsranda kalanlardan olursun.[20] Hadiste de Hz. Âise validemiz (Ümmü Muhabbet'e): "Git Zeyd b. Erkam'a söyle: Süphesiz ki o, eger tevbe etmezse Rasûlullah L "'^»""C | ile yapmis oldugu cihâdini iptal etmistir." demistir.[21] Bu hadis iptali hakîkî anlaminda alan kimselerin görüsüne göre delîl olmaktadir.

Muamelâtla ilgili olan ameller de ayni sekilde "üzerine bir sevap terettüp etmez" anlaminda bâtil olabilirler. Burada bâtilin birinci anlaminda kullanilisiyla ikinci anlaminda kullanilisi arasinda fark yoktur. Birincisine örnek olarak ser'an feshedilmis olan akitleri gösterebiliriz. Ikincisine örnek olarak da, sirf arzu ve heveslerin sevki ile yapilmis ve Sâri'in hitabina herhangi bir iltifatta bulunulmamis amelleri verebiliriz. Meselâ arzu ve heveslerin HAikiyle yeme, içme, yapilan akitler vb. bir kasid bulunmaksizin ü'nâdüfî olarak Sâri'in izin ya da emrine uygun düserse bu kisma örnek teskil ederler. Bunlar Sâri'in emir ya da iznine uygun düstügü için ser'an kabul görmüs ameller olacak ve dünyevî neticeleri üzerine terettüp edecektir. Bununla birlikte emre imtisal kasdi bulunmadigi için üzerine âhirette terettüp edecek bir sevap bulunmayacaktir. Çünkü ameller niyetlerine göredir. Kisaca arzu ve heveslerin sâikiyle islenilen ameller,

eger Sâri'in kasdina uygun düsecek olursa, o amelde bulunan kimsenin yasadigi sürece baki kalir; o dünyadan çikinca, dünya hayatinin sona ermesiyle amelin varligi da sona erer ve bâtil olur: "Sizin yaninizda olanlar biter. Allah katinda olanlar ise bakîdir.[22] "Ahiret kazancini isteyenin kazancini artiririz; dünya kazancini isteyene de ondan veririz; ama âhirette bir payi bulunmaz.[23] "Dünyadaki hayatinizda sizin için güzel olan her seyi harcadiniz, onlarin zevkini sürdünüz; ama bugün.[24] Bu ve benzeri nass, zahir ya da isaret yoluyla delâlette bulunan deliller Sâri'in hitabini yerine getirmis olmak için yapilmayan amellerin dünyadan öteye asamayacagini göstermektedir. Iste bu noktadan hareketledir ki, muamelâtla ilgili amellerinin neticelerini de yarin fthirat güntindu görmok isteyen kimseler, o amellere bitisik ve kendilerine bu neticeyi saglayacak olan bir kasid ve niyetin bulunmasi konusunda son derece özen göstermislerdir. Bu konuda Ihya ve benzeri kitaplara bakilabilir. **[25]**

**Üçüncü Mesele**

'Butlan' (bâtil) teriminin ikinci mânasinda[26] kullanilman muamelâtla ilgili amellere nisbetle olmak üzere bir taksime tutulmak icab edecektir. Zira muamelâtla ilgili bir amel -taabbud kas-dindan uzak bulundugunda- ya kasidla yapilmislar ya da kasidsiz. Kasidla yapilmis olan da ya sirf sehvet ve arzu neticesinde yapilmistir ve bu sirada Sâri'in emrine uygun olup olmadigina bakilma-mistir. Ya da Sâri'in emrine uygunluguna bakilmis ve yapilmis veya muhalif bulundugu görülmüs ve terkedilmistir. Bunlarda ya kasdî olarak ya da kasidsiz olarak yapilmistir. Böylece dört kisim karsimiza çikmaktadir:

1.

Kasidsiz yapilmis olmasi: Gaflet halinde ve uyku hâlinde iken yapilan ameller gibi. Daha önce, bu tür kasid bulunmadan yapilan amellere ne talebi gerektirici ne de muhayyer kilici bir hitabin taalluk etmeyecegini; bu tür hareketlerde ne sevabin ne de cezanin söz konusu olmayacagini belirtmistik. Çünkü âhirette bir fiil üzerine ceza ya da sevabin terettüp edebilmesi için, o fiilin teklif hitabi dahilinde bulunmasi gerekmektedir. Teklîfî hitabin taalluk etmedigi bir fiile, haliyle onun (teklifin) neticeleri de terettüb etmeyecektir.

2.

Mükellefin sirf kendi garazina ulasmak kasdiyla yapmasi. Bu fiilden dolayi da -birincisinde oldugu gibi- kendisine herhangi bir sevap terettüp etmeyecektir. Gerçi bu kisimda yapilan fiile teklîf hitabi taalluk etmekte veya vâcib olarak vuku bulmaktadir; ama bu neticeyi degistirmemektedir. Mesela borçlarin ödenmesi, vedîa ve emânetlerin sahiplerine iade edilmesi,

çocuklar üzerine in-fakta bulunulmasi vb. gibi. Yasak olan seyleri sirf tabiati götürmedigi için yapmayan kimsenin durumu da bu kisim altina girer.Çünkü ameller niyetlere göredir. Hadis-i serifte: "Kimin hicret (ni-yet)i Allah'a ve Rasûliine ise, onun hicreti Allatt ve Rasûlünedir. Kimin de hicreti elde etmek istedigi bir dünyalik ya da nikahlamak istedigi bir kadina ise, onun hicreti de hicret etmis oldugu o seye-dir.[27] buyrulmustur. Hadisin mânâsi üzerinde ittifak vardir ve seriatta kesin olan bir hükmü getirmektedir. Bu ve bundan önceki kisim ikinci kullanilis seklinin geregi olmak üzere bâtildir. E9M]

3.

Sâri'in emrine uygunlugu zoraki olarak göz önünde bulundurma ve fiili böylece isleme durumu. Mesela kisi falanca kadindan murad almak ister. Ancak kadinin yüz vermemesi ya da kadinin akrabalarindan firsat bulamamasi gibi sebeplerle zina yoluyla ar-ausuna ulasamaz ve sirf ona ulasabilmek için bir vâsita olmak üzere onunla nikahlanir. Bu da ayni sekilde ikinci kullanis tarzina göre bâtil olmaktadir. Çünkü Sâri'in emrine uygunluk hükmüne sirf naçar kaldigi için basvurmustur. Eger baska yoldan ulasabilseydi nikaha gitmeyecekti. Nikâhi arzusuna ulasmak için bir vâsita olarak görmüs; ona Allah mübâh kildigi için tevessülde bulunmamistir. Bu tür tasarruflar birinci kullanis tarzina göre bâtil sayilmamaktadir. Benzeri bir örnek [28]de zoraki alinan zekâttir. Çünkü birinci kullanilis sekline göre böylesi bir zekat sahihtir. Zira kaza yükümlülügünü düsürmekte zimmeti temize çikarmaktadir. Bu ikinci kullanis sekline göre ise bâtil olmaktadir. Keza haram olan seyleri dünyada iken ceza görmekten dolayi ya da insanlardan utandigi vb. için terkeden kimsenin durumu da aynidir. Bu yüzdendir ki, hadler sadece '(günaha) keffâret' (örtücü) kabul edilmisler[29] ve hiçbir durumda onlarin neticede sevab getireceklerine Sâri'ce isarette bulunulmamistir. Bu konuda asil olan 'amellerin niyetlere göre ol-masi'dir.

4.

Fiili islemesi ve bu arada onun Sâri'in kasdina uygunluguna bilinçli olarak dikkat etmesi. Mesela bir seyin mübâh oldugunu ögrendikten sonra o seyi yapmasi. Bununla birlikte sayet o sey mübâh olmasaydi yapmayacakti seklinde bir kararlilik ve suura sahip olmasi. Bu kisim üzerinde ancak "mübâh" bahsinde durulur. Yapilmasi emredilen ya da terkedilmisi istenilen seyi sirf emre uymus olmak kasdiyla yapmis ya da terketmis olmasi durumunda ise islemesi ya da terki her iki itibarla[30] da sahîh olacaktir. Nitekim bu- [•*•" nun aksi de, yani muhalefet kasdiyla emredilen seyi terketmesi, terki istenilen seyi de islemesi her iki itibarla da bâtil olmaktadir. Geriye mübâh olan bir fiili, Sâri' Teâlâ'nin kendisini muhayyer kilmasi hasebiyle yapmasi ya da terketmesi konusu üzerinde durmak

kaliyor: Mükellef bu iki taraftan birisini sirf kendi hazzi için tercihte bulunacak olsa, bu durumda karsimiza üç ihtimal çikacaktir:

a) Birinci itibar açisindan sahîh, ikinci itibar açisindan da bâtil olacaktir. Bu ihtimal, mubahin ortaya çikardigi sonuçlarin gözardi edilerek bizzat kendisi açisindan ele alinmasi esasi dogrultusunda geçerli olmaktadir.

b) Her iki itibara göre de sahîh olacaktir. Çünkü hazzina ulasmak için Sâri'in kendisini muhayyer kildigi bir yolu arastirmis ve bulmustur. Izin verilmeyen bir yola basvurmamistir. Nitekim kisinin kendi zevcesiyle iliskide bulunmasindan dolayi sevap alacagi seklindeki hadiste buna dikkat çekilmis ve sahabenin "Kisi sehvetini giderecek sonra da sevap mi görecek?!"diye hayretlerini belirtmeleri üzerine Hz. Peygamber'in [ al7SStu ] "Ne dersiniz? Sayet o kisi sehvetini haram yolla giderseydi, ne olurdu?"[31] seklinde buyurmasi buna bir isaret olmustur. Bu bahis bu kitabin "Mekâsid" bahsinde genisçe ele alinacaktir.

c) Kül olarak ele alindiginda yapilmasi istenilen mübâh hakkinda her iki itibara göre de sahîh olmasi; yine kül olarak ele alindiginda terkedilmesi istenilen mübâha nisbetle de birinci itibara göre sahîh, ikinci itibara göre de bâtil olmasi. Hüküm lor in iki kismindan ilki (yani teklifi hükümler) bahsinde ortuyn konulan esaslar üzerine câri olan da iste budur. Üçüncü vu ikinci ihtimaller, mübâh olan fiilin mâhiyetinden hariç biiyka bir durumun dikkate alinmasi neticesinde olmaküi lk«n, birincisi bizzat mubahin kendisine nazaran olmaktadir,

Fasil:

Ikinci itibarla "sihhat" tabirinin kullanildigi sey ya ibâdettir ya da muamelâtla ilgilidir. Eger ibâdetse, o takdirde genel anlamda bir taksim yok demektir. Eger muamelâtla ilgili bir amel ise, o takdirde bir taksime tabi tutmak gerekebilir. Söyle ki: Kisi onu islerken taabbud kasdinin yaninda ya kendi hazzina yönelik bir kasid da bulundurur ya da bulundurmaz. Birinci ihtimale göre de haz kasdi taabbud kasdina ya galebe çalar ya da çalmaz. Böylece üç kisim ortaya çikar:

a) Islenirken taabbud kasdi yaninda herhangi bir nefsî haz

bulunmaz. Böylesi bir amelin sihhati konusunda herhangi bir problem yoktur.

b) Taabbud kasdi, güdülen hazza galebe çalar: Bunun da sahih olmasinda bir süphe yoktur. Çünkü gâlib olan taabbud kasdi olmaktadir ve hüküm de ona verilmektedir. Diger kisim ise yok farzedilmektedir.

c) Hazzin taabbud kasdina galebe çalmasi: Bu durumda iki ihtimal vardir:

1. Ikinci itibara göre de bunun sahîh olmasi. Bu durumda galebe çalinan

(maglûb) taraf amel ettirilmis olacak ve ibâdetlerin aksine muamelât bahislerinde haz tarafinin amelleri zedelemeyecegi esas alinmis olacaktir.

2. Sadece birinci itibara göre sahih olup, ikinci itibara göre sahîh olmamasi. Bu durumda da galebe çalma hükmü amel ettirilmis olacaktir. Bu taksimin ve ilgili delillerin açiklanmasi bu kitabin "Mekâsid" bölümünde insallah gelecektir. **[32]**

---

[1] Buhârî, Tib 30; Müslim, Selâm 92-94; Ahmed, 1/178. Bu hadis, yirminci asir insanlarinin biz bulduk diye ögündükleri karantinanin aslini teskil eder. Her iki cihette de, mâniye dogru mâni olmasi açisindan bir kasid bulunmaktadir. Söyle ki: Veba bulunan bir yere gelmeleri, âdeten kendilerine de isabetini engelleyecek mâni'in ortadan kaldirilmasi demektir. Dolayisiyla böyle bir seyden yasaklanmislardir. Veba bulunan yerden çikmalari ise, kendilerine vebanin isabetine mâni olacak seyi -ki oradan uzaklasmak oluyor- tahsîl demektir. Birincinin hikmeti açiktir, ikincinin hikmetine gelince, sirf dînî açidan ele alindiginda bu yasak Allah'in kaderinden kaçmak ve sadece sebeblere bel baglamak mânâsina geleceginden olmalidir. Sihhî açidan ele alindiginda ise, bu kaçis sirasinda kisi ve esyalarina mikrop bulasabilecegi için gittigi yere de hastaligi tasiyabilecektir, iste bu sebeblerden dolayi çikis da yasaklanmistir.

[2] "Sâri' Teâlâ'nin emrine muvAfiktir." gibi.

[3] "Faydalanmanin huHÛlünÜ, türeme ve tenasülün meydana gelmesini" denilmez. Çünkü biinlur bazan nuhîh olanda bulunmayabilecegi gibi bâtil olanda da bulunabilir,

[4] Müellif "hâsil olur" digil do "umulur" ifâdesini kullanmistir. Çünkü müellife itirazda buluiiul«hilsoc|i gibi, sevap bazan sahîh olan namaz üzerine terettüp de etmeyebilir

[5] Daha önce de geçtigi gibi mesela nikah cüz olarak ele alindiginda men-dûbdur ve bu muâmeletla ilgili bir konudur. Dolayisiyla böyle bir niyeti olmadikça herhangi bir sevap yoktur. Nitekim borcun edasi, çocuklar üzerine nafakanin temini, vedianin geri iadesi gibi muamelâttan olan vâcibler hakkinda ileride gelecektir.

[6] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/291-292

[7] Rükün ve sartlarindaki eksiklikler gibi.

[8] Keza yasaklanilmis günlerde tutulan oruçlar gibi.

[9] Bâtil ve fâsid tabirleri lliiiiofilor disindaki diger usûlcülere göre es-anlam-li kelimelerdir.hanefiler ise bu gibi konularda bâtil degil de "fâsid" tabirini kullanirlar. Onlara göre bâtilin tashih imkaninin olmamasi buna karsilik fasidin tahsis edilebilmesi farkin esâsini teskil eder. Nitekim ileride gelecektir.

[10] Meselâ anne karniniIHkl yavrunun »atisi gibi. Bu tür satislarda satisin bâtil olmasini gtrtikttran mlnt mevcut ve devamlidir. Zira anne karnindaki yavrunun satisi meselesinde bey' akdinin rüknü bulunmamaktadir. Telâfi yoluyla tashihi de mümkün degildir.

[11] Müdebber köle: Azâd olmasi efendisinin ölümüne bagli olan köle demek-tir.(Ç)

[12] Mükâteb köle: Hürriyete kavusmak üzere efendisi ile belli bir meblag karsiliginda anlasarak bunlari taksitlere baglayan ve böylece yeni bir statü kazanan köledir. Bu tür köleler son taksitlerini ödeyinceye kadar hâlâ köle kabul edilirler, ancak akidle birlikte tasarruf hürriyetlerini kazanmis olurlar. (Boynu köle, eli hür). (Ç)

[13] bkz. s. 274, 187. dipnot.

[14] Berîre hadisinde Berîre'nin sahipleri ileri sürdükleri sartlarini düsürmemislerdir. Aksine onlar sartlarinda israr etmislerdir. Ancak bu sarti Sâri' düsürmüstür. Hadis için bkz. s. 213, 274.

[15] Mehir vermemek sartiyla, bir kimsenin kendi yakinlarindan birini, diger birinin yakinlarindan birisini kendisine nikahlamasi karsiliginda ona nikahlamasi. (Mehirsiz degis-tokus etmek). Burada akdi ifsad eden unsur mehir verilmemesi sartidir. Bu sart kaldirilirsa nikah Hanefîlere göre sahîh olur

[16] Buradaki ifsâd edici unsur ayni cinsten olan gümüsün mübadelesi sirasindaki karsiliklardan birinin fazlaligidir. Bu fazlalik da kaldirilirsa akid sihhate inkilab edor.

[17] Hanefîlere g(irc "bâtil" ana karnindaki yavrunun satisi gibi, bizzat kendisinden kaynuklunitn bir özellikten dolayi gayri mesru olan seylerin yapilmasidir. Arizî bir vumduii dolayi gayri mesru olan seylerin yapilmasi ise onjara göre "fftsid" olnuiktndir. Fasidin, fesadi gerektiren vasfin ortadan kaldirilmasiyla tauhîhi mümkün olmaktadir. Ribâda fazlaligin düsürülmesi örneginde oldugu gibi. Bu durumda yeni bir akde ihtiyaç bulunmamakta, eski akid Mihhiit v* yürürlük kazanmaktadir.

[18] Yani dünyada üzerim mtioelttriiiin terettüp etmemesi anlaminda.

[19] Bakara, 2/264.

[20] Zümer, 39/65. Allah'a ortak kosma ile yapilan ibâdet her iki manâsiyla da yani hem dünyada, hem de âhirette bâtildir.

[21] el-Âliye söyle anlatir: "Hz. Âise'nin yaninda oturuyordum. Ümmü Muhabbet geldi ve ona:

"-Ey mü'minlerin annesi! Zeyd b. Erkam'i tanir miydin? diye sordu.

O da: Evet, diye cevap verdi. Kadin devamla:

"-Ben ona atâ (maas) zamanina kadar bir cariyeyi veresiye olmak üzere sekizyüze satmistim. O satmak istedi ve ben de ondan altiyüze

pesin olarak geri satin aldim, dedi. Bunun üzerine Hz. Âise:

"-Ne kötü bir satin alista bulundun! Ne kötü bir satista bulundu. Git

Zeyd b. Erkam'a..." Hadis için bkz. Beyhakî, Sünen 5/331.

[22] Kehf, 18/109

[23] Sûra, 42/20.

[24] Ahkâf, 46/20.

[25] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/292-297

[26] Yani üzerine âhirette neticelerinin (sevap) terettüp etmemesi anlaminda.

[27] bkz. Buhârî, Imân 41; Müslim, Imâre 155 ...

[28] "Benzeri bir örnek" tabirini kullanmistir. Çünkü zekât ibâdetlerden olup konuyla burada ilgisi yoktur. Konuya açiklik getirmesi amaciyla buraya alinmistir.

[29] Had ikâmesi, üzerine had icra edilen kimsenin irtikap ettigi fiili sebebiyle söz konusu olan vaz' hitabinin sebebiyet verdigi bir teklîf hitabi dâhiline girmektedir. Tabiî bu haddi ikâme edecek olan devlet baskanina nisbetledir. Üzerine had tatbik edilen kimseye nisbetle ise, ortada kendisine yönelik bir hitap bulunmamaktadir. Dolayisiyla da kendisinde bir niyetin bulunmasi beklenecek degildir. Çünkü haddin ikâmesi kendi ameli degildir. Ancak Mâiz, Gâmidli kadin, Cüheyneli kadin misallerinde oldugu, gibi, bizzat gelerek irtikap ettikleri zinadan temizlenmek amaciyla ceza uygulanmasi talebinde bulunan ve üzerlerine recm tatbik edilen kimselerin durumu üzerinde durmak gerekecektir.

[30] Buradaki ve blftldun ntacak »lan birinci itibar, ikinci itibar ifâdelerinden bâtil ve »»hfh iitlAhIMriniii birinci ve ikinci mânâlari kasdedilmeli-dir.

[31] bkz. Ahmed, 6/178,

[32] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/297-300

---

**Vaz'î Hükümlerin Besinci Nevi: Azimet Ve Ruhsat**

Vaz'î hükümlerden besinci nevi azimet ve ruhsat bahsi olmaktadir.

**Birinci Mesele:Azimet**

"Azîmet'[1] bastan konan genel mahiyetti (küllî) hüküm-lerdir. "Genel mâhiyetli (küllî)"olmasindan maksat, belli mükelkf-lere ve belli hallere mahsûs olmamasi demektir. Mesela namaz gi-bi. Çünkü namaz bütün hallerde ve bütün mükellefler için mutlak ve genel bir sekilde mesru kilinmistir. Oruç, .zekat, hac, cihiid vt Islâm'in esaslarindan olan diger küllî yükümlülükler de ayni ^«kil. de azîmet türünden olan hükümlerdendir. Azîmet kapsami ic'UI» ne aslinda maslahatin teminine yönelik olarak mesru kilimin ,<<y« ler de girmektedir. Bunjar iki dünya saadetinin teminine yom-lllt olmak üzere mesru kilinan satis , icâre ve diger bedelli akitler, ke> za islenilen cinayetlerle ilgili hükümler, kisas ve tazminat hüküm» leri gibi seylerdir. Kisaca ser'î küllî hükümlerin tamami bu kisimdandir.

Tarifte geçen "bastan konan" ifâdesinden kasit ise, onunla Sâri' Teâlâ'nin ilk bastan teklifi hüküm insâsinda bulunmak IHtâ-mis olmasi[2] ve ondan önce ser'î bir hükmün bulunmus olmamalidir. Eger daha önce bir hüküm bulunur, fakat önceki hüküm bu 80-nuncusuyla neshedilmis olursa, bu neshedici olan sonuncusu da küllî ve genel maslahatlara bir giris ve hazirlik olmak üzere bastan konan hüküm gibi kabul edilir. Bir sebeb üzerine vârid olarak gelen küllî hükümler de azimet kapsami disina çikmazlar. Çünkü hükmü gerektiren sebebler daha önce yok olabilirler. Ortaya çiktiklarinda da kendilerine uygun hükümleri gerektirirler. Bu tür hükümler de azîmet kapsami dahilin-de olurlar. Örnekler: "Ey inananlar! (Peygamberi çagirirken

yanlis mânâya çekilebilen ve bizi gözet anlamina gelen) 'râinâ' demeyiniz.

(ünün ytrine yina ayni mânâda olan) 'unzurnâ' deyiniz.[3] "Allah'tan baska yalvardiklarina sövmeyin ki, onlar'da bilmeyerek, asiri gidip Allah'a sövmesinler.[4]"Rabbinizden refah istemenizde bir engel (günah) yoktur[5] "Allah nefsinize güvenemeyecegini-zi biliyordu. Bu sebeble tevbenizi kabul edip sizi affetti; artik eslerinize yaklasabilirsiniz.[6] "Allah'i sayili günlerde anin. Günahtan sakinan kimseye acele edip, Mina'daki ibâdeti iki günde bitirse günah yoktur, geri kalsa da günah yoktur.[7] Bu ve benzeri âyetlerde getirilen hükümler böyledir. Çünkü sebeb, duyulan ihtiyaca binâen peyderpey gelen hükümlerin yerlestirilmesi için birer hazirlik mâhiyetindedirler. Bütün bunlari 'azîmet' terimi kapsamaktadir. Çünkü bunlar bastan konulmus küllî hükümlerdir. Keza genel ifftdelerden yapilan istisnalar ve diger tahsis görmüs hükümler de buttan konulmus küllî hükümlerden sayilmaktadir. Mesela: "Ikisi Allah'in yasalarini koruyamamaktan korkmadikça kadinlara verdiklerinizden bir sey almaniz size helal degildir. Eger Allah'in ya-mlarini ikisi koruyamayacaklar diye korkarsaniz, o zaman kadinin fidye vermesinde ikisine de günah yoktur.[8] "Apaçik hayasizlik etmedikçe onlara verdiginizin bir kismini alip götürmeniz için onlari sikistirmayin.[9] âyetleri gibi. Keza âyette "Müsrikleri öl-dürünüz.[10] buyrulmusken hadisle kadin ve çocuklarin öldürülmeleri yasaklanmistir.[11] Bütün bu tür istisna ya da tahsis yoluyla getirilen hükümler de azimet kapsami içerisinde bulunmaktadir.

Ruhsat: Haramligi gerektiren küllî bir asildan istisna olmak ve sadece ihtiyaç mahallerine has kilinmak üzere mesakkat veren bir özür sebebiyle mesru kilinan hükümlerdir.

"Bir özre mebnî mesru kilinmis olmasi", usûlcülerin ruhsat için zik-[302] retmis olduklari özelligi teskil etmektedir.[12]Ruhsat tarifinde "mesakkat veren" kaydini getiriyoruz. Çünkü özür sirf bir ihtiyaç neticesi olabilir ve ortada mesakkat bulunmayabilir. Bu durumda o sey ruhsat diye isimlendirilmez. Mesela kiraz (mudârabe) akdinin mesru kilinmasi gibi. Kirâz akdi aslinda bir özürden dolayi mesru kilinmistir. Bu özürde' sermâye sahibinin ticâret için kosturmaktan âciz olmasidir. Bununla birlikte kirâz ak-di özür ve acziyetin bulunmamasi burumunda-da caizdir. Müsâkât, karz, selem akitleri de ayni sekildedir. Bütün bunlar her ne kadar haram olan bir asildan istisna edilmis tasarruflarsa da, onlari 'ruhsat' kapsami içerisine koymak mümkün degildir. Bunlar ancak "küllî olan hâciyyât" ada .altina giren tasarruflardir. Hâciyyâttnn olan seylere ise âlimlerce 'ruhsat' adi verilmez.

Bazan da özür tekmîlî (tamamlayici) bir asila yönelik olabilir ve ona yine de 'ruhsat' adi verilmez. Mesela namazi ayakta kilama-yan ya da mesakkatle

kilabilen bir kimsenin oturma haline intikal etmesi mesrudur. Her ne kadar bu sekilde namaz kilmasi namazin rükünlerinden birini ihlal ediyorsa da mesakkat sebebiyle istisnaya tabi tutulmus ve o kisi hakkinda kiyam (ayakta durma) farzi kesinlik kazanmamistir. Bu kesin olarak bir ruhsat olmaktadir. Eger bu ruhsata sahip olan kimse imam ise o takdirde ne olacaktir. Hz. Peygamber [ "kJSSto1 ] hadislerinde: "Imâm ancak kendisine uyulmasi içindir. Bu itibarla eger o oturarak kilarsa siz de hep beraber oturarak kiliniz.[13] buyurmuslardir. Simdi bu durumda cemâatin oturarak namaz kilmalari bir özür nedeniyle olmaktadir. Ancak cemâat hakkinda söz konusu olan özür mesakkat degil, imâma muvafakat etme[14], muhalefet etmeme talebiyle ilgilidir. Böyle bir sey küllî asildan özür sebebiyle müstesna edilmis olsa bile ruhsat diye isimlendirilemez.

Ruhsatlarin bir özre dayanilarak küllî bir asildan istisna yoluyla mesru kilinmis olmasi, onlarin bastan konulmus hükümler olmadiklarini göstermekteddir. Bu yüzden de ruhsatlar 'küllî (genel)' özellik arzetmezler. Öyle gözükseler bile bu arizî olarak olur. Yolcu için namazi kisaltma ve oruç tutmama hükümlerinin caiz görülitit(»ni namaz v« oruç hükümlerinin istikrar kazanmasindan sonra olmus kabul «dilmektedir. Her ne kadar oruç âyetleri bir defada ayni anda nazil olmug olsa da, istisna bir nevi kendisinden istisna adi In n seyin (müstesna minh) hükmünün istikrarindan nes'et eden ikinci bir hüküm olmaktadir, "...fakat, darda kalana günah sayilmaz.[15] âyetinde söz konusu edilen naçar durumda kalan kimse için lâse yeme hükmünde de durum aynidir.

"Sâdece ihtiyaç alanina has olmasi" da ruhsatlarin özelli Itlerinden biri olmaktadir. Küllî hâciyyâttan olmak üzere mcsrû kilinan hükümlerle ruhsatlar arasindaki ayirici özellik de iste bu nokta olmaktadir. Çünkü ruhsatlarin mesru kilinmasi cüz'îIlik tasimakta ve sadece ihtiyaç anma hasredilmektedir. Yolcun bitmesi durumunda kisinin namazlari kisaltma ve oruç tutuluma ruhsat hükmünden asil olan namazlarin tam olarak kilinman ve oruçlarin tutulmasi esâsina dönmesi vâcib olacaktir. Oturarak namaz kilma durumunda olan kimse ayakta kilmaya kadir oldugu zaman artik oturarak kilamayacaktir. Teyemmümle namaz kilan suyu buldugu zaman abdest ile namazini kilmak zorunda olacaktir. Diger ruhsatlarda da durum aynidir. Karz (ödünç), kirâz (mudârabe) ve müsâkât akidlerinde ise durum böyle degildir. Bunlar ruhsatlara benzeseler de bu arzettigimiz istilâhî mânâda ruhsat degillerdir. Çünkü bunlar özür ortadan kalksa da mesrûdurlar. Mesela bir insanin ihtiyaci olmasa da borç alabilir; bizzat kendisi ya da ücretle bakabilme imkânina sahip olsa bile bahçesini ortakliga (müsâkât) verebilir; keza bizzat kendisi çalistirmak ya da ücretle birini istihdam etmek suretiyle sermayesini isletebilme imkani olmasina ragmen mudârabe akdinde bulunabilir. Benzer diger tasarruflarda da durum

aynidir. Kisaca azîmet bastan konulmus küllî bir asila yönelik iken ruhsat, o küllî asildan istisna edilen cüz'î bir hususa yönelik olmaktadir.

Fasil:

Bazan 'ruhsat' tabiri, mutlak surette haramligi (meni) gerektiren küllî bir asildan istisna edilen seyler hakkinda ve mesakkat veren bir özür sebebiyle olmasina aldiris edilmeksizin de kullanilir. 1304] Bu mânâda ruhsat tabiri içerisine karz (ödünç), mudârabe (kirâz) ve müsâkât akitleri, musarrât hadisinde sözü edilen sagilan süt karsiliginda bir sâ' yiyecek verilmesi meselesi, ariyye yani hurma agaci üzerindeki taze yas hurmalari tahminî olarak kuru hurma karsiliginda satma meselesi, diyetin âkile üzerine yüklonmosi vb. gibi meseleler de girecektir. "Hz. Peygamber, yaninda olmayan seyi satmayi yasakladi"; "Selem hakkinda ruhsat (izin) verdi." hadisi[16] buna delâlet etmektedir. Bu mânâda ruhsatlar hâ-ciyyât esasina dayanmaktadir. Hâcî asila dayanmasi açisindan birinci mânâsinda ruhsat ile müstereklik göstermekte ve isimlendirme konusunda onun hükmüne tabi olmaktadir. Nitekim haram olan asildan istisna durumunda da üzerine birinci mânâsinda ruhsat hükmü cereyan etmektedir. Mazur imâma uymak için oturarak namaz kilan cemâatin durumlari ile imâmla kilinan korku namazi da bu mânâda ruhsat altina girer. Ancak bu iki mesele hâciyyâttan degil de, tekmîlî[17] asildati«alinmis olurlar. Her ne kadar bir asildan alinmis olmasalar da haklarinda 'ruhsat' tabiri kullanilir. Nitekim bazan zarûriyyâttan olan asildan alinan bir durum için de ruhsat tabiri kullanilmaktadir.[18] Mesela ayakta durmaya güç yetireme-yen kimsenin namaz kilmasi gibi. Böyle bir kimse hakkinda ruhsat zarurî olup hâcî bir özellik tasimamaktadir. Hâcî olmasi ancak kiyama kadir olmasi fakat namazda ya da bu yüzden kendisine bir mesakkat dokunmasi durumunda olmaktadir. Bütün bunlar açiktir.

Fasil:

Bazan 'ruhsat' tabiri bu ümmettten kaldirilmis olan agir yükümlülükler ve zor isler anlaminda kullanilmaktadir. Bu tür isler ve yükümlülüklere su âyetlerde delâlet bulunmaktadir: "Rab-bimiz! Bizden öncekilere yükledigin gibi, bize de agir yük yükleme.[19] "O peygamber, onlara uygun olani emreder ve fenaliktan meneder, temiz seyleri helal, murdar olan seyleri haram kilar; onlarin agir yüklerini indirir, zor tekliflerini hafifletir.[20] Çünkü

ruhsat kelimesi sözlükte 'yumusaklik' mânâsina gülmektedir. Bazi hadislerde vârid olan 'ruhsat' ifâdeleri iste bu mânâya (yani kaldirilmis olan agir isler ve zor yükümlülükler mânâsina) yorulur. Mesela bir hadiste söyle denilir: "Hz. Peygamber bir is yapti da o ise ruhsat verdi.[21] "Allah azimetlerinin yapilmasini sevdigi gibi ruhsatlarinin yapilmasini da sever.[22] hadisindeki ruhsat tabirinin de bu mânâya yorulmasi mümkündür. Bu

konunun izahi ileride insallah gelecektir. Kolaylik ve hosgörü esasi üzere gelen seriatimizda mevcut bulunan müsamaha ve yumusaklik, daha önce geçen milletlerin yüklenmis olduklari agir azimetlere (yükümlülüklere) nisbetle 'ruhsat' olmaktadir.

Fasil:

Ruhsat tabirinin kullanildigi bir diger mânâ da mutlak[23] surette kullara bir genislik olmak üzere onlarin hazlarina ulasmalarini, arzularini gidermeyi temine yönelik olmak üzere mesru kilinan hükümler olmaktadir. "Ben cinleri ve insanlari ancak bana kulluk etsinler diye yarattim.[24] "Ehline namaz kilmalarini emret ve sen de ona dâim ol. Biz senden rizik istemiyoruz.[25] âyetleri ve benzerlerinde Yüce Allah ilk azimet hükmünü açiklamis olmaktadir. Bu ayetler genel ve tafsili olarak kullarin Allah'in mülkü oldugunu ifâde etmektedir. Bu itibarla kullarin O'na teveccüh edip yönelmeleri, ona ibâdet ugrunda bütün çabalarini sarfetmeleri bir görevleri olmaktadir. Çünkü onlar Allah'in kullaridirlar ve Allah katinda herhangi bir haklari olmadigi gibi, ona karsi bir hüccetleri de bulunmamaktadir. Buna göre, Allah'in kullarin nazlarim elde etme ve arzularini tatmin yönünde bir tesride bulunmasi durumunda bu onlar için bir nevi ruhsat olacaktir. Çünkü bu tür hazlann eldedilmesine yönelik davi'niu^lar, Allah'tan baskasina yönelmek ve kullugun geregi disinda baska seylerle ugrasmak mânâsina gelmektedir.

Bu yaklasimda azimet, mutlak ve genel olarak emirlere yapismak, yasaklardan da kaçinmak ve bunlardan «alikoyacak her türlü mubahlarla mesgul olmayi terketmek olacaktir. Emirlerin vâcib veya mendûb; yasaklarin mekruh ya da haram olmasi arasinda bir fark gözetilmemektedir. Çünkü emreden kimsenin emrinden mak- [ao«i sadi genel anlamda ona uyulmus olmasidir. Kul tarafindan göz önünde bulundurulan hazlann elde edilmesi konusunda verilen izin ruhsat olmaktadir. IJu itibarla mükellef için hafifletici ve genislik getirici her hüküm bu mânâda ruhsat kapsamina girmektedir. Azimetler, Allah'in kullar üzerindeki hakki; ruhsatlar ise Allah'in bir lutfu neticesinde kullarin elde ettikleri haz-lari olmaktadir. Bu tertib üzere mubahlarla ruhsatlar, her ikisi de kullar üzerine getirilen genislik olmalari, ondan güçlügü kaldirmalari ve hazzini temine yönelik olmalari hasebiyle müstereklik göstermektedirler ve mubahlar -bu bakis açisina göre- bazi kereler mendûblarla tearuz haline girmekte ve kul bazan âhiretteki hazzini dünyadaki hazzi üzerine tercih etmekte, bazan da Rabbinin hakkini kendi hakkina tercih etmektedir.[26] Bu durumda birinci sikka göre mubahi islememek suretiyle onu dogrudan ortadan kaldirmis veya ikinci sikka göre Rabbinin hakkini alarak kendi hazzini terketmis olur. Bu durumda kendi hazzi Allah'in hakkina tâbi olarak

bulunmus olur. Maksûd olan ve öncelik verilen bizzat Allah'in hakki olmus olur. Kula düsen gücü yettigince çaba ve gayretini ortaya koymaktir; Allah ise diledigi gibi hükmedecektir.

Bu, sonuncu yaklasim tarzi hâl erbabindan bulunan Allah'in velî kullarina has olmaktadir. Keza hallerden yükselmis kimseler de bu mânâya itibarda bulunmakta ve sâkirdlerini (talebelerini) bu yaklasim üzere terbiyeye tabi tutmaktadirlar. Dikkat edilecek olursa bunlarin görüslerinin, ilmin azimetlerini almak ve ruhsatlardan tümden kaçinmak seklinde oldugu görülecektir. Hatta öyle bir neticeye varniisiardir ki, hûcî olan bütün asillari veya büyük bir kismini hep ruhsatlardan telakkî etmislerdir. Bu ise ruhsatin son mânâsindan da anlasilacagi üzere, kulun hazzina yönelik seyler ol-[307] maktadir. Bu mânâ ileride açiklanacaktir.

Fasil:

Ruhsat tabirinin bu dört mânâsi ortaya konulunca görülmüstür ki, bunlardan bir kismi sadece belli insanlara, bir kismi da bütün insanlara hastir. Bütün insanlara has olan ruhsatlar birinci anlamda olan ruhsatlardir. Ruhsat bahsine getirilecek ayrintilar (teferruat) da bu kullanilis sekli üzerine bina edilecektir. Ruhsat tabirinin ikinci kullanilis sekli hakkinda ise burada söz edilmeyecektir. Çünkü bu mânâda ruhsat üzerine düzenlenecek herhangi bir netice (furû) yoktur. Sadece ser'î bir kullanilis sekli oldugunun belirtilmesi için yer verilmistir. Üçüncü kullanilis sekli de aynidir. Dördüncüsüne gelince bu kullanilis sekli sadece belli bir kesime has oldugu için, onun üzerinde de özel olarak durulmayacaktir. Su kadar var ki, birinci mânâsi üzerine düzenlenecek neticelerden (furû), dördüncü mânâsinda ruhsatlar üzerine yapilacak düzenlemeler anlasilmis olacaktir. Bu sebebten dolayi da özel olarak onun üzerinde durmaya ihtiyaç bulunmamaktadir. **[27]**

**Ikinci Mesele**

**Ruhsatin Hükmü:**

Ruhsatin sadece ruhsat olmasi açisindan hükmü mübâhliktir.

Delilleri:

1.

Bu konuda mevcut bulunan nasslar: Bu konuda su âyetleri zikredebiliriz: "Fakat darda kalana, baskasinin payina el uzatmamak ve zaruret miktarini asmamak üzere günah sayilmaz.[28] "Açliktan darda halan, günaha haymakiuzin yiyebilir.Allah bagislayandir, mtrhametli olandir.[29]"Yolculuk ettinmi namazi kisaltmanizda size bir sorumluluk yoktur.[30] "Gonlii ununla dolu oldugu halde, zor altinda olan kimse müstesna...[31] Hu vi benzeri diger âyetler mücerred "ona bir günah yok" ; "Allah bagislayandir ve

merhametli olandir." gibi ifâdelerle güçlügün (haraç), günahin ve sorumlulugun kaldirildigina delâlet etmekte vo ruhsatin hükmünün mübahlik oldugunu*göstermektedir. Bu âyetlorin tümünde ruhsatlarin islenmesini gerektirecek bir emir bulunmiimjtk-tadir. Aksine bu âyetlerde azîmet hükmün terki neticesinde boktan-ti hâlinde olunan günah ve sorguya çekilme neticelerinin kaldirildigi, aslî ibâha hükmünü* getiren pek çok nasslarda mevcut bulunan üslûp içerisinde belirlenmistir. Aslî ibâha hükmü getiren nnm-larin üslûbu ile ilgili olmak üzere su âyetleri hatirlayabiliriz: "Kadinlara el sürmeden ve mehirlerini biçmeden onlari basarsaniz sim sorumluluk yoktur.[32] "Rabbinizin kereminden 'istemenizde s iz t bir günah yoktur.[33]"Böyle bir kadinla kapali bir sekilde evlenmt teklif etmenizde ve içinizden onlarla evlenmeyi geçirmenizde s iz t bir sorumluluk yoktur.[34] Ve buna benzer sadece günahin kaldiril* mis ve istenilmesinin caiz görülmüs oldugunu belirten diger âyutler gibi. Keza ruhsatin mübâhligini belirtmek üzere su âyette dt delâlet bulabiliriz: "Sizden bu ayi idrak eden oruç tutsun; hasta vt yolculukta olan, tutamadigi günlerin sayisinca diger günlerde tutsun.[35] Hadiste de söyle vârid olmustur: "Sahabe Rasûlullahla birlikte yolculuk yaparlardi. Içlerinden kimisi namazi tam kilar, kimisi de kisaltirdi; kimisi oruç tutar, kimisi de tutmazdi.Hiçbiri digerini kinamatdi.[36] Bu konuya delalet edecek deliller ti»! çoktur,

2.

'Ruhsat' kelimesinin asli mükellefin yükümlülügünü hafifletmek ve ondan güçlügü kaldirmak demektir. Böylece mükellefin uzîmet hükümle ruhsat hüküm arasinda bir tercihte bulunabilmesi ve bunun neticesinde yükümlülügün getirdigi yükün kulun tercih ve vüs'ati dahilinde olmasi demektir. Bunun da asli mübahlik oluyor. Allah söyle buyurur: "Yerde olanlarin hepsini sizin için yaratan O'dur[37]"Ey Muhammedi De ki: "Allah'in kullari için yarattigi ziynet ve temiz riziklari haram kilan kimdir?[38]Pek çok nimetin /.ikrinden sonra da söyle buyrulur: "Sizin ve hayvanlarinizin faydalanmasi için.[39] Ruhsatin asil anlami kolaylik ve yumusaklik demektir. R-H-S kökü kolaylik ve yumusaklik bildirmek için konulmustur. Mesela Araplar iyice yumusak olan sey hakkinda "seyun ruhsun"; pahaliligin ziddi olan bolluk, ucuzluk için "ruhs" tabir ederler; "Ruhhise lehu fil-emri fe terahhase hüve fîhi"denilir ve bu ifâdeyle kendisinden isi sonuna kadar götürmesi istenilmemesi ve onun da buna meyilde bulunmasi mânâsi kasdedilir. Bu ve benzeri diger kullanilis sekilleri bu kökün kolaylik ve yumusaklik mânâsina geldigini göstermektedir.[40]

3.

Eger ruhsatlar mendûb ya da vâcib olmak üzere islenmeleri emredilen bir sey olsalardi, o takdirde ruhsat degil azimet olurlardi. Oysa ki durum

tersidir. Vâcib kendisinde tercih hakki bulunmayan kesin ve baglayici talep olmaktadir. Mendûbda da bir talep bulunmasi açisindan durum aynidir. Talep bulundugu içindir ki, mendûblar hakkinda "Hafifletme ve kolaylastirma için mesru kilinmis hükümlerdir." dememiz mümkün olmamaktadir. Durum böyle olunca ruhsat üt tniri bir artida dU|Unm«k iki zit seyi bir ur oyu ft> tirmek kabilinden aksaktir. Bütün bunlar gösteriyor ki, ruhsatlar, ruhsat olmalari açitindan yapilmalari emredilen seyler degillerdir.

Îtlraz: Bu konuya iki açidan itiraz mümkündür:

1) Arzedilen deliller meseleden gözetilen maksada delâlet edecek durumda degildir. Zira bir seyi isleyen kimseden günahin kaldirilmis oldugunun, bir sorumluluk terettüp etmeyeceginin belirtilmesi o seyin mübâh olmasina delâlet etmez. Çünkü o sey bazan vâcib ya da mendûb da olabilir,. Mesela birincisine "Süphesiz Safa v$ Merve Allah'in nisânelerindendir. Kim Kabe'yi hacceder veya umr$ yaparsa, bu ikisini de tavaf etmesinde bir günah yoktur.[41] âyetini örnek olarak gösterebiliriz. Bilindigi üzere bu âyette "bir günah yoktur" ifadesiyle belirtilen Safa ve Merve arasinda tavaf vâcib olmaktadir. "Günahtan sakinan kimse acele edip, Mina'daki ib&dtti iki günde bitirse günah yoktur.[42] âyetinde ise beklemek mendûb olmak üzere talep edilmekte; orada bekleyen kimsenin acele eder«k iki gün sonra ayrilandan daha üstün bir davranista bulunmus ola* cagi belirtilmektedir. Buna benzer daha baska örnekler de bulunmaktadir.

Burada itirazimizi çürütmek için "Bu âyetlerin sebebleri vardir. Söyle ki; Hz. Âise hadisinde[43] de belirtildigi üzere, müslüman-lar bunlarda günah olacagini düsünüyorlardi. Onlarin bu düsüncelerini izâle için bu âyetler inmistir." denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: Mübâh olan seyler hakkinda da bazan hükümler sebeblerden dolayi inmistir. Bu sebebler de o seylerin günah olabilecegi düsüncesidir. Mesela: "Rabbinizin kereminden istemenizde size bir günah yoktur.[44]"Evlerinizde veya babalarinizin evlerinde... izinsiz yemek yemenizde de bir sorumluluk yoktur.[45]"Ancak, gözleri görmeyen kimse savasa gelmezse ona bir sorumluluk yoktur: topala ve hastaya da sorumluluk yoktur.[46] "Böyle bir kadinla kapali bir sekildi tvltnmt teklif ttinenizde ve onlarla evlenmeyi içinizden geçirmenizde HIze bir sorumluluk yoktur.[47]

Bütün bu âyetlerde ifâde edilen hususlarda ve benzeri durumlarda bir günah ve sorumlulugun bulunacagi zannedilmekte ve bu zannin ortadan kaldirilmasi için de âyetler inmektedir. Her iki konu da bu açidan birbirine esit olduguna göre, günahin ve sorumlulugun kaldirilmasina temas eden nasslarda, özellikle ibâha (mü-bâhlik) hükmüne bir delâletin bulunacagini söylemek mümkün olmayacaktir. Bu durumda da ruhsatin hükmü bu

nasslardan degil, baska yerlerden, baska delillerden çikarilmak zorunda olacaktir.

2.

Alimler ruhsatlar içerisinde yapilmasi emredilen seylerin bulundugunu beyan etmislerdir. Mesela açliktan ölmek durumunda olan bir kimsenin lâse vb. haram olan seyleri yemesi kendisine vâcib olmaktadir. Keza Arafat'ta ve Müzdelife'de namazlarin cem' edilerek[48] kilinmasinin sünnet oldugunu belirtmislerdir. Yolcunun namazinin kisaltilmasi konusunda da farzdir veya sünnettir veya [3ii] müstahaptir denilmistir. Hadiste de: "Allah ruhsatlarinin islenil-mesini sever.[49] buyrulmustur. Ayette de: "Allah sizin için kolaylik diler, zorluk dilemez.[50] buyrulur. Buna benzer daha pek çok nass bulunmaktadir. Dolayisiyla bir tafsile gitmeden ruhsatin hükmü mutlak olarak mübâhhktir demek mümkün gözükmemektedir.

Cevap: Dilin konulusu açisindan baktigimizda bir sey hakkinda "güçlük ve günahin kaldirilmis olmasi" ifâdesinin kullanilmis olmasinin, o seyin alinmasinin ya da kullanilmasinin mübâh olmasi mânâsini gerektireceginde bir süphe bulunmamaktadir. Lafizla basbasa birakildigimizda görüyoruz ki, lafiz genel anlamda fiilin islenmesi konusunda izin mânâsinin bulundugunu bildirmektedir. Günahin ve güçlügün kaldirilmasi konusunda gerçi özel bir sebeb varsa da, bizim özel sebebi göz önünde bulundurmaksizin lafzin ge-regi dogrultusunda hareket etme hakkimiz bulunmaktadir. Bazan daha önceden mevcut olan bir âdete ya da sonradan ortaya çikan bir düsünceye müitonld (duruk smt'mn mubah olan bir «eyin ilisilmesinde de bir gunntt bulundugu yanlis anlayisi mevcut olabilir, Nitekim bazilari tavafi elbise ile yapmada, bazi yiyecekleri yamada günah olacagini zannetmislerdir. Bu yüzden de "Allah'in kullan için yarattigi ziynet ve temiz riziklan haram kilan kimdirt[51] Ayati nazil olmustur. Babalarin, annelerin ve âyette zikri geçen digar |t-hislarin evlerinden yemek yemek; iddet içerisindeki kadina, kendi' siyle evlenmek arzusunda oldugunu çitlatmak ve be-nzeri diger konularda da durum aynidir. "Bu ikisini tavaf etmesinde bir günah yoktur.[52] ifâdesi de ayni sekilde izin mânâsi vermektedir. Sa'yin vâcib olmasi hükmü isej "Safa ve Merve Allah'in nisanelerindin» dir." kismindan ya da daha baska bir delilden alinmis olmaktadir.[53] Bu durumda burada tenbih , terkin caiz olmasi ya da olmamasi noktasindan sarfi nazarla mücerred izin üzerine olmaktadir. Sonra bizim âyeti özel sebebi[54] üzerine yormamiz da mümkündür ve bu durumda "nisânelerindendir" ifâdesi lafzi aslî konulus mânâ- tilil sindan çeviren bir karine olmus olur. Haddi zâtinda mübâh olup da bir sebebi bulunanlara gelince, bunlar izin mânâsinda kendisi için bir sebeb bulunmayanlarla ayni olmaktadirlar ve burada bir problem de yoktur. Diger âyet[55] ve bu mânâda vârid olan diger do H Iler hakkinda edilecek

söz de bu tertîb üzere câri olacaktir.

Ikinci noktanin cevabina gelince, daha önce de geçtigi gibi emirle ruhsat arasini bulmak (cem), birbirine zit olan iki seyi bir araya getirmek demektir. Dolayisiyla vücûb ya da mendûblugun bizzat ruhsatin kendisine degil de mutlaka aslî bir azimete dönük(râci) olmasi gerekmektedir. Söyle ki; naçar durumda kalip da, helâl yoldan nefsini kurtarma imkani bulamayan bir kimseye, lâse yemesi konusunda kendisine ulasacak sikintiyi kaldirmak ve açlik elemini bertaraf etmek için kendisine ruhsat verilmistir. Eger telef olmaktan korkuyor ve lâse yemek suretiyle de nefsini helakten korumak imkani buluyorsa, "Nefislerinizi öldürmeyiniz" [56]âyeti geregince nefsini helâktan kurtarmakla memurdur. Nitekim bu durumdaki kisi sâdece lâse yemek suretiyle degil, imkan buldugu baska yollarla da nefsini helakten kurtarmakla memur olmaktadir. Hatta böyle bir kimsenin hali bir uçuruma rastlayan kimsenin durumu gibidir. Hiç süphesiz o kimsenin uçurumdan uzaklasmasi matlûptur ve kendisini oraya düsürmesi yasaktir. Simdi böyle bir durum için ruhsat tabiri kullanilamaz. Çünkü burada söz konusu olan talep bastan mevcut bulunan küllî bir asildan kaynaklanmaktadir. Lâse [313] yemedigi zaman helak olmaktan korkan kimsenin durumu da aynidir ve o da nefsini kurtarmakla memurdur. Dolayisiyla -her ne kadar kendisinden güçlügü kaldirmis olmasi açisindan ruhsat demek mümkünse de- nefsini helâktan korumasi açisindan bakildiginda ona ruhsat denilmesi mümkün degildir.

Netice olarak diyebiliriz ki, genel anlamda nefsin muhafazasi (ihyâsi) azimet olmak üzere matlûp bulunmaktadir. Burada söz konusu olan durum da o azimet hükmün dahiline giren kisimlarindan birisidir. Ruhsat fiillere güçlügün kaldirilmasi için izin verilmis oldugunda da süphe yoktur. Keza burada söz konusu olan durum da onun dairesine giren bir bölümüdür. Dolayisiyla cihetler ayni degil farklidir. Cihetler farkli olunca zitlik (münâfîyet) ortadan kalkacak ve ikisi arasini bulma (cem) imkani dogmus olacaktir.

Arafat ve Müzdelife'de namazlarin birlestirilmesi (cem) ve benzeri meselelere gelince, bunlarin matlûp oldugu görüsünde olanlara göre ruhsat olduklarini kabul etmiyoruz. Aksine bunlar bu görüs sahiplerine göre bir azîmet hüküm olmakta ve o sekilde ibâdet edilmek durumundadirlar. Namazlarin yolculuk sebebiyle kisaltilmasi hakkindaki "Namaz ilk önce ikiser rekat olmak üzere farz kilinmisti. Sonra mukim halinde iken dörde tamamlandi. Sefer halinde iken ilk farziyeti üzere baki birakildi.[57] seklindeki Hz. Âise hadisi de buna delâlet etmektedir. Sefer esnasinda namazin kisaltilmasi hükmünün güçlük ve mesakkate dayandirilmasi (talîli) onun ruhsat olduguna delâlet etmez. Çünkü güçlügün kaldirilmasina yöne-

lik her hükme ruhsat adi verilmemektedir.[58] Eger öyle olsaydi otakdirde geristin piifdlfi bütün hükümlerin, daha Önceki prîatla-ra nisbetle daha haftf olmasi bakimindan ruhsat olmam gerekirdi. Veyahut namazin dört rekat olarak mesru kilinmasi ruhsat olurdu, Çünkü semâda elli rekat olarak mesru kilinmisti. Keza karz, mülâ-kât, kirâz (müdârabe), diyetin âkile üzerine konulmasi bütün bun» lar ruhsat olacakti. Halbuki daha önce de geçtigi gibi öyle degildir. Mücerred ibâha hükmü disarisina çikan her. sey ruhsat degildir, "Allah ruhsatlarinin islenmesini sever." hadisinin açiklanman il» ileride gelecektir.[59]Yine mubahlar da hep ayni düzeyde dogildir, Bazi mubahlar vardir ki Allah'a sevimli gelir [60]bazilari da vardir ki ona Allah bugz eder. Nitekim bu konu "Teklifi Hükümler" bahsinde geçmis bulunmaktadir. "Allah sizin için kolaylik diler, zorluk dilemez.[61] ve benzeri âyetlere gelince burada da durum aynidir, Çünkü mübâh olan ruhsatlarin mesru kilinmasi bir kolaylastirma ve güçlügün kaldirilmasi demektir. (Dolayisiyla ruhsatlarin matlûp oldugu ve hükmünün mübâhlik olmadigi neticesi bu delillerden çikmaz.) Tevfîk ancak Allah'tandir. **[62]**

**Üçüncü Mesele**

Ruhsatlar aslî degil izafîdir; yani ruhsati islemek konusunda herkes kendi vicdaniyla hashasadir ve herkes kendi fetvasini vermek durumundadir. Ancak mutlaka riâyet edilmesi gereken ser'î bir sinir varsa o zaman durum farkli olabilir. Meselenin açiklanmasi çesitli açilardan olacaktir:

1.

Ruhsatin sebebi mesakkattir. Mesakkat ise güçlülük, zaaf ve ortamin farkliligina, keza azimli olup olmamaya, zamandan zamana, isten ise göre degisiklik arzeder. Mesela bir gün bir gecelik bir yolu emniyetli bir sekilde, güven duydugu arkadaslari içerisinde, binerek, yavas yavas ve günlerin kisa oldugu kis günlerinde almakla, bunun ziddi olan sartlar altinda almak farklidir. Dolayisiyla bu farkliliga göre namazlarin kisaltilmasi ve orucun tutulmamasi konulari da farklilik arzedeceklerdir. Ayni sekilde bizzat insanlarin farkli karakterlerinin bir neticesi olmak üzere sefer mesakkatleri ve zorluklari karsisinda gösterilecek sabir ve tahammül de farkli olacaktir. Nice güçlü, dayanikli insanlar vardir ki çölleri asmak onlar için âdet halini almistir ve böyle bir yolculuk durumunda en küçük bir sikinti ve tasa duymazlar; dolayisiyla yolculuk sirasinda ibâdetlerini yapmak için yeterince güçlü olur, tam olarak ve vakitlerinde edâ kudretine sahip olurlar. Nice insanlar da vardir ki tam bunlarin aksine dayaniksiz ve tahammülsüzdürler. Açlik ve susuzluk karsisinda gösterilecek metanet ve sabir da ayni sekildedir. Keza durum korkaklik, cesaret ve zabt altina alinmasi mümkün olmayan daha baska durumlara göre de farklilik arzedecektir. Namaz, oruç ve cihâd gibi yükümlülüklere nisbetle hastanin durumu da ayni sekildedir.

Durum böyle olunca, ser'î hafifletmede göz önünde bulundurulan mesakkatin ne özel bir kriteri ne de herkes için geçerli ve bidüziyelik arzedecek bir tarifi/ belirlenmis bir siniri bulunmamaktadir. Bu yüzdendir ki, Sâri' Teâlâ bu gibi konularda sebebi illet yerine ikâme etmis ve hükümlerde mesakkati degil de [315] seferi göz önünde bulundurmustur. Çünkü sefer, mesakkatin muhtemelen bulunacagi en makul bir durum (mesakkatin mazinnesi) olmaktadir. Öbür taraftan yolculuk sirasinda namazi kisaltma ve orucu tutmama konusunda da her bir mükellefi kendi vicdaniyla basbasa birakmistir. Mesakkatlerle ilgili birçok konuyu içtihada birakmistir. Mesela hastalik gibi. Birçok insan hastaligi sirasinda ayni hastaliga yakalanan baska kimselerin yapamayacaklarini kolaylikla yapabilirler. Dolayisiyla ruhsat bu iki kisiden biri için mesru olurken digeri için olmaz. Bunda herhangi bir süpheye mahal bulunmamaktadir. Su halde ruhsatlarin sebebleri genel ve temel bir kural altina girmemekte ve elde onlari ölçebilecek bir kistas bulunmamaktadir. Aksine bu sebebler her mükellefe göre tamamen izafî bir durum arzetmektedir. Siddetli açliga maruz kalan bir kimse, eger açliga metanet ve sabir gösterebilecek bir kimse ise, açlik sebebiyle kendisine bir noksanlik ariz olmayacaksa -Araplarin dayanikliligi ve bazi velî kullardan nakledildigi gibi- o takdirde böyle bir kimsenin lâse yemesinin hükmüyle, böyle olmayan metanetsiz birisinin yemesinin hükmü ayni olmayacaktir.[63]

321.

2.

Bazan müknlkfln yaptigi Ise kendisini sovkeden motifler (saik) bulunabilir ve bunun neticesinde baskalarina çok agir gelen o is kendisine çok hafif gelebilir. Buna misal olmak üzere âsiklarin katlanmis olduklari sikinti ve zorluklari hatirlamak yeterlidir. Bunlar kendiliklerinden pek çok sikintilari gögüslemekte, bu ugurda enerjilerini tüketmekte, aradan uzun zanjan geçmesine ragmen ilk islerinde hâlâ tahammül ve sabir göstermekte ve bütün bunlari sevgililerinin hosnudlugunu elde etmek için yapmaktadirlar. Bunlar tahammül ettikleri bunca sikinti ve mesakkatlarin kendilerine çok hafif geldigini hatta onlari» kendileri için bir haz ve nimet olduklarini belirtmektedirler. Halbuki ayni seyler baskalari için büyük bir iskence ve acikli bir azâb kabul edilmektedir. Âsiklarin bu tavri mesakkatlerin sebeblere ve nisbet edildikleri seylere göre farklilik arzedeceginin en güzel bir delîli olmaktadir.

3.

Mesakkatlerin izafî olduguna delâlet eden nasslar bulunmaktadir. Mesela visal orucu[64] ve bütün zamanlan ibâdet içerisinde geçirme hakkinda gelen hadisleri bu dogrultuda degerlendirebiliriz. Sâri' Teâlâ kullarina olan rahmet

ve merhametinin bir neticesi olarak rifk ve yumusaklikla emirde bulunmustur. Hz. Peygamber'i vefatindan sonra gelen bazi kimseler, nehyin sebebinin -ki güçlük ve mesakkat olmaktadir- kendi haklarinda mevcut olmadigini bildiklerinden dolayi visal orucunu tutmuslardir. Bunlar visal orucu tutmalarina ragmen, bu durumun kendilerini ihtiyaçla-; nni yerine getirmekten alikoymadigini, yollarina suluktan kendile-) rini engellemedigini, kendileri için herhangi bir güçlük ve sikinti I meydana getirmedigini belirtmislerdir. Güçlük ve sikintinin ancak | zorlanan ve bunun neticesinde de zarurî ve hâcî ihtiyaçlarini yerine I getirmekten kendilerini alikoyan kimseler hakkinda söz konusu olacagini ifâde etmislerdir. Ruhsatin sebebinin izafî olusunun mânâsi iste budur. Sebebinin izafî olusundan ruhsatin da ayni sekilde olmasi gerekecektir. Ancak bu yaklasim, mesakkatin cinsi ile nev'i-lerinden biri üzerine istidlal olmaktadir[65] Bu haliyle delîl olacak durumda degildir. Ancak daha önceki istidlal sekli üzerine eklenerek bir delîl seklinde mütâlâasi mümkündür. Deliller bahsinin "umûm" faslinda da zikredilecegi gibi, mürekkep delille istidlal sahihtir.

Îtîraz: Ruhsatlarin mesru kilinmasinda muteber olan güçlük (haraç) iki kisimdir:

a) Ya mükellefin üzerinde bir ise ya da ibâdete kendisini vermeye muktedir kilmayacak kadar ya da onu emredildigi sekilde yaptirmayacak kadar etkisi olan güçlüktür.

b) Ya da bu ölçüde müessir olmayan, aksine mükellefin sabri ve azmi karsisinda yenik düsen güçlük.

Eger birinci nev'iden ise, o güçlügün ruhsat mahalli oldugu açiktir. Ancak ruhsatin islenmesi, güçlügün derecesine göre kendisinden ya vâcib ya da mendûb olmak üzere istenilecektir. Eger ruhsatin islenmesi emredilmis oluyorsa, o takdirde daha önce de geçtigi gibi o ruhsat olmayacak; azimet olacaktir.

Eger ikinci nev'den ise, bu takdirde de amelde ne bir güçlük ne de mesakkat bulunmayacak, sadece mutâd amellerde bulunan güçlük ve mesakkatler olacaktir. Bu tür güçlük ve mesakkatler ise, [iii7] ruhsat için illet olabilecek durum ve güçte degillerdir. Her iki kisimda da ruhsat mahalli bulunmadigi ortaya çikinca -üçüncü bir sik da yoktur- ruhsat kökünden ortadan kalkmis olacaktir. Oysaki ruhsatin mevcudiyeti hakkinda icmâ vardir. Bu bir tutarsizliktir. Böyle tutarsiz bir temel üzerine binen sey de tutarsizdir.

Cevap: Bu itiraza iki açidan cevap verilecektir: BIRINCISI:

1. Bu sorunun (itiraz) baska bir açidan tersine çevrilmesi mümkündür.

Çünkü bu soru bütün ruhsatlarin ya vâcib ya da mendûb olmak üzere emredilmis seyler olmasini gerektirir. Zira farze-

.

dilen hiçbir ruhmt yoktur ki, bu b»hi» onda câri olmasin. Soru htr iki tarafli da mü|tf*rek bir ilsAmi (baglayiciligi, teslimiyeti) gerek-tirdigine göre, delîl olamaz ve dikkate alinmaz.[66]

2. Kabul edilse bile iki durumdan dolayi soru yine lâzim gelmez: Birincisi: Ruhsatlarin iki kisima inhisar ettigi konusunda bir delîl yoktur; bu ikisi arasinda pekâlâ bir üçüncü kisim da bulunabilir. Bu üçüncü kisim da, güçlügün amele etki etmemesi, mükellefin de o güçlük karsisinda sabir ve metanetini yitirmis olmamasi hâlidir. Herkes hastalik ya da yolculuk sirasinda oruç tutarken bir güçlük ve sikinti duyar. Bununla birlikte bu güçlük onu seferden alikoymaz. Hastalik amellerini ihlal etme ölçüsüne varmaz. Diger ruhsat konularinda da ayni sekilde bu taksim carîdir ve üçüncü kisim iste bizzat mübâhlik mahalli olmaktadir. Zira bu kisimda olan ruhsati iki taraftan birine dogru çekecek bir unsur bulunmamaktadir.

Ikincisi:[67]

Sâri'in hafifletme talebi, o seyin ruhsat olmasi açisindan degil; aksine mükellefin azimete güç yetirememis olmasi veya dünya ya da âhiret islerinden bir isin ihlâline sebebiyet verecek olmasi açisindan olmaktadir. Dolayisiyla buradaki talep ihlâle sebebiyet verilmemesi açisindandir; yoksa bizzat ruhsatin islenilmesi açisindan degildir. Bu yüzdendir ki, ortada yemek var iken[68], sikisik vaziyetteyken vb. durumlarda[69] namaz kilmaktan yasaklanilmistir. Netice[70] olarak diyoruz ki, ruhsat, ruhsat olmasi açisindan aslî ibâha üzere bakî kalmaktadir. Kesin olarak serîatten kalkmis olmasi söz konusu degildir. Daha önce talep ve ibâha yönlerinin açiklanmasi ise geçmisti. Burada tekrar ona dönmek istemiyoruz.

Allahu a'lem! **[71]**

**Dördüncü Mesele**

Ruhsata nisbet edilen mübâhlik kavrami; acaba güçlügün kaldirilmasi mânâsinda mübâhlik kabilinden midir? Yoksa yapmak ve yapmamak arasinda muhayyerlik mânâsinda mübâhlik türünden midir?

Ruhsatlarla ilgili nasslarin zahirinden anlasilan odur ki, ruhsat için kullanilan mübâh tabiri muhayyerlik mânâsinda degil de güçlügün kaldirilmasi anlaminda mübâhlik olmaktadir. Mesela su nasslara bakabiliriz: "Fakat darda kalana, baskasinin payina el uzatmamak ve zaruret mikdarini asmamak üzere günah sayilmaz. Çünkü Allah bagislayandir, merhamet edendir.[72] Bu âyette Yüce Allah, darda kalan kisinin haram olan seyleri

yeme ya da terketme yetkisinin bulundugundan söz etmemis, sadece darda kalinmasi durumunda bunlarin alinmasi hâlinde günahin kaldirilmis oldugunu belirtmistir, "îçMtdtn htmta olan veya yolculukta bulunan, tu-tamadigi günkrin sayimncn diger günlerde tutar.[73] âyetindi d« ayni sekilde Yüce Allah "Bu durumda oruç tutmama yetkisi vardir" veya "Bu durumda oruç tutmasin![74] Oruç tutmasi kendisine elin HIM degildir." gibi bir ifâde kullanmamis; aksine bizzat özrü zikrettikten sonra sayet orucunu tutmayacak olursa tutmadigi günler iayi-sinca diger günlerde oruç tutmasi gerektigine isarette bulunmustur. "Namazi kisaltmanizda size' bir günah yoktur.[75] âyetindi di, kisaltmadan maksadin namazin rekat adetlerini kisaltma oldugu görüsüne [76]göre kullanilan üslûp aynidir. Yüce Allah "Kisaltabilirsiniz" veya "Eger isterseniz kisaltiniz." dememistir. "Gönlü imanla dolu oldugu halde, zor altinda kalan kimse müstesna, inandiktan sonra Allah'i inkar edip gönlünü kâfirlige açanlara Allah katindan bir gazab vardir.[77] Bu âyette küfür kelimesi söylemeye ZOIIa> nan kimsenin kalbi imanla dolu oldugu halde sçylemesi durumunda kendisine bir azabin dokunmayacagi belirtilmektedir. Bu âyetU de Yüce Allah "Küfür kelimesi söyleyebilir" veya "Eger dilene löy-lesin" gibi bir tabir kullanmamistir. Hadiste de: Bir adam gelerek Hz. Peygamber'e:

"-Yâ Rasûlallah! Karima yalan söyleyeyim mi? diye sormus. Hz. Peygamber

"Yalanda hiçbir hayir yoktur.' buyurmuslar. Adam: "-Ona vaadde bulunayim mi? demis. Efendimiz de: "'Böyle yapmanda sana bir günah yoktur.' diye cevapta bulunmuslardir.[78]

Bu hadislerinde de Hz. Peygamber "Evet!" veya "E-ger dilersen yap." gibi bir ifâde kullanmamislardir.

Bu zikri geçen seylerde muhayyer kilmanin murâd olmadiginin delili sudur: Çogunluk hatta bütün âlimler "Zor altinda küfür kelimesini söylemeyip metanet gösteren ve bu ugurda ölen kimse mecûrdur ve en yüce derecelerdedir." demektedirler. Durum böyle iken zor altinda küfür kelimesi söylemenin hükmünün muhayyerlik oldugunu söylemek mümkün degildir. Zira muhayyer kilma (tehyîr) iki taraftan birinin digerine tercihine ters düser. Bu meselede durum böyle olduguna göre diger meselelerde de ayni sekilde [320] olacaktir.[79]

Muhayyer kilma (tahyîr) anlaminda mübâhlik ise "Kadinlariniz sizin tarlanizdir. Tarlaniza istediginiz gibi geliniz.[80] âyetinde ifâde edilmistir. Burada nasil isterseniz; ön tarafindan, arka tarafindan, yan üstü olmak üzere kadinlariniza yaklasabilirsiniz denilmektedir. Bu açikça muhayyerlik ifâde etmektedir. "Ondan istediginiz sekilde yiyiniz.[81]âyetiyle benzeri âyetlerde de durum aynidir. Teklîfî hükümler bahsinde bu iki anlaminda

mübâh arasindaki fark geçmisti.

Aralarindaki fark üzerine ne gibi bir netice terettüp eder? diye bir soru gelebilir.

Buna cevap olaraka söyle denilebilir: Bu fark üzerine pek çok netice terettüp eder. Ancak burada meselemizle ilgili olani sudur: Eger ruhsat gerçekten muhayyer kilma anlamindadir dedigimiz zaman, o takdirde azimetin geregi ile birlikte tercihli vâcib kismindan olmasi lâzim gelir. "Günahin kaldirilmasi anlamindadir" dedigimiz zaman ise böyle bir netice terettüp etmez. Çünkü günahin kaldirilmasi muhayyerlik gerektirmez. Dikkat edilirse günahin kaldirilmasi vâcib ile birlikte bulunmaktadir. Durum böyle olunca, su netice anlasilmis olmaktadir ki, azimet ser'an maksûd olmak üzere aslen belirlenmis olan vücûb hali üzere dâim bulunmaktadir. Eger mükellef özrü bulunmasina ragmen onu yapacak olursa, onun bu fiiliyle özürlü olmayan diger mükelleflerin fiilleri bir fark bulunmayacaktir, Anetik öaür, azimet hükümden intikal etmeyi ter-cîh etmesi durumunda mükelleften günahi kaldirmis olmaktadir. Bu konuyla ilgili olarak, ileride insallah etrafli açiklamalar gelecektir. **[82]**

**Besinci Mesele**

Mesru olarak ruhsattan istifâde etme iki kisimdir:

a) Tahammül ve sabri mümkün olmayan tabiî veya sor'î bir mesakkat karsisinda ruhsat: Tabiî mesakkate örnek olmak üzere hastaligi verebiliriz. Kisi hastalik sebebiyle mesru kilindigi üzere namazi rükünlerini tam olarak yerli yerinde îfâ etmekten ya da nefsin helakine sebebiyet vereceginden orucu tutmadan âciz kalir. Ser'î mesakkate örnek olarak da orucu verebiliriz: Mesela oruç mükellefin namaza duracak veya onun rükünlerini tamamlayacak vb. bir kudrete sahip olamamasi neticesine götürmüs olabilir.

b) Mükellefin sabir ve metanet gösterebilecegi bir mesakkat karsisinda olur. Bunun örnekleri de açiktir.

Birinci kisimdan olan ruhsat, Allah hakkindan kaynaklanmaktadir ve bu gibi yerlerde ruhsattan istifâde istenilmektedir. Iste bu noktadan hareketledir ki hadiste "Yolculukta oruç. tutmak iyilik ve takvadan degildir.[83] buyrulmustur. Ortada yemek hazir iken, keza sikisik vaziyette iken namaz kilnfayi yasaklayan hadisler de bu mânâya isarette bulunmaktadir. Hadiste "Aksam yemegi ortaya konulur ve namaza da çagirilirsaniz, önce yemekle baslayiniz.[84] buyrulmaktadir. Buna benzer daha baska hadisler vardir. Bu gibi durumlarda ruhsat Allah hakkindan kaynaklanmaktadir.[85] Bunlarda ruhsatin azîmet gibi mütâlâa edildiginde de bir anlasmazlik yoktur. Bu yüzdendir ki âlimler, telef korkusu bulundugunda kisinin lâse yemesinin

vâcib oldugunu, eger yemez de bu yüzden ölürse cehenneme girecegini söylemislerdir.

Ikinci kisimdan olan ruhsatlar ise Allah'in rifk ve kolaylastirtatlindan nasiblerini almak üzere kullarin nazlarina ulasmalarini temin noktasindan kaynaklanmaktadir. Ancak bu kisim da iki nuv'idir:

a) Ruhsatin islenmesine dâir talebin bulunmasi ve mesakkatin bulunup bulunmadigina itibar edilmemesi. Arafat ve Müzdelife'de namazlarin birlestirilerek (cem) kilinmasi gibi. Bu nev'in de azimetler gibi mütâlâa edildiginde anlasmazlik yoktur. Çünkü bunlar da azimetlerin istenildigi gibi mutlak surette istenilir olmaktadirlar. Hatta bazilari bunlari mübâh degil de sünnet olarak kabul etmislerdir. Buna ragmen bunlar ruhsat kapsamindan disari çikmazlar. Zira ruhsatlar hakkinda islenmelerine yönelik ser'î bir talebin bulunmasi, o seyin ruhsat olmasina mâni olma-' maktadir. Nitekim naçar durumda kalan kimse için lâse vb. yeme konusunda âlimler böyle söylemektedirler. Su halde bunlar ruhsat tarifine girmeleri açisindan ruhsat, azimetlerin istenilmis olmasi gibi yapilmalarinin talep edilmesi açisindan da azimet hükmünde olmaktadirlar.

b) Bir talebin bulunmamasi ve sadece aslî hafifletme ve günahin kaldirilmis oldugu esâsi üzerinde bakî kalmasi. Bu kisim mübâhlik esasi üzerinde bulunmaktadir. Mükellef eger dilerse söz konusu mesakkate tahammül eder ve azîmet hükmü alir; veya dilerse ruhsat hükümle amel eder.

Bu taksimin sihhatine delâlet edecek deliller açiktir; o yüzden [322] de burada zikrine ihtiyaç yoktur. Ama birileri çikar ve ille de isarette bulunmamizi isterse, onun için söyle deriz:

Birincisini ele alalim: Eger mesakkat külli bir esasin ihlâline sebebiyet veriyorsa, o takdirde o konuda azimete itibar etmemek gerekmektedir. Çünkü burada ibâdetin tamamlanmasi ve mesru sekli üzere tamamlanmasi, onu aslindan ortadan kaldirma,[86] yani ortaya konulmamasi neticesini dogurmaktadir. Bu durumda sef'an istenilen sey ibâdetlerin gücün yettigi ölçüde ortaya konulmasidir ki, bu da ruhsatin geregi olmaktadir. Bu delilin izah ve ortaya ko-nulus sekli bu kitabin "Mekâsid" bölümünde gelecektir.

Ikinci kisim ise; belirli bir ruhsat hakkinda o seyin islenmesini isteyen özel bir delilin bulunmasi durumunda, o ruhsat bu açidan ruhsat hükümleri haricine çikmis olacaktir. Nitekim Imâm Mâlik'e göre Arafat ve Müzdelife'de namazlarin cem'edilmesi bir talep halinde sabit bulunmaktadir. Bu ve benzeri meseleler, ruhsatin genel hükümleri içerisinde tahsis görmüs, özel bir durum almis olmaktadirlar. Burada da edilecek herhangi bir söz bulunmamaktadir.

Üçüncüsüne gelince, daha önce geçen deliller, ruhsatin islenmesi

konusunda mükellefin mezun bulundugunda ya da isleyen kimseden günahin kaldirilmis oldugu hususunda açiktir.[87] **[88]**

#### Altinci Mesele

Ruhsatin günahin kaldirilmasi anlaminda[89] degil de azimetle ruhsat hükmün islenmesi arasinda 'muhayyerlik'[90] anlaminda alinmasi durumunda, bu ikisi arasinda bir tercihe gitmek gereke-caktir. îçte bu tercih isi genis bir konu olmakta ve üzerinde durulman gerekmektedir. Simdi burada her iki tarafin da delilleri hakkinda «öz etmek istiyoruz:

Azimet hükmü ile amel etmenin daha üstün oldugu hususunda su deliller getirilmistir:

Azimet; sabit, kesin ve üzerinde ittifak edilen esas olmaktadir. Azimet üzerine gelen ruhsat ise, her ne kadar o da kesin ise de, ruhsatin sebebinin de ayni sekilde vukuu açisindan kesin olmasi gerekmektedir. Bu ise bütün ruhsat çesitleri için kesin tahakkuk «tmis bir sey degildir. Ancak azimet kabilinden sayilanlarda bu kesinlik kazanir. Digerlerinde ise böyle bir tahakkuk yoktur. Bu konu ictihad mahallidir. Çünkü ruhsata sebeb olan mesakkatin ölçüsüyle ilgili elimizde kesin bir mikyas yoktur; mesakkatler munzabit degildir. Mesela dikkat edilecek olursa görülecektir ki, yolculuk konusunda üç mil mesafe ya da daha fazlasina itibar edilmistir. Keza üç gün üç geceye de itibarda bulunulmustur. Namazi kisaltmanin illeti mesakkattir. Illette ise mesakkat olarak kabul edilebilecek en az kismina itibar edilmistir. Hastalikta da ayni sekilde, mesakkat tabir olunabilecek en az kismina itibarda bulunulmustur. Bazilari parmagmdaki bir agridan dolayi oruç tutmamis; bir kismi da üç mil (veya daha az) mesafede namazi kisaltmistir. Baskalari ise daha fazlasina itibarda bulunmustur. Bütün bunlar zan mahalleridir ve bu gibi konularda kat'iyet bulunmamaktadir. Bu durumda zanlann tearuzu söz konusu olmaktadir. Konu tercih ve ihtiyat mahallidir. Bütün bunlarin geregi olmak üzere, sebebde ihtimâlin mevcûd olmasi sebebiyle ruhsata yeltenilmemesi uygun olacaktir.Azimet, teklif konusunda külli bir esasa dönmektedir. Çünkü

bu külli esas bütün mükellefler hakkinda asaleten genel ve mutlak olmak üzere mesru kilinmis bulunmaktadir. Ruhsat ise özür sahibi bazi mükelleflere yönelik, onlarin bazi halleri ve bazi vakitlerine has olmak üitrt fttil bir önhmm dönmektedir. Her hal ve vakitle ilgili olmadigi ftbi, bütün mükelleflerle de ilgili degildir. Bunlar, küllî üzerine sonrndan ânz olup ortaya çikan sey gibidir. Yerinde de gelecegi üzere kabul edilen bir kaide vardir: "Küllî bir durumla cüz'î bir durum tearuz halinde bulunursa, küllî olan takdim edilir." Çünkü cüz'î olan cüz'î (kismî) bir maslahat gerektirir; küllî olan ise küllî (genel) bir maslahatla ilgilidir. Kismî maslahatlarin ihlale

ugramasiyla âlemdeki nizam bozulma'z. Cüz'î maslahatin küllî maslahattan öne alinmasi durumu ise bunun aksinedir. Çünkü küllî maslahatlarin ihlal ve dumura ugramasiyla âlemdeki nizam bozulur. Burada söz konusu ettigimiz meselede de durum aynidir. Zira bilindigi üzere azîmet, bütün mükelleflere nisbetle, küllî ve sabit bir durum olmaktadir. Ruhsatin mesru kilinmasi ise, sadece cüz'îlik üzere ve gerekçesinin bulunmasina baglidir. Burada üzerinde söz ettigimiz konu ise (yani ruhsatin üçüncü kismi), farzedpen her bir seklinde mutlaka ona ters düsen küllî bir muarizi olmadan tahakkuk etmesi mümkün degildir. Bu durumda sorumluluktan tam olarak kurtulabilmek için küllî olana yönelmekten baska çare bulunmayacaktir; küllî olan da azimettir.

Serîatta ruhsati gerektiren seyler bulunsa bile, mücerred emir ve yasaklarin geregini yerine getirmeyi, onlarin acisina ve tatlisina sabretmeyi emreden nasslar vardir. Bununla ilgili delililer neredeyse sayilamayacak kadar çoktur. Bunlardan olmak üzere su âyetlere bakabiliriz: Insanlar onlara: "Düsmaniniz olan insanlar size karsi bir ordu topladilar. 'Onlardan korkun' dediler. Bu onlarin imanlarini artirdi da: 'Allah bize yeter, O ne güzel Vekîl'dir!' dediler [91]Burada bahis konusu olan sey bir hafifletme yeridir. Bununla birlikte onlar sabretmisler ve Allah'a siginmislar; sonuç da Allah'in haber verdigi gibi olmus, yani kendilerine bir fenalik dokunmadan nimet ve bollukla geri dönmüslerdir. Yine Allah Teâlâ : "Onlar size yukarinizdan ve asaginizdan gelmislerdi; gözler de dönmüstü; yürekler agizlara gelmisti; Allah için çesitli tahminlerde bulunuyordunuz.[92]diye Ahzâb (Hendek) günüyle ilgili tavsifte bulunduktan sonra "Inananlardan Allah'a verdigi ahdi yerine getiren adamlar vardir. Kimi bu ugurda canim vermis, kimi de beklemektedir.[93] buyurarak siddetli bir sekilde lariilmulonna, yürekleri agizlara getiren çok güç durumlarin mevcudiyeti ne ragmen onlari sadâkat göstermis olmakla övgüde bulunmustur. Hz. Peygamber

Ahzâb gününde ashabina Medine hurmalarinin bir kismini düsmana vermeyi ve böylece çekip gitmelerini saglamayi teklif etmisti. Böylece durumlari hafifleyecekti. Ancak onlar böyle bir teklife yanasmadilar; Allah ve Islamla izzet bulduklarini, böyle bir zillet durumuna düsmeyeceklerini belirttiler.[94]Onlarin bu davranisi, haklarinda övgü ve senada bulunulmasina sebeb olmustu. Hz. Peygam-ber'in vefatindan sonra Araplar irtidat etmislerdi. Hz. Ebû Bekir [radi«Sahu] disindaki bazilarinin ya da çogu sahabenin görüsleri, bunlari zekattan belli bir süre muaf tutmak suretiyle gönüllerini almaya ve isi idare etmeye çalismak, ümmetin durumu istikrar kazaninca da ne gerekiyorsa onu yapmak seklinde idi. Hz. Ebû Bekir padiya£,huj yanasma(li Ve Allah'a yeminle tek basina da kalsa onlarla savasacagini israrla ifâde etti. Olay meshurdur.[95] Keza zor (tehdîd) altinda küfür kelimesi söylenmesi de âyette[96] ruhsat hüküm olarak

belirtilmistir. Bununla birlikte bu ruhsati terkederek metanet göstermek bütün ümmet nazarinda ya da en azindan çogunluk âlimler» |öf« d»h« üstün olmaktadir. Bu iyiligi emretmek, kötülükten de yamktemiik konusunda da geçerlidir. Burada da ayni sekilde kaide islemekte ve bu vazife malin ve nefsin ziyanina neden olsa bile müstahap olmaktadir. Ancak kesinlik kazanmasi orta.-dan kalkar ve sevap bu konuda gösterilecek sabir ve metanet ölçüsünde olur.

Bir diger delîl de Hz. Peygamber'in "Sizden birin, için daha hayirli olani, hiçbir kimseden bir sey istememesidir [97] buyrugudur. Ashâb bu sözü genelligi üzere almistir. Böyle mi nâda bu hadisle amel etmeyi üstlenmenin pek çok mesakkatlen i" tireceginde süphe yoktur. Sununla birlikte onlar genelligi ii/.eir nl mislar ve evliyadan pek çogu da onlara uymuslardir. Bunlardim In risi de Ebû Hamza el-Horasânî'dir. Kuseyrî ve daha basknlannm zikrettigine göre bu zat kuyuya düsmüs (fakat hiç kimseden yiinlmi istememistir). Halbuki böyle bir noktanin hiçbir sey istememe ,in-lindan istisna edilmesi uygundu.[98]Tebûk seferinden geri kalan üç kisinin durumu hakkindaki haberi de burada hatirlamak mumkün-dür. Bunlar sonunda Hz. Peygamber'e gelmisler ve, özür beyan etme durumlari bulunmasina ragmen bu yola gitmemislerdir.[99] Bunlara yeryüzü dar gelmis, içleri içlerine sigmaz olmuslardi. Ancak bunlar Allah'tan baska siginilacak bir kapi olmadigini görmüsler ve sidk ile tevbe etmislerdi. Sonunda da tevbeleri kabul edilmisti. Allah onlar için kabul kapisini açmis ve onlari dogrulardan saymis-ti.[100]Çünkü bunlar kendilerine bir özür bulmak gibi bir ruhsatla amel etmek yerine azimetle amel yolunu tutmuslardi. Keza Islamin ilk dönemlerinde Osman b. Mazûn ve emsali Mekke'ye birisinin himâyesi olmadan giremeyen kimselerin durumlari da bu kabildendir. Sonra bunlar Allah'in himayesine itimatla kâfirlerin himayesine girmeyi terk etmisler ve bu ugurda baslarina bir çok da sikinti gelmisti. Bununla birlikte bütün bunlar onlar için önemsiz gelmis "Süphesiz ki sabredenlerin mükâfaatlan hesapsiz olarak verilecek-[328] tir.[101] "And olsun ki, mallariniz ve canlarinizla sinanacaksiniz; hiç süphesiz, sizden önce kitap verilenlerden ve Allah'a es kosanlardan çok üzücü sözler isiteceksiniz. Sabreder ve Allah'a karsi gelmekten sakinirsaniz bilin ki, bu üzerinde sebat edilecek islerdendir.[102] âyetine olan îmanlari sayesinde sabir ve metanet göstermislerdir. Bu meyanda Peygamberine de "Ey Muhammedi Pey-gamberlerden azim sahibi olanlarin sabrettigi gibi sen de sabret; inkarcilar için acele etme [103]buyurmustur. Sonra da "Ama sabredip bagislayanin isi, iste bu, azmedilmeye deger islerdendir.[104] buyrulmustur. "Içinizde olanlari açiga vursaniz da, gizleseniz de, onlar sebebiyle Allah sizi hesaba çekecektir.[105] âyeti inince, bu sahabeye çok agir gelmisti. Kendilerine '"Isittik ve itaat ettik!' deyin." denilince hemen öyle dediler. Allah onlarin

kalplerine îmâni yerlestirdi. Bunun üzerine Bakara sûresinin son iki âyeti geldi ve kullarin takatlari üstünde yükle teklif altinda tutulmayacaklari, unutarak veya hatayla yaptiklari seylerden mes'ûl tutulmayacaklari... bildirildi.[106] Hz. Peygamber ölümünden hemen önce Üsâme'yi Suriye bölgesine gönderilen bir ordunun basina getirmisti. Ordunun çikisi Efendimizin hastaliginin agirlasmasi üzerine geciktirilmisti. Sonunda da vefat ettiler. Insanlar Ebû Bekir'e:

-Üsâme'yi ordusuyla birlikte yaninda tut. Onu sana karsi harb ilan edenlere karsi kullanirsin; demislerdi.[107] Fakat Hz. EbûBekir: "(Hiç kâma* kalmaia da) köpekler Medineli kadinlarin hal-hallarini yalayacak hain çiseler bile, Allah Rasûlü'nün s«vk ettigi bir orduyu geri çaviremem." demis, ancak Üsâme'den ricA ederek Hz. Ömer'i kendisine yardimci olmak üzere birakmasini istemisti. O da öyle yapti ve ordusuyla birlikte yola çikti Suriye bölgesine (Sam'a) ulasti, orada düsmanla karsilasti ve onlari yendi. Bunun üzerine Bizanslilar: "Müslümanlar peygamberlerinin ölümü ile za-yiflamamislar." dediler. Bu durum onlarin kalplerine bir korku saldi ve netice hayirla tamamlandi. Buna benzer ruhsatlarin terki ve azimetlere yapisilmasiyla ilgili daha pek çok örnek vardir. Çünkü bu insanlar kendilerinin sinanmakta olduklarini anlamislardir.

IV.

Mükellefler için söz konusu olan ve sonradan ortaya çikan bu arizî mesakkat nevileri, Sâri Teâlâ'ca teklifin konulmasi sirasinda göz önünde bulundurulmus ve teklife mâni görülmemis seylerdendir. Yani tesrîden maksat, hükümleri mutad olan bir düzeyde koymaktir. Bir hükmün bazi insanlara veya bazi hallerde mutâd olmayan sekilde güç gelmesi, o hükmün Sâri'ce maksûd olmadigi neticesini gerektirmez. Çünkü cüz'î durumlar, küllî olan esaslari ihlâl etmez; sadece bu cüz'î durumlar ictihâd neticesinde ve hâciyyât prensibine nazaran küllî olan esaslardan istisna edilirler. Bu ietihad sirasinda da müetehidin ilk yapmasi gereken sey aslî azimet hükmü üzerinde kalmaya çalismasidir. Azîmet hükmünden ayrilmasi ancak güçlü bir delîl neticesinde olabilecektir. Bu yüzdendir ki, âlimler sefere has olan ruhsatin (illetinin) geregini diger konularda uygulamaya koymamislardir. Mesela normal hallerde iken icra edilen sanatlarda sefer ruhsatinin mesru kilinmasinin illeti olan mesakkat bulunmasina ragmen, bu gibi hususlarda ruhsattan söz etmemislerdir. Su halde sürekli ve bidüziyelik arzetmeyen arizî mesakkatlar sebebiyle azîmet hükmünden ayrilmak uygun degildir. Çünkü bu gibi mesakkatler mutad dünyevî islerde de mevcuttur. Bununla birlikte bu durum onlarin mutâd (âdî) olmalarini engellememektedir. Dolayisiyla mesakkatin olmamasi esasi yaninda, arizî olan mesakkat -çok ve sürekli olmamasi durumunda- mutâd bir durum gibi kabul edilecektir.

Arizî olan mesakkat sebebiyle asildan (azimetten) ayrilinmayacaktir.

Itiraz:Bu konu na«l olur da ictihâdî olabilir? Hakkinda pek çok naas bulunmaktadir. Mesela: "Kim darda kalirsa, baskaninin payina el uzatmamak ve zaruret miktarini asmamak üzere haram olan seylerden yemesi günah sayilmaz.[108]"Sizden kim hasta ya da yolcu olursa.[109]"Allah ruhsatlarinin islenmesini sever.[110] nasslarini hatirlatabiliriz. Bunlara benzer daha birçok delîl bulunmaktadir.

Cevap: Darda kalma (iztirar) hâli, nefsin (ya da bir organin) telef olmasindan korkulan haldir. Böyle bir durum ise, ancak ibâdet ve normal mutad isleri yapabilmekten âciz kalmadan sonra [««01 olur. Bu (acziyet) da haddizatinda bir özürdür. Bunun disinda kalim diger durumlar ise, bulunmasi durumunda dînî ve dünyevî yükümlülükleri yerine getirmekten âciz kalmaya sebebiyet verecek bir mesekkatin tahakkukuna yorulur. Öyle ki bu durumda azîmet bir nevi teklifi mâ lâ yutâka (takat üstü yükümlülüge) dönüsür. Takat üstü yükümlülük ise, naklen bilindigi üzere, yoktur. Böyle olmayan diger mesakkatler ise, bu nasslann altina girdiklerine delâlet edecek delîllere muhtaçtirlar. Bu konuda ise -daha önce de geçtigi gibi- görüs açilari çok farklidir. Dolayisiyla zikredilen nass-larla, üzerinde bulundugumuz konu arasinda bir çeliski bulunmamaktadir. Bunun sebebi -ki bu delîlin esasini teskil etmektedir- sudur: Bu sonradan ortaya çikan arizî güçlükler, inananlarin îmanlarini, mütereddidlerin tereddüdünü denemek ve onlari imtihan etmek için vuku bulur. Bunun neticesinde de yakînî olarak Rabbine îmân edenle, sek ve süphe içerisinde bulunanlar ortaya çikar. Eger bütün yükümlülüklerle ilgili küllî esaslar, ortaya çikan her güçlükle bozulacak ve islemez hale gelecek olsaydi, daha önce de geçtigi gibi bütün küllî esaslar ihlâle ugrar ve imtihan unsuru ortadan kalkar; bunun neticesinde de iyi ile kötü birbirinden ayrilamazdi. Yükümlülüklerde imtihan unsuru mevcuttur ve bu da ancak asil olan azimetin bekasiyla olur. Kisi dîni ölçüsünde imtihana çekilir.

Yüce Allah söyle buyurur: "Hanginizin daha güzel is isledigini belirtmek için ölümü ve dirimi yaratan O'dur.[111] "Elif, Lam, Mim. And olsun, biz kendilerinden öncekileri de denemisken, insanlar 'inandik' deyince, denenmeden birakilacaklarini mi sanirlar[112] "And olsun ki, mallariniz ve canlarinizla sinanacaksiniz.Sabreder ve Allah'a harst gelmekten sakinirsaniz bilin ki, bu ÜM-rinde sebat idüacih islerdendir.[113] "And olsun ki sizi, içinizden CI-hada çikanlari ve sabredenleri meydana çikarana ve haberlerinizi açiklayana kadar deneyecegiz.[114]"Allah'in inananlari aritmasi ve inkar edenleri yok etmesi için, insanlar arasinda bu günleri bazan lehe, bazan aleyhe döndürür dururuz.[115] "Muhakkak ki sizi biraz korku, biraz açlik ve mallardan, canlardan, ürünlerden biraz eksiltmekle deneriz,

sabredenlere müjdele.[116] Yüce Allah onlarin sabretmeleri, aslî yükümlülüklerini yerine getirmeleri ve ondan bir çikis yolu aramaya çalismamalari sebebiyle övgüde bulunmustur. "Muhakkak ki bir seyle sizi deneriz" ifâdesi, bu sikintilar Vt ona bagli olarak deneme hallerinin çogunluk olan diger normal hallere nisbetle vukuu az olan durumlar olduguna delâlet etmektedir. Nitekim teklif ile ilgili hallerde geçmisti. Bu gibi durumlarda, serîatin yükümlülüklerin aslî mecrasinda seyrini teinin için sabirli davranilmasini, metin olunmasini istedigi bilinmektedir. Bu durumda ruhsatlarla amel etmek, mutlak surette Sâri'in, sevabin tam olmasi için amelin tamamlanmasini istemesi seklindeki kasdina ters düsmüs olacaktir.

Ruhsatlarla amel etme mutlak surette esas alindigi zaman, bu durum mükelleflerin kulluk gösterisi (taabbud) sirasinda kendilerinde bulunmasi gereken azim ve sebatlarinda bir çözülmeye yol açar. Azîmet hükümle amel edilmesi halinde kullukta sebat ve kararlilik gösterilmis olur ve bu yol ruhsatla amel etmeden daha uygun düser.

Birinci hususun açiklanmasi söyle: Hayir aliskanlik dogurur, serre de bulasildigi zaman ondan ayrilmasi zor bir seydir. Bunu müsâhadelerimizle biliyoruz. O yüzden de delîl ikâmesine gerek duymuyoruz. Bir seye aliskanlik kesbeden kimseye, o sey baskalarina zor gelse dahi kolay gelir. O seyin haddizatinda kolay ya da zor bir sey olmasi arasinda da fark yoktur. Kisi ruhsatlarla amel etmeyi kendisine itiyad haline getirdi mi, artik her azîmet kendisine zor ve güç gibi gelir. Durum böyle olunca da, o azîmet hükmü geregi gibi yerine getiremez ve ondan kurtulmanin bir yolunu bulmaya çalisir. Bu açiktir. Bu beklenti halinde olunan sey küllî esaslarda da olur, cüz'î fer'î meselelerde de olur. Mesela âlimlerin ihtilafli olduklari konularda triu ve hevâya uymak meselesi, bir seyin hanimligi ve câizligi aralinda ihtilafin bulunmasi durumunda hemen cevaz tarafini alma meselesi ve benzeri dikkat çekilen veya çekilmeyen meselelerde oldugu gibi.

ikinci hususun açiklanmasi da arzedilen bu bilgi neticesinde açiklik kazanmaktadir. Çünkü bu birincinin ziddi olmaktadir.

Bütün bunlarin sebebi sudur: Ruhsatlarin sebebleri çogu kez gerçekten mevcut degildir; varliklari takdir ve tahayyül edilmektedir. Mükellefin siddetli olarak kabul ettigi sey, belki de aslinda hafif bir mesakkattir. Tabiî bu da kullugun icrasinin sahîh olmamasina sebebiyet verecektir ve böylece yaptigi is bosuna gitmis, bir temel üzerine oturtulmamis olacaktir. Insan bunu çogu kez müsâ-hade etmektedir. Bazan insan bazi isleri zor sanir. Oysaki durum hiç de öyle degildir. Mesela hirsiz veya yirtici hayvan korkusuyla teyemmüm alan kimse, eger vakit içerisinde su bulacak olursa, Imam Mâlik'e göre tekrar abdestle namazi iade eder. Bu görüsüyle imam teyemmüm alan kisiyi kusurlu davranmis bulmaktadir. Zira bu ve emsali

durumlara hakikatla hiç ilgisi bulunmayan vehmin karismasi mümkündür. Ama kisi hirsizi veya yirtici hayvani bizzat görür ve bu yüzden teyemmüm eder ve namazini kilarsa, bu durumda namazini iade etmez. Çünkü bu durumda taksir göstermis sayilmaz. Eger insan hak ve hakikate degil de, asli olmayan vehimlere kendisini kaptiracak olursa, o takdirde kendisini derin uçu-[332] rumlarda bulacaktir ve vehim onun pek çok amelini iptal edecektir. Bu netice hem ibâdetlerde, hem muamelâtta, hem de sâir tasarruflarda degismez bir özellik arzetmektedir.

Ruhsat sebebleri bazan da siddetli olabilir. Ancak insanoglun-dan, Allah için sabir göstermesi ve onun rizasi için amel etmesi istenilmektedir. Sahîh hadiste "Kim sabrederse, Allah onu sabirli kilar, (sabri ona sevdirir).[117] buyrulmustur. Enfâl sûresinde, bir müslümanin savas esnasinda on kâfire karsi sebat göstermesi hükmü neshedilerek iki kâfire karsi sebat göstermesi hükmü getirildikten sonra "Allah sabredenlerle beraberdir.[118] buyrulmaktadir. Bu âyet indigi zaman, bazi sahabe "Sayidan azaldigi oranda sabirdan da azalmistir." demistir. Bu söz haber (hadîs) mânâsindadir ve hadisle âyete uygun düsmektedir.

VI.

Ser'î düzenlemeler her açidan arzu ve hevâya zidlik gösterir. Nitekim bu konu "Mekâsid" bölümünde açiklanacaktir. Çogu zaman mtsikkalltr ortay» çikar ve bunlar arzu ve hevâya (uyma ya da) muhftltflltto bulunmiiya göre artar (veya eksilir). Arzu ve havaya uymak, seriata uymanin ziddi olmaktadir. Arzularina uyan bir kimseye her sey zor gelir. Ister o sey aslinda zor olsun ister kolay olsun, farketmez. Çünkü o kendi maksadina ulasmasini engeller vi kendisiyle arzusu arasina girer. Mükellef arzu ve heveslerini bir tarafa atar ve nefsini onun pesine düsmekten alikoyarsa ve yükümlü tutuldugu ameli islemeye yönelirse, o is kendisine kolay gelir. Ona devam neticesinde itiyad halini alir ve onu sevmeye baslar, artik onun acisi kendisine tatli gelmeye baslar. Öyle ki, artik dalin kendisine agir gelen o amelin ziddi agir gelmeye baslar. Dolajniiy-la su netice çikiyor: MesaWkatin bulunup bulunmamasi konunu mÜs kellefin garazina uygun olarak tamamen izafîlik arzeder. Nici t,Qî seyler vardir ki, kisinin garazina uygun geldigi için kolay, nice kolay sey de vardir ki, garazlarina uymadigi için zor olmaktadir.

Netice olarak diyoruz ki, bu konuda mutlak surette 'güçlük' denildigi zaman, kisinin mükellef olmasi açisindan takat gntirem*-yecegi seyler kasdedilmektedir. O seyin bir insan açisindan güç yt* tirilebilir olup olmamasi arasinda fark yoktur. Bu konu üzerinde di bir anlasmazlik yoktur; üzerinde durulacak degildir. Söz sadece bunun disinda kalan ve izafî olup haklarinda mutlak anlamda ne |uiç-.aktür ne de güçlük degildir

demlemeyen mesakkatler hakkinda edilmektedir. Bu tür mesakkatler her iki taraf arasinda dönüp dolastigina göre, hakîkî ve sabit esas olan azîmet tarafina dönmek ve onu esas almak daha uygun olacaktir. Ruhsatlarin alinmasimli ise her sahsa ve her arizî duruma göre degerlendirme yapmak n«rok-mektedir. Bu konuda kesin bir beyan bulunmamaktadir. Olsu olsa en üst seviyede zan bulunabilir. Zan da muarizdan uzak bulunmaz. Bu durumda uygun olan bu kisi hakkinda söz konusu edilen mesakkatin gerçekten mesakkat (güçlük) oldugu sabit oluncaya kadar esas olana (azîmete) dönmekten baska bir sey degildir. Takatini asar olmadikça da mutlak anlamda sabit olmaz ki, o takdirde hakkinda herhangi bir anlasmazlik olmayan birinci kisma dâhil edilsin. Bu anlattiklarimiz, ruhsat ve hafifletme hükmünün istenildigine dâir haricî bir delîl bulunmamasi durumunda söz konusudur. Delîlin bulunmasi durumunda ise tabiî delîl geregince ruhsat hükümle amel etmek daha uygun olur. Mesela Hz. Peygamber sefer esnasinda insanlarin oruçlarim bozmaya yanasmadiklarini ve bu yüzden de sikintiya düstüklerini görünce bizzat kendi oruçlarini bozmalari gibi. Bu ve benzeri durumlar ayri bir konudur ve daha önce geçen kisimlar içerisine girer. Burada üzerinde durulan husus, hakkinda böyle haricî bir delîl olmayan ruhsatlarla ilgilidir. Netice olarak diyebiliriz ki, ruhsat mahallerinde azîmet hükümleri almak ve onlarla amel etmek daha uygun ve üstündür.

Soru: Bu durumlarda uzSmet hükmü almak mutlnk itûrette vâcib ya da mendûb mudur? Yoksa bir bölümleme var midir?

Cevap: Bu sorunun cevabi mesakkatlerin halleriyle ilgili tâf-sîlatla ortaya çikacaktir. Bu da asagidaki meselede ele alinacaktir: [119]

**Yedinci Mesele**

Üzerinde duruldugu zaman hafifletme sebebi olarak düsünülebilecek mesakkatlerin iki kisim oldugu görülecektir:

a) Hakîkî mesakkatler: Ruhsatlarin söz konusu oldugu hususlardaki mevcut mesakkatlarin büyük çogunlugu bu kisimdandir. Hastalik, sefer ve benzeri mevcut muayyen sebebi olan mesakkatler gibi.

b) Vehme dayanan (hayalî) mesakkatlar: Bunlar, ruhsat hükmünü gerektiren sebebin ya da sebebin hikmetinin bulunmadigi mesakkatlerdir. Bunlar mutad olan mesakkatlerin üzerinde olmayan mesakkatlerdir.

a) Hakîkî mesakkatler:

Bu tür mesakkatlerin bulunmasi durumunda mükellefin azî-met hüküm üzerinde israr etmesi, ya onu ser'an veya bedenen altindan kalkilamayacak bir sikintiya sokacaktir ve bu durumda mesakkat kesin olacak; zan ya da vehim dahilinde bulunmayacaktir; ya da böyle (kesin) olmayacaktir. Eger

birinci neviden ise, o takdirde ruhsat hükümle amel edilmesi matlûp olacaktir ve bu nevi, üzerinde herhangi bir anlasmazlik bulunmayan ruhsatin birinci kismina dâhil bulunacaktir. Çünkü bu durumda ruhsat Allah hakki için olmaktadir.

Eger ikinci neviden yani mesakkatin bulunmasinin zan dahilinde olmasi halinde ise, zanlar farklilik arzedeceginden asil olan, azimet hükmü üzerinde kalmak olacaktir. Bu durumda azîmet hükmün geregi, zan tarafi güçlendikçe zayiflayacak, zayifladikça da güçlenecektir. Mesela Ramazan'da oruç tutmamayi mubah kilabilecek bir hastaliga yakalanan kimsenin, bu hastalikla birlikte kendisinin oruç tutamayacagini zannetmesi gibi. Ancak bu zan:

1. Ya belli bir sebebe müstemden olur: Mesela oruca baylar fnkat t»mninIHvnmity»cagini anlar ve bozar veya namaza Bynkt.H iknn bn^liir l'akal. devamina güç yetiremez ve oturarak tamamlar. Mu birinci kisimdan olur ve onun hükmünü alir; zira mükellef üzerine götüreme,yecegi yük yüklenme-inektedir.

2. Ya da pek çok tecrübeden alinmis olan bir sebebe müsteniden olur ve sebeb de fiilen mevcut bulunur. Yani hastalik mevcuttur ve böyle bir hastalikla oruç tutmaya ve ayaktn namaz kilmaya veya abdest için su kullanmaya âdeten tfüç yetirilemez. Buulari bizzat kendisinin tecrübe etmis olmali da gerekmez. Bu da bazan bir önceki kisma katilir. Bunun bir önceki kisma katilmasi sebebin fiilen bulunmasi açisindan olur. Ondan ayri mütâlâa edilmesi ise su açidandir: Mükellefin kadir olmadigi bizzat kendisince sabit olmamistir; çünkü gerçekten kudretinin olmadigi, ancak ibâdete baslamasi ve kendisini denemesi halinde ortaya çikar. Bu ise azîmet üzere istenildigi sekilde ibâdeti yapmaya girismemistir ki, onu tamamlamaya kadir olup olmadigi ortaya çiksin. Dolayisiyla bu durumda daha uygun olani, üzerine hüküm bina edilecek sey ortaya çikincaya kadar azîmet hükümle amel etmektir.

b) Vehme dayanan (hayalî) mesakkatlar:

Bunlar vehme dayanan hayalî mesakkatlerdir. Ortada mesakkatin ne sebebi ne de hikmeti vardir. Bu kisimdan olan mesakkatlerin sebeblerinin daha sonra olacagina dair degismez (muttarid) bir âdet vardir veya yoktur: Eger birinci kisimdan ise bu takdirde sebeb ya bulunacaktir ya da bulunmayacaktir. Eger sebeb mevcut ise ve ruhsat da yerinde vâki olmussa, iste bu durumda ihtilaf bulunmaktadir. Ihtilaf; bastan mükellefin ruhsat hükme yeltenmesi konusunda olmayip, ruhsatla amel etmesi durumunda, bunun mükellef için yeterli olup olmayacagi konusundadir. Zira bir hükmün henüz ortaya çikmamis sebeb üzerine bina edilmesi sahîh degildir. Hatta kendisi bulunsa bile sarti bulunmayan bir sebeb üzerine dahi

hüküm binasina gidilmesi sahîh degildir. Hükmü gerektiren sebeb-tir. Sebebin sarti bulunmadigi zaman bile hüküm binasina gidile-medigine göre, ya bizzat sebebin kendisinin bulunmamasi durumunda vaziyet nasil olacaktir? Burada üzerinde durulan sey, âdet olan nöbetlerine göre yarin kendisini sitma tutacagini bilen ve henüz nöbeti gelmeden önce orucunu bozan kimse gibileri hakkindadir. Keza bugün hayiz görmeye baslayacagi zanniyla orucunu bozan bir kadinin durumu da böyludir. Bütün bunlar gerçekten zayif mesnedlerdir. B»i» âlimlir bu mesnedleri keffâretlerin düsürülmesi ko-nuHunda itibâra almanin sahîh olacagina dâir su âyetle istidlalde bulunmuslardir: "Daha önceden Allah'tan verilmis bir hüküm ol-madaydi, aldiklarinizdan (ganimet) ötürü size büyük bir azab erisirdi.[120] Bu âyet, müslümanlardan cezanin düsürüldügünü belirtmekte ve gerekçe olarak da onlara ganimetin ilm-i ilâhîde helal kilinmis oldugunu göstermektedir.[121]Bu bizim burada üzerinde durdugumuz konu ile ilgili degildir. Çünkü konumuz mükellef üzerine terettüp eden ser'î hükümlerle ilgilidir. Burada azabin terettübü ser'î bir düzenlemeye yönelik degildir; aksine o insana günahlari sebebiyle ulasan diger cezalar (ukubet) gibi ilâhî bir durum olmaktadir. "Basiniza gelen herhangi bir musibet ellerinizle islediginizden ötürüdür.[122]âyetinde de böyle bir durum vardir.

Eger sebebin bulunacagina dair degismez bir âdet yoksa, o takdirde bir problem de yok demektir.

Bu taksimin özeti sudur: Kesin olmayan zan ve varsayimlar, vehme dayali ve hayalî mesakkatler kismina dâhil bulunmaktadir. 18M1 Bunlar ise çesitlidir. Nefislerin arzu ve hevesleri de ayni sekildedir. Çünkü nefisler asli olmayan seyleri var sayarlar. Bu durumda dogru olan hareket tarzi, ihlal edici bir mesakkatin bulunmamasi halinde aslî azîmet hükmü ile amel etmek olacaktir. Çünkü insanin akil ve dînine etki etmedigi sürece mesakkate metanet ve sabir göstermek daha hayirli bir seydir. Hakîkî mesakkatin bulunmasi demek, mükellefin ona sabredememesi demektir. Sabirla emredilmis olanlar ancak ona takat getirebilecek kimselerdir. Istikra neticesinde görülmektedir ki, mesakkatlerin mevcudiyetine dâir vehimler, bizzat o mesakkatlerin hükmünü almamakta, daha hafif bir hükme tabi tutulmaktadir. Çünkü vehimler bir çok hallerde isabetli degildir. Su halde vehim durumunda gerçek anlamda bir mesakkat bulunmamaktadir. Gerçek mesakkat, ruhsat için konulmus olan illet olmaktadir. O da olmadigina göre, hüküm baglayici olmayacaktir. Ancak mazinne -ki sebeb olmaktadir- hikmet makamina geçerse, o takdirde sebeb baglayicilik için degil de câizlik için dikkate alinabilecektir. Çünkü mazinne (illetin muhtemelen bulundugu yer) illet demek olan hikmeti kemâli üzere gerektirmez. Dolayisiyla daha uygun olan davranis sekli asil olanla amel etmek olacaktir. Sonra vehme dayali olan mesakkatlerin dikkate alinmasi

hakîkî mesakkatlerden olabilir seklindeki bir ihtiyata yöneliktir. Hakîkî olan ise vuku bakimindan ayni düzeyde bulunmamaktadir. Dolayisiyla vehme dayali mi|tkkiibr ttitrin» hüküm bina edilmeli mümkün degildir.

Nefislerin arzu ve heveslerinden kaynaklanan mesakkatlor ise, birincinin ziddi olmaktadir. Zira bilindigi gibi ser'î hükümlerin konulmasinda Sâri'in maksadi, nefisleri arzu ve heveslerinden kurtarmak, aliskanliklarindan çikarmaktir. Dolayisiyla ruhsatlarin mesruiyetinde nefislerin arzu ve istekte bulundugu seylere nisbetle söz konusu olacak mesakkatlere itibarda bulunulmayacaktir. Dikkat edilirse görülecektir ki, Yüce Allah kendisine ruhsat verilmesi için nefislerin arzulariyla ilgili bir konuyu ileri süren ve sefere katilmamasina bunu mazeret, olarak gösteren kimse hakkinda zemde bulunmus ve söyle buyurmustur: "Onlardan 'Bana izin ver, beni fitneye düsürme' diyen vardir. Bilin ki onlar zaten fitneye düsmüslerdi. Cehennem inkar edenleri süphesiz kusatacaktir.[123] Bu âyet, el-Ced b. Kays'in Hz. Peygamber'e Tebük seferi için "Bana sefere katilmamam için izin ver; beni sarisin kizlarla fitneye düsürme; çünkü ben onlara karsi sabir gösteremem." sözü ile ilgilidir. Keza Allah söyle buyurmustur: '"Sicakta savasa çikmayin' dediler. De ki: 'Cehennem atesi daha sicaktir.' Keski buseydiler![124] Allah daha sonra gerçek özrü belirtmis ve söyle buyurmustur: "Güçsüzlere, hastalara ve sarfedecek bir seyi bulunmayanlara, Allah ve peygamberine bagli kaldiklari müddetçe sorumluluk yoktur.[125] Allah burada gerçek özür sahiplerini açiklamistir. Bunlar cihada takat yetiremeyen kötürümler, çocuklar, yaslilar, deliler, körler vb. gibi kimselerdir. Keza asla yol tedâriki için gerekli hiçbir seyi bulunmayan, bir baskasinca da masraflari karsilanamayan kimseler de mazurdurlar. Âyette "Allah ve peygamberine bagli kaldiklari müddetçe" kaydi getirilmistir. Bunun bir geregi de, Allah'a taat konusunda nefislerine herhangi bir pay birakmamalaridir. Su âyete dikkatle bakmak gerekecektir: "Isteyen, istemeyen hepiniz savasa çikin.[126] "Çikmazsaniz Allah size can yakici azâbla azâb eder ve yerinize baska bir millet getirir.[127] Hal böyle iken, özrü sadece nefsinin arzu ve hevesleri olan kimsenin durumu nasil dikkate alinarak, onun hakkinda ruhsat verilecektir.

Evet! Ser'î hükümlerin, nefsî arzularin Sâri'in maksadina tabi olmasi üzere konuldugu dogrudur. Yüce Allah bir mefsedete sebebiyet vermeyecek biçimde kullarin sehvetlerini giderebilmeleri, nimetlerden istifâde etmeleri konusunda genislik göstermistir. Getirilen yükümlülüklerle, mükellefe bir mesakkat binmemesi ve belirlendigi üzere yapildiginda onun nimetlerden istifâde etmesini engelleyecek bir neticeye müncer olmamasi istenilmistir. Bu yüzden de daha bastan selem, kirâz (mudârabe), müsâkât ve benzeri genislik getiren ruhsatlar -her ne kadar bir baska kaidede bunlari engelleyen unsurlar bulunsa da- mesru kilinmis; dünya menfaatlerinden pek

çok sey helal kilinmistir. Bu durumda her ne zaman nefsi taskinlik gösterir ve Sâri'in kendisi için helal yoldan gidermesini helal kildigi bir sehvet ve arzunun pesine düser; onu helal yoldan gidermeyerek gayri mesru yollara basvurursa, bu seytanî ve mutlaka uzaklasilmasi vâcib olan bir arzu ve heves olmus olur. Mesela bir günaha düskünlük gösteren kimsenin durumu gibi. Böyle bir kimseye düskün oldugu o konuda asla ruhsat yoktur. Çünkü burada ona verilecek ruhsat, bizzat seriatin kendisine muhalefet olmaktadir. Daha önce geçen ruhsatlar ise böyle degildir. Çünkü onlar tam kistasa vurulduklari zaman seriata bir uygunluklarinin bulundugu görülmektedir.

Bu açiklamalardan da anlasilmistir ki, arzu ve hevaya muhalefetten dogacak mesakkatten dolayi asla ruhsat verilmeyecektir. Hakîkî mesakkatin bulunmasi durumunda ise sartlari ile birlikte ruhsat vardir. Sarti bulunmadigi zaman ise, zimmetini mesuliyetten tam olarak temize çikarmak isteyen kimse için lâyik olan azî-met hükme yönelmesi ve onunla amel etmesidir. Ancak bu durum yani azîmet hükümle amel, bazan mendûb kabilinden bazan da vâcib kabilinden olur.

Allahu a'lem!

Fasil:

Bu yolda ortaya çikacak faydalardan birisi de, hakkinda tartisma bulunan kisimla ilgili olmak üzere, ruhsatlardan kaçinma ve bu konuda ihtiyatli davranma, onlarin içerisine girmekten sakinma olmaktadir. Çünkü bu konu net degildir ve karistmlabilen bir konudur; seytanin her türlü desiseleri, nefsin ugrasilari, arzu ve heves pesinde körükörüne kosturma buradan neset etmektedir. Bu yüzdendir ki, sûfi seyhleri mürîdlerine ruhsatlarla amel etmeyi tamamen terketmeyi tavsiye etmisler ve azîmetlerle amel etmeyi kendilerine bir usûl kabul etmislerdir. Allah onlara rahmet etsin! Elde ettikleri faydali neticelerden de belli ki, bu sahîh ve güzel bir yoldur. Ruhsatlardan, ancak durumu kesin olanlarin veya ibâdetlerde oldugu gibi yapilmasi istenilen ser'i bir vaiif ulmitilin durumunda ya dn hâel oldugu için müsâkât ve karz gibi dank baftan ruhsat olarak mesru kilinan seylerin islenmesi uygun olur. Bualt« rin disinda kalan konularda ise azîmet hükme yönelinilir ve onunla amel edilir.

Bir diger fayda da, güçlügün kaldirilmasi hakkinda vârid olan delillerin mertebelerine göre mânâlarinin anlasilmis olmasidir. Mo sela "Allah ruhsatlarinin islenmesini sever.[128] hadîsinde söz konusu olan 'ruhsat' hakkinda talep bulundugu sabit olan ruhsat olmaktadir. Çünkü biz burada sözü edilen mesakkati, benzeri hakkinda Hz. Peygamber'in Yolculukta oruç tutmak iyilik ve takvadan degildir.[129] buyurdugu mesakkate yoracak olursak, bu durum Yüce Allah'in su buyruklarina uygun düsecektir: "Allah

sizin hakkinizda kolaylik diler, zorluk dilemez.[130]"Allah sizden yükünüzü hafifletmek ister.[131] Allah bu buyruklarini, birincisi hakkinda "Oruç tutmaniz sizin için daha hayirlidir" , ikincisi hakkinda da "Sabretmeniz sizin için daha hayirlidir" buyurduktan sonra söylemistir. Su halde ser'î meseleler üzerinde duracak kimselerin, ser'î hükümlerin nasil cereyan ettigini yakînen anlayabilmesi için bu incelikler üzerine egilmeleri gerekmektedir. Bu konuda vârid olan ser'î delilleri arastiran kimse için, bu zikredilen husus en güzel biçimde aydinlanmis olacaktir.

Tevfîk ancak Allah'tandir.

Buraya kadar arzettiklerimiz, azîmet ve ruhsat konusunda azîmet hükümle amel etmenin daha uygun olacagi görüsünün izahina yönelik idi.

Fasil:

Arzedilen görüsün aksine, azimetle amel etmenin daha uygun olmayacagi görüsü de ileri sürülebilir. Bu görüs su sekilde destekle-

nir:[132]

1.

Azimet hüküm kat'î oldugu gibi, ruhsatin aslini olusturan hüküm de kat'î olmaktadir. Dolayisiyla biz 'mazinne'yi (hikmetin muhtemel bulundugu yer, sebeb) buldugumuz zaman ona itibar ederiz. Ister kat'î olsun ister zannî olsun. Çünkü Sâri Teâlâ, hükümlerin düzenlenmesi konusunda zanni kat'iyet mertebesinde tutmustur. Dolayisiyla her ne zaman hükmün sebebinin mevcudiyeti zan ile bilinecek olsa, o sebeb itibara alinmaya hak kazanmis olacaktir. Zan-nî delillerin furûda (fikhin konusu olan fer'î mesele-lerde), kat'î delîller yerine geçtigine ve o ayarda sayildigina dair kesin delîller bulunmaktadir.

Kat'î olan zannî olanla tearuz halinde olursa, zannî olan itibardan düser, seklinde bir itiraza da yer yoktur.

Çünkü bu durum ancak delîllerin birinin digerinin hükmünü tamamen ortadan kaldiracak sekilde tearuzlara durumunda olur. Ancak delîllerin durumu, hâss delîlle birlikte âmm ya da mukayyed delille birlikte mutlakm durumu ne ise, burada da ayni olacaksa o takdirde bir tearuzdan bahsedilmeyecektir. Bizim meselemiz iste bu sonuncu kisimdan olup, birinci kisimdan degildir. Çünkü azimetler, mükellefler üzerine güçlük olmamak kaydiyla yüklenil-mislerdir. Eger güçlük varsa, o takdirde güçlüge itibarda bulunularak, onun geregi olan ruhsatla amel etmek sahîh olacaktir.

Keza, zann-i gâlib bazan daha önceden bulunan kesin delîlin hükmünü ortadan kaldirabilir. Mesela bir seyde asilligin haram olmasi ve sonra onu helal kilacak zannî bir sebebin ortaya çikmasi gibi. Avci, av hayvaninin

ölümünün sebebinin kendisinin vurmasi oldugunu zann-i gâlibiyle bilse bu zanninin geregi ile amel etmesi sahîhtir. Oysa ki, baska bir sebebten dolayi ölmüs olmasi veya ölümüne baskasinin yardimci olmasi pekâlâ mümkündür. Buna ragmen bu ihtimaller dikkate alinmaz ve zann-i gâlible amel edilir. Burada asil olan haramliktir ve bu kesindir. Ancak bu aslin bu zannî olan karsi delîlle birlikte hâlâ bulunmasi mümkün degildir. Çünkü burada zann ile hatta süphe ile birlikte hâlâ kesin haramli-gin bulunacagini söylemek mümkün degildir. Dolayisiyla bizim konumuzda da durum ayni olacaktir. Isin gerçegi sudur ki, zann-i gâlib daha önceden bulunan kat'î aslin hükmünü birakmamaktadir. Gâlib olan zanlar muteberdir. Ruhsatlar bahsinde de ayni sekilde olmalidirlar.

2. Ruhsat esasi her ne kadar azîmet hükme nisbetle cüz'î ise de,bu durum onda etkin degildir. Aksi takdirde, ruhsat hükmün isle-nilmesi istenilen konularda durumun izahi zor olurdu. Aksine küllî bir asildan müstesna edilen cüz'î de, bizzat kendisi hakkinda itibara alinir. Çünkü böyle bir istisna, bir nevi umûmun tahsîsi ya da mutlakin takyidi kabilinden olmaktadir. Usûl-i fikihta ise, kat'î olanin zannî ile tahsis edilebilecegi kabul edilmistir. Durum böyle olunca bu da öncelikli olarak sahîh olacaktir.[133] Keza; nasil ki, hüküm zannî olan tahsîse olup, kati olan umumîlige degilse, burada da ayni olacaktir. Yine nasil ki, bazi cüzlerinin düzenlilik gösterme-mesi yüzünden küllî, küllîligini yitirmiyorsa -nitekim bu konu bu kitapta ilgili yerinde ortaya konulmustur- burada da ayni olacaktir. Aksi takdirde yapilmasi emredilen ruhsatlarin da ortadan kalkmasi gerekecektir. Böyle bir netice ise fâsiddir. Fâsid bir neticeye götüren sey de fâsiddir.

3.

Bu ümmetten güçlügün kaldirildigina dâir olan delîller katiyet mertebesine ulasmistir: "Allah dinde size bir güçlük kilmamis-tir.[134] âyetiyle bu mânâya gelen "Allah sizin hakkinizda kolaylik diler, zorluk dilemez.[135]"Allah sizden yükünüzü hafifletmek ister. Ve insan zayif yaratilmistir.[136] "Allah'in peygambere farz kildigi seylerde ona bir güçlük yoktur.[137] "...onlarin agir yüklerini indirir, zor tekliflerini hafifletir.[138]gibi âyetler bu hususu ortaya kor. Bu dîn, ihtiva etmis oldugu kolaylastirma ve hosgörüden dolayi "müsamaha dîni olan Haniflik" diye isimlendirilmistir. Ruhsatlarin mübâh olduklarina dâir delîller daha önceden geçmisti. O delîllerin tamami ve benzerleri aynen burada da geçerlidir. (Bunlari) ruhsat-larin tamamina degil de sadece bir kismina tahsiste bulunmak, delilsiz tahakkümde bulunmaktan baska bir sey degildir.

Mesakkatler eger kat'î iseler muteberdirler; zannî olanlar ise dikkate alinmaz, seklinde bir itiraz ileri sürülemez.

Çünkü, kat'iyetle zan hükümde esittirler Fark ancak tearuz durumunda

ortaya çikar. Burada ise, her ikisinin de ayni anda itibara alinmalari durumunda bir toûruz durumu bulunmamaktadir. Bu durumda tizîmet hükmü almak, ruhsat hükmünü almakten daha ültün olacak degildir. Hatta bunun aksini yani ruhsatla amal etmenin daha üstün olacagini söylemek mümkün olabilecektir. Çünkü ruhsatlar hem Allah hem de kul haklarini birlikte içer-moktodirler. Ruhsatla emredilmis bulunan ibâdetler (icra edildiklerinde) yerini bulmaktadirlar; su kadar ki ruhsat üzere icra edilmis olmaktadirlar; hiçbir zaman bastan düsmüs olmamaktadirlar. Azimet hükümler ise farkli olarak sadece Allah hakki içerirler. Yü-c« Allah âlemlerden müstagnidir, hiçbir seye muhtaç degildir. Ibâdetler, nihâî olarak hem dünyada hem de âhirette kulun hazzina yöneliktir. Dolayisiyla her iki hakki da içermesi bakimindan ruhsatla amel edilmis olmasi daha uygun olacaktir.

4.

Sâri'in ruhsatlari mesru kilmasindan maksadi, mesakkatler karsisinda mükellefe nfk ve kolaylik göstermektir. Bu itibarla ruhsatlarin mutlak surette alinmalari Sâri'in kasdina muvafik olacaktir. Diger taraf ise böyle degildir. Çünkü hep azimet hükümlerin a-linmasi, dinde asirilik, tekellüf ve lüzumundan fazla düskünlük gibi istenilmeyen tavirlar için bir mazinne (muhtemelen onlara götürebilecek bir davranis) olabilir. Nitekim bazi âyetlerde bu tür davranislar yasaklanmistir: "Ey Muhammedi De ki: "Buna karsilik sizden bir ücret istemiyorum. Kendiliginden bir sey iddia eden kim-selerden (tekellüfte bulunanlardan) de degilim.[139] "Allah sizin hakkinizda kolaylik diler, zorluk dilemez.[140] Mesakkatlerin üstle-nilmesinde ise tekellüfe girme ve zorluk vardir. Israil ogullarina bir sigir bogazlamalari emredildiginde hemen emre uymayip isi zorlastirmislardi. Onlarin hakkinda Ibn Abbas'in: "Eger herhangi bir sigir bogazlasalardi, kendileri için yeterli olacakti. Ancak onlar asiri gittiler, tekellüfe girdiler; Allah da zorlastirdikça zorlastirdi.[141] dedigi rivayet edilmistir. Hadiste de Hz. Peygamber "Asirilik gösterenler helak oldu.[142] buyurmuslar; ruhbanligi (evlenmemeyi) yasaklamislar ve "Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden degildir.[143]demislerdir. Hz. Peygamber bu hadislerini, duvamli h«r nün oruç tutmak, geceleri devamli nam M lttl> inak, kadinlara yaklasmamak ve benzeri daha önctkl ümmetlif için geçerli olan fakat Yüce Allah'in "...onlarin agir yüklerini indi» rir, zor tekliflerini hafifletir."[144] buyrugu ile bu ümmetten kaldirdigini bildirdigi agir islere yeltenen ve böyle bir hayat Hürmoyn azmeden kimseler hakkinda söylemislerdir. Hz. Peygamberin ™mSm bizzat kendileri de, hem insanlar içerisinde iken hem d« tonhiida bulunduklarinda[145] ruhsatlardan istifâde etmislerdir.-Mesela yolcu-luk esnasinda namazini kisaltmasi ve orucunu tutmamasi, (atlim düsüp[146] yani soyuldugu zaman namazi oturarak kilmasi, sismanlayinca gece

namazlarini ^oturarak kilmasi, rükû etmek istedigi zaman ayaga kalkip biraz okuyup sonra rükûya gitmesi gibi. Hz.lVy-gamber'in ashabi da ayni yola girmisler ve hiçbir zaman bu sebebten dolayi birbirlerini kinamamis ve azarlamamislardir, Nitekim hadiste bu yüzden asla birbirlerini ayiplamadiklarini H'Ade etmislerdir.[147] Bu mânâya delâlet edecek deliller çoktur.

5.

Sebebinin zan ölçüsünde bulunmasina ragmen ruhsatlarin ter-kedilmesi, hayirda yarismadan kopmaya, usangaçliga ve sikilmaya, ibâdetlere kendini vermekten kaçmaya, amel islemekten hoslajima-maya ve devamliligi terketmeye sebebiyet verebilir. Bu iddianin dogrulugu üzerine seriatta getirilmis birçok delîl bulunmaktadir. Çünkü insan bir zorlugun bulundugunu düsündügü zaman veya kendisinden zor bir sey istendigi zaman bundan hoslanmaz ve usanir. Belki de bu usanç duymasi yüzünden bazi zamanlarda o seyi yapmaktan acziyet hisseder. Zira bazan sabreder bazan da sabir ve tahammül gösteremez. Teklif ise daimîdir. Takat üstü yükümlülük haddine ulasmadigi sürece kisi önüne ruhsat kapilari açilmadigi zaman, seriati kendisine zor geliyor sayabilir. Bunun neticesinde de güçlügün kaldirildigina delâlet eden delîller ve onlarin medlulleri hakkinda yanlis anlamalara gidebilir, veya (kulluktan) kapabilir ya da, ser'an hos görülmeyen bazi seylerle karsi karsiya gelebilir. Nitekim Yüce Allah söyle buyurmaktadir: "Bilin ki, içinizde Allah'in peygamberi bulunmaktadir. Eger o, bir çok islerde size uymus olsaydi süphesiz kötü duruma (sikintiya) düserdiniz.[148] "Ey inananlar! Allah'in siza helal ettigi temiz seyleri haram kilmayin, hududu da asmayin, dogrusu Allah asiri gidenleri sevmez.[149] Rivayete göre bu âyet, nefis aleyhine bir asirilik olmak üzere Allah'in helal kildigi seyleri haram kilma sebebiyle inmistir ve böyle bir davranis "haddi asmak" olarak nitelendirilmistir. Hadislerde de "Amellerden güç yetirebileceginiz seyleri yapmaya çalisiniz. Çünkü siz usanmadikça Yüce Allah asla (sevap vermekten) usanmayacak-tir.[150] "Hz. Peygamber iki sey arasinda muhayyer birakildiginda, -günah olmadigi sürece- hep en kolay olani seçerdi.[151] buyrulmustur. Hz. Peygamber visal orucunu[152] ya-saklamisti. Fakat onlar bundan vaz geçmeyince onlarla birlikte visal orucu tuttu, bir gün sonra bir gün daha ekledi sonra hilâli gördüler. Peygamber efendimiz yasaga uymayip da visal orucuna yeltenen kimselere bir ders (taciz) mahiyetinde: "Eger ay gecikseydi ben mutlaka visal orucuna gün ekleyerek devam ederdim. (Tabiî siz de buna güç yetiremezdiniz.) " buyurmuslardir.[153] Keza baska bir hadiste "Eger ay uzasaydi ben mutlaka visal orucuna devam ederdim ve o zaman asirilik gösterenler asiriliklarini terkederlerdi.[154]buyurmuslardir. Abdullah b. Amr b. el-Âs, yaslandigi zaman "Keske Hz.Peygamber'in ruhsatini kabul etseydim.[155] demistir.

Hadiste söyle anlatilir:

"Hz. Peygamber'e:

'"-Su el-Havlâ bt. Tuveyt! Dediklerine göre gece hiç uyumaz-mis;' dediler. Hz. Peygamber:

"'-Gece uyumaz mi?! Gücünüzün yettigi kadar ibâdet edin.[156] buyurdular ve onun bu davranisini tasvip etmediler. Muâz'in imamligi ile ilgili hadislerinde 'Muâz! Sen fitneci misin?' diye çok agir söz söylemislerdir. Bir adam gelerek Hz. Peygamber'e:

'"-Ya Rasûlallah! Ben Falan yüzünden sabah namazindan geri kaliyorum. (Yatsi namazini) çok uzatiyor' demisti. Ravi, Hz. Pey-gamber'in bunun üzerine sinirlendigi gibi hiçbir zaman sinirlenme-digini belirtir, donra da H*. Peygamber: 'tçinIMdt dindtn n«frtt ettirenler var...' buyurmu|lnrdir.[157]

'"Iki diregin artisinda bagli bir ip vardi. Efendimiz onun nt oldugunu sordu.

'"-Zeyneb'in. Namaz kilar, yoruldugu zaman ya da gnvftldik geldiginde ondan tutar,' dediler. Efendimiz: 1844]

'"Çözün onu. Sizden her biriniz zinde oldukça kilsin; yoruldu' gu veya gevseklik hissettigi zaman otursun.[158] buyurmuslardir,"

Benzeri delîller pek çoktur. Ruhsatin terki de bu kabildim olmaktadir. Bu yüzdendir 4d Efendimiz 'Yolculukta oruç tutmak iyilik ve takvadan degildir.[159] buyurmuslardir. Durum böyle olduguna göre, ruhsatla amel etmenin daha uygu» olacagi it-bit olmustur demektir. Eger ruhsatla amel etmenin dahn uygun OI* madigi kabul edilse bile, azimetle amel etmenin daha uygun OIIBt* digi da öncelikli olarak sabit olacaktir.

6.

' Ser'î düzenlemeler, her ne kadar arzu ve heveslere muhâltffct içinse de -nitekim bu kitabin ilgili yerinde açiklanmistir- onlarin dünya ve âhiret maslahatlarini temin için konulmus oldugunda di süphe yoktur. Arzu, ancak ser'î düzenlemelere muhalif oldugu liman yerilmistir. Bizim konumuz ise böyle bir arzu ve heves degildir. Eger arzu ser'î düzenlemelere uygunluk arzederse, o takdirdi yerilmemektedir. Konumuz da iste bu kabilden olan arzu ve hevtl-lerle ilgilidir. Zira Sâri' Teâlâ ruhsat için bir sebeb tayin eder Vf zanni gâlib üzere bu sebeb de bulunursa ve bu durumda biz onun geregini yerine getirerek ruhsatla amel ettigimizde bunun nerelinde arzu ve hevâya uymak söz konusu olacaktir. Ruhsatlara tabi olmak yüzünden emir ve nehyin gereginden çikmak neticesi dogabile-cekse, ayni netice asiriliklara gitmek, ruhsatlan terketmek, her-seyin zoruna sarilmak durumunda da dogabilir. Bu durumda bunlardan biri digerinden daha öncelikli degildir. Ruhsatlar ve azimetler konusunda mesru bulunan

sebeblere tabi olmak arasinda bir fark yoktur. Zann-i gâlib eger azimetler tarafinda ise, onlar itibara alinir; keza ruhsatlarda da durum ayni olur. Birinin digerinden daha üstünlügü yoktur. Kim bu ikisi arasini ayirir ve farkli mütâlâa ederse, icmâa muhalefet etmis olur.Bu arzedilenler de bu tarafin delîl ve yaklasimlarini teskil et- mektedir.

Fasil:

Buraya kadar verilen bilgiler isiginda, sebebinin gâlib zanla ya da kat'iyetle sabit olmasi durumunda[160] ruhsatin terkedilmesi tarafinin daha uygun oldugu, bazi hallerde de ruhsatla amel etmenin daha üstün oldugu, bazan da her iki tarafla da amel etmenin esit oldugu ortaya çikiyor. Ancak ruhsatin sebebinin bulunduguna dair gâlib zan yoksa, o takdirde ruhsatla amel etmenin engellenecegin de herhangi bir problem bulunmamaktadir.

Keza hafifletme dogrultusunda amel etmeye delâlet eden deliller âmm ve mutlak oluslarina yorulur ve bunlardan bir kismi belli yerlere tahsis edilme cihetine gidilmez. Iki grup arasindaki ihtilaf noktasi kendisini surada göstermektedir: Birinci gruba göre dikkate alinacak olan sey, illetten ibaret olan bizzat mesakkatin kendisidir. Illetin (mesakkatin) mazinnesi olan sebebe ise itibar edilmez. Ikinci gruba göre ise, dikkate alinacak sey bizzat yolculuk ve hastalik gibi mesakkatin mazinnesi yani sebebtir. Bu duruma göre, eger illet munzabit (açik, istikrarli) olmazsa,[161] illet için keza munzabit bir mazinne de mevcut degilse, o takdirde konu net olmayacak, karisikliklara sebebiyet verebilecektir. Iste böylesi durumlarda çogu kez "ihtiyatli davranma" esasina basvurulacaktir. Çünkü bu, yerinde de belirtildigi üzere sabit ve muteber bir esas olmakta*] tadir.

Fasil:

Itiraz: Arzedilenler tamamen birbirine karsi durumda olan delillerin arzindan ibarettir. Bu ise konu ile ilgili problem getirmekten baska bir sey degildir. Bundan bir çikis yolu yok mudur?

Cevap:evet vardir ve iki açidan problemden çikmak mümkündür:

1.Konuyu müctehidin görüs ve degerlendirmesin» hiivAlo ötmek. Burada her iki tarafin da delîl ve yaklasimlari herhangi hir tercihe gidilmeksizin arzedilmis ve konu müctehidin degerlendirmesine bagli birakilmistir. O degerlendirmesini yapacak ve bu mm neticesinde bu iki taraftan biri öbür, tarafa ya mutlak sûretlo gnltt-be çalacaktir; yahut da onlardan biri bazi haller ve durumlar iyin, digeri de baska hal ve durumlar için agirlik kazanacaktir.

2.Burada arzedilenlerle, "Makâsid" bölümünde arzod ilecek olan "Mesakkatlerin neviteri ve hükümleri" bahisleri birlikte degerlendirilecektir. Eger bu is yapilir ve her iki konu birlikte ele alinirsa, bu iki yoldan

hangisinin dogru oldugu insallah ortaya çikacaktir.

Tevfîk ancak Allah'tandir. **[162]**

**Sekizinci Mesele**

Eger Sâri' her bir zor iste mükellef için bir çikis yolu kilmis-sa, bundan Sâri'in gözettigi maksadi, mükellefin eger dilerse o çikis yolunu arastirmasi ve kullanmasi olmaktadir. Ruhsatlar bahsinde, güçlüklerden kurtulma yollarinin mesru kilinmasi gibi. Eger bu gibi durumlarda mükellef bu güçlüklerden kendisi için mesru kilinan sekil üzere çikis yolu ararsa, bu durumda Allah'in emrine uymus ve kullugunu ciddiyetle yerine getirmis sayilir. Eger böyle yapmaz, farkli davranirsa o takdirde iki mahzurlu duruma düsmüs olur:[163]

a) Sâri'in kasdina muhalefet etmis olur. Bu muhalefet vâcib, mendûb ya da mübâh konusunda olabilir.

b) Kimdi üzerine kolaylastirma kapisini kapatmis vo bu çikmak istodigi zor isten çikis yolunu mesru olmayan yollarla tikamis [UT] olur. Bu mânânin izahi çesitli açilardan mümkündür:

1.

Sâri' Teâlâ, serîati kullarin maslahatlari için koymus oldugunu belirtmistir. Bastan konulan ser'î hükümler önüne bazan hastalik, ve normalin üstünde olan güçlükler gibi engeller çikabilir. Iste bunun için Sâri ayrica tâbi hükümler, tamamlayici unsurlar ve çikis yollan da mesru kilmistir ki, mükelleflerin bu tür güçlük ve sikintilardan kurtulmalari ancak bu yollarla olacaktir. Bunun netice-HInde de teklif kul için artik normal, tahammül edilebilir ve kolay bir hal alacaktir. Eger böyle olmasaydi, o takdirde bunlarin mesru kilinmalarinda ilk bastan mesru kilinmis olan durumlar üzerine bir ziyâdelik bulunmazdi. Teklîfî hükümler üzerinde düsünenler, basit bir nazardan sonra bunu hemen anlayacaklardir. Durum böyle olduguna göre, hafifletme ve kolaylik talebi hususunda mükellef, bu istegini mesru kilinmis sekil üzere yapmakla memurdur. Bu durumda hafifletme talebinde bulundugu sey, kismen de olsa kat'î olarak derhal ya da zaman içerisinde husule gelecektir. Eger bu hafifletmeyi baska bir yolla isteyecek olursa, o takdirde istemis oldugu hafifletme ne derhal ne de zaman içerisinde kat'î olmadigi gibi zan ölçüsünde de olmayacaktir; genel anlamda olmadigi gibi, tafsil durumunda da bulunmayacaktir. Zira eger öyle olacak olsaydi, o takdirde onun da mesru olmasi gerekirdi. Halbuki o seyin mesru olmadigi kabul edilmektedir. Netice olarak su ortaya çikiyor ki, ser'î olmayan yoldan hafifletme ve kolaylastirma talebinde bulunan kimse için bir çikis yolu bulunmamaktadir. ,

2.

Hafifletme talebinde bulunan bu kimse, bu istegini mesru bir yol üzere yapmissa, bu durumda hafifletmenin meydana gelmesi için onun mesruiyet üzere yaptigi bu talebi yeterli olmaktadir. Böyle bir kasidda bulunmak bir hayirdir ve berekettir. Gayri mesru yoldan istenilmesi durumunda ise, maksadinin meydana gelmemesi için yapmis oldugu bu hayirsiz ve ugursuz girisimi yeterli olacaktir. Buna Yüce Kitabimizdan su âyet de delâlette bulunmaktadir: "Allah kendisine karsi gelmekten sakinan kimseye çikis yolu saglar, ona ummadigi yerden rizik verir.[164]Bu âyette sartin mefhûmunu aldigimizda söyle bir mânâ çikacaktir: "Kim de Allah'a karsi gelmekten sakinmazsa, Allah onun için bir çikis yolu saglamayacak-

tir." el-KAdl limiti, Bâlim b. Ebî Ca'd'den söyle rivayet etmistir: Esca kabüailndan bir adam Hz. Peygamber'e geldi ve içinde bulundugu sikintidan söz etti. Hz. Peygamberkendisine:

"Git ve sabret!" buyurdu. Adamin oglu müsrikler elinde esirdi, ellerinden kurtuldu ve babasina ganimetle birlikte döndü. Adam Hz. Peygamber'e geldi ve# durumu ona haber verdi. Hz. Peygamber de o ganimetin kendisi için helal oldugunu belirtti. Bunun üzerine "Allah kendisine karsi gelmekten sakinan kimseye çikis yolu saglar, ona ummadigi yerden rizik verir.[165] âyeti indi. Ibn Abbas'tan rivayet edilir: Kendisine bir adam gelir ve amcam karisini üç talakla bosadi der. Ibn Abbâs: "Amcan Allah'a isyan etmis, Allah da onu pisman etmistir. O seytana uymus ve kendisine çikis yolu birakmamistir." diye cevap vermistir. Adam: "Bir adam karisini onun için helal kilsa ne dersin?" diye- sormus. O da: "Kim hileye bas vurursa, Allah onu aldatir." diye karsilik vermistir. "Allah kendisine karsi gelmekten sakinan kimseye çikis yolu saglar, ona ummadigi yerden rizik verir.[166] âyeti hakkinda er-Rabî' b. Hu-seym'den "Insanlara zor gelen her seyden." dedigi rivayet edilmistir. Ibn Abbâs: "Kim Allah'a karsi gelmekten sakinirsa, Allah onu dünyada ve âhirette her türlü belâ ve sikintidan kurtarir." demis-tir. Bir baskasi da "Kim Allah'tan ve günahtan sakinirsa, Allah ona helalden bir çikis yolu nasib eder." demistir. Tahâvî söyle' bir rivayete yer vermistir: Ebû Mûsâ, Hz. Peygamber'den söyle rivayette bulunmustur: "Üç kimse vardir ki, bunlar Allah'a duâ ederler, fakat dualari kabul edilmez: 1. Malini bir beyinsize (sefihe) veren adam. Halbuki Yüce Allah 'Beyinsizlere mallarinizi vermeyiniz.[167]buyurmustur. 2. Borç iliskisine giren fakat sâhid tutmayan kimse. 3. Kötü huylu bir zevceye sahip bulunan fakat onu bosama-yip tutan kimse." Bunun mânâsi sudur: Yüce Allah borç iliskilerinde sâhid tutmayi emretmis,[168] mallarimizi beyinsizlere vermememizi emretmis, ve ihtiyaç halinde de talakin mesru bulundugunu bildirmistir. Buna ragmen kisi bunlarin dogrultusunda hareket etmez ve basina hoslanmadigi seyler gelir ve duâ ederse, Allah onun duasina icabette bulunmaz. Zira yerli yerinde ve kendisine gösterildigi yol üzere

davranmamistir. Bu konuya delâlet edecek haberler pek çoktur ve bunlar gerek zâhirleriyle ve gerekse muhtevâlanyla bu mânâya açikça delâlet etmoktedirler. Rivayete göre Ibn Abbas'a, bir adamin karisini üç talaklu bosadigi sorulunca o "Kadinlarinizi bo-sadiginiz zaman iddetlerm» riâyetle bosayiniz... Allah kendisine harp gelmekten nahnan kimseye çikis yolu mglar, ona ummadigi yerden mih verir.[169] Aynilerini okuyarak cevap vermis ve ona: "S«n Allah'a karsi gelmekUm sakinmadin; senin için bir çikis yolu yok!" diye cevap vermistir. Imâm Mâlik de bu mânâda 'belâg* BÎgasiyla bir haber naklinde bulunmustur. Bu habere göre bir adam Abdullah b. Mesûd'a gelmis ve: "Karimi sekiz talakla bosadim." demis. Ibn Mesûd: "Sana ne dediler? diye sormus. O da: "Benden ayri düsmüs oldugunu söylediler." diye karsilik vermis. Ibn Mesûd: "Dogru söylemisler; kim Allah'in emrettigi gibi bosarsa, Allah ona durumu (ve çikis yolunu) göstermistir. Kim isi kendi eliyle kendi aleyhine karistirir ve isin içinden çikilmaz hale getirirse, biz de onu kendi yaptigi isle basbasa birakiriz. Durumlari kendi aleyhinize karistirmayiniz. Biz de bir çaresini bulalim. Durum sizin dediginiz gibi." demistir. Ebû Yezîd el-Bistâmî'nin su hikâyesi üzerinde düsününüz: Bu zat kendisinden kadinlara yönelik sehvet duygusunun kaldirilmasi için Allah'a duâ etmek istemis; sonra Hz. Peygam-ber'in Lböyle bir davranista bulunmadigini hatirlayarak bundan vazgeçmis ve kendisini tutmustu. Bunun neticesinde Allah Teâlâ bu duyguyu kendisinden tamamen kaldirmisti. Öyle ki, kadinla tas arasinda hiçbir fark görmüyordu.

3.

Çikis yolunu mesruiyeti üzere talepte bulunan kimse, aslinda Sâri' Teâlâ'nin o seyin içerisine yerlestirmis oldugu basariyi talepte bulunmus olmaktadir. Gayri mesru çikis yollari arayan ise, çikis yolunu tecâvüz etme kasdmi göstermis olmaktadir. Bu durumda kisi, talep ettigi seyin ziddini istemis olmaktadir. Çünkü o yoldan çevrilmis olmaktadir. Maksadin ziddi cihetinden de ancak, maksadin ziddi ortaya çikabilir. Su halde böyle birisi, çikis yolundan baska bir sey talep etmis olmaktadir. Bu netice 'istihza', 'mekr', 'aldatma' tabirleri içeren âyetlerin delâlet etmis olduklari mânânin geregi olmaktadir. Bu âyetlerden bir kismini hatirlayalim: "Fakat hile yaptilar (mekr), Allah da onlarin hilelerini baslarina geçirdi.[170] "Onlarla Allah alay eder ve taskinliklari içinde bocalar durumda birakir.[171]"Bunlar Allah'i ve inananlari aldatmaya çalisirlar, oysa sadece kendilerini aldatirlar ve farkinda degillerdir.[172] "Kim Allah'in sinirlarini asarsa, o kendisine zulmetmis olur.[173]"Verdigi bu sözden dönen, ancak kendi aleyhine dönmüs olur. Allah'a vedigi sözü yerine getirene Allahbüyük ecir verecektir.[174] "Kim yararli is islerse kendi lehinedir; kim de kötülük islerse kendi aleyhinedir.[175]Ve bu mânâda daha bir çok âyetler. Hepsi de kesin

olarak ifâdede bulunmaktadir. Netice olarak bunlar göstermektedir ki mesru yol üzere maslahat aramayip bunun digina çikan kimse, o maslahatin ziddi yolda kosmus olmaktadir. Varilmak istenilen netice de budur.

4.

Kullarin maslahatlarini gerçek anlamda ancak onlarin yaraticisi ve koyucusu bilebilir. Kulun bu maslahatlari bilmesi ancak belli açilardan mümkündür ve bilmedikleri yönleri bildikleri yönlerinden daha fazladir. Bu durumda kul kendi maslahatina ulasabilmek için, kendisini amacina ulastirmayacak olan bir yoldan yürüyebilir. Veya pesin bir zevk aldirabilir ama zaman içerisinde ortadan kaybolur ya da kâmil olarak degil de ancak noksan bir halde ulastirabilir. Veya girdigi bu yolda ortaya çikacak olan mefsedet söz konusu olacak maslahattan daha agir gelebilir ve bu durumda tuttugu yolun hayri serrini karsilamaz. Nice tedbirde bulunan vardir ki, asla amacina kâmil anlamda ulasamamaktadir, tedbirde bulundugu isin bir türlü neticelerini devsirememektedir. Bu akil sahiplerince gözlenen ve bilinen bir gerçektir. Iste bu yüzdendir ki Yüce Allah müj-deleyici ve uyarici olmak üzere peygamberlerini göndermistir. Durum böyle olunca, Sâri' Teâlâ'nin koymus oldugu hafifletme yollarina bas vurmak, maslahatin tam anlamda ve hafifletmenin de noksansiz olarak meydana gelmesi yoluna bas vurmak demek olacaktir. Sâri'in koymus oldugu yollarin aksine girisimler ise bunun aksinedir. Bu mesele genel anlamda ele alindiginda, Sâri'in kasdina [380] muvafakat ya da muhalefet konusunun bir fer'i olmaktadir. Ancak ruhsatin izin verilmeyen sekilde istenilmesi veya yerinde kullanilmamasi konusunda vaz' hitâbiyla ilgili bulundugu için burada zikredilmistir. Zira sabit hükümlerden bir kismi vardir ki bunlar azimettir; bunlarda ne hafifletme vardir ne de ruhsat bulunmaktadir. Kitap içerisinde buraya kadar bu neviden bulunan pek çok mesele geçmis bulunmaktadir. Hükümlerden bazilari da vardir ki, haklarinda ruhsat bulunur. Hakkinda ruhsat bulunan her konunun ruhsat hükmü sadece o konuya ait olur ve baska yerlere sirayet etmez. Keza kulun basina gelen bazi haller vardir ki, kendisi bu halleri mesakkat diye niteler; halbuki seriatta durum hiç de öyle degildir. Dolayisiyla muhtemeldir ki, ser'î bir sebeb olmadan ruhsattan istifâde cihetine gitmis olur. Bu yüzden bu esasin fikhî konularda pekçok faydalan bulunmaktadir; maksadin ziddi ile muâmtl* kaideli gibi, hiyel meseleleri gibi... **[176]**

#### Dokuzuncu Mesele

Ruhsat sebebleri, Sâri'ce ortaya konulmalari maksûd seyler degillerdir. Keza bunlarin ortadan kaldirilmalari da Sâri'ce maksûd bulunmamaktadir. Çünkü bu sebebler, haram kilan ya da vâcib kilan azimet hükümlerin

kesinlik kazanmasinin engellenmesine yönelik olmaktadirlar. Bu haliyle bunlar ya haramlik ve günaha girme hükmüne mâni olmakta; ya da günâhin kaldirilmasi ve mübâh olmayan seyin mübâh kilinmasi için birer sebeb olmaktadirlar. Her iki takdire göre de, bunlar azimet hükümlerin terettübünü engelleyen mânilerdir. Ilgili bahisde de geçtigi üzere, mânilerin Sâri'ce ne husule gelmeleri ne de ortadan kalkmalari maksûd degildir ve her kim ki haram kilici ya da vâcib kilici sebebin hükmünü ortadan kaldirmak için mâni îcâd edecek olsa, onun bu fiili sahîh degildir. Sartlar bahsinde geçerli olan tafsilat aynisiyla onlarda (mânilerde) da geçerlidir. Ruhsatlarin sebebleri ile ilgili hüküm de aynidir ve aralarinda hiçbir fark yoktur. **[177]**

**Onuncu Mesele**

Eger biz ruhsatin, "ruhsatla azimet arasinda muhayyerlik" mânâsinda mübâh oldugunu esas alirsak, o takdirde azimet hükümle ruhsat tercihli vâciblerden olmus olacaklardir. Zira bu durumda ruhsatla karsi karsiya olan kimseye: "Eger dilersen azimeti isle; dilersen de ruhsatin geregi dogrultusunda hareket eyle." denilmis olacaktir. Bu durumda kisi bunlardan hangisiyle amel etmis olsa, o sey kendisi hakkinda vâcib olarak vuku bulacaktir. Aynen yemin keffâretindeki tercihler arasinda oldugu gibi. Bu durumda artik azimet hüküm o kisi hakkinda azimet olmaktan çikacaktir.

Ama biz böyle degil de, ruhsatin mübâhligini "günahin kaldirilmasi" mânâsinda alirsak, o takdirde azimet hükümle ruhsatin durumu tercihli vâciblerdeki gibi olmayacaktir. Çünkü günâhin kaldirilmis olmasi zorunlu olarak bir muhayyerlik mânâsi gerektirmemektedir. Dikkat edilecek olursa görülecektir ki, günahin kaldirilmis olmasi vâcible birlikte bulunabilmektedir. Durum böyle olunca; azimetin, bizzat Sâri'ce maksûd ve belirlenmis bulunan aslî vâciblik hükmü üzere kalmasi ortaya çikmis olacaktir. Bu durumda kisi azîmet hükümle amel ettigi takdirde, kendisiyle hiçbir özrü bulunmayan kimselerin o hükmü yapmalari arasinda "bir fark bulunmayacaktir. Su kadar var ki; özür, sahibinin azimet hükmü terke-derek ruhsat hükme intikal etmesi durumunda ondan günahi (haraç) kaldirmis olacaktir. Daha önce her ne kadar Sâri'in ruhsat hükümlere yönelik bir kasdi varsa da, bunun ikinci kasidla (kasd-i sânî) oldugu ortaya konulmustu. Aslî kasidla maksûd olan sey ise, bizzat azimetin vuku bulmasi idi.

Bu meselenin benzeri sudur: Bir hâkim hükmünü verme sirasinda iki beyyine (sahit vb.) ile karsilasiyor. Aslinda bu iki beyyine-den birisi adalet vasfini tasiyor, digeri ise tasimiyor. Hakimin yap-masi gereken sey yani azîmet hüküm âdâlet vasfini tasiyan beyyi-nenin geregi ile hükmetmektir. Çünkü Yüce Allah "Sizden âdil olan iki sâhid tutun.[178]"Sâhidlerden razi

olduklarinizdan.[179] buyurarak sâhidlerin âdil olmasi gerektigini beyan etmistir. Bu durumda olan bir hâkim, eger adalet sahibi olan sâhidlerin sehâdeti geregiyle hükümde bulunacak olursa, aslî azimete isabet etmis olacak ve iki ecir alacaktir. Aslinda âdil olmayan sâhidlerin sehâ-detlerine dayanarak hükümde bulundugu zaman ise kendisine bir günah gerekmeyecektir. Çünkü isin içyüzünü bilemedigi için mazur olacaktir; ayrica ictihadda bulundugu için de (isabet edemedigi halde) bir sevap alacaktir. Verdigi bu hüküm her iki tarafi da baglayacaktir. Aynen ruhsat hüküm, ruhsattan istifâde durumunda olanlar için nasil geçerli ve yeterli ise burada da durum ayni olmaktadir. Nasil ki, bu durumda olan bir hâkim için "O âdil olan sâhidlerin sehâdetiyle âdil olmayan sâhidlerin sehâdetine dayanarak hüküm verme arasinda muhayyerdir." demlemezse, ayni sekilde burada da "Kisi azimetle ruhsat arasinda mutlak surette muhayyerdir." denilemez.

Itiraz: "Ruhsatlarin mesru kilinmasi ikinci derece kasidladir." diye nasil iddiada bulunulabilir? Oysa ki, güçlügün kaldirilmasi kaidesi kesin olarak aslî kasidla sabit olmustur. Mesela: "Allah size dînde bir güçlük kilmamistir.[180] buyrulmus ve ruhsat hükmü-

nün ifâdesinden sonra da: "Allah sizin için kolaylik diltr; torluk di-itmez.[181]diye beyanda bulunulmustur.

Cevap: Nikahtan maksat "tenasül" yani insan neslinin bekâsini temin olmaktadir. Bunun disinda: "Içinizden, kendileriyle huzura kavusacaginiz esler yaratip; aranizda muhabbet ve rahmet var etmesi, O'nun varliginin belgelerindendir.[182] "Sizi bir nefisten yaratan ve gönlünün huzura kavusacagi esini de ondan var eden Allah'tir.[183]gibi âyetlerde ifâde edilen eslerin birbirlerine ünsiyet peyda etmeleri vb. gibi diger maksatlar ise ikinci kasidla sabit olmuslardir. Dolayisiyla ruhsat bahsinde de durum aynidir.

Hem sonra ruhsatla amel edecek olan kimseden bizzat günahin/güçlügün kaldirilmis olmasi, onun için bir kolaylastirma olmaktadir (ve bu durum onun ikinci kasidla mesru kilinmis olmasini gerektirmez. Çünkü) oruç daha baslangiçtan konulurken fazla olmayan sayili günler olarak konulmus (aylar olarak konulmamistir.) Bu durumda bizzat azîmet hükmün kendisinde de kolaylik ve güçlügün kaldirilmis olmasi mânâsi bulunmaktadir. (Hal böyle iken oruç için aslî kasidla degil de ikinci kasidla mesru kilinmistir denilebilir mi?) Keza güçlügün kaldirilmasi külliyyâtta (genel hükümlerde) da Sâri'ce maksûd bulunmaktadir. Yükümlülük getiren ser"î küllî esaslarin hiçbirinde, asla küllî ya da ekseri bir güçlügün bulunmasi mümkün degildir. "Allah size dînde bir güçlük kilmamis-tir.[184]âyetinin geregi de bu olmaktadir. Biz bazi nâdir cüz'îlerde güçlük ve mesakkat bulabiliriz ve bununla birlikte haklarinda da bir ruhsat mesru kilinmamis olabilirler. Bu Sâri'in önem

verdigi hususun sadece külliyyâta yönelik oldugunu göstermek içindir. Ruhsat mahalleri hakkinda da ayni sekilde söyleriz: Bunlar külliyyâttan degillerdir; sadece cüz'iyyâttirlar. Nitekim bu konu üzerine "azimetle mi yoksa ruhsatla mi amel" konusunda dikkat çe-[853] kilmisti.

Su halde azimetler küllî olmalari açisindan Sâri'ce aslî kasidla mesru kilinmis hükümlerdir. Güçlük (haraç) ise, cüz"î olmasi açisindan bu külliler üzerine sonradan ariz olan seylerdir. Eger Sâri' ruhsatlarla bunlarin kaldirilmasini kasdetmisse, bu ikinci kasidla olmaktadir.

Allahu a'lem! **[185]**

#### On Birinci Mesele

Azimetlerle ruhsatlan bir arada inceledigimizde, azimetlerin câri olan âdet-i Ilâhiye ile bidüziyelik (muttaridlik) arzettigini, ruhsatlarin ise câri olan âdet-i Ilâhiyenin normal .seyrini yitirdigi anlarda geçerli olduklarini görürüz.

Birincisi açiktir. Çünkü biz namazlarin tam. ve vakitlerinde kilinmasi, orucun belirlenmis vaktinde tutulmasi, taharetin su ile yapilmasi gibi emirlerin cereyan eden âdet-i ilâhîye uygun olarak vârid olduklarini görüyoruz. Bu gibi emirler sihhat, akilli olmak,[186] ikâmet halinde bulunmak» su bulunmak vb. gibi normal haller üzere olmaktadir. Diger muamele ve ibâdetlerde de durum aynidir. Mesela normal durumlarda ya da namaz için örtünme emri, lâse, kan, domuz eti vb. yemeyi yasaklama gibi. Bütün bunlar emredilir-ken ya da yasaklanirken, hep emir ya da nehye uymanin mümkün olacagi haller dikkate alinmistir. Bu haller ise tam ve genel anlamda ya da ekseriyetle mutâd olan ve alisilagelmis bulunan hallerdir. Bunun böyle oldugunda herhangi bir problem gözükmemektedir.

Ikincisine gelince, bu da birincinin bilindigi cihetten malûm bulunmaktadir. Hastalik ve yolculuk halleri, suyun, elbisenin ya da yiyecek bir seyin bulunmamasi durumu, emredilen seyin terkedil-mesi ya da nehyedilen seyin yapilmasi konusunda ruhsat getirici bir özellik olmaktadir. Yeterli tafsîlat daha önce seçmis bulunmaktadir. "Makâsid" bölümünde bir baska açidan insallah tekrar ele alinacaktir.

Ancak âdet-i Ilâhiyyenin normal sekil üzere seyretmemesi iki kisimdir: a) Genel olur. b) Özel olur.

Genel olan (hastalik, sefer vb. gibi haller) geçmis bulunuyor. Özel olan kisim ise, geregi ile amel etmeleri durumunda, Allah'in velî kullarinin göstermis olduklari fevkalâdeliklerdir. Bunlar ekse- [354] • riyetle ancak ruhsat hükmünde olmaktadirlar. Mesela suyun süte, kumun kavuta, tasin altina dönüsmesi, gökten yiyecek indirilmesi yahut yerden çikarilmasi gibi. Bu gibi fevkalâdelikler kimin için ya-ratilmissa, o kimse (velî kul) bunlari alabilmekte ve kullanabilmektedir. Onun bunlari kullanmasi azîmet degil

ruhsat olmaktadir.

Daha önce de geçtigi gibi, ruhsatla amel edebilmek için, onun kolayligindan istifâde için onu kasdetmis olmamasi ve ona sebebiyet vermemesi sart oluyordu. Zira bu sarta muhalefet Sâri'in kasdina muhalefet oluyordu. Çünkü Sâri'in daha bastan ruhHat hükümleri koymasi mümkün degildi. Sâri'in bu konudaki kasdi, normal tesrîde bulunulan hükümlerin icrasi sirasinda ortaya bazi ruhsati gerektirecek sebebler ortaya çikarsa, o sebebin müsebbebine yönelik iznin bulunabilecegi seklindedir. Nitekim daha önce geçmisti. Hal böyle olunca burada da öncelikli olarak durum ayni olacaktir. Çünkü bu tür harikuladelikler kulluk hükümlerini ortadan kaldir-mak için degil; sadece baska bir durum için konulmuslardir. Dolayisiyla bunlar yönünden hafifletmeye yönelik kasidda bulunmak, bunlarin Rabbine degil, bunlarin bizzat kendilerine yönelik bir ka-sid olur. Bu ise Allah'a kulluk konusunda gözetilen maksatlarin konumuna aykiridir.

Keza "Makâsid" bahsinde ser'î hükümlerin özel degil genel olduklari belirtilmistir. Bundan maksat ser'î hükümlerin sadece bâzi mükelleflere has degil, bütün mükellefler hakkinda genel olduklaridir.

Bu sarta, Hz. Peygamber'in keramet ve mucize olarak harikuladelikler göstermeyi kasdetmis olmasi ileri sürülerek itiraz edilemez. Çünkü Hz. Peygamber bununla, nefsî nazlarindan tamamen arinmis olarak ser'î bir mânâyi kasdetmis olmaktadir. Ayni sekilde velî kul da kerameti kendi nefsî hazzi için degil de ser'î bir garaz dolayisiyla göstermeyi kasdetmis olabilir dememiz mümkündür ve bu durumda bu kisim, kasdina göre hüküm almak suretiyle ruhsat hükmü disina çikar. Hal mertebelerini asan evliyadan sâdir olan kerametleri, istikra neticesinde iste bu mânâ üzere yormamiz gerekmektedir. Ancak bu dedigimiz sekilde olmazsa, o takdirde kesin ve problemsiz sart muteberdir. Sart sadece genel olan fevkalâdeliklere has degildir; özel olanlarda da öncelikli olarak itibara alinacaktir.

Itiraz: Velî için âdet-i ilâhîyenin üzerine çikildigi zaman; bu durumda onunla âdet-i Ilâhî dogrultusunda hareket eden kimse arasinda genel anlamda bir fark bulunmamaktadir. Çünkü kendisi için normal bir sebeb olmaksizin yiyecek, içecek vb. hazir edilen kimse ile, bu gibi seyleri normal yoldan çalismak suretiyle elde eden arasinda netice itibariyla bir fark bulunmamaktadir. Nasil ki, çalismak suretiyle bunlari elde eden kimseye onlari yemesi, içmesi veya kullanmasi durumunda ruhsatla amel etmistir denilmiyorsa, keramet gösteren velî için de ayni sekilde ruhsatla amel etmistir denilemez; zira aralarinda hiçbir fark yoktur. Bu türden olan diger [355] hususlarda da durum aynidir.

Cevap: Bu itiraza iki açidan cevap verilecektir.

I. Nakil itehller bu tur boylerin baglayin olmnmnk kaydiyla tnrk«dilmHMI

gerakUgimi dnlAlnt, etmektedir. Çünku peygamber efendimiz kulluk arasinda muhayyer hinikilinis ve kullugu tercih etmistir.[187] Tihâme daglarinin eger istem* altin vm un müs olarak emrine verilmesi teklif edilmis, fakat o bunu inUMneniis tir.[188] Hz. Peygamber'in dualari kabul edilirdi. Kger dile seydi istedigi seyin vücûda gelmesi için duâ eder ve o da moydnnn gelirdi. Fakat o bunu yapmadi. Aksine âdet-i Ilâhi dogrultusunda hareket etmeyi yegledi. Bir gün aç kalir, Rabbine yakarista bulu nur; bir baska gün doyar, Rabbine hamd ve övgüler ederdi. Böyleco o, beserî dünyevî hükümler konusunda, diger insanlardan biri gibi oluyordu. Bazi kereler kshâbma bu türden harikuladelikler (mucizeler) gösterdigi oluyordu. Bunlar onlarin yakinî imanlarini artirma, kalplerine sifâ verme ve sikinti anlarindan kurtulmalarini temin amacini tasiyordu.[189] Hz. Peygamber geceliyor ve Rab-bi onu yedirip içiriyordu; buna ragmen o kendisinin ve ailesinin geçimini temin için esbaba tevessülden geri durmuyordu. Harikuladelikler onun hakkinda mümkündü, istekleri olma durumundaydi. Hatta öyle ki, bu hususu teyid mahiyetinde Hz. Âise kendisine "Öyle görüyorum ki, Rabbin senin her arzunu yerine getirmeye kosuyor.[190] demisti. Allah'in kendisine vermis oldugu mertebe ve mevkiinin bir neticesi olarak istedigi her türlü harikuladelikleri ortaya koyma imkani vardi. Bütün bunlara ragmen, o asla bu yolu.tutma-di ve âdet-i Ilâhiye dogrultusunda hareket etmeyi tercihte bulundu. Onun bu tutumu âdet-i Ilâhiye dogrultusunda hareket etme konusunda keramet ve harikuladelikler sahibi kimseler için büyük bir esas oluyordu. Ancak bu peygamberler için baglayicilik arzetmedigi için, velîler için de ayni sekilde kesin olarak uyulmasi gereken bir tavir olmamistir. Çünkü bu konuda peygamberlerin vârisleri veliler olmaktadir.

2. Velîlere göre harikuladeliklerin faydasi yakînî olan imani güçlendirmektir. Beraberinde ise bütün yükümlülükler ve kulluk mertebelerine göre bütün mükellefler için ayrilmaz bulunan deneme (imtihan, ibtilâ) unsuru bulunur. Bu durumda bunlar, üzerinde bulunduklari haller için bir destek ve kuvvet verici unsur gibi olmus olurlar. Çünkü bunlar carî olan âdet-i Ilâhiyenin üzerine çikmis ve tebarüz etmis Allah'in âyetlerinden olmaktadirlar. Neticede bunlarin kalbî huzur ve sükûna ulasilmasinda özel bir yerleri bulunur. Nitekim Ibrahim Kur'ân'da: "Rabbim! Ölüleri nasil diriltiyorsun? Bana göster." demis ve bu istegindeki amacinin da "kalbî sükûn ve huzura (mutmain olma) erme" oldugunu belirtmistir.[191] Nitekim Hz. Peygamber de Kur'ân'da geçen Musa'nin Hizir'dan ayrilmasi olayi hakkinda: "Allah kardesim Musa'ya rahmet etsin! Keske sabretseydi de, aralarinda geçecek olan haberleri bize anlatilsaydi. Bunu ne kadar arzu ederdik.[192]buyurmustur. Keramet ve benzeri harikuladeliklerin faydasi nefsî doyum olduguna göre, bunlardan nes'et eden seyler nefsin duydugu hazlara yönelik

olmaktadirlar; muhtaç olan kimselere verilen sadakalarda oldugu gibi. Böyle birisi kendisine verilen sadakayi kabul etmek ve kullanmak konusunda muhayyer bulunmaktadir: Eger kabul etmez ve kazanmaya çalisir ve ihtiyacini mutad yoldan karsilamaya gayret ederse bu takdirde genel olan azîmet hükümle amel etmis olur. Yok böyle yapmaz da sadakayi kabul ederse, bunun da kendisine bir zarari olmaz; çünkü sadaka yerini bulmus olur.

Sonra su da var: Insanlar Allah Teâlâ'nin sebebleri ve müseb-bebleri koydugunu ve bunlarda yükümlü tutmak ve insanlari denemek için âdet-i Ilâhiyeyi yürürlü kildigini, mükellefi ihtiyacin tahakkümü altina soktugunu bilmektedirler. Nitekim ibâdetleri 4© ayni sekilde bir yükümlülük ve imtihan unsuru olmak için koymustur. Gerçi harikuladelikler ortaya konulus amaçlari olan faydalari ortaya çikariyorlarsa da, öbür taraftan da içlerinde zimnen kesb sebebiyle dogacak yükümlülük mesakkatinin kaldirilmasi ve yükün hafifletilmesi mânâsini da içermektedirler. Iste bu sebeble bunlarin kabul edilmesi, ruhsatlarin kabulü kabilinden olmaktadir. Çünkü yükümlülügün doguracagi kesb mesakkatini o kisiden kaldirmakta ve hafifletmektedir. Iste bu noktadan hareketle de harikuladelikler, ruhsatlarin hükmünü almaktadirlar. Harikuladeliklerin imtihan mânâsi da içermeleri açisindan bir baska sey daha var: O da sudur:

■u tür seylerin geregiyle amel etmekte onlarin tarafina bir nevi meyil bulunmaktadir, Halbuki seyrusulûkta azimet sahihi kimselerin özelligi, Allah tan baska herseyden nefislerini arindirmak ve uzaklasmak olmaktadir. Nitekim normal yoldan kazanilan nimet ler de ayni sekilde bir imtihan ve deneme unsuru olmaktadir. Da ha önce mutlak surette genisletme yönüne gitmenin ruhsat seklinde telakki edildigi geçmisti. Burada söz konutu edilen de ayni kabilden olmaktadir. Bu durumda harikuladeliklerin gereginin kabülünün her iki açidan da nasil ruhsat oldugu üzerinde düsünülmelidir. Bunun içindir ki evliya kerametlere dayanmamislar, bu cihat ten onlar üzerinde durmamislardir. Aksine onlar bunlari üzerinde bulunduklari durumlarda kendilerine yardimci olacak fnydalar içermeleri sebebiyle kabul ve kesb cihetine gitmislerdir. Bunun oto sinde onlari terketmislerdir. Zira bunlar her ne kadar keramet ve Allah'in kendilerine bir lutfu iseler de, öbür taraftan da bir yükümlülükVe deneme unsuru'içermektedirler.

Kuseyrî bu mânâdan olmak üzere söyle anlatir:

"Ebu'1-Hayr el-Basrî'den nakledilir: Evimin avlusunda harabelere siginan siyah fakir bir adam bulunuyordu. Beraberime bir s«y ler aldim ve onu görmek istedim. Gözü elimdekilere degince, adam tebessüm etti ve eliyle yere isaret etti. O anda yerin tamamen altin haline döndügünü ve isil isil parladigini gördüm. Sonra bana -yanin dakini getir bakalim dedi. Hemen

elimdekini ona verdim. Durumu beni ürpertmisti ve derhal oradan kaçtim. en-Nûrî'den nakledilir: Bu zat bir gece Dicle kenarina çikar ve nehrin iki yakasinin birlesmis oldugunu görür. Ordan ayrilir ve 'Izzetin hakki için, ben onu kayiksiz geçmeyecegim.' der. Saîd b. Yahya el-Basrî söyle anlatir: Abdurrahman b. Zeyd'in yanina vardim. Bir gölgede oturuyordu. Ona:

"*-Eger sen Allah'tan rizkini artirmasini istesen, umarim ki senin bu istegini yerine getirir,' dedim. O:

"-Rabbin kullarinin maslahatlarini en iyi bilendir' dedi ve sonra yerden bir çakil tasi aldi ve: 'Allah'im! Eger bunu altin yapmayi dilersen yaparsin!' dedi. Bir de baktim, vallahi elinde altin vardi. Onu bana atti ve:

*"-Onu sen harca; âhiret için olmadikça dünyada hiçbir hayir yoktur" dedi."

Hatta sûfiyyeden öyleleri vardi ki keramet göstermek ve keramet talebinde bulunmaktan ya da beklenti halinde olmaktan Allah'a siginirlardi. Nitekim bu durum Ebû Yezîd el-Bistâmf den nakledilmistir. Bazilarina göre de bu tür harikuladelikler âdet-i Ilâhîden olan normal durumlardan farksiz idi. Çünkü bunlarin tamami yaraticinin minnet eli altindan çikmakta ve kesbe dayansin dayanmasin mücerred inam yönünden gelmis olmaktadir, bunlarin nazarinda normalhallerde fevkaladeliklerdir, bu durumda nasil olur da harikuladeliklere tamah gösterebilir?Önünde, arkasinda, üstünde ve altinda onlann bun/eri bulunmaktadir. Oyaa ki, Unndisinde bulunan seyler kullugun ortaya konulmadi için daha kamil olmaktadir. Nitekim Sevâhid'de geçmistir. Bu ilmin erbAbi, hâi ikulâdeliklere meyilde bulunan kimselerin "istidrâc"[193] içerisinde olduklarini kabul etmislerdir. Çünkü bunlar bu tür harikulade-likleri bir âyet ve nimet olusu sekliyle ele almaktan ziyade onlann bir imtihan unsuru (ibtilâ için) olduklarini göz Önünde bulundurmuslardir.

Yine Kuseyrî[194] Ebu'l-Abbas es-Sarkî'den nakleder:

"Ebû Turâb en-Nehsubî ile Mekke yolunda idik; Bir ara yolun konarina çekildi. Arkadaslardan biri 'Ben susadim' dedi. Nehsubî nyagini yere vurdu. Suyu berrak bir pinar fiskirdi. Ayni genç 'Bir bardakla içmek istiyorum' dedi. Seyh elini yere vurup beyaz camdan, gördüklerimin en güzeli bir bardak alip ona verdi. O da, biz de içtik. Mekke'ye varincaya kadar bardak beraberimizde kaldi. Bir gün Ebû Turâb, benden Allah'in kullarina ikram ettigi bu isler için arkadaslarimin ne düsündüklerini sordu. Ben1 ona:

'"-Bunlara inanmayan hiçbir kinise görmedim' dedim. Ebû Turâb:

'"-Bunlara (kerametlere) inanmayan kimse kâfir olur. Ben sana haller yolundan sordum'dedi. Ben:

'"-Onlarin bu konudaki düsüncelerini bilmiyorum' dedim. Ebû Turâb:

-Evet arkadaslarinin zannina göre, bunlar Hak katindan gelen kulun kandirilmasi için birer tuzaktir. Halbuki durum hiç de onlarin dedikleri gibi degildir. Bunlarin tuzak olmasi durumu ancak her seyi bu kerametlere baglayan kul için söz konusu olur. Kerameti istemeyen ve onunla sükûnet bulup sevînmeyene gelince, bu mertebe Rabbânî olanlarin mertebesidir' dedi." .

Bütün bunlar gösterir ki, kerametler (harikuladelikler) azîmet degil ruhsat hükümlerine dahil bulunmaktadir. Bu mânâ iyi anlasilmalidir. Çünkü üzerine bazi meselelerin binecegi bir esas olmaktadir. Bu meselelerden bir kismi sunlardir: Kerametler insanlara ariz olan haller cümlesindendir. Haller ise -hal olmalari açisindan- kasden talepte bulunulmayacak seylerdirdir ve makamdanda sayilmazlar.Bunlar seyrusülukun son mertebelerinden degildir. Keza bu tür harikuladelikler sahihlerinin terbiye ve hidâyet (yani irsAd) mortebesino ulasmis olduklarim, onlann A, sidlige ehil olduklarini da göstermez. Nitekim cihâdda ganimat ele geçirilir. Bu ganimetler hiçbir zaman cihâdin aslî amaçlarindan degillerdir. [195]

---

[1] Tahkîk erbabi "azîmet" tabirini ancak karsiliginda "ruhsat" bulunmani durumunda kullanirlar. Bir konuda herhangi bir sekilde ruhsat bulunmuyorsa onun hakkinda azîmet tabirini kullanmazlar. Isterse o sey genol mâhiyetli ve bastan konan hükümlerden olsun, netice degismez. Yukarida yapilan tarif içerisine ise, bu türden olan hükümler de girmektedir. Bu itibarla müellifin tarifi tahkîk erbabinin tarifine uygun düsmemektedir.

[2] Bu ve ikinci meselede de gelecegi üzere ruhsatin hükmünün ibâha olmasi seklindeki ifâdeler, azimet ve ruhsatin vaz'î hüküm olmalarina engel degildir. Çünkü mesela namaz, oruç ... gibi seylere hem teklif hitabi taalluk eder hem de vaz hitabi taalluk eder. Mesela onlarin vâcib olmalari teklîf hitabinin neticesi; mukim iken söyle, sefer halinde iken böyle îfâ edilmeleri ise vaz hitabinin bir neticesi olmaktadir. Tahrîr adli eserde söyle denilir: "Sâri'in ruhsutliirlii ilgili olmak üzere iki hükmü vardir: Birincisi onun vâcib, mendûb y« dit tnübAh olmasi hakkindaki hükmü ki, bu teklîfî hükümler içerIHInu giror. Mükellef hakkinda ortaya çikan bir özüre mebnî olmak üzere onun haline miliiAHIb bir sekilde hükmün hafîfletil-mesine yönelik olmak üzeru konulmus olmasi açisindan da vaz'î hükümler içerisine girer..."

[3] Bakara, 2/104.

[4] En'âm, 6/106.

[5] Bakara, 2/198.

[6] Bakara, 2/187.

[7] Bakara, 2/203.

[8] Bakara, 2/229.

[9] Nisa, 4/19.

[10] Tevbe, 9/5.

[11] Hz. Peygamber (as) gazvelerden birisinde öldürülmüs bir kadin gördü. Bunun üzerine kadin ve çocuklarin öldürülmelerini yasakladi, (bkz. Ebû Dâvûd, Cihâdl 11; Ibn Mâce, Cihâd 30; Ahmed, 2/22 ...)

[12] Müellif, bu sözleriyle usûlcülerin tariflerindeki eksikligi tamamlamak istedigini ve kendi tarifinde getirdigi mesakkat verici ifadesi olmadigi takdirde tarifin tam olmayacagini ve o takdirde ruhsat kapsamina kirâz (mudârabe)

ve benzeri tasarruflarin da girecegini belirtmek istemektedir. Vakia usûlcüler ruhsati sadece bu özelligi ile tarifle yetinmisler ve ruhsati "Haram kilici delîlin bekasiyla birlikte bir özür sebebiyle mesru olan seydir. Sayet özür olmasaydi haram kilici delîl etkisini sürdürecekti." seklinde tarif etmislerdir. Gizli degildir ki, usûlcülerin bu zikrettikleri özellik sayesinde kiraz (mudârabe) ve benzeri tasarruflar ruhsat kapsamina girmeyecektir. Çünkü haram kilici delîlin bekâsinin anlami, özrün bulunmamasi durumunda men delîlinin mamulün bih (kendisiyle amel edilen) olarak duvum etmis olmasidir. Kirâz ve benzeri tasarruflarda ise böyle bir durum yoktur.

[13] Buhârî, Salât IH; Müdlim, Salât 77; Ebû Dâvûd, Salât 68 ...

[14] Cemâatin imânin muvafakati tekmîlî bir esas olmaktadir. Imâmin oturarak namaz kilmasi ruhanttir, uma cemâatin ona uyarak oturmalari ruhsat degildir.

[15] Bakara, 2/173.

[16] bkz. Ibn Mâce, Ticfirat 20; Huhârî, Büyü 55.

[17] Yani tahsîniyyât için olan tukmîlî esaslardan. Çünkü cemâat genel anlamda tahsîniyyâttiin olmakladir. Cemâatin imâma uymasi ise onun tamamlayicisi duruinundiidir. Nitekim orduyu iki kisma ayirarak imamla birlikte namaz kilmaliiriniii temini de tahsînîyyâttan olmaktadir. Her iki meselede mesakkut Imliinmiidifti için birinci mânâsinda ruhsat kapsamina girmesi mümkün degildir.

[18] Yani birinci mAnAmnin iliminda bir mânâda. Çünkü böyle bir duruma "azîmet" adinda binjkii bir hükmün taalluk etmesi söz konusu degildir. Aksine böyle bir kilimimin oliirurak namaz kilmasi bizzat azîmet hükmü olmaktadir. Birinci kiilIMiuliij peklinde ruhsat ancak hâcî olan hususlarda olabilir; baska duriiinltu'rin olmaz. Tahsînî ya da zarurî olan hususlarda birinci anlaminda ruhun! tabiri kullanilmaz. Eger kullanilmissa o ruhsattan maksat bu lani Ulu utlusu «dilun mânâ olacaktir.

[19] Bakara, 2/286.

[20] A'râf, 7/157.

[21] Hadisin tamami söyle: "Hz. Peygamber (as) bir is yapti da o ise ruhsat verdi. Az sonra bu ashabindan bazi kimselerin kulagina vardi. Galiba onlar bundan hoslanmadilar ve ondan çekindiler. Derken Rasulullah (as) bunu duydu. Ve hutbe okumak üzere ayaga kalkarak:

"Birtakim adamlara ne oluyor ki, benim ruhsat verdigim bir is kulaklarina variyor da ondan hoslanmiyorlar ve çekiniyorlar ! Vallahi ben onlarin Allah'i en iyi bileni ve ondan en çok korkaniyim!" buyurdular, (bkz. Müslim, Fedâil 127; Buhârî, Itisâm 5).

[22] Ahmed, 2/108.

[23] Yani daha önce geçen kullanilis sekillerinde göz önünde bulundurulan kayitlardan uzak olarak. Bu, dört kullanilis sekli içerisinde en genisi olmaktadir.

[24] Zâriyât, 51/56

[25] Tâhâ, 20/132.

[26] Yani bazan mendûbu mübâhdan (inde tutar (takdim) ve âhiretteki hazzini dünyadaki hazzi üzerine tercih otmis olur, Bu durumda söyle demek de dogru olur: Kisi bu mendûbu iyliimuk Küreliyle Kabbinin hakkini kendi hazzina tercihte bulunmustur. Hazmi du müliAhi rnendûbdan önde tutar. Ancak bunu yaparken kasdi, Allah'in kendi üzerindeki haklarindan birinin de ruhsatlarindan yü/. çoviiiiHimiik v« o mubahla kendisine getirdigi genisligi çevirmemek oldugu niikUmi olur. Hu takdirde mübâhi kendi hazzi dolayisiyla islumiy olmnx; »kilim unun Kabbinin kendi üzerinde bir hakki oldugu noktasindan haroktiUn l|l«iiiis olur. Gerçi bu durumda nefsinin hazzi da gerçekloilyonia du bu »sil <il«rnk degil, tâbiiyet yoluyla olmaktadir. Birinci takdire (Jrtre mUbAhi dogrudan ortadan kaldirmis ve kendisinden uzakluytirniif olur. lkliu<l Ukiliro göre ise, mübâhi islemis ancak kendi hazzi için degil, Hübbinln hakki oldugu için yapmis olur

[27] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/301-308

[28] Bakara, 2/173.

[29] Mâide, 5/3.

[30] Nisa, 4/101.

[31] Nahl, 16/106. Bu âyette zor altinda küfür kelimesi söylemek durumunda olan kimsenin kalbi imanla dolu olmak kaydiyla Allah'in gazabina ve çetin azabina ugramayacagi istisna yoluyla belirtilmistir. Bu durumda müminin küfür sözünü söylemesine ruhsat verilmesi sadece kendisinden günah ve sorumlulugun kaldirmis olmasi demektir. Daha önce geçtigi üzere mübâhm iki anlamindan birisi de iste bu mânâ olmaktadir

[32] Bakara, 2/236. Talakin asiri sekilde yerilmesi onun caiz olmadigi zannini dogurabilirdi. Bu yüzden onun mübâh oldugunu belirtmek üzere bu âyette onda bir günah olmadigi belirtildi

[33] Bakara, 2/198. Müslümanlar hac mevsiminde ticârette bulunmaktan bir sikinti duymuslardi. Çünkü ticâret cedellesmeye sebebiyet verebilirdi. Cedellesmeden, çekismeden de yasaklanmislardi. Bunun üzerine durumu Hz. Peygamber'e (as) iletmisler ve bu âyet gelmisti.

[34] Bakara, 2/235

[35] Bakara, 2/185. Ayetin bu kisminda sayet tutmazsa onu kaza etmesi geregi belirtilmekte; tutup tutmamasinin mübahligi belirtilmemektedir. Ancak âyetin ilerisinde golün "Allah. KIzin için kolaylik diler." buyrulmasi ayetle istidlali güçlendirir. Yitni "Allah sizin sikintiya girmenizi istemez ve hastalik ve yolculuk Kininimin oruç tutmamaniz durumunda sizden günahi kaldirir." domuk olur

[36] bkz. Buhârî, Savm 37; Müslim, Siyâm 95-100; Ahmed, 3/12... Bu durumda iken hiçbir kimsenin birbirini kinamamasi sefer sirasinda iken oruç tutup tutmamanin mübâh oldugunu gösterir.

[37] Bakara, 2/29.

[38] A'râf, 7/32.

[39] Nâziât, 79/ 33.

[40] Bizzat Sâri'in ifâdesinde du "ruhsat" kelimesi kolaylik anlaminda kullanilmistir. Mesela "Allah azimetlerin islenmesini sevdigi gibi, ruhsatlarin (kolayliklarin) islenmesini de görmek ister." hadisinde oldugu gibi. Usûlcüler genelde istilâhî mânâ ile kök mânâ arasinda bir irtibat kurarlar. Burada müellif de ayni seyi yapmaktadir. Onun maksadi bunu temel bir delîl olarak ortaya koymadan ziyâde yaklastirici bir unsur olarak ar-zetmektir.

[41] Bakara, 2/158.

[42] Bakara, 2/203.

[43] bkz. Buhârî, Hac 76.

[44] Bakara, 2/198. Müslümanlar hac mevsiminde ticârette bulunmaktan bir sikinti duymuslardi. Çünkü ticâret cedellesmeye sebebiyet verebilirdi. Cedellesmeleri, çekismeleri de, yasaklanmisti. Bunun üzerine durumu Hz. Peygamber'e (as) iletmisler ve bu âyet gelmisti.

[45] Nur, 24/61. Zengin olanlar kendi ailelerinden olan kimseleri yemege davet ediyorlar; fakat onlar "Buna yoksullar bizden daha çok hak sahibidir." diyorlar ve onlar dururken kendilerinin yemelerinden sikinti (günah) hissettiklerini söylüyorlardi. Bunun üzerine bu âyet gelmisti.

[46] Feth, 48/17.

[47] Bakara, 2/235

[48] Arafat'ta ögle ve ikindi namazlarini cem-i takdimle ögle vaktinde; Müzdelife'de aksam ve yatsi namazlarini cem-i tehirle yatsi vaktinde kilmak seklinde.

[49] Ahmed, 2/108.

[50] Bakara, 2/185. Allah'in ruhsatlari sevmis olmasi keza bizim hakkimizda kolayligi murâd etmesi, ruhsatlarin Allah'a hos geldiginin bir delili olmaktadir. Bu da en azindan mendûb düzeyinde ruhsatlara yönelik bir talebin bulunmasini gerektirir.

[51] A'râf, 7/32.

[52] Bakara, 2/158.

[53] . Bir misal vermek gerekirse: Mesela ögle namazini geçiren bir kimse gU-rûb vaktinde kazasinin caiz olmadigi zanmnda bulunur. Bu durumda ona mesela "Eger namazini bu vakitte kilarsan sana bir günah yoktur." denildiginde, bu sözden kasid o kisinin süphesinin izâlesi miktarinca cevap vermek olur. Yoksa bu ifâdeden amaç ögle namazinin kendisine vâcib oldugunu bildirmek degildir.

[54] Yani: Bu durumda ondan murad taleb ve vücûb olacaktir ve bu tabirde sebeb göz önünde bulundurulmus olacaktir. Sebeb sudur: Müslümanlar Safa ile Merve arasinda sa'y etmeyi hos görmemektedirler. Çünkü daha önceleri bu iki tepecikte Isaf ve Naile denilen iki put bulunmakta ve insanlar bunlara ellerini sürerek tazimde bulunmakta idiler. Bunun üzerine âyet inmis ve ifâdede müslümanlarin duyduklari sikinti ve hosnudsuz-luk göz önünde bulundurulmustur. Âyetteki "Allah'in nisanelerinden" ifâdesi "günah yoktur" lafzini asil konulmus oldugu sâdece günahin kaldirilmis olmasi mânâsindan çikarmis olmaktadir.

[55] Mina'dan iki gün sonrasinda ayrilmakla ilgili âyet. Ancak bu âyette sebebe itibarda bulunup talep için oldugunu kabul ettigimizde lafzi zahir mânâsindan çeviren bir karine bulunmamaktadir. Bununla birlikte hâl karinesi vardir. Bu da bizzat Hübebin kendisi olmaktadir. Sebebse bazilarinin acele ederek ayrilanlari, bazilarinin da iki günden daha fazla bekleyenleri günahkar saymalaridir.

[56] Nisa, 4/29.

[57] Buhârî, Menâkibu'l-ensâr 48; Müslim, Müsâfîrîn 1; Ebû Dâvûd, Sefer 1.

[58] Ruhsat adi verilebilmesi için daha önce de geçtigi gibi "haramligi (meni) gerektiren küllî bir asildan istisna edilmis olmasi" kaydinin bulunmasi gerekmektedir. Ilk kez mesru olan iki rekat olduguna göre asil namazm iki rekat seklinde mesru oldugu olacaktir ve yolculuk sirasinda namazin kisaltilmasi bu asildan istisna edilmis olmayacak; dolayisiyla da ona ruhsat denemeyecektir

[59] Yedinci Meselenin sonundaki fasil içerisinde.

[60] Bir mubahin Allah'a karsi sevimli gelmesi onun mübâh olmamasini, aksine matlûp olmasini gerektirmez.

[61] Bakara, 2/185. Allah'in ruhsatlan sevmis olmasi keza bizim hakkimizda kolayligi murâd etmesi, ruhsatlarin Allah'a hos geldiginin bir delîli olmaktadir. Bu dn en azindan inondûb düzeyinde ruhsatlara yönelik bir talebin bulunmasini gerektirir.

[62] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/308-315

[63] Kendisine bir noksanlik ariz olacagindan korkulan metanetsiz kimse için Iaseyi yemesi ve böylece ruhsattan istifâdesi vâcib olacaktir. Metanetli ve kendisine bir noksanlik ariz olmayacak kimse için ise sadece muhayyerlik hükmü sabit olacaktir.

[64] Visal orucu, aksam iftar etmeksizin ertesi günün orucuna niyet etmek suretiyle tutulan oruç olmaktadir. (Ç)

[65] Çünkü burada söz konusu edilen mesakkat, daha öncekinden farkli baska bir neVidir. Daha önce geçen mesakkat ruhsat hükmünü gerektiren nev'indendi. Burada sözü udilnn mesakkat ise aslî hükümden yani visal orucunu yasaklayan hükünidon iiyrilmayi engelleyen mesakkattir. Bu zevatin visal orucundun tncgukkul duymamalari, onlari yasak olan seyi isleme durumuna götürmüstür, Sonra bu zor bir hükümden kolay bir hükme intikal demek do degildir. Doluyisiyla ruhsat kapsamina girecek durumda degildir. Ancak her halükarda burada onlarin ictihadlari-ni üzerine dayandirdiklari bir mesakkat nevi bulunmaktadir. Bu durumda, birinci nev'ide mesakkatin, hallerin ve sahislarin farkli olmasina göre farklilik arzedecegine dâir bununla istidlalde bulunmak, mesakkatin ayni nev'i ile degil de cinsi ile istidlalde bulunmak olur. Tabiî bu da kayitli olan bir sey üzerine kayitsiz, yahut da hâs olan bir sey üzerine âmm olan bir seyle istidlalde bulunmak kabilinden olur. Böyle bir istidlal ise, ileride de gelecegi gibi sahîh degildir. Ancak bir öncesine eklenerek mürekkep bir istidlal tarzi olarak düsünmek mümkündür ve bu istidlal, her ne kadar ruhsat bahsinde olup olmadigini ifâde etmese bile, mücerred mesakkatin durum ve sahislarin farkliligina göre farklilik arzedecegini ifâde eder

[66] Çünkü soruyu yöneltene söyle denilecektir: Itiraz müsterektir. Sizin cevabiniz neyse aymsiyla bizim de cevabimiz olacaktir. Dolayisiyla böylesi itirazlar baglayici olmak üzere ileri sürülemez.

[67] Bu cevap "Ruhsatlarin islenmesi emredilmis olduguna göre, ortada ruhsat yoktur." sözüne karsi getirilmektedir. Birinci cevap söz konusu olan ruhsat için bir mubah mahallin bulundugu, çünkü soruda zikredilmeyen üçüncü bir kismin daha mevcut oldugu seklinde verilmisti. Bu cevapta ise söyle denilmektedir: Ruhsat emredilmis olanlarda dahi mevcuttur; ancak söz konusu talep cihetiyle ruhsat olusu ciheti farklidir. Azimet olusu ciheti bizzat talebin

kendisinden açikça bellidir. Ruhsat ciheti ise, delîlin kismen de olsa mamulün bih (kendisiyle amel olunan) olmasiyla birlikte zor hükümden daha hafif olan hükme intikal edilmesi açisindan olmaktadir. Burada zor hükmün delilinin kismen mamulün bih olmasi diye kayitladik; çünkü ruhsati islemesi istenilen kimseye göre mamulün bih olmamaktadir. Bilindigi üzere usûlcüler ruhsat için, ayni sahis hakkinda özür sirasinda o seyle amel etme yükümlülügünün bekâsini sart kosmaktadirlar. Aksi takdirde ruhsat olmaktan çikarak azimet halini alir. el-Ebherî söyle der: Özrün ortaya çikmasi sirasinda kisi mükellef olmadigi zaman, o kisi hakkinda ruhsattan söz etmek mümkün degildir. Çünkü ruhsat ancak teklîfî hükümler hakkinda söz konusu olur ve ruhsat için yükümlülügün mevcudiyeti sarttir. Küfür kelimesinin söylenmesinin haram olmamasi durumunda ruhsattan söz edilmez. Çünkü ikrah (tehdîd, zorlama) yükümlülügü ortadan kaldirir. Ayni sey Ramazan'da oruç bozma, baskasinin malini telef etme için yapilini zorlamalar için de söylenebilir. Bunlarin zorlama sonucunda huruin olmamasi, onlarin ruhsat olmadiklarini gösterir. Çünkü o sahsu nINbetlo hanim kilici delîl bakî degildir. Su halde ruhsatin olabilmesi için, bi/.ziil o sjiiIihu iiisbetle zor olan hükmün delîlinin mamulün bih olarak geçerli ve devamli olmasi gerekmektedir. Bu izahtan sonra müellifin delîli daha iyi anlasilacaktir..

[68] Abdullah b. Muhammed b. Ebî Bekr anlatir: Hz. Âise'nin yaninda idik. Ortaya yemek geldi. Kasim b. Muhammed namaz kilmak için kalkti. Bunun üzerine Hz. Âise: "Rasûlullah'dan (as) isittim, söyle buyuruyordu: "Ortada yemek varken, keza sikisik vaziyette iken namaz yoktur." (bkz. Müslim, Mesâcid 67; Ahmed, 6/43; Beyhakî, 3/73...)

[69] Gasbedilen arazîde namaz kilmak gibi. Burada iki yön bulunmaktadir ve bunlardan biri üzerine azîmet ve talep, diger yönüne de ruhsat hükmü taalluk etmektedir. Nitekim zikredilen bu meselelerde hem namazin kilinmasi talebi hem de bu hal ve yerlerde kihnmamasi istegi olmak üzere farkli açilardan birbirine zit iki talep bulunmaktadir. Cihetler farkli oldugu için bu bir tenakuz teskil etmemektedir. Bu misallerden amaç konunun zihne yaklastirilmasidir.

[70] Bu netice birinci cevaba göre açiktir. Ikincisine göre ise, burada açiklanan sey sadece ruhsat verme cihetinin talep cihetinden farkli oldugudur. Ama bu durumda ruhsatin mübâh olmasi hususu ise daha önce verilen bilgilere itimad edilerek burada tekrar açiklanmamistir.

[71] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/315-320

[72] Bakara, 2/173.

[73] Bakara, 2/184.

[74] Müellifin bu sözü de açik degildir. Çünkü konu Allah'in yapmak vb da terketmek suretiyle muhayyerlige delâlet edecek bir lafiz zikretmediftiyle ilgilidir. Dolayisiyla böyle bir yerde emir ya da nehiy lafizlarinin getirilmesinin bir mânâsi yoktur.

[75] Nisa, 4/101.

[76] Tâvûs ve Dahhâk'e nisbet edilen görüse göre kisaltmaktan maksat namazin halleri ile ilgilidir: îmâ, tesbihlerin hafifletilmesi, hangi yönde ise o tarafa dogru kilmasi gibi. Bu takdirde âyetteki "kâfirlerin size bir fenalik yapmasindan korkarsaniz" sarti zahiri üzere kalacaktir. Ancak bu takdirde dahi bir ruhsat söz konusudur. Bu haliyle müellifin bu görüse göre diye kayitlamasinin sebebi anlasilamamistir.

[77] Nahl, 16/106.

[78] Muvatta, Kelâm 15. Kisinin kuriHinu nisbetle vaadini yerine getiremeyecegini bile bile söz vermesi bir ruhsat olmaktadir.

[79] Mubahla ilgili bahisler sirasinda küfür kelimesinin söylenmeyip metanet gösterilmesinin mendûb oldugu geçmisti. Müellifin "digerlerinin durumu da aynidir" sözü üzerinde durmak gerekmektedir. Çünkü çogunluk hatta bütün âlimlere göre diger ruhsatlarin da islenmeyerek azîmet hükmünde israr edilmesinin daha üstün olmasini gerektirecek bir netice ne kadar dogru olabilir? Mesela Ebû Hanife yolculuk sirasinda namazin kisaltilmasinin vâcib oldugu görüsündedir ve buna iskat ruhsati (düsürücü ruhsat) adi vermekte ve sefer halinde iken namazlarin tam olarak kilinmasinin sahîh olmayacagini ifâde etmektedir. Imam Safiî, yol iki merhaleden daha uzaksa, oruç tutmamak ve namazi kisaltmak tutmak ve tamamlamaktan daha üstündür görüsündedir. Kadi Iyâz da söyle der: Namazi yolculuk sebebiyle kisaltmanin sünnet oldugu meshurdur. Imâm Mâlik'in mezhebinde ve çogu tâbilerine, keza selef ve haleften pek çok âlime göre bu böyledir. Mâlikîler yolcu için ögle ve ikindiyle, aksam ve yatsiyi cem' etmesi ruhsatinin muhayyer kilma mânâsinda caiz oldugunu beyan etmislerdir. Bunlarla birlikte müellifin sözünü mukayese ediniz.

[80] Bakara, 2/223.

[81] Bakara, 2/35.

[82] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/320-323

[83] Buhârî, Savm 32; Müslim, Siyâm 92; Ahmed, 4/299 ...

[84] Buhârî, Ezan 42; Müslim, Mesâcid 64-66.

[85] Çünkü bu haliyle namaza durdugunda namazin hakkini veremeyecek, zihni mesgul bulunacaktir. Dolayinylu namazi lâyik-i veçhile îfâ edemeyecektir.

[86] Acziyetin kisinin tabiatindan kaynaklanmasi durumunda bu böyledir. Ancak acziyet, verdigi örneklerde oldugu gibi ser'î olmasi durumunda ise, ibâdetin aslini degil de kemâl vasfini ortadan kaldiracaktir.

[87] Daha önce geçen deliller izin konusunda degil günahin kaldirilmis oldugu konusunda açiktir, bkz. Dördüncü meselenin sonu.

[88] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/323-325

[89] Ruhsatin günahin kaldirilmasi anlaminda alindiginda, zahir odur ki agir basan taraf azîmet hükmün islenmesi olacaktir. Daha önce "Mübâh" bahsinin dördüncü meselesinin sonunda söyle denilmisti: "Hakkinda "Bir günah yoktur.' tabiri kullanilan mubah ise, hemen hemen yerilen arzu ve hevese uyma kabilinden olmaktadir. Dikkat edilirse, bunlar küllî nehiy talebi konusundaki Sâri'in kasdma genelde zitlik göstermektedir." Bu ifâdeden de azîmet tarafinin agir basacagi anlasilmaktadir. Ancak bu durumda ruhsat -namazlarin cem edilerek kilinmasi örneginde oldugu gibi- hükmün islenmesine yönelik özel bir talebin bulunmamasi gerekmektedir.

[90] Müellif, ruhsatin "günahin kaldirilmis olmasi" anlamina yorulmasi taraftari olup, muhayyerlik anlami verilmesine taraf degildir ve ruhsatin mü-bahhgindan maksadin "günahin kaldirilmis oldugu" demek olduguna dair deliller getirir ve "muhayyerlik" anlami da kasdedilmis olabilecegine dair delîl getirmez. Bununla birlikte altinci ve yedinci meselelerde zikredecegi teferruati muhayyerlik anlami üzerine bina eder. Geriye ruhsattan maksadin muhayyerlik oldugu varsayimindan sonra, acaba tercihten maksat nedir? noktasi kalmaktadir. Acaba tercihten maksat Sâri' nazarinda daha sevimli ve islenmesi durumunda sevap görülecegi anlami midir? Buna azîmet hükmü alintinin tercihi ilü ilgili delilleri sirasinda "Azimetle amel edilmesi durumundu Allah'in inedhi söz konusudur ve emri bil maruf

mâlî zarara maruz birtiksii bili! müstahab olmaktadir__" gibi ifâdelerinde

delâlet bulunmaktadir. Durum böyle olunca, burada muhayyerligin bulunmasi nasil söz komutu olabilir? Mübâh bahsinin birinci meselesinde, Sâri' nazarinda mübAlim yiipilinuBi ile terki arasinda bir fark bulunmadiginin yedi delili geçmisti Müellif orada delillere itiraz edilen noktalari reddetmis ve mübAhin fiili vo terki arasinda bir farkin olmadigini ortaya koymustu. O takdirdi1 biirniliiki "torcîhten" Sâri'ce sevimli, onun tarafindan istenilen ve huvmi) vurilmi si«y mânâsi disinda baska bir seyi kasdet-mis olmasi gerekmnktodlr TtnvSliiii bundan baska Sâri'ce anlami ne olabilir ki, o anlami üaerliitt hnmltJ<lllmiij olsun ve müellifin buradaki sözüyle "Mübâh" bahsindeki »Osu iiimhiim1ii bir terslik bulunmasin. Belki söyle denilebilir: Buradaki münllilln turoth «özünden kasdi "sadece ihtiyatli davranmaktir; istersu Sâri' kul initti liivimli ve sevaba nail kilici bir sey derecesine ulasmis olmasin" anlami olabilir. "Bu tercîh ve ihtiyat mahallidir." seklindeki sözü de buna isaret etmis olur. Ancak bu kez de getirilen deliller hakkinda söz etmek gerekecektir. Bizzat kendisi de yedinci meselenin sonunda birinci fasildan önce söyle demektedir: "Azimet hükmü alma konusundaki evleviyet bazan mendûb anlaminda olur, bazan da vücûb anlaminda bulunur. Bu arzettigimiz noktalarin birlikte degerlendirilmesi ve müellifin sözleri arasini telif etme için bu notun arzina ihtiyaç duyulmustur.

[91] Âl-i Imrân, 3/173.

[92] Ahzâb, 33/10.

[93] Ahzâb, 33/23.

[94] Olay özetle söyle cereyan eder: Hz. Peygamber (as) Uyeyne b. Hms ve be-raberindekilere, Medine'yi terketmeleri ve Kureys ordusundan ayrilmalari karsiliginda Medine hurmalarinin üçte birini vermeyi teklif etmisti. Iki Sa'd (Sa'd b. Ubâde ve Sa'd b. Muâz) Hz. Peygamber'i bundan alikoydular ve: "Biz ve onlar müsrik iken, onlar böyle bir seye tamah edememislerdi. Ancak satin alir ya da misafirlik neticesinde bizim hurmalarimizdan yiyebilirlerdi. Simdi Allah bize Islâmla ikram ettikten, bizi seninle ve Is-lâmla aziz kildiktan sonra mi, mallarimizi onlara verecekmisiz? Bizim böyle bir tedbire ihtiyacimiz yoktur. Vallahi onlara biz birsey vermeyiz. Aramizda Allah hükmünü verinceye kadar kiliçtan baska birsey olamaz." dediler. Hz. Peygamber de (as) bunu olumlu karsiladi, (bkz. Ibn Hisâm, Siyer, 3/234).

[95] Hz. Peygamber'in vefatindan sonra Arap yarimadasinda, Kureys, Sakîf ve Ensâr hariç, Islam ahkâmina boyun

egen hiçbir kabile kalmamisti. Fitne bastan basa her yeri tutmustu. Kabileler Medine'ye yakin bir yerde toplanmislar ve elçilerini Hz. Ebû Bekir'e göndererek namaz kilacaklarini, fakat zekat vermeyeceklerini belirtmislerdi. Zekati bir nevi angarya telakki ediyorlar ve izzetleriyle bagdastiramiyorlardi. Erkek ve kadin olmak üzere birçok türedi peygamber çikmisti. Onlarla birlikte îmânin letafetini kalbinde duymayan pek çok kimse de irtidat etmislerdi. O sira-da Islam ordusu Üsâme komutasinda Suriye bölgesinde bulunuyordu. Iste böyle bir ortamda, ashâb bütün Arap yarimadasi sakinleriyle savasa girmenin hiç bir fayda getirmeyeceginde hemen hemen ayni fikirdeydiler. Zekat vermek istemeyenlere simdilik ses çikarilmamasinda zaruret görüyorlardi. Islamm henüz besiginde iken ortadan kaldirilmasi gibi bir tehlikeyi sezdikleri için böyle bir ortamda, bütün Araplarla savasa girmeyi terk ruhsatini almak ve ruhsat hükümle amel etmek görüsünde idiler. Ancak Hz. EbûBekir bu ruhsat görüse asla yanasmadi, onlarla mücâdele etti, onlari ikna etti ve neticede ashab onun görüsüne (azîmet hükme, cihada) döndüler. Sonra olan oldu ve bütün Arap yarimadasi tekrar Islam'a döndü. Yalanci peygamberler ortadan kaldirildi. Böylece bu misalde de, ruhsati gerektiren sebebin bulunmasina ragmen azîmet hükmü tercihte bulunmanin üstünlügü de ortaya çikmaktadir.

[96] bkz. Nahl, 16/106.

[97] Benzeri bir rivayet için bkz. Ebû Dâvûd, Zekat 27 (2/1217). H/,. Ömer (Peygamberimizin kendisine birsey vermesi sirasinda) 'Ya Rasülallahl 'Sizden biriniz için daha hayirli olani, hiçbir kimseden bir sey istememesidir.' buyurmustunuz," demisti. Efendimiz de: "O senin istemen halindedir. Allah'in istemeden sana vermis oldugu sey ise, Allah'in verdigi bir ri-zihtir." buyurmuslardir. Taberî ve Ebû Yala rivayet etmislerdi. Senedinde bir beis yoktur.

[98] Yani bu bir ruhsat olacakti. Ancak onlar ruhsatla amel etmemislerdir. Bu da ancak azimetle amel etmenin daha üstün ve evlâ olusundan dolayi olmaktadir.

[99] Üçünün de genel özür beyan etme imkanlari vardi. Zira sefer sicak bir dönemde yapilmisti, yol çok uzundu, mevsim hasat mevsimiydi. Ayrica husûsî özürlerinin bulunmasina ihtiyaç yoktu. Ka'b, kendisine son derece münazara yeteneginin verildigini söylerdi. Ayni zamanda dogru da söyleyerek gayet güzel bir sekilde mazeret belirtebilirdi. Hilâl b. Umeyye yasli birisiydi. Onun husiIHÎ özrü de ayni sekilde makbuldü. Nitekim seksen küsur kadar kisi ma/.orol belirtmis ve Hz. Peygamber hepsinin de özürlerini kabul etmis ve hiikliimidu Allah'tan magfiret dilemisti. Bütün bunlarin münafik oldukliiri hhI>II diiftildir. Bununla birlikte bu üç sahabî mazeret bulma (ruhsat) yolunu |{itinoycrck dogru sözlülügün mesakkat ve sikintilarina (azimdin) K<>güN gtirdilnr. Kendilerine yeryüzünün dar geldigi bu büyük sikinti vo bolny» tam nlli gün dayandilar; agladilar, münâcâtta bulundular. Sonundu Allah onlarin tövbelerini kabul etti ve onlari dogrulardan diye niteledi.

[100] bkz. Tevbe, 9/118. Buhârt, Tuftîr B/18; Müslim, Eymân 24.

[101] Zümer, 39/10.

[102] Âl-i Imrân, 3/186.

[103] Ahkâf, 46/34.

[104] Sûra, 42/43.

[105] Bakara, 2/284.

[106] Bu âyetlerin nâsih olmasi durumunda ruhsattan bahsetmek mümkün degildir. Ayni sekilde bir önceki âyetin mensûh degil de muhkem oldugu ve mânâsinin "Kibir, hased, hakki saklamak... gibi kötü hasletleri açiga vursaniz da ..." seklinde düsünülmesi durumunda da ruhsattan söz etmek mümkün degildir. Ruhsatin söz konusu olabilmesi için zor hükmün ruhsat halinde dahi mamulün bih olmasi ve mesakkat bulunmasi durumunda islenmesi halinde günahin kaldirilmis olmasi gerekmektedir. Bu sartlar da burada mevcut degildir. Dolayisiyla bu örnegin burada zikri uygun gözükmemektedir.

[107] Bilindigi gibi vefat haberiyle birlikte etraftaki kabileler irtidat etmisler ve Medine'nin etrafinda toplanmislardi. Durumlari gerçekten ciddî idi. Böyle bir vakitte en iyi savasçilarin, en iyi görüs sahiplerinin içerisinde bulundugu bu orduyu Hz. Ebû Bekir tutmamis ve Hz.Peyga ber'in amacinin gerçeklesmesi için emir vermisti. Gerçi böyle bir ortamda orduyu tutmasi bir ruh antti, l'ukiil o azimetle amel etmeyi yeglemisti. Netice de hayirli oldu. Nitekim bilindigi gibi sahabeler, Hz. Peygamberin vefati sonrasinda eger ebu bekir gibi biriyle Allah kendilerine lutfetme-mis olsaydi, nerdoyMs holiik olucuklarini belirtmislerdir

[108] Bakara, 2/173.

[109] Bakara, 2/185.

[110] Ahmed, 2/108.

[111] Mülk, 67/2.

[112] Ankebût, 29/1-3.

[113] Âl-i Imrân, 3/186.

[114] Muhammed, 47/32.

[115] Âl-i Imrân, 3/141.

[116] Bakara, 2/155.

[117] Buhârî, Zekât 5; Müslim, Zekât 124.

[118] Enfâl, 8/66.

[119] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/325-336

[120] Enfâl.8/68.

[121] Bu bir yoruma göre böyledir ve Rûhul-meânTde bu mânânin bir te-kellüf (zorlama) oldugu söylenmistir.

[122] Sûra, 42/30.

[123] Tevbe, 9/49.

[124] Tevbe, 9/81.

[125] Tevbe, 9/91 vd.

[126] Tevbe, 9/41.

[127] Tevbe, 9/39.

[128] Ahmed, 2/108.

[129] Buhârî, Savm 32; Müslim, Siyâm 92; Ahmed, 4/299.

[130] Bakara, 2/185.

[131] Nisa, 4/28.

[132] Burada daha (Ince göçen nztmetlt) amel etmenin daha uygun olacagini desteklemek için getirilen alti iîîah sekline karsi olmak üzere burada da alti izah sekli gutirilücektir,

[133] Çünkü bu katinin kat'i Ila Unutul olmaktadir. Çünkü ruhsatin gelisi de ayni sekilde kesin bulunmaktadir.

[134] Hac, 22/78.

[135] Bakara, 2/185

[136] Nisa, 4/28.

[137] Ahzâb, 33/38.

[138] A'râf, 7/157.

[139] Sâd, 38/86.

[140] Bakara, 2/185

[141] Âlûsî, 1/238.

[142] Müslim, Ilim 7; Ebû Dâvûd, Sünne 5; Ahmed, 3/316.

[143] Buhârî, Nikâh, 1. Hz. Peygamber kendisinin yaptigi ibâdetleri azimsayip, kendilerinin söyle söyle yapacaklarini ifâde eden bu kimselere söyle demisti: "Dikkat ediniz! Allah'a and olsun ki, içinizde Allah'tan en çok korkaniniz ve ona en çok saygi duyaniniz benim. Fakat ben bazen oruç tutarim bazen de tutmam. Geceyi kismen namazla kismen de uyuyarak geçiririm ve kadinlarla evlenirim. Benim sünnetimden yüz çeviren benden degildir."

[144] A'râf7/157.

[145] . Tenhada bulundugu /.uman diye ayrica zikretmistir. Çünkü eger Hz. Pey-gamber'in (as) ruhaiiltan istifâdeleri hep insanlar içerisinde olsaydi, o takdirde Hz. Peygamber bunlun tesrî için böyle yapmistir; dolayisiyla bunda azimetin ruhsattan duha üstün olmadigina bir delîl yoktur denilebilirdi.

[146] Nihâye, 1/241.

[147] Buhârî, Savm 37; Müiilim, Siyâm 95-100; Ahmed, 3/12.

[148] Hucurât, 49/7.

[149] Mâide, 5/87.

[150] Müslim, Siyâm, 177.

[151] Buhârî, Menâkib 23; Müslim, Pedâil 77 , 78; Ebû Dâvûd, Edeb 4 ...

[152] iftar edilmeksizin ertesi günün orucuna niyet etmek suretiyle tutulan oruç. (Ç)

[153] Buhârî, Savm 49; Müslim, Siyâm 67.

[154] Buhârî, Temennî 9; Müslim, Siyâm 59, 60; Ahmed, 3/124.

[155] Buhârî, Savm 55; Müslim, Siyâm 182.

[156] Müslim, Siyâm 177.

[157] Buhârî, Edeb 74; MüNIIm, Halat 178; Ebû Dâvûd, Salât 124.

[158] Buhârî, Teheecüd IH; Müilim, Müsâfirîn 219; Neseî, Kiyâmu'1-leyl 17; tbn Mâce, Ikâme 184.

[159] Buhârî, Savm 32; Müilim, Siyftm 92; Ahmed, 4/299.

[160] Yani hikmet mevcut degilse.

[161] Yani eger mazinne sefer gibi munzabit ise, durum açiktir. Eger munzabit degilse, mesakkatten ibaret olan illet de munzabit olmayacaktir. Mesela hastalik gibi. Bu durumda her iki yola göre de vâcib olan ihtiyatli davranmaktir.

[162] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/336-349

[163] Misal: Sâri' koca için, zevcenin tahammül edilemez olmasi durumunda onu bir talakla bosamak suretiyle kendisinden kurtulabilme ve böylece kadini terbiye etme yolunu açmistir. Bunun neticesinde eger koca kadinin tevbe ettigini, pisman oldugunu, halini düzelttigini görürse kendi çikarlarini da korumak üzere kadina müracaatta bulunur. Eger kocanin kadin yüzünden sikintilari ikinci defa kendisini gösterirse koca ikinci defa bosamak suretiyle çikis yolu arayabilir. ... Ama böyle yapmaz da üç talak hakkini birden kullanir ve bastan kadini üç talakla bosarsa, seriatin kendisi için çizmis oldugu sekle muhalefet etmis ve çikis yolunu kendi eliyle tikamis olur. DolnyiHiylii pisman olmasi durumunda tekrar birlesme gibi bir imkani ortiidiin kaldirmis ve kendi durumunu kendi eliyle zorlastirmis olur. ileride pük çok misal gelecektir

[164] Talâk, 65/2.

[165] Talâk, 65/2.

[166] . Talâk, 65/2.

[167] Nisa, 4/5.

[168] Bakara, 2/282.

[169] Talâk, 65/2.

[170] Âl-i Imrân, 3/54.

[171] Bakara, 2/15.

[172] Bakara, 2/9.

[173] Talak, 65/1.

[174] Feth, 48/10.

[175] Fussilet, 41/46.

[176] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/349-354

[177] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/354

[178] Bakara, 2/282.

[179] Talak, 65/2.

[180] Hac, 22/78.

[181] Bakara, 2/185.

[182] Rûm, 30/21.

[183] A'râf ,7/189.

[184] Hac, 22/78.

[185] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/354-356

[186] Akilli olma sartinin burada zikredilmesi pek yerinde gözükmemektedir. Çünkü bizim buradaki konumuz, bulunduklari zaman azîmet, bulunmadiklari zaman ise ruhsat hükümlerin söz konusu olduklari durumlardir. Akü ise bunlardan degildir. Çünkü akil mutlak yükümlülügün sarti olmaktadir. Bu yüzdendir ki, müellif daha sonra digerlerinin mukabilini sayarken aklin mukabili olacak seyi zikretmemistir

[187] Tergîb ve Terhib'de rivayet edilen uzunca bir hadiste söyle denilmektedir: Isrâfîl Hz. Peygamber'e (as): "Allah senin sözlerini isitti ve beni yeryüzünün hazinelerinin anahtarlariyla sana gönderdi. Keza benim sana Tihâme daglarini zümrüd , yakut , altin ve gümüs haline çevirip seninle birlikte yürütmemi arzetmemi de emretti. Dilersen melik peygamber, dilersen kul peygamber olmayi tercih edebilirsin." dedi. Cibril tevazu göstermesini isaret etti. O da üç defa: "Bilakis kul peygamber olmayi tercih ederim." dedi. Hadisi Taberânî hasen bir isnadla rivayet etmistir. Ayrica Beyhakî Ztthd'de rivayette bulunmustur.

[188] Hadiste: "(Bana Rabbim tarafindan) Mekke vadisi dolusunca altin kilinmasi arzedildi. Ben: Yo Rabbi! Bir gün doyar, bir gün aç kalirim. Aç kaldigim zaman sana yakarista bulunurum, seni zikrederim; doydugum zaman ise sana sükür ve hamd ederim.' dedim. (Kabul etmedim.)" denilmistir. Tirmizî, Zühd 35; Ahmed, 5/254.

[189] Mesela Hudeybiye'de çok sikinti duyduklari bir anda parmaklarindan su kaynamasi gibi. Bunlardan amaç asla nefsin bir haz duymasi degildi; bilakis sahabenin içerisinde bulunduklari sikintilari azaltmak, onlarin imanlarini takviye etmek oluyordu.

[190] bkz. Buhârî, Tefsîr 33/7; Müslim, Radâ 49-50; Ahmed, 6/134

[191] bkz. Bakara, 2/260.

[192] bkz. Buhârî, Tefsir 18/2, 4; Tirmizî, Tefsir 18/1.

[193] îstidrâc: Allah'in kisiyi azab ve helake yaklastirmasi için kendisine harikuladelikler vermesi.(Ç)

[194] Risâle'sinin "Evliyanin kerametleri" bahsinde.

[195] Satibi, El-Muvafakat Islami Ilimler Metodolojisi, Iz Yayincilik. 1/357-363

---

2.CILT

---

# IKINCI KISIM
# KITÂBU'L-MAKÂSID

**Makâsid**

Makâsid konusu iki açidan ele alinir:

A. Sâri'in maksatlari açisindan.

B. Kulun maksatlari açisindan.

Birinci bölüm ise kendi arasinda dört nev'e ayrilarak incelenir:

1. Sâri'in daha baslangiçta seriati koymadaki kasdi.

2. Seriati anlasilmak için (iftiâfn) koymus olmasindaki kasdi.

3. Seriati geregiyle yükümlü tutmak için koymus olmasindaki kasdi.

4. Mükellefin seriatin hükmü altina girmesindeki kasdi, yani seriatin yasanilmak üzere konulmus olmasi.

Konuya girmeden önce bu konuda kelâm ilmine ait bir mukaddimede bulunmak istiyoruz:

Seriatlarin konulmus olmasi sadece hem dünyada hem de âhirette kullarin maslahatlarinin temini amacina yöneliktir.

Bu bir önermedir ve dogru ya da yanlis oldugunun ortaya konulmasi için mutlaka delile ihtiyaç vardir. Bunun yeri burasi degildir. Bu konuda Kelâm ilminde görüs ayriliklari bulunmaktadir. Râzî, Allah'in hükümlerinin fiillerinde de oldugu gibi asla belli bir sebebe göre (muallel) olmadigi düsüncesindedir. Mutezile ise, Allah'in hükümlerinin, kullarin maslahatlarina riâyet prensibiyle muallel oldugu üzerinde ittifak etmislerdir. Bu görüs sonra gelen hukukçularin çogunlugunun tercihini teskil etmektedir, Fikih unûlünde (kiyasin serî bir delîl oldugunu isput için) serî hükümlerin illetleri bulundugu konusunun isbati zaruret halini alinca, bunun illetlerin hükümler için belirleyici alâmetler oldugu seklinde isbatina gidildi. Bu konuda meselenin derinlemesine incelenmesine gerek duymuyoruz.

Biz seriatin kullarin maslahatlari için konulmus oldugu neticesini istikra yoluyla elde etmis oluyoruz ki, bu neticeye ne Râzî ne de bir baskasinin karsi koymasi mümkün degildir. Çünkü Yüce Allah peygamberleri gönderme konusunda söyle buyurmaktadir ki seriatlarin gönderilmesi konusunda asil olan da budur: "Peygamberlerden sonra insanlarin Allah'a karsi bir hüccetleri olmamasi için, gönderilen müjdeci ve uyarici peygamberlerden bir kismini daha önce sana anlatmistik[1]"Seni ancak âlemlere rahmet

olman için gönderdik,[2] Yüce Allah yaratilis hakkinda da: "Ars'i su üzerinde iken, hanginizin dahagü-zel is isleyecegini ortaya koymak için, gökleri ve yeri alti günde yaratan O'dur[3] "Cinleri ve insanlari ancak bana kulluk etmeleri, için yarat-misimdir[4]"Hanginizin daha iyi is isledigini belirtmek için, ölümü ve dirimi yaratan odur.[5]

Kitap ve sünnette mevcut bulunan ve hükümlerin belli bir illete dayali oldugunu ortayakoyan deliller ise sayilamayacak kadar çoktur Mesela abdest âyetinden sonra söyle buyurulur: "Allah sizi zora kosmak istemez, Allah sizi aritip üzerinize olan nimetini tamamlamak ister ki sükredesiniz.[6] Oruç hakkinda "Ey iman edenler! Oruç sizden öncekilere farz kilindigi gibi, Allah 'a karsi gelmek ten sak masiniz diye, size sayili günlerde farz kilindi[7] namaz hakkinda: "Süphesiz ki namaz hayasizliktan ve fenaliktan akkor[8] kible hakkinda: "Insanlarin size karsi gösterecekleri bir hüccet olmamasi için, her nerede olursaniz yüzünüzü (Mescid-i Haram) yönüne çevirin[9] cihâd hakkinda: "Haksizliga ugratilarak kendilerine savas açilan kimselerin karsi koyup savasmasina izin verilmistir[10] kisas hakkinda: "Ey akil sahipleri! Kisasta sizin için hayat vardir[11]buyuru {mustur. Keza tevhîd akidesinin yerlestirilmesi sadedinde de: "Rabbin insanoglunun sulbünden soyunu alip devam ettirmis, onlara’Ben sizin Rabbiniz degilmiyim demis ve buna kendilerini sahid tutmustu. Onlar da: 'Evet * 'dtmisltrdi. Bu kiyamet günü 'Bizim bundan haberimiz yoktu' ii diytdir,[12]Âyetten maksat konunun üzerine dikkat çekmek

olmaktadir.

Istikra delîli bu neticeyi ortaya koyduguna ve böyle bir delîl de Ilim ifâde ettigine göre biz sw kesin neticeye variyoruz:

Hükümlerin talili yani belli bir illete bagli olusu prensibi seriatin bütün detayhükümleri için de geçerlidir. Kiyas ve içtihadin ser’î Bir delil olarak sübût ve kabulü iste bu noktadan hareketle olmaktadir[13]Biz incelememizde bu prensip dogrultusunda hareket edecegiz.Hükümler muallel olmakla birlikte, bunun Allah üzerine vâcib mi Yoksa caiz mi oldugu konusunu ise Allah'in ilmine havale ederek konuya girmek istiyoruz.Siginilacak, yardim istenilecek yegane merci odur.[14]

---

[1] Nisa 4/165.

[2] Enbiya 21/107.

[3] Hûd 11/7.

[4] Zâriyât 5 1/56.

[5] Mülk 67/2.

[6] Mâidc 5/6.

[7] Bakara 2/183.

[8] Ankebût. 29/45.

[9] Bakara 2/150

[10] Hac 22/39

[11] Bakara 2/179.

[12] Araf 7/172.

[13] Ileride ictihâd bahsinde konuyla ilgili tafsilat gelecektir.

[14] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/3-5

---

# BIRINCI NEV'I SARI'IN SERIATIN KONULMASINDAKI KASDI

*Konu onüç mesele altinda islenecektir:*

### Birici Mesele:

*Serî yükümlülükler, yaratilis konusunda gözetilen maksatlarin korunmasina yöneliktir. Bu maksatlar üç kisimda toplanir ve bir dördüncüsü de yoktur:*

*a) Zarurî olanlar.*

*b) Hâcî olanlar.*

*c) Tahsînî olanlar.*

### a) Zarurî Olan Maksatlar (Zarûriyyât):

*Onsuz olmayan, din ve dünya islerinin kivami kendilerine bagli bulunan hususlardir. Eger bunlar bulunmayacak olsa, dünya isleri yolundan çikar, fesad ve kar-gri sa dogar, hayat ortadan kalkar. Keza bunlarin bulunmamasi durumunda âhiret isleri rayindan çikar; kurtulusa erme ve cennet nimetlerine kavusma imkani ortadan kalkar, apaçik bir hüsrana maruz kalinir.*

*Bunlarin korunmasi iki yolla gerçeklesir:*

*1. Bu tür zarurî olan maksatlara varlik kazandirmak ve onlarin*

*temellerini saglam atmak yoluyla. Bu onlarin varlik kazanmalari açisindan göz önünde bulundurulmalari ve dikkate alinmalari demektir.*

*2. Zarurî olan hususlara zarar verecegi ve onlari bilfiil yada beklenti halinde de olsa ortadan kaldirmaya sebebiyet verecegi bilinen seyleri uzaklastirmak yoluyla. Bu da onlarin yok olmamalari açisindan gerekli tedbirlerin alinmasindan ibaret olmaktadir.*[1]*Örnek vermek gerekirse söyle diyebiliriz: îman,*[2]*kelime-i sehâdet getirme, namaz, zekat, oruç, hac ve benzeri ibâdetler, varlik [9] kazandirma açisindan dinin korunmasina yöneliktir. Yemek, içmek, giyinmek, barinmak ve benzeri konularla ilgili beserî davranislar*[3] *(âdât) da, ayni sekilde varlik kazandirma açisindan nefsin ve aklin korunmasina yönelik seylerdir. Muamelât*[4] *ise yine varlik kazandirma açisindan hem neslin ve malin hem de nefsin ve aklin korunmasina yöneliktir. Fakat bu, beserî davranislar (âdât) vasitasiyla (dolayli) olmaktadir. Cezaî hükümlere (cinâyât) gelince, bunlar da bütün bu zikredilenlerin korunmasina yöneliktir. Ancak bu koruma onlarin ortadan kaldirilmalarina imkan vermeme; böylece mevcudiyetlerinin sürdürülmesini saglama açisindan olmaktadir. (Buraya kadar anlatilan ve gerek vücud verme ve gerekse ortadan kaldirilmasini engelleme ve varligini sürdürme açisindan zarûriyyâtin tamamini) iyiligi emretme, kötülügü yasaklama prensibi içerisinde toplamak mümkündür.*

*Ibâdetlerle beserî davranislara (âdât) misal verilmistir. Muamelât ise, insanin baskasiyla birlikte olan ve bir maslahatin teminine yönelik davranislaridir. Mülklerin bedelli ya da bedelsiz intikalini saglayan akitler, köleler üzerine yapilan akitler, menfaatler üzerine akdedilen kira ve is sözlesmeleri, evlilik akitleri gibi. Cezaî hükümler (cinâyât) ise, korunmasi istenilen seyleri ortadan kaldirmaya yönelik fiillerdir. Bu duruma engel olacak ve söz konusu maslahatlarin ortadan kalkmasi durumunda onlarin telâfisine yönelik önlemler alinmis ve «erekli hükUtnlnr getirilmifttr, NpI'niii korunmani için getirilan ki-im ve diyet hükümleri, aklin korun masi için getirilen had cezani, netlin korunmasi için mallarin kiymetlerinin tazmini,*[5]*malin korunman Için el kesme ve tazminat hükümlerinin getirilmesi... bu kabilden ol-inaktadir.*

*Zarûriyyâtin tamami bes konuda toplanir:*

*1. Dinin korunmasi.*

*2. Nefsin korunmasi.*

*3. Neslin korunmasi.*

*4. Malin korunmasi.*

*5. Aklin korunmasi.*[6]

*Bu bes hususun korunmasina bütün dinlerde/milletlerde •dilmistir.*[7]

***b) Hâcî Olan Maksatlar (Hâciyyât):***

*Onsuz olmakla birlikte bir genislik ve kolaylik sagladigi için ihtiyaç duyulan, bulunmadigi zaman genelde sikinti ve güçlüklere sebep olan seylerdir. Bunlara riâyet edilmedigi takdirde, mükellefler çogunlukla sikinti ve mesakkatlere maruz kalirlar.[8] Ancak bu sikinti ve güçlükler, zarûriyyâtin bulunmamasi durumunda dogan ve genel maslahatlarda beklenti halinde bulunan yaygin fesad derecesine ulasmazlar.*

*Hâciyyât da ibâdetler, yeme içme gibi beserî davranislar (âdât), muamelât ve cezaî hükümler konularinda geçerli bulunmaktadir.*

*Ibâdetler için ruhsatlan örnek verebiliriz. Ruhsatlar hastalik ve yolculuk sebebiyle ariz olabilecek mesakkatin ortadan kaldirilmasini amaçlar. Beserî davranislarda (âdât) avin helal kilinmasini, helal olmak kaydiyla yiyecek, içecek, giyecek, barinak ve binek gibi seylerin iyi ve kalitelilerini kullanmanin helalligini misal gösterebiliriz. Muamelât konusunda ise, kirâz (mudârabe), müsâkât, selem gibi akitleri, alis veris muamelelerinde agacin meyvesi, kölenin mali gibi tâbi durumunda olan seyleri itibara almamak (ilga) gibi seyler örnek olarak gösterilebilir. Cezaî hükümler bahsinde ise, levs ,[9] tedmiye[10] ve kasâme[11] ile hükmetmek, diyeti âkile[12] üzerine yüklemek, zenaatkâr-lari tazminle sorumlu tutmak ve benzeri konular örnek olarak hatirlanabilir.*

***c) Tahsîniyyât:***

*Üstün ahlak anlayisina uygun bir davranis göstermeyi, sagduyu sahiplerinin hos karsilamayacagi nahos hallerden uzaklasmayi temine yönelik seylerdir. Bunlar üstün ahlâk (mekâ-.rim-i ahlâk) anlayisinin gerektirdigi seylerdir.*

*Tahsîniyyât da, zarûriyyât ve hâciyyâtin geçerli bulundugu sahalarda söz konusu olmaktadir:*

*Ibâdetlerde necasetin giderilmesi, ki bütün taharet konulari bunun içeritlne girer avrat yerlerinin örtülmesi, güzel elbiselerin giyilmesi, nafile ibâdetlerle, gönüllü yapilan sadaka ve benzeri leylerle AIIhIi'u yaklasilmaya çalisilmasi gibi seyler tahsîniyyât türündendir. Beseri davranislarda (âdât) yeme ve içme kurallari, pis ve igrenç seyleri yeme ve içmeden uzak durma, israf ve pintilikten kaçinma gibi seyler örnek olarak zikredilebilir. Muamelât konusunda kazurat gibi pis seylerin ihtiyaçtan fazla olan su ve. ot gibi seylerin satimini yasaklim», koloyu sehâdet ve devlet baskanligi (imamet) ehliyeti vermeme, kadimi devlet baskani (imâm) olma ve kendi kendisini evlendirme ilahiyolu tanimama, kölelik hukukunda kitabet akdi, müdebberlik vb. ynllitrIH islaha gitme ve anlarin azad edilmeleri için çagrida bulun-Hltt gibi konulari tahsîniyyât için örnek olarak hatirlayabiliriz. Cezai konulurla ilgili hükümler arasinda ise, hür insanin köle karsiliginda kjiA» olunmamasi, cihâd esnasinda*

*kadinlarin, çocuklarin ve rahible-fin öldürülmemesi esaslarini örnek olarak gösterebiliriz.*

*Bu verdigimiz az sayidaki misaller, onlar durumunda olan diger hükümlerin de ayni sekilde olduklarina delâlette bulunur. Tahsîniy-yftllliii olan bu hükümler, zarûriyyât ve hâciyyâttan olan aslî masla-hatlnrn fazladan bir güzellik ve kemâl vasfi getirme amacina yöneliktir. Çünkü bunlarin bulunmamasi durumunda ne zarurî ne de hâcî maHIahatlarin ihlâle ugramalari söz konusu degildir. Bunlar sadece Ültlün ahlak ve kemâl anlayisinin bir geregi olmakta ve güzellestirici, lünleyici bir özellik arzetmektedirler.[13]*

***Ikinci Mesele:***

*Zikri geçen üç mertebenin de tamamlayici unsurlari (mü-kem milât) bulunmaktadir. Öyle ki, bu tamamlayici unsurlar bulun-iniiHalar, zarurî, hâcî ya da tahsînî olan asillarinda gözetilen asli hik-motler ihlâle ugrayip ortadan kalkmis olmazlar.*

*Asli zarurî olan tamamlayici unsurlara misal olarak, kisasta taraflarin her yönden birbirlerine esit olmalari hükmünü verebiliriz, Çünkü böyle bir hüküm için zaruret bulunmamakta, asiri bir ihtiyaç da gözükmemektedir. Bununla birlikte (kisas hükmünün hikmetini) tamamlayici bir unsur olmaktadir.[14] Keza nafaka, ücret ve kirazda*

*emsalleri göz önüne alarak takdirlerde bulunmak,[15] yabanci kadina bakmayi,[16]sarhos edici seyden az bir miktar içmeyi ve ribâyi[17] yasak-lamak, helal ya da haramligi süpheli konularda takva geregi davranmak ve onlardan kaçinmak; farz namazlari cemâatle kilmak, sünnetleri ikâme etmek, cuma namazi kilmak gibi dînî seâirden (semboller, alâmetler) olan seyleri ortaya koymak, eger zarûriyyâttan olduklarini söyleyecek olursak satis akdinde rehin ya da kefil istemek veya sâhid tutmak gibi hükümleri zarûriyyât bahsinde tamamlayici unsurlara misal verebiliriz.*

*Hâciyyât konusunda tamamlayici unsurlara (mükemmilât) gelince, küçük kizin evlendirilmesi durumunda denklik ve mehr-i misil (emsal mehir) aranmasini buna örnek gösterebiliriz. Çünkü bunlara nikâhin aslina duyulan oranda ihtiyaç duyulmaz. Satis akdinin zarûriyyâttan degil de hâciyyâttan oldugunu söylememiz durumunda ise, kefil ya da rehin istemek veya akde sâhid tutmak gibi hususlar hâciyyâtm tamamlayici unsurlarindan olacaktir. Keza namazin kisaltilmasini mesru kilan yolculuk esnasinda (ögle ve ikindi ya da aksam ve yatsi) namazlarinin cem yoluyla kilinmasi, suurunu kaybedecegi endisesinde bulunan hastanin namazini cem ederek kilmasi hâcîy-yâtin tamamlayici unsurlarindan olmaktadir. Bu ve benzeri hükümlere tamamlayici unsurlar (mükemmilât) diyoruz; çünkü eger bunlar mesru kilinmis olmasaydi hâciyyâttan gözetilen genislik, kolaylik ve hafifletme aslî amaci ihlale ugramis*

*ve ortadan kalkmis olmayacakti.*

*Tahsînî konularda olan tamamlayici unsurlara gelince, bunlara örnek olarak da tuvalet âdabi, taharetlerde müstehap olan hususlar, vâcib olmasa bile baslanmis bulunan amellerin tamamlanmaya çalisilmasi, helal kazançtan infakta bulunulmasi, kurban ve akîka konusunda kurbanlik için iyi hayvanin, azâd için degerli olan kölenin seçilmesi ve benzeri hususlari verebiliriz.*

*Bu meselenin örneklerinden söyle bir netice ortaya çikmaktadir: Hâciyyât zarûriyyât için tamamlayici unsur mâhiyeti arzet-mektedir. Keza tahsîniyyât da hâciyyât için tekmile durumundadir. Çünkü zarûriyyât bütün maslahatlarin asil va esasini teskil etmektedir. Nitekim bu konunun tafsilati -insallah- ileride gelecektir.* [18]

***Üçüncü Mesele:***

*Her tamamlayici unsurun bir tekmile olmasi hasebiyle sarti vardir, Bu sart, tamamlayici unsurun asli ortadan kaldirici bir mâhiyet arzetmemesidir.Dikkate alindigi takdirde aslin ortadan kaldirilmasina sebebiyet*

*Verecek olan tamamlayici unsurlar (mukemmilât) iki sebepten dolayi itibardan düserler:*

*a) Aslin ortadan kaldirilmasi demek, onu tamamlayici unsurun da ortadan kaldirilmasi demektir. Çünkü tamamlayici unsurun asil ile olan iliskreisifat ile mevsûf (sifatlanan) arasindaki iliski gibidir. Eger sifatin dikkate alinmasi mevsûfun ortadan kaldirilmasina sebebiyet verecekse, bundan dolayi sifatin da ortadan kalkmasi lâzim gelecektir. Su halde bu konumda olan bir tamamlayici unsurun dikkate alinmasi, onirn itibara alinmamasi neticesini doguracaktir. Böyle bir netice ise muhaldir ve tasavvuru mümkün degildir. Tasavvuru mümkün olmayinca da tamamlayici unsur dikkate alinmayacak ve ziyadeye gidilmeksizin asila itibar edilecektir.*

*b) Biz aslî maslahatlar bulunmadan da tekmîlî (tamamlayici) maslahatlarin bulunabilecegini farzetsek bile, bu durumda da aslî maslahatlarin dikkate alinarak ortaya konulmasi, tekmîlî olanlarin dikkate alinmasindan daha öncelikli ve uygun olacaktir. Çünkü aralarinda büyük farklar bulunmaktadir. (Karsi karsiya gelmeleri durumunda [tearuz] tekmîlî olan maslahatlara itibarin bir anlami olmayacaktir).*

*Konuyu örnekle açiklayalim: Canin korunmasi küllî bir asildir ve çok önemlidir. Mürüvvet (insanliga yarasir sekilde hareket etmek) ise güzel bir seydir, tahsînîdir. Necasetler (pis ve igrenç olan seyler) mürüvvetin korunmasi ve insanlari üstün ahlak anlayisina ulastirmak için haram kilinmislardir. Buna ragmen, sayet pis olan bir seyin alinmasi suretiyle canin kurtarilmasi gibi bir zaruret ortaya çikarsa, bu durumda o pis seyin alinmasi öncelikli olarak gerekecektir.*

*Ayni sekilde asil itibariyle alis veris de zarurîdir. Garar[19] ve cehaletin (bilinmezlik) bulunmamasi ise tamamlayici (tekmîlî) unsurdur. Sayet alis verisde gararin olmamasi tam ve kesin olarak aranacak olsaydi, o takdirde alis veris diye bir sey olmazdi. Icâre (kira) akdi de keza zarurî ya da hâcî bir akittir.[20] Bedelli akitlerde bedellerin akit meclisinde hazir bulundurulmasini sart kosmak ise tekmîîî unsur olmaktadir. Bu sartin, maddî varligi bulunan mallarin satiminda kolaylikla yerine getirilebilmesi mümkün oldugu için selem hariç hâlihazirda mevcut bulunmayan mallarin satimi yasaklanmistir. Bu sartin icâre akdinde uygulanmasi ise mümkün degildir. (Çünkü akid konusu menfaattir ve menfaatler zaman içerisinde peyderpey dogarlar.) Icâre akdi sirasinda menfaatin mevcut olmasini ve akit meclisinde hazir bulundurulmasini sart kosmak, bu akitle muamele kapisini tamamen kapamak anlamina gelir. Oysaki icâre akdine insanlarin ihtiyaci vardir. Bu yüzden de icâre akdi, bedel (menfaat) halihazirda mevcut olmasa bile caiz kabul edilmistir. Benzeri durum cinsel iliski (mübâda'a), tedâvî ve benzeri durumlar için avret yerlerine bakmanin caiz olmasi konusunda da geçerlidir.*

*Zâlim idarecilerle cihâda katilmak örneginde de durum aynidir. Alimler bunun caiz oldugunu söylemislerdir. Imâm Mâlik: "Eger idareciler zalim diye cihâd terkedilecek olsa bunun zarari bütün müs-lümanlara dokunur" demistir. Cihâd zarurîdir. Cihâdi idarecilerin yönetmesi de zarurîdir. Idarecilerin âdil olma vasiflari ise, zarurî olan cihâdin tamamlayici bir unsuru olmaktadir. Tamamlayici unsur, asli ortadan kaldirmaya yönelik bir duruma girerse, o takdirde itibardan düser ve dikkate alinmaz. Bu yüzdendir ki, hadiste zâlim idarecilerle de olsa cihâda katilinmasi emredilmistir.[21]*

*Keza kötü idarecilerin arkasinda da namaz kilinmasinin emre-dilmesi[22] yine bu türdendir. Çünkü kötü idarecilerin arkasinda namazin kilinmamasi, namazin cemaatle kilinmasi sünnetini terketmek olur. Cemâat ise dinin siarlarindan olup, yerine getirilmesi istenilen bir husustur. Adalet ise yerine getirilmesi istenilen bu siar için tamamlayici bir unsur olmaktadir. Tekmîlî unsur bulunmadi diye, asil ortadan kalkmaz.*

*Zarûriyyâttan bulunan namazda, rükünlerin yerine getirilmesi, onun tamamlayici unsurlarindan olmaktadir. Sayet rükünlere riâyet edildigi zaman bu durum, gücü yetmeyen hastanin durumunda oldugu gibi, namazin tümden kilinmamasina neden olacaksa, o takdirde tamamlayici unsur düsecektir. Veya rükünlerin tamamlanmasi bir güçlük ve sikinti doguruyorsa, bu güçlük ve sikintiyi doguran durum kaldirilacak ve hasta ruhsat geregi kendisine nasil kolay geliyorsa o sekilde kilacaktir.Avret mahallinin örtülmesi namazin güzel görünümünü temin eden hususlardandir. Sayet örtünme mutlak surette istenilmis olsaydi, o takdirde vücûdunu örtecek bir sey bulamayan kimsenin namazi eda etme imkani bulunmayacakti. Halbuki durum öyle degildir.*

*Serîatte buna benzer sayilamayacak kadar çok örnek bulunmaktadir. Hepsi de bu anlattigimiz durumdadir.*

*Gazzâlî'ninel-Kitâbu'l-Mustazhirîadlieserinde, imamlik sartlarini kendisinde toplamayan imâm hakkinda yazdiklarina bakabilir ve benzerlerini de ona kiyas edebilirsiniz.* [23]

***Dördüncü Mesele:***

*Zarûriyyât; hâciyyât ve tahsîniyyât için asil teskil eder.*

*Sayet zarurî olan bir sey ihlâle ugrasa, bu yüzden mutlak surette hâcî ve tahsînî olan seyler de ihlâle ugrarlar. Ama bunun aksine, hâcî ya da tahsînî olan seylerin ihlâle ugramasindan mutlak surette zarurî olanlarin da ihlâle ugramasi gerekmez. Evet bazen tahsînî olan seyin mutlak surette ihlâle ugramasindan hâcî olan sey bir sekilde zarar görebilir. Bazen da hâcî olan seyin mutlak ihlâle ugramasindan zarurî olan sey bir sekilde zarar görebilir. Bu yüzdendir ki, zarurî olan korundugunda, hâcî olanin da, keza hâcî korundugu zaman tahsînî olanin da korunmasi uygun düser. Tahsînî hâcî için, hâcî de zarurî için var olduguna göre asil olan zarurî olmaktadir.*

*Buna göre karsimiza dört önerme çikmaktadir ve bunlarin açiklanmasi gerekmektedir:*

*1. Zarurî, hâcî ve tahsînî için asil teskil eder.*

*2. Zarurî ihlâle ugradiginda, bundan hâcî ve tahsînînin de ihlâle ugramasi lazim gelir.*

*3. Hâcî ve tahsînînin ihlâle ugramasindan, zarurînin ihlâli söz konusu degildir*

*4. Mutlak surette tahsînî ve hâcînin ihlâle ugramasi durumunda, bundan zarurî de bir nevi etkilenebilir.*

*5. Zarurî için, hâcî ve tahsînînin korunmasi uygun olur.*

*Birinci Önermenin açiklanmasi: Din ve dünya isleri yukarida zikredilen bes zarurî seyin korunmasi esasi üzerine kuruludur. Su halde bütün dünyevî islerin yolunda gitmesi, kivami, zarûriyyât üzerine bina edilmis bulunmaktadir. Bu itibarla zarûriyyât ihlâle ugrayip ortadan kalkacak olursa, dünya isleri yani teklîf ve mükellefiyetler diye de bir sey kalmayacaktir.Ahiret isleri de ayni sekildedir ve onlarin kivami da ancak zarûriyyâtin korunmasi ile mümkündür.Söyle ki; din olmadigi zaman, islenilen her amele beklenilen bir karsilik verilmesi (mükâfat ve ceza) diye bir sey olmaz. Eger teklif ve buna bagli olarak mükellef olmasa, bir dine inanan ve onun üzerinde yasayan kimse olmaz. Eger akil bulunmasa, dini yasama ortadan kalkar. Nesil yok olsa, insanligin bekasi olmaz. Mal olmasaki buradaki maldan mülkiyet altina giren ve kisinin müstakillen mülkü olan mali kasdediyorum. Ayrica buradaki mal tabiri her çesit yiyecek, içecek, giyecek maddelerini, ve insanlarin*

*mülkiyetlerine almak istedikleri her seyi kapsamaktadir o takdirde yasama imkani olmaz. Eger bunlar ortadan kalkacak olsa, insanlik yok olur. Bütün bunlar son derece açiktir. Dünya islerinin nasil döndügünü, onun âhiret için bir azik oldugunu bilen hiçbir kimse bu konuda en küçük bir kusku duymaz.Bu husus sabit olunca, simdi de diyoruz ki, hâcî olan seyler zarûrîyyât korulugu etrafinda çevrilmis koruyucu/tamamlayici duvardan baska birsey degildir. Çünkü bunlar zarûriyyât üzerine getirilmis ve onlari tamamlayici mahiyette konulmus seylerdir. Öyleki bunlar sayesinde zarûriyyât gerçeklestirilirken karsilasilacak olan mesakkatler ortadan kalkmakta, islerde ifrat ve tefrite sapmadan itidal üzere hareket etme imkani dogmaktadir.Örnek olarak daha önce geçen alis verislerdeki garar ve cehaletin bulunmamasi sartim verebiliriz. Nitekim hastadan, namaz ve oruç gibi mükellefiyetleri yerine getirmesi sirasinda kendisine dokunacak mesakkatin kaldirilmasi ve böylece onun oturarak, yatarak nasilkola-yina geliyorsa Öyle namaz kilmasinin caiz olmasi, orucunu sihhat bulacagi bir zamana erteleyebilmesi; keza yolcunun orucu tutmayip namazlarini kisaltarak kilabilmesi ve benzeri konular burada misal ola-[is] rakhatirlanabilir. Bunlar anlasildiktan sonra, akli basinda bir kimsenin hâcî olan hususlarin, zarurî olan konularin feri durumunda olduklari ve onlarin etrafinda dönen bir Özellik arzettikleri konusunda süphe etmesi mümkün degildir.Tahsînîyyât konusunda da hüküm aynidir. Çünkü bunlar ya hâcî ya da zarurî olan bir aslin tamamlayicisi m ahiye tindedirler. Eger zarurî olan bir seyin tamamlayicisi iseler konu açiktir. Yok hâcî olan bir seyin tamamlayicisi iseler, hâcî zarurînin tamamlayicisi olduguna göre, tamamlayiciyi tamamlayan da onun tamamlayicisi olacaktir. Su halde tahsîniyyât da ayni sekilde zarûriyyâtin bir fer'i ve onun etrafinda dönen tamamlayici uzantisi durumundadir ve temelini zarûriyyât teskil eder.*

*Ikinci yani "Zarurî ihlâle ugradiginda, bundan hâcî ve tahsînînin de ihlâle ugramasi lazim gelir" önermesinin açiklanmasi: Bir önceki önermenin açiklanmasindan bu da ortaya çikar. Çünkü zarurînin asil maksat oldugu, onun disinda kalan hâcî ve tahsînî olanlarin onun bir sifati ya da dali gibi oldugu ve bunlarin zarurî üzerine bina edilmis oldugu ortaya çikinca, zarurînin ihlâle ugramasindan digerlerininde ihlâle ugramasinin tabiî ve kaçinilmaz olmasi gerekecektir. Çünkü temel çöktügü zaman onun üzerine kurulu olan binanin çökmesi de öncelikli olarak gerçeklesecektir.Mesela serîatte satis akdi diye bir sey olmadigini kabul etsek, bu durumda garar ve cehalet üzerinde durmanin bir anlami kalmayacaktir. Keza kisasin kalkmasi durumunda, taraflarin birbirlerine esit olmalari sartini aramanin bir anlami kalmaz. Çünkü bu sart kisasin sifatlarindan (sartlarindan) olmaktadir. Bir vasfin, kendisiyle kâim bulundugu mevsûfu bulunmadan sabit olmasini düsünmek muhaldir. Nitekim baygin durumda olan bir kimseden, hayiz halindeki kadindan namaz düsmektedir. Namaz düsünce tekbir, kiraat, rükû... gibi farzlar, cemâat,*

*hadesten ve necasetten taharet gibi namazla ilgili olan bütün hükümler de düsecektir. Farzedilse ki, bir durum için sabit olan bir hüküm vardir ve o durum da ortadan kalkmistir. Buna ragmen o hüküm, o durum için kasdedilmis olarak var olmaya devam etmektedir. Böyle bir varsayim, imkansiz bir seydir. Mesela namaz düstügü zaman, namaza tâbi ve onun tamamlayicisi durumunda olan kiraat, tekbir, duâ... gibi hususlarin da düstügü iste bu noktadan hareketle bilinmektedir. Çünkü bunlar namazin vasiflari olmaktadir. Bu durumda "Namazin asli düsmüstür, vasiflari ise bulunmakta devam etmektedir" demek imkani yoktur.*

*Namaz ya da orucun belli bir kasitla nehyedilmis olmasi durumunda da ayni seyi söylememiz mümkündür. Mesela günes dogarken ve batarken namaz kilmak, bayramda oruç tutmak yasaklanmistir. Bu durumda namaz ve orucun tamamlayici unsuru durumunda olan bütün vasiflar, bu nehyin kapsami dahiline girmektedir. Çünkü nehiy belli bir vuku sekli olan ibâdete yöneliktir ve belli bir ibâdetin yasaklanmasi, bulundugu konum üzere olmasindan dolayidir. Bu durumda yasagin, o ibâdetin bütün fiil ve sözleriyle birlikte ele alinarak yapilmis olmasi gerekir. Neticede tamamlayici unsurlar da bütünüyle birlikte yasagin kapsamina girer.*

*Itiraz: Bu tamamlayici durumda olan seylerin kendi baslarina ifade ettikleri anlamlar vardir ve bu açidan ele aldigimizda bunlarin yasak kapsamina girmemesi gerekir. Dolayisiyla mutlak surette bunlarin yasaklanmis olmasi gerekmez. Mutlak surette yasaklanmis olmasi gerekmedigi zaman ise, kendisine bagli bulundugu fasil) seyin ortadan kalkmasiyla kendisinin de yok olmasi gerekmez. Dolayisiyla sizin bir kural olarak ortaya koydugunuz husus dogru degildir ve aslin ihlâle ugramasindan fer'in de ihlâle ugramasi lâzim gelmez. Keza vesilelerle maksatlar arasinda da ayni iliski bulunmaktadir. Mesela namazla abdest iliskisi gibi. (Maksat olan namaz bulunmadan da vesîle olan abdest bulunabilir.) Ser'an maksatlar bulunmamakla birlikte vesilelerin bulunmasi mümkün ve sabit olabilmektedir. Mesela hacda (ihramdan çikmak için) kafasinda saç bulunmayan kimsenin kafasi üzerinde usturayi gezdirmesi gibi. Herhangi bir sey kendi basina bir anlam ifâde ediyorsa, o sey bir baska seyi tamamlamak üzere konulmustur diye, tamamlanilan seyin ortadan kalkmasi sebebiyle tamamlayan seyin de ortadan kalkmasi lâzim gelmez.*

*Cevap: Bu itiraz yerinde degildir. Çünkü biz diyoruz ki: Kiraat, tekbîr ve benzeri seyleri iki açidan ele alip degerlendirmek mümkündür:*

*a) Bunlarin namazin bir parçasi olmasi bakimindan degerlendirilmeleri.*

*b) Bizzat kendilerinin ifâde ettikleri anlam açisindan ele alinmalari.*

*Ikinci açidan ele alip degerlendirme konumuza girmemektedir, Burada konumuza giren, birinci kisimdir, yani kiyani, kiraat... gibi hususlari namazin tamamlayici unsurlari olmalari açisindan ele almak ve ona göre*

*degerlendirmek. Bu açidan biz bu tamamlayici unsurlari ele aldigimizda, onlarin durumlarinin mevsûfa (sifatlanan) nis-betle sifat gibi olduklarini görecegiz. Mevsûf bulunmadan sifatin bulunmasini düsünmek ise muhaldir. Çünkü vasif, aklen kendi kendine mevcut olmasi mümkün olmayan bir özelliktir. Böylesi kendi kendine kâim olmasi mümkün olmayan bir seyin dikkate alinmasi da muhal olacaktir. Durum böyle olunca, tamamlanilan seyin fasil) bulunmamasi durumunda, tamamlayan seyin bulunabilecegini söylemek mümkün olmayacaktir ki, bizim varmak istedigimiz netice de budur. Oruç ve benzeri konularda da durum aynidir.*

*Vesâil/makâsid (araçlar/amaçlar) iliskisine gelince, o baska bir konudur. Fakat biz, kendisi için konulmus olmasi* [24]*noktasindan hareketle, vesilenin maksat için bir vasif niteliginde oldugunu kabul edecek olursak, o takdirde maksadin ortadan kalkmasi halinde vesile hükmün varolmakta devam etmesi mümkün olmayacaktir. Ancak devamina hükmedildigîne dair özel bir delilin bulunmasi durumu bundan bir istisna olur.*[25] *Bu durumda vesile bizatihi maksûd olur. Baska açidan diger bir maksada vesîle olmasi ise buna engel degildir. Basinda saç olmayan kimsenin usturayi basi üzerinde gezdirmesi iste bu mânâ üzerine yorulur.*

*Bu kaideden hareketle, sünnetli olarak dogmus bir kimsenin sünnet mahalli üzerine, bizatihi maksûd olduguna delâlet eden delîl vardir gerekçesiyle ustura gezdirilir demek dogru olacaktir. Böyle bir delilin bulunmadigi durumda ise bu görüs sahîh olmayacaktir. Netice itibariyla diyoruz ki, kaide sahihtir, itirazin bir dayanagi yoktur.*

*Allah en iyi biles ve en iyi hüküm verendir.*

*Üçüncü yani "Hâcî ve tahsînînin ihlâle ugramasindan, zarurînin ihlâli söz konusu degildir" önermesinin açiklanmasi: Zaruri ile digerlerinin birbirleriyle iliskisi mevsûf ile sifat arasindaki iliski gibidir. Bilindigi gibi, mevsûf bazi sifatlarinin bulunmamasi durumunda ortadan kalkmaz. Bizim meselemizde de durum aynidir. Çünkü iki konu birbirinin benzeri olmaktadir.*

*Örnek olarak söyle diyebiliriz; Namazin (rükünlerinden degil de) tamamlayici unsurlarindan*[26] *olan zikir, kiraat,*[27] *tekbir veya benzeri namazin evsâfindan sayilan bir unsurun ihlâle ugramasi durumunda, namazin asli bâtil olmaz.*

*Keza satis akdinde cehalet ve gararin itibardan düstügü durumlarda akit bâtil olmamaktadir. Örnegin tahta ve top halindeki kumas gibi seylerin satiminda, ceviz ve kestane gibi kabuklu seylerin satiminda, yer altinda gömülü bulunan havuç, turp, salgam ve duvarlarin temelleri gibi seylerin satiminda garar ve cehâletitibardan düsmüs olmakla birlikte akit bâtil olmamaktadir.*

*Yine kisasta esitlige riâyet (mümâselet) itibardan düsse bile, asil kisas bâtil*

*olmamaktadir. Bu konuya en çok benzer sey, mevsûfla sifat arasindaki iliski olmaktadir. Nasil ki, sifatin bulunmamasindan mevsûfun bâtil olmasi ve ortadan kalkmasi lâzim gelmiyorsa, ayni sekilde burada da durum aynidir. Ancak sifat, mevsûfun mâhiyetinden bir parça olma gibi zâti vasif seklinde olursa durum degisir. Çünkü böyle bir sifat o takdirde, mâhiyetin rükünlerinden ve o aslin temellerinden biri olmaktadir. Tabiî böyle bir rükün ya da temel durumunda olan zatî vasfin bulunmamasi durumunda, asil da bâtil olacak ve ortadan kalkacaktir. Mesela namazda rükû ve secde gibi. Namazda bu gibi rükünlerden biri bulunmadigi zaman -özrü bulunmayan kimselere nisbetle- namaz kökten ihlâle ugramaktadir. Konu üzerinde durmaya gerek yoktur. Bu sekilde zatî olan vasiflar (rükünler) ne tahsîniyyattan, ne de hâciyyâttandirlar. Aksine bunlar zarûriyyâttan olmak- ] tadirlar.*

*Itiraz: Namazin kemâl sifatlarindan biri de mesela, gasbedil-mis bir yerde kilinmis olmamasidir. Ayni sekilde bogazlamanin (tezkiye) tam olmasi için aranan vasiflardan biri de gasbedilmis bir biçakla yapilmamasidir. Bununla birlikte bir grup âlim, gasbedilmis yerde kilinan namazla, gasbedilmis biçakla gerçeklestirilen bogazlamanin bâtil olacagina, geçerli olmayacagina hükmetmislerdir. Bu durumda vasifta bulunan butlan (bâtillik), mevsûfa (asila) da sirayet etmis olmakta ve onu da bâtil hale getirmektedir.*

*Cevap: Itiraz yerinde degildir. Çünkü; bu durumdaki namaz ve | bogazlamanin sahîh olduguna hükmeden kimseler, burada sözünü et-f tigimiz asil üzerinden hareket etmis olmakta ve görüslerini onun üze- | rine bina etmis olmaktadirlar. Onlarin bâtil olduklarina hükmeden kimseler ise, buradaki vasfi zatî bir sifat olarak telakki etmislerdir. Bu durumda namazin sanki kendisi yasaklanmis gibi kabul edilmektedir. Çünkü farkli pozisyonlardan Cekvân) meydana gelen namazin tamami, gasbedilmis biryerde meydanagelmistir. Bir aslin haram kilinmasi, sadece onu olusturan pozisyonlarin haram olmasindan dolayidir. Bu durumda yasak, gasb edilmis yerde çesitli pozisyonlardan meydana gelmis olan namazin bizzat kendisine yönelik olmakta ve böyle biryerde kilinan namaz, günes dogarken ve batarken kilinan namazla, bayram günlerinde tutulan oruç hükmünü almaktadir.*

*Bogazlamada da durum aynidir. Çünkü gasbedilmis bir biçakla is görmek yasaktir ve onunla yapilan isler gasb demektir. Bu durumda bu biçakla yapilan bogazlama isinin bizzat kendisi de yasak hükmünü alacaktir. Dolayisiyla buradaki vasif zâti oldugu için yasaktan kaynaklanan bâtillik hükmü asila da sirayet etmis ve onu da bâtil hale getirmistir.*

*Burada gasbedilmis yerde kilman namaz meselesinde görüs ayriliklarinin kaynagi olan bahisler üzerinde durulabilir. Ancak bunlar, bizim yukarida geçen*

*önermemizi zedeleyecek durumda degillerdir. Zira sözünü ettigimiz önermede görüs ayriliklarinin bulunacagini tasavvur etmek söz konusu degildir. Çünkü dayanagi aklîdir. Burada görüs ayriliklari, ancak çesitli ferî meselelerin onun altina girip girmeyecegi[28] konusunda düsünülebilir.*

*Dördüncü yani "Mutlak surette (tümden) tahsînî ve hâcînin ortadan kalkmasi (ihlâli) durumunda, bundan zarurî de bir sekilde etkilenebilir" seklindeki önermenin açiklanmasi: Bu önerme çesitli yönlerden açiklanacaktir:*

*a) Zarurî, hâcî ve tahsînî dikkate alma açisindan farkli mertebelerde bulunmaktadirlar. Bunlar içerisinde zarurî olanlar en güçlüsü, sonra da sirasiyla hâcî ve tahsînî olanlar gelmektedir. Ancak bunlar birbirleriyle irtibat halindedirler. (Çünkü birbirlerini tamamlamaktadirlar.) Bu durumda daha asagi mertebede olan bir hususun iptali, bir üst derecede bulunan bir hususun iptaline bir cüret teskil edecek ve onun ihlâle ugratilmasi için atilmis bir adim olabilecektir. Buna göre bir asagi mertebede olan, bir üst mertebede olanin etrafinda sanki koruyucu bir sur görevi yapmis olmaktadir. Unutulmamalidir ki, koruluk etrafinda hayvan otlatan kimsenin, her an oraya girmesi muhtemeldir. Bu açidan bakildiginda tamamlayici unsurlari ihlâl eden bir kimse, aslinda tamamlanilan seyi (asli) ihlâl etmis olmaktadir.*

*Bunun örnegi namaz olmaktadir. Namazin, rükün ve farzlarin disinda tamamlayici unsurlari bulunmaktadir. Bilindigi üzere bunlarin ihlâl edilmesi, farz ve rükünlerin ihlâline yol açmaktadir. Çünkü daha hafif olan seyler, daha agir olan seyler için bir mukaddime, bir hazirlik mahiyeti arzetmektedirler. Buna su hadisler de delil teskil eder: "Koruluk etrafinda hayvan otlatan kimsenin, oraya girmesi bir an meselesidir[29] "Allah hirsiza lanet etsin;yumurta çalar eli kesilir; ip çalar eli kesilir[30] Büyüklerden birisi tarafindan söylenen: "Ben . haramla aramda helâlden bir sütre edinirim ve onu haram kilmam" sözü de bu mânâyi ortaya koymaktadir.*

*Bu konu, üzerinde ittifak edilen kesin bir asil olmaktadir ve bu kitabin ikinci kisminda ele alinacaktir.*

*Daha hafif durumda olan seyleri ihlâle cüret gösteren kimseler, daha önemli olanlarin ihlâline de yeltenebilirler. Dolayisiyla tahsînî ya da hâcî olan hususlarin ihlâline cüret gösteren kimse, aym sekilde zarurî olan seyleri ihlâle de cüret edebilir. Su halde, tamamlayici unsurlarin mutlak surette (yani tümden) ortadan kaldirilmasi durumunda, zarurî olan seylerin de bir sekilde zarar görebilecegi neticesi Çikar.*

*Bu durum, tamamlayici unsurlari mutlak surette terk ve onlari ihlâl durumunda söz konusudur. Öyle ki, kisi bunlari hiç islememekte, islese bile çok cüzî bir ölçüde gerçeklestirmektedir. Veya tekrarlanan seylerdense küçük bir kismini yerine getirmekte, büyük kismini ise terk ve ihlâl etmektedir. Bu durumda zarurî olanlarin da bir sekilde zarar görecegi ortadadir. Bu noktadan*

*hareketle, namazini sadece farzlarina riâyet ederek kilan kimsenin tavri hos karsilanmamis ve onun kildigi bu namazin pek iç açici olmayacagi, onun namazdan çok bir eglence seklinde telakki edilecegi belirtilmistir. Bazi âlimlerin böyle bir namazin bâtil olacagim söylemeleri iste böyle bir yaklasimin neticesi olmaktadir. Alis veris konusunda da ayni seyi söylüyoruz: Garar ve cehaletin bulunmamasi gibi tamamlayici unsurlarin yok olmasi durumunda, akitte taraf olanlardan her ikisine de, ya da birine neredeyse bir fayda dogmayacaktir. Bu durumda akdin olmasiyla olmamasi arasinda pek fark olmayacaktir. Hatta bazen olmamasi olmasindan daha dahayirli olacaktir. Benzeri diger meselelerde de durum aynidir.*

*b) Her derecenin, kendisinden bir üst mertebeye olan nisbeti, farzla nafile arasindaki nisbet gibidir. Mesela avret mahallinin örtülmesi, kibleye yönelinmesi, asil namaza nisbetle mendûb gibidir. Sûre okunmasi, tekbir ve tesbihte bulunulmasi da namazin aslina nisbetle ayni sekilde olmaktadir. Yenilecek ve içilecek seylerin pis olmamasi, baskasina ait bulunmamasi, serî usûle göre bogazlanmis olmasi gibi hususlar da, bünyenin korunmasi ve yasantinin sürdürülmesi aslina nisbetle nafile durumundadir. Satis akdinde, satilan seyin belli olmasi, ser'an kendisinden istifâdenin helal olmasi ve benzeri aranan sartlar da, akdin aslina nisbetle keza ayni sekilde nafile durumundadir.*

*Hükümler bahsinde de ortaya konuldugu gibi, cüz itibariyla ele alindiginda mendûb olan seyler, küll olarak düsünüldügünde vâciB hükmünü almaktadirlar. Bu durumda mendûbun mutlak surette (küll halinde) ihlâl edilmesi, vacibin rükünlerinden birinin ihlâli anlamina gelmektedir. Çünkü küll olarak mendûb, o vacibin bir rüknü halini almistir. Bir kimse, vacibin rükünlerinden birisini özürsüz ihlâl ettiginde, nasil ki o vâcib ihlâle ugruyor ve ortadan kalkiyorsa, rükün mevkiinde ya da ona benzer durumda olan bir seyin ihlâli halinde de durum ayni olacaktir.*

*Iste bu açidan da bakildiginda, tamamlayici unsurlarin mutlak surette ihlâli durumunda, zarûriyyâtin da bundan bir sekilde etkilenip zarar görebilecegini söylemek dogru olacaktir.*

*c) Hâciyyât ve tah sîniyyât bir bütün olarak ele alindiginda, bunlardan her birinin zarûriyyâtin fertlerinden biri gibi olabilirligi söz konusudur. Söyle ki, zarûriyyâtin kemal hali, ancak mükellefe bir güçlük ve sikinti getirmeksizin kolaylik ve genislik üzere olmasi; üstün ahlak anlayisina ve kabul görmüs telakkilere uygun düsmesi durumunda olabilir. Aksi takdirde sagduyu sahiplerince iyi ve güzel bulunmaz. Hâci ya da tahsînî unsurlar ihlâl edildigi zaman, o takdirde zarûrîyyât sikinti ve mesakkat içerecek ve sagduyu sahiplerinin güzel ve iyi bulduklari vasiflardan uzak kalmis olacaktir. Bu durumda zarurî olan vacibin islenmesi bir tekellüf arzedecek ve seriatin konul-*

*dugu sirada gözetilen maksatlara ters düsmüs olacaktir. Hadiste: "Ben ancak güzel ahlâki tamamlamak üzere gönderildim.[31] buyrul-maktadir. Hal böyle iken, sayet tamamlayici unsurlarin bulunmadigi farzedilecek olsa, o takdirde vâcib bu prensip dogrultusunda bulunmamis olacaktir. Böyle bir durum ise, açikça vâcibde bir kusurun bulunmasi demektir. Ancak zarurînin tamamlayicisi durumunda olan unsurda bulunan kusur, tüm olarak degil de kismen bulunacak olur ve 124] bu kusur zarurînin güzelligini, üstün ahlak anlayisina uygunlugunu ortadan kaldirmaz, genislik ve kolaylik kapisini tamamen kapatarak güçlük ve sikintilar dogurmazsa, bu durumda söz konusu kusur ve noksanligin, ihlâl edici olmayacagi da açiktir.*

*d) Her bir hâcî ya da tahsînî, asil olan zarurînin hizmetinde bulunmakta, kisiyi ona hazirlamakta ve onun özel konumunu güzellestirici, kemale ulastirin rol oynamaktadirlar. Bu haliyle onlar zarurî için . ya bir mukaddime, ya bir hatimedirler ya da onun esliginde yapilan ve ona güç katan bir unsur olmaktadirlar. Hangi açidan bakilirsa bakilsin, tamamlayici bu unsurlar (hâcî ve tahsînî], zarurinin etrafinda dönmekte ve ona hizmet etmektedirler. Bu durumda, zarurînin en güzel bir sekilde yerine getirilebilmesi için onlarin bulunmasi gerekmektedir.*

*Mesela namazdan önce abdest alinip temizlik yapildigi zaman, bu durum Önemli bir ibâdet için bir hazirligin oldugunu hatirlatacaktir. Kibleye yönelindiginde, bu yönelis kendisine yönelmenin huzurunda bulunuldugunu düsündürecektir. Kulluk görevinin yerine getirilmesine niyet edildigi zamansa, bundan husu ve sükûn dogacaktir.Sonra namaza girecek ve namazda farz olan Fâtiha'nin (Ümmü'l-Kur'ân) okunmasindan sonra ziyade bir sûre okumakla, namazi kemal vasfina dogru yaklastiracaktir. Çünkü okunan bu sûrelerin tamami, kendisine yönelinen Rab Teâlâ'mn kelami olmaktadir. Kisi namaz içerisinde tekbir alip, tesbihte bulundugu, tesehhüd okudugu zaman, bütün bunlar onun kalbini uyaracak, Rabbine olan münâcâtmda, O'nunyüce huzurunda durusunda gaflet haline düsmemesi için kendisini ikazda bulunacaktir. Bitimine kadar bu böyle devam edecektir. Sayet kisi kilacagi bu farz namazindan önce bir nafile kilacak olursa, o takdirde kilacagi bu namaz farz için bir mukaddime (ön hazirlik), bir basamak olacak ve yavas yavas kisiyi ona hazirlayacaktir. Farzin arkasindan bir nafile daha kilmasi takdirinde ise, bu durum farzdaki huzuru için daha da uygun bir davranis olacaktir.Namazda bu husus itibara alindigi için, namazin her ani, amelle birlikte zikirden hâli birakilmamistir. Böylece husu, teslimiyet, boyun egme ve saygi içerisinde Allah ile birlik olma için gerekli hem dilinhem de organlarin mutabakati saglanmistir. Namaz içerisinde hiçbir yer, sözlü ya da fiilî zikirden bos birakilmamis ve böylece gaflet kapisinin açilmasina, seytanin vesveselerinin girmesine imkan taninmamistir.*

*Görüldügü gibi, bu tamamlayici unsurlar zarûriyyât korulugunun etrafini kusatmakta; onun hizmetinde bulunmakta ve onu desteklemekte, güçlendirmektedir. Bu durumda sayet bu tamamlayici unsurlar tamamen ya da çogunlukla ihlâle ugrayacak olsa, bundan [25] zarurînin de ihlâle ugramasi söz konusu olabilecektir. Namaz hakkinda verdigimiz bu izah, diger zarûriyyât ve onlarin tamamlayici unsurlari için de aynidir.*

*Besinci yani "Zarurî için, hâcî ve tahsîninin korunmasi uygun olur" önermesinin açiklanmasi:*

*Dördüncü Önermenin izah ve açiklanmasindan, bu önermenin de dogrulugu ortaya çikmaktadir. Çünkü madem ki, zarûriyyât tamamlayici unsurlarinin ihlâle ugramasi yüzünden bozulabilmekte ve ortadan kalkabilmektedir, bu durumda zarurînin muhafazasi için onlarin da korunmasi istenilecektir. Keza madem ki, bunlar zînettirler ve zarurînin güzellik ve kemâli de ancak bunlarin bulunmasiyla ortaya çikacaktir, o zaman onlarin ihlâl edilmemesi ve korunmasi uygun olacaktir.*

*Bütün buraya kadar anlattiklarimizdan su netice çikmaktadir: Riâyeti istenilen üç mertebe içerisinde, birinci mertebede bulunan zarûriyyâtin muhafazasi en büyük maksad olmaktadir. Bunlar her millette/serîatte dikkate alinan hususlardir ve hiçbir serîatte, furûda olan ihtilaflar gibi, bunlar hakkinda ihtilaf bulunmamaktadir. Bunlar dinin esas ve temelleri (usûlu'd-dîn), serî kaideler ve seriattaki küllî esaslardan ibarettir. [32]*

***Besinci Mesele:***

*Bu dünyada mevcut bulunan maslahatlar iki açidan ele alinir:*

*a) Varlik aleminde bulunmalari ve mahiyetleri açisindan.*

*b) Onlara serî hitabin taalluku açisindan.*

*Birinci açidan maslahatlar ele alindiginda su neticeye varilacaktir: Dünya hayatinda mevcut bulunan maslahatlarin tümü, asla katkisiz maslahat (mahza hayr) seklinde degillerdir. Burada maslahattan, insan hayatinin kivamini, yasantisinin devamini temine yönelik hususlari, sehevî ve aklî özelliklerinin gerektirdigi seyleri mutlak surette elde etmesini kasdediyoruz. Ki mutlak surette kendisine nimette bulunulmus olabilsin. Bu husus, yemek içmek... gibi beserî davranislarda mümkün degildir. Çünkü bu tür maslahatlar az ya da çok, beraberinde ya da önce ve sonrasinda külfet ve mesakkatlerle karisik haldedirler. Yemek, içmek, giyinmek, barinmak, binmek, evlenmek... gibi. Bütün bunlara yorulmadan, bir çaba sarfetmeden ulasmak mümkün degildir.*

*Dünyada mevcut bulunan mefsedetler de ayni sekilde katkisiz mefsedet (mahza ser) seklinde bulunmamaktadirlar. Zira [26] varlik aleminde*

*düsünülebilecek hiçbir mefsedet yoktur ki, onun önünde sonunda ya da beraberinde, bir incelik, bir sefkat, alinacak bir lezzet... bulunmasin; bu mümkün degildir. Bu dünyanin, iki ucun imtizaci, iki tarafin ihtilati (karmasi) üzerine kurulmus bulundugu esasi da, durumun böyle olduguna delâlet edecektir. Dünyada kim hâlis ve katkisiz bir maslahat ya da bir mefsedet arayacak olursa, onu asla bulamayacaktir. Bütün yaratiklarin halleriyle ilgili tecrübe ve gözlemler bunun kesin delili olmaktadir. Bunun aslini da, varlik âleminin imtihan ve buna bagli olarak da iyiyi kötüden ayirma esasi üzere kuruldugunu belirten nasslar teskil eder: Yüce Allah: "Bir imtihan olarak size iyilik ve kötülük veririz[33]"Hanginizin daha iyi is isledigini belirt-mekiçin ölümü ve dirimi yaratan O'dur[34]buyurur. Hadiste de: "Cennet insanin hosuna gitmeyecek seylerle (yükümlülükler) kusatilmistir, Cehennnem de sehvetlerle sarilmistir[35]buyrulmustur. Dolayisiyla dünyada, ne maslahatin ne de mefsedetin, biri digerinden katkisiz halde bulunmalari asla mümkün degildir.*

*Durum böyle olduguna göre, dünyevî anlamda maslahat ya da mefsedet denildigi zaman, bundan galebe çalan mânâsi anlasilacaktir. Eger maslahat tarafi agir basiyorsa, o örfî anlamda maslahat olmakta; yok diger taraf galebe çaliyorsa, o da keza örfî anlamda mefsedet olmaktadir. Bu yüzden fiil iki yönlü olmakta ve agir gelen tarafa nisbet edilmektedir; eger maslahat tarafi agir basarsa o matlûb (istenilen sey) olmakta ve onun bir maslahat oldugu ifâde edilmektedir. Eger diger taraf galebe çalarsa, bu kez de ondan uzaklasilmakta ve benzeri seylerde câri olan âdetler (örf) dogrultusunda onun bir mefsedet oldugu söylenmektedir. Eger örfün gerekleri disina çikilacak olursa, bu takdirde fiilin baska bir nisbet ve taksimi olacaktir.*

*Bu, dünyevî anlamda maslahat ve mefsedet kavramlarina, beserî fIillerdeki varliklari ve mahiyetleri açisindan yaklasim olmaktadir.*

*Konu ikinci açidan, yani ser'î hitabin taalluku açisindan elealindigi zaman söyle denilecektir: Bir seyin içermekte oldugu maslahat ve mefsedetten, örfî anlamda maslahat tarafi agir basiyorsa, o sey [27] ser'an maksûddur. Bunun neticesi olarak da, kullara onun ortaya konulmasi için serî talep yönelmis ve böylece o maslahatla ilgili konulan nizamin en uygun yolla yürürlügü istenilmis; onun carî âdetler dogrultusunda daha tam, maksada daha yakin ve uygun olarak vücûda getirilmesi amaçlanmistir. Eger bu durumda, maslahata tâbi bir mef-sedetveyamesakkat varsa, bu mefsedetyadamesakkat, o fiilin mesru kilinmasi ve talepte bulunulmasinda dikkate alinmis degildir.*

*Ayni sekilde, örfî anlamda mefsedet tarafi maslahat tarafina agir basmissa, ser'an o seyin kaldirilmasi amaçlanmakta ve onun için de yasak hükmü konulmaktadir. Böylece mümkün oldugunca, her sagduyu sahibinin benimseyecegi en makûl bir biçimde, onun ortadan kaldirilmasi amaçlanmis*

*olmaktadir. Bu durumda, mefsedete bagli bir maslahat ya da bir lezzet varsa, bunlar o fiilin yasaklanmasinda göz önüne alinmis olmamaktadir. Hükmün konulmasi sirasinda göz önünde bulundurulan husus sadece agir basan taraf olmakta; yasak durumunda fiilin içerdigi cüzî maslahat, talep durumunda da cüzî mefsedet dikkate alinmamaktadir.*

*Kisaca diyebiliriz ki, ser'an muteber bulunup emir ya da nehye konu edilen maslahatya da mefsedetler katkisiz bulunmakta, az ya da çok iç içelik söz konusu olmam aktadir.*[36]*Emre dilen fiilde mefsedet, yasaklanan fiilde maslahat bulunacagi düsüncesi yanlistir ve serî hakikatte böyle bir sey yoktur. Çünkü agir basilan maslahat ya da mefsedetten maksat, kismen de olsa Sâri'in hakkinda bir hüküm koymak için iltifatini gerektirecek bir dereceye çikmaksizin kesbî itiyad düzeyinde carî olan seydir. Bu düzeyse, serî hükümlerin konulmasinda Sâri'ce dikkate alinmayan bir sinir olmaktadir.*

*Buna iki husus delâlet etmektedir:*

*a) Eger agir basilan taraf, Sâri'ce göz önünde bulundurulacak olsaydi, bu durumda fiilin mutlak surette ne emredilmesi ne de yasaklanmasi mümkün olacakti. Aksine fiil, ayni anda maslahat açisindan emredilmis, mefsedet açisindan da yasaklanmis olacakti. Durumun böyle olmadigi ise kesinlikle bilinmektedir.*

*Bu imanin vâcib, küfrün haram olmasi, nefisleri kurtarmanin vâcib, öldürülmelerinin yasaklanmasi vb, gibi emir ve yasaklar içerisinde en uç noktada yer alan örneklerde ortaya çikacaktir. Eger öyle olsaydi, yükümlülükler içerisinde kendisinden daha üst mertebede baska bir talep bulunmayan iman yasaklanmis olurdu. Çünkü imanda, nefsi basibos halinden çikarma, onu sehevî maksatlarina ulasmasindan engelleme, bir lezzet almayacagi yükümlülük boyundurugu altina sokma durumlari vardir. Öbür taraftan, nefsin yükümlülük baglarindan kurtarilmasini ve hiç çekinmeden her türlü sehevî arzularin verine getirilmesini gerektiren küfrün de emredilmesi ya da en azindan mubah olmasi gerekirdi. Çünkü sehevî lezzetlerin tadilmasi, nefsin yükümlülük boyundurugu altindan kurtarilmasi, kismen de olsa Bir maslahattir. Böyle bir netice ise kesin olarak sakattir. Aksine iman mutlak surette istenilmekte, küfür de keza mutlak surette yasaklanmaktadir. Bu örnegimiz açikça göstermektedir ki, iman talebine nis-betle içerdigi mefsedet yönü, küfrün yasaklanmasina nisbetle de içerdigi maslahat yönü, ser'an muteber degildir, tesri sirasinda dikkate alinmamaktadir.*

*b) Eger agir basilan taraf, tesri sirasinda dikkate alinacak olsaydi, o takdirde, kula yönelik hütün yükümlülükler takat üstüyükümlü-lükhalini alirdi. Böyle bir seyise bâtildir. Takat üstü yükümlülüklerin (teklîf-i mâ lâ yutak) ser'an bâtil oldugu usûl ilminde ortaya konulmustur. Maglûp tarafin dikkate alinmasi durumunda, takat üstü yükümlülügün lâzim gelecegini ise söyle açiklariz:*

*Mesela yapilmasi istenilen fiilde bulunan agir basilan taraf, agir basan tarafla tezat teskil eder. Bu durumda agir basilan mefsedetin vukuuna meydan vermemek sartiyla, agir basan maslahatin gerçeklestirilmesi emredilmis olacaktir. Yani kisi ayni anda bir fiili hem islemekle hem de ondan kaçinmakla memur olacaktir. Zira, daha önce de geçtigi üzere maslahatlar ya da mefsedetler katkisiz bulunmazlar ve mutlaka az ya da çok birbirleriyle katkili halde bulunurlar. Onun için bu netice kaçinilmaz olacaktir. Bunun neticesinde bir fiilin islenmesi ya da islenmemesi konusunda hem emir hem de yasak ayni anda ve bir arada vukûbulmus olacak; ayni fiil hakkinda hem yap hem de yapma denilmis olacaktir ki, böyle bir sey takat üstü yükümlülügün ta kendisidir.*

*Itiraz: Maslahat bazen emredilmis olmaz da izin verilmis (mübâh kilinmis) olabilir. Bu durumda ise emir ve yasak bir arada bulunmus olmaz ve bahsettiginiz sakinca da dogmaz.*

*Cevap: Itiraz yerinde degildir. Çünkü sizin bu dediginiz her maslahat için geçerli degildir. Zira maslahat mubah kilinmis olabilecegi gibi, emredilmis de olabilir. Iddianiz bir an için kabul edilse bile, yine de izin (ibâha) ayni anda emir ve yasakla birlikte tezat teskil eder.Çünkü isi tercihe birakma ftahyîr), tercihin söz konusu olamayacagi emir ya da nehiy durumu ile ters düser. Halbuki her ikisi de ayni fiil üzerinde söz konusu olmaktadir, Her ikisine de birlikte taalluk etmesi durumunda hitap, istenildigi sekil üzere yerine getirilmesi imkani olmayan bir hitap olur. Bizim açiklamak istedigimiz sey de budur. Bu, gasbedilmis bir yerde kilman namaz gibi de degildir. Çünkü o meselede, namazin baska yerde kilinmasi gibi, maslahatin mefsedetten ayril-masi imkani bulunmaktadir. Burada ise durum öyle degildir.*

*Itiraz: Sizin bu izahiniz, feylesoflarin ve onlarin izinden gidenlerin görüsünü hatirlatiyor. Onlara göre, serrin yaratilisi, serkasdedil-digi için olmamaktadir. Yaratilistan maksat sadece hayirdir. Eger Allah hayir ve ser karisik bir sey yaratmissa, o seyin yaratilma amaci, içermis oldugu hayir olmaktadir; o sey ser de içeriyorsa da ser için yaratilmamistir. Aynen bir doktorun hastasina aci ve hoslanilmadik bir ilaci içirmesindeki maksadi gibi. Doktor böyle bir ilaci hastasina içirirken, o ilacin içindeki aciligindan, hoslanilmadik halinden dolayi içir-memektedir, Bilakis içermis oldugu sifa ve verecegi rahat için içirmek-tedir. Tedâvî için damar kesmek, kan almak (hacamat), kangren olmus uzvu kesmek de aynidir. Bunlardan maksat eza vermek degil, rahata kavusturmak ve zarari defetmektir. Feylesoflara göre sebeble-rinden neset eden bütün mefsedetlerin durumu da aynidir. Sizin anlattiklariniz da bunun bir benzeridir. Çünkü siz "Sâri, maslahat yönüne itibarla tesri kasdinda bulunurken, mefsedet tarafina yönelik bir kasid göstermemekte, onu itibara almamaktadir. Bununla birlikte mefsedet de bulunmakta ve maslahattan ayrilmaz bir özellik*

*göstermektedir..." diyorsunuz. Keza sizin bu izahiniz, Mutezile'nin "Serler ve mefsedetlerin vukuu murâd degildir. Bunlar Allah'in irâdesi hilâfina vuku bulmaktadirlar" seklindeki görüslerini de hatirlatmaktadir ki, hâsâ Yüce Allah böyle bir noksanliktan münezzehtir.*

*Cevap: Feylesoflarin sözleri yaratma ile ilgili kasid fhalkî-tekvînî kasid) hakkindadir. Bizim buradaki konumuzun ise, onunla bir ilgisi yoktur. Bizim konumuz tesrîî kasid hakkindadir. Emir ve ne-hiyler bahsinde, bu iki konu arasindaki fark ortaya konulmustur. Oraya bakilabilir. Bilindigi üzere serîat, mutlak anlamda kullarin maslahatlarini temin için konulmustur. Nitekim bu husus yerinde açiklanmistir. Bir maslahatin celbi ya da bir mefsedetin defi için mesru kilinan her bir seyde, o seyde bulunup da onunla tenakuz halinde bulunan unsur (agir basilan taraf) tesrî esnasinda dikkate alinmamaktadir. Her ne kadar tesrî kilinan fiiller içerisinde agir basilan ve tesrîde dikkate alinmayan bu unsur varlik âleminde mevcutsa da, bu varlik ona taalluk eden kadîm kudret ve kadîm irâde ile olmaktadir. Yoksa hâsâ Allah'in ilminden, kudret ve irâdesinden, yerde gökte ne varsa hiçbir seyin gizli ve uzak kalmasi mümkün degildir. Tesrî hükmü farkli bir seydir ve konulusuna göre kendisine has bir bakis açisi ve tertibi vardir. Emir ve nehiy, emredilen ya da nehyedüen seyin vuku bulma ya da bulmama irâdesini zarurî olarak gerektirmez. Böyle bir görüs sadece Mutezile'ye ait olmaktadir ve sakatligi Kelâm ilminde ortaya konulmustur. Tesrîî kasid ile yaratma kasdi baska baska seylerdir. Bunlar birbirlerine karistirilmamalidir. Aralarinda da, birinin varligindan digerinin varligini gerektirecek zarurî bir bag bulunmamaktadir.*

*Fasil:*

*Eger maslahat ya da mefsedet Sâri'in iltifatim gerektirecek bir ziyadelige ulasmissa yani sayet müstakil olarak bulundugu zaman Sâri'ce dikkate alinacak bir durumda bulunuyorsa, o zaman hüküm ne olacaktir? Bu konu üzerinde durmak gerekiyor. Konunun açiklik kazanabilmesi için önce mis aile ndirmek ve sonra da Allah'in yardimiyla bir neticeye varmak istiyoruz:*

*Çaresiz kalan bir kimsenin lâse (murdar hayvan eti) ya da pis ve igrenç bulunan seyleri yemesi, suç ve cinayetlerin önünü alabilmek amaciyla katilin öldürülmesi, (yol) kesenin (el ya da ayaklarinin) kesilmesi, bütün had ve diger cezalarin uygulanmasi, kangren olmus organin kesilmesi, agriyan disin çekilmesi; tedâvî amaciyla damar kesmek ya da hacamat olmak vb. gibi yollarla elem verici tasarruflara girisilmesi ve benzeri gibi, sayet kendisine galebe çalan seylerden ayri tek basina düsünülecek olsa, Sâri'in itibara alarak hakkinda yasaklayici hüküm koyacagi seyler kasdediliyor. Kisaca hakkinda delillerin tearuz halinde bulundugu her sey de diyebiliriz.*

*Bu durumda su iki siktan biri karsimiza çikacaktir:*

*a) Ya her iki taraf da birbirine esit durumda olacaktir.*

*b) Ya da bir taraf diger tarafa agir basacaktir.*

*Eger birbirlerine esit durumda olurlarsa ve bu netice delillerin geregi olarak ortaya çikmissa, bu durumda mükellefin yapacagi bir sey yoktur; bunlardan birini digeri üzerine tercih yoluna gidemez. Saniyoruz böyle bir durum seriatta mevcut degildir. Sayet var oldugu far- [3i] zedilecek olsa, bu takdirde delile dayanmaksizin arzular istikametinde bir tercih durumu karsimiza çikacaktir ki, serî konularda böyle bir neticenin bulunmasi ittifakla bâtil olmaktadir. Sâri'in kasdmin, o seyin yapilmasi ve terkedilmesi konusuna bir arada ve ayni anda taalluk etmesi ise sahîh degildir. Çünkü böyle bir sey takat üstü yükümlülük olur. Çünkü biz bu meselede her iki tarafin da birbirine esit olduklarim varsayiyoruz. Bu haliyle ayni seyin bir anda hem emredilmis hem de nehyedilmis olmasi mümkün degildir. Sâri'in kasdinm bunlardan hiçbirisine taalluk etmedigini söylemek de mümkün Jegildir. Çünkü biz burda emir ve nehyin ayni anda birlikte vârid bulundugunu farzetmis bulunuyoruz. Emir ve nehiy, insallah ileride gelecegi gibi kismen de olsa Sâri'in kasdmin bir delili olmaktadir. Zira "iktizâ" (gereklilik) olmaksizin ne emir ne de nehiy bulunmaz. Hal böyle olunca, geriye Sâri'in kasdinm mutlaka iki taraftan birisine taalluk halinde oldugu sikki kalmaktadir. Taalluk olunan taraf ise mükellef için belli degildir. Bu durumda mükellefin mutlaka beklemesi (tevakkuf etmesi)[37] gerekecektir.*

*Iki taraftan birinin diger taraf üzerine agir basmasi durumunda ise söyle denilebilir:*

*a) Sâri'in kasdi diger tarafa taalluk etmis (degil )dir. Zira Sâri'in kasdi eger öbür tarafa taalluk halinde olsaydi, o takdirde tercih sahîh olmazdi ve hüküm, iki tarafin da birbirlerine esit olmalari durumunda oldugu gibi olur ve neticede de tevakkuf etmek (beklemek) gerekirdi. Böyle bir netice ise, tercih bulundugu için sahîh olamaz.*

*b) Söyle demek de mümkündür: Müctehid nazarinda her iki taraf da birlikte itibara alinmaktadir. Çünkü ikisinden her birinin Sâri'in maksadi olmasi ihtimal dahilindedir. Biz ise, sadece bizce Sâri'in maksûdu oldugu kanaatinde bulundugumuz seyle yükümlüyüz.[38]Yoksa Sâri'in gerçek maksadinin ne oldugunu bilemeyiz ve biz onunla yükümlü degiliz. Agir basan taraf (râcih) her ne kadar diger tarafa galebe çalmissada bizzat karsi tarafin Sâri'in maksûdu olabilecegi ihtimalini ortadan kaldirmaz. Ancak bu ihtimâl, her iki tarafin da esit olmasi durumunda teklif konusunda gözonünde bulundurulmaz, düsünme ve inceleme (nazar) konusunda ise dikkate alinir. Ulemâdan bazilarina göre, hilafa riâyet kaide si (yani mümkün mertebe ihtilaflardan kurtulmaya çalisma) iste buradan çikmistir[39] Birinci ihtimâl "muhattie" (yanhslayicilar) grubunun, ikinci ihtimal de "mu-savvibe" (dogrulayicilar)[40]grubunun telakkileri üzere geçerli olmaktadir.?*

*Hangi açidan ele alinirsa alinsin, bütün bunlardan çikan sonuç sudur: Getirilen bir yükümlülükte, agir basan (râcih) tarafla, agir basilan (mercûh) tarafin bir arada bulunmalari durumunda, agir basilan taraf hükmün konulmasi sirasinda dikkatte alinmis olmamaktadir. Zira eger o da dikkate alinmis olsaydi, bu durumda ayni fiil hakkinda hem emir hem da yasagin bir arada bulunmasi söz konusu olurdu. Bu ise takat üstü bir yükümlülüktür (teklîf-i mâ lâ yutak). Keza bütün içtihadi meselelerde de durum ayni olurdu. Bu durumda, her müctehidin içtihadinda isabetli olacagi görüsünü kabul etsek de etmesek de netice degismeyecektir. Su halde agir basilan (mercûh) tarafin, "kesbî itiyad" düzeyinde olmasi ya da ondan daha ziyade bir seviyede bulunmasi arasinda bir fark bulunmayacaktir. Neticede esas bozulrnamak-tadir ve delil her iki kisim için de mutlaktir. Bizim açiklamak istedigimiz sey de iste budur.*

*Burada "Agir basilan taraf, Sâri'in ikinci derecede kasdi ile dikkate alinmis olamaz; mi? Zira bilindigi gibi Sâri'in maksatlari birinci derecede (aslî) maksatlar, ikinci derecede (talî) maksatlar diye iki kisma ayrilmaktadir" seklinde bir soru akla gelebilir.*

*Buna verilecek cevabimiz su sekilde olacaktir: Ikinci derecede talî kasdin sabit olabilmesi için, birinci derecede olan aslî kasitla çelisir olmamasi gerekmektedir. Böyle bir çeliskinin olmasi durumunda ise, o seyin ne aslî kasitla, ne de talî kasitla dikkate alinmasi mümkün degildir. Bu konu insallah bu kitabin ilgili yerinde açiklanacaktir.*

*Tevfik ancak Allah'tandir.* *[41]*

***Altinci Mesele:***

*Bir Önceki meselede maslahat ve mefsedetleri dünyevî ve uhrevî (ahiretle ilgili) olmak üzere ikiye ayirmis ve dünyevî maslahatlardan söz etmistik. Burada ise uhrevî maslahat ve mefsedetlerden söz edecegiz:*

*Uhrevî maslahat ya da mefsedetler iki kisimdir:*

*a) Katkisiz olup, biri digeriyle karisik bulunmayan uhrevî maslahat ya da mefsedetler: Cennet ehlinin nimetleri, ebedî cehennemliklerin azabi gibi .Allah bizleri cehennem azabindan korusun ve cennetine koysun!*

*b) Birbiri ile karisik halde bulunan uhrevî maslahat ya da mefsedetler: Bu tür maslahat ya da mefsedetler. sadece tevhid ehlinden olup da cehenneme girenler hakkinda ve sirf cehennemdeki durumlari ile ilgili olarak söz konusu olur. Sonunda Allah'in rahmeti neticesinde cennete konulunca, bunlar da bi-rinci kisma döner. Bütün bunlar seriattan alman veriler neticesinde ortaya konulmaktadir. Zira ahiret islerinde aklin bir yeri bulunmamaktadir; bu konuyla ilgili bütün bilgiler nakil (sema) yoluyla elde edilebilir.Ikinci kisimda maslahat ve mefsedetlerin birbirleriyle karisik halde içice bulunduklarinin izahi zor degildir. Çünkü cehennem atesi, tevhid ehlinden olup da oraya giren*

*kimselerin secde mahallerini,[42] imânin bulundugu yeri fkalb) yakmaz. Bu ise apaçik bir maslahattir. Keza cehennem atesi onlari amelleri ölçüsünde yakar. Amelleri ise (daha Önce de belirtildigi gibi) katkisiz serden olu sinamaktadir. Dolayisiyla cehennemin bu tür günahkâr mü'nünleri yakalamasiyla, amel-lerinde asla bir hayir bulunmayan kâfirleri yakalamasi ayni olmayacaktir. Iman ve sâlih amellerden kaynaklanan maslahatin bulunmasi için bu kadari yeterlidir. Sonra müminin kalbinde, oradan çikacagina dair bir ümit ve beklenti vardir ve bu ümit ona bir nevi rahatlik ve huzur verir; cehennem azabinin verdigi sikintilari kismen de olsa hafifletir. Konuya delâlet edecek daha pek çok cüzî mesele vardir. Arastiranlar onlari bulacaklardir.*

*Birinci kisimda olan uhrevî maslahat ve mefsedetlerin katkisiz oldugu konusunda ise, pek çok delîl vardir: Mesela bazi âyetlerde söyle buyrulur: "Azaba hiç ara verilmez, onlar orada tamamen umutsuzdurlar[43]"O'nu inkâr edenlere, atesten elbiseler kesilmistir, baslarina da kaynar su dökülür ve bununla karinlanndakiler ve derileri eritilir. Demir topuzlar da onlar içindir.[44]"Rabbine suçlu olarak gelen bilsin ki, cehennem onun içindir. Orada ne ölür, ne yasar."[45] Daha bunlara benzer, ilâhî rahmetten uzaklastirildiklarini belirten pek çok deliller bulunmaktadir. Cennet hakkinda ise, orada hiçbir azabin, mesakkat ve sikintinin, herhangi bir mefsedetin bulunmadigini, âyet ve hadisler açikça ortaya koymaktadir; "Allah'a karsi gelmekten sakinanlar ise, cennetlerde, pinar baslarindadirlar. 'Orayagüvenlik içinde, esenlikle girin' denilir.,. Onlar orada bir yorgunluk hissetmezler. Oradan çikarilacak da degillerdir.[46]Rablerine karsi gelmekten sakinanlar, bölük bölük cennete götürülürler. Oraya varip da kapilari açildiginda, bekçileri ona: 'Selâm size, hos geldiniz! Temelli olarak buraya giriniz' derler[47] Daha benzeri pek çok âyet bu hususu belirtmektedir. Bu hususu Rabbbimizin cennet hakkindaki "Sen benim rahmetimsin"; cehennem hakkindaki "Sen de benim azabimsin"buyrugu da ortaya koymaktadir.[48] Bu kudsî hadiste Yüce Allah mübalaga ifâde etmesi için cenneti "rahmet," cehennemi de "azab" diye isimlendirmistir.*

*Itiraz: Bu nasil dogru olabilir? Kesin olarak bilindigine göre, nasil ki cennette birbirlerinden farkli ve üstün dereceler varsa, ayni sekilde cehennemde de birbirlerinden siddetçe daha farkli olan katmanlar (derekeler) bulunmaktadir. Bazi ebedî cehennemlikler hakkinda, "Dahdah[49] katmaninda olacaklari bildirilmistir. Keza, cennette oldugu halde onun bazi nimetlerinden mahrum kalacak kimselerden bahsedilmektedir. Mesela devamli içki içen ve tevbe etmeden de Ölen kimselerin böyle olacaklari bildirilmistir. Cehennem katmanlari Allah bizleri onlara düsmekten korusun birbirlerinden siddetçe farkli olduklarina göre, daha siddetli olanin altinda bulunan katman, ona nis-betle dahaTi afif olacaktir. Hafiflik de, bir nevi maslahat kabul edilebilecek bir rahmet eseridir, Keza cehennemde kisiye ulasacak azab, korkulan daha fazla*

*miktardaki azaba göre daha hafif kalacaktir. Nitekim daha hafifine göre de siddetli olmaktadir. Madem ki, nisbî de olsa bir hafiflik düsünülebilmektedir; o halde bu azab mefsedeti içerisinde bir maslahat olacaktir. Diger taraftan ele alindiginda cennetin derecelerinde de durum ayni olacaktir. Çünkü mükâfat amel Ölçüsündedir. Itaatsizligin çoklugu sebebiyle tâat ameli az idiyse, karsilik da o nis-bette az olacaktir. Cennete en son giren kimsenin derecesi ile, Allah'a asla isyan etmemis ve ömrü boyunca tâat üzere yasamis bir kimsenin cennetteki mertebelerinin ayni olmayacagi asikârdir. Tabiî ki bunun sebebi, bu neticeyi doguracak amellerin farkli olusudur. Kisinin âhirette tâat ölçüsünde mükâfatlandirilmasi ve bu yüzden de farkli derecelerin ortaya çikmasi, nimetlerden istifâde sirasinda onun bir burukluga düsmesine neden olacaktir. Mefsedet ve maslahatin birbirleri ile karisik halde bulunmalarinin anlami da iste bu olmaktadir. Durum böyle olunca, her iki kisim da birlesmekte ve tek bir kisim halini almaktadirlar.*

*Cevap: Naklî deliller içerisinde, cennet nimetlerinin azapla katkili ve içice bulundugunu; keza onlarda herhangi bir sekilde bir mefsedetin bulunabilecegini ifâde eden bir haberin bulunmasi asla mümkün degildir, Seriatin verilerinden çikan sonuç budur. Evet, belki akil bu neticeyi imkansiz görmeyebilir. Ancak su bilinmelidir ki, âhiret islerinde aklin herhangi bir yeri yoktur. Ayni sekilde, temelli cehennemde kalacaklar hakkinda, bir nevi maslahat sayilabilecek bir rahmet eseri bulunabilecegini söylemek imkani da bulunmamaktadir. Bu yüzdendir ki Yüce Allah: "Azaba hiç ara verilmez, onlar.orada tamamen umutsuzdurlar [50]buyurmaktadir. Bu durumda az da olsa, onlarin azaptan istirahat etmeleri durumu söz konusu degildir. Bizzat azâb yurdu olan bir yerde bu nasil mümkün olabilir ki? Allah korusun! Içki içenlerin orada cennet sarabindan mahrum kalacaklari hadisi, mertebeleri ifâde anlamina yöneliktir. Ondan mahrum olan kimseler,bu mahrumiyetlerinden dolayi bir elem duymayacaklardir. Nitekim cennetteki herkes, çocuk sahibi olma arzusundan mahrum olacaklardir, fakat hiçbir kimse bundan bir sikinti duymayacaktir. Dahdâh'a çikarilan sahis (Ebû Tâlib) meselesi ise, özel bir uygulamadir. Nitekim Huzeyme'nin sehâdetinin (tanikliginin) [51]yalniz basina yeterli bulunmasi, Ebû Bürde'nin oglaginin kurbanlik için kâfi görülmesi[52] de bu tür ''sahsa Özel" (kadiyyetu ayn) uygulamalardandir. Bu tür özel uygulamalarla, istikra neticesinde elde edilmis olan genel esaslari ortadan kaldirmaya çalismak mümkün degildir.*

*Ancak burada cennet dereceleriyle cehennem katmanlarinin farklilik arzetmeleri konusunda, baska degil de üzerine fikhi faydalar dogmasi açisindan durmak gerekmektedir:*

*Mertebeler her ne kadar farklilik gösterseler de, bu farkliliklarindan aralarinda bir zidlik ve çeliski meydana gelmez. Söyle ki mesela: 'Talanca âlimdir"*

*dedigimiz zaman, mutlak surette belirttigimiz bu ifâdeden o kisinin ilim sifatina sahip oldugunu bir süpheye meydan vermeyecek sekilde belirtmis oluruz. "Falanca, ilimde ondan üstündür" dedigimiz zaman ise, bu ifâdeyle ilim alaninda ikincinin birinciden daha üstün bir seviyede oldugunu ortaya koymus oluruz. Bu ifâdeden birincinin asla cehalet sifatiyla nitelendigi anlami çikarilamaz. Keza "Cennette peygamberlerin mertebeleri, âlimlerin mertebelerinden üstündür" sözünden de, orada âlimler için nimetlerden istifâdede bir noksanlik olacagi, onlarin mertebelerinin asagilandigi anlami çikmaz. Aksine âlimler cennet nimetlerinden eksiksiz olarak istifâde ederler. Peygamberler ise, nimetlerin eksiksiz olarak bulundugu bu mertebenin daha da üzerinde olurlar. Münafiklar ve diger günahkârlar hakkinda söylenmis sözleri de ayni sekilde anlamak gerekir. Bunlarin her biri azab içerisindedir ve azablan sirasinda bir rahat gördükleri yoktur. Su kadar varki ,katmanlarina göre bir kismi digerinden daha fazla azâb çekmektedirler.*

*Bu hususu su hadis de ifâde eder: Hz. Peygamber'e En-sâr hanelerinden hangisinin daha hayirli oldugu sorulmustu. Onlari hayirliliklanna göre siraya koydu ve söyle cevap verdi: "Ensâr hanelerinin en hayirlisi Nece ar ogullari hânesidir. Sonra Abdul-Eshelogulla-ri hanesi, sonra Haris b. el-Hazrecogullarihanesi, sonra da Sâideogul-lari hânesidir." Bu sözünün hemen arkasindan Hz. Peygamber, bunlarin arasinda bir zitlik oldugu anlasilmasin diye "Ensârin her hanesinde hayir vardir" sözünü ilâve etmislerdir.[53] Zira ism-i tafdîl kipi ayni zamanda zitlik anlami belirtmek için kullanilabilmektedir.Meselâ: "Hayir! Siz dünya hayatini tercih ediyorsunuz. Halbuki âhiret daha hayirli ve daha bakîdir[54] âyetinde ism-i tafdîl olan kelimeleri bu ablamda kullanilmislardir. Hz. Peygam-*

*ber'in sözü sonrasina ilâve ettigi kisimdan ela anliyoruz ki, Ensâr hanelerinden bazilarini digerlerine üstün kilmasindan, daha alt mertebede tutulan hanelerin üstün olmadigi ve onlarin meziyetlerinin düsürüldügü anlami çikmaz. Eger öyle olsaydi, bu söz onlar için bir övgüden çok yergi olurdu. Hadisin sonunda bizim arzettigimiz bu anlam vurgulanmaktadir. Çünkü hadis söyle devam ediyor: "Biz Sa'd b. Ubâde'yeyetistik ve: Görmedin mi?RasûlullahEnsâr hanelerinin hayirlilarini söyledi de bizi en sona birakti, dedik. Bunun üzerine Sa'd Rasûlullah'a yetiserek:*

*- Yâ Rasûlallah! Ensâr hanelerinin hayirlilarini söylemis, bizi en sona birakmissin!' dedi. O da:*

*-'Size hayirlilardan olmaniz yetismiyor mu?' buyurdu."*

*Dolayisiyla bu hadiste belirtilen öncelikler, geri plânda zikredilenlerin az ya da çok hayirli olmadiklarini belirtmek için degil, öncekilerin fazladan daha baska meziyetlere de sahip olduklarini bildirmek için olmaktadir.*

*Sahislar, türler ve sifatlar arasinda yapilan takdimleri de ayni sekilde anlamak*

*gerekir. Yüce Allah: "Iste bû peygamberlerden bir kismini digerlerinden üstün kildik[55]"And olsun ki, peygamberleri birbirinden üstün kilmisizdir.[56]buyurmakta, hadiste de "Güçlü mümin, Allah katinda zayif müminden daha hayirli ve daha sevimlidir. Hepsinde de hayir vardir [57]buyrulmaktadir.*

*Kisaca söyle dememiz mümkündür: Ayni türe ait fertlerin, o türün hakikatine nisbetle siralamaya (tertibe) sokulmasi mümkün degildir. Aksine böyle bir siralama, ancako fertlerin, o türün hakikati disinda sahip olduklari özellikler ve haricî nitelikleri dikkate alinmak suretiyle yapilabilir. Bu gerçekten üzerinde durulmasi gereken bir*

*tesbittir. Kim bu tesbitimiziîyi anlarsa serîati anlama sirasinda karsi-lasabilecegi birçok güçlük ve problemler çözülmüs olacaktir. Peygamberlerin birbirlerine olan üstünlükleri,[58] imanin artmasi ya da eksilmesi ve benzeri ferî fikih meselelerini, bu tesbitten habersiz olduklari için birçoklarinin yanildigi serî manâlari bu arada bu tür problemlere örnek olarak hatirlatabiliriz.Tevfîk ancak Allah'tandir. [59]*

***Yedinci Mesele:***

*Buraya kadar anlatilanlar neticesinde, Sâri' Teâlâ'nin, serîati vaz etmesindeki amacinin dünyevî ve uhrevî maslahatlanngerçekles-tirilmesi oldugu ortaya çikmistir. Bu amaç gerçeklestirilirken, hem küllî hem de cüzî düzeyde bir nizâmin ihlâline imkan verilmemistir. Bu durum zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât bölümlerinin tümü için geçerlidir. Eger bu maslahatlar gerçeklestirilirken nizamda ya da hükümlerde ihlâller olsaydi, o durumda tesri maslahatlar için yapilmis olmayacakti. Zira böyle bir durumda onlarin maslahat olmasi, mefse-det olmalarindan daha uygun olmayacakti. Halbuki Sâri Teâlâ'nin onlarda gözetmis oldugu kasid mutlak anlamda maslahat olmalaridir. Dolayisiyla bu sekilde konulmus olmalari için bunlarin, mutlaka bütün mükellefler ve her türlü yükümlülük ve ortam için ebedî, küllî ve genel vasifta olmasi gerekmektedir.Biz Islâm seriatini inceledigimizde Allaha hamd olsun ki durumun aynen arzettigimiz tarzda oldugunu görüyoruz.Keza üç hususun da (zarûriyyât, tahsîniyyât ve hâciyyât) küllî olduklari ve bunlarin genel anlamda hususîlik göstermedikleri, her ne kadar cüzîyyâta indirgendikleri oluyorsa da, bunlarin da küllî bir biçimde oldugu, yine bazi seyler hakkinda hususîlik gösterseler de, bunlarin küllî bir bakis neticesinde oldugu ileride açiklanacaktir. Öbür taraftan bunlar küllî olduklari için çerçeveleri altina cüzîler girecektir. Küllî bakis, cüzîlerin ele alinmasi içindir. Küllî asillarin cüziyyâta indirgenmesi, onlarin küllî oluslarini zedelemez. Bu anlattiklarimiz neticesinde, tesrîde kemâle ulasmis bir nizamin mevcut oldugu ortaya çikmaktadir. Tesrîde kemâle ulasmis bir nizâmin bulunmasi duru-munda ise, tesrîin amaç ve gerekçesi olan maslahatlarin ortadan*

*kaldirihnasmi gerektirecek bir durumun bulunmasi söz konusu olamaz. [60]*

**Sekizinci Mesele:**

*Ser'an celb edilmek istenen maslahat ve def edilmek istenen mefsedetler, sadece âhiret hayatina yönelik bir dünyâ hayatinin gereklerini temin için [61]dikkate alinmakta; sirf nefislerin arzu ve istekleri dogrultusunda celb ya da defleri istenilmemektedir.*

*Delilleri:*

*(1)*

*Insallah ileride de gelecegi gibi, seriat, sadece mükellefleri arzu ve heveslerinin esiri olmaktan kurtarmak ve sirf Allah'in kulu olmalarini temin etmek için gelmistir. Seriatin bu amaciyla, onun, kullarin arzu ve hevesleri, her nasil olursa olsun öncelikle zevklerinin tatmin edilme si istekleri dogrultusunda konulmus oldugunu varsaymak, birbirleriyle bagdasmayacak seylerdir. Yüce Rabbimiz bu meyanda söyle buyurmuslardir: "Egergerçek (hak) onlarin heveslerine uysaydi, gökler, yer ve onlarda bulunanlar bozulup giderdi.[62]*

*Daha önce de belirtildigi gibi, mükellef için dogan maslahatlar genelde zararlarla katkili bulunmaktadirlar. Nitekim mefsedetler de bazi faydalar içerir durumdadirlar. Mesela: Insan hayatinin dokunulmazligi vardir ve onlar her türlü saldiridan korunmalidirlar (can güvenligi esastir). Eger, ya malin heder edilerekcamn kurtarilmasi ya da can pahasina da olsa malm korunmasi gibi bir durum ortaya çikarsa, malin ziyani göze alinarak insanin kurtarilmasina öncelik verilecektir. Eger insanin kurtarilmasi ile dînin ihyasi karsi karsiya gelecek olursa* insanin ölmesi pahasina da olsa, dînin ihyâsi öne alinacaktir. Nitekim kâfirlerle cihâd edilmesi, mürtedin öldürülmesi bu esasin birer ayrintilari olmaktadir. Keza bir insanin hayati ile pek çok insanin hayati karsi karsiya geldiginde, bir insanin hayatini ortadan kaldirarak pek çok insanin hayatini kurtarmak da Öncelik arzedecektir. Yolkesicinin Öldürülmesi örneginde oldugu gibi. Bu örneklerde de görüldügü gibi, maslahat ve mefsedetler iç içedir. Yeme ve içmede insan hayatinin bekasi söz konusudur. Apaçik faydalar içermesine ragmen yeme ve içmede de, gerek onu elde etme esnasinda, gerek çigneme ve yudumlamada, gerek yiyip içtikten sonra hazmetme, disari atma vb. gibi hususlarda birçok sikinti ve mesakkatler bulunmaktadir.*

*Bütün bunlarda önemli olan husus, nefislerin arzu ve hevesleri dogrultusunda olmaksizin, din ve dünyanin (birlikte) diregi durumunda olan maslahat yönüdür. Hatta bu konuda sagduyu sahibi insanlar, seriat gelmeden önce dahi, onun getirecegi detaylara ulasamasalar bile, kismen de olsa esas maslahatlarda görüs birligine ulasmislardir. Mesela dünya ya da âhiret için*

*dünya hayatinin yasanilir halde tutulmasi ilkesini benimsemisler ve bir seriat üzere olmamalarina ragmen bu yüzden birçok arzu ve heveslerin geregini yasaklamislardir. Seriat geldiginde ise, bütün bunlara açiklik getirmis, âhiret hayatina yönelik bir dünyâ yaratmak için bütün mükellefleri gönüllü ya da gönülsüz itaate sevketmistir.*

*(3)*

*Bütün menfaat (yarar) ve mazarratlar (zarar) izafî (göreli) olup, degismez bir gerçeklik arzetmezler. Yani menfaat ya da mazarratlar halden hale, kisiden kisiye ve zamandan zamana farklilik gösterirler. Mesela yeme ve içme insan için açik bir menfaat olmaktadir. Ancak bu, yemek ihtiyacinin bulunmasi, yenilecek seyin lezzetli, temiz olmasi; aci ve tiksinti verici olmamasi, yer yemez hemen veya zaman içinde bir zarar verici olmamasi, elde edilmesi ugrunda gerek dünyada gerekse âhirette bir zarar dogurucu olmamasi; keza o seyin yenilmesinden dolayi hemen ya da zaman içerisinde bir baskasina zarar verilmis olmamasi... gibi sartlarin bulunmasina baglidir. Bu sartlarin tümü ise, çok nadir bir arada bulunabilir. Pek çok menfaat, bazi insanlar için zarar olabilir; batta ayni insanlar için dahi farkli zaman ve durumlarda zarar seklim alabilirler. Bütün bunlar, maslahat ve mefsedetlerin, sehevî arzularin yerine getirilmesi için degil de, dünya hayatinin ayakta tutulmasi için mesru kilindiklari ya da yasaklandiklari konusunda açiktirlar. Eger sehevî arzularin yerine getirilmesi için konulmus olsaydi, o durumda arzu ve heveslere tâbi olma neticesinde bir zararin ortaya çikmamasi gerekirdi. Oysaki durum öyle degildir. Buradan da, maslahat ya da mefsedetlerin arzu ve heveslere tâbi olmadiklari anlasilmaktadir.*

*(4)*

*Ayni fiil hakkinda gözetilecek amaçlar farklilik arzedebilir. Bundan dolayi bir fiilin islenmesi durumunda, o fiil ondan fayda bekleyen kimseler için menfaat olacakken, islenmemesini isteyen kimseler için de zarar sayilacaktir. Bu durumda çogu kez ihtilaflarin meydana gelir olmasi, seriatin sehevî arzu ve istekler dogrultusunda konulmus olmasina imkan vermez. Seriatin tam ve ahenk içerisinde yürürlükte olabilmesi için mükelleflerin garazlarina uysun uymasin, mutlak anlamda maslahatin esas alinmasi gerekecektir.*

*Fasil:*

*Bu arzettigimiz açiklamalar sonucunda su kaideler ortaya çikacaktir:*

*(1)*

*Mutlak surette "Menfaatlerde asil olan izindir (mübahliktir); zararlarda ise yasakliktir" dememiz dogru olmayacaktir. Nitekim Fah-reddin Râzî böyle demistir.*[63] *Zira, gerçek anlamda bir faydanin, keza ayni vasifta bir zararin bulunmasi hemen hemen imkansizdir. Bunlarin neredeyse tümü izafîlik*

*arzeden seylerdir.*

*Madem ki maslahat ve mefsedetler, Sâri'in hitabina baglidir ve biz biliyoruz ki, Sâri'in hitabi da durumlara, sahislara ve vakitlere göre farkli biçimde yönelmekte ve ayni seyle faydalanmak belli bir hal, durum, zaman ya da sahis için mübâh olurken, daha farkli bir hal, durum, zaman ya da sahis için mübâh olmamaktadir; bu durumda mutlak anlamda "Menfaatlerde asil olan izindir (mübahliktir); zararlilarda ise yasakhk (haramlik)tir" demek nasil mümkün olacaktir?*

*Keza fayda zarardan, zarar faydadan uzak bulunmayacagina göre, ayni sey hakkinda hem emir hem de yasak nasil bir arada bulunacaktir? Mesela sarap hakkinda, "Madem ki o kafayi bulduruyor, tasayi gideriyor, insani cesaretlendiriyor; öyleyse onda asil olan mübahliktir; öbür taraftan o insanin aklini basindan aliyor, Allah'i anmaktan ve namazdan alikoyuyor; öyleyse asil olan onun haramligidir" demek mümkün müdür? Fayda ve zarar birbirlerinden uzak olmayacaklarina göre böyle bir netice ortaya çikmaz mi? Yine: "Hosa gitmemesi, aci ve tiksinti verici olmasi sebebiyle ilaç içmede asil olan yasakliktir; faydasi olmasi sebebiyle de onun içilmesinde asil olan mübahliktir" demenin bir anlami yoktur. Çünkü fayda ve zarari birbirinden ayirmak mümkün degildir. Bu durumda her seyde asil, ayni anda hem mübâhlikhem de haramkk olacaktir. Böyle bir netice ise aklen imkansizdir (muhaldir).*

*Itiraz: Zarar ve faydanin karsi karsiya gelmesi durumunda, güçlü taraf dikkate alinir ve hüküm de ona nisbet edilir. Diger kisim ise, dikkate alinmaz ve sanki yok gibi kabul edilir.*

*Cevap: Sizin bu itiraziniz, bizim iddiamizi desteklemektedir. Çünkü bu itiraz, menfaatlerde asil olanin mutlak anlamda mübâhhk, zararlarda da asil olanin mutlak anlamda yasakhkolmadigim; bilakis bir seyin fayda ya da zarar kabul edilmesinin "âhirete yönelik bir dünyâ"nin gereklerine bagli oldugunu gösterir. Her ne kadar bu yolda beklenti halinde olan bazi zararlar, ya da bertaraf edilebilecek bazi faydalar bulunabilecekse de, bir seyin maslahat ya da mefsedet oldugunu belirlemede kistas, âhirete yönelik bir dünyanin gerekleri ola-[42] çaktir.*

*(2)*

*Karâfî, maslahat ve mefsedetler konusunda bir çikmazdan bahsetmis, fakat gerekli cevabi vermemistir. Ona göre bu çikmaz, hüküm çikarmada maslahat ve mefsedetîeri dikkate alan bütün âlimler için kaçinilmazdir. O söyle diyor:*

*"Maslahat ve mefsedetten maksat eger bunlarla isimlendirilen seylerse (müsemniâlarsa), bu nasil olabilir? Zira bütün mubahlarda, çogu kez hem maslahathem de mefsedet ayni anda bir arada bulunur. Çünkü temiz ve lezîz*

*yiyeceklerin yenilmesinde, güzel elbiselerin giyilmesinde bedenlerin istifâde edecekleri maslahatlarin bulunmasi yaninda; onlari elde etme, kazanma, yeme, pisirme, çigneme suretiyle yutulur hale getirme ve hazmi kolaylastirma, bu arada elleri kirletme gibi daha pek çok, sagduyu sahiplerinin durup dururken istemeyecekleri sikinti ve mesakkatler bulunmaktadir. Ates yakmayi ve onun dumanindan rahatsiz olmayi kim ister ki?! Bu durumda kesinlikle ortada hiçbir mubahin kalmamasi gibi bir netice dogacaktir. (Çünkü bütün mubahlarda, verilen Örnekte oldugu gibi, mefsedetler bulunmaktadir; mefsedetler de dikkate alinacagina göre mübâh diye hiçbir sey kalmayacaktir.(Mubahlarin var olabilmeleri için) maslahat ve mefsedetin mut-lak anlamlarindan daha Özel bir mânâ kasdetmis olabilirler. Fakat bunun (hususîligin) da belli bir mertebesi yoktur ve bunlardan bir kismi digerlerinden daha öncelikli degildir. Sonra maslahat ve mefsedet esasindan vaz geçmek Mutezile mezhebinin prensipleriyle asla bagdasmaz. Çünkü böyle bir durum, hikmetten uzak bir tahakküm ve sefihlik halini alir. (Yüce Allah ise böyle bir durumdan münezzehtir.)"Mutezile burada söyle bir açiklama getirebilir: "Bunun kistasi sudur: Allah Teâlâ'nin terkinden dolayi vaîdde[64] bulundugu her maslahat, keza islenmesinden dolayi vaîdde bulundugu her mefsedet bizzat maksûd olmakta; Allah Teâlâ'nin hakkinda bir vaîdde bulunmadigi seyler ise tartismamiz disinda kalmaktadir. Dolayisiyla biz bir tahsise gitmeden, mutlak anlamda dikkate alman (maslahat ve mefsedetîeri) kasdediyoruz. Bu yüzden bir çikmaz söz konusu degildir."*

*Mutezile'ye cevabimiz söyle olacaktir: "Size göre, vaîd ve teklif maslahat ve mefsedet esasina baglidir ve akla göre Allah üzerine,maslahatlari terk edenlere, mefsedetîeri de isleyenlere vaîdde (cezada) bulunmasi vâcib olmaktadir. Eger siz muteber olan maslahat ve mefsedetîeri, onlarin üzerine gerekecek olan vaîdden çikaracak olursaniz, o durumda bundan devir (kisirdöngü) lâzim gelir.[65]YIne eger bir seyin maslahat veya mefsedet oldugunu, onlar üzerine gerekecek vaîdden çikarmak dogru olursa, o durumda sizin maslahatin terki, mefsedetin de islenmesi dogrultusunda teklifte bulunulabilecegini caiz görmeniz gerekecektir.[66]Böyle bir durumda ise hakikatler tersyüz olacaktir. Çünkü dikkate alinan bizzat tekliftir; Allah Teâlâ bizleri ne ile yükümlükilmissa, o maslahattir. Bu ise sizin prensibinizi kökten sarsar.*

*"Bizim (Esarî) imamlarimizin bu çikmazdan nasipleri ise söyle olmustur: Imamlarimiz, 'Allah Teâlâ mutlak maslahat ve mutlak mef-sedeti, tafdîl yoluyla dikkate almistir' diyememislerdir. Çünkü mubahlarda mutlak maslahat da, mutlak mefsedet de mevcuttur; bununla birlikte maslahat dikkate alinarak vâcib ya da mefsedet dikkate alinarak haram kilinmamis, mübâhlik üzere birakilmislardir. Buna mukabil imamlarimiz; 'Allah Teâîâ mubahlarda, (maslahat ya da mefsedetlerden) bir kismini ilga etmis, bir kismim da dikkate*

*almistir' demislerdir. Peki, dikkate alinacak olanla ilga edilecekler hangi ölçüye tâbi tutulmaktadir? denildigi zaman ise, buna cevap verememekte, hangilerin itibara alinmis oldugunu tesbit için istikraya basvurma yoluna girmektedirler. Bu tutum her ne kadar, fikhin bazi hikmet ve inceliklerine vâkif olma yöntemini ihlâl ediyorsa da, onlar'Allah diledigini yapar, istedigi hükümde bulunur; diledigim dikkate alir, istedigini de terkeder' diyerek isin içinden çikiyorlar. Bu hususlari ak-len vâcib gören Mutezile ise, bu konuda tam bir çikmaz içerisine giriyor. Çünkü onlar eger bu kapiyi[67] açacak olurlarsa, o durumda Mutezile mezhebi prensiplerini kökten sarsmis olacaklardir." Karâffnin sözü burada bitiyor.*

*Bizim daha Önce verdigimizi açiklamalar isiginda konuyu ele aldigimizda, böyle bir çikmaza yer bulunmadigini görecegiz:*

*Önce Esarî mezhebine göre konuyu ele alalim: Serî verilerin istikraya tâbi tutulmasi, maslahat ve mefsedetlerden hangilerinin muteber oldugunu, hangilerinin de muteber olmadigim, hem de bu konunun kistaslarini da belirleyecek sekilde ortaya koymaktadir. Bu konuda kesin delîl su olmaktadir: Seriatin genis caddesinden, hiç sapmadan, yalpa yapmadan yürüyenlerin, her seyin hakkini vererek serî nizâmi ihlâle girmeden, kaideleri çignemeden hareket edenlerin hallerinin istikrasi neticesinde hiçbir maslahatin kaçirilmis olmadiginin ortaya çikmasi; keza, bu yolculuk sirasinda serî esaslarin ihlalleri ve onlara muhalefet ölçüsünde aksakliklarin meydana geldiginin görülmesi olmaktadir. Bu bütün serî esas ve konular için böyledir. Ilimde yüksek payeye ulasmis âlimler bu neticeyi [68]elde edince, bunlarla ilgili her konuya ait kistaslar da kendiliginden ortaya çikmis oldu. Bunlar usûl-i fikih kitaplarinda açiklanmis ve etraflica ele alinmistir.[69]*

*Mutezile mezhebine gelince, yine durum aynidir ve bunlar hakkinda da bir çikmazdan söz etmek mümkün degildir. Çünkü Mutezile maslahat ve mefsedetlerin, aklin ulastirdigi neticeye göre dikkate alinacagi inancindadir ve âlemin düzeni hem cüzî hem de külîî plânda maslahatlarin ortaya konulmasina baglidir, düzenin bozulmasi da mefsedetlerin irtikab edilmesinden kaynaklanir, diyorlar. Seriati ise, akilla kavranilan bu maslahat ve mefsedetlerin fazlasiz-noksangiz ortaya çikaricisi kabul etmektedirler. Esarîlerle Mutezile arasinda netice itibariyla bir fark yoktur; bunlar arasindaki asüihtilaf konusu maslahat ve mefsedetlerin ne ile kavranabilecegi[70] konusudur. Bu konudaki ihtilaflari ise, maslahatlarin ser'an dikkate alinmis olmasina ve [461 onlarin özleri itibariyla belirli fmunzabit)[71] bulunmalarina engel degildir.*

*Karâfî, Fahreddin Râzî'nin azimet ve ruhsat hakkindaki "mâ-ni'in varligina ragmen fiile girismek" konusundaki sözüne de takilmis ve ayni tavri göstererek söyle demistir:*

*"Bu bir çikmazdir. Çünkü bu dikkate alindiginda namazlarin, had ve tazir cezalarinin, cihâdin, haccin hep ruhsat olmasi gerekir. Zira bütün bunlara girismek caiz olmaktadir. Halbuki bu yükümlülüklerin karsisinda iki tane mâni bulunmaktadir:"Bu yükümlülüklerle mecbur etmeye engel teskil eden nasslarin zahir ifâdeleri: Mesela: 'Allah size dinde bir zorluk kilmadi[72] âyetiyle 'Zarar vermek ve zararla mukabelede bulunmak yoktur' [73]hadisini ele alalim. Bunlar zikredilen yükümlülükler için birer mâni durumundadirlar. Öbür taraftan insan en güzel bir sekilde yaratilmistir. Nitekim 'Andolsun ki, biz insanogullarini serefli kildik[74] 'Biz insani en güzel sekilde yarattik'[75] âyetlerinde bu husus belirtilmistir. Böylesine serefli insanin cihâdlahelake sürüklenmesi, onun mesakketve sikintilara sokulmasi uygun degildir."Yine "icâre" (kira) akdi mevcut olmayan seyin satimi oldugu için ruhsat olmaktadir. Keza selem akdi de böyledir. Kirâz ve müsâkât akitleri de ücretin belli olmamasi sebebiyle iki ruhsat kabul edilir.*

*Avin, kani akitihnadigi halde dikkate alinmayip yenilmesinin helâl olmasi ruhsat olmaktadir Seriatin verilerinin istikraya tabi tutulmasi neticesinde görüyoruz ki, hiçbir maslahat az da olsa mefsedetten uzak degildir; keza hiçbir mefsedet de maslahattan hâlî bulunmamaktadir. Hatta küfür ve îmanda bile bu böyledir. Digerlerini artik siz takdir edersiniz.*

*Buna göre diyebiliriz ki, serîatte bulunan bütün hükümler karsisinda serî bir mâni bulunmaktadir. Çünkü mâniden, 'kuvvetli (râcih) bir muarizdan uzak bulunan güçlü bir mâni' in kasdedilmesi mümkün degildir.[76]Çünkü lâse yeme ve benzeri durumlarda, Iasenin mefsedeti-ne agir basan bir muariz (yani, Iasenin yenilmesi talebi) bulunmaktadir. Bu durumda kasdedilen, sadece güçlü muarizla karsi karsiya olan mâni degildir. Bunun sonucunda bütün serî hükümler ruhsat kapsami içerisine girer. Çünkü her hükümde güçlü ya da zayif muarizi bulunan bir mâni vardir."*

*Karafî, daha sonra Tenkîh ve Mahsûl adli serhlerinde Râzî'nin, tam olarak ruhsatin kistaslarini ortaya koymadan âciz kaldigini ifâde etmistir.*

*Bizim konu basinda arzettigimiz izahlar, Ruhsat bahsinde .. len bilgilerle de birlestirildiginde insallah bu konuya da açiklik getiçektir.[77]Bu mesele iyice kavrandiginda, pek çok Kur'ân âyeti ve ilgili hükümler daha saglikli anlasilacaktir: "Yerde olanlarin hepsini sizin için yaratan O'dur[78] "Göklerde olanlari, yerde olanlari, hepsinisizin boyundurugunuz altina vermistir[79]"Ey Muhammedi De ki: 'Allah'in kullari için yarattigi ziynet ve temiz riziklari haram kilan kimdir?' 'Bunlar dünya hayatinda inananlarindir, kiyamet gününde de yalniz onlar içindir' de" [80]âyetleri ve benzeri nasslar mutlak anlamda zahir anlamlarinda degillerdir; aksine bunlara getirilen kayitlar bulunmaktadir. Maslahatlarin celbi(saglanmasi), mefsedetlerin defi (giderilmesi) hususundaki seriatin tavri, bu tür nasslann zahirleri-nin kayitlanmis oldugunu*

*göstermektedir. Allahu a'lem!*

*(4)*

*Bazilari da söyle demislerdir: "Ahiret hayatiyla ilgili maslahat ve mefsedetler ancak seriat yoluyla bilinebilir. Dünyevî maslahatlar ise; akil, tecrübeler, âdetler ve muteber zanlar ile bilinebilir. Dolayisiyla maslahat ve mefsedetler konusunda, hangisinin daha güçlü hangisinin daha zayif oldugunu ögrenmek isteyen kimse, Sâri'in sükût geçtigi düsüncesiyle, konuyu aklina vursun; sonra da aklin ulastigi neticeler üzerine ahkâm bina etsin. Maslahat ya da mefsedetine vâkif olma imkani bulunmayan taabbudî hükümler hâriç, hemen hemen hiçbir hüküm bu söyledigimiz çerçevenin disinda kalmayacaktir...." Bunlarin sözü böyle.*

*Ilgili açiklamalar isigi altinda meseleye yaklastigimizda, konu üzerinde durmamiz gerekecektir: Ahiret islerinin ancak seriat yoluyla ögrenilebilecegine aynen katiliyoruz. Dünyevî maslahat ve mefsedetler hakkinda söylediklerine gelince,kismen dogrudur, her yönden dogru degildir, Durum böyle oldugu içindir ki, fetret devrinden[81] sonra seriat geldiginde, dünyevî islerde istikâmetten sapmalarin, hükümlerde adaletten uzaklasmalarin oldugu ortaya çikmistir,*

*Eger durum mutlak anlamda dedikleri gibi olsaydi, serîatin sadece ahiret isleriyle ilgili maslahatlari getirmekle ve onlari yerlestirmeye çalismakla ugrasmasi, dünyevi islerle ugrasmamasi gerekirdi. Halbuki durum öyle olmamistir. Seriat, hem dünya hem de ahiret islerini birlikte düzenlemistir. Gerçi, dünya hayatinin ikâmesinden gözetilen amaç ahiret hayati ise de, bu durum seriatin gönderilmesinde güdülen maksadin, dünyevî maslahatlarin gerçeklestirilmesi için de olacagina engel teskil etmez. Böylece ahiret yolculugu kolaylasacak ve hedeflenen amaca ulasmak imkani dogmus olacaktir. Bu ugurda seriat, en iyi »içimde, birçok tasarruflara vücut vermis, yürürlükte olan bir çok fesad yollarini da ortadan kaldirmistir. Yürürlükteki âdetler göstermektedir ki, aklin, dünyada mevcut bütün maslahat ve mefsedetleri tüm ayrintilariyla yalniz basina kavramasi imkansizdir. Ancak yukaridaki sözün sahibi, maslahat ve mefsedetler, seriat onlarin genel esaslarini koyduktan sonra, tecrübelerle... vb. kavranabilir, demeyi kasdediyorsa, elhak dogrudur ve o takdirde tartismaya da gerek yoktur. [82]*

**Dokuzuncu Mesele:**

*Sâri Teâlâ'nm, üç esasin yâni zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniy-yâtin korunmasini amaçladigi fikrinin mutlaka bir delîle dayandirilmasi gerekmektedir. Bu konuda dayanilacak delil ya zannî ya da kati olacaktir. Zannî olamaz; çünkü bu husus seriatin esaslarindan biridir, hatta seriatin esaslarinin temeli durumundadir. Seriatin esaslari ise, daha önce de*

*belirtildigi gibi, katidir. Dolayisiyla esaslarin temeli durumunda olan bir hususun öncelikli olarak katî olmasi gerekecektir. Eger böylesi bir esasin zan ifâde edecek delillerle isbati caiz görülecek olursa, o durumda esaslariyla ayrintilariyla bütün seriatin kesinlikten uzak, zan üzerine kurulu olmasi gibi bir netice karsimiza çikacaktir. Böyle bir sonuç bâtildir. Seriatin esâslari katidir; dolayisiyla onlarin dayandiklari delillerin de katî olmasi gerekecektir.*

*Bu esâsin katî delîle dayandirilmasi geregi ortaya çiktiktan sonra, karsimiza iki ihtimal çikacaktir: Bu deliller ya aklî ya da naklî olacaklardir.*

*Aklî delillerin burada yeri yoktur. Çünkü böyle bir konuda aklî delillerin kullanilmasi, aklin serîate hâkim kilinmasi noktasina götürür. Bu ise dogru degildir. Su halde delillerin mutlaka naklî olmasi gerekmektedir.*

*Naklî deliler de, ya mütevstir bir senedle bize ulasmis, metni yoruma kapali bir nass olacaktir, ya da böyle olmayacaktir. Eger kullanilacak deliller nass degiller veya nass olmakla birlikte mütevâtir senetle nakledilme mi slerse, böyle bir konuda onlari delîl olarak kullanmak ve onlara dayanmak dogru olamaz. Çünkü bu tür deliller kesinlik ifâde etmezler. Halbuki, konu için kesinlik ifâde eden deliller aranmaktadir. Eger nasslar yoruma kapali bulunuyorlar ve tevatürle de nakledil-mislerse, iste o zaman kesin bilgi ifâde ederler; ancak böyle kesin bilgi ifâde eden nasslarm bulunup bulunmadigi âlimler arasinda tartisma konusudur.*

*Böyle kesin bilgi ifâde eden nasslarm bulundugu görüsünde olanlar, seriatta varsayilan her meselede, hatta her konuda böylesi nasslarm bulunmadigini itiraf etmektedirler. Üzeride durdugumuz konunun, hakkinda kesin nass bulunan konulardan oldugu da katiyetle belli degildir.Serîatte kesin bilgi ifâde eden nasslarm bulunmadigi görüsünde olanlar ise söyle diyorlar: Naklî delillerle amel etmek eger rnütevâtirlerse hepsi de zannî olan on tane önsartin bulunmasina baglidir. Zannî üzerine kurulu olan da zannî olmak zorundadir. Çünkü mütevâtir haberin kesinlik ifâde etmesi, dil ve nahiv ilmine ait görüslerin dogru nakledilmesi, müsterekligin, mecazin, serî ya da Örfî naklin, izmânn[83] bulunmamasi, keza umûmun tahsis, mutlakin takyîd edilmis olmamasi, neshedici bir delîlin, takdîm ve tehirin, aklî çeliskinin bulunmamasi gerekmektedir. Bütün bu önsartlar ise zannî olmaktadir.*

*Kesin bilgi ifâde eden nasslarm bulundugunu itiraf edenlerden bir kismi da vardir ki, bizzat deliller kesinlik ifâde etmezler; ancak bunlara hissî ya da naklî bazi karineler eklenince güç kazanirlar ve o vakit kesinlik ifâde ederler, demektedirler. Bütün bunlar, bizim konumuza açiklik getirecek delîlin, bu türden olmadigini göstermektedir. Çünkü kesin bilgi ifâdeye yardimci olacak karineler, her delîl için zorunlu olarak mevcut degildir. Eger öyle olsaydi, bütün serî delillerin kesin olmasi gerekirdi. Halbuki, durum ittifakla böyle degildir. Karineler her zaman zorunlu olarak bulunmayacagina, serî delillerin*

*büyük çogunlugunun ya delâlet ya da hem sübût hem de delâlet açisindan zannî olduguna göre, özellikle de delillerin, Önsartlarmm varligina ihtiyaçlari göz önünde tutuldugunda, kesin bilgi ifâde edecek delîl ve karinelerin bir araya gelmesi, buna imkan verenlere göre çok nâdir, diger gruba göre de imkansizdir ve mevcut degildir.Bu durumda meselenin delili kesin belirmis degildir. Bu konuda, kesin bir delîl olan icmâ'm bulunmasi yeterlidir de-nilemez.Çünkü, evvela bu üç esâsin ser'an muteber olduguna dair olan icmâ'in, bütün nesiller boyu tevatür yoluyla nakledilmis olmasi gerekir. Böyle bir seyin isbati ise zordur; belki de imkansizdir. Ikinci olarak, böyle bir icmâ naklinin mevcudiyetini kabul etsek bile, bu durumda, mutlaka icmâ'a dayanak olan kesin bir delîlin bulunmasi ve o dayanagin kesin oldugunda da görüs birligi edilmis olmasi gerekmektedir. Belki de zannî bir delil üzerinde birlesilmis olabilir ve bu durumda neticede mesele katî degil, zannî olacak; kesin bilgi (yakîn) ifâde etmeyecektir. Çünkü icmâ'in katî olmasi için, icmâ'a ehil âlimlerin, dayanagi (mesnedi) katî olan bir mesele üzerinde icmâ etmis olmalari sarttir. Eger zannî bir dayanak üzerinde icmâ meydanagelmisse, bazi âlimler böyle bir icmâ'in hüccet (delîl) olmayacagini belirtmislerdir.[84]Bu durumda meselenin icmâ ile isbati su götürebilecektir. Hal böyleyken sözü edilen üç esasin ser'an muteber oldugunun, kesin serî bir delille isbati zor olacaktir.Vakia, bu konunun isbati meselenin ruhunu teskil eden baska bir yolla olmaktadir: Ictihâd mertebesine ulasmis hiçbir kimsenin, bu Üç esâsin ser'an muteber oldugunda, onlari dikkate almanin Sâri'ce maksûd bulundugunda süphe etmesi mümkün degildir.Bunun isbati, seriatin istikraya tâbi tutulmasi; küllî- cüz'î bütün delillerin incelenmesi, bu genel esaslarin kapsamlarina giren hususlarin etüd edilmesi ile olmaktadir. Manevî mütevâtir de diyebilecegimiz bu netice, belli bir delille sabit olmamakta, aksine birbirini destekleyen pek çok sayida ve amaçlan farkli olan delillerin tümünden çikmakta ve hepsinin üzerinde birlestigi ortak nokta olmaktadir. Mesela Hâtem'in cömertliginin, Hz. Ali'nin secaatinin bu yolla herkesçe bilinmesi gibi. (Bunlar haberlerin teker teker.de 1 âletleri neticesinde olmamakta, onlar hakkinda anlatilan bütün menkibelerin ortak noktasi olarak ve süpheye yer birakmayacak sekilde ortaya çikmaktadir. ) Âlimler, bu esaslarda gözetilen Sâri'in kasdini isbat için, ne belli bir delile ne de özel bir yola bas vurmamislardir. Aksine; bu netice onlarda, fikhin her bölümünde ve dalinda, ayrinti konularinda, pek çok çesitli olaylar ve farkli durumlar hakkinda vârid olan zahir, umûm, mutlak, mukayyed.., gibi verilerin tümünden hâsil olmaktadir. Islâm âlimleri bütün konularda, tüm serî delillerin söz konusu üç esasin korunmasi mihveri etrafinda dönüp dolastigini görmüslerdir. Ayrica bunun yaninda, bu üç esasin Sâri'in kasdi olduguna delâlet eden, naklî olan olmayan, daha nice hâl karinelerinin bulundugu da bir gerçektir.Mütevâtir haberin kesin bilgi (ilim) ifâde etmesi de iste bu yaklasimin bir neticesi*

*olmaktadir. Çünkü tevatürü olusturan fertler teker teker elealinacak olsaydi, hadis rivayeti için aranan sartlarin tam bulunmasi durumunda, nihayet bunlar (sahîh olacaklar ve ) zan ifâde edeceklerdi. Zan ifâde eden bu haberlerin teker teker bir araya getirilmesi durumunda da bu, zan bildirme özelligi üzerine bir ilâve getirmeyecekti. Ancak birlik ve toplulukta, daginiklikta olmayan bir güç ve kuvvetvardir. Meselâ tek bir haber zan ifâde eder. Bu habere bir baska haberin destek vermesi durumunda ise, zan derecesi biraz güçlenir. Destek veren daha baska baska haberlerin bulunmasi durumumda, zan mertebesi giderek güç kazanir ve sonunda bütün bu birbirini destekleyen haberlerin tümünden aksi ihtimale yer birakmayan kesin bir bilgi (ilim) ortaya çikar. Burada da durum aynidir. Çünkü zannî haberlerin zimnen içermis olduklari mânâ ile kesin ilim ifâde etmeleriyle, seriatin istikrasi sonucunda, söz konusu üç esasin Sâri'ce itibara alinmis oldugunun kesin bilgi derecesinde ortaya çikmasi arasinda bir fark yoktur.Bu husus, bu kitabin "Mukaddimeler" kisminda açiklanmisti.*[85] *Bu arzettiklerimiz iyice yer ettikten sonra, seriatin gerekleri üzerinde düsünen dîn âlimleri ve onun mânâlari üzerinde kafa yoran düsünürler için, zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât esaslarinin gerçek-lestirilmesi konusunda Sâri'in maksatlarinin bulundugunu tasdik artik hiç de zor olmayacaktir.* [86]

***Onuncu Mesele:***

*Zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât, maslahatlarin temini için konulmustur. Bununla birlikte, bunlarin çerçevesine giren bazi cüzî meselelerin bunlarin hükümlerini almamasi, ya da hükümlerini aldigi halde onlardan gözetilen maslahati gerçeklestirmeme si, bu esaslarin küllî ve genel olus özelliklerini ortadan kaldirmaz.*

*Simdi buna örnekler* [87]*verelim: Zarûriyyâttan olan meselâ cezalar, suçlarin, önlenmesi içindir. Bununla birlikte biz, kendisine ceza verildigi halde, hâlâ suç islemeye devam eden kimseler görmekteyiz. Bunun gibi daha baska örnekler vardir. Hâciyyât konusunda, mesela yolculuk sirasinda namazin kisaltilmasi, yol sikinti ve mesakkatlerini hafifletmek içindir. Konfor içinde yolculuk yapan bir hükümdarin ise, karsi karsiya kaldigi bir sikinti ve mesakkati yoktur. Bununla birlikte, onun için de namazini kisaltmasi ve yolculuk ruhsatlarindan faydalanmasi mesrudur. Karz (ödünç), Ihtiyaç sahiplerine gösterilmesi istenen merhamet ve kolaylik için mesru kilinmistir. Bununla birlikte, ihtiyaç olmaksizin da karz talebinde bulunmak caizdir, Tahsîniyyât konusunda mesela, taharet hükümleri genel anlamda temizligin saglanmasi için konulmustur. Bununla birlikte teyemmüm gibi bazi hükümler vardir ki, bu amacin aksine netice vermektedir.*

*Bütün bunlar, asil mesruiyet ilkesini zedelememektedir. Çünkü küllî bir durum, genel özellikte sabit olduktan sonra, onun çerçevesi altina giren bazi*

*cüzlerinin, o küllî esasin Özelliklerini yansitmamasi, o esâsi küllî olmaktan çikarmaz. Çünkü agir basan ve büyük çogunluga sahip seyler, serîatte kesin ve genel muamelesine tâbi tutulmaktadir.*[88]*Hem sonra, genel esaslarin hükmüne tâbi olmayan cüzîlerden, sabit bulunan küllî esâslara karsi koyabilecek, yine küllî Özellikte esaslar çikarmak da mümkün degildir.*

*Bu durum, istikra neticesinde ortaya çikarilan küllî esaslar için geçerlidir. Bunlar, Arap diliyle ilgili küllî esaslara da kiyas edilebilir.*[89]*Çünkü onlar, burada konu edindigimiz esaslara çok yakindirlar; zira her iki kisim da, vaz'î esaslar olup, aklî prensipler degillerdir. Bu itibarla ayni türden sayilirlar. Çerçeve içerisine girdigi halde, genel prensibin özelliklerini yansitmamasi, prensibin ihlâli anlamina ancak aklî prensiplerde gelir. Nitekim: "Bir sey için sabit olan, o seyin benzen için de aklen sabit olur" dedigimizde, burada bu genel prensibin çerçevesi içerisinde, prensiple ters düsecek, onun Özelliklerini yansitmayacak bir cüz'ün bulunmasi asla mümkün degildir. Zira, bu prensibin gereklerini yansitmayacak bir birimin bulunmasi durumunda, "Bir sey için sabit olan, o seyin benzeri için de aklen sabit olur" seklinde bir prensipten söz etme imkani ortadan kalkar.*

*Bu durumda, istikra yoluyla elde edilen esaslarda küîlîlik sahihtir; bazi cüzler o esasin özelliklerini yansitmasa bile, onun küîlîlik özelligi ortadan kalkmaz.*

*Hem sonra bu tür cüzîlerin, bagli olduklari küllî esaslarin Özelliklerini yansitmamasi, küllîesasin geregi disinda baska sebeblerden dolayi da olabilir ve bu durumda o birim, aslinda küllî esasin çerçevesi içerisinde dâhil olmaz; veya dâhil olsa da hükmün amaci bizim için açik bulunmaz veya (aslinda hâriç olmakla birlikte) bizce dâhil sanilir fakat, bize gizli kalan ve o cüzîye daha uygun olan baska bir hikmetten 154] dolayi küllîesasin hükmünden baska bir hüküm almis olabilir. Mesela konfor içerisinde yolculuk yapan hükümdara da, mesakkat dokunabilir; ancak bu mesakkat bize gizli kaldigi için, biz ona göre hükmeder ve bu cüzî meselenin aslin hükmü nü yansitmadigini sanariz. Sahiplerini suç islemekten alikoymayan cezalar hakkinda da söyle demek mümkündür; Cezalardan gözetilen amaç, sadece suçlarin önünü almak de-gildir; aksine onlarda dikkate aîinan baska bir amaç daha vardir ki, o da cezalarin islenen suçlara keffâret olmasidir. Çünkü tatbik edilen had cezalari, suçlarin önünü alma amaci yaninda sahipleri için de birer keffâret olmaktadir. Küîlî esaslara hadim (yardimci) oldugu sanilan diger hususlarda da durum ayni olmaktadir.*

*Sonuç olarak diyoruz ki, küllî esaslar maslahat ve mefsedetlerin temini için konulmustur ve bu esaslarin çerçevesine giren bazi cüzlerin (cüziyyât), genel esaslarin Özelliklerini yansitmamasi, onlarin küllî oluslarinda dikkate alinmamaktadir.* [90]

**On Birinci Mesele:**

*Sâri'in tesrî sirasindaki, maslahatlarin teminine yönelik amaci, mutlak ve genel bir özellik arzeder; fikhin belli konularina, veya belli mahallere ait olmadigi gibi, ihtilâf mahalleri dikkate alinmaksizin sadece üzerinde ittifak edilen alanlara da münhasir degildir.*[91]

*Bunun delillerinden biri, daha önce açiklanan ve maslahatlarin mutlak anlamda dikkate alindiginin ve hükümlerin tesrii sirasinda kullarin maslahatlarinin amaçlandiginin belirlenmesidir. Eger maslahata riâyet esasi belli mahal ve konulara münhasir olsaydi, o durumda hükümler mutlak anlamda maslahatlar için konulmus olmazdi. Ancak deliller, hükümlerin mutlak surette maslahatlar için konulmus oldugunu ortaya koymustur. Bu husus, maslahata riâyet prensibinin belli konu ve alanlarla sinirlandirilmis olmadigini; aksine, hükümlerin konulmasi sirasinda mutlak surette ve genel anlamda maslahatlarin dikkate alindigini göstermektedir.*

*Sonra gelen âlimlerden biri ki Karâiî*[92] *oluyor yanlis bir mütâlâa yürütmüs ve söyle demistir: "Maslahata riâyet prensibi, ancak 'Içtihadi meselelerde isabet eden yalniz bir kisidir' (muhâttie) diyenlerin görüsüne göre geçerlilik kazanir. Çünkü aklen zorunlu olarak bilinir ki, râcih (güçlü ve tercihe sâyân) olan bir seyin, hem râcih hem de ziddi (mercûh, zayif) olmasi imkansizdir.*[93]*Aksine, iki seyden birisi daha güçlü (râcih) oldugunda tabiatiyla öbürü de mercûh (zayif) olacaktir. Aklen zorunlu olarak bilinen bu husus, içtihadi konularda ancak bir kisinin Isabet etmis olacagini ortaya koymaktadir, Bu durumda râcih (gü"çlü ve tercihe sâyân) olan dogrultusunda fetva veren isabet etmis olacak, digerlerinin ise hata etmis olduklari ortaya çikacaktir. Çünkü onlar mercûh dogrultusunda fetva vermis olacaklardir.Dolayisiyla 'bütün müctehidlerin ictihâdlarmda isabetli olacaklari' (musavvibe) tezi, hem kiyâsin delîlligi, liem de seriatin maslahatlara tâbi oldugu esaslariyla çeliski arzetmektedir." Karâfî'nin sözleri iste böyle,Karâfî, hocasi Ibn Abdisselâm'dan da fö. 660/1262) söyle nakilde bulunur: "Bunlarin: (Bu kaide ancak icmâa dayali hükümlerde söz konusu olabilir' demeleri kaçinilmazdir. Ihtilafli konularda ise, Al-lah'dan sâdir olan hüküm, isin aslinda râcihe (daha güçlü ve tercihe sâyân) tâbi degildir; aksine sadece zanlarda râcih durumunda bulunanlara tâbidir. O seyin isin aslinda râcih ya da mercûh bulunmasi arasinda bir fark yoktur." Ibn Abdisselâm, musavvibenin tezinin, râcih belirlenmis olacagi için, hükümlerde maslahata riâyet prensibiyle bagdasmayacagi konusunu da kabul etmistir. O devamla söyle demistir: "Her müctehidin içtihadinda isabetli olacagi tezini kabul eden kimselerin 'hüküm veren hâkim' hadisindeki*[94] *'hata' tabirini sebeblere yormasi gerekecektir. Çünkü, hatanin içtihadin sebeblerin-de yapilabileceginde ittifak vardir. Bu durumda hadiste sözü geçen ictihâd hatasini, bizzat hükümde yapilan hataya degil de, ittifakla kabul edilen sebeblerde (vesâil) yapilan hata anlamina yormak daha uygun olacaktir,"*

Ibn Abdisselâm'dan nakledilen de böyle.

Öyle gözüküyor ki, kaide her iki mezhebe göre de yürümektedir. Çünkü musavvibeye göre hükümler izafî (göreli) dir. Zira onlara göre, Allah'in hükmü müctehidin inceleme ve düsüncesine baglidir. Maslahatlar ise ya (Esarîlere göre) hükme tâbidir ya da (Mutezile'ye göre) hükümler maslahatlara tâbidir. Bu durumda ihtilafli konularda maslahat ya da mefsedetler, müctehide göre isin aslinda ve kendi zanmnca sabit bulunurlar. (Bu durum da izafîdir) ve burada muhattie ile musavvibe arasinda bir fark da bulunmamaktadir. Mesela: Mâliki mezhebine mensup birisi, yas sebze ve meyvelerde ''ribâ'1-fadl"[95]caiz oldugu kanâatinde (zann-i gâlib) bulunur. Bu durumda ona göre gâlib yön, maslahat yönü olmaktadir. Bizzat isin aslinda ve onun zanmnca durum ayni olmaktadir. Çünkü ona göre böyle bir muamele ser'an haram olan ribâ kapsami disinda kalmaktadir. Dolayisiyla bu mallarda, ayni cinsten pesin mübadelelerde fazlalik almaya yeltenen kimse, caiz olan bir seye tesebbüs etmis olacaktir. Caiz olan bir seyin yapilmasinda ise, dünyada ve âhirette bir zarar bulunmamaktadir. Aksine böyle bir muamelede bir maslahat bulunmaktadir; onun için de caiz görülmüstür. Safiî birinin kanâatine göre de böyle bir muamele caiz olmasa; o takdirde bu muamele haram olan ribâ kapsamina girecektir ve bu muameledeki maslahat ciheti zayif kalan (mercûh) yönü teskil etmis olacaktir. Onun zanmnca da, bizzat isin aslinda da durum aynidir. Onu islemesi durumunda hem dünyâda hem de âhirette kendisine zarar dokunacaktir. Dolayisiyla burada musavvibenin hükmüyle mu-hattienin hükmü ayni olmaktadir.Tenakuzun (çeliski) olmasi için, râcihin mercûh telakki edilmesinin ayni kisi tarafindan yapilmasi lâzimdir. Oysaki, burada iki ayri müctehidin degerlendirmesi söz konusudur ve onlardan her biri, kendi verdigi hükme esas aldigi illetin, haddizatinda isin aslinda oldugu gibi degil, kendince isin aslinda ve kendi zanmnca mevcut olduguna kanidir. Zira isin bizzat aslinda da aynen olmasi ancak icmâ ile sabit bulunan meselelerde[96] sahih olur. Bu konuda iki taraf da ittifak etmislerdir. Bundan sonrasinda ihtilaf etmisler ve muhattie; hükmün, müctehide göre isin aslinda ve kendi zanmnca olan hükümle ayni oldugu; musavvibe de, isin aslinda bir hükmün olmadigi, hükmün ictihâd sirasinda ortaya çiktigi sonucunu benimsemistir. Her iki grup da, kendi hükmünü, isin aslinda da ayni oldugu zannedilen bir illet üzerine bina etmektedir.Burada, tesrî sirasinda maslahati dikkate almayi, Allah üzerine vâcib görenlerle, onun bunu bir lütuf eseri olarak yaptigi görüsünde olanlar, neticede birlesmektedirler. Keza maslahat ve mefsedetlerin (hüsün ve kubhun) esyanin sifatlarindan oldugu kanâatinde olanlarla böyle olmadigi inancini tasiyanlar da (Mutezile'nin ilk mensuplariyla sonra gelenleri) neticede ayni noktaya gelmektedirler. Bu konu üzerinde daha genisçe durulabilir; ancak konu fikih usûlünün problemlerinden olmaktadir. Durum böyle olunca, Ibn Abdisselâm'in öngördügü mazerete ihtiyaç

*kalmamaktadir ve konuyla ilgili çikmazdan söz etmek yerinde degildir. Çünkü el-Cüveynî, Mutezile'nin, hem ictihâd hem de hüküm hakkinda "her müctehidin isabet etmis olacagi" (musavvibe) görüsünü ittifakla benimsediklerini nakletmistir.*[97]*Buna göre Mutezile, musavvibe görüsüyle, hüsün ve kubuhun aklî ve fiillerin esyanin zâtinda bulunduklari görüsünü bir arada ele almakta ve bunlarin arasini birlestirmektedir. Karâfî'nin sözü ise, nereden bakilirsa bakilsin tam bir problem arzetmektedir. Allahu a'lem!* [98]

**On Ikinci Mesele:**

*Kutlu Islâm seriati masumdur; hata ve tahriften korunmustur. Onu teblig eden Hz. Peygamber de masumdur. Nitekim, icmâ ettikleri konularda, onun ümmeti de masum bulunmaktadir.*

*Bu hususu iki açidan delîllendirebiliriz:*

*(1)*

*Bu hususa açikça ya da dolayli olarak delâlet eden deliller vardir:*

*"Dogrusu Kitâb'i biz indirdik, onun koruyucusu elbette biziz*[99] *"Bu kitâb, ... âyetleri kesin kilinmis (saglama baglanmis) kitaptir*[100] *âyetlerini örnek olarak alabiliriz. Öbür taraftan da: "Ey Muhammedi Senden Önce gönderdigimiz hiçbir elçi ve peygamber yoktur ki, bir seyi arzuladigi zaman, seytan onun arzusuna vesvese karistirmamis olsun. Allah sey tanin karistirdigini giderir, sonra Allah kendi âyetlerini tahkim eder*[101] *buyurmustur. Bu âyetlerde Yüce Allah, kendi âyetlerini korumakta ve onlari tahkim etmekte, saglama baglamakta oldugunu; böylece onlarin baskalariyla karismasini önledigini, onlara yapilacak herhangi bir müdâhaleye meydan vermedigini, neticede onlari her türlü tahriften korudugunu belirtmistir. Sünnet, her ne kadar bu âyetlerde zikredilmemisse de, o da nihâî olarak Kur'ân'a çikmakta, onun açiklayicisi olmakta ve onun etrafinda dönmektedir. Kitap ve sünnetten herbiri, birbirini desteklemekte ve bir bütün görünümü vermektedirler. Yüce Allah söyle buyurmaktadir: "Bugün, size dininizi ikmal ettim, üzerinize olan nimetimi tamamladim, din olarak sizin için Islâmiyeti begendim."ios*

*Ebû Amr ed-Bânî, Tabakâtu*I-kurrâ adli eserinde söyle bir nakilde bulunur: Ebu'l-Hasen b. el-Müntâb anlatir: "Bir gün Kadi Ebû Ishâk Ismâîl b. Ishâk'in yanindaydim. Ona, 'Tevrat ehline, onu tebdil ve tahrif imkani niçin verildi? Halbuki böyle bir imkan Kur'ân ehline verilmemistir?' diye bir soru soruldu. Kadi seyle cevapladi: "Yüce Allah, Tevrat ehli hakkinda yani "Allah'in ki* [102]

*Eksik 55-70 arasi.*

*çogunlugu da Araplarin nakledegeldiklerine benzer olmakla birlikte onlarin bilmedikleri gayb haberleri türündendir.*[103] *Yüce Allah söyle buyurmaktadir:*

*"Ey Muhammedi Bu sana uahyettigimiz gayb haber-lerindendir. Meryem'e hangisi kefil olacak diye. kalemlerini atarken senyanlarinda degildin [104]Ey Muhammedi Bunlar sana vahyettigi-miz bilinmeyen olaylardir. Sen des milletin de daha önce bunlari bilmezdiniz.[105] Hadislerde de, Araplarin atalari Hz. Ibrahim ve Hz. Ismail'in Ka'be'yi insalanyla ilgili haberleri vb. hatirlayabiliriz.*

*4. Çogu ya da tamami bâtil olan ilimler: Iyâfe, zecr, kehânet, remil hatti, çakil atma, ugursuzluk telakkileri gibi.[106] Seriat bunlar içerisinde kehânet, zecr, remil hatti gibi bâtil olanlari iptal etmis ve onlari yasaklamistir; gaybi ögrenmek seklinde olmayan fali (fâ'l-i hayr = hayra yorma) kabulle karsilamistir. Kehânet ve zecrde gaybi ögrenme iddiasi vardir. Bu tür seylerin büyük çogunlugu, bir delile dayanmaksizin gayb hakkinda tahminde bulunmaktan ibai'ettir. Hz. Peygamber [ slevSâ£tul bunlara mukabil olmak üzere gayba kesin olarak delâlet edecek vahiy ve ilham yollarini getirmis; ölümünden sonra nübüvvetten bir cüz olmak üzere de ümmeti için sâdik rü'yâyi[107] birakmistir. Keza bazi seçkin kimseler için de bazi numuneler birakmistir ki bunlarda ilham[108] ve firâset olmaktadir.*

*5. Tib ilmi: Araplar da, ilk tabiblerden kalma yoluyla ve öncekilerin ortaya koyduklari tabiat ilimleri üzerine kurulu haliyle degil de, kendi ümmî tecrübelerinden elde ettikleri bazi tibbî bilgilere sahip bulunuyorlardi. Seriatta da bu dogrultuda atiflar gelmis; ancak öyle detayli degil, derli toplu ve sadra sifa verici, az olmakla birlikte çok büyük netice beklenecek vaziyette temas edilmistir.[109]Yüce Allah: 'Yiyiniz, içiniz, israf etmeyiniz"[110]buyurmustur. Hadislerde de, bazi dertlere karsi birtakim ilaçlarin tarifi yapilmis, tib olarak geçerliligi kabul edilen seyler arasinda bâtil olanlar ise iptal edilmistir,[111] Mesela sarapla tedavi, ser'an caiz olmayan unsurlari içeren rukye (okuma, efsun) ile tedavi bunlardandir.*

*6. Belagat ve fasâhat: Çesitli üslup ve sekiller, fasahat omeUen, «özü çesitli kaliplara koyabilme yetenegi Araplarin en ustun olduklari k r aland, Buna ragmen Kur'ân onlar! acze düsürecek bir tarzda geldi. Yüce Allah söyle buyurur: "De ki: 'Insanlar ve cinler, birbirlerine yar-*

*rjZl olarak bu Kur'ân'm bir benzerini ortaya koymak için bir araya seIseler, and olsun ki, yine de benzerini ortaya koyamazlar.[112]*

*7. Darb-i meseller: Bu konuda da Yüce Allah: And olsun ki, biz Kur'ân'da insanlara türlü türlü misal gösterip açikladik[113] Ancak darb-i meseller içerisinden siiri kullanmamistir; çünkü o hak degildir.*

*Bu Yüzden Yüce Allah: "Biz Muhammed'e siir ögretmedik, zaten ana "erekmezdi[114] buyurmus, bunun anlamini da: "Sâirlere ancak azginlar uyar. Onlarin her vadide saskin saskin dolastiklarini ve yapmadiklarim yaptik dediklerini görmezmisin[115] Buradan da anlasiliyor ki siirin bir temeli yoktur.*

*O her vâdîde saskin saskin dolasmak ve fullerin dogrulamadigi söz demektir. Bu ise, Allah'in getirdigi seriatin esaslarina ters düsen bir seydir. Ancak bu konuda Allah m getirdigi istisna bakîdir.*

*Buraya kadar verdigimiz örnekler, ümmî olan Araplara nisbetle üzerinde durdugumuz konuya isaret için yeterlidir.*

*Güzel ahlâk sahibi olmak ve bunlarla ügih talepler ise, muhataplardan ilk istenilen hususlar olmaktadir. Bu tür konularin islenmesi daha çok Mekke döneminde inen sûrelerde görülür- Böylece seriat onlara yaklasirken daha ismdirici bir yol izlemis ve kendilerince zaten övgüye deger bulunan bu konularda daha da etkin bulunmasi amaçlanmistir. Bu konularla ilgili olmak üzere Yüce Allah söyle buyurmaktadir: "Allah süphesiz adaleti, iyilik yapmayi, yakinlara bakmayi emreder; hayasizligi, fenaligi ve haddi asmayi yasak eder. Tutaniniz diye size ögüt verir[116] "De ki; 'Gelin size Rabhinizin haram kildigi seyleri söyleyeyim: O'na hiçbir seyi ortak kosmayin, anaya babaya iyilik ya-pin, yoksulluk korkusuyla çocuklarinizi öldürmeyin.[117]"Ey Mu-hammed de ki: 'Allah'in kullari için yarattigi ziynet ve temiz riziklari haram kilan kimdir?[118] "Deki: 'Rabbim sadece, açik ve gizli fenaliklari, günâhi, haksiz yere tecâvüzü... haram kilmistir.[119] Bunlara benzer daha pek çok âyet ayni konuyu islemektedir.*

*Allah Teâlâ, onlarin güzel ahlâk telakkilerine katilmak ve bu konulari islemekle birlikte, bunlara nisbetle daha Önemli olan bir konuyu da bunlar arasina katmis bulunuyordu; Sâri'in en büyük amaci olmak üzere sirki ortadan kaldirmak ve âhiretle ilgili konulari inkâri yasaklamak. Aslinda öyle olmadigi halde kerem ve güzel ahlâktan kabul ettikleri seyleri, yahut fayda ve zarar içermekle birlikte, zarari faydasindan daha çok olan seyleri iptal etmistir. Yüce Allah söyle buyurur; "Ey inananlar! îçki, kumar, putlar ve fal oklari süphesiz seytan isi pisliklerdir, bunlardan kaçinin ki, saadete eresiniz.[120] Sonra Yüce Allah bunlarda özellikle de içki ve kumarda bulunan zararlari, bunlarin insanlar arasinda düsmanlik, kin ve bugza sebeb olduklarim, Allah'i zikirden alikoyduklarini açiklamistir. Bu sayilan zararlar, onlarin zannettikleri faydadan daha büyüktür. Onlar güya içkinin korkaga cesaret verdigini, cimriyi cömertlige tesvik ettigini, tenbeli zindelestirdigini söylüyorlar ve onun faydali olduguna inaniyorlardi. Kumar da onlarca güzel bir seydi. Çünkü kumar sonucunda fakir ve yoksullari da doyuruyor, ihtiyaç sahiplerine onlari kollamak suretiyle sefkat gösteriyorlardi. Yüce Allah bu konuyla ilgili olarak: "Sana içki ve humari sorarlar, de ki; 'Ikisinde hem büyük günah ve hem insanlara bazi fayd.alar vardir. Günahlari faydasindan daha büyüktür'[121] buyurmus ve onlarin bu kuruntularinin yerinde olmadigini belirtmistir. Seriatin tamami sadece iyi huylarla ahlâklanma demektir. Bu yüzden Hz. Peygamber "Ben sadece ahlâkingü-zelliklerini tamamlamak için gönderildim[122]*

*buyurmustur.*

*Ancak güzel ahlâk prensipleri iki kisimdir; Birincisi, alisilagelmis ve makûl, kabule yatkin olan kisim. Islâm'in ilk yillarinda bu tür ahlâk prensiplerine uyulmasi istenmistir. Bunlar iyice yerlestikten yani altyapi olustuktan sonra ise bunlari tamamlayici diger unsurlar getirilmistir ki, bunlar da ikinci kisim ahlâk prensiplerini olusturmaktadir. Bunlar içerisinde ilk planda hikmeti hemen anlasilmiyor olanlar vardi. Bu tür olanlar geciktirilmisti. Bunlar içerisinden en geriye birakilan da ribâ yasagi vb. hükümlerdi. Bütün bunlar güzel ahlâk düsturlarina yöneliktir ve bunlar Araplarca genel anlamda bilinen seylerdi.*[123]

*Dikkat edilirse, Araplara ait cahiliye döneminde mevcut bulunan ve Islâm tarafindan benimsenen hükümler*[124] *bulundugu görülecektir. Nitekim kirâz (mudârabe), diyetin (yüz deve olarak) belirlenmesi, diyetin (Tiata yoluyla öldürmelerde) âkile üzerine yüklenilmesi, çocugun nesebinin kiyafet ilmi (kâiflik*[125]*) yoluyla babasina katilmasi, hac esnasinda Mes'ar-i Harâm'da vakfe yapilmasi, hünsâ hakkinda verilen hüküm, mirasta erkek çocuguna kiz çocugunun alacagi hissenin iki kati verilmesi, kasâme*[126] *ve âlimlerce zikredilen daha baska Örnekler bu türdendir.*

*Sonra diyoruz ki: Islâm bununla yetinmedi ve onlarin anladiklari tarzda ve gök, yer, daglar, bulutlar, bitkiler gibi bildikleri seylerden istifade ile tevhîd (Allah'in birligi) delillerini, ayni sekilde âhiret ve nübüvvet (peygamberlik) delillerini getirdi ve onlara anlayacaklari sekilde hitap etti.*[127] *Onlarin ellerinde semavî seriatlardan bir kalinti olarak bulunan, atalari Hz. Ibrahim'in seriatindan kalan az bir seydi. Bu itibarla Islâm, onlara bu açidan yaklasti ve onlari ona davet etti, Hz. Muhammed'in getirdigi seriatin aynisiyla Hz. Ibrahim'in seriati oldugunu vurguladi. Meselâ su âyetleri bu konuda hatirlayabiliriz: "O, sizi seçmis, babaniz Ibrahim'in yolu olari dinde sizin için bir zorluk kil-jnamistir. Size müslüman adini veren O'dur.*[128] *"Ibrahim, yahûdî de, hiristiyan da degildi, ama o dogruya yönelen (hanîfj bir müslimdi* [129]*Evet durum böyle idi. Ne var ki, Araplar onun seriatini degistirmisler, fazladan birçok seyler sokmuslar ve onun hakkinda ihtilâfa düsmüslerdi. Bütün bunlardan sonra onun tekrar düzeltilmesi Mu-hammed tarafindan olacakti. Yüce Allah, onlarin üzerinde olan nimetlerini belirtmis, halihazirda bulunan ve gelecekte elde edecekleri nimetlerini bildirmis, cennet nimetleri ve çesitlerini anlatirken onlarca dünyada bilinen nimet çesitlerini kullanmis; ancak bu nimetlerin dünyada iken verdikleri sikinti ve eziyetlerin hiçbirisinin cennet nimetlerinde olmadigini vurgulamistir: "Onlar dikensiz sedir agaçlari, salkimlari sarkmis muz agaçlan, uzamis gölge altinda, çaglayarak akan sular kenarlarinda; bitip tükenmeyen ve yasak da edilmeyen hol mey veler arasinda; yüksek dösekler üzerindedirler. Biz ceylan gözlüleri defterleri*

*sagdan verilenler için yeniden yaratmisizdir; onlari bakire, eslerine düskün ve hepsini bir yasta kibnisizdir.[130] Allah bu ve benzeri âyetlerde, cennet yiyecek ve içeceklerini onlarin bildigi türlerle açiklamistir: Su, süt, içki, bal, hurma, üzüm ve benzeri bildikleri meyve ve yiyecek isimlerini kullanmis; onlarin bilmedikleri acem meyve ve yiyeceklerinden olan ceviz, badem, elma, armut gibi isimleri kullanmamis, bilâkis bunlari "meyveler" kelimesi içinde mevcut kilmistir. Yüce Allah söyle buyurur: "Ey Muhammedi Rabbininyoluna, hikmetle, güzel ögütle çagir; onlarla en güzel sekilde tartis.[131] Kur'ân'm tamami hikmettir. Onlar hikmeti biliyorlardi; içlerinde hikmet sahibi kimseler bulunuyordu. Bununla birlikte Kur'ân, onlari bir benzerini getirmekten acze düsürecek hikmet incileri getirmisti. Içlerinde Ögüt ve nasihat veren kimseler vardi. Kus b. Sâide[132] vb. bunlardandi. Kur'ân onlarla hep bildikleri alanlarda mücâdele etmis, onlarin bilmedikleri bir yol ya da metoda basvurmamistir. Kur'ân ve Arap edebiyati üzerinde bu üç açidan [133]düsünenler, Kur'ân'm getirdikleriyle Arap edebiyatinda mevcut bulunan seylerin hep ayni türden olduklarim göreceklerdir. Su kadar var ki, Kur'ân'da kendisine has, Arap edebiyatrnda bulunmayan ve onun mucize yönünü olusturan özellikler vardir.*

*Araplarin üzerinde bulunduklari her hususta durum aynidir. Seriat hiçbir konuda onlarca bilinen durumlar haricine çikmamistir. Bu husus ortaya çiktigina göre, seriatin ümmîligi de açik ve net olarak anlasilmis demektir.[134]*

***Dördüncü Mesele:***

*Islâm seriatinin ümmîligi ve onun ilk muhataplari bulunan Araplarca bilinen hususlar disina çikmadigi neticesi üzerine bazi kaideler kurulacaktir;*

*1. Birçok insan Kur'ân üzerindeki iddialarinda siniri asmislar ve ona tabiat ilimleri, matematik ilimleri, mantik, ilm-ihurûf vb. gibi ön-cekilerin-sonrakilerin bütün ilimlerim yüklemislerdir. Bir önceki meselede ortaya konulan esasa vuruldugunda bu iddianin dogru olmadigi görülecektir. Kaldi ki, sahabe, tabiîn ve onlari takip eden nesillerden olusan selef-i sâlih Kur'ân'i ve Kur'ân ilimlerini, Kur'ân'da bulunan esrari en iyi bilen kimselerdi; bununla birlikte onlardan hiçbir kimsenin bu iddia dogrultusunda söz ettigi bize ulasmamistir. Onlar tso] Kur'ân'dan, sadece bir önceki meselede geçen tevhid delilleri, teklîfî hükümler, âhiretle ilgili hükümler ve bunlarla ilgili konularin isbati-na çalismislardir. Eger onlarin bu iddia dogrultusunda çabalari ve in-celemeleri olsaydi, meselenin esasina delâlet edecek seyler mutlaka bize kadar ulasirdi. Böyle bir sey ulasmadigina göre, bu iddianin onlarda mevcut olmadigi anlasilacaktir. Bu da Kur'ân'da onlarin iddia ettikleri gibi bütün ilimlerin esaslarinin bulunmadigina bir delildir.[135] Evet, Kur'ân bazi ilimleri içermektedir; ancak bunlar Araplarin bildikleri ilimlerdir, yahut onlarin*

*bildikleri ilimler üzerine kurulu olan ve akil sahiplerinin taaccüb ettigi, isaretleri gösterilmedikçe, yollari aydinlatilmadikça üstün akil sahiplerinin dahi kavrayamayacagi türdendir.[136] Kur'ân'da bunlarin disinda baska bir seyin bulunmasi noktasinda ise; cevap, hayir olacaktir.Iddia sahipleri muhtemelen kendilerine delil olarak su âyetleri kullanmaktadirlar: "Sana her seyi açiklayan kitabi indirdik[137]"Kitapta Biz hiçbir seyi eksik birakmadik.[138] Ayrica onlar sûrelerin basinda bulunan harfleri ki bunlar Araplarin aliskin olmadiklari seylerdi,özellikle de Hz.Ali olmak üzere seleften bazilarindan nakledilen sözleri delil olarak kullanmaktadirlar.*

*Delil olarak kullandiklari âyetlerden maksat, müfessirlere göre yükümlülük ve Allah'a kulluk icrasinda gerekli olan hususlarla ilgili seylerdir, yahut da "Kitapta Biz hiçbir seyi eksik birakmadik[139] âyetinden maksat Levh-i mahfûz'dur. Onlar, bütün aklî ve nakli ilimlerin tamamini içerdigi anlamini gerektirecek bir sey söylememislerdir.*

*Sûre baslarindaki harflere gelince; âlimler bunlar hakkinda. Araplarin bilgisi bulundugunu gerektirecek sekilde açiklamalarda bulunmuslardir. Mesela bunlara, siyer müelliflerinin anlattigi üzere Araplarin ehl-i kitaptan Ögrendikleri cümmel hesabi[140] gibi yorumlar yapilmistir. Yahut da bunlarin, Allah'tan baska hiçbir kimsenin bilemeyecegi mütesâbihâttan oldugu söylenmistir. Bunlari Araplarin hiç bilmedigi sekildeki yorumlarina gelince; bu asla caiz degildir ve seleften hiçbir kimse böyle bir iddiada bulunmamistir. Dolayisiyla iddiacilarin ellerinde kendi davalarina delâlet edecek hiçbir delilleri yoktur. Hz. Ali ve daha baskalarindan nakledilen seyler ise sabit degildir. Kur'ân'm gerektirdigi seylerin inkâri caiz>olmadigi gibi. ona onun gerektirmedigi seylerin nisbet edilmesi de caiz degildir. Dolayisiyla onu anlamak için hassaten Araplara nisbet edilen ilimlerle yetinmek gerekecektir.[141]Kur'ân içerisine konulan serî hükümlere ancak bu yolla ulasilabilecektir. Kur'ân'i anlamak için, bundan baska yollar arayanlar onu asla anlayamayacaklar; Allah ve Rasûlü'ne kas de tme dikleri anlamlari nisbet edecekler; onlara söylemediklerini söyleteceklerdir. En iyisini Allah bilir ve basari ancak O'ndandir.*

*Ikinci kaide: Seriati anlamak için mutlaka ümmîlerin yani Kur'ân'm kendi dilleriyle indigi Araplarin bildigi hususlara tâbi olmak gerekecektir. Eger onlarin dillerinde süregelen bir örf mevcutsa, seriati anlamak için bu örfü terketmek asla dogru olmayacaktir. Eger böyle bir örf yoksa, seriati anlamak için onlarca bilinmeyen bir yola basvurmak sahih degildir.*

*Bu kaide, hem anlamlarda, hem lafizlarda ve hem de üsluplarda geçerlidir. Örnek: Araplar ötedenberi, anlamlari korumak sartiyla lafizlara degistirilemez metinler gözüyle bakmazlar. Bazen de lafizlarin korunmasina özen gösterirler. Bu durumda iki tutumdan biri kesin olarak onlarca benimsenmis degildir.*

*Aksine bazen bu iki tutumdan birini, bazen de digerini benimser bir tavir sergilemislerdir. Bu tutum onlarin dillerini ve dilin düzenliligim zedeleyici degildir.*

*Bu Tezin Delilleri:*

*1) Arap edebiyatinin pek çok yerinde bidüziyelik arzeden kurallarin gereklerinden çikilmis olmasi, nesir olan ifadelerde ihtiyaç olmadigi halde, manzum olan metinlerde basvurulan hususiyetlerin kulla-*

*Kaldi ki, Araplarin daha önceden Tabiat Târihi adi verilen canlilarin hayatini konu edinen ilimle ugrastiklarina dair bize herhangi bir nakilde bulunulmamis, bu ilimle ugrasan bir kimsenin oldugu nakSedilmemistir. (Müellif burada Arap dedigi zaman Hz. Peygamber devrinde yasayan Araplari kas-detmektedir. Bu nokta unutulmamalidir.) Bu durumda müellifin görüsüne göre, Nahl sûresinde bulunan sütün ve balin olusumu ve bunlarin yaratilisi sirasindaki Ranbiniizin ortaya koydugu acaiblikler ile ilgili âyetleri (16/66-67) anlamak için arinin ve süt veren hayvanlarin büny e veyasantil arim konu edinen ilimlerden yararlanmamiz caiz degildir. Halbuki, pek çok âyetin bitiminde "Bunda düsünen yahut, akil eden kavimler için âyetler vardir" seklinde belirtilen ibret alma ve dikkat çekilen hususlardan kendisine bir pay çikarma amacinin gerçeklesebilmesi için, meselâ burada balin ve sütün nasil vücuda geldiginin iyice bilinmesi gerekecektir. Aksi takdirde amaca tam olarak uiasm ak zordur. Bu ise arimii ve süt veren canlinin hayatini konu edinen ilimle mümkündür. Keza bal hakkinda "Onda insanlar için sifa vardir" âyetinin de tam olarak anlasilabilmesi için, balin kimyasal analizinin ve hangi türden hastaliklara nasil sifa oldugunun, hangi tür hastaliklara da aksine zararli bulundugunun bilinmesi gerekecek ve buna göre âyetteki "nâs = insanlar" kelimesinin basindaki el takisinin (ön ek) cins için mi, ya da umûm için mi oldugu anlasilacaktir. Iste böyle. Vakia Allah'in kitabi sadece Araplar için degil bütün insanlar için konulmustur ve herkes ondan kendi kabiliyet ve ihtiyaci ölçüsünde alir. Aksi takdirde bütün Araplarin kitabi anlama konusunda birbirleriyle esit olmalari gerekirdi. Halbuki durum hiç de öyle degildir.kullanilmasi,[142] merami ifadede daha uygun olan yollarin terkedilmesi. Bu tür tasarruflar Arap dilinde az degildir ve bunlar dil bakimindan zayif da kabul edilmemektedir. Aksine, asil kurallar geregi olan kullanis sekilleri daha çok olsa da, bunlar da çoktur ve güçlü kullanis sekilleridir.*

*2) Arap dilinin bir özelligi olarak, ifade edilmek istenen anlam bozulmuyor s a, bazi lafizlar kullanilarak onlarin müteradiflerinden ve yakin anlamlilarindan müstagni olunur. Bu konuda Kur'ân'm, hepsi de yeterli ve eksiksiz olan yedi harf (ahruf-i seb'a)[143] üzere inmis olmasi bizim için yeterli bir delildir. Bu mânâda hadislerde ve Kur'âni iyi bilen selefin sözlerinde çok örnek vardir.*

*Kiraat imamlari, kendilerince sahih olan ve Mushaf hattina uygun düsen kiraat rivayetleriyle amel edegelmislerdir ve bu rivayetleriyle onlar hiç kuskusuz ve ümmet içerisinde tartismasiz Kur'ân okuyucula

ridir, Her ne kadar ilk bakista bu kiraatler arasinda anlam bakimindan farkliliklar var gibi gözükse de, bunun bir zarari yoktur. Çünkü bu durumlarda kelâm, bastan sona bir anlam bütünlügü içerisindedir ve hitaptan gözetilen amaç itibariyla arada bir farklilik bulunmamaktadir. Meselâ, Fatiha süresindeki kelimesinin okunmasi; âyetinin[144] seklinde okunmasi; âyetinin[145] seklinde okunmasi gibi. Bunun pek çok örnekleri vardir ve bunlarin bir zarari da yoktur. Çünkü bunlarin hepsi, hitaptan ne kastedildiginin anlasilmasi konusunda birbirleriyle aynidirlar ve aralarinda bir farklilik yoktur. Dilde bu tür tasarruflarda bulunmak Araplarin âdeti idi.*

*Ibn Cinnî, Isa b. Ömer'den bir baskasindan da nakledilmistir söyle nakleder: Zü'r-Rümme'yi su siiri okurken isittim:*

*Bunun üzerine ona: Bu siiri daha önce bana seklinde okumustun?!" dedim. O: aynidir, diyecevapverdi.[146]Dikkat edilecek olursa, Zü'r-Rümme, beytin anlami her iki sekle göre de dogru oldugu için bu iki kelime arasindaki farka aldirmamistir. Ebu'l-Abbâs el-Ahval rivayetinde ise:ve aynidir, demistir. Tabiî bu aynilik, kelimenin lügat anlami itibariyla degil, sözden gözetilen amaci ifade açisindandir.[147]*

*Ahmed b. Yahya da söyle anlatir: Ibnu'l-Arâbî bana su siiri okudu:*

*Adamlarindan biri: Böyle degil. Bize daha önce seklinde okumustun" dedi. Bunun üzerine Ibnu'l-AVâbî: "Sübhanal-lah! Su kadar zamandir bizimle kaliyor da ilekelimelerinin ayni oldugunu bilmiyor!" diye cevap verdi.[148]*

*Arap siirleri farkli rivayetlerde farkli sekillerde, birbirinden ayri lafizlarla gelmistir. Bütün bunlar, Araplarin meramlarini ifadede özel olarak tek ve kati bir sekle bagli kalmadiklarini, bir kelimenin müteradifi ya da ona yakin baska bir kelime kullanildigi zaman bunu bir ayip ya da kelamda zaaf saymadiklarini gösterir. Ancak baska türlüsü olmayacak yerler bundan bir istisna teskil eder. Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu konuda Araplarca uygulanagelen tavir, çogunlukla müsamaha seklidir.*

*3) Araplar, lafzin bazi hükümlerini genelde dikkate alsalar da kismen ihmal ederler. Meselâ, merfu bitisik zamir üzerine yapilacak atfi mutlak surette hos bulmazlar ve bu zamirin gizli olani ile lafzi açik olani arasinda bir ayirim yapmazlar.demeyi hos görmedikleri gibi, demeyi de hos görmezler. Ridfde[149] herhangi bir yadirgama göstermeden kelimesi ile kelimesini bir araya getirebilirler. Halbuki, kelimesi med bakimindan daha güçlüdür. Tamamen farkli olmalarina ragmen keza kelimesiyle kelimesini de bir araya getirirler.*

*Beytin anlami söyle:"Odunun kurusuyla/sertiyle atesi destekle, ona karsi saba rüzgarindan yararlan ve eüerini ona karsi bir siper et."Nazarî olarak ele alindiginda bu ve benzeri lafizlarin geregi olan pek ince hükümler vardir ki, Araplar bunlara pek dikkat etmezler ve onlari ihmal ederler. Tabiî bütün bunlar, onlarin kullanilacak kelimeleri seçmede asiri bir titizlik göstermemeleri ve müsamahakâr olmalarinin bir neticesinden baska bir sey degildir.*

*4) Arap dil otoritelerine göre övgüye deger olan Arap edebiyati örnekleri, tabiî olan ve yapmaciktan, tekellüften uzak bulunan metinlerdir. Bu yüzdendir ki, eger sâir siirleri üzerinde sonradan çalisir ve kullandiga kelimeleri ayiklamaya tâbi tutarsa, onun siirinin örnek alinip alinmayacagi konusunda ihtilâf edilmistir. Asmaî sâir Hutay'a'yi ayiplardi ve gerekçe olarak da söyle derdi: "Onun bütün siirlerini pürüzsüz, güzel buldum. Bu da beni, onun siirleri üzerinde sonradan çalistigi ve kullandigi kelimeleri ayiklamaya tâbi tuttugu neticesine götürdü, Yaratilistan sâir olan kimse böyle olmaz. Anadan dogma sâir dedigin, iyisiyle kötüsüyle sözü geldigi gibi söyler; ne diyecegi nasil söyleyecegi üzerinde düsünmez." Onun bu sözü dilcilerce bir metot ve açik bir yol olarak benimsenmistir. Kisaca demek gerekirse, bu konuya isik tutacak deliller pek çoktur. Arap diliyle ugrasan kimseler bu konuda yeterli bilgiye sahip olacaklardir.*

*Durum bu sekilde olunca, Allah'in Kitabi ve Rasûlü'nün sünneti üzerinde söz edecek kimselerin tekellüfe, girerek, Arap dilinin hususiyetlerini asan anlamlar çikarmaya çalismalari dogru olmayacaktir. Onlarin yapacagi sey, Araplarin önem verip özen gösterdigi hususlarla ilgilenmek ve onlarin durdugu yerde durmak, siniri asmamak olacaktir.[150]*

*Üçüncü kaide: Sözü dogru anlama ve ona dogru anlam verebilme için verilecek anlamlarin bütün Araplarca anlasilabilir olmasi gerekecektir. Söze gerek lafiz ve gerekse anlam bakimindan Araplarin tümü tarafindan anlasilamayan mânâlar yüklemek gibi bir zorlamaya gitmek caiz degildir. Çünkü bütün insanlar anlayista ki teklif bunun üzerine gelmektedir ayni seviyede degillerdir, birbirlerine yakin da degillerdir. Bütün insanlar ancak müsterek olan hususlarda birbirlerine yaklasirlar. Insanlarin dünyadaki maslahatlari da iste bu yolla gerçeklesir. Onlar fümmî Araplar) hiçbir zaman ne sözlerinde ne de islerinde derine dalmaz, külfete girmezlerdi. Ancak maksadin ihlâl edilmemesi ölçüsünde titizlik gösterirlerdi. Bunun yaninda özel bazi durumlari yine belirli insanlar için kasdettikleri olurdu. Bunlar gizli kinayeler, uzak rumuzlar gibi çogunluga gizli kalan, fakat kasdedilen kimse tarafindan anlasilan seylerdi. Bunlarin disinda konusulan söz, yapilan is herkes tarafindan anlasilacak bir sekil ve tarzda idi. Eger bu kaideye riâyet edilmezse, o takdirde Araplarca bilinen hususlar disina çikilmis olacaktir.Ayni sekilde Kitap ve sünnetin de bu sekilde anlasilmasi gerekecektir. Onlara*

*verilecek anlamlar bütün Araplarca anlasilabilen mânâlar olacaktir. Bu yüzdendir ki Kur'ân yedi harf (ahruf-i seb'a)*[151] *üzerine indirilmis ve böylece bütün lehçeler onda birlesmis ve dolayisiyla bütün kabilelerin onu anlamasi temin edilmistir.Yükümlü kilma (teklif) esasi da bu kaide disina çikamaz. Çünkü ne zayif güçlü gibi, ne küçük büyük gibi, ne de kadin erkek gibidir. Bunlardan her birinin geçerli olan âdet-i ilâhîye içerisinde varabilecekleri son bir sinir vardir. Bununla birlikte teklif getirilirken bunlarin hepsinin müstereken güç yetirebileçekleri bir seviye esas alinir ve artik üzerlerine konulan bu yükümlülüklerle getirilen delliller, güzel ögütler vb. yollarla ilzam edilirler. Eger Allah dileseydi onlari takat üstü yükümlülüklerle mesul tutar, herhangi bir ikna edici delil de getirmez, nasihat ya da hatirlatmada da bulunmazdi; anlayamadiklari seyi anlamakla yükümlü tutar, bilemeyecekleri seyin bilgisini isterdi. Onun üzerine hiçbir kimsenin kisitlilik getirmesi mümkün degildir. Çünkü her seyin Mâliki olan Allah'in hücceti her zaman için vardir: "Üstün delil Allah'in delilidir*[152]*âyeti bunu söyler. Ancak Yüce Allah böyle yapmamis, onlara bildikleri yol ve sekillerle hitap etmis, onlara güçleri yetebilecek olan seyleri yüklemis, bunu yaparken de içlerindeki egrilikleri düzeltecek, zaaflarini ortadan kaldiracak, azim ve sebatlarini artiracak metotlar kullanmistir: Bu zümreden olmak üzere onlara hitap ederken bazen korkutucu bazen de müjdeleyici üslup kullanmis, bazen güzel mevizeler (kissalar) anlatmak ve böylece ruhlarini oksamak istemis; geçmis milletlerin yasantilarini anlatmis ve onlar üzerindeki sünnet-i ilâhînin tecellîsini açiklamis, daha baska üslûplar kullanmistir. Böylece onlarin, eskilerin durumunu ögrenmek suretiyle bu tür yükümlülüklerle sadece kendilerinin yükümlü tutulmadigini, bu yükümlülüklerle herkesin mesul tutuldugunu anlamalarini ve bu yüzden bir sikinti duymamalarini*[153] *istemis; hatta geçmis milletlere nisbetle yükümlülüklerinin azaltildigini, ancak tahammülüne güçlerinin yettigi konularda onlarla müsterek olduklarini, fazilet ve sevaplarinin ise katlandigi belirtmistir. Allah her seyi bilen ve her seyi yerli yerince yapandir.*

*Tirmizî'nin, sahihligini de beyan ederek eserine aldigi bir hadis söyledir: Übey b. Ka'b anlatir: Rasûlullah Cibril ile karsilasti. Ona: "Ey Cibril! Ben ümmî bir ümmete gönderildim; onlar içerisinde koca karilar, yasli erkekler, çocuklar, cariyeler, hayatinda hiç bir kitap okumamis insanlar var" dedi. Cibril: "Ey Muhammedi Kur'ân yedi harf üzerine indirilmistir" diye cevap verdi.*[154]

*Sözün özü; bu konuda yapilmasi gereken sey, seriati anlamaya çalisirken ona ümmî Araplarca anlasilabilecek anlamlar verilmesi ve dilin müsterekliginin korunmasi olacak; ona çogunlugun anlamadigi anlamlar yüklenmeye kalkisilmayac aktir.*

*Dördüncü kaide: Hitapta anlamlara önem verilmesi, en Önemli amaçtir. Çünkü Araplar anlamlara önem veriyorlar, lafizlari sadece anlamlar için*

*kaliplara döküyorlardi. Bu kaide Arap diliyle ugrasanlar için bilinen bir husustur. Lafiz, amaçlanan mânânin ortaya konulmasi için sadece bir araçtir; sözden asil amaç mânâdir. Sonra her mânâ da degil, amaç olan terkîbî (cümlenin bütünlügü içerisindeki) mânâdir. Çünkü, eger terkîbî mânâ anlasihyorsa kelimelerin yalniz baslarina sözlük anlamlari pek önemli olmayabilir. Nitekim -daha önce de geçtigi gibi Zü'r-Rümme okudugu bir siirde, geçenkelimesi yerine okunmasina amaçlanan mânâ her iki durumda da ortaya çiktigi için hiç aldiris etmemistir.Konuya delâlet etmek üzere bundan daha açik bir örnek Hz. Ömer'in tavriyla ilgilidir. Sahîh-i Buhârî fsarti) üzerine tahric edilen ve Câmiu'l-Ismâîlî'de yer alanhadise göre E ne s b. Mâlik söyle anlatir: Bir defasinda Hz. Ömer âyetini[155] okur ve: nedir?" diye sorar. Sonra vazgeçer ve: "Bize tekellüf ve derine dalma yasaklanmistir" der. Yine onun, Kur'ân'da yer alan "mürselât," "âsifât" vb. kelimeler hakkinda sik sik soru sordugu için Dabfi tartakladigi meshurdur.Bütün bunlardan anlasilan odur ki, Hz. Ömer terkîbî mânâ genel hatlariyla anlasiliyorken ve bu kelimeler üzerine herhangi bir teklîfî hüküm de gerekmiyorken, bunlarin üzerine düsüp onlarla mesgul olmayi ve daha Önemli olan seyleri terketmeyi bir nevi tekellüf saymistir. Bu anlayisin seriatta sahih bir dayanagi da bulunmaktadir: Yüce Allah bu anlayisa: "Yüzlerinizi dogudan yana ve batidan yana çevirmeniz iyi olmak demek degildir. Lâkin iyi olan Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitâb'a, peygamberlere inanan, O'nun sevgisiyle, yakinlarina, yetimlere, düskünlere... mal verendir.[156] âyetinde isaret etmistir. Ama böyle degil de, terkîbî mânânin anlasilmasi lafizlarin sözlük anlamlarinin anlasilmasina bagli olsa, o zaman onu ögrenmek için gösterilecek çaba bir tekellüf sayilmayacak, aksine zarurî olacaktir. Nitekim yine ayni Hz. Ömer'den söyle bir rivayet bulunmaktadir:*

*Hz. Ömer, kendisi minberde iken: âyetindeki kelimesini hazir olanlara sormus ve Hüzeyl kabilesine mensup bir adam kalkarak, bu kelimenin kendi dillerinde yani azar azar nok s anlastirmak manasina geldigini söylemis ve Örnek vermek üzere de su beyti okumustur:*

*"Keser, yay yapilan agaciKân! nasil yontar,*

*Semer de ondan kivircik tüylü hörgüçü aldi azar azar."*

*Bunun üzerine Hz.Ömer: "Ey insanlar! Câhiliyye devri siirlerinizi toplamaya bakiniz; çünkü onda Kitâb'mizm tefsiri bulunmaktadir" demistir.*

*Bu iki haber arasinda bir çeliski yoktur. Çünkü burada âyetin mânâsinin anlasilmasi, sordugu kelimenin anlaminin bilinmesine baglidir. Birinci olayda ise durum böyle degildir.*

*Durum böyle olduguna göre, yapilmasi gereken sey, ilâhî kelâmin mânâsini anlamaya Özen göstermektir; çünkü sözden gözetilen amaç mânâ olmaktadir. Daha baslangiçta hitap mânâ üzerine kurulmustur. Kitap ve sünnet üzerinde*

*çalisan birçok kimseler, bu noktadan habersiz olmakta; hiç uygun olmadik yollarla onlardan anlamlar ve sirlar çikarilmaya çalisilmaktadir. Tabiî bu durumda, ona ulasmak isteyen kimseye mânâlar açilmayacak, Araplarin maksatlarina vâkif olmayan arastirmacilara anlamlar gizli kalacaktir. Bu durumda, bu gibilerin çabalari bosa gidecek, yanlis yolda güçlerini tüketmis olacaklardir. Bu tür durumlara düsmekten rahmetiyle koruyucu olan Allah'tir.*

*Besinci kaide: Hem itikadi hem de amelî mükellefiyetlerin, ümmî bir insanin kavrayabilecegi bir düzeyde olmasi gerekir ki, mükellef onun hükmü altina girebilsin.*

*Itikadi (inançlarla ilgili) yükümlülükler, kavranmasi kolay, akla yatkin olmalidir. Öyle ki, keskin zekali olsun, kalin kafali olsun herkes tarafindan anlasilabilir düzeyde olmak durumundadir. Çünkü, eger sadece üstün vasifli insanlar tarafindan kavranabilecek düzeyde olsaydi, o durumda seriat ne genel olurdu ne de ümmî. Halbuki, daha önce seriatin genel ve ümmî oldugu ortaya konmustu. Su halde, seriatin ögrenilmesini ve inanilmasini isteyerek getirecegi itikâdî yükümlülüklerin de mutlaka kolay anlasilir olmasi gerekecektir.*

*Eger seriatin getirecegi itikâdî yükümlülükler, belirttigimiz sekilde olmazsa, o zaman büyük çogunluga nisbetle takat üstü yükümlülük gibi bir netice lâzim gelir. Halbuki, usûl ilminde de belirtildigi gibi, seriatta böyle bir yükümlülük mevcut degildir. Bu noktadan hareketledir ki, seriat Rabbânî konulari açiklarken anlasilabilecek bir ifade ve üslup kullanmis, herkesçe anlasilamayacak konulari birakmis, isim ve sifatlarin gerekleriyle tarife çalismis, (Allah'in zâti üzerinde degil) mahlûkât üzerinde düsünülmesine tesvikte bulunmus ve benzeri tavirlar göstermistir. Bunun disinda isin karistirilmasina sebep olabilecek konulari da "O'nun benzeri hiçbir sey yoktur"[157] seklindeki genel bir tenzih kaidesine havale etmistir. Akillarin kavrayamayaca-gi konulari gündeme getirmemis, onlar hakkinda sükût geçmistir. Evet, genel olarak anlayislarin farkli oldugu inkâr edilemez. Ancak bizim burada sözünü ettigimiz husus, yükümlü tutulan miktarlarla ilgilidir.*

*Bu konuya isik tutacak bir diger delil de sudur: Sahabenin Allah onlardan razi olsun bu tür konulara daldiklarina dair bize herhangi bir bilgi ulasmamistir. Dolayisiyla bu konulara dalanlara, tekel-lüfe girenlere tutunabileçekleri bir asil olacak onlardan gelen hiçbir sey yoktur. Bizzat seriatin sahibi Hz. Muhammed'den de bu konuda hiçbir sey gelmemistir. Sahabe neslinden sonra gelen tabiîn de, aynen onlarin yolunu tutmuslardir. Aksine Hz. Peygamber'den ve ashâbtan bu konuda bize ulasan haberler, bu tür meselelere dalinmamasi ve onlardan uzak durulmasi dogrultusundadir. Bir hadiste söyle buyrulmustur: 'Insanlar münakasa edip duracaklar ve birbirlerine:*

*'Allah, her seyin yaraticisidir. Peki, Allah'i kim yaratti?' diye soracaklar[158]*

*Fazla soru sormak, faydasi dokunmayacak hususlarda fmâlâyanî) tekellüfe girmek hem itikâdî konularda hem de amelî konularda genel olarak yasaklanmistir. Imam Mâlik, önceki nesillerin, pratik bir degeri olmayan konularda söz etmekten hoslanmadiklarim bildirmistir. Imam Mâlik'in burada kastettigi sey, akilla kavranila-mayacak olan ve hakkinda vahyin sükût geçtigi konular ya da nadir de olsa mütesâbihâttan olup da tenzih âyetine havale edilen konular olmaktadir.*

*Buna göre, bu gibi konularda arastirma yapmak, çogunluk insanlarin anlayamayacagi neticeler çikarmaya çalismak, ümmî Islâm seriatinin konulusunun ruh ve gereklerinden uzaklasmak olur. Allah bilir ya, nefisler, kendilerinden istenilmeyen seyi ögrenmek için gemi aziya almakta ve sonunda da kaçinilmaz olan karanliklar içerisine düsmektedir. Sâir ne güzel demistir:*

*'Aklin melekeleri vardir, kosturur bir yere kadar, Asti mi o siniri, artik yalpalamalar baslar."*

*Firka ve mezheplerin tamami ya da büyük çogunlugu, iste hep bu tür insanlarin üstlerine elzem olmayan hususlara dalmalari sonucunda ortaya çikmistir.*

*Amelî konulara (ibâdetler, muameleler vb.) gelince; bu konularda ümmîlige riâyet prensibi sonucu olmak üzere, yükümlülükler herkesçe belirgin ve açik olan seylere baglanmis, kesin isabet istenmemis islerin yaklasik olarak yerine getirilmesi ile yetinilmistir. Meselâ, namaz vakitleri herkesçe gözlenebilen gölge boyu, fecrin dogusu, günesin dogus ve batisi, safakin batisi gibi hissî olaylara baglanmistir. Ayni sekilde oruç hakkindaki: "Beyaz iplik siyah iplikten sizce ayirdedilince-ye kadar yiyin, için,*[159] *âyetindeki beyaz iplik ve siyah iplik kelimelerini hakikat anlaminda anlayanlar olunca, "Tan yerinde" kaydi getirilerek ilâhî maksadin herkes tarafindan anlasilmasi saglanmistir. Hadiste de hep ümmî açiklamalar getirilmistir. Meselâ: "Gece suradan yönelmeye, gündüz de suradan uzaklasmaya hasladiginda, günes de battiginda oruçlunun iftar vakti girmis demektir*[160] *"Biz ümmi bir ümmetiz; hesap kitap bilmeyiz. (Elleriyle isaret ederek) Ay böyle ve böyledir*[161] *"Hilâli görmedikçe oruca baslamayin. Onu görmedikçe bayram dayapmayin. Eger hava bulutlu olur (da hilali göremezdeniz) o zaman sayiyi (Ramazan ayini) otuza tamamlayin*[162] *hadislerini örnek olarak alabiliriz. Allah bizden, gerek namaz ve gerekse oruç için, günesin hilalle birlikte ajan konaklarindaki seyri hesabini esas almamizi istememistir. Çünkü bu Araplarca bilinmeyen seylerdendi, onlarin sahip olduklari ilimler arasinda böyle bir ilim yoktu; üstelik böyle bir hesap ilmini esas alma ince bir isti ve ona ulasma zordu. Bu yüzden Allah ona itibar etmedi ve bizim hakkimizda zann-i galibi yakîn yani kesin bilgi mesabesinde kabul etti. Yine Yüce Allah cahili mazur gördü ve ondan günahi kaldirdi;*

*hatayi bagisladi, buna benzer çogunluk insanlarin müsterek olduklari daha pek çok noktayi hep dikkate aldi. Bu durumda, seriatta belirlenen sinirlardan çikmak, onun getirdigi ve istedigi seylerin Ötesinde daha baska seyler aramaya kalkismak dogru degildir; böyle bir tavir dogru yoldan sapmaya götürecek, ayaklarin kaymasina sebep olacaktir.*

*Itiraz: Burada söyle bir soru akla gelebilir:*[163]*Sizin bu dedikleriniz, önceki nesillerden onlarin bize ulasan tavirlarina aykiridir. Çünkü onlar hükümlere ulasmak için ince tetkiklerde bulunmuslar; süphelerden uzaklasmak, riya ve insanlar için yapmacik hareketlerden kaçinmak, helake götürecek hususlardan uzaklasmak için asiri çaba göstermislerdir. Halbuki bu konular çogunluk insanlarin anlayamayacagi, ancak seçkin insanlar tarafindan kavranilabilecek hususlardir. Onlarca çok büyük sayilan bazi seyler vardi ki, çogunluk insanlarin onlari anlamasi mümkün degildi. Yine, eger durum sizin dediginiz gibi olsaydi, o durumda âlimlerin diger insanlara karsi bir meziyetleri olmazdi. Sahabe, tabiîn ve onlardan sonra gelen nesiller içerisinde seçkin bir zümre, bir de bunlarin yaninda genis bir halk kitlesi vardi. Bu seçkin zümrenin seriattan anladiklari mânâ elbetteki siradan halk kitlelerinin anladigi mânâdan farkli idi. Gerçi herkes Arapti ve hepsi de üm mî bir ümmetti; ama anlayislar farkliydi. Zamanimiza kadar gelen diger asirlarda da durum hep ayni olmustur. Bunu sizin dediklerinizle nasil izah edecegiz? Hem sonra seriat bütün Araplarca anlasilabilecek hususlar içerdigi gibi, sadece âlimler tarafindan anlasilabilecek keza, Allah'tan baska hiç kimse tarafindan anlasilamayacak seyler de ki bunlar mütesâbihât*[164] *olmaktadir içermektedir. Buna göre seriatin içerigini: (a) Mutlak surette anlasilabilenler, (b) Mutlak surette anlasilamayanlar, (c) Sadece bazilari tarafindan anlasilabilenler, olmak üzere üç kisimda toplamak mümkündür. Bu durumda, onun içeriginin sadece çogunluk insanlar tarafindan anlasilabilecek olan hususlarin oldugu seklindeki iddianiz nerede kaldi?*

*Cevap: Mütesâbihât konusunun bizim burada isledigimiz konuyla ilgisi yoktur. Çünkü onlar ya Sâri'in anlasilmasi için hiçbir kimseye kapi aralamadigi ve tenzih âyetine havale edilmesini istedigi Rabbani durumlarla ilgilidir, ya da hükümleri birbirleriyle tearuz (çeliski ) arzeden serî kaidelerden kaynaklanan durumlarla ilgilidir.*[165] *Bu ise konumuzu teskil eden ve herkes için genel olan bir durum üzerine kurulmus özel bir husustur. Itirazlara çesitli açilardan cevap vermek " de mümkündür:*

*(1)*

*Bunlar izâfi konulardir ve geçen delillerden de anlasilacagi üzere ilk plânda bunlarla kullukta bulunulmasi istenilmemistir. Bunlar, seriat ilminde derinlesen, teklifi hükümler üzerinde çalisan ve kendisinden bir açidan ümmîlik vasfi kalkacak sekilde serî nasslari anlamada çogunluk insanlarda*

*bulunmayan bir anlayis gücüne sahip bulunan insanlara arzedilir. Bunlarin (kendilerince) açik olan nasslar üzerinde tetkikte bulunmalari, kendi derecelerine ulasamayan diger insanlara nisbetle yapilan tetkik gibi olur. Neticede, böyle kimselerin anladiklari seye olan nisbet, siradan bir kimsenin anladigi seyenisbet olur. Nisbet korununca da, daha önce geçenlerle soruda sorulanlar arasinda bir çeliski olmadigi anlasilir.*[166]

*(2)*

*Yüce Allah seriatla yükümlü kimseleri çesitli mertebelerde yaratmistir, bunlarin hepsi ayni düzeyde degillerdir. Bir kismini digerlerinden daha üstün kilmistir. Nitekim dünya yasantisinda da durum aynidir. Serîati anlamada daha üstün anlayisa sahip olan kimse, böyle olmayan gibi degildir; ancak hepsi de müsterek bir durum üzere yürümektedirler.Bu konuda kisilerin sahip olduklari hususiyetler, Allah tarafindan kendilerine yapilan hediyelerdir ve onlari müstereklik hükmünden disari çikarmazlar; aksine onlar da digerleri gibi onun içine girerler. Su kadar ki onlar, bizzat bu müsterek olan konuda digerlerinde bulunmayan bir fazlalikla ayricalik gösterirler. Onlarin anlayis bakimindan digerlerinden ayricalik göstermeleri, onlari müstereklik hükmünden disari çikarmaz. Çünkü bu fazlalik, esasta müsterek olan bir durumla ilgilidir.*

*Bunu bir örnekle açiklayalim: Vera' (takva) genel olarak herkesten istenilmektedir. Bununla birlikte vera'in bir kismi vardir ki, apaçik haram, ya da apaçik mekruh gibi, herkesçe ayan-beyan seylerden sakinmakla olur. Bir kismi da vardir ki, herkes tarafindan açikça bilinmez; fakat belirli bir zümre için bunlar da açiktir ve sakinilmasi gerekir. Simdi bu durumda ikinci türden olan vera' ehli, genel anlamda birinci zümre içerisine de dâhil bulunmaktadir; bununla birlikte bunlar, birinci kisimda olanlarin açik görmedigi için kaçinmadigi bazi seylerden kaçinmak suretiyle onlardan ayricalik göstermislerdir. Çünkü bunlar, sözkonusu seyin açik olmasi durumunda emin olarak; çok ince olmasi durumunda da emin olmayarak onun da sakinilmasi gereken seylerden olduguna tanik olmaktadirlar. Seçkin zümrenin siradan insanlardan ayricalikli oldugu diger meseleler de ayni sekilde bu kuraIm disina çikmaz. Böylece herkesin çogunluk tarafindan anlasilabilen müsterek bir durum üzere* [167]*yürümekte olduklari ortaya çikmis oldu.*

*(3)*

*Seriatta farklilik bulunan hususlar, çogu kez sadece mutlak olan ve belirli bir sinir konulmayan, aksine mükellefin degerlendirmesine birakilan konularda bulunur.*[168]*Bu durumda her mükellef kendi kavrayis ve degerlendirmesine göre sorumlu olur. Mesela, birisi böyle bir durumda sunu anlar, o onunla sorumlu olur; bir ikincisi onun anlayisindan daha ileri gider, o da onunla sorumlu olur. Öbür taraftan mükellefin, altina girdigi yükümlülüge gösterecegi*

*sabir ve metanet ölçüsünde de farklilik ortaya çikar. Herkes güç yetirebilecegi mertebeden sorumlu olur. Güç yetiremeyecegi mertebede olan bir durumla sorumlu tutulmaz. Daha önce arzedilenlere muhalif oldugu sanilan hususlar iste bu noktadan kaynaklanmaktadir. Allah en iyisini bilir.*

*Bizzat bu nokta göz Önüne alindigi içindir ki, amelî konularda hükümler, mükellefleri mesakkate düsürmeyecek ve bu yüzden onlari usandirmayacak tarzda, dünya hayatini düzenli bir sekilde yürütmesini ve çikarlarini kollamasini saglayan âdetlerini ortadan kaldirmayacak biçimde konulmustur. Söyle ki: Ümmî olup ne seriattan ne de aklî hükümlerden hiçbir seyle ugrasmayan bir kimse, öteden beri aliskin oldugu âdetlerinden bir anda soyutlanirsa, elbette ki onun kalbi kendisini bu duruma sokan seyden sikinti duyacaktir. Daha önceden bu gibi seylerden haberdâr olan kimseler ise böyle degildir. Iste bu nokta gözönünde tutularak Kur'ân yirmi (küsur) senede parça parça indirilmis, yükümlülük getiren hükümler azar azar gelmis; bir anda ve toptan gelmemistir (Tedrîcîîik prensibi[169]). Bu, kalplerin bir anda seriattan soguyup ondan yüz çevirmemesini saglamak için yapilmistir.*

*Rivayet olunduguna göre Ömer b. Abdulaziz'e, oglu Abdulme-lik[170] söyle der: "Sana ne oluyor dahükümleri (umur) uygulamiyor sun.Allah'a yemin ederim ki, hak yolda beni de, seni de kazanlarda kay-natsalar, zerre kadar aldirmam!" Ömer ona:*

*"Acele etme yavrum, Allah içkiyi Kur'ân'da iki defa kötüledi, üçüncüde haram etti.[171]Ben hakki toptan insanlarin üzerine yükledigim zaman, onlarin da toptan onu reddetmelerinden ve bundan fitne kopmasindan korkuyorum" diye karsilik vermistir.*

*Bu dogru bir mânâdir ve insanlarin yapageIçtikleri incelendiginde buna itibar ettikleri ortaya çikacaktir. Uygulanan tedrîcîîik metodu hem insanlarin maslahatlarini daha iyi bir sekilde ortaya koymus, hem de ismdira isindira daha tesirli olmustur. Hükümlerin çogu meydana gelen sebepler üzerine gelmistir. Hükümlerin olaylara paralel olarak inmesi ve seriatin bu sekilde yavas yavas parça parça olusmasi insanlar üzerinde hem daha tesirli olmus ve hem de onlarin kabullerini kolaylastirmistir. Çünkü seriat böyle geldiginde, inen her hüküm için, bir önce gelen (ve ona bir ön hazirlik durumunda olan} hüküm artik yerlesmis ve mükellefin daha önce yükümlülükten ve onun bilgi-sinden haberi olmayan nefsi ona alismis oluyordu. Dolayisiyla her hüküm indikçe, o bir sonraki için alt}'api olusturdugu için ikinci, üçüncü, dördüncü... hükümlerin kabulü gittikçe kolaylasiyordu.*

*Yine bu yüzdendir ki, ilk muhatap olan Araplarin baslangiçta, bu seriatin atalari olan Ibrahim'in seriati oldugu telkini ile aynen çocugun ise, baba meslegi diye i sindirilmasi gibi ona ünsiyet peyda etme-*

*leri teinin edilmek istenmistir: "Babaniz Ibrahim'in seriati..[172] "Simdi ey*

*Muhammedi Sana, 'Dogruya yönelen (hanîfj, puta tapanlardan olmayan Ibrahim'in dinine uy'diye vahyettik[173]"Dogrusu îb-rahime en yakin olanlar, ona uyanlar, bu peygamber Muhammed ve inananlardir [174]ve benzeri âyetler [175]bu dogrultuda inmistir.*

*Eger tedrîcîlik prensibine uyulmasa da, Kur'ân bir defada toptan indirilseydi, o zaman mükellef üzerine yükümlülük getiren hükümler bir anda çogalacak ve insanlar bir ya da iki hükmü kabul eder, onlara boyun eger gibi onlarin tamamim kabul edemeyecekti. Hadiste "Hayir âdettir"[176]buyrulmustur. Insan, hayir islerden birini kendisine itiyat haline getirdi mi, kalbinde onun sayesinde bir nur olusur ve kalbi ona açilir. O seyle ikinci defa karsi karsiya kaldigi zaman, nefsinde ona karsi bir kabul duygusu bulunur. Yüce Allah'in tâat ehli hak-195] kindaki âdeti böyledir. Nefiste yer eden bir baska âdet daha vardir: Nefis, daha önceden kendince aliskin bulundugu bir fiilin türünden olan baska bir fiili kabule daha yatkindir. Bundan dolayidir ki, Hz. Peygamber bunun (yani tedrîcilik, kolaylastirma ve sevdirme metodunun) ziddi olan seylerden hoslanmaz, ona uygun olan seyleri severdi; yumusakligi sever, sertlikten hoslanmazdi, derine dalmayi, tekellüfü, kaldirilamayacak yüklerin altina girilmesini yasaklardi. Çünkü bu tavir, nefislerce kabule daha yatkin ve çogunluk insanlar için tesride uygulanacak daha kolay bir yoldu. [177]*

***Besinci Mesele:***

*Daha önce (Ikinci Meselede) sözün mânâya: (a) Aslî delâlet unsurlari açisindan//;; Aslî mânâya yardimci durumunda bulunan tâbi delâlet unsurlari açisindan olmak üzere iki yönden delâleti bulu ndugu ortaya konmustu. Bu durumda, hükümler çikarilirken basvurulan yolun aslî delâlet unsurlari yönüyle mi ilgili oldugu, ya da her ikisini de birden mi ilgilendirdigi konusunda düsünmek gerekecektir.*

*Aslî delâlet unsurlarinin hükümlere delâletinin sihhati konu-sundaherhangi bir problem yoktur ve bu konuda tartismaya mahal de bulunmamaktadir. Meselâ, asil konulduklari mânâlara delâlet etmelerine engel olan bir karine bulunmadigi sürece emir ve nehiy, umûm ve husus sîgalarmin delâletlerini bu kisma örnek olarak verebiliriz.*

*Tâbi durumunda olan delâlet unsurlarina gelince; bu gibi unsurlar, aslî mânâya ilâveten daha baska mânâlara delâlet etmektedirler. Bu itibarla acaba hükümlerin elde edilmesi sirasinda bunlarin delâletlerini dikkate almak dogru ve gerekli olur mu? Yoksa olmaz mi? Iste bu konuda tereddüt bulunmaktadir. Dikkate almanin dogru ve gerekli olacagini savunanlar da; aksini iddia edenler de vardir ve bunlardan her birinin kendisine göre konuya ayri bir yaklasimi bulunmaktadir.*

*Dikkate almanin dogru olacagini savunanlar, iddialarina su sekilde delil getirebilirler:*

*(1)*

*Bu türden olan tâbi unsurlar, delâlet ettigi seyler hakkinda ya dikkate alinacaklar ya da alinmayacaklardir. Dikkate alinmamalari mümkün degildir. Çünkü bu unsurlar sirf o mânâlara delâlet etsin diye getirilmislerdir. Su halde mutlaka onlarin dikkate alinmalari gerekecektir. Bunlarin delâlet ettigi mânâ, aslî mânâ üzerine getirilen bir ziyadelik olmaktadir; aksi takdirde sahih olmaz. Bu durumda dikkate alinmasi gereken bu ziyade mânâ, serî bir hükmün ortaya konmasini gerektiriyorsa, aynen aslî mânânin delâletinin ihmal edilmesi nasil caiz degilse onun ihmal edilmesi ve atilmasi da mümkün olmayacaktir. Su halde tâbi delâlet unsurlari dikkate alinmak zorundadir. Ulasilmak istenen netice de budur.*

*(2)*

*Seriattan hükümler çikarilmasi, onun sadece Arap diliyle gelmis olmasi açisindan olup; yalnizca sirf kelâm olusu açisindan degildir. Bu nokta gözönünde tutuldugunda, hem birinci delâlet yönü, hem de ikinci delâlet yönü kapsam dahilinde olacaktir. Tâbi delâlet unsurlarinin aslî delâlet unsurlariyla olan iliskisi, bir hususiyet, bir fer' gibi sifat ile mevsûf arasindaki iliski gibidir desek bile delâlet açisindan bunun bir zarari olmayacaktir. Durum böyle olunca, hüküm çikarmada nassla-rin sadece aslî delâlet unsurlarina itibar edip, tâbi delâlet unsurlarini dikkate almamak, keyfî bir tahsis, delilsiz bir tercih olur. Böyle bir tutum ise bâtildir. Bu durumda hükümlere delâlet açisindan aslî delâlet unsurlari, tâbi delâlet unsurlarindan daha ayricalikli degildir. Netice itibariyla her ikisinin de dikkate alinmasi kaçinilmaz olmaktadir.*

*(3)*

*Ilim adamlari, tâbi delâletunsurlarini dikkate almislar ve bu açidan hareketle çesitli hükümler çikarmislardir:*

*Örnekler: Hz. Peygamber'in"=Sizden biriniz ömrünün yarisini namaz kilmadan geçirir*[178] *hadisinden hayiz süresinin en uzun müddetinin on bes gün oldugu hükmü çikarilmistir. Aslinda hadisten amaç, kadinlarin dininin noksan oldu-gunu belirtmektir; yoksa en uzun hayiz müddetini belirtmek degildir. Ancak kullanilan mübalaga üslûbu bu sürenin zikrini gerektirmistir. Eger daha fazla sürmesi düsünülebilseydi, o takdirde mutlaka onun zikredilmesi gerekirdi.*

*Imam Safiî, "Sizden biriniz uykusundan uyandiginda üç kere yi-kamadikça elini kaba daldirmasin. Çünkü o, elinin nerede geceledigini bilemez"*[179]*hadisinden, az suyun, niteliklerini degistirmeyen miktardaki necasetle pis hale gelecegi hükmünü çikarmis ve söyle demistir: "Eger az*

*necaset pisleyici olmasaydi, elde bulunma ihtimalinden dolayi uykudan uyaninca ellerin yikanmasi müstahaplik hükmünü gerektirmezdi." Hadisin söylenme amaci, içerisine az necaset düsen suyun hükmünü bildirmek degildir; ancak bu mânâ zikri kastedilen seyden dolayli olarak çikmaktadir.*

*Gebelik müddetinin en az süresinin alti ay oldugunu da: "Tasinmasi ve sütten kesilmesi otuz ay sürer"[180] âyetiyle "Çocugun sütten kesilmesi iki yil içerisinde olur"[181]âyetinden çikarmislardir. Birinci âyetten maksat bir ayirim yapmaksizin her ikisinin müddetini birden belirlemektir. Ikincisinde ise, sütten kesilme süresi asil amaç olarak belirlenmistir. Her ikisinde de yalniz gebelik süresinin ne kadar oldugu asil amaç olarak belirlenmemis; onun için herhangi bir süre zikre-dilmemistir. Bu iki âyetin birlikte degerlendirilmesinden en az gebelik müddetinin alti ay oldugu neticesi çikmistir,*

*"Oruç tuttugunuz günlerin gecesi kadinlariniza yaklasmaniz helâl kilindi... Artik, tan yerinde beyaz iplik siyah iplikten ayirdedi-linceye kadar onlara yaklasabilirsiniz.[182] âyeti hakkinda da söyle demislerdir: Bu cünüp olarak sabahlandigi zaman orucun sahih olacagina delâlet eder. Çünkü tan yeri agarmcaya kadar cinsî iliskinin helâl olmasi bunu gerektirir. Gerçi bu mânâ âyetten asil amaç olarak gözetilmemi stir, ama cinsî iliskinin, yeme ve içmenin mubah oldugunu belirleme kasdmdan dolayli olarak bu da çikmaktadir.*

*Çocugun mülkiyet altina girmeyecegine de: '"Rahman çocuk edindi' dediler; hâsâ, melekler sadece serefli kilinmis kullardir"[183]âyetiyle bu anlamda olan diger âyetleri delil olarak kullanmislardir. Çünkü âyette Allah'tan baska herkes Özellikle de melekler için kullugun isbat edilmesi suretiyle asil amaçlanan sey Allah'in çocuk edindigi iddiasini reddetmektir; çocuga mâlik olunmayacaginin beyani degildir. Ancak tâbi olan bu anlam, ("hâsâ" ifadesiyle) çocuk edinmenin reddi ve ona nisbet edilecek olanlarin ancak kul olacaklari aslî anlamlarindan dolayli olarak çikmaktadir; zira Rab'den ve kuldan gayri baska bir varlik yoktur,[184]*

*Az olsun çok olsun bütün tahil ürünlerinden zekat (ösür) alinacagi hükmünü ise: ''Gögün suladigi seyde ösür vardir"[185] hadisinden çikarmislardir. Halbuki, hadisten gözetilen aslî amaç, üründen zekat olarak çikarilacak miktarin belirlenmesidir; kendisinden zekât verilecek ürünlerin açiklanmasi degildir.*

*Ayni durum özel bir sebepten dolayi gelen ânim nasslar için de sözkonusudur.[186] Çogunluk âlimler sebep özel de olsa, sirf lafza ve maksada itibarla bu tür âmm nasslarin umûmu üzere alinmalari taraftaridirlar.*

*Cuma günü ezan vakti yapilan ahs-veris akdinin "Ey inananlar! Cuma günü namaz için ezan okundugu:'' zaman Allah'i anmaya kosun; alis-verisi birakin.[187] âyetinden dolayi fâsid oldugu neticesini çikarmislardir. Halbuki bu*

*âyetten gözetilen asil amaç, namaz için kosmanin gerekliligini bildirmekolup; alis-veris akdinin fâsid oldugunu açiklamak degildir.*

*Kiyâs-i celiyi [188] kiyas olarak kabul etmislerdir. Meselâ, azadin*

*sirayeti konusunda cariyenin köleye katilmasi gibi. Zira "Kim bir köledeki kendisine ait payi âzad ederse..."[189] hadis-i serifinden asil amaç mutlak mülkiyeti belirtmektir, Yoksa kölenin erkek olmasinin bir özelligi yoktur.*

*Bu arzettigimiz örneklerde ve daha sayilamayacak kadar çok olan konularda hep aslî delâlet unsurlari degil de, tâbi delâlet unsurlari dikkate alinarak hükümler çikarilmistir. Durum böyle olunca, tâbi delâlet unsurlarinin dikkate alinarak hüküm çikarilmasini dogru ve uygulama alani bulmus bir husus olarak kabul etmek gerekecektir. Tâbi delâlet unsurlarim dikkate almanin dogru olmayacagi görüsünde olanlar da görüslerini su sekilde delillendirebilirler: 1, Bu delâlet yönü, sadece aslî delâlet yönü için bir yardimci unsur ve ona tâbi durumdadir. Bunlarin bir mânâya delâlet etmeleri, sirf aslî mânânin tekidi ve onun güçlendirilmesi, açiklanmasi yönünden olmakta; isitildigi zaman daha çabuk kabul edilmesini, düsünüldügü zaman daha çabuk anlasilmasini temin edici bir rol oynamaktadir. Meselâ: "Dilediginizi yapin![190]"Tat! Hani serefli olan, degerli olan yalniz sendin"[191] gibi gelen bir emir sîgasi hakkinda: "Bu emir sîgasi tehdit için ya da azarlamak içindir" deriz.[192] Çünkü bu gibi ifadelerde emir kasdedilmez, bu tehdit ve alay etmede sadece bir mübalaga ifadesi olmaktadir. Bu yüzden de, bu sigalardan emir sadedinde bir hüküm çikarilmasi kabul edilmemistir ve bu dogru da degildir. Yine "Bulundugumuz köye sor"[193] âyeti hakkinda da söyle deriz: Buradan maksat "köy ahâlisine sor'Mur. Ancak yeterli soru sorulmasini ifadede mübalaga için sorulacak sey bizzat köyün kendisi kilinmistir. Sorunun köye nisbet edilmesi üzerine bir hüküm bina edilmis degildir.[194]*

*"Gökler veyer durdugu sürece orada kalacaklardir"[195] âyeti de,eger göklerin ve yerin yok olacaklari, ebedî olmayacaklari görüsü kabul edilirse ayni sekildedir ve bu âyetten maksat onlarin cehennemde ebedîligini bildirmek oldugu için, kâfirlerin azap müddetlerinin sona erecegi neticesi çikarilamaz.[196]*

*Bu konuya delalet edecek sayilamayacak kadar çok durum vardir. Hal böyle olunca, tâbi delâlet unsurlarinin, aslî mânâya ilâve bir tekitte bulunma, ona açiklik getirme ve güç katmadan baska bir fonksiyonunun bulunmadigi anlasilmaktadir. Su halde, tâbi delâlet unsurlarindan müstakil olarak çikarilacak kendisine has bir hüküm hiçbir sekilde bulunmamaktadir.*

*(2)*

*Eger tâbi delâlet unsurlarinin kendilerine has birinciden bagimsiz ser'an kabul gören bir hükmü bulunsaydi, o durumda aslenkasde-dilen yön halini alirlardi.*

*Zira bu durumda o mânânin benimsenmesi asil hakki ile kasdedilmis olacak ve ibarenin o hükme delâleti ikinci ve tâbi olan yönden degil de, birinci ve aslî delâlet yönünden olacaktir. Halbuki biz bu hükmün ikinci ve tâbi delâlet unsurlarindan alindigini varsayiyoruz. Bu durumda ulasilacak netice çeliski arzedecekve imkânsiz olacaktir.*

*Itiraz: Bir mânâya tâbilik yoluyla delâlet etmesi, onun ikinci derecede de olsa kasitli bir delâlet olmasini engellemez. Nitekim serî maksatlar hakkinda da ayni seyi söylüyor; onlari aslî maksatlar, tâbi maksatlar diye ikiye ayiriyoruz. Bununla birlikte bunlardan her iki kisim da Sâri'ce dikkate alinmis oluyordu. Mükellefin aslî maksatlardan gafletle, tâbi durumdaki maksatlari dikkate alarak islemis oldugu bir tasarruf (hukukî fiil) geçerli oluyordu ve böyle ikinci derecede maksatlar üzerine teklif hükümleri getirilebiliyordu. Nitekim insallah ileride de gelecektir. Burada da ayni seyi söyler ve deriz ki: Ikinci derecede olan yönün delâleti, mükellefin onlardan hüküm çikarma kasdina engel degildir. Çünkü bunlarin seriatin anlasilmasina olan nisbeti, Ötekilerin (aslî delâlet unsurlarinin) seriata olan nisbeti ile aynidir. Nisbet ayni olunca, bunlar arasinda bir ayirima gitmek dogru olmayacaktir ve birinin dikkate alindigi gibi digerinin de dikkate alinmasi gerekecektir. Nitekim bunlardan birinin ihmalinden digerinin ihmali de gerekmektedir.*

*Cevap: Bu eger kabul edilse o takdirde, bizim iddiamiza en açik delillerden biri olur. Çünkü, meselâ nikâh akdi, sehveti gidermek amaciyla yapildiginda sahihtir; zira nikâhtan gözetilen asil maksadiki neslin korunmasidir tekit etmektedir ve mükellefin bu fiiliyle Sâri'in amacini tekit ettiginden habersiz bulunmasi, gerçekte nikâh fiilinin Sâri'in amacini tekit etmesine engel olmamaktadir, dedigimiz gibi, burada da ayni seyi söylüyor ve diyoruz ki: Arap dilinde kasid açisindan tâbi delâlet un surlari, sadece birinci delâlet unsurlarini, aynen onlarin delâletettikleri anlam üzerinde tekit edici mahiyettedir. Dolayisiyla bunlarin delâlet ettigi mânâ, bizzat aslî mânâ olmaktadir; tâbi olan mânâ aslî olan mânâyi tamamlamaktadir. Bundan da, tâbi olan mânânin aslî mânâ üzerine bir ziyâdelik getirmeyecegi neticesi çika-caktir. Varmak istedigimiz netice de budur.*

*Sonra iki mesele arasinda fark vardir: Sehveti gidermek amaciyla yapilan nikâh, her ne kadar bir açidan zarûriyyâta tâbi olan maksatlar kapsamina girmekte ise de, diger taraftan o, hâciyyât kapsamina girmektedir. Çünkü kullarin ihtiyaçlarinin giderilmesi, sehvetlerinin tatmini ve onlardan sikinti ve güçlüklerin kaldirilmasi anlami tasimaktadir. Böyle bir nikâhin hâciyyât kapsamina girmesi durumunda, onun bu açidan hareketle zarûriyyâta tâbi olmaktan ayirt edilerek aslî kasit ile yapilmis bir akit seklinde kabul edilmesi mümkündür. Burada üzerinde durdugumuz mesele ise böyle degildir. Çünkü tâbi delâlet unsurlarinin, birincinin tekiti disinda müstakil bir mânâya delâlet*

*edecek sekilde, aslî delâlet unsurlarindan ayirt edilmesi mümkün degildir. Çünkü Araplar, dili ilk kovuslarinda tâbi delâlet unsurlarim birinciden müstakil olarak ele alma imkâni bulunmaksizin sadece bu amaçla koymuslardir. Dolayisiyla dilin konulus sekli disina çikmak mümkün degildir.*

*(3)*

*Bu delâlet yönünün, birinciye tâbi olarak konulmus olmasi, bunlarin delâlet edecegi mânânin ancak birinci delâlet unsurlari yönünden olmasini gerektirecektir. Eger bunlarin katacagi mânâ, birinci delâlet unsurlarinin verdigi mânâ yönünden olmazsa, o zaman bunlarin aslî konuluslarmdan uzaklasilmis olacaktir. Bu ise sahih degildir. Bunlarin, tekit disinda birinci (aslî) delâlet unsurlarinin ifade etmedigi ilâve bir mânâya delâlet etmesi, bunlari aslî delâlet unsurlarina tâbilikten çikarir ve o zaman bunlar yönünden hüküm çikarilmasi, Arap dilinde bulunmayan bir yoldan hüküm çikarma halini alir. Bu ise dogru degildir. Böyle bir neticeye götüren sey de dogru olmayacaktir.*

*Tâbi delâlet yollarindan elde edildigi söylenen örneklere katilmiyoruz. Bunlar ya birinci delâlet unsurlarindan çikarilmis hükümlerdir ya da bunlarin disinda üçüncü bir cihetten*[197] *elde edilmis hükümlerdir.*

*Hayiz müddetinin en uzun süresinin onbes gün olduguna dair, hadiste bir delâlet bulundugunu kabul etmiyoruz. Bu konu tartismasiz bir husus degildir. Nitekim Hanefîler hayiz müddetinin en uzun süresinin on gün oldugu görüsündedirler. Kabul edilse bile bu, lafzin vaz' yoluyla delâleti açisindan degildir. Konumuz ise vaz' yoluyla delâlet hakkindadir. Imam Safiî'nin, az suyun, içine niteligini degistirmeyecek miktarda necaset düsmesiyle pis olmasi hakkindaki görüsü kiyas*[198] *ya da daha baska bir konu dahiline girer. Gebelik müddetinin en az süresinin alti ay oldugu hükmü, tâbi degil aslî delâlet neticesinde çikarilmistir.*[199] *Cünüp olarak sabahlanmasi durumunda oruca bir sey olmamasi hükmü de ayni sekildedir ve baska türlüsü de mümkün degildir. Çocugun mülkiyet altina girmeyecegi konusuna gelince; bu konu hakkinda zikri geçen âyetin delil olarak kullanilmasi mümkün degildir ve konu tartismalidir. Zekât hakkinda belirtilenler ise, zekat matrahi mahsullerin (aza da çoga da) tesmil edilmesi görüsünde olanlar, lafzin umûmunun kasdedilmis oldugu noktasindan hareketle bu neticeye varmislardir, umûmun kasdedilmemis oldugu noktasindan hareketle hükme varmamislardir. Aksi takdirde çeliski olurdu. Çünkü serî delillerden hükümlerin çikarilmasi, sadece o delillerin Sâri'ce amaçlanmis olduklari noktasindan hareketle olmaktadir. Bu durumda, bir taraftan ânim lafzin zahiri kastedilmis degildir derken, Öbür taraftan onun umûmu ile istidlal nasil mümkün olur? Özel bir sebep hakkinda gelen âmm lafizlar hakkinda da söylenecek söz aynidir. "Alis-verisi birakin"*[200]*buyrugundan hareketle cuma ezanindan sonra yapilan alis-veris*

*akdinin feshi gerekir görüsünde olanlara göre, bu hüküm bizzat âyetten amaçlanmis olmaktadir, aksi takdirde çeliski dogardi. Kiyas-i celî hakkinda da durum aynidir. Bunlar, cariyenin hadiste zikredilen erkek kölenin hükmüne dahil edilmesini, erkek kölenin husûsiyle zikredilmis oldugu nokta-i nazarindan hareketle ve kiyas yoluyla saglamis olmaktadirlar. Bu konuda ileri sürülen diger konularda da durum aynidir.*

*Kisaca diyebiliriz ki, tâbi delâlet unsurlariyla müstakil olarak hüküm isbatinda bulunmak mümkün degildir ve bunlarin hükümler için delil olarak kullanilmalari asla dogru degildir. Üçüncü delile cevap verdigimiz gibi, birinci ve ikinci deliller hakkinda da ayni sekilde cevap verme imkâni bulunmaktadir. Çünkü birinci delilde, sanki biz tartisma konusunu kabul ediyormusuz gibi bize delil olarak kullanilmaktadir (müsadere ale'l-matlûb). Çünkü bu delilde: "Bu durumda dikkate alinmasi gereken bu ziyade mânâ, serî bir hükmün ortaya konmasini gerektiriyorsa, onun ihmal edilmesi ve atilmasi mümkün olmayacaktir" denilmektedir. Üzerinde tartisilan konu da, iste bu nokta degil midir? Ikincisi, tamam kabul edilir. Ancak, tâbi delâlet unsurlarinin müstakil olarak serî hükümleri ortaya koymasi tartisma konusunu olusturmaktadir. Su halde dogrusu, mutlak surette tâbi delâlet unsurlariyla hüküm isbatimn mümkün olmadigi görüsünü benimsemek olacaktir. Allah en iyisini bilir.*

*Fasil:*

*Mesele hakkinda deliller çeliski halindedir. Öyle gözüküyor ki, iki taraftan daha güçlü olan, tâbi delâlet unsurlarinin dikkate alinmayacagi görüsünde olanlardir. Bu halde durum, ikinci cihetin yani tâbi delâlet unsurlarinin, aslî delâlet unsurlari üzerine asla ser'î bir hüküm getirecek durumda olmadiklari neticesini gerektirmektedir.*

*Ancak mesele hakkinda üzerinde durulmasi gereken bir baska nokta daha var: Aslî mânâ üzerine ziyadelik getirecek bir nokta vardir ki o da her sagduyu sahibinin kabul edecegi ser'î âdâb ve tenezzülât-i ilâhî[201] dogrultusunda hareket etmedir. Bunlarin da serîatte bir yeri vardir, bu durumda ikinci cihet yani tâbi delâlet unsurlari da mânâya delâletten tümden uzak kalmis olmazlar. Bu nokta gözönüne alindiginda, tâbi delâlet unsurlarinin mutlak surette dikkate alinmayacagi görüsünü tercih etmek zor olacaktir.*

*Bu hususun açikliga kavusmasi için yedi örnek verecegiz:*

*(1)*

*Kur'ân'da hem Allah'tan kullarina karsi, hem de kullardan Allah'a karsi nida (çagri) ifadeleri bulunmaktadir. Bunlar ya hikâye yoluyla ya da ögretme amaciyla yer almislardir. Allah tarafindan kullara yönelik bir nida ifadesi kullanilacagi zaman uzaklik anlami veren nida harfi kullanilmis, hazif (nida harfinin düsürülmesi) yoluna gidilmemistir. Meselâ: "Ey inanmis kullarim!*

*Benim yarattigim yeryüzü genistir,[202] "De ki: 'Ey kendilerine kötülük edip asin.giden kullarim![203] "De ki: 'Ey insanlar, ben sizin tamaminiza gönderil-mis Allah'in elçisiyim.[204] ve pek çok yerde geçen "Ey insanlar!..."; "Ey iman edenler!..." ifadeleri gibi. Kullardan Allah'a yönelik nida- [imi larda ise, nida harfi kullanilmamistir. Çünkü nida harfi asil ko-nulus itibariyla uyari içindir; Yüce Allah ise uyarilmaktan münezzehtir. Sonra nida harflerinin çoguki bunlara nida bahsinin esasini teskil eden (harfi de dahildir uzak içindir. Yüce Allah ise; "Kullarim sana beni sorarlarsa, bilsinler ki Ben, süphesiz onlara yakinim"[205] âyetinde buyurdugu üzere, özel olarak duâ eden kimseler için, "Üç kisinin gizli bulundugu yerde dördüncü mutlaka O'dur; bes kisinin gizli bulundugu yerde altincilari mutlaka O'dur.[206]"Biz insana sahdamarindan daha yakiniz"[207]âyetlerinde de genel olarak herkes için kendisinin yakin oldugunu bildirmistir.*

*Bu isaretten iki edep (incelik) çikar:*

*Birincisi, nidâ harfinin kullanilmamasi; digeri de yakinligin his-settirilmesi. Ayni sekilde, diger kisimda nida harfinin kullanilmasi durumundan da iki mânâ çikar: Birincisi, gaflet, yüzçevirme, uzaklik ve hazir bulunmama gibi özelliklerden uzak olmayan kimselerin -ki bu kullar oluyor- uyarilmasi; ikincisi, nidada bulunanin saninin yüceligi, O'nun kullara (maddî) yakinliktan münezzeh bulundugu, zira O'nun yakinliginda yücelik; yüceliginde yakinlik bulundugu.*

*(2)*

*Kulun Rab Teâla'ya olan nidasi (duâsii, halini düzeltecek, kendisine fayda verecek seylerin arzulanmasi, istenmesi anlami tasir.Kur'ân'da bulunan bu tür bütün dualar Rab ismiyle gelmistir.[208] Bu, kulun, duasi sirasinda içinde bulundugu halinin geregine uygun bir isimle nidada bulunmasi gerektigini ögretmek içindir. Çünkü kelimesi sözlükte, beslenen, terbiye edilen kimsenin islerini üstlenen kimse demektir. Yüce Allah kullarin yapmalari gereken dualari açiklamak sadedinde olmak üzere söyle buyurmustur: "Rabbimiz! Eger unutacak veya yanilacak olursak bizi sorumlu tutma. Rabbimiz! Bizden öncekilere yükledigin gibi bize de agir yük yükleme. Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmeyecegi seyi tasitma, bizi afffet, bizi bagisla, bize aci. Sen Mevlâmizsin, kâfirlere karsi bize yardim et[209] "Rabbimiz! Bizi dogru yola erdirdikten sonra kalplerimizi egriltme..."[210]*

*"Allah'imiz! Eger bu kitap, gerçekten Senin katindan ise bize gökten tas yagdir.[211] âyetinde ise hitap, Rabyerine diye Allah ismiyle gelmistir ve yerindedir. Çünkü burasi Rab isminin kullanilmasinin yeri degildir. Zira Rab isminin geregiyle bunlarin istedikleri sey arasinda bir münasebet yoktur; aksine zitlik vardir.[212] Hz. Isa'dan hikâye edilen: "Meryem oglu Isa, 'Allahim!Rabbimiz! Bize ve bizden sonra geleceklere bayram ve Sen'den bir*

*delil olarak gökten bir sofra indir.[213] âyetindeki Rab isminin kullanilisi ise, gerçekten tam yerli yerindedir.*

*(3)*

*Açikça ifade edilmesi hos karsilanmayan ve haya duyulan konular kinaye yoluyla belirtilmistir. Meselâ cinsî iliskiden (cima') söz edilirken (=elbise ve dokunma) kelimeleri kullanilmis; kazâ-i hacet için "tenha yerden gelme - ayak yolundan gelme" denilmistir. Hz. Isa ve annesinin ilâh olmadiklarim red sadedinde "Onlar yemek yerlerdi.[214] âyeti de böyledir. Bu gibi örneklerden çikardigimiz bu üslûp, bizim için Kur'ânî bir edep olarak yer etmistir. Bu kinaye lafizlarin bu mânâlara delâletleri, aslî delâlet yoluyla degil, tâbi delâlet yoluyla olmaktadir.*

*(4)*

*Kur'ân'da iltifat[215] üslubuna yer verilmistir. Bu üslup, kula nis-betle eger halin geregi bunu gerektiriyorsa gayiptan huzura yönelme edebi anlamina gelir. Meselâ: "Hamd, âlemlerin Rabbi, merhametli olan, merhamet eden ve Din Günü'nün sahibi olan Allah'a mahsustur" buyurup Allah'a gâib sîgasiyla övgüde bulunduktan sonra: "(Allahim!) Ancak Sana kulluk eder ve yalniz Senden yardim dileriz..."[216]buyurmasi gibi. Durum gerektirdigi takdirde bunun tersi de olur: Meselâ:"-Bulundugunuz gemi, içindekileri güzel bir rüzgarla götürürken yolcular neselenirler.[217]âyetinde oldugu gibi. Bu meyanda: "Yüzünü asip burusturdu ve sirtini çevirdi. Yanina kör bir kimse geldi diye"[218] âyeti üzerinde düsünelim. Burada Hz. Peygamber sert biçimde azarlanmis olmaktadir. Ancak azarlanana nisbetle daha hafif olan gâib sîgasinin kullanilmasi anlamlidir. Daha sonra ise hitap muhatap sigasina çev-rilmis ancak birinciden daha hafif dozda bir azarda bulunulmustur. Bu yüzden de söz: "Dikkat et! Bu Kur'ân bir ögüttür"[219] buyrugu ile bitirilmistir.*

*(5)*

*Serrin açikça Allah'a nisbet edilmemesi. Gerçi hayir gibi serri de yaratan Allah'tir. Bununla birlikte Kur'ânî edep (incelik) olmak üzere ser, açikça Allah'a nisbet edilmemistir: "Ey Muhammed! De ki: Mülkün sahibi olan Allah'im! Mülkü diledigine verirsin, dilediginden çekip alirsin; diledigini aziz kilar, diledigini alçaltirsin; hayir elindedir"[220]âyetine bakalim: Yüce Allah, her ne kadar âyette hayir ve ser birlikte zikredilmisse de -çünkü bir kimseye nisbetle mülkünün elinden çekilip alinmasi ve alçaltilmasi apaçik bir serdir- "Hayir ve ser elindedir" dememistir. Evet âyetin sonunda "Dogrusu sen her seye kadirsin" buyurmus ve genel anlamda herseyin onun yaratmasi neti-cesinde olduguna isarette bulunmustur; ama açik olarak serri O'na nisbet etmemistir. Hz. Peygamber'in bir hadisinde de söyle gelmistir: "=Hayir senin iki elindedir; ser ise Sana yol bulamaz" veya "Sana nisbet edilemez," [221]Hz. Ibrahim de: "Beniyaratan da, dogruyola eristiren de O'dur. Hasta oldugumda*

*bana O sifa verir. Beni öldürecek, sonra da diriltecek O'dur. Âhiret gününde yanilmalarimi bana bagislamasini umdugum O'dur..."[222] demistir. Bu âyette görüldügü üzere Hz. Ibrahim, yaratma, dogru yola ulastirma, yedirme, içirme, sifâ verme, öldürme ve diriltme, günahlari bagislama gibi fiilleri âlemlerin Rabbine nisbet etmis; fakat bu arada zikredilen, hastaligi ise O'na nisbet etmeyerek "hasta oldugumda" seklinde bir ifade kullanmistir.*

*(6)*

*Münazaralarda sert bir üslupla red yoluna gidilmemis; hosgörülü davranilarak, alttan alinarak maksada ulasma yolu takip edilmistir. Meselâ: "Öyleyse, dogruyolda veya apaçik bir sapiklikta olanya biziz ya da sizsiniz[223] "De ki: Eger Rahman olan Allah'in çocugu olsa, kulluk edenlerin ilki ben olurdum[224]"De ki: Uydurdumsa suçu bana aittir.[225] "De ki: Onlar bir seye sahip olmadiklari, akil da edemedikleri halde mi sefaat edecekler?[226] 'Ya atalari bir sey akledemeyen ve dogru yolda olmayan kimseler idiyseler1? "[227] âyetlerini örnek olarak hatirlayabiliriz. Böyle bir üslubun kullanilmasi, karsi tarafin kabulünü kolaylastiracak, onlarin inatlarini terketme ve içlerindeki asabiyet (tarafgirlik) atesinin söndürülmesi konusunda daha etkin olacaktir.*

*(7)*

*Durumlar anlatilirken sebeb-müsebbeb konusunda carî olan âdetler dogrultusunda ifade kullanilmasi hususunda takinilan edeb: Gerçi Allah islerin arkasinda ne var ne yok biliyordur, bununla birlikte geçerli olan âdetler dogrultusunda (kullarin haline benzer) ümitvar bir üslup kullanmayi tercih etmistir. Meselâ:"Umulur ki Rabbin seni övülen bir makama ulastirir[228] "Belki Allah bir zafer verir veya katindan bir emir getirir de.[229] "Hoslanmadiginiz bir seyi Allah çok hayirli kilmis olabilir."[230]Yine bu kabilden olmak üzere pek çok*

*âyetin sonunda gelen "umulur ki sakinirsiniz," "umulur ki hatirlarsiniz" vb. gibi ifadeler de konumuza misal olmaktadirlar. Umma, beklenti içinde olma, korku hissetme vb. gibi duygular, ancak islerin arkasinda ne olup bitecegini bilmeyen kimseler için geçerlidir. Yüce Allah ise, geçmiste olani, gelecekte olacagi, olmayacagi; olsaydi nasil olacagini... hep bilir. Bununla birlikte bu gibi durumlardan bahsederken, bizim bu gibi konularda kullanageldimiz üslûbu kullanmistir. Bu durumda, çogunluk insanlarin sahip olmadiklari bilgi sebebiyle herhangi bir sekilde bir isin sonucunu bilen bir kimsenin de ayni üslubu kullanmasi ve o seyden bahsederken o seyin sonucunu kesin bilmeyen insanlarin kullanacagi ifadeyi kullanmasi ve kendisinin de çogunluk insanlarin içinde oldugu hissini vermesi gerekir. Bu tavir, "tenez- zülât-i ilâhî" türünden olmakta ve övgüye deger bulunmaktadir (aydin kesimin halk seviyesine inmesi gibi). Bu konuda Hz. Peygamber'in tavri da bizim için bir örnektir. O,*

*münafiklarin çogunun durumunu biliyordu. Yüce Allah, peygamberini onlarin içyüzlerinden haberdar kiliyordu. Ancak Hz. Peygamber, sanki hiçbir sey bilmiyormus gibi, zahirde onlara da mü'minlere davrandigi gibi davraniyordu. Çünkü zahirde onlar da mü'minler gibi idiler. Açiklamaya çalistigimiz konu da bu türdendir ve konunun örnekleri pek çoktur.*

*Durum böyle olunca, ikinci yönden yani tâbi delâlet unsurlarindan da, aslî delâlet unsurlari kapsaminda bulunmayan serî hükümler elde edildigi, pratik faydali neticelere ulasildigi ortaya çikmis olmaktadir. Bu durum daha önce tercihte bulundugunuz tarafin görüslerini zayiflatmaz mi?*

*Cevap: Bu örnekler ve benzerlerinde ulasilan neticeler, lafizlarin mânâ için konuluslan (vaz') açisindan*

*çikarilmamistir. Bunlar baska bir yolla, yani Kur'ânî âdaba riâyet neticesinde elde edilmis bulunan hükümlerdir.[231]*

---

*[1] Mesela nefsin korunmasi için yemek içmek veîlgili hükümler vüeiid açisindan göz önünde bulundurulan hükümler olurken, nefsin ortadan kaldi nlm a-sina yönelik cinayetlerin yasaklanmasi vb. hükümler de yokluk (adem) açisindan alinan önlemlerdendir.*

*[2] TahrirMe söyle denilir: "Dinin korunmasi cihâdin vâcib olmasi ve bidatlerin dâîligini yapan kimselerin cezalandirilmasi ile olur. Hanefi'ler söyle derler: "Cihâdin vâcib olmasi sirf küfür sebebiyle degildir. Aksine cihâdin sebebi onlarin bize karsi harp halinde (mütecaviz) bulunmalaridir. Bu yüzdendir ki zimmî ve müste'menlerle savas yapilmaz; kadinlar ve rahipler öldürülmez; cizye kabul edilir. Bu onun dinin korunmasiiçin oldugu esasina ters düsmez. Çünkü müslümanin öldürülmesine ve onun dini konusunda fitneye düsmesine. sebebiyet verecek olan kâfirlerle harp hali sürüp giderken dinin tam olarak korunmasindan söz edilemez..."*

*Görüldügü gibi, müellif bu konuda meseleye çok genis açidan bakmis ve dinin korunmasini, asillany la fer'ileriyle bütün yükümlülüklerden gözetilen bir maksat olarak kabul etmistir*

*[3] Burada söz konusu olan hayat ve aklin bekasinin kendisine bagli oldugu miktar ve keyfiyette olan yemek, içmek ve benzeri seylerdir. Ileride, temiz/helal olan yiyecek, içecek ve benzeri seylerden istifâde etmenin hâciyyâttan oldugu söylenecektir. Haciyyattan oldugu ifâde edilen yiyecek içecek ve benzeri seylerin hayatin bekasinin kendisine bagli olmadigi seyler oldugunu hatirda tutmak gerekir.Dolayisiyla aralarindaki fark açik bulunmaktadir.*

*[4] Nefis ve malin korunmasi için «zaruri olan miktar ve keyfiyette olan muamelât kasdedilmektudir bu ölçüde kalmak sartiyla muamelât zarûriy-yâttan olmaktadir. Âmidî'nin muamelatizaruriyyattan göstermesi de bu mânâda anlasilmalidir. Bunun ötesinde mesela normal bir satis akdi -Imâmu'l-Harameyn'in aksine zaruriyattan olmayip hâciyyâttan bulunmaktadir. Böylecemüellefin bundan sonraki meseledeki sözleriyle buradaki sözleri arasindaki farkda ortaya çikmis olacaktir.*

*[5] Diger âlimlerin de ifâde ettikleri gibi neslin korunmasi için recm ya da c«ld (yüz degnek) yoluyla zina cezasi konulmustur. Çünkü zina neseplerin kanf masina neden olanbir fiildir. Buradaki müellifin sözü açik ve isabetli gözük-memektedir.*

*[6] Bazilari bu tertibi yukaridan asagiya dogru söyle yaparlar: Din, nefm, akil, nesil ve mal. Bazilari da nefsi dinden öne alirlar*

*[7] Tahrîrin serhinde : "Makâsid'mbubes seye hasredilmesi vakianin inceltiri" mesi (nazar) ve bütün millet ve seriatlarin arastirilmasi (istikram) nntic»« sinde sabit bulunmaktadir" denilmektedir.*

*Bu durumda "Sevkânî, Tevrat ve Incil'i incelemis ve onlarda sa rabi n m ut-lak surette mübâh oldugunu görmüstür; baska bir hüküm bulamamistir" ditmenin bir anlami bulunmamaktadir. Kaldi ki, hiristiyan ve onlarin din adamlarinin ifâdelerinde sarabin haram kilindigi belirtilmektedir.*

*Sevkânî'ye olan bu nisbetin sihhatli oldugu varsayilsa bile, o takdirdi) dahi yukaridaki genellemenin dogru olabilmesi için söyle bir tevilde bulunu labilir: Bütün seriatlarda yasak olan, aklin tamamen ve bir daha dönmomiik üzere izâle*

*edilmesidir. Oysaki sarap akli belli bir süre izâle etmekte, fiikiil bir süre sonra akil geri dönmektedir. Bu durumda yukaridaki sözün dogrulu gu bozulmayacaktir.*

*Geçmis ümmetlerde ganimetler belli bir yerde toplaniyor ve gökten inim bir ates onlari yakiyordu ve o ümmetler o mallardan hiçbir sekilde istifAdu edemiyorlardi. Bu durumu da su sekilde izah etmek mümkündür: Burada i lisanlarin mali itlaf etmeleri söz konusu degildi. Ganimetlerin onlara haram olmasi, nefislerini ganimet hirsindan kurtarmak ve sirf Allah için cihad ütmek hedefine ulasmalarini temin etmek içindi. Bu konuda sadece bizim seriatimiza has olmak üzere ruhsat verilmis ve ganimet mallarindan istifAde bize helal kilinmistir. (Ilgili hadis için bkz. Buhârî, Teyemmüm, 1; Müslim, Mesâcid, 3; Ebû Dâvûd, Cihâd, 121)*

*Sâd 38/33 âyetinde ise Hz. Süleyman'in iyi mallarin "bacaklarini ve boyunlarim meshettigi" ifâdesi vardir. Bu âyeti, Hz. Süleyman'in kendisini Allah'i anmaktan alikoydugu için hayvanlarin boyun ve bacaklarina kiliçla vurdugu seklinde tefsir edenler olmustur, (bkz. Ibn Kesir, 4/34). Ancak âyet malinbosyere itlafi anlaminda açik degildir. Âyete hayvanlari inceledigi, kiliçla degil de elleriyle sivazladigi manasi verilmistir. Fahreddin Râzfnin tercih ettigi manâ da budur. Ayrica Hz. Süleyman'in kendi yaninda en sevimli olan bu mallari fakirlerin yemesi için kesip bogazladigi ve bunu mali itlaf için degil Allah'a yaklasmak için yaptigi, yahut da Allah yolunda va kif olduklarinin bilinmesi için atesle dagladigi gibi mânâlar da verilmistir. Bu itibarla gerek Hz. Süleyman olayinda gerekse daha önceki ümmetlerde ganimetlerin yakilmasi konusunda, bu bes hususun korunmasina daha önceki seriatlarda da riâyet edildigi genellemesini zedeleyecek bir durum bulunmamaktadir.*

*[8] Hâciyyâtin bulunmamasi durumunda bütün mükellefler ayni derecede mesakkat ve sikintiya maruz kalmayabilirler. Mesela yolculuk herkes için ayni derecede bir sikinti kaynagi olmayabilir. 1.Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/*

*[9] Levs: Maktulün ölmeden önce "Beni falan öldürdü" dedigine sehâdet eden bir kisinin, ya da aralarinda düsmanlik, tehdîd vb. olduguna taniklik edecek iki sahidin bulunmasi durumudur. (Ç)*

*[10] Tedmiye sanigin üstüne basina kanbulasmasi gibi emare ve isaretler olmalidir. (Ç)*

*[11] Kasâme: Öldürme töhmetinden dolayi ölünün bulundugu meskûn bölge ahâlisine verdirilen yeminlerdir. (Ç)*

*[12] Âkile: Kisinin mensup oldugu asabesi ya da üye bulundugu divan, sendika vb. gibi asabenin yerini tutan kuruluslardir. (Ç)*

*[13] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/7-11*

*[14] Çünkü daha asagi durumda olan biri karsiliginda daha üst durumda birinin öldürülmesi, asabiyet duygularini galeyana getirir ve kan davalarina nedun olabilir. Bu durumda esitligin bulunmadigi zaman kisasa gidilmesi, kisfl»-tan beklenen "hayat" amacini gerçeklestirmez ve kisas öldürme olaylarini engelleyici olmaktan çikar. Sarhos edici bir maddeden az miktarda içilmesi n-de de durum aynidir. Çünkü az miktar içilince hafif kafa bulunur ve bu akli izâle edecek çok miktarda içmeye neden olur. Dolayisiyla içkinin az miktarda dahi olsa içilmesinin haram kilinmasi, çok miktarinin haram kilinmasi hükmünün tamamlayici bir unsuru olur. Müellifin sözü bu sekilde anlasilmalidir.*

*[15] Bu üç misal de malin korunmasi zarurî prensibi için tamamlayici bir unsur olmaktadir*

*[16] Bu örnek de zinayi engelleme ve böylece nesli koruma zaruri prensibinin tekmilesi mahiyetindedir. Çünkü bakmak zinanin davetçisi ve ona götüren bir vasita durumundadir.*

*[17] Ribânin haram kilinmasi da malin korunmasi seklinde belirlenen zarurî prensibin tamamlayicisi mahiyetinde olmaktadir. Çünkü ribada fazla olarak verilen kisim, karsiliginda ser'an muteber bir sey bulunmadigi için heder olarak gitmektedir.*

*[18] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/11-12*

*[19] Garar: Akibeti meçhul olan seyler için kullanilir. Vücudda ve vasifta olmak üzere ikiye ayrilir. (Ç)*

*[20] îcâre akdi bazan zarurî olur. Mesela emzirecek ve terbiye edecek kimsesi bulunmayan bir çocuk için süt anne bulmak gibi. Bazan da hâcî olur ki, çogu kez icâre bu kisim içerisine girer. Ayni sey satis akdi ve diger muameleler için de söylenebilir.*

*[21] Hadis için bkz. Ebû Dâvûd, Cihâd, 33; Kesfu'1-hafâ, 2/37.*

*[22] Hadiste Hz. Peygamber (as) : "Ister sâlih bîri olsun ister fâcir (günahkâr), hatta büyük günah islemis olsa dahi her müslümamn arkasinda namaz kilmak size vâcibtir. (Ebû Dâvûd, Salât, 62 (1/162). Hadîsin sihhati üzerinde tenkitler vardir. Dârakutnî ve Ukaylî bu konuda sahîh bir hadis sabit olmadigini söylemislerdir, imam Ahmed'e de bu hadis*

sorulmus, o da: "Onu bilmiyoruz" diye cevap vermistir. Ayrica bkz. Kesfu'1-hafâ, 2/37 ).

[23] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/13-15

[24] Namaz için taharet talebi gibi. Eger bir kisiden namazayöneliktaiep kalkacak olursa, taharet talebi de kalkmis olacaktir

[25] Yani bir maksada vesile oldugu noktasmdankat'-i nazarla, bizzat kendisinin ifâde ettigi mana dolayisiyla talepte bulunulduguna dair delilin bulunmasi durumunda vesîle hüküm var olmaya devam eder. Bir seyin bizzat kendi ifâde ettigi mânâ açisindan maksûd olmasi ve o seyin ayni zamanda da bir baska maksat hükme vesîle olmasina bir engel bulunmamaktadir. Mesela abdest haddizatinda maksûd olan bir ibâdet(kurbet)tir. Öbür taraftan, namaz, tavaf Kur'ân'a el sürmek gibi baska maksatlara vesîle olmaktadir. Ba-zan tavafya da bir baska maksat hüküm bulunmayabil ir ve abdest kendiba-sma matlûp kalabilir. Ancak burada sözü edilen husus, bir baskasi için vasif telakki edilen vesîle hakkindadir. Bu açidan ele alindiginda ise, ne zaman kendisine vesîle edinilen hüküm (maksat) düserse, haliyle vesîle hüküm de düsmüs olacaktir.

[26] Yani namazin rükünlerinden olmayan.

[27] Farz olan miktarin disindaki kiraat kasdedilmis olmalidir

[28] Yani söz konusu ferî meselelerin asillarina olan nisbetleri hakkinda, acaba tamamlayici bir vasif midir, yoksa zatî bir vasif midir, seklinde ihtilaf olabilir; yoksa önermenin kendisi üzerinde bir görüs ayriligi düsünülemez.

[29] Buhârî, Imân, 31; Müslim, Müsâkât, 107; Ebû Dâvûd, Büyü, 3.

[30] Müslim, Hudûd, 7; îbn Mâce, Hudûd, 22; Ahmed, 2/253. El kesmede nisab-arandigi için hadisle istidlal söyle bir tevil üzerine olmalidir: Allah hirsiza lanet etsin; yumurta çalar, eli kesilir... Yani yumurta çalar, bu onu daha büyük seylerin çalinmasina iter. Sonunda el kesmeyi gerektirecek bir sey çalar ve eli kesilir. Bu durumda hadiste hüküm, ilk sebebe (vesileye) nisbet edilmis olmaktadir.

[31] Muvatta, Husmil-huluk, 8; Ahmed, 2/381.

[32] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/15-24

[33] Enbiyâ 21735.

[34] Mülk 67/2.

[35] Müslim, Cennet, 1; Ebû Dâvûd, Sünne, 22.

[36] Çünkü emir ve yasaklarda galip gelen tarafa bakilmakta ve fiilin içermis oldugu cüzî masîahatya da mefsedet ilga edilmis, sanki hiç yokmus gibi kabul edilmektedir.

[37] Ya da lahyîri. Nitekim usûlcüler tearuz halinde, delillerin birbirlerine esit (»[mal.in durumundu tevakkufya da tahyîr (terci he birakma) hükmün ün ortaya çikacagini belirtmislerdir.

[38] Müctehid ya daona tabi olan kimselere nisbetlcseri hüküm, roüctehidin nefsinde Sâri'in kasdj olarak beliren sey olmaktadir. Bu durumda, ayni olayla ilgili birden fazia sen hükmün bulunmasi (tenddüdû) mümkün olmaktadir. Bu görüs "niusavvihe" denilen gruba aittir. Bunlar, hakkinda nass olmayan bir konuda Aîlah katinda belli bir hüküm bulunmadigiiii ve hükmün müctehidin zan mn a tabi oldugunu söylerler. Bu durumda (b) sikki olarak verdigimiz ikinci imkan <"musavvibe"nin. bugörüsleri üzerine kurulmus olacaktir. Birinci imkan ise musavvihenîn aksi görüste olan"muhattie!'nin görüsü üzere olmalidir. Saniyoruz asil metinde tahrif vardir. Tercümesinde düzeltilerek alinmistir.

[39] Çünkü, "Diger tarafin da itibara alinmis olmasi mümkündür" seklinde bir teiakkî olmasaydi, o takdirde belii bir cihetin itibara almmis olduguna dair elinde delil bulunan bir kimsenin, diger tarafi da dikkate alarak üzerine, hüküm bina etmesi söz konusu olmazdi.

[40] Her müctehidin içtihadinda isabetli oldugu görücünde olanlara ''musavvi-be"; her müctehidin idihadlarinda hatali olabilecekleri görüsünde olanlara da "muhattie" denilmektedir. (Ç)

[41] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/24-31

[42] Alin, eller, dizkapaklan ve ayaklardan olusan yedi uzuv. <Ç)

[43] Zuhruf 43/75.

[44] Hac 22/19.

[45] Tâhâ 20/74.

[46] Hicr 15/48.

[47] Zümer 39/73.

[48] Hadiste söyle anlatilir: "Cennet ve cehennem birbirleriyle tartisirlar. Cehennem: 'Mütekebbir ve zorba insanlar için ben seçildim' der. Cennet de 'Bana ancak zayif ve düsük görülen insanlar girebilir'der. Bunun üzerine Yüce Allah cennete: 'Sen benim rahmetimsin. Kullarim içerisinden diledigime seninle rahmet ederim' buyurur. Cehenneme de 'Sen de benim azabimsin. Kullarimdan diledigime de seninle azab ederim' buyurur.,." (Hadis için bkz. Buhârî,Tefsir, 50/1; Müslim, Cennet, 39;Tirmizî, Cennet, 22; Ahmed, 2/314).

[49] EbûTâlib'le ilgili bir hadiste Hz. Peygamber (as): "Onu atesin derinliklerinde buldum. Bunun üzerine onu oradan çikardim ve 'Daiidâh'a koydum'" buyurmuslardir. "Dahdah," aslinda topuklara kadar çikan sig su birikintisi demektir, (bkz. Nihâye, 3/74).

[50] Zuhruf 43/75.

[51] bkz. Ahmed, 5/189.

[52] Baska sahtibîler için de rivayet edilmistir, bkz. lîuhâri, Iydeyn, 23; Ahmed, 4/287.

[53] Buhârî, Edeb, 47; Menâkibu'l-ensâr, 7; Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 177.

[54] A'Iâ 87/17.

[55] Bakara 2/253.

[56] Isrâ 17/55.

[57] Müslim, Kader, 34; Ibn Mâce, Mukaddime, 10; Zühd, 14.

[58] Peygamber olmalari açisindan, hepsi de ayni olniaklabirlikte.tâbilerinin çok olmasi, gösterdikleri sabir ve metanet gibi sahip olduklari meziyetler itibariyla farkliliklar arzetmektedirler; bunun neticesinde de bazi peygamberler "azim sahibi" olmakla nitelenmislerdir.

[59] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/31-36

[60] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/36

[61] Besinci meselede arzedilen hususlarin bu meselede ortaya konulan hususlarla kayitlanmasi gerekmektedir. Aksi takdirde burada sözü edilenlerle orada sözü edilenler arasinda bir çeliski dogabilir. Çünkü orada mâhiyetleri açisindan maslahatlar ele alinmis ve söyle denmisti: "Burada maslahattan, insan hayatinin kivamini, yasantisinin devamini temine yönelik, sehevî ve aklî özelliklerinin gerektirdigi seyleri mutlak surette elde etmesini kasdedi-yoruz." Daha sonra söyle denmisti: "Dünyada mevcut bulunan mefsedetler de ayni sekilde katkisiz mefsedet (mahza ser) seklinde bulunmamaktadirlar. Zira varlik âleminde düsünülebilecek hiçbir mefsedet yoktur ki, onun önünde sonunda ya da beraberinde bir incelik, bir sefkat, alinacak bir lezzet... bulunmasin; bu mümkün degildir." Sonra söyle denmisti: "Maslahat ya da mefsedet dendigi zaman bundan agir basan mânâsi anlasilacaktir." Serî hitabin baglanmasi açisindan da söyle denmisti: "Bir seyin içermekte oldugu maslahat ve mefsedetten örfi anlamda maslahat taran agir basarsa, o sey ser'an maksûddur. Bunun neticesi olarak da, kullara onun ortaya konulmasi için serî talep yönelmis olacaktir." Bu ifâdelerden de açikça anlasiliyor ki, müellif orada maslahat ve mefsedetten, insan hayatinin kivamini, yasantisinin devamim temin edecek sehevî ve aklî özelliklerinin gerektirdigi seyleri kasdediyor ve bunlardan galebe çalan tarafa Itibar edilecegini belirtiyor. Burada ise bu mutlak ifâde kayitlaniyor ve söyle deniyor: Kisinin nazarinda bir seyin maslahat ya da mefsedet olmasinin bir önemi yoktur; ose-yinmaslahatyadamefsedet olusunda önemli olanhusus, âhirete yönelik bir dünya hayatinin gereklerini temin esasidir. Tabiî bu da arzu ve heveslerin ancak seriatin koymus oldugu esaslara riâyet etmesi, ona tâbi olmasi yoluyla olacaktir.

[62] Mü'minûn 23/71.

[63] Râzfnin sözünü, istikra neticesinde bir seyin menfaat ya da mazarrat oldugunun kesin olarak ortaya çikmasi

*durumuna yormak gerekir.*

*[64] Va'd ve vaîd Mutezile'nin esaslarindan biridir. ''Va'd," yapilan iyi amellerin ödüllendirilecegi anlaminda, "vaîd" de, islenilen kötü amellerin cezalandirilacagi anlaminda kullanilir- (Ç)*

*[65] Mutezile'nin görüsünü söyle özetlemek mümkün: Akü, yalniz basina maslahat ve mefsedetlerin çogunu kavrar, seriat ise, aklin kavramis oldugu seyleri ortaya çikararak ve onaylayarak gelir. Keza Allah'in, maslahati terkeden kimseyi cezai andirmasi m n aklen vâcib olduguna da kailidirler. Bu görüsleriyle sanki onlar, akim maslahati kavramasi yanisira, ona tâbi olarak Allah'in maslahati terkedeni cezalandirmasinin geregini de kavrayacagini söylemek isterler. Eger bir seyin maslahat oldugu, onun üzerine gereken vaîdden anlasilabilir, derlerse; o durumda bir sey in maslahat oldugunun bilinmesi, vaidin bulunmasina baglanmis olacaktir. Halbuki, vaîdin oiacagi bilgisi, maslahati bilmeye bagli idi. Dolayisiyla böyle bir netice devrin (kisirdöngü) ta kendisi olmaktadir.*

*[66] Çünkü Mutezile'ye göre, maslahat ve mefsedetler munzabittirlar ve kendilerine has özellikleriyle temayüz ederler; itibâri nlmayip objektif bir gerçeklikleri vardir. Buna ragmen, bir seyin maslahat ya da mefsedet olusu, Sâri'in herne sekildeolursa olsun o sey hakkindaki itibarin a tâbi olacaksa, durum tersine dönmüs olacak ve Sâri maslahat ya da mefsedet olmayan seyi dikkate almis olacaktir.*

*[67] Yani Allah diledigini dikkate alir, diledigini terkeder... telakkisini benimserlerse.,*

*[68] Yani istikra neticesinde seriat üzere sapmadan hareket edenlerin hiçbir maslahati kaçirmadiklari, kaçirilan maslahatlarin sorîatteki ihlâller nisbe-tinde oldugu sonucu.*

*[69] Müellif maslahat ve mefsedetlerin ser'an muteber olduklari ile ilgili her konuda gelistirilen kurallardan, küllî usûl kaidelerini kasdetmis olmalidir. Çünkü hükümlerin çikarilmasi, helal ve haramin bilinmesi, Kitâb ve sünnetteki cüzî delillerin degerlendirilmesi bu kaidelerle olmaktadir.*

*[70] Esarîler, mas'ahatlari ancak seri verilerin istikrasi neticesinde anlayabiliriz, seriat gelmeden önce aklin onlari kavramalari mümkün degildir, derlerken; Mutezile bunun aksine, aklin seriat gelmeden önce çogu kez neyin maslahat olup neyin mefsedet oldugunu kavrayabilecegini, seriatin ise bunlari ortaya çikarmak üzere gelmis olacagini iddia etmektedirler. Her ikisi de neticede birlesmektedir. Her iki gruba göre de, serî hükümlerde maslahat ve mefsedetler dikkate alinmis olmaktadir. Dolayisiyla Karâfi'nin itirazinin bir anlami yoktur*

*[71] Dolayisiyla Mutezile'yi, maslahati asla dikkate almaksizin Allah diledigini seçer diledigini birakir, dedirtmeye götürecek bir durum yoktur ki, Karâfi'nin dedigi gibi, Mutezile'nin prensipleri temelden sarsilsin.*

*[72] Hac 22/78.*

*[73] Ibn Mâce, Ahkâm, 17; Muvatta, Akdiye, 31; Ahmed, 5/327.*

*[74] îsrâ 17/70.*

*[75] Tîn95/4.*

*[76] Burada söyle bir cevapta bulunmak mümkün degildir: Mâni'den m aksat, daha güçlü (râcih) bir muârizm bulunmadigi kuwetlimânilerdir.Namaz,had ve tazir cezai ari, cihâd gibi meselelerde bir çikmazin bulundugunu söylemek dogru degildir. Çünkü bunlarda güçlü bir mâni bulunmamaktadir. Bilakis bunlarda bulunan mâniler, hükmü sabit kilan talep karsisinda zayif kalmaktadir. Ruhsatlarda ise böyle degildir; çünkü bunlarda bulunan mâni güçlüdür, bu yüzden de ruhsat olmaktadirlar.*

*(Râzî) devamla söyîe diyor: Verilecek böyle bir cevap tatmi n edici degildir ve problemi ortadan kaldirmaz. Çünkü bazi ruhsatlar vardir ki mesel a iase yeme ruhsati gibi, onlarda ruhsat fiili isleme talebi, asiî olan haram ligi isteyen muarizindan daha güçlü olmaktadir. Su halde mâni'den maksat daha genel bir anlamdir ve râcih (güçlü) de mercûh (zayif) da olabilir. Bu durumda bütün serî hükümler ruhsat kapsami ilerisine girer. Çünkü hiçbir serî hüküm zayif da olsa bir mâniden uzak bulunmaz. Problemi ortaya koyarken verdigimiz örneklerde oldugu gibi.*

*[77] Çünkü Karâfî'nin Râzfye olan itirazinin esasim, hiçbir maslahatin mefse-detten uzak bulunmadigi ve niefsedetîerin de hüküm için mâni oldugu hususu teskil etmektedir. Görüldügü gibi durum hiç de öyle degildir. Maslahatlar, mefsedetlerden ser'an ayrilmis durumdadirlar. Bu Esarîlere göre de, Mutezileye göre de böyledir. Durum böyle olunca ruhsatlar bahsin de sözünü ettigi çikmaz ortadan kalkmis olacaktir. Nitekim isledigimiz konu hakkinda bütün âlimlerin düstügünü söyledigi çikmaz da bertaraf edilmis olmaktadir. Keza müelli fin Ruhsat bahsindeki açiklamalari, Karâfî'nin çikmaz kabul ettigi konuda, onun saskinligini ortadan kaldirmaya, ruhsat için gerekli kistaslari ortaya koymaya yeterli bulunmaktadir.*

[78] Bakara 2/29.

[79] Câsiye 45/13.

[80] A'râf7/32.

[81] Peygamber gönderilmeyen, ilâhî vahyin irsadindan yoksun geçen dönemler

[82] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/37-46

[83] Bir seyi, mânâsini koruyarak düsürme demektir

[84] Böyle bir icmâ'in hüccet olacagi görüsünde olanlardan bir kismi da, zannî dayanak üzerine gerçeklesen icmâin kesinlik (katiyet) ifâde etmeyecegini ifâde etmektedirler. Buradaki maksat da budur.

[85] Üçüncü mukaddimede, bu tür istikralara itimad etmenin sihhati, ve onlarin manevi mütevâtir kabul edilecegi halikinda daha genis bilgi geçmisti. Burada ise müellif özellikle, böylesine çok önemli bir esasin isbati sirasinda ne akla, ne naklî delillerin teker teker ele alinarak degerlendirilmesi yoluna ne de , icmâya dayanmanin mümkün olmayacagina açiklik getirmekte; sonundada böyle bir konunun isbati için ancak manevî tevatür demek olan "istikra" yolunun kullanilabilecegi neticesine ulasmaktadir. Orada es geçtigi konulara burada açiklik getirmis oldugundan, bu konunun sirf bir tekrardan ibaret oldugunu söylemek mümkün degildir.

[86] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/46-49

[87] Bu örnekler, küllî esaslarin çerçevesi içerisine girip onlarin hükmünü alan, fakat kendisinden gözetilen maslah ati gerçeklestirmeycn cüzî meselelerle'îlgilidir.

[88] Nitekim "Nâdir olana, özel bir hüküm yoktur" seklinde de bir kaide gelistirilmistir. (Ç)

[89] Örnegin Arapça'da "Istisnalar kaideyi bozmaz" denilir. (Ç)

[90] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/49-50

[91] Müellif, bu sözüyle biraz sonra gelecek olan Karan" ile hocasi Ibn Ab-disselâm'm sözlerine atifta bulunmakta ve onlarin görüslerini reddetmektedir. Müellif bu konuda tam isab&t kaydetmis ve oiiiara karsi bütün itiraz kapilanin kapamistir.

[92] Mâliki imamlanndanEbu'l-Abbas Ahmedb.Idrîs'dir(ö. (564/1285) Furûk, Ihkâm, Zahire, Serhu Tenkîhil-fusûl, Serhul-Mahsûl li'r-Râzî gibi eserleri vardir. (Ç)

[93] Bir mahalde agir basan maslahat (seriatin dikkat nazarina aldigi güçlü trâcih] maslahat) tektir ve birden fazla olamaz. Yani ayni konuda tercihe sayan f râcih) bir maslahat vardir ve A müctehidi onu dikkate alarak bir hükümde bulunmustur. Yine ayni mahalde öncekinden baska bir râcih maslahat daha vardir ve B müctehidi de onu esas alarak ayni konuda daha farkli bir ictihadda bulunmustur. Böyle bir neticeyi akil kabul etmez. Bu durumda, musavvibenin yani "her müctehidin içtihadinda isabet etmis olacagi" görüsünde olanlarin tezine göre. hükümlerin maslahata tâbi olduklarini söylemek mümkün degildir. Keza bu tez kiyasla amel etme esasiyla da bagdasmaz. Çünkü kiyas iliet esasi üzerine kuruludur. Illet ise, makisun aleyhde Sâri'ce dikkate alinmis bulunan maslahat olmaktadir.

[94] Hadis söyle : "Hâkim hükmeder; hükmünde ictihâd eder ve isabet de ederse, ona iki ecir (sevap) vardir. Hükmeder, hükmünde ictihâd eder ve hata ederse, ona. da bir ecir (sevap) vardir." (bkz. Buhârî, Itisâm, 21; Müslim, Akdiye, 15...)

[95] Ribevîmaîlariii cinsi ile pesin mübadelesinde bir tarafin digerinden fazla olmasi. (Ç)

[96] Yani senedi kati olan icmâ kasdediliyor. Çünkü böyle hükümlerde herkes, illetin, isin aslinda da Öyle olduguna kesin hükmetmektedirler. Senedi zannî olan icmâ konularinda illetin, isin aslinda da öyle oldugu üzerindeki ittifaklari ise, sadece bir tesadüf eseri olmaktadir.Yoksabu gibi yerierde muteber olan, herkesin, kendi kanâatince illet olarak kabul ettigi seydir. Ay nen ihtilaf mahalli olan konularda oidugu gibi. Ancak burada tesadüfle de olsa, konuyla ilgili müctehidlerin zanlari birlik arzetmektedir.

[97] Yani bu durumda Mutezile, "ictihâd eden hâkim" hadisinde sözü edilen hatanin, mutlaka ictihâd sebebierine (vesâil) yorulmasi geregini kabuî etmiyorlar ve sartlarina riâyet kaydiyla her müctehidin; içtihadinda, ictihâd vesilelerinde ve ictihâd neticesinde çikarmis oldugu hükümde musîb yani isabetli oldugunu kabul ediyorlar. Bununla birlikte, maslahatlarin aklî olduklarini da söylüyorlar. Netice olarak maslahatlarin aklîligi görüsüyle, her müctehidin sadece ictihâdda degil,1 vardigi hükümde de isabetli oldugu görüsünü birlestiriyorlar.

[98] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/51-54

[99] Hici-15/9.

[100] Hûd 11/1.

[101] Hacc 22/52. I05. Mâideö/3.

[102] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/54

[103] Bu ifade de, Kur'ân'm Araplarin bildikleri dogrultusunda indigi, onlar içerisinde yanlis olanlari tashih, dogru olanlari da tasvib ettigi, yahut onlara ilavede bulundugu seklindeki bir telakkinin yersizligini ortaya koymakta ve bizim (Nasir Diraz) tezimizi desteklemektedir. Bütün bunlar bir zorlamadir ve burada böyle bir zorlamaya gerek de yoktur. Çünkü Hz. Peygamber Isa.) bütün insanligi zulmetten nura çikaracak bir kitapla gönderil mistir. Kur'ânbu-nu yaparken onlarin bilmediklerini Ögretmis, yanlislarim düzeltmis, akillarini ve gönüllerini ilim ve amelle durumlarim düzeltme yoluna çekmistir. Kur'ân'm kullandigi bu metodlarm Araplar tarafindan bilinen bir aslinin olup olmamasi arasinda bir fark yoktur. Dolayisiyla müellifin telakkisini bir zorlama olarak görüyoruz.

[104] Al-iImrân3/44.

[105] Hûd 11/49. Benzeri bir âyet de söyledir: "Ey Muhammedi Sana böylece vak-yettiklerimiz, gaybe ait haberlerdir. Onlar elbirligi edip düzen kurduklari vakit yanlarinda degildin..." (12/102) (Ç)

[106] Hz. Peygamber bir hadislerinde: "Iyâfe, tiyare (ugursuzluk) ve tarh (Kur'ân'da inkâr etmekle emrolundugumuz 'cibt'tendir" buyurur. Ebû Davud: Tark, zecr; iyâfe ise, hat demektir" der (Ebu Davud, 390Y).

Iyâfe: Zecru't-tayr demektir ve kusun isimleri, sesleri ve geçtigi yerlerden ugur ya da ugursuzluk anlamlari çikarmaktir (Nihâye, 3/330).

Zecr veya zecru't-tayr su demektir: Kus uçurulur;[redacted]eger sag tarafa uçarsa ugurluluk olacagina, sol tarafa uçarsa ugursuzluk olacagina inanilirdi. Hat: Bir nevi kehanettir, (bkz. Nihâye, 2/47).

Tiyara:Ugursuzluk telakkisi demektir: Bir kim senin önünden herhangi bir kus, ceylan vb. eger sag tarafindan sol tarafina geçerse: bunu ugursuz sayarlar; eger sol tarafindan sag tarafina geçerse bunu da ugurlu sayarlardi, (bkz. Nihâye, 3/152).

Fal ise ugursuzlugun aksine bir seyi hayra yormak demektir. Mesela bir hastanin "Ey Salimi" diye çagiran birini duydugu zaman iyi olan, selamet bulan anlamindaki bu kelimeyi kendisinin iyilesecegine yormasi gibidir ki, bu serîatte yasaklanmamis ve benimsenmistir, (.bkz. Nihâye, 3/406). (Ç)

[107] Hadiste:"Mü'minin sâdik rüyasi, nübüvvetin kirk alti cüzünden bir parça sidir" buyrulm ustur. Keza baska bir hadiste do: "Nübüvvetten ümmetime yalniz mübessirât kalmistir" buyrulur. "Mübessirâf nedir yâ Rasûlallah ?" diye soruldugunda da "Rü'yâ-yi sâlihadtr" diye cevap verir. (bkz.Tecrid, 4/33-34.)

(Ç)

[108] Nitekim Hz. Ömer ve daha baskalari için meydana gelmistir.

[109] Îbnu'l-Kayyini Zâdul-meâd'da söyle der: Tibbm esaslari üç noktada toplanir: Perhiz (himye) ve hifzissihha ve bedende bozulma meydana geldiginde bunun disari atilmasi. Böylece tibbin hepsi bu üç kaide altinda toplanmaktadir.

Cenâb-i Hak bu üç temel esasa da hac, oruç ve abdest âyetlerinde deginmistir. Abdest âyetinde perhiz (himye) hakkinda: "Sayet siz hasta olur ve yolculuga çikarsaniz, biriniz ayak yolundan gelmis veya kadinlarinizla cinsî iliskide bulunniussaniz da. (giisülyapmak için) su bulamamissaniz temiz bir topraga teyemmüm ediniz" (4/43) buyurmustur. Burada Cenâb-i Hak hasta olan kisiye bedenine eziyet verecek seylerden korunmasi için, su ile abdest alma yerine toprakla teyemmüm etmesini emretmistir. Bu, kisiye hem içerden hem de disaridan eziyet verecek seylerden kendisini korumasi (himye, perhiz) gerektigine bir tenbihtir. Oruç âyetinde hifzissihha hakkinda: "Içinizden hasta, olan veya yolculukta bulunan tutamadigi günlerin sayisinca diger günlerde tutar" (2/184) buyrulm aktadir. Bu durumda hasta olan kisiye mazereti; yolcuya da sihhatinin, gücünün korunmasi (hifzissihha) sebehiyle Ramazan ayinda oruç tutmamalarina müsaade edilmistir. Çünkü seferde daha fazla hareketli olundugundan, oruçluluk rahat ve fazla harekete müsait de-gildir. Gidasizlik da insanin gücünü azaltir ve zayif düsürür. Iste bundan dolayi Cenab-i Hak yolcuya, kendisini zaafa düsürecek seylerden korumasi için Ramazaii'da oruç tul m amasina izin vermistir. Hac âyetin de ise vücuttaki zararli seylerin atilmasi hakkinda: "Içinizden hasta olan, ya da basindan bir raliatsizligi bulunan, bundan ötürü tiras olmak zorunda halan kimsenin fidye olarak ya oruç tutmasi, ya da sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir..." (2/169) buyurmustur. Böylece hasta olan ve basinda bit, kasinti vb. gibi eziyet veren seyler olan kisiye; saç diplerinde tikanmasi sebebiyle, basta eziyet meydana getiren pis (ter) buharlarinin disari atilmasi için basini tiras etmesine müsaade

*edilmistir (bkz. 4/244, 335).*

*[110] A'râf7/31.*

*[111] Bu tür iptal edilen seylerden biri su hadiste söyle anlatilir: Ebu Said el-Hudrî rivayet eder: Bir adam Hz. Peygamber'e geldi ve: "Kardesimin karni gidiyor (ishal)" diye sikâyette bulundu. Hz. Peygamber: "Ona bal içir" buyurdu.o da öyle yapti vesonra üç defa yine geldi ve:'ben ona bal içirdim ,isalini artirmadan baska ise yaramadi 'dedi.Hz.peygamber:'Allah dogru söylemistir,yalanci olan senin kardesinin karnidir.'buyurdu.Adam tekrar bal serbeti içirdi ve hastasi iyi oldu.(Buhari,76/4;Müslim,2217,Zadü'l mead,4/273).Yine bir hadiste:Ölüm hariç hiçbir dert yokturki çörekotunda onun bir sifasi bulunmasin buyurulur.(Buhari,76/7;Müslim,2215;Zadü'l mead,5/28.Bir hadiste söyle anlatilir:Tarik b.süveyd el-cufi Hz.peygambere sarap hakkinda müsaade istedi.Hz.peygamber onu yasakladi.O:ben onu sadece deva için yapiyorum dedi.Hz. peygamber o deva degil,sadece derttir buyurdu.(Müslim,1984,Zadü'lmead,4/372).Bir baska hadistede Avf b.Malik anlatir:Biz cahiliye döneminde rukye yapardik.Ya Rasulallah bu konuda ne dersin?diye sorduk.O da "Rukyelerinizi bana arz edin bir bakayim"buyurdu ve sonra:içinde sirk unsuru içermeyen seyde bir sakinca yoktur dedi.(Ebu Davud.3886(4/10)Yine Ebu Davudun rivayet ettigi bir hadiste Allah Rasulü:Allah derdide devayida indirmistir.Her derde bir deva kilmistir.Ohalde tedavi olunuz,haram ile tedavi olmayiniz.Buna benzer tibbin özüne temas eden daha pek çok hadis vardir.Bu konuda Ibnü'l Kayyimin et –tibbun nebevi adli eseriyle ,yine onun Zadü'l mead adli eserinin 4 ve 5. cildlerine bakilabilir.*

*[112] Isrâ 17/88.*

*[113] Isrâ 17/89.*

*[114] Yâ-sîn 36/69.*

*[115] Suarâ 26/224-225.*

*[116] Nahl 16/90.*

*[117] A'râf7/33.*

*[118] A'raf 7/32*

*[119] A'râf7/33.*

*[120] Mâide 5/90.*

*[121] Bakara 2/219.*

*[122] Muvatta, Husiiul-huluk, 8; Ahmed, 2/381,*

*[123] Sayet Araplar güzel ahlâk nammabir sey bil meselerdi, sonra Hz. Peygamber gelse ve ahlâkî fazilet ve rezaletleri açiklasaydi, O'iiun peygamberligini tasdik ettikten sonra, onun takdim ettigi güzei ahlâk düsturlarini almaktan baska bir sey yapmalari kendileri için caiz olmazdi. Nitekim kiz çocuklarinin diri diri gömülmesi, riba, içki, soygun, yagma vb. gibi kendilerinde köklesmis ve temelden hata üzere olduklari ahlâk düsturlarinda durum böyle olmustu. Bununla beraber Allah'in kitabina ve Rasûlü'nün sünnetine olan îmanlari onlari bu tür pisliklerden tamamen temizlemis ve arindi rmisti. Bu itibarla serîatm ümmîligi konusuyla müellifin burada anlattiklarinin bir ilgisi yoktur. Sadece Araplarda degil, istisnasiz her millette mutlaka iyi görülen, kötü karsilanan ahlâkî düsturlar bulunacaktir. Cahiliye Araplanmn bu konuda bir özellikleri yoktur.*

*[124] Müellif bununla muhtemelen atalari Ibrahim (as) peygamberden geri kalan hükümleri kasdediyor.*

*[125] Baba ile çocuk arasindaki müsterek fizikî ve ahlâkî özellik ve benzerliklerden hareketle nesebin tayin ve tesbitine çalisan bir ilim. (Ç)*

*[126] Katili bilinmeyen bir cinayet islendiginde, maktûlünbulundugu meskûn bölge ahâlisinden belli sayida (50 kisi) kisiye onu öldürmediklerine, öldüreni bilmediklerine dair verdirilen yeminler. (Ç)*

*[127] Gök, yer... gibi bildikleri seylerden hareketle tevhîd delilleri bütün insanlara yöneltilmistir ve bu durum da cahiliye Araplanna has bir durum degildi*

*[128] Hac 22/78. fil. Âl-i tmrAn 3/67. 62. Vakia 56/28-38. H3. Nahl 16/125.*

*[129] Al-i imran 3/67*

*[130] Vakia 56/28-38.*

*[131] Nahl 16/125*

*[132] Kus b. Sâide, cahiliye dönemi Araplar içerisinde yetismis hikmet sahibi ve hatiplerdeii biridir. Necrân rahipligi yapmistir. Muammerinden, yani çok uzmi ömürlü olan kimselerdendir. Hz. Muhammet!, henüz peygamberi] Imadan (ince onu Ukâz panayirinda görmüs ve meshur hutbesini içilmistir. Onun hakkinda I iz. Peygamber: "O yalniz basina bir ümmet olarak hasrolu-nur" buyurmuslardir. Hicretten önce 23 /M. 600 yil (arinda Ölmüstür. (A'lârn, 5/196). (Ç)*

*[133] Hikmet, va'z ve cedel (tartisma) konularinda.*

*[134] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/123-77*

*[135] Kur'ân'da tabiat Ilimlerinin ortaya konmadigi açiktir. Çünkü Kur'ân'm konusu bu degildir. Ancak Kur'ân âyetlerinin tevhid delilileri sadedinde ve Araplarca bilinmeyen, anlasilmasi ve iyici kavranabilmesi için bu ilimlere ihtiyaç duyuiaoak biçimde gelmesi konusu ise tartisilabilir.*

*[136] Mesela Araplarca -hatta baskalarinca da- bilinen mukaddimelere dayali cedel (münazara) türü gibi. Meselâ, 'Yeryüzünde, hepsi de ayni su ile sulanan, birbirine komsu toprak parçalan, tek ve çok köklü, üzüm baglari, ekinler, hunim agaçlanuardir. Fakat onlari sekil ve lezzetçe birbirlerinden farkli kûmisizdir. Düsünen kimseler için bunda ibretler vardir" (13/4) âyetinde oldugu gibi. Eger bu âyette istidlal ve fikir münakasasi için üzerinde durulan noktaya dikkatler çekilmis olmasaydi, üstün akillar dahi maksada ulasamazdi.*

*[137] Nahi 16/89.*

*[138] En'âm6/38.*

*[139] En'âm6/38.*

*[140] Cümmel hesabi: Ebced harflerinden herbir harfe husûsî bir tertibe göre bîrden bine kadar belli bir rakam verilerek yapilan bir hesap seklidir. (Ç)*

*[141] Burada sadece Araplar yerine çogunluk insanlar deseydi daha isabetli olacakti. Çünkü serî hitap kendisine ulasan herkesedir. Bazen, bir baskasi serî hitabi ümmî Araplara nisbet edilen ilimler disinda bir baska yolla daha iyi kavrayabilir. Nitekim hadiste "Bir âyet de olsa benden onu baskalarina teblig ediniz. Nice teblig edilen sahis vardir' ki, duyandan daha anlayislidir" buyrulmustur (Buhârî, Ilim, 9...; Müslim, Kasâme, 29...).*

*[142] Meselâ, bidüziyelik arzeden kurallara muhalif kullanis sekillerinin caiz görülmesi; gayr-i munsarif (yani cer ve tenvin kabul etmeyen) bir kelimeyi m uns arif okuma, çekilmemesi gereken bir kelimeyi uzatma ve uzatilmasi gereken bir kelimeyi de kisa okuma gibi. Bu gibi tasarruflar, siirde vezin zaruretinden dolayi caiz görülmüstür. Düz yazida ise böyle bir zaruret bulunmamaktadir. Bununla birlikte Arap edebiyatinda bu gibi tasarruf! ari düz yazida da görmekteyiz*

*[143] Bunlar arasinda bîr lafzin baska biriyle degistirilmesi de vardir. Meselâ "tebeyyenû" kelimesi yerine "tesebbetû" kelimesinin kullanilmasi gibi.*

*[144] Bakara 2/9.*

*[145] Ankebüt 29/58.*

*[146] Beyitteki müeniies zamiri atese râci olmali. Bedevi, atese odun atmakta ve onun tutusturulmasi için rüzgardan faydalanmaktadir. Sonra karsisina oturmakta ve ellerini atese karsi tutarak soguktan isinmaktadir.*

*[147] Bü's kelimesi secaat ve kahramanligin verdigi bir siddet anlami, yübs kelimesi ise kuru i ugun verdigi siddet anlami etrafinda döner. Her ikisi de yumusakligin ziddi bir anlamda birlesir*

*[148] Zîrkelimesi küp manasina da gelmektedir. Dik ise dar demektir. Bu durumda beytin anlami su sekilde oiur:*

*"Daracik/Küp gibi yer, orada gecelemek istemiyorum. Harbin siddetinden sanki ben oraya ünsiyet ediyorum."*

*[149] Ridf: Siirde en son harfin bir öncesinde yer alan ve ona bitisik bulunan Iîn ya da med harfleridir. (Ç)*

*[150] Bu netice, delil olarak kullandigi son iki husustan çikmaz. Aksine o iki delil neticesinde burada söylemesi beklenilen sey, Kitap ve sünnette de lafzin bazi hükümlerinin ihmal edildigini veya sözün inceden inceye düsünülmeden iyisiyle kötüsüyle geldigi gibi söylenmis oldugunu göstermesi idi. Saniyoruz bu durum ise, ne Kitap'ta ne de sünnette asla*

bulunmayacak bir seydir. Durum böyle olunca da, burada uygun olan müellifin son iki hususa burada hiç dokunmamasiydi.

[151] Bu konuda en güzel bilgi, Nüveyri'nin Tayyibe üzerine yazdigi serhinde giris kisminda bulunmaktadir. Onun tesbitine göre imâle, terkik ve harflerin sifatlari gibi konular ahruf-i seb'a içerisine girmemektedir. Aksine bu lafzin hazfi, lafiz ilâvesi, lafzin yerine müteradifinin kullanilmasi, lafzin takdim ya da tehiri, lafzin harekesinin degistirilmesi gibi örnekleri içerir. (N)

Ahruf-i seb'a, ilk zamanlar zarurete binâen, seriatin getirdigi kolaylik çesitlerinden biri olmak üzere ruhsat olarak indirilmis, daha sonra ihtiyaç kalmayip, Kur'ân'i insanlarin farkli lehçelerle okumalari fayda yerine zarar getirmeye basiaymca Hz. Osman'in emriyle Kureys lehçesi esas alinarak ona göre yazilmis ve diger okuyus sekilleri birakilmistir, (bkz. Safiî, Risale, 273; Muvatta, Kur'ân, 5; Sâtibîjtisâm, 1/185; IbnCevzî.Menâkibu Ömer, 121; Mahmasaânî, Felsefetu't-tesrî, 165. (Ç)

[152] En'âm 6/149.

[153] Türkçe'de bu manâda "El ile gelen dügün bayramdir" diye bir deyis vardir. (Ç)

[154] Tirmizî, Kur'ân, 9. Ayrica bkz. Buhârî, Fedâilu'l-Ku[redacted] 5; Müslim, Müsâ- firîn, 272; Müvafta, Kur'ân,. 5...

[155] Abese.8O/31.

[156] Bakara 2/177.

[157] Sûrâ42/ll.

[158] Buhârî, Bed'ul-halk.ll; Itisâm, 3; Müslim, îman, 214-217.

[159] Bakara 2/187.

[160] Müslim, Siyam, 51; Tirmizî, Savm, 12.

[161] Buhârî, Savm, 13; Müslim, Siyâm, 15...

[162] Buhârî, Savm, 5, II; Müslim, Siyâm, 6-9...

[163] Soru hem itikâdî hem de amelî yükümlülüklerle ilgili müellifin arzettikItrine birden yöneliktir.

[164] Bunlar, ancak Allah'in bildirmesiyle anlasilabilen, baska türlü anlamak imkâni bulunmayan sûre baslarindaki rumuzlar, "Allah'in eli" vb. gibi kavramlardir. Bunlarin yorumunu Allah'tan baska kimse bilemez, (bkz. Cerra-hoghi, Tefsir Usûlü, 128 vd.) (Ç) .

[165] Yani, bir mesele birden fazla serî kaide altina giriyor gibi olabil ir. lîu durumda zahiren o meselenin hükümleri arasinda tearuz meydana gel i rvi: bundan mütesâhihlik dogar.

[166] Burada anlattiklariyla bir önceki faslin .sonunda, "Buna göre. bu ^ibi konularda arastirma yapmak, çogunluk insanlarin anlayamayacagi neticeler çikarmaya çalismak, ümmî Islâm seriatinin konulusunun ruh ve gereklerin-den uzaklasmak olur" seklindeki sözleri arasinda tenakuz yoktur demek mümkün degildir. Orada öyle söyîüyor burada ise, "bunlarin izafî olduklarini" söylüyor ve: "Onun (kendisince) açik olan nasslar üzerinde tetkikte bulunmasi, kendi derecesine ulasamayan diger insanlara nisbetle yapilan tetkik gibi olur. Neticede, böyle bir kimsenin anladigi seye olan nisbeti, siradan bir kimsenin anladigi seye nisbeti olur. " diyor. Müellifin sözünü eltigi konu, sadece itikadi konulara ait olanlarla ilgilidir de denilemez. Çünkü cevabin asli itikâdî olan-olmayan bütün mütesâbihâl konusunda geneldir, Nitekim bu, itirazdan da anlasilmaktadir. Bu durumda, her halükârda buradan seriatta sadece seçkinler zümresine bas, siradan insanlarin anlayamayacaklari durumlarin bulundugu, bu konularda çogunluk insanlarin onlara erisemeyecekleri neticesi çikar. Bu ise ileri sürülen itirazi kabullenme ki en baska bir sey degildir.

[167] Bu netiai, bu fasilda ishati istenilen konu mudur? Konumuz, seriatin ümmî oldugu, onu anlamak igin ancak ümmî olan çogunluk insanlarca bilinen yollarla yaklasmanin gerekliligi idi. Bunun disinda teklifin, çogunluk insanlarin anlayabildigi ve s^ü'ç yetirebildigi müsterek bir noktada olusmasi konusunda zaten herhangi bir kusku yoktur.

[168] Her halükârda bu tür farkliliklar mevcuttur. Ister burada müellifin belirttigi fîihi mutlak olan hususlarda olsun ist«r olmasin. Dolayisiyla problem izale edilmis degildir.

[169] Bu konuda bilgi ve kaynaklari hk. bkz. Erdogan, M., Ahkâmin Degismesi, Istanbul, 1991.

*[170] Abdulmelikb. Ömer(v. 101/7 J 9), babasina büyük destek olmus, onun gidisatina uymus Emevî emirlerinden birisidir. Babasindan biraz önce vefat etmistir. (Âlâm, 4/161) (Ç)*

*[171] Vakia, içki Kur'ân'da bir defada yasaklanmamis, tedricî olarak nihâî yasaga sirasiyla: 16/67, 2/19, 4/43 ve nihayet 5/90 âyetleriyle ulasilmistir. (Ç)*

*[172] Hac 22/98.*

*[173] NahJ 16/123.*

*[174] Âl-i Imrân 3/68.*

*[175] Müellifin sözünün zahiri hem Mekkîho.m de Medeni âyetleri kapsamak t »dir. Medenî olan CJ/6H gibi) ve. daha sonra j;elen âyetler hak kinda sözü açik degildir. Ancak bu tür Medeni âyetlerin daha imce ki M ek kî âyet leri takrir ve t e'y it ettigi anlamina yorulabilir. Nitekimle'yi ve le'kil mahiyetinde Mekkî âyetlerde islenen konularin Medine'de tekrarlandigi bilinmektedir.*

*[176] ibn Mâce nin Sünen'inde (Mukaddime, 18| 1/801.) rivayet ettigi bu hadisin tamami söyledir: "Hayir âdettir, si>r ise husûmettir, 'içi tirmalan Allah kimin hakkinda hayir imirad edw.se, onu dinde anlayisli >'fakiki kilar." Hadisi su sekilde yorumlamak mümkündür: iman ve takva ölçüleri m: uygunIarak yasayan müminin kalbine, hayrin yollari açilir ve hayir, onun için bir âdet olur. Çünkü insan bayir üzere yaratilmistir, Ser ise, öyle delildir. Ona kalp açilmaz, insanin kalbine ondan ancak seytanin ve nefs-i emmâre.nin vesvesesi dolar. fÇ)*

*[177] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/77-92*

*[178] Münâvî, el-Mecmûul-fâik min hadisi Hayri'l-halâik adli eserinde lafziyla rivayet etmis ve bu sekilde meshur olmus demistir. Ibn Mende ise hadisin sabi! olmadigini söylemistir. Ibnu'f-Cevzî, maruf degildir, demistir. Nevc-vî ise bâtil oldugunu söylemistir. Ancak hadis seklinde Buhârî ve Müslim tarafindan rivayet edilen hadise yakindir, el-Kavkaci, el-Lülü'ü el-Mersû'adh eserinde hadisinin bu lafizla asli olmadigini söylemistir.*

*[179] Müslim, Taharet, 87; EbuDavud, Taharet, 49 ... Imamlar el yikama hükmünün m usta hap oldugunu söylemislerdir. Çünkü eli edeb yerine dokunabilir ve necaset bulasabilir.*

*[180] Ahkâf46/15.*

*[181] Lokman 31/14.*

*[182] Bakara 2/187.*

*[183] Enbiyâ 21/26.*

*[184] Çocuga mâlik olunmayacagi âyette bulunan iki aalî anlamdan çikmaktadir: Çocugun nefyI ve onun ancak kul oldugunun isbati. Her iki mânâ da âyetin sarih ve mantûku olan anlamlardir. Çocuga mâlik olunamayacagi ise, bu iki anlamdan zorunlu olarak çikmaktadir. Çünkü ogullukla kulluk yani mâlikiyet arasinda zitlik olunca, ogul mülk edinilemez anlami çikacaktir.*

*[185] Buhârî, Zekât, 55 ...*

*[186] Muhtemelen müellifin kasdi söyle olmalidir: Aslî kasid, sebep ölçüsünde cevap vermektir; fazla kisim ise, konumuz dahilinde aslî maksat olmayip tabî durumda olur.*

*Bu konu üzerinde düsünmek gerekir. Çünkü meselâ ösür hadisinde oldugu gibi umûm lafizlardan olan L* nin konuya delâleti aslî vaz' itibariyla olup, lâzimi netice itibariyla degildir.*

*[187] Cum'a62/9.*

*[188] Açik kiyas, iki sey arasinda farkin olmadigi ortay a konulmak suretiyle yapilan kiyas. Meselâ, burada örnekte cariye ile erkek kölenin azadi konusunda erkeklikle disiligin bir fonksiyonu yoktur. Âzad konusunda erkek köle ile cariye arasinda bir farkin bulunmadigi belirtilmek suretiyle cariye deerkek köleye kiyas edilir.*

*[189] Buhâri, Itk, 5; Müslim, 1.*

*[190] Fussilet 41/40.*

[191] Duhân 44/49.

[192] Müellif muhtemelen bu örneklerde emir sîgasmm ayni zamanda tehdidimin konulmus oldugu ve onun siganin aslî mânâsi oldugu önkabulü üzerinden yürüyor. Bu durumda, bu tehdit lafzinda emir mânâsi mübalaga ifade etmek için ikinci delâlet unsuru durumunda olacaktir. TAhi delâlet unsuru oldugu için de ondan müstakillen bir emir hükmü çikarilamayacaktir.

[193] Yusuf 12/83.

[194] Burada kullanilan ifade de asil mtiksadi güçlendirmek içindir. Asil maksat köy ahâlisine yeterli soru sorulmasi talebidir. Soru sorulmadik hiçbir kimse birakilmamasi istenir gibi "köye sor" denilmistir. Asil amaç bu olmadigi için, bu yardimci delâlet unsuru dikkate alinarak ondan herhangi bir hüküm çikarilmis degildir.

[195] Hûd 11/107.

[196] Bazilari buradaki gökler ve yerden maksat, su bizzat müsâhade ettigimiz gökler, yildizlar, yer ve benzerleridir demislerdir. Bunlar, âyet ve hadislerle de. belirtildigi gibi, kesin olarak degisir ve yerlerini baskalari alir. Bu haliyle âyette kâfirlerin cehennemde kalislarinin bunlarin varliklarina baglanmasi ebedîligi bildirmek içindir ve hiiyle bir kullanis tarzi Araplarca bilinen bir seydir. Nitekim Araplar meselâ:derler ve bu gibi sözler It: bir seyin varligini bunlarin vukuuna baglamayi degil de, o seyin ebedîligini kasdederler. Bu durumda göklerin ve yerin sonlu olmasi, âyetin asil sevkedilmesi amacini olusturan ebedîlik anlami vermeye engel degildir. Ancak, ta'lîk (bir seyin varligini baska bir seye baglama) bu mânâyi daha da güçlendirmekte ve akla Iyice yerlestirmektedir. Ancak gökler ve yer kelimelerinden suanda bulunan gökler ve yerler degil de cins anlami kasdedilmistir, cennet ve cehennemde de mutlaka bunlardan ayri gökler ve yer olacaktir dedigimizde ise, ta'lîk ebedî olan bir seye yapilmis olacagindan âyet konumuz disina çikmis olacaktir. Bu yüzden müellif sözünü "eger göklerin veyt'rin yok olacaklari, ebedî olmayacaklari görüsü kabul edilirse" seklinde kayitlamistir. Burada âyetin sevkinden maksat cennet ve cehennemin bakî olup olmadigini bildirmek degildir. Çünkü onlarin ebedî olduklari kesindir ve onlarin yok olacaklari görüsünde olan hiçbir müslüman yoktur. Dolayisiyla burada tâbi delâlet unsurlarinin dikkate alinarak cennet ve cehennemin ebedî olmadiklari gibi bir anlam çikarmak dogru degildir.

[197] Buradaki üçüncü bir yoldan maksadi, muhtemelen bundan sonraki fasilda gelecek olan Kur'âii adabiyla hareket etme olmalidir.

[198] Bu ifade, açik degildir. Çünkü yukarida istidlal hakkinda geçen söz, ya bizzat îmani Safiî'nin sözü ildendir ya da degildir. Eger Safiî'nin sözündense, bu cevap açik degildir. Çünkü sözün açikligi, böyle bir cevabi engeller. Eger ikinci ihtimal geçerli ise, bu durumda bu rieüiin musahhih tarafindan Imani Safiî'ye nisbeti nasil cai?. olmaktadir?

[199] Burada gebelik süresinin en az müddetinin alti ay olduguna delâlet etmek üzere vaz' edilmis bir kelime bulunmamaktadir. Bilâkis bu netice, iki âyette geçen sürelerin toplanmasi ve çikarilmasi neticesinde elde edilmistir. Bu Ise kesinlikle dolayli olarak elde edilen bir neticedir.

[200] Cum'a62/9.

[201] Birazdan örnekleri gelecektir. (Ç)

[202] Ankebût 29/56.

[203] Zümer 39/53.

[204] A'râf7/158.

[205] Bakara 2/186.

[206] Mücâdele 58/7.

[207] Kaf 50/16.

[208] Hadislerde gelen dualarda isti, nida genel olarak Allah lafza-i celâli ile yapilmistir. Her birinin bir hikmet ve sirri vardir.

[209] Bakara 2/286.

[210] Âl-i Imrân 3/8.

[211] Enfâl8/32.

*[212] Aslinda müellifçe bunun ta'Iîline ihtiyaç yoktu. Çünkü hu âyet, edeh nedir bilmeyen kâfirlerzümresinin sözünün nakli uluyordu. Asil izah edilmesi gereken Hz. Nuh'dan nakli-dili'ii:*

*gibi âyetlerdir. Buna da su sekilde ct;vap verilebilir: Onlarin helaki, diger insanlar için bir rahmettir. Dolayisiyla Hz. Nûh, Rab ismiyk: dua etmesiyle halin gereginden çikmis degildir.*

*[213] Mâide 5/114.*

*[214] Mâide 5/75. "Yemek yerlerdi" ifadesinden kinaye olarak, bir ilâha yakismayacak kazâ-i hacete de ihtiyaç duyarlardi mânâsi kasdedilmektedîr.*

*[215] Arap edebiyatinda bir sanat olarak kabul edilir. Söz esnasinda meselâ muhatap sigadan gaibe, gâibten muhataba, mütekellimden gaibe... geçme gibi. (Ç)*

*[216] Fatiha 1/1-4.*

*[217] Yûnus 10/22.*

*[218] Abese 80/1-2.*

*[219] Abese 80/11.*

*[220] Âl-i Imrân 3/26.*

*[221] Hz. Peygamber'in, namazda baslangiç olmak üzere okudugu duanin bir parçasidir. Imam Safiî Müsned'inde rivayet etmistir.*

*[222] Suarâ 26/80.*

*[223] Sebe 34/24.*

*[224] Zuhruf 43/81.*

*[225] Hûd 11/35.*

*[226] Zümer 39/43.*

*[227] Bakara 2/170.*

*[228] îsrâ 17/79.*

*[229] Mâide5/52.*

*[230] Nisa 4/19.*

*[231] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/92-105*

---

## ÜÇÜNCÜ NEVI

## SERÎAT, GEREGIYLE YÜKÜMLÜ TUTULMAK ÎÇÎN KONULMUSTUR

Bu konu on iki mesele içerisinde islenecektir:

### Birinci Mesele:

Usûl ilminde ortaya konuldugu üzere, teklifin sarti ya da sebebi» yükümlü tutulan seyin kudret dahilinde bulunmasidir. Mükellefin kudreti dahilinde bulunmayan bir seyle yükümlü tutmak, ak-len caiz olsa bile[1] ser'an sahih degildir. Bu konunun burada açiklanmasina gerek duymuyoruz. Çünkü bu vazifeyi usûlcüler üstlenmisler ve usûl kitaplarinda açiklamislardir. Biz burada usûlcülerin açiklamalari üzerine bazi hükümler bina edecegiz.

Eger ilk bakista Sâri' Teâlâ'nin kulun kudreti dahilinde bulunmayan seyleri emrettigi sanilacak durumlarla karsilasilirsa, yapilacak sey onun üzerinde düsünmek, asil talebin ilk bakista istenilen sey gibi gözüken seyin Öncesi ya da sonrasi ile veyahutta beraberinde bulunan baska bir seyle ilgili olup olmadigini arastirmaktir. Meselâ, iioai Allah Teâlâ'nin:"Müslüman olmadikça sakin ölmeyin"[2] buyrugu île, Hz. Peygamberin Allah'in öldürülen kulu ol; Allah'in katil kulu. olma[3] "Zâlim halde iken ölme" gibi hadislerini Örnek olarak alalim. Bu gibi ifadelerden maksat, sadece kudret dahilinde olan hu-suslardir. Bunlar, verdigimiz örneklerde, müslüman olmak, zulmü terketmek, baskalarini öldürmekten geri durmak ve Allah'in emrine teslim olmaktir. Bu türden gelen diger nasslar da ayni sekilde anlasilacaktir. Uhud gününde kendisini Hz. Peygamber'e siper yapan Ebu Talha, Hz.

Peygamber'in insanlari görmek için basini uzatmasi üzerine ona: "Bakma yâ Rasûlallah! Sana isabet etmesinler..." demisti.[4]Ebu Talha'nin "Sana isabet etmesinler" sözü de bu türdendir.[5] [6]

**Ikinci Mesele:**

Bu durumda, yemek ve içmeye karsi duyulan sehvet gibi, insan tabiatinda mevcut bulunan özelliklerin ortadan kaldirilmasi, insanda cibillî olan karakterlerin izâlesi istenilemez. Çünkü böyle bir seyin istenilmesi takat üstü yükümlülük olur. Ayni sekilde bünyede bulunan çirkin organlarin güzellestirilmesi, noksan olanlarinin tamamlanmasi da istenilemez. Çünkü bunlar da takat üstü yükümlülük demektir. Böyle bir seyin Sâri'ce ne emredilmesi ne de yasaklanmasi mümkün degildir. Ancak nefsin helal olmayan seylere meylini Önlemek ve helâl olan seylerden de mutedil bir sekilde istifadesini saglamak için boyunduruk altina alinmasi istenir. Bu talep, söz-konusu özellikler (sehvet gibi istekler ve cibillî bulunan diger özellikler) cihetinden ortaya çikan fiillere yöneliktir ve bu fiiller kulun kesbi dahilindedir. [7]

**Üçüncü Mesele:**

Eger, insanin yaratilis özelliklerine benzer bazi vasiflarin bulundugu delil ile sabit olursa, bunlarin hükmü de aynen bir Öncekilerin hükmü gibi olur.

Yaratilis Özellikleri iki türlüdür:

(a) Daha önce geçen kisimda oldugu gibi müsâhade edilebilen, duyularla hissedilebilen türden olur.

(b) Hakkinda bir delil bulunmadikça gizli olur. Mesela aceleciligi ele alalim. Kur'ân'in "Insan aceleci olarak yaratilmistir"[8] seklindeki zahir ifadesine göre, bu insanin yaratilis özelliklerinden biri olmaktadir. Sahih'te de söyle buyrulur: "Seytan, Âdem'in (ne oldugunu anlamak için etrafinda dolasti ve onun) içinin kof oldugunu görünce bildi ki, o kendine mâlik olamayacak bir sekilde yaratilmistir"[9]Secaat ve korkakligin insanin bir tabiati oldugu[10] kalplerin, kendisine iyilik yapan kimselere sevgi, kötülük yapanlara da kin duymaya meyyal olarak yaratildigi[11] hadis olarak rivayet edilmistir. Bu türden daha baska örnekler de vardir. Insanin tabiatindan olan özellikler arasinda Öfke hali de zikredilmistir. Halbuki Öfke, zâhidlere göre helak edici seylerden biridir. Yine hadiste: "Hiyanet ve yalan hariç her huy, mü'minin yaratilis özelligi olabilir"[12] denilmistir.

Hal böyle olunca, açikça insana yönelik talepleri üç kisimda degerlendirmek gerekecektir:

a) Kesinlikle insanin kesbi (kudreti) dahilinde bulunmayan talepler:Bu tür talepler çok azdir. Mese\â, "Müslüman olmadik-[iioi ça sakin ölmeyin" [13]

âyeti gibi. Bu kismin hükmü; asil talebin, zahirde ' istenilen seyle ilgili bulunan bir hususa yönelik olmasidir.

b) Kesinlikle kulun kesbi (kudreti) dahilinde bulunan talepler: Bunlar, kesb dahilinde bulunan ve kendileriyle yükümlü tutulan fiillerin büyük çogunlugunu teskil ederler. Bu tür fiillere yönelik talepler hakikat anlamindadirlar ve ister kendilerinde bulunan özelliklerden dolayi istenmis olsunlar, ister baska bir sey sebebiyle talep edilmis olsunlar, neticede fark yoktur ve bunlarlayükümlü tutmak sahihtir; bunlarin istenildigi sekilde yerine getirilmesi gerekir.

c) Hangi kisimdan oldugu konusunda durumu açiklik kazanmayanlar: Sevgi, kin vb. gibi. Arastiricinin bunlarin hakikatini incelemesi ve üzerinde düsünmesi gerekmektedir. Bu inceleme sonunda, yukaridaki iki kisimdan hangisine girdigi neticesine ulasirsa, ona o kismin hükmünü verir. Sevgi, kin, korkaklik, cesaret, öfke, korku vb. gibi konularda ilk akla gelen, bunlarin zorunlu olarak insan tabiatinda mevcut bulunduklaridir. Bu da:

(a) Ya. aslî yaratilis sebebiyle olmustur. O zaman bunlara yönelik talep, bizzat kendilerine degil de bunlarla ilgili olan seylere yönelik olacaktir. Çünkü, mutlaka insanin yaratilistan olan özelliklerinden kaynaklanan, onlara tâbi durumda olan kesbî (iradî) fiilleri bulunur. Talep iste bu fiillerle ilgili olur; bu fiillerin kaynaklandigi yaratilisla ilgili Özelliklere yönelik olmaz. Nitekim kudret ve acziyet de talep altina girmez.

(b) Yahut da bunlarin (sevgi, kin gibi), baska motifleri olur ve bunlar onlardan dolayi harekete geçer. Bu da (talep edilen seyin disinda) baska fiillerin bulunmasini gerektirir. Eger bu durumda onlari harekete geçiren motif, varlik bakimindan öncelik arzeden ve kulun kesbi dahilinde olan bir sey ise, talep iste bu motife yönelik olur. Meselâ, "Hediyelesin ki se-visesiniz"[14] hadisinde oldugu gibi. Bu durumda, "Üzerinize nimetlerini bolca verdigi için Allah'i seviniz"[15] hadisindeki gibi taleplerden maksat, kulun Allah'in kendi üzerindeki nimetlerinin çoklugunu, ona yaptigi iyiliklerin sayisizligini düsünmesini saglamaktir.

Sehvetin yasaklanmasi da, helâl olmayan seylere iten bakmak vb. gibi motiflere yönelik olur; bizzat sehvetin kendisi yasaklanmis olmaz. Eger bu gibi duygulari harekete geçiren motif, kulun kesbi dahilinde bulunmuyorsa, o takdirde bunlarla ilgili gelen talep, bunlarin neticelerine yönelik olur.[16]Meselâ, bakmanin cinsî iliski sehvetini körükledigi gibi, öfke de intikam sehvetini harekete geçirir. (Bu durumda "Kizma!" demek öfkenin sebebiyet verecegi seyleri yapma demek [ili] olur.)

Fasil:

Iste bu bakis açisindan hareketle, kibir, hased, dünya ve makam sevgisi ve

bunlardan kaynaklanan dil âfetlerini; Gazzâlî'nin "Helak Edici Seyler" bahsinde zikrettigi diger seyler gibi, içte bulunan özelliklerin tamamini ya da büyük bir kismini gerçek anlamda anlamak mümkün olacaktir. Pek çok hadis de buna delâlet etmektedir. Ilim, tefekkür, düsünce, yakin mertebesi, sevgi, korku, recâ (ümitvarlik) ve benzeri bir amel neticesinde[17] ortaya çikan ve övgüye deger bulunan nitelikler de ayni sekilde bu yolla dogru bir biçimde kavranacaktir. Kalbî olan fiillerin var edilmesi ya da yok edilmesi insanin kudreti dahilinde degildir. Meselâ ilmi (bilgi) örnek alalim: Ilim sahibi olmak her ne kadar istenmekte ise de, onun elde edilmesi asla kulun kudreti dahilinde degildir. Çünkü, ögrenmek isteyen kimse, ögrenmek istedigi seye yöneldigi zaman, eger o sey zorunlu olan seylerden ise,[18] zaten o (bilgi) mevcuttur ve ondan soyutlanmak mümkün degildir. Eger ögrenilmek istenen sey, zorunlu olan seylerden degilse, bu kez onun elde edilmesi için mutlaka bir ön düsüncede bulunulmasi gerekecektir. Mtikteseb olan[19] da iste budur; bizzat ilmin kendisi degildir. Çünkü ön düsünceden sonra ilim zorunlu olarak bulunur. Çünkü netice, mukaddimelerin ayrilmaz sonucudur.[20] Burada müktesep olan, o seyin üzerine düsünmek için yönelinmesidir ve mükelleften istenilen sadece budur. Düsünce sonrasinda dogan ilme gelince, ister onun da, tahkik erbabinin görüslerinde oldugu gibi, diger sebepler neticesinde dogan müsebbepler gibi Allah'in yaratmasi oldugunu kabul edelim, ister etmeyelim netice farketmez herkes onun bizzat kesb dâhiline girmedigi ve bir kere var oldugu zaman onun izalesinin bir daha mümkün olmadigi konusunda görüs birligi içerisindedirler. Batinî özellik arzeden diger sifatlarin da, üzerlerinde iyice düsündügümüzde ayni sekilde olduklarini görecegiz. Bunlarin durumlari bu sekilde olunca, bizzat kendilerine yönelik tekliflerde bulunulmasi mümkün olmayacaktir. Buna ragmen zahiren bunlara yönelik taleplerle karsilasirsak, bu taleplerin bu vasiflarin önünde, sonunda ya da bitisiginde bulunan durumlara yönelik oldugunu anlamamiz gerekecektir. Allah en iyisini bilir. [21]

**Dördüncü Mesele:**

Insanin, kendi basina celbetmeye ya da defetmeye güç yetireme-yecegi nitelikler iki türlüdür:

(a) Ilim ve sevgi gibi bir fiil neticesinde meydana gelen nitelikler. "Üzerinize nimetlerini bolca verdigi için Allah'i seviniz" lö hadisinde oldugu gibi.

(b) Bir fiil neticesinde meydana gelmis olmayip, yaratilistan (fitrî, cibillî) olan nitelikler. Secaat (cesaret), korkaklik, Es.ec Abdulkays'da Hz. Peygamber'ce var oldugu söylenen hilim, teenni vb. gibi nitelikler.

Birinci türden olanlara karsilik, cezaya da mükâfatin bulunacagi kismen de

olsa anlasilmaktadir. Çünkü ilim ve sevgi gibi nitelikler, kullarin kudreti dahilinde olan (müktesep) fiillerden dogmaktadir. Hükümler bahsinde, bu tür müktesep sebeplere bagli müsebbeblere her ne kadar kulun kudreti ve kasdi altina girmese de cezanin (iyi ya da kötü) gerekecegi belirtilmisti. Sevgi, kin gibi özellikler de ayni sekilde müktesep olan sebeplere baglidirlar. Dolayisiyla bunlardan kisi sorumlu olur.

Ikinci kisma yani yaratilistan olan niteliklere gelince; bunlara iki açidan bakmak gerekecektir:

(1) Sâri Teâlâ tarafindan sevilen ve iyi karsilanan seyler olup olmamalari açisindan.

(2) Üzerlerine sevap gerekip gerekmeyecegi açisindan.

Birinci açidan meseleye baktigimizda, nasslarm zahirinin bunlara Sâri'in sevgi ya da bugzunun baglandigim göstermektedir. Örnekler: Hz. Peygamber Esec Abdulkays'a: "Sende iki özellik vardir ki, Allah onlari sever: hilim ve teenni."[22] Bazi rivayetlerde de, onun bu Özellikler üzerine yaratilmis oldugunu söyledi.[23] Bir hadiste "secaat ve korkakligin insanin bir tabiati oldugu" [24]belirtilmis, baska bir hadiste ise: "Allah, bir yilani öldürmeye karsi da olsa secaati (cesa-

reti) sever"[25] buyrulmustur. Bir diger hadiste de: "Ruhlar toplu cemâatlerdir. Onlardan birbirleriyle tanisanlar (uyusanlar) birbirlerine kaynasirlar, tanismayanlar (birbirleriyle uyusmayanlar) da ayrilirlar. "[26] Birbirleriyle sevismenin ve birbirlerine bugz etmenin mâlî). Yaklasik olarak Tirmizî, Menâkib, 31.

manâsi iste budur ve bu kulun kudreti (kesbi) dahilinde degildir. Hadiste: "Benim ugrumda sevisenlere, muhabbetim vacip olmustur"[27] buyrulmustur. Ebu Hureyre'nin merfû olarak rivayet ettigi: "Güçlü mü'min, zayif mü'minden daha hayirli ve Allah katinda daha sevimlidir. (Bununla beraber) her birinde hayir vardir"[28] hadisi beden yönünden güçlü ve saglam olan anlamina yorulmustur; zaaf anlamina yorulmamistir.[29] Baska bir hadiste: "Allah, üstün ahlâk prensiplerini sever, kötülerinden hoslanmaz."[30] Bir digerinde "Hiyanet ve yalan hariç her huy, mü'minin yaratilis Özelligi olabilir"[31] buyrulmustur. Âyette de yerme ve hos karsilamama sadedinde olmak üzere: "însan aceleci olarak yaratilmistir"[32]buyurulur. Bu yüzdendir ki, aceleciligin ziddi olan teennî sevilen bir Özellik olmaktadir.

Itiraz: Sevgi ve nefret (bugz} yaratilisla ilgili (cibillî, fitrî) olan bu özelliklerin bizzat kendisine degil de, bunlarin kendilerinden ortaya çiktigi fiillere taalluk eder.

Cevap: Hayir, dogru degil. Çünkü böyle bir izah evvela, delilsiz nasslarin

zahirini terketmek olur. Ikinci olarak, sevgi ya da bugzun zâtlara taalluk etmesi sahihtir. Zatlar ise, fiillere sifatlardan daha uzaktir. Meselâ: "Allah, sevdigi ve onlarin da O'nu sevdigi bir millet getirir"[33]âyetiyle, "Üzerinize nimetlerini bolca verdigi için Allah'i seviniz[34]"Allah ugrunda sevmek[35] ve Allah ugrunda bugz etmek imandandir"[36]hadislerinde sevgi ve bugz, zâta baglanmistir.[37] Bu gibi örneklerde geçen, sevgi ve bugzdan maksat, sadece fiillere karsi duyulan sevgi ve bugzdur demek mümkün degildir. Ayni sekilde yaratilisla ilgili (cibillî) sifatlar hakkinda da zahirde sevgi onlara yönelik oldugu zaman bunlardan maksat fiillerdir demek dogru olma-yacaktir.

Fasil:

Sevgi ve bugzun fiillere taalluk etmesi de sahihtir: "Allah, zulme ugrayan kimseden baskasinin, kötülügü sözle bile açiklamasini sevmez[38] "Ama Allak davranislarini begenmedi ve onlari alikoydu[39] "Allah katinda en çok bugz edilen helâl, talâktir[40] "Övülmeyi Allah'tan ziyade seven kimse yoktur. Bundan dolayi O kendini med-hetmistir"[41]âyet ve hadislerinde sevginin fiillere taalluk ettigi görülmektedir. Bunlara benzer durumlar çoktur. ^Cesuru severim, korkaktan hoslanmam" dedigimiz zaman, burada sözkonusu olan sevgi ve hoslanmama, cesurluk ve korkaklik niteliklerine sahip bulunan zâta o niteliklerden dolayi olarak bagli olmaktadir. Meselâ, âyetlerde: "Allah iyilik yapanlari sever[42] "Allah sabredenleri sever[43] "Allah süphesiz daima tevbe edenleri sever, temizlenenleri de.sever[44]"Allah, kendini begenip ögünen hiç kimseyi süphesiz sevmez[45]"Allah, zâlimleri sevmez[46] buyuruhir. Hadiste "Allah sisman âlime bugzeder"[47]denilmistir. Su halde sevgi ve bugz, hem zât, hem sifat ve hem de fiiller hakkinda mutlaktir. Sevgi ve bugzun bunlara nisbeti, onlarin zât, sifat ya da fiil oluslari açisindan mâhiyetleri itibariyla olmakta-dir.

Konunun ikinci açidan ele alinmasi söyle olacaktir: Insanin sahip olmakla birlikte kudreti dahilinde bulunmayan bu niteliklerinden dolayi sevap ve ceza gerekir mi, gerekmez mi?

Bu üç sekilde düsünülebilir:

(a) Bu niteliklere sevap ya da ceza baglanamaz.

(b) Her ikisi de birlikte baglanir.

(c) Bunlardan sadece biri baglanir, c

Bu sonuncusu, ilk iki sikkin bir neticesi durumunda oldugu için, onun incelenmesi ilk ikinin incelenmesine baglidir.

Birinci sikki isbat için iki yola basvurulur:

(1) Insanin yaratilis özelliklerinden olan nitelikleri teklif konusu olamaz; ne onlarin elde edilmelerine ne de izâle edilmelerine yönelik bir yükümlülük gelemez. Çünkü böyle bir teklif takat üstü yükümlülük olur. Yükümlülük altina girmeyen bir seyden dolayi da ne sevap ne de ceza gerekmez. Zira sevap ve azap ser'an yükümlü olmaya baglidir Dolayisiyla sözü edilen yaratilisla ilgili niteliklerden dolayi ne sevap vardir ne de az ab.

(2) Bu niteliklere gerekecek sevap ya da azab; bunlar ya birer nitelik olmalari hasebiyle bizzat kendilerinden ötürü olacaktir; ya da bunlarin baglandiklari seyler (taalluk) dolayisiyla olacaktir[48] Eger bizzat kendilerinden ötürü ise, o takdirde bu tür bütün niteliklerden dolayi sevap gerekecektir. Bu niteliklerin ser'an iyi karsilanmasi ya da hos bulunmamasi neticeyi degistirmeyecektir. Keza bu niteliklere ayni anda azap da ge-rekecektir. Çünkü bir sey için gerekli olan onun benzeri (misli) için de gerekli olacaktir. Bu durumda ayni nitelik üzerinde ayni cihetten iki ziddin bir araya gelmesi gibi bir netice dogacaktir ki bu muhaldir.

Eger taalluk ettikleri seyler dolayisiyla olacaktir denilirse, o zaman sevap ve azap bu niteliklerin taalluk ettikleri seylereki bunlar fiiller ve terkler olmaktadir olacak, bizzat yaratilisla ilgili nitelikler dolayisiyla olmayacaktir. Neticede her iki takdire göre de, bizzat kendilerinden dolayi yaratilis özelliklerine ne sevap ne de azap gerekmeyecegi ortaya çikmaktadir. Varilmak istenen sonuç da budur.

Ikinci sik için de iki açidan delil getirilebilir:

(1)

Sözü edilen niteliklere sevgi ve bugz baglandigini biliyoruz. Allah'in bir seyi sevmesinin ya da ona bugzetmesinin iki anlami olabilir:

(a) Bunlardan ya bizzat nimet ve ihsanda bulunma veya intikam kasdedilmektedir. Bu anlamda sevgi ve bugz sonuç itibariyla fiillerin sifatlarina bu görüste olanlara göre bagli (râci) olurlar.

(b) Ya da bunlarla nimet ve ihsanda bulunma ya da intikam iradesi kastedilmektedir. Bu anlamda da sonuç itibariyla zâtin sifatlarina bagli olurlar. Çünkü Arap dilinde sevgi ve bugzun anlasilan hakîkî manâsiyla Allah'a nisbeti muhaldir. Bu görüs de diger gruba ait olmaktadir. Her iki duruma göre de sevgi ve bugz, bizzat nimet ve ihsanda ya da intikamda bulunma anlamina çikmaktadir. Bunlar da sevap ve azabin ta kendile-ridir.[49] Su halde sözü edilen niteliklere sevap ve azap gerekir.

(2)

Sayet biz sevgi ve bugzun sonuçta sevap ve azapmânâsinagelme-diklerini kabul etsek o zaman söyle dememiz gerekecektir: Onlarin sifatlara baglanmasi sevap ve azabi ya gerektirecektir ya da gerektirmeyecektir.

Eger gerektirecekse maksat hasil olmus demektir. Eger gerektirmeyecekse, bakilir: Sevgi ve bugzun taalluku ya Zât için olacaktir ki bu muhaldir ya da Allah'a yönelik bir baska sey içindir. Bu da muhaldir. Çünkü Yüce Allah âlemlerden müstagnidir; bir baska seye muhtaç olmaktan ya da bir seyle tamamlanmaktan münezzehtir. Bilâkis O, mutlak anlamda her seyden müstagnidir ve her yönden kemal sahibidir.

Sevgi ve bugzun taalluku ya da kula yönelik bir durum içindir. Bu da sevap ve azaptir.

(3)

Bir üçüncü durum daha var[50]:0 da sudur: Sayet sevgi ve bugzun iliskin olduklari seylerki fiiller olmaktadir açisindan sevildikleri ya da hos karsilanmadiklari kabul edilecek olsa bu durumda: a. Bu sifatlarla birlikte olan fiillere verilecek sevap ya da azap ya bu sifatlarla birlikte bulunmayan fiillere verilecek olanin aynisi olacaktir, b. Ya da böyle olmayacaktir. Eger iki ayri durumda bulunan fiillere verilecek karsilik farkli olacaksa, o zaman sifatlarin sevap ya da azaptan bir karsiliklari bulunmus olacaktir ve varmak istedigimiz netice de budur. Yok, yaratilistan mevcut bulunan niteliklerle birlikte islenmis fiillerle, böyle bir nitelikle birlikte bulunmayan fiillere verilecek karsilik esit olacaksa, o zaman, (Hz. Peygamber'in ifadesinde) hilim ve teenni sahibi (oldugu belirtilen ve övgüye mazhar olan) Esec Abul-kays'in fiili ile, onun bu niteliklerine sahip olmayan baska birisinin fiili esit olacaktir. Bu ise dogru degildir. Çünkü bunun dogru olmasi sonucunda Allah katinda sevimli olan bir seyle, sevimli olmayan bir seyin esit olmasi gibi bir netice dogacaktir. Ser'î verilerin istikraya tâbi tutulmasi neticesinde böyle bir neticenin mümkün olmadigi da görülecektir. Sonra bundan sevimli olan bir seyin sevimsiz olmasi, sevimsiz olan bir seyin de sevimli olmasi gibi bir netice de lâzim gelecektir.[51] Bu ise aklen mümkün degildir. Dolayisiyla yaratilisla ilgili niteliklerin, sevap ya da azaptan bir paylari oldugu ortaya çikmaktadir. Bu niteliklerin sevap ya da azaptan bir paylari bulundugu ortaya çiktigina göre, bundan yaratilisla ilgili bulunan (cesaret, korkaklik gibi) niteliklerin sevap ya da azap gibi bir karsiliklari bulundugu, insanlarin bunlardan dolayi iyi ya da kötü bir karsilik görecekleri sabit olmustur demektir. Bizim varmak istedigimiz netice de iste bu olmaktadir.

Daha önce arzedilen ve bu özellikte bulunan niteliklerden dolayi sevap ya da azap bulunmayacagi dogrultusunda getirilen deliller bazi yönlerden problem arzetmektedir. Söyle ki:

Birinci delili ele alalim: Teklif (yükümlülük) ile birlikte mutlaka sevap ya da azap bulunur diye bir sey yoktur. Bazen insanin kudreti dahilinde bulunmayan seylerden dolayi da sevap ya da azap bulunabilir. Bazen yükümlülük bulunur, ama ortada ne sevap ne de azap bulunmayabilir.

Birinciye, insanin basina gelen ve iradesi disinda bulunan musibetleri Örnek verebiliriz.[52] Bunlari bilip bilmemesi de farket-mez. Ikincisine ise, içki içen ya da kâhine (arrâf) giden bir kimsenin durumunu örnek olarak gösterebiliriz. Çünkü hadiste belirtildigi üzere "bu kisinin kirk gün namazi kabul olunmaz.[53] Bununla birlikte ehl-i sünet âlimlerinden hiçbir kimsenin böyle bir insanin kilmis oldugu namazin sartlari ve rükünleri tam olarak yerine getirilmisse yeterli olmadigi görüsünde oldugunu bilmiyorum. Ayni sekilde âdil[54]olsun fâsik olsun namazin herkes üzerine vacip oldugunda da görüs ayriligi bulunmamaktadir. Madem ki (bu örnekte oldugu gibi) yüküm-lülük bulundugu halde sevap ya da azap bulunmayabiliyor. Öyle ise birinci delilin dogrulugu sabit degildir.

Ikinci delili ele alalim: Karsiligin bulunduguna delâlet eden üçüncü delil ikinci delille çelismektedir. "Sevap ya da azap fiil ya da terk üzerine gerekmektedir" sözüyle eger sadece fiilleri kasdetmisse, onun sakatligi ortaya çikmistir. Eger yaratilisla ilgili niteliklerle birlikte demeyi kastediyorsa, o takdirde sevap ve azapta niteligin de bir etkisi bulunmus olmaktadir. Bu da, yaratilisla ilgili niteliklere iyi ya da kötü bir karsilik verilecegine dair bir delil olur.

Birinci görüse sahip olanlar, ikinci görüs sahiplerinin delillerine su itirazlari ileri sürebilirler:

Birincisi hakkinda söyle diyebilirler: Sevgi ve bugzun mânâsi sevap ve azaptir dersek, o durumda sevgi ya da bugzun kisinin kudreti altinda bulunmayan seylere baglanmasi mümkün olmaz.[55](Kisinin kudreti altinda bulunmayan bu seyler) onun üzerinde yaratildigi nitelikleri ve varligidir.

Ikincisi hakkinda da söyle diyebilir: Taksim daha fazla da olabilir. Çünkü sevgi ve bugzun, kula yönelik sevap ve azap disinda bir baska durum için baglanmis olmalari pekâlâ mümkün olabilir. Bu da gidisatta (mecâri'1-âdât) güzel ya da çirkin olan bir seyle muttasif olmasi demektir.

Üçüncüye gelince bunun için de söyle denilebilir: Fiiller niteliklerden ortaya çikinca, kemal ya da noksanlik konusunda fiiller niteliklere uygun olarak meydana gelir.[56]Biz sanatin mükemmelliginden sanatkârin da mükemmelligini çikaririz. Bunun aksi de sözkonusu-[ii9] dur. Dolayisiyla burada da durum aynidir. Bu durumda sevap fiillere has olacak, farklilik da onlarin farkliligina yönelik olacaktir; niteliklerle ilgisi olmayacaktir. Maksat da budur.

Kisaca, bu konunun her iki tarafi da birbirine denk olmakta, bir taraf diger tarafa üstün gelmemektedir. Konunun üzerinde daha genis olarak durulabilir ama, burada bu kadari yeterlidir, fazlasina ihtiyaç yoktur. Basari ancak Allah'tandir. [57]

**Besinci Mesele:**

Mükellefin gücü dahilinde olmayan konularda yükümlülük hakkinda söz etmis olduk. Geriye mükellefin gücü dahilinde olan fakat kendisine zor gelen yükümlülükleri incelemek kaldi. Iste burasi da onun yeridir. Sâri'in takat üstü yükümlülük (teklîf-i mâ lâ yutak) getirmeyecegine yönelik kasdimn bulunmasindan, O'nun her türlü mesakkat içeren yükümlülüklerle kullarini mesul tutmayacagi gibi bir netice çikmaz. Bu yüzdendir ki, daha önceki seriatlarda takat üstü yükümlülük bulunmadigi halde mesakkat içeren yükümlülükler bulu-nabilmistr. Öbür taraftan takat üstü yükümlülügün olmayacagini sagduyu sahibi bir topluluk, hatta Es'ari ve diger mezheplerden olan âlimlerin çogunlugu kabul etmislerdir. Mutezile'ye gelince, zaten bu konu onlarin genel prensiplerinden olmaktadir. Güçlük içeren hususlarla yükümlü tutmak ise böyle degildir. Hal böyle olunca, bizim bu üstün seriatimiz nazarinda durumun nasil oldugunu incelemek gerekecektir:

Konuya girmeden önce "mesakkat" kelimesinin sözlük anlami üzerinde durmamiz gerekmektedir. Bir sey kisiyi yordugu zaman

(^Kendi kendinize zor varacaginiz memleketlere yükleriniz tasirlar.) âyetinde [58]de ayni anlamda kullanilmistir. Âyette geçen kelimesi "mesakkat" kelimesinden türetilmis isim olmaktadir.

Mesakkatin bu anlami, Arap dilindeki kelimenin vaz'i (konulusu) noktasi dikkate alinmaksizin ele alindiginda istilahi açidan dört ihtimal (vecih) gerektirir:

(1)

Gücün yettigi ve yetmedigi bütün hususlarda ânim olur. Bu durumda takat üstü yükümlülük (teklîf-i mâ lâ yutak) de mesakkat diye isimlendirilir. Çünkü insanin böyle bir yükümlülügü yerine getirmeye çalismasi, onu faydasiz bir sikinti ve güçlük içerisine düsürecektir. Meselâ, kötürümün ayaga kalkmaya çalismasi ve bu yüzden kendisini sikintiya sokmasi, insanin havada uçmaya çalismasi vb. gibi. Güç dahilinde olmakla birlikte beraberinde tahammülü zor bir unsur da varsa, bu durumda o ise zor is (sâkk), onu yerine getirmek için karsilanan yorgunluk, güçlük ve sikintiya da "mesakkat" denilir.

(2)

Sadece güç dahilinde olan ancak islenmesi sirasinda içerdigi güçlük sebebiyle nefsin huzurunu kaçiracak ve onu tedirgin edecek ölçüde günlük yapilagelen mutat zorluklarin üstünde zorluk içeren seylere has olmasi.

Bu kisim iki sekilde düsünülebilir:

(a) Mesakkatin, yükümlü kilinan fiillerin kendilerine has olmasi. Bu tür olan mesakkatler, fiil bir defa islense bile hemen kendisini gösterir. Fakîhlerin istilahinda meshur olan ruhsatlarin tanindigi yerler iste bu türden olan mesakkatlerin bulundugu yerlerdir. Yolculuk ve hastalik esnasinda oruç, yolculuk sirasinda (namazin) tamamlanmasi ve benzeri hükümler gibi.

(b) Mesakkatin, fiillerin özünde bulunmamasi, ancak fiillerin küllî ve devamli oluslarindan kaynaklanmasi ve bu itibarla da bir önceki sikta sözkonusu olan mesakkate katilmasi. Bu sadece nafilelerde olur. Söyle ki: Insan her nasilsa kendi tahammülünün üstünde nafile bir ibadetin altina girer. Ancak devamla bundan yorulur ve usangaçlik gelir. Bu yüzden nefis üzerine (a) sikkindan olan amellerin bir defa islenmesi durumunda ortaya çikan mesakkatin benzeri bir mesakkat meydana gelir. Insanin kendi nefsine karsi yumusaklikla davranmasi, nafile olarak üstlenilecek amellerin usangaçlik dogurmayacak bir ölçü ve miktarda olmasi istenilen saha iste bu kisim olmaktadir. Hz, Peygamber'in visal orucunu, elzem olmayan seylere asiri düskünlük gösterilmesini, teljellüfe girilmesini yasaklamasi, "Güç yetirebileceginiz amelleri aliniz (ki devamli olsun). Çünkü, siz usanmadikça asla Allah usanmayacaktir[59] "Ortayolu tutun, ortayohi tutun, ki (maksadiniza) ulasasiniz"[60] buyurmasi bu kisma bir isaret olmaktadir. Bu kabil haberler çoktur. Bu kisma dikkat çekmek için baska bir yer daha vardir. Bu küllîlik ve devamlilik arzeden bir durumdan kaynaklanan mesakkat olmaktadir. Birinci fa sikki) kisimda olan mesakkat ise cüzî bir durumdan dogmaktadir.

(3)

Sadece güç dahilinde olan ve nefse alisilagelen islerde bulunan mutat yorgunluktan daha fazla bir güçlük getirmeyen durumlara hastir. Ancak böyle bir seyle yükümlü tutulmasi teklif öncesine nisbetle alisilagelen seyler yaninda fazladan bir yük gibi telakki edilmekte ve nefse agir gelmektedir. Bu yüzden de bu tür yükümlülüklere "teklif kelimesi kullanilmistir. Bu kelime sözlükte mesakkat anlami içermektedir. Çünkü Araplar, bir kisiye agir bir yük yükleyip onun yerine getirilmesini emrettikleri zaman, derler. Zorluguna ragmen bir seyi üstlenme durumunda da, eger bir külfetle ona güç yetirebiliyorsa derler. Bu tür olan yükümlülükler de, bu açidan bakildiginda, mesakkat diye isimlendirilirler. Çünkü bu tür yükümlülükler insiyatifin elden birakilmasi ve dünya hayatinin gerektirmedigi fazladan bazi islerin üstlenilmesi demektir.

(4)

Kendisinden önce olan seyden zorunlu olarak ortaya çikana[61] hastir. Çünkü teklîf mükellefi nefsinin arzularindan çikarmaktir. Arzu ve heveslere muhalefet etmek ise, basina buyruk insanlar için mutlak surette zor gelir ve

bu yüzden bu tür kimselere sikinti ve mesakkat peyda olur. Bunun böyle oldugu halk içerisinde cereyan etmekte olan âdetlerde görülmektedir.

Böylece siklariyla birlikte ele aldigimizda mesakkatin bes kisimda ele alinacagi ortaya çikmaktadir.

Birinci kisimdan olan mesakkatler usûl kitaplarinda yeterince islenmistir ve daha önce biz de bu kisimla ilgili olarak açiklamalarda bulunduk.

Ikinci kisima gelince, bunu altinci mesele olarak verecegiz. [62]

**Altinci Mesele:**

Sâri Teâlâ, getirdigi yükümlülüklerle kisilerin mesakkat

ve sikintiya sokulmasini istememistir. Buna su hususlar delâlet eder:

(1)

Bu konuda gelen nasslara örnekler: "O peygamber, ... onlarin agir yüklerini indirir, zor tekliflerini hafifletir"[63] "Rabbimiz! Bizden öncekilere yükledigin gibibize de agir yükyükleme.RahbimizlBize gücümüzün yetmeyecegi seyi tasitma.[64] Hadiste ise: (Kulun bu duasi üzerine) Yüce Allah: "(Tamam öyle) yaptim" buyurdu,[65] denilmistir."[66] Yine Yüce Allah: "Allah kisiye ancak gücünün yetecegi kadar yükler.[67] "Allah size kolaylik ister, zorluk istemez[68] "Dinde sizin için bir zorluk kilmamistir[69] "Insan zayif yaratilmis oldugundan Allah sizden yükü hafifletmek ister[70] "Allah sizi zorlamak istemez, Allah sizi aritip üzerinize olan nimetini tamamlamak ister ki sükredesi-niz"[71] buyurur. Hadiste de: "Hanîflik ve hosgörüye dayali (bir seriatla) gönderildim[72] "Hz. Peygamber, iki sey arasinda muhayyer kilinmissa, günah olmadikça mutlaka daha kolay olanini tercih etmistir[73] buyrulur. Burada "günah olmadikça" diye kayitlanmistir. Çünkü günahin terkinde onun sirf bir terk olmasi açisindan bir güçlük bulunmamaktadir.[74] Bu mânâda dahapekçoknass bulunmaktadir. Eger Sâri' Teâlâ mesakkati kastetmis olsaydi, o zaman kolaylik ve hafifletmeyi murad etmis olmaz, güçlük ve zorlugu dilemis olurdu. Bu ise sakattir.

(2)

Ruhsatlarin mesrulugu sabittir ve bu konu gayet kesindir. Bunlar, dinden oldugu zorunlu olarak bilinen konulardandir. Yolculuk sebebiyle namazi kisaltma, oruç tutmama, iki namazi birlestirerek kilma, zaruret halinde haram kilinmis seyleri yeme ya da içme... gibi. Bunlarin mevcut ve mesru olusu, güçlük ve mesakkatin mutlak surette kaldirilmis olduguna kesin bir delildir. Ayni sekilde asirilik, tekellüf, amellerin devamliligini kesintiye ugratacak seylere sebebiyet vermek gibi seylerin yasaklanmasi da konumuza delil olmaktadir. Eger Sâri' Teâlâ teklifte mesakkat dilemis olsaydi, o zaman ne ruhsat ne de hafifletme bulunmazdi.

(3)

Teklifte mesakkatin bulunmadigina dair icmâ'm bulunusu. Bu durum, Sâri'in mesakkate yönelik bir kastinin bulunmadiginin bir delilidir. Eger bulunsaydi, o zaman seriat içerisinde çeliski ve tutarsizlik olurdu.[75] Böyle bir sey ise seriattan uzaktir. Çünkü seriatin yumusaklik, hosgörü ve kolaylik esasi üzerine konulmus oldugu sabit iken, diger taraftan da onun konulmasi sirasinda mükelleflerin sikintiya ve güçlüge itilmesi gibi bir maksat bulunsaydi, o zaman birbirine zit olan unsurlarin seriat bünyesinde toplanmasi gibi onun münezzeh oldugu bir durum ortaya çikardi.

Üçüncü türden olan mesakkate gelince bu da ayri bir mesele halinde arzedilecektir; [76]

**Yedinci Mesele:**

Sâri Teâlâ'nm neticede bir nevi mesakkat ve külfet içeren seyleri teklifte bulundugunda süphe yoktur; ancak bu gibi seyler geçerli olan âdetlere nazaran "mesakkat" diye isimlendirilmemektedir. Nitekim alisilageldigi üzere insanlarin sanat ve meslek icrâsiyla hayatlarini kazanmak için çalismalarina da mesakkat denilmemektedir. Çünkü bunlar mümkündür ve mutattir; içermekte olduklari külfet alisilagelmis genel durumda insani isten alikoyacak ölçüde degildir. Hatta akli basinda ve gelenekleri bulunan insanlar hayatlarini kazanmak için çalismayan kimseleri tembel diye isimlendirirler ve onlari ayiplarlar. Teklifte bulunan ve mutat olan mesakkatler de ayni sekildedir.

Âdeten mesakkat sayilanla, mesakkat sayilmayanlar arasindaki farkiste bu noktada ortaya çikmaktadir. Söyle ki: Bir fiili islemeye devam etmek o fiilin tümden ya da kismen birakilmasina sebep olacaksa, o fiili isleyen kimsenin kendisi ya da mali üzerinde veya davranislarinda bir bozuklugun ortaya çikmasina sebep olacaksa, bu durumda sözkonusu olan mesakkat mutat olan düzeyden fazla demektir. Eger genel olarak bu zikrettigimiz mahzurlardan birisine sebep olacak durumda degilse, o zaman sözkonusu olan külfet âdeten mesakkat sayilmayacaktir. Nasil sayilir ki, bu dünyada insanin bütün halleri; yemesi, içmesi, diger davranislari hep külfettir. Ancak kendisine bu külfetleri yenebilecek kudret verilmis; kendisinin bu tasarruflarin boyundurugu altina girmesi istenmemistir. Yükümlülüklerde de durum ayni sekildedir. Yükümlülüklerin ve onlarin içermekte olduklari mesakkatlerin (külfet) iste bu açidan degerlendirilmeleri uygun olacaktir.

Bu nokta anlasilmistir saniyoruz. Bir nokta daha var: Mutat ölçüde mesakkat içeren yükümlülükler, içermis olduklari bu mesakkatlerden dolayi talep konusu olmus degillerdir; aksine bunlar içerdikleri maslahatlar için istenilmis olmaktadir. Buna delil, bundan Önceki meselede geçmisti.[77]

Itiraz: Geçen açiklamalar, teklifte mesakkate yönelik bir kastin bulunmadigina çesitli açilardan delâlet etmez:

(a) Yükümlülügün bizzat "teklif diye adlandirilmasi buna isarette bulunmaktadir. Zira teklifin asil sözlük anlami içerisinde külfetki mesakkat olmaktadir bulunan bir seyin iste-nilmesidir. "Allah kisiye ancak gücünün yetecegi kadar yükler.[78] âyetinin anlami da: "Allah kisinin gücü yetmeyecek ölçüde kendisine zor gelen seyleri istemez; O'nun istekte bu-lunacagi sey sadece âdeten gücü dahilinde bulunan seylerle yükümlü olmasidir" seklindedir. Dolayisiyla mesakkatle yükümlü tutma sabittir. Emir ve yasaga yönelik kasdm bulunmasi, hiç süphesiz mesakkatin de talep edilmis olmasi neticesini de yaninda gerektirecektir. Sâri'ce "teklîf' diye isimlendi-rilmesinden de anliyoruz ki, talep fiile, sadece bir mesakkat olmasi açisindan baglanmaktadir. Su halde mesakkat, teklîf sirasinda Sâri'ce dikkate alman bir husus olmaktadir. "Dinde sizin için bir zorluk kilmamistir[79] ve benzeri âyetler iste bu anlamda anlasilacaktir.

(b) Sâri' Teâlâ, ne ile yükümlü tuttugunu ve yükümlü tuttugu seyden nasil bir mesakkat dogacagini bilmektedir. Bilindigi üzere teklîf beraberinde mesakkat getirmektedir. Sâri' teklifle birlikte ondan asla ayrilmayan mesakkatin bulundugunu bilmektedir. Bu durumda Sâri'in, teklifte bulunmakla

ondan dogacak olan mesakkati de talep etmis olmasi lâzim gelecektir. Çünkü prensip olarak, sonuç olan müsebbebi bile bile sebebin ortaya konulmasi, müsebbebin kasdedilmesi demektir. Bu meselenin açiklanmasi hükümler bahsinde geç-. misti. Dolayisiyla neticede Sâri'in mesakkate yönelik kasdi-nin bulunmus olmasi gerekmektedir.

(3)

Mesakkat, kismen de olsa, yükümlü olunan fiilin islenmesi esnasinda karsilasilmasi durumunda, teklîf sevabindan ayri olarak sevap kazanilmasina sebep olabilmektedir. Meselâ: "Çünkü Allak yolunda susuzluga? yorgunluga, açliga ugramak, kâfirleri kizdiracak bir yeri isgal etm$k ve düsmana basari kazanmak karsiliginda onlarin yararli bir is ycfptiklari mutlaka yazilir. Dogrusu Allah iyilik yapanlarin ecrini zâyijetmez[80]"Ama Bizim ugrumuzda cihad edenleri elbette yollarimiza eristirecegiz"[81]âyetlerini Örnek olarak hatirlayabiliriz. Hadiste ise "mescide giderken fazla adim atilmasinin daha sevapti oldugu, sevabi en fazla olan kimsenin evi uzak kimse oldugu[82] "hoslanilmadik ve sikintili durumlar için abdestin hakki verilerek alinmasinin tavsiye edildigi"[83] bilinmektedir. Bu hususa: "Savas hosunuza gitmedigi halde size farz kilindi. Ihtimal ki, hoslanmadiginiz sey sizin iyili-ginizedir.[84]âyeti de isaret etmektedir. Çünkü savasta en büyük mesakkat ve güçlükler bulunmaktadir.

Hatta öyle ki Yüce Allah: "Allah süphesiz, Allah yolunda savasip öldüren ve öldürülen mü'minle-rin canlarini ve mallarini cennete karsilik satin almistir"[85] buyurmustur. Benzeri daha baska âyetler de vardir.

Mesakkatler sirf mesakkat olmalari açisindan normal yükümlülükten alinacak olan sevaptan ayri olarak fazladan sevaba vesile olduguna göre bu, onlarin da Sâri'ce gözönünde bulundurulmus olduguna delil olur. Eger böyle olmaz ve Sâri'in mesakkate yönelik bir kasdi bulunmasaydi, o zaman onlara maruz kalmaktan dolayi bir sevap sözkonusu olmazdi. Nitekim yükümlü olunmayan ve mükellefin bizzat kendi tercihi ile ortaya koydugu fiiller karsiliginda herhangi bir sevap bulunmamaktadir. Nitekim bu konu mübâh bahsinde geçmisti. Bütün bunlar teklîf sirasinda Sâri'in mesakkati de gözönünde bulundurdugunu, ona yönelik bir kasdinin oldugunu gösterir. Bizim ulasmak istedigimiz netice de iste budur.

Cevap: Birinci itirazi ele alalim: Teklifin mükellefe yöneltilmesi durumunda sözkonusu edilecek kasit iki yönlü olabilir: (a) O yükümlülük, birmesakkatolmasi açisindan istenilmis olabilir, (b) Oyüküm-lülük, içermis oldugu mükellefe yönelik dünya ve âhiret için sözkonusu olan maslahatlar açisindan istenilmis olabilir. Bu ikincinin Sâri'in maksadi oldugunda en ufak bir kusku bulunmamaktadir. Bütün serî veriler bunu dile getirmektedir. Nitekim daha Önce bu kitabin (ikinci cilt) basinda bu konu üzerinde durulmustu. Birincinin Sâri'ce kastedilmis olabilecegini kabul etmiyoruz. Bir seyde böylesine iki kastin bir arada bulunmasi gibi bir zorunluluk da yoktur. Meselâ, doktor hastasina aci ve tadi hos olmayan ilaç içirmekle, damarini yarmak ve kangren olmus organini kesmek suretiyle ona aci vermekle., onun aci ve izti-rap çekmesini degil, iyilesmesini, onun yararini kasteder. Gerçi bu [126] arada hastasinin aci ve istirap çekecegim bilir. Ama onun bu bilgisi, yaptigi bu islerde1 onun aci ve iztirap çekmesine yönelik bir kastinin bulundugu neticesini gerektirmez. Sâri'in mükellefe getirdigi yükümlüîükler de ayni sekilde degerlendirilir. O bu yükümlülükleri kullarin mesakkat çekmeleri için degil, derhal ya da zaman içerisinde (ya da dünya ve âhirette) kendilerine ulasacak menfaatler içerdigi için getirmistir. Yükümlülüklerde onlarin içermis oidugu maslahatlara yönelik Sâri'in kasdi bulundugunda zaten genelde icmâ vardir. Tartisma konusu sadece, ayni zamanda onlarin içermis olduklari mesakkatlere yönelik bir kasdinin olup olmadigi hakkindadir. Yükümlülüklere "teklif adi verilmesi, onlar esnasinda ortaya çikan seyler itibariyladir ve tamamen Araplarin dili kullanis larindaki örflerine uyulmustur. Çünkü onlar, istikâkilminde de bilindigi üzere, bir seyi her ne kadar kullanilista ona yönelik bir kasit olmasa da ondan meydana çikan seyler ile isimlendirirler ve bu mecazî bir kullanis sekli de degildir, bi-lakis lügat açisindan vaz'î hakikat olmaktadir.

Ikinci Itiraza Cevap: Sebebin islenmesinden müsebbebin meydana gelecegini bilmek, her ne kadar mükellef hakkinda ona yönelik bulunan bir kasit yerine geçtigi sabitse de sadece bazi yönlerden kasit yerine geçer. Bununla serî hükümlerde sözkonusu olan ve sebebiyet verme (tesebbüb) ile genelde mütecâvizkâr olmasi yönünden[86] bunun böyle oldugunu kastediyorum; yoksa meydana gelmis niefsedeti kastetmis olmasi cihetinden o sekilde degerlendirilmis degildir. Çünkü biz, onun sadece kendi çikarlarini kastetmis oldugunu kabul ediyoruz.

Mükellef (mefsedeti) kastetmis olmayinca, bunun Sâri'in hakki konusunda da böyle olacagi netice olarak ortaya çikacaktir. Çünkü O, yükümlülükle bizzat maslahati kastetmistir, onun islenmesi sirasinda ortaya çikan mefsedetlere yönelik bir kasti bulunmamaktadir. Bu konunun izahi daha önce hükümler bahsinde geçmisti. Bundan sonra mükellef bahsinde insâallah daha etrafli bir sekilde üzerinde durulacaktir.

Hem sonra, sayet islenmesi sirasinda bazi mefsedetlerin de ortaya çikmasina sebep olan bir yükümlülüge yönelik kasittan, ser'an mef-sedetin ortaya konulmasina yönelik bir kasdin bulunmasi gerekecek olsaydi, o zaman daha önce geçen ve seriatin mefsedetlerin degil de sadece maslahatlarin temini için konulmus oldugunu isbat eden delillerimiz bâtil olmus olacak, özel olarak da bu konuda Sâri'in ayni anda hem mesakkatin kaldirilmasini, hem de onlarin ortaya konulmasini istemis olmasi gibi bir netice dogacakti. Bu ise hem aklen hem da naklen muhal ve sakattir.

Sonra doktorun hastasina aci ilaçiçirmesi, kangren olan organini kesmesi, çürümüs disleri çekmesi, cerahatli yaralan yarmasi, hastasina arzuladigi seylerden perhiz vermesi... gibi durumlarda her ne kadar bunlari yaparken hastaya aci vermis olacaksa da onun iyilesmesine yönelik kasdinin bulunmamasi gerekmez. Çünkü onun maksadi, tedavi sirasinda ister istemez ortaya çikacak olan hastaya eza verme mefsedetine riâyette bulunmadan daha büyük ve güçlü olan bir maslahatin gerçeklestirilmesine yöneliktir. Seriatin tavri da iste böyledir. Eger teklif, mutlaka yapilmasi gereken bir durum arzediyorsa zorunlu olarak beraberinde mesakkatler getirse de getirilir. Çünkü tekliften maksat, sadece maslahat olmaktadir. Seriatta getirilen bütün yükümlülükler hep bu sekilde olmaktadir. Sâri'in mesakkatleri defetmek istedigi bilinmektedir. Bu durumda eger içerisinde mesakkat içeren bir sey emretmisse, bizzat o mesakkate yönelik bir kasdi olmayacaktir. Zira eger ona yönelik bir kasdinin bulunacagim varsayarsak, o durumda Sâri'in mesakkatlerin defini istememesi gerekirdi. Bu itibarla, alisilagelmis isler esnasinda ortaya çikan mesakkatler âdeten mesakkat olarak isimlendirilmemektedir.

Kisaca özetlemek gerekirse söyle diyebiliriz; Alisilagelmis (mutat) fiiller ile,

bunlarin cinsinden olan fiiller ile getirilen yükümlülükler daha önce geçtigi gibi mesakkat içermezler. Yükümlülükler sirasinda bazi güçlüklerin bulunacagini bilmekten, onlarin talep edilmis olmasi, onlara yönelik bir kasdin bulunmasi gibi bir neticenin çikmasi söyle dursun; bu tür güçlükler "mesakkat" diye de adlandirilmaz.

Üçüncü Itiraza Cevap: Sözkonusu edilen sevap, mesakkatin vukuunun mücerred tekliften zorunlu olarak dogmasi ve yükümlü olunan fiilin ancak o mesakkate katlanilmasi yoluyla gerçeklesebilmesi açisindan olmaktadir. Sadece bu açidan bakildiginda mesakkat sanki istenilmis (maksûd) gibi olmaktadir. Yoksa mutlak anlamda mesakkat kasdedilmis degildir. Bundan dolayi da Sâri' Teâlâ, normal yükümlülügün sevabindan ayri olarak mesakkat karsiliginda olmak üzere fazladan bir sevap vermektedir. Fazladan olarak bu sevabin verilmesi, mesakkat ve yorgunlugun bizzat istenilen bir sey olduguna delalet etmez. Bunu su da destekler: Mesakkatler karsiliginda istenilen yükümlülükler neticesinde dogmasalar bile sevap meydana gelmektedir. Meselâ, bir insan basina gelen musibet ve felaketlerden dolayi sevap almakta ve bunlar onun günahlarina keffâret olmaktadir. Nitekim bu hususa su hadis delâlet etmektedir; "Mü'minin karsilastigi hiçbir agrisizi, yorgunluk, üzüntü ve keder, hatta kendisine batan bir diken yoktur ki, Allah bunlar sebebiyle onun günahlarindan affetmis olmasin[87]Benzeri daha baska hadisler de bulunmaktadir.

Mubahta da ayni sekilde, sayet ondan yasak olan bir seyin ortaya çikacagi bilinecek olsa, bü durumda o yasaga yönelik bir kasdin bulunmasi gibi bir netice lâzim gelmez. Ayni sekilde o mubahtan zorunlu olarak ortaya çikacak olan yasaga yönelik bir kasdin olmadiginda ittifak edilir. Bildigi halde bir kasdinin bulunmamasi konusunda ise ihtilâf etmislerdir. Bu konunun izahi insâallah ileride gelecektir.

Fasil:

Bu arzedilen açiklamalardan bir baska esas daha çikar: Mükellef, sevabinin büyüklügüne bakarak yükümlülügün içermis oldugu mesakkate yönelik bir kasit bulunduramaz; o sadece mesakkatin büyüklügüne göre sevabi da artan ve bizzat yükümlülük konusu olan amele niyet etmek durumundadir.

Bu ikincisi, bütün amelî tekliflerin özelligi böyle oldugu içindir. Çünkü mükellef sadece sevap verilen amele niyet etmek durumundadir. Sâri'in o yükümlülügü koyarkenki kasdi da iste bu olmaktadir. Sâri'in kasdma uygun olarak ortaya çikan sey, bizzat istenilen netice olmaktadir.

Birinciye gelince; çünkü ameller niyete göredir, davranislarda maksatlar dikkate alinir. Nitekim bu husus insâallah yeri gelince belirtilecektir. Bunlarin muteber olmasi için mutlaka Sâri'in kasdina uygun düsmesi gerekmektedir. Eger mükellefin yükümlülügü yerine getirirkenki kasdi,

içerdigi mesakkati ortaya koymaya yönelik ise, o zaman onun kasdi Sâri'in kasdina ters düsmüs olacaktir. Çünkü Sâri' getirdigi yükümlülükte bizzat mesakkati dikkate almis degildir! Sâri'in kasdma ters düsen her niyet ise bâtil olmaktadir. Dolayisiyla kulun mesakkate yönelik kasdi da bâtil olacaktir. Su halde o, yasaklanilan sey kabilinden olmaktadir. Hakkinda yasak bulunan seyin ortaya konulmasinda ise sevap yoktur; aksine yasagin haramlik derecesine ulasmasi durumunda günah vardir. Bu itibarla, mesakkate girmek kasdiyla sevap isteginde bulunmak, Sâri'inkasdiyla çeliski arzetmek-tedir.

Itiraz: Bu Sahîh'te bulunan su Câbir hadisine ters düsmektedir. Söyle ki: Mescidin etrafinda bos yer vardi. Selemeogullari Mescid'e yakin bir yere tasinmak ve yerlesmek istediler. Bu haber Hz. Peygamber'e ulasti. Bununüzerineonlara^Sizin mescide yakin bir yere yerleseceginiz haberi bana ulasti, öyle mi?" diye sordu. Onlar: "Evet, Yâ Rasûlallah! Biz bunu istedik" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara iki defa tekrarlayarak: "Ey Selemeogullari! Yurdunuzu birakmayin, (Mescid'e atacaginiz adimin) izleri yazilsin" buyurdu. Bir baska rivayette: "Bizim yurdumuzdan ayrilmis olmamiz bizi sevindirecek degildir" demislerdir. Câbir'de gelen baska bir rivayette de, o söyle anlatmistir: Bizim yurdumuz Mescid'den uzakta idi. Evlerimizi satmak ve Mescid'e yakin olmak istedik. Hz. Peygamber bizi bundan alikoydu ve: "Sizin için her adim karsiliginda bir derece vardir" buyurdu.[88]

Ibnu'l-Mübârek'in zühde dair kitabinda da (Rakâik) Ebu Musa el-Es'arî'den söyle nakledilmistir: Bir defasinda denizde yelken açmis bir gemi ile yolculuk yapiyordum. Bir adamin söyle dedigini duyduk: "Ey gemi yolculari! (Oruç için) kalkin." Bunu yedi kere tekrar etti. Ona: "Bizim ne halde oldugumuzu görmüyor musun?" dedik. O yedinci defasinda: "Vallahi Allah'in kendisi üzerine yazdigi bir va'di (kazasi) vardir: Kim dünya hayatinda sicak bir günde nefsini Allah için susatirsa, kiyamet günü onu kandirmasi Allah üzerine bir hak olmustur" dedi. Bundan sonra Ebu Musa çok siddetli sicak gttnleri kovalar ve o günlerde oruç tutardi.

Seriatta bu türden olup, mükellefin ibadetlerde ve diger yükümlülüklerde nefsini zora kosmaya yönelik kasdirun sahih olduguna ve bundan dolayi da sevap alacagina delâlet eden veriler bulunmaktadir. Mescid'e yaklasmak amaciyla yurtlarindan ayrilmayi isteyen sahâbî-lere Hz. Peygamber çok adim atmada çok sevap bulundugu için yerlerinde kalmalarini emretmistir. Bunlarin durumu suna benziyor: Bir adam ki isleyecegi bir amelin iki yolu bulunmaktadir. Bunlardan biri kolay digeri ise zordur. Zor olan yolla onu ortaya koymasi emrolunmus ve bundan dolayi da sevap alacagi va'dinde bulunulmustur. Hz. Peygamber'in onlari düsüncelerinden alikoymasi,

yurtlarinda kalmalarinda (ve mesakkate gögüs germelerinde) daha fazla ecir bulunduguna onlarin dikkatini çekmek için olmustur.

Allah'in velî kullarinin hallerini düsün. Bunlar Rablerine kulluk yolunda güçlerinin en son yetecegi noktaya kadar çaba sarfetmeyi esas olarak kabul etmislerdir. Hatta her konuda azimetleri almak, ruhsatlari ise terketmek onlarin en önemli bir prensibi olmustur. Bütün bunlar arzettiginiz hususlarla ters düsmektedir. Sahîh'te de Übey b. Ka'b'dan söyle rivayet edilmistir: Ensardan birisinin evi, Medine'de bulunan evlerin en uzagi idi. Hz. Peygamber ile birlikte hiçbir namazi kaçirmiyordu. Kendisine: "Ey Falan! Keske bir esek alsaydin, ayagini yakici sicaktan ve haserâttan korurdu" dedik, O: "Vallahi, evimin Hz. Peygamber'in evi ile bitisik olmasi hosuma gitmezdi" diye cevap verdi. Câbir diyor ki: "Bu sözü isitince çokagirima gitti ve Hz. Peygamber'e gelerek durumu kendisine bildirdim. Bunun üzerine Hz. Peygamber onu çagirtti ve adam ona da ayni cevabi verdi ve kendisinin attigi her adimdan bir sevap bekledigini söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber : 'Süphesiz senin için umdugun sey olacaktir' buyurdu."[89]

Cevap: Evvela, itiraz sadedinde zikredilen bu hadisler sahsa özet uygulamalarla (kadiyyetu ayn) ilgili vâhid haberlerdir.[90] Bunlardan kesin bir genellemeye (istikra) gidilmesi mümkün degildir. Zannî olan seyler kati olanlar karsisinda varlik gösteremezler. Bizim üzerinde durdugumuz sey, kati olan seyler türündendir.

Ikinci olarak: Bu hadislerde, bizzat mesakkatin kendisine yönelik kasdin bulunduguna bir delâlet bulunmamaktadir. Birinci hadisin açiklanmasi bizzat Buhârî'nin rivayetinde bulunmaktadir. Çünkü o bu hadisin rivayetinde: "Hz.Peygamber.Medine'nin o taraftan (düsman tecavüzüne karsi) bosalmasi ve savunmasiz hale gelmesinden endise etti" seklinde ilave bulunmaktadir. Mâlik b. Enes'ten, önce Akîk'e sonra da oradan Medine'ye iner oldugu rivayet edilmistir. Kendisine Akîk'e indigi zaman: "Akîk'e niçin iniyorsun? ÇünküMeseid'e uzakligi zor oluyor" diye sorduklarinda: "Bana ulastigina göre, Hz. Peygamber AMk'i sever ve oraya gelirdi.[91]demistir. Ensardan bazilari oradan Mescid'in yakinina bir yere ta-sinmak istemislerdi. Hz. Peygamber onlara: "Adimlarinizdan seuap ummaz misiniz?" buyurdu. Imam Mâlik, Hz. Peygamber'in "Adimlarinizdan seuap ummaz misiniz?" sözünü, yürüme sirasinda karsilanilacak güçlük sebebiyle degil, tasinilacak yerin üstünlügünden dolayi[92] söylemis oldugu mânâsini çikarmistir.

Ibnu'l-Mübârek'in naklettigine gelince, eger senedi sahihse o zaman o, sahâbî fiili olmak üzere bir delil olacaktir. Bununla birlikte onda, daha büyük sevabin, kendisine ibadet mesakkati daha agir gelen kimseler için sabit oldugu da bildirilmektedir. Hoslanilmadik sey ler karsisinda abdest

alinmasi, cihadda susuzluk ve yorgunluga maruz kalinmasi gibi. Su halde Ebu Musa'nin sicak günlerde oruç tutmayi tercih etmesi, namaz, sadaka gibi nafile ibadetler varken daha zor olan cihadi tercih eden kimsenin durumuna benzemektedir.[93] Yoksa sevap kazanmak için nefsini iskenceye sokma kasdi sözkonusu degildir. Bunda, sadece mesakkati daha çok oldugu için, o derecede sevabi da daha büyük olacak olan bir ibadetin altina girmek kasdi bulunmaktadir. Bu kasitta mesakkat, asil degil tâbi olmaktadir. Konumuz ise, mesakkatin kasitta tâbi kihnmaksizin esas alinmasiyla ilgilidir. Ensardan olan sahâbî ile ilgili hadiste de, kendisini eziyet ve iskence altina sokma kasdi bulunduguna dair bir delâlet yoktur. Onda bulunan delâlet sadece, sevabin büyük olmasi için mescidin uzakligin, dan dogan mesakkate sabir kasdimn bulunmasi hakkindadir. Bu anlamda olan diger rivayetlerde de durum aynidir.

Evliyanin halleri ile ilgili olarak öne sürülen itiraza gelince, onlarin maksatlari kendi nefislerinin hazlarina yönelik düsünceleri tamamen atarak sirf Mabûdlarinin hakkini yerine getirmektir. Bunlarin davranislarinda, sadece nefislerini iskence ve sikinti altina sokmayi mesakkatlere gögüs germeyi kastettiklerini söylemek geçen ve insâaallah ileride gelecek deliller sebebiyle dogru degildir.

Üçüncü olarak: Itirazda kullanilan delil, Hz. Peygamber'in ruhbanliga Özenmek suretiyle nefislerini güçlük ve sikintiya sokmak isteyen kimseleri bu düsüncelerinden alikoymasi delili ile tearuz teskil etmektedir. Bilindigi gibi ashaptan bazilari asiriliga düsmüsler ve biri, ben her gün oruç tutacagim ve hiçbir günümü oruç-suz geçirmeyecegini, demis; bir digeri, ben her geceyi ibadetle geçirecegim ve hiçbir zaman uyumayacagim, demis; bir digeri de, ben ise hiçbir zaman kadinlarla beraber olmayacagim... demisti. Hz. Peygamber onlarin bu tutumunu tepki ile karsilamis ve kendisinin bütün bunlari yaptigindan söz etmisti. Sonunda da "Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, o benden degildir" buyurmuslardi.[94]Baska bir hadiste de: "Hz. Peygamber Osman b. Maz'ûn'u ruhbanlik hayatindan alikoydu. Eger ona bu konuda izin verseydi, kendimizi hadim ettirirdik"[95]denilmektedir. Hz. Peygamber,günes altinda ayakta dikilerek oruç tutma adaginda bulunan kimseye, orucunu tamamlamasini, fakat günes altinda ayakta dikilmemesini emretmistir [96]Bir baska hadislerinde ise:"Asirilik gösterenler helak oldu"[97]buyurmuslardir. Onun zorlastirma ve asirilik göstermeyi yasakladigi seriatta meshurdur; hatta bu seriatta kesin bir prensip halini almistir. Sâri'in insanlari sikintiya sokmaya yönelik bir kasdi bulunmadigina göre, mükellefin böyle bir kasdi Sâri'in kesin olarak bilinen kolaylastirma ve hafifletme kasdi ile çelismis olacaktir. Mükellefin kasdi-nin Sâri'in kasdi ile çelismesi durumunda, onun kasdi bâtil ve dogru olmayacaktir. Bu gayet

açiktir. Basari ancak Allah'tandir.

Fasil:

Geçen açiklamalardan bir esas daha çikar: O da sudur: Islenmesine izin verilmis fiiller ki vâcib, mendub ya da mubah olabilirler eger bir mesakkate sebebiyet verirlerse, bakilir: Bu mesakkat ya bu gibi fiillerde mutat olan türden olur; ya da mutat türden olmaz. Eger mutat türden ise, bu konu üzerinde durmus olduk ve o fiillerin içermis olduklari mesakkat dolayisiyla istenilmediklerini gördük. Eger mesakkat mutadin üzerinde ise, o durumda bu tür mesakkatin de Sâri'ce kastedilmis olmayacagi öncelikli olarak bilinir. Bu durumda bakilir: Bu mesakkatler ya kulun bizzat kendi fiili ve iradesi sebebiyle meydana gelmistir; ya da öyle degildir.

Eger kulun kendi fiili ve iradesi sebebiyle meydana gelmisse, aslinda bu ser'an yasaktir ye seriatta böyle bir mesakkat içeren fiille Allah'a kullukta bulunma gibi bir sey yoktur. Çünkü Yüce Allah, islenil-mesine izin verdigi fiillerde güçlük ve sikinti (haraç) murad etmemektedir. Buna, günes altinda ayakta dikilerek oruç tutmayi nezreden kimsenin durumunu Örnek verebiliriz.[98] Bu yüzdendir ki Imam Mâlik, Hz. Peygamber'in ona, orucunu tamamlamasini, oturmasini ve gölgelenmesini emretmesi hakkinda söyle demistir: "Hz. Peygamber ona, Allah için tâatolan seyi tamamlamasini emretti, Allah için masiyet (günah) olan seyi de ona yasakladi." Çünkü Yüce Allah, nefislere iskence edilmesini, ne kendisine yaklasilacak bir yol, ne de kendi katinda bulunan seylere ulasilabilecek bir vasita kilma-mistir. Bu açiktir. Ancak bu yasaklama, mesakkate, ise girmesi sebebiyle maruz kalmasi yoluyla degil, onu kendi üzerine dogrudan getirmesi durumu sartina baglidir. Aynen misâlde oldugu gibi. Bu konuda hüküm açiktir.

Ama, mesakkat amele tâbi durumda olursa, meselâ mutadin Üzerinde bir mesakkat altina girmeksizin oruç tutamayacak veya ayakta namaz kilamayacak bir hastanin, yürüyerek ya da binerek hac yapamayacak bir haci adayinin durumunda oldugu gibi, iste bu tür mesakkatler, Yüce Allah'in haklarinda "Allah sizin için kolaylik diler, zor-lukdüemez"[99] buyurdugu kisimdan olmaktadir ve bu kisim hakkinda ruhsatlar mesru kilinmistir.

Ancak, böyle bir mesakkatle karsi karsiya kalan bir kimse, ruhsatla amel ederse; tamam, bunahakki vardir ve bunu sirf kendi nefsinin bir hazzi olarak yapmis olabilecegi gibi, Rabbi tarafindan gelen bu izni kabul etmis olmak için de islemis olabilir. Yok ruhsatla amel etmeyecek olursa, o zaman karsimiza iki durum çikar:

a) Kesin ya da zan ölçüsünde nefsine, bedenine veya aklina ya da davranislarina bir bozukluk ariz olacagini ve bundan da sikinti ve güçlük duyacagini bilmesi ve bu yüzden de o amelden hoslanmamasi. Bunun mükellefle ilgisi yoktur. Bu durumu kesin ya da zan ölçüsünde bilmese,

fakat amele baslar baslamaz bunlarin kendisi için ortaya çikmasi durumu da aynidir Bunun hükmü kendisini tedirgin eden seyi yapniamasidir 'yolculuk sirasinda oruç tutmak, iyilik ve takvadan degil, dir"[100]buyrugu bu gibi durumlarla ilgili olmaktadir. Hz. Pey-gamber'in, yemek hazirken veya sikisik vaziyette iken namaz kilmayi yasaklamasi, "Kadi, öfke halinde iken hüküm veremez"[101] buyurmasi ve, tam hakki verilerek islenemeyecek amellere girisilmesini yasaklayan benzeri diger hadisleri bu meyanda Örnek olarak hatirlayabiliriz. Çünkü Sâri'in kasdi,

kulun fiilinin her türlü saibeden uzak olarak korunmasi ve onlarin sürekli kilinmasi olmaktadir. Böylece kulun yükümlülük ilmegine girmesinin, onun en müsait bir zamaninda olmasinin temini amaçlanmistir.

b) Kendisine böyle bir zararin gelmeyecegini kesin bilgi ya da zan ölçüsünde bilmesi; bununla birlikte amelde mutadin üstünde bir mesakkatin bulunmasi. Bunlar hakkinda da genelde ruhsatlar mesru kilinmis olmaktadir. Bu konudaki tafsilat[102] hükümler bahsinde ele alinir. Burada dikkate alinan illet (gerekçe) sudur: Asiri mesakkat, sikinti doguran bir seydir; hatta mesakkatin bizzat kendisi zaten sikinti ve güçlük (haraç) demektir. Kisi bunlara, her ne kadar sabir ve tahammül gösterebilirse de, bunlar aslinda âdeten sabir ve metanet gösterilemeyecek ölçüde olan mesakkatlerdir. Bu itibarla dikkate alinirlar.

Ancak burada bir üçüncü durum daha karsimiza çikmaktadir:[103]Bu kisimda da mesakkat mutat degildir, ancak bazi insanlara nisbetle mutat gibi bir hal almaktadir. Böyle olan nice seyler vardir. Çünkü kendisini Allah'a adamis ve uzlete çekilmis, yükümlülükleri yerine getirme konusunda bütün gayretlerini ortaya koymus âbidler ve hâl ehli böyle bir özellik kazanmislardir ve üstlendikleri tâat yolunu (agirligina ragmen) gögüslemislerdir. "Sabir ve namazla Allah'a siginip yardim isteyin. Husu duyanlardan baskasina namaz elbette agir gelir[104]"vetini ele alalim. Dikkat edilirse bu âyette namazin mükellefe agir |en bir yükümlülük oldugu belirtilmis, ancak bundan husu sahipleri istisna edilmistir. Bu husu sahipleri ki, onlarin önderleri bizzat Hz. Peygamber olmaktadir. Onun için namaz gözaydmligi idi; öyle ki dünya mesgaleleriyle yoruldugu zaman dinlenmekiçin namaza siginirdi; ayaklari uyusuncaya kadar kiyamda dururdu. Onun hali böyle olunca, elbette onun varisleri durumunda olanlar da onun bu özelliklerinin bereketinden bir seyler elde edeceklerdir.

Bu kisim,[105]üzerinde biraz daha fazla nefes tüketmeyi gerektiren bir konu olmaktadir. Çünkü bu konu, seriatta güçlü temelleri bulunmasina ragmen ihmal edilmis ve onun üzerinde söz eden az olmustur, [ise]

Fasil:

Mükelleften güçlük ve sikinti kaldirilmistir. Bunun iki gerekçesi vardir.

a) Mükellefin teklif yolunda ilerlemeden kesilmesi, ibadetleri sevmemesi ve yükümlülükten nefret etmesi endisesi. Bu gerekçenin altina, onun bedenine, aklina, malina ya da davranislarina bir bozuklugun ariz olabilecegi endisesi de girebilir,

b) Kula yönelik çesitli yükümlülüklerin çok ve bir anda bulunmasi durumunda onlari geregi gibi yerine getirememesi endisesi. Meselâ, mükellefin ailesine, çocuklarina bakmasi ve bunlarin yaninda çesitli yükümlülüklerle karsilasmasi gibi. Mümkündür ki. bazi islerle mesguliyet, diger yükümlülüklerin ihmalini doguracaktir. Bazen de asiri bir gayretle bü-tün yükümlülükleri yerine getirmeye çalisacak, fakat buna güç yetiremeyecek ve bu kez hiçbirisini tam olarak yapamayacak, hepsi de yarim yamalak kalacaktir.

Simdi birinci kismi ele alalim: Yüce Allah bu kutlu seriati hosgörü ve kolaylik esaslari üzerine kurulu hanîflikle göndermis, kullarin kalbini ona karsi nefret duygularindan korumus ve onu mükelleflere sevdirmistir. Eger onlar hosgörü ve kolaylik esaslarina ters düsecek sekilde amel etselerdi, o zaman yükümlü olduklari hususlarda ise yarar amel ortaya koyamazlardi. Bu konuda: "Bilin ki, içinizde Allah'inpey-gamberi bulunmaktadir. Eger o, birçok islerde size uymus olsaydi, süphesiz sikintiya düserdiniz; ama Allah size imani sevdirmis, onu gönüllerinize güzel göstermis; inkarciligi, yoldan çikmayi ve bas kaldirmayi size igrenç göstermistir"[106] âyetini ele alalim: Bu âyette Yüce Allah, kolaylastirmak ve hos göstermek suretiyle imam bize sevdirdigini, onu bu sekilde ve karsiliginda mükâfat verecegi va'diyle bizim kalplerimizde süsledigini bildirmektedir. Hadiste de söyle buyrulmustur: "Amellerden güç yetirebileceginiz seyleri yapmaya çalisin. Çünkü siz usanmadikça, Yüce Allah asla (sevap vermekten) usanma-yacaktir.[107] Ramazan gecelerinin ihya edilmesi ile ilgili olarak da: "(Allah'a hamdden) sonra, ey insanlar! Bana sizin durumunuz gizli degildir (sizin istiyakinizi biliyorum). Ama gece namazinin (teravih) üzerinize farz kilinmasindan ve sizin de ona güç yetire memenizden korktum" [108]buyurmustur. Havla bt. Tuveyt hadisi de söyle: Hz. Âise validemiz, Hz. Peygambere "Su Havla bt. Tuveyt! Dediklerine göre gece hiç uyumazinis" dedi. Hz. Peygamber:"Gece uyumaz mi ?! Gücünüzün yettigi kadar ibadet edin, çünkü siz usanma-dikça, Yüce Allah asla (sevap vermekten) usanmayacaktir"[109]buyurdular. Enes hadisi de söyle: Hz. Peygamber birinde mescide girmisti. Orada iki direk arasina uzunlamasina baglanmis bir ip vardi. Hz. Peygamber:"Bune?" dedi Orada bulunanlar: "Zey-neb'in ipi. Namaz kilarken yoruldugunda ona tutunur" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Onu çözün. Sizden biriniz zinde oldukça namaz kilsin. Tembellik ya da gevseklik hissettiginde otursun" buyurdu.[110]Kildirdigi namazi çok uzattigi için Muaz'a: "Mu-az! Sen fitneci misin?!" diye çok sert çikismis[111] ve: "Içinizde insanlari nefret

ettirenler var. Sizden biriniz baskalarina namaz kildirdigi zaman hafif tutsun; çünkü onlar içerisinde zayif, yasli ve is-güç sahibi olanlar vardir"[112] buyurmustur. Ümmetine acimasi sebebiyle visal orucunu yasaklamistir.[113] Adakta bulunmayi yasaklamis ve: "Allah onunla cimriden bir seyler çikarir ve o (adak) Allah'in kaza ve kaderinden hiçbir sey degistiremez" buyurmuslardir.[114] Bütün bu örnekler, daha önce geçen ve aklen kavranilmasi mümkün olan usanç verme, sikilma, acze düsme, ibadetten nefret etme ve hoslanmama gibi sebeplere dayanmaktadir (muallel). Hz. Âise validemizden Hz. Peygamber efendimizin söyle buyurdugu rivayet edilmistir: "Süphesiz bu din /netindir. Ona yumusaklikla girin [115] ve nefislerinize Allah'a kullugu sevimsiz hale getirmeyin; çünkü acele eden ne yol alabilir ne de binek birakir."[116]Hz. Âise söyle der: Hz. Peygamber acidigindan dolayi ashaba visal orucunu yasakladi. Onlar: "Siz visal orucu tutuyorsunuz" diye de sorduklarinda onlara: "Süphesiz benim durumum sizinki gibi degildir. Ben gecelerim de Rabbim beni yedirir ve içirir (siz ise böyle degilsiniz)" [117] buyurdu.

Bütün bunlardan su netice çikiyor: Buradaki yasaklar Sâri'ce gö-zönünde bulundurulan ve akilla kavranilabilen sebep (illet) yüzünden olmaktadir. Durum böyle olunca, yasak illetle birlikte var ya da yok olacak demektir.[118] Hz. Peygamber'in illet olarak gösterdigi sey bulununca, yasak da ona yönelik olarak bulunacaktir; illet bulunmadigi zaman da yasak ortadan kalkacaktir. Çünkü insanlar bu meydanda iki grupturlar:

Birinci Grup: Bu gruptan olan insanlarda, fiili isleme sirasinda mutat üstü olan bu mesakkat hemen etkisini gösterir ve o fiilin ya da baskasinin fesadina etki ederya dakiside onakarsi bir sikinti veusanç dogurur; o isi islemeye karsi bir tembellik meydana getirir. Genelde mükelleflerin çogunun durumu böyledir. Bu gibi mesakkat içeren amellerin oldugu sekliyle islenmemesi ve eger terkedilmesi ser'an caiz olmayan amellerden ise seriatin getirdigi dogrultuda ruhsatlarin kullanilmasi, terki caiz olan seylerden ise tümden terkedilmesi uygun olacaktir. Yukarida geçen delillerin gerekçeleri fta'lil) bunu gerektirmektedir. Buna, Hz. Peygamber'in su hadislerini delil olarak kullanabiliriz: "Kadi, öfke halinde iken hüküm veremez[119]"Süphesiz nefsinin de üzerinde hakki vardir; ehlinin de üzerinde hakki vardir,[120]Hz. Peygamber bu sözlerini, devamli oruç tuttugu haberi kendisine ulasan Abdullah b. Amr b. el-Âs'a söylemis ve onun agir yükler altina girmemesi için tavsiyede bulunmustur. Devam ettigi bu ibâdet, yaslilik sebebiyle agir gelmeye baslayinca Abdullah: "Keske Hz. Peygamber'in ruhsatini kabu letseydim" diye temennide bulunmustur.

Ikinci Grup: Mutat disi güçlük içermesine ragmen kendilerine agir gelmeyecek, usanç ve tembellik göstermeyecek türden olan insanlar. Bu

türden olan insanlara, mutat üstü mesakkat içeren ameller, içermis olduklari mesakkatlerden daha baskin gelen bir motif, onlari kolay hale dönüstüren bir saik, ya da amele karsi duyulan asiri bir istiyak veya ondan alinan bir haz... sebebiyle agir gelmemekte, aksine baskalari için çok agir iken bunlara hafif gelmekte, sözkonusu olan mesakkat bunlar için mesakkatlikten çikmakta, dahasi bu tür amellere giristikçe, onlarin sikintilarina gögüs gerdikçe daha çok huzur ve ferahlik hissetmekteler veya tedirgin edici ve iç tirmalayici etkenlerin tesirinden kendilerini korumaktadirlar. Meselâ, hadiste Hz. Peygamber Bilâl! Bizi ferahlat"[121] buyurmus, baska bir hadiste -de: "Bana dünyanizdan üç sey sevdirildi... Gözümün, aydinligi namazda kilindi[122] buyurmustur. Gece ayaklari sisinceye ve bacaklari uyusuncaya kadar kiyamda durmasi sonucunda da (kendisine "Niye bu kadar kendinize eziyet ediyorsunuz? Nasil olsa sizin gelmis ve gelecek bütün günahlariniz affedilmistir" diye soranlara): "Rabbime karsi çok sükreden bir kal olmayayim mi?"[123]demistir. Kendisine: "Ya Rasûlallah! Öfke halinde de, riza halinde de sizin sözlerinizi alalim (yazalim) mi?" diye sorduklarinda: "Evet!" buyurmuslardi.[124]Halbuki o, bizim hakkimizda "Kadi, öfke halinde iken hüküm veremez" [125]buyurmustu. Bu her ne kadar Hz. Peygamber'in kendisine ait bir husus ise de, digerleri hakkinda da delil olmaya elverislidir. Amellerde mesakkatlere katlanma ve onlara karsi devamli sabir gösterme ile ilgili bu mânâda delil çoktur.

Bu konuda sahabe, tabiîn ve onlari takip eden nesillerden gelen ve ilim, hadis rivayeti ve ictihad mertebesine ulasip kendilerine tâbi olunan kimselerden gelen haberler delil olarak yeterlidir. Bunlar içerisinden Hz. Ömer, Hz. Osman, Ebu Musa el-Es'arî, Saîd b. Âmir, Abdullah b. ez-Zübeyr'i; tabiîn neslinden Âmir b. Abdikays, Üveys, Mesrûk, Saîd b. el-Müseyyeb, el-Esved b. Yezîd, er-Rebî b. Huseym, Urve b. ez-Zübeyr, Kureys'in zahidi diye ün yapan Ebu Bekir b. Abdur-rahraan, Mansûr b. Zâdân, Yezîd b. Harun, Hüseym, Zirr b. Hubeys, Ebu Abdirrahman es-Sülemî ve isimlerini saydigimizda uzayip gidecek daha pek çok simayi bunlara misal olarak hatirlayabiliriz. Bunlar yasadiklari bu halleriyle sünnete tâbi olmus ve onun sinirlarini korumus kimselerdir.

Rivayet edildigine göre Hz. Osman yatsi namazini kildiktan sonra vitre kalkar ve onda bütün Kur'ân'i okurdu. Nice kimseler vardi ki, su kadar sene yatsi namazinin abdesti ile sabah namazini kalmislar,[126] su kadar sene durmadan oruç tutmuslardi. Rivayete göre Ibn Ömer ile Ibn ez-Zübeyr visal orucu tutarlardi. Imam Mâlik dehir orucunu (ömür boyu tutulan oruç) caiz görmüstü. Üveys eî-Karnî, sabaha kadar gecesini ihya eder ve: "Bana ulastigina göre, Allah'a ebediyen secde halinde bulunan Allah'in kullari varmis" derdi. Benzeri bir rivayet Abdullah b. ez-Zübeyr'den de gelmistir.

Esved b. Yezîd, nefsini oruç ve ibâdet içerisinde yorardi; öyle ki, sonunda benzi solar ve vücudu sararirdi. Alkame kendisine: icYazik sana! Bu bünyeye niçin iskence ediyorsun?" dediginde: "Durum çok ciddî!" diye karsilik verirdi. Ibn Sîrîn'in anlattigina göre, Mesrûk'un hanimi: "Mesrûk, ayaklari sisinceye kadar namaz kilardi. Ben bazen arkasina oturur ve kendisine yaptigini gördügüm seylerden dolayi agladigim olurdu" demisti. Sa'bî söyle nakleder: Siddetli sicak bir günde, Mesrûk oruçlu iken bayilmisti. Kizi kendisine: "Orucunu boz!" dedi. Mesrûk kizina: "Bunu benden niçin istiyorsun?" dedi. O: "Acidigimdan!" diye cevap verdi. Mesrûk: "Yavrueagizim! Ben de, süresi elli bin gün olan bir gün için nefsime aci-digimdan bunu yapiyorum" diye karsilik verdi.

Önceki nesillerden olup da, herkesin tahammül edemeyecegi ve ancak Allah'in bu is için seçmis oldugu kimselerin tahammül gösterebilecegi zor islerin ki bu isler de onlar için seçilmis oluyordu üstesinden gelebilecegi pek çok Örnek bulunmaktadir. Onlar bu halleriyle sünnete ters düsmüs degillerdi. Aksine "es-sâbikîn el-evvelîn" yani ilk ve öncülerden sayilmislardi.Allah bizi de onlardan kilsin! Çünkü zorluk ve mesakkat içeren amellerin yasaklanmasini gerektiren illet, bunlar hakkinda mevcut degildi. Dolayisiyla onlar için bu tür amellerin yasak olmasini gerektirecek bir unsur mevcut degildi. Nitekim "Kaâi, öfke halinde iken hüküm veremez"[127] buyrugu karsisinda bakiyoruz. Burada yasagin sebep ve illeti, zihnin mesguliyetinden dolayi delillerin tam olarak degerlendirilememesi olmaktadir diyor ve bu hükmü illetin bulundugu zihni mesgul edecek her seye tesmil ediyoruz. Bu illetin bulunmadigi seylere ise sâmil kilmiyoruz. Hatta öyle ki, kadi zihnini mesgul etmeyecek derecede az öfkeli olursa, dâvaya bakabilir diyoruz ki, bu anlayis dogru ve yerinde bir yaklasim olmaktadir.

Birinci gruptan olan kimselerin durumu, ziyadesiz Islâm'in normal hükümleriyle ve iman geregiyle amel etmek olmaktadir. Ikinci gruptan olanlar ise, kendisine galebe çalan korku, ümit ya da sevginin itmesiyle hareket eden kimseye benzemektedirler. Korku itici bir kirbaçtir ; ümit çekici bir öncüdür; sevgi ise sürükleyici bir akimdir. Korku duyan kimse, mesakkatin bulunmasina ragmen ameli isler, su kadar var ki, daha agir olan seylerden duyulan korku, mesakkatli de olsa nisbeten daha hafif olan seylere tahammül gösterilmesine iter. Ümitvâr olan kimse de mesakkate ragmen o isi yapar; su kadar var ki, eksiksiz bir rahata ulasacagina olan ümidi, kisiyi mükemmel bir yorgunluga tahammüle sevkeder. Seven insan, sevdigine duydugu istiyakla bütün gayretini sarfederek çalisir ve bunun sonucunda zor olan kendisine kolay gelir; uzak yakan olur; gücünü kuvvetini tüketir, buna ragmen sevginin hakkini vermis, nimetin sükrünü yerine getirmis oldugunu düsünmez; ömrünü bu ugurda tüketir, fakat

arzusunu yerine getirdigini düsünmez. Kisinin nefsi, akli ya da mali için duydugu endise de ayni sekilde, buna sebebiyet verecek amellerin islenmesine, eger kisinin tercihine birakilmis ise, engel olur. Yok yapilmasi gereken hususlardan ise, o zaman da ruhsatlar getirilir ve böylece mesakkat içerisinde meydana gelmemesi istenilir, Çünkü mesakkatin ve bunun neticesinde bedeni, akli ya da mali hakkinda bir endise duymasi, daha Önce de geçtigi gibi insanin içini tirmalar ve huzurunu kaçirir.

Ancak, bu vaziyette iken yani nefsine ya da bir organina veya aklina bir zarar gelmesi korkusu altinda islenen amel, buna ragmen acaba yeterli olur mu? Yoksa olmaz mi?

Bu konunun üzerinde durulmasi gerekir ve konuyla ilgili "gasbedilen yerde kilman namaz" meselesinden ipuçlari çikarilabilir; Eger telef olma korkusu varsa, oruç tutmasinin mene d ilecegi ne dair Imam Mâlik ve Imam Safiî'den nakil bulunmaktadir. Bu durumda tutacagi orucun da yeterli olmayacagini belirtmislerdir. Yine telef olma korkusu bulundugunda, su ile gusül ve abdest almaktan men edilecegi ve teyemmüm almasi gerekecegi nakledilmistir. Hastalanma ya da malin telef olmasi korkusunun bulunmasi halinde ise ihtimal bulunmaktadir. Bu konuda yasaklamaya gidileceginin dayanagi "Nefislerinizi öldürmeyiniz" [128] âyeti olmaktadir.

Sözü geçen seylerle benzerlerinin yasaklanmis olmasi, korku sebebiyle olduguna ve bizzat o ibadetlerin islenmesine yönelik bir cihetten olmadigina göre, iki durum arasinda fark bulunacaktir. Çünkü namazdan soyutlanarak ele alindiginda, nefsin tahammül edemeyecegi bir mesakkat doguracak bir amelin yasaklanmasi makûldür. Öbür taraftan mesakkat dikkate alinmaksizin sadece namazin emredilmis olmasi da makûldür. Dolayisiyla mesele hakkinda iki bakis açisi olacaktir.[129]

Konuya bir baska kaideden daha yaklasilabilir: Söyle ki: Acaba Sâri'in mesakkatin kaldirilmasina yönelik kasdi, Allah hakki oldugu için midir? Yoksa kul hakki oldugu için midir? Eger Allah hakki oîdugu içindir dersek, o zaman Sâri'in mesakkatin kaldirilmasini istedigi her yerde yasaklama (men) hükmünü kabul etmemiz gerekir. O dinde güçlügü kaldirmisken, güçlük ve mesakkat içeren ameller içerisine girilmesi, O'nun maksadina ters düser; dolayisiyla bu tür amellerin me-nedilmesi gerekir. Eger, kul hakki içindir dersek, o zaman kul kendi hakkini Allah için düsürecek olursa, acaba yapacagi ibadeti sahih olur mu? Bu durumda böyle bir ibadetin kesin olarak menedilmeyecegi anlasilmaktadir.

Bu ikinci durumu destekleyen hususlar vardir:

(1)

"Nefislerinizi öldürmeyiniz"[130] âyetim Bu âyet isaretiyle yasagin kullara

acima yönünden oldugunu göstermektedir ve buna âyetin sonundaki "Süphesiz ki Allah size karsi çok merhametlidir" ifadesi delâlet etmektedir. Yüce Allah bununla, kullarina daha uygun oldugu için onlardan güçlük ve sikintinin kaldirildigina isaret etmistir. Ayni sekilde "Biz seni ancak âlemlere rahmet olman için gönderdik"[131]âyeti ile benzeri, seriatin kullarin maslahatlari için konulmus olduguna delâlet eden diger nasslar bu hususta delil olmaktadir.

(2)

Daha önce geçen ve güçlük ve sikintinin (haraç) kaldirilmis oldugunu, kolayligin istenildigini gösteren deliller. Yasak sadece güçlük ve mesakkatin bulundugu varsayimina dayali olarak gelebilir. Eger bazilarina göre bu güçlük ve mesakkatin kalktigi ve bulunmadigi farze-dilecek olursa, o zaman yasak da kalkar. Konumuza isik tutan ve bunun böyle oldugunu gösteren hususlardan biri de, Hz. Peygamber'in ayaklari uyusuncaya yada sisinceye kadar kiyamda durmasidir. Ibâdet bu sinira ulastigi zaman, mutlaka zorlasir ve sikintiya dönüsür. Ancak Allah'a kulluk yolunda aci, sevenler için tatli gelir. Hz. Peygamber onlarin önderidir. Dolayisiyla onun pesinden gelen ve böylesi davranislara girenler hakkinda da durum ayni olur. Seleften ayni sekilde fazla aglamaktan dolayi gözlerini kaybedenlerin bulundugu rivayetleri bulunmaktadir. Hasan b. Arfe söyle anlatir: Ye-zid b. Harun'u Vâsit'ta gördüm. En güzel gözlere sahipti. Sonra onu tek gözlü olarak gördüm, daha sonra onu gördügümde her iki gözü de gitmisti. Kendisine: "Ey Ebu Halid! O güzelim gözlere ne oldu?" diye sordum. Bana: "Onlari seher vakti aglamalari götürdü" diye cevap verdi. Seleften nakledilen ve mutlak anlamda mesakkatlere gögüs gerdiklerini, güçlük ve sikintilarin altina girdiklerini belirten rivayetler bu hususu güçlendiren unsurlardandir. Su halde netice olarak diyebiliriz ki: Bu konuda Allah hakkini galebe çaldiran kimseler mutlak surette yasaklama (men) cihetine gitmislerdir. Kul hakki tarafinin agir bastigini görenler ise, mutlak surette men cihetine gitmemisler, tercihi kulun kendisine birakmislardir.

Fasil:

Güçlük ve sikintinin (haraç) kaldirilmis olmasinin ikinci gerekçesine gelince; mükellef, mutlaka yapilmasi gereken ve kaçinilmasi mümkün olmayan serî ameller ve görevlerle memurdur ve bunlarda mevcut bulunan Rab Teâlâ'nin hakkini yerine getirmek durumundadir. Eger mükellef güç fiiller içerisine girerse, bu onu diger yükümlülüklerinden alikoyar, Özellikle de baskalarinin haklarinin taalluk ettigi konularda. Bu durumda kulun içerisinde bulundugu ibadeti ya da ameli, onu Allah Teâlâ'nin kendisini yükümlü tuttugu diger görevlerinden ahkor ve onlar hakkinda kusur gösterir. Neticede bu haliyle o mazur degil, kinanmis olacaktir. Çünkü mükelleften istenilen sey, yü-

kümlülüklerinin hepsini tam olarak ve içlerinden hiçbirini ve hiçbir zaman ihlale ugratmaksizin yerine getirmesidir.

Buhârî, Ebu Cuhayfa'dan rivayet eder: Hz. Peygamberi. Selmân ile Ebu'd-Derdâ arasinda kardeslik kurmustu. (Birinde) Selmân, Ebu'd-Derdâ yi ziyaret etmisti. Ümmü'd-Derdâ'yi ki Ebu'd-Derdâ'mn hanimi oluyor gördü. Kadinin pejmürde bir hali vardi. Ona: "Bu halin ne böyle?" diye sordu. Kadin da: "Kardesin Ebu'd-Derdâ var ya, onun dünya ile hiçbir ilgisi yok" diye cevap verdi. Sonra Ebu'd-Derdâ geldi ve yemek yapti ve Selmân'a: "Buyur sen ye, ben oruçluyum" dedi. Selmân: "Sen yemedikçe ben de yemeyecegim" dedi. Bunun üzerine Ebu'd- Derdâ yedi. Gece olunca Ebu"d-D.erdâ kalkip [H4j ibadet etmek istedi. Selmân ona: "Uyu!" dedi. O da uyudu. Sonra yine kalkmak istedi. Selmân: "Uyu" dedi. Gecenin sonuna dogru yaklasilinca Selmân: "Simdi kalk!" dedi ve kalkip namaz kildilar. Sonra Selmân ona: "Süphesiz senin üzerinde Rabbinin hakki vardir, nefsinin üzerinde hakki vardir, ailenin üzerinde hakki vardir. Her hak sahibine hakkini ver" dedi. (Ebu'd-Derdâ) Hz. Peygamber'e gelip / durumu haber verdi. Hz. Peygamber ona: "Selmân dogru i söylemis" buyurdu.[132]

Hz. Peygamber Muâz'a: (Üç defa) "Sen fitneci misin? A'lâ, Sems, Leyi sûrelerini okuyarak kildir'saydin ya! Çünkü arkanda zayif, yasli ve is-güç sahibi olanlar vardir" buyurdu. Bu hadisede sikâyetçi olan kimse, iki devesiyle birlikte Muaz'a ugrayan bir kimse idi. Gece (sabaha) yüz tutmustu. Develerini birakti ve Muaz'm yanma gitti (ve onunla birlikte namaza durdu). Muaz, Bakara ve Nisa sûresini okumustu. Adam bunun üzerine sikâyetçi olmustu.[133] Keza Hz. Peygamber: ''Ben, namazi uzatmak istiyorum, fakat bir çocugun agladigini isitiyorum ve bu yüzden namazi kisa tutuyorum[134] buyurmustu. Rivayete göre Muhammed b. Salih, kendisini Allah'a verenlerin tekkelerine, âbidlerin uzlet yerlerine girmisti. Çok siddetli sekilde aglayan bir adam görmüstü. Aglamasinin sebebi, gece namazini fazla uzattigindan dolayi sabah namazini cemaatle kilamamasiydi.

Sonra bazi amellere kendisini kaptiran kimse, cihad ve benzeri kendisine ihtiyaç duyulacak amellerden geri kalir. Bu yüzdendir ki Hz. Peygamber ,Dâvud hakkinda: "Birgün oruç tutar, bir gün de tutmazdi. Düsmanla karsilastigi zaman asla kaçmazdi"[135] buyurmustur. Ibn Mes'ûd'a: "Sen az oruç tutuyorsun" demislerdi. O: "Oruç beni Kur'ân okumaktan alikoyuyor. Kur'ân okumak benim için oruç tutmaktan daha sevimlidir" diye cevap verdi. Buna benzer bir durum da îyaz tarafindan Ibn Vehb'ten nakledilmistir. O, arafe günü asla oruç tutmayacagina dair yeminde bulunmustu. Çünkü bir gün oruçlu iken vakfede bulunmustu. Hava çok sicakti ve bunalmis, zor duruma düsmüstü. Öyle ki, kendi ifadesine göre

herkes rahmeti beklerken o da iftari beklemeye baslamisti. Imam Mâlik, bütün geceyi ihya etmeyi mekruh görmüs ve: "Bu durumda o, uykuya yenik düsebilir (ve sabah namazini kaçirabilir). Hz. Peygamber bu konuda da kendisine uyulacak en güzel örnektir." Sonra ilave ederek: "Eger sabah namazina bir zarar vermeyecekse bunda bir sakinca yoktur. Ama sabah namazina uyuyarak gelecekse hayir. Ama uyur halde degil de, uyusukluk hali bulunursa, bunda bir sakinca yoktur" demistir. Amele dalmak sonucunda yasagin illeti ortaya çikiyor ve bu normal yükümlülüklerinin yerine getirilememesine sebep oluyorsa, keza tembellige, terke ve ibâdetlerden nefrete götürürüyorsa, kisaca illet bulunuyorsa ya da beklenti halinde ise, o amel yasaklanmistir. Eger bu sayilan seyler bulunmuyorsa, o zaman o amele kendisini vermesi güzel bir seydir. Bu durumda o amele kendisini vermekle birlikte diger yükümlülüklerini de yerine getirebilmesinin sebebi daha önce anlattigimiz, korku, ümit ya da sevgi motiflerinin kendisine baskin gelmesi-, dir.

Itiraz: Bir insanin bir amele girmesi ve kendisini bütünüyle ona vermesi durumunda korkunun iticiligi, ümidin çekiciligi ya da sevginin sürükleyiciligi gibi motifler bulunsa bile normal yükümlülüklerini yerine getirmesi mümkün degildir. Meselâ, geceleri ihya edip, gündüzleri oruçla geçiren bir kimsenin ailesi ile iliskide bulunabilmesi ve onunhakkinariayetetniesi; sürekli oruç tutmakla birlikte ailesinin nafakasini temin için çalisabilmesi veya ciliad görevini tam olarak yapabilmesi; yine sürekli namaz kilan bir insanin diger insanlara yardimda bulunabilmesi, çaresizin imdadina yetisebilmesi, onlarin ihtiyaçlarini gidermesi ve benzeri islerde bulunmasi mümkün degildir. Hatta bunlardan birçogu, diger yükümlülük konusu amellerle bir arada bulunamayacak sekilde çeliski arzederler. Bazen çeliski bulunmaz ama, birbirine etki ederler. Mükellefin boynuna binen ve yerine getirmek mecburiyetinde oldugu haklarin çok oldugu bilinmektedir. Bu durumda bütün bu haklarin tamamim ya da en azindan çogunu nasil yerine getirecektir. Bu yüzdendir ki hadiste söyle gelmistir; "Bu din kolaylik dinidir. Hiçbir kimse yoktur ki, bu din hususunda (amellerim eksiksiz olsun diye) kendisini zorlasin da din, ona galebe etmesin (ve ezilip büsbütün amelden kesilmesin). Öyle olunca ortalama gidin.[136]Hem sonra, bu gibi seylerin erbâb-i hâl (evliya) ve dünyevî nazlarindan kendilerini soyutlayanlar için mümkün oldugunu kabul etsek bile, bunlari isbat, onlari elde etme için kosturma ve talepte bulunma ile birlikte durum nasil olacaktir?

Cevap: Daha önce de geçtigi gibi insanlar iki kisimdir:

Hazlanna düskün kimseler; Bu tür insanlarin mutlaka ser'an kendilerine izin verilen çerçevede hazlanni elde etmeleri, ancak bunu yaparken

yükümlülüklerini ihlal etmemeleri gerekir.

Bunlara nisbetle, ruhsat verilme si gereken yerlerde ruhsat verilmemesi durumunun, ser'an daha büyük mefsedetlere götürecek oldugunu, mubah olan aliskanliklarinin kesilmesi neticesinde haramlara düsebileceklerini görmekteyiz. Öbür taraftan mutlak nazlarin pesinden kosmanin kulluk boyundurugundan çikmak oldugunu da biliyoruz. Çünkü basibos olan kimse, kendi varligindaki Sâri'in gözettigi hikmeti unutur. Bu ise büyük bir mefsedettir. Iste bu basiboslugu kaldirmak içindir ki, serîatler gelmistir. Ö bür taraftan da göklerde ve yerde ne varsa, hepsi insanoglunun emrine âmâde kilinmistir.

Seriatin getirdigi mutlak hakikat, iste bu iki durumun arasini itidal ölçüsünde birlestirmek olmustur. Hazlar konusunda, herhangi bir vacibin ihlaline sebep olmayacak olanlarini almis, terki durumunda sakincali (haram) bir duruma götürmeyecek olanlarini da terketmis-tir. Mendub ve mekruh konusunda da hazlar dengelenmis; eger mükellefin meselâ nikâhta oldugu gibi, hazzi varsa o fiillerin islenmesini mendub; mekruh vakitlerde namaz kilmak gibi acilen bir hazzi bulunmayan fiilleri de mekruh kabul etmistir. Mükellef için içerisinde bir haz içermeyen mendub ile bir haz içeren mekruh hakkinda bakilir buradaki hazdan hemen elde edilen bir hazzi kasdediyoruz: Eger mendub ile hazzini terketmesi ser'an mekruh bulunan bir seye götü-rüyorsa, yahut daha büyük sevabi olan baska bir mendubun terkine sebebiyet verecekse, bu durumda hazzini elde etmesi ve o mendûbu terketmesi daha uygundur.[137]Örnekler; Kisinin, yabanci kadinlara arzu duymaya sebebiyet verecek olan karisindan istifadeyi terketmesi gibi. Nitekim buna; "Sizden biriniz güzel bir kadin görür ve hosuna giderse hemen ailesinin yanina dönsün.[138] hadisinde isaret buyrul-mustur. Arafe günü oruç tutmayi terketmek,[139]kendisini Kur'ân okumaya vermek için oruç tutmamak gibi. Hadiste ise: "Siz, gerçek su ki, düsmaninizi karsilamaktasiniz. Oruç tutmamaniz daha güçlü olmanizi saglayacaktir"[140] buyrulmustur.

Içerisinde mükellefe yönelik bir haz bulunan bir mekruhun terki de ayni sekilde, daha büyük bir mekruhun islenmesine sebebiyet verecekse, bu durumda da daha hafif gelen mekruh tarafi tercih edilecektir. Nitekim Gazzâlî söyle der: "Süpheli bir seyin yenilmesi ile anne ve babaya itaat karsi karsiya gelirse, anne ve babaya itaat tarafi, süpheli seyden sakinma için gösterilecek takvaya üstün tutulmalidir. Çünkü süpheli seyin yenilmesinde nefis için bir haz vardir. Eger o sey süphe içeriyorsa, o seyden uzak durulmasi istenir ve onu yemesi mekruh olur. Ancak o seyin yenilmesinde anne ve babanin rizasi bulunuyorsa, o zaman anne ve babanin hosnutsuzlugunu kazanmak gibi daha büyük bir mekruhun ortaya

çikmamasi için nefsin hazzi tarafi tercih edilir. Imam Mâlik'ten rivayet edilen; "Süpheli yollardan rizik aramak, insanlara yük olmaktan daha güzeldir" sözü de bu türden olmaktadir."

Kisaca diyebiliriz ki, bu kisamdan olan insanlar için hazlar, amelleri karsi karsiya getirirler. Bu durumda ameller arasinda tercihe gidilir. Hangisi agir basarsa, mükellef artikonu isler ve digerlerini birakir. Bu cümlenin açiklanmasi, fikihta feri meseleleri ortaya koyma hakkindaki fukahâmn sözlerinin temelini olusturmaktadir.

(2)

(Amelde mevcut bulunan nefislerine yönelik) kendi hazlarim düsürmüs kimseler: Ameller arasinda tercihte bulunma konusunda bunlarin hükmü de, aynen birinci kisimdakilerin hükmü gibidir. Ancak nefislerinde ragbet kalmama neticesinde bunlarin nazlarinin düsmüs olmasi, onlarin kulluktan kesilme ve ibâdetlerden nefret etme gibi bir neticeye düsmelerini önlemekte, haklar arasinda tercihte bulunmada onlari basarili kilmakta, baskalarinin yapamayacaklari amelleri yapabilecek güç ve kudrette kilmaktadir. Bunun neticesinde bunlar, daha çok amel isleyebilmekte, hizmet için daha genis bir alan bulabilmektedirler. Baskalari için olaganüstü olan ve gözlerinde çok büyütülen kalbi ve bedenî olan dinî vazifeler bunlar için mümkün olmaktadir. Ancak kulun yükümlü tutuldugu bütün mükellefiyetleri, yapmasi mendup görülen herseyi ortaya koymalari ise mümkün degildir. Bundan yasaklar müstesnadir. Çünkü yasaklar mutlak anlamda terk ve amellerin istenil meme s i olmakta, birseyler islemeyi gerektirmemektedir. Hiçbir seyin yapilmamasini istemek (en-nefyu'1-âmm), meydana gelmesi mümkün bir seydir; ama herseyin yapilmasini istemenin (eî-isbâtu'i-âmm) vücut bulma imkâni yoktur, Bu kisimdan olan insanlarin kendi nefislerine yönelik hazlari düsmüs olunca, o zaman bunlar için haklarin karsi karsiya gelmesi sadece emir (ilâhî hitap) açisindan olmaktadir. Meselâ, "Nefsinin de senin üzerinde hakki vardir"[141] hadisiniele alalim. Bu durumda olan kimselerin hakki, zayif ya da tamamen düsmüs olmaktadir. Bunun sonucunda da digerlerinin hakki ona göre kendi hakkindan daha güçlü hal almistir. Onun hakki, dikkat edilmesi gereken seylerin en sonunda gelmektedir; Hazlar düstügü zaman, ona halef olan seyler onun yerini alacaktir, çünkü hazzi talep için ayrilacak zaman bos kalmayacak ve onu pek çok amel dolduracaktir. Emir dogrultusunda hazzinm geregi olan ameli isledigi zaman ise, ileride de gelecegi gibi, bu da bir ibadet olacaktir. Dolayisiyla daha önce âdet olan seyler bu insanlar için ibâdet halini alacaktir. Bunlar kendi nefisleri (hazlari) yönünden düsmüs, fakat diger ibadetlerde oldugu gibi emir yönünden sabit olmuslardir. Iste bu noktadan hareketle, kendi nefsî hazlarim düsüren insanlar, insanlarin en

âbidi olmuslardir. Hatta bunlarin amellerinin büyük çogunlugu vacib hükmüne dönüsmüs olmaktadir. Bu konu genis bir alandir. Yeri burasi degildir.

Fasil:

Buraya kadar anlattiklarimiz, izin verilmis vacib, mendub, mubah olup da, islenmesi sirasinda mesakkatlere sebebiyet veren amellerle ilgili idi. Eger mesakkate sebebiyetveren ameller, bir de izin verilmis türden olmazsa, o durumda böyle bir sebebiyet vermenin önüne geçilecegi konusu gayet açik olmaktadir. Çünkü bu durumda kisi, yasagin islenmesi yaninda, ayrica bir de kendisini sikinti ve mesakkat altina sokmaktadir.

Ancak, bazen seriatta mükellefe agir gelen bir durum için sebep olan seyler bulunabilir. Su kadar var ki, Sâri'in bunlardan kasdi hiçbir zaman mükellefi mesakkat ve sikinti içerisine sokmak degildir; bu tür seylerle O, sadece maslahatin teminini, mefsedetin de uzaklastirilmasini dilemistir. Yasak olan suçlarin islenmesi karsiliginda getirilen kisas ve diger cezalari bunlara Örnek verebiliriz. Bunlar, suçu islemek niyetinde olan kimse için caydirici ve böyle bir fiilin islenmesinden (ya da tekrarindan) kendisini alikoyucu, baskalari için de ibret olucu bir özellik arzederler, Bu cezalarin agir gelmesi ve aci vermesi, aynen kangren olmus bir organin kesilmesi ya da aci bir ilacin içilmesi sirasinda bunlarin aci ve iztirap vermesine benzemektedir. Nasil ki, böyle bir tedaviye basvuran doktor için, bu yaptiklariyla hastasina aci ve iztirap vermek istiyor, demek yanlis ise, burada da durum aynidir. Çünkü Sâri' Teâlâ (insanligi tedavi eden) en büyük doktor olmaktadir. Daha önce geçen ve Allah'in dinde zorluk kilmadigini ve kullarin böyle bir, sikintiya düsmesini istemedigini gösteren deliller burada tekrar ha-tirlanabilir. Su kudsî hadiste belirtilen husus da bunun bir benzeri ol-maktadir: <cYapmak durumunda oldugum hiçbir seyde, mü'min kulumun canini alma sirasindaki tereddüdüm gibi tereddüt etmemisim-dir. O ölümden, ben ise ona kötülük yapmaktan hoslanmiyorum. Bununla birlikte onun mutlaka ölmesi gerekiyor.[142]Ölüm mü'min için kaçinilmaz ve Rabbina kavusmak ve orada ebediyet yurdunda nimet-lenmesi için bir yol olmaktadir. Bu yüzden ölüme yönelik bir kasdin bulunmasi muteberdir. Öbür taraftan ölümün sevilmemesi sebebiyle de hoslanilmamaktadir.[143] Bu mânâ gözönünde bulunduruldugunda, yapilmasi nefse çok agir gelen adaklarin da bu kisma katilmasi mümkündür. Çünkü mükellef, adakta bulundugu seyin geregini yapmak durumunda oldugu için, onun adadigi seyleri üstlenmesi hos olmamaktadir. Bununla birlikte meydana geldigi zaman, adanilan seyler ibâdet olduklari için zor gelse de yerine getirilmeleri gerekir. Aynen, gerektirici suçlar islendiginde onlara baglanan cezalarin da dogmasi gibi. Ancak adanan seyler ibadet türünden olmazsa veya ibadet

türünden olsa bile tahammülü mümkün olmayan sekilde olsa ve haklarinda hafifletici hükümler getirilmis bulunan kabilden olsa, yahut da dinde zarurî ya da hâcî olan bir durumla çatissa, o zaman düsmektedir, Meselâ, malinin tamamini tasadduk etmeye yemin etse, sadece üçte birini vermesi yeterlidir. Mekke'ye yürüyerek hac etmeyi nezret-se ve buna da güç yetiremese, binerek gider, haccini yapar ve bir kurban keser. Evlenmeyecegine ya da yemeyecegine... dair nezirde bulunsa, hükmü geçersiz olur. Görülecegi üzere, bu gibi kisinin kendi nefsini mesakkat ve sikintiya sokmasi durumunda derhal seriatin merhamet ve yardimi kendisine yetismektedir.

Bu durumda, Sâri'in mükellefin sikinti ve mesakkat içerisine girmemesi hakkindaki maksadinin, hem emredilen hem de yasaklanilan seyleri kapsadigi görülmektedir.

Itiraz: Peki Kur'ân'da: "O halde size tecâvüz edene, size tecâvüz ettikleri gibi siz de tecâvüz edin"[144] âyetinde, cezaya "tecâvüz" denilmistir. Bu ise tecâvüze yönelik bir kasdin olmasini gerektirir. Bunun delâlet ettigi sey de, tecâvüzde bulunanin basina gelen mesakkattir. (Öyle ise mesakkate yönelik bir kasid vardir).

Cevap: Tecâvüze karsi verilecek cezanin "tecâvüz" diye isimlendirilmesi mecaz olmaktadir ve bu tür kullanis sekli[145] Arap dilinde mevcuttur. Ser'î nasslarda da ayni üslup çokça kullanilmistir. "Allah onlarla alay eder.,." [146]' Fakat hile yaptilar, Allah da onlara hile yapti[147]"Gerçekten onlar düzen kuruyorlar, Ben de bir düzen kuruyorum"[148] gibi âyetler bunlardandir. Bu itibarla itirazin dayanagi yoktur.

Fasil:

Bazen mükellefin karsi karsiya kaldigi mesakkat, kendisi ya da içine girdigi amel sebebiyle degil de, tamamen haricî bir unsurdan kaynaklanabilir. Böyle bir durumda Sâri' Teâlâ'nin o elem ve mesakkatin korunmasi ve ona karsi sabir ve tahammül gösterilmesi gibi bir kasdi bulunmamaktadir. Öbür taraftan Sâri'in, nefsin bu gibi mesakkatler altina sokulmasina sebebiyet verecek bir davranisa girilmesi gibi bir kasdi da bulunmamaktadir. Bununla birlikte, insana eza ve iskence veren seyler kullarin denenmesi ve onlarin ayiklanmasi için yaratilmakta ve Allah onlari diledigi gibi ve diledigi sekilde insanlara musallat kilmaktadir. "O yaptigindan sorumlu degildir. Onlariseso-rumlu tutulacaklardir."[149] Seriatin bütün verilerinin degerlendirilmesi sonucunda, bu gibi durumlarda insana ulasacak mesakkatin ortadan kaldirilmasi ve mubah olan nazlarini koruyabilmesi hakkinda mutlak surette izin[150] bulundugu sonucu çikmaktadir. Hatta fiilen meydana gelmese bile, eger beklenti halinde ise, kulun maksadimnta-mamlanmasi, ona genislik getirilmesi, Yaraticisina yönelisinde kusur

göstermemesi ve nimetlerin sükrünü gerçeklestirebilmesi için ondan sakinmasina ve gerekli önlemler almasina dahi izin verilmistir.

Bu izinler arasinda sunlari sayabiliriz: Açlik, susuzluk, sicaklik ve soguklugun vermis oldugu elem ve iztirabm giderilmesi; hastalanma durumunda tedavi uygulanmasi; gerek insandan gerekse baskalarindan gelecek her türlü eza ve iskence verici seylerden korunma, her türlü beklenti halinde bulunulan güçlükler karsisinda tedarikli olma ve önceden hazirliklar yapma... gibi. Bu dünyada, hayatin düzen ve devamini saglayan maslahatlarin temini ile mefsedetlerin uzaklastirilmasina yönelik diger hususlar da bu türdendir. Sonra serî kanunlarin benimsenme ve üstlenilmesi suretiyle âhiretle ilgili eza verici seylerin uzaklastirilmasi ve fayda verecek seylerin de gerçeklestirilmesi gelir. Nitekim kulun fiillerinin sebebiyet verdigi seyler konusunda da durum böyle idi. Bu gibi seyler hakkinda ser'an izin verilmis oldugu dinde zorunlu olarak bilinir.

Ancak hakkinda uzaklastirilmasina dair izin[151] bulunan seyin giderilmesi kesinlik arzediyorsa, bu durumda Sâri' Teâlâ'nin o mesakkatin kaldirilmasina yönelik kasdmin bulunacagi konusunda kuskumuz bulunmaz. Bu noktadan hareketle Sâri', eskiyayi (isyancilari) yola getirmemizi, Islâm'i ve müslümanlari ifsad için faaliyette bulunanlarla mücadele etmemizi, Islâm'i ve Islâm toplumunu yikmak isteyen kâfirlere karsi cihadda bulunmamizi vacip kilmis bulunmaktadir. Burada mesakkatlerin kullara musallat kilinmasi ve mübtelâlik fibtilâ, sikintiya maruz kilma) yönü dikkate alinmamaktadir. Çünkü bu gibi mesakkatlerin ortadan kaldirilmasinin vacip kilinmasi sebebiyle, her ne kadar iman konusunda dikkate alinmis olsa da, teklifte bu yönün dikkate alinmamis (mülga) bulundugunu anliyoruz. Nitekim teklif yönü de daha baslangiç itibariyla (ibtidâen) dikkate alinmamaktadir; bununla birlikte aslinda o (teklif) bir mübtelâhktir (ibtilâ, sikinti). Çünkü kul yönünden ya tâatya da masiyet (günah) olmakta; Allah yönünden de onun yaratmasi söz konusu olmaktadir. O seyin islenmesi ya da terkedilmesi, o fiil ya da terki Allah'in kulda yaratmasi neticesinde olmaktadir. Bu durumda kulun, Allah'in kaza ve kaderine teslim olmaktan baska yapabilecegi hiçbir sey yoktur. Burada da ayni se kildedir.[152]

Mesakkatin defedilmesi hakkinda verilen izin kesinlik arzetmi-yorsa, o zaman musallat kilma ve mübtelâlik yönünün dikkate alinmis olmasi mümkündür ve o mesakkatli seyin musallat ve müb-tela kilan (Allah) tarafindan gönderilmis oldugu gözönünde bulundurulur. Bu durumda kul Allah'in kaza ve kaderine teslim olabilir. Bu yüzdendir ki, meselâ tedavi olma talebi kesinlik arzetmedigi için, örnek ilk nesillerden (selef-i sâlih) birçogu onu terketmislerdir. Hz. Peygamber de hastalik hali üzere devam etme hakkinda izin vermistir. Nitekim sar'ah siyah bir cariye, Hz.

Peygamberden iyilesmesi için kendisine dua etmesini istemisti. Hz. Peygamber de onu, hasta haline sabir göstermesi ve buna mukabil sevap almasi ya da kendisine dua etmesi ve böylece sifa bulmasi [152] arasinda seçimli birakmisti.[153] Baska bir hadiste (hesapsiz cennete gireceklerden söz ederken) de: "...Vücutlarini (kizgin demirle) dagla-mayanlar ve ancak Rablerine tevekkül edenlerdir" buyurmuslardir. [154]Iznin geregi olmak üzere haz yönünün dikkate alinmasi ve tesvikle (nedb) güçlenmesi de mümkündür. Nitekim tedavi konusunda durum böyledir. Hadiste Hz. Peygamber "Tedavi olunuz. Çünkü derdi indiren (Allah) devasini da indirmistir"[155] buyurmustur. Ibaha-nin (tercihe birakma) sabit olmasi durumunda ise, durum daha da açiktir.

Buraya kadar olan kisimda, mesakkatin kullanildigi anlamlardan üçüncüsü üzerinde durmus ve sözü bitirmis olduk.[156] Simdi ise dördüncü anlami üzerinde söz edecegiz ki bu da arzu ve hevese uymamak ve ona muhalefet etmekten kaynaklanan mesakkat olmaktadir. Bunuda sekizinci meselede isleyecegiz: [157]

**Sekizinci Mesele:**

Nefislerin arzu ettigi seylere muhalefette bulunmak, nefse çok agir gelir ve nefisleri arzuladigi seylerden vazgeçirmek zor olur. Bu yüzdendir ki lieva ve heves sahipleri, içinde bulunduklari bu hallerinin korunmasi için, baskalarinin gösteremeyecegi-asiri bir gayret sar-fetmektedirler. Bu konuda âsiklarin durumu ile, Hz. Peygamber'in kendilerine gönderildigi ve üzerinde bulunduklari hale siki sikiya bagli bulunan müsrik, kitap ehli ve digei'lerinin durumu tanik olarak yeterlidir. Bunlar hem kendilerinin hem de mallarinin yok olmasini göze almis, fakat heva ve heveslerine muhalefette bulunmaya, (hak ve ha-kikata boyun egmeye) asla riza göstermemislerdir. Öyle ki Yüce Allah onlar hakkinda söyle buyurmustur: "Hevâ ve hevesini kendine tanri edinen, bilgisi oldugu halde Allah'in sasirttigi... kimseyi gördün mü?[158] "Onlar sadece bos bir hayale ve canlarinin istedigine iiymakladirlar[159]"Rabbinin katindan bir belgesi olan kimse, kötü isi kendisine güzel gösterilen kimseye benzer mi ? Bunlar heveslerine uymuslardir"[160] Bunlara benzer daha pek çok nass bulunmaktadir.

Ancak Sâri' Teâlâ, serîati koyarken sadece mükellefin hevâ ve heveslerine tâbi olmaktan kurtarilmasini ve böylece sadece Allah'a kul olmasini amaçlamistir. Su halde hevâ ve hevese muhalefette bulunmak, her ne kadar gidisatta agir ise de, yükümlülükte dikkate alinan mesakkatler türünden degildir. Zire eger dikkate alinacak olsaydi ve neticede bunlar için hafifletici hükümler getirilseydi, bu durum seriatin konulus amacina ters düserdi. Bu ise sakattir. Böyle bir neticeye götüren sey de sakattir. Bu husus insâallah sonra açiklanacaktir. [161]

**Dokuzuncu Mesele:**

Mesakkatler dünyevî oldugu gibi uhrevî de olurlar. Çünkü ameller, eger içine girildigi zaman, bir vacibin ihmali ya da bir haramin islenmesi gibi bir sonuç doguracak olursa, bu seriat nazarinda dini ihlale götürmeyen dünyevî mesakkatlerden daha siddetli bir mesakkat sayilmaktadir. Seriat nazarinda dinin dikkate alinmasi, nefsin ve diger zarûriyyâttan olan seylerin dikkate alinmasindan daha önce gelir[162] Burada da durum aynidir.[163]

Hal böyle olunca da, Sârfin, mükellefin bu yönden bir mesakkat altina sokulmasi gibi bir kasdimn olmadigi ortaya çikar.[164]Daha önce geçen deliller ki bu konu da onlarin kapsamina girer bu hususta da yeterlidir.[165][166]

**Onuncu Mesele:**

Yükümlülükten kaynaklanan mesakkat bazen sadece mükellefin kendisinde kalir. Daha önce geçen meselelerde oldugu gibi. Bazen de genel bir özellik arzeder ve hem mükellefi hem de baskalarini kapsar.[167]Bazen de kendisi sebebiyle sözkonusu mesakkate baskalari maruz kalir.

Genel bir özellik arzeden ve hem mükellefi hem de baskalarim kapsayan mesakkate örnek olarak, kendisine verilen göreve ehliyetinden ötürü ihtiyaç duyulan valinin durumunu verebiliriz. Vali, üstlendigi kamu velayeti sebebiyle, kendisini Allah'a vermekten, O'na münâcatta bulunmak için tenha bir yere çekilmekten geri kalir Bununla birlikte, eger bu görevi yerine getirmezse, ortaya çikacak olan bozgunculuk ve zarar hem kendisini hem de baskalarini kapsar.

Sadece baskalarina dokunacak olan kisima ise, kendilerine ihtiyaç duyulan kadi ve müftinin durumlarini örnek olarak verebiliriz. Ancak fetva ve kaza (yargi) islerine koyulmak, bunlari caiz olmayan durumlara itebilir[168] veya daha önemli olan dînî ya da dünyevî islerden alikoyabilir. Eger bunlar bu görevleri yapmazlarsa, ortaya çikacak zarar kendilerine bulasmaz ise de diger insanlari sarar. Bu durumda, onlarin izin verilmis ya da kendilerinden istenilmis bulunan maslahatlarini temin için bu görevleri yapmamalari neticesinde genel bir fesad ortaya çikmis olur.

Her nasil olursa olsun, Sâri'ce istenilir olmama açisindan mesakkat, talep edilmis olamaz. Neticede ona götüren bir amel[169] dahi istenilmis olamaz. Nitekim daha Önce açiklanmisti. Burada iki mesakkatin çatismasi (tearuz) durumunda bir arastirma yapma geregi ortaya çikmaktadir. Söyle ki: Mükellefin kendi nefsi için yapmis oldugu bir seyden, baskalarinin zarar ve mesakkat görmesi sözkonusu olabilir veya baska bir seyle mesgul olmasi durumunda da bizzat mükellefin kendisi zarar ve mesakkatle karsi karsiya

gelebilir. Böyle bir durumda eger mümkünse her iki mesakkatin de ortadan kaldirilarak her iki maslahatin da birden gerçeklestirilmesi yolunu arastirir.[170] Eger bu mümkün olmazsa, o zaman mutlaka bir tercihe gitmek gerekecektir. Eger diger insanlari ilgilendiren genel mesakkat daha büyükse, o tarafi dikkate alir ve özel olan kendi tarafini ihmal eder.[171]Eger aksi durum sözkonusu ise aksini yapar. Eger iki taraftan birini tercih ettirecek bir unsur yoksa duraksar. Nitekim bu konu ileride insâallah tearuz ve tercih bahislerinde gelecektir. [172]

**On Birinci Mesele:**

Yükümlülük esnasinda ortaya çikan mesakkatler, eger alisilagelmis islerde bulunan mesakkatlerden daha üst düzeyde ise, dînî ya da dünyevî bir fesadin ortaya çikmamasi için, o mesakkatlerin genelde kaldirilmasi Sâri'in maksatlari cümlesinden olmakta idi. Geçeri deliller de bunu göstermektedir. Ruhsatlarin mesru kilinmasi da bu amacin bir sonucu olmaktadir.

Ama mesakkatler mutat disi olmazsa, normal yapilagelen islerde bulunan mesakkatler düzeyinde bulunurlarsa, bu durumda her ne kadar Sâri' onlarin vukuunu istemis olmasa da, onlarin kaldirilmasina yönelik bir kasit da bulundurmamaktadir. Bunun delili sudur: Eger Sâri' bu tür mesakkatlerin kaldirilmasini istemis olsaydi, böyle birkasit ile birlikte teklif diye bir sey kalmazdi. Çünkü her amel normal olsun olmasin az ya da çok kendi ölçüsünde beraberinde bir mesakkat ve yorgunluk da getirir. Bu daya bizzat sorumlu olunan amelin islenmesi sirasinda ortaya çikar ya da sorumlu olunan ameli islemek için su anda içinde bulundugu durumdan çikmasinda olur ya da her ikisinde birlikte bulunur. Eger seriat bu mesakkat ve yorgunlugun kaldirilmasini gerektirecek olsaydi, bu sorumlu tutulan amelin kökten kaldirilmasi gibi bir sonucu gerektirirdi. Bu ise dogru degildir. Dogru olmayan bir sonucu gerektiren sey de dogru degildir.

Ancak burada da üzerinde durulacak bir nokta[173] vardir: Mutat olan amellerde mevcut bulunan mesakkat ve yorgunluk o amellerin degismesiyle farklilik arzeder: Iki rek'at fecir namazinda bulunan mesakkat, sabah namazinin iki rek'atindeki mesakkat gibi degildir[174] namazda bulunan mesakkat oruçtaki gibi degildir; oruçtaki mesakkat de hacdaki mesakkat gibi degildir. Bütün bunlarda sözkonusu olan mesakkat cihaddaki mesakkate benzemez. Diger yükümlü tutulan amellerde de durum iste böyle. Ancak her amel, aslinda mutat olan bir mesakkat içermekte ve bu mesakkat alisilagelmis bulunan benzeri normal islerde bulunan mesakkatle paralellik arzetmekte; genel olarak mutat sinirini asmamaktadir. Sonra alisilagelmis normal amellerde bulunan mesakkatler de her zaman, her yerde ve her durumda aynilik göstermemektedir. Meselâ, soguk gecelerde sabah erkenden hakki verilerek alman abdest ile,

sicak zamanlarda alman abdest ayni . degildir; suyun hazir bulundugu yerde külfetsiz abdest almakla, bir hayli külfete katlanip onu arayarak ya da uzak bir yerdeki kuyudan su çekerek abdest almak arasinda fark vardir. Ayni sekilde kisaya da siddetli soguk gecelerde uykudan kalkarak namaz kilmak ile, böyle olmayan zamanlarda namaza kalkmak ayni degildir.

Asagidaki âyetlerde Kur'ân iste bu anlama isaret etmis olmaktadir: Yüce Allah: "And olsun, biz kendilerinden öncekileri de denemisken, insanlar, 'inandik'deyince, denenmeden birakilacaklarini mi sa-naidar. Allah elbette dogrulari ortaya koyacak ve elbette yalancilari ortaya çikaracaktir"[175] buyurduktan sonra: "Insanlardan 'Allah'a inandik' diyenler vardir; ama Allah ugrunda bir ezaya ugratilinca[176]insanlarin ezasini Allah'in azabi gibi tutarlar.,."[177] buyurmustur. Yine: "Onlar size yukaridan ve asaginizdan gelmislerdi; gözler de dönmüstü; yürekler agizlara gelmisti;[178] Allah için çesitli tahminlerde bulunuyordunuz" [179]buyurduktan sonra Yüce Allah: "Inananlardan, Allah'a verdigi ahdi yerine getiren erler vardir. Kimi bu ugurda canini vermis, kimi de beklemektedir. Ahidlerini hiç degistirmemis-lerdir"[180]buyrugu ile, sabir ve metanet gösterip, sözünde sadâkat gösterenleri Övmüstür, Ka'b b. Mâlik ve iki arkadasinin basindan geçenleri burada hatirlayabiliriz: Bunlar Tebük gazasindan geri kalmislar ve mazeretleri olmadigihalde sefere katilmamislardi. Hz.Peygam-ber onlarla kimsenin konusmamasini emretmis ve haklarindaki hükmü Allah'a birakmisti. Öy\e bütüngenisligine ragmen yer onlara dar gelerek nefisleri kendilerini sikistirmis, Allah'tan baska siginacak kimse olmadigim"[181] anlamislardi.[182]Günahagirme korkusu ('anet) bulundugu zaman câriye ile nikahlanma hakkinda gelen âyette de durum aynidir[183] ve bu âyetin sonunda "Buna ragmen sabretmeniz sizin için daha hayirlidir"[184]buyrulmustur.

Bunlar yaninda, mutat amellerde bulunan mesakkatin mutat disi düzeye ulastigi sanildigini, aslinda ise mutat düzeyde bulundugunu gösteren diger deliller konumuza açiklik getirmektedir. Tek bir amelde bulunan mesakkatin, iki ucu, bir da orta noktasi vardir: Üst tarafiki buna azicik bir sey ilave edilecek olsa,,hemen mutat disi düzeye çikilmis olur. Bu durum o amelin mutat disi bir amel olmasini gerektirmez. En alt tarafi ki, eger birazciz azaltilacak olsa burada da o amele nisbet edilecek mesakkat diye bir sey kalmayacaktir. Orta noktasina gelince, çogunlugu ve genelligi bunlar teskil eder. Durum böyle olunca, insanlarin gidisatlarim iyi bilen kimseler için, ilk bakista mutat üstü sanilan mesakkatlerin çogunun aslinda hiç de öyle olmadigi anlasilacaktir. Mutat disi sanilsa bile aslinda mutat düzeyinde kaldigina göre, bu tür mesakkatlerin kaldirilmasina yönelik Sâri'ce bir kasit bulunmayacak, durum aynen normal düzeyde seyreden fiillerde mevcut bulunan mutat düzeydeki mesakkatlerdeki gibi olacaktir.

Neticede de, bu mesakkatler hakkinda ruhsat bulunmayacaktir. Bazen konu netlik arzetmez, karisik olur; bu durumda ise görüs ayriliklari kaçinilmaz olur.

Allah Teâlâ'mn: "Isteyerek veya istemeyerek hepiniz savasa çikin"[185] buyurup sonra da: "Çikmazsamz Allah size can yakici sekilde azâb eder"[186] buyurmasindan anliyoruz ki, bu seferberlik emri müsamaha gösterilmeyen bir konudur ve seferden geri kalma konusunda asla ruhsata yer birakmamayi gerektirir. Su kadar var ki güçlük ve sikintinin (haraç) kaldirilmis bulundugunu gösteren delillerin bir geregi olmak üzere buradaki emir, mutat olan amellerde karsilasilacak mesakkatlerin en üst düzeyinde olacak bir duruma yorulur ve bunun sonucunda seferberlik ve savasa çikma mümkün bir hal alir. Tebük seferinde iki önemli unsur vardi: Sicagin siddeti ve seferin uzakligi. Tabiî bunlar gölgelenme imkânindan mahrumiyet, meyvelerin ha-sad-edilmesi ve diger yapilmasi gereken dünya islerinin çevirilmesi gibi seylerden ayrilma yaninda fazladan mesakkatler oluyordu. Bütün bunlar normal gazalarda bulunan mesakkate nisbetle apaçik fazladan bir güçlük ve sikinti demekti. Ancak onu mutat olma sinirindan disari çikarici da degildi. Bu yüzden de bu konuda ruhsat verilmemisti. Benzeri durumlarda da ayni oluyordu. Yüce Allah: "And olsun ki sizi, içinizden cihada çikanlari ve sabredenleri meydana çikarana ve haberlerini açiklayana kadar deneyecegiz"[187] buyurmustur.

Ibn Abbas Yüce Allah'in: "O, dinde sizin için bir zorluk (harec) kilmamistir"[188] buyrugu hakkinda söyle demistir: "Bu sadece Islâm'in bir genisligidir. Allah (dinde kullarin çikmaza girmesini (harec) istememis) tevbe ve keffâretler kapisini açik tutmustur." Ikrime ise, âyetteki "harec" kelimesini: "Kadinlardan ikiser üçer ya da dörder evlenebilmeniz" seklinde açiklamistir. Ubeyd b. Umeyr'den söyle nakledilir: Bu zat kavminden bir grup içerisinde Ibn Abbas'a gelir. Ona "harec" nedir diye sorar. Ibn Abbas: "Siz Arap degil misiniz?" der. Sonra: "Bana Hüzeyl kabilesine mensup birisini bul getir" der. Gelen adama; "Sizde 'harec' nedir?" diye sorar. Adam: "el-Harecetu mine's-secer demek, çikisi olmayan agaçlik demektir" diye cevap verir. Ibn Abbas: Iste, harec asla çikis yeri bulunmayan sey (çikmaz) demektir. Dikkat edilirse Ibn Abbas, hareci çikisi olmayan sey diye yormus ve âyeti de ona uygun olarak, Allah tevbe ve keffâretleri mesru kilarak kullarin çikmaza girmesini kaldirdi diye tefsir etmistir. Harecin asli darlik ve sikintidir. Alisalagelmis amellerde bulunan mutat mesakkatler ne sözlük bakimindan ne de serî örf bakimindan "harec" degildir. Nasil olabilir ki, bu tür mesakkatler, serî bir hikmet için konulmustur ki o da, ayiklamak ve denemek olmaktadir. Böylece Allah'in ezelde bildigi sey sühûd âleminde de ortaya çikacak ve herkes ona göre karsilik bulacaktir. Su halde, Allah'a hamd ederek belirtelim ki, dinde

kaldirilmasi istenilen mesakkat (harec) ile, böyle olmayan mesakkat arasindaki fark anlasilmistir.

Fasil:

Ibnu'l-Arabî söyle demistir: "Eger güçlük (harec) bütün insanlar için genel (âmm) bir olayda ise, o düser; yok güçlük (harec) özel (hâs) ise bize göre dikkate alinmaz. Bazi Safiî usûllerinde dikkate alinacagi yazilidir."

Onun bu sözü üzerinde durmak gerekmektedir: Çünkü bu sözündeki "özel" (hâs) sözü ile, mutat mesakkatler mertebesinin en üst sinirinda olan mesakkati kastediyorsa, hüküm aynen onun dedigi gibidir ve bu durumdakonu üzerinde ihtilâf edilmemesi gerekir. Çünkü, bu güçlük eger mutat kisimdan ise, mutat güçlüklerin dikkate alinmadiklarini ve onlarin kaldirilmasina yönelik düzenlemelere gidilmedigini, aksi takdirde teklifin aslinda da bulundugu için yükümlülüklerin tümden kaldirilmasi gibi bir sonucun gerekecegini görmüstük. Bu konuda ihtilâf bulundugunun tasavvur edilmesi de, sadece bu güçlügün mutat türden oldugu ya da mutat disi kabilinden bulundugu esasina dayanir; yoksa güçlügün bu iki kisimdan birinden oldugunda ittifak edildikten sonra neticede ihtilâf edilmis degildir. Sonra onun bu güçlüge "özel" (hâs) demesi tartisilabilir; çünkü nereden bakilirsa bakilsin sözü edilen güçlük geneldir (âmm), özel degildir; zira o hiçbir zaman tayin yoluyla sadece belirli mükelleflere has degildir. Bu itibarla onun özelliginden söz etmek mümkün degildir.

Eger bu sözündeki "güçlük" (harec) ifadesiyle, mutat disi ve haklarinda ruhsat ve genislik getirilen güçlükleri kastetmisse, bu durumda da genellik ve özelligin anlasilmasi yine problem arzedecektir. Çünkü meselâ yolculuk, namazin tam olarak kilinmasi ve orucun tutulmasi durumunda bir güçlük (harec) halini almaktadir. Bu yüzden de hafifletici hükümler (ruhsatlar) getirilmistir. Bu genel olmaktadir. Hastaligi ele alalim: Bunun için de hafifletici hükümler getirilmistir. Ancak o; her hastalik durumunda hafifletmeye gidilmez anlaminda genel degildir. Çünkü bazi hastalar, namazi ayakta ya da oturarak kilmaya güç yetiremezken, bazilari buna güç yetirebilirler. Kimi hasta oruç tutamaz iken, kimi hastalar da tutabilir. Bu durumda hüküm, mükelleflerden her birinin kendi özel durumuna göre degisir. Bununla birlikte genel olarak hastalik hafifletme sebebi olarak kabul edilmistir. Zahirde bu güçlük (hastalik) Özeldir, fakat bu konuda Mâlik, Safiî'ye muhalefet etmis degildir. Ancak, hastaligin mutat disi bir güçlüge sebebiyet vermesi durumuyla kayitlanmasi durumunda bunu genel olan güçlük türünden kilmis olmalari mümkündür, bu durumda da genel kismina ait oîur.Mâlik'in bu hususta da Safiî'ye muhalefet ettigi bilinmemektedir. Bu durumda özel olan güçlügü misallendirmek zorlasir. Eger böyle denilmezse, o zaman ittifakla ya da ihtilâfla hakkinda mesru bir

hafifletme bulunan her güçlük genel bir hal alir; isterse varlik âleminde onun tek bir örnegi bulunsun; netice degismez. Eger tesrî'in sadece o fert için ya da belirli bir grup için konuldugu varsayilacak olursa, seriatta böyle bir durumun varligi düsünülemez. Böyle Özel bir durum olsa olsa ancak Hz. Peygamber'in sahsina, ya da bizzat O'nun tarafindan ashabindan bazilarina özel olarak getirdigi hükümlerde görülebilir. Meselâ, Ebu Bürde'nin oglagi kurban etmesi, Huzeyme'nin sahitliginin yeterli kabul edilmesi gibi. Bu gibi hükümler ise peygamberlik zamanina has bir olaydir; daha sonrasi için çalismaz.

Soru: Belki de "genel" ifadesiyle bütün insanlar için sözkonusu olan, "özel" ifadesiyle de, bazi bölgelere veya bazi zamanlara ya da bazi insanlara has olan[189] kasdedilmistir.

Cevap: Bunu kastetmis oldugunu kabul etsek de problem ortadan kalkmamaktadir. Çünkü, bir tür ya da sinifa nisbetle güçlük, o küllî hakkinda genel olmakta, özel olmamaktadir. Zira özel güçlügün gerçek anlami, kendisinde belirli sahislara veya belirli zamanlara ya da belirli mekanlara ait güçlük içeren sey olmaktadir. Bütün bunlar ise ancak peygamberlik zamaninda tasavvur edilebilir veya taabbudîlik arzeden ve kendisine baskalarinin kiyas edilemeyecegi sekilde varligi düsünülebilir. Meselâ, Hz. Peygamber'in fakirlerin Medine'ye akin ettigi sene, kurban etlerinin üç günden fazla tutulmasini yasaklamasi,[190] kible olarak Ka'be'nin tahsis edilmesi, üç mescidin[191] diger mescitlere faziletçe üstün kilinmasi gibi. Ibnu'l-Arabi'nin sözünde, bu gibi durumlarin kastedilmis olmasi mümkün degildir.

Soru: "Bir tür ya da sinifta; hem kendilerini hem de baskalarim kapsayan bir cins altina giren bir tür ya da sinif olmalari hasebiyle özellik vardir" denemez mi?

Cevap: Onda da, belli bir sayi altina girmeyen cüzleri kapsamasi bakimindan yine genellik vardir. Bu durumda iki taraftan biri ki hususîlik tarafi oluyor umumîlik olan diger tarafindan daha öncelikli degildir; hatta umumîlik yönü daha da Önceliklidir diyebiliriz. Çünkü ondaki güçlük (harec) küllidir; öyle ki eger harecin baska bir tür ya da sinifta bulundugu sabit olsa, o da hükümde ona katilirdi. O tür ya da sinifin, ayni cins altinda bulunan diger tür ya da siniflara nis-beti, hastaligin ya da yolculugun katilmasi konusunda o cinsin bazi cüzlerinin, diger bütün cüzlerine nisbeti gibidir. Öyle ki, eger bunlardan bazisi hakkinda hüküm sabit olursa, digerleri hakkinda da sabit olur; eger bazilarindan düserse diger bazilarindan da düser. Bu husus her iki imam arasinda da aynidir, Bizim meselemizde de durumun ayni sekilde (ittifak halinde) olmasi gerekir. (Fakat öyle degildir).

Soru: Belki de bu sözüyle, genelde sudan ayrilma imkâni bulunmayan degisiklik gibi bir sey kastedilmis olabilir. Bu ise geneldir. Meselâ suya toprak, yosun ve benzeri seylerin karismasi gibi.[192] Ya da degisikligin ayrilmama özelligi sadece bazi sulara has ise, o zaman da özel (hâs) olur. Birinci türden olan güçlügün hükmü, genel oldugu için düser. Ikinci türden olan güçlüklere gelince, onun özel olmasi sebebiyle hakkinda ihtilâf bulunmaktadir. Ayni sekilde deniz suyu hakkinda da ihtilâf edilmistir: Acabao temizleyici inidir, yoksa degil midir? Çünkü o, Özel bir degisiklik arzetrnektedir. Suda bulunan yapraklarin dagilmasi neticesinde meydana gelen Özel degisiklikhakkinda da ihtilâf bulunmaktadir. Nikâhtan önce talâk verilmesi, eger genelse[193] itibardan düser; eger özelse (hâs) bu durumda ihtilâf vardir. Meselâ, falan kabileden veya falan ülkeden evlenecegim her kadin; ya da evlenecegim her siyah kadin ya da beyaz kadin; yahut evlenecegim her bekar ya da dul kadin ... bos olsun, demesi durumunda burada karsi karsiya gelinecek güçlük (harec) de özel (hâs) olmus olur. Satin alacagim her cariye hür olsun, demesi durumunda mülkiyet noktasindan bu genel bir güçlük olur ve düser; dikkate alinmaz. Cinsî iliski kasdiyla alacagim cariye demesi durumunda ise buradaki güçlük (harec) özel olmus olur.[194] Nitekim "Evlenecegim her hür kadin bos olsun" demesi durumunda da hal aynidir (yani harec Özeldir; zira cariye ile nikahlanma imkâni vardir), Bu durumda mutlak mülk kasdma nisbetîe cariyenin satin alinmasi konusundaharec (güçlük) genel olmus olur; dolayisiyla o söz itibardan düser. Eger: "Sudan'dan alacagim her cariye..." derse, buradaki harec (güçlük) özel olur ve bunda ihtilâf bulunmaktadir Daha baska benzer meseleler de bulunmaktadir.

Cevap: Bu mümkündür ve onun sözünü yormak gereken en yakin ihtimal de bu olmalidir Ancak bu ve benzeri meselelerde Imam Mâ-lik'ten itibara alinmayacagina; Imam Safiî'den de itibara alinacagina dair belirtilen ihtilâfi, usûl ilmine degil de fikih (furû) ilmine nisbetîe tahkik etmek gerekir Bu durumda eger aralarinda ihtilâf bulundugu ortaya çikarsa, burada sözü edilen ihtilâftan da kasit o olur. Usûl açisindan ele alinmasi onun dedigini gerektirir. Çünkü genel olan harec (güçlük), insanin kendisinden kurtulmaya güç yetiremedigi güçlüktür. Daha önce geçen örneklerde oldugu gibi. Eger, insanin kendisini kurtarmasi mümkün ise, o harece (güçlüge) mutlak surette "genel" demek mümkün degildir. Ancak, sözü edilen güçlükten kendisini kurtarmak için, bu kez daha baska fakat ondan daha hafif bir güçlükle karsilasilabilir. Çünkü, insanlarin o konudaki halleri farkli oldugu için mesakkatsiz ondan kurtulmak mümkün degildir. Hem sonra, ondan kurtulma mesakkatsiz olmadigi gibi; mesakkat var diye de o, atilmaz. Bu açidan harece iki bakis açisi vardir. Bu durumda meselenin , iki ucu bir de ortasi bulunmaktadir: (1) Geçerli olan âdetlere ve gidisata

nazaran kurtulma imkâni bulunmayan genel tarafi. (2) Meselâ, suyun sirke, zaferan vb. gibi bir madde ile degistirilmesi gibi harecsiz ondan kurtulma imkâni bulunan ve genel tarafin karsisinda yer alan özel (hâs) tarafi.(3) Her iki taraf arasinda da gidip gelen ve netlik kazanmayan ortasi; Iste bu konu da üzerinde düsünülmesi gereken bir noktadir ve içtihada açik bulunmaktadir. Allah en iyisini bilir. [195]

**On Ikinci Mesele:**

Seriat, teklif konusunda mutedil, orta yolcu; iki asiri uca meyletmeksizin bir yol izlemekte; kulun gücü dahilinde ve mesakkatsiz olarak yapabilecegi hükümler getirmekte, çözülmelere meydan vermemektedir. Onun getirdigi hükümler bütün mükellefler için son derece itidali gerektiren bir denge, orta bir nokta üzerinde bulunmaktadir. Meselâ, namaz, oruç, hac, cihad, zekât ve benzeri bunlarin tesrî kilinmasini gerektiren açik bir sebep olmaksizin konulan yükümlülükler ile "Sana ne infâk edeceklerini soruyorlar[196] "Sana içki ve kumari soruyorlar"[197]âyetlerinde oldugu gibi amel için gerekli bilginin bulunmamasina dönük bir sebebe bagli yükümlülükleri bunlara Örnek olarak verebiliriz.

Tesrî (yasama), mükellefin orta yoldan ayrilarak iki uçtan birisine dogru sapmasi ya da sapma beklentisinin bulunmasi neticesinde konuldugunda göre, getirilen seriatlardan amaç, mükelleflerin itidal haline ve orta yola çevirilmesi olacaktir. Ancak bunu yaparken, dengeyi kurmak için diger tarafa meylettigi olmaktadir. Aynen çok merhametli olan mahir bir doktorun, hastasini iyilestirmek için onun içinde bulundugu haline, âdetine, gücüne-kuvvetine, hastaligina, bünyesinin zayifligina bakarak tedavi uygulamasi, ona sunu sunu yap, sunu sunu da yapma demesi, bunun sonucunda artik iyilestikten sonra sihhatini korumasi ve bir daha hasta olmamasi için onun bütün hallerine uygun gelecek bir tedbirler paketi hazirlamasi gibi.

Iste bu noktadan hareketle Yüce Allah asamali bir hitap sekli getirmistir: Dikkatediîecek olursa Yüce Allah, herseyden önce kullara iyi, temiz, güzel ve faydali seyleri nimet olarak ihsanda bulundugunu, bütün bunlari insanlarin hizmetine sundugunu ve yeryüzünde yaydigini, böylece hayatlarinin devami ve düzene girmesi için gerekli olan hususlarin temin edildigini; bu sekilde davranislarinin bir anlam kazanacagini anlatmakla ise baslamistir. Bu türden olan hitaplara Örnek olmak üzere su âyetleri hatirlayabiliriz: "O, yeryüzünü size bir dösek ve gögü de bir bina kildi. Gökten su indirip onunla size rizik olmak üzere ürünler meydana getirdi[198] "Gökleri ve yeri yaratan, yukaridan indirdigi su ile size rizik olarak ürünler yetistiren, emri geregince denizde yüzmek üzere gemileri, nehirleri, belli yörüngelerinde yürüyen ay ve günesi, geceyle gündüzü sizin buyrugunuza

veren Allah'tir, Kendisinden isteyebileceginiz her seyi vermistir. Allah'in nimetini sayacak olsaniz bitiremezsiniz[199] "Yukaridan size su indiren O'dur. Ondan içersiniz. Hayvanlari otlattiginiz bitkiler de onunla biter. Allah onunla size ekinler, zeytin ve hurma agaçlari, üzümler ve her türlü ürünü yetistirir.[200]

Bu birinci asamadan[201] sonra, eger iman ederlerse cennet nimetlerine kavusacaklarina dair va'dlerde; eger bulunduklari küfür hali üzere kalmaya devam ederlerse azaba ugrayacaklarina dair uyarilar-dabulunuldu. Sonra inadlik gösterip, nimetlere karsi nankörlükte bulunup, kendilerine söylenilen seylerin dogrulugunda süphe gösterince, bu kez kendilerine söylenilen seylerin dogrulugunu ortaya koyacak kesin hüccetler getirildi. Pesin dünya zevklerine karsi olan ragbetleri neticesinde bu hüccetlere aldiris etmeyince, dünya hayatinin gerçek yüzü kendilerine bildirildi ve onun aslinda hiçbir sey olmadigi; çünkü mutlaka bir gün yok olacagi, onun aldatici oldugu ve fâniligi vurgulandi ve kendilerine misaller (mesel) getirildi: "Dünya hayati gökten indirdigimiz su gibidir ki, onunla insan ve hayvanlarin yiyecegi bitkiler yetisip birbirine karismistir. Yeryüzünün süslenip bezendigi ve yerin sahiplerinin bütün bunlara mâlik olduklarini sandiklari sirada gece veya gündüz buyrugumuz o yere gelmis ve orayi hiçbir sey bitirmemise çevirmisiz; bir gün önce birsey yokmus gibi olmustur.[202] "Dünya hayati sadece bir oyun ve oyalanmadir[203] "Bu dünya hayati sadece bir eglence ve oyundan ibarettir. Asil hayat âhiret yurdundaki hayattir Keski bilseler![204]

Insanlar iman ettikten sonra, bazilarinda dünyaya karsi ragbet izleri gözükünce ve bu arzularin dünya nimetlerine duyulacak talep karsisinda kendilerini itidalden uzaklastiracagi sezilince Hz. Peygamber söyle buyurmustu: "Sizin hakkinizda endise ettigim seylerden biri de, dünya nimetlerinin yüzünüze gülmesidir.[205] Böyle bir endisenin belirmedigi ya da ihtimalinin bulunmadigi bir ortamda ise Yüce Allah: "De ki: 'Allah'in kullari için yarattigi ziynet ve teiniz riziklari haram kilan kimdir?' 'Bunlar dünya hayatinda inananlarindir, kiyamet gününde de yalniz onlar içindir'de[206] "Ey Peygamberler! Temiz seylerden yiyin, yararli is isleyin; dogrusu ben yaptiginizi bilirim[207] buyurmustur.[208] Müslümanlar hakkinda da, zulümden[209] yasaklama ve bu sebeple siddetli vaîd ve azap tehdidi gel-mis, Yüce Allah: "Iste güven; onlara inanip imanlarina zulüm [210]ka-ristirmayanlaradir, onlar dogru yoldadirlar"[211] buyurmustu. Hz.Peygamber: "Münafigin alâmeti üçtür: Konustugu zaman yalan söyler; vadettigi zaman sözünde durmaz; kendisine emanet edildiginde, hiyanet eder"[212] buyurdugunda, bu (ve yukarida sözü edilen zulüme bulasmama emri) müslümanlara agir geldi. Çünkü hiçbir kimsenin bu gibi seylerden kurtulmasi mümkün degildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber bunlarin

kâfirlere has olan yalan, sözünde durmama ve hiyanet oldugunu belirtmisti. (Nitekim, zulümden de kasdin sirk oldugunu [31/13] âyetini okuyarak açiklamisti).

Ayni sekilde: "Içinizdekini açiklasaniz da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker.[213]âyeti indigi zaman, bu onlara çok agir gelmis ve bunun üzerine de: "Allah kisiye ancak gücünün yetecegi kadar yükler"[214] âyeti inmisti. Bazilari irtidad ve benzeri durumlara düser gibi olmuslar ve asla bir daha affedilmeyeceklerinden korku duymuslardi. Bu durtim Hz. Peygamber'e iletildiginde bunun üzerine: "De ki: Ey kendilerine kötülük edip asiri giden kullarim! Allah'in rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Dogrusu Allah günahlarin hepsini bagislar"[215]âyeti inmisti. Dünya ve dünya metâini yerince, sahabeden bir grup uzlete çekilip ruhbanlar gibi yasamaya; evlenmemeye, her türlü dünya lezzetlerini terketmeye, kendilerini tamamen Ibadete vermeye karar vermislerdi. Hz. Peygamber onlarin bu tutumunu reddetti ve: "Kim benim sünnetimden yüz çevirirse o benden degildir"[216] buyurdu. "Dogrusu mallariniz ve çocuklariniz bir fitne (imtihan)dir"[217] âyeti indikten sonra, insanlara Allah'in çok mal ve evlat vermesi için duada bulunmustur. Halbuki yerilen dünya, mal ve evlattan ibarettir. Hz. Peygamber, ashabin dünya malini toplamalarina ve onlar içerisinden helal olan seylerle faydalanmalarina ses çikarmamis, onlapn bu davranislarini onaylamistir. Onlari dünyadan el etek çekmeye tesvik etmemis; zahidlik sürmelerini emretmemistir. Ancak dünyaya karsi asiri bir hirs ya da hakkini vermeme gibi bir durum görmüsse, iste o zaman zâhidligi tesvik etmis ve dünyanin terkini istemis; ya da dünyadan tümden el-etek çekme durumunda ona yeteri kadar ilgi gösterilmesini istemistir. Çünkü bu iki uç durumda, itidali birakma durumu kendisini göstermektedir.

Su mânâyi kim görmemezlikten gelebilir: Yüce Allah mü'minle-rin ahirette mükâfatlandirilacagindan bahsederken, 'Yaptiklarinin bir karsiligi olarak.[218]buyurmak suretiyle amelleri bizzat kendilerine nisbet edilmis ve onlarin "Onlar için, basa kakilmayacak bir ecir vardir"[219] âyetiyle de minnet altinda tutulmayacaklarini belirtmistir.[220] Ne zaman ki bazi insanlar, yaptiklari islerle Hz. Peygamber'! minnet altina almaya baslamislar, o zaman da Yüce Allah: "Ey Mu-hammed! Müslüman oldular diye seni minnet altinda birakmak isterler. De ki: Müslüman olmanizla beni minnet altinda tutmayin, hayir; eger dogru kimseler iseniz siziimana eristirmekle Allah sizi minnet altinda birakir"[221]buyurarak, onlarin bizzat kendilerinin Hz. Peygam-ber'i minnet altina almak istedikleri ayni hususta minnet altinda olduklarini belirtmistir. Çünkü bu makam, haklarin kesistigi ve her hakki sahibine vermenin gerektigi bir yerdir. Yine bu âyette Yüce Al-lah, amelleri onlara nisbet etmeyerek "sizi imana eristirmekle Allah sizi minnet altinda birakir" buyurarak bizzat kendisine nisbet etmis ve buna

mukabil minnetten de bahsetmistir. Öyle ya, eger Allah'in hidayeti olmasaydi sizin ileri sürerek Hz. Peygamber'i minnet altina al-makistediginiz sey zaten meydana gelmezdi. Buna benzer bir örnek de hadisten verelim: [Abdullah b. Zübeyr'in rivayetine göre Ensâr'danbir . adam (Humeyd) Rasûlullah'm huzurunda hurma suladiklar] Harre su yollari hakkinda Zübeyr'den davaci olmustu. Ensâr'dan olan zat: "Suyu sal da geçsin!" demis, Zübeyr ise onun bu teklifine razi olmamisti. Derken Rasülullah'm huzurunda dâvaya çiktilar. 1 Rasûlullah, Zü-beyr'e bir iyilik yapmasi için: "Ya Zübeyr! Sen sula, sonra suyu komsuna sal" buyurdu. Ensarli kizmis ve; "Ya Rasûlallah! Bu adam halanin ogludur diye mi böyle yapiyorsun?" demisti. Bunun üzerine Hz. Peygainber'in yüzünün rengi degismis ve: "Ya Zübeyrî Sula, sonra suyu tika, ta duvara kadar geri dönsün!" buyurmustur.

Zübeyr yeminle "Hayir; Rabbine and olsun ki, aralarinda çekistikleri seylerde seni hakem tayin edip, sonra senin verdigin hükmü içlerinde bir sikinti duymadan tamamen kabul etmedikçe inanmis olmazlar[222] âyetinin bu hususta indigini söylemistir.[223]

Ser'î veriler üzerinde düsünüldügü zaman, onlarin hemen her yerde hep böyle ortamin dikkate alinarak geldigi görülecektir.Iyi bir doktor da ayni sekilde davranir: Daha baslangiçta sihhat ve itidal halini dikkate alir ve insanin vücut yapisini ve verecegi gidanin özelliklerini dikkate alarak, birbirine uyum gösterecek bir beslenme sekli öngörür. Kendisine sorulan bazi yiyecek maddelerinin Özelliklerini; onlarin bir gida mi yoksa bir zehir mi... olduklarini bildirir. Vücuttaki dengenin bozulmasi sonucu bir hastaliga maruz kaldiginda ise, hastaliga sebebiyet veren seyin aksi istikâmetinde tedavi cihetine gider ve böylece vücuttaki sapma ve asiriliklarin ortadan kaldirilarak eski denge halinin ki aslî ve sihhatli yapi olmaktadir tekrar sag-lanmasi için çalisir. Iste onun bu tavri gibi, seriatin yaptigi da aynidir; onun getirdigi yükümlülükler insanlik için son derece yerinde, Allah Teâlâ'nin kullarina olan sefkat ve merhametinin bir tezahürü, nimet ve ihsaninin son noktasi olmaktadir.

Fasil:

Ser'î küllî bir esas görür ve üzerinde düsünürsen, onun mutlaka dengeyi korudugunu görürsün. Buna karsi eger iki uçtan birine dogru bir meyil görürsen, bunun da diger tarafta mevcut ya da beklenti halinde bulunan bir duruma karsi alinmis bir tedbir oldugunu bilmelisin.

Tesdide (siddet gösterme) basvurulmasi ki bu tamamen korkutma, sakindirma ve uyarma ile olur, dinde kendisini salivermis, çözülmeye yol tutmus kimseler hakkinda uygun olur.

Tahfif tarafi ise ki bu da taniemen ümitlendirme, tesvik etme, ruhsatlar

getirme yoluyla olur; dinde hep güç olanlara sarilmak neticesinde sikintilarla karsi karsiya gelmis ve zor duruma düsmüs kimseler için iyi gelir. Iki asiri ucun bulunmadigi zamanda ise, orta yolcu yaklasimin ortaya çiktigini, itidal prensibinin bütün açikligi ile kendisini gösterdigini göreceksiniz. Iste esas alman ve kendisine basvurulan prensip bu olmaktadir.

Buna göre, dinde yeri bulunan kimselerden nakledilen ve itidal prensibinden ve orta yolcu yaklasimdan uzaklasma egilimi gösteren sözler gördügünüzde, bunlarin mutlaka karsi tarafta mevcut ya da beklenti halinde bulunan bir unsurun dikkate alinmasi neticesinde söylenmis oldugunu unutmayiniz. Vera', zühd ve benzeri konularla, bunlarin karsiti bulunan konularin ele alinmasi iste bu esastan hareketle olmalidir.

Itidal prensibinin ölçüsü, seriat yoluyla bilinir. Bazen örf ve âdetlerle, sagduyu sahibi insanlarin kabulle karsiladiklari esaslarla da belirlenebilir. Aynen nafaka bahsinde savurganlikla (israf) ve normalin altinda kisma (pintilik) ölçülerinin tesbiti gibi. [224]

---

[1] Hanefîler ve Mutezilîler bu görüste degillerdir.Onlara göre böyle bir yükümlülük aklen de mümkün degildir.

[2] Bakara 2/132.

[3] Münâvî, el-Mecmûul-fâik adli eserinde zikretmis ve bu sekilde meshur olmustur demistir. er-Râfiî, hadisi Huzeyfe'ye nisbet etmistir. îmâmu'I-Hara-meyn, en-Nihâye'de sahîh oldugunu söylemistir. Ibnu's-Salâhise, mutemed hadis kitaplarinda bulunmadigi gerekçesiyle, onu tenkit etmistir.

[4] Buhârî, Megâzî,18; Müslim, Cihâd, 136.

[5] Ayet, ölmeden önce müslüman olunmasini, ölüm aninda îslâma girmenin bir faydasi olmayacagini belirtmektedir. Ikinci misal de istenilen seyin Öncesiyle ilgilidir. Çünkü kisi ölmekle öldürmek arasinda kalinca, durumu Allah'a havale ederek kendi ölmesini tercih etmesi ve kani helal olmayan bir baskasini öldürmeye yeltenmemesi istenmistir. Üçüncü misal de, yine ölümden önce ya da ölüm aninda sürmekte olan zulüm halinden yasaklamaktadir. Mesela bir kimse baska birinin evini ya da elbisesini gasbeder ve bu gasb hali ölüm halinde de hâlâ sürmekte olur. Iste bu gibi bir kul hakki bulunarak Ölümle karsi karsiya gelinmemesi istenilmektedir. Ebu Tafha'nm, sözün akisina uygun olarak "Sonra sana isabet ederler" diyecek yerde olumsuz olarak "Sana isabet etmesinler" demesi ne güzel bir ifadedir. O, müsbet bir ifâde ile meramini anlatmak istememistir.

Bu zikredilen misaller içerisinde, asil talebin istenilen seyin sonrasiyla ilgili oldugu kisma örnek yoktur. "Kimgüzel bir çigir açarsa veya kim kötü bir çigir açarsa..." hadisini de bu kisma örnek olarak vermek mümkündür.

[6] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/107-108

[7] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/108

[8] Enbiyâ 21/37.

[9] Müslim, Birr, 111; Nihâye, 4/360. Seytan Âdem'i karinli yaratilmis görünce, onun yalniz basina kendine mâlik olamayacagim, sehvetlerinin önüne geçemeyecegini, bu hususta onun mutlaka dogruyu gösterecek birine muhtaç bulundugunu anlamistir. Bazilari hadiste geçen "lâ yetemâleku" ifadesinden kizdigi vakit kendini tutamayacagi manasim çikarmislardir. (Ç)

[10] bkz. Muvatta, Cihâd, 35.

[11] Aclûnî, Kesful-hafâ, 1/395. Ebu Naîm, Hilye'de, Ibn Hibbân, Ravdatul-ukelâtta ve daha baskalari tarafindan

rivayet edilmistir.

[12] Ahmed, 5/252.

[13] Bakara 2/132.

[14] Muvatta, Husnu'l-huluk, 16. Sevismek elde olmayan bir seydir. Ancak sevismeye götüren ve varlik bakmmdan ondan önce olan hediyelesme motifi kulun kudretindedir. Dolayisiyla "sevisin" seklindeki bir talep motife yani hediyelesmeye yönelik olmaktadir. (Ç)

[15] Yaklasik olarak Tirmizî, Menâkib, 31.

[16] Su hadiste oldugu gibi: Bir kimse gelerek Hz. Peygamberden (as) kendisine Ögüt vermesini istemis, Hz. Peygamber de, tekrar tekrar "Kizma!" buyurmuslardir. (Buhârî, Edeb, 76...) Buradakryasak öfkenin sonuçlarina yönelik olur. Bu yüzden hadiste: "Öfkeden kaçininiz. Çünkü o Âdemoglunun kalbi üzerinde bir kordur.... Kim öfke hissederse uzansin ve yerde debelensin." (Kismen bkz. Ahmed, 5/152; Ebu Davud, Edeb, 3).

[17] Bunlarin emir ya da nehiy yolu ile teklîfi, aslinda bunlari ortaya çikaran ve önceden islenen amellere yönelik olmaktadir.

[18] Yani iki ziddm bir araya gelmeyecegi gibi zorunlu olarak bilinen seylerden ise. (Ç)

[19] Yani kulun gücü dahilinde, kendi iradesiyle ortaya koyabilecegi.

[20] Yani iki önerme varsa mutlaka netice de vardir. Burada da ulasilmak istenilen sey üzerinde mantikî olarak düsünülmüs ve. önermeler konulmussa, bunun ayrilmaz sonucu olan netice (bilgi) de kendiliginden var olacaktir. (Ç)

[21] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/108-111

[22] Müslim, îman, 25, 26; Ebu Davud, Edeb, 149; Tirmizî, Birr, 66; Ahmed, 3/23.

[23] Müellifbu varyanti getirmekle, bu niteliklerin fitrî oldugunu, buna ragmen onlara sevgi ve bugzun taalluk ettigini isbat etmek istemektedir. Bu tutum konu boyunca görülecektir.

[24] bkz. Muvatta, Cihâd, 35. Ayrica Münâvî, el-Mecmûul-fâik adli eserinde Ebu Ya'lâ'dan zikretmistir.

[25] Tezkiretul-Mevdûât adb eserde, hadisin mevzu(uydurma)oldugu söylenmistir.

[26] Buhârî, Enbiyâ, 2; Müslim, Birr, 159; Ebu Davud, 16; Ahmed, 2/295;Nihâye, 1/306. Bazilari, ruhlarin toplu yaratildiklarim, sonra cesetlere dagitildigim, bundan dolayi tabiatlari birbirlerine uyanlarin kaynastiklarini, uymayanlarin ise birbirlerine muhalefet edip dagildiklarini söylemislerdir. Daha baska getirilen izahlar da vardir. fÇ)

[27] Muvatta, Si'r, 16; Ahmed, 5/229, 232, 236...

[28] Müslim, Kader, 84; îbn Mâce, Mukaddime, 10; Zühd, 14; Ahmed, 2/366.

[29] Hadis, zahir mânâsi alinsa da fitrî bir huy olan irade, sabir ve metanet açisindan güçlü olan mü'min seklinde yorulsa idi, yine müellifin amacina yani sevginin fitrî olan özelliklere taallukunun sabit bulunduguna delâlet ederdi. Ancak o bedenen güçlü olan diye yapilan yorumu esas almistir. Çünkü bedenen güçlülük daha açik fitrî bir özelliktir. Böylece o, hadisle her iki hususa (hem bedenî, hem de ruh haliyle ilgili fitrî özellikler) da birlikte istidlalde bulunmak istemistir.

[30] bkz. AcIûnî, Kesfu'i-hafâ, 1/284.

[31] Ahmed, 5/252.

[32] Enbiyâ 21/37.

[33] Mâide5/54.

[34] Yaklasik olarak Tirmizî, Menâkib, 31.

[35] Yani kisiyiyalmz Allah için sevmen manasinadir. Dolayisiyla sevgi zâta taalluk etmektedir.

[36] Buhârî, îmân, 1; Ebu Davud, Sünnet, 2.

[37] Yani sevgi, bizzat Allah'in ya da kullarin zâtina baglanmis, onlarin sifat ya da fiillerine baglanmamistir. Sevilen sey bizzat Allah'in ya da kullarin zâtidir. (Ç)

[38] Nisa 4/148.

[39] Tevbe 9/46.

[40] Ebu Davud, Talâk, 3; îbn Mâce, Talâk, 1.

[41] Buhârf, Tefsir, 6/7, 7/1; Müslim, Tevbe, 32.

[42] Âl-i Imrân 3/134.

[43] Âl-i Imrân 3/146.

[44] Bakara 2/222.

[45] Lukmân 31/18.

[46] Âl-i îmrân 3/140.

[47] Beyhakî, Suabul-îmân'da Ka'b'dan mevkuf olarak rivayet etmistir. Hz. Ali'den de mevkuf olarak rivayet edilmistir.

[48] Bir üçüncü ihtimal daha vardir. O da bu iki ihtimalin disinda sadece sifat olmalari degil de sevilen bir sifat ya da hoslanilmayan bir sifat olmalari açisindan taalluk edebilir. Bu takdirde iki ziddm birlesmesi de meydana gelmez. Bu haliyle delil istidlal için yeterli olmaz.

[49] Burada söyle denebilir: Sevap ve azap, nimet ve ihsanda bulunma (in'âm) ve intikamdan daha dar anlamdadir. Çünkü ilk ikisi sadece âhirette söz konusu iken, in'âm ve ihsan keza intikam âhirette olacagi gibi, ayni zamanda dünyada da olur. Dolayisiyla in'âm ve ihsan ile intikamdan, dünyada olanlar kasde-dilmis olabilir. Oysa delilin tam olabilmesi için, sözü edilen nimet ve ihsanda bulunma ya da intikamin bizzat sevap ve azabin kendileri olmasi gerekmektedir. Dolayisiyla delilde tartismaya açik taraflar vardir.

[50] Müellif bunu bagimsiz üçüncü bir delil yapmistir ve daha önce geçen iki delil üzerine bina etmemistir. Çünkü ilk iki delilde, sevgi ve bugzun, niteliklerin bizzat kendisine baglanmasi esasindan yürümüsken, burada bu niteliklerin neticeleri olan fiillere baglanmasi esasindan yürümüstür. Müellif bu yüzden de üslûbu degistirmis ve dahabasta "üç durum/ delil" ifadesini kullanmamistir.

[51] Böyle bir neticenin niye dogacagi pek açik degildir. Herhangi bir hükümde, sevilen bir seyle, sevilmeyen baska bir seyin esit tutulmasindan, o sevilen seyin de sevilmez olmasi lâzim gelmez. Aksi de ayni sekildedir

[52] Kur'ân'i okudugumuzda musibetlerle deneme durumlarinda gösterilecek sabir, metanet ve Allah'in kaza ve kaderine teslimiyet ve riza gösterme karsiliginda övgü ve sevap va'dinde bulunuldugunu görürüz. Ayni durumu hadislerde de görmemiz mümkündür. Meselâ bir hadiste söyle buyrulur: "Allah bir kavmi sevdi mi, onlari (çesitli musibetlerle) dener. Kim riza gösterirse Allah'in rizasini kazanir. Kim de feveran eder, öfke ile karsilarsa, onlar da Al-lah'in gazabini kazanir." (bkz. Tirmizî, Zühd, 57; Ibn Mâce, Piten, 23). Bu duruma göre sevap ya da azaba sebep olan sey bizzat musibet ve felaketler degil, aksine bunlar karsisinda gösterilen sabir, metanet ya da tahammülsüzlük olmaktadir. Bunlarin mükelleflerin gücü dahilinde oldugunda ve bunlarin ser'an istenildiginde de süphe yoktur. Bu durumda müellifin ortaya koymak istedigi sey tam olmayacaktir. "Bunlari bilip bilmemesi de farket-mez" sözü de bu sekilde daha iyi anlasilacaktir. Çünkü kisi musibetleri bilmedigi zaman, sevaba sebep olan riza ve sabir göstermesi kendisinden beklenemez. Bu sözün tamamlayici kismi birazdan gelecektir.

[53] Müslim, Selam, 125; Ahmed, 2/429.

[54] Islâm literatüründe "âdil" denildigi zaman, iyilikleri kötülüklerinden fazla olan kimse kasdedilir. Bu anlamda âdilin ziddi da "fâsik" olmaktadir. (Ç)

[55] Bu delil, sevap ve azap ile kendisine iyi ya da kötü karsilik verilen seyin kisinin kudreti hatta bilgisi dahilinde olmasi arasinda zorunlu bir baglanti (telâzum) olmadigi sekliyle reddedilmisti.

[56] Yani, niteligin kuvvetinin fazlaligindan, fiilin de güzellik ya da kötülük baki-mindan güçlü olmasi gerekir. Bu

durumda fiilleresit olmakla birlikte niteliklerde bir ihtilâf söz konusu olmaz ki, üçüncü delil sahih olsun.

[57] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/111-118

[58] Nahl 16/7.

[59] Buhârî, Iman, 32, Teheccüd, 18; Müslim, Müsâfîrîn, 215, 221.

[60] Buhârî, Rikâk, 18; Ahmed, 2/514, 537.

[61] Murad, zorunlu olarak degil de ortaya çikabilecek olan olmalidir. Aksi takdirde üçüncü kisim hakkinda söyledigi "nefse alisilagelen islerde bulunan mutat yorgunluktan daha fazla bir güçlük getirmeyen" ifadesine ters düser.

[62] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/119-121

[63] A'râf, 7/157.

[64] Bakara 2/286.

[65] Âyet duadan ibarettir, bu itibarla delîli tamamlayan unsur bu hadis olmaktadir.

[66] Ibn Kesir, 1/343.

[67] Bakara, 2/285.

[68] Bakara 2/185.

[69] Hac 22/78.

[70] Nisa 4/28.

[71] Mâide5/6.

[72] Ahmed, 6/116, 233, 5/266.

[73] Buhari, Menâkib, 23; Müslim, Fedâil, 77, 78.

[74] Bu sadece günahlarin terkine has bir sey degildir. Bütün terklerde sözü edilen durum vardir. Bu itibarla müellifin «. .."günah olmadikça" diye kayitlanmistir....» seklindeki sözü pek açik degildir.

[75] Bu ifadeler aslinda müstakil dördüncü bir delîl olmaktadir. Eger müellif dördüncü bir delil de sudur diye söz basi yapsaydi daha açik olurdu.

[76] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/121-123

[77] Bundan önceki meselede getirilen deliller, mutat olmayan yani ruhsat ve hafifletme konusu olan mesakkatlere yönelik bir kasit bulunmadigi hakkinda idi. Burada ise sözkonusu mesakkat mutattir. Konular farkli olunca, biri için getirilen delillerin digerini de baglamasi gerekmez. Bu durumda bizim arastirmamiz gerekecektir ve sonunda bazi âyetlerin buna delil olmaya elverisli oldugu görülecektir. Ayni sekilde bir Önceki dipnotta isaret ettigimiz kisim da (ister birinci ister ikinci kisimdan olsun mesakkat, mesakkat oldugu için istenilmez, aksi takdirde seriatta çeliski ve tutarsizliklar meydana gelir gibi bir yaklasimla) delil olarak kullanilabilir. Ancak ileride on birinci meselede "mutad mesakkatlerin meydana gelmesi istenilmis olmadigi gibi, kaldirilmis olmasi da istenilmis degildir" seklinde açiklamalar gelece[redacted]tir ve o zaman son delil de delil olmaktan çikacak, geriye delil olarak sadece bazi âyetler kalacaktir.

[78] Bakara, 2/285.

[79] Hac 22/78.

[80] Tevbe 9/120.

[81] Ankebût 29/69.

[82] Müslim, Taharet, 41; Ibn Mâce, Taharet, 49.

[83] tbn Mâce, 'Pahâret

[84] Bakara 2/216.

[85] Tevbe 9/111.

[86] Mükellef, bazen müsebbebibilirfakatonu kastetmez, sadece kendi menfaatini gözetir, kendisinin mütecâvizkâr olmasi ve bir baskasina zarar vermesi durumunu dikkat nazarina almaz, Ancak böyle bir durumda Sâri' onu, sanki müsebbebi kastetmis gibi degerlendirir ve tecâvüzünün neticesi neyse onunla sorumlu kilar. Bu durumda Sâri', mükellefin sebebin islenmesi durumunda müaebbebin meydana gelecegini bilmesini, bizzat müsebbebi ortaya koy-maya yönelik kasdi mesabesinde tutar. Sâri'in buradaki durumu da aynen böyledir. Her ne kadar O, m aslahatin temini sirasinda ortaya çikacak mefse-detleri biliyor ise de, onlara yönelik bir kasit bulundurmamaktadir.

[87] Buhârî, Merdâ, 3; Müslim, Birr, 46. Ibn Hacer, Fethul-Bârî'de bu hadisin serhi sirasinda söyle der: Bu hadis, Izzuddin b. Abdisselâm'm görüsünü çürütmektedir. O bu görüsünde söyle diyor: "Bazi cahiller bir musibete duçar olan kimsenin sevap alacagim sanmislardir. Bu açik bir hatadir. Çünkü sevap ve azap sadece kesb karsiliginda olmaktadir. Musibetler ise insanlarin kesbi dahilinde degillerdir. Ecir, sadece gösterilen sabir ve rizaya karsi ol-maktadir."

Hadisin onun bu görüsünü çürütmesi söyle olmaktadir: Hadis, sadece musibetlerin bulunmasindan dolayi ecrin bulunacagi konusunda açiktir. Sabir ve riza ise, bunlar fazladan seylerdir ve bunlar karsiliginda musibet dolayisiyla verilecek ecirden ayri olarak fazladan sevap verilmesi mümkündür. Karâfî söyle der: "Musibetler kesin olarak keffâret olmaktadir. Ister riza ile birlikte bulunsunlar isterse bulunmasinlar, farketmemektedir. Ancak beraberinde riza da bulunursa o zaman keffâret olma özelügi artar, riza bulunmazsa azalir. Isin esasi sudur: Musîbet, karsiliginda kendisine denk bir günaha keffâret olur, beraberinde gösterilecek riza ile ise sevap alinir.

Bana (Nasir) göreyse, sanirim Karâfî'nin bu son sözü her iki söz arasini bulmaktadir. Keffâret olma, sevap ve azaptan baska bir seydir. Bu durani (fa keffâretin, mükellefin ortaya koyacagi bir amel (kesb) karsiliginda olmama-sinin bir mahzuru yoktur. Sevap ve azaba gelince, hem aklen hem de Kur'ân âyetlerinin delâletinden onlarin sabir^ riza ve teslimiyete bagli olduklari anlasilmaktadir. Karâfî'nin bu sözü Izz'in sözüne de ters düsmez. Çünkü Izz, musibetlerin keffâret olacagini inkar etmiyor, sadece musibetler 'karsiliginda sevap alinamayacagini belirtiyor ki, bu da güzel bir yaklasim olmaktadir.

[88] Müslim, Mesâcid, 280.

[89] Müslim, Mesâcid, 278; îbn Mâce, Mesâcid, 15; Ahraed, 5/123.

[90] Burada sözkonusu ettigi Mescid'den uzaklik ve uzak evlerden oraya gidip gelirken maruz kalman mesakkat olmaktadir. Vâhid haberler iste bu husus et-rafinda gelmistir. Îbnu'l-Mübârek'in naklettigi ve evliyanin halleriyle ilgili itiraza cevaplar ise birazdan gelecektir.

[91]

[92] Buhârî (Hac, 15) ve Ebu Davud'da belirtildigi üzere Hz. Ömer söyle demistir: Akîk vadisinde iken Hz. Peygamberi (as) söyle derken isittim: "Bana Rab-bimden bugece bir haberci geldi ve: "Euvâdide namazkil ve 'Hac içinde umre de!'dedi." Ebu Davud Mâlik'ten naklederek: Mâlik söyle der: "(Haçtan) Medine'ye dönerken Muarras'ta konaklamadan ve orada iki rek'at ya da kilabil-digince namaz kilmadan geçmesi yakisik almaz. Çünkü Hz. Peygamber (as) orada konaklamistir." Burada sözü edilen konaklama yeri (Muarras) Medine'ye alti mil uzaklikta bir yerdir. (Ebu Davud, 2/219) Tirmizi hadisindeki "Selemeogullan Medine'nin bir ucunda idi" ifadesinden, Akîk'in Medine'ye alti mil uzaklikta olusundan, Akîk'in Selemeogullari yurdundan baska bir yeroidugu anlasilir. Bu böyle olunca, Akîk için sözkonusu edilen fazilet, Selemeogullari yurdu için sözkonusu edilen faziletten baska olacaktir. Bu da Selemeogullari yurdunun fazileti, Medine için sanki bir ribat ve gözetleme yeri olusundan kaynaklanmaktadir. Akîk'in fazileti ise öyle anlasiliyor ki, taabbudîlik arzetmektedir. Ancak bu neticeye varmak için, ortada ayri ayri iki olay oldugunun isbati gerekmektedir.

[93] Bu adam bir tür ibâdet tercihinde bulunmus, mesakkat ise onun bir neticesi olmaktadir. Dolayisiyla bu örnekte mesakkate yönelik bir kasdm bulunabilecegi ortaya çikmaz. Ebu Musa'nin, kendilerine gemide ögütte bulunan ada-min sözüne uyarak, oruç tutmak için fazla sicak olmayan günleri degil de, siddetli sicak günleri arastirmasi örnegi ise, sevabinin daha büyük olmasi için nefsine mesakkat verme kasdmm bulundugu konusunda açiktir. Bu itibarla asil cevabi teskil eden kisim bundan sonra gelen kisim olmalidir.

[94] Buhârî, Nikâh, 1'.

[95] Ahmed, 1/175, 3/158; Dârimî, Nikâh, 3.

[96] Buhârî,Eymân, 31; Ebu Davud, Eymân, 19; IbûMâce,Keffârât,690;Ahmed, 4/168.

[97] Müslim, Ilim, 7; Ebu Davud, Sünne, 5.

[98] Hz. Peygamber (as) hutbe irad ederlerken, bir de baktilar ki, bir adam günes altinda ayakta dikili duruyor. Neyin nesi oldugunu sordular. Ashap da: "Bu Ebu israil'dir. Günes altinda dikilerek oruç tutmaya, iftar etmemeye, gölge-lenmemeye, konusmamaya adakta bulundu" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (as): "Ona emredin, gölgelensin, konussun, fakat orucunu tamamlasin" buyurdular. (Buhârî, Eymân, 31; Ebu Davud, Eymân, 19; Ibn Mâce, Keffârât, 690; Ahmed, 4/168.)

[99] Bakara 2/185.

[100] Buhârî, Savm, 32; Müslim, Siyâm, 92; Ahmed, 4/299.

[101] Buhârî, Ahkâm, 13; Müslim, Akdiye, 16; Ebu Davud, Akdiye, 9.

[102] Yani "Hangisi daim. faziletlidir? Ruhsatla amel etmek mi, yoksa azimetle amel etmek mi?" gibi sorularin cevabi. Müellif (ra) bu konuda yeterince bilgi vermistir.

[103] Bu ikinci kisma girebilir. Bu kisimda mesakkat mutat degildir fakat, ondan

dolayi kendisim; herhangi bir zarar gelmeyecegini kesin bilgi ya da zan ölçüsünde bilmektedir. Ancak o kisiye iiisbetle bu tür mesakkatler mutat hale dönüsmüs olmaktadir.

[104] Bakara 2/45

[105] Yani her iki nev'i ile ikinci kisim ki, o ameîi isledigi zaman kendisine ya da aklina bir bozukluk gelmeyecegini kesin bilgi ya da zan ölçüsünde bilmesi olmaktadir.

[106] Hucurât 49/7.

[107] Müslim, Siyâm, 177.

[108] Buhari, Terâvîh, 1; Müslim, Müsâfirîn, 177.

[109] Müslim, Siyâm, 177.

[110] Buhârî, Teheccüd, 18; Müslim, Müsâfirîn, 219.

[111] Buhârî, Edeb, 74; Salât, 178.

[112] Buhârî, Ezan, 61, 63; Müslim, Salât, 182, 185, 186; Etni Davud, Salât, 124.

[113] Daha önce geçti. bkz. [1/343].

[114] Müslim, Nezir, 5; Tirenizi, Nüzûr, 11; Nesâî, Eymân, 26.

[115] Buraya kadar olan kismi için bkz. Ahmed, 3/199.

[116] Hadisin son kismi için bkz. Kesful-hafâ, 1/300.

[117] Buhârî, Savin, 50; Müslim, Siyâm, 57-61-

[118] Yani yasagi gerektiren illet varaayasak hükmü de var, illetyoksayasak hükmü do yok olacaktir. (Ç)

[119] Buhârî, Ahkâm, 13; Müslim, Akdiye, 16; Ebu Davud, Akdiye, 9.

[120] Buhârî, Savm, 51, Edeb, 86; Tirmizî, Zühd, 64.

[121] Kesful-hafâ, 1/1 i 7. (Concordance araciligi ile temel hadis kitaplari içeri--sinde bulamadik.)

[122] Nesfiî, Nisfl, l;Ahmed, 128, 199,285.

[123] Buhari, Teheccüd, 6; Müslim, Münâfikîn, 79-81.

[124] Kadi lyâz, Sifâ'da söyle nakleder: Abdullah b. Amr söyle arilatir: "Yâ Kasulallah! Senden isittigim her seyi yaziyorum" dedim, O da: "Evet, benden duydugun /tersiyi yaz" buyurdu. Ona: "Riza ve ofko halinde de mi?" dedim. O: "Kvi'l, çünkü ben bu konuda haklari bas/i a bir sey söylemem" buyurdu. Sarihi Mufla Ali bu hadisin, Ahmed, Ebu Davud, Hâkim tarafindan rivayet edildigini ve l-fâkim tarafindan ayrica sahih bulundugunu belirtir. (Aynen bkz, Kbu Davud, Ilim,o; Dârimî, Mukaddime, 43; Ahmed, 2/162, 192, 207).

[125] Buhârî, Ahkam, i:i; Müslim, Akdiye, 16; Ebu Davud, Akdiye, 9.

[126] Yani ge.ee hic; uyumadan sabaha kadar ibadetle meshut olmuslardi. (Ç)

[127] Buhârî, Ahkâm, 13; Müslim, Akdiye, 16; Ebu Davud, Akdiye, 9.

[128] Nisa 4/29.

[129] Aynen gasbedilmis yerde kilinan namaz örneginde oldugu gibi. Çünkü ayni amele yönelik hem emir hem de yasagin yönleri farkli olmaktadir ve bunlar arasinda birinin olmasindan digerinin bulunmasi gibi bir gereklilik (telâzum) da yoktur ve bu konuda farkli görüsler vardir.

[130] Nisa 4/29.

[131] Enbiyâ 21/107.

[132] Buhârî, Savm, 51; Edch, 86; Tirmizî, Zühd, 84.

[133] Buhârî, Kzan, 60,61,63,65;Müslim,SR]ât, 182, I8;\ I86; Ebu Davud.Salât, 124.

[134] Buhari, Ezan, 6.5.

[135] Abdullah h. Ani r. yasadikça gündüzleri oruç tutacagin a, «geceleride namazla geçirecegine dair yemin etmisti. [Hz. Peygamber as) kendisine: "Bir gün oruç lut, birgiinye. Hu Davud'un (as/ orucu dur ve o en uygun ya da degerli oruçtur" buyurmustur. (Buhârî, Enbiya, 37; Müslim, Siyâm, 181,182, 186, 192.

[136] Buhâri, Iman, 29; Nesâî, Iman, 28; Ahmed, 4/466; Tecrid, 1/47.

[137] Yani bir mendubu islemesi sebebiyle bir hazzini terketmesi, ser'an mekruh bir seye götürecekse, yahut daha büyük bir mendubun terkine sebebiyet verecekse, bu durumda o mendubu terkederek nefsinin haz duyacagi seyi islemesi daha uygundur. Mesela, nafile namazla mesgul olmasi sebebiyle karisiyla iliskide bulunamayan bir kimse, neticede kendisine; helal olmayan kadinlara bakmaya baslarsa, böyle birisinin bu durumda mendub olan nafile namazi birakarak, nefsi için haz bulunan karisiyia iliski içerisine girmesi daha uygundur.

[138] Müslim, Nikâh, 10. Kisinin karisiyla olan iliskisi, onun sehvetini kiracak ve dolayisiyla yabanci kadinlara karsi arzu duymayacaktir

[139] Bu ser'an mekruh bulunan bir duruma götüren mendubun terkine Örnek olmaktadir. Çünkü böyle sikintili bir günde oruç tutmak, ibâdetten nefret etmeye ve usanmaya sebebiyet verebilir. Bundan sonraki misaller ise, terki durumunda daha büyük sevabi olan baska men duplann terkine sebebiyet verecek menduplarm terki ile ilgilidir. Ayrica bu misallerden, Kur'ân okumanin oruç tutmadan daha sevapli oldugu neticesi de çikar. Bu iki misal daha önce geçen Ibn Mes'ûd ile îbn Vehb hakkindaki rivayetlere aüf olmaktadir.

[140] Müslim, Siyâm, 102; Ebu Davud, Savin, 42; Ahmed, 3/35.

[141] Buhari, Savm, 51.

[142] Buhari, Rikâk, 38; Ahmed, 8/256.

[143] Yani, hoslamlmamasi sebebiyle maksûd olmamakla birlikte, ebedî saadete ulastirin olmasi sebebiyle istenilmektedir. Bu örnek sadece bir benzerdir, yoksa önce geçen örneklerin türünden degildir. Çünkü bu konu dünyevî yükümlülüklerle ilgisi olmayan bir durumdur!

[144] Bakara 2/194.

[145] Buna Arap edebiyatinda "müsâkele" dfinilmektedir.(Ç)

[146] Bakara 2/15.

[147] Âl-i Imrfin 3/54.

[148] Târik 86/15-16.

[149] Enbiyâ 21/23.

[150] Daha önce de geçtigi gibi buradaki izinden vacip, mendup ve mubah kastedilmektedir. (Ç)

[151] Burada vacip anlaminda. (Ç)

[152] Yani müellifin de açikladigi gibi, teklif aslinda bir mübtelâhktir(ibtilâ, sikintiya maruz kaîma). Bununla birlikte bu teklifte dikkate alinmamakta ve mükelleften istenilene uyma (imtisal) talep edilmektedir- Burada da ayni sekilde mükelleften, kendi basina gelen hastalik vb. gibi mübtelâhgi ortadan kaldiracak sey i yapmasi istenilmektedir. Baska bir dey isle, genel olarak yükümlülügün baslangici ve asli mübtelâhktir. Buna ragmen bu husus, o mübtelâliktan kurtulma amaciyla amelde bulunma için o.yükümlülügün mükelleflere yönelmesine mani degildir. Ayni sekilde burada da, meselâ açlik eleminden kaynaklanan özel birmübtelâhk halinin ortadan kaldirilmasini isteyen bir teklif de, geçerli bir teklif olur. Mübtelâhk, teklifin mükelleflere yönelmesine bîr engel kabul edilmez.

[153] bkz. Buhari, Merdâ, 6; Müslim, Birr, 54; Ahmed, 1/347.

[154] Hadisin tamami söyle:Hz. Peygamber (as): "Üinnietimdenyetmis birikisi hesapsiz olarak cennetegireceklerdir" buyurmuslardir. Ashap: "Kim onlar! Yâ Rasûlallah?" demisler. Hz. Peygamber (as) de: "Onlar efsun yapmayanlar, tese'um etmeyenler (ugursuzluk inanci tasimayanlar), vücutlarini (kizgin demirli'.) daglamayanlar ve ancak Rablerine tevekkül edenlerdir" buyurmuslardir. (Müslim, Iman, 372).

[155] Ebu Davud, Tib, 1; Tirmizî, Tib, 2; Ibn Mace, Tib, 1; Ahmed, 3/156.

[156] Müellif yedinci meseleyi, mesakkat lâfzinin üçüncü anlamina tahsis etmisti, tik baslangiçta üçüncü anlami üzerinde durdu ve mutat olarak me sakkat sayilanlarla, külfet içermesine ragmen mutat mesakkat sayilmaya güçlükler arasinda ayirim yapti. Sonra söz Sâri'in, yükümlülüklerde meydana gelen mutat mesakkatlere yönelik bir kasdimn bulunmadigi; nitekim mutat olmayan mesakkatlerin de ayni sekilde maksud olmadigi, aksine o fiilin, sadece mükellefe yönelik olmak üzere içermis oldugu maslahat açisindan istenildigi noktasina kaydi. Sonra bunun üzerine birinci fasilda, mükellefin daha büyük sevap alma amaciyla fiilin içermis oldugu mesakkate niyette bu-lunmasi hakkinin bulunmadigini açikladi. Sonra ikinci fasilda, izin verilmis (varib, mendup, mubah) amellerin islenmesi durumunda bir mesakkat ortaya çikiyorsa, bu mesakkatin ya mutat ya da mutat disi oldugunu belirttikten sonra, ruhsatlarin mesru kilinmasini gerektiren mutat disi mesakkatlerle ilgili detay ve asi] baslikla pek ilgisi bulunmayan bilgiler verdi. Sonra Ikinci ve üçüncü fasillarda amelden kesilme ya da ibadetlerden nefret etme korkusu için, ya da mükelleften istenilenyükümlülüklerin birbirine girmesi sebebiyle ibadetlerden neset eden mutat disi mesakkatler hak kinda sözü uzatti. Sonra dördüncü fasilda izin verilmemis fiillerin islenmesi durumunda ortaya çikacak olan mesakkatler ile, ikinci fasih tamamlamak istedi. Sonra da mutlak anlamda mesakkat hakkinda sözü tamamlamis olmak için besinci bir fasil açti

Bu fasillara söyle bir baktigimizda, içlerinde mesakkatin üçüncü anlamina ait Özel bir fasil bulamayiz. Aksine bu fasillarda da en çok üzerinde durdugu husus, birinci ve ikinci anlaminda mesakkatlerle ilgili olmus; üçüncü an-laminda mesakkatle ona benzeyen yani mutat disi mesakkat içermekle birlikte, bazi özel kimseler için mutat hal almis bulunan güç. ameller hakkinda fazla durmamistir. En sonunda da "Buraya kadar olan kisimda, mesakkatin kullanildigi anlamlardan üçüncüsü üzerinde durmus ve sözü bitirmis olduk" demektedir. Müellifin bu yaptigi sey, sistematik açidan pek uygun degildir. Buna mukabil her bahsi ayri ayn kendi basliklari altinda islemesi ve böylece karisikliga meydan vermemesi daha uygun olurdu.

[157] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/123-151

[158] Câsiye 45/23.

[159] Necm 53/23.

[160] Muhammed 47/14.

[161] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/151-152

[162] Burada dinin esaslari (usûlü'd-dîn) kasdedilmektedir. Bunlar nefsin ve organlarin dikkate alinmasindan önceliklidir. Meselâ, dinin korunmasi canin ya da organlarin tehlikeye atilmasi gibibir durumu gerektirecek olsa, dinin korunmasi ilkesi öiie alinir. Bu yüzdendir ki, pek çok canin yok olmasi pahasina da olsa dinin korunmasi amaciyla

cihad farz kilinmistir. Dinin esaslari disinda kalan furû kismina gelince, bilindigi üzere o konuda durum böyle degildir. Pek çok yerde Sâri', nefsi korumak için dînî yükümlülükleri düsürmüstür. Muselâ hastalik halinde bazi yükümlülüklerin düsmesi gibi. Bu durumda, dînî hususlarin her zaman ve her yerde nefsin, hatta malin korunmasi ilkelerine takdim edildigi dogru degildir. Söz konusu genellemeyi dinin esaslari ile ilgili konularda seklinde kayitlamak gei-ekir. Aslinda bu konu daha genis olarak ele alinmaliydi. Bu yüzden Tahrîr müellifi bes zarurî esasin korunmasi ile ilgili olarak söyle den "Dinin korunmasi cihadin far?, olmasi ve bid'at mezheplere dâîlIk yapan kimselerin cezalandirilmasi ile olur..." Hiç süphe yoktur ki, bu sözü edilen husus dinin esaslari ile ilgilidir. Onuncu meselede, birisi dînî digeri ise dünyevî olabilecek iki maslahat arasinda tercihte bulunma geregi duyulacak durumlardan bahsedilecektir. Eger dînî olanlar her durumda mutlak surette öne alinacak olsaydi, o zaman sözü edilen tercihe ihtiyaç gibi bir durum ortaya çikmazdi.

[163] Yani dînî mesakkatler, dünyevî mesakkatlerden daha önce dikkate alinir.

[164] Yani, daha büyük mesakkat olmasina ragmen, dinin korunmasi için gerekli olan seylerin, sirf dünyevî mesakkat içeren seylerden öne alinmasi durumunda, mükellefin bu mesakkatlerin altina sokulmasi kasdedilme-mektedir. Ancak bu mesakkatler dinin korunmasi yolunda kaçinilmaz olarak ve onlara yönelik bir kasit da bulunmaksizin ortaya çikmaktadirlar.

[165] Çünkü bunlar da mutlak mesakkat kavraminin genel çerçevesi içerisine girmektedir. Daha önce Sâri' Teâlâ'iim yükümlülükler sirasinda her ne kadar onlarin ortaya konulmasi esnasinda kaçinilmaz olarak ortaya çiksalar damesakkatlere yönelik bir kasdmm bulunmadigi delillerle ortaya konulmustu. Iste o deliller bu konu için de geçerli ve yeterlidir.

[166] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/152-153

[167] Burada sözü edilen mesakkat, daha önce bahsedilen mesakkatin dört çesidinden ayri bir tür teskil etmektedir. Çünkü o mesakkatler, bizzat fiilin kendisinden kaynaklaniyordu. Burada ise mesakkatlerin meydana gelmesi, mü-kellefe yüklenen görevlerin birbiriyle çatismasi neticesinde olmaktadir. Mükellef, bu görevlerden bir kismim.digerlerine takdim ettigi zaman, hem kendisi hem de digerleri için, ya da sadece digerleri için zarar dogmaktadir. Kaldi ki bu durumda yapilmasi istenilen fiilde, mutat disi bir mesakkatin bulunmasi sözkonusu degildir. Mesakkat burada, daha imce geçen dört çesidin aksine, fiilin islenmemesinden kaynaklanmaktadir.

[168] Yani hükümde adaletsizlik disinda bazi islere itebilir. Nihayet kadi masum da degildir. Bazen hükümde adaletsizlige kadar is ilerleyebilir. Bu durum, Ebu Haiiife gibileri bu yüzden iskenceye maruz kalmalarina ragmen ka-diliktan uzak durmaya itmistir. (N)

Ebu Hanife'nin kadiliktan kaçinmasini bu sekilde izah etmek çok basit kalir. Onun bu makami kabulden kaçinmasinin asil sebebi, içten desteklemedigi yönetimi kabul ve ona mesruiyet verme anlami tasimasidir. Maruz kaldigi iskenceler de, onun bu tavrinin, zamaninin idarecilerince ne anlama geldiginin gayet iyi bilinmesi neticesinde olmustur. (Ç)

[169] Yani mutat disi bir mesakkatin dogmasina sebebiyet veren bir amel de, bizzat o mesakkate götürmüs olmasi açisindan istenilmez, aksine içerdigi maslahat için talep edilir, ama kaçinilmaz olarak mesakkat de ortaya çikar.

[170] Mesela kisinin kendi mesakkati ailesinin geçimi açisindan olabilir. liu durumda ümmet onun bu yükünü omuzlar ve oda kadilik, ilim ögretmek ya da askerlik... gibi yapilmadiginda ümmetin mutlak surette zarar görecegi isleri üstlenir. Böylece her iki maslahat birden gerçeklestirilmis; bunlarin yoklugunda ortaya çikacak her iki mesakkat de ortadan kaldirilmis olur.

[171] Meselâ, bizzat kendisinin üstlenmesi kaçinilmaz olan bir kamu görevi ile, kendisinden kesin olarak istenmeyen dinî bir görevi ifa etmesi karsisinda kalmasi gibi.

[172] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/153-154

[173] Bu meselede asil üzerinde durulmak istenen husus iste burasidir: Mutat mesakkatler de nisbî (göreli)dir ve onlarin anlasilmasi her amelin bizzat kendisi üzerinde dikkatlice durmayi gerektirir. Aksi takdirde mesakkat türleri ve buna bagli olarak da hükümler birbirine karisir.

[174] Fecir namazindan sabahin sünneti kasdedilmeîidir. Çünkü kisi uykudan kalkacak, giyinecek ve abdest alacaktir. Sabahin farzinda ise artik bu mesakkatlere yeniden girmeyecektir. (Ç)

[175] Ankebût29/2.

[176] Iman ve onun geregini yerine getirmek, bazen beraberinde sabir ve metanet gösterilmesi gereken mesakkat ve

fitneler getirebilir. Bunlar iman bahsinde ki iman teklif amellerinden biri olmaktadir mutat disi mesakkatler sayilmaz.

[177] Ankebût 29/10.

[178] Bu âyette dini savunmak için konulan cihad mesakkatinden bahsedilmektedir. Cihadin zaten tabiatinda bu tür mesakkatler bulunmaktadir ve bunlar her ne kadar as-îmda zor ise de cihad konusunda mutat disi sayilmamaktadir. Allah'in onlari söz verdikleri konuda sadâkat göstermeleri yüzünden övmesi, bunun imanin bir geregi oldugunu göstermektedir. Dolayisiyla cihad sirasinda karsi karsiya gelinecek mesakkatlere iman geregi olmak üzere sabir ve tahammül gösterilecek, böylece din korunmus olacaktir.

[179] Ahzâb 33/10.

[180] Ahzâb 33/23.

[181] Tevbe 9/118.

[182] Burada bir itiraz ileri sürülerek: "Bu onlara yönelik bir teklif degildir, aksine bir çesit cezadir. Çünkü onlarla konusmama emrine muhatap olanlar diger insanlardi. Bunlar sadece son günlerde kadinlarina yaklasmamakla emro-lunmuslardi Bunda ise, mutat disi bir mesakkat imajini verecek bir durum yoktur. Bu durumda, hiç kimse ile konusmama cezasindan kurtulmak için yapmalari mümkün oldugu halde yapmadiklari sey ne ki?" denilebilir.

[183] Yani cariyelerle evlenmenin caiz olmamasi konusunda, zinaya düsme korkusuna ulasan mesakkate itibar edilmektedir. Bu noktaya gelmeden önce, onlarla nikâhlanmaya iten sikintiya ise, her ne kadar bir mesakkat olsa da itibar edilmemektedir. Ruhsata götüren mesakkat halinin bulunmasi durumunda bile, onlarla nikahlanma konusunda sabir ve metanet gösterilmesi tesvik edilmistir. Bu da gösteriyor ki mesakkatler, bizzat o mesele hakkinda duyulan ihtiyaç ölçüsünde dikkate alinmakta; baska konularda bulunan ve dikkate alinan mesakkatlere nisbetle degerlendirilmemektedir.

[184] Nisa 4/25.

[185] Tevbe 9/41

[186] Tevbe 9/39.

[187] Muhammed 47/31.

[188] Hac 22/78.

[189] Bazilari buna sunu misal vermislerdir: Yol arkadaslarindan ayri düsen bir yoku, beraberinde bulunan külçe halindeki altini darphaneye getirir ve külçesi kadar onlardan altin para (dinar) alir ve onlara basma ücretini Öder. Imam Mâlik, buna belli bir sahsa ve belli bir durum a has cüzî bir maslahat olmasina ragmen cevaz vermistir.

Bu misal açik degildir; çünkü durumu bu sekilde olan her yolcunun hükmü budur- Dolayisiyla bunda belli bir sahsa özellik yoktur.

[190] Bu illet ortadan kalkinca, ertesi senede kurban etlerini yiyebileceklerini ve hatta saklayabileceklerini belirtmistir

[191] Mescid-i Haram, Medine mescidi ve Mescid-i Aksa. Hadislerde bu üç mescidin diger mescidlerden ayricali olduklari, buralarda kilinan namazlarin di-geryerlerde kslinan namazlara göre çok daha seVapli bulundugu; ziyaret için ancak bu üç mescide yolculuk yapilabilecegi... belirtilmistir.(Ç)

[192] Suyun tabiatinin degismesi suyu temizleyici olmaktan çikarir. Ancak toprak ya da yosun karismasi gibi genel bir güçlügün bulunmasi ve kaçinilmasi mümkünolmayan durumlarda hüküm ne olur? Böylesi genel güçlüklerin bu-lundugu durumlarda, güçlük nedeniyle degisikilik hükmü kaldirilir. Suya zaferan vb. karismasi gibi kaçinilmasi mümkün olan özel güçlükler karsisinda ise hüküm farklidir ve bu konu ihtilaflidir: Kimi âlimler bu özel güçlükleri de dikkate alarak suyun temizleyici olduguna hükmetmisler, diger bazilari da kaçinilmasi mümkün oldugu noktasindan hareketle, bu tür özel güçlükleri dikkate almamis ve o suyun temizleyiciligini kaybedecegini söylemislerdir. (Ç)

[193] Evlenecegim her kadin bos olsun denilmesi gibi. CÇ)

[194] Çünkü kisinin cariyeden baska hür kadmi nikâh etme durumu vardir. Mülkiyet ise, cariyeden baskasi ile gerçeklesmez. Dolayisiyla böyle bir söz sarfet-tigi zaman genel bir güçlük içerisine düsmüs olur ve genel siganin gerektirdigi sey düsürülmek suretiyle kendisine bir genislik getirilir. Bu durumda kisi mülk cariye edinebilir, ancak onlari nikâhlayamaz. Bu birinci hükümde genelligin, ikincide de özelligin bir geregi olur.

[195] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/154-162

[196] Bakara 2/215.

[197] Bakara 2/219.

[198] Bakara 2/22.

[199] Ibrahim 14/32-34.

[200] Nahl 16/10-11.

[201] Aslinda müellifin sözünü ettigi asamalar dogrudur ve hakikaten Yüce Allah ilk önce insanlarin irsad edilmesi ve yaratilislari, varlik âleminde mevcut olan bütün nimetlerin kendileri için hazirlandigi ve yeryüzüne yayildigi ko-nularina dikkat çekilerek onlarin akillarinin aydinlatilmasi yoluna basvurmustur. Müellifin ileride Mekkî ve Medenî tesriin özelliklerinden bahsederken de söyleyecegi gibi iman ve külli esaslarin getirilmesi (altyapinin hazirlanmasi) disinda ilk asamada yükümlülükler getirilmesi yoluna gitmemistir. Yükümlülükler ancak altyapi hazirlandiktan yani aklin yükümlülükleri kabul edebilmesi için gerekli oian açiklamalar, irsadlar ve hazirliklar yapildiktan sonra getirilmistir. Ancak burada anlasilamayan sey, müellifin bu hususu delillendirmek için Medine döneminde inen birinci âyeti kullanmasi ve onun ilk inen hitaplar arasinda bulundugunu ileri sürmesi olmaktadir. Halbuki ayni mânâyi içerecek Mekkî âyetler bulabilmesi mümkündü. Meselâ: "Binek olarak kullanmaniz ve yemeniz için hayvanlari sizin için yaratan Allah'tir..." (Gâfir 40/79); "O, gökten su indirendir. Her bitkiyi onunla bitirdik..." (En'âm 6/99) âyetleri gibi. Ikinci âyetin kullanilmasi ise yerindedir, çünkü o Mekkîdir. Müellif, "Sonra inadlik gösterince, bu kez kendilerine kesin hüccetler getirildi" demektedir. Bu da ayni sekilde Mekkî âyetlerde olmustur. Kâf sûresinde oldugu gibi. Bu konuda yani öldükten sonra tekrar dirilmeye ve Allah'in kudretinin büyüklügüne getirilecek deliller hakkinda Ib-nu'1-Kayyim'm Kitâbul-fevâicTine bakilabilir. "Pesin dünya zevklerine karsi olan ragbetleri neticesinde bu hüccetlere aldiris etmeyince, dünya hayatinin gerçek yüzü kendilerine bildirildi ve onun aslinda hiçbir sey olmadigi; çünkü mutlaka bir gün yok olacagi vurgulandi ve kendilerine misaller {darb-i mesel) getirildi." Bu sözünden sonra getirdigi iki âyet de Mekkî olmaktadir. Mekkî yerine Medeni olsaydi, bir zarari da olmazdi. Sunu da söyleyelim ki, bu üç asamaya Medenî âyetlerde de rastlanmasi, burada söylenilenlere ters düsmez ve o zaman bu tür Medenî âyetler hatirlatma ve pekistirme türünden sayilir. Ancak bir nokta daha var: O da müellifin burada bu üç asama ile getirdigi ve sira ile geldigini söyledigi âyetler, gerçekten nüzul sirasinda da böyle bir sira ile mi inmistir? Bu konuyu merak edenler âyetlerin nüzul tarihlerini arastirarak kesin bir bilgiye ulasir ve böylece müellifin istidlalinin tam olup olmadigini ögrenebilirler.

[202] Yunus 10/24.

[203] Muhammed 47/36.

[204] Rûm 30/64.

[205] Uzuaea bir hadisin bir parçasidir, bkz. Buhârî, Zekât, 47; Müslim, Zekât,
161-163.

[206] A'râf7/31.

[207] Müminûn 23/51.

[208] Buradaki müellifin sözünden kasit sudur: Gerek Allah ve gerekse Hz. Pey-gamber(as) muhataplarin durumlarini dikkate almislar ve onlarin durumu ne gerektiriyorsa ona uygun olarak buyurmuslardir. Yoksa tarihî bir zaman siralamasindan bahsedilmemektedir. Çünkü A'râf âyeti Mekke'de inmis; hadis ise minberde Medine'de söylenm istir. Zaman itibariyla âyet daha öncedir.

[209] Buradaki zulüm mutlak olup, hem sirki hem de diger günahlari kapsamaktadir.

[210] En'âm6/82.

[211] En'âm6/82.

[212] Buhârî, Sehâdât, 28; Müslim, Iman, 107, 109.

[213] Bakara 2^284.

[214] Bakara 2/286.

[215] Zümer 39/53.

[216] Buhârî, Nikâh, 1.

[217] Tegâbün 64/15.

[218] Vakia 56/24.

[219] Tîn95/6.

[220] Ancak çogu müfessirler âyette geçen "gayrii memnun" kelimesine "kesintisiz" anlami vermislerdir. Müellif, sözünü kileminen (minnet) anlami üzerine kurmaktadir.

[221] Hucurât 49/17.

[222] Nisa 4/65.

[223] Buhari, Sirb, 6; Müslim, Fedâil, 129. Bu hadiste görülüyor ki; Önce durum Zübeyr'in iyilik ve ihsani gerektiren davranista bulunmasini gerektiriyordu. Bu yüzden de Hz. Peygamber ilk önce bu dogrultuda talepte bulunmustu. Ancak karsi taraf bunu bilmeyip de haddi asinca, onu itidal noktasina getirecek bir tavir almak gerekiyordu. Öyle de yapilmis ve Hz. Peygamber Zübeyr'den iyilik ve ihsanda bulunma gibi bir davranista bulunmasini degil de hakkini sonuna kadar kullanmasini istemisti. Zira onu ancak böyle bir davranis yola getirecekti. (Ç)

[224] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/162-167

---

## DÖRDÜNCÜ NEVI
## SÂRI'ÎN, MÜKELLEFIN SER'Î HÜKÜMLER ALTINA GIRMESINDEKI KASDI
## (MÜKELLEFIN SERIATLA YÜKÜMLÜ TUTULMASI)

Bu nev'i altinda yirmi mesele ele alinacaktir:

**Birinci Mesele:**

Seriatin konulusunda gözetilen ser'î maksat, mükellefin neva ve hevesinden koparilarak, kendi ihtiyari ile Allah'a kul olmasini saglamaktir. [1]Nitekim yaratilis itibariyla zorunlu olarak zaten O'nun kulu idi.

Bu konudaki deliller:

(1)

Kullarin, sadece Allah'a kul olmak, onun emir ve yasaklari altina girmek için yaratildigina dair açik nasslar: "Cinleri ve insanlari ancak Bana kulluk

etmeleri için yaratmisimdir. Onlardan birrizik istemem. Süphesiz mihlandiran da, güç ve kuvvet sahibi olan da Allah'tir[2] "Ehline namaz kilmalarini emret, kendin de onda devamli ol. Biz senden rizik istemiyoruz, sana rizik veren biziz[3] "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz ki, O'na karsi gelmekten korunmus olabileninizi,[4] Sonra bu kullugun esaslarini ayni sûrede açiklamis ve söyle buyurmustur: 'büzlerinizi dogudanyana ve batidan yana çevirmeniz iyi olmak demek degildir; lâkin iyi olan Allah'a, âhiretgününe, meleklere, kitaba, peygamberlere inanan, O'nun sevgisiyle, yakinlarina, yetimlere, düskünlere, yolculara, yoksullara ve köleler ugrunda mal veren, namaz kilan, zekât veren v,e ahidlestikle-rinde ahidlerine vefa gösterenler, zorda, darda ve savas alaninda sabredenlerdir. Iste onlar dogru olanlardir ve sakinanlar ancak onlardir.[5]Bunlar yaninda daha baska yine ayni sûrede getirilen yükümlülükler. "Allah'a kulluk edin, O'na bir seyi ortak kosmayin.[6]âyetiile benzeri mutlak surette Allah'a kullugu emreden ve genel olarak tafsilat getiren bütün âyetler... evet bütün bu nasslar her hal ve durumda Allah'a yönelmenin, her nasil olursa olsun onun getirdigi hükümlere boyun egmenin gerekliligini ortaya koymaktadir. Allah'a kullugun mânâsi da iste budur.

(2)

Sâri'in bu kasdina muhalefetin yerilmesi: Evvela Allah'in enirine muhalefette bulunma yasaklanmis; Allah'tan yüz çevirenler yerilmis; her çesit muhalefete karsi olmak üzere hem dünyada verilecek özel bir ceza, hem de âhirete birakilmis bir azap tertip edilmis ve insanlar bununla korkutulmus tur. Muhalefetin asil kaynagi, heva ve heveslere, pesin zevklerin çagrisina uymak ve geçici sehvetlere tabi olmaktir. Yüce Allah heva ve heveslere uymayi, hakkin karsisinda yer alan ve onunla çatisan bir sey olarak kilmis ve onu hakkin karsiti saymistir. Meselâ su âyetlere bakalim: "Ey Davudi Seni süphesiz yeryüzünde hükümran kildik, o halde insanlar arasinda adaletle hükmet, hevese uyma, yoksa seni Allah'in yolundan saptirir[7]"Iste azip da dünya hayatini tercih edenin varacagi yet süphesiz cehennemdir.[8] Bunun karsiti durum için de: 'Ama kim Rabbinin azametinden korkup da kendi- . ni heva ve hevesten alikoymus ise varacagi yer süphesiz cennettir" [9]bu-yurmaktadir. Baska bir âyette: "O heva ve hevesinden konusmamaktadir; O'nun konusmasi ancak, bildirilen bir vahiy iledir"[10] buyurur. Bu sonuncu âyette Allah, davranislarin kaynagini iki seyle sinirlamistir Vahiy ki bu seriat olmaktadir. (2) Heva ve heves. Birüçüneüsü de yoktur. Durum böyle olunca, heva" ve hevesle seriat tam birbirlerinin karsiti olmaktadirlar. Hak ve hakikatin vahiyde oldugu kesin olarak bilindigine göre, hakkin ziddmin da heva ve heves pesinde oldugu ortaya çikacaktir. Yine Yüce Allah daha baska âyetlerde söyle

buyurur: "Ey Muhammedi Heva ve hevesini tanri edinen, bilgisi oldugu halde Allah'in sasirttigi... kimseyi gördün mü?[11]'Eger gerçek onlarin heveslerine uysaydi, gökler, yer ve onlarda bulunanlar bozulup giderdi[12] "Iste bunlar, Allah'in kalplerini mühürlemis oldugu kendi heveslerine uyan kimselerdir[13] "Rabbinin katindan bir belgesi olan kimse, kötü isi kendisine güzel gösterilen kûnseye benzer mil Bunlar heveslerine uymuslardir.[14] Bu âyetlerde geçen "heva ve heves" kelimelerinin kullanilisi üzerinde durdugumuzda, onun hep yergi makaminda kullanildigini ve onun pesinden gidenlerin kötülendigini görürüz. Bu anlamda Ibn Abbas'tan da: "Yüce Allah, Kur'ân'daher nerede Tievâ' kelimesini kullanmissa mutlaka onu yermek makaminda kullanmistir" seklinde bu mânâda bir söz rivayet edilmistir. Bütün bunlar, Sâri' Teâlâ'mn amacinin, mükellefin heva ve heves pesinde kosmaktan vazgeçerek Mevlâsina kullukta bulunmasi oldugunu apaçik göstermektedir.

(3)

Simdiye kadar edinilen tecrübeler ve âdetler de göstermistir ki, dünya ve âhiret ile ilgili maslahatlar, heva ve heveslerin pesinde basibos bir sekilde kosturmakla gerçeklesemez. Çünkü böyle bir basibosluk durumunda anarsi dogar; insanlar birbirlerine girer ve hersey helak olur. Böyle bir netice ise gerçeklestirilmesi istenilen maslahatlarin tam ziddi bir durum olmaktadir. Bu husus, tecrübe ve sürüp gelen âdetler neticesinde bilinmektedir. Bu yüzden de eski ve yeni bütün insanlar, sehvetlerine uyan ve onun pesinde kosturan insanlari yermislerdir. Hatta önce geçen ve tâbi olacaklari bir seriatlari bulunmayan, ya da seriatlari unutulmus olan bazi kavimler, dünya ile ilgili maslahatlarini, aklî nazarda heva ve heveslerine uyan herkesten uzak durmak suretiyle gerçeklestirmis oluyorlardi Onlarin böyle birsey üzerinde görüsbirligi etmeleri, kendilerince onun dogrulugu sabit oldugu içindi. Heva ve heveslerine uyan kimselerden uzak durma geleneginin sürmesi neticesinde amaçlari olan dünya ile ilgili maslahatlarini gerçeklestireceklerine inaniyorlardi ve buna "es-siyâsetu'I-medeniyye" (siyâsî rejim) ismi veriyorlardi. Netice olarak diyebiliriz ki, bu konu, dogrulugunda hem aklin hem de naklin birlestigi bir husustur. Konu, delile ihtiyaç göstermeyecek kadar açiktir.

Durum böyle iken, hiçbir kimsenin kalkip da, seriatin kullarin sehvetleri dogrultusunda ve onlarin garazlarini gerçeklestirmek için konulmus oldugunu iddia etmesi dogru degildir. Çünkü ser'î hükümler bes kategori içerisindedir, Bunlardan vâcib ve haramin, basibos bi-rakilmisligm neticesinde diledigini yapip, diledigini terketme durumuyla çatisma arzedecegi açiktir. Zira, emredilen ya da yasaklanilan seyde kulun bir garazi olsun olmasin, "Sunu yap! "ya da "Sunu yapma!denilmektedir. Bu

durumda, eger mükellefin garazi bu emir ya da nehye uygun düser ve onda vacibin islenmesine ya da haramdan kaçinmasina dair itici bir heves bulunursa, bu aslî degil, arizî olur. Diger kisimlara gelince her ne kadar ilk bakista bunlarin mükellefin tercihine birakilmis oldugu gözüküyorsa da aslinda bunlar kulun tercihi dahiline Sâri'in istegiyle sokulmustur. Dolayisiyla bunlar, onlari kulun ihtiyarindan çikarmak anlamina gelir. Mesela, mubahi ele alalim. Mükellefin mubah hakkinda bir ihtiyari ve garazi bulunabilecegi gibi, bulunmayabilir de. Mubah hakkinda bir ihtiyari bulunmamasi, aksine onun kaldirilmasina yönelik bir arzusunun bulunmasi durumunda, bu sekildeki bir mubahin mükellefin ihtiyari dahilinde oldugu nasil söylenebilir? Nice arzu ve heves sahipleri vardir ki, keske falanca mubah haram olsaydi temennisinde bulunurlar ve eger tesri yetkileri kendilerine verilecek olsaydi onu mutlaka haram da kilardilar. Nitekim bir hak konusunda birbiriyle çekisen iki insanin durumunda oldugu gibi. Mükellefin tercih, arzu ve hevesinin o mubahin ortaya konulmasi yolunda oldugu takdirine göre ise, o bu kez onun emredilmis olmasini temenni eder ve bu is eger kendisine birakilmis olsaydi, mutlaka onu vacip kilardi, Sonra bizzat ayni mubah hakkindaki durum aksi hale dönüsebilir ve bugün sevdigi bir seyden yarin nefret edebilir ya da aksi olabilir. Hiçbir meselede hiçbir hüküm mutlak surette bidüziyelik arzetmez. Bu durumda ayni sey üzerinde farkli garazlar ortaya çikar ve bu garaz, heva ve heveslere tâbi olma takdirinde düzen bozulur. Yüce Kitab'inda "Eger gerçek onlarin heveslerine uysaydi, gökler, yer ve onlarda bulunanlar bozulup giderdi"[15]buyuran Allah, gerçekten her türlü noksanliklardan uzaktir. Su halde mubahin tercihe birakilmis olmasi, o seyin mutlak surette kulun ihtiyari dahilinde bulunmasi anlamina gelmemektedir; bu ancak Allah'in o dogrultuda bir hükmü oldugu için Öyle olmaktadir. Bu durumda mubahi isleyen kulun iradesi, Sâri' Teâlâ'nm o hükmü koymasina tâbi olmaktadir ve onun mubaha yönelik bulunan garazi, tabiî basibosluktan degil de ser'î izinden alinmis olmaktadir. Bu ise, mükellefin sirf Allah'in kulu olabilmesi için heva ve heveslerinin pesinden gitmesinden kurtarilmasi mânâsinin ta kendisi demektir.

Soru: Seriatlarin konulusu ya nedensizdir ya da bir hikmete da-yanmaktadir. Birinci ihtimal ittifakla bâtildir. Nitekim Yüce Allah: "Sizi bosuna yarattigimizi ve Bize döndürülmeyeceginizi mi sandiniz?[16] "Gögü ve yeri ve ikisinin arasinda bulunanlari bosuna yaratmadik[17]"Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasindakiler i oyun olsun diye yaratmadik. Biz onlari ancak ve ancak gerektigi üzere (hak ile) yarattik[18] buyurmaktadir. Madem ki seriatin konulusu bir hikmet ve ma- [!,72] salahata dayanmaktadir; öyle ise bu maslahat ya Allah'a yönelik olacaktir ya da kullara. Maslahatin Allah'a yönelik olmasi ihtimali imkânsizdir; çünkü O herseyden müstagnidir

ve bir ihtiyaç neticesi kendisine bir maslahatin dönük olmasi muhaldir. Nitekim bu husus Kelâm ilminde ortaya konulmustur. Geriye maslahatin sadece kullara dönük olmasi ihtimali kalmaktadir. Bu ise, onlarin garazlarinin bir geregi olmaktadir, Çünkü her akli basinda insan, mutlaka kendi maslahatini, dünya ve âhiret hayati için arzularina uygun düsen seyleri ister. Seriat, getirdigi yükümlülükler Içerisinde onlarin bu arzularinin gerçeklestirilmesini üstlenmis ve temin etmis olmaktadir. Bu durumda, seriatin kullarin garazlari dogrultusunda ve heva ve heveslerine uygun olarak konulmus oldugu nasil reddedilebilir? Sonra, seriatin kullarin garazlarina uygun olarak gelmis oldugunu, onlarin nazlarini gerçeklestirdigini ve bunun tahkik erbabina göre Allah'tan bir lütuf neticesinde oldugunu, Mutezile'ye göre ise bunun Allah'a vacip oldugunu ögrenmistik. Bu hususun Sâri'in maksatlarindan ve hak oldugu sabit olunca, bunun aksi de elbette ki bâtil olacaktir.

Cevap: Biz seriatin, kullarin maslahatlari için oldugunu kabul ediyoruz. Ancak bu, Sâri'in emri neticesinde ve onun koydugu Ölçüler çerçevesinde olmaktadir; yoksa kullarin bizzat kendi garazlari ve heva ve hevesleri geregi olmamaktadir. Bu yüzden de ser'î yükümlülükler nefislere agir gelmektetir. Nitekim bu husus, hem hissen hem âdeten hem de tecrübelerle sabit olmaktadir. Emirler ve yasaklar, kulu kendi heva ve heveslerinin pesine düsmekten alikoymaktadir. Basibosluk onun arzu ettigi bir seydir. Arzulari, ancak seriatin koymus oldugu ölçüler içerisinde yer aldigi zaman mesruluk kazanmakta ve gerçeklestirilmesine izin verilmektedir. Bu nokta, iste bizim varmak istedigimiz sonuçtur ve bu, heva ve heveslere muhalefetin tâ kendisidir.Yükümlülüklerin yerine getirilmesinden dogacak masalahatlarm gerek dünyada ve gerekse âhirette kullara yönelik olacagi konusu dogrudur ve bundan, kulun yükümlülüklerini yerine getirmesi sirasinda kendisine yönelik maslahatlari elde etmis olmasinin ser'î çerçeve disinda kalmasi gibi bir anlam çikmaz. Ayni sekilde onlarin, Sâri'in kendisine bahsetmis oldugu maslahatlar degil de bizzat kendisinin elde etmis oldugu maslahatlar anlami da çikmaz. Bu husus açiktir. Böylece burada açiklananlarla, daha Önce geçenler arasinda bir çeliski bulunmadigi ortaya çikar. Çünkü daha önce geçen yerde, kulun nazlarina ve garazlarina ulasmasinin Sâri'in bahsetmesi noktasindan oldugu; he-va, heves ve sehvetlerinin bir geregi olarak elde etmis olmadigi belirtilmisti. Bizim buradaki amacimiz da zaten bu noktanin açiklik kazanmasidir. Dolayisiyla aralarinda bir çeliski yoktur.

Fasil:

Açiklamasi yapilan esas isiginda asagidaki kaideler ortaya çikar:

1. Mutlak surette heva ve hevese uyularak islenen ve bu arada hakkinda

mevcut bulunan emir veya yasaga, ya da iba-haya itibar edilmeyen her amel kesin olarak bâtildir. Çünkü bir

ameli islemeye itecek ya da ona çekecek mutlaka bir motifin bulunmasi gerekir. Eger bu konuda Sâri'in çagrisina icabette bulunmak gibi bir motif yoksa, o zaman o fiilin islenmesi mutlaka heva ve heveslerin etkisi ile olmus demektir. Böyle olan bir sey ise mutlak surette bâtildir. Çünkü, kesin olarak hakkin aksine bir davranis olmaktadir. Dolayisiyla hu sekilde islenen bir amel, geçen delillerin geregi olmak üzere kesin olarak bâtil olmaktadir. Muvatta'da rivayet edilen Ibn Mes'ûd hadisi üzerinde düsünelim. Hadis söyle: "Süphesiz sen öyle bir zamandasin ki, fukahâsi çok, kurrâsi[19] azdir; senin bu zamaninda Kur'ân'in muhtevasi (hadleri, koydugu sinirlari) korunur, harflerine pek önem verilmez; isteyen azdir, veren çoktur; namazi uzatirlar, hutbeyi kisa tutarlar; heva ve heveslerinden Önce amellerine baslarlar.[20]

Insanlar için öyle bir zaman gelecektir ki, o zaman fukahâ az, kurrâ çok olacaktir; Kur'ân'in harfleri ezberlenecek, fakat içerigi (hadleri, koydugu sinirlari) ihmal edilecektir; isteyen çok, veren az olacaktir; hutbeyi uzatacak, namazi ise kisa tutacaklardir; amellerinden önce heva ve heveslerine koyulacaklardir.[21]

Bu sekilde islenecek olan ibadetlerin bâtil olacagi açikça bellidir. Âdetlerin (günlük yapilagelen isler vb.) bâtilligi ise, emir ve nehyin geregi üzere onlara herhangi bir sevap baglanmamasi açisindan olmaktadir; çünkü bu tür amellerin sevap açisindan islenmis olmalari ile olmamalari arasinda bir fark yoktur. Keza mubah kilinmis bir seyin islenmesi sirasinda da durum aynidir; çünkü kisi bu sekilde islemesi durumunda, o seyin kendisine nimette bulunan Allah tarafindan izin verilmis oldugu noktasindan hareket etmis olmamaktadir. Nitekim bu husus Hükümler bahsinde ve bu bölümde daha Önce geçmisti.

Mutlak surette hakkindabulunan emir veya nehiy ya da izin (iba-ha) dikkate alinarak ve onlarin geregine uymus olmak için islenen her amel sahihtir ve haktir. Çünkü, bu durumda o fiili isleyen kimse, onu U74] konulmus oldugu sekilde islemis olmakta ve kasdi Sâri'in kasdina uygun düsmektedir. Bütün bunlar ise dogru olan seylerdir. Dolayisiyla durum açiktir.

Eger amelin islenmesinde her iki motif de birden varsa; bu durumda hüküm baskin gelen (galip) ve varlik bakimindan Önce olana aittir. Eger önceden var olan motif, Sâri'in emri ise ve mükellef, maksadina mesru yoldan ulasmayi kastetmis ise, bu durumda bu tür fiillerin de ikinci kisma, yani sadece Sâri'in koydugu prensiplere uyulmus olmak için islenmis fiiller kismina katilmasi bir problem arzetmez. Çünkü hazlarm talep edilmesi ve

garazlarin bulunmasi, bu yönden seriatin konulusuna ters düsmez. Zira seriat da netice itibariyla kullarin maslahatlari için konulmustur. Su halde hazlarm Sâri'in emrine tâbi kilinmasinin, fiili isleyen için bir zarari olmayacaktir.

Ancak bu konuda dikkate alinmasi gereken bir sart vardir: O da kisinin garazini gerçeklestirdigi ya da gerçeklestirecegi yolun, Sâri' tarafindan o tür garazlarin gerçeklestirilmesi için konulmus oldugunun kesin bilinmesidir. Aksi takdirde varlik bakimindan Önce olan, Allah'in emri olmayacaktir. Bu sart, yeri geldiginde açiklanacaktir. Eger fiilin islenmesi sirasinda baskin gelen ve varlik bakimindan önce olan arzu ve hevesler ise ve Sâri'in emri tâbi durumuna düsmüsse, bu tür fiiller de birinci kisma katilacaklardir.

Ikikisimarasindakifark, Sâri'inkasdinmbulunup bulunmadiginin arastirilmasi yoluyla ortaya çikacaktir. Mükellefin arzu ve heveslerinin de isin içine karistigi herhangi bir fiile bakariz: Eger Sâri'in yasagi durumunda o kisi arzu ve heveslerini gemliyor ve sehvetinin gereginden geri duruyorsa, o zaman baskin gelen ve varlik bakimindan önce olan motifin Sâri'in emri olduguna; arzu ve heveslerinin ise tâbi durumunda bulunduguna hükmederiz. Yasak bulunmasina ragmen, o fiili islemekten geri durmuyorsa, o zaman da baskin gelen ve varlik bakimindan öncelikli olanin arzu ve hevesleri olduguna, Sâri'in emrinin ise tâbi durumuna düstügüne hükmederiz. Meselâ, temizlik halinde iken zevcesi ile iliskide bulunan bir kimsenin durumunu ele alalim: Böyle bir kimsenin bu fiilim islerken arzu ve heveslerine tâbi olarakis-lemesi de, Sâri'in izninden hareket etmis olmasi da mümkündür. Eger kadin hayiz görmeye baslar da, koca bu süre içerisinde cinsî iliskiden geri durursa; onun bu tavri, arzu ve heveslerinin Sâri'in emrine tâbi oldugunu gösterir. Aksi durum ise, fiile itici asil motifin arzu ve hevesleri oldugunu gösterir.

Fasil:

2. Heva ve heveslere uymak, övgüye deger bir fiil içerisinde de kendisini gösterse, yerilen bir seye götürebilir. Çünkü, heva ve heveslere uyma, tabiati itibariyla seriatin konulusuna ters olmaktadir. Dolayisiyla bir fiili islerken, seriatin geregi ile bir arada bulunmasi durumunda kendisinden korkulur. Çünkü:

Evvela, zitlik arzetmesi sebebiyle emirlerin terkine, yasaklarin da islenmesine götürebilir.

Ikinci olarak, heva ve heveslere uyulur ve bu tekrarlanirsa, belki de nefiste ona karsi bir aliskanlik ve ünsiyet peyda eder ve neticede bu ünsiyet duyulan heva ve heves nefisle birlikte amellere sirayet eder. Özellikle de onunla birlikte ve ondan ayrilmaz biçimde yaratilmis oldugu karisik halde bulunan seylerde. Bu durumda, heva ve heveslere tâbilik, ser'î esaslara

tâbilikten önce bulunabilir ve asil durumunu alabilir. Bu durumda ise, Allah'in emrine uymus olmak için islenmesi gereken fiil, heva ve hevese tâbilik durumuna düser ve onun hükmünü alir. Bu sekilde süratle kisi Allah'in emrine muhalefet durumuna düser. Bu konuda edinilen tecrübeler, konuya isik tutmak bakimindan yeterlidir.

Üçüncü olarak, fiilleri Allah'in seriatina uymus olmak için isleyen kimse, netice olarak o amelde bulunan seylerden lezzet alir; anlayis meyvelerini dermek, ilmin gizli kapilarini aralamak suretiyle nimete kavusur. Belki de kendisi için bazi kerametler zuhur eder veyahut onun yeryüzünde herkes tarafindan sevilmesi saglanir (hüsn-i kabule mazhar kilinir) ve herkes ona dogru meyleder ve etrafinda toplanirlar; ondan yararlanirlar; onu hem dünya hem de âhiret islerinde kendilerine baskan seçerler. Namaz, oruç, ilim tahsili, ibadet için halvete çekilme, diger hayir islere yapisma gibi sâlih ameller yoluna sülük eden kimselerin basina gelen benzeri diger haller gibi. Onlar bu gibi hallerle karsi karsiya geldikleri zaman, nefis o halden bir güzellik duyar, bir haz alir; o amele ünsiyet peyda eder, baska seylere ihtiyaç duymaz; Öyle ki gözünde dünya ve dünyada bulunan hersey, o içerisinde bulundugu halin bir anma nisbetle küçülür ve bir deger ifade etmez. Nitekim bazilari: "Eger hükümdarlar bizim içerisinde bulundugumuz hallerimizi bilselerdi, onu elde etmek için bizimle kiliçlariyla savasirlardi" demislerdir. Durum böyle olunca, belki nefis bu neticeleri elde etmek için, onlari hazirlayan öncüllere meyleder[22] ve bu durumda nefsin arzusu amellerden önce bulunmus olur, Bu ise Allah korusun o mertebeden düsmenin kapisi olmaktadir. Her ne kadar övgüye deger bulunan seyler içerisinde kendisini gösteren arzu ve hevesler genel anlamda yerilmemisse de, bu durum mutlak surette yerilmis bulunan bir neticeye dönüsebilir. Bu konuya isik tutacak delilimiz; seyrü sûlûk erbabinin hallerinin; faziletli ve salih kimselerin haberlerinin degerlendirilmesi neticesinde ortaya çikan istikrâî bilgidir.

Fasil:

Ser'î hükümlerde arzu ve heveslere uyma, o hükümleri kendi garazlarina ulasmak için bir vasita kilma gibi bir hileye basvurma ihtimalini barindirir. Bu durumda hükümler, garazlarin elde edilebilmesi için hazirlanmis âletler gibi olur. Meselâ riyakâr bir insanin durumunu ele alalim: Insanlardan çikar elde edebilmek için sâlih amelleri bir basamak olarak kullanir. Bu konu açiktir. Ser'î amellerde arzu ve heveslere tâbi olmanin neticeleri üzerinde düsünen ve arastirma yapan kimse, bunlardan pek çok mefsedetlerin ortaya çiktigini görür. Hükümler bahsinde, sebepler islenirken müsebbeplerin dikkate alinmasi konusunda bu konuya dair biraz söz edilmisti. Belki de hadiste, sapik mezhepler olarak belirtilen firkalarin,

ortaya koyduklari bidatlerin temel sebebi, ser'î maksatlari bir tarafa iterek kendi arzu ve heveslerine uymalari olmalidir. [23]

**Ikinci Mesele:**

Ser'î maksatlar iki kisimdir: Aslî maksatlar, tâli maksatlar:

1. Aslî (Dogrudan) Maksatlar: Mükellefe ait bir haz bulunmayan maksatlardir. Bunlar her serîatte dikkate alinmis bulunan zarurî esaslardir. Bunlarda mükellefe ait hazzin bulunmamasi, sadece zarurî olmalari açisindan olmaktadir. Çünkü zarurî esaslar mutlak surette genel maslahatlarin gerçeklestirilmesi demektir ve bunlar ne bir hale, ne belli bir sekle, ne de belli bir zamana mahsus degillerdir. Zarurî esaslar da iki kisma ayrilirlar:

a) Aynî (herkesi baglayan) zarurî esaslar.

b) Kifâî (sayisi belli bir zümreyi baglayan) zarurî esaslar.

Zarurî esaslarin aynî oluslari, her mükellefin bizzat kendisi üzerine olmasi açisindandir. Teker teker her mükellef, hem inanç hem da amel açisindan dinini korumakla, hayati için gerekli seyleri yapmak suretiyle nefsini korumakla, Rabbinden kendisine ulasacak olan hitabi anlayabilmesi için aklini korumakla, hayatin devami ve dünyanin imari için kendi yerini dolduracak neslin yetistirilmesi ve aralarinda rahmet ve sefkat baglari olusmasi gereken nesep baglarinin karisikliga ugramamasi için neslini korumakla, bu geçen dört zarurî esasin korunmasinda yardimci olacak olan malini korumaklaniemurdur.[24]Mü-keîlefin bunlarin aksi istikamette davranista bulunmayi tercih etmesi takdirinde kisitlilik altina alinmasi ve yapmayi istedigi davranisi ile kendisi arasina girilmesi, bunlarin zarurî olarak korunmasiyla yükümlü oldugunun açik bir delili olmaktadir. Iste bu noktadan hareketle mükellef, hazzmdan soyutlanmis olmakta ve kendi nefsi hakkinda dahi tahakküm altina alinmis bulunmaktadir. Bununla birlikte bir baska yönden mükellef için bir hazzin ortaya çikmasi durumunda, bu haz aslî maksada tâbi durumunda olacaktir.

Kifâî olusuna gelince; bunlar genel olarak bütün mükellefler tarafindan (her mükellefin teker teker degil) ortaya konulmasi istenilen ve böylece kisisel zarurî haHerin gerçeklesebilmesi için mutlaka gerekli olan genel zarurî esaslarin düzene girmesi açisindan yapilan taleplerle ilgili olmaktadir. Ancak bunlar, birinci kisimdan olan zarurî esaslarin tamamlayici unsurlari mahiyetindedir ve bunlar zarurî olma bakimindan onlara katilirlar. Zira aynî zarurî esaslarin gerçeklesebilmesi için mutlaka kifâî olan zarurî esaslarin bulunmasi gereklidir. Söyle ki, kifâî zarurî esaslar; kamu maslahatlarinin bütün insan-hkiçin gerçeklestirilmesi demektir. Kifâî yönden yapilmasi emredilen sey belli kimse ya da kimselere tahsis edilemez; çünkü bunlar

bizzat o kimse ya da kimseler için emredilmis degillerdir; aksi takdirde aynî olurlardi. Burada önemli olan emredilen seyin ortaya konulmasidir (ortaya koyanlarin kim oldugu önemli degildir). Bunu su sekilde izah etmek mümkündür: Her insan, yeryüzünde kendi kudreti dahilinde ve kabiliyeti ölçüsünde olmak üzere Allah'in halifesi durumundadir. Çünkü tekbir insan, degil bütün yeryüzünde bulunan insanlarin ihtiyaçlarini gidermek, degil bir kabilenin islerüii üstlenmek, kendi nefsinin ve ailesinin bütün ihtiyaçlarini dahi karsilamaktan acizdir. Bu yüzden Yüce Allah, bütün insanlari genel zarurî esaslarin ortaya konulmasi konusunda müsterek olarak yeryüzünün halifeleri kilmistir ve bunun sonucunda yeryüzünde hükümranlik dogmustur.

Yapilmasi istenilen kifâî zarurî esaslarin, ser'an kisiye yönelik nazlardan soyutlanmis olduguna delilimiz, bu isleri üstlenen kimselerin zahirde [25]kendileri için, gerçeklestirmis olduklari bu görevler karsiliginda bir çikar elde etmekten yasaklanmis olmalaridir. Meselâ, bir valinin velayetini üstlendigi insanlardan ücret almasi, bir kadi ya da hâkimin baktigi dava ya da verdigi hüküm karsiliginda lehinde ya da , aleyhinde hükümde bulundugu kimseden ücret almasi, müftinin fetva karsiliginda, iyilikte bulunanin iyiligi karsisinda, borç verenin borç vermesi karsiliginda ve benzeri herkesi ilgilendiren konularda kifâî bir yükümlülügü yerine getirmesi karsiliginda ücret almasi caiz degildir. Bu yüzden rüsvet ve bir makam elde etmek için verilen hediyeler haram kilinmistir. Çünkü bu gibi yerlerden çikar elde edilmesi amaci,[26] bu tür kamu velayetlerinin ihdasinda gözetilen Ser'î hikmete ters düsen genel bir niefsedete yol açar. Bütün insanlik içerisinde adaletin hüküm sürmesi ve düzenin saglanmasi ancak bu yolla mümkün olur. Bu hususlara dikkat edilmedigi zaman da, hükümlerde zulüm kendisini gösterir ve Islâm'in temelleri birer birer yikilir. Konu üzerinde düsünüldügü zaman, aynî ibadetlerde ücretle baskalarinin tutulmasinin caiz olmayacagi, bunlar karsiliginda bir bedel alma ve onlari vasita kilarak dünyevî bir çikar elde etme yoluna gidilemeyecegi; onlari terketme neticesinde azap ve islah (tedib) müeyyidelerinin bulundugu ortaya çikar.[27]Kamu maslahatlari ile ilgili konularda da durum ayni olup, onlari terketmek cezayi gerektirir [28]çünkü onlarin terkedilmesi durumunda âlemde benzeri görülmedik mefsedetler ortaya çikar.

2. Tâli (Dolayli) Maksatlar:[29] Mükellefe ait hazlarin dikkate alindigi maksatlardir. Sehvetlerin giderilmesi, mubahlarla faydalanilmasi, ihtiyaçlarin giderilmesi gibi insanin yaratilisiyla ilgili gereksinimlerinin karsilanmasi iste bunlar yönünden olur. Söyle ki: Her seyi yerli yerinde yaratan ve her seyden haberdar olan Yüce Allah'in hikmeti, din ve dünyanin ahenk ve devaminin ancak insanin dogasina konulan ve onu hem kendisinin hem de baskalarinin ihtiyaç duydugu seyleri kazanmaya sevkecek güdülerle

mümkün olabilecegine hükmetmis ve bunun neticesinde insanda yemek ve içmek sehveti yaratmistir. Kendisine açlik ya da susuzluk dokundugunda, bu duygular onu mümkün olan bir yolla duydugu bu ihtiyaçlarin giderilmesi için harekete geçirecektir. Ayni sekilde kadinlara karsi sehvet duygusunu da ona yerlestirmistir ve bunun neticesinde o, arzuladigi kadina ulasabilmek için gerekli sebepleri ortaya koymaya çalisacaktir. Ayni sekilde soguktan ve sicaktan ve diger ânzî olaylardan zarar görme duygusunu onda yaratmis ve bu onun barinak ve giysi ihtiyacini karsilamak üzere harekete geçmesi için bir motif olmustur. Sonra cennet ve cehennemi yaratmis ve peygamberler göndermis; ebedî hayatin bu dünyada degil, orada oldugunu, bu dünyanin sadece âhiret için bir ekenek oldugunu, ebedî saadet ve bahtsizligin orada oldugunu, ancak cennet ve cehennemin yolunun buradan geçtigini ve bunun da seriatin koydugu sinirlari korumakla ya da onlari tanimamakla oldugunu bildirmistir. Bunun sonucu olarak mükellef, kendisini bu amaçlara ulastiracak sebeplere yapismaya koyulmustur. Allah, onu bu konuda yalniz basina kendi kendine yeterli olabilecek kudretle don atmamis tir; çünkü o bütün bu-zorluklari gögüsleyecek kadar güçlü degildi. Bunun bilincinde olan kul baskalariyla yardimlasma içerisine girdi (ve is bölümü yapti). Böylece o, baskalarmayararh olmak suretiyle kendi menfaatleri ve durumunun düzene konulmasi pesinde kosturmus oldu. Herkes sadece kendi çikari için kostursa da, sonunda bütün insanlar birbirinden yararlandi.

Iste bu noktadan hareketle, tâbi maksatlar aslî maksatlarin hizmetinde ve onlarin tamamlayici unsurlari oldu. Eger Yüce Allah dile-seydi insanlari, nefsi hazlarinin terkini isteyerek ya da dogalarinda bulunan ve onlari sebepleri kollamaya iten motiflerden uzak bir sekilde yaratarak bu yükümlülükleri yerine getirmekle mükellef tutardi. Ancak O, böyle yapmadi kullarina iyilikte bulundu ve dünya hayatinin âhiret için imar edilmesi seklindeki amacinin gerçeklestirilmesine yönelik vesileler koydu, bu yolda hazlarim elde etmeleri için çalismalarini haram degil mubah kildi; ancak bunlarin ser'î kanunlar çerçevesinde olmasi kaydini getirdi ki, bu maslahatin elde edilmesinde ve onun sürekliliginin sürdürülmesinde kulun kendi maslahat anlayisindan daha emin ve uygun bir yoldu: "Allah bilir, siz bilmezsiniz"[30] buyurdu. Eger dileseydi, bizden âhiretle ilgili amellerimizde nefsimize yönelik hazlarin bulundurulmamasmi isterdi; çünküher seyi elinde tutan O'dur; üstün belgeler O'nundur; hiçbir kimseye hesap verecek de degildir. Bununla birlikte O, üzerimizde bulunan haklarini ödememiz için bizi, bizzat bize yönelikhazlara ulastiracagi va'diyle tesvik etmis, bizi, yükümlü tuttugu amellerin ifasi sirasinda acilen faydalanacagimiz pek çokhazlarla taltif etmistir. Iste bu haz dolayisiyla bu maksatlarin tâbi, öbürlerinin ise asil maksatlar oldugu söylenmistir. Birinci kisim sirf

kullugun, ikinci kisim ise, Mâlik'in kullarina olan lutfunun bir geregi olmaktadir. [31]

**Üçüncü Mesele:**

Su halde zarurî esaslarin iki tür oldugu anlasilmaktadir:

1. Içerisinde mükellefe ait talep konusu pesin hazlar içeren zarurî esaslar. Meselâ insanin, kendisine ve ailesine yönelik beslenme, bir arada yasama, barinma ve giyinme gibi maslahatlarini gerçeklestirmesi, yine bunlara katilacak olan alis-veris, kira ve nikâh akitleri ve insanca yasamanin gereklerinden olan benzeri diger yollar bu türe örnek teskil ederler.

2. Içerisinde mükellefe ait talep konusu (maksûd)[32] pesin hazlar içermeyen zarurî esaslar. Bunlar ya aynî farzlar olabilirler. Meselâ, taharet, namaz, oruç, zekât, hac vb. bedenî ve mâlî ibadetler gibi. Ya da kifâî farzlar olabilirler. Meselâ, halifelik, vezirlik, nakîblik, kethudalik, kaza (yargi), imamlik, cihad, ögretmenlik vb. gibi kamu maslahatlari için genel olarak tesrî kilinmis velayetler gibi. Eger bunlar tesrî kilinmamis olsaydi, ya da insanlar tarafindan ihmal edilseler-di, mutlaka dünyanin düzeni bozulurdu.

Birinci türden olan zarurî esaslar, insan için pesin hazlar içermekte, insanin dogasinda, ihtiyaç duydugu seylere kendisini dogal olarak itecek (cibillî) motifler (güdüler) bulunmaktadir. Bu motifler gerçekten çok güçlü olmakta ve kisiyi zoraki olarak ihtiyaç duydugu seye dogru itmektedir. Iste bütün bu Özelliklerinden dolayi, bu tür zarurî esaslarin ortaya konulmasi hakkinda sözkonusu edilen talebin pekistirilmesi yoluna gidilmemis, (cibillî olan motiflerin varligi ile ye-tinilmistir). Bu noktadan hareketle esnafligin, kazanç yollarinin, nikâhin... genel anlamda ve mendupluk düzeyinde ser'an istenilir (matlup) olduklari belirtilmis: zorunlu bir talep cihetine gidilmemis-tir. Hatta bu gibi zarurî esaslarin çogunun hükmü ibaha (tercihe bi-[isi] rakma) seklinde gelmistir. Meselâ su âyetlere bakalim: "Allah alisverisi helal kildi[33] ""Namaz bitince yeryüzüne yayilin; Allah'in lut-fundan rizik isteyin[34] ''Rabbinizin lutfundan istemenizde size bir günah yoktur[35] "De ki: 'Allah'in kullari için yarattigi ziynet ve temiz riziklari haram kilan kimdir1?[36]"Size rizik olarak verdigimiz sey- . lerin temizlerinden yiyin"[37] Bununla birlikte, bütün insanlarin bu gibi zarurî esaslara menduba yaklasir gibi yaklastiklarini ve hep birden terkettiklerini farzetsek, hepsi birden günahkâr olacaklardir.[38]Çünkü dünya hayati, tedbir olmaksizin, çalismaksizin yürümez.Sâri'in bu konudaki tavri, isi insanlarda bulunan ve onu çalismaya iten cibillî (yaratilistan var olan) motiflere havale etme seklindedir. Insan için bir haz içermeyen ya da böyle bir cibillî motifin bulunmadigi zarurî esaslarda ise, kesin talep yoluna gidilmis ve o sey aynî ya da kifâî olarak vacip kilinmistir. Meselâ, es ve akraba nafakasinin

temini[39] konusunda böyle bir cibillî motifin bulunmadigini varsayacak olursak, bu konumuza bir örnek olur.

Kisaca, bu tür iki kisimdir: (a) Maslahatlarin ortaya konulmasi vasitasiz ve dogrudan olur. Kisinin bizzat kendi maslahatlarini dogrudan dogruya ortaya koymasi gibi. (b) Maslahatlarin ortaya konulusu, baskalarinin hazzi dolayisiyla olur. Eslere ve çocuklara karsi olan vazifelerin yerine getirilmesi; icare, nakliye, ticaret ve diger sanat ve kazanç yollari gibi baskalari için de dolayli yönden fayda içeren faaliyetler gibi. Bütün bunlari yaparken insan, kendi faydalarini ister; ama bu arada onun bu tür faaliyetlerinden baskalari dafaydalanir. Bu insanlar arasinda bir is bölümü demektir. Aynen vücudun organlarinda oldugu gibi. Onlar birbirlerine yardim ederler ve sonuçta dogacak fayda hepsine birden döner.

Kisinin dogrudan kendi faydasi bulunan fiillere nisbetle, baskalarinin faydalarini içeren fiiller tekitli bir sekilde talep edilmislerdir. Tabiî bu son derece yerinde bir tavirdir. Bakis açisi böyle oldugu için, kisinin kendi çikarlarini elde etmesi için dogasina yerlestirilen motif, geregi dogrultusunda saliverilmis gibi olunca ve yalniz basina bu motif insani hangi yoldan ve nasil olursa olsun maslahatlarini temin, mefsedetlerini de defetme çabasi içerisine itecegi için, bu motifin çeliseni yani maslahatlarinin temin mefsedetlerinin de def edilmesi çabasina girmemesini.gerektirecek aksi durum da, insanin tabiati yönünden destek göremeyince, her konuda onun pesinden gitme ve bu sekilde baskalarina zarar verme durumuna düsülmemesi için onun firen-lenmesi yoluna gidilmis, ilâhî hikmet sorumsuz ve baskalarina zarar verecek sekilde sahsî maslahatlarin temini, mefsedetlerin de defi çabalarina karsi dünyada caydirici ve islah edici önlemler (ceza vs.) alinmasini, âhirette de cehennem azabina çarptirilmasini gerektirmistir. Meselâ, insan Öldürme, zina etme, içki içme, riba (faizi yeme, yetimlerin ve diger insanlarin mallarini haksiz yo Harla yeme, hirsizlik vb. gibi fiillerin yasaklanmasi bu kabildendir. Çünkü insanin kendi çikarlarini elde etme, kendisine dokunacak zararlari da uzaklastirma meylinde olan tabiati, onu bu tür fiillerin islenmesine itebilir. Bu yüzden de gerekli önlemler alinmistir.

Ser'î sij'âset, ikinci türden ya da çogu nevilerinden olup kifâî kisimdan olan hususlarda da ayni prensip dogrult usunda yürümüstür. Çünkü devlet baskanliginin, kamu velayetlerinin ve liderligin verdigi azamet, yücelik ve seref, memurlarin âmirlerine karsi duyduklari saygi... bütün bunlar insan dogasi tarafindan sevilen ve kendisine meyledilen seylerdir. îste bu cibillî motife güvenle, bu tür kamu görevlerinin yerine getirilmesi mendupluk düzeyinde bir taleple istenilmis, vacip tutulmamistir. Hatta bu talep de, aksi beklenti halinde bulunan sartlarla kayitli olarak gelmis; insanin bunlara

karsi meylini gerektirecek motife dikkat konusu vurgulanmis ve her nasil olursa olsun bu motifin pesine düsülmemesi tekit edilmis, pek çok âyet ve hadiste'nefsin bu hususlarda meylettigi seyler yasaklanmistir: Meselâ Yüce Allah: "Ey Dauud! Seni süphesiz yeryüzünde hükümran kildik, o halde insanlar arasinda adaletle hükmet, hevese uyma yoksa seni Allah'in yolundan saptirir. Dogrusu, Allah'in yolundan sapanlara, onlara, hesap gününü unutmalarina karsilik çetin azap vardir" [40] buyurur. Hadiste de: "Emirlik isteme! Çünkü sen onu nefsinden kaynaklanan bir arzu neticesinde isteyerek elde edersen, yalniz basina, birakilirsin;yok istemedigin halde sana verirlerse, o zaman yardim görürsün[41]buyrulmustur. Emirlerin görevlerini suistimal etmeleri, tebalarina karsi nasihatta bulunmamalari [42]yasaklanmistir. Çünkü bütün bunlar insanin dogasinda bulunan motife ters düsen seylerdir. Bütün bunlar, bu tür kamu velayetlerinin aslinda vacip olmadiklarina delil olamaz; aksine bütün ser'î veriler, tüm insanlari ilgilendiren maslahatlarla ilgili sorumluluklarin en önemli vaciplerden oldugunu gösterir.

Aynî olan kisma gelince, burada talep konusu pesin birhaz bulunmadigi için, bunlarin ortaya konulmasina yönelik kasit, onlarin vacip kilinmasi; ortadan kaldirilmasina yönelik kasit da onlarin haram kilinmasi yoluyla pekistirilmis; haklarinda dünyevî cezalar getirilmistir. "Talep konusu haz" fel-hazzu'î-maksûd) dan, Sâri'in sebebi koymadaki maksadini kastediyoruz. Çünkü biz biliyoruz ki Sâri* Teâlâ, namaz ve benzeri ibadetleri farz kilarken, bizim bu ibadetler karsiliginda dünyada övülmemizi, onlar sebebiyle bir seref ve itibar saglamamizi ya da dünya menfaatlerinden bir seyler elde etmemizi kastetmemis-tir. Çünkü bunlar, ibadetlerin konulus maksadina ters düsen seylerdir; onlar "Dikkat edin, hâlis din Allah'indir" [43]buyrugunda da ifadesini buldugu üzere sirf âlemlerin Rabbi olan Allah için olmak durumundadir. Kifâî olan ameller de ayni sekilde mesru kilinmistir; bunlar istenilirken devlet baskanliginin verdigi yücelik, liderlikten dogan azamet, emretme ve yasaklama serefi elde edilsin diye bir amaç gösterilmemistir. Bununla birlikte bu saydigimiz seyler tâbilik yoluyla (dolayli olarak) ortaya çikarlar. Çünkü Allah için dünyaya ragbet etmeyen bir insanin diger insanlara nisbetle seref ve yüceligi inkâr olunamaz. Ayni sekilde kamu velayetlerinde bir azamet ve sayginin ortaya çikmasi da mevcut ve bilinen bir husustur ve bu hükümlü kilinan amele tâbilik yoluyla ortaya çiktigi için seran mesru da bulunmaktadir. Ayni sekilde kamu velayetini üstlenen kimselerin, kendi ihtiyaçlarini adaletlerini zedelemeyecek sekilde ve Sâri'in belirledigi dogrultuda (rüsvet vb. yollarla degil de beytüimalden) karsilamalari da yasaklanmis ve kötü karsilanmis degildir; aksine pekistirilerek istenilmis bir taleptir. Kamu velayetini üstlenen kimsenin (vali), kamu islerini görmesi nasil vacipse, toplumun da

eger ihtiyaci varsa o kimsenin gereksinimlerini beytüimalden karsilamasi da vacip olacaktir. Nitekim Yüce Allah bu konuya isaret olmak üzere söyle buyurur: ''Ehline namaz kilmalarini emret, kendin de onda. devamli ol. Biz senden rizik istemiyoruz, sana rizik veren Biziz[44] "Allah, kendisine karsi aelmekten sakinan kimseye kurtulus yolu saglar, ona beklemedigi yerden rizik verir.[45] Hadiste de: "Kim ilim tahsilinde bulunursa, Allah onun rizkina kefil olur (ve onu ummadigi yerden mihlandirir [46]buy-rulmustur. Bu ve benzeri nasslar, mükellefin Allah'a ait haklari yerine getirmesinin, Allah'in katinda bulunan nziktan nasibini almasi için bir sebep oldugunu göstermektedir.

Fasil:

Geçen açiklamalardan su iki husus ortaya çikmaktadir: (1) Aslî kasit ile mükellef için bir haz içermeyen seylerde, onun hazzi Sâri'in ikinci kasdi ile ortaya çikar ve gerçeklesir. (2) Aslî kasitla mükellef için haz içeren kismin gerçeklestirilmesi neticesinde, hazdan soyutlanmis olan kisim da gerçeklesir.[47]

Birinci hususun açiklanmasi: Seriatta sabit olan ve ilk plânda kendi nefsi ve mali ile ilgili elde edilen faydalar yaninda; takva, fazilet ve adalet sahibi kimselerin hürmete layik olmalari; velayet, sehâdet, dînî vecibelerin yerine getirilmesi gibi konularda onlarin birer dayanak kabul edilmeleri; bütün bunlarin ötesinde Allah'in ve gök ehlinin (meleklerini sevgisine mazhar kilinmalari; yeryüzünde hüsnü kabul görmeleri ve böylece herkes tarafindan sevilmeleri, ikram görmeleri hep öne alinmalari; baskalarina nasip olmayan huzur ve saadete ulasmalari; kalplerinin aydinlatilmasi; dualarinin kabul görmesi; çesitli kerametlerle taltif edilmeleri; bunlarin hepsinden daha büyügü, izzet ve celal sahibi Yüce Allah'a nisbet edilen; "Kim benim bir velî (dost) kuluma eziyet ederse, o benimle düelloya (mübareze) kalkis inis gibidir"[48] seklindeki kudsî hadisteki taltife mazhar olmalari bu faydalar arasindadir.

Hem bu özellikte birisi, kamu görevlerini üstlenir ve bu yüzden kendi özel isleriyle ilgilenmeye zaman bulamaz ve bu yüzden kendi ihtiyaçlarini gideremez ve nazlarini elde edemezse, bu durumda bütün toplumun onun bu gibi islerini üstlenmeleri ve onun zihnini kamu islerine vermesine engel olacak geçim derdini tekeffül etmeleri ve onun gerekli ihtiyaçlarini kamu maslahatlarinin gerçeklestirilmesi için hazirlanan beytülmal mallarindan karsilamalari gerekir. Iste bu husus, kamu velayetini üstlenen kisilerin kendi nefsî nazlarina ulasmalari demektir. Görüldügü gibi onlar, nefsî bazlarindan soyutlanmalari gereken bu yolda, dünyevî nazlarindan mahrum kalmamaktadirlar. Ahirette ise, onlar için daha büyük mükâfatlar olacaktir.

Ikinci hususa gelince, insanin istifade ettigi mubahlara yönelmesi sirasinda

zarurî olarak ihtiyaç duydugu seyleri de gerçeklestirmis olacagi hususu açiktir. Çünkü, insanin lezzetli yiyecekler yemesi, güzel elbiseler giymesi, lüks tasit araçlarina binmesi, güzel kadinlarla evlenmesi... evet bütün bunlar, bu arada insan hayatinin zarurî gereklerinden olan ihtiyaçlarin giderilmesi gibi bir neticeyi de beraberinde hazirlar. Halbuki, hayatin korunmasi, zarurî olmasi açisindan mükellef için bir haz içermeyen kisimdandi.

Yine, kisinin ticaret ve çesitli alis-veris, icare vb. gibi insanlar arasinda cereyan etmekte olan muamelelerle ugrasmasi ve böylece hayatini kazanmasi durumunda, baskalarinin da maslahatlarinin gerçeklestirilmesi durumu sözkonusudur.[49]Gerçi, kisi kendi çikari için kosturuyorsa da bu netice sonuçta ortaya çikar. Bununla birlikte kisinin yaptigi muameleyi kendisine dönük bir fayda için yapmis olmasi hasebiyle böyle bir neticeye yönelik bir garaji bulunmamakta; bu sonuç kendi çikarlarina ulasmak için tutmasi gerektin yol cihetinden ortaya çikmaktadir. O muamelenin bir yol ve araç olmasi, haddi zatinda kendisinin maksut olmadigi anlamina gelir. Ser'an temin etmekle yükümlü tutuldugu es, çocuk ve diger akraba nafakalarini, hayvanlarin yiyeceklerini temin için çalismasi; kendisi ile, gerçeklestirilmesi istenen faydalara ulasilan diger seylerde de durum aynidir. Allah en iyisini bilir.

Fasil:

Kifâî kisma nisbetle mükellefin nazlarini dikkate alma konusunda, genellik ve özellik noktasindan baktigimizda, amellerin üç kisma ayrildiklarini görürüz:

1. Mükellefe ait hazza, aslî kasitla asla itibar edilmeyen ameller. Bunlar kamu maslahatlari için sözkonusu olan genel velayetler (devlet baskanligi ve valilikler) ve makamlardir.

2. Mükellefe yönelik hazlara itibar edilen ameller. Bunlar, insanin kendi çikarlari için kosturmasi sirasinda baskalarina da yararlar sagladigi her türlü zenaat ve meslek icrasi gibi amellerdir. Bu tür ameller, aslinda kisinin sadece kendi menfaat ve nazlarini düsündügü için yaptigi amellerdir. Bunlarin icrasi sirasinda topluma yönelik menfaatlerin ortaya çikmasi arizî olmaktadir.

3. Geçen iki kisim arasinda yer alan kisim: Bu kisimda haz kasdi ile, haz içermeyen amel mülahazasi birbiri ile karsi karsiya gelir ve çekisir. Bu durum, tam olarak genellikarzetmeyen, fakat özel de olmayan islerde açiktir. Bunlarin kapsamina, yetim, vakif ve zekât mallari mütevellîlikleri, ezan ve benzeri isler girer. Çünkü genellik arzetmesi halamindan bunlarda sahsî hazlardan soyutlanma isteginin olmasi mümkündür; Özellik arzetmesi ve kazanç elde etme konusunda fertlere has diger zenâatlar gibi olmasi

açisindan da, içine sahsî hazlar girmektedir. Bu ikisi arasinda bir çeliski 3'oktur. Çünkü hazlar dikkate alinmaksizin getirilen emir yönüyle, hazlarm bulundugu yön farklidir. Bu gibi görevlerin sahsi faydalar mülahaza edilmeden (fahrî olarak) yerine getirilmesi mendupluk düzeyinde istenilir. Sonra fahrî olarak bu görevi üstlenen bir kimsenin bulunmamasi durumunda, zaruret bulunsun ya da bulunmasin, o görevi üstlenen kimseye ücret takdir edilir. Bu konuda dayan ak, yetimin malinin yönetimini üstlenecek kimse hakkinda bulunan su âyet-i kerîmedir: "Zengin olan iffetli olmaya çalissin, yoksul olan uygun bir sekilde yesin.[50] Âlimlerin, vakiflarda ve sadaka-i cariyelerde kas samlarla[51] mütevellilerin; hangi çesit olursa olsun ilim ögretenlerin ücret almalari konusunda ne dediklerine bakiniz. Onlarin sözleri arasinda, konumuza isik tutacak yeterli bilgiler bulacaksiniz. [52]

**Dördüncü Mesele**:[53]

Aslinda mubah olup, sirf kula yönelik haz içeren bir fiilin, nefsî hazîardan arindirilarak, sirf Allah için Islenmis hale getirilmesi mümkündür. Çünkü bu tür fiiller ya izin verilmis (mubah i ya da emredilmis seylerdir. Eger, verilen izin mükellef tarafindan Allah'in kendisine bir hediyesi olarak telakki edilir ve bu sekilde islenirse; o fiil sahsî hazîar-dan arindirilmis olur. Ayni sekilde verilen emre, baska hiçbir seye bakilmaksizin sirf emre uyulmus olmak için kosulmasi durumunda da, fiil nefsî hazîardan arindirilmis olur. Fiil, nefsî hazîardan arindirilinca da, mükellef için bir haz içermeyen birinci kisimdan olan ve ser'an bir karsiligi bulunmayan fiillerle (kendisine yönelik kasit açisindan) esit hale gelir.

Durum böyle olunca, acaba kasit açisindan birinci kisma katilan bu tür fiiller, hüküm itibariyla da birinci kismin hükmüne katilabilir mi? Bu konu üzerinde durmak gerekecektir ve konu ile ilgili iki bakis açisi[54] bulunmaktadir;

(1)

Kasit açisindan bakildiginda, kendisine esit oîan kisma hükümde de esit olmali. Çünkü, burada haz kismi kasit ile aynen birinci kisim sekline dönüsmüstür ve o, halka yönelik ve onlarin yiyeceklerini ve yasantilarim düzene koymayi amaçlayan bir çesit ibadetin yerine getirilmesi demektir veya toplum yararlarini gözeten birisi olarak o beytül-mal emini ya da kamu mallari üzerinde görevli kimselere benzer bir hal almistir. Nasil ki, birinci kisimdan olan fiilleri üstlenen kimselerin, üstlendikleri görevler, ya da kullukta bulundugu ibadetler karsiliginda herhangi bir kimseden hediye kabul etmeleri ya da bir bedel almalari uygun degilse, burada da durum aynidir ve ki sinin elinin altinda bulunan mallardan ihtiyacindan fazla almasi

caiz degildir. Nitekim kamu velayetini üstlenen kimse (vali) de elinin altinda bulunan mallardan ancak yeterli (maruf) ölçüde alabilmekte idi. (Ihtiyacindan) geri kalan kismi ise, hediye, sadaka, yardim ve benzeri yollarla karsiliksiz olarak dagitir. Yahutda, alma konusunda kendisini baska-larinin yerine koyar ve baskalarinin aldigi yerden kendi de alir. Çünkü o, bir baskasinin vekili ve onun maslahatlarini gerçeklestirmekle görevli (kayyim) gibi olunca, kendi nefsini o kisinin ("baskasinin) yerine koymustur. Çünkü nihayet o da, genel olarak yasatilmasi istenilen bir can tasimaktadir; {ihtiyaci kadar ahr).

Bu tür davranislara gidildigi birçok üstün fazilet sahibi kimseden, hatta sahabe ve tabiîn neslinden nakledilmis bulunmaktadir. Onlar kazanç elde etme konusunda becerikli, mahir ve bunun çesitli yollarini bilen ve tatbik eden kimselerdi. Ancak onlar bu isleri, kendi nefisleri için mal biriktirmek ve servet yapmak amaci ile degil; onlari hayir yollarinda, erdemler ugrunda ve Sâri'in tesvikte bulundugu, Islâmî geleneklerce güzel bulunan hususlarda harcamak için yapiyorlardi. Onlarin mallari üzerindeki konumlari, beytülmal emininin durumu gibi idi. Onlar bu gibi konularda, kendilerinden nakledilen haberlerin belirttigi üzere derece derece idiler. Bu durum onlarin, kendi sahsî hazlari için degil de, Allah rizasi için çalisir olmalari sebebiyle, bu muameleleri sanki içerisinde sahibine ait asla haz içermeyen ameller gibi islemis olmalarini gerektirmektedir,

Haz sabit olacaktir desek de bunun genel anlamda dikkate alinabilecegine[55] su husus delildir: îzin verilmis olmasi açisindan insanin hazzini talep etmis olmasi mutlaka ya Allah haklanin ya da yaratiklarin hakkinin dikkate alinmasi sonucu olacaktir. Çünkü eger haz-zm talebi, mutlak ve genel olarak ser'î sart ve sebeplerin varligina. ser'î engellerin bulunmamasina baglanmis ise, bütün bunlar, ser'î talep olmalari açisindan mükellef için haz içermeyen seylerdir; dolayisiyla bu durumda kendi nefsi hakkinda hazzinin gereginden çikmis

olur. Sonra nefsin hazzma ulasma yolunda ilerlenirken baskalariyla yapilan muameleler, muamele sirasinda onlara iyilikte bulunulmasini, ölçü ve tartida hosgörülü olunmasini, mutlak surette samimi olu-nulmasim ve nasihatta bulunulmasini, hile ve desisenin her türlüsünün birakilmasini, ser'î siniri asacak ölçüde aîdatilmamasini,[56] muamelenin ser'an mekruh görülen birseye yardimci olmamasini ve böylece günaha ve taskinliga bir yol haline dönüsmemesini ve hazzini talepte bulunan kimseye asla bir hazla dönmeyecek olan benzeri diger hususlarin bulunmasini gerektirir. Bu durumda hazzi talep konusunda vaziyet, (genelde) hazzin bulunmamasi noktasina dönmüs olur.

Insan, kasitli olarakhaz talebinde bulundugu halde durum böyle. Ya bir de

amellerinde hazlardan tümden soyutlandigi zaman durum ne olur? Sadece ibadetler ya da sadece âdetler degil, her iki kisminda[57]da nasil ki kisinin, amellerde mesru olani arastirmak (ve onu islemek) karsiliginda bir bedel almasi caiz olmuyorsa, -ki bu üzerinde icmâ edilen bir konudur kasit ile esit duruma gelenin hükmü de ayni olacaktir.

Yine, bu kasdin bulunmadigini farzetmek, hazzin talebinifarzet-meksizin düsünülmesi mümkün olmayan bir seydir. Durum böyle olunca mesele "vacibin varligi için gerekli olan sey"in hükmüne dahil olur.[58] Hazzin uzaklastirilmasini gerektirecek seyin istenildigi sabit olunca,[59]bu istek için zorunlu olarak bulunmasi gereken sey de istenilmis olur. Onun ser'î bir taleple istenilmis olup olmamasi arasinda fark yoktur. Onun hükmü genelde, asla haz içermeyen fiillerin hükmünü asmaz. Bu açiktir. Meselâ Sâri' Teâlâ kesin bir tarzda nasihatta bulu- [isoi nulmasmi istemis ve Hz.~Peyga.mber'in"Din nasihattir"[60]buyrugu ile . onu dinin esasi yapmis, çesitli yerlerde onu terkedenleri azapla korkutmustur. Eger biz nasihatin, bir bedel ya da pesin bir hazza baglandigini farzedecek olursak; o zaman nasihat, nasihat edenle edilen arasinda bir anlasmanin bulunmasina baglanmis olacaktir. Bu ise, onun talebinin kesin bir tarzda olmamasi neticesine götürür. Yine meselâ, baskasini tercihte bulunmak (îsâr) menduptur ve onu yapan kimse övgüye lâyik görülmüstür. Onun bir bedel karsiliginda yapilmis olmasi durumunda, bir baskalarini tercihten (îsâr) söz edilemez. Çünkü îsârin anlami, baskalarinin çikarlarini kendi çikarlarindan üstün tutmak demektir. Bu ise, pesin bir çikar talebiyle birlikte bir arada bulunamaz. Diger ibadet ve âdetlerle ilgili taleplerde de durum ayni sekil-dedir. Bu arzedilenler konu ile ilgili nazarî bir bakis açisidir ve ona katilmak mümkündür.

(2)

Ikinci bakis açisi: Bu tür fiillerin, hükümde asla yanihazza dönük olmalari seklindedir. Çünkü Sâri', bu ameli isleyen kimse için kendisine yönelik bir haz koymustur ve onu digerlerinden önde tutmustur. Dolayisiyla kisi o haklarin tamamini yalniz kendi basina kullanmak istese bu caiz olmakta; onlari kendi nefsi için biriktirebilmekte, kendi dünya ve ahiret çikarlari için elinden çikarabilmektedir. Onlar, Allah'in kendisine birer hediyesidir; bu durumda onlari nasil kabul etmekten kaçinir? O, eger o fiili, izin noktasindan ve seriatin koydugu sinirlar geregince islese bile, içerisinde kendi hazzi bulunan birseyi, kendisi için tahsis edilmis olmasi açisindan ve kendisi için ona yönelmesi mubah kilinan kasitla islemis olacaktir. Sonra, ser'î sinirlar her ne kadar onlarin geregi ile amel etmede bir haz bulunmasa da hazzma ulastiracak birer vesile ve yoldur.[61] Bu meseleden önce geçen konuda nasil ki, maksat için vesileye ait hüküm verilemiyordu; dolayisiyla

kendisi için bir haz içermeyen bir amel, her ne kadar bedelli akitler gibi kendi hazzma vesile oluyorsa da, bu vesilenin hükmünü almiyordu[62] burada da ayni sekilde hakkinda izin verilen haz için, kendisiyle ona ulasilmak istenilen seyin (vasita) hükmü verilemez.

Biz biliyoruz ki, selef-i sâlihten birçogu kendi maslahatlari için mal biriktiriyorlar, ticaret ve benzeri islere giriyor ve hususiyle kendi nefisleri için ihtiyaç duyacaklari ölçüde kazaniyorlardi; sonra da kendilerini Rablerine karsi ibadete veriyorlardi; kasandiklari bitinceye kadar durum böyle devam ediyordu ve sonra tekrar kazanç yollarina dönüyorlardi. Onlar ticaret ya da zenaati, (birinci kisimda açiklandigi sekiî üzere) bir ibadet seklinde telakki etmiyorlardi; aksine kendi hazlarinielde etme ile yetiniyorlardi. Gerçi onlar bunu sadece afif davranmak ve ibadette bulunmak için yapiyorlardi. Bununla birlikte bu durum onlari, hazlarini talepte bulunanlar zümresinden çikarmis olmuyordu.

Daha Önce selef-i sâlih hakkinda belirtilen seyler, o konuda kesin degillerdir; çünkü onlarin sözkonusu davranislarini, Sâri'in kendilerine bir izni hasebiyle kendi hazlan için gerçeklestirmis olabilecekleri seklinde yormak mümkündür, Dolayisiyla onlar, dün}^a hayatlari hakkinda, kendi nazlarinin elverdigi sekilde, âhiret hayatlari ile ilgili olarak da ayni sekilde muamelede bulunmus oluyorlardi. Neticede hepsi de, nazlarin gerçeklestirilmesi fisbati) esasi -üzerine kurulmus olmaktadir. Varilmak istenen sonuç da budur. Amaç, haslarin Sâri'in belirlemis oldugu yönden alinmis olmasi ve bu yolda düsmelere sebebiyet verecek taskinliklara girilmeme sidir.

Sonra hazlara ulasilmasi yolunda sinirlarin belirtilmis olmasi sadece, kisinin baskalarinin maslahatlarini ihlal etmemesi ve böylece neticenin kendi maslahatlarinin ihlali sekline dönüsmemesi[63] içindir. Çünkü Yüce Allah bu sinirlari, her bir ferde nisbetle maslah atlarin en uygun biçimde gerçekl ese bilme si için koymustur. Bu yüzdendir ki Yüce Allah: "Kim yararli is isle?~se kendi lehinedir; kim, de kötülük islerse kendi aleyhinedir"[64] buyurmustur. Bu buyruk, hem dünya hem de âhiret amelleri hakkinda geneldir; hepsini kapsar. 'Yerdigi sözden ri dönen, ancak kendi aleyhine dönmüs olur"[65] Bir kudsî hadiste de, zulüm ve onun haramligmdan bahisten sonra: "Ey kullarim! Bunlar ancak sizin amellerinizdir. Onlari size sayiyorum. Sonra onlarin karsiligini size tastamam veriyorum Simdi kim hayir bulursa Allah'a ham-detsin! Hayirdan baska bulan ancak kendini sorumlu tutsun"[66]buy-rulmustur. Bu gibi seyler sadece dünya hayatina ait seylere hasredile-mez. Bu yüzdendir ki, insanlarin basina gelen musibetler, onlarin günah ve tacavüzleriyüzünden sayilmistir; "Basinizagelen herhangi bir musibet ellerinizle islediklerinizden ötürüdür[67] "Size tecavüz edene, size tecavüz

ettikleri gibi tecavüz edin.[68]

Bu konudaki deliller sayilamayacak kadar çoktur. Insan, hazla-rina ulasmak için normal yol kilman bu tür fiillerde hazzini talep durumundan ayri düsünülemez. Bu husus ortaya çikinca, bu kismin tümden pesin nazlardan soyutlanma noktasinda birinci kisma esit olmayacagi anlasilmis olacaktir.

Iki yol arasini da bulmak mümkündür. Söyle ki: Insanlar, nefsî hazlarini elde etme konusunda derece derecedirler:

Bazilari, hazlarini ancak esbabina yapistigi yollarin disinda[69] arar. Ameli islerken, birseyi kazanirken, o is ve kazançta kendisini vekil yerine kor ve kendisini Allah'in takdiri dogrultusunda dagitmakla görevli sayar. Kendisi için asla birsey biriktirmez; hatta o yaptigi seylerden nefsi için herhangi bir haz kabul etmez. Bu ya kendi nefsini hatirlamamasi ve bu yüzden kendi hazzini unuttugu seyler kabilinden GImasi seklinde olur, ya Allah'a olan yakinî imanin gücünden kaynaklanir; çünkü o, böyle bir iman sonunda bilir ki, göklerin ve yerin hükümranligini elinde bulunduran Allah, kendisinin durumunu bilmektedir; O kendisi için yeterlidir ve asla onu ihmal etmeyecektir. Veyahut da kendi hazzma önem vermemesinden kaynaklanir. Çünkü inanir ki, rizki Allah üzerinedir ve O, kendisini, bizzat kendisinden dahaiyi kollayacaktir. Veyahut da, Allah'in hakki ile mesguliyetinden kendi hazzina iltifatta bulunmayi nefsine yedirememesi ve benzeri daha baska sebeplerden dolayi olur. Bunlar hal erbabinin gözetmis olduklari maksatlardir. "Kendileri fakru zaruret içerisinde bulunsalar bile, onlari kendilerinden önde tutarlar"[70] buyrugu iste bu tür Insanlar hakkinda gelmistir.

Nakledildigine göre Zübeyr, Hz. Âise'ye iki torba içerisinde para göndermistir.Râvi saniyorum yüz seksen bin (dirhem) diyor. Bunun üzerine Hz. Âise ki o günde oruçlu bulunuyordu, bir tabak getirtmis ve gelen paralari insanlar arasinda dagitmaya baslamisti. Aksam oldugunda beraberinde tek bir dirhem dahi kalmamisti. Aksam olunca: "Ey cariye! Haydi, bir seyler getir de iftar edeyim" dedi. Cariye, ekmek ve zeytinyagi getirdi. Cariyesi, kendisine: "Dagittigin seylerden bir dirhem ayirip, et alip onunla iftarini yapamaz miydin?" dediginde ona: "Beni zor duruma sokma! Eger hatirlatsaydm, ben de yapardim" diye cevap vermistir.

Imani Mâlik'in nakline göre de, yoksulun biri, oruçlu olan Hz. Âise'den bir seyler istemisti. Hz. Âise'nin evinde de tek bir çörekten baska bir sey yoktu. Kendisine ait bir cariyeye: "Onu, ona ver" dedi. Cariye: "Iftar edecegin baska bir sey yok" diye hatirlatti. Hz. Âise: "Onu, ona ver" diye tekrarladi. Cariye söyle anlatir: Bunun üzerine ben de, çöregi o adama verdim. Aksam olunca, bir ev, ya da bir adam bize hiç alisik olmadigimiz biçimde[71] (büyük) bir koyun hediye etti ve onu pisirdi. Hz. Âise beni

çagirdi ve: "Bundan ye! Bu senin çoreginden daha hayirlidir" dedi.

Yine ondan yetmis bin dirhem dagittigi, fakat kendisinin elbisesini yamamada oldugu; baska bir zaman malini yüzbine sattigi ve onlan dagittigi, sonra da kendisinin arpa ekmegi ile iftar ettigi rivayet edilir.

Bu durumda olan bir kimsenin hali, vilayetlere tayin edilen ve hükümdardan baska hiçbir kimseden birsey beklemeyen valinin durumuna benzer. Çünkü bu tür insanlar için, yakin hasil olmus ve kendilerinin, kendi nefisleri için alacaklari tedbirlerin yerini Allah'in paylastirmasinin ve tedbirinin almis oldugunu görmüslerdir. Bu makama, daha önce geçen mülahazalarla itiraz edilemez; çünkü bu makamin sahipleri, Allah'in tedbirinin kendi tedbirinden daha hajnrli oldugunu görmektedir. Bu durumda olan kimseler, kendi nefislerini gözö-nünde bulundurarak tedbirler içerisine girmeye basladilar mi, bulundugu rütbeden daha asagi derecelere dogru düserler. Bu birinci gruptan olan kimseler hal erbabi dedigimiz Allah'in veli kullaridir.

Bazilari da vardir ki, kendilerini yetim mali üzerindeki vasi (vekil) gibi sayar; ihtiyaci bulunmadikça afif davranir, kazancindan bir sey almaz; ihtiyaçlari bulundugu zaman da maruf ölçüsünde yer, geri kalan kismi da nasil ki yetimin vasisi, onun (yetimin) malini menfaatleri dogrultusunda sarfederse, aynen onun gibi sarfeder. Bazen olur ki, ihtiyaci bulunmaz ve o zaman harcamasi gereken yere harcar; saklamasi gereken yer için de saklar; eger ihtiyaci bulunursa kendisine verilen izin ölçüsünde davranarak israf ve pintilik etmeksizin yeterli ölçüde alir. Bu mertebedeki insanlar dahi, kazanirlarken kendi nazlarindan kurtulmus olmaktadirlar. Çünkü, bu mertebede, olan insanlar, kendi hazlari için almis olsalardi, o zaman baskalarini degil kendi nefislerini kayirmis olurlardi; halbuki bunlar Öyle yapmamis; aksine kendi nefislerini halktan biri gibi saymislardir. Sanki o bir taksimatçi-dir ve kendi nefsini de onlardan biri gibi görmektedir. Sahih'te Ebu Musa'dan[72]söyle rivayet edilir:

Rasûlullah söylebuyurâu:"Es'arîler, gazada yiyecekleri biter veya Medine'deki çoluk çocuklarin yiyecekleri azalirsa, ellerindeki mevcut yiyecekleri bir elbisenin içerisine toplar, sonra onu aralarinda bir kap ile esit olarak taksim ederler. Onlar bendendir; bende onlardanim.[73] Ayni durura, Hz. Peygamber'in Muhacirlerle Ensar arasinda uyguladigi kardeslik[74] olayinda da yasanmistir.[75]Hz. Peygamber'in gazalari sirasinda bu türden uygulamalar meshurdur. Hem sahsî nazlarin tercihte bulunulmasi, "önce kendi nefsinden basla, sonra bakmakla yükümlü oldugun kimselerden[76] hadisine binaen övgüye deger bulunmus ve ters görülmemistir. Aksine, bu tutum her iki halde de dogru harekete hamledilir.

Bu ikinci mertebede bulunanlarla bir önceki mertebede olanlar, nefislerini

pesin hazlar ile kayitlayip onun pesinde kos tur mami siardir ve bunlarin nefisleri için almis olduklari seyler, haz pesinde kosmak sayilmaz. Sahsî haz pesinde kosulmus olunmasi için açik bir belirti olmasi lazim ki o da, insanin kendi nefsini baskalarina tercih etmesidir. Bunlar ise bunu yapmamislar; aksine, baskalarini kendi nefislerine tercih etmisler ya da kendilerini baskalari ile denk tutmuslardir. Bu durum sabit olunca, onlarin nefsî nazlarindan arinmis olduklari ortaya çikar ve bunlar kendilerini, sanki kendileri için hiçbir haz kilinmamis kimse yerine koymus olurlar. Böyle insanlar meselâ ahs-veris, kira gibi akitlerde, mümkün olan en az kira ve ücret talebinde bulunurlar ve bunun neticesinde onlarin bu tür ugrasilari kendileri için degil, baskalari için çalisma mahiyetini alir. Bunlar, yine bu yüzdendir ki nasihat konusunda kendilerine yüklenilenden fazla görev yaparlar; çünkü onlar kendi nefislerinin degil de, insanlarin vekilleri durumundadirlar. Bu durumda nefsi hazdan sözetmek mümkün mü? Hatta bunlar caiz de olsa, kendi nefislerine gösterilecek müsamahayi, baskalarini aldatma gibi görüyorlardi. Hiç süphe yoktur ki, bunlar da hüküm bakimindan birinci kisma katilacaklardir. Ama bu katilma daha baslangiçta mevcut bulunan ser'î bir gereklilikle vücup) degil de, bizzat kendilerinin kendi nefislerini icbar etmeleri neticesinde olmaktadir.

Bir kisim daha vardir ki, onlar öncekilerin derecelerine ulasamazlar; aksine bunlar kendilerine izin verilen seyleri alirken, izin açisindan almis olmakta, menedildikleri seylerden geri durmakta; ihtiyaç duyduklari her konuda harcamada bulunmakla yetinmektedirler. Önce geçenlere göre bunlar, haz sahipleridir; ancak bu hazlar elde . edilmesi sahih olan bir yönden alinmislardir. Eger bu gibiler hakkinda da nazlardan soyutlanmislardir denecekse, bu nazlarini sadece heva ve heveslerine uyarak almamis olmalari ve onlari islerken emir ve nehyi dikkate almis olmalari 3-önünden olacaktir. Yerilmis oîan haz emir ve yasaklar dikkate alinmaksizin, heva ve heveslere tabi olunarak elde edilen nazlardir. Çünkü kisi onlari elde ederken, konulan sinirlara dikkat edilmemis; aksine sehveti pesinden kosmaktan baska bir sey bilmeyen hayvan gibi cüretkârlik göstermistir. Biz burada bu türhazlardan söz etmiyoruz; sözünü ettigimiz birinci kisimla ilgilidir. Burada kisi kendi hazzi için tasarrufta bulundugu için, müslünianla- . nn genel islerini üstlenen amme görevlisi hükmünde sayilamaz; çünkü o kamu için degil, kendisi için çalismaktadir. Bu açidan bakildigi zaman bu kimse, kamu velayeti üstenmis birisi gibi olmamaktadir. Kazlardan soyutîanmishk da, ancak kamu velayetlerinde oluyordu. Dogrusu Allah daha iyi bilir ya söyle olmalidir: Bu kisimdan olanlar, hüküm itibariyla nazlarina yönelik kasit bulun duranlar gibi muamele görürler; böyle bir kasit bulundurmalari da onlar için caizdir; ilk iki kisma girenler ise böyle degillerdir. Onlar esbaba tevessül yoluyla almayan (sadece Allah'tan

bekleyen); ya da herkese ne düsüyorsa ken-F196] disini de onlardan biri kabul ederek alan kimselerdir. [77]

**Besinci Mesele:**

Ser'î maksatlara uygun olarak islenen bir amel ya aslî maksatlar dikkate alinarak islenmistir ya da tâbi maksatlar. Bu iki ihtimalden her biri üzerinde durmak ve ayrintilari hakkinda söz etmek gerekir. Her bir kisim üzerinde ayri ayri duralim;

Eger amel, aslî maksatlar gözönüne alinarak islenmisse, o amelin mutlak surette sahinligi ve noksanliklardan uzakligi hakkinda en ufak bir problem yoktur. Bu hern hazdan soyutlanmis amellerde, hem de haz içeren amellerde[78]böyledir. Çünkü o amelin konulusu sirasindaki Sâri'in gözettigi maksada uygun düsmüstür. Zira daha önce de geçtigi üzere, Sâri'in tesrîdeki maksadi, mükellefin ihtiyarî olarak da kul olabilmesi için onu arzu ve heveslerinin pesine takilmaktan kurtarmakti. Bu kadari burada yeterlidir.

Bu esas üzerine kaideler ve çok sayida fikhi anlayislar kurulur:

Bunlardan bir tanesi de sudur: Aslî maksatlarin dikkate alinmasi durumunda, islenen amel daha Ihlash olur ve o amelin ibadete dönüsmesi daha kolay olur; öbür taraftan sirf kulluk veçhesini degistiren nazlarin katilim durumundan daha da uzaklasilmis olur.

Söyle ki: insanin hazzinm, sadece onun hazzi olmasi açisindan dikkate alinmasi vacip degildir. Bu, "Sâri'in o hazzi mükellef için ortaya koymasi ve mükellefin ona iltifatta bulunmasini mubah kilmasi, Yüce Allah'in kuluna karsi sirf bir inam ve ihsani neticesinde olmaktadir; zira kullarin maslah atlarini gerçeklestirmek Allah üzerine vacip degildir," görüsünü benimsedigimizde böyledir. Bu akien vâciplik görüsüne göre de böyledir. Emir, yasak ya daizine[79]sirf uymus olmakas-di, sadece Sâri'in hitabina yönelmis olma hakkinda her amacin gerçeklesmesi için yeterlidir. Ona uygun olarak ve çagrisina icabette bv-lunmus olmak için amel eden kimse, hazdan uzak olur ve onun fiili zarûriyyâtve onu çevreleyen ("tamamlayici unsurlar) üzere islenmis olur; sonra o fiilin altinda kismen kendi hazzi da bulunur. Hatta onun bu hazzi, ser'an baskalarinin hazzmdan da önce gelir.

Insan, emre uymus olmak için ya da emrin illetini gözöminde bulundurarak kazanirsa (iktisap) ki o genel olarak nefislerin ihyasina ve onlara dokunacak serlerin uzaklastirilmasina yönelik kasit oluyor o takdirde kendisi: "Önce kendi nefsinden hasla, sonra bakmakla yükümlü oldugun kimselerden"[80]hadisinde de belirtildigi gibi öne alinmis olur; ya da kendi hayati için gerekli olan seyleri gerçeklestirmis olmasi, meselâ bir vacibin gerçeklestirilmesi gibi kabul edilir. Sonra o vacib hakkindaki bakis açisi,

sadece bazi nefislere yönelik olabilir. Bizzat kendi hayatinin ya da bakmakla yükümlü oldugu kimselerin gereksinimlerini, onlari yerine getirmekle mükellef olmasi açisindan temin eden kimsenin durumunda oldugu gibi. Bazen bakis açisi genisler ve Allah'in diledigi nefislerin hayatiyetini idame ettirebilmeleri için kazanma yoluna girer. Bu tutum, en kapsamli, en övgüye deger ve sevaba en elverisli yoldur. Çünkü birinci durumda hersey kendi istedigi gibi gitmez ve harcamalarindan birçogu kastetmedigi yerlere gider; kazanma amacinin disina çikar. Bununla birlikte onun islerin tedvir ve tedbirini Allah'a havale etmemis olmasi ona zarar vermez.[81] Ikinci tavri gösteren kimse ise, gerek kasdmi gerekse davranis-larini tamamen herseye kadir olan Allah'in eline havale etmis ve kendindeki az seyle sayisiz kimselerin faydalanmasina niyet etmistir. Bu, kullugun ihlasla gerçeklestirilmesi konusunda yapilabilecek son noktadir ve bu arada kisi, kendi hazlarmdan da birsey kaçirmis olmayacaktir.

Amelin islenmesi sirasinda tâbi maksatlarin dikkate alinmis olmasi ise böyle degildir. O durumda, bu belirttigimiz seylerin büyük çogunlugu ya da tamami kaybolur. Çünkü böyle bir tavirda kisi sadece meselâ, açlik ya da susuzlugun ortadan kalkmasini, soguktan korunmus olmayi, sehvetinin tatmin edilmesini ya da mücerred mubahtan zevk almis olmayi kasteder. Bu kasit her ne kadar caiz ise de bir ibadet degildir ve yaptigi bu gibi davranislarda Sâri'in aslî kasdi gozetilmis degildir. Kisi bu haliyle heva ve heveslerinden soyutlanmis olmaz.[82] Eger Sâri'in kasdi dikkate alinmis olsaydi, bu fiiller emre uyma (tâat, imtisal) halini alirdi ve daha önce de geçtigi gibi, hitabin geregine yapisma mahiyetine dönerdi. Böyle bir durum olmayinca, fiilin islenmesine iten motifin sadece sahsî hazlara riayet oldugu ortaya çikar.

Bu meselenin bir yönü.

Ikinci bir yönü daha var; Aslî maksatlar, baska hiçbir seye iltifat etmeksizin sadece emir ve yasaga riayet etme anlamina gelir. Bu tavir -hiç kuskusuz.- emre itaat ve emredilen seye baska bir amaç bulunmaksizm uymus olma demektir. O bu tavri sergilerken söyle düsünür: Kendisi, efendinin diger kölelerini evirip çevirmek için görevlendirdigi bir kölesidir ve onlarin ihtiyaçlarinin efendinin diledigi dogrultuda kendilerine ulasmasi için kendisini bir vasita olarak kullanmaktadir. Bu kisi de, sadece emri dikkate almis olma noktasi haricine çikmis olmuyor; sirf kullugun geregi olarak amel ediyor ve kendi sahsî hazlari-ni düsürüyor; sanki onun kendi hazlarmi bizzat efendinin kendisi üstlenmis oluyor. Kendi hazlari için hareket eden kimse ise, yaptiklarini sirf emrin geregi olarak yapmamakta; emrin amacinin degerlendirilmesi açisindan da islememektedir; aksine kendi hazzini ya da hazlarmdan haz duydugu kimselerin hazlarmi gerçeklestirmek

açisindan hareket etmektedir. Bu durumda olan bir kimse, emre uymus olsa bile, kendi nefsi yönünden uymakta, dolayisiyla onun hakkinda tani anla- [iosi miyla ihlâs bulunmamakta; neticede islenen bu amelin ibadet görünümü almasi mümkün olmamaktadir. Emre uymus olma durumunun bulunmamasi halinde bu, kulluk görevinde ihlâsli olma bir tarafa, açikça onun ifasina yönelik bir kasdin dahi bulunmamasi anlamina gelir. Bazen emir ya da yasak, bir ibadet seklin de degil de âdet seklinde telakki edilir ve islenir. Buda, sahsî hazlara yönelik olan talebinin baskin gelmesi durumunda olur. Bu ise bir noksanliktir.

Üçüncü bir yön daha var: Amellerini aslî maksat dogrultusunda isleyen kimse, gerçekten agir bir yük altina girmis ve büyük bir görevi sirtlamis olmaktadir. Böyle bir yük altina genel olarak hazlar pesinde kosan insanlarin girmesi mümkün degildir. Onlar hazlarmi dahahafif yollardan ararlar. Bunun da sebebi sudur; Bu is,[83] mükellef üzerine dile se de dilemese de gelen, Yüce Allah'in kullarindan kendisine yakin kildigi kimselere nasip ettigi bir haldir. Bu yüzdendir ki, nübüvvet (peygamberlik) amellerin en büyük ve en agiri olmustur. Nitekim Yüce Allah bu hususu belirtmek üzere: "Dogrusu sana, kaldirilmasi güç bir söz vahyedecegiz[84] buyurmustur. Böylesine birsey, ancak ona ait ek bir külfetle gerçeklesir. Hazlar pesinde kosan kimse ise böyle degildir; o kendi için çalismis olmaktadir. Rabbi için çalisanla, kendisi için çalisan elbette bir olmayacaktir. Birincisi, üzerine yük yüklenmis (mahmul! kimse, ikincisi ise kendisi için çalisan kimsedir. Bu yüzdendir ki, hazlar pesinde kosan in sanlarin öyle agir yükler altina girdigini pek göremeyiz. Eger bu hali iddia eden birisi çikarsa, o makama sahip kimselerin yaptiklari seyleri ondan iste; eger hakikaten onlari yerine getiriyorsa, dedigi gibidir. Aksi takdirde o yalan söylemektedir; iddiasinin dogrulugu çok nadir olacaktir. Aslî maksatlar dogrultusunda ha-reket eden kimsenin yük yüklenmis kimse olmasi ihlas görüntülerinden biri olmaktadir. Hazlar pesinde olan[85] kisi, böyle bir yükün altina ancak hazzini telafi Ölçüsünde girebilir. Haz bulunmamakla birlikte fiili islemisse, onda aslî maksada yönelik kasit mevcut demektir; bu durumda ihlâsinin bulundugu ortaya çikar ve amelleri ibadet haline dönüsür.

Itiraz: Biz, kendi nazlari pesinden kosan nice kimselerin, dindar kimseler içerisinde en yüksek mertebelere ulastiklarini görüyoruz. Hatta bizzat bütün peygamberlerin efendisi olan Rasûlullah'm [ ikv^S'u 1 dahi, güzel koku, kadin, tatli, bal gibi seyleri sevdigini, (koyun) budundan hoslandigim, kendisi için tatli kaynak sulari arandigini ve nefsin hazlanna tâbi olma anlami içeren benzeri seylerin onda [2oo] bulundugunu biliyoruz. Zira o, bildigimiz kadariyla arzuladigi helâl seylerden geri durmuyor; aksine eger bulursa bu gibi helâl seylerden istifade ediyordu. Bununla birlikte o, dinde

en yüce mertebede bulunmaktadir; insanlar içerisinde en muttaki ve en temiz olanidir; ahlâki Kur'ân ahlâkidir. Bu isin bir tarafi. Bir de öbür tarafi var: Biz yine görüyoruz ki, bazi insanlar tamamen sahsî hazlan bir tarafa birakarak kendilerini tamamen baskalarinin hizmetlerine veriyorlar ve güçleri ölçüsünde ve kullarin maslahatlarim gerçeklestirme yolunda sidk ile çalisiyorlar. Bununla birlikte, onlarin âhirette hiçbir nasipleri yoktur. Meselâ, hiristiyan vb. ruhbanlarinin birçogunda oldugu gibi. Bunlar, dünyadan el-etek çekiyorlar ve ona hiçbir iltifatta bulunmuyorlar; dünyevî seyler hatirlarindan bile geçmiyor; ibadeti ve insanlara hizmeti kendileri için bir prensip haline getiriyorlar ve hayatlarini buna adiyorlar; öyle ki, bunun sonunda insanlar içerisinde birer aziz oluyorlar. Bununla birlikte onlarin bütün bu yaptiklari, kökten bâtil olan bir temel üzerine kurulu oluyor. Bu iki uç arasinda ise, onlardan birine digerinden daha yakin sayilamayacak kadar orta yolcu tavirlar vardir.

Cevap: Bu itiraza iki açidan cevap verilecektir.

Birincisi: Bu sanilan seyler dis görünüslerle ilgilidir. Isin içyüzü ise, bilinmeyebilir. Meselâ el-Iskâf m. Fevâidu'l-ahbâr adli eserinde, Hz. Peygamberin "Bana dünyanizdan üç sey sevdirildi.[86] hadisi hakkindaki yapmis oldugu açilamalara baktiginizda, durumun ilk akla geldigi gibi sirf sahsî haz talebi ile ilgili olmadigi, mutlak hak ve hakikatin talebiyle ilgili bulundugunu göreceksiniz. Bu üç sey içerisinden bir tanesinin namaz olmasi da, buna bir delildir. Na -maz ki, imandan sonra ibadetlerin en üstünüdür. Böylece digerleri hakkinda da ayni seyi söylemek mümkün olmaktadir. Sonra bir seyin sevilmis olmasi, onun sahsî hazlar için istenilmis olmasini gerektirmez. Çünkü sevgi, elde olmayan bir gönül isidir. Ancak, ondan kaynaklanan amellere bakilabilir. Hz. Peygamher'in bu seylerden, izin açisindan degil de sadece nefsânîhazlarini tatmin için istifade etti demek mümkün mü? Bir seyin izin açisindan islenmesi ise, sahsî hazlar-dan soyutlanmis olmanin ta kendisidir. En büyük önder olan Hz. Peygamber hakkinda, durumun hiç de sanildigi gibi olmadigi anlasilinca, onun pesinden giden ve velilik mertebesine eren digerleri hakkinda da durum açiklik kazanacaktir.

Ruhbanlar hakkinda ileri sürülenlere gelince, herseyden önce biz onlarin hazlardan soyutlanmis olduklarini kabul etmiyoruz; aksine onlar tam haz içerisinde ve nefsin heva ve hevesleri pesinde kendilerini tüketmektedirler. Çünkü insan, bazen daha büyük hazlar elde edebilmek için daha az derecede olan nazlarini terkedebilir. Nitekim dikkat edilecek olursa, makam elde etmek için insanlarin pek çok mallar harcadiklari görülecektir, Çünkü insanin makamdan alacagi haz, maldan alacagi hazdan daha büyüktür. Bazilari baskanlik ugruna nice kurbanlar vermekte ve hatta bu yolda

kenaileri de ölmektedirler. Ruhbanlar da ayni sekilde, bas olma ve insanlarin saygisini kazanma hazzma ulasabilmek için bazi dünyevî hazlan terketmis olabilirler; çünkü arzuladiklari hazlar dali a büyüktür. Ün yapma, ululanma, bas olma, insanlardan saygi görme, insanlar içinde makam sahibi olma, yaninda dünya nimetlerinin hor görülecegi çok büyük hazlar olmaktadir. Bu, bizim konumuzda ilk yasak edilmis olan seylerdendir[87] Dolayisiyla böyle bir durumda olan kimse hakkinda söz edemeyiz. Iste bu yüzdendir ki, "Riyaset (bas olma) sevdasi, siddîklarin kafasindan en son çikan seydir" demisler ve vakia dogru da söylemislerdir.

Ikincisi: Hazlan talep etmek; hazlardan arindirilmis olarak yapilabilecegi gibi, öyle olmayabilir de. Aralarindaki fark sudur: Hazza yönelik talebin ilk kaynagi, ya Sâri'i n emridir veya degildir. Eger talebin kaynagi Sâri'in emri ise, söz konusu talep neticesinde elde edilen haz, hazlardan arindirilmis ve uzak tutulmus haz olacaktir; çünkü ona göre kendi nefsi ile baskalari ayni tutulmu stur. Aslî kasit dogrultusunda yapmis oîd ugu ve nefsine yönelik hazlar içeren fiilleri de ayni sekilde olacaktir. Itirazda ileri sürülen kimsenin durumu böyle olmaktadir. Kasit itibariyla, böyle bir kimsenin elde ettigi sey, haz; kosturmasi da, haz pesinde kosturmak sayilmaz. Çünkü fiile iten asil motifin, aslî kasit olmasi durumunda, tâbi kasit onun dallarindan biri gi-bi olmaktadir ve onun (aslî maksat) hükmünü almaktadir. Tâbi kas-din aslî kasitla irtibatli olmamasi halinde ise, iste o zaman haz pesinde kosturmaktan söz edilir. Bizim üzerinde söz ettigimiz konu ise, böyle degildir.Ruhbanlarin ve onlar gibi olanlarin durumuna gelince, her nekadar konum itibariyla fasit ise de bu netice bazen onlar için de tesadüfen bulunabilir. Bunlar manastir ve çilehanelere çekilirler; her türlü sehvet ve lezzetlen birakirlar, mabudlarina teveccüh yolunda nefsânî nazlarindan feragat ederler ve bu yolda kendilerini ona yaklastirabilecek yollardan giderek yapabilecekleri herseyi islerler. (Bu gayeye ulastirici olup) esbab bildikleri seylere sarilirlar. Gerek kendileri ve gerekse halk içinde, dinde hak üzere bulunan1 birinin yaptigi seyleri harfiyyen yerine getirirler. Ben bunlarin samîmi olmadiklarini söylemiyorum; aksine bunlar kendi inandiklari mabudlarina karsi son derece samimîdirler ve muamelede bulunduklari insanlarla iliskilerinde sidk ile hareket etmektedirler. Ne var ki, yaptiklari bütün amelleri kendi yüzlerine çalinacak ve Allah katinda âhirette hiçbir degeri olmayacaktir. Çünkü onlar tuttuklari bu yolu, yaptiklari bu amelleri geçerli bir temel üzerine oturtmamislardir. Yüce Allah söyle buyurur: "Ogün birtakim yüzler zillete bürünmüstür. Zor isler altinda bitkin düsmüstür. (Bununla birlikte) yakici atese yaslanirlar."[88] Böyle bir duruma düsmekten Allah'a siginiriz.

Onlarinbir mertebe berisinde, bu ümmetten olup da bid'at ve sapik mezheplere saplananlar yer alir. Zi'1-Huvaysira ile ilgili Haricîler hakkinda

gelen Hz. Peygamber'in su hadisini bilirsiniz: "Birak onu (öldürme)! Onun öyle adamlari olacaktir ki, sizden biriniz onlarin namazi karsisinda kendi namazini; onlarin orucu karsisinda kendi orucunu küçümseyecektir..." Bu hadislerinde Hz. Peygamber, onlarin dis görünüste gipta edilen namazlari; güzel görülen halleri oldugunu bildirdikten sonra; bu amellerin temelsiz oldugunu belirtmis ve onlar hakkinda:" Onlar, okun avi delip geçtigi gibi dinden çikacaklar" buyurduktan sonra onlarin c1 Sürülmelerini emretmistir.[89] Bid'at mezhepler içerisinde bu türden olanlar pek çoktur.

Kisaca diyebiliriz ki, amellerde ihlas, ancak nefsânî nazlarin atilmasi ve onlardan tamamen arimlmasi ile mümkündür; ancak o amelin dinde sahih, saglam ve Allah katinda makbul ve kurtarici bir temel üzerine oturtulmus olmasi sarttir. Fasit bir temel üzerine kurulmus ise, tabiî ki bunun aksi olacaktir. Bu fasit temel üzerine kurulu hazlar-dan feragat edilmis fiiller, çogu kez âsiklarda bulunur. Âsiklarin hallerini inceleyen kimse, sevgililer ugruna ne hazlardan vazgeçildigini ve onlara karsi insanin gösterebilecegi en mütekâmil anlamda ihlâs. örnekleri verildigim görecektir.

Su halde sonuç olarak diyebiliriz ki, fiillerin aslî maksatlar üzerine bina edilmesi durumunda, bu ihiasa daha yakin olacaktir; tâbi maksatlar üzerine kurulmasi durumunda ise Ihlasin yokluguna daha yakin olunacaktir.

Fasil:

Bu esastan çikan kaidelerden biri de sudur: Amellerin asli maksatlar üzerine bina edilmesi, mükellefin bütün davranislarini ibadet haline dönüstürür; bu davranislari ister ibadetler türünden olsun ister âdetlerden bulunsun fark etmez. Günkü mükellef, Sâri'in dünya hayatinin düzen ve bekâsmdaki muradini anlayinca ve bu anlayisi dogrultusunda amellere girisince, o sadece kendisine yöneltilen talep dogrultusunda amel edecek, terki istenilen seyi de terk edecektir. Bu haliyle o, üzerinde bulunduklari maslahatlarin gerçeklesmesi konusunda eliyle, diliyle ve kalbiyle devamli halkin yardiminda olmaktadir.El ile yardim halinde olmasi, açiktir.

Dil ile ya rdim ise, Ögüt vermek, Allah'i hatirlatmak, bulunduklari hallerde itaat içerisinde bulunup, isyan üzere bulunmamalarini ten-bih etmek, niyetlerin ve amellerin islâhi gibi ihtiyaç duyduklari konularda onlari aydinlatmak, iyiligi emretmek ve kötülügü yasaklamak, iyilerine iyilikte bulunulmasi, kötülerinin ise affedilmesi için duada bulunmak,,. gibi yollarla olur.

Kalp ile ise, onlar için kalbinde bir kötülük saklamaz; aksine onlar için iyi niyet besler, Islâmliklarindan baska hiçbir meziyetleri olmasa bile, onlari en güzel nitelikleri ile bilir, onlara deger verir ve onlar yaninda kendi nefsini küçümser ve benzeri kalble yapilan davranislarda bulunur.

Hatta bu konuda, sadece insan cinsine yönelik kalmaz; bütün canlilara karsi da sefkat duyar ve onlara karsi son derece yumusak ve güzel davranir. Nitekim hadis-i seriflerde: "Her canlidan dolayi ecir vardir"[90] buyrulmus; hapsettigi bir kedinin ölümüne sebep oldugu için azap gören bir kadindan bahsedilmis[91]baska bir hadiste de: ''Allak, her müslüman üzerine iyi davranmayi yazmistir. Dolayisiyla eger öldürürseniz, güzel öldürünüz (iskence vb. çektirmeyiniz)"[92]buyrul-mustur. Benzeri daha pek çok nass vardir.

Aslî maksatlar dogrultusunda hareket eden bir kimse, kendi nefsi hakkinda olan bu islerde Rabbinin emrine uymak ve peygamberine tâbi olmak için amel etmektedir. Bütün davranislarinda böyle hareket eden bir kimsenin amelleri nasil ibadet haline dönüsmez? Hazlari pesinde kosturan kimsenin amelleri ise böyle degildir. Çünkü o, bütün davranislarinda kendi nazlarina ya da kendi hazlau-na ulastiracak yollara bakmaktadir. Böyle bir insanin davranislari mutlak surette ibadet olamaz. Olsa olsa bunun davranislari, eger Allah'a ya da baska bir kula ait hakki ihlâl etmiyorsa mubah çerçevesinde kalir. Mübâh birseyle ise Allah'a kulluk gösterilip yaklasilamaz. Hazzini, Sâri'in emri açisindan gerçeklestirmis oldugunu farzettigi-[204] miz zaman ise, o amel sadece kendisine nisbetle ibadet seklini alir. Böyle bir takdir durumunda, sözkonusu nisbete göre, hazîarin pesine düsmüs olma durumundan çikmis olur.

Fasil:

Fiillerin, aslî maksatlar dogrultusunda islenmis olmasi, genelde o amelleri vaciplik hükmüne dogru nakleder. Zira aslî maksatlar vacipîik hükmü etrafinda dolasmaktadir. Çünkü bunlar dinde zaruri bulunan ve ittifakla dikkate alinmasi gereken esaslarin korunmasina yönelik seylerdir. Durum böyle olunca da, hazlardan arindirilmis ameller, genel vasifli seyler etrafinda döneceklerdir. Baha önce de geçtigi gibi, cüzi olarak ele alindiginda vacip olmayan bir sey, küllî olarak ele alindiginda vacip olmaktadir. Burada kisi, cüzî açidan mendup ya da mubah olan bir hususta, küllî bir yaklasimla amelde bulunmaktadir ve o seyin ihlâli durumunda düzen de bozulmaktadir. Böyle bir durumda olan kisi, vacibi isliyor sayilir.

Tâbi maksatlar üzerine kurulmasi halinde ise amel, cüzî bir maslahat üzerine kurulmus olmaktadir. Cüzî bir maslahat vâcipiik hükmü gerektirmez. Dolayisiyla tâbi maksatlar üzerine kurulu ameller, vacipîik hükmünü gerektirmezler. Bazen amel ya cüzî açidan, ya da ayni anda hem külli hem de cüzî açidan mubah olabilir; bazen de cüzî açidan mubah, küiîî açidan ise mekruh ya da haram olabilir. Bu konunun izahi "Hükümler bahsi"nde geçmisti.

Fasil:

Aslî kasit, mükellef tarafindan gözonünde bulundurulmasi durumunda, Sâri'in amelde gözetmis oldugu maslahatin celbi ya da mef-sedeiin defi gibi her türlü maksatlari içerir. Çünkü aslî kasit üzere amelde bulunan kimse, sadece Sâri'in emrine uymus olmaktadir. Bunu da ya O'nun kasdini anlamasi sonucunda ya da sirf emre uymus olmak için yapmaktadir. Her iki duruma göre de, Sâri'in kastetmis oldugu seyi gözetmektedir. Sâri'in kasdmm; en kapsamli, en öncelikli ve en uygun maksat oldugu; safî nur olup. ona herhangi bir garaz ya da haz karismadigi sabit olduguna göre, amellerini bu dogrultuda isleyen kimse, o ameli tam. eksiksiz, saf ve en uygun biçimde islemis olmakta; içerisine baska herhangi birsey karismamakta ve Sâri'in muradindan noksan da kalmamaktadir. Bu haliyle o, yaptigi bu amel karsiliginda sevap almayi hak etmistir

Tâbi kasit üzerine islenen amellerde ise, bu saydiklarimizdan hiçbiri yoktur. Çünkü emir ya da nehyin ya da amellerin sahsî hazlar güdüsüyle islenmesi, onun niyetini mutîakliktan ve bütün insanligi kapsayacak genellikten çikarmistir; dolayisiyla birinci türden ameller gibi degerlendirilmesi mümkün degildir.

Bunun dayanagi ''Ameller ancak niyetlere göredir"[93] kaidesi ile Hz. Peygamber'in su buyrugu olmaktadir: "Atlar üç kisimdir; bir kismi sahibi için yük; bir kismi sahibi için örtü; bir kismi da sahibi için ecirdir. Sahibine ecir olan ata gelince: Bir kimsenin Allah yolunda müslümanlar için çayir ve bahçede baglayip besledigi attir. At hu çayirdan veya bahçeden ne yerse, yedigi seyler adedince sahibine hasenat yazilir. Ona atin pislikleri ile bevlleri sayisinca dahi hasenat (sevap) yazilir. At ipini koparir da bir veya iki tur atarsa, sahibine onun izleri ve pislikleri miktannca hasenat yazilir. Yahut sahibi onu bir nehir kenarindan geçirirken, sulamaya niyeti olmadigi halde, o nehirden- su içerse, Allah sahibine onun içtigi su yudumlari miktannca hasenat yazar." Hadiste böyle bir atin, aslî kasit sahibi için ecir oldugu belirtilmektedir. Çünkü o, ati beslemekle Allah'in rizasini kastetmis-tir. Bu kasit ise genel olup özellik arzetmez. Dolayisiyla onun bu tasar-rufuyla ilgili olmak üzere ecri (sevabi) de genel olmus; ecir, sadece atin belli bir seyine hasredilmemistir. Sonra Hz. Peygamber devamla söyle buyurmustur: "Sahibine örtü olan ata gelince: Bu., bir kimsenin bas-kalarina muhtaç olmamak ve ondan faydalanmak için baglayip besledigi; sonra onun sirtinda va boynunda Allah'in hakki oldugunu unutmadigi attir. Bu at onun için bir örtüdür," Hadisin bu kismi da, övgüye deger bulunan sahsî hazlar hakkindadir. Bu kisi. niyetini genel tutmayip özeîlestirince ki kendi mesru hazlarina ulasmak oluyor hükmü de, sadece kastetmis oldugu seye yönelik olarak daraltildi ki, o da örtü olmasi oluyor. Bu, tâbi kasit sahibi kisinin durumunu temsil ediyor. Hz. Peygamber daha sonra da: '''Gelelim ati kendisine yük olan adama: Bir kimsenin ögünmek, gösteris

yapmak ve müslü-manlara düsmanlik için baglayip besledigi attir. Bu at ona bir yüktür."[94] ise, heva ve hevese tâbi olmadan kaynaklanan yerilmis hazlar pesinde olan kimseyi temsil etmektedir. Burada, böyle biri hakkinda söz edecek degiliz.

Hz. Peygamber'in fiillerine, ya da sahabenin veya tabiînin yasantisina uymak ve onlarin izinden gitmek de aslî kasit üzere amelde bulunma yerine geçer. Çünkü, bu durumda onun kasdi, uyma konusunda onlarin kasdini de kapsamis olacaktir. Bunun tanigi da. uyan kimsenin niyetini, kendisine uyulan kimsenin niyetine» havale etmesinin sahinligidir. Nitekim sahabeden bazilari, hac için ihrama girme sirasinda "Rasûlullah'in ihrama girdigi hacca niyet ediyorum" diye kendi niyetini Rasûlullah'm niyetine baglamislardir. Bu, diger amellerde de hükmün ayni oldugu konusunda bir delil olur.

Fasil:

Bir diger husus da sudur: Amellerin aslî maksatlar dogrultusunda islenmis olmasi, tâati daha da yüceltir; muhalefet edil-mesi durumunda da, islenen masiyet daha da büyük hal alir.

Birinci hükmün dogrulugunu su sekilde ortaya koyabiliriz: Aslî maksatlar dogrultusunda amel eden kimse, bütün insanlarin islâhi ve onlara ulasacak zararlarin uzaklastirilmasi için çalismis olmaktadir. Çünkü fullerinde, ya bunlan bilfiil kastetmis olmaktadir ya da nefsini sadece emre uyma altina sokmakla yetinmektedir. Emre uyma durumunda da, kasdi altina Sâri'in o emirden kastettigi hersey girmis olmaktadir, Fiili bu durumda islemesi halinde; ihya ettigi her nefis, kastettigi her kamu yarari karsiliginda mükâfatlandirilmis olacaktir. Böyle bir amelin büyüklügünde ise asla süphe yoktur. Bu yüzdendir ki, bir insanin hayatini kurtaran, sanki bütün insanligi hayata döndürmüs gibi kabul edilmistir.[95]Âlim için herseyin, hatta denizdeki baliklarin bile istigfar ettikleri belirtilmistir. Aslî maksatlar dogrultusunda amel etmemesi halinde ise durum böyle degildir. Çünkü o zaman bunlarin sevabi ancakkasdi ölçüsünde olacaktir. Zira ameller niyetlere göredir. Dolayisiyla himmeti ne kadar yüce, kasdi ne kadar genis olursa, sevabi da o ölçüde büyük olacaktir. Kasdi genel olmadikça da; alacagi sevap ancakkasdi Ölçüsünde bulunacaktir. Bu durum açik-ür.

Ikincisinin izahina gelince, amellerin genel maksatlara muhalefetle islenmesi durumunda fail, genel bir bozgunculuk dogrultusunda hareket ediyor demektir. Bu haliyle o, genel olarak halkin islahi için çalisan kimseye ters bir durum sergilemektedir. Genel islâh dogrultusunda gözetilen kasit neticesinde sevabin büyüdügü belirtilmisti. O zaman onun ziddi istikâmette faaliyet gösteren birinin de günahi büyüyecektir. Bu noktadan hareketledir ki, Âdem'in ilk kan döken ogluna, daha sonra meydana gelecek her haksiz

katil olaylarindan bir pay (günah) ayrilacak ve üzerine yüklenecektir. Haksiz yere bir insani öldürmek bütün insanligi öldürmekle esit tutulmustur. Kötü bir çigir açan kimsenin üzerine, o kötülügün günahi yaninda, o çigirdan yürüyenlerin günahi da (onlarin günahlari eksiltilmeksizin) yüklenecektir.

Fasil:

Bu noktadan bir kaide daha ortaya çikiyor: Tâat olarak ortaya konulan ve onlari bünyelerinde toplayan esaslari arastirdigimiz zaman, onlarin aslî maksatlara yönelik oldugunu görecegiz. Büyük günahlar üzerinde düsündügümüzde de, onlarin aslî maksatlara muhalefet içerisinde olustuklarini bulacagiz. Bu sonuç, bizzat nasslarla belirtilmis olan büyük günahlar ile kiyas yoluyla onlara katilan günahlar üzerinde düsünüldügünde -Allah'in izniyle gayet açik ve bidüziyelik ar-zedecek sekilde görülecektir. [96]

**Altinci Mesele:**

Amellerin, tâbi maksatlar dogrultusunda islenmesi durumunda, ya aslî maksatlar da beraberinde bulunmus olur ya da olmaz. Birincisinin, her ne kadar nefsin hazlari pesinde kosma olsa da hiç kuskusuz, emre uyma (imtisal) anlamina geldiginde süphe yoktur.

Ikinci durumda ise ameller, sadece hazlar pesinde ve heva ve hevese uyularak islenmis olacaktir.

Aslî maksatlarla beraberlik ya bilfiil olur Meselâ, söyle der: Bu yenilecek sey veya bu giyilecek sey ya da bu dokunulacak sey... Sâri' tarafindan bana mubah kilinmis; onlardan istifademe izin verilmistir. Ben mubah seylerden istifade ediyorum; onlari elde etmek için çalisiyorum. Çünkü izin verilmis ve benim tercihime birakilmis bir seydir ya da bilkuvve (kuvve halinde) olur, Ikinci sikka misal ise sudur: Kisi, mubaha ulasabilmek için izin verilen bir sekilde esbaba tevessülde bulunur; ancak bizzat izin aklina gelmez; onun düsündügü sadece o mubaha ancak bu yoldan ulasilabilecegidir.[97] Mubaha ulastigi yol kendisi açisindan mubah ise, bu yolla ona ulastiginda, bu da birincinin hükmünde olur. Ancak bilfiil olan beraberlik daha güçlüdür. Menduplar da, her iki sekilde mubahin durumunda olurlar.

Bu anlasildi ise, simdi de, her iki sekilde de, o kimsenin hem haz pesinde hem de emre uyma durumunda oldugunu[98] açiklayalim. Bu iki açidan ortaya konulacaktir:

(1)

Eger.bu böyle olmayacak olursa, o zaman hiçbir kimsenin hazlari pesinde fejsmaksizin, onlara yönelik bir kasit bulun durmaksizin sadece emre

uymus olma niyeti olmadan ibadet, harici hiçbir tasarrufa girismesi caiz olmayacaktir.[99]Hatta çaresiz durumda kulun bir kimsenin, murdar hayvan eti yiyebilmesi[100]"için dahi bu niyetin bu lunmasi ve hazlardan soyutlanmis bir kasit ile hareket etmesi gerekir.Böyle bir sonuç ise, ittifakla bâtildir. Ne Allah, ne de Peygamberi bir seyle emir buyurmamislar; kullardan, ibadet disinda kalan norm»! amellerinde hazlar pesinde olma gibi bir kasittan uzak kalmalari m in tememislerdir; sadece bu amellerinde ihlash olmalarini ve herhangi bir sh-k unsuru bulundurmamalarini ve Allah'tan baska seyleri dikkit te almamalarini talep etmislerdir. Bu da, amellerin ibadet haricimin normal âdetlerle ilgili olmasi halinde, hazza yönelik kasdin bulunma sinin o amellerin esasina zitlik göstermeyecegine delalet eder.

Soru: Böyle bir durumda, Sâri'in amellerde ihlash olma ve onlar da herhangi bir sirk unsuru bulundurmama seklindeki maksadi nasil , gerçeklesecektir?

Cevap: Bunun anlami, yapilan amelin seriatin gereklerine uygun olarak islenmis olmasi ve o amelle cahiliye dönemi fiilleri kastedilmemesi, seytanî bir icatta bulunulmamasi; gayrimüslim unsurlara benzemeye çalisilmamasidir. Meselâ, su ya da bal serbetini sarap içer .gibi içmek, bir müslüman yapmis olsa bile, yahudi ya da hiristiy bayramlarini tazim için hazirlanmis yiyecekleri yemek; câhiliye dön-mine benzer tarzda hayvan kesmek ve bunun gibi Allah'tan baska so lere tazim anlami içeren davranislarda bulunmak gibi.

Nitekim Ibn Habîb söyle nakleder: Ibrahim b. Hisam b. Ismail el Mahzumî bir su kaynagi çikarir. Suyun gözükmesi sirasinda kendisi ne mühendisler: "Keske içerisine kan akitsaydin; böylece hem su çeki I mez, hem kaynak yikilmazdi; bu yüzden de onu insa edenleri öldürmi« ne gerek kalmazdi" dediler. Bunun üzerine Ibrahim, suyu biraktigi z;\ man develer kesti ve su, kanla karisik akti. Onunla kendisi ve adamlari için yemek yapilmasini emretti. Hem kendisi hem de adamlari o ya pilan yemekten yediler. Kalanlari da isçiler arasinda taksim etti. Bu olay Ibn Sihab'a ulasinca, o söyle dedi: "Vallahi ne kötü bir sey yapini ^ Ne develeri kesmesi, ne de onlardan yemesi ona helal degildi. Hz. Pey gamber'in cinler için kurban kesmeyi yasakladigi [101]kendisine ulasmadimi? Çünku boylu hirsey, her ne kadar üzerine Allah'in adi anilsada dikili taslara (putlara) takdim edilmis ve Allah'tan baslina ktiilmis kurbanlara benzer.

Bedevilerin cömertlik gösterisi için hayvan bogazlumalariyla ilgili yasak [102]da böyledir. Bu söyle olurdu: îkikisi birbirine karsi kimin daha çok hayvan bogazlayacak diye iddialasirlar ve böylece kimin daha mart oldugunu ortaya koymak isterlerdi. Sonunda da kim daha çok

bogazlamissa, onun daha cömert oldugu kabul edilirdi."Hz. Peygamber, istii bu tür bogazlanmis hayvanlarin etlerinden yemeyi yaniltir; çünkü bu Allah'tan baskasi için kesilmis hayvan kabuletmektedir. Hattâbî söyle der; "Hükümdarlarin ya da baskanlarin olmesi halinde, onlarin önlerinde kesilmesi âdet olan kurun, keza (ölünün kirkinin ya da senesinin dolmasi gibi) tekrarla-laylimn anisina ve benzeri durumlar için kesilen kurbanlarin d de böyle olmalidir." Bu konuda Ebu Davud'un Sttojen'ine aldi-ImdIH söyledir: "Hz. Peygamber birbirine karsi gösterini olmak üzere) ögünen kimselerin yemeklerini yemeyi Inmistir.[103] Burada bahsedilen kimseler, hangisi rakibine karsi daha galip gelecek diye cömertlik gösterisi için yemek yediren kimselerdir. Hayvanlar, sadece yemek kasdi ile ve izin verilen sekilde bogazlanmak Üzere mesru kilinmislardi. Tesrîde esas alinan bu kasida, sözü i i maksatlarda katilinca bu mesrû kilinan seye bir ortak kilma ve m emri disinda baska seylerin de gözönünde tutulmasi gibi bir s , dogurdu. Iste bu noktadan hareketledir ki, Ibn Attâb, Nevruz yenilmemesi dogrultusunda fetva vermis ve bu etlerin Allah mliiin bogazlanmamis oldugunu belirtmistir ki bu, genis bir konudur.

(2)

Hazlara yönelik kasit, eger ibadet disi amellere ters düserek onlari iptal edecek olsaydi o zaman cenneti umarak, cehennemdende korkarak islenmis bulunan bütüntaat ve ibadetlerde batil olurdu Bu ise kesin olarak dugru degildir

Aralarindaki telazum iliskisinin isbati söyle: Cennete girmek, cehennemdende kurtulmak için çalismak,Haz pesinde kosturmak demektir ve bununla sari'in izin verdigi ve kendisine mubah kildigi birseyden veistifade etmek için istek ve çaba göstermek arasinda bir fark yoktur. Çünkü her ikiside hazdir.Su kadar var ki, birisi hemen ulasilan, öbürü de ahirete ertelenenen haz olmaktadir. Mesele ile ilgili olmak üzere hazzin öne alinmasi ve ertelenmesi tardîdir[104] ve aynen dünya hayatimin öne almak ya da ertelemek gibi hükme bir etkisi yoktur. Taatlerle öbür dünyaya ertelenmis hazlarin talepte bulunulmasi caiz olursa, (ibadet disi amellerde) pesinen elde edilecek hazlarin talepte bulunulmasinin caizligi öncelikli olarak sabit olur.

Cennet umudu, cehennem korkusu-ileyapilan amellerin batilligi sonucuna götürmesi ve bu sonucun da bâtil olmasina gelinece Kuran "kul her ne islerse karsiligini görür,"amel edin ki cennete giresiniz"sunlari birakin ki cennete giresiniz," "sunu yapmayin sonra cehenneme girersiniz," "kim sunu yaparsa söyle mükâfatlandirdi/"gibi mesajlar getirmistir. Hiç kusku yoktur ki, bunlar nefsânî hazlar kilarak amellere karsi bir tesvikte bulunmaktir. Eger hazlani talep, amelin ihlasini zedeleyecek olsaydi o zaman Kur'ân,

amc' deleyecek olan seyleri belirtirdi. Cennet umudu ve cehennem l< ile islenilen amellerin bâtil olacagi sakat olduguna göre, böyli nuçtan zorunlu olarak çikacak netice de bâtil olacaktir. Yine Peygamber'e cennete sokacak, cehennemden uzaklastim amellerin neler oldugu sorulur, O da herhangi bir çekince olmukn ve böyle bir haz talebinde bulunmaktan sakindirmaksizin, o amel onlara haber verirdi. Bizzat Yüce Allah: "Biz sizi ancak Allah n,< için doyuruyoruz; bir karsilik ve tesekkür beklemiyoruz" diyenlo "Dogrusu biz, çok asik suratlarin bulunacagi bir günde Rabbimiu korkariz"[105] dediklerini bildirmistir. Hadiste de söyle buyrulur: " zinle, yahudi ve hiristiyanlarin durumu bir grup insani ücretle isti dam eden kimsenin durumuna benzer.[106] Bunlar, haz karsiligiidn ameller bulunmma konusunda nass olmaktadir, Ensar'in Hz. Peygamber bey'atlari sirasinda"Kendin vs Rabbin adina ne sart kosacaksan"kos demisler, Hz. Peygamber de sartlari[107] ileri sürünce:Peki buna karsilik bize ne var?' diye sormuslar. Hz. Peygamber Cennette diye karsilik vermistir. Bu tür örnekler sayilamayacak kadar çoktur. Hepsi de, her ne kadar "Sunun için amel et!""Amel et, senin için sunlar olsun!" gibi bir ifade ilekarsiliginda amellere tesvik amaci gütnîtktedir. Böyle bir durum ibadetler hakkinda zedeleyici olmadigina göre, ibadet disinda kalan amaller hakkinda zedeleyici olmayacagi öncelikli olarak sabit olur.

Itiraz: Hayir, aksine bu gibi durumlar hem aklen hem de naklen ameleri zedeleyicidir.

Aklen söyle: Haz kasdi ile amel isleyen kimse, hazzini asil maksat amelide de bu hazza ulastiracak bir vasita kilmis olmaktadir. Çünkü onun hazzi eger maksat olmasaydi, o zaman amelle istenilmis olmaz.Halbuki biz meseleyi bu sekilde ortaya koymus olduk. Bu bir çeliskidir.Yine, eger amel vasita olmasaydi, o yolla haz talep edilmis olmazdi.Halbuki meseleyi, ameli hazzina ulasmak için islemekte oldugu seklinde vaz' etmistik. Dolayisiyla bu hazza nisbetle amel, bir vasita olacaktir. Daha önce de ortaya konuldugu gibi, vesâil (vasitalar,

, birer araç olmalari açisindan bizzat istenilen seyler degillerdir. Onlar maksutlara tabidirler, Egtf niakNiil liir dügerlurse, vesait i düser. Vesâil olmaksizin du maksatlara ulasmanin mümkün oldu takdirde, onlara tevessülde bulunulma?.. Maksatlarin tümden yoklugunu varsaydigimizda, vesileler tamamen itibardan düser ve onliu ugrasma abes hükmünü alir. Bu sabit olduguna göre, tesrî ameller,[108]eger sahsî nazlara ulasilmak için vasita kilinirlarsa; onlula ancakhazlar yönünden kullukta bulunulmus olacaktir ve sonuç olarak da amelilerden maksat kulluk icrasi degil bizzat hazlar olacakti Bu haliyle bu tür ameller, makam, mevki ve maddî çikar elde etnu-l-gibi dünyevî hazlar için islenilmis riya amaci tasiyan amellere

ben/r yecektir. Ser/an izin verilmis amellerin tamami, mesru sekilleri üzen islenmeleri (kaydiyla kendileri ile kulluk icrasi mümkün amellere! Bunlarin hazlar yönünden islenilmesi durumunda ise, kulluk amaciyla islenmis olma özellikleri düsmüs olacaktir. Emredilen ve kendileri ile kullukta bulunulmasi istenilen namaz, oruç vb. gibi amellerin dr. ayni sekilde islenmesi durumunda, onlarla kulluk icrasi özelliginin düsmesi gerekir. Emredilmis bulunan her âdet ya da ibadette, mutlaka nefse yönelik bir haz da vardir. Bu durumda, o amel islenirken eger bu haz yönünden islenecek olur ve asil olan kendisi ile kullukta bulunma yönü ihmal edilirse, o amel ibadet olmaktan çikar ve ibâdetler konusunda o amel asla dikkate alinmaz; onun islenmesi ile kulluk icra edilmis olmaz. Amelin sahîh olmamasinin mânâsi da iste budur.

Sonra, mükellefe ait haz içeren emredilmis ya da yasaklanilmis seyler hiçbir haz içermeseydi, acaba bu durumda mükellef ne yapacakti? Acaba böyle bir emir ya da yasakla Allah'a kulluk yapmak durumunda mi olacakti? Yoksa öyle olmayacak miydi? Onlarla kulluk yapmak zorunda olacagi bilindigine göre, emredilen ya da yasaklanilan seylerin birer vasita degil, bizzat kendilerinde bulunan özelliklerden dolayi istenilen seyler oldugu ortadadir. Iste bu mânâya isaretle sâir söyle demistir:

Farzet ki, gelmedi mahseri bildiren elçiler,yok say cehennem atesi,Gerekmez mi acep kullara, bunca nimet sahibine övgü ve sükür isi.

Mükellef, ameli nazlarina ulasmak için bir vasita kilinca, onu mesruiyetinin gereginden çikarmis olmakta ve emir ya da yasak sebebiyle islenilen amel, Sftri'in kandi disinda Mreyan ttmekt*dlr. Sâri'în kasdina muhalif bulunan kula ait kanit, im bAtildir; dolnyuiyln onun üzerine kurulan amel de, aynen onun gibi, bâtil olacaktir. Sonuç olarak hazlar üzerine kurulu olan amel bAtildir.

Buna ilaveten sunu da söyleyebiliriz: Kulun kendisi için Rabbi üzerinde en küçük bir hakki yoktur; O'na karsi elinde bir hücceti de bulunmamaktadir; O'nun, kulu doyurmak, içirmek, pna inam ve ihsanda bulunmak gibi bir görevi yoktur. Hatta yer ve gök ehline azap edecek olsa, mutlak mülkiyet sebebiyle buna hakki vardir. "De ki: Ün-tün belge O'na aittir."[109] Su halde kulun sadece kullukta bulunmaktan öte baska bi. hakki bulunmayinca, bu görevini de herhangi bir nefsî haz talebinde bulunmaksizin yerine getirmesi görevi olacaktir, Hal böyle iken, yaptigi amellerle haz talebinde bulunursa, bu durum» da Rabbine ait olan haklan ifa ugrunda degil de, kendi nefsine yönelik hazlar pesinde kosmus olur.

Bu görüsün dogruluguna delil olan nasslara gelince; bunlar amellerin ihlâs ile yapilmasi gerektigini, ihlâs ile yapilmayan amellerin ise kabul edilmeyecegini belirten âyet ve hadislerdir. Örnekler: "Oysa onlar, dogruya

yönelerek, dini yalniz Allah'a has kilarak O'na kulluk etmekle emrolunmuslardir[110] "Rabbine kavusmayi uman kimse, sâlih amel islesin ve Rabbine kullukta asla ortak kosmasin."[111] Kudsî bir hadiste de: "Ben, sirk kosulmaktan en müstagni olanim[112] buyrulur.; Baska bir hadis de söyledir: "Kimin hicret niyeti Allah'a ve Rasûlünt ise, onun hicretiAllah ve Rasûlünedir. Kimin de hicreti elde etmek mte-digi bir dünyalik ya da nikahlamak istedigi bir kadina ise, onun hicreti de hicret etmis oldugu o seyedir.[113] Yani böyle bir kimsenin li icrol-U» bulunmasi durumunda, onun hicret emriyle Allah'a kulluk yapimi olmasindan sözedilemez. Hikmeti aklen kavranilabilsin, kavra n a inanin her emir ve yasakta Allah'a kullukta bulunma (tapinma) mânani vardir. Insallah bu husus ileride gelecektir. Hazlari için amelde bulunan kimse, amelde olmasi gereken onunla Allah'a tapinma yönünü düsürmüs olmaktadir. O yüzdendir ki, selef-i sâlihten bir grup, sevap için amel eden kimseleri "kötü kul" ya da "kötü hizmetçi" diye nitelemislerdir. Bu konuya delâlet eden pek çok haber vardir. Bütün bunlarin içerigini Yüce Allah'in: "Dikkat edin! Hâlis din Allah'indir"[114] buyrugu özetlemektedir.

Keza alimlerde bu gibi davranislarin il ilani ve so nuçta amellerin katkisiz Allah için olma özelligini yitirecegini belirtin islerdir. Nitekim Gazzâlî söyle der: "Dünyada mevcut bulunan her hazza karsi az ya da çok mutlaka nefis arzu duyar, kalp ona karsi meyleder. Bu arzu ve meylin amele ulasmasi durumunda da o amel safligini yitirir ve bu yüzden kisinin ihlâsi azalir[115] Insan hazlari içerisine batmis, sehvetlerine gömülmüs durumdadir. Onun fiillerinden ya da ibadetlerinden, bunlardan tamamen tecrid edilmis bir amel ya da ibadet bulmak çok nadir olur. O yüzdendir ki, ömründe bir adim atacak kadar Allah için ihlâsli bir zamani olan kimse kurtulmustur, denilmis-tir. Bu dunum, Ihlasin çok zor ve yüce olusundan, kalbin diger mesgale-lerden arindirilmasinin zorlugundan dolayi böyledir. Ihlâsli olan sey, sadece Allah Teâlâ'ya yaklasmak motifi ile islenmis ameldir.... Gerçek ililâs, kalbin bu tür mesgalelerden aziyla çoguyla tamamen arindirilmis olmasi ve Allah'a yakin olma kasdinin kalbi kaplamasi, baska bir motifin bulunmamasi yoluyla olur. Böyle bir ihlâs, Allah sevgisinde kendisini kaybeden, âhiret isleri ile mesguliyetten baska kalbinde ve zihninde dünya islerine yer kalmayan bir kimse için mümkün olabilir. Böyle bir insan sonuçta yeme ve içmeyi dahi sevmez ve onun yeme ve içmeye karsi olan arzusu ile tuvalet ihtiyacini gidermeye karsi arzusu bir olur ve bu gibi ihtiyaçlari hayat için zarurî oldugu için yerine getirir. Yemege, yemek oldugu için bir arzu duymaz; aksine kendisine ibadet etmek için gerekli gücü saglayacagi için yer ve keske açlik serri kendisinden kaldirilsa da yemek ihtiyaci duymasa diye temennide bulunur. Böylece onun kalbinde, zarurî olanlar disinda baska birseye yer kalmaz. Ancak zaruret miktari talepte bulunur; çünkü

onu da din istemektedir. Allah'tan baska hiçbir kaygisi bulunmaz. Böyle bir insan bütün davranislarinda; yese, içse de hatta kaza-i hacette bulunsa da amelinde ihlâsli, niyetinde dogru olur. Meselâ, istirahat etmek ve sonrasinda ibadet için güç kazanmak için uyusa bile, onun bu uykusu ibadet halini alir ve o haliyle ihlâsli kullar derece sini kazanir. Böyle olmayan kimselere ise, amellerde ihlâs kapisi kapalidir; çok nadir hallerde belki de açilabilir...." Gazzâlî daha sonra konuyu açiklamaya devam eder. îhyâ adli eserinde -erbabinin da bilecegi gibi- bu konuyu çesitli yerlerde isler. Durum böyle olunca, nefsânî nazlarina iltifatla birlikte islenen ameller, anlatilan durumda oldugu gibi[116] ihlâsli olmayaçaktir.

Cevap:Insanlarin kulluk icrasinda bulunduklari seyler iki türlüdür:

(1)

Kendileriyle dogrudan dogruya (asaleten) Allah'a ytklâflltn ibadetler: Bunlar iman ve Islâm'in temelleri ve'diger ibadetler onun gereklerinden olan seylerdir.

(2)

Insanlar arasindayapilagelmekte olan âdetlerdir ki, bunlum riayette bulunulmasi halinde mutlak surette maslahatlar gercek olacak; muhalefet durumujida da yine mutlak anlamda mefsedetler dogacaktir. Bu kisimdan olanlar, bizzat kullarin maslahatlarin temini ve onlara ulasacak mefsedetlerin defi için konulmuslardir iun lar dünya ile ilgili ve aklen hikmetleri kavranilabilen kismi olusmaktadir. Birinci kisim ise, Allah'in dünyada kullar üzerindeki Ii il I i olmakta ve konulrnalarindaki amaç da yine bizzat onlarin âli i rel tek i maslahatlarinin temini, mefsedetlerin de defi olmaktadir.

Birinci kismi ele alalim: Istenilen haz ya âhiretle ya da dünya ile ilgili olacaktir. Eger âhiret hayati ile ilgili bir haz ise, daha önce de geçtigi üzere Sâri' bunu kabulle karsilamaktadir. Âhiretle ilgili bazlarin talepte bulunulmasi ser'an kabul gördügüne göre, Sâri'in kabulü do| rultusunda onlara yönelik talepte bulunmak sahih olacaktir. Çünkü bu haliyle kul, Sâri'in koydugu sinirlari asmamis; o amelde Allah'a bii baskasini da ortak kosmamistir, muhalefet kasdi da bulunmamakln dir. Zira Sâri', amellere karsilik olmak üzere bir sevap koyduguna göre, ameller karsiliginda verilecek olan sevaplarin vukuunu kaslcl im olmaktadir. Dolayisiyla, bu sevaba ulasmak için amel isleyin kim, Sâri'in ilmi dogrultusunda onu sirf Allah için islemis olmaktadir Bu ise, onun ihlâsini zedelemeyecektir. Çünkü bilecektir ki, kurtarici ve kastettigi seye kendisini ulastiracak olan amel ve ibadetler, Allah'in rizasindan baskasini gözeterek yapacagi amel ve ibadetler degil siide ce O'nun rizasini gözönünde bulundurarak isleyecegi amel ve ibftdil ler olacaktir. Çünkü Yüce Allah söyle buyurmaktadir: "Ancak

Allaha içten bagli (ihlâsli) kullar bunun disindadir. Iste bildirilen rizik ve meyveler onlaradir. Nimet cennetlerinde, karsilikli tahtlar üzerin tir kendilerine ikram olunur."[117] Bu âyette karsilik (mükâfat), ihlâsli amele baglanmistir ihlâsli olmasinin anlami, ibâdette O'na baska birseyi ortak kosmamasidir[118]sözünü ettigimiz kimse de buna uy- gun olarak amelde bulunmustur. Haz talebinde bulunmak ise sirk degildir. Zira bizzat hazzin kendisine tapilmaz. Aksine tapinma, sadece istenilen nazlari (nimetleri) elinde bulunduran ve onlari diledigine veren kimseye olur ki, o da Allah Teâlâ'dir. Ancak, amellerde Allah ile birlikte, nimetleri elinde bulundurdugu zannedilen baska seylere de tapmilmasi durumunda bu bir sirk olur; çünkü o amelle talep ettigi sey konusunda Allah'a o seyi ortak kosmus olmaktadir. Yüce Allah, içerisinde sirk bulunan herhangi bir ameli kabul etmemekte ve sirke riza göstermemektedir. Bizim konumuz ise bu kabilden degildir.

Ibâdetler yapilirken, âhiret hayatina yönelik hazlarm da kaste-tilmis olmasinin ihlâsa ters düsmedigi ortaya çikmis oldu. Hatta, kulun âhiretle ilgili hazlarina ancak Allah tarafindan ulastirilabilecegini bilmesi, onun ihlâsini artirici güçlü bir motif olur. Çünkü böyle bir kisi, Allah'tan baska hiçbir seyin kendisini o hazlara ulas tir amayaca-gini bilecek ve sonuçta kendisini tamamen Allah'a verecektir.

Sonra, Ebu Hâmid (Gazzâlî)'in de belirttigi gibi, kulun ne dünya ile ne de âhiretle ilgili hazlardan tümden soyutlanmasi mümkün degildir. Çünkü hak âsiklarinin dikkate aldiklari hazlarin en üst mertebesini, cennette sevgililerine (Allah'a) bakmak ve O'na yakin olmak suretiyle nimetlenmek, O'nunla münâcatta bulunmak ve böylece büyük zevkler duymak arzusu olusturur. Bu ise, çok büyük bir hazdir. Hatta her iki âlemde de olabilecek hazlarm en büyügüdür. Bu da kulun alacagi nazlardandir; çünkü Yüce Allah'in böylesi hazlara ihtiyaci yoktur. O, âlemlerden müstagnidir. "Hak ugrunda cihad eden, ancak kendisi için cihad etmis olur. Dogrusu Allah, âlemlerden müstagnidir"[119] buyrugu da bu gerçegi ifade etmektedir.

Bunlara ek olarak sunu da belirtelim ki, insanin sadece emre uymus olma (imtisal) için amel etmis olmasi, rastlansa bile çok nadir ve azdir. Yüce Allah ise, herkese ihlâsli olmalarini emretmistir. Dünya ve âhiretle ilgili tüm hazlardan arindirilmis bir ihlâs sekli gerçekten çok zordur ve ona ancak seçkinler üstü seçkinler (havassu'1-havâs) ulasabilirler. Bu ise çok az bulunur. O zaman böyle bir istek, takat üstü yükümlülüge yakin bir hal alir. Bu ise çok agirdir ve dinin ruhu ile bagdasmaz.

Kaldi ki, bazi imamlar, insanm haz pesinde olmaksizin hareket etmeyecegini; hazlardan arinmisîigin ancak Allah'a mahsus bir özellik olacagini; kimin böyle bir iddiada bulunursa onun kâfir olacagini belirtmislerdir. Ebu Hâmid söyle der: "Bu söz dogrudur; ancak onlar

mutasavviflari kastediyor bu sözle,[120] insanlarin haz diye isimlendirdikleri seyleri murat etmislerdir. Bunlar da, sadece cennette gerçeklestirilecek olan sehvetlerdir. Marifetullah, münâcat, ve Yüce Allah'in vechine nazarda bulunma yoluyla lezzetlere gark olmaya gelince, bunlar da onlarin hazlari olmaktadir. Bu gibi seyleri insanlar Tiaz' diye nitelemezler; hatta onlarin haz olusunu hayretle karsilarlar. Iste bunlar (havâssu'l-havâs), eger tatmakta olduklari tâat ve münâcat zevkini, Yüce Allah'i gizli ve asikâre sühûd halinde bulunmalarindan aldiklari lezzetleri, cennet nimetleri ile degistirilecek olsa, o nimetleri küçümserler ve onlara karsi en ufak bir iltifat göstermezler. Onlarin hareketleri haz içindir; tâatleri haz içindir; ancak onlarin hazlari Mabûdlaridir, baskasi degildir." Gazzâlî iste böyle söylüyor. Bu söz de hazlarm en büyügünü ortaya koymaktadir. Ancak bu tür hazlara sahip olanlar iki grupturlar:

Birincisi: Allah'in emrine uyma arzulari, haz düsüncesinden önce bulunan kimselerdir. Bunlar, bir seyle emredildigi ya da yasaklandigi zaman, haz bulunmadan önce derhal o emir ve yasaga icabette bulunurlar. Bunlar haz ile degil, emre uyma motifi ile amel etmis olmaktadirlar. Bu türden olan insanlar derece derecedirler. Bununla birlikte bu türden olan insanlarin dahi kalplerinden hazlara karsi bir düsünce geçmemesi hali çok nadir olur. Bunlarin ihlâslarmm sahih ve makbul oldugu konusunda herhangi bir söz yoktur.

Ikincisi: Haz düsüncesi, emre uyma (imtisal) düsüncesinden önce bulunan kimseler. Yani bunlar, emir ya da yasagi isittigi zaman aklina hemen karsilik gelir; korku ve umut emre uyma fikrinden önce bulunur ve bunun sonucunda da Allah'in davetçisine uyarlar. Bunlar, bir öncekilerin daha asagisinda bir derecededirler; ancak bunlar da ihlâsli kimselerdir. Zira bunlar, ihlâslarini zedelemeyecek bir sekilde kendilerine izin verilen seyi talep etmisler; kendilerinden kaçmalarina izin verilen seylerden de kaçmislardir.

Fasil:

Eger ibadetler islenirken gözetilen hazlar, dünyada bulunan hazlarsa, o zaman iki kisma ayrilir:

Birincisi: Durumunu düzelttiginin bilinmesi, insanlarin kendisine iyi zan beslemeleri ve o ameli islemesinden dolayi kendisinin faziletli biri oldugunun sanilmasi gibi amaçlardir.

Ikincisi: Düny adamaddî bir çikar elde etme arzusudur. Bu ikinci kisim da ikiye ayrilir:

(1) Ameli islerken diger insanlara gösteris yapmayi düsünmeksizin sadece kendisini ilgilendiren bir haz talebinde bulunmus olmasi.

(2) Bir mal ya da mevki elde edebilmek için o ameli insanlara karsi mürailik yaparak islemesi ve böylece haz talebinde bulunmasi. Böylece hepsi üç kisim eder:

(1)

Insanlarin iyi zan beslemelerini temin etmek ve kendisinin faziletli bir insan oldugu intibaini verme anlami tasiyan haz talebi.

Eger bu kasit esas alinmis ise, o zaman amelin bir riya olacaginda herhangi bir kusku yoktur. Çünkü onu o amele iten motif, insanlarin övgüsünü elde etmek ve kendisinin iyi bir insan oldugu zannini vermek amacidir. Bununla birlikte, farz ya da nafile edasinda bulunma amaci bu kasdin arkasindan sürüklenmis olur. Bu açiktir.

Eger asil degil de, tâbi durumunda ise, o takdirde konu üzerinde düsünmek gerekir ve konu ictihad mahallidir. Âlimler bu hususta ihtilâf etmislerdir. el-Utbiyye'de,[121]bir adamin Allah için namaza durmasi, sonrakendisInin namaz kilmakta oldugunun bilinmesini arzulamasi, mescide giderken insanlarla karsilasmis olmayi sevmesi; baska bir yolda karsilasmis olmayi sevmemesi durumunda Rabîa'nin bunu mekruh gördügü ve Imani Malik'in de bunu insana ariz olan bir vesvese kabilinden saydigi belirtilmistir. Yani, insanlarin kendisini hayir üzerinde görmelerinden sevindigi bir sirada seytan gelir ve kendisine "Sen mürâîsin!" der. Halbuki durum Öyle degildir. Bu sadece kisinin kalbine gelen ve kendi elinde olmayan bir düsüncedir. Yüce Allah söyle buyurmustur: "Gözümün Önünde yetisesin diye seni sevimli kilmistim."[122]Hz. Ibrahim'den [Ifi] nakilde bulunurken de: "Sonra-kilerin beni güzel sekilde anmalarini sagla"[123]buyurmustur. Ibn Ömer, rivayet ettigi hadisinde söyle der: "Onun [124] hurma agaci oldugu kalbime dogdu ve onu söylemek de istedim." Bunun üzerine Hz.Ömer (ogluna): "Onu söylemis olman, bana sundan sundan daha sevimli idi" demistir.[125]Halbuki ilim tahsili[126] ibadettir. Ibnu'l-Arabî söyle der: Seyhimiz Sirazh Sûfî Imam Ebu'l-Mansûr'a, Yüce Allah'in: "Ancak tevbe edenler, islah olanlar ve gerçegi ortaya koyanlar müstesna.[127] âyetindeki "gerçegi ortaya koyanlar"dan maksadin ne oldugunu sordum. O: "Insanlara iyi hal sahibi oldugunu, tâat içerisinde bulundugunu gösterecek fiiller izhar etmesidir" diye cevap verdi. Kendisine: "Bu gerekir mi?" dedim. "Evet! Emin bir insan oldugunun ortaya çikmasi, imamliginin sahih, sehâdetinin de kabul olmasi için bu gereklidir" dedi.[128] Ibnu'l-Arabî: "Ve ona baskalarinin da uyabilmesI için" diye eklemistir. Bu ve benzeri durumlar, anlatilanin durumunda sayilirlar. Gazzâlî, bu gibi hususlari, ibadetlerin arinamayacagi seylerden saymistir.

(2)

Baskalarina mürailik kasdi olmaksizin sirf kendine ait çikar elde etmek için

yapilan ameller. Bunun örnekleri vardir: Birisi, mescidde komsularla birlikte ünsiyet kurmak amaciyla veya insanlarin hallerini kontrol etmek, gözetlemek ve incelemek amaciyla namaz kilmaktir. Ikincisi, az yemek ve böylece malindan tasarruf yapmis olmak için veya yemek yapma külfetinden kurtulmus olmak için, yahut halen mevcut bir agridan ya da beklenti halinde olan bir hastaliktan korunmus olmak için, ya da daha önceden fazla kaçirmaktan dogan hazimsizlik agrilarindan kurtulmak için oruç tutmaktir. Üçüncüsü, cömertlik ve insanlardan daha üstün görünme hazzini tatmak için sadaka vermektir. Dördüncüsü, turistik amaçli çesitli yerleri görmek için, is tatili yapmak ve böylece dinlenmek için, ticaret için, ailesinden ya da fakirligin yakasina yapismasindan usanip kizmasi neticesinde basini alip gitmis olmak için hac yapmaktir. Besincisi, canina, ailesine ya da malina bir zarar gelecegi korkusuyla göç (hicret) etmektir. Altincisi, zulümden korunmus olmak için ilim ögrenmektir. Yedincisi, serinlemek maksadiyla abdest almaktir. Sekizincisi, kira ödemekten kurtulmus olmak için itikâfa girmektir. Dokuzuncusu, bilmukabele kendisine de aynisi yapilmasi için, hasta ziyaretinde ve cenaze merasimlerinde bulunmak. Onuncusu, yalnizliktan ve sessizlikten kurtulmak, konusacak birini bulmus olmak amaciyla ilim ögretmektir. Onbirincisi, yol parasi vermemek için yürüyerek hac etmektir.

Bu verdigimiz Örneklerde, eger haz kasdi ibâdete tâbi durumunda bulunuyorsa, o zaman bu konuda da ihtilaf vardir, Gazzâiî, bu ve benzeri örneklerde bu amaçlardan dolayi o amelin kendisine daha hafif gelmesi sartiyla ihlâs bulunmayacagini söylemistir. îbnu'l-Arabî ise aksi görüstedir. Öyle gözüküyor ki, konuya bakis al'ani, bu verilen örneklerde mevcut bulunan iki niyetin birbirinden ayrilip ayrilamayacagi noktasidir. Ibnu'l-Arabî, bu iki niyetin birbirinden ayri olarak degerlendirilebilecegini kabulle, ibâdetlerin sihhatine hükmetmektedir. Gazzâlî'nin sözünden anlasilan ise, bu ikikasdm sadece bir arada bürünmüs olmasi ihlâsi zedelemek için yeterlidir; o, onlarin birbirlerinden ayri olarak ele alinmalarinin mümkün olup olmamasina bakmamaktadir. Bu bakis ayriliklari, gasbedilmis bir yerde namaz kilma meselesinde mevcut bulunan ayriliklardan dogmaktadir. Bu meselede görüs ayriligi oldugu bilinmektedir ve Asbag, onun bâtil olacagi görüsündedir.[129] Hal böyle olunca, iki bakis açisi karsi karsiya gelmis ve onlarin dayandiklari temel de ortaya çikmis oldu.

Kaldi ki[130] ayri ayri ele almanin mümkün olmasi durumunda bu iki kasdi birbirinden ayirmanin geregini savunan görüs daha uygundur. Çünkü bu yaklasimi destekleyen deliller bulunmaktadir, Meselâ Kur'ân'da: "(Hac mevsiminde iken) Allah'in lutfundan istemenizde size bir günah yoktur"[131] buyrulmaktadir. Ibnu'l-Arabî, sikintilardan kurtulmak için haccetmenin ya da hicrette bulunmanin, peygamberlerin âdetlerinden oldugunu söylemistir.

Nitekim Ibrahim'in ."Dogrusu ben, Rabbime gidiyorum; O beni dogruya eristirecektir[132]; Hz, Musa'nin: "Bu yüzden sizden korkunca aranizdan kaçtim[133] dediklerini Yüce AJlah bildirmektedir, Hz, Peygamber'in gözü-nün aydinligi namazda kilinmisti ve o, dünyevî yorgunluklari üzerinden atmak için namaz kilar ve böylece dinlenirdi. Nimeti, lezzeti namazda idi. Hal böyle iken, onun bu niyetle namaza girmis olmasi, o namazin ihlasini ortadan kaldirir denilebilir mi? Hayir, asla! Aksine bu kasit, onda bir kemâldir ve ihlâsa götürücüdür. SahüYte de Hz. Peygamber "Eygençler! Sizden gücü yetenler evlensin. Çünkü o, gözü harama bakmaktan, edep yerini de zinaya düsmekten daha iyi koruyucudur. Kimin gücü yetmezse o da oruç tutsun. Çünkü oruç kendisi için bir kalkandir" [134] buyurmustur.

Ibn Beskuvâl,[135] Ebu Ali el-Haddad'dan nakleder: Kadi Ebu Bekir b. Zerb'in[136] huzurunda idim. Tabiblik yapan birisine, daha önce hiç bulunmayan mide zaafindan ve hazimsizliktan sikayette bulundu ve ilaci olup olmadigini sordu. Tabip, oruca devam etmesini ve böylece

midesinin düzelecegini söyledi. Kadi ona: "Ey Ebu Abdillah! Bana baska bir sey söyle. Ben nefsime, sadece Allah rizasi için olmadikça oruç tutmakla iskence etmek istemem. Hem benim pazartesi ve persembe günleri oruç tutmak âdetim var ve onlari bir baska güne almak da istemem" dedi. Ebu Ali der ki: O mecliste, ona Hz. Peygamber'in bu hadisini hatirlattim. (Veya o söyle der:) O mecliste ona bu hadisi hatirlatmaktan korktum. Saniyorum ona bu hadisi baska bir yerde hatirlatmistim da, o da hadisten dolayi tabibin ögüdünü kabul etmisti.

Hz. Peygamber bir adami bir geçitte gözetlemede bulunmasi için göndermisti. Adam gözetleme sirasinda namaz kilmaya koyuldu. Halbuki o geçitte bulunusundan maksadi sadece[137] bekçilik ve gözetlemede bulunmak idi.

Bu anlamda hadisler çoktur. Bu konuda yeterli olabilecek bir kaç tane örnek hatirlatalim: Imam, cemâatle namaz kildirirken, cemâatin halini kollamak durumundadir ve bu arada hadiste belirtildigi üzere meselâ sonradan gelenin rükû a yetisebilmesi için onu rükûda beklemelidir.[138] Gerçi bu hadisle Imam Mâlik amel etmemis ise de, baskalan amel etmislerdir. Yine, cemâat içerisinde bulunacak yasli, zayif ve is-güç sahibi kimselerden dolayi namazin hafif tutulmasi istenilmistir. Hz, Peygamber: "Aglayan bir çocuk sesi duyunca, annesinin sikintiya düsecegi endisesi ile namazi kisa keserim"[139] buyurmustur. Namazda iken selamin alinmasi,[140]müezzine eslik edilmesi[141] ve namazin hakikatinin disinda kalan diger benzeri seyler gibi. Bunlar namaz kasdmdan ayri baska bir kasitla yapilmis seylerdir; bununla birlikte onlarin bulunmasi namazin ihlâsmi zedelemememektedir.

Eger bir ibadeti yaparken, ona yönelik niyetimize baska herhangi bir seye

ait niyetimizi karistirdigimizda ihlâs zedelenecek olsaydi, o ibâdet islenirken bir baska ibâdetin de bu arada islenilmis olmasi gibi bir niyetin bulundurulmasi dahi ihlâsi ortadan kaldirmis olurdu. Meselâ nafile namaz kilmak, farz namazi beklemek, insanlara zarar vermemek ve meleklerin istigfarina nail olmak için mescide gelen bir kimsenin durumunu ele aldigimizda, bu kimsenin her bir kasdi, digeri ile karismakta ve onu sirf o amel için olmaktan (ihlâstan) çikarmaktadir. Böyle bir sonuç ise ittifakla dogru degildir. Aksine, amel bir olmakla birlikte, bu niyetlerden her biri basli basina sahihtir; çünkü hepsi de ser'an övgüye deger seylerdir. Ibadet disi izin verilmis seylerde de durum aynidir; çünkü ser'î izinde müstereklik göstermektedirler. Nefse ait olan hazlarm ibâdetlerle bir arada bulunmasinin caiz olmamasi için, o hazzm aslî konumu itibariyla ibâdete ters düsecek bir özellik ar-zetmemesi gerekir: Konusmak, yemek, içmek, uyumak, gösteris yapmak vb. gibi. Aralarinda bir terslik bulunmayan hazlara gelince, nasil olur da ibâdete yönelik ihlâsi ortadan kaldirabilir? Böyle birsey söylemek uygun degildir. Su kadar var ki, ibâdet kasdinin diger dünyevî seylere yönelik kasittan tamamen arindirilmasinin daha uygun olacaginda herhangi bir tartisma yoktur. Bu yüzden de, dünyevî seylere yönelik kasdm ibâdet kasdma baskin gelmesi durumunda, hükmün baskin gelene ait olacagi ve o seyin ibâdet sayilamayacagi; ibâdet kasdinm daha agir basmasi durumunda da hükmün o dogrultuda olacagi belir-tilmistir. Bu durumda tercih, mesele ile karsi karsiya kalan müctehi-din takdiri dogrultusunda olacaktir.

(3)

Mürailik anlamina gelen ameller. Bunun esasi sudur: Bir insan yapmis oldugu ibadetle mal ya da makam elde etmeyi amaçliyorsa, bu ser'an yerilmis olan riya olmaktadir. Bu tür ameller içerisinde en kötüsü, mallarini ve canlarini korumak için sadece dis görünüs itibari ile Islâm'a girmis olan münafiklarin amelleridir. Bunu, sirf dünya çikarlarini elde etmek amaciyla ibadette bulunan mürâîlerin amelleri takip eder. Bunlarin hükmü bellidir; dolayisiyla sözü uzatmanin bir geregi yoktur.

Fasil:

Ikinci kisma gelince, bu amelin kullar arasinda cereyan etmekte olan âdetlerin düzene sokulmasi yönünde islenmesi idi. Nikâh, alisveris, icâre ve benzeri Sâri' Teâlâ'nm kendileriyle kullarin âcil maslahatlarinin gerçeklestirilmesini istedigi bilinen ameller gibi. Bunlar da Sâri'in ortaya koydugu ve emir ve yasaklarda gözönünde bulundurdugu bir hazdir ve bu durum, bunlar için konulmus bulunan kanunlardaki kasdmdan anlasilmaktadir. Durumun mutlak surette böyle oldugu bilinince, o hazzm bu yönden talepte bulunulmus olmasi, Sâri'in kasdma muhalif olmaz;

aksine dogru ve yerinde bir talep olur. Bu bir yaklasim.

Ikinci bir yaklasim daha var: Eger muamelât dedigimiz bu tür amellerde, haz talebi o ameli islemeye yönelik kasit ve talebi zedeleyecek olsaydi, o takdirde niyetin sart kosulmasi ve emre uymus olma kasdinm bulunmasi hususunda muamelât ile, namaz, oruç ve benzeri ibâdetlerin ayni olmasi gerekirdi. Halbuki bütün âlimler muamelât konusunda niyetin sart olmadiginda görüs birligi içerisindedirler. Hazza yönelik kasdm, o bazzm ortaya çikmasina sebebiyet verecek amellerin sihhatini zedelemeyecegi konusunda bu kadari yeterlidir. Hatta farzetsek ki, bir adam evliligi ile mürailik yapmak veya iffetli kimselerden sayilmasini temin etmek için ya da daha baska bir amaçla evlenmis olsa; onun bu evliligi sahih olmaktadir. Çünkü nikâhta, bir nikâh olmasi hasebiyle ibâdet niyetinin bulunmasi sarti kosulmamis-tir ki, istenilen niyeti riya ya da benzeri amaçlarla ihlâle ugramis olsun. Kendileriyle sadece Yüce Allah'in ta2Imi kastedilen ibâdetlerde ise durum farklidir.

Bir üçüncü yaklasim daha var: Eger bu gibi amellerde haz talebinde bulunma caiz olmasaydi, bunlarla insana nimet ve ihsanda bulunuldugunu belirten âyet ve hadisler bulunmazdi. Bu konuda bazi örnekler sunlardir: "Içinizden, kendileriyle huzura kavusacaginiz esler yaratip; aranizda muhabbet ve rahmet var etmesi, O'nun varliginin belgelerindendir[142] "Size geceyi dinlenesiniz diye karanlik ve gündüzü çahsasiniz diye aydinlik olarak yaratan Allah'tir[143]"O yeryüzünü size bir dösek ve gögü de bir bina kildi. Gökten su indirip, onunla size rizik olmak üzere ürünler meydana getirdi.[144] "Allah dinlenmeniz için geceyi ve lütfedip verdigi rizki aramaniz içingündüzü meydana getirmistir. Bunlar O'nun rahmetinden ötürüdür[145] "Geceyi bir örtü yaptik; gündüzü geçimi saglama vakti kildik.[146]Bu anlam-da sayilamayacak kadar âyet vardir.

Sadece bir yükümlülük getiren âyetlerin sevki sirasinda, kullara onlarla bir ihsan ve iyilikte bulunulmus oldugu belirtilmez. Çünkü teklif aslinda bir külfettir ve alisilagelmis seylere muhalif bir Özellik arzeder, heva ve hevesleri bir tarafa iter. Namaz, oruç, hac ve cihad gibi. Ancak "Savas hosunuza gitmedigi halde size farz kilindi" buyrugundan sonra "Ihtimal ki hoslanmadiginiz sey sizin yüreginizedir"[147] gibi buyruklar bundan istisna teskil eder.[148]Nefislerin meylettigi, tatmin oldugu; istifade ve nefsânî lezzet kapilarini araladigi, mevcut gida ve deva gibi ihtiyaçlarini giderdigi; zararlari uzaklastirdigi... seylere gelince, bunlari zikrederken, onlarin Allah'tan kullarina birer nimet ve ihsan oldugunu söylemek uygun düser. Durum böyle olunca, bu açiklamadan, o amellerin bize bir nimet oldugu belirtilen açidan islenmis olmalarinin sahih olmasi gerekecektir. O amelin bu sekilde islenilmis olmasi, kulun kullugunu zedelemeyecek; Allah'in

Rablik hakkini da eksiltmeyecektir. Ancak onlar, bu tür amellerin arkasindan nimetin sahibi olan Allah'a sükretmekle memurdurlar. Bu da sahih bir yaklasimdir.

Soru: Bu durumda, bu tür amellerin nazlardan soyutlanmis olarak islenmis olmasi da zedeleyici olur; zira Sâri'in kasdindan anlasilan bu tür amellerde hazzm ortaya konulmasi ve bununla da onlara ihsanda bulundugunu belirtmesidir. Böyle bir sey ise, daha önce geçen [224] degerlendirmelerden ötürü kesin olarak dogru olamaz.

Cevap: O amelleri emre uymus olmak ya da izne riayet etmis olmak açisindan islemis olmasi hasebiyle, haz onlar içerisinde zimnen ve dolayli olarak ortaya çikmis oldu. Çünkü, Sâri' meselâ nikâhi men-dup kilmistir. Simdi kulun, mendup olma noktasindan hareketle ve eger mendup olmasaydi islemeyecekti seklinde nikâh yapmasi durumunda, onun nikâhi o noktadan hareketle yapmis olmasi durumunda, onu haz açisindan da islemis gibi olmaktadir. Çünkü Sâri' Teâlâ, nikâh ile insan neslinin türemesini istemistir. Sonra bu kasda, sehevî yönden tatmin olma gibi lezzetlerin varligini, mükellefin büyük hazlar duyacagi nimetleri tâbi kilmistir. Bu durumda helâl yoldan istifade, Sâri'in kastetmis oldugu seyler cümlesinden olmaktadir. Dolayisiyla Sâri'in bu kasdmi gözönünde bulunduran bir kimse, nazlarindan (he-va ve heveslerine uymus olmaktan.) uzak bulunmus olur, Bununla birlikte onun kasdi neticesinde hazlar da pesinden gelir. Onunla, nikâhla bizzat kadindan istifâdeyi kasdeden kimse arasinda bir fark kalmaz ve Sâri'e karsi kasit yönünden bir muhalefet de bulunmaz. Aksine iki yönden muvafakat vardir:

(1) Sâri'in kabul etmelerini istedigi birseyi ki kadindan istifâde oluyor kabul etmis olma yönünden muvafakat vardir.

(2) Mükellefin güzel edep bakimindan da Sâri'in emrini genel anlamda dikkate almis olmasi gerekir. Mükellef evlenmis olmakla, Sâri'in emrine icabette bulunmus olmakta ve böylece O'na karsi edebini takinmaktadir. Üstelik Sâri'in mükellefin hazzinin meydana gelmesine yönelik kasdi da yerine gelmis olmaktadir, (Üçüncü bir muvafakat da) emre uymus olma kasdmda, neslin türemesine yönelik olan aslî maksada yönelis de bulunmaktadir. Kisi emre uymus olmakla, Sâri'in bu kasdma da icabette bulunmus olmaktadir. Sadece haz talebinde bulunmanin ise bu meziyeti yoktur,

Itiraz: Bu sekil üzere haz talebinde bulunan kimse kinanmistir. Zira emirde bulunan Sâri'in kasdmi bu açidan ihmal etmis olmaktadir.

Cevap: Hayir, mutlak anlamda ihmal etmemistir. Çünkü bu haz-lara ulasma için genel anlamda isi Allah'a havale edince, onun için Sâri'in kastetmis oldugu seyin geregi de zimnen kendisi için meydana gelmis olur.

Bu durumda nazlarini elde etme konusundaki mükellefin kasdi, Sâri'in aslî kasdma ters düsmüs olmaz. Sonra bu hazlarm hükmü içerisine giren, (zimnen ve sünnetullah geregi) normal sartin hükmü altina girmis olacaktir. Yani nikâh iîe sadece kadindan istifadeyi kasteden bir kimse, bunun sonucunda çocugun olacagini ve onun terbiyesiyle ugrasacagini, onun ve ailenin maslahatlarini teminle yükümlü olacagini bilmektedir, Keza o, bu isi normal yolundan gerçeklestirdigi zaman zevceye karsi nafaka yükümlülügünün dogacagini ve onun ihtiyaçlarini karsilamak zorunda olacagim da biliyordu. (Bu haliyle o zimnen de olsa, Sâri'in nikâhtan gözetmis oldugu üreme seklindeki aslî maksadi dikkate almis olmaktadir). Ancak su iki kasit birbirine esit degildir:

(a) Daha baslangiçta emre uymus olma kasdi ve hazlarm zimnen gerçeklesmis olmasi.

(b) Daha baslangiçta hazlarm elde edilmesi kasdi ve emre uymus olma kasdimn ise zimnen gerçeklesmis olmasi.

Bütün bunlardan sonra ortaya çikiyor ki, bu kisimda (muamelât) ameller islenirken haz kasdimn bulunmasi, o amelin sihhatini ortadan kaldirici bir etki göstermemektedir.

Soru: Farzetsek ki, haz pesinde olan kimsenin asla emre uymus olma gibi bir düsüncesi olmasa ve sadece nefsîhazlarini talepte bulunsa; hatta bu hazlarin kendisine gayrimesru yollardan ulasmasina dahi hiç aldiris etmeyecek bir düsüncede olsa, fakat istedigi hazza ulasabilmesi için mesru yoldan baska da çaresi bulunmasa; acaba bu durumda, aslî kasid bunun hakkinda da bilkuvve mevcut olur mu?

Cevap: Böyle bir kimsede de aslî kasit bilkuvve mevcuttur. Çünkü bu kimsenin nazlarina ulasabilmesi için mesru yoldan baska çare bulunmayinca, onu elde edebilmek için mesru olan yola basvurmasi aslî kasdi gözetmek demek olur. Mesru olan yolun seçilmesi emre uymus olma ya da izin geregiyle amel etmeyi da içerir. Bu ise, her ne kadar mükellefisin farkinda olmasa bile, aslî ilk kasit dogrultusunda hareket etmek demektir. Bu konu, Sâri'in kasdina muvafakat bahsinde geçmisti. Kisinin elde etmesini istedigi seye karsi olan kasdinm Sâri'in kasdina uygun gelip gelmedigine aldiris edilmeksizin heva ve hevesler pesinde nefsî hazlar elde etmek için yapilan amellere gelince, onun hak ve hakikat ile hiçbir ilgisi yoktur ve durumu gayet açiktir; durumunu aydinlatici taniklar ise daha da açiktir,

Soru: Kisinin muhalefet kasdiyla amelde bulunmasi durumunda, onun hak ile degil de heva ve hevesler geregi islemekte oldugu açiktir. Muhalefet kasdi olmaksizin isledigi amelleri ise mutlak surette heva ve heves dogrultusunda islenmis olmayacaktir. Daha önce bilmeksizin isleyen ve bu

yüzden Sâri'in emrine muhalefet etmis olan bir kimsenin hükmünün, unutarak isleyen kimsenin hükmü gibi oldugu ve o kimsenin amelinin mutlak surette heva ve hevesle islenmis sayilmayacagi geçmisti. Bilmeyerek islenen ve Sâri'in emrine uygun düsmesi durumunda ise. onun amelinin genel olarak sahîh kabul edilecegi ileride gelecektir ve bu halde de ameli heva ve hevesler sâiki Ile islenmis olmayacaktir. Buna göre heva ve hevesler dogrultusunda amel eden bir kimse sayet Sâri'in emrine tesadüfen uygun hareket etmis olursa, ona niçin heva ve hevesle amel etmistir diyorsunuz; oysa ki bu adam Sâri'in kasdina uygun düsmüstür ve az önce geçtigi gibi Sâri'in emrine uygun düsme, o hazzi övgüye deger kiliyordu. Bu durumda ne diyeceksiniz?

Cevap: Kisinin amelini muhalefet kasdi olmaksizin islemesi durumunda bundan mutlaka Sâri'in kasdina uygun düsmüs olma gibi bir netice lâzim gelmez; aksine karsimiza üç ihtimal çikar:

(1)

Muvafakat kasdi bulundurmus olabilir.. Bu durumda:

(a) Mutlak isabet kaydetmis olabilir. Meselâ, ilmine uygun olarak amel eden bir âlimin durumunda oldugu gibi. Bunda bir problem yoktur.

(b) Veya tesadüfen isabet kaydetmis olabilir.

(c) Veya isabet edemez. Bu son iki kisim altina bilgisizce bir amelde bulunan kimse girer. Çünkü cahil bir kimse kendi düsüncesine göre amelin öyle oldugu, amelin kendi tesebbüs ettigi sekilde izin verilmis oldugu zannmda bulunur ve bu haliyle o, muhalefet kasdi tasimaz. Ancak bu durumda olan cahil, o amel konusunda ihmal göstermis kabul edilir ve bu yüzden sorgulanir. Ihmalkâr kabul edilmemesi durumunda ise sorgulanmayabilir ve ameli uygun düsmüs ise geçerli kabul edilebilir de.

(2)

Sâri'in emrine muhalefeti kastetmis olmasi durumunda ibâdetler konusunda ister uygun düssün isterse muhalif, muhalefet gösterdigi seye asla itibar edilmez. Çünkü mutlak surette kasda muhaliftir. Muamelât konusunda ise, asil olan muhalif düsenlerin degil de uygun düsenlerin dikkate alinmasidir.[149] Çünkü sihhati için niyet sarti bulunmayan amellerin, ser'î kasda uygun ya da ters düsmüs olmasinin bir önemi yoktur, önemli olan mesru sekle uygun düsüp düsmemesidir. Meselâ, bir kimsenin fasit niyetiyle bir akitte bulunmasi veya sarap zanniyla gülsuyu içmesi gibi. Ancak böyle bir kimsenin Sâri'in kasdina muhalefet etmesinden dolayi günah gerekecektir.

(3)

Ne muvafakatin ne de muhalefetin kastedilmemesi durumunda ise, amel sadece sirf haz kasdi ya da gaflet üzere islenmis olacaktir. Meselâ, ne isledigini bilmeyen ya da ne isledigini bilmekle birlikte sadece pesin hazlar arkasinda olan, o seyin mesru olup olmadigina aldirmayan kimsenin ameli gibi. Bu gibi ameller, eger ibâdetler kismindan ise sahîh olmazlar; çünkü emre uyma niyeti bulunmamaktadir. Bu yüzden de unutan, gafil bulunan ve akli basinda olmayan kimseler mükellef tutulmazlar. Eger muamelât kismindan ise ve Sâri'in kasdina da uygun düsmüsse sahih olurlar; aksi takdirde sahih olmazlar,

Bu noktada bir baska düsünce daha vardir: Söyle denilir: Maksat bulunmadigina göre, uygun düsüp düsmeme dikkate alinmaz; çünkü muhalefet hususunda basibosluk durumu dogar. Bu bakis açisinin neticesi, çocuk, malini evirip çevirme konusunda Sâri'in kasdina uygun düsme endisesi bulunmayan sefih gibi kisitlilik altinda bulunan kimselerin davranislarinda kendisini gösterebilir. Bu yüzden de, bu gibi,kisitlilik altinda bulunan kimselerin her türlü tasarruflarinin mutlak surette geçerli olmayacagini, kendi maslahatina uygun düsüp düsmeyecegine bakilmayacagini söyleyenler oldugu gibi, maslahata ters düsenlerin degil de, uygun olan tasarruflarinin geçerli olacagini söyleyenler de olmustur. Tabiî bu görüsler, bu konudaki sözünü ettigimiz bakis açisindan kaynaklanmistir. Buna göre maslahata mutlak anlamda yönelmis bulunmak yeterli degildir. Kisi bu kasdiyla Sâri'e muhalif bulunmaktadir. Söyle de denilebilir: Kasda ancak, onun neset ettigi seye nisbetle itibar edilir. Burada ise, kasit bulunmamakla birlikte Sâri'in kasdina muvafakat meydana gelmistir. Öyle ise netice sahihtir.

Fasil:

Biz burada, muamelâttan olan amellerin, (mesru sekle uygun düsmek kaydiyla) Sâri'in kasdina muhalif bir niyetle islenmis olsa bile o sahihtir diyorsak, bunu fukâhanin istilahina göre sahihtir demis oluyoruz. Ancak bu kitapta Hükümler bölümünde sihhat ve butlan nev'inde anlattigimiz hususlari gözönünde bulundurdugumuz zaman ise, Sâri'in kasdina ters düsen her sey mutlak surette bâtil olmaktadir. Ancak bu bâtilhkorada açiklanan anlamda olmaktadir.[150]Allah en iyisini bilir. [151]

**Yedinci Mesele:**

Ser'an talep konusu olan seyler iki türlüdür: (a) Kazanç yollari ve

diger dünya islerini düzene koyma konusunda insanlar arasinda yapi-lagelmekte olan âdetler türünden seyler (âdiyyât, muamelât). Bunlar âcil dünyevî nazlara ulasmanin yollari olmaktadir. Her türlü akitler, bütün çesitleriyle mâlî tasarruflar bunlara girer, (b) Mükellefin Yaraticisina yönelisi

için kendisine gerekli olan ibâdetler türünden seyler (Ibâdât).

(a) Muamelât: Bu kisimda niyabet geçerlidir; bir insan baska birinin yerine geçebilir ve onun yerine o fiili isleyebilir. Ancak o fiil, bizzat kisinin kendisine has olmamalidir. Muamelât konusunda, bir kimse baska birine ait faydalarin temini, ona dokunacak zararlann uzaklastirilmasi gibi konularda yardimci ya da vekil olma vb. gibi yollarla onun yerini alabilmektedir. Çünkü, burada mükelleften yerine getirilmesi istenen seyler, bir baskasi tarafindan da gerçeklestirilmeye elverisli seylerdir: Satma alma, alma-verme, kir al ama-ki raya verme, hizmet, teslim etme-teslim alma... vb. gibi.

Bazi sej'ler de vardir ki, âdeten ya da ser'an sadece mükellefe has olan hikmetler için mesru kilinmislardir: Yemek, içmek, giyinmek, barinmak gibi faydasi sahsa münhasir kalan seyler; yine nikâh ve ona tâbi olarak ortaya çikan eslerin birbirinden istifadelerinin helâlligi gibi ser'an niyabetin bulunamayacagi hükümler bu kisimdandir. Bu ve benzeri seylerde, niyabet usûlü geçerli degildir. Çünkü bu tasarruflarin mesru kilinmasinda gözetilen hikmet, bizzat sahsin kendisine münhasir olup, baskalarina sirayet etmez.

Cezalar da bu gruptandir; çünkü cezanin amaci suç isleyeni yola getirmektir ve bu amaç cezanin bir baskasina uygulanmasi durumunda gerçeklesmez. Ama ceza mâlî olursa, o zaman niyabet mümkün olabilir.

Bir fiilin hem bedenî, hem de mâlî olmasi durumunda ise, konu ictihâdîdir ve degerlendirmeye muhtaçtir: Hac[152] ve keffâretlerde oldugu gibi. Eger hacda agir basan taraf onun ibadet yönüdür dersek, niyabet geçerli olmayacaktir; aksine mâlî yönü agir basar dedigimizde ise niyabet geçerli olacaktir. Keffâretlere birer ceza gözüyle bakarsak, niyabet geçerli olmayacaktir; ama telâfi gözüyle bakarsak niyabet geçerli olacaktir: Hacda islenen cinayetlere keffâret olmak üzere kesilen kurban örneginde oldugu gibi.

Kisaca diyebiliriz ki: Muamelât (adiyyât) konusunda, eger hikmet sadece kisinin kendisine münhasir bulunuyorsa, niyabet caiz degildir; aksi takdirde ise niyabet caizdir. Bu kisim son derece açiktir ve delile ihtiyaci yoktur.

(b) Ibâdetler (Ibâdât): Ser'an düzenlenmis ibadetler konusunda bir kimsenin baska birinin yerini almasi mümkün degildir ve herkes kendi yaptigindan sorumludur; bir baskasinin onun yerine yükümlülük altina girmesi sözkonusu degildir. Ibadeti isleyen kimsenin ameli, bir baskasinin yükümlülügünü yerine getirmis olmaz, niyetle bir baskasina intikâl etmez, hibe ile sabit olmaz, bir baskasinin günahi gönüllü de olsa yüklenilmez. Hem naklen hem de aklen kesin olan serîat nazarinda bu böyledir.

Bu tezin dogruluguna çesitli açilardan deliller getirmek mümkündür:

(1)

Bu konuya açiklik getiren kesin nasslar vardir: Örnekler: "Hiç kimse, bir baskasinin yükünü tasimaz"[153] Bu ifade Kur'ân'm bir çok yerinde tekrarlanir.[154]"Insan için ancak çalistiginin karsiligi uardir"[155] "Hiçkimse, bir baskasinin yükünü tasimaz. Günah yükü agir olan kimse, onun tasinmasini istese, yakini olsa bile, yükünden bir sey tasinmaz... .Kim arinirsa, ancak kendisi için arinmis olur[156] "Inkâr edenler, inananlara:'Bizim yolumuza uy un da sizin günahlarinizi biz tasiyalim.' derler. Oysa onlarin günahlarindan hiçbirini yüklenecek degillerdir. Dogrusu onlar yalancidirlar[157]"Bizim yaptiklarimiz bize, sizin yaptiklariniz da kendinize aittir[158]"Sabah aksam, Rableri-nin rizasini isteyerek O'na yalvaranlari kovma. Onlarin hesabindan

sana bir sorumluluk yoktur; senin hesabindan da onlara bir sorumluluk yoktur.[159]

Ayni sekilde, âhiretle ilgili konularda, hiçbir kimsenin bir baskasina fayda veremeyecegini bildiren nasslar bulunmaktadir: "O gün, kimsenin kimseye fayda saglamayacagi bir gündür.[160]Bu âyet hem sevaplarin bir baskasina nakledilmesi ve hem de bir baskasinin yükünün yüklenilmesi konularini kapsamaktadir. "Ey insanlar!Rabbiniz-den sakinin. Babanin oglu, ogulun da babasi için birsey ödeyemeyecegi günden korkun" [161]"Kimsenin kimseden faydalanamayacagi, kimseden bir sefaat kabul edilmeyecegi, kimseden bir fidye alinmayacagi ve yardim görülmeyecegi günden sakinin.[162] Bu anlamda daha pek çok âyet vardir. Hadiste de Hz. Peygamberin , kendi yakin akrabalarini uyardikça: "Ey Falanogullari! Ben Allah katinda size hiçbir fayda veremem" buyurdugu[163] bildirilmistir;

(2)

Bu isin esasi bunu gerektirir. Söyle ki: Ibadetlerden maksat Allah'a yönelmek ve O'na karsi tazimde bulunmak, huzurunda boyun bükmek, hükmüne uymak, her an O'nu anmak suretiyle kalbi diri tutmaktir. Bunun sonucunda kisi, bütün kalbi ve organlariyla Allah'la hemhal olacak, devamli O'nun murakabesinde ve gaflet halinden uzak

bulunacak, gücü yettigince O'nun rizasini kazandiracak ve kendisini O'na yaklastiracak amellere koyulacaktir. Niyabet usulü ise, bu mânâya ters düser ve onunla çelisir. Çünkü, bu konularda niyabetin mânâsi, kulun kul olmamasi; Allah huzurunda husu göstermesi, O'na yönelmesi istenen kimsenin bunlari yapmamasi demektir. Bu gibi konularda kisinin yerine bir baskasi geçtigi, nâib olarak onun yerini aldigi zaman, Allah'a husu gösteren, O'nun huzurunda kulluk icra eden kimse, bizzat vekil ya da nâib olmaktadir. Hu su, yönelis... kisaca kulluk icrasinda bulunan ameller, kulluk sifatiyla nitelenmek anlamindan baska bir mânâ ifade etmezler. Bir

kimsede bulunan nitelik ise, bir baskasina intikal ya da sirayet etmez. Niyabet ise, aslin nâib yerinde sayilma sidir ve bunun sonucunda asil (nâib olunan kimse, menû-bun anh), naibin nitelendirildigi seylerle nitelenir. Bu ise, muamelâtta oldugu gibi ibâdetler konusunda mümkün degildir. Mesela: Borcun ödenmesi konusunda nâib (vekil), borçlu yerine konulmaktadir. Dolayisiyla naibin borcu ödemesi durumunda, borçlu borcunu ödemis olma niteligini kazanmakta, bundan böyle alacaklinin asildan borç talep hakki kalmamaktadir. Kulluk icrasinda ise, aslin, naibin haiz oldugu nitelikle nitelenmedigi müddetçe bu düsünülemez. Bu da olmayacagina göre, ibadetler konusunda asla niyabet caiz degildir.

(3)

Eger bedenî ibâdetlerde niyabet sahih olsaydi, o zaman iman, sabir, sükür, riza, tevekkül, korku, ümit vb. gibi kalbi olan amellerde de sahih olurdu ve bu durumda niyabet caiz olacagi için teklifin mükellef üzerine aynî olarak binmesi kesinlik kazanmazdi ve daha isin baslangicinda bu kaibî fiillerin bizzat isleniîmesi ya da bir nâib tarafindan gerçeklestirilmesi arasinda tercihe birakma caiz olur; ayni durum ibadet disi normal fiillerden olup da yemek, içmek, cinsî iliskide bulunmak, giyinmek... gibi faydasi kisiye has olan amellerde de sahih olurdu. Keza ayni durum ceza hukukunda had, kisas ve tazir türünden cezalarda da sahih olurdu. Bütün bunlar ihtilafsiz bâtildir; zira bunlarda gözetilen hikmetler kisilerin bizzat kendilerine hastirlar. Dolayisiyla diger taabbudî olan hususlarda da durum aynidir.

Yukarida arzedilen Kur'ân âyetleri, hepsi de tahsise ihtimali olmayan umûmî ifadeler içermektedirler. Çünkü bu âyetler, kâfirleri susturmak, onlarin birbirlerinin günahlarini yüklenebilecegi seklindeki itikatlarini ya da kuru inatlarini reddetmek için Mekke'de gelmis[164] muhkem âyetlerdir. Eger bu âyetlerin tahsis imkânlari bulunsaydi, o zaman bu âyetler onlarin inançlarini reddetmis olmaz, aleyhlerine getirilmis bir hüccet olmazdi. Âmm lâfizlarin tahsis gördükten sonra, geri kalan cüzlerine delâletinin kesinlik arzetmeyecegi görüsünde olanlara göre durum açiktir. Digerlerinin görüsüne göre de, kiyas ve daha baska yollarla tahsis ihtimalinin bulunmasi sebebiyle bu böyledir. Arastirici, Mekke'de inmis bulunan âmm nasslar üze-rinde düsündügü zaman, onlarin tamaminin nesih, tahsis ve benzeri muariz durumlardan[165] uzak oldugunu görecektir.[166] Dolayisiyla akli basinda birisinin (bu Mekkî) âyetleri, ser'î külli hususlarda bir prensip edinmesi ve onlari bir tarafa itmemesi uygun olacaktir.

Itiraz: Bu nasil olabilir? Ibâdetler konusunda niyabetin bulundugunu, kisinin baskalari yüzünden ve yapmadigi seyler karsiliginda sevap ve günah kazandigini ifade eden çesitli deliller bulunmaktadir:

(1)

Yukarida arzettiklerinizle ters düsen deliller bulunmaktadir. Bunlar çoktur. Bir kismini burada arzedelim: "Ölü, üzerine dirinin aglamasi yüzünden azap görür[167] "Kim Islâm'da iyi bir çigir açar da, kendinden sonrakiler onunla amel ederlerse, onunla amel edenlerin sevaplarinin bir benzeri de, o çigiri açan kimseye yazilir, öbürlerinin sevaplarindan da birsey eksiltilmez. Kim de kötü bir çigir açarsa.[168] "Kisi öldügü zaman amel defteri kapanir, ancak su üç sey dolayisiyla kendisine sevap yazilmaya devam edilir:[169]"Haksiz yere öldürülen hiçbir can yoktur ki, Âdem'in ilk ogluna onun öldürülmesi cinayetinden bir pay ayrilmis olmasin.[170]Kur'ân'da da söyle buyru-lur: "Inanan, soylari da inançta kendilerine uyan kimselere soylarini da katariz. Onlarin islediklerinden hiçbir sey eksiltmeyiz." [171]Bu âyet, "çocuklar, kendi amelleriyle ulasamasalar bile babalarinin mertebelerine çikarilirlar" diye tefsir edilmistir. Hadiste söyle gelmistir: Birisi Hz. Peygamber'e "Allah'in farz kildigi (hac), babami iyice yasli bir halde yakalamistir; onun binek üzerinde duracak gücü dahi yoktur. Onun yerine hac edeyim mi?" diye sorar. Hz. Peygamber: "Evet!" diye cevap verir. Baska bir rivayette ise: "Ne dersin ? Babanin baskasina borcu olsaydi da sen onu ödeseydin. Babanin borcu ödenmis olur muydu?" buyurmuslar, o (kadin) da: "Evet" demis. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Allah'a karsi ^lan borç. Ödenmeye daha lâyiktir" buyurmustur.[172] "Kim üzerinde oruç borcu oldugu halde ölürse, velisi onun yerine tutar"[173]Hz. Peygamber'e birisi: "Ya Rasulallah! Annem öldü, üzerinde nezir borcu vardi ve yerine getiremedi" diye sordu, Hz. Peygamber [ a'tSm1' ]: "Onun yerine sen ye-rine getir" buyurdu.[174] Islâm büyükleri ve âlimler bu hadislerin geregi ile hükümde bulunmuslardir. Bunun caiz olmayacagi görüsünde olan bir grup ise, amellerin hibe edilebilecegini, bunun Allah katinda kendisine hibe edilen kimseye yarari dokunacagini kabul etmistir. Bu saydiklarimiz sadece bu konuda gelen nassîarin bir kismi olmakla birlikte maksadi ifadeye yeterlidir ve böylece daha önce geçen ve genel ve istisnasiz olduklari ileri sürülen nassîarin hiç de öyle olmadiklari ortaya çikar. Böylece iddianin dogru olmadigi belirir.

(2)

Devamli basvurulan ve üzerinde ihtilaf bulunmayan bir kaidemiz vardir: Bu bir baskasi adina sadaka vermenin sahinligini belirten kaide olmaktadir. Bilindigi gibi sadaka ibadettir; çünkü sadaka olabilmesi için, onunla sirf Allahin rizasinin ve emre uyulmus olmanin kastedilmis olmasi gerekir. Bir kisi, baska biri adina sadaka verdigi zaman, -özellikle de kendisi adina sadaka verilen kisinin ölü olmasi durumunda-bu sadaka ile o kisinin varsa üzerindeki borç düsmekte ve ondan faydalanabilmektedir. Bu bir ibadet oldugu halde, burada niyabet bulunmaktadir. Bunu su husus da destekler: Zekât gibi farz [233] olan sadakalarin baskalari tarafindan verilmesi

durumunda bu caiz olmakta ve zekât yükümlüsünün adina geçerli olmaktadir. Halbuki zekât namaz ile kardes gibidir.[175]

(3)

Üzerinde ittifak edilen ya da ittifak edilmis gibi olan1 [176] bir mesele daha vardir: Hata yolu ile öldürme olaylarinda âkile diyeti yüklenir. Bunun anlami, A'nin isledigi cinayetin (itlaf) sorumlulugunun B tarafindan üstlenilmesi demektir. Bu, illeti akilla kavranilamayan yani taabbudî olan bir konuda niyabet anlamina gelir ve baska türlü izahi da mümkün degildir. Imamin, kiraat, kiyam ve diger bazi rükünlerin edasinda, sehiv secdesinde kendisine uyanlarin yerine geçmis olmasi da bu kabilden olup, onlarin yüklerini yüklenme anlamina gelir. Baskalari için yapilan dua da böyledir. Çünkü duanin asli, Allah'a yalvarip-yakarmak ve O'na yönelmek demektir. Halbuki, bu dua ile faydalanan giyabinda dua edilen kimse olmaktadir. Yüce Allah bazi melekler yaratmistir. Bunlarin ibadetleri sirf Özel olarak mümin kullara,genel olarak da yeryüzü sakinlerine istigfarda bulunmaktan ibarettir, Hz. Peygamber "Cehennemlik olduklari anlasildiktan sonra, akraba bile olsalar, puta tapanlar için magfiret dilemek Peygambere ve müminlere yarasmaz"[177]âyeti gelinceye kadar anne ve babasi için istigfarda bulunmustur. Ibn Übey[178] hakkinda: "Yasaklanmadikça senin için magfiret talebinde bulunacagim" buyurmuslar ve sonunda: ''Onlarin ister bagislanmasini dile, ister dileme birdir. Onlara yetmis defa bagislanma dilesen Allah onlari hagislamayacaktir[179] "Onlardan ölen kimsenin namazini sakin kilma, mezari basinda da durma.[180]âyetleri inmistir[181] Bu âyetlerle her ne kadar onlarin ölüleri üzerine magfiret talebinde bulunmasi yasaklanmissa da, dirileri hakkinda istigfarda bulunmasi yasaklanmamistir. Nitekim Hz. Peygamber müsrik kâfirler hakkinda :.'Kavmimi affet. Çünkü onlar bilmiyorlar[182] diye duada bulunmustur. Kasaca demek gerekirse, baskalari adina dua yapmanin caizligi, dinde kesin olarak bilinen hususlardandir.

(4)

Ibâdetler disinda kalan bedenî amellerde niyabet usûlü geçerlidir. Aynî olarak herkes üzerine vacip olmakla birlikte bazi bedenî ibâdetlerde de durum öyledir. Mâlî olanlarda da caiz bulunmaktadir. Mâlî olanlar içerisinde en önemlisi cihaddir ve cihadda devlet baskaninin izin vermesi durumunda, kisinin kendi yerine niyâbeten ücretli ya da ücretsiz baska birisini göndermesi caizdir. Halbuki cihad bir ibadettir. Bu gibi yerlerde niyabet caiz olduguna göre, mesru kilinmis diger amellerde de caiz olmalidir; çünkü hepsi de ser'an konulmus olmak Özelliginde birlesmektedirler.

(5)

Teklîfî ameller, sonuç itibariyla iyi ya da kötü bir karsilik getirir-. ler. Insan

bazen, yapmadigi birseyden dolayi iyi ya da kötü bir karsiliga maruz kalabilir. Bu genelde üzerinde anlasilan bir esas olmaktadir. Bunlar da iki kisimdir:

Birinci kisim kendi basina, ailesine, çocuguna ve irzina gelen : musibetlerdir. Eger bu musibetler bir baskasinin isledikleri yüzünden ise? günahlarina keffâret olur ve musibete sebep olan kisinin sevabindan alinir, kendisine verilir; kendi günahi da ona yüklenir. Çektigi elem bir tarafa, bu neticenin olacagini bilip bilmemesi önemli degildir. Nitekim Ebu Hureyre'nin rivayet etmis oldugu kiyamet gününde gerçek müflisin kim oldugunu belirten hadiste bu hususa deginilmistir[183]Eger musibetler bir baskasinin isledikleri yüzünden degilse[184]o zaman da sirf keffâret ya da hem keffâret hem de sevaba vesile olurlar. Nitekim hadiste söyle buyrulmustur: ''Bir kimse bir agaç diker ya da ekin eker, sonunda ondan bir insan ya da baska bir canli faydalanirsa, bu o kimse için bir ecir olur[185]"Kim Allah yolunda at beslerse, bu at çayirdan ya da bahçeden yerse veya nehirden, su içerse, yahut bir iki tur atarsa, bu yaptiklari seyler adedince kendisi için hasenat yazilir. Isterse bunlara yönelik bir kasdi bulunmasin."[186] Bu anlamda daha pek çok hadis bulunmaktadir.

Ikinci kisim, amel haline dönüsmeyen niyetlerdir. Bu hususta birçok hadis gelmistir. Bazilarini arzedelim: "Kisi, eger kendisini bir özür alikoymussa, (niyetiyle) gece ihyasi ya da cihad sevabi alir.[187] Tabiî diger ameller de aynidir. Hatta Hz. Peygamber, "keske malim olsa da falan gibi ben de iyilik yapsam" diye temennide bulunan kimse hakkinda: "O, ameli isleyen ile sevapta aynidir" ; kötü niyet besleyen birbaskasih.akkinda.da"O ikisi günahta aynidir" buyurmuslardir.[188] Ayrica hadislerde: "Kim bir iyilige niyet eder ve onu yapmazsa, ona bir iyilik yazilir[189] "Birbirini öldürmek amaciyla iki müslüman kiliçlarim çekerek karsi karsiya gelirler ve bunlardan biri digerini öldürürse, katilde maktulde cehennemdedir.[190] buyrulur. Bunlara benzer, sirf niyette bulunan kimsenin sevapta ve günahta, aynen bilfiil ameli isleyen kimse gibi oldugunu belirten daha baska deliller çokça bulunmaktadir. Bir kimse bilfiil ameli islemeden ya da bir baskasi kendi adina islemeden, islemis gibi sayildigina göre, bir baskasinin kendi yerine niyâbeten islemesi durumunda, o ameli islemis sayilmasi [236] öncelik arzetmez mi?[191]

Cevap: Bu ileri sürülen seylere her ne kadar onlarin bir kismi hakkinda bazi âlimler niyabetin caiz oldugunu soylemislerse de daha genis açidan bakmak gerekmektedir:

Baskasi adina verilen sadaka her ne kadar ibadet olarak kabul etsek deüzerinde durdugumuz kisimdan degildir. Çünkü bizim burada konu edindigimiz nokta, Allah'a yaklastirici ve O'na bir yönelis olmasi açisindan

ibâdetlerde niyabetin caiz olup olmamasidir. Baskasi adina verilen sadaka, mâlî tasarruflardan olmakla konumuza girmemektedir.

Duaya gelince, duada niyabet bulunmadigi son derece açiktir; Çünkü o baskasi için bir sefaat demektir ve dolayisiyla konumuzla ilgisi yoktur.

Bedenî ve mâlî amellerde niyabet konusu ise, bunlar aklen hikmeti kavramlabilen maslahatlardan olmaktadir ve bu açidan onlarda niyet sart kosulmamaktadir. Hatta asilin (kendisine naip olunan kimse) sebep oldugu sey hakkinda kurbete niyet etmesi durumunda, kendisine bunun sevabi dahi olacaktir. Çünkü ibâdet fkurbet niyeti) nâipdea degil kendisinden sadir olmustur. Sadece dagitma üzerine yapilan niyabet, mali çikarmak suretiyle icra edilen Allah'a yaklasma fiilinin disinda ayri birseydir. Cihad, her ne kadar ibâdet sayilan amellerden ise de, aslinda dünyevî maslahatlarin temini için gerçeklestirilmesi gereken diger kifâî farzlar gibi aklen hikmeti kavranabilen amellerden olmaktadir. Ancak bu gibi fiillerden âhirette bir karsilik alinabilmesi için mutlaka Allah'in rizasinin gözetilmis olmasi; O^nun dininin yüceltilme sinin amaçlanmis olmasi gerekecektir. Eger dünya menfaatleri kastedilirse, cihad maslahati gerçeklesmis olmakla birlikte, sadece kastedilen seyler elde edilmis olur; âh ire t sevabi olmaz. Aynen iyiligi emretme, kötülügü yasaklama prensibinde oldugu gibi. Zaten cihad da bu genel prensibin bir dali olmaktadir. Kaldi ki, ücretle bir baskasinin yerine niyâbeten cihada katilma, nefsin dünyevî menfaatler karsiliginda tehlikeye atilmasi anlami içerdigi için, bazi

âlimlerce mekruh görülmüstür. Eger burada amelle Allah'a yaklasma kaselinin bulunmasi farzedilecek olsa, bu açidan bakildiginda bu konuda niyabet asla sahih olmayacaktir. Bu prensibe karsi yöneltilmis bir itiraz da bulunmamaktadir.

Kulun basina gelen musibetlere gelince, bu konu ibâdetlerde niyabet konusu ile ilgili degildir. Orada sözkonusu olan ecir ve keffâret olma durumu, kula isabet eden (elem vb- gibi) seyler karsiliginda olmakta, baska birsey karsiliginda olmamaktadir. Zalimin hasenatinin mazluma verilmesi, yetmeyince mazlumun günahlarinin zâlimin üstüne yüklenmesi ise borçlarin kapatilmasi ile ilgilidir. Bu ise bedelli (muvazaali) seylerdendir. Baska türlü de olamazdi, çünkü âhirette bedeller ancak sevap ve günahlarla ödenir; zira orada ne dinar (altin para) ne de dirhem (gümüs para) hiçbir sey yoktur. Dünyada ödeme imkâni ise geçmistir.

Agaç dikme ve ekin ekme ile ilgili itiraz ise, mallara gelen musibetlerle ilgilidir. Sahibinin, insan ya da hayvanlarin onlardan istifadesine yönelik bir niyetinin bulunmasi durumunda.da ihsan ve iyilikte bulunma kismina girer.

Amelleri islemeden âciz kalan kimseler hakkindaki meseleye gelince, bu, niyabet olmadan sadece isleyene has olan amellere karsilik verme

anlamina gelir. Zira, böyle âciz bir kimse niyeti sebebiyle Allah'tan bir lütuf olarak sanki o ameli islemis gibi sayilir. Kaldi ki, hükümler dünyada zahiri üzere islem görür. Bu yüzdendir ki, vacip olan bir ibadeti ifadan aciz kalan ve eger gücü yetecek olsa mutlaka isleyecekti seklinde de niyeti bulunan bir kimsenin, o ameli islemis gibi sevap alacagi söylenmistir. Bununla birlikte, o ibadetin eger kaza edilebilen amellerden ise, Allah ile kendisi arasinda kazasi düsmüs olmamaktadir. Nitekim, bir müslümani öldürme, ya da hirsizlik yapma, ya da kötü bir is yapma niyetinde bulunan ve fakat gücü yetmedigi için isleyemeyen kimse[192] de, sanki onu islemis gibi günahkâr olmaktadir. Bununla birlikte dünyada sanki bu fiilleri islemis gibi kabul edilip gerçek faile verilen cezaya çarptirilmam akta dir. Dolayisiyla bu meselede de niyabetle ilgili birsey yoktur. Niyabetin bulundugu farzediîse bile. nâib bizzat fiili isleyen kimsedir (müktesib); dolayisiyla ameli ya lehine ya da aleyhine olacaktir. Neticede diyebiliriz ki, ileri sürülen bu meseleler bizim ortaya koydugumuz esasla çelismemektedir.

Simdi itirazin basinda ileri sürülen delillere dönelim. Çünkü meselemize karsi çikanlarin esas dayanaklari bunlar olmaktadir.

Dirinin aglamasi yüzünden ölünün azap görmesi hadisinin. Arap âdetlerine yorulacagi açiktir. Zira onlar, Öleceklerini anladiklari zaman ailelerini kendi "üzerlerine aglamaya tesvik ederlerdi. "Kim güzel bir çigir açarsa..." ; "Her haksiz öldürme cinayetinden Hz. Âdem'in ilk ogluna bir pay ayrilacagi..."; "Üç sey hariç öldükten sonra amel defterinin kapatilacagi..." vb. hadislere gelince, bunlarda sözü edilen sevap ya da günah, ecir verilen ya da günah terettüp eden seyin islenmesi anlamina gelmektedir. Çünkü bu amellerin ortaya konulmasina ilk defa kisi kendisi sebebiyet vermistir. Müsebbebler, sebeblerin ortaya konmasi neticesinde dogarlar. Sebebiyet vermeye karsilik olarak tutulan sevap ya da günah, kendi amelinden kaynaklanmis olup, ikinci mütesebbibin yani sebebi ortaya koyanin amelinden dogmus degildir. "inanan, soylari da inançta kendilerine uyan kimselere soylarim da katariz'[193]âyetini de iste bu mânâya yormak gerekir. Çünkü, kisinin çocugu da, onun bir kazanci (kesbi) sayilir; ona dokunan bir hayir sanki babaya nisbet edilmis gibi olur. "Mali ve kazandigi kendisine fayda vermedi[194] âyeti de ayni sekilde tefsir edilmis ve çocugunun onun (Ebu Leheb'in) kazancindan (kesb) oldugu belirtilmistir. Bu durumda, çocugun babanin mertebesine çikmasi ve babanin diger sâlih amelîe-riyle nasil seviniyorsa onunla da gözünün aydin olmasi hususunda sasilacak bir durum yoktur. Âyetin "Onlarin islediklerinden hiçbir .sey eksiltmeyiz"[195]kismi da bunu ifade eder.

Bütün problem, zikredilen diger hadislerde. Çünkü onlar ispatlanmaya çalisilan kaideye ters düsmekte sanki nass gibidirler. Iste bu yüzden de

özellikle bu hadislerde belirtilenki bunlar oruç ve hac oluyor; nezir (adak) ise oruçla ilgili oldugundan, o da oruç içerisin de mütalaa ediliyor konularda niyabetin bulunup bulunmayacagi konusunda ihtilaf meydana gelmistir.

Bu hadislerle ileri sürülen itiraza çesitli sekillerde karsilik verile-

bilir:

(1) Bu konudaki hadisler muztaribtir.[196] Buharî ve Müslim onlarin muztaripligine isaret etmislerdir. Ikmâl'[197] bakiniz. Hadislerin muztaripligi, kesin bir asilla tearuz ^çelisme, ters düsme) halinde olmamasi durumunda onlarin delilligini zayiflatir. Kesin bir asil ile tearuzlari durumunda ise durum nasil olur? Hem sonra Tahavi, "Kim üzerinde oruç borcu oldugu halde ölürse, velisi onun yerine tutar[198] hadisi hakkinda onun sadece Hz. Âise yoluyla rivayet edildigini, Hz. Âise'nin ise bu hadisi terkedip onunla amel etmedigini ve aksi dogrultuda fetva verdigini söylemistir. Yine o ölüp de üzerinde nezir borcu bulunan kadin hakkindaki hadis hakkinda da: "Onu sadece îbn Abbas rivayet etmistir. O da bu hadise muhalefet etmis ve hiçbir kimsenin baskasinin yerine oruç tutamayacagina dair fetva vermistir" der.

(2) Âlimler bu hadisler hakkinda farkli görüstedirler. Onlardan kimi Ahmed b. Hanbel gibi sahih olanlarini mutlak suretle kabul etmistir. Bazilari da, hadislerin bir kismini kabul etmis ve niyabete, oruçta degil de hacda cevaz vermistir. Bu Imam Safiî'nin görüsü olmaktadir. Kimi de Malik b. Enes gibi mutlak surette men cihetine girmistir. Görüldügü gibi bazi âlimler sahih olsa bile hadislerin bir kismini almamislardir. Bu da bu hadisler dogrultusunda görüs belirtmenin zayifligina bir delil olmaktadir. Ibnu'l-Arabî'nin naklettigi üzere âlimlerin namaz konusunda görüs birligi içerisinde olmalari da bunu destekler. Gerçi, hacda niyabet içerisine iki rekat te-vaf namazi da girmektedir; ancak bu tâbi durumundadir. Digerlerinde caiz olmayan seyler tâbide caiz olabilmektedir. Meselâ, asilanmis meyveleri ile birlikte agacin satilmasi, kölenin maliyla birlikte satilmasi[199] gibi. Kalbî amellerde ise niyabetin olmayacaginda kesin ittifak etmislerdir.

(3) Bazi âlimler, mutlak suretle dikkate almamayi gerektirecek sekilde hadisleri yorumlamislardir. Bunlar söyle derler: Metot olarak peygamberler hiçbir kimseyi hayir islemekten engellemezler. Bununla sunu demek istiyorlar: Hac ve orucun kazasi hakkinda kendilerine soru sorulunca bunlarin birer hayir olmasi sebebiyle sorularina olumlu cevap vermislerdir; yoksa onlarin bir baskasi adina islenmesinin caizligini belirtmek istememislerdir. Bu görüs sahipleri: Hiçbir kimse bir baskasi adina amelde bulunamaz. Eger islerse kendisi için islemis olur. Nitekim yüce Allah: "Insan için ancak çalistigi vardir[200] buyurmaktadir, demektedirler.

(4) Bu hadislerin, o amellere sebebiyet veren kimselere has olmasi

mümkündür. Meselâ: Kendisi adina hac yapilmasini emreden veya bu sekilde vasiyette bulunan ya da bu dogrultuda bir çabasi olan kimsenin durumunda oldugu gibi. Buhalde>onun durumu "Insan için ancak çalistigi vardir[201] âyeti ile uygunluk arzeder.

(5) ''Kim üzerinde oruç borcu oldugu halde ölürse, velisi onun yerine tutar"[202] hadisi mecaz anlamda, niyabetin sahih oldugu seye yani sadakaya yorulur. Çünkü kaza, bazen kaza edilen se\ân misli ile olur, bazen de -imkânsiz olmasi durumunda- onun yerine geçecek seyle yani bedelle olur. Bu bedel, oruç için yedirmek; hac için de, kendisi için hac yapacak kimsenin nafakasi vb. olur.

(6) Bu hadisler azliklari bir tarafa, seriatta sabit bulunan kesin bir esasa da ters düsmektedirler. Lafzi ya da mânevi tevatür mertebesine ulasmamaktadirlar. Zan (kesin olmayan bilgi), kesin bilgi karsisinda tutunamaz. Nitekim bilindigi üzere, va-hid haberle amel edilebilmesi için, onun kesin bir esasa ters düsmemesi gerekir. Bu îmam Mâlik ve Imam Ebu Hanife tarafindan bir prensip olarak benimsenmis olmaktadir. Iste üzerinde durdugumuz konunun esprisi ve ondan gözetilen maksat da iste burada yatmaktadir. Verilen diger cevaplar ise, sözü edilen hadislere yapismanin geregini zayiflatmaktadir. Böylece bu yerinde ve güzel olan prensibin kaynagi da ortaya çikmis oldu. Basari ancak Allah'tandir.

Fasil:

Konu ile ilgisi bulunan bir nokta üzerinde daha durmak gerekiyor. O da, sevaplarin bagislanmasi konusudur. Konu üzerinde çesitli degerlendirmeler bulunmaktadir. Sevaplarin bagislanamayacagini savunanlar, iki açidan görüslerini desteklemektedirler:

(1) Hibe, seriatta ancak belli bir seyde yani mal cinsinden olan seylerde geçerli olur. Amellerin sevabi konusunda ise asla. Konu ile ilgili delil bulunmadigina göre, amellerin sevabinin hibe edilebilecegini söylemek asla dogru olmayacaktir.

(2) Sâri'in koymasi açisindan sevap ve azap, sebeplere nisbetle müsebbebler gibidir. Bu hususu bizzat Kur'ân ifade etmektedir; "Bunlar Allah'in yasalaridir. Allah'a ve peygamberine kim itaat ederse, onu içlerinden irmaklar akan cennetlere koyacaktir; orada temellidirler, büyük kurtulus budur. Kim, Allah'a ve Peygamberine bas kaldirir ve yasalarini asarsa, onu temelli kalacagi cehenneme sokar; alçaltici azap onadir[203]'Yaptiklarinin bir karsiligi olarak...[204]"Yaptiklariniza bir karsilik olmak üzere cennete girin.[205] Bu mânâda pek çok âyet vardir. Sonra sevap ve azap aynen bir fiile tâbi durumunda bulunan seyler (tevabi) gibidir. Meselâ satis akdi yapilir; bunun üzerine satin alinan seyden istifade hakki dogar; nikâh akdi yapilir ve buna tâbi olarak kadindan istifade helâl

olur. Bu neticeleri ortadan kadirmak ya da degistirmek konusunda mükellefin bir yetkisi yoktur. Kaldi ki, burada sözünü ettigimiz ameli isleyene verilen sey, Allah'in lutfundan baska birsey degildir. Durum böyle olunca, sevap ve günah konusunda mükellefin yapabilecegi hiçbir sey olmadigi, herhangi bir tercihi bulunmadigi ortaya çikar. Su halde sevap üzerinde bir tasarrufta bulunmak mümkün degildir; çünkü tasarruf kisinin ihtiyarî olarak mâlik oldugu seyler üzerinde olabilir.

Âhirette verilecek karsiliklar ise böyle degildir. Bu durumda amelde bulunan kimsenin, elinde olmayan böylesi birkonuda tasarruf yetkisi olmayacaktir. Nitekim bir baskasinin da böyle bir yetkisi bulunmamaktadi.Sevaplarin bagislanabilecegim caiz görenler ise, kendi görüslerini söyle delillendirmeye çalisiyorlar:

(1) Mal ve mala tâbi konularda hibenin caiz oldugunu gösteren ser'î deliller bizzat bu hususun da delilleridir. Bunlara göre,sevaplarin hibesi konusu da, ya bu nasslarin genelligi ya da mutlakligi içerisine girerler ya da kiyas yoluyla onlar da bu delillerin kapsamina sokulurlar. Çünkü mal ya da sevap takdir edilmis bir bedel (karsilik) olmaktadir; dolayisiyla birinde caiz olan seyin öbüründe de caiz olmasi gerekir, Daha önce, baskasi adina verilen sadakanin, sevabin hibesi[206] oldugu ve baska bir ihtimalin sahih olmadigi geçmisti. Durum böyle olunca, bu konuda ser'î delil vardir ve yasaklamak için bir mesnet yoktur.

(2) Amellerle sevap ya da günah arasindaki iliskinin, sebeplerle müsebbebler arasindaki nisbet gibi olmasi ve onlarin bir fiile tâbi durumda bulunan seyler mesabesinde bulunmasi, dünyevî islerde oldugu gibi o ameli isleyen için sevaba mâlikiyetin bulunmasini gerektirir. Mülkiyetin bulundugu sabit olunca, onda hibe yoluyla tasarruf hakkinin bulunduguda kendiliginden ortaya çikacaktir.

Itiraz: Sevaba, mala oldugu gibi sahip olunamaz. Çünkü sevap sadece âhiret âlemine has olur ve ondan maksat orada meydana gelecek olan nimetlerdir. Su anda ise kisi, onlardan bir seye sahip degildir.

Ya da amellerine karsilik olarak burada "Kadin, erkek, inanmis olarak kim iyi is islerse, ona hos bir hayat yasatacagiz[207]"âyetinde ifade olundugu sekilde birsey elde etmis olacaktir. Bu ise, âhirette elde edecegi karsilik türünden olmaktadir. Yani aynen âhiretteki cennethaya-ti gibi dünyada mutlu ve huzurlu bir hayat yasayacak ve onun mutlulugunu bozacak birsey bulunmayacak demektir. Dolayisiyla her iki takdirde de hibe edebilecegi birseye malik bulunmamaktadir. Hibe ise, ancak kendi eli altinda ve su anda mülkiyetinde bulunan mallarda geçerli olabilir,

Cevap: [208]Ameli isleyen kimse, her ne kadar bizzat sevaba mâlik olmasa bile, galip zanla bilinmektedir ki, o sevap Allah katinda o kisi lehine olmak

üzere yazilmis bulunmaktadir ve su anda eli altinda olmasa bile, (Allah'tan) temlik ile kendi mülkü olmak üzere sabit bulunmaktadir. Birseye mâlik olunmasi için o seyin su anda el altinda olmasi gerekmez. Mal hakkinda el altinda olmadigi halde mülkiyetin sabit olmasi ve hibe vb. yollarla tasarrufta bulunulmasi sahih olduguna göre, sevap hakkinda da sahih olmalidir. Nitekim kisi: "Falandan miras olarak alacagim seyi, filana hibe ettim" veya "Eger vekilim bir köle alirsa o hür olsun, ya da kardesime hibe olsun" vb. diyebilmekte, bu seyler kendi eli altinda bulunmasa bile bu tasarruflari sahih olmaktadir. Nasil ki, müvekkil yapmasa bile, islenmesi vekilin elinde olan ve su anda eli altinda da bulunmayan seylerle ilgili olan bu tür tasarruflari sahih oluyorsa, herseye vekîl olan Yüce Allah'in elinde bulunan bir konuda benzeri bir tasarrufta bulunma da sahih olmalidir. Böylece, sevabin hibesi konusunda bu yaklasimin esasi da ortaya çikmistir. Dogruya ulastiran ancak Allah'tir. [209]

**Sekizinci Mesele:**

Sâri'in amellerde[210] gözetmis oldugu maksatlardan biri de, mükellefin onlar üzerinde devamlilik göstermesidir. Bu konuyu açikça ortaya koyan deliller vardir. Meselâ: "Ancak namaz kilip, namazlarinda devamli olanlar.[211]"Namazi ikâme ederler"'[212]Namazin ikâmesi, onun devamli kilinmasi demektir. Namaza nisbet edildigi her yerde "ikâme" kelimesi hep bu sekilde tefsir edilmistir. Bu ifade hep övgü sadedinde gelmistir. Bu da Sâri'in devamliligi amaçladiginin bir delili olur. Pek çok yerde ise "Namazi ikâme edin, zekâti verin.[213]seklinde ikâme yani devamli hk açik olarak emredilmistir. Hadiste de: "Allah katinda amellerin en sevimlisi, az da olsa sahibinin üzerinde devamli oldugu ameldir[214] "Güç yetirebileceginiz amellerin altina airiniz. Çünkü siz us anmadikça Allah (sevap vermekten) usanmaya-caktir[215] "Hz, Peygamber bir amele basladigi zaman onu devamli yapardi[216] "O'nun ameli devamlilik arzederdi"[217] gibi ifadelerle bu husus belirtilmis bulunmaktadir. Sonra Sâri' Teâlâ, farz, sünnet ve müstehap olan ibadetleri anlasilabilen sebepleri olsun olmasin belirli vakitlere baglamistir. O'nun ibadetleri böyle vakitlere baglamis olmasi, amellerin sürekliligini amaçladigina kesin olarak delalet etmektedir. Âlimler, ruhbanliga kalkisanlar hakkindaki "Ona gerçek anlamda riâyet etmediler"[218] âyetini açiklarken, ona riâyet etmemelerinden maksat, basladiktan sonra terkedip, devam etmemektir, demislerdir.

Fasil:

Sûfiyyenin kendi kendilerine yüklendikleri belirli vakitlerdeki virtlerinin fevrâd) hükmü iste buradan çikarilacak ve onlara, virtlerini mutlak surette devamli olarak yerine getirmeleri emredilecektir.[219]Ancak bu halleriyle onlar, baskalarinin yerine getirmekle memur olmadiklari yükleri yerine

getirmis olacaklardir. Mükellefin, kendisine ser'an vacip olmayan bir amel altina girecegi zaman yapmasi gereken, sadece o amele girisin kolayligina bakmamasi, onun sonucunu da düsünmesidir. Ömrü boyunca o ameli yerine getirebilecekmi, yoksa getiremeyecek mi? Bunlari hesaba katmasi gerekir. Çünkü mükellefin karsi karsiya kalacagi güçlükler iki yönden kaynaklanir:

(a) Bizzat yükümlülügün kendisinin çoklugundan ya da siddetinden kaynaklanir.

(b) Yükümlülügün kendisi hafif de olsa devamliligindan kaynaklanir.

Örnek olarak namaz yeterlidir. Aslinda namaz hafiftir; fakat devamlilik vasfi eklenince zor olmaktadir. Nitekim bizzat Yüce Allah da: "Sabir ve namazla Allah'a siginip yardim isteyin; Rablerine kavusacak ve ona döneceklerini umanlar ve husu duyanlardan baskasina namaz elbette agir geli?[220] buyurmak suretiyle namazin gerçekten çok agir oldugunu belirtmis ve öyle ki namaz emriyle sabir emrini bir arada zikretmistir. Bu hükümden husu sahiplerini istisna etmis ve namazin onlara güç gelmeyecegini belirtmistir. Çünkü onlar, itici ve çekici motif Özelligini arzeden korku ve ümit arasinda bir özellige sahiptirler. Iste bu Özellik onlara namazi kolaylastirir. Bu durum Yüce Allah'in ayni âyetteki "Rablerine kavusacak ve ona döneceklerini umanlar[221] buyrugunda ifadesini bulmaktadir. Çünkü korku ve ümit, zoru kolaylastirmaktadir; arslandan korkan kimse Için kaçis zorlugu ve yorgunlugu diye birsey yoktur; arzuladigina ulasma ümidi tasiyan kimse için uzak yakindir. Amellere girme, süreklilik kasdi ile birlikte bulundugu için, yükümlülüklerde hep orta hal esas alinmis ve güçlük kaldirilmis; kolaylastirma emredilmis, zorlastirma yasaklanmistir. Hz. Peygamber söyle buyurur: "Bu din metindir;ona rifk ile gir. Allah'a ibâdeti, nefsine nefrete dönüstürme. Çünkü acele eden ne yol alabilir; ne de binit birakir[222] "Kim bu dini zorlastirmaya kalkisirsa, ona yenik düser."[223] Bu deliller, bizzat zor ameller altina girmekle zorlastirmayi kapsadigi gibi, devamlilik suretiyle zorlastir-f244] mayi da kapsar. Bu anlamda deliller pek çoktur. [224]

**Dokuzuncu Mesele:**

Seriat, mükellefler açisindan küllî ve geneldir. Yani. talep içeren hükümlerle[225] ilgili ser'î hitap, sadece bazi mükelleflere has olmaz; onun hükümleri altina girme konusunda hiçbir mükellef müstesna tutulamaz. Durum gayet açik olmakla birlikte, konumuza açiklik getiren delillerden bazilarini burada arzetmek istiyoruz:

(1)

Birbirini destekleyen pek çok nass bulunmaktadir: "Ey Muhammedi Biz seni bütün insanlara ancak müjdeci ve uyarici olarak göndermisizdir[226]'Ya

Muhammedi De ki:Ey insanlar! Dogrusu ben, Allah'in hepiniz için gönderdigi peygamberiyim.[227]Risâletin özel olmayip genel oldugunu ifade eden benzeri daha baska nasslar da bulunmaktadir. Eger seriat sadece bazi insanlara mahsus olsaydi, o zaman Hz. Peygamber [ "^ÜÜSSÜ"1] bütüninsanlariçingönderilmisolmazdi.[228]Zira onun bu özel hükümle yükümlü tutulmayan kimseye gönderilmis olmadigini söylemek dogru olurdu. Neticede de, Hz. Peygamber 12453 [ a]vSmtu] o özel hüküm sebebiyle bütün insanlar için gönderilmis olmazdi.[229] Bu netice bâtildir. Böyle bir neticeye götüren sey de bâtil olacaktir. Mükellef bulunmayan çocuklar, deliler vb. hakkinda ise durum farklidir. Çünkü o, mükellef olmayan kimseye mutlak surette gönderilmis degildir ve onlar Kur'ân'da zikredilen insanlar kapsamina da girmemektedir. Dolayisiyla ileri sürülebilecek bir itiraza yer yoktur. Onlarin fiilleriyle ilgili bulunan vazî hükümlere gelince, bu hususta durum açiktir.[230]

(2)

Hükümler kullarin maslahatlari için konulmustur ve onlar maslahatlar karsisinda esittirler; herkes onlara ayni oranda ihtiyaç duyar.[231] Eger hükümlerin, belirli insanlara has olarak konulmus oldugunu farzedecek olursak, o zaman ser'î hükümlerin bütün insanlar için konulmus olmadigi neticesi çikacaktir Oysa ki, daha Önce de geçtigi gibi, hükümler kullarin maslahatlarini temin için konulmus bulunmaktadir. Böylece hükümlerin genel olarak herkes için konulmus oldugu; özellik arzetmedigi anlasilmaktadir. Bundan, sadece Hz. Pey-gamber'in kendisine mahsus bulunan hükümler müstesna olmaktadir. Meselâ: "Mü'minlerden ayri sirf sana mahsus olmak üzere, kendisini peygambere hibe eden niiimin kadini almani sana helâl kilmisiz -dir. ... Ey Muhammedi Bunlardan istedigini birakir, istedigini yanina alabilirsin. Sirasini geri birakmis olduklarindan da arzu. ettigini yanina almanda sana bir sorumluluk yoktur"'[232] âyeti ile buna benzer sadece Hz. Peygamber'in kendisine has oldugu delil ile sabit olan hususlarda oldugu gibi. Hz. Peygamber'in ashabindan bazilarina Özel muamelesi de bu kisimdan sayilir. Bu tür uygulamalar Huzeyme'nin sehâdeti gibi ya Hz. Peygamber'in özelligi ile ilgilidir[233] ya da Ebu Bür-de b. Niyâr'a özel olarak oglak kurban etmesi hakkinda izin vermesi gi-[246] bi degildir. Bu örnekte Hz. Peygamber, izni sadece ona has kilmis ve "(Oglagi kurban etmek) sendan baska hiçbir kimse için yeterli olmaya-caktir"[234] buyurmustur. Bu kisim üzerinde de durulmaz. Çünkü bu tahsis isi Hz. Peygambere dönmektedir. Bu yüzden de, bu gibi Özel uygulamalarin bulundugu yerlerde aidiyet, yani bu hükmün sadece o kimseyehas oldugu belirtilir ,[235] Istisnaî de olsa bu sekilde sahsaözelli-gi belirtme, ser'î hükümlerin aslinda genel oldugunu ve belirli kimse ya da kimselere has olmaktan uzak bulundugunu gösterir.

(3)

Bu konuda, sahabe, tabiîn ve daha sonra gelen nesillerin icmâi bulunmaktadir. Bu noktadan hareketle de Hz. Peygamber'in fiillerini, emsal durumlarda herkes için baglayici kabul etmislerdir. Öbür taraftan belirli olaylar üzerine getirilen ve genel (âmin) ifadeleri olmayan hükümleri, ya kiyas yoluyla ya da ifadeyi manevî umumîlik üzerine yormakla ya da daha baska yollarla genellestirmeye çalismislar, öyle ki bunun neticesinde ilk olay için verilmis olan hüküm husûsî ve sadece o olaya has olarak kalmamistir. Yüce Allah: "Sonunda Zeyd esiyle ilgisini kestiginde onu seninle evlendirdik ki, evlâtliklari esleriyle ilgilerini kestiklerinde onlarla evlenmek konusunda mü'minlere bir sorumluluk olmadigi bilinsin"[236]buyurmus ve Hz. Peygamberle ilgili olan bir olayin hükmünü bütün insanlar için genel kilmistir.[237] Bu konuda icmâin sübutu üzerinde durmaya gerek yoktur. Çünkü ser'î hükümlerle yakindan ilgilenen kimseler için bu son derece açiktir.

(4)

Eger bazi hükümlerle, sadece bazi kimselere hitap edilmis olmasi sahih olsa ve böylece bazi insanlar o hükümlerin kapsami disinda kalsaydi, o zaman ayni durum Islâm'in temel kaideleri hakkinda da söz-konusu olur ve mükellefiyet sartlarini tasiyan bazi kimseler bu gibi ko: nularda da hitap disi kalmis olurlardi. Herseyin basi olan iman konusunda da ayni sey kaçinilmaz olurdu. Bu sonuç, icma ile bâtildir. Bunun gerektirecegi sonuç da bâtil olacaktir. Ben bununla velayet türünden olan kaza, imamet, sehâdet, yeni hadiselere verilecek fetva, kethudâhk (irâfe), nakiblik (nikâbe), yazi, talim ve terbiye gibi seyleri kastetmiyorum.[238] Çünkü bu gibi seyler, onlarla yükümlü tutulmak için gerekli olan sartlar üzerinde durmaya yöneliktir. Yükümlülük konusunda aranilan sartlarin ortak yönü, mükellef olunan seyleri yerine getirmeye kadir olunmasidir. Dolayisiyla belirtilen vazifeleri yerine getirmeye kadir olan kimseler, onlar karsisinda mutlak surette ve genel olarak yükümlü olmaktadirlar. Bu görevlere kadir olmayanlara gelince, onlardan yükümlülük mutlak olarak düsmektedir. Taharet, namaz vb, gibi hükümlere nisbetle çocuklarin ve delilerin durumunda oldugu gibi. Takat üstü yükümlülügün caiz olmamasina binaen teklif,kudretin bulunup bulunmamasi açisindan hâs degil geneldir; ona baska yönden bakilmaz. Belirli kesime hitap edilmis intibaini veren her konuda da durum aynidir. Meselâ, amellere dalma ve dinde ihtiyatli davranma mertebeleriyle[239]ilgili hitabin sadece belirli bir kesime yöneldigi intibaini veren durumlar gibi.[240]

Fasil:

Bu esas, büyük faydalar içerir:

(1)

Kiyasin isbati konusunda, onu inkâr edenlere karsi büyük destek verir. Söyle ki: Bazi kimselere has hitap ile bazi kimselere has hüküm Hz. Peygamber zamaninda çokça vuku buluyordu. Bunlarda, emsaline de uygulanacaktir diye hükmü genellestiren bir delil de bulunmuyordu. Seriatin genel ve mutlaklik üzere konulmus oldugu ise belli. Bu durumda sözü edilen hususun sahih olabilmesi için, ancak mevcut özel hükümlerden hususîligin kastedilmemis olmasi gerekmektedir. Bu tür olaylarda, zikredilmeyeni zikri geçene katmayi gerektirecek bir lâfzin da bulunmamasi, o dönemde meydana gelmis her olayin hükmüne, daha sonra meydana gelecek benzerlerinin katilmasinin zaruri oldugunu gösterir. Zaten kiyas da, iste bu demektir. Bu husus sahabenin uygulamasiyla da güç kazanmis ve böylece kalpler onu kabule yatkin hale gelmistir. Insallah bu konu daha sonra gelecek olan Deliller bahsinde genisçe ele alinacaktir.

(2)

Seriatin maksatlarini tam olarak kavrayamayan pek çok kimse, sûfiyyenin, çogunluk mü si umanlarin (cumhur) tuttugu yoldan farkli baska bir yolda olduklarini; onlarin Islâm seriatinda sabit olan hükümler disinda baska hükümlerle amelde bulunduklarini sanmislar ve bu zanlarini desteklemek üzere de onlarin söz ve fiillerinden bazi hususlari delil olarak kullanmislardir. Meselâ onlardan birinden naklolunan su sözü ileri sürerler: Birisine, "Suna ne zekât düser?" diye sorulur. O: "Bizim mezhebimize göre mi, yoksa sizin mezhebinize göre mi?" diye sorar ve sonra söyle cevap verir: "Bizim mezhebimize göre hepsi Allah içindir; sizin mezhebinize göre ise su kadar vermelisiniz." Iste bu tutum karsisinda insanlar sûfiyye hakkinda iki gruba ayrilmaktadirlar: Kimi zahiri tasdik etmekte ve sûfiyyenin çogunluk içerisinde yerlesmis bulunandan daha üst mertebede özel bir seriata sahip 'olduklarini belirtmekte; kimi de onlari yalanlamakta; aleyhlerinde kiyametler koparmakta, onlara hücumda bulunmakta ve ideal olan yoldan (seriattan) çikmis olduklarini, sünnete ters düstüklerini ifade etmektedirler. Her iki grup da karsilikli asiri uçtadirlar. Dogrusu, her mükellef az önce de açiklandigi gibi insanlar arasinda yerlesmis bulunan ser'î hükümler altina dahil bulunmaktadir; ancak meselenin ruhu, bu konularin açiklik kazanmasi için seriatta[241] derinlesmekte ve gerçek anlayisa ulasmaktadir. Yardim ancak Allah'tan istenir.

(3)

Birçoklari sûfiyyenin, sehvetlere saplanmis avam mertebesinden kurtulduklari ve sehevî duygu ve meyilleri bulunmayan melekler rütbesine ulastiklari gerekçesiyle baskalari için mubah olmayan bazi seyleri kendileri için mubah kildiklarim zannederler. Onlarin itikadmca güya bunlar

(sûfiyye), kendi müritlerine siradan insanlardan ayricalik kazandiklari için ser'an haram olan bazi seyleri helal kilmak istemislerdir. Buna benzer birsey meselâ eger haramligi görüsünü kabul edecek olursak musikî dinleme konusunda söylenmektedir. Nitekim Islâm'a müntesip bulunan bazi feylesoflar da vardir ki, eglence kasdiyla degil de tedavi ya da tâat konusunda zindelesmek amaciyla içki içmeyi mubah görmüslerdir. Bu, zindiklarin "Teklif avama hastir,seçkinlerden (havas) ise düsmüstür" seklindeki sözleriyle açtiklari bir kapi olmaktadir.

Bütün bunlar, yukarida verilen seriatin genelligi ilkesini görmemek ya da ondan gaflet etmekten kaynaklanmaktadir. Konu üzerinde durulmalidir. Basariya ulastiran ancak Allah'tir. [242]

**Onuncu Mesele:**

Hz. Peygamber'in bizzat kendisine has olan fiilleri hariç, getirdigi diger hükümler ve yükümlülükler nasil ki bütün mükellefler için genellik arzediyorsa, meziyet ve menkibelerinde de durum aynidir. Kendisine has olanlar hariç, Hz. Peygamber'e verilmis bulunan her meziyetten, mutlaka ümmetine de örnekler verilmis bulunmaktadir. Bunlar da, aynen teklifin umumîligi gibi genellik arzetmektedirler. Hatta Ibnu'l-Arabi'nin iddiasina göre, âdet-i ilâhînin tecellisi, Yüce Allah bir peygambere birsey vermisse, mutlaka o seyden ümmetine de vermis olmasi ve onlari da ona ortak kilmasi seklindedir. Ibnu'l-Arabî daha sonra bu dogrultuda örnekler zikreder.Onun söyledikleri, bu ümmet hakkinda da istikra neticesinde dogru çikmaktadir. Söyle ki:

Evvelâ, istinbat edilebilecek hükümler açisindan onun yerini alma hususunda genel bir veraset bulunmaktadir. Ümmetten, konulmus sinirlar yaninda durarak, hüküm istinbatina gitmeksizin kulluk icrasinda bulunmalari istenebilirdi ve usûlcülerin dedigi gibi bu is için nasslarm umûmî ve mutlak olmalari yeterli idi. Ancak Yüce Allah, kullarina Peygamberine has kildigi bir meziyetle onlari ayricalikli kilarak ihsanda bulundu. Söyle ki: Peygamberihakkinda"Dogrusu, insanlar arasinda Allah'in sana gösterdigi gibi hükmedesin.[243] buyururken, ümmeti hakkinda da "... Onlardan hüküm çikarmaya kadir olanlar onu bilirdi"[244] buyurmustur. Bu nokta açiktir; o yüzden sözü uzatmiyoruz.

Ikinci olarak: Bu tezin dogrulugu pek çok yerde ortaya çikmaktadir. Bunlardan otuz tanesine isaretle yetinecegiz:

1. Allah'in salâtina **[245]** mazhar olma: Yüce Allah Hz. Peygamber h&kkinâa"Süphesiz Allah ve melekler peygambere salât ederler (onu överler).[246]buyururken, ümmet hakkinda da "Karanliklardan aydinliga çikarmak için size salât (rahmet ve istigfar) eden Allah ve melekleridir[247]

"Rablerinin salâti (magfireti) ve rahmeti onlaradir"[248] buyurur.

2. Riza: Yüce Allah Hz. Peygamber hakkinda "Rabbin süphesiz sana verecek ve sen de razi olacaksin"[249]ümmeti hakkinda da "And olsun ki onlari razi olacaklari bir yere koyar[250] "Allah onlardan razi olmustur, onlar da Allah'tan razi olmuslardir"[251] buyurmaktadir.

3. ve 4. Geçmis ve gelecek günahlarin affi: Hz. Peygamber

hakkinda "Allah böylece,' senin geçmis ve gelecek günahla?'i-ni bagislar.[252] buyrulurken ümmeti hakkinda da söyle rivayet edilmistir: Bu âyet indigi zaman ashap Hz. Peygamber'e gözay-dinligi dilemisler ve "Bize ne var? Yâ Rasulallah!" demislerdi. Bunun üzerine "Inananerkek ve kadinlari, içinde temelli kalacaklari, içlerinden irmaklar akan cennetlere koyar; onlarin kötülüklerini Örter" [253]âyeti inmisti. Âyette geçen günahlarin affi, geçmis ve gelecek hepsini kapsamaktadir. Birinci âyette Allah'in nimeti tamamlamasindan bahsedilmekte va "Sana olan nimetini tamamlar..." buyrulmaktadir. Ümmet hakkinda da "Allah sizi zorlamak istemez, Allah sizi aritip üzerinize olan nimetini tamamlamak ister ki sükredesiniz"[254] buyrulmaktadir ki, bu da dördüncü benzerligi teskil etmektedir.

5. Vahiy yani nübüvvet: Yüce Allah Hz. Peygamber hakkinda olmak üzere "Ey Muhammedi Süphesiz sana da vahyet-tik.[255] ve benzeri anlamda âyetlerle Hz. Peygamber'e verdigi nübüvvetten bahsetmistir. Bu son derece açiktir ve sahide ihtiyaci yoktur. Ümmet hakkinda ise hadiste "Salih rü'ya nübüvvetin kirk alti cüzünden bir cüzdür" [256] buyrulmustur.

6. Kur'ân'in murada uygun olarak inmesi: Hz. Peygamber

hakkinda 'Yüzünü göge çevirip durdugunu görüyoruz. Hos-nud olacagin kibleye, ey Muhammad, elbette seni çevirecegiz"[257] buyrulmaktadir. Hz. Peygamber daha önce kiblenin Kabe'ye çevrilmesini arzuluyor ve bu dogrultuda vahiy bekleyip duruyordu. "Ey Muhammedi Bunlardan (zevcelerinden) istedigini birakir, istedigini yanma alabilirsin.[258] âyeti bir baska örnegi teskil eder. Hz. Peygamber'e kadinlar sevimli kilindigi için, onun hakkinda diger müslüman erkeklere getirilen dört siniri korunmamis, (daha Önce nikâhi altinda kalan kadinlari tutabilecegi bildirilmistir).[259]Ümmet hakkinda Kur'ân'in onlarin arzularina uygun düsmesine gelince; Hz. Ömer söyle anlatir: "'Rabbime üç konuda muvafik düstüm[260]Birinde: "Yâ Rasûlallah! Keske Makâm-i Ibrahim'i namaz yeri edinsen" dedim, hemen"Makâm-i Ibrahim'i namaz yeri edinin"[261]âyeti indi. Bir baska seferinde: "Ya Rasûlallah! Senin huzuruna iyi kimseler de kötü kimseler de giriyor. Keske müminlerin annelerine perde arkasinda bulunmalarini emretsen" dedim, bunun üzerine de "hicâb âyeti[262]indi. Bir baska seferinde, Hz. Peygamber'in bazi kadinlarini (gereksiz bazi talepleri

üzerine)[263]azarladigini duydum. Onlarin yanma vardim ve kendilerine "Ya bu halinizden vazgeçersiniz, ya da Allah peygamberine sizden daha hayirli esler verir" dedim. Bunun üzerine de "Ey Peygamber esleri! Eger o sizi bosarsa, Rabbi ona, sizden daha iyi olan... esler verebilir"[264]( âyeti indi.'" Baska bir örnek: Bir kadina, kocasi zihar[265]yapmisti. Kadin Hz. Peygambere gelerek, uzun süre kocasiyla ayni yastiga bas koyduklarini, ondan çocuklari bulundugunu... simdi ise onun kendisine- zihar yaptigini söyleyerek sikayette bulundu. Hz. Peygamber "Sen ona haram olmussun, yapabilecegim bir sey yok" buyurdu, f Kadin Hz. Peygamber ile tartismaya girdikten sonra) basini göge kaldirdi ve "Ben çaresizligimi Allah'a arzederim" dedi. Sonra Hz. Peygamber'e tekrar basvurdu. Ayni cevabi aldi. Sonra üçüncü defa sormak için tekrar gitti.Bunun üzerine Allah su âyetleri indirdi: "Ey Muhammedi Kocasi hakkinda seninle tartisan ve Allah'a sikâyette bulunan kadinin sözünü Allah isit mistir..."[266]Bu konuda arastirma yapanlar, bu türden pek çok âyet oldugunu göreceklerdir. Meselâ, ifk (iftira) olayinda Hz. Âise'nin atilan iftiralardan uzak oldugunu, kendi arzusu dogrultusunda gelen âyetler[267] ortaya koymustu. O duygularini söyle anlatiyor: "Ben o zaman günahsiz oldugum Için mutlaka Allah'in beni temize çikaracagina inaniyordum. Ancak, Allah'a yemin ederim ki, Allah'in benim hakkimda okunacak bir vahiy indirecegini hiç zannetmiyordum; bence benim durumum Allah'in Kur'ân'mda okunacak vahiy indirecek kadar önemli degildi. Su kadar ki ben, Yüce Allah'in beni temizleyecek bir rüyayi Hz. Peygamber'e gösterecegini ve beni böyle paklayacagini düsünüyordum. Fakat O, vahiy indirdi." Hilâl b. Ümeyye de: "Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, ben elbette dogruyum ve Yüce Allah mutlaka sirtimi had cezasindan kurtaracak bir vahiy indirecektir" demisti de bunun üzerine "Karilarina zina isnad edip de kendilerinden baska sahitleri bulunmayanlarin sahidligi, kendisinin dogru sözlülerden olduguna Allah'i dört defa sahit tutmasiyla olur..."[268]âyetleri inmisti.

Bu husus, sadece Hz. Peygamber devrine hastir; çünkü onun vefatiyla vahiy kesilmistir.

7. Sefaat: Hz. Peygamber hakkinda "Belki de Rabbin seni övülecek bir makama [269] yükseltir" [270] buyrulmustur. Bu ümmet hakkinda da sefaatin bulunacagi sabittir. Meselâ Üveys hakkinda Hz. Peygamber "Rebla ve Mudar mensuplari kadarkisiye sefaat eder"[271]Imamlariniz, sefâatçilerinizdir"[272] vb.

8. Serh-isadr (gönlü açmak): Hz. Peygamber hakkinda "Ey Muhammedi Senin gönlünü açmadik mi?[273] ümmet hakkinda da "Allah kimin gönlünü Islâm'a açmissa o, Rabbi katindan bir nur üzere olmaz mi?"[274] buyrulmustur,

9. Sevgiye mazhariyet: Hz. Peygamber Allah'in sev-

gilisidir. Bu husus hadisle sabittir. Hadis söyle: Bir grup sahâbî kendi aralarinda müzakere ediyorlardi. Biri: "Sasilacak sey! Allah, yaratiklarindan kendisi için dost (halil) edinmistir" dedi. Bir digeri: "Musa'nin kelâmindan daha sasilacak ne olabilir? Zira onunla Allah konusmustur" dedi. Bir üçüncüsü: "Ya Isa! O Allah'in kelimesi ve ruhudur" dedi. Bir dördüncüsü: "Âdem'e ne demeli! O Allah'in seçtigidir" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Lonlarin yanlarina çikti, selam verdi ve sonra: "Konusmalarinizi isittim ve hayretlerinizi gördüm. Evet, Allah Ibrahim'i dost edinmistir. Dogrudur. Musa Allah'in sirdasidir; onunla konusmustur. Dogrudur. îsa Allah'in ruhudur. Dogrudur. Âdem, Allah tarafindan seçilmistir (safiyy). Bunlar hep dogrudur. Ancak dikkat edin, ben ise Allah'in sevgilisiyim. Bunu Ögünmek için söylemiyorum. Kiyamet gününde hamd sancagini ben tasiyacagim. Bunu ögünmek için söylemiyorum. Ilk sefaat eden ve sefaati ilk kabul edilecek olan benim. Bunu Ögünmek için söylemiyorum. Cennetin kapisini ilk çalacak olan benim ve Allah onu benim için açacak ve yanimda fakir müminler oldugu halde beni oraya koyacak. Bunu ögünmek için söylemiyorum. Ben simdiye kadar geçenlerin de, bundan sonra geleceklerin de en sereflisiyim. Bunu Ögünmek için söylemiyorum.[275]

Ümmeti hakkinda ise ".. .Allah, sevdigi ve onlarin da O'nu sevdigi ... bir millet getirecektir"[276] buyrulmustur.

10. Yukaridaki hadiste Hz. Peygamber'in cennete girecek ilk kisi oldugu, ümmetinin de ayni sekilde oraya girecekilk ümmet

oldugu belirtilmistir.

II. YineaymhadisteHz. Peygamber'in simdiyekadar geçenlerin de, bundan sonra geleceklerin de en sereflisi oldugu belirtilmistir. Ümmeti hakkinda da "Siz, insanlar için ortaya çikarilan... en hayirli bir ümmetsiniz"[277] buyrulmustur.

12. Hz. Peygamber ümmeti üzerine sahit kilinmistir. Böylece, diger peygamberlere nasip olmayan bir ayricalik kazanmistir.[278]Kur'ân-i Kerim'de söyle buyrulur: "Böylece sizi insanlara sahit ne Örnek olmaniz için tam ortada bulunan bir ümmet kildik. Peygamber de size sahit ve örnektir."[279]

13. Harikulade olaylarin bulunmasi: Hz. Peygamber hakkida mucize ve kerametler bulunmaktadir. Ümmetine ise, kerametler verilmistir. Bu konuda, bir velînin, kendi veliligini ispat için keramet ile meydan okumasi caiz midir, degil midir? konusunda ihtilaf edilmistir. Islemekte oldugumuz esas, bunun caiz olacagina bir taniktir. Insallah bu konu ileride gelecektir.

14. Daha önceki kitaplarda Allah'a karsi övgücü olma ve benzeri

güzel meziyetlerle anilmis olma: Kur'ân'da Hz. Peygamber hakkinda "Ben (Isa), benden sonra gelecek ve adi Ahmed [280] olacak bir peygamberi müjdeleyen, Allah'in size gönderilmis bir peygamberiyim.[281] buyrulmus, ümmetine de "hammâdîn" çok övgüde bulunanlar) ismi verilmistir.

15. Ümmî **[282]** olmakla birlikte ilim sahibi olma **[283]**: "Ümmîler arasindan, kendilerine âyetlerini okuyan, onlari aritan, onlara Ki-tab'i ve hikmeti ögreten bir peygamber gönderen O'dur[284] "De ki: Ey insanlar! Dogrusu ben Allah'in hepiniz için gönderdigi peygamberiyim. Allah'a ve okuyup yazmasi olmayan, haber getiren peygamberine inanin.[285]buyrulur. Hadiste de:"Biz ümmî bir ümmetiz;hesap kitap bilmeyiz.[286] buyrulmustur.

16. Meleklerle konusma: Bu durum Hz. Peygamber

hakkinda gayet açiktir. Ashaptan bazisi hakkinda da, meleklerle konusur olduklari nakledilmistir. Meselâ Imrân b. Husayn gibi. Ayni sey Allah'in velî kullarindan da nakledilmektedir.

17. Sorguya çekmeden önce affa mazhar olma: Hz. Peygamber hakkinda Yüce Allah "Allah seni affetti; onlara niçin izin verdin? "[287]buyururken, ümmeti hakkinda da "And ahun ki, Allah size verdigi sözde durdu. O'nun izniyle kâfirleri kirip biçiyordunuz, ama Allah size arzuladiginiz zaferi gösterdikten sonra gevseyip bu hususta çekistiniz ve isyan ettiniz.. .And olsun ki O sizi bagisladi[288] buyurmaktadir.

18. Sani yüceltme: Yüce Allah Hz. Peygamber hak-' kinda "Senin sanini yüceltmedik mi?"[289]buyurur. Bundan maksat, ke-lime-i tevhide ve ezana Hz. Peygamber'in ismini kendi ismiyle birlikte koymus olmasidir, denilmistir. Böylece Hz. Peygamber'in ismi, yüceltilmis ve saygi görmüs oldu. Ümmet hakkinda da gerek Kur'ân'da ve gerekse daha önceki kitaplarda pek çok yerde övgü ile bahiste bulunulmustur. Bir hadiste Hz. Musa'nin, Hz. Muhammed'in ümmetine ait övgüler vo onlari yücelten ifadeler görünce: "Allah'im! Beni Muham-med ümmetinden kil"[290] diye dua ettigi bildirilmistir.

19. Onlara düsmanlik Allah'a düsmanlik, onlara dostluk Allah'a dostluk kabul edilmistir; Yüce Allah "Allah'i ve Peygamberini incitenlere, Allah, dünyada da, âhirette de lanet eder"[291] buyurur. Hadislerde de "Kim bana eziyet ederse, Allah'a eziyet etmis olur[292] "Kim benim bir velî kuluma eziyet ederse, o bana açiktan harp açmis olur"[293] buyrulur. Baska bir âyette "Kim peygamber'e itaat ederse, Allah'a itaat etmis olur"[294] buyrulur. Bunun muhalif mufhumu, kim peygambere itaat etmezse Allah'a itaat etmemis olur, seklindedir.

20. Seçme: Yüce Allah peygamberler hakkinda "Babalarindan,

soylarindan, kardeslerinden bir kismini seçtik ve onlari dogru yola eristirdik..."[295]buyurmakta, ümmet hakkinda da "O sizi seçmis, ataniz ibrahim'in yolu olan dinde sizin için bir zorluk kilmamistir" [296]buyurmustur. Hadiste de Hz. Peygamber'in bütün insanlar içerisinde "Mustafâ" yani seçilmis oldugu bildirilmistir.[297] Ümmet hakkinda da "Sonra bu Kitab'i kullarimizdan seçtigimiz kimselere miras birakmisizdir..."[298]buyrulur.

21. Allah'tan selâma nail olma: Birçok hadiste, Allah'tan Peygamberine selam geldigi belirtilmistir. Yüce Allah "EyMuhammed de ki: Hamd Allah'a mahsustur, seçtigi kullarina selâm olsun[299]"Ey Muhammedi Âyetlerimize inananlar sana gelince: 'Size selâm olsun.' de[300] seklinde buyurur. Cibril Hz. Peygamber'e Hz. Hatice hakkinda: "Ona Rabbinden ve benden selâm söyle" demistir.[301]

22. Insanin yaratilisinda bulunan zaaflar sebebiyle kayma ve sapma beklentilerine karsi koruyucu olma, onlara sebat verme: Hz. Peygamber hakkinda "Sana sebat vermemis olsaydik, and olsun ki, az da olsa onlara meyledecektin"[302] ümmet hakkinda da "Allah inananlara, dünya hayatinda da âhirette de, o sabit sözlerinde, daima sebat ihsan eder"[303] buyrulur.

23. Minnetsiz ihsanda bulunmak: Hz. Peygamber hakkinda "Dogrusu sana minnetsiz bir ecir vardir[304] ümmethakkin-da da "Onlara minnetsiz ecir vardir"[305]buyrulmustur.

24. Kur'ân'inkolaylastirilmasi:Hz.Peygamber hakkinda "Ey Muhammedi Cebrail sana Kur'ân okurken, unutmamak için acele edip onunla beraber söyleme, yalniz dinle. Dogrusu o vahyo-lunani kalbine yerlestirmek ve onu sana okutturmak Bize düser. Biz onu Cebrail'e okuttugumuz zaman onun okumasini dinle. Sonra onu açiklamak bizedüser"[306]Ibn Abbasbu âyetleri meale yansitildigi gibi; "Sonra onu açiklamak bize düser" kismini da "Onu senin dilinden açiklamak bize düser" seklinde açiklamistir. Ümmet hakkinda da "And olsun ki, Kur'ân'i, ögüt olsun diye kolaylastirdik; ögüt alan yok mudur?" [307] buyrulur.

25. Namaz içerisinde, onlara selâm vermenin mesrulugu:

Namazda tahiyyât (tesehhüd) okurken "Ey Peygamber! Allah'in selâmi, rahmeti ve bereketi senin üzerine olsun. Selâm, bize ve Allah'in 1257] tüm sâlih kullari üzerine olsun..." denilmektedir.

26. Yüce Allah, Peygamberini, raûf, rahîm gibi kendi isimleriyle isimlendirdigi gibi, ümmeti de mü'min, habîr, alîm, hakîm gibi isimleriyle isimlendirmistir.

27. Allah onlara da itaat edilmesini emretmistir: "Ey

inananlar! Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden olan buyruk sahiplerine de (ulu'l-emr) itaat edin."[308] Âyette geçen "ulu'l-emr" den maksat yöneticiler ve âlimlerdir. Hadiste de "Kim benim emîrime itaat ederse, bana itaat etmis olur[309] buyrulur. Âyette de: "Kim peygambere itaat ederse, o Allah'a itaat etmis olur" [310] buyrulmaktadir.

28. Sefkat ve merhamet ifade eden bir hitaba mazhariyet:

Hz. Peygamber hakkinda: "TâHâ. Ey Muhammedi Kur'ân'i sana, sikintiya düsesin diye indirmedik.[311] "Onunla insanlari uyarman ve inananlara ögüt vermen için kalbine bir darlik gelmesin[312] "Ey Muhammedi Rabbinin hükmü yerine gelinceye kadar sabret; dogrusu sen Bizim nezaretimiz altindasin"[313] buyrulur. Ümmet hakkinda da: "Allah sizi zorlamak istemez, Allah sizi aritip üzerinize olan nimetini tamamlamak ister[314] "Allah size kolaylik ister, zorluk istemez[315] 'Allah sizden yükü hafifletmek ister; insan zayif yaratilmistir"[316]. ..Haram ile nefsinizi mahvetmeyin. Allah süphesiz ki size merhamet eder"[317]buyrulur.

29. Hidâyete erdikten sonra sapikliga düsmekten korunmus olma ve benzeri ilâhî koruma altina alinma: Yüce Allah, Peygamberini her türlü hatalardan korumustur. Ümmet hakkinda isehadiste "Ümmetim hata üzerine birlesmez[318] "Allah'igözet;Allah

da seni gözetsin"[319] buyrulmustur. Âyette de "Iblis: 'Senin kudretine and olsun ki, onlardan, sana içten bagli olan kullarin bir yana, hepsini azdiracagim', dedi" [320]buyrulur. Bu âyeti "Ümmetim hata üzerine birlesmezler" hadisi ile "Vallahi, ben sizin hakkinizda arkamdan sirke tekrar döneceginizden asla endise etmiyorum; ancak bütün endisem kendinizi dünyalik yarisina kaptirmanizda.[321]hadisleri açiklamaktadir.[322]

30. Peygamberlere imamlik yapma serefi: Isrâ (Mi'râc) hadisinde Hz. Peygamber'in diger peygamberlere imamlik yaptigi belirtilir ve söyle buyrulur: "Kendimi peygamberlerden bir topluluk içerisinde gördüm. Namaz vaktigeldi ve ben onlara imamlik yaptim.[323]Hz. Isa'nin kiyamet öncesinde yeryüzüne inisiyle ilgili hadiste ise: "Bu ümmetin imami kendisindendir. O (Isa), ümmetin imamina uymus olarak namaz kilacaktir" buyrulur.[324]

Seriati inceleyen kimseler, ümmetin Peygamberinden pek çok hayir ve bereket aldigina, Allah'tan hibe edilmis ya dakendince kazanmis oldugu hal ve vasiflari ondan tevarüs ettigine delâlet edecek bu türden pek çok sey bulur. Bu sereften dolayi Allah'a sonsuz övgüler olgun.

Fasil:

Bu esas üzerine bazi kaideler kurulur:

1) Bu ümmete verilmis olan her türlü meziyetler, kerametler, kesifler,

teyidler vb. sadece Hz. Peygamber'in nübüvvet nurundan alinmis olmaktadir ve bunlar ona uymanin ölçüsündedir. Hiçbir kimse, onun peygamberligi vasita olmadan bir hayir elde etmis oldugunu zannetmesin. Bu mümkün degildir; o herkesin aydinlandigi, etrafa isik saçan bir nur kaynagidir; herkesin kendisiyle yolunu dogrulttugu en yüce alemdir.

Itiraz: Birileri çikarak söyle diyebilir: Bazi fevkalâdelikler vardir ki ümmet elinde ortaya çikmis iken, Hz. Peygamber'in elinde zuhur etmemistir. Özellikle de bazilarina has bulunan meziyetler gibi. Meselâ, seytan, Hz. Peygamber'e namazinda satasmis, onunla çekis-mistir. Buna ragmen o Hz. Ömer'i görünce kaçardi. Nitekim Hz. Ömer hakkinda Hz. Peygamber "Sen bir yola girsen, mutlaka seytan (yön degistirir ve seninle karsilasmamak için) baska bir yola girer"[325] buyurmustur. Hz. Osman hakkinda da "gökteki meleklerin ondan haya edecegini"[326] bildirmistir. Bu gibi özellikler bizzat kendisi hakkinda ise gelmemistir. Üseyd b. Hudayr ile Abbâd b. Bisr hakkinda söyle nakledilmistir: "Bu ikisi Hz. Peygamber'in yanindan karanlik bir gecede çikmislar; bir de bakmislar ki önlerinde bir isik var. Bu ayrilincaya kadar devam etmis; ayrilinca isik da beraberlerinde ayrilmis ve her birinin önünde bir isik olmus.[327] Meselâ böyle bir olay Hz. Peygamber hakkinda anlatilmamistir. Sahabeden ve onlardan sonra gelen nesillerden nakledilen buna benzer daha baska menkibeler vardir ki, onlara benzer birseyin Hz. Peygamber'den sadir oldugu nakle-dilmemistir.

Cevap: Velilerden, âlimlerden simdiye dek nakledilmis ve bundan sonra kiyamete kadar nakledilecek olan ne kadar haller, harikuladelikler, ilimler ve mazhariyetler vb. varsa, bunlarin hepsi Hz. Peygamber'den nakledilmis bulunan küllîyyâtin altina giren cüzî ve fertlerdir. Su kadar var ki, bazen cinsin fertleri ve küllinin cüzîleri; küllî, külli olmasi açisindan onlarla nitelenmese bile, cüzî olmalari açisindan cüzîye uygun niteliklerle nitelenirler. Bu durum, cüzînin, külliden daha üstün oldugunu göstermedigi gibi, cüzîde bulunan seyin küllî ile bir alâkasi olmadigini da göstermez. Nasil olabilir ki, cüzî ancak cüzî ile küllî olabilir. Zira cüzî, küllinin hakikatindendir ve onun mahiyetinde dahil bulunmaktadir. Ümmette zahir olan sifatlar da ayni sekilde mutlaka Hz. Peygamber cihetinden ortaya çikmaktadir ve bunlar onun sifat ve kerametlerinden birer örnek mahiyetindedir.

Bunun dogruluguna delil sudur: Bu tür vasiflardan hiçbiri, ancak Hz. Peygamber'e tâbilik ve ona uyma ölçüsünde ortaya çikmaktadir. Eger bu vasiflar, ümmete has ve Hz. Peygamber'den bagimsiz olarak düsünülebilseydi, o zaman tâbiligin sart olmamasi gerekirdi. Bu husus, az önce Hz. Ömer hakkinda geçen misalden açikça anlasilir: Söyle ki:

Bu misalde zikredilen özellik, seytanin kendisinden kaçmasidir ve bu,

seytanin tuzagina düsmekten ve onun kendisini günahlara sev-ketmesinden korunmus olmak demektir. Siz de bilirsiniz ki, mutlak, kapsamli ve tam olan korunma, bizzat Hz. Peygamber'in özelligi ol-maktadir. Çünkü o, büyük küçük her türlü günahlardan mutlak surette ve kapsamli olarak korunmus bulunuyor. Bu hususun burada uzun uzadiya açiklanmasina gerek duymuyoruz. Bu özellik karsisinda Hz, Ömer'in sahip oldugu meziyet ancak denizden bir damla mesabesinde kalmaktadir.

Yine, seytanin insandan kaçmasi ya da ondan uzak olmasi, ondan korunmak mânâsina gelir ve baska bir meziyet içermez. Ayni konuda Hz. Peygamber'in sahip oldugu meziyeti ise artiran özellikler vardir:

(1) Yüce Allah, Hz. Peygamber'i seytan üzerinde egemen kilmis; bunun neticesinde Hz. Peygamber, seytani mescidin diregine baglamaya tesebbüs etmis, fakat sonra Süleyman'in "Rabhim! Beni bagisla, bana benden sonra kimsenin ulasamayacagi bir hükümranlik ver"[328]seklindeki duasini hatir-layinca bu düsüncesinden vazgeçmistir.[329] Hz. Ömer'in böyle birseye kadir olmasi mümkün degildir.

(2) Hz. Peygamber, gerek kendisi ve gerekse Hz. Ömer'le ilgili durumun farkindadir. Hz. Ömer ise isin farkinda degildir.

(3) Hz. Peygamber, seytan kendisine yalan da olsa onun vesveselerinden emindir; Hz. Ömer ise, seytan uzak da olsa onun vesveselerinden emin degildir.

Hz. Osman ile ilgili menkibeye (yani meleklerin kendisinden haya etmesine) gelince; Hz. Peygamber'den bü habere ters düsecek bir sey rivayet edilmis degildir. Aksine biz diyoruz ki, Hz. Peygamber haya konusunda kendi durumunu bildirmemis olsa bile Hz. Osman'dan daha ileri bir noktadadir. Birseyi zikretmemek, onun yoklugunu gerektirmez. Hem sonra, Hz. Osman, bu özelligi kendisinde bulunan asin utanma duygusu neticesinde elde etmisti. Haya konusunda Hz. Peygamber herkesten daha Önce idi; hatta o, duvagi açilmamis bakire bir kizdan daha çok haya sahibi idi. Sözkonusu meziyetin çikis yeri haya olduguna göre, onu en üst düzeyde kendisinde bulunduran kimse olarak Hz. Peygamber'in o meziyete de en üst düzeyde sahip olmasi tabiîdir. Benzer bir izah, Üseyd ve arkadasi için de geçerlidir: Onlarin Önünde bir isik peyda olmasindan maksat, geceleyin karanlikta kolaylikla yürüyebilmek için yolu aydinlatmaktir. Hz. Pey-gamber'e gelince, karanlik onun görmesini engellemiyordu; aksine o, karanlikta da aynen aydinlikta gördügü gibi görüyordu. Dahasi, gece karanligindan daha kesif bulunan engeller dahi onun görmesini engellemiyor, dolayisiyla önündekini gördügü gibi arkasm-dakini de görüyordu. Bu daha da büyük birsey; çünkü burada fevkalâdelik görünen seyde degil, bizzat görmenin kendisindedir. Kaldi ki, bütün bunlar Hz. Peygamber'in ümmeti içerisinde kendi hayatinda

yahut da daha sonra ortaya çikmis mucize ve kerametlerinden olmaktadir.

Bu konuda asil olarak alinmasi gereken sey iste bu anlattiklari-imzdir ve bu gibi harikuladeliklerin O'nun cihetinden geldigini kabullenmektir. Belki, konu üzerinde duran kimse için, ilk plânda durum problem arzeder gibi görünebilir; ama Allah'in izniyle bu hususta herhangi bir problem yoktur. Bu konuda yani meziyetin en üstünlügü gerektirmeyecegi hususunda Karâffnin sözlerine bakilabilir.[330]

Fasil:

Bu esastan çikarilacak kaidelerden bir digeri de sudur: Bir kimsenin göstermis oldugu harikuladelige bakilir. Eger onun, Hz. Peygamber'in mucize ve kerametlerinden bir dayanagi varsa tamam, o gerçek bir keramettir; onlardan bir dayanagi yoksa, ilk bakista keramet gibi gözükse bile o, gerçek bir keramet degildir Zira insan elinde gerçeklesen her harikuladelik her zaman için keramet olmayabilir; onlardan keramet olanlar olabilecegi gibi, öyle olmayanlar da bulunabilir.

Bunu bir misalle açiklayabiliriz: Bütün himmet ve gayretlerini astroloji ve yildiz fallarina vermis kimselerden, normalin üstünde diye nitelenebilecek fiiller sadir olabilmektedir. Oysa ki bütün bunlar, hak ile ilgisi olmayan katmerli çirkeflerdir ve onlarin dogruluguna delâlet edecek bir ser'i dayanak bulunmamaktadir. Hz. Peygamber'in kerametleri arasinda bunlara asil olabilecek birsey mevcut degildir. Zira bunlarin yaptiklari eger, özel bir dua ile oluyorsa, Hz. Peygamber'in duasi onlarin yaptigi nisbet ve sekilde olmamistir. O, hiçbir zaman yildizlara itimat etmemis, onlarin ugur getirmesi ya da bahtsizligi defetmesi gibi bir talepte bulunmamis; aksine devamli herseyin kendisine dönecegi ve yalniz kendisine siginilacak olan Allah'a itimat etme yollarini arastirmis; yildizlara istinat etmeyi yasaklayarak onlara iltifat etmemistir. Bir kudsîhadiste söyle buyralur: "Allah:Kullarimdan kimi mü'min, kimi de kâfir olarak sabahladi. ... Kim falan ve falan yildizin dogmasi veya batmasiyla yagmura kavustuk dediyse, o da beni inkâr, yildiza iman etmistir, buyurdu."[331]Gerçi Hz. Peygamber'in (esref) dua için vakit kolladigi,veya kollanmasi için çaginda bulundugu sabitse de, bunlar astrolojik düsüncelerden tamamen uzak gerekçelere baglidir. "Tenezzül"[332] hadisi, günün iki ucunda meleklerin (devirteslim için) bir araya geldiklerini bildirenhadis ile benzerlerinde oldugu gibi. Duâ da ayni sekilde bir ibadettir ve onda da ziyadelik ve noksanlik yapilamaz. Yani astroloji ile ugrasanlarin yaptiklari sekiller ve tekellüf altina girdikleri tavirlar daha önceden seriatta benzeri görülmemis seylerdir. Yapilan dualar da ayni sekilde, ne önce ne sonra; ne Hz. Peygamber'in ne de selef-i sâlih'in dualarinda bir dayanagi olmayan seylerdir. Onlarin dikkate aldiklari seyler sadece felsefecilerle ayni paralelde düsünceye sahip kimselerin iddia

ettikleri hurûfîîik olmaktadir. Eger onlarin yaptiklari seyler duadan baska birsey ile yapiliyorsa, mesela bütün himmet ve gayretin bir noktaya teksif edilerek (terkiz-i zihin, konsantrasyon) neticeye varilmaya çalisiliyorsa; böyle birsey naklen sabit degildir ve ser'î bir dayanaktan yoksundur. Onların bütün dayanaklari ser'î degil, felsefîdir ve hükmî bir haldir. Bu durumda, harikulade bir durum meydana gelmis olsa bile, onun sihhatine dair bir delil bulunmamaktadir. Hem sonra bunlar, zahiren öldürme ve yaralama suretiyle tesirlerini bir baskasina sirayet de ettirebilirler; hatta sihir ve nazar ile bunlara ulasilabilir ve bu onun dogruluguna bir sahit olmaz. Aksine o tamamen bâtil ve sirf bir taskinliktir. Bu konu, siradan (avam) insanlarin ve pek çok aydin kimselerin yanildiklari bir konu olmaktadir; bu itibarla üzerinde dikkatle durulmalidir.

Fasil:

Hz. Peygamber'in, gerçek firâset, dogru ilham, açik kesif, sâdik rüya gibi harikuladeliklerin geregi ile olmak üzere sakindirmada, müjdelemede, korkutmada ve tesvikte bulundugu sabittir.[333]Bu durumda, bu Özelliklerden birine sahip olan bir kimsenin de ayni sekilde davranmasi dogru bir davranis olacak; yaptigi is mesruiyet dairesi disinda kalmis olmayacaktir. Ancak, gerekli sarta uymus olmasi gerekecektir. Bu hususa delil olarak, daha önce arzedilenlere ek olarak su iki durumu verebiliriz:

(1)

Hz. Peygamber bunun geregi ile olmak üzere emir, yasak, sakindirma, müjdeleme ve irsad yoluyla amelde bulunmustur. Bunu yaparken de, bu hususun kendisine ait bir özellik oldugunu, ümmetinin böyle bir hususiyeti bulunmadigini bildirmemistir. Bu da, bu konuda ümmetin de ayni hükümde oldugunu gösterir. Aynen, kendisinden sadir olan ve sadece kendisine has olduguna dair bir delil bulunmayan diger bütün davranislarinda oldugu gibi, bu konuda da durum ayni olacaktir. Buna delil olarak, ümmetine yönelik olarak vermis olduklari müjdeleri yeterlidir. Bunlardan beklenen amaç sadece, hayirli amellere atilmayi ve kötü islerden de geri durmayi temin için müjdeleme ve korkutma olmaktadir.

Örnek olmak üzere sunlari arzedebiliriz: Abdullah b. Ömer rüyasinda iki melek görmüs ve onlar "Namazi da çok kilsan, ne iyi adamsin, sen!" demisler. (Bunu Abdullah, Hafsa'ya anlatmis, Hafsa da Peygamberimize anlatmis ve) o "Eger çokça gece namazi kilsa, Abdullah gerçekten sâlih bir kuldur" buyurmus. Râvi TNâfî), bundan böyle Abdullah'in çokça gece namazi kilmaya devam ettigini söylemistir.[334] Hz. Peygamber Ebu Zere: "Gerçek su ki, ben seni zayif görüyorum ve ben süphesiz ki kendim için sevdigimi senin için de severim. Sakin ola ki, iki kisi (de olsa) onlarin basinageçme, yetim mali idaresini üzerine alma"[335] buyurmustur. Salebe

b. Hâtib, kendisine Allah'in çok mal vermesi için dua etmesi ricasinda bulundugu zaman, "Sükrünü eda ettigin az mal, sükrünü eda edemeyecegin çok maldandahaha-yirlidir"[336]buyurmuslardir. Enes hakkinda ise, "Allah'im! Onun malini ve evladim çogalt"[337] buyurmuslardir.[338] Hz. Peygamber, çesitli [2(55] insanlara, kendilerinde bulunan firasete itimatla onlar için en üstün olan amelin ne olduguna dair rehberlikte bulunmustur. (Gayba vâkif olma esasi üzerine buyurduklari da olmustur.) Bu cümleden olmak üzere[339] "Yarin sancagi öyle birisine verecegim ki, Allah fethi onun elinde müyesser kilacaktir" buyurmus ve ertesi günü sancagi Hz. Ali'ye vermis; Allah da fethi onun elinde nasip etmistir.[340] Osman b. Af-fanhakkmda da: "Umulur ki, Allah sana bir gömlek giydirecektir; eger onu çikarmani senden isterlerse, onu çikarma"[341] buyurmustur. Bu örneklerde, faydali tavsiyelerini gayba vukûfiyeti üzerine bina etmistir. Onlarin saçakli ya3'gilari olacagim,[342] herbirinin sabah bir takim aksam ayri bir takim elbise giyeceklerini, önlerine bir tabagin konulup öbürünün kaldirilacagini bildirmis ve hadisin sonunda da: "Bugünkü halinizle siz, o gününüzden daha hayirlisiniz" buyurmuslardir[343] Muâviye'nin saltanatindan bahsetmis ve kendisine ögütte bulunmustur.[344]Ammar'm âsî bir topluluk tarafindan öldürülecegini bildirmistir.[345] Namazi vaktinden geri birakacak emirlerin geleceginden bahsetmis ve sonra bu gibi durumlar karsisinda nasil yapacaklarini tavsiye etmistir,[346] Kendisinden sonra, baskalarinin ashaba tercih edilecegi bir zamanla karsilasacaklarim ve (havuzda kendisiyle karsilasincaya kadar) sabirli olmalarini salik vermistir.[347] Bu ve benzeri daha sayilamayacak kadar pek çok gayiptan bildirilmis haber vardir ki, bunlar sayesinde imanlar pekismis, tasdik artmis, uyarma, müjdeleme vb. gibi faydalar gerçeklesmistir,

(2)

Ashap da, bu gibi firâset, kesf, ilham ve uykuda bildirme gibi yollarla amelde bulunagelmistir. Hz. Ebu Bekir'in: "Süphesiz onlar iki erkek iki de kiz kardeslerindir"[348] sözü, Hz. Ömer'in minberde "Ya Sariye! Daga! Daga!" diye[349] kesf yoluyla nasihatta bulunmasi; insanlara kissa anlatmak isteyen bir kimseye "Korkarim, Süreyya'ya ulasacak kadar sisersin" diyerek ona bu isi yasaklamasi; rüyasini anlatan ve ay ile günesin birbiriyle savastiklarini gördügünü söyleyen kimseye: "Sen hangisiyle beraberdin?" diye sormasi onun da "Ay ile" diye cevap verince: "Sen mahvedilmis âyetle[350] beraberdin; asla bir is üstlenemezsin" demesi gibi,

Selef-i salihten ve ondan sonra gelen nesillerdeki âlimlerden ve velilerden Allah bizleri onlardan istifadeye muvaffak kilsin. bu türden nakledilebilecek pek çok sey vardir.

Ancak burada, bu tür seylerin gerekleriyle amel edebilmek için aranan sart üzerinde durmamiz gerekmektedir ve bu konu sözü uzatmamizi gerektirecektir. O yüzden de ayri bir mesele olarak ele alacagiz: [351]

**On Birinci Mesele:**

Yukarida belirtilen kesif vb. gibi seylerin dikkate alinip, onlarla amel edilebilmesi için mutlaka ser'î bir hüküm ya da dînî bir kaideye ters düsmemesi gerekmektedir. Dînî bir kaide ya da ser'î bir hükmü ihlâl eden birsey haddizatinda hak olan birsey degildir; o ya hayaldir ya vehimdir ya da seytanin ilkâsi (telkini) olmaktadir. Bunlar bazen içerisinde haktan unsur da tasiyabilir; bazen de haktan hiçbir sey tasimaz. Bu durumda bunlarin dikkate alinmasi dogru degildir; çünkü ser'an sabit bulunan bir esasa ters düsmektedir. Söyle ki:Hz. Peygam-ber'in getirmis bulundugu seriatbundan önceki meselede de geçtigi gibi geneldir, özel degildir. Onun esaslari bozulamaz ve onun bidüziyeligi ortadan kaldirilamaz; onun hükümleri altina girmeyen bir mükellefin olmasi düsünülemez. Durum böyle olunca, su anda Üzerinde durdugumuz kabilden olan ve seriat tarafindan konulmus bulunan esaslara ters düsen hersey sakat ve bâtil olacaktir.

Buna verilecek misallerden biri Ibn Rüsd'e sorulan söyle bir sorudur: Bir hâkim, kendisine gelen bir dâvada, adâletleriyle bilinen iki sahidin sehâdette bulunmasindan sonra, rüyasinda Hz. Peygamberin kendisine "Bu sahitlikle hüküm verme; çünkü o bâtildir" dedigini görür. Bu durumda ne yapacaktir?

Iste böylesi bir rüya, ne bir emir ve yasak; ne müjdeleme ve korkutma konusunda dikkate alinmayacaktir; çünkü ser'î kaidelerden birisiyle ters düsmekte ve ser'î bir hükmü ihlale ugratmaktadir. Bu türden olan diger örneklerde de durum aynidir, "Hz. Ebu Bekir, bir adam öldükten sonra, görülen bir rüya üzerine onun vasiyetini yerine getirmistir" seklinde yapilan rivayetözel bir uygulamadir ve çesitli ihtimalleri tasidigi için genel bir kaideyi bozabilecek güçte degildir. Çünkü bu uygulamanin muhtemelen vârislerin, rizasi üzerine gerçeklestirilmis olmasi mümkündür ve böylece ser'î bir aslin ihlale ugramasi sözkomisu olmayacaktir.

Buna göre, bir kimse mükâsefe yoluyla belli bir suyun gasbedil-mis ya da necis oldugunu, ya da su sahidin yalanci oldugunu veya A'nin delil ikame ederek elde ettigi malin aslinda B'ye ait oldugunu.., vb. anlasa, açik bir gerekçe (sebep) olmadigi sürece, bu mükâsefe dogrultusunda amel etmesi dogru olmayacaktir; dolayisiyla böyle bir durumda asla su yok farzedilerek teyemmüm alinamayacak; sahidin sehâdeti reddedilemeyecek, o malin B'ye ait olduguna hükmedil eme-yecektir. Çünkü zahirde seriatin getirdigi kurallar geregince baska hükümler sabittir ve bu hükümler sadece

mükâsefe veya firaset gibi seylere dayanilarak terkedilemez. Nitekim ayni sekilde uykuda görülen rüyaya da itimat edilemez. Eger bunlar caiz olacak olsaydi, o takdirde zahirle hükmetme gerekçelerinin bulunmasina ragmen ser'î hükümlerin bunlarla bozulmasi[352] caiz olurdu. Böyle bir netice asla sahih degildir; dolayisiyla islemekte oldugumuz konuda da durum ayni olacaktir.Sahîh'te söyle gelmistir: "Siz davalarinizi bana getiriyorsunuz ve huzurumda muhakeme oluyorsunuz. Belki içinizden bazilari kendisini daha Iyi savunuyor ve ben de sonuçta isittigim dogrultusunda (zahire göre) hükmediyorum..[353] Hz. Peygamber bu hadislerinde hükmü, isitilen seylerin geregine ve diger seylerin terkine baglamistir. Hz. Peygamber, kendisine arzediîen hükümlerin pek çogunun aslina vakif bulunuyor; onlarin hakliya da haksiz olduklarini biliyordu. Buna ragmen o, ancak ve ancak duyduguna göre hükümde bulunuyor; bilgisi dogrultusunda hüküm vermiyordu. Bu husus, hâkimin kendi bilgisiyle (sübjektif olarak) hükümde bulunmasinin yasaklanmasina bir dayanak olmaktadir.

Imam Mâlik, kendisinden meshur olarak nakledilen görüsüne göre, hâkimin, huzurunda kesin olarak yalanci olduklari bilinmeyen âdil sahitlerin sehadette bulunmasi durumunda, kendi bilgisi aksine de olsa hüküm vermek zorunda oldugunu belirtmistir. Çünkü, onlarin sehâdetleri geregi hükümde bulunmazsa, kendi bilgisiyle hükmetmis olacaktir. Hâkimin bu bilgisi baska baska seylerin de karisabilecegi harikuladeliklerden degil, hiç kusku içermeyen âdetlerden çikarilmistir. Hâkimin kendi bilgisine dayanarak hükümde bulunabilecegi görüsünde olanlar[354] da, nihayet görüslerini yine harikuladeliklerden degil, âdetlerden elde edilen bir bilgi üzerine kurmaktadirlar. Bu yüzden Hz. Peygamber, kendisi en büyük hüccet oldugu halde, sahsî bilgisine dayanarak hüküm vermede bulunmamistir[355] Ibnu'l-Arabî, Mâliki imam Sâsfnin, Bagdad'da kâdilkudât[356]iken, Iyas b. Muâvi-ye'nin kadilik yaptigi günlerdeki tutumu gibi, fîrasetle hükümde bulunur oldugunu nakletmis ve üstadi Fahru'l-Islâm Ebu Bekir es-Sâsî'nin ona reddiye olmak üzere bir cüz (risale) yazdigini söylemistir.

O böyle diyor. Vakia, eger o baska hüccet vb. aramadan mutlak olarak fîraset ile hükmediyordu idiyse, elbetteki bu tutumu reddedilmeye lâyiktir.

Itiraz; Bu vardiginiz sonuç iki açidan müskil gözüküyor:

(1)

Mükâsefe ve keramet sahibi kimselerden sizin bu dediginizin aksi dogrultusunda nakiller vardir. Bazi kimseler, kesfe ya da alisilmis olmayan bilgi edinme yollarina dayanarak, dis görünüsü itibariyla he-laî olan birçok seyden geri durmuslardir. Baksaniz a, Imam Siblî,

helâlden baska bir sey yememeye azmetmisti ve badiyede bir incir agaci

gördü; ondan yemek istedi. Bunun üzerine agaç hemen dile gelerek: "Benden yeme, çünkü ben bir yahudîye aidim" dedi.[357]Abbas b. el-Mühtedî de bir kadinla evlenmisti. Gerdek gecesi, pismanlik duydu; kadina yaklasmak istediginde engellendigini hissetti. Bunun üzerine ondan vazgeçti ve disari çikti. Üç gün sonra kadinin kocasi oldugu ortaya çikti. Ayni sekilde kendilerinde, normal ya da normalin üstünde, yediklerinin helal olup olmadigina dair bir alâmet tasiyan kimselerin durumu da böyledir. Meselâ el-Hâris el-Muhâsibî'nin parmaklarindan birinde bir damar vardi ki, bu damar elini süpheli bir seye uzattiginda derhal hareket ederdi. O da o seyden elini çekerdi.

Bunun dayanagini da Ebu Hureyre ve daha baskalarindan rivayet edilen zehirlenmis koyunla ilgili hadis teskil eder. Bu hadiste: "Ondan Hz, Peygamber ve digerleri yedi. Hz. Peygamber: 'Elinizi ondan çekin; çünkü o (koyun) bana kendisinin zehirlenmis oldugunu bildirdi. ' buyurdu. Etten yiyen Bisr b. el-Berâ öldü..[358] Hz. Peygamber, burada davranisini (koyun budunun lisan-i hal ile ifade ettigi) sözü üzerine bina etmis ve hem kendisi onu yemekten geri durmus, hem de ashabina oridan yememelerini emretmisti. Hem sonra bu, bizden öncekilerin seriatina da uygun düsmektedir. Zaten bizden öncekilerin seriati, eger bizim seriatimizda nakélediliyor ve neshedildigi de bildiril-miyorsa, bizim de seriatimiz olmaktadir. Bu husus bakara (inek) olayinda vardir, Bu olayda anlatildigi üzere, Israilogullari, bir inek bogazlamak[359] ve onun bir parçasiyla öldürülmüs bulunan birisine vurmakla emredilmislerdi. Neticede Allah, onu diriltmis ve kendisini öldüren kimseyi bildirmisti. Bunun üzerine de kisasla hükmedilmisti. Yine Kur'ân'da anlatilan ve gemide delik açan ve çocugu öldüren Hizir

olayinda[360] da tezimize çok açik delâlet bulunmaktadir. Bunlara benzer, gerek peygamberlerin mucizelerinde ve gerekse evliyanin kerametlerinde etkin olan bu tür unsurlar pek çoktur.

(2)

Harikuladelikler, peygamberler ile veliler için, bize nisbetle alisilmis seyler gibidir. Nasil ki, normal bir sey (delil) bize suyun pis oldugunu ya da gasbedilmis bulundugunu gösterse, bizim ondan geri durmamiz gerekiyorsa, burada da durum aynidir, Zira gayb âleminden gelen bilgilenme ile, sühûd âleminden gelen bilgilenme arasinda bir fark yoktur. Nitekim, pisligin suya düstügünü bas gözü ile görmek ile gayb gözüyle görmek arasinda da fark bulunmamaktadir. Dolayisiyla hükmün, bunun üzerine bina edildigi gibi, onun üzerine de bina edilmesi gerekir. Bu ikisi arasim a3riranîar, dogruya isabetten uzaktirlar.

Cevap: Belirtilen seyler dogrultusunda amel etmenin dogru olabilecegi ve

bunlarin genelde mesru olan seyle amel etmek olacagi konusunda aramizda bir tartisma bulunmamaktadir. Bu netice iki yönden saglanmaktadir:

(1)

Hz. Peygarober'den sadir olan seylere kiyasta bulunmak ve onlara benzeyenleri onlara katmak. Tabiî bu durumda, bu tür harikuladeliklerin vakia deliliyle Hz. Peygamber'e has oldugunun sabit olmamasi gerekir. Bu türden olup da sadece Hz. Peygamber'e has olmalari onlarin mucize oluslari açisindandir. Bu durumda Hizir olayi, bizim seriatimiza göre neshedilmis olacaktir.[361] Kaldi ki, bazi âlimler âdetlerden hasil olan bilgiye dayanarak gemiyi delmek ve kusurlu hale getirmek seklinde bir davranisin caiz olacagi görüsündedirler. Çocugun Öldürülmesi konusunda ise, asla böyle bir görüse sahip olmak mümkün degildir. Iki tevilden birisine göre, Bakara (inek bogazlama) olayi da mensuh bulunmaktadir. Mezhepdeki maktulün (ölür-ken) "Beni falan öldürdü" demesi durumunda sözüne itibar edilecegi seklindeki görüse göre ise âyet muhkem bulunmaktadir.

(2)

Kiyas yapilamamasi takdiri, iîkkâidenin gereginin aksine bir durum olmaktadir; zira onlarda carî olan kiyasla amel etmektir. Kiyas yapma imkâninin yoklugunu takdir ettigimizde söyle deriz: Evliyadan nakledilen bu olaylar ser'î bir nassamiistenid bulunmaktadir. Bu nass da günah demek olan kalbi rahatsiz eden seylerden (hazâzu'l-kulûb) sakinma talebidir. Kalbi rahatsiz eden seyler sayisiz etkenler sebebiyle meydana gelir ve bunlar içerisine bu tarzdaki seyler de girer. Hz. Peygamber bir hadislerinde: "Iyilik, nefsin huzur buldugu seydir. Kötülük ise, kalbini tirmalayan seydir"[362] buyurmuslardir. Su halde, kalbi rahatsiz eden seyleri belli birseye münhasir olmaksizin daha genis manâsiyla tefsir edenlere göre bu (bahis konusu) ser'î nasslaramüstenid olma dairesinden çikmis degildir. Bugibisey- [27i] lerin dikkate alinmasinda, ser'î bir kaidenin ihlâlini gerektiren bir durum bulunmamaktadir. Bizim sözümüz, Ibn Rüsd'ün meselesi ile, o türden olan diger konularla ilgilidir. Bu durumda, Hizir'in çocugu öldürmesi olayini, bizim seriatimiza da tesmil etmek ve böyle bir seyin bizim seriatimizda da olabilecegini söylemek asla mümkün olma-yacaktir. Omensühbirhükümdür. Buarzettigimizhususunizahi söyle: Eger bu tür anlatilan hikâyeler, Ibn Rüsd'e sorulan soruda bulunan durum gibi birsey animsatiyorsa, seriatin esaslari onun hilafina bulunmaktadir. Çünkü zahire göre hüküm verme esasi, özellikle ahkâm (hükümler) kisminda olmak üzere kesin olmaktadir. Baskasi hakkinda, itikat konusuna nisbetle de genel olarak ayni olmaktadir. Çünkü bütün insanlarin Efendisi, kendisine vahiy ile bildirilmesine ragmen, münafiklar vb. kimseler hakkinda, isleri zahirdeki görünüse göre yürütüyor; onlarin iç hallerini bilmesine ragmen

dis görünüslerine itibar ediyordu. Bu (yani onun onlarin içyüzünü bilmesi) kendisini, onlar hakkinda zevahire göre islem görmesi hükmünden çi-karmamistir.

Itiraz: Hz. Peygamber'in bu tutumu, insanlarin "Muhammed adamlarini öldürüyor" demelerinden korkmasi neticesinde böyle olmustur. Dolayisiyla illet baska birsey olup, sizin sandiginiz sey degildir. Simdi, bu illet ortadan kalkinca, hüküm de ortadan kalkacak ve bâtina göre hüküm vermede bir sakinca kalmayacaktir.

Cevap: Bu, bizim arzettigimiz seye en güçlü bir delil olmaktadir. Çünkü böyle bir kapinin açilmasi, zahire dayanilarak hüküm verme esasini tümden ortadan kaldirir. Çünkü, zahir bir sebeple öldürülmesi gereken bir kimsenin durumu hakkinda gerekçe gayet açik olarak bulunacaktir. O kisiyi açik bir sebep olmadan sirf gaybî bir duruma dayanarak öldürmek istemek ise, zihinleri karistirabilir ve zevahiri örter. Seriatta böyle bir kapinin açilmasina imkân verilmemistir. Meselâ,"Beyyine [363] davaci (müddet) üzerinedir;yemin ise inkâr edene verdirilir" [364] prensibine dayali bulunan dâvalar bahsine bakalim. Bu prensipten hiçbir kimse istisna edilmemistir. Hatta Hz. Peygamber'in bizzat kendisi bile, satin almis oldugu birseyin karsi tarafça inkâr edilmesi durumunda beyyineye ihtiyaç duymus ve "Kim bana sehâdet eder?" buyurmustur. Sonunda Huzeyme b. Sabit kendisi lehine sehâdette bulunmus ve Allah, onun sahitligini iki sahidin sehâdeti yerinde kabul etmistir.[365] Hz. Peygamber için durum böyle olursa, ümmetin normal fertleri hakkinda nasil olur? En büyük insan, en güvenilir bir kimseye karsi davaci olsa bile, beyyine davaci, yemin de inkâr eden kimseye (davali) verdirilecektir.[366] Bu da ayni tür ve tarzdandir. Netice olarak ser'î emirler ve yasaklar karsisinda gaybî durumlar dikkate alinmamaktadir. Bu noktadan hareketle evliya ve diger âlimler, seriata ters düsen her türlü kesf ve hitaba itibarda bulunmamislar; aksine bu tür seyleri seytandan saymislardir. Bu nokta anlasilinca, evliyadan nakledilmis bulunan hallerle ilgili konularda asagidaki gibi yorum mümkün olacaktir.

Zikredilen agacin konusmus olmasi, o agaçtan incirin yenmesini, konusulan kimseye haram kilacak sekilde ser'î bir engel degildir. Nitekim, sahrada bir av bulunsa ve av "Ben sahipliyim" ya da buna benzer birsey dese, yine durum ayni olacaktir. Siblî'nin ondan yememesi (haram oldugu için degil) aksine, Allah'a olan yakînî imam ile yiyecege ihtiyaç duymayacagina inandigi için, ya da baska bir yerde yiyecek bulacagini zannettigi için, ya da daha baska bir sebeple olabilir. Bu türden nakledilen diger örneklerde de durum aynidir. Yahut söyîe deriz: O seyi yemesi kendisine mubahti; ancak bu alâmetten dolayi onu yemeyi terketti. Nitekim insan, istisare, rüyaya da benzeri bir sebeple, iki mubahtan birini terkedebilir. Bu husus insallah

ileride ele alinacaktir. Pis ya da gasbedilmis oldugu kesif yoluyla ögrenilen su hakkinda da ayni seyi söyleyebiliriz. O sey hakkinda, zahirde ser'î bir aslin ihlâline sebebiyet vermeyecek sekilde tercih hakki bulunduguna ve bir caizden baska bir caize intikâl durumu olduguna göre, kendisine bir günah/sakinca terettüp etmeyecektir. Bununla birlikte biz, zahirle amel ederek ve muamelesinde ser'î esasa itimat ederek sözkonusu kesfin geregine muhalefette bulunmasini farzedecek olsak, bu durumda o kimse hakkinda bir günah ve kinama sözkonusu olmayacaktir. Zira keramet ve harikuladeliklerden maksat, ser'î bir hükmü delmek veya ondan birseyi ortadan kaldirmak degildir. Nasil olabilir ki, zaten kerametler seriata uymanin bir semeresidir. Dolayisiyla mesru olan birseyin, mesru olmayan birseye sebebiyet vermesi veya fer'in (dal) asli ortadan kaldirmasi muhaldir ve böyle bir netice asla meydana gelmeyecektir.

Lianda bulunan esler hakkinda gelen hadis üzerinde düsünelim. Bu hadiste Hz. Peygamber [ al«^S^tv'l söyle buyurmustu: "Bakin. Eger kadin söyle söyle bir çocuk dogurursa, o falandandir. Yok söyle söyle bir çocuk dogurursa, bu kez o falandandir." Sonunda kadin, kocanin zina iddiasini dogrular sekilde bir çocuk dogurmustu. Buna ragmen Hz. Peygamber kadina had takbik etmemis ve "Eger Hân hükmü geregince yapilan yeminler olmasaydi, benimle bu kadin arasinda bir macera vardi" buyurmustur.[367] Bu hadis, had cezasini engelleyen seyin yeminler oldugunu göstermektedir. Had tatbikini düsündügü halde yapmaktan geri durmasi, fîrâset ile ulasilan neticenin, mesru kilman yeminler karsiliginda bir hükmü bulunmayacagini gösterir. Ama yeminlerden sonra, kocanin isnadi ikrar ya da beyyine ile sabit olsaydi, o zaman yeminler kadindan haddi düsürmeyecekti.

Ikinci Soruya Cevap: Harikuladelikler, her ne kadar nebiler ve veliler için diger insanlara nisbetle normal seyler gibi ise de, bu durum mutlak surette onlarla amel edilmesini gerektirmez. Zira bu ser'an kendisiyle amel edilen bir sey olarak sabit olmamistir. Yine harikuladelikler eger muhalefet etmeyi gerektirecek bir sekilde gelmisse, o takdirde onlara, içerisinde hak olmayan seylerle saibeli olarak girilmis olur. Seriata uygun olmayan rüya gibi. Mesela bir kimseye rüyasinda "Sunu yapma!" denilmesi, halbuki o seyin ser'an emredilmis olmasi veya "Sunu yap!" denilmesi, fakat o seyin yasaklanmis olmasi gibi. Bu türden olan seylerin çogu, seyr-i sülûkunu saglam esaslar üzerine kurmayan ya da seyhsiz (mürsidsiz) kendi basina sülûka kalkisan kimselerin basina gelmektedir. Evliya tarihini, onlarin gidisatlarini inceleyenler, onlarin bu türden seylere iltifat etmeyerek hep seriatin zevahirini dikkate aldiklarini görecektir.

Soru: Bu izah, bunlar üzerinde yürünemeyecegini gerektirir. Halbuki

mesele bu gibi seylerle amel edilebilecegi seklinde vaz' edilmisti.

Cevap: Burada olmaz denilen, bu tür seylerle amel edilmesi durumunda ser'î bir kaidenin ihlale ugramasi sözkonusu olan hallerdir. Serîata uygun olarak onlarla amel edilmesi durumu ise, yasaklanmis degildir.

Fasil:

Bu sartin dikkate alinmasi kesin olduguna göre; harikuladeliklere uygun olarak amel etme nasil caiz olacaktir?

Buna söyle cevap vermek mümkündür: Haklarinda genislik bulunan caiz ya da islenmesi matlup olan isler hakkinda, zikri geçen hususlarin geregi ile amel etmek caizdir. Bu su sekillerde olur:

(1)

Bu mubah bir is hakkinda olur. Meselâ, mükâsefe sahibi bir kimse, falancanin, filan vakitte kendisine gelecegini görür veya kendisine gelisindeki iyi ya da kötü maksadini bilir ya da kalbinde bulunan hak ya da bâtil olan bir düsünceye vâkif olur. Bunun neticesinde de onun bu kasdma göre hareket eder ve kendisine gelisindeki amacinin kötü oldugunukesfetmesine göre koruyucu önlemler alir. Iste böyle bir davranis, yapilmasi caiz olan islerdendir. Nitekim ayni seyi gerektiren bir rüya görmesi durumunda da durum aynidir. Ancak daha önce de geçtigi gibi ona mesru bir sekilde muamele etmek durumundadir, baska türlü hareket'edemez,

(2)

Bunlarla amel, gerçeklesmesi umulan bir faydadan dolayi olur. Çünkü akilli bir kimse kendisini, muhtemelen sonucundan endise ettigi birseyin içine atmaktan çekinir. Zira kisi, harikuladeliklere iltifattan dolayi kendisini begenme (ucb), kibir vb. gibi kötü neticelerle karsi karsiya kalabilir. Çünkü kerametler, bir taraftan bir meziyet ve özellik olduklari gibi diger taraftan da bir deneme ve imtihan unsurudurlar ve onlarla insanlarin nasil davrandiklari ortaya çikarilmak istenir. Nitekim bu konu üzerinde dahaönce durmustuk. Buna ragmen, keramet gösterilmesinde bir ihtiyaç belirir veya bunu n için gerektirid bir sebep bulunursa, bu takdirde gösterilmesinde bir sakinca yoktur. Hz. Peygamber ihtiyaçtan dolayi bazen gaybî haberlerde bulunurdu. Hz. Peygamber'in vâkif oldugu her gaybî haberi bildirmedigi de bilinmektedir. Aksine sadece bazi vakitlerde ve ihtiyaçlarin gerektirdigi ölçüde bildiriyordu. Kendisi, namazda iken arkasinda namaz kilanlari gördügünü söylemisti.Çünkü bunu bildirmesinde hadiste belirtilen faydalar bulunmaktaydi.[368]O, arkadan gördügünü söylemeden de onlara emir ya da yasakta bulunabilirdi. Ancak bazi faydalar mülahazasiyla öyle yapmadi. Diger keramet ve mucizelerinde de durum ayni olmaktadir. Ayni konumda

ümmetinin de benzeri sekilde hareket etmesi, birinci durumda oldugundan daha uygun (evlâ) olacaktir.[369] Bununla birlikte bu, yine de cevaz hükmünü öte geçmeyecektir; çünkü kendini begenme, kibir vb. gibi bazi arizî durumlarin ortaya çikabilme ihtimali bulunmaktadir. Hz. Peygamber'in haber vermesi ve onun haberlerinin faydalardan uzak olmamasi hakkinda herhangi bir olumsuz tavir yoktur. Bu faydalardan biri de gören ya da isiten herkesin imaninin takviye edilmesidir ve bu fayda dünya durdukça kesilmeyecek olan bir faydadir.

(3)

Gerekli hazirliklarin yapilmasi için uyan ya da müjde durumlarini içerir olmasi. Bu da caizdir, Meselâ, "Eger su olmazsa söyle bir olay olacak" veya " Eger su yapilirsa söyle birsey olmayacak" diye haber vermek ve bu haberin geregi ile sâlih rüyada oldugu gibi amel etmek gibi. Bu gibi haberlerin sâlih rüya yerine konulmasi ve ona göre davra-nilmasi caizdir. Nitekim Cafer b. Türkan'dan söyle rivayet edilmistir: Yoksullarla birlikte oturuyordum. Mükâsefe yoluyla bana bir dinar (altin para) gösterildi. Ben o parayi onlara vermek istedim. Sonra kendi kendime: "Belki ona ihtiyacim olur" diye düsündüm. Derken beni bir dis agrisi tuttu. Ben. o disi çikardim, hemen digeri agridi. Onu da çikardim. Bunun üzerine gayptan bana bir ses geldi ve: "Eger o dinari onlara vermezsen agzinda tek bir dis dahi kalmayacaktir" dedi. er-Rûzbârî'den de söyle nakledilir: Taharet konusunda bende bir asirilik vardi. Bir gece, döktügüm suyun çoklugundan dolayi iyice gögsüm daralmis ve kalbimde huzur kalmamisti. Bunun üzerine: 'Ta Rabbi! Affini isterim" dedim. Gayptan bir sesin: "Af, ilimdedir" dedigini duydum ve o durum benden artik gitti.

Kisaca, harikuladeliklerle amel etme konusunda geçen sart mutlak surette dikkate alinmak durumundadir. Ulasilmak istenen sonuç budur. Benim burada bu üç durumu zikredisimin sebebi, digerlerini anlamada yardimci olmak üzere bunlarin bir örnek olmasi ve bu sahada onlara bakilmasi içindir. Bu durum baska bir esasa daha isaret etmeyi gerektirmektedir: [370]

**On Ikinci Mesele:**

Seriat, bütün mükellefler hakkinda genel ve onlarin her türlü durumlarini kapsadigi gibi, kez a her mükellefe nisbetle hem gayb hem de sühûd âlemleri için de geneldir; dolayisiyla zahirde bulunan herseyi ona vurdugumuz gibi, bâtinla ilgili olan herseyi de ona vurmak durumundayiz. Delilleri:

(1)

Bir Önceki meselede geçen ve harikuladeliklerin seriatin zahirine uymamasi

durumunda dikkate alinmamasini gerektiren deliller.

(2)

Serîat hâkim konumdadir; mahkûm durumda degildir. Eger meydana gelen harikuladelikler ve gayibla ilgili durumlar, seriatin umûmunu tahsis, mutlakini takyîd, zahirini tevil vb. edecek olursa, o zaman serîat hâkim konumunda degil, mahkûm durumunda olacaktir. Böyle bir netice ise ittifakla sakattir; dolayisiyla böyle bir neticeyi gerektirecek olan sey de sakat olacaktir.

(3)

Harikuladeliklerin seriata ters düsmesi, onlarin haddizatinda bâtil olduklarim gösterir. Söyle ki: Harikuladelikler, bazen distan bakildiginda keramet gibi görünebilirler; fakat aslinda keramet olmayip seytanin bir isi olabilirler. Nitekim Iyâz, Mâliki fakîhi Ebu Meysere ile ilgili söyle anlatir: Bu zat, bir gece namaz için tahsis ettigi yerde ibadet, dua ve niyazda bulunurdu. Bu halde iken kalbinde bir duygu hisseder ve o anda kible duvari yarilir ve oradan büyük bir isik çikar. Sonra da ay gibi bir yüz belirir ve kendisine: "Ey Ebu Meysere! Yüzüme doy. Ben senin en yüce Rabbinim" der. Ebu Meysere, onun yüzüne tükürür ve: "Ey lanetli seytan! Defol! Allah'in laneti üzerine olsun!" diye karsilik verir. Abdulkadir Geylânî'den de söyle anlatilir: Bir gün bu zat iyice susar. Bir de bakar ki, bir bulut kendisine dogru yönelmis ve üzerine hafif hafif çisele meye baslamistir. O da bundan içer. Sonra buluttan bir ses: "Ey Falan! Ben senin Rabbinim ve muhakkak ben sana haram olan seyleri helal kildim" diye nida eder. Bunun üzerine Geylâ-nî: "Lanetli seytan defol!" dervebulutyokolur. Kendisine: "Onun Iblis oldugunu nasil anladin?" diye sorduklarinda da: 'Muhakkak ben sana haram olan seyleri helal kildim' sözünden, diye cevap verir. Eger serîat hâkim konumda olmasa ve onun getirdikleri düsturlar bir kistas ola-rak kullanilmasa idi, bu ve benzeri örneklerde gösterilen harikuladeliklerin seytanî olduklarini bilme imkani olmayacakti.

Vahyin ilk baslangiç devresinde Hz. Hatice de, Hz. Peygamberin durumunu tesbit için buna benzer bir tutum içerisine girmis ve ona söyle demistir: "Ey Amca oglu! Bu sana gelen adamin tekrar geldiginde bana haber verebilir misin?" Hz. Peygamber de "Evet" dedi. Hz. Hatice: "O geldigi zaman, bana bildir" dedi. Hz. Peygamber, geldiginde ona bildirdi. Hz. Hatice: "Amca oglu! Kalk ve sol dizim üzerine otur" dedi. Hz. Peygamber de oturdu. Hz. Hatice: "Onu simdi görüyor musun?" dedi. Hz. Peygamber: "Evet," dedi. Sonra onu sag dizi üzerine, daha sonra da kucagina oturttu ve her defasinda da onu hâlâ görüp görmedigini sordu. Hz. Peygamber de "Evet" cevabini verdi. Ravi söyle devam eder: Sonunda Hz. Hatice basim açti ve örtüsünü üzerinden atti; Hz. Peygamber de kucagindaoturuyor idi. Sonra

Hatice: '"Yine görü-yormusun?" diye sordu. Hz. Peygamber "Hayir," cevabini verdi. Birri-vayette de: Hz. Hatice kocasini elbisesinin içerisine almisti. Bunun Üzerine de o gözükmez olmus gitmisti. Böyle bir denemeden sonra Hz. Hatice kocasina: "Ey Amca oglu! Metinol ve sanamüjdeler olsun! Çünkü Allah'a yemin ederim ki, o muhakkak bir melektir; o asla bir seytan degildir" demisti.[371]

Itiraz: Velî kullara has olmak üzere daha baska bilgi vasitalari (medârik) da vardir ve onlar, bunlar sayesinde ser'î kistaslara ihtiyaç duymazlar.

Cevap: Bu itiraz yerinde degildir. Dediginiz gibi oldugunu kabul etsek bile, bu takdirde bu bilgi yollari kerametler ve harikuladelikler cümlesinden olacaktir. Zira bunlar ancak Allah'in veli kullarina has bulunmaktadir. Bu durumda bunlarla, diger müsahade edilen harikuladelikler arasinda bir fark bulunmayacaktir. Neticede bunlarin sahih olup olmadigini kendisine vuracagimiz mutlak bir kistasin, onun sihhatine taniklik edecek bir sahidin bulunmasi gerekecektir ve o takdirde teselsül lâzim gelecektir; teselsül ise bâtildir. Bu konuda yalniz basina hissetme, duyma (vicdan) iddiasi yeterli degildir. Çünkü, hissin sadece bir his olmasi açisindan onun fesat ya da sihhatini gösterecek bir delil bulunmamaktadir, Örnegin elemler ve hazlar inkar olunamayan hislerdendir; bununla birlikte bu onlarin ser'an sahih ya da fâsid olduklarini göstermez. Insanin kendisini kurtaramadigi diger durumlar da ayni sekildedir. Meselâ Öfke halini ele alalim: Bir olay insani kizdirdigi zaman öfke hali diger duygulardan farksiz olarak ortaya çikar ve bunu inkâr etmek de mümkün degildir. Bununla birlikte bu his, eger Allah için ise övgüye deger bulunur; Allah için degilse de yergiye konu olur. Bu durumda bir duygu olarak tamamen ayni olan bu Iki tür Öfkenin arasini ayirabilmek için mutlak surette ser'î bakis açisina ihtiyaç vardir. Zira ser'î kistaslara vurmaksizin, kisiye hâkim olan su öfke yergiden uzak ve övgüye degerdir denilemez. Zira birseyin övgü ya da yergiye lâyik oldugunun belirlenmesi aklin degil Sâri'in isidir. Bu durumda onun övgüye deger oldugu serîat olmaksizin nereden bilinebilecektir? Bu, serîat olmaksizin asla bilinemez. Böyle bir ayirimin mürebbî ya da muallime (egitimci ya da ögretmen) nisbet edilmesi de dogru degildir. Çünkü ayni durum burada da geçerlidir.

Konu ile ilgili asil problem sudur: Harikuladelikler insanin kudreti dahilinde olmayan seylerdir. Kullar, kendi arzulariyla onlari kazanamayacaklari gibi kendilerinden de uzaklastiramazlar. Çünkü bunlar tamamen Allah vergisidir ve O, bunlari kullari içerisinden diledigi kimselere vermektedir. Bu durumda harikuladelikler insandan çiktiginda, bunlar hakkinda onlarin seriata uygun olmadigini far-zetsek bile seriatin bir hükmü bulunmayacaktir. Bunlar, insana kendi kesbi olmaksizin ansizin ânz olan elem ve agrilarla, nese ve

sevinçler gibidirler. Nasil ki, bu seyler ser'an güzel ya da çirkin (hüsün ve kubuh) diye nitelenemezse, onlara ser'î bir hüküm baglanmiyorsa burada da durum aynidir. Hatta bunlara en çok benzeyen seyler bayilma, delirme vb. gibi hallerdir. Baskalarina dokunan bir zarar söz konusu olsa bile, bu gibi hallere taalluk eden bir hüküm bulunmamaktadir. Mesela deli bir kimse, deliligi sirasinda bir mal telef etse veya bir kimseyi öldürse ya da içki içse kendisine bir hüküm terettüp etmemektedir.[372]Aynen burada da durum ayni olmaktadir. Dikkat edilecek olursa bu gibi zevatin istigrak halleri ile nakledilen olaylar tam bir benzerlik arzeder; onlarin üzerlerinden namaz vakitleri geçer de hiç haberleri olmaz. Mükâsefe ve istigrak hallerinde va'dlerde bulunurlar, fakat yerine getirmezler. Baskalarinin mahremiyetlerine vâkif olmak[373] gibi yollarla insanlarin hallerine muttali olurlar. Onlarda meydana gelmis ya da onlar hakkinda nakledilmis bu ve benzeri seyler, onlar isteseler de istemeseler de yerini bulmus seylerdir. Bu durumda bu gibi seyler nasil olur da ser'î hükümler altina sokulmak istenir?!

Cevap: Geçen deliller, meselenin esasini isbat için yeterlidir. Itiraz olarak serdedilen sey yerinde degildir. Çünkü, harikuladeliklerin elde edilmesi ya da uzaklastirilmasi her ne kadar insan kudretinde degilse de, onun kudretinin, bu neticelerin (müsebbeblerin) sebepleriyle bir taalluku bulunmaktadir. Daha önce de geçtigi üzere, mükellefin emredilerek ya dayasaklanilarak muhatap tutuldugu sey sebebler olmaktadir. Müsebbebler ise, Allah'in yaratmasidir. Harikuladelikler de bu cümledendir. Yine daha önce de geçtigi gibi, sebeblerden dogan müsebbebler, hüküm bakimindan sebebiyet verdigi için mükellefe nisbet edilmektedir. Çünkü müsebbebler konusunda Allah'in koydugu âdet-i ilâhiye söyledir; Müsebbebler, sahihlik ve bâtillik, dogruluk ve egrilik gibi konularda sebeblere baglanmistir. Harikuladelikler de, yükümlü kilinan sebebler üzerine terettüp edilen müsebbeblerdir. Nitekim bunlar, amel konusunda sünnete sarilma ölçüsünde, onlari her-türlü saibelerden, arzu ve hevesin etkisinden arindirma oraninda gerçeklesmektedir.Normal amellerin neticesinden o amellerin dogru olup olmadiklari sonucu çikarilabilmektedir; dolayisiyla burada da durum ayni olacaktir. Yüce Allah söyle buyurur; "Ancak islediklerinizin karsiligini görürsünüz"[374] 'Ya siz yaptiklarinizdan baska bi?-sey için mi cezalandirilacaksiniz[375] Kudsî hadiste de; "Ey kullarim! Bunlar sizin amellerinizdir; onlari sizin içirusayiyorum ve sonra onlari eksiksiz olarak size veriyorum" buyrulur.[376] Bu nassîar, hem dünyevî hem de uhrevî amellerin karsiligim kapsamaktadir. Muamelât konusunda mevcut bulunun fikhi ferî meseleler de aynen âdetlerin sehâdeti gibi burada konumuza tanik olmaktadir. Bu haliyle konu, genel anlamda kesinlik arzetmektedir.

Durum böyle olunca, hak ya da bâtil sekilleriyle meydana gelen harikuladelikler, bunlarin öncesi bulunan riyazete nisbet edilmis olmaktadir. Neticeler, süphesiz mukaddimelere tâbi olurlar. Bu durumda teklifi hüküm, mukaddimeleri açisindan harikuladeliklere de taalluk etmis olur ve sahibi onunla mesul tutulur. Bu haliyle de harikuladelikler ser'î bakis açisindan disari çikmis olmazlar. Hastalik,- delilik vb. gibi mükellef tarafindan islenmis bir sebebi bulunmayan haller ise böyle degildir; zira onlara herhangi bir teklifi hüküm taalluk etmez.. Eger onlarda da mükellefin bu gibi hallere sebebiyet verdiginifarzede-cek olsak, o takdirde bu gibi haller mükellefe nisbet edilmis olacak ve kendisine yükümlülük hitabi taalluk edecektir. Meselâ kendi iradesiyle meydana gelen sarhosluk vb. gibi. Bu izahtan da anlasilacagi üzere, seriat harikuladelikler üzerinde hâkim konumdadir ve onun çerçevesi disina hiçbir sey çikmamaktadir.

Allahu a'iem!

Fasil;

Buradan da anlasilacaktir ki, simdiye kadar meydana gelmis ve kiyamete kadar da gelecek olan her türlü harikuladeliklerin ser'î hü^ kümlere vurulmadan kabul ya da reddedilmesi dogru olmayacaktir. Eger ser'î kistaslar, o seyi caiz görüyorsa, o sahihtir ve yerinde kabul görür; aksi takdirde ise kabul edilmez. Bundan sadece peygamberler elinde ortaya çikmis olan harikuladelikler müstesnadir. Çünkü birilerinin kalkip da onlari inceleme altina alma yetkisi yoktur. Zira onlarin sahih olarak meydana geldikleri kesindir ve baska türlü olmasi da imkansizdir. Bu yüzdendir ki, Hz. Ibrahim oglunu bogazlama konusunda rüyasinin geregi ile hükümde bulunmus ve oglu da kendisine; "Babacigim! Emrolundugun seyi yap![377] demis ve teslimiyet göstermistir. Harikuladelikler üzerinde durma, onlari ser'î kistaslara vurma durumu ancak masum olmayan kimseler elinde meydana gelmis olmasi halinde söz konusudur.

Harikuladeliklerin seriata vurulmasi söyle olacaktir: Bunlar normal hallerde meydana gelmis seyler olarak ^arzedileeektir. Eger bu halleriyle âdeten ve kesb yoluyla islenmeleri caiz olan seyler ise, o harikuladelik o haliyle caiz olacak; aksi takdirde caiz olmayacaktir. Örnekler: Mükâsefe yoluyla bir kadinin durumuna ya da mahrem bir hale vâkif olan bir kimse, eger kendi kasdiyla olmasa bile, buna kendisine ser'an muttali olmasicaiz olmayan bir sekilde vâkif olmussa; veya kendisini, falanin evine kansi ile cima ederken gittigini ve onu karisinin üzerinde buldugunu görmüs ise; yabanci bir kadinin karnindaki bir çocuga mükâsefe yoluyla vâkif olmussa ancak bu kadinin hissen kendisine bakmasi haram olan cildine ya da baska bir organina gözü temas edecek sekilde olmussa; "Ben senin Rabbinim" diye ses ve harflerini hissetttigi bir nida isitmisse; yahut "Ben Rabbinim!" diyen

mücessem bir suret görmüsse; yahut "Sana haram olan seyleri helâl kildim" diyen bir ses isitmis ve görmüsse... evet bütün bu ve benzeri durumlar hiçbir sekilde seriatin kabul etmeyecegi harikuladeliklerdir. Bunlara benzeri diger durumlar kiyas edilebilir. Tevfîk ancak Allah'tandir. [378]

**On Üçüncü Mesele:**

Yükümlülük, mükelleflerin yapageldikleri seylerin (avâid)[379] bi-düziyeligi üzerine kurulmus olduguna göre, mükellefin yükümlülük hükmü altina girmesine nisbetie, üzerine bina edilecek seyler için alisilagelen seyler (avâid, tabiat olaylari) üzerinde durmak gerekecektir.

Bunlardan biri de sudur: Vücûd âleminde âdetlerin cereyan tarzi (mecârfl-âdât), zannî degil kesin bilinen bir husustur. Yani bunlar külliyyâttan olup, özel cüziyyâttan degildir. Delilleri:

(1)

Istikra ile bilindigi üzere serîatler bunlari bu sekilde getirmislerdir. Meselâ bizim seriatimizi ele alalim: Yükümlü tutulacak kimselere nisbetîe getirilmis bulunan küllî yükümlülükler hep ayni biçimde ayni [280] miktarda ve ayni tertipte konulmustur.[380] Bunlar, önce gelenlere ya da sona kalanlara yani zamana göre degisecek seyler degillerdir. Teklif konularinin ki mükelleflerin fiilleri oluyor böyle oldugu konusunda bu açiktir. Mükelleflerin fiilleri, varlik âlemi normal düzeni üzerinde durdukça kendi tertibi içerisinde cereyan edecektir. Eger varlik âleminde bulunan âdetler farklilik gösterecek olsa, bu seriatlarin, onlarin getirdigi düzenin ve ilgili hitabin da degismesini gerektirecektir. Bu durumda ise, seriat oldugu hal üzere kalmis olmayacaktir. Böyle bir netice bâtildir.

(2)

Seriat, bu varlik âleminin hallerinin kiyamete kadar devamli ve degismesiz oldugunu bildirmistir. Meselâ gökler ve yerle bunlar arasinda ve içerisinde bulunan her türlü menfaat,[381]tasarruf[382]ve hallerin[383] haberleri; sünnet-i ilâhîde herhangi bir degisiklik olmayacagini; Allah'in yarattiklarinda bir degisme bulunmayacagini bildiren haberleri gibi. Aynen bunun gibi serîatlerle yükümlü tutmak da bu sekilde gelmistir. Dogrulugunda kusku bulunmayan kimsenin (peygamberler) verdigi haberler, asla haber verilenin aksi olamaz; çünkü söylenilenle gerçek arasinda tutarsizlik muhaldir.

(3)

Eger âdetlerin (tabiat hadiselerinin) bidüziyeligi bilinen bir husus olmasaydi, o zaman furû bir tarafa, din esastan bilinmezdi. Çünkü dinin bilinmesi ancak peygamberligin kabulü ile mümkündür. Peygamberligin

kabulü de ancak mucize yoluyla gerçeklesir. Mucize ise, ahsilmisligin üstüne çikilmasindan (harikuladelik) öte baska birsey degildir. Alisilmisligin üstüne çikmak ise, ancak âdetlerin geçmiste oldugu gibi halde ve istikbalde de bidüziyeligin mevcudiyeti ile meydana gelebilir. Alisilmisligin anlami sudur: Farzedilen bir fiil, meydan okumaksizin vuku bulmasi varsayildiginda, mutlak suretle benzerlerinin meydana gelecegi üzere vuku bulacaktir. Davetle birlikte alisilmisin disinda vuku bulursa, bidüziyelige muhalif olarak bu sekilde meydana gelmesi davetçinin dogruluguna delalet edecektir. Eger adetin bidüziyeligi bilinmeseydi davetçinin dogruluguna dair bilgi zorunlu olarak ortaya çikmazdi. Çünkü böyle bir harikuladeligin meydana gelmesi davet ve meydan okuma olmaksizin iddia konusu olmaz. Ancak (bidü-ziyelige dair) bilgi mevcuttur; bu da bu bilginin üzerinde kurulu oldugu seyin de bilinir oldugunu gösterir. Ulasilmak istenen netice de budur.

Itiraz: Bu, âdetlerin (tabiat olaylarinin) bidüziyeliginin bilinir olmadigini, aksine olsa olsa zan dahilinde oldugunu gösteren seylerle çeliski arzeder. Konuya dair iki delil vardir:

(1) Alemde birseyin devamliligi o seyin varliginin baslangici ile (imkân açisindan) esittir. Çünkü süreklilik devamli bir mü-dahil güç ('imdat} iledir. Bu müdahale ise bulunmayabilir. Nitekim baslangiçta birseyin yoklugunun sürekliligi mümkün idi. Varlik kazaninca, mümkün olan iki alternatiften biri ortaya çikmis oldu. Ortaya çikarken de o seyin asil yokluk üzere kalmasi caizdi. Ikinci zamana nisbetle de, varligi mümkün oldugu gibi yoklugu da mümkündür. Durum böyle olunca da, mevcudiyetinin sürekli olmayisi imkan dahilinde iken nasil olur da varliginin sürekliligine dair bilgi dogru olabilir. Bu bizzat muhalin tâ kendisi degil midir?

(2) Varlik aleminde harikuladelikler az degil bilakis çoktur. Özellikle de peygamberler ile bu ümmetten ve daha önceki geçmis ümmetlerden olan veli kullar ellerinde ortaya çikan harikuladelikler pek çoktur. Vuku sirf imkandan öte daha güçlü birseydir ve delâlet gücü daha yüksektir. Su halde cereyan etmekte olan âdetlerin (tabiat olaylarinin) (bidüziyeligi) kesin olarak belli degildir.

Cevap: Birinci itiraza su sekilde cevap verebiliriz. Aklen birseyin caiz olmasi, o seyin akil bakimindan imkânsiz olmamasi demektir. Burada söz konusu imkânsizlik kesin nakil ile olmaktadir. Birseyin imkânsizligi nakil ile ki geçen bütün deliller oluyor sabit ise, artik o konunun aklen caiz olmasinin bir anlami kalmamaktadir.

Itiraz: Bu, kesin esaslar (katiyyât) konusunda bir çeliskidir; dolayisiyla de muhaldir.

Cevap: Muhâllik, ancak ayni cihetten çelisme durumunda söz konusu olur.

Burada ise durum öyle degildir. Aksine burada aklen câizlik, asil imkân konusunda hükmü üzere devam etmektedir. Naklen imkânsizlik ise vuku bulmaya yöneliktir. Nice olmasi caiz olan sey vardir ki, vuku bulmamistir. Burada da ayni sekilde söyleriz; Âlemin, var olmadan önce, asil yokluk Üzere kalmasi da, varlik âlemine çikmasi da mümkün idi. Onun üzerinde yoklugun hüküm sürmesi ya da onun varlik âlemine çikarilmasi bizzat kendi açisindan esitti. Allah Teâlâ'nin ilmi cihetinden ise var olmasi zorunluydu ve vücudu vâcibdi; her ne kadar haddizatinda asil yokluk üzere kalmasi mümkün idiyse de, ilâhî ilme nisbetle yoklugunun sürmesi de muhaldi. Iste bunun içindir ki söyle derler: Küfür üzere ölen bir kimsenin nimeti en dirilmesi; Islâm üzere ölen bir kimsenin de azablandmlmasi mümkündür. Ancak bu caiz (mümkün! olan seyin vukuu muhaldir. Çünkü Yüce Allah azab göreceklerin kâfirler, nime ilendirilecek olanlarin da müminler oldugunu haber vermistir. Burada câizlik, mümtenihk ve vâciblik ayni nokta üzerinde degildir. Konumuz bakimindan da ayni sey söz konusudur. Câizlik, bizzat câizlik açisindan; vâciblik ya da mümtenilik de hârici bir unsurdan dolayidir, haliyle aralarinda bir çeliski (tearuz) bulunmamaktadir.

Ikinci Itiraza Cevap: Âdetler üzere hükme esas olan bilgimiz, varlik âlemi hakkindaki külliyyâtla ilgilidir; cüziyyâtla ilgili degildir. Itiraz edilen nokta ise cüz'î konularla ilgilidir ve onlar "küllî esaslari zedeleyecek ölçüde degildir. Bu yüzden de bunlar, dünya islerinde âdetlerin gerekleri dogrultusunda amel konusunda asla bir süphe ya da duraksama dogurmamaktadir.[384] Eger âdetlerin istikrar göstermekte olduguna dair bilgi olmasaydi, daha önce de geçtigi gibi o takdirde harikuladelikler ortaya çikmaz, bunlar diger normal olaylardan ayirt edilemezdi. Bu, eârî olan âdetlerin bidüziyeligini gösteren en güçlü delildir. Bu delili ortaya koyan Fahreddin er-Râzi olmaktadir. Simdi biz, buna ragmen alisilmisligi yirtan bir cüz'î (harikuladelik) gördügümüzde, bu bize ortada eger bir meydan okuma varsa bir peygamber mucizesiyîe, meydan okuma yoksa veya caiz gören görüse göre meydan okuma ile de olabilir bir velinin kerameti ile karsi karsiya bulundugumuzu gösterir. Bu tür harikuladelikler bizim külli âdetlerin sürekliligine dair olan bilgimizi zedelemez. Nitekim biz geçmiste ya da içerisinde bulundugumuz zamanda âlemde cüz'î olarak cereyan etmekte olan bir âdet gördügümüzde, o âdetin i stikbal-de de süreklilik gösterecegine dair bir kanaate (zanna) sahip oluruz. Keza geçmiste ahsiîmisligi yirtan olay delilinden hareketle o konuda yine ahsilmishgin üzerine çikilabilecegini kabul ederiz. Bütün bunlar, bizim küllî âdetlerin sürekli olduklarina dair olan bilgimizi ortadan kaldirmaz. Diger usûl meseleleriyle ilgili hüküm de böyledir. Meselâ kiyasla, vâhid haberle amel etmek, iki zannî delilin tearuzu durumunda tercih yoluna basvurmak vb. kesin esaslardan olmaktadir. Bununla birlikte is uygulamaya gelince, belli

bir kiyas ile ya da belli bir vâhid haber ile ulasilan netice ile amel etmek kati degil zannî olmaktadir.

Diger meselelerde de durum aynidir ve bu cüz'î uygulamada sözkonu-su olan zannîlik, külli olan meselenin esasini zedelememektedir. Bütün bunlar açiktir. [385]

**On Dördüncü Mesele:**

Süreklilik arzeden âdetler[386] iki kisimdir:

(1) Serî âdetler: Bunlar ser'î delillerin ortaya koymus oldugu ya dayasaklamis bulundugu seylerdir. Bunlar seriat tarafindan vaciblikya da mendupluk düzeyinde yapilmasi istenilen veya mekruhluk ya da haramlik seviyesinde yapilmasi yasaklanan veyahut da yapilip yapilmamasi tercihe birakilan seylerdir.

(2) Hakkinda müsbet ya da menfî ser'î bir delil bulunmayan ve insanlar arasinda cereyan etmekte olan âdetler.

Birinci türden olan âdetler, diger ser'î esaslarda oldugu gibi ebedî olarak sabittirler. Meselâ köle sehâdet ehliyetinden mahrumdur, necasetin giderilmesi istenilmistir, namaz için taharet ve avret mahallinin örtülmesi emredilmistir. Çiplak olarak Kabe'nin tavaf edilmesi yasaklanmistir.... Bu ve benzeri insanlar arasinda süregelen âdetler Sâri tarafindan ya güzel ya da çirkin bulunarak emredilmis ya da yasaklanmislardir. Bunlar ser'î hükümler altina giren durumlar cümle-sindendir. Bu gibi konularda, mükelleflerin düsüncelerinde degismeler meydana gelse bile asla bir degisiklik söz konusu olamaz [387]ve güzelin çirkine, çirkinin de güzele dönüsmesi sahih olmaz. Bu itibarla biri kalkip da söyle diyemez: Kölenin sahitliginin kabulünü güzel âdetler önlemez; dolayisiyla onlarin sahitliklerini kabul etmeliyiz ya da bugün avret yerlerinin açilmasi ne ayiptir ne de çirkin birseydir; neticede açiklikta bir sakinca yoktur gibi hezeyanlarda bulunamaz. Zira . eger bu yaklasim dogru olacak olsa, bu sürekli ve yerlesik hükümlerin neshedilmesi demek olurdu. Oysa ki, Hz. Peygamber'in ölümünden sonra nesh artik imkânsizdir. Netice itibariyla ser'î âdetlerin kaldirilmasi bâtildir.

Ikinci kisma gelince: Bu kisimdan olan âdetler:

(a) Sabit olabilirler.

(b) Degisken olabilirler.

Bununla birlikte bu tür âdetler de, üzerlerine terettüp edeeekhü-kümler için sebepleri teskil etmektedir.

Sabit olanlar, insanda mevcut bulunan yeme, içme, cinsî arzu, bakma, konusma, tutma, yürüme vb. sehvetlerin bulunmasi gibi seylerdir. "Bunlar

belli müsebbebler için sebebler olduklarina göre, Sâri' Teâlâ onlarla ilgili hükümler koymus olacaktir ve bu durumda devamli olarak onlarin dikkate alinmasi, üzerlerine dayanilarak uygun hükümler konulmasi hususunda herhangi bir problem bulunmayacaktir.

Degisken olanlara gelince, bunlari asagidaki gibi kisimlara ayirmak mümkündür:

(1)

Bunlardan bir kismi güzellikten çirkinlige ya da çirkinlikten güzellige degisim gösteren âdetlerdir. Mesela, (erkegin) basi açik dolasmasi gibi. Bu çesitli yörelere göre farklilik arzeder. Dogu (sark) ülkelerinde mürüvvet sahibi kimselere göre çirkin kabul edilen basin açilmasi, magrip (bati) ülkelerinde çirkin sayilmaz. Bu durumda Ilgili seri hüküm yöreden yöreye degisir ve basi açik gezmek dogu ülkelerinde adaleti zedeleyici olurken bati ülkelerinde zedeleyici olmaz.

(2)

Bir diger kisim da maksadi ifadedeki farkliliklardir; bu durumda bir mânâyi ifade eden söz yerini baska bir söze birakir. Maksadi ifadedeki farkliliklar su sekilde ortaya çikar:

(a) Ya Araplarla Arap olmayanlar gibi millet farkindan dogar.

(b) Ya da ayni millet içerisindeki farkliliklara nisbetle ortaya çikar. Mesela, belli bir sanat erbabi, sanatlariyla ilgili kendi aralarinda diger insanlardan farkli tabirler kullanirlar.

(c) Bir kelimenin birçok anlami içerisinden bir tanesi yayginlik kazanir ve zamanla o lafizdan ilk etapta o mânâ anlasilir hale gelir. Halbuki o lâfizdan daha önce baska mânâlar da anlasiliyordu. Yahut lâfiz müsterektir fakat zaman içerisinde anlamlarindan birine has bir hal almistir. Ve buna benzer haller... Bu gibi durumlarda örfe itibarla hüküm yaygin olana göre verilir; ancak örf sahibi olmayanlara sözkonusu örfe dayali hüküm nisbet edilmez. Bu tür örfün cereyan ettigi yerler daha çok yeminler, akitler, sarih ya da kinaye yoluyla yapilan talâklar gibi konulardir.

(3)

Muamelât ve benzeri konulardaki fiillerde (teamüllerde) meydana gelen farklilik)ardir. Meselâ nikâh konusunda âdet zifaftan önce mehrin teslim edilmesi; falanca seyin satiminda âdet ödemenin veresiye degil pesin yapilmasi ya da ille su kadar mühletle olmasi seklinde olabilir. Bu gibi durumlarda hüküm söz konusu âdetler (Örf) dogrultusunda cereyan edecektir. Nitekim bu konular fikih kitaplarinda yazili bulunmaktadir.

(4)

Mükellefin disinda olan durumlara göre farklilik arzeden seyler.[388] Ergenlik (bulûg) gibi Bu konuda dikkate alman husus insanlarin ihtilâm ve hayiz olma"gibi ya da ihtilâm ve hayiz yasi gibi konulardaki âdetleri olmaktadir. Hayizda da durum aynidir.[389] Bu konuda da ya mutlak olarak bütün m sanlarin âdetleri ya da kadinin kendi ya da akrabalarinin âdetleri dikkate alinir ve farklilik konusunda âdetlerin geregi ile ser'an hükümde bulunulur.

(5)

Olagan disi durumlar hakkinda olur. Meselâ, bazi olagan disi durumlar bir kisim insanlar için âdet haline gelebilir. Bu durumda olan kimseler için, kendisi hakkinda âdet halini alan o olagan disi durum dikkate alinarak hüküm verilir. Ancak bu, herkes için olagan olan durumun bu kimse için fevkalâde bir durum olmadikça bir daha dönmeyecek sekilde ortadan kalkmis olmasi gerekmektedir. Meselâ, herkesin normal yoldan diskisini disari attigi organi artik yok hükmünde oîan ve diskisini açilan yeni bir delikten disari atar bir duruma gelen bir kimsenin halini örnek olarak alabiliriz. Eger böyle birinin eski normal organi tabügörevinisürdürebiliyorsa hüküm genel âdet dogrultusunda olacaktir.

Bazen de ihtilaf daha baska yönlerden olacaktir. Buna ragmen seriat yönünden dikkate alinan husus bizzat o âdetler olacak ve hükümler o âdetlere uygun olarak konulmus olacaktir. Çünkü seriat yaygin olan (mutat) durumlai"la ilgili yine mutat durumlar getirmis ve alisilmisligin disina çikmamistir. Nitekim bu husus daha önce açiklandi.

Fasil:

Burada sözü edilen âdetlerin farklilik arzetmesi durumunda hükümlerin de degiseceginden maksat, aslî hitapta meydana gelmis bir degisiklik degildir. Çünkü seriat ebedî ve devamli yürürlükte kalmak üzere konulmustur. Eger biz dünyanin sonsuzlugunu farzedecek olsak, yükümlülük de ayni sekilde sonsuza kadar devam edecek ve seriatta bir ilaveye ihtiyaç duyulmayacaktir. Âdetlerin farklilik göstermesiyle hükümlerin de degismesinden maksat sudur; Her âdet farklilik arzettigi zaman yeni bir ser'î asla döner ve bu kez onun hükmünü alir. Meselâ ergenlik konusunda oldugu gibi. Kisi ergenlik çagina ulastigi zaman üzerine yükümlülük biner. Ergenlik çagindan önce yükümlülügün olmamasi, ergenlik sonrasinda ise yükümlülügün dogmasi aslî hitapta meydana gelen bir degisme degildir. Degisiklik (ihtilaf) sadece âdetlerde ve sâhidlerde[390] meydana gelmektedir. Zifaftan sonra mehrin teslim edilip edilmedigi konusunda bir anlasmazlik çikarsa âdetin geçerli oldugu bir ortamda söz kocanin söziidür; âdetin degistigi bir ortamda ise söz zifaftan sonra da olsa yine kadinin sözüdür. Buradaki degisiklik hükümde bir degisiklik degildir; aksine bu

bilinen bir hususla ya da bir esasla agir basan koca tarafina hükümde bulunmaktir. Neticede söz, herhangi bir kayit getirmeksizin kocanin olacaktir; çünkü o müddeâ aleyh (davali) olmaktadir.[391] Diger örneklerde de durum aynidir. Hükümler her zaman için sabittir ve onlar mutlak surette sebeblerine tabidirler; sebeb bulununca hükümler de bulunur. Allahu a'lem![392]

**On Besinci Mesele:**

Geçerli olan âdetlerin ser'an dikkate alinmasi zarurîdir. Bunlarin aslinda ser'î zaruretler olup olmamalari farketmez. Yani ister ser'î delillerle emredilmek veya yasaklanmak ya da tercihe birakilmak suretiyle ortaya konulmus olsunlar, ister olmasinlar durum degismez. Delil ile ortaya konulmus olanlarin durumu açiktir. Delil ile konulmamis olanlara gelince, onlari dikkate almaksizin yükümlülügün ikâmesi mümkün degildir, Meselâ Öteden beri âdet oldugu üzere zecrî (köklü) tedbirler suç islemekten el çekmenin sebebidir.[393] Nitekim âyette: "Kisasta sizin için hayat vardir"[394]buyruîmustur. Eger bu âdet ser'an dikkate alinmasaydi kisas kesinlik kazanmaz ve mesru kilinmazdi; zira o faydasiz bir tesrî olmus olurdu. Halbuki, durumun öyle olmadigi "Kisasta sizin için hayat vardir" buyrugu ile reddedilmektedir. Ayni sekilde tohum ekinin bitmesi için, nikâh neslin devami için, ticaret malin çogalmasi için Öteden beri (âdeten) sebeb olmaktadir. "Allah'in sizin için yazdigi seyi isteyiniz" [395] "Allah'in lut-fundan isteyiniz[396]"Rabbinizin lutfundan istemenizde size bir günah yoktur"[397] gibi âyetler, devamli olarak müsebbeblerin sebeblerine bagli olarak meydana geldiklerini göstermektedir.[398]Eger müsebbeb-ler,[399]sebeblerin mesru kalinmasi sirasinda Sâri'ce amaçlanmis olma-saydi,[400] bu durum kesin delil ile ters düserdi. Dolayisiyla kesin delillerle ters düsecek bir neticeyi doguracak sey bâtildir.

Ikinci bir husus, daha önce âdiyyâtin bilinmesi konusunda geçen izah[401]aynen burada da geçerlidir.

Bir üçüncü husus, biz kesin olarak biliyoruz ki, Sâri', tesrîde maslahatlari dikkate almaktadir. Bu, mutlak surette âdetleri» dikkate alinmis olmasini gerektirecektir. Çünkü madem ki seriat herkes için hep ayni ölçüde gelmistir; bu maslahatlarin bu ölçü üzerinde gerçeklesecegini gösterir. Tesriin esasini maslahatlar olusturur. Tesrî devamlidir; maslahatlar da öyle olacaktir. Sâri'in tesrîde âdetleri dikkate almis olmasindan kastedilen de iste budur.

Bir dördüncü husus da sudur[402]: Eger âdetler dikkate ahnmayacak olsaydi bu durum takat üstü yükümlülüge sebebiyet verirdi. Takat üstü yükümlülük ise caiz degildir veya caiz olsa bile vuku bulmamistir. Söyle ki, hitap

esnasinda yükümlü tutulan sey hakkinda bilgi ve onu yapmaya kudret ya dikkate alinmis olacaktir veya olmayacaktir. Yükümlülügün yönelmesi esnasinda sözkonusu âdetlerle (âdiyyât) ilgili bir hitapta eger bilgi ve kudret dikkate alinmis ise, zaten bir mesele yok ve bizim demek istedigimiz de budur. Eger dikkate alinmamis ise, bu su anlama gelir: Yükümlülük bilene ve kadir olana oldugu kadar bilmeyene ve kadir olmayana da yönelmis; manii olanla olmayan ayni kefeye konulmustur. Bu ise tâküt üstü yükümlülügün bizzat kendisidir. Bu konuya isik tutacak deliller açik ve çoktur.

Fasil:

Âdetler ser'an dikkate alindigina göre, onlarin bazen olaganligim yitirerek fevkalâdelik arzetmesi, genelde olaganliklarini sürdürdükleri sürece onlarin dikkate alinmasi esasini zedelemez. Burada âdetlerin olaganliklarini yitirip fevkalâdelik arzetmesi konusu üzerinde durulacaktir:

Âdetlerin olaganliklarini yitirip fevkalâdelik arzetmesi, onlarin özel bir duruma (cüzîye) nisbetle ortadan kalkmasi demektir. Bu durumda onun yerini ya insanlar arasinda mutat olan özür hallerinden biri, ya da daha baska bir hal alir. Eger olaganligin ortadan kalkmasi bir özür sebebiyle ise, konu ruhsat konusudur. Eger baska bir hal almissa bu da: (a) Olagan olan sey (âdet) ya devamh olan baska bir âdete yerini birakacaktir; artik devamli olarak idrarini vücudunda açilan bir delikten disari atan kimsenin durumunda oldugu gibi. Bu durumda ilk âdetin hükmüne dönülecek (ve o delikten idrarin atilmasi normal organdan atilma hükmünü alacaktir), ruhsat hükmüne gidilmeyecektir, (b) Ya da geçis, âdet olmayan baska bir hale olacaktir (c) Veyahut da ilk âdeti tamamen ortadan kaldirmayan yeni bir âdete geçilecektir, Olagandisibk yeni bir âdete dönüsüm seklinde olur ve fakat bu ilk âdeti ortadan kaldirin azsa, onun dikkate alinacagi açiktir.Ancak bu ruhsat konusuna dönük olarak yapilacaktir. Mesela: Iki na-mazi birlestirerek kilmak, orucu tutmamak ve namazi kisaltarak kilmak vb. gibi durumlara nisbetle mutat hastalik[403] ve mutat yolculuk gibi.

Mutat olmayan baska bir olagandisi duruma dönüsmesi halinde acaba bu halin bizzat kendisine ait bir hükmü olur mu, yoksa ona uygun olagan adetlerin hükümlerine mi tâbi olur?

önce mutlaka misallendirinek, sonra da o hükümlerin olagan disi durumlardaki yerlerine bakmak gerekir.

Bu türden örnekler[404]: Ömer b. Abdulaziz, zekat vermeyenleri zorlama konusunda duraksamis ve kendisine bu konuda yazan kimseye "Onu birakiniz" demistir. Rib'iyy b. Hiras olayi da bu türdendir: Haccac öldürmek için ona oglunun yerini sordu. O da haber verdi. Baba ogluna yapilmak istenen seyi bilmekteydi;[405]Ebû Hamza el-Horasânî kuyuya düstügünde

üzerine kuyunun agzi kapanmis, buna ragmen o imdat çagrisinda bulunmamisti. Ebu Yezid, hizmetçisiyle beraberken yanlarina Sakîk el-Belhî ile Ebû Türap en-Nahsi geldiler. Hizmetçiye: "Bizimle beraber ye" dediler. O: "Ben oruçluyum" dedi. Ebû Türap: "Ye! Senin için bir ay oruç sevabi vardir:! dedi. Hizmetçi yanasmadi. Sakik: "Ye! Senin için bir sene oruç sevabi vardir" dedi. Hizmetçi yine yanasmadi. Bunun üzerine Ebu Yezîd: "Allah'in gözünden düsen kimseyi birakin" dedi. O genç bir sene sonra hirsizlik suçundan tutuklandi ve eli kesildi. Issiz sahraya aziksiz girmek, vahsî bölgelere dalmak da bu türden olup her ikisi de kendi kendini tehlikeye atmak kabilinden gözükmektedir.

Seriata muhalefet etmenin dogru olmadigi bilindikten sonra bu konuda denilecek söz söyle olmalidir: Bu gibi seyler asla seriata muhalefet seklinde yorulmamahdir. Zira bu isleri yapanlar dindar, takva ve fazilet sahibi, iyi halli kimselerdir. Dolayisiyla bu gibiler hakkinda iyi zan beslemek gerekir. Nitekim biz gerek ashap ve gerekse takva konusunda onlarin yollarini takip eden selef-i salihimize karsi bu gibi düsüncelerimizden1 dolayi sorumluyuz. Netice olarak bu olagan disi hallerin seran caiz olan seyler dogrultusunda cereyan ettigi düsünülmelidir.

Bu takdirde onlarin düsüncelerini üzerine bina ettikleri sey: a. Ya olagan cinsinden garip bir sey olacaktir, b. Ya da olagan cinsinden olmayacaktir.

Eger birinci kisimdansa, o takdirde onlar olagan seylerin hükümlerine katilacaktir. Meselâ, orucu bozma emri. Çünkü böyle bir emir, belki de nafile olarak oruç tutanin nefsinin emiri[406] oldugunu gören birinin görüsü üzerine bina edilmis olabilir. Bu gibiler de çoktur. Bu durumda müridin (ögrencinin) kabulden kaçinmasi, inat ve nefse uyma olur. Böyle birisinin akibetinden korkulur. Özellikle de fazileti ve Allah'in velî kulu oldugu herkesçe bilinen kimselere uyma konusunda. Ömer b. Abdulaziz'in zekati vermeyen kimseyi birakmayi emretmesi de ayni sekildedir. Belki de onun bu tavri bir tür ietihad idi. Zira o, onu dinî kurallardan gaflet içerisinde bulunan bir kimse gibi kabul etmis ve onun bizzat kendi kendine o durumdan vazgeçmesini ve halini düzeltmesini beklemistir. Nitekim öyle de olmustur. O kisi kendi kendisine düsünmüs ve kendisine vacip olan zekati ödemistir. Ömer bu tav-nyla o kimsenin tümden birakilmasini kastetmis degildir. Aksine o, bu sekilde onu uyarmis ya da onu denemistir. Eger o kisi böyle bir dav- . ranistan sonra vermemekte israr edecek olsaydi, zekat vermemekte direnenlere ne lâzim geliyorsa, o kisi hakkinda da onu uygulayacakti.

Rib'iyy b. Hiras olayi da ayni. O hayatinda asla yalan söylememis bir kimsedir, Haccac, bu yüzden oglunun yerini kendisinden sormustur. Bu gibi yerlerde dogruluk azimettir, yalan söylemek ise sadece bir ruhsattir ve

geregi ile amel etmemek caizdir. Hatta azimetle amel etmek daha sevapii olmaktadir. Nitekim küfrü gerektirecek bir söz söyleme konusunda durum böyledir. Küfür söz ise yalanin basidir. Yüce Allah: "Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve dogrularla beraber olun"[407]buyurmustur. Bu âyet sefere katilmayip geride kalan üç kisinin haberi anlatildiktan sonra sevkedilmistir. Bu üç kisi, yalan söylediklerinde yalanlan kabul edilebilecek bir konumda iken yalan söylememisler ve dogrulugu benimsemislerdir. Bu yüzden de Allah onlari Övmüs ve böylece onlar "Korku yolunda emniyet umulur" sözünün geregince dogruluk yolunda islerini düzene koymuslardir. Nitekim ariflerden birisi söyle demistir: "Dogrulugayapis! Onun sanazarar vereceginden korktugun yerde o sana fayda verir. Yalani da birak! Onun sana fayda verecegini düsündügün yerde o sana zarar verir." Bu, dogru ve yerinde ser'î bir esas olmaktadir.

Ebu Hamza olayinda da durum aynidir. O da azimetle amel etmistir. Çünkü o kendi kendisine, Allah'tan baskasina güvenmeme konusunda söz vermisti. Bu azmini bozarak ruhsat yoluna basvurmadi. Bu da dinde yeri olan bir esastir. Onun bu durumuna su âyet de delâlet etmektedir: "Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter."[408] Allah'a tevekkül etmek baskalarina güvenmekten daha büyüktür, Hûd Hepiniz bana tuzak kurun, sonra da ertelemeyin. Ben ancak benim de, sizin de Rabbiniz olan Allah'a güvenirim.[409] Ebu Hamza kendi kendisine azmedip Allah'tan baskasina güvenmeyecegine dair söz verince kendisinden, "Ahidlestiginiz zaman Allah'in ahdini y erine get irin"[410] âyeti geregince sözünde durmasi istenildi. Yine bazi imamlar ondan söyle naklederler: O bazi sahâbîlerin Hz. Peygamber'e hiçbir kimseden bir-sey istememek üzere beratta bulunduklarim ve bunun neticesinde binit üzerinde iken kamçisi düstügünde onu kimseden kendisine vermesini istemediklerini isitti ve bunun üzerine söyle dedi: "Ya Rabbi! Bunlar Senin Peygamberini gördüklerinde onunla ahidlestiler. Ben de asla hiçbir kimseden bir sey istememek üzere seninle ahidlesiyorum" dedi. Sonra haccetmek amaciyla Sam'dan Mekke'ye dogru yola çikti ve söz konusu olay basina geldi. Bu da ayni sekilde azimetle amel etmek kabilinden olmaktadir. Zirao,kendi kendisine kendisinden dahafa-ziletli olan insanlarin (sahabe) ahdi gibi söz vermisti. Bu haliyle o, ser'î esaslar haricinde hareket etmis olmuyordu. Bunun içindir ki, Ib-nu'1-Arabî bu olayi anlatinca: "Bu Allah'a ahidde bulunmus bir kimsedir ve ahde vefayi kemâl üzere bulmustur. Uyun ona, Allah'in izniyle dogru yolu bulursunuz" demistir.

Vahsî hayvanlarin bulundugu tehlikeli yerlere girmek, keza aziksiz issiz çöllere dalmak da ayni sekildedir. Hükümler bahsinde de belirtildigi üzere bazi insanlara göre sebeblerin varligi ile yoklugu arasinda bir fark yoktur. Çünkü sebebleri de müsebbebleri de yaratan Allah'tir. Durumu böyle olan

bir kimse için sebebler yok hükmündedir. Dolayisiyla onun için bir yaratiktan korku duyma ya da ondan umut [292] bekleme gibi bir durum olmayacaktir. Zira Allah'tan baska ne korkulacak ne de^kendisinden umut beklenecek hiçbir sey yoktur. Böyle bir anlayistan kaynaklanan bu tür hareketler, helake atilmak degildir. Ama yaninda azik olmadan çöle girdigi zaman ya da vahsî hayvana yaklastiginda helak olacagina inaniyor ve buna ragmen bu tür davranislarda bulunuyorsa, kendi kendisini tehlikeye atmak iste o zaman gerçeklesmis olacaktir. Kaldi ki, Imani Gazzâlî, çöle girme konusunda tahammül ve sabredebilme, bitkilerle idare edebilme aliskanliginin olmamasi sartini getirir.

Bu izahtan sonra saniriz siz, velayet mertebesine ulasmis evliyanin ellerinde gerçeklesmis bulunan seyin, olagan (normal) hükümlere dönecek sekilde bir izahinin bulundugunu göreceksiniz. Hatta sunu da diyebiliriz, Allah'in izniyle ancakonlarin böyle olduklarini göreceksiniz.

Fasil:

(Davranislarini) üzerine bina ettikleri sey mükâsefe gibi olagan disi birsey ise, bu durumda onlara verilecek hüküm, carî bulunan âdetlerin (olagan hallerin) hükmü müdür; dolayisiyla kendilerinden diger insanlarin üzerinde bulunduklari durumlara tâbi olmalari iste-,nir mi? Yoksa onlara, insanlar arasinda câri bulunan olagan hallere (zahir âdetlere) ait hükümlerden farkli dis görünüste serîata muhalif de olsa ayricalikli bir muamelede mi bulunulur ve gerekçe olarak da gaybî kesfin tahkiki neticesinde muhalefet yok, muvafakat vardir mi denilir?

On ikinci mesele ile daha önceki bahislerden anlasildigina göre burada da olmasi gereken sey, onlara Özel bir hükmün bulunmamasi ve herkes için geçerli bulunan zahir hükümlere onlarin da tabi olmalaridir; mürsidin bunu onlardan kesinbir tarzda istemesigerekir. Buko-nuya delil olacak seyler daha önce geçmisti. Ayrica asagidaki hususlar da konuyla ilgili delil olacaktir:

1.

Eger hükümler, olagandisi durumlar dikkate aîmarakkonulacak olsaydi, o zaman onlarla ilgili olarak hiçbir kaide düzen tutmaz ve hiçbir mükellef ile onlarin hükmü arasinda irtibat meydana gelmezdi. Çünkü o takdirde bütün fiillerin hem muvafik hem de muhalif olmalari imkân dahilinde olacaktir. Hiçbir durum söz konusu edilemez ki, onun ayni anda hem sahih hem de fâsid olmasi mümkün olmasin. Bu durumda hiçbir kimse hakkinda yaptigi bir fiilin fâsid ya da sahih olduguna kesin olarak hükmetmek mümkün olmayacaktir. Haliyle fiillere sevap ya da ceza verilemeyecek, onu isleyen için ikram ya da asagilama olmayacak, kanlar korunamayacak ya da heder edilemeyecek, hiçbir hâkimin verdigi hüküm infaz edilemeyecektir. Böyle

bir sonuca götürecek birseyin, mesru kilinmasi özellikle de seriatin temelini olusturan maslahatlar dikkate alinip dururken sahih degildir.

2.

Olagandisi haller, üzerine dayanilacak bir hüküm olabilecek kadar bidüziyelik arzetmezler. Çünkü bunlar belli bir zümreye has özel hallerdir. Sadece belli bir zümreye has olduguna göre, baskalari hakkinda carî olmazlar. Bu durumda dis görünüsle ilgili (zevahir) kaideler onlari kapsamayacaktir. Keza, onlarla, onlardan olmayan diger insanlar arasinda da carî olmayacaktir. Zira her iki grubun ittifaki ile, olagandisi hal sahibi olmayan kimseler hakkinda fevkalâdelikler dogrultusunda hükümlerde bulunmak sahih degildir. Yani normal insanlarla ilgili hükümler verilmesi sirasinda demek istiyorum. Zira hâkim ya da sultanin, velînin kesfini esas alarak onun lehinde hükümde bulunmasi ya da bizzat sultanin kendi kesfine dayanarak velî olmayan bir kimse hakkinda zahiren konulmus sebeblere dayanmaksizin hükümde bulunmasi, keza bir konuda iki velinin mahkemeye basvurmasi durumunda hâkimin ke sfe dayanarak hükümde bulunmasi gibi yetkileri bulunmamaktadir.

3.

Olagandisi haller belli bir zümreye has olup, herkesi kapsamadigina göre, bu seriatin genelligi, onun hükümlerinin herkesi ve her hali kapsadigi ilkesine ki daha önce delillendirilmisti ters düsecektir. Nasil olabilir? Onlar "Veli bazen isyan edebilir; onun için günahlar caizdir" diyebiliyorlar. Hiçbir fiil yoktur ki, onun zahiri seriatin zahirine muhalif olsun da, onun bir isyan oldugu ilk etapta ortaya çikmasin. Bu durumda seriatin zahirine uymayan olagandisi bir durumun (harikuladelik) mesru olmasinin sübutu sahih degildir. Çünkü pek çok ihtimaller vardir. Iste bu husus da konumuza delil olan üçüncü bir nokta olmaktadir.

4.

Yaratiklar içerisinde fevkalâde hallere en layik olan Önce Hz. Peygamber sonra da sahabedir. Seriatin bizzat belirledigi ve sirf kendisine Özgü haller haricinde Hz. Peygamberle ilgili olarak bu kabilden birsey meydana gelmemistir. Kendisi: "Allah, peygamberi için diledigini helâl kilar"; "Sen bizim gibi degilsin. Allah senin gelmis ve gelecek günahini affetmistir" diyenlere karsi tepki göstermis ve onlara kizarak: "Muhakkak ki ben, sizin içinizde Allah'tan en çok korkaniniz ve ondan sakinilacak seyleri en iyi bileniniz olmayi cidden ümit ederim"[411]buyurmustur. Bilindigi üzere Hz. Peygamber ile tevessülde bulunulur ve onun duasindan sifa beklenirdi. Bununla birlikte zevcesi ya da cariyesi disinda, onun elinin yabanci bir kadinin tenine degdigi asla sabit olmamistir. Kadinlar ona bey'atte bulunurlardi; buna ragmen elleri hiçbir kadinin eline asla degmemisti.

Aksine o, her durumda, isin iç yüzünü bildigi halde zahire göre amel ederdi. Baha önce bu türden örnekler geçmisti. Kaideleri koyan o idi ve onlardan hiçbir veliyi müstesna tutmamisti. Eger velî ya da olaganüstü hal sahipleri bu hükümlerden istisna tutulacak olsaydi, bu istisnaya basta kendisi lâyik olurdu, sonra da sirasiyla sahabe ve tabiîn nesli gelirdi.Zira onlar gerçekten Allah'in velî kullari, gerçek fazilet sahibi kimseler idiler.

Rübeyyi' olayinda[412] bu husus açiklanmaktadir: Onun velisiya da her kimse: "Allah'a yemin ederim ki, onun disi kirilmayacak" demis, Hz. Peygamber de "Allah'in hükmü kisastir" buyurmustu. Hz. Peygamber 'Allah'in kullari içerisinde öyleleri vardir ki, sayet Allah adina yemin etseler Allah onlarin yeminlerini dogruya çikarir" diyerek isi ertelemek ve böylece yeminin sonucunu ortaya çikarmak yoluna gitmemis, aksine en büyük bir sikinti demek olan kisas hükmünün uygulanacagim bildirmistir. Sonunda magdur tarafi, karsi tarafi affederek kisas hakkindan vazgeçmislerdi. Af sonunda da Hz. Peygamber: "Allah'in kullari içerisinde öyleleri vardir ki, sayet Allah adina yemin etseler Allah onlarin yeminlerini dogruya çikarir" buyurmus ve Allah'in söz konusu yemini dogruya çikardigini haber vermistir. Ancak af durumu ortaya çikincaya kadar o böyle bir hükümde bulunmamisti, Af, zahirde kisas hükmünü düsürmek için bir sebep olarak ortaya çikmisti.

5.

Harikuladelikler çogu kez ser'î kurallara muhalif olarak meydana geldiklerinden, siirde vezin zarureti gibi de olsa onlar (bir hüküm olarak) sabit olabilecek bir durumda degillerdir. Çünkü onlarin sübutu, mesru kilinmis esaslara muhalefet ve onlarin içermis olduklari maslahatlari ortadan kaldirmak olur. Bilindigi üzere Hz. Peygamber münafiklarin bizzat kim olduklarini ve müshimanlar arasinda nasil fitne ve fesat çikardiklarini yakinen biliyordu. Bununla birlikte onlari öldürmekten kaçiniyordu, çünkü dikkate alinmasi gereken ve "Insanlar: 'Muhammed, adamlarini öldürüyor' diye konusmamalilar" seklinde ifade ettikleri daha üstün bir mâni bulunmaktaydi. Olaganüstü haller gösterebilen kimseler hakkinda da ayni sekilde davrani-îarak onlara bu olaganüstü seylerle ilgili hükümler uygulanmaz. Böylece durumdan haberi olmayan kimseler "sûiîlerin ayri bir seriati oldugu" düsüncesine kapilmazlar. Bunoktadanhareketledirki,fukahâ Ebû Yezîd'in hizmetçisi ile ilgili davranisim tepki ile karsilamislar ve onun hatali oldugunu söylemislerdir. Olaganüstü haller gösteren kimselerin herkesle ilgili hükümlerden ayri Özel hükümlerle ayricalik göstermeleri, insanlarin kalplerinde ser'an kaçinilmasi istenilen çesitli düsünceleri doguracak bir durum olur. Dolayisiyla onlarin diger insanlardan ayri hükümlerle temayüz etmeleri yakisik almaz. Bu yüzdendir ki yine onlar

içerisinde asiri gidenlerden birçogu ibaha mezhebini[413] benimsemisler ve duyduklari seylerle de kendi görüslerini teyit etmeye çalismislardir. Bu da onlarin kötü anilmalarina sebep olmustur.

Hasa, Allah'in veli kullan mutlak surette bu gibi olagandisi kehanetlerden uzaktirlar. Ancak söz, bu konu üzerine dalmaya dogru kaymistir. Onlarin hem zahiren hem de bâtinen seriatin koymus oldugu sinirlari korumus olduklari bilinmektedir. Onlar, sünneti layiki gibi yerine getiren; ona uyma konusunda titizlik gösteren kimselerdir. Ancak bu zamanlarda ve daha öncelerde onlarin anlayislarinda meydana gelen sapma yüzünden onlarin hallerinde su anda mevcut bulunan (menfî) durumlar ortaya çikmistir. Bu yüzden de bu meseleler üzerinde söz etmek gerekli hal almistir. BöyleceAllah'in izniyle onlarin örnek yollarinin geregi olmak üzere maksatlari anlasilir bir hal almis ve hallerim vurabilecegimiz bir kistas konulmustur. Allah onlari ve onlarla (bizleri) faydalandirsin!

Simdi konuya[414] tekrar dönelim: Ne gaybî olan seylere vâkif olmak ne de dogru kesif, normal hükümler dogrultusunda hareket etmeye mani degildir. Bu konuda rehber, önce Hz. Peygamber sonra da selef-i sâlihînin takip ettikleri tutum olacaktir. Âdetlerin ola-gandisilik göstermesi durumunda, onlarin üzerine zahir hükümlerle ilgili binada bulunmak da uygun düsmeyecektir. Hz. Peygamber, "Allah seni insanlardan korur"[415]âyetinin de ifade ettigi üzere koruma altina alinmisti. Allah'in korumasi altinda olmasindan Öte daha baska birsey de olamazdi. Bununla birlikte o, zirh ve migfer ile korunur ve âdeten sakinilmasi gerekli seylerden sakinir di. O bu haliyle bulundugu yüce mertebesinden daha asagi mertebelere düsmüs olmuyor; aksine daha da yüceliyordu.

Yukarida belirtilen ve Allah'in kudretine nisbetle âdetlerin varli-! gi ile yoklugunun esit olmasi da, âdetlerin hükümlerini onlarin geregi dogrultusunda icra etmeye engel degildir.

Daha önce de geçtigi gibi, sahabe tevekkül rütbesine ulasmis kimselerdi ve onlar nimetlerin kendilerine ulasmasini sebeblerden degil inamda bulunan Allah'tan biliyorlardi. Bununla birlikte onlar yapilmasi istenilen normal (âdi) sebeblere tevessülde bulunmayi terk cihetine gitmemislerdir. Hz. Peygamber, onlari sebeblerin hükümlerini düsüren ve âdetlerin (normal hallerin) ortadan kaldirilmasini gerektiren bir hal üzere birakmamistir. Bu, onlarin (âdetlerin) Sâri' tarafindan getirilen azimetler olduklarini gösterir. Çünkü âdetlerin olagan halini yitirdigi demler, üzerinde durulacak bir makam degildir.Onlar olsa olsa daha önce de geçtigi gibi ruhsat mahalleridirler. Dikkat edilirse Hz. Peygamber "Onu bagla veöyle tevekkül et!" buyurmustur.[416] Sûfiyyeden kemal sahibi kimseler, Hz. Peygam-ber'in âdâbiyla ahlâklanmis olmak için esbaba tevessülden geri durmazlardi

ve Tüce Allah'in, yaratiklarla ilgili halleri carî bulunan belli kaliplar içerisine koymasi, ser'î maksadin onlarin hükümleri altina girmek oldugunu gösterir', diye düsünürlerdi ve en üstün olani birakarak daha az önemli olan seylerle asla ugrasmazlardi. Hizir olayina gelince, "Ben onu kendiligimden, yapmadim[417] âyetinden anlasildigi üzere o bir peygamber idi. Bir grup âlim bu âyete dayanarak onun peygamber oldugu görüsünü benimsemislerdir. Bir peygamberin kendisine bildirilen vahye tâbi olarak hareket etmesi ise tartismasiz caiz olmaktadir. (Onun peygamber olmadigi) bir an için kabul edilse bile, o bir ferdî olaydir; üstelik bizim seriatimizda cereyan etmis bir olay da degildir. Bunun delili sudur: Nebi disinda ne bir veli, ne de bir baskasi, ergenlik çagma ulasmamis bir çocugu onun kâfir tabiatli oldugunu ve asla iman etmeyecegini, eger yasarsa azginlik yaparak ve küfre düserek anne ve babasina eziyet edecegini bilse de öldürmesi caiz degildir. Bu konuda kendisine gaybi bilen (Allah) tarafindan izin verilse de bunu yapamaz. Çünkü seriat emir ve yasaklari koymustur ve onlarin disina çikilamaz. Hizir'la ilgili olay, öyle anlasiliyor ki baska birserîatçerçevesindecereyanetmistir. Hz. Musa'yi azarlamasi ve ona olayin içyüzünü bildirmesine bakilirsa, ortada onun (Musa) bilmedigi baska bir ilim ve daha baska durumlar bulunmaktaydi.

Sonra velînin, gayb âleminden ögrendigi hersey ile amel etmesi caiz degildir. Aksine bu tür gaybî bilgiler iki kisimdir;

(a) Kendisiyle amel edilmesi durumunda seriatin zahirine ters düsen ve tevil edilmesi imkâni da bulunmayan kisim. Bu tür gaybî bilgilerle amel edilmesi asla caiz degildir.

(b) Amel edildiginde seriatin zahirine ters düsülmeyen, ihtilaf meydana gelse bile saglam bir degerlendirme ile seriata dayandirma imkâni bulunan gaybî bilgiler. Bu kisimdan olan [297] gaybî bilgilerle amel etmek caizdir. Nitekim daha önce açiklanmisti . Dogru olan yol iste bu yoldur; mürsidin bu yol üzere irsadda bulunmasi gerekecek, sülük erbabinin himmetlerini

bu noktaya baglayacaktir. Böylece önderlerin efendisi Ra-sûlullah'a uyulmus olacaktir. Bu yol, nefsânî haz-larin gereginden kurtulmanin en kestirme ve ayaklarin sabit kalip kaymamasinm en emin yoludur. Böyle bir durumda o bilginin sahibine tâbi olunmasi ve ona uyulmasi uygun olacaktir. Allahu a'lem! [418]

**On Altinci Mesele:**

Âdetler, meydana gelislerine nisbetle iki kisimdir:

(a) Zamana, mekana ve durumlara göre degismeyen genel âdetler: Yemek, içmek, sevinmek, üzülmek, uyumak, uyanmak, tabiata uygun olan seylere meyletmek, uygun düsmeyen seylerden de nefret etmek, temiz,

güzel ve lezzetli olan seyleri almak, elem verici, pis ve igrenç seylerden de sakinmak vb. gibi seyler bu kisimdandir.

(b) Zamana, mekana ve durumlara göre degisen âdetler: Giyinme ve kusanma sekli, barinma tarzi, siddet halinde yumusaklik, yumusaklik halinde siddet gösterme, davranislarda yavas ya da süratli hareket etme; teennîli ya da aceleci davranma vb. gibi Örnekler de bu kisimdandir.

Birinci kisimdan olan âdetler halde, mazide ve istikbalde bidüzi-yelik arzeder. Dolayisiyla, geçmis asirlarda yasayan milletlerin de ayni âdetler üzerinde yasamis olduklarina hükmolunur. Çünkü Allah Teâlâ'nin evrende cârîbulunan kanunlarinin (sünnetullah) bu sekilde cereyan ettigi ve âdet-i ilâhî üzere cereyan ettigi için de onlarda genel olarak bir degisiklik bulunmayacagi kesindir. Dolayisiyla halihazirda cereyan etmekte bulunan bu türden bir âdetin mutlak surette geçmiste de bulunduguna ve gelecekte de bulunacagina hükmedilir. Âdetin ser'î ya da tabiî vücûdî olmasi arasinda bir fark yoktur.

Ikinci kisma gelince, bu tür âdetlerin geçmiste bulunan milletlerde de bulunacagina hükmetmek mevcudiyetine dair haricî bir delil bulunmadikça asla mümkün degildir. Delilin bulunmasi durumunda, geçmis için de o âdetin varligi dogrultusunda hükmetmek, âdetin Özelligi geregi degil de, o delil sebebiyle olmus olur. Gelecek için de durum aynidir. Bu konuda da ser'î olan âdetle[419] tabiî (vücûdî) olan âdet arasinda fark yoktur.

Birinci kisimdan olan âdetlerin geçmiste, halde ve gelecekte aynilik göstermesi, daimî bir küllî esasa dayali olmalarindandir. Dünya bu esas üzerine kurulmustur ve kullarin evrendeki maslahatlari bu âdetlerin mevcudiyeti ile gerçeklesmektedir. Nitekim yapilan istikra bu neticeyi ortaya koymaktadir. Seriat da bu âdetlere uygun olarak gelmistir. Bu küllî olan âdet kiyamete kadar bakî kalacaktir. Bu sözü edilen küllî âdet, daha önce belirtilen ve hakkinda zannî degil kesin bilgi olduguna dair delil bulunan âdet olmaktadir. Ikinci kisma gelince, onlar küllî âdet[420] altina giren cüz'î âdetlere yönelik olmaktadir. Bunlar hakkinda kesin bilgi degil zan bulunmaktadir. Durum böyle olunca, ikinci türden halihazirda mevcut bulunan âdetlerin hükümlerini geçmiste bulunanlara da tesmil etmek sahih degildir; çünkü degismesi ve yerine baskasinin geçmesi mümkündür. Birinci türden olan âdetler ise böyle degildir.

Bu; ilk nesillerin üzerinde bulunduklari âdetlerin sonra gelen nesillere de tesmil edilmesi ve onlarin hükümlerinin sonraki gelenlere verilmesi konusunda kendisine ihtiyaç duyulan önemli bir kaidedir. Usûl âlimleri hüküm bina etmek, genel durumlarla ilgili kazâî hükümleri kendisine vurmak yoluyla bu kaideyi çokça kullanirlar. Aslinda böyle bir kullanis mutlak olarak ne sahih ne de fasittir. Aksine daha önce de geçtigi gibi

konunun taksime tâbi tutulmasi gerekir. Bu iki kisimdan netlik kaz anmayan ve problem olarak kendisini gösteren bir üçüncü kisim daha ortaya çikmaktadir: Acaba bu üçüncü kisim birinci kisma katilacak ve böylece bir hüccet olabilecek midir? Yoksa birinci kisma katilmayacak ve neticede bir hüccet olmayacak midir? [421]

**On Yedinci Mesele:**

Sâri'in seriati koymasindan anlasilan sudur ki, tâat ya da masi-yet, onlardan dogacak maslahat ya da mefsedetin büyüklügüne göre büyük ya da küçük olmaktadir. Bilindigi üzere seriattan gözetilen en büyük maslahat, her seriatta (millette) dikkate alman bes zarurî esasin normal seyrinde yürümesini ve korunmasini temin etmek; en büyük mefsedet de onlarin ortadan kaldirilmasina sebebiyet verecek davranislara girmektir.

Bunun delili, zarurî esaslarin ihlaline yönelik olarak gelen va'îdin[422] ölçüsüdür; Dinden dönme (irtidat), haksiz yere insan öldürme ve can güvenligine yönelik tecavüzler, zina, hirsizlik, içki içme .ve bu anlama gelecek (uyusturucu kullanma gibi) diger davranislar gibi, ya had cezasi konulan ya da siddetli tehdit unsuru (va'îd) içeren davranislarda bu açikça görülmektedir. Hâcî ya da tekmili esaslarla ilgili konularda ise ayni hassasiyet gösterilmemis, onlarla ilgili özel bir tehdit Cva'îd) ya da belirlenmis had cezasi konulmamistir. Eger birseyin hakkinda özel bir had cezasi konulmussa, hakkinda kesin bir va'îd getirilmisse, o sey zarurî olan esaslarla ilgilidir demektir. Bu konuda istikra yeterlidir; dolayisiyla uzun uzadiya delil serdine gerek yoktur. Ancak maslahatlar ve mefsedetler iki kisimdir:

(a) Dünyanin düzen ya da fesadi kendisine bagli olanlar. Can güvenligini temin etmek maslahata, insani öldürmek de roefsedete bu kisimla ilgili olarak verilecek örneklerdir.

(b) Birinci türden olan maslahat ya da mefsedetleri tamamlayici, onlari kemal noktasina ulastirici olan kisim. Bu ikinci kisim hep ayni mertebede olmayip farkli dereceleri vardir. Birinci kisimdan olan maslahat ve mefsedetler de ayni sekilde hep ayni derecede degildir. Birinci kisimdan olan zarurî esaslari ele aldigimizda bunlar içerisinde dinin (din ve vicdan hürriyeti) ilk sirayi aldigini görürüz. Bu yüzden dinin korunmasi ugruna can, mal vb. feda edilir.[423] Sonra can güvenliginin korunmasi gelir. Bu ugurda da neslin, aklin, malin... heder edildigi görülür. Meselâ bazi âlimlere göre, bir kimse ölüm tehdidi altinda canini kurtarmak için zina edebilir; bir kadin naçar kalir, kendisi ile cinsî iliskide bulunmadikça yiyecek vermeyen bir kimsenin oîmasiha-îinde açliktan dolayi ölecegjnden korkarsa, canini kurtarmak için onunla iliskiye girmesi caiz olur, demislerdir. Diger zaruri

esaslarin durumu da aynidir. Sonra biz meselâ garar satisim (beyul-garar) ele aldigimizda, bunlarda bulunan mefsedetlerin de ayni derecede olmadiklarini görürüz. Ceninin ceninini satmadaki mefsedet, su anda anakaramda bulunan cenini satmanin mefsedetinden daha büyüktür. Anakarmndaki cenini satmanin mefsedeti de, su andaburda olmayan, fakat mesakkatsiz görme imkani bulunan bir mali evsafini belirterek satmanin mefsedeti gibi degildir. Bu gibi seylerden sakinma maslahati da ayni sekilde farkli farkli olacaktir. Buna göre tâat, küllî zarurî bir maslahat gerçeklestiriyorsa, o tâat dinin rükünlerine katilacaktir; ayni sekilde muhalefet de küllî ve korunmasi zarurî bir mefsedet ortaya çikariyorsa, o da büyük günahlardan (kebîre) kabul edilecektir. Eger tâat, cüz'î bir maslahat gerçeklestiriyorsa, nafilelere katilacak ve fazilet sayilan seylerden kabul edilecektir; ayni sekilde muhalefet de,cüz'î bir mefsedet ortaya çikariyorsa, o da küçük günahlardan sayilacaktir. Kebîre sayilan büyük günahlar ayni Ölçüde olmadigi gibi, her rükün de birbirleri ile ayni mertebede degildir. Tâat ve muhalefet konusunda ortaya çikan cüz'î maslahat ya da mefsedetler de birbirleriyle hep esdegerde degillerdir. Aksine bütün bunlarin her birinin, kendisine uygun bir yeri bulunmaktadir. [424]

**On Sekizinci Mesele:**

Mükellefe nisbetle ibâdetlerde asil olan onlarin tasidiklari anlamlara (illetlere) bakmaksizin onlarla kullukta bulunmaktir (yani taabbudîliktir); âdetlerde ise asil olan onlarin içerdikleri mânâlari esas almaktir.

Birinci tezin delilleri:

Istikra: Hakîkaten ibadetlerle ilgili konulari inceledigimizde bu neticeyi görürüz. Meselâ, hadesten taharete (gusül ve abdest) bakalim: Yikanmasi gereken yerler, hadesi gerektiren mahalli öte asmaktadir[425] Ayni sekilde namazlar da öyledir; belli sekillerde belli hareketlerle yapilmaktadir ve bu belli sekillerin disina çikildiginda ibâdet olmaktan çikmaktadir. Yine.ibâdetlerde bazi mûciblerin, gerektirdikleri netice (mûceb) farkli olmakla birlikte beraberlik gösterdiklerim görmekteyiz,[426] Belli bir zikir, belli bir yerde istenilir iken, baska bir yerde istenilmemektedir[427] Hadesten taharet sadece temiz ve temizleyici olan su ile yapilabilmektedir; halbuki baska maddelerle de temizlik yapmak mümkündür. Teyemmüm aslinda maddî anlamda bir temizlik saymak mümkün degilken temizleyici su ile yapilan taharet yerine geçmektedir. Oruç, hac vb. gibi diger ibadetlerde[428]de durum aynidir. Bizim bu gibi taabbudî olan seylerden genel olarak anlayabildigimiz hikmet, bunlarla Allah Teâlâ'mn emirlerine teslimiyet, . yalnizca O'na karsi saygi duymak, O'nu yüceltmek ve Ö'na yönelmektir. Bu kadari, belli bir hükmün anlasilabilecegi bzel bir illet ortaya

koymaz. Eger Öyle olsaydi, o zaman bizim için belli kaliplar konulmaz; aksine, belirlenmis kaliplarla oldugu gibi belirlenmis kaliplar olmaksizin da sadece Allah'a tazimde bulunmakla emrolunurduk ve belirlenmis kaliplara muhalefet eden kimseler de kinanmazlardi. Zira, kulun niyetine uygun olan fiiliyle tazim gerçeklesmis olurdu. Halbuki durum görüsbirligi ile böyle degildir. Buradan da anliyoruz ki, Sâri' Teâlâ'nm ilk maksadi, bu belirlenmis kaliplarla kullukta bulunulmasidir (taabbudîlik) ve bu belirlenen sekillerin disindakiler ise ser'an amaçlanmis olmamaktadir.

(2)

Eger Allah'a kulluk f taabbudîlik) konusunda bir genislik amaçlanarak ser'an belirlenmis seylerle oldugu gibi belirlenmemis seylerle de kulluk icrasinda bulunmak caiz olsaydi, o zaman Sâri' buna dair açik bir delil ortaya kordu. Nitekim âdetler konusunda genislik gösterildigine dair deliller ortaya koymustur.[429]Bu durumda sadece belirlenmis sekil ve kaliplar üzerinde durularak onlarin benzerleri, yakinlari ya da hakkinda nass bulunan konu ile ortak yönleri bulunan digerleri birakilmis olmazdi. Muamelâtta caiz olan bu gibi durumlar ibâdetler bahsinde de ayni sekilde caiz olurdu. Ancak baktigimizda durumun öyle olmadigini, hiçbir zaman belirlenmis sekil, kalip ve miktarlarin öte asilmasininistenmedigini görüyoruz. Bu daibâdetler-den maksadin taabbudîlik oldugunu ve belirlenmis sinirlarin korunmasinin gerekliligini göstermektedir. Ancak bir nass ya da icmâ ile bazi sekillerden gözetilen mânâ (illet) ortaya çikmissa, bu durumda ona tâbi olana yönelik bir kinama olmayacaktir.[430]Ancak bu son derecede azdir ve bir esas olacak durumda degildir. Bir seyin asil olabilmesi için, o konuyu tümüyle kapsamasi ve galebe çalmasi gerekir.

Sonra usûlcülere göre, ibâdetlerde "niünâsib," benzeri (nazîri) bulunmayan seylerden sayilir.[431]Yolculuk sirasinda namazin kisaîtilmasi, oruç tutmama ruhsatinin verilmesi, iki namaz arasini birlestirerek kilma (cem) vb. gibi hükümlere nisbetle (illet olmaya uygun görülen) mesakkat[432] örneginde oldugu gibi. Buna göre ibadetler konusunda cins itibariyla anlasilabilen illetlerin çogu, hususîlik bakimindan anlasilir degillerdir. Meselâ[433] "Yanildi ve secde etti[434] "Sizden biriniz, abdestini bozdugunda abdest almadikça Allah onun namazini kabul etmez"[435]hadisleri gibi. Keza Hz. Peygamber günün iki ucunda (yani günes dogarken ve batarken) namaz kilmayi yasaklamis ve illet olarak da, günesin seytanin iki boynuzu arasinda dogup battigini göstermistir.[436] Hilaf ilmiyle ugrasanlar, niyetin gerekliligi konusunda abdesti teyemmüme kiyas ederlerken söyle derler: Abdest,abdest almayi gerektiren seyin çiktigi mahalli öte asarak gerçeklestirilen bir temizliktir. Dolayisiyla teyemmüme kiyasla abdestte de riiyet vacib olur. Ihtilafsiz açik, munzabit ve hükmün baglanmasina uygun

(münasib) bir illeti bulunmayan, üzerinde ittifak edilmeyen "sebeh" diye adlandirilan ve kabul edenler tarafindan da ancak kiyas edebilecek baska birsey bulamadiklari zaman kullanilan tür de böyledir. Bizim için illeti belirleme yollarindan[437] biri ile ortaya konulan açik bir illet gerçeklesmedigi zaman, mutlaka yapilmasi gereken sey, beiirlenmis sinirlar yaninda durmak ve öte asmamak olacaktir. Çünkü biz istikra neticesinde seriatin ibâdetler konusunda taabbudîlik esasi etrafinda dönüp dolastigim görmekteyiz. Dolayisiyla taabbudîlik, ibâdetler konusunda asil prensip olacaktir,

(3)

Fetret[438] dönemlerinde Allah'a kulluk sekilleri (taabbudî konular) akilli insanlarca âdetlerle ilgili konularda oldugu gibi bulunamamistir, Genelde onlarin sapiklik içerisinde bulunduklari ve dogru bir yol üzere olmadiklari görülmektedir. Bundan dolayi da, daha önceki seriatlardan kalan hükümlerde degistirmeler olmustur. Bu husus, açikça göstermektedir ki, akil yalniz basina taabbudî konulari kavramak ya da onlari belirlemek ve koymak kudretine asla sahip degildir. Bunlari koyacak ve belirleyecek mutlaka bir serîata ihtiyaç vardir.. Durum böyle oldugu için de Yüce Allah, fetret devri insanlarini taabbudî konularda dogruyu bulamadiklarindan dolayi mazur görmüstür: "Biz bir kavme peygamber göndermedikçe onlara azap etmeyiz[439] "Peygamberlerden sonra, insanlarin Allah'a karsi bir hüccetleri olmamasi için, gönderilen müjdeci ve uyarici peygamberlerden bir kismini daha önce sana anlatmistik.[440]Bu son âyette bahsedilen hüccet, seriatin takat üstü yükümlülügün kaldirildigi konusunda ortaya koydugu hüccet olmaktadir. Alîahu a'lem! Durum böyle olunca bu gibi konularda, mutlak surette Sâri'in belirledigi hususlara basvurmak mecburiyeti kendisini gösterecektir. Taabbudîligin anlami da iste budur. Bu yüzdendir ki, bu gibi konularda sadece emre uyma durumunda olan kimseler, dogruya isabet konusunda daha avantajli olacaklar, selef-i salihin yolu üzere yürümeye daha layik bulunacaklardir. Bu Imam MâHVin görüsü olmaktadir. Zira o, hadesIn kaldirilmasi konusunda sadece temizligin gerçeklesmesi noktasina bakmamis, temizlik baska bir vasita ile gerçeklesse de mutlak suyun kullanilmasi geregini ve niyyeti sart kosmustur. Namazda tekbir yerine baska bir lafzin kullanilmasini caiz görmemistir. Keza selâm için de ayni görüstedir. Zekât bahsinde, kiymet ödenmesini engellemis, keffâretler bahsinde sadece belirlenen adedlerle yetinmistir. Ibâdetler konusunda buna benzer asiri bir tavir göstermis ve ve sadece nass ile belirlenen ya da onlara tam bir benzerlik arzeden konularla yetinmis ve onlari Öte asmamistir. Sonuç olarak, bu kisimdan olan hükümlerde, tasidiklari mânâlar dikkate alinmaksizin taabbudîlik bir esas olarak alinacak; basvurulacak bir rükün seklinde kabul edilecektir.

Fasil:

Âdetler konusunda asil olan, tasidiklari mânâlardir, seklindeki ikinci tezin isbatma gelince; bu hususta da asagidaki deliller kullanilacaktir:

(1)

Istikra. Biz, Sâri'in koymus oldugu hükümlerde kullarin maslahatlarini gözetmis oldugunu, âdetlerle ilgili bütün hükümlerin maslahat etrafinda dönüp dolastiklarini görmekteyiz. Meselâ ayni sey, maslahat bulunmayan bir ortamda yasak olurken, maslahat bulundugu zaman caiz olmaktadir. Örnegin, karsilikli mübadelelerde dirhemi dirhem karsiliginda veresiye olarak vermek haram kilinmis[441] iken, ayni sey karzda (ödünç akdi) caiz olmaktadir. Yas hurmanin kuru hurma karsiliginda satilmasi bir maslahat bulunmadigi zaman tam anlamiyla garar içerdigi ve riba anlamina geldigi için haram olurken, agir basan bir maslahattan dolayi caiz olmaktadir.[442]Biz akilla kavrayabildigimiz bu durumu ibadetler bahsinde anlasilir bulamiyoruz. Yüce Allah söyle buyurur: "Ey akil sahipleri! Kisasta sizin için hayat vardir[443]"Aranizda mallarini haksiz yollarla yemeyin.[444] Hadislerde de söyle buyruîur: "Kadi öfkeli iken hükümde bulunamaz[445] "Zarar ve zararla mukabele yoktur[446] "Katil, vâris olamaz"[447]Hz. Peygamber garar satisini yasakladi[448] "Sarhos edici hersey haramdir.[449] Kur'ân'da ise: "Seytan süphesiz içki ve kumar yüzünden araniza düsmanlik ve kin sokmak ve sizi Allah'i anmaktan, namazdan alikoymak ister"[450] buyruîur. Bunlar gibi sayilamayacak kadar çok nass bulunmaktadir ve hepsi de kullarin maslahatlarinin dikkate alindigina, illeti belirleme yollarinin gösterdigi üzere maslahatin bulundugu her yerde ser'î iznin de bulunduguna isaret etmekte, hatta açikça belirtmektedir. Bütün bunlar, âdetlerin Sâri' Teâlâ'mn tasidiklari mânâyi dikkate alarak tesrîde bulundugu türden hükümler oldugunu gö stermektedir.

(2)

Daha önce misalleri de geçtigi gibi, Sâri'Teâlâ âdetlerle ilgili tesrî kisminda illetlerin ve hikmetlerin açiklanmasina büyük önem vermistir. Âdetler hakkinda illet olarak gösterilenlerin büyük çogunlugu akilla kavranilabilecek türde hükme münasib[451] olan seylerdir. Bundan da, Sâri' Teâlâ'mn âdetlerle ilgili konularda onlarin tasidiklari mânâlaratabi olunmasini amaçladigini; ibâdetlerde oldugu gibi nass-larin getirdigi sinirlarda durulmasi olmadigim anlamaktayiz. Bu kisimda Imam Mâlik çok genis davranmis ve"mesâlih-imürse-le"[452] prensibini bir esas olarak kabul etmistir. Keza o, "istihsan"[453] prensibini de benimsemis ve kendisinden "Istihsan, ilmin onda dokuzudur" sözü nakledilmistir. Bu bahisler insaallah ileride gelecektir.

(3)

Fetret devrelerinde âdetlerle ilgili konularda onlarin tasidiklari mânâlara olan iltifat biliniyor ve sagduyu sahibi kimseler bunlari dikkate aliyorlardi. Bunun neticesinde de maslahatlari gerçeklesebiliyor ve genel anlamda da olsa küllî maslahatlar düzenli olarak icra ediliyordu. Bu konuda hikmet sahibi feylesoflarla diger insanlar arasinda da fark bulunmuyordu. Gerçi tafsilat kisminda kusur gösterdikleri oluyordu; ama neticede âdetler tabiî seyri içerisinde yürüyordu. Seriatlar da ahlâkin güzelliklerini tamamlamak üzere gelmis oluyordu. Bu da gösteriyor ki, âdetler bahsinde seriatin getirmis oldugu hususlar, insanlar arasinda bilinen sekliyle cereyan etmekte olan esaslarin detaylarini tamamlamak amacina yönelik olmaktadir. Bu noktadan hareketledir ki, Islâm seriati cahiliye döneminde mevcut bulunan birçok hükmü benimsemistir: Diyet, kasâme, Arûbe yani Cuma günü vâ'z ve irsad için toplanma,[454] kirâz (mudârabe), Kabe'nin örtü ile Örtülmesi vb. gibi cahiliye devrinde övgü ile karsilanan, güzel ahlâk ve iyi âdetlerden olup akliselimin kabul edecegi ve Islâm tarafindan da benimsenen hükümler bunlardandir. Bu türden olan âdetler çoktur. Taabbudî konulardan olup da cahiliye devri Araplarinca bilinen ve kendilerine atalari Ibrahim'in dininden intikal eden nadir de olsa bazi dogru kalintilar da bulunmaktaydi.

Fasil:

Bu husus açiklik kazandigina ve âdetler konusunda mânâlarin dikkate alinmasi asil olduguna göre bakilir: Eger âdetlerle ilgili bir konuda taabbudî bir husus bulunursa, mutlak surette ona teslim olmak ve nassla belirlenmis olan sinirlarda durmak gerekecektir. Nikahta mehir, eti yenen hayvanlarin helal olmasi için belli yerden kesilmesi, miras konusunda belirlenmis bulunan nisbetler, talâk ve vefattan dolayi beklenmesi gereken iddet sayilari vb. gibi aklen kendilerinden beklenen cüz'î maslahatlari kavrayabilme imkâni bulunmayan örneklerde oldugu gibi; Akil ile izahi mümkün olmayan bu gibi konularda, bir baska meselenin bunlara kiyas edilmesi mümkün degildir. Gerçi biz, nikahta istenilen velî, mehir vb. gibi sartlarin nikahin zinadan ayrilmasi için arandigini, mirasta belirlenen paylarin, vârislerin ölüye olan yakinligina göre oldugunu, iddet ve istibrâdan gözetilen amacin, neseblerin birbirine karismasini önlemek oldugunu kavrayabiliyoruz;ancak bunlar genel boyutlu mânâlardir. Nitekim bu mânâda ibadetlerden gözetilen maksadin da Allah'a tazimde bulunmak, O'na karsi husu ve saygi göstermek oldugunu kavrayabiliyoruz. Ancak bu kadari, (genel hatlariyla kavranilabilen bu hikmetleri) üzerine baskalarini kiyas edebilecegimiz bir asil kilabilecek güçte degildir. Dolayisiyla, eger nikahin zinadan ayrilmasi, nikahta aranan sartlarin disinda baska yollarla da gerçeklesiyorsa, o zaman illâ da ileri sürülen sartlarin gerçeklesmesi

aranmaz; rahmin temiz oldugu herhangi bir yolla sabit olursa[455] kar'[456] ya da ay hesabi ile iddet beklemesinin bir anlami kalmaz seklinde yorumlara gitmek dogru olmayacaktir.

Soru: Taabbudî konularda, Sâri'in maksadini özel bir tarzda bilebilecegimiz illetler var midir? Yok mudur?

Cevap: Taabbudî konularda istenilen sey, sadece emre uymak ve ne eksik ne de fazla, oldugu gibi o seyi yerine getirmektir. Bunun içindir ki Hz. Âise'ye birisi: "Hayizli kadin, niçin orucunu kaza ediyor da namazini kaza etmiyor?" diye sordugunda, ona "Sen Harûra mesrepli misin?" demis ve bu tip sorularin sorulmasina karsi tepkisini belirtmistir. Zira taabbudî konular, özel illeti anlasilsin diye konulmus seyler degildir. Sonra Hz. Âise: "Biz orucu kaza etmekle emrolunurduk; namazi kaza etmekle emrolunmazdik"[457] demistir. Onun bu sözü, konunun taabbudî olusunun mesakkatle tatili yönüne gidilmesinden daha isabetli olacagini göstermektedir. Sâri'in, parmaklarin diyetini esit kilmasi konusu ile ilgili olmak üzere Ibnu'l-Müseyyeb'in; "Yegenimi Sünnet bu sekilde" diye karsilik vermesi de bu kabildendir.[458] Örnekleri çogaltmak mümkündür. Bundan da anlasiliyor ki, taabbudî konularda illet bulunmamaktadir.

Âdetlerle ilgili kisma gelince, bunlarin bir çogunda anlasilabilecek mânâlar (illet) bulunmaktadir. Böylece maslahatlarin belirlenmesi ve sinirlarinin tayin edilmesi mümkün olacaktir. Zira eger insanlar bu konuda kendi baslarina birakilacak olsalardi, o takdirde bir kaos olur, düzen ve intizam tutturulamaz, ser'î bir esasa basvurma imkâni bulunmazdi. Bir seyin munzabit (belirli) olmasi, imkan bulundugunda o seyin kabul edilmesi ve teslimiyet gösterilmesi için daha elverisli olacaktir. Bu yüzden Sâri' Teâlâ sinirlari belirleme yoluna gitmis, asilmasi mümkün olmayan belirli miktarlar, bilinen sebebler koymustur. Meselâ kazf (iftira) için seksen degnek, bekar bir kimsenin zina etmesi durumunda yüz degnek ve bir yil sürgün ceza olarak belirlenmis ; çalman malin belirli bir nisaba ulasilmasi durumunda elin bilekten kesilmesi kaydi getirilmis, hasefenin[459] girmesi birçok hükme sebep kilinmistir. Iddet bahsinde ay ve kar1 sayilari; zekât bahsinde nisabin belirlenmesi ve üzerinden senenin geçmesi de ayni sekildedir. Munzabit (yani miktar ve evsaf bakimindan belirli olmayan) hü-kümler ise mükellefin diyanetine havale edilmistir. Bu gibi hükümlere gizli olan, içe ait bulunan anlaminda "serâir" denilmektedir. Namaz için taharet, oruç, hayiz, hayizdan temizlik gibi, belirli bir esasa otur-tamayacagimiz seyler de bunlara örnek olmaktadir. Bunlar Sâri' Teâlâ tarafindan zan ölçüsünde amaçlandigi bilineA hususlar olmaktadir.

Sedd-i zerâi'[460] prensibi de bu mânâya isaret etmektedir. Ancak iki bakis açisi vardir: a. Inceledigimizde maslahatlarin ayrintilarda bogulmasi ve

iyice daginik bir hal almasi ve sonuçta basvurulacak ser'î bir asim bulunmamasi noktasindan (sedd-i zerîa prensibine yer verilmistir). Meselâ Imam Mâlik'in mezhebinde durum böyledir. Halbuki yükümlülüklerden birçogununun mükellefin diyanetine havale edildigi sabit bulunmaktadir. Bu durumda onlardan ancak hakkmdanass bulunanlar dikkate alinacak demektir.[461] b. Furûu daginik bulunsabi-le hemencecik kendisine basvurulabilecek kistaslarin (zabitlarin) bulunmasi açisindan. Seriatin bunlarin küllîsine yönelikkasdinin bulundugu bilinmektedir. Dolayisiyla muhtemelen bulundugu yerlerde imkân dahilinde cereyan etmelidir. (?) Sâri', yasak olan seylere götürecegi ve onlara vasita edilecegi gerekçesiyle birçok seyi yasaklamistir. Bu genel anlamda kesin olan bir kaide olmaktadir. Selef-i sâlih bu kaideyi dikkate almistir; bizim de ayni sekilde dikkate almamiz gerekmektedir. Bazilari üçüncü bir yaklasim daha sergileyerek üzerinde ihtilaf edilen bu kismi zahire has kilmislar[462] ve hâkimleri kullarin maslahatlarini gerçeklestirmek için ancak muttali olduklari konular üzerinde yetkili kilmislardir; muttali olamadigi seyleri ise kisinin diyanetine havale etmislerdir.[463]

**On Dokuzuncu Mesele:**

Taabbudî oldugu sabit olan hususlar (asil kabul edilerek) üzerine ayrintilar getirilemez.[464] Taabbudî olmayip tasidigi mânâlarin dikkate alindigi hususlarda ise, mutlak surette kulluk icrasinda bulunma (taabbud)[465]geregi asagidaki yönlerden dolayi lazim gelecektir.

(1)

Yükümlü olmasi açisindan mükellef, kaçinilmaz olarak iktizâ[466] [sin ya da tahyîr[467] ile muhataptir.[468]Hükmün mesru kilmis sebebini bilip bilmemesi arasinda fark yoktur. Maslahatlarin dikkate alinmasi ise böyle degildir; çünkü o icbarî degildir. Söyle ki: Mükellef bir kuldur; efendisi kendisine bir emirde bulundugu zaman, sagduyu sahiplerinin ittifaki ile onun emrine uymasi gerekir. Maslahatlarin durumu ise böyle degildir; çünkü tahkik erbabinin görüsüne göre mükellef, bir kul olmasi açisindan sözkonusu maslahatlari dikkate almak mecburiyetinde degildir. Durum böyle olunca, taabbud icbârîdir (lâzim) ve bu konuda tercih hakki yoktur; maslahatlarin dikkate alinmasi hakkinda ise tercih hakki bulunmaktadir. Hakkinda tercih hakki bulunan bir-seyin yapilip yapilmamasi aklen mümkündür. Ser'an bir emir ya da yasakta bulunuldugu zaman onlarin bulunmamasi'[469] aklen sahih degildir; çünkü bu muhaldir. Su halde iktizâ ya da tahyîrin geregi ile kulluk icrasinda (taabbud) bulunmak mutlak surette[470] icbârîdir; (emir ya da yasak yerine getirilirken) maslahatlarin dikkate alinmasi ise keza Allah üzerine en iyi olani yapmak vaciptir' görüsünde olanlarin aksine mutlak olarak mecburî degildir. Taabbudîlik,

'Allah üzerine en iyi olani yapmak vaciptir' görüsünde olup hüsün ve kubhun (güzellik ve çirkinligin) aklen bilinebilecegi görüsünü benimse-yenlere[471] göre de icbari (lâzim) olmaktadir. Çünkü efendi kölesine bir maslahattan dolayi bir emir verdigi zaman --ki bu maslahat aklen emrin illeti olmaktadir sirf emri dikkate alarak ona uymasi lazim gelir; çünkü emre muhalefet etmesi çirkin olur. Maslahatin dikkate alinmasi açisindan da durum aynidir; çünkü maslahatin elde edilmesi bil-farz aklen vacip olmaktadir. Sonuç olarak her iki mezhebe göre de taabbud icbârîlik (lüzum) arzetmektedir. Onlardan hiçbiri 'Kölenin, maslahati dikkate almaksizin efendisine muhalefette bulunmasi çirkin degildir' dememektedir. Aksine onlarin görüsüne göre bu muhalefet çirkin olmaktadir. Bu da taabbudün icbârîligi anlamina gelir.

(2)

Biz iktizâ ya da tahyîr sebebiyle hükmün mesru kilinisinda müstakil bir hikmet bulundugunu kavrasak bile, bundan bir baska hikmetin, ikinci ya da üçüncü veya daha da fazla sayida maslahatin bulunmayacagi sonucu çikmaz. Bizim ulasabilecegimiz son nokta, hükmün mesru kilinisina müstakil olarak uygun düsebilecek dünyevî bir maslahati anlamak olacaktir ve dikkate alman maslahatin sadece o bilinene münhasir oldugunu ve hükmün onun geregi olmak üzere konulmus bulundugunu bilmesek bile, ser'î iznin geregi ile hareket ederek onu dikkate almis olmaktayiz. Bu konuda kesin bilgi ya da (gâlib) zan sahibi olmadigimiz zaman, hükmün bizim için belli olan maslahatindan baska maslahati yoktur diye kesin hükümde bulunmamiz dogru olmayacaktir. Çünkü bu delilsiz gayba dair hükümde bulunmaktir. Böyle birsey ise caiz degildir. Hükmün mesru kilinmasina sebeb baska bir hikmetin bulunmasi imkan dahilindedir. Iste bu açidan ele alindigi zaman biz, (hükümden gözetilen maslahat kesin olarak sudur yargisinda bulunmamak suretiyle) taabbud sinirinda[472] durmus olmaktadir.

Itiraz: Eger bu husus caiz olursa, o zaman biz hiçbir sekilde hükmün sirayetine hükmedemeyiz. Çünkü, bilinen hikmet ve maslahattan baska hikmet ya da maslahatin (ya da maslahatlarin) bulunabilecegini caiz kabul edersek, o takdirde hükmün sadece ona[473] has olduguna kesin olarak hükmedemeyiz.[474] Çünkü o, illetin bir cüzü olabilir[475] veya fer' (kiyas yapacagimiz mesele) bizim bildigimiz illeti içerse de, bilmedigimiz hikmetten hali olabilir. Bütün bunlar imkan dahilinde iken, açik bulunandan baska bir illetin bulunmadigini kesin olarak ortaya koymadigimiz sürece ilhak ve tefrîde[476] bulunmaya imkan kain? az. Ayni sekilde kiyas yolu da tamamen kapanmis olur ve hiçbir zaman su hükmün su illetten dolayi mesru kilindigina dair kesin olarak hükümde bulunulamaz.

Cevap: Hükmün sirayeti dogrultusunda hükmetmek, o seyin taabbudîliginin cevazina[477] mani degildir. Çünkü kiyasin, ser'î bir delil oldugu sahih olarak bilinmektedir. Kiyasin ser'îligi,hiç süphesiz ki genelde onu uygulayabilecegimiz bir sekilde olacaktir. Söyle ki: Hükmün mesru kilinmasi için illet olmaya elverisli müstakil bir vasif gördügümüzde, biz onun disinda baska vasiflarin olmadigini ortaya koymakla yükümlü degiliz. Çünkü usûlcüler, illetin kendileri için'zahir olanin disinda baska bir vasif olabilecegini veya zahir olan vasfin illetin tümü degil de illetin bir kismi olabilecegini; ancak zahir olan vasfin müstakil illetligi, ya da illet olmaya elverisliligi hakkinda zann-i galibin bulunmasininhükmün fer'e geçirilmesi için yeterli olabilecegini belirtmislerdir.

Keza usûlcülerin çogunlugu (cumhur) bir hükmün birden fazla illetle talîlde bulunulmasini caiz görmüslerdir. Bu illetlerin her biri müstakil ve hepsi de bilinen seyler olmakla birlikte, biz bunlardan biri . ile hükmü talilde bulunuyor ve digerlerini dikkate almiyoruz. Bu du-rum fer'ide bulunacak illetin, asilda esas aldigimiz illetten baskasi olmasi veya bulu nmamasi imkan dahilinde olsa da kiy asa mani degildir. Bu durum, zahir olanda kiyasa mani olmadigina göre, zahir olmayanda mani olmamasi öncelikli olarak sabit olacaktir. Durum böylâ olunca ileri sürülen itiraz yersiz olacaktir. Aksi sabit olmadikça, üzerine hüküm bina etmek durumunda oldugumuz sey zahir olandir ve bunun ötesinde yapacagimiz baska birsey de yoktur.

(3)

Üçüncü yön: Sâri Teâlâ, bize yükümlülüklerde gözettigi maslahatlarin iki kisim oldugunu bildirmistir:

(a) Usûl kitaplarinda bilinen illeti belirleme yollariyla mesâliku'1-ille denilen icmâ, nass, isaret, sebr ve taksim, münâsebet vb. gibi yollarla ulasilmasi mümkün olan maslahatlar (illetler). Bu kisim, hükmü kendileri ile talîlde bulundugumuz ve hükmün mesru kilinmasi iste bunlar sebebiyledir dedigimiz kisim olmaktadir.

(b) Bilinen illeti belirleme yollariyla ulasilmasi mümkün olmayan ve ancakvahiy yoluyla vakif olunabilen illetler. Sâri'tarafindan bolluk ve bereketin, Islâm'in azamet ve izzetinin sebebi olarak gösterilen hükümler; keza muhalefet durumunda çesitli cezalara maruz kalmaya, düsmanin musallat olmasina, içlerine korku salinmasina, kitlik ve benzeri dünyevî ve uhrevî musibetlere duçar olunmasina sebeb olarak gösterilen hükümler bu kisimdan olmaktadir.[478]

Çesitli yerlerde, mükellefin kavrayabildigi maslahat disinda daha baska maslahatlarin da olabilecegi seriat tarafindan belirlenmis, mükellefin onlari çikaramayacagi ve ona dayanarak hükmü baska bir yere sirayet

ettiremeyecegi ifade edilmistir. Zira diger mahallin ki fer' olmaktadir o illeti içerip içermedigini kesin olarak bilmeyecektir. Bu durumda kiyas yoluyla o illetin dikkate alinmasina imkan yoktur. Dolayisiyla burada mahza taabbud esasi üzere durmak mecburiyeti dogacaktir. Çünkü o illetle talilde bulunulan asil için, yine o illetle talilde bulunulan mutlaklik ya da umumîlik altina giren disinda bir benzer (fer') ortaya çikmamistir. Bu durumda kendisiyle talilde bulunulan hükmü almak taabbud olacaktir. Buradaki taabbudun mânâsi Sâri'in belirledigi sinirda ileri geri gitmeksizin durmak demektir.

(4)

Bir kimse hâkime: "Insanlar arasinda öfkeli iken niçin hükümde bulunmuyorsun?" diye sorsa; o da "Çünkü böyle bir davranis bana yasaklandi" diye cevap verse, o hâkim cevabinda isabet etmis olur. Nitekim:"Çünkü öfke zihnimi karistirir. Böyle bir hal saglikli bir hükme varamama ihtimalini dogurur" diye cevap vermesi durumunda da isabet etmis olur. Birinci cevap mahza taabbudîlik arzetmektedir, Ikinci cevap ise yasaktaki amaca bakmaktadir, Bunlarin her ikisinin bir arada bulunmasi ve birbirine münafi olmadiklari caiz olduguna göre, taabbudîlige yönelmek caiz olacaktir. Taabbudîlige yönelmek caiz olunca da bu, ortada bir taabbudîligin bulundugunu gösterecektir. Aksi takdirde madum ya da olup olmamasi mümkün bulunan ve bu yüzden kendisine yönelinmesi sahih olmayan birseye yönelmek sahih olmayacaktir. Mutlak surette yönelme sahih olduguna göre, kendisine yönelmen de mutlakolarak sahih olacaktir ki, bu taabbud yönüolmaktadir. Varmak istedigimiz sonuç da budur.

(5)

Maslahatin hükümde gözetilen bir maslahat olmasi ayni sekilde mefsedetin de hükümde gözetilen mefsedet olmasi tamamen Sari'e ait bir durumdur. Bu konuda aklin bir yeri olmamaktadir.[479]Hüsün ve kubhun aklî olmadiklari kaidesi bunu gerektirmektedir. Sâri' hükmü herhangi bir maslahat için koymus oldugunda O, onu maslahat olarak belirlemis/koymus olmaktadir. Aksi takdirde aklen maslahatin öyle olmamasi (yani maslahatin maslahat olmamasi) imkan dahilinde olacaktir. Zira bütün esya ilk konumuna nisbetle birbirine esittirler ve akim bunlarin güzellik ya da çirkinligine hükmetme imkani yoktur. Su halde maslahatin maslahat olmasi, Sâri' tarafindan aklin kabul edebilecegi ve insan tabiatinin benimseyecegi sekilde olmaktadir. Sonuç olarak maslahatlar maslahat olmalari açisindan ele alindiginda onlarin taabbudî oldugu sonucu ortaya çikmaktadir. Taabbudî olan seyler üzerine kurulan seyler de taabbudî olmak zorundadir.

Bu noktadan hareketledir ki, alimler söyle derler: Yükümlülüklerden bazilari

vardir ki, sadece Allah hakkidirlar ve tamamen taabbudî özellik gösterirler. Ayrica kul hakki olanlar vardir. Bu ikinci türden olanda da Allah'a ait bir hak bulunmaktadir. Meselâ: Kasten birisini öldüren kimseye öldürülen kimsenin yakinlari tarafindan affedildiginde yüz degnek vurulur, bir yil da sürgün cezasi verilir. Suikast yoluyla öldüren kimse asla affedilmez. Kisas haricinde iftira, hirsizlik gibi hadler devlet baskanina intikal ettigi zaman, hak sahibi tarafindan bagislansa bile affolunmazlar. Cariyeyi satan kimse istib-ra hakkini, karisini bosayan kimse iddet hakkini düsürse bile kadinin rahminin temizliginin ögrenilmesi kendi hakki olsa bile bu feragati dikkate alinmaz. Ve diger benzeri taabbudîligin dikkate alindigini gösteren meselelerde oldugu gibi. Her ne kadar bir hükmün mesru kilinmasini gerektiren mânâ (illet) akilla kavranabilse de, o hüküm mutlak suretle bir taabbudîlik yönü içermektedir. Su halde bütün yükümlülükler bir bakima Allah hakki olmaktadir. Söyle ki: Allah hakki için olanlar zaten belli. Kul hakki için olan ise, içerisinde Allah'a ait bir hak içermesi ve kulun hakkinin Allah'in haklarindan olmasi açism-' dan Allah hakki olmaktadir. Zira Allah o hakki kula asla tanimayabilirdi.

Yine bu noktadan hareketle âlimlerden birçogu söyle demislerdir: "Yasak, mutlak surette yasak edilen seyin fesadini gerektirir." Yasagin içerdigi mefsedetin bilinip bilinmemesi arasinda fark yoktur. O ise yasaklamayi gerektiren sebep bulunsun ya da bulunmasin netice degismez; yasak sinirinda durmak gerekir. Çünkü, O'nun hakkidir. Yasaktan geri durulmasiise, Sâri'in gözetmis oldugu maksat olmaktadir. Maksat hasil olmadigi zaman, o amel mutlak surette bâtil olacaktir. Sonuç olarak ortaya çikiyor ki, her yükümlülük mutlaka bir taabbudîlik unsuru içermekten uzak degildir. Taabbudîlik unsuru içerince de, taharet ve diger ibadetlerde oldugu gibi niyete ihtiyaç gösterecektir.

Ancak, kul hakki içeren yükümlülükler iki kisimdir:

(a) Niyetsiz olarak yapilmasi sahih olanlar. Bunlar, Sâri' tarafindan kul hakki galebe çaldirilan yükümlülükler olmaktadir. Emanetlerin ve gasbedilen malin geri verilmesi, zorunlu olan nafaka mükellefiyetlerinin yerine getirilmesi gibi.

(b) Niyetsiz sahih olmayanlar. Bunlar da Allah hakki agir basan yükümlülükler olmaktadir. Zekât, hayvan bogazlama ve av gibi.

Niyetsiz yapilmasi sahih olanlar, niyetsiz yapildiklarinda bir sevap kazandirmazlar. Emre uyma niyetiyle yapilmalari durumunda ise, taabbud yani Allah'a kulluk niyeti oldugu için sevap getireceklerdir. Terklerde de durum aynidir; eger yapilmamasi istenilen seyler niyetle terkedilmislerse, onlar da sevap getireceklerdir. Bu konu üzerinde ittifak vardir. Eger bunlar katkisiz kul haklari olsa ve içerisinde Allah hakki içermeselerdi, o takdirde

asla onlardan dolayi sevap bulunmayacakti. Çünkü sevabin meydana gelmesi, o seyin emredilmis ve kesbedilmis olmasi hasebiyle tâat olmasi neticesini gerektirir. Emro-lunan seyler, kendisiyle Allah'a yaklasilman seylerdir. Her tâat, Allah'a itaat olmasi açisindan ele alindiginda ibadet olmaktadir. Her ibadet de niyete muhtaçtir. Su halde bu isler de, tâat olmalari açisindan niyete muhtaçtirlar.

Soru: Bunlar, sade kul hakki olmalari açisindan emredilmislerdir; sevap da niyete muhtaç olan tâat olmalarindan degil, kul haki yönünden meydana gelmektedir.

Cevap: Bu dogru degildir. Eger öyle olsaydi, o takdirde sevap niyet olmaksizin meydana gelirdi. Çünkü kul hakki niyet olmaksizin sadece yapilan fiille gerçeklesmis olmaktadir. Ancak sevabin gerçeklesmesiiçin niyete ihtiyaç bulunmaktadir. Keza, eger sevap niyetsiz meydana gelecek olsaydi, gasbda bulunan bir kimsenin, gasbettigi malin elinden zorla alinmasi durumunda sevap almasi gibi bir netice ortaya çikacakti. Halbuki durum, ittifakla kul hakki yerini bulmus olsa da böyle degildir. Dogrusu sudur: Amelin ibadet olmasi için niyet sarttir. Buradaki niyetten maksat, Allah Teâlâ'nin emir ve yasagina uyma niyetidir. Bu her bir fiil ya da terkte geçerli olduguna göre, bundan yükümlü kilman amellerde genel anlamda taabbudî bir talep bulundugu neticesi çikacaktir.

Bu da mesele ile ilgili altinci delil olmaktadir.

Soru: Bundan, her amelin niyete ihtiyaç göstermesi, niyeti olmayan kimsenin amelinin sahih olmamasi ya da âsî sayilmasi gibi bir netice lâzim gelir.

Cevap: Daha önce de geçtigi gibi, kul hakki içeren fiiller, bazen kul hakki agirlikli bazen de taabbudî yön (Allah hakki) agirlikli olur. Taabbudî yön agirlikli olan kisimla ilgili bu itiraz yerindedir. Kul hakki agirlikli kisimda ise, burada kul hakki, niyet olmaksizin da yerini bulmaktadir. Dolayisiyla bu kisimda islenilen fiiller niyetsiz olarak sahih olurlar, ancak Allah için islenmis bir ibadet halini almazlar. Ama emir yönü dikkate alinacak olursa, o fiil bu açidan ibadet halini alir ve o zaman da niyet gerekli olur. Yani niyetsiz ibadet haline dönüsmez. Burada niyetin lâzim gelmesi ya da ona ihtiyaç duyulmasi anlami kastedilmemekte; aksine emre uymus olma niyeti, o fiili ibadet haline dönüstürmüstür denilmek istenmektedir. Meselâ bir kimsenin, müslüman kardesini rahatlatmak amaciyla ya da dünyevî bir çikar elde etmek düsünce siyle ödünç (ikraz) vermesi durumunda niyetine göre sevap alacak ya da alamayacaktir. Ahs-veris, yeme, içme, nikâh, talâk vb. de ayni sekildedir. Iste bu düsünceden hareketledir ki selef-i sâlihîn , yaptiklari isleri niyetli yapmaya büyük gayret sarf ediyorlar di ve niyet haline ulasincaya kadar birçok fiilden geri duruyorlardi.

Fasil:

Bu açiklamalardan su netice ortaya çikar:

Hiçbir ser'îhüküm Allah hakkindan hali (uzak) degildir ve bu husus taabbudî yönü teskil etmektedir. Çünkü kullar üzerindeki Allah'in hakki, yalniz O'na kulluk etmeleri, O'na hiçbir seyi ortak kosmamalari, mutlak surette emirlerine uyarak yasaklarindan da kaçinarak O'na ibadette bulunmalaridir. Eger ilk bakista sirf kul hakki oldugu sanilan bir fiil"[480] ile karsilasilacak olursa, aslinda durum hiç de öyle göründügü gibi degildir. Aksine (o hüküm içerisinde mutlaka Allah hakki da bulunur ancak) dünyevî hükümlerde kul hakki tarafi agir basar.

Ayni sekilde bütün ser'î hükümlerde, kullara ait olmak üzere ya dünya hayatina ya da âhiret âlemine yönelik bir hak bulunmaktadir. Çünkü serîat sadece kullarin maslahatlarinin temini esasi üzerine kurulmustur. Bu yüzden de hadiste: "Kullarin Allah üzerindeki hakki, O'na kulluk et/neleri ve hiçbir seyi ortak kosmamalari halinde, onlara azap etmesidir"[481] buyrulmus ve kullarin Allah üzerindeki haklarindan bahsedilmistir. Âlimler genelde Allah hakkini "seriatta sabit olan ve akilla kavra nilabilir olsun olmasin mükellef için seçenek hakki bulunmayan seyler" seklinde; kul hakkini da "dünyada kulun kendi çikarlariyla ilgili olan seyler" diye tarif ederler. Eger maslahat, âhiretle ilgili maslahatlardan olursa o, Allah hakki diye nitelenen kisimdan olmaktadir. Onlara göre taabbudun anlami, özel bir tarzda[482] mânâsi (hikmeti, illeti.' akil ile kavranamayan demektir, Ibâdet konulari Allah hakkina, âdetlerle ilgili konular da kul haklarina yönelik olmaktadir.

Fasil:

Fiiller, Allah ve kul haklarina nisbetle üç kisimdir:

(1)

Katkisiz Allah hakki bulunan fiiller. Ibâdetler gibi. Daha önce de geçtigi gibi bunlarin esasini taabbudîlik olusturur. Bu kisimdan olan fiiller, emre tam bir uygunluk gosterirlerse sahih olurlar; aksi halde sahih olmazlar.

Delili: Taabbudîlik, illetin akilla kavramlamamasi demektir ve bu gibi konularda kiyas yürütmek sahih degildir. Illeti akilla kavram-lamadigina göre, bu Sâri'in o fiilden maksadinin belirlenen sekil, kalip ve sinirlarin korunmasi, öte asilmamasi oldugunu gösterir. Bu durumda fiil tam istenildigi sekilde meydana gelirse, Sâri'in kasdina uygun düsmüs olur; aksi takdirde ise muhalefet edilmis olur. Biz, fiilin illetinin akilla kavranamaz olmasinin o seyin taabbudîligine, dolayisiyla belirlenen sekil ve sinirlarin korunmasi geregine bir delil olamayacagini bir an kabul etsek bile, (istenilene tam bir uygunluk göstermeden islenilen) o fiilden zimmetin[483]

temize çikmamasi /bu konuda delil !;îiyl olarak) yeterlidir. Zimmetin temize çikmamasi, sorumluluktan talebe uygun olmayan fiille degil, tam bir uyum gösteren fiille çikilmasi zaruretinin bir geregi olmaktadir.

Yasak (nehiy) da bu konuda aynen emir gibidir. Çünkü yasak, yasaklanilan seyin sahih olmamasini gerektirir. Bu ya "Yasak, yasaklanilan seyin mutlak surette fesadini gerektirir" kaidesine binaen böyledir. Ya da yasagin, yasaklanilan fiilin Sâri'in kasdina muhalif düsmesini gerektirmesinden dolayidir. Bu muhalefet de ya fiilin aslinda olur: Altinci bir namaz eklenmesi veya namazlardan birinin terkedil-mesi gibi. Ya da fiilin niteliginde olur. Kuran okumanin (kiraat farzinin) rükûda ve secdede gerçeklestirilmesi, mekruh vakitlerde namaz kilinmasi gibi. Zira bunlar eger Sâri'in maksadina uygun düsseydi, o takdirde onlari yasaklamaz; ya emreder ya da tercihe birakir, hakkinda izin verirdi. Çünkü Sâri'in kasdi sebebiyle ilk anlasilan sey, izin olmaktadir; dolayisiyla onu öte asmaz.

Buna göre, hakkinda yasak bulundugu halde islenen ya da emre uygun olmayarak islenen bir fiili sahih kabul etmeye çalisan birini görürsen asagidaki ihtimallerden biri sebebiyle Öyle davrandigini bilmelisin. Bunlar:

(a) Bu kimse, ya o konuda bulunan emir ya da yasagin sihhatine inanmamaktadir.

(b) Ya ona göre bu emir ya da yasak baglayici türden degildir,

(c) Ya da fiilin özünden ayrilmasi mümkün olan bitisik bir özellik vardir ve emir ya da yasako özellikle ilgili bulunmaktadir. Ayrilmasi mümkündür görüsüne göre gasbedilen bir arazîde kilinan namaz örneginde oldugu gibi,

(d) Ya da meydana gelen olayi, hikmeti kavranilabilen ve maslahatla talil edilebilen türden saymakta ve böylece onlarin hükümlerine tabi tutmaktadir. Daha Önce de geçtigi gibi sirf Allah hakki içeren fiillerde bu durum son derecede azdir ve onlarda taabbudîlik esas umde olmaktadir.

(2)

Allah hakki ile kul hakki karisik bulunan fakat Allah hakki agir basan fiiller. Bu kisim fiillerin hükmü de aynen birinci kisim fiillerin hükmü gibidir, Çünkü bu tür fiillerde kul hakka ser'an atilmis olunca, o sanki hiç dikkate alinmamis gibi bir hal almistir. Eger dikkate alinsaydi, o takdirde zaten muteber olurdu. Halbuki biz bunun tersi durumdan bahsediyoruz. Cana kiymak gibi. Zira bir kimsenin fitne ve benzeri ser'îbir zaruret olmaksizin kendi nefsini ölüme teslim etmesi gibi bir hakki bulunmamaktadir.

Buna göre, hakkinda yasak bulundugu halde islenen ya da emre uygun olmayarak islenen bir fiili sahih kabul etmeye çalisan birini görürsen bunun yukarida belirtilen üç ihtimalden'[484]' biri sebebiyle oldugunu bilmelisin. Bir dördüncü ihtimal daha vardir: O da, bu gibi fiillerde kul hakkinin daha agir

bastigi görüsünde bulunmasidir.

(3)

Her iki tür haktan da içermekle birlikte, kul hakki agir basan fiiller. Bunlarin esasini, hikmetleri/illetleri akilla kavramlabilen fiiller olusturur. Bu tür fiiller, gelen emir ya da yasaga uygun olarak islenirlerse, sahih olacaklari konusunda herhangi bir tereddüt bulunmamaktadir. Çünkü kulun maslahati bu sekilde ya dünyada hemen ya da âhirette istenilen biçimde gerçeklesmis olmaktadir. Eger emir ya da yasaga bir muhalefet söz konusu olursa, o zaman konu üzerinde durmak gerekecektir. Burada esas nokta kulun maslahatinin korunmasi ilkesidir. Bu tür muhalif islenen fiillerle birlikte fiilin vukuundan sonra da olsakul hakki: (a) Ya emir veya yasaga uygun olarak islenmesi halinde gerçeklestigi ölçüde veya daha da fazla bir düzeyde ger-çeklesmis olacaktir, (b) Ya da gerçeklesmeyecektir. Eger kulun hakkinin gerçeklesmedigi farzedilecek olursa, o amel bâtil olacaktir. Çünkü fiilde gözetilen Sâri'in maksadi gerçeklesmemistir. Eger kulun hakki gerçeklesmisse ki bu hakkin meydana gelmesi, muhalif olarak islenen sebebten baska bir sebebin sonucu[485] olacaktir fiil sahih olacaktir ve yasagin geregi kul hakkina nisbetle ortadan kalkmis olacaktir,[486] Bu yüzdendir ki Imam Mâlik, müsterinin azad etmesi durumunda müdebber[487] kölenin satisini sahih kabul etmistir. Çünkü bu yasak akitte gözetilen amaç, azad isinin ortadan kalkmasini engellemektir. Ona göre azad isi müsteri tarafindan gerçeklestirildigine[488] göre, bu akdin kölenin hakkina nisbetle feshedilmesinin bir anlami yoktur. Ayni sekilde, bir baskasinin hakki taalluk ettigi için yasak olan bir akit de, o kisinin hakkini düsürmesiyle sahih olur. Çünkü buradaki yasagin, bir baskasinin hakkindan dolayi oldugunu kabul ediyoruz. O kisi de kendi hakkini düsürmeye razi oluyorsa, buna hakki vardir. Bu kismin örnekleri çoktur. Buna göre, hakkinda yasak bulundugu halde islenen ya da emre uygun olmayarak islenen bir fiili sahih kabul etmeye çalisan birini görürsen bunun yukarida belirtilen üç ihtimalden biri sebebiyle oldugunu bilmelisin.[489] [490]

**Yirminci Mesele:**

Dünya Yüce Allah'in kudretinin bir tecellî yeri olsun diye yaratilmis ve nimetlerle donatilmistir. Bunun neticesinde kullar onlari elde edecekler ve onlardan faydalanacaklar, Allah'in bu nimetlerine karsi sükürde bulunacaklar; sonunda da âhiret hayatinda Kur'ân'da ve hadislerde belirtildigi üzere hesap verecekler ve karsilik göreceklerdir. Bu durumda, bize bu hususlari bildiren seriatin,her nimete karsi nasil sükredilecegini ve yeryüzüne yayilan bu nimetlerden genel olarak nasil istifade edilecegini de bildirmesi gerekecektir.

Seriatta gözetilen bu iki kasit deliliendirmeye ihtiyaç göstermeyecek sekilde gayet açiktir. Meselâ su âyetlere bir bakalim: "Allah sizi annelerinizin karnindan birsey bilmez halde çikarmistir. Belki sükredersiniz diye size kulak, göz ve kalb vermistir[491]"Oysa, sizin için kulaklar, gözler ve kalhler veren O'diir. Pek az sükrediyorsunuz[492]"Artik Beni anin, Ben de sizi anayim. Bana sükredin, nankörlük etmeyin[493] "Ey inananlar! Sizi riziklandirdigunizin temizlerinden yiyin; yalniz Allah'a kulluk ediyorsaniz, O'na sükredin[494]"Eger sükrederseniz and olsun ki, size karsiligini artiracagim; nankörlük ederseniz bilin ki azabim pek çetindir.[495]Sükür, sana nimet olarak verilen seyi, nimet verenin rizasi dogrultusunda kullanmandir. O halde sükür, O'na küllî olarak yönelmek anlamina gelir. Küllîligin mânâsi ise, her durumda gücü Ölçüsünce O'nun rizasinin geregi dogrultusunda hareket etmektir. "Allah'in kullar üzerindeki hakki, O'na kulluk etmeleri ve hiçbir seyi O'na ortak kasmamalaridir[496] hadisinin mânâsi da iste budur.

Bu hususta ibâdet konulari ile âdetler arasinda fark yoktur. Ibâdetler, asla ortaklik kabul etmeyen Allah haklarindan olmaktadir. Onlar O'na yöneliktir.

Âdetlere gelince, bunlar da küllî bir yaklasimla ele alindiklarinda Allah hakkindan olmaktadir. Bu yüzdendir ki, iyi ve temiz seylerden olup da helal bulunan nimetlerin haram kilinmasi caiz degildir: Yüce Allah: "Allah'in kullari için yarattigi ziynet ve temiz riziklan haram kilan kimdir'? 'Bunlar dünya hayatinda inananlarindir, kiyamet gününde de yalniz onlar içindir'de[497] "Ey inananlar! Allah'in size helal kildigi temiz seyleri haram kilmayin, hududu da asmayin.[498]buyurmakta ve helal olan birseyi haram kilmayi yasaklamakta ve böyle bir tutumun Allah hakkina karsi bir tecavüz oldugunu bildirmektedir. Bazi sahabîler, helal olan bir kisim seyleri kendilerine haram kilmaya yeltendiklerinde Hz. Peygamber onlara tepki göstermis ve: "Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, o benden degildir[499]buyurmustur. Yüce Allah, temiz olan seylerden bazilarini kendisine haram kilan kimseleri yermis ve söyle buyurmustur: "Allah, kulagi çentilen, saliverilen, erkek disi ikizler doguran, on defa yavrulamasindan ötürü yük vurulmayan hayvanlarin haram kilinmasini (adanmasini) emretmemistir; fakat inkâr edenler Allah'a karsi yalan uydururlar ve ço- gu da akletmezler[500] "Bu hayvanlar ve ekinleri diledigimizden baskasinin yemesi yasaktir; bir kisim hayvanlarin sirtlarina yük vurmak da- haramdir iddiasinda bulunarak... O'na iftira ederler"[501] Bu âyetlerde Yüce Allah, ekinler ve hayvanlarla ilgili düzdükleri yanlis inançlarindan dolayi onlari yermistir. Bazi seyleri haram kilmalari da bu düzmece inançlarindan olmaktadir. Bu konudan amaçlanan da budur.

Ayni sekilde âdetler bahsinde, kazanma fkesb) ve onlardan faydalanma

yönünden de Allah'in hakki bulunmaktadir. Çünkü baskalarinin hakki da ser'an koruma altindadir ve bu konuda hak sahibi disindaki diger insanlarin o hakki düsürme yetkileri bulunmamaktadir. Bu açidan bakildigi zaman bu hak Allah hakki olmaktadir. Cüz'î olarak ele alindigi zaman kul kendi hakkini düsürebilmektedir; küllî olarak ele alindiginda ise böyle bir yetkisi bulunmamaktadir.[502] Bizzat mükellefin kendisi dahi bu hak içine girmektedir. Mükellefin kendi canina kastetmesi ya da organlarindan birini itlaf etmesi gibi bir yetkisinin bulunmamasi bu hususu ortaya koymaktadir.

Su halde, âdetlerle ilgili konularda da iki açidan Allah hakki bulunmaktadir:

(1) Zarûrîyyât altina dahil bulunan ilk küllî vaz' (konulus) açisindan.

(2) Insanlar arasinda adaletin teminini, üstün hikmet dogrultusunda maslahatin gerçeklestirilmesini gerektiren tafsîlî vaz' açisindan. Bu durumda tamami üç kisim olmustur,[503]

Ayni sekilde âdetlerle ilgili konularda iki açidan kulhakki bulunmaktadir:

(1) Âhiretyurdu açisindan. Bu açidan sözkonusuhakkulunhak karsiliginda cennet nimetleriyle karsilanmasi, cehennem azabindan da korunmasidir.

(2) Dünya hayati açisindan. Dünya hayati ile ilgili konularda nimetlerin kula ulasmasi en kâmil sekli üzere olacaktir. Ancak bu, "Bunlar dünya hayatinda inananlarindir, kiyamet gününde de yalniz onlar içindir"[504] âyetinde de ifade edildigi üzere herkese kendinde bulunan bir özellik ölçüsünde olacaktir.[505]

Tevfîk ancak Allah'tandir. [506]

---

[1] Bu, seriatin konulusunda Sâri' tarafindan gözetilen bir diger amaç olmaktadir. Bu nevi birinci nev'ide belirtilen maksattan farklidir. Orada, Sâri'in maksadinin, hem dünya ile hem de âhiretle ilgili maslahatlari genel bir biçimde ortaya koymak oldugu belirtilmisti. Orada açiklanan kasitla burada söz edilecek olan maksat arasinda bir zitlik bulunmamaktadir. Aralarinda su fark vardir: Birinci nev'ide, tabi olan ve uygulamada kusur göstermeyen kimseler için dünya ve âhiret saadetine kefil olan ilâhî bir nizamin konulmus oldugu islenmistir. Dördüncü nev'ide ise, kuldan bu ilâhî nizam altina girmesi, ona boyun egmesi, heva ve heveslerinin pesinden kosturmam asinin istenecegi islenecektir.

[2] Zâriyât 51/55-57.

[3] Tâ hâ 20/132.

[4] Bakara 2/21.

[5] Bakara 2/177.

[6] îsâ4/36.

[7] Sâd 38/26.

[8] Nâziât 79/37-38.

[9] Nâziât 79/39-40.

[10] Necm 53/3-4.

[11] Câsiye 45/23.

[12] Mü'minûn 23/71.

[13] Muhammet! 47/16.

[14] Muhammed 47/14.

[15] Mü'minûn 23/71.

[16] Mü'minûn 23/115. îlayir, aksine sizi, yükümlülügünüzü ve karsiligini görmeniz için öldükten sonra diriltiimenizi gerektiren bir hikmetten ötürü yarattik. Âyet, içlerinde bulunduklari gaflet sebebiyle kâfirleri azarlamaktadir

[17] Sâd .38/27. Âyette geçen "bâtil" hikmetsiz, bosuna demektir. Bu âyet, insanlarin öldükten sonra tekrar dirütilecegini ve hesaba çekileceklerini, bunun da ancak seriatla açiklamada bulunulduktan sonra olabilecegini ifade eden bir önceki âyetin içerigini pekistirmektedir. Bir sonraki âyet de böyledir. Çünkü oyun, oyalanma ve eglence hikraetsiz seylerdir. Bu açiklamalar noktasindan bakildigi zaman âyetlerin delil olarak kullanilisi açiklik kazanir ve, "Bu âyetler yaratilisla ilgilidir; seriatin konulmasiyla ilgisi yoktur" diye bir itiraza meydan kalmaz.

[18] Duhân 44/38-39.

[19] Fikih, bir seyi ince ve. derin bir anlayisla kavramak demektir. Fakîh de, Islâm'i geregi sekiide ve iyice kavrayan ve onu kendi zamaninda yasanabilir sekilde hüküm kaliplarina koyabilen kimse demektir. Kurrâ ise, Kur'ân'i iyi okuyan kimse demektir. (Ç)

[20] Bunlarin amelleri, sehvetlerinin, arzu ve heveslerinin ortaya çikmasindan önce baslar. Bu durumda bunlari o amellere iten baska bir motif vardir. Bu motif de Allah'in tesrî kildigi hususlara uymak ve boyun egmek olmaktadir, Onlarin arzulari, amellere baslandiktan sonra ortaya çikmaktadir; dolayisiyla amellere itici motif olmaktan uzaktirlar. Sonuç olarak bunlar, heva ve heveslerine tâbi durumda degillerdir. Digergrubagelince;onlar amellere ancak heva ve hevesleri gözüktükten sonra baslarlar; amellerde agir basan husus arzu ve heveslerinin tatmini olur ve o amele itici motif bunlarda heva ve hevesleridir. Dolayisiyla birinci grupla bunlar arasinda büyük farklar vardir.

[21] Muvatta, Sefer, 88.

[22] Ve bunun neticesinde içerisinde bulundugu halin yani nefsinin aldigi lezzet ve nimetlerin, duydugu haz ve güzelligin artmasi, kerametler etde etmesi, herkes tarafindan sevilen bir kimse olmasi... için namaz, oruç, ibadet için halvete çekilmek gibi seylere ragbeti artar ve siddetlenir. Bütün bunlar arzu ve heveslerdir ve övgüye deger amellere karismislardir. Ancak bazen olur ki, bu heva ve hevesler varlik bakimindan seriata uymus olma motifinden öncelik arzeder ve asil durumuna geçer; bu halde kisi mertebesini kaybeder.

[23] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/169-177

[24] Burada mükellefin korumakla memur oldugu ve kendisi için bir hazzm bulunmadigi miktarin açiklanmasina ihtiyaç vardir. Burada kastedilen nefsini korumasi, mesela kendisini uçurumdan atmak gibi, onuhelakolmaya maruz kilici davranislardan kaçinmasi yoluyla; dinini korumasi, kendisine ariz olacak süpheleri uzaklastiracak kadar gerekli seyleri ögrenmesi yoluyla; akimi korumasi, onu giderecek ya da örtecek seylerden kaçinmasi yoluyla; neslini korumasi, sehvetini ancak Allah'in kendisine iz in verdigi yollardan gidermesi suretiyle; malmi korumasi, onu yararsiz bir sekilde yakmak, ya da baska türlüyollarla telef etmekten korumasi yoluyla olacaktir. Müellifin "Mükellefin bunlarin aksi istikamette davranista bulunmayi tercih etmesi takdirinde kisitlilik (hacr) altina alinmasi..." seklindeki sözü böylece açiklik kazanacaktir. Bununyanmda, hayatinin gereklerinden olan giyecek ve mesken ihtiyacinin temini için sanat icrasinda bulunmak ve esbaba tevessül etmek yo-tuyla nefsini korumasina gelince, her ne kadar bunlar da zarûrîyyâttan ise de bunlar ikinci kisimdan yani mükellef için bir haz içeren tâbi ma ksatlar-dan olmaktadir. Nitekim açiklamasi gelecektir.

[25] Müellif zahirde diye kayitlamistir. Çünkü bunlar her ne kadar kendilerine arzedilen bir davaya bakmaktan dolayi, davada taraf olanlardan bir ücret almiyorlarsa da, beytülmalden bir ücret ahyorlardir. Beytülmalin geliri de davada taraf olanlar da dahil oimak üzere halktan toplanmaktadir. Ancak alinan bu tür ücret, davada taraf olanlardan dogrudan alinan ücret gibi degildir; bu kadiyi bir töhmet altina sokmayacagi gibi, onu taraflar arasinda uygun gördügü dogru bir hükmü degistirmeye sevkedecek bir özellik de arzet-mez. Nitekim durum açiktir.

[26] Yani meselâ rüsvet alma gibi. Bu gibi durumlar genel mefsedetlere yol açarlar ki, bunlar üstlendigi kamu velayetinin gereklerini yerine getirme konusunda taraf tutma gibi töhmete maruz kalmasi, hak ve hakikattan

sapmasi ve zulme saplanmasi gibi seylerdir.

[27] Çünkü bu gibi-zarurî esaslarda kisiye yönelik bir haz bulunmamaktadir ve onun bu tür yükümlülüklerden siyrilip çikmasi gibi bir seçenek hakki da yoktur.

[28] Tabiî bu, bu tür görevlerin üstleniimesinin herhangi bir yolla son çare olarak belirmesi (taayyün etmesi) durumunda sözkonusudur.

[29] Bunlar, mükelleften belirlenmek suretiyle yapilmasi istenmeyen ve onun tercihine birakilan çesitli esbaba tevessül kabili nden olan seylerdir. Mesela mükellef, illâ da ticaret yapacaksin, ya da sanatla istigal edeceksin veya zirâatia degil de ögretmenlikle ugrasacaksin... gibi bir mecburiyet altina sokulmaz. Ancak hayatini sürdürmek için gerekli olan faaliyetlerden birini yapmak, esbaba tevessül etmek zorundadir. Bun! arin tamami, aslî o] an mak-satlarin tamamlayicisi durumundadir ve onlarin hiz metindedirler. Çünkü aslî maksatlarin ayakta durabilmesi ancak bunlarin varligina baglidir. Eger bu tâbi durumunda olan maksatlar (zarûriyyât) tümden ortadan kalkarsa; varlik bakimindan kendilerine bagîi olan aslî maksatlar da gerçeklesemez. Aralarinda bir baska fark daha vardir: Aslî olanlar vacip iken tabî olanlar mubahtirlar (tabiî Mubah bahsinin ikinci meselesinde de geçtigi gibi cüzî açidan ele alindiginda bu böyledir). Bir sonraki meselede, bunlar da aslî maksatlar gibi zarûriyyâttan sayilacaktir.

[30] Nûr 24/19.

[31] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/177-181

[32] Müellif, talep konusu diye kayitlamistir; çün kü kamu velayetlerinde oldugu gibi kifâî farzlarda da pesin bir haz bulunmaktadir. Meselâ, baskanligin verdigi ayricalik, memurlarin âmirlerine gösterdikleri saygi... gibi. Ancak bu hazlar, ser'an talep ediimis (maksut) seyler degillerdir; aksine bu gibi nazlara yönelik bir arzunun bulunmasi siddetle yasaklanmistir. Talep konusu hazdan ne kastedildigi ileride gelecektir.

[33] Bakara 2/275.

[34] Cum'a 62/10. Yasaktan sonra gelen emir kipleri ibaha hükmü ifade ederler. Ya da bazilarina göre. yasak hükmünü eski haline döndürürler. Burada yasak hükmü, cuma saatinde ahs-veris yapilmamasi hakkindadir. (Ç)

[35] Bakara 2/198.

[36] A'râf7/32.

[37] Tâ-hâ 20/81.

[38] Burada: "Eger kifâî vacip olursa, o zaman böyle olabilir; aksi takdirde bes teklifi hüküm birbirine girer" denilebilir. Ancak buna söyle cevap verilebilir: Burada sözü edilen seyler cüzî olarak rnendupturhir, ancak külli olarak ele alindiklarinda kifâî vacipolurlar. Nitekim bu konu, Hükümler bahsinde geçmisti. Dolayisiyla, cüzî olarak ele alindiklarinda mendup olan zarurî esaslarin bütün olarak terke dilmeleri halinde günahkâr olunmasi dogru olacaktir.

[39] Bunlarin nafakalarini temin için çalismak vacip olmaktadir.

[40] Sâd 38/26.

[41] Buhari, Ahkâm, 5, 6; Müslim, Imâre, 13; Ehii Davud, Imâre, 92.

[42] Meseiâ bir hadisle: "Eger bir kul halk üzerine baskan, kilinir ve o, halkina karsi nasihat ve ihlasla davranmazsa, asla cennetin kokusunu alamaz" huy-ruîmustur (bkz. LJuhârî, Ahkâm, 8; Müslim, Iman, 227, 228, Imâre, 21).

[43] Zümer39/3.

[44] Ta-ha 20/132.

[45] Talâk 65/2

[46] el-Câmiu's-Sagîr'cit' Hatîb'den rivayet edilmistir, isnadi zayiftir. Muteber kitaplar içerisinde; Concordance ve fihristler araciligi ilt. bulunamamistir.

[47] Yani, onun sebebiyle, mükellef için haz içermeyen ve yapilmasi istenilen amel meydana gelir. Meselâ, yeme, içme, giyme, barinma vt; benzeri sebeplerle hayatin korunmasi gibi. Mükellef için haz içeren kisim neticesinde, içe-risinde mükellefe yönelik haz içermeyen kisim meydana gelir.

[48] Yaklasik olarak bkz. Buhari, Rikâk, 38.

[49] Bu gibi muamelelerde aynî zarurî esaslar bulundugu gibi kifâî zarurî esaslar da bulunur.

[50] Nisa 4/6.

[51] Mirasçilar arasinda mirasi ve burada vakif gelirlerin taksimatini yapan ve küçüklerin hakkini koruyan sorîat memuru. (Ç)

[52] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/181-187

[53] Buruda söyîe bir mütâlâa ileri sürülebilir: MüeÜif, bu meselej'i erteleyerek, hu bölümün ikinci kismina yani bizzat mükellefe ait maksatlar bahsine ekoseydi ve burada Sâri'in teklifle gözettigi maksatlar bahrinde islemcsseydi daha uygun olurdu. Çünkü bu konu öne?,, mubahin mükellefin kasdi (niyeti) ile ibadet, haline dönüsniesiyle ilgilidir. Sonra da, durum böyle olunca acaba, o fiil ibadet hükmünü alir ve sahibi kamu velayeti üstlenen bir kimse gibi oîur mu? Yoksüokisimn hükmü, haz sahibi bulunan ve kendisine tevdi edikm bîr konuda istedigi gibi tasarrufta bulunan kimsen In hükmünde olmaya devani mi eder?

Biz bu mütâlaaya söyle a-vap verebiliriz: Bu meseleden asi! maksat hu sonu ucu problemdir ve konuyln ilgili iki bakis açisi bulunmaktadir. Bu iki bakis açisi, su anda islemekte bulundugumuz dördüncü nev'i ile daha siki trl-i-haili haldedir. Mesele basinda getirilen açiklama ise, sadece bir giris mahiyetindedir. Dolayisiyla itiraz yerinde degildir.

[54] Müellifin sözünün zahirinden anlasilan odur ki, burada sözü edilen her iki yaklasim da, fiilin sahsî harlardan armdinimasini kabul sonrasi ile ilgilidir ve isin hu noktasinda gorüif ayriligi yoktur. Üzerinde durulan konu, sadece, bu durumda olan bir kimsenin fiili, acaba birinci kisimdan o lan yani rnükelie-fe ait bir baz içermeyen fiillerin hükmüne katilabilir mi ve dolayisiyla o fiil karsiliginda bir bedel alamaz ve aynî ve kifâî olmak üzere her iki nev'i ile birinci kisinin hükmü gibi olur mu? Müellifin sözünden anlasilan iste budur ve soruyu, sadece hükümde birinci kisma kati labilir mi noktasina hasretmektedir. Sanki bu soru öncesine kadar olan her konuda görüsbirligi varmis gibi davranmaktadir. Halbuki ikinci vechin izahi sirasinda, "hepsi, hazlarin bulunup bulunmamasi konusu üzerine kuruludur" ve yine "Hu sabit olursa, bu kismin hazlarin tümden bulunmamasi konusunda birinci kisma esit olmadigi ortaya çikar" demektedir. Halbuki, hu konu meselenin basinda kabul edilmis ve bu nokta ile ilgili bir süphe ya da soruya yer birakilmamisti. Oysaki, birazdan gelecek olan izahlarindan da anlasilacagi üzere bu noktanin da tar-tismaya açi im asi uygun olacakti.

[55] Yani içerisinde mükellefe yönelik haz içeren bir fiilin, tafsilat üzere degil de genelde hiç haz içermeyen fiil mis gibi muamele görmesine. Çünkü bulunacak hazzi pek çok ve siki sartlara baglamistir; öyle ki, bütün bu sartlardan sonra kalacak olan haz neredeyse yok olmus ve arada kaybolup gitmis gibidir.

[56] islâm hukukunda buna'gabin' denilmektedir. Bir esya nm gerçi; k degerinin her zaman için tesbiti gerçeklen çok zordur. O yüzden seriat herkesin aldan a-bilecegi bir (irani (gabn-i yesîr) muamelelerde hosgörü ile karsilamis, ama herkesin a k!a nam ayacagi miktara ulasan bir gabni (gahn-i fahis) akdin feshine bir sebep saymistir. Gabn-i fahisin orani: Ticaret mallarinda yirmide bir; hayvanlarda onda bir, akarda beste bir, dirhemde kirkta bir ve daha fazla olan miktarlardir, (bkz. Bilmen, Kamus,6/11). (Ç)

[57] Yani aynî ve kifâî olanlarda. (Ç)

[58] Yani hazdan soyutlanmis olmasi, ancak hiç haz içermeyen fiillerin hükmünü almadikça tamamlanmis olmaz.

[59] Yani amelin Allah için halis kilinmis olmasi istegi, ancak o fiilin daha baslangiçta hiçbir haz içermeyen fiilin hükmünü almasi ile mümkün olabilecektir ki, o tür hükümler de, ibadetleri ve kamu velayetlerini içerisine alan kisimdir. Çünkü, kisi mâlî ve diger tasarruflarinda serbest kalinca, nazlarindan tümden arinims olmaz. Geriye "Onun ser'î bir taleple istenilmis olup olmamasi arasinda fark yoktur" sözü üzerinde durmak kaliyor. Çünkü eger ortada iyi huy, güzel ablak çagrisi seklinde de olsa ser'î bir taiep olmazsa, o zaman bahsin özerinde temelden durmanin bir anlami kalmaz. Çünkü bahisten gözetilen amaç, mükellefin zatî hazlar içeren amelleri islemesi sirasinda niyetini AIIah için halis kilarak, onu kendisine yönelik hazlardan tamamen arindirmasi ve o fiili sirf Allah'in emrine uy mus ol m ak için ya da onu Allah'in kendisine bir hediyesi telakki ederek islemesi durumunda, acaba o kimseden yaptigi isleri, mükellefe yönelik baz içermeyen ikinci kisimdan amellerin talep edildigi gibi mi islemesi isten ilecek ve dolayisiyla mesela kendi malindan ancak ihtiyaci kadarini mi alabilecek; yoksa bununla beraber malinda ve diger konularda serbest olacak ve istedigi gibi biriktirip uygun gördügü sekilde harcayabilecek mi? Eger bahis, ser'î bir talep üzerinde olmazsa, o zaman konu tümden ortadan kalkacak ve amaçsizoiacaktir. Müellif, meselenin sonunda bu tür davranislarin mükelleflerin kendi kendilerini icbar etmeleri neticesinde oldugunu yoksa daha baslangiçta vacip olan ser'î bir icbanii bulunmadigini ifade edecektir. Dolayisiyla öyle de olsa bu, ser'î bir durumdur ve Sâri'inyükleniesiyle olmasa bile ser'.an makbul ve isUmilen bir durum olmaktadir.

[60] Buhârî, îman, 42; Müslim, îman, 95.

[61] Bu istidlal, birinci yaklasimdaki "içerisinde haz bulunan seyin istenilmesi, içerisinde haz içermeyen ser'î kayitlarla kayitlidir" sözü ileri sürülerek reddedilir ve bu durumda onda bir haz bulunmasi mümkün olmaz. Burada ona söyle karsilik verilir: Bu siniri ar sadece hazzma ulasmak için birer vasitadirlar ve maksadin vasitanin hükmünü a Imasi zorunlu degildir. Dik kat edilecek olursa görülecektir ki, uslî kasitla mükellef için haz içeren meslekler, ticaret ve bedelli akitler gibi seylerde kisi kendi nazlarina ancak baskalari nin çikarlar: yoluyla ulasabilir. Bununla birlikte, bunlarda gözetilen maksat, bunlar esnassnda ortaya çikan baskalarinin maslahatina ait hükmü almaz ve. bunlarin içerdigi kisiye yönelik hazlar asil, baskalarina yönelik hazlar da arizî sayilir.

[62] Baskalarina ait faydalar da içermesine ragmen, bu faydalar arizî ofarak ortaya çikmaktadir. Dolayisiyla maksat, bu vesilenin hükmüne girmemektedir.

[63] Çünkü kisinin baskalarinin çikarlarini ihlal etmesi, netice olarak kendisine yansir ve verilecek cezalar, zecrî tedbirler, telef edilen mallarin ödetilmesi, isyanlar ve günahlar sebebiyle inen musibet ve âfetler yibi yollarla kendi çikarlari ihlal edilmis olur. Yüce Allah, kendisine tecavüz edilen (magdur) kimseye, tecavüz edene karsi, yapilan tecavüz ölçüsünde (kisas) karsilik verebilmesine dair izin vermistir. Dolayisiyla, bir baskasinin m aslahatini ihîat demek, sonuç itibariyla kisinin kendi çikarlarini ihlal etmesi demektir.

[64] Fussilet 41/46.

[65] Fetih 48/10.

[66] Müslim, Birr, 55.

[67] Sûrâ42'30.

[68] Bakara 2/194.

[69] Yani, tevessül ettigi esbab neticesinde ortaya çikan seylerden hiçbir sey almazlar, aksine onlari baskalarina verirler. Esbaba tevessül neticesinde ortaya çikan herzeyi halk için î.urürler. Bununla birlikte esbaba tevessül eden, meslek icra eden onlardir. Bunlar kendilerine ulasan seyleri tamamen Allah'in bir lutfu olarak görürler ve kendilerini onlar üzerinde dagitimi yapmak için görevli birer vekil gibi telakki ederler ve kendileri içi n hiçbir sey olmadigi düsüncesini tasirlar. Bunlar, en yüce mertebeyi teskil ederler. Bundan sonra gelenler nefislerini ihtiyaci olunca alan vekil gibi kabul ederler. Bunlar rütbece daha geridedirler.

[70] Hasr59/9.

[71] Nâsir'in notu ile birlestirilerek olumsuz olarak tercüme edilmistir. (Ç)

[72] Ki kendisi "el-Es'arî" nisbesiyle taninir, (Ç)

[73] Buhâri, Serike, 1; Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 167.

[74] Asini b. Ahvel, Knes'e: "Sana Rasulullah'm 'Islâm'da paki (ahidlesme) yoktur.' buyurdugu ulasti mi?" diye sordum. O, Hz. Peygamber'in kendi evinde Kureys iie Ensar arasinda (kardeslik) pakti (ahidlesmesi) olusturdugunu söyledi. (Bubari, Itisam, 16, Kefalet, 2; Müslim, FedâîluVsahâbe, 204.

[75] Çünkü Ensar, Muhacir kardeslerine mallarini aralari uda paylasmayi teklif etmistir. Hatta bazilari, eger Miihacir kardesleri dilerlerse eslerinden arzu ettiklerini bosayip onlarla evlendirme teklifinde dahi bulunmuslardir. Onlar ise, Ensar kardeslerinin tekliflerine yanasmamislar, ziraat ve ticaretle ugrasmislardir.

[76] Yaklasik ifadelerle bkz. Müslim, Zekat, 41, 95; Dârimî, Zekât, 21; Kesfu'I-hafâ, 1/23-

[77] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/188-196

[78] Yani, katkisiz ibadet Imlinde bulunan ameller veya arizî olarak içerisinde haz bulunduran ameller gibi. Müellifin buradaki ifadesi, aslî maksatlari "mükellef için bir haz içermeyen maksatlar" seklindeki tarifi ile çelismez.

[79] iznin, emir ve yasaktan sonra zikredilmesi, onun ibaha (mübaMik) anlaminda «3 m asini gerektirir. Ancak ib aha, aslî maksatlardan degildir. Çünkü daha önce de geçtigi gibi, asli maksatlar, ayniya dakifâî vacipler olmaktadir. Bu itibarla mücOîif, burada izin kelimesini kullanmadaydi daha iyi olurdu. Bu hususa daha sonra gelecek olan "onun fiili zarurivyât ve onu çevreleyen (tani ani tay icrunsurlari üzere islenmis oiur" sözü de delalet eder. Ancak burada müellife hak vermek için söyle denilebilir: Dördüncü meselede geçtigi üzere, içerisinde mükellefe yönelik haz içeren

yani tâbi maksatlardan bulunan bir fiii, nefsî hazlardan arindirilarak emredilmis birsey mesabesine çikarilabilir. Bu durumda da iznin zikredilmis olmasi bir problem arzetmez.

[80] Yaklasik ifadelerle bkz. Müslim, Zekat, 41, 95; Dânmî, Zekât, 21; Kesfu'l-hafâ, 1/23.

[81] Çünkü ser'î bir vacibi yerine getirmistir ve bu haliyle o övgüye degerdir.

[82] Yani her ne kadar islenen fiil, Sâri'in kasdina uygun düsmüs ve ona muhalif olmamissa da, ancak heva ve heveslerinin güdümünden çikmis olabilmesi için bu yeterli degildir. Kisi bu tür davranislarinda, Sâri'in hitabininki emir, nehiyyada izin olabilir geregini dikkate alarak islemis degildir; aksine Sâri'in hitabi dikkate alinmaksizin sadece kendi sahsî ihtiyaçlarinin giderilmesi ve sehevî arzularmm tatmini için islemistir.

[83] Yani, aslî maksatlar dogrultusunda hareket etmek.

[84] Müzemmil 73/5.

[85] Yani amelini, hem haz pesinde hem de emre uymus olma amaciyla is lemis kimse. Böyle birinin bu makamdan nasibi, haztanna olan riayetinin azhgi ölçüsünde olmaktadir. Müellif faslin sonunda, "Tâbi olan maksatlarih-îassizhga daha yakindir" diyecektir.

[86] Daha önce geçti. bkz. c. 2/139.

[87] Çünkü bu heva ve heveslerin en güçlü itici motifleridir. Seriat ise, kulu onun ilmeginden çikarip Rabbine kui etmek için konulmustur.

[88] Gâsiye 88/2-4.

[89] Buhârî, Menâkib, 25; Müslim, 142 vd.

[90] Hadisin lâfzi tercümesi: "Heryas ciger sahibi için ecir vardir" seklindedir, (bkz. Buhari, MüsâkAt, 9, Mezâlim, 23: Müslim, Seiam, 153.

[91] bkz. Buhârî, Bud'u'1-haik, 16; Müslim, Tevbe, 25.

[92] Ebu Davud, Edâhî, 12; Tirmizî, Diyât, 14; Ahmed, 4/123.

[93] Buhârî, Bedu'1-vahy, 1; Iman, 41; Müslim, Imâre, 155.

[94] Hadis için bkz. Buhârî, Cihad, 48; Müslim, Ze.kâl, 24.

[95] bkz. Mâide 5/32.

[96] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/196-207

[97] Yani yoliar içerisinde mubah olan yolu arastirmasi ve bulmasi, onun sadece Sâri'in iznini gözönünde bulundurmasi neticesinde olacaktir. Dolayisiyla onun bu fiili, yukarida geçen söz kuvvetinde olur.

[98] Müellifin maksadi, tâbi maksatlarla, haz kastimin bir arada bulunmasinin sahih olacagini ve bunun heva ve heveslere uyma anlamina gelmeyecegini açiklamaktir.

[99] Çünkü, yasak olan heva ve hevese uymus olur. Zira hazlarin bulunmasi, b<' raberinde bulundugu emre uyma kasdini düsürecek olursa, zikredilen netin-kaçinilmaz oturaktir.

[100] Ki bu amel, huy ittin kurtarilmasina yönelik ibadet disi bir vacip olmaktadir.

[101] Münâvî, Künûzul-hakâik'de Beyhakî'den rivayet etmistir. el-Makdisî, Tezkiretul-iiH'vzûâtadli eserinde, bu hadisin senedinde Sevr'den münker hadisler rivuyul eden Abdullah b. Üzeyne'nin bulundugunu söylemistir. (N) Concordano* vefihristler araciligi ile temel kitaplari çerisinde bulamadik.(Ç) Gerçi konu disi olmakla birlikte bazilari, cinlerle görüsmek, onlarlii konusmak, evlenmek, kurbanlar takdim etmek suretiyle onlara yaklasmak,., gibi konularda gelen bütün söylentilerin, tamamen hurafe ve islâm'in il k dci-virlerinden sonra ortaya çikmis bayagi inançlar oldugunu ileri sürerlerse de, cinlerin görülmesi konusunda hadislerin bulundugunu hatirlatmak yerinde olacaktir.

[102] Ibn Esir, Ibn Abbas'in rivayet ettigi: "Bedevilerin cömertlik gösterisi olmak üzere kestiklerinden yemeyin. Ben

onlarin, Allah'tan baskasi adina kesilmis hayvanlardan olmadiklari konusunda emin degilim" hadisini aldiktan sonra açiklama sadedinde söyle der: Bu akr yoluyla olurdu. (Akr; devenin [ya da koyun vb.] ayakta iken, sinirine vurarak hayvani düsürmek ve kesmek demektir.) tki adam, sehavet ve cömertlikte birbiri ile iddialasir, biri bir deve keser, öteki de keser ve bu böyle devam ederdi. Sonunda bu isi götüremeyen kimse pes eder ve öbürünün daha cömert oldugu ortaya çikardi. Bunu, riya, kendi nefislerini tatmin ve övünç vesilesi olmak üzere yaparlar; Allah rizasi için yapmazlardi. Bu yüzden Hz. Peygamber, onlari Allah'tan baskasi adina bogazlanmis hayvanlara benzetti, (bkz. Niliaye,3/272

[103] Ebu Davud, Atime, 7.).

[104] Tard, illetin bulunmasi sebebiyle hükmün de bulunmasini gerektiren (sübutta telâzum). Cennet umudu ve cehennem korkusu bir hazdir; erli mis olmasinin önemi yoktur. Eger dünyada ibadet disi haz içeren amelle hazlarin dikkate alinmasi durumunda bâtil olurlarsa, ayni haz sebebiy Ir detlerin de bâtil olmasi gerekir. Halbuki, kimse böyle bir sonucu kabul m mektedir. (Ç)

[105] Insan 76/9-10.

[106] Hadisin tamami söyle: " Müslümanlarla yahudi ve hiristiyanlarin beiuutri bir cemaatin benzeri gibidir ki, bu cemaati bir gün geceye kadar ken disine is islemek üzere muayyen bir ücretle bir kimse istihdam etm istir. Ka kat bunlar günün yarisina kadar müstecir hesabina çalisip sonra:

-Senin bize vermeyi sart kildigin ücrete ihtiyacimiz yoktur; isledigimiz, is de bâtildir, bir ücrete karsilik degildir, demislerdir. Is sahibi (müatecir)

bunlara:

-Mesâinizi heder etmeyiniz, geri kalan isinizi tamamlayiniz da ücretinizi tam olarak aliniz, dediyse de bunlar çalismaktan kaçinip isi terketmislur dir. Is sahibi de bunlardan sonra baskalarini tutup bunlara:

-Su günün geri kalan kismini siz tamamlayiniz da sunlara ücret olarak sart kildigim ecri siz kazaniniz! dedi. Bu defabunlar çalismaya basladilar. Ta ikindi namazi vakti olunca bunlar da:

-Simdiye kadar isledigimiz is bâtildir, bir ücrete tâbi degildir. Bu is de, bize vermeyi sart kildigin ücret de senin olsun dediler, çalismadilar. Is sahibi bunlara da:

-Öyle yapmayiniz! Geriye kalan isinizi tamamlayiniz da ücretinizi aliniz! Surada gündüzden az bir zaman kaldi, dediyse de bunlar da çalismaya yanasmadilar. Is sahibi bunlarin günlerinin geri kalan kismini tamamlamak ve kendisi için çalismak üzere bir cemaat daha istihdam etti. Bunlar günes batincay a kadar evvelkilerin geride biraktiklari isi tamamlayarak çalistilar ve evvelki îki grubun islerinin ücretini tam ve eksiksiz olarak aldilar. Iste bu da müslümanlarin ve tevhid ile Hz. Muhammed'in peygamberlik nurunu kabul edenlerin-benzeridir. (bkz. Buharî, Icare, 8, 11, 13; Tecrid, 7/32.) (Ç)

[107] Bu meyanda söyle buyurmuslardir: "Rabbim için ileri sürecegim sart, O'na kulluk etmeniz ve hiçbir seyi O'na ortak kosmamanizdir; benim ve ashabim için ileri sürdügüm sart da, bizi bagriniza basmaniz ve bize yardimci olmaniz, kendi nefislerini korudugunuz gibi bizi de korumanizdir." (Ahmed, 4/120).

[108] Ki, bunlarin yerine getirilmesinde mutlak anlamda maslahatlarin gerçeklestirilmesi; muhalefeti durumunda dii mutlak an lamda mefsedetlerin dogmasi sözkonusudur. Müellif buradaki amellerden asaleten ibadet olmayan amelleri kastediyor; çünkü meselenin konunu bunlardir.

[109] En'âm 6/149.

[110] Beyyine98/5,

[111] Kehf 18/110.

[112] Hadisin tamami: "Kim bir amelde bulunur ve o amelde baskasini bana ortak kilarsa;onu sirkiyle basbasa birakirim." (Müslim, Zühd, 46).

[113] Buhârî, Iman, 41; Müslim, Imare, 155.

[114] Zümer39/3.

[115] Haz kasdinin emre uyma kasdi ile bir arada bulunmasi durumunda Ihlasin zayiflayacagi konusunda söz yok. Tartisma konusu da bu degil. Ihlasin azalmis olmasindan, o amelin temelden bâtil olmasi lâzim gelir mi? Tartismanin odak noktasi bu olmaktadir.

[116] Gazzâlî, böyle bir amel ile kulluk icrasinda bulunulamayacagim söylememistir. Halbuki, buradaki tartisma konusu budur. Aksine Gazzâlî esnek ve genel bir ifade kullanmistir ve onun bu sözünü "ihlâs tani olmaz" seklinde yormak mümkün oldugu gibi, daha önce geçen ve asil problemi teskil eden böyle nefsânî nazlarla birlikte bulunan bir amel ile kullukta bulunulmus olunmaz" seklinde de yormak mümkündür. Dolayisiyla problemi teyit için bu u/un nakle gerek yoktu

[117] Sâffât 37/40-44.

[118] Yoksa, ibadet islerken mutlak surette baska birseyi dikkate almamak anlaminda degildir.

[119] Ankebût 29/6.

[120] Yani, "Dünya ve âhiretle Ilgili tüm hazlardan arindirilmis bir ihlâs sekli gerçekten çok zordur ve ona ancak seçkinler üstü seçkinler (havâssu'l-havâs) ulasabilirler" sözüyle. Bu mümkündür ve bu durumda "Böyle bir iddiada bulunan kâfirdir" diye nasil söylenebilir.

Ebu Hâmid bu iki söz arasini bulmaya çalisiyor ve söyle diyor: Seçkinler üstü seçkinlerin haziardaii uzak olmalarindan maksat,yemek, içmek, giyinmek, hurilerle iliskide bulunmak gibi cennet ehli için vadedilen nimetlerden Istifade amacindan uzakliktir; yoksa her çesit hazlar degildir. Marifetullah, münâcat, Allah'a bakma vb. gibi seyler seçkinler üstü seçkinlerin hazlari olmaktadir. Eger bu tür hazlar da kastedilecek olursa, onlarin dahi asia hazlardan soyutlanmis olmalari mümkün olmayacaktir

[121] el-Utbiyye, Kurtubah el-Utbî (ö. 255/869) tarafindan telif edilmis ve Endülüs'te tutulmus Mâliki mezhebine ait temel kitaplardan biri.

[122] Tâ-hâ 20/39. Muhtemelen ilgiyi söyle kurmak mümkün: Yani, onu görünce insanlarin ona karsi bir sevgi duymalari, Sâri'in istedigi birseydir. Dolayisiyla baskalarinin da böyle bir duyguya kapilmis olmalari durumunda Sâri'in maksadina ters düsülmüs olmaz. (Ç)

[123] Suarâ 26/84.

[124] Yani Hz. Peygamber'in mü'mini benzettigi agacm. (Ç)

[125] Buhârt, Ilim, 4, 5, 15.

[126] . Yani Ibn Ömer hadisinde sözü edilen ilim. Çünkü Hz. Peygamber'in meclisinde idiler; ona ilimden sormuslardi; ayrica ibadet mahallinde de bulunuyorlardi. Hz. Ömer'in sözü, ilim talebinde bulunmak suretiyle ifada bulunulan ibadet haiinde kendisine yönelik bir haz bulunmus olmasindan endise etmedi anlamina geiir.

[127] Bakara 2/160.

[128] Bu durumda bu haz, sadece aslî kasitla istenilmis genel bir maslahat ve halkin yarari olacakUr. Kisiye dönecek sey (haz) ise, (hu genel maslahata) sadece tâbi durumda kalacaktir.

[129] Yani, birbirinden ayri olarak ele alma imkâni bulundugu halde; ki, bu Gazzâlî'nin de görüsü olmaktadir.

[130] Ibnu'l-Arabi'nin görüsünü desteklemektedir.

[131] Bakara 2/198.

[132] Sâffât 87/39.

[133] Suarâ 26/21

[134] Buhârî, Savm, 10, Nikâh, 2, 3; Müslim, Nikâh, 1. Buna benzer bir baska örnek de: "Dedim ki: Rabbin izden bagislama dileyin; dogrusu O çok bagislayandir. Sise gökten bol yagmur indirsin..." (Nuh 7 l/l 1) âyetidir. Bu âyette, istigfar-ki bir çesit ibâdettir- üzerine dünyevi ha/1 arin tertip edildigi görülmektedir.

[135] Halef b. Abdulmeîik b. Mesüd el-Endulusî. Tarihçi, arastirici bir âlimdir. Kurtiiba'da dogmus ve ölmüstür. îsbiliyye kadiligini üstlenmistir. H. 578= M. 118,7de vefat etmistir. (Ç)

[136] Ebu Bekir Muhammed b. Yebkâ b. Zerb. Endülüs'ün büyük kadi ve hatiplerinden birisidir. Kurtuba kadiligi yapmistir. H. 381 = M. 99 l'de vefat etmistir. (Ç)

[137] Müellif gerçek anlamda bir hasir oldugunu kastetmis olmamalidir,

[138] Geç kalanin yetisebilmesi için onu rükûda beklemek dünyevî bir is midir?! Yoksa ibâdet için tamamlayici bir davranis midir? Ayni sey, bir sonraki örnekte namazin hafif tutulmasi ile ilgili olarak da söylenebilir.

[139] Daha önce geçti (2/144).

[140] Bu hüküm mensuh olmalidir. (Ç)

[141] Selâmin alinmasi ve müezzinin söylediklerinin tekrar edilmesi dünyevî bir is mi ki?! Evet bunlar, namazin hakikatinden hariç seylerdir; ancak dünyevî seyler de degillerdir; aksine ibadettirler.

[142] Rûm 30/21.

[143] Yunus 10/67.

[144] Bakara 2/21.

[145] Kasas 28/73.

[146] Nebe'78/1O.

[147] Bakara 2/216.

[148] Yani, bu da, onlarin hosuna gitmeyen bir seyin hayirlarin a olari bir yükümlülük oldugunu belirterek bir in'am ve ihsanda bulunma tarzi oldugu heHrtil-mistir. Savasin bizzat kendisi nefsî haz içermeyen biryükümlülük olmaktadir ve bu tür seylerde Allah'in in'âm ve ihsanini n bulundugundan höz etmek istisnaîdir. Burada söyle bir mütâlâa ileri sürülebilir: Aslinda burada istisnaya ihtiyaç yoktur; çünkü burada sftzü edilen in'am ve ihsan bi/.zat yükümlü tutulan savasin kendisiyle degil de neticeleri gibi bir baska seyle olmaktadir. Yüce Allah, hangi türden olursa olsun hoslanilmadik seyleri bizim hayrimiza çevirmektedir ve bunun sonucunda hiç hosumuza gitmeyen bir sey bizim için sirf hayir haline dönüsmektedir. Allahin in'am ve ihsâm iste bu açidan olmaktadir.

[149] Yani, muhalefet niyeti ile yapmis olmakla birlikte mesru yola uygun d,üsen muamelât türünden olan amelleri muteberdir yani bâtil degildir, ona sahih ameller gibi hükümler verilir. Mesru olan sekle ters düsmesi durum unda ise, o amel bâtil olur ve mesru amel hükmünü alamaz.

[150] Yani o amelin üzerine sevap gibi herhangi bir uhrevî netice baglanmaz anlaminda bâtil olur.

[151] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/207-228

[152] Müellifin burada hacci örnek göstermesi açik degildir. Çünkü sözünün gelisi söyle olmali: Eger muamelâttan olan bir sey, hem malî ve hem de ceza anlami içeriyorsa o zaman konu ictihâdîdir: Keffâretlerde oldugu gibi.... Hac böyle degildir. Çünkü hac bir ibadettir; fakat içerisinde mâlî yön de bulunmaktadir. Hangi taraf agir basarsa, o tarafa itibar edilir. Ayni sey kurban hakkinda da söylenebilir. Müellif, sayet taksimi üçlü yapsa ve bahsettigi iki kisma ibâdetlerle, mâlî muameleler arasinda yor alan bir üçüncü kismi daha eklemis olsaydi daha iyi yapmis olacakti.

[153] En'âm 6/164.

[154] bkz. 17/15; 35/18; 39/7.

[155] Necm 53/39.

[156] Fâtir 35/18.

[157] Ankebût 29/12.

[158] Bakara 2/139.

[159] En'âm 6/52.

[160] Infitâr 82/19.

[161] Lokman 31/33.

[162] Bakara 2/48

[163] bkz. Müslim,. Iman, 348.

[164] Son âyet hariç. Çünkü n Medine'de gelmistir.

[165] Yani izmar, hakikat, mecaz... gibi bilinen on husus.

[166] Bu konu ile ilgili olarak Deliller bahsinde genis ve yeterli bilgi verilecektir.

[167] Buhari, Celiniz, 33, 34; Müslim, Cenâiz, 18, 18, 19, 22-24. .

[168] Müslim, Ilim, 15; Nesâî, Zekât, 64; Ahmed, 4/357

[169] Müslim, Vasiyyet, 14.

[170] Buhari, Cenâiz, 32; Müslim, Kasâme, 27.

[171] Tûr 52/21

[172] Nesâî, 2/5; Neylu'l-Evtâr, 5/J1.

[173] Buhâri, Savm, 42; Müslim, Siyam, 153.

[174] Ruhârî, Vasâyâ, 19; Ebu Davud, Eymân, 24.

[175] Hamasî bir cümledir. Bununla problemi güçlendirmek ve böylece onun mâlî bir :jâib€; bulunmayan sahada da yürümesini istiyor.

[176] Yani muhalifi çok az olan. Bu konuda Ilâmul-muvakkiîn'e bakilabilir.

[177] Tevbe 9/113.

[178] Medine münafiklarinin reisi. (Ç)

[179] Tevbe 9/80.

[180] Tevbe 9/84.

[181] Abdullah b. Abdullah b. Übey, Hz. Peygamber'den babasi için istigfarda bulunmasini talep etmisti. Hz. Peygamber de magfiret talebinde bulundu. Bunun üzerine "Onlarin ister bagislanmasini dile, ister dileme birdir. Onlara yetmis defa bagislanma dilesen Allah onlari hagislamayacaktir" âyeti indi. Hz. Peygamber: "Ben de yetmisten fazla Istigfar edecegim* buyurdu, lîu kez de "Onlardan ölen kimsenin namazini sakin kilma, mezari, basinda da durma..." âyeti geldi. (Genis bilgi igin bkz. Kurtubî, Tefsir, 8/218 vd.).

[182] el-Münâvî, Künûzu'l-hakâik'da el-Bezzâr'dan nakletmistir.

[183] Rasuiullah (as).sorar: "Müflis kinidir? Biliyor musunuz?" Ashap cevap verir: "Müflis bizce, parasi pulu olmayan kimsedir." Hz. Peygamber cevap verir; "Gerçek müflis sudur: Ümmetimden tutmazini kilmis, orucunu tutmus, zekâtini vermis kimseler huzura getirilir. Ama suna küfretmis, buna iftirada bulunmus, su mm. nialmiyeniis, onun. kanini akitmis, sunu dogmustur. Yapmis oldugu iyilikler onlar arasin da bölüstürülür. Eger yeterli gelmezse bu kez onlarin günahlari alin ir ve onun üzer ine yüklenir, sonra da cehenneme atilir. Iste gerçek müflis budur." (iVlüsHm, Birr, fiO; Ahmed, 2/303).

[184] Yani sirf Allah'tan gelen musibetlerse.

[185] Buhari, Hars, 1; Müslim, Müsâkât, 7-10; Ahmed, 3/147.

[186] Hadis manen ve muhtasar olarak rivayet edilmistir. Daha önce geçti. (bkz. 2/205).

[187] "Gece namaz kilma âdeti bulunan bir kimse hu niyetle yatar ve uyku galebe çalar ve namaza kalkamazsa, ona sanki namaz kilmis gibi sevap yazilir ve uykusu da kendisine bir sadaka olur"(MuvaLla, Salâtu'i-leyl, ]; Ebu D.ivud, Tatavvu, 20). "Medine'de öyle adarrdar vardir ki, onlar aldiginiz her yolda, hatettigiuiz her vadide hep sizinle beraberdirler. Onlari size katilmaktan hastalik alikoymustur" (Cuhârî, Cihad, 35; Ibn Mâce, Cihad, 6).

[188] Tirmizî, Zühd, 17; Ibn Mâce, Zühd, 26; Ahmed, 4/230.

[189] Buhârî.Rikâk, 31; Müslim, Iman, 206.

[190] Hadisin devaminda ashap sorar: "Ya Rasulallah! Katilin durumunu anladik. Peki maktul niye öyle?" Hz. Peygamber cevap verir: "Çünkü o d-a kardesini öldürmeye azmetmisti" (Neseî, Tahrim, 29; tbn Mâce, Fiten, 11).

[191] Çünkü, bu durumda niyet bulunmakta, niyet edilen sey de, her ne kadar bir baskasi tarafindan da olsa ortaya konulmus olmaktadir.

[192] Burada, kisi bu tür kötülükleri islemeyi aklina koymus, önlemlerini almis, ancak kendi iradesi disinda bir sebepten dolayi amacina ulasamamistir. Iste bu insan, onu bilfiil islem is gibi günahkâr olur. Yoksa m aksat, bunlari sadece zihninden geçiren kimse olmamalidir.

[193] Tur 52/21.

[194] Leheb 1.1 1/2.

[195] Tür 52/21

[196] Muztarib: Bir ya da daha fazla raviden farkli sekillerde ri vay v.l edilen \c bu rivayetler arasinda herhangi bir yolla tercih yapilamayan hadislerdir. (Ç)

[197] Muhtemelen Ikmâlu'l-mu'lim bi fevâidi Müslim olmalidir.

[198] Buhârî, Savm, 42; Müslim, Siyâm, 153.

[199] Tâbi durumda olduklari için meyve ve maldaki bilinmezlik akdi bozmamaktadir. iÇ)

[200] Necm 53/39.

[201] Necm 53/39.

[202] Buhârî, Savm, 42; Müslim, Siyani, 153.

[203] Nisa 4/13-14.

[204] Vakia 56/24.

[205] Nahl 16/32.

[206] Ne ilgisi var? Daha önce geçen, onun bir mâlî tasarruf seklinde oldugu idi Sanki o mali, tasaddukta bulunana vermis ve o sadece sarf konusunda onun yerine geçmis gibi idi. Mala ise bizzat kendisi malik olmustu. Sevap ise tamamen baska bir seydir

[207] Nahl 16/97.

[208] Ne ilgisi var? Daha önce geçen, onun bir mâlî tasarruf seklinde oldugu idi Sanki o mali, tasaddukta bulunana vermis ve o sadece sarf konusunda onun yerine geçmis gibi idi. Mala ise bizzat kendisi malik olmustu. Sevap ise tamamen baska bir seydir

[209] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/228-242

[210] Yani sebepleri yenilenen ibadetlerde. Meselâ, nisap bulundugu için bu yil farz olan zekât, ertesi sene nisabin bulunmamasi durumunda vacip olma'/. Sebeplere bagli diger ibadetlerde de durum aynidir. Dolayisiyla müellifin sözünü, kayitlamak gerekmektedir.

[211] Meâric 70/23.

[212] Pek çok yerde geçer. Meselâ bkz. Bakara 2/3

[213] Bakara 2/43. vb.

[214] Buhari, Rikâk, 18; Müslim, Müsâfirîn, 215, 216.

[215] Daha önce: geçti. (1/343).

[216] Ebu Davud, Tatavvu, 27; Müslim, Müsâfirîn, 141.

[217] Buhârî, Savm, 64, Rikâk, 18; Müslim, Müsâfirîn, 2I7.

[218] Hadid 57/28.

[219] Hz. Peygamber (as) çesitli kimselere çesitli münasebetlerle, zikirler (evrâd) ögretmisti. Tabiî bu virdleri verirken, iyi bir doktorun hastasinin durumunu gözönünde bulundurdugu gibi, karsidaki kisinin halini, vaktini, isini vb. gö-zönünde bulunduruytirve onun devamli yapabilecegi bir virdi kendisine ögretiyordu. Daha sonra gelen mürsidlerin de ayni sekilde davranmalari ve müridlerinin hallerine, vakitlerine uygun virdler vermeleri gerekir. Zam animizda, bazi sofularin Hz. Peygamber'den gelen bütün virdleri toplayarak -ki saatler alabilir- okuduklarini görmekteyiz. Inancimizca bu tutum, isi zorlastirmanin, altindan kalkilmayacak bir yükün altina girmenin ve Hz. Peygamher'in gösterdigi tavri kavrayamamanin bir örnegi olmaktadir.(Ç)

[220] Bakara 2/45.

[221] Bakara 2/46.

[222] Daha önce geçti (2/138).

[223] Daha önce geçti (2/145).

[224] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/242-244

[225] Taglîbyani galebe çaldirma yoluyla mubahla ilgili hükümler de buna dahildir. Yoksa mubah da, bazi kimselere has ol mayan ser'î teklifi bir hükümdür. Geriye talep içermeyen yani vazî hükümler kaliyor. Müellifin bu kaydi mak-satli kullandigi (kaydin ihtirazi oldugu) açik degildir. Zira meselâ zi:vâî vakti, ögle. namazinin farz olmasi için bir sebeptirve onun sebepîigi genel olup sadece bazi mükelleflere has bir durum degildir. Ayni sey diger vazî hükümler hakkinda da geçerlidir.

[226] Sebe' 34/28. Yaygin olarak bilindigi üzere âyetin anlami: "Biz neni bütün insanlara bu seriatla ancak müjdeci ve uyarici olarak göndermisizdir" seklindedir ve bu itiharla seriatin tamaminin bütün insanlara teblig edilmesi em-redilmektedir. "Ey Peygamber! Sana indirileni teblig et" (5/67) âyetinde de seriatin tamaminin tehlig edilmesinin vacipligine del alet bulunmaktadir. Bu iki âyetin bir arada degerlendirilmesi, meselede ortaya konulmak islenen ne-ticeyi tam olarak verecektir. Âyetlerin teker teker ele alinmasi durumunda ise, maksat tam hasil olmayabilir. Çünkü peygamberin herkese gönderilmis olmakla birlikte, gönderilen seyin bir kismini açiklamakla görevlendirilmis olmasi mümkündür. Bu durumda seriatin bir kismi, sadece bir kisim insanlar için olmus olabiür. Böyle bir ihtimal, ancak seriatin tümünün bütün insanlara tebiig edilmesi gereginin ortaya konulmasiyla kalkar. Bu netice de ancak iki âyetin birlikte degerlendirilmesi ile ortaya çikar. Gerçi söyle denilebilir: Mefûlün hazfedilmis olmasi genellik bildirir. Hazfedilen de "bu seriatla" kelimesidir. O takdirde getirmis oldugu her iki âyet de maksadi ifadeye yeterli olur.

[227] A'râf 7/158

[228] Hadiste söyle denilir: "Bana bes sey verildi ki, benden ana' hiçbir peygambere verilmemisti: Her peygamber sadece kendi kavmine gönderilirdi; ben ise kirmizi, siyah lierkesegönderildim..." (Buhârî, Teyemmüm, 1; Salât, 56; Müslim, Mesâcid, 3)

[229] Dikkatlice düsünüldügünde, kullanilan âyet delillerinde "bu seriatla" kaydinin bulunmasi gerekmektedir. Çünkü, maksat için peygamberin mücerred bütün insanlar için gönderilmis olmasi yeterli degildir; gönderildigi seyin tümünü de dikkate almak gerekmektedir.

[230] Yani bunlarla ilgili bulunan meselâ mallarinin zekâtinin verilmesi gibi teklifi hükümler, bunlarin kendilerine degil, velilerine yöneliktir.

[231] Çünkü insanlar, zarurî, hâcî ve bunlarin tamamlayici unsurlarindan "lan seylere karsi hep ayni ihtiyaci gösterirler; zira hepsi ayni yaratilista bulunmaktadirlar.

[232] Ahzâb 33/50-51.

[233] Arâbî hadisesinde, yapilan bir alis-verisle ilgili olmak üzere Huzeyfe Hz. Peygamber lehinde sehadette

bulunmustu. Huzeyfe'nin sehadet konusundaki dayanagi, Hz. Peygamber'in dogruluguna olan imani idi. O Rahbiiiden teblig gibi çok önemli konularda yal an söylemedigi ne göre, boy îe basit islerde yalan söylemeyecegi öncelikli olarak sabit olurdu. Bu akitte Huzeyfe'nin sehâ-detinin iki sahit yerine tutulmasi, Hz. Peygamber'in bizzat kendisine has özelliklerden dolayi oidugu için, ona ait bu aidiyet dognidanllz. Peygamber'e ait bir özellik halini almaktadir. Ibn Kayyim bu konuyu Mâmu'l-muvak-kiîn 'de açiklamis ve Huzeyfe'nin, orada hazir bulunan sahabelerden önce Hz. Peygamber'e has olan özellige intikalie, bilinen bu tavrini sergiledigini belirtmistir

[234] Ahmed, 4/303.

[235] Yani âyette ve iki hadiste. Hükmün sahsa özel oldugunu belirtmek de, bizzat böyle olmayan durumlarda ser'î hükümlerin herkese samil oldugunu gösteren basli basina bir delil olur.

[236] Ahzâb 33/37.

[237] Ancak bizzat âyetin sonunda, bu özel uygulamanin genel ser'îbir hükme esas kilindigini belirten ifade bulunmaktadir. Dolayisiyla onun hususîligi vehmini uyandiracak bir unsur içermemektedir.

[238] Yani, ben bununla velayetler gibi, ser'î hitaplarin genel olmayip bazi kimselere has olabilecegini zannettiren hususlari kastetmiyorum. Çünkü onlarda genellik kaidesi içerisindedirler. Soy le ki, bu tür velayetlerle, onlaraehil olan herkes genel olarak yükümlüdürler. Meselâ zekât, genel olarak yükümlü olunan bir görevdir. Ancak onunla bilfiil yükümlü olunmasi için nisap ve benzeri bazi sartlar aranir. Belirli sartlar aranan velayetler ile kifâî farzlarda da durum aynidir. Onlar da bu noktadan bakildiginda genel kabul edilirler. Müellif, yukaridaki ifadesiyerine "genellik vasfindan velayetler gibi seyler hariç kalmaz..." deseydi konu daha kolay anlasilirdi.

[239] Daha önce insanlarin iki kisim oldugu geçmisti: Nefsi nazlarindan vaz-geççrtterve amelleri sirf ser'î yönden isleyenler...

[240] Yani hu gibi durum Itirda birinci, ikincinin muhatap olmadigi birseyle muhatap degildir ki bu, seriatta hitabin tahsisi kabilinden sayilmis olsun.

[241] Yani amellere dalma ve onlara kendini verme mertebelerini, bu konuda insanlarin iki kisim oldugunu; onlarin (sûfîlerin) da diger insanlar gibi yerlesmis bulunan ser'î hükümler altina dahil bulunduklarim... iyice kavramak gerekmektedir

[242] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/244-249

[243] Nisa 4/105.

[244] Nisa 4/83.

[245] "Salât" kelimesi, Allah'tan oldugu zaman rahmet, meleklerden oldugu zaman magfiret talebi, kullardan oldugu zaman da dua anlamina gelir. (Ç)

[246] Ahzâb 33/56.

[247] Ahzâb 33/43.

[248] Bakara 2/157.

[249] Duhâ93/5.

[250] Hac 22/59.

[251] Mâide 5/119.

[252] Fetih 48/2

[253] Fetih 48/5.

[254] Mâide 5/6.

[255] Nisa 4/163.

[256] bkz. Buhârî, Ta'bîr, 2,4,10,26; Müslim, Rü'yâ, 1; 2,6, 10; tbn Mâce, Rü'yâ, 1; Dârimî, Rü'yâ, 2; Muvatta, Rü'yâ,

1, 2; Ahmed, 2/18... Hadisin mânâsi söyle olabilir: Vahiy henüz gelmeye baslamadan Hz. Peygamber alti ay süre île gün isigi gibi rü'ya görmeye baslamisti. Bundan sonra ise vahiy basladi. Vahiyle birlikte bu sürenin tamami bir görüse göre yirmi üç senedir. Bu durumda sâdik rüya devri, nübüvvet zamaninin kirk alti cüzünden birini teskil eder. Bu durumda ise hadiste, iddia edilen hususa bir delil bulunmaz. Rüyanm, birim ne kadar küçük olursa olsun, nübüvvetten bir parça olm asi haddizatinda makul birsey degildir. Çünkü nübüvvet scr'î bir mahiyettir ve onun altina mücerred sâdik rüy^ ile bir cüzînin girmesi mümkün degildir. Ibn Haldun, hadisin nübüvvet zamanina yorulmasinin tahkikten uzak oldugunu sanmistir; ancak iddiasini isbat için ikna edici delilier de getirememistir. Bazi rivayetlerde bulunan sayilarin ihtilafli ohnasi ve bu yüzden onlari reddi bosunadir. Çünkü üzerinde durdugumuz hadis bazilarinin mütevatir kabul ettigi sahih bir rivayet olmaktadir. Diger peygamberlerin rüyalarinin da ayni sekilde oldugunun sabit olmamasi da zarar vermez. Çünkübiz hadisi vahiyden biraz önce bulunan ve gün isigi gibi açik olan Hz. Peygamber'in rüyasina yoruyoruz. Bu durumda müellifin, hadisi genel olarak rüyaya yormasi ve herkesin de ayni sekilde bu Özellikte ortak olmasi iddiasi destek bulmus olmayacaktir.

[257] Bakara 2/144.

[258] Ahzâb 33/51.

[259] Âyetin konusu, dört kadindan fazlasini nikâhinda tutmasina izin hakkinda degildir Âyette islenen konu, kadinlari arasindaki geceleme sirasina riâyet (nöbet, kasin) ve onlardan diifidigini nikâhinda tutup, diledigini salivermesi hakkindadir. Nitekim tefsir kitaplarina bakildiginda, bunun böyle oldugu görülecektir. Bazi arastirmacilar müellifin anladigi gibi anlamislar; ancak müellifin sebep olarak gösterdigi seyde ona katilmamislardir. Onlar, âyetin anlami konusunda degil de, bu muhalefette isabet etmislerdir. Gerçi Hasan el-Basrî'niii bu âyeti "Ümmetinin kadinlarindan diledigini nikâhlar; onlardan dilediginin nikâhini da birakirsin" seklinde açikladigi ve. "Hz. Peygamber bir kadini istedigi zaman, ondan vazgeçmedikçe baskalari o kadini istemezdi" dedigi nakledilmisse de, bu da âyet hakkinda ileri sürülen ihtimaller ve nakillerden biri olmaktan öte geçecek durumda degildir.

[260] Yani benim düsüncem istikametinde vahiy geldi. (Ç)

[261] Bakara 2/125.

[262] Ahzâb 33/53.

[263] Hz. Ömer'in kizi Hafsa i]e Hz. Âise validelerimiz de dahil olmak üzere, Peygamberinizin zevceleri, herkesten fedakârlik istendigi bir dönemde daha fazla dünyalik istemisler ve bunda israr da etmislerdi. Durum bir hayli ciddî hal almisti. Sonunda ya hallerine razi olmak ve böylece Hz. Peygamber'in esi olarak kalmak ya da ondan ayrilmak arasinda bir tercih yapmalari kendilerinden istenmisti. Onlar da hep birden Hz.Peygam be r'i tercih etmislerdi. (Ç)

[264] Tahrîm 66/5.

[265] Kocanin, karisini anasinin sirtina benzetmesi ve "Sen bana anamin sirti gibi ol!" demesi. Câhiliye devrinde mevcut olan ve ebedi haramlik doguran bu muameleyi Islâm islâh etmis ve haramhgin kalkmasi için keffâret hükmü getirmistir, bkz. Mücâdele 58/1-4 (Ç)

[266] Mücâdele 58/1 vd. Bu âyette sözü ediien kadin Salebe kizi Havle'dir. Genis bilgi için bkz. Zâdu 1-meâd, 5/413 vd. (Ç)

[267] Nûr 24/11 vd.

[268] Nûr 24/6-9.

[269] Buradaki makam sefaat makamidir, bkz. Nihâye, 1/437. (Ç)

[270] Isrâ 17/79.

[271] Ümmetimden Üveys b. Abdullah el-Kariû diye biri olacak. Onun. ümmetime sefaati Rebîa ue Mudar gibidir (yani onlarin adedincedir)." Bu hadisi, Tbii Adiyy, el-Kâmil'de zayif bir isnâdla rivayet etmistir.

[272] Ihyâ'da rivayet edilmistir. el-Irâkî, isnadinin zayif oldugunu söylemistir.

[273] Insirah 94/1.

[274] Zümer 39/22.

[275] Tirmizî, Tefsir, 17/18; Menâkib, l;IbnMâce, Zühd, 37;Ahmed, 1/5,281,295.

[276] Mâide5/54.

[277] Âl-IImrân3/l.lO.

[278] Müellifin bu iddiasi pek güçlü gözükmemektedir. Çünkü "Her ümmete bir sahid getirdigimiz ve ey Muhammed,, seni de bunlara sahit getirdigimiz zaman durumlari nasil olacak?" (4/41)buyrulniaktadirve raüfessirler her ümmete getirilecek sahitten maksadin kendi peygamberleri oldugunu söylemislerdir. Ancak maksadi, ümmetine sahitlik edecek yalniz basina kendisidir; diger ümmetlerin durumu ise Öyle degildir. Çünkü onlarinpeyganiberleriyle birlikte kendisi de onlara sahitlikte bulunacaktir. Nitekim ümmeti de onlara sahitlik yapacaktir, seklinde ise o zaman yerinde olabilir. Ancak müellifin sözünden bu zor anlasiliyor.

[279] Bakara 2/143.

[280] Kurtubî su açiklamayi yapar: "Ahmed, peygamberimizin ismi olmaktadir. Sifattan nakledilmis bir isimdir. Bu sifat en üstünlük derecesi bildiren ism-i tafdi] kipidir. Yani en çok hamdeden demektir. Muhammed ise, çok ve tekrar tekrar Ögülmüs mânâsina gelir. Muhammed olmasini da Ahmed olmasina borçludur. Yani çok hamdettigi içindir ki, çok ögülen biri olmustur. O yüzden Isa (as) öncelik arzeden Ahmed ismini tercih etmistir. " (Özetle Kurtubî, 18/83-84). (Ç)

[281] Saff6l/6.

[282] Annesine mensup demek olan ümmî kelimesi belli bir tahsil yapmamis anlamina, yahut okuma ve yazmasi bulunm ayan anlamina vb. gelmektedir. Müellifin bu kelimeden ne kastettigi tenkitleriyle birlikte daha Önce genisçe açiklanmisti. (2/69 vd.) (Ç)

[283] Ümmî olmakla birlikte ilim sahibi olma Hz. Peygamber hakkinda açiktir ve bu onun mucizelerinden biridir. Bu konuda âyetler gayet açiktir. Ümmetin ümmîligini ise âyetler açiklamaktadir. Ancak bu âyet ya da hadislerde, ümmetin, ümmîlikle birlikte normal olarak sahip olunamayacak olan ilme sahip olduklartni gösteren unsur nerede? Bu âyet ya da hadislerden çiksa çiksa iman vasfi çikar ve ona sahip olan bir kim seye de mutlak anlamda ilim sahibi denilemez.

[284] Cum'a62/2.

[285] A'râf 7/158.

[286] Daha önce geçti. (bkz. 1/52; 2/69).

[287] Tevbe9/43.

[288] Al-i Imrân 3/152.

[289] Insirah 94/4.

[290] Ebu Nuaym, Ebu Hureyre'deii rivayet etmistir: Hz. Peygamber (as) söyle anlatmistir: "Musa'ya (as) Tevrat inince onu okudu ve içerisinde bu ümmetin zikrini gördü... (Hadis bu ümmetin fazileti hakkindadir ve uzuncadir.) Sonunda Musa: Ta Rabbi! Beni Ahmed'in ümmetinden kil!' dedi." Ebu Nuaym'm rivayet ettigi baska bir hadiste de "Beni bu peygamberin ümmetinden kil!" dedigi rivayet edilmistir.

[291] Ahzâb 33/57.

[292] Tirmizî, Menâkib, 5S; Ahmed, 4/87; 5/55.

[293] Buharî, Rikâk, 38; IbnMâce, Fiten, 16. Ümmete dostluk beslemekten bahsetmemistir. "Kim benim bir velî kuluma eziyet ederse..." hadisinin muhalif mefhumu "Kim benim bir veli kuluma dostluk beslerse..." seklindedir deseydi, o zaman maksat tam olarak hasil olurdu.

[294] Nisa 4/80.

[295] En'âm6/87.

[296] Hacc 22/78.

[297] Uzunca bir hadis içerisinde, bkz. Tirmizî, Tefsir, 17/18; Menâkib, 1; Ibn Mâce, Zühd, 37; Ahmed, 1/5, 281, 295.

[298] Fatir 35/32

[299] Neml 27/59.

[300] En'âm6/54.

[301] Rivayete göre CibrîlHz. Peygamber'e gelerek: "Ya Rasûlallahîîste Hatice sana yönelmistir. Beraberinde bir kap vardir ki, içinde katik yahut yiyecek veya içecek vardir. Sana geldigi vakit ona Rabbi'nden ve benden selâm söyle. Hem kendisini cennette inci kamisindan bir.evle müjdele. O evde ne gürültü olacak, ne de mesakkat!" dedi. (Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 71).

[302] Isrâ 17/74.

[303] Ibrahim 14/27.

[304] Kalem 68/3.

[305] Tîn 95/6. Bu âyetlerde geçen "memnun" kelimesinin "kesintisiz" demek olan bir baska anlami daha vardir. Bu takdirde âyetler maksada delil olmaktan çikarlar

[306] Kiyâme 75/17-19.

[307] Kamer 54/17.

[308] Nisa 4/59.

[309] Buhârî, Cihâd, 109; Müslim, Imâre, 32.

[310] Nisa 4/80.

[311] TâHâ 20/1-2.

[312] A'râf7/2.

[313] Tûr 52/48.

[314] Mâide5/6.

[315] Bakara 2/185.

[316] Nisa 4/28.

[317] Nisa 4/29.

[318] Ibn Mâce, Fiten 8. es-Sehâvî, hadisin metin itibariyla meshur oldugunu, pek çok senedleri ve müteaddid sâhidleri oldugunu belirtmistir

[319] Tirmizî, Kiyamet, 59; Ahmed, 1/293.

[320] Sâd 38/83.

[321] Buhârî, Cenâiz, 72, Rikâk, 53; Müslim, Fedâil, 30, 31; Ahmed, 4/149.

[322] Buna göre, Mesâbîh'te yer alan ve Tirmîzî tarafindan da sahih bulunan: '"Hidâyete erdikten sonra hiçbir kavim sapmaz. Ancak ced ele girerlerse o hariç. ' Sonra da 'Sana böyle söylemeleri sadece cedele (tartismaya)girmek için-dir' (43/58) âyetini okudu, hadisinin tevili gerekecektir. Ancak, müellifin getirdigi deliller maksadi tam olarak ortaya koymamaktadir. "Ümmetim hata üzerinde birlesmez" hadisi, ancak ümmetin tamami için geçerli olup fertler ya da belirli gruplar için degildir. "Sana içten bagli olan kullarin bir yana, hepsini azdiracagim" âyetinde bahsedilen ihlâsli kullar da nihayet hidayete erdirilmisler içerisinde azinlikta kalan bir kesimdir. "Allah'i gözet..." hadisi dünya ve âhiretle ilgili konularda azginlik, sapiklik ve benzeri serlerden korumasi için bir metot belirlenmesi seklinde anlasilir. "Vallahi, ben sizin hakkinizda arkamdan sirke tekrar döneceginizden asla endise etmiyorum..." hadisi, ümmetin

tamamina ya da en azindan büyük çogunluguna yöneliktir. Yoksa daha Hz. Peygamber devrinde bile dinden dönen insanlarin bulundugu bilinmektedir. Ancak bu ferdî olaylar, hiçbir zaman hadiste kastedilen çogunluk ümmet Için bir endise kaynagi olmayacaktir. Bu durumda, müellifin kasdi ferdî plânda degil de, genel olarak ümmetin sapikliklardan korunmus olmasi seklinde olmalidir. Ancak, müellifin ifadesi mutlaktir ve ferdî plânda anlasilmaya da müsaittir. "Allah'i gözet..." hadisinde tekil kipinin kullanilmis olmasi, her ne kadar ilk etapta o anlasiliyorsa da, hükmün ferdlere de sâmil olmasini gerektirmez ve onunla ümmetten belirli kimselerin kastedilmis olmasi uzak bir mana olur. Bu yaptigimiz izahtan sonra, basta sözünü ettigimiz hadisin teviline de gerek kalmayacaktir

[323] el-Miskâtta, Müslim'den nakledilmistir.

[324] imamin ümmetten olacagi hk. bkz. Buhârî, Knbiyâ, 49; Müslim, Iman, 249-Ibn Mâce, Fiten, 33; Ahmad, 2/336.

[325] Buhârî, Fedâilu ashâbi'n-Nebiyy, 6; Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 22; Ahmed 1/171.

[326] Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 26; Ahmed, 1/71, 6/288.

[327] Buhârî, Menâkib, 28.

[328] Sâd 38/35.

[329] Bilindigi üzere Allah onun bu duasini kabul etmisti ve bunun neticesinde o, cinlero ve seytanlara da hükmetmistir. (Ç)

[330] bkz. Furûk, 2/144.

[331] Buhari, Ezan, 156; Müslim, Iman, 125; Ahmed, 4/117.

[332] Her gece Rab Teâlâ'mn dünya semasina tenezzülde bulunacagini (inecegini) bildirenhadis. Buharî, Deavât, 14; Tevhîd, 35.

[333] YaniHz. Peygamber'in, firaset, rüya, ilham gibi seylere dayanarak bazilarini müjdeledigi, bazilarini uyardigi ve benzeri tasarruflarda bulundugu bilinmektedir. Ümmetinden bazi kimselerinde ayni sekilde davranmasi yerinde olacaktir. Daha önce de gördügümüz gibi, bimlarm dogruluk ölçüsü, Hz. Pey-gamber'e baglilikla dogru orantili bulunuyordu.

[334] Buhari, Tabir, 35.

[335] Müslim, îmâre, 17; Ebu Davud, Vesayet, 4.

[336] Câmi's-sagîr'de el-Bagavî, e.î-Bârudî, Ibn Kâni', Ibnu's-Seken ve îbn Sâ-hîn'den rivayet edilmistir. Beyhakî, bu hadisin isnadinda durmak gerektigini söylemistir. Hadis tefsirciler arasinda meshurdur. el-Isâbe'de, Sa'lebe'-nin hayatindan bahsedilirken bu hadisin sahih olmadigina isaret edilmistir.

[337] Müslim, Fedâiiu's-sahâbe, 141.

[338] Hz. Peygamber, bütün bu davranislarini firâset üzerine kurmustur.

[339] Bundan sonra verecegi örnekler gayba vâkif olma esasi altina girecek seylerdir. Bu kapah (mücmei) bir ifadedir ve bunlarin altina melek yoluyla alman vahiy ile ilhani da girer. Bunlari da örnek olarak burada vermesi ndeki amaci, mecazî de oisa bunlarda da ümmetin istiraki bulundugunu belirtmek içindir.

[340] Buhari, Ashabu'n-Nebî, 9.

[341] Tirrnizî, Menâkib, 18; Ahmed, 6/75, 149,

[342] Buhârî, Menâkib, 25; Ebu Davud, Libas, 42 (4/71); Ahmed, 3/294.

[343] Tirmizî, Kiyamet, 35.

[344] Ibn Asâkir'in, zayif bir i snadl a rivayet ettigi bu had iste Hz. Peygamber, Mua-viye'yc söyle buyurmustur: "Sen var ya, benden sonra ümmetimin idaresini üstleneceksin. Eger bu dedigini olursa, onlarin iyilerine iyi muamele e! ve onlara önem ver. Kötülerinden de yüz çevir."

[345] Buhârî, Salât, 62; Müslim, Fiten, 70.

[346] Müslim, Mesâcid, 241; Nesâî, Imamet, 55; îbn Mâce, tmâmet, 150.

[347] Buhârî, Fiten, 2; Müslim, Zekât, 132, 139; Tirmizî, Fiten, 25; Nihâye, 1/22.

[348] Hz. Ebu Bekir kizi Âise'ye bir hibede bulunmustu. Teslim almadan önce ölecegini hissettigi hastaliga yakalanmisti ve dolayisiyla seriatin geregi olmak üzere bu hibesini iptal etmis ve o mali geride varisi olacak olan kardesleriyle pay lasm asini tenbih etmisti. O sirada hanimi ham ile bulunuyot düve yukaridaki sözüyle dogacak çocugun kiz olacagini kesf yoluyla bildirmisti. (Muvatta, Akdiye, 34 (2/754) (Ç)

[349] Cuma günü minbere çiktigi bir sirada yukaridaki sözünü söylemis ve daha sonra hutbeyi irad ettikten sonra inmisti. Bunun ne oldugunu soranlara da diline öyle geldigi için söyledigini söylemisti. Durumu kimse anlamamisti. Sonra ordu komutani olan Sariye b, Zenîm'den mektup gelmis ve Cuma günü

- tam o saatte böyle bir ses isittigini ve ordusu vadi içerisinde iken hemen daga çektigini ve düsmanin muhasarasindan kurtulma bir yana onlara hücumla onlari yendiklerini bildirmisti, fbkz. Menâkibu Ömer, 172)

[350] Hz.Ömer Isrâ l7/12 âyetine isaret etmis olmalidir dir. (Ç)

[351] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/249-266

[352] Yani kadi hükmettikten sonra, kesif, hükümde hata oldugunu ortaya çikardi gerekçesiyle o hükümlerin bozulmasi sahih degildir. Ayni sekilde, zahirde ser'î kaideler dogrultusunda söyle bir hüküm gerekirken, kesif ya da benzeri birseye dayanarak o hükmün gereklerinden vazgeçmek de caiz degildir, burada söyle denilebilir: Hükümlerin bozulmasi sadece cüzî hükümlerde nadir ve pek çok kayitlarla sözkonusu olabilir. O, aralarinda çeliskinin bulunmasi durumunda hükmün bazi gereklerini terk etmekten daha uzak birsey olup aralarinda ilgi yoktur. Aralarinda birinin varligindan digerinin de zorunlu olarak bulunmasi gibi bir iliski bulunmamaktadir. Yani kesif yoluyla ser'an muteber olan bir sehâdeti kabulden vazgeçmek durumunda, kesif sebebiyle böyle bir sehadet üzerine bilfiil verilmis olan bir hükmün bozulmasinin gerekli iiligi lazim gelmez. Çünkü, hükümlerin verildikten sonra bozulmalarinda hakikaten büyük fesat ve hükümlerin askiya alinip uygulanmamasi gibi bir zarar sozkoii usudur. Nitekim bu konuya baska bir yerde müellif de isaret etmistir.

[353] Hadisin devami söyle: "Imdi kime, kardesinin Iiakkindan. birsey hükmet -misseni asla onu almasin; zira ben aslinda ona atesten bir parça ayirmisim-dir." (bkz. Buhari, Sehâdât, 27; Ahkâm, 20; Müslim, Akdiye, 4; Ebu Davud, Ak diye, 7

[354] Ibnu'l-Arabî, Kitâbul-Ahkâm'da, bütünüyle ulemânin kadinin, kendi ilmine dayanarak ölüm cezasi veremeyeceginde görüs birligi içerisinde olduklarini, diger konularda ise ihtilafli olduklarini belirtmistir.

[355] O (as), kendisine arzediîen bütün dâvalarda kimin hakii kimin haksiz oldugunu bilirdi. Bununla birlikte, onlari dinler ve seriatin geregi olarak zahire göre kini hakli ise onun lehine hükümde bulunurdu,

[356] Bütün kadilarin basi olan baskadi. (Ç)

[357] Yani sahipliyim demek istedi. Bos sahrada bulunan agaçlar mülk olmazlar. Agacin bir yahudîye ait olmasinin ise hükme bir tesiri bulunmaz. Ancak bunu asin bir vera örnegi ifade etmek için söylemis olmali.

[358] Müslim, Selâm, 45. Bisr'in akrabalari, koyunu zehirleyen kadini kisas yoluyla Öldürmüslerdi. (Davudoglu serhi, 9/613). (Ç)

[359] Bakara 2/67 vd.

[360] Kehfl8/66vd.

[361] Çünkü bu mânâda Hz. Peygamber'den birsey sabit olmamistir ki, Hizir olayinda anlatilan sey ona kiyas edilsin. Bizim seriatimizda o mânâda birseyler sâdir olmali ki, biz kiyas yoluyla onu da hükme katmis olalim.

[362] Nevevî el-Erbaîn'de Vâsibe b. Ma'bed'den nakleder: Hz. Peygamber'e geldim. Bana: "Iyiligi sormaya mi geldin?" buyurdu. "Evet" dedim. Bunun üzerine o: "Kalbinden fetva iste. Iyilik, nefsin sükun, kalbin huzur buldugu seydir. Kötülük ise, kalbini tirmalayan ve içerinde tereddüt doguran seydir. Insanlar fetva verseler de, sen fetvayi kalbinden iste" buyurdu. (Ahmed, 4/227; Dârimî, Büyü, 2).

[363] Sahit, karîne-i kâtia vb. gibi isbat edici deliller. (Ç)

[364] Buhârî, Rehn, 6; Tirmizî, Ahkâm, 12; îbn Mâce, 7.

[365] Ebu Davud, Akdiye, 20 (3/308).

[366] Bucümle sözün akisma göre "En güvenilir insan, enyalana bir kimseye karsi davaci olsa bile, beyyine davaci, yemin de inkâr eden kimseye (davali) verdi-rilecektir" seklinde kurulmaliydi.

[367] Buhârî, 65/24. Genis bilgi için bkz. Zâdul-meâd, 5/446 vd.

[368] Hadis söyle: "Saflarinizi düzeltiniz ve birbirinize kenetleniniz. Çünkü ben sisi arkamdan görmekteyim." bkz. Buhârî, Ezan, 72; Nesâî, Imamet, 28, 48; Ahmed, 3/103.

[369] Çünkü birinci durumda, gerçeklesmesi beklenen bir fayda dikkate alinmamakta; sadece caiz olan bir durum göz önünde bulundurulmaktadir. Burada ise, her ne kadar caiz ya da arizî durumlar korkusundan dolayi caiz hükmünde ise de, gerçeklesmesi beklenen bir fayda dikkate alinmaktadir.

[370] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/266-275

[371] bkz. IbiiHisam, 1/253/254.

[372] Burada kastedilen cezaî sorumluluktur; mâlî tazmin degildir. Islâmdacan ve mal heder olmadigi için bunlarin itlafi durumunda mutlak silrette diyet ve mâlî tazmin söz konusu olur. (Ç)

[373] Serîata göre bu gibi seyler haramdir; ancak buiilaronlarm ellerinde olmayan seylerdir ve onlari kendi ihtiyarlan olmaksizin yaparlar.

[374] Tûr 52/16.

[375] Neml 27/90.

[376] bkz. s. [2/192]

[377] Sâffât 37/102.

[378] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/275-280

[379] Ister onlarin yaratihslanyla iaterse huylanyla ilgili olsun ya da kendileriyle ilgisi bulunan mevcut daha baska seylere tâbi olsun farketmez.

[380] Meselâ, her mükellef bes vakit namaz ile kesin olarak yükümlüdür; sabah namazi herkes için iki rekattir; ögle dört rekattir. Yine namazin sartlan ve rükünleri, gerektirdikleri, âdâb ve erkâni herkes için aynidir. Bu konuda geç-mis zamanlar ile sonraki nesiller arasinda da fark yoktur. Çünkü Sâri' Teâlâ'nm yükümlülügü üzerine bina ettigi âdetler istikrar arzetmektedir. Bunlar herhangi bir asirda güçlük dogurup, baska bir asirda kolay gelecek seyler degillerdir. Hep ayni özellikte kalacak seylerdir. Diger yükümlülükler de bu örnege benzetilebilir.

[381] Günesin, aym, yildizlarin, suyun, atesin, yeryüzü ve üzerindekilerin; denizler ve içerisindekilerin faydalari gibi.

[382] Yani insan ve hayvanin fiillerinde söz konusu olan sebebîer ve onlarin mü-sebbebleri ve onlardan ortaya çikan seyler gibi.

[383] Yani hayat, ölüm, hastalik, lezzetler, sehvetler gibi Yaraticinin bu kâinati birbirine bagladigi tabiat halleri.

[384] Aksi takdirde dünya imar edilemezdi. Çünkü dünyanin iman, müsebbeble-rin meydana gelmesi için degismezlik gösteren sebebjere yapi somaki a olmaktadir. Eger sebepler çok istisnaî durumlar hariç normal hallerde, müseb-beblerini bidüziye olarak ortaya koy m asalardi, o zaman insanlar sebebleri ihmal eder ve neticede dünya hayati düzen tutmazdi

[385] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/280-284

[386] Burada "âdet" kelimesi itiyat, aliskanlik vb. gibi anlamlardan çok insanlar arasinda yer etmis, alisilagelmis, yapilagelmis seyler mânâsina gelmektedir. (Ç)

[387] Çünkü bu gibi konulari bizzat Sâri nass ile belirlemis ve onlara ser'î bir hüküm koymustur. Bu gibi konularda insanlarin güzellik ya da çirkinlik yargilarinda meydana gelen degisme, onlarla ilgili serl hükmü degistiremez. Ikinci

türden olanlar ise böyle degildir. Çünkü onlarin güzel ya da çirkin olduklarini gösterecek ser'î bir delil bulunmamaktadir ve konu insanlarin örflerine havale edilmistir. Bu itibaria o tür konularda meydana gelen insanlarin deger ölçülerindeki degismeler ilgili hükümlerde de degismelere neden olacaktir. Bu konuda bkz. Erdogan, Mehmet, Islâm Hukukunda Ahkâmin Degismesi, îst. 1990.

[388] Mesela ülkeden ülkeye sicaklik, sogukluk gibi durumlar farklilik arzeder Sicak ülkelerde ergenlik yasi daha çabuk gelirken, soguk ülkelerde daha eec yaslara kalir.

[389] Yani her hayiz görmesi ndeki süre kastedilmektedir.

[390] Evlilikte mehrin teslimi konusunda oldugu gibi. Burada yaygin cilan âdet, zifaftan önce muaccel mehrin verilmesi yönüne agirlik kazandirmakta ve bu sekilde mehrin teslimi öne çikmaktadir.

[391] Beyyine (delil ikâmesi) müddeîye (davaci) aittir; yemin istr inkâr eden tarafa düser. Burada kadin bir hak dava etmekte, koca ise inkâr etmektedir; dolayisiyla yeminle birlikte söz kocanin sözü olacaktir.(Ç)

[392] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/284-287

[393] Yani zecrî önlemlerin suç islemekten geri durmak için bir sebeb olmasi insanlar arasinda geçerli olan bir âdettir. Haddizatinda zecrî rinlemler sebebiyle suçtan kaçinma duygusu, izin ya da yasak gibi ser'î bir hükmün taalluk edecegi hususlardan degildir; zira insanda bulunan huy ve tabiatlarla ilgilidir. Buna ragmen ser'an dikkate alinmasi zarurîdir; çünkü üzerine kisas gibi hükümler tertip edilmistir.

[394] Bakara 2/179.

[395] Bakara 2/187.

[396] Cum'a 62/10.

[397] Bakara 2/198.

[398] Yani, bu ve benzeri âyetler Sâri Teâlâ'nin bu âdetleri dikkate aldigini göstermektedir. Yani müsebbebler devamli olarak normal âdet olan sebebleri neticesinde meydana gelirler ve Sâri, onlarin üzerlerine serî hükümler baglar: Sebeblerine yapismak suretiyle nikah, ticaret... talebinde bulunmak gibi.

[399] Yani müsebbeblerin sebeblerin islenmesi suretiyle meydana gelmesi âdeti.

[400] Yani eger bu âdetler seran dikkate alinmaaaydi, o zaman Sâri Teâlâ onlarin sebeblerini mesru kilmazdi. Ancak sözü edilen âyetler, bunlar üzerine hüküm baglandigi konusunda kesin bir delildir. Dolayisiyla âdetler ser'an dikkate alinmis olmaktadir.

[401] On üçüncü meselenin birinci delili. Yükümlülügün bütün insanlar için hep ayni ölçüde konulmus olmasi, Sâri Teâlâ'nin onlar arasinda geçerli olan âdetleri dikkate aldigini gösterir. Eger bidüziyelik arzeden bu âdetler dikkate alinmasaydi, o takdirde konulan tesrîîn farklilik arzetmesi tabiî olurdu.

[402] Daha önce de geçtigi üzere maslahatlar, insan hayatinin ikâme ve idâmesini saglayan seylerdir ve bunlar onun aklî ve sehevî özelliginin gereksinimleri olmaktadir. Bu ise, ona getirilen yükümlülüklerde kendi karakterinde ve evrende mevcut bulunan âdetlerden soyutlanmasi, onlarin dikkate alinmamasi durumunda gerçeklesemeyecek bir husustur. Âdetlerin tesrîde dikkate alinmis olduguna dair bu kadariyla istidlalde bulunmak aslinda yeterlidir ve daha baska külfetlere girmeye gerek yoktur. Nitekim müellifin dördüncü bir husus dedigi sey de bunun bir uzantisi olmaktadir. Çünkü insani, belirtilen seylerin gereginden soyutlamak takat üstü ya da harec (güçlük) içeren bir yükümlülük olur.

Müellifin üçüncü husustan maksadi sudur: Tesrî devamlidir ve o maslahatlarla beraberdir; su halde maslahatlar da devamlidir. Maslahatlar ise carî olan âdetlerdir. Dolayisiyla âdetler dikkate alinmistir. Ulasilmak istenen sonuç da budur. Dördüncü hususa gelince, burada üzerinde durdugu sey sudur: Yükümlülük konusu olan seye dair bilgi ve kudret âdetle ilgili bir durumdur. Eger bunlar yükümlülük sirasinda Sâri' tarafindan dikkate aliniyorsa, bu dolayisiyla Sâri'in âdeti dikkate almis olmasi demektir. Dolayisiyla maksat hasil olmustur. Eger âdetler dikkate alinmazsa o zaman takat üstü yükümlülük kaçinilmaz olur. Müellifböyle demekle birlikte, sizin de dikkatinizden kaçmayacagi gibi, bilgi ve kudret ser'an benimsenmis bulunan âdetlerden degildir; aksine onlar sebeb ve müsebbeb bahsi ile ilgili hususlardandir. Keza müellifin izahindan dördüncü husus da üçüncü hususun bir uzantisi seklinde degil, müstakil bir izah seklini almaktadir.

[403] Konu ile: ilgisi açik degildir. Çünkü konu, insanlar arasinda mutat olmayan özür Imliyle ilgilidir. Hastalik ist;

müellifin ruhsat mahallidir dedigi mutat özürlerden olmaktadir. M ui at olarak bir delikten idrarini disari atan, bu arada yine mut al. (irfanindan da ayni sekiîde idranni disari alabilen bir kimsenin durumunu misal olarak verseydi konu açiklik kazanacak!!. Biiyle bir kimse mesela hem önden hem de baska bir delikten idrarini bir özür olarak degil, Adel ulara k y apacakt ir. Baska bir delikten idrarini yapmasi olagan disi olmakla birlikte o kimse için âdet halini almistir ve bu ikinci âdet birinci âdeti de ortadan kaldirmamistir.

[404] Faslin basindan buraya kadar anlatilanlar ser'an durumlari belirlenmemis âdetler hakkindadir. Bu meselenin ikinci kismini teskil etmektedir. Ancak bundan sonra gelecek meselelerin tamami Sâri I ara fin dan emredilen, yasaklanan ya da tercihe birakilan âdetlerle ilgilidir. Iki durumda fasil, âdetlerin olagandisi hak; dün üsmesi ve her iki kismin hükümlerinin açiklamasini kapsamaktadir.

[405] Bu gibi konularda se/î âdet, müdafaada bulunan kimseye zarar vermedigi sürece haksiz yere bir kimseyi öldürmek suretiyle zâlim i amacina ulastirmaya imkan vermemek seklindedir.

[406] Sözün gelisinden anlasilan "esiri" olmalidir. (Ç)

[407] Tevbe 9/119.

[408] Talâk 65/3.

[409] Hûd 11/55.

[410] NahI 16/91.

[411] Müslim, Siyâm, 72, 74

[412] bkz. Müslim, Kasâme, 24.

[413] Haram ve yasak tanimayan, herseyi helal kabul eden bir görüs (ibahiye mezhebi). (Ç)

[414] Faslin basiyla ilgili bulunan konuya.

[415] Mâide5/67.

[416] Daha önce geçti bkz. s. [1/210].

[417] Kehf 18/82.

[418] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/287-298

[419] Müellifin bu sözü ile daha önce on dördüncü meselede geçen "Serî âdetler, ser'î delillerin ortaya koymus oldugu ya da yasaklara is bulundugu seylerdir. Bunlar seriat tarafindan vaciblik yada mendupluk düzeyîndeyapilmasi Istenilen veya mekruhluk ya da haramlik seviyesinde yapilmasi yasaklanan veyahut da yapilip yapilmamasi tercihe birakilan seylerdir. Bu türden olan âdetler, diger ser'î esaslarda oldugu gibi ebedî olarak sabittirler ve asla degismezler. Degisme gösteren âdetler ancak ser'î olmayan âdetlerdirve onlar bazi türlerinde degisme gösterebilirler" seklindeki sözü arasini telife ihtiyaç vardir.

Ancak söyle bir yorum yapilabilir: Sözü edilen âdetler, daha önce geçen anlamda ser'î degillerdir. Aksine kilik kiyafetin, elbise sekillerinin, insanlar arasinda kullanilan tabir ve istilahlarin degismesi, tesrî döneminde bunlarin bir hal üzere bulunmasi sonra ise degisiklik arzetmesi seklinde olabilir. Genel olarak bunlarin husulüne izin bulundugu için, bu anlamda onlar ser'î sayilabilirler. Sonra âdet degisir ve o âdethükmünü alacagi baska bir ser'î asla döneceginden ilgili hüküm de degisir. Bu durumda hâlihazirdaki degisken bir âdetin hükmünü geçmise de tesmil etmek sahih olmaz; çünkü bunlar haddizatinda sabit bulunmayan ve degisken olan seylerdir. Talepte bulunulan ser'î kisimdan olsalar bile, degisken olup istikrar göstermeme özelliklerinden dolayi, onlari geçmis asirlara (milletlere) da tesmil etmek dogru olmayacaktir.

[420] . Küllî âdet, insan için yiyecek, giyecek ve barinak gibi zarurî olan seylerdir. Bunlarin her biri altinda türler ve pek çok durumlar vardir ve bunlar o küllî âdetin çerçevesi altina girmeye elverislidirler.

[421] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/298-299

[422] Va'îd, korkutma, ceza ve azapla tehdit anlamlarinda, va'd ise, müjdeleme anlaminda kullanilir. (Ç)

[423] Cihad, dinin korunmasi ve Allah'in admin yüceltilmesi için konulmus bir müessese olup, bu ugurda maiiar,

canlar, çocuklar... feda edilir.

[424] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/299-301

[425] Yani meselâ önden ya da arkadan birsey'çikar ve kisi abdestihi bozan bu halden dolayi abdest almak istediginde bu organlarini degil de el, yüz ve ayaklar gibi (maddî olarak pislenmeyen) organlarim yikar. (Ç)

[426] Meselâ hayiz ve lohusahk hali namazi düsürürlerken, orucu ve Islâm'in rükünlerinden olan diger farzlari düsürmezler.

[427] Bunun örnekleri çoktur: Meselâ kunut ki aslinda bir zikir ve dua olmaktadir sadece belli namazlarda istenmekte, dua secde halinde istenilirken rükû halinde istenilmemekte; nafile namazlar bazi vakitlerde istenilirkeii .bazi vakitlerde mekruh kabul edilmektedir. Yasak olan vakitlerde de aynidir. Bütün bunlari vahiy olmadan akil ile kavramak mümkün degildir

[428] Bunlarda'ser'anbelirlenmissekIlleresahiptirlerve bu sekiller, konulanmik-tarlar akil yoluyla belirlenemez.

[429] Muaz hadisinde oldugu gibi. Yemen'e gönderilirken Hz. Peygamber'iii "Kitap ve Sünnet'te de bulamazsan nasil hükmedersin?" sorusuna: "Ictihad ederim ve zaaf göstermem" demisti. Hz. Peygamber onun bu cevabi karsisinda memnuniyetini izhar etmek suretiyle, hakkinda nass bulunmayan bir konuda re'yle içtihadi onaylamisti.

[430] Meselâ, binegi tarafindan düsürülüp ölen ihramli haci adayi için Hz. Pey-gamber'in: "Ona güzel koku sürmeyiniz; çünkü o kiyamet gününde telbiye getirerek hasrolunacaktir" buyurmasi gibi. Hz. Peygamber (as) ona güzel koku sürülmemesinin hikmetini belirtmistir. Simdi, bu hadisin genel lesti rilerek haccini henüz tamamlamadan ölen herkes için koku sürülmeyecegi neticesine ulasilmasina bir engel bulunmamaktadir.

[431] Yani ibâdet konusunda münâsib ki hüküm için illet olmasi uygun olan vasif olmaktadir usûlcüler tarafindan "nazîri olmayan kisimdan" sayilmaktadir. Bu kisimda kiyas geçerli degildir. Meselâ orucun tutulmamasi ve namazin kisaltilmasi konusunda yolculuk haricindeki mesakkatlerm yolculuk sirasinda karsilasilan mesakkatlerin birkaç kati da olsa dikkate alinmaktadir. Kiyasin esasi, illetin hükmünün, ayni illete sahip olan her fer'e sirayet ettirilmesi demektir. Mesakkat bulunmasina ragmen hükmün sefer disinda diger mesakkat içeren durumlara sirayet ettirilmemesi kiyas yolundan çikmak olmaktadir. Bu tür olanlara "nazîri olmayanlar" adi verilmektedir. Yani bu, ibâdetler konusunda talîl mânâsini zayiflatan bir husus olmaktadir ve o konuyu taabbudîlik esasina döndürmektedir. Çünkü ibâdetler konusunda dikkate alinacak bir mânâ (illet) olsa bile, bu son derecede dar bir sahada kalmaktadir ve taabbudîlik sinirini asacak boyutta degildir.

[432] Usûlcüler seferle ilgili hükümlerin illetinin "yolculuk" oldugunu, hikmetin ise "mesakkat" oldugunu söylerler. Hükümler ise hikmete degil illete baglanir. (Ç)

[433] Bu misaller, illetin açikça belirlendigi kisimlarla ilgilidir. îki seyin arasini sebep/illet bildiren (fâ) harfi ile, sart ile ya da (lâm) harfi ile baglamak gibi.Ancak müellifin de dedigi gibi, bunlardan illetin hususîligi anlasilmaz.

[434] Tirmizî, Salat, 173; Nesâî, Sehv, 23; Ahmed, 2/447.

[435] Buhârî, Vudû, 2; Müslim, Taharet, 2.

[436] bkz. Nesâî, Mevâkît, 31; Muvatta, Kur'ân, 44.

[437] Illeti belirleme yollan: Münasebet, nass, icmâ, sebr ve taksim ve deverandan ibarettir. Sebeh ise, Sâfiîlere göre illeti belirleme yollarindan degildir. Sübkî söyle der: Bu mertebenin tarifi konusunda çok farkli seyler söylenmistir. Bu konuda dogru bir tarif görmedim. Sonra söyle der: Sebeh iki anlamda kullanilir Burada kastedilen mânâsi, bir vasiftir ki, hükme uygunlugu bizatihi olmayip, bizatihi uygun bulunan vasfa özel bir benzerliginden dolayidir. Yani hüküm için illet olduguya da onu gerektirdigi zannedilen konuda ona benzer. Benzerligin sekil ya da mânâ bakimindan olmasi arasinda fark yoktur. Meselâ taharette niyetin sart kosulmasi örnegine bakalim. Niyet, taharetin ibadet olmasi vasitasiyla abdeste uygun düser. Sarabin haramligi için (illet kabul edilen) iskâr (sarhos edici özelligi) ise böyle degildir; çünkü o bizatihi hükme illet olmaya münasiptir. Çünkü Sâri' illetin iskâr oldugunu bildirme-se bile, akil onun hükme uygunlugunu bulabilirdi. Bu durumda sebeh, yani illeti tesbit yollarindan biri olan bu tür, illiyeti tesbit için illiyeti isbat edici bir delile ihtiyaç gösterir. Bu yüzden onu tarif ederlerken: "Hükme olan münasebeti, ayri bir delil olmadikça sabit olmayan bir vasiftir" derler. Örnek: Mad'dî pisliklerin (necaset) giderilmesi meselesinin, sadece su ile giderilebi-len hadesin izalesi hükmüne katilmasi konusunda söyle denir: Necasetten taharet, namaz için istenilen bir temizliktir. Dolayisiyla abdestte oidugu gibi, sudanbaskasiyla yapilamaz.Her birinin namaz için istenilmis bir taharet olmasi, bu is için suyun belirlenmesini gerektiren aralarindaki ortak niteligi (cami vasif) olusturmaktadir. Bu sebehî bir vasiftirve maddî pisliklerin giderilmesi için illâ da suyun kullanilmasi hükmüyle münasebeti açik degiidir. Söyle demislerdir; Geçerli iliet belirleme yollarindan biri ile, taharetin namaz için istenilmis

olmasi vasfinin, maddî pisligin su ile giderilmesini belirleyecek bir illet olmasi sahih olursa, maddî pisligin su ile giderilmesi lazim gelir. Aksi takdirde sadece hadeste suyun kullanilmis olmasi, maddî pisliklerin giderilmesinde de suyun kullanilmasi geregini ortaya koymaz. Bir diger örnek de müellifin vermis oldugu örnektir. Ibn Hâcib söyle der: Sebehin illet-ligi, illet belirleme yollarinin tümüyle sabit olur

[438] Peygamber gönderilmeyen devirler. (Ç)

[439] Isrâ 17/15.

[440] Nisa 4/165.

[441] Böyle bir akitte cimrilik, asirilik ve maddî çikar elde etme amaci bulunmaktadir. Karz ise sadece Allah'in rizasi için yapilir ve onunla sadakada oldugu gibiborç veren kimsenin nefsinin arindirilmasi amaçlanir. Ayrica karz müessesesinin islerlik kazanmasi neticesinde toplumda mevcut sikintilar azalir; güçlük kaldirilmis olur.

[442] Nitekim "arâyâ" da böyledir. Arâyâ satisi: Taze hurmanin henüz agacin dalinda iken ölçü-tarti kullanmaksizm tahmin yoluyla kuru hurma karsiliginda alinip satilmasi demektir. Bu caiz görülmüstür. Çünkü bunun caiz görülmesinde insanlar için bir kolaylik bulunmaktadir. Ayrica ariyyede bulunan kimsenin zarar görmesi de Önlenmis olur. Zira agacin basindaki hurmalarin. ariyye yoluyla sahibi olan kimse, hurmalarini toplamak için bahçeye girip çikacak ve böylece bahçe sahibi mutazarrir olacaktir. Eger kuru hurma karsiliginda o hurmalarin bahçe sahibi tarafindan satin alinmasi caiz görülmesey-di, bu ariyye yolunun kapanmasina bir sebep olabilecekti. (Ariyye [ç. Arâyâ] sekil ve tarifleri hakkinda bkz. Z. Saban, Islâm Hukuk Ilminin Esaslari, trc. I. K. Dönmez, Ankara 1990, s. 124).

[443] Bakara 2/179.

[444] Bakara 2/188.

[445] Daha önce geçti. bkz. s. [1/200].

[446] Daha önce geçti. bkz. s. [2/46].

[447] Ebu Davud, Diyât, 18; Dârimî, Ferâiz, 41 ; Ahmed, 1/49.

[448] Müslim, Büyü, 4; Ebu Davud, 24.

[449] Buhârî, Edeb, 80; Müslim, Esribe, 73-75; Ebu Davud, Esribe, 5.

[450] Mâide5/91.

[451] Usûlde "münasib" deyince su anlasilir: Illet olarak kabul edilen açik .ve mun-zabit olan vasif ile hüküm arasinda akîin kavrayabilecegi biruyum olmalûiir. Buna münasebet denmektedir. Bu dayabir maslahatin temini veya tamamlanin asiya da bir mefsedetin uzaklastirilmasi ya da azaltilmasi olmaktadir.

[452] Bazen "kamu yarari" diye tercüme edilen bu terim, hakkinda dikkate alinmasini ya da geçersiz sayilmasini gerektirecek bir nass bulunmayan maslahatlar anlamina gelmektedir. Sadece kamu ile ilgili olmayan maslahatlari da içerdigi için, terimi aynen koruduk. (Ç)

[453] Müctehidin ilk akla gelen çözümden farkli olarak ulastigi sonuçtur. (Ç)

[454] Bir ibadet olarak degil de, içtimâi bir faaliyet olmasi ve faydalar içermesi açisindan.

[455] Meselâ, zamanimizda gebelik testleri ile kesin olarak bilinebilmektedir. (Ç)

[456] Kadinin iki hayiz arasindaki temizlik süresi ya da bizzat hayiz hali. (Ç)

[457] Buhari, Hayiz, 20.

[458] Kabîab. Ebu Abdirrahman ile Saîdb. el-Müseyyeb arasinda söyle bir konusma geçer:

Rabîa; -Kadinin parmaginin diyeti ne kadardir? Saîd: -On devedir.

Rabîa: -Iki parmaginin diyeti ne kadardjr? Saîd: -Yirmi devedir.

Rabîa: -Üç parmaginin diyeti ne kadardir? Saîd: -Otuz devedir.

Rabîa: -Peki dört parmaginin diyeti ne kadardir? Saîd: -Yirmi devedir.

Rabîa: -Yarasi büyüyüp tasasi artinca diyeti azaliyor mu? Saîd: -Sen Irakli misin?

Rabîa: -Aksine dogruyu arastiran bir âlim ya da ögrenmek isteyen bir cahil.

Saîd: -Sünnet böyle yegenim! [bkz. Muvatta, Ukûl, 11 (2/860)] (Ç)

[459] Erkegin cinsî uzvunun sünnet yeri. (Ç)

[460] Yasak olan seylere götürebilecek yoilarin kapatilmasi anlamina kullanilmaktadir .(Ç)

[461] Yani Sâri Teâlâ'nin'kistaslarini zikretmek suretiyle belirledigi seyler. Çünkü yükümlülüklerin pek çogu Sâri' tarafindan mükellefin diyanet ve emanetine havale edilmistir. Dolayisiyla sedd-i zerâi ve kötülüklerin yayilmasi gerekçesiyle onlarin zabti ve kayit altina alinmasi için fazladan bir gayret göstermeyiz. Diger bakis açisi söyle: Her ne kadar furûu daginik olsa da kolayca basvurabilecegimiz kistaslari vardir. Kistaslarin icrasi mümkün oldukça, onlarin geregi ile hareket edilecektir ve bu, iki durum arasinda yer almis olacak ve sonunda her iki yaklasimla da amel edilmis olacaktir.

[462] Buna göre ilk iki bakis açisinda zahir ile bâtin (zavâhir/serâir) arasi ayrilmamis oluyor; bu üçüncü görüs ise onlarin arasim ayiriyor.

[463] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/301-310

[464] Yani bu gibi konularda kiyas geçerli olmaz.

[465] Burada "taabbucTun mânâsi, özel ve dar anlamda- kiyasin islemedigi ve bir esas kabul edilerek kendisinden baska fer'ilerin çik arilamadigi konular degildir. Burada kastedilen "içerisinde Allah hakki içeren" ve dolayisiyla mükellefin onu islemesi halinde sevap alacagi, terketmesi durumunda da azabi hak edecegi seyler manasinadir. Buna baska bir mânâ daha eklenir: SöySe ki: Bizim kavradigimiz her maslahat karsisinda durmamiz ve Tlüküm Için bundan baska illet yoktur diyebilecek sekilde maslahat için bu illet belirlenmis midir?' diye düsünmemiz gerekir. Bu duraksama da mânânin akilla tam olarak kavranamamasi anlaminda bir nevi taabbuddür. Bunlara ilaveten ileride gelecek olan vecihlerde belirlenen mânâlarla "taabbud"un anlami anlasilmis olacaktir. Dolayisiyla burada "taabbud" kavrami daha genel bir anlamda kullanilmis ve bu anlamda taabbudîlik, sartlarin bulunmasi durumunda kiyasa ve asil kabul edilerek kendisinden fer'iler çikarilmasina mani degildir.

[466] Bir fiilin yapilmasi ya da terki ile ilgili talep, gereklilik. Farz ve vacible, harani ve mekruhu kapsar. (Ç)

[467] Tercihe birakma, muhayyerlik. Mubahi kapsar. (Ç)

[468] Yani mutlak surette itaat etmesi ve yükümlülükten kurtulabilmesi için ona yapismasi ve yerine getirmesi gerekmektedir. Maslahatin arastirilmasi ve elde edilmesi ise gerekli degildir. Hatta yükümlülük konusunda onu elde etmeye yönelmek bir tarafa bizzat maslahati bilmenin gerekliligi diye bir-sey de yoktur.

[469] Yani, em ir ya da yasaga muhatap olan kimsenin zimmetinin -isten ileni yerine getirinceye kadar- o emir ve yasagin geregi ile mesguliyetinin bulunmamasi sahih degildir.

[470] Yani dar anlamda taabbudî olan hükümlerle, içerdigi mânâlarin dikkate alindigi hükümlerden olmasi arasinda fark yoktur. Ayni sekilde taabbudî olsun olmasin maslahatlarin dikkate alinmasi da gerekli/icbari degildir

[471] Yani Mutezile'ye. (Ç)

[472] Burada taabbud, mânânm (illetin) müstakil olarak akilla bilinebilecegine kesin hükmetmemek anlamindadir.

[473] Yani asilda mevcut ve zahir olan hikmete (illete).

[474] Bunun iki sekli olabilir: Ya hüküm o illetle birlikte baska bir illet için müstereken olur ve bu durumda (bizim bildigimiz) illet, illetinbir cüzü durum undadir. Veyahut da hüküm müstakil olarak hem bu illet hem de baska bir illet için konulmus otur.

[475] Illetin cüzü, aslinhükmününfer'e geçmesini saglamaz ve onun üzerine kiyas yapilamaz.

[476] Yani üzerine hüküm bina etmede, ayrintilara gitmede. (Ç)

[477] Cevaz tabirini kullanmistir. Bundan, müctehidin baska bir hikmeti gözö-nünde bulundurmaya mecbur olmadigi anlasilir. Birinci vecih yani emredilen seylere yapisma ise böyle degildir. Niyetin bulunmasi ve bulunmamasi yönünden bu konu furûda maruf bulunmaktadir

[478] Meselâ "Dedim ki: 'Rabbinizden bagislanma dileyin; dogrusu O, çok bagislayandir. Size gökten bol bol yagmur Indirsin. Sizi m allar ve ogullarla destekle-sin. Sizin için bahçeler var etsin, irmaklar akitsin" (71/10-12) buyrulmakta-dir. Simdi buna kiyasla, acaba bedenin kuvvetlenmesi ve ilmin artmasi hakkinda da istigfar bir illet kabul edilebilir mi? Yani bu ve benzeri durumlar, mallar ve ogullarla desteklenme konusuna -"istigfar" illet kabul edilerek- kiyas edilebilir mi? Baska bir âyette de: "Allah'a ve peygamberine itaat edin; çekismeyin, yoksa korkar basarisiziga düsersiniz ve kuvvetiniz gider" (8/46) buyruhnustur. Acaba, beden kuvvetinin ve mallarin gitmesi, âyette belirlenen basari ve kuvvetin gitmesine kiyas edi lebilir rai? Bunlar, sözü edilen hükümler için illet olarak Sâri tarafindan zikredilmis sebebler olmaktadir. Ancak Sâri'in bildirmesi olmasa bunlari bilmek mümkün degildir. Simdi bu gibi olan konularda kiyas geçerli midir? Bu konuda müellif söyle diyor: lîunlar ser'an illet ol m akla ve kendilerine baskalarinin kiy as edilmesi sahih ol m akla birlikte sözü edilen illetler akilyoluyia kavranabilecek türden degildir. Dolayisiyla mutlaka bunlarda taabbud sözkoiiusudur ve Sâri'in bildirdigi kadariyla yetinmek ve öte asmamak durumu vardir. Çünkü fer'yapmak istedigimiz seyde idrak ettigimiz benzerlik, ancak talil edilen mutlak ve umûmî olan hususlardadir. Bu kadari, illetligin sihhati içinyeterli degildir ki, ilhak ve kiyas caiz olsun.

[479] Bu durum, illeti belirleme yollarinin icmâ veya nass olmasi halinde açiktir. Ayni sekilde münâsebet olmasi halinde de durum öyledir. Çünkü dikkate alinacak Illetin müessir ya damülâim olmasi gerekecektir. Bunlardan her biri de ya nass ya da icmâa dayanmak zorundadir. Müessir, Sâri'in kendisine göre hüküm koydugu uygun bir nitelik olup bunun kondugu hükmün aynisina neden oldugu ya "Kim edep yerine elini dokunursa, abâest alsin" hadisinde oldugu gibi nass ile; veya küçüklük sebebiyle velayet hakkinin sübutu konusunda oldugu gibi icmâ ile sabit olur. Mülâim ise: Belirli bir vasif, belirli bir hükümde, nass veya icma yoluyla illet olarak kullanilmamis olmakla beraber, belli bir vasfin, ayni cins hükümde veya ayni cins vasfin belli bir hükümde ya da ayni cins vasfin ayni cins hükümde nass ya da icmâ ile illet olarak kullanilin asinin sabit olmasidir. Sâri'in dikkate aldigi seye uygun düstügü için mülâim diye isimlendirilmistir. Örnek: Hanefi'lere jffire küçük dul kizin, küçük bakire kizin evlendirilmesi m: kiyasla baba tarafi nd hu evlendirilmesi gibi. Geriyi; illeti belirleme yollarindan sebr ve taksimle deveran kalmaktadir. Bunlarda da maslahatin Sâri'in belirlemesi ile mi olup olmadigini ve müellifin sözünün kapsamina onlarin da girip girmedigini anlamak için usûl kitaplarinin ilgili bahislerine bakiniz.

[480] Meselâ kisas gibi. Kisas hakkindan vazgeçmek (af;, vazgeçtigi zaman hakkinin tamamen düsmesi anlaminda kulun hakki olmaktadir.

[481] Müslim, Iman, 48.

[482] Yani kiyasa esas olabilecek tarzda husûsî illet ve hikmetin kavranmasi demektîr. Yoksa genel boyutuyla hikmetler/i Iletler taabbudî"olan konularda mevcut bulunmaktadir.

[483] Zimmet, uhde, sorumluluk gibi anlamlara gelir. Türkçe'deki "Boynumun borcu olsun" ifadesindeki ''boyun" kelimesi ile ayni anlama gelir.(Ç)

[484] Çeçen dördüncü ihtimal ki fiilin hikmeti kavramlahile.il ve maslahat la talil edilebilen türden sayiimasi ve böylece onlarin hükümlerine lâbi tutulmasi ihtimali olmaktadir niçin dikkate alin iniyor? Hal bu ki o ihtimal burada, öncekinden daha yakin olmakladir. Çünkü daha önceki mahza taabbudî olan kisimla ilgili idi ve o kismi bu sekilde, yormak daha uzak bulunuyordu. Ru ikinci türden olup da her iki nev'iden hak içeren fiiller ise öyle degil d ir. Çünkü bu nt'v'in talil edilehile.n sey üzerine yorulmasi bir önceki kisimdan daha yakin olmaktadir. Ancak söyle denilebilir: Müellif bu dördüncü Ihtimal i'Daha önce de geçi igi gibi sirf Allah hakki içeren fiillerde hu durum son derecede azdir ve onlarda taabbudîlik esas umde olmakladir' demek suret iy le tümden yok saymistir. Bu yüzden de bumda o ihtimalden bahsetmemistir.

[485] Çünkü, Sâri'in kulun maslahatini koruma amaciyla bir fiili yasaklamasi, sonra da o maslahatin bizzat yasaklanilan o fiille ortaya çikmasi mümkün degildir

[486] Allah hakkina nisbetle ise yasagin geregi olan günah ortadan kalkmayacaktir. Allah hakki, kulun yasaga cüret etmemesi idi. Bu cüretin satici ya da müsteri tarafindan gösterilmesi arasida bir fark yoktur.

[487] Azadi, efendisinin ölümüne baglanan köle. (Ç)

[488] Hem de daha uygun bir sekilde. Çünkü müsteri onu azad etmekle hürriyetine derhal kavusmus olur. Oysa ki müdebberin hürriyeti ancak efendisinin ölümünden sonra gerçeklesecektir. Belki de kendisi efendiden daha önce ölecek ve hiç gerçeklesmeyecektir.

[489] Köle meselesinde uygulanmasi üçüncü ihtimale göre olmaktadir. O da muhalefetin fiilin özünden aynim asi mümkün olan bir nitelige yönelik olmasi i di. Örnekte azad isi, bir köle üzerinde gerçeklesmistir. Bu kölenin müdebberlik vasfinin kendisinden ayrilarak normal köle (kmn) haline dönüsmesi mümkündür. (Gasbedilen arazide kilman namaz örneginde oldugu gibi. Namaz, gashcdilen arazîden ayri bir seydir. Casbedilen bir mekanda zorunlu

olarak namaz kilma geregi gibi bir durum yoktur. Çünkü bu vasif, namaz (ya da gasb) için ayrilmaz nitelikte degildir.

[490] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/310-321

[491] Nahl 16/78.

[492] Mü'minûn 23/78.

[493] Bakara 2/152,

[494] Bakara 2/172.

[495] Ibrahim 14/7.

[496] Müslim, Iman, 48.

[497] A'râf 7/32.

[498] Mâide 5/87

[499] Daha önce geçti. bkz. [1/3421

[500] Mâide-5/103

[501] En'am 6/138

[502] Yani kulun kendisine ait her hakki düsürme yetkisi bulunmamaktadir. Meselâ can üzerinde kulun onun korunmasi dogrultusunda bir hakki bulunmaktadir. Ayni hak Allah için de bulunmaktadir. Ancak Allah'a ait olan bu hak, kulun kendi hakkini düsürmesiyle düsmemektedir. Aksine: canini helake maruz birakan ya da ihmal gösteren kimse sorumlu olmaktadir. Akil, ne-sil, mal gibi diger zarurî olan âdtyyât hakkinda da durum aynidir.

[503] Çünkü âdetler: a. Küllî açidan ele alindiginda sirf Allah hakki bulundurmaktadirlar. Dolayisiyla meselâ helalin haram kilinmasi gibi asla sahih olmayan fiiller vardir, b. Baskasina nisbetle kul üzerinde bulunan Allah hakki. Bu tür Allah hakki, kulun hakkim düsürmesiyle düser. c. Kul d üsürse de düsmeyen Allah hakki. Bu son iki türden olan Allah hakki, baska kullarin hakki süz konusu oldugu içindir. Birinci türden olan ise böyle degildir. O dogrudan kul üzerinde sabit bulunan bir hak olmaktadir. Helal olani haram, haram olani helal kilmamak, kendi malini itlaf etmemek gibi. Bu tür Allah hakkindabas-kalarmm hakki dikkate alinmamaktadir.

[504] A'râf7/32.

[505] Kulun temiz nimetlerle faydalanmasi, Allah tarafindan kulun bir hakki kabul edilmistir. Nitekim âyette "Allah'in kullari için yarattigi ziynet ve temiz mihlari haram kilan kimdir1? 'Bunlar dünya hayatinda inananlarindir, kiyamet gününde de yalniz onlar içindir' de" buyurmaktadir. Ancak kulun dünya nimetlerinden istifadesinin mutlak bir hak olmadigini, aksine koymus oldugu kurallar dogrultusunda olmasi gerektigini belirtmistir. Böylece baskalarinin hakkina karsi bir tecavüze meydan verilmemesini istemistir. Ayrica herkes kendisine takdir edilen oranda istifade edecektir ve herkes bu konuda esit de degildir.

[506] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/

## IKINCI NEVI
## YÜKÜMLÜLÜKLERDE MÜKELLEFIN MAKSADI (NIYETI)

On iki mesele altinda ele alinacaktir.

**Birinci Mesele:**

Ameller niyetlere göredir; hem ibadet hem de âdet türünden olan tasarruflarda önemli olan maksatlardir.

Konu ile ilgili deliller sayilamayacak kadar çoktur.

Maksat ve niyetlerin, âdetlerle ibâdetler arasini ayiran bir unsur olmasi, keza ibâdetler içerisinde vacibi vacip olmayandan ayirmasi, âdetler içerisinden vâcib, mendub, mubah, mekruh, haram, sahih, fâsid ve benzeri hükümlerin arasinin yine maksatlarla ayrilmasi onlarin dikkate alindiklarini göstermeye yeterli bir delildir. Ayni amel islenir ve onunla bir'durum kastedilir, ibadet olur[1]; baska bir durum kastedilir, ibadet olmaz. Hatta bir fiil islenir ve onunla bir durum kastedilir ve sonuçta iman edilmis olur; ayni fiille bir baska durum kastedilir ve kâfir olunur. Allah için ya da put için secde etmek gibi.

Ayni sekilde, fiil islenirken hirkasit bulunursa o fiile teklîfî hu-kümler taalluk eder; niyetten uzak olarak gerçeklesmisse, o fiile herhangi bir teklifi hüküm baglanmaz. Uykuda bulunan, gafil olan, ya da cinnet geçiren (deli, mecnun) kimselerin fiilleri gibi.

Konu ile ilgili bazi nasslar: "Oysa onlar, dogruya yönelerek, dini yalniz Allah'a has kilarak O'na kulluk etmekle emrolunmuslardi[2]"öyle ise dini Allah için halis kilarak O'na kulluk et[3]"Gönlü iman ile dolu oldugu halde, zor altinda olan kimse müstesna, inandiktan sonra Allah'i inkâr edip, gönlünü kâfirlige açanlara Allah katindan bir gazap vardir[4] "Verdiklerinin kabul olmasina engel olan, Allah'i ve peygamberini inkar etmeleri, namaza tenhel tenhel gelmeleri, istemeye istemeye vermeleridir[5]"Kadinlari bosadigmizda, müddetleri sona ererken, onlari güzellikle tutun, ya da güzellikle birakin, haklarina tecavüz etmek için onlara zararli olacak sekilde tutmayin.[6] .Edilen vasiyyetten ve borcun ödenmesinden sonra zarara ugratilmaksizin (mirasta) ortak olurlar[7]"Mü'minler, mü'minleri birakip kâfirleri dost edinmesinler; kim böyle yaparsa Allah katinda bir degeri yoktur, ancak, onlardan sakinmaniz hali müstesnadir.[8] Bazi hadisler de söyle: "Ameller niyetlere göredir ve herkes için ancak niyet ettigi vardir[9]"Kim Allah'in dininin yüce olmasi için savasirsa, Allah yolunda cihad eden kimse iste odur"[10]Ben sirkten en müstagni olanim. Kim bir amel isler ve o amelde bana bir baskasini ortak kosarsa, ben payimi o ortagima birakir (ve o ameli kabul etmem.)[11] Bu mânâyi su âyet de teyit eder: "Rabbine kavusmayi uman kimse yararli is islesin ve Rabbine kullukta hiç

ortak kosmasin.[12] Hz. Peygamber ihramlibirkimse için, eger kendisi avlamamisyadakendisi için avlanmamissa av etinden yemeyi helal kilmistir.[13]Aslinda bu konu gayet açiktir ve delillendirmeye de hiç ihtiyaç yoktur.

Itiraz: Niyet ve maksatlar kismen dikkate alinmis olsalar da, mutlak surette ve her hal ve durumda dikkate alinmamistir. Iddiamizin dogruluguna deliller vardir:

(1)

Ser'an yapilmaya zorlanilan ameller vardir. Bir fiili zorla yapan kimse, zoraki yaptigi o fiilde Sâri'in emrine uymus olmayi amaçlamaz. Zaten zorlama da bunun için yapilmistir. Böyle bir kimse, kendisine ulasacak cezayi gidermek için o fiili isledigi zaman, bu haliyle emredilmis fiili kastetmis olmaz. Çünkü kabullenilen tez, amellerin ancak mesru niyetleriyle sahih olacagi seklinde idi. Bu kisi ise böyle bir niyette bulunmamistir. Dolayisiyla ser'î zorlama altinda yaptigi bu amelin sahih olmamasi gerekecektir. Sahih olmayinca da o ameli islemis olmasiyla islememis olmasi arasinda bir fark olmayacaktir. Bu durumda o kimseden, söz konusu ameli ikinci bir defa yine islemesi istenilecektir. Ikincisinde de aynen birincisinde oldugu gibi olacak ve bir teselsüldür gidecek; ya da zorlama abes (beyhude) olacaktir. Her ikisi [326] de muhaldir. Ya da üçüncü bir sik olarak amel niyetsiz sahih olacaktir.[14]Bizim demek istedigimiz de budur.

(2)

Ameller iki kisimdir: Âdetler ve ibâdetler. Âdetlerin i slenmesi sirasinda emre uymus olma için niyete ihtiyâç bulunmadigi, aksine onlarin sadece meydana gelmis olmalarinin yeterli oldugu fukaha tarafindan belirtilmistir. Meselâ, vedialarin (emanetlerin) ve gasbedilmis. mallarin iadesi, es ve akraba nafakalarinin ödenmesinde oldugu gibi. Bu durumda nasil olur da mutlak olarak 'Her türlü tasarruflarda önemli olan maksatlardir' diye genellemeye gidilebilir?! Ibâdetlere gelince, bunlarda da niyet yine mutlak surette sart kosulmus degildir. Aksine bu konuda da ilim adamlari arasinda tafsilat ve görüs ayriliklari bulunmaktadir. Meselâ ilim adamlarindan bir grup abdestte niyetin sart olmadigim ileri sürmüslerdir. Oruç ve zekat konusunda da durum aynidir. Halbuki bunlar ibadetlerdir. Sonra gayr-i ciddî (hezl) olarak azad ve adakta (nezir) bulunan kimseyi., yaptigi tasarruflariyla ilzam etmislerdir. Nitekim nikah, talâk ve ric'at konusunda da ayni tavri göstermislerdir. Hadislerde de: "Üç sey vardir ki onlarin ciddîsi de, ciddî sakasi da ciddîdir: Nikâh, talâk ueazâd[15] "Kim oyun olsun diye nikah akdederse, ya da oyun olsun diye basarsa ya da oyun olsun diye azadda bulunursa tasarrufu geçerlidir" 16 buyrulmustur. Hz. Ömer de söyle

demistir: "Dört sey vardir ki, konusuldugu zaman geçerli olurlar: Talak, azad, nikah ve adak."

Gayr-i ciddî bulunan (hâzil) bir kimse'nin saka yolu ile bu gibi bir tasarrufta bulunmasi durumunda, onlarin hakikaten meydana gelmesine yönelik bir kaselinin bulunmayacagi açiktir. Mâlikî mezhebinde bir kimse Ramazan ayinda oruç tutarken, oruç niyetinden vazgeçse fakat bilfiil orucunu bozmasa o kimsenin orucu sahih olmaktadir.[16]Bir kimse öglen namazini kilarken tamamladim zanniyla iki rekat sonunda selam verse ve sonra da iki rekat nafile namaz kilsa, sonra farzi tamamlamadigini hatirlasa, nafile olarak kildigi iki rekat farzin kilmadigi diger iki rekati yerine geçer. Niyetten vazgeçilmesi meselesinin asli ihtilafli bir konu olmaktadir.[17]Bütün bunlar gerçek anlamda niyetin bulunmamasi durumunda ibadetin sahih olabilecegi konusunda açik olmaktadir.

(3)

Bazi ameller vardir ki aklen onlarda emre uyma (imtisal) kasdi-nin bulunmasi imkansizdir. Yaraticinin varligini bilmeye ulastiran ilk düsünce, imanin tamamlanmasi için zorunlu olan seyleri bilme gibi. Bunlarda emre uyma kasdinin bulunmasi, âlimlerin de belirttikleri gibi muhaldir. Bu durumda nasil olur da: 'Niyet olmaksizin hiçbir amel sahih olmaz' denilebilir?! Bütün bunlar sabit olduguna göre tezinizin dogru olmadigi ortaya çikar. Dolayisiyla su sonuca ulasilir: Her amel niyet ile degildir; her türlü tasarrufta önemli olan mutlak surette niyet ve maksatlar degildir.

Cevap: Bu itiraza iki hususu belirterek cevap verecegiz:

(1)

Amellere taalluk eden maksatlar iki türlüdür:

(a) Her fail-i muhtarda, hür irade sahibi olmasi açisindan zorunlu olarak bulunmasi gereken maksatlar: Burada 'Her amel ser'an niyeti ile muteber olmaktadir' demek sahih olur. Onunla Sâri'in emrine uymus olmayi kasdetsin etmesin far-ketmez ve bu durumda teklîfî hükümler o amele taalluk eder. Daha önce belirtilen deliller bu hususa delalet etmektedir. Çünkü her akilli ve hür iradeli (muhtar) fail, isledigi fiilde mutlaka bir amaç bulundurur. Bu amac iyi ya da kötü olmasi, yaptigi isin de ser'an yapilmasi ya da terki istenilen birsey olmasi ya da yapilmamasi istenilen birsey olmasi Önemli degildir. Eger fiilin ihtiyari bulunmayan bir kimse tarafindan islendigini farzedecek olursak, zor altinda kalan, uyku ha-linde olan, cinnet geçiren ve benzeri mükellef olmayan kimselerin durumunda oldugu gibi, o takdirde bunlarin fiillerine,geçen delillerin geregi taalluk etmeyecektir. Bu tarzda olan seyler, Sâri' tarafindan amaçlanmis seyler degildir. Geriye, ihtiyar ile yapilan seylerin mutlaka bir kasit içermesi

zorunlulugu kalmaktadir. O zaman da onlara hükümler taalluk edecektir ve getirilen genellemeden hiçbir amel geri kalmayacak; onun çerçevesi altina girecektir. Itirazda ileri sürülen hersey, bu iki kismin disina çikamaz. Çünkü bu durumda olan ya kendisi gibiler için ser'an maksutbuîunan ikrah (zorlama) veya hezl veya delil talebi ya da benzeri durumlarin gereginin kaldirilmasini kastetmistir ve bu durumda o tasarruf o ser'î hüküm üzere indirilecek ya kabul edilecek ya da edilmeyecektir. Ya da hiçbir kasit bulunmayacak ve o halde de ona hiçbir hüküm taalluk etmeyecektir. Eger bir hüküm taalluk etmekte ise, bu teklif hitabi ile degil vaz' hitabi ile olacaktir. Dolayisiyla biz uykudan ya da gafletten dolayi orucu bozacak seylerden kendisini tutan bir kimsenin orucunu eger sahih kabul edecek olursak, bu vazî hitabin bir neticesi olacaktir. Sanki Sâri' Teâlâ ayni imsaki, orucun kazasinin düsürülmesine ya da ser'an o orucun sahih kilinmasina sebeb olarak belirlemistir seklinde yorumlanacak; o onunla vücûben yükümlüdür mânâsi çikarilmayacaktir, Diger Örneklerde de durum aynidir.

(b) Ikinci kisim: Her fiil için zarurî olmayan, aksine taabbudî olan fiiller için taabbudî olmalari açisindan zorunlu olan niyet ve maksatlar. Çünkü ihtiyar altina giren bütün fiiller, niyet ve kasit bulunmaksizin taabbudî özellik göstermezler. Bu konuda namaz, hac vb. gibi aslî ibadet olarak konulanlar hakkinda bir problem yoktur. Âdetlerle ilgili olanlara (âdiyyât) gelince, bunlarin niyet olmaksizin taabbudî fiillerden (taabbudiyyât) olmalarina imkan yoktur. Bu konuda amellerden hiçbiri de müstesna degildir. Sadece (Allah'i bulma maksadini tasiyan) ilk düsünce bundan hariçtir; çünkü onda niyetin bulunmasina imkan yoktur. Ancak o da aslinda, onda bulunan taabbud kasdi kendisine yönelmis degildir anlamina gelir ve ona dair teklîfî birhüküm taalluku asla söz konusu olmaz. Çünkü takat üstü yükümlülük yoktur. Ayni amele [18](yani ilk düsünceye) vücûb hükmünün taallukuna gelince, onun sihhati konusunda tereddüt yoktur. Çünkü onunla mükellef olan kimse onu yapmaya kadirdir ve onu gerçeklestirme imkânina da sahiptir. Ayni amelle taabbud kasdin-da bulunmasi ise böyle degildir; çünkü o muhaldir. Dolayisiyla da o, takat üstü seylerden sayilir ve ser'an bu kasdm istendigini ya da dikkate alindigini gösteren deliller, onu kapsamaz.

(2)

Itiraza mesned teskil eden meselelere detayli cevaplar vermek yoluyla:

Ser'an vacip olan amellerin islenmesi için zor kullanilmasindan baslayalim: Bunlardan taabbud ve emre uymus olma niyet ve kasdina ihtiyaç göstermeyenler, ikrah neticesinde niyetsiz olarak yapilirlarsa ibadet olarak gerçeklesmezler. Su kadar var ki, zorlamanin faydasi gerçeklesmis olur ve o kisiden ser'an talep hakki düser. Meselâ gasb fiilini isleyen kimselerden

ellerindeki gasbedilmis mallari zorla almak gibi. Taabbud niyetine ihtiyaç gösterenler ise, zorlanan kimseye nis-betle bu fiilin sahih olabilmesi için mutlaka niyette bulunmasi zarureti vardir. Meselâ kisinin namaza zorlanmasi fve niyetsiz kilmasi) gibi. Ancak bu durumda dahi dis görünüse göre talep hakki düser ve meselâ hâkim o namazin iade edilmesine hükmedemez. Çünkü isin içyüzünü fserâir) kullar bilemezler; kalbi yarmak ve içindekine bakmakla da emrolunmus degillerdir.

Âdetlerden olan olan amellere gelince, her ne kadar sorumluluktan kurtulabilmek için bunlara niyette bulunmak zarureti yoksa da, bunlarin ibâdet halini almalari ve sevap almaya vesile olmalari için mutlak surette niyetin ve emre uyma maksadinin bulunmasi gerekmektedir; aksi takdirde bunlar bâtil olacaklardir. Bunlarin bâtilliginin anlami Hükümler bahsinde geçmisti.[19]

Taabbudî amellerden olup da itiraz sadedinde ileri sürülen örneklere gelince, bunlarda niyetin sart bulunmadigi görüsünde olanlar, görüslerini onlarin âdetlerden olan ameller gibi oldugu ve hikmeti/illeti akilla kavranilabilen türden oldugu esasi üzerine bina etmektedirler. Niyet de zaten, hikmeti/illeti akilla kavraniiamayan konularda sart kosulmaktadir. Zekât ve taharet de bunlardandir. Oruçla ilgili itiraza gelince, sözü edilen görüs sunun içindir: Orucu bozacak seylerden geri durulmasi zaten o vaktin hakkidir; dolayisiyla baska bir oruç zaten olmaz ki, farkli bir niyet, onu oruçluktan çikarsin.[20]Bu meselenin âdetlerle ilgili amellerde benzerleri bulunmaktadir. Sigâr nikâhi[21]gibi. Çünkü bu nikah Ebu Hanife'ye göre, taraflar (sigâr nikahi) kaslinda bulunsalar[22] da sahih olarak inikad etmektedir.[23]

Adak, azad ve benzeri konulara gelince, daha önce de geçtigi gibi, sebebi gerçeklestirme kasdinda bulunan bir kimsenin, müsebbebe yönelik bir kasdinin olmamasinin hiçbir önemi yoktur. Gayr-i ciddî fhâzil) de ayni sekildedir. Çünkü saka (hezl) ile bir tasarrufta bulunan kimsenin, sebebin[24]vukuuna yönelik bir kasit bulundurdugunda kusku yoktur. Sebeb üzerine gerekecek olan müsebbeb hakkinda ise, ya müsbet veya menfî yönde onun vukuuna yönelik bir kasdi yoktur ya da onun vuku bulmamasina yönelik kasdi vardir. Her iki takdirde de müsebbeb meydana gelir; mükellefin dileyip dilememesi durumu degistirmez.

Biz bu gibi tasarruflarin baglayici olmadiklari görüsünde oldugumuz zaman, bu görüsümüzü su esas üzerine kurmus olmaktayiz: Lafzi telaffuz eden kimse onun mânâsini kastetmemektedir.[25] O lafizla sadece sakada fhezl) bulunmayi kastetmistir. Gayr-i ciddî bir tasarrufun, ciddiyetsiz bir davranisin hükmü disinda bir netice dogurmayacagi ise açiktir. Ciddiyetsizligin hükmü de mübahliktir ya da baska bir hükümdür (talâk,

azad... vukuu degildir).

Yukarida belirtilen tasarruflarda baglayiciliktan söz edilmesi ise su sekilde izah edilir: Ciddiyet ve ciddiyetsizlik gizli bir istir[26] dolayisiyla bu tasarruflarla ilgili sözler sarfedildigi zaman o sözlerin ciddî oldugu ve onlarin gereklerinin vuku bulmasina yönelik bir kasdimn bulundugu kabul edilir. Yahut da söyle izah getirilir: Bu kimse, ser'î ve ciddî olan bir akitle oyun oynamayi kastetmistir. Bu haliyle Sâri'in maksadina ters düsmüstür. Dolayisiyla o tasarrufla ilgili ciddiyetsizligin hükmü bâtil olur ve tasarruf ciddîye dönüsür.

Oruç esnasinda niyetin terkedilmesi meselesine gelince, oruç ilk niyet üzere sahih olarak baslamistir. Ilk niyet gerçek iftar (oruç bozma ) vuku buluncaya kadar hükmen var sayilir. Gerçek iftar ise gerçek-lesmemistir; dolayisiyla oruç sahih olacaktir. Ayni sey, nafile olarak kilman iki rekatin farz yerine geçmesi örneginde de geçerlidir. Çünkü namazi tamamladigi düsüncesi, Öyle düsünen âlimlere göre ilk niyet hükmünü kesmemistir. Dolayisiyla arada meydana gelen selam ve nafile ibadet niyetine intikal lagv (bos, hükümsüz) kabul edilir ve (namazi bozucu) bir mahalde vuku bulmus olmaz. Niyetin terki (atilmasi) meselesi de ayni yoruma tabidir.

Allah'i bulmaya yönelik ilk düsünceye gelince, orada taabbud kasdinin bulunmasi muhaldir. Birinci cevapta izah edilmisti. Tevfîk ancak Allah'tandir. [27]

**Ikinci Mesele:**

Sâri'in mükelleften bekledigi, onun amel sirasindaki kasdinin tesri sirasindaki kendi kasdina uygun düsmesidir. Seriatin konulusu açisindan bu husus açiktir. Zira daha önce de belirtildigi gibi, seriat mutlak ve genel olarak kullarin maslahatlarinin temini için konulmustur. Mükelleften istenilen de fiillerini, seriat dogrultusunda islemis olmasi ve Sâri'in kasdina ters düsen birsey amaçlamamagidir. Çünkü mükellef, Allah'a kulluk için yaratilmistir. Kulluk da, seriatin konulusu sirasinda dikkate alman ilâhî maksatlar dogrultusunda hareket etmek anlamina gelir. Ibadetin esasi da budur. Bu sekilde kul, dünya ve ahirette iyi ya da kötü karsilik görür. Keza daha önce de geçtigi gibi, Sâri'in kasdi, zarûriyyât ve ondan dallanan hâcî ve tahsînî esaslarin korunmasi olmaktadir. Bunlar ise, kulun yükümlü tutuldugu seylerin bizzat kendisidir. Bu durumda mükellefin bunlara yönelik kasda sahip olmasi istenecektir. Aksi takdirde bunlarin korunmasi yolunda hareket etmemis olacaktir. Çünkü ameller niyetlere göredir. Bunun (yani kulun, zarurî ve onlarin tamamlayisi durumunda olan hâcî ve tahsînî esaslari korumakla yükümlü olmasinin) dayanagini, kulun gücü ve kapasitesi nisbetinde bu maslahatlari gerçeklestirme yolunda Allah'in

halifesi (sorumlu kisi) olmasi olusturur. Bu da en alt mertebede kulun kendi nefsi üzerinde halifeligi, sonra da sirasiyla ailesi ve ilgili oldugu kimselerin sorumlulugunu üstlenmis olmasiyla olur. Bu yüzdendir ki Hz. Peygamber [ al^fâ£"'] : "Hepiniz çobansiniz ve hepiniz sürüsünden sorumludur[28] buyurmustur. Kur'ân'da da söyle buyrulur: "Ey insanlar! Allah'a ve peygamberine inanin. Sizi halife kildigi seylerden harcayin[29]"Ben yeryüzünde bir halife var edecegim[30] âyeti de bu anlama çikar. "Nasil davranacaginiza bakmak için, sizi yeryüzünün halifeleri yapar[31] "Verdikleriyle denemek için sizi yeryüzünün halifeleri kilan ve kiminizi kiminize derecelerle üstün kilan odur.[32]Hilâfet özel ve genel olmak üzere ikiye ayrilir. Nitekim bunu; "Emir (devlet baskani) çobandir; erkek, aile fertlerinin çobanidir; kadin, kocasinin evinin ve çocugunun çobanidir. Dolayisiyla hepiniz çobansiniz ve hepiniz sürüsünden sorumludur"[33] hadisi açiklamaktadir. Hadiste örneklemeden'[34] sonra hükmün küllî ve genel oldugu ve belli bir kesime has bulunmadigi belirtilmistir; dolayisiyla genel olsun özel olsun, velayet sahibi bulunan hiçbir fert bu genel kuralin disinda degildir. Durum böyle olunca, kuldan istenilen kendisini halife fnaib) tayin eden kimsenin yerine koymasi ve onun hükümlerini icra etmesi ve onun gözettigi maksatlari gerçeklestirmeye çalismasidir. Bu durum açiktir.

Fasil:

Mükellefe nisbetle ser'î maksatlari tahlil ettigimizde, onlarin Hükümler bahsi[35] ile, mükellefin sebebler içerisine girmesi[36] meselesinde belirtilen esaslarla yönelik olduklarini görürüz. Zira orada bes vecih geçmisti ve kasdin uygunlugu ya da muhalifligi onlardan çikariliyordu. Bu konu üzerinde durmak isteyen kimsenin, konunun iyice açiklik kazanabilmesi için oraya müracaat etmesi gerekmektedir. [37]

**Üçüncü Mesele:**

Serî yükümlülüklerde, kendisi için mesru kilmandan baskasini arayan kimse, seriata ters düsmüs olur. Kim de seriata ters düserse, onun ameli bâtildir. Kendisiiçin mesru kilinmayan bir hakki aramaya kalkan kimsenin ameli bâtildir.[38]

Seriata ters düsen amelin bâtilligi açiktir. Çünkü mesru kilinan hükümler, sadece maslahatlarin temini, mefsedetlerin de uzaklastirilmasi için konulmustur. Seriata muhalefet edildigi zaman, muhalif bulunan amellerde maslahatin temininden ya da mefsedetin uzaklastirilmasindan söz etmek mümkün olmayacaktir.

Kendisi için mesru kilinmayan bir hakki aramaya kalkan kimsenin seriata ters düsecegi konusuna gelince, bunun dogruluguna asagidaki hususlar delalet etmektedir:

(1)

Fiiller ve terkler haddizatinda kendilerinden kastedilen seye nis-betle aklen birbirlerine esittirler. Zira aklin güzel/hayir ya da çirkini/ser (hasen ve kabîhi) belirleyici güç ve yetkisi bulunmamaktadir. Seriat, birbirine esit olan iki seyden birisinin maslahat için, digerinin de mefsedet için belirlendigini bildirince, maslahati gerçeklestirecek yön ortaya çikmis oldu ve o sey ya emredildi ya da tercihe birakildi. Keza islendigi zaman mefsedetin de ortaya çikacagi yön belirlenmis oldu ve kullara olan merhametin bir sonucu olarak da o yasaklandi. Buna göre, eger mükellef, Sâri'in kastettigi seyin aynini kastederse, en kamil mânâda maslahata yönelik bir kasit bulundurmus olur. Bu haliyle o, maslahati elde etmeye layiktir. Eger Sâri'in kasdi disinda baska birsey kastetmisse ki bu çogu kez maslahatin kastedilen seyde oldu-gu seklindeki yanlis anlayistan kaynaklanir; zira akil sahibi bir kimse durup dururken mefsedet yönünü kastetmez, bu durumda Sâri'in kastettigi seyi ihmal ve dikkatten düsürmüs; Sâri'in ihmal ettigi seyi de, muteber bir maksat kabul etmis olur. Bu ise seriatla açik bir çeliskidir.

(2)

Bu kasit sonuç itibariyla su noktaya çikar: Sâri'in güzel gördügü birsey, bu kasit sahibine göre güzel degildir; Sâri'in güzel görmedigi de o kimseye göre güzeldir.[39] Bu da seriatla ters düsmektir.

(3)

Yüce Allah söyle buyuruyor; "Dogru yol kendisine apaçik belli olduktan sonra, Peygamberden ayrilip, inananlarin yolundan baskasina uyan kimseyi, döndügü yöne döndürür ve onu cehenneme sokariz. Orasi ne kötü bir dönüs yeridir." [40] Ömer b. Abdulaziz söyle der: "Rasûlullah ve ondan sonra gelen yöneticiler bir sünnet ortaya koymuslardir. Onlarin dogrultusunda hareket etmek, Allah'in kitabini tas dik etmek, Allah'a olan tâati tamamlamak, Allah'in dini üzere güçlü olmak demektir. Onlarla amel eden dogru yolu bulmustur; onlarla yardim talebinde bulunan yardim görmüs olur. Kim de onlara muhalefet ederse, mü'minlerin yolu disinda baska bir yola girmis olur, Allah da onu döndügü yöne döndürür ve cehenneme sokar. Orasi ne kötü bir dönüs yeridir." Sâri'in maslahatin temini, mefsedetin de uzaklastirilmasi açisindan gözetmis oldugu amaca zit düsen baska bir amaç bulundurmak, apaçik bir muhalefettir.

(4)

Mesru olan birseyi, Sâri'in o tasarrufla kasdetmedigi bir amaçla isleyen kimse, aslinda o seyi gayri mesru olarak islemis olur. Çünkü Sâri', o seyi bilfarz belli bir durum için mesru kilmistir. Simdi o tasarruf, kendisiyle kastedilmeyen baska bir amaca vesile kilinirsa, bu haliyle mesru kilinan o

tasarruf gerçeklestirilmis olmaz. Mesru olan islenmedigi zamanda, okonudaSâri'emuhalefetedilmis olur ve seriatla ters düsülür. Çünkü bu haliyle o, kendisine emredilmeyen birseyi yapan, emredilen seyi de terkeden kimse durumuna düsmüstür.

(5)

Mükellefin amellerle yükümlü tutulmasi, sadece Sâri'in o amelleri emretme ya da yasaklamada gözettigi maksatlar yönünden olmaktadir. Mükellefin o fiillerle baska birseyi kastetmesi durumunda, onlar kasit sahibi kisinin takdiri ile amaçlar degil, kastedilen seyler için araçlar haline gelirler. Zira, o fiilleri islerken Sâri'in maksadim kastetmemistir ki, amaç olsun; aksine o, baska bir kasitta bulunmus ve fiil ya da terki o amacina araç kilmistir. Bu durumda Sâri' katinda amaç olan bir fiil, ona göre araç halini almis olur. Böyle birsey ise, Sâri'in koydugunu bozmak, O'nun bina ettigini yikmak demektir.[41]

(6)

Bu kasdin sahibi Allah'in âyetleriyle alay etmektedir. Çünkü Allah'in âyetlerinden bazilari da, tesrî kildigi hükümleridir. Yüce Allah, koymus oldugu bazi hükümleri zikrettikten sonra söyle buyurmustur: "Allah'in âyetlerini alaya almayin."[42] Âyetteki alaydan maksat, hükümleri konulmus oldugu amaçlarindan saptirmaktir. Müslüman olduklarini disa vururken, Allah'in müslümanliktan gözettigi amaci kendilerinde bulundurmayan münafiklar hakkinda "Allah'la, âyetleriyle, peygamberiyle mi alay ediyordunuz?[43] buyrulmustur. Ciddiyet üzere konulmus olan seylerle alay etmek, o seyin hikmetine açik zidhk teskil eder. Bu mânâyi destekleyecek deliller pek çoktur.

Meselenin pek çok örnekleri vardir; Hak Teâlâ'nin birligini ve Rabligini tasdik için degil de, kanini ve malini korumak için kelime-i tevhid getirmek, iyi kimse desinler diye namaz kilmak, Allah'tan baskasi adina hayvan bogazlamak, dünya menfaati ya da evlenmek istedigi bir kadina ulasabilmek amaciyla hicret etmek, kavmiyet (asabiyet) ugruna ya da ne kahraman insan desinler diye savasmak, bir çikar elde etmek için ödünç para vermek, vârislere zarar vermek amaciyla vasiyyette bulunmak, üç talakla bosanmis kadini, eski kocasina helal kilmak için nikah etmek (hülle nikahi) vb. gibi.

(Meselenin basinda arzedilen bu küllî ve) mutlak kaideye asagidaki hususlar ileri sürülerek itiraz edilebilir:

(1) Birinci meselede geçen, gayr-i ciddî bir kimsenin (hâzil) yaptigi nikah akdi, verdigi talak gibi hususlar. Sakaya (hezl) benzer diger durumlarda da hal aynidir. Çünkü bu kimse, nikah, talak vb. sözleriyle Sâri'in kastetmis

oldugu seyin disinda baska birsey kastetmektedir. Bunun cevabi daha önce geçti. Bâtil yolla zorlanan kimsenin (mükreh) durumu da ayni çerçevede degerlendirilir. Çünkü Hanefîlere göre, zor altinda bulunan kimsenin tasarruflari, eger ikâle[44]yoluyla feshe ihtimali bulunmayan türden ise, hür irade ile yapilmis gibi geçerli kabul edilmektedir. Nikâh, talak, azad, yemin, adak bu tür tasarruflardandir.[45]Ikâle yoluyla fesh imkâni bulunan tasarruflar da ayni sekilde sahih olarak gerçeklesirler; ancak zor altinda bulunan (mükreh) kimsenin riza ve iznine bagli (mevkuf) olurlar.

(2) Zekâtin vâcibligini düsürmek ve üç talakla bosanmis kadinin eski kocasina helal olmasi için basvurulan hiyel[46] yollarinda, Sâri'in kasdi disinda baska amaçlar gözetilmektedir. Buna ragmen, bu gibi hiyel yollan bazilarina göre sahih olmaktadir. Serî hükümler üzerinde arastirma yapan kimseler, bu sekilde sayisiz hüküm bulurlar. Hepsi de, aslinda mesru olan bir amelin, islenmesi sirasinda Sâri'in amacinin disina çikilmasi durumunda, bâtil olmasi gibi bir neticenin lâzim gelmeyecegini göstermektedir.

Cevap: Zor altinda yapilan fiillerin ser'an sahih olarak gerçekle-secegi görüsü, o fiillerin Sâri'ce maksud olduklari esasi üzerine kurulmustur. Nitekim bunun delilleri Hanefîler tarafindan ortaya konu1 mustur. Bir kimsenin, bir fiilin Sâri'ce amaçlanmis olmadigini kabul lendikten sonra, o fiilin vuku bulmasi halinde sahih olacagi görüsünde bulunmasi mümkün degildir. Çünkü böyle düsünen kimselerin o fiili sahih kabul etmeleri ancak ser'î delil ile olmaktadir. Serî deliller bir seyin Sâri'in maksadi oldugunu ortaya çikarmanin en uygun yoludur Bir amelin mesru olmadigini söyledikten sonra, onun sahih olabilecegine hükmetmek nasil mümkün olabilir? Bu muhalin ta kendisi degil inidir? Mutlak olarak hiyel yollarinin caizligi görüsünü benimseyenler için de söylenecek söz aynidir. Onlar bu görüslerine söyle bir mütalaadan dolayi ulasmislardir: Sâri'in maslahatlarin temini, mefsedet-lerin de uzaklastirilmasi hususunda bir amaci bulunmaktadir. Hatta seriat sirf bu maksat için konulmustur. Bu görüste olan bir kimse, meselâ hülle nikahini sahih kabul ettigi zaman, zann-i galibine göre her iki esin maslahatlarinin temini açisindan, böyle bir nikaha dair Sâri' tarafindan izin vardir düsüncesiyle bu görüse ulasmis olmaktadir. Diger meselelerde de durum aynidir. Bu konuda, ölüm ya da iskence korkusu oldugu zaman küfür kelimesini söylemenin sahih olmasi da delil olarak kullanilmaktadir. Genel ve Özel maslahatlarla ilgili diger konularda uygulanan hiyel yollarinda da durum aynidir. Çünkü her hilenin bâtil olduguna dair ser'î bir delil getirme imkani yoktur. Nitekim her türlü hîle yollarinin sahih olduguna dair delil ikamesi de mümkün degildir. Bunlardan, ancak Özel bir surette Sâri'in kasdina muhalif olanlar bati I olur ki, bunlar da bütün Islâm ümmetinin üzerinde ittifak ettikleri seylerdir. Delillerin çelistigi (tearuz) ettigi durumlarda ise ihtilaf bulunur. Hiyel bahsine bu

kisim içerisinde insallah tekrar dönülecektir. [47]

**Dördüncü Mesele:**

Bir fiili isleyen ya da onu terkeden kimsenin durumuna bakilir:

(a) Fiili islemesi ya da terki seriata uygun olabilir.

(b) Fiili islemesi ya da terki seriata muhalif olabilir.

Her iki takdire göre de;

(a) Ya Sâri'e muvafakat etmek istemistir.

(b) Ya da muhalefet etmek istemistir. Bu durumda dört ihtimal karsimiza çikmaktadir:

(a) Fiili islemesinin ya da terkinin seriata uygun düsmesi ve kasdinm da Sâri'in maksadina uygunluk olmasi. Namaz, oruç, sadaka (zekât) hac vb. gibi. Allah'in emrine uymus olmayi, üzerine vacip olan seyi eda etmeyi ya da mendub olan seyi islemeyi kastederek bu amelleri islemesi gibi. Zina etme, içki içme ve diger münker (kötü, günah) görülen fiillerden kaçinmasi ve bununla da yasaga uymus olmayi amaçlamasi gibi. Bu sekilde islenen amellerin sihhati konusunda herhangi bir tereddüt bulunmamaktadir.

(b) Fiili islemesi ya da terkinin seriata muhalif olmasi, kas-dinin da Sâri'e muhalefet anlamina geliyor olmasi durumunda ise, kasitli olarak vâcibierin terki ve haramlarin islenmesi gibi bunlarin da hükmünün açik oldugu konusunda tereddüt bulunmamaktadir.

(c) Fiili islemesinin ya da terkinin seriata uygun düsmesi ve kasdmin da Sâri'in maksadina muhalefet olmasi durumunda iki ihtimal karsimiza çikar:

1) Fiil ya da terkin uygunlugunu bilmemesi.

2) Fiil ya da terkin uygunlugunu bilmesi.

Birinciye Örnek: Kisinin yabanci diye karisiyla cinsî iliskide bulunmasi; sarap diye gül suyu içmesi; kildigi bir namazi kilmadigi ve zimmetinde borç olarak bulundugu düsüncesine ragmen kasitli ter-ketmesi, Bu türden fiillerde, muhalefet ile isyan kas di gerçeklesmis olmaktadir. Usûlcüler bu türden olan 'Ölecegi düsüncesiyle namazi erteleyen kimse' meselesinde isyanin bulunduguna dair ittifak oldugunu naklederler.

Bu tür fiillerde yasaktan beklenen mefsedet gerçeklesmemistir; çünkü bu fiiller, islendigi takdirde ortaya çikacak mefs e deUerden dolayi yasaklanmislardir. Yasagin illeti olan mefsedet gerçeklesmedigine göre, bu tür fiiller, gerekçe olan mefsedeti ortaya koyacak sekilde islenen fiiller gibi olmayacaktir. Muselâ, sarap diye gül suyu içenin akli basindan gitmemistir; kisinin yabanci diye karisi ile cinsî iliskide bulunmasi halinde, erlik suyundan yaratilan çocugun nesebi karismamis, bu iliski sebebiyle kadina

da bir ar dokunmamis tir. Namazi kildigi halde unutan ve borçlu oldugunu sandigi namazi kasten terkeden kimse, aslinda namaz maslahatindan mahrum kalmamistir. Bu kisim altina giren diger meselelerde de durum aynadir. Kisaca bu gibi fiil ya da terklerde, bir yandan seriata uygunluk, diger taraftan da muhalefet bulunmaktadir.

Itiraz; Fiil, uygunluk üzere mi, yoksa muhalefet üzere mi meydana gelmistir? Eger uygunluk üzere meydana gelmisse, hakkinda izm vardir demektir. Hakkinda izin olan birseyin islenmesi durumunda ise isyandan bahsetmek mümkün degildir. Ancak böyle bir kimse ittifakla âsî olmaktadir. Bu bir çeliskidir. Eger muhalefet üzere meydana gelmisse, onunhaldunda izin yoktur demektir. Bu dummdahad-aizatinda bir baska açidan uygun olmasinin bir degeri yoktur. Hakkinda izin olmayinca, haddizatinda muhalif bulunan bir fiile hangi hüküm gerekecekse, ona da ayni hüküm gerekecektir. Bu durumda yukaridaki örneklerde geçen karisiyla cinsî iliskide bulunana had cezasi, içki diye gülsuyunu içene ftazir veya had) cezasi lazim gelecektir. Oysaki ittifakla bu cezalar gerekmemektedir. Bu da bir çeliskidir,

Cevap: Bu tür islenen fiiller, ilk iki kisimdan da bir tarafin hükmünü almaktadirlar. Çünkü bu fiiller her ne kadar kasit itibariyla muhalif iseler de vakiada mesru olan fiile uygun olmaktadirlar. Biz bu tür islenmis fiillere ya da gerçeklestirilmis terklere baktigimiz zaman, bu fiil ya da terkler sebebiyle bir maslahatin ortadan kalktigini ya da bir mefsedetin ortaya çiktigini görmemekteyiz. Ama kasit ve niyete baktigimiz zaman, emir ve yasaga sayginin çignendigini görüyoruz. Bu durumda olan kimse, sirf bu niyetine baktigimizda âsî olmakta, sirf fiile baktigimiz zaman ise âsî olmamaktadir. Isin esasi sudur; Böyle bir kimse, Allah hakki açisindan günahkar olmakta, kul hakki [48]açisindan ise günah sözkonusu olmamaktadir. Meselâ aslinda kendi malini, bir baskasinin mali zanniyla gasbeden bir kimsenin durumunu ele alalim: Mal kendi mali oldugu için, kendisinden gasbettigi düsüncesinde olan kimse tarafindan bir taleple karsilasmayacaktir; ancak emir ve yasaga gösterilmesi gereken saygiyi çignedigi için, Allah hakki açisindan kendisine bir talep yönelecektir. Kaide olarak ise, her yü-[339] kümlülük hem Allah hakki, hem de kul hakki içermektedir.

Itiraz: Eger mefsedetin gerçeklesmemesi ya da maslahatin ortadan kalkmamasi talebin mânâsim ortadan kaldinyorsa, o takdirde sarap içip de sarhos olmayan veya zina edip de azil ya da baska bir yolla menisi rahime yerlesmeyen kimsenin durumunun da ayni olmasi ve bunlara had gerekmemesi lazim gelir. Çünkü bu yasaklardan beklenti halinde bulunan mefsedetler tahakkuk etmemistir. Bu durumda bu suçlara had

gerekmemesi uygun olacaktir ve bu kimselerin günaha girmesi de sadece kasitlari yönünden olacaktir.

Cevap: Itiraz yerinde degildir ve böyle birsey söylemek dogru olamaz. Çünkü sözü edilen fiilleri isleyen kimse, mefsedet ya da maslahata neden olan sebebi islemistir.[49]Bu sebepler, sözü edilen örneklerde aslinda haram olan içki içmek ile erkeklik organim girdirmektir. Bu iki sebeb, büyük ihtimalle aklin izalesi ve nesebin karismasi neticesini doguran seylerdir (mazinne). Sâri' Teâlâ, had cezasini aklin gitmesi ya da nesebin karismasi karsiliginda koymamistir; aksine bunlarin sebebi karsiliginda koymustur. Yoksa bilindigi gibi müsebbeblerin var edilmesi, esbaba tevessül edenin (mütesebbib) isi degil, bizzat Allah'in isi olmaktadir. Çocugu meni, sarhoslugu da içki içme sebebiyle yaratan Allah olmaktadir. Aynen yemek neticesinde toklugun, içmek neticesinde suya kanmanin, atesle birlikte yanmanin yaratilmasi gibi. Nitekim bunlar yerinde açiklanmistir. Durum böyle olunca, erkeklik organini girdiren ve içki içen kimse, sebebi tam olarak gerçeklestirmis olmaktadir. Bu durumda mutlaka sebebin müsebbebinin ki had cezasi oluyor gerçeklestirilmesi gerekmektedir. Sebeb islenmekle birlikte sonuçsuz kalan bu türden diger örneklerde de vaziyet aynidir. Günaha gelince, o da buna uygun sekilde olacaktir. Burada bir soru var: Acaba bu tür meselelerden dogacak olan günah, sebebi sonucu (müsebbebi) doguran fiillerin günahina esit mi olacaktir? Ya daesit olmayacak midir? Bu baska bir konudur ve burada izahaihtiyaç yoktur.

(2) Fiili islemesinin ya da terkinin seriata uygun düsmesi; ancak uygunlugu bilmesi buna ragmen kasdinm muhalefet olmasi. Örnek: Dünya çikari elde etmek, insanlarin saygisini kazanmak, ya da kendisine dokunabilecek Ölüm vb. bazi eylemleri uzaklastirmak amaciyla gösteris için namaz kilmasi gibi. Bu kisim bir önceki kisimdan daha siddetlidir/tehlikelidir. Bu kismi kisaca söyle ifade etmek mümkündür: Bu tür fiillerde bulunan kimseler, makâsid olarak konulan (vaz') bazi ser'î muameleleri, Sâri' tarafindan kendileri için vesile kilinmayan baska islere araç kilmaktadirlar. Bu kisim altina münafiklik, riya (gösteris) ve Allah'in hükümlerine karsi girisilen hiyel (kanuna karsi hile) yollari girer. Bunlarin tamami bâtil olmaktadir. Çünkü bu tasarruflarda gözetilen kasit, bizzat Sâri'in kasdina ters düsmektedir. Dolayisiyla asla sahih olamazlar. Yüce Allah: "Dogrusu münafiklar cehennemin en alt tabakasmdadirlar"[50] buyurur. Bu mânânin açiklanmasi daha önce geçmisti.[51]

(d) Fiil ya da terkin muhalif, kasdin ise muvafik olmasi. Bu da iki kisimdir:

1) Muhalifligi bilmesine ragmen islemesi.

2) Bilmeksizin islemesi.

Eger muhalif oldugunu bile bile isliyorsa,[52] bu durumda bidatten söz

edilecektir. Sâri' Teâlâ tarafindan konulmus bulunan ibadetler üzerine tür ya da adet bakimindan yeni ilaveler getirmekte oldugu gibi. Ancak çogu kez bunlara ancak tevil yoluyla cüret edilir. Bununla birlikte bu gibi davranislar Kur'ân ve Sünnette de geldigi gibi verilmistir. Konunun burada açilmasina ihtiyaç bulunmamaktadir. Bu konu ileride tekrar ele alinacak ve insallah orada daha genis bilgi verilecektir. Burada kisaca sunu demek gerekir ki, bütün bidatler verilmistir. Çünkü konuyla ilgili delililler genel olmakta ve her türlüsünü içerisine almaktadir: Su nasslarda oldugu gibi: "Ey Muhammedi Firka firka olup dinlerini parçalayanlarla senin hiçbir iliskin olamaz[53] "Bu dosdogru olan yoluma uyun. Sizi Allah yolundan ayri düsürecek yollara uymayin.[54] Hadiste de söyle buyrulur: "Her bidat sapikliktir." n[55] Bu mânâ hadislerde mütevatir gibidir.

Itiraz:Âlimler bidatleri ser'î hükümlerin mertebelerine göre bir siralamaya koymuslardir. Söyle ki: Bidatlerden mutlak[56]olarak yeri-lenler haram olmaktadir. Mekruh olanlara gelince; bunlar, haklarindaki yergi mutlak olunmayan bidatlerdir. Bu iki kisim disinda kalan bidatler ise seran çirkin/kötü (kabih) degildir. Bidatlerden vâcib ve mendub olanlar, mutlak surette güzeldirler (hasen) ve isleyen ve onu ortaya koyan kisi övgüye layiktir. Mubah olan bidat da, göreli olarak güzel (hasen) olmaktadir. Kisaca bir kimsenin, ilk nesillerin güzel buldugu bidatler hakkinda 'Onlar yerilmis bidatlerdir ve onlar Sâri'in kasdina muhaliftir' demesi dogru degildir. Aksine onlar Sâri'in kasdina tam olarak uygundurlar. Meselâ, insanlari Hz. Osman tarafindan istinsah ettirilen imam mushaf üzerinde toplamak, Ramazan gecelerini ihya etmek (teravih namazi) için camilerde toplanmak ve benzeri sonradan ihdas edilen ve insanlarin güzelliginde görüs birligi ettikleri seyler gibi. Burada insanlardan maksadim, selef-i salih ve müctehid imamlardir. "Müslümanlarin güzel gördügü sey, Allah katinda da güzeldir.[57] Bütün bu seyler, konunun çerçevesine dahildirler. Zira onlar uygunlugunun yani o seyin ibadet oiarak Sâri' tarafindan konulmus olmadiginin bilinmesiyle birlikte, kendi itikat ve ibadet kabul ettigi seyler, Sâri'in hüküm belirtmemesi açisindan muhalif fiillerdir; fakat uygunluk kasdi ile islenmektedirler. Zira bunlari isleyenlerin iyilikten baska bir kasitlari yoktur. Durum böyle olunca, bütün bidatlerin iddianin aksine ayni kefeye konulmamasi ve tümden yerilmis olmamasi gerekecektir.

Cevap: Bunlarin hepsi, konunun çerçevesine dahil degildir. Çünkü burada söz konusu olan, islenilen fiilin, Sâri'in koymus oldugu fiile muhalif olmasidir. Selef-i salihin ihdas ettikleri ve âlimlerin sihhati üzerinde icma ettikleri seylerin Sâri'in koymus oldugu esaslara herhangi bir yolla muhalif düstügü sabit degildir. Söyle ki; Kur'ân'm mushaf haline getirilmesi Hz. Peygamber zamaninda gerçeklestirilmemistir; çünkü o zamanda buna ihtiyaç duyulmamistir, zira ezber yoluyla o muhafaza ediliyordu[58] ve

Kur'ân hakkinda ümmetin gruplara bölünmesine sebeb olacak ihtilaflar da olmamisti. Sadece iki ya da üç olay meydana gelmisti: Ömer b. el-Hattab ile Hisam b. Hakîm arasinda; Übeyy b. Ka'b ile Abdullah b. Mesud arasinda (okuma farkliligindan ) meydana gelen ihtilaflar gibi. Bu konu ile ilgili olarak da Hz. Peygamber "Kur'ân hakkinda tartismaya girmeyiniz. Çünkü onun hakkinda tartismaya girmek küfürdür"[59]buyurmuslardir. Kisaca Kur'ân'in mushaf haline getirilmesi konusu Hz. Peygamber zamaninda meskûtun anh (hükmü hakkinda sükût geçilmis) bir konu idi. Sonra Kur'ân üzerinde ihtilaflar meydana gelip çogalinca, insanlar birbirlerinin okuyus tarzi hakkinda 'Ben senin okuyus tarzini inkar ediyorum' demeye baslayinca Kur'ân'm bir mushaf halinde toplanmasi (ve bütün insanlarin ellerinde bulunan yazili Kur'ân malzemelerinin imha edilerek resmî yoldan çogaltilan imam mushaf üzerinde birlestirilmesi) vacib ve daha önce görülmemis bu hadise hakkinda yerinde bir tedbir halini aldi. Dolayisiyla bu uygulamada seriata ters düsme gibi bir durum yoktur. Eger öyle olsaydi, o zaman vahiy döneminden sonra meydana gelen her yeniligin bidat olmasi gerekirdi. Böyle bir netice ise ittifakla bâtildir. Bu gibi seyler, haklarinda belli bir esas bulunmamakla birlikte ser'î kaidelere uygun olarak icra edilen bir tür içtihadin konusu olmakta ve buna "mesâlih-i mürsele" (mürsel maslahatlar) adi verilmektedir. Selef-i sâlihin [3421 icrââtinda yer alan örneklerin tümü bu kabildendir ve onlar mesâlih-i mürsele çerçevesinden asla disari çikmazlar. Onlar içerisinde Sâri'in maksadina muhalif asla birsey yoktur. Nasil olabilir ki, o söyle buyurmaktadir: "Müslümanlar tarafindan güzel görülen sey, Allah katinda da güzeldir[60]"Ümmetim hata (sapiklik, dalâlet) üzere toplanmaz"[61]

Bu durumda üzerinde görüs birligi edilen (icmâ) seyin Sâri'in kasdina uygunlugu sabit olmustur. Sonuç olarak bu kisim,[62] fiil ya da terkin Sâri'e muhalif olmasi kisminin disinda kalmistir. Yerilen bidatler ise, Sâri' tarafindan konulmus bulunan fiil ya da terklere muhalif olan seylerdir. Bu konu insallah ileride tekrar ele alinacaktir.

Muhalif olan fiil, muhalifligi bilinmeden islenmisse, o takdirde bunun iki yönü[63] olacaktir:

(1) Kasdin uygun olmasi ve bu yönden seriata muhalif olmamasi: Fiil, her ne kadar seriata muhalif ise de, ameller niyetlere göredir. Bu fiili isleyen kimsenin niyeti, Sâri'in emrine uygun hareket etmektir; ancak bilgisizligi onu muhalif olarak islemeye itmistir, Sâri'e bilinçli olarak muhalefet etmek istemeyen kimse, bile bile ona muhalefet eden ve ameli de öyle olan kimse ile ayni tutulamaz. Bu açidan bakildigi zaman onun ameli, kismen dikkate alinacak ve tümden atilmayacak sekilde degerlendirilecektir.

(2) Fiilin muhalif olmasi yönü: Sâri'in emir ve yasaktan amaci, itaattir

(imtisal). Kisi emir ya da yasaga uymadigi zaman, Sâri'in amacina muhalefet edilmis olur. Mükellefte bulunan ve onu amele iten itaat kasdi, muhalefeti muhalefetlikten çikarmaz. Çünkü, o fiilde Sâri'in amaci bir açidan gerçeklesmemis; kasid da amele uygun düsmemistir.[64] Bu durumda bütün olarak ele alindiginda fiil, muhalif bir durum almis ve her ikisinde de (fiil ve kasitta) muhalefet edilmis gibi olmustur. Dolayisiyla itaat (imtisal) gerçeklesmemistir.

Bu iki yönden her biri, haddizatinda biri digeriyle çelismede, tercih durumunda da karsi karsiya gelmektedirler (tearuz). Çünkü eger sen mesela bunlardan birini digerine tercih edecek olursan, digerinde onu tercihi gerektirecek bir yönle karsilasirsin. Bu durumda bunlar birbirleriyle tearuz ederler. Bu yüzden bu konu seriatta kapali bir hal almistir. Konu ile ilgili bazi açiklamalar sonucunda durum daha iyi anlasilacaktir:

Söyle ki: "Fiili isleyen, itaat ve emre uyma amacindan baska asla bir niyet ve kasit bulundurmamistir ve bu haliyle Sâri'e karsi saygisini çignememis tir' gerekçesi ile uygun olan kasit yönünü tercih edecek olursan, karsina'Uygunlukkasdi, mesru olana itaat ile kayitlidir; muhalefet ile birlikte uygunluk kasdi gerçeklesmez' seklinde bir esas çikacaktir. Uygunluk kasdinin böyle bir kaydi bulunduguna göre, yerini bulmayan mükellefin kasdi abes gibi birsey olacaktir. Hem sonra yerini bulmayan kasit uygun olamaz; çünkü fiillerde sözkonusu olan kasit ve niyetler onlardan ayri baslibasma mesru kilinmis seyler degillerdir.[65]

Itiraz: Serîatler gelmeden önce de kasit ve niyetlerin muteber oldugu sabittir. Nitekim fetret devirlerinde iman eden ve tevhide ulasan, aslinda muteber olmayan[66] zira henüz onlarin mesrulugu sabit olmamisti bazi amellerle Allah'a kulluk icrasinda bulunduklari belirtilmistir,[67]

Cevap: Eger bu gibilerin fetret zamaninda olduklari ve eski serîatlerden istifade imkaninin bulunmadigi farzedilecek olursa, bu durumda onlar için sözkonusu edilen niyet ve maksatlarin mutlak olarak muteber olup olmayacagi tartismali bulunmaktadir.[68]Çünkü bu fiiller, kendileriyle kulluk kastettikleri amelleri gibidir. Eger, nasil olursa olsun niyet ve kasit muteberdir dersen, bu amellerin de sahih olmasi lâzim gelir; eger amellerin dikkate alinmamasi görüsünü benimsersen, bu hüküm kasit hakkinda da lâzim gelir. Hem sonra bizim buradaki sözümüz, serîatler gelmeden önceki zamanlarla ilgili olmayip, serîatler geldikten sonraki dönemler hakkindadir. Eger fetret devirlerinde yasayan bazi kimselerle ilgili nakledilen haberler, onlarin eski serîatlerden kalan bazi amellere yapismis olmalari ile ilgilidir dersek,[69] durum zaten açik olacaktir.[70]

Itiraz: Hz. Peygamberin; "Ameller ancak niyetlere göredir" buyrugu, muhalif de olsa, bu amellerin muteber olabilecegini ifade eder. Çünkü niyet

ve maksatlar amellerin ruhu olmaktadir. Bu durumda amel, kismen ruha sahip bulunmaktadir. Durum böyle olunca, amel dikkate alinir. Kasdin muhalif, amelin uygun olmasi ya da her ikisinin de muhalif olmasi durumunda ise, durum farklidir. Zira öyle bir amel ruhsuz beden gibidir. Dolayisiyla "Ameller ancak niyetlere göredir" buyrugu kapsamina girmez; çünkü fiilde niyet bulunmamaktadir.

Cevap: Eger ileri sürülenleri bir an için kabul etsek bile o takdirde karsimiza "Emrimiz (dinimiz) üzere olmayan her amel merdûttur (reddedilir)"[71] hadisi çikacaktir. Sözü edilen amel, Hz. Peygamber'in emrine uygun degildir. Dolayisiyla muteber degil, reddedilmis olacaktir. Hem sonra ruhsuz cesetten faydalanma mümkün olmayacagi gibi, ceset içerisinde olmayan ruhtan da faydalanilamaz. Çünkü burada sözü edilen fiillerin, seriata muhalif olduklari farzedilmek-tedir; dolayisiyla onlar sanki yok hükmünde olacaklardir. Geriye amelî bir hükümde yalniz basina niyet kalacaktir; böyle bir niyetin de önemi yoktur. Bu konuda her iki yönden de çok sayida çelisenler bulunmakta ve mesele gerçekten müskil bir hal almaktadir.

Iste bu noktadan hareketledir ki, bir grup müctehid niyet ve kasit yönünü agir bastirmislar ve ibadetlerden telafisi gerekenleri telafi etmisler, muamelâtla ilgili tasarruflari da sahih saymislardir. Bir baska grup da mutlak fesat görüsüne meyletmis ve seriata muhalif düsen her türlü ibadet ve muameleyi batil kabul etmislerdir.[72]Bir üçüncü grup da orta yolu tutarak her iki tarafi da kismen etkin kilmislar; ancak niyet ve kasdin etkisini bir yönde, fiilin etkisini de baska bir yönde kabul etmislerdir. Her iki tarafin da etkin kilindigina asagidaki hususlar delalet etmektedir:

(1)

Haram kilindigini bilmeksizin haram olan birseyi yiyip-içen kimsenin durumunu ele alalim: Böyle bir fiilde, fiili isleyen o seyin mubah olduguna inandigi için islediginden hem niyet ve kasdin uygunlugu hem de, yapilmasi yasak olan birseyi yaptigindan fiilin muhalifligi bir arada bulunmaktadir: Uygunluk tarafi (niyet)[73] etkin kilinarak had ve ceza düsürülmüs; muhaliflik tarafi[74] etkin kilinarak da o fiilin üzerine hükümlerinin dogmamasi ve baska hükümlere mesnet yapilmamasi kabul edilmis, böylece niyet ve kasit tarafina meyledilerek telâfisi mümkün olup da tashihi gerekenler sahih kilinmis; telâfisi mümkün olmayan seylerden olup da ihmali gerekenler de ihmal edilmistir.

Bu meselede iki tarafin da, her birine uygun bir sekilde dikkate alindigi görülmektedir. Meselâ iki erkek tarafindan nikahlanan bir kadinin durumuna bakalim: Bu erkeklerden sonuncusu o kadinin bir baskasi tarafindan daha önce nikahlandigini ancak gerdege girdikten sonra

ögrenmektedir. Bu durumda kadin Hz. Ömer, Muaviye ve el-Hasen'in fetvalari geregince (ilkkocanin nikâhindan) bâin (ayri) düsecektir.[75] Benzeri görüs Hz. Ali'den de rivayet edilmistir. Benzeri bir mesele de mefkûdun[76] karisi ile ilgilidir. Bu kadin evlense de sonra kayip olan kocasi çikip gelse bakilir: Eger kadini nikahlamadan önce çikip gelmisse, ilk koca daha hak sahibidir. Ikinci koca gerdege girdikten sonra gelmisse, ikinci kocasi daha hak sahibidir. Akitten sonra fakat gerdekten Önce gelmisse, o takdirde iki görüs bulunmaktadir.[77] Hadiste söyle buyrulmustur: "Herhangi bir kadin, velîlerinin izni olmadan evlenirse nikâhi bâtildir, bâtildir, bâtildir. [78]Eger kocasi kendisiyle gerdege girerse, kadin kendisinden istifadesi karsiliginda mehre hak kazanir.[79] Namaz esnasinda yanilma ile bütün meseleleriyle birlikte fâsid nikâh konularinda da durum ayni sekilde olacaktir.

(2)

Imam Mâlik'in hatta sahabelerin görüslerinin (konu ile ilgili) esasini su olusturur: Ibâdetler bahsinde bilgisizin (cahil) hükmü, unutan kimsenin hükmü gibidir. Buna göre onlar, bilmeksizin fiil ya da sözlü tasarruflarinda seriata muhalif düsen bir kimsenin durumunu, unutanin hükmüne benzetmislerdir. Eger kasit olmaksizin yapilan fi-illerdeki muhalefet, mutlak muhalefet olsaydi, o takdirde böyle bir kimseyi kasit sahibi kimse yerine korlardi. Nitekim Ibn Habib[80] ve onun görüsüne katilanlar böyle düsünmektedirler. Halbuki durum hiç de öyle degildir. Seriata uygun kasdm dikkate alindigi konusunda bu açiktir ve taharet, namaz, oruç[81] hac ve benzeri ibadetler bahsinde bu açikça gözükmektedir. Keza nikah, talak, yiyecek ve içecek bahisleri gibi âdetlerle ilgili birçok konuda da durum aynidir.

Itiraz: Bu dediginiz, mâlî konularda tutmamaktadir; çünkü bilerek de bilmeyerek de olsa itlaf durumunda tazmin sorumlulugu bulunmaktadir.

Cevap; Mâlî konularda tazmin hükmü baska birseydir; çünkü (mal heder olmadigindan) itlaf durumunda tazmin hükmünün gerekmesi için hata ile olmasiyla kasitli olmasi arasinda fark bulunmamaktadir.

(3)

Bu ümmetten hata (yanilma) hükmünün kaldirildigini gösteren deliller. Bu meyanda Kur'ân'da su âyetler vardir: "Içinizden kastederek yaptiklariniz bir yana, yanilmalarinizda size bir sorumluluk yoktur[82]"Rabbimiz! Eger unutacak veya yanilacak olursak bizi sorumlu tutma.[83] Hadîste bu duaya cevap olarak Yüce Allah tarafindan "Öyle yaptim" buyruldugu belirtilmistir.[84]"Allah kisiye ancak gücünün yetecegi kadar yükler.[85]Hadiste de söyle gelmistir: "Ümmetimden hata, unutma ve tehdit (zor, ikrah) altinda yapilan seyler (in hükmü) kaldirildi

(yazilmadi)"[86]Sorumlulugun kaldirilmasi hükmünün taalluku konusunda ihtilaf meydana gelmis ve bunun sadece âhiret alemiyle mi ilgili oldugu, yoksa her iki âlemi de mi kapsadigi tartisilmis olmakla birlikte bu mânâ üzerinde[87] genelde ittifak bulunmaktadir. Âlimler sorumlulugun mutlak surette (tamamen) kaldirildiginin dogru olmadigi hususunda da ihtilaf etmemislerdir.[88] Durum böyle olunca, iki taraftan her birinin kismen de olsa aksini gösteren haricî bir delil bulunmadikça dikkate alinmis oldugu ortaya çikmaktadir. Allah'u a'lem! [89]

**Besinci Mesele:**

Maslahatin temini ya da mefsedetin temini, eger mubah türden ise, iki kisimdir:

(a) Bir baskasina zarar içermeyen kisim. ,

(b) Bir baskasina zarar içeren kisim.Bu ikinci de kendi arasinda iki kisimdir:

(1)

Maslahati celbetmekya da mefsedeti defetmek isteyen kimse ya bu zarari kastetmektedir. Meselâ geçimini temin etmek için ticaret mallarinin fiyatini düsüren ve bu arada bu fiiliyle baskalarina da zarar vermeyi kasteden kimsenin durumunda oldugu gibi.

(2)

Ya da baskalarina zarar vermeyi kastetmemektedir. Bu da iki kisimdir:

i) Verilen zararin genel olmasi. Mallarin pazar yerine ulasmadan kapatilmasi, sehirlinin köylü için simsarlik yapmasi, kisinin genis bir cami yapilmasi ya da benzeri kamu ihtiyacinin geregi olarak istimlak edilmek istenen evini ya da bahçesini satmaktan kaçinmasi gibi.

Zararin özel olmasi. Bu da iki türdür:

(1) Bizzat maslahati elde etmek ya da mefsedeti uzaklastirmak isteyen kimsenin kendisine de zarardan dokunmasi, buna ragmen o fiili islemeye ihtiyaç duymasi. Meselâ kendisine dokunacak bir zulmü, sayetuzaklastirdigi takdirde o zulmün bir baskasina dokunacagini bile bile uzaklastirmasi; bir yiyecek maddesini ya da ihtiyaç duydugu bir maddeyi almaya kosmasi, avi baskalarindan önce kendisinin avlamaya çalismasi, odun, su ve benzeri mubah (serbest) mallari bir an evvel kendisinin toplamaya çalismasi ve bunlari yaparken de eger sözü geçen mallari kendi eli altina geçirdiginde, baskalarinin o mallarin yoklugundan dolayi zarar görecegini bilmesi; buna karsilik kendi elinden alinmasi durumunda da bizzat kendisinin zarar görür olmasi.

(2) Kendisine bir zararin dokunmamasi: Bu da üç kisimdir:

(1) O fiili islemesi durumunda dogacak zararin âdeten kesin olmasi. Konak kapisinin arkasina karanlikta giren kimsenin mutlaka düsecegi sekilde bir çukur (kapan) kazilmasi gibi.

(2) Zarara sebebiyet vermesi nadir olan fiiller. Genelde herkesin düsmeyecegi bir yere kuyu kazmak, genelde yiyen kimseye zarar vermeyen[90]gida maddelerini yemek vb. gibi.

(3) Zarara sebebiyet vermesi nadir olmayip çogunlugu teskil eden fiiller. Bu da iki sekilde olur:

i) Gâlib olur. Harbîlere (düsmana) silah satmak,[91] sarapçiya üzüm satmak, insanlari aldatmayi meslek haline

getirmis kimselere, insanlarin kolayca aklanabilecegi birseyi satmak vb. gibi.

ii. Gâlib degil fakat çokça olur. ("Buyûu'1-âcâl"[92] ya da "îyne" adi verilen) örtülü riba satislarinda oldugu gibi.

Böylece tamami sekiz kisim etmektedir. Simdi bunlari teker teker ele alalim:

Birinci kisim: Aslî izin üzere devam etmektedir ve bu konuda herhangi bir tereddüt bulunmamaktadir. Dolayisiyla hakkinda delil getirmeye de ihtiyaç bulunmamaktadir. Çünkü daha baslangiçta (ibti-daen) bunlar hakkinda izinin bulundugu bilinmektedir.

Ikinci kisim: Bu tür fiillerde bulunan baskalarina zarar verme kasdinin engellenecegine dair de bir tereddüt bulunmamaktadir, Çünkü "Islâm'da baskasina zarar vermek ve zarara zararla mukabelede bulunmak yoktur" ve bu bir prensip olarak kesindir. Ancak, hem kendisine fayda teminini hem de baskasina zarar verme unsurunu içeren bu tür fiiller üzerinde durmak gerekmektedir; Acaba böyle bir fiil yasaklanir ve mübahliktan çikar mi? Yoksa aslî ibaha hükmü üzere kalmaya devam eder ve kisi sadece kasdmdan dolayi mi günah kazanir? Bu üzerinde ihtilaf bulunabilecek bir noktadir. Konu, gasbedilmis yerde kilman namaz meselesine benzemektedir. Bununla birlikte konu üzerinde durulurken asagidaki tafsilatin dikkate alinmasi mümkündür:

Sözkonusu amel terkedilip, elde etmek istedigi maslahata ulasmak ya da kendisinden uzaklastirmak istedigi mefsedetten kurtulmak için baska bir fiile intikal edildiginde, amaçladigi sey ya gerçeklesecek ya da gerçeklesmeyecektir. Eger amaçladigi sey gerçeklesecekse, o takdirde sözü edilen fiilin engellenecеginde kusku yoktur. Çünkü amacina baskasina zarar vermeksizin ulasabildigi halde zarar veren yolu seçmisse, amacinin

baskalarina zarar vermek oldugu ortaya çikar. Eger amacina ulasabilmek için sözkonusu fiili islemekten baska çaresi yoksa, bu durumda kendi maslahatini temin ya da kendisine ulasacak zarari uzaklastirmaya çalisan kimsenin hakki daha öncelikli olacak, baskalarina zarar verme kasdim bulundurmamasi istenecektir. Bu bir takat üstü yükümlülüktür denilemez. Çünkü böyle bir kimse sadece baskalarina zarar verme kasdini bulundurmamakla yükümlü tutulmaktadir ve böyle bir kasdin bulundurulmamasi da kesb (irade, güç) altina dahildir.Yoksa yükümlü tutuldugu sey bizzat baskalarina zarar vermemesi degildir.

Üçüncü kisim: Bu kisimda da ya engellenmesi durumunda telafî-si mümkün olmayacak sekilde bir zarar verme[93] sözkonusu olur ya da öyle olmaz.

Eger kendisi için böyle bir zarar lazim gelecek olursa, onun hakki mutlak surette öne alinir. Gerçi bu hususa karsi çikilmis ve bu itiraz, usulcülerin koymus oldugu kalkan örnegi ile desteklenmek istenmistir. Söyle ki: Kâfirler, bir müslümanikalkan edinerek müslümanlarin üzerine yürüseler ve bu kalkan yapilan müslüman öldürülmedikçe düsmanin müslümanlarin kökünü kaziyacaklari anlasilsa bu durumda kalkan yapilan müslüman öldürülerek diger müslümanlar kurtarilmaya çalisilir.[94]Ancak kalkan meselesini delil olarak kullanarak konuya itirazda bulunmak zayif olmaktadir.

Eger zararin telafisi imkani bulunur[95] ve tamamen onun ortadan kaldirilmasi mümkün olursa; genel olan zararin dikkate alinmasi öncelik arzedecektir. Bu durumda kendisi için fayda temini ya da kendisinden zarar defi için çalisan kimse, amaçladigi seyi yapmaktan engellenecektir. Çünkü kamu maslahatlari özel maslahatlardan Önce gelir. Mallarin pazara gelmeden kapatilmasi, sehirlinin köylü adina simsarlik yapmasi, selefin zenâatkarlarm ki aslinda bunlar emin kimseler olmaktadir[96] tazmin sorumlulugu ile mesul tutulmasi konusunda görüs birligi etmeleri, Hz. Peygamberin mescidini genisletmeleri ve bunun için sahipleri razi olsun olmasin gerekli yerleri istimlâkte bulunmalari... evet bütün bu uygulamalar konunun sihhatine delil olmakta, kamu maslahatinin fertlere dokunacak zarari telafi etmek kaydiyla özel maslahatlara takdim edilecegi hükmünü getirmektedir.

Dördüncü kisim: Genel olarak ele aldigimizda konu iki bakis açisina sahip bulunmaktadir;

(a) Hazlarin isbati yönü.

(b) Hazlarin düsürülmesi yönü.

Eger biz nazlari dikkate alacak olursak, bu durumda kendisi için maslahatin

temini ya da mefsedetin defi için çalisan kimsenin hakki bundan baskalari zarar görse dahi önce gelecektir. Çünkü maslahatin temini ya da mefsedetin uzaklastirilmasi Sâri' için istenilen ve amaçlanan birseydir. Bu yüzdendir ki, yemesi-içmesi haram olan seyler zaruretten dolayi mubah kilinmis, dirhemi dirhem karsiliginda veresiye vermek anlamina gelen karz akdi duyulan ihtiyaçtan dolayi ve kullara genislik olsun diye caiz kilinmis; yardimlasmanin temini için ihtiyaç duyulan ariyye uygulamasinda agaç üzerindeki yas hurmanin kuru hurma karsiliginda tahmin yoluyla satilmasina izin verilmistir. Buna benzer daha pek çok mesele vardir ki, deliller onlarin Sâri'in amaci dahilinde oldugunu göstermektedir. Bu sabit olduguna göre, kisinin (aslinda mubah bulunan seylerden bazilarini) baskalarindan önce hareket ederek ele geçirmesi halinde, o sey üzerinde ser'an hak sahibi olacaktir ve o sey baskasinin degil onun mülkü altina girecektir. Ona herkesten önce ulasmis olmasi, Sâri'e karsi bir muhalefet içermemektedir; dolayisiyla fiil sahih olacaktir. Böylece geri kalanin hak-kini, önce varanin hakkina takdim etmenin ser'an gözetilmis birsey olmadigi ortaya çikmaktadir. Ancak önce varan kendi hakkini düsü-rürse o zaman bu mümkün olabilir. Önce varanin hakkini düsürmesi gibi bir mecburiyeti de bulunmamaktadir; hatta zarûrîyyât konusunda kendi nefsi için gerekli olan hakkini kullanmasi mecburiyeti vardir ve bu gibi durumlarda hakkini düsürme gibi bir seçenegi yoktur. Çünkü o sey kesin olarak kendi hakki olmaktadir; baskasinin hakkindan oldugu ise zan ya da sek (süphe) ölçüsündedir. Bu zararin uzaklastirilmasi konusunda açiktir. Maslahatin temini konusunda da eger onun bulunmamasi zarar verecekse durum ayni olacaktir.

ed-Davudî'ye soruldu; "Sultana haraç adi altinda verilen angaryadan kurtulma imkani olan bir kimsenin bunu yapmasi caiz midir?" O: "Evet, baska türlüsü de helal olmaz" diye cevap verdi. Ona söyle denildi: "Sultan haraci tek tek sahislar üzerine degil de belli bir yerlesim yeri ahalisine topluca koysa,"[97]bundan kurtulmaya kadir olan kimse bunu yapabilir mi? Eger o kendisini kurtarirsa diger ahaliye haksizlik olacak ve haraci onlar tamamlamak zorunda kalacaklardir." Cevap olarak: "Evet yapabilir dedi" ve söyle devam etti: "Imam Malik, zekat tahsildarinin nisab miktarina ulasmayan iki ortagin koyunlari için ortaklardan birinden zekat almasi hakkinda: 'Bu bir zulümdür ve kendisinden alman ortak üzerinde kalir, öbür arkadasindan verdiginin yarisini alamaz' demistir. Devamla: "Ben bu konuda Sahnûn'dan rivayet edilen görüsü kabul etmiyorum. Çünkü zulüm emsal gösterilemez. Hiç bir kimsenin, zulüm baskasina isabet edecek korkusuyla kendisini zulüm altina sokmasi gerekmez. Yüce Allah söyle buyurur: "Insanlara zulmedenlere, yeryüzünde haksiz yere taskinlik edenlere karsi durulmalidir."[98]ed-Davudî'nin sözü böyle. Bazi nakillerde

Yahya b. Ömer'in bu dogrultuda: "Kisinin kendisinden zulmü uzaklastirmasinda bir sakinca yoktur" dedigini gördüm. Halbuki zulmü kendisinden uzaklastirmasi durumunda eger zulüm açik bir haksizlik ise o zulmün bir baskasina yüklenecegi bilinmektedir. Abdu'1-Ganî, el-Mü'telef ve'1-Muhtelef adli eserinde Hammad b. Ebî Eyyub'dan nakleder: Hammad b. Ebî Süleyman'a: "Ben konusuyorum ve benden nöbet kaldiriliyor. Benden kaldirinca da tabiî bir baskasina konuyor" dedim. O: "Sana sadece kendin hakkinda konusmak düser. Senden kaldirilinca onun kime konulduguna aldiris etmezsin" dedi.

Baska türlü uzakl astiril amam asi halinde zulmü def etmek için rüsvet vermek, isyancilara mal vermek, esir mübadelesi için kafirlere fidye vermek, hacca gitmek isteyenlere haraç vermek de bu kabildendir. Bütün bunlar günah ile bir fayda elde etmek ya da bir zarari defetmek demektir. Cihad faziletini istemek de bu kabildendir. Halbuki ci-hadda kâfirin küfrü üzere ölmesi veya kâfirin müslümani öldürmesi gibi durumlar bulunmaktadir. Hatta Hz. Peygamber "Allah yolunda Öldürülmeyi, sonra diriltilip tekrar öldürülmeyi gerçekten arzu ederim[99] buyurmustur. Bunun tabiî sonucu onu öldürenin cehenneme girmesidir. Âdem'in iki oglundan biri (Habil): "Ben hem benim, hem de kendi günahini yüklenip cehennemliklerden olmani isterim"[100] demistir. Dahasi, cezalarki bunlarin tamami maslahatin temini, mefsedetin de uzaklastirilmasi demektir baskalarina zarar verme anlami içerir. Su kadar var ki, mefsedetin defi için bütün bunlar ilga edilmis, dikkate alinmamistir. Çünkü sözkonusu zararlar bu hükümlerin mesru kilinmasi sirasinda Sâri' tarafindan gözönünde bulundurulmus degildir. Hem sonra maslahatin temini, mefsedetin defi için çalisan kimsenin tarafi öncelikli olmaktadir. Bu konu üzerinde daha önce durulmustur.

Itiraz: Bu nokta çesitli meselelerde problem dogurur. Çünkü sabit bir kaide olarak "Zarar ve zararla mukabele yoktur." Zikredilen meselelerde ise baskalarina zarar verme mevcuttur. Bu durumda kaide geregi onlarin mesru olmamasi gerekir, Bunu su örnekler de destekler: Bir kimsenin elinde yiyecek bulundugu zaman, o kimse na-çar halde kalan bir kimseye kendisinin de o yiyecege ihtiyaci bulundugu halde bedelli ya da bedelsiz vermesi için zorlanabilmektedir. Keza muhtekirin (karaborsaci) elinde bulunan yiyecek mallarini devlet baskani (bedelini ödeyerek) zorla elinden alabilmektedir. Çünkü o mallari elinde tutmasi baska insanlara zarar vermektedir. Daha baska benzeri konular da mevcuttur.

Cevap: Bütün bunlarda herhangi bir problem bulunmamaktadir. Söyle ki: Geçen meselelerde bulunan ve yerlesik asillarda sözkonusu olan baskalarina zarar verme, izin sirasinda Sâri'ce maksûd degildir; izin sadece

kisinin maslahatin temini ya da mefsedetin defi için çalismasi hakkindadir. Hem sözü edilen meselelerde iki zarar verme karsi karsiya gelmektedir (tearuz): (a) Zilyede ve mâlike zarar verilmesi. (b) Zilyed ya da mâlik olmayan kimseye zarar verilmesi. Bilindigi üzere seriatta zilyed ve mâlikin hakki Önce gelir ve haklarin çatismasi durumunda hak sahibine karsi durulmaz. Kisaca izin, izin olmasi açisindan baskalarina zarar vermeyi gerektirmez. Nasil gerektirebilir ki, seriatin özelligi böyle birseyi yasaklamaktir. Dikkat edilecek olursa görülecektir ki, maslahat temini ya da mefsedet defi için ugrasan kimse, bu fiiliyle baskalarina zarar vermeyi kastederse günahkar olmaktadir ve o yaptigi seye ihtiyacinin bulunmasi da durumu degistirmemektedir. Bu da göstermektedir ki, Sâri' Teâlâ baskalarina zarar verilmesini kastetmemektedir; aksine zarar vermeyi yasaklamistir ki, o da zilyed ve mâlikin zarara ugratilmasidir.

Yiyecek maddesine zaruret ölçüsünde ihtiyaç duyan (naçar) kimse ile ilgili mesele aslinda bizi desteklemektedir. Çünkü yiyecek maddesini vermeye zorlanan kimse, bizzat o yiyecege yoklugunda zarar görecegi ölçüde muhtaç degildir. Eger ayni ölçüde onun da muhtaç oldugunu farzedecekolursak, o takdirde zorlanmasi zaten sahih olmayacaktir. Dolayisiyla konu ayni tartisma konusu olmaktadir. Yiyecek maddesini vermeye zorlanan kimse, onu vermesinden dolayi zarar görmemektedir. Bu nokta iyi kavranmalidir. Muhtekirin durumuna gelince; o ihtikâr (stok) yapmak suretiyle hatali bir yola girmis ve yasak olan birseyi islemis ve bu haliyle insanlara da zararli olmustur. Bu durumda devlet baskaninin onu zarara sokmaksizin insanlara verdigi zarari bertaraf etmesi gerekecektir. Sonra ihtikar meselesi, kamu yarari için özel zararlara katlanmanin caiz oldugu üçüncü kisimdan olmaktadir.

Bütün buraya kadar anlatilanlar nazlarin dikkate alinmasi durumuyla ilgili idi.

Onlari dikkate almadigimiz zaman ise iki durumlakarsikarsiya

oluruz:

(1)

Kendi nefsim düsünmeyi bir tarafa birakarak, esitlik üzere diger insanlarin içerisine girme. Bu gerçekten övgüye deger bir davranistir. Böyle davranislar Hz. Peygamber zamaninda yapilmistir. O söyle buyurur: "Es'arîler gazada yiyecekleri biter veya Medine'deki çoluk çocuklarinin yiyecekleri azalirsa ellerindeki yiyecegi bir elbisenin içine toplar, sonra onu aralarinda bir kabin içinde esitlik üzere taksim ederler. Onlar bendendir; ben de onlardanim,"[101] Buradakendi hakkini düsüren kimse, baskalarini bu konuda kendisi gibi görmekte ve onu sanki kardesi veya oglu veya yakin bir akrabasi ya da yetimi saymakta ve kendisini onlara vacib ya da mendup

olarak bakmakla yükümlükimse olarak görmekte; kendisini Allah'in kullari arasinda huzur ve sükunu teminle, onlarin hayirlarini kollamakla görevli saymaktadir. Bu haliyle o, hak sahibi olsa bile diger insanlardan biri gibi olmaktadir. Durumu böyle olunca, o kimsenin artik o hakki kendisine tahsis etme yoluna gitmesi mümkün degildir. Aksine, o hakki insanlar arasinda paylastirmakiçin kendisini görevli hissedecektir. Aynen sefkatli bir babanin çocuklarini ihmal ederek yalniz basina yiyip içemeyecegi gibi, bu kimse de Öyle olacaktir. Iste Es'arîler bu mertebede bulunmaktadir ve Hz, Peygamber [ altömiul onlar hakkinda; "Onlar benden, ben de on-lardamm" buyurmustur. Bu konuda Hz. Peygamber uyulmasi gereken en büyük Önder, sefkat konusunda da en müsfik babadir. Zira o, ümmetini ihmal ederek hiçbir konuda kendi nefsini düsünmemistir. Müslim'de Ebû Sa'îd'den söyle rivayet edilmistir: Bir defa biz Hz. Peygamber ile beraber bir seferde iken devesi üzerinde bir adam geliverdi ve gözünü saga sola çevirmeye basladi. Bunun üzerine Rasulullah: "Kimin yaninda fazla hayvan varsa onu hayvani olmayana versin ve kimin fazla azigi varsa olmayana versin!" buyurdu.

Ravi der ki: "Mal çesitlerinden söyledigini söyledi. Hatta artan bir malda hiçbirimizin hakki olmadigi düsüncesine vardik. '[102]Baska bir hadiste de "Süphesiz malda zekâttan baska bir hak da vardir"[103]buyrulmustur. Zekatin, ikrazin (ödünç verme), ariyyenin, hediyenin vb. mesru kilinmasi bu mânâyi destekleyen hususlardandir. Bu tür örneklerin tamami üstün ahlâk anlayisiyla ilgili olmaktadir ve bunlar kisinin sadece kendi nefsini düsünmesi gibi bir durumla bagdasmaz. Bu durumda, fiili isleyene, sadece diger insanlara dokunacak zarar ölçüsünde ya da daha az bir zarar gelecektir. Böyle bir insan, kendi nefsini kesin bir zarar altina sokmus da olmamaktadir. Söz konusu zarar beklenti halinde olan bir zarardir ya da baskalarindan zarari gidermek ugruna tahammül edebilecegi az bir zarardir. Bu bütün müslü-manlari tek bir vücut gibi gören bir kimsenin bakisi olmaktadir. Nitekim bumeyandaHz. Peygamber söyle buyurmaktadir:

"Mümin için mü'min, birbirini kenetleyen duvar gibidir[104] "Mil'-minler tek bir cesed gibidir. Bir organ rahatsiz olursa, diger bütün organlar uykusuzluk ve ates (humma) ile ona istirak ederler[105] "Sizden biriniz kendi nefsi için sevdigi seyi kardesi için de sevmedikçe mü'min olmaz.[106] Bu mânâda daha pek çok hadis bulunmaktadir. Zira mü'minin mü'mini tam anlamiyla kenetlemesi ancak bu mânâ ile ve bunun için gerekli sebeblerin ortaya konulmasi yoluyla olacaktir. Ayni sekilde tek ceset seklinde olunabilmesi için de, faydanin herkes için esit olarak ve kendi ihtiyacina göre dagitilmasi gerekecektir. Nitekim vücutta da organlar gidadan istifade ederken paylasim, eksiksiz-nok-sansiz her organin kendi ihtiyacina göre olmaktadir. Eger bazi organlar ihtiyacindan fazla ya da daha az alacak olurlarsa, vücut

normal halinden çikacaktir. Bu özelligin esasi, Kur'ân'da zikredilen müminlerin birbirlerinin velileri oldugunu, sözbirligi etmelerinin ve kardesli-gin gerekliligini, gruplasmadan kaçinmanin zaruretini ifade eden âyetler olmaktadir ve bunlar pek çoktur. Ümmetin tek bir vücut gibi bütünlügü ve saglikli olmasi ancak bu ve benzeri özelliklerin bulunmasiyla mümkün olacaktir.

Ikinci durum: îsâr yani baskalarini kendi nefsine tercih etmek: Bu nazlardan feragat konusunda daha köklü bir tavir olmaktadir. Burada kisi yakî5tTtnanina güvenle ve gerçek tevekküle ulasarak kendi çikarlarini terketmekte ve baskalarini kendi nefsine tercih etmekte, Allah'a olan muhabbetinden dolayi O'nun yolundaki kardesine yardimci olmak için mesakkatlere katlanmaktadir. Bu son derece üstün bir ahlâk örnegidir ve amellerin en yücelerindendir. Bu haslet, Hz. Peygamber'in tavirlarinda örnegini bulmus ve onun ilâhî rizaya uygun ahlâkinin bir tezahürü olmustur. "Yüce Peygamber hayir yolunda insanlarin en cömerdi idi. Encömertoldugu zaman da Ramazan ayi idi. Cibril ile karsilastigi zaman ise esen rüzgardan daha cömertolurdu.[107] Hz. Hatice kendisine: "Isini görmekten aciz olanin yükünü yüklenirsin, fakire verir kimsenin kazandirama-yacagmi kazandirirsin, Hak yolunda ortaya çikan hadiseler karsisinda (halka) yardim edersin"[108] demistir. Bir defasinda kendisine doksan bin dirhem getirilmistir. Onlari birhasir üzerine koymus ve dagit-mayabaslamistir. Isteyen hiçbir kimseyi geri çevirmemis ve tamamim tüketinceye kadar dagitmistir. Sonra bir adam gelmis ve istekte bulunmus, ona: "Yanimda verecek birsey yok. Ancak benim adima borçlan ve alacagini al; bize birsey geldiginde onu öderiz" buyurmustur. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Allah sana gücünün yetmedigini yüklememistir" demis, Hz. Peygamber bu sözden hoslanmamistir. Ensardan bir adam: 'Ya Rasûlallah! Harca, Arsin Sahibinin azaltacagindan korkma" demistir. Bunu duyan Hz. Peygamber tebessüm etmis, hos-nudlugu yüzünde belirmis ve: "Ben bununla emrolundum" buyurmustur. Hadisi Tirniizî nakletmis tir. Enes de: "Hz. Peygamber, yarin için birsey biriktirmez di" demistir. Bu mânâda haberler pek çoktur. Sahabe de ayni sekilde idi. "Onlar içleri çektigi halde, yiyecegi yoksula, öksüze ve esire yedirirler"[109]âyetinin tefsiri sadedinde, keza Sahîh'te "Kendileri zaruret içinde olsalar bile onlari kendilerinden önde tutarlar"[110] âyeti hakkinda gelen rivayetleri, ayni sekilde Hz. Âise'den gelen rivayeti biliyorsunuz. Daha önce Hükümler bahsinin Sebebler bölümünde hazlarm düsürülmesi dogrultusunda amelde bulunmadan söz edilirken zikredilmisti.

îsâr (baskalarini tercih) iki kisimdir:' a. Maldan ve esten vazgeçme yoluyla. Nitekim Sahîh'te muâhât (kardeslik akdi) hadisinde zik-redildigi üzere Hz. Peygamber tarafindan Muhacir ile Ensar arasinda kardeslik ilan edilmisti.

Ensardan biri, muhacir kardesine, malinin yarisini vermeyi ve ona helal olmasi için de karisini bosamayi düsünmüstü.

(2)

Candan vazgeçme yoluyla. Yine Sahih'te geçtigi üzere[111] Ebu Tal-ha, Uhud gününde kendisini Hz. Pcygamber'e kalkan yapmisti. Hz. Peygamber insanlari görmek için basini uzatiyordu. Ebu Talha kendisine: "Bakma! Yâ Rasûlallah! Insanlarin attiklari oklardan biri isabet edebilir. Canim sana feda olsun" diyordu. Hz. Pey-gamber'i korumak için elini oka siper etmis ve bu yüzden çolak olmustu.[112] BuörnektavrinHz. Peygamber'in davra-nislarinda da yer aldigi malumdur. Zira o, savaslarda düsmana en yakin kimse olurdu. Bir gece Medineliler korkuya kapilmislardi. Birtakim insanlar korku sebebi sesin geldigi tarafa gittiler. Hz. Peygam-ber'i o taraftan dönerken buldular. 'Korkmayin!' diye onlari karsilamisti. Ebu Talha'ya ait çiplak bir at üzerinde kilicini kusanmis, haberin mahiyetini ögrenmek istemisti.[113]Bu kendi canini feda etmek isteyen bir kimsenin davranisi olmaktadir. Ali b. Ebî Tâlib'in de hicret gününde, müsriklerin Hz.Peygamber'i öldürmeye azmettikleri bir anda onun yataginda yatmasi ve gecelemesi herkesçe bilinen bir olaydir. Yaygin bir deyiste de: "Baskalari ugrunda candan geçinek, cömertligin en son noktasidir" denilmektedir. Sûfiyyeden bazilari sevgiyi tarif ederlerken 'O baskalarini tercihtir' demislerdir. Bunun dogruluguna Kur'ân'dan delalet de vardir: Misir azizinin (vezir) karisi (Züleyha), Yusuf hakkinda: "Ondan murad almak isteyen bendim; kuskusuz Yusuf dogrulardandir"[114]demis ve onun suçsuzlugunu ifade ile suçun kendisine ait oldugunu belirtmis ve böylece sevdigini kendi nefsine tercih etmistir.

Nevevî söyle der: Yiyecek ve benzeri dünya isleri ile nefsânî hazlar hakkinda baskalarini tercihte bulunmanin üstünlügü hakkinda âlimler icmâ etmislerdir. Allah'a yaklastiran fiiller (kurbetler, ibâdetler) ise böyle degildir; çünkü bunlarda sözkonusu olan hak Allah'a aittir. Bu kendisinden önceki kisimla[115]birlikte çesitli mertebelere ayrilir. Insanlar bu konuda tam tevekkül ve yakin mertebesine ulasma yolundaki derecelerine göre farklilik arzederler. Rivayete göre Hz. Peygamber Hz. Ebu Bekir'den malinin tamamini, Hz. Ömer'den de malinin yarisini kabul buyurmus olmasina ragmen, Ebû Lübâbe ve Ka'b b. Mâlik'ten mallarinin üçte birini kabul etmistir. Ib-nu'1-Arabî, bu ikisinin Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer mertebesinde olmadiklarindan, Hz. Peygamber'in kendilerine onlara davrandigi gibi davranmadigini söylemistir. Onun sözü böyle.

Sonuç olarak söyle diyebiliriz: Burada îsâr, pesin zevklerden feragat etme anlamina gelmektedir ve bu yüzden dogacak mesakkate gögüs germe durumunda eger ser'î bir maksat ihlal edilmiyorsa kinama ve azar yoktur.

Ama ser'î bir maksadin ihlali sözkonusu olursa, bu durumda hazdan feragattan bahsedilemez ve böyle birsey ser'an övgüye deger bir davranis da olamaz. Ser'an övgüye deger bir davranis olmamasi sunun içindir: Bu durumda hazlardan feragat ya sirf emredenin (Sâri') emri içindir ya da baska bir durum içindir yahut da amaçsizdir. Amaçsiz olusu abestir ve akilli bir kimse böyle bir davranista bulunmaz. O fiili emredenin emri geregi olarak yapmis olmasi durumunda, o seyin ser'î bir maksadi ihlal etmesinden söz etmek tezat olur. Çünkü o seyin ihlali emredenin emri degildir. Durum öyle olmayinca da, fail ona (emredene) muhalif demektir. Emredenin emrine muhalefette bulunmak, ona uygun hareket etmenin ziddi olur. Bu durumda onun üçüncü bir durum yani haz için oldugu ortaya çikar. Hazlarin düsürülmesi meselesinde baska bir ihtimalin de bulunmadigi açiklanmisti. Dördüncü kisimla ilgili söylenecek söz tamamlanmis oluyor. Hazlarin düsürülmesi konusuna nisbetle geçen üç kismin hükmü buradan anlasilir.

Besinci kisim: Maslahat temini ya da mefsedet defi için ugrasan kimseye herhangi bir zarar içermeyen, ancak islenmesi durumunda mefsedete sebebiyet verecegi kesin olan kisim. Bu kismin da iki yönü bulunmaktadir:

(a) Baska birine zarar verme kasdi olmaksizin ser'an kastedil-mesi caiz olan seyi kastetmis olmasi yönü. Bu açidan bakildigi zaman bu kisimdan olan fiiller caiz olacak, yasak olmayacaktir.

(b) Kastedilen bu fiilin terki halinde zarar görmemesine ragmen islenmesi durumunda zorunlu olarak baskalarina zarar dokunacagi neticesini bilmesi yönü. Bu açidan bakildiginda fiil, baskalarina zarar verme kasdmin bulundugu zannini içermektedir. Çünküfiili islemesi durumunda: (a) Yazarûrî, hâcî ya da tekmili bir amaç bulundurmadan sirf mubah oldugu için fiili yapmis olacaktir. Bunlarin meydana getirilmesi konusunda ise sirf meydana getirilmis olma açisindan Sâri'e ait bir kasit bulunmamaktadir, (b) Ya da emredilmis olan bir fiili baskalarina zarar verecek biçimde zarar ver-meden isleme imkani bulunmasina ragmen isleyen kimse di^rumunda olacaktir. Fiilin bu sekilde baskasina zarar verilerek islenmesi de Sâri' tarafindan amaçlanmis degildir.

Her iki duruma göre de, baskalarina zarar verecegini bile bile böyle bir fiili islemek istemesi durumunda, mutlaka su iki durumdan biri ile karsi karsiya olunacaktir:

(a) Ya emredilmis olunan seyi arastirma konusunda ihmal

göstermektedir[116]ve bu yasak bir davranistir.ya da baskalarina zarar vermeyi[117] amaçlamaktadir. Haliyle

bu da yasak olmaktadir. Bu durumda o fiili islemekten engellenmesi

gerekecektir. Ancak buna ragmen o fiili islemesi durumunda fiili ile mütecaviz sayilir ve tecavüzü neticesinde ortaya çikan zarari tazmin eder. Tazmin konusu, can ve mal konusunda her olaya uygun bir sekilde ele alinir ve fail tecavüz kasdi sabit olmadikça asla kasitli olarak zarar vermis kabul edilmez.[118] Gasbedilmis yerde kîlinan namaz meselesi,gasbedilmis biçakla hayvan bogazlama meselesi ve bunlara benzer olan aslinda mubah olmakla birlikte baskasina zarar verme unsuru içeren diger meseleler hep bu sekilde ele alinacak ve degerlendirilecektir. Meselenin iki yönüi15oldugu içindir ki, çogunluk âlimlere göre bu sekilde kilman namaz sahih ve yeterli olmakta,[119] aslî fiil geçerli kabul edilmekte; ancak öbür tarafi dikkate alinacagi için de o fiili isleyen âsî ve eger ortada baskalarina verilmis bir zarar varsa o zarari tazminle sorumlu sayilmaktadir. Bu durumda yönler farkli oldugu için hükümler arasinda bir çeliskiden de söz edilmeyecektir. Sözü edilen meselelerde fesâd görüsünü benimseyenler, burada da ayni görüsü tasimaktadirlar. Fikhî degerlendirme açisindan bu bahis çok genistir ve meselede kistas bu nokta[120] olmaktadir. Bu nazlarin isbati yönünden olmaktadir. Malumdur ki, nazlarindan feragat eden kimseler, durumu böyle olan bir fiil altina asla girmezler.

Altinci kisim: Nadir olarak mefsedete götüren fiiller. Bunlar aslî izin üzere bulunurlar. Çünkü maslahatin galip olmasi durumunda, onun bulunmamasini doguracak nadir haller dikkate alinmaz. Söyle ki, âdeten bir nebze de olsa asla mefsedet içermeyen bir maslahatin bulunmasi mümkün degildir. Ancak Sâri' Teâlâ, tesrî esnasinda maslahatin agir basmasini dikkate almis, mefsedetin nadirligini ise kale almamistir. Böylece ser'î hükümler, varlik âleminde bulunan âdiyyât mesabesinde tutulmus ve onlarin paralelinde düzenlenmistir. Maslahatin teminine, mefsedetin de uzaklastirilmasina yönelik bir kasit bulunduran kimsenin bu durumda nadiren zararin da dogabilecegini bilmesi, degerlendirme konusunda bir taksir sayilmayacagi gibi, zararin vukuuna yönelik bir amaç bulundurmus da kabul edilmez. Su halde fiil, aslî mesruluk üzere kalmaya devam edecektir.

Buna, mesru kilinan seylerle ilgili kistaslarin (davâbit) bu sekilde bulunmasi delil olmaktadir: Meselâ, kan, mal ve irz konularinda se-hadetle hükmedilir. Halbuki sahitlerin yalan söyleme, yanilma ve vehme kapilma ihtimalleri bulunmaktadir. Yolculukta belirli bir mesafede namazi kisaltmanin mübahhgi hükmü dogmaktadir; halbuki konfor içerisinde yolculuk yapan bir hükümdar için mesakkat sözko-nusu olmayabilir. Mukim olup da agir islerde çalisan kimseler, belirli bir mesakkat altinda olduklari halde namazi kisaltmaktan menedil-

mislerdir.[121]Furû-i fikihta vâhid haberle[122] ve cüz'î kiyaslarla[123] amel

edilmektedir; oysa ki çesitli sebeblerden dolayi bunlar hata içerebilirler ve dogru olmayabilirler. Ancak bu gibi ihtimaller nadir olmaktadir; dolayisiyla dikkate alinmamis, aksine galip bulunan maslahat yönü dikkate alinmis ve hükümler ona göre düzenlenmistir. Bu bahis, bu kitabin ilgili yerinde izah edilmistir.

Yedinci kisim: Mefsedete götürmesi zannî olan fiiller. Bu kisimda görüs ayriliginin bulunmasi muhtemeldir. Bizzat bu fiillerin hükmünün mübahhk ve izin oldugu konusu açiktir. Nitekim altinci kisimda buna deginildi. Bu gibi fiillerden zarar ya da mefsedetin dogabileceginin zan ölçüsünde olmasina gelince, bu durumda bakilir: Acaba burada zan kesin bilgi mesabesinde tutulur ve fiil (besinci kisimda) sözü geçen iki yönden[124] dolayi menedilir mi? Ya da bulunmama ihtimali[125] ki bu durumda zararin dogmamasi ihtimali nadirdir dikkate alinarak menedilmez mi? Zannin dikkate alinmasi asagidaki hususlardan dolayi daha agir basmaktadir:

(a) Amelî konularda zan, kesin bilgi mesabesinde sayilir. Göründügü kadariyla burada da ayni durum geçerlidir.

Nasslarla belirlenmis bulunan "sedd-i zerîa" da bu kisim çer-

çevesine girmektedir.[126] Örnekler: "Allah'tan baska yalvardiklarina sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek asiri gidip Allah'a sövmesinler."[127] Bu âyet, müsriklerin: 'Ta bizim ilahlarimiza hakaret etmekten f sövmekten) vazgeçersin; ya da biz de senin ilahina söveriz" demeleri üzerine inmistir. Sahîh'te söyle rivayet edilir: Hz. Peygamber "Süphesiz en büyük günahlardan biri de, kisinin ebeveynine küfretmesi-dir" der. Sahabe: "Ya Râsulallah! Adam ebeveynine küfrederim?" diye sorarlar. Hz. Peygamber "Evet, o birinin babasina söger; o da onun babasina soger; o birinin anasina söger; o da onun anasina söger"[128] buyurdu. Hz. Peygamber münafiklari öldürmekten geri dururdu. Çünkü onlarin Öldürülmesi kâfirlerin: "Muhammed adamlarini öldürüyor" diye olumsuz propaganda yapmalarina imkan verirdi. Yüce Allah, mü'minlerden Hz. Peygamber'e 'Bizi gözet!' anlaminda hitap ederlerken 'çobanimiz' an-

lamina da çekilebilen "râinâ" kelimesini kullanmamalarini istemistir.[129]Çünkü Yahudiler bu kelimeyi Hz. Peygamber'e hakaret için kullaniyorlardi. Bu tür örnekler pek çoktur ve hepsi de aslî hükmü[130] üzere bulunmakla birlikte, kendisine zerîa yani vesile kilinmak istenilen seyin hükmünü almistir.

(c) Bu kisim yasak olan 'günahta ve düsmanlikta yardimlasma' kapsamina girmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu kisimdan olan fiilin islenmesi durumunda zarar ve mefsedetin dogabileceginin zan ölçüsünde bilinmesi, zarar

vermeye yönelmis bir kasit yerine geçmez. Asil olan maslahatin celbi, mefsedetin de definin caiz olmasidir ve bu arada fiilin özünde bulunmayan ve zorunlu olarak ortaya çikan neticelerin dikkate alin-mamasidir. Ancak maslahatin mefsedete sebebiyet vermesi, seriata karsi hile ya da yasak olan konuda yardimlasma kabilinden olmaktadir ve yasak iste bu yönden sözkonusu edilmekte, fiilin aslindan kaynaklanmamaktadir. Çünkü sebebe yapisan kimse, kendi maslahatini elde etmekten baska bir amaç bulundurmamaktadir. Eger bu durumdaki bir kimsenin fiili, tecavüz (teaddî) seklindeyorulmussa, bu taksir (ihmal) ihtimalini bulundurmasi yönünden olmaktadir. Bu kisim,mertebece besinci kisimdan daha asagidadir. Bu yüzden de hakkinda görüs ayriliklari meydana gelmistir: Acaba bir seyin mazinnesi (yani bulundugu zannedilen yer), bizzat o seyin kendisine yönelik kasit yerine geçer mi? Yoksa geçmez mi? Iste problem budur.

Bu nazlarin isbati açisindan meselenin ele alinmasi olmaktadir. Hazlarm düsürülmesi açisindan ele alindiginda ise, bu kisimda onlar (yani nazlarindan feragat edenler), besinci kisimdan olanlar gibidir. Altinci kisim ise farklidir; çünkü âdeten insanin ondan ayrilmasi kudreti dahilinde degildir.

Sekizinci kisim: Islenmesi durumunda mefsedete götürmesi ne galip ne de nâdir olmayan, aksine çok olan fiiller: Bu konu, üzerinde durulmaya muhtaçtir ve karistirilabilmektedir. Bu kisimda asil olan, iznin sahihligi esasina hamletmektir. Nitekim Imam Sâfîî ve daha baskalarinin görüsü böyle olmaktadir. Çünkü mefsedetin vukuu hakkinda kesin bilgi bulunmasiyla zan ölçüsünde bilginin bulunmasi bir arada bulunmayacak seylerdir. Zira burada, vuku bulup bulmamasi arasinda satle (mücerred) bir ihtimalden baska birsey yoktur. Iki taraftan birini digerine tercihi gerektirecek bir belirti (karine) de bulunmamaktadir. Mefsedet ve baskasina zarar verme kasdinin bulunmasi ihtimali, bizzat kasdin kendisi yerine geçmeyecegi gibi, kasdin bulunmasini da gerektirmez. Çünkü onun bulunup bulunmamasini engelleyecek gaflet ve benzeri maniler bulunabilir.

Sonra, burada maslahat temini ve mefsedet defi için ugrasan bir kimseyi kesin bilgi ya da zan durumunda oldugu gibi taksir sahibi (ihmalkar) ya da kasit sahibi biri kabul etmek de dogru degildir. Çünkü fiili, bu ikisine[131] birden yönelik kasdin bulunmasina hamletmek (yormak), bunlardan birini kastetmis olmamaya hamletmekten daha evlâ degildir. Durum böyle olunca, hakkinda izin bulunan sebebiyet verme (tesebbüb) gerçekten güçlü olmaktadir. Ancak Imam Mâlik, sedd-i zerâi' konusunda onu dikkate almis ve buna gerekçe olarak da, vuku bakimindan kasdin çoklugunu göstermistir. Söyle ki: Kasit haddizatinda munzabit (belirli ve açik) degildir; çünkü kasit iç alemiyle ilgili hususlardandir. Ancak onun burada bir sahasi

bulunmaktadir ki o da varlik âleminde vukûunun çoklugudur ya da onun mazinnesidir (bulundugu zannedilen yer). Bulunmama ihtimaline ragmen mazinne dikkate alindigina göre,[132] çoklugun da dikkate alinmasi gerekecektir; çünkü kasdin alani olmaktadir.[133]Bunun bir dayanagi vardir ve bu dayanak Zeyd b. Erkam'in oglunun anasi ile ilgili hadistir.[134]Sonra bazen hüküm, çogu zaman bulunmayabilecek bir illet için konulmus olabilir. Meselâ içki .cezasinda oldugu gibi. Bu ceza içkinin önüne geçmek (zecr) için mesru kilinmistir. Ceza ile içkinin önünün alinmasi (zecr) gâlib[135] degil çoktur.[136] Buna ragmen hükümde asil prensibe muhalif olarak çokluk dikkate alinmistir. Asil prensip, insani zarara ugratacak ve her türlü aci verecek seylerden korumakti. Nitekim konumuzda da asil olan izindir. Buna ragmen, içkinin Önünün alinmasi hikmetine binaen asil prensipten çikildigi gibi, burada da yasak olan seye götürür endisesiyle (sedden li'z-zerîa) asil olan iba-ha hükmünden çikilmis olmaktadir.

Sonra, bu kisim, mefsedetin çokça meydana gelmesi konusunda, kendisinden önceki kisimla müstereklik arzetmektedir.[137]Dolayisiyla orada yasak için (mefsedetin) dikkate alinmasi gibi burada da alinmasi ve yasaga gidilmesi gerekir.

Hem sonra bu konuda pek çok nass bulunmaktadir: Hz. Peygamber bu meyanda asagidaki tasarruflari yasaklamistir:

- (Kuru hurma ve kuru üzümün ya da yas hurma ile koruk hurmanin) karistirilarak nebizinin (sira) çikarilmasi[138]

- Üzerinden üç gün geçen[139]siranin (nebiz) içilmesi.[140]

- Içeri sin dekini saraplastirmayacagi bilinen kaplarda sira tutulmasi.[141] Hz. Peygamber bu tür yasaklarin[142] bazilarini,haram olan seylere vesile Czerîa) yapilmasini önlemek için (sedd-i zerîa) getirdigini açiklamis[143] ve: "Eger bunlara ruhsat verseydim, bunlari öteki haram olanlar haline dönüsecek kadar onlarda (o kaplarda) tutabilirdiniz" buyurmustur. Yani insanlar, bu gibi konularda mubah sinirinda durmazlar; sonunda harama ulasirlar demek istemistir. Halbuki böyle durumlarda mefsedetin vukuu çok olsa da galip degildir.

Hz. Peygamber yabanci bir kadinla kapali bir yerde basbasa kalmayi (halvet) yasaklamistir.[144]

- Yaninda kocasi ya da mahrem bir yakini olmaksizin kadinin yalniz basina yolculuk yapmasini yasaklamistir.[145]

- Mezar üstüne mescid yapilmasini ve orada (kabir üzerinde ya da kabre dogru) namaz kilinmasini yasaklamistir.[146]

- Bir kadinin halasi ya da teyzesiyle birlikte ayni nikah altinda tutulmasini yasaklamis ve; "Eger siz bunu yaparsaniz akrabalik baglarini kesmis

olursunuz" buyurmustur.[147]

Dört ka chndan fazlasini nikah altinda tutmak haram kilinmistir; zira âyette: "Aralarinda adaletsizlik yapmaktan korkarsaniz bir tane almalisiniz... Dogru yoldan sapmamamiz için en uygunu budur" [148] buyrulmaktadir,

- Iddet içerisinde bulunan bir kadinin açiktan istenmesi ve ni-kahlanmasi haram kilinmistir.[149]

- Iddet içerisinde bulunan bir kadinin güzel koku kullanmasi, ziynet esyasi takinmasi gibi yasak olan nikaha götürebilecek yollar haram kilinmistir.

- Ihramli bulunan haci adayi için güzel koku kullanmasi ve kara avi avlamasi haram kilinmistir.[150]

- Bey ve selef[151]yasaklanmistir.

-- Borçlunun hediye vermesi yasaklanmistir.

- Katilin vâris olmasi yasaklanmistir.

-Ramazan'dan bir ya da iki gün önceden oruç tutulmaya baslanmasi yasaklanmistir.

- Fitir bayrami gününde oruç tutma haram kilinmistir,

- Iftar etmede acele etmek, sahuru ise ertelemek mendup kilinmistir.

Bütün bu hükümlerde gerekçe yasaga götürecek yolun kapatilmasi ilkesi (sedd-i zerâi') olmaktadir.149 Bunlarda baskalarina zarar verme amaci ya da mefsedetin gerçeklesmesi durumu çok olmakla birlikte; galip degildir ya da varligi yoklugundan çok degildir. Ancak seriat ihtiyat üzere kuruludur ve tedbiri elden birakmamaktadir; muhtemelen mefsedete götürebilecek olan seylerden sakinilmasi seriatin dikkat ettigi özelliklerden olmaktadir. Anahatlariyla ve detaylariyla bu bilindigine göre, bunlarla amel etmis olmak bir bid'at olmayacak; aksine onun esaslarindan birisini olusturacaktir. Bu esas zarurî, hâcî ya da tahsinî olan birseyin tamamlayici unsuru olma Özel-ligi göstermektedir. Insallah bu konu Ictihâd bahsinde islenecektir[152]

**Altinci Mesele:**

Kisinin kendi maslahatlarini gerçeklestirmekle görevli tutulmasi durumunda, zaruret olmadikça baskalarinin onun maslahatlarini gerçeklestirme yükümlülügü yoktur.

Delilller:

(1) Maslahatlar ya dînî-uhrevîdir ya da dünyevîdir. Dînî olan maslahatlarin gerçeklestirilmesi konusunda, bir baskasinin kisinin kendi yerine ikame edilmesi imkani yoktur. Nitekim daha önce geçmisti. Simdi burada konu o

degildir. Çünkü dînî konularda hiçbir kimse digerinin yerini tutamaz. Burada sözünü edecegimiz konu, niyabetin caiz oldugu dünyevî masla-

149. Konu islenmesi durumunda mefsedete götürmesi ne galip ne de nadir olmayip çok olan kisim idi. Buna gri re örnekler üzerinde düsünüldügü zaman, onlardan bir kismin islenmesi durumunda zararin dogmasinin âdete n kesin oldugu görülecektir; meselâ yakin akraba olan iki kadinin ayni anda nikah altinda bulundurulmasi gibi. Bazilarinda ise zan ölçüsündedir. Kadinin yakini olmaksizin yolculuk yapmasi, yabana kadin iie basbasa kalinmasi (halvet) Örneklerinde oldugu gibi. Mefsedetin dogmasi için bizzat zinanin bulunmasi sart degildir. H aram lik hükmünün verilebilmesi için haram olan fiilin öncüllerinden olmasi da yeterlidir. Bey ve selef örneginde de zarar galip bulunmaktadir. Borçlunun hediyesi de öyledir. Diger Örnekler üzerinde düsün; belki ihram içerisindeki haci adayinin güzel koku sürünmesi Örnegi kabul edilebilir; çünkü gâlib olan koku sürünmenin cinsî münasebete götürmesi yoluyla hacci ifsad etmeye bir sebeb olmamasidir.hatlar hakkinda olacaktir. Eger biz mükellefin, o maslahati gerçeklestirmekle yükümlü oldugunu farzedecek olursak, o takdirde onu gerçeklestirmek bir görev olarak onun üzerinde belirecektir. Belirmesi (taayyün) durumunda ise, digerleri üzerinde ayni maslahatin gerçeklestirilmesine yönelik belirli bir yükümlülük asla sözkonusu olmayacatir.

(2) Eger o maslahatin gerçeklestirilmesiyle baskalari da ayni anda yükümlü olsalardi, o zaman yükümlülük bu mükellef üzerinde belirlenmis olmaz; hatta o, sözkonusu maslahati gerçeklestirmeye asla muhatap da olmazdi. Çünkü o zaman önemli olan sey maslahatin gerçeklestirilmesi, mefsedetin de uzaklastirilmasi olacaktir. Bir baskasi bu (kifâî) yükümlülük hükmü ile onu gerçeklestirmistir. Bu durumda o kisinin o seyle yükümlü olmamasi gibi bir netice lazim gelecektir. Halbuki biz, o kisinin o seyi gerçeklestirmekle aynî olarak yükümlü oldugunu var saymis tik. Böyle bir sonuç çeliskidir va dogru olmaz.

(3) Eger baskasi da onunla yükümlü olacak olsaydi, bu yükümlülük ya aynî olacak ya da kifâî olacakti. Her iki takdire göre de sonuç sahih olmayacaktir. Aynî olarak sabit olmasi halinde durum geçtigi gibi olacaktir. Kifâî olarak sabit olmasi haline gelince, biz meseleyi yükümlülügün kisinin üzerine kifâî olarak degil aynî olarak bindigi seklinde vaz'etmistik. Bu durumda yükümlülük kisi üzerine ayni anda hem aynî olarak[153] hem de kifâî olarak[154] binmis olacaktir. Bu ise muhaldir. Ancak kisi bir zaruret ile karsi karsiya gelirse, o takdirde o kisi üzerine o maslahatin gerçeklestirilmesi ile ilgili aynî olarak binen yükümlülük ondan tamamen ya da kismen düsecek; öbür taraftan kisinin o maslahata olan ihtiyaci sürececinden, bu durumda

diger insanlarin o maslahati gerçeklestirmeleri gerekecektir. îste bunun içindir ki zekat, sadaka, ödünç verme (ikraz), yardimlasma mesru kilinmis, ölülerin yikanmasi ve defnedilmesi, çocuklarin ve delilerin bakimlarinin üstlenilmesi; onlarin çikarlarinin gözetilip kollanmasi istenmis, bunlara benzer bizzat ihtiyaç sahibi kimselerin elde etmeye asla güç yetiremeyecekleri maslahatlarin gerçeklestirilmesi, mefsedetlerin de defedilmesi için hükümler konulmustur. Buradan su hükme varilacaktir: Bir kimse eger kendi maslahatlarini gerçeklestirmekle yükümlü degilse, mutlaka bir baskasi onunla yükümlü tutulacaktir; ancak o da bundan bir zarar görmeyecek sekilde olacaktir. Meselâ kölenin durumunu ele alalim: Onun bütün çabasi efendisinin maslahatlarini gerçeklestirmek yolunda oldugundan, onun geçimi ile efendisi yükümlü tutulmustur. Zevcenin durumu da ayni sekildedir; Sârf Teâlâ, kadini kocanin emrine vermistir. Buhaliyle koca kadinin hemcinselliginden istifade gibi iç, hem de evine ve çocuguna bakma gibi dis menfaatlerine mâlik bulunmaktadir. Bu durumda koca, kadina bakmakla yükümlü olacaktir. Yüce Allah: "Erkekler kadinlar üzerine kâimdirler[155] buyurmaktadir. [156]

**Yedinci Mesele:**

Baskasinin maslahatlarini teminle yükümlü olan her bir kimse, ya ayni anda kendi maslahatlarini da temine kadirdir ya da degildir. Tabiî sözü edilen maslahatlardan ihtiyaç duyulan dünyevî maslahatlari kastetmekteyiz.

Eger mesakkatsiz buna gücü yetiyorsa, bu durumda bir baskasinin onun maslahatlarini gerçeklestirme yükümlülügü diye birsey yoktur.

Delili: Mükellefin hepsine kadir olmasi durumunda ki yükümlülük bu sekilde üzerine binmis olmaktadir bu yükümlülükle gerçeklestirilmesi istenilen maslahatlar, sözü edilen mükellef tarafindan meydana getirilmektedir; bu durumda ayni seyin bir baskasi tarafindan gerçeklestirilmesini istemek sahih olmaz; çünkü bu tahsîlu'l-hâsil yani zaten mevcut bulunan bir seyin meydana getirilmesini istemek olur ki bu muhal olmaktadir. Ayni sekilde bir önceki meselede geçerli olan durum burada da sözkonusudur. Bunun örnegi de cariye, köle , hanim ve çocuklara nisbetle efendi, koca ve babanin durumu olmaktadir. Çünkü bunlar, kendi maslahatlari ile birlikte eli altinda bulunan bu kimselerin maslahatlarini da gerçeklestirmeye kadir olduklari sürece, bir baskasinin sözü geçen kisinin yükümlülüklerini yerine getirmesi gibi bir durumdan sözedilemez. Eger biz bu kimselerin eli altinda bulunan kimselerin maslahatlarim temine kadir olmadigini farzedecek olursak, o zaman onlarin maslahatlarini gerçeklestirmeye yönelik talep kendisinden düsecektir. Bu durumda diger taraftan hanim, köle ve cariyeye dokunacak zarar üzerinde durmak gerekecektir.Ancak bu bakisin yönü farkli olacaktir[157] ve yükümlülügün düsmesine bir etkisi olmayacaktir.

Eger buna asla güç yetiremezse yahut da yükümlülügü düsürebilecek ölçüde bir mesakkat altina girmesi sozkonusu olacaksa, bu durumda bakilir: Yerine getirmek zorunda kaldigi baskasina ait maslahat ya Özeldir ya da geneldir:

Maslahat eger özel ise, düser ve bizzat kendi maslahatlari Öncelikli olur. Çünkü kisinin kendi hakki baskalarinin hakkindan daha önce gelir. Nitekim besinci meselenin dördüncü kisminda geçmisti. Çünkü o kisminda sözüedilen husus aynen burada da geçerli olmaktadir. Ancak kisi kendi hakkindan feragat edecek olursa o zaman baska bir bakis açisindan sözedilir, onun izahi da daha önce geçmisti.

Eger kisinin yerine getirme durumunda oldugu maslahat genel ise, bu durumda maslahatla ilgili olan kimselerin, onun maslahatini gerçeklestirmeleri gerekecektir. Ancak bu, kendi maslahatlarinin ihlaline sebebiyet vermeyecek, onlari sozkonusu maslahata denk düsecek ya da daha baskin gelecek bir mefsedet içerisine düsürmeyecek sekilde olacaktir. Söyle ki, mükellefe "Ya hem kendini hem de toplumu ilgilendiren maslahati gerçeklestireceksin; ya sadece kendi maslahatini gerçeklestireceksin; ya da sadece toplumu ilgilendiren maslahati gerçeklestireceksin"; denilecektir.

Birincisi sahih olamaz. Çünkü biz meseleyi her ikisini birden gerçeklestirmeye gücü yetmeyecegi ya da yükümlülügü düsürecek ölçüde bir mesakkate maruz kalacagi seklinde ortaya koymustuk. Dolayisiyla her ikisiyle birden asla yükümlü olmayacaktir.

Ikinci ihtimal de dogru degildir. Çünkü kamu maslahati daha Önce de geçtigi gibi özel maslahattan önce gelir. Ancak maslahatin temini ugrunda mükellefin nefsine bir mefsedet peyda olacaksa, bu durumda kisi ancak kendi nefsini ilgilendiren maslahati gerçeklestirmekle yükümlü tutulacaktir; kaldi ki bu konuda da ihtilaf bulunmaktadir.[158]Burada baskalarinin özel maslahati gerçeklestirmesi imkan dahilinde bulunmaktadir ve bu onlara vacip olmaktadir. Aksi takdirde özel maslahatin kamu maslahati üzerine zaruret bulunmaksizin mutlak surette takdim edilmesi gibi bir netice lâzim gelecektir. Böyle bir sonuç ise, önceden ortaya konulan delillerle[159] bâtil bulunmaktadir. Kisinin maslahatlarinin temini digerinsanlarüzerine vacip olunca, bu mükellef üzerine kamu maslahatini gerçeklestirmek için kendi mesgalelerinden arinmasi taayyün edecektir. Ortaya konulan ihtimallerden üçüncüsü de iste budur.

Fasil:

Yükümlü tutulan kimse üzerine kendi maslahatlarini baskalarinin üstlenmesi sartiyla bu üçüncü kismin taayyün etmesi durumunda su sart da aranacaktir: Digerlerinin sozkonusu mükellefin maslahatlarini üstlenmesi, kendi maslahatlarinin ihlal edilmemesi ve o kisiye de bir zarar

dokunmamasi seklinde olacaktir.

Bu (sart) selef-i sâlih zamaninda belirmistir. Zira Sâri' Teâlâ, inallar üzerine müslümanlarin genel maslahatlari için bir tedarik olmak üzere bir görev yüklemistir. Beytulmal mali dedigimiz bu mallarda, belirli bir yöne tahsisat bulunmamakta, bu mallar nasil olursa olsun mutlak maslahatlar karsiliginda tutulmaktadir. Bu durumda sozkonusu mükellefin maslahatinin gerçeklestirilmesi bizzat tahsis ciheti olarak taayyün etmektedir. Bu tür yönlere tahsis edilen vakiflar da beytulmal hükmüne katilir. Bu durumda maslahatlarin gerçeklestirilmesi iki ayri yönden olur ve iki taraftan herhangi biri için zarar da sozkonusu degildir. Zira bu seklin disinda bir baska sekilde olmasi far-zedilecek olursa, bu durumdan kamu maslahatini gören de zarara ugrayacak; ilgili maslahat sahipleri de zarar görecektir.

Kamu maslahatini gören kimsenin zarar görmesi, belirli maslahatlari gerçeklestirme durumunda kaldiklarinda karsilasacaklari minnet yönündendir. Minnet (basa kakma), güzel âdetleri benimsemis bulunan akil sahiplerince çekilmez birseydir. Seriat da bu hususu çesitli yerlerde dikkate almis bulunmaktadir: Bu yüzdendir ki fukaha, hibenin sahih olmasi için kabul sartini ileri sürmüslerdir. Bir grup âlim de söyle demislerdir: Suyu olmayan bir kimseye abdest almasi için su hediye edilecek olsa, (minnet altinda kalmaktan kaçinarak) kabul etmesi sart degildir; teyemmüm yapabilir. Benzeri daha baska örnekler de vardir. Dayanagi da Yüce Allah'in: "Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmayip, insanlara gösteris için malini sarf eden kimse gibi, sadakalarinizi basa kakmakla ve eza etmekle bosa çikarmayin"[160] buyrugu olmaktadir. Bu âyette Allah, minneti, sadakanin sevabini bosa çikaran seylerden saymistir. Bu da basa kakmanin, kendisine yardim edilen kimseye eziyet verme anlami içermesinden-dir. Bu nokta, bu türden oldugu kabul edilen herseyde mevcut bulunmaktadir. Bu birinci yön. Ikinci bir yön daha var: Kamu görevini gören kimsenin kendi geçimini temin için belirli bir kimseden mal kabul etmesi durumunda çesitli sûizanlar ve töhmetler ortaya çikar. Bu nokta gözönünde bulunduruldugu içindir ki, kadinin ve diger idarecilerin, davada taraflarin her ikisinden ya da sadece birisinden dava karsiliginda ücret almalari ittifakla caiz görülmemistir; tahsildarlarin halkin verdigi hediyeleri kabul etmeleri yasaklanmis ve Hz. Peygamber bu tür hediye kabulünü en büyük günahlardan biri olan devlet malina ihanet (zimmet, gulûl) olarak nitelemistir.

Veren tarafinin zarar görmesi ise, tayin durumunda, görevlerin yerine getirilmesi külfeti açisindandir. Bu külfet vakitten vakite, halden hale, sahistan sahisa degisiklik arzedebilir (zorlasir ya da) kolaylasabilir. Bu konuda basvurulabilecek bir kistas bulunmamaktadir. Çünkü bu külfet,

adam basina ya da mal üzerine konulmasi durumunda yükümlü tutulan kimseye nisbetle belli bir dayanagi bulunmayan cizyenin bir benzeri halini almaktadir. Mükellefin bizzat yerine getirmekle yükümlü tutuldugu asil maslahata zidligmdan dolayi karsila-cagi zarar da buna eklenecektir. Zira bu tertip, maslahatin yerine getirilmesi konusunda kisinin agir basan tarafa meyletmesi için bir vesile (zerîa) olacaktir. Bu durumda da o, hakkin ibtali, bâtilin da gerçeklestirilmesi :çin bir sebep olacaktir. Bu ise maslahatin ziddidir.

Birinci izah Kur'ân'da gözonünde tutulmus ve onu nefyeden âyetler gelmistir: "Buna karsi sizden bir ücret istemiyorum[161]"De ki: 'Ben sizden bir ücret istersem, o sizin olsun; Benim ecrim Allah'a [369] aittir[162] "Ey Muhammedi De ki: 'Buna karsilik sizden bir ücret istemiyorum. Kendiligimden birsey iddia eden kimselerden de degilim'[163]Benzeri baska nasslar da mevcuttur. Davada taraf olanlardan ücret alinmasinin yasakhgina dair icmâin bulunmasi da ikinci yön ile[164] izah (talil) edilmistir. Bütün bunlar son derece açiktir, Allah'u a'lem!

Fasil:

Bütün bunlar, kamu maslahatini üstlenmesi halinde kendisine dünyevî bir zarar ve mefsedet dokunmasi ve bir baskasinin da onu üstlenmesinin sahih olmasi durumu ile ilgilidir.

Eger dokunacak olan mefsedet dünyevî olur ve bir baskasinin da o maslahati üstlenmesi imkani bulunmazsa müslümanm kalkan yapilmasi ve benzeri meselelerde oldugu gibi, o takdirde durum yukar-dakinin aksi olacaktir. Ancak takat üstü yükümlülügün caiz olmamasi, böyle bir yükümlülügün olmayacagina; kamu maslahatinin özel maslahat üzerine takdimi esasi da böyle bir yükümlülügün olabilecegine tanik olmaktadir. Bu durumda mükellef iki kaide arasinda kalmakta ve iki ayri yönden gelen hükümlerle karsi karsiya bulunmaktadir ve bu bir tenakuz da degildir. Bundan dolayi konu hakkinda ihtilaf bulunmaktadir:

Eger bu türde hazlardan feragat edildigi farzedilecek olursa, o zaman kamu maslahati tarafi agir basacaktir. Buna iki sey delalet eder:

(a) Daha önce geçen baskalarini tercih (îsâr) prensibi. Bu

gibi durumlar da o prensip çerçevesine girmektedir.

(b) Ebu Talha hadisi.[165]Bu zat kendisini Hz. Peygamber'e kalkan yapmis ve'Canim sana feda olsun (beni öldürmeden seni öldüremeyecekler)' demis ve çolak olmasi pahasina da olsa onu korumaya çalismistir. Hz. Peygamber onun bu tutumunu yadirgayarak tepki göstermemistir. Hz. Peygamber'in diger insanlardan önce davranarak düsmani karsilamak üzere bizzat kendisinin gitmesi[166] ve böylece digerlerini kendi nefsine tercih etmis

olmasi da bu kabildendir. Bunlar baskalarina dogacak daha büyük zararlar karsiliginda kendisini mesakkat altina sokmanin örnekleri olmaktadir. Bizzat Hz. Peygamber'in herkesten önce davranarak kosturmasi örneginde kamu maslahatinin bulundugu açiktir; çünkü o müslümanlar için bir kalkan mesabesinde bulunuyordu. Ebu Talha olayinda ise, o kendi nefsini kalkan yapmak suretiyle, hayati dinin ve onun müntesipleri için son derece önemli olan bir zatin vücudunu korumus oluyordu. O zat Hz. Peygamber'di ve onun yoklugu dinin ve müs-lümanlann bekasiyla ilgili genel bir mefsedetti. Ebu'l-Hasen en-Nûrî de, bilinen olayda ayni tavri göstermis ve cellata dogru ilerlerken: "Bir anlik hayat karsiliginda arkadaslarimi feda edemem; onlari tercih ederim" demistir.

Sözkonusu olan maslahatlar, aynî olarak yapilmasi gerekli olan ibadetler, aynî olarak kaçinilmasi gereken yasaklar gibi âhiret hayati ile ilgili ise, bu durumda bu tür maslahatlari ifâ etmeye çalismasi mutlaka su iki ihtimalin disinda kalmayacaktir:

(a) Ya bunlar dînî olan bu emir ya dayasaklarin yerine getirilmesini ihlal edecekler.

(b) Ya da ihlal etmeyeceklerdir.

Eger (kamu görevi dînî yükümlülüklerin yerine getirilmesini) ihlal edecek olurlarsa, bu durumda eger ihlal kendi taksirinden degilse onlarin altina girmek caiz olmayacaktir; çünkü dînî maslahatlar mutlak olarak dünyevî maslahatlardan önce gelir. Bu kismin bulunabilecegini zannetmiyorum. Çünkü güçlük (harec) ve takat üstü yükümlülük kaldirilmistir; yoktur. Âdetlerle ilgili konularda bu gibi iki hususun (yani hem dînî, hem de dünyevî maslahatin) ayni anda bir arada karsi karsiya bulunmasi vâki degildir.

Ihlal etmese, ancak aksi kemal kabul edilen bir noksanliga sebebiyet verse, bu olsa olsa menduplar yönünden olacaktir; menduplarile vacipler arasinda bir tearuzdan (çeliski) söz etmek mümkün degildir. Meselâ kamu görevini üstlenen kimsenin bu görevi sirasinda kalbine bazi düsüncelerin dogmasi, onlarin önüne geçememesi ve böylece ibadetlerini kalbi bu gibi düsüncelerle mesgul olarak ifa etmesi gibi. Hz. Ömer'den buna benzer meselâ namazda iken ordunun teçhizi ile ugrasmasi gibi durumlar nakledilmistir.[167] Hz. Peygamber'in: "Namazda çocuklarin aglamasini isitiyorum ve kalbimi mesgul ediyor"[168] buyurmasi da bu kabildendir.

Kamu görevi, dînî görevlerini ihlal etme se ve bir noksanlik da dogurmasa ancak bu beklenti halinde olsa bu, basina gelen mefsedet ve karsilasacagi engeller yerine konulur. Ancak, acaba bu dinde fiilen mevcut bulunan mefsedet kabilinden sayilir mi? Yoksa sayilmaz mi?[169]Meselâ riya, kendini begenme ve riyaset sevgisi gibi seyler korkusundan uzlete çekilen bir

alimin durumu gibi. Idareye ve kamu görevini üstlenmeye ehil bulunan âdil devlet baskani ya da valinin durumu da böyledir. Dünya çikarlari elde etmek ya da söhret korkusuna kapilarak cihaddan geri kalmak gibi. Bu tür görevlerin terkedilmesi kamu maslahatlarinin ihlaline sebebiyet verecektir ve bu durumda kamu maslahatinin öne alinmasi görüsü daha uygun olacaktir. Çünkü kamu maslahatlarinin ortadan kaldirilmasina asla müsaade yoktur. Zira gerek din ve gerekse dünya maslahatlarinin onlar olmaksizin ayakta durmasi mümkün degildir. Oysaki biz, meselemizde dînî maslahatlari yönünden endise duyan kimsenin bunlari yerine getirmekle muhatap oldugunu farzetmis bulunuyoruz. Bu durumda mutlak surette onlari yerine getirmesi gerekecek, ancak bunu yaparken takat üstü yükümlülük ya da büyük bir mesakkat altina girmeyecektir. Fitne ve masiyetlere maruz kalmak sadece nefsin arzularina uymadan kaynaklanmaktadir. Özellikle de yasaklar konusunda bu böyledir; çünkü onlar mücerred terklerdir. Terk gerçeklestirilirken bir fiil bulunmaz. Fiiller içerisinde mükellef için gerekli olan sadece vaciplerdir. Vacip de azdir. Dolayisiyla boynundan kendi nefsi için tedbirli olma yükümlülügü hiçbir zaman için düsmüs olmayacaktir. Eger kamu maslahatim bir masiyet olmaksizin gerçeklestirmeye kadir bulunmuyorsa, bu onun terki için bir özür degildir. Çünkü o üzerine taayyün etmis bir görevdir ve onu sadece arzu ve heveslerine tâbi olmasa durumu ortadan kaldirmaz. Zira bu (nefse uymamak) mesakkatlerden degildir. Nitekim kisi üzerine namazin veya zekatin ya da aynî olarak cihadin vacip olmasi durumunda, riyadan, kendini begenmekten korkmasi onun vacipligini bunlarin meydana gelecegi farzedilse bile ortadan kayirmaz. Aksine o kisi, ayni zamanda kendi nefsi ile ci-hadda bulunmakla da memurdur.

Soru: Bu nasil olabilir? Kisinin bundan kurtulamayacagi bilinmektedir. Bu durumda kisi kendi nefsinin helak olmasina sebebiyet veren kimse gibi olmaz mi? Halbuki, kisinin kendi helakini içeren bir fiil içerisine girmesine ser'an imkan yoktur.

Cevap: Kamu maslahatini gerçeklestirmesi taayyün etmis bir kimsenin durumu eger öyle olsaydi, ayni durumun aynî olarak taayyün etmis bulunan diger vaciplerde de caiz olmasi gerekirdi. Bu ise ittifakla bâtil olmaktadir. Evet: 'Kamu görevi altina girmesi durumunda zulüm, gasb, tecavüz gibi baska bir masiyet bulunmasi halinde o görev altina girmemesi gerekir' denilebilir. Bu, konumuz disinda baska bir husustur ve bu o kisinin ortaya çikan adaletsizligi sebebiyle onun azledilmesi için bir sebep olur; yoksa bu korku sebebiyle düsmüs bir yükümlülük degildir. Yönleri farklidir. Isin esasi su: Böyle bir kisi seriata muhalefet göstermis ve adalet vasfini yitirmistir. Bu halde iken onun kamu görevini üstlenmesi ve yerine getirmesi sahih olamaz.

Yerine getirmemesi meselâ baska ehil kimselerin bulunmasi gibi hallerde kamu maslahatini ihlal etmeyecegi farze d ildigin de ise, konu üzerinde durmak gerekecektir: Bu durumda:

(a) Bazen korkulan seylerden kurtulma amaci agir basar.

(b) Bazen de kamu maslahati tarafi agir basar.

(c) Bazen de kamu görevini üstlenmesi için varligi ile yoklugu arasinda fark bulunmayan kimse hakkinda olmak üzere talebin kesinlik kazanmamasi haliyle, maslahatin gerçeklestirilmesi konusunda gücü bulunan ve digerlerinde bulunmayan bir ayricaligi olan ve bu yüzden de hakkindaki talebin kesinlik kazandigi ya da agir bastigi kimse arasini ayirmak gerekecektir.

Bu durumda basvurulacak kistas maslahat ve mefsedet arasindaki dengelemedir, Iki taraftan hangisi agir basarsa o taraf galip gelecektir. Her iki tarafin da esit olmasi durumunda ise, konu problemligi-ni sürdürecek ve âlimler arasinda görüs ayriliklarina sebep olacaktir. Konu münasebetin (uygunlugun) es degerde ya da daha agir basan bir mefsedetle ihlal edilmesi meselesine dayanmaktadir.

Fasil:

Bazen mefsedet, maslahatin büyüklügü karsisinda benzeri dikkate alinmayan cinsten olabilir. Bu, maslahatin mefsedet üzerine tercihine dair ittifakin bulunmasinin uygun oldugu kisimdandir. Buna olmus bir örnek verelim:

Kadi îyâz'm el-Medârik'te nakline göre söyle bir olay olur: Adu-du'd-devle Fennâ Husrev ed-Deylemî, Ebu Bekir b. Mücahid ile Kadi Ibnu't-Tayyib'e, Mutezile ile münazarada bulunmak üzere huzuruna gelmeleri için haber gönderir. Mektubu onlara ulastiginda Üstad Ibn Mücahid ve bazi arkadaslari söyle derler: "Onlar kâfir va fâsik bir gürahtir. Çünkü Deylemliler râfizîdirler, bizim onlarin yaygilari üzerine oturmamiz helal olmaz. Melikin bundan amaci da, 'Onun meclisi bütün âlimleri içine almaktadir' desinler diye reklamdan baska bir-sey degildir. Eger onun bu istegi gerçekten Allah için olsaydi onun bu davetini kabul ederdik." Kadi Ibn Tayyib söyle der: "Onlara dedim ki: el-Muhâsibî, Falan ve onlarin asrinda bulunanlar da ayni sekilde: 'Memun fâsiktir; onun meclisinde bulunulmaz' dediler. Hatta o, Ahmed b. Hanbel'i Tarsus'a sürmüs ve basina bilinen seyler gelmisti. Eger onlarla münazara yapsalardi, onlar bu yaptiklarini yapmazlardi ve görüslerinin bâtil oldugu delil ile ortaya çikardi. Ey Üstad! Sen de simdi aynen onlarin yolunu takip ediyorsun. Onlarin tavri sonucunda Imam Ahmed'in basina gelenler ta Kur'ân'm mahluk oldugunu ve Allah'in görülemeyecegini soyleyinceye kadar fukahânm da basina gelmisti. Iste

ben, sen gitmesen de onun huzuruna gidiyorum." Üstad ona: "Madem ki, Allah senin aklini buna yatirdi, o zaman sen git" dedi....

Bu gibi durumlarda maslahat karsisinda, cüz'î olarak meydana gelecek mefsedetler ilga edilir ve dikkate alinmaz. Bunlar, dikkate alinmasi durumunda küllî olan bir asli ortadan kaldiran ya da bozan cüzîlerin bir çesidi olmaktadir. Bu hususun açiklanmasi bu kitabin (Makâsid) baslarinda geçmisti. Bu vesileyle Allah'a hamdederiz. [170]

**Sekizinci Mesele:**

Yükümlülükler islenirken onlardan gözetilen maslahatlarin amaçlanmasi karsisinda mükellef için su üç durum söz konusu olur:

(1)

Fiille, Sâri'in onu mesru kilmasmdaki maksadindan anladigi seyi amaçlamasi. Bunda birproblem yoktur. Ancak kulluk kastini ihmal etmemesi uygun olur. Çünkü kullarin maslahatlari sadece taabbud yolundan gelmektedir. Zira onlar yerinde[171] de açiklandigi gibi aklî degillerdir. Onlar sadece taabbud kasdma tabidirler.[172] Bu durumda onun dikkate alinmasi halinde bu durum, kullugun gerçeklesmesine daha çok Imkan verecek, mükellef için o fiilin bir adet gibi islenmekten daha uzak bir hal alacaktir. Nice maslahati anlayan ve bunda da isabet eden kimse vardir ki, onu emredenin emrinden habersiz kalmistir. Bu bir gaflettir. Pek çok hayirlarin yitirilmesi demektir. Kulluk kastinin ihmal edilmemesi halinde ise durum böyle olmayacaktir.

Sonra göründügü kadariyla, maslahatlarin münhasirligim gösteren bir delil bulunmamaktadir. Olsa da çok azdir. Nasslarla belirlenmis illetlerin tesbiti konusunda duruldugu zaman bunlarin ne kadar az oldugu görülecektir. Zira Sari'in kelaminda mesela: "Bu hük-mü sadece su hikmetlerden dolayi mesru kildim" denilmesi çok enderdir. Münhasirlik sabit olmayinca ya da bazi yerlerde bidüziyelik arzet-meyecek sekilde sabit olduguna göre, o hikmete/maslahata yönelik kasit bulundurmak, belki de o hükmün mesrulugunda gözetilmis bulunan baska bir maksadin düsürülmesi demek olur. Bu durumda da kemalden uzaklasilmis olur.

(2)

Vakif olsun olmasin, Sari' Teâlâ'nin kasdettigi umulan seyi amaçlamasi. Bu birinciden mükemmeldir. Ancak belki bunda da taabbud (kulluk icrasi) düsüncesi ihmal edilebilir. Çünkü bu fiilin su maslahattan dolayi mesru kilindigini bilen ve sonra da onu o kasit için isleyen kimse, o fiili maslahata ulasmak için islemis, fakat ilgili emre uyma düsüncesinden gaflet etmis olabilir. Dolayisiyla o fiili emir gelmeden Önce isleyen kimseye benzer. Bu sekilde fiilde bulunan kimsenin fiili bir âdet sayilir, kulluk icrasi ftaabbud)

kasdi içermez. Bazen seytan ise karisir ve bu fiille Yaraticiya degil de bir yaratiga yaklasma veya bir makam ve dünyalik elde etme ya da daha baska ecir ve sevabi düsüren bir amaç beslemesini saglar. Bu gibi durumlarda kisi sadece kendi hazzi için çalismis olur. Dolayisiyla onun fiili ve karsiliginda alacagi mükâfati, kulluk (taabbud) kasdi ile islemis bulunan kimsenin fiil ve mükafatinin kemaline asla ulasmaz,

(3)

Maslahati anlasin anlamasin sadece emre uymayi (imtisal) amaçlamis olmasi. Bu ise daha mükemmel ve daha emin bir yoldur.

Daha mükemmel olusu söyle: Kisi burada kendisini emre uyan bir kul, çagiriya buyur diyen bir köle yerine koymustur. Zira sade emirden baska birseyi dikkate almamistir. Hem sonra bu kimse emre uymus olmakla maslahatin bilgisini herseyi anahatlariyla ve bütün detaylariyla bilen Allah'a havale etmis, böylece ameli, bir kismini ihmalle sadece bazi maslahatlara münhasir kilmis olmamaktadir. Allah ise o amelden dogacak her maslahati bilmektedir. Bu haliyle kisi bazi maslahatlar mülahazasi olmaksizin yapilan çagiriya uymus olur.

Daha emin olusuna gelince, emre uymus olmak için fiili isleyen kimse, onu kulluk geregi olmak üzere islemekte ve hizmetin tam merkezinde durmaktadir. Eger Allah'tan baskasina yönelik bir kasit kendisinde belirecek olursa, kulluk kasti onu geri çevirecektir. Hatta fiili hiçbir seye sahip olmayan, hiçbir seye gücü yetmeyen sahipli bir köle imis gibi islemesi durumunda böyle bir kasit zaten çogu kez dogmayacaktir. Fiili maslahati elde etmek için islemesi durumunda ise durum farkli olacaktir. Çünkü o zaman kendisini, bizzat kendi nefsi için de bir vasita oldugu gibi, kullar ile maslahatlari arasinda bir vasita görecektir. Bu durumda belki de kendisine bir pay biçme duygusu dogacaktir.

Hem sonra burada emir ve yasagin altina girmesi ve sinirlarinda durmasinin bir geregi olarak kendi hazzi kendi yönünden yok edilmis olacaktir: Hazlara ulasmak için amelde bulunmak bazi ifsad edici unsurlarin girmesine bir yoldur. Hazlari düsürmek suretiyle amelde bulunmak ise, onlardan uzak olmaya bir yoldur. Bu bahis Hükümler bölümünde genisçe ele almyor. Tevfik ancak Allah'tandir. [173]

**Dokuzuncu Mesele:**

Allah haklarinda mükellefin hiçbir sekilde müdahale ve tercih hakki bulunmamaktadir. Kulun kendisine ait haklarda ise, tercih hakki bulunmaktadir.

Allah haklarinin, asla düsmeyecegi, mükellefin arzusuyla herhangi bir iliskisi bulunmadigi konusunda deliller pek çoktur. Bunlar içerisinde de en

üst seviyede olani istikradir; Seriatta yer alan bütün türleriyle taharet, namaz, zekat, oruç, hac, iyiligi emretme kötülügü yasaklama ki en yüce mertebesi cihad[174]olmaktadir, bunlarla ilgili bulunan keffâret ve diger muameleler, yeme, içme, giyinme ve ben- -zeri içerisinde Allah hakki ya da baska bir kul hakki bulundugu sabit bulunan diger konularin teker teker ele alinmasi ve incelenmesi sonucunda ulasilan netice Allah hakki ya da baskasina ait kul hakki karsisinda kisinin herhangi bir tasarruf yetkisinin bulunmadigini ortaya koymaktadir. Bütün cinâî hükümlerde de durum aynidir ve bunlarda da Allah'a ait bir hakkin düsürülmesi imkani yoktur. Meselâ bir kimse çiksa da namaz için gerekli olan taharet sartini hangi çesidi olursa olsun veya farz olan namazlardan birini veya zekati veya orucu veyahut da hacci... düsürmek istese, bu arzusu kursaginda kalir; zira onun böyle bir yetkisi yoktur ve bu gibi yükümlülüklerle eda edip boynundan düsürmedikçe ebedî olarak muhatap kalir. Ayni sekilde mesela canli bir hayvani bogazlamadan yemeyi kendisine helal kilmak istese, keza Sâri'in kendisine haram kildigi seyi mubah kilmak istese veya velî ya da mehirsiz nikâhi helal kilmaya çalissa veya riba ve diger fâsId alis-verisleri mubah kilmak istese veya zina, içki ya da yol kesme gibi had cezalarini düsürmeye yeltense veya mücerred iddia ile (delil getirmeksizin) baskalarina tazmin ya da ifa mecburiyeti getirmek istese ve bunlara benzer daha baska tasarruflara yeltense, bütün bu çabalari bosuna olacak ve yaptiklari bu gibi seyler sahih olmayacaktir. Seriatin bütününde bu son derece açik bulunmaktadir. Dahasi bir hakkin Allah hakki ile kul hakki arasinda dönmesi durumunda, kulun kendi hakkini düsürmesi eger Allah hakkinin da düsürülmesine sebep olacaksa, kulun kendi hakkini dahi düsürmeye yetkisi bulunmamaktadir.

Iste bu noktadan hareketledir ki, mesela söyle bir itiraz serdet-mek mümkün degildir: Kisinin kendi hayati, bedeni, akli, malinin elinde kalmasi gibi konular üzerinde hakki sabittir. Bu durumda bir baskasini kendi üzerine musallat kilmak suretiyle bu haklarini düsürdügü zaman ya bu caizdir denilecek ya da hayir denilecektir. Eger hayir diyecek olursaniz ki fikih da böyle diyor, o zaman bu koymus oldugunuz esasa ters düser; çünkü hakkidir. Düsürebildigine göre de, kendi hakkini düsürmesi konusunda muhayyer oldugu sonucunu gerektirir; fikih ise buna hakkinin olmadigina hükmediyor. Eger evet diyecek olursaniz, seriata muhalefet etmis olursunuz. Zira hiçbir kimsenin kendisini öldürme ya da organlardan birisini veyahut da bir malim itlaf etme yetkisi bulunmamaktadir. Yüce Allah: "Kendinizi öldürmeyin, süphesiz ki Allah size merhamet edendir[175]"Mallarinizi aranizda haksiz yollarla yemeyin.[176]buyurmaktadir. Kendisini öldürenler hakkinda korkunç bir cezanin oldugu bildirilmistir. Akil maslahatini bir süre örttügü için içki

haram kilindigina göre, onu tümden izale etmenin hükmü ne olur dersiniz? Malini savurganca harcayan kimseler kisitlilik altina alinmis ve malin ziyan edilmesi Hz. Peygamber'ce yasaklanmistir. Bütün bunlar, kul haklarinda onun tercih hakkinin bulunmasi gibi bir sonucun lazim gelmeyecegini göstermektedir.

Cevap: Bu itiraz yerinde degildir. Çünkü nefislerin ihyasi, akillarin ve bedenlerin kemali kullarin kendi haklarindan degil; Allah'in kullar üzerindeki haklarindan olmaktadir. Bu hususlarda kullara bir tercih hakki taninmamasi bunun en büyük delilidir. Bu durumda Yüce Allah kulun hayatini, bedenini ve yükümlü tutuldugu seyleri anlamasi ve böylece yerine getirmesi için vasita olan aklini tamamladiktan sonra, kulun kalkip da bunlari düsürmeye çalismasi sahih olmayacaktir; onun böyle bir yetkisi yoktur.

Ancak, bazen mükellef, kendi kesb ve esbaba tevessülü bulunmaksizin belaya maruz kalir ve bu yüzden cani veya akli ya da bir organi ortadan kalkabilir. Bu gibi yerlerde kul hakki katiksiz bir hal alir. Zira vuku bulan sey, ortadan kaldirilmasi imkani bulunmayan seylerdendir. Bu durumda kendisine tecavüzde bulunan kimseyi cezalandirma hakkinda tercih hakki bulunmaktadir. Çünkü o kisi (mütecaviz ) hakkinda tahsil edilebilir bir hak seklini almistir. Aynen bir türlü borç gibi. Bu durumda magdur hakkini dilerse terkeder. Daha uygun olani da, küllî üzere birakmis olmak için terki olmaktadir. Yüce Allah: "Ama sabredip bagislayanin isi, iste bu azmedilmeye deger islerdendir[177] "Ama kim affeder ve barisirsa, onun ecri Allah'a aittir"[178] buyurur. Bunun izahi söyle: Kisas ve diyet, magdurun canina ve bedenine ait maslahatlarin ortadan kalkmasi karsiliginda bir telafi olmaktadir; çünkü bunlarda bulunan Allah hakki ortadan kalkmis ve telafisi imkansiz bir hal almistir. Fikhi konularda zikredilen tafsilat üzere tedaviye kalkisilmasi vacip olmamasi halinde hasta olmayani hasta etmek, kendinden vacip olmayan zâlimi uzaklastirmak gibi konularda oldugu gibi ortadan kaldirilmasi mümkün olanlardan meydana gelen seylerde de durum aynidir. Mala gelince, o da ayni tarz üzere carîdir. Çünkü hakkin kul için oldugu belirdigi zaman, onun o hakkini düsürme yetkisi bulunacaktir. Allah Teâlâ: "Borçlu darda ise, eli genisle-yinceye kadar ona mühlet verin. Bilmis olsaniz borcu bagislamaniz sizin için daha hayirlidir"[179] buyurmustur. Ancak kisinin elinde mal olur ve onun üzerinde ser'an mubah kilinmis bir maksat dogrultusunda olmaksizin bir tasarrufta bulunmak ya da onu itlaf etmek isterse, buna yetkisi yoktur. Bu kabilden olan diger hususlarda da durum aynidir. Helalin haram, haramin da helal kilinmasi vb. Allah haklarindan olmaktadir. Çünkü bu yeniden bir tesrî (hüküm koyma), insanlari geregi ile icbar edecek ser'îküllî bir esasin insasi demektir; halbuki onlarin buna yetkileri yoktur. Zira birseyin helal ya da

haram kilinmasina esas olan, o seyin güzellik ve çirkinliginin tesbiti, akil yoluyla olmamaktadir. Bu durumda yapilan sey, Allah'tan baskasi için bir pay bulunmayan bir alanda taskinliktan baska birsey degildir, haddi asmadir. Bu yüzden, bu gibi konularda hiçbir kimsenin seçim hakki bulunmamaktadir.

Soru:Daha önce, her kul hakkina mutlaka Allah hakkinin da bir taalluku bulundugu ve neticede içerisinde Allah hakki bulunmayan hiçbir kul hakkinin olmadigi geçmisti. Bu durumda kulun kendisine nisbet edilen hakkini düsürme yetkisinin bulunmamasi gerekir. Bu izahtan sonra kulun tercihine birakilmis bulunan hiçbir hak kalmaz. Sonuç olarak dakul hakki gider ve geriye sadece bir kisim hak (yani Allah hakki) kalir.

Cevap: Iste bu tek kisim iki kisma bölünmüs olmaktadir; çünkü kul hakki olan seyin hakligi Sâri'in tanimasi sonucu olmustur; yoksa esastan kul ona müstahak degildir. Bu husus bu kitapta daha Önce ge- [378] nisçe ele alinmisti.[180] Iste bu noktadan hareketledir ki, hem kul hakkindan, hem de Allah hakkindan söz etmek mümkün olmustur.

Sirf Allah hakki olan[181] seylere gelince, kulun onlar karsisinda herhangi bir tavir göstermesi sözkonusu degildir.

Kul haklarina[182] gelince, kulun bu gibi haklarda Allah'in kendisine verdigi yetkiye dayanarak tercih hakki bulunmaktadir ve bu yetkiyi müstakil olarak kendi iradesinden almis degildir. Az önce verilen izahlardan, kulun kendisine ait haklarda kismen muhayyer kilindigi[183] ortaya çikmis bulunmaktadir. Bu konuda helal olmak kaydiyla yiyecek, içecek ve giyecek türleri[184] arasinda bir tercihte bulunabilmesi; keza ahs-veris, muamelât, hak davasinda bulunma gibi konularda seçim yapmasi delil olarak yeterli olmaktadir. Kulun bu gibi haklari düsürme yetkisi oldugu gibi bunlar karsiliginda bir bedel alma, elinde bulunan seyler üzerinde eger tasarrufu alisilmamis tür ve sekilden degilse herhangi bir kisitliliga ugratilmaksizin tasarrufta bulunma hakki da bulunmaktadir. Burada bütün mesele, Allah hakki ile kul hakki arasini ayirabilmektedir. Bu hususa bu kitabin üçüncü nev'inin sonunda isaret edilmisti. Allah'a hamdolsun! [185]

**Onuncu Mesele:**

Dis görünüs itibariyla caiz ve mesru bir sekilde ya da caiz olmayan bir biçimde, bir hükmün düsürülmesi ya da baska bir hükme"çev-rilmesi konusunda hileye basvurmanin hükmü ne olacaktir. Öyle ki o hükmün düsmesi ya da baska bir hükme dönüsmesi basvurulan bu yol olmasa gerçeklesmeyecekti. Bu durumda kisi amacina bu yollarla ulasmak istemektedir. Halbuki, araç olarak kullandigi o seyin amaci için mesru kilmmadigim da bilmektedir. Bu durumda hileye basvurma sanki iki unsur

içermektedir: (a) Dis görünüste fiillerin hükümlerini biribiri ile degistirme, (bj Seriatta belli bir amaç için mesru kilinmis bulunan fiilleri, o hükümlerin degistirilmesi için bir araç ve vasita kilma. Bu durumda acaba ser'an hileye basvurmak ve onun dogrultusunda amel etmek sahih olur mu? Yoksa olmaz mi?

Bu üzerinde ciddiyetle durulmasi gereken bir konudur. Sahih olup olmadigina geçmeden önce de hilenin mahiyetini açiklamak gerekecektir:

Söyle ki: Yüce Allah bazi seyleri haram, bazilarini da helal kilmistir. Bunu ya bir kayit olmaksizin ve bir sebebe baglamaksizm mutlak olarak yapmistir. Nitekim namazi, orucu, hacci ve benzerlerini böyle vacip kilmistir. Zinayi, ribayi, öldürmeyi ve benzerlerini de yine bu sekilde haram kilmistir. Bazi seyleri de sebeplere baglayarak vacip ya da haram kilmistir. Zekati, keffaretleri, nezre vefayi, ortak için sufa hakkini vacip kilmasi; bosanmis kadinin, gasbedilmis ya da çalinmis mal ile faydalanmanin vb. haram kilinmasi gibi. Hal böyle iken kisi kalkar ve kendisine vacip kilman bir hükmün düsürülmesi ya da haram kilinan birseyin mubah kilinmasi için herhangi bir yolla girisimde bulunur ve bunun neticesinde de zahir itibariyla kendisine vacip olan sey vaciplikten çikar ya da haram olan sey seklen helal hale dönüsür.Iste böylesine bir girisime "hile" ya da "tahayyül" adi verilmektedir. Örnekler: Mukim halde iken namaz vakti giren bir kimse üzerine dört rekat namaz kilmasi vacip olur. Kisi bu namazin tamamini kendisinden düsürmek için sarap ya da uyku ilaci içer; böylece baygin gibi akli basinda yok iken namaz vakti çikmis olur. Ya da dört rekatli namazi kisaltmak ister ve bunun için yolculuga çikar. Ayni sekilde Ramazan ayina yetisen bir kimse, orucu tutmamak için yolculuga çikar. Hacca gitmeye gücü yetecek kadar mali olan bir kimse, üzerindeki hac görevini düsürmek amaciyla elinde bulunan malini bir baskasina hibe eder ya da herhangi bir yolla elinden çikarir. Baska birisine ait cariye ile cinsî iliskide bulunmayi arzu eder ve onu gasbeder. Adam da cariye öldü zanneder ve ona cariyenin kiymetini Öder ve böylece cariye ile cinsî iliskiye girer,. Yahut bir kimse, bakire bir kizi kendi rizasiyla nikahladigina dair yalanci sahitler dinletir ve hakim de sahitlere dayanarak o dogrultuda hükmeder ve böylece o kizla cinsî iliskide bulunur. Pesin verecegi on dirhemkarsihginda belli bir süre sonra yirmi dirhem almak ister ve buna söyle bir kilif bulur: Meselâ bir elbiseyi pesin ola-rakon dirheme satin alir. Sonra ayni elbiseyi almis oldugu saticiya yirmi dirhem karsiliginda veresiye olarak satar. Falani öldürmek ister ve onun gidecegi yola onun Ölümüne neden olacakmesela mizrak dikmek ya da kuyu kazmak gibi bir sebep hazirlar. Zekat yükümlülügünden kaçmak ister ve bunun için elindeki mali bir baskasina hibe eder veya mali itlaf eder ya da nisap miktarina ulasmamasi için ayri olan mallari toplar ya da birlesik olanlari ayirir.[186] Haramlarin helal kilinmasi ve vacibin

düsürülmesi konusundaki diger örnekler de bu sekildedir. Ayni sey helalin haram kilinmasi konusunda da geçerlidir. Meselâkadm, kocasina ait bulunan cariyenin ya da kumasinin ona haram olmasini ister ve bunu temin için onlari emzirir, Ser'an sabit olmayan bir hak is-bati için yapilan hileler de aynidir: Meselâ, vârise vasiyet yasagini delmek için, ona karsi borç ikrarinda bulunur ve böylece maksadina ulasmak ister.

Bütün bu ve benzeri tasarruflar, ser'an sabit bulunan hükümleri, dis görünüsü itibariyla sahih, esas itibariyla ise batil olan bir fiili (kilif) araç olarak kullanmak suretiyle baska hükümler haline dönüstürme çabalaridir (hile 1. Bunlarin teklîfî ya da vazî hükümlerden olmasi arasinda bir fark bulunmamaktadir. [187]

**On Birinci Mesele:**

Bu anlatilan sekliyle hileler genelde[188] mesru degildir. Kitap ve sünnette bunu ortaya koyacak deliller sayilamayacak kadar çoktur. Ancak bunlar özel hallerle ilgilidir. Bununla birlikte bu delillerin tümü birden degerlendirildigi zaman hilenin seran menedildigi ve dinde yasak oldugu kesin olarak ortaya çikar: Bunlardan bir kismini burada arzedecegiz:

Kitaptan deliller: Münafiklarin özellikleriyle ilgili bulunan âyetler; "Insanlardan inanmadiklari halde 'Allah'a ve âhiretgününe inandik' diyenler vardir. Banlar Allah'i ve inananlari aldatmaya çalisirlar, oysa sadece kendilerini aldatirlar da farkinda degillerdir,[189]Bu ve devam eden âyetlerde Yüce Allah onlari yermis, siddetli azapla tehdit etmis, onlari rezil rüsvay eylemistir. Onlarin yaptiklari aslinda sundan ibaretti: Kanlarini ve mallarini korumak için dilleriyle müslüman olduklarini söylüyorlar; sehadet kelimesiyle bizzat Sâri' tarafindan gözetilen gönüllü ve kalbî tasdikle onun geregi altina girme kasdini asla bulundurmuyorlardi.[190]Bu yüzden de onlar cehennemin en alt tabakasinda bulunacaklardi. Onlarin Allah'i ve ina-nanlari aldatmaya çalistiklari belirtilmistir. Onlar bu yaptiklari ile, kendilerinin sadece bir istihzada bulunduklarini[191] söylemekte idiler. Onlar Kur'ân'da siddetle korkutulmusiardir; çünkü bu halleriyle onlar Allah'in dinini kendi hasis arzularina alet ediyorlardi.

Yüce Allah amellerini gösteris için isleyenler hakkinda söyle buyurur: "Ey inananlar! Allah'a ve âhiret gününe inanmayip, insanlara gösteris için malini sarfeden kimse gibi sadakalarinizi basa kakma ve eza etmekle.bosa çikarmayin, Onundurumu, üzerinde toprak bulunan kayanin durumu, gibidir, üzerine bol yagmur yagdiginda onu cascavlak birakir. Kazandiklarindan hiçbir sey elde edemezler. Allah inkar eden kimseleri dogru yola eristirmez[192] "Mallarini insanlara gösteris için sarfedip, Allah'a ve âhiret gününe inanmayanlari da Allah sevmez" [193]"Dogrusu münafiklar

Allah'i aldatmaya çalisirlar. Oysa O, onlara aldatmanin ne oldugunu gösterecektir. Onlar namaza tembel tembel kalkarlar. Insanlara gösteris yaparlar, ne onlarla ne de bunlarla olur, ikisi arasinda bocalayarak Allah'i pek az anarlar. Allah'in saptirdigi kimseye yol bulamayacaksin."[194]Yüce Allah onlarin bu tavirlarini yermis ve onlari azapla korkutmustur. Çünkü bunlar dünyevî amaçlardan dolayi tâat izharinda bulunmuslardir.Yüce Allah bahçe sahipleri hakkinda da söyle buyurur: "Biz bunlari, vaktiyle bahçe sahiplerini denedigimiz gibi denedik. Sahipleri daha sabah olmadan bahçeyi devsireceklerine bir istisna payi birakmaksizin yemin etmislerdi. Ama onlar daha uykudayken Rabbinin katindan gönderilen bir salgin o bahçeyi sarivermisti de bahçe kapkara kesilmisti.[195]Bunlar yoksullarin haklarini vermemek için bahçeyi normal vaktinden önce onlarin gelmeyecegi bir saatte[196] devsirmeyi kararlastirinca, Yüce Allah da onlarin bahçelerini helak etmek suretiyle kendilerine azap etmisti.

Bir baska âyette de: "Içinizden cumartesi günü azginlik edenleri elbette biliyorsunuz...."[197] buyrulmaktadir. Çünkü bunlar (Israilogul-lari) avlanmak yasak olan cumartesi gününde bolca gelen baliklan özel havuzlara aliyorlar ve sadece havuzun agzini kapatiyorlar, ertesi gün de yakaliyorlardi.

xxx Bir baska âyette: "Kadinlari bosadiginizda, müddetleri sona ererken, onlari güzellikle tutun, ya da güzellikle birakin. Böyle yapan süphesiz kendisine yazik etmis olur. Allah'in âyetlerini de alaya almayin" [198] buyrulur. Bu âyet söyle tefsir edilmistir: Koca karisina zarar vermek amaciyla onu bosar. Kadin iddetini beklemeye baslar, sonuna dogru koca müracaat eder ve ikinci kez tekrar bosar, kadin yemden id-det beklemeye baslar ve sonuna dogru yaklastiginda koca tekrar müracaatta bulunur ve tekrar bosar. Onun bu müracaatlarinda kadina zarar vermekten baska bir amaci bulunmaz. Iste böyle bir davranisi Yüce Allah haram kilmis ve bu davranisi Allah'in ây etleriyle alay etme olarak nitelemistir.

''Bosanan kadinlar kendi kendilerine Üç aybasi hali beklerler, eger Allah'a ve âhiret gününe inanmislarsa rahimlerinde Allah'in yarattigini gizlemeleri kendilerine helal degildir. Kocalari bu arada barismak isterlerse karilarini geri almakta daha çok hak sahibidirler.... Bosanma iki defadir...."[199] Bosama Islâmin ilk yillarinda belli bir sayi ile sinirlanmis degildi. Koca bosadigi karisini iddeti bitmeden Önce tekrar dönmek suretiyle nikahi altina geri aliyor, sonra yine bosuyor-du, sonra tekrar müracaat ediyor ve yine bosuyor; böylece karisina zarar vermeyi amaçliyordu. Bunun üzerine "Bosanma iki defadir" âyeti gelmistir. Onunla birlikte "Kadinlara verdiklerinizden birsey almaniz size helal degildir" âyeti de inmistir. Bu da kariya iskence edip böylece onu fidye karsiliginda kendi nefsini kurtarmasi

gibi bir yola mecbur etme niyetinde bulunan kimselere karsi bir uyari olarak inmistir.

Bütün bu yasak davranislar, hükmün kendi amaci dogrultusunda kullanilmadigi ve baska amaçlara ulastirmasi için kullanildiga hilelerdir. Yüce Allah söyle buyurur: "(Mirasta) edilen vasiyetten veya borçtan arta kalan, zarara ugratilmaksizin (hak sahipleri arasinda paylastirilir).[200] Yani meselâ üçte birden fazla vasiyette bulunmak veya bazi mirasçilari mahrum birakmak için diger bazilarina vasiyette bulunmak suretiyle vârisler zarara ugratilmaksizm demektir. Bir baska âyette de: 'yetimleri evlenme çagi gelinceye kadar deneyin. Onlarda olgunlasma görürseniz mallarini kendilerine verin; büyüyecekler de geri alacaklar diye onlari israf ederek ve tez elden yemeyin[201] buyrulur. Yine bir baska âyette: "Onlara verdiginizin bir kismini alip götürmeniz için onlari sikistirmayin"[202]buyrulmaktadir. Bu anlamda daha baska âyetler de bulunmaktadir.

Hadislerden deliller: "Zekat (artar veya eksilir) korkusuyla müteferrik zekat mali bir araya toplanmaz; toplu olanlarin arasi da ayrilmaz.[203] Bu hadis, zekat yükümlülügünü düsürmek ya da azaltmak için basvurulan hileleri yasaklamaktadir. "Yahudi ve hiristiyanlarin irtikap ettikleri seyleri islemeyin: Onlar Allah'in haram kildigi seyleri en âdi hilelerle helal kilmaya çalismislardir[204]"Kim iki at arasina geçeceginden emin oldugu bir ati katar (ve yaristirirsa), o kumardir[205] "Allah yahudîleri kahretsin! Onlara içyaglan haram kilinmisti. Onlar bunu yordular (tevil ettiler) ve onu sattilar ve parasini yediler"[206] "Muhakkak ki ümmetimden bir kisim insanlar baska adlar koyarak sarabi içeceklerdir.[207] Onlarin baslarinda çalgilar çalinacak ve sarkicilar sarki söyleceklerdir. Allah onlari yerin dibine batiracak; onlardan bir kismini maymunlara ve hinzirlara çevirecektir.[208] Bu söz Ibn Abbas üzerine mevkuf olarak rivayet edildigi gibi merfû olarak da rivayet edilmistir. "Insanlar üzerine öyle bir zaman gelir ki o zamanda bes sey ile bes sey helal kilinmak istenir: Verdikleri çesitli isimlerle içkiyi; hediye adi altinda harami (rüsvet gibi); korku (mesru müdafaa) adi altinda öldürmeyi; nikah adi altinda zinayi, bey (alisveris) adi altinda ribayi helal kilmak isterler"[209] 'Insanlar dinar ve dirhemlerle cimrilik yapmaya baslayip Örtülü riba muamelelerinde (îyne satislari, buyûu'l-âcâl) bulunduklarinda; öküzün kuyruguna yapisip Allah yolunda cihadi biraktiklarinda Allah onlarin basina öyle bir bela indû'ir ki, dinlerine tekrar dönmedikçe o bela kaldirilmaz"[210] "Allah hülle yapana da yaptirana da lanet etsin[211] "Allah rüsvet alana da rüsvet verene de lanet etsin.[212]Hz. Peygamber [ aki«îdsm" 1 borçlunun hediye vermesini yasaklamis ve söyle buyurmustur: "Sizden biriniz ödünç para verdiginde, borçlu kendisine bir kediye verir yahut biniti üzerine bindirmek isterse ona binmesin ve o hedi-yeyi kabul etmesin, Ancak borç iliskisinden önce aralarinda bu tür

muameleler normal olarak oluyor idiyse o bundan müstesnadir[213] "Katil vâris olamaz" [214] buyurmus ve devlet yöneticilerine, tahsildarlara verilen hediyeleri zimmete geçirilen haksiz kazanç fgulûl) kabul etmistir.[215] Borç ya da ek bir menfaat (selef) karsiliginda yapilan satis akdini yasaklamistir.[216]Hz. Âise: "Git, Zeyd b. Erkam'a söyle: Süphesiz kio,egertevbeetmezseRasûlullah ile yapmis oldugu cihadini iptal etmistir"[217]demis, riba anlamina gelen satis muamelesine tepkisini göstermistir. Bu anlamda pek çok hadis bulunmaktadir ve bunlarin hepsi de açikça hükmü tersyüz etme amaci tasiyan hilelerin caiz olmadigini göstermektedir.""

Sahabe ve tabiîn dönemlerinde ümmetin tamami da bu dogrultuda düsünmekte idiler. [218]

**On Ikinci Mesele:**

Hükümlerin maslahatlar için konulmus oldugu sabit olduguna göre, amellerin degerlendirilmesi maslahat prensibi ile yapilacaktir. Çünkü daha önce de geçtigi gibi Sâri'in amellerde gözetmis oldugu sey, maslahatlar olmaktadir. Durum, zahirde ve batinda asil mesruiyet üzere oldugu zaman herhangi bir problem bulunmayacak-

tir, Eger dis görünüs itibariyla uygun olur fakat maslahat bulunmazsa, o takdirde fiil sahih ve mesru degildir. Çünkü ser'î ameller, bir fiil olduklari için degil,1 aksine o fiillerin tasidiklari anlamlar için amaçlanmislardir. Bu anlamlar ise fiillerin mesruiyet sebebi olan maslahatlardir. Bu gibi fiillerin aslî mesruiyet dogrultusunda islenmemesi durumunda, onlarin mesruluklarindan söz edilemeyecektir.

Meselâ, biz biliyoruz ki kelime-i sehâdet getirmek, namaz ve diger ibadetleri yerine getirmek sadece Allah'a yaklasmak, O'na dönmek, O'nu tazim ve saygi ile birlemek, tâat ve boyun egme konusunda dis organlarinin da kalbi ile uyum içerisinde olmasini temin etmek içindir. Eger bu ibadetlerden herhangi birisini, dünya çikarlarina âlet etmek için yerine getirirse, onun mesruiyetle ilgisi olmayacaktir. Imana girme amaci olmaksizin sadece canini ve malini korumak için kelime-i sehâdet getirmek, insanlarin övgüsünü kazanmak veya dünyevî bir makam elde etmek amaciyla (riya) namaz kilmak gibi. Çünkü bu tür gerçeklestirilen amellerde, mesruiyet amaci olan maslahat meydana gelmemistir; aksine bu gibi fiillerde gözetilen sey mesruiyet amaci olan maslahatin ziddi (mefsedet) olmaktadir.

Buna göre meselâ zekat hakkinda söyle deriz: Zekatin mesruiyet amaci cimrilik duygusunun kaldirilmasi, yoksullarin ihtiyaçlarinin giderilmesi, helake maruz kalan nefislerin ihyasi olmaktadir. Durum böyle iken, bir

kimse zekat yükümlülügünden kaçmak için malini bir baska sahisa hibe etse ve daha sonra hibe ettigi parayi Öbür sene içerisinde yahut da daha önce tekrar geri alsa, bu davranis insanda bulunan cimrilik duygusunu daha da artiracak ve güçlendirecek, yoksullarin ihtiyaçlarinin giderilmesi maslahatini ortadan kaldiracak bir davranis olacaktir. Böyle bir hibenin, Sâri'ce mendup kabul edilen gerçek hibe ile bir ilgisi olmadigi da bilinen bir husustur. Çünkü gerçek hibe, hibede bulunan kimsenin ihtiyaçlarinin giderilmesini, ona iyilikte bulunulmasini, zengin olsun fakir olsun içinde bulundugu durumun daha da rahatlatilmasi anlami tasir ve o kimsenin sevgisinin kazanilmasim, onunla aradaki baglarin pekistirilmesini amaçlar. Burada sözü edilen hibe ise, bunun tam ziddi özelliktedir. Eger hakikaten gerçek temlik anlami tasiyan bir hibe seklinde yapilmis olsaydi, o zaman yardim ve rahatlatma maslahatina uygun olurdu; insanda bulunan cimrilik duygusunun ortadan kaldirilmasi amacina hizmet ederdi ve bunun sonucu olarak da zekat yükümlülügünden kaçma anlamina gelmezdi[219]

Dikkat edecek olursak, fiilde gözetilen mesru kasit, ser'î olan baska bir kasdi ortadan kaldirmamaktadir. Serî olmayan kasitlar ise, ser'î kasdi ortadan kaldirmaktadir.

Bir Örnek verelim: Kadinin kocasina fidye vermesinin mesru kilinmasi, hanimlik görevininin yerine getirilmesi konusundaki Allah'in koymus oldugu hukuku gözetememe korkusundan dolayidir. Böyle bir durumda kadinin harama düsme korkusuyla gönüllü olarak kocasindan kendisini fidye karsiliginda satin almasi mubah kilinmistir. Böyle bir kadin, kocasi ile kendi arasindaki kötü durumun düzeltilmesi için fîdye vermektedir ve bu kocanin kadini güzellikle salivermesi ile olacaktir. Bu ser!î bir maksatttir; maslahata uygundur ve böyle bir davranistahemen ya da zaman içerisinde ortaya çikacak bir mefse-det de bulunmamaktadir. Hal böyle iken koca karisina kasitli olarak kötü davranir ve onu kendisine fidye vererek ayrilmaya icbar ederse, bu hareketiyle kocagücü dahilinde oldugu halde[220] sebepsiz olarakha-nimina zarar verdigi için mesru olmayan bir davranista bulunmus olur. Zirakocanmegerhakikatenkarisindan ayrilmasina ihtiyaci varsa, elinde karisina zarar vermeden ayrilma imkani (talak hakki) bulunmaktadir. Bu durumda kadinin fidye vererek ayrilik yoluna (huP) basvurmasi, güzellikle saliverme olmayacak, bu is aralanndakari-ko-ca hukukunu yerine getirememe korkusundan da olmayacaktir. Çünkü bu zorunlu bir fidye haline dönüsmüstür. Kadin hakkinda çaresiz kalmasi ve kendisini maruz kaldigi zarardan kurtarmasi sebebiyle her ne kadar caiz halini almissa da, koca için caiz degildir; çünkü o bu tasarrufu mesru olmayan bir biçimde gerçeklestirmistir.

Ayni sekilde diyoruz ki: Süphesiz ser'î hükümler genel anlamda küllî bir

maslahat; özel anlamda da her bir meselede cüz'î bir maslahat içerirler. Cüz'î olan maslahat, ilgili delillerin özel olarak o meselede gözetildigini bildirdigi hikmetler olmaktadir. Küllî maslahat ise sudur: Mükellef bütün davranislarinda, sözlerinde ve inançlarinda seriatin koymus oldugu belli bir kanun altinda olmak durumundadir. Onun basibos bir hayvan gibi arzu ve heveslerine tâbi biri olmamasi; seriatin boyundurugu altina girmesidir. Bu nokta daha önce izah edilmisti. Bu durumda mükellef, karsisina çikan her bir zor meselede çesitli mezheplerde ileri sürülen hileleri arastirir, arzu ve heveslerine uygun düsen görüslere tâbi olursa; bu haliyle o boynundan takva imlegini çikarip atmis olur ve bu haliyle o arzu ve heveslerine tabi olmaya devam etmis, Sâri'in tahkim ettigini bozmus, öne aldigini da arkaya atmis olur. Bunun örnekleri çoktur.

Fasil:

Durum böyle olunca, seriatta yerilen, bâtil oldugu belirtilen ve yasaklanan hileler, ser'î bir esasi ortadan kaldiran ve ser'î bir masla-~ hatla ters düsen hileler olmaktadir. Eger, ser°î bii' esasi orta dair kaldirmayan, seriatin dikkate alindigini bildirdigi bir maslahata t düsmeyen bir hilenin varligi farzedilecek olursa, o ser'î yasak kan ^ mina girmeyecek ve bâtil da olmayacaktir. Kisaca isin esasi hileler' üç kisim oldugu noktasinda dügümlüdür:

(1) Bâtil oldugunda ihtilaf bulunmayan hileler: Münafiklarin v mürâîlerin hileleri gibi,

(2) Câizligi konusunda ihtilaf bulunmayan hileler: Zor altinda küfür kelimesini söylemek gibi. Kisinin geregine itikat etmeksizin aslîkasitile küfür kelimesi söyleyerek kanini korumak için böyle bir çareye (hile) basvurmasi ile yine ayni sekilde aslî kasitla kanini korumak için kelime-i tevhid okumasi arasinda fark yoktur.[221] Ancak bunun[222] hakkinda izin vardir; çünkü bu bir dünyevî maslahattir ve ne dünyada ne de âhirette olmak üzere asla bir mefsedet de içermemektedir. Birincisi ise öyle degildir. Çünkü o ser'an izin verilmis bir davranis degildir. Zira o mutlak anlamda uhrevî bir mefsedet olmaktadir.[223]Dünyevî maslahat ya da mefsedetlerle, uhrevî maslahat ya da mefsedetler karsi karsiya geldigi zaman uhrevî olan maslahat ya da mefsedetler ittifakla öncelikli olarak dikkate alinirlar. Zira uhrevî maslahatlari ihlal eden dünyevî bir maslahatin dikkate alinmasi sahih degildir. Bilindigi gibi, uhrevî maslahatlari ihlal eden birsey, Sâri'in amaçladigi seye uygun olmayacak ve dolayisiyla bâtil olacaktir. Iste bu noktadan hareketledir ki, münafikligin ve münafiklarin yerilmesi hakkinda bilinen nasslar gelmistir. Ayni dogrultuda olan seylerde de durum aynidir. Her iki kisim dakatiyet mertebesine[224] ulasmis bulunmaktadir.

(3) Üçüncü kisim ise kapalilik ve dolayisiyla problem arzetmek-tedir. Bu

kisim hakkinda, düsünürler farkli yaklasimlarda bulunmuslardir. Çünkü bu kisimdan olan hilelerin, birinci kisma ya da ikinci kisma katilacagi konusu açik bir delil ile ortaya çikmis degildir. Keza bu tür hilelerde Sâri'ce maksûd bulundugunu gösterecek ser'î bir amacin bulunup bulunmadigi da ortaya çikmamistir. Yine meselede ortaya konuldugu sekliyle bu tür hilelerin, seriatin amaci olan. Maslahatlara muhalif oldugu da sabit olmamistir. Iste bundan dolayi bu kisim hileler üzerinde farkli yaklasimlar söz konusu olmustur; Bunlardan bir kismi, bu tür hilelerin ser'î maslahata muhalif olmadigini dolayisiyla caiz oldugunu; bir diger kisim da bunun aksini yani bu tür hilelerin de yasak bulundugunu ifade etmislerdir. Bazi meselelerde basvurulan hileleri caiz gören kimselerin, aslinda bu tür hilelerin Sâri'in kasdina muhalefet oldugunu kabul ettiklerini söylemek asla dogru degildir. Aksine bu kimseler görüslerini, Sâri'in kasdimn arastirilmasi ve o meselenin Sâri'in amaci dogultusunda oldugu bilinen ve caiz olan birinci ki sim hilelerden sayildigi düsüncesi üzerine kurmaktadirlar. Çünkü kesin ya da zan ölçüsünde bir bilgi ile açiktan Allah'a karsi tavir almak, degil hidayet Önderleri ve din imamlari, siradan bir müslümanm dahi yapamayacagi bir davranistir. Öbür taraftan bu tür hilelerin haramligi görüsünde olanlar da, görüslerini bu tür hilelerin Sâri'in kasdina muhalif oldugu, hükümlerde gözetilen maslahatlara ters düstügü esasi üzerine dayandirmislardir. Bu türden olan hilelerin sahih olup olmadiklarinin ortaya çikabilmesi için bazi örneklerle açiklamada bulunmaya ihtiyaç vardir. Tevfik Allah'tandir:

(a) Hülle nikahi: Hülle nikahi, üç talakla bosanan karinin ilk kocasina helal olmasini saglamak amaciyla basvurulan bir hile ol- . maktadir ve bu nikah zahirde Yüce Allah'in: "Bundan sonra kadini bosarsa, kadin baska birisiyle evlenmedikçe bir daha kendisine helal olmaz"[225] buyruguna uygun düsmektedir. Hülle nikahinda bulunan kimse, bosanmis kadini nikahlamis; dolayisiyla ikincinin bosamasindan sonra birinci kocasina dönmesi seriata uygun hal almistir. Sâri'in nasslari, ser'î maksatlarin en iyi anlasildigi yerlerdir. Hz. Peygamberin "Kadin erkegin, erkek de kadinin balcagizindan tat-madikça hayir![226] buyrugu da, ikinci nikahtan maksadin balcagiz-dan tatma (cinsî iliski) oldugu konusunda açik (zahir) bir nasstir. Aranan bu sart da hülle nikahinda gerçeklesmistir. Eger erkegin hülle niyeti, bu nikahin fesadi konusunda etkin olsaydi, o zaman Hz. Peygam-ber'in bunu belirtmesi gerekirdi. Bunun bir hile (çare) olmasi da onun fesadini gerektirmez; zira o zaman her çarenin batil olmasi gibi bir netice lazim gelir ve zor altinda küfür kelimesi söylemek gibi caiz oldugunda ittifak edilen birinci kisimdan olan hilelerin de fasit olmasi gibi bir netice lazim gelirdi.

Ayni sekilde isin maslahat yönünü ele aldigin zaman da durum aynidir. Böyle bir nikahin içerdigi maslahat açiktir. Çünkü böyle bir nikah, birbiri ile bir araya gelme imkani kalmayan iki esin arasini bulma anlami

.tasimaktadir. Zira bu sahih bir sekilde aralarinin bulunmasi için basvurulmus bir sebep olmaktadir. Hem nikah, sonsuza kadar beraberlik kasdinin bulunmasi gibi bir sarti gerektirmez. Çünkü böyle bir sart, insanlarin sikbogaz edilmeleri anlamina gelir ve asla seriatla bagdasmaz. Zaten talak da o yüzden mesru kilinmamis midir? Sonsuza dek beraberlik sarti ile yapilan evlilik hiristiyan evliligi gibi birseyolur. Âlimler, nikahlanilan kadinla beraber kalma kasdi olmaksizin sadece yemini yerine getirmis olmak amaciyla yapilan nikahlara cevaz vermislerdir. Keza gurbet ilde bulunan bir yolcunun, orada bulundugu süre içerisinde ihtiyacini gidermekten baska amaci bulunmasa bile, evlenmesinin caiz oldugunu söylemislerdir. Baska benzer örnekler de vardir.

Sonra, küllîî bir kaidenin bir maslahat dolayisiyla konulmasi durumunda, bundan teker teker her bir cüz'îde o maslahatin aynen bulunmasi gibi bir sonuç lâzim gelmez. Nitekim bu konu daha önce geçmisti. Meselâ, Imam Mâlik'in görüsüne göre yemini çözmüs olmak için yapilan nikahta; "Eger falanca kadinla evlenirsem, o bos olsun!" diyen kimsenin nikahinda, keza yolcunun nikahinda vb.oldugu gibi.

Burada, hileye basvurmanin caiz oldugu görüsünde olan kimselerin delil olarak kullandiklari seylerin bir kismini arzetmis olduk. Yasakligina dair delillerin izahina gelince, onlar daha da açik bulunmaktadir. Bu yüzden burada onlari uzun uzadiya zikretmeyecegiz. Bu izahlar içerisinde en güzeli, Abdulvahhâb'in Risale serhinde zikretmis oldugu açiklamalardir. Oraya bakilsin.

(b) Büyûu'l-âcâl (îyne ya da örtülü riba satislari) [227]* Bu tür

muamelelerde yapilan sey, sonuçta pesin bir dirhemin, veresiye iki dirheme satilmasidir. Ancak bu her biri haddizatinda mesru bulunan iki akit ile gerçeklesmektedir. Her ne kadar birinci ikinci için bir zerîa (kapi, vasita) ise de ikinci mani degildir. Sari', belli sekiller üzere maslahatlarin temini, mefsedetlerin defi yoluyla yararlanmamizi mubah kilmistir. Bu durumda mükellefin o sekilleri arastirmasi (tasarrufu) zedeleyici bir durum degildir. Eger öyle olsaydi, bütün ser'î yönlerde zedeleyici olurdu. Birinci akdin, kisi için bir amaç olmadigi, onun asil amacinin ikinci akit oldugu varsayildiginda, birinci akit vesileler mesabesine düsecektir. Vesileler de vesile olmalari açisindan seran amaçlanmis olan seylerdir. Birinci akit de onlardandir. Vesile olmalari açisindan bu durum onlar için caiz olduguna göre, ayni sey konumuzda da caiz olmalidir. Eger konumuzda caiz olmayacaksa, ayni caiz olmama hükmü mutlak olarak diger vesilelerde de sözkonusu olacaktir. Ancak onlar bir delil olmadikça mutlak surette men edilmis degillerdir. O zaman burada da delil olmaksizin yasaklama.yönüne gidilmeyecektir.

Dahasi konumuzla ilgili tevessülün sihhatini ve onlara yönelik Sâri'in kasdimn bulundugunu gösteren deliller vardir: Hz. Peygamber söyle buyurur: "Katkili (adi) hurmayi para ile sat, sonra o parayla da iyi hurma al"[228] Katkili hurmanin para karsiliginda satilmasindan maksat, katkili hurmaya karsilik iyi cins hurma elde etme amacina ulasmaktir. Ancak bu mubah yolla olmaktir. Bu sonuca bir âkidle iki âkid arasinda ulasmak arasinda bir fark yoktur.[229]Zira Hz, Peygamber hadislerinde bunu belirtmemislerdir.

Caiz olmadigi görüsü taraftarlarin 'Bu konu sedd-i zerîa kaidesi üzerine kurulmustur' sözü, burada bir anlam ifade etmez. Çünkü zerâi' (kapilar, vasitalar, yollar) üç kisimdir.

(1) Ittifakla önüne geçilen zerîalar (vasitalar): Tepki olarak Allah'a sövülmesine neden olacagini bile bile putlara sövmek gibi, yine tepki ojarak kendi ana-baba sina sövdürecegini bile bile bir baskasinin ana-babasma sövmek gibi. Çünkü bu, hadiste kisinin bizzat kendi ana-babasina sövmesi sayilmistir. Gelip geçenlerin düsecegini bile bile yol üzerinde çukurlar açmak; insanlarin yiyecegi bilinen yiyecek ve içecek maddelerine zehir katmak örnekleri de bu kisimdandir.

(2) Ittifakla önüne geçilmeyen zerîalar (vasitalar): Mesela

Insan kendi yiyecegi karsiliginda daha kaliteli ya da daha asagi derecede olanini almak ister. Kendi malini satar, aldigi para ile amacina ulasmak ister. Hatta diger ticaret yollari da böyledir. Kisinin mubah olan ticarî maksadi, daha çok para kazanmak için parasini mala yatirmak seklinde kendisini gösteren bir çareden (hile) baska bir sey degildir.

(3) Üzerinde ihtilaf edilen zerîalar (vasitalar): Su anda üzerinde bulundugumuz konu bu kisimdandir ve henüz onun hükmü konusunda bir sonuca varabilmis degiliz. Hâlâ tartisma konusu olmaya devam etmektedir.

Bunlar, mesele ile ilgili hileye basvurmanin caizligine dair delil bulma çabalari hakkinda söylenebilecek birtakim sözlerdir. Diger tarafin delilleri ise gayet açik ve yaygin olarak bilinmektedir, Ilgili yerlere bakilmalidir. Bizim burada bu izaha yer vermemizin sebebi konuyla ilgili olanlarin kitaplarindan yararlanma imkaninin azligidir. Zira Hanefî kitaplari bizim Magrip[230] ülkelerinde sanki hiç yok gibidir, Safiî ve diger mezheplere ait kitaplar da öyledir. Halbuki tek bir mezhep dogrultusunda delil getirme aliskanligi bazen ögrencinin kendi mezhebinden baska diger mezhepleri onlarin kaynaklarina vakif olmadan inkar etmesine ve onlara karsi tepki göstermesine sebeb olur. Bu da bütün insanlarin, faziletleri ve dinde üstün yerleri bulunduguna, Sâri'in maksatlarini ve amaçlarini kavramada büyük maharet sahibi olduklarina dair görüs birligi ettikleri imamlar hakkinda kötü düsüncelerin dogmasina sebep olur. Hatta bu sonuç çogu kere dogmustur

da. Burada konu ile ilgili bu iki misalle yetinelim Bunlar hiyel konusunda kendisini gösteren en meshur meselelerdir. Diger meseleler de bunlara kiyas edilir.

Fasil:

Bu kisim gerçekten pek çok meseleleri kapsar. Geçen bahisler içerisinde açiklanan meseleler üzerine tefrî edilerek (ayrintiya inerek) belirtilen örnekler çok olmustur. Ileride bu kisimdan tefrî yoluyla ortaya çikan baska meseleler de gelecektir. Ancak burada, Makâsid bölümünün iyice açiklik kazanmasini ve bölümden gözetilen amacin tamamlanmasini saglayacak bir sonuç bölümü (hatime) eklemek gerekmektedir.

Çünkü söyle bir soru yöneltilebilecektir: Geçen meselelerde verilen hususlar, hep Sâri'in maksadini bilme esasi üzerine oturtulmaktadir. Peki, Sâri'in maksadi olan birsey, O'nun maksadi olmayan seyden nasil ayird edilecektir?

Cevap: Konuyu aklen ele aldigimiz zaman konu üzerinde yapilacak degerlendirmenin üç görüs seklinde belirecegi görülecektir:

(a)

Birinci görüs olarak söyle denilecektir: 'Sâri'in maksadi, onu bildiren bir delil gelinceye kadar bizim bilgi alanimizin disindadir. Bu da istikranin gerektirdigi fakat lügavî konuluslari (vaz'} Itibariyla lafizlarin gerektirmedigi mânâlarin (illetler) arastirilmasindan ârî[231]bir sekilde tamamen açik ve sözlü bir sekilde olacaktir. Bu görüs ya yükümlülükler konulurken kullara ait maslahatlar asla dikkate alinmamistir, görüsünün ya da maslahatlari gözetmenin vacip olmadigi görüsünün bir Ürünü olacaktir. Maslahatlari gözetme bazi konularda vuku bulsa bile, onun izahi bizce tam olarak bilinmemekte ya da asla bilinmeyecek sekildedir.[232] Bu konuda daha da ileri gidilir ve kiyasin caiz olmadigi sonucuna ulasilir. Reyin ve kiyasin yerilmesi dogrultusunda gelen nasslar da bu görüsü destekler. Bu görüsün özeti, nassla-rin mutlak surette zahirine hamledilmesi seklindedir ve bu görüs Zahirîlere aittir. Bunlar Sâri'in maksatlari konusunda elde edilebilecek bilgiyi, sadece ser'î delillerin zahir ve nasslarina münhasir kilar-lar. Insallah konuya ileride kiyas bahsinde tekrar temas edilecektir. Mutlak surette bu görüsü benimseme, asiri bir uçta yer almak olmaktadir ve seriat, mutlak surette durumun onlarin görüsü dogrultusunda olmadigina taniklik etmektedir.

(b)

îkinci görüs de karsi uç noktayi teskil etmektedir; ancak bu görüs sahipleri de iki kisima ayrilmaktadir:

(1) Sâri'in m aks adinin ne nasslarin zahirinde nede onlardan laf-zen

anlasilan hususlarda bulunmadigini; aksine maksadin bunlarin ötesinde baska birseyde gizli oldugu iddiasinda bulunanlar. Bunlara göre bu serîatm tümü için geçerlidir ve bunun neticesinde zahirde, Sâri'in maksadini ögrenebilecegimiz hiçbir sey kalmamaktadir. Bu, seriati ortadan kaldirmak isteyen kimselerin görüsü olmaktadir ve bunlar "bâtini-ler"dir. Bunlar, masum imam görüsünü benimseyince, kendi iddialarini ayakta tutabilmek için naslari ve serîatm dis görüntüsü ile ilgili bulunan seyleri ta'n etme yollunu tutmuslardir. Bu görüsün varacagi yer, -Allah korusun!- küfürdür. Uygun olan bu gibi sapiklarin sozlevinihiç dikkate almamaktir.

(2) Söyle diyen grup: Sâri'in amaci, lafizlarin mânâlarinin dikkate alinmasidir. Öyle ki nasslar ve zahirler mutlak anlamda mânâlar itibari ile anlam kazanir ve dikkate alinirlar. Hal böyle iken, eger nass, nazarî olan mânâya ters düserse, o zaman nass atilir ve nazari olan mânâ öne alinir. Bu görüs de, [:ifl3] ya mutlak surette maslahatlari dikkate almanin vacipligi düsüncesine ya da vacip olmasa da mânânin hakem kabul edilmesi dolayisiyla lafizlarin nazarî mânâlara tâbi kilinmasi düsüncesine dayanmaktadir. Bunlar da, kiyas konusunda asiri gidip, onu nasslar üzerine takdim edenlere ait olmaktadir, Iste bu görüs, birinci uç kismin karsisinda bulunan diger ucu temsil etmektedir.

(3) Her iki görüsten de nasibini alan orta yolcu görüs: Bunlar ne nass (zahir) ile mânânin ihlaline; ne de mânâ yüzünden lafzin ihmaline meydan vermeyecek sekilde orta bir yolu tutmaktadirlar. Böylece seriatin ihtilafsiz, tenakuzsuz tek bir nizam üzere yürümesini temin etmeye çalismislardir. Ilimde rüsûh sahibi olan âlimlerin çogunun tutmus oldugu yol iste bu yol-dur. Serî maksatlari ögrenme konusunda gerekli olan kistaslarin tesbitinde dayanilacak görüs de iste bu görüstür. Bu giristen sonra -Allah'in inayetine siginarak- diyoruz ki: Serî maksatlar çesitli açilardan bilinir:

Birincisi: Temelden açik olarak gelen soyut emir ve yasak kipleri. Emrin, fiilin islenmesini gerektirdigi için emir oldugu bellidir. Bu durumda emrin bulundugu anda fiilin yapilmis olmasi Sâri'in maksadi olmus olacaktir. Ayni sekilde nehyin de fiilin islenmesini ve ondan eî çekilmesini gerektirdigi malumdur. Dolayisiyla yasak olan seyin vuku bulmasi da Sâri'in maksadi olacak ve yasaga ragmen islenmesi onun maksadina muhalif olacaktir. Nitekim emredilen seyin .yapilmasi da onun emrine muhalefet olacaktir. Bu hem illete bakmaksizin sirf emir ve yasagi dikkate alan kimseler için, hem de illet ve maslahatlari dikkate alan kimseler için açik ve genel bir yöndür, Konu iîe ilgili ser'i-esas da bu olmaktadir.

Temelden5 kaydini getirmemizin sebebi bu tür olmayip geçici durumlarla ilgili emir ve yasak kiplerini devre disi birakmak içindir. Mesela, '"Cuma günü namaz için ezan okundugu zaman Allah'i anmaya kosun, alis-verisi

birakin!" [233] âyetinde bulunan yasak temelden alisverisin yasak kilinmasiyla ilgili degildir; aksine o Allah'i anmaya kosma emrini tekit sadedinde gelmis bulunmaktadir. Dolayisiyla burada söz konusu olan yasak ikinci (talî) kasit ile amaçlanmis olmaktadir. Bu vakitte yapilan alis-veris -riba ve zina yasaginda oldugu gibi- birinci fasli) kasitla yasaklanmis degildir. Aksine onunla mesgul olma sebebiyle Allah'i anmaya kosma yükümlülügünü engellemesi ya da geciktirmesi sebebiyledir. Bu durumda olan meselelerde Sâri'in maksadim kavramak ve tesbit etmek ihtilaf konusu olacaktir. Bu tartisma konusunun asil çikis yeri gasbedilmis bir yerde namaz kilma meselesidir. Aslinda alis-veris mubahtir. Ancak zaman itibariyle kendisine bir özellik ariz olmustur. Bu özellik de, o vakitte yapilan ahs-verisin vacip olan Cuma namazina kosmayi engellemesidir. Bu özellik alis-veris akdinin özünde mevcut degildir ve akdi ondan ayri olarak düsünmek f394] mümkündür. Bu yüzden de hakkinda ihtilaf bulunmaktadir.

'Açik olarak' kaydini getirmemizin sebebi de sarih olmayan zimnî emir ve yasaklan devre disi birakmak içindir. Mesela, emir kipinin tagaminim ettigi ziddi yasaklama; birseyi yasaklamanin tazammun ettigi ziddi emretme gibi olmayacaktir. Çünkü bu gibi durumlarda emir ve yasak tabiî kabul edilmesi durumunda asil kasitla degil tali (ikinci) kasitla olacaktir. Zira bunlarin durumu kabul edenlere göre sarih olan emir ve yasagin tekidi mesabesinde olmaktadir. Ama hayir denilecek olursa[234]o takdirde kastin bulunmamasi konusunda emir daha açiktir. Emredilen seyin yerine getirilebilmesi için zorunlu olarak bulunmasi gereken seyi emretmede de durum aynidir. Bu konuda emir yada yasagin Sâri'in maksadina delaletetmesi tartisma konusudur ve konumuza dahil degildir. O yüzden yukarida açik olarak gelen emir ve yasak diye kayitlanmistir.

Ikincisi: Emir ve yasaklarin illetlerine bakmak ve 'Bu fiil niçin emredildi?' *Su digeri niçin yasaklandi?' sorularinin cevaplarini aramak yoluyla bilinir. Illet ya belli olur ya da belli olmaz. Eger belli ise ona tâbi olunur ve o illet nerede bulunursa emir ve yasagin geregi olan maksat da orada bulunur ya da bulunmaz. Üreme maslahati için yapilan nikah, akit konusu malla faydalanma maslahati için yapilan alisveris, kötülüklerin önünü alma maslahati için konulmus had ve cezalar gibi. Bu gibi yerlerde iîlet, usul kitaplarinda açiklanan illeti belirleme yollariyla bilinir. Illet ortaya çiktigi zaman Sâri'in maksadinin o illetin geregi olarak fiilin yapilmasi ya da yapilmamasi veyahut da ona sebebiyet vermesi ya da vermemesi oldugu ögrenilmis olur. Eger illet belli degil ise o zaman mutlaka Sâri'in bunda maksadi sudur seklinde kesin bir neticeye varmaktan geri durmak (tevakkuf) gerekecektir. -Ancak bu geri durmanin da düsünce açisindan iki yönü olmaktadir,

(a) Belirli olan hüküm ya da belirli olan sebeb hakkinca nassla belirlenmis olan sinirdan öte geçenleyiz. Çünkü illet bilinmedigi halde hükmü baska meselelere sirayet ettirme çabasi delilsiz tahakküm (keyfi davranis) ve dogru yoldan sapmak olur. A hakkinda konulmus bir hükmü eger biz Sâri'in bu dogrultuda bir kaselinin oldugunu bilmiyorsak B için de koymamiz dogru degildir. Bizim Sâri'in kasdini bilmedigimize göre o hükmün B için de verilmis bir hüküm olmamasi mümkün olur. Biz bu halimizle Sârfe muhalefet cüretinde bulunmus oluruz. Burada duraksama (tevakkuf), delilin bulunmamasindan kaynaklanmaktadir,

(b) Seran konulmus olan hükümlerde asil olan, kendi bulunduklari mahalde kalip Sâri'in varligina dair kasdi bilinmedikçe bir baska yere sirayet etmemesidir. Çünkü sirayetin bulunduguna dair bir delil ikame edilmemesi sirayetin bulunmadigina bir delildir. Zira eger o hüküm Sâri' katinda sirayet edecek türden olsaydi o zaman onun hakkinda bir delil ikame ederdi ve onu belirleme için bir yol (meslekî koyardi. Illeti belirleme yollari ise bellidir. Bu yollarla hükmün mahalli denenmis ve illeti belirleme yollarindan herhangi birinin tanik-hk edecegi bir illete rastlanmamistir. Dolayisiyla hükmü nassla belirlenmemis seylere sirayetinin Sâri'în maksadi olmadigi ortaya çikar.

Bunlar ayn iki yoldur ve her ikisine de konu ile ilgili olarak yöne-linmektedir. Ancak birinci yol, sözkonusu sirayet isinin murad olmadigina dair kesin bir kanaat olmaksizin duraksamayi (tevakkuf) ve neticede onun murad olunabilecegi imkaninin bulundugunu belirtir. Bu durumda arastirmaci bir çikis yolu buluncaya kadar arastirmasina devam eder. Zira o seyin Sâri'in maksadi olmasi mümkün oldugu gibi maksadi olmamasi da mümkündür. Ikincisi ise Sâri'in muradi olmadigina kesin hükümde bulunmayi gerektirir. Bu durumda hükmün baska yere sirayet etmeyecegine dair duraksama göstermemek ve kesin ya da zan ölçüsünde bir bilgi ile onun Sâri'in maksadi olmadigina hükmetmek uygun olacaktir. Zira, Sâri'in maksadi eger öyle olmasaydi mutlaka onun hakkinda bir delil ikame ederdi. Böyle bir delil bulamadigimiza göre, bu onun ser'an amaçlanmis olmadigini gösterir. Eger düsüncesinin aksini izah eden bir delil ile karsilasirsa o zaman delilin geregine döner. Aynen müçtehidin durumu gibi. Çünkü o bir meselede kesin bir hükümde bulunur ve sonra baska bir delile vakif olursa, ilk önceki hükmünü degistirerek delilin geregi olan hükme döner.

Itiraz:Bu birbirine zid iki yoldur. Çünkü biri duraksamayi (tevakkuf) gerektirmede, digeri ise gerektirmemektedir. Her ikisi de düsünce açisindan aynidir. Ikisi bir araya geldigi zaman bunlarin hükümleri birbiri ile çelisir.[235] Bu durumda da sadece duraksamadan baska birsey kalmis olmaz. Sonuçta nasil ayni anda ikisine de yöneli-nebilir?

Cevap:Müctehid karsisinda onlar bazen tearuz halinde görülebilirler ve bu durumda duraksama (tevakkuf) vacip olur. Çünkü o takdirde birbirine galebe çalmayan iki delil gibi olurlar ve mesele müete-hide nazaran iki delilin tearuzu meselesine dönüsür. Bazen de farkli müctehidlere ya da tek bir müetehide nisbetle fakat farkli iki vakitte ya da farkli iki meselede tearuz etmezler; bir meselede duraksama (tevakkuf) yönü güçlü gözükür, bir baska meselede de öbür yön (hükmün sirayetini men tarafi) güçlü gözükür ve bu durumda aralarinda mutlak bir tearuzdan söz edilemez.

Sonra biz biliyoruz ki, Sâri'in gözettigi maksatlardan biri de ibadetler ile âdetler arasini ayirt etmektir. Ibâdetlerle ilgili konularda taabbudîlik yönü agir basmakta; âdetlerle ilgili konularda ise onlarin ifade ettikleri mânâlara (illetlere) iltifat yönü agirlik kazanmaktadir. Her iki sahada oldugu halde bu genellemenin aksine olan hükümler çok azdir. Bu yüzdendir ki, Imam Mâlik, maddî pisliklerin giderilmesi ve abdestsizlik halinin kaldirilmasi konusunda sirf temizligin meydana gelmis olmasina iltifat etmemis ve temizlik gerçeklesmis olsa bile maddî pisliklerde (necaset) temizlik için mutlak su[236] ile yapilmis olmasi sartini; abdestsizlik halinin (hades) izalesi için de niyet sartim ileri sürmüstür. Namazda tekbir ve selam sözcükleri yerine bunlarin yerini tutabilecek baska sözcüklerin kullanilabilmesine cevaz vermemistir. Zekatta mal yerine onun kiymetinin verilmesini kabul etmemistir. Keffâretler konusunda hükmü, verilen adetlere hasretmistir. Hükmün bizzat hakkinda nass bulunan ya da onlara benzer bulunan seylere hasredilmesini gerektiren benzeri meselelerde hep bu kabilden görüsler serdetmistir. Âdetler konusunda ise, mânâ f illet) tarafini agir bastirmis ve 'mesâlih-i mürsele' ile ilmin onda dokuzu oldugunu söyledigi 'istihsan' prensiplerini kabul etmistir. Bu konu üzerinde yeterince duruldu ve delilleri getirildi.[237] Bu durum sabit olduguna göre, (hükmün sirayetini) men yolu ibadetkonularinda; duraksama (tevakkuf) yolu da âdetlerle ilgili konularda uygulanmis olacaktir.

Ibâdetlerle ilgili alanlarda da bazen mânâlarin (illetler) dikkate alindigi olur. Bunlardan az birsey ortaya çikar ve digerleri de onlara vurulur. Bu Hanefîlerin yolu olmaktadir. Bazen de âdetlerle ilgili konular taabbudî gibi ele alinir. Bu özellikte olan az birsey ortaya çikar ve digerleri de aynen onlar gibi kabul edilir. Bu da Zahirîlerin yolu olmaktadir. Ancak konu ile ilgili asil prensip (umde) yukarida geçendir. Aslî men (nefy) ve istishâb[238] prensibi de bu kaideye dönük olmaktadir.

Üçüncü Yön: Sâri' Teâlâ'mn gerek âdetlerle ve gerekse ibadetlerle ilgili hükümleri koyarken gözetmis oldugu maksatlar aslî ve tabî olmak üzere ikiye ayrilmaktadir. Meselâ nikah örnegini ele alalim: Bu akit, üreme aslî maksadini gerçeklestirmek için mesru kilinmistir. Bu aslî maksadin

pesinden Ise su amaçlar gelir: Ünsiyet, beraberlik, helal yoldan birbirinden istifade, Allah'in yaratmis oldugu kadinda bulunan güzelliklere bakma, kadinin malindan istifade, kadinin kendisine, kendisinden ya da baska hanimindan olan çocuklarina ya da kardeslerine bakmasi, fere sehveti ve bakina duygusu yüzünden harama düsmeden korunma, Allah'in kendisine verdigi nimetlerden dolayi daha fazla sükretme gibi dünyevî ve uhrevî maslahatlari gerçeklestirebilme yolunda birbiriyle yardimlasma ve bunlara benzer daha baska amaçlar. Bütün bunlar, nikahin inesrû kilinmasi sirasinda Sâri'ce gözetilmis bulunan maksatlardan olmaktadir. Bunlardan kimisi hakkinda açik nass vardir, kimisi de isaret yoluyla belirtilmistir. Bazilari da vardir ki, baska bir delille ve hakkinda nass bulunan hükümlerin istikrasi yoluyla ögrenilir. Söyle ki: Bu tâbi maksatlardan hakkinda nass bulunanlar, aslî maksadi isbat eden, onun hikmetini güçlendiren, onu istenmesini ve sürdürülmesini isteyen; esler arasindaki yardimlasma, sefkat ve sevgi baglarinin meydana gelmesini ve devamini saglayan seylerdir ve Sâri'in üreme seklinde kendisim gösteren aslî maksadi da ancak bu yollarla gerçeklesir. Biz bunlarla, hakkinda nass bulunmayan fakat bu saydiklarimiza benzeyen seylerin de Sâri'in maksadi dahilinde olduguna istidlalde bulunuruz.[239]Meselâ, Hz. Ömer, Ali b. EbîTalib'in kizi Ünimü Gülsüm ile evlenmis ve bu evlilikle de neseb serefine ulasmak, en soylu aile (peygamber sülalesi) ile akrabalik bagi tesis etmeyi amaçlamistir. Hiç süphe yoktur ki, böyle bir amaç ile gerçeklestirilen nikah akdi, caiz; böyle bir neticeye ulasmak için gerekli sebeplere tevessülde bulunmak da güzöl bir hareket olacaktir.

Simdi bu durumlari ortadan kaldiran seyler Sâri'in maksadina mutlak surette ters düsecektir. Çünkü sayilan seylerin ziddi davranislar, sonuç olarak birlik ve beraberlik, birbirine ünsîyet ve uyum gibi maksatlara zitolacaktir. Meselâ, üç talakla bosanmis bir kadini ilk kocasina helal kilmak için yapilan nikah akdinde (huîle nikahi) oldugu gibi. Çünkü böyle bir nikah, yasaklanmasi görüsünde olanlara göre. Sâri' Teâlâ'nin hayatin sonuna kadar sartsiz olarak sürmesini istedigi birlik ve beraberlikmaksadina ters düsmektedir. Kira böyle bir nikahtan, daha isin basinda gözetilen amaç talak ile hemen sona erdirilme-sidir. Muta nikahinda ve ayni anlama gelen diger nikahlarda da durum aynidir. Bu gibi nikahlar, Sâri'in beraberligin sürdürülmesi sek-[398] jin^eki kasdina daha da siddetli bir sekilde[240] ters düsmektedir.

Ibâdetlerde de durum aynidir. Çünkü onlarda gözetilen aslî maksat tek olan Mabuda teveccüh etmek ve her halükârda O'na yönelmek suretiyle O'nu birlemektir. Biinunla birlikte bu aslî maksadin arkasindan âhirette dereceler kazanmak için, Allah'in velî kullarindan olmak için vb. kullukta bulunma gibi makbul olan tâli maksatlar gelir. Bu tâli maksatlar, aslî maksadi teyit

etmekte ve onun gerçeklestirilmesine dogru itici bir güç olmakta, gizli ve açiktan kullugun sürdürülmesi neticesini gerektirici bir hal almaktadir. Aslî maksadin teyidi ya da onun devami gibi bir katkisi bulunmayan maksatlar ise böyle degildir. Mesela kanini ve malini korumak, yahut insanlarin mallarindan tirtiklayabilmek veyahut da onlarin saygisini kazanabilmek gayesiyle kullukta bulunma gibi. Münafiklarin ve mürâilerin kulluk gösteri-sinde bulunmalari bu kabildendir. Bunlarin gözettikleri bu amaçlarda, aslî amaç olan gerçek kulluk görevinin icrasi maksadini destekleyen, güçlendiren ya da onun devamini saglayan bir unsur bulunmamaktadir, Aksine onlarin bu amaçlari, aslî maksadin terki duygusunu güçlendirmekte ve yapilmasi gereken fiiller karsisinda onlari tembellestirmededir. Bu yüzden bu gibi amaç sahipleri fiillerine ancak amacina ulasabilecek miktar ve zamanda devam ederler. Eger amaçlarina ulasirlar ya da ulasma imkani kalmazsa o zaman hemen terkederler. Yüce Allah onlar hakkinda olmak üzere: "Insanlar içerisinde Allah'a bir yar kenarindaymis gibi kulluk edenler vardir. Onlara hir iyilik gelirse yatisir, baslarina bir bela gelirse yüz üstü dönerler..."[241]buyurmaktadir.

Her ne kadar fiilin geregi kasitsiz olarak tâbilik yoluyla ortaya çikiyorsa da fiilin gerçeklesme amaci olan böyle bir maksat, Sâri'in kasdina tersdir. Söyle ki: Nikahin devamliligini teyid eden bir maksat üzere nikah akdinde bulunan bir kimse daha sonra esinden ayrilabilir ve bu durumda fiilî netice muta ya da hülle nikahindan farksiz olabilir. Aslî kasdi tekid edici kasid[242] üzere Allah'a kullukta bulunan kimse sonuç itibariyla kan ve mal güvenligine kavusur; insanlar arasinda mertebe ve sayginlik kazanir. Bu haliyle o riya ya da desinler için amel eden kimse ile ayni olur. Ancak aralarindaki fark açiktir. Çünkü aslî kasdi teyid edecek tabî kasid sahibi, o amellerde devamlilik göstermeye layik ve ehil iken; teyid edici olmayan maksatlari besleyen kimse o amelden kopmaya namzettir.

Itiraz: Bu zidlik, aynî bir muhalefet getirmesi noktasinda mi aranir? Yoksa sadece uygun düsmeme neticesini getirmesi yeterli midir? Söyle ki: Meselâ muta nikahi kesin olarak bizzat ayriligi gerekti-rir. Çünkü muta nikahinin Sâri'in kasdina muhalefeti aynîdir. Bir de beraberligi gerektirmeyen fakat bizzat ayriligi da gerektirir demlemeyen kadina zarar verme yahut onun malim alma veyahut da ona kötülük yapma gibi amaçlarla nikah akdinde bulunan kimsenin durumunu ele alalim: Bu kimsenin maksadi, nikahin mesruiyetinde gözetilen Sâri'in maksadina ters düsmektedir; ancak aynî bir muhalefeti de gerektirmemektedir. Zira kocanin kadina zarar verme kasdmdan, fiilen ona zarar vermesi gibi bir netice lazim gelmez; keza zarar verme isi gerçeklesse bile bundan talakin vukuu lazim gelmez; çünkü sulh vardir yahut kocanin evliligi sürdürmesine hükmedilebilir veyahut kocanin kafasindaki bu kötü düsünceler gider ve kadina iyi davranmaya

baslayabilir. Bu durumda her ne kadar ilkkasid ayriligi gerektirici ise de, bu gerektirme isi aynî (fiilî, zarurî) degildir.

Cevap: Hem ibadetlerde hem de âdetlerle ilgili konularda aynî muhalefetin gereginin menedilecedinde ve onun mutlak surette bâtil olacaginda kusku yoktur. Meselâ haddizatinda mesru olmasi imkan dahilinde olsa bile ser'î maksatlar açisindan mesru olmadigi belli olan bir yolla Allah'a kulluk izharinda bulunmak sahih degildir. Böyle bir kasit ile evlenmesi de ayni sekilde sahih olamaz. Ama aynî muhalefeti gerektirmeyen durumlara gelince -kadina zarar verme kasdi ile, keza caiz oldugunu kabul edenlere göre hülle nikahinda oldugu gibi-hu konu üzerinde dikkate alinan iki yön vardir; çünkü kasit her ne kadar uygun degilse de aynî muhalefet durumu ortaya çikmamistir. Bu durumda uygunlugun bulunmamasi tarafi üzerinde duranlar o fiili men cihetine gitmislerdir. Bizzat muhalefet durumunun ortaya çikmamasi üzerinde duran kimseler de o fiili men cihetine gitmemislerdir. Bu kadina zarar verme kasdi ile yapilan nikah örneginde açikça ortaya çikar. Çünkü bu, aslinda caiz olan nikah ile kötülükte ve yasak olan seyde dayanisma kabilindendir. Nikahin baslibasina kendisine ait bir hükmü vardir ve onun sürmesi ya da ayriligin meydana gelmesi mümkündür. Su kadar var ki, zarar verme kasdi ayriligin meydana gelecegi ihtimalini güçlendirmektedir. Bu kadarim dikkate alan ve men için yeterli görenler men cihetine gitmis; dikkate almayanlar da onu caiz görmüslerdir.

Fasil:

Bu bahis, Sâri Teâlâ'mn hem ibadetlerle hem de âdetlerle ilgili konularda tabî maksatlari bulundugu esasi üzerine kuruludur. Âdetler konusunda durum açiktir ve ilgili örnekler de geçmis bulunuyor. Ibâdetler konusunda da ayni sey sabit bulunmaktadir.

Meselâ namazi ele alalim: Onun asil mesruiyet sebebi Allah Teâlâ'mn huzurunda saygi ile durmak, ihlas ile ona yönelmek; O'nun huzurunda hor ve hakir olarak dikilmek; O'nu anmak suretiyle nefse kendisinin ne oldugunu hatirlatmaktir: Yüce Allah bu meyanda söyle buyurur: "Beni anmak için namaz kil[243] "Muhakkak ki namaz hayasizliktan ve fenaliktan alikor; Allah'i anmak ne büyük seydir."[244]Hadiste de: "Süphesiz namaz kilan, Rabbi ile münacatta bulunur" [245] buyrulmustur.

Sonra namazin tâbi maksatlari da vardir: Çünkü namaz, çirkin ve kötü olan seylerden alikor; dünya mesgalelerini bir an olsun unutmaya ve böylece dinlenmeye yardim eder. Nitekim hadiste Hz. Pey-gamber'in Biîal'e "Bizi ferahlat ya Bilal!" dedigi rivayet edilmistir.[246]Keza hadiste: "Gözümün aydinligi namazda kilindi"[247] buyrulmustur. Namaz rizik talebine vesile kilinmistir. Nitekim Yüce Allah: "Ehline namaz kilmalarini emret, kendin de onda devamli ol. Biz senden rizik istemiyoruz, Sana rizik veren Biziz"[248]

buyurmaktadir. Birazdan gelecek hadiste de bu mânâ açiklanmistir. Namazla ihtiyaçlarin giderilmesi amaci vardir; istihare namazi ile hacet namazi bunun için mesru kilinmistir. Cenneti kazanmak ve cehennemden kurtulmak amaci vardir ki, bu halis genel bir fayda olmaktadir. Namaz kila-nin Allah'in korumasi altinda olmasi amaci vardir: Hadiste: "Kim sabah namazini kilarsa; o Allah'in himayesinde olur"[249]buyrulmustur. En yüce mertebelere erisme amaci vardir. Yüce Allah: "Ey Peygamber! Geceleyin uyanip, yalniz sana mahsus olarak fazladan namaz kil. Belki de Rabbin seni övülecek bir makama yükseltir"[250]buyurur. Yüce Allah, gece ibadeti karsiliginda ona övgü makamini (ma-kam-i mahmûd) vermistir.

Oruçta, seytanin dolastigi yollari tikamak; cennete Reyyân kapisindan girmek; bekarlik halinde onunla harama düsmekten korunmak gibi tali maksatlar vardir: Hadislerde söyle gelmistir: "Ey gençler! Sizden hali-vakti yerinde olanlar evlensin__Evlilige güç yetire- '

meyenler ise oruç tutsun; çünkü oruç onun için bir siperdir[251] "Oruç bir kalkandir.[252] "Kim oruç ehlinden ise, o cennete Reyyân kapisindan davet edilir."Ayni sekilde diger ibadetlerde de uhrevî faydalar bunlar genel olmaktadir-yaninda dünyevî faydalar da bulunmaktadir. Bütün bunlar aslî faydaya tâbi durumundadir. Aslî fayda, daha önce de geçtigi gibi Allah'a itaat ve O'na tazimde bulunmaktir. Bundan sonra zikre dilen-edilmeyen bütün faydalar aslî maksadin pesinden gelen talî maksatlar olmaktadir. Tâbi olan bu maksatlar geçen taksim dogrultusunda eîe alinir ve degerlendirilir; birincisi aslî maksadi teyid eden ve onu güçlendiren talî maksatlar. Genel ya da özel sevap talebinde bulunmak gibi. Ikincisi bunun ziddi maksatlardir. Mal ve makam talebi gibi. Bu kisimdan olan amaçlar, aslî maksadi desteklemek yerine onu zayiflatir ve ortadan kalkmasini temin eder ya da hizlandirir. Üçüncüsü, oruç ile sehveti zayiflatmak gibi olan ve hazlar bahsinde sozkonusu edilen tâbi maksatlardan bulunanlar. Bu konu üzerinde yeterince durmak uygun olur. Keza aslî maksadi teyid sonucunu gerektirmeyen ikinci kisim üzerinde, yine bunlardan aynî zidlik doguranlarla aynî zidhk dogurmayanlar üzerinde iyice düsünmek yerinde olur.

Sonra burada ibadetlerle ilgili olmak üzere bir baska nokta daha var: Bu, ibadetlerle, itaatkar kul için sonuçta Allah tarafindan bahsedilen nimetlerin ve mertebelerin talepte bulunulmasi açisindandir. Bunlarin basinda da âhirette sevap alma, cennete girme ve orada yüksek dereceler kazanma arzusu gelir. Bu arzu, insani amele -ki onun esasini Allah'a saygi ve 0-nun büyüklügü karsisinda egilme amaci teskil eder- itici bir rol oynadigi için, bu yönden icra edilen bir kulluk sahih olmakta ve herhangi bir saibe içermemektedir. Çünkü bu tavirda nihaî amaç; bu nimetleri elinde bulundurana yönelmek ve O'na karsi ihlas göstermek seklini alacaktir.

Bazilarinin bu amaçla yapilan kulluk görevini bir nevi icare akdine, sahibini de kötü kula benzetmesi yerinde degildir. Bu nokta üzerinde daha önce durulmustu.

Diger taraftan, övülmek, saygi görmek ve dünyevî çikar elde etmek amaciyla amelde bulunmasi halinde, yaptigi sey riya olacaktir ve daha önce de geçtigi gibi bu gibi amellerde sebat edemeyecektir. Keza onun bu ameli asliyeti üzere olmayacaktir; zira ihlas yoktur ve yaptigi sey bosuna olacaktir. Allah için oldugu varsayilsa bile, onun bu gibi seylerin husulüne yönelik kasdi, Allah'a olan ihlas kasdini güçlendirici ve destekleyici degil; aksine ihlas duygusunu terk tarafini güçlendirici bir özellik arzedecektir..

Ancak ihsana muhtaç olmasi durumunda, onu Allah'tan istemelidir. Men ve sebeblerin bulunmamasi nedeniyle kendisine isabet eden sikinti yüzünden ondan istenilir ve bu durumda ameli, insanlar görsün için degil mahza Ihlasin geregi olur. Bunun sahinligi konusunda bir problem yoktur. Çünkü o, kulluk icrasinin mesruiyet amaci olan Allah'a saygi ve O'nun huzurunda durma amacini gerektirici ve güçlendirici bir özellik arzeder. Bunun dayanagini da Yüce Allah'in: "Ehline namaz kilmalarini emret, kendin de onda devamli ol. Biz senden rizik istemiyoruz; sana rizki veren Biziz"[253] buyrugu olmaktadir. Rivayete göre Hz. Peygamber ehlinin Allah'in lutfuna ve rizkina muhtaç duruma düsmesi halinde, bu âyet geregince onlara namaz kilmalarini emrederdi.[254] Bu Allah için kilinan bir namazdir, ancak onunla Allah katinda bulunan nimetler istenilmektedir.

Ibnu'î-Arabî ve seyhi de bu dogrultuda görüs serdetmislerdir: Söyle ki: Bir insanin adaletini isbat etmesi, imametinin sahih olmasi ye kendisine uyulmasi için amelini izhar etmesi durumunda; eger o kisi ser'an imamet sartlarinin tam olarak kendisinde bulunmasi ve ken^ disinden baska o makama layik baskasinin da bulunmamasi sebebiyle o ameli yapmakla memur ise, bu durumda o ikisine göre o kimsenin amelini izhar etmesinde bir sakinca yoktur. Çünkü o bu haliyle emro-îundugu seyi yapmaktadir ve o zahir ibadetler ibadetin aslî mesruiyet sebebini zedelemezler. Ama (ser'an yukarda geçen sartlardan birini bulundurmamasi sebebiyle memur olmayip) insanlar katanda adaletinin sübut bulmasini ya da imamlik yapmayi vb. kasdeden kimsenin durumu farklidir. Çünkü bu durum korku vericidir ve bu amel devamlilik gerektirmez; çünkü onda ibadet yoluyla insanlardan makam ve saygi talebinde, bulunma vardir.

Burada üzerinde durulacak noktalardan biri de, velilik derecesine ya da ilim ve benzeri bir makama nail olmak üzere uzlete çekilme ve kendisini ibadete verme hususudur. Bu konuda da iki durum[255] bulunmaktadir: Caiz olan yönün delili[256] "Bizi Allah'a karsi gelmekten sakinanlara önder yap"[257]âyeti ve mü'minin hurmaya benzetildigi belirtilen hadistir. Bu

hadiste Hz. Ömer, ("Cevabin hurma oldugu aklima geldi ama söylemedim" diyen ogluna): "O cevabi vermis olman; bana sundan sundan daha sevimli olurdu" demistir. Utbiyye'ye bakiniz. Bu konuda mevcut bulunan Imam Mâlik ile seyhi arasindaki Ihtilafin bu iki noktaya indirgendigi kanaatindeyim.

Bu türden problem arzeden hususlardan biri de, insanin kendisini ibadete vermesi suretiyle herseyden soyutlanmasi, ruhlar alemine muttali olmasi, melekleri görmesi, harikuladelikler elde etmesi, keramet sahibi olmasi, garib ilimlere ve manevî alemlere vakif olmasi vb. gibi amaçlarla kullukta bulunmasidir.

Böyle bir davranis için söyle demek mümkündür: Kulluk icrasiy-îa böyle bir kasitta bulunmak caizdir; çünkü sonuç itibariyla velayet derecesine ulasmak, Allah'in seçkin kullarindan olmak, insanlar içide seçkin bir yer edinmek anlamina gelir. Bu ise talep edilmesi sahih birseydir ve seriatta bu amaca yükselmek için çalismak mesru bulunmaktadir. Bundan Önce geçen deliller, bu kismin da caizligini ortaya kor; aralarinda bir fark yoktur.

Söyle de denilebilir: Bunlar bir önce geçen tarzdan degildir. Çünkü bunlar, gayb ilmi hakkinda düzmecede bulunma girisimidir ve Allah'a yapilan ibadeti bu tür seylere bir araç kilma da durumun veha-metini artirmaktadir. Bu haliyle o, bir an evvel Allah'a ibadetten kopmaya namzet gözükmektedir. Çünkü bu kasdin sahibi bir açidan Yüce Allah'in: "Insanlar-içerisinde Allah 'a bir yar kenarindaymis gibi kulluk edenler vardir. Onlara bir iyilik gelirse yatisir, baslarina bir bela gelirseyüz üstü dönerler.[258] buyrugu altina girmektedir. Bu tipler de aynidir; eger arzuladigi seye ulasirsa sevinir ve yaptigi ibadetlerden kasdi da o olur; bunun neticesinde o talepte bulunup da ulastigi sey gittikçe nefsinde güç kazanir; ibadet duygusu ise zayiflar. Eger maksadina ulasamaz ise, o zaman da ibadetleri bir tarafa atar; belki de Allah Teâlâ'nm salih kullar için vermekte oldugu bu amellerin sonuçlarini yalanlamaya bile kalkar. Rivayete göre birisi: "Kim kirk sabah Allah için ihlasli olursa; hikmet pinarlari onun kalbinde ve dilinde dökülmeye baslar"[259] hadisini isitmis ve hikmet elde etmek için bu isi yapmaya kalkmis, fakat bir türlü hikmet kapisi kendisine açilmamis. Bu olay fazilet sahibi birisine ulastiginda söyle demistir: "O kimse hikmet için ihlasta bulunmustur; Allah için ihlasta bulunmamistir." Benzeri diger durumlarda da hüküm ayni olacaktir. Bu tür seyleri talepte bulunmaya delalet edecek bir delilin bulundugunu bilmiyorum. Kaldi ki bunlarin aksini gösteren deliller bulunmaktadir. Çünkü yükümlülüklerle ilgisi bulunmayan ve gaybla ilgili bulunan seylerin elde edilmesi bizden istenilmemekte ve onlari elde etmek için bir tesvik de yapilmamaktadir. Tefsir kitaplarinda anlatildigina göre adamin biri Hz. Peygamber'e "Hilale ne oluyor ki,

iplikgibiincecikgözüküyor, sonra gittikçe büyüyor ve dolunay halini aliyor, sonra da ilk halini aliyor? diye sorar. Bunun üzerine: "Ey Muhammedi Sana hilal halindeki aylari sorarlar. De ki: Onlar, insanlarin ve hac vakitlerinin ölçüsüdür. Evlere arkalarindan girmeniz iyilik degildir"[260] âyeti iner. Yüce Allah bu âyette, bu soruyu, bir nevi eve kapi varken arkasindan girme gibi telakki eder. Çünkü o, soruyla ögrenilmesi istenilmeyen birseyi istemekteydi.

Itiraz: Allah'i, sifatlarini ve fiillerini bilmek onun eserlerini bilmek ölçüsündedir. Manevî âlemler de onun eserlerindendir. Harikuladelikler nefsi takviye eder ve Alah'a dair olan bilgi derecesini yükseltir.

Cevap: Itiraz yerinde degildir. Çünkü ser'an ilim, sadece amel için istenilmistir. Nitekim bu konu mukaddimeler bahsinde geçmistir. Sühûd âleminde bulunanlar bu konuda yeterli hatta ihtiyacin üzerindedir. Fazlasi bosunadir. Öbür taraftan bu, Ibrahim'in: "Rabhim! Ölüleri nasil diriltiyorsun, bana göster" [261]dedigi gibi kismen istenilir olsa da buna çesitli açilardan cevap verilecektir.

(1)

Dua ile harikuladelikler talebi, dua ile ilim için basiretin açilmasi talebi yerinde isteklerdir.[262]Asil tartisma konusu Allah'a kulluga baslayan ve bununla harikuladelikler elde etmeyi amaçlayan kimse hakkindadir. Dua kapisi, hem dünya hem de ahire ti e ilgili konularda -eger bir masiyet içermiyorsa- ser'an açiktir. Ibadetten kasit ancak ve ancak Allah'a yönelmek ve ona ihlas ile amel etmek, huzurunda husu ile durmaktir ve asla ortaklik kabul etmez. Âhirette ecir ve sevap talebi eger Allah için ihlas ile amel etme esas maksadini teyid etmeseydi, o zaman ibadetler islenirken onlara yönelik bir amaç bulundurulmasi caiz olmazdi. Kaldi ki erbab-i halden pek çogu böyle bir amaci asla bulundurmazlar. Bu durumda her ikisi yani dua ederek harikuladelikler talebinde bulunma ile harikuladelikler elde etmekiçin ibadette bulunma nasil birbirine denk tutulabilir? Aralarinda düsünen kimseler için ne kadar fark vardir.

(2)

Sayet biz bütün bunlarin hepsine[263] delil olarak kullanabilecegimiz malzeme bulamasak bile sühûd âleminden gayb âlemine intikal konusunda hakli mazeretimiz bulunur. Nasil olmasin ki?! Sühûd âleminde mevcut Öyle acaiblikler, tuhafliklar vardir ki, bunlarin elde edilmesi yakin, gözlenmesi kolaydir; buna ragmen zaman durdukça onlar baki kalacaklardir ve bunlarla ilgili bilgilerin yüzdebirine dahi ulasilamayacaktir. Akli basinda bir kimse en basit bir âyete, en hor görülen bir yaratiga[264] bakacak olsa. Yaraticinin onlar içerisine yerlestirmis oldugu acaiblikler ve hikmetler üzerinde düsünecek olsahayre-te düser ve onlari kavramaktan aciz

oldugunu itiraf eder. Yüce Allah da yüce kitabinda iste bu noktaya dikkat çekmis bulunmakta ve söyle buyurmaktadir: "Göklerin ve yerin hükümranligini, Allah'in yarattigi her seyi ve ecellerinin yaklasmis olmasi ihtimalini düsünmüyorlar mî?[265]; "Bu insanlar devenin nasil yaratildigina, gögün nasil yük-. seltüdigine, daglarin nasil dikildigine, yerin nasil yayildigina bir bakmazlar mi ?.[266] "Onlar, üstlerindeki gögü nasil yapmisiz, süslemisiz, bir bakmazlar mi ? Onda hiçbir çatlak da yoktur.[267] Malumdur ki, Yüce Allah, onlar için perdelenen seyler üzerinde düsünmelerini emretmemi stir ve onlarin bu gibi seylere ancak harikuladelikler yoluyla vakif olabilecekleri de asikardir, Çünkü âyetler nadiren de olsa ulasilmasi mümkün olan seyler üzerine dikkat çekmektedir. Meleklerin ve gayb âlemlerinin zikredildigi âyetler üzerinde duruldugu zaman, onlarin, üzerinde düsünülmesi istenilen seylerden olmadigi, onlara ve onlarin zat ve hakikatlarina vakif olunmasinin istenmedigi görülecektir. Bu ayirim, gaybî âlemler üzerinde ser'an düsünme talebinin bulunmadigina dair delil olarak yeterli olmaktadir. Ser'an talep bulunmadigina göre, onlarin istenilmesi de uygun olmayacaktir.

(3)

Bu Özel istegin arkasinda felsefî bir düsünce yatmaktadir. Çünkü nefsin soyutlanmasi ve duyular âleminin ötesinde yer alan âlemlere muttali olma çabalan antik filozoflar (mütekaddim hukemâ) ve ehil olsun olmasin derin arastirmalara dalan felsefecilerden nakledilmistir. Bu yüzden onlar, bu gibi bilgilere ulasabilmek için serîat-i Muh amme dîye de yeri bulunmayan meselâ sadece bitki türleriyle beslenip canli veya canlilardan elde edilen ürünleri yememek gibi özel riyazet sekilleri ortaya koymuslardir. Bunlarin ileri sürdükleri bu gibi sartlar hakkinda ne seriatta bir dayanak, ne de selef-i sâlihînden bir örnek, ne de bir açiklama bulunmamaktadir. Nitekim dünyadan soyutlanma ve manevî alemlere dalma ve bunlarla baglantili olan diger haller gibi seyler de onlardan nakledilmis degildir.-Dolayisiyla bu durum, onlarin istenilmemis oldugu konusunda yeterli bir delildir. Konuya Allah'in izniyle ileride de temas edilecektir.

(4)

Gayb âlemi ile ilgili manevîhaller ve gaybî acaibliklere vakif olma talebi, duyular âleminde bizim için irak olan ülkeler ve sehirler gibi yerlere, toprak altinda bulunan seylere vakif olmamiz talebi gibidir. Çünkü bunlarin hepsi, Allah'in eserlerinden olmaktadir. Nasil ki, meselâ Endülüslü birinin Bagdad, Horasan ve en uzak Çin ülkelerine muttali olma kasdiyla Allah'a kulluk icrasinda bulunmasi caizdir demlemezse, duyular âlemi ile ilgili olmayan gaybî seylere muttali olma kasdi ile kullukta bulunma konusunda da durum ayni olmalidir.

(5)

Bir an için bunun caiz oldugu farzedilecek olsa, o zaman bu pek çok engellerle ve yol vermeyecek manialarla kusatilmis olacak ve bunlar insan ile amaci arasina girecektir. Onlar (engeller) ancak birer denemedir ve Yüce Allah nasil davrandiklarini ortaya çikarmak için onlarla kullari dener. Insan bu gibi seylerin maslahat tarafi ile, sahibine ariz olacak mefsedet tarafini tarttigi zaman; mefsedet tarafinin daha agir bastigini görecektir. Bu durumda, onlarin talep edilmis olmasi tarafi hafif kalmis (mercûh) olacaktir. Bu yüzden, sûfiyyeden tahkik erbabi olan kimseler onlarin talebine meyletmemisler ve ibadetlerine herhangi bir saibenin karismasina asla razi olmamislardir. Hatta bazilari bu konuda asiri gitmis ve sevap amaciyla ibadet etmeyi bile bir icare akdine benzetmislerdir. Engellerin en güçlüsü de, konum itibariyla tam ihlas gerektiren namaz, oruç, zikir vb. gibi ibadetlerle bu tür seylerin talepte bulunulmasidir. Bu zikredilenler karsiliginda haz talebinde bulunmak uygun degildir. Manevî âlemlerle ilgili bilgi talebinde bulunan kimse ya bunu Allah ve Rasûlünün emri oldugu için yapmaktadir. Bu ihtimal dogru degildir; çünkü böyle bir emir yoktur. Ya da kendi türünden hiçbir kimsenin bilmedigi seylere vakif olma tutkusundan dolayi yapmaktadir. Bu durumda onun hali, uzak ülkeler görmek ve yeryüzünün acaibliklerini müsahade etmek amaciyla asla baska bir amaç tasimaksizin yolculuk yapan bir kimsenin haline benzer. Bu ise katkisiz nefsânî bir hazdir ve asla ibadet anlami tasimaz. Kisaca bu gibi seyler, esasta ibadetlerin konulus amaci olan katkisiz kulluk görevinin gerçeklesmesi maksadini desteklemez.

Itiraz: Seleften bazilarina unutmamanin ilaci sorulmus da, o günahlari terketmektir, diye cevap vermistir. Meshur bir kaide de derki, tâattâati destekler ve hay ir hayirdan baska bir sey getirmez. Nitekim hadiste de böyle gelmistir.[268]Ayni sekilde ser de serden baska birsey getirmez. Simdi, acaba bir insan hayra ulasmak için hayir yapamaz mi? Eger bu soruya hayir dersen, bu kaidenin aksine olmus olur. Yok evet dersen, o zaman da esas olarak koymus oldugun seye muhalefet etmis olursun.

Cevap: Bu ayri birsey. Çünkü insan bazen meselâ falan hayir isine ulasmasina engel olan seyin bir ser isi oldugunu bilebilir ve sevap alacagi o hayir a ulasabilmek için o serri terkeder. Veyahut da bir hayir isinin kendisini baska bir hayir isine ulastiracagini bilir ve o hayir isi isler. Bu tâate tâatle yardimci olmaktir ve bundahevhangi bir problem de bulunmamaktadir. Yüce Allah bu meyanda söyle buyurur; "Sabir ve namaz ile yardim talebinde bulununuz[269] "Iyilik ve takva üzere yardimlasiniz."[270] Ezber (unutkanliga düsmeme) meselesi bu kabildendir. Üzerinde durulan konu ise, tâat ile nefsânî bir haz talebinde bulunma

anlamina gelmektedir. Böyle bir maksadin bulundugu yerde amelin ihlastan uzak olmasi son derece normal bir haldir.

Buraya kadar arzedilenleri özetleyecek olursak söyle diyebiliriz: Tâbi maksatlardan bir kismi vardir ki ibadetten gözetilen aslî maksadi güçlendirmekte ve ona yardimci olmaktadir; ihlasi zedeleyici de degildir. Iste bunlar caiz ve makbul olan tâbi (talî) maksatlar olmaktadir. Böyle olmayanlar ise eaîz olmayacaklardir.

Aslî maksatlara tâbi olan maksatlar üç kisimdir:

(1) Aslî maksatlarin teyidini ve onlarin s aglaml astirilma si m gerektiren, onlarin gerçeklestirilmesine yönelik arzu ve ragbeti uyandiran kisim. Mesru bir sebeble bunlarin gerçeklestirilmesine yönelik bir kasit bulundurmak Sâri'in kasdina uygundur ve dolayisiyla sahihtir.

(2) Bizzat onlarin ortadan kalkmasini gerektiren tâbi maksat-lar.[271]Bunlara yönelik kasit bulundurmanin aynen Sâri'in kasdina muhalefet oldugu konusunda da herhangi bir problem bulunmamaktadir. Dolayisiyla ittifakla bunlarin vücuda getirilmesine yönelik sebeblere basvurmak da sahih olmayacaktir.

(3) Tekit ve teyid ya da bir bag gerektirmeyen, ancak aslî maksatlari bizzat ortadan da kaldirmayan kisim. Bu gibi maksatlarin bulundurulmasi âdetler konusunda sahih, fakat ibadetler konusunda sahih degildir.[272] Ibadetlerde sahih olmadigi açiktir. Âdetlerle ilgili konularda sahih olmasina gelince; sebebiyet verdikten sonra rabt ve saglama almanin meydana gelmesi caiz oldugu içindir. Bu konuda ihtilafin olmasi

mümkündür: Çünkü söyle denilebilir: Aslî maksadin teyid ve tekidini gerektirmedigine göre, ki Sâri'in kasdi tekit olmaktadir bu sebebiyet verme Sâri'in maksadina uygun olmaz; dolayisiyla da sahih olmaz. Söyle de denilebilir: Onun Sâri'in kasdina uygun olmadigim söylemek dogru olabilecegi gibi, muhalif olmadigini söylemek de dogru olur. Zira o Sâri'in koymayi amaçladigi seyi kesin olarak kaldirmayi kastetmemi stir. O sebebiyet verme sirasinda kendisi ile birlikte Sâri'in maksadinin da husule gelebilecegi bir durumu kastetmistir. Seriatta da sebebiyet vermenin kaldirilmasina yonelik hususlarin bulunmasi bunu teyid eder. Bu meyanda ilk bakista Sâri'in kasdina ters düstügü intibaini veren seyler mesru kilinmistir. Meselâ, nikahin ortadan kaldirilmasi için talak; alis-veris akdinin ortadan kaldirilmasi için ikâle konulmus; kisasta af mesru kilinmis; azle[273]ruhsat verilmistir. Çünkü bunlar Sâri'in maksadina aynî olarak muhalif degillerdir. Nikahla sadece sehvetini gidermeyi kastetmesi ve Sâri'in nikahtan gözettigi aslî üreme maksadini gözetmemesi de bunun benzeri olmaktadir.[274] Bu daha Önce de geçtigi si-bi Sâri'in kasdina muhalefet olmamaktadir. Verilen dige"r örneklerde de durum ayni

olacaktir.

Sâri'inkasdmamutlak surette muhalif olan kimsenin durumu bu kisimdan[275]degildir. Bu birseyi elde etmek için hiîe yollarina basvurmak oluyor. Ancak burada sözü edilen hilenin, ardinda bulunan seye ulasmaktan baska ser'an dikkate alinacak birsey içermeyecek ve abes (bos) denilecek bir sekilde gerçeklesmis olmasi gerekiyor. Amacina ! ulasmasiyla da sebebiyet verdigi sey ortadan kalkiyor[276] ve asil maksat ihlale ugruyor. Bu da ancak, aslî sebebiyet vermenin ser'an sakat olmasindandir. Ama aslî maksadin bozulmamasi veya temelinden bozuk olmamasi mümkün ise,[277] o zaman bir açidan ser'î maksada muhalif düsmemektedir ki, bu konu içtihada açiktir. Sebebiyet vermeye yasagin eslik etmesi durumu[278] da ictihad mahalli olarak kalmaktadir. Daha Önce bu konu üzerinde söz edilmisti. Allah'u a'lem!

Dördüncü Yön: Sâri'in maksadinin ögrenilebilecegi yollardan biri de gerektiriri sebebin (esbâb-i mucibe) bulunniasmaragmen sebebiyet vermenin (tesebbüb) mesru kilinmasi[279]ya da amellerin senli-ginin[280]belirtilmesi konusunda sükût geçilmesidir. Söyle ki: Sâri'in hükmü belirlemeden sükût geçmesi iki sekilde olur;

Esbâb-i mûcibesi bulunmadigi için sükût geçmis olabilir. 'Nevazil* denilen Hz. Peygamber devrinde bulunmadigi halde daha sonra ortaya çikan olaylarla ilgili hükümler hakkindaki sükût gibi. Bu olaylar o zaman yoktu ve dolayisiyla var oldugu halde haklarinda Sâri'ce sükût geçilmis degildi. Daha sonra ortaya çikti ve bunlar karsisinda bulunan seriat âlimleri bunlar üzerinde düsünmej'e ve külli kaide ve genel esaslar dogrultusunda onlara hukukî yapilar kazandirmaya ihtiyaç gösterdiler. Selef-i sâlihînin ortaya koj'mus olduklari seyler iste bu kabilden olmaktadir. Meselâ Kur'ân'm mushaf haline getirilmesi, ilimlerin tedvin edilmesi, zenâatkârlara tazmin sorumlulugu getirilmesi[281] vb. gibi Hz. Peygamber zamaninda ismi geçmeyen, onun zamaninin olaylarindan olmayan, onlarla amel için esbab-i mûcibesi henüz bulunmayan olaylarda oldugu gibi. Bu gibi meselelerin ser'an konulmus olan esaslar dogrultusunda yerlerini alacagi ve hukukî yapi kazanacaklari konusunda bir problem yoktur. Bunlarda gözetilen ser'î kaaid daha önce belirtilen yollardan anlasilmis olacaktir.[282]

(b)

Esbâb-i mûcibesi varken sükût geçme: Hükmü gerektirici sebeb bulunmakta, buna ragmen olayin meydana gelmesi sirasinda daha Önce bulunan hükme ilave olarak yeni bir hüküm belirtilmemektedir. Bu kisimdan olan sükût, o konudaki hükmün artirilmam asi ya da ek-siltilmemesi hususunda nass gibi kabul edilmektedir. Çünkü amelî hükmün konulmasi için esbâb-i mucibe varken konulmamasi, o anda bulunan kisim

üzerine ilavede bulunmanin bir fazlalik ve bidat oldugu ve Sâri'in kasdma muhalif bulundugu konusunda sarih olacaktir.

Zira onun kasdmdan, ilgili konuda belirlenen sinirda durulmasinin istendigi, ne ziyade ne de noksanliga gidilmemesinin istenmedigi anlasilacaktir.

Buna örnek olarak Mâliki mezhebinde sükür secdesinin hükmünü verebiliriz. Utbiyye'de Esheb ve Ibn Nâfi'den nakille yer alan mesele söyle: Imam Mâlik'e söyle bir soru soruldu: "Bir adama sevinecegi bir haber gelir ve o sevincinden Allah'a sükür secdesinde bulunur. Bu secdenin hükmü nedir?" O söyle cevap verir: "Onu yapmaz. Daha önce geçen insanlarin uygulamasinda böyle birsey yoktur." Kendisine: "Anlattiklarina göre Hz. Ebu Bekir, Yemâme gününde Allah'a sükür secdesinde bulunmustur. Bunu isitmedin mi?" dediklerinde: "Ben onu isitmedim. Ben o sözün Ebu Bekir'e isnad edilen bir yalan oldugu kanaatindeyim. Kisinin birsey isitip de sonra'Bu aksini isitmedigim bir-seydir' demesi bir tür sapikliktir" der Onlar: "Biz bunu sadece senin görüsünü ögrenmek ve onunla o haberi reddetmek için soruyoruz" dediler. Söyle cevap verdi: "Sana benden Isitmedigin bir baska sey daha söyleyecegim: Hz. Peygamber'e ve ondan sonra da diger müslümanla-ra Allah fetihler nasip etmistir. Onlardan hiçbirisinin böyle birsey [4ii] yaptigini isittin mi? Insanlar arasinda ve onîar üzerinde cereyan eden olaylar hakkinda bir mesele ile karsilasmis ve o konuda onlardan hiç-bir sey isitmemissen; senin yapacagin da bu olmali. Çünkü eger onlarin konuyla ilgili bir hükümleri olsaydi mutlaka zîkredilirdi. Zira daha önce geçen insanlarin durumlarini ilgilendiren bir konudur. Simdi sükür secdesi konusunda sen onlardan hiçbirisinin secde yaptigini isittin mi? Bu bir icmâdir. Sana bilmedigin bir durum gelirse onu birak." Rivayetin tamami böyle. Rivayet onun hem soru hem de cevap takdirinde bulundugunu gösteriyor.

Problemin izahi söyle: Meselâ bid'atler konusunda söyle denilecektir:'Onlar, Sâri'in yapilmasi hakkinda sükût ettigi seyin islenmesidir veya islenmesine izin verdigi seyin terkedilmesidir ya da bunun disinda baska bir durumdur.' Birincisine örnekler: Yapilmasina dair bir delil olmamasi sebebiyle Imam Malik'e göre sükür secdesi, namazlarin arkasinda toplu olarak dua etme, Arafat disinda diger yerlerde ara-fe gününde ikindiden sonra dua için bir araya toplanma. Ikincisine Örnek: Konusmamak suretiyle oruç tutma, belirli seyleri yememe suretiyle riyazette bulunma. Üçüncüsüne Örnek: Zihar keffâretinde köle azad etme imkani bulunan kimsenin pesi pesine iki ay oruç tutmayi üstlenmesi.

Bu üçüncüsü ser'î nassa muhalif olmaktadir; dolayisiyla asla sahih olamaz. Onun çirkin bir bidat oldugu açiktir.

Ilk iki kisma gelince, ki bunlar aslinda Sâri' Teâlâ'nin yapilmasi ya da

terkedilmesi hakkinda sükût geçtigi seylerin islenmesi ya da terkedilmesi olmaktadir- bunlarin Sâri'in kasdma muhalefetleri ya da onlarin mesru-olan seylere muhalif oldugu nereden bilinmektedir?Onlar mesru ile birlikte ayni mahalde varid olmus degillerdir. Bilakis onlar mahiyet bakimindan mesâlih-i mürsele[283] gibidirler. Bidatler, ehlinin iddiada bulundugu maslahatlardan dolayi ihdas edilmislerdir ve onlar bidatlerin ne Sâri'in kasdina ne de amellerin konulus sekline muhalif olmadigini iddia etmektedirler. Kasda muhalif olmadigi bilfarz[284] kabul edilmekte; fiile gelince, Sâri Teâlâ, bu ihdas edilen amelle çelisme durumunda olan ne bir fiil emretmis, ne de bidatçinin islemis oldugu seyle çelisen bir terk talebinde bulunmustur. Namazin terki ve içki içilmesi gibi. Aksine isin hakikati sudur: Ihdas edilen sey, Sâri* katinda-sükût geçilmis birseydir. Hakkinda Sâri'ce sükûtgeçilen seyin yapilmasi ya da terkedilmesi durumunda muhalefet gerekmez. Onun ziddina Sâri'e aitbirkasdm bulundugunu da ifade etmez.[285]' Durum böyle olunca biz o seyin içerdigi maslahat üzerinde dururuz: Onlar içerisinde maslahat bulduklarimizi 'mesâlih-i mürsele' prensibini harekete geçirerek kabul; niefsedet bulduklarimizi da yine ayni prensipten hareketle terkederiz. Kisaca: Mânâ bakimindan[286]kötülenmesi gerektigi farzedilen ihdas edilmis seylerle, övgü ile karsilanan ihdas edilmis seyler esittir. Bu durumda övgü ya da yergiye Özel olarak delalet eden bir nass yok iken sunun övgüye, ötekinin de yergiye maruz kalmasi nasil izah edilecektir?

Cevap, Imam Mâlik'in zikrettigidir. Burada esbâb-i mucibe varken fiilden ya da terkten söz edilmemesi, sükût geçenin o konuda bir ziyadeye gidilmemesine dair azminin oldugunu gösterir. Sükûttan amaç budur. Ibn Rüsd söyle der: Bu konunun izahi söyle olmali: O (Mâlik) onu (yani sükür secdesini) ne farz ne de nafile olarak dinde mesru kilinmis seylerden görmedi. Çünkü Hz. Peygamber onu ne emretmis ne de uygulamistir. Onun iyi birsey olduguna dair müslü-manlar icnia da etmemislerdir. Serî hükümler, ancak bu yollardan biri

ile sabitolur. O devamla söyle der:'Onu ne Rasûlullah,nede ondan sonra geîen müslümanlar yapmamislardir; eger yapsalardi mutlaka nakledilirdi' seklindeki delil getirme sekli yerindedir. Çünkü müslümanlarm teblig ile memur iken, ser'î konulardan birinin naklinin terkini doguracak bir durum içerisine girmeleri mümkün degildir. Bu temel esaslardan biridir. Sebze ve baklagillerden zekatin düsürülmesi bu esasa dayanir. Halbuki Hz. Peygamber'in "Gögün ve pinarlarin suladiginda; su istemeden yetisen ürünlerde onda bir vardir. Masrafli yapilan sulamalarda yirmide bir vardir"[287] hadisinin genel kapsami içerisine onlar da girmektedir. Ancak bu konuda Hz. Peygamber'den bu ürünlerden zekat aldigina dair bir naklin bulunmamasi, onlara zekatin gerekmeyecegini ifade eden bir sünnet (nass)

gibi kabul edilmektedir. Ayni sekilde sükür secdesi konusunda Hz. Peygamber'den [birseyin nakledilmemis olmasi (naklin terki) da, sükür secdesi bulunmadigina dair bir sünnet gibi kabul edilir. Ibn Rüsd, sonra Imani Safiî'nin muhalefetini ve görüslerini nakleder.

Imam Mâlik'le naklettigimiz meseleden maksadimiz, onun yolunu, meseleye yaklasimini ve onun bidat olusunun anlamini açiklamasini ortaya koymaktir. Yoksa onun mutlak surette bidat oldugunu söylemek degildir.[288]

Hülle nikahinin haramligi ve onun kötü bir bidat oldugu konusunda da bazilari ayni yolu izlemislerdir. Söyle ki: Hz. Peygamber zamaninda eslerin birbirlerine tekrar dönmelerini saglamak için hülle nikahina cevaz vermek suretiyle hafifletme ve ruhsat tanimayi gerektiren gerekçe mevcuttu. Rifâa'nin karisinin kocasina tekrar dönme konusundaki israrli talebine ragmen böyle birsey mesru ki-lmmadigma göre, bu hülle nikahinin ne onun için ne de baskalari için mesru olmadigini gösterir. Bu yerinde bir esastir ve dikkate alinmasi durumunda bidatlerle bidat olmayanlar arasindaki fark ortaya çikacaktir ve esbab-i mucibe varken tesrîe gidilmemesi, Sâri' Teâlâ'nin maksadinin o konuda mevcut üzerine bir ziyadeye gidilmemesi oldugunu gösteren bir delil olacaktir. Zâid bir fazlalik olduguna göre, onun Sâri'in kasdina muhalif oldugu ortaya çikacak ve dolay isiyla o sey bâtil olacaktir. [289]

---

[1] Kul hakki agir basan âdetler bahsinde de geçtigi gibi bunlar niyetle ibâdet haline dönüsmektedir. Niyet unsuru bulunmadigi zaman ise ibadet olmaktan çikmaktadir. Meselâ mubah olan fiillerin islenmesi gibi. Bunlar sirf verilen izin ya da nefsin hazzi açisindan islendikleri zaman siradan âdet olma özelligini öte asamazlar. Ayni sekilde namaz ve diger ibadetler eger Allah'in emrine uyma amaciyla islenirse ibâdet olurlar; ama riya ya da makam ve mevki elde etme niyetiyle yapilirsa o zaman da masiyet halini alirlar.

[2] Beyyine 98/5.

[3] Zümer39/2.

[4] Nahl 16/106.

[5] Tevbe9/54.

[6] Bakara 2/231.

[7] Nisa 4/12.

[8] Âl-imrân3/28.

[9] Daha önce geçti. bkz. [1/298],

[10] Hz.Peygamber'e (as) sorarlar: "Ya Rasûlallah! Bir adam vardir kahramanlik için savasir, bir digeri soy-sop için savasir. Bir üçüncüsü de gösteris Için savasir. Bunlarin hangisi Allah yolundadir?" Karsilik olarak Hz. Peygamber yukaridaki cevabini verir. bkz. Buhari, Tevhîd, 28; Müslim, Imâre, 150; Ibn Mâce, Cihâd, 13; Tirmizî, Fedâîîu'l-cihâd, 16; Ahmed, 4/297.

[11] Müslim, Zühd, 46.

[12] Kehf l8/110.

[13] Yani niyetin helal ve haram konusunda da etkisi bulunmaktadir.

[14] Yani ya zorlamada teselsül lazim gelecek ya da zorlama helli bir yerde duracaktir ve buna ragmen Sâri'in fiilden bekledigi imtisal (emre uyma) amaci gerçeklesmemis olacaktir. Bu durumda meydana gelen zorlama Sâri'in amacini gerçeklesti rmeyen bir abes (beyhude sey) olacaktir. Sâri'i n beyhude seylerle ugrasmasi muhaldir. Nitekim teselsül de haddizatinda muhal olmaktadir. Su halde geriye zor altinda islenilen bu amelin niyet olmaksizin sahih ve Sâri'in amaci m gerçeklestirmis olmasi sikki kaim akladir vi; dolayisiyla iddia edilen tez dogrulugunu yitirmektedir.

[15] Ebu Davud, Talâk, 9. Elesliriye konu olan hadis, Hafiz tarafindan hasen olarak nitelenmistir.

Ifi. Sevkânî hu anlamda bazi rivayetlere yer verm Istir. Abdurrezzak hu sözü.Hz. Âli'den, Hz. Ömer'den ve Hz. ebu Zer'den mevkuf olarak rivayet etmistir. îs-nadmda inkita (kopukluk) vardir.

[16] Bu görüs zayif da olsa, meselenin desteklenmesi için yeterlidir.

[17] Niyetin atildigi (rafd) zamana isabet eden kisim ibadet niyetinden hali olmaktadir. Ayni sekilde kildigi iki rekatta da farziyete niyet etmemistir. Nafile niyeti ise ona göre farz niyeti yerine geçmemektedir.

[18] Allah'a ulasmak için yapilan tefekkür olmaktadir. Bu ilâhî marifete ulastiran bir ameldir. Bu mümkündür ve dolayisiyla kendisine teklif hükmü taalluk edecektir. Ancak bu tefekkürde, emre uymus (imtisal) olma kasdinin bu-lunmasi mümkün degildir. Çünkü emre uyma kasdinin olabilmesi için önce bu tefekkürle mutlaka Ailah'm bilinmis olmasi gerekmektedir. Dolayisiyla ilk tefekkürde kasdm bulunmasi mümkün degildir. Mümkün olmadigi için de hitap konusu olmayacaktir.

[19] Yani butlan bahsinde geçtigi gibi bâtil kelimesinin ikinci mânâsi olan 'üzerine âhirette sevap terettüp etmemesi' anlaminda bâtil olur.

[20] Oruca niyet konusunda Hanefî mezhebi söyledir: Ramazan orucu, muayyen nezir orucu gibi vakti belirti olan oruçlar için niyetin geceden yapilmasi ve su oruca diye belirlenmesi sart degildir. Dolayisiyla meselâ Ramazan'da kazaya kalan baska bir Ramazan orucunu tutmaya veya adak oritcu tutmak için belirledigi günde Ramazan orucunun kazasina ya da nafile oruçtutmay a niyet etse, bu niyetlerine itibar edilmez ve o oruçlar Ram azan y a da muayyen nezir orucu olarak sahih olurlar. Çünkü oruç, o vakitte tutulmasi gereken oruca hamledilir ve sahih olur.

[21] Mehirsiz degis tokus suretiyle yapilan nikaha sigâr nikahi denir. îki kisinin birbirlerine mehirsiz olarak kizkardeslerini nikah etmeleri gibi. (Ç)

[22] Metinde olumsuz olmakla birlikte, sözün akisini ve Nâsir'in de dipnotunu dikkate alarak olumlu tercüme ettik. 'AkdIn sahih olmasini gerektiren sekli kasdetniis olmasalar da' seklinde asla sadik kalarak tercüme etmek de müm-kündür. (Ç)

[23] Hanefî mezhebine göre, iki velî, kizlardan her birinin milk-i müt'asi digerinin mehri olacaktir seklinde tasrihte bulunsalarve kizlari karsilikli olarak nikahlanna alsalar (mehirsiz degis-tokus), akit sahih oiur ve kizlardan her birine emsal mehir gerekir. Çünkü Hanefi'lere göre, mehir yoktur diye meh-rin tümden reddedilmesi durumunda dahi akdedilen nikah sahih olmakta ve kadina emsal mehir gerekmektedir. Dolayisiyla sigâr nikâhi Ebu Hanife'ye göre mehrin reddi anlamina gelir. Bunu söyle izah etmek mümkün: Sigâr nikahinda bulunanlar ser'î olmayan bir akdi kasdetmisîerdir; buna ragmen akit bâtil olmamistir. Çünkü akdi ser'î bir hakikate hamletmekte ve bunun neticesinde de akit sahih olmakta ve kadina da emsal mehir gerekmektedir. Bu durumda ileri sürülen sart bâtil olmaktadir.

[24] Sebeb, sözü edilen tasarruflarda sadece sözü söylemekten ibarettir.

[25] Müellif bu sözü ile, o sözden dogacak müsebbebin yani talak, azad... ve benzerlerinin meydana gelmesini kastetmemistir, demeyi kastediyorsa, az önce izah edildigi üzere bu yerinde degildir. Yok iafizla o lafzin konuldugu mânâyi kastetmemistir, demeyi kastediyorsa bu da açik degildir. Lafizla, sakaya niyet etmesi, kendisini o lafzin mânâsini anlamis olmaktan çikarmaz. Olsa olsa gayr-i ciddi bir tasarrufta (hezl) bulunan kimse, müsebbebin meydan a gelmemesini kastetmis olabilir. Bu kasdm da bir önemi yoktur.

[26] Bu gibi meseleleler nesep, hürriyet, yükümlülükler gibi çok önemli konularda büyük etkileri olan tasarruflarda. Dolayisiyla Sâri' onlarin korunmasi noktasinda titizlik göstermis ve zahir sebeplerinin bulunmasi durumunda hükümlerinin üzerine terettüp edecegini bildirmistir. Bu gibi tasarruflarda ciddiyetsizlik, saka gibi yorumlar dikkate alinmamistir. Çünkü bunlar gizli islerdir ve bilinemezler. Dolayisiyla gerçeklestirilen .sebebler ciddî olarak islenmis kabul edilir. Aksi takdirde genis bir fesat kapisi açilir ve namuslar çignenir, hürriyetler zai! olur, adak yolu iîe üstlenilen yükümlülükler ortadan kalkar. Bu gibi tasarruflarda bulunan bir kimse pisman olur ve hemen ben saka

yapmistim der, istikrar bozulur.

[27] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/325-332

[28] Buhari, Ahkâm, I; Müslim, îmâre, 20.

[29] IIadîd57/7.

[30] Bakara 2/30.

[31] A'râf 7/129.

[32] En'âm 6/165.

[33] Buhari, Ahkâm, 1; Müslim, Imâre, 20.

[34] Hadiste zikredilenler sadece birer örnektir, yoksa sorumlu olanlar sadece emir, baba ve anneden ibaret degildir. Çünkü hadiste en kapsamli olan velayetten söz edilmemistir. En kapsamli velayet, kisinin kendi nefsini, belirlenen istikamette gözetme ve: kollama velayetidir. Keza, baska rivayetlerde geçip da bu rivayette zikredilmeyen kölenin mali üzerindeki sorumlulugundan da .söz edilmemistir. Bu da hadiste zikredilenlerin sadece birer örnekleme oldugunu gösterir.

[35] . Orada altinci meselede, bes nevi olan hükümlerin fiil ya da terklere ancak maksatlar itibariyla bagli olduklari geçmisti, bkz. f 1/2011

[36] Mükellefin ser*i hükümler altina girmesi adîi dördüncü nevin altinci meselesinde, bkz. [2/186],

[37] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/332-334

[38] Bu büyük önerme, küçük önerme ve sonuçtan olusan mantikî bir delildir. Müellif büyük önermenin açik oldugunu söylemis ve "Çünkü mesru kilinan hükümler, sadece maslahatlarin temini, nicfse deÛerin de uzaklastirilmasi için konulmustur...." diyerek uyanda bulunmayi da i hm a] etmemistir. Küçük önermeyi ise alti delille temellendirmeye çalismistir. Ancak iyice düsünüldügünde son sözü hariç aslinda hepsi de büyük önermenin açiklanmasi ve izahi seklindedir.

[39] . Bir önceki delile yakin olmaktadir. Çünkü Sâri'in kasdetmis oldugu birseyi ihmal etmek; ihmal ettigi bir seyi de. dikkate aimak, çogukez maslahat ve güzel olanin (hayrin) kendi kastettigi seyde oldugu yanlis düsüncesinden kay-naklanir

[40] Nisa 4/115.

[41] Meselâ nikahi ele alalim. Sâri'Teâlâ nikahi insan nesîinin devami ve onunla ilgili bulunan diger amaçlar için mesru kilmistir. Simdi nikâh ile, Sâri'in bu kasdi degil de, üç talakla hosanmis kadinin eski kocasina heia] kilinmasi amaçlanirsa (hülle), sözkonusu nikah tahlil (helâl ki im a) için bir vesile (araç) yapilmis olur ve o, Sâri'in nikahtan gözettigi maksatla amaçlanmis olmaz. Bu durumda Sâri' kati ada amaç olan nikah, hu kimseler yaninda araç halini alir. Bu ise seriata ters düser ve onunla uyusmaz.

Burada söyle denilebilir: Nikah da Allah katinda bir vesiledir; çünkü o hülle için degilse de neslin devami maksadinin araci olmaktadir. Dolayisiyla bu delil, birinci delilin 'Sâri'in kastettigi seyi ihmal ve dikkatten düsürmüs; Sâri'in ihmal ettigi seyi de, muteber bir maksadi kabul etmistir' seklindeki kapsamindan disari çikmaz. Bu delili, Sâri'ce amaçolan, niyet sahibince araç haline sokulmustur seklinde müstakil bir delil yapma çabasina gelince, açik degildir. Çünkü nikah zaten her hal ve durumda vesiledir; Su kadar var ki maksatlar farklidir.

Cevabi: Bu bazi yükümlülüklerde geçerli bir durumdur. Mselâ namaz, oruç ve hac gibi sirf ibadet ol an tasarruflarla Allah'in kastettigi amaç degil de meselâ riya kastedilirse, dünyada ulasmak istedigi makam elde etme ya da terkinden dolayi gerekecek cezayi -namazi terkeden kimsenin öldürülmesi gibi- düsürmek gibi bir amaca vesile ki Imis ulur. Oysaki Sâri', bu ibadetleri, hizzat kendilerinde bulunan Özelliklerinden dolayi birer amaç kabu! etmistir; bununla beraber kisi, onlari dünyevî amaçlarina ulasmak için bir araç kilmistir. Bu sekilde müellifin sözü yerini bulacak ve delilin müstakilii-gi ortaya çikacaktir.

[42] Bakara 2/231.

[43] Tevbe 9/65.

[44] Bîr tasarrufun/akdin gerçeklesmesinden sonra, taraflarin rizasiyla bozulmasi. (Ç)

[45] Yani Sâri'in bu akitlerdeki amaci, akdi icra eden kimsenin hür iradesüle gerçeklesmesidir. Bu tasarruflar, zor altinda islenmeleri durumunda, mesru kilmislari dogrultusunda meydana gelmemeleri ve seriata ters olarak gerçeklesmelerine ragmen sahih olarak vuku bulmaktadirlar.

[46] Hiyel' kelimesi, hîle kelimesinin çogulud ur. Bu kelime, çare, çikis ya\u gibi anlamlara gehr. Kanaatimizce ilk çikisi, îslâm seriatinin hükümlerini olabil digince yürürlülükte tutabilin t! amacinin bir sonucu olmus; ancak zamanla çigirindan çikarak Türkçe'deki "hile" kelimesinin anlamina uygun bir mahiyet almistir. (Ç)

[47] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/334-338

[48] Yani bizzat kendi hakki açisindan. Çünkü kisi zevcesinden istifade etmek, gül suyu içmek konularinda yasaklanmis degildir, eda ettigi namazi tekrar kilmakla yükümlü degildir. Ancak emir ve yasaga saygi perdesini yirtinis ve onlari onemsemem istir. Böyle bir kimse için, kendisine ait bir hakki kullanmis o Imasi açisindan kendisine herhangi bir ceza vb. gerekmeyecektir. Allah hakkini korumadigi için ise günahkar olacaktir.

[49] Bu kisimdan, muhalefet kasdiyla uygun olani yapan kimsenin durumu böyle degildir. Çünkü o kimse sebebi ortaya koymamistir. Gerçi muhalif olan sebebi islemeyi kastetmistir ancak, hata etmis ve sebebi hakikaten inememistir.

[50] Nisa 4/145.

[51] Birinci meselede.

[52] Yani fiil gerçekte Sâri'in mesru kilmis oldugu seye muhalif olmakta; kisi onun mesru kilinin adigini da bilmektedir; bununla birlikte o seyi tâat ve ibadet kasdi ile islemektedir. Bunu yaparken de çogu kez bu fiilin tâat Sayilacagi gibi bir yorumda bulunmaktadir. Fiilin muhalifiliginin yani gerçege ters düsmesinin, kasdinda uygunlugunun anlami isle bu olmakladir. Burada: 'Bu kisimdan olan bir fiil akilli bir kimseden sadir olamaz; zira bir kimsenin bir fiilin muhalif oldugunu bile bile ununla Sâri'in kasdina uygunlugu kastetmesi mafcu 1 degildir'd iye bir itiraz ileri sürülemez. Çünkü bu-rada fiilin Sâri'in kasdina uygunlugu, sadece kisin in kendi kuruntusu nca olmaktadir.

[53] En'âm 6/159.

[54] En'âm 6/153.

[55] Müslim, Cuma, 43; Ebu Davud, Sünne, 5; ibn Mâce, Mukaddime, 7; Ahnied, 3/310.

[56] Kural olarak mutlak kemale yorulur. (Ç)

[57] Hadis olarak da rivayet edilen bu söz, Ibn Mes'ûd'a aittir f mevkuf)- bkz. Ah-med, 3/379. (Ç)

[58] Öbür taraftan Kur'ân son seklini de almis degildi ve her an,yenibir vahiy gelebiliyordu. fÇ)

[59] Ebu Davud, Sünne, 4; Ahmed, 2/286, 300, 424; 4/170.

[60] Müellif tarafindan hadis olarak rivayet edilen bu söz, aslinda Ibn Mes'ûd'a aittir (mevkuf), bkz. Ahmed, 1/379. (Ç)

[61] IbnMâce, Fiten, 8.

[62] Yani mesâlih-i inürsele prensibine dayanilarak uygulamaya konulan örnekler. (Ç)

[63] Yani bir açidan bakildigi zaman fiil sahih olaci ktir; diger açidan bakildiginda da fasit ve bâtil olmasi gerekecektir.

[64] Yani mükellefin itaat kasdi amele mutabik düsmemistir. Çünkü amelde itaat bulunmamaktadir. Zira itaat ancak mesru olana uymak suretiyle gerçeklesir. Halbuki burada, islenen fiilin gayr-i mesru olmasi durumu üzerinde durulmaktadir. Bu durumda muhalefet mevcuttur ve ve mükellefin yerini bulmayan itaat kasdimn o muhalefeti muhalefetlikten çikarabilecek bir gücü de yoktur.

[65] Yani, kasit ve niyetin muteber olmasi için mesru bir fiil üzerinde vuku bulmasi gerekmektedir. Bu durumda mesru kilinan sey, niyet ve fi ilin bütününden olusmaktadir.

[66] Yani o amelleri isledikleri sirada henüz o ameller mesru kilinmis degildi. Seriatin o amelleri dikkate alip emrettigi

ya da dikkate almayarak emretmedigi belli olmayan bir dönemde onlarla amel etmislerdi.

[67] Meselâ Zeyd b. Anir b. Tufeyl, akli ile Allah'in varligim ve birligini bulmustur. Müsriklere hayvan bogazlama konusuyla daha pek çok noktada muhalefet etmistir. Kiz çocuklarinin diri diri gömülmesine karsi çikniistir. Bogazla-ma konusunda söyle derdi: "Koyunu Allah yaratmis, onun için gökten yagmur indirmis, yeryüzünden ot bitirmistir, lîütün bunlara ragmen siz, onlari Allah'tan baskalarinin adina bogazliyorsunuz."

[68] Yani bu konuda niüctehidlerin farkli yaklasimlari bulunmaktadir Bir kismi onlari sahih görürken, bir diger kismi sahih görmemektedir. Hu fiiller, kendisiyle taabbud (kuHuk) kastettikleri amelleri gibi seylerdir ve bu konuda maksatlari iîe amelleri arasinda bir fark yoktur. Onlarin maksatlarini sahih görenler, ayni zamanda amellerini de sahih görmekte; aksine onlarin maksatlarim sahih görmeyenler amellerini de sahih görmemektedirler.

[69] Nitekim Zeyd b. Amr'dan'Allahim! Seni sahit tutarim ki, ben süphesiz Ibrahim'in dini üzereyim' dedigi rivayet edilir.

[70] Çünkü bu durumda mesele, konumuz haricinde kalacaktir. Zira öyle bir kisinin ameli de, niyet ve kasdi da uygun olacaktir.

[71] . Buhârî,îtisam,20;Müslim,Akdiye, 17; EbuDavud,Sünne, 5; IbnMâce,Mukaddime, 2; Ahmed, 2/146.

[72] Yani bunlar fiil, her ne zaman seriata muhalif olarak gerçeklesirse -niyet uygun da olsa- bâtil olur, görüsüne meyletmislerdir

[73] Kasdin uygunlugunun geregi, dünyada had cezasinin, âhirettede azabin gerekmemesidir.

[74] Muhaliflik tarafi nin geregi konusunda müellif tafsilata gitmis ve telâfisi im -kani bulunmayan fiillerin ihmal, telâfi imkani bulunan fiillerin de tashih edilerek kasit tarafinin dikkate alinacagini belirtmistir. (Ayrica 74. dipnota bkz.).

[75] Bu ikinci nikâhin tashihi gerekecektir; çünkübirinci nikahtan haberi olmaksizin zifafi gerçeklestirmistir ve bu haliyle kasdi uygun bulunmaktadir. Meselede iste bu kasit tarafina meyledilmis olmaktadir.

Buna su sekilde itiraz edilmistir: Gerdege girmeyen kimsenin, nikahi ilk defa akdeden oldugunun ortaya çikmasi durumunda, ikinci kocanin kadinla gerdege girmesi, baska birinin zevcesiyle gerdege girmek anlamina gelecektir. Bu durumda onun hata etmis olmasi ve baska birisinin hanimi üzerine ikinci bir nikah kiymasi o nikahin devamini nasi! mubah kilabilir ve ser'an mahalline isabet etmeyen bir akdi nasil tashih edebilir, sihhati üzerinde görüs birligi bulunan bir nikah akdini nasil iptal edebilir?! Kaldi ki, hata baskasinin zevcesini mubah kilmayi ve onu kocasina haram kilmayi degil, sadece o fiili isleyen kimseden günah ve cezanin kaldirilmasini gerektirir.

[76] Kayip olan ve hayatta o!up olmadigi bilinmeyen kimse. (Ç)

[77] Mefkûd meselesinde iki durum vardir: Muhalif olan fiil üzerine binada bulunma ve ikinci kocanin gerdegi sonrasinda ilk kocanin gelmesi durumunda bu ikinci nikahin tashihi. Tashihin iki gerekçesi vardir: t V Kasdin sahih olmasi (2) Ilk kocanin hayatta oldugunu bilmeksizin gerdegin gerçeklesmis olmasi. Gerdekten önce çikip gelmesi durumunda ise üzerine binada bulunulmamasi ve ikinci nikahin ihmali durumu sözkonusudur. Yalniz burada müellifin ifadelerinde bir kapalilik vardir: 'Eger kadini nikahlamadan önce çikip gelmisse' sözünden maksadi sadece akitten ibaretse, o zaman konuya ters düsecektir. Yok nikahtan maksat gerdekse o zam an'Akitten sonra fakat gerdekten önce gelmisse' seklinde ifade ettigi üçüncü ihtimalle ayni olacaktir. Ancak metinde geçen'evlenmek' tabirinden kasit 'hakimin hükmü ile evlenmesinin helal olmasi' denilirse o zaman problem kalmaz. Nitekim müellifin yine kendisine.ait bulunan el-t'tisâm adli eserine aldigi ifade de bu dogrultuda bulunmaktadir.

[78] Yani, mesru nikâh sekline muhalif oldugu için o nikah feshedilir ve kadin için mehir hakki dogar, had ve ceza düser. Mehrin isbati gibi telafisi mümkün olan hükümler isbat edilir. Ancak bu örnegin bizim sh andaki konumuzla ilgili olabilmesi için, velînin izninin sart oldugunu bilmeyen bir kimsenin seriata uygunluk kasdi ile evlenmis olmasi gerekmektedir. Ancak velî sartinin bulundugunu bile bile böyle bir akde gir ism isse o zaman mesele, konu dahiline, girmez. Bu durumda hükmü de ayni olur mu? Eger bile bile yapmamn hükmü, bilmeden yapmanin hükmü gibi olacaksa, o zaman mesele her iki taran da etkin kilma seklinde belirtilen konumuza açiklik getirmeyecektir. Bu durumda mesele bu kaide üzerine degil, baska bir esas üzerine, oturtulacaktir. Kitabin sonlarina dogru ihtilaflara ri ay ette buiunm a bahsinde vukûdan sonra bina ve mevcut hali dikkate alma hakkinda bunu animsatan ifadeler gelecektir. Buna göre nikah, her ne kadar esas itibariyla sahih olmasa da, meselâ mirasa hak kazanma ve daha benzeri konumuzla ilgili olmayan bazi haklar gibi hükümler dogacaktir. Orada mesele, muhalefet ve uygunluk açisindan ele alinmamakta ve baska bir esas üzerine oturtulmaktadir.

[79] Ebu Davud, Nikâh, 19; Tirmizî, Nikâh, 14; Dârimî, Nikâh, 110.

[80] Abdulmelik b. Ha'oibb. Süleyman es-Sülemî el-Kurtubi, Kndülüs Mâliki fu-kahasmdandir. o. 238/853. (Ç)

[81] Ramazan ayinin hürmetini ya da o ayda oruç tutmamanin haramhgini hü-meyen kimseyi unutan kimsenin hükmüne tâbi tutmuslar ve ona keffareti gerekli görmemislerdir. Yakin (makul) tevillerle ilgi li zikrettikleri seyler de. bilgisizlik türünden sayilmistir. Bu tür bir tevil sonucunda orucunu yiyenlere keffaret gerekmeyecegi ve unutan kimsenin hükmüne tabi tutulacagi belirtilmistir. Yiyecek ve içecekler konusunda da durum ayni olup, haram oldugunu bilmeksizin haram birseyi yemesi ya da içmesi durum unda ona unutan kimsenin hükmünü vermislerdir. Meselâ gülsuyu zanniyla sarap içen, temizdir diye necis olan birseyi yiyen bir kimsenin durumunda oldugu gibi.

[82] Ahzâb 33/5.

[83] Bakara 2/286.

[84] bkz. Ibn Kesir, 1/342.

[85] Bakara 2/286.

[86] Daha Önce geçti. bkz. [1/149].

[87] Yani sorumlulugun kaldirildigi konusunda. (Ç)

[88] Yani, bir tür sorumlulugun bulunmasi geregi üzerinde görüs birligi etmislerdir. Genelde sorumlulugun kaldirildigi konusunda ittifak etmis olmakla birlikte bir tür sorumlulugun hâiâ devam etmekte oldugunu kabul etmeleri, her iki tarafin da dikkate alindigini göstermektedir.

[89] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/338-349

[90] Nadir olarak bazi insanlar zarar görebilir. Nadir olan bir zararla birlikte o seyin kullanilmasi, ileride de hükmü gelecegi gibi, niübahlik üzere bakî kalmaktadir.

[91] Konu, zararin genel degil özel olmasi ile ilgili idi. Düsmana silah satmanin zarari özel mi ki, bu kisma örnek olarak vermistir. Halbuki, mallarin pazar yerine getirilmeden kapatilmasini genel zararlar için örnek göstermisti. Diger örnekler için de ayni seyi söylemek mümkündür

[92] Bunun birçok örnegi vardir. Meselâ biri söyle cereyan eder: Krediye ihtiyaci olan dükkan sahihi A, dükkanindaki mallari düsük fiatla ve pesin olarak fi'ye satar ve parayi teslim alir. Dükkandaki mallar henüz yerini degistirmeden A fi' den o mallan veresiye olarak yüksek fiatla geri alir. Böylece A istedigi krediyi, R de parasina karsilik açikça isteyemedigi bir fazlaligi (faiz) elde etmis olur. (Ç)

[93] Meselâ, hayatin ya da bir organin ortadan kalkmasi gibi

[94] Burada söyle denilebilir: Burada sözü edilen, kisinin hakkini kullanmaktan engellenmesi durumunda kendisine telafisi mümkün olmayan bir zararin ulasmasi, hakkini kullandigi zaman ise baskalarina zararin dokun masi seklinde idi. Dolayisiyla zarar ya sadece kendisine ya da birçok insana dokunacaktir. Konu bu. Sehirlinin köylü adina simsarlik yapmasi gibi. Burada sözü edilen müslümanin kalkan edilmesi meselesi ise farklidir. Çünkü o meselede kalkan edilen kisinin hakkinin korunmasi ve öldürül memesi, bütün müslü-inanlarin öldürülmesi neticesini doguracaktir. Yani hem kalkan yapilan müslüman hem de diger müslümaniar veya en azindan ordunun tamami zarar görecektir. Bu durumda her halükârda zarar ferdin kendisine de dokunmaktadir. Bu yüzden de zararin sadece kalkan yapilan müslüman üzerinde kalmasi amaçlanarak diger müsiümanlarinyada ordunun kurtarilmasi temin edilir. Mesele bu sekilde ele alindiginda iki mesele arasindaki fark açiktir. Ama meseleyi, ya kaikaii yapilan müslü manin yok olmasi ya da Islâm ordusunun yok olmasi seklinde düsünürsek, o zaman konuya uygun olacaktir,

[95] Meselâ mâlî konularda olmasi gibi.

[96] Dolayisiyla yanlarinda bulunan müsteriye ait mallarin kusurlari olmadan zayi olmasi durumunda tazmin etmemeleri gerekmektedir. (Ç)

[97] el-mezâlimü'l-müstereke adi verilen bu tür vergiler için Ibn Teymiye'ni Hisbe adindaki eserine bakilabilir. (Ç)

[98] Sûra 42/42.

[99] Buhârî, Imari, 26; Müslim, Imare, 103, 107; Nesâî, Cihad, 18; tbn Mâce, Ci-' had, 1; Muvatta, Cihad, 27; Ahmed, 2/231.

[100] Mâide5/29.

[101] Müslim, Fedâilu's-sahabe, 167.

[102] Müslim, Lukata, 18.

[103] Tirmizî, Zekât, 28; Dârimî, Zekat, 13.

[104] Müslim,Biir,65.

[105] Müslim,Biir,66

[106] Buhari,iman, 7;Müslim,iman,71,72

[107] Buhari,Savm, 7;Müslim,Fedail,50

[108] Buhârî, Bed'u'I-vahy, 3; Müslim, Iman, 252.

[109] Insan 76/8.

[110] Hasr59/9.

[111] Daha önce geçmisti, bkz. 12/108].

[112] Buhârî, Menâkibu'1-i-risâr, 18; Megâzî, 18; Müslim, Cihâd, 136; Ahmed, 3/105.

[113] Buhârf, Cihâd, 82 (3/228).

[114] Yusuf 12/51.

[115] Bu ihtimal, failin emredilmis olan seyi isleyen birisi kabul edilmesi takdirine göre olacaktir.

[116] Bu ihtimal ise her iki takdire göre de muhtemel bulunmaktadir. Ancak burada söyle denilebilir: Her iki takdire göre de zarar verme kasdinm bulunmasi bu besinci kismin özüne ters düser. Buna söyle cevap verilebilir: "Ya da baskalarina zarar vermeyi amaçlamistir...' sözünden amaci, muhtemelen kasdi bulunduracak seyi (mazinne) islemesi demektir; bu durumda bilfiil kasidbu-lunmasa bile kendisine, muhtemelen kasdi barindiran sey ile (mazinne) muamele edilecektir. Nitekim müellif de bunu daha Önce geçen Bu açidan bakildiginda fiil, baskalarma zaar verme kasdinin bulundugu zannim içermektedir* sözüyle belirtmis bulunmaktadir.

[117] Yani diyet ve itlaf edilen mallarin tazmini konusunda hatali bir kimse gibi muamele görür.

[118] Yani bir yönü ile fiilin caiz olmasi ve diger caiz olmayan unsurdan ayri olarak düsünülmesinin mümkünlügü

[119] bkz. sihhat ve butlan bahsi. [1/292].

[120] ikinci bakis açisinayanifiili islemesi durumunda zorunlu olarak hirbaskasi-na zarar verme gibi bir neticenin dogacagini bilmesi ve zarar vermeye yönelik bir kasit bulundurma zaniiinin kuvvetlenmesi. Bu açidan ele alindigi za-man fiil, yasaklanmis olmayi gerektirmekte, Sâri'in kasdma muhalif ve ters düsmektedir. Sâri'in kasdina ters düsen sey ise bâtil olacaktir.

[121] Bu gibi islerde çalisan kimseler için bu mesakkatler (nisbi olarak) normal bir hal alir ve tabiî hallerde alisilmisin disinda bir mesakkatin ortaya çikmasi nadir olur. Dolaisiyla nâdir olan bu gibi haller dikkate alinmaz. Nitekim bu husus daha önce mutat olan ve olmayan mesakkatler bahsinde açiklanmisti.

[122] Mütevatir olmayan haberlerde (vâhid haber) ravilerin yanilma ve yalan söyleme ihtimalleri her an için mevcuttur. Ancak onlarin mü'min, müslüman, adalet ve zabt sahibi olmalari bu ihtimali azaltir ve böylece dogruluk payi güçlenir ve böylesi bir haber zan ilade eder. Zan ise feri meselelerde amel etmek için yeterli olmaktadir. (Ç)

[123] Meselâ, kefen soyucunun (nebbâs) hirsiza kiyas edilmesi gibi. Bu cüz'î bir kiyastir, hata ihtimali içermesine ragmen kendisiyle amel edilir. Ileride kiyasa itirazlar bahsinde de gelecegi gibi kiyas pek çok yönden yirmi bes kadar noktada tenkide açiktir ve hata ihtimali içerir. Buna ragmen cüz'î konularda kiyasla amel caizdir. 'Cüz'î' kaydinin getirilmesinde zaruret vardir; zira kiyasin keza vâhid haberin delilligi ve onlarla amfi etmenin geregi dinde kesin olan esaslardan olmaktadir.

[124] Yani emredilen sey üzerinde geregince durmamak suretiyle degerlendirmede kusur göstermesi ve baskasina zarar verme kasdinm bulunmasi.

[125] Bu ifade, besinci kisim ile arasindaki farki belirtmek için getirilmistir. Çünkü besinci kisimda fiilin mefsedete götürmesinin genelde kesin oldugu söylenmistir.

[126] Ilk bakista "sedd-i zerîa" da ondanyaniyedinci kisimdan bir nevi gibi gözükmektedir; dolayisiyla delil olarak kullanilmasi yerinde degildir. Ancak biraz dikkatlice düsünüldügünde görülecektir ki, bu kismin tamami, islenmesi durumunda mefsedet doguracagi zan ölçüsünde bilinen seylere zerîa (vesile) olmaktadir. Belki de müellifin amaci sudur: Bunlarin cüziyyâtmdan olup da bilfiil âyet ve hadislerde belirtilenler bunun çerçevesi içerisindedirler. Diger cüziyyâti ise, hakkinda nass bulunanlar üzerine kiy as yoluyla hamledilirler. Bu durumda getirilen izah bir delil olabilir ve müellifin 'Nassla la belirlenmis bulunan sedd-i zerîa da bu kisim çerçevesine girmektedir'sö-züde açiklik kazanmis olur.

[127] En'âm 6/108.

[128] Müslim, Iman, 145; Tirmizî, Birr, 4; Ahmed, 2/164.

[129] Bakara 2/104.

[130] Mubahtik ya da aksi olabilir. Meselâ hadiste sözü ediîen sövme fiili zaten aslinda mubah degildir. Bu durumda asil olan fiilin yasak olmasi gibi zerîa (vesile) olarak da hükmü ayni sekilde yasak olacaktir. Diger örneklerde ise durum böyle degildir; çünkü onlar aslinda mubah olan fiillerdir, ancak üzerine dogacak olan seyin hükmünü almislardir.

[131] Yani baskasinin zarari sözkoiiusu olmayan niasiyet gibi mefsedet ile baskalarina zarar içeren fiiller.

[132] Yani yedinci kisimda.

[133] Açik olmayan bir izah seklidir. Bu ilim ya da zan mertebesine ulasmayan bir ihtimalden öte geçmez seklinde yapilan itirazi defedecek durumda degildir.

[134] Ümmü Yunus rivayet etmistir: Zeyd'in oglunun anasi, bir cariyeyi atalarin (maas) verilecegi zamana kadar veresiye olarak sekizyüz dirheme satmis ve ona (sattigi kimseye) eger satacak olursa kendisine satmasi sartini kosmustu. Sonra süre dolmadan önce altiyüz dirheme (pesin olarak) tekrar ondan satin almisti. Bunun üzerine Hz.Âise'den fetva istemis, oda: "Ne kötü bir alisveris!" demistir. Çünkü satis akdine muhalif sart içermektedir. Hz. Âise mübalagali bir ifade ile bu tasarrufun yanlisligini belirtmistir. Çünkü çogu zaman böyle bir akitte gözetilen kasit, az verip çok alma (örtülü riba) olur. Cariyenin araci yapilmasi ise bir hiledir. Süre için ikiyüz fark biçilmistir. Bu çokça kastedilen seylerden olmakla birlikte galip halde degildir. Müellifin amaci bu. Ancak bu kendi zamanina has idi. Bugün ise, bu düsünce kesin olarak kasitta galip bulunmaktadir.

[135] Gâlib kelimesi, nâdir kelimesinin mukabili olarak; çok ise, az degil anlaminda kullanilmaktadir. (Ç)

[136] Müellifin bu görüsüne katilinmayabilir.

[137] Her iki kisimdan da "çokça" diye söz edilmesi, onlarin hükümde de müsterek olmalarini gerektirmez. Çünkü aralarinda fark vardir; burada sadece ihtimal varken orada zan ölçüsünde bir bilgi ile zarar ya da mefsedetin dogacagi bilinmektedir. Bu durumda böyle bir delillendirme yoluna basvurmak kelime oyunu gibi bir hal alacaktir.

[138] Ibn Mâce, Esribe, 11; Ebu Davud, Esribe, 8. Yasagin illeti için bkz. Neylu'l-evtâr, 8/210.

[139] Müellifin bu örnegi galip kisimdan degil de çok olan kisimdan göstermesi tartisilabilir. Göründügü kadariyla üç gün hatta iki gün bekleyen bir nebizin özellikle de sicak ülkelerde sarhosluk verici bir hale ulasmasi çok degil galip bir durumdur.

[140] Ebu Dâvud, Esribe, 10 (3/335).

[141] Ebu Davud, Esribe, 7.

[142] Hz. Peygamber (as) dübba', hantem, nekîr ve mukayyer denilen kap larda sira tutmadan yasaklamis ve "Lâkin tulumundan iç ve agzini bagla" buyurmustur. (Müslim, Esribe, 33)

[143] bkz.Neylul-evtâr, 8/208.

[144] Buhari, Nikah, 111; Müslim, Hac, 424; Ahmed, 1/278,299.

[145] Buhârî, Taksir, 4; Müslim, Hac, 412-424; Ebu Bavud, Menâsik, 2. Hadislerde böyle bir durumda üçüncü kisinin mutlak surette seytan olacagi belirtilmistir.

[146] Müslim, Cenâiz, 97, 98; Ebu Davud, Cenâiz, 73; Tirmizî, Cenâiz, 57; Ahmed, 4/135

[147] Buhârî, Nikâh, 27; Müslim, Nikâh, 33-36; Ebu Davud, Nikâh, 12.

[148] Nisa 4/3.

[149] Bakara 2/235.

[150] Mâide5/96.

[151] Selefin bir anlami karz demektir. *Bana su kadar borç vermen karsiliginda sunu sana sattim' demek suretiyle yapilan bir satis akdi yasaklanmis olmaktadir. (Nihaye, 2/390).

[152] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/349-367

[153] Aslî kabulle.

[154] Baskalarinin da kifâî olarak yükümlü oldugu varsayimiyla. Yükümlülügün kifâî oldugundan bahsedildigi zaman, sözü edilen kisinin de ayni sekilde kifâî olarak onunla yükümlü olmasi gerekecektir. Ayni yükümlülügün bazi mükelleflere kifâî olarak, diger bazilarina da hem kifâî hem de aynî olarak

binmesi sahih degildir.

[155] Nisa 4/34. Mübalaga sîgasi ile 'kavvâm' seklinde kullanilan bu kelimeyi müellif sözün gelisme bakilirsa "onlarin yükümlülüklerini de yerine getirmekle görevlidirler" seklinde anlamistir. (Ç)

Koca, karisinin nafakasini vermekten acze düserse, karisi üzerindeki kâimlik vasfi sona erer ve kadinin kendisini bosamasini isteme hakki dogar. Nitekim Imam Mâlik ve Safiî'nin görüsleri de bu dogrultudadir.

[156] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/367-369

[157] Kocanin karisinin nafakasini temin edememesi durumunda, aralarinin ayrilmasina hükmetmek gibi. Ayni durum efendi-köle iliskisinde de geçerlidir ve efendi, kölenin nafakasini tomin edememesi durumunda köleyi satmaya mecbur edilir.

[158] Bir müslünianin düsman tarafindan, müslüman ordusuna karsi kalkan olarak kullanilmasi Örneginde oldugu gibi.

[159] Pazara varmadan yolda maüari kapatmayi yasaklamak, zenâatkârlan tazminle sorumlu tutmak gibi konularla ilgili deliller.

[160] Bakara 2/264.

[161] Suarâ 26/109.

[162] Sebe 34/47.

[163] Sâd 38/86.

[164] Meyle neden olmasi. Müellifin sözünde baska bir izah daha geçmisti: Kamu maslahatini üstlenen kimsenin suizan ve töhmet altinda kalmasi ve bunun sonucunda hem ona hem de digerlerine birden zarar dokunmasi. Burada •Müellifin sözünden de ilk bakista anlasildigi gibi, Icmâin ületi sade bu zerîadir, birinci ise bu icmâi gerektirmez' denilebilir. Ancak buna, 'Onu ona eklemesi icmâin senedini güçlendirir' diye karsilik verilebilir.

[165] Konu ile ilgisi açik. Çünkü burada Ebu Talha'nin hayati tek bir kisinin hayati iken, Hz. Peygamber'in vücudu Islâm toplumunun bekasi demekti.

[166] Bu örnek üzerinde durulabilir: Bunun konu ile ilgisi olabilir rai?Hz.Peygam-ber'le ilgili olan tercih örnegi, Medine ahalisi için genel karsiliginda özel bir maslahat olmakta midir? Buna evet denilecek olursa Ebu Talha olayinda geçen izahin aksi olmus olur. Ancak müellif, her iki olayi da farkli açilardan ele almis ve Hz. Peygamber'in Medine halkim kendi nefsine tercih etmesini konu ile ilgili hakikat mânâda ve genel mukabilinde özel bir îsâr örnegi olarak; Ebû

Talha'nm tercihini de genel maslahat için yapilmis bir îsâr saymistir; çünkü dinin ve bütün müslümanlarm bekasi Hz. Peygamber'in hayatina bagllidir.

[167] Onun bu sekilde kalbinin mesgul olmasi tabiî ki elinde olmayan birsey idi; aksine kamu maslahati için yapmasi gereken seylerin düsüncesi kendisine istemeyerek hakim oluyordu.

[168] Buhârî, Ezan, 65; 163; Müslim, Salât, 191; Ebu Davud, Salât, 123. Hz. Peygamber bu yüzden namazi hafif tutmustu.

[169] Yani beklenti hali güçlü bir ihtimal olmaktadir; bu haliyle o gerçekten mevcut bulunan birsey kabul edilebilir mi? Yoksa edilemez mi?

[170] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/369-377

[171] Usûl kitaplarinin hüsün vekubiih m «selesinde; m üellif de çesitli yerlerde konuya temas etmis bulunuyor.

[172] Yani Sâri'in maslahat olarak belirledigi maslahat, mefsedet. olarak belirledigi de mefsedet olur, bunlar akil yoluyla bilinmez. (Ç)

[173] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/377-378

[174] Çünkücihad kötülügün, hatta en büyük kötülügün önlenmesi igindir ve. o kötülügü önlemenin e.i ile yapilan sekli «Imaktadir. Çünkü cilisid Allah'm dininin en yüce olmasi için konulmustur. Buna kim karsi çikar ve çalisirsa, boyun egip inadi terkedinceyt: kadar niüslümanlanii onlarla çarpismasi bir görev olacaktir.

[175] Nisa 4/29.

[176] Bakara 2/188; Nisa 4/29.

[177] Sûra 42/43.

[178] Sûra 42/40.

[179] Bakara 2/280.

[180] Dördüncü nev'in on dokuzuncu meselesinde, fiillerin üçe taksim edildigi fasilda.

[181] Ve Allah hakki galip bulunan haklara.

[182] Yani kul hakki galip olan haklara. Müdebberin satilmamasi hakki gibi, mâlî haklar gibi. Bu tür haklarda kul hakki tarafi agir basmaktadir. Dolayisiyla onu düsürme yetkisi vardir.

[183] Yani her ne kadar içerisinde Allah hakki bulunsa da, kul hakki tarafi galebe çalmaktadir.

[184] Yani yeme ve içme konusunda degil, yenilecek, içilecek ya da giyilecek seylerin seçimi konusunda kulun seçim hakki vardir. Yeme, içme gibi konular î^e Allah haklarindan bulunmakta ve hayatin ikamesi için zaruri bulunmaktadir.

[185] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/378-382

[186] bkz 1/275

[187] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/382-383

[188] On ikinci meselede gelecek fasil da bu an latilans ekliyle kendisi m: hile demek mümkün olan bazi sekillerin sahih ve mesru oldugu belirtilecektir. O yüzden buruda 'genelde' kaydi getirilmistir.

[189] Bakara 2/8.

[190] Münafiklarla ilgili bu örnekte hilede aranan her iki unsur da bulunmaktadir: Söyle ki: a) Kanlarinin ve mallarinin dokunulmazligi yok iken, bu hükmü dokunulmazliga çevirmislerdir, b) Gönüllü Allah'a itaat için konulmus bulunan bir hükmü, kendi emellerine âlet etmislerdir.

[191] Bakara 2/14.

[192] Bakara 2/264.

[193] Nisa 4/38.

[194] Nisa 4/142.

[195] Kalem 17-19.

[196] Öyle anlasiliyor ki, onlarin serîatlerine göre, hasat esnasinda hazir bulunmayan yoksullarin hakki düsüyordu. Onlar da iste bu noktayi yoksullarin haklarim düsürmek için bir hile olarak kullanmislardi.

[197] Bakara 2/65.

[198] Bakara 2/231.

[199] Bakara 2/228-229.

[200] Nisa 4/12.

[201] Nisa 4/6.

[202] Nisa 4/19.

[203] Daha önce geçti. bkz. [ 1/275.

[204] Kaynagini bulamadik.

[205] Daha önce geçti. bkz. [ 1/275

[206] Daha önce geçti. bkz. 11/289].

[207] Buraya kadar olan kismi hk. bkz. RuhârI, Esri be, fi; Kim Davud, Esribe (v Ibn Mâce, 8, Fitun, 22; Ahmed, 5/318.

[208] Bu söz.Muhammedtsa) ümmetinin mesh (yani hayvan sekline çevirme), yere batirma gibi azaplardan emin kilindigini belirten haberlere ters düsmektedir. Kaldi ki mevkuf olarak rivayet edilmis olmasi onun tearuz için yeteri i olmadigini gösterir. Müellifin buna ragmen bu ve benzerlerini bumda zikretmesinin sebebi güçlü olan delilleri daha da Küflendirmek içindir.

[209] Daha önce geçti. bkz. [1/290].

[210] Ahmed, 2/28.

[211] Daha önce geçti. bkz. 11/276].

[212] Tirmizî, Ahkâm, 9; Ebu Davud, Akdiye, 4; Ibn Mâce, Ahkâm, 2; Ahmed, 2/164.

[213] Ibn Mâce, Sadakat, 19(2/813).

[214] "Daha Önce geçti. bkz. [2/305].

[215] Ahmed, 5/424.

[216] Daha önce geçti. bkz. [1/276].

[217] Daha önce geçti. bkz. [1/296].

[218] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/

[219] Mesru hibe, Sâri'iii zekatta gözetmis oldugu cimrilik duygusunun ortadan kaldirilmasi, insani ara yardimci olunmasi, onlara iyilikte bulunulmasi amacina ters düsmez. Seklî hibe ise,- müellifin arzettigi sekilde gerçeklesen hibe gibi- Sâri'in hibeden gözetmis oldugu amaca ters düser.

[220] Çünkü talak hakki kendi elindedir.

[221] Yani her ikisi de, dünyevî bir amaca ulasabilmek için mânasini kastetmedikleri bir sözü söylemektedirler.

[222] Yani zor altinda küfür kelimesi söylemek. (Ç)

[223] Daha önce de geçtigi gibi bu bir alaya almadir; Allah ve Rasûlünü aldatmaya yeltenmedir. Riiradft dünyevî mefsedetten söz edilmemektedir. Çünkü münafigin böylesi davranislari neticesinde niahni ve canini korumasi gibi dünyevî maslahati bulunmaktadir. Ancak dünyevi maslahatlar ne uiir maslahatlar karsi karsiya geldigi zaman, dünyevî maslahatlar ihmal olun. ve dikkate alinmasi batil olur.

[224] Yani birinci kismin caîzligi, ikinci kismin ise caiz olmadigi. (Ç) "

[225] Bakara 2/230.

[226] Buhâri, Talak, 7, ;37; Ebu Davud, Talak, 49;Nesâî, Talak, 9; Muvatta, Talak, 17-18;Ahme(i. 1/214.

[227] Tarifleri daha Önce geçmisti.

[228] Buhari, Büyü, 89; Vekâle, 8; Müslim, Müsâkât, 65; Muvatta, Büyû, 20-21.

[229] Yani iyi cins hurmayi, katkili hurmayi sattigi ayni kisiden atabilecegi gibi, bir baskasindan da alabilir. (Ç)

[230] Müellif, Endülüslüdür. (Ç)

[231] Bu görüse göre, ser'îkaynaklann istikrasindan elde, edilen mânâlar, hikmetler, sirlar ve maslahatlar; ttger bunlara lafizlar, lügavî konuluslari itibariyla delalet, etmiyorlarsa, o zaman bunlar temel alinamaz ve ulasilan neticeler Sâri'in maksatlarindan sayilamaz.

[232] Yani maslahatlar bidüziyelik arzetmezler; ayrilmaz degiller, sirlari da kav-ranamaz. Meselâ nikahta nesil maslahatini ele alalim: Bunun Sâri'in maksadi oldugunun izahi nasil olacaktir? Digerlerinde de durum ayni.

[233] Cuma 62/9.

[234] Nitekim bu görüs Imani-i Gazzâlî'ye ait olmaktadir. Bunlar "tirseyi emretmek onun ziddmi yasaklamis ohnak anlamina gelmez; aklen bunu tazam-m un da etmez" diyorlar. Birinci görüs el-Kâdî ve ona tâbi olanlarin görüsü ol-maktadir.

[235] Yani bu durumda bunlar üzerine bir hükümde bulunulamaz ve bir neticesi olmaz. Çünkü her ikisi de birbirine esit olmakla birîikte tearuz halinde bulunmaktadirlar ve aralarinda birini tercihte bulunmaya da imkan yoktur. Bu durumda her ikisi de düsecektir. Bu haliyle onlardan istifade nasil olacak ve nasil geregi ile amel edilecektir?

[236] . Gülsuyu, üzümsuyu, meyvesuyu gihi sivilarla (mukayyed su) temizlik yapilamayacagi; temizligin ancak mutlak su ile yapilacagi görüsünü ileri sürmüstür. Hanefî mezhebinde maddî pisliklerin izalesi için mutlak su ile olmasi sarti yoktur. (Ç)

[237] On sekizinci meselede.

[238] "Istishâb", aksi bir delil olmadikça birseyin eski hali üze.re bulunduguna hükmetmektir. (Ç)

[239] Bu illeti belirleme yollarindan münasebet yolu olmaktadir. Sagduyu sahipten böyle bir yolu kabul ile karsiiam aktadirlar. Geriye bu üçüncü yolun, geçen ilk iki yönden farkli olup olmadigi konusunu ele almak kaliyor. Orada "Burada münasebet, Illeti belirleme yollariyla bilinir" diyor, illeti belirleme yollarindan birinin münasebet oldugu ise bellidir. Eger bu münasebetten ise, o 2aman bunun üçüncü bir yön olarak takdimi izaha muhtaç kalacaktir.

[240] Çünkü muta nikahinda mutlak surette süre belirleme vardir. Hülle nikahinda ise böyle bir süre belirleme yoktur ve nikahlayan ikinci koca eger dilerse kadini hiç bosamayabilir de. Bu yüzden müellif muta nikahmdaki muhalefetin daha siddetli oldugunu söylemistir.

[241] Hacc 22/11.

[242] Meselâ cennete girmek, Allah'in sevgili kulu olmak gibi amaçlarla. (Ç)

[243] Tâ Hâ 20/14.

[244] Ankebût 29/45.

[245] Mu vatta, Nida, 29; Ahmed, 2/67.

[246] Daha önce geçti. bkz. [2/1.39].

[247] Daha önce geçti. bkz. [2/139].

[248] TâHâ 20/132.

[249] Müslim, Mesâcid, 261; Tirmizî, Salât, 51; IbnM&ce, 6; Ahmed, 4/312; 5/10

[250] Isrâ 17/79.

[251] Daha önce geçti. bkz. [2/220],

[252] Buhârî, Savm, 2; Müslim, Siyâm, 161. 244- Buhari, Savm, 4; Müslim, Zekât, 85.

[253] Tâ Hâ 20/132.'

[254] Daha önce geçti. bkz. [1/209].

[255] Bunlar övülme, saygi görme ve kendisine mal verilmesi kasdi ile hakkinda bir mani olmayan kasit.

[256] Öbür kasdin men edilmesi konusunda ihtilaf bulunmamaktadir.

[257] Furkân 25/74.

[258] Hacc 22/11

[259] bkz. Kesfu'1-hafâ, 2/310. (Zayif senedle rivayet edilmistir.}

[260] Bakara 2/189.

[261] Bakara 2/260.

[262] H/.. Ibrahim, bu talebini ibadetle degil dua ile yapmistir.

[263] Yani Allah'in kemal sifatlari ve onun noksanliklardan m ünezzehligi, sonsuz kudreti hakkinda.

[264] Ari, karinca, kelebek ve mikroplar gibi. Runl ar hakkin da elde edilen bilgiler-den koca koca ciltler dolusu kitaplar yazilmistir. Bununla birlikte bu isin mütahissislari henüz daha isin basinda olduklarini itiraf etmekledirler.

[265] A'raf7/185.

[266] Gâsiye 88/17 vd.

[267] Kâf 5O/6.

[268] bkü. IbnMâce, Kittm, 18; Ahrned, 3/7.

[269] Bakara 2/45.

[270] Mâide 5/2.

[271] Bu iki kisimda ibadetlerle ya da âdetlerle ilgili konular arasinda fark yoktur.

[272] Meselâ ibadetlerle manevî âlemlere muttali olmayi kastetmek gibi. Oriiçia sehveti teskin etmek gibilerine gelince, bunlar da bu kabilden olmakla birlikte, müellif bunu daha önce geçen ibadetlerle haz talebinde bulunma konusuna havale etmis olmaktadir. Oraya bakilsin.

[273] Cinsî iliski sirasinda meniyi disari alma. (Ç)

[274] Böyle bir kimse nikahta Sâri'in maksadini gözetmemekte, aksine baska bir durum kastetmektedir. Bu kasdi da sehvetini gidermek olmaktadir. Bu kasit, Sâri'in kasdina aynî olarak muhalefet etmemekte; dolayisiyla da sahih olmaktadir. Burada verilen misallerde de (yani kadina zarar verme, kadinin malini alma gibi amaçlarla nikah akdinde bulunma gibi) durum ayni olacaktir.

[275] Yani anlatilanlarla caizligi teyid edilen kisimdan.

[276] Zekat yükümlülügünden kaçmak için hibe yoluna basvurmak gibi, îyne (örtülü riba) satislarinda oldugu gibi. Eu gibi örnekler sözünü ettigimiz kisimdan yani aslî maksadi teyid de etmeyen, ortadan da kaldirmayan kisimdan sayilmazlar. Çünkü bunlar sonuçta, aslî maksadi ortadan kaldirmaya sebebiyet verir.

[277] Yani burada sözü edilen üçüncü kisimdan.

[278] Gasbedilen yerde namaz kilma meselesi oluyor.

[279] Yani âdetlerle ilgili konularda. Zenaatkarlarin tazminle sorumlu tutulmalari gibi.

[280] Yani Kur'ân'm mushaf haline getirilmesi gibi ibadetlerle ilgili konularda.

[281] Hz. Peygamber (as.) zamaninda zenâatkâr yok muydu ki? Vardi. Dolayisiyla bu Örnek açik degildir. Çünkü esbâb-i mûcibti mevcut olduguna göre Sâri' den ya daha önce geçerli olmayan yeni bir hüküm alni istir ya da almamistir. Her iki haiegörc de söz konusu olan ya eski hükmün oldugu üzere birakilmasi ve Öylece kabulü ya da tadilidir. Dolayisiyla bu örnegin konumuzla ilgisi açik degildir. Ancak Hz. Peygamber zamaninda hükmün baglanacagi seyden hali olmasi durumu bundan müstesna olur ki; o da son derece uzaktir. (N)

Nâsi r'in bu notu yerinde degildir. Çünkü zenâai.kârl arin tazminle sorumlu tutulmasinin gerekçesi Nâsir'in dedigi gibi zenâatkârlarm mevcudiyeti degil; bunlarin sanat ahlâkinin bozulmasi ve ellerindeki mallara karsi hiya-netlerinin artmasi olmaktadir. Eger mutlak varlik kastedilecek olursa ayni seyi Kur'ân'in mushaf haline getirilmesi olayi için de söylemek mümkün olurdu. Çünkü Kur'ân da Hz. Peygamber (as) zamaninda vardi. Genel ahlâkin bozulmasi ve zenâatkârlarm tazminle sorumlu tutulmasi hk. bkz. Erdogan, Mehmet, Ahkâmin Degismesi, Ist. 1990, s. 183 vd. (Ç)

[282] Hakkinda nass bulunmayan ve nassîann istikrasi sonucunda hükmü elde edilen kisimdan.

[283] Yani hakkinda kabul ya da reci edildiklerine dair özel olarak nass bulunmayan maslahatlar.

[284] Çünkü farzedilen köz, fiil ya da terkin gerekçesinin bulundugu ile iigili idi. Mesela sükür secdesinde, gerekçe olan nimetin bulunmasi gibi. Bu halde kasda muhalefet durumu yoktur. Nitekim daha (inci! ikinci yönde, izahi geç-misti.

[285] Bu ziyade.ye burada ihtiyaç yokta. Çünkü, her ne kadar sükût geçilen seyde Sâri'e ait belli bir kasit oldugu anlasilmaz ise de-, ancak asil mesele bu gibi meselelerde Sâri'in kasdinin bidatlere uygun oldugunun kabul edildigidir. Meselâ tsü kür secdesi mese fesinde nimete sükür etmek genel bir sekilde istenilmis olmaktadir. Gerekçe de mevcuttur: ancak SârI bu konuda bir hüküm mesru kilmayinca bu, a konuda bir ziyadeye gidilemeyecegine delalet etmis olmaktadir, üstelik mesâlih-i mürsele prensibinin geçerli oldugu sahanin ibadetlerin disinda kaldigini da hatirdan çikarmamak gerekir

[286] Yani maslahat ve hikmet açisindan. Çünkü farzedilen sey, hepsinin de içerisinde! Sâri7 tarafindan dikkate alindigi bilinen maslahatin bulundugudur. Sükür secdesi ile Kur'ân'in muskaf haline getirilmesi arasinda veya nama-zin akabinde topluca dua etmek ile, ilmin tedvini arasinda ne fark vardir? \lv.r ikisi de hayra yardimdir.

[287] Buhari, Zekât, 55; Müslim, Zekât, 8; Kbu Davud, Zekât, 5, 12.

[288] . Müellif bu mesele üe, burada esas olarak koymak istedigi genel kaideyi çikarmak istemektedir. O da sudur: Gerekçesi Hz. Peygamberi as.) zamaninda mevcut iken hükmüne dai r söz edilmemis olan bir bidatle karsi lastigi mi?, zaman, onun hakkindaki bu sükut, Sâri'in maksadinin belirlenen sinirda durulmasi ve. herhangi bir ziyadeye gidilmemesi oldugunu gösteren bir delil olacaktir. Yoksa müellifin maksadi bizzat sükür secdesinin bidat oldugunu belirlemeye yönelik degildir. Onu asil ilgilendiren sey, Imam Mâlik'in sözlerinden prensibi yakalamaktir.

[289] Satibi el-Muvafakat Islami ilimler metodolojisi Iz Yayincilik 2/383-415

---

3.CILT

# DÖRDÜNCÜ KISIM SER'Î DELILLER

### Ser'i Deliller

Rahman ve Rahîm olan Allah'in adiyla...

Peygamber efendimiz Hz. Muhammed'e, onun âl ve ashabina salât ve selamla...

Bu konu ilk önce genel olarak ele alinacak, daha sonra da her delil üzerinde ayri ayri durulacaktir.

Serî deliller dörttür: Kitap, sünnet, icmâ ve kiyas.

### Birinci Taraf: Genel Olarak Deliller

Genel olarak deliller bahsinde:

a) Delillerle ilgili küllî esaslar.

b) Bunlarla karsilasilan özel durumlar (avariz)[1] olmak üzere iki husus üzerinde durulacaktir.

Birinci husus on dört mesele altinda ele alinacaktir.

### Birinci Mesele[2]:

Seriat, zarurî, hâcî ve tahsînî diye derecelenen esaslarin korunmasi amaciyla gelmis olduguna göre, bu husus ser'îatm her konusunda, bütün delillerinde yaygin olarak bulunacak ve belli bir mahalle, sadece özel bir konuya ya da kaideye münhasir kilinmis olmayacaktir.[3] Çünkü bunlar küllî esaslardir ve çerçeveleri altina giren her cüzî üzerinde hâkim konumdadirlar. Cüzînin gerçek ya da göreli (izafî)[4] olmasi arasinda fark yoktur. Bu küllilerin ötesinde daha da genel bir baska küllî de yoktur. Dahasi bunlar seriatin esaslari olmaktadir ve ser'îat da tamamlanmistir. Seriatin esaslarindan bir kisminin kaybolmasi ve onlarin isbati için kiyas ya da baska bir yola ihtiyaç duyulmasi sahih degildir. Seriat, genel ve özel olarak bütün insanligin maslahatlarinin teminine kâfidir. Çünkü Yüce Allah bu meyanda söyle buyurmaktadir: "Bugün size dininizi tamamladim[5]; "Kitap'ta Biz hiçbirseyi eksik birakmadik"[6] Hadiste de: "Sizi dosdogru genis cadde üzere biraktim.... Bundan sonra Allah'a karsi sapandan baska kimse helak olmaz"[7] Dinin tamamlandigini ve yolun apaydinlik oldugunu gösteren benzeri deliller burada hatirlanabilir.

Durum böyle olunca, cüzîler[8] -ki bunlar ser'îatin esaslari ve onlarin altinda bulunanlar oluyor- o küllî esaslardan alindigina göre[9] -aynen varlik âleminde bulunan her türün cüzîsi ile küllisi arasindaki iliskide oldugu gibi-, Kitap, sünnet, icmâ ya da kiyastan özel delil getirme sirasinda ayni zamanda o cüzîlerin küllilerine vurulmasi[10] zarurî olacaktir. Zira cüzîlerin küllî esaslarina ihtiyaç hissetmemeleri muhaldir. Bu durumda, meselâ cüzî bir konuda, o cüzînin[11] küllisini dikkate almadan bir nassa tutunan kimse hata etmis olacaktir.[12]

Küllî esasi gözardi ederek cüzîye yapisan kimse hata ettigi gibi, cüzîye aldirmaksizm küllî prensipten hareketle hükme ulasmak isteyen kimse de hata etmis olacaktir.

Bunu söylece açiklayabiliriz: Külliye dair olan bilgi, cüzîlerin ele alinmasi ve onlarin istikraya tâbi tutulmasi neticesinde elde edilmektedir. Küllî -küllî olmasi hasebiyle-, cüzîleri bilmeden önce bizce malûm degildir. Çünkü varlik âleminde küllî diye birsey yoktur. O sadece -aklî konular bahsinde de belirtildigi üzere- cüzîler zimninda (aklen) bulunmaktadir. Su halde, cüzîyi dikkate almadan küllî ile yetinmek demek, henüz bilinmeyen birsey ile yetinmek demektir. Çünkü cüzî bilinmeden külliyi bilmek mümkün degildir; külliye dair bilgiyi ortaya çikaran cüzî olmaktadir. Sonra cüzînin cüzî olarak konulmasi, küllinin tam ve kivaminda olmasi içindir. Bu durumda, cüzîyi görmemezlikten gelmek, küllinin cüzü olmasi sebebiyle aslinda bizzat küllîyi dikkate almamak demektir. Bu ise bir çeliskidir.[13] Çünkü cüzîyi dikkate almamak, küllinin sihhati hakkinda kusku uyandiracak bir unsurdur. Zira onu dikkate almamak, ancak onun külliye gerçekten

muhalefeti ya da muhalefet ettigi zanni durumunda olur. Küllî cüzîye muhalif bulunursa -ki biz külliye dair olan bilgiyi ancak cüzîden çikariyorduk- bu, o külliye dair bilginin henüz gerçeklesmis olmadigini gösterir. Çünkü o cüzînin, o küllînin bir parçasini olusturmasi imkân dahilindedir ve o zaman küllî oldugu iddia edilen sey o cüzîden o parçayi almamistir. (Bu haliyle de o küllî olamaz.) Bu imkân dahilinde olduguna göre, külliye dair tam bilgiye ulasabilmek için mutlak surette cüzîye basvurmamiz gerekecektir. Bu da gösterir ki, cüzîyi dikkate almaksizin mutlak surette külliye itibar edilip sonuca ulasilmaz. Bütün bunlar, ser'an istenilen seyin, Sâri'in kasdinin gözetilmesi ve korunmasi oldugunu teyid ediyor. Küllî, mahiyet itibariyla bu anlama gelir[14] cüzî de ayni sekildedir. Bu durumda, her meselede her ikisinin de birden dikkate alinmasi zorunluluk arzeder.

Istikra neticesinde bir kaideye ulasilir ve sonra cüzî bir mesele hakkinda, bu kaideye herhangi bir sekilde ters düsen bir nass gelirse; mutlaka aralarinin telif edilmesi yoluna gidilecektir. Çünkü Sâri', o cüzî hakkinda nass koyarken, mutlaka öbür taraftan o [ioj küllînin korunmasini da istemistir. Zira onun küllîligi ser'î maksatlari kavradiktan sonra zorunlu olarak bilinmektedir. Bu durumda -hal böyle iken- Sâri'in dikkate aldigi birseyi ihmal ederek kaidelerin ihlâl edilmesi mümkün degildir.[15] Bu sabit olunca da, küllî dikkate alinirken, cüzînin ilga edilmesi mümkün degildir.

Itiraz: Küllînin küllî oldugunun sabit olabilmesi için, cüzîlerin tamaminin ya da çogunun istikraya tâbi tutulmasi gerekir. Burum böyle olunca da, küllînin altina girmeyen bir cüzînin düsünülmesi mümkün olmayacaktir. Zira istikra, tam olarak yapilmasi durumunda kesinlik arzeder. Bu durumda daha sonra cüzî üzerinde durmak bosuna bir çaba olur.[16] Cüzînin küllîye muhalif olacagini farzetmek de dogru degildir. Meselâ biz istikra neticesinde insanin canliligi sonucuna ulastigimizda, canli olmayan bir insanin bulunmasi mümkün olmaz. Ona küllînin hükmü ile hükümde bulunmak, kesin bir hükümdür ve küllînin hükmünün onda bulunmamasi mümkün degildir. (O cüzî hakkinda özel delil) bulunsun bulunmasin durum farketmez. Bu küllî vasitasiyla ona hükümde bulunulur ve hüküm için cüzîye ihtiyaç duyulmaz. Çünkü küllî dogrultusunda olmayan hiçbir cüzî olamaz. Bazi cüzîlerin, küllîye muhalif olduklari farzedilse bile, bu onlarin gerçek cüzî olmamalari sebebiyledir. Insana nisbetle heykel vb. örneginde oldugu gibi. Burada da aynidir. Biz dinin, nefsin, neslin, malin ve aklin korunmasi için zarurî olan seylerin ser'an muteber oldugunu ve bu sonucun da cüzî delillerin istikraya tâbi tutulmasi neticesinde elde edildigini gördükten sonra, bunlarin korunmasina ve onlar nerede bulunurlarsa orada dikkate alinacaklarina dair kesin bir bilgi sahibi oluruz. Bu durumda karsilastigimiz ve hakkinda bilgi sahibi olmadigimiz her cüzî hakkinda ulastigimiz bu küllî dogrultusunda

hükmederiz. Çünkü o cüzî de asla digerlerinden farkli olmayacaktir ve hiçbir zaman küllîye muhalefet etmeyecektir. Zira (cüzî) konulusunun aksine bulunmaz. Yüce Allah: "Eger o Allah'tan baskasindan gelseydi, onda çok aykiriliklar[17] bulurlardi"[18] buyurur. Hal böyleyken, külliden hareketle cüzînin hükmüne ulasildiktan sonra, ayrica cüzînin dikkate alinmasinin ne anlami vardir?

Cevap: Itiraz genel olarak yerindedir. Ancak detaylara indigimizde dogru degildir. Çünkü, zarurî esaslarin korunmasinin muteber oldugu bilinse de, korunmanin belli bir yönden oldugu bilinemez. Çünkü korunmanin çesitli yollari vardir ve akil bunlari kavrayabilir de kavrayamaz da. Kavrayabilse de, belirli bir zaman ya da mekân veyahut da âdete nisbetle kavrayabilir; daha farkli zaman, mekan ya da âdete göre kavrayamayabilir. Bu durumda, onun mutlak olarak dikkate alinmasi, bizzat kaidenin kendisinin ihlâli olur Meselâ küt bir âletle (musakkal) Öldürme olayinda söyle demislerdir: Eger böyle bir âletle gerçeklestirilen öldürme olaylarinda kisas uygulanmazsa, o zaman kisas ile cinayetlerin önü alinamamis olur. Çünkü kisas, sadece kesici ve delici âletle (muhadded) öldürme durumlarina hasredilmis olacak, öldürme cinayetine giden kapi kap atil amami s olacaktir. Tek kisinin birden fazla kimse tarafindan birlikte öldürülmesi durumunda (kisasin uygulanmamasi) [12] halinde[19] de vaziyet aynidir. Hasta iken namazda ayakta durmak' gibi zarurî olan seylerde, hâcî esaslarla ilgili kaidenin bir geregi olarak azimet olan emir ve yasaklarin hükmünü ortadan kaldiran diger ruhsatlar da bunun gibidir.[20] Aslinda sahinligini engelleyici kaidelere ragmen, istisna yoluyla sahih kabul edilen muameleler de bu türdendir; Arâyâ, kirâz (mudârabe), müsâkât, selem, karz vb. muameleler gibi.[21] Eger biz, bütün zarurî olan esaslari dikkate alsaydik, o zaman bu, hâcî esaslari veya bizzat zarurî olanlari ihlâle ugratabilirdi.[22] Ama biz böyle yapmaz da, her mertebede onlarin cüzîlerini de dikkate alirsak, bu o mertebede ve diger mertebelerde bulunan küllilerin korunmasi anlamina gelir. Çünkü bu üç mertebe birbirine hizmet eder; bazisi bazisini tahsis eder. Durum böyle olunca da, hepsinin kendi yerinde ve içerisinde bulundugu hale göre dikkate alinmasi ve degerlendirilmesi gerekecektir.

Yine Sâri' Teâlâ bazen, bunlardan[23] hakkinda bir nass olmadikça akilla asla kavranmasi mümkün olmayan seyleri dikkate alir. Bunlar, cüzîyyât konusunda ser'îatin hakkinda beyanda bulundugu seylerin çogunlugunu olusturur. Çünkü akilli kimseler, fetret[24] devrelerinde kendi akillari dogrultusunda bunlari korumakta idiler; ancak bu, insanlar içerisinde âdil olmayan, aralarinda hak-nasfet ölçülerine sigmayan bir sekilde oluyordu; bu konuda bir kargasa yasaniyordu, bir maslahat elde edelim derken baska bir maslahat ortadan kaldiriliyor, bir ya da daha çok kural ihlâle ugruyordu.

Iste böyle bir ortamda iken, ser'îat maslahat prensibini dikkate alarak her zaman ve mekanda mutlak hak ve nasfet Ölçülerini ikame eyledi, maslahatlar içerisinden bidüziyelik arzedenlerle baska bir yönden diger maslahatlarla çatisanlari belirtti. Arâyâ vb.tasarruflarin istisnasinda oldugu gibi. Eger Sâri', cüzîlerden mutlak surette yüz çevirseydi, ortaya mefsedetler çikardi; maslahatlar ortadan kalkardi. Böyle bir sonuç ise ser'îatin maksadina ters düserdi. Çünkü cüzîlerin dikkate alinmasi, külli esaslarin korunmasi yollarindan olmaktadir. Zira onlar birbirlerine hizmet etmektedirler. Bir cüzîde, üç kaidenin dikkate alinmamis olmasi hemen hemen olmayacak bir durumdur. Bunlardan bazilarinin diger bazisiy-la çelisir gözüktügü (tearuz hali) hallerin bulunabilecegi ve bu durumda daha önemli olanin -tearuz ve tercih bahsinde açiklandigi sekil üzere- Öne alinacagi bilinmektedir. Nasslar ve muteber kiyaslar, bunu en kâmil bir sekilde içerirler.[25]

Kisaca, cüzîler ele alinirken mutlaka küllilerinin; külliler üzerinde durulurken de cüzîlerinin dikkate alinmasi gerekmektedir. Müctehidlerin bakis açilarinin ulasacagi son nokta mutlak surette bu olmalidir.[26] Onlarin ictihaddaki basarilari da bu noktada dügümlenmektedir.

Itiraz sadedinde ileri sürülen husus genelde dogrudur: Çünkü küllî esas, herhangi bir cüzî yüzünden ihlâle ugramaz. Cüzî, küllinin etki alani dahilindedir. Ancak bu, bizzat küllî ve cüzînin zatina nisbetle böyledir; haricî durumlara göre ise böyle degildir. Çünkü insan meselâ, bizzat canlilik özelligine sahiptir; canlilik irade ile hareket etmek demektir. Bu özellik bazen hastalik vb. bir engelden dolayi ortadan kalkabilir. Bu durumda küllî, haddizatinda sahihtir. Cüzîlerinden birinin, haricî bir engelden dolayi küllînin mahiyetini disa vurmaktan geri kalmasi baska bir durumdur. Bir doktor, küllîye ancak cüzîdeki cereyan edis ya da etmeyisi açisindan bakar; cüzîye de ona götürecek yolla küllîye ulastirmasi nokta-[14) sindan bakar. Bir doktor olarak o, nasil ki külliyi incelerken cüzîyi ele almadan edemezse; keza cüzîyi incelerken küllîyi dikkate almadan yapamazsa, ser'îatta da durum aynidir.[27] Sâri' en büyük doktordur. Meselâ ser'îatta, balda insanlar için sifa oldugu bildirilmis ve doktorlar açisindan onda pek çok hastaliklar için sifa oldugu ortaya çikmistir. Onda bazi yönlerden zarar da bulunmaktadir ve bu, Yüce Allah'in bu dünyada yürütmüs oldugu âdetlere uygun tecrübeler yoluyla elde edilmis olmaktadir. Âlimler, bu tecrübelere dayanarak onun genelligini kayitlamislardir. Bu, dinî kaidelerden olan zarurî küllî bir kaideye binaen olmustur. Bu kaide, ser'îatta haberin, haber konusuna uygun olmaksizin (hilâf-i hakikat) gelmesinin imkânsizligidir. Öbür taraftan nass, onun sifâ olusu ötesinde bir tahsis gerektirmemektedir. Bu durumda âlimler ser'î küllî kaideyi harekete geçirdiler[28] ve onunla genel cüzî[29] hakkinda hüküm verdiler. Tecrübî olarak çeliseni bulunmayan

yerlerde de ayni sekilde cüzîye de itibar ettiler.[30] Çünkü bal, kendisinde safra galip olan kimselere zararli olmakta; böyle olmayan kimseler için de sifa olmakta ya da onun için sifa içermektedir.

Itiraz: Bu bir çeliskidir. Çünkü bu ayni anda cüzînin hem dikkate alinmasi hem de alinmamasi sonucuna götürür.

Cevap: Bu iki ayri cihetten[31] oldugu için itiraz yerinde degildir. Sonra her cüzînin her hal ve durumda dikkate alinmasi da gerekmez.[32]Aksine bundan maksat sudur: Hakkinda küllînin hükmüyle hükmetme dogru bir sekilde gereçeklesmiyorsa, cüzî o zaman dikkate alinir. Arâyâ ve diger istisnaî tasarruflarda oldugu gi- [15] bi. Bu durumda cüzî ile küllînin tahsis ya da takyidi cihetine gidilir ve bu hiçbir zaman cüzî sebebiyle küllînin ihlâli neticesini doguracak sekilde olmaz.[33] Birinin digeri ile birlikte dikkate alinmasinin anlami da iste budur. Meselenin izahi sirasinda örnekler geçmis bulunmaktadir. Bu nokta (yani cüzî üzerinde dururken külliyi gözardi etmemek ya da tersi) üzerinde ihmalkâr davranmak asla dogru degildir. Çünkü bu konuda, meselenin özü (fikih) yatmaktadir. Bu noktayi ihmal ettigi içindir ki, bir çok kimse bu gibi yerlerde hatalar yapmislardir. Bu durumda yapilacak sey sudur: Mutlaka Sâri'in maksatlari üzerinde mutlak düsünceye ulasmak ve nass-lari mutlak ve mukayyed olarak arastirmaya tabi tutmak[34]. Meselelerin ser'î kaideler dogrultusunca yerlerine oturtulmasi ve onlara hukukî sekiller verilmesi ancak bu yolla dogru olabilir ve hatali olmayan sonuçlara ulasilabilir. Tevfik ancak Allah'tandir.[35]

**Ikinci Mesele:**

Her bir ser'î delil ya katidir[36] ya da zannîdir. Eger katî ise, dik-

kate alinmasi konusunda bir problem yoktur. Meselâ, abdestsizlik halinden (hades) temizlenmenin, namazin, zekatin, orucun, haccin,iyiligi emir, kötülügü yasaklamanin, birlik olmanin, adaletin vb. gerekliligini ortaya koyan deliller gibi.

Eger zannî ise, ya katî olan bir asli vardir ya da yoktur. Eger katî bir asli var ise, asli gibi o da muteberdir. Eger böyle bir asli yoksa, o zaman arastirmak gerekecektir ve hemen onun kabul edilecegine dair söz söylemek dogru olmayacaktir. Ancak bu kisim da ikiye ayrilmaktadir:

a) Baska bir esasa ters düsen zannî delil.

b) Ne baska bir esasa ters düsen ne de uygun düsen zannî delil. Böylece tamami dört kisim olmaktadir.

Birinci kisim: Bu kismin açiklamaya ihtiyaci yoktur.

ikinci kisim; Yani katî bir asli bulunan zannî kisim. Bu tür zannî delillerle amel etmek konusu da açik olmaktadir. Vahi d haberlerin tümü bu

kabildendir. Çünkü bunlar Kitab'm beyani kabi-lindendirler. Zira Yüce Allah söyle buyurur: "Sana da insanlara gönderileni açiklayasin diye Kur'ân'i indirdik"[37]Meselâ, abdest ve gusül taharetlerinin, namazin, haccin vb. sekillerini gösteren ve Kitap'ta mücmel olarak yer alan hususlari açiklayan hadisler bu kabilden olmaktadir. Keza birçok alis-veris türlerini[38], ribâyi vb. yasaklayan hadisler de bu türden olmaktadir. Çünkü bunlar sonuç itibariyla Allah'in su buyruklarina çikarlar: "Allak alis-verisi helal, ribâyi ise haram kildi[39]-"Aranizda mallarinizi haksiz yollarla ye-meyin'[40] Vâhid haber seklinde nakledilen ve daha baska beyan çesitleri içeren hadislerle, mütevâtir olmakla birlikte delaleti katî olmayan hadisler de yine bu kabilden olmaktadir. Meselâ, Hz. Pey-gamber'in 'Zarar ve zararla mukabele yoktur"[41] hadisi de böyledir. Çünkü o, bu anlamda mevcut bulunan katî bir aslin altina girmektedir. Çünkü dogrudan zarar vermek ya da zarara zararla mukabelede bulunmak ser'îatin hemen her konusunda hem küllî kaidelerde hem de cüzî uygulamalarda yaygin olarak ele alinir ve yasaklanir. Meselâ: "Haklarina tecavüz etmek için onlari zararli olacak sekilde tutmayin[42] "Onlari sikintiya sokmak için zarar vermeye kalkismayin[43] "Ana çocugundan, çocuk kendisinin olan baba da çocugundan dolayi zarara sokulmasin[44] âyetleri bunlardandir. Bu meyanda olmak üzere cana, mala ve irza karsi tecavüzde bulunma, öfke, zulüm ve baskalarina zarar verme ya da zararla mukabele anlami tasiyan hersey yasaklanmistir. Bunun altina, cana, akla, nesle ya da mala karsi islenen cinayetler de girer. Zararin ve zararla mukabelede bulunmanin yasaklanmis olmasi, ser'îatta en küçük bir kusku ve tartismaya yer birakmayacak sekilde son derece genel bir mahiyet tasir. Vâhid haberleri inceledigimizde onlarin hep böyle (kesin bir esasa dayali) olduklarini görürüz.[45]

Üçüncü kisim: Yani katî olan bir esasa ters düsen ve mute-berligine dair katî bir asli da olmayan zannî delil: Bu tür delillerin reddedileceginde kusku yoktur. Buna iki husus delildir:

a) O ser'îatm esaslarina ters düsmektedir. Onun esaslarina ters düsen sahih olamaz. Çünkü o bu haliyle ser'îattan degildir. Seriattan olmayan birsey de nasil ondan sayilabilir?

b) Onun sahinligine taniklik edecek bir unsur bulunmamaktadir. Böyle birsey ise dikkate alinamaz ve itibardan düser Bu kisma, garib münâsib[46] bahsinde sunu örnek gösterirler: Bir kimse zihar yaptiginda keffaret olarak önce bir köle azad etmesi gerekir. Eger buna gücü yetmiyorsa iki ay pesi pesine oruç tutmak zorundadir. Simdi böyle bir kimseye daha bastan iki ay pesi pesine oruç tutabilecegine dair fetva[47] vermek bu kabilden olmaktadir.

Bu kisim iki nevidir:

a) Katî bir esasa muhaliftir ve bu durumda mutlaka reddi gerekir.

b) (Muhalefetin) zannî olmasi ancak bu zannin ya zannî delil yönünden[48] ya da esasin kesinliginin tahakkuk etmemis olmasi açisindan gelmesi. Bu konu müctehidlerin üzerinde durdugu bir noktadir. Ancak burada sabit olan sudur: Zannînin katî olan bir esasa muhalefeti, zannîyi mutlak surette itibardan düsürür ve bu konu üzerinde ihtilaf bulunmamaktadir.

Her ne kadar ilk bakista öyle gözükmese de, zahirî mezhebi aslinda bu esasi destekleme noktasina çikar. Çünkü, herkesin ittifakiyla ser'îatta ihtilaf ve çeliski yoktur.o Allah'tan baskasindan gelseydi, onda çok aykiriliklar bulurlardi"[49] Eger bu nokta sabitse -ki öyledir-, zahirîye göre bir nassm baska nassa ya da kaideye muhalif olarak gelmesi durumunda çeliskiden bahsedilmez. (Tesrî sirasinda) maslahatlarin dikkate alindigi görüsünden hareket edildiginde; zahiriye göre, muhalifte, digerinde bulunmayan bizce bilinen ya da bilinmeyen baska bir maslahat vardir. (O yüzden de onu gerektiren delil gelmistir.) Maslahatin dikkate alinmadigi görüsünden hareket ettigimizde ise durum daha da açik olacaktir. Çünkü Sâri' Teâlâ diledigi gibi emir ve yasakta bulunabilir. Bu durumda her türlü takdire göre de iki muhalif arasinda çeliskiden söz edilemez.

Bu nokta anlasildi ise simdi sunu arzedelim: Âlimler, haberler bahsinde bir mesele ortaya atmislar ve üzerinde ihtilaf etmislerdir. Meselenin asli su bizim anlattiklarimiza çikmaktadir. Onlar söyle demislerdir: Vâhid haber, sihhat sartlarini tam olarak bulundurdugu zaman acaba Kitab'a arzedilmek zorunda midir? Yoksa böyle bir mecburiyet yok mudur? Imam Sâfiî söyle demistir: "Böyle bir mecburiyet yoktur. Çünkü sihhat sartlarinin tam olarak bulunmasi ancak Kitab'a muhalif olmamasi halinde mümkün olur" Isâ b. Ebân ise gerekir demis ve bu mânâda bir hadisi delil olarak kullanmistir: Hadis söyle: "Size bir hadis rivayet edildigi zaman onu Allah'in Kitâb'ina arzedin; eger ona uygun olursa onu kabul edin; aksi takdirde onu reddedin[50] Bu görüs ayriligi -görüldügü gibi- ( delilin esasa) uygun olup olmadiginin tesbiti noktasina çikmaktadir.[51] Bu konu -insallah.- Sünnet delili bahsinde gelecek ve orada izah edilecektir.

Meselenin[52] selef-i sâlihe ulasan dayanagi bulunmaktadir: Hz. Âise (ra.), "Süphesiz ölü, yakinlarinin üzerine aglamasi yüzünden azap görür'[53]hadisini, "Hiçbir günahkâr baskasinin günah yükünü yüklenmez. Insan ancak çalistigina erisir[54] âyetinde belirtilen esasa ters düstügü gerekçesiyle reddetmistir. Yine o, Isrâ gecesinde Hz. Peygamber'in Allah'i gördügüne dair hadisi, "Gözler O'nu görmez'[55] âyetine dayanarak reddetmistir.[56] Bu haber, diger sahabîlere göre reddedilmis degildir. Çünkü bu haber, âyetle çelismeyen ve Allah'in âhirette görülebilecegini

ifade eden baska bir esasa dayanmaktadir.[57] Çünkü Allah'in âhirette görülebilecegine dair hem Kur'ân'da hem de sünnette yer alan ve kesinlik derecesine ulasan deliller vardir. Görmenin sihhati konusunda dünya ile âhiret arasinda ise bir fark yoktur. Yine Hz. Âise ve îbn Abbas, elleri kaba daldirmadan önce yikama hükmünü getiren Ebû Hüreyre hadisini 'güçlügün ve takat üstü yükümlülügün kaldirilmis olmasi' seklinde ifadesini bulan kesin bir prensibe dayanarak reddetmislerdir. Bu gerekçelerini izah sadedinde de: "Peki yalaktan (mihrâs) su alirken nasil yapacaktir?" demislerdir.[58] Yine Hz. Âise, ugursuzluk[59] hakkindaki Ibn Ömer hadisini reddetmis ve söyle demistir: "Hz. Peygamber cahiliye devri inanislarindan bahsediyordu. (O da onu hakikaten öyle sandi.)" Hz. Âise bunu yaparken hadis diye rivayet edilen bu sözün katî olan 'Hersey Allah'in kudret elindedir. Onun irade ve kudreti disinda hiçbirsey, birsey yapamaz. Ugursuzluk yoktur, sirayet yoktur" esasina muhalif oldugunu düsünüyordu. Hz. Ömer, Sam bölgesine geldiginde, orada veba oldugu haberini almisti. O, muhacir ve ensarla istisarede bulundu. (Mekke) fethi muhacirleri disinda digerleri ihtilafa düstüler. Onlarsa Hz. Ömer'in dönmesi konusunda görüsbirligi içerisinde idiler. Ebû Ubeyde ona: "Allah'in kaderinden kaçmak için mi?" dedi. Bu katî olan bir asla dayanan ictihâdî bir görüs oluyordu. Hz. Ömer: "Bunu senden baskasi söylemeliydi yâ Ebâ Ubeyde! Evet, biz Allah'in kaderinden, Allah'in kaderine kaçiyoruz" dedi. Bu görüs de, katî olan bir baska asla dayaniyordu; çünkü sebebler de Allah'in kaderinden-di. Sonra Hz. Ömer ona bir misalle cevap verdi ve: "Ne buyurursun? Senin develerin olsa da iki tarafli bir vadiye inseler, taraflarin biri verimli, digeri çorak olsa, verimli yerde otlatsan da Allah'in kaderiyle otlatmis, çorak yerde otlatsan da Allah'in kaderiyle otlatmis olmaz miydin?" dedi, sonra da her iki aslin da dikkate alindigim içeren veba hadisini bildirdi.[60]

Seriatta, bu kabilden pek çok örnek vardir. Selefin, onlari dikkate aldiklarini gösteren nakiller ise çoktur.

Imam Mâlik b. Enes, birçok yerde bu esasa itimad etmistir: Köpegin yalamasindan dolayi kabin yedi defa yikanmasi hadisi hakkinda: "Hadis gelmis ama, dogrusu gerçek oldugunu bilmiyorum" demistir. Imam bu hadisin zayif oldugunu söyler ve söyle derdi: "Tuttugu avi yeniyor. Bu durumda onun salyasi nasil kerih görülür"[61] Alis-veris akdinde meclis muhayyerligi konusunda gelen hadis hakkindaki, "Bunun bizce belli bir sinin yok; bu dogrultuda bir teamül de yok" sözü de bu noktaya çikar. O bu sözüyle söyle demek ister: Meclis, müddet bakimindan bilinmemektedir. Akit sirasinda taraflardan birisi belirsiz bir müddet muhayyerlik sarti ileri sürecek olsa icmâ ile o akit bâtil olmaktadir. Bu durumda, ser'îatm ileri sürdügü bir sart geregi caiz olmayan bir hüküm nasil ser'îatta sabit olabilir?[62] Bu haliyle o, icmâya dayanan bir esasa [22j basvurmus oluyordu.

Sonra, garar ve bilinmezlik kaidesi kati olmaktadir. Bu durumda o, bu zannî hadisle[63] tearuz halinde bulunmaktadir.

Soru: Imam Mâlik, temlik[64] konusunda meclis muhayyerligini kabul etmistir. Buna ne demeli?

Cevap: Talakin garara talik edilmesi ve meçhul durumlarda sabit olmasi[65] mümkündür. Bu durumda aralarinda bir terslik yoktur. Alis-veris konusu ise böyle degildir.

Imam Mâlik'in, "Kim ölür ve üzerinde oruç borcu olursa, velisi onun adina tutar" ..."Ne dersin'? Sayet babanin borcu olsaydi..." hadislerini[66] dikkate almamasi da bu kabildendir. Çünkü bunlari, "Hiçbir günahkâr baskasinin günah yükünü yüklenmez. Insan ancak çalistigina erisir'[67] gibi âyetlerde ifade edilen küllî ve Kur'ânî esasa[68] ters görmüstü. Nitekim ayni tavri Hz. Âise de îbn Ömer hadisi karsisinda göstermisti. Imam Mâlik, içerisinde ganimetin taksiminden önce deve ve koyun eti pisirilen tencerelerin devrilmesi hadisini de, mesâlih-i mürsele diye ifade ettigi güçlügün kaldiril-masi esasina dayanarak inkar etmis ve ihtiyaç duyan kimse için,taksimden önce ganimet mallari arasinda bulunan yiyeceklerden[69] yemesini caiz görmüstür. Ibnu'l-Arabî böyle demistir. Hadis sabit oldugu halde, sedd-i zerîa[70] prensibine itimatla Sevval ayinda alti gün oruç tutmayi yasaklamistir. "Sizlere ... sizi emziren süt anneleriniz, süt kardesleriniz... haram kilindi'[71] seklindeki Kur'ânî esasa dayanarak süt emme konusunda bes ya da on defa emme gibi getirilen sartlari dikkate almamistir. Onun mezhebinde bu kabilden daha pek çok husus bulunmaktadir.

Bu Ebû Hanife'nin de görüsü olmaktadir. Çünkü o, namazda kahkaha ile gülme haberini[72] kiyas üzerine takdim etmistir. Zira mesele hakkinda icmâ bulunmamaktadir. Kur'a haberini[73] de genel esaslara ters düstügü gerekçesiyle reddetmistir. Çünkü esaslar katî, vâhid haber ise zannîdir. Azad isi, bu köleler üzerinde yerini [24] bulmustur. Azad isi yerini bulduktan sonra onun tekrar kaldirilmasinin mümkün olmadigi konusunda ise icmâ bulunmaktadir. Bu yüzden ilgili vâhid haberi reddetmistir. Onlar meseleyi bu sekilde izah etmislerdir. Ibnu'l-Arabî söyle der: Vâhid haber, ser'î kaidelerden birisine ters olarak gelecek olsa, onunla amel etmek acaba caiz olur mu, yoksa olmaz mi? Ebû Hanife: "Onunla amel etmek caiz degildir" demistir. Imam Safiî ise caiz oldugunu söylemistir. Imam Mâlik ise mesele hakkinda tereddüt etmistir. Onun bu konudaki meshur ve esas alinacak görüsü sudur: "Eger böyle bir hadis baska bir kaide tarafindan destekleniyorsa, onunla hükmedilir; yalniz kalmasi durumunda ise terkedilir" Ibnu'l-Arabî, bu izahi getirdikten sonra köpegin kabi yalamasi meselesindeki Imam Mâlik'in sözünü nakleder ve söyle der: "Çünkü bu hadis iki önemli esasa ters düsmektedir: Birincisi: 'Onlarin (av

hayvanlarinin) sizin için tuttuklarindan yiyiniz[74] âyeti. Ikincisi: Temizligin illeti hayattir. Bu illet ise köpekte de mevcuttur" Arâyâ hadisi, her ne kadar ribâ esasi ile çatismakta ise de, iyilik ve ihsanda bulunma esasi onun mesruiyetini desteklemektedir. Ebû Hanife de, ayni illetten hareketle yas hurmanin kuru hurma karsiliginda satilmasini yasaklayan hadisi kabul etmemistir. Ibn Abdilber söyle der: Hadis âlimlerinden pek çogu, birçok sahih vâhid haberi reddetti diye Ebû Hanife'yi elestiri konusunda haddi asmislardir. Çünkü o, bu gibi hadisleri üzerinde görüs birligi edilen hadislerden ve Kur'ân'dan çikarilan esaslara vuruyordu. Onlara uymayan haberleri reddediyor ve onlara sâz adini veriyordu. Bu prensipten hareketle Irak ekolü, musarrât[75] hadisinin geregi ile amel etmeyi reddetmislerdir ki, bu ayni zamanda Imam Mâlik'in de görüsü olmaktadir. Çünkü bu hadisi birçok esasa muhalif görmüslerdir: Bu hadis herseyden önce "el-Harâcu bi'd-damân"[76] (Yani semere (nimet) cereme (külfet) karsiligindadir) prensibine ters düsüyordu[77] Sonra birseyi itlaf eden kimse, onu ya misli ile ya da kiymeti ile tazmin ederdi. Bunlarin disinda, yiyecek ya da esya gibi baska bir cins ile tazmin seklinde bir sorumluluk yoktur[78]. Nitekim Imam Mâlik de bu konuda söyle demistir: "Bu ne üzerinde anlasilan, ne de öteden beri sabit birseydir" Imam, baska bir görüsünde ise, hadise müsbet bakmis ve hadis için üzerinde ittifak edilen baska bir esasin bulundugunu ve hükmü diger esaslarla ters düsmeyecek sekilde o esasa dayandirmanin mümkün oldugunu söylemistir. Bütün bunlardan sonra mesele -insallah- açiklik kazanmistir.

Dördüncü kisma yani katî bir esas tarafindan desteklenmeyen; keza katî bir esasa da ters düsmeyen kisma (zannî delillere) gelince, bu kisim üzerinde durulmaya ihtiyaç vardir. Bu konu garîb münâsib[79] konusu ile ilgilidir.[80] Bu konuda karsi çikilarak söyle denilebilir: Bunlar kabul edilmez. Çünkü bu, benzeri konuda bilinmeyen bir tarz üzere ser'î bir hüküm isbati demektir. Istikra da böyle birseyin mevcut olmadigini göstermektedir. Bu iki unsur, mutlak olarak meseleye yapismanin zayifligini ortaya koymaktadir. Çünkü süphe mahallinde olmaktadir; süphe ile birlikte de delilin sübûtuna dair zan bulunmaz. Çünkü katî bir esas tarafindan desteklenmemesi hasebiyle o, ser'î esaslara muhalif olmaktadir. Zira uygunlugun bulunmamasi muhalefet demektir. Katî bir esasa muhalif olan sey ise merduttur. Dolayisiyla bu da merduttur. Karsi taraf yani bu tür zannî delillerle amel edilebilecegi görüsünde olanlar ise söyle

diyebilirler: Genelde zan ile amel konusu, furû konularinda sabit bulunmaktadir. Bu da onlardan biridir. O, her ne kadar bir esasa uygun degilse de, muhalif de degildir. Eger uygun olmama yönü onun reddi tarafini destekliyorsa, muhalif olmamasi yönü de onun kabulü tarafini desteklemektedir. Bu durumda tearuz söz konusu olur ve zan ile amel esasi

kabul edilir. "Katil vâris olamaz"[81] hadisi bu kisimdan olmaktadir.[82]Alimler kiyas bahsinde az da olsa garîb münâsib ile amel etmislerdir. Bu (yani az kullanilmasi), sihhatini gösteren bir delilin olmasi halinde (onunla amel etmeye) zarar verecek bir durum degildir.

Fasil:

Bil ki, burada kesin esasa basvurmaktan maksat, onunla amel etmenin sihhatine dair kesin delil getirme mânâsina degildir. Meselâ, vâhid haberle ya da kiyas ile amel etmenin vâcib olduguna dair delil getirme gibi. Aksine ondan amaç, 'Zarar ve zararla mukabele yoktur'[83] hadisi ile diger zikredilen meselelerde geçtigi gibi daha Özel bir durumdur.[84] Bu usûlcülerin kastettigi mânâdan farkli bir durum olmaktadir. Allah-u a'lem![85]

**Üçüncü Mesele:**

Serî deliller, aklî prensiplere ters düsmez.

Delilleri:

1. Eger ser'î deliller aklî prensiplere ters düsseydi, o zaman onlar ne ser'î bir hüküm için ne de baska birsey için insanlar hakkinda delil olamazlardi. Halbuki, onlar sagduyu sahiplerinin görüsbirligi ile delil olmaktadir. Bu da onlarin, aklî prensipler dogrultusunda gelmis olduklarim gösterir.

Söyle ki: Deliller, sadece mükelleflerin akillarinca kabul edilsinler diye getirilmislerdir. Böylece onlarin gerekleriyle amel edecekler ve yükümlülük getiren hükümler altina gireceklerdir. Eger bii deliller aklî prensiplere ters düsecek olsaydi, o zaman akil, gerekleri ile amel etme bir yana onlari kabul dahi etmezdi. Onlarin böyle bir durumda delil olamayacaklarinin mânâsi iste budur. Bu konuda, ilâhî (metafizik) hükümlerle, yükümlülük getiren hükümler hakkinda getirilen deliller arasinda bir ayirim yoktur.

2. Eger deliller, aklî prensiplere ters düsseydi, o zaman onlarin geregi ile yükümlü tutmak, takat üstü yükümlülük olurdu. Çünkü böyle bir durumda mükellef, aklinin almadigi, bir türlü tasdik edemedigi, hatta aksini düsünüp inandigi seyi tasdik etme ile yükümlü tutuluyor olacaktir.[86] Durum böyle olunca da, aklin o seyi tasdik etmesi zorunlu olarak imkânsiz hale gelecektir. Bu durumda biz tasdiki imkânsiz olan yükümlülügün bulundugunu kabul etmis oluruz. Bu da takat üstü yükümlülük demektir. Böyle bir yükümlülük ise, -usûl kitaplarinda belirtildigi üzere- bâtildir.

3. Yükümlülügün dayanagi akildir. Bu tam ve kesin olan istikra ile sabit bir sonuç olmaktadir. Bunun sonucunda akil ortadan kalktigi zaman yükümlülük de tümden ortadan kalkmakta ve ondan mahrum olan kimseler basibos birakilmis sorumsuz hayvan yerine konmaktadir. Mükellefin sorumlu tutulabilmesi için aklin deliller sayesinde tasdike ulasabilmesi

gerekecektir. Eger deliller, aklî prensipler dogrultusunda gelmeseydi, o zaman akilli kisinin hükümlerle yükümlülük altina sokulmasi, bunak, çocuk ve uyku halinde bulunan kimsenin o hükümlerle sorumlu tutulmasindan daha zor olacakti. Çünkü bu sayilan kimselerin delilleri sinayarak tasdik ya da inkara gitmelerini saglayacak akillari yoktur. Akilli kimse ise böyle degildir; ona aklinin kabul etmedigi seyi götürmek mümkün degildir.[87]Bu nokta gözönünde tutuldugunda sözü edilen kimselerden yükümlülügün düsmesi, ayni sekilde akilli kimselerden de düsmesini gerektirecektir. Bu ise,.ser'îatm konulus amacina ters düser; dolayisiyla böyle bir sonucu doguracak sey bâtil olur.

4. Eger ser'î deliller aklî prensiplere ters düsseydi, o zaman kâfirler ser'îati reddetmek için herseyden önce bizzat ser'î delilleri malzeme olarak kullanirlardi. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'in getirmis olddugu ser'îati red konusunda son derece hirsli idiler. Hatta bu ugurda hem Hz. Peygamber hem de getirdigi ser'îat hakkinda iftiralara kadar gidiyorlardi: Hz. Peygamber hakkinda bazen sihirbaz, bazen divane diyorlar, bazen de onu yalanci sayiyorlardi. Kur'ân için de, o sihirdir, siirdir, düzmecedir, onu mutlaka bir insan ögretmistir, öncekilerin mitolojileri gibi sifatlari yakistiriyorlardi. Serî deliller hakikaten akla ters düsseydi bunlara hiç gerek kalmaz ve onlarin yerine (Bu makul degil' veya 'Bu akil ve mantiga ters' ya da benzeri sekilde itirazlarda bulunurlardi. Böyle bir itirazda bulunduklari sabit olmadigina göre, bu onlarin ser'îatm muhtevasini kavradiklari ve onlarin aklî prensipler dogrultusunda cereyan etmekte oldugunu anladiklarini gösterir. Ancak onlar, buna ragmen olanlar oluncaya kadar ona uymamis-larsa bu, akillarina yatmadigi için degil, baska durumlardan dolayi olmustur ve onlardan hiçbiri böyle bir iddia ile ortaya çikmamistir. Dolayisiyla bu durum, ser'î delillerin aklî esaslar dogrultusunda yürüdügünün kesin bir delilidir.

5. Istikra: Serî delillerin aklî prensipler dogrultusunda cereyan ettigini, üstün akillarinin onu tasdikte[88] bulundugunu; gönüllü ya da gönülsüz[89] ona boyun egdigini[90] istikra da ortaya koymustur. Hal böyle iken, inatçi yobazlarin ya da bilenin bilmemezlikten gelmesinin bir önemi yoktur ve onlar dikkate alinacak degillerdir. Delillerin aklî prensiplerin geregi dogrultusunda cereyan ettiginin anlami budur. Çünkü akillar, onlar üzerinde hüküm verme konumundadirlar; ne onlari güzel/iyi ne de çirkin/kötü kilma durumunda degillerdir. Bu nokta Makâsid bölümünde genisçe ele alinmisti.[91]

Itiraz: Bu iddia yerinde degildir ve aksi görüsü destekleyecek deliller vardir:

1. Kur'ân'da asla anlami anlasilamayan unsurlar vardir: Meselâ sûre

baslarinda bulunan harfler gibi. Öbür taraftan âlimler söyle derler: "Kur'ân'da çogunluk (cumhur) insanlarin anlayabilecekleri seyler yaninda, sadece Araplarin anlayabilecegi seyler de vardir. Keza ser'îatta sadece din âlimlerinin anlayabilecegi seyler vardir. Allah'tan baska hiçbir kimsenin bilemeyecegi seyler[92] vardir" Simdi bu kismin aklî prensipler dogrultusunda cereyan ettigini söylemek nasil mümkün olacaktir?

2. Kur'ân'da mütesabihât dedigimiz bazi unsurlar vardir ki, bunlari çogu insan bilemez; hatta Allah'tan baska kimse bilemez. Meselâ furû konulariyla ilgili mütesabihât ile usûl konulariyla ilgili olan mütesâbihâtta oldugu gibi. Bunlarin mütesâbih olmalari, sadece akillara karisik gelmeleri ve ne mânâya geldiklerinin akillarca tamamen anlasilamamasi ya da çok az kimselerce anlasilir olmasi sebebiyledir. Herkes ya da büyük çogunluk bunlari anlayamamaktadir. Bu durumda mutlak olarak ser'î delillerin aklin kavrayabilecegi sekilde geldiklerini söylemek nasil dogru olabilir.?

3. Seri deliller içerisinde öyleleri vardirki, akillar onlar üzerinde ihtilafa düsmüs ve sonuçta insanlar firkalara, hiziplere bölünmüsler; her grup kendi düsüncesinin hakli oldugunu savunmus ve ona büyük bir cosku ile baglanmistir. Bunun sonucunda da her grup kendi akil ve mezhepleri ölçüsünde birseyler söylemislerdir. Bunlardan bir kismi tamamen arzu ve heveslerinin pesine düsmüs ve sonuçta bu durum onlari helake itmistir. Meselâ, Necran hiristiyanlari teslis[93]inançlari konusunda Kur'ân'da 'isledik', 'hükmettik' ve 'yarattik' gibi çogul kipi ile gelen ifadelere yapismislardir. Daha sonra kendilerinin müslüman oldugunu söyleyen buna ragmen ser'îatta çeliski ve tutarsizliklar oldugunu ileri süren bazi kimseler gelmistir. Sonra da, Hz. Peygamber'in hadislerinde bahsettikleri firkalar ortaya çikmistir. Bütün bunlar, aklin hata etmesi-

ne sebep olan hitap seklinden (ser'î deliller) meydana gelmektedir. Nitekim gerçek böyledir. Eger deliller akillarin kavrayabilecegi dogrultuda sevkedilmis olsalardi, normal olarak bu ihtilaflarin olmamasi gerekirdi. Ihtilaflar bulunduguna göre onlar, -bir yönden de olsa- aklî esas-larm di-sina çikmaktadir, sonucuna ulasilacagi anlasilacaktir.

Cevap: Önce birinci itiraz noktasini ele alalim: Sûre baslarinda bulunan ayri ayri okunan harflerin (hurûfu mukâtaa) yorumu hakkinda âlimlerden çesitli görüsler nakledilmistir.[94] Bu farkli görüsler, onlarin âlimlerce bilinebilecegi esasina dayanmaktadir. Biz onlarin, âlimlerin asla bilemeyecegi hususlardan oldugunu söylesek bile, onlar hiçbir sekilde (kalbî ya da bedenî) yükümlülük getiren türden hitaplardan degildir. Böyle olunca da onlarin herhangi bir fiil hakkinda delil olmadiklari anlasilir. Konumuz ise bu degildir. Bir an için onlarin delil olduklari kabul edilse bile, ser'îatta olup da Allah'tan baska kimsenin bilemeyecegi seyler çok nadirdir. Nadir

hakkinda ise ayrica hükümde bulunulmaz ve dolayisiyla bu yüzden hakkinda istidlalde bulunulan küllî esas ihlâl görmez. Çünkü o takdirde bunlar (sûre baslarindaki harfler vb.) akim anlamaya yol bulamayacagi seylerden olacak, dolayisiyla sözünü ettigimiz kisimla ilgili olmayacaktir. Bizim burada konu ettigimiz husus, akilca kavranilabilen, ancak aklî prensiplere ters oldugu görülen kisimdir. Sûre baslarinda bulunan harfler ise bu kisim disinda kalir. Çünkü biz kesin olarak inaniyoruz ki, eger onlarin anlamlari açiklanmis olsaydi mutlaka aklî prensipler dogrultusunda açiklik kazanacakti. Varilmak istenen sonuç da budur.

Ikinci[95] itiraz konusuna gelince, mütesâbihât konusu, -her ne kadar bazi kimseler öyle düsünse bile- aklî prensiplere ters düsen hususlardan degildir. Çünkü böyle bir yanlis düsünce, dogru bir zemin üzerine oturtulma sonucunda degil, arzu ve heveslere uyma yüzünden ortaya çikmaktadir. Nitekim Yüce Allah: "Kalplerinde egrilik olan kimseler, fitne çikarmak, kendilerine göre (keyfi) yorum yapmak için onlarin mütesâbih olanlarina uyarlar'[96] âyetinde buna isaret buyurmustur. Eger onlar dogru bir zemin üzerine oturtma yolunu seçselerdi, yorum (tevil) makul ve aklî prensiplere uygun bir sonuca ulasirdi. Mütesâbihât konusunun, Allah'tan baska kimse tarafindan bilinemeyecegi kabul edilecek olursa, o zaman aklin onlara ulasamamasi; onlarin aklî prensiplere ters düser olmasindan degil, daha baska bir durumdan dolayi olacaktir. Bu, tek bir cümle için olabilecegi gibi, birçok cümle içeren söz ve çesitli durumlarla ilgili haberler için de geçerli olabilir. Yeterince arastirma yapmayan kimse bu durumda onlarin aklî prensiplerle uyusmadigi vehmine kapilabilir. Acem tabiatli[97] konu hakkinda kendisini bilgin zanneden cahiller de ayni hatayi yaparlar. îste bu yüzdendir ki, Necran hristiyanlari Kur'ân'da Allah için kullanilan çogul kiplerine sarilarak teslis inancini savunmuslar, mülhidler Kur'ân ve Sünnette akil ve mantikla bagdasmayan hususlarin ve tutarsizliklarin oldugu iddiasinda bulunmuslardir. Onlar arzu ve heveslerine uymak yaninda hikmet-i tesri konusundaki cahillikleri ile birlikte, kendilerine izin verilmeyen zamanda ve mekânda onlarin içerisine dalmislar ve bunun sonucunda da yollarini sasirmislardir. Çünkü Kur'ân ve Sünnet Arapçadir. Bu itibarla onlar üzerinde inceleme yapacak kimselerin mutlaka Arap olmasi[98] gerekecektir. Nitekim onlarin maksatlarini kavrayamamis kimselerin de, ser'î maksatlardan dem vurmalari dogru degildir. Çünkü, bu gibi konular bilinmeden onlar üzerinde inceleme yapmak dogru ve mümkün degildir. Eger kisi, gerek dil ve gerekse ser'î maksatlar bakimindan ehil olursa, o zaman ser'îatta herhangi bir çikmaz olmadigini, onun akilla bagdasmayan unsurlar içermedigini görecektir.

Konuya açiklik getirmesi bakimindan bir örnek vermek istiyoruz: Nâfi b. el-Ezrak, Ibn Abbas'a söyle sorar:

"Ben, Kur'ân'da bana ters gelen bazi hususlar görüyorum: Meselâ bir yerde "O gün aralarindaki soy yakinligi fayda vermez[99] denilirken, baska bir yerde "Birbirlerine dönüp hal hatir sorarlar[100]deniliyor. Bir yerde "Ve Allah'tan bir söz gizleyemezler[101] denilirken, bir baska yerde "Sonra: 'Rabbimiz! Allah'a and olsun ki bizler puta tapanlar (müsik) degildik' demekten baska çare bulamazlar"[102] deniliyor ve bu âyette gizledikleri belirtiliyor. "Allah onu bina edip yükseltmis ve ona sekil vermistir. Gecesini karanlik yapmis, gündüzünü aydinlatmistir. Ardindan yeri düzenle-mistir"[103] âyetinde gögün yaratilisinin yerden önce oldugu belirtilirken "Siz yeri iki günde yaratani mi inkar ediyor ve O'na esler kosuyorsunuz. ... Sonra duman halinde bulunan göge yöneldi..."[104] âyetinde de yerin yaratilisinin gögün yaratilisindan daha önce oldugu belirtiliyor. Sonra çesitli âyetlerde gibi ifadeler[105] var. Sanki evvelce öyle idi de sonra bu özellik kalkti gibi intiba vermekte."

Ibn Abbas ona söyle cevap verdi: "Aralarinda soy yakinliginin fayda vermemesi sura ilk üilenisi (kiyametin kopusu) anindadir. O zaman sura üflendiginde gökte ve yerde her kim varsa -Allah'in diledikleri hariç- hepsi baygin düsecektir. Sonra âhiret suru üflenecek ve o zaman da akrabalar "Birbirlerine dönüp hal hatir soracaklardir[106] "Ve Allah'tan bir söz gizleyemezler" âyeti ile Allah'a and olsun ki bizler puta tapanlar (müsrik) degildik" âyeti ise söyle: Yüce Allah ihlas sahibi kullarini affedecek ve onlarin günahlarini bagislayacaktir. O zaman müsrikler "Allah'a and olsun ki, bizler puta tapanlar (müsrik) degildik" diyecekler. Allah onlarin agizlarini mühürleyecek, onlarin elleri konusacaktir. O zaman anlasilacak ki, Allah'tan hiçbir söz gizlenemez. Iste o anda küfreden ve Rasûle isyan edenler yerle bir olmayi[107] ne kadar da isteyeceklerdir. Göklerin ve yerin yaratilisina gelince, Allah önce yeri iki günde yaratti, sonra gögü yaratti ve ona yöneldi; onlari iki ayri günde düzene [33J koydu. Sonra da yeri düzene koydu yani ondan su ve otlak çikardi, daglari, tepeleri ve onda bulunan diger seyleri ayri iki günde yaratti. Böylece yeri ve yerde olanlari dört günde, gökleri de iki günde yaratmis oldu. Bazi âyetlerde buyrulmus ve Yüce Allah kendisini bu gibi sifatlarla nitelemistir. Bu tür ifadeler (Allah için söz konusu edildiginde -Allah zamandan münezzeh oldugu için- geçmis zaman mânâsi ortadan kalkar ve) O'nun her zaman için öyle oldugu anlamini tasir. Çünkü Allah'in irade buyurdugu her sey mutlaka yerini bulur. Bu durumda sen, Kur'ân'da bir tutarsizlik bulamazsin; çünkü onun hepsi de Allah katandandir"

Ibn Abbas'm cevabi böyle. O bu cevabayla, eger her sey yerli yerine konulacak olursa, Kur'ân'in tamaminin makul olacagini ve asla tutarsizlik içermeyecegini göstermis oluyordu. Dini lekelemek ve onda kusur bulmak isteyen kimselerin zikrettikleri, keza ilim talipleri hakkinda problem olarak

gözüken diger konularda da durum aynidir. Bu gibi konularda, ancak ilimde derinlesen insanlar (rüsûh sahipleri) basari elde edebilirler. "Eger o Allah'tan baskasindan gelseydi, onda çok aykiriliklar bulurlardi"[108]Ictihad bölümünde -Allah'a hamd olsun!- bu konuda yeterli bilgi bulunmaktadir. Kur'ân ve Sünnette çeliski ve tutarsizlik bulunmadigina dair bir çok âlim eser yazmistir. Bu konuda daha çok bilgi ve derinlesmek isteyen, susuzlugunu gidermek isteyen o tür eserlere bakmalidir.[109] [110]

**Dördüncü Mesele:**[111]

Serî delillerin konulmasindan gözlenen amaç, mükellefin fiillerini uygun olduklari yere oturtmak ve onlara hukukî bir yapi vermektir. Bu hususta herhangi bir tartisma yoktur. Ancak mükellefin fiilleri iki açidan ele alinarak degerlendirilebilir: a) Onlarin zihindeki makûllükleri açisindan, b) Hariçteki (akil disinda varlik âleminde) varliklari açisindan.

Söyle ki: Yapilmasi ya da terki ile yükümlü kilinan ya da tercihe birakilan fiil, mahiyeti itibariyla ona ilave edilecek ya da eklenecek özelliklerden soyutlanarak ele alinacaktir; bu özelliklerin zorunlu olarak ortaya çikip çikmamasi (lâzimi olmasi) arasinda fark yoktur. Iste bu aklî itibar oluyor.

Ayrica bir de mahiyeti itibariyla, ancak b.u kez zorunlu (lâzimi) olarak ortaya çiksin çikmasin varlik âleminde kendisine eklenecek ya da katilacak Özellikler ve vasiflarla ele alinirlar. Buna da haricî itibar diyoruz. Meselâ emredilmis olan namaz, bu iki itibarla da ele alinabilir. Taharet, zekat, hac, diger ibadetler ile; nikah, alis-veris, icare vb. gibi âdetleri de ayni sekilde ele almak mümkündür. Bu iki itibar arasindaki fark, meselâ gasbedilmis bir yerde kilinan namaz veya bir kerahet içeren namaz ya da kemalini noksanlasti-ran bir özellikle birlikte eda edilen namaz gibi konularda kendisini gösterir. Tabî bu durum sadece namaz örnegine de has degildir.

Aklen bu iki itibar da sahih olduguna göre, deliller bu iki yönden hangisine tevcih edilecektir? Fiilin aklen makûllügü yönüne mi, yoksa varlik âleminde (hariçte) meydana gelis sekline mi? Bu nokta ictihad mahallidir ve dolayisiyla ihtilaflara gebedir. Bu ihtilaflar, gasbedilen yerde namaz meselesinde kendisini gösteren görüs ayriliklarinin bir geregi olmaktadir.[112]Bu konuda mezheplerin görüs ve delilleri usûl ilminde ele alinmis ve açiklanmistir. Ancak biz burada bir nokta üzerinde yogunlasmak ve böylece bu iki itibardan her birinde Sâri'in maksadini yakalamaya çalismak istiyoruz:

Birinci yani zihnî itibarin sihhatine delalet eden hususlar vardir:

1.

Emredilen veya yasaklanan ya da tercihe birakilan seyler, o isimlerin haklarinda kullanildiklari fiillerin hakikatleri olmaktadir. Bu ise itibar

konusunda zihnî bir durum olmaktadir. Çünkü biz fiili gerçeklestirdigimizde, o fiili zihnimizde olan bu mânâya vururuz: Eger islenen fiil ile zihindeki birbirinin ayni olursa, fiil sahih olur; aksi takdirde sahih olmaz.Ikinciyi yani haricî itibari esas alan kimseler ise söyle diyebilirler: Emir, yasak ya da tercihe birakmadan maksat, mükellefin onlarin geregini yerine getirmis olmasidir. Böylece onlar varlik âleminde yer alan fiiller olacaklar, zihnî durum olmaktan çikacaklardir. Hatta zihnî durumlar, hitaptan anlasilan seylerdir; hitaptan maksat ise bizzat onlarin anlasilir olmalari degil, onlara uyma ve geregini yerine getirmedir. Bunlar ise zihnî degil haricî fiillerle olur. Bunlarin amelî ya da itikâdî olmalari arasinda fark da yoktur. Haricî fiiller ise mutlaka nitelenmis olarak meydana geleceklerdir. Hakkinda verilecek hüküm de ona göre olacaktir.[113]

2.

Eger biz fiillerde zihnen makûl olani dikkate almayacak olursak, o zaman Hükümler (Mubah) bahsinde izah edilen el-Ka'bî'nin mezhebi[114] gibi çirkef bir görüsle karsi karsiya kaliriz. Çünkü ona göre her fiil ya da söz sonuç itibariyla, varlik âleminde bir haramin terki demektir ve bu görüsüyle o daha önce geçenlerin hepsini bir tarafa itmektedir. Onun bu görüsünün sakatligi daha önce belirtilmisti.

ikinci itibari esas alan kimseler de söyle diyebilirler: Eger biz haricî özelliklerinden soyutlayarak sadece zihnî makûllügü esas alirsak, o zaman haricî özelliklerin mutlak surette dikkate alinmamasi gibi bir sonuç lazim gelir. Bu ise ittifakla batildir. Çünkü sedd-i zerîa Islam'da bir prensip olarak vardir ve o bu tarzda alinmis bir prensiptir.[115]Aslinda caiz olmakla birlikte, iyilik ve takvada ya da kötülük ve günahta yardimlasma anlamini içeren bütün fiillerde de durum ayni olurdu.[116] Bayram günü oruç tutmanin, günes dogarken ya da batarken namaz kilmanin yasaklanmasi dogru olmazdi. Bu konu gerçekten genis bir sahadir.

3.

Eger biz fiilleri sadece haricî özellikleri itibariyla dikkate alacak olursak, o zaman mükellefin fiilleri çok nadir olarak sahih olabilir. Çünkü fiiller ve terkler birbirleri ile iç içedir.[117]Bunlar, borcunu ödeme vakti gelen bir kimsenin namaz kilmasi meselesini ortaya koyarak, o zaman muhaliflerin böyle bir namaza bâtil demelerinin gerekecegim söylemislerdir; çünkü bu kisi namaz sebebiyle bir vacibi terketmis olmaktadir. Salih bir amel ile kötü bir isi birbirine karistiran herkesin durumu da böyle olacaktir. Çünkü varlik âleminde salih amel yaninda kötü bir durumun da bulunmasi halinde sâlih amelin bâtil olmasi lazim gelecektir. Bu ise Allah'in "Onlar iyi (sâlih) isi kötüyle karistirmislardi"[118] âyetindeki meramina ters düsecektir. Çünkü hariçte, bunlarin birinden digeri lazim gelecek ve onlardan biri digerinin bir

vasfi gibi olunca; o zaman salih amel, salih (kötü amel de kötü) olmayacaktir ve o takdirde iki amelin birbirine karistirilmasi gibi birseyden de söz edilmeyecek; ya iyi ya da kötü olmak üzere sadece tek amel söz konusu olacaktir. âyet ise iki ayri amelden bahsederek bu sonucun batil oldugunu belirtiyor. Ibâdetler için sözü edilen bu durum ayni sekilde âdetlerle ilgili konularda[119]da geçerlidir. Bu da, önemli olan hususun, hâriçteki degil de zihindeki amelin makûllügünün dikkate alinmasi oldugunu gösteriyor.

Ikinci itibar taraftan olanlar söyle diyebilirler: Haricî islerden soyutlanmis olarak sadece zihinlerde mevcut olan durumlar yapilamazlar. Yapilamayan seylerle de yükümlü tutulamaz.[120] Yapilamayan seylerle yükümlü tutulmamasi açiktir. Hariçteki varligindan soyut olarak zihnî durumlarin yapilamaz olmalari da ayni sekilde açiktir. Duyular alemiyle ilgili olarak meselâ insani ele alalim: Onun akilda yer eden canlilik ve konusma özelliginden mürekkep hakikati hariçte sabit degildir. Çünkü o, -hususiyet kazanincaya kadar- bir küllî olmaktadir. Sahis haline gelmedikçe de (tesahhus) husûsîlesmeyecektir. Sahislasmis digerlerinden baska özelliklerle ayricalik kazanmadikça da sahis halini almayacaktir. Bu durumda insan türü: a) Cinse vasif özelligi tasiyan küllî Özelliklerin bulunmasini gerektirmektedir. Gülmesi, ayakta dik durmasi, tirnaklarinin çikmasi vb. gibi. b) Sahsî özelliklerin bulunmasini gerektirmektedir: Insan cinsinin bireyleri iste bu özellikler sayesinde birbirinden ayrilirlar. Eger bunlar olmasaydi, o zaman insan varlik âleminde asla gözükemezdi. Su halde haricî ve arizî olan bu durumlar, insanin varlik alemindeki vücudu için zarurîdir.

Serî olan seylere gelince, meselâ namazin kiyam, rükû, sücûd, kiraat ve diger rükünlerden mürekkep hakikati, çesitli hal, sekil ve kaliplar olmaksizin asla varlik âlemine çikmaz. Bu sekil ve kaliplar, namazin mahiyetinin hakikatine hüküm için esas teskil eder ve o namazin tam ya da noksan olduguna veya sahih ya da bâtil olduguna hükmedilir. Bunlar namazi müsahhaslastiran Özelliklerdir; aksi takdirde onun sahibi hakkinda bir hükümde bulunmak sahih olmazdi. Çünkü zihinde bunlar sanki yok hükmündedir. Öyle olunca da, namaz hakkinda dikkate alinacak sey, onun hariçteki vücudu olacaktir. Onlar da, özel ve lazim bazi durumlarla nitelenmis ya da aksi sekilde bulunan fiillerden baska birsey degillerdir. Her mükellef özel olarak onunla yükümlüdür. Su halde o, kendisi için hariçte vücud vermesi sahih olacak seyle yükümlüdür. Bu ise, o fiille birlikte hâriçte zorunlu olarak bulunmasi gereken seylerden hali olmasi durumunda imkânsiz olur. Dolayisiyla o, baskalariyla degil, onlarla (yani haricî zorunlu unsurlarla) yükümlüdür. Varilmak istenen netice de iste budur. Eger bir vasif fazla ya da noksan olarak meydana gelirse, o zaman fiil, gerçek

hakikati üzere degil baska bir hakikat üzere meydana gelmis olacaktir ve yükümlü tutuldugu sey henüz gerçeklesmis olmayacaktir.

Itiraz: Bu durumda "Onlar iyi isi kötüyle karistirmislardi"[121]âyetinin anlami bir problem arzetmeyecek midir? Sonra namaz bazen eksik ya da fazla olarak icra edildigi halde bile sahih olmaktadir. Bu da dikkate alman hususun, genel anlamda namaz diyebilecegimiz birseyin bulunmasi oldugunu gösterir ki, bu da zihnî itibar oluyor.

Cevap: Ayette sözü edilen iyi ve kötü amellerin ayri ayri zamanlarda islenmis ameller olmasi mümkündür. Nitekim âyetin inis sebebi de bunu göstermektedir. Dolasiyla orada sözü edilen hükümleri zit amellerin, birbirlerinin lâzimi sonuçlari olmasi dogru degildir. Biribirini gerektirici sekilde olsalar ve bunun sonunda biri digerinin sifati gibi olsa; eger sifat selbî nitelik gibi ise, telâziimun (birinden digerinin lâzim gelmesi) olmamasi konusunda bir problem olmayacaktir. Çünkü selbî özellik, nitelenen için tamamen itibarî olup, vücûdî bir nitelik degildir. Eger vücûdî bir nitelik ise ya da vücûdî nitelik gibi[122] ise, o zaman o hâriçte hâsil olana râci olacaktir; böyle birsey ise âyetin altina girmeyecektir.[123] Sihhati iptal etmeyen ziyade ya da noksanliga gelince, bu durumda itibar hariçte vücuda gelene olmakta ve o yükümlü tutulan yerine konmaktadir; çünkü noksan namaz hariçte tam namaza benzemektedir; dolayisiyla da tam namaz muamelesi görmüstür. Yoksa bu, bir anlamda da olsa zihnî itibarin dikkate alinmis olmasinin bir sonucu degildir. Bu konu üzerinde arastirma dallanmakta ve üzerine pek çok fikhi meseleler bina edilmektedir.

Fasil :

Burada sözü edilen iki itibarin geçerliligi, biri digerine vasif durumunda olan muhtelif fiillerde sozkonusu olur. Böyle olmayan fiillerde ise, iki itibar geçerli olmaz.

Söyle ki: Aralarinda telâzum bulunan fiiller, ya biri digerinin vasfi olur ya da olmaz. Eger ikincisi ise, aralarinda gerçek anlamda telâzum yok demektir. Meselâ zina veya hirsizligin terki ile birlikte namazin terki gibi. Çünkü bu iki terkten biri digeri için bir vasif durumunda olmaz. Zira isleme konusunda ayni anda bir arada bulunma (tezahüm) durumu yoktur. Çünkü mükellef için, mesru veya gayr-i mesru her fiili terketmesi mümkündür. Bu durum, mükellef için onlarin ayni anda ve ayni zamanda bulunmasi gereken seyler olmadigi içindir. Bunun da sebebi, onlarin selbî bir duruma dönük olmalaridir. Selbî olan seyler, tamamen itibarî seyler olup bir hakikatlari yoktur. Eger birinci durum sozkonusu ise, fiillerden biri digeri için ya selbî bir vasiftir ya da vücûdî bir vasiftir. Eger selbî bir vasif ise, ya onun itibara alinmis oldugu özel olarak ser'îatta sabittir ya da degildir. Eger birinci siktan ise, o zaman haricî olan seklin dikkate alinacagi konusunda bir

problem bulunmamaktadir: Meselâ, namazda taharetin, kibleye yönelmenin ter-kedilmesi gibi. Eger ikinci siktan ise, selbî vasfin dikkate alinmayacagi konusu açiktir. Borcunu ödemekten kaçmak için namaza siginan bir kimsenin borcu ödemeyi terkle birlikte namaz kilmasi gibi. Çünkü bu namaz, her ne kadar bir vacipten kaçis diye nitelense de, bu hariçte varligi olmayan tamamen takdirî itibarî bir vasif ile olmaktadir. Eger vasif vücûdî ise, bu konu üzerinde durulmasi gereken bir husus olmaktadir: Gasbedilen yerde namaz kilma, gas-bedilen biçakla hayvan kesme, özü haricinde kalan özelliklerinden dolayi fâsid olan alis-veris türleri vb. gibi.

Hasili, terkler -terk olmalari hasebiyle- hariçte telâzum yani birinin varligindan digerinin lazim gelmesi durumunu dogurmazlar. Ser'an bir telâzum sabit olmadikça, fiillerle terkler arasinda da böyle bir durum olmaz. Meselenin asil kaynagi sudur: Terkler, vücûdî fiil için vücûdî vasfin yoklugu durumunda ancak itibara alinirlar. Meselâ namaz için taharet gibi. Fiillerle fiillerin bir arada bulunmasina gelince, hariçte bir araya geldiklerinde telâzum doguran iste bunlar olmaktadir. Bu durumda onlardan belli bir nitelikle anilan tek bir fiil ortaya çikar ve bu durumda daha önce de geçti-gi gibi hem o fiile hem da o vasfa birden bakilir. Allah-u a'lem! Bu meselenin, emir ve nehiy bahsi ile de ilgisi bulunmaktadir. [124]

**Besinci Mesele:**

Serî deliller iki kisimdir: a) Sirf nakle yönelik olanlar, b) Sirf rey ve düsünceye yönelik olanlar. Bu taksim, delillerin asillarina nisbetle olmaktadir. Yoksa bunlardan herbiri digerine muhtaç bulunmaktadir. Çünkü naklî delillerle istidlalde bulunabilmek için mutlaka düsünceye ihtiyaç vardir. Nitekim rey ve düsüncenin muteber olabilmesi için de mutlaka ser'î bir dayanaginin olmasi gerekmektedir.

Birinci kisim, Kitap ve Sünnetten ibarettir. Ikinci kisim da kiyas ve istidlali içine alir. Bunlardan her bir gruba daha baska deliller de -ittifakla ya da ihtilafla- katilir. Birinci gruba bütün sekilleriyle icmâ[125], sahabî kavli[126] ve bizden öncekilerin ser'îatlari katilir. Çünkü bütün bunlar ve bu anlamda olanlar düsünceye yer vermeksizin sirf nakil ile amelde bulunma anlamina gelir. Ikinci gruba ise, istihsan ve nazarî bir duruma râci olduklarini kabul et-meraiz durumunda mesâlih-i mürsele katilir. Eger maslahatlar mânâlarin genel çerçevelerine girerler (umûmâti-i maneviyyeye râci) dersek, o zaman onlar da birinci gruba dayandirilmis olurlar. Nitekim bu husus, bu kitabin ilgili yerinde[127] -Allah'in izni ile- anlatilacaktir.

Fasil:

Sonra bütün sert delillerin aslinda birinci kisim içerisinde yer aldigini da söyleyebiliriz. Çünkü biz ikinci kisim içerisinde yer alan delilleri akil yolu ile

ispat etmis degiliz. Onlari sadece birinci kisimdan olan deliller yolu ile ispat etmis bulunuyoruz. Çünkü onlara itimat etmenin sahih olacagini gösteren deliller onlardan çikmistir.[128]Durum böyle olunca, birinci kisim deliller temel dayanak olmaktadirlar.

Bu durumda birinci kisimdan olan delillerin, teklifi hükümlere mesned teskil etmesi iki yönden olmaktadir:

a) Cüzî ve ferî hükümlere delalet etme yönü.

b) Cüzî ferî hükümlerin tesbitinde kistas olarak kullanilacak kaide ve prensiplere delalet yönü.

Birinci delâlet sekline örnek: Meselâ, taharet, namaz, zekat, hac, cihad, av, bogazlama, alis-veris, had ve cezalar vb. gibi konularla ilgili hükümleri göstermesi.

Ikinciye örnek de, meselâ icmâm, kiyasin, sahabî kavlinin, bizden Önceki seriatlarin hüccet oluslarini göstermesi gibi.

Fasil:

Sonra birinci kismi olusturan deliller de sonuç itibariyla iki açidan Kitaba çikarlar. Söyle ki:

a) Sünnet ile amel etmek ve ona itimat etmek, ancak Kitab'in delalet ve onayi ile olmustur. Çünkü peygamberin dogruluguna delil mucizelerdir. Hz. Peygamber ise "Bana verilen sey, sadece Allah'in bana indirdigi vahyidir'[129] sözü ile kendi mucizesinin yalnizca Kitaba münhasir oldugunu belirtmistir. Gerçi Hz. Pey-gamber'in pek çok mucizesi bulunmaktaydi; ancak bunlar içerisinde Kur'ân'in mucizeligi hepsinden daha büyük oluyordu.Hem sonra Yüce Allah Kur'ân'da: "Ey inananlar! Allah'a itaat edin, peygambere ve sizden buyruk sahibi olanlara itaat edin..."[130] buyuruyor ve pek çok yerde de "Allah'a ve Rasûlünne itaat edin..."[131] buyrugunu tekrarliyordu. Bu emrin tekrar edilmis olmasi, Allah Rasûlünün, -ister Kitap dahilinde olsun ister Kitap haricinde (yani Sünnet)- ne getirirse getirsin mutlaka ona itaat edilmesi gerektigini gösterir. Yine Yüce Allah: "Peygamber size ne ver-rirse onu alin; sizi neden menederse ondan geri durun[132] "Onun buyruguna aykiri hareket edenler, baslarina bir belanin gelmesinden veya can yakici bir azaba ugramaktan sakinsinlar"[133] vb. buyurmaktadir.

b) Sünnet, Kitabi açiklamak ve onun mânâlarini serhetmek için gelmistir. Bu hususu belirtmek üzere Yüce Allah söyle buyurmaktadir: "Sana da insanlara gönderileni açiklayasin diye Kur'ân'i indirdik[134] "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni teblig et"[135] âyette sözü edilen teblig iki çesit olur:

1. Risâletin yani Kitabin tebligi.

2. Onun mânâsinin açiklanmasi.

Hz. Peygamber de emredildigi sekilde yapmistir. Ondan gelen Sünnet üzerinde düsünüldügü zaman, onlarin Kitabi beyan sadedinde oldugu görülecektir. Bu, konu ile ilgili genel bir açiklama olmaktadir; tafsilat -insallah- ileride gelecektir.[136]

Bu durumda Allah'in kitabi asillarin asli, düsünürlerin düsüncelerini dayandiracagi son merci, ictihad erbabinin hükümleri alacagi temel kaynak olmaktadir ve onun ötesinde basvuracak daha baska bir esas da yoktur. Çünkü o Allah'in kadîm kelâmi olmaktadir ve "Dogrusu hersey Rabbinde biter"[137]. Yüce Allah söyle buyurur: "Sana herseyi açiklayan ve müslümanlara dogruyu gösteren bir rehber, rahmet ve müjde olarak Kur'ân'i indirdik[138]"Kitab'ta Biz hiçbirseyi eksik birakmadik"[139] Bu konu ileride detaylariyla birlikte açiklanacaktir.[140] [141]

**Altinci Mesele:**

Bütün ser'î deliller iki mukaddime üzerine kurulurlar:

a) Birincisi, hükmün dayanaginin (menât) tespitine yönelik is.

b) Bizzat hükmün kendisine yönelik is.

Birincisi nazarîdir (fikrî). Burada nazarîden kasdini, nakli olmayan demektir. Zorunlu olarak tespit edilmis olmasi ile fikir ve düsünce yolu ile tespit edilmis olmasi arasinda fark yoktur. Bu durumda burada nazarî ile, zarurînin karsiligini kastetmis olmuyorum.

Ikincisi ise, naklidir. Bu husus, her ser'î talep konusunda gayet açiktir; hatta ayni durum[142] aklî ve naklî diger konularda da geçerlidir.

Bu durumda söyle dememiz dogru olacaktir; Birincisi hükmün dayanaginin tespitine (tahkîkî'l-menât); ikinci ise hükme yöneliktir. Ancak burada amaçlanan sey, ser'î talep konularinin açikliga kavusturulmasidir. Meselâ 'Her sarhosluk veren haramdir' dedigimiz zaman, bu küllî ile herhangi bir cüzî hakkinda hüküm vermek, isaret edilen iki husus gerçeklestirilmeden önce mümkün olmaz. Çünkü ser'î hükümler, fiili isleyenler hakkinda, isledikleri fiillerin mahiyetine uygun hükümde bulunmak için gelmislerdir. Meselâ kisi sarap içmeye yeltendigi zaman ona önce: 'Bu sarap mi degil mi?' denilir. Bu safhada mutlaka onun sarap olup olmadiginin üzerinde durulmasi gerekmektedir. Hükmün dayanaginin tespiti isinden kastedilen iste budur. Muteber bir inceleme sonucunda onun sarap oldugunu ya da sarap emareleri tasidigini tespit edince: 'Evet, bu saraptir' diyecektir. Bu noktada ona: 'Her türlü sarabin kullanilmasi haramdir' denilecektir ki ondan kaçinsin. Ayni sekilde meselâ kisi bir su ile abdest almak istese, bu noktada

mutlaka su üzerinde durmasi gerekecek ve onun mutlak[143]su olup olmadigini tespite çalisacaktir. Bu da suyun rengine, kokusuna ve tadina bakmak ile olacaktir. Bu incelemeden sonra o suyun aslî yaratilisi üzere oldugu ortaya çikinca, hükmün dayanagi onun katinda ortaya çikmis ve suyun mutlak su oldugu belirmis olacaktir. Nazarî olan mukaddime iste bu oluyor. Sonra bu nazarî mukaddimeye ikinci ve naklî mukaddimeyi ekleyecek ve 'Mutlak olan her su ile abdest almak caizdir' diyecektir. Abdest almakla yükümlü mü, degil mi konusunun tesbitinde de ayni seyi yapacak; önce abdestsiz olup olmadigini tespit edecek; bu tespiti yaptiktan sonra da -ki bu hükmün dayanagi oluyor-, naklî mukaddimeyi getirecek ve böylece abdest almakla yükümlü oldugu sonucuna ulasacaktir. Hades halinin bulunmadigi ortaya çikinca da yine ayni durum olacak ve o kimsenin abdestle yükümlü olmadigi sonucuna ulasilacaktir.

Kisaca, Sâri Teâlâ mükellefin fiilleri ile ilgili olmak üzere mutlak[144] ya da mukayyed[145] olarak hükümler koymustur. Bu iki mukaddimeden birinin geregi olmaktadir. Bu naklî olan oluyor. Mut-laklik ya da getirilen kayit üzere hükmün dayanagi tahakkuk etmedikçe onunla hükümde bulunulamaz. Bu tespit isi de nazarî olan mukaddimenin geregi oluyor. Serî meselelerde bu husus açiktir.

Evet, dil ve mantik konularinda da durum aynidir. Meselâ biz, 'Zeyd Amr'i dövdü' anlamina gelen dedigimiz ve bu isimlerden hangisinin merfû hangisinin de mansûb[146] oldugunu Ögrenmek istedigimiz zaman yapacagimiz is sudur: Önce hangisinin fail (özne) hangisinin de mefûl (tümleç) oldugunu tespit etmemiz gerekecektir. Failin hangisi oldugunu tespit edip digerinden ayirdigimiz zaman, yapacagimiz ikinci is 'Her fail merfûdur' seklindeki naklî olan kurali ona uygulamak ve hükmü vermektir. Ayni sekilde mefûlü de nasbetmemiz gerekecektir; çünkü kural geregi mefûller de mansûbtur. Yine meselâ "akreb" kelimesinin ism-i tasgirini[147] yapmak istedigimiz zaman ilk önce onun dört harfli bir kelime oldugunu tespit edecegiz. Sonra da her dört harfli kelimenin ism-i tasgiri kalibinda oldugu kuralindan hareketle onun ism-i tasgirinin' "ukayrib" seklinde olduguna hükmedecegiz. Diger dil bilimlerinde de durum aynidir. Aklî konulara (akliyyât) gelince, onlarda da durum ayni olacaktir: Meselâ, âlemin hadis (sonradan var edilmis) olup olmadigina bakmak istiyoruz. Bu durumda yapilacak ilk is, hükmün dayanagini tespit isi olacaktir. O da, âlemdir. Onu ele alacagiz ve onun degisken oldugunu tespit edecegiz. Bu birinci önerme oluyor. Sonra herkesçe kabul gören Önermeyi getirecegiz ki, bu da her degiskenin hadis oldugudur.

Ancak biz diyoruz ki: Serî ve diger naklî konularda, bu iki mukaddimeden birinin mutlaka nazarî olmasi gerekir ki, o da hükmün dayanaginin tespitini

saglamaktadir. Bu nokta aklî olan konularda da aynen geçerlidir. Digeri ise naklî olacaktir, diyoruz. Simdi soru su: Aklî olan seylerde naklî olan yerine geçecek nedir? Bu konu üzerinde düsünmek gerekiyor.

Bu konuda söylenecek su olmali: Naklî mukaddimenin özelligi; onun naklî olmasinin sabit olmasi durumunda itirazsiz kabul görmesi (müsellem) ve ayrica üzerinde durma ve incelemeye ihtiyaç göstermem e sidir. Bunlarda inceleme ancak sahih olarak nakledilip edilmedigi konusunda söz konusu olur. Bunun benzerî aklî konularda herkesçe kabul gören önermelerdir; ki bunlar zorunlu olarak bilinen seylerle, hasim tarafindan kabul edilen ve dolayisiyla zorunlu olanlar mesabesinde sayilabilen önermeler olurlar. Bu yani kabul edilirlik (müsellemlik) iki önermeden birinin özelligi oluyor. Digerinin özelligi ise, hakkinda hüküm verilen seyin hükme esas olacak dayanaginin tespitidir. Burada konuyu daha fazla açiklamaya gerek görmüyoruz; çünkü üzerinde düsünüldügü zaman anlasilabilecek sekildedir. Ayrica sual ve cevap faslinda konu ile ilgili bir açiklama da bulunmaktadir. Tevfik ancak Allah'tandir. [148]

**Yedinci Mesele:**

Kitap'ta[149] mutlak olarak sabit olan; herhangi bir kaydi bulunmayan; hakkinda belli bir kistas ya da kaide getirilmeyen ser'î bir delil/nass, mükellefin degerlendirmesine birakilmis demektir. Bu türden olan deliller daha çok hikmetleri aklen kavranabilen âdetlerle ilgili olmaktadir. Meselâ, emredilen konulardan adalet, iyilik, af, sabir, sükür gibi; yasaklanan konulardan zulüm, fuhus, kötülük, zulüm ve taskinlik, ahdi bozma gibi. Seriatta, mutlak olmaksizin belirli kayitlarla gelen; hakkinda belirli kistas ve kaideler konulan deliller/nasslar ise, taabbudîlik ifade ederler. Bunlar eger mükellefin degerlendirmesine birakilacak olsaydi; mükellef onlardan gözetilen amaca ulasamazdi. Çünkü ibadetler konusu, akillarca tafsilati bir tarafa ta esastan bile kavranamayan seylerdir. Ibâdetler hakkinda ortaya çikan diger durumlarda da vaziyet aym olacaktir; çünkü onlar da ibadetler cinsinden olmaktadir. Bu tür deliller daha çok ibâdetlerle ilgili konularda sözkonusudur. Bu ikinci kisimdan olanlar daha çok Medenî[150] esaslarda görülür; çünkü Medenî tesrî, daha çok önceden mutlak olarak gelen hükümlerin kayitlanmasi; ya da cüzî sebepler üzerine getirilmis yeni hükümlerin konulmasi seklinde gelismistir. Konunun açiklik kazanmasi için yeni bir mesele açmak durumundayiz. [151]

**Sekizinci Mesele:**

Medenî tesrî içerisinde küllî bir esas bulursan, iyice düsündügünde onun daha kapsamli olan baska bir külliye nispetle cüzî oldugunu[152] ya da küllî bir esasin tamamlayici unsuru (tekmîlî)[153] oldugunu göreceksin. Açiklamak gerekirse: Seriatin korunmasini istedigi küllî esaslar bes tanedir.

Bunlar da: Dinin korunmasi, nefsin korunmasi, aklin korunmasi, neslin korunmasi ve malin korunmasidir.

Dinin korunmasi: Bu, Kur'ân ve Sünnet çagrisinin esasini teskil eder. Mekke'de inen ilk esas bu olmaktadir.

Nefsin korunmasi: Bu esasin da Mekke'de inmis oldugu açiktir. Meselâ: "Allah'in haram kildigi cana haksiz yere kiymayin"[154]Kiz çocugunun hangi suçtan dolayi öldürüldügü kendisine soruldugu zaman..[155] ; "Size ne oluyor ki, Allah size darda kalmanizin disinda[156] haram olanlari genisçe anlatmisken adinin üzerine anildigi seyden yemiyorsunuz?"[157] vb. âyetleri delil olarak burada hatirlanabilir.

Aklin korunmasina gelince: Gerçi akli ifsad eden seylerin somut olarak haram kilindigini gösteren deliller Medine döneminde gelmistir. Ancak Mekke döneminde de konuya mücmel olarak temas edilmistir. Zira aklin korunmasi da diger organlarin ya da isitme, görme vb. gibi onlarin menfaatlerinin korunmasinda oldugu gibi nefsin korunmasi esasi içerisine dahil bulunmaktadir.[158] Bu haliyle akim, kendisini tümden izale edecek ya da üstüne bir örtü örtüp sonra kaldirmak gibi bir müddet veya bir an giderecek seylerden korunmasi da, Mekkî esaslar içerisinde yerini almis olmaktadir. Sonra, aklin bu sekilde korunmasi tamamlayici unsurlardan olmaktadir. Çünkü içki içmenin kötülügünü Yüce Allah beyanla söyle buyurmustur: "Seytan süphesiz içki ve kumar yüzünden araniza düsmanlik ve kin sokmak ve sizi Allah'i anmaktan, namazdan alikoymak ister"[159] Böylece içkinin, günah ve taskinliga yardimci olacagi ortaya çikmistir.

Neslin korunmasi: Mekkî olan tesrîde zinanin haramligi gelmis; esler ve cariyelerle olan iliskiler hariç edep yerinin korunmasi emredilmistir.

Malin korunmasi hakkinda ise; zulmün, yetim mali yemenin, israfin, haksizligin, ölçü ve tartida hile yapmanin, yeryüzünde fitne ve fesat çikarmanin ve benzeri hususlarin haram kilindigini görüyoruz.

farzin korunmasi da, nefse eza ve iskence verici seylerin yasaklanmasi esasi altina girmektedir.Bunlar, korunmasi istenilen esaslari ortadan kaldirmaya yönelik seylerle ilgilidir. Öbür taraftan bunlara vücut verme ve devamlarini saglama yönünden de ayni sekilde gerekli önlemler alinmistir. (Yani Mekkî tesrî ile esaslar belirlenmis, Medenî tesrî ile de tamamlama yoluna gidilmistir.) Son dört esasta bu açik. Dinin korunmasi esasina gelince, ona vücud verme ve devamini saglama kalp ile tasdik, organlarla da itaat yoluyla gerçeklesir. Kalp ile tasdik, Allah'a, peygamberine ve âhiret gününe imandan gözetilen maksadi ortaya koyar. Böylece Medenî tesrî içerisinde mufassal olarak gelen diger imânî seyler[160] bu esastan dallanmis (teferrû) olacaktir. Imânî asil ise Mekkî tesrîde gelmis oluyor. Organlarla itaatte bulunma (tek bir yükümlülügün icrasiyla da olsa) bir

sekilde hasil olmakta; bundan sonrasi artik o ilk itaatin tamamlayici unsurlari sayilmaktadir. Mekkî tesrî içerisinde bu meyanda olmak üzere sehâdet kelimesini söylemek, namaz kilmak ve zekat vermek esaslari getirilmistir. Bunlarla itaat mânâsi gerçeklesmistir. Oruç ve hac ise, mükemmil (tamamlayici) unsurlardan olmak üzere Medenî tesrî içerisinde yer almaktadir.[161] Çünkü hac atalari Hz. Ibrahim'den tevarüs edilmis olarak Araplarca islenen fiillerdendi.Islâm geldi ve onlarin bozmus olduklari kisimlari düzelterek onlari tekrar mesru olan hacca döndürdü[162]. Oruçta da durum aynidir. Cahiliye devrin dems anlar AsÛra gününde oruç tutuyorlardi; Hz. Peygamber da o günde tutuyordu. Medine'ye geldigi zaman hem kendisi tutmus hem de ashabina tutmalarini emretmisti. Ramazan orucu ile neshedilinceye kadar durum bu sekilde devam etmisti. Asûra günü orucu hakkinda Hz. Âise hadisine bakiniz.[163] Bu durumda Medenî tesrî hac ve orucu saglama baglamis ve "Bugün size dininizi tamamladim..[164] buyurdugu en büyük günündeki yerlesmis oldugu sekil üzere onlari ibkâ etmistir. Bu durumda onlar için Mekkî tesrî içerisinde genel anlamda bir asil bulunmaktadir.[165] (Küllî esas gibi gözüken ve) Medine döneminde tesrî kilinan cihad ise, aslinda Mekke'de ortaya konulmus bulunan iyiligi emretme, kötülügü önleme genel prensibinin (en önemli bir ) uzantisi olmaktadir. "Ey Ogulcugum! Namazi kil, iyiligi buyurup, kötülügü önle..."[166] vb. gibi Mekkî âyetler, onun asli olan prensibi koymus oluyordu. [167]

Dokuzuncu Mesele:**[168]**

Her bir ser'î delilin küllî olarak kabul edilmesi mümkündür; onlarin sîga ve lafiz itibariyla genel ya da husûsî olmalari arasinda fark yoktur. "Mü'minlere degil sade sana mahsus olmak üzere..."[169] ve benzeri nasslarda oldugu gibi, bir delil tarafindan sahsa özelligi belirtilen konular bu kaidenin istisnasini teskil eder.

Bunun delili sudur: Kendisine dayanilan nass, ya küllidir ya da cüzîdir. Eger küllî ise, zaten maksat hasil olmus demektir. Yok cüzî ise, bu cüzîlik esas tesrî hasebiyle degil nassin inmesine sebep olan olay hasebiyledir. Dolayisiyla öylesi durumlarda da nassm hükmü genel kabul edilir. Buna su hususlar delalet eder:

1. Esasta tesriin genel olusu. Bu konuda su âyetler hatirlana-,bilir: "Ey insanlar! Dogrusu ben ... Allah'in hepiniz için

gönderdigi peygamberiyim[170] "Ey Muhammedi Biz seni bütün insanlara ancak müjdeci ve uyarici olarak göndermisizdir[171] "Sana da insanlara gönderileni açiklayasin diye Kur'ân'i indirdik[172] Bu husus kesin olmaktadir ve bu kesinlik, Huzeyme'nin sehadeti[173], Ebû Bürde'nin oglagi[174]

konusunda vârid olan hadislerle bozulacak degildir. Hadiste de ser'îatin genelligi bildirilmis ve "Ben kizil ve siyah tenlilere (yani bütün insanlara) gönderildim" buyurulmus-tur.[175]

2. Kiyasin mesrulugu ilkesi: Kiyasin anlami, sîgasi özel olan bir nassi, mânâ bakimindan genellestirmekten baska birsey degildir. Kiyasin mesrulugu, üzerinde ittifak edilen bir husustur. Eger cüzî hakkindaki delilin küllî olarak ele alinip genellestirilmesi caiz olmasaydi, o zaman kiyas imkâni kalmazdi.

3. Yüce Allah'in su buyrugu: "Sonunda Zeyd esiyle ilgisini kestiginde onu seninle evlendirdik ki, evlatliklari esleriyle ilgilerini kestiklerinde onlarla evlenmek konusunda mü'minlere bir sorumluluk olmadigi bilinsin"[176] Burada evlendirme fiilinin, genellik ya da baska birsey gerektirecek bir sîgasi yoktur. Ancak Yüce Allah, onun bir örnek olmasi için peygamberine böyle emrettigini açiklamis ve bunun gerekçesini de "... mü'minlere bir sorumluluk olmadigi bilinsin" diye beyan buyurmustur. Baska bir âyette de: "Allah'in Rasû-lünde sizin için güzel bir örnek vardir"[177]buyurulur. Allah Rasûlüne has olmak üzere Yüce Allah bazi özellikler kilmistir: Kadinin kendisini ona hibe etmesi, eslerinin kendisinden sonra baskalarina haram olmasi, dört kadindan fazlasiyla evli olmasina izin verilmesi gibi. Buna ragmen onunla ilgili olan bu evlendirme isinin hükmü genellestirilmis; ona has olan istisnaî birkaç hüküm hariç kendisine hitap eden deliller genellestirilme hükmü disina çikmamistir. Bu durumda, baskalari hakmda özel olarak gelen nasslarin -genel bir lafizla gelmese bile- genellik ifade edecegi daha da açiklik kazanacaktir. Mutlak ifadeler de ayni sekilde, genel olarak degerlendirilecektir.

Hz. Peygamber bu hususu hem sözü hem de fiili ile açiklamislardir. Sözlü açiklamasina misal: "Benim bir kisi hakkindaki hükmüm, cemâat için de hükmüm demektir"[178] Birçok kere kendisine özel konular hakkinda basvu-rup aldiklari cevaplar karsisinda, "Bu sadece bize mi hastir? Yoksa bütün insanlar için geçerli midir?" diye sorduklarinda: "Bilakis bütün insanlar içindir" buyurmustur. "Gündüzün iki ucunda ve gecenin gündüze yakin zamanlarinda namaz kil. Dogrusu iyilikler kötülükleri giderir"[179] âyetinin inisine sebep olan mesele[180] ve benzerlerinde oldugu gibi. Hz. Peygamber kendisini insanlar için bir örnek (nümûne-i imtisal) olarak takdim etmistir. Nitekim oruç tutma niyeti ile birlikte cünüb olarak sabahlama, guslün sünnet mahallerinin karsilasmasindan gerekecegi hadislerinde bu husus gayet açik olarak ortaya çikmaktadir. Onun (sehiv secdesi hakkinda): "Ben, sünnet olmasi için unuturum ya da unutturulurum[181] demesi; "Benim nasil namaz kildigimi görüyorsaniz, siz de öyle kilin[182]"Hac menâsi-kini benden aliniz[183] buyurmasi bu hususu dile getirmektedir. Benzeri deliller çoktur. [184]

**Onuncu Mesele:**

Serî deliller iki kisimdir:

a) Aklî burhan tarzinda gelen deliller. Bunlarla, istenilen sonuca ulasilmak istenir ve bu deliller bir nevi muhaliflere karsi nasil delil getirilecegini Ögretmek amaci tasir. Bu deliller, ilk plânda bu amaç için konulmustur. Bu tür delhller içerisine bütün aklî deliller girer. Ayrica aklî delil mesabesinde olanlar da onlara katilir. Örnekler: "Eger yerle gökte Allah'tan baska tanrilar olsaydi, ikisi de bozulurdu[185] "And olsun ki: 'Muhammed'e elbette bir insan ögretiyor.' dediklerini biliyoruz. Kastettikleri kimsenin dili yabancidir; Kur'ân ise fa- sih Arapça'dir[186] "Biz bu Kur'ân'i yabanci bir dil ile ortaya koysaydik: 'âyetleri uzun açiklanmali degil miydi? Bir Araba yabanci bir dille söylenir mi?' derlerdi[187]"Gökleri ve yeri yaratan, onlarin benzerini yaratmaya kadir olmaz mi?[188] "Ibrahim: 'Süphesiz Allah günesi dogudan getiriyor; sen de batidan getirsene!' dedi. Inkâr eden sasirip kaldi.[189] ''Sizi yaratan-, sonra riziklandiran, sonra öldüren daha sonra da dirilten Allah'tir. O'na ortak kostugunuz seylerden böyle birsey yapan var midir?[190].. Bu türden olan deliller hem inanana hem de karsi çikana getirilebilir. Çünkü bunlar, akli basinda olan herkesçe zaten belli seylerdir. Dolayisiyla sadece ayni inanci paylasan kimselere karsi getirilmez.

b) Islâm inancini paylasan kimseler hakkinda getirilen deliller. Bunlar teklifi hükümler getiren nasslardir. Mükelleften bir-seyin yapilmasini ya da terkini isteyen emir ve nehiy kiplerinin delâleti gibi. Ayrica "Öldürülenler hakkinda size kisas yazildi (farz kilindi)[191] "Size oruç yazildi[192]; "Oruç gecesinde size cinsî iliski helal kilindi"[193]gibi nasslar[194] da bu türden delillerdir. Bu ve benzeri nasslar, bir delil ikâmesi için gelmemis; istidlal makaminda da gelmemislerdir. Aksine bu nasslar ile bazi hükümler getirilmekte ve onlann ka-: ' bulle karsilanmasi, boyun egilerek geregi ile amel edilmesi istenmektedir. Bunlarin dayanagi olan temel delil, onlari getiren peygamberin dogrulugunu gösteren mucize olmaktadir. Mucize delili sabit olunca, onun dogrulugu da sabit olur. Dogrulugu sabit olunca da, mükellef üzerine getirilen yükümlülük sabit olacaktir.

Alim, birinci türden delil getirdigi zaman, o delil, sanki âlimin kendisi tarafindan vaz' ediliyormus gibi, insâî türden olur. Ikinci türden bir delil kullandigi zaman, onu ilzam ve iltizam sekliyle geregini anlamak ve ona boyun egmek için almis oluyor anlamina gelmektedir. Bu durumda 'delil' lafzi, her iki tür için de kullanildigi zaman, müsterek lafizlar gibi kullanilmis olur; çünkü birinci anlaminda delil, ikinci anlamindaki delilden farklidir. Delil lafzi, birinci anlaminda ulemaca meshur olan istilah üzerinde kullanilmis olur. Ikinci mânâsinda ise mucizenin ortaya çikardigi bir sonuç olur ve bu haliyle delilden maksat sadece kabul gören bir söz demektir.[195]

**Onbirinci Mesele:**

Delil, lafiz hakkinda hakîkat oldugu zaman, onunla mecazî mânâya istidlalde bulunulamaz. Ancak müsterek lafzin umumu[196] vardir (ve umumdan hareketle müsterek lafzin her bir mânâsi ayni anda kastedilmis olabilir) görüsü kabul edilirse bu bir istisna olur. Bu durumda sart olarak da o lafzi o mânâda Araplarin kullanir olmasi ileri sürülür. Bu sart bulunmadigi zaman ise bilinen disinda baska mânâda kullanilamaz.

Sartin varligi ile beraber müsterekin her mânâsinin ayni anda kastedilebilecegine örnek: "Ölüden diri, diriden ölü çikarirsin..."[197] âyetidir. Bir grup bu âyetteki hayat ve ölümden maksadin hakîkî anlamda hayat ve ölüm oldugunu söylemislerdir. Bu anlamda âyet meselâ, ölü nutfeden canli insanin çikarilmasi; canli insandan ölü nutfenin çikarilmasi seklinde ya da buna benzer anlamlarda anlasilir. Baska bir grup ise, hayat ve ölüm kelimelerini "Ölü iken kalbini diriltigimiz... kimsenin durumu..."[198] gibi âyetlerde kullanildigi gibi mecazî anlamda tefsir etmislerdir. Bir baska grup[199] ise müsterek lafzin umûmu vardir görüsünden hareketle âyetten her ikisinin de birden murat oldugunu iddia etmisler ve böylece lafzin hem hakikat hem de mecaz anlamda kullanildigini söylemislerdir. Bu essasla ilgili pek çok örnek vardir.

Sartin bulunmamasi haline örnek: "Ey inananlar! Sarhosken, ne dediginizi bilene kadar, cünübken yolcu olan müstesna- gusledene kadar namaza yaklasmayin"[200] Müfessirler buradaki sarhosluktan (sekr) maksadin hakikat mânâda sarhosluk ya da mecazî mânâda uyku sarhoslugu oldugunu söylemislerdir. Cünüb-lük ve ondan dolayi gusülden maksadin da hakikat mânâda bilinen sey oldugunu söylemislerdir. Eger sarhosluk sözcügü, gerçek anlamda içki içmeden dogan sarhoslugun kastedilmesi yaninda, tak-vaya itibarla ibadetin kabulüne engel olan gaflet, sehvet ve dünya sevgisi sarhoslugu diye tefsir edilecek olursa; cünüblükten maksat, günah kirlerine bulanmak, gusül ise tevbe etmektir[201] denilecek olursa, iste bu sekilde yapilacak tefsirler muteber olmayacaktir.

Çünkü Araplar, bu gibi yerlerde bu anlamlarda bu kelimeleri kullanmazlar ve bu kelimelerin bu anlamlarda kullanildigini bilmezler. Çünkü Arap cünüblük ve gusül kelimelerinden hakikat mânâlari disinda birsey anlamaz. Benzeri bir diger örnek de: "Ayakkabilarini çikar"[202] âyeti hakkindadir. Bazilari âyetteki "na'leyn" (iki ayakkabi) dan maksadin iki âlem (dünya ve ahiret) oldugunu söylemislerdir. Ancak bu mânâlar, bu lafizlar için Araplar-ca ne hakikat ne de mecaz olarak bilinmeyen seylerdir. Yine Hz. Peygamber'in "Tedavi olun; çünkü derdi indiren Allah mutlaka devasini da indirmistir"[203] hadisinden, günah dertlerinden tevbe ile tedavi olunuz, isareti çikarilmistir. Bütün bu yorumlar geçerli degildir. Serî delillerin bu

sekilde kullanilmalari dogru olmaz. Böyle bir tavrin sahih olmadigini gösteren en güçlü delil; Kur'ân'in Arapça ile, Araplarin dili ile gelmis olmasidir. Sünnet de ayni sekilde Araplarin anlayabilecegi bir dil ile gelmistir. Bu tür yorumlar ise, onlarca bilinmeyen seylerdir. Bu konu -Allah'in izni ile - yerinde izah edilmistir.[204] Ilim erbabindan olup tefsir sahasinda söz sahibi bir âlimden böyle bir tefsir nakledildigi zaman gösterilecek tavir -Allah'in izni ile ileride ele alinacaktir.[205] [206]

**Onikinci Mesele:**

Her bir ser'î delil su ihtimallerin birinden uzak degildir:

a) Ilk selef döneminde devamli ya da çogu kez olarak kendisi ile amel edilmistir.

b) Çok nadir olarak ya da belli bir dönem içerisinde amel edilmistir.

c) Asla kendisi ile amel edilmemistir.

Böylece delille amel edilip edilmeme konusunda karsimiza üç kisim çikmaktadir:

Birinci kisim: Devamli ya da çogu kez olarak kendisi ile amel edilmis olmasi. Böylesi bir delili kullanma ve onun geregi ile amel etme konusunda herhangi bir problem bulunmamaktadir. Tabi olunmasi gereken sünnet, takip edilmesi gereken dogru yol budur. Delilin gereklilik (vücup), mendupluk ya da baska bir hüküm gerektirir olmasi arasinda bir fark yoktur. Meselâ, Hz. Pey-gamber'in sözlü beyanlari yaninda fiili ile taharet, her çesidi ile farz ve nafile namaz hükümlerini bildirmesi, sartlan ile birlikte zekâti açiklamasi, kurban, akîka, nikah, talak, alis-veris ve seriatta yer alan diger hükümleri söz, fiil ya da takrir (tasvib, onay) yolu ile açiklamasi gibi. Onun ve ondan sonra gelen ashabinin uygulamasi da devamli ya da çogu kez, bu açiklamalar dogrultusunda meydana gelmistir. Genel olarak bu gibi yerlerde söz ile uygulama birbirine uygun düsmüs ve herhangi bir sekilde çelis memistir. Böylesi bir durumda daha sonra gelen ümmetin herhangi bir kayit aranmaksizin bu tür delilleri kullanmalari ve onlarin geregi ile amel etmeleri konusunda en ufak bir kusku bulunmamaktadir. Kim buna muhalefet eder ve ilk nesillerin amel ettikleri deliller dogrultusunda amel etmezse, onun hakkinda Hükümler bahsinde küllîligin ve cüzîligin dikkate alinmasi konusundaki husus geçerli olacaktir.[207] Oraya bakilsin. Burada tekrara gerek duymuyoruz.

Ikinci kisim: Nâdir hallerde, ya da belli bir hal ya da zamanda kendisi ile amel edilen kisim. Bu durumda bu kisimdan olmayan baska bir delil tercih edilmis, devamli[208] ya da çogu kez o kullanilmis oluyor demektir. Iste o digeri, tabi olunmasi gereken sünnet, takip edilmesi gereken yol olmaktadir. Nadir olarak kendisi ile amel edilen delile gelince, onun

üzerinde durmak ve geregi dogrultusunda amel etmek üzerinde düsünmek, daha yaygin ve daha çok amel edilen delil üzerinde sebat göstermek gerekecektir. Çünkü ilk nesillerin o delile muhalif olan delil üzerinde amelde devamlilik göstermeleri ya ser'î bir gerekçeden, ya da ser'î olmayan bir gerekçeden dolayi olacaktir. Ser'î olmayan bir gerekçeden dolayi olmasi , ihtimali batildir. Su halde mutlaka ser'î bir gerekçeden dolayi onunla amelde istikrar göstermis olmalidirlar[209] Durum böyle olunca nadir hallerde istidlalde bulunulan delil ile amel etmek,-hakikatte bir tearuzdan söz edilmese de[210]- selefin amel için arastirdiklari mânâya ters düsmüs olur. Bu durumda mutlaka onlarin arastirdiklari delili arastirmak ve onlarin üzerinde devamli olarak bulunduklari delile uygunluk göstermek gerekecektir. Sonra, nadiren amel edilen delil ile, çogu kez kendisi ile amel edilmis olan delilin muhayyerlik gerektirecekleri[211] farzedilse bile, selefin o delille devamli olarak amel etmis olmalari, bunun mutlak bir muhayyerlik olmadigini ortaya koyar. Aksine, onlarin üzerinde devamli bulunduklari delil, -digeri ile amelde bir beis olmasa bile- bir anlamda daha öncelikli olacaktir. Aynen mubahla mendûbun karsi karsiya gelmesi durumunda oldugu gibi. Çünkü bunlarin konumu, mükellefin islemesine nisbetle tercihe birakilan seye benzemektedir. Çünkü mendûbun kismen[212] terkinde bir günah bulunmamaktadir. Dolayisiyla mükellef mendup ve mubah karsisinda bir nevi muhayyer gibi olmaktadir. Ancak aslinda durum öyle degildir; mendûbu islemesi, mubahi islemesinden daha uygun olmaktadir. Ayni durum konumuz için de geçerlidir. Buna ilaveten usûl-cüler, kadâyâ a'yân diye anilan sahsa/hale özel nitelikli nasslarin bir baska delille desteklenmedikçe kendi baslarina delil olarak kullanilamayacaklarini da söylemislerdir. Çünkü bizzat kendisinde ihtimal bulunduran bu deliller Öte taraftan, sürekli yapilagelen amele ters düsmeme imkâni da tasimaktadir (o yüzden kendileri ile amel edilebilmesi için baska bir delil ile desteklenmesi sarti aranmistir). Hükümler bahsinde geçen ve bazi sahabîlerin bazi mubahlari ter-kettiklerini bildiren (ve onlarin sanki bu seylerin mubah olmadigi düsüncesinde olduklari intibaini veren) durumlar bunlardandir. Durum böyle olunca, bu az amel edilmis delilin karsisinda bulunan delil ile amel etme tarafi agir basmis olacaktir. Bu kisim için pek-çok örnek bulunmaktadir. Ancak bunlar iki gruba ayrilirlar:

1.

Az amel edilmesinin makul bir izah ve sebebi olan deliller. Bu türden olanlarda, sebebin ortadan kalkmasi durumunda sonuç da ortadan kalkacak sekildedir. Bunun bir çok yerleri vardir; tahdid edilmis sinirlari veya tayin edilmis vakitleri vb. beyan için vuku bulmasi gibi.

Meselâ, Cibril'in (as.) Hz. Peygamber'e iki gün imamlik yaptigini bildiren

hadis[213] Hz. Peygamber'in namaz vaktini soran kimseye: "Bizimle birlikte bu iki gün namaz kil" buyurmasi bu türdendir. Hz. Peygamber'in bu soruya cevap olsun i-çin, namazi ikinci günde vakitlerin tam sonunda kilmis olmasi, kisinin tercihine birakilan ve artik öte asmasi imkâni bulunmayan vaktin en son dilimini bildirmek içindir. Sonra Hz. Peygamber yazin, siddetli sicagin biraz serinlemesini beklemek, yolculukta iki namazi birlestirerek kilmak vb. gibi bir mazeret olmadikça devamli olarak namazi vaktin ilk anlarinda kilmistir. "Kim günes dogmadan önce bir rekat kilabilirse, o kisi sabah namazina yetismis olur.[214] hadisi de ayni sekilde, mutlak olmayip özür vakitleri ile ilgili açiklama yapmak içindir. Onun içindir ki, normal sartlarda bu vakitte namaz kilma gerçeklesmemistir. Bunun içindir ki, "Sabah namazini aydinlatin'[215]hadisi dogrultusunda amel etme görüsünün zayif kaldigi (mercuhlugu[216]anlasilmis olur. Eger hadis sahih degilse, zaten durum açik olur. Ebû Mesûd el-Ensârf-nin, namazi vaktin sonuna birakmasi yüzünden el-Mugîre b. Su-be'ye ; Urve b. ez-Zübeyr'in de ayni sekilde Ömer b. Abdülaziz'e tepki göstermelerinin izahi da bu yolla anlasilmaktadir. Urve bu karsi çikmasi sirasinda, Hz. Aise'nin: "Hz. Peygamber ikindi namazim günes evin içerisinde iken henüz (batiya dogru meyledip de duvara vurup) zahir olmadan kilardi[217] sözünü delil olarak kullanmistir. Hadiste geçen 'kilardi' ifadesi, örfen isin çokça böyle yapildigim gösterir. Bu haliyle o, Hz. Peygamber'in üzerinde devamli oldugu bir hususa muhalefet konusunda ona karsi delil getirmis oluyordu. Nitekim Ebû Mesûd da, el-Mugîre'ye karsi Cibril'in indigini, Hz. Peygamber'e namaz kildirdigini ve sonunda da "iste bu sekilde emrolundun" dedigini ifade eden hadisi delil olarak kullanmis oluyordu. Hz. Ömer de cuma günü kendisi min-

[60j berde hutbe irad ederken mescide giren kimseye "Bu hangi saat?"[218] demesi vb. de bu türden olmaktadir.

Hz. Peygamber Ramazan gecesini mescidde ihya (teravih namazi kilarak) etmisti. Sonra cemaatin çogalmasi sebebiyle onlara farz olabilir endisesiyle bunu terketti. Daha sonra hem kendisi hem de Hz. Ebû Bekir, farkli bir uygulamaya gitmediler. Hz.Ömer devri gelince, o teravih namazini cemaat halinde kildirdi; çünkü farz olma endisesi artik yoktu. Sonra bu namazin gecenin sonunda kilinmasinin, kendisinin yaptigi bu isten daha faziletli ol-dugunu hatirlatmadan da geri kalmadi. Bunun içindir ki, sahabe ve tabiîn neslinden ileri gelen simalar, yatsi namazini kildiktan sonra evlerine gidip; teravih namazim cemâatle kilmazlardi (gecenin sonunda kendi evlerinde gecelerini ihya ederlerdi). Imam Mâlik de, güç yetirebilen kimseler için bunu müstahap görmüstür.

Hz. Âise, Hz. Peygamber'in kusluk namazini terket-mesini iste bu sekilde izah etmistir. Kendisi ise, onun terkini gerektiren illet ortadan kalkti

gerekçesi ile kusluk namazini kilardi. O söyle diyor: "Hz. Peygamber'in kusluk namazi kildigim asla görmedim.[219] Ben ise bu namazi kiliyorum" Baska bir rivayette ise söyle demistir: "Ben gerçekten o namazi kiliyorum. Muhakkak ki Rasûlullah bazi amelleri yapmayi arzu ettigi halde, insanlar onlarla amel ederler de sonra onlara farz kilinir korkusundan dolayi onlari terkederdin[220] Hz. Âise, kusluk namazini sekiz rekat olarak kilardi ve sonra da: "Ebeveynim kabirden çiksa bile yine onlari terketmem"[221] derdi. Simdi biz, (terk delilini) Hz. Aise'nin anladigi sekilde Hz. Peygamber'in kusluk namazina müdavimligi terkinin gerekçesine dayandigimizda, kusluk namazini (müdavim olarak) kilmada herhangi bir sakinca kalmayacaktir.

Bunun bir benzeri de visal orucu ile ilgilidir: Hz. Peygamber iftarsiz pesi pesine oruç tutardi. Sonra bu orucu yasakladi Sahabe -Hz. Âise ve daha baskalari- bu yasagin gerekçesini insanlara acima seklinde degerlendirdi ve içlerinden visal orucu tutanlar oldu. Hepsi de bu orucu tutmadilar; içlerinden sadece buna güç yetirebilen ve bu oruç sonucunda zayif düsüp de diger sorumluluklarini yerine getiremeyecek bir duruma düsmekten emin olan kimseler tuttu.

Bu kismin örnekleri çoktur. Bunlarin almasi gereken hükmü, her nasil olursa olsun gâlib olan amele uygunluk ve nadiren meydana gelen uygulamalari onlarin yaptigi gibi terketmek ya da azaltinaktir. Delil, bir sinir belirleme ve benzeri konularla ilgili ise, Hz. Peygamber döneminde carî olan amel, evlâligi üzere sü-regelecektir. Ayni sekilde sahabe ve selefden gelen konularda da durum, o konuda Hz. Peygamber'e muvafakat seklinde olacaktir.[222]Muvafakat etmedikleri gibi gözüken seylere gelince, onlarda da durum aslinda öyledir.[223] Geçen üç Örnek üzerinde duruldugu zaman bu durum açiklik kazanmaktadir:

Söyle ki: Hz. Peygamber'in Ramazan gecesini mes-cidde ihya etmesi (teravih namazini kilmasi), sonra farz olur korkusuyla mutlak surette terketmesi durumu (yani endise) daha sonraki dönemlerde de geçerlidir. Bu durum, kendilerine uyulan mücte-hid imamlar, âlimler ve fazilet sahibi kimseler için de sözkonusu-dur. Çünkü bunlar, yaptiklari hususlarda ümmetin kendilerine uymalari için vardirlar. Nitekim beyân bahsinde bu konu ele alinacaktir. Hal böyle iken, âlimin bir fiilde müdavim oldugunu gören bir cahil, o fiilin vacip oldugunu sanacaktir. Sedd-i zerâi' (yani kö-tülüklere götürecek yollarin kapatilmasi) ise dinde istenilen birsey-dir. Bu prensip, ser'îatta kesin bulunan esaslardan biri olmaktadir. Bu kitapta konu ele alinmistir. Ancak sahabe amel etmisse, -teravih namazinin cemaat halinde kilinmasinda oldugu gibi- o zaman Hz. Peygamber döneminde nâdir olarak gerçeklestirilen uyguluma dogrultusunda amel etmede bir sakinca olmayacaktir. Onlarin sünnetleri geçerlidir. Vâcib olma

endisesinden Yüce Allah onlari korumustur. Kaldi ki onlar, teravih namazinin evlerde kilinmasinin daha uygun oldugu görüsünü tasimakla birlikte bir imam arkasinda cemaatla kilma ve bunda devamlilik gösterme durumunda olmuslardir. Ellerinden geldigi kadar da daha uygun olan durum dogrultusunda hareket etmeye çalisiyorlardi. Dolayisiyla hem sözlerinde hem de uygulamalarinda hâkim olan, gecenin evlerde ihyasinin daha dogru oldugu anlayisi idi. Bu yüzden bazi fakihler, Kur'-ân'i iyi bilmeyen ya da ancak baskalarina uymak suretiyle gayrete gelen kimseler için Ramazan gecelerini camilerde ihya etmenin daha isabetli olacagini söylemislerdir. Böylece onun evlâligi ruhsat gibi bir mazerete dayali olmaktadir. Bazilari ise, mutlak surette evlerde kilmanin daha üstün oldugunu söylemislerdir. Bu durumda, öyle ya da böyle Hz. Peygamber'in üzerinde müdavim oldugu sey (yani teravihin cemaatle devamli kihnmamasi), Öncelikli olmakta;selef-i sâlihînin kabul gördügü sey de yine sünnet telakki edilmektedir. Bu yüzden de bazilari söyle demislerdir: "Mescidlerin teravih namazindan tümden uzak kalmasi da uygun olmaz. Çünkü böyle bir tutum, sahabe arasinda süregelen amele ters düsmüs olur"

Kusluk namazina gelince, Hz. Âise'nin, Hz. Peygamber'i bu namazi kilarken hiç görmedigini söylemesi, Hz. Peygamber'in bu namazi çok az kildiginin bir delili olur. Sonra sahabeden de, hepsinin bu namazi kildiklarina dair nakiller yoktur. Içlerinden sadece bazilari baskalarina örnek teskil etmeyecek meselâ ev gibi yerlerde buna devam etmisler, bunu yaparken de bu ibadeti kendileri icad etmemisler; sâlih amellerde devamlilik gösterme prensibi geregi amel etmislerdir. Çünkü Hz. Âise, bu namazin vâcib kilinmasi korkusu olmasaydi, Hz. Peygamber'in bu namaza devam edecegi inancindadir. Bu mânâ (yani halkin bu namazi vacip sanmasi endisesi), kendilerine uyulan din âlimleri için de sözkonusudur. Ancak, gizli yapmis olmalari örneklige mani olacaktir. Bu noktadan hareketledir ki, nafile namazlarda cemaat mutlak olarak mesru kilinmamis; ancak bayram namazlari[224], ay tutulmasi (husuf) namazi vb. gibi mü-ekked olan bazilarinda mesru kilinmistir. Bunlarin disinda kalan diger nafile namazlar için ise, Hz. Peygamber (as.) onlarin evlerde kilinmalarinin daha uygun oldugunu açiklamistir. Hatta hadislerinde, evlerde kilman nafile namazlarin mekanlarin en sereflisi olan kendi mescidinde kilmaktan daha üstün oldugunu açiklamislardir.[225]Bunun içindir ki, Hz. Peygamber Müleyke'nin evinde cemaatle iki rekat namaz kildirmis, teyzesi Meymûne'nin evinde gece cemaat olarak Ibn Abbâs'a namaz kildirmistir. Bunlari ne insanlar içerisinde yapmis, ne de bu dogrultuda onlara emir vermistir. Bunlari asikâre yapmadigi gibi çok da yapmamistir. Aksine nafile olan amellerini, münferid halde yapiyordu. Bütün bu emareler, bunlarin selef-i sâlih arasinda da yayilmamis ve onlarin bu ameller üzerinde müdavim

olmamalari hususu da eklenince, onun zayif kaldigini (mercûh); üzerinde bulunduklari genel ve galip olan uygulamalarin ise kendileriyle amel için daha uygun ve layik oldugunu göstermektedir. Biz sedd-i zerâi prensibine baktigimiz zaman, bu gibi konularda (Hz. Peygamber zamaninda nadir olarak islenen amellerin islenmesi halinde halk onlari için vacip sanacak-larindan) durum zorlasir. Dolayisiyla evvelkilerin üzerinde müdavim olduklari amelin islenmesi daha uygun olur. Imam Mâlik'in de kabul ettigi görüs budur. Çünkü onun, nafile namazlarinda iki yada üç kisi ile ve yayilmayacak tarz ve sekilde olmasi halinde cemaat olmayi caiz gördügü rivayet edilmektedir. Böyle olmamasi halinde ise o, nafile namazlarinin cemâatle kilinmasini mekruh görüyor.

Visal orucuna gelince, bu konuda daha dogru ve uygun olani, onlarin çogunlugunun üzerinde oldugu uygulamadir. Seleften seçkin sahabeler visal orucunu tutmamislardir. Halbuki onlarin oruçlu hali digerlerinin oruçsuz hallerinden farksizdi; çünkü Yüce Allah onlara bir güç ve kuvvet veriyordu. Nitekim Hz. Peygamber'in Ben Rabbim katinda gecelerim; O beni yedirir ve içirir"[226] buyrugu seçkin zevatin hallerini yansitan bir örnek olmaktadir.Buna ragmen onlar visal orucunu tutmamislardir. Kaldi ki (Abdullah b. Amr gibi) sahabe içerisinden (geceleri iftar ederek) devamli o-ruç tutanlar yaslanip zayif düsünce: "Keske, Rasûlullah'inruhsatini kabul etseydim" diye temennide bulunmustur.[227] Sonra sâlih ameller üzerinde devamlilik talebi, sonunda usanir ve tümden birakir korkusuyla kolaylik ve orta yolcu bir esas üzerine oturtulmustur. Bu konu Hükümler bahsinde ele alinmisti.[228] Dolayisiyla, dogru ve daha uygun olani, orta hal üzere yormaktir. Bu ise, çogunlugun amel edegeldigi seyi esas almakla olacaktir. Böylece, bu türden olan diger benzeri durumlari da bu esasa göre degerlendirmek mümkün olacaktir.

Ikinci kisim: Ona muhalif olan, ancak çesitli sekillerde gelen kisim: Bunlari asagidaki sekillerde siralamak mümkündür:

1.

Vukuu üzerinde görüsbirligi olmakla birlikte, meselenin bizzat kendisinin çesitli yorumlara açik olmasi[229]. Bunun neticesinde de, müctehidin kendince daha güçlü gözüken tarafa meyletmesi ve böylece arada ihtilafin dogmasi, ya da meselenin bizzat vukuunda ihtilafin bulunmasi.[230] Bu durumda sorumluluktan kurtulmanin en iyi yolu, ihtiyatli davranmaya en uygun olani nâdir olanin terki ile birlikte yaygin ve galip olan uygulama dogrultusunda amel etmektir.

Meselâ, bir adamin baska bir adama, saygi ve ikram olsun diye ayaga kalkmasini ele alalim: Süregelen uygulama, böyle bir davranisin gösterilmemesi seklindedir. Sahabe, yanlarina Hz. Peygamber'in gelmesi

halinde ayaga kalkmiyorlardi ve O mecliste neresi bos ise oraya otururdu. Selefin sürekli a-yaga kalktiklarina dair bir haber nakledilmemistir. Eger onlar saygi için ayaga kalkar olsalardi, mutlaka bu bize ulasirdi. Ömer b. Abdulaziz, veliahd tayin edildigi zaman kendisine ayaga kalkmislardi. Onlara: "Eger kalkarsaniz biz de kalkariz; eger oturursaniz biz de otururuz. Insanlar, ancak âlemlerin Rabbi'ne kiyamda bulunurlar" demistir. Hz. Peygamber'in amcasi oglu Cafer için ayaga kalkmis olmasi ve bir baska olayda "Büyügünüz[231] için ayaga kalkiniz'[232] buyurmasini zahiri üzere alsak bile, o zaman daha uygun olani -daha önce anlatilan gerekçeden dolayi- onun aksi olacaktir. Ama biz onun üzerinde biraz durdugumuz zaman, burada sözkonusu edilen ayaga kalkmanin hürmet ve saygi gösteri-si için olmasi ihtimali yaninda, özlemekten dolayi bir an önce ona kavusma arzusu ya da mecliste yer açilmasi ve böylece onun da oturabilecegi bir yerin temin edilmesi veya ona herhangi bir sekilde yardimci olunmasi amaci vb. gibi bir baska sebepten de kaynaklanabilecegi görülecektir. Mesele, bu gibi ihtimallere açik olduguna göre, o zaman bizim süregelen uygulama dogrultusunda hareket etmemiz gerekecektir. Çünkü, bu nadir olan uygulamanin, genel olan uygulamaya (belirtilen ihtimaller sebebiyle) ters düser olmamasi imkâni bulunmaktadir. Biz uygulanagelen amel dogrultusunda hareket ettigimiz zaman, kesin olarak bir delil üzere bulunmus ve ittifakla da sorumluluktan kurtulmus oluyoruz. Yorumlara açik olan bu nâdir uygulamaya basvurdugumuzda, güçlü bir muâ-riz sebebiyle onda tutunacak bir yön bulamiyoruz. Ancak zahire tutunma gibi bir durum sözkonusu olabilmekte; bu ise (ihtilaf içermeyen ve yaygin olarak amel edilmis bulunan) muariz delile karsi koyacak güçte degildir.

Kucaklasma konusunda Imam Mâlik ile Süfyân arasinda geçen olay da bunun bir benzeridir. Mâlik ona: "Bu sadece Cafer'e hasti" demistir. Süfyan da: "Eger biz sâlihlerden olursak, onun için Özel olan bize de özel; onun için genel olan bizim için de genel olur" demistir. Imam Mâlik'in kucaklama konusunda, sözü edilen prensip dogrultusunda amel etmis olmasi mümkündür. Böylece o, Hz. Peygamber'in [ 'S'f] Cafer'i kucaklamis olmasini özel bir durum yani amele esas olmayacak bir uygulama olarak kabul etmis oluyor. Bu konuda yapilmasi uygun olan, süregelmekte olan yaygin uygulama dogrultusunda hareket etmektir.

El öpme konusu da -böyle birseyi farzetmemiz ya da bu konuda rivayet edilen haberi sahih saymamiz durumunda- aynidir.. Çünkü Hz. Peygamber'in elini Öpme olayi çok nadir olarak meydana gelmistir. Sonra sahabe ve tabiîn nesilleri içerisinde uygulama hep bunun terki dogrultusunda gerçeklesmistir. Dolayisiyla bu durum, el öpmenin zayifligini (mercûhlugumi) ortaya koyar.

Sükür secdesi hakkinda da -Hz. Peygamber tarafindan yapildigini farzetmemiz durumunda- durum ayni sekilde olacaktir. Çünkü Hz. Peygamber kendisine üst üste pek çok sevinç haberi geldigi, üzerine Allah'in nimetleri yagdigi halde böyle bir secdeye devam etmemistir. Onun sükür secdesine devam ettigi hakkinda herhangi bir nakil bulunmamistir. Sahabeden de yaygin olarak böyle birsey yaptiklari haberi gelmemistir. Ancak Ka'b b. Mâlik'in tevbesinin kabul edildigine dair âyet inmesi üzeri- ne secdeye kapanmasi gibi çok nadir haller bulunmaktadir. Bu durumda sükür secdesinde bulunma, onlarin büyük çogunlugunun yaygin olarak gösteregeldikleri tavira muhalefet etmek olacaktir.

Imam Mâlik'in uygulamayi (amel)[233], hadislerden önde tutma-smdaki maksadi iste bu noktadan anlasilabilir. Zira o, ancak süregelen uygulamayi ya da çogunlukça uygulamaya sokulan hususlari dikkate almakta ve -hakkinda hadisler bulunsa bile- böylesi olmayanlari terketmektedir. Kendisi tabiîn nesline yetismis ve onlarin amellerim gözetlemisti. Onlarin uygulamalari, sahabeden tevarüs edilegelen uygulamalardan ibaretti. Sahabe arasinda yaygin olarak yapilagelen bir amelin bu özelligi gösterebilmesi için mutlaka Hz. Peygamber'in onu yaygin ya da sürekli olarak yahut da en azindan o güçte yapmasi gerekirdi. Imam Mâlik'e: "Bazi kimseler 'tesehhüd farzdir' diyorlar" denildigi zaman: "Tesehhüdü onlardan baska bilen bir kimse yok muydu?" seklinde cevap vermisti. Bu ce-vabiyla o, sözü edilen görüse tepki göstermis oluyor ve görüsün, selefin görüsüne uymayan bir bid'at oldugunu belirtmek istiyordu. Ebû Yusuf, kendisine ezan hakkinda sormustu: "Ona ne ihtiyacin var? Sasilacak sey, fakih olsun da ezani sorsun!" dedi ve sonra: "Peki, sizde ezan nasildir?" diye sordu. Ebû Yusuf da ezan hakkindaki görüslerini söyledi. Imam: "Bunu nereden aldiniz?" diye sordu. Ebû Yusuf da. Hz. Bilal'in Sam'a geldiginde ondan kendilerine ezan okumalarini istediklerini; onun da onlardan naklettigi gibi okudugunu söyledi. Imam Mâlik söyle cevap verdi: "Günün ezani nedir? Günün namazi nedir? (Baska türlü) bilmem. Iste Hz. Peygamber'in müezzini, ondan sonra da ogullari, hem onun [ al^isi^lu] hayatinda yanibasmda hem de kabrinin basucunda; ondan sonra da Râsid halifelerin huzurunda ezani okuyagelmislerdir" Bu sözüyle imam, uygulamaya esas olan ve devamlilik gösteren bir hususun (teamül), uyma konusunda daha güvenilir ve basvurma için de daha yerinde bir esas oldugunu belirtmek istiyordu.Utbiyye'de bu mânâyi ortaya koyan önemli bir esas açiklanmistir. Dayandirdigi yer üzerinde düsünen kimse için esas, gerçekten çok önemli olmaktadir. Söyle ki: Imam Mâlik'e söyle bir soru soruldu: "Bir adama sevinecegi bir haber gelir ve o sevincinden Allah'a sükür secdesinde bulunur. Bu secdenin hükmü nedir?" O Söyle cevap verir: "Onu yapmaz. Daha önce geçen insanlarin uygulamasinda böyle birsey yoktur" Kendisine:

"Anlattiklarina göre Hz. Ebû Bekir, Yemame gününde Allah'a sükür secdesinde bulunmustur. Bunu isitmedin mi?" dediklerinde: "Ben onu isitmedim. Ben o sözün Ebû Bekir'e isnad edilen bir yalan oldugu kanaatindeyim. Kisinin birsey isitip de sonra 'Bu aksini isitmedigim birseydir.' demesi bir tür sapikliktir" der. Onlar: "Biz bunu sadece senin gö-rüsünü ögrenmek ve onunla o haberi reddetmek için soruyoruz" dediler. Söyle cevap verdi: "Sana benden isitmedigin bir baska sey daha söyleyecegim: Hz. Peygamber'e ve ondan sonra da diger müs-lümanlara Allah fetihler nasip etmistir. Onlardan hiçbirisinin böyle birsey yaptigini isittin mi? insanlar arasinda ve onlar üzerinde cereyan eden olaylar hakkinda bir mesele ile karsilasir ve o konuda onlardan hiçbirsey isitmemis sen; senin yapacagin da bu olmali. Çünkü eger onlarin konuyla ilgili bir hükümleri olsaydi mutlaka zikredilirdi. Zira daha Önce geçen insanlarin durumlarini ilgilendiren bir konudur. Simdi sükür secdesi konusunda sen onlardan hiçbirisinin secde yaptigini isittin mi? Bu bir icmâdir. Sana bilmedigin bir durum gelirse onu birak" Rivayetin tamami böyle. Esas alinmasi gereken seyin -her ne sekil olur ve hangi mahalde bulunursa bulunsun- genel olan uygulama oldugunda bu gayet açiktir. Hal böyle iken, genel ve yaygin olan duruma muhalefet etmesi halinde saz nakillere ya da nadiren yapilan fiillere iltifat edilmez.

2.

Bu nâdir olan uygulamanin Hz. Peygamber yada sahabe zamanina veya belli bir hale has olmasi ve bu kayit hali disinda baska sekilde amel edilmesi için hüccet olmamasi. Meselâ, Hz. Peygamber'in hasta olmasi sebebiyle abdest alirken alnina ya da sarigina meshettigi rivayeti bu sekilde izah edilmistir. Keza kurban etlerinin üç günde bitirilmeyip sonrasi için saklanmasinin yasaklanmasi da bu sekildedir. Tabiî bu izah, daha sonra vermis oldugu iznin nesih sayilmamasi esasina mebnîdir. Hadis söyle: Hz. Peygamber kurban etlerinin üç günden fazla tutulmasini yasaklamisti. Ertesi sene olunca buna izin verdi ve: "Ben size (onu Medine'ye akin eden) yoksullar için yasaklamistim; simdi ise yiyiniz, tasadduk ediniz ve (isterseniz) saklayiniz'[234] buyurdu.

3.

Hakkinda herhangi bir tesrîî hüküm bulunmaksizin yapilmis olmasi; Hz. Peygamber'in de bilgisi olmasina ragmen sükut etmesi; daha sonra ise o seyi ne o sahabînin ne de daha baska birisinin bir daha islememesi; Hz. Peygamber'in de o seyi ser'î bir hüküm olarak vaz' etmemesi; baslangiç itibariyla hiçbir kimseye de izin vermemesi. Bu durumda Hz. Peygamber'in ona karsi ses çikarmamasinin ona ya da digerleri hakkinda verdigi izin sayilmasi gerekmez. Ebû Lübabe el-Ensârî'nin basindan geçen olayda

oldugu gibi. Bu zati Hz. Peygamber bir is için göndermisti. Isi yapti ve bu arada kendisinin Allah'a ve Rasûlüne hiyanet ettigini anladi.[235] Bunun üzerine hemen kendisini mescidin direklerinden birisine bagladi ve bizzat Rasûlullah çözmedikçe kendisini çözmeyecegine de yemin etti. Hz. Peygamber, onun hakkinda: "Eger bana gelseydi, onun bagislanmasini dilerdim" buyurdu. Sonunda Allah'in hakkinda verdigi hükme kadar onu o sekilde birakti.[236]

Bu ve benzeri uygulamalar, ne baslangiç itibariyla ne de devam itibariyla bir mesruiyet hükmü dogurmazlar. Baslangiç itibariyla mesru degildir; çünkü Hz. Peygamber'in izni ile kendisini baglamamistir. Devam itibariyla da olamaz; çünkü Allah hakkinda hüküm indirinceye kadar onu o halde birakmistir. Bu durum, Hz. Peygamber'in zamanina hastir. Zira böyle bir sonuca ancak vahiy yoluyla ulasilabilir. Onun vefatindan sonra ise vahiy kesilmistir; dolayisiyla böyle bir uygulamayi ser'î bir esas gibi kabul ile devam ettirmenin ve benzeri durumlarda uygulamaya koymanin imkâni yoktur. Hem sonra ne o zatin ne de bir baskasinin Hz. Peygamber zamaninda ve daha sonraki dönemlerde benzeri böyle birsey islemis oldugu vaki degildir. Su halde, böyle birsey ile amelde bulunmak son derece aldaticidir. Çünkü } daha öncesinde ona mesruiyet verecek bir tesrî durumu yoktur. Olsa bile, uygulamanin aksi dogrultuda gelmis olmasi, o uygulama-nin amel için zayif kaldigini (mecrûhlugunu) göstermeye yeterlidir.

Nâdir uygulama, bazi sahabîlere ait muvafakat alinmamis sahsî görüse müstenid olabilir. Olay ictihâdî olmayip taabbudîlik göstermektedir ve Hz. Peygamber zamaninda olmustur ama onun bilgisine sunulmamistir; dolayisiyla onaylama ya da yasaklama hususu gerçeklesmemistir. Meselâ Ebû Talha el-Ensârî'-den rivayet edildigine göre, o Ramazan'da oruçlu iken dolu yemisti. Kendisine: "Oruçlu iken dolu mu yiyorsun?" denildiginde: "Ne olur ki? Bu sadece gökten inen dolu; onunla karnimizi temizliyoruz. O ne yiyecek ne de içecek" diye cevap vermistir. et-Tahâvî söyle yorum yapiyor: "Saniyorum bu, o zatin bir fiilidir ve Hz. Peygamber durumdan haberdar olmamistir ki, kendisine gerekli olan seyi ögretsin" O söyle devam eder: Buna benzer seyler Hz. Peygamber zamaninda da vardi ve Hz. Ömer onlari dikkate almamistir. Çünkü bu rivayetlerde Hz. Peygamber'in bu tür olaylara vakif oldugu ve tepki göstermedigi bildirilmemistir. Ebû Talha'dan nakledilen olayda da durum aynidir. Rifâa b. Râfi'den rivayet edilen olay da bu kabildendir: O söyle anlatir: Hz. Ömer'in saginda idim. Bir adam geldi ve: "Zeyd b. Sabit, cünüplük konusunda insanlara kendi kafasindan fetva veriyor" dedi. Hz. Ömer: "Çabuk onu bana getir!" dedi. Zeyd geldi. Hz. Ömer ona: "Bana ulastigina göre Hz. Peygamber'in mescidinde cünüplük konusunda kendi kafandan fetva veriyormussun" diye sordu. Zeyd ona "Allah'a yemin ederim ki, -Ey Mü'minlerin Emiri!- ben kendi kafamdan

fetva vermedim; ancak ben amcalarimdan birsey isittim ve onu söyledim" dedi. Hz. Ömer: "Hangi amcalarindan?" diye sordu. O: "Übeyy b. Ka'b, Ebû Eyyûb ve Rifâa b. Râfi'den" dedi. Hz. Ömer bana döndü ve: "Bu genç ne söylüyor?" dedi. Ben de: "Biz Hz. Peygamber zamaninda bunu[237] yapardik; sonra da yikanmazdik" dedim. O: "Bunu Hz. Peygamber'e sordunuz mu?" dedi. Ben: "Hayir!" dedim.... Hadisin sonrasinda Hz. Ömer söyle der: "Eger birinin bunu yaptigini ve yikanmadigini bir duyarsam, onu mutlaka iyice cezalandiririm"[238] Iste bu da konumuzla ilgili bir örnek olmaktadir.[239] Hz. Ömer'in dayanagi su idi: Bu kendisi ile amel edilmeyen bir görüstü ve herhangi bir sekilde insanlarin kabul ve ameli-, ne iktiran da etmemisti. Onun terki için bu kadari yeterli idi.

5.

Az bir süre amel edilmis, sonra ise neshedilmis ve böylece tümden terkedilmis olabilir. Bu durumda o, kesin olarak bir delil olamaz. Bu halde yapilmasi gereken sey, onun ziddi olan yaygin ve genel uygulama alani bulan delil dogrultusunda amel etmektir.Bunun da örnegi, ölü adina oruç tutma hadisidir. Çünkü bu hadisle ne amel edilegeldigi ne de çokça amel edildigi nakledilme-mistir. Bu konuda rivayetler genelde Hz. Aise ve Ibn Abbas etrafinda toplanir. Bu hadise ilk muhalefet edenler de onlarin kendileridir. Rivayete göre Hz. Aise'ye üzerinde oruç borcu olarak ölen bir kadinin durumu sorulur. Cevap olarak o: "Onun adina yemek yedi-rin" diye cevap verir. Ibn Abbas da: "Hiçbir kimse bir baskasi adina oruç tutamaz" der. Imam Mâlik der ki: "Ne Hz. Peygamber'in ashabindan ne de Medine'de bulunan tabiîn neslinden tek bir kimsenin, birinin bir baskasi adina oruç tutmasini veya onun adina namaz kilmasini emrettigini asla duymadim. Bunlari herkes ancak kendi adina yapar" Bu sahabenin büyük çogunlugunun ve ondan sonra gelen neslin rivayet edilen hadisle ameli terk ettiklerini bildirmektedir. Imamin meselede temel aldigi husus iste bu olmaktadir. Nitekim o, bütün görüslerinde bu hususu gözönünde bulundur-maktadir.

el-Mufassal'da[240] bulunan tilavet secdesi[241] hakkinda kendisine soru yöneltilmis ve "Sen o âyette secde eder misin?" denmistir.O: "Hayir!" diye cevap vermistir. Ona: "Biz bu soruyu sana Ömer b. Abdulaziz hadisi dolayisiyla soruyoruz" dediklerinde Imam: "Bana hadisler içerisinde en sevimli olani, insanlarin üzerinde görüsbirli-gi ettikleri hadislerdir. Bu, insanlarin üzerinde görüsbirligi etmedikleri hadislerdendir. O sadece insanlarin sözlerinden bir sözdür. Ondan daha büyük olan Kur'ân'dir. Yüce Allah: "Onda Kitabin temeli olan muhkem âyetler vardir..[242] buyurur. Kur'ân, önem bakimindan daha büyüktür. Onda nâsih ve mensûh[243] vardir. Hadislerle onu nasil bir tarafa itebiliriz? Sonra bu hadis, insanlarin

üzerinde görüsbirligi etmedikleri hadislerden olmaktadir" Bu, tearuz eden iki delilden birisi ile amel edilmis olmasinin; o delilin digerini neshetmis oldugunun belirtisi oldugu konusunda açiktir. Zira onlar, devamli olarak Hz. Peygamber'den sâdir olan en son uygulamalari esas aliyorlardi. Ibn Sihâb'dan da söyle dedigi rivayet edilir: "Fukahâ, Allah Rasûlü'nün hadisleri içerisinde hangisinin nâsih hangisinin mensûh oldugunu ögrenme konusunda çok yoruldular ve âciz kaldilar" Bu söz dogrudur. Imam Mâlik, prensip olarak insanlarin amel edegeldikleri hadisleri alip, görüsbirligi olmayan hadisleri atinca, nâsih ve mensûhu ayirmak için kolay bir yol tutmus oldu. Allah'a hamdolsun!Zikri geçen hüküm altina sokulan daha baska kisimlar da bulunmaktadir.

Su halde amelde bulunan kimsenin, amelinin ilk nesillerin ameline uygun düsmesi dogrultusunda arastirmada bulunmasi uygun olacaktir. Nâdir olan uygulamalara yapisma konusunda nefsine müsamaha tanimamalidir; ancak çok az olarak ve ihtiyaç aninda zaruretin bulunmasi durumunda istisnaî olarak onunla amel etmelidir. Bunun da asagidaki gibi sartlari olacaktir: Nâdir olan uygulama delili, muhayyerlik mânâsi gerektirecek, nesh ve delilin sahih olmamasi korkusu bulunmayacak, yahut delil hüccet olamayacak derecede yoruma açik olmayacak vb. Bu sartlara ragmen, nâdir olan uygulamayi amele esas alir ve sürekli onunla amel yönüne giderse o zaman su sonuçlar ortaya çikacaktir:

1.

O amelde müdavim olmamalari cihetiyle ilk nesillere muhalefette bulunma. Bilindigi gibi ilk nesillere (selef-i sâlihîn) muhalefet çok tehlikeli bir durumdur.

2.

Bunun tabiî sonucu olarak onlarin üzerinde devamli olduklari seyi terketme. Zira farzedilen durum, onlarin bu tür nâdir uygulama delillerinin aksi istikametinde amel edegeldikleri seklinde idi. Onlarin devam etmedikleri sey üzerinde müdavimlik, onlarin devamlilik gösterdikleri seye muhalefet etmek demektir.

3.

Bu tutum, selefin üzerinde bulunduklari uygulamalarin yok olmasina, muhalefet ettikleri seylerin de yayilmasina yol açan bir davranis biçimidir. Zira fiilî olarak gerçeklestirilen uyma, sözle yapilan uymadan daha belirgin ve etkindir. Eger bu kendilerine uyulan imamlar tarafindan gerçeklestirilirse, durum daha da büyük bir boyut ve ciddiyet kazanir.

Ilk nesillere muhalefet durumuna düsmekten aman ha aman sakininiz! Eger ortada bir fazilet varsa, mutlaka ilk nesiller o fazilete daha yakin ve

layiktirlar.

Üçüncü kisim: Ilk nesillerin hiçbir sekilde amel etmedikleri deliller. Bu kisim, bir önceki kisimdan daha ciddî bir boyut arzeder. Orada geçen deliller aynisi ile burada da öncelikli olarak geçerlidir. Sonra gelenlerin (müteahhirûn) kendi kuruntularina bunlari delil olarak kullanmalari asla yerinde degildir ve onlar hiçbir sekilde delil olamazlar. Zira eger delil olsalardi, sahabe ve tabiîn nesillerinin degerlendirmelerinden uzak kalip da sunlarm onu anlamasi gibi bir sonuç asla ortaya çikmazdi. Ilk nesillerin ameli, -terk de olabilir- delil sanilan seyin geregine nasil ters düser ve onunla çatisabilir? Sonra gelen nesillerin bu türden delillerle amel etmeleri, ilk nesillerin icmâina muhalefet olmaktadir. Icmâa muhalefet eden her kim olursa olsun hatalidir. Zira Muhammed ümmeti hata üzerinde görüsbirligi etmez. Onlarin üzerinde bulunduklari fiil ya da terk, sünnettir ve muteber bir durumdur, hidâyettir. Insan ya hata eder ya da isabet eder. Ilk nesillere muhalefet eden kimseler hata üzerindedir. Bu kadari delil olarak yeterlidir. Âlimlerin hiçbir sekilde amel etmedikleri zayif hadisler de bu mesabede sayilmaktadir.

Iste bu noktadan hareketledir ki, ehl-i sünnet âlimleri Râfizîle-rin 'Hz. Peygamber kendinden sonra halife olmak üzere Hz. Ali'yi tayin etti' seklindeki iddialarina kulak asmamislardir. Çünkü bütün sahabenin bu iddia aksine hareket etmis olmalari, onun bâtil ve dikkate alinmayacagina açik bir delildir. Çünkü sahabe hata üzerinde görüsbirligi etmez. Çogu zaman bid'at ve sapik mezhep sahiplerinin Kitap ve sünnet ile iddialarini desteklemeye çalistiklarini görürsün; bunlar keyfi yorumlar yaparlar, onlarin mütesâbihlerine sarilarak havayi bulandirmak ve böylece halka karsi kendilerinin hak üzere olduklari intibaini vermek isterler.

Bunun pek çok örnekleri vardir: Meselâ bâtinîlerin kendi çirkef görüslerine bilinen meshur tevillerle istidlalde bulunmalari gibi. Kitap bahsinde -insallah- bu konuda açiklamalar gelecektir. Tenasüh[244] inancinda olanlarin kendi inançlarina ''Istedigi sekilde seni terkip eden.,[245]âyetini delil olarak kullanmalari gibi. Pek çok itikadi mezhep mensuplari, kendi görüslerinin dogrulugunu ortaya koyabilmek için Kitap ve Sünnet'in zahirine sarilma yoluna gitmislerdir. Halbuki bu görüsler ilk nesillerce ne sözü edilmis ne de onlardan hiçbir kimsenin aklindan geçmemis seylerdir. Hâsâ böyle seyleri düsünmekten onlar uzaktirlar. Kur'ân'm koro halinde okunmasinin [246] , halka halinde yüksek sesle zikir çekmenin câizli-gine dair "Allah'in kitabini okumak ve aralarinda müzakere etmek için bir kavim toplanirsa..[247]"Allah'i zikrederek bir kavim toplanirsa...[248] gibi zikir meclislerinin fazileti hakkinda gelen hadislerle istidlalde bulunma çabalari da aynidir.Keza müezzinlerin geceleyin (evlere vurarak) çagirmasinin ca-

izligine de "Sabah aksam, Rablerinin rizasini isteyerek O'na çagiranlari! yalvaranlari[249] kovma,[250] ve "Rabbinize gönülden (tazarru ile) ve gizlice çagirin I yalvarin'ü[251] âyetleri ile delillendir-me çabalari da böyledir. Geceyi ihya edenlerin Kur'ân'i cehri olarak okumalarini da delil olarak kullanmislardir. Mescidlerde ve baska yerlerde raksetnienin (oyun, dans) câizligine, Habeslilerin mescidde kiliç-kalkan oynadiklarini belirten hadisle ve bu hadiste bulunan Hz. Peygamber'in onlara: "Haydi bakalim ey Erfide ogullari!'[252] buyurmasim delil olarak kullanma çabalari da aynidir.

Bir bid'at koyan ya da selef-i sâlih zamaninda bulunmayan ve sonradan ortaya çikan birseyi güzel gören ve bu tavrini desteklemek için de söyle bir delil getirmeye çalisanlar vardir: "Selef-i sâlih, Hz. Peygamber zamaninda bulunmayan bazi seyler ortaya koymuslardir. Meselâ, Kur'ân'in mushaf haline getirilmesi, kitaplarin tasnif edilmesi, divanlarin kurulmasi, zenâatkârlarin taz-rr.inle sorumlu tutulmalari ve benzeri usûlcülerin mesâlih-i mürse-le bahsinde zikrettikleri diger örnekler gibi" Böyle bir yaklasim sergileyen bu kimseler meseleyi karistirmakta ve hata etmektedirler. Fitne ve fesat çikarmak, keyfi tevillere girismek için ser'î nasslar içerisinde bulunan mütesâbihâta yapismislardir. Böyle bir yaklasim din adina tümden hatadir ve inkarcilarin yoluna uymaktan baska birsey degildir. Çünkü böyle bir yola basvuran ve keyfi tevillere girisen kimseler, ya ser'î kaynaklardan selefin anlayamadigi seyleri anlamislardir; ya da onlarin anlayisindan sapmislardir. Dogru olan bu sonuncusudur. Zira seleften ilk nesiller (mütekaddi-mûn), dogru yol üzere idiler; zikri geçen vb. delillerden de ancak üzerinde bulunageldikleri seyleri anlamislardir. Bu sonradan icad edilmis seyler ise onlar zamaninda yoktu; onlarla amel etmis de degillerdi. Bu durum, sözü edilen delillerin sonradan icad edilen o mânâlari asla içermedigini gösterir. Onlarin sonradan icad edilen mânâlara muhalif olarak amelde bulunagelmeleri de sonradan ortaya çikip da yeni yeni mânâlar çikaran kimselerin istidlallerinde, uygulamalarinda hatali olduklarini, bu tavirlariyla Sünnete muhalif düstüklerini gösteren icmâî bir delil olur.

Bu tür istidlallerde bulunan kimselere söyle denilir: Senin ortaya çikardigin bu mânâ, ilk nesillerin uygulamasinda yer aliyor mu? Yoksa onlarin uygulamalari içerisinde böyle birsey yok mu? Eger olmadigini saniyorsa -ki mutlaka öyle olmasi gerekiyor- o zaman kendisine: Senin dikkatinden kaçmayan birsey hakkinda onlar gaflet içerisinde mi idiler? Yoksa onlar câhil mi idiler? Tabiî bu soruya evet diyemeyecektir; çünkü böyle bir cevap kendisinin rezil ve rüsvayligini ortaya koyacak ve icmâm delinmesi gibi bir sonucu getirecektir. Eger o: Onlar diger delilleri bildikleri gibi bu delillerin kaynaklarindan da haberdar idiler, derse ona bu kez: Peki, sence onlarla bu delillerin geregi ile amel etme arasina giren ve onlari amelden engelleyen

sey ne idi? Niçin bunlari birakarak baska delillere gittiler? Onlarin bu tutumu -Ey yalanci!- senin degil de onlarin hata üzerinde birlesmelerinin bir sonucu olmaktan baskasi olabilir mi? Halbuki kesin ser'î ve örfî deliller bunun aksini söylüyor. Dolayisiyla selef-i salibin üzerinde bulundugu uygulamalara ters düsen her yeni sey sapikligin tâ kendisidir.

Eger bu sahip oldugu görüsün evvelki nesiller içerisinde sükût geçilmis (meskûtun anh) konulardan oldugunu iddia ederse bakilir: Eger meskûtun anh olur ve deliller içerisinde ona cevaz bulunursa o zaman zaten muhalefetten söz edilmez. Muhalefet, onlardan nakledilenin ziddina hareketle inad göstermesi durumundadir ve bu, münker olan bid'at olmaktadir. Bu durumda ona söyle denilir: Hayir (bu sükût degil) aksine muhaliftir. Çünkü ser'îatta sükût geçilen konular iki kisimdir:

a) Hz. Peygamber zamaninda esbâb-i mûcibesi oldugu halde sükût geçilmis ve ve hakkinda o zamanda bulunan hükümler ötesinde ilave bir hüküm getirilmemistir. Bu durumda (ziyadeye gidilerek) ona muhalefet imkâni yoktur. Çünkü selefin sunlarm amel ettigi seyi terketmis olmalari ona zit düsmektedir. Kim seriata onda olmayan birsey eklemek isterse Sünnete muhalefet etmis olur. Nitekim Makâsid bölümünde bu husus açiklanmisti,

b) Hz. Peygamber zamaninda esbâb-i mûcibesi bulunmayan ve bu yüzden de hakkinda sükût geçilen konular. Bunlar daha sonra meydana gelmis ve bu gibi durumlarda genel prensiplerden hareketle ser'îatm ruhuna uygun hükümler konulmustur. Bunlar mesâlih-i mürsele diye anilmaktadir. Bu esas, ser'î hükümlerin üzerine kuruldugu esas prensiplerden biri olmaktadir. Çünkü bu prensip de -usûl kitaplarinda belirtildigi gibi- ser'î delillere dönük olmakta- : dir. Dolayisiyla bunlarin bid'at cinsi altina sokulmasi sahih degildir. Sonra mesâlih-i mürsele -delil olarak kabul edenlere göre- asla taabbudî konularda geçerli degildir. Bu prensibin geçerli oldugu saha, ümmetin varligini sürdürmesi ve fertlerinin âdetlerle ilgili tasarruflarinda kollanmasi gereken konulardadir. Bu yüzdendir ki Imam Mâlik, -ki o mesâlih-i mürsele ile amel konusunda en genis davranandir- ibâdetler konusunda çok titiz davranmakta ve ibadetlerin mutlaka ilk nesillerin uygulamasina uygun düsmesi konusunda israr etmektedir. O yüzden de delillerin mutlak !ifadesi yasak getirmese bile bazi seyleri yasaklamis, bazi

seyleri de mekruh görmüstür. Çünkü onun kabul ettigi prensibe göre, bu tür delillerin mutlak ifadeleri uygulama ile kayitlanmis olmaktadir; dolayisiyla onlarin üzerine bir ilave getirmek mümkün degildir. Usûl kitaplarinda yine bildirildigi üzere, mutlak bir nassa ragmen eger uygulama belli bir sekil üzere cereyan etmisse, mutlak olan o delil, bir baskasi hakkinda hüccet olmaz.[253]

Hasili, hakkinda mutlak bir delil bulunan bir durum hakkinda emir ya da izin bulununca, ilk nesillerin de onunla ilgilendikleri ve geregince amel edegeldikleri görülürse, o seyde uygulama disinda baska bir sekilde de amelin olabilecegine dair bir delil olamaz.Aksine onun (mutlak ifadenin), sözkonusu farkli sekle de delalet edebilmesi için tabi olacagi bir delile muhtaçtir. Bütün bunlar bu kitapta Emir ve Nehiy konusunda, fakat baska bir açidan açiklanmistir. Su halde selef döneminde mevcut uygulamaya muhalif olan görüsler sükût geçilmis (meskûtun anh) konulardan degildir. Keza bunlar mesâlih-i mürsele kabilinden de degildir. Su halde geriye sadece, selef-i sâlihin uygulamasina ters düsme durumu kalmaktadir. Ayaklarin kaymasi için de bu kadari yeterlidir. Tevfîk ancak Allah'tandir.

Fasil:

Bil ki: Selef-i sâlihînin uygulamasina muhalefet hep ayni kategoride degildir. Içlerinde hafif olanlari oldugu gibi siddetli olanlari da vardir. Bu konunun açiklanmasi uzun izahlara ihtiyaç gösterir. O yüzden bunu müctehidlerin degerlendirmelerine birakalim. Ancak muhalif durumunda olanlar iki gruptur:

a) Ictihad ehlinden olanlar. Böyle birisi içtihadinda ya bütün gayretini kullanmis olur[254]; ya da öyle olmaz. Eger Öyle ise, onun için bir günah sözkonusu olmaz ve o her halükârda sevap alir. Eger içtihadin tam hakkini vermez ve taksir gösterirse, o zaman o kisi usûlcülerin belirttigi üzere günahkar olur.

b) Ictihad ehlinden olmayanlar. Böyle bir kimse kendisini muhalefet içerisine yanlislikla ya da mugalata sonucunda sokmus olmaktadir. Çünkü böyle bir kimsenin muhalefete yetkisi olduguna dair ehil kimseler tarafindan sehadette bulunulmamis; kendileriyle birlikte bunlarin da meseleye dahil olduklarini kabul etmemislerdir. Böyle bir kimsenin tavri kötü karsilanmis ve yerilmistir.

Selef-i sâlihin (mütekaddimîn) uygulamasina muhalefet ancak bu tip insanlardan sudur eder. Çünkü müctehidler, her ne kadar mesâilde ihtilaf etmislerse de, ihtilaflari genelde iki noktada toplanir: a) Ya ilk nesillerin üzerinde ihtilafli olduklari[255] konularda ihtilaf etmislerdir. Bu kisimda ilk nesillerin amel konusunda da ihtilaf etmeleri lazim gelir, b) Ya da bir mesele ki, mütekaddimîn (meselâ sahabe) için görüs itibariyla ihtilaf ortaya çikmaz ve herkes kendi görüsü dogrultusunda istidlalde bulunmaz. Buna ragmen kendilerinden amel konusunda farkli durumlar rivayet edilir. Müctehidlerin ihtilafi ikinci olarak iste böyle bir konuda olur.[256]

Ikinci kisma yani içtihada ehil olmayanlara gelince, bunlar amele uygunluk noktasinda tercihi gerektirecek unsurlardan ne bulundugunu bilemezler. Çünkü delilin amele uygunlugu, kullanilan delilin bir sahidi olur; onu icmâin

tasdik ve teyidi gibi güçlendirir. Çünkü amel (uygulama, teamül) bir nevi fiilî icmâ olmaktadir. Delilin amele muhalif düsmesi durumu ise böyle degildir. Çünkü Öylesi bir muhalefet, delili zayiflatir veya onu yalana çikarir. Sonra delilin amele uygun düsmesi, deliller için sözkonusu olan ve onlari zayiflatici rol oynayan ihtimallerden[257] uzaklastirir. Çünkü müctehid, ictihad etmek üzere delil üzerinde düsünmeye basladigi zaman pek çok hususlari arastirma mecburiyeti hisseder ve bu Önçalismalar yapilmadan delilin devreye sokulmasi dogru olmaz. Ilk nesillerin uygulamalarini dikkate almak, deliller için sözkonusu olan ihtimalleri kesin olarak ortadan kaldirir; nâsihi mensûhtan ayirmada yardimci olur; mücmeli beyan eder.... Bu husus, ictihad yoluna girme yolunda büyük bir yardimdir. Bu yüzdendir ki Imam Mâlik b. Enes ve onun görüsünde olan kimseler uygulamaya (amel, teamül) büyük önem vermisler ve onu bir esas olarak almislardir. Bu türden örnekler daha önce geçmistir. Sonra delillerin zahirleri, ilk nesillerin uygulamalari dikkate alinmaksizin degerlendirilmeye kalkisilirsa, bu tutum, delillerin birbiri arasinda tearuz (çelisme) ve ihtilaflara götürür. Bu husus müsahede edilen bir durumdur. Çünkü nasslarm zevahirinin ilk bakista tearuz halinde görünmeleri çoktur. Halbuki, ser'îatta tutarsizlik ve ihtilaflarin bulunmadigi da kesin bir esas olmaktadir.

Bu yüzdendir ki, sapik firkalardan hiçbirinin, keza usûl ya da furû konularinda ihtilaf halinde bulunan hiçbir kimsenin kendi mezhep ve görüsünü desteklemek üzere delillerin zevahiri ile istidlalde bulunmadan âciz kaldiklarini asla göremezsin. Bu türden pek çok örnekler geçmistir. Hatta biz fâsik ve fâcirlerin, pâk ser'îata nisbet ettikleri delillerle kendi fisk ve fücurlarinin mesruiyetini delillendirmeye çalistiklarini bile görmekteyiz. Tarih ve geçmislerin haberlerinden bahseden kitaplarda yer alan ve ser'îat aleyhinde son derece çirkef yorumlar getiren Örnekler vardir. Meselâ el-Harîrî'nin Dürretu'l-gavvâs adli eserindeki sarhoslugun tedavisi hakkindaki alintiya bakiniz.[258] Hatta bazi hiristiyanlar inançlari olan teslis akidesini Kur'ân âyetleriyle teyid etmeye çalismislar, sonra hileye basvurup kendilerinin de tevhid konusunda aynen müslümanlar gibi olduklarina dair Kur'ân'dan deliller getirmeye yeltenmislerdir.[259] "Yüce Allah onlarin dediklerinden mün-nezzehtir, yücedir, uludur'[260]Bundan dolayi, sert deliler üzerinde duran kimselerin, mutlaka o delillerden ilk nesillerin ne anladiklarini gözönünde bulundurmalari bir mecburiyettir. Onlarin amel ede gel diklerine uygun düsen delil/mânâ, dogru olmaya en layik olandir; ilim ve amel için en uygunudur. Bu durumun bir sebebi vardir ki -Allah'in izni ile- onu da asagidaki meselede kisaca zikredecegiz. [261]

**Onüçüncü Mesele:**

Bil ki: Hükümlere delalet etmesi için delillere yaklasim sekli iki türlü

olmaktadir:

a) (Tarafsiz yaklasim): Delile, duyulan ihtiyaçtan dolayi ve içermis oldugu hükme ulasmak için basvurulmasi. Bu durumda farazi olarak düsünülen olay o delile arzedilecek ve delilin gerektirdigi hükme uygun olarak varlik âlemine çikmasi saglanacaktir. Bunun olayin vukuundan önce yapilmasi, delile uygun olarak meydana gelmesi içindir. Vukuundan sonra delile vurulmasi ise, durumu idare etmek ve meydana gelen hatayi telafi etmek içindir. Öyle ki, bu islem sonucunda zann-i galiple ya da kesin olarak o seyin Sâri'in kas-di oldugu bilinecektir. Bu yaklasim, selef-i sâlihin deliller-den hükümleri çikaris seldi olmaktadir.

b) (Önyargili, kasitli yaklasim): Meydana gelen olayda gözettigi garazinin sihhatine destek aramak için delillerin kullanilmasi.Bu tavri gösterenler, Sâri'in kasdini dikkate almaksizin, ilk bakista delilin gözettikleri garaza uygunlugundan hareket ederler. Bunlarin delilleri sevketmekten maksatlari garazlarina mesnet aramaktir. Bu yaklasim,kalplerinde egrilik bulunan kimselerin, delillerden hüküm çikaris biçimi olmaktadir.

Bu husus su âyette gayet açik olarak ifadesini bulmaktadir: "Kalplerinde egrilik olan kimseler, fitne çikarmak, kendilerine göre yorumlamak için onlarin çesitli anlamli olanlarina (mütesâbihât) uyarlar'[262]Bu tür insanlarin maksatlari delillerden hüküm çikarmak degildir; aksine onlarin amaçlari arzu ve heveslerinin pesine düserek zirva tevillerle fitne ve fesat çikarmaktir. Çünkü bunlarin yaklasiminda önce düsünce belirlenmekte; daha sonra ise bu sapik görüsü destekleyici deliller aranmaktadir. Böylece asil olan deliller, tâbi durumuna düsmektedir. Ilimde derinlesmis kimselere (rusûh erbabi) gelince; bunlarin, hükümlerin delilleri üzerine takdim edeçekleri arzu ve hevesleri yoktur. Bu yüzden de onlar "Ona inandik, hepsi Rabbimizin katindandir..." derler ve: "Rabbimiz! Bizi dogru yola erdirdikten sonra, kalplerimizi egriltme'[263] seklinde dua ederek bu tür sapiklarin davranisindan kendilerinin korunmasi için Allah'a siginirlar. Birinci yaklasim sahipleri, delilleri arzu ve heveslerine hâkim kilmaktadirlar; seriatin esasi da bu olmaktadir. Çünkü seriatin gelis amaci sadece, kullari arzu ve heveslerine köle olmaktan kurtarmak ve böylece sirf Allah'a kul olmalarini temin etmektir. Ikinci yaklasim sahipleri ise, arzu ve heveslerini deliller üzerinde hâkim kilmakta ve bunun sonucunda deliller, garazlarina tâbi duruma düsmektedir. Bu mânâ Makâsid bölümünde açiklanmisti. Ayrica -Allah'in izniyle-tamamlayici mahiyette olmak üzere Ictihâd bahsinde konuya tekrar temas edilecektir. [264]

**Ondördüncü Mesele;**

Delillerin mahallerine nisbetle hükümleri ortaya koymasi (iktizâ) iki sekildedir:

a) Aslî iktizâ: Bu delalet sekli, arizî durumlarin ortaya çikmasindan önce aslî olarak ortaya konulan delalet seklidir. Bu durumda, tâbi ve talî unsurlar (arizî durumlar) dikkate alinmaksizin soyut olarak delilin mahalle delaleti sözkonusu-dur. Meselâ, avin, alis-verisin, icarenin... mübahligina; nikâhin sünnetligine, zekat disinda kalan diger sadakalarin mendupluguna vb. hükmetmek gibi.

b) Tâbi iktizâ: Mahal için sözkonusu olan tâbi ve talî unsurlarin da dikkate alinarak hükme varilmasi. Meselâ, nikahin, kadinlara karsi (asiri) bir arzusu bulunmayan kimse için mubah, zinaya düsme korkusu tasiyan kimse için vacip olduguna; eglence kasdi ile yapilan avin mekruhluguna; ortada hazir yemek varken ya da sikisik vaziyyette iken namaz kilmanin mekruhluguna hükmetmek gibi. Kisaca, haricî bir unsurdan dolayi aslî hükmü degisen hersey bu tür delaletin bir geregi olmaktadir.

Amaçlanan sey ortaya çiktigina göre simdi söyle bir soru sorabiliriz: jstidlâlde bulunurken, acaba aslî hükmü gerektiren delil ile yetinmek yeterli midir? Yoksa tâbi ve talî (arizî) unsurlarin da dikkate alinmasi gerekecek ve böylece mutlakligi gerektiren delil onlari dikkate almayi gerektiren delillerle kayitlanacak midir? Bu, üzerinde düsünülmesi ve tafsile gidilmesi gereken bir konudur.Delili kullanan kimse ya onu fiilî durumdan (vâki') soyutlayarak tek basina ele alir; ya da öyle yapmaz. Eger soyut olarak ele alirsa, istidlali sahihtir. Yok, onu filî durum kaydi ile birlikte ele alirsa sahih olmaz. Söyle ki: Delili fiilî durum (vuku) kaydi ile birlikte ele almak, onu belli bir dayanaga (menât) oturtmak demektir. Hükmün dayanaginin tayini -pek çok olaylarda[265]- talî (arizî) unsur ve kayitlarin bulunmasini gerektirir ki, mükkellef onlarin tayin edilmemesi durumunda bunlara (ihtiyaç) hissetmez. Mükellefin (yoklugunu) hissetmeyecegi birseyi beyan etmek de gerekme-yecektir. Zira buna ihtiyaç yoktur. Dayanagin, istidlal sirasinda dikkate alinmasina ihtiyaç duyulan bir unsurla birlikte olmasi hali ise böyle degildir ve o takdirde mutlaka onun dikkate alinmasi gerekir.

Meselâ: "Inananlardan oturanlar ile, mal ve canlariyla Allah yolunda cihâd edenler birbirine esit degildir[266] âyeti ilk kez indiginde, aslî hükmü ortaya koymus oluyordu. Bu hüküm önceden b?l-li kudret ve emre uyma imkânindan olusan aslî dayanak (menât) üzerine oturtulmustu. Özürlü olanlarin hükmü inmemisti. Özürlü olan kimse netlige ulasamayip, esit olmayacagi bildirilen hükmün özürlü özürsüz bütün oturanlari kapsadigini zannedince korkuya kapilmis ve bu konuda ruhsat olup olmadigini sormustur. Bunun [80] üzerine de "özürsüz olarak..." kaydi inmistir.[267]Bir baska örnek: Hz. Peygamber [ al^ha'ii^tu] âhiret âlemi ile ilgili bir esasi belirtmek üzere: "Kim hesaba çekilirse azap görür" buyurunca, Hz. Âise, Yüce Allah'in: "Amel defteri kendisine sagindan verilen kimse, kolay ge-

çirecegi bir hesaba çekilir.[268]âyetinin mânâsini sorar. Çünkü bunu hadisin genel kapsami altina sokmak kendisine müskül gelmistir. Bunun üzerine Hz. Peygamber âyette sözkonusu kolay hesabin "arz" oldugunu, hesaba çekilme olmadigini belirtmistir.[269]Bir üçüncü örnek: Hz. Peygamber bir hadislerinde: ''Kim Allah ile karsilasmayi severse, Allah da onunla karsi-lasmayi sever; kim de Allah ile karilasmadan hoslanmaz ise, Allah da onunla karsilasmadan hoslanmaz" buyurmustu. Hz. Âise[270], buradaki hoslanmamadan maksadin ne oldugunu ve onun ölüme karsi cibillî olarak duyulan hoslanmama hali olup olmadigini sordu. Hz. Peygamber de: "Hayir" buyurdu[271] ve böy-le-ce maksat olan hoslanmama halinin dayanagi ortaya çikti. Bir dördüncü örnek: Yüce Allah normal halleri dikkate alarak: "Allah için namaza durun (kiyam edin)'ü[272] buyurmustur. Kiyam hükmüne normal hal disinda baska bir mahal (menât) -ki hastalik oluyor-ariz olunca Hz. Peygamber bunu (attan düsüp de) bögrü incindiginde hem söz ile hem de fiil ile açiklamistir.[273] Baska bir örnek: Hz. Peygamber : "Ben ve yetimin islerini üstlenen, cennette (sehadet parmagi ile orta parmagini göstererek) söy-leyiz'[274] buyurmustur. Sonra üzerinde düsünülmesi gereken baska bir durum sözkonusu oldugunu görünce, Ebû Zer'e: "Sakin ola ki, yetim mali idaresini üstlenmeyesin!" buyurmustur.[275]

Bu türden Örnekler sayilmayacak kadar çoktur. Seriatta yer alan bu tür örneklerin istikraya tabi tutulmasi sonucunda, bu izahin dogrulugunu ifade eden kesin bilgi elde edilmektedir. Bu durumda meselâ genel bir hükmün indigi farzedilse, sonra da onu isiten her bir kimsenin o genel hükmün geregini kendisine nisbetle Esil yerine getirdigi Ögrenilse, buna verilecek cevap bu kaide dogrultusunda olacaktir. Aynen sunda oldugu gibi: Hz. Peygamber sahabîlerinden birisine sunu tavsiye ederken, bir baskasina daha baska birseyi tavsiye etmistir. Meselâ birine (en hayirli amel hakkinda) "Rabbim Allah'tir, de sonra da dosdogru ol![276] buyururken, bir baskasina "Kizma!"[277] buyurmustur. Öbür taraftan Allah yolunda harcamaya tesvik ettikten sonra (Ebû Bekir gibi) bazi sahabîlerinden malinin tümünü sadaka olarak kabul ederken; kiminden yarisini kabul etmis, kimisinin getirdigi mallari da iade etmistir[278]

Fasil:

Menâti (yani hükmün baglandigi yeri) belirleyen yerler vardir:

1.

Hükümlerin ortaya konmasini gerektiren esbâb-i mucibe. Bir âyet ya da hadis bir sebep üzerine gelmis ise, bu durumda delil o sebebe göre ve gerçeklesen tam beyan dogrultusunda gelecektir. [82] Ayette: "Allah nefsinize güvenemeyecegini biliyordu; bu sebeple tev-beleriniz kabul edip sizi affettti; artik onlara yaklasabilirsiniz[279] buyurulmaktadir. insanlar

oruç gecesinde kadinlarina yaklasmama konusunda kendilerine guvenemiyorlardi; bu yüzden âyet gelerek daha önce kendilerine yasak olan seyi mubah kildi. Böylece o vakitte bu fiilleri yapmis olmalarinin kendilerine bir hiyanet olmamasi amaçlandi. "Eger velisi oldugunuz mal sahibi yetim kizlarla evlenmekle onlara haksizlik yapmaktan korkarsaniz, onlarla degil hosunuza giden baska kadinlarla... evlenin[280] Bu âyet de, adaletle davranamama korkusu üzerine inmistir. Benzeri örnekleri çogaltmak mümkündür. Hadiste de: "Kimin hicreti Allah ve Rasûlüne olursa; onun hicreti Allah ve Rasûlünedir.[281] Bu hadîste hüküm, sebep hicret oldugu için hicret örneklemesi ile gelmistir. Baska bir hadiste: "Vay, ateste yanacak topuklara![282] buyrulmustur. Halbuki, topuk disinda kalan diger uzuvlar da hükümde aynidir. Ancak, hadiste abdestte yikanmasi gereken yerleri tam yikama konusunda ihmal göstermenin sonucunu belirtmeye, topuklarin ihmali sebep olmustur. Bu tür örnekler çoktur.

2.

Bazi mahallerin (menât) hükme dahil ya da hükümden hâriç oldugunun sanilmasi; aslinda ise öyle olmamasi.[283] Birincinin örnegi daha önce geçen "Kim hesaba çekilirse azap görür" hadisi ile "Kim Allah ile karsilasmayi severse, Allah da onunla karsilasmayi sever; kim de Allah ile karilasmadan hoslanmaz ise, Allah da onunla karsilasmadan hoslanmaz"[284] hadisidir. Ikinciye Örnek, Hz. Peygamber'in "Seni çagirdigimda bana cevap vermenden alikoyan ne idi? Halbuki bana gelenler içerisinde: 'Sizi çagirdiginda Allah'a ve Rasûlüne icabette bulunun.' [285] emri bulunmaktadir" hadisi ya da bu mânâdaki sözüdür. Sahabî[286] çagriya ragmen namazini bozmamisti. Çünkü içinde bulundugu bu hali, âyetin kapsamadigini zannediyordu.

3.

Hitap edilen lafzin, baslangiçta maksat anlasilani ayacak sekilde mücmel olmasi ve bu durumda mükellefin amel sirasinda açiklamaya ihtiyaç duymasi. Bu mücmellik bazen bütün mükellefler için, bazen de sadece bazilari için sözkonusu olur. Genel olup herkes için mücmellik arzedene örnek: "Namazi ikâme edin". "Size rizik olarak verdiklerimizden harcayin" gibi âyetlerdir. Çünkü ilk etapta bunlardan neyin maksat oldugu anlasilamamaktadir. Daha sonra ise, Hz. Peygamber'in sözlü ve fiilî tasarruflari gelmekte ve bunlari açiklamaktadir. Hususîlik arzeden kisma örnek olarak da Adiy b. Hâtim'in durumunu verebiliriz. Bu sahabî imsak vaktini belirten âyette[287] geçen beyaz iplik ve siyah iplik ifadelerinden gerçek ipligi anlamis ve yastiginin altina biri beyaz digeri de siyah iki iplik koyarak onlara bakmis ve birbirinden ayirt edilinceye kadar yiyip içmeye devam etmisti. Onun bu anlayisi yüzünden de âyete "tan yerindp" ilavesi

inmisti.[288] Yine ayni sahabînin "Onlar Allah'i birakip hahamlarini, papazlarini... Rableri olarak kabul ettiler"[289] âyeti hakkindaki sorusu da bu sekildedir[290] Ibn Ömer'in karismi hayizli iken bosamasi olayi da bu kabildendir. Bunun gibi daha pek çok Örnek vardir.

Bu ve benzeri hükmün baglandigi yerlerin (menât) belirlenmesini gerektiren yerlerde, her olaya nisbetle mutlaka delilin fiilî duruma (vâki') uygun olarak ele alinmasi gerekmektedir.

Eger ortada bir belirleme durumu yoksa, bu durumda delilin vukuu farzedilen fiilî duruma uygun olarak ele alinmasi sahih[291] oldugu gibi aslî iktizâ üzere delalet eden delilin geregi olarak onu ayrica ele almak da sahihtir. Taayyün etmeyenin mutlaka tâbi unsurlarinin dikkate alinmasi gerekecektir. (?) Bu durumda söyle deriz: Âlime, vukuu sirasinda tâbi unsurlari ve belli bir keyfiyeti o-lan bir durum hakkinda soru soruldugunda, onun ancak fiilî duru-4^ ma göre cevap vermesi sahih olacaktir. Eger böyle yapmazsa, hükmü sorulan mahhalli (menâtin) dikkate almadigi için hata etmis olur. Çünkü ona muayyen bir mahal (nienat) hakkinda sorulmustur; fakat o, belli olmayan mahalle (menâta) göre cevap vermistir.

Itiraz: Muayyen olmayan menât (hükmün baglandigi yer), muayyen menati da içine alir. Çünkü o, âmmm cüzlerinden biridir; ya da mutlaktan bir mukayyeddir,

Cevap: Itiraz yerinde degildir. Çünkü farzedilen durum farklidir. Burada sözü edilen konu, arizî durumlarin ortaya çikmasi sebebiyle âmm olan menâttan farklilik arzeden hususî bir menât hakkindadir. Nitekim Örnekleri geçti. Eger birbirlerinden farkli olmadiklari farzedilecek olursa, o zaman verilecek cevap husûsî menâta uygun olarak vuku bulacaktir. Bunun örnegi aynen sunu soranin durumuna benzemektedir: "Su sikke dirhemin, ayni agirlikta su sikke dirhem karsiliginda veya sikke olarak basilmis gümüsün ayni agirlikta sikke halinde olmayan gümüs karsiliginda satilmasi caiz midir?" Soru sorulan kisi buna söyle cevap verir: "Dirhem, dirhem karsiliginda esit olarak satilir. Kim artirirsa ya da taraflardan biri digerinden fazla olursa, o zaman ribâ olmis olur" Böyle bir cevapta, ifade edilen esas ile sorunun cevabi verilmis olmaz. Zira onun söyle demesi mümkündür: "Sordugun sey ribâ kabilinden midir, yoksa degil midir?" Ama soruyu soran: "Dirhemi agirligi, sik-keligi ve ayan ayni olan dirhem karsiliginda satmak caiz midir?" dese de, o da ayni sekilde cevap verse o zaman -soruyu soran kimse, iki dirhemin her yönden birbirinin ayni oldugunu bildigi için- maksat hasil olurdu; ancak arz (?) yoluyla, Gümüsün gümüs karsiliginda satilisi sorulsaydi da, o yine bu cevabi verseydi, yine isabet etmis olurdu. Çünkü bu durumda soru, sadece mutlak menât hakkinda sorulmustur ve o da aslî iktizâ dogrultusunda cevap vermistir. Bu halde

iken, durumu fiilî vaziyete göre tafsil edecek olsaydi, o da caiz olacakti ve bu durumda pek çok farazî sekil muhtemel olacakti. Fikhî mesâil hakkinda detaylara giden ve genis açiklamalar yapan musanniflerin tutumu da bu olmaktadir. Bu yüzden de tedvin edilen eserlerin hacimleri alabildigine büyük olmus, fikhî mesâil sayica iyice kabarmistir. Ancak hikmet geregi olmak üzere, âlim soruya, sorunun çerçevesini dikkate alarak cevap vermelidir. Dolayisiyla eger muayyen olmayan menat hakkinda sormussa, aslî iktizâ dogrultusunda cevap vermelidir; muayyen menât hakkinda sorarsa, o zaman da mutlaka fiilî durumu dikkate almalidir. Böylece ihtiyaç duyulan her hususa açiklik kazandirilmis olsun. Kur'ân ve Sünnette mevcut bulunan hüküm ve fetvalar üzerinde düsünen kimse, onlarin bu esasa uygun olduklarini görecektir. Tevfîk ancak Allah'tandir. [292]

**Ikinci Bakis Açisi: Avârizu'l-Edille**

Konu bes fasil altinda elle alinacaktir:

---

[1] Avânz dedigi kisimda bes fasil açacak ve bu fasillarda muhkemlik ve mütesâbihlik, hükümler ve nesih, emir ve nehiy, umumîlik ve hususîlik, mübeyyenlik ve mücmellik konularini isleyecektir.

[2] Bu mesele, ser'î delillerle ilgili olan bütün usûl meselelerinin anasi sayilir. Müellif bu meselede, usûl meselelerinin ser'î tafsîlî delillerle ve ser'î kaidelerle olan siki baglantisini belirtmistir. Öyle ki, iki durum için de, hüküm istinbatinda bulunan kimsenin bu düsünceden müstagni olmasi mümkün degildir: Cüziyyât yani tafsîlî deliller üzerinde düsünülürken, ayni anda cüzînin mertebesini belirlemede kendisine basvuracagimiz kistas kabul edilen usûl kaidesi üzerinde de düsünmekten ve öylesi birseyde Sâri'in maksadinin ne oldugunu tesbit etmeye çalismaktan müstagni olmayacaktir. Öbür taraftan küllî ile yetinip, o cüzî hakkinda Kitap ya da Sünnet'te bulunan özel bir delil aramaksizin sözkonusu küllî esastan hareketle cüzîye hüküm verme yoluna da gidemeyecektir. Müellif, bu konu ile ilgili olmak üzere meselenin basinda bir giris yapmis, sonra da cüzî meselelerin, küllî esaslara olan ihtiyaç seklini açiklamistir. Daha sonra da külli esaslarin cüzîlerden müstagni olamayacaklarini açiklamis ve bu husus üzerinde fazlaca durmustur. Çünkü yanlis anlamalara yer verebilen bir konu olmaktadir.

[3] Yani, ser'î meselelerden ve onlarin ayrintilarindan hiçbir cüzînin bu üç mertebeden biri altina girmemesi mümkün degildir. Serî tafsili delilleri, bu feri mesele ve cüzîleri kapsamaktadir. Bu konuda, onlarin dinin zarurî, hâcî ya da tahsînî esaslarindan olmasi arasinda, keza âdetlerle ilgili olan meseleler ile ibâdetlerle ilgili meseleler arasinda fark yoktur. Dolayisiyla bu hususta

namaz, alis-veris, yargi vb. arasinda bir fark yoktur. Keza meselâ garar (akit konusunun varliginin ya da evsafinin bilinmemesi) kaidesi ile ribâ kaidesi arasinda bir fark bulunmamaktadir. Maksat genellemedir ve tafsili delillerin genel ve kapsayici olduklarini ifade etmektir. Eger Kitap'ta yoksa, sünnette olacaktir. Sünnette yoksa icma'da ya da istihsan, mesâlih-i mürsele gibi o deîiîlerdeki cüzîlere itibarla mutlaka bir delili olacaktir. Bunlarin hepsi de tafsili delillerdir ve belirtilen üç mertebenin cüzîleri ile Ilgilidir. Tafsili deliller hakkinda durum nasil böyle ise, istikra neticesinde elde edilen küllileri hakkinda da ayni olacaktir: O da ayni sekilde, bu üç mertebeyle ilgili bulunan her sey hakkinda geneldir. Bu mertebelerden sadece bazisi ile ilgili bulunan tafsili delillere ya da sadece bazi ser'î kaidelere has degildir. Aksine onlar, genel küllilerdir ve tafsili delillerin tamami ve göreli olarak cüzî diye nitelenen ser'i kaideler üzerine vâki olur. Böylece onlardan gözetilen maksatlar tesbit edilir, onlar kistas yapilarak o tafsili delillerin kullanilisi ve kendileriyle amel edilisi belirlenir. Nasil ki, tafsili deliller ve ser'î kaidelerden olusan cüzîler, belirtilen üç mertebenin tamami içerisinde yayilmis olarak bulunuyorsa, istikra neticesinde elde edilmis olan bu külliler de ayni sekildedir ve çerçevesine giren her cüzî ve tafsili delil üzerinde hâkim konumdadir. Bu küllî esaslardan bazilarinin kayip olmasi ve onlarin isbati için kiyas ya da baska bir yola ihtiyaç duyulmasi mümkün degildir. Çünkü bu durum, usûlde degil, ancak furûda söz-konusu olur. Aksi takdirde ser'îat tamam olmazdi.

Burada, müellifin açiklik getirmek için bu meseleyi koymus oldugu sorusu akla geliyor: Acaba, müctehid hüküm istinbatinda bulunurken, küllî esaslarla yetinerek cüzî ve tafsili delillerden kendisini müstagni hissedebilir mi? Meselâ dil kaidelerinde durum öyle: Kisi Arap dilini okuma sirasinda bütün faillerin merfû oldugu esasindan 1

hareketle uygulamayi sürdürür ve özel olarak bu failin Arap dilinde merfû olarak geldigine dair bir delil arama

zahmetine girmez. Durum aynen burada da böyle mi? Meselâ söyle denilebilir mi? : Bu cüzî, eger zarurî ise, hâcî üzerine, yok hâcî ise tahsînî üzerine takdim edilir. Bizzat zaruri olanlar içerisinde de dinin korunmasina yönelik olanlar, nefsin korunmasina yönelik olana, bu da kendisinden sonra gelen digerlerine takdim olunur.... Böylece sadece küllî esaslar üzerinde durularak, o konu ile ilgili ser'î özel delil aranmasina gidilmez mi? Aynen nahiv kaidesinin tatbikinde oldugu gibi. Keza küllilerle yetinilerek izafî olan cüzîlerde de ayni tavir gösterilir mi?

Bu sorularin cevabi, zannedildiginin aksine olumsuzdur. Aksine her ikisinin de ayni anda gözönünde bulundurulmasi gerekir. Nitekim müellif bunu açiklamistir. Bu mesele, deliller kismi ile ilgili genel bir esas seklinde görüldügü için, müellif bölüme bu mesele ile baslamistir. Allah için söylemek gerekir ki, müellifin bu düsüncesi ne kadar dogru ve yerinde bir degerlendirmedir. Bu konuya Ictihad bölümünün onüçüncü meselesinde tamamlayici mahiyette tekrar deginilecektir.

[4] Serî kaide gibi.

[5] Mâide5/3.

[6] En'âm6/38.

[7] Benzeri rivayet için. Ibn Mâce, Mukaddime, 6.

[8] Yani tafsili delilleri olusturan nasslar gür'-hakîkî cüzîlerle, daha kapsamli bulunan üç derece altina giren küllî kaideler gibi göreli olan cüzîleri kastediyor.

[9] Çünkü ser'î deliller ve onlardan çikarilair kaideler, üç mertebe teskil eden genel ser'î maksatlarin bir sonucu olmaktadir. Varid olan her seyde Sâri Teâlâ, dünya ve âhiret yasantisinin ahengi, korunmalarina bagli olan söz-konusu mertebeler üzere onlarin korunmasini amaçlamis olmaktadir.

[10] Yani cüzînin küllî altina girmis oldugu karisikliga meydan vermeyecek sekilde kesinlik kazaninca. Aksi takdirde cüzî hakkinda hüküm vermek sahih olmaz.

[11] Hakîkî ya da göreli olabilir. Yani ister Kitap ya da diger kaynaklardan özel bir delil olsun, ister daha kapsamli bulunan baska bir küllî altina giren bir kaide olsun farketmez.

[12] Yani hata edebilir. Yoksa böyle bir kimse isabet etmis olabiliyor. Nice kereler vardir ki, kisi cüzî bir konu hakkinda bir hadisi delil olarak kullanmakta ve o cüzînin küllî esasini hiç dikkate almamakta; fakat sonuçta isabet edebilmektedir. Ancak söyle denilebilirdi: "Böyle bir kimse, neticede hata etmese bile, ictihad metodunda hata etmistir.'

[13] Yani küllîyi dikkate alip da cüzîden yüz çevirmek bir çeliskidir. Çünkü cüziden yüz çevirmek, müellifin izahinin geregi olarak bizzat külliden yüz çevirmek olur. Bu durumda, ayni anda küllî hem dikkate alinmis hem de dikkate alinmamis olur. Bu ise bir çeliskidir.

[14] Yani, cüzîlerin incelenmesi sirasinda küllînin dikkate alinmasi ve gözö-nünde bulundurulmasi, Sâri'in maksatlarini muhafazada bulunma açisindandir. Bu da cüzîyi de dikkate almaksizin olmaz.

[15] Yani kaidelerin içermis oldugu seyleri ilga ederek. Kaideler muteberdir ve

onlari sözkonusu cüzî hakkinda bulunan nass ortadan kaldirmis degildir. Ancak bu durumda, sadece külliden hareketle hükümde bulunulup cüzî de ilga edilmez. Çeliski mahalli haricinde bir yerde mutlaka küllînin dikkate alinmasi ve böylece ne küllînin ne de cüzînin heder edilmemesi gerekmektedir. Açiklama ve örnekleri gelecektir

[16] Bazilari söyle derler: Istikranin tamamlanmasi, cüzî deliller üzerinde durmakla olur. Bu delillerin içermis oldugu seylerin ortak noktalan, özel bir delil ile asla sabit olmayacak, aksine delillerin birbirlerine eklenmesi sonucunda olusacak manevî tevatür diyebilecegimiz bir hâsila ortaya koyarlar. Eksere yakin olan seylerin de ser'îatta genel ve kesin gibi itibar gördügü daha önce geçmisti. Keza bazi cüzîlerin küllinin geregine uymamalari halinde, o küllînin küllîlikten çikmayacagi da geçmisti. Çünkü meselâ zarurî olandan çikti mi, mutlaka ya hâcî ya da tahsînî olan küllînin altina girecektir ve bu arizî bir durumdan dolayi olacaktir.

[17] Bütün seyleri bir arada tutai. tek bir küllî bulunacak ve onlar hep ayni vadiden olacaklar; buna ragmen hükümleri birbiriyle çelisecek ve birbirine zid düsecek. Böyle bir durum ser'îatta asla mevcut degildir.

[18] Nisa 4/82.

[19] Hz. Ömer, suikast ile öldürdükleri bir kisi yüzünden bes ya da yedi kisiyi kisasla öldürmüstür. Çünkü o (ra.), kisas ile gözetilen can güvenliginin temini maksadini kavramis ve eger bir kisi karsiliginda bir grubu kisas yolu ile

öldürmezse, kisas yolu ile cinayetlerin önüne geçilemeyecegini görmüstür. Bu uygulama karsisinda meselâ akil durabilir ve bir kisi karsiliginda yedi kisiyi öldürmenin, nefsi koruma prensibi ile bagdasmayacagini zannedebilir. Bu Hz. Ömer'in ictibadi olmaktadir ve söyle demektedir: "Eger Sana halki hep birlikte onu öldürmüs olsalardi, onlarin hepsini kisas yoluyla öldürürdüm" O, bu sözü ile nefsi korumanin gerçeklesme yönünü ortaya koymus oluyordu. Ayni konuda belki de baskalari onun düsüncesine ulasa-mayabilirlerdi. Hatta bu konuda kendisi dahi mütereddid idi ve bu tereddüdü Hz. Ali ile aralarindaki su konusmaya kadar devam etmisti:

Hz. Ali: -Ne dersin? Bir grup birseyi hep birden çalsalar, ne yapardin? Ellerini keser miydin?

Hz. Ömer: -Evet!

Hz. Ali: -Burada da durum ayni.

Bunun üzerine Hz. Ömer de onlarin öldürülmelerine hükmetmisti.

Küt bir âletle öldürme konusuna gelince, Yahudinin biri ziynet esyasini almak için bir cariyeyi tasla öldürmüstü. Hz. Peygamber de kisas olarak onun basini Öldürdügü iki tasla ezdirtmisti. Bu konu nassla belirlenmis oldugu halde müellifin onu burada zikretmesi izaha muhtaçtir. Sonra burada, nefsin korunmasini temine yönelik bir mâniden dolayi kisasin olmamasi gibi bir yanlis anlayisa da yer yoktur. Ibn Hâcib, kesici ve delici âletlerle Öldürmeye kiyasla, küt âletle öldürmede de kisas gerekecegini söylemistir. Bu ifadesiyle sanki o, arzettigimiz hadis nassi ile bir maniden dolayi yetinmemektedir. Sebebler konusunda yapilmis kiyas kabilinden-dir, seklinde bir itiraz da geçerli degildir; çünkü sebep aynidir ve o da düsmanlikla bile bile öldürmektir. Dolayisiyla sebebte yapilmis bir kiyas sözkonusu degildir.

[20] Zarurî esaslarin muhafazasi konusunda onlarin korunmasi büyük mesakkatlere de sebebiyet verse yine de ayni minval üzere devam edilmesi gerekse idi, o zaman ruhsatlar olmaz ve meselâ hasta için namazda oturmaya müsade edilmezdi. Ayni sey, Ramazan ayinda hasta olan bir kimsenin oruç tutmasi hakkinda da sözkonusu edilirdi. Eger Sâri' bu cüzîlere temas etmese ve ruhsat hükmünü belirtmese idi, o zaman zarurî esaslarin korunmasi ilkesinden hareket edilirdi ve bu ruhsatlar olmazdi. Ruhsatlar olmadigi zaman da kesinlikle dinde yeri bulunmayan büyük sikinti ve güçlükler dogardi. Bu gibi meselelerde, her ne kadar zaruri esaslar içerisinde yer aliyorlarsa da, hâcî esaslardan hareketle ruhsatlar getirilmis ve zorluk ortadan kaldirilmistir.

[21] Bu, ahs-veris ve icare akitlerinin zarûriyyâttan oldugu önkabulünden hareketledir. Bunlarda zarurî olanlarin korunmasiyla yetinilmemis, garar gibi çesitli sebeplerden men edilmesi gereken mudârabe, selem... gibi akitlerin genel kuraldan istisna yolu ile tashihi cihetine gidilerek güçlük ve sikintinin ortadan kaldirilmasi amaçlanmistir. Güçlügün kaldirilmasi hâciyyâttan olmaktadir.

[22] Yani bütün cüzîlerinde onlarin korunmasini üstlenseydik, o zaman ser'îat tarafindan kaldirilan güçlük ve sikinti içerisine düserdik. Bu durum bazen, bizzat zarurî esaslarin ihlâli neticesini de dogururdu. Meselâ hastalanma ya da hastaligin artmasi korkusu bulundugu zaman teyemmüm almayi mubah görmezsek, hastalik iyice artar ve kisinin hiç namaz kilamayacagi bir hale gelmesine sebebiyet verebilir.

[23] Yani bu mertebeler üzere cüzîlerin korunmasi, akil ile kavranilmasi kolay olmayan, karistiril abilen ve ancak koruma sekli nass ile bilinebilen konulardan.

[24] Peygamber gönderilmeyen dönemler. (Ç)

[25] Su halde cüzî delillere basvurmak gerekecektir. Bunlar da nasslar ve sahih kiyaslardir. "Fail merfûdur" vb. nahiv kaidelerinde oldugu gibi, küllî esaslarla yetinilerek bunlara ihtiyaç duyulmamasi mümkün degildir.

[26] Çünkü onlar, özel delil üzerinde durma ile, çerçevesi dahilinde bulundugu küllî prensibi üzerinde birden düsünme konusunda icmâ etmektedirler. Böylece onlar, o gibi seylerde genel bir tarzda Sâri'in maksadini ögrenmeye ulasmis olmaktadirlar. Küllî sayesinde, o özel delil ile gözetmis oldugu kasit da husûsî bir sekilde ortaya çikmaktadir.

[27] Doktor, falanca hastaligin belirtilerinin ve ilacinin ne oldugunu bilir. Ancak, acaba tedavi ettigi hastada bu hastalik için olmasi gerekli olan belirtiler bulunuyor mu? Doktor Önce buna bakar. Eger o belirtileri bulursa, küllînin (hastaligin) o haftada mevcut oldugunu anlar ve bu durumda ikinci olarak mutlaka cüzî açisindan düsünmek zorunda olur: Acaba bu kimsede hastaligin ilacina mani olacak bir özellik var midir? Bunu ögrenmek ve ona göre ilaci hafifletmek ya da baska bi. seyle karistirarak vermek durumundadir. Böylece doktor, bu özel cüzîyi kendisine uygun düsecek ilaç küllisine döndürmek üzerinde düsünür. O küllî hastalik için bilinen ilaci, o hastaligin ilacidir diye hemen vermez; aksine önce kisinin bünye yapisina bakmak zorundadir. Tip konusunda durum nasil böyle ise, burada da aynidir. Müellif, gerçekten fevkalâde bir misal getirmistir

[28] Ve cnun kesin olarak sifa oldugunu söylediler.

[29] Cüzîlikten maksat, namaz, zekât, alis-veris, nikâh, ilaç, hastalik... gibi özel bir konuya has olmasidir. Genellikten kasit da, bu gibi cüzî konular hakkinda varid olan nassîarin genel ibir ifade içerisinde gelmis olmasidir.

[30] Tecrübî olarak elde edilen ve balin bazi kimselerde zararli oldugu cüzî sonucunu da dikkate aldilar ve böylece küllînin (balin sifahginin) bidüziye-lik (muttaritlik) arzetmedigini ve meselâ safrali kimseler gibi bazilari için zararli oldugu istisnalarini getirdiler.

[31] Zati açisindan cüzî, küllî ile birlikte dikkate alinmaz; çünkü cüzî olmasi hasebiyle küllîye muhalefette bulunmasi mümkün degildir. Ancak haricî bir durumdan dolayi cüzî, küllînin hükmüne muhalefet edebilir. Meselâ bir baska illetle birlikte bulunan hastalik örnegini ele alalim: Söz konusu bu baska illet (meselâ balin sifaligi örneginde safranin bulunmasi gibi) o cüzîye bir baska açidan bakilmasi sonucunu dogurmaktadir.

[32] Yani, bazi cüzîler bazi hallerde , küllinin hükmü disinda baska bir hüküm alabilirler.

[33] Cüzînin dikkate alinmasi demek, özel delilin geregi ile -delillerin istikrasi neticesinde elde edilen usûl kaidesinin yani küllî esasin hükmünden çikma gibi bir netice dogursa bile- amel etmek demektir. Küllinin dikkate alinmasi ise; onun genel olan ser'î tafsîlî delil ile tahsisi ya da mutlakinm takyidi cihetine gidilmesidir. Meselâ geçen örnekte küllî kaide amel ettirilmistir. Bu kaide, seriatta hilâf-i hakikat bir haberin bulunmamasidir. Bununla, ishal hastaligina karsi balin faydasi konusunda mutlak olarak gelen nassi kayitlamislardir. Ancak bunu yaparken ne cüzî konusunda gelen genelligin, ne de mutlak delilin ihlâline meydan vermemislerdir.

[34] Yani ayni anda hem küllî esaslar vasitasiyla Sâri'in maksatlari üzerinde düsünmek, hem de nasslan -ki bunlar da cüzîler oluyor-- arastirmak gerekmektedir. Her iki noktanin ayni anda gözonünde bulundurulmasi sonucunda, Sâri' katinda kabul görecek sonuçlara ulasilacaktir. Dogrusu bu is çok zordur! Avamdan farki olmadigi halde ictihad davasina kalkisanlarin iddialarinin ne derece sakat oldugu buradan da anlasilacaktir.

[35] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/3-12

[36] Yani delalet bakimindan. Delilin sened bakimindan lafzen mütevâtir olmasiyla pek çok farkli münasebetlerle gelen ser'î delillerin tümünden elde edilen manevî mütevâtir türünden olmasi arasinda fark yoktur. Eger delâlet bakimindan katî degilse, sadece lafiz bakimindan mütevâtir olmasi yeterli degildir. Zannî ise katinin karsiligi oluyor. Kitap ve Sünnet'te bunun böyle oldugu açik. Icmâ'da da durum aynidir ve onda da katî ve zannî olani vardir. Kiyasa gelince, onun tamami zannî kisimdan olmaktadir. Yirmibes kadar itiraz varken, kiyas sonucunda katî oldugu iddia edilen sonuçlara ulasmak mümkün degildir. Müellifin "her bir delil' sözü, göründügü gibi genelligi üzere degildir; çünkü meselâ kiyas bahsinde bu taksim geçerli degildir. (N)

Daha önce de açikladigimiz gibi katî yüzde yüz bilgi (ilim) ifade eder. Zannî ise, yüzde ellinin üzerinde bir bilgi ifade eder; kesin degildir. Yüzde elli oraninda olursa sekden bahsedilir. Daha asagi olursa vehimden sözedi-lir. Usûl ve akîde bahislerinde zanna itibar edilmez. Furû bahislerinde ise, amel için zan yeterlidir. (Ç)

[37] Nahl 16/44.

[38] Muhâkala, muhâdara, mülâmese, münâbeze, müzâbene vb. gibi.

[39] Bakara 2/275.

[40] Nisa 4/29.

[41] Daha Önce geçti. bkz. [2/46].

[42] Bakara 2/231.

[43] Talâk 65/6.

[44] Bakara 2/233.

[45] Ihbar kabilinden olan nadir haberler bunlardan bir istisna teskil eder. Meselâ Isrâilogullari ile ilgili haberler, fiten ve kiyamet alâmetleri ile ilgili hadisler, "Yahudilerle savasmadikça kiyamet kopmaz" gibi hadisler bu genellemeden istisna oluyor. Çünkü bu gibi hadislerin dayandigi katî bir esas bulunmamaktadir.

[46] Garîb iki nevidir: a) Münasibin dört kismindan biridir ve bu haliyle garîb; müessir, mülâim ve mürselin yaninda yer alir. b) Mürselin üç kismindan biridir. Bunlar: Garib, malûmu'1-ilgâ (ilgâsi belli), mülâim. Mürselin kisimlarindan olan garib ile maiûmu'1-îlgâ kisimlari ittifakla merduttur. Mülâim hakkinda ise ihtilaf vardir. Münasibin dördüncü kismi olan garibe gelince, onun hakkinda 'Delil, onun ilga edildigini gösteriyor' denilemez. Çünkü bu, mürselin kismi olan garib için geçerlidir. Müellif kiyas bahsinde konuya deginecek ve âlimlerin onunla amel ettiklerini söyleyecektir. Burada sözü edilen garibden maksat, mürselin üç kismindan biri olan garibtir ve ittifakla onun, ilgâsi belli olan kisimla birlikte merdut oldugunu söylemislerdir. Ancak onlar bu misali (yani azad yerine iki ay oruç tutmayi) garib

için degil de ilgâsi belli olan için göstermislerdir. Genis bilgi için usûl kitaplarina bakilabilir.

[47] Ulemâdan birisi, hükümdarin birine Ramazan ayinda cima etmesi üzerine iki ay oruç tutmasinin gerekecegine dair fetva vermisti. Diger âlimler bu fetvaya tepki gösterdiler. Bunun üzerine o: "Eger köle azad etmen gerekir deseydim bu kendisine kolay gelecek ve cinsî duygularinin tatmini için malini harcamis olacakti. Benim fetvam Sâri'in Ramazan orucunu bozmama maksadini gerçeklestirmeye uygun (münasib) bir hükümdür" demistir. Ancak onun bu hükmü, orucun azaddan sonra gelecegini bildiren nassa ters düsmekte ve bu görüsü destekleyecek baska bir esas da bulunmamaktadir. Dolayisiyla mutlaka reddi gerekecektir.

[48] Yani katî bir esasa muhalif olmamasi sebebiyle. Bu zannînin, katiye muhalefeti dogurmayacak bir mânâya yorulmasi seklinde olur.

[49] Nisa 4/82.

[50] Buna yakin bir rivayet, es-Sagânî'nin Risâletu'l-mevdûât'mda zikredilmis ve mevzu (uydurma) oldugu belirtilmistir. Daha baska rivayetler bulunmakla birlikte hepsi de su götürür cinstendir.

[51] Yani uygun olan kabul edilecek, uygun olmayan da reddedilecektir. Aralarindaki görüs ayriligi, bu sonuca ulasma yolunda kendisini göstermektedir.

[52] Zannî delilin, kendisini itibardan düsürecek kati bir esasa muhalefet etmesi.

[53] Daha önce geçti. bkz. [2/231],

[54] Necm 53/38-39.

[55] En'âm 6/103.

[56] ibn Ishak'in zikrettigine göre, îbn Ömer, Ibn Abbas'a birini göndererek Hz. Peygamber'in (as.) Allah'i görüp görmedigini sordurur. O: "Evet. O'nu basgözü ile görmüstür" der.

[57] Yani her ne kadar katî bir esasla tearuz halinde ise de, bir baska asil kendisini desteklemektedir. Kaldi ki, "Gözler O'nu görmez" âyetinin delaletinin katiligi konusu tartisilabilir ve bu durumda o, konumuzun disinda ka-lir.

[58] Daha önce mesakkatler bahsi incelenirken, onlarin dikkate alinmasi için yapilmasi istenilen fiillerde mutat üstü bir düzeyde olmasi kaydi getirilmisti. Kabin egilmesi gibi bir konuda mutat olmayacak bir mesakkatten sözedilemez. Çünkü burada ortaya çikacak mesakkat, muhtemelen abdest almak için su aramaya çikmak, ya da derin kuyudan ip ve kova ile su çekmek için karsilasilacak olan mesakkatten daha da az olacaktir. Bunun, katî oldugu, kesinlik kazanmayan ikinci kisimdan oldugu söylenebilir. Çünkü o, kovayi egiltmenin güçlük oldugunun kesin olarak ortaya çikmasi takdirine göredir. Halbuki onun güçlük oldugu su götürür. Onlarin: "Peki yalaktan (mihrâs) su alirken nasil yapacaktir?" seklindeki sözlerine gelince, eger mihrâstan maksat, çok su alan bir kap ise, o abdest kabi olmaz ve bu durumda onun güçlük gerektirecegi süphesi ortaya çikmaz. Çünkü hadis mutat olan abdest kaplan hakkinda varid olmustur.

[59] "Ugursuzluk ancak su üç seydedir: At, kadin ve ev" seklinde rivayet edilen hadis. Bkz. Buhârî, Cihâd, 47 ; Müslim, Selâm, 115-120 ; Ebû Davud, Tibb, 24. Hadisteki ugursuzlugu, bereket azligi diye yormuslardir. Buna göre kadinin ugursuzlugu dogurmamasi, atin ugursuzlugu Allah yolunda savasa katilmamasi, evin ugursuzlugu ezandan uzak olmasi ve cemaate yetisi-lememesidir. Hadiste 'ancak' ifadesiyle getirilen hasir, gerçek anlamda degildir. Buna göre de tearuz, katî degil zannî olacaktir.

[60] "Bir yerde taun (veba) oldugunu isitirseniz, o yere gitmeyin! Bir yerde ortaya çikar, siz de orada bulunursaniz, ondan kaçmak için o yerden çikmayi-niz" hadisini rivayet etti. bkz. Müslim, Selâm, 98 (9/657).

[61] Imam bu sözüyle hadisin kesin bir esasa muhalif oldugunu belirtmek istiyor ve böylece onun zayifligini ifade etmis oluyordu. Köpegin agzi avinin yenmesi delili ile temizdi. Buna ragmen bir de sayi (yedi defa) ne oluyordu? Toprakla ogmak da nesiydi? Kaldi ki, bu iki sarta da pisligin temizlenmesi sirasinda uyulmamakta idi.

Dogrusu, zamanla hadiste istenilen seylerin sirri ortaya çikmistir. Söyle ki: Köpek sik sik kiçini yalar ve kiçinda bulunan zehirli bir madde agzina bulasir ve salyasiyla birlikte kaba geçer. Kaldi ki onun pisliginde mikrop bulunmaktadir ve bir baska canliya sirayet etmesi durumunda ona zarar vermektedir. Hem sonra kuduz mikrobunun en önemli tasiyicisinin köpek oldugunu da unutmamak gerekir.

[62] Eger asli caiz olsaydi, sarti da caiz olurdu. Allah'in kitabinda olmayan her sart merduttur.

[63] *Ahs-veris yapan taraflar, birbirlerinden ayrilmadikça ya da biri digerine tercih et demedikçe muhayyerdirler" hadisi. (Müslim, Büyü, 17, 24, 25, 27]

[64] Yani, kocanin bosama yetkisini karisina tevdi ve temlik eylemesi durumunda, ayni mecliste bulunduklari sürece kocanin dönme hakki bulunmaktadir

[65] Meselâ, kocanin karisini, elinde bulunan fakat miktari meçhul olan para karsiliginda bosamasi (hm") sahih olmaktadir. Alis-veris ise böyle degildir ve bu tür bilinmezlikler ona zarar verir.

[66] Daha önce geçti. bkz. [2/232].

[67] Necm 53/38-39.

[68] Bu esas, oruçla birlikte diger ibadetleri de kapsiyordu. Bu esas ser'îatm hemen her konusunda kendisini gösteren kesin bir esas olmaktadir.

[69] Yiyecek iki kisimdir: Taksim edilmeden Önce ganimet mallarindan bogazlanan deve ya da koyun. Tencerelerin devrilmesi ve içerisindeki etlerin Hz. Peygamber'ce (as.) topraga belenmesi hakkinda gelen hadis iste bu kisim hakkindadir. Bu kisim, Imam Mâlik ile diger âlimler arasinda ihtilaf konusu olmaktadir. Imam Mâlik, bu etlerin de yenebilecegine cevaz vermis ve bu konuda geçerli olan esaslara dayanmistir. Bu esaslara muhalif oldugu için sözü edilen hadise de iltifat etmemistir. Içyagi, zeytinyagi, bal... gibi diger yiyeceklere gelince, bunlarin mübahligi kaidelerle de desteklenen nass ile belirlenmistir. Abdullah b. el-Mugaffel, Hayber savasinda içyagi dolu bir tuluk bulur ve Hz. Peygamber'in huzurunda ona kendi sahiplenir. Hz. Peygamber (as.), ona bunu yasaklamaz.

[70] Sevval orucunun vacib sanilacagi endisesinden dolayi.

[71] Nisa 4/23.

[72] Görme özürlü bir zat, Hz. Peygamber (as.) ashabi ile birlikte namaz kilarken bir kuyuya düsmüstü. Bunun üzerine bazilari güldüler. Hz. Peygamber (as.) de onlara abdestlerini yenilemelerini emretti. Ebû Hanife bu haberi, kiyas üzerine takdim etmistir. Namaz içerisinde kahkaha ile gülme, namaz haricinde kahkaha ile gülme üzerine kiyas edildigi zaman abdestin bozulmamasi gerekecekti. Keza kahkaha hades de degildir. Çünkü hades, ön ve arkadan çikan sey sebebiyle meydana gelmektedir. Hanefîler bu hususta: "Çünkü naklî delil varken kiyas deliline bas vurulmaz" demislerdir. Ancak bunun mesele ile ilgisi yoktur. Konu zannî delilin katiye muhalefeti yüzünden reddedilmesi hakkindadir. Bu mesele, zannî mukabilinde -ki kiyas oluyor-, zannî haberle amel etme türündendir. Çünkü kiyas mertebece haberden daha sonra gelir.

[73] Hz. Peygamber (as.), ölüm hastaliginda efendilerinin kendilerini azad ettigi alti köle hakkinda kur'a ile hükmetmis, kendilerine kur'a çikan iki kölenin azadini geçerli kabul ederken digerlerininkini geçersiz saymistir. Çünkü kisinin ölüme bagli tasarruflari, ancak malinin üçte biri hakkinda geçerlidir.

[74] Mâide 5/4.

[75] Hz. Peygamber (as.) söyle buyurmustur: Deve ve koyunlar sütlü zannedilsin diye sagmayarak sütünü memesinde toplamayin. Kim böyle memesinde süt birikmis bir hayvani sütlü zannederek satin alirsa, o kisi o hayvani sagdiktan sonra muhayyer olur: Ya razi olur ve hayvani yaninda ali-koyar ya da beraberinde bir sâ hurma ile birlikte hayvani geri iade eder. (Buhari, Büyü, 64 ; Müslim, Büyü, 11, Ebû Davud, Büyü, 46)

[76] Ebû Davud, Büyü, 71 ; Tirmizî, Müslim, 53. Hadise göre, meselâ bir kimse bir köle satin alsa ve onu çalistirsa; sonra alis sirasinda kölenin kusurlu oldugu ortaya çiksa ve ayib muhayyerligine dayanarak köleyi geri iade etse, bu arada köleden elde edilen fayda müsteriye ait olacaktir. Çünkü köle, eger bu zaman içerisinde ölecek olsaydi müsterinin hesabindan gidecekti. Dolayisiyla bu cereme karsiliginda onun gelirlerine sahip olacaktir.

[77] Bu prensip geregi olarak hiçbirsey geri vermemesi gerekiyordu. Çünkü hayvan o sirada ölseydi kendi hesabindan gidecekti. Dolayisiyla hayvandan edinecegi fayda da kendisine ait olacaktir. Çünkü semere, cereme karsiligindadir.

Hadisi müdafaa konusunda su sekilde cevaplar verilmistir: Her seyden önce musarrât hadisi el-Harâcu bi'd-damân hadisinden daha güçlüdür, ikinci olarak, memede biriken süt, satis akdinden önce saticinin mülkiyetinde iken meydana gelmisti. Dolayisiyla satis gerçeklestikten sonra meydana gelen ürünlerden degildi. Bu itibarla müsterinin cereme karsiliginda ona malik olmasi dogru olamaz. Bu durumda kiymetini vermesi gerekirdi. Bir sâ hurma ile tazmin edilmesinin gerekçesi için Neylu'l-evtâr ve Ilârnu'l-Muvakkiîn'e bakilabilir. Mâlikîlere göre ille de bunun hurma ile ödenmesi gerekmez. O beldenin gâlib yiyefceginden bir sâ verilir. Hadiste bunun hurma olarak belirlenmesi, o devrin gâlib yiyeceginin hurma olmasindandir.

[78] Bu prensipten hareketle de ya sagdigi süt kadar süt, ya da ne kadar ise kiymetini ödemesi gerekirdi. Dolayisiyla tazmin sorumlulugunun ne hurma ile ne de miktar olarak bir sâ ile takyidi cihetine gidilmezdi.

[79] . Münasebetten maksat, hüküm ile illet arasinda, birinciyi ikinciye nisbet edebilecegimiz (yükleyebilecegimiz) bir durumun bulunmasidir. (Ç) Ayrica (45.) dipnota bkpz.

[80] Yani, ona benz;er bir durum arzetmektedir. Bu, sadece hükmün ona uygun olarak tertip edilmesi ile ayni cins vasfin ayni cins hükümde itibar edildiginin sabit olmasi halidir. Ancak ne nass ne de icmâ ile, ayni vasfin ayni cins hükümde veya ayni cins vasfin ayni hükümde, veya vasfin cinsinin, hükmün cinsinde dikkate alindigi sabit olmamistir. Eger Öyle olmasaydi zaten mülâim olurdu. Örnek: Ölüm hastaliginda vâris olmamasi için karisini bâin talak ile bosayan kimsenin durumunu ele alalim: Bu kimse, mirasa konmak için Öidüren ve vâris olamayacagina hükmedilen kimseye kiyasla amacinin ziddi ile mukabele görür ve karisi vâris olur. Her iki meselenin ortak noktasi (cami vasif), her iki fiilin de fasit bir amaç dogrultusunda islenmis iki haram fiil oluslaridir. Bu garîb münasib oluyor. Bunun üzerine hüküm tertibinde maslahat bulunmaktadir ve bu maslahat da, onlari haram olan bu fiillerden alikoymayi /caydirmayi temindir. Ancak, daha önce geçtigi sekilde bunlarin dikkate alindigina dair bir esas bulunma-ma.ktadir. Aksine bu sonuca, gösterilen kiyas yoluyla ulasilmistir.

[81] Daha önce geçti. bkz. [2/305].

[82] Çünkü bu hadis zannî bir delil olmakta, onu teyid eden kesin bir esas bulunmadigi gibi, reddeden baska bir esas da bulunmamaktadir.

[83] Daha önce geçti. bkz. [2/46].

[84] Çünkü buradaki amaç, katî olanla mânâ bakimindan uyum içinde olmasidir. Bu ise, usûlcülerin kastettikleri seyden daha Özel bir durumdur. Çünkü bazen, haberin mânâsi, özel mânâsinda katî olanla uyum içerisinde ol-mayabilir. Ancak, onunla amel bakimindan, katî olan kaide (yani vâbid haberle amel kaidesi) altina girdigi için o da katî sayilacaktir. "Katil, vâris olamaz" haberi, burada murad olan mânâ ile degil de, usûlcülerin kastettikleri mâna ile katîye raci olur. Çünkü mânâsi konusunda, kendisini teyid eden katî ile uyum içinde degildir. O yüzden, burada kastedilen daha özel bir mânâ olmaktadir

[85] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/12-22

[86] Bu, ilâhî ve itikadi hükümlerin delilleri konusunda açiktir. Amelî hükümlere gelince, bunlardan maksat tasdik degil, sadece fiilin islenmesidir. Gelecek diger izah sekillerinde durum birincideki gibi olabilir ve onlarda, da itikâdî hükümlerle, amelî hükümlerin delilleri arasinda bu açidan- bir fark bulunmaz.

[87] Çünkü böyle bir durumda, akilli kimsede, getirilen yükümlülüge zid düsen ve onu engelleyen akil bulunmaktadir. Çünkü getirilen delil akil ile çatismada ve akil onun ziddinm makûl oldugunu düsünmektedir. Meselâ deli ise böyle degildir. Onun getirilen hükmün ne lehinde ne de aksi istikametinde düsünme gibi bir durumu yoktur. Onun için denilebilecek sey, sadece onun o yükümlülük için hazir olmadigidir. Akilli kimse ise, o seyin ziddi için kendisini kabule hazir görmektedir. Birseye ulasmak için vasitasi olmayan kimse ile, o seyin ziddina ulastiracak vasita içerisinde olan kimse arasinda fark vardir. O seyden ikincinin uzakligi daha fazla ve güçlü olacaktir.

[88] Yani itikadi konularda,

[89] Yani deliller karsisinda bir süre inat ettikten sonra veya inat etmeden hemen.

[90] Yani amelî konularda. Bu ayirim ehl-i sünnete göredir. Mutezileye göre ise.

her iki durum da (yani tasdik ve itaat) açikça cereyan eder. Çünkü akil, bu delillerin gereginin güzelligini tasdik eder. Öyle ki, deliller, aklin idrak etmis oldugu güzellige uygun olur.

Ehl-i sünnete göre, akillarin boyun egmesi amelî konularin delilleri hakkinda da geçerli olabilir; su mânâda ki akillar ser'îatin bidüziyelik arzedecek sekilde sadece kullarin dünyevî ve uhrevî maslahatlarim temin etmek için geldigini genel olarak kavrayabilir; özel hükümde bulunan husûsî maslahati kavrayip kavrayamamasi ise Önemli degildir. Iste bu, aklin boyun egmesinin mânâsi olur.

[91] Sâri'in, ser'îati anlasilir olsun için koymasi bahsinde.

[92] Sûre baslarindaki harfler de bunlardandir. Burada sözü edilen mütesâ-bihâttan farklidir. Çünkü mütesabihât bir bakima kavranabilir, ancak netlige ulasilamaz. Burada sözü edilen kisim ise asla mânâsi kavranama-yacak seylerdir. Böylece bir sonra sözü edilecek kisim ile aralarinda fark oldugu anlasilmalidir.

[93] Hiristiyanlikta Baba-Ogul-Kutsal Ruh üçlüsünden olusan inanç sistemi. (Ç)

[94] Yani bu haliyle onlar, anlami akilla anlasilabilen kisimdan olmaktadir.

[95] Üçüncü itiraz noktasinin cevabi ile birlestirilmistir. Çünkü her iki itiraz noktasinin esasi asagi yukari aynidir.

[96] Âl-i Imrân 3/7.

[97] Necran hiristiyanlari aslen Arap olduklari için müellif böyle bir kayit getirmistir. Onlar aslen Arap olmakla birlikte komsulari olan Acemlerin ifade tarzlarinin etkisinde kalarak 'Biz yarattik' ... gibi ifadelerden ne kastedildigini anlayamamislar ve tazim için olan bu ifadeyi gerçek anlamda çokluk için sanmislardir.

[98] Arap diline vakif olmasi denilse idi daha isabetli olurdu.

[99] Mü'minûn 23/101.

[100] Sâffât 37/27.

[101] Nisa 4/42.

[102] En'âm 6/24.

[103] Naziât 79/28-30.

[104] Fussilet 41/9-11.

[105] Lafzi tercümesiyle "Allah çok bagislayici ve çok merhametli idi..." anlaminda. (Ç)

[106] Sâffât 37/27.

[107] Nisa 4/42.

[108] Nisa 4/82.

[109] Meselâ bkz. Ibn Kuteybe, Te'vîlu müskili'l-Kur'ân, Beyrut 1981 ; Ibn Ku-teybe, Te'vîlu muhtelefi'l-hadîs, Beyrut 1985. (Ç)

[110] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/22-29

[111] Bu mesele, usûl kitaplarinda ele alinan bir seyin ayni yönden hem vacip hem de haram olmasinin muhalligi' konusu ile ilgilidir. Müellif burada bu mesele ile, konu üzerinde derinlesmek ve gasbedilmis bir yerde kilinan namazin hükmü gibi meselelerde niçin ihtilaf edildigini açikliga kavusturmak istemektedir.

[112] . Sâri'in emirden maksadi, zihnî makûllüge yöneliktir görüsünde olanlar bu esas üzerine sunu bina ediyorlar: Kisi emredilen seyi, zihinde itibar edilen sart ve rükünleri ile birlikte tam olarak yapmasi durumunda sahih olacaktir ve bu kimseler bu görüse varirken, o seye eklenen haricî durumlari dikkate almamaktadirlar. Çünkü Sâri'in maksadi bu kadarlik-la gerçeklesmis olmaktadir. Meselâ gasbedilmis bir yerde kilinan namaz, Sâri'in namazin hakikatinde bulunmasini istedigi sart ve rükünleri içermesi durumunda sahih ve yeterli olacaktir ve namazin hakikati disinda haricî vasiflar onun sihhatine hükmetmek için -nehyi gerektiren bir mefsedet olsa da- dikkate alinmayacaktir. Çünkü bunlar hârici özellik olmalari itibariyla emredilen seyin bir parçasi kabul edilmeyeceklerdir. Bunun sonucunda da, tümünün fesadini gerektiren bir kismi sahih, bir kismi fâsid gibi bir durum meydana gelmeyecektir.

Ama biz, deliller, zihnen makûl olan bu seyin haricî fertlerine yöneliktir diyecek olursak o zaman is degisecektir. Çünkü fertler ancak dis sekil ve kaliplari ile kendilerini göstereceklerdir ve bu haricî sekiller fertlerin mahiyetine dahil olacaklardir. Bu durumda emredilen seyle birlikte hariçte bulunan keyfiyet ve haller, emredilen seyin bir parçasi sayilacak ya da parçasi gibi kabul edilecektir. Bu durumda meselâ gasbedilen yerde kilinan namaz örneginde, gasbedilen seyle faydalanma namazin bir parçasi gibi kabul edilecek ve bunun sonucunda namaz, hem sahih olan hem de fâsid olan unsurlardan meydana gelmis olacagindan fâsid olacaktir. Bu mesele ve getirmis oldugu izahlar, müellifin gerçekten ilminin çok derin oldugunu göstermektedir. Allah ona rahmet etsin!

[113] Yani hariçte vuku sekli gözönünde bulundurularak verilecek; zihinde bulunana uygunlugu ölçüsünde degil. Hüküm hariçteki vuku sekli esas alinarak verilmesi durumunda, o zaman fiilin üzerinde bulundugu hal, sekil ve kaliplarin mutlaka dikkate alinmasi gerekecektir. Dolayisiyla, eger fiilin fesadim gerektiren bir özellikle birlikte bulunmussa, o müfsid unsur fiili ifsad edecektir.

Taraflardan her birinin delili -görüldügü gibi- sanki kuru bir iddia gibi gözükmekte; söze karsi söylenmis söz intibaini

vermektedir.

[114] el-Ka'bî, her mubahta bir haramin terki oldugu görüsündedir. {Görüsü ve reddi daha önce geçti. bkz. [1/111, 124]. ) Bu durumda her mubahin vacip olmasi lazim gelirdi. Halbuki siz, ser'î hükümler içerisinde her iki tarafi da birbirine esit olan ve mubah diye anilan bir kismin bulundugunda bizimle görüsbirîigi içerisindesiniz.

[115] Yani bunlarda kesinlikle fiilin özünde bulunmayan tamamen haricî durumlar dikkatte alinmis olmaktadir. Eger öyle olsaydi, onlari yasaklamak sahih olmazdi.

[116] Meselâ, tâat üzere ya da günahlara karsi güç kazanmak amaciyla yemek gibi. Aslinda yemek mubah iken, bu gibi hârici Özellikler sebebiyle tâat ya da masiyet halini almaktadir. Bu kisim sedd-i zerîadan baska olmaktadir. Sedd-i zerîada, aslinda caiz olan bir isin, harama götürmesi sebebiyle yasaklanmasi durumu vardir. Örtülü ribâya götüren satislar (büyûu'1-âcâl) gibi. Böylece müellif burada, kendilerinde Sâri'in haricî vasiflari dikkate almis oldugu üç tür zikretmistir: Ikisi bunlar. Üçüncüsü de bayram günü oruç tutmanin, günesin dogmasi ve batmasi sirasinda namaz kilmanin yasak kilinmasi gibi hususlardir. Bu üç tür ile, sadece zihnî makûliyetin dikkate alinmasinin bâtil oldugu gösterilmeye çalisilmistir.

[117] Makâsid bölümünün üçüncü nevinin yedinci meselesinde konu ele alinmis ve haklarin birbiri ile ayni anda ayni yere taalluk edebilecekleri, birbirlerine zid düsebilecekleri vb. belirtilmisti. Meselâ ayni anda hac etme ve cihad yükümlülügünün karsi karsiya gelmesi gibi.

[118] Tevbe 9/102.

[119] Gasbedilmis biçakla hayvan kesme, fâsid ahs-verislerde vb. oldugu gibi.

[120] Bu delilden çok demogojiye benziyor.

[121] Tevbe 9/102.

[122] Meselâ, namaz için taharetin terki gibi. Bu her ne kadar selbî bir nitelik ise de, ser'an itibara alindiga sabit oldugu için sanki vücûdî nitelik gibi islem görmüstür.

[123] Çünkü âyet, salih amellerle TEbûk gazvesinde cihadin terki arasini birlestirmeleri hakkindadir. Burada terk, tamamen selbî bir niteliktir; meselâ namaz için taharet gibi degildir.

[124] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/29-35

[125] Yani Imam Ahmed'den rivayet edildigi gibi meselâ icmâm sadece sahabeye has bir durum oldugunu söylesek de söylemesek de; veya Imam Mâlik'in dedigi gibi sedece Medine ehlinin icmâmi esas alsak da, almasak da ; veya icmâin hüccetligi için tevatür sartini arasak da aramasak da; icmâm senedinin kiyas da olabileceigini kabul etsek de -Zahirîler gibi- etmesek de hiçbir fark olmayacaktir. Ancak bu son durumda yani icmâm senedinin kiyas olmasi halinde o icmâ birinci gruba degil ikinci gruba katilmis olacaktir.

[126] Tabiî kendi sahsî içtihadi olmadigi zaman.

[127] Ictihâd bahsinde onuncu meselede.

[128] Yani ikinci kismin delillikleri, birinci kismin onayi ile olmaktadir. <Ç)

[129] Buhârî, Fedâilu'l-Kurân, 1 ; Müslim, Iman, 239 ; Ahmed, 2/341, 451.

[130] Nisa 4/59.

[131] bkz. Mu'cemu'l-müfehres, 430.

[132] Hasr 59/7.

[133] NÛr 24/63.

[134] Nahl 16/44.

[135] Mâide 5/67.

[136] Sünnet bahsinin ikinci meselesinde.

[137] Necm 53/42.

[138] Nahl 16/89.

[139] En'âm 6/38.

[140] Sünnet bahsinin dördüncü meselesinde. Müellif orada, Kitabin Sünneti nasil içerdigini izah edecektir.

[141] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/35-38

[142] Yani delilin iki mukaddimeye olan ihtiyaci.

[143] Yani kullanilmis su, pis su, gülsuyu vb. gibi herhangi bir kaydi bulunmayan, normal su demektir. (Ç)

[144] 'Mürted yani dinden dönen öldürülür' kaidesi gibi kayitsiz.

[145] 'Katil öldürülür' kaidesi gibi. Yani baba olmadigi zaman veya magdurun velileri tarafindan affedilmedigi zaman... gibi kayitlan vardir. Bu türden olan hükümler çogunlugu teskil eder.

[146] Merfû ve mansûb terimleri, Türkçedeki ismin hallerine benzeyen ve kelimenin sonunun nasil seslendirilecegini ifade eden teknik tabirlerdir. (Ç)

[147] Küçüklük veya sefkat bildiren kip: Evcik, kuscagiz gibi. (Ç)

[148] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/38-40

[149] Ya da sünnette, dolayisiyla ser'îatta. Çünkü bu bölümde ele alinan husus genel olarak deliller idi.

[150] Kur'ânî tesri Mekke dönemi ve Medine dönemi olmak üzere ikiye ayrilir. Ilkine Mekkî, ikincisine de Medenî denilir. (Ç)

[151] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/40

[152] Meselâ cibad gibi. Bu küllî gibi görünse de aslinda iyiligi emretme, kötülügü de yasaklama ilkesinin kapsamina giren bir cüzîsi mahiyetindedir

[153] Mesela sarap içmenin yasaklanmasi gibi.buda günah ve kötülüklerden kaçinma genel prensibinin bir örneklemesi ve uygulamasi mahiyetindedir.

[154] En'âm 6/151.

[155] Tekvîr 81/9.

[156] Delil olarak kullanilan kisim burasi. Yani nefsi korumak için haram olan seylerin yenmesine dahi izin verilmistir.

[157] En'âm 6/119.

[158] Çünkü insan akimi devamli olarak izale eden sey, onun bir uzvunu izale etmis; belli bir süre izale eden de onun bir menfaatini izale etmis olur. Nefsin korunmasi esasi genel olup, bizzat akim korunmasi hususunu içine aldigi gibi, akil menfaatinin korunmasi noktasini de içine alir. Bir organin menfaatini belli bir süre için de olsa ortadan kaldirmak yasaktir. Dolayisiyla ayni yasak aklin izalesi için de geçerli oiur.

[159] Mâide 5/91.

[160] Imanin subeleri, Allah ve Rasûlüne muhabbet gibi.

[161] Organlarla itaatte bulunma külli esasi içerisine dahildir demiyoruz. Çünkü bu mücmellik ve külli kavramlarinda genislige gitmek gibi bir sonucu gerektirecektir. Aksine bunlar dini tamamlayan unsurlardan olmaktadirlar. Çünkü hac, müslümanlarm birlik ve beraberlik gösterisi olan bir toplantidir ve orada onlarin birbirleri ile tanismalari ve kaynasmalari saglanmakta; güç gösterisi dogmaktadir. Oruç da, emirlere uyma, yasaklardan da geri durma melekesinin gelismesi için nefsin terbiye ve egitilmesini tamamlayici rol oynamaktadir. Bu durumda hac ve oruç, dinin korunmasi zaruri esasinin tamamlayici unsurlari olmaktadirlar.

[162] Bu izah, asil tezi destekleyecek türden degildir. Çünkü tez, Medenî tesri içerisinde eger küllî bir esas varsa, o mutlaka Mekke'de tesrî kilman daha genel bir esasin ya cüzü ya da onun tamamlayici unsurudur, seklinde idi. Çünkü onlarin ifsad edip bozduklari seyin islahi ancak Medine döneminde sözkonusu olmustur.

[163] Hadis için bkz. Buhârî, Tefsir, 2/24 ; Savm, 1, 69 ; Müslim, Siyam, 111 vd. Müellifin buradan maksadi, oruç gibi bir ibadet seklinin Mekke döneminde iken var oldugunu ortaya koymaktir. Bunun ispati için de Hz. Peygamber'in (as.) Asura gününde oruç tutmasi yeterlidir. Çünkü o, kendisine peygamberlik geldikten sonra kesin olarak ser'îat üzere amel etmis oluyordu. Bu orucun sirf kendisine ait olmasi da, orucun esas mesruiyetinin Mekke döneminde oldugunu engellemez.

[164] Mâide 5/3.

[165] Bu izah oruç için geçerli ise de hac için yukaridaki notumuzdada isaret ettigmiz gibi pek isabetli degildir.

[166] Lokman 31/17.

[167] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/40-41

[168] Bu meselenin bir benzeri, Makâsid bölümünün dördüncü nev'inde dokuzuncu meselede geçmisti. Aralarindaki tek fark, orada ser'îatm mükellefler açisindan genel oldugu idi. Burada ise, ser'j delilin genel olarak alinacagi hakkindadir. Öyle görünüyor ki, burada islenen mesele, orada islenen meselenin tabii bir sonucu olmaktadir. Çünkü madem ki, ser'îat geneldir ve belli bir ferde ya da fertlere mahsus degildir, Öyle ise bütün delillerin -lafzi genel olmasa ve özel bir konu hakkinda olsa bile- genel olarak degerlendirilmesi gerekecektir. O yüzden de, burada kullanilan delillerîe orada kullanilan delillerin bir kisminin ayni oldugu görülmektedir. Orada aklî yönden istidlalde bulunmya biraz daha agirlik vermis ve sonra da mesele üzerine çok degerli bazi faydalar ortaya koymustu. Müellif, burada meseleyi zikredip bunun o mesele üzerine bina edilmis oldugunu söyleyebilirdi. Ancak burada, orada temas etmedigi bazi hususlari ele almistir ki, meselenin ortaya koydugu yenilik de bu oluyor.

[169] Ahzâb 33/50.

[170] A'râf 7/158.

[171] Sebe'34/28.

[172] Nahl 16/44.

[173] Yani mâlî konularda sade onun sehadeti ile yetinildigini bildiren hadis.

[174] Ebû Bürde'nin oglagi kurban edilemeyecek kadar küçüktü. Ancak -baska imkâni da bulunmadigi için olmali- Hz. Peygamber onun hakkinda: "(Kes, fakat) senden baskasi için o yeterli olmayacaktir" buyurmustu. (Hadis için bkz. Ahmed, 4/303).

[175] Bu lâfizla bulamadik. "Tüm insanlara gönderildim" ifadesi ile gelen hadis için bkz. Buhârî, Teyemmüm, 1; Salât, 56 ; Nesâî, Gusl, 26 ; Dârimî, Sala t, 111.

[176] Ahzâb 33/37.

[177] Ahzâb 33/21.

[178] Tenkidi hk. bkz. Kesfu'1-hafâ, 17436.

[179] Hûd 11/114.

[180] Adamin biri, karisini öpmüs ve öylece namaza gelmisti. Durumunu sordu. Bunun üzerine de iyiliklerin kötülükleri götürecegi âyeti indi. Bu durumun kendisine mi has oldugunu sorunca da Hz. Peygamber: "Hayir! Bütün ümmet içindir" buyurdu, (bkz. Buhâri, Mevâkît, 4 (134).

[181] Muvatta, Sehv, 2 (1/100). îbn Abdilber söyle der: Bu hadisi, müsned ya da maktu Hz. Peygamber'den rivayette bulunan bir baskasini bilmiyorum. Bu hadis, Muvatta'da yer alip da diger hadis kitaplarinda söyle ya da böyle bulunmayan dört hadisten birini teskil eder. Hadisin mânâsi genel prensiplere uymaktadir. Sifa'da hadisin sahih oldugu söylenmistir, el-Hâfiz (Ibn Hacer), hadisin bir senedi olmadigini söylemis ve bütün aramalara ragmen Imam Mâlik'ten 'belâg' ifadesiyle yapilan rivayetinden baska yerde bulunamadigini belirtmistir.

[182] Buhâri, Ezan, 18 ; Edeb, 27 ; Dârimî, Salât, 42 ; Ahmed, 5/53.

[183] Nesâî, Menâsik, 220 ; Müslim, Hac, 310 ; Ebû Dâvud, Menâsik, 77.

[184] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/41-43

[185] Enbiyâ 21/22.

[186] Nahl 16/103.

[187] Fussilet 41/44.

[188] Yasin 36/81.

[189] Bakara 2/258.

[190] Rûm 30/40.

[191] Bakara 2/178.

[192] Bakara 2/183.

[193] Bakara 2/187.

[194] Bu tür nasslar emir ve nehiy kipi içermemekle birlikte, talep anlaminda olan haber cümleleridir. O yüzden müellif, ayrica bunlari da zikretmistir.

[195] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/43-46

[196] Hanefîler ile Safiî ve Mutezilî mezhebinden bazilari, lafzin hem hakikat hem de mecaz anlamda birlikte kullanilamayacagini söyler.Çogunluk Sâfiüer, el-Kâdî ve bazi Mutezile mensuplari ise, bunun mutlak surette caiz oldugunu benimser. Ancak her iki anlamin bir anda kullanilmasi imkânsiz olursa o zaman bunun bir istisna olacagini belirtirler. Meselâ emir kipinin hem emir hem de tehdid anlaminda kullanilmasi gibi. Çünkü emir gereklilik ortaya koyar; tehdid ise terki gerektirir. Dolayisiyla ayni kipten hem emir hem de tehdit anlamlarini bir anda kastetmek mümkün olmaz, Imam el-Gazzâlî ile Ebû'l-Huseyn, bunun ancak ak-len caiz oldugunu, dil bakimindan caiz olmayacagini söylemislerdir. Ancak müfred disinda tesniye (ikil) ve cemi (çogul) durumlarinda dil bakimindan da bunun caiz olabilecegim söylemislerdir.

[197] Âl-i Imrân 3/27.

[198] En'âm 6/122

[199] Asil örnek bu kisim olmaktadir.

[200] Nisa 4/43.

[201] Yani hakikat mânâsi yaninda mecaz anlaminda da böyledir demek. Zira sûfiyyeden isârî tefsirlerde bulunan zevat, bu gibi nassiardan maksadin sadece mecazî mânâya münhasir oldugunu söylememektedirler.

[202] Tâ-Hâ 20/12

[203] EbûDavud, Tibb, 1.

[204] Makâsid bölümü, ikinci nev'i dördüncü meseleye bakiniz. Kitap'la ilgili bahislerin dokuzuncu meselesinde de tekrar ele alinacaktir.

[205] Yani ikinci fasilda dokuzuncu meselede. Orada Sehl b. Abdullah'tan bu tarzda yapilmis bazi âyetlerin tefsiri üzerinde durulacaktir.

[206] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/46-47

[207] Küllîligin ve cüzîligin dikkate alinmasi mânâsi açik degildir. Orada geçen husus, af kapsamina giren noktalarda kendisini gösterir.

[208] Burada sözü edilen az da olsa delil ile amel edilmesi haliyledir. Bu takdirde onun mukabilinde kendisi ile

devamli surette amel edilen bir delilin varligindan söz etmek uygun degildir.

[209] Bu usûicülerin tercih bahislerinde anlattiklari Medine ehlinin ameli, Râsid halifelerin ya da selefin çogunlugunun tatbikati gibi hârici bir durum sebebiyle yapilan tercihten baska bir tür tercih olmaktadir. Burada sözkonusu olan -bu haricî bir durumla olsa da- o mânâda bir tercih degildir. Hz. Peygamber'in ameli, ondan sonra gelen sahabe ve tabiînin tatbikati o deüi üzere olmus, muhalefeti gerektiren bir sebep olmadikça ona muhalefet yoluna gitmemislerdir. Bunun amel ile arastirilan mânâ arasinda tearuz doguran haricî bir durumdan dolayi yapilan bir tercih sayilmasina bir mani yoktur. Çünkü aslinda, tearuz iki haber arasinda olmaktadir; amelin muânzligi ise tâbi olmaktadir.

[210] Yani çogu kez kendisi ile amel edilen delil karsisinda zayif kalacagindan dolayi.

[211] Çünkü bunlar, birbiri ile tearuz halinde bulunan ve birini digerine tercihi gerektirecek bir delil bulunmayan iki delil durumunda olmaktadirlar.

[212] Daha önce de geçtigi gibi, mendûbun bütün olarak terki sakincalidir. Zira cüz itibari ile mendup olan birsey, kül itibari ile ele alindiginda vacib olmaktadir.

[213] Müslim, Mesâcid, 166 ; Ebû Davud, Salât, 2.

[214] Buhârî, Mevâkît, 28 ; Müslim, Mesâcid, 261-265 ; Ebû Davud, Salât, 4. .

[215] Tirmizi, Salât, 3.

[216] Çünkü bu sekilde amelde bulunmak az olmustur.

[217] Ebû Davud, Salât, 4. Günes benüz dik iken pencere ya da kapidan vuran günes evin ortasina düser; egilip de batiya dogru kaydikça duvara da düsmeye baslar.

[218] Yani amel edilegelen böyle degil demektir. Çünkü onlar cuma için erkenden geliyorlardi.

[219] Bu hadis, baska hadislerde gelen ve Hz. Peygamber'in kusluk namazini dört rekat olarak kildigini belirten hadislere ters düsmez. Çünkü kusluk namazi vakti genelde Hz. Peygamber'in esleri yaninda bulunmadigi bir vakittir ve Hz. Peygamber'in bu namazi kildigi -kendisi görmese de- Hz. Âise için sabit olmustur. O yüzden de kilmistir. Eger Hz. Peygamber bu namazi devamli kilsaydi^ o zaman Hz. Aise'nin onu nasil olsa görmesi gerekirdi. O yüzden de Hz. Âise, Hz. Peygamber'in onda müdavim olmadigina hükmetmistir.

[220] Buhârî, Teheccüd, 5 ; Müslim, Müsâfirin, 77 ; Muvatta, Sefer, 29.

[221] Yani kusluk namazindan aldigim huzur ve ferah, ölmüs ebeveynimi görmekten alacagim sevinçten daha büyüktür; dolayisiyla onlari asla birakmam, demektir.

[222] . Yani hüküm gâlib olan ile olacaktir.

[223] Bunlarla ilgili hükmün, Hz. Peygamber zamaninda amel edilen galibe uygun olmadigi sonucu anlasilabilir. Ancak geçen üç örnekte de görüldügü gibi, bunlarda da durum, muvafakat edilen hususlarda oldugu gibidir. Çünkü ihtilaf gözüken bu üç örnegi su noktaya döndürmek mümkündür: Bu gibi yerlerde dahi, evlâ olan, Hz. Peygamber (a.s.) zamaninda câri olan sekildir. Baskasi ise, -makûl bir sebepten dolayi- her ne kadar haddizatinda kendisi sahih ise de, zayif (mercûh) kalmaktadir.

[224] Teklifi hükümler cumhur istilahinda bese ayrildigi halde; Hanefî usûlünde yediye ayrilir. Bu itibarla besli taksimde müekked sünnet altina giren bazi seylar Hanefi istilahinda vâcib altina girmektedir. Bayram namazlarinda oldugu gibi. (Ç)

[225] bkz. Buhari, Ezan, 81 ; Müslim, Müsâfirîn, 213; Ebû Davud, Salât, 199.

[226] Buhârî, Savm, 20 ; Müslim, Siyâm, 57.

[227] bkz. Buhari, Savm, 55 ; Müslim, Siyâm, 182. 217 Ruhsat bahsinde

[228] Ruhsat sahibinde.

[229] Gelen birisi için ayaga kalkma örneginde oldugu gibi.

[230] El öpme ve sükür secdesi örneklerinde oldugu gibi.

[231] Kureyzaogullaii hakkinda hüküm vermekle görevlendirilen Sa'd b. Mu-az için.

[232] Buhârî, Isti'zân, 26 (7/135).

[233] Mücerred amel olmayip, ser'î bir delile dayanan amel (uygulama). Imam Mâlik'e göre, süregelen uygulama, delili, böyle bir uygulamasi bulunmayan diger deliller üzerine tercihi gerektirir. Müellifin ifadesi bu sekilde anlasilmalidir. Nitekim usûlcüler de böyle demektedirler.

[234] Müslim, Edâhî, 28 ; Ebû Davud, Edâhî, 1 ; Nesâî, Dahâyâ, 38 ; Ahmed, 6/51.

[235] Kureyzaogulîari, Hz. Peygamber'in verecegi hükme razi olarak kalelerinden inmeleri konusunda bu zatla istisarede bulunmak istemisler ve Hz. Peygamber'in kendilerine ne hüküm verecegini sormuslardi. O da elini bogazina götürerek Öldürüleceklerini isaret etmisti. Daha bunu yapar yapmaz Allah ve Rasûlüne hiyanet ettiginin farkina varmisti....(bkz. Ibn Hisâm, Sîre, 3/247).

[236] Tevbesi kabul edilince, Hz. Peygamber (as.), yeminini yerine getirmis olmasi için ona yardimci oldu ve iplerini kendi mübarek elleri ile çözdü.

[237] Yani meni gelmeden yapilan cinsî iliski.

[238] bkz. Ahmed, 5/115.

[239] Aslinda bu örnek bir süre yapilip da sonra neshedilen kisma örnek olmaktadir. Hz. Peygamber (as.) önceleri: "Süphesiz su (yikanma) ancak sudandir (meninin gelmesindendir)" buyurmuslardi. {Ebû Davud, 1/56) Übeyy b. Ka'b: "Süphesiz su (yikanma) ancak sudandir (meninin gelmesindendir)" hükmü Islâm'in ilk yillarinda verilmis bir ruhsatti; sonra yasaklandi" demistir (Ebû Davud, 1/55).

[240] Yani Necm sûresinde, bkz. Tecrid, 3/359.

[241] Secde âyetleri hk. bkz. Tecrid, 3/352

[242] Âl Imrân 3/7.

[243] Bu âyette geçen 'muhkem' in nâsih, 'mütesâbih'in de mensûh ile tefsir edilmesi durumundadir. Muhkemden açik anlamli olan mânâsinin kastedilmesi durumunda Imam'in âyeti delil olarak kullanmasi yerinde olmayacaktir.

[244] Ruhun kaliptan kaliba girmesi, ruhgöçü inanci. (Ç)

[245] Infitâr 82/8.

[246] Metinde seklinde geçiyor. Ibim'I-Kâsim'in, Mâlik'-ten isitmesi söyle: Bir grup insan toplaniyorlar ve bir sûreyi Iskenderiyelilerin yaptigi gibi tek ses üzere okuyorlar. Imam bunu mekruh gördü ve böyle bir davranisin ilk nesillerin uygulamasinda bulunmadigini söyledi.

[247] Müslim, Zikr, 38 ; Tirmizî, Kur'ân, 10.

[248] Ebû Davud, Vitr, 14 ; Ibn Mâce, Mukaddime, 17.

[249] Âyette kelimesi kullanilmaktadir. Bu kelime yalvarmak, dua etmek mânâlarina geldigi gibi davet etmek, çagirmak mânâlarina da gelmektedir. Bu istidlalde bulunanlar kelimeye çagirmak mânâsi vermektedirler. (Ç)

[250] En'âm 6/52.

[251] A'râf 7/55.

[252] Buhârî, Salât, 69 ; Iydeyn, 2 ; Cihâd, 81 ; Müslim, Iydeyn, 19 ; Ebû Davud, Edeb, 51 ; Ahmed, 2/308 , 3/161.

[253] el-Âmidî'nin, el-Ihkâm adli eserinde sekizinci meselede Hz. Peygamber'in fiili ile umûmun tahsisinin sözkonusu oldugunu ve çoklarinin bunu kabul ettigini belirtmis, sonra Mutlak bahsinde de söyle demistir: "Umûmu tahsis eden seyler (muhassis) olarak zikrettigimiz seylerin tamami -üzerinde ittifak edilen, ihtilaf edilen, tercihe sayan olan olmayan- bizzat mutlakm takyidi konusunda da geçerlidir"

[254] Bazi sahabîlerin visal orucu hakkinda gelen yasak karsisindaki tutumlari gibi.

[255] Yani mezhep ve görüs itibariyla. Onlardan her birinin ameli, kendi görüsünün (mezhep) bir geregi olmaktadir. Bu birinci sekil.

[256] Müctehidler bu durumda ihtilaf ettikleri zaman, onlardan her birinin görüsü birinci surette mütekaddimînden bazisinin hem görüsüne hem de ameline, ikinci surette de onlarin ameline uygunluk arzedecektir. Ancak bir üçüncü ihtimal daha var: Müctehidler, mütekaddimîn zamaninda görüs bir yana esastan bir amelin de bulunmadigi bir konuda ihtilaf etmis olabilirler. Ancak müellif sözünü genelde diye kayitladigi için bu ihtimale deginmemis olur.

[257] Mecaz, nesh, aklî tearuz... gibi on ihtimal.

[258] . Özetle söyle: Hâmid b. eî-Abbâs, vezirlik divaninda sarhosluk illetinden tedavi konusunu Ali b. Isa'ya sorar. O cevap vermez. Sonra Kâdi'l-kudât Ebû Amr'a sorar. O söyle cevap verir: Yüce Allah: "Allah Rasûlü size neyi verdiyse onu aliniz; neyi de yasakladiysa ondan kaçiniriniz" buyurur, Hz. Peygamber de: "Zenâatlar konusunda ehlinden yardim isteyin (isi erbabina sorun)" der. Cahiliyye döneminde bu zenâafcle meshur olan

kisi eî-A'sâ'dir. Bir siirinde söyle demistir:

"Bir kâsesini içtim lezzetle / Tedavi oldum sarhoslugundan diger biriyle"

Islâm döneminde de Ebû Nüvas onu takip etmis ve o da:

"Yermeyi birak bîr tarafa; çünkü o kiskirtir / Sen beni dert ile tedavi eyle" demistir. Bu cevabi alan Hâmid'in yüzü güler, Ali b. Isa'yi da azarlar ve ona: Kâdi'l-kudâtin cevap verdigi gibi sen de cevap verseydin ne zarari olurdu? O âyet ve hadisi kendisine destek edindi.... der.

Süphe yok ki. böylesine rezil bir kâdi'l-kudâttan çikan bu cevap, ancak fâsik ve fâcir kimselerden çikabilecek bir cevaptir.

[259] bkz. [3/29].

[260] Isrâ 17/43.

[261] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/49-70

[262] Âl-i Imrân 3/7.

[263] Âl-i Imrân 3/8.

[264] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/70-71

[265] Su halde böyle tâli unsurlari bulunmayan olaylar da vardir. Bu durumda tâbi ve talî unsurlari bulunmayan vakiayi esas alarak delili kullanmasi durumunda bu istidlal sekli sahih olacaktir. Çünkü bu durumda onun bu sekilde ulasilan hükmü ile, aslî hüküm arasinda bir farklilik olmayacaktir. Hükmün dayanagi da, dikkate alinmasi gereken bir unsurla birlikte bulunmamis olur. Bu durumda müellifin mutlak olarak 'sahih degildir' demesi pek açik degildir.

[266] Nisa 4/95.

[267] Bu Örnek, istisnadan sonra âyetin özürlü kimselerin, mücâhidlerle ayni oldugunu belirttigi esasi üzerine mebnîdir. Halbuki durum Öyle degildir. Çünkü âyet, getirdigi bu istisna ile özür sahiplerinin sadece bu karsilastirma hükmüne girmeyecegini belirtmektedir. Soruyu soran görme özürlü Ibn Ümmü Mektûm da âyeti böyle anlamistir ve o yüzden de kendisi cihada çikar ve ve saflar arasinda dururdu.

[268] Insikâk 84/8.

[269] bkz. Müslim, Cennet, 79 ; Buhârî, Ilim, 35 ; Ebû Davud, Cenâiz 1 ; Tirmizi, Tefsir, 84/2.

[270] Hz. Âise, bu hadisi 'Kim ölümü severse...' seklinde anlamis ve o yüzden de sormustur. Çünkü bilindigi üzere, insan yaratilis itibariyla ölümden ürker ve korkar; o yüzden de onu sevmez.

[271] . bkz. Müslim, Zikr, 14-18 ; Tirmizî, Cenâiz, 67 ; Zühd, 6 ; Nesâî, Cenâiz, 10; Muvatta, Cenâiz, 51.

[272] Bakara 2/238.

[273] bkz. Buhârî, Ezan, 51, 72, 128; Salât, 18 ; Müslim, Salât, 77-81 ; Ebû Davud, Salât, 68. "Süphesiz ki imam, kendisine uyulsun diye tayin edilmistir... O oturdugu zaman siz de oturun" buyurmus ve onlara oturarak namaz

kildirmistir.

[274] Buhârî, Talâk, 25 ; Edeb, 24 ; Müslim, Zühd, 42; Ebû Davud, Edeb, 123; Tirmizî, Birr, 14

[275] Daha önce geçti. bkz. [1/177].

[276] Tirmizî, Zühd, 61 ; Ibn Mâce, Fiten, 12 ; Dârimî, Rikâk, 4.

[277] Buhârî, Edeb, 76 ; Tirmizî, Birr, 73 ; Muvatta, Husnu'l-huluk, 11 ; Ahmed, 2/362.

[278] Ebû Hüreyre anlatir: Rasûlullah {as.} bir gün sadaka vermelerini emretti. Bir adam: "Ya RasûIallah! Yanimda bir dinar (altin para) var" dedi. Hz. Peygamber (as.): "Onu kendine harca" buyurdu. Adam: "Bende bir din^r daha var" dedi. Hz. Peygamber (as.): "Onu da çocuguna harca" buyurdu. Adam: "Bende bir dinar daha var" dedi. Hz. Peygamber (as,): "Onu da hanimina harca" buyurdu. Adam: "Bende bir dinar daha var" dedi. Hz. Peygamber (as.): "Onu da hizmetçine harca" buyurdu. Adam: "Bende bir dinar daha var" dedi. Hz. Peyg-":v,ber (as.): "Onu ne yapacagim sen daha iyi bilirsin" buyurdu, (bkz. Ne^âî, Zekât, 54 ; Ahmed, 2/471).

[279] Bakara 2/187.

[280] Nisa 4/3.

[281] Daha önce geçti. bkz. [1/297"

[282] Buhârî, Vudû, 28 ; Müslim, Taharet, 25-28.

[283] Yani Sâri'in hükmün dayanagini (menât) açiklayarak netlige ulasilmasini saglamasi.

[284] bkz. [3/80].

[285] Enfâl 8/24.

[286] Ebû Sa'd el-Muallâ. Bkz. Ibn Kesir, 2/297.

[287] Bakara 2/187.

[288] bkz. Ibn Kesir, 1/220.

[289] Tevbe 9/31.

[290] Hz. Peygamber bu rab edinmenin seklim "Onlar kendi katlarindan hüküm koyuyorlar miydi, koymuyorlar miydi? " sorusu ile izah etmisti. Çünkü bu yetki sadece Alemlerin Rabbine ait bir hakti. (bkz. Ibn Kesir, 2/348).

[291] Bu halele iki durum arasindaki fark ortaya çikmamaktadir. Çünkü mutat vukuu farzetmek birseyi degistirmeyecektir.

[292] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/71-79

---

## Birinci Fasil: Muhkemlik Ve Mütesâbihlik

Bu konu için alti mesele sözkonusudur:

### Birinci Mesele:

'Muhkem' kelimesinin genel ve özel olmak üzere iki kullanilis sekli vardir:

'Muhkem', özel anlamda kullanildigi zaman mensûh olmayan kastedilir. Bu durumda bu ifade, nâsih ve mensûh bilginlerinin kullanmis oldugu terim olmaktadir. O hükmün nâsih olup olmamasi arasinda ise fark yoktur. Onlar bu kelimeyi: 'Bu âyet muhkemdir'; 'Bu âyet mensûhtur' seklinde kullanirlar.

Genel anlamda kullanildigi zaman bu kelime ile, açik ve vazih olup mânâsinin anlasilmasi için bir baska seye ihtiyaç göstermeyen sey kastedilir.

'Mütesâbih' ise, birinci kullanilis seklinde 'mensûh' terimini karsilamaktadir. Ikinci kullanilis sekline göre ise, lafzindan ne murad edildigi anlasilamayan anlamindadir. Arastirma ve düsünme yoluyla anlasilabilir olup olmamasi farketmez. "Sana Kitab'i indiren O'dur. Onda kitabin anasi olan muhkem âyetler vardir. Digerleri de mütesâbih âyetlerdir. Kalplerinde egrilik olan kimseler, fitne çikarmak, kendilerine göre yorumlamak için onlarin mütesâbih olanlarina uyarlar[1] âyetinde geçen mütesâbih ifadesi, müfessirlerce iste bu anlamda anlasilmistir, ikinci kullanilis sekliyle muhkem ve mütesâbih kavramlarinin altina, Hz. Peygamber'in "Helal bellidir, harani bellidir; aralarinda ise 'müstebihat' (yani hangisinden, oldugu ayirt edilemeyenler) vardir"[2] hadislerine sözü edilenler de girmektedir. Açik olan muhkemdir; müste-bi-hât yani durumu karisik olup helal ya da haramligi ayirt edilemeyen de mütesâbihtir. Her ne kadar âyet ile hadiste sözü edilen mütesâbihlik yönü ayri ayri[3] ise de sonuçta mânâ birdir. Çünkü bu hitabin anlasilmasina yönelik bir durumdur.[4]Bu mânâ gözönüne alindigi zaman, muradin ne oldugunu açiklayici unsur (mübeyyin) bilinmeden önce, mensûh, mücmel, zahir, âmin ve mutlakin da mütesâbih

kavraminin altina girdigi görülecektir. Öbür taraftan da; nâsih, hükmü sabit olanlar, mübeyyen, müevvel, muhassas ve mukayyed[5] de muhkem kavrami altina gireceklerdir.[6] [7]

**Ikinci Mesele:**

Mütesâbihligin ser'î nasslarda varligi bilinmektedir. Ancak bunun miktari nedir? Bunlar az midir? Yoksa çok mudur? Inceleme bu konu üzerindedir. Sabit olan mütesâbih unsurlarin çok degil az oldugudur. Delilleri:

1.

Bu konuda açik nass vardir: Bu Yüce Allah'in su buyrugu olmaktadir: "Sana Kitab'i indiren O'dur. Onda kitabin anasi olan muhkem âyetler vardir. Digerleri de mütesâbih âyetlerdir.[8] Muhkemler hakkinda "onlar kitabin anasidir (ümmü'l-kitâb)" buyurul-masi onlarin büyük çogunlukta olduklarini gösterir. Birseyin anasi, o seyin büyük çogunlugunu ve tamamina yakin kismini teskil eder. Meselâ yolun büyük kismi anlaminda 'ümmü't-tarîk' derler. Beynin bütün parçalarini içerisine alan ve onu her taraftan kusatan beyin zari için de 'ümmü'd-dimâg' tabirini kullanirlar. Ümm, ayni zamanda asil, esas mânâlarina da gelir. Bu anlamda Mekke için 'Ümmü'1-kurâ' (sehirlerin anasi) denilir; çünkü yerküre oradan yaratilmaya baslamistir. Bu anlamda da mânâ birinciye çikar.[9] Durum böyle olunca âyette bulunan "Digerleri de mütesâbih âyetlerdir'[10]kismi ile az olan taraf kastedilmis olmaktadir.

2.

Eger mütesâbih çok olsaydi o zaman karistirma ve çikmaza girme çok olurdu ve bu durumda Kuran hakkinda onun bir beyan ya da hidayet kaynagi oldugunu söylemek mümkün olmazdi. Halbuki bu tür pek çok âyet bulunmaktadir: "Bu Kuran, insanlara bir açiklama, sakinanlara yol gösterme (hidayet) ve bir ögüttür[11] "Müttekîler için bir hidayettir[12]"Sana da insanlara gönderileni açiklayasin[13]diye Kurân'i indirdik."[14] Kuran, sadece insanlar arasinda meydana gelen anlasmazliklari ortadan kaldirmak ve onlarin problemlerine çözüm getirmek için gelmistir. Müskil ve açik-seçik olmayan birsey, sadece yeni açmazlara ve saskinliklara sebep olur ve asla hidayet ve beyan özelligi tasimaz. Oysa ki, seriat ancak bir beyan ve hidayettir. Dolasiyla bu da, mütesâbihin çok olmadiginin bir delili olur. Öyle ki, eger bizzat nass seriatta mütesâbih unsurlarin bulundugunu göstermeseydi, mütesâbihlikten sözetmeye imkan bile olmayacakti. Ancak nass ile varligi bildirilen bu mütesâbih unsurlar, mükellefe iman ve tasdik ötesinde bir hüküm getirmemektedir ve bu durum gayet açiktir.

3.

Istikra: Müctehid ser'î deliller üzerinde düsündügü zaman, onlarin belli bir

düsünce sistemi üzerine oturdugunu, hükümlerinin düzen içerisinde oldugunu, bütün yönleriyle hep ayni bütünün özelliklerini tasidigini görecektir. Nitekim su âyetlerde de bu husus belirtilmis bulunmaktadir: "Bu Kitap, hakim[15] ve haberdar olan Allah tarafindan, âyetleri kesin kilinmis, sonra da uzun uzadiya açiklanmis bir Kitap'tir[16]"iste bunlar, hikmetli Kitab'in ayetleri-dir[17] "Allah, âyetleri birbirine benzeyen ... Kitab'i sözlerin en güzeli olarak indirmistir.[18] Birbirine benzeyen demek, basi sonunu, sonu da basini tasdik eden demektir. Basi sonu derken nüzul yönünden önce inenlerle sonra inenleri kastediyorum,

Itiraz: Mütesâbih azdir nasil diyebilirsiniz? Az önce tefsir edilen anlamda mütesâbih gerçekten çoktur; çünkü onun kapsamina mensûh, mücmel, âmm, mutlak ve müevvelden pek çogu girmektedir. Bu sayilanlardan her biri altinda ise pek çok tafsilat vardir. Hatta bu konuda Ibn Abbas'tan nakledilen: "Allah herseyi bilicidir"[19] âyeti hariç, hiçbir âmm ifade yoktur ki, tahsis görmesin" sö-1 zü iddiamizin isbati için yeterlidir. Ser'î deliller üzerinde kâidele-riyle birlikte detaylariyla düsünen kimse, onlarin mahut bidüziye-lik üzere olmadiklarini görür. Meselâ zarûriyyâttan olan vâcibler, zahirde mutlak ve umûmî olarak vacip kilinmislardir. Sonra hâcî, tekmili ve tahsîni esaslar gelmis ve onlari pek çesitli sekillerde ve sayilamayacak kadar çok yerde kayitlamislardir. Amm ile zikredilen digerlerinde de durum aynidir.

Sonra sen seriatta üzerinde ittifak edilen konularin, ihtilaf konularina nisbetle çok az oldugunu göreceksin. Bilindigi gibi, üzerinde görüsbirligi edilen sey açiktir; üzerinde ihtilaf edilen sey de kapalidir. Çünkü ihtilafi doguran sey, süphesiz ki hükmün mahallinde mevcut bulunan mütesâbihliktir. Bunlara ilaveten sunu da söyleyelim: Seriatin getirdigi yükümlülüklerin esasini emir ve nehiy o-lusturur. Buna ragmen herseyden önce bunlarin mânâlarinda, sonra kiplerinde, daha sonra da 'yap' ve 'yapma' ifadelerinin emir ve nehiy için tayin edilmis kip olup olmadigi[20] konusunda ihtilaf edilmistir. Bununla kalinmamis ne gerektirdigi[21] konusunda ihtilaf edilmis ve pek farkli görüsler ortaya çikmistir. Bu esas üzerine kurulmus üzerinde ittifak edilen, edilmeyen her ferî mesele, bu du-rumda ihtilaf konusu olacak[22] ve bu durum icmâ yoluyla-ki bu çok nadirdir- bir yöne dogru belirleninceye kadar devam edecektir.

Sonra mânâsi lafizlarindan elde edilen deliller, kitabin bas ta-rafinda belirtilen kesinligi zedeleyici on unsurdan uzak oldugu sabit olmadikça saibeli olmada devam eder. Bunlarin olmadigini tespit ise gerçekten çok zor bir istir.

Icmâa gelince, bu basta tartismali bir konudur. Sonra icmâ sabit olsa bile, onun ittifakla hüccetliginin sabit olabilmesi için gerçekten pek çok sart[23]

bulunmaktadir. Bu sartlardan birisi bulunmadigi zaman icmâ hüccet olmayacak ya da üzerinde ihtilaf edilen türden olacaktir.

Sonra âmm lafizlar konusunda tâ bastan ihtilaf bulunmaktadir. Onun için acaba belli bir sîga var midir, yok mudur? Eger var dersek, o zaman onun amelini icra edebilmesi ancak ileri sürülen belli sart ve niteliklerle mümkün olabilecektir. Aksi takdirde muteber olmayacak ya da üzerinde ihtilaf edilen konulardan olacaktir. Mutlak ile mukayyed arasindaki iliski de aynidir.

Hem sonra delillerin büyük çogunlugunun delaleti nass[24] olmayip, tevile açik bulunduguna göre arastirmacinin Önünde ihtimallerden mutlak surette uzak bir delil kalmayacaktir.

Sonra vâhid haberler seriatta bir esas (umde) olmaktadir ve bunlar deliller içerisinde büyük bir çogunluga sahiptirler. Bunlara ayrica sened yönünden de zayiflik bulasir. Hatta bunlarin hüccet olup olmadiklari tartismalidir. Eger hüccetligi kabul edilirse, keza bunlarin da sihhat sartlari bulunacaktir ve bu sartlarin bulunmamasi durumunda delilligi zedelenecek ve kendisi ile amel edilmeyecek yahut da amel edilmesi hakkinda ihtilaf sözkonusu olacaktir.

Delillerden hüküm çikarmanin bir yolu da 'mefhûm'a[25] itibar etmektir. Mefhûm konusu ise tamamen ihtilaflidir. Bu durumda ihtilafli olan bu delillerden üzerinde görüsbirligi edilen bir sonuca ulasilmasi mümkün degildir.

Sonra kiyasa döndügümüzde daha büyük ihtilaflarla karsi karsiya kaliyoruz. Çünkü herseyden önce kiyasin kendisi üzerinde ihtilaf bulunmaktadir. Sonra onun çesitleri, illeti belirleme yollari Ve sihhat sartlari konularinda büyük görüs ayriliklari olmustur. Buna ragmen yirmibes itiraz konusundan uzak olmasi da gerekecektir. Böyle bir delilin saibelerden uzak olmasi ve sonunda açik seçik bir hüküm ortaya koyabilmesi gerçekten de çok uzak bir ihtimaldir.

Bir baska nokta daha var: Her bir ser'î istidlal, iki mukaddime üzerine kurulmak durumundadir. Birisi ser'îdir ve onlar üzerinde durmada su götürür unsurlar vardir, ikincisi ise, nazarî (fikrî) mukaddimedir ve menâtm (yani hükmün dayanagi, mahalli) belirlenmesine yöneliktir. Hükmün her menâti ise zorunlu olarak bilinebilecek seyler degillerdir. Aksine çogu kez onlari inceleme ve arastirma sonucunda bulmak mümkün olmaktadir. Bu durumda ser'î delillerin büyük çogunlugu nazarî olmaktadir. Ibnu'l-Cüvey-nî, aklî-nazarî meselelerde genelde ittifak etmenin mümkün olamayacagini söylemistir. Bu görüs ayni zamanda el-Kâdî'ye de aittir. Aklî-nazarî konularda durum böyle olunca, aklî olmayan nazarî konularda ittifakin olmamasi öncelikli olarak gerçeklesecektir. Bütün bunlar sana gösteriyor ki, seriatta mütesâbih unsurlar gerçekten pek çoktur. Dolayisiyla yukarida yapilan istidlalin bir anlami yoktur.

Cevap: Itiraz yerinde degildir; çünkü bütün bunlar delilden 1 yoksundur. Söyle ki: Zikri geçen manâsiyla mütesâbih -her ne kadar delillerin mihverini teskil eden bu türler mütesâbih altina giriyorsa da- gerçekte onlarda mütesâbihlik bulunmamaktadir. Zira onlar, 'kendilerinden hususîlik murad olunan âmm1 diye tefsir edilmislerdir. Onun tahsisine dair delil konulmus ve böylece ondan murad belirlenmistir. Ibn Abbâs'm "Hiçbir âmm ifade yoktur ki, tahsis görmesin" sözü de buna delalet eder. Kendisinden ne murad edildigi beyan edilmisse, o zaman mütesâbihlik nerede?! Digerlerinde de durum aynidir. Bunlarin mütesâbihligi beyandan önce olmaktadir. Onlarin beyanina dair burhan ikame edilmistir ve Hz. Peygamber'in ölümünden Önce de din tamamlanmistir. O yüzdendir ki, müctehid tahsis edici unsurlarin bulunup bulunmadigini arastirmadan sadece âmm bir lafza, keza kayitlayici bir unsur olup olmadigini arastirmadan dogrudan mutlak bir lafza tutunma gibi bir tavir gösteremez. Zira gerçek beyan bunlarin her ikisini de birden degerlendirme sonucunda ortaya çikmaktadir. Delil, sadece âmm lafiz degil; o, tahsis edici unsurla birlikte delil olmaktadir. Eger hâss kaybolursa, iste o zaman kendisinden hususîlik murad olunan âmm lafiz mütesâbih kabilinden olacaktir. Bu durumda maksat olan tahsis edici unsuru (muhassis) dikkate almamak ve onu ihmal etmek[26], artniyetlilik ve dogru yoldan sapma olacaktir.

Bu yüzdendir ki, Mutezile sapik mezheplerden sayilmistir. Çünkü onlar "Dilediginizi yapiniz"[27]Dileyen iman etsin, dileyen de inkâr etsin'[28]gibi nasslara tutunmuslar ve ["Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz"[29] gibi onlara açiklik getiren diger delilleri dikkate almamislardir. Keza "Hüküm ancak Allah'a aittir."[30]âyetine yapisan Haricîler de [31]îç in izden iki âdil kimsenin hükmedecegi. [32] "Bir hakem onun (kocanin) ailesinden, bir hakem de kadinin ailesinden gönderin..[33] gibi onlara açiklik getiren diger nasslan dikkate almamislardir. Cebriyye de "Allah sizi ve sizin yaptiklarinizi yaratandir[34] gibi âyetlere yapismis, fakat onlarin açiklayicisi olan "Yaptiklariniza (kesb) bir karsilik olmak üzere.[35] gibi âyetleri görmeme zlikten gelmislerdir. Delilleri tek tarafli olarak ele alip arkasinda ne var ne yok arastirma yönüne gitmeyen diger kimselerin durumu da aynidir. Eger bu gibileri, delilleri her iki tarafli ele alsalar ve onlarla bunlari birlikte degerlendirselerdi, Yüce Allah'in ulasilmasini istedigi sonuca ulasirlardi ve böylece maksat hasil olurdu.

Bu nokta anlasildi ise diyebiliriz ki; beyan, beyan edici unsurla birlikte ortaya çikar. Bu durumda beyan edici unsur dikkate alinmadan mübeyyen (beyan edilen unsur) ele alinacak olursa o zaman bu mütesâbih olur; ancak bu mütesâbihlik ser'an haddi zatinda mevcut olan bir mütesâbihlik degildir. Aksine artniyetli kimseler, mütesâbihligi bunlara bizzat kendileri sokmuslardir ve bunun sonucunda da dogru yoldan sapmislardir. Bu mânâ,

asagida arzedilecek olan kaidenin izahi ile daha iyi anlasilacaktir: [36]

**Üçüncü Mesele:**

Seriatta mevcut mütesâbihlik iki türlüdür:

a) Hakîkî mütesâbihlik.

b) Izafî (göreli) mütesâbihlik. Bu sadece müctehidin kendi kusurundan kaynaklanan bir mütesâbihlik sekli olmaktadir.

Sonra bir üçüncü kisim daha vardir ki o da hükümlerin baglandigi yer olan menâtm tesbitine yöneliktir.

Birinci kisim yani hakîkî mütesâbihlik: Âyetten kastedilen budur ve sonuç olarak su anlami ifade eder: Bu tür mütesâbih-lerin mânâlarinin anlasilmasina bizim için imkan yoktur; onlarin anlasilmalari için delil de konulmus degildir. Müctehid seriatin esaslari (usûlü's-serîa) üzerinde düsündügü, onlar hakkinda arastirma yaptigi ve onlari bir araya getirip degerlendirdigi zaman, onlar içerisinde mânasi muhkem olan, maksadina ve hedefine delalet eden birsey bulamaz. Bunlarin az oldugunda kusku yoktur. Meselenin basinda arzettigimiz deliller iste bu hususu göstermek-tedir. Bunlar, iman disinda herhangi bir yükümlülük getirmeyen konularla ilgilidir. Bu husus Beyân ve Icmal faslinda açiklanacaktir. Necrân heyetinin Hz. Peygamber'e gelmesi üzerine inen Âl-i Imrân'daki "Sana Kitab'i indiren O'dur. Onda kitabin anasi olan muhkem âyetler vardir. Digerleri de mütesâbih âyetlerdir. Kalplerinde egrilik olan kimseler, fitne çikarmak, kendilerine göre yorumlamak için onlarin mütesâbih olanlarina uyarlar" [37] âyeti de bu tür seyler hakkindadir.

Ibn Ishâk, onlar hakkinda -ki hükümdarin dini üzere Hristi-yandilar, halbuki durumlari farkliydi- bir kisim bilgi verdikten sonra söyle devam eder: Onlar Isâ (as.) hakkinda söyle derler: "O Allah'tir; çünkü o ölüleri diriltir, hastalari iyilestirir, gayiptan haber verirdi; çamurdan kus sureti yapar, sonra ona üfler ve o bir kus olurdu. O, Allah'in ogludur; çünkü bilinen bir babasi yoktu. Besikte daha Önce insanoglunun yapmadigi biçimde konusmustu. O, üçün üçüncüsüdür; çünkü Allah, 'yarattik', 'yaptik', 'hükmettik' gibi ifadeler kullanmaktadir. Eger o, bir olsaydi, o zaman mutlaka 'yarattim', 'yaptim', 'hükmettim' gibi tekil ifadeler kullanirdi. Dola-yisiyla ilah, O, Isâ ve Meryem üçlüsünden meydana gelmektedir." Al-i îmrân sûresinin bas tarafi "Eger yüz çevirirlerse: 'Bizim müs-lüman oldugumuza sahit olun' deyin"[38] âyetine kadar iste bunlar hakkinda inmistir.[39]

Bu olayda bizim konumuzla ilgili olan kisim, onlarin Allah'i la-yiki veçhile degerlendiremediklerinin ifade edilmesidir. Zira onlar Allah'i kula mukayese etmisler ve ona es ve çocuk nisbet etmislerdir. Öbür taraftan da ancak

Allah için sözkonusu olan ve mahluk için caiz olmayan bazi nitelikleri de kul için isbat etmisler, Yaraticiya babasiz insan yaratma kudretini çok görmüslerdir. Halbuki onlarin yapmasi gereken, Allah'in âyetlerine iman etmek ve O'nu her türlü noksan sifatlardan tenzih etmekti; fakat onlar bunu yapmadilar. Aksine Allah'in zât ve sifati ile ilgili bu gibi konularda kendi akil ve görüsleri ile hükmetme yolunu tuttular ve böylece dogru yoldan sapmis oldular.[40]

Ikinci kisim: Göreli (izafî) mütesâbihlik: Bu kisim -her ne kadar mânâ bakimindan âyetin altina giriyorsa da- onun sarahati altina girmemektedir. Çünkü bu kisimda mütesâbihlik, seriatta vaz' edilis seklinden kaynaklanmamaktadir. Çünkü bunlar haddizatinda beyan edilmistir. Ancak, ictihad etme durumunda olan kimse yapmasi gereken arastirma ve degerlendirmede kusur göstermis veya arzu ve hevesine uyarak beyan yolundan sapmistir. Bu durumda karisikligin (göreli mütesâbihligin) delillere nisbet edilmesi dogru degildir. Aksine burada sözkonusu olan ihmal ve kusur gösterme ve açiklayici delillerden haberdar olmama, arastir- [93] ma ve degerelendirmeyi yapacak olan kimselere ait olacaktir. Onlar hakkinda 'mütesâbihlere tâbi olma' vasfinin kullanilmasi yerinde olacaktir. Çünkü bunlar açiklayici deliller mevcut iken böyle yaptiklarina göre, ya bir de gerçekten delil bulunmasaydi o zaman kim bilir neler yaparlardi?! O yüzden bu tip kimselerin mânâ bakimindan âyetin hükmü altina girdikleri söylenmistir.

Bu kisma örnek olarak Mutezile, Haricîler[41] ve digerleri hakkinda biraz Önce geçen misalleri hatirlayabiliriz. Bir baska örnek olarak da Müslim'in Süfyân'dan rivayet ettigi su hadisi ele alabiliriz: O söyle anlatir: "Bir adamin Câbir b. Yezîd el-Ca'fî'ye "Artik babam bana bir izin verene veya Allah hakkimda hüküm verene kadar -ki O hüküm verenlerin en hayirlisidir- bu yerden ayrilmayacagim[42] âyetini sordugunu isittim. Câbir: "Bu âyetin tevili gelmedi" dedi ve tabiî yalan söyledi. el-Humeydî, Süfyân'a: "Bununla neyi kastetti' diye sorduk. O söyle cevap verdi: Râfizîler söyle derler: "Muhakkak Ali, bulutlardadir. Gökten bir münâdî seslenip de -Hz. Ali'yi kastediyor- falanca ile çikip baskaldirin, demedikçe biz onun ortaya çikan oglu ile çikmayiz" Câbir, âyetin tevilinin bu oldugunu belirtiyor ve tabiî yalan söylüyordu. Âyet, Yusufun (as.) kardesleri hakkindadir[43] ve durumu açiktir, mânâsinda her hangi bir kapalilik yoktur. Âyetin basi ve sonu bunu göstermektedir. Aynen hâssin ânimdan; mukayyedin de mutlaktan ne kastedildigini belirtmesi gibi. Câbir, isine gelen yeri alip âyetin basi ve sonunu bir tarafa birakinca, orasi kendisi hakkinda mütesâbih bir hal aldi. Aynen hâssi ve mukayyedi dikkate almadan âmm ve mutlak lafizlara sarilan kimsenin durumunda oldugu gibi. Halbuki onun yapmasi gereken bu gibi yerlerde durup beklemekti (tevakkuf); ancak o

Öyle yapmadi, arzu ve heveslerine uydu ve âyetin mânâsini anlama konusunda artniyetlilik göstererek sapmis oldu.

Üçüncüsüne gelince, bu kisimda mütesâbihlik delillere yönelik degildir. Aksine delillerin baglanacagi yerlere (menâta) yöneliktir. Meselâ murdar hayvan eti yemenin yasakhgi açiktir. Usûlüne göre bogazlanmis hayvanin yenmesinin helalligi de açiktir. Buna ragmen, murdar hayvanla usulünce bogazlanmis hayvan birbirine karisirsa, hangisinin yenilecegi konusunda süphe ve karisiklik fmütesâbihlik) ortaya çikar. Burada sözü edilen mütesâbihlik (net olmama) o seyin haram ya da helalligini gösterecek delil hakkinda degildir. Bu durumda meselenin hükmünü gerektiren delil gelmistir ki o da, durum açiklik kazanincaya kadar onlardan yenmemesidir. Bu delil de ayni sekilde açiktir ve bunda da bir mütesâbihlik yoktur. Bu tür altina giren ve karisikligin delilde degii de5 delilin baglandigi yerde (mahal, menât) oldugu diger yerlerde de durum aynidir. Dolayisiyla bu kisim mütesâbih kavrami altina girmemektedir

na girmemektedir.

Fasil :

Bu husus açiklik kazandi ise, itiraz sadedinde zikredilen diger sorularin[44] cevaplarina geçebiliriz:

Daha önce arzedilen açiklamalardan, âmm ile hâss vb. gibi delillerin kendilerine muhalif olan unsurlarla birlikte vukuuna itibarla mütesâbihligin az oldugu ve mütesâbih sayilan seylerin aslinda mütesâbih olmadigi ortaya çikmisti. Yine orada mütesâbihligin sa^ dece gerçek mütesâbîhlikten ibaret oldugu da belirtilmisti.

Ihtilâf edilen konularin çokluguna gelince, bunlar hakikaten çok olsalar da mutlak surette hepsi mütesâbih degillerdir; aksine onlarin içerisinde mütesâbih olan da vardir; (olmayan da vardir). Mütesâbihlerden olan kisim nadir olmaktadir. Meselâ selef-i sâlihin içerisine girmeyip kendilerini tuttuklari konularda mevcut bulunan görüs ayriliklarinda oldugu gibi. Bunlar, durumu kullara kapali olan gaybî seylere iman ve teslimiyeti gerektiren seylerdir.

Meselâ, istiva (arsa oturma, kurulma), inme, gülme, el, ayak, yüz vb. Allah'a nisbet edilen sözlerin anlasilmasi konulan gibi. Ilk nesiller bu gibi lafizlar karsisinda teslimiyet yolunu tutup mânâlarini anlamaya çalisma gibi bir tekellüf içerisine girmeyi terkedince, bu onlara göre hükmün böyle oldugunu gösteren bir delil oldu. Bu Kurân'm da zahiri olmaktadir. Çünkü söz, cehaletle halledilemeyecek bir konuya dairdir ve mânâlarinin anlasilmasina bagli bir yükümlülük de bulunmamaktadir. Diger ihtilaf alanlari ise, delillerin mütesâbihlik arzetmesinden kaynaklanmamaktadir.

Çünkü kesin delil bunun aksine delalet etmektedir. Aksine o gibi yerlerde sözko-nusu olan ihtilaflar, müctehidin delillerin illetleri ve delile getirecegi yorumlari tesbit ( menât ve mehârici) hakkindaki degerlendirmesinden kaynaklanmaktadir. Müctehidin, aslinda (Allah katinda) mevcut bulunan hükme isabet etmesi gibi bir zorunlulugu yoktur. Aksine ona düsen, ictihad sirasinda bütün gayretini ortaya koymasidir. Elbette ki, zeka ve ser'î ilimlerdeki derinlesmeye oranla degerlendirmeler farklilik arzedecektir. Herkesin tuttugu bir yol, kendisine ait bir metodu vardir ve bu müctehidin kendisine nisbet-le olup, aslinda mutlak olarak olmasi gerekene nisbetle degildir. Bu durumda, deliller içerisinde mansûs (nass ile belirlenmis)[45] olanlar, bu açidan ele alindigi zaman mütesâbih olmaktan çikarlar. Olsa olsa bunlar göreli olan mütesâbihlik kapsamina ya da üçüncü kisimdan olan mütesâbihlik kismina girerler ve gerçek mütesâbihlik kismina girmezler.

Buna su da delalet eder: Her âlimi kendi basina alip ve onun elde etmis oldugu seriat ilmini inceledegimizde, ona göre mütesâbih delillerin ve mücmel nasslarin çok az ve nadir oldugunu görürüz. Çünkü o seriati kendisine göre bidüziyelik arzeden bir yöntemle ele almistir ve bu sayede deliller belli bir uyum içerisinde istikrar kazanmistir. Eger fikhî mesâilde meydana gelen ihtilaflar onlarin delillerinin mütesâbih olmasini gerektirecek olsaydi, o zaman âlimlerin çoguna nisbetle deliller mütesâbih hal alir ve onlar içerisinde ancak çok cüzî bir kisim hariç beyan yoluyla mütesâbihlikten kurtulamazdi. Halbuki durum hiç de öyle degildir. Bütün mücte-hidler -mesâilde bulunan ihtilâfa ragmen- serî delillerin açik ve seçik oldugunu kabul etmekte ve "Sana Kitab'i indiren O'dur. Onda kitabin anasi olan muhkem âyetler vardir. Digerleri de mütesâbih âyetlerdir"[46]âyetinin de kuskusuz zahiri üzere oldugunu itiraf etmektedirler. Bundan da, -ihtilâfin çoklugunu itiraf etmelerine ragmen- seriatta gerçekten mütesâbih unsurlarin çok olmayip az oldugunu gösteren bir icmâ delili ortaya çikar.

Sonra, meydana gelen her görüs ayriliginin devamli kalacak bir ihtilaf sayilmasi dogru olmaz. Söyle ki: Önce de geçtigi gibi sünnet yolundan çikmis olan hizipler, delilleri bütün yönleriyle ele almayip tek tarafli degerlendirince kaynaklar onlar için mütesâbih-lik arzeder bir hal almis ve bunun sonucunda da onlar (arzu ve heveslerine uyarak) sapitmislardir. Bunlarin, sapitarak ileri sürdügü seyler ise aslinda dikkate alinacak türden degildir. Dolayisiyla onlara muhalif hareket etmek gerçek anlamda bir ihtilaf sayilamaz. Dogru yoldan ayrilmayi sonuçlandiran diger benzeri durumlar için de ayni sey sözkonusudur. Kaldi ki, bazi ihtilaf gibi görünen seyler de vardir ki, aslinda uyum halindedirler. Bu bahis Ictihâd konusu [96J islenirken ele alinacaktir.[47]Bu sebeple ihtilaf sayilan birçok husus ihtilaf olmaktan çikmaktadir. Oraya bakildigi zaman burada söylenmek

istenen maksat daha iyi anlasilacaktir.

Bir husus daha var: O da seriat ilminde hiç ihtiyaç duyulmayacak pek çok konunun onun içerisine sokulmus olmasidir. Böylece hiç ilgisi olmayan konular ser'î ilimler içerisinde önemli problemler olarak yer almislardir. Eger bunlar toptan kaldirilacak olsa ser'î ilimlerde kendisine ihtiyaç duyulan konulardan hiçbirisi ihlale ugramayacaktir. Selef-i sâlihin -birakin sahabe ve onlari takip eden nesiller gibi dili henüz bozulmamis Araplari- Imam Mâlik, Safiî ve Ebû Hanife ile onlardan önce ya da sonra gelen ya da akranlari gibi dilin bozulmasindan sonra dogan ve dil ilimlerini Ögrenmeye ihtiyaç duyan kimselerin dahi bu gibi seylerin sözünü bile etmemesi ve buna ragmen seriati anlamada herhangi bir eksiklik hissetmemeleri bunun açik delilidir. Bu gibi seyler serî ilimler içerisine sokulunca haliyle beraberinde pek çok ihtilaflari da getirmistir. Eger bunlar ser'î ilimlere sokulmasaydi, bu yüzden dogan ihtilaflar meydana gelmeyecekti. Ser'î mesâil üzerinde arastirma ve inceleme yapan kimseler, saydigimiz imamlardan sonra gelen nesiller içerisinde (mütteahhirîn) bu türden pek çok sey bulacaklardir. Kitabin basinda Mukaddimeler bahsinde bu nokta üzerine dikkat çekilmisti. Ictihâd bahsi islenirken de müctehid için bilmesi gereken ilimlerin neler oldugu açiklanacaktir. Eger bu bilgileri bir arada deger-lendirirsen mütesâbih unsurlarin az oldugunu; muhkemin ise genel ve gâlib bulundugunu göreceksin. [48]

**Dördüncü Mesele:**

Mütesâbihlik[49] küllî kaidelerde olmaz; ancak cüz'î fer'î konularda olur.

Bu hususu gösteren deliller iki çesittir:

1.

Ser'î nasslarin istikrasi bunun böyle oldugunu göstermektedir.

2.

Eger ser'î esaslarda da mütesâbihlik olsaydi, o zaman seriatin büyük çogunlugu mütesâbihâttan olurdu. Böyle bir sonuç ise bâtildir. Söyle ki: Fer', dayandigi esas üzere kuruludur ve bunun tabiî sonucu olarak da esas sahih ise fer' de sahih; esas bâtil ise fer' de bâtil olur. Keza esas açik seçikse onun üzerine kurulu bulunan fer' de açik seçik; esas kapali ise fer' de kapali olur. Kisaca esasta mevcut bulunan her özellik, fer'e de yansir. Zira her fer'de, esasta bulunan sey bulunur. Bu da mütesâbih esaslar üzerine bina edilen [971 fer'î konularin da ayni sekilde mütesâbih olmasini gerektirir. Bilindigi üzere ser'î esaslar (usûl), kendilerinden fer'î hükümlerin çikarilmasi konusunda birbirleri ile irtibat halindedirler.[50] Eger ser'î esaslardan sadece birisinde mütesâbihlik meydana gelecek olsaydi, bunun hepsine de[51] sirayet etmesi gerekirdi. Bunun sonucunda da muhkem,

'ümmü'l-kitâb' (kitabin anasi) olmazdi. Halbuki durum öyle. Dolayisiyla bu durum, mütesâbihligin, kitabin anasini teskil eden ser'î esaslarda bulunmadigini gösterir.

Itiraz: Mütesâbihlik ser'î esaslarda da yer almistir; çünkü Haktan sapanlarin çogu, fer'î konularla degil, ser'î esaslar (usûl) ile

Cevap: Ser^ esaslardan (usûl) maksat, küllî kaidelerdir. Bunlarin akâid esaslari (usûlu'd-dîn) veya fikhin esaslari (usûlu'1-fikh) ya da cüz'î olmayip küllî olan diger herhangi sert bir konuda olmasi arasinda fark yoktur. Bu durumda biz, mütesâbihligin küllî kaidelerde mevcudiyetini mutlak surette kabul etmiyoruz; onlarin sadece furûda (fer'î konularda) bulundugunu söylüyoruz. Tesbîh mânâsi animsatan âyetler, keza ayni dogrultuda gelen hadisler, Allah'i bilme (el-ilmu'I-ilâhî) ile ilgili kaidelerden biri olan tenzih esasinin sadece birer uzantilari olmaktadir. Nitekim sûre baslarindaki harfler ve onlarin mütesâbihlikleri de, Kur'ân ilimlerinden bazilari 1 içerisinde yer alan ayrintilar mesabesindedir. Hatta menâta (hükmün dayanagi, illet) yönelik mütesâbihlikte dahi durum aynidir. Zira murdar hayvan etiyle karismis usulünce bogazlanmis helâl et hakkinda sözkonusu olan müskillik, açik menâtlar hakkinda olan helâl ve haram kilma aslindan dogan bazi fer'ler mesabesindedir. Bunlar da çoktur. Bu nokta göz Önünde bulunduruldugu zaman, ne bir küllî kaidede, ne bir genel esasta mütesâbihligin bulunmadigi görülecektir. Ancak mütesâbihlik, izafî mütesâbihlik olarak ele alinirsa, o takdirde usûl ile furû arasinda fark bulunacaktir. Akaid (inanç) konusunda meydana gelen sapikliklar iste bu yönden[52] meydana gelmistir. Burada sözü edilen de o degildir. Mânâ itiba-riyla maksûd olsa bile lafzin sarahatinden de kastedilen o[53] degildir. Allahu a'lem! Çünkü Yüce Allah: "Onda kitabin anasi olan muhkem, âyetler vardir. Digerleri de mütesâbih âyetlerdir" [54] buyurmakta ve onda mütesâbihin bulundugunu bildirmektedir. Arastiricinin kusurundan kaynaklanan (kapaliliklar)[55], gerçek anlamda Allah'in kitabina nisbet edilemez. Edilse bile bu mecaz yolu ile olur. [56]

**Besinci Mesele:**

Mütesâbihlerin Tevili (yorumu): Bu konuda tafsilata ihtiyaç vardir: Mütesâbih ya hakîkîdir ya da izafîdir. Eger mütesâbih izafî olan kisimdan ise, delil ile taayyün etmesi durumunda tevilin yapilmasi gerekli olacaktir. Âmmm hâss ile, mutlakin mukayyed ile, zarurînin hâcî ile vb. kayitlanmasi hallerinde oldugu gibi. Çünkü kayitlayan ile kayitlanan her ikisi birlikte bizzat muhkem olan hükmü olusturmaktadirlar. Bu konu daha önce açiklanmisti. Eger mütesâbih, hakîkî kismindan ise, bu durumda illâ da tevîle gidilmesi gerekli degildir. Zira Mücmel ve Mübeyyen bahsinde de açiklandigi üzere, mücmel üzerine -eger varsa tabiî- herhangi bir

yükümlülük baglanmaz. Çünkü böyle bir mücmel, ya sarîh Kur'ân ile, ya sahîh hadis ile ya da kesin icmâ ile beyan edilmistir yahut da edilmemistir. Eger bu yollardan biri ile beyan edilmisse, o zaman o, mütesâbihin birinci yani izafî kismindan olacaktir. Eger bu yollardan herhangi biri ile beyan edilmemisse, o zaman bu belirtilen yollardan biri olmaksizin Allah'in muradi üzerinde söz etmek, bilgisi olmayan bir sahaya tirmanmak demektir ki, böyle birsey hos degildir. Öbür taraftan sahabe, tabiîn ve onlari takip eden ilk nesillerden olusan selef-i sâlih, bu gibi konulara girmemisler, delilsiz belli bir tevili gerektirecek sekilde yorumlara gitmemislerdir. Bu konuda onlar örnek alinacak ve izlerinden gidilecek kimselerdir. Ayet de buna isaret etmektedir: "Kalplerinde egrilik olan kimseler, fitne çikarmak ve kendilerine göre yorumlamak için onlarin . mütesâbih olanlarina uyarlar." Ayet sonra söyle devam eder: "ilimde derinlesmis olanlar (rüsûh sahipleri): "Ona inandik, hepsi Rabbimizin katmdandir' derler."[57]

Bazi müteahhir (sonra gelen) âlimleri, mütesâbihlerin tevil edilmesi görüsünü benimsemislerdir. Bunlar hareket noktasi olarak kinây :, istiare, temsil ve daha baska yollar yönünden Arap dilinin genisligini esas almislar, bunlari Ögrenmek isteyenleri isindirmak istemisler ve ser'î hitapta anlasilamayan bir sözün bulunmasini uzak görerek tevil yoluna gitmislerdir. Kaldi ki âyette Allah lafza-i celâli üzerinde durmak ve ondan sonrasini yeni cümle basi yapmak yerine duragi kaldirarak seklinde ilim kelimesi üzerinde durmak da mümkündür. Bu durumda mânâ: "Onun tevilini ancak Allah ve ilimde derinlesmis kimseler bilebilir..." seklinde olacaktir. Bu sekilde okuma, müfessirlerden nakledilen iki görüsten birisi[58]olmaktadir. Mücâhid de bu sekilde okuyanlardandir. Bu durumda konu içtihadidir. Ancak bizce dogrusu, se-Ief-i sâlIhin üzerinde oldugu yoldur. Imam el-Gazzâlî, bu görüsün dogrulugunu çesitli deliller getirerek savunmustur. Bunun için "Ücârnu'l-avâm" adli kitabina balaniz. [59]

**Altinci Mesele:**

Mütesâbihin tevil edilmesi durumunda, kendisi ile tevil edilecek seyde (müevvel bih) su üç sartin bulunmasi aranir:

a) Tevilin ser'an dikkate alinmasi sahih olan bir mânâya çikmasi.

b) Ihtilaf edenler arasinda kismen de olsa ittifakin saglanacagi bir noktada olmasi.[60]O kabul eder olmasi.

c) Tevil edilen lafzin, kendisine yüklenilmek istenen mânâyi

kabul eder olmasi.

Biraz açmak gerekirse deriz kî: Mütesâbihin tevil edilmek istendigi ihtimal, ya lafzin kabul edebilecegi bir mânâdir ya da degildir. Eger lafiz, kendisine o mânânin yüklenmesini kabul etmiyorsa, o zaman lafiz, hakkinda ihtimal

bulunmayan bir nassdir ve bu durumda tevil kabul edilmez. Eger lafiz, kendisine yüklenmek istenilen mânâyi kabul ediyorsa, bu durumda bakilir: Yüklenen bu mana, ya ser'î ilimlerin verileri dogrultusundadir ya da degildir. Eger ser'î ilimlerin verileri dogrultusunda cereyan ediyorsa, o mânânin kabul edilecegi konusunda herhangi bir problem bulunmamaktadir. Çünkü lafiz o mânâyi kabul etmekte, lafizdan kastedilen mana ona ters düsmemektedir. Bu durumda onun dikkate alinmayarak atilmasi, kasden dikkate alinmasi mümkün olan birseyin atilmasi demek olur. Böyle bir durumda, ihmal edilecegine ya da mercûhiye-tine (zayifligina) dair bir delil bulunmadikça o mânânin terk ve ihmali sahih degildir. Ser'î ilimlerin verileri dogrultusunda cereyan etmemesi halinde ise, bu durumda lafzin hiçbir sekilde tevile gidilmesi sahih olmayacaktir. Bunun delili sudur: Eger böyle bir durum sahih olacak olsaydi, bu durumda açik lafzi birakarak o manaya gitmek, körükörüne haktan dönmek ve bilgisizce cehalete atilmak olacaktir. Böyle bir durum, herhangi bir gerekçe olmaksizin delilin terki demektir. Böyle birsey ise bâtildir.

Bu bir.

Ikincisi: Delil, ancak kendisinden daha güçlü olan bir baska [ioij delil ile tearuz durumunda tevil yoluna gidilir.[61]Simdi iki durum arasinda degerlendirme yapmakta olan kimse ya râcih olan güçlü tarafi dikkate alarak mercûh olan zayif tarafi tamamen iptal edecek ve kendisini her iki tarafi da esas alma gibi bir durum içine sokmayacaktir. Bu tearuz durumunda genelde kendisine basvurulan bir yaklasimdir. Ya da onu iptal etmeyerek herhangi bir yönden onunla amelde bulunma yoluna gidecektir. Eger o yön sahih olur ve ittifak da hasil olursa, ne âlâ ne güzel; yok sahih olmazsa o zaman (yapilan tevil delilden güdülen) amaci ortadan kaldirmak olur. Çünkü bu haliyle o, mercûh olan delilini sahih olmayan birsey ile tashihe yeltenmis, delilin tashih isini bâtil olan bir durumla gerçeklestirmek istemis olmaktadir. Bu da onun sahih olmasini istedigi seyin bâtilligini gerektirir. Böyle bir sonuç çeliskidir.

Bir üçüncü husus daha var: Delilin tevili demek, kismen delil olmasi sahih olacak bir sekil üzere yorulmasi demektir. Bu durumda onu sahih olmayan birseye hamletmek, onun hiçbir sekilde sahih olmayan bir delil oldugu sonucuna dönmek demektir. Bu ise birbirine zit olan iki seyi bir araya getirmek demektir. Bunun örnegi "Allah, Ibrahim'i halli (dost) edindi"[62]âyetindeki 'halîl' (dost) sözcügünü fakir mânâsina yoranlarin tevilleridir. Çünkü böyle bir tevil, Kur'ânî mânânin sahih olmamasi gibi bir sonucu gerektirir.[63] âyetindeki[64] kelimesinin kelimesinden[65] oldugu yorumunu yapanlarin tevilleri de aynidir.

Fasil:

Bu durum sadece tevil bahsine has degildir. Aksine Tearuz ve Tercih' bahsi için de geçerlidir. Çünkü iki delil bazen ayni konu hakkinda birbirine ters düserek vârid olur ve bu durumda ikisinden birini digerine tercih etmek ihtiyaci dogar. Mahallin her ikisini de kabulünün sahih olmasinin, her iki delilin de haddizatinda sahih bulunmasinin mümkün oldugu ikinci bir yer de bu (tearuz ve tercih) bahsidir. Her iki yerde kullanilan delil de aynidir. [66]

---

[1] Al-i Imrân 3/7.

[2] Buhari, Imân, 39 ; Büyü, 2 ; Müslim, Müsâkât, 107 ; Ebû Davud, Büyü, 3.

[3] Ayet, sarahaten gerçek mütesâbihlik konusundadir. Öyle gözüküyor ki, hadis göreli mütesâbihlik hakkindadir.

[4] Yani her ikisinde de, lafizdan ne kastedildigi muhatapça anlasilamaz.

[5] Bu kavramlar, bu ciltte bu adlar altinda açilan bölümlerde ele alinarak açiklanacaktir. (Ç)

[6] Yani onun nâsih... oldugunu ögrendikten sonra. Çünkü onlarin bu durumlari Ögrenilince artik vazih hale gelirler ve anlamlarinin açiklik kazanmasi için baska birseye ihtiyaç göstermezler.

[7] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/79-80

[8] Âl-i Imrân 3/7.

[9] Bir seyin çogunlugu anlaminda birinciye çikmasi pek anlasilamamaktadir. Çünkü buradaki ümm kelimesi sonuçta mense' anlamina gelmektedir. Hem, bazen bir seyin dallarinin o seyin aslindan daha çok oldugu da unutulmamalidir.

[10] Âl-i Imrân 3/7.

[11] Âl-i Imrân 3/138.

[12] Batara 2/2.

[13] Yani Kuran'i yine Kuran'la açiklayasin seklinde alinirsa, istidlal sekli açiktir. Ancak bu açiklamaya sünnet manasi verilirse o zaman istidlal sekli zayiflamaktadir.

[14] Nahl 16/44.

[15] Hikmet sahibi demektir. Hikmet ise, her seyi yerli yerince koymaktir. (Ç)

[16] Hûd 11/1.

[17] Yunus 10/1.

[18] Zümer 39/23.

[19] Bakara 2/282.

[20] Yani emir ve nehiy için belli bir kip (sîga) var midir? Yoksa yok mudur? konusunda.

[21] Yani vaciplik mi, mendupluk mu; yoksa her ikisini de birden mi gerektirir? Tekrar gerektirir mi, gerektirmez mi? Birseyi emretmek, o seyin ziddini nehyetmek anlamini gerektirir mi, gerektirmez mi? gibi konularda.

[22] Yani hakikaten ya da hükmen. Çünkü ihtilafli bir konu üzerine kuruldugu için haliyle o da ihtilafli olacaktir.

[23] Bazilari, icmâi olusturan neslin sona ermis olmasini, diger bazilari icmâ edenlerin tevatür sayisina ulasmis olmasini ileri sürmüslerdir. Bir dayanagi olup olmadigi, eger olacaksa kiyasin da icmâa dayanak olup olmayacagi tartisilmistir....

[24] Mânâsina açik bir sekilde delalet eden ve kendisinden çikarilan hüküm, sözün asil sevk sebebini teskil eden lafizdir. (Ç)

[25] Mefhûm, lafzin, sözde zikri geçmeyen ve ifade edilmeyen birseye delalet etmesidir. (Ç)

[26] Çünkü ser'î delil, âmm ile onu tahsis eden unsurun tümünden olusmaktadir. Sadece âmin lâfzi dikkate almak, artniyetliligin bir ifadesi olmaktadir.

[27] Fussilet 41/40.

[28] Kehf 18/29.

[29] Insan 76/32.

[30] Yusuf 12/67.

[31] Köseli parantez içerisinde verdigimiz kisim muhtemelen metinden düsmüs olacaktir. Nasirin de dipnotundan istifade ile bütünlügü saglamak için metin içerisine kaydirilmasinin daha uygun olacagini düsündük. (Ç)

[32] Mâide 5/95.

[33] Nisa 4/35.

[34] Sâffât 37/96.

[35] Tevbe 9/82, 95.

[36] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/80-85

[37] Âl-i Imrân 3/7.

[38] Âl-i Imrân 3/64.

[39] bkz. îbn Hisâm, Sîre, 2/224-225.

[40] Onlarin tartistiklari konu aslinda mütesâbih den degildi. Çünkü Isa hakkinda bahis edilen konular âyetlerde muhkem olarak gelmistir ve herhangi bir karisikliga sebep olacak bir durum da yoktur. Ancak burada sözkonusu olan arzu ve heveslere uyma ve kendi kuruntularini da ileri sürdükleri delillerle desteklemeye çalisma çabasidir. Onlarin bu tutumu daha çok mütesâbih âyetlerin tefsiri konusunda arzu ve heveslerine uyan kimselerin bir Örnegi olmaktadir.

[41] Burada Hâricilerden bahsetmesi de s da köseli parantez içerisinde verdigimiz kismin metinden düsmüs oldugunu göstermektedir. <Ç)

[42] Yusuf 12/80.

[43] bkz. Müslim, Mukaddime, 20.

[44] Ihtilaflarin çok olusu mütesâbihligin varligini ve çoklugunu gösterir seklindeki itiraz ele alinacaktir.

[45] Bu kayitlamadan anlasildigina göre bu cevap ancak Kitap ve Sünnet delilleri hakkinda bir anlam ifade eder. Bunlara, onlara dayanan -icmâ delili de katilabilir. Kiyas ve mesnedi kiyas olan icmâ ise mütesâbihlikten çikmaz. (N)

Buradaki mansûsa 'nass' delâleti mânâsi vermek de mümkündür. O zaman haddizatinda açik olan, dolayisiyla ihtilafa mahal birakmayan deliller mütesâbihligin disinda kalirlar, mânâsina gelir. (Ç)

[46] Al-i Imrân 3/7.

[47] Onbirinci meselede.

[48] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/85-91

[49] Yani bir önceki meselede ele alinan ve az oldugu sonucuna ulasilan hak kî mütesâbihlik kismi.

[50] Yani birlesik kaplar gibi birbirlerine baglidir. Bir esastan bir fer'î hüküm çikarilirken diger esaslar da göz önünde bulundurulmak zorundadir. Bu durumda eger bu esaslarda mütesâbihlik bulunursa, kendisinden dogrudan çikarilan ya da dolayli olarak kendisine bagli olan fer'î hükümler de mütesâbih olurlar. Bu durumda mütesâbihlik, mütesâbih üzerine kurulan fer'î meselelere ya da bu mütesâbih esas ile baglanti halinde bulunan diger asillara sirayet eder. Bunun sonucunda da seriatin büyük çogunlugunu mütesâbih unsurlarin teskil edecegi malumdur.

[51] Yani, mütesâbih esas sebebiyle fer'î hüküm çikarmanin kendisine bagli oldugu bütün esaslarin furûuna demektir; yoksa seriatin bütün furûuna degil. Çünkü, evvela öyle olsaydi o zaman getirilen delil, müellifin 'seriatin büyük çogunlugu mütesâbih olurdu' seklindeki iddiasina uygun düsmezdi, ikincisi, bütün ser'î fer'î meselelerin dogrudan ya da dolayli olarak mütesâbih bir esas üzerine bina edilmesinin zorunlulugu gibi bir sonuç herkesçe kabul edilmis (müsellem) degildir.

[52] Yani usûl konularindaki izafî mütesâbihlik sebebiyledir ki, inanç konularinda sapmalar meydana gelmistir. Nitekim daha önce örnekleri geçmisti,

[53] Burada sözü edilen usûl konularinda gerçek mütesâbihligin bulunmadigidir; izafi mütesâbihlikten söz edilmemektedir. Nitekim âyette kastedilen de -her ne kadar mânâ itibariyla içine giriyorsa da- o degildir.

[54] Âli Imrân 3/7.

[55] Delilleri tam olarak tesbit ve onlarin tümünü birden degerlendirme ve böylece sonuca ulasma konusunda kusur göstermesiyle meydana gelen kapalilik, aslinda nasslann kendisinde mevcut bulunan bir kapahlik degildir. Bu tamamen kendi kusurudur ya da isin içine nefsânî arzular karismistir.

[56] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/91-93

[57] Âl-i îmrân 3/7.

[58] Bu görüse göre hakîkî anlamda mütesâbih bulunmamaktadir.

[59] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/93-94

[60] Bu ikinci sart, birinci sartin bir lâzimi mahiyetindedir. Çünkü dikkate alinabilir olmasi için, tafsilatta ihtilaf olsa bile genel anlamda kismen bir ittifakin bulunmasi bir ittifakin bulunmasi gerekir.

[61] Yani bir konuda birbiri ile tearuz görünümünde bulunan iki delilin bulunmasi halinde, degerlendirme yapan kimsenin tearuz durumundan kurtulmasinin iki yolu vardir: a) Ya güçlü (râcih) buldugu delili alarak öbürünü (mercûh) tamamen dikkate almayip terkedecektir. b) Ya da onlardan birini sahih ve üzerinde ittifak edilen bir mânâya râcih (güçlü) olan delile ters düsmeyecek sekilde tevilde bulunacaktir. Ancak mercûh olan delili râcih olan delile ters düsmeyecek sekilde tevil etse, fakat yapilan bu tevil haddizatinda sahih olmasa veya üzerinde Ittifak edilmeyen tarzda olsa bu tevil bâtil olacaktir.

[62] Nisa 4/125.

[63] Çünkü evine gelen misafirlerine kizartilmis buzagi ikram eden Hz. Ibrahim'in (as.) fakir sayilmasi dogru olmaz. Yapilan tevil sonucunda ulasilan bu netice sahih degildir ve seriat ilminin verilerine uygun düsmemektedir. Dahasi, lafzin kendisine yüklenen böyle bir mânâyi kabul etmesi mümkün degildir.

[64] Ayetin mânâsi: "Adem Rabbine isyan etti ve yolunu sasirdi." (Tâhâ 20/121) seklindedir.

[65] Vâv harfinin kesresi ile kelimesi buzaginin fazla süt içmekten tikanmasi ve ondan usanmasi mânâsina gelmektedir. Böyle bir tevil sakattir; çünkü kelime Kur'ân'da vâvin fethasi ile gelmistir. Bu konu, Deliller bahsinin ikinci tarafinin dokuzuncu meselesinde tekrar gelecektir.

mdir. Çünkü vâvin fethasi ile olan kelimesinin mânâsina gelmesi mümkün degildir. Bu sonuncusu, yapilmak istenilen tevile lafiz yönünden müsait degildir; bir önceki örnek ise mânâ yönünden müsait degildir. Tevilde aranan her üç sartin bulunmayisina örnek olarak da Ibn Sem'ân'in âyetinin62 açiklamasi hakkindaki tevilini63 verebiliriz.

[66] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/94-97

## Ikinci Fasil Serî Hükümler Ve Nesh

Konu dört mesele altinda incelenecektir:

**Birinci Mesele:**

Su bilinmelidir ki, küllî kaideler ilk konulan esaslar olmaktadir. Bunlar daha çok Hz. Peygamber'e Mekke'de iken inmis bulunan esaslardir. Daha sonra Medine'de inen bazi seyler bunlari takip etmistir ve bunlarla temeli Mekke'de atilan kaide ve esaslar tamamlanmis olmaktadir. Bu genel kaide ve esaslarin ilk basta geleni Allah'a, peygamberine ve âhiret gününe iman esaslari idi. Sonra bunlari genel esaslar takip etti: Namaz, infak vb. gibi. Her türlü küfür çesitleri ya da küfre tâbi bulunan seyler yasaklandi. Allah'tan baskasi adina ya da Allah'a kosulan düzmece ortaklar adina hayvan bogazlama, bir temeli olmaksizin kendi kendilerine bazi seyleri haram kilma ya da vacip kilma gibi her türlü Allah'a karsi yapilan asilsiz iftiralar bunlardandi. Çünkü bunlar Allah'tan bas- [103] kasma tapinma düsüncesini destekleyen seylerdi. Öbür taraftan bütün güzel huylar emredildi: Adalet, ihsan, ahde vefa, affetme, cehaletten ve cahillerden yüz çevirme, kötülükleri en güzel sekilde savma, sadece Allah'tan korkma, sabir, sükür ve benzeri güzel huylar gibi. Keza her türlü kötü huylar da yasaklandi: Fuhus, her türlü kötülükler, taskinlik ve zulüm, bilgisizce hükümde bulunma, ölçü ve tartilarda hile yapma, yeryüzünde fitne ve fesat çikarma, zina, haksiz yere adam öldürme, kiz çocuklarini diri diri topraga gömme, ve benzeri cahiliyet döneminde geçerli bulunan her türlü kötü huy ve davranislar gibi. Mekke döneminde tesri kilman seyler arasinda cüz'î-fer'î hususlar çok nadirdi. Buna karsi küllî kaide ve esaslar inen ve tesrî kilman hükümler arasinda büyük çogunlugu teskil ediyordu.

Sonra Hz. Peygamber Medine'ye hicret etti. Burada Islâm bir devlet haline gelince ve giderek güçlenen ve genisleyen bir yapi halini alinca, geri kalan küllî esaslar da bu dönemde tedricî olarak tamamlanmis[1] oldu. Ara bulmak, akitlere karsi vefa göstermek, sarhos edici içkilerin haram kilinmasi[2], zarurî ve onlarin tamamlayicisi durumunda olan hâcî ve tahsînî esaslari koruma amaciyla hadlerin konulmasi, çesitli hafifletme yollari[3] ve

ruhsatlar vasitasiyla kolayliklarin getirilmesi ve güçlügün kaldirilmasi ve benzeri tesrî kilinan bütün bu hususlar daha önce konulmus bulunan küllî kaide ve esaslarin tamamlayicisi mahiyetinde olmaktadir.

Nesh, ser"î hükümlerin yerlestirilmesini temin amaciyla ilâhî hikmet geregi olmak üzere çogunlukla Medine döneminde gerçeklestirilmis ser'î bir tasarruftur. Nesh üzerinde düsündügümüzde, nesh uygulamasinin büyük çogunlugunun özellikle de Islâm'a yeni girmis kimseler için bir ön hazirlik mahiyetinde aslî hükme isindirma ve kalpleri alistirma için gerçeklestirildigini görecegiz. Meselâ namaz önceleri günde iki vakit idi, sonra bes vakit oldu. Ilk önceleri infak tamamen kisinin kismen kendi tercihine birakilmis[4] birsey-di, daha sonra cins ve miktari belirli seylerden mecburî hale getirildi. Medine'de önceleri kible Beytu'l-Makdis'e dogru idi, sonra Kabe oldu. Önceleri mut'a nikahi helâldi, sonra haram oldu[5]. Önceleri talâk -bir grubun görüsüne göre- belli bir sayi Ile sinirli degildi, sonra üç sayisiyla sinirlandi. Zihâr önceleri talâk sayiliyordu, sonra talâktan ayri bir hükme konu oldu. Islâm'dan önceki haliyle belli bir süre mevcut kalip da sonra hükmü kaldirilan veya Islâm döneminde mesru kilinip aslinda hafif olan, sonra aslî hüküm konularak muhkem hale getirilen diger meseleler de bunlar gibidir. [6]

**Ikinci Mesele:**

Mekke döneminde inen ser! hükümler genelde küllî hükümler ve dinin asli ile ilgili genel esaslar olduguna göre, bu durum Mekke döneminde inen hükümler içerisinde neshin çok az meydana gelmis olmasini gerektirecektir. Çünkü nesh, küllî esaslar hakkinda her ne kadar aklen mümkün olsa da fiilî olarak vuku bulmaz.Bunun böyle olduguna[7] tam olarak yapilan istikra delil olmaktadir. Öbür taraftan seriat zarurî, hâcî ve tahsînî olan esaslarin korunmasi ilkesi üzerine kurulmustur. Bunlardan hiçbir sey neshedilmis degildir; aksine Medine döneminde Mekke döneminde temeli atilan bu esaslar takviye edilmis, saglamlastirilmis ve koruma altina alinmistir. Durum böyle olunca, hiçbir küllî esasin neshe-dildigi sabit olmamaktadir. Nâsih ve mensûh konularinda yazilmis kitaplari inceleyenler, bizim bu tezimizin dogrulugunu göreceklerdir. Mekke döneminde inen hükümler arasinda nesh ancak cüz'î konularda olabilir. Mekke döneminde inen cüz'î hükümlerin ise son derece az oldugu bilinmektedir.

Buna ek olarak suna da isaret edelim: Yapilan istikra göstermektedir ki, kendisinde nâsih ve mensûhun vuku buldugu cüz'î fer'î meseleler, muhkem olarak kalanlara nisbetle çok azdir. Bu nokta, mensûhu mütesâbih, nâsihi de muhkem olarak kabul eden kimselerin görüsü ile de güçlenmektedir. Bu görüste olanlar "Onda kitabin anasi olan muhkem âyetler vardir. Digerleri de mütesâbih âyetlerdir"[8]âyetini hareket noktasi kabul etmislerdir.[9] Bu

durumda Mekke döneminde inen furû içerisinde nesh az olacaktir. Zaten bu dönemde inen furû azdir; haliyle neshin de az olmasi tabiîdir. Sonuç olarak, Mekke döneminde inen hükümlere nisbetle nesh nadir olmaktadir.

Bir nokta daha var: Hükümler mükellef üzerinde sabit olduktan sonra, onlar hakkinda nesh iddiasinda bulunmak, ancak kesin bir delil ile mümkün olacaktir. Çünkü onlarin mükellef üzerinde daha önceden sabit oldugu kesin idi. Sabitlikleri bilinip dururken onlarin kaldirilmis olduguna hükmetmek ancak kesin bir bilgi yoluyla olacaktir. Bunun içindir ki tahkik erbabi âlimler, haberi vahidin, ne Kur'ân'i ne de mütevâtir sünneti neshedemeyecegi konusunda icmâ etmislerdir.[10]Çünkü bu zan ifade eden birsey ile kesin olani ortadan kaldirmak demektir. Buradan su sonuca ulasiyoruz: Mekke döneminde inen hükümler hakkinda nesh iddiasinda bulunan kimse, iddiasini kesin olarak ortaya koyacak delil getirmedikçe kendisinden bu nesh iddiasi kabul edilmeyecektir. Hem de bu, iddia ettigi nâsih ve mensûh delillerinin aralarini telif etme imkani ya da her ikisinin de muhkem oldugu iddiasi olmayacak sekilde olacaktir.

de olacaktir

Fasil:

Mekkî[11] olsun Medenî olsun diger hükümler hakkindaki nesh iddialari karsisinda da ayni sekilde davranilacaktir.

Buna yukarida anlattigimiz son iki nokta delalet etmektedir. Bir üçüncü nokta daha vardir: Hakkinda nesh iddia edilen delillerin çogu üzerinde düsünüldügü zaman, onlarin aslinda tartismali ya da muhtemel bulunduklari, iki delilin arasinin bulunmasi yoluyla tevile yakin olduklari görülecektir.[12]Çünkü bunlar yani nâsih oldugu iddia edilen ikinci delil genelde ya Önceki bir mücmelin beyani, ya bir âmmin tahsisi, ya bir mutlakin takyidi vb. durumundadir ve bu sekilde iki delil (nâsih ile mensûh oldugu iddia edilen deliller) arasim bulmak ve böylece her iki delilin de muhkem olarak kalmasini saglamak mümkündür. Ibnu'l-Arabî, bu yolla neshedil-digi iddia edilen pek çok delilin mensûh olmadigini ortaya koymus-tur. Taberî de söyle demistir: Ilim adamlari, fitir sadakasinin önce farz kilindigi üzerinde icmâ etmisler, sonra onun neshi konusunda da ihtilaf etmislerdir: Ibnu'n-Nahhâs: "Fitir sadakasi icmâ ve Hz. Peygamber'dengelen sahih hadislerle sabit olduguna göre, onun bu sübutiyeti, ancak icmâ ya da onu ortadan kaldiracak ve neshe di ldigini açiklayacak dengi bir hadisle ortadan kalkacaktir. Böyle bir sey de gelmemistir." demistir. Ilgili kisim sona erdi.

Neshin azligina ve ender bulunduguna delalet eden bir dördüncü husus da sudur: Usûlcülere göre aslî ibaha hükmü ile mubah olan bir seyin daha sonra haram kilinmasi nesh sayilmamaktadir. Meselâ içki ve ribâ gibi.

Çünkü bunlarin haram kilinmalari, aslî ibaha hükmü üzerine gelmis olmalari itibariyla aslî ibaha hükmünü neshetmis sayilmamaktadir.[13] Bu yüzden neshin tarifini yaparken söyle demislerdir: Nesh: Ser'î hükmün[14], daha sonra gelen baska bir ser'î hükümle kaldirilmasidir. Bir delil ile berâet-i zimmetin kaldirilmasi da bunun benzeri olmaktadir. Daha önceleri müslümanlar namazda iken birbirleri ile konusurlardi.[15]Bu durum: "Gönülden boyun egerek Allah'a namaz kilin"[16] âyeti gelinceye kadar böyle sürdü. "Onlar namazda husu içindedirler"[17] âyeti ininceye kadar da namazda iken saga sola bakarlardi[18] Bu durumu ifade için söyle demislerdir: "Bu, (ser'î bir hükmü degil) sadece daha Önce üzerinde olduklari bir durumu neshetmistir.[19] Kur'ân'm çogu[20] da bu sekildedir." Bu sözün mânâsi, onlar bunu aslî ibaha hükmü ile yapiyorlardi, demektir. Bu ise nesh sayilmamaktadir. Seriatin cahiliye dönemine ait olup da iptal ettigi herse-yin durumu da ayni sekildedir. Bunlari yani nesh iddiasinda bulunulan hükümleri bir araya getirir ve bunlarla ilgili kitap ve sünnet delillerine bakarsak, onlar içerisinde mensûh olarak gerçekten çok az bir kisim elimizde kalacaktir. Kaldi ki burada üzerine dikkat [îos] çekmemiz gereken bir önemli nokta daha vardir. Böylece selef ulemâsinin nesh teriminden ne kastettiklerinin daha iyi anlasilmasi temin edilmis olacaktir. O da sudur: [21]

**Üçüncü Mesele:**

Mütekaddimîn (ilk dönem) ulemâsinin sözlerine baktigimizda, onlarin nesh kelimesini usûlcülerin kullanmis oldugu mânâdan daha genel bir anlamda kullandiklarini görüyoruz: Onlar bazen mut-lakin takyid edilmesine nesh ifadesini kullaniyorlar. Bazen bitisik ya da ayri bir delil ile yapilan âmmin tahsisine de nesh tabir ediyorlar. Keza mübhem ve mücmelin beyani için de ayni tabiri kullaniyorlar. Öbür taraftan ser'î bir hükmün, daha sonra gelen baska bir ser'î hükümle kaldirilmasina da nesh demektedirler. Onlari böyle bir tutuma iten sebep, bütün bu sözü edilen seylerin hep ayni mânâya çikmasi idi. Söyle ki: Müteahhir ulemânin istilahinda nesh, önce gelen emrin, yükümlülük konusunda murad olmadigi so-. nucunu gerektirmektedir. Murad sadece son olarak getirilen olmaktadir. Bu durumda bilinci ile amel edilmemekte, ikinci ise kendisi ile amel edilen hüküm olmaktadir.

Bu mânâ mutlakin takyidi konusunda da mevcut bulunmaktadir. Çünkü mutlak, kendisini kayitlayan mukayyid karsisinda zahiri terkedilmis bir nass olmaktadir ve onun bu mutlak ifadesi ile amel edilmemektedir. Aksine amel, kayit getiren delil ile olmaktadir. Bu haliyle sanki mutlak, kendisini kayitlayan nass (mukayyid) karsisinda (mensuh gibi) hiçbir anlam ifade etmemektedir ve sonuçta nâsih mensûh gibi olmaktadir. Amm ile hâss

arasindaki iliski de aynidir. Zira âmmin zahiri, hükmün lafzin kapsami altina giren bütün cüzlerine tesmil edilmesini gerektirmektedir. Hâss gelince, âmmin zahir hükmünü itibardan düsürmektedir ve bu haliyle âmm ve hâss da nâsih ve mensûha benzemektedirler. Su kadar var ki, âmm lafzin delâlet ettigi sey (medlulü) tümden ihmal edilmemekte, sadece hâssin (ihmâl edilmesine) delalet ettigi kisim[22]o kapsamdan çikarilmaktadir; Kalan diger kismi ise, evvelki hüküm üzere kalmaktadir. Mübhemle onu açiklayan mübeyyin nasslar[23] da, mutlak ile mukayyed nasslar gibidir. Durumun böyle olmasi, nesh sözcügünün bütün bu mânâlar hakkinda kullanilmasini kolaylastiran bir gerekçe olmustur. Çünkü bu mânâlarin hepsi de sonunda ayni noktaya çikmaktadir.

Maksadi açiklamak için örnekler vermek gerekmektedir; Ibn Abbâs'tan, "Dünyayi isteyene -istedigimiz kimseye diledigimiz kadar- hemen veririz"[24] âyetinin "Âhiret kazancini isteyenin kazancini artiririz; dünya kazancini isteyene de ondan veririz'[25] âyetini neshettigi nakledilmistir. Dikkat edilirse burada söz konusu olan nesh degil kayitlamadir. Zira âyette geçen "ondan veririz" ifadesi mutlaktir; manasi ise Allah'in dilemesi ile kayitlidir. Diger âyetteki -istedigimiz kimseye diledigimiz kadar- ifadesi bunu gerektirmektedir. Baska türlü anlamak mümkün degildir. Çünkü âyetlerin konusu insâ olmayip ihbardir (haber verme); haberlerde ise nesh câri degildir.[26]

Yine Ibn Abbâs, "Sâirlere ancak azgin olanlar uyar. Onlarin her vadide saskin saskin dolastiklarini ve yapmadiklarini yaptik dediklerini görmez misin?" âyetinin hemen sonra gelen: "Ancak inanip yararli is isleyenler, Allah'i çok ananlar... bunun disindadir'[27] âyeti ile mensûh oldugunu söylemistir. Mekkî söyle der: "Ibn Abbâs'tan bunun gibi Kur'ân'da yer alan pek çok sey zikredilmistir. Onun nesh tabir ettigi seyler arasinda istisna harfi de bulunmaktadir. Bu gibi yerler (istisna) hakkinda o, "mensûh" ifadesini kullanmistir. Oysa ki bu ifade mecaz olup hakikat mânâda degildir. Çünkü müstesna ile müstesna minh (kendisinden istisna edilen) birbirine baglidir ve istisna edati, maksadin birinci lafzin kapsamina giren fertlerden istisna edilen fertlerin disinda kalanlarin amaçlanmis oldugunu göstermektedir. Oysa ki nâsih mensûhtan ayn ve onun hükmünü kaldiran müstakil bir delildir. Harf ile degildir." Onun sözü bu. Bunun mânâsi, nesh iddiasinda bulunan bu yerde söz konusu olan kendisinden Önce geçmis bulunan ânimin tahsisidir; ancak bunu ifade için o, nesh sözcügünü kullanmistir. Zira o, bu kelimeyi kullanirken onun özel ve dar terim anlamini dikkate almamistir.

Yine o, "Ey inananlar! Evlerinizden baska evlere, izin almadan, seslenip sahiplerine selâm vermeden girmeyiniz"[28] âyetinin "Içinde maliniz

bulunan bos evlere girmenizde size bir sorumluluk yoktur.[29] âyeti ile mensûh oldugunu söylemistir. Halbuki bunlarin gerçek anlamda nâsih ve mensûhla bir ilgisi yoktur. Su kadar var ki, âyetteki "size bir sorumluluk yoktur..." ifadesi birinci âyette geçen evlerden maksadin içerisinde oturulan evler oldugunu göstermektedir.[30]

Yine o, "Isteyen, istemeyen hepiniz savasa çikin..[31] âyetinin "Inananlar toptan savasa çikmamaladir'[32] âyeti ile mensûh oldugunu söylemistir.[33]Halbuki her iki âyet farkli iki konu ile ilgilidir. Ancak o, bu sözüyle Tebûk seferinden sonra hükmün, seferberligin herkes üzerine gerekmeyecegi seklinde olduguna dikkat çekmistir.

Yine o, "De ki: Ganimetler (enfâl) Allah'in ve Peygamberinin-dir'[34] âyetinin "Bilin ki, ele geçirdiginiz ganimetin beste biri Allah'in, Peygamberin ve yakinlarinin... dir"[35] âyeti ile mensûh oldugunu söylemistir. Halbuki burada söz konusu olan nesh degil, birinci âyetteki "Allah'in ve Peygamberinindir" ifadesindeki müphemli-gin beyanidir

Yine o, "Sakinan kimselere, onlarin hesaplarindan bir sorumluluk yoktur'[36] âyetinin de, "O size kitapta 'Allah'in âyetlerinin inkâr edildigini ve alaya alindigini isittiginizde, baska bir söze geçmedikçe, onlarla bir arada oturmayin, yoksa siz de onlar gibi olursunuz diye- indirdi[37] âyeti ile mensûh bulundugunu söylemistir. Halbuki En'âm süresindeki âyet bir haber niteligindedir.[38]Haberler ise ne neshederler ne de neshedilirler.

"Taksimde, yakinlar, yetimler ve yoksullar hazir bulunursa,ondan onlara da verin.[39] âyeti hakkinda da miras âyeti[40] ile mensûhtur, demistir. Ayni seyi ed-Dahhâk, es-Süddî, Ikrime de söylemislerdir. el-Hasen (el-Basrî), zekât ile mensûhtur demistir. Ib-nu'1-Müseyyeb, miras ve vasiyyet ile neshe dilmistir, demistir. Halbuki iki âyet arasini bulmak mümkündür. Çünkü (Nisa 4/8) âyetinin mendûbluga yorulmasi kabildir ve orada geçen "yakinlar"dan maksat vâris olmayan yakinlardir. Ayetteki "hazir bulunursa" ifadesi de bu yorumun delili olur. Dikkat edilecek olursa âyette onlara verilmesi hazir bulunmalari sartina baglanmistir. Dolayisiyla onlardan maksadin vâris olmayan yakinlar oldugu anlasilmaktadir. el-Hasen de âyetten muradin mendubluk oldugunu açiklamis ve buna vasiyyet ve miras âyetlerini delil olarak göstermistir. Bu durumda konu, mücmel ve müphemin beyani kabilinden olmaktadir.O ve Ibn Mesûd, "Içinizdekini açiklasaniz da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker ve diledigini bagislar..[41] âyetinin "Allah kisiye ancak gücünün yetecegi kadar yükler,[42] âyeti ile mensûh oldugunu söylemislerdir. [Halbuki bu da nesh degildir.[43] Çünkü Ibn Abbâs, âyeti sahitligi gizleme ile tefsir etmistir,[44] Zira o, daha önce: "Sahitligi gizlemeyin"[45] ifadesini kullanmis ve arka-sindan da "Içinizdekini açiklasaniz da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba

çeker ve diledigini bagislar...[46]demistir. [Ibn Abbâs'in görüsü dogrultusunda hareket etmez ve asagidaki dipnota aldigimiz rivayeti esas alirsak, o zaman "Allah kisiye ancak gücünün yetecegi kadar yükler..." âyeti "Içinizdekini açiklasaniz da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker ve diledigini bagislar..." âyetini nesh degil tahsis ve onun mücmelligini beyan etmis olur.[47] Böylece bunun da âmmin tahsisi veya mücmelin beyani kabilinden oldugu anlasilmis olur.

Yine Ibn Abbâs, "Süslerini, kendiliginden görünen kismi müstesna, açmasinlar..[48] âyetinin "Evlenme ümidi kalmayan, ihtiyarlayip oturmus kadihlara, süslerini açiga vurmamak sartiyla, dis esvaplarini çikar'mAklan ötürü sorumluluk yoktur.[49] âyeti ile mensûh oldduguriti söylemistir. Halbuki burada da nesh yoktur. Burada söz konusu3 olan sadçce daha önce geçen genelligin (umûm) tahsisi olmaktadir. '

Ebû'd-Derdâ ve Ubâde b. es-Sâmit, "Kitap verilenlerin yemegi size helâl, sizin yemeginiz de onlara helâldir"[50]âyeti hakkinda o, "Üzerine Allah'in adinin anilmadigi kesilmis hayvanlari yemeyin.[51] âyeti ile neshedilmistir, demislerdir. Eger murat, Kitap ehlinin yiyecekleri -üzerine Allah adi anilmasa da- helâldir demekse, o zaman umûmun tahsisi söz konusu olacaktir. Eger murat, Kitap ehlinin yiyecekleri Allah'in adini anmak sartiyla helâldir demekse, o zaman da tahsis kabilinden olacaktir. Ancak birinci izaha göre tahsis görmüs umûm bizzat En'âm süresindeki âyet (6/121); ikincisine göre de aksi olacaktir.[52]

Atâ ise, "O gün arkasini düsmana dönen kimse Allah'tan bir gazaba ugramis olur.[53] âyeti, "Sizin sabirli yirmi kisiniz onlardan ikiyüz kisiyi yener; çünkü onlar anlayissiz bir güruhtur. Simdi Allah yükünüzü hafifletti, zira içinizde za'f'bulundugunu biliyordu. Sizin sabirli yüz kisiniz onlardan ikiyüz kisiyi yener; sizin bin kisiniz, Allah'in izniyle, iki bin kisiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir"[54] âyeti ile mensûhtur demistir. Oysa ki burada da söz konusu olan "arkasini düsmana dönen kimse" ifadesinin beyan ve tahsisi olmaktadir. Bu durumda mânâ: "Düsman mü'minlerin iki kati oldugu halde arkasini düsmana dönen kimse..." seklinde olmaktadir. Buna göre iki âyet arasinda tearuz ve sonuncu mutlak ifade ile nesh durumu yoktur.

Yina o (Atâ), "Bunlardan baskasi size helâl kilindi"[55] âyetinin de, bir kadini halasi ve teyzesi üzerine nikahlamayi yasaklayan delil ile neshedildigini söylemistir. Halbuki bu da ânimin tahsisi kabilinden olmaktadir.

Vehb b. Münebbih ise, "Melekler... yeryüzünde bulunanlar için O'ndan bagislanma dilerler"[56] âyetinin Gâfir süresindeki "Iman edenler için istigfar ederler"[57]âyeti tarafindan neshedildigini söylemistir. Halbuki Gâfir süresindeki âyet Sûra süresindeki âyetin açiklamasi mahiyetindedir. Zira o

rnahza bir haberdir ve haberler neshe konu olmaz. Ibnu'n-Nahhâs: "Bunlarda nâsih ve mensûh meydana gelmez; çünkü Allah tarafindan bildirilen bir haberdir." demistir. Ancak Vehb b. Münebbih'in, sözündeki kelimesini seklinde söylemesi mümkündür[58] ve o takdirde sözünün anlami: "Bu âyet Gâfir süresindeki âyetin nüshasi (kopyasi) gibidir ve aralarinda fark yoktur. Ikisi ayni mânâya gelir ve biri digerini beyan eder" seklinde olur. O devamla söyle der: "Alimlerin bu gibi sözleri karsisinda ayna sekilde teviller yapmak gerekir. Onlarin sözlerinin herhangi bir yolla izahina imkan varken böyle tevil edilmeyip hatali sekilde anlasilmasi dogru olmaz. Bu dedigimize delil, Ahmed b. Muhammed'in bize bildirdigi seydir." Sonra o Katâde'den "Melekler... yeryüzünde bulunanlar için O'ndan bagislanma dilerler"[59] âyeti hakkinda "Onlardan mü'min olanlar için..." dedigi isnadinda bulunur.

Irak b. Mâlik (el-Gifârî), Ömer b. Abdulaziz ve Ibn Sihâb'dan ise, "Altin ve gümüsü biriktirip (kenz) Allah yolunda sarfetmeyenle-re can yakici bir azabi müjdele"[60]âyetinin, "Mallarinin bir kismini, kendilerini temizleyip aritacak sadaka olarak al"[61] âyeti ile mensûh oldugunu söyledikleri rivayet edilmistir.[62] Halbuki burada söz konusu olan da birinci âyette "kenz" olarak sözü edilen seyin ne oldugunun açiklanmasi dir. Buna göre bir malin zekati verildigi zaman o "kenz" sayilmayacaktir. Zekati verilmeyen ise, âyette sözü edilen "kenz" kapsaminda kalmaktadir. Dolasiyla burada da nesh durumu yoktur.

Katâde de, "Allah'tan sakinilmasi gerektigi gibi sakinin"[63] âyetinin "Gücünüz yettigi kadar Allah'tan sakinin"[64] âyeti ile mensûh oldugunu söylemistir. Bu er-Rabî* b. Enes, es-Süddî ve Ibn Zeyd'den de nakledilmistir. Bu da daha öncekiler gibidir. Çünkü her iki âyet de Medine döneminde inmistir. Bu dönemde dinde güçlügün olmadigi prensibi ile takat üstü yükümlülügün kaldirilmis oldugu ilkesi benimsenmis ve yerlesmisti. Dolayisiyla "Allah'tan sakinilmasi gerektigi gibi sakinin"[65] âyetinin mânâsi "gücünüzün yettigi konularda" demektir ve "Gücünüz yettigi kadar Allah'tan sakinin"[66] âyetinin mânâsi da zaten budur. Onlar burada nesh sözcügünü kullanirken, Al-i Imrân süresindeki mutlak ifadenin, Tegâbun sûresi ile kayitli (mukayyed) oldugunu kastetmis olmaktadirlar.

Yine Katâde, "Bosanan kadinlar, kendi kendilerine üç aybasi hali beklerler..."[67] âyetinin hükmünden kendisi ile zifafa girilmeyen kadinin durumu, "Mü'min kadinlarla nikahlanip, onlari temasta bulunmadan bosadiginizda, artik onlar için size iddet saymaya lüzum yoktur"[68]âyeti ile; hayizdan kesilen, henüz hayiz görmeyen ve hâmile olan kadinin durumu ise, "Kadinlariniz içinde ay hali görmekten kesilenler ile henüz ay hali görmemis olanlarin id-detleri hususunda süpheye düserseniz, bilin ki,

onlarin iddet beklemesi üç aydir; gebe olanlarin iddeti dogurmalari ile tamamlanir"[69] âyeti ile neshedilmistir, demistir. (Burada da yine nesh degil beyan durumu vardir.)

Abdulmelik b. Habib, "Dilediginizi yapin[70], "Artik dileyen iman etsin; dileyen inkar etsin"[71] ve "Kur'ân ancak aranizda dogru yola girmeyi dileyene ... ögüttür"[72] âyetlerinin "Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe siz birsey dileyemezsiniz"[73] âyeti ile neshedilmis oldugunu söylemistir. Halbuki bu âyetler tehdîd ve korkutma sadedinde gelmis âyetlerdir ve böyle bir mânânin neshe konu olmasi sahih degildir. Ayetlerde dileme isinin kullara nisbet edilmesi, zahiri üzere olmayip, Allah Teâlâ'mn dilemesi ile kayitli olmaktadir. Ayetlerden amaç da iste budur.

Yine o, "Bedevilerin küfür ve nifaklari her yönden daha ileridir"[74] âyeti ile "Bedevilerden Allah yolunda sarfettiklerini angarya sayanlar... vardir[75] âyetinin, "Bedevilerden Allah'a ve âhiret gününe inanan, sarfettigini Allah katinda ibadet ve Peygamberin dualarina nail olmaya vesile sayanlar da vardir"[76] âyeti tarafindan neshedilmis oldugunu söylemistir. Halbuki bu âyetlerin içerigi haber olmaktadir ve haberler neshe konu olmazlar. Bu durumda âyetlerden maksat, bedevilerin genel kapsami içerisinden inananlarin çikarilmis ve hükme kâfir olanlarin tahsis edilmis olmasidir.[77]Ebû Saîd ve digerleri ise, "iffetli kadinlara zina isnad edip de, sonra dört sahit getiremeyenlere seksen degnek vurun; ebediyen onlarin sahitligini kabul etmeyin; iste onlar yoldan çikmis kimselerdir"[78]âyeti, (hemen arkasindan gelen) "Ama bundan sonra, tevbe edip düzelenler bunun disindadir"[79] âyeti ile neshedilmis oldugunu söylemislerdir. Benzeri bir söz daha Önce Ibn Abbâs'tan nakledilmisti (ve gerekli açiklama orada yapilmisti).

"Süphesiz ki Allah, bütün günahlari affeder"[80] âyetinin, "Allah kendisine sirk kosulmasini affetmez"[81]âyeti ile mensûh oldugu söylenmistir. Halbuki bu, nesh kabilinden olmayip tahsis kabi-lindendir. "Siz ve Allah'tan baska taptiklariniz, cehenemin yakitisiniz"[82]âyetinin ''Yaptiklarina karsilik katimizdan kendileri için iyi seyler yazilmis olanlar, iste onlar cehennemden uzak tutulanlardir"[83] âyeti ile mensûhtur[84]ayni sekilde "Sizden cehenneme ugramayacak yoktur.[85] âyeti de yine bu âyetle mensûh bulunmaktadir, denilmistir. Oysa ki bunlar haber konulu âyetlerdir ve bilindigi gibi haberlerin neshedilmesi caiz degildir. Mekkî söyle der: Sonra eger bu nesh olsa, o zaman Allah'tan baska kendisine ibadet edilenlerin tümünün cehenneme girmesi hükmü kalkmis olurdu. Çünkü nesh, birinci hükmün zevali ve ikinci hükmün onun yerine geçmesi demektir.[86] Halbuki bu konuda birinci hükmün topyekün ortadan kalkmasi caiz degildir. Zail olan sadece bazisidir. Dolayisiyla söz konusu olan tahsis[87] ve beyandir.

"Sizden, hür mü'min kadinlarla evlenmeye güç yetiremeyen kimse, ellerinizdeki mü'min cariyelerinizden alsin" âyetinin, yine ayni âyetin devami olan "Cariye ile evlenmedeki bu izin içinizden, günaha girme korkusu olanlaradir"[88]kismi ile neshedildigi söylenmistir. Oysa ki burada da söz konusu olan nesh degil, mü'min cariyelerle evlenebilmenin sartini beyan olmaktadir.

Konu ile ilgili pek çok örnek vardir ve bunlar, mütekaddimînin (ilk devir âlimlerinin) nesh kelimesini, lafizlarin zahirlerinden hükümlerin çikarilmasi sirasinda, Sâri'in maksadi olmayan mânâlari vehmettiren unsurlarin açiklanmasi (yani mutlakm takyidi, mücmelin beyani, âmmin tahsisi gibi) anlamim kastettiklerini göstermektedir. Bu durumda onlarin istilahlarinda nesh kelimesi, usûlcülerin istilahlari olan nesh kelimesinden çok daha kapsamli olmaktadir. Bu nokta iyi anlasilmalidir. Tevfîk ancak Allah'tandir.[89]

**Dördüncü Mesele :**

Zarurî, hâcî ve tahsînî konulardan olan küllî kaidelerde nesh meydana gelmez.[90] Istikra neticesinde ortaya çikmistir ki, nesh sadece cüz'î fer'î mesâilde vuku bulmustur. Çünkü bes zarurî esasin korunmasina yönelik her hüküm sabit bulunmaktadir. Eger bunlar içerisinden bazi cüziler neshe dilmisse, bu mutlaka onlarin hifzini temine yönelik bir baska hususun konulmasi yolu ile olmustur. Eger yerine birsey konulmaksizm nesh meydana gelmisse, bu durumda da korumanin asli mutlaka baki kalmis olacaktir. Zira, bir cinsin bazi nevilerinin kaldirilmis olmasindan o cinsin kaldirilmis olmasi gibi bir sonuç meydana gelmez.

Hatta usûlcüler, zarurî esaslarin her millette (seriatta) dikkate alinmis oldugunu, her millete göre koruma sekilleri farkli olsa bile esasta bunlarin müsterek olduklarini iddia etmislerdir. Hâcî ve tahsînî konularda da durumun böyle olmasi gerekir. Su âyetler bu hususu ortaya koymaktadir: "Allah Nuh'a buyurdugu seyleri size de din olarak buyurmustur. Ey Muhammedi Sana vahyettik; Ibrahim'e, Musa'ya ve Isa'ya da buyurduk ki: Dine bagli kalin, onda ayriliga düsmeyin[91] "Ey Muhammedi Peygamberlerden azim sahibi olanlarin sabrettigi gibi sen de sabret"[92] Pek çok peygamberden bahsettikten sonra söyle buyrulmustur: "Iste bunlar Allah'in dogru yola eristir dikleridir, onlarin yoluna uy[93]"Allah'in hükmünün bulundugu Tevrat yanlarinda iken, ne yüzle seni hakem tayin ediyorlar da sonra bundan yüz çeviriyorlar."[94] Daha pek çok âyette daha Önceki seriatlarda mevcut bulunan küllî hükümlerden haber verilmistir ve bunlar aynen bizim seriatimizda da bulunmaktadir ve aralarinda bir fark yoktur. Yüce Allah söyle buyurur: "Ataniz Ibrahim'in dini.[95] Hz. Musa'nin kissasi ile ilgili olarak da: "Süphesiz ben Allah'im. Benden baska tanri

yoktur. Bana kulluk et; Beni anmak için namaz kil[96] "Sizden Öncekilere oruç yazildigi gibi size de yazildi"[97]infaktan men hakkinda gelen "Biz bunlari, vaktiyle bahçe sahiplerini denedigimiz gibi denedik.[98] âyetleri; "Orada onlara cana can, göze göz, buruna burun, kulaga kulak... diye yazdik.[99] Ve bunlara benzer daha pek çok zarurî esaslar hakkinda gelen âyetler bunu göstermektedir.

Hâcî konularda da durum aynidir. Çünkü biz onlarin takat üstü yükümlülüklere maruz kalmadiklarini biliyoruz. Her ne kadar onlar bazi mesakkat veren yükümlülüklerle muhatap tutulmuslar-sa da, bu hâciyyâtm dikkate alinmis oldugu esasini ortadan kaldirmaz. Öbür taraftan tahsînî olan hususlarda da durum farkli degildir. Yüce Allah söyle buyurur: "Siz kadinlari birakip sehvetle erkeklere yaklasiyorsunuz[100] Öbür taraftan "Onlarin yoluna uy"[101] ifadesi zahiri ile, eza ve iskencelere karsi sabir ve metanet gösterme, düsmanca tavirlari en güzel sekilde savma gibi onlarin güzel âdetlerine de sâmil olmaktadir.

"Sizden her biriniz için bir yol ve bir yöntem kildik (sir'aten ve minhâcen)"[102]âyetine gelince, bu tamamen cüz'î fer'î konularla ilgili olmaktadir.[103] Bu sekilde âyet ve hadislerin mânâlari toplanmis olur. Serîatlerde nesh bulunmasina ragmen, onlarin asil ve esaslari birlik arzettigine ve degismeden kalip neshe konu olmadigina göre, bütün seriatlarin güzellikerini kendisinde toplayan ayni Islâm seriati içerisinde bu esaslarin degismeden kalmasi ve neshe konu olmamasi öncelikli olarak sabit olacaktir. Allah Teâlâ en iyisini bilir. [104]

---

[1] Deliller bahsinin sekizinci meselesine bkz. O zaman esaslarin tamamlanmasinin mânâsi daha iyi anlasilacaktir. Buradaki ifadeden maksat yeni esaslarin konulmus olmasi degildir. Çünkü Medine döneminde getirilen bütün hükümler Mekke döneminde temeli atilan küllî esaslarin bir uzantisi ya da tamamlayicisi mahiyetindedir. Mekke döneminde esasi bulunmayip da tamamen Medine döneminde konulmus genel bir esas bulunmamaktadir.

[2] Daha önce sekizinci meselede de geçtigi gibi içki yasagi daha önce temeli atilmis bulunan nefsin korunmasi esasi içerisinde icmalen mevcuttu. Medine döneminde yapilan is, bunun adinin konularak yasagin tasrih edilmesinden ibaret olmustur; yoksa bu yasak yeni bir esas getirmis degildir. Keza içene had cezasi konulmasi, çogu haram olanin azini da haram oldugunun belirtilmesi ilgili esasin tamamlayici unsurlari mahiyetindedir.

[3] Bu ifade birazdan gelecek neshin gerekçesine ters düsmemektedir. Çünkü mücmel olarak getirilen esaslarin detaylari getirilince tatbikat sirasinda çesitli güçlüklerle karsilasmak mukadderdi. Bu zorluklar karsisinda bazi ruhsatlarin getirilmesi hikmetin geregi oluyordu.

[4] Yani neden ve ne kadar infak edecegi konusu tercihe birakilmisti. Yoksa bizzat infak, ta ilk bastan beri kisinin tercihine birakilmis degildi.

[5] Iyice arastirildigi zaman müt'a nikahinin Mekke fethi gününde üç gün süre ile mubah kilindigi ve daha sonra da haram edildigi görülecektir. Burada söz konusu olan helal kilma o zamana mahsus zarurete mebnî bir tasarruftu. Sonra da neshechldi. Her iki is de Medine döneminde olmustu. Dolayisiyla misal üzerinde tartisilabilir.

[6] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/97-99

[7] Yani neshin küllî esaslarda olmayacagina.

[8] Âl-i Imrân 3/7.

[9] Çünkü bu durumda mensûh, âyette kitabin anasi, esasi, çogunlugu oldugu belirtilen muhkemin karsiti olmaktadir.

[10] Evet bu çogunluk âlimlerin görüsü olmaktadir. Bunlarin delilleri açiktir. Bunlar haber-i vâhid ile mütevâtirin sadece tahsis edilebilecegini, ama neshedilemeyecegini kabul etmislerdir. Çünkü tahsis bir beyan çesididir ve bu durumda iki delilin arasi bulunmakta, her ikisiyle de amel edilmis olunmaktadir. Nesh ise iptal olmaktadir. Zayifin güçlüyü Iptal etmesi mümkün degildir.

[11] Mekke döneminde inen âyetlere Mekkî, Medine döneminde inen âyetlere de Medenî denilmektedir. (Ç)

[12] Bu izah sonucunda meselâ Celâleyn gibi tefsirlerde tutulan yolun pek uygun olmadigi anlasilmis olacaktir. Her ne kadar birazdan gelecek olan istilah üzerinde yürünmüs olmasi söz konusu ise de, bu gibi yerlerde nesih ifadesini kullanmak Allah'in kelamini açiklama konusunda pek de hos olmayan bir gevseklik göstermek anlamina gelmektedir.

[13] Bu ifade içkinin, Medine döneminde hakkinda yasaklayici âyet gelmeden önce aslî ibâha hükmü geregince mubah oldugunu gösterir. Bu durumda bu söz ile, daha önce geçen ve içkinin hükmünün Mekke döneminde konulmus bulunan canin ve organlarin korunmasi aslî hükmünün içerisine girdigi seklindeki sözü arasini bulma ihtiyaci dogmaktadir

[14] Hakkinda ser'an ibaha hükmü verilmeyen, esyanin asli ve câri âdet geregi olan mubah, ser'î bir hüküm sayilmamaktadir.

[15] Zeyd b. Erkam söyle der: "Biz namazda iken konusurduk. Bizden biri ya-nindakine birseyler söylerdi. Sonunda "Gönülden boyun egerek Allah'a namaz kilin" âyeti indi; namazda iken sükût etmemiz emredildi ve konusmak yasaklandi." (bkz. Buhârî, el-Amel fî's-salât, 2 ; Tefsîr, 2/43 ; Müslim, Mesâcid, 35).

[16] Bakara 2/238.

[17] Mü'minûn 23/2.

[18] Ibn Merdeveyh'in rivayetine göre Hz. Peygamber <sa.) namaz kilarken saga sola bakardi. Bunun üzerine sözü edilen âyet indi.

[19] Yani ser'î bir hükmün neshi söz konusu degildir. Aksine zimmetin daha önce berâeti var iken simdi bir yükümlülükle mesgul olmustur. Müellif bu nev'e çesitli isimler vermistir: Buna göre: a) Aslî ibaha hükmü ile mubah olan seylerin haram kilinmasi, b} Zimmetten aslî berâetin kaldirilmasi, c) Cahiliye döneminde insanlarin üzerinde bulunduklari durumun kaldirilmasi. Bunlarin her üçü de ayni mânâyi ifade eden farkli tabirler olmaktadir ve böylece müellif ser'î hükmün neshi ile bunlar arasindaki farki iyice göstermeyi amaçlamistir. Bunlar nesih sayilmamaktadir.

[20] Yani Kur'ân'm tesri kildigi seylerin çogu, Cahiliye döneminde insanlarin isleyegeldikleri seylerin kaldirilmasi ya da iptal edilmesi seklinde olmustur. Her ne kadar onlara belli bir süre mühlet verilmis ve onlarin gerek yasantilarini ve gerekse ibadet hallerini islâh yolu ile düzenlenen konularda tedrîce riayet edilmisse de sonuç itibariyla yapilan Cahiliye döneminde mevcut olan seylerin iptalidir. Bunlar nesih sayilmamaktadir. Çünkü bu gibi konular hakkinda daha önce geçmis ser'î bir hüküm bulunmamakta, getirilen ilgili delil ilk defa ser'î bir hüküm koymus olmaktadir.

[21] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/99-102

[22] Yani hâssin medlulü disinda kalan kisim.

[23] Birazdan ganimet hakkindaki örnegi gelecektir.

[24] Isrâ 17/18.

[25] Sûra 42/20.

[26] Nesih, haberlerin delalet ettikleri seylerde cereyan etmez. Asla degismesi mümkün olmayan meselâ Allah'in birligini, onun kemâl ve tenzihi sifatlarini bildiren haberlerin medlulleri üzerinde neshin cereyen etmeyecegi konusunda icmâ bulunmaktadir. Zeyd'in imani, Amr'in küfrü gibi degismesi mümkün oîan konularla ilgili haberler hakkinda neshin cereyan edip etmeyecegi hakkinda ise ihtilaf vardir. Tercih edilen görüse göre bu gibi durumlarda da nesih cereyan edebilir. Haberin tilâvetinin neshi veya bizim bir haberi bildirmekle yükümlü tutulmamizin neshedilmesi ise -meselâ birseyi haber vermekle yükümlü kilinmamiz ve sonra da o seyle olan yükümlülügümüzün

neshinin gelmesi gibi- bütün bunlar caizdir. Çünkü bunlar da bir tür yükümlülüktür. Dolayisiyla neshin konusudur. Simdi bu izah isigi altinda âyete bakiniz. Acaba o medlulü degisebilen türden ve dolayisiyla tercih edilen görüse göre neshe konu olabilen kisimdan midir? Yoksa degismeyen, dolayisiyla da neshin girmeyecegi kisimdan midir? Usûlcüler söyle derler: Degismeyen kismin örneklerinden biri de meselâ: "Allah Zeyd'i helak etti" sözüdür. Çünkü bu tek bir olaydir ve bir kere vuku bulmustur. Dolayisiyla bu gibi haberlerin medlulü hakkinda degisiklik meydana gelmez. Tahkik sonucunda görülmüstür ki, bazi haberlerin medlulleri hakkinda nesh caiz olmaktadir. Meselâ haber âmm olur, sonra ikinci haber gelir ve birinci haberin âminim tahsis eder ve âmmin medlulünün sadece bazi cüzlerine samil oldugunu gösterir. Yukaridaki âyette oldugu gibi. Ancak bu usûlcülerin kastettikleri anlamda olmayip, mütekaddimînin kastettikleri nesih istilahi dogrultusunda olur. el-Amidî'nin et-Ihkâm adli eserine bkz.

[27] Suarâ 26/224-226.

[28] Nûr 24/27.

[29] Nûr 24/29.

[30] Hatta birinci âyette dahi, sözü edilen evlerden maksadin içerisinde oturulan evler oldugunu göstennektedir.Çünkü âyette bulunan "izin almadan, seslenip sahiplerine selâm vermeden"ifadesi bunu gerektirir.

[31] Tevbe 9/41.

[32] Tevbe 9/122.

[33] Atâ da ayni görüstedir. Bu görüs, ikinci âyetin cihâd hakkinda oldugu esasina mebnîdir. Fahreddin er-Râzî, buna ragmen bunlar arasinda neshin gerekmeyecegini açiklamistir. Onun dinî ilimler konusunda ihtisaslasma ve derinlesme ile ilgili oldugu ve onun cihâdla ilgisi bulunmadigi da söylenmistir. Nitekim müellif de Öyle söylemektedir. Ancak müellifin "Ancak o, bu sözüyle Tebûk seferinden sonra hükmün, seferberligin herkes üzerine gerekmeyecegi seklinde olduguna dikkat çekmistir" sözünün bir anlami yoktur. Çünkü bu, bizzat neshin mânâsi olmaktadir.

[34] Enfâl 8/1.

[35] Enfâl 8/41.

[36] En'âm 6/69.

[37] Nisa 4/140.

[38] Mekke'de "Âyetlerimizi çekismeye dalanlari görünce, baska bir bahse geçmelerine kadar onlardan yüz çevir...." (6/68) âyeti inince müslüman-lar sikayetçi oldular ve kendilerinin Mescid-i Haram'da namaz kilmaktan, Kabe'yi tavaf etmekten mahrum kaldiklarini söylediler. Zira müsrikler her defasinda müslümanliga satassalar onlar hemen orayi terket-mek zorunda kaliyorlardi. Onlarin satasmasi ise eksik olmuyordu. Bu durumdan büyük bir sikinti duyuyorlardi. Bunun üzerine "Sakinan kimselere, onlarin hesaplarindan bir sorumluluk yoktur" âyeti ile onlara karsi Allah'in rahmet ve ruhsati tecelli etti ve böylece kendilerine, Islâm'a satasanlari uyarmak, onlari Hakk'a irsâd etmekle birlikte bulunduklari yerde kalmalari mubah kilindi. Sonra Medine döneminde münafiklar Yahudi hahamlari ile birlikte otururlar ve onlardan Islâm'a ve Kur'ân'a yöneltilen her türlü istihza, ayiplama, satasma duyarlardi. Bunun üzerine "O size kitapta 'Allah'in âyetlerinin inkâr edildigini ve alaya alindigini isittiginizde, baska bir söze geçmedikçe, onlarla bir arada oturmayin, yoksa siz de (ey münafiklar) onlar gibi olursunuz' diye indirdi." (4/140) âyetini münafikara hitaben indirmis oidu. Buna göre *Ki-tap'ta size indirilen' den maksat "Ayetlerimizi çekismeye dalanlari görünce, baska bir bahse geçmelerine kadar onlardan yüz çevir...." (6/68) âyeti olmaktadir. Fahreddin er-Râzî'nin tefsirine bkz. Onun izahina göre burada nesh iki kere meydana gelmis olmaktadir. Birincisi: Azimet hükmü, hafifletme ve onlari uyarmak kaydi ile eski yerlerinde oturmaya devami mubah kilma yoluyla nesh. Bu nesilde hem nâsih hem de mensûh En'âm sûresinde bulunmaktadir. Ikincisi: Hafifletme hükmünü ikinci olarak neshetme. Bu da (4/140) âyetiyle olmustur. Böyle bir seyin benzerinin seriatta görülmedigini söyleyenler olmustur. Meselâ Ibnu'1-Kay-yim, Zâdu'l-meâd adli eserinde birçok yerde bunu söyler. Sonra kaldi ki, "Sakinan kimselere, onlarin hesaplarindan bir sorumluluk yoktur" ifadesi ser'î bir hüküm bildirmektedir. O da günah ve sorumlulugun kaldirilmis olmasidir. Bu durumda onun nâsih ya da mensûh olmasi mümkündür; çünkü o mânâ itibariyla haber degildir. Bu noktada müellifin sözüne ne basta ne de sonda katilmak mümkün degildir. Benzeri bir durum sarih olmayan emir bahsinde de gelecektir.

[39] Nisa 4/8.

[40] Nisa 4/11-13. (Ç)

[41] Bakara 2/284.

[42] Bakara 2/286.

[43] Bu cümle sözün akisi ve Nâsir'in notu dikkate alinarak tarafimizdan

eklenmistir. (Ç)

[44] Ibn Abbâs'in sözüne göre âyetin anlami söyledir: "içinizdekini ve sahitlik hakkinda bildiklerinizi açiklasaniz da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker ve diledigini bagislar..." seklinde olacaktir. Bu söyle olur: Siz hak sahibine hakkin nasil oldugunu bildiginizi, fakat hâkim yaninda sehadette bulunmayacaginizi söylersiniz, yahut da gizler ve hak sahibine bildiginiz seyleri muttali kilmazsiniz. Bu durumda da her iki halden dolayi Allah sizi hesaba çeker. Çünkü sizin bu tavriniz sehadeti gizlemek ve hakki zayi etmektir. Bu durumda âyetteki "açiklasaniz da..." ifadesi Sahitligi gizlemeyin" sözünün mücmelligini açiklamis olur. Bu durumda o, sadece birine olabilecegi gibi her iki duruma da muhtemel olabilir ve o zaman "Allah kisiye ancak gücünün yetecegi kadar yükler..."âyetinin bu âyetle irtibati kalmaz.

Ama âyetin inis sebebi ile ilgili bir rivayet bulunmaktadir: "Içiniz-dekini açiklasaniz da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker ve diledigini bagislar..." âyeti inince bu sahabeye çok agir geldi ve Hz. Pey-gamber'in önünde dizleri üzerine kapanip söyle dediler: "Yâ Rasûlallah! Simdiye kadar namaz, oruç... gibi gücümüzün yetecegi seylerle yükümlü tutulduk. Ancak bu âyet indi ve hiçbirimiz içinden geçen kötü düsünce ve hisleri Önleyebilecek güçte degildir" dediler. Bunun üzerine Yüce Allah: "Allah kisiye ancak gücünün yetecegi kadar yükler..." âyetini indirdi. Yani Allah sizi içinizden geçen ve islemeye azmetmediginiz düsünce ve hislerden dolayi sorumlu tutmaz. Dolayisiyla sorumluluk gücünüz dahilindedir.

Bu rivayete göre âyetin "Içinizdekini açiklasaniz da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker ve diledigini bagislar..." âyetini neshet-mis olmasi, onun mücmeligini beyan, kapsami dahiline giren bazi cüz'le-rini tahsis etmesi anlamina gelmektedir.

Kisaca, Ibn Abbâs'm-görüsüne göre hareket ettigmiz zaman "Allah kisiye ancak gücünün yetecegi kadar yükler..." âyetinin "ve in tübdû..." âyetiyle ilgisi yoktur ve bu muhkem olup tahsise gidilmis olmaz. Hatta bu âyet sehadeti gizlememe ile ilgili âyetin mücmelligini beyan etmis olur.

Sözünü ettigimiz rivayeti esas aldigimizda ise, söz konusu olan nesh degil, mücmelin beyani ya da âmmin tahsisi olmaktadir.

[45] Bakara 2/283.

[46] Bakara 2/284.

[47] Bu kisim da yine metnin akisi ve Nâsir'in notu dikkate alinarak tarafimizdan ilave edilmistir. (Ç)

[48] Nûr 24/31,

[49] Nûr 24/60.

[50] Mâidde5/5.

[51] En'âm 6/121.

[52] Ancak tarih itibariyla daha önce gelen bir delilin daha sonraki tarihli bir delili tahsis etmesinin sihhati üzerinde durmak gerekir. Çünkü burada sözü edilen tahsis durumunda muhassis olan delil daha önce inmis olmaktadir. Çünkü Mâide sûresi En'âm sûresinden daha sonra inmistir. Bu görüs çogunluga aittir. Bazilari ise hâss ile âmmin tahsisi mutlak surette caizdir; ister önceki tarihli olsun ister sonraki tarihli olsun far-ketmez, demislerdir. Diger bazilari da, önceki ya da sonraki tarihli olmasina aldirilmaksizin kitap kitabi tahsis etmez demislerdir. Imâmu'1-Ha-remeyn ve Ebû Hanife de söyle derler: "Âmmin hâss ile tahsisi ancak tarih bakimindan âmmin önce gelmesi durumunda mümkündür; aksi takdirde sonraki tarihli âmm nâsih olur."

[53] Enfâl 8/16.

[54] Enfâl 8/66.

[55] Nisa 4/24.

[56] Sûra 42/5

[57] Gâfir 40/7.

[58] Ibnu'n-Nahhâs, bu kelimeyi böyle mi söyledi yoksa fiil olarak mi söyledi? Onu tam olarak bilmiyoruz. Ancak birincisi daha yakm ve bu durumda sözünü tevil etme imkani daha kolaydir.

[59] Sûra 42/5

[60] Tevbe 9/34.

[61] Tevbe 9/103.

[62] Bunlar, zekâti verilmeyen mallarin "kenz" oldugunu ifade eden pek çok hadisi delil olarak kullanmislardir.

[63] Âli Imrân 3/102.

[64] Tegâbun 64/16.

[65] Âl-i Imrân 3/102.

[66] Tegâbun 64/16.

[67] Bakara 2/228.

[68] Ahzâb 33/49.

[69] Talâk 65/4.

[70] Fussilet 41/4.

[71] Kehf 18/29

[72] . Tekvîr 81/28.

[73] Tekvîr 81/29.

[74] Tevbe 9/97.

[75] Tevbe 9/98.

[76] Tevbe 9/99

[77] Yani birinci âyet sonuncu âyet ile tahsis edilmis olmaktadir. Ortanca âyet ile sonuncu âyete gelince, bunlar arasinda herhangi bir tearuz durumu yoktur. Çünkü her iki âyette de açikça bedevilerin sadece bir kismindan söz edilmektedir. Bu durumda bu ikisi arasinda nesh ya da tahsîsden bahsetmek uygun degildir.

[78] Nur 24/4.

[79] Nûr 24/5.

[80] Zümer 39/53.

[81] Nisa 4/48

[82] Enbiyâ 21/98.

[83] Enbiyâ 21/101.

[84] Çünkü onlarin taptiklari arasinda Hz. Isa, annesi ve pek çok melek de bulunmaktadir.

[85] Meryem 19/71.

[86] Yani, sanki birinci durum hâsil olmamistir. Burada, her ne kadar onlarin ve taptiklarinin "katimizdan kendileri için iyi seyler yazilmis olanlar" dan oldugu ifade edilmiyorsa da, onlarin cehennem yakiti olmalari ortadan kalkmis olmaktadir. Bu ise dogru degildir. Mekkî'nin demek istedigi budur.

[87] Yani onlarin mabûdlari içerisinde cehenneme girecekler tahsis edilmistir. Geriye herkesin cehenneme

ugrayacagini bildiren âyetinin durumu kaldi. Acaba bu âyet de hakîkaten 'Yaptiklarina karsilik katimizdan kendileri için iyi seyler yazilmis olanlar, iste onlar cehennemden uzak tutulanlardir" âyeti ile tahsis edilmis midir? Halbuki herkesin cehenneme ugrayacagini belirten âyette, hükmün genelliginin devam etmekte oldugunu gösteren unsurlar vardir ki, bir sonra gelen "Sonra biz, Allah'a karsi gelmekten sakinmis olanlari kurtarir, zalimleri de orada diz üstü çökmüs olarak birakiriz."(19/72) âyeti bunu göstermektedir. Ayrica Müslim'de rivayet edilen bir hadiste de bu sekilde açiklamada bulunulmustur.

[88] Nisa 4/25.

[89] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/102-112

[90] Bu söz daha önce geçmisti. Burada bunu bir sonraki paragrafta söyleyecegi seylere bir giris olmak üzere tekrar etmistir.

[91] SÛrâ 42/13.

[92] Ahkâf 46/35.

[93] En'âm 6/90.

[94] Mâide 5/43.

[95] Hacc 22/78.

[96] Tâhâ 20/13.

[97] Bakara 2/183.

[98] Kalem 68/17.

[99] MâIde 5/45.

[100] Araf 7/81.

[101] En'âm 6/90.

[102] Mâide 5/48.

[103] Bu, külli esaslari içerisine almayacak sekilde sadece cüz'î fer'î konularla ilgili olmaktadir. Özellikle de detaylarda degisse bile her seriatta asla degismeyen zarûriyyât konusu asla bu âyetin kapsamina girmemektedir.

[104] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/112-115

---

## Üçüncü Fasil Emir Ve Nehiy

Konu onsekiz mesele altinda incelenecektir.

**Birinci Mesele:**

Emir ve nehiy, emredende bulunan bir istek ve iradeyi[1] gerekli kilar. Emir, emredilen seyin istenmesi ve gerçeklestirilmesinin irade edilmesi unsurunu; nehiy ise, yasak edilenin terki talebini ve onun gerçeklestirilmemesi iradesini içerir. Bununla birlikte, emredilen seyin islenmesi, yasaklanan seyin de terki bir irade unsuru içerir ya da gerektirir[2]; fiil ya da terkin gerçeklesip gerçeklesmemesi de iste bu irade iledir.

Açiklamak gerekirse: irade (dileme), seriatta iki anlama gelir: Birincisi: Her irade edilene yönelik kader ve yaratilisla ilgili iradedir (kaderi irade). Meselâ bu anlamda söyle denir: 'Allah'in olmasini diledigi olur. Olmamasini diledigi de olmaz.' Veya: 'Olmasini dilemedigi seyin olmasi imkansizdir.[3]

Ikincisi: Emredilenin gerçeklestirilmesi, yasak edilenin de

gerçeklestirilmemesi istegine taalluk eden emirle ilgili irade (emrî irade).[4]Bu çesit irade; Allah, emrettigi seyin islenmesini sever ve ondan

hosnud olur, anlamina gelir. Emredilmis olmasi hasebiyle emrolunanin onu yapmasini sever ve ondan hosnud olur. Nehiyde de durum aynidir; yani Allah, yasak edilenin terkedümesini sever ve ondan hosnud olur.

Allah Teâlâ, kullarina çesitli emirler vermis ve O'nun yüce iradesi ikinci anlaminda olmak üzere bu emirlere taalluk etmistir. Çünkü emir iradeyi gerektirir. Zira emir mahiyet itibariyla, mükellefi fiilin islenmesine ya da terkine zorlama (ilzam) anlami tasir. Öyle ise, bu zorlamanin murad edilmis olmasi gerekir. Aksi takdirde ne bir ilzâmden söz edilebilir ne de onun (emir) için anlasilabilir bir mânâ düsünülebilir. Sonra, yukarida sözü edilen anlamda, kendisi ile ilzam edilen seyin gerçeklestirilmesi murad olunmaksizin ilzamin murad olunmasi mümkün degildir. Oysa ki Allah tâat ehline yardimci olmaktadir ve O, ayni zamanda onlardan tâatin vukuunu da murad etmis olmaktadir. Bu durumda (tâat), birinci yani kaderi anlaminda iradesine uygun olarak meydana gelmistir. Günahkârlara ise yardimci olmamaktadir ve onlardan tâatin vukuunu murad etmemistir. Bunun sonucunda da meydana gelen terk olmustur. Bu da birinci anlamda irâdesinin geregi olmaktadir. Emir, bu birinci anlamda irâdeyi, zorunlu olarak gerektirmez. Dolayisiyla dilemedigi birseyi emretmis olabilir. Diledigi birseyi de yasaklamis olabilir, ikinci (yani emrî irâde) anlaminda ise, ancak irade ettigi seyi emreder; sadece irade etmedigi seyleri yasaklar.Irâde, her iki anlamda da ser'î nasslarda kullanilmistir: Birinci anlamda irâde hakkinda Yüce Allah söyle buyurmustur: "Allah kimi dogru yola koymak murad ederse onun kalbini Islâmiyet'e açar, kimi de saptirmak murad ederse, göge yükseliyormus gibi, kalbini dar ve sikintili kilar. Allah böylece inanmayanlari küfür batakliginda birakir.[5] Hz. Nuh'un (as.) sözünü hikaye tarzinda da söyle buyuruyor: "Ancak Allah murad ederse onu basiniza getirir, siz O'nu âciz birakamazsiniz. Allah sizi azdirmak murad ederse, ben size ögüt vermek istesem de faydasi olmaz.[6]Baska bir âyette de söyle buyurur: "Allah murad etseydi, belgeler kendilerine geldikten sonra, peygamberlerin ardindan birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ayriliga düstüler, kimi inandi kimi inkâr etti. Allah murad etseydi birbirlerini öldürmezlerdi, lâkin Allah istedigini yapar. [7]Bu mânâda nasslar pek çoktur.

Ikinci anlamda irâde hakkinda da söyle buyurur: "Allah size kolaylik murad ederse zorluk istemez[8]"Allah sizi zorlamak istemez, Allah sizi aritip üzerinize olan nimetini tamamlamak murad eder ki sükredesiniz[9]; "Allah size açiklamak ve sizden öncekilerin yollarini göstermek ve tevbenizi kabul etmek murad eder. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Allah sizin tevbenizi kabul etmek murad eder, sehvetlerine uyanlar ise sizin büyük bir sapikliga gitmenizi isterler, insan zayif yaratilmis oldugundan Allah sizden yükü hafifletmek murad eder[10] "Ey Peygamberin ev halki! Süphesiz Allah sizden kusuru giderip sizi tertemiz yapmak murad eder.[11] Bu anlamda

kullanilan "irâde" kelimesi de ayni sekilde pek çoktur.

Fahreddin Râzî söyle demistir: Mutezile bu âyeti delil olarak kullanarak, kuldan Allah'in istemedigi seylerin vâki olabilecegini söylemislerdir. Çünkü meselâ hasta bir kimse tekellüfe girip orucunu tutsa, bu durumda o Allah'in murad etmedigi zorlugu islemis olacaktir. Râzî, onlara ''Yüce Allah'in iradesi bizzat zorlugun vukuu ile ilgili degildir, O, zorlukla emretmis olmayi murad etmemistir" seklinde cevap vermistir. Ne Alûsî'de ne de Bagavî'de, bu âyetlerdeki "irâde"nin -müellifin dedigi gibi- riza ve muhabbetle tefsir edildigini de görmedim. Mutezile'nin çikmazini en iyi giderecek çözüm, kelimenin sözlük anlaminda bulunacak bir dayanaktir. Kâmûs'da söyle denir: "Irâde, mesîettir (yani dilemektir)." Sârih ise, bu mânâya herhangi bir ilavede bulunmamistir. Lisânul-Arab'da ise söyle denir: "Birseyi irâde etti" demek, onu dilemek (mesîet) demektir. Sonra da söyle der: "Birseyi irâde etti" demek, onu sevdi ve onunla ilgilendi demektir." Bu durumda Müellifin (r.a.) muradi tamamlanmis olmaktadir.

Bu iki tür irâde arasindaki farktan gaflet yüzünden konu ile ilgili yanlis anlamalar olmustur. Bazilari mutlak surette emir ve ne-hiyde irâdenin bulunmadigini iddia etmislerdir.[12] Bazilari emredilmeyen seylerde mutlak olarak bulunmadigini, emredilen seylerde ise mutlak surette bulundugunu söylemislerdir.[13]Her iki yer arasindaki farki kavrayanlar ise, bu konuda herhangi bir karistirma durumu içerisine düsmemislerdir. Emri irâde, sonuç itibariyla tesrî iradesi[14]demektir ve bu durumda emirde irâdenin mutlak surette bulunmasi gerekecektir. Kaderî irâde ise, tekvin (yaratma) irâdesi demektir. Buna göre, bu kayitlama sadedinde "kasid" lafzinin kullanildigini ve Sâri'e izafe edildigini görürsen bil ki, ben onunla tesrî iradesi anlamina isaret etmekteyim. Bu ayni zamanda teklif iradesi olmaktadir. Usûlcülerin "tekvin irâdesi" demeleri ve bununla da ikinci mânâsi ile bu kitapta "kasid" lafzi ile anilacak olan seyi kastetmeleri[15] yaygindir. Tabiî bu bir istilah meselesidir ve istilahlarda fazla katilik göstermenin bir anlami yoktur. Yardim ancak Allah'tan istenir. [16]

**Ikinci Mesele:**

Mutlak (herhangi bir kayit tasimayan) seylerin emredilmis olmasi, Sâri' Teâlâ'nm onlarin gerçeklestirilmesine yönelik kasdi bulundugunu gerektirir. Nitekim nehiy de, mutlak olarak yasaklanan o seyin gerçeklestirilmeme sine ve terkine yönelik kasdinin bulunmasini gerekli kilar. Söyle ki:

1.

Emrin mânâsi fiilin, nehyin mânâsi da terkin[17] iktizâsi (gerekli kilinmasi) demektir. Iktizâ ise, talep olmaktadir. Talep de talep edilen seyin varligini ve o seyin gerçeklestirilmesine yönelik kasdm bulunmasini gerekli kilar.[18]

Talebin bunun disinda baska bir mânâsi yoktur.

2.

Ikinci bir husus: Eger kendisinde talep edilen seyin gerçeklestirilmesine yönelik bir kasdm bulunmasini gerektirmeyecek bir talebin varligi tasavvur edilebilecek olursa, o zaman emrolunan seyin gerçeklestirilmeme sine yönelik bir kasit ile birlikte bir emrin; isle-nilmesine yönelik bir kasdin bulunmasi ile birlikte de bir nehyin gelmesi mümkün olurdu. Bu durumda da ne emir, emir olur; ne de nehiy, nehiy olurdu. Bu tam bir çeliskidir. Dahasi emrin nehye, nehyin de emre dönüsmesi sahih olurdu. Keza islenmesine ya da [123] terkine yönelik herhangi bir kasit içermeyen bir emir ya da nehyin bulunmasi mümkün olurdu ve bu durumda emredilen ya da yasaklanilan sey mubah ya da meskûtun anh (hakkinda hüküm verilme-yen ve sükût geçilen) olurdu. Bütün bunlar muhal olan seylerdir.

3.

Üçüncü bir nokta daha var: Emredilen seyin gerçeklestirilmesine, nehyedilen seyin de terkedilmesine yönelik bir kasit içermeyen emir ve nehiy, kendinde olmayan kimsenin (sâhî), uyuyanin ve mecnûnun sözü olur. Bunlar ise, ittifakla emir ve nehiy degildir. Konu, hakkinda delil aramaya ihtiyaç duyulmayacak kadar açiktir.

Itiraz: Bu (yani emrin, emredilen seyin gerçeklestirilmesine yönelik Sâri'in kasdinm bulunmasini lâzim kilmasi), birkaç yönden

problem arzeder:

1.

Bu esasa göre, takat yetmeyecek seyle yükümlü kilma, o seyin gerçeklestirilmesine yönelik kasit içermis olur. Oysa ki tahkîk erbabi âlimler -fiilen vuku bulmus olmasa da- takat üstü yükümlülügü ittifakla caiz görmektedirler. Onun caiz olmasi, takat üstü yükümlülük konusu seyin gerçeklestirilmesine yönelik kasdin sahih olmasini gerektirir. (Adeten) mümkün olmayan birseyin gerçeklestirilmesine yönelik kasit ise, abestir. Dolayisiyla bundan, takat üstü birseyi emretmeye yönelik kasdin da abes olmasi sonucu lâzim gelir. Allah hakkinda abesle istigali caiz görmek ise muhaldir. Kendisinden muhal lâzim gelen hersey de muhaldir. O da (emirde), emredilen seyin islenmesine yönelik kasdin lâzim gelmesidir.

'Emir, emredilen seyin gerçeklestirilmesine yönelik bir kasdm bulunmasini lâzim kilmaz' dedigimiz zaman ise durum farkli olur. Çünkü bu durumda aklî bir mahzur ortaya çikmamaktadir. Dolayisiyla da onu kabul etmek gerekecektir.

2.

Bunun benzeri[19] efendi hakkinda lâzim gelir. Söyle ki: Kendisini kölesini dövdügü için cezalandirmak isteyen hükümdar huzurunda efendi kölesine -kendisine itaat etmeyecegi düsüncesiyle- bir emirde bulunur ve bununla hükümdarin huzurunda dileyecegi özre bir ön hazirlik olmasini ister. Bu Örnekte efendi, köleye, emrettigi seyi gerçeklestirmesini kastetmeksizin emirde bulunmustur. Çünkü burada onda böyle bir kasdin bulunmasi, kendi nefsinin helakini isteme kasdini dogurur. Böyle bir kasit ise akilli kisiden çi-kamaz. Bu durumda efendinin emri verirken onun gerçeklestirilmesini kastetmis olmasi sahih olmaz. Bu sahih olmadigina göre de, herbir emirde bulunanin, emredilen seyi kastetmis olmasi gibi bir sonuç gerekmez. Ayni durum harfiyyen nehiy konusunda da geçerlidir. Varilmak istenen sonuç da budur.

3.

Bazi emir sigalari vardir kî "Bir vasita ile göge çiksin da sonra (vahyi) kessin!..[20]gibi karsidakileri acze düsürmek (ta'cîz) içindir. Bazilari da "Dilediginizi yapin![21]seklinde tehdid içindir. Bu gibi emirlerde (emir ile kasdin bulunmasi arasinda adem-i telâzum) zarurîdir. Zira acze düsürmek isteyen ya da tehdidde bulunan, emir sîgasi ile ifade edilen seyin hakikaten gerçeklestirilmesine yönelik bir kasit bulundurmamaktadir.

Cevap: Birinci itiraza söyle cevap verilebilir: Takat üstü olan seyin gerçeklestirilmesine yönelik kasdin bulunmasi zarurîdir ve bundan o seyin vücut bulmasi gibi bir sonuç da lâzim gelmez. Zira birseyi emretmeye yönelik kasdin bulunmasi, o seyin irâde edilmesini lâzim kilmaz.[22] Bu ancak "Emir, fiilin iradesidir" seklindeki Mutezile görüsüne[23]göre sözkonusu olabilir. Es'arîlere gelince, onlara göre emir, irâdeyi gerekli kilmaz. Aksi takdirde emredilen seyler tümüyle birlikte vuku bulurdu.[24] Sonra takat üstü seyle yükümlü kilmada, o seyin gerçeklestirilmesine yönelik bir kasdin bulunmadigi varsayilacak olursa, o zaman o sey takat üstü yükümlülük olmaz. Çünkü takat üstü yükümlülük demek, islenmesine güç yetmeyen bir fiili islemeye icbar etmektir. Fiile icbar edilmesi, onu yapmasina yönelik kasdin bizzat kendisi veya kasdin lâzimi olmaktadir. Bu bulunmadigi[25] zaman, onunla yükümlü tutma da yoktur. (Takat üstü yükümlülük) tahsile yönelik bir talep olmakta; o seyin bizzat ortaya konmasina (husule) yönelik olmamaktadir.[26]Bu ikisi arasinda açik fark vardir.

Diger itiraz noktalarinda da durum aynidir. Çünkü efendi, kölesine emirde bulundugu zaman, ondan emrettigi seyi tahsil etmesini istemis olmakta; emrettigi seyin husulünü istemis olmamaktadir[27] Birseyin tahsilini istemekle, husulünü istemek arasinda fark vardir.

Ta'cîz ve tehdîd için olan emirlere gelince, bunlar her ne kadar emir sîgasi

ile gelmislerse de aslinda bir emir degillerdir. Eger bunlar için 'mecaz yoluyla emirdirler' denilecek olursa, o zaman onlarin durumu da arzettigimiz sekilde olacaktir. Zira emir -mecazî de olsa- bir kasdin bulunmasini gerektirir ve emir de bununla olur ve bu sekilde mecaz yönü tasavvur olunur. Aksi takdirde, emredilen seyin gerçeklestirilmesine yönelik bir kasit olmaksizin (ta'cîz ve tehdid için getirilmis olan bu sîgalar) hiçbir sekilde emir olmaz. [28]

**Üçüncü Mesele:**

Birseyi mutlak yani kayitsiz olarak emretmek, o seyin mukay-yed yani kayitli olarak emredilmis olmasini lâzim kilmaz. Buna asagidaki hususlar delâlet eder:

1.

Eger mutlakla emir, mukayyed ile emri lâzim kilsa idi, o zaman emrin mutlakla olmasi ortadan kalkardi. Halbuki biz meseleyi öyle koyduk. Tabiî bu bir çeliski olur. Meselâ Sâri' Teâlâ "Bir köle âzâd et!" dedigi zaman bunun mânâsi "Herhangi bir kayit aramaksizin kendisine 'köle' denilen birisini âzâd et!" demektir. Eger bu sekildeki mutlak ifadeli emir, mukayyed emri gerekli kilacak olsaydi o zaman mânâ: "Falanca belirli köleyi âzâd et!" sekline dönüsürdü ve asla emrin mutlakligindan söz edilemezdi.

2.

Emir "sübût" cümlesindendir. Daha genel olan birseyin (e'amm) sübûtu, daha husûsî olan bir seyin (ehass1 sabit olmasini lâzim kilmaz. Ayni sekilde daha genel (e'amm) olan bir emir de, daha husûsî bir emri lâzim kilmaz. Bu, zihnî külli esaslari ser'î konularda dikkate alan bazi usûlcülerin istilahlari dogrultusunda bir delil olmaktadir.

3.

Eger mutlak ifadeli emir mukayyedle emir olmus olsaydi, bu ya muayyen, ya da gayri muayyen[29]olurdu. Eger muayyen olsa idi, o zaman bundan vuku itibariyla takat üstü yükümlülük lâzim gelirdi. Çünkü o, nassda tayin edilmemistir.[30]Keza bundan o muayyen seyin, kendisine emir yönelen herkese nisbetle olmasi gibi bir sonuç da lâzim gelirdi. Bu ise muhaldir.[31]Eger gayri muayyen ise, o zaman da yine takat üstü yükümlülük sözkonusu olur. Çünkü emrin konusu meçhul olmaktadir. Bilinmeyen birseyin yerine getirilmesi ve böylece emre uymus olma gerçeklestirilemez. Dolayisiyla gayri muayyen bir seyle emirde bulunmak muhaldir.Emrin, mukayyede taalluk etmedigi sabit olunca, bundan Sâ-ri'in kasdinin mukayyede -mukayyed olmasi açisindan [32] taalluk etmis olmadigi; emirden maksadinin mukayyed bulunmadigi sonucu lâzim gelecektir. Çünkü biz meseleyi "Sâri'in kasdimn mut-lakin gerçeklestirilmesi

oldugu" seklinde ortaya koymustuk. Eger mutlak ifadeli emirde O'nun mukayyedin gerçeklestirilmesine yönelik bir kasdi bulunsaydi, o zaman kasdi mutlakin gerçeklestirilmesi olmazdi. Tabiî bu mümkün olmayan bir durumdur.

Itiraz: Sizin bu iddianiz iki noktadan dolayi dogru degildir:

1.

Birseyin -baska bir husus dikkate alinmaksizin- mutlak olarak emredilmesi, mukayyed ile emri lâzim kümasaydi, o zaman mutlak ile emirde bulunmak da muhal olurdu. Çünkü zihin disinda mutlak diye birsey yoktur; o sadece zihinde tasavvur olunan bir kavramdir. Kendisi ile yükümlü tutulan seyin ise varlik âleminde mevcudiyeti bulunmalidir. Zira emre uymus olma, ancak emredilen seyin varlik âleminde vücuda gelmesi sirasinda meydana gelir. O anda da (mutlak olarak emredilen sey) mukayyed olur. Dolayisiyla o zaman sizin iddianiza göre onu gerçeklestirmis olmakla emri yerine getirmis olmaz. Zihnî olanin ise varlik âleminde gerçeklestirilmesi mümkün olmaz. Bu durumda onunla yükümlü tutmak, takat üstü yükümlülük olur. Takat üstü yükümlülük ise yoktur (mümtenf). Su hale göre mutlak ifadeli emrin, mukayyed emri lâzim kilmasi kaçinilmaz olacak ve ancak bu surette emre uyulmus olunacaktir. Dolayisiyla bu görüse dönmek ve onu kabullenmek kaçinilmaz olacaktir.

2.

Eger mukayyed, mutlak ifadeli emirde kastedilmis olmasaydi, sevap, mükelleften meydana gelen cüz'îlerin farkliligina göre farkli olmazdi. Çünkü onlar emrin mutlakligi açisindan birbirine esittirler. Bu durumda sevabin da esit olmasi gerekirdi. Halbuki durum öyle degildir. Aksine sevap, o mutlak enirin altina giren mukayyed cüz'îlerin ölçüsüne göre farkli olmaktadir. Meselâ bir köle âzâd etmekle emrolunan bir kimse, degeri en düsük bir köleyi âzâd edecek olsa, sevabi o ölçüde olur. Daha degerli bir köleyi âzâd etmesi halinde de sevabi daha büyük olur. Hz. Peygamber'e en faziletli köle azadinin hangisi oldugu soruldugunda: "Kiymetçe en pahali, sahibi yaninda da en degerli olanidir'[33] buyurmustur. Kurban gibi kendisi ile Allah'a yaklasilmak istenilen seylerin degerli olmasi, namaz ve diger ibadetlerin tam yapilmasi gibi hususlarda asiri bir ihtimam gösterilmesini emretmis ve böylece sevabin daha büyük olmasini istemistir. Mutlak emirler karsisinda, o emrin altina giren cüz'îler içerisinde en üstün olanina yönelmenin daha faziletli ve sevapça digerlerinden daha üstün oldugu konusunda ihtilaf yoktur. Mutlakin kapsamina giren cüzllerdeki farklilik, derecelerde farkliligi gerektirdigine göre, bundan -her ne kadar emir mutlak ifade ile gelmis olsa da- mukayyedlerin Sâri'in maksadi oldugu lâzim gelir.

Cevap: Birinci itiraz noktasi hakkinda söyle demek mümkündür: Araplara

göre, mutlak emrin mânâsi, zihnî olan birseyle yükümlü tutmak degildir. Aksine onun mânâsi, varlik âleminde mevcut bulunan cüz'îlerinden biri ile, yahut da lafzin manasina mutabik sekilde varlik âleminde mevcudiyeti sahih olan ve kendisi hakkinda o mutlak lafzin kullanilmasi dogru olan seyle yükümlü tutmaktir. Bu durumda o (yani mutlak), Araplara göre belirsiz fnekra) isim olmaktadir. Meselâ onlar "Bir köle âzâd et!" dedikleri zaman, bundan kendisi hakkinda "köle" sözcügünün kullanilmasi dogru olacak bir fertle âzâd isinin gerçeklestirilmesini istemeyi kastederler. Çünkü onlar "köle" kelimesini cinsin belli olmayan bîr ferdini ifade için koymuslardir. Arabin mutlaktan anladigi iste budur. Hâsili, mutlakla emir, varlik âleminde mevcut bulunan cüz'îlerinden biri ile emir olmaktadir ve mükellef bu cüz'îyi tercih etmede serbesttir.

Ikinci itiraz noktasina yani Sâri'in dikkate almis oldugu (sevaptaki) farklilik konusuna gelince, burada söz konusu olan kasdi ilâhî, ya bizzat mutlak emrin kendisinden, ya da haricî baska bir delilden anlasilmis olur. Birinci ihtimal mümkün degildir. Zira geçen deliller buna manidir. Bu yüzden de mutlak emrin geregi olan [130J vücup ya da nedb konusunda bir farklilik meydana gelmemistir. Farklilik sadece mutlakin mefhûmu muktezâsinm disinda baska bir hususta meydana gelmistir. Bu dogrudur, ikincisi ise herkesçe kabul görmektedir. Çünkü farklilik, sadece haricî bir delilden anla-silmaktadir. "Âzâd edilecek köleler içerisinde en faziletlisinin kiymetçe en üstünü oldugunu" bildiren; bütün istenilen âdâb ve erkânina riayetle kilman namazin bu sekilde olmayan ve bazi hususlari eksik olan namazdan daha üstün oldugunu belirten deliller gibi.

Diger meselelerde de durum aynidir. Farklilik, iste bu noktadan hareketle Sâri'in maksadi olmustur. Bu yüzden de o -her ne kadar asil vacip ise de-mendûb olmus; vacip olmamistir. Çünkü o mutlak emirden anlasilanin üzerinde bir mânâ olmaktadir. Su halde, bazi cüz'îlerin digerlerinden üstün tutulmasina yönelik kasit, cüz'îlere yönelik ayri bir kasdi lâzim kilmaktadir. Bu da mutlak emir cihetinden olmamakta; haricî baska bir delilden olmaktadir. Bundan da sonuç olarak ortaya çikiyor ki, mutlak olmasi açisindan mutlaka yönelik kasit, mukayyet olmasi açisindan mukayyede yönelik bir kasdin bulunmasini lâzim kilmaz.

Seçimli vacip (el-vâcibii'l-muhayyer) ise böyle degildir. Çünkü onun nev'ileri verilen izin ile Sâri'ee maksûd olmaktadir. Mükellef bir köle âzâd ettigi veya bir kurban kestigi ya da bir namaz kildigi zaman, eger bunlar mutlakin geregine de uygun iseler; o kimse bu yaptiklari mutlakin kapsami altina girdigi için onlarin ecrini alacaktir. Ancak ortada istenilenden fazla birsey varsa, bu durumda haricî olan mendupluk hükmü geregince ayrica sevap görecektir. O da mutlak olmaktadir. Keffâreti, köle âzâdi ile ifa ettigi

zaman âzâd sevabi; doyurmak suretiyle yaptigi zaman doyurma sevabi, giydirerek yaptigi zaman da giydirme sevabi alacak; yaptigi ise göre sevaplanacaktir. Yoksa onun için her üç halde de keffâret olarak verdigi sey dikkate alinmaksizin sadece yemin keffâreti sevabi hasil olmayacaktir. Çünkü seçimli vacipte siklardan birini Sâri' Teâlâ'nin tayin etmis olmasi; O'nun kasdinin digerlerine degil sadece ona yönelik olmasi gibi bir sonucu gerektirir. Mutlaklarda tayin etmemesi ise, sadece ona yönelik özel bir kasdinin bulunmamasini gerektirir. Dolayisiyla burada bir baska asil daha ortaya çikmis oldu. O da basli basina bir mesele olmaktadir ve sudur: [34]

**Dördüncü Mesele:**

Meselenin özeti sudur: Seçimli emir, emrin altina giren ve tercihe birakilan mutlak cüz'îlere yönelik Sâri'e ait bir kasdin bulunmasini gerekli kilar. [35]

**Besinci Mesele:**

Ser'an talep konusu olan seyler iki türlüdür:

a) Insan tabiatinin vücut bulmasina yardimci oldugu ve gereginin yerini bulmasi için destek verdigi talep konulari. Öyle ki insan tabiati bu tür taleplerin gereginin ortaya konmasi için bir itici güç mahiyetindedir. Yeme, içme, cinsî iliskide bulunma, pis ve igrenç olan seyleri yemekten ve onlara bulasmaktan uzak durma[36] gibi. Veya akli basinda kimselerin huy ve ahlâk güzelligi konusunda carî olan âdetleri bu tür taleplerin geregine uygunluk arzeder ve buna karsi koyan cibillî bir duygu da bulunmaz: Avret yerlerinin örtülmesi, kadinlarin ve haremin korunmasi[37] vb. gibi. "Buna karsi koyan cibillî bir duygu da bulunmaz" kaydi zina ve benzeri[38] insan tabiatinin emrin geregine muvafakattan yüzçevirme durumuna girdigi seyleri hüküm disi birakmak içindir.

b) Destegini cibillî duygulardan ve güzel ahlâk anlayisindan almayan talep konulari: Taharet (temizlik), namaz, oruç, hac gibi ibadetler, kendilerinden ser'î adaletin gerçeklestirilmesi amaçlanan sâir muameleler[39] cinayetler, evlilik hükümleri, velayet ve sehâdet bahisleri vb. gibi.

Birinci türden olan talep konulari hakkinda, Sâri' Teâlâ bazen (müeyyide olarak) insanin fitratinda bulunan ve ser'î talep konusu olan seye destek veren bu duygularla (motif) ve geçerli olan âdetlerle yetinir ve ilgili talep -aslinda önemli bir talep konusu olmasina ragmen-, böyle olmayan konularla ilgili talebin teyit ve tekidi gibi vurgulanmaz. Dikkat edilecek olursa, bu gibi talep konularina muhalefet durumunda belirli cezalar konulmamis, sadece âhirette verilecek cezalarin belirtilmesi ile yetinilmistir. Iste bu noktadan hareketledir ki pek çok âlim bu türden olan talep konulari hakkinda sünnet, ya da mendûb veya kismen mubah gibi hükümler vermislerdir. Halbuki bu gibi konularla ilgili emir ya da yasaga açiktan

muhalefet edilecek olsa o hüküm muktezîye (sünnet, mendûb ya da mubah hükmü) uygun bir sekilde vaki olmamaktadir. Meselâ kendi kendisim öldüren (intihar eden) bir kimsenin "kendi kendisini öldürdügü âletle cehennemde azap görecegi" belirtilmistir. Imam Mâlik'in mezhebine göre, unutarak necaset içerisinde namaz kilan bir kimsenin namazini iade etmesinin ancak istihsân yolu ile gerekecegi; bu sekilde bile bile kilmis ise o takdirde mutlaka o namazi iade etmesinin gerektigi, çünkü kesin emre muhalefet etmis oldugu belirtilmistir. Oysa ki Imam necasetin izalesi hakkinda, insan fitratinda mevcut bulunan duygulara ve güzel ahlak anlayisina itimatla "sünnet" tabirini kullanmistir. Buna ragmen eger kasitli olarak muhalefet yoluna gitmisse o zaman kesin talep seklindeki esasa tekrar dönmüs ve o namazi kesinlikle iade etmesi gerektigini söylemistir.

Bundan daha açigi (Sâri1), yeme, içme, soguk ve sicaktan korumasi için giyinme, neslin bekasini saglayan nikâh gibi cibillî duygulardan destegini bulan seylerin talebi hakkinda kesin bir nass getirme yoluna gitmemistir. Bunlar sadece mubah ve mendûb olan seylerin zikri sirasinda ele alinmistir. Ancak mükellef, insan tabiatinin istedigi bu gibi seylere muhalefet etme gibi bir tutum içerisine girerse o zaman bunlari almasi emredilir ve (murdar hayvan eti yemek gibi) haram olan seyler de helâl kilinir.

Ikinci türden olup destegini cibillî motiflerden ve güzel ahlâk anlayisindan almayan talep konularina gelince, Sâri, Teâlâ bu tür içerisinde teyid ve tekid edilmesi gereken hususlarin tekidi, hafifletilmesi gerekenlerin de hafifletilmesi seklinde onlari muhtevalarina göre degerlendirmistir. Zira bu tür talep konulari hakkinda insan fitratinda yer alan ve onlara destek veren bir müeyyide yoktur; aksine çogu kez insan fitratinda mevcut bulunan duygular bu tür talep konularinin önüne geçmekte ve onlara mani olmaya çalismaktadir. Meselâ ibâdetler gibi; çünkü bunlar sadece birer yükümlülük olmakta (bir çikar içermemektedir).

Bu anlattigimiz durum emir taleplerinde böyle oldugu gibi ya-sak taleplerinde de aynidir. Çünkü yasak konusu olan seyler de iki kisimdir:

a) Birincisi pis ve igrenç olan seylerin haram kilinmasi, edep yerlerinin açilmasi, zehir içilmesi, insanin helakini gerektirecek hal ve durumlara girilmesinin yasaklanmasi vb. gibi seylerdir. Bunlar içerisine pesin bir zevk ya da cibillî bir saik olmaksizin haram kilinmis seylerin içerisine dalinmasini da katabiliriz: Yalanci hükümdar, zinakâr ihtiyar ve böbürlü asalagin durumu gibi. Çünkü bu gibi seyler insan cibilliyetine ters düsen ve güzel ahlâk anlayisi ile bagdasmayan seylere yakin olmaktadir. Dolayisiyla sehvet bunlara karsi davetiye çikarmaz, sagduyu sahibi bir kimse bunlara meylet-mez. Bu kabilden olan yasaklar, genelde konulan belli bir had (sinir[40]) ile tekid edilmemis, onlar hakkinda belirli bir ceza[41] da konulmamistir.

Aksine bu tür yasaklar, insan cibilliyetinin gerçeklesmesine yardimci oldugu talep konusu seylerin emredilmesi gibi (tekid ve teyidden uzak bir sekilde) gelmistir. Su kadar var ki, bu tür yasaklari, insan tabiatinin ve âdetin gereklerine muhalefetle serîa-tin koymus oldugu yasak sinirlarini çigneme durumuna girmesi halinde kisi, günahlari asikâre isleyen ve onlarda israrci ve inatçi bir tavir sergileyen kisinin durumuna benzer bir hal gösterir hatta durumu bizzat Öyle kabul edilir; bu yüzden de onun hakkinda verilecek hüküm daha da agir olur. Çünkü böyle bir kimsenin o yasagi islemesinde nefsânî arzularini tatmine yönelik pesin bir haz yoktur ve o haliyle böyle bir kimsenin akli basinda bir insan sayilmasi mümkün degildir; bu tavriyla o olsa olsa hayvanlar mertebesine düsmüstür, Iste bunun içindir ki, ihtiyar zinâkâr ve diger iki benzeri hakkinda gelen azap haberi (vaîd) belli bir dozun üzerinde gelmistir. Kendisini Öldüren kimse hakkinda gelen azap haberleri de öyledir.

Emrin geregini unutarak, günahin sonucunun nereye varacagini ve emre muhalefet yüzünden isledigi cinayetin Ölçüsünden gafletle kendisini iten bir sehvet ve galebe çalan cibillî istekler sebebiyle isyan eden kimsenin durumu ise böyle degildir. O yüzden Allah Teâlâ söyle buyurmustur: "Allah kötülügü bilmeyerek yapip da, hemen tevbe edenlerin tevbesini kabul etmeyi üzerine almistir. Allah iste onlarin tevbesini kabul eder.[42] Kendisini isyana iten bir sebep, bir saik bulunmayan kimse ise bile bile ve açiktan isyan eden kimse hükmündedir ve bu haliyle o, emir ve nehyin hürmetini çignemis, kendisine yönelen ilâhî hitap ile alay etmis olur. Bunun sonucunda da o kimsenin durumu daha siddetli bir tepki görür.

Buna karsilik muhalefetin sâikinin kisinin cibillî arzularinin oldugu her yerde genelde[43] hadler ve ilgili cezalar tertip edilmistir ve böylece insan cibilliyetinin istekleri ile çatisan emir ya da yasak konularinda itaatin gerçeklestirilmesi ve saygisizligin önünün alinmasi konusunda asiri bir tedbir alinmistir. Insan tabiatinin istemedigi, arzu duymadigi ya da bizzat insan tabiatinin engelledigi emir ve yasak konularinda ise aksine belirli bir had (ceza) konulmamistir.

Fasil:

Bu esasla ilgili istikra sonucunda elde edilen bazi sonuçlar vardir ki esasa dikkat bu sonuçlar sebebiyle çekilmistir. Böylece ser'î mesâil üzerinde arastirma yapan ve düsünen insanlarin onlari da göz önünde bulundurmalari amaçlanmistir. Çünkü bazen emir ve nehiy, zarurî bir konuda olmakla birlikte gelisinden anlasilacagi üzere mendupluk veya mübahlik ya da tenzîhîlik üzere olabilir. Bu durumda, bu tür emir ya da nehyin konusunun zarûriyyâttan olup olmadigi konusunda kusku uyanabilir. Yeme, içme, giyinme ve cinsî iliski konulari ile ilgili verilen misallerde

olduğu gibi. Zararli, tehlikeli vb. seylerden korunma yollari ile ilgili durumlar da ayni sekildedir. Kisi bu konularda gelen emir ya da nehyin vücup ya da tahrîm ifade etmemesine aldanaralc onlarin zarûriyyâttan olmadigi sonucuna varabilir. Halbuki, ser'î istikra neticesinde onlarin da ayni sekilde zarûriyyâttan oldugu görülmektedir. Bazen de durum bunun tersine bulunabilir.[44]Iste bu sebepledir ki, bu esas üzerine dikkat çekilmis ve müctehidin degerlendirme sirasinda bu konuyu göz önünde bulundurmasi amaçlanmistir. Ancak geçen mesele, kendisine basvurulan esasli bir hüküm ve ihlâle ugrramayan bir kaide olmaktadir. Bütün bunlardan sonra herkes kendi görüsü ile basba-sadir. Kendisinden yardim istenilecek ancak Allah'tir. Bu konuya dair Makâsid bölümünde[45]kismen dikkat çekilmisti. Orada belirtilenler de, buradaki kayitla mukayyed olmaktadir. Allahu a'lem! [46]

**Altinci Mesele:**

Bir sinir ve miktar belirlemeksizin mutlak surette gelen emir ya da nehiy konusu olan her haslette, ilgili emir ya da nehiy o hasletin altina giren bütün cüz'îlere nisbetle hep ayni yeknesaklikta degildir: Meselâ: Adalet, ihsan (iyilikte bulunma), ahde vefa, affin güzel ahlâktan olusu, câhillerden yüz çevirme, sabir, sükür, yakinlara, yoksullara ve fakirlere yardimci olma, harcama ve biriktirme konularinda orta yolu muhafaza etme (iktisatli davranma), mücadelede hasmi en iyi yolla savma, korku, recâ, dünyadan siyrilma ve Allah'a yönelme, ölçü ve tartinin hakkini verme, dogru yola uyma, Allah'i zikretme, sâlih (yararli/ihlâsli) ameller isleme, istikâmet sahibi olma, Allah için icabette bulunma, hasyet, görmemezlikten gelme ve bagislama, mü'minleri kollama ve onlara karsi merhamet kanatlarim indirme, Allah yoluna davette bulunma, mü'minler için dua etme, ihlâsli olma, isleri Allah'a havale etme, bos seylerden uzak durma, emaneti koruma, geceleri ibadetle geçirme, dua ve niyazda bulunma, tevekkül etme, dünyada zâhidâne bir hayat sürme, âhiret için çalisma, Allah'a dönme, iyiligi emir, kötülügü yasaklama, takva sahibi olma, alçak gönüllü olma, Allah'a muhtaç olma, nefsi her türlü kötülüklerden arindirma, hak ile hükmetme, en güzele tâbi olma, tevbe, Hakk'in karsisinda irkilme, sahitligi yerine getirme, seytanin igvâsi ve dürtüklemesi sirasinda eûzü çekip Allah'a siginma, kendini Allah'a verme, câhil kimselerle sohbetten kaçinma, Allah'i ululama, düsünme ve Allah'i anma, tahdis-i nimette bulunma, Kur'ân okuma, Hak ve hakikat yolunda dayanisma içerisinde olma, korku ve ümit arasinda olma gibi. Ayni sekilde dogru olma, murakabe, iyi söz söyleme, hayirda yarisma, öfkeyi yutma, akrabalik haklarini gözetme, anlasmazlik halinde meseleyi Allah ve Rasûlüne götürme, Allah Teâlâ'mn emrine teslim olma, islerde sebatkâr olma, susma, Allah'a yapisma, ara bulma, husu, Allah için sevme, kâfirlere karsi sert, mü'minlere karsi ise merhametli olma,

sadaka verme de böyledir.

Büt\in bu saydiklarimiz[47] emredilenlerle ilgili örneklerdir.

Yasaklananlara gelince bunlar: Zulüm, fuhus (her türlü çirkinlikler), yetim mali yeme, saptirici kimselerin yollarina tâbi olma, israf, pintilik, günah isleme, gaflet, büyüklenme, âhirete aldirmayip dünya ile avunma, Allah'in gazabindan emin olma, arzu ve heveslerin pesine düserek hiziplere ayrilma, bagy, Allah'in lutfundan ümit kesme, küfrân-i nimette bulunma, dünya ile sevinme, dünya ile ögünme, ona karsi tutku besleme, ölçü ve tartida hile yapma, yeryüzünde bozgunculuk çikarma, körükörüne atalarin yoluna uyma, taskinlik, zâlimlere destek verme, Allah'i anmama, ahdi bozma, her türlü kötülükleri isleme, anne ve babaya isyan etme, savurganlik, asilsiz kuruntularin pesine düsme, böbürlenerek yeryüzünde yürüme, arzu ve hevesleri pesinde giden insanlara tâbi olma, Allah'a kullukta ortak kosma, sehevî arzulara uyma, Allah yolundan çevirme, cürüm isleme, kalplerin Allah'i unutarak eglenceye dalmasi, tecavüzde bulunma, yalanci sahitlikte bulunma, yalan söyleme, dinde asiriliga kaçma, Allah'tan ümit kesme, kibirlenme, dünya ile magrur olma, hevâya uyma, tekellüfe girme, Allah'in âyetleri ile istihzada bulunma, aceleci davranma[48], nefsi temize çikarma, söz tasima, cimrilik (suhh), feveran etme, çaresizlik ve saskinlik gösterme[49], basa kakma, bahillik, kas göz hareketleri ile alayda bulunma, namazdan gaflette bulunma, riya, kazma kürek gibi igreti alinacak seyleri esirgeme, dîni istismar ve az bir paha karsiliginda Allah'in âyetlerini satma, hakki bâtil ile karistirma, ilmi saklama, kalp katiligi, seytanin yoluna uyma, kendi kendini tehlikeye atma, verilen sadakadan sonra basa kakma ve eza verme, mütesâbih âyetlere uyma, kâfirleri dost edinme, yapmadigi seye karsi Övülmesini isteme, hased etme, Allah'in hükmüne boyun egmeme, Tâgût'un hükmüne razi olma, düsmanlara karsi zafiyet gösterme, hiyanette bulunma, suçsuz kimselere iftirada (bühtan) bulunma, Allah ve Rasûlüne muhalefet etme, mü'minlerden baskalarinin yoluna uyma, dogru yoldan sapma, asikâre kötü söz söyleme, günah ve taskinlikta dayanisma, Allah'in indirdikleri ile hükmetmeme, hükümlerin iptali için rüsvet alma, kötülügü emirde bulunma, iyiligi yasaklama, Allah'i unutma, nifak (münafiklik etme), Allah'a kullukta yan çizme ve dinin sadece bir kismini benimseme, suizan, tecessüs, giybet, yalan yemin... vb. gibi.

Bu örneklerde sayilan ve mutlak surette gelen, herhangi bir kayit içermeyen, belirli bir sinir getirilmeyen emir ve yasaklar Kur'ân'da iki türden olmaktadir:

a) Hersey hakkinda, her hal üzere[50] genel olarak ve mutlak surette gelmis olabilir. Bu durumda emir ve yasaklar, her makamin durumuna göre

ve her yerde mevcut bulunan hal karinelerinin sehâdeti üzere hüküm alirlar; ne hep ayni yeknesaklikta ne de hep ayni hükümde olmazlar. Sonra bu konu bizzat mükellefin kendi degerlendirmesine birakilir; o meseleyi kendi bakis açisi ile ele alir ve degerlendirmesini yapar ve bunun sonucunda her bir tasarrufla ilgili olmak üzere ser'î deliller ile âdet edinilmis güzellikler arasinda en layik ve uygun olanini bulur: Adalet, ihsanda bulunma, ahde vefa, malin ihtiyaçtan fazlasini infakta bulunma vb. konularda oldugu gibi. Meselâ hadiste: "Allah her seyde ihsani yazmistir [yani herseyin güzel yapilmasini istemektedir.Dolayisiyla öldürdügünüz zaman, öldürme isini de güzel yapin. Bogazlayacaginiz zaman, güzel bogazlayin. Sizden biriniz (hayvani kesecegi zaman) biçagini keskinlestir-sin ve hayvani rahatlatsin (ona eza vermesin)[51] buyurulur. Bu esastan hareketle "Süphesiz ki Allah, adaleti ve ihsani (herseyi iyi ve güzel yapmayi) emreder,[52] âyetinde sözü edilen ihsan, hersey hakkinda kesin tarzda yapilmis bir emir ile emredilmis degildir; keza ayni tarzda kesinlikle emredilmemis de degildir. Aksine ihsanin hükmü, hükme esas olan seye (menât) göre degisir. Dikkat edilecek olursa ibadetlerin rükünlerini yerine getirmek suretiyle iyi ve güzel yapilmasi vacip olmakta, âdabina uygun olarak güzel kilinmasi ise mendûb olmaktadir. Hadiste isaret buyruldugu üzere öldürmenin ve bogazlamanin da güzel yapilmasi vacip degil sadece mendup olmaktadir. Bogazlama isinin güzel yapilmasi bazen olur -eger sart ve rükünleri tamamlamaya yönelik ise- vacip hükmünü alir. Ayni sekilde tek bir papuç ile yürümeme konusunda gerçeklestirilecek adalet ile, kan ve mal konusunda verilecek hükümlerde gerçeklestirilecek adalet ayni olmayacaktir. Su halde "Süphesiz ki Allah, adaleti ve ihsani (herseyi iyi ve güzel yapmayi) emreder[53] âyeti hakkinda (mutlak olarak) bu emir vücûb içindir yahut mendupluk içindir demek dogru degildir. Aksine durum tafsilata tâbi tutulmalidir ve bu konuda yapilacak degerlendirme bazen müctehide bazen de -her ne kadar mukallid olsa da- bizzat mükellefin kendisine dönük damalidir. Bunlar mânânin açiklik ya da kapaliligina göre degerlendirmeyi yapacak ve bir sonuca ulasacaklardir.

b) Emir ya da yasaklar (tekidin) en üst mertebesinde gelebilir.[54]Bu yüzdendir ki, çogu kez yasaklarla birlikte azap tehdidinin de birlikte zikredilmis oldugu görülür. Keza bu tür emirlerle istenilen seylerin, Allah Teâlâ'nin övgü ile bahsettigi mü'minlerin özelliklerinden; yasak edilen seylerin de kâfirlere ait yerilen niteliklerden oldugu görülür. Bu konuda istikra yapanlar için vahyin nüzul sebepleri de yardimci olur. Kur'ân, hal ve vaktin gerektirdigi sekilde Önemini vurgulayarak gayeleri (iki ucu) belirler, bu iki uç arasinda dönen[55] (orta yola) isarette bulunur. Bunun sonucunda akil iki uç arasinda olana ser*î delilin delalet ettigi sekilde bakar ve bu iki taraftan birine olan yakinlik ya da uzakliga göre mertebeler arasini ayirir.

Böylece yerilmis uca yakin oldugu için hep korku makaminda veya övülmüs uca yakinligindan dolayi hep ümit makaminda oturmus olmaz; ikisi arasinda bulunur. Iste hikmet sahibi ve herseyden haberdar olan Allah Teâlâ'nin terbiyesi böyledir.

Hz. Ebû Bekir'in ölümü sirasinda Hz. Ömer'e yapmis oldugu vasiy-yette yer alan bu mânâda su sözü rivayet edilmistir: "Görmez misin, genislik ayeti siddet âyeti ile, siddet âyeti de genislik âyeti ile birlikte inmistir. Böylece mü'minin korku ile ümit arasinda olmasi amaçlanmistir. Bunun sonucunda mü'min Allah hakkinda temennilere kapilip hakki olmayan seyi istemeye kalkismayacak; öbür taraftan da korkuya kapilip kendi kendini helake atmayacaktir. Görmez misin ey Ömer, Allah Teâlâ cehennem ehlini kötü amelleri ile zikretmistir; çünkü O, onlara ait bir iyilik varsa onu kendilerine geri çevirmistir. Onlari hatirladigim zaman 'Kendimin onlardan olmasindan korkuyorum' derim. Cennet ehlini de en güzel amelleri ile zikretmistir. Çünkü onlarin kötülüklerini Allah görmezlikten gelmis ve onlari affetmistir. Ben onlari hatirladigim zaman kendi kendime: 'Ben günahkârim; benim amelim nerede, onlarin amelleri nerede?!' derim."

Nakledilen böyledir ve bu, az önce ifade edilenin mânâsi ol-maktadir.[56]Eger bu rivayet sahihse elhak dogrudur. Yok rivayet sahih degilse, ifade edilen bu mânâ yerindedir ve yapilan istikra onun dogruluguna sehadet etmektedir.

Söyle de rivayet edilmistir: "Görmez misin ey Ömer, Allah Teâlâ cehennem ehlini kötü amelleri ile zikretmistir; çünkü O, onlara ait bir iyilik varsa onu kendilerine geri çevirmistir. Simdi biri kalkar ve: 'Ben onlardan hayirliyim' der ve ümitvar olur. Cennet ehlini de en güzel amelleri ile zikretmistir. Çünkü onlarin kötülüklerini Allah görmezlikten gelmis ve onlari affetmistir. Simdi biri kalkar ve: 'Ben onlarin derecelerine nerede ulasacagim?' der ve çalisir (ve onlardan olamamaktan korkar)."

Mânâ bu rivayete göre de sahihtir ve zikredilen sekilde anlasilir. Iki uç zikredilmis olunca korku ve ümit bizzat nassla belirlenmis olan bu iki uç arasinda, lafzen hükmü sükût geçilmis bulunan bir mahalde döner ve onun hükmüne aklî degerlendirme isigi altinda dikkat çekilmis olur. Böylece herkes kendi içtihadina ve degerlendirmedeki basarisina göre bir sonuca ulasir; iki uçtan birine olan yakinliga, digerine olan uzakliga göre degerlendirmeyi yapmis olur.

Sonra Kur'ân, sözün akisi geregi iki gâib ucu getirmesi hasebiyle, bunlari aza da çoga da itlaki mümkün olacak sekilde mutlak ifadeler içerisinde getirmistir. Sözün akisi, bu kullanis seklinde muradin ögulen ya da yerilen uçlarin en son noktasi olduguna delalet ettigi gibi ayni sekilde lafiz, onun muktezâsindan aza da çoga da [142] delalet edebilir. Bu durumda mü'min,

övgüye deger özelliklerini tartar ve bunun sonucunda korku ve ümit içerisinde olur. Keza kötü özelliklerini tartar ve ayni sekilde korkar ve ümitvar olur. Bir misalle açiklamak gerekirse: Meselâ "Süphesiz ki Allah, adaleti ve ihsani (herseyi iyi ve güzel yapmayi) emreder[57]buyruguna baktigi zaman kendisini adalet terazisinde tartar. Bunu yaparken de adaletin en son noktasinin, nimetlerin sahibini tanimak ve onlarin O'ndan geldigini itiraf etmek, sonra da onlardan dolayi O'na sükretmek oldugunu bilir. Bu ise imana girmek ve O'nun seriati dogrultusunda amel etmek, küfürden çikmak ve küfrün gereklerinden uzaklasmakla olur. Eger muhasebe sonunda kisi kendisini bu özelliklerle nitelenmis görürse, kendisinin de adalet sahibi kimselerden olmasini umar ve bu alanda en son gayeye ulasmis olmamaktan korkar. Çünkü kul ne kadar çalisirsa çalissin bütün bunlarda Rabb'in hukukunu tam teslimle O'na karsi olan görevlerini eksiksiz yerine getiremez. Meseleye cüz'î plânda yaklastigi zaman da durum ayni olur. Çünkü adalet küllî plânda istenildigi gibi, cüz'î plânda da istenilir. Meselâ eger hâkim ise insanlar arasinda adaletle hükmetmek gibi, aile efradi arasinda adaleti gerçeklestirmek gibi, hatta ayakkabi vb. giyiminde sagdan baslamak suretiyle adaleti gerçeklestirmek gibi... Öbür taraftan bu bunlarin ziddi hakkinda da geçerlidir ve adaletin ziddi zulüm olmaktadir. Bunun da en üst düzeyde olani Allah'a sirk kosmaktir: "Süphesiz sirk büyük bir zulümdür.[58] Sonra cüz'î olarak ele alindiginda pek çok durum vardir ve en alt mertebede olani da meselâ soldan baslamaktir. Diger nitelikler ve onlarin ziddi ile ilgili durum da aynen böyledir. Bu durumda mü'min sürekli bu özelliklerle ilgili olmak üzere düsünce, degerlendirme ve ictihad halinde olacak ve onun bu durumu Allah Teâlâ ile karsilasincaya kadar devam edecektir.

Iste bundan dolayidir ki, mutlak ifadeli emir ve nehiyler hep ayni yeknesaklikta, hep ayni düzeyde degildir; aksine emredilmis olan seylerden bir kismi vacip, bir kismi ise nafile (mendup); yasaklanan seylerden bir kismi haram, diger bir kismi ise mekruh bulunmaktadir. Ancak bunlar mükelleflerin görüs ve degerlendirmesine birakilmis ve böylece onlarin bu gibi konularda ictihadda bulunmalari ve kullugu bu suretle icra etmeleri istenmistir.

Selef-i sâlih, herhangi bir konuda kesinkes haram demekten sakinirlar ve açikça: "Bu haramdir, Bu helâldir" demekten sikinti duyarlardi. Aksine onlar birsey hakkinda kendilerine soru yöneltildiginde: "Ben bunu sevmiyorum"; "Kerih görüyorum"; "Ben bunu yapmam" vb. gibi ifadeleri kullanmayi yegliyorlardi. Çünkü bu seyler medlulleri hakkinda mutlak olan, seriat tarafindan belirlenmis ve öte asma imkani bulunmayan sinirlari olmayan mutlak seylerdi. Allah Teâlâ söyle buyuruyor: "Diliniz yalana alismis oldugu için, 'Su haramdir, bu helâldir' demeyin, zira Allah'a karsi yalan uydurmus

olursunuz"[59]Bu konuda kesin bulunan istikradan baska, bu esasi desteklemek üzere su âyet de gelmis bulunmaktadir: aIste güven, onlara, inanip imanlarina zulüm karistirmayanlaradir"[60] Bu âyet indigi zaman sahabe: "Bizden hangimiz zulüm etmez ki?!" dediler ve bunun üzerine: "Süphesiz sirk büyük bir zulümdür"[61] âyeti indi.

Rivayete göre bu âyet inince durum Hz.Peygamber'int ashabina çok agir geldi ve: "Hangimiz imanina zulüm karistirma-mistir ki?!" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Öyle degil. Lokman'in ogluna olan "Süphesiz sirk büyük bir zulümdür[62]sözünü isitmediniz[63] mi?" buyurur.[64]

Sahih hadiste söyle buyurulur: "Münafikin alâmeti üçtür: Konustugu zaman yalan söyler, uadettigi zaman vadinde durmaz,kendisine emanet edildigi zaman hiyanet eder[65] Bu hadis Ibn Abbâs ve Ibn Ömer'i çok düsündürdü ve durumu Hz. Peygamber'e açtilar. Hz. Peygamber güldü ve: «Bunlarla si-zin ilginiz ne? Ben bu üç hasleti sadece münafiklara has söyledim. 'Konustugu zaman yalan söyler' sözüm, Allah Teâlâ'nin bana indirmis oldugu "Ey Muhammedi Münafiklar sana gelince 'Senin süphesiz Allah'in Peygamberi olduguna sehadet ederiz' derler.[66] âyeti hakkindadir. Peki siz öyle misiniz?" buyurdu. Biz: "Hayir!" dedik. Hz. Peygamber: "Size birsey yok, siz ondan uzaksiniz, 'vadettigi zaman vadinde durmaz' sözüme gelince, bu da Allah Teâlâ'nin bana indirmis oldugu "Aralarinda 'Allah bize bol nimetinden verecek olursa, and olsun ki sadaka verecegiz ve iyilerden olacagiz[67] seklinde devam eden üç âyet hakkindadir. Peki siz öyle misiniz? " buyurdu. Biz: "Hayir!" dedik. Hz. Peygamber: "Size birsey yok, siz ondan uzaksiniz. "Kendisine emanet edildigi zaman hiyanet eder" sözüme gelince, bu da Allah Teâlâ'nin bana indirmis oldugu "Dogrusu Biz emaneti göklere, yere, daglara sun-musuzdur da onlar bunu yüklenmekten çekinmisler ve ondan korkup titremislerdir. Pek zâlim ve çok cahil olan insan ise onu yük-lenmistir"[68] Her insanin kendi din ve diyaneti kendisine emanet edilmistir: Mü'min gizli de olsa asikâre de olsa cünüplükten yikanir, gizli ve asikâre oruç tutar, namaz kilar. Münafik ise öyle yapmaz. Peki siz böyle misiniz?" buyurdu. Biz: "Hayir!" dedik. Hz. Peygamber "Size birsey yok, siz ondan uzaksiniz" buyurdu.[69]

Serîat üzerinde düsünen kimseler, bu esasa itimat konusunda kalbe itminan verecek bu kabilden pek çok sey bulur. Tevfîk ancak Allah'tandir.[70]

**Yedinci Mesele:**

Emir ve nehiyler iki kisimdir:

a) Sarih olanlar.

b) Sarih olmayanlar.

a) Sarih olan emir ve nehiyler: Bunlar iki açidan ele alinirlar:

1.

Mücerred emir ve nehiy olmalari açisindan ele alinirlar ve maslahata yönelik bir illeti bulunup bulunmadigina bakilmazlar. Bu ta'lîle gitmeksizin mücerred emir ya da nehiy kipinin mahza taabbudîlik mecrasina girecegini ifade edenlerin bakis açisi olmaktadir. Bu görüste olanlara göre, su ya da bu emir arasinda keza su ya da bu nehiy arasinda herhangi bir fark yoktur. Meselâ: "Namazi ikâme ediniz" emri ile "Amellerden gücünüzün yetecegi kadarini üstleni"[71] emri; "Allah'in zikrine kosun..." emri ile "Alis verisi bi-rakin"[72] emri; "Kurban bayrami (nahr) günü oruç tutmayin"[73] emri ile meselâ "Oruçlari birbirine ulamayin (visal orucu tutma-yin[74]emri vb. gibi aralarinda fark oldugu anlasilan[75] emirlerde oldugu gibi.

Bunlar Sahîh'te zikredilen su olay türünden olmaktadir: Hz. Peygamber Übeyy b. Ka'b'm yanma çikti. O namaz kiliyordu. Hz. Peygamber : "Ey Übeyy!" diye çagirdi. Übeyy, ona döndü fakat cevap vermedi. Namazi kisaca kildi, sonra namazdan çikti. Hz. Peygamber kendisine: "Ey Übeyy I Seni çagirdigimda bana cevap vermekten seni alikoyan sey ne idi?" diye sordu. O: "Yâ Rasûlallah! Namaz kiliyordum" dedi. Hz. Peygamber [ allSâmlu] : "Bana vahyedilenler arasinda 'Allah ve Peygamber, sizi, hayat verecek birseye çagirdigi zaman icabet edin' [76]buyrugunun oldugunu bilmiyor musun?" buyurdu. O, "Evet, ya Rasûlallah! Insallah bir daha yapmam"[77] diye cevap verdi.

Bu hadis Buhârî'de Ebû Saîd b. el-Muallâ'dan rivayet edilmektedir ve bu zat olayin kahramani olmaktadir. Bu hadis Hz. Peygamber tarafindan -her ne kadar mani durumlar olsa bile- mücerred emrin kendisine bakilmasi geregine isaret edildigini[78] göstermektedir. Ebû Davud'un Sünen'inde söyle rivayet edilir: Ibn Mesûd cuma günü mescide geldi. Hz. Peygamber hutbe irad ediyordu. O (henüz disarda) Hz. Peygamber'i "Oturun!" derken isitti. Hemen (bulundugu yere) mescidin kapisi yanina oturdu. Hz. Peygamber onu gördü ve ona "Abdullah, buraya gel!" diye çagirdi.[79]

Abdullah b. Revâha, Hz. Peygamber'i , kendisi yolda iken "Oturun!" derken isitti. Hemen yola oturdu. Hz. Peygamber onun yanindan geçerken: "Ne bu halin?"diye sordu. O da: "Sizi 'Oturun!' derken isittim" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona: "Allah Teâlâ taatini artirsin" buyurdu.

Buhârî'de[80] rivayet edildigine göre Ahzâb (Hendek) gününde Hz. Peygamber: "Hiçbir kimse Kureyzaogullari yurduna varmadan ikindiyi kilmasin" buyurdu. Yolda iken ikindi vakti oldu. Içlerinden bir kismi: "Oraya varmadikça kilmayiz" dediler. Bazilari da: "Bilakis kilariz. Hz. Peygamber [ al^Isiâmtu] bizden bunu istemedi" dediler. Daha sonra durum Hz. Peygamber'e söylendi. Fakat o, bu iki gruptan hiçbirini azarlamadi.[81]

Pek çok âlim, mücerred "Alis verisi birakin"[82]emrinden dolayi cuma ezanindan sonra yapilmis olan alis veris akdini feshetmislerdir.

Bu yaklasim dikkate alinacak bir bakis açisidir ve her ne kadar diger bakis açisi daha agir basiyor durumda ise de, onu kabullenmek ve genel olarak benimsemek mümkündür. Bu bakis açisinin inceleme ve degerlendirme konusunda genis bir alani vardir. Bu meyanda söylenecek sözlerden biri de sudur:

Emir ve nehiylerde maslahatlar itibara alinir mi alinmaz mi? Eger biz maslahatlari dikkate almaz isek, bu durumda gösterilen tavir mücerred emir ve nehiy sigalari ile hareket edilmis olunacagindan daha uygun olacaktir. Eger biz maslahatlari dikkate alacak olursak, emir ve nehiyler itibara alinmaksizin onlarin aklen kavram labilen (hikmetlerinden) bizim için ortaya çikacak ve kistas olabilecek bir durum husule gelmeyecektir[83] Çünkü maslahatlar, her ne kadar biz onlari genel anlamda bilebilsek de, tafsilati ile bilinemez.[84] Meselâ biz zina haddinin muhsan (evli) kimse için recm (taslanarak öldürme) yoluyla olmasi hükmünden zinanin önünü al-manin amaçlandigini bilebiliriz. Fakat bu zina edenin boynunun vurulmasi, ölünceye kadar dövülmesi, ya da belli bir sayida sopa vurulmasi, hapsedilmesi, oruç tutmasi, ya da keffâretlerde oldugu gibi mal vermesi gibi yollarla yapilmamakta, sadece recm yoluyla olmasi istenmektedir. Muhsan olmayan kimse için ise, bunun yüz sopa ve bir yil sürgün cezasi ile gerçeklestirilmek istendigini, yine zinanin önüne geçmeyi aklen mümkün kilabilecek meselâ recm ya da öldürme yoluyla veya sopa sayisinin yüzün üzerinde ya da altinda tutulmasi gibi yollarla yapilmadigim görmekteyiz. Bütün bunlarda ceza olarak özellikle belirtilmis olan sekil ve miktarlarin içermis olduklari maslahati kavrayamayiz. (Yani niye yüz sopa da meselâ doksan dokuz ya da yüz bir degil? Bu iki sayi da pekâlâ caydirma ve önleme görevini yerine getirebilirdi.) Simdi biz özellikle belirlenmis bu cezalarin içermis oldugu maslahati kavrayamadigimiza göre -ki akil için bunlari kavramak mümkün degildir- bu durum belirlenmis olan bu seylerde bizim bilemedigimiz baska bir maslahatin bulundugunu gösterir. Hikmeti aklen kavranabilen diger konularda da hüküm ayni sekilde geçerlidir. Taabbudî konulara gelince durum daha da açiktir ve orada maslahatlarin bilinmesine asla imkân yoktur. Su halde bizim için mücerred emir ve yasaklari dikkate almaktan baska çare yoktur.

Çogu zaman ilk bakista bizim için emir ya da nehyin söyle bir masalahat içerdigi zahir olur, halbuki aslinda durum tersi olabilir ve bunu onunla tearuz halinde olan baska bir nass belirler. Bu durumda mutlaka ilk bakista bize gözüken hikmete degil de o nassa basvurmamiz gerekecektir.[85]

Sonra Makâsid bölümünde de geçtigi üzere, her emir ve nehyin mutlaka

taabbudî bir yönü vardir. Bu sabit olduguna göre bu taabbudî yönün ihmal edilmesine imkân yoktur. Mücerred emir ve nehiy sigalarini dikkate almama sonucunu doguracak herhangi bir mânâyi esas almak mümkün degildir. Su halde emir ve nehiyden anlasilan mânâ (yani akilla bulunabilen hikmet) esas alindiginda eger bu, o emir ve nehyin ihmali sonucunu doguracaksa böyle bir sey mümkün degildir. Aksi takdirde esas alinacak husus, hikmet degil emir ve nehyin kendisi olacaktir. Sonuç olarak maslahatlarin dikkate alinmasi konusunda söz dönüp dolasip su sonuca ulasmistir: Emir ve nehiyle birlikte maslahatlarin dikkate alinmasina imkân yoktur. Ulasilmak istenen sonuç da budur.

Itiraz: Mânâ ve hikmetlere iltifatta bulunmamak, Sâri'e ait bilinen maksatlardan yüz çevirmek olur ve sonuçta aynen söyle diyen bir kimsenin durumuna düsülmüs olur: "Insanin içine isemis oldugu su ile abdest almak caiz degildir. Eger bir kaba isemis ve sonra onu suya dökmüsse onunla abdest almak caiz olur"[86]

Cevap: Itiraz yerinde degildir. Çünkü biz diyoruz ki: Bu itiraz emir ve nehiy kiplerinin zahirinin ihmal edilmesi ve mânânin (hikmet ve masalahat) dikkate alinmasi hali içinde geçerlidir. Nitekim Hz. Peygamber'in : "Kirk koyunda bir koyun (zekât) vardir[87]hadisi hakkinda bazilari söyle demektedir: "Mânâ koyunun kiymetidir. Çünkü zekâttan maksat fakirin ihtiyacinin giderilmesidir; bu ise kiymet ile hâsil olmaktadir" Bu tevilin sonucunda mevcut olan yok; yok olan da mevcut kilinmakta ve bu sonuç da koyunun vacip olmadigi neticesini dogurmaktadir. Bu ise nassa muhale-fetin tâ kendisidir. Mânâ ve hikmetlerrin arastirilmasi neticesinde ortaya çikan muhalefet sekilleri de bunun benzerleri olmaktadir. Mânâ ve hikmetler kayitsiz olarak muteber olmayip, ancak nassm sigasindan gözetilen maksat olmasi açisindan muteber olduklarina göre, nasslarin bizzat sigalarina -ki bunlar asil olmaktadir- tâbi olmak vacip olacaktir. Çünkü sigalarin mânâ ve hikmetlerle olan ilgisi, aslin fer'i ile olan ilgisi gibidir. Aslin ilga edilerek fer'inin esas alinmasi mümkün olmadigi gibi sîgamn ihmal edilerek mânâ ve hikmetlerin (maslahat) dikkate alinmasi da sahih olmayacaktir.

Buraya kadar zikrettiklerimiz bu tarzin üstünlügüne isaret için yeterlidir.

2.

Ikinci bakis açisi: Istikra ayrica emir ve nehiy sîgasi ile birlikte bulunan ve bizzat emredilen seylerde mevcut olan maslahatlara, nehyedilen seylerde de mefsedetlere delalet eden hal ve söz karinelerini dikkate alma sonucunda ulasilan ser'î kasid açisindan degerlendirme.

Söyle ki: "Namazi ikâme ediniz" âyetinden anlasilan namazi korumak ve ona devam etmektir. "Amellerden gücünüzün yetecegi kadarini üstlenin"[88]

emrinden anlasilan da sikinti altina sokulmasi ya da sonunda ibadetten tümden kesilmesi korkusu yüzünden mükellefe karsi sefkat göstermedir; yoksa maksat bizzat ibadetin azaltilmasi ya da Allah'a yönelmenin terkedilmesi degildir. "Allah'in zikrine kosun..." emrinde de durum aynidir ve bu emirden maksat cuma namazinin kilinmasina karsi önem verilmesini ve bu konuda bir gevseklik gösterilmemesini temindir. Yoksa bu emirden maksat sadece sirf ona kosmak degildir. Arkasindan gelen "Alis verisi birakin"[89]emri de kisiyi cumaya kosmaktan alikoyucu davranislari yasaklamak suretiyle birinci emri tekit durumundadir; yoksa maksat garar satisi, riba satisi vb. gibi yasak olan akitlerin yasaklandigi gibi mutlak olarak o vakitte alis veris akdini yasaklamis olmak degildir. Ayni sekilde "Kurban bayrami (nahr) günü oruç tutmayin"[90] dendigi zaman bundan anlasilan Sâri'in husûsiyle o günde oruç tutulmasinin terkine yönelik bir kasdimn bulundugudur. "Oruçlari birbirine ulamayin (visal orucu tutma-yinf [91] veya "Dehir (yani sene boyu) orucu tutmayin" [92]dendigi zaman bundan amaç mükellefin sayamayacagi ve devam edemeyecegi bir yükümlülük altina girmemesi için ona karsi sefkat göster-mektir. Bu yüzdendir ki Hz. Peygamber visal orucu tutardi, oruçlari pesi pesine tuttugu olurdu. Bazen hiç iftar etmiyor denecek kadar oruç tutar, bazen de hiç oruç tutmuyor denecek kadar oruç tutmazdi. Kendisi visal orucu tutmustu, yasagin varligini bilmelerine ragmen selef-i sâlih de visal orucu tutmuslardi. Çünkü onlar nehyin temelinde kullara karsi sefkat ve merhamet yattigini; maksadin oruç tutmamak ya da oruç ibadetini azaltmak olmadigini biliyorlardi. Temelinde bu anlam yatan diger emir ve nehiylerle ilgili durum da aynen bu sekildedir.

Öbür taraftan emir ve nehyin temelinde ibâha kasdi[93] yattigi da anlasilmaktadir. Her ne kadar emir ya da nehiy kipi asil konu-luslari itibariyla bunu gerektirmiyorsa da karineler bunun böyle oldugunu göstermektedir. Meselâ: "Ihramdan çiktiginiz zaman avlanin[94] "Namaz kilindigi zaman yeryüzüne dagdin"[95] emirlerinde oldugu gibi. Kesinlikle bilinmektedir ki, Sâri'in bu âyetlerden maksadi ihramdan çikildigi zaman onlarin avlanmalarini isteme ya da namazin bitiminde hemen yeryüzüne dagilmalarini isteme degildir. Onun bu emirlerden maksadi sadece, bunlarin yasaklanmasina sebep olan seylerin -ki birinde ihram hükmünün sona ermesi, digerinde de namazin sona ermis olmasidir- sona erdigini bildirmektir.

Bu bakis açisini da ayni sekilde ser'î istikra desteklemektedir. Ilgili bazi örnekler geçmistir.

Sonra ser'an maslahatlarin muteber oldugu, emir ve nehiy sigalarinin da maslahattan hâli olmadigi delil ile sabittir. Bu durumda eger biz

maslahatlari mutlak anlamda dikkate almayacak olursak, o zaman muvafakat kasdimiza ragmen Sâri'in kasdina muhalefet etmis oluruz. Çünkü bilfarz kabul edilen sey, bu emrin su maslahat için konulmus olmasidir. Bu durumda eger biz emrin geregi ile yükümlülük konusunda o maslahati göz önünde bulundurmayacak olursak, emrin hükmü altina girme konusunda Sâri'in dikkate almis oldugu seyi ihmal etmis oluruz ve bu durumda o emrin bazi uygulama alanlarinda O'na muhalefet durumuna her an düsebiliriz.[96] Söyle ki: Visal orucu ve her gün pesi pesine oruç tutulmasi hakkinda yasak gelmistir. Buna ragmen Hz. Peygamber bu orucu yasakladigi zaman ashab vazgeçmeyince onlarla birlikte oruçlarini birbirine ulamis (ve böylece onlari tedip etmek istemistir).

Eger biz bu durumda nehiy sigasinin zahirine yapisacak olursak karsimiza iki mahzur çikacaktir:

1.

Hz. Peygamber onlara bunu yasakladigi halde, onlarin yasaga uyarak bu oruçtan vazgeçmis olmamalari. Eger yasaktan maksat zahiri olmus olsaydi o takdirde ashab, Hz. Peygam-ber'in yasagi karsisinda açiktan ona muhalefet etmek suretiyle inatçi bir tavir almis ve asikâre isyan ile onu karsilarina almis olurlardi. Böyle birseyi kabulde ise son derece tehlikeli sonuçlar vardir.

2.

Bizzat Hz. Peygamber onlar yasaga uymayinca onlarla birlikte yasaklamis oldugu seye yani oruçlarini birbirine ulamaya koyuldu. Eger yasaktan maksat zahiri olsaydi, o zaman Hz. Pey-gamber'in bu tavri bir çeliski[97] olurdu. Hâsâ peygamber i-çin böyle bir durumun olmasi söz konusu degildir. Hz. Peygam-ber'in bu yasakta bulunmasi, sadece onlara karsi gösterdigi sefkat ve merhametin bir sonucu idi. Onlar bu kolaylik ve müsa-mahayi kendi nefisleri için göstermeyip, Allah'in rizasini kazanma yolunda güçlüklere katlanma sevabi talebinde bulununca, Hz. Peygamber onlara bu yasagi niye koymus oldugunu bilfiil göstermek ve böylesi bir ibadetteki mesakkati onlara ögretmek istedi. Böylece onlar Hz. Peygamber'in bu yasaginin kendilerine mahza bir rahmet oldugunu, Rablerinin rizasini kazanmak ugrunda mesakkat ve sikintilara katlanma konusunda sabir ve tahammül gösteremeyen zayif kimseler için en uygun yolun da bu oldugunu anlamis olacaklardi.

Keza Hz.Peygamber bazi seyleri yasaklamis, bazi seyleri de emir buyurmustu. O, bu emir ve yasaklarda mutlak bir ifade kullanmis ve böylece mükellefin gerek kendisi ve gerekse baskalari hakkinda orta yolu tutmasini istemis, emir ve nehiy sigalarinin gerektirdigi mutlakligm geregini istememistir. Güzel ahlâk ilkeleri ve diger iyi seyler mutlak bir ifade ile

emredilmis; kötü huylar ve sâir kötü isler de ayni sekilde mutlak bir ifade ile yasaklanmistir. Daha önce de geçtigi gibi, bu gibi yerlerde mükellef kendi içerisinde bulundugu hal ve durumlarin geregi dogrultusunda icti-had etmek ve degerlendirmede bulunmak durumunda idi. Eger emir ve nehiylerin tasimis olduklari mânâ ve hikmetlere bakilmaksizin sirf lafizlar dikkate alinacak olsaydi böyle birsey mümkün olmazdi. Meselâ Hz. Peygamber garar (bilinmezlik) satisim yasaklamis ve onlardan bazilarini da ismen zikretmistir [98]Meyvenin kendisini kurtarmadan önce satisi, ceninin satisi, çakil atilarak malin belirlenmesi seklinde yapilan satis[99] vb. gibi. Eger biz garar yasagi getiren bu nassm zahirine yapisacak olursak, o zaman alis verisi caiz olan pek çok seyin satimi mümkün olmayacaktir. Meselâ, kabugu içerisinde ceviz, badem, kestane vb. gibi seylerin satilmasi; ucu toprakta gömülü olan direk vb. gibi seylerin satilmasi; kavun, karpuz ve salatalik türünden olan tüm mahsûllerin satilmasi; dahasi temelleri toprak altinda olan evler, dükkanlar gibi gözün göremedigi kisimlar içeren her sey, enkazlar ve benzeri, haklarinda satislarinin caiz oldugunu gösteren nass bulunmayan sayilamayacak kadar pek çok seyin satimi yasak olan garar satisi içerisine girecekti ve satisi mümkün olmayacakti. Böyle bir sonuç ise asla dogru degildir.[100] Çünkü yasak olan garar, akli basinda kimselerce var da olabilir, yok da olabilir seklinde anlasilan bir bilinmezligi içeren durumlara yorulur.[101]Yasagin bu sekilde anlasilmasini gerektiren sey maslahat mânâsi (yani mesâlih-i mürsele) olmaktadir[102] ve lafza mücerred olarak baglanilmamaktadir.

Bir nokta daha var: Emir ve nehiyler lafiz bakimindan ele alindiklari zaman neye delâlet edecekleri konusunda müsavidirler. Onlar içerisinden vücup için olan emri, mendupluk için olandan; haramlik için olan nehyi, mekruhluk için olandan ayirmak bizzat nasslar yoluyla mümkün olmaz. Bu sekilde bir kismi bilinebilse bile çogunluk bilinemez. Bunlar arasinda meydana gelen fark, bize sadece mânâ ve hikmetlere tâbi olma, maslahati gözönünde bulundurma sonucunda ortaya çikmistir. Keza bunlarin hangi mertebede bulunduklari (yani zarûriyyâttan mi, hâciyyâttan mi ya da tahsîniyyâttan mi olduklari) ancak maslahatin gözönünde bulundurulmasi ve manevî istikra yoluyla ortaya çikacaktir. Bu hususlari ögrenmek için biz mücerred emir ya da nehiy sigalarina bakmamaktayiz. Eger öyle olmasaydi o zaman seriatta mevcut bulunan emir sigalarinin (meselâ vücûp gibi) hep ayni düzeyde olmasi gerekir; çesitli kisimlari bulunmazdi. Nehiy sîgasi için de durum ayni olurdu. Hatta diyoruz ki: Mutlak olarak söylenmis Arap kelâminin gerçek anlamina ulasilabilmesi için mutlaka sözün gelisinin dikkate alinmasi, sigalarin delaleti konusunda amaçlanan mânâlarin göz önünde bulundurulmasi gerekir. Aksi takdide söz gülünç ve alay konusu olur. Meselâ onlar söyle derler: "Falan arslandir" veya "Falan

esektir[103]"Falanin külü çoktur" veya "Köpegi korkaktir[104] "Falanca kadinin küpesinin düstügü yer uzaktir" [105] Bunlar gibi sayilamayacak kadar çok (kinaye) sözler vardir ve eger bunlarda sadece lafiz dikkate alinacak ve mânâ itibara alinmayacak olsa onlarin makûl hiçbir anlami kalmaz. Hal böyle iken Allah ve Rasûlü'-nün kelâmi hakkinda durum farkli mi olacaktir sanirsin?! Iste bu noktadan hareket edilip lafzin yaninda mânâ ve hikmetlerin de gözönünde bulundurulmasi sonucundadir ki, durgun suya dogrudan isemekle, bir kaba iseyip de sonra onu suya dökmek arasinda bir ayirimin mümkün olup olmayacagi ortaya çikacaktir.

Imamu'l-Haremeyn, Ibn Süreyc'den nakleder: O, Ebû Bekir b.Dâvûd el-Isbahânî ile nasslarin zahirine yapisma konusunda münazara yapmistir. Ibn Süreye ona: "Sen nasslann zahirlerine yapisiyorsun. Peki, Allah Teâlâ "Kim zerre kadar hayir islerse onu görür"[106]buyuruyor. Simdi iki zerre kadar hayir isleyen hakkinda ne dersin?" diye sorar. O: "Iki zerre, zerre ve zerre demektir" diye cevap verir. Ibn Süreye: "Peki, bir buçuk zerre kadar islerse?" diye sorar. Bunun üzerine o bocalar ve münazarayi birakir. Kadi Iyaz bazi âlimlerden "Davud'un bu mezhebinin hicrî ikiyüz yilindan sonra ortaya çikmis bir bidat oldugunu" nakleder. Bu her ne kadar zahir ile ameli red konusunda bir asirilik ise de mânâ ve hikmetlerin bir tarafa itilerek sadece nasslann zahiri ile amelde bulunmak da bir asirilik ve Sâri'in maksadindan uzaklasmak olur. Öbür taraftan nasslann zahirlerinin ihmali de israftir, asinliktir. Nitekim bu konu Makâsid bölümünün sonunda geçmisti. Insallah daha sonra yine tekrar ele alinacaktir.

Fasil:

Bu sabit oldugu ve amelde bulunan kimse emir ve nehyin illetinden anlasilan muktezâya uygun olarak amel ettigi zamari^o kimse güçlü bir yol üzere yürümüs, girdisinde çiktisinda her hususta Sâri'in kasdina uygun hareket etmis olacaktir. O yüzdendir ki selef-i sâlih, kendilerini ibadete verme ve azimetleri arastirma ve onlarla amel etme konusuna vermisler ve nefislerini Allah'a kulluk ugrunda mesakkat ve sikintilann altinda ezmislerdir. Çünkü onlar emir ve nehiylerin emreden ve nehyeden cihetinden geldigini ve onlarin "Nasil yaptiklariniza bakmak için[107] "Hanginizin daha güzel amel isleyecegini sinamak için"[108]oldugunu; ancak mükellefin bünyece zayif, irade açisindan güçsüz, sabir bakimindan yetersiz olmasi hasebiyle, onun öyle oldugunu bilen ve onu o sekilde yaratan Allah Teâlâ, kulunu mazur görmüs ve zayifligi sebebiyle ona aciyarak amellere girme konusunda dayanabilecegi kolayliklar getirmistir. Bu cümleden olmak üzere onun kalbine taat sevgisini koymus ve onu güçlendirmis, bazi huzur bozucu ve sarsinti verici durumlar, zihni kanstirici düsünceler karsisinda sabretmesi halinde onunla birlikte olmus, ona olan rahmetinin bir tecellisi

olmak üzere mesakkatlerle karsilasma halinde güçlük ve sikintilann kaldinlacagi bir alan kilmis, amele ilk baslama aninda hafifletme yoluyla bir hazirlik devresi kilmis ve bu sekilde devamliligin agirligini karsilamak istemis, bunun sonucunda yükümlülükler üzerinde devamliligin kendisine agir gelmemesini amaçlamistir. Eger kula hayir isleme tutkusu girerse ve kendisine mesakkatlann kolaylasmasi kapisi aralanirsa, bundan böyle agir olan, ona hafif gelmeye baslar ve Allah Teâlâ'nin "Herseyi birakip yalniz O'na yönel[109]"Ben cinleri ve insanlari ancak Bana kulluk etmeleri için yarattim"[110] gibi âyetlerinde ifadesini bulan mutlak kulluk emrini ifaya kendini verir. Sanki mesakkat ve ziddi kolaylik hakîkî degil tamamen izafî (göreli) seylerdir. Nitekim bu konu Ruhsatlar bahsinde geçmisti. Simdi emir yöneltilmistir ve emir karsisinda herkes kendi nefsinin fakîhidir. Emir ve nehiylerle kullara karsi rahmet ve genislik murad olunduguna göre, ayni kasdin bulunmasi konusunda bunlarla ruhsatlar birlesmis olurlar. Bu durumda azimetler konusunda emir ve nehiyler genel anlamda uyulmasi maksûd olan seyler olurlar; rifk konusunda ise onlar kula yönelik olur: Eger kul bu durumda rifk ve kolaylik yönünü tercih ederse, o ruhsat gibi olur. Eger aksi tarafini tercih edecek olursa o zaman da "Herseyi birakip yalniz O'na yönel"[111]buyrugunun vb. geregi olan azimet dogrultusunda hareket etmis olur.

Fasil :

Sarih olmayan emir ve nehiylere gelince bunlar birkaç kisimdan olusur:

1.

Hükmün ifadesi haber cümlesi seklinde gelir. Örnekler: "Oruç

size yazildi[112] "Anneler çocuklarini tam iki yil emzirirler[113]"Allah, inkarcilara, inananlar aleyhine asla firsat vermeyecektir[114] "Onun keffâreti on yoksulu doyurmaktir[115]Bunlar ve benzeri içerisinde emir mânâsi bulunan fakat haber cümlesi (insâî degil de ihbârî) seklinde gelen nasslar bu türden olmaktadir. Bu kismin hükmü açiktir ve bunlar sarih emir ve nehiyler gibi islem görürler.

2.

Fiilin ya da o fiili isleyenin övülmesi; ya da fiilin ya da o fiili isleyenin yerilmesi; emirler hakkinda fiili isleyene sevap verileceginin, nehiyler hakkinda ise o fiili isleyene azap edileceginin belirtilmesi; ya da emirler hakkinda fiili isleyeni Allah'in seveceginin, ne-hiylerde ise fiili isleyene Allah'in bugzedeceginin ve hoslanmayacaginin veya sevmeyeceginin bildirilmesi. Bu kismin Örnekleri de açiktir. Meselâ: "Allah'a ve peygamberlerine inananlar, iste onlar dosdogru olanlardir[116] "Bilakis siz asiri giden bir topluluksunuz[117] "Ve kim Allah'a ve Peygamberine itaat

ederse, onu cennetlere sokariz[118] "Kim Allah'a ve Rasûlüne isyan eder ve O'nun sinirlarini asarsa, onu cehenneme sokariz[119] "Allah, iyilik yapanlari sever[120] "Süphesiz O, israfçilari sevmez[121]"Kullari için küfre razi olmaz. Eger sükrederseniz sizden hosnud olur"[122]. gibi.Bunlar da açiktir dedik, çünkü bu ifadeler tartismasiz olarak övülen konularda o fiilin islenmesine, yerilen konularda da o fiilin ter-kedilmesine yönelik zimnî bir talep içermektedirler.

3.

Talep konusu seylerin gerçeklesmesi kendilerine bagli olan seyler: "Vacibin ancak kendisi ile tamamlanabildigi sey de vacip midir?[123]"Birseyi emretmis olmak onun ziddini da yasaklamis olmak midir?"[124]el-Ka'bî'nin görüsüne[125] göre, "Birseyin mubah olmasi, onun emredilmis olmasi demek midir?" ve daha baska benzeri aslinda maksûd olmadiklari halde talep konusu olan seylerin islenmesi ya da terkedilmesi için zorunlu olarak bulunmasi gereken seyler de bu kismi teskil etmektedir.

Âlimler gerek bu konularda ve gerekse bunlarin dikkate alinip alinmayacagi konusunda ihtilaf etmislerdir. Bu konular usûl kitaplarinda islenmistir. Ancak, sayet biz bunlarin dikkate alinmalari gerektigini söyleyecek olursak, bu aslî kasit üzerine degil talî (ikinci) kasit üzerine olmus olacaktir. Hatta bunlar derece bakimindan "Alis verisi birakin" gibi tâbi durumda olan sarîh emir ve nehiyler-den daha zayif olacaklardir.[126]Çünkü dikkate alma konusunda sarîh olan emrin rütbesi hiçbir zaman zimnî olanin rütbesi gibi degildir.

Makâsid bölümünde geçtigi üzre ser'î maksatlar iki kisimdi: a) Aslî maksatlar, b) Tâbi maksatlar. Emir ve nehiylerle ilgili burada zikredilen bu kisim iste o taksimden dogmaktadir. Bu ikisi arasin- [157] da çok büyük fikhî incelikler bulunmaktadir.[127] O yüzden konunun açikliga kavusmasi ve sonunda Allah'in izniyle baska benzerlerini de yerlerine oturtabilecegin bir kistasa ulasabilmen için bir fasil açip orada bir mesele[128] zikriyle izahat vermemiz gerekmektedir.

Fasil :

Fukahaya göre "gasb" rakabe üzerine teaddîde bulunmak demektir. "Teaddî" ise, rakabe üzerine degil de menfaatler üzerine tecavüzde bulunmaya has bir ifadedir.

Gâsib, gasbedilen seyin rakabesine mâlik olmayi kastederse, bu ona yasaklanmistir ve kasdi cihetinden yaptigi seyden dolayi günahkârdir.[129]Bu durumda kisi sadece rakabeyi kastetmis olmaktadir. Bu itibarla nehiy öncelikle rakabe üzerinde malikiyet kurmasi maksadina yöneliktir.

Menfaatler üzerine teaddîye gelince, burada kasit rakabeye degil menfaatlerin elde edilmesine yönelik olmaktadir. O bu kasdi sebebiyle o seyle faydalanmaktan yasaklanmis olmaktadir. Bu durumda o, sadece menfaatlere yönelik bir kasit bulundurmus olmaktadir. Ancak her iki durum da, tâbiyet hükmü yoluyla -birinci (aslî) kasitla degil de ikinci (tâbi) kasitla- digerinin bulunmasini zorunlu kilmaktadir.[130]

Kisi eger gâsib ise, menfaatleri degil, rakabeyi tazminle sorumlu olacaktir ve rakabenin sadece gasb günündeki kiymetini tazmin edecek, (onu gasbdan hüküm anina kadar geçen süre içerisinde ulastigi) en yüksek kiymetten ödemeyecektir. Çünkü faydalanma rakabeye tâbi durumdadir. O tâbi durumda olunca, ondan faydalanma hakkinda gelen yasak da rakabeye el koyma yasagina tâbi durumunda olacaktir. O yüzden de menfaatlerin kiymetini tazmin etmeyecektir; ancak bazi âlimlerin görüsüne göre menfaatlerin tazmini söz konusu olacaktir ve bunlar görüslerini "gâsibm rakabe ile birlikte ayni anda aslî kasitla menfaatlere yönelik de kasit bulundurmus olacagi" esasina bina etmektedirler. Daha açik görüse göre rakabe gâsibi üzerine menfaatlerin tazmini gerekmemelidir; çünkü bir genel kaide getiren "el-Harâcu bi'd-damân" (= Cereme kime semere ona.[131]) hadisinin genel kapsamina bu da girmektedir.[132]Bunun sebebi zikredildigi üzere, gasbedilen seyden faydalanmayi yasaklama bizatihi maksûd degildir; aksine o gasb yasagina tâbi durumdadir. Bu haliyle o, cuma vaktinde yapilan alis verisin durumuna benzemektedir. Açikça yasak bulunmasina ragmen bu vakitte yapilan alis veris -yasaktan gözetilen maksat bizzat alis verisi yasaklamak olmadigi için- bir kisim âlimlere göre sahih olunca, zimnî nehiy ile yasaklanmis olmasi durumunda onun öncelikli olarak sahih olmasi gerekecektir.[133]Bu bahis "Vacibin ancak kendisi ile tamamlanabildigi sey de vacip midir?" meselesinde de aynen geçerlidir. Eger biz vacip degil dersek, o takdirde bir problem bulunmayacaktir. Yok vacip diyecek olursak o zaman onun vacipligi bizatihi olmayacaktir. Ayni sekilde "Eirseyi emretmis olmak onun ziddini da yasaklamis olmak midir?", yine "Birseyi yasaklamis olmak onun zidlarindan birini emretmis olmak midir?" meselelerinde de durum aynidir. Eger biz öyle dersek, o zaman bu bizatihi maksûd olmayacaktir ve bu durumda emir ve nehiy için kesin bir hüküm bulunmayacak; ancak bilfarz aslî kasit ile maksûd olmasi takdirinde kesinlik kazanabilecektir; oysa ki durum öyle degildir.

Eger (gâsib degil de) müteaddî ise, o takdirde tazmin sorumlulugu gasb degil de teaddî tazmini[134] seklinde olacaktir; çünkü bu durumda rakabe tâbi durumda olmaktadir. Durum böyle olunca rakabeye el koyma yasagi, menfaatlere el koyma yasagina tâbi olmaktadir. Bu yüzden de mutlak surette en üstün kiymetinden[135] tazmin edecektir ve az çok ne varsa tazminle yükümlü olacaktir. Teaddî durumunda rakabenin tazmini ise,

sadece malin telef olmasi[136] halinde söz konusudur. Çünkü onun telefi menfaatlerinde telefi sonucunu dogurmaktadir. Bunlarda gasb hali Ise böyle degildir.

Eger bunlar ayni olsaydi o zaman ne Imam Mâlik ne de baskalari bunlarin aralarini ayirmazlardi. Imam Mâlik gâsib ve hirsiz (sârik) hakkinda söyle demistir: "Gasbedilen ya da çalman seyi piyasasindan ve menfaatlerinden alikoyar ve sonra oldugu gibi geri iade ederlerse sahibinin tazmin ettirme hakki yoktur.[137] Eger iâreten almis (müsteîr) ya da kiralamis (mütekârî) (ve teaddîde bulunmus ise[138]o takdirde kiymetini tazmin eder" Bu sonuç, Imam Mâlik ve tâbilerinin mezhebinde meshur olan görüs üzerine kurul-mustur. Aksi takdirde görüsün mercii farkli olacaktir. Burada üzerine binada bulunulan esas ise sabittir.[139]

Her iki kismin arasinda fark görmeyen kimseler[140] görüslerini su yaklasimlar üzerine bina etmis olmaktadirlar:

1.

Mezhep müntesiplerinin zikretmis olduklari su kaide: "Devam ibtidâ (baslama) gibi midir?" Eger biz devamin baslama hükmünde olmadigini söyleyecek olursak, bu meshur olan görüse göre gasbda geçerli olmaktadir. Bu takdirde tazmin gasb günü gerekecektir. Menfaatler ise tâbidir. Yok devam baslangiç gibidir, diyecek olursak, bu durumda gasbeden kimse her an gasba yeniden basliyor gibi olacaktir ve bu haliyle o, her an yeni bir tazmin sorumlulugu altina giriyor demektir ve bu durumda gasbettigi seyi en yüksek kiymeti ile tazmin etmek durumunda olacaktir.[141] Nitekim Ibn Vehb, Esheb ve Abdulmelik bu görüstedirler. Ibn Sa'bân bunu: "Çünkü her an ona iade gerekmektedir ve onu iade etmedigi her an için o mali o anda yeniden gasbetmis duruma düsmektedir" seklinde izah etmistir.

2.

Bir baska kaide daha var: "Esyalara hakikî anlamda ancak Yaratici mâlik olabilir; kul için sadece onlarin menfaatleri söz konusudur" Durum böyle olunca rakabeye yönelik olan kasit, onun menfaatlerine sahip olma amacina dönüsür mü dönüsmez mi?Eger dönüsür dersek -zira esyalarin rakabelerinin bir ayin olmalari hasebiyle bizatihi bir menfaatleri yoktur ve insanlarca arzulanan faydalari içermis olmalari bakimindan istenirler- o zaman bu, menfaatin tazmini için gasb ile teaddînin arasini ayirmama cihetine gidenlerin görüsü olmus olur. Eger dönüsmez dersek, o zaman bu, iki eylemin arasinin ayrilmasinin bir geregi olmus olur.

3.

Gasbeden kisi, gasb eylemi ile gasbettigi seyin rakabesine malik olmak isteyince, acaba bu kasdi sonucunda kendisine yönelen tazmin sorumlulugu

karsiliginda o seye mâlik olmus gibi sayilabilir mi? Baska bir ifade ile "Gasb sonucunda mülkiyet süphesi dogar mi?" Eger bu soruya evet cevabi verecek olursak -aynen müs-lümana ait mallarin kâfirlerin eline geçmesi halinde oldugu gibi- o zaman konu Hz. Peygamber'in "el-Harâcu bi'd-damân" (= Cereme kime semere onald[142]) hadisi altina girmis olacaktir. Bu durumda o malin ürünü, yükselen ya da düsen kiymeti veya meydana gelen bir degisiklik, gasbeden kimseye ait olacak ve kendisine tazmin sorumlulugunun geregi lâzim gelecektir. Aynen istihkak ve fasit alis veris örneklerinde oldugu gibi.

Eger bu soruya hayir cevabi verir ve mülk süphesi dogmaz, gasbedilen mal gasb sonrasinda da asil sahibinin mülkiyetinde kalmaya devam eder diyecek olursak, bu durumda o maldan ortaya çikacak her türlü ürün ve menfaat sahibinin mülkünde ve ona ait olacak ve gasbeden kimsenin mutlaka onlari tazmin etmesi gerekecektir. Çünkü asil mali gasbettigi gibi onlari da gasbetmis olmaktadir. Meydana gelen noksanliga gelince, eger bu kusur ve tecavüzü neticesinde meydana gelmis ise gasbedenin onu da yüklenmesi gerekecektir; çünkü gasbedilmis bir malin noksanlastirilmasi; onun rakabesinin bir kismini itlaf etmek demektir. Dolayisiyla, menfaatler üzerine teaddîde bulunan kimsenin tazmin ettigi gibi o da tazmin edecektir. Çünkü rakabenin varliginin oldugu gibi devam etmesi, onun menfaatleri cümlesinden olmaktadir. Bunun da mevcut ihtilafin üzerine bina edilebilecek bir esas olmasi mümkündür.

4.

Söyle denilebilir: Acaba gasbedilen sey, aynen oldugu gibi tekrar sahibine iade edilecek olsa, bu durumda o mal teaddî edilen mal gibi kabul edilir mi? Zira her ikisinde de görünüs aynidir ve gasbe-den kimsenin gasbettigi seyi geri vermesi halinde de kasdinin bir etkisi olmaz; çünkü Imam Mâlik'in ortaya koydugu kaideye göre itibar fiillere olup maksatlara degildir ve vasitalar ilga edilir. Yoksa böyle sayilmaz mi? Imam Mâlik'in buradaki sözünün isaretine bakilacak olursa kasdm eseri bulunmaktadir. Ibnu'l-Kâsim'in sözü-[162] nun zahirinden anlasildigina göre de kasdm bir eseri yoktur. Bu yüzdendir ki Imam Mâlik gasbeden ve hirsiz hakkinda "Piyasasindan alinan seyi hapseder ve sonra onu oldugu gibi iade ederlerse sahibinin tazmin ettirme hakki yoktur. Eger iâreten almis (müsteîr) ya da kiralamis (mütekârî) (ve teaddîde de bulunmus ise) o takdirde kiymetini tazmin ettirir" sözünü söyleyince Ibnu'l-Kâsim: "Eger Mâlik'in bu sözü olmasaydi, hirsiza kiraciya getirdigi sorumlulugu yüklerdim" demistir.

Bu yaklasimlar, Imam Mâlik ve digerlerinin mezheplerinde mevcut bulunan ihtilafin birer izahi olabilir ve bu haliyle "Aslî kasit ile gelen emir ve nehiylerin hükmü kesindir; tabî (ikinci) kasit ile gelen emir ve nehiylerin ise

durumu böyle degildir" seklinde geçen kaide aslî hali üzere zedelenmeden kalabilir. Bu zikredilen kaide ile birlikte bu yaklasimlar beraberce ele alindigi zaman ihtilafin yönü anlasilmis olur. Belki de bundan istihsâna dönük bazi seyler çikmis olabilir[143] ve bunlar asil kaideyi bozmaz. Allah'u a'lem!

Bil ki, gasbedilmis bir yerde kilinan namaz meselesi, bu esasa vuruldugu zaman, namazin bâtil olmadigina kail olan çogunluk ulemâya ait görüsün dogruluk yönü ve bâtil olacagi görüsünü tasiyan Imam Ahmed b. Hanbel, Asbag ve digerlerinin yaklasimlarinin izahi ortaya çikmis olacaktir.[144]

Bu mesele, yine bu noktaya çikan[145] bir baska meseleyi hatirlatmaktadir ve o da sudur: [146]

**Sekizinci Mesele:**

Emir ve nehiy birbirleri ile telâzum (birinin varligindan öbürünün de lâzim gelmesi) halinde bulunan iki sey hakkinda gelecek olsa ve birbirinden ayri ayri ele alinmasi halinde bunlardan biri emredilmis[147] digeri de yasaklanmis olsa ve bunlardan biri digerine varlikta ve yoklukta tâbi durumunda olsa, bu durumda[148] itibara alinacak olan metbû {kendisine tâbi olunan) ciheti olacaktir. Tâbi cihetine yönelik olan ise ser'an ilga edilmis ve itibardan düsmüs olacaktir. Delilleri:

1.

Bir önceki meselede arzedilen hususlar.[149]Her ne kadar orada arzedilen emir ve nehiyler sarih degil ve burada sözü edilenler sarih ise de, tâbiyet hükmü sabit olunca bunlar arasinda fark kalmamaktadir. Bundan dolayidir ki, cuma vaktinde yapilan alis verisin bâtil oldugunu söyleyenler bu görüslerini, nehyin tâbi oldugu esasi üzerine binaetmemisler[150] butlan hükmünü sadece onun maksûd oldugu esasindan çikarmislardir diyoruz.

2.

Emir ve nehyin birbirleri ile telâzum halinde bulunan iki sey üzerine vârid olmasi halinde mutlaka su ihtimallardan biri bulunacaktir:

a) Ya her ikisi de onlar üzerine beraber gelmis olacaktir. (Öyle ki bu iki talepten herbiri kendi mahallinde yerini bulacak ve bunlardan biri emredilmis, digeri de nehyedilmis olacaktir.)

b) Ya her ikisi de gelmemis olacaktir.

c) Ya da biri gelmis digeri gelmemis olacaktir.

Birinci ihtimal sahih degildir; zira biz meseleyi birbiri ile telâzum halinde bulunan iki sey hakkinda ortaya koymus idik. Dolayisiyla emir ve nehiy bir arada bulunacagi için kisinin, her ikisine de birlikte yapisarak istenileni yerine getirmesi mümkün olmayacaktir. Emre uyarak amel cihetine

yapismasi halinde, yine ayni seyden yasaklayan nehiy ile karsilasmis olacaktir. Nehye uyarak terketmesi halinde de onu yapmasini isteyen emirle karsi karsiya gelecektir. Bu durumda -ister islesin ister terketsin- mükellef üzerinde emir ve nehyin (ayni konuda ve ayni anda) bir araya gelmesi sonucu gerekecektir. Bu ise takat üstü yükümlülük (teklîfu mâ lâ yutak) olmaktadir ve böyle bir yükümlülük vaki degildir.[151] Dolayisiyla böyle bir sonuca götürecek sey sahih olamaz.

ikinci ihtimal de aynidir. Çünkü bilfarz ortaya konan mesele her iki talebin de yönelmis olmasidir ve onlarin beraberce ortadan kalkmasi mümkün degildir.

Geriye sadece üçüncü ihtimal kalmaktadir. O da birinin yönelmesi ikincisinin ise yönelmemesi hali. Biz bunlardan birinin metbû -ki aslî olarak maksûd olan oluyor-, digerinin de tâbi -bu da ikinci derecede maksûd olan oluyor- oldugunu varsaymistik. Bu durumda tabiye degil de metbûya taalluk eden emir ya da nehyin esas alinmasi taayyün etmis olacaktir. Bunun aksi dogru olamaz; çünkü aklî esaslara ters düser.

3.

Seriatin istikraya tâbi tutulmasi. Meselâ hem menfaatleri[152]hem de ürünleri ile birlikte kök ve gövdeler üzerine akit yapilmasi, menfaat ve gelirleri ile birlikte rakabe üzerine akit yapilmasi gibi. Bunlardan her biri haddizatinda amaçlanan seylerdir. Insan raka-belere mâlik olabilir ve onlarin menfaatleri bu rakabe mülkiyetinin arkasindan gelir. Keza insan bizzat bu menfaatlere de mâlik olabilir ve bu durumda bu menfaatleri kullanabilmesi için menfaate tâbi olarak rakabelerin de onun emrine verilmesi gerekir ve bunlardan herbirine yani hem rakabelere hem de menfaatlere müstakil olarak yönelik kasid bulundurulabilir. Bu gibi yerlerde ihtilafsiz olarak tâbilik yönünü belirleyecek yollar vardir. Söyle ki: Ev, saban, bahçe, köle, hayvan, elbise ve benzeri seylerin satin alinmasi konusunda akit yapmak ihtilafsiz caizdir. Bunlar rakabe üzerine yapilmis akitler olup, ona tâbi menfaatler üzerine yapilmis akitler degildir. Çünkü menfaatler nadir olarak bulunurlar ve çogu kez de akit aninda mevcut olmazlar. Bulunmayinca da üzerine akit yapmak imkansiz olur. Çünkü her yönden ve her açidan bilinmezlikleri vardir; ne miktarlari, ne nitelikleri, ne müddetleri, ne de baska hususlari bilinemez. Hatta onlarin temelden bulunup bulunmayacaklari dahi bilinemez. Bu durumda müstakil olarak ele alinmalari halinde yalniz basina onlar üzerine akit yapmak sahih olmaz. Çünkü bilinmeyen seylerin satisi, garar satisi yasaklanmistir. Dahasi istifade için cinsel organ (sahipleri)[153] üzerine akit yapilmasi caiz olmaktadir; ama akit sadece bunlarin menfaati üzerine yapilmasi halinde eger bu cinsî iliski seklinde olacaksa mutlak surette bâtil olacaktir.[154]

Cinsî iîîski disindaki menfaatler üzerine yapilacak akit de, onlari bilinmezlikten çikaran bir ölçü olmadikça ayni sekilde imkansiz olacaktir: Hizmet, sanat ve benzeri tek basina rakabe menfaati üzerine yapilan akitlerde oldugu gibi. Aksi durumda da vaziyet aynidir.[155] Meselâ hür insanin menfaatleri gibi. Bilinmezligi ortadan kaldirici ölçünün bulunmasi halinde genel anlamda ica-re yoluyla onun menfaatleri üzerine akit yapmak ittifakla caizdir. Yine ittifakla onun rakabesi üzerine akit yapmak caiz degildir[156]bununla birlikte onun menfaatleri üzerine yapilan akit onun raka-besi üzerine de akdin yapilmis olmasi sonucunu beraberinde getirir. Zira hür, akit sebebiyle ifaya mecbur oldugu hizmeti teslim için sözlesme süresince rakabe itibariyla da kisitlilik altindadir. Bu da rakabenin de akde konu oldugunun bir sonucu olmaktadir; ancak onun akde konu olmasi birinci degil ikinci kasitla olmaktadir. Bu mânâ, hakkinda delile ihtiyaç göstermeyecek kadar açik bulunmaktadir. Genel olarak bu bize, metbûlari ile birlikte bulunan tâbilere -tâbi olmalari açisindan- emir ya da nehyin taalluk etmeyecegi hakkinda bir fikir vermektedir. Bunlara emir ve nehyin taalluk etmesi ancak baslangiç itibari ile kendilerine yönelik bir kasit bulun-durulmasi halinde söz konusu olmaktadir. O takdirde de bunlar artik tâbilikten, çikmis, metbû haline gelmis olacaklardir.

Itiraz: Bu bazi yönlerden dolayi müskil gözükmektedir:

1.

Alimler, rakabeler hatta daha genel bir ifade ile esya üzerinde Allah'tan baska kimsenin mâlikiyeti olamayacagini ifade etmislerdir. Ser'an mülk edinmeden maksat, esyanin menfaatlerine sahip olmaktir.[157] Çünkü esyadan kullarin istifadesine dönen sey, sadece onlarin menfaatleridir ve bizzat onlarin zatlari degildir. Meselâ topragin, evin, elbisenin ya da paranin bizzat kendilerinin -birer zat olmalari açisindan- insana ne bir faydalari ne de bir zararlari vardir. Onlardan gözetilen maksad meselâ topragin ekip biçilmesi, evin içerisinde oturulmasi, elbisenin giyilmesi, paranin kendisiyle istifadesi dokunacak birseyin satin alinmasi seklinde kullanilmasi suretiyle ancak gerçeklesecektir.[158] Bu belirttikleri gibi çok açik bir husustur. Durum böyle olunca, yapilan akit herseyden önce menfaat üzerine yapilmis olmaz mi? Çünkü rakabeler mülkiyet altina girmez. Dolayisiyla ortada ne tâbi kalir ne de metbû. Geçen örneklerde ve benzeri diger konularda tâbi ya da metbûun varligi tasavvur edilemeyecegine göre o zaman (meselenin üzerine kurulmus oldugu esas) tümden yikilmis olur ve meselenin ortaya konmasi için zikredilen bütün örnekler, ispati çalisilan esasa misal olmaktan çikar. O zaman herseyden önce böyle birseyin seriatta varligini isbat etmek, sonra da ikinci olarak onu demlendirmeye çalismak gerekir.[159]

2.

Haydi diyelim ki akit konusu olan zatlar olsun[160]bu durumda da ilk plânda maksûd olan yine menfaatler olacaktir. Çünkü az önce de belirtildigi gibi -birer zat olmasi açisindan- zatlarin ne bir faydalari ne de bir zararlari bulunmaktadir. Dolayisiyla birinci maksat onlarin menfaatlerine yönelik olacaktir. Menfaatler yalniz baslarina elde edilemeyip, onlara ulasabilmek için zatlarin elde edilmesine ihtiyaç bulununca akil sahipleri onlari elde etmek için kosusturmaya baslamislardir. Dolayisiyla kasit açisindan tâbi durumda olan, zatlar; metbû durumda olan da, menfaatler olacaktir. Bu durumda -birinci kasitla elde edilenin esas alinacagi seklinde zikrettigin kaidenin bir geregi olarak- menfaatlerle birlikte zatlarin yok hükmünde olmasi gerekir. Bu sonuç ise bâtildir. Zira hür bir insanin zati ittifakla menfaatlerine tâbi degildir. Hatta herhangi bir konuda ne kira ne de icâre, akit konusu olan menfaate o seyin zatini tâbi kilmaz. Örnegin evin kiralanmasi sadece onun menfaatini temlik eder ve bu menfaat kendisine evin rakabe mülkiyetini tâbi kilmaz. Ayni sekilde kiralanmis olan toprak, hayvan veya baska bir metada da durum aynidir. Dolayisiyla eger sözünü ettigin esas, bu meseleler üzerine kurulmus ise tamamen yikilmis olur[161]

3.

Bizzat Sâri'in bunun aksine beyanda bulundugunu görmekteyiz. Çünkü Hz. Peygamber söyle buyurmustur: "Kim asilanmis hurma agaci satarsa, onun meyvesi saticiya aittir; ancak müsterinin sart kosmasi hali müstesna[162]"Kim bir köle satar ve kölenin de mali bulunursa, mali efendisine aittir; ancak müsterinin sart kosmasi hali müstesna"[163] Bu iki hadis menfaatleri, bizzat akit sebebiyle müsteriye ait kümamistir; halbuki size göre onlar diger esyalarin menfaatleri gibi asillarina tabidirler. Aksine her iki hadiste de tâbi durumda olan hurma ve mallar saticiya ait kilinmistir. Bu da ancak, meyvenin hüküm bakimindan asildan ayri olmasi durumunda mümkün olur.

4.

Akil ve âdet sahiplerince menfaatler ihtilafsiz maksûd olan seylerdir. Eger aslin da maksûd oldugu farzedilecek olursa, o zaman her ikisi de maksûd bulunur. Bu yüzdendir ki menfaatlerin çokluguna göre fiyatta artis yapilir; menfaatlerin azligina göre de fiyattan düsülür. Bu sabit olduguna göre, menfaatler nasil olur da ilga edilmistir denilebilir? Halbuki onun karsiliginda fiyattan bir pay da bulunmakta ve o akit yapilirken gözönünde bulundurulmaktadir; maksûd olmaktadir. Bu durum, menfaatlere yönelik kasdin ayni anda hem bulunmasini hem de bulunmamasi sonucunu ge-rektirir ki, bu muhaldir.

"Ona yönelik kasit âdete mebnîdir; kasdin olmamasi ise ser'îdir. Dolayisiyla aralari ayrilir ve tenakuzdan bahsedilemez" seklinde bir izah da getirilemez.

Çünkü Sâri'in ona karsi bir kasit bulundurmamis olmasi, örfen ve âdeten böyle bir kasdin bulunmamasi esasina mebni olur. Zira tesrîde gözetilen genel prensiplerden biri de, hükümlerin âdetler dogrultusunda konulmus olmasidir.[164] Keza bu perensiplerden biri de maslahatlarin ve onlar hakkindaki mükelleflerin maksatlarinin dikkate alinmasidir.[165] Yani mahza ibâdet olan yükümlülüklerin disinda kalan hükümleri kastediyorum. Asillarin maslahatlari[166] onlarin menfaatleri olduguna, menfaatlar da akilli insanlarca örfen ve âdeten maksûd olduguna göre, seriatin hükmünün de o dogrultuda olmasi lâzim gelecek-tir.[167] Oysa ki siz, ser'an menfaatlarin asil ile birlikte ele alindiklarinda ilga edilmis olacagini söylemektesiniz. Sizin kaidenize göre o, akli basinda insanlarin âdetlerinde de ilga edilmis olmalidir; oysa ki akli basinda insanlarca onlarin maksûd olduklari bilinmektedir. Dolayisiyla muhal olan bir çeliski söz konusudur.

Cevap: Önce birinci itiraz noktasini ele alalim: Itiraz sirasinda ileri sürülen ulemâya ait kaide[168] dogrudur ve o bizim buradaki maksadimiza ters düsmemektedir. Söyle ki: Fiiller de ayni sekilde gerçek anlamda kula ait degildir[169]Ancak sifat ve zatlarda bulunan malikiyetin bir benzeri olarak onlara sahip olmaktadirlar. Bu durumda nasil ki fiiller insanlara nisbet ediliyorsa, ayni sekilde sifat ve zatlar da onlara nisbet edilebilmektedir ve aralarinda bir fark da yoktur. Su kadar var ki fiillerden bir kismi bizim kesbimiz oldugu halde, sifat ve zatlarda bizim müktesebimiz dahilinde olan birsey bulunmamaktadir. Fiillerden kesb olarak bize nisbet edilen- ler ise, aslinda bizzat menfaatler, ya da zararlar veyahut da bunlara götüren yollardan farkli birsey olmayan müsebbepler için hazirlanmis sebeplerden baska birsey degildir ve biz sebepler konusunda emir ya da nehiy yoluyla iste bunlar cihetinden yükümlü tutulmus bulunmaktayiz.[170] Ama -müsebbeb olmalari açisindan- bizzat müsebbeblerin kendilerine gelince, onlar Allah'in yaratmasi olmaktadirlar. Nitekim bu konu Hükümler bölümünde izah edilmisti. Nasil ki menfaat ve zararlarin bize nisbeti -her ne kadar bizim kudretimiz dahilinde olmamakla birlikte- caiz ise, ayni sekilde zatlarin da bize uygun biçimde nisbeti caiz olacaktir.Buna delalet eden hususlardan biri de sudur: Zatlardan bazilari üzerinde onlari yok etmek ya da degistirmek kabilinden tasarruflara girismek caiz olmaktadir: Meselâ yemek için hayvani bogazlamak ve Öldürmek, yeme, içme ve giyinme yoluyla yiyecek, içecek ve giyecek maddelerini tüketmek vb. gibi. Keza bize eza versin vermesin, zarurî ya da hâcî bir menfaatin tamamlayici unsuru olmadan[171] da kendisi ile faydalanilmayan bazi seyleri itlaf etme yetkisi de verilmistir. Meselâ günese engel olan bir agaci keserek ortadan kaldirmak vb. gibi. Bizzat esyalarin zati üzerinde, onlari yok etmek, degistirmek vb. yollarla tasarrufun caiz olmasi, ser'an onlar üzerinde mülkiyetin bulunduguna delil olur. Bu durumda "Zatlara ancak Allah mâlik

olur" diyenlerle bizim aramizda sadece bir istilah anlasmazligindan baska hiçbir ayrilik kalmaz. Asil mânâda ise uyum olur. Zatlar üzerinde mülkiyet sabit olunca ve menfaatler de onlardan ortaya çiktigina göre, menfaatlerin tâbi olmalari dogru olur ve kaidenin mânâsi (vakiada) tasavvur olunabilir (dolayisiyla onun sihhatini ortaya koymak için delil ikamesine girismek yerinde bir davranis olur).

Ikinci Itiraza Cevap: Bu itiraz her ne kadar genel anlamda

teslim edilebilse de tafsilata inildiginde kabul edilebilir degildir. Maksadin menfaatler oldugu konusunda zaten biz de ayni seyi söylüyoruz. Ancak menfaatler munzabit degillerdir ve onlari belirleyebilmek için esas alabilecegimiz kendilerinden kaynaklandiklari zatlarin disinda baska birsey de yoktur. Söyle ki, esyalar nihayet sayi-labilse de onlarin menfaatleri sayi altina girmeyecek kadar çok ve çesitlidir. Çünkü meselâ kul asil yaratilisi itibariyla insanoglunun ihtiyaci bulunan hizmet, meslek, sanat, ilim ve kulluk icrasi gibi her türlü amaca elverisli sekilde donatilmistir. Bu bes seyden her birisi ise birer cins olup altlarinda neredeyse sayilamayacak kadar pek çok nev'iler içerir. Her nev'in altinda da sayisiz cüz'îler bulunur. Her ne kadar bir insan âdeten bütün bunlari yapma imkânina sahip degilse de, onun bir cins ya da o cinsin bazi siniflari altina girmesi, sayilamayacak kadar çok olan menfaatlerin sinirlandirilmasi konusunda yeterli olur. Öyle ki bu belirleme sonucunda her bir sahsin belirlenen o sinif menfaat üzere baskasi tarafindan hayatinda faydalanacagi ücretle tutulmasi sahih olur. Ayni sekilde mülk olan her bir rakabe ya da esyanin kendisinden faydalanilmak üzere kiralanmasi da böyledir. Bu durumda zatlarin dikkate alinmis olmasi, küllî menfaatlere atf-i nazarda bulunmak demek olur. Ama biz dogrudan menfaatlere bakacak olursak, onlari bir yerde sinirlandirmak imkani bulamayiz. Onlardan ancak bir kismi tahdid edilebilir ve vakte, hale ve imkâna göre kasid ona yönelir. Bu durumda onun cihetinden gözetilen kasit küllî degil cüz'î olmus olur. Menfaatler kasit açisindan bizzat kendileri cihetinden ele alindiklarinda munzabit degillerdir; ne vücûda gelmeleri bakimindan ne de üzerine ser'an akit yapilma bakimindan belirli degillerdir; çünkü haklarinda bilinmezlik vardir. Gerçi bir kismi bir ölçüye kadar belirlenmis olabilir ve malûm birsey haline gelebilir; ancak bütün bunlar, küllî degil cüz'î özelliktedir. Su halde sadece menfaatlerin kendisine yönelik nazar, onlarin cüz'îlerine yönelik bir degerlendirme olmaktadir. Kural olarak küllî olan, hem tabiat itibariyla hem de aklen öne alinir. Dolayisiyla o (yani küllî olan) -daha önce de geçtigi gibi[172]- ser'an da öne alinmis olacaktir.

Bu izahtan ortaya çikmistir ki, -gözetilen maksadin menfaatler oldugunu kabule ragmen- zatlar öncelikli olarak maksûd ve metbû; menfaatler ise tâbi durumundadir. Bunun sonucunda Sâri'in menfaatler için -her ne kadar

onlar bilinmemekte ve sinirlanmis degilse de- rakabe mülkiyetine izin verip; sade menfaat mülkiyetine[173] ise mutlak olarak izin vermeyip, onu belirleme, munzabit hale getirme ve imkan nisbetinde hakkinda yeterli bilgi sahibi olma gibi sartlarla ona izin vermesinin hikmeti anlasilmis olacaktir. Çünkü bizzat rakabenin kendisi bütün menfaatlerin belirlenmesi için küllî bir ölçü (zabit) olabilmekte ve o mevcut olan bu küllîlik açisindan bilinir olmaktadir. Bizzat menfaatlerin müstakil olarak ele alinmasi halinde ise durum böyle degildir. Çünkü onlar haddizatinda munzabit degillerdir ve ne müddet ne sinir, ne fiyat ve ne de deger olarak bilinir bir haldedirler. Bu durumda iken onlar, kendilerine uygun bir kistasa (ölçüye) vurulduklari zaman, bütün bu bilinmezlik yönleri ortadan kalkar ve o zaman onlar üzerine akit yapma ve âdeten ona yönelik bir kasit bulundurma mümkün hale gelir. Bu duruma gelen bir menfaat üzerine yapilacak olan akit, eger Sâri' tarafindan caiz görülürse[174] caiz olur; aksi takdirde mümkün olmaz.

Soruda zikredilen hususlardan biri de su idi: "Menfaatler gözetilen asil maksat olunca rakabeler/asillar tâbi durumda olur. Çünkü onlar maksada ulastiran vasitalardir" Simdi eger itirazci bu sözle, rakabelerin menfaatlere mutlak surette tâbi olduklarini kastediyorsa, bu arzedilen açiklamalar dogrultusunda[175] yersiz olacaktir. Yok, bir nevi tâbiligi kastediyorsa o zaman kabul edilebilir ve bundan sakincali bir durum da lazim gelmez. Çünkü küllî olan seyler bazi hallerde herhangi bir yönden kendi cüz'îlerine tabi olabilmektedirler ve bundan o küllilerin cüz'îlerine mutlak surette tâbi olduklari sonucu lâzim gelmemektedir. Meselâ iman[176] dinin asil ve esasini teskil eder. Sonra bakarsiniz -yerinde belirttikleri üzere- ibadetlerin sihhati konusunda onun bir vesile ve sart olarak arandigi görülür. Sart, mesrutun tâbilerinden olmaktadir. Eger soruda ileri sürülen hususu kabul edecek olursak o zaman amellerin esas, imanin ise tâbi duruma düsmesi gerekir. Görülmez mi ki, iman amellerin artmasiyla artmakta, eksilmesiyle de eksilmektedir ve bu onun tâbiligini güçlendiren hususlardan biri olmaktadir. An- cak bu sonuç sakattir. Tâbiligin -esasta gözükmesi halinde- mutlaka küllî degil cüz'î olmasi gerekmektedir.

Biz de ayni sekilde söylüyoruz ve diyoruz ki: Yalniz basina menfaatler üzerine akit yapilmasi halinde rakabeler/asillar menfaatlere tâbi olur. Çünkü menfaatler ancak onlardan elde edilirler. Dolayisiyla asillarin onlardan faydalanacak kimselerin elinde birakilmasi ve sahiplerinin onlardan faydalanmasinin engellenmesi kaçinilmaz olacaktir. Aynen rakabeler/asillar üzerine yapilan akid-de oldugu gibi. Çünkü bu akit bir nevi mülkiyet anlamina gelmektedir; su kadar var ki bu mülkiyet sadece üzerine akit yapilan menfaate münhasirdir ve akit konusu menfaatin bitmesiyle de sona ermektedir. Bu ne seriatta ne de örfte -her ne kadar mânâ itibariyla öyle olsa da- mülk olarak isimlendirilmemektedir. Zira carî olan âdete ve

seriata dayali Örfe göre, rakabeler üzerindeki mülkiyet mutlak olmakta ve ancak ölümle veya sahibinin onu tüketme-siyle ya da bir bedel karsiliginda elinden çikarmasiyla sona ermektedir. Imam Mâlik müslümanin kendisini ücret karsiliginda zimmî birisine istihdamini mekruh görmüstür. Çünkü o, müslümanin menfaatine mâlik olunca sanki bu haliyle onun rakabesine de mâlikmis gibi olmaktadir. Bir seyin, kisitlilik içeren bir sart üzere satin alinmasi da caiz olmamaktadir: Ummü veled edinmek sartiyla veya satmamak ya da hibe etmemek sartiyla cariye satin alinmasi vb. gibi. Zira, sart ile rakabenin bazi menfaatlerinden mahrum kilininca, sanki alici onun rakabesine tam olarak mâlik olmamis gibi olmaktadir. Ortaklik da yoktur; çünkü ortaklik sayi' olur ve bu öyle degildir. Bu konuda Muvatta'da[177] iiramü veledin satilmasi halinde ne yapilacagi hakkindaki baba bakiniz. Sonuç olarak ortaya çikiyor ki, hakkinda delil getirilen bu esas, esas olmaya elverisli Özellikte olup, zedelenmis degildir. Allah'a hamd olsun!

Üçüncü itiraza cevap: Zikredilen seyde meselenin dogruluguna delalet eden unsurlar da bulunmaktadir. Söyle ki: Agacin meyvesi gövdede belirdiginde, saticinin mülkünde iken belirmisti. Dolayisiyla meyve üzerinde hak sahibi olan, agacin gövdesine daha önceden mâlik olan kimsedir ve bu üstünlügü ile satici meyvelerin asla tâbiligi hükmüne istinaden onlara mâlik olmaktadir. Agacin gövdesi müsteriye geçince ve ortada da sart bulunmayinca meyveler de kendini göstermis ve agaçtan ayri bir özellik almis oldugundan, aslin müsteriye intikal etmesi ile onlar da intikal etmemektedir. Zira onlar, daha önce aslin kendisinde oldugu saticiya ait bir fayda olarak zaten taayyün etmisti. Eger tâbilik esasini çalistirarak meyvelerin müsteriye ait olacagini söyleseydik, o zaman bizatihi bu islem saticiya nisbetle tâbilik esasinin ortadan kaldirilmasi ve ihmali olurdu. Halbuki tâbilige hak kazanma konusunda o öncelikli bulunmaktadir. Böylece onun müsteriden önce geldigi sabit olmustur.

Kölenin mali hakkinda da söylenecek söz aynidir. Mal onun elinde belirip, efendisinin elinden almasi suretiyle kendisinden ayrilmayinca, bu agacin gövdesine nisbetle meyvenin haline benzemis olmaktadir. Dolayisiyla birinci efendinin o mal üzerinde tabilik yoluyla hak kazanmasi ikinci efendinin hakkindan önce olmaktadir. Müsterinin sart kosmasi halinde ise bir problem bulunmamaktadir. Bu sartin ileri sürülmesinin caizligi ise, her ne kadar garar ve bilinmezlik içermesi sebebiyle mani yani yasak hükmü kendisine taalluk ediyorsa da, tâbiligin hala sürmekte olmasi sebebiyledir. Çünkü olgunlasmadan önce meyve gövdeye muhtaçtir ve ondan istifade ancak agaçla birlikte bulunmasi halinde mümkün olmaktadir. Dolayisiyla meyve, agacin niteliklerinden biri halini almaktadir. Kölenin mali hakkinda da sart ileri sürme -her ne kadar tek basina satin alinmasi caiz degilse de- caiz olmaktadir. Çünkü kölenin mülküdür ve onun eli altindadir.

Efendi, ona -olmamis meyvenin koparilmasi halinde oldugu gibi- ancak elinden çekip almak suretiyle mâlik olabilir.

Hasili asla tâbilik mutlak surette sabit bulunmaktadir.[178]Su kadar var ki, meyvenin kurtulmasi hali ile kölenin mali bulunmasi meselelerinde iki tâbilik yönü çeliski halinde olmaktadir: Satici yönü ile müsteri yönü. Bu durumda satici daha çok hak sahibi olmaktadir; çünkü ilk kez hak ona aitti. Ancak müsteri meyve ya da kölenin malinin kendisine ait olmasini sart kosarsa, bu durumda tâbilik intikal edecektir. Bu durum son derece açiktir.

Dördüncü itiraza cevap: Genel anlamda menfaate yönelik kas dm bulundugu konusunda herhangi bir problem bulunmamaktadir. Ancak asila nisbet edilmesi durumunda su nokta karsimiza çikmaktadir: Acaba menfaatler müstakil olarak bizzat kendilerinden dolayi mi maksûddurlar? Yoksa onlar aslin bir sifati olarak dü- sünüldükleri için sonuç itibariyla mi maksûd olmaktadirlar? Eger onlarin müstakil olarak maksûd olduklarini söyleyecek olursan bu dogru olmaz. Çünkü henüz mevcut bulunmayan menfaatler maksûd olabilmekte ve asil ile birlikte üzerlerine akit yapilabil-mektedir. Ne var ki onlarin maksûd oluslari ancak asil yönünden olmaktadir. Su halde kasit sonuç itibariyla asla yönelik olmaktadir. Agaç satin alindigi zaman veya köle henüz hizmet ya da bir sanat ögrenip bir mal edinmeden, tarla sürülmeden veya ekilmeden ve diger seyler satin alindigi zaman onlarda, bu ve diger menfaatler maksûd olmaktadir; ancak bu esyalar ve rakabeler yönünden olmakta, menfaatler cihetinden olmamaktadir. Zira menfaatler henüz mevcut degildir[179]Dolayisiyla da onlar müstakil olarak maksûd olmayacaklardir. Onlar maksûd degillerdir; maksûd olan ancak asildir, derken kastedilen mânâ iste budur. Menfaatler, asilda mevcut bulunan sadece birer nitelik (sifat) gibidirler. Meselâ, yazi yazdirma menfaati için kâtip bir kölenin, ilminden istifade için âlim bir kölenin[180] ya da bizatihi kâim olmasi mümkün olmayan bir sifatindan faydalanilmasi istenilen bir kölenin satin alinmasi gibi. Çünkü zata ait sifatlar, zat bulunmadan müstakil olarak bulunamazlar ve bunlar karsiliginda fiyat artirilir. Böylece onun karsili-ginda fiyattan bir pay bulunur. Bu onun müstakilligi açisindan degil; aksine rakabe açisindan olmaktadir. Daha önce de geçtigi üzere rakabeler, küllî olarak menfaatlerin belirlenmesini temin etmekteydi. Bu, yani menfaatlerin müstakil olmadan maksûd oldugu sabit olunca, tenakuz ortadan kalkar ve ortaya konulmus olan esas sahih olur. Allah'a hamd olsun! Kisaca özetlemek gerekirse söyle deriz: Hakikatte (asil ve tâbi üzerine biri emir digeri nehiy olmak üzere) iki ayri talep yoktur. Aksine talep sadece asila (metbûa) yönelik olmak üzere varid olmaktadir. (Tâbi olana yönelik talep ügâ edilir ve itibara alinmaz sözünün anlami iste budur. Yani müstakil iken kendisine yönelen talep, tâbi olarak bulunmasi halinde yönel-mez ve o talep dikkate alinmaz.)

Fasil :

Burada geriye, geçen açiklamalara uygun olacak sekilde bir taksim yapmak kaliyor: Rakabelerin menfaatleri -ki bunlar genel anlamda rakabelere tâbi durumda olan menfaatlerdir- üç kisma ayrilir:

1.

Aslinda kuvve (potansiyel) halinde mevcut bulunup, ne hükmen ne de mevcudiyet bakimindan fiile dönüsmeyen kisim: Agacin henüz görünmeyen meyvesi; gebe kalmadan önce hayvanin yavrusu, gerekli Ön hazirlik bulunmaksizin kölenin hizmeti, cinsî iliski vb. gibi. Bu kisimdan olan menfaatlerin hüküm bakimindan asildan bagimsiz olmadigi konusunda ihtilaf bulunmamaktadir. Çünkü bu türden olan menfaatler, asillarindan bagimsiz olarak ele alinmalari bir tarafa, henüz vücut dahi bulmus degillerdir. Dolayisiyla bu kisimda onlara yönelik aslî bir kasit bulunmamaktadir. Bu kismm hükmü tâbiliktir. Dolayisiyla sadece rakabenin itibara alinmasiyla, bu kisimdan olan menfaatler de tâbilik yoluyla rakabenin hükmü içerisine girerler.[181]

2.

Asildan bagimsizlik hükmü varlik planinda ve hükmen -âde-ten ya da ser'an olabilir- ortaya çikan menfaatler. Tam olgunlastiktan sonraki haliyle meyve, annesine ihtiyaci kalmayan yavru, elinden alindiktan sonra kölenin mali vb. gibi. Bu kisimdan olan menfaatlerin tâbilik hükmünün kalktigi ve asildan müstakil olarak ele alinacaklari konusunda da ihtilaf bulunmamaktadir. Bunlarin asillarina nisbetle olan hükümleri, bir araya gelmeleri halinde aralarinda telâzum bulunmayan iki seyin hükmü gibidir. Dolayisiyla bu durumda mutlaka aslî kasid bakimindan her ikisinin de dikkate alinmasi zarureti olacaktir.

3.

Iki kisim arasinda kalan ve her birine benzerlik arzeden kisim: Bu kisimdan olan menfaatlerin asillarindan ayri olduklari açiktir ancak henüz bagimsizliklarini kazanmis degillerdir. Dolayisiyla bu kisimdan olan menfaatler, ne birinci kismin ne de ikinci kismin içerisine tam olarak girmemektedir. Bu kisim da kendi arasinda iki gruba ayrilmaktadir:

a) Kendisinde bu Özelligin müsahhas olarak (duyularla) görülebildigi menfaatler: Agacin gövdesinden ayrilmadan[182] önce ve henüz ona olan Ihtiyaci sona ermemis bulunan meyve, elinde halihazirda mal bulunan köle, annesine olan ihtiyaci henüz sona ermeyen hayvan yavrusu vb. gibi.

b) Bu özelligin kendisinde müsahhas hükmünde oldugu menfaatler. Fiilî tasarruf için giyme, binme, cinsî iliski, hizmet, sanat icrasi, ziraat, oturma vb. gibi yollarla bir ön hazirligin yapilmis oldugu esyalarin, hayvanlarin ve

akarlarin menfaatleri gibi.

Bu iki gruptan her biri, Önce geçen iki kisim ile bir açidan birbirine benzemekte, baska bir yönden de onlardan ayrilmaktadir. Ancak her ikisi hakkinda hüküm aynidir.

Iki taraf (yani birinci ve ikinci kisim), bu kisim altina giren her meselede birbirini tartma ve onun hükmünü kendi hükmü altina sokma çabasindadir. Ancak kismen de olsa tâbilik hükmü sabit oldugundan bu kisim hakkinda (emir ve nehiy seklinde) her iki talebin de birden taalluku durumu ortadan kalkmakta ve daha önce de geçtigi gibi itibar, asil (metbû) cihetine taalluk eden emir ya da nehye olmaktadir.[183]

Bir baska cihetten yaklasildiginda ise söyle denir: Tâbi durumunda olan ortaya çikip kendisine yönelik bir amaç bulundurulacak hale gelince, bedelli akitlerde olsun diger istifade yollarinda olsun, onu elde etmeye karsi bir amacin dogmasi ve buna karsilik da fiyatta artirma ya da indirmeye gidilmesi tabiî bir hal almaktadir ve bunda tartismayi gerektirecek bir hal de yoktur. Zira eger meyve veren agaç, sayet meyve vermeyen cinsten olsaydi halihazirdaki fiyatim etmeyecekti. Keza eli altinda mali bulunan bir kölenin degeri de, sayet o mal eli altinda olmasaydi o kadar olmayacakti. Kâtiplik sanatini bilen bir kölenin degeri böyle olmayan bir kölenin degeri gibi olmayacaktir. Iste bu açidan ele alindigi zaman bu kisim içti-had ve degerlendirme mahalli olarak karsimiza çikmaktadir. Çünkü bu tür menfaatler yukarida geçen her iki kisima da benzerlik ar-zetmektedir.

Sonra bu üçüncü kisim üzerindeki birinci ve ikinci kisimlarin çekismesi ve onu kendi taraflarina katmaya çalismasinin siddeti de hep ayni degildir. Aksine duruma göre bazen bunlardan birine bazen de digerine meyil artmaktadir. Bilindigi gibi meyvenin henüz çiçek halinde bulunmasi halindeki hükmü ve kendisine yönelecek kasit ile, belirdikten fakat henüz olgunlasmadan önceki hali ve hükmü bir degildir. Keza henüz olgunlasmamis durumu ile olgunlasmadan sonraki kurumadan önceki hali de bir degildir. Bunlarin hükümleri ve kendilerine yönelecek kasitlar farklidir. Çünkü meyveler henüz çiçek halinde olup asilanmadan önce satilmasi halinde müsteriye ait olmaktadir. Asilandiktan sonra ise çogunluk ulemâya göre -müsterinin sart kosmamasi halinde- saticiya aittir. Sart kosmasi halinde ise çogunluga göre müsterinin olmaktadir. Olgunlasmaya yüz tutmasi halinde agaca olan ihtiyaci azalmis oldugundan tâbilik durumundan giderek uzaklasmakta ve bu durumdaki meyvelerin müstakil olarak satilmasi caiz olmaktadir. Ancak bagimsizligi dikkate alan kimseler söyle demektedirler: Bu halde satilan meyveler, -agaç basinda olgunlasip kivamina ermesi halinde oldugu gibi- toplanmis hükmünde mebîdirler. Bu itibarla bunlarda tabiî âfetler karsisinda fiyattan o oranda düsülmesi

durumu(câiha) yoktur. Henüz bagimsizligin bulunmadigini ve tabilik hükmünün devam ettigini dikkate alanlar ise söyle derler: Bu durumdaki meyvelerin hükmü, tâbiliktir. Çünkü agacin aslina yönelik kasit hala mevcut bulunmaktadir. Bunlar, tabiî âfetler karsisinda fiyattan o oranda düsülmesi (câiha) geregini de ifade etmektedirler. Çünkü bu haldeki meyveler agacin aslina henüz ihtiyaç göstermekte olduklarindan, sanki onun bir parçasi gibi ona tâbi sayilacaklardir. Bu haliyle de onlar sanki agacin gövdesine mâlik olan saticinin mülkünde imis gibi kabul edileceklerdir. Onlardan mutat üzere istifade edebilme yönü ortaya çiktigi için de müstakil gibi kabul edilmektedir. Dolayisiyla az miktarda bir âfet halinde bu fiyattan düsülmez. Çünkü çok içerisinde az olan, tâbi durumundadir.

Yine bu noktadan hareketle meyvelerin olgunlasmaya yüz tutmasindan sonra agacin sulanmasi konusunda da ihtilaf etmislerdir: Acaba bu görev saticiya mi, yoksa müsteriye mi aittir?

Meyve normal tadina ulasir ve agacin gövdesine bir zaruret geregi olmaksizin sadece parlakligin korunmasi ve suyunun çekilmemesi gibi tamamlayici yönden bir ihtiyaç duyacak olursa bu durumda, âfet durumunda fiyattan düsme (câiha) hükmü hâlâ devam eder mi yoksa etmez mi? konusunda ihtilaf edilmistir. Ihtilafin dayanagi meyvelerin tamamen bagimsiz bir hale gelip, asla olan tâbilik hükmünden kesin olarak çikip çikmadigi konusudur. Normal kivamina ve parlakligina ulasmasi halinde ise bütün âlimler tâbiligin sona erdigi ve bagimsizlik hükmünün geçerli olacagi konusunda ittifak etmislerdir.

Bu baslik altina girecek diger meselelerde de hüküm ayni sekilde olacaktir.

Fasil :

Bu esas üzerine bazi faydalar dogar. Bunlari asagidaki gibi siralamak mümkündür:

1.

Aralarinda birbirleri ile tâbilik iliskisi bulunan seyler, tâbi ve metbû arasinda üzerinde ittifak halinde bulunulan[184] hüküm dogrultusunda islem görürler. Tabiî bu baska bir esas ile[185] çatisma durumu olmadigi zaman söz konusu olur. Örnekler: Ezan ve cami hizmeti ile birlikte imamlik için sözlesme (icare)[186], içerisinde agaç bulunan konagin kiralanmasi, içerisinde az miktarda bos yer bulunan bahçenin ortakliga verilmesi (müsâkât)[187] ikisinden birisinin [isi] az olmasi halinde sarfla[188] birlikte satim akdinin bir arada olmasi[189] ve benzeri diger meselelerden olup da aralarinda his veya kasit ya da mânâ bakimindan ayrilmazlik (telâzum) olan, biri digerine göre az ya da çok olan seyler gibi. Çünkü az olan için, çok olanla birlikte bulunmasi halinde tâbilik hükmü bulunmaktadir. Bu husus, her ne kadar

aralarinda varlik bakimindan telâzum bulunmasa bile pek çok ser'î meselede sabit bulunmaktadir. Ancak carî olan âdete göre az olan sey, çok olana eklendigi zaman kasit bakimindan ilga edilmis bir hal almaktadir. Dolayisiyla hüküm bakimindan da ilga edilmis gibi olmaktadir.

2.

Kendisine yönelik kasit bulundurulan her tâbi için, fiyatta bir artisin olacagini belirtmistik. Acaba tâbi için maksûd olan bu fazlalik, tafsil üzere olmayip genel anlamda midir? Yoksa hem genel anlamda hem de tafsil üzere mi maksûd olmaktadir? Tâbilik hükmünün geregi olmak üzere bu ziyadeligin maksûd olmasi tafsili olarak degil de genel anlamda olmalidir. Zira eger tafsil üzere olsaydi, o zaman müstakillik hükmüne yüz tutardi ve hakkinda nehiy mevcut bulunurdu. Dolayisiyla da üzerine akit yapilmasi mümkün olmazdi. Bu kas dm bulunmasinin farzedilmesi halinde de durum ayni olurdu. Bu itibarla o, genel anlamda kastedilmis olmaktadir. Kasdin genel anlamda olmasi halinde ise tâbilik hükmü ile bu caiz olacaktir. Tâbilik hükmü sabit olunca karsimizda simdi bunun iki yönü bulunmaktadir:

a) Kendisinden dolayi fiyatin artirilmasi yönü.

b) Tafsil üzere kendisine yönelik bir kasdin bulunmamasi yönü.

Bu durumda söz konusu tâbi'in ortadan kaybolmasi halinde acaba karsi taraftan onun kiymetini ödemesi istenir mi? Yoksa istenmez mi? Bu konuda ihtilaf edilmistir. Bu yüzden de bu kaide altina giren fer'î meseleler hakkinda ihtilaflar bulunmaktadir. Meselâ elindeki mali itlaf edilen bir köle ayip muhayyerligi sebebiyle geri iade edildigi zaman, müsteri acaba saticidan belirlenen fiyatin tamamini mi ister? Yoksa Öyle olmaz mi?[190] Agacin meyvesi, koyunun yünü vb. konularda da durum aynidir.

3.

Bir diger fayda da "el-Harâcu bi'd-damân" (Cereme kime semere ona) kâidesidir. Semere, asla tâbidir. Mülkiyetin ser'an hasil olmasi halinde o seyin menfaatleri ona tâbi olacaktir. Daha sonra istihkak durumu ortaya çiksin, çikmasin farketmemektedir. Daha sonra istihkak durumunun ortaya çikmasi halinde bu, o andan itibaren mülkiyetin intikâli gibi kabul edilmektedir.[191] Eger istihkak konulari ile ilgili olmak üzere, geçmise yönelik ürünlerin istenip istenmemesi konusunda mevcut bulunan ihtilaflar üzerinde düsünecek olursaniz, onlarin hep bu esas dogrultusunda cereyan etmekte olduklarim görürsünüz.

4.

Zenâatkârlarin tazmini konusunda, siparis verilen seye tâbi durumunda olan seylerin hükmü ne olacaktir. Acaba zenâatkâr bunlari da tazmin edecek midir? Yoksa etmeyecek midir? Meselâ kilicin kini, elbisenin

bohçasi, ekmegin tabagi, istinsah edilecek kitap nüshasi, zahire kabi vb. gibi seyler. Bunlar tâbi olduklari için, asillarini tazmin ettigi gibi bunlari da tazmin edecek midir? Yoksa zenâatkâr yaninda birakilmis birer emanet olmalari hasebiyle tazmin edilmeyecek midir?

5.

Sarf bahsinde ele alman kiliç, mushaf ve benzeri seylerin altin ya da gümüsle süslenmis olmasi halinde, bunlarin yine altin ve gümüsle satilmasi durumunda hüküm ne olacaktir. Bunlarin tâbi durumda kabul edilmesi ya da edilmemesi hallerine göre hüküm degisecektir.[192]Kisaca bu esas altina girecek ser^ mesâil pek çoktur.[193]

Fasil:

Bu konudaki faydalardan biri de sudur: Kendisinde bir menfaat bulunmayan seylerin bedelli akitlerde akit konusu olmasi sahih degildir[194]Kendisinde bir menfaat ya da menfaatler bulunan seyler ise su üç kisimdan ibarettir:

1.

Kendisi ile faydalanilmasi tamamiyla haram olan seyler. Bu gibi seylerin hiçbir menfaati bulunmayan seyler mesabesinde olacagi konusunda herhangi bir poblem bulunmamaktadir.

2.

Tamamen helâl olan seyler. Bu gibi seyler üzerine akit yapilmasinin sahih olacagi konusunda da herhangi bir kusku bulunmamaktadir.

Bu iki kismin, her ne kadar zihinde tasavvurlari mümkün ise de, varlik âleminde bilfiil mevcut bulunmasi çok uzaktir. Zira varlik âleminde mevcut bulunup kendisi ile faydalanma ve üzerinde tasarrufta bulunma imkâni olan hiçbir sey yoktur ki, onda bir maslahat ciheti, bir de mefsedet ciheti bulunmasin; bu mümkün degildir. Bu konuya Mâkâsid bölümünde temas edilmisti.[195] Dolayisiyla bu konunun göz önünde bulundurulmasi zarureti vardir. Bu istikra ile sabit bulunmaktadir. Su halde geçen bu iki kisim sonuç itibari ile üçüncü kisma dönüsmüs olacaktir.

3.

Bazi menfaatlerinin helâl, diger bazilarinin da haram olmasi hali. Iste bu nokta meselenin bel kemigini teskil etmektedir ve üzerinde durulmasi gerekmektedir:

Önce bu kisim iki gruba ayrilmaktadir:

a) Iki taraftan birinin örfen ve asaleten maksûd bulunmasi; diger tarafin da âdeten maksûd bulunmayip tâbi durumda olmasi; ona yöneltilecek kasdm ancak husûsî bir tarzda ve âdete muhalif olarak olmasi. Bu grup hakkinda

hükmün, asaleten ve örfen maksûd olana ait oldugu, diger tarafin ise hükümsüz olacagi hakkinda herhangi bir problem bulunmamaktadir. Zira eger biz bu gibi seyler hakkinda tâbi durumda olani esas alip ona itibar edecek olsak o zaman bizim hiçbir seyi mülk edinmemiz, menfaati sebebiyle hiçbir sey üzerine akit yapmamiz mümkün olmayacaktir. Çünkü o seyde mutlaka haram olan menfaatler bulunacaktir.[196] Bu, tâbi durumda olan menfaatlerin talep konusu olmaktan çiktiklarini gösteren delillerden olmaktadir. Bu husus geçen meselede izah edilmis ve orada tâbi durumda olan seye, müstakil olarak ele alindiginda hakkinda mevcut dikkate alinmasi gereken talebin ilga edilmis oldugu belirtilmisti. Burada da durum aynidir.[197]

Ancak, akit yapanin bu haram olan tâbi durumdaki menfaate özel bir kasit beslemesi halinde hüküm farkli olur. Çünkü bu durumda iki ihtimal bulunmaktadir:

1. Bizzat maksûd da olsa tâbi olanin ilga edilip aslî olan kasdm dikkate alinmasi. Bu durumda mesele birinci gruba dahil olmus olur.

2. Sonradan ortaya çikan kasdm (el-kasdu't-târi1) dikkate alinmasi. Zira kisinin özel olarak ona yönelik bir amaç bulundurmasi yüzünden bu, önceden var kabul edilen bir kasit ya da onun gibi bir durum almistir. Onun haricinde olan ise tâbi gibidir. Dolayisiyla hüküm ona (yani özel olarak belirlenen kasda) ait olacaktir. Aslî maksat helâl olmakla birlikte özel olarak sonradan ortaya çikmis olan bir duruma yönelik kasdm bulunduruldugu menfaatler için örnekler: Fuhus yaptirmak ve böylece para kazanmak amaciyla cariye satin almak[198], kendisini günah islerde kullanmak üzere (lIvata gibi) köle satin almak, sarap elde etmek için üzüm satin almak, yol kesmek için silah satin almak, insanlari aldatmak Için (tedlis) bazi seyler satin almak gibi. Asil itibariyla haram olan (ve fiilin islenmesi sirasinda onu helal kilici özel bir maksat bulundurulan) menfaatlere örnekler: Avcilik, hayvancilik ya da ziraat için köpek satin almak[199] -tabiî bu köpek satin almanin yasak oldugu görüsünde olanlara göredir-, gübre olarak kullanmak üzere hayvan diskisi satin almak[200] sirke yapmak üzere sarap satin almak, geminin kalaslarini yaglamak ya da insanlari aydinlatmak üze-re murdar hayvana ait içyagi satin almak vb. gibi. Bu iki kisimdan kurala baglanabilir (munzabit) olani birincisidir ve onu destekleyen pek çok tanik (sevâhid) bulunmaktadir. Çünkü asaleten ve örfen kastedilmekte olan seyin dikkate alinmasi, bizzat serîat tarafindan haram ya da helal kilmak suretiyle zaten dikkate alinmis olan bir husus olmaktadir. Çünkü cariyenin, eger nazik ve yüksek seviyeden ise odalik, kaba ve asagi seviyeden ise hizmet için satin alinmasi, sarabin içmek için alinmasi, murdar hayvan, kan ve domuzun yemek için alinmasi, kendilerine Kur'ân'm inmis oldugu Arap

ulusu içerisinde yaygin ve mutat olan bir husustu. Bu yüzdendir ki haramlik ve helallik hükmünü getiren âyetlerde, hükmün baglandigi seyin zikrine gerek duyulmamis, hazfedilmistir. Meselâ söyle buyrulmustur: "Size analariniz haram kilindi.... Onlarin disindakiler sizin için helal kilindi" [201]Bu âyette helâl ve haram kilinma bizzat zikredilenlerin zatlarina nis-bet edilmis ("analarinizla meselâ evlenmeniz... haram kilindi" gibi bir ifade kullanilmamistir). Çünkü maksat anlasilmaktadir. Ayni sekilde: "Mallarinizi aranizda bâtil yollarla yemeyin" [202]"Yetimlerin, mallarini haksiz yere yiyenler[203]vb. gibi âyetlerde de durum aynidir. Her ne kadar yemenin disinda diger haksiz tasarruflar da haram ise de özel olarak yeme üzerine dikkat çekilmistir. Çünkü mallarla ilgili ilk ve en Önemli maksat yeme kasdidir. Bunun disinda kalan ve âdeten haddizatinda maksûd olmamakla birlikte ancak tâbilik yolu ile kastedilebilen diger menfaatlerin ise bir hükmü bulunmamaktadir. Murdar hayvan ile ayni hükümde bulunan benzeri seyler haram kilindiginda Hz. Peygamber'e murdar hayvanin içyagi hakkinda, "onunla gemi kalaslarinin yaglandigini ve insanlarin onunla aydinlandiklarim'' söylemislerdi. Buna ragmen Hz. Peygamber [ ale^Idimu ] onun satiminin yasakligmi belirtmis ve bazi vakitlerde ona karsi duyduklari ihtiyaçlari dikkate almamistir. Çünkü ondan gözetilen aslî maksat -ki yemek oluyor- haramdir. Bu meyanda o söyle buyurmustur: "Allah yahudi-lere lanet etsin! Onlara içyag haram kilinmisti. Fakat onlar bunu yordular ve onu sattilar da parasini yediler"[204]Sarap hakkinda [187t da: "Içmesi haram olan seyin satmasi da haramdir.[205] (Bir baska yerde de) Allah birseyi haram kildigi zaman onun bedelini de haram kilar"[206] buyurmustur. Çünkü âdeten haram olan seyden gözetilen maksat, haramlik hükmünün kendisine yöneldigi (burada yemek ve içmek oluyor) husustur. Bunun disinda kalan diger menfaatler ise tâbi durumdadir ve onlarin bir hükmü yoktur.

Bu noktadan hareketle, karisi üzerine evlenecegine dair yemin eden kimsenin devamli beraberlik kasti olmaksizin sadece yeminini yerine getirmis olmak amaciyla evlenmesine cevaz vermislerdir. Çünkü bu nikaha tâbi unsurlardan olup, nikahin aslinda maksûd degildir. Dolayisiyla baslibasma dikkate alinacak durumda olmayip[207] ancak bir tâbi olmasi açisindan dikkate alinir. Eger tâbi durumda olan seyler ser'an maksûd bulunsalardi ve bunun sonucunda onun geregi talep kendilerine yönelseydi, o zaman akitlerden pek çogu maksûd olan o menfaatlerin bilinmemesi yüzünden caiz olmaz, hatta nikah dahi caiz olmazdi. Çünkü erkek nikah akdinde bulundugu zaman ona, verdigi mehirden baska zevcesine infakta bulunmasi ve Ihtiyaç duyacagi diger ihtiyaçlarini gidermesi lazim gelir. Bütün bunlar onun, karisinin kadinligindan istifadesinin bir bedeli gibidir. Bu ise meçhul bir bedel (semen) olmaktadir. Bu itibarla rakabeye tâbi ve

üzerine akit yapilan menfaatler ya da âde-ten aslî kasid üzere öncelikli olarak kendisine yönelik amaç bulundurulan menfaatler, bizzat dikkate alinmasi gereken menfaatler olmakta, bunun disinda kalan tâbi durumdaki diger menfaatler üzerine ise herhangi bir hüküm bina edilmemektedir. Ancak ona yönelik Özel bir kasit bulundurmasi halinde ise o zaman konu üzerinde durmak gerekmektedir. Zahir odur ki, ilk bakista seriattan anlisil-digi kadariyla tâbi durumda olan menfaate yönelik bir hüküm olmanialidir. Çünkü yukarida geçen (ve metbûun hükmüne muhalefet durumunda tabiin hükmüne itabar edilmeyecegini gösteren) delillerin genel kapsami ve murdar hayvanin içyagi hakkinda onunla gemi kalaslarinin yaglandigi ve insanlarin aydinlanmada kullandiklari seklinde yöneltilen soruya cevap olarak verilen hadisin özel delaleti bunu gerektirmektedir. Içyagmin kullanildigi bu her iki durum da, genel anlamda onunla faydalanilmasi sahih olan seylerdendir. Ancak bu özel kasit, genel nitelikteki kasda tearuz edecek nitelikte degildir.[208]

Eger tâbi durumda olan, kasitta yaygin ve bazi zamanlarda geçerli bulunan örfe göre önde olur ve bunun sonucunda asaleten olmasi gereken kasit atilmis ve yok gibi bir hal alirsa, o zaman hüküm tersine döner. Bunun bu sekilde mutlak surette bulunabilecegini sanmiyorum ama eger bulunabilecegi farzedilecek olursa o zaman hüküm tersine dönecektir. Buna ragmen kaide -seriatta konulmus oldugu gibi- sabittir. Bu örfen tâbi'in kasitta metbûa dönüsmesi hali bulunmasa bile böyledir, Ancak tâbi olana yönelik [189] kasit çoktur. Asil olan, örfen benzeri kastedilen seylerin dikkate alinmasidir. Her iki ihtimale mebni olarak mesele genel anlamda üzerinde ihtilaf bulunan bir konu olmaktadir. Zerâi' kaidesi de yasak olan seye yönelik kasdm öne geçmesi[209] ve iki akdin birbirine eklenmesinin[210] çokça görülmesi esasi üzerine mebnidir. Zerâi' kaidesine itibar etmeyenler görüslerini, örfen her iki akdin birbirinden ayrilmasi konusunda aslî kasda itibar esasi üzerine bina etmekte ve aslî kasdin onun hilafina oldugunu söylemektedirler.[211]

Ikinci kisim: Âdeten mevcut bulunan kasitta iki taraftan birinin digerine tâbi durumda bulunmamasi, aksine her birinin âdeten aslî kasitla istenilir durumda olmasi. Haram olan ziynet esyalari ve kaplar gibi. Bu altin ya da gümüsün ve onlarin ziynet için islenmesinin ayni anda örfen maksûd olmasi takdirinde böyledir. Ya da her birinin tek basina ele alindiginda örfen Önce bulunur olmasi. Bu durumda -geçen kaidenin bir geregi olarak- o konuda emir ve nehyin bir arada bulunacagina hükmetmek mümkün degildir. Çün-kü taalluk ettikleri seyler birbirleri ile telâzum (birinin varligindan digerinin varliginin lâzim gelmesi) halinde bulunacaklardir. Bu durumda mutlaka hükmen içlerinden birinin ayrilmasi ve digerinin atilmasi gerekecektir. Daha önce de geçtigi gibi tâbilik durumunun itibara alinmasi halinde ise tabiye

yönelik olan talep düsecektir. Tâbiligin itibara alinmamasi halinde ise, tâbi olan af kapsamina girmis olacaktir.[212] Bu durumda konunun tayini gerekecektir[213]Bu haliyle konu ictihad mahallidir ve problem olarak karsimizda durmaktadir. Bu türden örneklerin bulunmasi seriatta azdir. Sayet böyle bir durumun meydana geldigi takdir edilecek olursa, bu durumda herkes kendi içtihadi sonucunda ulastigi görüsle basbasa olacaktir.el-Mâzir£, Büyü bahsinde bu kabilden olan seyler hakkinda söyle demistir: "Bu kismin yasak olan seylere katilmasi uygun olur. Çünkü haram olan menfaatin maksûd olmasi, onun fiyattan bir payi olmasini gerektirir. Akit ise tektir ve tek birsey üzerine yapilmistir; onu parçalara ayirma imkani yoktur. Haram olan birsey karsiliginda bedel almak ise haramdir. Haram olan kismi ayirma imkâni olmayacagindan sonuçta hepsi haram olur. Yine bu durumda mubah olan diger menfaatlerin fiyati da -akit ile tek basina ele alinmasi farzedilse bile- meçhul duruma düser.[214] " Onun dedikleri bunlardir, bu da kabul edilebilir bir sözdür.

Keza sedd-i zerâi' kaidesi de bunu desteklemektedir. Zira yasak olan seye yönelik kasit sabit olmustur. Ayni sekilde maslahatin celbi için mefsedetin defi kaidesi de burada geçerli olmaktadir. Çünkü mefsedetin defi önce gelmektedir. Yine teâvun (yardimlasma) kaidesi[215] burada, böyle bir muamelede bulunmanin kötülük ve taskinlik üzerinde yardimlasma olacagina hükmetmektedir. Bu yüzdendir ki sarap yapma kasdi ile üzüm alma, yol kesme kasdi ile silah satin alma, oglancilik gibi kötü amaçlarla köle satin alma ve benzeri konular -her ne kadar bu kasit aslî olmayip sonradan gözetilen bir kasit ise de- ittifakla yasaklanir. Bu durumda sözünü ettigimiz konunun yasakligi hükmünde ittifak edilmis olmasi öncelik arzeder.[216] Ancak[217] bu kötülüklere giden yolun kapanmasi kabilindendir. Bu konuda mevcut ihtilaflar, sadece hükmün kesildigi yere ve bedel almanin fâsid olup olmayacagi konusuna nisbetle vu ku bulmustur.[218] Bu konu hakkinda Mâkâsid bahsinde yeterince durulmustu.[219]

**Dokuzuncu Mesele:**

Iki sey hakkinda emir ve nehiy bulunsa ve bu seylerden her biri digerinin tâbisi durumunda olmasa, aralarinda ne varlik ne de geçerli bulunan örf bakimindan telâzum (birbirini zorunlu olarak gerektirme durumu) da bulunmasa, ancak mükellef amaç itibariyla bu iki seyi tek bir fiil içerisinde ve ve tek bir garazla bir araya getirme kasdi bulundursa -meselâ tek bir akit içerisinde haram ve helâli bir arada toplamak gibi- bu durumda (hüküm ne olur?)

-Biz bu konuya "emrin ibâha yerine konulmasi" demek istiyoruz. Çünkü hüküm her ikisinde de birdir. Zira emir bazen ibâha için olabilmektedir.

Meselâ su âyette böyledir: "Namaz kilindigi zaman, yeryüzüne dagdin ve Allah'in lütfundan (nasibinizi) arayin"[220] Burada bu istilahla sadece ihtisarda bulunma kastedilmistir. Mânâ siyak ve sibaktan anlasilmaktadir.-

Malum oldugu üzere onlardan her biri bilfarz kasit konusunda tabi durumunda degildir ve onlarin münferit hükmünde kabul edilmesi de mümkün olmamaktadir. Çünkü bu kasit ile bagdasmamaktadir. Zira maksatlar tasarruflarda dikkate alinmaktadir. Yine ser'î mesâil üzerinde yapilan istikra ortaya koymaktadir ki; hükümler konusunda, iki seyin bir arada olmasinin, yalniz basina bulunmalari durumunda olmayan tesirleri vardir[221]

Bu konuda emredilen birseyle, yasaklanilan bir seyin yada emredilen iki seyin veyahut da yasaklanilan iki seyin bir araya gelmis olmasi arasinda fark bulunmamaktadir. Hz. Peygamber bey' ve selefi yasaklamistir.[222] Halbuki bunlardan her biri tek basina ele alindiklarinda caiz olmaktadir. Allah Teâlâ iki kiz kardesin ayni nikah altinda toplanmasini yasaklamistir. Halbuki teker teker olmak kaydi ile her biri üzerine akitte bulunmak caizdir. Hadiste de bir kadinin, halasi ve teyzesi ile birlikte bir arada nikâh altinda tutulmasi yasaklanmistir.[223] Hz. Peygamber gerekçe olarak da bu yasaga su sözü ile isaret buyurmustur: "Eger siz bunu yaparsaniz, o zaman akrabalik baglarini koparmis olursunuz" Bu konu da, mânâ bakimindan konumuza dahil olmaktadir; çünkü burada toplama halindeki hüküm, onlarin teker teker olan hükümlerinden farkli olmaktadir. Dolayisiyla bir arada bulunmanin hükme tesiri bulunmaktadir ve bu bir delildir. Bu tür ni-kahlarin tesiri akrabalik baglarinin kesilmesi konusundadir ve bubirligin kaldirilmasidir. Bu bir arada olmanin tesiri oldugu hakkinda da delil olmaktadir. Yine hadiste sadece cuma gününde oruç tutmak yasaklanmis[224] ve bir gün Öncesi ya da bir gün sonrasi ile birlikte tutulmasi istenmistir. Ayni sekilde Ramazan ayindan bir ya da iki gün Önce oruç tutmaya baslamak da yasaklanmistir.[225]Fitir bayrami gününde oruç tutmak da böyledir.[226] Zekat yükümlülügünden kaçmak için ayri olan zekât matrahi mallari birlestirmek, birlesik olanlari da ayirmak da yasaklanmistir.[227] Bütün bunlar bir arada bulunma (içtimâ) halinin, tek basina bulunma (infirâd) haline ait olmayan etkileri bulundugunu gerektirir. Infirâd hali için, içtimâ halinden farkli hükmün bulunmasi geregi, içtimâ haline ait, infirâd halininin hükmünden farkli bir hükmün bulundugunu -içtimâ halinde, infirâd haline dönme Özelligi ortadan kalksa bile[228]-açiklar. Yine Hz. Peygamber içecekler bahsinde (üzüm ve hurma gibi) iki ayri seyin birbirine karistirilmasini yasaklamistir.[229] Çünkü bunlarin birbirine katistirilmalan sarhosluk verme özelligini çabuklastirici bir etki göstermektedir. (Satilan) anne cariye ile çocugunun aralarinin ayrilmasini yasaklamistir. Bu hadis Sahih'te bulunmaktadir.[230] Ayni

sekilde iki kardesin arasinin ayrilmasini yasaklamistir.[231] Bu da hasen bir hadis olmaktadir. Seriatta bu türden örnekler çoktur.

Sonra bir arada bulunma (içtimâ) hakkinda delil ikâmesi konusunda daha genel bir anlamda[232] yaklasildigi zaman, onun kismen dikkate alinmis oldugunu gösterecek deliller daha da çogalacaktir.Meselâ birlik halinde olmanin emredilip, ayrilik halinde olmanin yasaklanmasi gibi. Çünkü birlikte olma halinde, yalniz olma halinde bulunmayan özellikler vardir: Meselâ dayanisma ve yardimlasma, Islâm'in güç ve kudretini gösterme, küfrün egemenligine son verme gibi. Iste bu noktadan hareketle dînî etkinliklerden olmak üzere cemâatler, cumalar, bayramlar konulmus; özel olarak akra-balar arasinda, genel olarak da bütün müslümanlar arasinda baglar tesis edilmis ve bunlar arasinda irtibat kurulmasi istenilmistir. Toplu halde olmak övülmüs, ayrilik hali yerilmistir. Insanlarin aralarinin bulunmasi emredilmis, bunun aksine hareketler ve sonuç itibariyla ayrilik doguracak her türlü faaliyetler yerilmistir.

Keza nazarî yaklasim da, beraberlik haline ait, ayrilik hali için bulunmayan hususiyetlerin mevcudiyetine hükmeder.

Bu, beraber olma (içtimâ) halinin etki edeceginin ve onun dikkate alinacaginin izahi olmaktadir.

Ayri bulunma (iftirâk) halinin de bir baska yönden etkisi vardir: Ayrilik halinde bulunmayan bazi hususiyetlerin, beraberlik hali için söz konusu oldugu gibi, ayrilik hali için de bazi özellikler vardir ve bunlari beraberlik hali ortadan kaldirmaz. Meselâ bir arada olan bey' (satis) ve selefi (karz) yasaklayan hadis, tek baslarina bulunduklari zaman bunlardan her birine ait bazi hususiyetlerin bulunduguna ve bunlarin bir arada bulunma halinde ortadan kalkmayacagina hükmeder. Bu özellik bunlardan her biri ile istifade durumudur ve bu, bir arada olma durumunda ortadan kalkmaz. Ancak bu birlesme sonucunda bunlarin arasinda ilave bir özellik vücuda gelir ki, yasak da iste bundan dolayi gelmistir. Beraber olma halinde dogan bu ilave özellik, tek olarak bulunma halinde mevcut özellikleri tümden ortadan kaldirmaz. Iki kiz kardesi ayni anda bir arada nikah altinda tutma[233] ve delillerin zikri sirasinda belirtilen benzeri diger konularda da durum aynidir.

Sonra nasil ki, beraber bulunma halinde ayri iken mevcut olmayan bazi özellikler var idiyse, münferit halde iken mevcut olup beraber bulunma halinde ortadan kalkmayan bazi özellikler de vardir. Çünkü bir araya gelenlerin her birinin kendisine ait var olan özelligi, eger bir araya gelme sebebiyle ortadan kalkacak olsaydi, o zaman birlesme (içtimâ) halinin özellikleri ortadan kalkmis olurdu. Aynen insanla, organlar arasindaki iliskide oldugu gibi. Bu organlarin toplami insani olusturmaktadir. Ancak bu organlarin tek yönden birlesmis olmalari ya da tek bir özelligi ortaya

koymus olmak için birlesmeleri düsünülecek olsaydi, o zaman insan ortaya çikmazdi.[234] Bas, elin göstermedigi özelligi göstermekte; el ise ayagin vermedigi faydayi saglamaktadir. Kemikler, sinirler ve damarlar gibi birbirine benzer halde bulunan diger organlarda da durum aynidir. Bunlar farkli özellikler tasimakta ve birlesme aninda bu özelliklerini yitirmemekte ve bütün bunlarin toplamindan insan meydana gelmektedir. Eger insan ve organlar için tatbik ettigimiz bu husus anlasildiysa, diger birlesme (içtimâ) hallerinde de durumun ayni oldugu anlasilacaktir.

Su halde birlik halinde olmayi isteyen emir ve ayriligi yasaklayan nehiy, içtimâ halinde iken cüzlerin faydalarini[235]ortadan kaldirmaz. Içtimâ hali yoluyla fayda meydana geldigi gibi, içtimâ halinde iken de cüzlerin ayri ayri ele alinmasi yönünden fayda hasil olmaktadir. Sonra iki seyin bir arada bulunmasi (içtimâi) durumunda, bunlardan her birinin, o açidan itibara alinmasi sahih olacak bir hüküm ile müstakil olarak ele alinmasi mümkün oldugu gibi, meselemiz gibi olan yerlerde birbirleri ile tearuz halinde de ola-bilirler ve bu halde mesele üzerinde durmak gerekir. Bu durumda sadece içtimâ halinin dikkate alinmasi, infirad halinin dikkate alinmasindan daha öncelikli (evlâ) degildir.[236]

Her birinin, müctehidlerin bakis açilarini üzerlerine çekecek izah ve dayanaklari vardir.

Hal böyle olunca, maksat açisindan her iki durumun da birbiri içerisine girmesi halinde, bunlar hüküm açisindan varlik ve yokluk bakimindan birbirleri ile baginti (telâzum) halinde bulunan ve hükümleri tek bir seyin hükmü gibi olan iki sey olurlar. Bu durumda emir ve nehyin beraberce onlar üzerine gelmis olmasi (içtimâi) -birbirleri arasinda varlik ve yokluk bakmmdan baginti (telâzum) bulunan seylerde oldugu gibi- mümkün degildir. Bu durumda mutlaka emir ya da nehiy yoluyla onlarin her ikisine birden yönelen bir hükmün bulunmasi gerekecek midir? Yoksa gerekmeyecek midir? Alimlerden bir kismi, onlar üzerine çözülme ve müstakil olma hükmünü uygulamaktadir ve bunlar örf-i vücûdî ile istimali dikkate almaktadirlar. Tabiî bu her birinin diger esinden ayri olarak ele alinmasi mümkün oldugu zaman için söz konusudur. Alimler arasindaki görüs ayriligi "haram ve helali içeren akit" meselesinde sürmektedir ve her iki tarafin görüslerinin izahi ortaya çikmistir.

Itiraz: Delilin desteklemis oldugu görüs birincisidir. Çünkü bir arada olma (içtimâ) halinin bir tesiri bulundugu ve ona ait yalniz basina bulunma halinden farkli hüküm oldugu sabit olduguna göre, o zaman bütüne nisbetle iki seyden her biri, asila'(metbû) nisbetle tâbi halini almis olur. Çünkü her biri bütünün bir parçasi durumundadir. Bütünün bir kismi, o bütüne tâbi durumundadir. Bunu [198] destekleyen delillerden biri de Hükümler

bahsinde geçen, birseyin cüz itibariyla mubah, kül itibariyla ise matlûp veya cüz itibariyla mendûb, kül itibariyla ise vacip olmasidir. Diger hükümlerde de ayni sekilde cüz itibariyla ele alindiginda farkli, kül itibariyla ele alindiginda ise daha farkli hükümler dogmaktaydi. Bu durumda emir ve nehyin ayni anda gelmis olmasi düsünülemez. Biz bütüne baktigimizda, nehye mahal olan seyin bütün içerisinde mevcut oldugunu görürüz. Bu durumda nehiy, o sey içerisinde ilgili oldugu seye yönelmis olacaktir. Bu durum, Mâzirî'nin talîlinde ve onunla birlikte zikredilen seylerde izahini bulmaktadir.

Cevap: Itiraz yerinde degildir. Eger bütünü meydana getiren cüzlerden her biri, metbûya nisbetle tâbi gibi kabul edilecek olursa, o zaman haram olan cüzün metbû olmasi, tâbi olmasindan daha evlâ olmayacaktir.[237] Hükümler bahsinde belirtilen husus dogrudur, ancak orada muariz durumunda olan vardir ve o, daha önce de geçtigi gibi fertlerin dikkate alinmasidir. Mâzirî'nin izahi[238] ise üzerinde ihtilaf edilen bir konu olup, Imam Mâlik ya da baska bir imamin mezhebinde mevcut bulunan ve üzerinde görüsbirligi edilen konulardan degildir.[239]Dolayisiyla mesele, müctehidin degerlendirmesi sonucunda kabul edip etmeyebilecegi bir husus olarak kalmaya devam edecektir. [240]

**Onuncu Mesele :**

Biri digerinin tâbisi durumunda olmayan iki sey hakkinda iki emrin bulunmasi halinde, eger mükellef kasit itibariyla o iki seyi bir fiil içerisinde ve tek bir garazla toplamak amaci tasimaktaysa, bir önceki meselede ortaya kondugu gibi, toplama halinin etkisi bu-[199J hunnaktadir. Içtimâ halinde, infirâd halinde bulunmayan bir mânâ (özellik) vardir. Öbür taraftan münferid halde iken bulunan özellikler de, içtimâ haliyle ortadan kalkmamaktadir.

Ancak burada söyle bir durum vardir: Acaba bunlardan her biri, hükümleri bakimindan digerinin hükümleri ile bagdasmaz (mü-nâfî) bir durumda midir? Yoksa degil midir?

Eger öyle ise, o zaman konu, hüküm bakimindan kasit itibariyla bir arada bulunan iki sey üzerine emir ve nehyin gelmesi meselesine dahil olacaktir ve bu bir önceki meselenin bir geregi olmaktadir. Bunun mânâsi sudur: Birseyin kendisine ait ser'î hükümleri bulundugu zaman, bu hükümler o seye, içermis oldugu maslahatlar sebebiyle baglanmis olmaktadir. Mükelleflerin fiillerinden olan her fiilin hükmü de ayni sekilde böyledir. Bu fiil ister âdet olsun, ister ibadet olsun fark etmemektedir. Iki fiil bir araya gelir ve bunlardan birine ait hükümler, digerinin hükümleri ile bagdasmaz ise bu söyle olur: Bu iki sey kasit açisindan tek birsey durumuna gelmistir ve bunun tabiî sonucu olarak maslahatlar için konulmus olan fakat birbiri

ile bagdasmaz halde bulunan hükümler bir araya gelmistir. Bu durumda maslahat yönleri birbiriyle bagdasmayacak ve birbiri ile çekismis olacaktir. Birbiri ile bagdasma durumu olmayinca, infirâd halinde oldugu üzere bir maslahat kalmis olmayacaktir. Bu durumda hal, maslahatlarin, emredilen seyle yasaklanmis olan seyin birlesmesi hali üzere karar kilmis olacaktir. Bunlar hükümlerin bagdasmazligi konusunda birbirleri ile esit durumdadirlar. Çünkü nehiy mefsedetlere, emir de maslahatlara dayanir. Bunlarin bir arada toplanmalari ise, daha önce de geçtigi gibi imkânsizliga (mümtenî) götürür. Dolayisiyla benzeri birsey de imkânsiz olacaktir.

Bu konunun esasini Hz. Peygamber'in "bey' (satis) ve selefi (karz) yasaklamasi" teskil etmektedir. Çünkü satis konusu, karsilikli olarak istifadeyi artirma esasina dayanirken; selef (karz, ödünç), cömertlik, iyilik ve müsamahayi gerekli kilar. Bunlar bir arada bulunduklari zaman, selef içerisine, satis akdinde mündemiç bulunan mânâlar girer ve bunun sonucunda selef aslî halinden çikar. Çünkü selef (karz), gümüsün gümüsle, ya da altinin altinla vadeli olarak satilmasi yasagindan istisna olarak mesru kilinmistir. Satis ile beraber akdedilen selef, tekrar istisna edilmis oldugu eski aslina dönmüs olacaktir. Asli sarf[241] olmaktadir. Bunda ise esas, mümkün mertebe karsi tarafa daha fazlaya satmak, daha çok kâr elde etmektir. Karzda ise bu amaçlar yasaktir. Selef, satis akdi ile bir arada yapilmasi sebebiyle eski aslina döndügü zaman (ortaya çikan hâsila) iki yönden caiz olmamaktadir:

1. Selefte mevcut bulunan vade.

2. Kâr amacinin güdülmesi. Kisi karz akdini satis akdine eklemekle, bu iki akdin bir arada toplanmasi kasdina, sözü edilen bu mânâ dahil olmus olmaktadir.

Mükellefin vacip, mendup ya da mubah[242] olmak üzere emro-lundugu ibadetlere diger amaçlari katmasi durumu da -eger biri digeri için tâbi durumunda degil[243]ve hükümleri de birbirileri ile bagdasmayacak sekilde ise- ayni dogrultudadir. Meselâ namazda, onun hükümleri ile bagdasmayacak olan yemek, içmek, bogazlamak, konusmak vb. fiilleri bir arada yapmak gibi. Farz ve mendu-bu bir arada yerine getirmis olmak için namaz ve diger ibadetlerde farz ile nafileye birlikte niyet etmek[244]; bir fiilde iki farzi birlestirerek, iki ögleyi veya iki ikindiyi, ya da bir ögle ile ikindiyi birlestirmek[245], Ramazan orucunu hem eda hem de kaza niyetiyle birlestirmek ve benzeri örnekler gibi.

Iste bu yüzdendir ki, Imam Mâlik akitlerin birbiri ile cem edilmesini caiz görmemistir. Bunlardan bir kismi hakkinda eger görüs ayriligi var ise, cevaz görüsü, içtimâ halinde dahi infirâd haline itibar[246] sonucunda hükümler arasinda bagdasmazlik bulunmadigi degerlendirmesi üzerine bina edilmis

olmaktadir. Imam Mâlik bu noktadan hareketle bir arada yapilan sarf ve satisi; nikah ve satisi, kirâz (mudârabe) ve satisi, müsâkât ve satisi, sirket ve satisi, cul[247] ve satisi yasaklamistir. Bu sayilan akitlerle birlesme konusunda icâre de, satis akdi gibi olmaktadir. Keza Imam Mâlik, götürü ile ölçüm isinin bir arada olmasini yasaklamistir.[248] Alimler, icâre akdinin satis akdi ile birlesmesi konusunda ihtilaf etmislerdir. Bütün bunlar, tek bir akit içerisinde birbiri ile bagdasmayan farkli hükümler içeren akitlerin bir arada bulunmasi sebebiyle olmaktadir. Söyle ki: Sarf akdi, alani son derece dar tutulan ve ek Özel sartlan bulunan bir tasarruftur. Bu meyanda olmak üzere cins ve karsilikli bedellerin kabzedilmesi -ki bu konuda herhangi bir tereddüt ya da ertelemeye[249] veya az bir bakiyyenin birakilmasi gibi bir duruma asla müsade edilmemektedir- konularinda taraflar arasinda tam bir esitligin (mümaselet) tahakkuk etmis[250] olmasi aranmaktadir. Satis akdi ise böyle degildir. Nikâh akdi; karsilikli saygi, müsamaha ve cömertlik esasi üzerine kurulmustur. Bu yüzden Allah Teâlâ, kadina verilen mehiri, nihle diye isimlendirmistir. Bu, bir bedel karsiliginda olmaksizin verilen bir hediye demektir. Nikâh konusunda tefVîze (havale isine) izin verilmistir. Halbuki satis akdinde durum farklidir. Kirâz ve müsâkât akitleri genislik ve müsamaha esasi üzerine kurulmustur. Zira her ikisi de ser'an yasak olan belirsiz icâre kapsamindan istisna yoluyla mesru kilinmis iki tasarruf olup bir nevi ruhsat sayilmaktadir. Satis akdi ise, bunun aksine, karsilikli bedellerde, vadede ve diger konularda bilinmezligin giderilmesi esasi üzerine kurulmustur. Dolayisiyla satis akdi ile ilgili hükümler, kirâz ve müsâkât hükümleri ile bagdasmayacak türdendir. Sirket (ortaklik) akdi, her iki taraf için de geçim temini konusunda yardimlasma ve dayanisma anlami içermektedir. Satis akdi ise bunun ziddmadir. Cu'l, yapilacak isin meçhullügü esasi üzerine kuruludur. Karsi taraftaki kosturacak insan (âmil) ise muhayyerdir.[251] Satis akdi, her iki hükümle de bagdasmaz. Ölçülebilen maddelerde ölçünün esas alinmasi, ölçülecek olan seyin miktarinin tam olarak bilinmesini amaçlar. Götürü usûlü ise kolaylastirma ve meblagi bilme konusunda müsamahali olma esasina dayalidir ve bu usûlde satilan seyin miktari hakkinda asla kesin bilgiye ulastirmayacak olan tahmine basvurulur. Icâre akdi, halihazirda mevcut olmayan menfaatler üzerine kurulmus bir akittir. Bu haliyle bilinmezlik tasimaktadir. Ancak duyulan ihtiyacin çokluguna binaen ve sirkette oldugu gibi yardimlasma amaciyla caiz kabul edilmistir. Satis akdi ise böyle degildir[252]Âlimler akde konu olan iki maldan biri hakkinda kesinlik, digeri hakkinda ise muhayyerlik kosulmasi konusunda da ihtilaf etmislerdir. Cevaz vermeyenler görüslerini, akdin kesinligi ile muhayyerligin birbirleri ile bagdasmayacaklari esasi üzerine bina etmektedirler.

Ilgili hükümlerin birbiri ile bagdasip bagdasmayacagi konusundaki

degerlendirmelerden dogan ihtilaf sonucu, âdetlerle ilgili iki seyin bir fiil içerisinde toplanmasi konusunda âlimlerin Ihtilaf ettikleri gibi, bir ibadetle bir âdetin bir fiil içerisinde toplanmasi konusunda da ayni sekilde ihtilaf etmislerdir. Hac ya da cihad esnasinda ticarette bulunmak gibi.[253] Abdest alirken serinlemek kas-di, oruç tutarken ayni zamanda perhizde bulunmak amaci bulundurmak gibi. Keza iki ibadetin toplanmasinda da ihtilaf etmislerdir: Cünüplükten arinmak ve cuma namazi için birlikte gusül ab-desti almak gibi. Bu konunun açiklanmasi, gerek burada ve gerekse Mâkâsid bölümünde aslî maksatlarla tâbi maksatlar arasindaki iliskiden söz edilirken yapilmistir. Basan ancak Allah'tandir.

Eger hükümleri birbiri ile bagdasmaz türden ise, bu durumda da mutlaka içtimâ kasdimn dikkate alinmasi gerekecektir. Bunun delili daha önce geçmisti. Bu durumda içtimâ hali, ya nehyi gerektiren bir durum ortaya çikaracaktir veya çikarmayacaktir:

Eger böyle bir durum ortaya çikaracak olursa, o zaman o sey bütün olarak yasaklanmis olacak ve talep yönü birlesmis olacaktir. Çünkü içtimâ hali, cüzlere yönelik olan talebi ilga etmis ve bunun sonucunda o seyin bütünü, emrin ya da nehyin kendisine yöneldigi tek birsey halini almistir. Tabiî bunun sonucunda eger maslahat varsa emir, yok mefsedet varsa nehiy taalluk edecektir. Burada tasavvur edilen mefsedeti gerektiren bir bütün olduguna göre tabiî ki taalluk eden talep, nehiy olacaktir. Meselâ iki kiz kardesin veya bir kadinla hala ya da teyzesinin ayni anda nikah altinda tutulmasi, Ramazan'in ilk günü ile Saban'm son gününü, Ramazan'in son günü ile de Sevval'in ilk gününü birlestirerek oruç tutmak, iki sirayi birbirine karistirarak içmek,-Imam Mâlik'in mezhebinde bazilarinin görüsüne göre- iki adamin mallarini birlestirerek satmalari gibi. Çünkü birlestirme hali cüzlerin aslî kasit ile dikkate alinmamasini gerektirir. Bu da iki saticidan her birine nisbetle bedelin bilinmezligi[254]sonucunu dogurur. Her ne kadar tümüne yönelik yoksa da sonuçta kaçinilmaz olan bu bilinmezlik ve sebep oldugu mefsedet yüzünden böyle bir birlestirme isi caiz olmamaktadir. Böyle bir akde cevaz veren kimse muhtemelen baska birseyi dikkate almis olmalidir: Söyle ki: Mal sahipleri, mallarini birlestirme dogrultusunda niyetlerini ortaya koyunca bu haliyle onlar bir nevi sirket (ortaklik) kurmus olurlar; yani sanki onlar yaptiklari bu satisla önce ortaklik kurmayi, sonra da onu satip parasinda ortak olmayi kararlastirmis gibi olurlar. Bunlar iki ortak hükmünde olunca, artik herbiri kendi malinin bedelini dikkate almis olmamaktadir. Çünkü ortaklik hükmüyle bu mallar, bir tek olan mebîin (satilan mal) birer parçasi mesabesinde olmakta ve bunlara yönelik kasit, bütüne yönelik aslî kasida tâbi hal almaktadir. Böyle bir kasdm da etkisi yoktur. Sonra alman bedel, -aralarinda taksim edilmesi durumunda- (hükmî) ortakligi olusturan sermayelerine[255] göre

pay edilir. Bunun da imkânsiz bir tarafi yoktur; zira bilinmezlik içermemektedir. Sonuç olarak böyle bir birlestirme hali bir fesadin dogmasini gerektirmez.

Birlestirme halinde nehyi gerektirecek bir durum yoksa, o zaman emir yönelir. Zira üzerine dikkat çekilen istilah üzere ya emir vardir ya da nehiy vardir. [256]

**ONBIRINCI MESELE:**

Iki emir[257] olsun ve bunlarin her ikisi de iki itibar ile ayni sey hakkinda bulunsun; eger bunlardan biri bütüne yönelik, digeri de bütünün bazi tafsilatina[258] ya da niteliklerine[259] veyahut da cüzlerine[260]yönelik ise, bir arada bulunmalari caizdir. Nitekim usûlde sabit olmustur.

Burada sözü edilen emirlerden biri tâbi, digeri ise metbû (asil)dir. Asil olan bütüne yönelik olanidir, digeri ise tâbidir. Çünkü detaylara, niteliklere ya da cüzlere yönelik olan, bütünün tümleyicisi ve tamamlayicisi mahiyetindedir. Böyle bir durumda olan seye yönelik talep ise, mutlak olmayip ancak o yönden olacaktir; tâbi olmasindan kastedilen de iste budur. Sonra bu talep, -bütüne yönelik emrin geregi olmaksizin vücuda gelecek sekilde- yalniz basina bulunmaz; dahasi bütüne yönelik emrin yoklugu tasavvur edildigi zaman, tafsilâtin ortaya konulmasi mümkün de degildir. Çünkü tafsilât, ancak bir asil üzerinde söz konusu olur. Niteliklerin bulunmasi için de nitelenenin olmasi gerekir. Cüzi de ancak, küllî açisindan tasavvur edilebilir. Durum böyle olunca, bunlara yönelik talep, bütünle ilgili talebe tâbilik yoluyla olacaktir.

Bunun Örnekleri vardir: Meselâ, bir namazin kilinmasi talebi vardir; bir de namazla ilgili olmak üzere hadesten[261] ve necasetten[262] taharet, güzel ve temiz elbiselerin giyilmesi, husu, zikir, kiraat, dua, kibleye yönelme vb. durumlarla ilgili talep vardir. Zekâtin verilmesi talebi yaninda, kazancin en temizinden seçilmesi, vaktinde verilmesi[263], zekât verilecek mallarin türlerinin ve zekât oranlarinin belirlenmesi[264] gibi konularla ilgili talep bulunmaktadir. Oruç tutma emri yaninda, oruçta iftarin tacili, sahurun tehiri, her türlü kötü söz ve davranislarin terki, orucu tehlikeye atacak durumlardan uzak durma[265] gibi hallere[266]yönelik talebin bulunmasi da böyledir. Ayni sekilde, her türlü tafsilâti, cüzleri ve tamamlayici nitelikleri durumunda olan seylere yönelik taleple birlikte hac emri de böyledir. Kisas ve kisasta âdil davramlmasi, had-din asilmamasi, denkligin aranmasi[267] talebi; alis veriste ölçü ve tartiya tam riayet edilmesi, ödeme ve borç talebinin güzel yapilmasi, insafli davramlmasi[268] vb. gibi konularin talebi de böyledir. Buseylerin talebi, bunlarin asli durumunda olan seyin talebine baglidir. Bunlarin müstakil olarak tasavvur edilmeleri mümkün degildir; bunlar ancak asil durumunda olan ve bütün olarak ele alinip talep edilen

seylere istinaden istenilirler. Asillari ile birlikte ele alinan diger tâbiler hakkinda da durum aynidir.

Emir ve nehyin tâbi ve metbû (asil) üzerine gelmesi hali ise böyle degildir.[269] Olgunlasmadan önce meyve agacinin durumu gibi. Çünkü burada nehiy, meyva satisi üzerine ancak müstakil olarak ele alinmasi halinde gelmistir. Eger biz meyvanin agaçtan müstakil olmadigini düsündügümüzde, bu meyvanin agaca tâbi onun bir parçasi kilinmasi anlamina gelir. Bu ise kismen içtimâ haline yönelik kasit bulundurulmasi sonucunu gerektirir. O da hem agaç hem de meyva üzerine birden akit yapma kasdi olmaktadir. Bu durumda nehiy -geçtigi üzere- mutlak olarak kalkmis olmaktadir. Bundan da o anda emrin ittihadi sonucu dogar. Yani bir bütün üzerine; biri aslina itibarla, digeri de tafsilatina veya niteliklerine veyahut da cüzlerine itibarla olmak üzere iki emrin gelmesi sekline döner.

Zarûriyyât ile hâcî ve tahsînî olan esaslar arasindaki iliski iste bu tertip üzere cereyan eder. Çünkü genisletme ve güçlügün kaldinlmasi, kendisinde darlik ve güçlük bulunabilen birseyin olmasini gerektirir. Tabiî bu gereken sey de hiç kuskusuz zarûriyyâttir. Tahsîniyyât, tamamlayici ve bütünleyici unsurlardir; dolayisiyla bunlarin tamamlayacaklari seylerin olmasi zorunludur. Çünkü güzellestirme, tamamlama ve genisletme gibi kavramlar için, mutlaka bir konu olmali ki, bu sayilanlar olmadigi zaman o sey, güzel degil, tam degil, kolay degil; aksine meselâ çirkin veya eksik veya dar ya da zor kabul edilsin. Su halde bunlarin mutlaka talep konusu olan bir baska seye dayanmasi gerekmektedir. Sonuç olarak güzellestirmesi ya da genislik ve kolaylik getirmesi istenilen sey, talep konusunda güzellesecek ve genisleyecek olan seye tâbidir. Bu ise geçen tâbilik ve metbûluk (asillik) talebinin mânâsi olmaktadir. Bu nokta ortaya konulunca, konu ile ilgili bir durum daha karsimiza çikmaktadir: [270]

**ONIKINCI MESELE:**

Deriz ki: Emir ve nehiy, birsey üzerine vârid oldugu zaman, eger bunlardan biri o seyin bazi niteliklerine veya cüziyyâtma vb. yönelik ise, bir önceki meselede böyle bir içtimâ halinin caiz oldugunu ortaya koyan izah geçmisti. Bunun iki sekli vardir:

a) Emir bütüne, nehiy ise bütünün niteliklerine yönelik olur. Bu sekil çoktur. Meselâ: Yemek hazir iken namaz kilmak, sikisik vaziyette iken namaz kilmak, mekruh vakitlerde namaz kilmak, bayram günlerinde oruç tutmak, garar ve bilinmezlik içeren alis veris yapmak, (kisas yoluyla) öldürmede asirilik göstermek ve adaletin gözetilmesi konusunda siniri asmak, alis veris vb. akitlerde hile ve aldatmada bulunmak... gibi.

b) Nehyin bütüne yönelik olmasi, emrin ise niteliklerle ilgili olmasi. Bunun

da örnekleri vardir: Meselâ, günah islerken gizli islenmesinin emredihnesi gibi. Hz. Peygamber hadislerinde söyle buyurmuslardir: "Sizden kim bu pisliklerden birine müptela olursa, Allah'in örtüsü ile örtünsün"[271]Yapilan bir kötülügün pesinden "...Sonra hemen tevbe ederler'[272] âyet-i kerîmesinin bir geregi olarak derhal bir iyilik yapilmasi emri [273]de böy-ledir. "Sizden bir tamah pesinde giden, yavas yürüsün'[274]rivayeti de böyledir.

Birinci sekil üzerinde usûlcüler durmuslardir [275]dolayisiyla onu burada tekrar etmenin bir anlami yoktur. Ikinciye gelince, onun hakkindaki hüküm de, birinci hakkindaki sözlerinden çikarilabilir. Detaylarla ilgili olmak üzere usûl kitaplarinin ilgili bölümlerine müracaat etmelisin. Allahu a'îem!

Burada bir konu daha açiliyor ki o da sudur: [276]

**ONÜÇÜNCÜ MESELE:[277]**

Talebin, asil ya da tabiye yönelik olmasi arasinda derece farki vardir: Bütüne yönelik talep, dikkate alma açisindan tafsil veya nitelik ya da cüziyyâta yönelik olan talepten daha güçlüdür.

Bunun delili daha önce geçtigi üzere, tabiin ikinci kasitla amaçlanmis olmasidir. Bu yüzdendir ki tâbi yönü, asil (metbû) ya-mnda yerine göre ilga edilmektedir. Tâbi, dikkate alinmasi halinde aslin ihlali neticesini doguruyorsa, itibara alinmamaktadir[278]Bu durum tabiin asla nisbetle bir cüz ya da sifat veyahut da tamamlayici unsur gibi olmadigi müddetçe böyledir. Kisaca bu husus daha önce açiklanmisti. Bütün bunlar, dikkate alma konusunda aslin güçlülügünü, tabiin de zayifligini göstermektedir. Su halde itibar açisindan asla taalluk eden emir, tâbie yönelik olan emirden daha güçlüdür.[279]Bu tertip sayesinde, seriatta mevcut bulunan bütün emirlerin tekit açisindan hep ayni düzeyde olmadiklari, onlarin hep ayni bir kasit altina girmedikleri ögrenilmis olur. Çünkü zarûriyyâtla ilgili bulunan emirler, hâcî ve tahsînî olan hususlarla ilgili emirler gibi degildir. Keza zarûriyyâtin tamamlayici unsurlari ile ilgili olan emirler, bizzat zarûriyyâtin kendisi ile ilgili emirler gibi degildir. Bilakis bunlar arasinda bilinen farklar vardir. Dahasi zarûriyyât-tan olan hususular hakkindaki emirler de hep ayni düzeyde degildir. Meselâ dinin aslina yönelik talepler, tekit bakimindan nefsin korunmasina yönelik taleplerden daha güçlüdür; nefsin korunmasini isteyen emirler de, aklin korunmasini isteyen taleplerden... daha güçlüdür. Hâciyyât konusunda da durum aynidir; aslinda bir manii olmayan mubahlara yönelik taleple, böyle bir manii bulunan mubahlardan istifadeye yönelik talep arasinda kuvvet farki vardir. Meselâ mubah olan lezzetlerden yararlanma île, karz, selem ve müsâkât vb. akitlerden[280] yararlanma talepleri arasinda fark vardir. Bunlarin talebi ile, terki durumunda kismen

güçlükle karsilasilacak olan ruhsatlarin islenmesine yönelik talep arasinda da fark vardir. Bunlarla terki durumunda takat üstü yükümlülügün dogacagi durumlar arasinda da fark vardir.[281] Ayni durum, harfiyyen tahsîniyyât için de geçerlidir.

Bu durumda, mesele hakkinda görüs ayriliklari sirasinda mut-

lak bir ifade ile "emir, vücûb veya mendupluk ya da mübahlik içindir... veya müsterektir" [282] seklinde söz etmek ya da "bunlarin disinda baska bir mânâ içindir" demek, iste emrin bu özelligine varip çikmaktadir. Çünkü onlar, "Emir, aksine bir delil olmadikça vücûb içindir" demektedirler. Bu, her emrin hükmü konusunda delile tâbi olma mânâsina gelir. Hal böyle olunca sonuçta zikredilen noktaya çikilir. Ancak, delili zahir olmayan konuda mutlak bir ifadeyle emir söyledir demek zordur. Konu ile ilgili görüsler arasinda dogruya en yakin olani, tevakkuf görüsüdür. Arap dilinde, ileri sürülen görüslerden sadece birini destekleyecek ve digerlerini itibardan düsürecek deliller bulmak mümkün degildir.

Bu konuda söyle bir kural koyabiliriz: Her emre bakilir: Acaba birinci (aslî) kasitla mi istenilmektedir? Yoksa ikinci kasitla mi? Eger birinci kasitla istenilmis se, o emir, kendisine talep yönelen türün en üst mertebesindedir. Eger ikinci kasitla talep edilmisse bakilir: Asil olan zarurî, varlik bakimindan onsuz mevcudiyetini sürdürebiliyor mu? Yoksa sürdüremiyor mu? Ki bunun sonucunda ona zarurî adi verilebIlsin.[283]Eger onsuz varligini sürdüremIyorsa, o zaman talep konusu olan sey, ikâme edilen zarurî aslin rüknü ve cüzü durumunda olacaktir. Eger onsuz, zarurî olan asil varligim sürdürebiliyorsa, talep edilen o sey rükün degildir; fakat tamamlayici ve bütünleyici bir unsurdur.[284]Bu haliyle de o, ya hâciyyâttan ya da tahsîniyyâttan olacaktir. Sonuç itibariyla emrin, zikredildigi sekil üzere mertebesine bakilacak ve her bir cüz konusunda seriatta yapilacak olan istikranin sonuçlan dogrultusunda güçlülük durumu tesbit edilecektir. [285]

**ONDÖRDÜNCÜ MESELE:**

Birinci kasit üzere birseyi emretmek, tevâbi'i[286] emretmek degildir. Tevabi', eger emredilen birsey ise ayrica yeni bir emre ihtiyaç duyar. Bunun delili, daha önce geçtigi üzere, mutlak emirden mukayyed enirin lâzim gelmedigidir. Burada tevabi', asillarin (metbû) belli bir sekil üzere edasi anlammadir. Emir ise mutlak olarak taalluk etmis olup mukayyed degildir. Dolayisiyla mutlak lafizlarin geregi[287] ne ise onun yerine getirilmesi yeterlidir. Bu durumda asillarin illâ da belli bir sekil ya da belli bir sifat üzere gerçeklestirilmesi gerekmez. (Böyle bir tekellüf için, sair sekiller ve sifatlar içerisinde) belli bir sekil ya da sifatin belirlenmesi gerekir. Lanz ise husûsî olarak böyle birseyi ortaya koymamaktadir. Bu durumda husûsî olarak belli bir sekil ya da sifatin tahsisi için yeni bir delile ihtiyaç vardir.

Ulasilmak istenen sonuç da budur.

Bunun üzerine su sonuç dogar: Mükellef, mutlak olarak gelen emirlerin gereklerini yerine getirirken, onlari illâ da belli bir sekil üzere ifa etmeyi iltizam etmesi için delile ihtiyaç duyar. Meselâ biz mükellefin bir ibadetin -belli bir sekil üzere diye kayitlama yapilmaksizin- edasi ile memur oldugunu düsünelim. Böyle bir durumda mesru kilinan sey, belli bir sekil ya da sifat üzere diye ka-yitlanamaz. Aksine mutlak emir sigasinin altina girecek sekilde ifasi yeterlidir. Meselâ âzâd ile emrolunan kimse, mutlak surette âzâd ile emrolunmus olur ve âzâd edilecek kölenin meselâ kadin degil de erkek olmasi, beyaz degil de siyah olmasi, usta degil de kâtip olmasi vb. gibi herhangi bir kayitla takyidine gidilmez. Buna ragmen mükellef, âzâd konusunda illâ da söyle olacak diye bu saydiklarimizdan belli bir neVi iltizam edecek olursa, bu iltizaminin sahih olabilmesi için delile ihtiyaci vardir. Aksi takdirde onun bu iltizami gayri mesru olacaktir. Ayni sekilde mükellef, meselâ ögle namazinda baskasini degil de illâ su sûreyi okuyacak diye iltizamda bulunsa, veya dere suyundan degil de illâ kuyu suyundan abdest alacak diye, ya da benzeri asillar hakkindaki emrin tevâbi'i (yani ifa sekillerinden biri) durumunda olan daha baska bir tekellüfe girse, bunun ser'an bir anlami olabilmesi için mutlaka delile ihtiyaç vardir. Aksi takdirde seriatta bunlar sahih olmaz, öbür taraftan bu gibi te-kellüfler, asli ortadan kaldirma gibi bir sonuca da götürebilecek özelliktedir.[288]

Söyle ki: Emir, emredilen asila mutlak bir ifade ile taalluk ettigi, o aslin illâ da tâbi durumunda olan belli bir sekil ya da sifat üzere yapilmasini gerektiren baska bir emir de bulunmadigi zaman, biz Sâri'in kasdindan, mesru kilmanin mutlak (kayitsiz) bir amel oldugunu ve lâfzin delâlet ettigi hususun (emredilen seyin) illâ da belli bir sekil ya da sifat ile kayitli olmadigini anlamis oluruz. Hal böyle iken, onu belli bir sekil ya da sifatla tahsis eden kimse, o emri mutlak hali üzere gerçeklestirmis olmaz. Dolayisiyla tekellüfe girdigi kayitlama için delile ihtiyaç duyar, ya da bu haliyle Sâri'in maksadina muhalefet etmis olur.

Imam Mâlik'e mescidde kiraatte[289] bulunmanin hükmü sorulur. O söyle cevap verir: "Eskiden böyle birsey yoktu. O sonradan ihdas edilmistir" Sonra söyle devam eder: "Kur'ân okumak güzel birseydir. (Ancak su unutulmamalidir ki) bu ümmetin sonra gelenleri, önde gelenlerinin yapageldiklerinden daha isabetli hiçbir sey ortaya koyamayacaklardir" O yine söyle der: "Bugünün insanlari, acaba kendilerini Önceki nesillerden hayra daha çok ragbetli mi görmektedirler ki?!"

Ibn Rüsd de söyle der: "Her sabah namazinin sonunda Kurtuba camiinde yapildigi üzere, sanki sünnetmis gibi namazlardan sonra ya da belli bir sekil üzere Kur'ân okumayi âdet edinmek bid'âttir. Ama böyle olmaksizin

mescidlerde Kur'ân okumakta bir beis yoktur ve mekruh olacak bir tarafi olmaz. Imam Mâlik'in isaret etmis oldugu sey, bir baska yerde açikça söyledigi olmalidir. Çünkü o, meselâ Iskenderiyelilerin yaptigi gibi toplanti yapip belli bir sûreyi (hep bir agizdan koro halinde) okuyan bir topluluk hakkinda yaptiklarinin mekruh oldugunu söylemis ve bu yaptiklarinin sahabenin yapageldikleri amele uymadigini belirterek tepki göstermistir.

Imam Mâlik'e yine Arafa günü insanlarin mescidde ikindi namazindan sonra oturup dua etmelerinin hükmü sorulur. O bunu da mekruh görür. Ona: "Bir insan yerinde otururken digerleri etrafina toplamp çogahyorlar. Böyle bir halde ne yapmali?" diye sorduklarinda o: "Oradan ayrilir. Böyle bir durumda o kimsenin evinde oturmasi daha hayirli olur" der. Ibn Rüsd söyle diyor: Imam bunu, haddizatinda duanin güzel birsey olmasina ve en efdalinin de Arafa gününde yapilani olmasina ragmen mekruh görmüstür. Çünkü bunun için toplanmak bid'âttir. Hz. Peygamber'den söyle buyurdugu rivayet edilir: "En güzel hidayet (din) Muhammed'in teblig ettigi hid'ayettir. Islerin en serlisi sonradan ihdas olunanlardir. Her bidat sapikliktir'[290] Imam Mâlik, bir kimsenin sadece secde âyetlerini okuyarak secde etmesini mekruh görmüstür. Müdevve-ne'de bir kimsenin oturup dinleyenlere -ögrenme kasdi olmaksizin- secde âyetlerini okumasini mekruh görmüs, bunlari mescidde okuyup etrafina toplanilan birisine tepki göstermis ve oradan uzak-lasilmasini söylemistir. Yine Müdevvene'de: "Bir kimse, mescidde oturup orada secde âyetini okuyacagini bildigi biri ile beraber oturmaz, oradan kalkar" demistir.

Ibnul-Kâsim söyle der: Imam Mâlik'i isittim; söyle diyordu: "Namazda, ayaklar hiç oynamayacak sekilde durmayi (itimad) ilk kez ihdas eden kimse ünlü sanli biridir. Ancak ben onun adini vermek istemiyorum" Imam onun hakkinda övgüde bulunmazdi. Ibn Rüsd söyle der: Imam Mâlik'e göre bir insanin namazda iken ayaklarini oynatarak rahatlamasi caizdir. Onun mekruh gördügü sey ayaklarin birbirine iyice bitistirmesi ve bunun sonucunda her iki ayaginin üzerine agirligini vermemesidir. Bu sekilde hareket (yani itimad) namazin erkânindan degildir. Zira bu ne Hz. Peygamber'-den ne ashabtan ne de selef-i sâlihten gelmemistir. Dola-yisya bu sonradan ihdas edilmis bid'atlerden olmaktadir.[291]

Imam Mâlik'ten benzeri seyler, dua için ayakta durmak, hatim duasi yapmak, namazdan çiktiktan sonra dua için toplanmak, namaz için çagiriyi yenilemek (tesvîb), hayvan bogazlarken çekilmesi gereken besmeleye ilavede bulunmak, tavaf sirasinda devamli okumak, birseye hayret sirasinda salavât getirmek... ve benzeri insanlar arasinda yaygin bulunan birçok konu hakkinda da gelmistir. Bu gibi konularda emir mutlak olarak gelmis, daha sonra insanlar bir delile dayanmaksizin bazi kayitlar getirerek

tekellüfe girmislerdir. Sonradan ihdas edilen bid'atlarin çogu böyle çikmistir.

Hadiste söyle buyurulur: "Sakin sizden biri, namazinda seytana bir pay ayirmasin! Kisi, namaz (kildigi yerden) ancak sag taraftan ayrilmasi gerektigine inanir"[292]

Ibn Ömer ve digerlerinden namazda iken saga sola bakmanin (iltifat) hükmü sorulmus, o söyle cevap vermistir: "Söyle söyle bakariz ve insanlarin yaptiklarini yapariz" Bu haliyle sanki o, saga sola bakmamayi tekellüf saymis ve riayet edilmesi için hakkinda bir delil bulunmadigini düsünmüstür.[293]

Hz. Ömer (Amr b. el-Âs'a) söyle demistir: "Hayret! Ey Âsî oglu! Haydi sen elbiseler buldun; peki herkes bulabiliyor mu? Vallahi eger ben bunu yaparsam, bu sünnet olur. Bilakis gördügümü yikarim, görmedigim üzerine de su serperim (olur biter)" [294]O bunu devamli olarak yapilmayan birsey hakkinda söylemistir. Ya bir de devamli olarak tekeffül edilen sey hakkinda ne demeli?

Bu konuda hadis ve haberler çoktur ve hepsi de mutlak olarak gelen emirlerin geregi konusunda, belirli sekil ve niteliklerin iltizam edilmesi için mutlaka delile ihtiyaç bulundugunu göstermektedir. Aksi takdirde ileri sürülen, ser'î bir dayanaktan yoksun kafadan atma bir söz olur ve degeri olmaz. Elde edilen bu fayda, bu mesele ile birlikte mutlak emir mukayyede hamledilmez[295] meselesinin birlikte degerlendirilmesinin sonucu olmaktadir. [296]

**ONBESINCI MESELE:**

Kül olarak islenmesi istenilen birsey[297], birinci kasit ile talep edilmis olmaktadir. Bu, bazen ikinci kasitla terki istenilen sey haline de dönüsebilir. Nitekim bunun aksi de varittir. Yani, kül olarak terki istenilen sey, birinci kasitla terki talep edilen sey olmaktadir ve bu da bazen ikinci kasitla islenmesi istenilen sey haline dönüsebilir.[298] Bu durumda her biri, aslî kasitla olan talep özelligini yitirmez.

mez.[299]Birincinin izahi çesitli yönlerden ortaya çikar:

a) (Kül olarak islenmesi istenilen sey), Sâri'in kasdi açisindan ele alinabilir. Asil da budur. Bu durumda kisi onu mesru bir sekil üzere almis ve mesru bir sekilde de faydalanmis olur. Ne ondaki, ne onun mukaddimelerindeki, ne tâbilerin-deki, ne de beraberinde bulununlardaki Allah'in hakkini unutmaz. Kisi, onu bu sekil üzere aldigi zaman, o sey cüz olarak mubah, kül olarak ise matlup bir hal alir. Çünkü mubahlar, Sâri' tarafindan mutlak olarak kullarin çikarlarina uygun düsecek bir sekilde kullanilmalari için konulmustur. Onun kullanilmasi, ne dine ne de âhirete zarar vermeyecek

sekilde olacaktir. Bu, itidal hali olmaktadir. Iste bu yönden ele alindiklari zaman mubahlar nimet sayilmislar, Allah'in bir in'âm ve ihsani kabul edilmisler, "hayif ve "lütuf" diye isimlendirilmislerdir.

Mükellef, onlari kullanirken, dünyasi ya da dini için zararli hale gelecek sekilde kullanmak suretiyle itidal sinirindan çiktigi zaman, mubahlar iste bu yönden yerilir bir hal alir. Çünkü bu haliyle o, onlarin öncesinde, beraberinde ve sonrasinda ifasi gereken haklara riayetten uzaklasmis, dolayisiyla hem dünyasi hem de âhireti için maslahatlar yerine mefsedetler dogmustur. Bunun sebebi de, mükellefin mubahlardan tasiyamayacagi kadarim yüklenmis olmasidir. Çünkü mükellef eger mubahlardan herhangi bir sekil, veya bir tür ya da bir miktar ile yetinebiliyorsa ve onun maslahatlari bu seyir üzere arzulandigi sekilde yürüyorsa, sonra o idare edemeyecegi kadar fazla, aklî ve bedenî kuvvetinin üstünde bir yük altina girerse, ölçüyü asmis, asiri gitmis olur ve bütün bunlari tasimaya da gücü yetmez. Bunun sonucunda da çözülmeler bas gösterir ve bozulma (fesad) dogar. Meselâ beslenmesi için kendisine bir çörek yeterli olan bir adami örnek olarak ele alalim: Onun dogru dürüst kazanma mükellefiyeti, ona bu kadarim yükler; çünkü onun yapisi buna göre hazirlanmistir, daha fazlasini kazanacak güçte yaratilmamistir. Simdi bu kisi bir çörek yerine iki çörek yemek istedigi zaman su sonuçlarla karsilasilir:

1) Önce kesp (kazanma) açisindan bir israfa girmis olur; çünkü takva ile birlikte sadece kendisine yetecek kadarinin külfetini yüklenmesi gerekirken, iki kisinin külfetini yüklenir olmustur. Buna ise o, ancak baska taraflardan yan çizerek güç yetirebilecektir.

2) O mubahin kullanilmasi açisindan israf etmis olacaktir. Çünkü normal bünyesinin ihtiyaci üstünde bir gida almasi için nefsim zorlamis olacaktir. Bu ise kendisine güç gelecektir, belki bu yüzden daralacak ve sikintisi artacaktir. Bütün bunlar onu, Allah Teâlâ ile beraber olmak için onun huzurunda durmasi istenilen ibadetlerden alikor.

3) Sonucu itibariyla da israf olur; çünkü her derdin asli oburluktur. Bu kisi, bu haliyle dert kazanma yoluna girmis ve ona yakalanmaya da ramak kalmistir. îsraf anindaki zahir ve bâtin diger bütün hallerinin hükmü iste böyledir. O, aslinda bu haliyle kendi üzerine mefsedeti celbetmeye çalismaktadir. Yoksa yenilen çöregin bizzat kendisi -gida olmasi ve hayatin kendisine bagli olmasi açisindan- yerilmis degildir.

Bu örnek üzerinde düsündügün zaman, yergi konusu olan seyin, bizzat nimetlerin kendisi degil, mükellefin onlari kullanis tarzi oldugunu göreceksin. Nimetler, yergi konusu olan halin vasitasi olmasi hasebiyle iste bu açidan yergiye konu olmuslardir ki bu da ikinci kasit olmaktadir. Çünkü o mükellefin yergiye konu olan kasdi üzerine bina edilmistir. Yoksa Allah

Teâlâ, kullarina nimetleriyle kendisim tamtmis, onlarla ihsanda bulundugunu belirterek kendisine karsi minnet borçlan oldugunu ifade etmistir. Tabiî Yüce Allah bunu, mükellefin bu nimetler karsisindaki tavrindan katinazar-la mutlak olarak yapmistir. Bu, nimetlerin aslî kasit üzere mutlak olarak övgüye deger olduklarinin bir delilidir. Yergiye konu olmasi, ancak Allah yolundan ahkor oldugu zaman söz konusu olmaktadir. Düsünen kimse için bu husus açiktir.

b) Mubahlarin Allah'a minneti gerektiren nimet olma yönü asla yok olmaz. Israf ise tamamen ortadan kalkabilir. Devamli olan ve hiçbir sekilde zail olmayacak olan, birinci kasit ile istenilmis olandir. Zail olabilecek Özellikte olan ise böyle degildir. Çünkü mükellef mubahi, kendisine belirlendigi sekil-de elde ederse, bunda herhangi bir yergi unsuru bulunmaz. Arzu ve heveslerinin bir sonucu olarak onu almis ve kendisi için belirlenmis yola riayet etmezse, heva ve heveslerine uymus olmasi açisindan yergi konusu olur, öbür açidan ise yergiye mahal degildir. Sonra yergi yönü bazen nimeti ta-zammun eder ve nimet onun içinde bulunur. Ancak onu heva ve hevesleri bürümüs olur. Meselâ kisi mubahi mesru olmayan sekil üzere aldigi zaman, bu hareketi zimninda genelde maslahatlari gerçeklesmis olur. Her ne kadar saibeli ise de, bu hevasma uyulmus olmasi yüzündendir. Asil olan nimettir. Ancak heva ve hevesleri ona bazi fesad özellikleri bulastirmistir; fakat asil maslahati ortadan kaldirmamistir. Eger asil maslahat ortadan kalkacak olsaydi, mubahin asli da ortadan kalkardi; çünkü mübahlik maslahat üzerine bina olmaktadir. Dolayisiyla, mubahin asli, her ne kadar yergi konusu olan kesp tarzi ve kullanis biçimi sonucunda saibeli bir hal alsa da, hala var olmaya devam etmektedir. Bu,

ayni zamanda mubahin yergi konusu ve terki matlup olan bir hal almasi durumunun birinci kasitla degil de ancak ikinci kasitla olacagini gösteren delillerden biridir.

c) Bu husus bizzat seriat tarafindan da açiklanmistir: Meselâ su âyetleri buna örnek gösterebiliriz: "Öyleyken bâtila inaniyorlar ve Allah'in nimetini inkâr mi ediyorlar?[300] "Fakat insanlarin çogu sükretmezler[301]"Taze et yemeniz, takindiginiz süsleri edinmeniz ve Allah'in bol nimetinden fay-dalanmaniz için denize... boyun egdiren de O'dur. Artik belki sükredersiniz"[302]

Bu ve benzeri âyetler, yeryüzüne yayilmis bulunan nimet ve menfaatlerin aslî halleri üzere bulunduklarini göstermektedir. Ancak mükellef için bunlar üzerinde yükümlülüge esas olan tercih hakki konulmasi sebebiyle, bu nimetler üzerinde saibeler dogdu. Bu saibeler, onlarin mükellef için ilk konulus sekli açisindan degildir. Zira ilk konuluslari itibariyla bunlar halis nimetlerdir. Eger bunlar yükümlülük konusunda mesru esaslar çerçevesinde

kulla-mlirlarsa, bu sükür olur; sükür, nimetlerin aslî konuluslari dogrultusunda kullanilmasi demektir. Eger mesru olmayan sekil üzere kullanilacak olursa bu da küfrân-i nimet olur. Iste bu sekilde kullanilisindan mefsedetler dogar ve mükellefi kusatir. Sonuçta bunlarin hepsi de Allah'in kaza ve kaderi ile olmaktadir. "Ve Allah sizi ve sizin yapmakta olduklarinizi yaratti"[303]

Hz. Peygamber de söyle buyurmustur: "Sizin hakkinizda en çok korktugum sey, dünyanin sizden öncekilere kapilarini açtigi gibi, size de açmasidir" Denildi ki: "Hayir, hiç ser getirir mi?"

Söyle buyurdu: "Hayir ancak hayir getirir.[304] Süphesiz baharin bitirdigi her nebat siskinlikten ya öldürür ya da ölüme yaklastirir'[305]

Keza, sedd-i zerâi* bahsi de bu kabildendir. Çünkü sedd-i zerâi', yapilmasi istenilen[306] birseyin, ortaya çikan bir maniden dolayi terkinin istenmesi demektir. Bu, genel anlamda üzerinde ittifak edilen bir prensip olmaktadir. Her ne kadar âlimler tafsilatinda ihtilaf etmislerse de, bazi fer'î meseleler üzerindeki bu görüs ayriliklari, sedd-i zerâi' prensibi üzerinde meydana gelen genel anlamdaki icmâi ortadan kaldiracak ölçüde degildir. Çünkü âlimler meselâ: "Ey iman edenler! Peygamber'e: (Bizi gözet anlamina 'çobanimiz' anlaminda da kullanilabilecek) 'Râinâ' demeyin; 'unzurnâ (bize bak)' deyin[307]"Allah'tan baska yalvardiklarina sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek asiri gidip Allah'a sövmesinler" [308]gibi örneklerde sedd-i zerâi' prensibi üzerinde ittifak halindedirler. Bu konuyu destekleyecek örnekler çoktur.

Menduphik üzere yapilmasi talep edilen seylerde de durum aynidir. Böyle birsey, bazen ikinci kasitla mendupluk üzere terki istenen birsey haline dönüsebilir. Nitekim, dinde taskinliga ve asiriliga gitmeyi, visal orucunu, pesi pesine oruç tutmayi, evlenmemeyi yasaklayan hadisler bu hususu ortaya koymaktadir. Bu türden daha önce pek çok örnek geçti.

Azimet olarak yapilmasi vacip olarak istenilen birseyin, ikinci kasitla ayni sekilde terki matlup bir hal almasi da mümkündür. Eger azimet hükümle amel edilmesi halinde, o ameli ihlal edebilecek ve vacibin edasini noksan hale getirecek unsurlar[309] bulunursa, o zaman terki istenilebilmektedir. Meselâ: "Yolculuk esnasinda [22i] oruç tutmak, takvadan (birr) degildir" [310] hadisinde oldugu gibi.

Hulâsa, mutlak surette birinci kasit ile islenmesi istenilen bir sey, ikinci kasitla bazen terki matlup olan birsey haline dönüsebilir. Varmak istedigimiz sonuç iste budur.

Itiraz: Burada söyle denilebilir: Bunun aksini gösteren hususlar vardir. Övgü ve yergi, yeryüzünde yayilan seylere ve menfaatlere esit olarak ayni

düzeyde yönelmektedir. Çünkü Allah Teâlâ söyle buyurmaktadir: "Arsi su üzerinde iken, hanginizin daha güzel is isleyecegini ortaya koymak için, gökleri ve yeri alti günde yaratan O'dur" [311]"Hanginizin daha iyi is isledigini belirtmek için, ölümü ve dirimi yaratan O'dur[312]"And olsun ki, sizi içinizden cihada Çikanlari ve sabredenleri meydana çikarana ve haberlerinizi açiklayana kadar deneyecegiz" [313]Daha önce de geçtigi gibi, yükümlülük sinamak ve denemek için konulmus, böylece ilm-i ezelîde malum olan seyin sühûd âleminde de ortaya çikarilmasi amaçlanmisti. Allah'in ezelî ilminde sunlann cennetlik, sunlarin da cehennemlik oldugu sabitti; ancak bu sonuç yapilacak olan imtihana göre belirlenmisti. Imtihan ise; ancak iki yönü olan birseyle gerçeklesebilir; tek yönlü bir seyle olmaz. Iste bu noktadan hareketledir ki, kullar için yeryüzünde yayilmis olan nimetler -bizatihi kendileri açisindan- övgü ya da yergiye, emir ya da nehye mahal olmazlar. Bu gibi seyler onlara ancak mükellefin onlari kullanmasi açisindan taalluk eder. Onlara nisbetle mükelleflerin tasarruflari da esittir; mükellefin tasarruflari açisindan nimet ve maslahat kabul edildigi gibi, yine onun tasarruflari açisindan fitne ve azap da kabul edilmektedir. Bunu su husus da açiklar: Yeryüzünde faydalanilmak üzere yerlestirilmis bulunan seyler, hem maslahat hem de mefsedet cihetine yatkin olup, her iki türden tasarrufa elverislidirler. Yeryüzünde yerlestirilmis bulunan bu seyler, imtihan kasdi ile teklif için ve izah edildigi sekil üzere olunca, bu iki taraftan biri digerine nasil agir basacaktir? Ki bunun sonucunda birinci kasdin, onlarin yeryüzüne nimet olarak yerlestirilmesi olsun. Onlarin azap ve fitne olusu da ancak ikinci kasit üzere bulunsun.

Cevap: Itiraz yerinde degildir ve iki açidan dedikleriniz arasinda bir terslik yoktur:

a) Yeryüzüne yerlestirilen seylerin, saibelerden uzak sade nimetler oldugunu ortaya koyan nasslann zahirleri ya oldugu gibi muraddir; birinci olarak matlûp olan da budur. Ya da onlarla, aslinda öyle olmadiklari kastedilmis olabilir. Bu ikinci ihtimal sahih degildir; zira ne aklen ne de naklen Allah Teâlâ'nin birseyi oldugu gibi bildirmemesi mümkün degildir. Eger biz yeryüzüne yerlestirilen bu seylerin mah-za fitne ve azap olmadiklari gibi halis nimetler de olmadiklarim tasavvur edecek olursak, o zaman Allah Teâlâ'nin onlarin nimet oldugunu bildirmesi ve bunlar sebebiyle kullarin kendisine minnet borcu oldugunu ifade buyurmasi ve onlari insanlarin aleyhine bir hüccet olarak kullanmasi, sükür için bunlari bir gerekçe kabul etmesi akil ve mantiga ters düsecektir. Sonra biz meselâ: "Biz yeryüzünü bir besik, daglari da onun için bir kazik kilmadik mi?.[314] "Yukaridan size su indiren O'dur. Ondan içersiniz; hayvanlari otlattiginiz otlar da onunla biter[315]gibi âyetlerde bahsedilen nimetlerin tafsilatina baktigimiz zaman, bunlardan herhangi biri hakkinda mutlak olarak 'hayir

öyle degildir' diyebilir miyiz? Yahut da 'onlar su kavme nisbetle nimet, baska kavimlere nisbetle ise fitne ve azaptir' iddiasinada bulunabilir miyiz? Bütün bunlar hem akla hem de nakle aykiri olan seylerdir.

Su husus da bunun dogrulugunu destekler: Süphesiz ki Kur'ân, hidayet, rahmet ve kalplerde bulunan hastaliklara sifa olmak üzere indirilmistir. O en yüce nurdur ve onun getirdigi yol 'tarîk-i müstakîm'dir. Ona bunun aksine bir sifat nisbet etmek sahih degildir. Buna ragmen Kur'ân hakkinda söyle âyetler gelmistir: "Allah onunla bir çogunu saptirir, bir çogunu yola getirir. Onunla saptirdigi ancak fâsiklardir[316]"O, (baskalari için degil) takva sahipleri için bir hidayettir[317]"O, iyilik sahipleri için bir hidayet ve rahmettir"[318]Simdi bu ve benzeri âyetlere bakarak 'Kur'ân, bir kisim insanlar için hidayet, digerleri için ise sapiklik olmak üzere inmistir' ya da 'o hem hidayet, hem de sapiklik için gelmis olabilir; her ikisi de muhtemeldir' denilebilir mi? Böyle bir sakat düsünceden Allah'a sigininiz.

Burada söyle denilemez: O, zikri geçen iki itibara[319] göre bazen sahih olabilir? Meselâ dünya hayati, bir bakima oyun ve eglencedir; öbür taraftan da saadete bir merdivendir; ciddiyettir; saka degildir. "Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasindakileri oyun olsun diye yaratmadik" [320]

Çünkü biz söyle demekteyiz: Bu, Allah'in kendisini nimetlerle tanitmasini, âyetlerin zahiri üzerine hamlettigimiz zaman dogrudur. Aynen, Kur'ân'm -icmâin da delalet ettigi gibi- hidayet, sifa ve nûr olmasinin sahih olmasi gibi. Bunun disinda kalanlar ise, nimetlerin yeryüzüne yayilmasi konusunda gözetilen aslî kasdi ihlâl etmeyecek sekil üzere yorulur.

b) Nimetlerin, sahipleri hakkinda fitne ve azap haline dönüsmesi, ancak mükellefin tavri sonucu olmaktadir. Çünkü nimetler durup dururken fitne ve azaba dönüsmezler; maksûd olmayan sekil üzere kullanilmis olmasi, onu bu hale dönüstüren husus olmaktadir. Çünkü yeryüzünün besik, daglarin kazik kilinmasi vb. hepsi de açik nimetlerdir ve nimet olma özellikleri degisecek türden degildir. Ancak, sükür yerine belirlenilen sekil üzere kullanilmamak suretiyle küfrân-i nimetle mukabele edilince, nimet olan bu seyler, mükellef için vebal halini almistir. Aslinda vebal olan sey, nimetler degil mükelleflerin bizzat fiilleri olmaktadir. Çünkü onlar, Allah'in bu nimetlerini masiyet için vasita edinmislerdir.

Kur'ân'm durumu da ayni minval üzeredir. Çünkü onlar, Allah'tan baska edinilen putlari, zayiflik konusunda örümcege benzetilince[321], kendilerine söylenilen bu konuda düsünmeyi ve tefekkürü terkettiler. Bu halleri, tâ kendilerine söylenen baslarina gelinceye kadar devam etti. Bunlar, bu temsil karsisinda ne kastedildigine bakmaksizin bizzat örümcek ile yapilan benzetmenin zahirine kafalarini taktilar ve "Allah, bu temsille neyi kastetti?[322] dediler. Yüce Allah da, vaziyeti böyle olan kimseler hakkinda ezelde

sabit olan gerçegi bildirdi ve "Allah onunla birçogunu saptirir, bir çogunu yola getirir" buyurdu. Sonra beklenti halinde olan açiklamayi da yaparak "Onunla saptirdigi ancak fâsiklardir" [323] buyurdu ve böylece Kur'ân'in, bir kisim insanlara dogru yolu göstermek için, digerlerini de sapitmak için geldigi seklinde anlasilabilecek sakat düsünceyi ortadan kaldirmis oldu. Yani o bir hidayet kitabidir. Daha Önce buyurdugu gibi "O, takva sahipleri için bir hidayettir" [324](digerleri için de öyle) ancak fâsiklar Kur'ân'm indirilmesinden güdülen asil amaci gözardi ederek baska seylere bakmalari yüzünden sapitmislardir. Kur'ân, ayni sekilde muhtevasindaki hakikatlere bakan müttekî kimseler için de hidayettir. Bu hakikat-lar, Kuran'm indirilis amaci olmaktadir. Bu sonuç, konu ile ilgili birinci meseleden çikarilir. Bu husus ortaya konulunca, nimetlerin birinci kasit ile nimet olduklari da anlasilmis olur. Bir kisim insanlar için nimet olmamalari ise, onlari istenilen mesru sekil üzere almamalarindan kaynaklanmaktadir. Ikinci kasdin mânâsi da iste budur. Allahu alem!

Ikinciye yani kül olarak terki matlup olan seyin terkinin birinci kasit ile talep edilmis oldugu konusuna gelince, onda da durum aynidir. Çünkü onlar, islenmesi matlup olan seylere ters düsen seyleri destekler bir hal alir ve bu yüzden de terki matlup bir hale dönüsür. Bu gibi seylerde zamani bosa Öldürmekten baska hiçbir fayda yoktur. Kendisinden husûsî olarak meydana gelmesi beklenilen bir kasid da yoktur. Bu durumda mesalâ (cüz olarak) mubah olan mûsikî, ne bir zarurî, ne bir hâcî ne de tekmîlî olan bir asla hizmet eder bir hal almaz; aksine onunla zamani öldürmek, zarurî, hâcî ya da tahsînî esaslar için hadim olan seyden[325] yüz çevirmek demek-tir. Dolayisiyla onlarin ziddma hadim olmaktadir.

Ikinci bir husus, o Sâri' Teâlâ'nin 'bâtil' olarak niteledigi eglence kabilindendir. Meselâ: "Onlar bir kazanç veya bir eglence (lehv) gördüklerinde[326] âyetinde lehvden[327] maksat, davul veya zurna ya da sarkidir. Dünyayi yerme sadedinde de "Dogrusu dünya hayati bir oyun ve oyalanmadir" [328] buyurulmustur. Hadiste de: "Her eglence bâtildir; üç tanesi müstesna...[329] buyurulur, oyun ve eglence faydasiz bir ugrasi kabul edilir ve bundan üç tanesi[330]istisna tutulur. Çünkü bu istisnalar, zarurî olan bir esasin en iyi bir sekilde varligini sürdürmesine yardimci hususlardir; o yüzden istisnasi gerekli görülmüs ve bu eglenceler bâtil sayilmamistir.

Bir üçüncü husus, Allah Teâlâ, bu türden birseyin zikri ile kendisine minnet borcumuz bulundugundan bahsetmemistir. Keza bu gibiler, birinci kisimda oldugu gibi nimetlerin sayilmasi sirasinda da zikredilmemistir. Dolayisiyla meselâ bizâtihî ne eglenceden, ne cûsa gelmeden, ne de onun sebebi açisindan ele alinip, bunlara karsilik Allah'a karsi minnet borcumuz oldugu

ifade edilmemis; aksine bunlar matlup olan bir hususa destek vermesi yönünden ele alinmislardir.[331]Hem sonra bu istisna edilen seyler, insanlar arasinda carî bulunan güzel âdetlere de uygundur. Istisnalar disindaki eglenceler ise tümüyle, carî güzel âdetlerin çerçevesi disinda bulunmaktadir. Bu su hususu da ortaya koyuyor: Gerek yaratilis ve gerekse icat bakimindan istifade sekillerinin esbabi kullar için özel olarak hazirlanmis bulunmaktadir. Minnet beklentisi, iste bu yönden hasil olmaktadir. Eglence ve oyun için, aslî yaratilis bakimindan özel olarak konulmus bir hazirlik bulamazsin.[332] Onlar sadece yeryüzüne yayilmis, fakat onlar yönünden asla bir minnet beklentisi oldugu ortaya konmamistir. Meselâ su âyetlere bakilabilir: "Allah'in kullari için yarattigi ziynet ve temiz nziklari kim haram kilabilir[333]"Allah, yeri canli yaratiklar için meydana getirmistir. ... Bu iki denizden de inci ve mercan çikar" [334]"Sizin için atlari, katirlari ve merkepleri binek ve süs hayvani olarak yaratmistir[335] Ve benzeri daha pek çok âyet. Ne Kur'ân'da ne de Sünnette, Allah Teâlâ'mn bize oyun ve eglenceyi yaratmak suretiyle in'âm ve ihsanda bulundugunu gösteren bir nass bulamazsin[336]

Itiraz: Lezzetin husulü, nefsin rahatlamasi, insanin neselenmesi haddizatinda maksûd olan birseydir. Bu yüzden de bunlar, birinci kisim içerisinde yayilmis bir halde bulunmaktadir. Meselâ yemek, içmek, cinsî iliskide bulunmak, binmek gibi seylerden alman hazlar gibi. Bu gibi nazlarin -arkasinda bulunan neye hizmet ettikleri noktasini göz önünde bulundurmadan- mücerred kendilerini talep etmek caiz olmaktadir. Dolayisiyla ayni sey, islenmesi Sâri'ce maksûd bulunan mesire yerlerinde gezinmek, mûsikî dinlemek vb. gibi yollarla eglenmek ve oynamak konusunda da caiz olsun.[337] Bunun dogrulugunu gösteren deliller de vardir:

1.

Bunlarin birinci kisim içerisinde yayilmis bulunmasi.

2.

Kur'ân'da bunlarin kastedildigim gösteren deliller bulunmasi: Meselâ: "Onlari (hayvanlari) getirirken de, gönderirken de zevk alirsiniz" [338]"Sizin için atlari, katirlari ve merkepleri binek ve süs hayvani olarak yaratmistir"[339] "Hurma agaçlarinin meyvelerinden ve üzümlerden de içki ve güzel rizik elde edersiniz"[340] Ve daha benzeri baska âyetler. Bütün bunlar nimetlerle in'âmda bulunuldugunu, mallardan bir haz alma duygusu verildigini ve onlarla hayatin süslendigini belirtme sadedinde zikredilmis seylerdir. Içki elde etmek de, eglence ve oyun mânâsina gelir.[341] Dolayisiyla bunlarin da birinci kisim içerisine girmesi uygun olur.

3.

Bu gibi seyler her ne kadar bir açidan kül olarak matlup bulunan seylerin ziddina hadim ise de, ayni zamanda emrolunan seylere de destek verir durumdadirlar.[342]Çünkü bunlar vücuda verdikleri zindelik sonucunda ibadetlerin ve diger hayirli islerin yapilmasina da yardimci olurlar. Dolayisiyla bunlar da kül olarak matlup olanlar gibi olurlar. Bu durumda iki kisim da aynidir ve aralarini ayirma uygun degildir.

Cevap: Zindelik ve haz arayislari, kül olarak matlup bulunan seyler arasina yayilmis ise, islenmesi istenilen esaslara hadim bulunmaktadir. Eger bu özellikten soyutlanacak olurlarsa, biz onlarin haddizatinda maksûd olduklarini kabul etmeyiz. Tartisma konusu da iste bu noktadir. Maksûd olan, nazlarin ve zindeligin zarurî ya da baska bir esasin hadimi oldugu bir konuda olmasidir.

Buna delalet eden hususlardan biri de Hz. Peygamber'in: "Her eglence bâtildir; üç tanesi müstesna..."[343]buyrugudur. Bu hadisinde Hz. Peygamber, tekitli bir sekilde talep olunan seylere hâdira durumda olan seyleri istisna etmis; diger eglencelerin ise bâtil oldugunu söylemistir. Hadiste[344] de söyle gelmistir: Hz. Peygamber'in ashabi biraz sikilmislardi: Tâ Rasûlallah! Bize anlat" dediler. Nefisleri uyaracak birseyler istiyorlardi. Bunun üzerine "Allah, âyetleri birbirine benzeyen ve yer yer tekrar eden Ki-tab'i sözlerin en güzeli olarak indirmistir. Rablerinden korkanlarin bu kitaptan tüyleri ürperir, sonra hem derileri ve hem de kalpleri Allah'in zikrine yumusar ve yatisir. [345]âyeti indi. Bu su mânâya geliyordu: Allah'in kitabina ciddiyetle yönelmek, sizin talep edeceginiz en son nokta olacaktir. Çünkü onda ser"î hükümler, hikmetler, mev'izeler, sakindirmalar, müjdelemeler vardir; bunlar kurtulusu saglayacak, ebedî saadeti kazandiracak hususlarda tefekküre ve ibret almaya yöneltecek özelliktedir. Gelen bu cevap, onlarin istediklerinin aksi olmaktadir.[346] Râvi söyle der: Sonra yine sikilir gibi oldular ve: "Yâ Rasûîallah! Bize hadisin üzerinde Kur'ân'm altinda birseyler anlat" dediler. Bunun üzerine de Yûsuf sûresi nazil oldu. Bilindigi gibi onda ibret verici âyetler, mev'izeler, hatirlatici sözler, acâIblikler vardir ki, bunlar da ayni sekilde Allah'a taat ko-nusunuda ciddiyete tesvik eden, buna ragmen yükümlülüklerin agirliklarindan da rahatlatan seylerdir. Böylece onlar, maksatlarina, zarurî olan esaslara ters düsecek seylerle degil de onlara hadim olabilecek seylerle ulasmalari gerektigine irsad edilmis oldular.Hadiste de söyle buyurulur: "Her ibadet edenin (âbid) bir zindelik ve ragbet ani vardir. Her zindeligin de bir fütur (gevseklik ve usanma) ani vardir. Sonrasi da ya sünnet, ya da bid'attir.[347] Fütur aninda sünnete uygun hareket eden, dogruya erismis olur. Fütur hali, sünnetin disinda baska bir mecraya kayan[348] kimse ise helak olmus olur'[349]

Ziynet, güzellik ve içki edinmeden bahseden âyetlere gelince, bunlar bu nimetlerin aslinda gözetilen esas maksatlara sadece tâbilik yoluyla zikredilmislerdir[350]Yoksa bunlar bu sayilan nimetlerden gözetilen aslî maksatlar degillerdir. Sonra güzellik ve birse-yin ziynet olmasi birinci kisim içerisine giren seylerdendir. Çünkü birinci kisimdan olanlara hadim bulunmaktadir. Buna Allah Teâlâ'nm su buyrugu da delâlet eder: "Allah'in kullari için yarattigi ziynet ve temiz riziklari kim haram kilabilir?"[351] Hz. Peygamber de söyle buyurur: "Süphesiz ki Allah güzeldir, güzelligi sever"[352] "Süphesiz ki Allah, verdigi nimetlerin eserini kulunun üzerinde görmekten hoslanir'[353] Içki edinme âyetine gelince, Yüce Allah onu ifade ederken "ondan içki elde edersiniz" buyurarak, içki edinme fiilini onlara nisbet etmis ve onu güzel vasfi ile ni-telememistir. Rizik hakkinda ise "güzel rizik" buyurarak onu güzellikle nitelemistir. Bu durumda in'âm ve ihsanda bulunuldugunu ifade, tasarruf mahalli olan asil sebebiyle olmakta, bizzat tasarruf sebebiyle olmamaktadir. Aynen tasarrufa mahal olan diger nimetlerle in'am ve ihsanda bulunuldugunun belirtilmesi gibi. Çünkü kullar mesru ya da gayri mesru tasarrufta bulunabilmektedirler. Diger nimetlerde oldugu gibi, hiçbir zaman gayri mesru tasarruf sekli, bizden beklenilen minnete esas olmak üzere zikredilmis degildir. Aksine Allah Teâlâ meselâ söyle buyurmustur: "De ki: Allah'in size indirdigi rizkin bir kismini haram, bir kismini helâl kildiginizi görmüyor musunuz? De ki: Size Allak mi izin verdi, yoksa Allah'a karsi yalan mi uyduruyorsunuz?'[354] Bu nokta iyi kavran-malidir.

Üçüncü yöne gelince, eger onun emredilen bir seye hadim oldugu farzedilecek olursa, bu takdirde o birinci kisimdan olacaktir. Kisinin hanimi ile oynasmasi, at talimi vb. yollarla eglenmesi gibi. Ancak bunlarin emredilmis olan seylere hadim olmalari birinci kasitla degil ikinci kasitla olmaktadir. Zira bu tür oyunlarla oynadigi o anda, kül olarak yapilmasi matlup bulunan bir amelle kendisini gaflet ve tenbellikten uyaracak bir baska amel islemesi mümkündü; zevce ile oynasmak gibi. Bunun için herseyi terketmek suretiyle istirahate çekilmesi de yeterlidir. Uyumak ve baska yollarla dinlenmek sonucunda, her zaman için çalisma yorgunlugu ortadan kalkmayabilir. Bütün bunlar (yani uyku vb. seyler) mubahtir. Çünkü birinci kasit ile matlûp olan seye hadim bulunmaktadir. Oyun ve eglence yolu ile dinlenme ise, böyle degildir. Eger kisi bu oyunlardan devamlilik olmamak kaydi ile oynar ve eglenirse, o zaman islenmesi matlup seye hadim olan birseyi içeren bir is[355] yapmis olur. Onun hâdimligi ise birinci kasitla degil, ikinci kasitladir. Dolayisiyla birinci kisimdan ayrilmis olur. Zira birinci kisimdan olanda ibtidaen hadim olan sey yapilmis iken, bu kisimda terki matlup olan seye hadim olan islenmistir. Su kadar var ki, devamlilik olmadigi takdirde[356] oyun, islenmesi matlup olan seye hizmet mânâsi da

içermektedir. Düsünen kimse için bu açiktir.

Fasil:

Itiraz: Burada söyle denilebilir: Bu bahis, fikhi bir faydasi olmayan lüzumsuz bir tetkiktir. Çünkü her iki kisim da, aslî konumunun gereginin ziddini içermektedir.[357] Bu durumda yapilmasi gereken sey, mubahin kullanilmasi ya da terki konusunda durum ne gerektiriyorsa[358] o sekilde amel etmektir. Bunun ötesinde kalan seylerin göründügü kadari ile hiçbir faydasi yoktur. Yapilan sadece mevhum bir duruma zihnin takilmasi ve yorumlara gidilmesidir. Böyle birsey ise ciddî ilim adamlarina yakismaz.

Cevap: Bilakis bu konu üzerine hem fikhi durumlar[359] hem de

amelî esaslar terettüp eder:

1.

Bunlardan birincisi sudur: Bu konu, fesadi gerektiren arizî durumlarin ortaya çikmasi halinde, mubahlardan vazgeçilmesi istenilecek olanla, böyle bir durumda fesadi gerektiren arizî engellere ragmen terki istenmeyecek olan kisimlar arasini ayirmamiza imkân verir. Söyle ki: Alis veris, birlikte yasama, birlikte ikamet et- [232] me... gibi asil olmak üzere mesru kilinan esaslari ele alalim: Yeryüzünü fesat kaplasa ve her tarafta münker olan seyler yayilsa, öyle ki mükellef, ihtiyaçlarini gidermesi ve lüzumlu tasarruflarda bulunmasi halinde genelde bu tür münkerât ile karsilasmak ve onlara bulasmaktan kurtulamasa; zahir, bu durumda onun böyle bir sonuca götürecek herseyi birakmasini gerektirecektir. Fakat hakikat öyle degildir; onun mutlaka ihtiyaçlarini - islenmesi ister cüz, ister kül olarak matlup bulunsun- gidermesini gerekli kilar. Giderilmesi gerekli kilman bu ihtiyaçlar ya aslî üzere matluptur ya da, aslî olarak matlup olana hadim durumdadir. Çünkü, eger bu durumda mükellefin ihtiyaçlarindan el çekmesi istenecek olursa bu sikinti ve zorluga (harec) ya da takat üstü yükümlülüge götürür. Bunlar ise bu ümmetten kaldirilmis olan zor ya da imkânsiz yükümlülüklerdir. Insan için bu tür ihtiyaçlarin giderilmesi kaçinilmazdir. Ancak elinden geldigi kadar karsilasacagi bu münker seylerden kaçinmaya çalisir; güç yetiremediklerinden de affolunur (ma'fuvvun anh).[360] Zira bunlar (yani karsilasilan münkerât), asil hükmüyle degil tâbilik hükmüyle ortaya çikmaktadir. Imam Gazzâlî, Ehyâ adli kitabinin helâl ve haram bahsinde konuyu bundan daha husûsî bir biçimde[361] ele almis ve orada açmistir. Bu genel bir kaide olarak alindigi zaman süreklilik ve bidüziyelik gösterecektir.

Ibnu'l-Arabî, hamama girmenin caiz oldugunu belirttikten sonra söyle der: "Eger denirse ki: Hamam çogu kez münkerâtm görüldügü bir yerdir; dolayisiyla oraya girmenin hükmünün haram olmasi, mekruh olmasindan

daha isabetli gözükmektedir. Bu durumda caiz olmasi da nerede kaldi? Biz de deriz ki: Hamam tedavi olunan, temizlik yapilan bir yerdir. Bir nehir mesabesindedir. Nehirde de avret yerlerinin açilmasi ve münker seylerin yapilmasi gibi ser'an hos kabul edilmeyen durumlar galip halde bulunabilir. Bununla birlikte insan, ihtiyaç duydugu zaman ona girer ve mümkün mertebe gözünü ve kulagini esirgemeye çalisir. Münker olan seyler bugün mescidlerdedir; ülkeyi kaplamistir. Hamam da genel olarak ülke, özel olarak da nehir gibidir" Onun sözü böyle. Bu sözün, konumuza delâleti açiktir.[362]

Asil itibariyla mesru olan her konuda degerlendirme bu sekilde olacaktir. Bu ortaya çikan arizî durumdan sakinma hali, sikintiya maruz birakacaksa böyledir. Ama böyle bir sonuca götürmeyecekse ve farzedilen durum ile nehyin bulundugu konuda bir çikis noktasi bulunuyorsa -sedd-i zerâi'de oldugu gibi- o zaman mesele üzerinde düsünmek gerekecektir. Bu halde iki taraf birbirini tartmis olacaktir; kim arizî olan yönü dikkate alacak olursa, fesada giden yolu kapatacaktir; üstü örtülü riba satislari (büyûu'l-âcâl) ve benzeri hi-yel yollarinda oldugu gibi. Kim de asli dikkate alacak olursa, o da yasak olan sey açikça ortaya çikmadigi sürece men yoluna gitmeyecektir.

Meseleye, ayni zamanda asil olan ile galip halde bulunanin çatismasi (tearuzu) durumu da dahil olmaktadir. Çünkü asla itibarin önemli bir yeri vardir Diger hususlari dikkate almak ise, yardimlasma kabilinden tamamlayici unsur mahiyetindedir.[363] Bu konu da açiktir.Ama mubah, kül olarak terki matlup olan türden ise, durum bunun aksinedir. Hiçbir kimse için musikî dinleme, -mubah oldugunu kabul etsek bile- eger bu sirada yasak olan seyler ortaya çikiyorsa veya yolunda varsa caiz olmaz. Çünkü musikî dinlemek, haddizatinda islenmesi matlup olan sey degildir. Islenmesi istenilen birseye hadim durumda da degildir. Bu durumda, hal böyle iken mükellefin musikîden nasibini almasi mümkün olamaz ve onu tümden terketmesi gerekir. Oyun vb. diger seylerde de durum aynidir. Hükümler kitabinin Ruhsatlar faslinda bu konu için yeterince açiklama yapilmisti. Dünya hayatinin cazibesi ve fitneleri karsisinda gelen haberlerden kiminin onlara karsi uyarici ve onlardan kaçinmayi tesvik edici ifadeler içermesi, diger bir kisminin ise bu tür ifadeler içermemesi arasini bulma (telif) da iste bu noktanin dikkate alinmasi yoluyla olacaktir.

Itiraz: Selef, mefsedetlere götüren seylerden -her ne kadar asli kül olarak matlup olsa ya da matlup olana hadim bulunsa da- uzak durulmasi konusunda uyarmislardir. Onlar bu yüzden cemaati, cenaze merasimlerine katilmayi vb. ser'an matlup bulunan birçok seyleri terketmislerdir. Birçoklari evliligin terki ve çor çocuk sahibi olmama konusunda ruhsat

vermistir; çünkü bu gibi seylere pek çok münkerât girmisti. Imam Mâlik'ten zikre dil digine göre o cumalari, cemaatleri, ilim ögretmeyi, cenazelere katilmayi vb. ancak insanlar arasina katilmak suretiyle yapilabilen ve matlup olan seyleri terketmistir.[364] Digerleri de böyle. Onlar büyük âlimler, fa-kihler ve veli kullardi; hayir islemek, sevap elde etmek konusunda son derece hirsli kimselerdi. Bütün bunlar hakkinda seriatta delil de vardir: Meselâ Hz. Peygamber[ BIevehs'iumtu ] SÖyle buyurur: "Çok sürmez müslümanin en hayirli mali koyun olur; vadilerde, yagmur düsen yerlerde onu yayar. Dinini kurtarmak için fitnelerden ka-çar[365] Benzer daha baska uzleti tesvik eden hadisler vardir. Böyle bir hayat, kül ya da cüz olarak yapilmasi mendup ya da vacip olmak üzere matlup olan, bir baskasina hadim bulunan ya da bizatihi maksud olan pek çok seyin terki neticesini içerir. Vacip için durum böyle olursa mubahin durumu ne olur?

Cevap: Bu itiraz iki yönden yerinde degildir:

a) Biz, zarurî ve diger ihtiyaçlarin giderilmesi konusunda insanlarla birlikte olmanin caizligini söylemis olduk. Bir kimse iki caizden biri dogrultusunda hareket ederse, bunda herhangi bir sakinca olmaz. Cüz olarak matlup olan bize karsi

ileri sürülemez. Çünkü biz bu meselede o konuya girmek durumunda degiliz.

b) Hakkinda uyan bulunan ve selefin yapmis olduklari seyler, terkettikleri konularda onlarin kendi ictihadlari sonunda gördükleri daha güçlü bir muariz sebebiyledir. Meselâ fitnelerden kaçmak gibi. Çünkü fitne zamanlarinda bunlara karismak, zarurî olan esaslarin bir çogunu zedeleyecek sonuçlara sebep olabilmektedir; haksiz yere müslümanlar arasinda kan dökülmesi gibi. Yahut da insanlarla beraber olma durumunda elde edecekleri faydalarla, kaybedecekleri degerler ve ugrayacaklari zararlar arasinda bir tercih yapmalari sonucunda olmustur. Veyahut da asiri takva sahibi kimseler kendilerine baskalari için agir gelebilecek mesakkatler yüklerler. Mesakkatler ise, izafi olup kisiden kisiye degisir. Nitekim Hükümler bahsinde geçmisti. Dolayisiyla bütün bunlar bizim ortaya koydugumuz hususu zedeleyecek mahiyette degildir.

Fasil:

2.

Ikinci fayda, mubahlardan niyet ile tâate dönüsenler ile dönüs-meyenler arasindaki ayirimin yapilmasidir. Söyle ki: Mubahlardan emrolunmus birseye hadim olanin niyet ile tâat sekline dönüsmesi mümkündür. Çünkü yemek, içmek, cinsî iliskide bulunmak ve benzeri seyler, zarurî olan bir esasin gerçeklestirilmesi için sebep olmaktadirlar. Bu durumda alinan seyin

lezzet ve kalitenin en üst mertebesinde olup olmamasi arasinda fark yoktur. Bu ikisi arasinda, onlarin mutlak haz sebebiyle ya da ser'î hitap açisindan alinmis olmalari disinda dikkate alinacak bir fark yoktur. Eger haz cihetinden alinirlarsa, o bizzat mubah olmus olur. Ser'î izin açisindan alinmalari durumunda ise, o kül olarak matlup demektir.[366] Çünkü ser'î kasitta matlûp olana hadim unsur vardir ve onun talebi birinci kasitla olmaktadir. Bu taksim Hükümler bölümünde açiklanmisti.

Bu sabit olunca, islenmesi matlup olan birseye hadim durumda olan mubahin niyet ile tâate dönüsmesi sahih olacaktir. Zira aralarinda fark olarak sadece haz ya da izin açisindan alma kasti bulunmaktadir. Terki matluba hadim olan mubaha gelince, bunlar kül olarak ele alindiginda terki istenilir olduklarindan onun islenmesinin matlup sekle dönüsmesi sahih olmaz[367]Çünkü mubah, matlup hale ancak izin açisindan ele alinmasi halinde dönüsür. Halbuki meselemizde birinci kasitla iznin bulunmadigi kabullenilmisti. Geriye haz yönünden alinmasi kaliyor. Bu takdirde de yapilan tâat degildir; dolayisiyla kül halinde terki matlup olan mubahlarin tâat haline dönüsmesi sahih olmaz. Mesela oyun, temiz yiyecek ve içecklerin yenilmesi ve içilmesi gibi talep edilmis olan seylerin hadimi durumunda degildir. Çünkü yeme ve içme gibi hususlar zarûriyyât ve çerçevesi dahilinde bulunan cinse dahil olma özelli-gindedir. Oyun ise böyle degildir. Çünkü oyun, özellik bakimindan zarûriyyâtm ziddi olan seylerin cinsi içerisine dahil bulunmaktadir. Bu mubah olsa olsa, husûsi olarak "lâ be'se bih" yani islenmesi durumunda bir sakinca olmayan kisimdan olmaktadir; yoksa hakikî anlamda mubah gibi mükellefin tercihine birakilmis mânâsina degildir. Bu konunun açiklamasi daha önce geçmisti.[368] Iste bu esasa müsteniden mubah olan semâ meselesi ortaya çikmistir. Çünkü bazil ari, niyet ile onun tâate dönüsecegi görüsündedirler. Konu bu esasa vuruldugu zaman -Allah'in izniyle- hakikat ortaya çikacaktir.[369]

Itiraz: Biz, terki istenilen seye hadim olanin, birinci kasitla terki matlup bulundugunu kabuîlensek bile, daha önce de geçtigi gibi o, ikinci kasitla islenmesi matlup hale dönüsebilmektedir. Oyun, musikî ve benzeri seylerle vazifelerin yapilmasi ve tâatlerin ifa edilmesi için zindelesme amaçlanmis s a, bu açidan onlar tâat halini almis olurlar. Bu durumda nasil olur da, bu gibi mubahlar niyet ile tâate dönüsmez denilebilir?!

Cevap: Tâata karsi zindelik yönünün dikkate alinmasi, o seyin oyun ya da musikî olmasi açisindan olmamakta, bilakis onun içermis oldugu sey açisindan olmaktadir ve bu birinci kasitla degildir.[370] Çünkü mutlak istirahat açisindan o, meselâ uyku, sirt üstü uzanma, zevce ile oynasma ile aynidir. Hal böyle iken oyunu ya da musikîyi tercih etmis olmasi, istirahat

eden kisinin tercihini kullanmasinin sonucu olmaktadir. Kisi bunlari kendi ihtiyari ile seçince, hazzi pesinde kosmus olur; talep de yoktur. Talep yönünden almis olsa desek, daha önce de geçtigi gibi bu kisim hakkinda talep bulunmamaktadir[371]Eger onlarin içermis oldugu seyler, (Sâri'in nazarinda matlup olacak biçimde) ikinci kasit ile dikkate alinmis olsaydi, o zaman kisinin o seyi çokça ve devamli surette yapmis olmasi kendisine zarar vermezdi ve o sey kül olarak ele alindigi zaman yasak edilmis olmazdi. Çünkü o, islenmesi matlup olan seye hadim olmus olurdu ve bunun sonucunda da kül olarak islenmesi matlup olan kisimdan bulunurdu. Halbuki biz onun bunun aksine oldugunu ortaya koymustuk. Böyle bir sonuç tutarsizliktir. Bu, ancak nefsin tâate karsi uyandinlmasi ve zindelestirilmesi için mekruh birseyin islenmesine benzemektedir. Nasil ki mekruh, böyle bir kasit ile tâate dönüsmezse, o mânâda olan ve onun benzeri bulunan birsey de niyet ile tâate dönüsmez.

Fasil:

3.

Üçüncü fayda, Hz. Peygamber'in sonucunun kötü o-lacagim bilmesine ragmen, bazi insanlar için kendilerine çok mal verilmesi için dua etmesinin izahi olacaktir. Meselâ Sa'lebe b.Hâtib'a "Sükrünü eda eyledigin az mal, sükrünü eda edemedigin çok maldan hayirlidir" dedikten sonra, kendisine çok mal vermesi için Allah'a dua etmistir.[372] Simdi bu durum karsisinda bazilari: "Eger Hz. Peygamber çok malin ona zarar verecegini bilseydi, ona böyle dua etmezdi" dernektedirler. Iste bu müskilatm cevabi, sözünü ettigimiz bu bahisten çikacak ve söyle denilecektir: Hz. Peygamber'in ona duasi, mal kazanma konusunda e-sas bulunan mübahlik ya da ilgili talebin aslina yönelik olmaktadir; dolayisiyla Hz. Peygamber'in netice hakkindaki bilgisi ile bu duasi arasinda herhangi bir çeliski bulunmamaktadir.

Bir diger örnek: Mal kazanmanin aslinda mesru olmasina ragmen, Hz. Peygamber tarafindan onun fitnesinden sakinma geregi vurgulanmistir. Meselâ o söyle buyurur: "Sizin hakkinizda en çok korktugum sey, Allah'in size yerin bereketini açmasidir" Dediler ki: "Yerin bereketi nedir?" "Dünyanin yüzünüze gülmesi (zehratu't-dünya)" buyurdu. Kendisine: "Hiç hayir, ser getirir mi?" diye sorduklarinda da: "Hayir, hayirdan baskasini getirmez. Süphesiz ki bu mal revnaklidir, tatlidir..."buyurdu. Hakîm b. Hi-zam da söyle anlatir: Rasûlullah'tan istedim, bana verdi, sonra yine istedim, yine verdi, sonra yine istedim, yine verdi, sonra yine istedim, yine verdi, sonra söyle buyurdu: "Süphesiz ki bu mal revnaklidir, tatlidir.[373] Yine Hz. Peygamber söyle buyurmustur: "Dünyada (mali) çok olanlar, kiyamet gününde (sevabi) az olanlardir (ancak söyle söyle yapanlar hariç)'[374] Buna benzer daha baska dünya malindan sakindiran hadisler

gibi. Buna ragmen fitnelere neden olan kazanma yasaklanmamis, keza ihtiyaç miktarindan fazla olan kismi da yasaklanmamistir. Çünkü mal konusunda asil olan onun ser'an istenilir oldugudur. Kazanma sekli, matlup olan bu amaca hadim bulunmaktadir. O yüzden mal kazanma, kisi ister varlikli olsun ister yoksul, sartlarina riayet edilmesi durumunda esasta helâl olmaktadir. Israf ile ilgili yasaklar da onu asil helalliginden çikarmamaktadir. Çünkü talep aslî, nehiy ise tâbidir. Dolayisiyla aralarinda çeliski yoktur. Bu yüzdendir ki, Hz. Peygamber, ashabinin dünyevî ihtiyaçlarim karsilamak üzere çalismalarina müsade etmistir. Bu sonucun bu kaideden ortaya çikmasi açiktir.

Kaide üzerine bina edilen faydalar çoktur. [375]

**ONALTINCI MESELE:**

Daha Önce de geçtigi üzere, emir ve nehiyler tekit açisindan hep ayni düzeyde degildir. Amellerin gerek islenmesine ve gerekse terkine yönelik talebin dozu farklidir. Bu farklilik, emirlerin yerine getirilmesi, nehiylerden de uzaklasilmasi sonucunda ortaya çikan maslahatin, aksi durumda da beliren mefsedetin farkliligi yüzündendir.

Iktizâ'mn (gerektirme); vaciplik, mendupluk, mekruhluk ve haramlik seklinde dörde ayrilmasinin iste bu noktadan hareketle oldugu tasavvur edilir.

Bir degerlendirme daha vardir ki, ona göre böyle bir taksim yapilmaz. Bilakis hüküm sirf iktizâya tâbi kilinir. Buna göre iktizânin iki yönü vardir: a) Islemeyi gerektirme, b) Terki gerektirme.

Islenmesi istenilen seyler içinde vaciple mendup; terki istenilen seyler içinde de mekruh ile haram arasinda bir fark yoktur. Bu degerlendirme, sûfiyyeye ve onlar gibi düsünüp dünya isteklerine tümüyle sirt çeviren, âhiret yolculugunda ciddiyet ve azimetle yürüyen kimselere aittir. Çünkü bunlar, isleme konusunda vacip ile mendup arasini; terk konusunda da haram ile mekruh arasini ayirmamaktadirlar. Hatta onlarin bir kismi, sâlike mendubun vacip, mekruhun da haram oldugunu söylemislerdir. Bunlar, mubahlari -Ruhsatlar bahsinde daha önce de geçtigi gibi-ruhsat[376]olarak kabul eden kimselerdir. Onlar bu degerlendirmeye iki yoldan ulasmislardir:

a) Meseleyi emreden yönünden ele almislardir. Bu emir ve ne-hiy konusunda mücerred iktizâya itibar-edenlerin[377]görüsüdür. Bu bütün kisimlari (yani farz, vacip...) kapsamaktadir. Onlarin tümünde muhalefet, emredene ve nehyedene muhalefet olmaktadir. Bu ise ser'an çirkin birseydir (kabîh). Onun çirkin olmasi bir tarafa, burada asil üzerinde durulan nokta muhalefet üzerine terettüp eden yergi ya da azap

degildir;aksine emredene karsi muhalefet etmek ve ona karsi koymaktir. Bunlardan bir kismi, bu degerlendirme dolayisiyla hüküm konusunda ileri gitmis ve bunun sonucunda muhalefet (yani günah) arasinda büyük ya da küçük ayirimi yapmamis ve her muhalefeti büyük (günah, kebîre) saymistir. Bu, Ebu'l-Meâlî' nin Irsâd adli eserindeki görüsü olmaktadir. O, emreden ve nehyedene nisbetle büyük ve küçük günah diye bir ayirim yapmanin uygun olmayacagi görüsündedir. Ona göre böyle bir ayirim, emreden ve nehyedenden sar-finazarla, bizzat muhalefetin kendisine nisbetle yapilabilir. Onun bu görüsü, degerlendirme açisindan dogrudur.

b) Emir ve nehyin mânâsina nisbetle. Bu degerlendirmenin de çesitli sekilleri vardir:

1.

Emir ve nehyin geregi ile Allah'a yaklasma kasdma bakma. Çünkü emirlere yapisma ve yasaklardan uzaklasma, -bizzat emir ve nehiy olmalari sebebiyle-, kendisine yönelinene yaklasmayi gerektirir. Nitekim muhalefet de O'ndan uzaklasmayi gerektirir. Yakinlik isteyen kimse için vacip olanla mendup arasinda fark yoktur; çünkü her ikisi de yaklastirir. Nitekim ser'î deliller bu hususu belirtmistir. Keza bu kimse için mekruh ile haram arasinda da fark yoktur; çünkü her ikisi de yakinligin ziddini gerektirir; bu da ya uzakliktir, ya da daha fazla yaklasma imkâni varken durmaktir. Matlup olan yaklasmada mütemâdîliktir. Dolayisiyla yaklasma ve uzakliktan kaçma kasdi ile ele alinmasi durumunda emirler ve yasaklar hep ayni düzeyde kabul edilecektir.

2.

Emir ve nehiylere uyulmasi durumunda ortaya çikacak maslahat, muhalefet edilmesi durumunda ise ortaya çikacak mefsedet açisindan meseleye bakma. Daha önce de geçtigi gibi, seriat maslahatlarin celbi, mefsedetlerin de defi için konulmustur. Meseleyi bu açidan ele alan kimse için ne emirler ne de nehiyler arasinda bir ayirim yoktur.[378] Aynen bir önceki degerlendirmede, yaklasma kasdi karsisinda bir ayirim olmadigi gibi. Sonra emir ve nehiylerde söz konusu olan derece farkliligi sonunda hadim olan tamamlayici unsura ve destek verilen ve tamamlanan esasa dönük olacagindan, sonuçta bunlar birbirine nisbetle sifat ile mevsûf (sifatlanan) gibi olur. Ne zaman menduplar islenecek olsa, bununla vacipler tamamlanmis olacak; aksi halde de bunun ziddi meydana gelecektir. Bu durumda emir, zarurî esaslarin en mütekâmil bir sekilde ortaya konulmasi esasina varip çikacaktir. Bunun sonucunda mendûba olan ihtiyaç, vaciplerin edasi sirasinda kendisine ihtiyaç duyulan seyler gibi olacaktir. Dolayisiyla menduplar, bu ihtiyaç yönünden vaciplerle tezâhum halinde (yani ayni mahali paylasir halde) bulunur ve bunun sonucunda da hepsine birden ayni

hüküm verilir. Mekruh ile haram arasindaki iliski de ayni bu tertip üzere ele alinir; çünkü mekruh haramin önderi ve alistiricisidir.[379] Zira herhangi birseye muhalefete alismak, âdet oldugu üzere daha büyük seylere muhalefete alistirir. Bunun içindir ki söyle demislerdir: "Günahlar, küfrün habercisidir" Buna Allah Teâlâ'nm su âyeti de delâlet eder: "Hayir, hayir! Onlarin kazandiklari kalplerini paslandirip köreltmistir[380]Âyetin açiklamasi hadiste gelmistir.[381] Bu konudaki bazi hadisler de söyledir: "Helâl bellidir, haram bellidir; aralarinda ise 'müstebihât' (yani hangisinden oldugu ayirt edilemeyenler) vardir[382] "Koruluk etrafinda otlatan çobanin oraya düsmesine ramak kalmistir'[383]Emir ve nehye yapisma konusunda da söyle buyurul-mustur: "Kulum Bana kendisine farz kildigim seylerle yaklastigi

gifa jjir oaska seyleyaklasamaz[384]

3.

Nimete karsi sükür ya da küfür (nankörlük) açisindan meseleye bakma. Emir ve yasaklara uymak, mutlak olarak nimete karsi sükür anlamina gelir. Aksi davranista bulunmak ise küfrân-i nimet olur. Nimet, hükmî irtibat ile Ars'tan yeryüzüne indirilmis ve "Göklerde olanlari, yerde olanlari, hepsini sizin buyrugunuz altina vermistir'[385]; "Gökleri ve yeri yaratan, yukaridan indirdigi su ile size rizik olarak ürünler yetistiren... Allah'tir. Allah'in nimetlerini sayacak olsaniz bitiremezsiniz. Süphesiz ki insan çok zâlim ve nan-kördür'[386] vb. âyetlerin açikça ortaya koydugu gibi hersey insanin emrine âmâde kilinmistir. Bu durumda nimetin, emrin geregine uygun olarak kullanilmasi sana ulasan ya da ulasmasina sebep olan her nimet için sükür olur. Onlari sana ulastiran sebepler (yani emirler) ya da yardimci hususlar arasinda ise bir ayirim yapilamaz. Dolayisiyla göklerde, yerde ve bunlar arasinda bulunan nimetlere sükür (bu sekilde) gerçeklesmis olur. Emre muhalif olarak kullanilmasi ise, sana ulasan ya da ulasmasinda sebep olan nimetlere karsi nankörlük olur.

Bu bakis açisini Imam Gazzâlî, Ihyâ'smda zikretmistir. Bu degerlendirme emir ve nehiyler arasinda herhangi bir ayirim yapmamayi gerektirir. Her emre uymak mutlak anlamda nimete karsi sükür, her emre muhalefet de mutlak anlamda nankörlük olur.

Daha baska yaklasimlar varsa da bu zikrettiklerimiz yeterlidir.

Sûfîlerin bu degerlendirmeleri, tamamen istilahi anlamda olup esasta bir ihtilaf bulunmamaktadir. Çünkü bu degerlendirme sahipleri, çogunluk âlimlerin kabul ettigi sekildeki emir ve nehiylerin {içermis olduklari maslahat ve mefsedetlere nisbetle ve) nazarî tasavvura göre kisimlara ayrildigini inkar etmemektedirler. Bilakis onlar baska bir tarz üzere yürümüslerdir. Söyle ki: Kendisi hakkinda: "Cinleri ve insanlari ancak Bana kulluk etmeleri için yarat-tim'[387]buyurulan bir kimsenin, tek olan

Yaraticiya yönelme konusunda kulluk gösterisi ve bu ugurda bütün gücünü ortaya koymasi disinda bir baska seyle ugrasmasi yakisik almaz. Emir ve yasaklari mertebelere ayirma düsüncesi, kulun/kölenin efendisine karsi hak aramasi gibi bir mânâ tasimaktadir. Ne dünyada ne de âhirette kendisi için hiçbirseye sahip olmayan bir kulun, böyle bir davranis içine girmesi uygun olmaz. Zira kulun/kölenin Rab/efendi üzerinde

Görüldügü gibi, nafileler farzlari tamamlamakta ve bunun sonucunda kul, Allah'in sevgisini kazanma derecesine yükselmektedir.-kul/köle olmasi açisindan- bir hakki yoktur. Aksine ona düsen ona kulluk yolunda bütün gücünü ortaya koymaktir. Rab/efendi ise diledigim yapacaktir.

Fasil:

Bu bakis açisi, emredilen seyin terki ve yasaklanilan seyin islenmesi suretiyle meydana gelen her türlü muhalefet yüzünden tevbe edilmesi geregini ortaya koyar. Çünkü Sâri'e muhalefet ser'an çirkin birsey olduguna göre, bu muhalefeti gösteren kimsenin tevbe ile pismanlik göstermesinin de geregi ortaya çikar. Bu gereklilik; ya emir ve nehye[388] muhalefet açisindan, ya Allah'a yaklasma konusunda kusur gösterdiginden, ya maslahatlarin asil ko-nulus amacina ters hareket etmis olmasindan ya da küfrân-i nimette bulunmus olmasindandir. Bu görüse göre, bu kismin altina mubah da girer. Çünkü onlara göre mubah, ruhsatlar kismmdandir ve onlarin görüsü, azimetlerle amel etme dogrultusundadir. Daha önce de geçtigi gibi, en uygun olam, mükellefin gücünün yettigi her konuda ruhsatlari terkederek azimetlerle amel etmesiydi. Bundan, mubah ile amel etmenin tercihe sayan olmadigi sonucu çikar. (Tercih edilmesi gereken varken, tercihe sayan olmayanin alinmasi uygun degildir.) Tercih edilmesi gereken, emrolunmus seyler içerisinde bulunan ve tercihe sayan olmayanin ziddi birsey olacaktir. Güç ve imkân varken emrolunmus bulunan birseyi terketmek muhalefettir. Su halde mubahlari islemek, bu açidan ele alindigi zaman -her ne kadar hakikatta öyle olmasa da- bir anlamda muhalefet sayilmaktadir.

Bu izah isiginda Hz. Peygamber'in su hadisleri daha iyi anlasilabilecektir: "Ey insanlar! Allah'a tevbe edin. Çünkü ben Allah'a günde yetmis defa tevbe ederim'[389]"Kalbime öyle seyler gelirki, (günde yetmis kez) Allah'a istigfar ederim'[390]Allah Teâlâ'-nin su buyrugunun genel ifadesi bu mânâyi da içerir: "Toptan Allah'a tevbe edin, ey mü'minler![391] Yine bunun içindir ki bir kisim sûfîler, bazi kemâl mertebelerini -sâlikin bir üst dereceye ulasmasi imkâni varken ihmal ve kusur göstermesi durumunda- noksanlik ve mahrumiyet olarak nitelemislerdir. Çünkü en üstün mertebeyi gerektirecek olan yasanti, onun daha altinda olan mertebeleri gerektirecek olandan daha üstündür. Akilli olan kisi, en üstün varken, daha asagida

olana razi olmaz. Iste bu yüzdendir ki, hayirli islerde mutlak anlamda yaris emredilmis ve mükellefler (mukarra-bîn), "ashâbu'l-yemîn" (sagcilar, amel defterleri sagindan verilenler) [ve "ashâbu's'SImâl" (solcular, amel defterleri solundan verilenler] diye kisimlara ayrilmis ve haklarinda söyle buyurulmustur: "Eger o ölen kisi, gözdelerden (mukarrabîn) ise, rahatlik, hosluk ve nimet cenneti onundur. Eger ashâbu'l-yemînden ise 'Ey sagcilardan olan kisi, sana selâm olsun!' denilir"[392] Bu insanlarin özellikleri, fazilet meydaninda kosusturmaktir. Hatta öyle ki, her gün biraz daha ileri gitmeyen kimseyi nakis (eksik), nefeslerini bosa tüketenleri de tenbel olarak kabul ederler. Bu, tartismaya gerek birakmayacak derecede açik olan bir konudur. Kiyametin pismanlik günü olacagim bildiren hadis[393] de bu mânâyi teyid eder; çünkü bu pismanlik inanan inanmayan herkes için söz konusu olacaktir; kötüler, iyi olmadiklari için, iyiler de iyiliklerim artirmadiklari için pisman olacaklardir.

Itiraz: Bu kemâl mertebelerinde noksanlik bulundugunun id-dasidir. Kemâl mertebelerinde noksanlik buulunmadigi ise daha Önce geçmisti.

Cevap: Burada mutlak anlamda bir noksanlik oldugu iddiasi yoktur. Sadece söz konusu olan tercihe sayan olan (râcih) ve ondan daha üst derecede bulunan( ercah) seylerin varligi hakkindadir. Bu ise mevcuttur. Cennetin yüz derecesi oldugu sabittir. Bunlarin en kâmillik ve en üstünlük yönünden oldugu konusunda kusku yoktur. Allah Teâlâ peygamberler hakkinda da söyle buyurur: "Iste bu peygamberlerden bir kismini digerlerine üstün kildik'â[394]Süphesiz peygamberlerden bir kismini diger bir kismi üzerine üstün kil-dik'[395] Bununla birlikte, nübüvvet makam ve mertebelerinde herhangi bir noksanligin bulunmadigi bilinen bir husustur. Su kadar var ki, hayirli islerde kosusturma ve yarisma âdeten mümkün olabilecek en üst mertebelere talip olmayi gerektirir. En üstün mertebelere ulasmasi mümkün olan kimselerin, daha asagidaki mertebelerle yetinmesi yakisik almaz. O yüzdendir ki, yükselme imkâni varken daha asagi mertebelerde kalmayi nefisler noksanlik olarak telakki eder ve daha üst mertebeleri gördükçe onlara karsi, kâfirlerden ve günahkâr mü'minlerden olan gerçek noksanlik sahibi kimselerin kemâl mertebelerini görmeleri aninda duyduklari pismanliga benzer nedamet ve özlem duyar. Hz. Peygamber, Ensâr evlerini üstünlük sirasina göre siralayip: "Ve Ensâr'in her evinde hayir vardir" buyurduklarinda, Sa'd b. Ubâde söyle dedi: 'Tâ Rasûlallah! Ensâr evleri tercih edildi, biz ise sonuncu kilindik" Hz. Peygamber buna cevap olarak: "Sizin de hayirlilardan olmaniz size yetmez mi?" buyurdu. Baska bir hadiste de: "Süphesiz sizi pek çoklarina üstün kilmistir" ifadesi vardir[396]Bu da gösterir ki, var olan kemâl mertebeleri, mutlak kemâl vasfi altinda toplanir. Dolayisiyla aralarinda bir çatisma yoktur. Allahu a'lem! "Hasenâtu'l-ebrâr seyyiâtu'l-mukarrabîn"[397] sözünün çikis yeri de iste

burasidir denilebilir. Bu da açiktir. Allahu a'lem! [398]

**ONYEDINCI MESELE:**

Daha önce haklarin iki kisim oldugu geçmisti. Bunlar: a) Allah hakki b) Kul hakki seklindeydi.[399]Kul hakki olan seyler, içerisinde bir yönden Allah hakki bulundururlar. Nitekim Allah hakki diye niteledigimiz haklar da sonuç itibariyla kullarin maslahatlarina yönelik seylerdir. Buna göre burada - Allah'in izniyle - bir ayrintiya gidip söyle diyebiliriz:

Emirler ve nehiyler: a) Içermis olduklari kula yönelik maslahat ve benzeri seylerden sarfi nazarla[400] sadece Allah hakki olmalari yönünden ele alinabilirler, b) Bunun aksine kullarin haklarini dikkate alma açisindan da degerlendirilebilirler. Bunu bir örnekle açiklayalim: Meselâ mükellef: "Oraya yol bulabilen insana, Allah için Kabe'yi haccetmesi gerekir'[401]buyrugunu isittigi zaman bu emre uymak için iki çikis yönü olabilir:

1.

Birincisi meshur olan ve yaygin olarak bilinen yöndür. Mükellef kendisine bakar; mesafeyi katedip edemeyecegine, oraya ulastiracak kadar azigi bulunup bulunmadigina, binek vasitasina, yol güvenliginin olup olmadigina, yolda kendisine destek verecek kafileye, yalniz basina hacca gitmenin zorluk ve tehlikelerine... ve benzeri sonuç itibariyla dünyevî ve uhrevî maslahat ya da mefsedetleri ortaya çikaracak olan konulara bakar ve bir degerlendirme yapar:Eger bütün bunlardan sonra yolculuk sebepleri ve normalde bulunmasi gereken sartlari tahakkuk etmisse, hac emrini yerine getirmek için yola koyulur. Eger sebepler ve sartlar tahakkuk etmemisse, bu ilâhî hitabin kesin olarak kendisine yönelik olmadigi anlasilmis olur.[402]

2.

Hac emri ile ilgili hitabin bizzat Allah'tan kendisine yönelmis olmasina bakar ve bunun ötesinde, su su sebepler ya da sartlar bulunmasi gerekirmis gibi hususlari asla dikkate almaz ve bunun sonucunda her halükârda haccm ifasi için yola koyulur. Onu bu azminden ancak halihazirda mevcut olan bir acziyet veya ölüm durdurabilir. Bu düsünce sahibi, kendisinde hayat eseri oldugu sürece hac yapma imkânina sahip oldugunu düsünür; sonradan ortaya çikacak olan arizî haller ve endise edilen sebepler Ise, Allah'in emri azameti karsisina çikip onu itibardan düsürebilecek degerde degildir. Yahut da basa gelecekler ya da arizî haller Allah'a olan yakînî iman ve O'na güven içerisinde hesaba katilmaz. Nitekim bu konu Hükümler bölümünün Sebeb ve Müsebbeb bahsinde geçmisti.Diger emir ve nehiyler karsisindaki durum da ayni olur.

Birinci hareket noktasi, kul haklarinin dikkate alinmasi sonucu olmaktadir. Çünkü fukahânin, sart olan istitâat (güç yetirebil-me) konusunda ileri

sürdükleri seylerin tümü, sonuç itibariyla kul-[249J larm haklarina (çikarlarina) yönelik olmaktadir.

Ikinci hareket noktasi ise, kul haklarinin düsürülmesi yönünden olmaktadir. Bu kabilden olan düsürmenin sahih olacagini gösteren deliller daha önce geçmisti.[403] Bu düsünce tarzinin dogruluguna asagidaki hususlar da delâlet etmektedir:

1.

Kur'ân-i Kerîm'de kullardan istenilen seyin mutlak anlamda kulluk icrasi olduguna delâlet eden ve rizkin ise -esbabina yapisma olsun olmasin[404]- Allah'a ait oldugunu gösteren âyetler: Meselâ: "Cinleri ve insanlari ancak Bana kulluk etmeleri için ya-ratmisimdir. Onlardan bir rizik istemem; Beni doyurmalarini da istemem[405]"Ehline namaz kilmalarini emret, kendin de onda devamli ol. Biz senden rizik istemiyoruz, sana rizik veren Biziz. Sonuç Allah'a karsi gelmekten sakinanindir"[406] Açiktir ki, Allah hakki ile kul haki çatistigi zaman Allah hakki Öne alinacaktir. Çünkü kullarin haklari Allah Teâlâ tarafindan garanti edilmistir. Rizik kullarin en büyük haklarindan biridir. Dolayisiyla konu su mecraya ulasmistir: Kim Allah'a ibadetle mesgul olur ve kendisini [250] Allah'a adarsa, Allah onun rizkini üstlenir.[407] Bu rizik hakkinda böyle olduguna göre, diger celbi istenen maslahatlar, defi istenen mefsedetler hakkinda da geçerlidir. Zira Allah Teâlâ hepsine kadirdir. Yüce Allah söyle buyurur: "Allah sana bir sikinti verirse, onu O'ndan baskasi gideremez. Sana bir iyilik dilerse O'nun nimetini engelleyecek yoktur[408] "Allah sana bir iyilik verirse, baskasi onu engelleyemez. O, herseye kadirdir'[409]Allah, kendisine karsi gelmekten sakinan kimseye kurtulus yolu saglar, ona beklemedigi yerden rizik verir" ifadesinden sonra "Allah'a güvenen kimseye O yeter'[410]buyurur. Bütün bunlar gösteriyor ki, kim kendisini Allah'a verirse, Allah onun ihtiyaçlarini karsilamaya kefildir. Bu konuyu isleyen âyetler çoktur.

2.

Sünnette de ayni dogrultuda deliller vardir. Meselâ Hz. Peygamber söyle buyurmustur: "Allah'i gözet, Allah da seni gözetsin. Allah'i gözet ki, O'nu önünde bulasin. Bolluk aninda O'nu an ki, sikinti aninda O da seni ansin, istedigin zaman Allah'tan iste. Yardim istedigin zaman Allah'tan iste. Olacaklar yazilmis ve kalem, (mürekkep) kurumustur. Bütün insanlar, Allah'in senin için yazmadigi birseyi sana vermek için birlesseler, buna güç yetiremez-ler. Senin için yazmis oldugu birseyin sana ulasmasini engellemek için birlesseler güç yetiremezler"[411] Bütün bunlar, sebeplere yapismanin terki ve Allah'a dayanmanin geregi, herseyin Allah'in elinde oldugu konusunda nassdir[412]Rizik ve ecelle ilgili hadisler de böyle: Meselâ: "Allah'im! Senin verdigini engelleyecek yoktur; senin esirgedigini

verecek yoktur. Senin (kaderin karsisinda) çalisip çabalayanin çabasi hiçbir fayda vermez'[413]Hz. Peygamber Hz. Ömer'e, (kâhin) Ibn Sayyâd('i öldürmek istemesi) hakkinda: "Eger oysa (yani Deccalsa), ona güç yetiremeyeceksin[414] buyurmustur.[415] Hadislerde: "Basina ne gelecekse kalem onu yazmis ve kurumustur'[416] "Kadin, sahanini kendisi için bosaltmasi ve onun yerine kendisinin nikahlanmasi için kardesinin talâkini istemesin. Çünkü kendisi için ne takdir olunmussa o vardir"[417]buyurulmus-tur. Azil hakkinda da: "Onu yapmamaniz gerekmez. Çünkü o canli degildir. Allah'in (varlik âlemine) çikmasini yazdigi her can, mutlaka olacaktir'[418] buyurur. Yine hadislerde: "Masum, Allah'in korudugu kimsedir[419]"Süphesiz ki Allah, Âdemoglu üzerine zinadan nasibini yazmistir; onu mutlaka elde edecektir'[420] buyurulmustur. Bunlara benzer daha birçok delil vardir ki, bütün bunlar sebeplerin aslinin tesebbüb (esbaba yapismak) oldugunu, ve onun da hiçbirseyi getirebilecek ve çevirebilecek durumda olmadigini, verenin de alanin da ancak Allah oldugunu ve Allah'a tâatin birinci sirada azimet oldugunu belirtme konusunda sarihtir.

3.

Peygamberler de bu dogrultuda hareket etmisler ve Allah'a itaati bizzat kendi haklarindan önde tutmuslardir. Hz. Peygamber ayaklari sisinceye kadar kiyamda durmus ve kendisine: "Senin geçmis ve gelecek bütün günahlarin affolunmus tur?" diyenlere karsi: "Ben Rabbime sükreden bir kul olmayayim mi?[421] demistir. Kavmi kendisini öldürmek için anlastiklari bir sirada, Rabbinin risâletini onlara teblig etmis, buna karsilik Allah kendisini korumus ve söyle buyurmustur: "De ki: Allah'in bize yazdigmdan baskasi basimiza gelmez. O bizim Mevlâmizdir. inananlar O'na güvensin[422]"Inkarcilara, münafiklara itaat etme, eziyetlerine aldirma; Allah'a güven, güvenilecek olarak Allah yeter'[423] Korundugu seyleri atmasini emretmis, çünkü Allah'in kendisine yeterli oldugunu bildirmistir: "Allah'in göndermis olduklarini teblig edenler, Allah'tan korkarlar ve O'ndan baska kimseden korkmazlar'[424] Daha öncesinde de söyle buyurmustu: "Allah'in emri süphesiz geregi gibi yerine gelecektir"[425]Hûd (s.a.) kavmine peygamberlik görevini teblig ederken söyle demisti: "Hepiniz bana tuzak kurun, sojira da ertelemeyin. Ben ancak benim de sizin de Rabbiniz olan Allah'a güvenirim...[426]Musa (s.a.) ve Hârûn (s.a.) : "Rabbi-mizl Onun bize kötülük etmesinden veya azginliginin artmasindan korkariz" dediklerinde Allah Teâlâ onlara: "Korkmayin, Ben sizinle beraberim; isitir ve görürüm[427] buyurmustur.

Abdullah b. Ümmü Mektûm, (âmâ olmasi) sebebiyle (Nisa 4/95) âyeti geregince cihada katilmadan mazurdu. Fakat buna ragmen daha sonra o:

"Ben âmâyim; kaçamam. Sancagi bana verin ve beni iki saf arasina (yani Islâm ordusu ile düsman askerleri arasina) oturtun" der ve kendisine taninan ruhsati terkeder, böylece Allah'in hakkini kendi hakki üzerine takdim ederdi. Cenda' b. Damra hakkinda anlatilir: Bu zat iyice yasli biriydi. Hicret emri çikip bu konuda müsamaha edilmeyince, dinde zorlugun olmadigini ve takat üstü yükümlülügün bulunmadigini bildigi halde o ogullarina: "Süphesiz ben bir çare (hiyle) biliyorum; dolayisiyla mazur olamam. Beni bir sedye üzerinde tasiyin!" demistir. Onlar da öyle yaptilar. Yolda Ten'îm'de öldü. Sagini solu üzerine vurur ve: "Bu senin için, bu Rasûlün için!" derdi. Bir sahabî de söyle, anlatmistir: Ben ve bir kardesim Uhud'da Rasûlullahf ile beraber hazir bulunmustuk. Ikimiz de yarali olarak döndük. Hz. Peygamberin i-lancisinm düsmani takip için çikilacagim bildirmesi üzerine kardesime söyle dedim (ya da o bana söyle dedi): "Rasûlullah ile birlikte gazayi kaçiracak miyiz?" Vallahi, ne binegimiz vardi; ne de durumumuz iyi idi, ikimiz de agir yaraliydik. Buna ragmen Hz. Peygamber ile birlikte çiktik. Benim yaram onunkinden biraz daha hafifti. Onun durumu iyice agirlastigi zaman biraz ben tasirdim, biraz kendi giderdi. Böyle böyle müslümanlarm son vardiklari yere kadar vardik.Kaynaklarda bu kabilden pek çok nakil vardir. Onlardan yeterli bir miktar Hükümler bölümünün Azimet ve Ruhsat bahsinde geçmisti.[428]

Itiraz: Eger ortaya konuldugu sekilde anlasilir ve zikredilen bu delillerin geregi ile amel edilecek olursa, o zaman sebeplerin yani kullarin maslahatlarina yönelik olanlarin tümden atilmasi gerekir. Bu ise sahih degildir. Çünkü Sâri' onlari koymus ve onlarin yapilmasini emretmistir. Hem Rasûlullah hem sahabe hem de tabiîn onlari kullanagelmislerdir. Esbaba tevessül, seriatin üzerinde önemle durdugu bir umde olmaktadir.

Sonra, Allah haklari talep konusunda hep ayni düzeyde degildir. Bir kismi kesinkes talep edilmistir: Bes zarurî esas ve her millette riayet edilegelen diger zarûriyyât gibi. Bir kismi da vardir ki, kesinkes talep edilmemistir: Menduplar gibi. Bu durumda nasil olur da, menduplar, vacip de olsa kul haklari önüne takdim olunur, denilebilir. Böyle bir degerlendirme dogru olamaz.

Keza, geçen deliller ile tearuz halinde bulunan deliller daha çoktur. Meselâ: "Kendi kendinizi tehlikeye atmayin[429]"Azik edinin[430]"Onlara karsi gücünüzün yettigi kadar kuvvet ve savas atlari hazirlayin.[431] âyetleri gibi. Hz. Peygamber gerek geçimini temin ve gerekse savas ve diger yapacagi isler için hazirliklarini görür, gerekli önlemleri alirdi. Ayni sekilde ashabi da çalisirdi. Kâinatta yaratilis kanunu, herseyin esbaba baglanmasi seklinde cereyen etmektedir. Zikrettiginiz deliller ise, esbaba tevessülün gerekmedigini söylüyor. Bu durumda, bu delillerden bir grubun sahih

olmasi gerekiyor. Biri sahih oldugu zaman digeri bâtil olur. Sizin delil olarak ileri sürdüklerinizin, bizim ileri sürdüklerimizden üstün bir tarafi yoktur. Delil olmaksizin bir tercihe gitmek ise keyfîlik olur.

Cevap: Bizim ileri sürdügümüz deliller, sebeplerin atilmasi geregine delâlet etmez; aksine husûsî bazi sebeplerin - ki bunlar Allah haklarinin gerektirdigi sebepler olmaktadir- kul haklarinin gerektirmis oldugu sebeplere -delillere dayanan ser'î ictihâdî bir sekil üzere- takdimine delâlet eder. Dolayisiyla bununla, Hz. Pey-gamber'in esbaba yapisilmasini emretmesi ve bizzat kendisinin de sebepleri kullanmasi arasinda bir tearuz (çatisma) yoktur. Bunun delili de, bizzat Hz. Peygamber'in tearuz du-rumunda esbaba tevessülü terkeden kimselerin davranislarini onaylamis olmasi, birçok yerde kendisinin de ayni sekilde hareket etmesi ve yerine göre bu gibi davranislara tesvik etmesidir. Nitekim bunun mendup oldugunu gösteren hadisler geçmisti. Hükümler bölümünün Sebeb bahsinde, sebeplere girmenin keyfiyeti açiklanirken bu konunun fikhi yeri ve inceligi ortaya konmustu. Itirazin birinci sikkina cevap bu.

Itirazin ikinci sikkina gelince: Allah haklan, hangi sekil üzere farzedilmis olursa olsun, kul haklarina karsi -her nasil olursa olsun- daha üstün konumda olurlar. Mükellefin hakkini almasi ve onu talep etmesi azimet üzere gelen talepler seklinde degil, ancak ruhsat ve genisletme kabilinden olmaktadir. Bunun açiklamasi da Ruhsat ve Azimet bahsinde geçmisti. Durum böyle olunca, azimetler muariz bir delil olmadikça takdime daha layiktir.

Sonra eger Allah haklari mendup kabilinden ise, o tahsînât kabilinden olmak üzere bir zarurîye hadim durumda olacaktir ve onun ihlâli belki de zarurî esasin ihlâli sonucunu doguracaktir. Kaldi ki cüz olarak mendup olanlar, kül itibariyla vaciptirler. Bütün bunlar sebebiyle, onlarin kul haklari üzerine takdimi akla ilk gelen husus olmaktadir.[432]Bu degerlendirme bakimindan saglikli bir fikhi yaklasim olmaktadir.

Itirazin üçüncü sikkina gelince, ortada herhangi bir tearuz durumu yoktur. Çünkü itirazcinin ileri sürdügü deliller, kul haklarinin Allah haklan önüne takdim edilecegini göstermemektedir. Böyle bir delâlet olmayinca, deliller arasinda tearuzdan bahsetek mümkün degildir. Bütün bunlara ilaveten sunu da belirtelim ki, kul haklarinin takdimi, Allah hakki takdim edildigi zaman, O'nun baska bir hakkinin zayi olmasi sonucunu doguracak bir muânzin bulunmasi durumunda ancak söz konusu olabilir. Meselâ kisiye hasta oldugu için oruç tutmak agir gelse, fakat buna ragmen tutsa, oruç yüzünden maruz kaldigi mesakkat kendisini kemâli üzere namaz kilmaktan ya da ona devam etmekten vb. alikoysa, bu durumda Allah hakkinin takdiminde bulunmak, yine Allah'a ait bir baska hakkin zayi olmasi

sonucunu doguracaktir; dolayisiyla bu gibi durumlarda takdimde bulunulamaz. Ama böyle bir sonuç dogmuyorsa, Allah hakkinin kul hakki üzerine takdimi hiçbir sekilde kötü birsey degildir; aksine mutlak surette yapilmasi uygun olan da odur. Bu, mesele ile ilgili gerçekten çok güzel nkhî bir inceliktir.[433] Basari ancak Allah'tandir,

Fasil:

Üzerinde durdugumuz bu konu, yani kul haklannin Allah haklan karsisinda geri plâna itilmesi, mükellefin bizzat kendi haklan-na nisbetledir. Baska bir kulun hakki söz konusu ise, o haklar da kendisine nisbetle Allah haklanndan olmaktadir. Bu husus yerinde açiklanmistir. [434]

**ONSEKIZINCI MESELE:**

Emir ve nehiy bir fiil üzerine gelse, bunlardan biri asil yönüne, digeri de (sonuç ve) yardimlasma yönüne yönelik olsa; acaba asil yönü mü yoksa yardimlasma yönü mü esas alinir?

Her ikisinin birden dikkate alinmasi mümkün olmaz[435] Bu durumda mutlaka tafsilata gerek vardir. Söyle ki: Emir ya asil yönüne yönelik olacaktir ya da yardimlasma yönüne.

Eger emir asla yönelik olursa[436], o zaman konu sedd-i zerâi*kaidesine çikar.[437] Çünkü sedd-i zerâI\ yasak olan birseye vesile edinilmemesi için caiz olanin[438] menedilmesidir. Daha önce sedd-i zerâi' hakkinda söz edilmisti

[439]Konu hakkindaki ihtilann esasi üç ihtimalin bulunmasi noktasina çikar:

1. Asli dikkate almak. Zira, munzabit yol, bidüziyelik gösteren kural budur.

2. (Sonuç ve) yardimlasma yönünü dikkate almak. Çünkü bu durumda aslin itibara alinmasi, yasak olan sonuçlara götürmektedir. Esyanin haram ya da helâl olmasi, (bizzat

kendileri degil) sonuçlari itibariyladir. Sonra aslin dikkate alinmasi durumunda hiyel (hile) yollari açilmaktadir.

3. Tafsilata tâbi tutmak gerekir: Buna göre (yasak olan) yardimlasma tarafi ya galiptir ya da degildir.

Eger galipse, asim dikkate alinmasi vaciptir. Çünkü burada eger galip dikkate alinacak olursa, asim tümden ortadan kalkmasina sebep olur. Bu ise bâtildir. Galip degilse konu içtihada mahaldir.

Eger ikinci sekil söz konusu ise (yani nehiy asla, talep yardimlasmaya yönelikse), zahire göre bu, çirkin bir istir. Çünkü bu, yardimlasma yönünden emrolunmus birseye ulasmak için yasak yönünü ilga etmek demektir. Yardimlasma, zarurî ve hâcî esaslarin ikamesinden daha sonra

gelir. Çünkü yardimlasma tamamlayici unsurlardandir. Bu yoksullara yardim etmek, köprü yaptirmak vb. için hirsizlik ve soygun yapmaya, gaspda bulunmaya benzer. Ancak yerini buldugu zaman bu kisim da sahih olur. Bu da kamu yaran [260j için özel kisiler aleyhine hükmetmek kabilinden seylerdir. Meselâ, yiyecek kervaninin pazara inmeden karsilanmasi gibi. Böyle bir fiili engellemek aslinda yasaktir. Çünkü bu insanin çikarlarindan menedilmesi türünden birseydir. Asli ise, pazar halki için zarurî ya da hâcîdir. Sehirlinin köylü adina simsarlik yapmasi da böyledir. Çünkü bu aslinda, kisinin kardesine karsi olan iyiligini engellemektir. Ancak sehir halki için bunda fayda vardir. Zenaatkârlarm tazminle sorumlu tutulmalari da bu türden olabilir. Daha baska bir çok benzerleri vardir. Çünkü burada yardimlasma yönü daha güçlü olmaktadir. Hz. Ebû Bekir halife oldugu zaman sahabe kendisine ticareti ve ailesinin nafakasina saglamak için çalismasini terketme-sini isaret etmislerdir. Çünkü yardimlasma konusunda, müslüman-larin genel maslahatlarinin yüklenilmesi gibi faydasi daha genel olan bir durum vardir. Bunun karsiliginda da ihtiyaçlarinin beytül-malden karsilanmasini Öngörmüslerdir. Bu nev'i tefsir edildigi üzere sahihtir. Allahu a'lem![440] [441]

---

[1] Buradaki iradeden maksat, 'mümkin' i, caiz olan bazi seylerle tahsis eden sifatin eseri degildir. Çünkü bu Ehl-i sünnete göre her zaman emirle bulunmaz; araiarinda telâzum yoktur. Nitekim bunu müellif de belirtecektir. Bu durum Mutezileye göre böyle olmaktadir. Hatta bunun sonucunda onlar, Allah Teâlâ'nm birseyi diledigi halde, o seyin vuku bulmamasi, irâde etmedigi seyin de vuku bulmasi gibi bir sonucu kabullenmek zorunda kalmislardir. Sünnîler görüslerini desteklemek üzere birçok delil getirmislerdir. Bunlardan biri sudur: Ebû Leheb'in îmani ittifakla matlûp olan birseydir fakat vuku mümtenîdir. Aksi halde ilim cehalete dönüsür. Mümtenî olunca, o seyin irade edilmesi hem bizim hem de onlarin ittifaki ile sahih olmaz. Ebû Ali ve oglu Ebû Hâsim, talebin iradeden baska birsey oldugunu itiraf etmislerdir. Ibn Berhân söyle der: Bizim için üç irade vardir: 1} Siganin ortaya konulmasinin iradesi. 2) Lafzin, emir cihetinin disindaki seylerden çevrilmesinin iradesi. 3) Imtisal (emre uyma) iradesi. Bizimle, Ebû Ali ve oglu arasinda tartisma konusu olan irade iste bu sonuncusudur. Bu üç seyi el-Gazzâlî ve el-Imâm zikretmistir. Ebû Ali görüslerini söyle delillendirmistir: Sîga (emir kipi) talep için kullanildigi gibi, tehdîd için de kullanilir. Bu durumda bunlarin arasini ayiracak irâdeden baska bir unsur bulunmamaktadir. Onun bu deliline, emir kipi ile yapilan tehdidin mecaz oldugu seklinde cevap verilmistir.

[2] Yani emredilen ve yasaklanilandan. Çünkü -her ne kadar Allah'in irâdesi olmadan varlik âlemine çikamasa da- bizzat onun iradesi ile fiil meydana gelir ya da gelmez. "O'nun dilemesi olmadan siz birsey dileyemezsiniz."

[3] Bu sekilde "veya" seklinde ikinci bir ihtimale gitmesi su ihtilâfa dayanmaktadir: Varlik âleminde bulunmayan yoklar (ademler) hakkinda, acaba onlarin bulunmamalari için irâde talluk etmis midir? Yoksa onlarin varligina irâdenin taalluk etmemesi ile yetinilmis midir? Iradenin, vücûdun yokluguna taalluku lâzim degil midir? Meselâ nehiyde kendisi ile yükümlü kilinan sey, el çekmek mi, yoksa fiilin nefyi mi? Fiilin nef-yi diyenlere söyle cevap verilir: O ademdir; dolayisiyla kudretin taallukuna elverisli degildir. Yani iradenin taallukuna degildir. O buna söyle cevap verir: Hayir elverislidir. Zira yapmamasi ve böylece yoklugun (adem) sürmesi mümkün oldugu gibi, yapmasi ve böylece ademin sürmemesi de mümkündür. Bu durumda ademin, kudret ve iradeye taalluk etmesi mümkün olmaktadir. Buna göre ikinci ibare kapsam bakimindan birinciden daha sümullü olmaktadir.

[4] Bu söz ilk bakista irâde, bizzat talebin kendisini ortaya koyar, belirler, seklinde anlasilir. Halbuki eger öyle olsaydi, o zaman sevmesi ve ihtimam göstermesi anlamina göre, iradenin bizzat murad olunan seye taallukundan gözetilen maksada aykiri olurdu. Dolayisiyla bu sözü, irâde talebe mülâzimdir (bitisiktir) seklinde anlamak gerekir.

[5] En'âm 6/125.

[6] Hûd 11/34.

[7] Bakara 2/253.

[8] Bakara 2/185.

[9] Mâide 5/6.

[10] Nisa 4/26-28.

[11] Ahzâb 33/33.

[12] Bunlar Ehl-i sünnet'in 'emir ile irâde arasinda telâzum {birinin varligindan digerinin de lâzim gelmesi) yoktur' seklindeki görüsünün zahirine sarilan ve irâdenin iki anlama geldiginden habersiz olan kimselerdir.

[13] Bunlar da, Mutezile'nin 'emir irâdeyi içerir ya da gerekli kilar1 seklindeki görüsünün zahirine sarilan kimselerdir

[14] Yani, tesri makaminda vâki olan iradedir.

[15] Yani bunlar 'tekvin irâdesi' kelimesini kullanirlar ve bununla tesri irâdesini kastederler. Bu, müellifin kitabinda kullandigi istilahlarin aksine olmaktadir.

[16] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/115-118

[17] Ya da el çekmenin.

[18] Çünkü talep, talip (isteyen) ile matlûp (istenilen) olmadan düsünüle-meyen nisbî bir kavramdir.

[19] Bu takat dahilinde oldugu için, "benzeri" tabirini kullanmistir. Çünkü burada sözü edilen, aslinda mümkün olmakla birlikte akilli bir insanin yapmayacagi birseydir.

[20] Hacc 22/15.

[21] Fussilet 41/40.

[22] Yani, birseyin gerçeklestirilmesine yönelik kasch gerekli kilan sey, onun husulünü irâde etmeyi gerektirmez.

[23] Mutezile, irâde; emri, rizayi ve muhabbeti gerekli kilar, demektedirler.

[24] Yani: Ya da onlar içerisinden irâde ettigi sey olmazdi. Bu durumda Allah'in murad ettigi sey olmamis, kulun murad ettigi ise olmus olurdu. Böyle bir görüsün çirkinligi ise -her ne kadar Mutezile bunu benimse-mislerse de-ortadadir.

[25] Nâsir'in notu dogrultusunda çevrilmistir. (Ç)

[26] Bu durumda yükümlülükten gözetilen fayda, sahsin denenmesi ve emre

uyuyor mu uymuyor mu diye gösterecegi tavrin belirlenmesi olacaktir. Müellifin bu noktayi zikretmesi gerekirdi. Çünkü takat üstü yükümlülük hakkinda ileri sürülen abesle istigal seklindeki itirazin asil cevabi bu nokta olmaktadir.

[27] Bu cevabin zayifligi ortadadir. Çünkü akilli kisi, kendi nefsinin helakine sebep olacak birseyin husulünü istemeyecegi gibi tahsilini de istemez. Burada verilecek en güzel cevap usûlcülerin dedikleri gibi olmali ve bu emir sigasinin hakikat anlamda olmadigini ve durumun taciz ve tehdid sîgalanndaki gibi oldugunu söylemek olmalidir.

[28] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/118-121

[29] Emrin belli bir kayitla mukayyed olmasindan, onun muayyen olmasi ge-

rekmez. Çünkü tayin, ancak hiçbir istirake meydan vermeyecek sekilde bizzat belirlemek suretiyle olur. Sadece belli bir kayitla takyidde bulunmak, meselâ satis akdinin emsal fiyatla yapilmasi kaydi gibi, sözü edilen bizzat belirleme mânâsini ifade etmez. Bu durumda müellifin sözü dogru olur.

[30] Nihayetsiz cüz'îlerden biri ve Sâri' tarafindan da bir nass ile belirlenmemis oldugu halde onunla yükümlü tutmak, mükellefin gücünü asan bir seyle mükellef tutmak olur. Çünkü mükellefin, emri yerine getirebilmek için yükümlü tutulan o belli seyi emsalleri arasindan ayiracak ve onu belirleyecek birseyi elde etmesi mümkün degildir.

[31] Yani, ayni belli birseyin emre muhatap herkes tarafindan teker tek^r bizzat konulmus olmasi muhaldir. Çünkü

A'nin yapmakta oldugu cüz'î, B'nin yaptigindan farklidir; birbirinin ayni degildir. C'ninki de öyle, D'ninki de Öyle...O zaman muayyen birsey ile yükümlü tutmak, muhal ile yükümlü tutmak olur. O muayyenin emre muhatap bütün mükelleflere nisbetle ayni olmasinin lüzumuna gelince, çünkü o, kendisi ile muayyen seyin kastedildigi mutlak tek bir lafizla hepsine yöneltilmis ve onlardan istenilmis olmaktadir.

[32] Ama mukayyedin de, mutlakin altina giren bir cüz'î olmasi ve ortaya konuldugu zaman gerçeklestirilmesi maksûd olan mutlakin tahakkuk etmis olmasi açisindan bakildiginda mukayyede de kasit taalluk eder.

[33] Buhârî, Itk, 2 ; Ibn Mâce, Itk, 4 ; Muvatta, Itk, 15.

[34] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/121-125

[35] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/125

[36] Bu Örnegi hem cibillî motifin hem de güzel ahlâk anlayisinin bir geregi olarak kabul etmistir. Bu pis ve igrenç seylerin yenmesi ve onlarin ele yüze sürülmesi konusunda açiktir. Ama sadece elbiseye meselâ sidik bulasmasi gibi seylere gelince bunlar güzel ahlâk anlayisina yönelik bir durum olmaktadir.

[37] Bunu da akli basinda kimselerin güzel âdetleri ile ilgili bir örnek olarak vermistir. Bunun üzerinde durulabilir ve kadinlarin, ailenin, çocuklarin korunmasi cibillî motiflerden de sayilabilir. Hatta biraz daha ileri gidilerek bu duygunun bütün canlilarin cibilliyetinde mevcut oldugu söylenebilir. Bazi insanlarda görülen gayret azligi, arizî durumlarla ilgilidir. Sonra bu gayretsizligin bir zaaf oldugunu, tümden bu duygudan soyutlanmis olmadigini da söyleriz.

[38] Hirsizlik ve riba gibi yollarla helâl olmayan sekilde insanlarin mallarini yemek gibi. Çünkü güzel ahlak anlayisi her ne kadar hirsiziligm olmamasini, baskalarim canina, malina ve irzina karsi tecavüzde bulunulmamasini gerektirirse de, ancak bu gibi yerlerde insan fitratinda güzel ahlâk anlayisinin gereklerine karsi koyan ve bunlarda kendisine ait bir maslahat gördügü için bunlarin içine girmeyi isteyen bir duygu vardir. O yüzden bu gibi yerlerde yasagin dozu artirilmistir.

[39] Sâri' Teâlâ'nin, insanlann geregi dogrultusunda muamele etmeleri için koymus oldugu muamelât kaideleri hakkinda, onlarin insan fitratinin ya da güzel ahlâk anlayisinin bir geregi oldugu söylenemez. Bilakis bunlar, muamelât konusunda Yüce Allah'in koymus oldugu kistaslardir; Yüce Allah ezelî ilmi ile bunlari, insanlar arasinda adaleti yerlestirecegini, zulmü bertaraf edecegini, aldatmayi ortadan kaldiracagini, insanlar arasinda anlasmazliklarin, çekismelerin Önünü alacagini bildigi için vaz' etmistir. Çünkü insanlar hayatlarinin her safhasinda, her türlü muamelelerinde bu kaideler içerisinde basvuracak hakem konumunda kistaslar bulacaklardir.

[40] Hükümdarin yalaninin, ihtiyarin zinasinin sayisinin, yoksulun böbürlenmesinin keyfiyetinin belirlenmesi gibi

[41] Yani zâid olan bu vasiflar dikkate alinarak normal zina cezasinin üzerinde bir ceza getirilmemistir. Bunun yalan ve böbürlenme konusunda da geçerli oldugu ileri sürülebilir. Onlar hakkinda da ne sayi bakimindan ne de keyfiyet bakimindan belli bir had konulmamistir. Keza onlar hakkinda dünyevî bir ceza da verilmemistir. Dolayisiyla misal zina hakkinda açiktir; diger ikisi hakkinda degildir. Sehvet bulunmaksizin haram olan seylerin içerisine atilma örnekleri de böyledir. Türkler simdilerde kendilerini domuz eti yemeye atiyorlar. Ancak bunu domuza olan istiha-Iarindan degil, Mustafa Kemâl adindaki liderlerinin, îslâmî emirlerin atilmasi konusunda kendisine son derece bagli olduklarini, her konuda batililasmak istediklerini anlamasi için yapmaktadirlar. Onlarin domuz yemelerinin bir istihâ (sehvet) sonucu olmadigi belli; çünkü bu kavim domuz yemeye alisik bir millet degildi ve üstelik onlar geçen bir seneye kadar domuzdan nefret eder, onu igrenç bulurlardi. Onlar bu konuda kör ve çok kötü bir taklidin pesindedirler. Çünkü onlar, batililarin domuzu ancak belli bir muayeneden ve bu hayvanin kalitim yoluyla ya da bulasici yollarla tasiyabilecegi öldürücü mikroplardan uzak oldugunu kesin olarak Ögrenmedikçe yemediklerini bilmemektedirler....(N)

Nâsir'in bu notunu yerinde bulmuyoruz. Türk milletinin domuza karsi olan hassasiyeti hâlâ devam etmektedir. Genelde Arap âlemi Türklerin millet olarak ilhâdda bulunduguna inanirlar ve bunu çesitli vesilelerle ifade de ederler. Türk milleti çesitli badireler atlatmistir; ancak hiçbir kimse onun maserî vicdanina, imanina ipotek koyamamistir ve koyamayacaktir da. (Ç)

[42] Nisa 4/17.

[43] 'Genelde' ifadesinin disinda kalan hususlardan biri de meselâ gasbdir. Bu insan tabiatinin meyledebilecegi bir fiil olmakla birlikte hakkinda belli bir had ve bedenî ceza konulmamistir. Çünkü bundan sakinmak ve gasbedilen seyi mahkemeye bas vurmak suretiyle geri almak kolayca mümkündür. Gasbeden kimse genelde, gasbettigi seyin kendisine ait oldugunu iddia eder. Bu durumda hakkin kime ait oîddugunun mahkemede isbatmdan baska bir yol kalmaz. Gasb hakkinda gelen "Kim bir karis kadar bir yer gasbederse, yedi kat yer (yarin kiyamette) boynuna dola-nir..." seklindeki ceza âhiret âlemi ile ilgilidir. Tabiî bu tür kimseler için dünyada hâkimin uygun görecegi ve gasbm

önünü almaya matuf bir tazir cezasi da bulunmaktadir.

[44] Meselâ yalniz basina da olsa namaz halinde iken avret yerlerinin örtül-

mesi vaciptir. Bu durumda örtünme iyi âdet ve üstün ahlâk anlayisinin bir tezahürü olmaktadir. Avret yerlerinin esler disinda baska insanlardan örtülmesi ise zarurî esaslarin tamamlayici unsurlarindan olmaktadir. Çünkü avret yerinin açik olmasi sehveti tahrik eder ve zinaya bir kapi açar. Zinanin haramligi ise zarurî esaslardan olmaktadir.

[45] Dördüncü Nev'i, Üçüncü Mesele'de.

[46] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/125-130

[47] Bu emredilenlerin birçogu birbiri aitma girse ya da birbirinin lâzimi bir

sonucu olsa da bunlar kitap ve sünnet nasslarinda emir seklinde geldikleri için burada ayn ayri zikredilmislerdir. Yasaklarla ilgili olarak sayilanlar da ayni sekildedir.

[48] Hadiste acele edilmedigi zaman dualarin kabul edilecegi belirtilmistir. Keza baska bir hadiste de aceleciligin seytandan oldugu bildirilmistir.

[49] Çünkü böyle bir tavir sabirsizligin ve Allah'a itimadin olmamasinin tabiî bir sonucudur.

[50] Yani nassda emredilen ya da yasaklanilan seyin hali ile baska bir hal arasi ayrilmaksizm mutlak gelmesi halinde. Bu durumda nasslar tamamen kayittan uzak bir sekilde gelmekte ve eger söyle olursa vacip, söyle olursa, mendup, söyle olursa, mekruh olur gibi bir açiklama içermemektedir. Aksine tam anlamiyla mutlak olarak gelmekte herhangi bir kayit bulundurmamaktadir. Talep konusu olan seyin vacip mi, mendûp mu yoksa mubah mi, yasak ise haram mi hatta küfre götürecek birsey mi oldugunu belirtecek talebin kuvvetini gösterecek herhangi bir belirtiden uzak olmaktadir. Yukanda yetmisüç kadar sayilan hasletlerde galip olan emir sekli böyledir. Doksanbir kadar sayilan yasak konusu hasletlerde de durum aynidir.

Burada söyle bir itiraz ileri sürülebilir: Allah'a ibadette ortak kosmak, Allah'in rahmetinden ümit kesmek, AUa'in âyetleri ile istihzada bulunmak, Allah'i unutmak ve daha baskalari gibi bazi yasak konulan vardir ki, bunlar hep aynidir ve bunlarin cüzileri biri digerinden farklilik göstermez. Çünkü bunlar hep bir derecededir ve o da küfürdür.

Cevap: Itiraz yerinde degildir. Çünkü: Bunlar kendi aralarinda farkli farkli olan seylerdir. Meselâ sirk kosma hakkinda gelen: "Ben kosulan ortaklar içerisinde ortaga en müstagni olanim. Kim bir amel isler ve amelinde bana bir baskasini ortak kilarsa, onu sirki ile basbasa birakirim" hadisini ele alalim. Burada sözü edilen ortak kosma, bazen riya yolu ile olabilir. Riya da sirkin bir nev'idir; ama küfrü gerektirmemektedir. Keza kalbin Allah'in emirlerini yerine getirme konusunda gaflet içerisinde bulunmasi Allah'i unutma olur ve bu bazen Allah'in âyetleri ile istihza seklinde nitelenebilir. Bu sekliyle bu ikisi küfür derecesine ulasmayan günahlardan olur. "Allah'in âyetlerini istihza konusu etmeyin'' âyetinin tefsiri sirasinda bildirildigi üzere bu âyet, zevceye Önce talâk, sonra rücû, sonra talak, tekrar rücû... yolu ile zarar verme hakkinda inmistir. Ayni sekilde diger sayilan hasletler hakkinda da düsündügün zaman onlarin da müellifin belirttigi gibi oldugunu göreceksin.

[51] Daha önce geçti [bkz. 2/203],

[52] Nahl 16/90.

[53] Nahl 16/90.

[54] Yani bazen emir ve nehiyier mutlak olur ve ne büyük sevaplar vadeder ne de siddetli azapla korkutma unsuru içerir; bazen de birseyin yapilmasini isteyen emir sigasi, en üst düzeyde tekid unsurlari içererek, meseleye gereken heybeti vererek gelir. Böylece mükellefin o konuda gevseklik göstermemesini temin amaçlanmis olur. Emrin sarih (açik) olmasi île sarih mânâsinda olmasi arasinda fark yoktur.

Örnekler: "Bana uyun ki Allah sizi sevsin." (3/31) ; "Kim nefsinin cimriliginden korunursa, iste onlar kurtulusa erenlerdir." (59/9) ; "Eger Allah'a güzel bir ödünç takdiminde bulunursaniz, onu sizin için kat kat yapar ve sizi bagislar..." (64/17) ; "Kim Allah'a ve rasûlüne itaat ederse, Allah onu cennetlere sokar."; "Hiçbir sigir ve koyun sahibi yoktur ki onlarin hakkini vermesin de, kiyamet günü geldiginde düz ve genis bir yerde onlarin allina serilerek, adi geçen hayvanlardan hiçbiri hariç kalmamak ve içlerinde çarpik boynuzlu, boynuzsuz, kirik boynuzlu bulunmamak sarti ile onu boynuzlari ile toslamasin, tirnaklari ile ezmesin..." (Buhârî, Zekât, 43 ; Müslim, Zekât, 24) hadisi ; Allah'in yarattigi canlilara sefkat göstermeyi isteyen "Bir kadin, baglayip hapsettigi bir kedi . yüzünden cehenneme girdi" (Müslim, Tevbe, 25 ; Birr, 125) hadîsi ve benzeri sayilamayacak kadar çok olan emirler gibi.

Yasaklara Örnek olarak da sunlari verebiliriz: "Allah'in rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz." (12/87) ; "Dogru yol kendisine apaçik belli olduktan sonra, peygamberden ayrilip, inananlarin yolundan baskasina uyan kimseyi, döndügü yere döndürür ve onu cehenneme sokariz." (4/115) ; "Mü'minler, mü'minleri birakip kâfirleri dost edinmesinler; kim

böyle yaparsa Allah katinda bir degeri yoktur..." (3/28) ; "Bana yalan isnadinda bulunmayin. Kim bile bile bana yalan isnadinda bulunursa atese girer." (Buhârî, Ilim, 38 ; Tirmizî, Ilim, 8) ; pek siddetli tehdit içeren riya hadisleri gibi.

[55] Burada söyle bir itiraz ileri sürülebilir: Bunun ortaya çikabilmesi için ser'î delilde belirtilen iki gayenin tek bir haslete taalluk etmesi gerekir. Onunla ilgili emir büyük sevap vadiyle, ziddi olan seyi yasaklayan talep de siddetli azap haberiyle birlikte gelir. Bunun sonucunda o seyin biri övülmüs, digeri de yerilmis olmak üzere iki ucu bulunur. Bu iki uç arasinda ise mertebeler vardir ve akil onlarin her iki uca olan yakinlik ya da uzakliklarina bakar ve onlarin yerlerini belirler. Bu tüm emir ve nehiyier hakkinda bidüziye (muttarit) olmayan bir husustur. Cevap: Itiraz yerinde degildir. Çünkü durum bizim dedigimiz gibidir. Söyle ki: Bir konuda sadece emrin gelmis oldugunu farzetmemiz halinde, yerilmis olan ikinci taraf -ki nehiy tarafi oluyor- her ne kadar hakkinda özel bir delil olmasa bile onun delili, bizzat ziddindan neh-yi gerektiren emir olmaktadir. Aksi durumda da söylenecek söz aynidir. Kaldi ki bu, iki ucun anlami hakkinda burada lâzim da degildir. Aksine murat, içerisinde vaad bulunan emri yerine getirmek suretiyle umut (recâ) gerektiren genel taraf ile bunun mukabili olan taraftir; o da Allah'in gazabindan genel anlamda korkmayi gerekli kilan diger genel taraf olmaktadir.

[56] Hz. Ebû Bekir bu rivayete göre cehennem ehlini hatirlamasi durumunda korku içerisine düsme meylindedir. Cennet ehlini hatirladiginda ise, nefsi umuda kapilmiyor ve aksine kusurlarini zikrederek çalismasi gerektigini ifade ediyor ve ümitvar olmuyor; her iki halde de korku makaminda bulunuyor. Dolayisiyla bu rivayette onun daha önce geçen mânâya uygun olarak iki uç arasinda dönmekte olduguna dair bir delalet yoktur. Birazdan gelecek olan ikinci rivayette ise, mânâ arzedilen noktaya uygun düsmektedir. Öyle gözüküyor ki, birinci rivayet bizzat Hz. Ebû Bekir'in kendi halini ortaya koyuyor. Bilindigi gibi onda galip olan hal hep korku makami idi. Ikinci rivayette ise o, baskalarinin dili ile konusmus oluyor

[57] Nahl 16/90.

[58] Lokman 31/13.

[59] Nahl 16/116.

[60] En'âm 6/82.

[61] Lokman 31713.

[62] Lokman 31/13.

[63] Bu durumda âyet, "Onlarin çogu, ortak kosmadan Allah'a inanmazlar" (12/106) âyeti kabilinden olmus olur. Bu durumda "Imanin sirkle karistirilmasi nasil olabilir; halbuki iman sirkle bir arada bulunmaz?" gibi bir soru sorulamaz. Âyetle ilgili sahabenin durumunda ve hadiste, bu tür sarih olmayan mutlak nehiy sigalarinin, belli bir sinir belirleme-digi konusunda açik delâlet vardir. Ayet ve hadiste bu tür mutlak nehiy sigalari nehyin en üst mertebesinde olmaktadir. Sahabe, bu tür nehyin diger alt mertebelere de sâmil oldugu düsüncesine kapilmistir ve onlarin bu düsünceleri Hz. Peygamber (s.a.) tarafindan tashih edilmistir.

[64] bkz. Ibn Kesir, 2/152-154 ; 3/444.

[65] Buhârî, îman, 24 ; Müslim, îmân, 107, 109.

[66] Münâfikûn 63/1.

[67] Tevbe 9/75.

[68] Ahzâb 33/72.

[69] Hadisin kaynagini Kütübü Tis'a içerisinde bulamadik.

[70] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/130-138

[71] Buhari, Savm, 49; Müslim, Imân, 199

[72] Cuma 62/9.

[73] Müslim, Siyâm, 141.

[74] Buhârî, Savm, 48.

[75] Yani belirtilerin bir geregi olmak üzere. Ikinci bakis açisini izah sirasinda bu birinci bakis açisinin bu âyet ve hadislere tatbiki keyfiyeti daha iyi anlasilacaktir.

[76] Enfâl 8/24.

[77] bkz.îbn Kesir, 2/297.

[78] Burada söyle denilebilir: Bu âyet, namaz kilan kimse üzerine konusmamasini gerekli kilan "Gönülden boyun egerek Allah için namaza durun" {2/238} âyetini tahsis etmis olmaktadir. Bu itibarla Hz. Peygamber (s.a.) bu hadisi ile tahsise isaret etmis ve kisi namazda da olsa icabet âyetinin bir geregi olarak Rasûlullah'in çagirisina cevap vermenin vacip oldugunu göstermis olmaktadir. Dolayisiyla bu hadiste müellifin amacina uygun bir delâlet unsuru bulunmamaktadir.

[79] Ebû Davud, 1/286.

[80] Buhârî, Megâzî, 30 (5/50); Müslim, Cihâd, 69.

[81] Hz. Peygamberin (s.a.) azarlamamis olmasi her iki görüsün de dogru oldugunu göstermez. Çünkü içtihadinda hata eden müctehid de -azar yemesi bir tarafa- bir sevap almaktadir. Dolayisiyla hadiste mücerred emir sigasina bakmanin geregi seklindeki müellifin amacim destekleyecek bir unsur bulunmamaktadir. Kaldi ki namazi normal vaktinden tehir etmek suretiyle kilmayanlar, gelen namazi kilma yasaginda, Hz. Peygamber'in (s.a.) bildigi fakat hemen açiklamadigi dînî ya da dünyevî bir maslahat bulundugu düsüncesi ile kilmamis olmalari da mümkündür; dolayisiyla mücerred emri emir oldugu için gozönünde bulundurmus olmayabilirler

[82] Cuma 62/9.

[83] Yani sözü edilen ve ser'î emir ve nehiylerin yönlendirilmesi konusunda hâkim konumda olacak sekilde maslahati, emri ve nehyi anlamak için kistas olarak kullanabilecegimiz, bir durum meydana gelmeyecektir.

[84] Çünkü biz genel olarak hikmeti kavrayabilsek de isin künhüne nüfuz edemeyiz. Bizim ulasabildigimiz maslahatla ilgili bu yüzeysel bilgi de bir esas kabul edilecek özellikte degildir. Dolayisiyla sarih emir ve nehyi bir tarafa iterek bunun üzerine hüküm binasinda bulunamayiz.

[85] Yani biz maslahatlari icmâlî olarak bilebilsek de bu dahi her zaman için bidüziyelik arzetmez. Çogu zaman ilk bakista maslahat zannettigimiz seylerin daha sonra karsimiza çikan baska nasslann delaleti, ya da yeni tabiat kanunlarinin kesfi vb. gibi sebeplerle aslinda hiç de öyle olmadigini anlamis oluruz. Bu durumda emir ya da nehiy için hikmet kesinkes tayin edilemeyecegine göre, emir ya da nehiy kipinin zahirinin gereginden çikarak kesinlik arzetmeyen maslahatlari esas alarak onlarin pesine takilmak dogru olmayacaktir.

[86] Fukahâ, idrarin dogrudan suya yapilmasi ile bir kaba yapilip sonra suya dökülmesi arasinda bir fark görmemektedir. Ancak Zaniriyye mezhebi "Sizden bîriniz durgun suya iseyip de sonra onunla (ya da onda) abdest almasin veya yikanmasin"hadisinin lafzina yapisarak farkli düsünmüsler ve hatta suyun içerisine isemek ile büyük abdest bozmayi bile farkli mütalaa etmisler; birinciyi haram kilarken ikincisini haram kilmamis-lardir. Nevevî, bunun onlardan nakledilen ve zahire yapisma taassubunun en çirkin örnegi oldugunu söyler. Onlarin bu iki sey arasini ayirmalari ve aralarinda fark görmeleri, açik ser'î maksatlardan yüzçevirmek olmaktadir

[87] Tirmizî, Zekât, 4; Nesâî, Zekât, 5; Ibn Mâce, 13.

[88] Buhârî, Savm, 49; Müslim, Imân, 199.

[89] Cuma 62/9.

[90] Müslim, Siyâm, 141.

[91] Buhârî, Savm, 48.

[92] Dehr orucu yani sene boyu tutulan oruç istenmemis, buna mukabil onun yerini tutacak (bir gün oruç bir gün iftar seklinde tutulan) Dâvûd orucu tavsiye edilmistir, (bkz. Müslim, Siyâm, 190 vd.)

[93] Emir sigasi için onalti tane mecazî anlam zikretmisler ve ibâha ya da baska bir mânânin siganin disinda baska bir yolla bilinmesinin gerekliligini bildirmislerdir. Böylece bu bilgi, emir sîgasmdan talebin disinda baska birseyin kastedilmis olduguna karine olacaktir. Mâide 5/2

[94] Mâide 5/2. 89

[95] Cuma 62/10

[96] Çünkü biz,emir yada nehyi gerçeklestirmek için gelmis oldugu maslahatlari ihmal edecek olursak bu tavir bizi emir yada nehyi sinirlari belirleme konusunda tutarsiz kilabilir.çünkü o durumsadece emir yada nehyin sigasindan baskabizi Sari'in maksadina ulastiracak bir rehberimiz olmaz.Siga ise maksadi belirleme açisindan her zaman için yeterli olmayabilir

[97] Çünkü o, yasaklanan visalin o sekliyle bir ibadet oldugunu kabulle onlarin o tavirlarini tasvip etmis oldu. Halbuki eger yasak zahiri üzere alinacak olsaydi bu oruç bizatihi bir masiyet olurdu. Burada neshten de söz edilemez; çünkü ilk hüküm aslî sekli üzere devam etmektedir.

[98] Garar satisi: Varligi (ya da sifati} hakkinda bilinmezlik olan seylerin satisi olmaktadir. Mülâmese, münâbeze, müzâbene gibi çesitli sekilleri vardir. Tarifleri daha önce geçmisti.

[99] Panayirlarda halka geçirmek suretiyle yapilan ve bir çesit kumar olan satislar gibi. (Ç)

[100] Hadis sarihleri garar satisindan iki seyin istisna edilecegini söylerler:

a) Satis konusu olan seyin içerisine tâbilik yolu ile girenler.

b) Ya degersizliginden ya da ayirma ve belirleme mesakkatinden dolayi müsamaha ile karsilanan seyler. Bu zikredilenlerin altina giren örneklerden bazilari:sunlardir: Binanin temelleri, memedeki süt, hayvanin karnindaki cenin, cübbenin içerisine tegellenmis pamuk vb.

[101] Ceviz, badem gibi seylerde akli basinda insanlar için varlik ya da yoklukla ilgili bilinmezlik yok degil. Bu itibarla konu ile ilgili bas vurulacak husus, hadis sarihlerinin belirtmis olduklari bu gibi seylerin mesakkatten dolayi âdeten müsamaha ile karsilanmis olacagi esasi olmalidir.

[102] Temelleri toprak altinda bulunan evlerin, kavun gibi peyder pey üreyen seylerin, tadi ancak kabugunun kirilmasi suretiyle anlasilabilen ceviz, badem gibi seylerin satislarinin caizligine dair tesri döneminde sözlü, fiilî ya da takriri bir delilin bulunmamasi ve bunlarin cevazlarinin mesâlih-i mürsele yoluyla garar nassinm tahsisi sonucunda olmasi gerçekten zak bir ihtimal olmaktadir Kaldi ki söyle de söylenebilir: Bunlar hakkinda mesâlih-i mürseleden nasil söz edebilirsiniz; çünkü yasaklayici nass bunlari da içine almaktadir. Ancak burada "Hayir, müellifin maksadi istihsândir' seklinde bir izah getirilebilir. Ancak o zaman da döner ve söyle sorariz: Hz. Peygamber {s.a.) döneminde kavun çarsi ve pazarlarda açikça satilip alinmiyor muydu? Zadu'I-Meâd'da yer alan bir rivayette belirtildigine göre Hz. Peygamber (s.a.) kavunu (bittîh) taze hurma (rutab) ile birlikte yiyor ve: "Bunun harareti bunun soguklugunu giderir" buyuruyordu..

[103] Bunlar cesaret ve hamakatte tesbih için kullanilir. (Ç)

[104] Bu ikisi misafiri çoktur, cömertlik ve kerem sahibidir anlaminda kullanilir. (Ç)

[105] Bu sözle de ceylan gibi boynu uzun ve zarif demeyi kastederler. (Ç)

[106] Zilzâl99/7.

[107] Yunus 10/14.

[108] Mülk 67/2.

[109] Müzemmii 73/8.

[110] Zâriyât 51/56.

[111] Müzemmil 73/8.

[112] Bakara 2/183.

[113] Bakara 2/233.

[114] Nisa 4/141.

[115] Mâide 5/89.

[116] Hadîd 57/19.

[117] Yâsîn 36/19.

[118] Feth 48/17.

[119] Nisa 4/41.

[120] ÂI-i îmrân 3/134.

[121] En'âm 6/141.

[122] Zümer39/7.

[123] Meselâ yüzün tam olarak yikanmis olabilmesi için basin bir kisminin yikanmasinin zorunlu olmasi gibi. Çünkü âdeten yüzün tam olarak yikanmasi ancak basin da bir kisminin yikanmasi ile mümkün olur. Simdi basin sözü edilen bu kismini yikamak yüzün yikanmasi hükmüne tâbi olarak vacip olur mu? Yoksa olmaz mi? Yoksa her ne kadar âdeten gerekli ise de ser'an vacip olmaz mi? Sayet mükellef onu yapmadigi zaman sadece yüzünü yikamamasi dolayisiyla mi günahkâr olur; yoksa hem yüzünü yikamadigi hem de o kismi yikamadigi için ayrica günahkâr mi olur? Bu konuda tercih edilen görüse göre -îbn Hâcib'in de dedigi gibi- vacibin tamamlanmasi için zorunlu olarak bulunmasi gereken seyler -ser'î bir sart olmadikça- ser'an vacip olmazlar. Aklî ya da âdi (âdete mebnî) sartlar ise muhtar olan görüse göre tâbi olarak vacip olmazlar. Ortada sadece yüzün yikanmasi vacibi vardir. Bir görüse göre ise bu sartlarin tümünün vacip oldugu, bir baska görüse göre de tümünün vacip olmadigi söylenmistir. Bu ihtilâflar sebebler hakkinda degildir. Sebeblerin vücûbu hakkinda icmâ bulundugu nakledilmistir.

[124] Tercih edilen görüse göre, emir, ziddini nehiy degildir hatta onu tazam-muii da etmez.

[125] Görüsü birinci ciltte mubah bahsinde geçmisti. (Ç)

[126] O yüzden de tâbi durumda olan sarih emir ve nehiylerin aksine bunlarin ser'î emir ya da nehiy olup olmadiklari tartisilmistir.

[127] Yani aslî maksatlarla tâbi maksatlari ayirmak esasi üzerine pek çok ser'î fikhî mesâil bina oIunur.

[128] Yani özellikle buradaki konumuza yani aslî ve tabî emir ve nehiyier bahsine uygun düsecek aslî ve tâbi maksatlarla ilgili bir mesele zikredecegiz ve bunun sonucunda aslî ve tâbi emir ve nehiyler konusunda diger benzeri meselelerde hükme ulasabilmek için elimizde bir kistas olusmus olacaktir.

[129] Ve hâkim uygun görecegi bir ceza ile kendisini cezalandirmak zorundadir.

[130] Çünkü rakabenin gasbedilmesi durumunda ister istemez menfaatlere de el konulmus ve mâlikin onlardan istifade imkani ortadan kaldirilmis olacaktir. Menfaatler üzerinde teaddînin olabilmesi için de mutlaka rakabe üzerine el konulmasi ve mâlikle o malin arasina girilmesi gerekecektir. Bu itibarla bu ikisi arasinda amelî olarak telâzum (birinin varligindan digerinin varliginin lâzim gelmesi hali) vardir. Bu durumda gasb ile teaddî arasini ancak gözetilen kasit ayirabilecektir. Biri bunlardan hangisini aslî olarak kastederse digeri ona tâbi olacaktir. Tabiatiyla buna bagii olarak da farkli hükümler alacaktir.

[131] Ebû Dâvûd, Büyü, 71; Tirmizî, Büyü, 53; Nesâî, Büyü, 15; Ibn Mâce, Ticârât, 43; Ahmed, 6/49.

[132] Yani gasbedilen sey, gasb ile gasb anindan itibaren gasbedenin tazmin sorumlulugu altina girmistir; dolayisiyla bu sorumluluguna karsilik olmak üzere bundan sonra onun semeresi kendisine ait olmalidir.

[133] Yani cuma vakti alis veris yapma sarih olarak yasaklanmis olmasa da sadece "Allah'in zikrine kosun" emri zimninda tâbiyet yolu ile ifade edilmis olsaydi o zaman tam benzeri olurdu. Bu durumda rakabeye el koyma yasagina tâbi olan menfaatlerden istifade yasagi üzerine -cuma vakti alis veris yasaginda oldugu gibi- nehyin hükmü terettüp etmeyecektir. Dolayisiyla menfaatlerin kiymeti dikkate alinmayacak ve onlar tazmin edilmeyecektir. Çünkü bu konuda mevcut olan nehiy aslî degil tâbi durumdadir. Cuma vakti alis veris yasaginda gördügümüz gibi tâbi durumda olan nehiyler sarih dahi olsa bir hüküm ifade etmedigine göre burada öncelikli olarak hüküm ifade etmeyecektir.

[134] Gasb tazmini ile teaddî tazmini arasinda su farklarin bulundugunu söylemislerdir:

1. Rakabenin semavî bir âfetten dolayi telef olmasi halinde gasbda tazmin vardir; teaddîde ise yoktur.

2. Fiyatlarin degismesi gasb halinde dikkate alinmazken teaddî halinde dikkate alinir ve en üst degerinden tazmin eder. Hirsizlikta da hüküm gasbda oldugu gibidir.

3. Gâsibin, gasbettigi seyde meydana getirdigi az bir bozulma sonucunda mâlik, dilerse gasbedilen malin sadece kiymetini alir; teaddî durumunda ise bizzat az kusurla ayiplanan mal ile aradaki noksan farkini da ahr.

4. Gasbda, gasbedilen malin kendiliginden kusurlu hale gelmesi halinde, mal sahibi ya ayipli haliyle onu oldugu gibi kabullenmek ya da gasb günündeki kiymetini almak arasinda muhayyerdir ve maîi geri almayi tercih ettigi takdirde ortaya çikan kusur karsiliginda herhangi bir talepte bulunamaz.

Kiracinin, kiraladigi hayvani sahibinin rizasi ve izni olmaksizin sart kosulan mesafeden ya da zamandan ya da yük miktarindan daha fazla kullanmasi da hiç kuskusuz teaddî sekillerinden olmaktadir. Çünkü bunlarda asil amaç menfaatin elde edilmesidir; rakabe ise tâbi durumundadir.

[135] Çünkü malin menfaatlerinden biri de onun kiymetidir. Dolayisiyla en yüksek kiymeti onun menfaatleri içerisine dahildir. Bundan dolayi mutlaka onu tazmin eder; en yüksek fiyatin ilk önce olup sonra ucuzlamasi, ya da önce ucuz iken sonra yükselmesi arasinda fark yoktur. Keza kiymetin artmasi hakkinda teaddîde bulunanin bir katkisinin olup olmamasi arasinda da fark yoktur, öbür taraftan az çok her ne ürün vermisse teaddide bulunan kimsenin onu da tazmin etmesi gerekmektedir.

[136] Yani bizzat teaddîde bulunanin kusuru sonucunda telef olmasi halinde. Çünkü kendi kusuru sonucunda telef olmasi halinde gasb ile teaddî arasinda bir fark bulunmamaktadir

[137] Yani ne en yüksek fiyatini ne de menfaatlerini.

[138] Yani iare alirken ya da kiralarken ileri sürdügü sarttan daha fazla faydalanmak cihetine giderse o zaman müteaddî olur ve kiymetini tazmin eder.

[139] Bu esas, tâbi durumda olan emir ve nehyin kesinlik arzetmeyecegidir. Aslî kasit ile kesinlik arzeden esas ise sabittir. Meshur görüse muhalif olan, görüsünü bu esasla bagdasmayacak bir esas üzerine kurmamakta; aksine bu esasi zedelemeyecek olan baska yaklasimlar (kaideler) üzerine bina etmektedir ve müellif bunlardan dört tanesini zikretmistir. Eger bu kaideler sabit olmasaydi ve tâbi durumda olan emir de kesinlik arzetseydi o zaman bu ihtilaflarin bir mesnedi olmazdi.

[140] Sâfiîler gibi.

[141] Yani bu durumda fiyatlarin degismesi dikkate alinacak ve kisi bu kiymeti ortadan kaldirmis durumda olacagi için onu tazminle sorumlu bulunacaktir.

[142] Ebû Dâvûd, Büyü, 71; Tirmizî, Büyü, 53; Nesâî, Büyü, 15; Ibn Mâce,Ticârât, 43;Ahmed,6/49.

[143] Müellif burada koymus oldugu esasin saglama alinmasi konusunda ihtiyatli davraniyor ve bazi fer'î meselelerin ona muhalif olmasi halinde esasin zedelenmeyecegini belirtmek istiyor. Çünkü bu muhalefetin, belki de baska bir ser'î delile - ki o istihsân oluyor- riayet etmenin sonucu ortaya çikmis olabilecegini söylüyor.

[144] Çünkü gasbedilmis yerde namaz kilmak, o yerin bazi menfaatlerine el koymak demektir. Dolayisiyla ilgili nehiy, yerin rakabesine el koyma yasagina tâbi durumdadir. Bu haliyle yukarida geçen sözlerin tamami -içindeki sihhat ve butlan hakkindaki ihtilafa esas olan dört yaklasimla birlikte- bu konu için de geçerli olmaktadir.

[145] . Yani muteber olanin tâbi degil metbû (kendisine tâbi olunan) olmasi açisindan iki mesele ayni noktaya çikmaktadir ve iki mesele arasindaki müsterek nokta sadece bu kadardir. Bunun ötesinde her iki mesele de birbirinden konu itibariyla farklidir. Keza metbûa olan itibar da farklidir. Gelecek meselede tâbi ser'an ilga edilmis ve itibardan tamamen düsmüstür; çünkü onun dikkate alinmasi metbûun dikkate alinmasi ile bagdasmamaktadir. Geçen meselede ise sadece hükmü kesinlik arzetmemekte ve destekleyici durumlarin bulunmasi halinde dikkate alinabilmekte, onun dikkate alinmis olmasi metbûun dikkate alinmasini düsürmemektedir. Yeni meselede tâbi hakkinda bir emir ya da nehyin taalluku söz konusu degil iken, geçen meselede tabiye emir ve nehiy taalluk etmistir ancak bu kesin bir tarzda olmamistir

[146] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/138-157

[147] Mubah da bu kisma dahildir.

[148] Yani bu ikisinin bir araya gelmesi durumunda.

[149] Yani asîî kasit ile tâbi kasit arasindaki fark ve ikincinin degil de birincinin dikkate alinmasi konusu. Bunun da açiklanmasi gasb ve teaddî üzerinde verilmisti. Her ne kadar orada sözü edilen emir ya da nehiy sarih degil ise de,

tabiligin sabit olmasi halinde aralarinda fark yoktur. Aslinda bu delil bir giris mahiyetinde olup, bir usûl meselesinde yalniz basina delil olabilecek halde degildir. Kaldi ki meselede ihtilaf da bulunmaktadir. Diger deliller ise yerindedir.

[150] Yani nehiy sarih olmakla birlikte hükmün binasi için onun sarihligi üzerine iltifatta bulunmamis ve bu yönden namazin bâtilligi hükmüne ulasmamistir. Bilakis görüsü alis verisi birakmanin da aynen namaza kosma gibi bizatihi aslî kasid ile maksûd oldugu esasi üzerine bina edilmistir.

[151] Yani konumuz sadece aklî ve farazî bir mesele degildir; bilakis o misallerde oldugu gibi vakidir.

[152] Bu menfaatler akit sirasinda mevcut olmayabilirler ve hatta menfaatlerin tabiî özellikleri sebebiyle onlar akit esnasinda çogu zaman mevcut olmazlar. Bu ise basli basma düsünüldügü zaman akde mani bir özelliktir. Ancak aslî maksada tabi olmasi hasebiyle metbûu ile birlikte üzerine akit yapilmasi caiz kabul edilmis ve nehiy ciheti itibara alinmamistir. Burada sözü edilen nehiy ciheti bu menfaatlerin içermis olduklari bilinmezlik ve garar (yani bulunup bulunmama ihtimali) olmaktadir.

[153] Vakia kölenin üzerine yapilan mutlak akit onun menfaatleri için olmaktadir; mâlikin diger mülkünde oldugu gibi onun zati üzerinde herhangi bir tasarruf yetkisi oktur.

[154] Kölenin zati ve rakabesi üzerine yapilan akit, onunla cinsî iliskide bulunma ve sâir diger menfaatlerini de efendiye mubah kilmaktadir. Ancak bu zata tâbi olmaktadir. Eger meselâ yapilacak cinsî iliski gibi sadece bu menfaatleri üzerine akit yapilacak olsaydi bu mutlak surette imkansiz olurdu.

[155] Yani kölenin rakabesi üzerine akit yapmak sahihtir ve bu akit arkasindan içerisinde cinsel istifade de bulunan onun faydalarini da kendisine tâbi kilar. Ama tek basina bu menfaatler üzerine akit yapilacak olsaydi bu caiz olmazdi. Hür bir kimsenin de menfaatleri üzerine akit yapilabilir ve bu akit beraberinde onun rakabesinin de hizmeti satin alan kimseye teslimini gerektirir. Halbuki hür bir kimsenin müstakil-len zati üzerine herhangi bir akit yapilamaz. Birinci misalde cinsel istifade, ikinci misalde de rakabe tâbi durumdadir. Dolayisiyla bunlar hakkinda, tek baslarina akde konu olmalari halinde söz konusu olan nehiy delili esas alinmamaktadir.

[156] Çünkü rakabe üzerine akit ona mâlikiyet demektir. Hür ise mülk altina girmez.

[157] Menfaatler de her ne kadar gerçek anlamda Allah'in mülkü dahilinde ise de, ancak Sâri' Teâlâ onlari uygun gelecek sekilde kullara temlik etmeyi amaçlamistir.

[158] Ayni sey yenilecek, içilecek seyler için de geçerlidir. Bunlann yenmesi

ve içilmesinden de maksat gidalanmak ve kanmak gibi onlarin faydalan olmaktadir. Bunlar bizzat zatlari için yenilip içilmezler. Ancak müellif kasdm zata degil de onun menfaatine yönelik oldugunu çok açik olarak ortaya koyacak seyleri misal getirmeyi tercih etmis; yeme ve içme gibi durumu ilk bakista anlasitamayacak seyleri misal olarak vermekten kaçinmistir. Tabiî onun buradaki asil amaci probîemi güçlendirmektir. O yüzden de amacina en çabuk ulastiracak örnekleri seçmistir. Allah rahmet eylesin müellifimiz cedelde son derece ustadir.

[159] Yani bu esasi isbat için zikretmis oldugu bütün meseleler, zatlarin mülkiyete konu olabilecegi ve menfaatlerinde ona tâbi olacagi esasindan hareketledir. Zatlar üzerinde mülkiyet ortadan kalkinca geriye sadece menfaat mülkiyeti kalacaktir. O zaman önce varlik âleminde birbiri ile telâzum halinde bulunan ve biri metbû digeri de tâbi durumunda olan iki seyin varligini ortaya koymalisin; ondan sonra da iddia ettigin hükmün sihhatini ortaya koyacak deliller getirmeye çalismalisin. Senin bu yaptigin gerçeklerden uzak, varsayim üzerine varsayim kurmaktan öte bir sey degildir. Böyle birseyin ise, birinci ciltte Mukaddimeler bahsinde de geçtigi Üzere ilimle alâkasi yoktur.

[160] Yani ser'an mülk edinmeden amaç zatlar olsun. Birinci itiraz sadedinde reddettigi seyi burada ilk plânda teslim etmis oluyor. Ancak makûdun aleyhin zatlar oldugu ya da olmadigi konusunda orada birsey geçmemisti. Orada söylenen sey dogrudan zatlarin temellük edilemeyecegi seklinde idi. Burada ise ifade edilen sudur: Biz zatlara yönelik mülk edinme kasdmi kabu! etsek bile, bu aslî kasitla olmayacaktir; çünkü bu sadece onlarin menfaatlerinin elde edilmesi, onlara ulasilmasi için olacaktir.

[161] Çünkü onun tasavvuru her konuda zatlarin menfaatlere tâbi olacagi

seklindeki bâtil bir sonuca götürmektedir. Bu itiraz noktasini, icmali bir tenakuz seklinde özetlemek mümkündür. Bundan sonraki itiraz ise zat ve menfaatin birbirinden ayri oldugunu ve aralarinda tâbilik iliskisinin bulunmadigim ortaya koymaya yöneliktir.

[162] Buhari, Büyü, 90, Müsâkât, 17; Muvatta, Büyü, 9.

[163] Buhârî, Müsâkât, 17; Müslim, Büyü, 87.

[164] Makâsid bölümü, Dördüncü Nev'i, Onbesinci Mesele'de geçmisti.

[165] Maslahatlarin dikkate alinmis olmasi âdetlerin dikkate alinmis olmasini gerektirecektir.

[166] Yani bu asillardan akilli insanlar için âdeten maksûd bulunan maksatlar.

[167] Çünkü Sâri'in kasdinin akliselim sahibi insanlarin maksatlari ve örfleri dogrultusunda olmasi lâzimdir. Dolayisiyla bunun geregi olarak onlarin Sâri'ce maksûd olmalari, kaide geregince de maksûd olmamalari gerekecektir. Bu ise bir çeliskidir.

[168] Yani "Zatlar ancak Allah'in mülkiyetine girebilir; çünkü onlarin yaraticisi ve varliklarinin idame ettiricisi O'dur, Onlar insanlarin mülkiyetine ise girmez" seklindeki kaide.

[169] Yani Es'arî mezhebine göre. Çünkü kul, kendisine nisbet edilen fiillerden hiçbirisininin yaraticisi degildir.

[170] Meselâ suyun içilmesi, menfaat demek olan kanmanin sebebi, topragi ekmek de bitmenin sebebi olmaktadir. Bitme, aslinda bizatihi menfaat olmayip yakin ya da uzak menfaate götüren bir yoldur. Kesb sebebiyle bize zayif bir nisbetle nisbet edilen fiiller menfaatler olmamakta, bilakis yakin ya da uzak onlara götüren yollar olmaktadir. O zaman is suna variyor: Bizim kudretimiz dahilinde olmamasi bakimindan menfaatler ile zatlar arasinda bir fark yoktur. Onlara olan malikiyetimiz de ne hakîkî ne de kesbî bir mâlikiyet degildir. Siz menfaatlerin bize olan nisbetini kabul ediyorsunuz. O zaman onlarla ayni durumda olan ve aralarinda fark bulunmayan zatlarin -her iki durumda da bize uygun olacak biçimde- bize olan nisbetini de kabul etmelisiniz.

[171] Bu kaydi sunun için getirmistir: Eger bir zarurî ya da hâcînin tamamlayicisi durumunda olsaydi, o zaman itlaf fiili matlûp hal alir mübah-hktan çikardi ve itlaf hükmü o takdirde, itlaf edenin mülkünde olma sartina da bagli kalmazdi ve iddiasina delil olmaktan çikardi Meselâ ahaliye zarar vermesinden korkulan bir sedde açilan gedigin onarilmasi lazim geldiginde bir baskasinin duvarini yikmak ve enkazi ile o gedigi tamir etmek durumunda oldugu gibi.

[172] Deliller bölümünün basinda.

[173] Yani rakabe bulunmaksizin tek basina menfaate mâlik olmaya.

[174] Yani hakkinda gerekli olan yeterli bilginin disinda aranan diger sartlarin da tam olarak bulunmasi suretiyle

[175] Yani zatlara yönelik olan nazar küllî degerlendirme olmakta ve küllî olan hem tabiati itibariyla, hem aklen, hem de ser'an öne alinmaktadir, seklindeki açiklamayi kastediyor.

[176] Bu ser'î bir misaldir ve her ne kadar konumuzla ilgisi olmasa da aslin, tâbilerine herhangi bir yönden uyabilecegi sonucunu ortaya koymasi bakimindan buraya alinmistir

[177] bkz. Muvatta, Büyü, 5 (2/616).

[178] Yani bütün asillar ve onlarin uzantilari arasinda tâbilik mevcuttur.

Hatta hadiste geçen agacin meyvesi ve köienin malt konusunda da durum farkli degildir. Hadisin, tâbi olanin metbûdan ayrildigina delil olarak kullanilmasi yerinde degildir; bilakis hadis tâbilik konusunu desteklemektedir.

[179] Buna ragmen mevcut olmayan bu menfaat yüzünden Fiyat yükselmekte

ve noksanlasmaktadir. Dikkat edilecek olursa, âdeten meyve verdigi bilinen bir agaç, her ne kadar su anda meyvesi olmasa bile, genelde meyve vermedigi bilinen benzeri bir agaca göre daha fazla para etmektedir. Su halde menfaatler maksûddur ve bilfiil mevcut olmasa bile menfaatler sebebiyle aslin fiyati yükselmekte veya düsmektedir.

[180] Bu iki misalde her ne kadar menfaatler müstakil degilse de -çünkü

bunlar zat için birer sifat olmaktadirlar- ancak her iki misalde de ilim ve yazi ile faydalanilmak için bir ön hazirlik mevcut bulunmaktadir. Dolayisiyla bu iki örnek de birazdan gelecek olan fasilda ele alinacak üçüncü kisimdan olmaktadir. Konu ise birinci kisimla ilgili idi. Gerçi buna bir mani yoktur; çünkü birinci ile üçüncü kismin hükümle-rinin genelde ayni olduklarini göreceksin. Müellifin maksadi, menfaatlerin asildan bagimsiz olarak bulunmamalarina ragmen onlara yönelik kasdin bulunacagini isbat etmektir. Bu her iki misalde de açiktir. Çünkü her ikisinde de menfaat, zât için birer sifat olmaktadir. Eger bizim belirttigimiz meyve vermesi mutat olan agaci örnek olarak verseydi, o zaman konuya daha uygun olurdu.

[181] Yani, "Sana bu agaci meydana gelecek menfaatleri ile birlikte sattim" demekle, menfaatlerden hiç söz etmeden,

"Sana su agaci sattim" demek arasinda hiçbir fark yoktur. Üçüncü kisimda ise, menfaatler asildan tamamen ayri müstakil birsey olarak dikkate alinmaktadir ve her kisimla ilgili özel hüküm bulunmaktadir.

[182] Yani olgunlasmadan ve agaca ihtiyacisona ermeden önceki haliyle meyve.

[183] Yani asil meselede de ortaya konuldugu üzere birbirleri ile telâzum halinde bulunan iki sey hakkinda nasil ki ayni anda her ikisine de emir ya da nehiy taalluk etmiyor ve itibar asil durumunda olana oluyor idiyse burada da durum ayni olur. Ancak iki tarafin birbirini tartmasi durumuyla ilgili olmak üzere bir nokta daha var: O da câiha ve sulama külfeti gibi degerlendirme ve ictihad neticesinde ulasilan farkli sonuçlara göre hükmü de farkli olan hususlardir. Müellif bundan sonra gelecek izahlari ile bu noktaya temas edecektir.

[184] Bu bir önceki fasilda bulunan birinci kisim olmaktadir. Bir kimse bir konak ya da arazi kiralasa ve orada meyvesi henüz (çiçek halinden) kurtulmamis agaç da bulunsa ve meyvenin degeri tüm ücretin üçtebi-ri ya da daha az miktarda olsa, kira müddeti de meyvenin olacagi belli bir süreye kadar olsa ve aylik halinde olmasa, agaç için oraya girmek suretiyle kiracidan baskasinin konaga ya da araziye girmemesinin temini de amaç olsa, bu durumda meyveli agacin da icâre içerisine sokulmasi caiz olacaktir. Çünkü kiymeti üçtebir ya da daha az olunca, bu durumda asil olana -ki konak ya da arazi olmaktadir- tâbi ve dolayisiyla caiz olmaktadir. Her ne kadar henüz çiçek halinden kurtulmamis meyvenin yalniz basina satilmasi caiz degilse de, tâbilik hükmü geregince cevaz hükmünü almaktadir. Bu durumda, henüz kurtulmamis meyvenin aslina tâbi olarak satin alinmasi muamle-si görmekte ve kira caiz olmaktadir.

[185] Sedd-i zerâi, mefsedetlerin uzaklastirilmasinin öne alinmasi, dayanisma kaidesi gibi.

[186] Namaz kilanlar tarafindan imamlik için bir kimsenin ücretle tutulmasi mekruh olmaktadir. Vakif tarafindan icâre ile tutulmasi ise iane kabilinden sayilmaktadir. Ibn Arfa, farz namazlara imamlik için yapilan icârenin, eger ezana tâbi olmak suretiyle yapilirsa caiz olacagini söylemistir. Benzeri bir hüküm mescidin hizmetini görme konusu hakkinda da öncelikli olarak sabit olacaktir. Çünkü mescidin hizmetlerini görme mesakkati, imamet mesakkatinden daha agirdir ve caiz olan birseye tâbi olmak suretiyle icra edilince o da caiz olmaktadir. Ezan okuma ve mescidin hizmetini görme karsiliginda icâre akdinin caiz oldugu bilinen bir husustur. Nitekim Hz. Ömer, ezan karsiliginda ücret vermekteydi. Ancak Ibn Hâcib, Hz. Ömer'in bunu, diger emir ve kadilar için oldugu gibi beytülmâldan onlara bir atiyye (maas) olmak üzere verdigini söylemistir. Kadi ve benzerlerinin, davalarina baktigi kimselerden ücret almalari ise caiz degildir.

[187] Yani, agaçsiz olan kismin kirasi, agaçlarin meyvesi ile birlikte bütün kiranin üçtebiri ya da daha azi olmasi halinde buna cevaz verilecektir. Tabiî tohumun emek sahibi tarafindan olmasi, keza emegin tamamen yine ona ait olmasi sartlari bulunmaktadir. Ayni sekilde agaçsiz kisimdan kendisine tahsis ettigi kismin, müsâkâtta kendisi için sart kostugu agaç oraninda olmasi da gerekecektir. Eger orada üçtebir sart kosmussa, burada da üçtebir; dörttebir sart kosmussa burada da dört-tebir olacaktir. Böylece agaçsiz olan o kismin, agaçlara tâbiligi tahakkuk etmis olacaktir. Ayni durum ekin ekmek suretiyle akdedilen müsâkat ortakliginda tarlada agaç bulunmasi halinde de geçerlidir. Eger bu agaçlarin kiymeti üçtebir ya da daha az bir nisbette ise ekine tâbi olarak bunlar da müsâkât akdi içerisine girecektir. Bu durumlarda hüküm metbû durumda olana ait olacak ve bu hüküm tabiye de sirayet edecektir. Her ne kadar tek basina ele alindigi zaman hüküm farkli olsa da -zira ekin ortakligi ile agaç ortakliklari hüküm baki-mindan farklidir- tâbilik yoluyla aslin hükmünü alacaktir.

[188] Paranin (altin ve gümüs) yine para karsiliginda satilmasi. Her iki bedelin de pesin olmasi, kendi cinsi ile satilmasi durumunda her iki tarafin da esit olmasi gibi normal satis akitierinde aranan sartlara ilave özel sartlari vardir, bkz. Hidâye, 3/81 vd. (Ç)

[189] Bey, yani satis akdi ile sarf akdinin bir arada bulunmasi haramdir. Çünkü bunlar sonuç itibariyla birbirleri ile bagdasmayacak seylerdir.

1 Zira satis akdinde veresiye vermek, muhayyerlik tanimak gibi seyler caiz iken sarf akdinde bunlar caiz degildir. Ancak bunlardan birinin az olmasi halinde sarf ile satis akdinin bir arada bulunmasina cevaz verilmistir. Tek bir dinar ile yapilmasi halinde oldugu gibi. Meselâ bir kimsenin bir dinar ile bir koyun ile bes dirhem satin almasi durumunda bu caiz olmaktadir. Keza on elbise ve on dirhemi onbir dinar karsiliginda -bir dinarin yirmi dirhem olmasi halinde--satin almasi da caiz olmaktadir. Bu durumda sarf, bey, (satis) akdine tâbi kilinir ve bu tâbilik hükmü ile satis akdine ait cevaz hükmünü alir.

[190] Eger biz fiyattaki ziyadenin tafsîl üzere mal için oldugunu kabul edecek olursak, o zaman saticidan malin kiymeti disinda kalan bedeli ister. Eger biz tafsil üzere mala yönelik bir kasit bulunmadigini kabul edecek olursak, o zaman müsteri saticidan belirlenen fiyatin tamamini ister ve sözü edilen malin fiyattan bir karsiligi olmus olmaz.

[191] Yani, mülkiyet sanki istihkakin ortaya çiktigi andan itibaren baslamis gibi olmakta ve ortaya çikan hak sahibinin mülkiyeti ancak o andan itibaren yeniden baslamakta; hakkin kendisine ait oldugunun tesbiti anindan itibaren geriye

dogru hasil olan menfaat ve ürünlerine mâlik olmamaktadir.

[192] Eger yapilan bu süs kiliç ya da mushaf süsü gibi caiz türden ise, bu durumda böyle birseyi altin ya da gümüs ile satin almak caiz olmaktadir. Tabiî bu, su sartlara baglidir: Süsün sökülmesi durumunda zarar ya da tazmin söz konusu olacaktir, makûdun aleyh pesin olacaktir. Bu sartlarin bulunmasi zarurîdir. Süsün tâbi durumda olmasi, süs madeninin kendi cinsiyle ya da baska cins para ile satilmis olup olmamasi arasinda fark yoktur. Ayni cinsten bir para iîe satilmasi halinde bir sart daha ilave edilecektir: O da süsün satilan esyanin üçtebiri ya da daha azi kadar olmali ve tâbi durumunda bulunmalidir. Müellifin kastettigi de budur.

[193] Meselâ su örnegi hatirlayabiliriz: Abdestsiz bir kimsenin mushafi tasimasi halinde, eger mushaf tasidigi esyalarina tâbi durumda ise caiz olmaktadir. Daha baska Örnekler de vardir.

[194] Makûdun aleyhte aranan sartlardan birisi de ser'an kendisi ile faydalanilabilir olmasidir. Bu sart ile yemesi haram olan hayvan gibi seylerin akit konusu yapilamayacagini ifade etmis olmaktadirlar. Bu konu aslinda açiktir. Ancak bir önceki mesele ile alakasi nedir? Öyle anlasiliyor ki üçüncü kisimda anlattiklari burada anlatacaklari için bir giris ve Ön hazirlik mahiyetindedir.

[195] Birinci nev'ide besinci meselede. Orada da belirtildigi üzere yeryüzünde mevcut bulunan hiçbir sey mahza mefsedet ya da mahza maslahat degildir. Mutlaka birine digerinin katkisi bulunmaktadir. Bunlardan hangisi galip ise o tarafin hükmünü almakta ve o sey maslahat ya da mefsedet olmaktadir.

[196] Zira daha önce de belirtildigi üzere mahza maslahat olan hiçbir sey yoktur. Her bir maslahat tâbi durumda da olsa mutlaka bir yönden mefsedet içermektedir. Eger tâbi yönü dikkate alinacak olsaydi o zaman yeryüzünde hiçbir seyi mülk edinmek, onlar üzerinde herhangi bir akitte bulunmak mümkün olmayacakti.

[197] Çünkü bu tâbilik yönünün de dikkate alinmasi halinde son derece büyük güçlükler ve sikintilar ortaya çikacaktir. Hatta bazen mübadele zarurî mertebesinde bulunacak ve onun meninden zarurî olan bir prensibin ihlali gibi bir netice dogacaktir.

[198] Cariye satin almak, meselâ hizmet için ya da odalik olarak kullanmak için örfen ve âdeten aslî kasitla istenilen birseydir. Ancak cariyenin fuhus yaptirmak için satin alinmasi amaci, cariye aliminda aslî bir kasit olmayip sonradan ortaya çikmis olmaktadir. Bunun aksi, asaleten haram olan menfaatler için de söylenebilir: Çünkü meselâ sarap satin almakta asil olan amaç, onu haram olan bir sekilde içmektir. Sirke yapma amaci ise, onu satin almada aslî kasit olmayip sonradan ortaya çikmis olmaktadir.

[199] Av ya da bekçi köpeginin beslenmesinin caiz oldugu konusunda ittifak bulunmakla birlikte satimi konusunda ihtilaf etmislerdir. Bazilari buna cevaz vermisler ve hadiste gelen yasagi av ya da bekçilik için olmayan köpegin parasina yormuslardir. Bunlar içerdigi maslahata bakarak, sonradan ortaya çikan kasdi metbû, digerini de tâbi saymislardir. Bazilari da hadisteki yasagi genellestirerek köpek satimini mutlak surette men etmislerdir. Bunlar gâlib olani metbû (asil) yapmis ve ona itibar etmis olmaktadirlar. Köpek aliminda gâlîb olan kasit da, bekçilik ya da avcilik kasdinm bulunmamasi seklindedir. Her ne kadar bu hususta galip olan, memleketlere ve onlarin Örflerine göre degisiyorsa da burada simdi o, örnek durumundadir; çünkü onda Örfen ve aslî kasit itibariyla asil olan haramhktir; ancak alici sonradan ortaya çikan bir baska kasit gütmekte ve bu kasdi önceden mevcut olan ya da onun gibi olan birsey kilmaktadir. Bu durum da onun aslî haramhktan helallige çikmasini gerektirmektedir. Bu durumda müellifin "-tabiî bu köpek satin almanin yasak oldugu görüsünde olanlara göredir-" sözü yerine "cevaz verenlerin görüsüne göredir" demesi gerekirdi. Çünkü biz eger av köpeginin satisini yasaklayanlarin görüsü dogrultusunda hareket edecek olursak, o takdirde tâbi'i -her ne kadar husûsî bir suretle kendisine yönelik bir kasit bulundurulmus olsa da- ilga etmis olacagiz ve bu durumda da birinci gruba dönmüs olacagiz. Bu hafimizle biz, konumuz olan sonradan ortaya çikmis kasdi dikkate almis olmayacagiz

[200] Bu konuda üç görüs seklinde ihtilaf bulunmaktadir: a) Caizdir, b) Mutlak surette caiz degildir, c) Topragin islah zarureti dolayisiyla caizdir.

[201] Nisa 4/23.

[202] Bakara 2/188.

[203] Nisa 4/10.

[204] [1/289] da geçmisti.

[205] Müslim, Müsâkât, 68 ; Nesâî, Büyü, 90 ; Muvatta, Esribe, 12.

[206] Hadisin bu kismini içyagin haramligini bildiren hadisin devami olarak Ebû Davud (3/280) ve Ahmed rivayet

etmistir.

[207] Bu konuda Sebebler bahsinin onüçüncü meselesi sonundaki fasla bakiniz.

[208] Dolayisiyla hüküm oldugu gibi hela] ya da haram olarak kalacaktir.

[209] Tâbi olduguna bakilmaksizin mücerred kasdin yasak olan seye yönelmesi esasina mebnidir.

[210] Yani tek bir akit içerisinde bir akdin baska bir akde eklenmesi seklinde. Meselâ bey' (satim) ve selef (Sana sunu, bana su kadar borç vermen sarti ile su kadar fiyata sattim ve benzeri sekillerde yapilan akit) sonucunu doguracak akit gibi. Halil ve sarihler söyle demislerdir: "Bu Mâlik'e göre töhmet sebebiyle sedden li'z-zerî'a (yasak olan birseye götürecek yolu kapamis olmak için) menedilmistir. Çünkü ser'an mene-dilmis birseye yönelik bir kasit bulundurmasi zanni vardir. Bununla insanlarin yasak olan ribaya ulasma kasitlari çok olmaktadir" Meselâ bir mali veresiye ona satip, pesin bese geri almak gibi. Mâlik'e göre demesi, bu tür zimnî olan bey' ve selef uygulamalari için söz konusudur. Yoksa açiktan yapilan bey' ve selefin yasakhgi konusunda ihtilâf yoktur.

[211] Bu durumda aslî maksada ters olmasi esas alinmakta ve tâbi durumda olan maksadin çok olup olmamasina bakihnamaktadir. Iki akit meselesinde asil olan bunlarin birbirinden ayri ayri olmalaridir. Ancak burada, iki akdin bir araya gelmesi halinde asil olan, kasdm yasak olan seye yönelmis olmasidir, seklinde bir iddia ileri sürülebilir.

[212] Yani bu durumda düsmesi bir tarafa, kendisine bir talep dahi taalluk etmis olmayacaktir.

[213] Yani tâbi durumda olan, altin ve gümüsün, kullanmasi kendisine helal olmayan kisi için islenmesi; asil ise, altin ve gümüsün mülk edinilmesi midir? Yoksa bunun aksi midir? Birinci duruma göre alis ve satis caizdir. Ikinciye göre ise caiz degildir.

[214] Yani, haram olan menfaatlerin disinda kalaninin fiyati hakkinda bilinmezlik kaçinilmaz olacaktir. Bu onun yasakligim gösteren üçüncü bir yön olur

[215] Yani yasak olan birsey için caiz olan birseyle yardimlasma ki bu ser'an yasaklanmis olmaktadir. Yani tâbilik kaidesi ile tearuz halinde bulunan daha baska pek çok esas bulununca, tâbilik yönünün dikkate alinmasi hususu ilga edilmistir. Nitekim müellif buna ikinci faslin basinda "baska bir esas ile tearuz halinde olmadikça" diye isarette bulunmustur.

[216] Çünkü iki taraftan biri digeri için tâbi durumda degildir. Aksine takdir edilen durumda oldugu gibi kasit her birine yönelik bulunmaktadir. Üzüm alma ve benzeri durumlarda ise böyle degildir.

[217] Belki de metin "Çünkü..." seklinde olmalidir.

[218] Bu mukadder bir suale cevap olmaktadir: Soru su: Bu usûl kaidelerinin bir geregi olmak üzere, bu grubun yasakligi üzerinde âlimlerin ittifak etmeleri gerekirdi. Oysa ki onlar ihtilaf etmislerdir? Müellif bu so-Yuya: "Bilakis onlar yasakliginda ve haramligmda ittifak etmislerdir; ihtilaf ancak bedel almanin fasit ya da sahih olup olmayacagi konusundadir" diye cevap vermektedir. Bilindigi üzere birseyin haram oldugunu söylemek, o seyin fesadina hükmetmeyi gerektirmez. Sâfîîler ve Mâlikîler sihhate delalet eden bir delil bulunmadigi zaman fâsid olur, ister delil bitisik olsun ister ayri olsun derler. Hanefi'lere göre ise, bazi suretlerine nisbetle konu hakkinda ihtilaf vardir.

[219] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/157-183

[220] Cuma 62/10.

[221] Ayni durum maddelerin bir arada bulunmalari halinde de söz konusudur. Meselâ ayri ayri alindigi zaman bir zarari olmayan iki sivi, birbirine karistirildigi zaman öldürücü zehir olabilmektedir. (Ç)

[222] Daha önce geçti [1/276].

[223] Buhâri, Nikâh, 27; Müslim, Nikâh, 33.

[224] Ahmed 1/288.

[225] Buhâri, Savm, 5, 14 ; Müslim, Siyâm, 21.

[226] Hz. Peygamber (s.a.) söyle buyurmustur: "Iki günde oruç tutulmaz: Fitir bayrami günü, kurban bayrami günü" (Müslim, Siyâm, 140.)

[227] Daha önce geçti [1/275].

[228] Ancak birlesme halinde tek basina ikenki özelliginin yok olmasi, cüzlerin özelliklerini kaybettirmez. Bu Özelligin giderilmis olmasi, cüzlerin müstakil olarak ele alinmamalari ve onlara uygun hüküm verilmemesi sonucunu ortaya koymaz.

[229] Câbir (r.a.) söyle rivayet etmistir: Hz. Peygamber fs.a.) kuru üzüm ile kuru hurmanin birlikte; koruk hurma ile kuru hurmayi birlikte karistirmayi yasakladi ve: "Kuru üzüm ile kuru hurmayi birlikte sira (nebiz) yapmayin; yas hurma ile koruk hurmayi birlikte sirayapmayin" huyurdu. (Müslim, Esribe, 23, 24 ; Nesâî, Esribe, 6,11).

[230] Ebû Eyyûb (r.a.) söyle der: Hz. Peygamber'i (s.a.) söyle buyururken isittim: " Kim anne ile çocugu arasini ayirirsa, Allak da kiyamet gününde onunla sevdikleri arasini ayirir" (Tirmizî, Büyü, 53 ; Ibn Mâce, Ticârât, 46).

[231] Hz. Peygamber (s.a.) Hz. Ali'ye (r.a.) - kendisine hibe etmis oldugu iki kardes köle çocuktan birini sattiginda: "Onu geri al! Onu geri al!" buyurmuslardir. (Tirmizî, Büyü, 52 ; Dârimî, Büyü, 40 ; Ahmed, 6/400).

[232] Yani daha önce getirilen, iki emredilmis seyin ya da emredilmis sey ile nehyedilmis seyin birlestirilmesi gibi kayitlar dikkate alinmaksizin. Çünkü müslümanlar arasinda beraberligi isteyen emir hakkinda, sözü edilen kisimlardan biridir demek mümkün degildir.

[233] Yani her iki kizkardesin bir arada nikah altinda bulunmalari halinde, zevcede aranilacak menfaatler her ikisinde de mevcuttur. Ancak yasak, birlesme aninda ortaya çikan ilave bir sebepten dolayi -ki burada akrabalik baglarinin kesilmesi olmaktadir- gelmistir.

[234] Yani el, el olma, bas da, bas olma özelligini... yitirecek ve bütün organlar tek bas özelligi ya da tek el olma Özelligi göstererek birlesecek olsalardi, o zaman insan denilen heyet-i mecmua ortaya çikmazdi.

[235] Aksine bu içtimâ halinde mündemiç bulunan insan fertlerinden her biri, bu hallerinde sâir özelliklerini korumaktadir. Nitekim bu durum gayet açiktir.

[236] Yani acaba içtimâ halinin etkisine mi bakilir? Yoksa infirad halinin etkisinin devamina mi hükmedilir? Iste bu hususta ictihad ve degerlendirme yapma durumunda olan insanlar için iki yaklasim bulunmaktadir: Bunlardan birincisi içtimâ halinin etkisi üzerine kuruludur. Digeri ise, cüzlerin beraberlik halinde Özelliklerini korumus olduklari esasina mebnîdir.

[237] Aslinda, metbû durumda olanin haram olan cüz oldugu ifade edilmemistir. Aksine mefsedeti gerektiren haram olan cüz ile digerinden meydana gelen heyet-i mecmuadir. Nehiy ise mefsedete dayanmaktadir.

[238] Sayfa [3/190].

[239] Geriye onun zikretmis bulundugu mefsedetin defi, sedd-i zerîa ve dayanisma kaidelerine karsi cevap vermesi kalmistir. Müctehidin, insan bedeni ile organlar arasinda bulunan iliski benzetmesinden hareketle haddizatinda sabit bulunmayan infirad halinin tesiri ve cüzlerin özelliklerinin içtimâ halinde de devam ettigi kaidesi karsisinda, bu üç önemli usûl kaidesini görmemezlikten gelmesi kolay degildir.

[240] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/183-188

[241] Dogrusu bey' (satis) olmaktadir.

[242] Burada mubahin, vacip ve mendup üzere atfedilmesi ancak meselenin basinda belirttigi istilah üzere olmaktadir.

[243] Meselâ abdest ve gusülde, hadesi giderme niyeti yaninda serinlemek, temizlenmek ve duyulari uyarmak amaci bulundurmak; oruç tutarken farziyeti yerine getirme yaninda ayni zamanda perhiz yapmis olmak; hacda sihhatli olma amaci gütmek ve benzeri kasit konusunda ibadetlere tâbi durumunda olan diger seylerde oldugu gibi. Bu gibi durumlarda ibadetin ihlas mertebesinden çikip çikmayacagi konusunda îb-nu'1-Arabî ile Gazzâlî arasinda görüs ayriligi bulunmaktadir. Ibnu'l-Arabi'ye göre her iki kasdi birbirinden ayri olarak ele almak mümkündür. Gazzâlî'ye göre ise her iki kasdin da ayri ayri ele alinmasi mümkün ise de varlik bakimindan mücerred bir arada bulunmalari dikkate alinir. Bu konuda Makâsid bölümünün Dördüncü Nev'inin Altinci Meselesine bakiniz.

Az önce de geçtigi üzere birinin digerine tâbi olmasi durumunda, hükümleri birbiri ile bagdasmayacak bir halde de bulunsa -tek bir dinarda satis ve sarf akitlerinin birlesmesinde oldugu gibi- bu durum tâbi ilga edilecegi için zarar vermemekte idi. Müellifin tâbi hakkindaki sözü, zikredilen bu satis ve sarf sekli üzerine yorulacak olursa, o zaman ifade açiklik kazanmis olacak ve hem daha önce geçen hem de birazdan gelecek olan ve hakkinda ihtilaf bulunan

abdest alirken serinlemek kastim da bulundurma ve benzeri konulara ters düsmüs olmayacaktir. Bu durumda müellifin buradaki "tâbi durumda degilse" seklindeki sözünün, -muamelât konusunda olsa bile- zikri geçen sekle benzer konulara hamledilmesi taayyün edecektir. Konu ise ibadetlerle içtimâ halinde olan seyler hakkindadir.

[244] Meselâ namazini cemaatle birlikte iade etmek isteyen bir kimsenin, bu namazla hem farza hem de nafileye niyet etmis olmasi gibi. Bu kisi bu fiiliyle hükümleri itibariyla birbiriyle bagdasmayan iki seyi bir arada toplamis olmaktadir. Zira farz ile nafilenin hükümleri çok farklidir. Meselâ, farzi terkeden kimse günahkâr olur, nafileyi terk eden günahkâr olmaz; farzi cemaatle kilmak sünnettir, nafile ise böyle degildir; farz için kamet yapilir, nafile için yapilmaz; farzda gücü yeten kimse için kiyamda durmak farzdir, nafile içinse bu gerekli degildir... Ayni sekilde ögle namazinin farzina durup ayni namazla öglenin ilk ya da son sünnetini de kilmis olmaya niyet etmek de böyledir. Çünkü bu durumda, o namazin önceki mi, sonrski mi, yoksa aradaki mi sayilacagi konusunda açik bir bagdasmazlik vardir. Bu yüzden hiçbir kimse böyle bir namazi caiz görmemistir. Ancak Ögle namazina ve bu arada tahiyye-tu'1-mescid (mescidi selamlama) namazina niyet edecek olursa, âlimler onun bu niyeti ile sevap alacagini ve kendisinden tahiyye talebinin düsmüs olacagini söylemislerdir. Niyet etmemesi halinde ise tahiyyenin düsecegi fakat sevap alamayacagini ifade etmislerdir. Üzerinde Ramazan orucunun kazasi bulunan bir kimsenin onunla birlikte Asurâ, eyyâm-i bîz (dolunay günleri) ve Arafe günü oruçlari gibi nafile oruçlara birlikte niyet edebilecegini söylemislerdir. Vakia nafile, sartlari ve kendisinden istenilen seyler bakimindan farzdan daha esnek bir mahiyet arzetmektedir. Dolayisiyla, aralarinda bagdasmazlik olmaksizin farz ile birlikte bir arada bulunabilmeleri mümkündür. Tabiî bu, zikretmis oldugumuz iki durumda oldugu gibi bagdasmazligi doguracak bir baska engelin bulunmadigi zaman söz konusu olacaktir. Farz ile birlikte tahiyyetü'I-mescide de niyet edilebilecegi konusunda herhangi bir ihtilaf görmedim.

[245] Çünkü bu iki ibadetten biri belli bir vaktin, digeri de baska bir vaktin olmasi hasebiyle birbirleri ile bagdasmayacak durumdadirlar.

[246] Nitekim Esheb, bir arada olan satis ve sarfin haram olmayacagini söylemis, ve Imam Mâlik'in böyle bir görüsü oldugunu kabul etmemistir. Esheb bu görüsünde her iki akdi de ayri ayri ele almis ve onlarin caiz olduklarini söylemistir. Imam Mâlik'in haram kildigi sey, her birinin yaninda baska mal olmasi halinde altinin altinla mübadele edilmesidir, demistir. Ibn Arfe, her ne kadar meshur olanin hilafina bir izah ise de bunun daha yerinde oldugunu söylemistir.

[247] Belirli olmayan bir is karsiliginda verilen ücret. Meselâ: Kisinin "Kayip devemi bulup getirene su kadar ücret (ödül) verecegim" demesi gibi. (Ç)

[248] Yasak olan ayni akit içerisinde tahildan bir kisminin ölçülerek bir kisminin da götürü usûlü ile belirlenmis olmasi sekline mahsustur. Ancak meselâ tahili ölçü ile, yeri de götürü usûlü ile belirlemek seklinde bir akit içerisinde satacak olsa bunda bir sakinca olmamaktadir.

[249] Kesinlik kazanmasi konusunda sartlari en dar tutulan akit, sarf olmaktadir

[250] Sarf akdi; cins, sayi, tarti gibi konularda taraflardan birinin tasdiki yolu ile olmamakta, bunlarin bizzat tahakkuk etmesi istenmektedir.

[251] Çünkü cu'l akitle baglayici olmamaktadir. Satis akdi ise -muhayyerlik hakki taninmadigi zaman- böyle degildir ve baglayicidir.

[252] Dolayisiyla her ikisinin bir akit içerisinde bir arada bulunmasi caiz degildir. Ancak mezhepte bilinen, hükmün böyle olmadigidir. Halil, satis akdi ile birlikte akdedilen icârenin fasit olmadigini açikça ifade etmistir. Sarihler de ayni sekilde, satis akdi ile icâre hükümleri arasinda bagdasmazlik bulunmadigi için, icârenin fasit olmayacagini söylemislerdir. Icârenin bizzat satis akdinin konusu olan mal (mebî) ile ilgili olup olmamasi arasinda da fark görmemislerdir. Ancak mebî disinda baska bir malin icâresi durumunda herhangi bir sart aranmazken, bizzat mebînin icâresi durumunda ilave sartlar ileri sürmüslerdir.

[253] Hac sirasinda ticarette bulunmanin caiz oldugu konusunda bizzat Kur'ân'da izin bulunmaktadir. "(Hacda) Rabbinizden refah istemenizde bir günah yoktur" (2/198) Gerçi Ebû Müslim bu konuda muhalefet etmis ve hac esnasinda ticaretin yasak oldugunu söylemis ve âyetteki cevaz hükmünün hac menasikinin tamamlanmasindan sonra oldugunu söylemisse de, çogunluk ulemânin kabulleri daha dogrudur ve bu konudaki mevcut sahih haberler onun görüsünün isabetli olmadigini ortaya koymaktadir. Kaldi ki âyetin inis sebebi de onun isabetsiz oldugunu ortaya koymaktadir.

[254] Anlasmazliga ve nizaya sebep olan bilinmezlik akitleri ifsat eder.

[255] Sermayeleri, mallarini almak için verdikleri paralardan olusur.

[256] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/193-196

[257] Buradaki emir sözcügü, geçen iki meseledeki istilah üzere olmayip hakiki anlamindadir.

[258] Tafsilattan maksat, meselâ namazda kiraat, zikir gibi parçalandir.

[259] Namazin rükû ve secdelerini uzatmak, husulu olmak gibi.

[260] Namazin bir bütün olarak ele alinmasi noktasindan hareketle ögle namazi, teheccüd namazi, vitir namazi... gibi.

[261] Hadesten taharet: Abdestsizlik ve cünüplük halinden annma. (Ç)

[262] Necasetten taharet: Maddî pisliklerden arinma. (Ç)

[263] Bu ikisi nitelige yönelik talebe örnektir. Tür ve oranlarin belirlenmesi örnekleri de bütünün cüzüne yönelik talebe ait örneklerdir.

[264] Zekâtin, altin ve gümüs, ticaret mallari, ekinler ve otlak hayvanlarindan verileceginin belirlenmesi gibi. Keza kirkta bir, ya da onda bir seklinde oranlarin belirlenmesi gibi. Bütün bunlar "Zekâti verin" genel emrine tâbi taleplerdir.

[265] Oruçlunun karisi ile kucaklasarak yatmasi, onunla oynasmasi, agzini ve burnunu yikamada mübalaga etmesi gibi. Çünkü bütün bunlar orucun bozulmasina götürebilecek hareketlerdir. Hadiste belirtildigi üzere hacamat yapanin ve yaptiranin durumu da böyledir.

[266] Örneklerin tamami, orucun kemâl sifatlan ile ilgilidir.

[267] Hürriyet ve müslümanlik gibi sartlarda denkligin aranmasi gibi. Meselâ, köleye karsilik hür, kâfire karsilik müslüman Öldürülmez. Adaletin ve denkligin aranmasi zarûriyyâttan olan kisas talebinin tamamlayici unsurlaridir.

[268] Alis verisle ilgili örnekler, onu tamamlayici mahiyette nitelige yönelik taleplerdir. Ancak söyle denilebilir: Alis veris mübâh olan tasarruflardandir; bu dört talep ise, hükmi vaciplik ve rnendupluk arasinda

sen emirlerdir. Bu durumda kon iyla ilgisi nasil olabilir? Bu itiraza söyle cevap verilebilir: Alis veris daha önce de geçtigi gibi - kül olarak ele alindigi zaman-- zarûriyyât ya da bâciyyâttan olmaktadir. Su halde o, hem zati itibariyla hem de tevâbii itibariyla matlûp olmakta ve kendisine yönelik emirler bulunmaktadir. Kaldi ki mubah olan seyler, her ne kadar cüz itibariyla mubah iseler de kül itibariyla vacip idiler.

[269] Yani bu durumda vaziyet aksinedir. Iki emrin gelmesi meselesinde, emir tâbi olana ancak, asilla ilgili olan emre müsteniden gelebiliyordu. Öyle ki, asli dikkate almaksizin tabiye yönelik bu emirlerin varligi tasavvur edilmiyordu. Zekât emri olacak ki, onun miktarindan bahseden emirden bahsedilebilsin. Emir ve nehyin gelmesi ise farkli. Çünkü meselâ nehyin tabiye yönelik olmasi, ancak asli dikkate almama durumunda söz konusu olacaktir. Hatta öyle ki eger asla bakilacak olsa, nehiy düsmekte ve mülgâ olmaktadir. Bu haddi zatinda açiktir. Ancak söz, bu meselenin amelî faydasi hakkindadir. Hiç süphe yok ki, birazdan zikredecegi ittihaddan maksat, emirlerin geldigi yer hakkindaki ittihaddir. Su mânâda ki, tafsilat ve niteliklere yönelik talep, bu niteliklerin dikkate alinmasi açisindan bütün üzerine yöneliktir. Her ne kadar bu, niteliklerle ilgili emir için asilla ilgili emir üzerine ek yeni bir etki meydana gelmemesini gerektirmiyorsa da bu böyledir. Hatta bazen, tâbi unsurun dikkate alinmasi sonucunda varid olan emir, bizzat asilla ilgili olan emirden daha kuvvetli olabilmektedir. Meselâ alis verise nisbetle ölçü ve tartinin tam yapilmasi gibi. Bazen de bunun aksi olur; sahurun tehiri emrinde oldugu gibi. Bazen de bu tafsilin aslî bir cüz ya da sart gibi, bütünün varligi için gerekli oldugunu beyan için gelmis olabilir. Onüçüncü meselede konu ile ilgili daha genis açiklama gelecektir ve orada meselemizin büyük ve amelî bir faydasini göreceksin. Müellif ona burada son paragrafta çok kisa olarak isaret etmekle yetinmistir. Yani zarûriyyât bir bütün olarak ele alinmaktadir; asil ve metbû olan odur. Onun disinda kalan hâcî ve tahsînî seyler ise kimi tekit edici, kimi tekit etmeyici tâbi durumda olan tafsilatlardir.

[270] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/193-196

[271] Muvatta, Hudûd, 12. Imam Gazzâlî, Ihyâ'da rivayet etmistir. el-Irâkî, Hâkim'in su sekilde tahric ettigini söyler: "Allah'in yasakladigi bu pisliklerden kaçinin. Kim bunlardan birini isleyecek olursa, Allah'in örtüsü ile örtünsün" Isnadi hasendir.

[272] Nisa 4/17

[273] Konu üzerinde daha fazla düsünme geregi vardir. Çünkü meselâ islenen bir kötülügün ardindan derhal bir iyilik yapilmasi emrinde, kötülük ile iyilik hem zaman hem de isleme bakimindan birbirinden ayridir. Sanki bu emirde söyle denmis gibidir: "Sayet senden bir kötülük sadir olursa, senden istenen sey, yapacagin bir iyilikle onu telafi etmeye çalisman olacaktir" Bu durumda söz konusu olan tek bir taleptir, ilk iki örnek ise böyle degildir. Çünkü

onlarda nehyin bütüne, emrin de tabiye yönelik oldugu açiktir.

[274] Kaynagi bulunamamistir.

[275] Nehyin haramhk için olmasi durumunda, Özellikle ibadetler konusunda ya da hem ibadetlerde hem de sair konularda taalluk ettigi seyin fesadini gerektirir mi? Bizzat fiilin kendisine taalluk edilen nehiy ile fiille birlikte zorunlu olarak bulunan ya da böyle bir zorunluluk bulunmayan bir vasfa taalluku arasinda ayirim var mi? gibi konular bunlardandir. Bunlarin hepsinde görüs ayriliklari vardir,

[276] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/196-197

[277] Bu mesele onbirinci mesele ile irtibatlidir ve aralarinda asil ile fer'in iliskisi vardir. Bu mesele ona dayandirilmistir.

[278] Itibara alinmamasi açiktir. Çünkü nehiy tâbi hakkinda gelmistir. Meselâ henüz olgunlasmadan önce meyvanm satilmasi örneginde oldugu gibi. Asla tâbi olarak satilmasi durumunda nehiy ilga edilmis olmaktadir.

[279] Az önce dipnotta yaptigimiz açiklamada bunun her zaman için bidüzi-yelik arzetmedigini, bazen -alis veris ve bunlar hakkinda varid Olan ölçü ve tartinin tam olarak yapilmasi talebinde oldugu gibi- tâbi hakkinda bulunan talebin asilla ilgili olan talepten daha güçlü olabilecegine isaret etmistik. Arastirma neticesinde seriatta buna dair pek çok örnekler bulabilirsin. Meselâ namazin nafile olmasina ragmen rükünlerinin farz olusu gibi. Müellif de meselenin sonuna koydugu kuralda buna isaret edecektir.

[280] Bu akitler, aslinda caiz olmamasi gerekirken insanlarin bunlara ihtiyaci gözönünde bulundurularak genel kuraldan istisna yoluyla mubah kilinmis olan akitlerdir. Çünkü karzda, bedelin geciktirilmesi (nesîe) anlami vardir ve bu yasaklanan ribâ mânâsina gelir. Selem akdi, mevcut olmayan malin satilmasidir; kural olarak madûmun satisi caiz degildir. Müsâkâtta ise bilinmezlik vardir; bilinmezlik ise akdi bozar. Su halde bunlar hakkinda varid olan talep, güç bakimindan ser"î bir asla ters düsmeyen ve istisna yoluyla caiz kilinmayan bir mubahtan istifade talebi kadar güçlü degildir.

[281] Terki durumunda güçlük bulunan bir durumla, takat üstü yükümlülük ortaya çikan durumlar da kuvvet bakimindan farklidir. Meselâ bazi hallerde teyemmümü terketmekle, çaresiz durumunda kalan kimsenin murdar hayvan eti yemeyi terketmesi arasinda kuvvet bakimindan fark vardir. Çünkü çaresiz kalan kimse, yemedigi takdirde helak olacagindan korkarsa, kendisine onu yemesi vacip olmaktadir, böyle bir anda sabretmesi ve ölmesi istenilecek olursa bu bir takat üstü yükümlülük halini alir,

[282] Cumhur ulemânin görüsü, emirin vücûb ifade ettigi seklindedir. Râzî, dogrusunun da bu oldugunu söylemistir. Ebû Hâsim ve Mutezilenin tamami emrin, menduplukta hakikat oldugu görüsündedirler el-Es'arî ve el-Kâdî, emrin vücûb için mi yoksa mendupluk için mi konuldugu konusunda tevakkuf (çekimserlik) etmislerdir. Bu ikisinin tevakkuflarinin, emrin mânâsi bilinemez anlaminda oldugu da söylenmistir. Muhtemeldir ki emir, bu ikisi ve onun için zikredilen diger tehdid, tekvin, ta'cîz... gibi anlamlarinda müsterektir. Bazilari vücûb ve mendupluk arasinda müsterek oldugunu, bazisi da buna mübahhgin da dahil oldugunu söylemislerdir. Bir kismi da emrin, mübahlik için oldugunu söylemislerdir. Her bir görüsün usûl kitaplarinda serdedilen delilleri vardir.

[283] Yani, mezkûr zarurî onsuz var olmaya devam ediyor ve o tabiin yok olmasiyla zarurî de yok olmuyor mu? Meselâ, misvak kullanilmadan ya da bir sünneti islenmeden kilman namaz gibi. Böyle bir namaza, bu haliyle de ser'an namaz denilmektedir.

[284] Yani, talebin gücü konusunda asila yönelik olandan daha zayiftir denilen kisim iste bu kisimdir. Aslin rüknü kabul edilen ve onsuz aslin varligini sürdüremedigi kisim hakkinda ise böyle denilemez

[285] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/197-199

[286] Burada tevabi" sözünden maksat daha hususî bir mânâ olup "Burada tevabi', asillarin (metbû) belli bir sekil üzere edasi anlaminadir" seklindeki müellifin sözünde açiklanmaktadir. Yani emredilen seyin altina giren cüz'îlerden biri anlamina olmayip, emredilen seyin ifa edilebilecegi sekiller anlammadir.

[287] Mutlak iafzin geregi, o lâfzin aitma giren cüz'îlerden herhangi birinin gerçeklestirilmesidir. Illâ da belli bir cüz'înin ifasinin kastedilebilmesi için, o lafizdan onun kastedildigine dair ayri bir delilin bulunmasi gerekir.

[288] Bu tür kayitlara itibar etme durumunda is zorlasir ve emredilen sey neredeyse dogru dürüst yapilamaz hale gelir. Abdesti hep kuyu suyundan alma tekeîlüfiine girme örneginde oldugu gibi is zorlasir. Üstelik, Sâri'in tesrî'deki kasdina muhalefet etmis ve mesru olmayan birseyi seriatin geregi saymis olacagi için sevabini da yitirir.

[289] Birazdan Ibn Rüsd'ün sözünde kayitlanacaktir.

[290] Buhari, Edeb, 70; Müslim, Cvrai'a, 43; Ibn Mâce, Mukaddime, 7.

[291] Böyle bir kayda itibar etme durumunda is zorlasir ve neredeyse dogru dürüst kiyam yapilamaz hale gelir. Dolayisiyla böylesine bir külfet getiren bir sekle riayete çalismak, hakkinda delil olmayan bir bid'attir

[292] Müslim, Müsâfirin, 59; Ibn Mâce, Ikâmet, 33.

Hadiste, namazdan çikarken saga selâm vererek çikmak kastedil-memektedir. Kisinin namazini bitirdikten sonra, kildigi yerin sag tarafindan ayrilmasi gerektigine inanmasi ve buna hep riayet etmesi Seytana ayrilmis bir pay sayilmistir. Çünkü bu dinden olmayan, serî bir delile dayanmayan bir kuruntu ve bid'attir. Her bid'at ise sapikliktir.

[293] Nasil olur? Namazda saga sola bakmayi siddetle yasaklayan bir çok hadis vardir. Bütün mezhepler de bunun mekruh oldugunu benimsemislerdir.

[294] Imam Mâlik'in rivayetine göre Hz. Ömer, içlerinde Amr b. el-As'm da bulundugu bir kafile ile umreye çikmisti. Hz. Ömer ihtilam oldu. Sabah çok yakindi. Kafilede de su yoktu. Hz. Ömer binegine bindi ve suyun yanma gitti ve ihtilam eseri_olarak gördügü seyleri yikadi. Bu arada ortalik aydinlandi. Amr b. el-Âs'm kendisine: "Beraberimizde elbiseler var. Birak elbisen yikansin" demesi üzerine yukaridaki sözünü söyledi. (Muvatta, Taharet, 83.)

[295] Üçüncü Fasil, Üçüncü Mesele'de ele alinmistir.

[296] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/199-203

[297] Ister mubahlardan, ister menduplardan ister vaciplerden olsun, farket-memektedir. Nitekim müellif ileride buna isaret edecektir.

[298] Ileride buna nefsin ve bedenin ferahlamasi sonucunu da içeren mûsikîyi örnek verecektir. Ferahlama, hayir ve ibadet için zindelik verici bir haldir... Sâri', musikîyi dogrudan kastetmis degildir; bilakis içermis oldugu hayra yardimci olan ferahlik vermesi açisindan kastetmis olmaktadir. Bu durumda mûsikîye olan kasit tâbilik yoluyla ol-maktadir.

[299] Ileride izahi gelecegi üzere, ikinci kasda intikal etse bile aslî kasit ile olan ilgisi var olmaya devam eder

[300] Nahl 16/72.

[301] Bakara 2/243.

[302] Nahl 16/14.

[303] Saffât 37/96.

[304] Yani, kisi mesru yolu üzere gider ve onu sinirlari içerisinde kullanirsa, hayir elbetteki hayirdan baska birsey getirmez. Ancak sinirlarindan çikar ve mesru olmayan sekil üzere kullanmaya baslarsa kisiyi mefse-detlere götürür. Ancak bu hayrin bizzat kendi tabiatindan degildir; onun kullanilisi yönündendir. Nitekim hadis buna isaret etmektedir. Söyle ki: Bahar güzel birseydir; insanin ve hayvanin hayati ona baglidir. Buna ragmen hayvan onun bitirici özelliginin sonucu olarak ortaya çikan öldürücü otlardan yiyebilir ve bunun sonucunda ölür ya da ölüme çok yaklasir. Bu sonuç baharin kusuru degil, bizzat o hayvanin fiili sonucunda olan birseydir. Eger yedigi ot, hayvanin bünyesine zararli ise, bu o hayvanin kendisi için faydali olani birakip zararli olanini yemesindendir. Eger yedigi haddizatinda zararli degil, fakat dogan zarar ihtiyaci olan miktardan fazla yedigi için olmussa, o zaman örnek son derece açik olacaktir. Hadis Buhâri'nin ve Müslim'in bir rivayetinde "Baharin bitirdigi otlardan bazisi vardir ki..." seklinde, Müslim'in diger rivayetlerinde ise: "Baharin bitirdigi her ot..." seklindedir. Ikinci rivayete göre, "ihtiyaci olan miktardan fazlasini yemesi halinde" seklinde anlamak gerekecektir. Ancak kendi ihtiyaci olan kadarini yemesi halinde zarari olmayacaktir.

[305] Daha önce geçti [1/113].

[306] "Yapilmasi istenilen" ifadesinden maksat izin verilen demektir. Nitekim onsekizinci meselede gelecek olan sedd-i zerâi'in tarifi bu sekilde anlamayi gerektirmektedir.

[307] Bakara 2/104.

[308] En'âm 6/108.

[309] Mükellefin, o yükümlülügü geregi sekilde yapmasina engel olabilecek Ölçüde mesakkat içeriyorsa o zaman, terki istenilen sekle dönüsecektir.

[310] Daha önce geçti [1/321].

[311] Hûd 11/7.

[312] Mülk 67/2.

[313] Muhammed 47/31.

[314] Amme 79/6 vd.

[315] Nahl 16/10.

[316] Bakara 2/26.

[317] Bakara 2/2.

[318] Lokman 31/3.

[319] Biri, dünyanin kurulus amaci olan hikmetten sarfinazarla mücerred olarak ele alma, ikincisi de, bu hikmeti göz Önünde bulundurarak ele alma. Delillerin tearuzu bahsinde üçüncü meselede bu iki itabarm açiklamasina yönelik çok güzel bir izah gelecektir.

[320] Enbiyâ 21/16.

[321] Ankebût 29/41.

[322] Bakara 2/26.

[323] Bakara 2/26.

[324] Bakara 2/2.

[325] "Bu üç seyden yüz çevirmek olur" dememistir. Çünkü eger öyle olsaydi, o zaman eglence sadece kül olarak degil, cüz olarak da yasaklanmis olmasi gerekirdi. O (yani eglence) kazanç eîde etme vb. diger mubah olan seylerden alikoymaktadir. Eglencenin iptaline götürdügü bu mubahlar ise, zarurî, hâcî ve tahsînî olan üç esasin hadimi durumundadir. Sonuç itibariyla eglence bu mertebelerin ziddina hadim olacaktir; dolayisiyla birinci kasitla yerilmis olmasi gerekir.

[326] Cum'a 62/11.

[327] Bu âyette lehv, yergi sadedinde zikredilmistir. Davul ve âyette sözü edilen sey, lehviyyattan sayilmistir. Bu durumda davul ve beraberinde olan seyler, Sâri' nazarinda birinci kasitla yerilmis olan hususlardan olmaktadir

[328] Muhammed 47/36.

[329] Daha önce geçti [1/129].

[330] Bunlar, esle oynasma, ati terbiye etme ve okçuluk olmakta idi.

[331] Yani zikri geçen üç sey ve benzerleri ile bize in'amda bulunuldugunun belirtilmesi, onlarin birer eglence olmalari açisindan degil, aksine onlarin sonuç itibariyla destek verdikleri esaslar ve ortaya çikan fayda sebebiyledir. Meselâ zevce ile oynasma, nesIin bekasi esasina hadim olmaktadir; at talimi ve okçuluk yoluyla eglenme ise, düsmana karsi güçlü olma prensibine, dolayisiyla dinin korunmasi esasina hadimdir. Söz konusu minnet, iste bu yönden dogmakta olup, onlarin bizzat birer eglence olmalari noktasindan hareketle degildir. Hem sonra bunlar, insanlar arasinda carî bulunan güzel âdetlerden de sayilmaktadir. Mûsiki ve benzeri seyler ise, güzel görülen âdetler çerçevesinin disinda kalmaktadir. Bu da onlarin aslî kasit ile yerilmis olduklarinin bir delilidir.

[332] Yani, yüce Allah hiçbir sey yaratmamistir ki, onun aslî yaratilis amaci oyun ya da eglence için olsun.

[333] AVâf7/32.

[334] Rahman 55/10 vd.

[335] Nahl 16/8.

[336] Ayetlerde in'am ve ihsanda bulunuldugunun ifadesi, bizzat eglence açisindan gelmemistir. Birinci âyette, kendileri için ziynet telakki ettikleri seyleri çikarmasi ve yaratmasini ifade ile, ikinci âyette yerin donatilmasini ve yerde bulunan besleyici maddelerin çikarilmasini ifade ile, keza denizden ziynet esyalari çikardiginin ifadesi ile olmakta ve onlarla süsledigi için minnet beklentisinden bahsedilmemekte; üçüncü âyette de ziynet, binme faydasina tâbi kilinmaktadir. Bütün bunlar üçüncü hususu yani eglenceyi yaratmakla bize in'am ve ihsanda bulunmus olduguna dair hatirlatmanin olmadigini teyid etmektedir. Yani aslî yaratilis amaci eglence olan hiçbir sey yaratmadigina göre, eglencenin zikri yolu ile bize in'am ve ihsanda bulunmus oldugunu ve buna karsilik da bizden minnet bekledigini ifade edecek bir husus olmayacaktir.

[337] Madem ki nazlarin ve nefsi ferahlatacak olan bu seylerin -zarurî olan esaslara hizmet ettigi düsüncesi olmaksizin dahi- maksûd oldugunu kabul ediyorsunuz, hizmet niyeti bulundurulmadigi zaman bunlar ile mûsikî dinlemek, oyun ve eglencede bulunmak arasinda bir fark kalmamaktadir, o zaman, onlarin da cevazini ve birinci kasitla maksûd olduklarini kabul etmeniz gerekir.

[338] Nahl 16/6.

[339] Nahl 16/8.

[340] Nahl 16/67.

[341] Aksine, eglence kapsamina, içki almaktan daha çok giren bir baska sey yoktur.

[342] Yani her ne kadar, kül olarak islenmesi istenilen seylerin ziddi olana hadim oldugu gibi, onlardan diger bir kismina da hadim olmaktadir. Meselâ ibadet ve hayir isler gibi. Çünkü bunlar bedeni zindelestirir, nefsi gevseklik, tenbellik doguran her türlü zihnî yorgunluklardan, düsünce ve kederlerden uzaklastirir. Böylece gerek ibadetlere ve gerekse diger hayir islere daha bir istekle yönelme imkâni verir.

[343] Daha önce geçti [1/129].

[344] Taberi, tefsirinde Ibn Abbâs'tan nakletmistir.

[345] Zümer 39/23.

[346] Yani eger onlarin istedikleri eglence, ser*an maksûd olan seylerden olsaydi, onlarin bu isteklerine olumlu cevap verilir ve arzulari yerine getirilirdi. Sonra onlar bu taleplerinde israr edince onlara yine dogrudan bir sekilde cevap verilmemis, bilakis Yûsuf sûresi dolayisiyla hem dinî bilgi ve tecrübeleri artirilmis hem de bu arada dolayli olarak istekleri karsilanmistir

[347] Bid'at, müellifin belirledigi anlamda, bizzat Sâri' tarafindan konulmamis olan ibadet sekilleriyle olur; ibadetlerin disinda baska sahada bid'atten söz edilmez. Hadiste geçen bid'ate bu mânâ verildigi zaman, burada söz konusu edilen sarki gibi eglence çesitlerinin kastedilmis olmasi mümkün olmaz.

[348] Bu ifade, oyun ve eglenceyi de içine almaktadir. Vakiada da görüldügü üzere, asiri derecede kendilerini ibadete veren kimseler sonra bu halieri-ni sürdürememekteler ve kendilerini oyun ve eglenceye kaptirmaktadirlar.

[349] Kesfu'1-h.afâ, 2/210. Hadis, "Amellerin en hayirlisi orta yollu olanidir" hadisi gibi, amellerde itidalli olmayi ögütlemektedir.

[350] Yani bu âyetlerde sözü edilen ziynetlik, sayilan seylerde aslî olarak gözetilen, isinma, binme, uzak yerlere yük tasima, süt içme, çadir vb. yapiminda kullanilan deri elde etme... vb. gibi menfaatlarm yaninda tâbilik yoluyla zikredilmis bir maksat olmaktadir. Bu tezi destekleyen hususlardan biri de, nimetlerin zikri mücmel ve mufassal olarak çesitli yerlerde tekrar edildigi halde, güzellik ve ziynet oluslari, baska âyetlerde yani nimetlerin sayildigi ve minnet beklendigi bildirilen âyetlerde geçmemistir. Bunlarin baska yerlerde zikredilmemesi, onlarin o nimetlerden aslî olarak gözetilen maksatlara tâbilik yolu ile zikredilmis oldugunu gösterir. Tabiin hükmünü ise geçen meselede görmüstün.

[351] A'râf7/32.

[352] Daha önce geçti [1/131].

[353] Daha önce geçti [1/131], Nimetin eserinin kisi üzerinde görülmesi (ki bu sükür olur), nimete bâdim olan hususlardandir. Bu ve bir öncesinde geçen hadis daha önce cüz olarak mubah olan seyin, kül olarak ele alindiginda mendup olmak üzere matlup olacagina dair sahit olarak kullanilmisti. Öyleki bütün insanlar bunu terkedecek olsalar, bu yaptiklari mekruh olacaktir. Mubah bahsi ikinci meseleye bkz.

[354] Yûnus 10/59.

[355] Yani zarurî, hâcî gibi islenmesi matlup olan birseye hadim olan zindelik ve ferahlik vermesi gibi. Bu, islenmesi matlup olan seylere dogrudan destek vermemekte, dolayli yönden hadim durumunda olmaktadir. Ancak terki matlup olan seye dogrudan yardimci olmaktadir. Birinci kisma gelince, meselâ yemek, içmek, at taliminde bulunmak gibi, bunlar talep edilen esaslardan birine dogrudan hadim bulunmaktadir. Iste bu yüzden bu iki kismin hükmü birbirinden ayridir.

[356] Devamlilik oldugu ve böylece vakti öldürdügü takdirde ise, hiçbir maslahata hizmet etmis olmaz. Aksine maslahatlari ortadan kaldirmis olur. Bu yüzdendir ki, devamlilik üzere oyun oynamak yasaklanmistir.

[357] Yani kül olarak terki talep edilen mubahin, islenmesi matlup olabiliyor; kül olarak islenmesi matlup olan mubahin da terki istenebiliyordu. (Ç)

[358] Yani, eger mubahin kullanilmasi bir maslahatin ortadan kalkmasi sonucunu doguracaksa o yasaklanir; aksi takdirde yasaklanmaz.

[359] Yani çesitli meselelerle ilgili fer'î konular. "Amelî esaslar" dan maksat ise, pratik sonuçlan olan küllî kaideler demektir.

[360] Bu kismi avf kapsaminda olarak nitelemistir. Birinci ciltte daha önce geçtigi üzere "ma'fuvvun anh" (sükût, bosluk), bes teklifi hüküm disinda ayri birseydir ve mubah kapsamina dahil degildir.

[361] Çünkü Gazzâlî, konuyu su esas üzerine oturtmustur: Eger mubahlar konusunda bir sinir taninmazsa, münkerât onlarin tabiatlarindan dogar. Müellifin burada sözünü ettigi münkerât ise, arizîdir ve bizzat mubahlarin tabiati disindadir.

[362] Müellif, mubah bahsinde onikinci meseleyi bu konuya açmis ve orada yeterli tafsilatta bulunmustu.

[363] (Hayvancilik yapilan yerlerde yollarda hayvan pislikleri de bulunur ve yagmur yagdigi zaman çamur olur.) Simdi bu gibi yerlerden geçen kimselere pislik bulasmasi galip olan bir durumdur. Fakat asil olan da esyanin temiz olmasidir. Simdi böyle bir yoldan geçildiginde galip olana itibarla pislik bulasmistir süphesi (sekk) ile namaz kilmak caiz olur mu? Namazin sihhati ya da bâtil olacagi ne üzerine bina edilecektir. Imam Mâlik, asla itibar ederken; Ibn Habib de galip olana itibar etmistir

[364] Tahkik sonucu biliyoruz ki, Imam'in bu gibi seyleri terketmesinin sebebi sonradan ortaya çikan idrar tutamama haliydi. O bu halini insanlara söylemek istememisti. Çünkü bunda ilâhî kaza ve kadere karsi bir nevi sizlanma oldugunu düsünmüstü. Dolayisiyla onun bu gibi fiilleri terki, su anda sözünü ettigimiz sebep yüzünden degildi.

[365] Buhârî, îmân, 12, Fiten, 14 ; Ebû Dâvûd, Fiten, 4; Ibn Mâce, Fiten, 13.

[366] Mubah bahsinin birinci ve ikinci meselelerine müracaat ettigimizde konu açikîik kazanir ve mubahin kül olarak matlup olmasi, onun izin yönünden alinmasi noktasina tevakkuf etmez. Nitekim ibarenin zahirinden anlasilan da budur. Keza kül olarak matlup olan mubah, mutlaka islenmesi istenilen birseye hadim durumundadir. Bu halde bir fiile mubah denilmesi, mükellefin o fiildeki hazzi nokta-i nazanndandir. Hazlar iki türlüdür: a) Talep altina giren kisim. Bu kismi kul talep cihetinden elde edebilir ve bunun sonucunda haz kaçirilmis olmaz, b) Ikincisi, talep altina girmeyen musikî dinleme ve çesitli oyunlar gibi hazlar. E'.mlari elde etmesi ancak kendi ihtiyari ve hazzi yönünden olur.

"O kül olarak matlup demektir" sözünden maksat tarif degildir. Aksine ondan murat sudur: Mubahin izin yönünden alinmasinin sahih olabilmesi için, kül olarak matlup olan türden olmasi gerekir; ne zaman da bu sekilde alinacak olursa, hazdan ârî olur ve mubah olmaktan çikarak tâat haline dönüsür.

[367] Çünkü matlup hale dönüsebilmesi için, matlup olana hizmet eder olmasi gerekiyordu. Halbuki burada matlup olanin ziddina hadim durumdadir. Keza, matlup hal alabilmesi için külli talep altina girmis olmasi gerekmektedir. Halbuki sözü edilen, kül olarak terki matlup olandir. Dolayisiyla kül olarak terki matlup olan mubahlarin izin cihetinden alinmalari ve bunun sonucunda hazdan ârî bir hale gelerek tâate dönnüsmeleri mümkün degildir.

[368] Mubah bahsinin dördüncü meselesinde.

[369] Yani onun tâate dönüsmesinin makûl olmayacagi ortaya çikacaktir. Çünkü semâ kül olarak yasak olan seylerdendir. Mükellef, onu Sâri'in kendisinden istemis olmasi yönünden talep edemez; çünkü Sâri' onu cüz'î olarak istememistir ve bu açiktir; külli olarak da istememistir; çünkü kül olarak ele alindiginda yasaklanmis olmaktadir. Bu halde onun tâat haline dönüsmesi hiçbir sekilde mümkün degildir.

[370] Yani, musikînin dikkate alinmasi birinci kasitla olmayip, onun ihtiva etmis oldugu hayir isleri yapmaya yardimci olan rahatlama itibariyladir. Bizzat musikînin kendisi ise, yardimci olma söyle dursun, ahkoyucu mahiyettedir.

[371] Yani dikkate alinacak olan birinci kasit ile bir talep bulunmamaktadir. Ser'î bir talep olmaksizin tâatten bahsetmek ise mümkün degildir. Çünkü tâat, Sâri'in emrine imtisal demektir. Burada ise emir (talep) yoktur.

[372] Daha önce geçmisti [2/264].

[373] Daha önce geçmisti [1/113].

[374] Ahmed, 2/358. 391, 525, 5/181.

[375] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/203-224

[376] Ruhsatin geldigi dördüncü anlam bu idi. Bu mânâya göre, kullar için mutlak anlamda genislik getiren hersey ruhsattir. Azimet ise, Yüce Allah'in "Ben cinleri ve insanlari ancak Bana kulluk etsinler diye yarattim" âyetinde isaret ettigi husustur. Demek ki esasta kullar, mülktür ve onlarin ne bir hak ne de haz iddia etmeleri söz konusu degildir. Bilakis onlara düsen tek sey, tamamen kendilerini Allah'a kulluga vermek ve bu gayeden alikoyup, mesgul edecek her türlü seyleri hatta mubahlari dahi terk etmektir. Buna ragmen onlara bazi hazlar edinmeleri konusunda izin verilmesi, ruhsat ve genislik olmaktadir.

[377] Bu, Ebû Mansûr el-Mâturîdî olmaktadir. O emir sîgasi, talep içindir; yani islenmesinin terkine tercih edilmesidir demistir. Bu görüsü Mîzân'da, Semerkant ulemâsina nisbet etmistir. Bunlar nehiy konusunda da emir hakkinda söylediklerini söylemislerdir. Bu durumda nehyin mânâsi, el çekme talebidir yani, fiilin terkinin, islenmesine tercih edilmesidir.

[378] Yani, hepsi de ya bir maslahatin temini ya da bir mefsedetin defi içindir.

[379] Yani mekruh haramlar için öncülük yapar, yer hazirlar ve haramin irtikabini nefse kolaylastirir. Aynen kilavuzun, arkadan gelenlere yolu kolaylastirdigi gibi, mekruh da harama giden yolu a. ar. Nefis, küçük muhalefetlere alisa alisa büyüklerini islemeye karsi cüret kazanir. Nitekim' Buhârî hadisinde söyle Duyurulmustur; "Allah hirsiza lanet etsin; yumurta çalar, eli kesilir; ip çalar eli kesilir" Yani küçük seylerle baslar ve hirsizliga devam eder; derken isi büyütür ve eli kesilir.

[380] Mutaffifîn 83/14.

[381] Tirmizî'nin rivayet edip sahih oldugunu söyledigi hadis söyledir:

"Kul, bîr hata isledigi zaman kalbinde bir leke olusur. O bundan kaçinir, istigfarda bulunur ve tevbe ederse, kalbinden o leke gider. Eger tekrarlarsa kalbindeki o leke gittikçe büyür ve sonunda bütün kalbini kaplar. Allah Teâlâ'nm bahsettigi "pas tutma" iste budur" (Tefsir, Sûre, 83; Ibn Mâce, Zühd, 29}

Yani kalplerinde pas tutmus olan günahlar, onlarin küfür yüzünden ebedî cehennemlik olmalarinin sebebi olmustur. Bunun her ne kadar konumuzla ilgisi yoksa da, anlasilmasini kolaylastiricidir. Küçük çapli muhalefetlere alismak, nefsi daha büyük muhalefete hazirlar. Her ne kadar âyet, küfre götüren haramdan söz etmekte olup harama götüren mekruhtan bahsetmemekte ise de konunun anlasilmasina yardimci olacak mahiyettedir. Hadislere gelince, onlar geçen iki degerlendirmeye tam delil olacak mahiyettedirler.

[382] Daha önce geçmisti [3/85].

[383] Ebû Dâvûd, Büyü, 3; Buhârî, îmân, 31; Müslim, Müsâkât, 107; Ibn Mâce, Fiten, 14.

[384] Ahmed, 5/268, 6/256. Hadisin devami söyledir: "Kulum Bana nafilelerle yaklasmaya devam eder ve bunun sonucunda Ben onu severim. Ben onu sevince de, isittigi kulagi... olurum"

[385] Câsiye 45/13.

[386] Ibrahim 14/32-34.

[387] Zâriyât 51/56.

[388] Emreden ya da nehyedene muhalefet açisindan deseydi daha uygun olurdu.

[389] Buhârî, Deavât, 3 ; Müslim, Zikr, 42.

[390] Müslim, Zikr, 41 ; Ebû Dâvûd, Vitr, 26.

[391] Nûr 24/31.

[392] Vakia 56/89. Sâbikînden olan mukarrabînden bulunan kimseler hakkinda bunca özellik sayildigi halde ashâbu'l-yemîn için sadece azaptan emin olacaklarinin bildirilmesi, hepsi de amel defterleri sag tarafindan verilenler ve cennetlik olmalarina ragmen aralarinda kemâl farki oldugunu gösterir.

[393] Tirmizî hadisi söyledir: "Ölen hiçbir kimse yoktur ki, pismanlik duymasin: Eger iyi bir kimse ise, daha fazla iyilik yapmis olmadigi için pisman olacaktir. Eger kötü biri ise, kötülükleri birakip iyi bir insan olmadigi için üzülecektir" (Tirmizî, Zühd, 59) Hadisin müellifin sözlerine vurulmasi durumunda farklilik oldugu ortaya çikmaktadir. Çünkü hadis, herkesin Ölümü aninda söz konusu olan pismanliktan bahsetmektedir. Bu pismanligin herkes için ve ayni anda kiyamet günü olacagini ifade için bir baska delile ihtiyaç vardir. Belki de müellif, bir baska hadise atifta bulunuyor olabilir. Buna ragmen bu Tirmizî hadisi müellifin meramini desteklemeye yeterlidir.

[394] Bakara 2/253.

[395] Isrâ 17/55.

[396] Buhârî, Menâkibul-Ensâr, 7 ; Müslim, Fedâil, 10.

[397] Yani, ebrâr sinifindan olan kimselerin iyilik diye niteledikleri ve yaptiklari seyler, daha üst mertebede olan mukarrabîn zümresi için seyyiât yani günah ve ayip menzilesindedir. (Ç)

[398] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/224-230

[399] Allah haklara ihtiyaç göstermekten münezzehtir. Her iki kisimdan olan haklar sonuç itibariyla kullarin maslahatlarinin temini ya da mefsedet-lerin defi noktasina çikar. Haklarin Allah hakki ya da kul hakki diye ayirimi iskati yani düsürülme imkâninin olup olmamasi açisindandir. Eger kul tarafindan düsürülebiliyorsa o hakka kul hakki, düsürülemi-yorsa o hakka da Allah hakki denilmektedir. Karma nitelikli olup iki taraftan biri digerine galebe çalan haklar da vardir. Bununla birlikte her kul hakki, o hakkin kendisine ulastirilmasini temin eden Allah'in emri açisindan, Allah hakki da içermektedir. (Ç)

[400] Allah hakki yaninda kul hakki esastan dikkate alinmaz; hatta kulun bir hakki olmasi aslinda düsünülemez. Dolayisiyla Allah hakki ile ilgili olan emirlerin, kul hakki ile ilgili olan emirlerle tearuzundan bahsetmek diye bir mesele ortaya çikmaz. Çünkü biri ruhsat, digeri ise azimet kabul edilir ve aralarinda bir tearuz söz konusu olmaz.

[401] Âl-i Imrân 3/97.

[402] Yani haccin sartlarinin kendisi hakkinda tahakkuk edip etmedigi konusunda bakar ve onlarin ya da bir kisminin mevcut olmadigini görürse, talebin kendisi hakkinda kesinlik kazanmadigini anlamis olur. Ancak talep kendisine de yönelik olmada devam eder. Çünkü sartlar tahakkuk etmemesine ragmen hac için yola çikar da eda etmeye güç yetirebilecek olursa, bu hac sahih olmakta ve tâat olarak kabul edilmektedir. Birseyin tâat olabilmesi için o konuda aslî talebin bulunmasi gerekir. Bu, talebin kendisine yönelik olarak devam ettigine delil olmaktadir. Bu durumda sartlari tahakkuk etmeyen hacci yapmamasi halinde günahkâr olmamasi genis anlamda ruhsat olmaktadir. Çünkü vücûp hükmü için sebep tam olarak bulunmamistir.

[403] Sebeb bahsinin yedinci meselesinde. Bu hâl erbabi olup, hakikatte sebeplerin de müsebbeplerin de Allah'in elinde olduguna inanan ve mutlak olarak sebeplerin bir etkisi bulunmadigina itikat eden kimselere ait bir hareket sekli idi

[404] Sebebler bahsinin ikinci meselesinde "Biz senden rizik istemiyoruz" dan maksadin, esbaba tevessül anlamina yönelik olmadigi, bilakis bizzat kendisi hakkinda esbaba tevessül edilen rizka oldugu açiklanmisti. Eger maksat, esbaba tevessül olsaydi, o zaman mükelleften herhangi bir sekilde rizik aramak için ugrasi vermesi, hatta agzina lokma koymak ya da tahil ekmek suretiyle de olsa istenmezdi. Ancak bu Ittifakla bâtildir. Müellifin "Bu açiktir..." demesi üzerinde de tartisilabilir. Çünkü, daha önce rizkin garanti edilmesinin esbaba tevessülle bir ilgisi yoktur dedikten sonra bu iki âyette tearuz nerede? Tercih nerede?

[405] Zâriyât 51/56.

[406] Tâhâ 20/132.

[407] Yani, rizik için konulmus bulunan esbaba tevessül etmeksizin. Ancak bu sonuç nerede âyetler nerede? Ayetlerde, zimnen de olsa esbaba tevessülü terketmemizi gerektiren en ufak bir isaret yoktur. Ki bunun sonucunda rizik, mücerred ibadetlerle mesgul olma sonucunda gelir sonucuna varalim. Vakia ve ser'î delillerin gösterdigi sonuç sudur: Ibadetler bir tarafa, iman ile dahi nzik arasinda bir baglanti yoktur. Belki bazen durum tam tersi de olabilir ve gayrimüslimler için daha bol rizik verilebilir. Nitekim buna Hz. Ömer hadisi de delâlet eder. O, Hz. Peygamber'e (s.a.): "Allah'a dua et de, ümmetine bolluk versin" dediginde Hz. Peygamber (s.a.) : "Ya Ömer, yoksa sen süphe içerisinde misin? Onlar, iyilikleri dünyada iken kendilerine pesin olarakauerilen kimselerdir" seklinde cevap vermistir, (bkz. Buhârî, Nikâh, 83) Allah, kendisine karsi gelmekten sakinan kimseye kurtulus yolu saglar, ona beklemedigi yerden rizik verir. Allah'a güvenen kimseye O yeter" âyetinde ise, sart "beklemedigi yer" ifadesi üzerine baglanmistir.

[408] Yûnus 10/107.

[409] En'âm 6/17. Yani Allah Teâlâ'nin senin hakkinda diledigi her hangi bir hayir ya da zarari defetmek hiçbir kimse için mümkün degildir. O'na hiçbir kimse galebe çalamaz. Bu son derece açiktir. Ancak biz esbâb olarak konulan seylere yapismakla mükellef kilinmisizdir. Her ne kadar, bu fiilimizin rizik konusunda bir etkisi yoksa da, biz bununla memur olunmusuz.

[410] Talâk 65/3. Evet "Önce deveni saglam bagla sonra tevekkül et" (Tirmizî, Kiyamet, 60); "Eger siz gerçek anlamda Allah'a tevekkül etseydiniz, Allah sizi kuslari riziklandirdigi gibi riziklandirirdi; onlar aç çikarlar; tok olarak dönerler" {Tirmizî, Zühd, 33) buyurulur. Gerçek anlamda tevekkül edenlerin kendisine benzetiîdigi kus, esbaba tevessül eder, saga sola gider, rizkini arar. Tevekkül ile, sebeplerin haddizatinda herhangi bir etkileri olmadigina itikat etmek arasinda bir bagdasmazlik yoktur. Allah Teâlâ, hem sebeplerin hem de müsebbeplerin birlikte yaraticisidir.

[411] Tirmizî, Kiyamet, 59 ; Ahmed, 1/293, 303.

[412] Sebeplere dayanmayi terketmek, sebepleri terketmek mânâsina gelmez. Çünkü mü'mine göre sebeplere dayanmanin mânâsi, sebeplere eger olmazlarsa Allah Teâlâ müsebbebi yaratmaz gözüyle bakmaktir. Bu mânâda sebeplere dayanmamak, emre imtisalen onlari islemeye ters düsmez.

[413] Buhârî, Kader, 12 ; Deavât, 17 ; Müslim, Salât, 194.

[414] bkz. Tecrid, 4/520.

[415] Yani, onu Öidürme için yeterli güç ve kudretin bulunsa bile, kaderi degistiremezsin, demektir.

[416] Buhârî, Nikâh, 8 ; Nesâî, Nikâh, 4.

[417] Buhârî, Nikâh, 53 ; Kader, 4.

[418] Buhârî, Kader, 4.

[419] Buhârî, Kader, 8 , Ahkâm, 42.

[420] Buhârî, Kader, 9 ; Müslim, Kader, 20.

[421] Buhârî, Teheccüd, 6.

[422] Tevbe 9/51.

[423] Ahzâb 33/48.

[424] Ahzâb 33/39.

[425] Ahzâb 33/38.

[426] Hûd 1756.

[427] Tâhâ 20/45-46.

[428] Müellifin burada kullandigi deliller üzerinde tartisilabilir. Söyle ki: Hz. Peygamber'in (s.a.) ayaklan sisinceye kadar kiyamda durmasinin müellifin tezine delil olabilmesi için, bu yaptiginin kendisinden kesin olarak istenilen miktardan fazla oldugunun sabit olmasi gerekir. Çünkü Hz. Peygamber'e (s.a.) hususi olmak üzere: "Ey örtünüp bürünen Muhammedi Birazi müstesna gece kalk ue kiyamda dur" (73/1-2) emri vardir. "Senin geçmis ve gelecek bütün günahlarin affolunmus tur. Kendini niçin bu kadar yoruyorsun?" diyenlere karsi cevap olarak "Ben Rabbime sükreden bir kul olmayayim mi?" buyurmasi, sükrün emre uyma yoluyla oi-masma münafi degildir. Kavminden korkmasina ragmen peygamberlik görevini teblig etmesine gelince, bu onun kesin görevi olmakta ve bu konuda kendisine söyle buyurulinaktadir: "Kalk da uyar. Rabbini yücelt... Rabbin için sabret" (74/1-7) ; "Emrolundugun seyi açikla" (18/94) Bu kesin emir, kendisinin desteklenecegi garantisi ile birlikte verilmis ve söyle buyurulmustur: "Puta tapanlara aldiris etme. Allah'la beraber baska bir tanrinin bulundugunu kabul eden alaycilara karsi Biz sana kâfiyiz" (15/95} ; "Allah kuluna yetmez mi? Ey Muhammedi Seni O'ndan baska seylerle korkutuyorlar... Allah, güçlü olan, öç alabilen degil midir?" (39/36) Is, teblig safhasina, ancak Allah Teâlâ tarafindan güven altina alindiktan sonra ulasmistir; Allah yüce kudretini ona göstermis, yeri ve gökleri dolduran askerlerine onu muttali kilmis, askerlerinden, daha Önce gerçek seklinde görmüs oidugu Cibril gibi sadece birinin bütün yeryüzünü ve orada bulunanlari bir anda silip süpürebilecegini göstermis, böylece ona tam bir gönül rahatligi ve teminat vermis ve ondan sonra kesin teblig emri gelmistir. Daha önce müellif, esbaba tevessülün bilinen sebeplere münhasir olmadigini söylemis ve Hz. Peygamber'in (s.a.) evde yiyecek bulamadigi zaman ailesine namaz kilmalarini emrettigini bildirmisti. Çünkü Yüce Allah: "Ehline namaz kilmalarini emret ve kendin de onda devamli ol. Biz senden rizik istemiyoruz, Sana rizki veren Biziz" (20/132) buyurmaktaydi. Bu tavir, Hz. Peygamber'e (s.a.) has kerametlerden biri olmak üzere nzik için hususî bir sebeptir. Müellifin oradaki bu kabil sözleri, birinci delil hakkindaki bizim görüsümüzü destekler. Âyet müellifin muradi olan konuya delil olarak kullanilabilecek sekilde genel olarak alinamaz; kaldi ki konumuza delil olsun. Müellif, korkusunun bulunmasina ve sartlarin ya da sebeplerin tam olarak mevcut olmamasina ragmen peygamberlik görevini teblig etti, demistir. Bunun yerine meselâ söyle deseydi: Hz. Peygamber (s.a.), peygamberligini tebligi konusunda kendisinden istenilenden fazla gayret gösterdi, o kavminin iman etmesine ve davetin yerini bulmasina karsi son derece arzu gösteriyordu. Bunun için takat ve gücünün üstünde çalisirdi. Onlarin imâna kosmamalari ve davetine icabet etmemeleri sebebiyle son derece elem duyardi. Hatta Öyle ki bunun sonucunda duydugu üzüntüyü hafifletmeye yönelik âyetler indi: "Ey Muhammedi Inanmiyorlar diye neredeyse kendini mahvedeceksin" (26/3) ; "Peygamberin görevi sadece teblig etmektir" (5/99) ...vb. Rasûlullah (s.a.) davetle ilgili emrin aslini normalin üstünde ciddiye almis ve diger seylerden tamamen yüz çevirmistir... Müellif, eger böyle deseydi, iste o zaman bu tezine delil olabilecekti. "Allah'tan baska hiçbir kimseden korkmazlar" âyeti de bizim dediklerimizi teyid eder. Çünkü Allah'tan baskasindan korkmamalari, ancak gördükleri, huzur ve sükûn bulduklari ilahî teyide mazhar olduktan sonra ve bu konuda kendilerine vaadde bulunulmasi sebebiyle olmustur. Dikkat edilecek olursa Musa (s.a.), ilk kez Firavun'a karsi tebligle emrolundugu zaman, Önce kendisinden daha fasih konusan kardesi Harun ile teyidini istemis ve kendisinin öldürdügü kiptiye karsilik kisas yoluyla öldürülebiie-cegini belirtmistir. Kendisine yardimci olarak Harun (s.a.) da görevlendirilince bu kez her ikisi birden: "Rabbimiz! Onun bize kötülük etmesinden veya azginliginin artmasindan korkariz' demislerdir" (20/45) "Korkmayin! Ben sizinle beraberim; isitir ve görürüm" (20/46) teyid-i ilâhîsini isitince, emrolunduklari görevi yerine getirmek için Firavun'un askerlerinden ve onun dehsetinden korkmadan ileri atilmislardir. Hûd'un (s.a.) "Hepiniz bana tuzak kurun, sonra da ertelemeyin. Ben ancak benim de sizin de Rabbiniz olan Allah'a güvenirim..." (11/67) demesi, kendisinin ilâhî teyide mazhar oldugunu bilen bir memur oldugunu gösteren en açik bir delildir. Dolayisiyla o da konumuza deli] olacak türden degildir. Eger öyie olmasaydi o zaman onun yaptigi gerekçesiz kendi kendini tehlikeye atmak olurdu ve Allah Teâîâ'nm bütün kavmini ona karsi tuzak kurmaya çagirmasinin -eger sonunda kesin olarak onu bozmak olmasaydi- kavminin hidayetine bir faydasi olmazdi. Ibn Ümmü Mektûm ve Cenda' b. Damr<j ile kardesinin durumlari tam konumuzla ilgili olabilecek delillerdir. Çünkü bu ikisi, "Onlar nasil sizinle toplu olarak savasiyorlarsa, siz de kâfirlerle topluca savasin" (9/36) âyetinin geregine yapismislar ve kendileri hakkinda mevcut bulunan "Âmâ üzerine bir güçlük yok; topal üzerine bir güçlük yok, hasta üzerine bir güçlük yok" (47/17) ruhsat hükmüyle amel etmeyi terketmislerdir. Bu son ayet, meshur olarak bilinen anlaminda Ruhsat kapsamina girer. Çünkü "güçlük (harec) yok" lafzi ile gelmistir. Bu durumda hitabin asli bunlar hakkinda dahi -her ne kadar kendileri için kesin olmasa da- hâlâ bakî demektir.

[429] Bakara 2/195. Burada söyle denilebilir: Bu âyet, nefsi helake götürecek davranislarda bulunmayin seklinde anlasildigi zaman burada delil olamaz; çünkü nefsin korunmasi kul haklarindan degil, Allah haklarindan olmaktadir. Nitekim daha önce de müellif, nefsin korunmasinin Allah haklarindan oldugunu söylemisti.

[430] Bakara 2/197.

[431] Enfâl 8/60. Bu âyet de sonuç itibariyla cihadla ilgili oldugundan Allah haklariyla ilgili bir konu hakkinda olmaktadir, denilebilir.

[432] Görüldügü gibi delil, hatâbîdir; ikna edici degildir.

[433] Gerçekten de öyle. Ancak konunun haklar meselesi üzerine bina edilmesi ve dipnotta da belirttigimiz gibi delillerin su götürür bir sekilde serde-diimesi, onun degerini azaltmistir.

[434] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/230-239

[435] Çünkü böyle birsey vuku itibariyla takat üstü yükümlülge götürür. Böyle birseyin olmadigi da üzerinde ittifak edilen bir husustur.

[436] Meselâ bir kimsenin ihtikâr (karaborsacilik) için erzak satinalmasi gibi. Aslinda satmalina fiili, caizdir; çünkü geçim için gereklidir. Ancak bu is, halkin sikinti çekmesine sebep olur. Ihtikâr, böyle bir sonuca neden oluyorsa yasaktir. Nitekim Imam Mâlik, Hz. Ömer'den: "Bizim pazarimizda karaborsacilik yoktur" sözünü rivayet etmistir.

[437] Bu durumda kimi kaideyi her yerde isleterek asli da meneder; Imam Mâlik gibi. Kimi de, bazi yerlere tahsis eder; bu durumda bu, menedilmesi gereken kisimdan olabilir de olmayabilir de.

[438] Bu ifade, sedd-i zerâi' kaidesinin amel ettirilmesi esasina mebnîdir.

[439] Yani sedd-i zerâi' kaidesinin genel anlamda üzerinde ittifak edilen bir konu oldugu ve görüs ayriliklarinin tafsilatinda oldugu belirtilmisti.

[440] Meseleyi söyle açabiliriz: Bir fiil üzerine iki açidan emir ve nehiy terettüp edecek olsa, bu durumda: a) Asli ve zati itibariyla ele alinmasi ve sonucuna bakilmamasi, b) Sonucuna ve yardimlasma esasina bakilmasi gibi iki bakis açisi karsimiza çikacaktir.

Fiilin asli zarûriyyât ya da hâciyyâttan olsa bu durumda: a) Ya emir fiilin aslina, nehiy de ortaya çikacak sonucuna yönelik olacaktir, b) Ya da bunun tersi olacaktir.

Eger birinci ihtimal söz konusu ise bu konuda görüs ayriliklari vardir:

1. Asil dikkate alinir ve sonucuna'bakilmaz. Çünkü bidüziyelik ve munzabithk gösteren asildir.

2. Yardimlasma ve fiilin sebep olacagi sonuç esas alinir. Çünkü asim' dikkate alinmasi ve sonucun dikkate alinmamasi, yasak olan sonuçlara götürür. Keza bu hiyel yollarinin açilmasina sebep olur. Çünkü hiyel, birseyin sûretâ da olsa helâllik sartlarini tam olarak bulundurmasi, sebebiyet verecegi seriat tarafindan yasaklanmis olan mefsedetlere aldiris edilmemesi esasina dayanir. Örtülü riba satislarinda oldugu gibi. Bunlar zahirde helâl gibi gözükür; fakat sonuç itibariyla ribaya götürür.

3. Tafsile ihtiyaç vardir: Eger yasak olan yardimlasma yönü gâlipse, asla itibar olunur. Çünkü bu durumda asla itibar edilmeyecek olursa, o zaman hakkinda izin verilmis olan asil ile -ki o ya bir zarurîdir ya da hâcîdir- amel bâtil olmus olur. Bu da takat üstü yükümlülüge ya da güçlüge sebep olur. (Onbesinci meselenin birinci faslinda geçen bilgiler bu konuya yardimci olacak mahiyettedir. Oraya bakilmali.) Eger galip degilse o zaman konu ictihad mahallidir.

Eger ikinci ihtimal söz konusu ise yani nehiy asla, talep yardimlasmaya yönelik ise, hüküm -nehyin ilgâsina neden olmasin diye- asla ait olan nehye itibar dogrultusunda olacaktir. Ser'an yasak olan birseyle matlup olan birseye tevessül etmek zayiftir ve istihsânî bir durumdur. Bu yardimlasma yönü olmaktadir. Müellifin zikrettigi yoksullara yardim için çalmak, soygun yapmak... gibi. Bu bâtildir. Nehyin dikkate alinmasi, kamu maslahatinin, özel maslahatla karsi karsiya gelmemesi halindedir. Böyle bir durumda ise kamu maslahati takdim olunur. Yiyecek getiren kervanin pazara inmeden karsilanmasi örneginde oldugu gibi. Aslinda karsilama kisinin ailesinin nafakasini temin etmesi için zarurî ya da hâcî olan bir fiildir. Nafaka temini için çalismamak ve ihmalde bulunmak yasaklanmistir. Ancak bu fiile müsade edilmesi halinde kamu zarar görmektedir. Zira böyle bir fiile imkân verilmedigi takdirde sehir halki, fiyatlarin yükselmesine sebep olan aracilar araya girmeden dogrudan pazara gelen yiyeceklerden ihtiyaçlarina göre satmalabileceklerdir. Su halde bu toplum menfaatini amaçlayan bir yasak olmaktadir ve burada kamu yarari öne alinmistir. Bunun bir baska benzeri de sehirlinin köylü adina simsarlik yapmasidir. Bu da sehir halki için zararli sonuç doguracak bir fiildir. Sehir halkinin çikarlari göz önünde bulundurularak aslinda köylü ve sehirli için zarurî ya da hâcî esaslar içerisine girebilecek olan bu fiil yasaklanmistir. Zanaatkarlarin tazminle yükümlü tutulmasi meselesi de böyledir. Zanaatkarlar, aslinda kendilerine siparis verilen insanlara ait inallar konusunda vekil ve emanetçi gibi tazmin sorumlulugu olmamasi gereken (emin) bir kimsedir. Onlarin tazminle sorumlu tutulmasi aslinda yasaktir; haklarinin korunmasi bunu gerektirir. Ancak yardimlasma konusu ile ilgili talep yönü dikkate alinmis ve kamu maslahati takdim edilerek onlar tazmin sorumlulugu ile yükümlü tutulmuslardir. Hz. Ebû Bekir'in meselesi de aynidir: Ailesinin nafakasini temin için çalismasi zarurî veya hâcîdir; bunu terki ise yasaktir. Ancak asil olan yasaga itibar edilmesi halinde müslümanlarin genel menfaati zarar görmektedir. Dolayisiyla asil olan yasak tarafi ilga edilmis; yardimlasma ve sonuca itibar yönü esas alinmistir ki, bu da zarurî ya da hâcî mesabesinde olan kamu yarandir.

Toplum menfaati için özel sahislar aleyhinde hükümde bulunma bahsi genis bir konudur. Istimlâk konusu da bunun altina girer. Bir diger Örnek de Muâviye zamaninda Uhud sehidlerinin mezarlarinin, Uhud yanindan geçirilecek su yolu sebebiyle baska yere nakledümesidir. Bu sahabenin huzurunda olmus ve hiçbir kimse buna karsi çikmamistir. Tibbî faydalar mülahazasiyla ölünün otopsi yapilmasi da bu kabilden olabilir.

[441] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/239-243

---

## DÖRDÜNCÜ FASIL

## UMUM VE HUSUS (ÂMM VE HÂSS)

Burada umum ve husustan maksadin ne oldugunu açiklamak için kisa bir giris yapmak gerekmektedir. Burada umumdan maksat, (lafzi degil) manevî olan umumdur; kendisi için özel bir lâfzin olup olmamasi farketmemektedir. Meselâ namaz ve benzeri diger vaciplerden birinin vücubu ya da zulüm ve benzeri bir kötülügün haramligi konusunda "O âmmdir" dedigimiz zaman, bunun mânâsi "O, -umumî bir lafiz içersin içermesin- bir delil ile mutlak surette ve umumîlik üzere sabittir" demektir. Bu, kullanilan delillerin istikrâî (tümevarima dayali) deliller olmasi esasina mebnîdir. Bu tür deliller, istikraya tâbi tutulan delillerin tümünden çikarilan ortak netice olmalari hasebiyle kesin hüküm ifade ederler. Nitekim mukaddimeler bahsinde bu konu geçmisti. Husus ise, umumun aksinedir. Bu bölümde degerlendirmelerimizin esasini teskil edecek istilah anlasildigina göre, konu ile ilgili meselelere geçebiliriz:

**BIRINCI MESELE:**

Umumî ya da mutlak[1] bir kaide sabit olduktan sonra, kadiyye-tu'l-ayn (ç. kadâyâ a'yân[2]) tabir edilen özel uygulamalarin ve nakledilen davranislarin (hikâyâtu'l-ahuâl[3]) o kaideye ters düsmesi, onun umumîligine ya da mutlakligina etki etmez. Buna asagidaki hususlar delâlet eder:

1.

Kaide bilfarz kesin olduguna hükmedilen birseydir. Çünkü biz kesin ve küllî olan esaslar hakkinda konusuyoruz. Kadâyâ a'yân denilen özel uygulamalar ise zannî ya da vehmî seylerdir. Zannî olan birseyin, katî olan birsey karsisinda durmasi ve ona tearuz teskil etmesi mümkün degildir.

2.

Kaidenin tevile ihtimali yoktur; çünkü kesin delillere dayalidir. Kadâyâ a'yân ise çesitli yorumlara açiktir; mümkündür ki zahiri üzere olmayabilir veya zahiri üzere olsa bile o esastan müstesna kilinmis[4] olabilir. Bu durumda, böyle birseyin kendisine ters düser gözükmesi sebebiyle kaidenin küllîligi iptal edilemez.

3.

Kadâyâ a'yân cüz'îdir; bidüziyelik (muttaritlik) arzeden kaideler ise küllî esaslardan olmaktadir. Cüz'îlerin, küllî esaslari ortadan kaldiracak gücü yoktur. Bu yüzdendir ki, küllî esaslarin hükümleri cüziyyâtta -kendilerinde küllî esasin hikmeti husûsî olarak ortaya çikmasa bile- carî olmaya devam eder. Konfor içerisinde olan bir hükümdarin yolculuk yapmasi örneginde oldugu gibi. Keza hususi olarak kendisine yetmeyen bir nisaba sahip olan kimsenin durumu ile, nisaba malik olmadigi halde, elinde olan miktarin kendisi için yeterli oldugu kimsenin durumu gibi.[5]

4.

Eger kadâyâ a'yân genel kaideyle tearuz halinde olacaksa, bu durumda; tearuz mahallinde ya her ikisi ile birlikte amel edilecek ya da her ikisi birden ihmal edilecektir. Ya da biri ile amel edilecek digeri terkedilecektir. Her ikisi ile birlikte amel edilmesi bâtildir[6];ikisinin birden ihmali de ayni sekilde bâtildir. Çünkü her ikisiyle amel etme durumunda zannî ile kat'î arasinda muarazamn oldugunu kabul etmek[7] anlami vardir; küllinin birakilip cüz'înin amel ettirilmesi halinde, cüz'înin küllî üzerine tercihi söz konusudur. Bu ise kaidenin aksine bir durumdur. Bu durumda geriye sadece dördüncü yön kalmaktadir ki, o da cüz'înin birakilip küllî ile amel edilmesidir. Ulasilmak istenen sonuç da budur.

Itiraz: Bu usûlcülerin ortaya koydugu tahsis ve takyid bahsi dikkate alindigi zaman problem görünür. Çünkü onlara göre umumun tahsisi ve mutlakin takyidi haber-i vâhid gibi zannî delillerle bile caiz olmaktadir. Zikredilen konu da buna girer. Bu durumda ya usûlcülerin dedikleri asilsizdir; ya da ileri sürülen bu kaide bâtildir. Usûlcülerin ortaya koyduklari sahih olduguna göre, bu kaidenin bâtil olmasi gerekir.

Cevap: Bu itiraza iki yönden cevap verilecektir:

Birincisi[8] Ileri sürülen bu itirazin konumuzla hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü konumuz, cüz'înin küllî ile tearuz halinde oldugunun samlisi fakat aslinda öyle olmayisi hakkindadir. Zira kaide eger küllî ise, sonra husûsî birsey ve özel bir uygulama (kadiyyetu'1-ayn) hakkinda, zahiren sadece o özel uygulama hakkinda tearuzu gerektiren birsey gelmisse fakat o seyin küllî kaideye muhalif degil muvafik olabilecek sekilde degerlendirilebilirle imkâni

da varsa, o zaman bu ikisi arasinda bir tearuz olmaz ve bir problemden de bahsedilemez. Bu durumda (zahiren tearuz halinde gözüken o delil) tevil-ciler için ya yorum mahalli [9] olur, ya da - eger cüz'î ile ilgili delilin terki ve ihmalini gerektiren birseyse- umumun itibara alinmasi[10]mahalli olur. Nitekim meselâ[11] bizim için tenzih[12] esasi külli ve aram olarak sabit olmustur. Sonra bir yer gelmis ki, ilgili delil zahiren o konuda tesbihi gerektiriyor; fakat bu, tenzih esasinin dogrultusunda zahir mânânin disinda baska bir mânânin da murad edilmis olabilecegi ihtimaliyle oluyor. Iste böyle bir durumda bu özel nass vb. sabit bulunan küllî esasa zarar vermez. Keza, biz peygamberlerin masum olduklarini sabit bir esas olarak bilmekteyiz. Buna ragmen: "Ibrahim sadece üç yalan söyledi..[13]vb. gibi haberlerin gelmesi, -bu özel içerikli haberler genel kaideyi ihlâl etmeyecek sekilde yorulabildiklerinden- esasa zarar vermez. Aminin tahsisine gelince, o tamamen baska birseydir. Çünkü orada tahsis, tahsis delilinin (muhassis) tevili mümkün olmayacak ve baska ihtimaller içermeyecek sekilde zahirinin murad oldugu esasi üzerine kuruludur. Bu durumda tahsis delili -usûlcülerin dedikleri gibi- dikkate alinir ve onun- geregi ile amel edilir. Dolayisiyla ileri sürülen itirazla konumuzun ilgisi yoktur.

Fasil:

Bu konu, cüziyyâttan ve kadâyâ a'yândan[14]olan seylerin tearuzu halinde küllî eesaslara tutunan kimselere nisbetle faydasi büyük bir konudur.[15] Çünkü böyle bir durumda külliye yapistigi zaman, cüz'î hakkinda onu çesitli sekillerde yormak konusunda tercih hakki olur. Cüz'îye tutunmasi halinde ise, küllî üzerinde herhangi bir tercih hakki olmaz[16] ve o kisi hakkinda tearuz söz konusu olur, böylece çikmazlar yumagi onu uzak uçurumlara atar. Dinden sapmalarin ve sapikliklarin temeli iste bu noktadir. Çünkü sapiklik, mütesâbihâta tutunmak ve muhkem olan kat'î esaslar hakkinda süpheye düsmek demektir. Tevfik, ancak Allah'tandir.

Bu meselenin faydalarindan biri de, küllî esaslara yapisan kimsenin tartisma esnasinda karsi taraftan kolayca siyrilmasi ve fitneyi körüklemek isteyen kimselere firsat vermemesidir. Bunun Örnegini bazi ilim meclislerinde vuku bulan su olayi verebiliriz: Gir-nata'ya Afrikali taskinlardan biri gelmis ve peygamberlerin masumlugu konusunda Musa'nin kiptîyi öldürmesini bir çikmaz olarak ileri sürmüs ve Kur'ân'in zahir ifadesinin ondan günahin sadir oldugunu ortaya koydugunu, çünkü Kur'ân'da onun agzindan: "Bu seytanin isidir"; "Rabbim! Dogrusu kendime zulmettim"[17] buyuruldugumi söylemis, olayi anlatan âyetin bazi lafizlarina tutunmus ve yapilan tevillerin âyetlerin zahirlerinden çikarilmasi oldugunu ileri sürmüs. Böyle bir yaklasim dogru olamaz ve bu gibi tartismalar belki de*belli bir nokta üzerinde anlasmaya ulas-maksizin biter. Bu

arkadaslardan biriyle müzakere ettigim bir konuydu: (Ona söyle izah ettim:) Mesele aslinda basittir; yeter ki ilgili asla irca edilsin. Bu asil, peygamberlerin masumiyetidir. O kisiye söyle denir: Peygamberler, ehl-i sünnetin icmâi ile büyük günah islemekten masumdurlar. Küçük günahlardan da ihtilafli olmakla birlikte yine masum bulunmaktadirlar. Bu konuyla ilgili delilller Kelâm ilminde ortaya konulmustur. Bu durumda, Hz. Musa'nin yaptigi bu fiilin büyük günah (kebîre) olmasi muhaldir. Eger peygamberlerin ayni zamanda küçük günahlardan da masum olduklari kabul edilecek olursa -ki sahih olan budur- o zaman bu fiilin küçük günah olmasi da imkânsizdir. Su halde onun yaptigi bu fiilin, kendisi hakkinda bir günah olmadigi sonucu taayyün etmis olacaktir. Bu durumda o fiille ilgili, degerlendiricinin önünde peygamberlige yakisacak ve âyetlerin zahirlerinin de ihmal edilmeyecek sekilde çesitli tevillere açik olacaktir. Arkadasim bu yaklasimi güzel buldu ve tartisma (münazara) konusunda bunun ilmî bir yol oldugunu ve çogu zaman münazaracinin görüsünü bu esas üzerine bina edebilecegini söyledi. Bu güzel bir yaklasimdir. Allahu a'lem! [18]

**IKINCI MESELE:**

Sâri'in kasdi, insanlarin genel kaidelere raptedilmesidir.[19] Adetler konusunda ise, sünnetullah, umumî olarak degil de ekseriyet üzere cereyan etmektedir. Seriat da, bu vaziyetin geregi üzere konulmustur. Bunun sonucunda, dikkate alinacak hususlardan biri de, kaideleri âdetlerle ilgili umumîlik esasi üzere icra etmek, hiçbir cüz'î hakkinda farklilik göstermeyen küllî umumîlik üzere yürümemek olacaktir.

Seriatin sözü edilen konumda oldugu açiktir. Dikkat edilecek olursa yükümlülüklerin konmasi umumîlik üzeredir ve buna alâmet olarak bulûg (ergenlik) kilinmistir. Bulûg, yükümlülüge esas olan aklin mazinnesi yani -her zaman ve herkes için öyle olmamakla birlikte- genelde bulundugu zaman aklin da bulunacagi bir dönemdir. Bu tam anlamda küllî olarak bidüziyelik (ittirâd) ve in'ikâs[20] göstermez; zira bulûgdan önce akli tamamlanan kimse bulunabilir; bulûga erdigi halde akli hâlâ tamamlanmayan kimse de olabilir. Ancak galip hal, bulûg ile birlikte aklin da bulunmasidir. Ayni sekilde Sâri' Teâlâ, oruç tutmama ve namazi kisaltma ruhsat hükümlerini mesakkat illetinden (hikmet) dolayi sefere baglamistir. Oysa ki, mesakkat bazen sefer esnasinda bulunmayabilir; aksi de olur ve sefer bulunmadan da mesakkat bulunabilir. Bu gibi durumlarda Sâri' Teâlâ nâdirattan olan bu hallere riayet etmemis ve kaideyi galip hal üzere yürür kilmistir. Zenginlik sinirinin nisâb ile belirlenmesi, hükümlerin beyyineye[21] müsteniden verilmesi[22] ha-ber-i vâhidle amel edilmesi[23], zannî olan kiyaslarla amel edilmesi[24]ve benzeri, ayni konuya nisbetle hep ayni sonucu vermeyecek olan seyler de konunun örneklerindendir. Bu

sayilanlarin dogru sonuç vermesi galip hal olmaktadir. Aksi hal ise, bu genel duruma nisbetle azdir. Dolayisiyla bu kaidelerin küllîlikleri âdete müstenid olup genellik arzeder; hakîkî küllîlik arzetmez.

Ayni durum, diger bütün teklîfî kaideler için geçerlidir.Durum böyle olunca, ser'î umumî kaidelerin, âdet-i ilâhiyye ile ilgili hükümlerin geregi üzere icrasinin zorunlulugu ortaya çikar. Çünkü mazinnelerle munzabit olan odur. Ancak bir muariz ortaya çikarsa, o konudaki hükmün geregi ne ise ona göre hükmolunur.[25] Meselâ[26] namazi kisaltma hükmünü mesakkatle ta'lîl ettigimiz zaman, bu ne konfor içerisinde yolculuk yapan ve mesakkat duymayan hükümdar meselesiyle ne de yolculuk yapmadigi halde agir is-lerde çalisan ve mesakkatle karsilasan kimsenin durumu ile bozulmaz.[27] (Zira yolculuk esnasinda mesakkatin bulunmasi galiptir.)Keza yiyecek maddelerinin mübadelesi halinde riba illetinin keylî-lik[28]vasfi oldugunu kabul ettigimiz zaman bu, bir avuç bugday gibi azligindan dolayi ölçülmesi mümkün olmayan seyle bozulmaz.[29] Ayni sekilde altin ve gümüs hakkinda ribâ illetinin semeniyet vasfi oldugunu belirledigimiz zaman bu, azligindan dolayi semen olmayacak özellikte olan altin ya da gümüsle bozulmaz. Yahut gida maddeleri konusunda riba illetinin iktiyât (yani azik edinilir olma özelligi) oldugunu belirledigimiz zaman bu, tek bir tane gibi böyle bir özellik göstermeyecek miktarla bozulmaz. Ayni sekilde bu illet, nadir olarak azik edinilen badem, ceviz, hiyar, sebzeler vb. gibi seylerle de bozulmaz. Çünkü iktiyât konusunda Sâri', mutat olanlari, devamli kalabilecek olan ve yaygin olarak azik edinilen seyleri esas kabul etmistir. Bundan o maddelerin dünyanin her yerinde azik edinilir olmasi gerekmez. Ayni sekilde sunu söyleyebiliriz: Içki cezasi, akli korumak için içene tatbik edilmek üzere içki içmeye baglanmistir. Sonra had, akli gidermeyen az miktar için de uygulanmaktadir. Çünkü âdeten azi içen çogu da içmektedir.[30] Zina cezasi, her ne kadar konulusu nesebin korunmasi amacina yönelikse de, cinsî organin sokulmasina baglanmis, inzale (meninin gelmesine) baglanmamistir; buna göre inzal olmasa da o kimseye zina cezasi uygulanir. Çünkü galip olan âdete göre, cinsî organin sokulmasiyla birlikte inzal da bulunur. Bunun gibi pek çok örnek vardir.

Buna göre, ser'î mesâil üzerinde degerlendirmede bulunacak kimse, umumî kaidelerin, âdeten galip bulunan haller üzere carî olduklarini (hiçbir istisnasi yok anlaminda gerçek mânâda küllî olmadiklarini) hatirda tutmalidir. [31]

**ÜÇÜNCÜ MESELE:**

Umum için konulmus sîgalar oldugu konusunda kusku yoktur. Bu konunun incelenmesi Arap dili mütehassislarina aittir. Biz burada bir baska nokta üzerinde duracagiz; her ne kadar bu, Arap dili mütehassislannca da ele alinacak konulardan ise de, asil yeri bizim burada irdelememizdir. Bu konu

sudur: Sigalarin konulus (vaz') itibariyla delâlet etmis oldugu umum için iki bakis açisi vardir:

1.

Sîganin, onu vaz' edenler arasindaki mutlak delâleti açisindan ele alinir. Usûlcülerin dikkate aldigi yön bu olmaktadir.[32]Bu yüzdendir ki onlara göre tahsis; akil[33], duyular (gözlem)[34] ve diger ayri (munfasil) tahsis delilleri[35]ile (de) gerçeklesir.

2.

Lafzin kullanilis maksadi açisindan ele alinir. Lafiz, asil konulusu itibariyla öyle olmasa bile, câri olan âdetler ondan gözetilen maksadin ne olduguna hükmeder.

Bu ikincisi lafzin kullanilis (isti'mâl) yönü, birincisi de kiyâsi yönü olmaktadir.

Arap dilinde geçerli olan esaslara göre, lafzin kullanilis yönü, kiyâsî yönü ile çatisirsa, hüküm kullanilis yönüne ait olur.

Söyle ki: Araplar, sözü genellemek (ta'mîm) istediklerinde maksatlarina (bir bütün olarak) kelâmin mânâsinin delâlet edecegi türden sözcükleri seçebilirler ve o laiizlarm tek tek konuluslari itibariyla delâlet ettikleri mânâyi itibara almayabilirler, ya da asil konulmus olduklari mânâyi itibara alarak onunla sözün umumî kilinmasini kastederler. Bütün bunlar halin gereginin belirledigi seylerdendir. Açiklamak gerekirse meselâ sözü konusan kimse, aslî ko-nulus itibariyla kendisini de baskalarini da kapsayan bir âmm latiz kullanir, halbuki o bununla kendisini kastetmez ve kendisinin o âmm lafzin geregine dahil oldugunu düsünmez.[36] Keza bazen âmm ile, o lafzin asil konuhis mânâsina uygun olabilecek bir sinifi kastedip, digerlerini kastetmeyebilir. Bazen[37] âmm lafiz yerine bir parçaya delâlet eden lafzi zikreder ve bununla o parçanin bütününü kastetmis olabilir. Meselâ: "Falan, doguya batiya sahip" denir[38] bundan maksat bütün yeryüzüdür. "Zeyd'in sirtina karnina vuruldu" denir, her yeri kastedilir. "O, iki dogunun Rabbidir ve iki batinin Rabbidir[39]; "Gökte de Tanri, yerde de Tanri O'dur"[40] âyetleri de böyledir. Ayni sekilde bir kimse meselâ: "Kim evime girerse ona ikram edecegim" dediginde, bundan kendisi kastedilmez. "Insanlara ikram ettim" veya "Kâfirlerle savastim" denildigi zaman da bun-dan maksat "karsilastiklarim"dir. Bu durumda lafiz özellikle onlar için âmm olmaktadir. Amm lanzdan kastedilen, hatirdan asla geçmeyenler olmaksizin sadece bunlardir.

Ibn Harûf söyle der: Bir kimse kendisi de evde oldugu halde, evdekilerin hepsini dövecegine dair talâk ve âzâd üzere yemin etse, onlarin hepsini dövse fakat kendisini dövmese, yemininde sadik olur ve kendisine birsey

lâzim gelmez. Yine "Emir, sehirde bulunan herkesi itham etti ve onlari dövdü" denildigi zaman, itham ve dövme içerisine emir girmez. O devamle söyle der: Ayni sekilde Allah Teâlâ'mn kendisinden haber verdigi "Herseyin yaraticisi" gibi âmm lafizlarin altina Yüce Allah'in sifatlarindan herhangi birsey girmez. Çünkü Araplar bu gibi sözlerden böyle bir mânâya kasit ve niyet etmezler. Bunun bir benzeri de "Allah, herseyi bilicidir"[41]âyetidir. Her ne kadar Allah Teâlâ zâtini ve sifatlarini bilici ise de, ancak bu haber sadece yaratiklarla ilgili olmak üzere gelmistir. O'nun kendi zâtini ve sifatlarini bilmesi baska birseydir. Kendisini tanitma kabilinden bu tür her ne haber gelmisse, bunlarda Allah Teâlâ'mn da o bildirilen seyin umumu altina girip girmeyecegi konusuna bakilmaz; O'nun sifatlari hitap altina girmez. Bu lisanin konulusundan bilinen birseydir.

Kisaca, umum konusunda kullanilis sekline (isti'mâl) itibar edilir. Kullanilis sekilleri ise çoktur. Ancak bu konuda kistas beyanin esasini teskil eden halin gerekleridir (hal karinesi[42]). Çünkü meselâ: "O (rüzgar) Rabbinin buyrugu ile herseyi yok eder"[43] denildigi zaman bununla gökler, yer, daglar, sular ve benzeri seyler kas-tedilmemistir. Aksine âyetten maksat âdeten rüzgarin üzerinden geçtigi zaman etki edebilecegi hersey demektir. Bu yüzdendir ki arkasindan: "Bunun üzerine evlerinden baska birsey görünmez oldu" buyurulmustur. Baska bir âyette de: "Onlarin üzerine, ugradigi herseyi birakmayip toza çeviren kuru bir rüzgar gönderdik[44] buyurulmustur.

Buna delâlet eden hususlardan biri de, bu gibi sözlerden dil kurallari geregince istisnanin sahih olmamasidir. Meselâ söyle denmez: "Kendim hariç, kim evime girerse ona ikram edecegim" veya "Insanlara ikram ettim, kendim hariç" veya "Kâfirlerle savastim, karsilasmadiklarimla hariç" ya da benzeri sözler. Istisna, ancak sözü söyleyenin disinda evde olan kimselerden, karsilasilan kimselerden olur ve o, yani istisna edilen, sayet istisna yapilmasa sözün kapsamina girecegi düsünülen kimsedir.[45] Umum kilma (ta'mîm) konusunda Arap dilinin geregi iste bu. Su halde ayni durum, seriatin umum lafizlari için de geçerli olacaktir.Sonra bazi usûlcüler de bu noktaya isarette bulunmuslar ve ge* nelleme kasdi sirasinda, konusanin hatirindan hiç geçmeyen ve ancak hatirlatilmasi durumunda düsünebilecek oldugu seylerin üzerine lafiz hamledilemez, demislerdir. Böyle birsey, ancak sadece lafi-za yapismak sonucunda olabilir.[46] Mânâ açisindan ise, o seyin konusanin maksadi dahilinde olmasi uzaktir. Meselâ Hz. Peygam-ber'in: "Her deri tabaklandiginda temiz olur[47] hadisini ele alalim. Imam Gazzâlî bu konuda söyle der:[48] Derinin tabaklanmasi konusuna temas edildigi sirada gerek konusanin ve gerekse dinleyenin kafasinda, köpegin derisinin bu genellemeden hariç oldugu düsüncesi uzak degildir; aksine vâki ve galip olan budur. Bunun tersi ise garip ve uzak görülen bir ihtimaldir. Baskalari

da ayni seyi söylemistir. Bu Arap (dili) kaidesine uygundur.[49] Dolayisiyla Sâri'in kelâmi mutlaka bu anlayis üzerine yorulacaktir,

Itiraz: Amin bir lafzin, terkibe girmeden önce, ne için konulmussa onlarin tümünü kapsadigi sabittir. Terkip ve kullanilis sekli sirasinda ise bakilir: Bu halde iken, ya terkibe girmeden önceki kapsadigi mânâya delâlet etmeye devam edecektir, ya da etmeyecektir. Eger birinci sik söz konusu ise, bu lafzin konulusunun geregi olacagindan herhangi bir problem bulunmayacaktir.[50] Eger Ikinci sik söz konusu ise, o zaman bu, âmm lafzin tahsisinden baska bir sey degildir. Her tahsis için de mutlaka aklî veya naklî ya da daha baska bir delile ihtiyaç vardir. Usûlcülerin muradi da Iste budur.

Bir baska nokta daha var: Bizzat Arabm kendisi, bir çok ser'î delilde yer alan lafzi, umumu üzerine hamletmistir; halbuki sözün akisi -bilindigi üzere- onlarin bu anlayisinin aksini gerektirecek mahiyette idi. Onlarin sözün kullanilisi hakkindaki anlayislari, genelleme (ta'mîm) konusunda delil olarak kullanilabilecek kadar önemli ise, o zaman onlarin bu anlayislari, sözün kullanilis seklinin, lafzin müstakil halde iken mevcut bulunan delâletine ikinci bir vaz' sekli olacak gibi etkisi olmadigini; bilakis lafzin terkip öncesindeki delâletinin, aslî vaz' sekli üzere olmakta devam ettigini gösterir. Sonra onlarin bu anlayisinin arkasindan bitisik ya da ayri bir delille tahsis gelir. Buna sunu Örnek verebiliriz: "îste güven onlara, inanip imanlarina zulüm karistirmayanlaradir[51]âyeti inince durum ashaba çok agir geldi ve Rasûhillah'a gelerek: "Hangimiz imanina zulüm karistirmamis tir ki?!" dediler.[52]Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Öyle degil. Lokman'in ogluna söyledigi: "Süphesiz ki sirk büyük zulümdür" sözünü isitmez misiniz"?" buyurdu.[53]Bir rivayette de bunun üzerine "Süphesiz ki sirk büyük zulümdür'[54] âyeti indi.[55] Bir baska misal de sudur: "Siz ve Allah'tan baska taptiklariniz, cehennemin odunusunuz'[56] âyeti indigi zaman bazi kâfirler söyle demislerdir: "Meleklere de tapilmaktadir. Mesih'e de tapiliyor![57]Bunun üzerine: "Yaptiklarina karsilik katimizdan kendileri için iyi seyler yazilmis olanlar, iste onlar cehennemden uzak tutulanlardir'[58] âyeti inmistir. Buna benzer daha baska örnekler gösteriyor ki, sözün akisi (siyak), serl maksada göre lafzin umumîliginden daha özel bir umumîlik gerektirmesine ragmen onlar, bu âyetlerden mücerred lafzin geregini anlamislardir. Onlarin akillarina gelen ilk mânâ bu olmustur. Onlar, Kur'ân'm kendi lisanlari üzere inmis oldugu kimselerdi. Eger onlara göre itibara alinmasi gereken sey, lafzin ne için konulmus oldugu olmasaydi, böyle bir anlayisa kapilmazlardi.

Cevap: Birinci itiraza söyle cevap verebiliriz: Biz Arabin is-ti'mâl seklini dikkate aldigimiz zaman, lafiz terkibe girmeden Önceki delâletini ya

sürdürecektir ya da sürdürmeyecektir. Eger sürdü-recekse tahsis yoktur. Eger önceki delâleti, terkip sonrasinda mevcudiyetini sür durmuyorsa, o zaman kullanis sekli için, asil için olmayan bir baska itibar hasil olmus demektir. Sanki o, mecazî olmayan hakîki ikinci bir vaz'dir. Bazi âlimlerin bu gibi durumlarda, aslî vaz' seklini murad ettiklerinde "lügavî hakikat"; kullanilis sekline ait olan vaz'i murad ettikleri zaman da "örfi hakikat"[59] tabirlerini kullanmalari belki de bu degerlendirmenin sonucudur. Ortaya konan bu seyin sihhatine Arap dili esaslari içerisinde delil olacak sey vardir: Arapça bir lafzin iki asliyeti vardir: a) Kiyâsî asliyet b) Kullanilis sekline ait asliyet. Kullanilis seklinin, lafzin esas konulusu sirasinda bulunan asliyeti disinda bir baska asliyet sekli daha vardir. O da üzerinde konusulan ve hakkinda delil ikamesine çalisilan yöndür. Su halde kullanilis seklinde âmm lafzin herhangi bir sekilde tahsisi söz konusu olmayacaktir.[60]

ikinci itiraza da söyle cevap verilecektir: Kullanis seklinin umumîligini kavrayabilmek için, o konuda gözetilen maksatlari bilmek gerekir. Seriatin bu konuda iki maksadi vardir

1.

Arab'in kullanis seklindeki -ki Kur'ân ona uygun olarak inmistir- maksadi. Bu konudan bahsedilmisti.

2.

Ser'î kullanilis seklindeki maksadi. Bu maksat, Kur'ân'm sûrelerinde ser'î kaidelerin ortaya konmasi hasebiyle yer almistir. Söyle ki: Arabin kullanmis oldugu mutlak vaz' sekline nisbetle ser'î vaz'in nisbeti, özel zanâatlardaki vaz'in cumhura ait olan vaz'a nis-beti gibidir.[61] Meselâ "salâf hakkinda söyle dersin: "Onun asli sözlükte duâ demektir. Sonra seriatta belli bir sekil üzere icra edilen özel bir duaya tahsis edilmistir. O, bu özel dua hakkinda hakîkat-tir; mecaz degildir" Ayni sekilde umum lafizlari hakkinda da, ser'î kullanilis sekli hasebiyle onlarla ilgili Sâri'in maksadi açisindan ancak âmm lafiz olabilirler, deriz. Buna delil, az önce zikri geçen kullanilis sekline ait vaz' hakkindaki delilin benzeridir. Sâri'in maksatlarinin istikraya tâbi tutulmasi bu hususu açiklar; ayrica ser'î hakikatin isbati konusundaki deliller de onlara eklenir:

Arabin kullanis seklindeki maksadi bilme konusunda onlar birbirine esittir; çünkü Kur'ân, onlarin dili üzere inmistir.

Ser'î kullanis seklindeki maksadi bilme konusuna gelince, bunu kavrama konusunda farklilik mevcuttur. Zira onu anlama bakimindan sonradan müslüman olanlarla, ilk müslümanlar bir degildir; onu anlamak için kendini veren, tahsili için ugrasan kimse ile, bu derecede olmayan ayni degildir; bu konuda mübtedî (az bilgili) olanla müntehi (en son noktaya ulasmis) olan

bir olmaz: "Allah içinizden inanmis olanlari ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir"[62] Dolayisiyla sahabeden bir kisminin, kendilerine müskil gelen bir husus karsisinda duraksamalari ve gözetilen ser'î yönü anlayamamalari mümkündür. Ser'î mânâlari kavrama konusunda bilgi ve tecrübesi arttikça, konuyla ilgili ufku açildikça daha Önce kendisi için müskil olan noktalar ortadan kalkacak ve ser'î kasid apaçik olarak kendisine ayan olacaktir. Sözün kullanilisina ait bu özellikler anlasildi ise diyoruz ki, onlardan bazilarinin problem kabul ederek durdugu hususlardan bir kismi iste bu noktaya çikacak türdendir. Usûlcülerin ser'î hakikat dîye ortaya koymus olduklari husus da bunu destekler mahiyettedir. Çünkü konu ondan alinmaktadir.[63]Bu vaz' sekli, her ne kadar Arap kelâmi içerisinde zimnen getirilmisse de, kendisine has maksatlari vardir. Buna ayni zamanda hükümle ilgili sözün sevk sekli (hükmî mesâk) da delâlet eder. Bunu da ancak Sâri'in maksatlarini bilebilen kimseler kavrayabilir. Nitekim birincisini de ancak Araplarin maksatlarini bilebilenler anlayabilir. Üzerinde düsünülecek olursa sorduklari hep bu kabildir.

Fasil:

Ortaya konulan hususlarin dogrulugu, ikinci itiraz sirasinda ileri sürülen örnekler üzerinde düsünüldügünde ortaya çikacaktir:

"Inanip imanlarina zulüm karistirmayanlar...[64] âyetini ele alalim: Burada kelâmin akisi (siyak) âyette geçen "zulüm"den maksadin, hususiyle sirk türleri olduguna delâlet etmektedir. Çünkü sûre bastan sona kadar tevhid esaslarini ortaya koymakta ve sirkin her çesidim ve uzantilarini yikmayi amaçlamaktadir. Ayetten önce Ibrahim'in kissasi islenmis[65]onun yildizlar, ay ve günes hakkinda ortaya koymus oldugu delillerle kavmiyle yaptigi mücadele sergilenmistir. Ondan önce de su âyet geçmisti: "Allah'a karsi yalan Uyduran ve âyetlerini yalanlayanlardan daha zâlim kim vardir'[66] Bundan, sözü edilen iki hasleti[67]kendisinde bulundurandan daha zâlim kimse olmadigi ortaya çikar ve En'âm sûresinde ele alman konunun bunlar oldugu, deliller getirmek suretiyle onlarin iptaline, Allah'a muhalefetlerinin büyüklügü ortaya konulmaya, ziddi bulunan hakkin izahina çalisildigi anlasilmis olur. Bu durumda soru, sanki bu mânânin ortaya konmasindan önce varid olmus gibidir.[68] Sonra bu âyet, ser'î bir hükmü âmm bir lafizla ortaya koydugu için, ondan büyük küçük her türlü zulmün kastedilmesi anlasilabilecek bir durumda idi. Iste o yüzden de soru sormuslardi ve bu, sûrenin inisi sirasinda olmustu. Sonra bu sûre Mekkîdir ve Islâm'in ilk yillarinda henüz külü ahkâmin tamaminin ortaya konmadigi bir sirada inmistir.[69]

Âyet üzerinde dogrudan durmayi gerektiren sebeplerden biri[70] de su olabilir: JJaj f-^i Ij-Ji (Jj Görüldügü gibi âyette zulüm kelimesi olumsuzluk

bildiren l)ir ifadeden sonra nekre (belirsiz) olarak gelmistir[71] ve zulmün nevilerinin tümünü kapladigina (istigrak) dair bir belirti de yoktur. Aynen su örnektekine benzemektedir: J>j ^L 1) Bu durumda Sibeveyh'in zikrettigi mânâlar ihtimal dahilinde olur. Bu muhtemel mânâlarin hepsi mezkûr ya da mukadder olanin geregini nefyetmektir. Bu muhtemel mânâlar içerisinde istigrak mânâsi yoktur; istigrak mânâsi olmasi için zâid bir <y ya da o mânâda bir harf ile nefyin (olumsuzlugun) tekidi gerekir. Böyle bir tekit ise âyette yoktur. Aksine sûrede söz konusu nefyin, bilinen bir zulüm üzerine gelmis oldugunu gösteren hususlar vardir. Bu zulüm de; Allah'a iftira ve âyetlerini yalanlama zulmüdür. Bu durumda âyet, sözün akisina (siyak ve sibak) bakilmaksizin ele alinmasi ve hükümlerin konmasi açisindan sevkedilmesi itibariyla mücmel halini almis[72] ve bu yüzden hakkinda tartisma dogmustur. Sonra Hz. Peygamber tarafindan, onun umumundan, zulüm türlerinden sûrenin delâlet etmis oldugu bir ya da iki türünün kastedildigi açiklanmistir. Buna göre âyette, herhangi bir sekilde tahsis söz konusu olmamistir.[73]

"Siz ve Allah'tan baska taptiklariniz cehennemin odunusunuz'[74] âyetine gelince; âlimler cevap olarak bu âyet hakkindaki Ibn Ziba'râ'nin[75] itirazinin, âyetin kullanilis sekli ve yeri hakkindaki bilgisizliginden kaynaklandigini belirtmisler ve konu ile ilgili olarak rivayet edilen Hz. Peygamber'in : "Kavminin dili hakkinda ne kadar da cahilsin!" sözünü[76] zikretmislerdir. Çünkü âyette Isüf seklinde buyurulmustur. Bilindigi gibi (esya, hayvan gibi) aldi olmayan seyler için kullanilan bir ilgi zamiridir. Bu durumda âyet melekleri ve Mesih'i nasil kapsar?!

Bizim burada ortaya koydugumuz esasa göre ise söyle cevap verilir: Hitap, açikça Kureys kâfirlerine yöneliktir. Onlar ise ne meleklere ne de Mesih'e tapinmiyorlardi; onlar sadece putlara tapiyorlardi. Bu durumda "taptiklariniz" ifadesi, onlarin tapmakta olduklari putlari hakkinda âmmdir. Kullanilis sekline ait umumîlik içerisine onlarin tapmakta olduklari putlardan baskasi girmez. Bu yüzden karsi çikan kimsenin bu itirazi, âyetin sevk seklini bilmemesinden ve âyetlerde kastedilmis bulunan maksattan gafletinden kaynaklanmistir. Rivayet edilen "Kavminin dili hakkinda ne kadar da cahilsin!" seklindeki hadis, onun Arap diline ait maksatlari anlama konusunda -kendisi Arap olsa bile- yetersiz olduguna delildir. O kimsenin anlayis yoksunlugunun sebebi de (Islâm'in ruhundan) habersizligi, itiraz konusunda hirsli ve önyargili olmasi, böylece kastedilen mânâyi düsünememesidir. "Yaptiklarina karsilik katimizdan kendileri için iyi seyler yazilmis olanlar, iste onlar cehennemden uzak tutulanlardir''[77] âyeti de, onun bilgisizligini (iyice) ortaya koymak için gelmistir.

Benzeri bir örnek de Sahîh'te zikredilen su olaydir: Mervan, kapicisina:

<rYâ Râfi'! Ibn Abbâs'a git ve ona de ki: Eger kendilerine verilen seyden dolayi sevinen ve yapmadigi seyden dolayi da övülmeyi seven herkes azap görecekse, o zaman biz hepimiz azap görecegiz demektir" (Bu soruya) Ibn Abbâs söyle cevap verdi: "Bu âyetle sizin ne ilginiz var? Hz. Peygamber yahudüeri çagirmis ve onlara birsey sormustu. Yahudiler onu sakladilar ve yanlis bilgi verdiler. Üstelik kendilerine sorulan konuda cevap vermis olmaktan dolayi övgü beklediklerini ihsas ettiler ve gizleyip yanlis bilgi verdikleri için de sevindiler" Ibn Abbâs sonra su âyeti okudu: "Allah, kendilerine kitap verilenlerden, onu insanlara açiklayacaksiniz ve gizlemeyeceksiniz, diye ahid almisti. Onlar ise, onu arkalarina atip az bir degere degistiler. Alis verisleri ne kötüdür! Ettiklerine sevinen ve yapmadiklarlyla övülmekten hoslananlarin, sakin sakin onlarin azaptan kurtulacaklarini sanma; elem verici azap onlaradir"[78]

Bu da o kabildendir.[79]

Kisaca, (geçen üç âyette) sorulan sorulara verilen cevaplar, o nasslarin umumlarinin seriatta nasil vaki olduklarini beyandan ibarettir. Bu cevaplar ayni zamanda, kelâmin kullanilisi sirasindaki Arab'in kasdmdan[80] baska, bir de Sâri'in kasdinin bulundugunu ve mutlaka onun da ögrenilmesi gerektigini, bu kasdm ögrenilme-siyle ancak bu tür müskülerin giderilebilecegini ve diger umum lafizlarda da durumun ayni olacagini ortaya koyar. Bu durumda sözü geçen yerlerde munfasil bir delille hiçbir sekilde tahsisten bahsedilemez.[81] Umum lafizlar kural olarak bidüziyelik göstermisler ve âmmhklarina bir halel gelmemistir.

Burada bir fasil açalim. Bu ihtiyaç, ortaya konulan açiklamalar ve itiraza verilen cevap üzerine ortaya çikabilecek problem[82] sebebiyledir. Böylece amaçlanan sonuç tam olarak ortaya çikacaktir.

Itiraz: Birileri söyle diyebilir: Selef-i sâlih, kendileri ser1! maksatlari bilmelerine ve Arap olmalarina ragmen, her ne kadar âyetin siyaki aksine delâlet etse de sözün umûmunu esas almislardir. Bu, onlar katinda lafizda muteber olanin, lafzin -siyak aksi bir duruma delalet etse dahi- müstakil haldeki delâleti itibariyla umumu olduguna delil olur. Onlara göre durum böyle olunca, geçen örneklerde oldugu gibi hususîligi beyan edilmis olanlar, munfasil bir delil ile tahsis edilmis olur; iddia edilen lafzin kullanilis sekline ait umum üzere konulmus olmaz.

Bu hususla ilgili onlarin sözlerinde örnekler vardir:

1.

Hz. Ömer, halifeligi sirasinda kaliteli olmayan (hasin) yiyecekleri tercih eder, yamalikli elbiseler giyerdi. Kendisine: "Bundan daha uygun yiyecekler alsan ya!" denildigi zaman: "Onlarin (dünya hayatinda tüketilecek)

iyiliklerim kilinmasindan korkuyorum. Allah Teâlâ: 'Dünyadaki hayatinizda sizin için güzel olan herseyi harcadiniz...[83] buyuruyor" derdi. Yine o, ailelerinin nafakalari konusunda genislik gösteren bazilarini gördügünde söyle demistir: "Bu 'Dünyadaki hayatinizda sizin için güzel olan herseyi harcadiniz...' âyeti sizi nereye götürecek?!" Sözün akisi (siyak), âyetin dünya hayatina razi olup âhirete aldiris etmeyen kâfirler hakkinda nazil oldugunu göstermektedir. Nitekim âyet: "inkâr edenler, atese sunulduklari gün, onlara 'Dünyadaki hayatinizda sizin için güzel olan herseyi harcadiniz... Ama bugün alçaltici bir azap göreceksiniz' denir"[84] seklindedir. Bu ifadeler mü'minlerin haline uygun degildir. Buna ragmen Hz. Ömer israfin terki konusunda âyeti mutlak olarak almis ve onu mü'min olsun, kâfir olsun herkese sâmil kilmistir. Onun bu görüsünün, Sahili'te yer alan Hz. Peygamber'e karsi dayanisma içerisine giren iki kadin[85]hadisinde bir dayanagi da vardir. Söyle ki: Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e : "Allah'a dua et de, ümmetin hakkinda genislik versin. Iranlilara ve Bizans'a bolluk vermistir; halbuki onlar O'na tapmiyorlar" Bunun üzerine Hz. Peygamber oturarak dogruldu ve: "Ey Hat-tab oglu! Yoksa seti süphe içerisinde misin? Onlar dünya hayatinda iken iyilikleri kendilerine pesin olarak verilen bir kavimdir" buyurdu. Bu, -her ne kadar âyetin akisi aksini ortaya koysa da- Hz. Ömer'in yaklasimina bir isaret olur.[86]

Cehennem atesinin ilk yakacagi üç zümre[87] ile ilgili hadis[88]hakkinda Muâviye söyle demistir: "Allah da, Rasûlü de dogru söylemistir: 'Dünya hayatini ve güzelliklerini isteyenlere, orada islediklerinin karsiligini tastamam veririz; onlar orada bir eksiklige de ugratilmazlar, iste âhirette onlara atesten baska birsey yoktur, isledikleri seyler orada bosa gitmistir. Zaten yapmakta olduklari sey de bâtildir.[89]Muâviye, bu sözü ile hadisin geregini -ki o müslümanlar hakkinda vârid olmustur-, kâfirler hakkinda olan -çünkü âyette Iste âhirette onlara atesten baska birsey yoktur* denilmektedir (ve bu âyetin kâfirler için oldugunu gösterir)- bu âyetin hükmü altina sokmustur. Bu, âyette geçen &* sila isminin[90]kâfirlerin disinda müslümanlari da kapsayacak sekilde umûm ifade etmek üzere alindigim gösterir.

Buhârfde, Muhammed b. Abdirrahman anlatir: Medinelüer üzerine bir askerî birlik plânlandi; ben de ona yazildim. Ibn Ab-bâs'm azadlisi Ikrime ile karsilastim ve ona durumu bildirdim. Beni böyle birseyden siddetle menetti ve sonra bana söyle dedi: Ibn Abbâs'm bana haber verdigine göre, Hz. Peygamber [ "h^^"] döneminde müslümanlardan bazi kimseler müsriklerle beraber idiler ve onlarin kalabalik gözükmesine yardimci oluyorlardi. Ok gelir onlardan birine isabet eder ya da kiliç darbesi isabet eder ve ölürlerdi. (Müslümanlardan bazilarinin: 'Onlar bizim kardeslerimiz di, onlar için istigfar edelim' dediklerinde: "Kendilerine yazik edenlere me-T2831 lehler

canlarini aldiklari zaman.[91]âyeti inmistir.[92] Bu da ayni sekilde bu kabildendir. Çünkü âyet müsriklerin kalabaliklarim artiran kimseler hakkinda artimdir. Sonra Ikrime, onu bundan da daha genel bir sekil üzere almistir.[93]

Tirmizî ve Nesâî'nin Ibn Abbâs'tan yaptiklari bir rivayet de söyledir: Ashab "Içinizdekini açiklasaniz da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker..[94] âyeti indigi zaman, daha önce hiçbirsey-den görülmedik bir sekilde endise ve korku duydular ve bunu gelip Hz. Peygamber'e [" vyesS&mtu ] söylediler. O da onlara: "Isittik ve itaat ettik! deyin" buyurdu. Allah onlarin kalbine iman verdi (de buna tahammül gösterdiler). Bunun üzerine Allah Teâlâ su âyetleri indirdi: "Peygamber ve inananlar, ona Rabbinden indirilene inandi. Hepsi ... 'inandik, itaat ettik' dediler. Allah kisiye ancak gücünün yetecegi kadar yükler; kazandigi iyilik lehine, ettigi kötülük de aleyhinedir. Rabbimiz! Eger unutacak veya yanilacak olursak bizi sorumlu tutma. Rabbimiz! Bizden öncekilere yükledigin gibi, bize de agir yük yükleme'[95]Hadis, bu dualar karsisinda Allah Teâlâ'nm: "Öyle yaptim" diye icabette bulundugunu bildirmistir.[96]

Bu rivayette de ashab, âyetten muradin umum oldugunu anlamislar ve Hz. Peygamber de, onlarin bu anlayisini tasdik etmistir. Ondan sonra "Allah kisiye ancak gücünün yetecegi kadar yükler..." âyeti, "Allah size dinde güçlük kilmamistir"[97]âyeti ile birlikte nesh[98] ya da bir baska sekil[99] üzere inmistir. Dinde güçlü gün olmadigi ilkesi, Mekke'de konulmus küllî bir kaidedir. Bunda, lügavî ya da ser'î kullanilis sekli bir baska seye delâlet etse bile, lafzî umumî delâlet seklinin alinmasinin sahih olacagina delâlet vardir.[100]

Ayni durum "Peygamberden ayrilip, inananlarin yolundan baskasina uyan kimseyi, döndügü yöne döndürür ve onu cehennme sokariz" âyeti[101] için de geçerlidir. Çünkü bu âyet dinden dönenler (mürted) hakkinda nazil olmustur. Zira arkasindan gelen: "Allah, kendisine ortak kosulmasini elbette affetmez. Bundan baskasini diledigine bagislar" âyeti bunun delilidir. Buna ragmen bütün âlimler, bu âyeti icmâhn hüccet olusuna, ona muhalefet edeninin âsî kabul edilecegine, dinde bid'at çikarmanin kötü birsey olduguna delil olarak kullanmislardir.

"Bilin ki, onlar Kur'ân okunurken ondan gizlenmek için iki büklüm olurlar. Bilin ki, elbiselerine büründüklerinde bile Allah onlarin gizlediklerini ve açiga vurduklarini bilir"[102]âyetinin sevki aslinda kâfirler ve münafiklar ya da baskalari içindir. Çünkü "ondan (yani Allah'tan veya Rasûlullah'tan gizlenmek için" ifadesi bunun delilidir. Buna ragmen Ibn Abbâs: "Âyet, helaya gittikleri zaman utanan ve baslarini (avret yerine bakmayip) yukari diken, eslerine yanasirken baslarini yukari kaldiran bir takim insanlar için

inmistir"[103] demis ve bu tür insanlari da âyetin hükmü içine almistir; halbuki sözün akisi böyle bir genellemeyi gerektirmemektedir.

Bu gibi örnekler çoktur. Bütün bunlar, "Itibar, lafzin umumî olusuna olup, sebebin hususîligine degildir" görüsü üzerine kuruludur.

Bir baska örnek de Allah Teâîâ'nm: "Kim Allah'in indirdikle-riyle hükmetmezse, iste onlar kâfirlerin tâ kendileridir"[104] âyetidir. Bu âyet(ler)[105] yahudiler hakkinda inmistir ve sözün akisi bunu göstermektedir. Sonra âlimler, âyetin hükmünü kâfirler disindakilere de tesmil etmisler ve Allah'in indirdikleriyle hükmetmemenin küfrün dûnunda (berisinde) bir çesit küfür oldugunu söylemislerdir.

Bu konu, itibarin lafzin umûmî olusuna olmayip, sebebin hususîligine oldugu[106] mecrasina girdigine ve bu konuda da bilinen ihtilaf[107] mevcut olduguna göre, daha sahih olanin iki görüsten biri olacagi sonucuna varmis olacagiz; bunun Ötesinde baska bir fayda elimize geçmeyecektir.

Cevap: Selef-i sâlih, bu ince anlayisa, onu lafzin umumîligi konusu üzerine degil, bir baska noktaya dayandirarak varmislardir. Çünkü onlar Allah'in kelâmindan ancak ilimde üstün paye (rüsûh) sahiplerinin elde edebilecegi bir maksadi kavramislardir ki o da sudur: Allah Teâlâ, kâfirleri kötü fiilleriyle, mü'minleri de en güzel amelleri ile zikretmistir. Bundan amaci, kulun bu iki makam ara- sinda devamli korku ve ümit içerisinde olmasini temin etmektir. Bu durumda kul, iman sahiplerinin sifatlarina ve onlar için vaad edilen seylere bakacak, onlari elde edebilmek ümidi ile çalisacak, onlar içerisine katilamamaktan korkacak ve günahlardan kaçacaktir; kâfirlerin sifatlarina ve onlar için hazirlanmis olan azaba bakacak ve onlarin içine düstükleri sey içerisine düsmekten korkacak,süpheli seylerden dahi kaçacak; imani sebebiyle onlara katilmayacagini ümit edecektir. Bu haliyle o korku ve ümit arasinda olacaktir. Çünkü o, her ne kadar sükût geçilmis de olsa her iki grupla da bir nevi müstereklik içerisindedir. Zira iki uç zikredildigi zaman, ikisi arasinda kalan her iki taraftan da sayilir.[108]Aynen ictihâd mahallerinde oldugu gibi, aralarinda fark yoktur. Onlarin zikredilen görüslere ulasmalari iste bu yönden olup, onlari lafzin umumu altina dahil etmis olmalarindan degildir. Sözü edilen Ahkâf (46/20), Hûd (11/15) ve Nisa (4/97) âyetleri hakkinda bu tezimiz çok açiktir.[109] Nisa (4/115) âyetinin zahiri de öyle gözükmektedir. Digerleri[110] ise, ya (bu cevapta) sözü edilen kaidedendir ya da, küllî bir kaideden alinmis cüz'î bir açiklamadir; yoksa maksat tahsis degildir; aksine umum yönünün beyan edilmesidir.[111] Tafsilât konusunda daha fazla arastirmalisin. Yardim istenilecek olan ancak Allah'tir.

Fasil:

Verilen bu bilgilerden sonra diyoruz ki; tahsis ya ayri (munfasil) bir delille

ya da bitisik (muttasil) bir delille söz konusu edilmektedir.

Eger istisna, sifat, sart, gaye, bedel-i ba'z vb. gibi bitisik bir delille ise, bunlarda aslinda birseyin çikarilmasi söz konusu degildir. Aksine bu, muhatabin kastedilen seyin disinda baska bir mânâ anlamamasi için lafzin umumundan Sâri'in ne kastettiginin beyan edilmesidir. Bu Sîbeveyh'in; "Tanimayana nisbetle 'Kizil Zeyd' ifadesi, taniyana nisbetle sadece 'Zeyd' ifadesi ile aynidir.' sözüne çikar. Söyle ki: "Kizil Zeyd" in delâleti, konusanin kastina göre "Zeyd"in delâletinin aynidir. Nitekim sila ismi[112] de, arkasindan gelen sila cümlesiyle birlikte ismi beraberce olusturur; isim, ikisinden biri degildir. "Terzi adani" dedigin zaman, muhatap ondan muradin Zeyd ile ayni oldugunu anlar; su halde medlule delâlet eden sadece biri degil her ikisidir (yani "terzi adam" tamlamasidir).[113] Bu istisnada iyice ortaya çikar.[114] Meselâ "üç hariç on" denildigi zaman bu ifade, "yedi" sözcügü ile esanlamli olur. Bu sanki terkip esnasinda ortaya çikan baska bir vaz' gibi olur. Durura böyle olunca, hükmün elde edilmesinde, ne lafiz ne de kasit[115] itibariyla bir tahsis yok demektir. Ayni sekilde onun mecaz oldugunu söylemek de yanlistir; çünkü Arap dili mütehassislarina göre: "Kahramanlari avlayan bir arslan görmedim" sözü ile, "Cesur bir adam görmedim" sözü arasinda fark vardir. Zira birincisi mecaz, ikincisi ise hakikattir. Bu konuda söz onlarindir; söz hakkinda aklin ortaya koyabilecegi tasavvurlara[116] ait degildir.

Munfasil (ayri) delil ile tahsise gelince; o da ayni sekilde umum lafizlardan maksadin ne oldugunun açiklanmasi esasina çikar. Nitekim meselenin basinda bu husus ortaya konulmustur. Gerçekte ise, usûlcülerin belirttikleri gibi bir tahsis yoktur.

Itiraz: Usûlcüler de böyle söylüyor ve söyle diyorlar: Tahsis, zikredilen lafizdan maksadin ne oldugunun açiklanmasidir. Çünkü tahsis, muhatabin anlayisina göre tahsis edilenin, lafzin umumu altina girmis olabilecegi anlayisini ortadan kaldirmaktir ve lafzin altina girmesinin niurad olunmasi degildir; aksi takdirde tahsis, nesh olurdu. Su halde, ayri delil ile yapilan tahsis ile bitisik bir delille yapilan tahsis arasinda yaptiginiz açiklamaya göre bir fark yoktur. Bu durumda zikettiginiz seyle, usûlcülerin zikrettikleri sey arasinda nasil fark görüyorsunuz?

Cevap: Aralarindaki fark açiktir. Söyle ki: Burada bizim zikrettigimiz sey, Arap diline ya da seriata ait kullanilis seklinde umum sigalarinin konulus biçiminin beyani esasina yöneliktir. Usûlcülerin zikrettikleri sey ise, siganin konulusu itibariyla umumdan hususa çikmis olmasinin beyani esasina varmaktadir. Biz, onun lafzin vaz' seklinin beyani oldugunu açiklamistik. Onlar ise, lafzin aslî vaz' seklinden çikisinin beyanidir, demektedirler. Dolayisiyla aralarinda fark vardir. Burada sözünü ettigimiz tefsir,

kendisinden muradin ne oldugunu açiklamak üzere müsterek lafzin hemen arkasindan getirilen beyanin[117] benzeri (nazîri) olmaktadir. Usûlcüle-rinki ise, hakikatin hemen arkasindan ondan muradin mecaz oldugunu beyan için getirilen açiklamaya benzemektedir (nazîri).[118]"Bir arslan gördüm; kahramanlari avliyor" sözünde oldugu gibi.

Itiraz: Yani usûlcülerin ortaya koymus olduklari esaslar tümden bâtil mi? Eger bâtil ise, onlarin üzerinde icmâ ettikleri sey hatali olmayacak mi? Halbuki ümmet, hata üzerinde icmâ etmez. Eger, onlarin görüsleri dogru ise, -ki icmâ etmis olmalari bunu gerektirir- o zaman onlarin görüslerine ters düsen hersey hatali olmus olur. Su halde simdiye kadar anlattiklarinizin hepsi hatali olmalidir.

Cevap: Önce icmâ iddiasi -sarti üzere- sabit degildir. Haydi sabit kabul edelim; bundan bizim anlattiklarimizin bâtil olmasi lâzim gelmez. Çünkü onlar umum lafizlarini, sadece terkip öncesindeki vaz' itibariyla delâletleri açisindan ele almislardir; kullanilis sekline ait vaz' halini dikkate almamislardir. Hatta hükümlere istidlal konusunda, onu itibara rücu etmislerdir: Bu durumda her biri, görmüs oldugu bir noktayi itibara almis ya da razi oldugu bir tevile gitmis olmaktadir. Burada ortaya konanlar, onlarin, kullanilis seklinde lafizlari itibara almis olmalari noktasindan çikarilmaktadir ve bu konuda bizimle onlar arasinda bir ihtilaf bulunmamak-tadir. Bundan ancak onlarin maksatlarini anlayamayanlarin ve sözlerini gerçek anlamda degerlendiremeyenlerin anlayislari bir istisna olmaktadir. Basari ancak Allah'tandir.

Fasil:

Itiraz: Buraya kadar anlatilanlar nihayet sözde kalan bir bahistir; mânâ itibariyla bir farklilik yoktur.[119]Böyle birsey üzerine herhangi bir hüküm bina edilmez.

Cevap: Buna verilecek cevap hayir, olacaktir. Aksine konu, üzerine bir çok hükmün bina edildigi bir bahistir. Bunlardan bazilari sunlardir:

1. Amra, tahsis gördükten sonra hüccet olabilir mi? Olmaz mi?[120] konusunda ihtilaf etmislerdir. Bu din konusunda çok tehlikeli meselelerden biridir. Haddizatinda bu gibi konularda mevcut olan görüs ayriligi, çirkin birseydir. Zira ser'î delillerin büyük çogunlugu ve umdeleri, umum ifadeli nasslardir. Eger böylesine bir konu, ihtilafli konulardan sayilacak olursa o zaman ser'î nasslarin büyük çogunlugu, üzerinde "Acaba delil olur mu? Yoksa olmaz mi?" diye tartisilan seyler halini almis olur. Bunun benzeri bir durum, mutlak ifadeli nasslar hakkinda da söz konusu olur. Ama mesele zikri geçen esasa arzedildigi zaman, böylesine tehlikeli bir problem ortadan kalkmis[121]ve umum ifadeli bütün nasslar, her görüse göre de hüccet olmus olur.[122]

Bu konunun problem edilmesi, bir baska çirkin iddiaya daha götürmüstür. Bu iddiaya göre Kur'ân'in umum ifadeli nasslari içerisinde, -tahsisten sonra hüccet oldugu görüsü kabul edilse bile- hakikaten umum kabilinden sayilacak hiçbirsey yoktur. Böyle bir görüs, Kur'ânî küllî esaslarin iptalini ve onlarla istidlalde bulunmayi bütün olarak düsürür. Ancak bu konuda biraz gevseklik gösterilir ve hüsnü zanda bulunulursa o baska. Yoksa isin tahkiki yapilir ve kesin hükme varma istenirse bu mümkün olmaz. Bu düsünce, dikkat edilecek olursa ser'î delillerin zaafa ugratilmasi sonucunu dogurur ve onlara dayanilmasi esasini zayiflatir. Bunlar, görüslerine esas olmak üzere Ibn Abbâs'm: "Allah, herseyi bilicidir" âyeti hariç, Kur'ân'da tahsis görmemis hiçbir âmm yoktur" sözünü naklederler. Bütün bunlar, Arap diline muhalif seylerdir, selef-i sâlihin tahkik sonucunda anladiklari Kur'ân'in umum ifadeli nasslarina kesin bir surette dayanmalarina ters düser. Bu hem, Arabin kendi dilindeki kasdi, hem de Sâri'in benimsemis oldugu hüküm koyma sekilleri hakkindaki kasdi açisindan sakattir.

Sonra bilindigi üzere Hz. Peygamber'In özelliklerinden biri de kendisine cevâmiu'l-kelim[123] özelliginin verilmis olmasidir. Bu özelliginin bir sonucu olarak söz, onun dilinde olabilecigi-nin en son haddinde muhtasar ve maksadi ifadeye de en yakin bir sekilde gelmistir. Bu kabilden olan ifadelerin basinda, umum ifadeli nasslar gelir. Kur'ân'da cami' ifadeler, ancak tahsis, takyid ya da daha baska delillere ihtiyaç gösterecek sekilde vardir, denilecek olursa, o zaman bunlar muhtasar cami' ifadeler olmaktan çikar. Ibn Abbâs'tan nakledilen sözün ise, -eger sahih bir senedle sabitse- tevili mümkündür.[124]

Dogrusu sudur ki, gelen umum lafizlari, kullanis sekline ait as-liyetle umumlari üzeredir; onlarin umum mahallerini Sâri'in maksatlarini kavramis ve Arap dilinin kullanis sekline hâkim olan kimseler anlarlar. Bu bahis görüldügü gibi, sadece sözde kalan bir konu degildir; üzerine çok kiymetli fikhî sonuçlar ve bilgiler bina edilmektedir. Tevfîk ancak Allah'tandir. [125]

**DÖRDÜNCÜ MESELE:**

Umum azimetler, her ne kadar ilk bakista ruhsatlar tarafindan tahsis edilmis Intibaini veriyorsa da, aslinda onlar tahsis edilmis degillerdir. Aksine azimetler eski umum halleri üzere bulunmaktadirlar. Bir terim olarak, ruhsatlarin onlari tahsis etmis oldugu söylense bile, bu hakikî mânâda olmayip mecazî mânâda bir kullanis seklidir.

Bunun delili sudur: Ruhsat, ya takat yetmeyen seye nisbetledir ya da öyle degildir.

Eger takat üstü birseye nisbetle ise, o aslinda bir ruhsat sayilmaz. Çünkü takati yetmeyen kimse hitapla muhatap degildir. Bu durumda onun

hakkinda söyle denilir: Azimet hükmü getiren hitap, takat üstü yükümlülügü kaldiran delil ile esastan kalkmistir ve burada azimet daha öncesine muhalif bir baska sekle ve keyfiyete intikal etmistir. Meselâ, kiyama güç yetiremeyen bir kimsenin namaz kilmasini ele alalim. Bu kimse artik kiyamla muhatap degildir ve onun farzi bundan böyle oturarak veya yan üstü ya da sirt üstü yatarak kilmaya dönüsmüstür. Bundan böyle onun hakkinda azimet hükmü iste bu sonuncusu olmustur.

Eger ikinci kisimdan ise, o zaman ruhsatin mânâsi, eger daha hafif olana intikal ederse kendisine bir günah gerekmez demektir; yoksa ondan kiyam farzi düsmüstür[126] mânâsina gelmez. Buna su husus delâlet eder: Bu. adam tekellüfe girse ve namazini ayakta kil-sa; simdi bu kimse hakkinda; ya farzini azimet üzere tam olarak eda etmistir denilecek, ya da öyle denilemeyecektir. Onun, namazini tam olarak eda etmedigini söylemek sahih olamaz. Çünkü o, kiyamin edasi konusunda saglam ve kadir olan kimse ile hiçbir fark olmaksizin ayni olmustur. Böyle bir durumda bu ikisini ayirmak, delilsiz keyfîlik (tahakküm) olur. Su halde mutlaka onun kemâl üzere kiyamini eda etmis olmasi gerekecektir. Bu da onun, kiyam hükmünü getiren hitabin umumu altina girmesi demektir.

Itiraz: Ruhsatla beraber azimet, kendisine nisbetle keffâret özellikleri gösteren seylerdendir. Kisi, bu iki hasletten hangisini eda etse, o vücup hükmü üzere islenmis olur. Durum böyle olunca, kendisinden kesinlik hükmü kalkmis oldugu halde onun azimetle amel etmesi, kemâl üzere amel etmek olur. Azimetin umumunun ruhsatla tahsis edilmesinin mânâsi da iste budur. Bu izaha göre, azimetlerin umumlari ruhsatlarla tahsis edilmis olmaktadir.[127]Dolayisiyla onlarin umumluklarmin devamindan söz etmek dogru olamaz.

Sonra[128], azîmet hükmünün devami ile ruhsatin mesruiyetini bir arada toplamak, birbiri ile bagdasmayacak olan iki seyi bir arada bulundurmak demektir. Çünkü azîmet hükmünün bekasi demek, namazda kiyamin o kisi üzerine kesin biçimde farz olmasi demektir. Ruhsat ise, kiyamin o kimse üzerine kesin olarak farz olmamasi anlamina gelir. Bu ikisi, birbiri ile bagdasmayan iki ayri durumdur ve ayni yerde bir arada bulunmalari mümkün degildir. Dolayisiyla kendisine agir gelen kimseye nisbetle, kiyam azîmet hükmünün umumun devam etmekte oldugunu söylemek sahih ola-maz.

Bir üçüncü husus, ruhsatla azîmet arasinda tercih hakki bu-lunmaktadr. Eger azîmet kesin aslî vücup hali üzere kalmakta devam etseydi, o zaman bundan vacip olan ile olmayan arasinda bir tercih türünden bir sonuç lâzim gelirdi. Kaide olarak böyle bir sonuç ise muhaldir. Muhal bir sonucu doguracak sey de muhaldir. [294]

Cevap: Azîmet ve ruhsat keffâret özellikleri gösteren seylerden degildir. Zira gerçek bir tercih bulunduguna delâlet eden sabit bir delil bulunmamaktadir. Ruhsatin hakikati ile gelen deliller, onu isleyen kimsenin günahkâr olmayacagini göstermektedir o kadar. Bunun ötesinde mükellefin azîmet ile ruhsat arasinda muhayyer (seçimli) oldugunu gösteren delil yoktur. Bu ikisi arasindaki fark, Hükümler bölümünde Azîmet ve Ruhsat bahsinde geçmisti. Bu husus sabit olunca, azimetin kemâli ve aslî hitap üzere bulunmakta devam ettigi ortaya çikmis olur; muhalefetin ise baska bir hükmü vardir (ki o da isleyenden günahin kaldirilmis olmasidir).

Sonra, azîmet hükmünü getiren hitap, Allah haklari yönünden olmaktadir; ruhsat hükmünü getiren hitap ise, kul haklari cihetin-dendir ve her iki hitap kul üzerine ayni cihetten gelmis degildir; aksine iki ayri yönden gelmistir. Cihetler farkli olunca, onlari bir arada toplama (cem) mümkündür ve bir arada bulunma halinde dogacagi sanilan çeliski hali ortadan kalkar.[129]Azîmet hükmünün mesakkatten[130] dolayi yerine getirilmis olmamasinin benzeri (nazî-ri), hata, unutma ve ikrah (zor kullanma)... gibi mazeretler sebebiyle asil hükmün bulunmamasidir. Bu mazeretlerin bulunmasi halinde aslî hitap düsmemekte[131] ve var olmaya devam etmektedir. Buna ragmen, aslî hitabin gereginin bulunmayisi günahi gerektirmemekte ve mazeret sahibini harani olan bir durum içerisine dü-sürmemektedir. Iste bu nokta üzerine bir husus daha bina edilir ki hem bu meseleyi hem de baskalarini kapsar: O da sudur: Azimet olan umum hükümlerde, muhaliften makbul bir özür sebebiyle günahin kalktigi durumlarda, söz konusu azimet hükümleri tahsis olmaksizin umumu üzere bulunmaktadir. Her ne kadar onlar hakkinda, "özürler tahsis etmistir" gibi ifadeler kullanilirsa da, bu hakikat anlamda olmayip mecaz anlamdadir. Bu konu için müstakil bir mesele açalim: [132]

**BESINCI MESELE:**

Meselenin sihhatini gösteren deliller yukarida geçen delillerdir.[133] Mesele, her ne kadar bir yönden ihtilafli bir konu ise de, dogrusu, onun da azimetle ruhsat arasindaki iliski üzerine cereyan etmesidir. Meseleyi iki konu olarak vaz* edelim:

1.

Birincisi[134], mükelleften hatanin vukubulmasi ve bunun sonucunda haram olan birseyi islemesi, sonra o seyin nass, icmâ ya da baska bir yolla haram oldugunun ortaya çikmasi. Meselâ helâl zanniyla sarhosluk verici bir içkiyi içen, kendi mali zanniyla yetim ya da bir baskasina ait mali yiyen, kâfir zanniyla bir müslümani öldüren, kendi helâli zanniyla yabanci bir kadinla yatan vb. örneklerinde oldugu gibi. Bu seylerin haram kilinmasina esas olan mefsedet-ler ya bilfiil vâkidir ya da beklenti halindedir. Çünkü sarhosluk ve-

ren içkiyi içen, aklini yitirir ve içki onu Allah'i anmaktan ve namaz kilmaktan ahkoyar; yetim malini yemek, o zavallinin zarar görmesi ve yoksul düsmesine sebep olur. Müslümani öldüren (haksiz) bir kan akitmistir ve onun bu fiili: "Kim onu öldürürse, sanki bütün insanlari öldürmüs olur"[135]âyetinin kapsamina girer. Yabanci kadinla iliski kuran kimse, kendi suyundan yaratilmis olan nesebin karistirilmasina sebep olur. Bu durumda, acaba bu seyler hakkinda: "Allah Teâîâ, bunlara izin vermis veya onlari emretmistir" demek caiz olur mu? Hayir! Bu gibi durumlar karsisinda denilecek olan sudur: Allah Teâlâ hatali olan kimseyi mazur görür, ondan güçlügü ve bu yüzden girmesi gereken günahi kaldirir, ortaya çikan mefsedeti mümkün mertebe gidermeye yönelik telafi edici hükümler koyar[136]; meselâ mâlî konularda tazmin ettirme, öldürmede diyet ödeme ve keffâret olarak da bir köle azad etme, cinsî iliski durumunda mehir ödeme ve dogacak çocugun nesebini kendisine katma gibi. Su âyetle de bu görüse delâlet eder: "De ki: Allah, çirkin seyleri emretmez[137]"Allah süphesiz adaleti, iyilik yapmayi, yakinlara bakmayi emreder; hayasizligi, fenaligi ve haddi asmayi yasak eder"[138] Su kadar var ki, hata mazereti, haramlik üzerine gerekecek günah hükmünü ortadan kaldirir.

2.

Ikincisi, hâkimin hükmünde hata etmesi konusudur. Hâkim ya delildeki ya da sâhitlerdeki hata yüzünden yanilip, mali sahibi olmayana teslim etse veya zevceyi kocasi olmayana verse veyahut suçluyu birakip suçsuzu cezalandirsa ya da masum bir insani öldürse vb. durum ne olur? Allah Teâlâ: "O halde, aralarinda Allah'in indirdigi ile hükmet.[139] "Sizden iki âdil kisiyi sahit tutun.[140] buyurmaktadir. Simdi hâkim hata sonucunda Allah'in indirdigi ile hükmetmemesi halinde, onun hakkinda "O bununla memurdur" denilebilir mi? Keza yalanci iki sahit getirilmisse, "Hâkim, onlari kabul etmek ve sahit göstermekle memurdur" demek dogru olabilir mi[141]Böyle birsey, hükümlerde bizce Allah'in bir lütfü olarak, Mutezile'ye nazaran da vücûben gözetilen maslahatlar prensibine göre asla caiz olamaz. Su kadar var ki, bu gibi durumlarda hâkim, hükme isabet edemedigi için mazurdur. Konu ile ilgili örnekler çoktur.

Sayet yukarida sayilan fiileri isleyen ya da sözü edilen hâkimlerin, hata ettigi seyler hakkinda memur ya da mezun (izinli) olsalardi, o zaman hatalari ortaya çiktigi zaman o yaptiklarini telafi etmekle emrolunmalari, delillerin gereginin aksine birsey olurdu. Zira emirler ya da izinler arasinda söyle ya da böyle bir fark yoktur. Hepsi de ayni sekilde emir ya da izindir; zira hepsi de bastan öyle konulmustur (ibtidâî). Hal böyle iken, digerlerinde degil de, sadece bunlarda emrin geregi yapildiktan sonra dönülüp o seyi telafi edici baska seylerin yapilmasi izah edilemeyecek birseydir. Bu,

maslahatlarin dikkate alinmis olmasi ilkesinin geregine ters düser.

Simdi bir kimse kalksa, bu görüsü kabul etse, mahza taabbudî-lik esasi üzerinden yürüse ve bunu da söyle izah etse: Yükümlülük konusunda güçlük (haraç) kaldirilmistir.[142] Mutlak hakikati elde etmek zordur veya güç yetmeyecek birseyle yükümlü kilmaktir. Insan ancak kendi görüsüne göre dogru bildigi sey ile sorumlu tutulur. Bu kisi de hakikati Öyle sanmaktadir. Dolayisiyla o sey, onun için emrolunmus, ya da kendisine izin verilmis birsey olur. Daha sonra söz konusu olan telafi emri ise, yeni bir hitapla ortaya konan ikinci bir emirdir.

Bu görüs, seriatin ruhunu kavrayamamis, tamamen sathî bir anlayis üzerine kuruludur. Emir ve Nehiy bahsinde buna dair izah yapilmisti. Eger bu, birçok örnegin kendisine vuruldugu bir mesele olmasaydi, ona hiç temas etmemek daha uygun olurdu. Çünkü bu, hemen hemen üzerine herhangi bir fikhî fayda bina edilmeyen bir meseledir.[143] [144]

**ALTINCI MESELE:**

Umum, sadece âmm lafizlar yönünden sabit olmaz. Aksine onun sübutu için iki yol vardir:

a) Vârid olan (âmin) lafizlar (sîga). Usûlcülerin sözlerinde yaygin olan da budur.

b) Istikra yoluyla zihinde küllî ve âmm bir sonucun olusmasi. Istikra sonucunda elde edilen bu sonuç, hüküm konusunda lafizdan elde edilen umum yerine konulur. Bu ikinci yolun sihhatine asagidaki hususlar delâlet eder:

1.

Istikranin mahiyeti bunu gerektirir. Çünkü istikra, söz konusu mânânin cüziyyâtini arastirmak, onlari teker teker elden geçirmek ve onlar yoluyla kat'î[145] ya da zannî[146] âmm bir hükme ulasmak demektir. Bu, hem aklî hem de ser'î ilimlere mensup otoriteler tarafindan kabul edilmis bir yoldur. Istikra tam olarak gerçeklestigi zaman, takdir edilebilen her cüz hakkinda[147] artik onun hükmü ile mutlak olarak hükümde bulunulur. Burada kastedilen umumdan maksat iste budur.

2.

Manevî tevatürün anlami da zaten budur. Meselâ, Hâtem'in cömertligini ele alalim: Bu kayitsiz mutlak ve tahsis edilmek sizin ânim olarak sabit olmustur. Bu sonuç, onun hakkinda muhtelif sekillerde ve farkli zamanlarda cereyan eden, fakat hepsi de onun cömertligine delâlet eden sayisiz pek çok özel olayin nakli sonucunda ortaya çikmistir. Bütün bu nakiller sonucunda muhatapta küllî bir mânâ -ki onun cömertligi oluyor-

olusmakta ve bunun sonucunda o, sözkomisu küllî mânâyi Hâteni üzerine yüklemektedir. Vakalarin özel mahiyetli olmasi, böyle bir sonucu dogurmaya mani degildir. Ayni sekilde meselâ "dinde zorluk yoktur" esasi konusunda âmm bir lafzin bulunmadigini farzetsek; buna ragmen biz bu sonucu özel mahiyette olan, yönleri farkli bulunan, fakat hep güçlügün kaldirilmis olmasi esasina dayanan pek çok olaydan çikarabiliriz: Meselâ; teyemmüm, su bulunmadigi zaman ortaya çikacak mesakkatten dolayi mesru kilinmistir. Oturarak namaz kilmak, ayakta durarak namaz kilma durumunda ortaya çikacak mesakkat yüzünden kolaylik olsun diye kabul edilmistir. Yolculuk sirasinda namazlarin kisaltilmasi ve oruç tutulmamasi; yolculuk, hastalik ve yagmur gibi hallerde namazin cem edilmesi, cana ya da organ itlafine sebebiyet verecek ikrah (zor kullanma) durumunda küfür kelimesinin söylenmesine müsade edilmesi; en büyük mesakkat demek olan çaresiz kalma durumunda ölecegindan korkuyorsa murdar hayvan eti vb. gibi haram seylerin mubah kilinmasi[148] kiblenin tayin edilememesi halinde herhangi bir yöne dogru namazin kilinmasi; çikar-nia mesakkati ve dogacak zararin kaldirilmasi için mest ve sargi üzerine meshedilmesi; toz ve duman gibi kaçinmasi mümkün olmayan seylerin orucu bozmamasi... ve buna benzer daha pek çok cüziyyât hep mesakkatin giderilmesi için konulmustur. Iste bunlarin tümünden, Sâri'in güçlük ve mesakkatin kaldirilmis olmasina yönelik bir kasdinin bulundugu sonucu çikar. Bundan sonra da biz, artik her konuda mutlak olarak güçlügün kaldirilmis olduguna hükmederiz. Bunu yaparken istikra ile amel[149] etmis oluyoruz ve onu sanki âmm bir lafizmis gibi kabul ediyoruz. Manevî tevatürün itibara alinmasi sabit olduguna göre, onun zimninda[150] konumuz da sabit olur.

3.

Sedd-i zerâi* kaidesi. Selef, bu kaide ile bu mânâ yüzünden amel etmislerdir. Meselâ, kudretleri oldugu halde kurban kesmeyi terketmislerdir.[151] Hz. Osman, hacc esnasinda insanlara namaz kildirirken kisaltmadan tam olarak kildirmis[152], beraberinde olan as-hab da onun sedd-i zerâi' kabilinden olan mazeretini makbul görmüs ve yaptigini tasvip etmislerdir. Buna benzer daha baska örnekler de böyledir. Halbuki, sedd-i zerâi' konusunda varid olan nasslar küllî olmayip husûsî olaylarla ilgilidir. Meselâ: "Ey iman edenler! Peygamber'e: (Bizi gözet anlamina 'çobanimiz' anlaminda da kullanilabilecek) 'Râinâ' demeyin..."[153] "Allah'tan baska yal-vardiklarina sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek asiri gidip Allah'a sövmesinler"[154] Hadiste de söyle buyurulur: "En büyük günahlardan biri de kisinin kendi anne ve babasina sövmesidir"[155] Nasslar-la belirtilen bu konular husûsî durumlar olup, selefin hükümde bulunduklari konularla ancak sedd-i zerâi' mânâsinda birlesirler. O, zikredilenler hakkinda problemsiz delil olmaktadir.

Itiraz: Cüz'î olaylardan küllî mânâlar çikarmak çesitli açilardan açik degildir:

1.

Böyle birsey ancak aklî konularda (akliyyât) geçerli olabilir; ser'î mesâilde geçerli olamaz. Çünkü aklî mânâlar, terkip kabul etmeyecek basitlikte[156], farklilik göstermeyecek benzerlikte olurlar. Akil, bu gibi konularda, ister görünürde olsun ister olmasin birseye onun benzerinin hükmünü verir; çünkü onun aksini farzetmek akla göre muhaldir. Vaz'î meseleler ise böyle degildir. Çünkü bunlar aklî [30li meseleler gibi konulmamistir. Aksi takdirde o da bizzat onlar gibi olurdu ve vaz'î olmazdi. Bu ise, böylesi bir ayirimi ortadan kaldir. Vaz'î hükümler, aklî meselelerin konulusu gibi konulmadigina göre, ihtiyar (tercih) esasina uygun olarak konulmus oldugu taayyün edecektir; ihtiyara göre ise birsey ile benzeri arasini ayirmak, bir-sey ile ziddini ve çelisenini bir arada cem etmek sahihtir. Bu durumda cüz'î ser'î meselelerin istikrasi sonucunda onlardan küllî ve âmm bir sonucun çikarilmasi sahih olmaz.

2.

Hususîlik, bir ya da daha fazla konuda âmm olan mânâda bulunmayan bir ayricaligin olmasini gerektirir. Bu, aklî konularda açiktir. Çünkü müsterekligi saglayan noktalar, ayricaligi gerektiren konular degildir. Bu durumda o husûsîde ser'î hükmün taallukunun, mücered âmm olan mânâya olmasi; hükmün taallukunun sadece hâssa ya da her ikisine birden olmamasi taayyün etmis degildir. Taayyün etmeyince de, o cüz'îlerden küllî mânânin ortaya konulmasi sahih olmaz. Bunun sahih olabilmesi, hükmün sadece müsterek olan âmm mânâ sebebiyle o husûsîye taalluk etmis oldu-gunun bilinmesi durumunda olur. Bu ise ancak delil ile mümkündür. Delilin bulunmasi halinde ise, âmm hükmün elde edilmesi için o cüz'îlere sarilmanin bir mânâsi kalmaz. Zira o delilin umum sîga-si, bizi böylesi uzun ve yorucu bir isten müstagni kilacaktir.

3.

Seriatta tahsis olayi pek çoktur. Bir mahal belli bir hükümle tahsis edilirken, benzeri bir yer daha farkli bir hükme konu olabilmekte; öbür taraftan ayni hükümde farkli olan seyler cem edilebilmektedir.[157]

Bunun pek çok örnekleri vardir.[158] Meselâ: Toprak, aslinda su gibi temizleyici olmadigi[159]aksine kirletici oldugu halde, onun gibi tamizleyici kilinmistir. Gusül, meninin gelmesinden dolayi vacip kilinmis, mezi ve idrar sebebiyle gerekli görülmemistir. Oruç ve namaz hayiz halinde bulunan bir kadindan düsürülmüs, daha sonra orucun kaza edilmesi istenirken, namazin kazasi istenmemistir. Hür bir kadin kocasini muhsan[160] kilarken,

cariye efendisini muh-san kilmamaktadir; halbuki kurulan iliski arasinda fark yoktur. Hür kadinin ziynet mahallerine bakmak haram kilinirken, cariye-ninkine bakmak haram kilinmamistir.[161] Hirsizin eli kesilirken; (emaneti) inkâr edenin, gâsibin ve yankesicinin (muhtelis) eli kesil-memektedir. Sadece zina iftirasinda had vurulurken, diger çesit iftiralardan dolayi had vurulmamaktadir. Her türlü hadde iki sahidin tanikligi yeterli kabul edilirken, zina haddinde bu yeterli görülmemistir. Iftira haddi, isnadin köleye degil de hür kimseye yapilmasi halinde uygulanmaktadir. Vefat iddeti ile talâk iddeti arasinda fark vardir; halbuki rahmin her ikisine nisbetle bir ayricaligi yoktur. Hür kadinin istibrâsi[162]üç hayiz ile olurken, cariyenin istibrâsi tek bir hayizla gerçeklesmektedir. Iftira cezasi ile içki ce-zasi; zina cezasi ile amden öldürme durumunda kisastan vazgeçilmesi (af) halinde katile verilecek ceza[163] irtidat cezasi ile katile verilecek ceza ayni kilinmis; keffâret konusunda zihâr, katil ve kasten Ramazan orucunu bozma keffâretleri ayni kabul edilmis; keza ihramlinin av hayvanini öldürmesi durumunda kasitli olup olmamasi arasi ayrilmamistir.

Sonra teklif karsisinda kadin ve erkek genel anlamda esit, her birinin kendi yaratilis özellikleri ile ilgili alanlarda ise birbirinden farklidirlar. Kadina nisbetle hayiz, lohusalik, iddet hükümleri vb. gibi. Bu gibi konularda ayricaligin oldugu konusunda herhangi bir problem yoktur. Buna ragmen erkekle ilgili birçok özel hüküm gelmistir; cuma namazi, cihad, -kadinlarin içerisinde olsa dahi- imamet gibi.[164] Hatta büyük ve küçükten çikan pislik arasinda da ayirim yapilmis, küçük kiz çocugun sidigi ile erkek çocugun sidigi hüküm bakimindan farkli mütalaa edilmistir.[165] Halbuki bu gibi müsterek hususlarda bu ayirimi gerektiren (yaratilis Özelligi gibi) bir gerekçe yoktur. Ayni sekilde köle de, diger erkeklerle müsterek oldugu hususlarda kendisine has farkli hükümlerle muhataptir.[166] Bütün bunlar ortada iken, Özel vakalardan hareketle genellemelere gitmek ve bunlardan âmm sonuçlar çikarmak sahih olmaz.

Cevap: Birinci itiraza su sekilde cevap verebiliriz: Cüz! vakalardan küllî sonuçlarin çikarilmasi, akliyyâtta oldugu gibi ser'î mesâüde de mümkündür. Bunun delili de, selefin pek çok meselede bu yolla kesin hükümde bulunmus olmasidir. Nitekim daha önce isarette bulunulmustu. Böyle birsey vaki olduguna göre bu, ser'î ihtiyarî vaz' seklinin, genel sonuçlar çikarilmasi açisindan zorunlu olan aklî vaz' sekline mümasil oldugunu açikça gösterir.[167] Çünkü selef, onun Sâri'in maksadi cümlesinden oldugunu anlamadan onunla amel etmez.

Ikinci itiraza gelince, onlar özel olaylardan âmm sonuçlar çikarirken, bunu onlarin kendi özelliklerinin ve ayricaliklarinin muteber olmadigini gördükten sonra yapmislardir.[168] Onlardan sonra gelenler için de durum aynidir.

Eger özel olaylarla ilgili husûsî ayricaliklar, mutlak surette dikkate alinmak zorunda olsaydi, o zaman kiyâs diye birsey kalmaz ve tamamen delil olmaktan çikardi. Bu ise bâtildir; böyle bir sonuca götürecek sey de bâtil olur.

Üçüncü itiraz ise, bizzat kiyâsin delil olup olmadigi meselesine yöneltilen itirazin aynidir. Usûlcülerin o konuda verdikleri cevap, aynen burada da geçerlidir.

Fasil:

Bu meselenin üzerine aslî ve fer*! olmak üzere terettüp edecek faydalar vardir: Söyle ki: Bu meseleyi iyice kavrayan bir müctehid, husûsî delillerin istikrasi sonucunda âmm bir sonuca ulasir ve bu sonucun bidüziyeligini görürse, ondan sonra ortaya çikan herhangi bir olay hakkinda istikra sonucunda elde ettigi âmm hükmü ona da tatbik eder ve o olay için husûsî bir delil bulma ihtiyaci duymaz; onu kiyas ya da baska birseye gerek kalmaksizin istikra sonucunda elde ettigi umum mânânin altina sokar. Zira istikra sonucunda elde edilen mânâ, âmm bir lafizla ortaya konulan umum mânâ gibidir. Böyle bir durumda, o olay için husûsî bir delile niye ihtiyaci olsun?

Bunu anlayanlar içen Karâfî'nin, Mâliki mezhebine karsi ileri sürdügü problemi anlamak kolaylasir. Mâlikîler, Safiî'lere karsi sedd-i zerâi' konusunda "Onlarin tapmakta olduklari seylere sövmeyin..[169] "Içinizden cumartesi günü azginlik edenleri elbette biliyoruz..[170] âyetleriyle; "Allah, yahudileri kahretsin! Onlara içyagi haram kilinmisti. Onlar bunu yordular (ve satip parasini yediler)[171] Davalinin (hasim) ve sanigin sahitligi caiz degildir"[172] hadislerini delil olarak kullanmaktadirlar. Karâfî diyor ki: "Delil olarak kullandiklari bu ve benzeri seyler aslinda onlarin davalarim isbat etmez. Çünkü bunlar, seriatin genel anlamda sedd-i zerâi'e itibar ettigini gösterir. Bu ise zaten üzerinde icmâ edilen bir konudur. Asil tartisma konusu özel zerîalar (yani yasak olana götüren yollar, vasitalar) hakkindadir. Bunlar da büyû'u'1-âcâl (veya 'iyne) adi verilen örtülü riba satislari ve benzeri seylerdir. Bu gibi meseleler hakkinda, tartisma konusuna ait husûsî deliller zikretmek gerekir; aksi takdirde bunlar bosuna çabalardir" Devamla söyle der: "Eger onlarin maksatlari, bu gibi tartisma konusu meseleleri, üzerinde icmâ bulunan meselelere kiyâs etmekse, o zaman delillerinin sadece kiyâs olmasi gerekir ve bu takdirde, yaptiklari kiyasin illetini (cami' yönünü) belirtmeleri gerekir ki, böylece karsi taraf kiyâs maa'l-fârik olup olmadigim görsün ve ona göre tenkitte bulunabilsin. Bu durumda delilleri, tek bir kiyas olacagi halde, onlar öyle dü-sünmemektedirler ve ulastiklari hükmü nasslardan aldiklarina inanmaktadirlar. Halbuki durum öyle degildir. Onlarin büyû'u'l-âcâl (veya

'iyne satislari) ile ilgili hâss ve sadece ona ait -Zeyd b.Erkam'in ümmüveledi[173] ile ilgili hadis[174] gibi- deliller getirmeleri ve onunla da yetinmeleri uygun düserdi"

Onun problem olarak ileri sürdügü sey iste bu.

Bu itiraz, meselemize uyarlandigi zaman yerinde olmadigi görülür. Çünkü kötülüklere yol açan kapilarin (zerâi') pek çok Özel olaylarda kapatildigi sabittir. Bunlar, seriatta sedd-i zerâi' mânâsinin mutlak ve âmm oldugunu gerektirecek çokluktadir. Ne Imam Safiî'nin ve ne de Imam Ebû Hanîfe'nin karsi çikmasi meselenin esasini zedeleyecek boyutta degildir.

Hem biz Imam Safiî'nin de, sedd-i zerâi' konusunda bir genellige ulasacak sekilde istikrada bulundugu kanaatindeyiz. Zira vacip olmadigini bildirmek için kurban kesmeyi terketmesi onun bu esasi benimsediginin bir delilidir. Çünkü bu konuda ne Kur'ân'da ne de sünnette açik bir delil yoktur. Birkaç sahabînin bu dogrultuda amel ettikleri bilinmektedir, o kadar. Sahabî kavlî (ya da amelî) ise Imam Sâfi'ye göre delil degildir.[175] Bu durumda o, 'iyne satislari konusunda baska bir delil görmüs olmali ve onu daha üstün görerek onunla amel etmis ve sedd-i zerâi' ilkesini iste bu yüzden terketmis olmalidir. Zerîa prensibini kendince daha agir basan bir muarizdan dolayi terketmis olunca, muhalif sayilmaz.

Imam Ebû Hanife'ye gelince, eger ona göre bir prensip olarak hiyel yollarinin kullanilmasi caiz ise, o zaman 'iyne satislari konusunda verecegi hüküm, kabul ettigi bu prensibin bir sonucu olarak cevaz olacaktir. Bundan sedd-i zerâi' ilkesini terketmis olmasi anlami çikmaz. Bu açiktir. Su kadar var ki, ondan -her ne kadar bazi tafsilatta muhalefet etse de- 'iyne satislari konusunda sedden li'z-zerîa Imam Mâlik'e muvafakat ettigi de nakledilmektedir. Durum böyle olunca da, meseleyle ilgili herhangi bir problem kalmamaktadir. [176]

**YEDINCI MESELE:**

Umumlar hep bir mânâyi isler ve seriatin her alaninda[177] yaygin olarak kullanilir veya ihtiyaca göre tahsis edilmeksizin çesitli yerlerde tekrarlanir ise, onlar -munfasil (ayri) delil ile tahsisin caiz oldugunu kabul etsek bile- her halükârda umumlari üzere cari olurlar.

Bunun delili istikradir. Meselâ seriat, çesitli münasebetlerle farkli yerlerde güçlügün kaldirilmis oldugunu ortaya koymus ve bundan hiçbir yer ya da durumu istisna etmemistir. Bunun üzerine Islâm ulemâsi, onu bidüziyelik gösteren genel (âmm) bir kaide olarak kabul etmisler ve istisnasiz ve tahsis delili olup olmadigini arastirmaksizm, onunla hükme icbardan çekinmeksizin, geregi konusunda duraksamaksizin meseleleri ona vurmuslardir. Bu, tekrar . ve tekit sebebiyle tam bir genellemenin

kastedildigini anlamalari sonucunda olmustur. Keza "Kimse, kimsenin yükünü (günahini) çekmez"[178] ilkesi genel bir kural olarak sabit olmustur. Alimler, bu mânâyi umumu üzere cari kilmislar ve buna muhalif düsen diger delilleri[179] tevil ya da baska yollarla reddetmislerdir. Tekrar sonucunda "Zarar vermenin ve zarara zararla mukabele etmenin bulunmadigi"[180] ortaya çikmis ve âlimler bu kaidenin tahsisine yanasmamislar ve onu umumu üzere hamletmislerdir. "Kim güzel ya da kötü bir çigir açarsa, kendisine uyanlarin yaptiklarindan bir pay da kendisine ayrilir; eger iyi ise iyilik; kötü ise kötülük"; "Kim mü'min olarak ölürse cennete girer; kim de kâfir olarak ölürse cehenneme girer" Bunlar da açiklandigi gibidir.

Kisaca belirtmek gerekirse, çesitli münasebetlerle ortaya konan, farkli yerlerde tekrarlanmak suretiyle durumu tekit ve teyid edilen ve sözün kullanilis sekillerinden maksadin bu oldugu anlasilan her esas, umumu üzere câridir. Bu tür esaslar (kaideler) içerisinde en çok tekrarlananlar, Mekke döneminde konulmus olanlardir; adaleti, iyilik yapmayi, yakinlara haklarini vermeyi emretmek, çirkin ve kötü seyleri, zulüm ve taskinligi yasaklamak... gibi.

Ama umum tekrar ve tekit edilmemis, fikhin çesitli bölümlerinde kullanilmamis ise, o zaman ona dogrudan sarilma konusunda durmak gerekir ve mutlaka o umuma ters düsen bir muarizin, ya da onu tahsis eden bir muhassisin bulunup bulunmadigini arastirmak gerekir. Bu iki kisim arasinda ayirim sundan dogmaktadir: Tekrarlanip tekit edilen ve fikhin çesitli alanlarinda kullanilan genel kaideler, karinelerle kusatilmis olmasi sebebiyle zahiren herhangi bir ihitimal bulunmayan kafî nass mesabesinde olmaktadir. Böyle olmayanlar ise farklidir; çünkü onlar çesitli ihtimallere açiktir. Bu yüzden onlarin gerekleri ile kesin hüküm vermeden önce durmak, onu baska essaslara vurmak ve karsi bir delil olup olmadigini arastirmak gerekir.

Fasil:

Bunun üzerine, umum ile amel edilecegi görüsü terettüp eder. Peki bu, muhassis olmaksizin (ya da arastinlmaksizin) sahih olur mu? Yoksa olmaz mi? Eger konu, yukaridaki taksime vurulacak olursa, birinci kismin arastirmaya ihtiyaç göstermedigi, zira onlarin tahsisinin sahih olmayacagi, onlarin tahsisinin ancak kaidelerin birbirlerini tahsis etmesi[181] açisindan olabilecegi görülür.

Itiraz: Tahsis eden bir muhassisin olup olmadigini arastirmadan dogrudan umum ile amel etmekten men olunacagina dair icmâin bulundugu söylenmektedir. Keza muarizinin olup olmadiginin arastirilmasi hakkinda da ayni sey söz konusudur. Bu durumda nasil olur da onlarin iki kisim oldugunu ifade eden bu ayirimdan söz edilebilir?!

Cevap: Icmâ, -eger denildigi gibi varsa[182]- geçen kismin disindakiler hakkinda olur. Delillerin arasini bulabilmek için bu gereklidir. Sonra, arastirmalar göstermistir ki, umumlardan sözü edilen özellikte olanlar, tahsis edilmis olmamakta ve hep umumlari üzere câri olmaktadir. Bundan su lazim gelir: Öncekinin durumunun arastirilmasindan sonra, istikra yoluyla sabit olan esasa müsteniden sonrakine ait olan sey de arastirma yapmaksizin ortaya çikmis olacaktir.[183]

Allahu a'lem! [184]

---

[1] Yani herhangi bir kaydi bulunmaksizin.

[2] Muselâ Hz. Peygamber'in (s.a.) sarigi üzerine meshetmesi gibi. Bu istisnaî uygulama, abdestte bizzat basin meshedilmesinin vücubu kaidesinin genelligini etkilemez. Bu durumda Hz. Peygamber'in (s.a.) sariga mes-hetttigi rivayeti, sihhat yönünden ne kadar güçlü olursa olsun, basta bulunan bir yara ya da hastalik gibi bir özre müsteniden genel hükümden istisnaî olarak icra edilmis bir uygulama olur.

[3] Meselâ Hz. Osman ve Hz. Ömer'den nakledildigine göre bunlarin, bazi hallerde ittifakla mesru olan bazi seyleri terkettikleri olurdu. Meselâ kurban kesmek gibi. Insanlarin onu farz sanabilecekleri korkusundan kurban kesmedikleri olurdu.

[4] Yani istisnadan sonra kalan kisimda umumîlik baki kalabilir.

[5] Yolculukta oruç tutmama ve namazi kisaltma ruhsatinin illeti (aslinda hikmeti olmali) mesakkattir. Konfor içerisinde yolculugunu sürdüren hükümdar için ise mesakkat tahakkuk etmemistir. Nisab konusunda da esas alinan hikmet belirlenen miktarin asgarî düzeyde ihtiyaç için yeterli olmasidir. Buna ragmen elinde nisap miktari mal bulunan kimseye, bu yeterli olmayabilir; elinde nisap miktari mal bulunmayan kimse için ise, elindeki miktar yeterli olabilir. Yani husûsî olarak küllî kaidenin hikmeti bu meselelerde bulunmadigi halde, hükmü bulunmaktadir.

[6] Çünkü, ayni anda iki zit seyle yükümlülügü gerektirir. Bu ise caiz degildir.

[7] Çünkü her iki delilin de ihmali ya da her ikisi hakkinda da tevakkuf (duraksama) bu iki delilin tearuzu ve birini digerine tercih ettirecek bir hususun bulunmamasi halinin sonucu olmaktadir. Durum ise bunun aksinedir; çünkü tearuzdan bahsedebilmek için her iki delilin de birbirlerine esit kuvvette olmasi gerekir. Burada ise birinin katî digerinin de zannî olmasi hasebiyle öyle bir durum yoktur.

[8] Ikincisi yok, muhtemelen asil metinden düsmüs olmali.

[9] Yani umum muteberdir ve cüz'î umuma halel getirmeyecek bir sekilde dilin ve dinî esaslarin kabul edecegi biçimde yorulur. Bu cüz'înin, Kur'ân âyeti ya da manevî de olsa mütevatir sünnet olmasi hasebiyle gözardi edilemez olmasi halindedir.

[10] Yani cüz'înin delili küllî karsisinda dikkate alinmamasi ve gözardi edilmesi gereken bir delilse o zaman birakilir ve umuma itibar edilir. Bu meselâ delilin sünnet olmasi fakat herhangi bir illetle muallel olmasi yüzünden olabilir. Her iki halde de dikkate alman umum olur ve tahsisten söz edilemez. Ancak birinci halde cüz'înin delili sened itibariyla kuvvetli oldugu için birakilamaz ve tevil yoluna gidilir. Ikinci durumda ise senedi zayif oldugu için birakilir ve zaruret olmadikça tevile ihtiyaç duyulmaz.

[11] Kadâyâ a'yâna Örnek olmak üzere abdest esnasinda sarik üzerine mes-hedilmesini Örnek olarak vermistik. Tenzih meselesinde ne kadâyâ a'yân ne de hikâye-i hâl var; aksine burada söz konusu olan ser'î cüz'î delillerdir ve bunlar zahiren genel esasla tearuz teskil edebilecek sekildedir. Meselâ: "Rabbiniiz dünya semâsina iner..." (Buhari, Teheccüd, 14; Müslim, Müsâfirîn, 168-170) hadisi ile "Allah'in eli, onlarin elleri üzerindedir" (48/10) âyeti gibi. Asil konu ise, kelâm konulariyla degil usûl-ii fikih ya da bizzat fikih (furû-u fikih) konulari ile ilgili idi; konfor içerisinde yolculuk yapan hükümdarin yolculuk ruhsatlarindan istifadesi ve nisaba sahip olan kimsenin ihtiyaç içinde olup, nisaba mâlik olmayan kimsenin ihtiyaç içerisinde olmamasi gibi.

Kisaca konuda müskilat var gözükmektedir. Çünkü biz meselenin baslangicindan verilen cevabin basina kadar serdedilen izahlar ve konunun usûl-ü fikih konusu oldugu esasi üzerinde yürüdügümüz zaman, delillerin özeilikie de dördüncüsünün furû-ü fikihla ilgili olmadigi görülecektir. Sonra verilen cevap da zayiftir. Çünkü cüz'înin gerçekte

muariz olmadigini neyle bilecegiz? Eger muâraza varsa ya tevil ya da ihmal yoluna gidilecekti. Bu halde tahsis delilinin (muhassis) zahirinin murad olmadigini nasil bilecegiz ki tevile gidelim ya da ihtimal üzerinde duralim? Sonra tenzih ve peygamberlerin masumiyeti örneklerinin burada isi ne? Bu itiraza, aslinda bu, gerçekte tahsis sözkonusu olmadigi halde tahsis zannedilen bir konu ile, tahsis delilinin zahirinin kastedildigi konunun arasindaki farkin anlasilmasini kolaylastirmak için yapilmis mücerred bir benzetmedir; gerçek bir örnek degildir, denilemez. Çünkü aralarinda çok bü-': yük fark vardir. Zira tenzih ve peygamberlerin masumiyeti konulari hem aklî hem de nakli delillerle kesinligi ortaya konulmus bulunan esaslardir. Dolayisiyla bu esaslara muhalif olarak gelen her delilin tahsis delili oima-digi bilinir ve o, ya tevil edilmek ya da güçlü degilse birakilmak durumundadir. Furû-ü fikihtaki genel esaslar ise böyle degildir; çünkü bunlarin tamami haber-i vâhidle de olsa tahsisi kabul edecek durumdadir. Bu du-rumda zahiri murad olanla olmayanin ayirimi ve murad olanin tahsis delili kabul edilmesi, olmayanin da tevile gidilmesi ya da birakilmasi nasil mümkün olacaktir? Eger biz bu mesele akaitle ilgilidir dersek, o zaman mevzu disina çikilmis olacak ve daha öncesinden geçen izahlarla uygunluk arzetmeyecektir. Kaldi ki cevabin iki yönden oldugunu söyleyip bir yönün zikredilmis olmasi, ikinci yönün asildan düsmüs olacagini göstermektedir. Belki de müskilat büyük ölçüde bu düsen kisimdan kaynaklanmaktadir. Birinci meseleden maksadin, usûlcülerin muradlanndan daha genel bir muhteva içermekte oldugu da söylenebilir.

[12] Yani Allah Teâlâ'nin her türlü noksanliklardan münezzeh oldugu ilkesi

[13] Buhâri, Enbiyâ, 8 ; Müslim, Fedâil, 154.

[14] Buna kasintidan dolayi Hz. Peygamber'in (s.a.) ipek elbise giyilmesine izin vermesini örnek göstermislerdir. Bu tür özel mahiyetli uygulamalarla {kadâyâ a'yân) tahsisde bulunmanin sihhati konusunda Hanbelîle-re ait iki görüs bulunmaktadir. Ancak arastirilirsa görülecektir ki, bu gibi yerlerde söz konusu olan tahsis, izne gerekçe olan sarih illet sebebiyledir. Eger illet tasrih edilmis degilse, o zaman tahsis yoktur.

[15] Bu fasilda zikredilen faydalar, tahsis ve istisna kabul etmeyecek derecede kesin olan küllî esaslar üzerine bina edilmistir. Bilindigi gibi, böylesi esaslar usûl-ü fikihta degil, akaitle ilgili konularda (Kelâm) bulunur.

[16] Çünkü geçtigi üzere küllî çesitli ihtimaller bulundurmaz; o her zaman için tek mânâ üzerinde olur ve tevil kabul etmez. Bu durumda cüz'înîn zahiri dikkate alindigi zaman tearuz kaçinilmaz olur.

[17] Kasas 28/15-16.

[18] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/243-248

[19] Çünkü bu cüz'îyyâtla olmaz. Zira onlar sonsuzdur ve belli bir sayi altina girmezler. Bu durumda mutlaka tesrîde genel kaideler buluncaktir

[20] Illetin bulunmasindan hükmün de bulunmasina tard, illetin bulunmamasindan hükmün de bulunmamasina aks denilir. (Ç)

[21] Meselâ, iki sahit gibi, hakkin ispatina yarayan delillerdir. (Ç)

[22] Yani bazen beyyine hatali olabilir, bazen sahitler yalan söyleyebilir... Buna ragmen, sehadet üzerine büküm vermek vaciptir. Bunun sonucunda bazen hüküm hatali olabilir. Ama oisun, bu hata nisbeti genelde az olacagi için dikkate alinmaz. Zira insanlar arasinda cereyan etmekte olan âdet-i iîâhî geregince adaletin icrasi için tutulacak baska yol yoktur.

[23] Haber-i vahidi rivayet eden râviler, sayica yalan üzerinde anlasamaya-cak dereceye ulasmadiklari için, yalan söyleyebilirler ya da hata edebilirler. Ancak onlarin sihhat sarti için râvilerde aranilan gerek adalet ve gerekse zabta yönelik sifatlarin bulunmasi, onlarin genelde yalan söylemeyeceklerini ve hata etmeyeceklerini gösterir. Hükme mesned olmasi için bu kadari da yeterlidir. Zira hükümler galip hale göre verilmektedir. (Ç)

[24] Zayifindan kuvvetlisine dogru kiyaslarin tümü zannîdir. Bilindigi gibi kiyasla ilgili yirmi dört kadar itiraz bulunmaktadir ve bunlar kiyas sonucunda ulasilan hükmün kesin olmayacagini ileri sürmektedir. Buna ragmen seriat, kiyasa itibar etmis ve ser'î delillerden biri saymistir. Çünkü kiyas sonucunda ulasilan sonuçlar genelde dogru olmaktadir. Itibar ise, tüme degil, galibedir.

[25] Meselâ sahitlerin yalaninin ortaya çikmasi halinde sahitlikleri reddedilir ve hüküm bozulur. Keza kiyas karsisinda bir nass oldugu ortaya çikarsa kiyastan vazgeçilerek nassa dönülür.

[26] Istisna öncesine ait örnektir.

[27] Yani yolculuk olmadigi halde mesakkatin bulunmasi halinde ruhsat hükümlerinden istifade edilemez; keza

yolculuk bulundugu halde mesakkat bulunmadigi zaman ruhsat hükümleri kaldirilamaz. Çünkü âdeten galip olan duruma göre, yolculuk olmadigi zaman mesakkat olmaz, yolculuk oldugunda da mesakkat olur. (Ç)

[28] Yani ölçek ile ölçülür olmasi. Ribanin illeti konusunda görüs farkliliklari vardir. Hanefîlere göre illet cins birligi ile birlikte keylîlik ya da veznîlik vasfidir. Kisaca miktar ve cins birligi denilebilir. Sâfiîlere göre, gida maddelirinde yenilir olmasi, altin ve gümüste ise semeniyet vasfidir. <bkz. Hidaye, 3/61} (Ç)

[29] Yani âdeten insanlar böylesine az bir bugdayi ölçmezler. Miktar, semeniyet ve iktiyât, seferde mesakkat gibi hikmet mânâsina illet degildir; aksine bunlar hükmün kendilerine baglandigi ve hikmetin mevcudiyetine alâmet kilinan munzabit vasiflardir. O zaman söyle denilir: Her ne zaman keylîlik veya semeniyet ya da iktiyât illeti bulunursa mübadelede fazlalik ribasi haram olur; hikmetin bulunup bulunmamasi aranmaz. Hikmet, sedd-i zerîadir ve insanlarin siddetli derecede ihtiyaç duyduklari konularda haklarinin korunmasina asiri duyarlilik göstermektir. Nasil ki sefer bulunsun bulunmasin mesakkat aninda ruhsat hükmü dogar demlemezse, keylîlik veya semeniyet ya da iktiyât illeti bulunsun bulunmasin hikmet varsa riba da dogar denilemez. Her halükârda riba hükmü bu sayilan sifatlarin (illet) bulunmasina baglidir.

[30] Azin da haram kilinmasi ve hakkinda ceza uygulanmasi, zarurî olan aklin korunmasi esasinin tamamlayici unsuru olmaktadir.

[31] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/248-251

[32] Âmidî'nin, el-Ihkâm'mda munfasil delille tahsis kisminda anlattiklari ile konu açiklik kazanmaktadir. Orada onunla tahsisin sahih olmamasi sonucunu gerektiren üç yönü münakasa ettikten sonra özetle söyle der: Lafzin umum ifade etmek üzere asi! konulusu dikkate alindigi zaman tahsis sahih olur. Lafizdan umum murad olunmadigi noktasina bakildigi zaman tahsis sözkonusu olmaz. Lafzin sözlük bakimindan bir mânâya delâlet etmesi ile, o mânânin o lafizdan murad edilmis olmamasi arasinda bir bagdasmazlik da yoktur.

[33] Allah'in herseyin yaraticisi ve herseye kadir oldugunu bildiren âyetler, akil ile tahsis edilir. Çünkü bu gibi âyetlerde sözü edilen yaratma ve kudret fiillerinin taalluku, Allah'in zati, sifatlari ve ziddi hariç olmak üzere akil ile tahsis edilir.

[34] Meselâ su âyetlerde oldugu gibi: "Onlari katimizdan bir rizik olarak herseyin ürününün toplandigi ..." (28/57) (Herseyin ürünü toplanmaz.) ; "(O rüzgar) Rabbinin buyrugu ile herseyi yok eder" (46/25) ; "Onlarin üzerine, ugradigi herseyi birakmayip toza çeviren kuru bir rüzgar gönderdik" (51/42) Duyular, daglarin, nehirlerin vb. yok edilmedigini gösteren bir delildir. Dolayisiyla bu âyetler, duyularla (gözlem) tahsis edilmistir.

[35] Kitap ve Sünnetin, istisna, sart, vasif ve gaye disinda baska seylerle tahsisi gibi.

[36] Munfasil delil ile tahsisin usûlcüîer tarafindan; akil, his {duyular, gözlem) ve naklî deliller üzerine hasredilmesi üzerine Karafî söyle demistir:

Böyle bir tahdit mevcut degildir. Bazen câri âdetlerle de tahsis yapilabilir. Meselâ: "Insanlari gördüm, Zeyd'den daha cömerdini görmedim" dersin. Adet (Örf), senin bütün insanlari görmedigine hükmeder. Karafî'nin bu icmâlen söylemis oldugu sözünü müellifin burada açmis oldugunda süphe yoktur. Onun bazi örneklerini de Ibn Harûf nakletmistir. Tahsis, eger ser'î bir delil ile olacaksa, âdetin Hz. Peygamber (s.a.) zamaninda yaygin olarak bulunmasi geregi de bilinen bir husustur. Sonradan ortaya çikmis âdetler ise, sadece o âdet (örf) sahiplerinin konusmalarinda geçen tabirleri tahsis edebilir.

[37] Bu, konuyla ilgili bir örnek olmayip, konunun anlasilmasini kolaylastiracak mücerred bir benzetmedir.

[38] Bu amaci delil iie ifade eden kinaye türündendir. Ifade konusunda daha tesirlidir. Çünkü birseyin iki ucuna malik olan, bastan sona ona mâlik demektir.

[39] Rahman 55/17.

[40] Zuhruf 43/84. O, ayni zamanda gökte ve yerde, ikisi arasinda olanlarin da Tanrisidir.

[41] Bakara 2/282.

[42] Acaba bu sözü edilen ha! karineleri ya da hâlin gerekleri akil ya da duyularla anlasilan karinelerden baska birsey mi ki?! Nitekim verilen örneklerde ve âyetlerde öyle olmadigi açikça görülüyor. Ancak Ibn Harûf un sözü müellifin, bu tür seylerin tahsis olmayacagi ifadesini teyid konusunda açiktir. Çünkü akil ve duyularla lafzin kapsami disinda kalan, onun kapsami altina girmemistir ki, sonradan onun çikarilmasi için arastirma yapilsin ve bu bir tahsis olsun. Müellif bunun malûm olusunu lisanin asil konulusuna nisbet etmistir.

[43] Ahkâf 46/25.

[44] Zâriyât 51/42.

[45] Bu da sözün kullanilis sekline göre lafzin istisna edileni de kapsamasinin sahih olmasi halinde olur. Usûlcülerin tuttugu yola gelince, onlara göre konulus (vaz') itibariyla lafzin kapsamina giren hersey, o lafzin kapsamindan akilla ya da baska bir vasita ile çikarilabilir ve bu tahsis olur.

[46] Yani bu, azlî vaz' noktasinin göz önünde bulundurulmasi sonucu olur. Mânânin, karinelerin ve halin gereginin dikkate alinmasi halinde ise; sözün kullanilisi sirasinda hatira gelmeyen seyin, o sözün kapsami dahiline girmesi sahih olmaz ki, onu çikarmaya ihtiyaç duyulsun. Dolayisiyla bu durumda tahsis yoktur.

[47] Müslim, Hayd, 105 ; Ebû Dâvûd, Libâs, 38; Tirmizî, Libâs, 7.

[48] Gazzâlî, Imam Safiî'nin, tabaklama yolu ile derilerin temizlenecegi hükmünden köpek derisini istisna etmesinin, bitisik ya da ayri bir tahsis deliline ihtiyaci olmadigini ifade etmek istemektedir. Bu, müellifin burada ispatina çalistigi esasi teyid etmektedir.

[49] Su verecegimiz örnek de bu kabilden sayilabilir: "Ey inananlar! Inanmis kadinlar hicret ederek size gelirlerse... onlari kâfirlere geri göndermeyin" (60/10) Hudeybiye anlasmasi sartlarindan birisi ise, Müslümanlara kim gelirse, o kâfirlere geri iade edilecekti. Bu maddedeki kim gelirse (men câe) ifadesi âmm bir lafizdir ve aslî vaz' itibariyla kadinlari da kapsamaktadir. Bu konuda tahsis Hz. Peygamber (s.a.) tarafindan yapilmistir denilemez; çünkü bir sulh anlasmasinda tahsis ancak her iki tarafin iradesiyle yapilabilir. Hatta onlar Ebû Cendel için anlasmanin tahsis edil-mesine razi olmadiklari için Rasûlullab (s.a.), Ebû Cendel'i Medine'ye kabul etmemistir. Rasûlullah (s.a.), hicret ederek Medine'ye gelen kadinlari kabul ettigi zaman kâfirlerden anlasmanin ihlali var seklinde bir itiraz gelmemistir. Bu, anlasmayi yapan her iki tarafin zihninde kadinlarin da akde dahil olmadiginin bir delilidir. Halbuki, müstakil vaz' açisindan bu ifade kadinlari da kapsamaktadir. Bu sonuç, meselenin hal karinesine vurulmasinin bir yansimasidir. Bu izahla su husus bagdasmazlik etmez: Ümmü Gülsüm bt. Ukbe b. Muayt, sulh anlasmasinin yapilmasindan sonra müslüman olarak Medine'ye çikagelmisti. Arkasindan kardesleri Ammâr ve el-Velîd geldiler ve onu Rasûlullah'tan (s.a.) iade etmesini istediler. Rasûlullah (s.a.) da geri vermedi. Bunun üzerine yukaridaki âyet indi. Bu, yakaridaki izaha ters düsmez; çünkü onlar, Ebû Cendel olayinda oldugu ^ibi onun sulh anlasmasinda bulunan ve vaz' itibariyla kadinlari da içine alan "kim gelirse" lafzinin genel kapsami içerisine girmektedir, dolayisiyla iadesi gerekir... seklinde bir talepte bulunmamislardir.

Konu dikkate muhtaçtir. Bu sayede tefsir kitaplarinda bu âyet hakkinda yazilmis bazi ifadeler de açiklik kazanmis olur.

[50] "Ve Allah herseyi bilicidir" (2/282) âyetinde oldugu gibi. Burada bilinenler kapsamina -lafizdan murad o olmamakla birlikte- AIlah'in zât ve sifati da dahil oldugu için herhangi bir proplem ya da tartisma yoktur

[51] En'âm 6/82.

[52] Onlar bu halleriyle, lafzi terkip öncesindeki kapsami üzere almis oluyorlardi ve kullanis sekli onun önceki kapsamini daraltmamisti. O yüzden de tahsis için delile ihtiyaç duymuslardi. Bu delil de Hz. Peygamber'in (s.a.) : "Öyle degil..." sözüdür. Halbuki âyetin siyak ve sibaki (bas ve alt tarafi) müsriklerle ilgiliydi. Buna ragmen onlar öyle anlamislardi.

[53] Daha önce geçmisti [3/143].

[54] Lokman 31/13.

[55] Birinci rivayet maksadi ifade bakimindan daha açiktir.

[56] Enbiyâ 21/98.

[57] Kâfir de olsalar bunlar, Kur'ân'in dilleri üzerine geldigi kimselerdi. Dolayisiyla onlarin Kur'ân'i anlama sekilleri önemlidir. Onlar, sözü edilen âyette geçen âmm ifadeden bunu anlamislar ve umumîligin terkip öncesindeki muhtevasini aynen korumuslar siyaki ve âyetin sevkedilis maksadini dikkate almamislar ve bunun sonucunda lafzin genel kapsami içerisine Allah'tan baska tapinilan herseyi; Isa'yi (s.a.), melekleri de sokmuslardir.

[58] Enbiyâ 21/101.

[59] Bunlara göre örfî hakikat (halkin kullandigi dildeki anlam) aynen lügavî hakikat (kelimenin sözlük anlami) gibidir. Çünkü her ikisine de terkip dikkate alinmaksizin bakilir. Meselâ "dâbbe" lafzi ve onun özellikle dört ayakli

hayvanlar için kullanilmasi hakkinda söyledikleri gibi. Onun bu mânâda kullanilmasinda esas alman müstakillen lafiz açisindan olup, örfte ondan ne anlasildigina ya da sözün siyakindan ne çikacagina bakilmamasidir. Bu durumda Örfî hakikat ile burada sözünü edecegi kullanilis sekline ait asliyet arasinda fark vardir.

[60] Yani, her ne kadar onun vaz'î delâleti kalmasa da, sözün kullanilis seklinin (isti'tnâl) gerektirdigi bir baska umuma delâleti bulunmaktadir. Bu durumda onun delâleti hakikat olup mecazî degildir. Bu bir tahsis de degildir ki, "Her tahsis için bitisik ya da ayri mutlaka bir delil olmasi gerekir..." seklinde itiraz ileri sürülsün.

[61] Üç çesit vaz' sekli vardir: a) Kiyâsi asliyet denilen terkip öncesi vaz'. b) Örfî hakikat denilen kullanis sekline ait vaz'. c) Ser'î hakikat de denilen ser'î vaz'. Birinci itiraza cevap için ikinci vaz' seklinin dikkate alinmasi yeterli. Ikinci itiraza cevap verilebilmesi için ise, mutlaka ser'î hakikatin vaz'i ve seriatta mevcut bulunan kullanilis sekillerinin dikkate alinmasi gereklidir. Böylece Araplar arasinda anlayis farkinin oldugu ortaya çiksin. Tabiî seriati degerlendirme konusunda anlayislar farkli olunca, bu konuda yeterli olmayanlar, ser'î isti'mâl sekillerini bilmeyenler, kendilerine göre birçok yerde müskilat görecekler ve kendilerini çikmaz içerisinde bulacaklardir. Iste itirazda ileri sürülen anlayislar isabetli degildir ve bu noktadan kaynaklanmaktadir.

[62] Mücâdele 58/11.

[63] Ondan alinmasi dolayli olmaktadir. Nitekim birazdan açiklanacaktir. Yoksa bu, meselâ "salât" gibi ser'î hakikatten degildir.

[64] En'âm 6/82.

[65] En'âm 6/74 vd.

[66] En'âm 6/21.

[67] Yani Allah'a iftira ve âyetlerini yalanlama. (Ç)

[68] Bu söz, âyetin Kitap'ta en azindan En'âm sûresinde Allah'a iftira ve âyetleri yalanlama hasletlerinin iptaline yönelindiginin ortaya çikmadan inmis olmasi sonucunu gerektirir. Ancak bu, sözü edilen âyetin nüzul bakimindan o âyetlerden sonra olmasina baglidir. Ki bunun sonucunda onlar tevakkuf etmis ve Sâri'in maksadini anlamamis olsunlar ve o yüzden sormus olsunlar. Eger Sâri'in maksadini ortaya koyan âyetler daha önce nazil olmus olsaydi, o zaman Sâri'in zulümden maksadinin ne oldugunu anlamis olurlar ve soruya ihtiyaçlari kalmazdi. Müellifin demek is-tedigi bu. Eger sözü edilen âyetin digerlerinden önce inmis oldugu sabit ise, gerçekten güzel bir izah.

[69] Henüz konulmamis bulunan bu genel prensiplerden biri de meselâ: "Allah kendisine ortak kosulmasini elbette bagislamaz. Bundan baskasini diledigine bagislar" âyeti idi. (Nisa 4/48)

[70] Yani âyet bizatihi ele alindiginda siyak ve sibakina bakilmasa dahi, is-ti'mâl açisindan onun mücmel oldugunu; ne vaz' ne de bir baska açidan istigraka delâlet edecek bir karinenin olmadigini, dolayisiyla soruyu gerektiren ihtimalin mevcut oldugunu görürüz.

[71] Arap dili kurallarina göre, olumsuzluk ya da soru bildiren ifadelerden sonra gelen nekre (belirsiz) kelimeler umum ifade ederler. (Ç)

[72] Ayetin -Sâri'in maksadim ortaya koyan âyetlerin inmesinden sonra inmis oldugu takdirine göre dahi- tek basina ele alinmasi ve önüne sonuna bakilmamasi, keza âyetin büyük küçük bütün zulümlerin kastedilebi-lecegi hükümlerin konulmasi gibi bir siyakta gelmesi, umumu muhtemel, âyeti de mücmel yapmistir. Dolayisiyla soruya ve cevaba tahsis için degil beyân için ihtiyaç duyulmustur.

[73] Sanki söyle demek istemektedir: Zulüm içerisinden bu bir ya da iki tür, bu sûrede özel olarak ele alman ve iptaline çalisilan zulüm çesidi olmaktadir. "Imanlarina zulüm karistirmayanlar" âyeti indigi zaman, daha ilk gelisinde zikredilen bu mânâ üzerine gelmistir; dolayisiyla tahsise ihtiyaç duyulmamistir. Bu aslinda açik olmakla birlikte, zulmün salât, savm gibi ser'î bir hakikat olmak üzere konuldugu konusu açik degildir. Çünkü zulüm kelimesi seriatta, saîât, savm, zekât gibi ser'î bir hakikat olmak üzere konulmamis ve eski aslî vaz'î delâleti üzere kalmaya devam etmistir. Evet, bu âyetteki ser'î kullanilis sekli daha önce geçen âyetlerden ve bu sûrenin zulmün bu çesidinin yani sirkin ortadan kaldirilmasina gösterdigi önemden anlasilmaktadir. Bu, ondan muradin ne olduguna bir karine olur. Dolayisiyla, bitisik ya da ayri (munfasil ya da muttasil) baska bir delil ile tahsisine ihtiyaç katmaz. Soru ve cevapta bulunan sey, sadece mücmeli igin uzaklastirilmasidir.

[74] Enbiyâ 21/98

[75] Abdullah b. Ziba'râ (ö. H. 15/636) yillarinda ölmüstür. Kureys kâfirlerinin sâiri olup, Mekke fethine kadar azili bir

Islâm düsmanligi yapmistir. Fetih sirasinda Necrân'a kaçmis, sonra dönmüs, müslüman olmus ve Özür dilemistir. Hz. Peygamber (s.a.) kendisine övgüde bulunmus ve bir elbise verilmesini emretmistir. (Ziriklî, 4/87) (Ç)

[76] Ibn Hacer, Kessafin hadislerinin tahrici sirasinda söyle demistir: Bu hadis aslen Arap olmayan pek çok âlimin dilinde dolasmakta ve kitaplarinda yer almaktadir. Gerçekte bir asli yoktur ve hadis kitaplarinda se-nedli ya da senedsiz bir sekilde mevcut degildir. Uydurulmus olmasi ihtimali güçlüdür. Sasilacak yönü onun muhaddisler tarafindan da kullanilmis olmasidir. (Alûsî).

[77] Enbiyâ 21/101.

[78] Âl-i Imrân 3/187-188.

[79] Mervan, âyeti, bas tarafini dikkate almadan tek basina ele aldi ve genel zannetti. Ibn Abbâs verdigi cevapta, âyetin siyakini ve nüzul sebebini dikkate alarak âyetteki umumdan neyin kastedildigini açikladi. Müellif, Mervan'a karsi takindigi edebinin bir sonucu olarak, "Mervan Ser'î maksatlari kavrayamadigi için..." seklinde bir ifade kullanmamis, bunun yerine "Bu da bu kabildendir" demistir.

[80] Yani ser'î maksatlari bilmeye dayanmayan, sebeb-i nüzul gibi halin geregini dikkate almayan, cüziyyâti kendilerine vurmak için seriatin küllî kaidelerine bas vurma ihtiyaci duymayan ve daha baska kelâmdan maksadin ne oldugunu kavramaya yardimci olan ve ondan muradin ne oldugunu ortaya çikaran diger karineleri dikkate almayan mücerred Arab'in kullanis seklindeki maksadi kastediliyor. Lafizdan muradin ne oldugunu ortaya çikaran saydigimiz bu karineler, mücmelin beyani gibi olur; lafizdan murad olunan seylerin bir kismini çikarmak anlaminda tahsis olmaz.

[81] Muttasil (bitisik) delil ile de olmadigi ileride gelecektir.

[82] Bu problem, geçen itiraza verilen cevaptan dogmaktadir. O itiraz da, kelâmin akisi ve halin gerekleri baska birsey gerektirdigi halde Arabin lafizlari terkip öncesindeki umumîligi üzerine hamletmis olmalariydi. Müellif bu itiraza, sözün kullanilis sekline ait umumun kavranabilmesi ile mümkün olacagini, bunun da o sözde gözetilen ser'î maksatlarin bilinmesine bagli oldugunu, ser'î maksadi bilme konusunda da ilk müsîü-manlarla sonradan müslüman olanlar, kendisini ilme vermis olanlarla öyle olmayanlar arasinda fark oldugunu, ilimde derinlesenlerin zamanla ser'î kullanis seklini ve Sâri'In maksadini tam anlamiyla ögrendigini ve bunun sonucunda daha önce problem olarak gördükleri seyler hakkindaki çikmazlarinin ortadan kalktigini, "imanlarina zulüm karistirmayanlar" ifadesini içeren âyet hakkindaki sahabenin duraksamasi ve soru sorma ihtiyaci duyma sebebinin iste bu husus oldugunu belirtmisti. Çünkü âyet En'âm sûresinde bulunuyordu ve bu sûre ilk nazil olan sûrelerdendi. O sirada ser'î külli esaslar henüz tamamlanmamisti. Sahabenin âyetten maksadi anlamamalarinin sebebi iste buydu.

Bu fasilda ise, bu cevaba söyle bir itiraz getirecektir: Bu cevap doyurucu degildir; çünkü içlerinde Hz. Ömer , Muâviye, Ilerime, Ibn Abbâs ve daha baska müetehid imamlarin da bulundugu ser'î maksatlari çok iyi bilen selef-i sâlih, kelâmm'akisi ve halin gerekleri aksini gerektirse de, sözün umumuna itibar etmislerdir. Bu da, onlar katinda muteber olanin, lafizlarin terkip öncesindeki umum muhtevalarinin dikkate alinmasi geregi oldugunu gösterir. Bu durumda bu fasilda zikredilen örnekler munfasil (ayri) bir delil ile tahsis edilmis olur; sizin iddia ettiginiz gibi, sözün kullanilis sekline ait umumluk üzere konulmus ve tahsis görmeden umumlugu baki kalmis olmaz. Iste burada vaz' edilecek problem budur.

[83] Ahkâf46/20.

[84] Ahkâf 46/20.

[85] Hz. Âise ve Hz. Hafsa validelerimiz, nafaka konusunda basi çekerek Hz. Peygamber'e (s.a.) karsi isteklerini ortaya koymuslardi. Bu uzunca hadis için bkz. Buhâri, Mezâlim, 25 (3/104).

[86] Buhârî, Mezâlim, 25 (3/104).

[87] Bunlar; Allah yolunda savasan, ilim ögrenen ve ögreten, malini hayir yollarina harcayan, fakat amelleri ile gösteris yapan ve desinler için çalisan kimselerdir. Bunlar hakkinda 'onlar âhiret amelleri ile dünya ziynetini isteyen kimselerdir ve istekleri de kendilerine tam olarak verilmistir1, denilmistir.

[88] Müslim, Imâre, 152.

[89] Hûd 11715.

[90] Akil sahipleri için müsterek olarak kullanilan bir ilgi zamiridir. (Ç)

[91] Nisa 4/97.

[92] Buhâri, Tefsir, 4/19 ; Fiten, 12.

[93] Yani müslümanlar arasinda meydana gelecek haksiz bir savasa katilanlara da sâmil kilmistir.

[94] Bakara 2/284.

[95] Bakara 2/285-286.

[96] Bu ve benzeri rivayetler için bkz. Ibn Kesir, 1/338.

[97] Hacc 22/78.

[98] Neshin söz konusu olmasi için, baslangiç itibariyla o hükmün maksud olmasi ve sonradan ortadan kaldirilmasi gerekir. O zaman onlarin anlayislari yerinde olur ve bu takdirde konu disma çikmis olur.

[99] Bu söz, mütekaddimîn ulemânin istilahina göre neshin tahsis olmasi esasi üzerine mebnîdir. Açiklasa daha iyi olurdu.

[100] Bu küllî kaide, Allah Teâlâ'nin insanin zihninden geçmesi gibi seylerle yükümlü tutmayacagina; çünkü bu gibi seylerin dinde güçlük (harec) ve hatta takat üstü yükümlülük doguracagina bir karinedir. Buna ragmen onlar, inen âyeti lafzin terkip Öncesindeki kapsami üzere umumî olarak almislar, böyle bir anlayisa mani olan ser'î kullanilis seklini dikkate almamislardir. Rasûlullah {s.a.) da onlarin bu anlayislarini onaylamistir. Bunun sonunda Allah'in hiçbir kimseye takatinin üstünde yük yükleme-yecegini belirten âyet gelmis ve onu tahsis etmistir.

[101] Nisa 4/115.

[102] Hûd 11/5.

[103] Buhârî, Tefsir, 11/1 ; Ibn Kesîr, 2/436.

[104] Mâide 5/44.

[105] Allah'in indirdikleriyle hükmetmeyenlerin kâfir, zâlim ve fâsik oldugunu belirten âyetîer (5/44, 45, 47), Ibn Abbâs'm da ifade ettigi gibi yahudiler özellikle de Kureyza ve Nadir ogullari için inmistir. Müslim'in Berâ'dan rivayetine göre ise bütün kâfirler için inmistir.

[106] Ayri (munfasil) tahsis delillerinden biri de nüzul sebebi vb. seylerdir. Ancak müellifin bu meyanda zikretmis oldugu sey, bundan daha kapsamli bir mânâdir. Halin geregi sadece sebebin hususiyetine münhasir degildir. Onun maksadi, Hz. Ömer'in ve Muâviye'nin sözlerinde de açikça görüldügü gibi daha kapsamlidir.

[107] Çogunluk âlimlerin (cumhur) görüsü, itibarin lafzin umumuna oldugu ve sebebin hususîligine olmadigi dogrultusundadir. Tartisma konusu, müstakil âmm bir lafzin, özel bir sebep üzerine bina edilmesi haliyle ilgilidir. Meselâ: Hz. Peygamber'in (s.a.), içerisine cife (les) atilan Bidâ'a kuyusu hakkinda kendisine soru sorulmasi üzerine: "Allah, suyu temiz ve temizleyici (tahûr) yaratmistir; onu hiçbirsey pisletmez" buyurmasi gibi. Keza Meymûne'ye ait murdar olarak ölmüs bir koyunu gördügünde: "Her bir deri, tabaklandiginda temiz olur" buyurmasi gibi. Imam Safiî'den çogunluk âlimlerin aksine itibarin husûsî sebebe ait oldugu görüsü nakledilmistir. Çogunluk ona karsi pek çok delil ortaya koyarak onun görüsünde isabetli olmadigini, itibarin lafzin umumuna oldugunu öne sürmüstür.

[108] Yani her iki uç da onu kendi tarafina çekmek için ugrasir.

[109] Çünkü bu âyetlerin altina mü'minlerin de sokulmasi uygun degldir.'

[110] Yani müskil olarak gösterilen diger âyetler.

[111] Yani o, Sâri'in ilgili kasdi oraninda umumdur. Onlar umumu bizzat âmm olan lafzin üzerine kapanmakla anlamamislar; keza hususu da onun bir tahsis oldugu, lafzin kapsamina dahil olan birseyin çikarilmis oldugu açisindan anlamamislardir ki, tahsis delili (muhassis), yollarindan bir yolla ayn (munfasil) olsun.

[112] Yani ilgi zamiri. (Ç)

[113] Ve bunda bir tahsis yoktur, Zeyd'e delâleti bakimindan da hakikattir. Bu Ebu'l-Huseyn'in görüsü olmaktadir. Ona göre müstakil olmayan sart, istisna, sifat... gibi seylerle tahsis yapilmasi durumunda, geride kalan için lafiz,

hakikat olur. Çünkü bu zikredilenler, maksûd olan mânâya delâlet eden seyin birer parçasi haline gelmislerdir. Bu parçalar biriikte, artik ilk konulduklari mânâlar için degillerdir ve yeni bir medlulleri vardir.

[114] Çünkü, kendisinden bazi fertlerinin çikarilmis oldugu âmm, -"Cimrileri hariç, TemimoguHarma ikram etti" sözünde oldugu gibi- umumu üzere hem delâlet hem de murad bakimindan bakîdir ve bunun tahsis görmüs âmmla bir ilgisi yoktur. Müellif burada on sayisini Örnek vermistir; fakat sayi isimlerinin umum ile ilgisi yoktur. Ancak onun amaci, istisnanin, yediye delâlet eden sözün bir parçasi oldugunu ifade etmektir ve bu konuda o, sifattan daha açiktir.

[115] ikincisi, birinci üzerine terettüp eder. Çünkü lafiz, kaydi ile birlikte murad olunan miktari verince, kasit itibariyla tahsise mahal kalmaz.

[116] Meselâ söyle tasavvur etmesi gibi: (Mâ raeytü racülen sucâan) örneginde olumsuzluktan sonra gelen racül (adam) kelimesi âmmdir, arkasindan gelen sifat onu, ânimin nev'ilerinden birine kasretmistir. Bu halde racül kelimesinin muhtevasi, sifat gelmeden önceki kapsadigindan daha azdir ve bu muhteva, onun kendisi için konulmus oldugu sey (mâ vudia leh) degildir; dolayisiyla mecaz olur.

[117] Bu, sîgayi asli vaz'mdan çikarmamaktadir; sadece vaz' çesitleri arasinda murad olan vaz'i ortaya çikarmaktadir.

[118] Tasinilan mecazî mânâ ile, tahsisten sonra kalan mânâ arasinda açik fark oldugu için nazîri demistir. Çünkü birincisi yani mecazî mânâ, lafzin hakikat üzere kendisi için konulmus oldugu seyin bir parçasi degii-dir; ikincisi ise, lafzin kendisi için konulmus oldugu seyin bir parçasidir. O yüzden tahsis sonrasinda lafzin, hala hakikat oldugunu söyleyenler olmustur.

[119] Yani geçen cevaptan anlasildigina göre sonuç aynidir. Onlar her ne kadar tahsis ve âmmin kapsami dahilinde bulunan bazi fertlerin çikarilmasi gibi isimler veriyorlarsa da, istinbat ve hüküm çikarma sirasinda lafizlarin kullanilisina ait vaz' sekline itibar etmekte, lafzin terkip öncesi muhtevasina bakmamaktadirlar. Bu durumda sonuç aynidir ve aradaki ihtilaf tamamen sözde kalmaktadir.

[120] Yani mübeyyen ile tahsis edilmis âmm. Meselâ zimmî ile tahsis edilen "Müsrikleri Öldürün" âmm hükmü gibi. Mücmel ile tahsis edilen âmm ise ittifakla hüccet degildir. Çogunluk ulemâ, mübeyyen ile tahsis edilmis ânimin, geride kalanda mutlak olarak hüccet oldugu görüsündedir. el-Belhî ise, munfasil ile degil de muttasil delil ile tahsis edilmisse hüccettir, demistir.

[121] Çünkü, hüccet olmadigini iddia eden kimse delilinde söyle diyecektir: 'Amra lafiz, tahsis gördügü zaman, diger müsemmâlari hakkinda mecaz olur. Hatta onun altinda bulunan müsemmâlar, mecaz konusunda çesitli mertebelerde bulunur. Bu durumda lafiz mücmel olur ve mutlaka ondan muradin ne oldugunun belirlenebilmesi için bir delile ihtiyaç duyulur" Görüldügü gibi, geride kalanin hüccet olusu konsundaki problem; tahsisin, lafzin kapsami altinda kalanlari mecaz kilmasi iddiasindan kaynaklanmaktadir. Müellifin görüsüne göre ise, mecaz olmamaktadir. Dolayisiyla âmmm, kastedilenlerin tümü hakkinda hakikat oldugu konusunda problem olmayacak ve o kastedilenler hakkinda hüccet olacaktir. Böylece onun delilligi konusunda mevcut bulunan görüs ayriliginin sebebi ortadan kalkmis olacaktir.

[122] Yani öyle olmasi gerekir. Muhalif durumda olan kimse, eger bizim dediklerimize vakif olsa ve muhalefetinin sebebinin ortadan kalkmis oldugunu anlasa, çogunluk ulemâ gibi o da, onun hüccetligini kabul edecektir.

[123] Yani az bir lafizla çok mânâlar ifade etme özelligi. (Ç)

[124] Mesele, dönüp dolasip müellifin sunu demesine gelmistir: Muttasil ya da munfasil ile tahsis dedikleri sey, aslinda tahsis degildir. Umum lafizli nasslar, her ne kadar Sâri'in muradindan daha fazla olan terkip öncesi muhtevalari ile kalmamislarsa da, onlar kullanilis sekîi ve Sâri'in maksatlari açisindan, sadece murad olanlari içerecek sekilde, makamin ve hal karinelerinin geregi üzere kullanilir. O, murad olunanlar hakkinda hakikattir; mecaz degildir. Bu karineler, tahsis görüsünü kabullenmeyi gerektiren mecazin karineleri gibi degil, mücmelin açiklayicilari (mü-beyyin) gibi kabul edilir.

Buna göre, âmmin kapsami içerisinden Sâri'ce maksûd olan miktar üzerinde ne müellifin ne de usûlcülerin görüslerine göre bir farklilik yoktur. Kur'ân'da yer alan âmm lafizli nasslara itibar edilecegi konusu da -âmm lafzin tahsis sonrasinda kalan kisma delâletinin kesin oldugu görüsüne göre- aynidir. Aklî, hissi vb. karinelere kendisi mücmelin beyani gibi bakmakta; digerleri ise muhassis olarak isimlendirmektedir. Eger biz, muhhassis olup olmadigini tam olarak arastirmadan âmm ile amel olunmaz diyorsak, ayni seyi, beyan edici deliller arastirilmadan mücmel ile de amel edilmez deriz. Bu durumda Kur'ânî küllî esaslarin iptali ve onlarla istidlalde bulunulamayacagi iddiasi nerede kaldi?! Sonra cevâmiu'l-kelimligin ihlâli nerede?! Çünkü âmmm içermis oldugu miktar tahsisten ya da beyandan sonra ayni olmaktadir. Bu durumda, müellifin meseleyi abarttigini söyleyebilirz.

[125] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/251-272

[126] Ruhsatin tarifinde getirilen "aslî hükmün sebebi mevcudiyetini sürdürmekle birlikte..." kaydi, kiyam farzinin (azimet hükmün) düsmediginin bir delilidir.

[127] Sanki sunu demek istiyor: Meselâ ögle namazi kesin farz olmak üzere azimet hüküm olarak dört rekat seklinde konulmustur. Bundan yolcunun durumu müstesnadir. Yoku ise, iki rekat olarak da dört rekat olarak da eda etse sahih olmaktadir ve bu durumda bu azîmet hükümden kesin olarak dört kilinmasi mecburiyeti kalkmis oluyor. Bu, azimet hükmünün delilinin umumunu tahsis demektir. (AUahii a'lem!)

[128] Bu ve bundan sonraki itiraz, birinci üzerine kurulmustur. Birinci izâle edildigi zaman, bunlar da kendiliginden gidecek kabildendir. O yüzden verilen cevapta, birinci itirazin cevabi, diger iki itirazin da iptali için yeterli görülmüstür.

[129] Bu görüse katilmak mümkün degildir. Çünkü her halükârda hitap sahibi ayni kisidir yani Allah'tir. Iki hitabin birinin Allah hakki yönünden, öbürünün kul hakki cihetinden gelmis olmasi arasinda fark yoktur.Bu cevapla itiraz izale edilmis degildir. Çünkü Allah Teâlâ, onu bir taraftan azimet hükümle kesin olarak mükellef tutacak, öbür taraftan da kul hakkini dikkate alarak kesin olmayan bir tarzda yükümlü tutacak. Tek bir konuda, birbirinden farkli olan hükümlerle yükümlü tutmak çeliski dogurur. Bu yükümlülüklerin sebebi ne kadar farkli olursa olsun, çeliski var olmaya devam eder ve onu ancak tahsis ya da azimetle ruhsat bahsinin keffâret özelligi gösteren seylerden olmadigi cevabi ortadan kaldirabilir.

[130] Yani teklifi tümden ortadan kaldirmayacak ölçüde bir mesakkatten dolayi. Burada unutma ve diger özürlerin takat üstü mü yoksa takat dahilinde ve fakat sadece mesakkat içeren özürler mi oldugu üzerinde durmak gerekiyor. Eger bu özürler, takat üstü kisimdan ise, o zaman teklifin düsmesi gerekir.

[131] Bunlarin ümmetten kaldirilmis oldugunu söyleyen hadis, yükümlülügün degil, bunlar sebebiyle azimet hükmün terki durumunda günahin kaldirilmis oldugunu ifade etmistir. Uyandiktan ya da hatirladiktan sonra onlarin kaza edilmesinin istenmesi bu mânânin delilidir.

[132] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/272-274

[133] Oradaki birinci delil hakkinda söyle demisti: "Gücü yetmeyen bir kimse, azimet hükümle muhatap sayilmaz ve hitap, takat üstü yükümlülügü kaldiran delillerle esastan kalkmis olur..." Bu delilin burada kullanilmasi konumuza uygun düsmez. Çünkü amaçlanan seyin aksine bir sonuç verir; hata ve unutma ile birlikte aslinda bir yükümlülügün olmadigi neticesini gerektirir. Sonra hitabi anlamak ve onu yerine getirmeye kadir olmak (kudret) yükümlülügün sartlaridir. Buna itiraz olarak yöneltilebilecek sarti bulunmayan sarhosun talâki konusuna da onun, hükmü sebebine baglamak kabilinden oldugu dolayisiyla teklifi bir hüküm olmayip, vaz*î hükümlerden bulundugu seklinde cevap vermislerdir. Bu, hem burada mesele hakkinda, hem de daha önce söylemis oldugu "Azimet hükmünün mesakkatten dolayi yerine getirilmis olmamasinin benzeri (nazîri), hata, unutma ve ikrah (zor kullanma)... gibi mazeretler sebebiyle asil hükmün bulunmamasidir..." ifadesine göre bir problem arzeder. Ancak söyle denilebilir: O, onlarin tümüne birden teklifin yönelik olmasi esasi üzerine cari olmaktadir. Buna da "her ne kadar ihtilafli ise de" sözüyle isaret etmis olmaktadir. Bu görüse göre sartin mânâsi, teklifin yönelmesinin sarti mânâsina olmayip, hesaba çekilmenin sarti anlamindadir. Müellif, Hükümler bölümünde "af mertebesi" bahsinde bu konu üzerinde genisçe durmus ve onun bes teklifi hüküm disinda birsey oldugunu belirtmis ve böyle olduguna ya da olmadigina dair delilier ser-detmisti. Sabit oldugunu gösteren yerler zikretmis ve konuyu burada bitirdigi gibi, aslinda konu üzerine fikhi pratik bir sonuç dogmadigini ve uygun olanin konuya hiç girmemek oldugunu belirterek son vermisti.

[134] Meselenin iki konu seklinde vaz' edilmesi, örnekleme kabilindendir; yoksa konu bundan daha da kapsamlidir. Üç af mertebesinden birinci nev'i hakkinda -ki bu muarizi güçlü olan bir delilin geregiyle amel etmek idi (bkz. [1/168])- ruhsatin geregi mevcut olmakla birlikte azimetle amel etmeyi oraya almisti. Keza helâl zanni ile içki içen kimsenin durumunu da oraya dahil etmisti. Ayni sekilde, ictihad mahalli bir konuda; nass, icmâ ya da küllî esasllara ters düsmemek kaydiyla kadinin hükmünde hata etmesini de o kabilden saymisti.

[135] Mâide 5/32.

[136] Yani aksine onu yasaklar; su kadar var ki, hatali olan kimseyi mazur gö-, ""r-ve sorgulamaz. Sunu demek istiyor: Müellife ait her fiille ilgili olmak üzere Allah Teâlâ'dan ya ibâha ya emir ya da yasak gelmis olacaktir. Burada ne emir ne de ibâha uygun degildir; o halde geriye onlarla ilgili yasagin yönelmis olmasi ihtimali kalmaktadir. Su kadar var ki, yasak olmasina ragmen Ailah Teâlâ onu sorgulamayacaktir; çünkü sorgulamak için gerekli olan sart yoktur. Bu, hiçbir olayin Allah'in hükmünden hâli olmayacagi ve af mertebesi hakkinda delil olarak kullanilabilir. Keza her ikisi de, müellifin bu ve önceki meselede üzerinde yürümekte oidugu esasin aksine, yukarida zikredilen iki sartin bulunmamasi halinde yükümlülügün temelden bulunmayacagi esasi üzerine mebnîdir

[137] A'râf7/28

[138] Nahl 16/90.

[139] Mâide 5/49.

[140] Talâk 65/2.

[141] Müellif, hayir aksine bu, kendisine yasaklanmistir demek istiyor. Ancak bu görüs, müctehidin hata ettigi zaman bir, isabet ettigi zaman iki ecir alacagina dair ulemâ arasindaki ittifak sebebiyle bir problem ortaya çikarir. Her müctehide göre -ister müfti, ister kadi durumunda olsun- bu husus aynidir. Bir kimse kendisine yasak edilen bîrsey sebebiyle sevap alabilir mi? Niçin "Mükellef, kendi nazari ve içtihadina göre onunla memurdur ve o ancak bu kadari ile yükümlü olabilir; o hiçbir zaman tahkik üzere onunla memur degildir, o yüzden de ifsad ettigi seyi telafi etmek için yeni bir emir gelmistir" denilmiyor? "Emirler arasinda fark yoktur..." sözü dogru degildir; bilakis fark açiktir ve bizzat hükümlerin maslahatlar üzerine bina edilmesi ilkesi bunu gerektirir. Çünkü fiili isleyen ve hâkim için yükümlülük, kendi gücü dahilinde olan ve dogru zannettigi seydir. Zanmnm hata oldugu ortaya çikar ve bundan bir fesad ya da bir baskasina zulüm dogarsa, bu zulmün izalesi için yeni bir yükümlülük gelir ve bu, maslahatlara itibar etme ve hükümlerin onlar üzerine bina edilmesi kabilinden olur. Bu konuda, af mertebesi ya da her olay hakkinda Allah'a ait bir hüküm bulunmasi gerekmez esasi üzerinden yürünecek olsaydi, durum daha açik olurdu

[142] Bu da maslahatin dikkate alinmasindan baska birsey degildir. Bu durumda onun mahza taabbudîlik esasi üzerine câri oldugunu söylemek su götürür

[143] Müellif, Mukaddimeler'de pratik bir degeri olmayan konulara girmenin ilmi bir degeri olmadigini belirtmisti. Buna ragmen o, bu konuyu Hükümler bölümünde "af mertebesi" adi altinda genisçe ele almisti. Burada ise, mücerred tahsis ile olan münasebetinden dolayi -ister ondan sayilsin, ister sayilmasin- sadece temas etmekle yetinmistir.

[144] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/274-277

[145] Yani tam olarak yapilmasi halinde.

[146] Yani, cüziyyâtin büyük çogunluguna uygulanmissa.

[147] Yani hakkinda bir nass olmasa bile. Tabiî bu durumda hükmün zannî türünden olacagi açiktir

[148] Mubah kilinmasindan maksat izindir. Ölecegi nden korkmasindan kastedilen de daha genel anlamda mesakkattir. Gerçek ölüm tehlikesinin oldugu zaman ise haram olan seyin yenmesi mubah degil vacip olur.

[149] Müellif, görüldügü gibi birinci delil ile ikinci delilin sonucunu birlestirmistir. Çünkü istikrayi manevî tevatürün isbati için bir yol olarak kullanmistir. Söyle ki: Bu cüz'îler isbati murad olunan külliyi tazammun etmektedirler. Çokluklari ve farkliliklarina ragmen onlarin ortak bir nokta üzerinde birlesmis olmalari, bu sonucu vermektedir.

[150] "Onun zimninda sabit olur" demesi, konumuzun Hâtem'in cömertligi gibi bilinen manevî tevatürden olmamasmdandir. Çünkü cömertlik bir cüz'înin yani Hâtem'in vasfidir. Onun cömertligi ile ilgili nakledilen her özel olay dogrudan onda bulunan bu vasfi isbat seklinde kendisini gösterir. Cüziyyâtin istikrasi sonucunda umumun ya da küllinin ispati ise böyle degildir; her cüz'î dogrudan âmmin umumunu isbat edici degildir ki onlarin tümünden bilinen anlamda manevî tevatür dogsun. Bilakis bu âmm ve küllî mânâ, cüz'îlerin istikrasi zimninda ortaya çikar yani bu tür cüz*îlerin çoklugu ve farkliliklari, hükmün belli bir cüz'îye has olmadigini ortaya koyar. Müellifin demek istedigi budur.

[151] Beyhakî'nin belirttigine göre Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, görenler vacip oldugunu zannederler düsüncesiyle kurban kesmezlerdi. Ibn Abbâs, V Bilâl, Ibn Mesûd ve Ibn Ömer'in de ayni sekilde hareket ettikleri rivayet edilir.

[152] Islâm ahkâmini iyi bilmeyenlerin, namazin iki rekat oldugunu zannedeceklerinden endise ederek, yolculuk hükmüne ragmen Mina'da namazi kisaltmadan dört rekat olarak kildirmis ve söyle demistir: "Süphesiz namazi kisaltmak Rasûlullah'in (s.a.) ve iki arkadasinin sünnetidir. Fakat cahil insanlar türedi, (iki rekat kildirdigimda) bunun sünnet edinilmesinden korktum" (Ç)

[153] Bakara 2/104.

[154] En'âm 6/108.

[155] Hadisin devami söyledir: "Kisi anne ve babasina söver mi? Yâ Rasûlal-lah!" dediler. Hz. Peygamber (s.a.) söyle

cevap verir: "Evet, birinin babasina söuer; o da onun babasina söver; onun annesine söver, o da onun annesine söver" (Müslim, Iman, 145 ; Tirmizî, Birr, 4 ; Ahmed, 2/164, 195, 214, 216).

[156] Mahiyetler azalip eksilmezler. Dolayisiyla akliyyâtta, cüziyyâtin hep ayni hükme dahil olmalari gerekir. Iki mümasil, zâti sifatlarin tümünde müsterek olurlar ve bu sifatlar o seyi kendileriyle niteleme sirasinda zâtin ötesinde ziyade bir mânâya ihtiyaç göstermezler. Meselâ insana nisbetle insanlik, hakikatlik, seylik sifatlan gibi. Bunlara tekabül eden bir de manevî sifatlar vardir. Bunlar, kendileriyle birseyin nitelenmesi sirasinda, o seyin zatina nisbetîe ek bir mânânin göz önünde bulundurulmasina ihtiyaç gösterir; meselâ cisim için bir yer tutmakta olmasi (tahayyüz) ve sonradan var olmasi (hudûs) gibi. Mümasil olan iki seyin, vacip, mümkin ve mümtenî olan her özellikte müsterek olmalari gerekir. Ikisinden birine verilen her hüküm, mümaseleti gerektiren her konuda digerine de ayni sekilde verilir. Bunun disinda kalan ve hakikat üzerine zâid bulunan haricî vücûda tâbi olan hususlara gelince, bunlarda mümasil olan iki seyin farklilik göstermeleri caizdir. Meselâ Zeyd'in uzun ve cahil olduguna hükmedilirken, Amr'm kisa ve âlim olduguna hükmedilebilir. Ikinci itirazda "Hususîlik, bir ya da daha fazla konuda âmm olan mânâda bulunmayan bir ayricaligin olmasini gerektirir" derken bu husus kastedilmektedir. Bu, akliyyât konusunda hususî özellikler bulundurabilen haricî vücûda nisbetle geçerlidir.

[157] Bu üçüncüsü, aslinda ilk iki yönden ayri seyler degildir; aksine daha önce geçen "Bunlar (yani vaz'î mesâil), ihtiyar esasina uygun olarak konulmustur; ihtiyara göre ise birsey ile benzeri arasini ayirmak, birsey ile ziddini ve çelisenini bir arada cem etmek sahihtir" seklindeki sözünün açiklanmasina ve genisletilmesine yöneliktir. Burada eger; daha önce geçenler caizligini gösterirken bu üçüncü bilfiil vuku buldugunu göstermekte ve örnekler vermektedir, denilecek olursa, dogrudur ancak yine de \yeni birsey getirmemektedir ve bu örnekleri birinci için vererek onunla birlestirebilir, deriz. Cevaplar farkli oldugu için ayri bir yön olarak koymus olabilecegi de söylenebilir. Nitekim müellif de buna isarette bulunmustur.

[158] I'lâmu'l-muvakkiîn'in ikinci cildinde burada zikredilecek olanlarin çogu hakkinda doyurucu cevaplar vardir.

[159] Yani maddî pislikleri ve onlarin eserlerini su gibi giderici bir özellik tasimadigi halde.

[160] Muhsanhk, mesru evlilik içerisinde yapilan iliski sonrasinda kazanilan bir sifattir. Zina olayinda recinin uygulanmasi için bir sart olarak aranilir. (Ç)

[161] Cariyenin avret mahalli, hür kadinlardan farkli olarak erkeklerinki gibidir.(Ç)

[162] Kadinin rahminde çocuk olup olmadiginin anlasilmasi için beklenmesi.

(Ç)

[163] Kisas cezasi maktulün velileri tarafindan affedilse bile, katil bu fiiliyle toplum güvenligini ihlal ettigi için devlet baskani tarafindan ayrica cezaya çarptirilir. <Ç)

[164] Yani bu gibi seyler her ikisi için de uygun iken sadece erkeklere has kilinmistir. Halbuki olmasi gereken bunlarda erkeklerle kadinlarin esit tutulup ayricalik taninmamasi idi.

[165] Hadiste, henüz yemek yememis erkek sabinin bir kisinin kucagina akitmasi durumunda sidigi üzerine su dökülmekle yetinilecegi; ayni seyi kiz çocugunun yapmasi durumunda ise yikanacagi belirtilir, {bkz. Ebû Dâvûd, 1/102) (Ç)

[166] Meselâ cumanin farz olmayisi gibi.

[167] Geriye itiraz sadedinde ileri sürülen "Vaz'î mesâil ise böyle degildir. Çünkü bunlar aklî meseleler gibi konulmamistir. Aksi takdirde o da bizzat onlar gibi olurdu ve vaz'î olmazdi...." sözüne cevap kaliyor. Bu, herhangi bir delile dayanmayan kuru bir iddia oldugu için, müellif ona cevap verme ihtiyacini duymamistir. Çünkü birseyin, bir baska seye herhangi bir konuda benzer olmasi, onlarin ayni kisimdan olmalarini gerek-tiremez. Eger o sey, aklî ise aklî olmada, ser'î ise ser'î olmada devam eder.

[168] Geriye itiraz sirasinda ileri sürülen "Delilin bulunmasi halinde ise, âmm hükmün elde edilmesi için o cüz'îlere sarilmanin bir mânâsi kaimaz. Zira o delilin umum sîgasi, böylesi uzun yorucu bir isten müstagni kilacaktir." sözünün cevabi kaliyor. Müellif buna da cevap vermeye ihtiyaç duymamistir. Çünkü bu delilin illâ da âmm lafzî bir delil olmasi gerekmez. Daha önce sözü edilen cüz'îlerin istikraya tâbi tutulmasi yolu ile elde edilmis bir delil de olabilir. Bu ise âmm bir lafiz içermeyen bir delildir.

[169] Bakara 2/108.

[170] Bakara 2/65.

[171] Daha önce geçmisti [1/289].

[172] Tirmizî, Sehâdet, 2.

[173] Ümmüveled, efendisinden çocuk doguran cariye demektir. (Ç)

[174] Hadis daha Önce geçmisti [1/296]. Ümmü Muhabbet, kendisine ait bir cariyeyi Zeyd'e veresiye sekizyüz dirheme satmis, sonra ondan altiyüz dirheme pesin olarak geri almisti. Cariye aynen kendi mülkünde kaldigi için, sonuç altiyüz dirhemin veresiye sekizyüz dirheme satilmasi sekline dönüsmüstü.

[175] Bu da dolayisiyla onun sedd-i zerâi' ilkesini benimsemis oldugunu gösterir.

[176] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/277-285

[177] Yani ibâdetler, muamelât, evlilik hukuku gibi çesitli alanlarda kullanilir ve tekrarlanirsa.

[178] Isrâ 17/15.

[179] Meselâ diyetin âkile üzerine konulmasini gerektiren delillen gibi. Bu âyet için sözü edilen seylerin aynisi, "Insan için ancak çalistiginin karsiligi vardir" (53/39) âyeti için de vâriddir. ölü adina hacc yapilabilecigini, onun adina oruç tutulabilecigini gösteren deliller bu esas karsisinda tevil edilir. Bu konuda "ameller ve ibâdetler konusunda niyabet" bahsinde söz edilmisti.

[180] Daha önce geçmisti [2/46].

[181] Meselâ burada söz konusu olan, nakledilen icmâ ile, birinci kisma ait olan bu kaide arasinda oldugu gibi.

[182] Müellif bununla Sayrafi'nin muhalefetine isaret etmek istiyor. Imâmul-Harameyn onun bu muhalefeti hakkinda: "O itiraz akli basinda birinden çikmis sayilmaz. O, sadece kalin kafaliliktan ve inattan çikmis bir sözdür" demistir.

[183] Yani bu durumda arastirma yapmak abes olur.

[184] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/285-289

---

# BESINCI FASIL
# MÜCMEL[1] VE MÜBEYYEN (ICMAL VE BEYAN)

**BIRINCI MESELE:**

Hz. Peygamber, söz, fiil ve takrirleri[2] ile, açiklamakla görevli oldugu konulari beyan etmekteydi: "Sana da insanlara gönderileni açiklayasin diye Kur'ân'i indirdik" [3]

Hz. Peygamber sözlü beyanda bulunurdu. Meselâ talâkla ilgili hadislerinde: "Allah'in, dikkate alinarak kadinlari bosanmasini emrettigi iddet iste budur" [4]buyurmasi gibi. (Rasûlullah, hesaba çekilen kimsenin azap görecegini ifade etmesi ü-zerine) Hz. Âise, kendisine "Amel defteri kendisine sagindan verilen kimse, kolay geçirecegi bir hesaba çekilir'[5] âyeti hakkinda ne demeli?" diye sormustu. Buna: "O sadece arzdir" buyurarak açiklama getirdi.[6]"Münâfikin alâmeti üçtür:" sözünden ne kastettiklerini soran birine de: "Ondan size ne? Ben onunla sunu sunu kastettim. .." demistir.[7]

Ayni zamanda fiilleri ile de beyanda bulunuyordu[8] "Ona benim öyle yaptigimi bildirseydin ya'[9] Allah Teâlâ da söyle buyurur:

"Onu seninle evlendirdik ki, evlatliklari esleriyle ilgilerini kestikleri zaman onlarla evlenmek konusunda mü'minlere bir sorumluluk olmadigi bilinsin"[10] Hz. Peygamber namazin nasil kilinacagini, haccin nasil yapilacagini fiilleri ile açiklamis ve konuyla ilgili olarak: "Beni nasil namaz kiliyorken görüyorsaniz siz de öyle kilin" "Hac vecibelerinizi benden alin"

buyurmustur.[11]

Hz. Peygamberdin ikrari da ayni sekilde beyan oluyordu. Bir fiilin islendigini bilir ve ona karsi -bâtil ya da haram olmasi halinde- tepkisini göstermeye de imkâni bulunur ve buna ragmen onu onaylarsa, bu da bir beyan çesidi olur. Meselâ usûlcülerin Müdlicli Mücezziz meselesi[12] hakkinda ortaya koyduklari gibi. Bütün bunlar usûl kitaplarinda açiklanmistir. Ancak biz, buradan hareketle bir baska noktaya gelmek istiyoruz ki o da sudur: [13]

**IKINCI MESELE:**

Âlimler, Hz. Peygamber'in vârisleridir. Dolayisiyla onlar hakkinda beyan, mutlaka onlarin âlim olmasi hasebiyle olacaktir. Buna iki husus delâlet eder:

1.

Âlimlerin, peygamberlerin varisleri[14] oldugunun sabit olmasi. Bu sahih ve sabit bir husustur. Alimlerin vâris olmasindan, beyan konusunda vâris oldugu kimsenin yerini almalari lâzim gelir. Peygambere beyan farz olduguna göre, ayni sekilde vârise de farz olacaktir. Beyan konusunda, delillerden müskil ve mücmel olanin açiklanmasi ya da kullanilacak delillerin ortaya konulmasi arasinda fark yoktur. Tebligin esasi, ser'î hükümlerin açiklanmasi dir. Tebligden sonra, (âlimler tarafindan) yapilan teblig de, ilk teblig gibidir.

2.

Âlimlere nisbetle bu konuda gelen deliller. Meselâ, Allah Teâlâ söyle buyurmustur: "Gerçekten, Allah'in indirdigi Kitap'tan birseyi gizlemede bulunup, onu az bir degere degisenler var ya, onlarin karinlarina tikindiklari ancak atestir[15]"Hakki bâtila karistirmayin ve bile bile hakki gizlemeyin[16]"Allah tarafindan kendisine bildirilen gerçegi gizleyenden daha zâlim kim olabilir[17] Hadiste de söyle buyurulur: "Dikkat edin! Burada bulunanlariniz, bulunmayanlara teblig etsin[18]"Hased (gipta) ancak iki kisi hakkinda caizdir: Birincisi, Allah'in kendisine mal verdigi ve o mali hak yolunda harcamaya muvaffak kildigi kimsedir, ikincisi de, Allah'in kendisine hikmet (ilim) verdigi kimsedir; onunla amel eder ve onu ögretir[19]"Kiyamet alâmetlerinden biri de, ilmin kaldirilmis olmasi[20] ve cehaletin ortaya çikmasidir[21] Bu konuda vârid olan hadisler pek çoktur. Beyan görevinin âlimler üzerine vacip oldugunda herhangi bir görüs ayriligi yoktur. Beyan ise, gelen nasslara ve yönelen yükümlülüklere ait ilk açiklamalari kapsar. Bütün bunlar, âlimin, âlim olmasi hasebiyle beyan ile görevli oldugunu ortaya koyar. Durum böyle olunca, bunun üzerine bir konu daha bina edilir: [22]

**ÜÇÜNCÜ MESELE:**

Beyan, hem söz hem de fiil ile gerçeklestigine göre, bunun Hz. Peygamber'e nisbetle oldugu gibi, âlimlere nisbetle de gerçeklesmis olmasi gerekir. Selef-i sâlih iste bu sekilde kendilerine uyulan kimseler olmuslardir. Buna onlardan nakledilen bir çok söz delâlet etmektedir. Nitekim bunlar, konunun islenmesi sirasinda ortaya çikacaktir. O yüzden sözü simdi burada uzatmak istemiyoruz; zira tekrar olacaktir[23] .

**DÖRDÜNCÜ MESELE:**

Eger beyan, söz ve söze uygun fiil ile gerçeklesmisse, bu beyânin en üst mertebesini teskil edecektir. Taharet, oruç, namaz, hacc ve benzeri ibâdet ve âdetlerle ilgili hükümlerin beyan edilmis olmasi gibi. Eger bu ikisinden biri ile gerçeklesmis ise, o da beyandir; su kadar var ki, her biri yalniz basina bir yönden beyanin en üst mertebesine nisbetle noksan; diger bir yönden de beyanin en üst noktasina ulasmis olur.

Meselâ fiil, husûsî muayyen sekillerin beyani konusunda sözlü beyanlarin yetisemeyecegi bir dereceye ulasir. Bunun içindir ki Ra-sûlullah , ümmetine namazi -Cibril'in kendisine yaptigi gibi- fiilî beyan ile açiklamistir. Keza hacci ayni sekilde bizzat icra etmek suretiyle ögretmistir. Taharet hükümleri de ayni sekildedir. Gerçi bunlar hakkinda sözlü beyan da gelmekle birlikte, asil beyan fiil ile yapilmistir. Kur'ân'da yer alan taharet nassi, bizzat Hz. Peygamber tarafindan icra edilen fiilî beyan sekline vuruldugu zaman, duyular yoluyla elde edilen bilgi, nassdan akil yolu ile elde edilen bilgiden elbette ki daha güçlü ve açik olacaktir.[24] Kaldi ki Hz. Peygamber insanlara indirileni kendilerine açiklamak için gönderilmistir. Farzedelim ki Hz. Peygamber Kur'ân'da yer alan nassdan özel olarak anlasilamayacak bazi detaylari kendisine gelen özel bir vahye (vahy-i gayr-i metluuv) istinaden eklemis olsun. Beyan sonrasinda bu ilaveler, Kur'ân nassina vuruldugu zaman, nass onlari reddetmez; aksine kabul eder. Mese-lâ, abdest âyetini ele alalim: Hz. Peygamber'in abdesti a-lis sekli bu âyete vuruldugu zaman, nassin onu hiç kuskusuz kapsamis oldugu görülür. Hacc âyeti ile, Hz. Peygamber'in bizzat hacci ifâsi yani fiilî beyani arasinda da durum aynidir. Eger fiilî beyan olmasa da biz nass ile basbasa birakilacak olsaydik, o nasslardan bütün bunlari anlamak mümkün olmazdi; aksine daha az sey anlasilirdi. Fiil ile sözlü beyanin arasindaki iliski her zaman için böyledir.[25] Hatta âdeten, söylenecek bir sözün terkip mânâsi için -sözden anlamis oldugu seyin geregi üzere fiili isledigi zaman eksiksiz, fazlasiz ve amacindan saptinlmaksizm sözden maksûd olacak sekilde-duyulara hitap eden fiillerden bir nazîri bulunmamasi uzak bir ihtimaldir. Her ne kadar basit sekilleri mutat olsa da, namaz, hacc, taharet vb. gibi (sonradan degisik muhtevalar alan seylerde ise sözlü beyan bizatihi yeterli degildir.[26]) Bu gibi durumlarda maksada, fiilî mânâsi basit olan veya

mutatta bir naziri bulunan söz yaklastirmis olur. Bu durumda söz, mutat olan fiile atif yapmistir.[27] Beyan da mücerred söz ile degil iste bu fiille hasil olmustur. Durum böyle olunca, beyan hakkinda söz, her yönden fiilin yerini tutmus olmaz. Dolayisiyla bu açidan ele alindiginda fiil daha açik beyan sekli olmus olur.

Fiil, bir baska yönden ise sözlü beyandan geri kalir. Söyle ki: Söz, umum ve husus için haller, zamanlar ve sahislar hakkinda beyan seklidir. Çünkü sözlü beyan, bu sayilan seyleri vb. gerektirecek söz kaliplarina sahiptir. Fiil ise böyle degildir. Çünkü fiil, sadece faili, zamani ve hali üzerine münhasirdir; mahallinden asla bir baska yere sirayet etmez. Bu durumda eger biz meselâ Hz. Peygamber'in islemis oldugu fiil ile basbasa birakilacak olsaydik, bu fiilden bizim çikaracagimiz sonuç sadece Hz. Peygamber'in o fiili, falan vakitte ve falan sekil üzere islemis oldugunu ögrenmemiz olacaktir. Bunun ötesinde düsünmemiz gerekecektir: Acaba bu fiilin yapilmasi sadece o hale mi hastir; yoksa bütün hallerde mi islenmesi istenilmistir? Acaba o fiil sadece o zamânâ mi hasti, yoksa her zaman için mi geçerlidir? Acaba o fiil sadece Hz. Peygamber'in kendisine mi hasti? Yoksa bütün ümmeti için hüküm ifade eden bir fiil miydi? Bütün bunlardan sonra tekrar bir degerlendirme yaparak islemis oldugu bu fiilin ser'î hükümlerden hangisi altina girdiginin tesbitini yapmak gerekecektir. Bu ve benzeri sorular bizzat fiilin kendisinden anlasilamayacak seylerdir. Iste bu yönden ele alindigi zaman fiil, sözlü beyandan noksan kalmaktadir. Dolayisiyla fiilin her yönden sözlü beyanin yerini tutmasi sahih degildir. Bu husus, basit bir düsünce sonrasinda ortaya çikacak kadar açiktir. Fiilî beyanin bu eksikliginden dolayidir ki, Allah Teâlâ söyle buyurmustur: "Süphesiz Allah Rasûlünde sizin için güzel bir örnek vardir'[28] Hz. Peygamber de iba- detleri fiilen icra ederek beyan ettikten sonra söyle buyurmustur: "Beni nasil namaz kiliyorken görüyorsaniz siz de öyle kilin"Hac vecibelerinizi benden alin [29] Böylece beyanin sonuna dek sürdügünün bilinmesi istenmistir. [30]

Fasil:

Bu huhus sabit olduktan sonra, bu iki beyan çesidi arasinda mutlak bir tercihte bulunmak[31] sahih olmayacaktir. Dolayisiyla: "Beyan açisindan hangisi daha açiktir? Söz mü? Yoksa fiil mi?" demek dogru olmayacaktir. Zira her ikisinin bir mahalle isabet edebilmesi için, o mahallin -eger varsa- benzeri mutat olan basit bir fiil olmasi gerekir. Ancak bu halde biri digerinin yerini tutar ve iste o zaman: "Hangisi daha açiktir? veya "Hangisi daha evlâdir?" denilebilir. Meselâ sünnet mahallerinin karsi karsiya gelmesi halinde guslün gerekecegi meselesinde oldugu gibi.[32]Zira bu, -meseleyi bu kabilden sayanlara göre[33]- hem fiil hem de söz ile beyan edilmistir.

Bu söz ve fiilden ortaya çikan, onu mücerred islemis, sonra da gusletmis olmasidir ve iste bu kadarinda söz ve fiil birbirlerinin yerini tutmaktadir. Bunun ötesinde guslün vacip, ya da mendup oldu-gu ve ümmetin de onunla yükümlü bulundugu hükmü ise sadece sözlü beyandan çikarilabilir. [34]

**BESINCI MESELE:**

Sözlü beyandan sonra ortaya konulan fiil:

a) Ya sözlü beyani destekler ve tasdik eder veya tahsis ya da takyid eder. Kisaca o beyandan kastedilen ne ise onu ortaya koymak için ona destek verir ve dogabilecek ihtimalleri ortadan kaldirir. Bu, fiilin söze uygun olmasi, ters düsmemesi halinde QIur.

b) Ya da onu tekzip eder veya ona sek ya da süphe sokar ve onun hemen kabullenilmesine mani olur. Tabiî bu da, fiilin sözlü beyana ters düsmesi durumunda olur.

Buna asagidaki hususlar delâlet eder:

1.

Bir âlim meselâ falanca ibadetin ya da falan fiilin vacip oldugunu haber verip, sonra bizzat kendisi de o seyi isler ve söyledikleri ile ters düsecek herhangi birsey yapmazsa, muhatap yaninda o seyin vacip oldugu inanci güçlenir ve o da onu yapmaya çalisir. Ondan isiten ve isittigi gibi de amel ettigini gören herkes öyle yapmaya çalisir. Yine mesalâ falanca seyin haram oldugunu bildirir, sonra kendisi de onu terkeder ve hiçbir sekilde onu isledigi, hatta yanindan bile geçtigi görülmezse, muhatap yaninda onun haber verdigi o seyin sihhati güç kazanir ve o da o seyden kaçinmaya çalisir. Ama böyle yapmaz da birseyin vacip oldugunu söyler ve sonra da bizzat kendisi o seyi yapmazsa veya birseyin haram oldugunu bildirir, fakat bizzat kendisi o seyi isleyecek olursa, onun sözünün hiçbir kiymeti kalmaz. Çünkü böyle bir durumda ona tâbi olan insanlarin kalpleri, -emrettigi seyi yapmasi, yasakladigi seyden de kaçinmasi halinde oldugu gibi- hiçbir zaman söylediklerine yatmaz. Bu durumda, fiilden dogan birsey, sözlü beyani zedeler ve bunun sonucunda su ihtimaller belirir: Ya sözün yoruma açik oldugu sonucu çikarilir; ya sözlü beyanda bulunanin yalanci oldugu inancina ulasilir; ya da sözün kaynaklarinda süphe olabilecegi kuskusu uyanir. Halbuki, din ya da dünya islerinde ulu kabul edilen kimselere nis-betle fiil ya da terklere uyulmasi cibillî bir duygu gibidir. Nitekim gözlemlerimiz bunu dogrulamaktadir. Bu durumda sözlü beyanda bulunana nisbetle söz, isledigi fiile tâbi gibi olur. Kisinin fiili sözüne uydugu oranda kendisine tâbi olunur ve örnek alinir.

Bunun içindir ki, peygamberler örnek edinme ve kendilerine uyulma konusunda en önde gelen insanlardir. Onlara tabi olanlar son derece

saglam baglanmakta ve söyledikleri her sözü tasdik konusunda kosmaktadirlar. Ayrica onlar mucize ve apaçik delillerle ilâhî teyide de mazhar olmaktadirlar (ve bunun sonucunda onlari yalanlamak, onlarin haber kaynaklarindan (vahiy) süphe etmek mümkün olmamakta ve sözlerim kabul ve tasdikten baska geriye ihtimal kalmamaktadir.) Ilâhî teyide mazhar olduklari delillerden biri de su anda konumuzu teskil eden, fiilin söze uygun düsmesidir. Etrafimizda olup bitenler hakkinda yaptigimiz gözlemler de bunu teyid eder. Meselâ bir doktor size falanca seyin zehir oldugunu ve dolayisiyla ona yaklasmamanizi söylese, sonra sizin önünüzde o seyi alsa; ya da sizde mevcut olan bir hastaliktan dolayi falanca yiyecegi ya da ilaci almanizi söylese, ayni hastalik kendisinde de olsa ve sonra ihtiyacina ragmen kendisi o ilaci kullanmasa; bütün bunlar verilen haberde ya da haberin anlasilmasinda bir hata oldugunu ortaya koyar ve bu yüzden kalp o haberi kabule yanasmaz. Allah Teâlâ söyle buyurur: "Kitabi okuyup durdugunuz halde kendinizi unutur da baskalarina mi iyilikle emredersiniz. Düsünmez misiniz?[35] "Ey inananlar! Yapmadiginiz seyi niçin söylersiniz?[36] Bu mânâyi ahde vefa ve dogru vaadde bulunma da destekler. Allah Teâlâ söyle buyurmustur: "Inananlardan, Allah'a verdigi ahdi yerine getiren erler vardir. Kimi bu ugurda canini vermis, kimi de beklemektedir[37] Ziddi hakkinda da söyle buyurmustur: "Aralarinda: Allah bize bol nimetinden verecek olursa, and olsun ki sadaka verecegiz ve iyilerden olacagiz diye O'na and verenler vardir. Allah, onlara bol nimet verince, cimrilik ettiler, yüz çevirdiler.

Zaten dönektirler. Allah'a verdikleri sözden caydiklari ve yalanci olduklari için O'nunla karsilasacaklari güne kadar Allah kalplerine nifak soktu[38] Görüldügü gibi, fiilin söze uygunlugu dogruluktan sayilmistir. Ilimleriyle âmil olan âlimlere göre, dogrulugun hakikati da iste budur. Ayni sekilde bir âlim, falanca seyin vacip ya da haram oldugunu bildirdigi zaman, o bununla bütün mükellefler için böyle oldugunu ve kendisinin de onlardan biri oldugunu söylemis olmaktadir. Bundan sonra eger bu sözüne uygun hareket ederse, dogru, muhalefet ederse yalan söylemis olacaktir.

2.

Insanlara dinlerini ögretmek için tayin olunan kimseler, hem söz hem de fiilleri ile bu isi yapmak üzere görevlendirilmis olmaktadirlar. Çünkü onlar Hz. Peygamber'in vârisleridirler. O, hem söz hem de fiilleri ile beyanda bulunuyordu. Ayni sekilde vârisin de mirasçisi oldugu kimsenin (mevrûs) yerine geçmesi ve onun yerini almasi gerekir; aksi takdirde gerçek varislikten bahsedilemez. Bilindigi üzere sahabe [ ra^mhu ] , hükümleri Hz. Peygamber'in sözlerinden, fiillerinden, takrirlerinden, sükûtundan ve tüm davranis seklinden aliyorlardi. Vârisin durumu da ayni sekildedir.

Dolayisiyla eger fiillerini muhafaza konusunda sözlerini muhafaza ettigi gibi davraniyor ve fiilleri sözlerini yalanlamiyorsa, onu takip eden kimseler hidayet üzere olacaklardir. Eger böyle degilse, arkasindan gelenler hidayet üzere olmayip, sapiklik üzere bulunacaklardir ve buna sebep de kendisi olacaktir. Sahabe, her konuda kendisine tâbi olduklari Hz. Peygamber'in kendilerine mubah kildiga fakat bizzat kendisinin islemedigi seyleri yapma konusunda bazen duraksiyorlar ve kendilerine sözlü olarak izin vermesine ragmen onun fiillerine uymus olmak için asiri bir hirs gösteriyorlar ve o seyleri islemiyorlardi. Çünkü onlar bu gibi durumlarda, kendilerine izin verilen seyin terkinin daha üstün olabilecegini düsünüyorlar ve bizzat Hz. Peygamber'in o seyi yapmamis olmasini da buna delil olarak kullaniyorlardi. Ne zaman ki, Hz. Peygamber o seyi isler, onlar da hemen isliyorlardi. (Hudeybiye sulhünde) umre için girilen ihramdan çikma, sefer esnasinda orucu bozma meselelerinde oldugu gibi. Evet, bütün bunlar sahihtir. Bu durumda, masum olmayan âlimler hakkinda ne demeli? Dolayisiyla onlarin, sözlerini fiilleri ile teyid etmek, nefislerine hakim olmak ve böylece hem kendilerini hem de kendilerine uyan kimseleri korumak konusunda daha fazla çaba göstermeleri gerekir.

Itiraz: Hz. Peygamber masumdur; hatadan korunmustur. Dolayisiyla onun sözlü beyanlarini açiklayici mahiyette olan fiil ve terklerine hata girmez. Masum olmayan kimseler yani âlimler ise böyle degildir.

Cevap: Bu itiraz geçerli degildir. Çünkü fiile uymanin terki konusunda bu ihtimale deger verecek olursak, ayni seyi sözlü beyanlar için de yapmamiz gerekir. O takdirde ise, hiçbir zaman önü alinamayacak bir fesad ve kapatilmasi mümkün olmayan bir gedik açilmis olacaktir. Dolayisiyla fiilin mutlaka söz mesabesinde tutulmasi gerekecektir. Iste bu yüzdendir ki, seriat âlimin zellesini çok büyük görmüs ve onun küçük günahlari büyük sayilmistir. Çünkü onun söz ve davranislari, genelde kendisine uyulan söz ve davranislar olmaktadir. Dolayisiyla onun sürçmesi durumunda -bu ister sözde olsun ister fiilde- mutlaka o diger insanlara da sirayet edecektir. Çünkü âlimler kendilerine uyulmak üzere konulmus kandiller mesabesindedir. Bu durumda eger onun isledigi zellenin zelle oldugu bilinecek olursa, o sey insanlarin gözünde küçülecek ve ona uyarak o seyin islenmesine karsi cüretkâr olacaklardir; o seyin kendisine duyduklari iyi zan sonucunda âlim tarafindan bilinen, fakat kendilerince bilinmeyen dinî bir ruhsat oldugunu düsüneceklerdir. Eger o seyin bir zelle oldugu bilinmeyecek olursa, bu defa da o sey sanki seriatin bir hükmü imis gibi kabul edilebilecektir. Bütün bunlar, o âlimin fiilinin sonucu olmaktadir.

Hadis-i serifte söyle gelmistir: "Benden sonra ümmetim hakkinda üç seyden korkuyorum" "Onlar nedir? Yâ Rasûlallah!" dediler. Rasûlullah söyle

cevap verdi: "Onlar hakkinda âlimin zellesinden, haksiz hükümden ve pesine düsülen heuâdan korkuyorum"[39] Hz. Ömer de söyle demistir: "Üç sey dini yikar: Âlimin zellesi, münâfikm Kur'ân'la mücadelesi, saptirici devlet baskanlari" Benzeri bir ifade Ebu'd-Derdâ'dan da nakledilmistir ancak o, "saptirici devlet baskanlari" sikkini zikretmemistir. Muâz b. Cebel de söyle demistir: "Ey Arap kavmi! Üç sey karsisinda ne yapacaksiniz? Bogazlarinizi koparacak dünya, âlimin zellesi ve münâfikin Kur'ân'la mücadelesi" Ayni söz, Selmân'dan da nakledilmistir. Âlimler, âlimin zellesini gemide açilmis delige benzetmislerdir. Bu delik sebebiyle gemi battigi zaman, içinde bulunan pek çok kisi de batmis olacaktir. Ibn Abbâs söyle der: "Âlimlerin sürçmesi yüzünden tebânin vay haline!" "Bu nasil olur?" dediklerinde söyle açiklamistir: "Âlim, kendi reyi ile birsey söyler. Sonra kendisinden Rasûlul-lah'i (yani onun sünnetini) daha iyi bilen birini bulur ve kendi görüsünü terkederek onunkini alir; fakat tabileri (eski görüsüne tâbi olmaya) devam eder"[40]

Bu sayilan seyler dini yikabilecek özelliktedir. Âlimin zellesi belirtildigi gibidir ve geminin delinmesine benzetilmesi gerçekçi bir benzetistir. Haksiz hükmün durumu da açiktir. Pesine düsülen hevâya gelince, o digerlerinin hepsinin esasim teskil eder. Kur'ân ile mücâdele ise, -eger güçlü ve asiri husumet sahibi biri tarafindan yapiliyorsa- en büyük fitnelerden biridir. Çünkü Kur'ân, gerçekten büyük bir güçtür ve onunla münafik dahi mücadele etse, iddiasini hak sekline dönüstürebilir ve o münâfikm tevili dogrultusunda ona uyanlar çikabilir. Iste bu yüzden Haricîler, ümmet hak-kinda büyük fitne olmuslar ve birçoklari onlarin fitnesine düsmüstür. Çünkü onlar yanlis iddialarim Kur'ân'a dayandirmislar ve yaptiklari tevilleri akilla desteklemislerdir. Bu yüzden de büyük bir fitne olmuslardir. Haktan saptirici devlet baskanlari da öyledir. Çünkü onlar, halk üzerinde sahip olduklari devlet gücü sayesinde hakki bâtila; bâtili da hakka çevirmeye muktedir olurlar ve Allah'in yolunu öldürürken, seytanin yollarina ilgi uyandirirlar. Insanlar için dünya fitnesinin tehlikeleri ise malumdur.

Konuyu özetleyecek olursak: Fiiller, eger sözlü beyan ile bir arada bulunacak olursa, yalniz basina sözlü beyandan daha güçlü olur ve toplum içerisinde örnek konumda olan insanlarin bizzat kendileri hakkinda fiillerine dikkat etmeleri gerekir; hatta bu husus göz önünde bulunduruldugu zaman, Örnek alinma durumunda olan ve beyan makaminda bulunan herkesin bütün söz ve davranislarini kontrol etmesi kendisine farz olur. Bu meyanda islenecek seylerin vaciple mendup ya da mubah olmasi; terke aileceklerin de mekruh ya da haram olmasi arasinda hiçbir fark yoktur. Çünkü onun fiil ve sözlerinin iki degerlendirme yönü vardir:

1. Kendisinin de mükelleflerden biri olmasi yönü. Bu açidan baktigi zaman

kendisi hakkinda hükümler (vacip, mendup, mubah, mekruh, haram olmak üzere) bes kategoriye ayrilir.

2. Sözlerinin ve fiillerinin Sâri' Teâlâ'nin koymus oldugu hükümlerin açiklanmasi ve izahi seklini almasi yönü. Örnek alinacak bir konumda olmasi hasebiyle böyle bir kimsenin bütün fiil ve sözleri kendisi hakkinda ya vaciptir[41] ya da haramdir; üçüncü bir hüküm yoktur. Çünkü o bu yönden beyan edici konumundadir. Beyan ise vaciptir. Bu durumda o,islenilecek ya da söylenilecek birsey ise, genel olarak islenmesi vacip fiil olacaktir. Eger islenmeyecek ya da söylenmeyecek birsey ise, onun da terki vacip ve islenmesi haram olacaktir. Nitekim birazdan bu hususu -Allah'in izniyle- açiklayacagiz.

Ancak bu durum, kendisine uyulacak kimseye nisbetle beyana ihtiyaç duyulmasi halinde taayyün eder: Beyana ihtiyaç da; ya isleme ya da terketmenin hükmünü bilmeme halinde, ya hükmün aksini itikat etme durumunda ya da hükmün aksine itikat edildiginin sanilmasi halinde olur.

Islenmesi matlup olanlar: Bu kismin beyani, eger vacip ise islemek (fiil) ile ya da islemege uygun düsen sözle olur. Mendup olup hükmü meçhul olanin durumu da aynidir. Eger mendup ise fakat vacip oldugu samlabilecek bir durumdaysa, onun beyani terk iledir veya terk ile birlesen söz iledir. Kurban kesmenin terki, Sevvâl'den alti gün oruç tutmanin terki[42]vb. gibi. Eger hakkinda talep olmadigi sanilan ya da (ihmal ve önemsememe sonucu) tümden terkedilebilecegi düsünülen birsey ise, onun da beyani islemekle[43] ve kesinlik zanni vermeyecek sekilde devamlilikla olur. Bu zamanlarda unutulmaya yüz tutmus sünnet ve menduplarm islenmesinde oldugu gibi.

Terki matlup olanlar: Bunlarin beyani, eger haram ise terk ile ya da terk ile desteklenen söz iledir. Eger mekruh ise ve hükmü bilinmiyorsa yine ayni sekildedir. Eger (öyle olmadigi halde) haram olduguna itikat edilebilecek ve beyanin da fiil ile olmasi tercih edilecek birsey ise, o zaman maksada kâfi en az miktarda ve en yakin sekil üzere fiil taayyün edecektir. Allah Teâlâ söyle buyurmustur: "Süphesiz Allah Rasûlünde sizin için güzel bir örnek vardir[44]"Zeyd, esiyle ilgisini kestiginde onu seninle evlendirdik ki, evlatlik-lari esleriyle ilgilerini kestiginde onlarla evlenmek konusunda mü'minlere bir sorumluluk olmadigi bilinsin[45] Cünüp olarak sabahlayan kimse hakkindaki hadiste de söyle denilir: "Ben oruç tutmaya niyetli oldugum halde cünüp olarak sabahlarim [46] Ebû Bekir b. Abdirrahman hadisinde ise Hz. Âise söyle der: Ta Abdarrah-man! Sen Rasûlullah'm yapmakta oldugu seyden yüz mü çeviriyorsun?" O: "Hayir, vallahi!" der. Hz. Âise: "Ben Rasûlullah hakkinda sehadet ederim ki, o ihtilamdan degil, cinsî iliskiden dolayi cünüp olarak sabahlardi ve sonra o gün oruç tutardi" demistir.[47]

Ümmü Seleme hadisinde de: "Benim de öyle yapmakta oldugumu ona haber verseydin ya"[48]buyurmustur. Ismail el-Kâdî, Ziyâd b. Husayn'dan, o da babasindan rivayet eder: Ibn Abbâs'i gördüm. Devesini sürüyor ve ihramli oldugu halde söyle bir recez tekrarliyordu:

O, cimâi (nenik kelimesi) kinâyesiz ismi ile zikretmisti. Kendisine: "Ey Ibn Abbâs! Sen ihramli oldugun halde cima sözünü agzina mi aliyorsun? (Bu âyette geçen "rafes" sözcügünün kapsamina girmez mi?)" dedim. O: "Süphesiz rafes, kendisiyle kadinlara yaklasilan seydir" dedi. Öyle gözüküyor ki, Ibn Abbâs, böyle bir yanlis telakkinin var oldugunu gördü ve bunu izale etmek için de bu recezi söyledi ve soru üzerine de açiklamasini yapti. Böylece haccla ilgili "felâ rafese velâ füsûka.[49] âyetininin mânâsini ve rafesten maksadin erkek ile kadin arasindaki iliski oldugunu beyan etmis oldu.

Eger talep bulundugu itikadi ya da islenmesine devam edilmesi inanci dogabilecekse, o zaman onun beyani, -eger bir esasi yoksa, veya asli olsa bile mubah kismindan ya da islenmesi durumunda günah yok anlamindaki kisimdan bulunsa- tümden terketmek yoluyla olacaktir. Nitekim Imam Mâlik'e göre sükür secdesinin[50] durumu böyledir. Keza yemekten önce ellerin yikanmasi konusu da -Abdulmelik b. Salih meselesinde Imam Mâlik'in beyan etmis oldugu üzere- böyledir. Bu insallah ileride[51] gelecektir.

Kisaca geçen açiklama ve örneklerde[52] dikkate alinan husus, asiri uçlardan ve sapmalardan kurtarici ve hak yola döndürücü maksada yeterli bir beyan seklinin talep edilmesidir. Kim, selef-i sâlihin davranislari üzerinde düsünecek olursa, burada anlatilanlar -Allah'in izniyle- iyice açiklik kazanacaktir. Bu genel beyanin bir de bes teklifi hükme ya da bir kismina nisbetle açiklamasini yapmak zarureti vardir. Böylece amaçlanan hedefe tam olarak ulasilmis olacaktir. Yardim istenilecek olan ancak Allah'tir. [53]

**ALTINCI MESELE:**

Mendup: Birseyin gerçek anlamda mendup olarak yerlesmesi için, onun vaciple; ne sözde, ne fiilde, ne de itikatta es tutulmamasi gerekir. Eger mendup söz, ya da fiilde vaciple esit tutulacaksa bunun itikat açisindan herhangi bir ihlâli getirmemesi gerekir. Bu hususu asagidaki noktalar açiklar:

1.

Vacip ile mendup arasini itikat açisindan esit tutmak yani vacip olmayan birseyin vacip olduguna inanmak ittifakla bâtildir. Söz ya da fiil, vacip ile mendup arasinda mutlak bir esitleme[54] yapilmasi sonucuna götürecekse

(zerîa), o zaman aralarinin ayrilmasi vacip olur. Bu ise ancak sözlü beyan ve aralarinda fark oldugunu gösteren fiil yoluyla yapilir. Bu fiil de, menduplarm devamli olarak islenmesini terketmek yoluyla olur. Zaten mendupîarin Özelligi de, onlarin devamli olarak islenilmeyisleridir.

2.

Hz. Peygamber insanlari dogru yola iletmek ve kendilerine indirileni onlara açiklamak için gönderilmistir. Onun bu görevinden olmak üzere (mendup ve vacibin arasim) sözlü ve fiilî beyanlari ile açiklamasi da vardir. Meselâ sadece cuma günü oruç tutmayi, yalnizca cuma gecesini ihya etmeyi yasaklamistir.[55]Bir hadislerinde "Sizden biriniz namazindan seytana bir pay ayirmasin!" buyurmustur.[56] Bunu Ibn Ömer hadisi açiklamistir: Vâsi' b. Hibbân der ki: Namaz (kildigim yer)den sol tarafimdan ayrildim. Abdullah b. Ömer bana: "Seni sag tarafindan ayrilmadan alikoyan sey nedir?" diye sordu. Ben de: "Seni öyle gördüm ve senin yaptigin gibi yaptim" dedim. O: "Isabet ettin. Birileri 'Sagindan ayril!' diyor. Ben ise: 'Nasil istersen öyle ayni; ister sagindan, ister solundan.' diyorum" Bazi hadislerde Hz. Peygamber'in vacip olmayan hükmü belirledikten sonra söyle buyurdugu belirtilir: "Kim islerse iyi yapmis olur; kim de islemezse ona bir günah yoktur" Bedevi'nin: "Bana (bu bildirdiklerinden) baska bir yükümlülük varmi?" diye sormasi üzerine Hz. Peygamber cevap olarak: "Hayir! Ancak nafile olarak yapman müstesna" buyurmustur.[57] Tertibe riayeti gerekli olmayan bazi hac fiillerinin birbirinden önce yapilmasi durumu soruldugu zaman da: "Bir sakinca yok" buyurmustur. Râvi diyor ki: O gün öne alman ya da tehir edilen seylerle ilgili sorularin hepsine: "Yap, bir sakinca yok!" diye cevap verdi.[58] Halbuki bazi fiillerin digerinden önce yapilmasi, istenilen birseydir; ancak bu vücup yoluyla degildir. Rasûlullah Ramazan'dan bir ya da iki gün önce oruca baslanmasini yasaklamis,[59] bayram günü oruç tutulmasini haram kilmis[60], uzletten (tebettül[61]) nehyet-mistir.[62] Halbuki âyette "Herseyi birakip yalniz O'na yönel"[63] buyu-rulmaktadir. Visal orucunu yasaklamis ve: "Amellerden gücünüzün yetecegi kadarini alin'[64] buyurmustur. Oysa ki, hayirli ameller ne kadar çok yapilirsa o kadar iyidir. Buna benzer daha pek çok aksi matlup bulundugu halde Hz. Peygamber'ce söz, fiil ve takrirleri ile beyan edilmis seyler bu konuya örnek teskil eder. Bunlar aslinda matlup bulundugu halde, farz olduguna itikat edilir korkusuyla onlari terketmis ve verilen örneklerdeki gibi açiklamalarda bulunmustur.

Bir baska tutum daha vardir: Söyle ki: Hz. Peygamber islemek istedigi bazi amelleri, insanlar onunla amel ederler de üzerlerine farz olur korkusuyla terkederdi. Hz. Âise söyle demistir: "Hz. Peygamber, kusluk namazim asla kilmamislar. Ben ise onu müstehap görüyorum"[65] Hz. Peygamber

Ramazan gecesini ihya etmek (teravih namazi kilmak) üzere mescide çikmis, insanlar etrafina toplanarak onunla birlikte namaz kilmislar. Daha sonraki günler insanlar iyice çogalinca, Hz. Peygamber onu terketmis ve gerekçe olarak da insanlarin üzerine farz kilinacagindan korktugunu söylemistir.[66] Bu gerekçe iki sekilde anlasilabilir:

a) Vahiy yolu ile ve bütün insanlar üzerine farz kilinabilir korkusu.

b) Eger devamli olarak kilarsa, aslinda farz olmadigi halde ümmeti içerisinden bazi kimselerin onun farz oldugu zanni-na kapilmasi korkusu. Bu gayet yerinde bir izah tarzidir.[67]

3.

Sahabe, bu hususun seriatta gözetilmis olan esaslardan biri oldugunu kavrayarak, dinde ihtiyat üzere amelde buluna-gelmislerdir. Onlar, kendilerine tâbi olunan örnek insanlardi ve bazi seyleri terkederek, bu noktayi açiklamislardi. Böylece o seylerin terkinin --her ne kadar islenmesi matlup olan seyler ise de- kisinin diyanetini zedelemeyecegini beyan etmis oluyorlardi.

Bu noktadan hareketle Hz. Osman, hilâfeti esnasinda yolculuk sirasinda namazlari kisaltmadan kildirmis ve ruhsat hükmünü ter-ketmistir. Gerekçe olarak da söyle demistir: "Ben insanlarin önderiyim. Bedeviler, bâdiye halki bana bakacak; iki rekat namaz kiliyorum, sonra namazin böyle farz kilinmis oldugunu söyleyecekler" Oysa ki müslümanlarin ekserisi yolculuk esnasinda namazin kisalturnasinin matlup oldugu[68] görüsündedirler.

Huzeyfe b. Esîd söyle der: "Ebû Bekir ve Ömer'i gördüm; onlar insanlar vacip sanirlar korkusuyla kurban kesmezlerdi" Bilâl de söyle demistir: "Bir koç ya da horoz kurban etmisim; benim için fark etmez" Rivayete göre Ibn Abbâs da kurban bayrami gününde iki dirhemlik et satin alirdi ve (âzâdlisi) Ikrime'ye söyle derdi: "Sana soran olursa, 'Bu Ibn Abbâs'm kurbanidir' dersin". Halbuki Ibn Abbâs zengindi. (Ibn Mesûd da) söyle demistir: "Süphesiz ki ben -en varliklilarinizdan oldugum halde- komsular vacip sanmasin diye kurban kesmeyi terke diyorum" Ebû Eyyûb el-Ensârî de söyle demistir: "Biz kadinlarimiz ve aile efradimiz için kurban keserdik. Insanlar bu yolla Ögünmeye baslayinca, biz de terkettik" Ashabin tavri iste böyle. Kurbanin, kesilmesi matlup birsey oldugunda herhangi bir görüs ayriligi bulunmamaktadir.

Ibn Ömer, kusluk namazinin bid'ât oldugunu söylemistir. Bu iki sekilde izah edilebilir:

a) Ya onlar onu cemaat halinde kiliyorlardi.

b) Ya da, farz namazlarin akabinde kilinan sünnet namazlar seklinde kiliyorlardi.

Kadinlar mescide gitmekten engellenmislerdir. Halbuki: "Allah'in (kadin) kullarini, Allah'in mescitlerine gitmekten alikoymayin'[69] seklinde hadis vardir. Çünkü onlar kendilerini bir miktar gösterise kaptirmislar ve çikislarindan endise edilir hale gelmisler-di.[70]

4.

Müctehid imamlar da -her ne kadar detaylarda farkli düsünseler de- genel anlamda ayni esas üzerinde yürümeye devam etmislerdir.

Meselâ Imam Mâlik ve Ebû Hanîfe, aîti günlük Sevval orucunu mekruh görmüslerdir. Bu, belirtilen endiseden dolayidir. Halbuki bu konuda tesvik edici hadislerin bulundugu sahih ve sabittir./Buna ragmen onlar, Ramazan orucundan sanilabilir endisesiyle bu orucu mekruh görmüslerdir. el-Karâfî, bu korkunun Acem Için vaki oldugunu söylemistir.[71]

Imam Safiî benzeri seyi kurban kesme hakkinda söylemis ve onun vacip olmadigina zikri geçen sahâbîlere ait davranislari delil olarak kullanmistir. Imam Mâlik'te bu kabilden zikredilen seyler çoktur. Sedd-i zerîa ilkesi, onca makbul ve hem âdetlerde, hem de ibâdetlerde bidüziyelik gösteren bir esastir.

Bütün bu delillerin tümü, vacip ile mendubu birbirinden ayirmanin -sözlerin ve fiillerin esit durumda olmalari halinde- ser'an maksûd oldugunu ve örnek alinma durumunda olan insanlardan onlarin matlup bulundugunu[72] kesin olarak ortaya koyar. Keza itikat bakimindan bu iki kisimin birbirinden ayrilmasi geregini de kesin bir sekilde isbat eder.

Fasil:

Mendup ile vacibi birbirinden ayirma çesitli sekillerde olur:

1. Yeterli olmasi halinde sözlü beyanla yapilir.

2. Sözlü beyanin yeterli olmamasi halinde fiil ile beyan edilir ve bu tür yerlerde asil amaçlanan da budur. Beyan edici fiil, bazen mendup olan seyin öncesinde, bazen beraberinde ve bazen de sonrasinda olur.[73]Bunlarla ilgili örnekler konu esnasinda geçmistir. Farkin en çok ortaya çiktigi sey, hakkinda nass bulunmayan keyfiyetler hakkinda olmustur. Hakkinda nass bulunanlara gelince, onlar hakkinda bir söz yok-tur. Su halde fiil, mendupla vacibi birbirinden ayirma konusunda sözden daha güçlüdür. Zira fiil, sözü ya tasdik ya da tekzip eder.

Fasil:

Mendubun gerçek anlamda yerlesebilmesi için, onu isleme konusunda vaciple esit tutulmamasi gerektigi gibi, mutlak terk konusunda bazi mubahlarla beyansiz es tutulmamasi da gereklidir. Çünkü eger menduplar terk konusunda mubahlarla es tutulacak olursa, bundan o mendubun

terkinin mesru oldugu sonucu çikar; mendubun mendup oldugu anlasilmaz. Bu bir.

Bir husus daha var. O da sudur: Mendubun terki, küllî bir esasin ihlâli sonucunu dogurur. Bilindigi gibi menduplardan bir kismi kül olarak ele alindigi zaman vacip olmaktaydi. Bu durumda onun mutlak terki, vacibin ihlâline sebep olur. Dahasi mutlaka o mendubun islenmesi, böylece onun mendup oldugunun insanlara gösterilmesi ve onlarin da islemelerinin saglanmasi gerekir. Bu, örnek konumunda olan kimselerden istenilen birseydir. Nitekim selef-i sâli-hin durumu böyle idi.

Enes'ten gelen hasen bir hadiste söyle denilir: Rasûlullah bana dedi ki: 'Yavrucugum! Eger kalbinde hiçbir kimse hakkinda en ufak bir kötü düsünce olmadan sabahlamaya gücün yeterse bunu yap" Sonra söyle buyurdu: 'Yavrucugum! Bu benim sünnetimdendir. Kim benim sünnetimi ihya ederse beni sevmis olur. Kim de beni severse cennette benimle beraber olur[74]

Bu hadiste, sünnetle amel etmek, onu ihya sayilmistir. Dolayisiyla sünnetin açiklanmasi sadece sözlü beyana has degildir. Imam Mâlik, hacilarin Mekke'de Muhassab'a -yani Ebtah'a- inmeleri hakkinda söyle demistir: "Ben imamlar ve örnek konumda olan insanlar için, orada konaklamadan geçmemelerini müstahap görüyorum. Çünkü bu onlarin bir görevidir. Zira bu, Rasûlullah ve halifeleri tarafindan yapilmis birseydir. Dolayisiyla imamlar ve örnek konumunda olan ilim adamlari için onun bu sünnetini ihya etmeleri, bu fiilin tümden terke dilmeme si ve bunun sonucunda orada konaklama ile herhangi bir yerde konaklama arasinda hüküm bakimindan bir farkin olmadigi ve orada konaklamanin bir fazileti ^ bulunmadigi, dahasi orada konaklamanin sevap getirecegine inanmanin caiz olmayacagi inancinin dogmamasi için, onu islemeleri kendilerine bir görev olarak taayyün eder. Bâcî'nin nakli böyledir. Imam Mâlik'in mezhebinden anlasilan, mendubun mutlaka mendup olmayandan ayrilmasi gerektigidir. Bu da, onun islenmesi ve böylece ortaya konulmasi yoluyla olacaktir.

Bazilari [Hz. Ömer, (Amr b. el-Âs'a) söyle demistir: "Hayret! Ey Âsî oglu! Haydi sen elbiseler buldun; peki herkes bulabiliyor mu? Vallahi eger ben bunu yaparsam, bu sünnet olur. Bilakis gördügümü yikarim, görmedigim üzerine de su serperim (olur biter)"[75] seklindeki] Hz. Ömer hadisi hakkinda söyle demislerdir: Hz. Ömer, kendi fiil ve sözlerinin sünnet edinildigini ve kendisine uyulan önder konumunda oldugunu bildigi için böyle yapti. Yani bu fiilini, yaptigi seyin görülmesini ve kendisinden alinmasini istedigi için yapti. Böylece bu, namaz için ayri bir elbise külfetine girilmemesi ve elbiseyi yikamak için namazin geciktirilmesi konusunda insanlara genislik getiren bir esas oldu. Bu yüzdendir ki söyle demistir:

"Hayret! Ey Âsî oglu! Haydi sen elbiseler buldun; peki herkes bulabiliyor mu? Vallahi eger ben bunu yaparsam, bu sünnet olur..." Iste bu ve benzeri sebeplerden dolayidir ki torunu[76] Ömer b. Abdulaziz, onun yoluna uymus ve onun gidisatim benimsemistir. el-Utbiy-ye'de söyle nakledilir: Ömer b. Abdulaziz'e namazi biraz geciktirdigi söylendi. O: "Elbisem yikandi da" diye cevap verdi. Ibn Rüsd söyle der: "Onun dünyaya karsi zühdü sebebiyle giydiginden baska elbisesi olmamasi muhtemeldir. Belki de vakit genis olmakla birlikte baskasini almayi Allah'a karsi tevazu olsun diye terketmis, böylece bu gibi konularda kendisine uyulmasini istemis olabilir. Bunu yaparken de kendisi Hz. Ömer'in yasantisini örnek almis olmaktadir. Zaten o, her konuda Hz. Ömer'in hâl ve gidisatini kendisine Örnek alma konusunda insanlarin en önde geleni idi.

Konumuzla ilgili olarak Mâverdî[77] de söyle diyor: Namazi cemaatle kilmayi terketmeyi âdet haline getiren bir kimse, eger onun bu aliskanliginin baskalarina da sirayet etmesinden endise edilirse hâkim tarafindan men ve te'dip edilir. O, Hz. Peygamber'inf bu konuda varid olan: "Ashabima odun toplamalarini emredeyim.[78] hadisini de bu hükme delil olarak kullanmistir. Keza bir ülke ahalisi namazi son vaktine kadar geciktirmeyi itiyat haline getirseler, hâkim onlari meneder. Çünkü bütün insanlarin bunu itiyat haline getirmesi, yeni yetisen çocuklarin, namazin vaktinin öyle oldugu, daha öncesinde kilinamayacagi inancina kapilmasina sebep olur. Mâverdî daha baska benzer meselelere de isaret eder ve su konu ile ilgili iki görüs nakleder: Köylüler, {sayi gibi) bazi yönlerden kendileri ile inikâd edip etmeyecegi konusunda ihtilâf edilen cuma namazinin kilinmasi meselesinde muhtesibin köylülere müdahalesi söz konusu olur mu? Bu muhtesibin kilinmasi görüsünde, köylülerin de kihnmamasi görüsünde olduklari zaman sözkonusudur. Muhtesibin reyi üzere kilinmasi görüsünün izahi, maslahatin dikkate alinmasidir. Buna göre yeni yetisen çocuklar cumasiz olarak büyürlerse, sayi doldugu zaman dahi cumanin gerekmeyecegi düsüncesine sahip olurlar. Bu konu çok genistir. Zikrolunan ve benzeri zikrolunmayan bu tür meselelerde beyanin takviyesi meyaninda kabul edilecek seylerden biri de, Ömer b. Abdulaziz'in Urve b. Iyâz ile aralarinda geçen olaydir. O, iki gözü arasina hayzerâne (ok ya da kamis) ile dürttükten sonra, iki gözü arasindaki secde izini kastederek: "Senin hakkinda beni aldatan sey bu. Eger benden sonra bunun sünnet edinilecеginden korkmasaydim, emrederdim de secde mahalli oyulurdu" demistir.

Alimler, bu anlayis üzerinde yürümüsler ve onu bidüziyelik gösteren bir esas kabul etmislerdir. Bu anlayis, sonuç itibariyla sedd-i zerâi' ilkesine çikar. Âlimler bilindigi gibi bu ilke konusunda bütün olarak -her ne kadar detaylarinda görüs ayriligi olsa da- ittifak halindedirler. Meselâ: "Ey iman edenler! Peygamber'e: (Bizi gözet anlamina 'çobanimiz' anlaminda da

kullanilabilecek) 'Râinâ' demeyin[79]"Allah'tan baska yalvardiklarina sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek asiri gidip Allah'a sövmesinler'[80]âyetleri gibi. Imam Mâlik, yalniz basina Sevval hilâlini gören kimsenin orucunu bozmamasi görüsündedir. Çünkü eger bozarsa bu, zaten oruç tutmamak için bahane arayan fâsiklar için bir sebep olur ve onu delil göstererek oruçlarini tutmazlar. Iki yalanci sahidin karisini bosadigina dair sahitlik eden ve mahkemece birbirinden ayrildigina karar verilen kimse hakkinda da, bosanmis gözüken karisiyla iliskide bulunmamasini -insanlardan habersiz olmasi hali hariç- söylemistir. Ziyâd da, Basra ve Küfe camilerinde insanlarin namaz kilmalari konusunda bu mânâyi göz önünde bulundurmustur. Onlar camide namaz kilarken secdeden baslarini kaldirdiklarinda, yapisan toprak sebebiyle alinlarini siliyorlar di. Caminin zeminine çakil dösenmesini emretti ve söyle dedi: "Ara uzayinca, yeni yetisen çocuklarin secde izinden dolayi alni silmeyi namazin sünnetlerinden sayabileceklerinden emin degilim" Ebû Cafer el-Mansûr ile Imam Mâlik arasinda geçen Muvatta'in kanunlastirilmasi olayi da böyledir. Mansûr, insanlari onunla amel etmeye zorlayacagini söyledigi zaman, Imam Mâlik buna engel olmustur. [81]Ibn Ömer, kusatildigi sirada Hz. Osman'in yanma girmisti. Aralarinda söyle bir konusma geçti: Ibn Ömer:

"-Bak sunlar ne söylüyorlar!" Hz. Osman:

"-Ya kendini azlet ya da seni öldürecegiz" diyorlar.

"-Sen dünyada ebedî misin?"

"-Hayir!"

"-Peki onlar seni cennete, ya da cehenneme sokmaya kadirler mi?"

"-Hayir!"

"-Su halde üzerindeki Allah'in gömlegini çikarma; yoksa bu bir âdet (sünnet) olur. Her ne vakit bir grup halifelerinden hoslan-masa ya onu azlederler ya da öldürürler"

Ebû Cafer el-Mansûr, Îbnu'z-Zübeyr'in bina ettigi sekilde Hz. Ibrahim tarafindan atilmis asil temeller üzerinde Kabe'yi yeniden insâ etmek istemisti. Bu konuda Imam Mâlik'e danisti. Imam Mâlik ona; "Allah askina ey mii'minlerin emiri, bu kutlu evi senden sonra gelecek hükümdarlarin elinde bir oyuncak haline getirme! Eger öyle yaparsan her aklina esen, onda degisiklikler yapmaya kalkar ve insanlarin kalplerinden onun heybeti kaybolur gider" dedi ve onu bu düsüncesinden vazgeçirdi. Çünkü bu bir çigir olur ve içtihada dayansin dayanmasin uyulur ve hiçbir sekil üzere istikrar kalmaz. [82]

**YEDINCI MESELE:**

Mubahlarin, gerçek anlamda mubah olarak yerlesebilmesi için, menduplarla ve mekruhlarla bir tutulmamasi[83] gerekir.[84] Çünkü eger mubahlar, devamli ve belli bir sekil üzere islenmek suretiyle menduplarla müsavi tutulacak olursa, onlarin mubah degil men-dup olduklari kanaati uyanacaktir. Toprak zeminli camiden secdeden kalkinca alnin silinmesi, Hz. Ömer'in, ihtilâm sonucunda baska bir elbise giymek yerine elbisesini yikama yolunu tercih etmesi örneklerinde geçtigi gibi. Iyâz, Imam MâlIk'ten nakleder: O (yani Imam Mâlik) Medine emiri bulunan Abdulmelik b. Salih'in yanma girer. Bir süre oturur. Sonra (el yikamak için) su ve yemek getirme-lerini söyler. Imam Mâlik'i kastederek: "Önce Ebû Abdillah'tan baslayin!" der. Imam Mâlik kendisini kastederek : "Ebû Abdillah elini yikamayacak" der. "Niçin?" diye sorar. Imam Mâlik: "Bu memleketimizde yasayan ilim adamlarinin yap agel dikleri birsey degil. Bu bir Acem âdeti. Hz. Ömer, yedigi zaman elini ayaginin altina silerdi" der. Abdulmelik: "Ey Ebâ Abdillah! Terke diyorum" diye karsilik verir. Imam Mâlik: "Evet vallahi!" der. Abdulmelik b. Salih, bir daha öyle yapmaz. Imam Mâlik söyle der: "Biz insana, elini yikamamasini emretmeyiz. Ancak bu sanki bir vacip gibi telakki edilirse iste o zaman is degisir. Acem geleneklerini (yabinci hayranligini) öldürün; Arap âdetlerini ihya edin. Hz. Ömer'in: *Zor hayat tarzini seçin, hasin giyecekler giyin, yalin ayak yürüyün; acem giyim-kusa-mindan sakinin[85] dedigini isitmediniz mi?"

Ayni sekilde terk konusunda da mubahlarla mekruhlar esit tutulursa, o seyin mekruh oldugu inanci dogabilir. Meselâ Hz. Peygamber keler yemeyi sevmiyordu. Sebebini soranlara: "O benim memleketimde bulunmaz. Bu yüzden onu yemeyi içim çekmi-yor'[86] buyurmus, sofrasinda da yendigi için hükmü belli olmustu. Hz. Peygamber'e içerisinde sarimsak bulunan bir yemek takdim edilmisti, ondan yemedi. Ebû Eyyûb -yemegi gönderen zat^- "Yâ Rasûlallah! Haram mi ki?" diye sordu. Rasûlullah"Hayir! Ancak ben kokusundan dolayi ondan hoslanmiyorum"[87]buyurdu. Bir rivayette de ashabina "Siz yiyin. Çünkü ben sizin gibi degilim. Ben dostuma (yani Cibril'e) eza vermekten çekiniyorum[88] buyurmustur. Hadiste rivayet edildigine göre, Sevde bt. Zem'a, Rasûlullah'm kendisini bosayacagindan korktu ve ona "Beni bosama, nikahinda tut ve benim günümü Âise'ye tahsis et" dedi. Hz. Peygamberf de öyle yapti.[89] Bunun üzerine "Aralarinda anlasmaya çalismalarinda kendilerine bir vebal yoktur" âyeti indi.[90]Bu bir te'dib idi ve genelde hos görülmeyen ve bunun sonunda sanki mekruh gibi görünecek olan mubah bir durumun[91] hem sözle hem de fiil ile yapilmis bir beyaniydi. Menduplarm gerçek anlamda yerlesmesi ile getirilen deliller bu konu hakkinda da geçerlidir. [92]

**SEKIZINCI MESELE:**

Mekruhlarin gerçek anlamda yerlesebilmesi için ne haramlarla ne de mubahlarla esit tutulmamalari gerekir.

Haramlarla es tutulmamalidir; çünkü eger mekruh haram mesabesinde tutulursa o zaman onun haram oldugu inanci dogar ve belki zamanla bilmeyen kimseler için o seyi terketmek vacip halini alir.

Itiraz: Bu hususun beyani için mekruhun islenmis olmasi gerekir. Halbuki o, yasaklanmis seyler kapsamindadir.

Cevap: Beyan durumu daha güçlüdür. Bazen kesin yasak bile, üstün bir maslahat varsa isienebiîmektedir. Meselâ, zina eden kimsenin suçu gerçekten isleyip islemediginin tesbiti için ona çesitli sorular yöneltilmesi bu kabildendir. Hadiste geldigi üzere, Hz. Peygamber zina ikrarinda bulunan kimseye çesitli sorular yönelttikten sonra 'Sen onu sey[93] ettin mi?" diye kinâyesiz açikça o fiilin ismini zikretmistir.[94] Halbuki ayni sözün beyan sadedinde olmaksizin zikredilmesi mekruh ve âdaba aykiridir. Ancak burada, hükmün ortaya çikmasi için açikça söylenmesi gerekmektedir ve beyan yönü daha güçlü olmaktadir. Dolayisiyla üzerine terettüp edecek sey hosgörülür ve bagislanir. Burada da durum aynidir. Hz. Âise'nin, Rasûlullah jile birlikte yaptigi seyi yani guslün gerekmesi için sünnet mahallinin girmesinin yeterli oldugunu haber vermesine baksaniz a! Keza Hz. Peygamber'in Ümmü Se-leme'ye "Benim de öyle yaptigimi haber verseydin ya[95] buyurmasi da böyledir. Burada Hz. Âise'nin bildirdigi, Hz. Peygamber'in bildirmesini istedigi seyler, ayip seyler olup, beyan sadedinde olmadigi zaman söylenmesi yasaktir. Daha önce, ihramli oldugu halde Ibn Abbâs'in cimâdan bahseden recez söyledigi geçmisti.[96] Beyan sadedinde oldugu zaman, bu gibi seylerde bir beis görülmemektedir.

Ikincisine yani mekruhlarin, mubahlarla es tutulmamasi kismina gelince; mekruhlar devamli surette islenir ve onlardan kaçinilmaz ise, o mekruhlarin mubah olduklari inanci dogar ve bilmeyenlere göre onun hükmü mekruhluktan mübahliga dönüsür. Bunun beyani, degistirme ve uygun bir sekilde te'dib (zecr) yoluyla olur.[97] Özellikle de sünnet edinilebilecek mekruhlar karsisinda bu tavir daha belirgindir. Bunlar, mescitlerde ve dinî amaçli toplanti ve derneklerin oldugu, çogunluk halkin bir arada bulundugu yerlerde islenen mekruhlardir.[98] Iste bu noktadan hareketledir ki Imam Mâlik, Rasûlullah'in mescidinde herhangi bir mekruh isleyen kimseye karsi çok siddetli tepki gösterirdi. Hatta o, sevap kasdi ile mubah isleyen kimselere dahi sert çikardi. Nitekim birinde, sicaktan ridasini Önüne koyan bir kimsenin te'dib edilmesini emretmisti.

Fasil:

Buraya kadar geçen meselelerden hem fikih (furû') hem de usûl ile ilgili kaideler dogar: .

Bunlardan biri sudur: Mendup olan bedenî ibadetlerden herhangi birini kendisi için iltizam edinen bir kimsenin, -eger gözlerin kendi üzerinde oldugu bir kimse ya da benzeri biri ise- câhillerin, o ibadetin vacip birsey oldugunu zannedecekleri sekilde devamlilik göstermesi uygun degildir. Aksine böyle birinin bazi vakitlerde o ameli terketmesi ve böylece onun vacip olmadiginin bilinmesi uygun olur. Çünkü tekrarlanmakta olan vaciplerin özelligi, o seyin iltizam edilmesi ve ihmal edilmeksizin sürekli olarak vaktinde yapilmis olmasidir. Nitekim mendubun Özelligi de, sürekli yapilmamasidir. Eger devamli yapilacak olursa, o zaman vacip için sözkonusu olan Özelligi kazanmis olacagindan yanlis degerlendirmelere meydan verecek, belki zamanla kendisi de o mendubu vacip kabul edecek ve bu sekilde devam edecek, sonunda da sapitacaktir.

Ayni durum su hususlarda da geçerlidir:

1. Ibadetin, illâ da belli bir keyfiyet üzere ifasinin iltizam edilmesi.

2. Bir baska ibadetin ya da ibadet olmayan baska bir unsurun eklenmesi sebebiyle, bu hallerde bulunmayan mânâlarin ortaya çikmasi.

3. Mubahin çesitli sekillerde ifâsi mümkün iken illâ da içlerinden bir seklin seçilip, hep o sekil üzere devamlilik gösterilmesi ve diger sekillerin terkedilniesi.

4. Bazi mubahlarin, belli bir gerekçe olmaksizin -mesru hükmün terk oldugu intibaini verecek sekilde- terkedilmesi.

Bu noktadan hareketle Hz. Ömer, minberde secde âyetini okumus, sonra insanlarla birlikte secde etmisti. Bir baska defasinda yine okumustu. Yerine yaklastiginda, insanlar secde etmek üzere hazirlandilar, fakat Hz. Ömer secde etmedi: "Allah Teâlâ, bunu bize yazmamistir; ancak dilersek yapmamiz hali müstesna" dedi.

Imam Mâlik'e, abdest alinirken besmele çekilmesi soruldu. O: "Hayvan bogazlamak mi istiyor?" diye takilarak, soruya verilecek cevabin sanki bu konuda güçlü bir talep oldugu seklindeki beklentisine tepki göstermis oldu.Yine Hz. Ömer'den abdest hakkinda: "Ha sagimizdan baslamisiz, ha solumuzdan baslamisiz, bizce önemli degil" dedigi nakledilmistir. Halbuki her seyde sagdan baslamak müstehaptir.

Birinci kisma yani ibadetin, illâ da belli bir keyfiyet üzere ifâsinin iltizam edilmesine örnek olarak, Imam Mâlik'in namazda kiyamda iken ayaklarin hiç oynatilmamasma gösterdigi tepkiyi verebiliriz.

Ibadet olmayan baska bir unsurun ibâdete eklenmesine örnek, Mâverdî'nin naklettigi secdeden kalktiktan sonra alnin silinmesi ile Hz. Ömer'in ihtilam oldugunda elbisesini degistirmeyip yikamayi tercih etmesi ve "Vallahi eger

ben bunu yaparsam, bu sünnet olur. Bilakis gördügümü yikarim, görmedigim üzerine de su serperim (olur biter)" demesidir.[99]

Mubahin çesitli sekillerde ifâsi mümkün iken illâ da içlerinden bir sekli seçip, hep o sekil üzere devamlilik gösterilmesi ve diger sekillerin terkedilmesine örnek olarak da, Imam Mâlik'ten nakledilen E334] su olayi gösterebiliriz: Ona abdest alinirken bir kere yikanmasinin hükmü sorulmustu: "Hayir, abdest ikiser ikiser veya üçer üçer (yikamakla) olur" diye cevap verdi. Halbuki hem abdestte hem de gu-sülde belli bir sayi degil de, istenilen organlarin iyice yikanmis olmasi (isbâg) esas kabul edilmisti. el-Lahmî bunu söyle izah eder: "Bu bir ihtiyat ve koruma seklidir. Çünkü siradan biri, örnek olan kimseyi birer kere yikayarak abdest alir halde görünce, kendisi de ayni seyi yapacaktir. Belki bir kerede organlarini tam olarak yika-yamayacak, bu yüzden abdestsiz namaz kilma durumuna düsecektir"

Bu gibi örnekler çoktur.

Bütün bunlar, insanlarin yaninda yaptigi zaman ve o fiili isleyene baskalarinin uyabilecegi ihtimalinin bulunmasi halinde söz konusudur. Böyle olmaz da kisi kendi basina, kimsenin görmeyecegi sekilde ve yaptigi seyin de dindeki hükmü ne ise ona itikat ederek islemesi durumunda bir sakinca yoktur. Nitekim müteahhir âlimler Sevvâl'den alti gün oruç tutma hakkinda, kim bunu kendi kendine onun sahih olacagina itikat ederek tutarsa, bu sahih olur, demislerdir. Keza Imam Mâlik bir kere yikanarak alinan abdest hakkinda: "Bunu, ancak abdest ahkâmini bilen bir kimse için caiz görürüm" demistir. el-Lahmî'nin izahi, kisinin kendisine tâbi olun-mayacagi bir yerde yapmasi halinde bir sakinca olmayacagini ve onun mezhep üzere hareket etmis olacagini göstermektedir. Çünkü Imam Mâlik'in abdest hakkindaki asli, bir sayi tahdidinin bulunmadigi, asil maksadin organlarin tam olarak yikanmis olmasi seklindedir. Ama bir kere yikamayi iltizam eder ve o sekli hiç terket-mez ise, o zaman bunun insanlarin gözü önünde olmasi uygun olmaz. Çünkü devamli olarak insanlarin gözü önünde öyle yapacak olursa, muhtemelen bilgisiz insanlar onun vacip veya matlup, ya da terki caiz olmayan birsey oldugunu zannedeceklerdir. Halbuki ser'an o öyle degildir. Dolayisiyla izhar etmesi durumunda mutlaka o kisinin, o sekli devamli olarak iltizam etmedigini göstermesi, iltizami halinde de onu izhar etmemesi gerekecektir. Bu, Deliller bölümünün evvelinde zikredilen sart[100] üzere olacaktir.

Itiraz: Bu, daha önce ortaya konan amellerin devamliligina yönelik Sâri'in kasdina ters düser. Hz. Peygamber bir amel isledigi zaman onu iyice ortaya kordu.

Cevap: Itiraz varid degildir. Çünkü devamlilik vasfi, hiç terke-dilmeyen

birsey hakkinda kullanildigi gibi, çogunlukla yapilan sey hakkinda da kullanilir. Dolayisiyla birseyin bazi vakitlerde terkedilmis olmasi, onu devamlilik vasfindan çikarmis olmaz. Nitekim biz, sahabenin kurban kesmeyi bazi vakitlerde terketmeleri hakkinda, onlarin kurban kesme konusunda müdavim olmadiklarim söylemiyoruz. Su halde devamlilik vasfinin sahih olabilmesi için, asla terk durumunun olmamasi sart degildir; sart olan lügat bakimindan ism-i fail kalibinin kendisine hakikat anlamda kullanilmasi sahih olabilecek ölçüde çogu zaman o seyi yapar olmasi veya ekseriyettir.

Sûfiyye, seyrü sülükte, vacip olmayan bazi seyleri iltizam etmis, hatta isleme konusunda vacip ile mendup; terk konusunda da mekruhla harami esit tutmuslardir. Dahasi terk konusunda bir çok mubah ile mekruhlari dahi esit kabul etmislerdir. Bu tarz, onlarin gidisatlarinin esasi olmustur. Özellikle de ruhsatlarin alinmasini terketmislerdir. Zira onlarin tuttuklari yolun gereklerinden biri de, sâlik için - -seyrü sülük halinde olmasi hasebiyle- ruhsatlara kendisini kaptirmamasi ve diger insanlar için gerekli olmayan seyleri iltizam edinmesidir. Onlar tarikatlarini, kendileri ve müritleri arasinda sirlarini saklamak ve hiçbir sekilde onlari izhar etmemek, seyrü sülük için üstlenmis olduklari vazifeler ve mücâhede halleriyle halvete çekilmek üzere kurmuslardir. Çünkü bunlar kendilerini görüp de maksatlarini anlayamayacaklarin; vacip olmayani vacip, caiz olani caiz degil veya matlup sanmalarindan ya da kendi hallerine muttali olanlarin haklarinda kötü zanna düsebileceklerinden korkmuslardir. Dolayisiyla bu konuda onlari suçlamamak gerekir. Nitekim onlar vecd hallerine ait sirlarini sakladiklari için de kinanmazlar. Zira onlar, bu esasa[101] dayanmaktadirlar. Onlardan bazilarinin ya kendilerine galebe çalan bir vecd halinden dolayi, ya da bazilarinin görüslerini sahih baska bir esas üzerine bina etmeleri sebebiyle bu asli ihlâl etmeleri yüzünden, bir yanda ulemâdan pek çogunun onlara karsi suizan beslemesi kapisi açilirken, Öbür taraftan da cahillerin onlarin maksatlarini anlayamamalari, kas-tetmemis olduklari seyi anlamalari kapisi aralanmistir. Bunlarin hepsi de mahzurludur. [102]

**DOKUZUNCU MESELE:**

Vaciplerin, gerçek anlamda vacip olarak yerlesebilmeîeri için, mutlaka onlarla diger hükümlerin esit tutulmamasi ve aralarinin ayrilmasi gereklidir. Onlar hiçbir zaman terkedilemez ve terkine asla izin verilmez. Ayni sekilde haramlarin da gerçek anlamda haram olarak yer edebilmeleri için, diger hükümlerden ayrilmasi ve onlarla es tutulmamasi gereklidir. Onlar da hiçbir sekilde islene-mez ve islenmelerine asla izin verilemez. Bu husus açiktir. Ancak biz bu noktadan baska bir mânâya intikal etmek istiyoruz. Söyle ki:

Vaciplerden bir kismi vardir ki, terkleri durumunda üzerlerine dünyevî

herhangi bir ceza terettüp etmez. Ayni sekilde haramlardan bir kismi vardir ki, irtikap edilmeleri durumunda üzerlerine herhangi bir dünyevî ceza gerekmez. Bunlar üzerine âhirette terettüp edecek seylerin bulunacagi hakkinda söz yoktur. Çünkü bu husus, kullarin tahakküm alanlarinin disindadir.

Bazi vacipler de vardir ki, yapilmadiklari zaman; bazi haramlar da vardir ki islendikleri zaman üzerlerine ceza ya da benzeri dünyevî bir hüküm terettüp eder.

Üzerine hüküm terettüp eden, etmeyenden farklidir. Bu iki kisimdan her birinin gerçek anlamda yerlesebilmesi için, birbiri ile es degerde tutulmamasi gerekmektedir. Çünkü bunlarin hükümlerinin degistirilmesi, bizzat kendi mahiyetlerinin degistirilmesi demektir. Geçen bahislerde beyana zarar veren hersey, burada da zarar verir; aralarinda bu açidan bir fark yoktur. Orada geçen deliller aynen burada da geçerlidir.

Bu mevzu söyle bir izahla da açiklik kazanir: Meselâ Sâri' Teâlâ, yasak bir fiile bir had cezasi koysa ve bu had, o fiili isleyen kimseye uygulansa, ser'î hüküm aynen benimsenmis ve konuldugu sekil üzere beyan edilmis olur. Had uygulanmadigi takdirde ise, o hüküm Sâri'in koydugu seklin disinda baska bir sekil üzere benimsenmis ve o hüküm, islenmesi halinde üzerine herhangi birsey terettüp etmeyen kisimdan bir hükme dönüstürülmüs olur ve yapilan beyan, asil hükme muhalif düser. Bunun sonucunda hükümlerin yerlestirilmesi için tayin edilmis kimseler; fiili, sözünü yalanlayan kimseler halini alir ve hakkinda daha önce anlatilanlar câri olur. Cahil birisi, olanlari gördügü zaman, ser'î hükmün aslinda oldugu seklin hilâfina gördügü sekil üzere oldugunu düsünür. Beyan ile görevli kimse, hükmü belli bir sekil üzere açiklar, sonra da onu bir baska sekil üzere uygularsa, bundan süphe dogar ve fiil, sözü yalanlar. Nitekim bu hususun izahi geçmisti. Bütün bunlar ise fesad-dir. Bu Örnekle Hz. Peygamber'in vârisi olan âlimlerin, hü-kümleri konulmus olduklari sekil üzere uygulamakla yükümlü olduklari ortaya çikar. Onlar, hükmün hem kendisinde, hem mukaddimelerinde, hem ona bitisik durumlarda, hem de sonuçlarinda ve diger ilgili bulundugu konularda bunu dikkate almak zorundadirlar. Böylece Allah'in dini hem aydinlar hem de halk arasinda tam anlamiyla açiklik kazanmis olsun. Aksi takdirde âlimler Allah Teâlâ'nin su buyrugunun kapsamina girerler: "Gerçekten, Allah'in indirdigi Kitap'tan birseyi gizlemede bulunup onu az bir degere degisenler var ya, onlarin karinlarina tikindiklari ancak atestir[103][104]

**ONUNCU MESELE:**

Bu yapilan izahat, sadece teklîfî hükümlere mahsus degildir; aksine ayni durum vaz'î hükümler için de geçerlidir. Çünkü sebep, sart, mâni', azimet,

ruhsat ve diger bilinen hükümler, hepsi skr'î hükümlerdir ve onlarin hem sözle hem de fiil ile beyan edilmeleri gereklidir. Meselâ, sebep söz ile beyan edilse ve zamani geldiginde de geregi dogrultusunda amel edilse, o sebebin beyani insanlar için tam anlamiyla gerçeklesmis olur. Ama böyle yapilmaz da söz ile açiklanir, sonra ortaya çikmasi halinde geregi ile amel edilmezse, o zaman fiil, sözü yalanlamis olur. Ayni sey sartlar için de geçerlidir; sartin bulunmasi halinde mesrutun islenip, bulunmamasi halinde islenmemesi durumunda fiil, sözlü beyana uygun düsmüs olacak ve beyan tam anlamda gerçeklesmis olacaktir. Aksi takdirde ise söz ve fiil birbirini yalanlamis olacak ve söz, beyan için yeterli olmayacaktir. Mâni ve diger vaz*î hükümler için de durum aynidir.

Hz. Peygamber, umrede[105] ihramdan çikma konusunda, sefer esnasinda orucun bozulmasi konusunda oldugu gibi ruhsat hükmün geregiyle amel etmis, sebepleri dikkate almis ve onlar üzerine terettüp eden hükümleri bizzat kendi üzerinde dahi olmak üzere uygulamistir. Meselâ, kendisine kisas yapilmasina izin vermistir. Bu konuya isik tutacak Örnekler sayilamayacak kadar çoktur. Seriatin tümü bu cümlenin altinda mündemiçtir ve konuyla ilgili sadece dikkat çekmek yeterlidir. [106]

**ONBIRINCI MESELE:**

Rasûlullah'm beyaninin, geçerli ve sahih oldugu konusunda herhangi bir süphe yoktur. Çünkü o zaten bunun için gönderilmistir: "Sana da insanlara gönderileni açiklayasin diye Kur'ân'i indirdik[107] âyeti onun bu görevini açikça ortaya koyar. Bu konuda herhangi bir görüs ayriligi bulunmamaktadir.

Sahabe beyanlarina gelince; eger beyan ettikleri konuda

icmâ etmislerse, onun da geçerli ve sahih oldugunda süphe yoktur. Meselâ, sünnet mahallinin girmesi sebebiyle guslün gerekecegi konusu üzerinde icmâ etmeleri gibi ki, bu icmâ, "Eger cünüp iseniz temizlenin"[108]âyetini açiklamis olmaktadir.

Eger aralarinda icmâ yoksa[109], o zaman beyanlari bir delil kabul edilebilir mi? Yoksa edilemez mi? Iste bu, üzerinde düsünülmeye ve tafsilata ihtiyaç gösteren bir konudur. Ancak agir basan taraf, beyan konusunda onlarin açiklamalarina iki sebepten ötürü dayanilmasi geregidir:

Birincisi: Sahabe Arap dilini selika olarak çok iyi biliyordu. Çünkü onlar fasih konusan Araplardi ve dilleri henüz degismemisti, fasahat bakimindan en üst mertebede bulunuyorlardi. Bu özelliklerinden dolayi onlar, Allah'in Kitâb'ini ve Sünneti anlama konusunda digerlerinden daha ayricalikli bulunuyorlardi. Bu durumda, beyan makaminda onlardan bir söz ya da fiil geldigi zaman, bu açidan ona dayanmak sahih olacaktir.

Ikincisi, Islâm'in ruhuna vakif idiler: Olaylarin ve nüzul hadiselerinin bizzat içerisinde idiler, Kitap ve Sünnet yoluyla gelen vahye taniktilar. Bu itibarla onlar, hal karinelerini ve nüzul sebeplerini en iyi bilen kimseler oluyordu. Bu ayricaliktan dolayi baskalarinin kavrayamadiklari seyleri kavrayabiliyorlardi. Bir olayda hazir bulunanin, orada bulunmayanin (haber vasitasiyla) ögrenemediklerini görmüs olmasi tabiîdir.

Bu durumda ne zaman onlardan mutlakin takyidi ya da umumun tahsisi gelecek olsa, onun ile amel etmek dogru olacaktir. Bu, meseleyle ilgili onlardan herhangi bir görüs ayriligi nakledilmedigi zaman böyledir. Eger aralarinda görüs ayriligi var ise, o zaman mesele içtihada açik demektir.

Buna örnek Hz. Peygamber'in: "insanlar iftar etmede acele ettikleri sürece hayir üzere olmaya devam ederler"[110] hadisidir. Bu acele etmeden hem orucun namazdan önce açilmasi anlasilabilir, hem de namazdan hemen sonra açilmasi kastedilebilir. Hz. Ömer ile Hz. Osman, önce namazi kilarlar sonra iftar ederlerdi.Onlar böylece, hadiste sözü edilen acele etmenin illâ da namazdan önce olmasi seklinde anlasilmamasini, bilakis namazdan sonra hemen iftar edilmesi seklinde de anlasilabilecegini, dogulularin[111] yaptigi tehirin ise, baska birsey olup dinde yasak olan asirilik (ta-ammuk) içerisine girecegini beyan etmis oluyorlardi. Ayni sekilde yahudilerin, iftari tehir etmekte olduklari ve bu yüzden de müslü-manlarin acele etmelerinin mendup kilinmasini da (açiklamis oluyorlardi).[112]

Hz. Peygamber'in : "Hilâli görmedikçe oruç tutmayin, onu görmedikçe iftar etmeyin"[113]hadisinde sözü edilen görme, ekser (çogunluk hal) ile kayitli olabilir.[114] Bu durumda günesin batismdan sonra görülmesi kastedilmis olur. Hz. Osman bunun gerekli olmadigini açiklamistir. Hilâfeti sirasinda hilâli günesin batmasindan önce görmüs, buna ragmen aksam olup günes batmcaya kadar iftar etmemistir. Düsünülmeli!

Mâlik b. Enes'in -Muvatta'da ve diger yerlerde- takip ettigi metot, çogunlukla sünneti açiklayici mahiyette sahabe görüs ve tatbikatina (âsâr) yer vermesiydi. Böylece o, bunlarla, sünnetleri beyan etmek, onlar içerisinde hangisiyle amel edilip hangisiyle amel edilmedigini, hangisinin mutlakinin takyid edildigini tesbit etmek istiyordu. Zikri geçen konuda onun tavri ve yaklasimi (mezhebi) bu merkezde idi. Onlarin sözlerinin açiklik getirdigi hususlardan biri de dil idi. Nitekim Imam Mâlik, "dülûki's-sems", "gaseki'l-leyl" hakkinda Ibn Ömer ve Ibn Abbâs'm sözlerini nakletmis, cumaya kosma[115] âyetinde bahis konusu edilen "sa'y" (kosma) hakkinda da Hz. Ömer'den nakilde bulunmustur. "Ihve" yani kardesler mânâsi hakkinda da, sünnetin iki ve daha fazlasina hükmettigi naklinde bulunmustur... Onlarin sözleri ile, Kitap ve Sünnetin mânâlarinin açiklik kazanacagi açiktir.

Itiraz: Bu görüs, sahâbînin taklid edilmesi sonucuna çikar. Halbuki o konuda tartismalar ve görüs ayriliklari bulunmaktadir.[116]

Cevap: Evet bu bir taklittir; fakat bu, geregi üzere (sahip olduklari ayricaliklar sebebiyle) ancak onlarin ictihad edebilecekleri seylere yönelik olmaktadir. Daha önce geçtigi gibi onlar Araptirlar. Aslen ve mesrep olarak Arap olan ile, araplasan arasinda fark vardir. "Sunî seylere, fitrî özellikler galebe çalar" Sonra onlar nasslarin nüzul ve vürûduna sebep olan olaylarin bizzat içerisinde yer almislar, kendilerinden sonra gelenlerin görmedikleri hal karîneleri-ne vakif olmuslardir. Hal karinelerinin oldugu sekil üzere nakledilmesi imkânsiz gibi birseydir. Su halde onlarin seriatlari anlayislarinin daha saglam ve tam oldugunu ve bu konuda onlarin takdim edilmesinin lüzumunu söylemek gerekecektir. Bu durumda gerek Kur'ân ve gerekse Sünnet hakkinda, beyan makaminda onlardan bir nakil gelse ve bu, eger o olmasa nassin tam olarak anlasilmasi imkânsiz olacak kabilden olsa, kesin olarak o beyan ile amel edilmesine hük-molunacaktir. Zikredilen gerekçeler bunu gerektirecektir bir. Ikincisi sünnette de onlarin yolundan gidilmesi ve onlara tâbi olunmasi emredilmistir. Nitekim bir hadis söyledir: "Sünnetime ve benden sonra gelecek hakka kilavuzluk eden râsid halifelerin sünnetine yapisin. Onlara iyice tutunun ve azi dislerinizle sarilin"[117] Buna benzer daha baska hadisler de vardir. Bütün bunlar, konumuzu genel anlamda desteklemektedir.

Ancak konunun ictihad mahalli oldugu bilinirse ve o konuda ictihad için sahabeye has olan sözünü ettigimiz iki özellige ihtiyaç duyulmayacaksa, o zaman onlarla kendilerinden sonra gelenler o konuda esittirler. Avl[118], uykudan dolayi abdest alma, pek çok ribâ ile ilgili meseleler gibi. Hz. Ömer ribâ hakkinda: "Hz. Peygamber bize ribâ âyetini açiklamadan önce öldü. Binâenaleyh, ribâyi da ribâ süphesini de terkedin" demistir ya da buna benzer birsey söylemistir. Bu gibi meseleler, bütün ümmet için ictihad ma-halli olup, bunlarda sahabenin diger müctehidlere nisbetle bir ayricaligi yoktur. Iste bu gibi konularda da âlimler arasinda görüs ayriligi vardir. Bazilari, sahâbî söz ve görüsünü bir hüccet kabul etmekte ve baska bir delil arastirmaya gerek duymaksizin onunla amel etmektedir. Buna göre onlar, sahâbî kavlini hadisler ve nebevî ictihadlar gibi[119] kabul etmektedirler. Bunlar, usûl kitaplarinda anlatilmaktadir; dolayisiyla onlari burada zikretmeye gerek yoktur. [120]

**ONIKINCI MESELE:**

Icmal (mücmellik), ya herhangi bir yükümlülük getirmeyen konuda olur, ya da seriatta hiç bulunmaz.[121]

Bunun izahi üç yönden olacaktir:

1.

Buna delâlet eden nasslar bulunmaktadir: "Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize olan nimetimi tamamladim[122] "Bu Kur'ân, insanlara bir açiklama, sakinanlara yol gösterme ve bir ögüttür[123]"Sana da insanlara gönderileni açiklayasin diye Kur'ân'i indirdik. Belki düsünürler[124]"Müttekîler için bir hidayettir[125]"Ihsan sahipleri için bir hidayet ve rahmettir[126]Kur'ân'-m hidayet olmasi, mübeyyen (açik-seçik) oldugu içindir; mücmel ile beyan hasil olmaz. Bu mânâda olan bütün âyetler konuya delâlet eder. Ilgili hadislere gelince bazilari sunlardir: "Sizi apaydinlik birsey üzerine biraktim; onun gecesi gündüzü gibidir[127]"Size iki sey biraktim. Onlara sarildiginiz sürece sapitmazsiniz: Allah'in kitabi ve sünnetim[128] Bu mânânin dogrulugunu: "Eger birseyde çekisirseniz, onun çözümünü Allah'a ve peygamberine birakin...[129] âyeti de güçlendirir. Bu âyet, Kur'ân ve Sünnetin, her müskilin be-. yani ve her çikmaz için çözüm bulunacak kaynak oldugunu gösterir. Hadiste söyle buyurulur: "Allah'in size emretmis oldugu hiçbir-seyi birakmadim; onu size mutlaka emrettim; Allah'in size yasakladigi hiçbirseyi birakmadim; onu mutlaka size yasakladim"[130] Bu mânâyi ortaya koyan deliller çoktur.

Eger Kur'ân'da mücmel birsey varsa mutlaka onu Sünnet beyan etmistir. Meselâ, namazin vakitlerini, rükûlanni, secdelerini ve diger hükümlerini beyan etmesi gibi. Keza zekâtin miktari, vakti ve zekâta tâbi mallarin belirlenmesi, haccm beyani gibi. Hacc hakkinda: "Haccin vecibelerini benden alin"[131]buyurmustur.

Bunun ötesinde Rasûlullah , Kur'ân'da yer almayan seyleri de beyan etmistir.[132] Bütün bunlar, nebevi beyân olmaktadir.

Bu husus anlasildiktan sonra diyoruz ki: Eger seriatta (müsterek gibi) mücmel veya (ebb kelimesi gibi) mânâsi müphem ya da anlasilamayan[133] birsey varsa, onlarin geregi ile yükümlü tutulmasi sahih olmaz. Çünkü bu muhal ile yükümlü tutmak ve ulasilamayacak seyi istemek olur. Mücmellik, ancak Allah Teâlâ'nin hakkinda "Diger bir kismi da mütesâbihtir"[134]buyurdugu mütesâbih hakkinda ortaya çikabilir. Allah Teâlâ, Kur'ân'da mütesâbih oldugunu bildirince, öylesi âyetlerle yükümlülük getirilmedigini ve mükelleften, kendi anladigi sekilde degil de murad olunan mânâ üzere onlara inanmasinin istendigini de açiklamistir. Allah Teâlâ, bu konuda söyle buyurmustur: "Kalplerinde egrilik olan kimseler, fitne çikar-mak, kendilerine göre yorumlamak için onlarin mütesâbih olanlarina uyarlar. Oysa onlarin yorumunu ancak Allah bilir, ilimde derinlesmis olanlar: 'Ona inandik, hepsi Rabbimizin katindandir' derler. Bunu ancak akil sahipleri düsünebilirler[135]

Âlimler, bu âyette murad olunan mütesâbih[136] hakkinda iki görüse

ayrilmislardir:

a) Ilimde yüksek payeye erisenler (râsihûn) onlari bilir. Bunlara göre, mütesâbihlik görelidir ve onlar hakkinda mütesâ-bihlikten bahsedilemezken, diger insanlar hakkinda mütesâbih olur. Aynen Arap olmayan ya da âlim olmayan insanlara nisbetle mânâsi anlasilamayan fakat aslinda açik-seçik (mübeyyen) olan nasslar gibi.

b) Vakif (durak yeri) Allah lafzi üzerinedir, dolayisiyla onlari ilimde yüksek paye sahibi olanlar da dahil olmak üzere Allah'tan baska hiçbir kimse bilemez. Bu görüse göre, mütesâ-bihlerle murad olunan sey, ittifakla kaldirilmis olmaktadir, mânâsi anlasilmayan bir mücmel olsun da, sonra onunla yükümlü tutulsun, böyle birseyi düsünmek mümkün degildir.

Onun ilmine ancak ilimde yüksek paye sahibi olanlar sahiptir dedigimizde de, onlar disinda kalan digerleri ayni sekilde onun geregi ile mükellef olmazlar. Bu durum, ondan maksadin ne oldugu ictihad ya da taklit yoluyla kendileri için tebellür etmeyip kendilerine müphem kaldigi sürece devam eder. Kendileri için onlardan maksadin ne oldugu bu iki yoldan biri ile beyan edilmesi halinde ise, diger açik nasslarda (mübeyyen) oldugu gibi, onlarda da müte-sâbihlik kalkar.

Itiraz: Allah Teâlâ, Kur'ân'da mütesâbih oldugunu beyan etmistir. Keza Sünnet de, seriatta mütesâbih unsurlarin bulundugunu bildirmistir: "Helâl bellidir, haram bellidir; aralarinda Ise 'müstebihâf (yani hangisinden oldugu ayirt edilemeyenler) vardir. Kim süpheli seylerden sakinirsa, dinini ve irzini korumus olur"[137]Hadiste geçen süpheli seyler, kullarin fiillerine yönelik olup saki-[344] nilmasi gereken seylerdir. Su halde dinde, üzerine yükümlülük getirilen mücmeller vardir. Nitekim "Diger bir kismi da mütesâbih-tir"[138]kavl-i serifi üzerine de yükümlülük bindirilmistir. Bu, "ilimde derinlesmis olanlar: 'Ona inandik, hepsi Rabbimizin katin-dandir' derler. Bunu ancak akil sahipleri düsünebilirler"[139] ifadesi ile açiklanan yükümlülüktür. Bu durumda nasil olur da, mücmel ve mütesâbih, üzerine hüküm bina edilen herhangi bir konuda gelmez, denilebilir?!

Cevap: Hadiste bahsedilen mütesâbihât ile konumuzun ilgisi yoktur. Bizim buradaki konumuz, Sâri'in hitabinda yer alan mütesâbihlikle ilgilidir. Hadiste söz konusu edilen mütesâbihlik, hükmün menâtindadir ve o müctehidin degerlendirmesine matuf olmaktadir. Nitekim bu, Mütesâbih kisminda açiklanmisti.[140] Öyle oldugu kabul edilse bile, murat, Allah Teâlâ katindaki manâsiyla bir yükümlülük taalluk etmez, seklindedir. Bazen mücmel olma yönünden, onunla yükümlülük taalluk edebilir. Bu, sadece onun Allah katindan olduguna inanilmasi ve eger kullara ait fîillerdense onu islemekten kaçinmasi yoluyla olur. Bunun içindir ki Rasûlullah: "Kim süpheli seylerden sakinirsa, dinini ve irzini korumus olur"[141]buyurmustur. Keza,

eger kullara ait fiillerden degilse, onun üzerinde durmaktan kaçinmasi yoluyla olur. Meselâ: "Rahman, arsin üzerine kuruldu (istiva)"[142] âyetindeki istiva, "Rabbi-miz her gece dünya semasina iner...[143] hadisindeki inme ve benzeri seyler üzerinde durmamak gibi. Mütesâbihle bir yükümlülük taalluk etmemesinin mânâsi budur. Yoksa, mevcut olan herseye yönelik bir yükümlülük vardir ve bu, onlardan kastedilen seye, ne ise öyle inanmasidir veya kullarin tasarrufuna açik bir konu ise, tasarrufta bulunmasidir vs.

2.

Seriatin mükelleflere yönelik hitaptan amaci, dünya ve âhiret-leri ile ilgili, onlarin leh ve aleyhlerine olan seyleri, kendilerine anlatmaktir. Bu ise, hitabin açik ve anlasilir olmasini, mücmel ve mütesâbih olmamasini gerektirir. Eger bu kasda ragmen, onlarda mücmellik ve mütesâbihlik bulunacak olsaydi, o zaman bu, hitaptan gözetilen aslî maksada ters düser ve ortaya bir fayda dogmazdi. Bu ise, maslahatlarin Allah'tan bir lütuf olarak ya da (Mutezile'ye göre) vücûben dikkate alinmis olmasi açisindan ele alindiginda imkânsiz (mümtenî) olur. Hatta maslahatlara riayet edilmedigi varsayimina göre bile bu, mümkün degildir. Zira amaci olmayan bir hitap düsünmek makul degildir.

3.

Âlimler, beyânin ihtiyaç anindan sonraya birakilmis olmasinin mümtenî oldugunda ittifak etmislerdir. Sadece muhal ile teklifi caiz görenler bundan istisnadir. Muhal ile yükümlü kilmanin da (ak-len degilse bile) naklen mümtenî bulundugu daha önce açiklanmisti. Su halde, beyanin ihtiyaç anindan geri birakilmasinin mümtenî oldugunu itiraf etmek gerekiyor. Eger bu konu sabit ise -ki öyledir-, buradaki meselemiz de bu kabildendir.[144]Çünkü yükümlülük getiren hitabin vürudu sirasinda mücmel ve beyan edilmeksizin yönelisi durumunda iki ihtimal bulunur: Ya beyan edilmemesine ragmen onunla yükümlü kilmak istenilmistir, ya da istenilmemis-tir. Eger yükümlü kilmak kastedilmemisse, bu zaten bizim demek istedigimizdir. Eger kastedilmisse, o zaman mesele takat üstü yü-kümlülük seklini alir ve usûlcülerin o konu hakkinda getirmis oldugu deliller aynisiyla burada da geçerli olur. Bu iki sekle göre de -ikinci ve üçüncü izah sekillerini[145]kastediyorum- Kur'ân'da bir mücmel bulunmasi halinde, mutlaka onunla bir yükümlülügün getirilmis olamayacagi sonucu çikacaktir. Hadislerde gelen mücmel hakkinda da söylenecek söz aynidir. Ulasilmak istenilen sonuç iste budur. [146]

---

[1] el-Âmidî, mücmel; iki seyden birine delâlet eden, fakat bu iki mânânin birinin digerine nisbetle bir üstünlügü bulunmayan lafizdir, dedikten sonra mücmellik sebepleri olarak yedi sey zikretmistir. Bunlardan biri altin ve günes

için kullanilan "ayn" sözcügü ile, hayiz ve temizlik süresi için kullanilan "kar' " sözcügünde oldugu gibi lafzin müsterek olmasindan kaynakîanmasidir. Bazen vakif ve ibtidâ yüzünden yani âyetin hangi kelimesi üzerinde durulacaginin açik olmamasi sebebiyle de icmallik dogabilir.âyetinde oldugu gibi.

[2] Yani huzurunda yapilan ya da sonradan haberini aldigi birseye karsi tepki göstermeyip, ses çikarmamasi ve böylece onu onaylamis olmasi. Hz. Peygamber (s.a.) hakikati açiklamakla memur oldugu için, bu gibi durumlarda susmasi delil kabul edilmektedir. Zira o sey yanlis olsaydi, susmayip mutlaka müdahale etmesi ve onu tashih etmesi gerekirdi. (Ç)

[3] Nahl 16/44.

[4] Buhârî, Tefsir, 65/1.

[5] Insikâk 84/8.

[6] Müslim, Cennet, 79 ; Buhârî, Ilm, 35 ; Tirmizî, Tefsir, 84/2.

[7] Daha önce geçmisti [3/143].

[8] Meselâ Arafa gününde, Arafat'ta devesinin üzerinde iken bir bardak süt almis ve içmisti. Böylece o günde Arafat'ta oruç tutmanin mesru olmadigini açiklamis bulunuyordu.

[9] Muvatta, Siyâm, 5.

[10] Ahzâb 33/37.

[11] Her ikisi de daha Önce geçmisti [3/52],

[12] Hz. Peygamber'in (s.a.) âzâdhsi Zeyd ile Hz. Peygamber'in (s.a.) çok sevdigi oglu Üsâme'nin renkleri birbirini tutmuyordu. Münafiklar ileri geri" laf ediyorlardi. Birgün kâif olan Müdlicli Mücezziz gelmis, bir örtü altinda yatmakta olan Zeyd ile Üsâme'nin ayaklarini görünce "Bu ayaklar birbirindendir" demisti. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) çok sevinmisti. Bu hadisi Imam Safiî delil olarak almis ve nesebin ispat yollarindan biri-•* nin de kâifîn teshisi oldugunu söylemistir. Hanefîler, Rasûlullah'm (s.a.) sevincinin, münafiklarin aleyhine kendi itikatlarinca dogru olan bir delilin ortaya çikmis olmasi ve bundan böyle onun nesebine ileri geri laf uza-tamayacakl arina inanmasi sebebiyledir, derler. Yoksa bu hadis, nesebin tesbiti konusunda mücerred kâifligin de bir delil oldugunu göstermez

[13] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/289-290

[14] Yani peygamberlik vazifesinin yerine getirilmesi konusunda.

[15] Bakara 2/174.

[16] Bakara 2/42.

[17] Bakara 2/140.

[18] Buhârî, Ilm, 25 , Hacc, 133 ; Müslim, Hacc, 446.

[19] Buhârî, Ilim, 15.

[20] Yani eger âlimlerin mevcut olmasi sebebiyle ilim mevcut oisaydi, kendilerine düsen görev geregi olmak üzere o ilmi izhar ederler ve böylece cehalet ortaya çikmazdi. Bu da, âlimlerin görevinin ilmi yaymak oldugunu gösterir.

[21] Buhârî, Ilim, 31.

[22] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/291

[23] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/292-295

[24] Meselâ Hz. Peygamber'in (s.a.) Kur'ân disinda kendisine gelen vahye müsteniden islemis oldugu fiili ile, bizzat Kur'ân'da yer alan asil nass~ dan anlasilamayacak bazi tafsilatlar ve ilavelerde bulundugunu düsünelim; bu fiilî beyanin fazladan olarak getirdigi ilaveler ve tafsilat, Kur'ân nassi ile karsilastirilip ona uygulandiginda, Kur'ân nassi bunlari ne reddedecek ne de onlarla ters düsecektir; aksine hem onlara hem de baskalarina ihtimal dahilinde olacaktir. Dolayisiyla fiilî beyan, sözlü beyandan bu bakimdan daha güçlü olacaktir.

[25] Söz ne kadar uzun olursa olsun, fiilden ortaya çikan detaylarin ve ona ait keyfiyetin belirlenmesinde yeterli olamaz. Bu yüzdendir ki, herhangi bir sanatin elde edilebilmesi için fiilî olarak ona belli bir süre devam etmek gerekmekte, hiçbir zaman onun Ögrenilmesi sözlü açiklamalarla mümkün olmamaktadir.

[26] Rükün, sart ve müstahaplardan olusan, sonra iptal ve ifsad edicileri, arizî halleri bulunan mürekkep amellerde, hiçbir zaman sözlü beyan fiilin yerini tutamaz. Insanlar arasinda da âdeten bunlari belirleyecek bir sinirlama yoktur. Meselâ hacc ve namaz gibi. Sadece sözlü olarak açiklama yapma durumunda, bu beyan hiçbir zaman için tam olamaz ve mükellefin yaptigi seyin istenilen seyden az ya da çok olmaksizin tipa tip ayni olmasi mümkün degildir. Zira bunlarin asillari her ne kadar basit ve mutat olan fiiller ise de, keyfiyetlerinde tadil, terkip, nesh vb. söz konusu olmustur. Dolayisiyla mutat olan ve herkes tarafindan anlasilabilen basit bir fiilin islenmesini isteyen sözlü bir beyan gibi, namaz kil ya da hacc yap demekle, bu tekliflerin mahiyetinin anlasilmasi ve keyfiyetlerinin zaptedilmesi mümkün olmaz. Kaldi ki namazlar arasinda da adet, keyfiyet, hüküm vb. farkliliklari vardir. Bütün bunlarin tafsilatinda sözlü beyan yeterli degildir.

[27] Meselâ bir terziye, söyle söyle bir elbise dik denildigi zaman, dikilen elbise maksada tam uygun düser. Çünkü onun söyle söyle bir elbise demesi aslinda, daha önceden var olan sekliyle bir fiili atif olmaktadir. Atfedilen o fiil sayesinde de, kisinin maksadi tam olarak anlasüabilmektedir.

[28] Ahzâb 33/21.

[29] Her ikisi de daha önce geçmisti [3/52].

[30] Yani Hz. Peygamber'in (s.a.) mücerred Fiili, o konuda kendisine uyulmasi gerektigini bildirme bakimindan yeterli görülmemis ve ayrica sözlü beyanlarla ona uyma geregi bildirilmistir. Çünkü fiilin bizzat kendisi, o fiilin sadece Hz. Peygamber'e (s.a.) has olmayip, ümmet için de aynen yapmalari gereken bir yükümlülük oldugunu göstermez. O yüzden âyet ve hadisler gelerek o fiil konusunda Hz. Peygamber'e (s.a.) uyulmasi gerektigi, o hükmün kendileri için de âmm oldugunu ve keyfiyetin de gördükleri sekil üzere bulundugunu beyan etmistir.

[31] Usûlcülerin zikrettikleri gibi. Fiilin daha açik oldugunu tercih edenler söyle demektedirler: Fiil maksada delâlet bakimindan daha güçlüdür; haber gözle görmek, ve gözlem yapmak gibi degildir. Bir kismi da sözlü beyani öne almakta ve söyle demektedirler: Söz bizatihi maksûda delâlet eder. Fiil ise, onun mücmelin beyani oldugunu gösteren üç seyden biri vasitasiyla ancak delâlet edebilir. Bunlar: Akil, o fiilin mücmelin beyani olduguna delâlet eden nass, ya da fiilin beyan oldugunun failin kastindan zorunlu olarak bilinmesidir. Bu durum, söz ve fiilin bir araya gelip ihtilaf ettikleVi zaman böyledir. Bir araya gelirler ve birbirine muvafik olurlarsa, o zaman onlardan daha önce olani beyan, digeri de onu tekit etmis olur. Usûlcülerin sözlerinin özeti iste budur ve onlar müellifin yaptigi gibi her birinin digerine nisbetle üstün yönleri oldugu noktasini ele almamislardir.

[32] Hz. Âise'nin rivayet ettigi hadis söyledir: "Sünnet mahalli içeri girdi mi, gusül vacip olmustur. Birinde ben ve Rasûlullah (s.a.) böyle yaptik ve guslettik" (Buhâri, Gusl, 28 ; Müslim, Hayz, 88)

[33] Hz. Âise hadisinin tamamen sözlü beyan oldugunu ileri sürenler olabilir. O yüzden böyle bir ifade kullanmistir.

[34] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/295-302

[35] Bakara 2/44. "Düsünmez misiniz?'' fiilinin ya mefûlü mahzuftur. Yani "bu iki zit seyi birlestirmenin kötülügünü düsünmez misiniz?" seklinde olabilir. Kisinin baskalarindan iyilik ve ihsanda bulunmalarini istemesi ve sonra kendisini unutmasi, itikadmca emrettigi seyin iyilik olmadigini gösterir. Ya da fiil lâzim mesabesinde kabul edilir ve o zaman da söyle mânâ verilir: Siz aklinizi mi kaybettiniz ki, sizden böyle bir davranis sekli ortaya çikiyor. Her iki halde de âyet, yaptiklari bu isin son derece çirkin oldugunu ortaya koymaktadir.

[36] Saff61/2.

[37] Ahzâb 33/23.

[38] Tevbe 9/75.

[39] Bezzâr ve Taberânî, Kesir b. Abdillah senediyle rivayet etmislerdir. Bu zat, zayiftir. Tirmizî ise, bazi yerlerde hasen kabul ederken, bazi yerlerde de sahih oldugunu söylemistir.

[40] Iste bu mahzurundan dolayi Imam Mâlik, kendisinin furûa ait görüslerinin yazilmasini hos görmezdi. Çünkü yazildiktan sonra o görüs çesitli ülkelerde yayilabilir; fakat kendisi o görüsünden rücû etmis olabilirdi.

[41] Vacip farz anlamindadir. (Ç)

[42] Ramazan orucunun devami ya da namazlarin son sünnetleri gibi Ramazan orucunun sünneti zannedilebilir korkusu ile terketmek. Nitekim bu Imam Mâlik'ten rivayet edilmistir.

[43] Yani bu düsünceyi izale edecek ve insanlari o seyi islemeye itecek kadar yapmak yoluyla.

[44] Ahzâb 33/21.

[45] Ahzâb 33/37.

[46] Muvatta, Siyâm, 9.

[47] Muvatta, Siyâm, 10-12.

[48] Hadis oruçlunun hanimini öpmesi hakkindadir, bkz. Muvatta, Siyâm, 5. Daha önce de geçmisti [3/309] .

[49] Bakara 2/197.

[50] Daha önce Imam Mâiik'in böyle bir secdenin asli olmadigini belirttigi ve Hz. Ebû Bekir'den bu yolda yapilan rivayeti kabul etmedigi geçmisti. [2/4101

[51] Yedinci meselede.

[52] Yani meselâ fiili tümden terketmek veya devamli olarak islemek... gibi

[53] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/295-302

[54] Yani tam bir esitleme. Bunun içerisine itikadi yönden esitleme de girer. Sadece sözde ve fiilde esitlemeye gelince, bu itikat konusunda mendubun da aynen vacip gibi oldugu seklinde yanlis bir inanca götürmeyecek sekilde ise sahih olmaktadir.

[55] Müslim, Siyâm, 148.

[56] Buhârî, Ezan, 159 ; Ebû Dâvûd, Salât, 198 ; Dârimî, Müslim,Salât, 89.

[57] Buhari Aman, 34, Savm, 1 ; Müslim, îmân, 8 ; Ebû Dâvûd, Salât, 1.

[58] Ebû Dâvûd, Menâsik, 87 ; Nesâî, Hacc, 224 ; Ibn Mâce, Menâsik, 74 ; Dârimî, Menâsik, 50,

[59] Müellif el-I'tisâm adli kitabinin ikinci cildinde söyle der: Âlimler bu yasagin, o oruçlarin Ramazan'dan sanilmasi endisesiyle geldigini söylemislerdir. Yani aslinda nafile oldugu halde, vacip samlabilir; o yüzden de yasak edilmistir. Ayni izah, sadece cuma günü oruç tutmak ve sadece cumu gecelerini ihya etmek için de söylenebilir.

[60] Bayram gününde oruç tutulmasinin haram kilinmasi buraya uygun bir örnek degildir; çünkü o müstakil olarak gelen bir yasaktir.

[61] Hiristiyan ruhbanlarinin yaptigi gibi, dünyadan tamamen el-etek çekmek, evlenmemek mânâsina olan uzlet yasaklanmistir. Ancak âyetteki tebettülden maksat, ibadetlerde ve diger hallerde ihlasli olmak manasinadir. Hz. Peygamber (s.a.), Osman b. Maz'ûn'un ruhbanlar gibi bir hayat tarzini seçmek arzusuna karsi: "Sünnetimden yüz çeviren benden degildir" buyurarak onun bu arzusunu tasvip etmemistir. Bu hadis, böyle bir hayat tarzinin vacip ile karistirilma tehlikesi bulunan bir mendup olmasi bir tarafa, onun aslen mesru olmadigim gösterir.

[62] Ahmed, 3/158, 245, 5/17.

[63] Müzemmil 73/8.

[64] Buhâri, Savm, 49; Müslim, Müsâfirin, 215.

[65] Bir rivayette de "Ben ise onu kiliyorum" seklindedir. Hadis daha önce geçmisti: [3/60]. "Hz. Peygamber (s.a.), kusluk namazini asla kilmamistir" sözünden maksat "Ben onu kusluk namazi kilarken görmedim..." manasinadir. Yoksa Hz. Peygamber'in (s.a.) kusluk namazini kilar oldugunu gösteren rivayetler vardir.

[66] bkz. Tecrîd. 4/71-72.

[67] Müellif bu ikinci tevilin daha güçlü oldugunu ve böylece birinci tevile yöneltilen elestiriden ve el-Kâdî Ebu't-

Tayyib tarafindan, mümkündür ki Allah Teâlâ peygamberine "Eger devam edersen onlar üzerine farz olacaktir" âiy e vahyetmis olsun, seklinde verilen doyurucu olmayan cevaptan da kurtulunmus olacagini belirtmek istemektedir. O, verilen bu izah tarzini doyurucu görmeyerek ikinci tevil seklini yerinde bir izah olarak görmüs ve istidlalini de onun üzerine bina etmistir. Digerleri gibi onun sadece mümkün olmadigini aksine yerinde oldugunu söylemistir. Çünkü mücerred zayif bir imkân, onu istidlal yollarindan biri kilmasini elverisli hale getiremez.

[68] Yani Hanefîlerde oldugu gibi vacip degil, sünnet.

[69] Buhâri, Cum'a, 13 ; Müslim, Salât, 136 ; Ebû Dâvûd, Saiât, 52.

[70] Bu son örnekte, vacip olmayanin vacip sanilmasi seklinde bir endise yoktur. Keza terkinin, kisinin diyanetini zedelemeyecegini bildirmek kabilinden de degildir. Dolayisiyla onun buraya alinmasinin bir mânâsi yoktur.

[71] Bu mahzurdan dolayi, bu orucun mekruh oldugunu söyleyen Imâmiy-ye'ye ta'neden es-Sevkânî'ye ne demeli!

[72] Bu ifade, meselenin basinda söyledigi: "Eger mendup söz, ya da fiilde vaciple esit tutulacaksa bunun itikat açisindan herhangi bir ihlâli getirmemesi gerekir" sözünün geregine yönelik olmalidir. Bu da meselâ, matlup olan o seyi örnek durumunda olan kimselerin halktan gizleyerek yapmalari seklinde olabilir.

[73] Teravihi birkaç gece kildiktan sonra terketmesi, beyanin mendubun sonrasinda olusuna örnektir. Kusluk namazim Hz. Aise görmeyecek sekilde gizlemis olmasi da onun beraberinde olan bir beyan seklidir.

[74] Tirmizî, Ilim, 16.

[75] Imam Mâlik'in rivayetine göre Hz. Ömer, içlerinde Amr b. el-As'in da bulundugu bir kafile ile umreye çikmisti. Hz. Ömer ihtilam oldu. Sabah çok yakindi. Kafilede de su yoktu. Hz. Ömer binegine bindi, suyun yanina gitti ve ihtilam eseri olarak gördügü seyleri yikadi. Bu arada ortalik aydinlandi. Amr b. el-As'in kendisine: "Beraberimizde elbiseler var. Birak elbisen yikansin" demesi üzerine yukaridaki sözünü söyledi. (Muvat-ta, Taharet, 83.) Daha önce de geçmisti: [3/215]

[76] Hz. Ömer, Ömer b. Abdulaziz'in ana tarafindan dedesi olmaktadir.

[77] el-Ahkâmu's-Sultâniyye, 275

[78] Hz. Peygamber (s.a.), camiye cemaate gelmeyenlerin evlerini baslarina yakmayi düsünmüstür. Bunun münafiklara has oldugu ileride gelecektir. Hadis için bkz. Buhâri, Ezan, 29, 34 ; Müslim, Mesâcid, 251-254.

[79] Bakara 2/104.

[80] En'âm 6/108.

[81] Çünkü zamanla onun disinda yer alan diger sünnet ve hadislerle amel edilmesinin caiz olmayacagi telakkisi hâkim olmaya baslayacakti.

[82] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/302-310

[83] Yani ne sözlü beyanda ne de fiilî tatbikatta. Aksine bunlarin ayni sey olmadiklari ya hem söz ve fiil ile, ya da ikisinden biri ile belirtilmelidir.

[84] Menduplarla ve mekruhlarla karistirilmamasi diyerek vacip ve harami zikre gerek duymamistir. Çünkü onlarla karistirilma tehlikesi uzaktir. Mendup ve mekruhlarla karistirilma tehlikesi ise -gelecegi gibi- uzak degildir.

[85] Hz. Ömer, bu sözü Islâm ile Arab'in özdeslestigi bir dönemde söylemistir. Dolayisiyla böyle bir dönemde Acem kültür ve medeniyetine kucak açma ya da yabanci hayranligi, Islâm'dan o kadar uzaklasmayi, Islâmlikla özdeslesen Arap geleneklerine baglilik da Islâm'a o kadar yaklasmayi gerektiriyordu. Nitekim Balkan ülkelerinde de bir zamanlar Islâmlikla Türklük özdes olmus ve insanlar "ben müslümanim" yerine "elhamdülillah ben Türküm" der olmuslardi. Dolayisiyla Hz. Ömer'in sözünü bu sekilde anlamak ve onun bir Arap milliyetçisi oldugu seklinde yorumlamamak gerekmektedir. (Ç)

[86] Buhârî, Et'ime, 10, 14.

[87] Müslim, Esribe, 171; Tirmizî, Et'ime, 13, Ahmed, 4/249, 252.

[88] Tirmizî, Et'ime, 14.

[89] bkz. Buhârî, Nikâh, 98.

[90] Ibn Kesîr, 1/562.

[91] Bu, hanimlardan birinin kocasinin yaninda gecelemesi (kasm) hakkindan kumasi lehine feragatta bulunmasi. Bunun caiz oldugu beyan edilmistir; eger beyan edilmemis olsaydi, bu mubahin âdeten câri olan durum dogrultusunda terki, onun ser'an da mekruh bulundugu kanaatini dogururdu.

[92] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/310-311

[93] Türkçede sin kefile ifade edilen "eniktehâ" kelimesini kullanmistir.

[94] Ebû Dâvûd, Hudûd, Hadis no: 4428 (4/148).

[95] Daha önce geçmisti [3/309].

[96] [3/321],

[97] Mekruhtan alikoymak için bas vurulacak yollar yani te'dib sekli, haramdan alikoymak için uygulanacak olanlardan daha hafif olur.

[98] Bu konuda müellifin el-I'tisâm adli kitabinin ikinci cildinde genis bilgi vardir.

[99] Daha önce geçmisti [3/215, 327]

[100] Sâri'in kasamin korunmasi ve her meselede hem küllinin hem da cüz'înin ayni anda dikkate alinmasi, ne külli kaidelerin ne de husûsî nasslarin ihmal edilmemesi sarti. Buna göre meselemiz hakkinda bazi cüz'î deliller vardir ve bunlar, bazi vacip olmaksizin matlup bulunan fiilleri, Hz. Peygamber'in (s.a.) izhar ettigine ve onlar üzerinde devamlilik gösterdigine delâlet etmektedir. Bunlar farz namazlar için kamet getirmek, ihram tekbiri sirasinda eli kaldirmak, selâma sagdan baslamak... gibi seylerdir. Bu ve benzeri seylerin bu kaideden istisna edilmesi gerekmektedir ki bunun sonucunda üzerinde ittifak bulunan bu cüz'î nasslar ihmal edilmis olmasin. Bu, Deliller bölümünün basinda geçtigi gibi meselenin genellestirilmesine engel degildir.

[101] Yani mendup olan amellerin iltizam edilmesine. Bunlardan ancak, insanlarin huzurunda yapilmasi halinde baskalarinin örnek almasi endisesinin bulunmasi durumunda menedilmekteydi

[102] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/311-316

[103] Bakara 2/174.

[104] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/316-317

[105] Hudeybiye umresinde bizzat kendisi ve sahabe ihramdan çikmistir. Hac-ci ile beraber yaptigi umrede ise, sahih olan görüse göre Hz. Peygamber (s.a.), kiran hacci yapmis ve kurban sevketmistî. Bu yüzden bizzat kendisi ihramdan çikmamis, kurban sevketmeyenlere ise umre ihramindan -basta bu ihramla hacca da niyet etmis olsun olmasinlar- çikmalarini emretmisti.

[106] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/317-318

[107] Nahl 16/44.

[108] Mâide 5/6.

[109] Yani kendi aralarinda ihtilaf etmislerse ya da bazilari beyanda bulunmus, baskalarindan ona muhalif bir beyan nakledilmemis ise. Müellif bunu iki kisimda ele almis ve birinciyi içtihada açik kabul ederken, ikinciyi itimat ve tercihe sayan kisimdan saymistir.

[110] Buhârî, Savm, 45 ; Müslim, Siyâm, 48.

[111] Hz. Ömer ve Hz. Osman'in kendilerine muhalefet ve onlarin dinde asin hareket eden kimseler oldugunu beyan etmeyi kastettikleri bu dogulular da kim?!

[112] Yani, tehir konusunda asiri giden yahudilere benzememek için iftarda acele edilmesinin mendup olmasi, iftarin

illâ da namazdan önce yapilmasini gerekli kilmaz. Bu durumda bu ifade, öncesi ile uyum içinde olur.

[113] Buhârî, Savm, 11 ; Müslim, Siyâm, 3.

[114] Yani eger görme günesin batmasindan sonra olmus ise ertesi günü iftar edilir. Ama ekser olmayan bir sekilde görülürse ki bu günes batmadan önce görülmesi demektir, o zaman iftar bizzat o günde yapilir, ertesi güne ait olmaz. Iste Hz. Osman uygulamasiyla, bu kaydin gerekli olmadigini açiklamis oldu ve hilâli görme sebebiyle oruç tutmama hükmünün -guruptan Önce de olsa sonra da olsa- ertesi gün için oldugunu gösterdi. Uygulamasinda hilâli gördügü halde orucunu bozmadi ve günesin batmasini bekledi. Mesele ihtilafli bir konudur. Ebû Yusuf, eger zevalden Önce görülmüsse hilâl geçen güne aittir, zevalden sonra görülmüsse gelecek güne aittir demistir. Ebû Hanîfe, Imam Mâlik ve imam Safiî ise -Hz. Osman gibi- görülen hilâlin -ister zevalden önce olsun ister sonra- geçmis gün için sayilamayacagi görüsündedirler.

[115] Cum'a 62/10.

[116] Yani taklidi konusunda oldugu gibi, sahâbî kavlinin delil olup olmadigi konusunda da görüs ayriliklari vardir. Sahâbî kavlinin, müctehid olan diger sahâbîler hakkinda hüccet olmadigi konusunda icmâ bulunmaktadir. Tabiîn ve onlardan sonra gelen müctehidler hakkinda ise, kiyastan önce gelen bir delil olusu konusunda ihtilaf etmislerdir. Tercih edilen görüse göre, o hüccet degildir. Müellif orta bir yol tutmus ve mesele, eger üzerinde ictihad için sahabenin sahip oldugu meziyetlerin bulunmasi (yani dile selika olarak vukûfiyetleri ve seriatin ruhunu kavramis olmalari, bizzat olaylarin içerisinde yasamis, hal karinelerini görmüs olmalari sebebiyle sahip olduklari ayricalik) sart olan kisimdan ise, o konuda sahâbî kavlini-nin hüccet sayilmasini; eger öyle degilse, içtihada açik olacagini savunmustur.

[117] Ebû Dâvûd, Sünnet, 5 ; Tirmizî, Ilm, 16 ; îbn Mâce, Mukaddime, 6. Hadiste uyulmasi istenen, bizzat onlarin kendi görüs ve ictihadlan olabilecegi gibi, onlarin Hz. Peygamberden (s.a.) nakletmis olduklari sünnet de olabilir. Bu durumda, bu iki ihtimalden birini digerine tercih etmek zordur

[118] Avl, ferâizde paylarin toplaminin naydadan büyük olmasi. Bu durumda paylarin toplami payda yapilir ve herkesin payi ayni oranda küçülür. (Ç)

[119] Dolayisiyla sahâbî kavlini kiyas üzerine takdim ederler. Imam Mâlik, Imam Safiî, bir kavlinde Imam Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hanîfe'nin bazi talebeleri bu görüstedir.

[120] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/318-321

[121] Ilimde yüksek payeye erisenlerin (râsihûn) mütesâbihi bilebilecekleri görüsünü kabullendigimizde bu böyle. Ama onlarin mütesâbihleri bilemeyecegi görüsünden gidersek, o zaman yükümlülügün sadece iman yönünden oldugunu; onlarin Allah katindan olduguna inanmadan öte birsey lâzim gelmeyecegini ifade etmememiz gerekir.

[122] Mâide 5/3.

[123] Âl-i Imrân 3/138.

[124] Nahi 16/44.

[125] Bakara 2/2.

[126] Lokman 31/3.

[127] Ibn Mâce, Mukaddime, 1, 6.

[128] Muvatta, Kader, 3.

[129] Nisa 4/59.

[130] Hadisi Imam Sâfiî, Müsned'inde rivayet etmistir. Rasûlullah'm (s.a.), emredilen ve yasaklanilan herseyi emretmis ve yasaklamis olmasi, onlarda mücmellik bulunmadigi anlamina gelmez. Ayni itiraz birinci âyet için de geçerlidir. Ancak nimetin tamamlanmis oldugunun bildirilmesi, istidlal yolunu biraz güçlendirir. Çünkü seriatta mücmellik kaldigi sürece, henüz nimet tamamlanmis olmaz. Ayni sey dinin kemâli noktasindan yaklasildiginda da söylenebilir ve bu da mücmelfigjn olmamasini lâzim kilar. Hadis için ise, itirazi defedecek bir izah sekli yoktur.

[131] Daha önce geçti [3/309].

[132] Fitir sadakasinin vacip kilinmasi, pazarlik kizistirmanin, garar satisinin yasaklanmasi, ehli eseklerin yenmesinin haram kilinmasi... gibi.

[133] Yani vaz' itibariyla konulmus olan mânâsinin anlasilmasina imkân bulunmayan, Allah'a nisbetle el, yüz, inmek gibi kelimelerin kullanilmasi sonucunda ortaya çikan mânâ.

[134] Âl-i Imrân 3/7.

[135] Âl-i Imrân 3/7.

[136] Yani izafî olmayip hiçbir sekilde bilinme imkâni olmayan, hakkinda açiklayici delil konulmayan hakîkî mütesâbih hakkinda.

[137] Daha önce geçmisti [3/86].

[138] Âl-i Imrân 3/7.

[139] Âl-i Imrân 3/7.

[140] Üçüncü nev"i, üçüncü meselede.

[141] Daha önce geçmisti [3/86].

[142] Tâhâ 20/5.

[143] Buhârî, Teheccüd, 14; Müslim, Müsâfirîn, 168-170.

[144] Hatta daha da ileride oldugunu söyleyebiliriz. Çünkü orada beyanin mücerred tehiri sözkonusudur; yani beyan vardir da sonraya birakilmistir. Burada ise beyan esastan yoktur; ne Hz. Peygamber (s.a.) devrinde ne de daha sonra.

[145] Ikisi diye kayitlamasi, birinci hakkinda sonucu zikrettigi içindir.

[146] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/322-326

---

# IKINCI TARAF

# TAFSIL ÜZERE DELILLER

## (Kitap, Sünnet, Icmâ ve Re'y)

## KITAP (KUR'ÂN)

Daha önce deliller genel olarak ele alinmisti. Burada ise ayri ayri ele alinacaktir.

Deliller dört tanedir: Kitap, Sünnet, Icmâ ve Re'y (yani Kiyâs ve diger aklî deliller).

Kitap ve Sünnet, diger delillerin aslini teskil ettigi için, biz burada sadece ikisi üzerinde duracagiz. Hem sonra Kitap ve Sünnet konularini islerken, arastiricinin diger konular için ihtiyaç duyacagi pek çok sey zaten verilmis olmaktadir. Bununla beraber usûlcü-ler, Kitap ve Sünnet üzerinde durduklari gibi onlar üzerinde de durarak tekellüfe girmislerdir. Biz, icmâ ve re'y hakkinda sükût geçmeyi ve sadece Kitap ve Sünnet üzerinde durmayi uygun gördük. Yardim ancak Allah'tandir.

Bu ikisinden birincisi yani Kitap, bütün delillerin aslim teskil eder. Bu konu altina çesitli meseleler girer:

**BIRINCI MESELE:**

Kitap, seriatin küllî esaslarini teskil eder, Islâm ümmetinin belkemigini olusturur; o hikmet pinari, peygamberlik mucizesi, gözlerin ve kalplerin nurudur; Allah'a ondan baska giden yol yoktur, onsuz kurtulus imkânsizdir, ona muhalif birseye yapismak yoktur. Bütün bunlar delil ikamesine ihtiyaç göstermeyecek kadar açik-se-çik seylerdir. Çünkü bunlar, Islâm dininde zorunlu olarak bilinir.

Durum böyle olunca, seriatin küllî esaslarina vakif olmak, onun yüce maksatlarini kavramak ve din âlimlerinden olmak isteyen bir kimsenin zorunlu olarak gece gündüz Kur'ân'i kendisine yoldas edinmesi, sadece biri ile yetinmeyerek hem nazari hem de amelî olarak onu kendisine rehber edinmesi ve üzerinde düsünüp çalismasi gerekecektir, ki bunun sonucunda arzusuna ulasabilsin, maksadini elde etsin ve kendisini ilklerden ve Önde gelen din âlimlerinden bulsun. Buna kendiliginden kadir ise ne âlâ! Ancak bu mertebeye sadece, Kitabi açiklayici durumda olan sünnete vakif olanlar kadir olabilirler. Degilse, o zaman müctehid imamlar ve selefin önde gelenlerine ait açiklamalar, bu yüce maksadi ve üstün mertebeyi kavramasi konusunda elinden tutacak ve ona yardimci olacaktir.

Sonra, bilindigi gibi Kur'ân en büyük mucizedir ve onun i'câzi, Arap fasihlerini susturmus, beliglerini acze düsürmüs ve onun bir benzerini getirememislerdir. Kur'ân'in bu özelligi, onu, Arap dilinin özelliklerini tasiyan Arapça bir kitap olmaktan çikarmaz, içerisinde bulunan Allah'in emir ve yasaklarim kolay bir sekilde anlamayi engellemez. Ancak bu, Arap diline gerçek anlamda vukuf sarti ile mümkün olacaktir. Nitekim Ictihâd bölümünde bu konu açiklanacaktir. Eger Kur'ân'in i'câzi, onu anlasilir olmaktan çikaracak olsaydi, o zaman kullara yönelik teklif hitabi, anlasilamayacagi için takat üstü yükümlülük seklini alacakti. Böyle bir yükümlülük sekli ise bu ümmetten kaldirilmistir. Bu özellik, onun i'câz yönlerinden birini teskil eder. Zira üslup, mânâ, anlasilirlik ve kavranil abilir-lik... gibi tüm yönlerden insanlarin sözlerine benzer bir kelâm ko-nulsun, fakat hiçbir kimse ona bir nazirede bulunanlasin; bunun için herkesin bir araya gelmesi ve birbirine yardimci olmasi ve böylece bir benzerini getirmeleri için meydan okunsun, üstelik bunlar bu konuda da en yetkili kimseler olsunlar, buna ragmen bir sûresini dahi ortaya koymaktan aciz kalsinlar, iste bu durum onun gerçek bir mucize olusunu gösterir.

Konu ile ilgili nasslardan bazilari sunlardir:

"And olsun ki, Kur'ân'i ögüt olsun diye kolaylastirdik; ögüt alan yok mudur? "[1]

"Ey Muhammedi Biz Kur'ân'i Allah'a karsi gelmekten sakinanlari

müjdelemen ve inatçi milleti uyarman için senin dilinde indire Tek kolaylastirdik'[2]

"Bilen bir millet için Arapça okunarak âyetleri uzun uzun açik-lanmistir"[3]

"Apaçik Arap diliyle, uyaranlardan olman için.[4]

Bu durumda Kur'ân'in i'câzi hangi yönden[5] olursa olsun, bu onun anlasilir ve mânâlarinin kavranilir olmasina engel degildir.

"Ey Muhammedi Sana indirdigimiz bu kitap mübarektir; âyetlerini düsünsünler, akli olanlar da ögüt alsinlar"[6]Kur'ân'in bu yönü, onun mânâlarinin anlasilabilmesinin ve böylece üzerinde dü-sünülebilmesinin mümkün olmasini gerektirir. Diger benzeri yönler için de durum aynidir ve bu husus açiktir. [7]

**IKINCI MESELE:**

Kur'ân'i tam olarak anlayabilmek için nüzul sebeplerini bilmek gerekir.

Buna iki husus delâlet eder:

1.

Kur'ân'in i'câzi iki seyle bilinir:

a) Arap dilinin kullanilisinda gözetilen maksatlari bilmek.

b) Meânî ve Beyan ilimlerini bilmek. Bu ilimlerin esasini ise, halin iktizâ ettigi durumlari bilmek teskil eder: Meselâ, bizzat hitap yönünden hitabin halini, hitap edenin (muhâtib) veya muhatabin halini ya da hepsinin halini bilmek gibi. Zira ayni söz, iki ayri hale, iki ayri muhataba ve daha baska durumlara göre farkli farkli anlasilabilir. Meselâ, istifhami (soru) ele alalim: Bunun lafzi aynidir; fakat gerçek soru yaninda takrir (onaylama), tevbîh (azarlama) vb. gibi baska mânâlari da verir. Keza emir sîgasi, emretme yaninda, ibâ-ha, tehdit, ta'cîz... vb. gibi mânâlar da içerir. Bu durumda maksûd olan mânâya delâleti ancak haricî unsurlar (hal karineleri) belirler. Bunlarin esasini da halin gerekleri olusturur. Her hal nakledilemez, her karine de nakledilen sözle birlikte bulunamaz. Maksadi belirlemeye delâlet eden bu karinelerden bir kismi yok oldugu zaman, o sözün anlasilmasi tümden imkânsiz hale gelebilir veya ancak kismen dogru anlasilabilir. Iste nüzul sebeplerini bilmek, bu türden olan müsküleri ortadan kaldirir. Dolayisiyla nüzul sebeplerini bilmek, Kitab'm anlasilabilmesi için zarurî olan ilimlerdendir. Sebebin bilinmesi ise, halin geregim bilmek demektir.

2.

Nüzul sebeplerini bilmemek, süphe ve çikmazlar içerisine düsülmesine yol açar, aslinda zahir olan nasslari mücmel hale sokar ve bunun sonucunda ihtilâflar dogar. Bu ise, anlasmazliklara ve ümmetin bölünmesine sebep

olabilir.

Bu hususu Ebû Ubeyd'in naklettigi su olay gayet iyi açiklar: Ibrahim et-Teymî anlatir: Birgün Hz. Ömer yalniz basina kaldi ve düsünceye dalarak kendi kendine: "Bu ümmet nasil olur da ihtilafa düsebilir; peygamberi bir, kiblesi bir" dedi. (Onun bu düsüncesini okur gibi) Ibn Abbâs söyle dedi: "Ey Mü'minlerin emiri! Bize Kur'ân indi ve biz onu okuduk. Okurken, onun kimin hakkinda nazil oldugunu biliyorduk. Bizden sonra kavimler gelecek; bunlar Kur'ân okuyacaklar fakat kimin hakkinda indigini bilmeyecekler. Bunun sonucunda Kur'ân hakkinda sahsî görüsler (re'y) ortaya çikacak. Onun hakkinda sahsî görüsler ortaya çikinca da ihtilafa düsecekler, ihtilafa düsünce de birbirine girecekler" Böyle deyince Hz. Ömer onu susturdu ve azarladi. Ibn Abbâs da oradan ayrildi. Hz. Ömer, onun sözleri üzerinde düsündü ve ne kastettigini anladi. Bunun üzerine onu çagirtti ve: "Sözlerini bana tekrarla!" dedi. O da tekrarladi. Hz. Ömer, sözünün mânâsini anladi ve bu yorum hosuna gitti.

Ibn Abbâs'm sözü dikkate alinmasi bakimindan sahihtir ve o anlasildiginda maksat en yakin bir sekilde ortaya çikacaktir.

Ibn Vehb, Bükeyr'den rivayet eder: O Nâfi'e: "Ibn Ömer'in Harûriyye[8] hakkindaki görüsü ne idi?" diye sorar. Nâfi' söyle der: "Onlari insanlarin en serlileri görürdü. Çünkü onlar, kâfirler hakkinda inen âyetlerden hareket etmisler ve onlari mü'minler aleyhinde kullanmislardir" Ibn Abbâs'm üzerine dikkat çektigi re'yin mânâsi iste budur ve Kur'ân'in niçin indigini bilmemekten kaynaklanmaktadir.

Mervan, kapicisina: 'Tâ Râfi'! Ibn Abbâs'a git ve ona de ki: Eger kendilerine verilen seyden dolayi sevinen ve yapmadigi seyden dolayi da övülmeyi seven herkes azap görecekse, o zaman biz hepimiz azap görecegiz demektir" (Bu soruya) Ibn Abbâs söyle cevap verdi: "Bu âyetle sizin ne ilginiz var? Hz. Peygamber yahudileri çagirmis ve onlara birsey sormustu. Yahudiler onu sakladilar ve yanlis bilgi verdiler. Üstelik kendilerine sorulan konuda cevap vermis olmaktan dolayi övgü beklediklerini ihsas ettiler ve gizleyip yanlis bilgi verdikleri için de sevindiler" Ibn Abbâs sonra su âyeti okudu: "Allah, kendilerine kitap verilenlerden, onu insanlara açiklayacaksiniz ve gizlemeyeceksiniz, diye ahid almisti. Onlar ise, onu arkalarina atip az bir degere degistiler. Alis verisleri ne kötüdür! Ettiklerine sevinen ve yapmadiklariyla övülmekten hoslananlarin, sakin sakin onlarin azaptan kurtulacaklarini sanma;elem verici azap onlaradir[9] Bu sebep, âyetten maksadin, Mervân'-in anladigi sekilde olmadigini ortaya koymustur.

"Kunût" kelimesi çesitli mânâlara gelir[10]; dolayisiyla "Kûmu lillâhi kânitîn"[11]âyetini bu mânâlardan herhangi birine yormak mümkündür.

Ancak âyetin inis sebebi bilindigi zaman, murad olan mânâ açiklik kazanmis olur.[12]

Hz. Ömer, Kudâme b. Maz'ûn'u Bahreyn'de görevlendirmisti. el-Cârûd, Hz. Ömer'e geldi ve: "Kudâme içki içti ve sarhos oldu" dedi. Hz. Ömer: "Bu dedigine sahitlik eden var mi?" diye sordu. el-Cârûd: "Ebû Hureyre, dediklerime sahitlik eder" dedi. ( Hz. Ömer, onu çagirtti ve): "Ey Kudâme! Çaresiz seni cezalandiracagim" dedi. Kudâme: "Vallahi, eger ben onlarin dedigi gibi içmis olsam bile, sen beni cezalandiramazsin" dedi. Hz. Ömer: "Niye?" diye sordu. O: "Çünkü Allah Teâlâ: 'Inananlara ve yararli is isleyenlere tatmis olduklarindan dolayi bir günah yoktur.'[13] buyuruyor" dedi. Hz. Ömer: "Ey Kudâme! Hiç süphe yok ki sen, yanlis tevilde bulunuyorsun. Eger sen Allah'tan sakinmis olsaydin, O'nun haram kildigi seyden uzak dururdun" dedi.

Baska bir rivayette söyledir: Kudâme: "Beni niçin cezalandira-cakmissm? Benimle senin aranda Allah'in kitabi var" dedi. Hz. Ömer: "Seni cezalandirmamam için hangi Allah'in kitabindan[14] bahsediyorsun?" diye sordu. O: "Allah kitabinda 'Inananlara ve yararli is isleyenlere tatmis olduklarindan dolayi bir günah yoktur.' buyuruyor; ben inanan ve yararli is isleyen, sonra sakinip inanan, sonra sakinip iyilikler yapan birisiyim; Hz. Peygamber ile birlikte Bedir'de, Uhud'da, Hendek'te ve daha pek çok yerde bulundum" dedi. Hz. Ömer: "Buna cevap vereniniz yok mu?" dedi. Bunun üzerine Ibn Abbâs söyle dedi: "Bu âyetler, (içkinin haram kilinmasi hadisesinden) Öncekiler için bir özür, sonrakiler aleyhine de bir hüccettir. Öncekiler, içki haram kilinmadan Önce Allah'a kavusmus olmalari sebebiyle mazur görülmüslerdir. Sonrakiler aleyhine ise bir hüccettir. Çünkü..." dedi ve su âyetleri okudu: "Ey inananlar! içki, kumar, putlar ve fal oklari süphesiz seytan isi pisliklerdir,

bunlardan kaçinin ki saadete eresiniz. Seytan süphesiz içki ve kumar yüzünden araniza düsmanlik ve kin sokmak ve sizi Allah'i anmaktan, namazdan alikoymak ister. Artik bunlardan vazgeçersiniz degil mi?"[15]

Ismâîl el-Kâdî anlatir: Sam ahalisinden bir grup içki içerler. Baslarinda da vali oarak Yezid b. Ebî Süfyan vardir. Bunlar: "Içki bize helâldir" derler ve "inananlara ve yararli is isleyenlere tatmis olduklarindan dolayi bir günah yoktur" âyetini kendilerince delil olarak kullanirlar. Yezîd, durumu Hz. Ömer'e yazar. Cevabinda Hz. Ömer: "Halki ifsad etmeden, onlari bana gönder!" der. Onlar gelince Hz. Ömer konu ile ilgili ashâbla istisare eder. Onlar: "Ey mü'-minlerin emiri! Bizce onlar, Allah'a iftira ediyorlar ve O'nun izin vermedigi seyi dine sokmak istiyorlar..." derler.

Her iki haberde de, nüzul sebeplerini bilmemenin, âyetlerden kastedilen mânânin disina çikilmasina sebep oldugu açikça görülmektedir.

Bir adam Ibn Mesûd'a gelir ve söyle der: "Mescidde arkamda Kur'ân'i re'yi ile tefsir eden birisini biraktim. 'Gögün, insanlari bü-rüyecek ve gözle görülecek bir duman çikaracagi günü bekle'[16] âyetini söyle tefsir ediyor: Kiyamet gününde insanlari bir duman sarar. Onlarin nefeslerini keser de sanki nezleye tutulmus gibi olurlar..." Bunun üzerine Ibn Mesûd cevap verir: "Kim birsey biliyorsa, onu söylesin. Bilmeyen de 'Allahu alem' desin. Çünkü bir kisinin, bilmedigi sey hakkinda 'Allah'u alem' demesi, onun âlimligini gösterir. Böyle diyorum, çünkü (âyetin nüzul sebebi var): Kureys, Hz. Peygamber'e karsi koydu. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlar aleyhinde Yusuf un kitlik seneleri gibi kitliga tutulmalari için dua etti. Bunun sonucunda kitlik ve yokluga maruz kaldilar da kemikleri bile yediler. Göge baktiklarinda, halsizlikten gökte duman gibi birsey görür hale geldiler. Iste bunun üzerine: "Gögün, insanlari bürüyecek ve gözle görülecek bir duman çikaracagi günü bekle" âyeti indi.

Iste Kur'ân âyetlerinin anlasilmasi konusunda nüzul sebeplerini bilmenin önemi böyle. Örneklerde de görüldügü gibi, sayet sebep zikredilmeyecek olursa, inen âyetin mânâsini ihtimalsiz ve problem dogurmayacak bir sekilde tam olarak anlamak mümkün olmamaktadir. Hz. Peygamber: "Kur'ân'i dört kisiden alin"[17]buyurmustur. Bunlardan biri de Abdullah b. Mesûd'dur. O, irâd ettigi bir hutbede söyle demistir: "Allah'a yeminle söylüyorum ki, Rasû-lullah'in ashabi, benim onlarin Allah'in kitabini en iyi bilenlerinden biri oldugumu bilir" Bir baska seferinde de söyle demistir: "Kendisinden baska ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki, Kur'ân'dan inen her bir sûrenin nerede indigini mutlaka bilirim. Inen her âyetin ne hakkinda indigini mutlaka bilirim. Eger Allah'in kitabini benden daha iyi bilen birinin bulundugunu bilsem ve o da uzaklarda olsa, mutlaka deveme biner ve ona giderim" O bu sözleriyle, nüzul sebeplerini bilmenin, bir kimsenin Kur'ân âlimi olabilmesi için mutlaka bulunmasi gereken ilimlerden olduguna isaret etmektedir.

Hasen (el-Basrî) söyle demistir: "Allah, indirdigi her bir âyetin ne hakkinda indirildiginin ve ondan ne kastedildiginin ögrenilmesini sever" Bu, konu hakkinda bir delil ve nüzul sebeplerini ögrenmeye yönelik bir tesviktir.

Ibn Sîrîn ise söyle anlatir: Ubeyde'ye Kur'ân'dan birsey sordum. Bana: "Allah'tan kork, dogru yolu tut! Kur'ân'in ne hakkinda indigini bilen kimseler göçtüler" dedi.Kisaca, nüzul sebeplerini bilme, tefsir ilmiyle ugrasmak için zorunludur.

Fasil:

Kur'ân'i anlamak için gerekli ilimlerden biri de, Kur'ân'in indigi sirada mevcut bulunan söz, fiil ve hareket tarzlariyla ilgili Arap âdetlerini bilmektir. Özel bir nüzul sebebi yoksa, Kur'ân ilmine dalmak isteyen kimse

için bu bilginin olmasi zarurîdir. Aksi takdirde, baska türlü içinden çikilmasi imkânsiz olan problem ve çikmazlar içerisine düser. Bu konuda daha önce geçen Makâsid bölümünün Ikinci Nev'inde verilen izahlar[18] yeterlidir. Çünkü orada bu konu ile ilgili sadra sifa verici ve doyurucu açiklamalar yapilmistir. Maksat her ne kadar anlasilmis ise de konunun daha iyi kavranmasi için burada örnekler vermemiz gerekecektir:

1. Örnek: "Allah için hac ve umreyi tamamlayin"[19]âyetidir. Bu âyet, 'hac yapin' seklinde degil de, tamamlayin seklinde gelmistir. Çünkü onlar, Islâm öncesi dönemde hac yapiyorlardi; ancak bazi vecibelerini degistirmisler, bir kismini eksiltmislerdi; Arafat'ta vakfe yapmak vb. gibi. Iste bu yüzden emir, tamamlanmasi seklinde gelmistir. Haccin vacip olusunu ortaya koyan nass ise: "Oraya yol bulabilen insana, Allah için Kabe'yi haccetmesi gereklidir"[20] âyetidir. Durumun öyle oldugu bilinince (2/196) âyetinde haccin ya da umrenin vacip olup olmadigina dair bir delâlet bulunup bulun-madigi açiklik kazanmis olacaktir.

2. Örnek: "Rabbimiz! Eger unutacak veya yanilacak olursak bizi sorgulama![21] âyetidir. Ebû Yusuftan bu âyetin sirk hakkinda nazil oldugu rivayet edilmistir. Söyle ki: Onlar küfürden henüz yeni çikmis idiler. Tevhidde bulunmak istiyorlar, fakat eski aliskanliklari sebebiyle yanilip küfrü gerektirecek söz söylüyorlardi. Allah, zor kullanma (ikrah) karsisinda kalan kimsenin küfür kelimesini söylemesini mazur gördügü gibi onlarin bu hallerim de mazur gördü ve affetti. Ebû Yusuf söyle demistir: "Bu sirk hakkindadir; talâk, köle âz âdi, alis veris üzerine yapilan yeminler hakkinda degildir. Çünkü talâk ve köle âzâdi üzerine yapilan yeminler onlarin zamanlarinda yoktu"

3. Örnek: "Yukarilarinda (fevk) olan Rablerinden korkarlar[22]

"Gökte olanin sizi yerin dibine geçirmesinden güvende misiniz?[23] gibi âyetlerdir. Bu tür âyetler, onlarin mevcut telakkileri dogrultusunda inmistir. Onlar her ne kadar bir ve hak olan Allah'in ulûhiyetini kabul ediyorlarsa da ayrica yeryüzünde bulunan tanrilar da edinmekteydiler. Iste âyetler yukarida olmanin Allah'a tayin ve tahsisi dogrultusunda inmis, böylece onlarin tanrilarin yeryüzünde oldugu seklindeki telakkilerini reddetmistir. Dolayisiyla bu gibi âyetlerde Allah'a bir cihet isbat etme gibi bir delâlet asla mevcut degildir. Bu yüzdendir ki Allah Teâlâ: "Tavanlari yukarilarindan üzerlerine çöktü''[24] buyurmustur.[25]Düsün ve diger âyet ve hadisler için de ayni durumu göz Önünde bulundur.

4. Örnek: "Si'râ yildizinin Rabbi O'dur"[26] Bu gezegenin[27] digerleri içerisinden aynca zikredilmesi, Araplarin ona tapinmis olmalari sebebiyledir. Bunlar Huzâa kabilesi idi ve bunu ilk kez Ebû Kebse baslatmisti. Araplar, bu yildizdan baskasina tapmamislar-dir.

Fasil:

Nüzul sebeplerini bilmenin gerekliligi konusunda, bazen Sünnet de Kur'ân ile müstereklik gösterir. Zira pek çok hadis, sebepler üzerine vârid olmustur. Dolayisiyla onlarin anlasilabilmesi için mutlaka bunlarin yani vürûd sebeplerinin bilinmesi gerekir. Birkaç örnek: Hz. Peygamber, kurban etlerinin üç günden fazla tutulmasini yasaklamisti. Daha sonralari Hz. Peygamber'e insanlarin kurbanlarindan istifade ettikleri, kavurma yaptiklari, derisinden kirba edindikleri söylendi. Hz. Peygamber: "Bunun nesi var?" diye sordu. Onlar: "Kurban etlerinin üç günden fazla tutulmasini yasaklamistin" dediklerinde: "Ben onu size sadece (Medine'ye sökün eden) yoksul insanlarin doyurulmasi için yasaklamistim. Dolayisiyla, yiyin, tasadduk edin ve (kavurma yapip) saklayin[28] buyurdu. Cemâate gelmeyenlerin evlerini baslarina yikma tehdidini içeren hadis[29]de böyledir. Çünkü "Öyle gördüm ki, bizden hiçbir kimse cemaatten geri kalmazdi. Nifaklari malum olan münafiklar hariç" seklindeki Ibn Mesûd hadisi, bunun münafiklar hakkinda oldugunu açiklamaktadir. "Ameller niyetlere göredir..[30] hadisifnin son tarafi) da böyledir ve bir sebebe müsteniden söylenmistir. Söyle ki: Müslümanlarin hicret etmeleri emro-lununca, emri yerine getirmek üzere hicret ettiler. Içlerinde Ümmü Kays adinda kendisiyle evlenmek istedigi bir kadin sebebiyle hicrete katilan bir adani da vardi. Bu sirf hicret emri sebebiyle yola çikmamisti. Maksadi kadinla evlenmekti. Daha sonralari bu adama "Ümmü Kays Muhaciri" adini vermislerdir. Bu kabilden örnekler çoktur. [31]

**ÜÇÜNCÜ MESELE:**

Kur'ân'da yer alan her naklin (hikâye, kissa, söz) mutlaka ya önünde ya da sonunda -ki çogu kez bu sekilde olur- bir red bulunur ya da bulunmaz. Eger o nakle karsi bir red varsa, onun bâtil ve yalan oldugu konusunda herhangi bir problem bulunmayacaktir.Eger reddine dair bir izah yoksa, o zaman bu o nakledilen seyin sihhat ve dogrulugunu gösteren bir delil olacaktir.

Birincisi açiktir ve hakkinda delil ikâmesine gerek yoktur. Ancak Örneklerle konunun açiklik kazanmasina çalisilacaktir: Allah Teâiâ, Kur'ân'da: "Allah, hiçbir insana birsey indirmemistir" sözlerini naklettikten sonra onlarin bu sözünü, arkasindan: "De ki: Musa'nin insanlara nûr ve yol gösterici olarak getirdigi Kitâb't kim indirdi?"[32] buyurarak reddetmistir. Allah'in yarattigi hayvanlar ve ekinlerden ayirdiklari pay için "Bu Allah'indir, bu da putlarimizin-dir[33] sözlerini "Kendi kuruntularinca" ve "Ne kötü hüküm veriyorlar!" ifadeleriyle reddetmistir. Sonra: "Bu hayvanlar ve ekinleri diledigimizden baskasinin yemesi yasaktir, bir kisim hayvanlar üzerine yük vurmak da haramdir..." sözlerini naklettikten sonra bunu, "Allah, yaptiklari

iftiralara karsi onlari cezalandiracaktir"[34]buyrugu ile reddetmistir. Sonra: "Bu hayvanlarin karinlarinda olan yavrular yalniz erkeklerimize mahsus olup, eslerimize yasaktir. Ölü dogacak olursa hepsi ona ortak olurlar" sözlerini naklettikten sonra bunun fesadina "Allah, bu tür sözlerin cezasini verecektir"[35] buyrugu ile isaret etmistir. "Inkâr edenler: Bu Kur'ân Muhammed'in uydurmasidir, ona baska bir topluluk yardim etmistir" diye naklettikten sonra onlarin bu iddiasini: "Haksiz ve asilsiz bir söz uydurdular[36] buyurarak reddetmistir. "Kur'ân, öncekilerin masallaridir..." sözlerini, arkasindan gelen: "De ki: O'nu göklerin ve yerin sirrini bilen indirmistir"[37]buyrugu ile reddetmistir. "Bu zâlimler inananlara: 'Siz sadece büyülenmis bir adama uyuyorsunuz' dediler" sözlerini: "Sana nasil misal getirdiklerine bak! Onlar sapmislardir, yol bulamazlar"[38] buyrugu ile reddetmistir. "Kâfirler: 'Bu pek yalanci bir sihirbazdir, tanrilari tek bir tanri mi yapti... Kur'ân aramizda Muhammed'e mi indirilmeliydi?" sözlerini: "Hayir; bunlar Kur'ân'imizdan süphededirler"[39] buyurarak reddetmistir. ... "Rahman çocuk edindi" sözlerini pek çok çesitli yer ve münasebetlerle reddetmistir. Meselâ: "Hâsâ; hayir; melekler serefli [354] kilinmis kullardir[40]"Allah ogul edindi.dediler. Hâsâ, oysa göklerde ve yerde olanlar O'nundur[41]"Allah ogul edindi, dediler.Hâsâ, O müstagnidir, göklerde ve yerde olanlara sahiptir[42] "Rah-man'a çocuk isnad etmelerinden dolayi, neredeyse gökler paralanacak, yer yarilacak, daglar göçecekti[43] Ve buna benzer daha pek çok örnek. Kur'ân'i okuyan ve bu konuyu hatirinda tutan kimse, bu söylediklerimizi rahatlikla anlayacaktir.

Ikincisine gelince, bu da açiktir. Ancak o nakledilen seyin sihhat ve dogruluguna delil, bizzat o olayin anlatilmis olmasindan çikarilmaktadir. Çünkü Kur'ân, hak ile bâtili ayiran, her seyi açiklayan, dogruyu gösteren anlaminda furkân, hidâyet, burhan, beyan ve tibyân gibi adlarla anilmaktadir. O, genel anlamda ve tafsilat üzere, mutlak ve umûm olarak bütün yaratiklara karsi Allah'in hüccetidir. Onun bu özelligi, içerisinde hak olmayan birseyin nakli karsisinda susmus olmasi ve onun bâtilligma dikkat çekmemesi ile bagdasamaz.

Sonra[44], eski ümmetlerin serîatlerinden ve hükümlerinden naklolunanlarin tümü, eger fesatlari ve Allah'a karsi düzülmüs iftira olduklari belirtilmemisse hak olmakta ve bir grup ulemâya göre bizim seriatimizda da ser'î bir delil kilinmaktadir. Diger bir grup ise onun delilligini reddetmektedirler. Ancak bu, onlarin dogru olmadiklari açisindan olmamakta, bir baska sebepten olmaktadir. Dolayisiyla Islâm ulemâsi, Kur'ân'da anlatilan bu gibi hükümlerin bizim seriatimiz gibi hak ve dogru oldugunda ittifak etmislerdir. Buna göre ikisi arasindaki ayirim sadece nesh yoluyla olmaktadir. Eger onda bulunan bir baska hususa dikkat çekilmisse, o zaman onun hükmü birinci türden olacaktir: Meselâ Allah Teâlâ'mn su

âyetlerinde oldugu gibi: "Oysa onlardan birtakimi Allah'in sözünü isitiyor, ona akillari yattiktan sonra bile bile onu tahrif ediyorlardi[45]"Sözleri asil yerlerinden degistirirler de 'Böyle bir fetva size verilirse alin, verilmezse kaçinin' derler.[46] "Yahudilerden, sözleri yerlerinden degistirip: 'isittik ve karsi geldik, kulak vermeyerek dinle' ve dillerini egip bükerek ve dini yererek: 'Bizi de dinle' diyenler vardir[47] Bu tarzda olanlar, bâtilligi açik olan birinci kisim içerisine girerler.

Ikinci kismin örnekleri içerisine, Kuran'm önceki ümmetler hakkinda anlattiklari seylerin tümü girer; peygamberlerden ve velîlerden bahsetmesi gibi ki, Zülkarneyn kissasi, Hizir ile Mûsâ kissasi, Ashâb-i Kehf kissasi vb. bunlardandir.

Fasil:

Bu aslin bidüziyeliginden dolayidir ki, mantikçilar buna itimat etmis ve usûlcülerden bir grup, kâfirlerin furû ile muhatap olduguna bununla istidlalde bulunmuslardir. Çünkü âyette söyle buyurul-maktadir: "Suçlulara: 'Sizi bu yakici atese sokan nedir?' diye sorarlar. Onlar derler ki: "Namaz kilanlardan degildik, düskün kimseyi doyurmazdik.[48] Eger onlarin bu sözü bâtil olsaydi, Allah Teâlâ mutlaka onu naklettikten sonra reddeder, yanlis oldugunu açiklardi.

Ashâb-i Kehfin yedi kisi, sekizincilerinin de köpekleri olduguna yine bu esastan hareketle istidlalde bulunulmustur. Söyle ki Allah Teâlâ: "Ashâb-i Kehf üçtür, dördüncüleri köpekleridir" ve "Bestir, altincilari köpekleridir" diye nakilde bulunduktan sonra "Karanliga tas atar gibi" tabirini kullanarak onlarin bu sözlerini reddetmistir. Yani onlarin bu konuda tâbi olduklari bir delilleri yoktur, sadece zanna tâbi olmaktadirlar. Zan ise hakki ortaya koymaz. Ancak: "Onlar yedidir, sekizincileri köpekleridir" diye nakilde bulunduktan sonra bunun da bâtil oldugunu belirtmemistir. Aksine "De ki: Onlarin sayilarini en iyi bilen Rabbimdir. Onlari pek az kimseden baskasi bilmez"[49] buyurmustur. Ayetin bu sekilde sevki, ilk iki görüsün degil de bu sonuncusunun sahih oldugunu gösteren bir delil olmaktadir.

Rivayete göre Ibn Abbâs: "Ben, onlarin sayisini bilen o pek az kisiden biriyim" derdi.

Sehl b. Abdillah'tan nakledilmis gördüm: Ona Hz. Ibrahim'in âyette geçen: "Rabbim, ölüleri nasil dirilttigini bana göster"[50] sözünün bir süpheden mi kaynaklandigini sorarlar. O söyle cevap verir: "Hayir, bu sadece bulundugu iman mertebesinin üzerinde bir îmâna yükselmesini talep olmaktadir. Dikkat edilecek olursa: Allah Teâlâ, "Inanmiyor musun?" sorusuna verdigi: "Evet inaniyorum" seklindeki cevabini yalanlanmamistir. Eger onda sek ve süphe bulunsaydi, onun bu sözünde yalanci oldugunu mutlaka ortaya koyardi. Buradan da anlasiliyor ki, itmi'nân hali, imanda ziyadelik üzerine

kurulan bir mertebedir. Ama bedevilerle ilgili âyetlerde böyle olmamistir: "Bedeviler: 'Inandik.' dediler" seklinde onlarin sözünü naklettikten sonra Allah Teâlâ hemen onlarin sözlerinde dogru olmadiklarini: "De ki: Inanmadiniz ama islâm olduk deyin; inanç henüz gönüllerinize yerlesmedi[51] buyurarak red cihetine gitmistir.

Kur'ân'da nakledilen kissalar ve onlarin anlatilis tarzlari üzerinde duranlar, onlar içerisinden hangisinin hak, hangisinin bâtil oldugunu böylece anlayabilir.

Allah Teâlâ söyle buyurmustur: "Ey Muhammedi Münafiklar sana gelince: 'Senin süphesiz Allah'in peygamberi olduguna sehadet ederiz' derler" Münafiklarin bu sözünde hakkin bâtil ile karistirilmasi vardir; dis görünüsüyle dogru, fakat içi yalan. Onlar bu sözleriyle inançlarini haber veriyorlar. Bu gerçege uygun degildir. Allah Teâlâ, "Allah, senin kendisinin peygamberi oldugunu bilir" buyurmak suretiyle onlarin sözlerinin zahirini dogruluyor, öbür taraftan: "Bunun yaninda Allah, münafiklarin yalanci olduklarini da bilir" buyurmak suretiyle de onlarin kasitlarinin bâtil oldugunu göstermek istiyor.

Allah Teâlâ söyle buyurmustur: "Onlar Allah'i geregi gibi de-gerlendiremediler. Bütün yeryüzü, kiyamet günü onun avucunda-dir; gökler O'nun kudretiyle durulmus olacaktr"[52] Bu âyetin nüzul sebebi Tirmizî'nin rivayet edip sahih oldugunu söyledigi su olaydir: Bir yahudi Hz. Peygamber'e ugradi. Hz. Peygamber ona: "Ey yahudi bize anlat" dedi. O: "Ey Ebu'l-Kâsim! Allah gökleri sunun, yeryüzünü sunun, sulari sunun, daglari sunun ve diger yaratiklari da sunun üzerine koydugu zaman nasil söylersin?" dedi ve râvi önce serçe parmagina ve sonra sirasiyla bas par-maga kadar parmaklarina isaret etti {yahudi böyle yapmisti). Bunun üzerine Allah Teâlâ'mn: "Onlar Allah'i geregi gibi degerlendi-remedüer..." âyeti indi.

Bir baska rivayet de söyledir: Bir yahudi, Hz. Peygamber'e geldi ve: "Yâ Muhammedi Allah, gökleri bir parmak, yeryüzünü bir parmak, daglari bir parmak ve diger yaratiklari da bir parmak üzerinde tutar ve sonra: 'Ben Melik'im' der" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber azi disleri gözükecek kadar güldü ve: "Onlar Allah'i geregi gibi degerlendiremediler..." âyetini okudu.

Bir baska rivayette ise: Hz. Peygamber hem taaccübünden hem de onu tasdik makaminda güldü. Birinci hadis sanki bunun tefsiri mahiyetindedir. Onunla "Onlar Allah'i geregi gibi degerlendiremediler..." âyetinin mânâsi da açiklik kazanmaktadir. Çünkü âyet, yahudinin sözünün genel anlamda dogru oldugunu,

"Bütün yeryüzü, kiyamet günü onun av ucundadir; gökler O'nun kudretiyle

durulmus olacaktir'[53] ifadesiyle tasdik etmektedir. Ancak onun Allah'a ait bir özelligi anlatirken saygili olmadigini ve Rabligin ne demek oldugundan gafil bulundugunu açiklamistir. Çünkü o parmaklardan kastedilen mânâyi açiklarken kendi parmagina isaret etmisti. Bu ise, Allah Teâlâ'yi her türlü noksanliklardan tenzih etme ilkesine ters düser. O yüzden: "Onlar Allah'i geregi gibi degerlendiremediler..." buyurulmustur.

Münafiklar için de: 'O kulaktir' (yani hakka da bâtila da kulak kesiliyor) diyerek peygamberi incitenler vardir" buyurur. Allah Teâlâ, onlarin bu sözünü bâtil olan konuda reddetmis, hak karsisinda ise isbat etmis ve: "O kulak, sizin için kayir kulagidir" buyurmustur. Bu sözle Hz. Peygamber'i incitmek kastettikleri için de: "Allah'in peygamberini incitenlere can yakici azap vardir'[54] buyurmustur.

Bir âyet de söyledir: "Onlara: 'Allah'in size verdigi riziktan harcayin' denince inkâr edenler inananlara: 'Allah dileseydi doyurabilecegi bir kimseyi biz mi doyuralim?' derler"[55]Burada, bir delil ileri sürüp infâktan kaçinma söz konusudur. Ancak delil ikamesinden amaç, gerçek anlamda bir delil getirme olmayip alaya almadir. Allah onlarin bu sözlerini: "Dogrusu siz apaçik bir sapikliktasiniz" buyurarak reddetmistir. Çünkü onlarin yaptigi bu sey, emre uymadan yan çizmekti. Kendilerine yönelen "harcayin" emrine verilecek cevap ya evet ya da hayir olacakti yani ya emre uymus ya da isyan etmis olacaklardi. Ancak onlar böyle yapmayip hiçbir sekilde karsi konulamayacak[56] olan Allah'in mesîetini dillerine dolayarak infak-tan kaçinmalarina bir delil bulmaya çalistilar; fakat bu çabalan ummadiklari sekilde kendi aleyhlerine döndü.[57]Çünkü onlarin yaptiklari, Allah'in mesîetine (dilemesine) yine O'nun mesîetini ileri sürerek itiraz etme anlamina geliyordu. Zira Allah Teâlâ onlari infakla yükümlü tutmayi dilemisti. Bu durumda onlar sanki söyle demis oluyorlardi: "Bizden bu talebi nasil isteyebilir? Eger onlari doyurmayi dileseydi, doyururdu" Bu, bizzat ileri sürülen delilin kullanilisi konusunda saskinligin bir ifadesidir.

Allah Teâlâ söyle buyurmustur: "Dâvud ve Süleyman da milletin koyunlarinin yayildigi bir ekin hakkinda hüküm veriyorlarken, Biz onlarin hükmüne sahit idik, Süleyman'a bu meselenin hükmünü bildirmistik; her birine hüküm ve ilim verdik[58]Süleyman'a bu meselenin hükmünü bildirmistik" buyrugu onun verdigi hükümde isabet etmis oldugunu gösterir; bu ifade Davud'un da hükümde isabet etmedigini îmâ eder. Ancak, müctehid hüküm verme esnasinda bütün gayretini ortaya koymus-sa, isabet etmese bile mazur ve ecir kazanmis olacagi Için buna beyan makaminda: "Her birine hüküm ve ilim verdik" buyurmustur. Bu konumuzla ilgili açik olmayan bir beyan seklidir.[59] el-Hasen (el-Basrî) söyle der: "Eger Allah, bu iki peygamber hakkindaki bu hükmünü zikretmemis olsaydi,

bütün kadilarin helak oldugunu söyleyebilirdim. Çünkü Allah Teâlâ, birini ilmi ile Överken, Öbürünü ise içtihadindan dolayi mazur görmüstür" Konu burada uzayip gider. Bu zikredilenler maksadi ifade için yeterlidir. Basari ancak Allah'tandir.

Fasil:

Sünnet de bu esas altinda mütalaa edilebilir. Çünkü ulasilan kaide ortaya koymustur ki, Hz. Peygamber gördügü, isittigi bir bâtil karsisinda susmaz, mutlaka onu açiklar ve degistirirdi. Ancak o seyin bâtilligi artik sahabe tarafindan iyice anlasilmis ise, o zaman daha önce yapilmis olan beyanlara itimatla sükût edebilirdi. Bu mesele usûl kitaplarinda zikredildigi için bu kadari ile yetiniyoruz. [60]

**DÖRDÜNCÜ MESELE:**

Eger Kur'ân'da müjde içeren bir âyet gelmisse, mutlaka beraberinde[61]veya sonunda ya da öncesinde uyari içeren âyet de gelmistir. Aksi de ayni sekilde varittir. Keza umut verici âyetler korkutucu âyetlerle dengelenmistir. Bu mânâya çikan seyler de aynidir; meselâ cennet ehli zikredilmisse, buna mukabil cehennemlikler de zikredilmistir. Aksi de böyledir. Amelleri sebebiyle cennete hak kazananlarin zikredilmesi umutlandirma; amelleri yüzünden cehenneme gideceklerin zikredilmesi de korkutma anlamina gelir.

Dolayisiyla bu gibi seylerin zikri sonuç itibariyla müjdeleme ve korkutma esasina çikar.

Bunun dogruluguna, âyetlerin degerlendirilmeye arzedilmesi delâlet eder. Dikkat edilirse görülecektir ki Allah Teâlâ hamdi (Övgü) kitabi için fatiha (açilis cümlesi) yapmistir. Bu sûrede "Ihdinâ's-sirâta'l-müstekîm... velâ'd-dâllîn" buyurulmus ve cennet-lik-cehennemlik her iki zümreden de söz edilmistir. Ondan sonra gelen Bakara sûresine yine her iki grubun zikri ile baslanmis ve "Müttekîler için bir hidâyettir" buyurduktan sonra, hemen arkasindan: "Süphe yok ki, inkâr edenleri baslarina gelecekle uyarsan da uyarmasan da birdir; inanmazlar[62] buyurarak kâfirlerden söz etmeye baslamis ve arkasindan münafiklarin durumunu ele almistir. Onlar da, kâfirlerden bir sinif olmaktadir. O bitince hemen takva ile emretmis, sonra cehennem ile korkutmus, sonra umut vermistir: 'Yapamazsaniz ~ki yapamayacaksiniz- o takdirde, inkâr edenler için hazirlanan ve yakiti insanlarla tas olan atesten sakinin'[63] Bunun hemen arkasindan: "Inananlar ve yararli isler yapanlara, kendilerine altlarindan irmaklar akan cennetler oldugunu müjdele..." diye müjde içeren âyetler getirmis, arkasindan, "Allah sivrisinegi ve onun üstününü misal olarak vermekten çekinmez. inananlar bunun Rablerinden bir gerçek oldugunu bilirler. Inkâr

edenler ise..[64] âyetlerini getirmistir. Sonra Âdem kissasinda da ayni sekilde zikretmistir. Israilogulîarma olan Allah'in nimetleri, sonra haddi tecavüz etmeleri ve küfre düsmeleri hatirlatilmis ve söyle buyurulmustur: "Süphesiz inananlar, yahudi olanlar...[65] tâ "...Onlar orada temellidir[66] âyetine kadar. Sonra taskinliklarini izaha baslamis ve "Kendilerini karsiliginda sattiklari seyin ne kötü oldugunu keski bilselerdi'[67] âyetine kadar devam etmistir. Bu korkutma olmaktadir. Sonra: "Onlar inanip, Allah'a karsi gelmekten sakinsalardi, Allah katindan olan sevap daha hayirli olurdu. Keski bilselerdi![68] buyurmustur ki bu da umut vermedir. Sonra kiblenin degistirilmesi konusunda muhaliflerin[69] durumunu izaha baslamis, daha sonra: "Hayir, öyle degil, iyilik yaparak kendini Allah'a veren kimsenin ecri Rabbinin katmdadir. Onlara korku yoktur, onlar üzülmeyecekler[70] buyurmus, sonra onlarin durumlari hakkinda söz etmistir. Arkasindan: "Kendilerine verdigimiz Kitabi geregince okuyanlar var ya, iste ona ancak onlar inanirlar. Onu inkâr edenler ise kaybedenlerdir'[71] buyurmustur. Sonra Ibrahim ve ogullarinin kissasini zikretmis ve bu esnada hem korkutucu hem de müjdeleyici unsurlara yer vermis ve böylece de bitirmistir. Bu sözünü ettigimiz birlikte zikrederek dengeleme esasi çok sürmeden her yerde karsina çikar. Bazen maksadi ortaya koyma esnasinda araya . baska seyler girebilir ve sonra tekrar dönülür ve bu böyle devam eder gider.

Allah Teâlâ, En'âm sûresinde -ki bu sûre, Bakara sûresi Me-. denî sûrelere göre ne ise Mekkî sûrelere nisbetle odur- söyle buyurur: "Hamd gökleri ve yeri yaratan, karanliklari ve aydinligi vare-den Allah'a aittir. Öyle iken inkâr edenler Rablerine baskalarini esit tutuyorlar[72]Allah Teâlâ, bundan sonra kesin deliller ikâme eder ve ondan sonra onlarin küfürlerinden bahseder ve bu yüzden onlari korkutur. Sonra söyle buyurur: "O, rahmet etmeyi kendi üzerine yazmistir; and olsun ki sizi vukuu süphe götürmeyen kiyamet gününde toplayacaktir[73] Bu âyetle Allah Teâlâ, rahmeti üzerine yazmasina yeminle, emrine muhalefet edene yönelttigi azap vaîdini mutlaka gerçeklestirecegini beyan buyurdu. Bu açik bir korkutma üslûbu olurken zimnen de umut verme içermektedir. Sonra: "Ben Rabbime karsi gelirsem, büyük günün azabindan korkarim"[74] âyeti gelmistir ki bu da korkutmadir. Pesinden gelen: "O gün kimden azap savulursa, süphesiz o kimse rahmete erismistir" âyeti umut verici mahiyettedir. Keza: "Allah, sana bir sikinti verirse..."[75] âyeti de bu dengelemeyi açikça göstermektedir. Sonra korkutucu üslûp, "Ahiret yurdu sakinanlar için daha iyidir"[76] âyetine kadar devam etmektedir. Sonra: "Ancak kulak verenler daveti kabul ederler..."[77]buyrugu gelir. Bunun nazîri: "Ayetlerimizi yalanlayanlar karanliklarda kalmis sagir ve dilsizlerdir"[78]âyetidir. Sonra duruma uygun düsecek sekilde devam eder ve sonunda: "Peygamberleri ancak müjdeci ve

uyarici olarak gönderiyoruz. Kim inanir nefsini islâh ederse onlara korku yoktur"[79] buyurur. Iste böyle... Degerlendirme sirasinda bu tertibe dikkat etmelisin. Bunun sonunda dikkat çekilen esasin dogrulugunu göreceksin. Eger söz uzamayacak olsaydi, bu konuda pek çok örnek getirebilirdik.[80]

Fasil:

Yer ve durum gerektirdiginde, korkutma ve müjdelemeden biri üzerinde daha agirlikli olarak durulabilir.

Korkutucu âyetler gelir ve bu tema üzerinde fazlaca durulabilir; ancak böyle bir durumda umut kapisi hiçbir zaman kapatilmaz. En'âm sûresinde oldugu gibi. Çünkü bu sûre hakki ortaya koymak ve Allah'i inkâr edenlere, delilsiz, mesnetsiz kendiliginden birseyler uydurup onlara tapanlara, Allah yolundan sapanlara, inkâr edilmeyecek seyleri inkâr edip husûmet gösterenlere karsi tavir koymak [36i] için gelmistir. Tabiî olarak bu makam korkutucu üslûbun dozunun artirilmasini, uzun uzadiya onlarin takbih edilmesini, azarlanmasini gerektirecektir. Bu yüzden bastan sona korkutucu üslûp, sûrede hâkim gözükmektedir. Buna ragmen hiçbir zaman müjdeleme yönü de ihmal edilmemis ve umut kapisi hep açik tutulmustur. Çünkü onlar bu yolla Hakka çagrilmaktadirlar. Öbür taraftan daha önce davet yapilmis bulunuyordu. Burada yapilan sadece hem korkutarak hem de müjdeleyerek yapilan çagrinin teyid ve tekidi oluyordu. Kaldi ki aldanma ve yanilma ihtimallerinin çok oldugu yerlerde tabiî olarak uyari yönü müjdeleme yönünden daha agir basar. Çünkü mefsedetin uzaklastirilmasi daha önemlidir ve önce gelir.

Bazen de umut verici ve müjdeleyici âyetler gelir ve agirlikli olarak bunun üzerinde durulur. Bu umut kesilen ya da umutsuzluga düsülebilen konularla ilgili olur. Meselâ: "De ki! Ey kendilerine kötülük edip asiri giden kullarim! Allah'in rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Dogrusu Allah günahlarin hepsini bagislar [81]âyeti böyledir. Müsriklerden bazi kimseler, adam öldürmüsler, zina etmisler, üstelik bunlari tekrar tekrar yapmislardi. Bunlar, Hz. Pey-gamber'e geldiler ve "Anlattiklarin ve çagrida bulunduklarin gerçekten güzel. Söyler misin, acaba bizim yaptiklarimiza bir keffâret var midir?" dediler. Bunun üzerine bu âyet indi. Sözkonusu olan, korku mahalliydi ve umutlarin tamamen kayboldugu bir durumdu. Iste bu husus göz önüne alinarak âyet, umut verme tarafi agir basarak gelmistir.[82] Ayni sey su âyet için de varittir: "Gündüzün iki ucunda ve gecenin gündüze yakin zamanlarinda namaz kil. Dogrusu iyilikler kötülükleri giderir[83]Ayetin nüzul sebebi hakkinda Tirmizî veya Nesâî'ye vb. bakiniz.[84]

Kullarin emir ve yasaklari ihlâl tarafi agir bastigi zaman, korkutma yönü de agir basmaktadir. Ancak bu her zaman ve her yerde söz konusu olmayip, bu ihtimalin agir bastigi yerlerde geçerlidir. Eger bu ikisinden biri digerine

açik bir sekilde galebe çalma durumu yoksa, o zaman müjdeleyici ve korkutucu nasslar hep dengeyi saglayacak sekilde gelmistir. Bu konu île ilgili olmak üzere genis açiklamamiz Makâsid bölümünde geçmisti. Bu vesileyle Allah'a hamdederiz.

Itiraz: Bu söyledikleriniz bidüziye (muttarid) degildir. Bazen olur ki bu ikisinden biri gelir, digeri ile ilgili hiçbir söz edilmez. Meselâ korkutucu ifadeler gelir, umut verici ifadelere ise yer verilmez ya da bunun aksi olur.

Meselâ: Hümeze sûresi sonuna kadar korkutucu âyetleri içerir. Alak sûresi "Ama insanoglu kendisini müstagni sayarak azginlik eder[85] âyetinden sonuna kadar öyledir. Fîl sûresi böyledir. Âyetlerden "inanan erkek ve kadinlari, yapmadiklari biseyden dolayi incitenler, süphesiz iftira etmis ve apaçik bir günah yüklenmis olurlar[86] gibi.

Diger taraftan Duhâ ve Insirah sûreleri sonuna kadar müjdeleyici türdendir; korkutucu unsur içermezler. Ayetlerden de sunlari örnek verebiliriz: "içinizden lütuf ve servet sahibi olanlar, yakinlarina, düskünlere ve Allah yolunda hicret edenlere vermemek için yemin etmesinler, affetsinler, görmezlikten gelsinler. Allah'in sizi bagislamasindan hoslanmaz misiniz?[87]

Ebû Ubeyd nakleder: Ibn Abbâs ile Abdullah b. Amr bir araya gelirler. Ibn Abbâs ona: "Allah'in Kitabinda hangi âyet en fazla umut vericidir" diye sorar. O: "De ki! Ey kendilerine kötülük edip asiri giden kullarim! Allah'in rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Dogrusu Allah günahlarin hepsini bagislar[88] âyetidir der. Ibn Abbâs: "Hayir! "Ibrahim: 'Rabbim! Ölüleri nasil dirilttigini bana göster' dediginde, 'inanmiyor musun?' deyince: '(Belâ) Evet inaniyorum, fakat kalbim itmi'nân bulsun.' demisti'm âyetidir. Allah, ondan 'belâ' cevabiyla razi olmustur" der. Abdullah: "Bu âyet, kalbe seytanin ilkâ ettigi vesveseler hakkindadir" diye karsilik verir.

Ibn Mesûd da söyle demistir:[89]Kur'ân'da öyle iki âyet vardir ki; bir günah sebebiyle raüslüman kul onlari okuyacak olursa mutlaka Allah Teâlâ onu affeder" Übeyy b. Ka'b, onun bu sözünü: "Onlar fena birsey yaptiklarinda veya kendilerine zulmettiklerinde Allah'i anarlar, günahlarinin bagislanmasini dilerler...[90] "Kim kötülük isler veya kendine yazik eder de sonra Allah'tan bagislanma dilerse, Allah'i magfiret ve merhamet sahibi olarak bulur'[91]âyetleriyle açiklamistir.

Yine Ibn Mesûd söyle der: "Nisa sûresinde bes âyet vardir ki, dünya ve üzerinde olan hersey benim olsa, onlar için sevindigim kadar sevinmezdim. Gördügüm kadariyla âlimler onu anlamamaktadirlar. Bunlar sunlardir: "Size yasak edilen büyük günahlardan kaçinirsaniz, kusurlarinizi örter ve sizi serefli bir yere yerlestirir'[92] "Allah süphesiz zerre kadar haksizlik yapmaz.[93]"Allah, kendisine ortak kosulmasini elbette bagislamaz. Bundan baskasini diledigine bagislar'[94]"Onlar kendilerine yazik ettiklerinde, sana

gelip Allah'tan magfiret dileseler ve peygamber de onlara magfiret dileseydi, Allah'in teubeleri dâima kabul ve merhamet eden oldugunu görürlerdi[95] "Kim kötülük isler veya kendine yazik eder de sonra Allah'tan bagislanma dilerse, Allah'i magfiret ve merhamet sahibi olarak bulur'[96]Bu kabilden olan örnekler çoktur. Eger arastiracak olursaniz, onlari kolayca bulabilirsiniz. Bu durumda kaide bidüziyelik göstermemektedir. Bu konuda denilebilecek söz su olmalidir: Her konuya uygun düsecek üslûp, her makama münasip söz vardir. Beyan ilminde bidüziyelik gösteren sey de budur. Ancak öne sürdügünüz anlamda bir tahsis sözkonusu edilecekse, cevap hayir olacaktir.

Cevap: Itiraz olarak ileri sürülenler, daha önce ortaya konulan esasi zedeleyecek mahiyette degildir, onlara genel ve ayrintili olmak üzere IM sekilde cevap verilecektir:

Genel olarak cevabimiz söyle olacaktir: Genel durum ve yaygin olarak geçerli olan kanun, bizim arz ettigimiz dir. Cüz'î ve az sayida istisnalarin bulunmasi, bu kurali bozacak mahiyette degildir. Çünkü (aklî olmayan) vaz'î meselelerde çogunluk halde bulunan birse-yin küllî olmasi ve hüküm esnasinda ona dayanilmasi ve üzerine hüküm binasinda bulunulmasi sahih olmaktadir. Aynen varlik âleminde carî olan âdetlerde oldugu gibi. Hiç süphe yoktur ki, itiraz sadedinde ileri sürülen seyler azinliktadir ve bunu yapilan istikra göstermektedir. Dolayisiyla böyle bir azlik, ekseriyete dayanilarak konulan esasi zedeleyici olmaz.

Ayrintili cevap: Hümeze sûresi kâfirlerden belli bir kimse[97] hakkinda inmis, sahsa özel mahiyetli bir sûredir. O, Hz, Peygam-ber'i çekistirip, alaya almasi sebebiyle inmistir. Dolayisiyla bu sure, onun yaptigi bu çirkin amelin cezasini bildirmektedir; yoksa sûre korkutma sadedinde indirilmemistir. Bu yüzden de konumuzla ilgisi yoktur. Ayni izah, "Ama insanoglu kendisini müstagnî sayarak azginlik eder"[98] âyeti hakkinda da geçerlidir.[99]"I- ,nanan erkek ve kadinlari, yapmadiklari birseyden dolayi incitenler, süphesiz iftira etmis ve apaçik bir günah yüklenmis olurlar'[100]âyeti hakkinda da söylenecek söz aynidir.[101]

Duhâ ve Ipsirâh sûrelerinin muhtevalari da ayni sekilde bizim konumuzla ilgili degildir. Onlarla, Allah Teâlâ'mn kendisine olan lütfundan dolayi Hz. Peygamber'e sükredilmesi emredü-mektedir.

"Içinizden lütuf ve servet sahibi olanlar, yakinlarina, düskünlere ve Allah yolunda hicret edenlere vermemek için yemin etmesinler, affetsinler, görmezlikten gelsinler. Allah'in sizi bagislamasindan hoslanmaz misiniz?[102] âyeti de özel olarak Hz. Ebû Bekir ile ilgilidir. Kizi Âise'ye atilan iftiradan dolayi basina gelen sikintilardan kurtarilmis ve bu âyet (daha önce yoksul ve muhacir olan akrabasinin yapmakta oldugu ve iftiraya karistigi

için artik yapmayacagina dair yemin ettigi yardimi yapmasina) üstün ahlâk anlayisinin gereklerini tamamlamaya ve eskiden yaptigi gibi onu sürdürmeye tesvik mahiyetinde gelmistir. Aslinda bu yardim ona vacip degildi ve iftiraya karismasi sebebiyle yapmak niyeti de yoktu. Ancak Allah Teâlâ, üstün ahlâkin bir geregi olarak ona bu yardimi sevdirdi.

"De ki! Ey kendilerine kötülük edip asiri giden kullarim! Allah'in rahmetinden umudunuzu kesmeyin"[103] âyeti ve beraberinde zikredilenlere gelince, aslinda onlarin ileri sürdükleri zitligin bizim konumuzla ilgisi yoktur. Aksine yapilan iste, âyetleri müstakil olarak ele alip degerlendirme durumu vardir. Dikkat edilecek olursa "Allah'in rahmetinden umudunuzu kesmeyin" âyetinin[104] hemen arkasindan "Rabbinize yönelin (inâbe). Azap size gelmeden önce O'na teslim olun..."[105] âyeti gelmekte ve "inâbe" istenmektedir. Bu ise gerçekten korkutucu bir âyettir ve azaba düsmekten kaçinmak için harekete geçirici özelliktedir. Daha önce anlatilan nüzul sebebi de âyetten maksadi anlatmaktadir. "Allah'in rahmetinden umudunuzu kesmeyin" sözü, daha önce islemis olduklari günahlarin affedilmeyecegi korkularim kaldirmaktadir.

"Hayir! "ibrahim: Rabbim! Ölüleri nasil dirilttigini bana göster' dediginde, 'inanmiyor musun?' deyince: '(Belâ) Evet inaniyorum, fakat kalbim itmi'nân bulsun,' demisti"[106] âyeti hakkinda ileri sürülen, onun mânâsi ve ondan çikarilacak sonuç üzerinde kismen durulmus olmasindandir. Aksi takdirde 'Inanmiyor musun?' sözü mü'min olmamasi sebebiyle koikutma mânâsina isaret içeren bir takrir olur. "Belâ" deyince, maksûd hâsil olmustur.

"Onlar fena birsey yaptiklarinda veya kendilerine zulmettiklerinde Allah'i anarlar, günahlarinin bagislanmasini dilerler.[107] âyeti hakkinda söylenecek söz de aynen "Allah'in rahmetinden umudunuzu kesmeyin[108]âyeti gibidir.

"Kim kötülük isler veya kendine yazik eder de sonra Allah'tan bagislanma dilerse, Allah'i magfiret ve merhamet sahibi olarak bulur"[109] âyeti ise bizim esasimiz altina dahildir. Çünkü bu: "Hâinlerden taraf olma[110]"Kendilerine hainlik edenlerden yana ugrasmaya kalkma... Kiyamet günü onlari Allah'a karsi kim savunacak. Veya onlarin vekaletini kim üzerine alacaktir"[111] âyetlerinden sonra gelmistir.

"Size yasak edilen büyük günahlardan kaçinirsaniz, kusurlarinizi örter ve sizi serefli bir yere yerlestirir"[112]âyeti sûrenin tâ basindan beri yetim mali yemek, vasiyette zulüm yapmak... vb. gibi büyük günahlara karsi yapilan korkutucu ifadelerden sonra gelmistir. Dolayisiyla bu âyet, daha öncesinde korkutucu âyetler bulunan umut verici bir âyet olmaktadir.

"Allah süphesiz zerre kadar haksizlik yapmaz..[113] âyetine gelince, bunun hemen arkasindan "O gün, inkâr edip peygambere bas kaldirmis olanlar,

yerle bir olmayi ne kadar isterler..[114] âyeti gelmistir. Daha öncesinde ise: "Onlar cimrilik ederler... Kâfirlere asagilik bir azap hazirlamisizdir"[115]âyeti geçmistir. Dahasi, "Allah süphesiz zerre kadar haksizlik yapmaz..[116] âyeti haddizatinda hem umut hem de korku vericidir.

"Onlar kendilerine yazik ettiklerinde, sana gelip Allah'tan magfiret dileseler ve peygamber de onlara magfiret dileseydi, Allah'in tevbeleri dâima kabul ve merhamet eden oldugunu görürlerdi"[117] âyetinde de durum ayni sekildedir ve hem öncesinde hem de sonrasinda dehset verici korkutucu ifadeler gelmistir. Dolayisiyla o da bizim esasimiz çerçevesi içerisindedir.

"Allah, kendisine ortak kosulmasini elbette bagislamaz. Bundan baskasini diledigine bagislar"[118]âyeti ise hem korku hem de umut vericidir. Çünkü sirkin disindaki affi "diledigine" diye kayitlamistir. Sonra Ibn Mesûd'un "Nisa sûresinde bes ayet vardir ki, dünya ve üzerinde olan hersey benim olsa, onlar için sevindigim kadar sevinmezdim" seklindeki sözünden maksadi, bu âyetlerin sadece umut verici oluslari degildir. Aksine onun muradi -Allah daha iyi bilir ya- onlarin seriatta muhkem külli esaslar olusturdugu,onlarin pek çok ilim içerdigi, dinde pek çok kaideleri kusatmis olmalaridir. Iste bunun içindir ki "Gördügüm kadariyla âlimler onu anlamamaktadirlar" demistir.

Bu sabit olunca su sonuca ulasilmis olur: Bütün bu geçenler, konulan esas üzere yürümektedir. Kur'ân, her hal ve duruma uygun olarak, korkutucu ya da müjdeleyici sekil üzere inzal olunmustur. Asil amacimiz bu olmaktadir. Yoksa Kur'ân'in bu iki yönden birini ihmal ederek sirf digeri için inmis oldugunu söylemek degildir. Varmak istedigimiz sonuç iste budur. Basari ancak Allah'tandir.

Fasil:

Iste bu esastan hareketle kullarin korku ile umut arasinda olmalari gerekir. Çünkü imanin hakikati zaten bundan ibarettir. Buna Kur'ân'dan özel olarak delâlet eden deliller de vardir: "Rable-[366] rinden korkarak titreyenler, Rablerinin âyetlerine inananlar, Rab-lerine es kosmayanlar, Rablerine dönecekleri için kalpleri ürpererek vermeleri gerekeni verenler, iste onlar iyi iste yaris ederler..[119] "Inananlar, hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenler Allah'in rahmetini umarlar[120]"Taptiklari putlar, Rablerine daha yakin olmak için vesile ararlar, O'nun rahmetini umar, azabindan kor-karlar"[121]

Kisaca diyebiliriz ki, eger çözülme ve muhalefet tarafi galebe çaliyorsa, onun korku tarafi daha yakin olacaktir. Eger tesdîd ve ihtiyat tarafi agir basiyorsa, umut tarafi ona daha yakindir. Hz. Peygamber [ altSâmu ] ashabini iste bu yolla irsâd ediyor ve egitiyordu. Bazi durumlar hakkinda korku ve ümitsizlik tarafi agir basmissa onlar hakkinda: "De ki! Ey

kendilerine kötülük edip asiri giden kullarim! Allah'in rahmetinden umudunuzu kesmeyin[122] âyeti gelmis, eger bazi durumlarda ihmaller görülmüsse, o zaman da korkutulmus ve azarlanmislardir: "Inanan erkek ve kadinlari, yapmadiklari birseyden dolayi incitenler, süphesiz iftira etmis ve apaçik bir günah yüklenmis olurlar[123] âyetinde oldugu gibi.[124]

Kur'ân'in tertibinden ve âyetlerinin mânâlarindan bu esas çiktigina göre, mükellefin onun geregi dogrultusunda hareket etmesi ve hep korku ile ümit arasinda olmasi gerekir. [125]

**BESINCI MESELE:**

Kur'ân'in ser'î hükümleri ortaya koymasi genel olarak küllî-lik[126] esasina dayanir; cüz'îlik ilke olarak benimsenmemistir. Eger cüzi (tikel) bir hüküm gelmisse, o sonuç itabariyla yine bir külliye dayanmaktadir. Bu da ya itibar[127]yoluyla ya da aslin mânâsi[128] yoluyla olmaktadir. Ancak husûsî bir delil ile sahsa özel oldugu belirtilmisse, bu bir istisna teskil eder. Hz. Peygamber'e has olan bazi hükümler gibi.

Istikradan sonra buna su husus delâlet etmektedir: Kur'ân, çogu kez beyana muhtaçtir.[129]Sünnet, hacimce kabarik ve ihtiva ettigi meselelerin çok olmasina ragmen, sonuç itibariyla sadece Kur'ân'in beyani olmaktadir. Nitekim bu konunun izahi -insallah- ileride gelecektir. Allah Teâlâ söyle buyurmustur: "Sana da insanlara gönderileni açiklayasm diye Kur'ân'i indirdik[130]Hadiste de söyle buyurulur: "Hiç bir peygamber yoktur ki, kendisine insanoglunu imana getirecek türden bir mucize verilmis olmasin. Bana verilen ise, Allah'in bana ilkâ ettigi vahiydir ve ben kiyamet gününde peyga?nberler içerisinde tâbisi en çok olan olmayi ümit ediyorum"[131]Hiç süphesiz ki Hz. Peygamber'e verilen Kur'-an'di; Sünnete gelince, o Kur'ân'm beyanidir.

Durum böyle olunca, Kur'ân muhtasar olmasina ragmen cami' (kusatici) olmak durumundadir. Cami' olabilmesi için de, muhtevasinin küllî (tümel) esaslar olmasi lâzim gelecektir. Çünkü seriat, "Bugün size dininizi tamamladim..[132] âyeti geregince tümünün nazil olmasiyla tamamlanmistir: Bilindigi gibi, namaz, zekât, cihâd vb. konular bütün tafsilat ve hükümleriyle Kur'ân'da açiklanmis degildir. Bunlari açiklayan sünnettir.[133] Ibâdet disinda kalan nikâh, akitler, kisas, hadler... gibi konularda da durum aynidir.

Sonra[134] biz seriatin, manevî küllî esaslarina rücû edisine baktigimizda, Kur'ân'm onlarin tümünü içermis oldugunu görürüz. Bunlar zarûriyyât, hâciyyât, tahsîniyyât ve bunlardan her birinin tamamlayici unsurlari (mükemmilât) olmaktadir. Bütün bunlar da ayni sekilde açiktir.

Keza Kitap disinda kalan diger deliller, Sünnet, Icmâ ve Kiyâs olmaktadir.

Bütün bunlar delilliklerini Kitaptan almaktadirlar. Alimler, Allah Teâlâ'nin: "Insanlar arasinda Allah'in sâna gösterdigi gibi hükmedesin diye Kitab'i sana hak olarak indirdik"[135] buyrugunun kiyâsi; "Peygamberin size verdigini alin"[136]buyrugunun sünneti; "...inananlarin yolundan baskasina uyan kimseyi, döndügü yöne döndürür ve onu cehenneme sokariz"[137] buyrugunun da icmâi içermis oldugunu söylemislerdir. Böylece çok önemli olan bu konu, onun genel çerçevesinin içerisine girmis olmaktadir.[138]

Sahîh'te söyle rivayet edilir: Ibn Mesûd: "Allah, dövme yapana, dövme yaptirana... lanet etsin"[139] dedi. Bu Esedogullarindan bir kadina ulasti. Ümmü Yakûb denilen bu kadin Kur'ân okumasini bilirdi. Ibn Mesûd'a geldi ve "Bana senin falan falan kimselere lanet ettigin ulasti, bu neyin nesi?" diye sordu. Abdullah "Allah Rasûlünün lanet etttigi kimselere ben niye lanet etmeyecekmisim?! Bu Allah'in kitabinda var" dedi. Kadin "Ben Mushaf m iki kapagi arasinda ne var ne yok hepsini okudum ve onu orada görmedim" dedi. Abdullah "Eger sen onu gerçekten okumus olsaydin, mutlaka bulurdun. Allah Teâlâ söyle buyuruyor: "Peygamberin size verdigini alin, size yasakladigini da birakin"[140] Abdullah, Kur'ân'i en iyi bilenlerden biridir.

Fasil:

Buna'göre Kur'ân'dan hüküm çikarilirken sadece onunla yeti-nilip, onun beyani olari sünnete bakmamak dogru olmaz. Çünkü Kur'ân küllî oldugundan ve namaz, zekât, hacc, oruç ve benzeri mücmel hükümler içerdiginden, mutlaka bunlarin açiklanmasi için arastirma yapmak zorundadir. Bunun için de tabiî ilk basvuracagi kaynak sünnet olacaktir. Eger sünnette yeterli açiklama bulama-missa, o zaman selef-i sâlihin yapmis oldugu açiklamalara bakacaktir; çünkü onlar Kur'ân'i anlama konusunda digerlerinden daha ileri bir konumda bulunuyorlardi. Yok (konu beyana ihtiyaç göstermeyen kisimdan ise o zaman), elde edebilen kimse için Arap diline mutlak vukufiyet maksadi anlamaya yeterli olacaktir. ALlah'u a'lem! [141]

**ALTINCI MESELE:**

Zikredilen bu sekil üzere[142]Kur'ân'da her seyin açiklamasi bulunmaktadir. Gerçek anlamda onlara vâkif olan, seriatin tamamini ihata etmis olur[143]ve hiçbir konuda sikintiya düsmez. Buna asagidaki hususlar delâlet eder:

1.

Ilgili Kur'ân nasslari: "Bugün size dininizi tamamladim..[144] "Sana da insanlara gönderileni açiklayasin diye Kur'ân'i indirdik[145]"Kitapta[146] hiçbirseyi eksik birakmadik[147]Dogrusu bu Kur'ânKur'ân, en dogru olan yola[148] götürür"[149] Eger Kur'ân'm bütün mânâlari tamamlanmis

olmasaydi, o zaman ona böyle denmesi dogru olmazdi. Daha buna benzer, Kur'ân'm hidayet, kalplerde bulunan her seye sifa oldugunu belirten âyetler bulunmaktadir. Kalplerde bulunan herseye sifâ olabilmesi için, onun herseyin açiklamasim, çözümünü içermesi gereklidir.

2.

Bunu bildiren hadisler ve selefe ait sözler: Meselâ Hz. Peygamber Söyle buyurmustur: "Süphesiz ki bu Kur'ân, Allah'in ipidir. O apaçik nurdur, faydali sifâdir. Kendisine tutunan kimse için o, bir korunaktir. O, kendisine tâbi olan için bir kurtulustur. (Ona uyan) egrilmez ki, dogrultulsun; sapmaz ki azarlansin. Onun hayret edilecek yönleri bitmez, çokça tekrarlamaktan dolayi eskimez"[150]

Kur'ân'm mutlak surette Allah'in ipi, faydali sifâ... olmasi, onun her yönden tam oldugunun delilidir. Benzeri bir hadis Hz. Ali vasitasiyla da rivayet edilmistir. Ibn Mesûd'dan söyle rivayet edilmistir: "Her ziyafet veren, verdigi ziyafete gelinmesini sever. Allah'in ziyafeti de Kur'ân'dir"[151] Hz. Âise'ye Hz. Peygamber'In ahlâkmm nasil oldugunu sorarlar. Cevabinda: "Onun ahlâki Kur'ân'di" der.[152] Onun bu sözünü Kur'ân da: "Süphesiz sen yüce bir ahlâk üzeresin"[153] âyeti ile tasdik eder. Katâde: "Kur'ân ile hemhal olan kimse ondan ya bir ziyadelik ya da bir noksanlik ile ayrilir" demis ve arkasindan: "Kur'ân'dan inananlara rahmet ve sifa olan seyler indiriyoruz. O, zâlimlerin ise sadece kaybini artirir"[154]âyetini okumustur. Muhammed b. Ka'b el-Kurazî: "Rabbi-mizl Dogrusu biz 'Rabbinize inanin' diye inanmaya çagiran bir da-vetçiyi isittik de iman ettik"[155] âyeti hakkinda "O Kur'ân'dir. Çünkü onlarin hepsi Hz. Peygamber'i görmemistir" demistir. Hadiste: "Kur'ân'i en iyi okuyanlari (yani en iyi bilenleri) onlara imamlik yapar"[156]buyurulmustur. Onlarin takdim olunmalari, Allah'in hükümlerini en iyi bilenler olmalari sebebiyledir. Çünkü Kur'ân'i iyi bilen, seriatin tamamini bilir, demektir. Hz. Aise: "Kur'ân okuyandan daha üstün kimse yoktur" demistir. Abdullah ise: "Eger ilim istiyorsaniz, (anlayarak) Kur'ân'i tekrarlayin; çünkü onda öncekilerin ve sonrakilerin ilimleri vardir" demistir. Abdullah b. Ömer: "Kim Kur'ân'i toplarsa (yani muhtevasiyla birlikte onu Ögrenirse), çok büyük birsey yüklenmis olur. O, nübüvveti iki bögrü içine dürmüs olur; su kadar ki kendisine vahiy gelmez" Ondan gelen baska bir rivayette: "Kim Kur'ân'i okursa, nübüvvet onun iki bögrü içerisine durulmus olur. Bu, sadece onun nübüvvetin getirdigi mânâlari kendisinde toplamis olmasi sebebiyledir" demistir. Daha baska bunlara benzer konumuza delâlet eden sözler vardir.

Târihî uygulama: Tarih süreci içerisinde hiçbir âlimin herhangi bir konuda Kur'ân'a basvurmasi sonucunda onda söyle ya da böyle bir delil bulamadigi görülmemistir. Yeni yeni ortaya çikan olaylar karsisinda en zor durumda

kalabilecek firka, kiyâsi delil olarak kabul etmeyen Zahirî mezhebi olmalidir. Buna ragmen hiçbir meselede delil getirme konusunda onlarin çaresizlik içerisine düstükleri vâki degildir. Zahirî imamlarindan Ibn Hazm söyle demistir: "Fikhin bütün konulari istisnasiz kitap ya da sünnette bir temele dayanir ve Allah'a hamdolsun ki biz bunu biliriz. Ancak kirâz (mudâ-rabe) bundan hariç; biz ona her ikisinde de bir temel bulamadik" Bilindigi gibi, (Ibn Hazm'in Kur'ân ya da sünnetten bir temele da-yandiramadik dedigi) kirâz, icâre türlerinden biridir. Icârenin asli ise Kur'ân'da sabittir ve onu Hz. Peygamber'In kendi döneminde sürmekte olan uygulamayi onaylamasi ve sahabenin tatbikati açiklamaktadir.

Itiraz: Birileri çikarak söyle diyebilir: Bu dedikleriniz dogru degildir. Çünkü Kur'ân'da hiç yer almayan fakat seriatta sabit bulunan meseleler ve kaideler bulunmaktadir. Bunlar sünnete dayanmaktadir. Sahîh'te yer alan su hadis de bu tezimizi dogrular: Hz. Peygamber söyle buyurur: "Sizden birinizi koltuguna yas-laninis bir halde, kendisine benim sünnetimden bir emir ya da yasak geldiginde: 'Onu tanimiyorum. Biz Allah'in kitabinda buldugumuza uyariz.' der bir halde bulmayayim"[157]Bu bir yergidir ve ha-dis ayni sekilde sünnete de itimat edilmesini âmirdir. Allah Teâlâ'nin su buyrugu da bunu tasdik etmektedir: "Eger bir konuda çekisirseniz, onun halini Allah'a ve Rasûlüne çevirin"[158]Meymûn b. Mihrân, âyeti "Allah'a çevirmek, Kitab'ina vurmaktir. Rasûlüne çevirmekten maksat da eger hayatta ise bizzat kendisine, öldükten sonra da sünnetine basvurmak demektir" seklinde açiklar. Benzeri bir âyet de sudur: "Allah ve peygamberi birseye hükmettigi zaman, inanan erkek ve kadina artik islerinde baska yolu seçmek yarasmaz"[159]

Söyle deni(lemez): Sünnet, Kur'ân'in beyani olmasi açisindan alinir; çünkü Allah Teâlâ "Insanlara indirileni kendilerine açikla-yasin diye[160]buyurmaktadir. Bu ise deliller arasini birlestirmek olur. Çünkü biz diyoruz ki: Eger sünnet Kitab'in beyani mahiyetinde ise, o zaman o, sünnetin iki kismindan bîrine dahil olur. Sünnetin bir ikinci kismi daha vardir ki, o Kitab'in hükmüne ziyade getirmektedir. Meselâ, kadinin, halasi ya da teyzesi üzerine nikahlan-masinin[161], ehlî esekierin[162] ve kesici (köpek) disi olan yirtici hayvanlarin[163] yenilmesinin haram kilinmasi gibi ki bunlar, Kitap'ta yer almayan ve sadece sünnet ile haram kilinan seylerdir. Hz. Ali'ye söyle denildi: "Sizin yaninizda yazili birsey (kitap) var mi?" Cevabinda: "Hayir, ancak Allah'in kitabi var veya müslüman bir ada-ma verilen anlayis var, ya da su sahifede bulunanlar var" dedi. Râvi diyor ki: "Peki, o sahifede ne var?" diye sordum. O: "Diyet hükümleri, esirin saliverilmesi, müslümanin kâfir karsiliginda öldü-rülmemesi" diye cevap verdi[164]Bu hadis, her ne kadar onlarin yaninda Allah'in kitabindan baska bir kitap olmadigim gösterirse de, ayni zamanda Allah'in kitabinda

bulunmayan bazi seylerin de bulunduguna delâlet eder. Bu ise sizin koydugunuz esasa ters düser.

Cevap: Bu itirazin cevabi insallah ikinci delil yani Sünnet'in açiklanmasi sirasinda verilecektir.[165]

Kur'ân'dan yapilan nâdir istidlallerden biri Hz. Ali'den gelen hamilelik süresinin (en az müddetinin) alti ay oldugudur. O bu sonucu: "Tasinmasi ve sütten kesilmesi otuz ay sürer"[166] âyeti ile "Onun sütten kesilmesi iki yildir"[167]âyetinden çikarmistir.[168] Mâlik b. Enes, sahabeye söven kimsenin fey'den payi olmayacagina su âyetle istidlalde bulunmustur: "Onlardan sonra gelenler: 'Rab-bimiz! Bizi ve bizden önce inanmis olan kardeslerimizi bagisla; kalblerimizde mü'minlere karsi kin birakma...' derler[169]Bazilari çocuk mülk edinilemiyecegini söylemisler ve bunu: "Rahman çocuk edindi dediler. Hâsâ; hayir; melekler serefli kilinmis kullardir"[170] âyetinden çikarmislardir.[171] Ibnu'l-Arabî, ceninin kan pihtisi (alak) haline dönüsmeden önceki haline "insan" demlemeyecegine: "Insani, kan pihtisindan yaratti"[172]âyetini delil olarak kullanmistir. Münzir b. Saîd, Arabm tabiatinda, Araplara ait özelligin mevcut bulunmadigina: "Allah sizi annelerinizin karnindan birsey bilmez halde çikarmistir"[173] âyetiyle istidlalde bulunmustur. Bu konuda en ilginç olani, Kurtubali Ibnu'l-Fahhâr'in istidlalidir: O, olumsuz cevap verirken basin yana sallanmasinin, olumlu cevap verilirken ise öne egilmesinin, dogulularin yaptiginin aksine daha uygun oldugunu çünkü Allah Teâîâ'nin: "Onlara: 'Gelin de Allah'in peygam-beri sizin için magfiret dilesin' dendigi zaman baslarini (yana) çe-virirler[174]buyurdugunu söylemesidir. Sûfî Ebû Bekir es-Siblî, birsey giydigi zaman onun bir yerini yirtardi. Ibn Mücâhid: "Kendisinden yararlanilan birseyi ifsad etmenin ilimde bir yeri var mi ki?" diye sordugu zaman: "Süleyman: 'Onlari bana getirin' dedi. Bacaklarini ve boyunlarini vurmaya basladi"[175] âyetini okudu. es-Siblî sonra: "Kur'âii'da sevgilinin sevgilisine azap etmeyecegi nerededir?"diye sordu. Ibn Mücâhid sustu ve ona: "Sen söyle!" dedi. O 'Yahudiler ve Hiristiyanlar, 'Biz Allah'in ogullari ve sevgilileriyiz' dediler. 'Öyle ise günahlarinizdan ötürü size niçin azabediyor? ..[176] âyetidir, dedi. Bazilari, kadinlari dinlemenin caiz olmadigi görüslerine: "Musa, tayin ettigimiz vakitte gelip Rabbi onunla konusunca, Musa: 'Rabbirn, bana kendini göster bakayim' dedi"[177]âyetini delil olarak kullanmislardir. Bu istidlal sekillerinden bazilari tartismaya açiktir.

Fasil:

Buna göre, en kâmil sekilde hakkinda bilgi sahibi olunmasi istenen her meselenin mutlaka önce Kur'ân'a vurulmasi gerekecektir. Eger Kur'ân'da bizzat ele alinmissa ya da nev'ine veya cinsine ait açiklama bulunmussa, bunlar esas alinarak o mesele dindeki yerine oturtulacaktir.-Eger orada

mesele hakkinda birsey bulunamazsa, o zaman çesitli bakis açilari ve degerlendirme sekilleri ortaya çikacaktir. Belki onlar -insallah- yerinde zikredilecektir.

Deliller bölümünün birinci kisminda geçtigi üzere; her ser'î delil ya kesindir; ya da sonuç itibariyla kesin olan bir asla çikmaktadir. Kat'î olan kaynaklar içerisinde en üst mertebeyi Kur'ân nassla-ri teskil eder. O, ilk basvurulacak kaynaktir.

Ancak amaç, meselenin hükmünün tesbiti degil de sadece amel ise, o zaman âhâd yolla nakledilen sünnete basvurmakla da yetini-lebilir. Nitekim böyle bir durumda müctehidin görüsüne basvurmak da yeterli olmaktadir. En zayif olani ise bu sonuncusudur. Meselenin illâ da Kur'ân'dan bir asla dayandirilmasi, o meselenin kendisine basvurulabilecek bir esas halini alabilmesi ya da o seyin dinden sayilabilmesi için buna olan ihtiyaç sebebiyledir. Bunun için, o meselenin sadece vahid haber yoluyla ögrenilmis olmasi yeterli degildir. Nitekim bu konu daha önce geçmisti. [178]

**YEDINCI MESELE:**

Kur'ân'a nisbet edilen ilimler çesitli kisimlara ayrilir:

1. Alet ilimleri: Onu anlamak ve içermis oldugu mânâlari elde edebilmek için araç durumunda olan ve ondan Allah Teâlâ'nin muradinin ne oldugunu anlamaya yardimci olan ilimler. Bunlar; mutlaka olmasi gereken Arap diline ait ilimler, kiraat ilmi, nâsih ve mensûh ilmi, usûlü fikih ilmi gibi ilimlerdir. Bunlar üzerinde durmayacagiz.

Ancak, bazen aslinda Kur'ân'i anlamak için araç durumunda olmadigi halde, onu araç olarak görme ve gerçek âlet ilimleri gibi onlarin da istenilen bir vesile durumunda oldugunu iddia durumlari olmaktadir. Meselâ, Arap dili ve edebiyati, nâsih ve mensûh ilmi, nüzul sebepleri ilmi, Mekkî ve Medenî ilmi, kiraat ilmi, usûlü fikih ilmi evet bunlar bütün âlimlerce Kur'ân'i anlamaya yardimci oldugu kabul edilen âlet ilimleridir. Ama bunun disinda kalan ilimlere gelince, bazilari onlari da vesile olarak görmüslerdir. Halbuki aslin-da öyle degildir. Meselâ Râzî: "Onlar üstlerindeki gögü nasil yapmisiz, süslemisiz bakmazlar mi? Onda hiçbir çatlak da yoktur"[179] âyetinin anlasilabilmesi için astronomi bilmenin gerekli oldugunu söylemistir. Feylesof Ibn Rüsd, Faslu'l-mekâl fîmâ beyne's-serî-ati ve'I-hikmeti mine'l-ittisâl adini verdigi kitabinda, felsefenin de gerekli oldugu zannina kapilmistir. Zira ona göre, felsefe bilmeden seriattan ne kastedildigini gerçek anlamda anlamak mümkün degildir. Halbuki biri çiksa da, tam onun dediginin aksini söyleseydi, ona karsi koyma konusunda sözleri hiç de yabana atilmazdi.

Râzî ve Ibn Rüsd gibilerle, onlarin bu görüsüne katilmayan kimseler arasinda hakem, selef-i sâlihin bu ilimler karsisindaki durumu olacaktir. Acaba onlar, sözü edilen bu ilimleri ögrenmisler midir? Ya da onlari terk mi etmislerdir? Veya onlar bu gibi ilimlerden gafil mi bulunuyorlardi? Halbuki biz, onlari Kur'ân'i gerçek anlamda anlamis kimseler olarak bilmekteyiz ve buna hem Rasû-lullah, hem de ulemânin kahir ekseriyeti sahitlik etmek-tedir. Bu durumda simdi kisi, ayagini nereye koymali? Daha baska nev'iler de vardir ki, ugrasanlar onlari bilmektedir. Otorite olan kimsenin açiklamasi gibisi yoktur. Iste Ebû Hâmid (el-Gazzâlî), tecrübe sonrasinda bu iddialarin asilsizligini ortaya koyan bir kimse olarak, kitaplarinin birçok yerinde konuyla ilgili yeterli açiklamalarda bulunmustur.

2. Kur'ân'm bütün olarak ele alinmasi sonucunda elde edilen ilim: Burada sözü edilen Kur'ân'm; emir, nehiy ya da daha baska yollarla yönelen hitap olmasi açisindan degildir. Aksine onun oldugu gibi alinmasi, bir bütün olarak degerlendirilmesi açisindan ulasilan sonuçlardir. Bu, Kur'ân'm ihtiva ettigi nübüvvete delâlet eden sey olmasidir; yani onun Hz. Peygamber'in mucizesi olusudur. Bu mânâ, ser'î hükümlerin elde edilisi gibi Kur'ân'm belli âyetlerinden çikarilmamaktadir. Zira Kur'ân'm âyetleri ya da sûreleri, aynen ser'î hükümleri emir ya da nehiy gibi yollarla ortaya koydugu gibi, bu hususa temas etmemistir. Onda olan sadece, bütün insanlarin onun hatta bir sûresinin benzerim getirmekten âciz olduklarina dikkat çekmek olmustur. Simdi Kur'ân'm mucize olusu, belli bir sûre ya da belli bir âyete veya belirli bir tarz ve üslûba has degildir; aksine mucize olan onun mahiyetidir, kendidir. Nitekim Hz. Peygamber buna isarette bulunarak söyle buyurmustur: "Hiçbir peygamber yoktur ki, kendisine insanoglunu imâna getirecek türden bir mucize verilmis olmasin. Bana verilen ise, Allah'in bana ilkâ ettigi vahiydir ve ben kiyamet gününde pey-gamberler içerisinde tâbisi en çok bulunan olmayi ümit ediyorum"[180] O, Allah Teâlâ'mn indirmis oldugu sekliyle Rasûlullah'-m dogruluguna delâlet etmektedir ve onun karsisinda son derece fasih olanlar, ona karsi asiri husûmet besleyenler, ona benzer ya da ona yakin bir söz ortaya koymaktan aciz kalmislardir. Onun mucize olusu yönünü burada izah etme geregi duymuyoruz. Çünkü onun i'câzmm hangi yolla oldugu farzedilirse edilsin, ona delâlet edecek olan Kur'ân'm bizzat kendisi ve mahiyetidir ve onun hangi tarafini ele alacak olursaniz olun, o yön, sizi Rasûlullah'm dogruluguna götürecektir. Bu kisim hakkinda da burada söz etmek durumunda degiliz; çünkü asil yeri Kelâm kitaplaridir.

3. Allah Teâlâ'mn, Kur'ân'i indirmesi, onunla insanliga hitapta bulunmasi sirasinda takindigi âdet-i ilâhîden ve onlara karsi yumusaklik ve güzellikle muamele etmesinden çikarilan ilimler: Allah Teâlâ, kendisi kadîm ve münezzeh olmakla birlikte Kitabim insanlarin

anlamasi için Arapça olarak göndermis, içerdigi bilgi ve hayirlar üzerinde düsünmeden Önce onlara mânâlari yaklastirmak, lütufta bulunmak ve onlara ögretmek için anlayabilecekleri seviyeye inmistir (tenezzülât-i ilâhiyye). Bu, Kur'ân'm içermis oldugu ilimlerin disinda kalan bir bakis tarzi olmaktadir. Bu esasin dogrulugu, Ictihâd bölümünde ortaya çikacaktir. Bu, Allah Teâlâ'mn sifatlariyla ahlâklanma ve O'nun fiillerine uyma demektir.

Bu esas, hem aslî hem de fer'î çesitli türden kaideleri, edebî güzellikleri içine alir. Maksadin anlasilmasi için burada bazi örnekler zikredelim:

a) Uyarmadan önce, sorgulamanin olmamasi ilkesi: Buna, bizzat Allah Teâlâ'mn kendisi hakkindaki su buyrugu delâlet etmektedir: "Biz, peygamber göndermedikçe hiçbir kavme azap etmeyiz" [181] O'nun kullari hakkindaki âdet-i ilâhisî, muhalefet sebebiyle sorgulamanin, ancak peygamber gönderilmesinden sonra olmasi seklinde cereyan etmistir. Kullar üzerine peygamber gönderilerek hüccet ikâme edildikten sonra: "Artik dileyen iman etsin, dileyen de inkâr etsin"[182]buyrugu geregince sorumluluk baslayacak ve herkes yaptiginin karsiligini görecektir.

b) Kullara kendisiyle hitap ettigi sey üzere delil ikâmesi konusunda mübalaga etmek. Allah Teâlâ, Kur'ân'i bizzat muhtevasinin dogruluguna bir delil olarak indirmistir. Bununla yetinmeyerek, peygamberinin elinde gerçeklesmek üzere, haddizatinda yeterli olacak baska mucizeler vermistir.

c) Ilk kez günah isleyeni cezalandirmamasi ve günahta israr eden inatçilara karsi ise -açik delillerin ikâmesinden sonra inkâr ve isyan üzerinde devamliliklarina ragmen ve azabi pesinen istedikleri halde bile- hilim sifati ile tecelli ederek azaplarini hemen vermemesi.

d) Adeten insanlarin haya ederek açikça söylemekten kaçinacaklari ifadeleri kinaye ve benzeri yollarla getirmek suretiyle kelâmi güzellestirmesi. Meselâ: "Kadinlara dokundugunuzda...[183] "Mahrem yerini korumus olan Imran kizi Meryem de bir misaldir. Ona ruhumuzdan üflemistik[184]"Her ikisi de yemek yerlerdi[185] âyetlerinde oldugu gibi. Ancak, hakkin yol ayiriminda oldugu ve halin kinâyesiz açikça söylemeyi gerektirdigi yerlerde açik ifadeler kullanilmistir. Su âyetler iste buna isaret olmaktadir: "Allah, sivrisinegi ve onun üstününü misal olarak vermekten haya etmez[186]'Allah, gerçegi söylemekten çekinmez"[187]

e) Islerde teennî ile hareket etmek; iyice arastirmak ve ihtiyati elden birakmamak. Bunlar bizim hakkimizda sözkonusu olan seylerdir. Buna ragmen Allah Teâlâ bunlara riayet etmis ve Kur'ân'i peygamberine yirmi (küsur) senede parça parça olarak indirmistir. Hatta kâfirler: "Kur'ân, ona bir defada toptan indirilseydi ya[188] demislerdi de Allah Teâlâ: "Biz onunla senin kalbini tesbit etmek için böyle azar azar indiriyoruz"[189] diye cevap vermistir. Yine bu konuda söyle buyurmustur: "Kur'ân'i insanlara agir agir

okuman için, bölüm bölüm indirdik ve onu gerektikçe indirdik"[190] Bu süre içerisinde uyarilar birbiri arkasmca gelmis, çizilen yol, her yönden ve ihtiyaç duyulan seyler açisindan dosdogru belirmis, buna ragmen on sene geçtigi halde hâlâ Islâm'a girmeyenler hakkinda uyarinin dozu gittikçe artmaya baslamis ve sonunda cihâd mesru kilinmistir. Ancak bu da tedricen olmustur. Üstün hikmet, adalet ve ihsanin gerektirdigi tertip (tedrîcilik) muhafaza edilmis ve böylece din tamamlanmistir, insanlar bölük bölük dine girmeye baslayip hiçbir kimsenin diyecegi birsey kalmayinca, Allah Teâlâ, rasûlünün ruhunu almistir. Artik deliller tam anlamiyla ortadadir, hüccet ikâme edilen konular vazihtir ve Allah'in yardimcilari sayesinde dinin esaslari saglamlasmis, dinin pazulari güçlenmis ve hersey yerli yerine oturmustur. Bu vesileyle Allah'a sonsuz hamd ve senalar olsun.

f) Kullarin, Rab Teâlâ'nin huzuruna dua ve tazarru ile yöneldiklerinde takinacaklari âdabin nasil olmasi gerektigi. Kur'ân'm sevk tarzi, bize bu konuda uymamiz gereken âdabi vermektedir. Bu her ne kadar özel nasslar ile belirlenmis degilse de, onun genel üslûbundan istikra sonucunda elde edilen isaretler, bu konuda açik beyana ihtiyaç birakmayacak mahiyettedir. Dikkat edilecek olursa görülecektir ki, Kur'ân'da Allah'in kullara olan çagirisi çogu kez "yâ" hitap edatiyla gelmektedir. Bu edat çagirilanin uzakligina delâlet eder. Çünkü nida sahibi Allah, kullarina (mekan olarak) yakin olmaktan münezzehtir; yüce olmak ve herseyden müstagni bulunmak sifatlarina sahiptir. Kullarin Rab Teâlâ'ya hitaplari sözkonusu ise, o zaman da hitap sekli, icabetin yakinligi mânâsini gerektirecek sekillerde kullanilmistir. Bu sekillerden biri, nida harfinin düsürülmesidir. Bu, nida edilenin yakinligim gösterir ve onun nida edenle birlikte oldugunu ve ondan gafil bulunmadigini ifade eder. Böylece O'na yönelenin bu mânâyi hissetmesi istenmistir. Zira çogu kez, "Yâ Rabbena..." seklinde degil de "Rabbena...[191] seklinde gelmistir. Meselâ: "Rabbena lâ tuâhiznâ...[192] "Rabbena tekabbel minnâ...[193] "Rabbi innî nezertu leke mâ fî batnî..."[194] Rabbi erini keyfe tuhyî'l-mevtâ...[195] âyetlerinde oldugu gibi.

Bir diger sekil, Allah'a yönelik nidalarin çogu kez Rab ismi ile yapilmis olmasidir. Bu isim, kullarin islerini üstlenme ve onlari düzene koyma mânâsini içerir. Böylece kul, yaptigi bu nida sekliyle, özelligi kullarini beslemek ve terbiye etmek, onlara karsi rifk ve ihsanla muamele etmek olan Zat'a sarilmis olmakta ve sanki söyle demektedir: "Ey mutlak anlamda bizim islerimizi düzene sokan Yüce Allah! Bize falan seyi tamamla" Bu ettigi duanin geregi olur. "Allahümme!" tabiri ise çok az yerde ve halin gerektirdigi mânâlardan dolayi kullanilmistir.

Bir digeri, istekten önce bir vesile edinilmesi, istege dogrudan girilmeme sidir: "Ancak Sana kulluk eder ve ancak Senden yardim

dileriz[196]"Rabbimiz! Biz süphesiz iman ettik, günahimizi bize bagisla..[197] "Rabbimiz! Indirdigine inandik, Peygambere uyduk; bizi sahit olanlarla beraber yaz[198]"Rabbimiz! Sen bunu bosuna yaratmadin, Sen münezzehsin. Bizi atesin azabindan koru[199]"Rabbimiz! Dogrusu sen Firavun'a ve erkânina ziynetler ve dünya hayatinda mallar verdin... Rabbimiz! Mallarini yok et, kalplerini sik[200]"Rabbim! Dogrusu bunlar bana bas kaldirdilar ve mali, çocugu sadece kendisine zarar getiren kimseye uydular... Rabbim! Sen bu zâlimlerin sadece saskinligini artir...[201] "Ibrahim ve Ismail, Kabe'nin temellerini yükseltiyordu: 'Rabbimiz! yaptigimizi kabul buyur...' dediler"[202]âyetleri gibi.

Daha baska, üslûp ve sirf ortaya konulus seklinden çikarilan diger âdâb sekilleri de vardir.

Bu meyanda daha baska bazi seyler vardir ki, onlar, Ictihâd bölümünde Allah'in fiillerine uyma va O'nun sifatlariyla ahlâklanma basligi altinda açiklanmistir. Bu meyanda Makâsid bölümünde de önemli bazi açiklamalar yapilmisti.[203]

Hasili Kur'ân, bu türden ser! kaidelerin gerektirmis oldugu pek çok faydalar ve güzellikler içermektedir ve bunlara Kur'ân üzerinde yapilacak çalismalar taniklik edecek ve onlari âyet ve hadis iercien olusan nasslar dogrulayacaktir.

4. (Kur'ân'a nisbet edilen ilimlerden) bir kisim daha vardir -ki konunun zikrinden asil amaç odur- o da âlimlerin Kitap nasslarinm, Arap dilinin elverdigi sekilde mantûk ve mefhûmundan anladiklari ve üzerine dikkat çektileri mânâlar olmaktadir. Buna göre, Kur'ân, asil maksat olan üç cins ilmi içermis olmaktadir. Bunlar:

1) Kendisine yönelineni, yani Allah Teâlâ'yi bilmek.

2) O'na yönelmenin nasil olacagini bilmek.

3) Kulun, Allah'tan korku ve ümit arasinda olabilmesi için kendi sonucunu bilmesi. Bu üç sinif ise, asil maksûd bulunan bir cins altina girmektedir ve bu: "Ben cinleri ve insanlari, ancak bana kulluk etsinler diye yarattim"[204] âyeti ile ifadesini bulmaktadir. Su halde ibâdet (ya da daha genis anlamda kulluk) ilk istenilen seydir. Ancak bunun yapilabilmesi için mutlaka kendisine kulluk edilecek olanin (Ma'bûd) bilinmesi gerekecektir. Zira bilinmeyen birseye ibadet ya da daha baska birseyle yönelinemez. O bilindigi zaman -ki O'nun hakkindaki bilginin bir parçasi da, O'nun emir ve nehiyde bulunan, ibadetleri layiki veçhile ikâme etmelerini isteyen bir Sâri' olmasidir- talep yönelmis olacaktir. Su kadar var ki, nasil kulluk yapilacagi bilinmeden birinci maksat gerçeklesemeyecektir. Iste o yüzden ikinci cins getirilmistir. Nefisler, netice ve sonuçlari istemeye merakli

yaratildiklarindan, amellerin sonuçlari da tâat ya da masi-yet seklinde o amelleri isleyenlere dönük bulundugundan ve bunun için müjdeleme ve uyarma da gerekli oldugundan, bu tarafin da açiklanmis olmasi için üçüncü cins de getirilmis ve böylece dünyanin ebedî hayat yurdu olmadigi, asil hayatin âhiret yurdunda oldugu belirtilmistir.

Birincinin altina, Allah Teâlâ'nin zâti, sifatlari ve fiilleri ile ilgili ilimler girer. O'nun sifatlari ya da fiilleri üzerinde durmak, nübüvvet üzerinde de durmayi gerektirir; çünkü nübüvvet Ma'bûd ile kullar arasindaki vasitadir ve ilmî olsun, amelî olsun din için sabit olan her asil hakkinda peygamberlige ihtiyaç vardir. Bunlar, konulan aklî deliller (burhan) ve onlari iptal etmek için ugrasan düsmanlarin delillerle susturulmasi yoluyla tamamlanir.

Ikincisi, her türlü ibâdetler, âdetler ve muamelelerle kullugun icra sekillerini belirlemeyi amaçlar. Keza bunlarin herbirine yönelik tamamlayici unsurlari açiklar. Bunlar kifâî olan farzlar olmaktadir. Bunlar içinde en kapsamlisi[205] iyiligi emretmek ve kötülügü yasaklamak ve onu üstlenecek kimse üzerinde durmaktir.

Üçüncüsüne gelince; bunun içerisine üç konu hakkinda düsünme girer: 1. Ölüm ve ötesi. 2. Kiyamet ve orada olacaklar. 3. Kalinacak yer. Bu cinsin tamamlayici unsurlari tergîb ve terhîb yani müjdeleme ve korkutma yöntemi olmaktadir. Kurtulusa erenlerle helak olanlarin durum ve hallerini bildirme, onlari bu sonuca ulastiran seyin amelleri oldugunu bildirme de onun altina girer.

Böylece Kur'ân'da mevcut bulunan bütün ilimlerin oniki oldugu ortaya çikar.[206] el-Gazzâlî, bunlari sadece altiya indirmistir: Bunlardan üçü önde gelen ve önemli olan esaslardir; üç tanesi de tâbi ve tamamlayici ögelerdir.

Ilk üçe gelince bunlar:

1. Kendisine davet edilenin (Allah'in) ögretilmesidir yani mârifetullâhm açiklanmasidir. Bu, zâtin, sifatlarin ve fiillerin bilinmesini içerir.

2. Sirati müstakîm üzere Allah'a giden yolun belirlenmesidir. Bu ise güzel huylarla bezenmek, her türlü kötü huylardan arinmak yoluyla olur.

3. O'na vusûi anindaki halin açiklanmasidir. Bu da cennet ve cehennem hayati ile bunlardan önce geçecek olan kiyamet ahvalinin açiklanmasini içerir.

Diger üç ilime gelince bunlar da sunlardir:

1.

Davete icabette bulunanlarin hallerini bildirmek[207]Bu peygamberlerin ve velilerin kissalarini anlatmak yoluyla olur. Bunun sirrini, tergîb yani özendirme teskil eder. Keza davete icabette bulunmayanlarin hallerini

bildirmek de bu kisimdandir. Bu da Allah düsmanlarinin kissalarini nakletmekle olur.

2.

Kâfirlere karsi sürdürülecek mücadelinin ögretilmesi. Onlarin sapik sözleri nakledildikten sonra, onlara karsi nasil hüccet ikâme edildigi ögretilmistir. Allah ve Rasûlü hakkinda ileri sürülen onlara yakismayacak seylerin zikredilmesi ve bu yoldaki isnadlarin izalesi, tâat ve isyanin sonucunun zikredilmesi de bu kismin kapsamina girer. Bu kismin sirri da, bâtil tarafi için uyarmak ve rezil rüsvay etmektir. Hak tarafi için ise, yerlestirme ve izah sözkonusudur.

3.

Yolun konak mahallerini, yol için nasil hazirlanilacagini ve azik tedarik edilecegini belirtmek. Bu, fukahânin ibâdetler, âdetler, muameleler, suçlar ve cezalar hakkinda söylemis olduklari seylerle olur.

Bu alti kisim ise on dala ayrilir. Bunlar: Zât, sifatlar, fiiller, âhiret (meâd), sirât-i müstakim ki bu güzel huylarla bezenmek ve kötü huylardan arinmak oluyor, peygamberlerin halleri, velilerin halleri, Allah düsmanlarinin halleri, kâfirlere karsi mücadele ve hükümlerin belirlenmesi ile ilgili ilimlerdir. [208]

**SEKIZINCI MESELE:**

Bazi insanlar Kur'ân'm bir zahiri bir de bâtini oldugunu sanmislar ve muhtemelen bu konuyla ilgili olarak bazi hadis ve selefe ait sözler de nakletmislerdir. Meselâ el-Hasen'den mürsel olarak söyle bir hadis rivayet etmislerdir: "Allah'in indirmis oldugu her bir âyetin, mutlaka bir zahiri bir de bâtini vardir. Her harfin bir haddi; her haddin de bir matla'i vardir"[209]

Rivayetlerde geçen "zahr" ya da "zahir" kelimeleri "tilâvetin zahiri"; "bâtin" da, o âyetten Allah'in muradi olarak tefsir edilmistir. Çünkü Allah Teâlâ: "Bunlara ne oluyor ki hiçbir sözü anlamaya yanasmiyorlar?[210] buyurmaktadir. Âyetten murad: "Onlar, sözden Allah'in muradini anlamiyorlar" seklindedir. Yoksa onlarin bizzat sözü anlamadiklari kastedilmemektedir. Nasil olabilir ki?! Kur'ân, bizzat kendi dilleri ile inmekteydi. Ancak onlar, kelâmdan Allah'in muradinin ne oldugunu anlamak konusunda bir çaba göstermemislerdir. Sanki bu, Hz. Ali'den rivayet edilen sözün mânâsi olmaktadir. Ona: "Sizin yaninizda yazili birsey (kitap) var mi?" diye sorduklarinda cevap olarak: "Hayir, ancak Allah'in kitabi var veya müslüman bir adama verilen anlayis var ya da su sahifede bulunanlar var" demistir.[211]el-Hasen'in hadis için yapmis oldugu "ez-zahr" zahirdir; "el-bâtm" ise sir yani gizli olandir" seklindeki yorumu, iste bu mânâya çikar. Allah Teâlâ: "Kur'ân'i durup düsünmüyorlar mi? Eger o, Allah'tan baskasindan gelseydi, onda çok ayriliklar bulurlardi[212]buyuruyor.

Sözün zahiri birseydi ve onlar bunu anliyorlardi; çünkü kendileri Arap idiler; murad ise baska birseydi yani Kur'ân'm hiç kuskusuz Allah katindan inmis oldugu idi. Eger gerçek anlamda düsünecek olsalardi, Kur'ân üzerinde asla ihtilaf olmayacakti.[213] Iste ittifakin saglanip, ihtilaflarin def edildigi bu yön, Kur'ân'm sözü edilen bâtin yönü olmaktadir. Onlar iyilikler hakkinda "o Allah'tandir" kötülük hakkinda da "o da Rasûlullah'-tandir" dediklerinde Allah Teâlâ, her ikisinin de Allah'tan oldugunu beyan etti[214] ve onlarin sözden anlamadiklarini açikladi. Ancak,her ikisinin de Allah'tan olusunun nasil oldugunu da açikladi ve söyle buyurdu: "Sana ne iyilik gelirse Allah'tandir. Sana ne kötülük dokunursa kendindendir[215]"Bunlar Kur'ân'i düsünmezler mi? Yoksa kalpleri kilitli midir?'[216]Kur'ân'i düsünme (tedebbür), ancak onda gözetilen maksatlara yönelmek yoluyla olur. Bu, onlarin Kur'ân'in gözettigi maksatlardan yüz çevirmis olmalari hakkinda açiktir; dolayisiyla onlarin Kur'ân üzerinde düsünmesi olmamistir. Eger düsünselerdi böyle olmazdi. Bazilari söyle demislerdir: "Kur'ân hakkinda söylenecek söz iki türlüdür:

1. Rivayetle olur ve sadece nakle dayanilir.

2. Anlayis ile olur. Bu ancak hikmetin, kulun dili araciligiyla açiga çikarilmasi için Hakk'tan gelen bir ilham ile olur"[217] Bu söz, Hz. Ali'nin sözünün mânâsina isaret etmektedir.

Sözün kisasi, zahirden maksat, Arap dili açisindan ondan anlasilan seydir; bâtin ise, kelâm ve hitaptan Allah'in gözettigi maksadidir. "Kur'ân'in bir zahiri bir de bâtini vardir" diyen kimsenin maksadi, bu ise dogrudur ve hakkinda herhangi bir tartisma da olmaz. Ama bunun disinda baska birseyi kastediyorsa, o zaman, sahabe ve onlari takip eden selef tarafindan bilinmeyen yeni birsey getiriyor demektir ve bu iddiasini isbat için de mutlaka kesin bir delile ihtiyaç vardir. Çünkü iddia, Kitab'm tefsirinde bas vurulacak bir esas olmaktadir; dolayisiyla onun zan ile sabit olmasi mümkün olamaz. Delil olarak kullanilan hadis ise, eger senedi sahih ise nihayet mürsel hadislerden biri olarak kabul edilir. Hal böyle olunca, biz zahir ve bâtindan maksadin, yapilan izah dogrultusunda olmasi gerektigi sonucuna varmak durumundayiz.

Bu mânâyi ortaya koyacak örnekler vardir: Ibn Abbâs anlatir: Hz. Ömer, beni Hz. Peygamber'in ashabinin bulundugu meclislere kabul ederdi. Birinde Abdurrahman b. Avf: "Onu bizim yanimiza aliyor (ve bizimle bir mi tutuyor)sun? Bizim onun yasinda çocuklarimiz var" dedi. Hz. Ömer ona, beni ilmimden dolayi kabul ettigini söyledi ve bana "Nasr" sûresi hakkinda sordu. Ben: "O Rasûhillah'in ecelidir; Allah Teâlâ onunla peygamberine ölecegini bildirmistir" dedim. Hz. Ömer: "Vallahi biz de yalniz senin bildigini biliyoruz" dedi. Bu sûrenin zahirine göre Allah Teâlâ, peygamberinden,

kendisine yardim ve fetih nasip ettigi için tesbih ve hamdetmesini istemektedir. Bâtinina göre ise Allah Teâlâ, peygamberine ecelinin gelmis oldugunu bildirmistir."Bugün size dininizi tamamladim[218] âyeti indiginde sahabe sevinmis, Hz. Ömer ise aglamis ve söyle demisti: "Kemâlden sonra mutlaka noksanlik gelir" O bu âyet ile Hz. Peygamber'in vefatinin yaklastigini hissetmisti. Gerçekten de öyle oldu ve bu âyetten sonra Rasûlullah , sadece seksenbir gün yasadi.

Allah Teâlâ: "Allah'tan baska dostlar edinenlerin durumu, kendine yuva yapan örümcegin durumu gibidir.[219] buyurdugu zaman kâfirler: "Örümcegin, sinegin Kur'ân'da ne isi var?! Bu Tanri kelâmi degildir" dediler. Bunun üzerine: "Allah, sivrisinegi ve onun üstününü misal olarak vermekten haya etmez'[220]âyeti indi.Onlar inen âyetin sadece zahirine bakmislar ve ondan ne kastedildigine aldiris etmemislerdi. Allah Teâlâ: "Inananlar ise, bunun Rablerinden bir gerçek oldugunu bilirler'[221]buyurmustur.

Konumuza, kâfirlerin dünyaya bakis açilan da bir örnek teskil eder. Onlar, dünyanin dis görünüsüne kapilmislar ve onu oyun, eglence ve geçici bir gölge olarak kabul ederek, ondan istifadelerini azamîlestirmeye çalismislardir. Bunun sonucunda dünyadan gözetilen asil amaci, onun bir geçit ve durak yeri oldugu, ebedî ikâmet yurdu olmadigi hakikatini görememislerdir. Geçen izah üzere bâtinin mânâsi iste bu olmaktadir.

"Orada ondokuz bekçi vardir'[222] buyuruldugu zaman kâfirler zikredilen sayinin zahirine bakmislar ve rivayete göre Ebû Cehil: "Sizden her on kisi, onlardan birini tutmadan âciz kalmaz ya" demistir. Bunun üzerine Allah Teâlâ isin hakikatini (bâtinini) açiklamis ve "Cehennemin bekçilerini yalniz meleklerden kilmisiz dir... Kalplerinde hastalik bulunanlar ve inkarcilar: Allah, bu misalle neyi murat etti?' desinler'[223] âyetini indirmistir.

Münafiklar, "Eger bu savastan Medine'ye dönersek, serefli kimseler alçaklari and olsun ki, oradan çikaracaktir''[224] demislerdi. Onlar dünya hayatinin dis görünüsüne bakmislardi. Allah Teâlâ, âyetin devaminda onlarin bu yanlisini düzeltti ve "Oysa seref Allah'in, peygamberinin ve inananlarindir; ama münafiklar bu gerçegi bilmezler" buyurdu.

"Insanlar arasinda, bir bilgisi olmadigi halde Allah yolundan saptirmak için gerçegi bos sözlerle degisenler ve Allah yolunu alaya alanlar vardir[225]Insanlar için bir hidayet, iyilik sahipleri için bir rahmet olan Kur'ân inmeye basladigi zaman, kâfir en-Nadr b. el-Hâris, Fars ve eski câhiliye dönemi mitolojileri ve sarki türkü ile ona karsi koymaya çalisti. Ayet, onun durumunu bildirmektedir. Onun bu tavri, Allah Teâlâ'nin indirmis oldugu Kur'ân'm bâtinina itibar etmemek oluyordu.

Allah Teâlâ, münafiklar hakkinda: "Ey inananlar! Onlarin yüreklerine korku

salan, Allah'tan çok sizlersiniz. Bu onlarin akil etmez kimseler olmalarindandir[226] buyurmaktadir. Bu onlarin, anlayissizliklarindan kaynaklanmaktadir. Çünkü, akli basinda olan kimse, ancak herseyin mülk ve idaresini elinde bulunduranin sadece Allah olduguna ve herseyde tasarrufta bulunanin yalniz O olduguna inanan kimsedir. Bu yüzden de onlar hakkinda "Bu onlarin akil etmez kimseler olmalarindandir"[227]buyurmustur. "Anlamaz bir güruh olmalarina karsilik Allah onlarin kalplerini imandan döndürmüstür'[228]âyeti hakkinda da durum aynidir. Çünkü onlar "Bir sûre inince 'Sizi bir kimse görüyor mu?' diye birbirlerine bakarlar, sonra dönüp giderlerdi'[229]

Bil ki, eger Allah Teâlâ, bir kavmi akilsizlikla, anlayissizlik ve bilgisizlikle suçluyorsa, mutlaka bu, onlarin zahire takilip kalmalari ve o sözden muradin ne olduguna itibar etmemeleri sebebiyledir. Eger bir kavim hakkinda da, onlarin anlayisli, akil ve bilgi sahibi olduklarini belirtmisse, bu da mutlaka onlarin Allah'in hitabindan maksadin ne oldugunu -ki bu o sözün bâtini oluyor- anlamalari sebebiyledir.

Fasil:

Arap dili hususiyetlerinden olup, Kur'ân'in anlasilmasi için gerekli olan hersey, "zahir" kapsamina dahil olmaktadir.

Beyan ve belagata ait meseleler, Kur'ân'm zahiri altinda mütalaa edilir. Meselâ, âyetindeki "dayyik" kelimesi ile âyetindeki "dâik" kelimesi arasindaki fark;[230]

seklinde yapilan hitap sekilleri arasindaki farki; her ikisi de mü'minlerin vasiflarini bildiren âyetlerden sonra geldigi halde âyetinde[231] atif harfi olan vâv kullanilmaz iken, âyetinde[232] kullanilmis olmasi arasindaki fark[233]keza ayni "atif harfinin âyetinde[234] kullanilmaz iken, âyetinde[235] kullanilmasi arasindaki fark ^âyetinde[236] selâm kelimesi merfû iken âyetinde[237] mansûb olmasi arasindaki fark[238] âyetinde hatirlamak için fiil kalibi kullanilirken, görmek hakkinda ism-i fail kipinin kullanilmasi arasindaki fark[239]

âyetindeki237 "izâ" ile "in" sart edatlari arasindaki farki, keza "izâ" ile fiilin geçmis zaman kipinde, "in" ile ise gelecek zaman kipinde kullanilmasi arasindaki fark[240] ayni sekilde âyetinde[241] ise "izâ" dan sonra ferihû" fiilini geçmis zaman kipinde, "in" den sonra gelen "yaknetûn" fiilini de gelecek zaman kipinde kullanmasi arasindaki farki.,, evet bütün bu ve benzeri sonra gelen Beyân âlimlerince muteber olan farklar, Arap dili hususiyetlerine uygun biçimde kavranacak olursa, Kuran'in zahiri iste o zaman anlasilmis olacaktir.

Kur'ân'm i'câzimn fesahat yönünden oldugunu söyleyenlere göre, onun

mucizeligi iste bu yönden hasil olmaktadir. Allah Teâlâ söyle buyurmustur: "Kulumuza indirdigimizden süphe ediyorsaniz, siz de onun benzeri bir sûre meydana getirin[242]"Senin için 'Onu uydurdu' diyorlar, öyle mî? De ki: 'Öyleyse onun sûrelerine benzer uydurma on sûre meydana getirin, iddianizda samimi iseniz, Allah'tan baska çagirabileceklerinizi de çagirin'[243] Bu durumda, Kur'ân'm i'câzimn baska yolla degil de, fesahati ile olmasi uygundur. Bu takdire göre, onlara genelde güç yetirebilecekleri bir sahada kendilerine meydan okunmali ve buna ragmen onlar acze düs-melidir. Çünkü onlar Hakk'a davet edilmisler; fakat kalpleri Kur'ân'm indirilisinde gözetilen Allah'in muradindan gafil olmustu. Simdi eger onlar meydan okunma karsisinda âciz kalirlarsa, indirilen seyin dogrulugunu anlayacaklar ve ona boyun egeceklerdi. Bu, hidayete ulasmanin ve Allah Teâlâ'nin muradini anlamanin bir yolu olacakti.[244]

Muhatabin kulluk vasfim gerçeklestirmesini, Rabligin ancak Allah'a ait oldugunu ikrari gerektiren her bir mânâ da, Kur'ân'm bâtini ve onun indirilisinden gözetilen amaç olmaktadir.

Bu, az Önce geçen delillerle açiklik kazanir. Bu meyanda olmak üzere sunlari da zikredebiliriz: "Allah'a -kat kat karsiligini artiracagi-güzel bir ödünç takdiminde kim bulunur?[245]âyeti indigi zaman Ebu'd-Dahdâh: "Süphesiz Allah, kerem sahibidir; bize verdigi seyi bizden Ödünç istiyor" dedi. Yahudiler ise: "Allah fakir; biz zenginiz'[246] dediler. Ebu'd-Dahdâh'in anlayisi, hakka uygundu ve murad olan bâtindi. Bir rivayette ise Ebu'd-Dahdâh söyle demisti: "Zengin oldugu halde, bizden ödünç mü istiyor?" Hz. Peygamber onun bu sorusuna: "Evet, sizi cennete sokmak için" seklinde cevap verdi. (Hadiste bunun üzerine Ebu'd-Dahdâh'in içerisinde alti yüz hurma agaci bulunan bahçesini Allah'a ödünç verdigi anla-tilir.)[247]Yahudilerin anlayisi, Arap dilinin zahirini öte asmamis, bunun sonucunda herseyden müstagni olan Rab Teâlâ'nin borç istemesini, fakir bir kulun borç istemesi seklinde yormuslardir. Allah Teâlâ, bizi böylesi nasipsizlilderden muhafaza buyursun!

Bir baska delil sudur: Emredilmis bulunan ibadetler hatta emredilmis ve yasaklanmis seylerin tamami, sadece kulun, kendisine olan nimetlerinden dolayi Rabbine sükretmis olmasi için konulmustur. Dikkat edilecek olursa Allah Teâlâ: "Belki sükredersiniz diye size kulak, göz ve kalp vermistir'[248]bir baska âyette: "Ne kadar az sükrediyorsunuz?[249] buyurur. Sükür, küfrün ziddidir; iman ve onun subeleri sükür olmaktadir. Bu durumda mükellef, bu kasit ile yükümlülük altina girdigi zaman, hitaptan gözetilen mânâyi anlamis ve onun bâtin mânâsini tam olarak elde etmis bir kimse olur. Eger, teklif yükü altina (Islâm'a) girmekle sadece malim ve canini korumayi kastetmis ise, o kimse maksadi kavrayamamis

ve hitabin sadece zahiri üzerine takilip kalmis olur. Allah Teâlâ: "Puta tapanlari buldugunuz yerde öldürün, onlari yakalayip hapsedin; her gözetleme yerinde onlari bekleyin'[250] buyurup arkasindan: "Eger tevbe eder, namaz kilar ve zekât verirlerse yollarini serbest birakin" deyince, münâfik, isin sadece zahir yönünü anlayarak müslümanla-rin girdigi seyin (yani Islâm'in) mali ve cani kurtaracagini görmüs ve bunun sonucunda dünyevî çikarlarini korumak için ona girmis, fakat Islâm'dan gözetilen asil maksadi terketmistir. Bu maksat Kur'ân'm açiklamis oldugu kulluk ve Hakk'a hizmet yolunda yürüme görevidir. Simdi namaz, Allah'a husu ve tazarruda bulunma yoluyla O'na karsi sükretmis olma mânâsini içerirken, bu maksattan tamamen uzak olarak namaz kilan bir kimsenin, Kur'ân'm bâtinini anlamis sayilmasi nasil mümkün olabilir? Keza mali olup üzerinden bir sene geçen zengin bir kimsenin, o malin cüzi: bir miktarini zekât olarak vermesi suretiyle sükretmesi gerekir. Hal böyle iken, sene dolarken elindeki mali, zekâttan kaçmak için bir yakinma (sonra geri almak niyetiyle) hibe eden ve böylece zahirde zekât yükümlülügünü kendisinden düsürmüs olan bir kimsenin, Allah'in nimetine karsi sükreden bir kul sayilmasi mümkün mü? Böyle birisinin Kur'ân'm bâtinindan nasibi oldugu söylenebilir mi? Ayni sekilde karisina sürekli eziyet ve iskence ederek, hul' yoluyla verdigi mehri gönülsüz geri iade ederek ayrilmaya zorlayan bir kimsenin, "Eger ikisi Allah'in yasalarini koruyamayacaklar diye korkarsaniz, o zaman kadinin fidye vermesinde ikisine de günah yoktur'[251] âyetinin geregi ile amel etmis oldugunu söyleyebilir miyiz? Ve böyle birinin: "Eger ondan gönül hosnutlugu ile size birsey bagislarlarsa onu afiyetle yiyin"[252] âyetinin altina girebilecegini iddia edebilir [390] miyiz?

Hiyel çesitleri de, bu konuya örnek olur. Çünkü kendisine hitap edilen seyin ruhunu (bâtin) kavrayan bir kimsenin, Allah'in hükümlerine karsi hileye girismesi ve bunun sonucunda onlari tebdil ve tagyir etmesi mümkün degildir. Kim zahirî sekillere takilir kalir ve hükümlerde gözetilen amaca (bâtin) bakmazsa, bu tür sasirtici ve yoldan çikarici davranislar içerisine dalacaktir.

Ehl-i "bidatin ortaya attigi meseleler de bu kisim içerisine girer. Bunlar, fitne ve bozgunculuk çikarmak için Kur'ân'm mütesâ-bih unsurlarina tutunan ve keyfî tevillere giren kimselerdir. Meselâ, Haricîler Hz. Ali hakkinda söyle söylemislerdir: "O Allah'in dini hakkinda yaratiklari hakem kildi. Halbuki Allah Teâlâ söyle buyuruyor: 'Hüküm ancak-Allah'a aittir.[253] kendisini müslümanlarm basi olmaktan uzaklastirmistir; öyleyse kâfirlerin basi olmustur" Ibn Abbâs'a söyle demislerdir: "Onunla tartismaya girmeyin. Çünkü o Allah Teâlâ'nm haklarinda: 'Onlar süphesiz kavgaci bir millettir[254]buyurdugu kimselerdendir". Müsebbihenin durumu da aynidir. Onlar, âyetlerde Allah Teâlâ hakkinda kullanilan göz[255], el[256], isiten ve

gören[257], avuç (kabza)[258] gibi kelimelerin zahirine takilarak O'nu yaratiklara benzetme gibi yanlis bir sonuca varmislar ve ifrata düsmüslerdir. Eger Haricîler, Allah Teâlâ'nin, "Sizden iki âdil kisinin hükmedecegi.[259] "...Erkegin ailesinden bir hakem ve kadinin ailesinden bir hakem gönderin[260] âyetlerinde, dini hakkinda yaratiklari hakem kilmis olduguna baksalardi, Hz. Ali'nin yapmis oldugu seyin "Hüküm ancak Allah'a aittir" âyeti ile bagdasmaz olmadigim ve onun yaptiginin da Allah'in hükmü cümlesinden oldugunu görürlerdi. Çünkü insanlarin hakem tayin edilmesi sonuç itibariyla Allah'in hükmüne çikmaktadir. (Çünkü tah-kîm usûlünü Allah koymustur.) Dolayisiyla Hz. Ali'nin yapmis oldugu benzeri iste de durum ayni olacaktir. Eger onlar, onun kendisini müslümanlarm emirliginden uzaklastirmasindan, ziddinm is-batinin gerekmeyecegini düsünselerdi, onun kâfirlerin basi oldugunu söylemezlerdi. Müsebbihe de ayni sekilde eger sözü edilen âyetleri "Leyse kemislihî sey'un"[261] âyetine vursalar ve ona göre anlasalardi, o zaman o âyetlerin bâtinini anlar ve Rab Teâlâ'nin herhangi bir konuda yaratiklara benzemekten münezzeh oldugunu kavrarlardi.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, sirât-i müstakimden kayan ve sapan her kimse, anlayis ve ilim açisindan Kur'ân'm bâtinindan (ruhundan) kaybi oraninda sapmistir; Hakk'a ulasan ve dogruyu elde eden kimse de, keza onun bâtinina olan vukûfiyeti oraninda basarili olmustur. [262]

**DOKUZUNCU MESELE:**

Kur'ân'm zahirinden maksadin, yalnizca Arap dili esaslarina göre anlasilan sey oldugu konusunda herhangi bir problem bulunmamaktadir. Çünkü katilan katilmayan herkes, Kur'ân'm açik bir Arapça ile indigi konusunda görüs birligi içerisindedirler. Yüce Allah: "And olsun ki: 'Muhammed'e elbette bir beser ögretiyor' dediklerini biliyoruz" buyurduktan sonra onlarin bu iddialarini: "Kastettikleri kimsenin dili yabancidir, Kur'ân ise fasih Arapça'dir[263] buyurarak reddetmistir. Bu red, cedelde cevapta aranacak sarta uygundur. Çünkü kendi dilleri ile olan Kur'ân'dan anladiklari seyle cevap vermistir. Burada beserden maksat bir âlimdir. Kendisi hi-ristiyan iken raüslüman olmustur. Veya Selmân'dir; o da Iranli idi ve müslüman olmustu. Ya da ittifakla dili yabanci olan bir baska-siydi. Allah Teâlâ söyle buyurmustur: "Biz bu Kur'ân'i yabanci bir dil ile ortaya kaysaydik: 'Ayetleri uzun açiklanmali degil miydi? Bir Arab'a yabanci dille söylenir mi?' derlerdi'[264] Bilindigi gibi, onlar Kur'ân'in Arapça olmadigi konusunda herhangi birsey söylememislerdir. Bu da, Kur'ân'in Arapça oldugunun onlarca da kabul edildigini gösterir. Bu sabit olduguna göre, demek onlar Kur'ân'in lafizlarini sadece Arapça olmasi açisindan anlamislardi. Gerçi on-dan maksadin ne oldugu konusunda ittifak etmis degillerdi, ama bu sadece

Arap dili özellikleri üzere câri olan zahir için sart da degildi.

Su halde, Kur'ân'dan elde edildigi öne sürülen ve fakat Arap dili üzere carî olmayan hiçbir mânânin Kur'ân ilimleri ile ilgisi yoktur; ne kaynak ne de metot olamaz. Kim böyle bir iddiada bulunursa, onun bu iddiasi bâtildir. Makâsid bölümünde[265] bu konunun açiklamasi geçmisti. Bu vesileyle Allah'a tekrar hamdederiz.

Nasipsizin birinin kendisinin Kur'ân'da zikredildigini iddia etmesi bu konunun örneklerinden birini teskil eder: Beyân b. Sem'ân adinda (Râfizîlerden) biri, "Bu insanlar için bir beyândir'[266] âyetinden maksadin kendisi oldugu kuruntusuna kapilmistir. Bu apaçik bir konuda yapilmis bir hezeyandir. Cehalet üzere sükût etmek, böylesi cüretkâr iftiralardan daha hayirlidir. Eger bu iddiasi, Arap diline uygun düsseydi, tâbisi olan ahmaklar onu delillerinden biri sayarlardi. Ancak o, bu saçma sapan sözleriyle kendi saskinligini her yönden ortaya koymus oluyordu. Allah Teâlâ, aklimizi ve dinimizi bu tür saçmaliklardan korusun! Eger "Hazâ beyânun li'n-nâs" âyetindeki "Beyân" kelimesi onun özel adi ise, bu cümle Arapça'da ne mânâya gelecektir. "Hazâ Zeydün li'n-nâs" deyince insanlar ne anlayacaklardir? Ayni çirkeflik kendisine "Kisf ismi verip de sonra: "Ve in yerav kisfen mine's-semâi sâkitan...[267] âyetindeki "kisften maksadin kendisi oldugu kuruntusuna kapilan kimse için de varittir. Onun bu sakat anlayisina âyet nasil delâlet edebilir? Onun bu sözü ile ayni olan "Ve in yerav racülen mine's-semâi sâkitan..." denilse bundan Arap ne anlar? Zâlimlerin söyledikleri saçmaliklardan Allah Teâlâ yücedir. Beyân b. Sem'ân, (Râfizîlerden) Beyâniyye denilen firkanin kendisine intisap ettigi kimse[268] olmaktadir. O -Ibn Kuteybe'nin sandigina göre- Kur'ân'in mahluk oldugunu ortaya atan ilk kimsedir. el-Kisf ise, el-Mansûriyye firkasinin kendisine intisap ettikleri Ebû Mansûr'dur.

Bazi âlimler söyle anlatmislardir: Kendisini Mehdî diye isimlendiren Siî Ubeydullah Ifrîkiyye'yi [269] istilâ edip egemenligi altina aldiginda Kütâme'den[270] Iki tane müstesari vardi; birinin adi Nas-rullah, digeri de Feth idi. Mehdî onlara: "Siz Allah'in kitabinda "Izâ câe nasrullahi ve'l-feth..." diye adlarini zikrettigi kimselersiniz" derdi. Alimler, onun Allah'in âyetlerinde degisiklik yaparak tasarrufta bulundugunu ve meselâ "Küntüm hayra ümmetin..[271] âyetini "Kütâme hayru ümmetin..." seklinde degistirdigini söylemislerdir. Aklindan zoru olmayan bir kimsenin böyle birsey söylemesi mümkün degildir. Çünkü Nasruîlah ve Feth adindaki bu kimseler, Hz. Peygamberin vefatindan yüzlerce sene sonra ortaya çikmislardir. O zaman mânâ söyle olacaktir: "Ey Muhammedi Sen ölüp de bu ikisi yaratildigi zaman ve insanlarin Allah'in dinine bölük bölük girdigini gördügünde Rabbini tesbih et..." Kah-rolasica bu siînin ortaya attigi bu

iftiradan daha çeliskili bir düzmece tasavvur edilebilir mi?

Bazilari bir erkegin dokuz hür kadinla evlenebilecegi düsüncesine kapilmis ve bu iddiasina: "Fenkihû mâ tâbe lekum mine'n-nisâi mesnâ ve sülâse ve rubâa...[272] âyetini delil olarak kullanmistir. Arab'in mesnâ, sülâse ve rubâa seklindeki kullanis tarzindan neyi kastettigini bilen bir kimsenin böyle saçma bir görüse ulasmasi mümkün degildir.

Bazilari da domuzun iç yaginin ve derisinin helâl oldugu görüsünü: "Size murdar hayvan, kan ve domuz eti haram kilindi...[273] âyetinden çikarmis ve etinden baska birseyin haram kihnmadigini söylemislerdir. Halbuki et (lahm) kelimesi, hem iç yagini hem de deriyi kapsar; aksi ise varit degildir.

Bazilari ise, "Onun kürsîsi gökleri ve yeri kusatmistir.[274] âyetindeki "kürsfyi ilim ile tefsir etmis ve seklindeki taninmayan bir beyit ile istidlalde bulunmustur. Sanki bunlara göre onun ilmi bilinmez. Sonra beyitte geçen, kelime hemzelidir, âyette geçen Kürsî ise hemzesizdir. Bazilari âyetindeki[275] "gavâ" kelimesine çok yemekten do'gan rahatsizlik manasini vermisler ve buna fazla sütten tikanan ve rahatsiz olan buzagi için kullanilan , fiilinden geldigini delil olarak ileri sürmüslerdir". Bu da sakattir; çünkü âyette geçen "faale" kalibindan, delil getirdikleri kelime ise "faile" kalibindan dir. Bazilari âyetindeki[276] "zerae" fiiline atmak ve savurmak manasi vermislerdir ve buna sözünü delil getirmislerdir. Halbuki âyette geçen kelime hemzeli, delil getirdikleri kelime ise hemzesizdir. "Allah, Ibrahim'i dost (halîl) edindi." anlamina gelen âyetindeki[277] "halîl" kelimesine, yoksulluk anlamina gelen uel-halletun kökünden oldugunu söyleyerek "fakir" anlami vermislerdir. Buna da Züheyr'in su siirini delil getirmislerdirIbn Kuteybe söyle demistir: O zaman bu sözde Ibrahim için ne gibi bir fazilet söz konusu olacaktir? Onlar bütün insanlarin Allah'a muhtaç oldugunu bilmiyorlar mi? Ibrahim'in [ "tS^t ] ne ayricaligi olur? Ibrahim'in Halîlullah oldugunun ifadesi, Musa'nin "Kelîmullah" , Isa'nin "Rûhullah" oldugunun ifadesi gibi bir seydir. Buna hadis de taniklik eder: "Eger rabbimden baska bir dost (halîl) edinecek olsaydim, Ebû Bekir'i edinirdim. Sizin sahibiniz, Allah'in dostudur."[278]

Iste Kelâmcilardan bir kismi, re'ye tâbi olarak menkûl delilleri bir tarafa atmislardir. Onlarin bu tutumu, Allah Teâlâ'nin kelâmini, lafzindan Arabm anlamayacagi sekilde ve mânâsina da bir delil ikame edilemeyecek biçimde tahriflere sebep olmustur.

Her ne kadar Arap dilinden gözetilen maksatlar ve onun delâlet ettigi mânâlardan çikma kabilden ise de örnekleri çogalttim ki, bunlarin ötesinde kalan benzerlerine ya da onlara yakin durumda olanlara da isik tutsun ve onlar üzerine de dikkat çekilmis olsun.

Fasil:

Hitaptan muradin bâtin (ruh) oldugu da, bundan önce geçen mesele sirasinda ortaya çikmisti. Ancak bunun iki sarti bulunmaktadir:

1. Arap dilinden gözetilen maksatlara uygun düsecek sekilde, zahire uygun düsmesi.

2. Baska bir yerde o mânânin dogrulugunu gösterecek bir nass ya da zahir bir delâlet seklinin bulunmasi ve bir muarizin olmamasi.

Birinci sart, Kur'ân'm Arapça olmasinin bir geregidir. Çünkü eger Kur'ân'a isnad edilen bir mânâ varsa ve bu mânâ Arap dilinin gereklerinden degilse, o seyin Arapça oldugunu söylemek kesinlikle mümkün degildir. Çünkü o, Kur'ân'a yamanmaya çalisilan, fakat Kur'ân'm ne lafzinda ne de mânâsinda ona bir delâlet bulunmayan birseydir. Böyle birseyi kesinlikle Kur'ân'a isnad etmek dogru olamaz. Çünkü, medlulü budur diye Kur'ân'a böyle bir isnadda bulunmak, onun tam ziddmi isnadda bulunmaktan daha evlâ degildir ve onlardan birini digerine tercihi gerektirecek bir delil de yoktur. Hal böyle iken birini reddedip digerini isbat etmek, delilsiz yapilan bir keyfilik (tahakküm) ve Kur'ân'a yapilan açik bir iftiradir. Böyle bir durumda, o mânâyi Kur'ân'a isnad eden kimse, Allah'in kitabi hakkinda bilgisizce konusan kimselerin kazanacagi günahin altina girer. Kur'ân'm Arapça oldugu hakkinda getirilen deliller aynisiyla burada da geçerlidir.

Ikinci sarta gelince; eger o mânâyi destekleyen Kur'ân'm baska yerinde bir delil bulunmaz ve aksine onunla çelisen durumlar (imi-âriz) bulunacak olursa, yapilan sey, Kur'ân hakkinda ileri sürülen iddialardan biri olur. Delilden yoksun kuru iddialar ise, âlimlerin ittifaki ile makbul degildir.

Iste bu iki sart ile, Kur'ân'm bâtinindan maksadin[279] açikladigimiz sekilde oldugunun dogrulugu açiklik kazanir. Çünkü her iki sart da tam olarak bulunmaktadir. Bâtinîlerin yapmis oldugu teviller ise bunun aksinedir; çünkü onlarin bizim açikladigimiz mânâda ne bâtin ne de zahirle ilgisi yoktur. Meselâ onlar söyle demislerdir: "Ve Süleyman Davud'a vâris oldu[280] âyetinden maksat; Imam'in Peygamber'in ilmine vâris olmasidir. Ciinüplük, çagiriya icabet edenin, henüz istihkak mertebesine ulasmadan önce sirri ifsa etmesidir. Gusül, böyle yapan bir kimsenin ahdini yenilemesidir. Tahûr, Imâm'a tâbi olma disinda her türlü inançlardan arinmak ve uzaklasmaktir. Teyemmüm, dâî ya da imami görünceye kadar izin verilen seylerden almaktir. Oruç, sirri tutmaktir. Kabe, Peygamber; kapi, Ali'dir. Safa, Peygamber; Merve Ali'dir. Telbiye, dâiye icabette bulunmaktir. Yedi defa tavaf etmek, yedi imamin tamamina degin Muhammed'i tavaf etmektir. Bes vakit namaz, dört esas ve Imam üzerine getirilen delillerdir. Ibrahim'in atesi, gerçek ates olmayip Nemrud'un öfkesidir. Ishâk'in bogazlanmasi, onun üzerine ahid almaktir. Musa'nin asasi, sihirbazlarin süphelerini izale eden hüccetidir. Denizin yarilmasi,

Musa'nin onlar hakkindaki ilminin ikiye ayrilmasidir. Deniz, âlimdir. Bulutların gölgelemesi, Musa'nin irsad için Imam'i tayin etmesidir. Kudret helvasi (menn), gökten inen ilimdir. Selva (bildircin), dâîlerden biridir. Çekirge, bit ve kurbaga, Musa'nin onlara yöneltip tahakküm kurdugu sorularidir. Daglarin tesbih etmesi, dinde saglam insanlarin bulunmasidir. Süleyman'in hükümran oldugu cinler, o zamanin bâtinîleridir. Seytanlar ise, zor hükümlerle yükümlü tutulan zahirîlerdir. Bunlara benzer daha nice gülünç ve zirva teviller vardir. Böyle hezeyanlardan Allah'a sigininiz.

el-Kutbî söyle der: Ediblerden biri söyle derdi: Râfizilerin Kur'ân tevilleri, Mekkeli birinin siir teviline ne kadar da benziyor! Çünkü o birinde söyle demis: "Temimogullarmdan daha yalancisini görmedim; sâirin:

beytinin kendilerinden biri hakkinda oldugu kuruntusuna kapilmislardir" Kendisine: "Peki beyit hakkinda sen ne dersin?" dediklerinde söyle dedi: Beyt (ev) Beytullah'tir. Zurâra, Hicr'dir" "Peki Mücâsi nedir'?" dediler: "Su ile tasan Zemzem" dedi. "Ebu'l-FevârisT dediklerinde: "Ebû Kubeys" dedi. "Nehsel'e ne demeli?" dediklerinde: "Nehsel tefsiri en zor olani" dedi ve bir müddet sustuktan sonra: "Evet, Nehsel, Kabe'nin kandilidir; çünkü o uzun ve siyahtir ve bu nehseldir" dedi.[281]Nakil burada bitti.

Fasil:

Kur'ân hakkinda bazi müskil açiklamalar yapilmistir ki, onlarin da bu türden ya da sahih olan bâtin kabilinden olmasi mümkündür. Bunlar, ilim ehlinden bazilarina nisbet edilen hatta selef-i sâlihe kadar ulasan seylerdir.

Sûre baslarinda bulunan gibi harfler hakkinda gelen yorumlar bu kabildendir. Bunlar çesitli sekillerde yoruma

tâbi tutulmuslardir. Bunlardan bir kismi dogru kabul edilebilecek durumda iken, diger bir kismini kabul etmek mümkün degildir. Meselâ, Ibn Abbâs'tan Elif Lâm Mîm hakkinda: "Elif, Allah; Lâm, Cibril; Mîm, Muhammed'dir" seklinde bir yorum nakledilmektedir. Bu -eger nakil sahih ise- bir müskil olarak karsimizda durmaktadir. Çünkü böyle bir kullanis seklinin Arap dilinde bulundugu asla bilinmemektedir. Böyle birseye ancak lafzi ya da hal karinesinin delâlet etmesi halinde basvurulurdu. Meselâ su sözlerde oldugu gibi:

Elîf Lâm Mîm hakkinda nakledilen ise böyle degildir.[282] Sonra lafzîden vazgeçtik, haricî baska bir delil (hal karinesi) de yoktur. Eger olsaydi, âdeten onun nakledilmesi gerekirdi. Çünkü konu, delillerin nakledilmesi için yeterli gerekçelerin bulundugu bir konudur. Eger bu harflerin tefsir edilmesi sahih olsa ve mânâlarinin açiklanmasi murad edilseydi, o zaman bu konu hakkinda mutlaka doyurucu deliller nakledilirdi. Böyle birsey sabit olmadigina göre bu durum, onlarin mütesâbihâttan olduklarina bir delil

olur. Eger onlara delâlet eden bir delil bulunursa, delilin geregi ne ise o yapilir.

Bazi âlimler, bu harflerden maksadin hece harflerine isaret oldugunu söylemislerdir. Bu izaha göre Kur'ân, iste bu hece harflerinden meydana gelmistir ve Arapça'dir. (Dolayisiyla buyurun; eger Allah katindan olduguna inanmiyorsaniz onun bir benzerini de siz getirin, mânâsina gelir.) Bu görüs birinciye nisbetle daha tutarlidir.

Bu harflerin remizler (sirlar) oldugu ve Allah'tan baska hiçbir kimsenin bilemeyecegini söyleyenler de olmustur ki bu, konuyla ilgili görüsler içerisinde en açik olanidir. Su halde bu harfler, mütesâbihâttandir.

Bazilarina göre bunlardan maksat, bu ümmetin ecelini belirleyen sayi remizleridir (cifr hesabi gibi). Siyer kitaplarinda bu mânâya delâlet eden sözler vardir. Bu iddianin dikkate alinabilme-si için, Kur'ân'm indigi sirada Araplar'in harflere belli sayilar yükleyerek tarih düsme ya da zaman belirleme gibi bir usûlü bildikleri sabit olmalidir. Oysaki onlarin böyle seyleri bildikleri asla sabit degildir. Bunun asli, Siyer müelliflerinin de zikrettigi gibi Yahudilere day anm akta dir.

Görüldügü gibi, ortaya konulan kistaslara vurdugumuz zaman bu gibi sözler bir problem arzetmektedir. Sûre baslarinda bulunan harflerle ilgili olarak zikredilen diger sözler de ayni derecede müs-kil gözükmektedir. Buna ragmen, ilme intisap ettiklerini, hatta esyanin hakikatina kesif yoluyla vakif olduklarini söyleyen bazi kimseler, bu görüsleri Kur'ân hakkinda ileri sürdükleri iddialarina hüccet kabul etmisler ve muhtemelen bunlardan bir kismim da Hz. Ali'ye isnad etmislerdir. Bunlar, sözü edilen yorumlari ilimlerin asli, dünya ve âhiret hallerine mükâsefe yoluyla vakif olabilmenin kaynagi sanmislardir. Gariptir ki bu kimseler, bu konuda hiçbirsey bilmeyen üramî Arap halkina yönelik olan ilâhî hitaptan Allah'in muradinin bunlar oldugunu iddia etmislerdir. Haydi diyelim ki onlar, kismen sûre baslarinda murad olsun; peki onlarin çesitli sekillerde terkip edilmesi ve birbiri ile çarpilmasi yoluyla her hal ve durum üzere delâlet ettiklerine[283], onlarin dört tabiata nisbetine ve varlik âleminde etkin olduguna; her mufassalin özü, her mevcudun unsuru olduguna delil nerede?! Onlar bu konuda çesitli tertipler yapmaktadirlar ve onlarin hepsi de kesf ve gayba ittila esasi üzeri-ne dayandirilmaktadir. Kesf iddiasi, ser'î konularda kesin olarak bir delil degildir. Kaldi ki seriat disinda diger hususlarda da -insallah ileride gelecegi gibi- delil sayilmamaktadir.

Fasil:

Bu kabilden olmak üzere, Sehl b. Abdillah'tan Kur'ârVm bâti-nî yorumu hakkinda nakledilen bazi seyleri örnek gösterebiliriz. (Allah'a zidlar yani denkler ve ortaklar kosmayin1 anlaminda olan) "Felâ tec'alû lillâhi

endâden'[284] âyeti hakkinda söyle demistir: "Allah'a kosulan en büyük nidd (yani zid, ortak), Allah'tan gelen herhangi bir hidâyete tâbi olmaksizin her türlü kötülügü emreden, hazlari pesinden kosan nefs-i emmâredir" O, bununla nefs-i emmârenin, endâd kelimesinin umumu altina girdigini demek istiyor. Dolayisiyla âyeti biraz açacak olursak mânâ: 'Allah'a zidlar kosmayin; ne bir put, ne bir seytan, ne nefs-i emmâre ne de bir baska sey..." seklinde olacaktir. Bu gerçekten izahi zor bir tefsirdir. Çünkü âyetin sevk sekli ve mevcut karineler, endâd dan maksadin onlarin tapmakta olduklari putlar ya da benzeri seyler oldugunu göstermektedir. Onlar hiçbir zaman kendi nefislerine tapinmiyorlar ve onlari kendilerine tanri edinmiyorlardi. Ancak onun bu tefsirini dogruya çikarabilecek bir yön de yok degildir. Çünkü o, bu sözünü söylerken, "Âyetin tefsiri sadece budur" dememis, onu ser'an nidd kabul edilebilecek birseyle izahta bulunmustur. Onun bu telakkisine Kur'ân iki açidan destek vermektedir:

Birincisi: Degerlendirici, bazen âyetin mânâsindan itibar yoluyla bir mânâ çikarir ve onu âyetin hakkinda inmedigi baska birsey hakkinda icra eder. Çünkü kasit açisindan her ikisi arasinda müstereklik ya da yakinlik vardir. Nidd demek, karsitina zit olan ve onunla çatisma halini sürdüren demektir. Nefs-i emmârenin durumu da böyledir. Çünkü o sahibine, kendi hazlarma riayet etmesini emreder ve onu Yaraticisinin haklarina riayetten meneder, oyalar ve saptirir. Ziddin, ziddi ile ilgilenmesi ve ona karsi koymasi da iste bunun içindir. Onlar putlari bizzat bu mânâ için dikmislerdir. Öte yandan bu yaklasimin dogrulugunu destekleyen âyet de vardir. Allah Teâlâ: "Onlar Allah'i birakip hahamlarini, papazlarini ve Meryem oglu Mesih'i rableri olarak kabul ettiler'[285]buyurur. Bilindigi gibi onlar Allah'tan baskasini Rab edinmemislerdi. Ancak onlar âyette sözü edilen kimselerin emirlerine uymus, yasaklarindan kaçinmislar ve nasil olursa olsun onlara itaat göstermislerdi. Onlar birseyi haram kilinca, tabileri de haram kabul etmis, kendilerine mubah kildiklari seyi de helâl saymislardi.[286] Iste bu yüzden Allah Teâlâ onlar hakkinda: "Onlar Allah'i birakip hahamlarini, papazlarini ve Meryem oglu Mesih'i rableri olarak kabul ettiler" buyurdu. Nefsinin arzu ve hevesleri pesinden kosanin durumu da aynidir.

Ikincisi: Ayet her ne kadar putperestler hakkinda inmis ise de, müslümanlarm da ondan kendilerine bir pay çikarmalari mümkündür. Nitekim Hz. Ömer, halifeligi sirasinda (kaliteli olmayan (hasin) yiyecekleri tercih eder, yamalikli elbiseler giyerdi.) Mü'min-lerden ailelerinin nafakalari konusunda genislik gösteren bazilarini gördügünde "Bu 'Dünyadaki hayatinizda sizin için güzel olan her seyi harcadiniz...' âyeti sizi nereye götürecek?!" derdi. O, bu âyetten kendisine de bir pay çikarirdi. Halbuki sözün akisi (siyak), âyetin dünya hayatina razi olup âhirete aldiris etmeyen kâfirler hakkinda nazil oldugunu göstermektedir. Nitekim âyet: "Inkâr

edenler, atese sunulduklari gün, onlara 'Dünyadaki hayatinizda sizin için güzel olan herseyi harcadiniz... Ama bugün alçaltici bir azap göreceksiniz' denir'[287] seklindedir. Bu konuya Umum ve Husus bahsinde deginilmisti[288]Durum böyle olunca "Felâ tec'alû lillâhi endâden'[289] âyetindeki endâd altina nefs-i emmârenin de sokulmasi sahih olacaktir. Allahu alem!

Fasil;

Yine Sehl'den nakledilir[290] "Bu agaca yaklasmayin'[291] âyetindeki yasaktan maksat gerçek anlamda yemek degildir. Burada kastedilen sey himmetin Allah'tan baskasina yönelmesidir. Bu durumda âyetin mânâsi: "Benden baska hiçbirseye ilgi duyma, dayanma" seklinde olur. Âdem , himmet ve tedbirden korunmus olmadigi içindir ki, basina gelenler gelmistir. Kendisinde olmayan seyi iddia eden ve nefsinin arzularina kapilarak ona meyleden herkesin durumu da aynidir ve böyle bir durumda o kimse yaratilis özelliklerinin de bir geregi olarak Allah'tan uzaklasma durumuna düser. Ancak Allah Teâlâ ona acir ve onu tedbire sarilma gibi durumlardan korur, düsmanina ve nefsine karsi himaye ederse bu bir istisna olur. Iste Adem, cennette ebedî kalma arzusuyla kalbinin tedbire meyletmesinden korunamadi. Bu fer'î[292]konuda basina gelen belâ, nefsinin kendisine vesvese verdigi seye kalbinin meyletmesi sonucunda oldu. Böylece, kader sâiki ile hevâ ve sehvet ilim, ve akla galebe çaldi.

Onun âyet hakkinda söyledigi bu sözler, âlimlerin yaptiklari açiklamalara terstir. Çünkü onlar yasaktan maksatin agaçtan yemek oldugunu, himmetin Allah'tan baskasina yönelmesi olmadigini söylemislerdir. Her ne kadar yemek de yasak ise de, Sehl'in yaptigi bu tevilin izahi yok degildir. Çünkü âyette yasak, sadece yaklasma üzerine gelmistir ve yemek hakkinda da açik olarak gelmemistir. Yapilan tevil ile lafiz arasinda bir bagdasmazlik da yoktur. Sonra yasagin mücerred yaklasma üzerine hasredilmesi sahih olmaz. Zira böyle bir yasak münasebetsiz olur. Zaten böyle birsey söyleyen de olmamistir. Su halde yasak, yaklasmada bulunan bir mânâya yönelik olacaktir. Bu da ya almak ya da yemektir veya yemek sonucunu doguracak baska birseydir yani himmeti ona yöneltmektir. Çünkü himmetin ona yönelmesi, yeme fiilinin gerçeklesmesi için bir asildir. Bir fayda elde etmek ya da bir zarar uzaklastirmak için Allah'tan baskasina meyletmenin yasak oldugunda da kusku yoktur. Böylece yapilan tefsirin açik bir izah sekli oldugu görülür. Buna göre o, sanki söyle demis olur: Yasak, mücerred yemek hakkinda gelmemistir; aksine yemek sonucunu doguracak olan seye yani Allah'tan baskasina meyle yönelik gelmistir. Çünkü yasaga uysaydi, kendisini sadece Allah'a vermis ve bir baska seye meyletmis olmayacakti. O böyle yapmayip, agaçta bulunan birseye meyledince, seytan onu

aldatmis oldu. Agaçta oldugunu sandigi sey, seytan tarafindan iddia edilen ebedîlikti. Bunun sonucunda Allah Teâlâ onun hakkinda ''isyan" sözcügünü kullandi, sonra o tevbe etti, Allah da affetti. Süphhesiz O tevbeleri kabul eden ve merhameti her seyi kusatandir.

"Allah için yeryüzünde konulan ilk ev..[293] âyeti hakkinda da söyle demistir: "Evin bâtini tefsiri, Muhammed'in kalbidir. Allah'in, kalbine tevhidi koydugu kimseler ona inanir ve tabi olurlar" Bu tefsir izaha muhtaçtir. Çünkü böyle bir mânâyi Arap bilmez. Üstelik ona uygun mecazî bir vaz' sekli de yoktur ve sözün akisi ile herhangi bir münasebeti de bulunmamaktadir. Hal böyle iken böyle bir izah nasil yapilabilir? Su kadar var ki, o bunun Kur'ân'm tefsiri oldugunu söylememistir ve bu onun için bir mazeret olabilir. Su halde ilgili problem de ortadan kalkmis olur. Geriye hârici bir durumun dikkate alinmasi suretiyle yapilan yorumlarin izahi üzerinde durmak kaliyor ki insallah bu da açiklanacaktir.[294]

"Cibt ve Tâgût'a inanirlar'[295] âyeti hakkinda da söyle demistir: "Bütün Tagûtlarm basi, masiyet karsisinda basbasa kalinmasi halinde nefs-i emmâredir" Onun bu sözü de, bir Önceki gibidir. Eger onun tefsir oldugu farzedilecek olursa, o zaman durum, "Felâ tec'alû lillâhi endâden'[296] âyetinde geçtigi gibi olur.[297]

Nisa 4/36 âyeti hakkinda ise söyle demistir: "el-Câru zî'l-kurbâ" kalptir; "el-câru'l-cünüb" nefs-i tabî'îdir; "es-sâhibu bi'l-cenb" seriatin isine uyan akildir; "ibnu's-sebîl" Allah'a itaatkâr olan organlardir" Bu da ayni sekilde izahi güç sözlerdendir. Baskalarinin da buna benzer sözleri vardir. Söyle ki: Bu âyetten Arap dilinin özellilk-leri üzerinde yürüyen kimsenin anlayacagi sey, onun zahiridir, yani "el-Câru zî'l-kurbâ" ve digerlerinden ne kastedildigi ilk etapta anlasilan seylerdir. Bunun disinda onlara yüklenmek istenen mânâlar Arabm bilmedigi seylerdir. Ne inananlari ne de inkâr edenleri bu âyetten, Sehl'in anladigi mânâyi hiçbir zaman anlamazlar. Bunun en güzel delili, sahabe ve tabiîn neslinden olusan seleften Kur'ân tefsirine dair bunlara benzer ya da yakin izahlarin nakledilmemis olmasidir. Eger onlar bu türden tefsirler yapacak olsalardi mutlaka kendilerinden nakledilirdi. Zira onlar, Kur'ân'm hem zahir hem de bâtinini anlama konusunda bütün âlimlerin ittifaki ile daha önde bulunan kimselerdi ve bu ümmetin sonra gelenlerinin Önde gelenlerin üzerinde bulundugundan daha dogru seyler ortaya koymalari mümkün degildir, kaldi ki sonrakiler Allah'in seriatini bilme konusunda öncekilerden daha anlayisli da degillerdir. Öte taraftan yapilan bu tefsirlerin dogrulugunu gösterecek bir delil de yoktur; sözün akisi da desteklememekte, üstelik onunla bagdasmamaktadir[298], ayrica haricî bir delil de bulunmamaktadir. Zira onun böyle oldugunu gösteren baska bir delil yoktur. Dolayisiyla bu gibi tefsirler, Kur'ân

hakkinda ileri sürülen ve reddi sabit olan Bâtinî vb. tevillerine daha yakin gözükmektedir.

"Camdan yapilmis mücellâ bir salon" mânâsina gelen "Sarhun mümerredun min kavârîr'[299]âyeti hakkinda da sunlari söylemistir: "Sarh" nefistir; "el-mümerred" ise hevâdir; Allah'in kulunu koruma altina almayi terketmesi sebebiyle hevâ galebe çalarsa, hidayet isildarmi örter"

"Iste zulüm etmelerine karsilik çökmüs bulunan evleri" anlamindaki "Fe ülke büyûtuhum hâuiyeten bimâ zalemû[300] âyeti hakkinda da söyle demistir: "Onlar kendilerinin emir ve yasaklarla muhatap olduklarini bildikleri halde kendilerine yasaklanan seyleri irtikap etmeleri yüzünden kalpleri harap oldu. Büyüt (evler), kalplerdir. Onlardan bazisi, zikir ile mamurdur, bazisi da zikirden gafletinden dolayi haraptir"

"Allah'in rahmetinin belirtilerine bir bak, yeryüzünü ölümden sonra nasil diriltiyor?[301] âyeti hakkinda ise, kalplerin zikir ile diriltilmesi muraddir, demistir."Karada ve denizde fesat çikti'[302] âyeti için de: "Allah Teâlâ, kalbi denize, organlari ise karaya benzetmistir. Keza onu (kalbi) bitkilerle güzellesen yeryüzüne benzetmistir. Ayetin bâtini iste budur" demistir.

Bazilari: "Allah'in mescidlerinde O'nun isminin anilmasini yasak edenden... daha zâlim kim vardir?'[303] âyetini söyle yormuslardir: Mescidler, kalplerdir ve onlar islenen günahlarla Allah'i anmaktan alikonur"

(Tesniye sîgasiyla "Pabuçlarini çikar!" anlamina gelen) "Fah-la' na'leyk"[304] âyeti hakkinda "na'leyk"in bâtini, dünya ve âhirettir demislerdir. es-Siblî'den "Fahla' na'leyk"in mânâsi hakkinda: "Senden olan herseyden arin ki bize tam olarak ulasasin" dedigi nakledilmistir. Ibn Atâ, "Fahla' na'leyk" hakkinda: "Kâinattan siyril ve bu hitaptan sonra artik ona bakma" demistir. Yine o, "Na'l" nefistir; "mukaddes vâdî", kisinin dinidir; yani nefsinden kurtulmanin ve dinin ile bizimle birlikte olmanin vakti geldi, demektir. Daha baska seyler de söylemislerdir ki bunlarin hepsi, seleften gelen nakiller içerisinde bulunmayan mânâlardir.

Bütün bunlar -eger nakli sahih ise- Arabm anladigi mânâlarin disinda seylerdir ve Allah'in kelâmi hakkinda muraddir diye ileri sürülen ve delilden yoksun bulunan iddialardir. Hz. Ebû Bekir Siddîk söyle derdi: "Eger Allah'in kitabi hakkinda bilmedigim birseyi söyleyecek olursam, hangi gök beni altinda gölgelendirir ve hangi yer beni üstünde barindirir?" Hadiste de: "Kim Kur'ân hakkinda kendi görüsünce birsey söylerse, isabet etse de hata etmis olur'[305] Buna benzer daha baska uyarici sözler vardir. Buna rag-men, izaha ihtiyaç duymamanizin sebebi, bu gibi sözlerin kadri yüce insanlardan nakledilmis olmasidir. Hatat el-Gazzâlî bile , Ihyâ'smda ve diger eserlerinde bunlara yer vermistir. Konu, bu insanlarin sözü edilen yorumlardan ne kastettiklerini bilmeyen kimseler için yanlis anlamalarin

olabilecegi bir yerdir. Çünkü bu gibi sözler karsisinda insanlar iki gruptur:

Bir grup, onlari tasdik ve zahiri üzere oldugu gibi alip kabul etmekte ve Allah'in kitabindan muradin o olduguna inanmaktadir. Bunun sonucunda, tefsir kitaplarinda o yorumlara ters düsen sözlerle karsilastigi zaman ya onlari yalanlamakta ya da bocalamaktadir.

Bir diger grup ise bu gibi yorumlari mutlak surette yalanlamakta ve reddetmekte; onlarin Allah'in kitabina yapilmis iftira ve yalanlar olduguna inanmakta ve onlari Bâtinî tevilleri ile es tutmaktadir. Her iki grup da insaf ölçülerinden biraz uzaklasmaktadirlar. Bu gibi problemleri izale için konuya girmeden önce, bu kabilden nakledilen seylerin durumunun açiklik kazanacagi herkesçe kabul gören bir esasin ortaya konmasi gerekmektedir. O da sudur: [306]

**ONUNCU MESELE:**

Deriz ki: Kalplere dogan ve basiretlere âyân olan Kur'anî mülâhazalar (i'tibârât-i Kurâniyye[307]) eger sartlarini tam olarak bulundurmak suretiyle sahih olurlarsa iki kisimda mütalaa edilirler:

1.

Asil dogusu Kur'ân'dandir ve sâir mevcut varliklar ona tâbi olur. Basiret nurunun evrendeki perdeleri duraksamaksizm kaldirabilmesi için, genel anlamda mülâhazanin sahih olmasi gerekir. E-ger duraksama varsa, o mülahaza -seyrü sülûkünü tamamlamis ehl-i tahkikin açikladigi üzere- ya sahih degildir ya da tam degildir.

2.

Asil dogusu mevcudat olur -bunun cüz'î ya da küllî olmasi farketmez- ve Kur'ânî mülâhaza ona tâbi olur.

Eger birinci türden ise, o mülâhaza sahihtir ve Kur'ân'm bâtinini anlama konusunda o, problemsiz muteber kabul edilir. Çünkü bu durumda Kur'ân'm anlasilmasi, kalplere ancak Kur'ân'm inis amacina uygun olarak dogar. Bu amaç onun, mutlak olarak degil de yükümlülüklerin çesidi ve haller itibariyle mükelleflerden her birine uygun düsecek sekilde tam hidayet olmasidir. Durum böyle olunca, bu hidayetin yolu üzere yürümek, sirât-i müstakim üzere yürümek olacaktir. Sonra Kurani mülâhazalar ancak ve ancak tak-lid ya da ictihad üzere amel yönünden Kur'ân'a ehil olan kimselerden dogabilir. Böylesi insanlar ise, aynen onunla amel etme, onun ahlakiyla ahlâklarima konusunda onun sinirlarini asmadiklari gibi, mülâhazalari sirasinda da Kur'ân'in genel çerçevesini disari tasmazlar. Aksine onlara anlayis kapisi, onun içerdigi hükümlere uygun düsecek sekilde aralanir. Buna göre, bu türden olan Kur'ânî mülâhazalarin normal

seyrinde cereyan etmis olacagi için kabul görmesi ve muteber sayilmasi lâzim gelecektir. Buna, Selef-i sâlih-den Kur'ân'i anlayislari hakkinda bize kadar gelen nakiller sahitlik eder. Çünkü onlarin tamami Arap dilinin ve ser'î delillerin gerekleri dogrultusunda olan seylerdir. Nitekim daha Önce açiklanmisti.

Eger ikinci türden ise, o zaman Kur'ân'm bâtinini anlamak için onu dikkate alip almama konusunda durup arastirmak lâzimdir. Onlarin mutlak olarak alinmasi mümkün degildir. Çünkü onlar, birincinin aksinedir ve Kur'ân'm anlasilmasi konusunda mutlak surette dikkate alinacaklarini söylemek sahih degildir. Bu durumda deriz ki:

Zikri geçen âyetlerde sözü edilen bâtini mânalarin, geçen sartlarin geregi üzere câri olmadiklari ortaya çikarsa, o zaman onlar Kur'anî olmayan bir mülâhazaya yönelik olacaklardir. Buna da vücûdî (ya da haricî) mülâhaza denir.[308] Bunlar vakiada yer aldiklan için, Kur'ân'a onlara uygun mânâlar vermek sahih olur. O, bu cihetten, hâss degil de müsterek olur. Dolayisiyla böyle bir mülâhazada bulunan kimseden, ona uygun düsen bir sahit istenmez. Ancak mürsidin ihtiyaç duydugu hariç.(?) O hâss bir durumdur ve bu-rasiyla ilgili olmayan kendi basina bir ilimdir. Bu yüzden de mahalline hasredilir: Buna göre "el-câr zî kurbâ" nm kalp; "el-câr el-cü-nüb" ün nefs-i tabî'î... olmasi bir mülâhaza olarak sahih olabilir. Çünkü varlik âleminde bulunan seylerin birbirine karsilik tutulmasi, erbabi katinda hem sahih hem de kolaydir. Su kadar var ki, ilimde yüksek payeye ermis olmayan ya da onun irsadi altinda bulunmayan kimseler için bu, aldatici olmaktadir.

Sonra, Kur'ân hakkinda bu tür mülâhazalar ileri süren kimseler, hitaptan maksûd olan mânânin sadece bu oldugunu iddia etmemislerdir; bilakis mülâhazasini ileri sürmekte ve onun murâd-i ilâhî oldugu konusunda ise sükût etmektedirler. Eger bu kabilden birsey gelmis ve sahibi murâd-i ilâhînin o oldugunu söylemisse, o, Kur'ânî ile vücûdî (yani haricî ya da vâki'î) mülâhazalar arasinda ayirim yapmayan hal erbabindan olmalidir. Bu durum, en çok sey-rü sülük esnasinda epey yol alan, yolunda yürüyen fakat henüz matlûbuna ulasamayan kimselerde görülür. Bâtmîlerden vb. olup da sözüne bir deger verilmesi gerekmeyen kimselerin ortaya attiklari seylere ise itibar edilmez. el-Gazzâlî, Miskâtu'l-envâr'da, Ihyâ'nin Sükür bölümünde[309] ve Cevâhiru*l-Kur*ân adli kitabinda[310]Kur'ânî itibar ile digerleri hakkinda konuya açiklik getirecek örnekler vermistir. Oralara bakarak konu üzerinde düsününüz. Basari ancak Allah'tandir.

Fasil:

Ayni durum Sünnet için de sözkonusudur; çünkü gerek Kitap ve gerekse Sünnet geçen ve sahitleri ortaya konulan sahih mülâhazalara ve ayni sekilde haricî itibarlara açiktir. Benzer seyleri, "Içerisinde köpek ve suret

bulunan eve melekler girmez"[311] hadisi vb. hakkinda da farzetmislerdir. Hak ve dogruya ulasma yolu açiklik kazandigina göre, burada tekrara girmeye gerek duymuyoruz[312] .

**ONBIRINCI MESELE:**

Medine döneminde inen sûrelerin Mekkî sûreler üzerine bina edilerek degerlendirilmeleri, keza Mekkî ve Medenî olan sûrelerin de kendi aralarinda nüzul sirasina göre birbiri üzerine tertip edilerek ele alinmalari gerekir. Aksi takdirde dogru olmaz. Bunun delili sudur: Medine döneminde gelen sûrelerin mânâsi çogu kez Mekkî olanlarin mânâsi üzerine kurulmus-tur. Nitekim her iki dönemde, sonra gelen nasslar da, daha önceden gelmis olanlarin üzerine tertip edilmistir. Bu sonucu istikra ortaya koymustur. Bu ya bir mücmelin beyani, ya umumun tahsisi, ya mutlakin takyidi, ya detaylari getirilmemis olan seylere açiklik kazandirilmasi veyahut da tamamlanmamis olan seylerin tamamlanmasi yoluyla olmustur.

Bunu teyid eden ilk sahit, seriatin bizzat kendisidir; çünkü o, ahlâkî güzellikleri tamamlamak ve Ibrahim'in [seriatindan tahrife ugrayan seyleri düzeltmek için gelmistir,[313]

Bu ilk sahidin arkasindan En'âm sûresi gelir. Bu sûre inançlarin esaslarini ve dinin temellerini açiklamak üzere inmistir. Alimler, Kelâm âlimlerinin Vâcibul-Vücûd'un (yani Allah'in) isba-tindan baslayarak devlet baskanligina kadar siraladiklari tevhid esaslarini bu sûreden çikarmislardir. Bu onlarin söyledikleri. Bir de bizim kitabimizda ortaya koydugumuz bakis açisindan yaklasildigi zaman, bu sûrede seriatin bütün küllî kaidelerinin açiklanmis oldugu yakindan görülecektir.[314] Bu kaideler öyle bir özellik arze-der ki, bunlardan biri ihlâle ugradigi zaman seriatin düzeni bozulur; onlardan biri bulunmasa genel esaslar eksik kalir.

Sonra Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra kendisine gelen ilk sûre Bakara sûresi oldu. Bu sûre, En'âm sûresinde konulmus olan temeller üzerine kurulan takvanin esaslarini belirtmistir. Çünkü bu sûrede mükellefe ait bütün fiillerin hükümleri açiklanmistir. Eger baska sûrelerde de ele alinmislarsa, bu Bakara sûresinde bulunanlarin tafsilati mahiyetindedir. Bakara sûresi (mükellefe ait fiillerle ilgili olmak üzere) anahatlariyla su ko-nulari içerir: Islâm'in esaslari olan ibâdetler; yemek, içmek vb. konularla ilgili hükümler; alis-veris, nikâh, talâk ve bunlarla ilgili konular gibi muamelât; ceza hukuku ile ilgili hükümler...Ayni sekilde bu sûre, dinin, nefsin, aklin, neslin ve malin korunmasi gibi zarurî esaslari da içerir. Eger bu sûrede, En'âm sûresinde olmayan birseye temas edilmisse, bu ikmâl esasina mebnî olmustur. Daha sonra gelen Medenî sûreler, aynen sonraki tarihli Mekkî sûrelerin En'âm sûresi üzerine bina edildigi gibi, Bakara sûresi üzerine kuruludur. Diger sûreleri de inis sirasina göre ele aldigimiz zaman,

tipa tip onlarin da kendi aralarinda ayni durumda olduklarini görürüz. Bu itibarla Kitap üzerinde degerlendirme yapacak kimselerin bu noktayi gözardi etmemeleri gerekmektedir. Çünkü bu, Tefsir ilimlerinin inceliklerindendir ve kisi, bu konudaki bilgisi oraninda, Allah Teâlâ'nin kelâmini daha iyi bir sekilde kavrayabilecektir.

Fasil:

Ayni durum Sünnet için de varittir. Çünkü o, Kitab'm açiklayi-cisidir. Dolayisiyla degerlendirme ve açiklama konusunda, mutlaka Kitab'a uygun bir sekilde ele alinacaktir Onlardan hangisinin tarih itibariyla daha sonra varit oldugunu bildigimizde, hadislerde meydana gelen nâsih ve mensûhlan ayirt edebiliriz. Nitekim Kur'ân'da da durum ayni idi. Henüz Islâm'in bütün hükümleri konulmadan önce pek çok hadis vârid olmustu. Bunlarda pekâlâ mutlak ve umûmî ifadeler bulunmus olabilir ve muhtemelen bunlar bazi süpheler de uyandirabilir. Bunlar, eger tüm hükümler yerlestikten sonra vârid olsaydi, oldugu gibi anlasilacakti. (Ancak böyle olmadigi için bazi yanlis anlasilmalar da olmustur.) Meselâ su hadislerde oldugu gibi: "Kim, Allah'tan baska ilâh olmadigina inanarak ölürse, cennete girer[315]"Kim canugönülden Allah'tan baska ilâh olmadigina ve Muhammed'in de O'nun rasûlü olduguna sehadet ederse, Allah ona atesi haram eder'[316] Bu mânâda daha birçok hadis vardir ki, hep bu yüzden Islâm ümmeti arasinda, mü'min olup da günah isleyen kimse hakkinda ciddî görüs ayriliklari olmus-tur.[317] Mürcie firkasi, bu tür hadislerin mutlak ifadeli zahirlerine tutunmustur. Onlara göre, bu hadislere muariz olan diger deliller tevil edilirler. Ehl-i sünnet ve'1-cemâat ise onlarin görüslerinin aksini savunmuslardir. Nitekim bunlar kitaplarinda açiklanmistir. Onlar da bu hadislerin zahir ifadelerini tevile tâbi tutmuslardir.

Bu cümleden olmak üzere seleften bazilari, bu hadisler müslü-manlarin ilk halleriyle ilgilidir; o döneme has olmak üzere söylenmistir, demisler ve o zaman henüz farzlarin, emir ve yasaklarin konulmadigini belirtmislerdir. Bilindigi üzere o vakitte ölen mü'min birisi, meselâ hiç namaz kilmadigi, oruç tutmadigi ve seriatta daha sonradan haram kilinan seyleri de isledigi halde kendisine bir günah gerekmeyecektir. Çünkü henüz bu seylerden hiçbiri ile mükellef tutulmus degildi. Dolayisiyla o, müslümanliginin gereklerinden hiçbirseyi zayi etmis olmuyordu. Nitekim, sarap haram kilinmadan önce, sarap içmis ve o halde Ölmüs kimselerin de hiçbir günahlari olmayacagi bizzat Kur'ân tarafindan açiklanmis bulunmaktadir: "inananlara ve yararli is isleyenlere daha önceleri tatmis olduklarindan dolayi bir günah yoktur'[318] Ayni sekilde kible degistirilmeden Önce ölen bir kimsenin, Beyt-i Makdis'e (Kudüs) dogru kilmis oldugu namazlarindan dolayi herhangi bir sorumlulugu olmayacaktir. Nitekim, "Allah, ibadetlerinizi

bosa çikaracak degildir"[319]âyeti de bunu beyan etmektedir. Bu kabilden daha birçok sey vardir ki, konumuza açiklik getirecek türdendir. Bütün bunlar, nasslarin zaman itibariyla siraya konmasinin Kitap ve Sünnetin anlasilmasinda faydali olacagini göstermektedir. [320]

**ONIKINCÎ MESELE:**

Kur'ân tefsirinde orta yol ve itidal üzere bir metot izlenmelidir. Selef-i salibin büyük çognnlugunun tavri bu sekilde olmustur. Hatta bu, onlarin özellikleriydi diyebiliriz. Bu meziyetle-riyle onlar, Kur'ân'm maksatlarini ve içerdigi bâtini mânâlari bilme konusunda insanlarin en anlayislilari ve âlimlerin en Önde gelenleriydi.

Ancak itidal çizgisi birakilarak iki asiri uçtan birine kaçildigi da olmustur. Bunlar ya ifrat ya da tefrit taraflaridir. Her ikisi de kötüdür.Tefrit gösterenler, Kur'ân'in tefsiri konusunda sadece indigi dil ile -ki Arapça oluyor- yetinmek istemisler (ve ona Araplarin bilmedigi mânâlar yüklemeye çalismislardir). Içerdigi mânâ ve maksadi Ögrenmek için herhangi bir gayret sarfetmemislerdir. Daha Önce de geçtigi üzere Bâtinîlerin vb. yaptigi gibi. Bu gibilerin yaptiklari tefsirlerin reddedilecegi ve onlara dayanilamayacagi konusunda herhangi bir anlasmazlik yoktur.Ifrat yolunu tutanlar ise, Kur'ân'in anlasilabilmesi için bir baska yöne gitmislerdir. Makâsid bölümünde de geçtigi gibi seriat ümmîdir ve o indigi sirada Araplarca bilinmeyen (astronomi, felsefe gibi) seyler, seriati anlamak için dikkate alinmaz. Keza orada, kelâm ve lafizlar üzerinde sadece terkip olunan mânâya ulastirmasi açisindan durulacagi ve bunun ötesinde çesitli arastirmalara girilmeyecegi belirtilmisti. Terkip olunan mânâyi elde etme çabasinin disinda kalan seyler, eger istenilen seyler ise onlar ikinci kasitla, ve maksûd olan mânâyi anlamaya yardimci olmasi yönünden olmaktadir; mecaz, istiare ve kinaye gibi. Durum böyle olunca kelâm üzerinde onu anlamak için kisinin düsünmemesi gerekir. Eger düsünme ihtiyaci duyuyorsa, o güzel olan tarzdan çikip kötü ve tekellüf olan tarza kayiyor demektir. Bu ise, Arap dilinin özelliklerinden degildir. Tekellüf ile anlasilir olmak Arap diline yakismayinca öncelikli olarak Kur'ân için de yakismayacaktir. Sonra bu tür lüzumsuz tetkikler, insan ile hitap arasina girer ve hitaptan gözetilen mânânin kavranmasini, sonra da onun geregi olan kullugun icrasini engeller. Kur'ân, mazeret gösterir, korkutur; müjde verir, uyarir, sirât-i müstakime çevirir. O, iste budur, onu bu sekilde anlamak gerekir. Onun mânâsini anlayan ve o mânânin ibareden maksat oldugunu gören, sonra korku ve ümit arasinda kollarim sivayarak çalisma ve gayret içerisine giren, onun geregine uygun düsmek ve muhalefet durumuna girmemek için var gücünü ortaya koyan kimse ile; lafizlara takilip kalan, sözün söyle ya da böyle güzelligi ile oyalanip, asil maksat

olan mânâyi kavramayi ihmal ederek, yok falan lafiz mânâ ayni oldugu halde müteradifleri içerisinden niçin seçilmis; yok falanca lafizlar arasinda cinas varmis, yok lafizlar söyle olursa söyle güzel olurmus... gibi asil maksadi kavramak için hiç de zarurî olmayan hususlar üzerinde duran, kimse arasinda ne kadar fark vardir!

Akli basinda herkes bilir ki, hitaptan maksat, sözün ibaresi üzerinde derinlesmek degildir; aksine maksat, o sözle ne ifade edilmek istendiginin kavranmasi ve mânânin yakalanmasidir. Bu hususta, akli basinda olan hiçbir kimsenin süphe etmesi mümkün degildir.

Söyle demek dogru degildir: Lafiz ve ibare üzerinde yogunlasmak mânâlarin kavranmasi için bir vesiledir ve bunda âlimlerin icmâi vardir. Bu durumda, inkâri mümkün olmayan birseyin inkâri nasil sahih olabilir? Sonra vesile ile ugrasmak ve bunun için gerekli olan yükümlülükleri üstlenmek, maksûd olan mânâ ile ugrasmaktan önce geldigi genelde inkâr olunamayacak bir husustur. Aksi halde Arap dilinin tüm kisimlari ile yerilmis olmasi gibi bir sonuç lazim gelir ki, bu âlimlerin ittifaki ile böyle degildir.

Itiraz dogru degildir; çünkü biz, ileri sürülen seylerin mutlak olarak lüzumsuzlugunu söylemiyoruz. Nasil diyebiliriz ki, biz Allah'in kelâmindan muradini ancak Arapça sayesinde anlamaktayiz. Bizim burada karsi çiktigimiz sey, bu konuda mütekellimin (konusanin) muradi oldugunda süphe edilen, ya da onun muradi olmadigi zan ölçüsünde bilinen veyahut da Öyle olduguna kesin hükmedilen ifrat durumudur. Hem sonra Araplar, kendi dillerinde böyle bir kasit bulundurmamislar, bu ümmetin selefi de böyle bir ugrasida bulunmamistir. Yarin kiyamet gününde Allah Teâlâ'nin:

âyetleri[321] hakkinda, "Benim bunlardan cinas kastettigimi nereden çikardiniz?" demeyecegine bizi kim temin edebilir?[322] Çünkü Kur'ân hakkinda bu gibi iddalarda bulunmak ve onlarin söz sahibince maksûd oldugunu savunmak gerçekten çok tehlikelidir ve bu

gibi cüretkâr isler: "Onu dilinize dolamistiniz. Bilmediginiz seyleri agziniza aliyordunuz. Onu önemsiz birsey saniyordunuz, oysa Allah katinda önemi büyüktü"[323] âyetinin mânâsi[324] altina girer ve Allah'in kitabi hakkinda re'y ile söz söylemek olur. Bu anlattiklarimiz "Kadinlara dokundugunuzda..[325]"Her ikisi de yemek yerlerdi'[326]vb. seklinde örnekleri bulunan kinayeden farklidir. Çünkü kinaye Arap dilinde yaygin olarak bulunur, sözün gelisinden anlasilir; dolayisiyla onun dilcilerce zorunlu olarak dikkate alinacagi malumdur. Cinas vb. ise öyle degildir. Aralarindaki ayirim, mânâya yardimi olup olmamasi sebebiyledir. Cinasta bu yoktur. Bunun sahidi, -Ebû Ubeyde'nin de dedigi gibi- topuguna iseyen kaba bedevi Araplarda ve onlar gibi olanlarda cinasin çok nadir,

kinayenin de yaygin olarak görülmesidir. Cinas gibi seyleri hâlis Araplarda görmek imkânsizdir, bunlara ancak safligini yitirmis Araplar'da (müuelledîn) ve onlarin sözlerini dilde delil olarak kullananlarda rastlanir. Kisaca demek istiyoruz ki, her ilmin bir itidal hali, ifrat ve tefrit olmak üzere iki de asiri hali bulunur. Her iki asiri uç da yerilmistir; övülmüs olani orta halidir. [327]

**ONIKINCI MESELE:**

Bu mesele bir Önceki üzerine kuruludur.[328]

Itidal halinin orta yolcu metot oldugu belirmekle birlikte, onu elde etmek meçhul kalabilir. Meçhul birsey üzerine yollamada bulunmak ise bir fayda saglamaz. Dolayisiyla onu elde edebilmek için mutlaka basvurulacak bir kistasin bulunmasi gerekir.

Allah'tan yardim isteyerek diyoruz ki: Sözün sevk sekilleri; hal, zaman ve olaylara göre farklilik arzeder. Bu, Meânî ve Beyân Ilminde bilinen bir husustur. Burada bizim söze kulak veren ya da onu anlamaya çalisan kimseden devamli olarak hatirinda tutmasini istedigimiz sey, hem olayi, hem de halin geregini dikkate alarak sözün basindan sonuna kadar onu bir bütün olarak ele almasi ve o sekilde degerlendirmesidir. (Buna küllî yaklasim diyebiliriz.) Sözün sadece basina bakip sonunu terketmesi, ya da bunun aksine sonuna bakip basini dikkate almamasi gibi bir durum içerisine düsmemelidir. Çünkü konu, her ne kadar birden fazla cümle içerse bile, bunlar birbirlerine baglidir. Çünkü hepsi tek olay hakkindadir ve tek birsey için inmistir. Bu durumda sözü anlamak isteyen kimsenin, mutlaka onun basini sonuna, sonunu da basina vurmasi ve bir bütün halinde degerlendirmeye tâbi tutmasi gerekecektir. Iste o zaman mükellef, Sâri'in maksadini yakalamis olacaktir. Eger degerlendirme esnasinda sözü bir bütün olarak ele almaz ve onun parçalari üzerinde durursa (cüz'î yaklasim), bu durumda O'nun muradini elde edemez. Degerlendirme sirasinda sözün bir kismi ile yetinile-rek diger bir kismini ihmal etmek dogru olmaz. Bundan ancak, mütekellimin maksadi açisindan degil de, Arap dilinin geregi üzere sözün zahir mânâsini anlamak sirasinda yapilacak is istisna olur. Degerlendirmeci bu isi yaptiktan sonra yani Arap diline göre zahir mânâyi tesbit ettikten sonra, tekrar bütün olarak söze döner ve çok sürmez kendisine murad olunan mânâ gözükür; artik onunla kulluk icrasinda bulunmasi gerekir. Bazen sözden maksadin ne oldugunu anlama konusunda nüzul sebepleri yardimci olur. Çünkü nüzul sebepleri, degeriendirmeciye karisik gelen yerlerde âyete bakis açisini belirler ve böylece onun, maksadi yakalamasini kolaylastirir.

Üzerinde degerlendirme yapilacak olan söz, -uzun ya da kisa olmasi farketmez- tek bir konu hakkinda gelmis olabilir. Mufassal[329]sûrelerin

çogu bu türdendir. Bazen de çesitli açilardan degerlendirmeye açiktir; yani birden fazla konu hakkinda inmis olabilir; Bakara, Âl-i Imrân, Nisa, Ikrâ'... sûreleri gibi. Sûrenin ayni anda inmis olmasi ile peyderpey inmesi arasinda bu açidan fark yoktur.

Ancak bu ikinci kisimdan olanlarin iki açidan degerlendirmeye tâbi tutulmalari sözkonusudur:

1.

Birden fazla konu içermis olmasi açisindan. Bu durumda her konu kendi basina ayri ayri ele alinir ve iste bu açidan, sözden gözetilen maksat ve fikhî hüküm elde edilmeye çalisilir. Bu nokta açiktir ve hakkinda herhangi bir diyecek yoktur. Bu açidan ele alinmasi hasebiyle, birinci kisimdan olanlarla da müstereklik arzeder; içerdigi ilim ve fikhî sonuçlari elde etme konusunda aralarinda bir fark yoktur.

2.

Sûrenin teskil ettigi nazim ve bütünlük açisindan. Bilindigi gibi sûrelerin tertibi vahye dayanmakta, bu konuda insanlarin görüslerine yer verilmemektedir. Bu açidan bakildiginda bunlar da birinci kisimdan olanlarla müstereklik arzeder. Çünkü birden fazla konu içerse de vahiyle siralanmis bir nazimdir. Bu açidan bakilmasinin amaci her ikisinde de zahir bir sekil üzere fikhî sonuçlara ulasmak degildir. Ondan elde edilmeye çalisilan sey, sadece Kur'ân'm bazi i'câz yönlerinin ve daha Önceki meselede açiklanan hususlarin[330] ortaya çikmasidir. Bunlar için de sözün basindan sonuna kadar bir bütün halinde ele alinmasi ve sözkonusu bütün bakis açilarinin dikkate alinarak degerlendirilmesi gerekecektir. Sûredeki meselâ sadece nazim yönünü dikkate alarak yapilan bir degerlendirme fayda vermeyecektir. Bir sonuca ulasilabilmesi için bütün yönlerin dikkate alinmasi gerekmektedir; onlardan sadece bazisi ile yetinerek diger bir kismini terketmek, maksadi yakalamak için yeterli degildir. Nasil ki hüküm elde edilirken, konu ile ilgili âyetlerden sadece bir kismini göz önünde bulundurmak ve bir kismini ihmal etmek ulasilan sonucu saglikli kilmayacagi gibi, burada durum ayni sekilde olacaktir.

Meselâ Bakara sûresini ele alalim: Nazim açisindan bu tek bir kelâmdir ve farkli muhtevada çesitli türden sözler içermektedir. Bunlardan bazilari, ulasilmak istenen sonuca yapilan bir giris ve Ön hazirlik mahiyetindedir; bazisi bütünleyici ve tamamlayicidir; bir kismi sûrenin indirilisinden gözetilen maksat -ki bu bütün konularla ilgili olmak üzere ser'î teklîfî hükümleri koymaktir- olmaktadir. Yine bu sûrede basta belirtilen konulari tekit ve teyide yönelik sonuç mahiyetinde ifadeler vardir.

Burada, bu kisimlarla ilgili olmak üzere Örnek vermemiz gerekmektedir.

Böylece ne demek istedigimiz daha iyi açiklik kazanacaktir. "Ey inananlar! Oruç, sizden öncekilere farz kilindigi gibi size de farz kilindi. ... Allah, insanlara yasaklardan sakinsinlar diye âyetlerini böylece apaçik bildirir'[331] Bu bes âyet her ne kadar ayri ayri vakitlerde inmisse de, tek bir kelâmdir ve hepsinin de maksadi oruç ve hükümlerini, nasil tutulacagini, kazasini ve ilgili diger Önemli ve oruç için temel olacak konulari açiklamaktir. Sonra "Aranizda mallarinizi haksizlikla yemeyin...[332]âyeti gelmektedir. Bu da baska bir sözdür ve ayri bir konuyu ve ilgili hükümleri açiklamaktadir. Sonra "Sana hilâl halindeki aylari sorarlar. De ki: Onlar, insanlarin ve hac vakitlerinin ölçüsüdür'[333] buyrugu gelir. Bazilarina göre söz burada bitmektedir. Baskalarina göre ise arkasindan devam eden, "Evlere arkalarindan girmeniz iyilik degildir; iyi kimse..." kismi, her ne kadar baska bir konuya da temas ediyorsa da, hilâllerle ilgili meselenin tamamlayicisidir. Nitekim her iki gruba göre de bu âyet "De ki: Onlar, insanlarin ve hac vakitlerinin ölçüsüdür" ifadesiyle hac hükümleri için bir hatirlatma ve mukaddime mahiyetindedir.

Kevser sûresi, tek bir konu (kaziyye) hakkinda inmistir.

Ikra' sûresi, iki konu içermektedir: Birincisi "insana bilmedigini ögretti" âyetine kadar; digeri de oradan sonuna kadardir.Mü'minûn sûresi, her ne kadar birçok mânâyi içerse de, tek bir konu için inmistir. Çünkü bu sûre Mekkî sûrelerdendir. Mekkî sûrelerin büyük çogunlugunda su üç tema islenir; onlarin esasim da Allah Teâlâ'ya kulluga davet teskil eder:

1.

Bir ve gerçek olan Allah Teâlâ'nm vahdaniyetini ortaya koymak. Ancak bu çesitli yollarla yapilmistir: Bazen sirkin mutlak olarak reddedilmesiyle yapilmis, bazen kâfirlerin iddia ettikleri seylerle ilgili reddiyeler seklinde olmustur. Meselâ, putlarin Allah'a yak-lastmci oluslari, Allah'a çocuk isnadi vb. mesnetsiz sakat iddialarin reddi gibi.

2.

Hz. Muhammed'in peygamberligini isbat etmek; onun bütün insanlara gönderilmis Allah'in peygamberi ve Allah katindan getirdigi seylerde dogru oldugunu ortaya koymak. Bu da yine çesitli yollarla yapilmistir: Meselâ onun gerçek bir peygamber oldugunu isbat, küfür ve inatlari sebebiyle ona yönelttikleri yalanci, sihirbaz, mecnun, Kur'ân'i bir baskasindan aldigi... vb. iftiralari reddetmek gibi.

3.

Öldükten sonra dirilme ve âhiret hayatinin isbati. Bu hayatin hiç kuskusuz bulundugu açik deliller ile ortaya konulmustur. Kâfirlerin inkâra kalkisabilecekleri bütün yönler dikkate alinarak, onlari reddedecek, âhiret

hakkindaki süpheleri izale edecek, inkarcilari susturup, ilzam edecek deliller getirilmistir.

Mekke döneminde inen Kur'ânî sûrelerin genelde islemis oldugu üç temel konu iste bunlardir. Mekkî olup da ilk bakista bunlarla ilgisi yok gibi gözükenler üzerinde düsünüldügü zaman, onlarin dahi sonuç itibariyla bu üç seye yönelik olduklari görülecektir. Bu maksada tâbi olarak; özendirici, uyarici ve korkutucu (tergîb ve terhîb) mahiyetli olan nasslar, darb-i meseller, kissalar, cennet ve cehennem ve kiyamet gününün tavsifleri vb. gelir.

Bu anlasildiktan sonra meselâ Mü'minûn sûresine dönecek olursak, bu üç temayi orada gayet açik olarak görecegiz. Ancak bu sûrede agirlikli olarak göze çarpan sey, kâfirlerin peygamberligi inkârlari ve onlara verilen cevaplar olmaktadir. Peygamberlik müessesesi, diger iki temanin girisi mahiyetindedir, o yüzden de önemlidir. Onlar, bu inkarci tutumlarina peygamberin insan {beser) olusunu sebep göstermislerdir. Kendileri gibi bir kimsenin peygamber olarak gönderilmesini, ya da bu mertebeye kendileri varken baska birisinin gelmesini kabul edememislerdir. Bu itibarla sûre, beseriyet vasfini ve onlarin bununla ilgili olarak üzerinde niza ettikleri konulari ve insanin Allah'in seçmesine ve Özel ikramina layik olabilmesi için en ekmel sekilde nasil olmasi gerektigini beyan etmistir. Sûre üç cümle ile baslamistir:

Birincisi -ki bu makama en uygun olanidir-: Kul için olmasi gereken özellikleri belirtmis ve bunlar bir kulda bulundugu zaman Allah Teâlâ'nin o kimseyi yücelttecegini ve ona ikramda bulunacagini ifade etmistir. Bu, "Mü'minler saadete ermislerdir" ilk âyetinden "Onlar orada (Firdevs cennetinde) temelli kalacaklardir"^ kadar devam eder. (23/1-11 arasi).

Ikincisi: Insanin yaratilisini ve geçirdigi evreleri açiklayan cümle. Burada ibret alma geregi vurgulanmis ve yaratilis hali böyle olan bir insanin kendisi gibi birini ta'neylemesine aslinda imkânin olmadigi isaret edilmek istenmistir.

Üçüncüsü: Insanin dis dünyadan desteklendigini belirten cümle. Bu meyanda insanin hayatinin idâmesi için gerekli olan seylerin var edildigi bildirilmistir. Bu göklerde ve yerde ne varsa hepsinin Insanin emrine âmâde kilinmasi ile yapilmistir. Insanin degerini ve serefini göstermek için sadece bu bile yeterlidir.

Sonra daha önce geçen kavimlerin peygamberleriyle olan kissalari anlatilmis, peygamberlerine karsi çesitli gerekçelerle onlari alaya aldiklari ifade edilmistir. Alaylarina sebep olarak peygamberlerin insan olmalarini gösterdikleri belirtilmistir: Meselâ Nuh ile kavminden bahseden kissada: "Milletinin inkarci ileri gelenleri: 'Bu, sizin gibi bir insandan baska birsey

degildir. Sizden üstün olmak istiyor. Allah dilemis olsaydi melekler indirirdi3 "[334] Duyurulmustur. Sûre sonra, baska kavimlere de, meleklerden degil yine kendilerinden yani beserden peygamberler gönderildigini anlatmistir. Ama onlar söyle demislerdir: "Bu yediginizden yiyen, içtiginizden içen sizin gibi bir insandan baska birsey degildir[335]; "Kendiniz gibi bir insana itaat ederseniz, hüsrana ugrayacagimda süphe yoktur'[336]"Bu, sadece Allah'a karsi yalan uyduran bir adamdir (yani beserdir). Biz ona inanmayiz'[337]"Sonra birbiri arkasindan peygamberlerimizi gönderdik. Her ümmete peygamberi geldikçe onu yalanci saydilar'[338]Bu âyette "rasûlühâ" yani peygamberi seklinde belirgin gelmesi, "o kavimden oldugunu bildigin peygamber" anlamini vermek içindir. Sonra Mûsâ ve Hâ-rûn peygamberlerin kissasini anlatmis, Firavun ve erkâninin onlari: "Milletleri bize kul iken, bizim gibi iki insana mi inana-cagiz?'[339] diye reddettiklerini belirtmistir. Bütün bunlar, kâfirlerin beserden bir peygamber olamayacagi iddiasiyla peygamberlik mertebesine iltifat etmediklerinin hikayesi olmaktadir ve bunlari anlatmanin amaci Hz. Muhammmed'i teselli etmektir. Sonra peygamberlerin insan olmalari vasfinin utanilacak/yeni birsey olmadigini, bütün peygamberlerin insan oldugunu, dolayisiyla diger insanlar gibi yediklerini, içtiklerim; onlarin ayricaliklarinin bir baska yönden oldugunu açiklamistir. Musa'nin peygamberligini anlattiktan sonra söyle demistir: "Meryem oglunu da, annesini de mucize kildik[340]Ama buna ragmen onlar yiyip içiyorlardi. Sonra söyle buyurmustur: "Ey peygamberler! Temiz seylerden yiyin, yararli is isleyin"[341] Yani, bu Allah'in size olan nimetlerindendir. Salih amel, o nimetler için sükürdür ve sahibini sereflendirir. Peygamberleri ayricalikli kilan iste budur; yoksa ^tötü ameller degildir. "Süphesiz bu, bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir..[342]âyeti, aralarinda esitlik olduguna ve onlarin tümünün beserden seçilmis bulunduguna isarettir. Sonra bu konu, baslangiç cümlesinin mânâsina benzer bir ifade ile: "Rablerinden korkarak titreyenler, Rablerinin âyetlerine inanirlar. Rablerine es kosmayanlar, Rableri-ne dönecekleri için kalpleri ürpererek vermeleri gerekeni verenler, iste onlar iyi islerde yaris ederler, o ugurda ileri geçerler'[343] ta-mamlanmaktadir.

Sûrenin basindan buraya kadar takip edilen seyir üzerinde düsünüldügü zaman, zikredilen mânânin amaçlanmis oldugu hemen anlasilir. Bir mânâ daha var: O da sudur: Kâfirlerin, beser olduklari için peygamberleri yalanlamalari ve onlari dikkate almamalari, kendilerini büyük görmeleri ve Allah'a ve Peygamberine karsi bas kaldirmalari yüzündendi. Sûrenin ilk baslangiç cümlesi, belirtilen sekillerle Allah'a kullukta bulunmak suretiyle kisinin kendisini büyük görmemesine isaret ediyor. Ikinci cümle de bunu teyid ediyor. Söyle ki: Insan yoktan varlik alanina çikarilarak belirli

evrelerden geçirilmistir. Üzerinden geçtigi yedi evrenin her biri zaafin son noktasini gösterir. Üstelik yoktan var edilmistir. Asli ve özelligi böyle birisinin, kendisini büyük görmesi yakisik almaz. Üçüncü cümle ise, insanin zikredilen seylere ihtiyaci bulundugunu; eger Allah Teâlâ onlari yaratmasaydi geçerli olan tabiat kanunlarinin geregince insanoglunun hayatini idame ettirmesinin mümkün olmayacagini belirtir. Yaratilisinda, gelisme ve hayatini sürdürmesinde böylesi ihtiyaç içerisinde bulunan bir yaratigin, kendisini büyük görmesi ayiptir. Dolasiyla bütün bunlar, onlari susturma ve ilzam etme kabilinden getirilmistir. Allahu a'lem! Sonra Nûh kavminin kissasini zikreder ve söyle der: "Milletinin esrafi 'Biz senin beyinsiz oldugunu görüyor ve seni yalancilardan saniyoruz' dediler"[344] Ondan sonra gelenler hakkinda da ayni sey sözkonusu olmustur: "Onun inkarci ve âhirete kavusmayi yalanlayan milletinin esrafi -ki biz onlara bu dünya hayatinda nimet vermistik- söyle dediler: 'Bu yediginizden yiyen, içtiginizden içen, sizin gibi bir insandan baska birsey degildir'[345]Mûsâ kissasinda Firavun ve erkâni: "Milletleri bize kul iken, bizim gibi iki insana mi inanacagiz?'[346] demislerdi. Bütün bunlar, onlarin kavimleri içerisinde sahip olduklari seref ve itibardan dolayi bu sözleri söylediklerini göstermektedir. Sonra; "Ey Muhammedi Onlari bir süreye kadar sapikliklariy-la basbasa birak. Kendilerine mal ve ogullar vermekle, iyiliklerde onlar için acele ettigimizi mi zannederler?'[347]buyurur. Bu âyetler ise, Kureys esrafina yöneliktir. Onlar, serefin mal ve ogullarla oldu-gu inancina kapilinca, Allah Teâlâ onlarin bu düsüncesini reddeder ve asil serefin su vasiflara sahip olanlarda bulundugunu belirterek söyle buyurur: "Rablerinden korkarak titreyenler, Rablerinin âyetlerine inanirlar. Rablerine es kosmayanlar, Rablerine dönecekleri için kalpleri ürpererek vermeleri gerekeni verenler, iste onlar iyi islerde yaris ederler, o ugurda ileri geçerler'[348]Sonra âyetler onlarin bolluk içerisinde yüzdüklerini ve sonuçlarinin ne olacagim beyana baslar, onlar üzerine olan Allah'in nimetlerini sayar, peygamberligin sihhatine dair deliller serdeder ve onun Allah'tan getirdigi seylerin hak oldugunu, bu meyanda Allah'in birligini, O'nun her türlü sirkten uzak oldugunu, inanan inanmayan herkes için âhiret hayatinin bulundugunu hâlin gerektigi sekilde ve her iki gruba uygun düsecek bir üslupla ortaya koyar. Bu genel yaklasim, bir bütün olarak sûreye tatbik edildigi zaman, daha önce belirtilen üç temanin tam olarak islenmis oldugu gözükür. Tabiî bu Kur'ân'in kendi usûl ve tarzina uygun bir sekilde olmaktadir. Bu söylediklerimizi, Kur'ân'in diger sûrelerine tatbik etmek isteyen kimse için deneme kapisi açiktir. Basari Allah'in elindedir. Böylece görülmüstür ki,Mü'minûn sûresi, tek bir konu hakkinda[349] tek bir kelâmdan ibarettir.

Öbür taraftan bu sûrede çesitli peygamberlerin kissalari zikredilmistir; Nûh,

Hûd, Salih, Lût, Suayb, Mûsâ ve Hârûn gibi. Bu, Hz. Muhammed'in , kâfirlerin inadi ve kendisini çesitli iftiralarla yalanlamalari karsisinda çektigi sikintilardan dolayi teselli ve kalbinin takviye edilmesi içindir. Bundan dolayidir ki, zikredilen kissalar kendisinin karsilastigi sekiller üzere zikredilmistir. Bu yüzden de ayni kissanin anlatilis sekli, halin farkliligi sebebiyle degisik sekillerde cereyan etmistir.[350]Hepsi de haktir ve vâkidir; onlarin sihhatinde herhangi bir kusku yoktur. Kisaca, Kur'ân'i anlamak isteyen kimsenin, yukarida örnekleriyle açiklanan yaklasim tarzini sergilemesi gerekmektedir. Kendisinden yardim istenilecek yalniz Allah'tir.

Fasil:

Hitabin bizzat kendisi degil de kullara yönelik olmasi hasebiyle, bütün sûrelerinin tek bir kelâm olarak kabul edilmesi mümkün müdür? Bizzat kendisi açisindan Kur'ân tek bir kelâmdir ve bunda herhangi bir sekil ya da itibarla teaddüd (çesitlilik) bulunmamaktadir. Nitekim, bu konu Kelâm ilminde açiklanmistir. Burada ele alinan konu, Kur'ân'in, kullarca bilinir olan seylere indirgenerek onlara yönelik bir hitap olmasi iti bariyla dir. Bu konu çesitli ihtimallere açik ve tafsile muhtaçtir:

Degerlendirme sirasinda geçen mânâ itibariyla Kur'ân'in tek bir kelâm halinde ele alinmasi sahihtir; yani Kur'ân'm bir kismini anlamak, su ya da bu sekilde diger kisimlarim anlamaya baglidir. Çünkü Kur'ân, kendi kendisini tefsir eder. Hatta Kur'ân'da öyle konular vardir ki, eger bir baska yerinde açiklanmayacak olsa onlari gerçek anlamda anlamak imkânsizdir. Çünkü Kur'ân'da bizzat ele alman, meselâ, zarûriyyâttan olan bir konu, (bir baska yerde) hâciyyât ile kayitlidir. Durum böyle olunca, Kur'ân'in bir kismini anlayabilmek, diger kisimlarini anlamaya baglidir. Böyle bir durumda olanin, tek bir kelâm oldugunda da süphe yoktur. Su halde bu açidan bakildigi zaman Kur'ân tek bir kelâm olacaktir.[351]Tek bir kelâm olmamasi da sahihtir ve bu daha da açiktir. Çünkü o, mânâ ve baslangiç itibariyla ayri ayri sûreler olarak indirilmistir. Onlar bir sûrenin bitip digerinin basladigini, sözün basinda besmele'rün inmis olmasiyla biliyorlardi. Belirli olay ve sebepler üzerine indirilmis olan âyetlerin çogu da ayni sekilde, mânâ bakimindan müstakil olur. Bunda da herhangi bir problem yoktur. [352]

**ONDÖRDÜNCÜ MESELE:**

Kur'ân tefsiri konusunda re'ye bas vurmak hakkinda hem zemmedici hem de onu gerektirici nakiller vardir. Bu konuda Hz. Ebû Bekir'den nakledilen sözler yeterlidir. O, kendisine Kur'ân hakkinda sorulan bir soru üzerine: "Eger Allah'in kitabi hakkinda bilmedigim birseyi söyleyecek olursam, hangi gök beni altinda gölgelendirir ve hangi yer beni üstünde barindirir?'' diye cevap vermistir. Muhtemelen bu rivayette: "Eger kendi re'yimle birsey

söyleyecek olursam..." ifadesi de vardir.[353] Sonra ona Kur'ân'da zikri geçen kelâl[354]hakkinda sorulmus, o söyle cevap vermistir: "Onun hakkinda re'yimle cevap veriyorum; eger dogru ise Allah'tandir; eger hatali ise benden ve seytandandir. Kelâle, söyle söyledir" Bu iki söz, Kur'ân tefsiri hakkinda hem re'ye bas vurulabilecegini, hem de onun terkedilmesi gerektigini belirtmektedir. Bu ise bir çeliskidir.

Konuya söyle açiklik getirebiliriz: Re'y, iki kisimdir:

1.

Arap diline, Kur'ân ve Sünnete uygun düsen re'y: Kur'ân ve sünneti bilen âlimler için bu kisimdan olan re'yin ihmal edilmesi, çesitli sebeplerden dolayi mümkün degildir:

a) Kur'ân hakkinda, mânâsinin açiklanmasi, ondan hüküm çikarilmasi, lafzin yorumlanmasi ve ondan muradin anlasilmasi gibi yollarla mutlaka söz etmek gerekecektir. Bütün bunlarla ilgili ihtiyaç duyulacak hersey, öncekilerden nakledilmis degildir. Bu durumda ya Kur'ân karsisinda susulacak ve ahkâmin tümü ya da büyük çogunlugu heba olacaktir. Bu ise mümkün degildir. Dolayisiyla mutlaka Kur'ân hakkinda ona uygun sekilde söz etmek gerekecektir,

b) Eger öyle olsaydi, Hz. Peygamber yaptigi bütün açiklamalari vahye dayandirmak suretiyle (ictihâdî degil) tevkifi olarak yapmis olurdu ve bu durumda da onun hakkinda hiçbir kimsenin degerlendirme yapma ve söz söyleme hakki olmazdi. Hz. Peygamber'in böyle yapmadigi ise malûmdur. Bu da, onun böyle birseyle yükümlü olmadigini gösterir. Aksine Hz. Peygamber kendi açiklamasi olmadan ani as ilam ayacak noktalari açiklamis, ve ic-tihad erbabinin ictihad yoluyla anlayabilecegi pek çok konuyu ise açiklamaksizm terketmistir. Dolayisiyla Kur'ân'in tefsirinde her zaman için tevkîfîlik gerekli degildir,

c) Böyle bir konuda sahabe digerlerinden daha ihtiyatli davranirdi. Buna ragmen, bilindigi gibi onlar, kendi anlayislarina göre Kur'ân'i tefsir etmislerdir ve onlar vasitasiyla bu mânâlar bize kadar ulasmistir. Tevkîfîlik ise böyle bir durumla bagdasmaz. Bu durumda, mutlak olarak Kur'ân tefsirinin tevkifi oldugunu ve re'yle tefsirde bulunulani ay a-cagini söylemek sahih degildir.

d) Böyle bir varsayim mümkün de degildir. Çünkü Kur'ân üzerinde durma iki açidan olur: i. Ser'î hususlar açisindan. Bu gibi konularda tefsirin tevkîfîligini söylemek, re'y ve cedeli terketmek kabul görebilir.

ii. Arap dili açisindan. Bu konuda tevkîfilikten bahsetmek mümkün degildir. Eger Öyle olsaydi selef-i sâlih de Öyle yapardi. Bu ise bâtildir. Ondan lâzim gelen de öyledir. Kisaca, mesele sözü uzatmaya gerek kalmayacak kadar

açiktir.

2.

Arap diline ya da ser'î delillere uygun düsmeyen re'y: Ser'an yerilen re'y iste bu kisim olmaktadir ve bu konuda herhangi bir tartisma da yoktur. Nitekim bu -Kiyâs bahsinde de zikredildigi üzere[355]- kiyâsta da yerilmis olmaktadir. Çünkü böyle bir re'y, delilsiz olarak Allah'a karsi yalan uydurmaktir ve bu gibi durumlarda yalan Allah'a dönmektedir. Kur'ân hakkinda re'y ile tefsirde bulunmakla ilgili olarak agir ifadeler içeren sözler iste bu kisim hakkinda gelmistir. Bunlardan bir kismi söyledir:

Ibn Mesûd'dan söyle rivayet edilir: "Sizi Allah'in kitabina çagiran kavimler göreceksiniz. Halbuki onlar, onu arkalarina atmislardir. Siz ilme sarilin ve bid'at çikarmaktan sakinin; asiriliga düsmeyin; eskiye sanlin"

Hz. Ömer söyle demistir: "Ben sizin hakkinizda iki kisiden endise ediyorum: Biri Kur'ân'a, uygun olmayan mânâlar veren kimsedir; digeri de kardesini sultana karsi gammazlama yarisma giren

kimsedir"

Yine Hz. Ömer söyle demistir: "Ben bu ümmet hakkinda, ne imani kendisini alikoyan mü'minden ne de fiski açik münafiktan endise etmiyorum. Benim asil korkum, Kur'ân'i gayet iyi okuyan, sonra da çesitli tevillerle ona uygun olmayan mânâlar veren kimsedendir"

Hz. Ebû Bekir Siddîk'e: "Ve fâkiheten ve ebben'[356]âyeti hakkinda sorulunca: "Eger Allah'in kitabi hakkinda bilmedigim birseyi söyleyecek olursam, hangi gök beni altinda gölgelendirir ve hangi yer beni üstünde barindirir?" demistir.

Bir adam Ibn Abbâs'a: "Miktari ellibin sene olan gün'[357] hakkinda soru sormustu. Ibn Abbâs ona: "Miktari ellibin sene olan güne ne olmus?" diye cevap verdi. Adam: "Bana anlatasm diye sordum" deyince Ibn Abbâs: "Onlar, Allah'in kitabinda zikretmis oldugu iki gündür. Onlari Allah bilir. Biz, Allah'in kitabi hakkinda bilmedigimiz birseyi söylemekten hoslanmayiz" demistir.

Saîd b. el-Müseyyeb'e Rur'ân'dan birsey soruldugu zaman: "Ben Kur'ân hakkinda birsey söylemem" derdi. Adamin biri, bir âyeti sormustu da o: "Bana Kur'ân'dan birsey sorma. - Ikrime'yi kestederek- Git, Kur'ân'dan hiçbirsey kendisine gizli kalmadigini sanana sor" demisti. Onun bu sözü, sanki böyle bir iddiada bulunan kimseye karsi bir tepki oluyordu.

îbn Sîrîn de söyle demistir: "Ubeyde'ye Kur'ân'dan birsey sordum. O bana: 'Allah'tan kork ve dogruluktan ayrilma! Kur'ân'm ne hakkinda indigini bilen insanlar göçüp gitmistir.' dedi"

Mesrûk ise: "Tefsirden kaçinin; çünkü o Allah'tan rivayette bulunmak anlamina gelir" demistir.

Ibrahim ise: "Bizim akranimiz, tefsirden kaçinirlar ve bunu gözlerinde büyütürlerdi" derdi.Hisâm b. Urve'den: "Babamin Allah'in kitabindan bir âyeti tevil ettigini isitmedim" dedigi nakledilmistir.

Bütün bunlar, Kur'ân üzerinde duran kimsenin, yerilmis olan re'ye düsmekten, onun hakkinda mesnetsiz söz etmekten korunma ve sakinmasinin geregini ifade etmektedir.

el-Asmaî'nin -ki Arap dilindeki üstün yeri herkesçe kabul edilir- Allah'in kitabindan hiçbir âyet tefsir etmedigi nakledilir. Bu konuda kendisine bir soru soruldugu zaman, cevap vermezdi. Bu rivayet hakkinda el-Müberrid'in el-Kâmil adli kitabina bakiniz.

Fasil:

Bu konudan çikarilacak sonuçlar sunlardir:

1.

Kesin bir delil olmadan Allah'in kitabi hakkinda söz etmekten kaçinmak gerekir. Insanlar tefsir için gerekli olan ilimler hakkinda . üç tabakaya ayrilmaktadirlar:

a) Bu konuda yüksek paye sahipleri (rüsûh mertebesi): Sahabe, tabiîn ve onlarin pesinden gelenler gibi. Bunlar mesnetsiz Kur'ân tefsirinden kaçinmanin ve sakinmanin geregini söylemisler, bunun bir cüret isi oldugunu belirterek böylesi bir davranistan korkmus ve kaçmislardir. Eger biz, kendimizi ilim ve anlayista onlarin ayarinda zannediyorsak -ki heyhat nerede!- bizim de onlar gibi kaçinmamiz gerekir.

b) Kendisini onlarin ayarinda görmeyen, hatta yanlarina bile yaklasamayacagini düsünen kimseler. Böyle kimselerin Kur'ân üzerinde söz söylemesinin haramligi konusunda en ufak bir tereddüt yoktur.

c) Kendisinin ictihad mertebesine ulastigi konusunda kuskusu olan ya da tümünde degil de sadece bazi ilimlerde kendisini yeterli gören.kimseler. Bu tür insanlarin da ayni sekilde Kur'ân hakkinda söz söylemeleri caiz degildir. Çünkü bu gibilerde asil olan ili m sizliktir. Kendisinin rüsûh mertebesine ulastigi konusunda süphe ya da tereddüt ettigi sürece, aslî men hükmünün kendisi üzerinde hâlâ devam etmis olmasi kuskusuz sözkonusu olacaktir. Su halde bu konuda herkes kendi vicdani ile basbasadir ve kendi hükmünü kendi verecektir. Belki bu tabakada bulunan bazi kimseler, kendi sinirlarini asacaklar ve kendi nefisleri hakkinda hüsnü kuruntuda bulunarak, ilimde yüksek payeye ermis insanlar gibi Kur'ân hakkinda söz etmeye giriseceklerdir. Iste firkalar buradan dogmus; mezhepler bu yüzden ortaya

çikmis ve bunun sonucunda da Kur'ân tefsiri konusunda olumsuz gelismeler meydana gelmistir.

2.

Kim Kur'ân üzerinde bizzat kendisi tefsirde bulunmaz ve bu konuda kendisinden Önce geçmis âlimlere (selefe) itimat ederek, onlarin yapmis oldugu açiklamalara atifta bulunmakla iktifa ederse, bu hareketinden dolayi kinanmaz. Bu konuda onun için genis bir alan vardir; ancak mutlaka yapmasi gereken ve zaruret hükmünce olan bundan istisnadir. Çünkü Kur'ân hakkinda degerlendirme, -ilgili yerlerde de açiklandigi gibi- kiyâs hakkindaki degerlendirmeye benzemektedir. Hakkinda nass bulunmayan konuda kiyâsta bulunmak hakkinda selef, öteden beri sikinti duyagelmistir. Onlarin bu tavrini re'y ile Kur'ân tefsiri karsisinda da aynen görüyoruz. Çünkü mahzur her ikisinde de aynidir ve bu, Allah üzerine asilsiz söz isnad etmis olma korkusudur. Hatta Kur'ân hakkindaki söz kiyastan daha da siddetlidir. Çünkü kiyâs sonuç olarak, kiyasi yapan kimsenin görüsü olur. Kur'ân hakkinda edilen söz ise, Allah, bu âyetten bunu murad etmistir, inen bu kelâmiyla sunu kastetmistir, demeye gelir. Bunun tehlikesi ise daha büyüktür.

3.

Kur'ân hakkinda degerlendirme ve tefsir yapacak, söz söyleyecek kimsenin devamli sunu hatirinda tutmasi gerekir: Bu haliyle o, söyledigi sözü Allah'a kastettirmis olmaktadir. Kur'ân, Allah'in kelâmidir. O lisani hâl ile söyle demektedir: Bu kelâmdan Allah'in muradi budur. Simdi böyle bir kimse, yarin Allah Teâlâ'nin kendisine: "Benim hakkimda bunu nereden çikardin?" demesine hazir olsun. Dolayisiyla kisinin, delillere dayali açiklamalar olmadikça, Kur'ân hakkinda söz etmesi dogru olmaz. Hatta mücerred bir ihtimalin bulunmasi bile onun: "Mânânin su su sekilde olmasi muhtemeldir" demesi için yeterli olmalidir. Çünkü o zayif ihtimallerin dahi, bir esasa dayanmasi pekâlâ mümkündür. Belli bir esasa dayali olmayan ihtimaller ise muteber degildir. Su halde her ne sekilde olursa olsun, Kur'ân hakkinda edilecek her söz için -ister kesin söylensin, ister ihtimalli bulunsun- mutlaka onun dayandigi esasa taniklik edecek bir mesnedin bulunmasi gerekir. Aksi takdirde o söz bâtil olur ve sahibi yerilmis olan re'yciler içerisine dahil olur. Allahu alem!

---

[1] Kamer 54/17.

[2] Meryem 19/97.

[3] Fussilet 41/3.

[4] Suarâ 26/195.

[5] Müstakil olarak bu konuda yazilan kitaplarda belirtildigi gibi, Kur'ân'in i'câzinm birçok yönü oldugunu belirtmislerdir. Bunlardan hiçbiri, Kur'ân'in anlasil irligina engel degildir.

[6] Sâd 38/29.

[7] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/329-331

[8] Tahkim ve benzeri görüslere sahip bulunan Haricîler grubu. (Ç)

[9] Al-i Imrân 3/187-188.

[10] Husu, saga sola bakmamak, zikir vb. gibi.

[11] Bakara 2/238.

[12] Bu âyetten önce namaz kilanlar birbirleriyle konusabiliyorlardi. Bu âyetle namazda dünya kelâmi etme yasaklanmis oldu.

[13] Mâide 5/93. Âyetin tam meali söyle: "Inananlara ve yararli is isleyenlere --sakinirlar, inanirlar, yararli isler yaparlar, sonra haramdan sakinip inanirlar ve sonra isyandan sakinip iyilik yaparlarsa- (daha önceleri) tatmis olduklarindan dolayi bir günah yoktur. Allah iyi davrananlari sever"

[14] Kitap kelimesi, burada oldugu gibi bazen hüküm mânâsinda da kullanilir.

(Ç)

[15] Mâide5/91.

[16] Duhân 10-11.

[17] Bunlar Ibn Mesûd, Übeyy b. Kat>, Muâz b. Cebel ve Ebû Huzeyfe'nin azadhsi Sâlim'dir. (Buhârî, Fedâilul-Kur'ân, 8).

[18] Yani seriatin anlasilabilmesi için, Araplarca mahûd olan seylerin esas alinmasi ve nasslarin bunlar üzerine bina edilmesi ve bu yolla anlasilmaya çalisilmasi konusu.

[19] Bakara 2/196.

[20] Âl-i Imrân 3/97.

[21] Bakara 2/286.

[22] Nah! 16/50.

[23] Mülk 67/16.

[24] NahI 16/26.

[25] Yani burada zikrolunan "yukaridan" kaydi bir cihet tahsisi için degildir; zira tavan zaten yukarida olur. Bu sadece onlar, bunu böyle söyledikleri için zikredilmistir.

Araplarda düsman imajinin en belirgin özelligi gök gözlülük oldugu için, Kur'ân cehennem zebanilerini gök gözlü olarak tavsif etmistir (20/102; Beydâvî, Mecmau't-Tefâsîr, 4/218). Imdi bu ve benzeri onlarin imajlarina, mevcut telakkilerine dayali olarak gelen nasslarin dogru anlasilabilmesi için müellifin dedigi gibi, Kur'ân'm indigi siradaki Araplarin örf, âdet ve telakkilerini de bilmek gerekecektir. (Ç)

[26] Necm 53/49.

[27] Bilginler, bu yildizin çapinin günesin çapindan on kere daha büyük oldugunu söylerler. Bu, Araplarin bildigi en büyük yildizdir ve ona tapinislardir.

[28] Daha önce geçmisti [3/67].

[29] Daha önce geçmisti [3/327].

[30] Daha Önce geçmisti [1/297],

[31] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/331-337

[32] En'âm 6/91.

[33] En'âm 6/136.

[34] En'âm 6/138.

[35] En'âm 6/139

[36] Furkân 25/4.

[37] Furkân 25/5.

[38] Furkân 25/8-9.

[39] Sâd 38/4-8.

[40] Enbiyâ 21/26.

[41] Bakara 2/116.

[42] Yûnus 10/68.

[43] Meryem 19/90.

[44] Burada bahsedecegi sey, meselenin basinda zikredilenden farkli baska bir nev'idir. Çünkü birincisinde nakledilen seyler seriatlerden degildir. Burada ise seriatlerden, ya da o hükümde olanlardan, onlar içerisine giren tahriflerden bahsedilmektedir. Bu durumda bu söz, meselenin ilk basinda geçen söz üzerine atfedilmis olur. ikinci kisim için ikâme edilmis ikinci bir delil olmasi da mümkündür.

[45] Bakara 2/75-

[46] Mâide 5/41.

[47] Nisa 4/46.

[48] Müddessir 74/43.

[49] Kehf 18/22.

[50] Bakara 2/260.

[51] Hucurât 49/14.

[52] Zümer 39/67.

[53] Zümer 39/67.

[54] Tevbe9/61.

[55] Yâsîn 36/47.

[56] Allah'in mesîetine karsi konulmaz; dolayisiyla onlardan itiraz yerine derhal teslim olma ve emre uyma gerekirdi.

[57] Çünkü Allah'in mesîetini öne sürerek itiraz ediyorlar, öbür taraftan kendilerine yönelik olan ilâhî mesîete imtisal etmiyorlardi. Yani ilâhî mesîeti hem kendileri için delil olarak kullaniyorlar, hem de ona uymuyorlardi.

[58] Enbiyâ 21/78-79.

[59] Çünkü Davud'un (s.a.) hata ettigini açikça söylememistir. Bu, hükmün sadece Süleyman'a bildirilmis olmasi ifadesinden çikmaktadir.

[60] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/337-343

[61] Meselâ, hem müjde hem de uyari içeren âyetlerin birden gelmesi gibi. Bunun en güzel örnegini Insân (Dehr) sûresinde görmek mümkündür.

[62] Bakara 2/6.

[63] Bakara 2/24.

[64] Bakara 2/26-27.

[65] Bakara 2/62.

[66] Bakara 2/81.

[67] Bakara 2/102.

[68] Bakara 2/103.

[69] Buifadeyle"mâ nensah... "kasdetmistir

[70] Bakara 2/112.

[71] Bakara 2/121.

[72] En'âm 6/1.

[73] En'âm 6/12.

[74] En'âm 6/15.

[75] En'âm 6/17.

[76] En'âm 6/32.

[77] En'âm 6/36.

[78] En'âm 6/39.

[79] En'âm 6/48.

[80] Meselâ Rahman sûresini ele alalim. Bu sûrenin ilk üçtebiri Allah Teâlâ'-nin varligina delâlet edici âyetler olup, arkasindan gelen umut ve korku verici âyetler için bir ön hazirlik mahiyetindedir. Böylece O, ilmi, kudreti, yaraticiligi ile müjdeledigi seyleri gerçeklestirmeye, korkuttugu seylerle de cezalandirmaya kadir oldugunu beyan etmis oluyor. Ikinci üçtebir kismi son derece belirgin korkutucu ve azap tehdidi içeren âyetlerden olusur. Son üçtebiri ise müjde ve umut verici âyetlerden meydana gelir.

[81] Zümer 39/53.

[82] Çünkü Allah Teâlâ, günahlari mutlak olarak zikretmis, büyük ya da küçük uy irimi yapmamis, affi için herhangi bir sart da kosmamis, "diledigine" gibi bir kayit da getirmemis; üstelik arkasindan da "Çünkü O, çok bagislayandir, merhametlidir" buyurarak mânâyi pekistirmistir.

[83] Hûd 11/114.

[84] Bir adam Hz. Peygambere (s.a.) gelerek : Tâ Rasûlallah! Bostanda bir kadin buldum ve ona hersey yaptim; öptüm, kucakladim, ancak onunla iliskide bulunmadim. Ne uygun görürsen onunla hükmet!" dedi. Hz. Peygamber (s.a.) birsey söylemedi ve adam kalkip gitti. Hz. Ömer: "Eger kendisi örtseydi, Allah onun durumunu örtmüstü" dedi. Hz. Peygamber (s.a.) arkasindan gözüyle adami takip etti ve: "Onu bana geri çevirin" buyurdu. Geri çevirdiler. Dönünce ona "Gündüzün iki ucunda ve gecenin gündüze yakin zamanlarinda namaz kil. Dogrusu iyilikler kötülükleri giderir'" âyetini okudu. Hz. Ömer "Yâ Rasûlallah! Bu sadece ona mi has, yoksa herkes için geçerli midir?" diye sordu.

Hz. Peygamber {s.a.) de herkes için geçerli oldugunu söyledi, (bkz. Ibn Kesir, 2/462]

[85] Alak 96/6.

[86] Ahzâb 33/58.

[87] NÛr 24/22.

[88] Zümer 39/53.

[89] Bakara 2/260.

[90] Âl-i Imrân 3/135.

[91] Nisa 4/110.

[92] Nisa 4/31.

[93] Nisa 4/40.

[94] Nisa 4/48.

[95] Nisa 4/64.

[96] Nisa 4/110.

[97] Übeyy b. Halef veya Ümeyye b. Halef veya el-Velîd b. el-Mugîre veya el-Âsî b. Vâil ya da dördü birden. Çünkü bunlar zengin idiler ve Hz. Pey-gamber'i (s.a.) çokça alaya aliyorlardi. Sûrede geien özellikler onlari tam tutmaktadir.

[98] Alak96/6.

[99] Murad her ne kadar cins ise de âyet Ebû Cehil hakkinda inmistir. Bu âyetler sûrenin basindaki âyetlerden uzun bir süre sonra inmistir.

[100] Ahzâb 33/58.

[101] Çünkü bu da, ifk hadisesi ya da Hz. Peygamber'in (s.a.) Safiyye bt. Hu-yey'le evliligi ile ilgili olarak fesat kazanini kaynatan münafiklarin basi Abdullah b. Übey b. Selûl ve yandaslari hakkinda inmistir.

[102] Nûr 24/22.

[103] Zümer 39/53

[104] Zümer 39/53.

[105] Zümer 39/54.

[106] Bakara 2/260.

[107] Âl-i Imrân 3/135.

[108] Zümer 39/53.

[109] Nisa 4/110.

[110] Nisa 4/105.

[111] Nisa 4/107-109.

[112] Nisa 4/31.

[113] Nisa 4/40.

[114] Nisa 4/42.

[115] Nisa 4/37.

[116] Nisâ4/4Û.

[117] Nisa 4/64.

[118] Nisa 4/48.

[119] Mü'minûn 23/57-61.

[120] Bakara 2/218.

[121] Isrâ 17/57.

[122] Zümer 39/53.

[123] Ahzâb 33/58.

[124] Daha önce bu âyetin, ifk hadisesi ya da Hz. Peygamber'in (s.a.) Safiyye bt. Huyeyle evliligi ile ilgili olarak dedikodular çikaran münafiklarin basi Abdullah b. Übey b. Selûl ve yandaslari hakkinda inmis oldugu belirtilmisti. Öyle ya da böyle âyet kâfirlerden bir grup yani münafiklar için inmistir. Su anda konumuz ise, korku ya da umut tarafindan sadece birinin kendilerine galebe çaldigi mü'minier ve onlarin Irsad ve egitilmeleri idi. Bazi durumlarda ihmal yönü galebe çalan kimselerin irsad ve egitimi konusunda meselâ "inananlarin gönüllerinin Allah'i anmasi ve O'ndan inen gerçege içten baglanma zamani daha gelmedi mi?" (57/16) gibi bir âyeti verseydi o zaman daha açik olur ve kullandigi "azar" ifadesi de yerini bulurdu. Dünya ve âhirette lanete maruz kalanlarin ebedî helaklerinin "azar" diye nitelenmesi dogru olmaz.

[125] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/343-353

[126] Burada külliden maksat, belli bir sahsa veya hale ya da zamana has degil manasinadir. Keza hükmün mufassal olarak ve sartlarini, rükünlerini, mânilerini beyan ederek gelmis olmasi mânâsina degildir.

[127] Yani sonuçlarin dikkate alinmasi sekliyle ki buna istihsân denilmektedir.

[128] Yani kiyâs yoluyla.

[129] Yani detaylarin, sartlarin, mânilerin ögrenilmesi, ser'î hakîkatlarin keyfiyetlerinin bilinmesi konusunda. Iste bu ihtiyaç, Kur'ân'in getirdigi esaslarin küllîliginin bir alâmeti olmaktadir.

[130] Nahl 16/44.

[131] Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 1.

[132] Mâide 5/3.

[133] Sünnet bahsinin Dördüncü meselesinde bu konu genisçe ele alinacaktir.

[134] Bu, Kur'ân'm, ser'î hükümleri külli olarak verdigine dair bir baska istidlal (temellendirme) sekli olmaktadir.

[135] Nisa 4/105.

[136] Hasr 59/7.

[137] Nisa 4/115.

[138] Yani deliller gibi seriatin en önemli konusunu içermis olan bu üç âyet, kapsam bakimindan en genis küllî delillerden olur.

[139] Buhârî, Libâs, 82-87 ; Müslim, Libâs, 119.

[140] Hasr 59/7.

[141] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/353-355

[142] Yani genel çerçevenin belirlenmesi, mânânin küllî olarak konulmasi seklinde. (Ç)

[143] . Yani seriati icmâlen kavramis olur ve onun mücmel ve küllî esaslarindan biçbir eksigi olmaz.

[144] Mâide 5/3. Ancak dinin ikmâlinin sadece Kitapla degil de hem Kitap hem de Sünnetle olmasi düsünülebilir. Âyette de ikmâlin sadece Kitapla yapildigina dair bir tahsis yoktur.

[145] NahI 16/44.

[146] Kitap'tan maksadin Kur'ân olmasi tefsirine göre bu âyet burada delil olur. Ancak Kitap için yapilmis Levh-i Mahfuz gibi baska tefsirler de vardir.

[147] En'âm 6/38.

[148] Yani Yaratici ile yaratiklar arasindaki iliskileri en kâmil anlamda düzenleyen eksiksiz nizam.

[149] Isrâ 17/9.

[150] TIrmizî, Sevâbul-Kur'ân, 14 ; Dârimî, Fedâilul-Kur'ân, 1.

[151] Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân, 1.

[152] Buhârî, Müsâfirûn, 139 ; Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26 ; Ahmed, 6/54, 91.

[153] Kalem 68/4.

[154] Isrâ 17/82.

[155] Âl-i Imrân 3/193.

[156] Buhârî, Ezan, 54 ; Ebû Dâvûd, Salât, 60.

[157] Ebû Dâvûd, Sünnet, 5; Tirmizî, Ilm, 10 ; Ibn Mâce, Mukaddime, 2.

[158] Nisa 4/59.

[159] Ahzâb 33/36.

[160] Nahl 16/44.

[161] bkz. Buhârî, Nikâh, 27 ; Müslim, Nikâh, 37.

[162] Buhârî, Zebâih, 28, Megâzî, 38 ; Müslim, Nikâh, 30, Sayd, 23-25.

[163] Buhârî, Tibb, 57 ; Müslim, Sayd, 11; Ebû Dâvûd, Sünnet, 5 , Et'ime, 32.

[164] bkz. Buhârî, Ilm, 39, Cihâd, 171, Diyât, 24, 31; Tirmizî, Diyât, IS.

[165] Dördüncü Mesele'de hem soru hem de cevap hakkinda yeterli tafsilat-ge-lecektir.

[166] Ahkâf 46/15.

[167] Lokman 31/14.

[168] Buna usûlde sarih olmayan mantûkun delâletlerinden isaret yoluyla olani demislerdir. Bu ifadesi maksûd olmayan lazimi bir delâlet sekli olmaktadir.

[169] Hasr 59/10. Imam Mâlik, "Allah'in fethedilen memleketler halkinin mallarindan (fey') peygamberine verdikleri; Allah, Peygamber, yakinlar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmislar içindir. ...Allah'in verdigi bu ganimet mallari bilhassa yurtlarindan çikarilmis ve mallarindan edilmis olan, Allah'tan bir lütuf ve riza dileyen, Allah'in dinine ve peygamberine yardim eden muhacir fakirlerindir, iste dogru olanlar bunlardir. Onlar Medine'yi yurt edinmis ve gönüllerine imani yerlestirmis olan kimselerdir ve kendilerine hicret edip gelenleri severler..." seklinde devam eden

âyetten sonra gelen "Onlardan sonra gelenler: 'Rabbimiz! Bizi ve bizden önce inanmis olan kardeslerimizi bagisla; kalplerimizde mü'minlere karsi kin birakma,..' derler" âyetim , fey' mallarinda hakki bulunan kimseler için hal cümlesi yapmis ve böylece yukaridaki sonuca ulasmistir. Sahabeye sövmekten daha büyük kin düsünülebilir mi? Öyleyse, onlara sovenler, fey'den hak alma sartini kaybetmis olurlar.

[170] Enbiyâ 21/26.

[171] Çünkü Allah Teâlâ, onlara meleklerin Allah'in kuîlari (yani mülkü) oldugunu belirterek cevap vermistir. Bu su demek olur: Onlarin kul olmalari ile -ki bu müsellemdir-Allah'in çocuklari olmalari nasil uzlastin-labilir?! Dolayisiyla çocugun, babasi tarafindan mülk edinilmesi sahih olmaz; zira çocukla mülkiyet arasinda bagdasmazlik vardir. Kur'ân, iste bu hükmü isârî delâlet sekliyle beyan etmistir.

[172] Alak 96/2.

[173] Nahl 16/78.

[174] Münâfikûn 63/5.

[175] Sâd 38/33. Aslinda âyete: "Bacaklarini ve boyunlarini sivazlamaya basladi" anlami verilmektedir.

Seriatimizda malin ziyan edilmesi caiz degildir. Kalbi mesgul edecegi endisesi, onu itlaf etmek için bir sebep olamaz. Çünkü ondan korunmanin yollari vardir; hibe, tasadduk vb. gibi. Bizden önceki serîatler, ancak neshedilmedigi zaman bizim için bir delil olabilir. Kaldi ki âyete yukarida da belirttigimiz gibi, Siblî'nin anladigindan farkli olarak sivazla-mak mânâsi da verilmistir. Eger kiliçla vurmak mânâsina alindigi zaman, Süleyman'in (s.a.) seriatinda atlarin kurban edilmesi yoluyla bir ibadet seklinin bulundugu düsünülebilir. Ya da öldürücü olmaksizin, onlarin Allah yolunda vakfedilmis olduguna alâmet olacak isaret koyma amacina yönelik olabilir. Alûsî, kendisini mesgul ettigi için kizdigi ve bu yüzden onlari itlaf ettigi seklindeki izahin bâtil oldugunu söylemistir. Müellif, bu istidlal sekillerinin hepsine katilmadigina son cümlesiyle isaret etmis olmaktadir.

[176] Mâide5/18.

[177] A'râf 7/143. Musa (s.a.), Allah'i görme istegini, Allah'in kendisiyle konusmasi üzerine dile getirmisti. Sözü edilen görüs sahipleri bunu söyle açiklamislardir: Musa, bu istegini, 'sözünü isitmesi caiz olanin, kendisine bakmasi da caizdir ve bunun aksi de varittir' düsüncesine dayandirmistir. Kadina bakmak ittifakla caiz olmadigina göre, sözünü dinlemek de caiz olmayacaktir.

Ne kadar uzak bir istidlal sekli! Özellikle de cevaz seklinin farkliliginin dikkate alinmasi durumunda. Çünkü Musa meselesinde cevaz aklîdir; kadina bakilmasi ve onun sözünün isitilmesi ise, teklifi hükümler içerisine giren bir konudur. Kadina bakmak ittifakla caiz olmadigina göre, onun sözünü dinleme de caiz olmamalidir.

Ifrat ya da tefritin hâkim oldugu konulardan biri de budur. Nassla-nn Istikraya tâbi tutulmasi sonucunda kadinin sesinin mahremiyeti konusunda mutedil bir sonuca ulasilacagi kanaatindeyiz. (Ç)

[178] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/355-360

[179] Kâf50/6.

[180] Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 1. [3/367] de de geçmisti.

[181] Isrâ 17/15.

[182] Kehf 18/29.

[183] Mâide5/6.

[184] Tahrîm 66/12.

[185] Mâide 5/75. Yemek yediklerine göre, tuvalete de gidecekler ve ihtiyaçlarini göreceklerdi. Dolayisiyla halleri böyle olan Isa ve annesinin tanri olmasi mümkün degildir. Ayet, sonucu zikretmeyi kaba buldugu için, birincinin zikri ile maksadi ifade etmistir. Müellifin demek istedigi budur. (Ç)

[186] Bakara 2/26.

[187] Ahz^b 33653.

[188] Furkân 25/32.

[189] Furkân 25/32.

[190] Isrâ 17/106.

[191] Ikincisi muhtemelen "Rabbi" olmalidir. (Ç)

[192] Bakara 2/286.

[193] Bakara 2/127.

[194] Âl-i Imrân 3/35.

[195] Bakara 2/260.

[196] Fatiha 1/4.

[197] Âl-i Imrân 3/16

[198] Âl-i îmrân 3/53.

[199] Âl-i îmrân 3/193.

[200] Yûnus 10/88.

[201] Nûh 71/21-28.

[202] Bakara 2/127.

[203] Ikinci Nev'in Besinci Mesele'sinde. Orada, sözün bu tür âdâbâ delâletinin tâbi delâlet unsurlarindan oldugunu söylemis ve örneklerle sözü açmisti. Oraya bkz.

[204] Zâriyât 52/56.

[205] Yani kifâî olan farzlar içerisinde her istenilen her yasaklanilan seyle ilgisi olmasi bakimindan en kapsamlisi iyiligi emretmek ve kötülügü yasaklamak görevidir. Çünkü bu görev, fikhin belli bir konusuna münhasir degildir. Diger kifâî farzlar ise böyle degildir. Meselâ, devlet yöneticiligi, cihâd, ilim ögretmek ve önemli sanatlari icra etmek gibi. Bütün bunlar kifâî farzlardan olmakla birlikte, uygulama alani sadece kendi sahasina münhasir kalmaktadir. Iyiligi emretmek ve kötülügü emretmek ise, seriatin bütün konulari için tamamlayici bir unsur mahiyetini gösteren tek kifâî farz olmaktadir. En kapsamli olanlari ifadesinden maksat budur; yoksa onun küllî bir esas oldugunu ifade degildir. Zira diger kifâî oian farzlar onun altinda bir cüz olarak mündemiç degildir.

[206] Çünkü bu üç cinsten her birinin altinda üç nev'i bulunmaktadir ve her cins için de tamamlayici unsur vardir. Gazzâlî ise, üç cinsi sadece üç ilim kabul etmis ve onlarin altina giren nev'i ve dallarina bakmamistir. Ancak o, ikinciyi, iyi huylarla bezenmek, kötü huylardan da arinmak yoluyla Allah'a gidecek yolun belirtilmesi kabul etmistir. Ibâdetlerin, muamelelerin... beyanini ise tâbi ve tamamlayici unsurlardan saymistir. Ikisi arasinda karsilastirma yapildigi zaman Gazzâlî'nin yaklasimi sûfiyyenin makamina daha uygun düsmektedir.

[207] Bu, ilk üçünün tamamlayici unsuru olmaktadir. Ikincisi, birincinin, üçüncüsü ise ikincinin tamamlayicisi mahiyetindedir.

[208] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/361-368

[209] Rivayet, el-Mesâbîh'te Ibn Mesûd'dan gelmistir ve söyledir: "Kur'ân, yedi harf üzerine inmistir. Onlardan her âyetin bir sirti (zahiri) bir de karni (bâtini) vardir. Her haddin de bir matla'i vardir" Rûhu'l-Meânî'de: "Her harfin bir haddi ve her haddin de bir matla'i vardir" seklindedir. Mânâsi en uygun tefsire göre söyledir: Her harfin yani indirilis sekillerinden her birinin bir haddi yani Allah'in o âyetten amaçlamis oldugu muradinin bir son noktasi vardir. Murad olunan her son nokta için de bir matla' yani baslangiç ve o maksadi Allah'in muradi üzere anlamaya ulastiracak bir çikis noktasi vardir.

[210] Nisa 4/78.

[211] bkz. Buhârî, Ilm, 39, Cihâd, 171, Diyât, 24, 31; Tirmizî, Diyât, 16.

[212] Nisa 4/82.

[213] Çünkü ihtilaf, çogu kez sözün zahiri yaninda durmak ve maksadi kavramaya çalismamak yüzünden dogmaktadir. Bu ise Kur'ân'm bir bütün olarak ele alinmasi, onun birbirini tefsir, takyid ve tahsis ettigine bakilmasi yoluyla olacak ve böylece ondan Allah Teâlâ'nin gözettigi maksat anlasilmis olacak ve ihtilaflar da ortadan kalkacaktir.

[214] bkz. Nisa 4/78.

[215] Nisa 4/79.

[216] Muhammed 47/24.

[217] Yani Allah Teâlâ, bir sirrin ve gizli mânâlardan birinin, seçkin kullarindan birinin dili üzerinde açiklanmasini ister ve böylece onu açiklar.

[218] Mâide 5/3.

[219] Ankebût 29/41.

[220] Bakara 2/26.

[221] Bakara 2/26.

[222] Müddessir 74/30.

[223] Müddessir 74/31.

[224] Münâfikûn 63/8.

[225] Lokman 3176.

[226] Hasr 59/13.

[227] Hasr 59/13.

[228] Tevbe 9/127.

[229] Tevbe 9/127.

[230] Birincinin anlami "inkarcilarin gögsünü dar ve sikintili yapar" (6/125) ; ikincisinin ki; "Kalbin daralir" (11/12) seklindedir. "Dayyik" kelimesi si-fat-i müsebbehe kalibidir ve vasfin devam ve sabitligini bildirir. "Dâik" kelimesi ise, ism-i fail kalibidir ve bu kalip, olus ve yenilenme bildirir, süreklilik bildirmez; dolayisiyla Hz. Peygamber'e (s.a.) ariz olan bu daralmanin geçici bir durum oldugunu gösterir.

[231] "Inkâr edenleri, baslarina geleceklerle uyarsan da birdir, uyarmasan da..." (2/6)

[232] "Ve insanlar arasinda, bir bilgisi olmadigi halde Allah yolundan saptirmak için gerçegi bos sözlerle degisenler vardir" (31/6)

[233] Birinci âyetin öncesinden maksat Kitab'm halini beyan etmek ve onda en ufak bir kusku olmadigini ortaya koymaktir. Bunun zimninda da, kâfirlerin küfür ve sapiklik üzerinde israrlari vurgulanmaktadir. Öyle ki oniar, uyarsan da uyarmasan da fark etmeyecek sekildedirler. Bu itibarla, âyet öncesini tamamlar mahiyettedir. Dolayisiyla mahal, "fasl" mahalli yani atifsiz baslama yeridir.

"Ve mine'n-nâs..." âyeti ise, öncesi ile beraber, insanlarin dogru yolda olanlar ve sapiklar olmak üzere iki sinif olduklarini ve bunlar arasinda tezat bulundugunu belirtmektedir. Dolayisiyla mahal, "vasi" yani atif harfi ile getirme mahallidir.

[234] Suarâ 26/154.

[235] Suarâ 26/186.

[236] Meryem 19/47.

[237] Furkân 25/63.

[238] Merfû halde olan, sübût ve süreklilik ifade eden isim cümlesi oldugu için, daha güzel selam olur.

[239] Hatirlama, seytanin dürtmesinden sonra meydana gelir; hakki görmek ise, onlarda sabit ve dâim olan bir özelliktir. Dolayisiyla birincisi, olus bildiren fiil kalibi ile getirilirken, ikincisi sübût ve kalicilik bildiren ism-i

fail kalibi ile getirilmistir

[240] "el-Hasene' den maksat, insanlarin güzel bulduklari bolluk, bereket, refah ve afiyet gibi seylerdir. Bunlarin yaygin ve genel bir sekilde ve sebepsiz olarak vuku bulmasi için ilâhî rahmetin taalluku bulundugundan, bunlarin vukuu konusunda süphe yoktur. Bu yüzden de kesin tahakkuk ifade eden geçmis zaman kipi üe yine süphe içermeyen "izâ" sart edati ile kullanilmis ve ayrica kelime de marife getirilmistir. Çesitli belâ ve musibetlerin murad edildigi "seyyie" ise, vukuu nâdirdir, onun vücuda gelmesi için ilâhî irâdenin taalluku da, insanlarin bazi kötü fiilleri islemelerine baglanmistir. O yüzden onun tahakkuku hasene gibi kesin degildir. Iste bunun için de o, süphe edati olan "in" ile, gelecek zaman kipi ve fiekire bir kalipla getirilmistir

[241] "Insanlara bir rahmet tattirdigimiz zaman ona sevinirler, ama yaptiklarindan ötürü baslarina bir kötülük gelirse, hemen ümitlerini kaybedive-rirler"(RÛm 30/36)

[242] Bakara 2/23.

[243] Hûd 11/13.

[244] Yani Kur'ân'm fesahati üzerine kurulu olan i'câzdan, bu i'cazm sonucu amaç olmaktadir. Bu da, içerisinde bulunduklari acziyet sebebiyle onu tasdik etme ve ondan kastolunan ilâhî muradi anlama noktasina ulasmalanydi. Iste, onlari karsi koyma konusunda acze düsüren ve onun Hakk'tan oldugunu itirafa götüren sey, Kur'ân'm zahiri olmaktadir. Itirafin arkasindan gelen sey ise -ki bu kulun kendisi ile kulluk vasfini kazanmis oldugu mânâlardir-Kur'ân'm bâtinidir ve indirilmesinden gözetilen ilâhî maksat olmaktadir.

[245] Bakara 2/245.

[246] bkz. Âl-i Imrân 3/181.

[247] bkz. Ibn Kesîr, 1/299.

[248] Nahl 16/78.

[249] Mülk 67/23.

[250] Tevbe 9/5.

[251] Bakara 2/229.

[252] Nisa 4/4.

[253] Yûsuf 12/40.

[254] Zuhruf 43/58.

[255] Kamer 54/14.

[256] Yasin 36/71

[257] Mü'min 40/56.

[258] Zümer 39/37.

[259] Mâide 5/95.

[260] Nisa 4/4

[261] Sûra 42/11.

[262] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/368-377

[263] Nahl 16/103.

[264] Fussilet 41/44.

[265] Seriatin anlasilmak üzere konulmus oldugunu konu edinen ikinci nevide.

[266] Âl-imrân 3/138.

[267] Tûr 52/44. Âyetin mânâsi söyle: "Gökten azap olarak düsen bir parça görseler: 'Bulut kümesidir' derler"

[268] Râfizîlerden olan bu kimseyi, Halid el-Kisrî öldürmüs ve Allah'in kullarini onun serrinden kurtarmistir.

[269] Bugünkü Tunus'un oldugu bölge. (Ç)

[270] Berberi kabiterinden birinin ismi. (Ç)

[271] Âl-i Imrân 3/110.

[272] Nisa 4/3 Meali: "Hosunuza giden kadinlardan ikiser, üçer, dörder evlenin

[273] Mâide 5(3.

[274] Bakara 2/255.

[275] Tâhâ 20/121. Meali: "Âdem Rabbine bas kaldirdi ve yolunu sasirdi"

[276] A'râf 7/179. "And olsun ki, cehennem için de birçok cin ve insan yarattik"

[277] Nisa 4/125.

[278] Buhârî, Salât, 80, Fedâilu's-sahâbe, 3, 5; Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 2-7; Tirmizî, Menâkib, 14-16; Ibn Mâce, Mukaddime, 11.

[279] Yani onun indirilis amaci ve lafzin ötesinde murad olunan mânâ.

[280] Neml 27/16.

[281] Olay ve beyit hakkinda bkz. Ibn Kuteybe, Uyûnu'l-ahbâr, 2/161 ; Ibn Abdirabbih,Ikdu'I-ferîd, 2/250.

[282] Yani nakledilen üç sözde de lafzî deliller vardir. Elîf Lâm Mîm'de ise, yapilan yoruma delâlet edecek bir delil bulunmamaktadir.

[283] . Buna göre bu hesapla geçmis ve gelecek bütün milletlerin tarihleri ortaya çikacaktir. Buna bir örnek olmak üzere Muhyiddin el-Arabî'nin Fütuhatinda "Ve külle sey'in ahsaynâhu kitaben" âyeti hakkinda zikrettigi su sözleri kaydedebiliriz: Aîlah Teâlâ kitabina bizim sayamayacagimiz kadar ilim koymustur. Alimin birine sordum ve "Bunlar içerisinde ana ilimieri belirlemek mümkün müdür?" dedim. O: "Yüzbin altiyüz nev'idir; Her nev'i ise, sayisini ancak Allah Teâlâ'nm bilebilecegi ilimleri içerir" dedi.

[284] Bakara 2/22.

[285] Tevbe 9/31.

Bu konuda "Heva ve hevesini kendisine tanri edineni gördün mü?" (25/43) âyeti daha da açiktir. (Ç)

[286] Halbuki haram ve helâl kilma yetkisi sadece Allah'a aittir Nefs-i emmare, sahibine isteklerini yapmayi ve bu sirada Allah'in emir ve yasaklarina riayeti terki emredince ve kisi de onun bu isteklerine boyun egince sanki onu Rab edinmis gibi olur.

[287] Ahkâf 46/20.

[288] bkz. [3/288].

[289] Bakara 2/22.

[290] Müellif burada Sehl'in sözünü, geçen iki sarti bulundurdugu için âyetin tefsiri ve ondan murad olarak kabul etmektedir. Geçen fasilda olanlari ise, âyetlerden elde edilen isârî mânâ saymistir. Bu fasilda, bundan sonra gelecekleri ise, isârî mânâ seklinde de olsa kabul etmeyecektir.

[291] Bakara 2/35.

[292] Onun dinin esaslari ile ilgili bir konuda musibete düsmedigini, dolayisiyla yapmis oldugu hatanin büyük degil, küçük oldugunu vurgulamak istiyor.

[293] Âl-i Imrân 3/96.

[294] Onuncu Mesele'de gelecektir.

[295] Nisa 4/51.

[296] Bakara 2/22.

[297] Ancak müellif orada bunun bir tefsir olmadigini söylemisti ve bu yapilan izahta en önemli bir husus oluyordu, bkz. [3/398].

[298] Çünkü iyilik yapilmasi emri bu yapilan izahlarla nasil telif edilecektir.

[299] Neml 27/44.

[300] Neml 27/52.

[301] Rûm 30/50.

[302] Rûm 30/41.

[303] Bakara 2/114.

[304] Tâhâ 20/12.

[305] Ebû Dâvûd, Ilim, 5.

[306] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/377-390

[307] î'tibânn iki mânâsi vardir. Bunlardan birine göre, kiyâs ile es anlamlidir. Digeri ise, Türkçedeki ibret alma sözünün çagristirdigi mânâ olup, birseyden kendisine pay çikarma seklinde ifade edilebilir. Burada kiyas, mülâhaza, istintaç gibi mânâlara gelmektedir. Daha genel olmasi açisindan biz "mülâhaza" diye çevirmeyi yegledik. (Ç)

[308] Buna sunu örnek verebiliriz: "Kadir gecesi bin. aydan hayirlidir" âyeti hakkinda bazilari söyle demislerdir: Bin ay, Emevî devletinin ömrüdür; çünkü onlar iktidarda seksen üç sene dört ay kalmislardir. Bu âyet Hz. Peygamber'e (s.a.) teselli olmak üzere inmistir. Çünkü Allah Teâlâ onu kendisinden sonra gelen meliklerin hayat tarzina vâkif kilmis ve Emevîleri görünce üzülmüs. Bunun üzerine bu âyeti indirerek Peygamberini hosnut etmis.

Bu mânâ Kur'ân'dan alinmis degildir. Aksine sayilarin mutabakatindan hareketle Kur'ân disindan, vakiadan alinmistir. Lafiz bu mânâyi düsünmeye uzak da degildir. Ancak sûreden bu mânânin kastedildigine dair herhangi bir ser'î delil bulunmamaktadir.

[309] Orada verdigi örneklerden biri sudur: "Suçlular süphesiz inanmis olanlara gülerlerdi. Yanlarindan geçtikleri zaman da birbirlerine göz kirpar-lardi. ... Bugün de, inananlar inkarcilara gülerler" (83/29) âyeti, câhillerin ehl-i sülûke gülmeleri ve onlari alaya almalari hakkinda bir isarettir. Onlar, kisi nasil özünden fena (fena fi'n-nefs) olabilir; halbuki o günde su kadar ntil ekmek yiyor, uzunlugu bu kadar, eni su kadar... derler. Nuh'un ümmeti de ayni sekilde yapmislar ve Hz. Nûh gemiyi insa ederken ona karsi gülmüslerdi. Allah Teâlâ onlarin: "Bizimle alay ediyorsunuz ama, alay ettiginiz gibi Biz de sizinle alay edecegiz" (11/38) diye cevap verdiklerini bildirmistir.

[310] Su örnek onlardan biridir: Fatiha, Kur'ân ilimleri olan on kisimdan sekizini içine almistir. Bunlar kâfirlere karsi mücâdele sekli ile fukâhanin ortaya koydugu hükümlerin disinda kalanlaridir. Bundan, bu iki kismin mertebe olarak diger ilimlerden sonra geldigini gösterir. Dolayisiyla bu iki ümi digerlerinden öne almak ancak mal ve makam sevgisinden kaynaklanir. Sonra söyle der: Fatiha kitabin anahtaridir, cennetin anahtaridir. Cennetin kapilari da

sekizdir. Fatihanin mânâsi da sekiz seye dönüktür. Iste bu Kur'ânî mülâhazalardan (i'tibârât) sayilmaktadir. Müellif orada her kismin marifet bahçelerinden birinin kapisini açtigini ve böylece arifin ruhunun, cennet bahçelerinde dolasan kimsenin duydugu sürür ve ferahtan az olmayacak sekilde, marifet bahçelerinde dolasip sürür ve ferah bulacagini söylemistir.

[311] Buhârî, BedVÎ-halk, 7 , Libâs, 88, 94 ; Müslim, Libâs, 81.

[312] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/390-392

[313] Bilindigi gibi Hz. Peygamber'in (s.a.) getirdigi seriat, peygamberlerle getirilen tevhid dini sürecinin tamamlayicisidir. Islâm seriati, daha önceki seriatlar tarafindan konulmus oldugu halde tahrif edilmis seyleri tekrar düzeltmek ve islah etmek, onlarda bulunmayan seyleri ise ikmâl etmek için gelmistir. Buna göre sonradan gelen seriat bir öncekisi dikkate alinarak degerlendirilecektir. Ayni durum Islâm seriati içerisinde de sözko-nusu olacak ve sonra gelen nasslar, öncekilerin olusturdugu zemine oturtularak degerlendirilecektir.

[314] Müellif, burada Kelâm âlimierince belirlenen Tevhid ilkeleri ile yetinmeyerek bu sûrede seriatin temelini olusturan diger külli kaidelerin de belirlenmis oldugunu ilave olarak belirtmek istiyor. Çünkü bu kaidelerden biri olmadigi zaman seriat eksik kalmakta, ihlâle ugradigi zaman da ihlâl görmektedir.

[315] Müslim, imân, 43.

[316] Müslim, îmân, 53.

[317] Bu ve benzeri hadisleri konuya örnek olarak gösterebilmek için, onlarin namaz, oruç, hacc, cihâd, zekât gibi dinin hükümlerinin henüz tamamlanmadan önce vârid olmus olduklarini bilmeye ihtiyaç vardir. Bu ise zordur. Verilen örnek .hadislerin, râvi ve içerdikleri diger ipuçlarina bakilacak olursa Medffie döneminde söylenmis olduklari anlasiliyor. Meselâ birinin ravisi olan Ebû Hüreyre'nin müslüman olusu Hicrî yedinci yila rastlar.

[318] Mâide5/93.

[319] Bakara 2/143.

[320] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/392-395

[321] Kehf 18/104 ve Susrâ 26/168.

[322] Kur'ân'da cinas oldugunu söylemekle, ondan maksadin cinas oldugunu iddia etmek arasinda fark vardir. Hatta, Araplarin kendi dillerinde cinas yapma gibi bir maksatlari olmadigini kabul etsek bile, bu tesadüfi olrrak sözde cinasin meydana gelmesine mani degildir. Nitekim âyetlerden bazi parçalar vardir ki, çesitli siir bahislerine tesadüfi olarak uygun düsmektedir. Meselâ: .

beytinde oldugu gibi. Bu, Kur'ân'da Allah'in maksadinin siir söylemek oldugu mânâsina gelmedigi gibi, cinas için de durum aynidir. Dolayisiyla iddia edilen mahzur niye dogsun?!

[323] Nûr 24/15.

[324] Müellifin, "âyetinin mânâsi altina girer" demesi, bu âyetin ifk hadisesi hakkinda olmasi sebebiyledir. Bu durumda âyetin konumuza delâleti itibar ve isaret yoluyla olmaktadir.

[325] Mâide 5/6.

[326] Mâide 5/75. Yemek yediklerine göre, tuvalete de gidecekler ve ihtiyaçlarini göreceklerdi. Dolayisiyla halleri böyle olan Isa ve annesinin tanri olmasi mümkün degildir. Ayet, sonucu zikretmeyi kaba buldugu için, birincinin zikri ile kinaye olarak maksadi ifade etmistir. (Ç)

[327] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/395-398

[328] Bir önceki meselede, Kur'ân tefsiri konusunda ikisi asiri, biri orta olmak üzere üç çesit tefsir metodu oldugunu; asin uçlardan birinin mânâ ve maksadi bir tarafa iterek lafizlara Araplarin hiç de bilmedigi mânâlar yükledigini, diger asiri ucun ise tekellüfe girerek, Araplarin bilmedigi seylerle ancak Kur'ân'm anlasilabilecegini ileri sürdüklerini açiklamistir. Burada ise orta yolcu metottan neyi kastettigini açiklayacak ve bundan maksadin sözü bir bütün olarak ele almak oldugunu, Kur'ân'm bütünü içerisinde baglanti bulundugunu ileri sürerek açiklayacaktir.

[329] Kur'ân'm son yedide birini olusturan kisa sûreler. (Ç)

[330] Onbirinci Mesele'de, anlayis ve hüküm bakimindan Medenî sûrelerin Mekkî sûreler üzerine kurulu oldugu... konusu ile ilgili hususlar.

[331] Bakara 2/183-187.

[332] Bakara 2/188.

[333] Bakara 2/189.

[334] Mü'minûn 23/24.

[335] Mü'minûn 23/33.

[336] Mü'minûn 23/34.

[337] Mü'minûn 23/38.

[338] Mü'minûn 23/44.

[339] Mü'minûn 23/47.

[340] Mü'minûn 23/50.

[341] Mü'minûn 23/51.

[342] Mü'minûn 23/52.

[343] Mü'minûn 23/57-61.

[344] A'râf7/66.

[345] Mü'minûn 23/33.

[346] Mü'minûn 23/47.

[347] Mü'minûn 23/54-56.

[348] Mü'minûn 23/57-61.

[349] Yani peygamberligin isbati. fÇ)

[350] Yani Hz. Peygamber'in (s.a.) maruz kaldigi durumlar dikkate alinarak bazen uzunca, bazen de önemli olan kisma atif seklinde zikredilmistir.

[351] Sahih olan ve esas kabul edilen yaklasim budur ve delilleri iptal edilecek gibi de degildir. Ayri ayri sûreler halinde ve besmele ile ayrilmis olmasi konusuna gelince, bu onlarin mânâ bakimindan birbirinden bagimsiz ol-malarini gerektirmez. Eger öyle olursa, Medeni sûre ve âyetler, nasil Mekkî olanlar üzerine bina edilecektir. Eger her sûre basli basina ele alinacak ve digerlerine bakilmayacak olursa, bunlar birbiri üzerine nasil bina edilecektir? Beyân ve nesh nasil olacaktir? Bilindigi gibi ne beyân ne de nesh konusunda, nâsih ve mensûhun, beyan eden ile edilen nassla-rin ayni sûrede olmalari gibi bir sart yoktur. Bu itibarla müellifin son olarak "Bunda da herhangi bir problem yoktur" seklinde söyledigi sözü anlasilir gibi degildir.

[352] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 3/398-406

[353] Bu konuda rivayet edilen bir hadis de söyleydi: "Kim Kur'ân hakkinda kendi görüsünce birsey söylerse, isabet etse de hata etmis olur" (Ebû Dâvûd, Ilim, 5.)

[354] Ölüp arkasinda mirasçi olarak ana, baba, nine, dede, ogul, kiz ve torun birakmayan kimse. (Ç)

[355] Amidî'nin el-îhkâin'inin kiyâs bahsinin ikinci meselesine bkz.

[356] Abese 80/31.

[357] Meâric 70/40.

4.CILT

# IKINCI DELIL: SÜNNET

Konu on mesele altinda incelenecektir:

**BIRINCI MESELE:**

Sünnetin mânâsi: Sünnet kelimesi bir istilah olarak çesitli anlamlarda kullanilir:

Sünnetin birinci mânâsi: Sadece Hz. Peygaraber'den nakle-dilegelen, bizzat Kur'ân tarafindan ele alinmayan, aksine Hz. Peygamber tarafindan beyan edilen seylerdir. Bunlarin Kur'-ân'm genel olarak getirdigi esaslarin beyani mahiyetinde olup olmamasi arasinda fark yoktur.[1]

Sünnetin ikinci mânâsi: "Bid'at" m karsiti anlamindadir. Meselâ bir kimse Hz. Peygamber'in davranisina uygun harekette bulundugu zaman "Falan kisi sünnet üzeredir" denilir. Burada söz konusu davranis seklinin Kur'ân'da açiklanmis olup olmamasi[2] arasinda fark yoktur. Aksi sekilde harekette bulundugu zaman ise "Falan kisi bid'at üzeredir." denilir. Öyle gözüküyor ki, sünnetin bu kullanilis seklinde dikkate alinan husus sadece seriat sahibinin yani Hz. Peygamber'in ameli[3] olmakta ve "sünnet" tabiri iste bu açidan kullanilmakta; yapilan fiilin Kitab'm bir geregi olup olmadigi noktasina bakilmamaktadir.

Üçüncü anlami: Sünnet sözcügü, sahabenin isleyegeldikleri seyler anlaminda da kullanilmaktadir. Sünnet diye isimlendirilen bu seylerin Kitap'ta veya sünnette olup olmamasina[4]da bakilmamaktadir. Çünkü bu halleriyle onlar:

a) Ya kendilerince sabit olan fakat bize kadar ulasmayan bir sünnete tâbi olmuslardir.

b) Ya da üzerinde tümünün veya halifelerinin icmâ ettigi bir içtihada[5]dayanmislardir.

Onlarin bir konuda görüs birligi etmeleri, (serî delillerden biri olan) icmâ olmaktadir. Halifelerinin icmâi ise, aslinda tüm sahabenin icmâi anlamina gelir.[6] Çünkü maslahat geregi tüm insanlari osey ile amel etmeye sevketmeleri ve bu arada sahabenin böyle bir davranisa karsi herhangi bir tepki göstermemesi, onlarin da o hükme katildiklarini gösterir.[7]

Bu durumda mürsel maslahatlar[8] ve istihsân(a dayah uygulamalar) sünnetin bu sonuncu kullanilis sekli altina girer. Nitekim sahabe devrinde gerçeklestirilen içki cezasinin seksen sopaya çikarilmasi[9], zenâatkârlarin tazminle sorumlu tutulmasi[10], Kur'ân'-in bir mushaf halinde toplanilmasi[11], bütün insanlarin Kur'ân'i ye-di çesit okuma sekli içerisinden (ahruf-i seb'a) tek bir sekil üzere okumalarinin saglanmasi,[12] divanlarin kurulmasi[13] ve benzeri[14] uygulamalar bu kabildendir. Sünnetin sahabe uygulamasi anlaminda kullanilisinin dogruluguna su hadis de delâlet eder: "Sünnetime ve hidayete erdirilmis râsid halifelerin sünnetine yapisin"[15]

Buraya kadar anlatilanlari topladigimizda, sünnet sözcügünün kullanilisinin su dört yönü içerdigi ortaya çikmaktadir:

1) Hz. Peygamberin sözleri,

2) Fiilleri,

3) Tasvipleri (ikrar, onay).[16] Hz. Peygamber'den sâdir olan bütün bu söz, fiil ve tasvipler ya vahye dayalidir, ya da-Hz. Peygamber hakkinda içtihadin sahihligi görüsüne göre- içtihada dayalidir.

4) Sahabe ve halifelerden nakledilen uygulamalar. Bu türden olanlar da, her ne kadar söz, fiil ve tasvip (ikrar) gibi üçe aynlabilirse de, tek bir tür olarak kabul edilmektedir. Zira sahabeden nakledilen seyler, aynen Hz. Peygamber'den nakledilenler gibi detayli bir sekilde ele alinmamaktadir.[17]

**IKINCI MESELE:**

Sünnetin Yeri: Sünnet, dikkate alinma bakimindan Kitap'tan sonra gelir.[18] Buna su hususlar delalet eder:

(1)

Kitap kat'î, sünnet ise zannîdir. Sünnette kat'îlik ancak, kismen söz konusu olabilir; tafsilâtta kat'îlikten söz edilemez. Kitap ise hem genel hem de tafsil üzere kafidir. Kat'î olan, zannî üzerine takdim olunacagindan, Kitab'in sünnet üzerine takdimi lâzim gelir.

(2)

Sünnet, ya Kitab'i beyan etmektedir ya da ona ilave bir hüküm getirmektedir. Eger Kitab'in içerigini beyan mahiyetinde ise, o zaman sünnet, dikkate alinma bakimindan beyan edilene nisbetle ikinci derecede bir yere sahip olacaktir. Söyle ki, beyan edilecek olan seyin düsmesi durumunda, beyanin da düsmesi lâzim gelir; bunun aksine beyanin düsmesi halinde ise beyan edilecek olan sey düsmez. Durumu böyle olan birseyin (yani Kitab'in) tâbi durumda olana takdimi gerekir. Eger sünnet, beyan edici mahiyette degil de Kitab'a ilave birsey getiriyorsa, o zaman ona itibar Kitab'a bakildiktan ve aranilanin onda bulunamamasindan sonra olacaktir. Bu da Kitab'in mertebece sünnetten önde geldiginin delilidir.

(3)

Bu.konuda gelen naklî deliller vardir. Muâz hadisi bunlardandir: Bu hadise göre, Hz. Peygamber ile, Yemen'e vali gönderdigi Muâz (r.a.) arasinda söyle bir konusma cereyan eder:

- Ne ile hükmedeceksin?

- Allah'in kitabiyla.

- Ya onda bulamazsan?

- Rasûhillah'm sünnetiyle.

-Onda da bulamazsan?

-Reyimle ictihad ederim..[19]

Hz. Ömer, kadi Sureyh'e yazdigi mektubunda ise söyle demistir: "Sana bir durum geldigi zaman, Allah'in kitabina göre hükmet. Eger Allah'in kitabinda hükmü olmayan bir durum karsina çikarsa, Rasûlullah'm verdigi hükümle hükmet..." Baska bir rivayette ise söyle demistir: "Eger Allah'in kitabinda bir sey bulursan onunla hükmet ve baska hiçbir seye iltifat etme." Hz. Ömer, bu sözün mânâsini bir baska rivayette söyle açiklamistir: "Allah'in kitabinda gördügün seyi bak al ve o konuda baska hiçbir kimseye bir-sey sorma. Allah'in kitabinda bulamadigin sey hakkinda ise, Rasûlullah'm sünnetine tâbi ol!" Buna benzer bir söz Ibn Me-sûd'dan da nakledilmistir. O söyle demistir: "Sizden birinize bir dava arzedildigi zaman, Allah'in kitabi üzere hükmetsin. Eger Allah'in kitabinda hükmü bulunmayan bir mesele ile karsi karsiya gelirse, o zaman da Rasûlullah'm sünneti üzere hükmetsin."Ibn Abbâs ise, kendisine birsey soruldugu zaman, eger o meselenin hükmü Allah'in kitabinda varsa, onunla hükmederdi. Eger Allah'in kitabinda hükmü yoksa ve o konuda Rasûlullah'tan bir hüküm varsa onunla hükmederdi. Selef ve ulemâ sözlerinde, sünnetin Kur'ân'dan sonra geldigini gösteren benzeri sözler pek çoktur.

Hanefî usûlcülerin taksiminde yer alan farz ve vacip ayirimi da, Kitâb'm

sünnet üzerine takdimi, Kitab'a itibarin sünnetten daha güçlü oldugu esasindan kaynaklanir. Bu ayirimin mânâsi konusunda digerlerinin de farkli düsünmedigini söyleyebiliriz. Bu durumda herkes tarafindan kesin olarak kabul edilen sonuç sudur: Sünnet, degerlendirme bakimindan Kitap mertebesinde degildir.

Itiraz: Bu sonuç, tahkikçi âlimlerin görüslerine aykiridir. Söyle ki:

(1)

Alimlere göre sünnet, Kitap üzerinde hâkim konumda iken, Kitap sünnet üzerinde hâkim degildir.[20] Çünkü Kitab'in iki ya da daha fazla durumlara ihtimali olabilir, sonra sünnet gelerek bu ihtimallerden maksûd olani belirler. Bu durumda sünnete dönülmüs ve Kitab'in geregi terkedilmis olur. Keza bazen Kitab'in zahiri emir olur, sonra sünnet gelir ve onu zahir mânâsindan çikarir. Bu ise sünnetin takdim edildiginin bir delilidir. Bu konuda sunu belirtmek dahi yeterlidir: Sünnet Kitab'in mutlakmi takyit, umûmunu tahsîs eder ve onu zahiri disinda baska mânâlara yorar. Nitekim bu konular usûl kitaplarinda zikredilmistir. Meselâ Kur'ân, her hirsizin elinin kesilmesi hükmünü getirmistir. Sünnet ise, koruma (hirz) altinda bulunan ve nisap miktarina ulasan mali çalan kimsenin elinin kesilecegini belirtmek suretiyle Kur'ân'in getirdigi hükmü tahsis etmistir. Yine Kur'ân, zahir olan her maldan zekât alinmasi hükmünü getirirken, sünnet bunu belirli mallara tahsis etmistir. Allah Teâlâ, kendileriyle evlenmeleri haram olan kadinlari saydiktan sonra: "Bunlarin disinda kalanlar size helâl kilindi"[21]buyurur. Sünnet ise, bu genellemeden bir kadinin halasi ve teyzesi ile bir arada nikâh edilmesi hükmünü disari çikarir. Bütün bunlar Kur'ân'in zahirinin birakildigini ve sünnete itibar edildigini gösteren örneklerdir. Bu tür örnekler sayilamayacak kadar çoktur.

(2)

Bir diger nokta sudur: Kitap ve sünnetin tearuz etmesi (çelismesi) durumunda usûlcüler, Kitab'in mi yoksa sünnetin mi takdim edilecegi, ya da gerçekten tearuzun söz konusu olup olmayacagi konusunda ihtilaf etmislerdir.[22]

Bazilari Muâz hadisi üzerinde elestiride bulunmuslar ve aslinda onun delil olamayacagini söylemislerdir. Çünkü gerçekte Ki-tap'ta olanin tümü, sünnetin tümü üzerine takdim olunmaz.[23] Zira (sübût bakimindan kat'î olan) mütevâtir sünnet, delâlet bakimindan Kur'ân nasslarindan geri degildir.[24] Kitab'in zahiri karsisinda vâhid haberlerin durumu ise ictihad mahalli olup tartismaya açiktir. Bu yüzden de söz konusu olan görüs ayriliklari[25] meydana gelmistir. Bunlara göre Muâz hadisinde sözü edilen takdim, daha ko-lay ve kendisine ulasilmasi daha yakin olan (Kitap) ile ise baslamaya yorulur. Durum böyle olunca da, mutlak surette Kitab'in sünne-

te takdim edilecegini söylemenin bir anlami kalmaz; aksine hangisinin takdim edilip esas alinacagini delil belirler.[26]

Cevap: Sünnetin, Kitap üzerinde hâkim konumda olmasindan maksat, onun öne alinmasi ve Kitab'in atilmasi mânâsina degildir. Aksine bu söz, sünnette ifade edilenin, bizzat Kitap'ta murad olunan mânâ oldugu anlamina gelir. Bu durumda sanki sünnet, Kitab'in getirmis oldugu hükümlerin serh ve tefsiri mertebesinde oiuf. Nitekim: "Insanlara indirileni açiklayasin diye[27] âyeti de bunun böyle oldugunu gösterir. Meselâ: "Erkek ve kadin hirsizin ellerini kesin"[28]âyetini sünnet açiklayarak, elin bilekten kesilecegini, çalman malin koruma altinda ve en az nisap[29] miktari kadar olacagini belirtmisse, bu haddizatinda âyetten murad olan mânâ ol-maktadir; bu durumda bu hükümlerin Kitapla degil de sünnetle sabit oldugunu söylememiz dogru olmaz. Ayni sekilde meselâ imam Mâlik ya da bir baska müfessir bize bir âyet ya da hadisin mânâsini açiklasa ve biz de onun geregi ile amel etsek, simdi bizim "Biz Allah'in (c.c.) ya da Rasûlullah'm buyrugu ile amel ediyoruz" demek yerine "Biz falanca müfessirin sözü ile amel ediyoruz" dememiz dogru olmaz. Sünnetin, Kitab'in getirdigi diger hükümleri beyani da ayni sekildedir. Su halde "sünnetin Kitap üzerinde hâkim konumda olmasi" ifadesinden maksat, "onun açiklayicisi olmasi" demektir. Sünnet tarafindan maksat açiklanmisken hâlâ mücmel ve çesitli mânâlara muhtemel Kur'ân nasslan yaninda durulmaz; sünnetin geregi alinir. Ancak bu, hiçbir zaman sünnetin Kur'ân üzerine takdimi anlamina gelmez.

Tearuz konusundaki usûlcülerin ihtilafina[30] gelince, Deliller bölümünün basinda[31] da geçtigi gibi vâhid haber kesin olan bir kâideye dayandigi zaman, amel konusunda makbuldür; aksi takdirde durup beklemek (tevakkuf) gerekir. Vâhid haberin kesin bir kaideye dayanmis olmasi demek, Kur'ânî küllî bir mânânin altina girmesi demektir. Nitekim bu sözün mânâsi orada açiklanmisti. Bu durumda biz, buradaki ile orada açiklanan hususlari birlikte ele aldigimiz zaman, âyet Ile vâhid haber arasindaki tearuzun, aslinda iki Kur'ânî asil arasinda meydana gelen tearuz oldugunu görürüz. Bu durumda konu Kitabin sünnetle muârazasi olmaktan çikar ve Kitabin Kitap'la tearuzu halini alir. Dolayisiyla da zannînin kafiye tearuzundan degil; iki kafinin birbiri ile tearuzundan söz edilir.[32] Ancak vâhid haber herhangi bir kat'î esasa dayanmiyorsa, o zaman mutlak surette Kur'ân'in takdimi gerekecektir.[33]

Üçüncü noktaya[34]su sekilde cevap verilir: Mütevâtir olarak zikredilen haberlerin hemen büyük çogunlugu, caiz olan bir isin varsayimi seklindedir ve sünnet-i nebevîyye içerisinde, olayin vuku buldugu zamânâ kadar mütevâtir olduguna hükmedilebilecek hadisler bulmak hemen hemen

imkânsizdir. Dolayisiyla konu ile ilgili ileri sürülen itiraz noktasi ya vakiada olmayan ya da vukuu çok nâdir bulunan bir hususla ilgilidir; fazla bir önemi yoktur.[35] Allah'u alem! [36]

**ÜÇÜNCÜ MESELE:**

Sünnet, mânâ bakimindan sonuçta Kitâb'a çikar ve ona dayanir. Dolayisiyla sünnet: Kitab'in, ya mücmelinin tafsîl edilmesi[37], ya müskil olaninin açiklanmasi[38] ya da muhtasar olaninin izah edilmesidir.[39] Çünkü sünnet, Kur'ân'in beyanidir. "Insanlara indirileni açiklayasin diye sana Kur'ân'i indirdik"[40] âyetinin delalet ettigi mânâ da bu olmaktadir. Sünnette yer alip da, Kur'ân'da genel ya da detayli olarak temas edilmeyen hiçbir sey yoktur.

Keza Kur'ân nasslarinin, serîatm küllî esaslari ve kaynagi oldugunu gösteren bütün deliller[41]bu konu hakkinda da delil olur. Yüce Allan, Hz. Peygamber hakkinda: "Süphesiz ki sen, yüce bir ahlâk üzeresin"[42] buyurmus, Hz. Aise ise bunu, onun ahlâkinin Kur'ân oldugunu[43] belirterek açiklamis ve onun ahlâkini[44] beyan konusunda bu ifadeyle yetinmistir. Bu da gösterir ki, Hz. Peygamber'in bütün sözleri, fiilleri ve tasvipleri Kur'ân'a dayanir ve sonuçta ona çikar. Çünkü ahlâk nihayet bu seylerden ibarettir. Sonra Yüce Allah, Kur'ân'i "herseyin açiklayicisi"[45] kilmistir. Bundan da, sünnetin Kur'ân içerisinde genel olarak mündemiç olmasi lâzim gelir. Çünkü emir ve nehiy, Kitap'ta yer alan seylerin basinda gelir.[46] "Kitap'ta biz hiçbir seyi eksik birakmadik ,[47] "Bugün size dininizi tamamladim"[48]âyetleri de ayni mânâyi verir. Dinin tamamlanmasinin, Kur'ân'in indirilmesi ile oldugu[49] murad olunmaktadir. Su halde sünnet, sonuç itibariyla Kur'ân'da olanin açiklanmasi olmaktadir. Sünnetin, Kur'ân'a dayali ve sonuç itibariyla ona çikmasinin mânâsi da iste budur.

Diger taraftan eksiksiz yapilan istikra da, bunun böyle oldugunu göstermektedir. Nitekim birazdan[50] -Allah'in izniyle- ele alinacaktir. Deliller bölümünün basinda da geçtigi üzere, sünnet sonuç itibariyla Kitâb'a çikmakta ve ona dayanmakta; aksi takdirde[51] kabulü konusunda duraksamak gerekmekteydi. Bu, konu ile ilgili yeterli bir esastir.

Itiraz: Bu husus birkaç noktadan dolayi dogru degildir:

(1)

Yüce Allah söyle buyurmaktadir: "Hayir; Rabbine and olsun ki, aralarinda çekistikleri seylerde seni hakem tayin edip, sonra senin verdigin hükmü içlerinde bir sikinti duymadan tamamen kabul etmedikçe inanmis olmazlar.[52] Bu âyet, Hz. Peygamber'in r»feyhM*Bistui Zübeyir lehine Ensârî'den önce bahçesini sulamasi hakkinda verdigi hüküm sebebiyle inmistir. Hadis Muvatta (ve diger muteber hadis kitaplarinda) yer

almaktadir.[53] Oysa ki bu hüküm, Allah'in kitabinda yoktur. Sonra bu âyet, onun hükmün agir bir Yin« Allah söylo buyurmaktadir: "Ey inananlar! Allah'a itaat idin, peygambere ve sizden buyruk sahibi olanlara itaat edin. Kgvr birseyde çekisirseniz -Allah'a ve âhiret gününe inanmissa Imlini Allah'a ve peygambere birakin. Bu, hayirli ve ne-ticr itibariyla en güzeldir.[54]Meselenin çözümünü Allah'a birakmak, Kil.iih'n basvurmaktir; Rasûlullah'a birakmak ise, ö-lümünden sonra onun sünnetine müracaat etmektir.[55]

Allah Teala yine söyle buyurmaktadir: "Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, karsi gelmekten çekinin.[56] Daha baska buna benzer, Allah'a itaat ile Rasûlullah'a itaati ayri ayri zikreden nasslar vardir. Bunlar, Allah'a itaatin konusunun, Kitabinda .emredip yasakladigi seyler oldugunu, Rasûlullah'aitaatinde Kuranda yer almayan ve bizzat kendisinden gelen emir ve nehiylere tabi olmak suretiyle olacagini gösterir. Çünkü, sünnet eger kuranda mündemiç bulunsaydi, o zaman o da Allah'a itaatten sayilirdi."Onun (peygamberin) buyrugunu n\hin hareket tu/enler, haslarina bir belânin gelmesinden veya hu ntaba ugramaktan sakinsinlar"[57] buyurur. Bu Ili, Paygumlmr'i) ait ayrica itaata mahal bir konu nu gttatorir ki, bu da Kur'ân'da yer almayan sünnet olur. buyurur: "Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmis olur.[58]Peygamber size neyi getirmisse onu alin ,size neyi yasakladiysa ondan kaçinin.[59]Kuranda yer alan deliller göstermektedir ki ,peygamberin getirdigi emir veyasak ettigi hersey ,hüküm itibariyla Kurannin getirdiklerine ek olarak katilmaktadir;bu durum onun ayri bir sey olmasi,ona ilave birseyler getirmesi gerekir.

(2)

Sünnetin terkedilerek sadece Kur'ân'a uyulmasini yeren hadisler vardir. Eger sünnetin içerigi, Kitap'ta bulunsaydi, o takdirde Kitap ile amel halinde sünVet hiçbir sekilde terkedilmis olmazdi. Bu konuda gelen hadislerden bazilari söyledir: "Yakinda sizden biri çikar ve söyle der: 'iste Allah'in kitabi. Onun içerisinde bulunan helalleri helâl kabul ederiz, onda yer alan haramlari da haram sayariz.' Haberiniz olsun! Kime benden bir hadis ulasir da onu yalanlarsa, bu haliyle o Allah'i, Rasûlünü ve o hadisi kendisine ulastirani yalanlamis olur."[60] Uz. Peygamber bir baska hadisinde de söyle buyurmustur: "Çok geçmez sizden biri koltuguna kurulur; kendisine benden bir hadis rivayet edildigi zaman söyle der: 'Aramizda ve aranizda Allah'in kitabi var. Onda helâl olarak buldugumuzu helâl kabul eder, onda haram olarak buldugumuz seyi de haram sayariz.' Dikkat edin! Allah'in Rasûlünün [alevSâmtu] haram kildigi da aynen Allah'in haram kildigi gibidir. [61]Baska bir rivayet de söyledir: "Sakin ola sizden birinizi koltuguna kurulmus [18] (söyle bir tavir sergilerken) görmeyeyim: Ona emrettigim ya da ya-

sakladigim seylerden birsey gelir de söyle der: Bilmiyorum (böyle birsey yok). Biz Allah'in kitabinda buldugumuz seye uyariz.[62]

Bu hadisler, sünette, Kur'ân'da olmayan bazi seylerin bulundugunu gösteren bir delil olmaktadir.en

titikrâ (kiipHiimli arastirma) da göstermektedir ki, lünnatte In/zili Kur'ân tarafindan temas edilmeyen sayilamayacak kadar çok suy vardir. Bunlardan bazilari sunlardir: Kadinin halasi ya da teyzesi ile bir arada nikahlanmasinin, ehlî eseklerin yenilmesinin, I-1 >li<k disli yirtici hayvanlarin yenilmesinin haram kilinmasi[63], diyet, esirlerin fidye karsiligi kurtarilmasi, müslümanin kâfir karsiliginda kisas yoluyla öldürülmemesi... gibi. Hz. Ali'nin rivayet ettigi hadiste isaret etmek istedigi seyler de bunlar[64] olmaktadir: O söyle demisti: "Yanimizda sunlardan baska birsey yoktur: Allah'in kitabi, müslüman bir kisiye lütfedilen anlayis, bir de su sahifede bulunanlar[65] Baska bir hadiste de söyle gelmistir: Hz. Ali (r.a.) bir hutbe îrad etti. Yaninda, üzerinde bir sahife asili bulunan bir kiliç Vardi. Söyle dedi: Allah'a yemin ederim ki, bizim yanimizda Allah'in kitabindan, bir de su sahifede bulunandan baska okumakta uldiiftumuz baska bir yazili metin yoktur." Sonra sahifeyi açti. Onda (zekât ya da diyetle ilgili olarak) develerin yaslan vardi. Yine onda söyle deniyordu: "Medine, Ayr'dan filan yere (Sevr'e) kadar haramdir. Kim orada bir bid'at çikarirsa Allah'in, meleklerin ve bütün insanlarin laneti onun üzerine olsun! Allah ondan, ne bir tevbe ne bir fidye kabul etmesin[66] Ayrica su ifadeler vardi: "Bü-tün müslümanlarin zimmetleri birdir; bu itibarla en alt mertebede olanlari, (eman vermek gibi) onlarin tümünü baglayacak sorumluluklar altina girebilir. Kim bir müslümânâ hiyanet ederse Allah'in* meleklerin ve bütün insanlarin laneti onun üzerine olsun! Allah ondan ne bir tevbe ne bir fidye kabul etmesin!" Sahifede sunlar d^ vardi: "Kim müntesip oldugu kimselerin izni olmadan baska bit-kavme intisap ederse Allah'in, meleklerin ve bütün insanlari^ laneti onun üzerine olsun! Allah ondan ne bir tevbe ne bir fidye kabul etmesin![67]

Hz. Peygamber e Yemen'e vali gönderdigi Muâz sinda geçen konusma da söyle olmustu:

- Ne ile hükmedeceksin?

- Allah'in kitabiyla.

-Ya onda bulamazsan?

-Rasülullahin sünnetiyle.[68]

Daha baska bu mftnfida hadiulur de vardir. Bütün bunlar nçikç« gö«tt»rm«ktidir ki, sünnette Kur'ân'da olmayan seyler de vurdir. Bazi âlimlerin: "Kitap, -sünnet için; sünnet de Kitap için bir alan birakmistir"

seklindeki sözleri de bu mânâyi ifade etmektedir.

(4)

Sadece Kitap ile yetinme düsüncesi, ehl-i sünnetten olmayan nasipsiz kimselere aittir. Çünkü bunlar, bu asiri düsüncelerini "Kitâb'in herseyi beyân e*tmis oldugu" esasi üzerine kurmakta ve sünnetin getirdigi hükümleri bir tarafa atmaktadirlar. Bu da onlarin, ehl-i sünnet yolundan ayrilmalari ve Kur'ân'i, inis amacina uymayacak sekilde tevil etmeleri gibi bir tutuma girme sonucunu dogurmustur. Bu konuda Hz. Peygamber'den [ale^Stu] söyle bir rivayet gelmektedir: "Ümmetim hakkinda en çok korktugum iki sey vardir: Kur'ân ve süt. Kur'ân'dan korkum, mü'minlerle tartismak için onu münafiklarin ögrenmis olmasidir. Sütten korkuma gelince, (onu üretmek için) kirsal kesimlere giderler (cami ve cemaati bira-kirlar) sehvetlerine uyarlar ve sonunda namazi terkederler[69]

Bazi haberlerde ise söyle gelmistir: Hz. Ömer söyle demistir: "Bir kavim gelecek ve Kur'ân'm mütesâbihâti ile sizinle tartismaya gireceklerdir. Siz, onlara hadislerle mukabele edin. Çünkü hadislere vâkif olanlar, Allah'in kitabini daha iyi bilenlerdir."

Ebû'd-Derdâ ise: "Sizin hakkinizda endise ettiklerimden biri de âlimin sürçmesi ve münâfikm Kur'ân ile tartismaya girmesidir" demistir.

Yine Hz. Ömer'den söyle söyledigi nakledilmistir: "Üç sey vardir ki dini yikar: âlimin sürçmesi, münâfikm Kur'ân ile tartismaya girmesi ve saptirici imamlar."

Ibn Mesûd ise: "Öyle kavimler göreceksiniz ki, kendileri arkalarina atmis olduklari halde sizi Allah'in kitabina çagiracaklardir. O zamanda siz ilme sarilin ve bid'at çikarmaktan sakinin, ifrata düsmekten kaçinin, köklü ve güzel olana yapisin" demistir.

Hz. Ömer: "Sizin hakkinizda iki tip insandan korkuyorum: Biri, uygun olmayacak sekilde Kur'ân'i tevile kalkisan kimsedir. Digeri de kardesiyle mülk yarisma girendir" demistir. Bu mânâda daha baska sözler de vardir ki âlimler onlari hUiuimü bir tarih iterek Kur'ân'i tovil etme ve reye basvurma konumum yormuslardir. Alimlerden birçogu, Hz. Peygamber'in su buyrugunu ve hadisleri bu mânâya anlamislardir:

"Yüce Allah ilmi, insanlarin arasindan bir çirpida çekip çikararak almaz; aksine ilmi, âlimleri alarak alir. Sonunda hiçbir âlim birakmayinca insanlar kendilerine câhil baslar edinirler, onlara sorular yöneltilir, onlar da bilgisizce fetva verirler; böylece hem kendileri sapar, hem de baskalarini saptirirlar."[70]Hakikaten bid'at nah ipi erinin pek çogu bu sekilde davranmislar, hadisleri bir tarafa atmislar ve Kur'ân'i yersiz bir sekilde tevile yeltenmisler ve sonun-dti da hem kendileri sapmis, hem de

baskalarini saptirmislardir.

Hurada, hadise ancak Allah'in kitabina uygun düsmesi halinde edilecegini ifade eden bir hadis de zikretmis olabilirler. Buna (för« (güya) Hz. Peygamber söyle buyurmustur: "Benden hizv ulasan hadisleri Allah'in kitabina vurunuz; eger Allah'in kitabina uygun düserse; onu ben söylemisimdir, eger Allah'in kitabina iiy^un düsmezse, onu asla ben söylememisimdir. Allah beni 'la hidayete ulastirmis iken, ben nasil olur da ona (Kitab'a) muhalefet edebilirim." Abdurrahman b. el-Mehdî, bu hadisi zindiklarin ve Haricîlerin uydurmus oldugunu söylemistir. Bazilari söyle demislerdir: Nakledilegelen haberlerin saglamlarini sakatlarindan ayirmada mahir olan ilim erbabinca bu sözlerin Hz. Peygamber'den \sâdir olmasi mümkün olamaz.[71] Bazilari bu hadisi, yine kendi yöntemiyle reddederek söyle demislerdir: Biz herseyden önce bu hadisi Allah'in kitabina arzederiz ve ona itimat ederiz. Biz bu hadisi vakia Kitab'a arzettigimizde, onun Allah'in kitabina muhalif oldugunu görmekteyiz. Çünkü biz Kitap'ta, Rasûlullah'in hadisleri içerisinde sadece Kitab'a uygun olanlarin alinmasini gerekli kilan bir esas görmemekteyiz; aksine Allah'in kitabi bize mutlak surette oifa uymamizi istemekte ve ona itaat etmemizi emretmekte, her hal ve durumda ona muhalefet etmekten kesin olarak sakindirmaktadir. Bu, sünnetin, sonuç itibariyla Kur'ân'a çiktigi ve ona dayandigi görüsünde olanlari ilzam edecek delillerdendir. Bu noktada hem önceki nesillerden hem de sonraki gelenlerden bazi gruplar dogru yoldan ayrilmislardir. Dolayisiyla böylesi bir görüse sahip olmak ve ona meyletmek, dosdogru yoldan ayrilmak anlamina gelmektedir. Allah Teâlâ, lütfü ile bizi böyle bir sonuçtan korusun!

(1)

Biz sünnetin KitAb'in beyan» oldugu esasi üzerinden yürüdügümüz zaman, bundan mutlaka onun, Kitab'in içinde bulunan ve buna ya da suna ihtimali bulunan seylerin beyani olmasi lâzim gelir. Bu durumda sünnet, bu ihtimallerden birini belirler. Simdi mükellef bu beyan dogrultusunda amel ettigi zaman hem kelâmiyla emretmis oldugu konuda •AJlah'a, hem de beyanin geregi olarak Rasûlullah'a itaat etmis olur. Eger yapilan beyanin aksine hareket edecek olursa, o takdirde, beyana muhalif olan bu amelinde Allah'a isyan etmis olur. Zira onun bu ameli, Allah Teâlâ'nin kelamindan muradinin aksine islenmis olur. Bu haliyle o, ayni zamanda yapilan beyanin aksine hareket etmis olacagindan Rasûlullah'a da isyan etmis olur. Bu iki itaatin ayri ayri zikredilmis olmasindan, itaat konusu olan seyin ayri ayri olmalari gibi bir sonuç lâzim gelmez. Bu lâzim gelmeyince de, itiraz sadedinde zikredilen âyetler, sünnette zikredilen seylerin Kitap'ta bulunmadigini gösterecek bir delil olmaz. Aksine her ikisi de bir mânâda

birlesebi-lirler ve bu durumda (biri Allah'a digeri de Rasûlullah'a [yönelik olmak üzere) iki ayri cihetten iki isyan, ya da iki ayri itaat vuku bulur. Bunda olmayacak birsey de yoktur. Geriye Hz. Peygamber'in verdigi hükmün Kur'ân'da bulunup bulunmamasi kalmaktadir.[72]Bu da Allah'in izniyle birazdan ele alinacaktir. Itiraz sirasinda "Kur'ân'da yer alan deliller göstermektedir ki, peygamberin getirdigi, emir ve yasak ettigi hersey, hüküm itibariyla Kur'ân'm getirdiklerine katilmaktadir; bu durumda onun ayri birsey olmasi, ona ilave birseyler getirmesi gerekir" sözü dogrudur.Ancak bu ziyadelik, acaba bir serhin getirdigi ilave mahiyetinde midir? Zira elbette serhte, serhedilende olmayan bazi unsurlar bu-lunacaktir; aksi takdirde ona serh denmez. Yoksa gerçekten Kitap'ta bulunmayan ilave bir mânânin getirilmesi kabilinden midir? Iste asil tartisma noktasi burasidir.

Ikinci itiraz[73] sadedinde ileri sürülen hususlar da iste bu nokta göz önüne alinarak degerlendirilir (ve söyle denilir: "Eger sünnetin içerigi, Kitap'ta bulunsaydi, o takdirde Kitap ile amel halinde sünnet hiçbir sekilde terkedilmis olmazdi" sözünüz kabul edilemez; aksine böyle bir durumda sünnet terkedilmis olur. Çünkü bu durumda, Kitab'in içerdigi mânâya sünnet tarafindan getirilen beyana iltifat edilmemis olmaktadir.)

Sonra hüküm Kur'ân'da icmâlî olur, sünnette ona detaylar getirilirse, bunlar hüküm itibariyla birbirinin ayni olmaz.[74] Meselâ "Namazi kiliniz" emri namaz yükümlülügünü mücmel olarak getirmistir. Sünnet ise ona açiklik getirmistir. Böylece, beyanda, beyan edilen seyde bulunmayan mânâlar ortaya çikmistir. Nihâî olarak beyanin mânâsi ile beyan edilenin mânâsi ayni olsa bile bunlar hükümde farklidirlar. Dikkat edilirse görülecektir ki, beyandan önce mücmelin hükmü durup beklemek (tevakkuf) iken; beyanin hükmü, geregi ile amel etmektir. Bu ikisi madem ki hüküm itibariyla birbirinden farklidirlar, öyle ise mânâ itibari ile de farkli gibi kabul edilirler. Dolayisiyla bu açidan sünnet, Kitap'tan ayri (müstakil) gibi mütalaa edilir. (Hadislerde, sünnet hakkinda "Kitabin benzeri" seklinde geçen ifadeler, iste bu noktadan hareketle kullanilmistir.)

Üçüncü itiraz noktasi ise, bundan sonra gelecek olan Dördüncü Mesele'de -insallah- ele alinacaktir.

Dördüncü itiraz noktasina gelince, sözü edilen kimselerin sünnet yolundan uzaklasmis olmalarinin sebebi, tamamen reye tâbi olup sünneti bir tarafa atmalari yüzündendir; baska bir sebepten dolayi degildir.[75]Söyle ki: Bilindigi gibi sünnet Kur'ân'm mücmelini açiklamakta, mutlakini kayitlamakta, umûmunu tahsis etmekte ve pek çok Kur'ânî ifadeyi ilk bakista anlasilan zahirî sözlük mânâsindan çikarmaktadir. Böylece sünnetin açiklik getirmis oldugu seyin, bizzat o ifadeden murâd-i ilâhî oldugu da

anlasilmaktadir. Hal böyle iken sünnet bir tarafa atilir, arzu ve heveslerin pesine uyularak Kur'ânî ifadelerin mücerred zahirlerine tâbi olunursa, bu yaklasimin sahibi degerlendirmesinde sapitmis, Kitap hakkinda cehaletini ortaya koymus olur ve körü körüne hareket etmekte oldugu için hiçbir zaman dogruya ulasamaz. Zira aklin dünyevî islerle ilgili olarak çikar ve zararlari isabetli bir sekilde kavrayabilmesi çogu kez nâdirattan olmaktadir. Âhiret konulariyla ilgili konularda ise hem genel esaslarda hem de detaylarda asla söz söyleyebilecek bir salâhiyeti yoktur.

Hadisten delil[76] olarak kullandiklari seylere gelince, eger nakil açisindan sahih degilse, onu her iki grubun da delil olarak kullanmasi mümkün olmaz. Eger sahihligi sabitse veya kabul edilebilecek bir yol ile gelmisse, o takdirde onun üzerinde durmak gerekecektir. Çünkü hadis; ya katkisiz Allah'tan gelen bir vahiydir, ya da Hz. Peygamber tarafindan yapilmis bir ictihaddir; ancak bu durumda o Kitap ya da sünnetten sahih bir vahye dayandirilmis ve onun kontrolünden geçmistir. Her iki takdire göre de hadisin Allah'in kitabi ile çeliski halinde olmasi mümkün degildir.[77] Çünkü Hz. Peygamber kendi heva ve heveslerinden esinlenerek konusmaz; onun konusmasi ancak kendisine ilkâ edilen bir vahiydir. Hz. Peygamber'in hata etmesini caiz gören görüs üzerinden yürünse bile, o asla hatasi üzerinde devamli birakilmaz, derhal tashih edilir ve sonunda o mutlaka dogruya döner. (Dolayisiyla ondan sâdir olan hadisler içerisinden hiçbirinde hata ihtimali bulunmamaktadir.) Hiç hata etmeyecegi görüsünden hareket edildigi zaman ise, onun ictihad ederek Allah'in kitabiyla çelisen ve ona ters düsen bir hükümde bulunmasi öncelikli olarak düsünülemez. Evet, sünnetin Kur'ân'a ters de düsmeyen, uygun da düsmeyen, aksine Kur'ân'da sükût geçilen hükümler getirmesi caizdir. Ancak bu câizligin aksine delil bulunacak olursa -ki bu meselede tartisilan nokta burasidir- o zaman her hadis hakkinda mutlaka Allah'in kitabina uygun düsme[78] sarti aranir. Nitekim zikredilen hadis de bu hususu ortaya koymustur. îtiraz sadedinde tenkit edilen hadisin mânâsi -senedi sahih olsun olmasin- dogrudur. Tahâvî, kitabinda hadisin müskil yönünün beyani hakkinda bu mânâda bir hadis tahric etmistir: Abdülmelik b. Saîd b. Süveyd el-Ensârî - Ebû Hu-meyd ve Ebû Esîd senediyle Rasûlullah söyle buyurmustur: "Benden bir hadis duydugunuz zaman, onu kalpleriniz tanir, tüyleriniz ve tenleriniz ona yatisir ve onu kendinize yakin görürsünüz. Iste ben o hadise hepinizden yakinim. Yine benden bir hadis duydugunuz zaman, kalpleriniz onu yadirgar, tüyleriniz ve tenleriniz ondan ürperir, onun bir münker oldugunu görürsünüz, iste o hadise ben hepinizden daha uzagim.'[79]Yine sözü edilen Abdülme-lik'ten, o da Abbâs b. Sehl'den olmak üzere su rivayeti yapmistir: Übeyy b. Ka'b bir mecliste bulunuyordu. Oradakiler, kimisi zorlastirici, kimisi kolaylastirici olmak üzere Rasûlullah'tançesitli rivayetlerde

bulunuyorlardi. Übeyy b. Ka'b ise susmaktaydi. Onlar rivayetlerini bitirince söyle dedi: "Bre adamlar! Rasûlullah'-tan size ulasan hadis karsisinda, kalp onu tanir, ten ona yatisir ve onu duydugunuzda ümitvar olursaniz, (bilin ki o Rasûlul-lah'tandir Rasûlullah'm sözü olmak üzere onu tasdik edin. Çünkü Rasûlullah hayirdan baska birsey söylemez." Tahâvî, bunun böyle olduguna su âyetleri delil getirmistir: "Inananlar ancak o kimselerdir ki Allah anildigi zaman kalpleri titrer[80]"Rablerinden korkanlarin bu kitaptan tüyleri ürperir, sonra hem derileri hem de kalpleri Allah'in zikrine yumusar ve ya-tisir[81]"Peygambere indirilen Kur'ân'i isittiklerinde gerçegi Ögren-melerinden gözlerinin yasla doldugunu görürsün[82]Bu âyetler, Allah'in kelâmini dinleyen ehl-i imanin tepkisini göstermektedir. Rasûlullah'tan rivayet edilen sözler de (vahye dayanmasi sebebiyle) onun cinsindendir. Çünkü hepsi de Allah katindan olmaktadir. Hadis dinlerken, aynen Kur'ân dinlerkenki ruh haletine girmeleri, o hadisin dogruluguna bir delil olur. Eger hadisi dinlerken böyle bir ruh haletine girmiyorlarsa, o zaman o hadis karsisinda durmak ve arastirmak gerekir; çünkü diger hadislere benzeme-mektedir. Onun söylediginden, hadisin mânâ bakimindan muhalif degil, muvafik olmasi lâzim gelir. Çünkü eger hadis Kur'ân'a muhalif olsaydi, o zaman dinlenirken deriler ürpermez, kalpler yatismaz-di. Çünkü ziddm zidda[83] yatkinligi ve ona uygun düsmesi mümkün degildir. Yine et-Tahâvî, Ebû Hureyre'den su rivayeti yapmistir: Rasûlullah söyle buyurmustur: "Size benden tanidiginiz

ve yadirgamadiginiz bir hadis rivayet edildigi zaman, ben onu desem de demesem de siz onu tasdik edin. Çünkü ben iyi olup kötü olmayani emrederim. Eger size benden yadirgadiginiz ve tanimadiginiz bir rivayette bulunulursa, onu yalanlayiniz; çünkü yadirganan ve taninmayan birseyi ben söylemem.[84] Bunun izahi söyle: Rivayet, eger Allah'in kitabina ve Rasûlünün sünnetine[85]-içerdigi mânânin onlarda bulunmasi suretiyle-uygun düserse, kabul edilir. Çünkü Rasûlullah onu o lafizla söylememisse bile, mânâsini baska bir lafizla söylemis olmaktadir. Kaldi ki Arap olmayan kimseler için Rasûlullah'm sözlerini, onlarin kendi dilleriyle açiklamak caizdir. (Bu da mânânin baska lafizlarla ifade edilmesinin caizligini gösterir.) Eger rivayet muhalif düsüyor, Kur'ân ve sünnet tarafindan tekzip ediliyorsa, o zaman onun atilmasi gerekir ve o rivayetin Rasûlullah tarafindan söylenmemis oldugu anlasilir. Bu da aynen öncekisi gibidir. Bütün bunlardan, hadis degerlendirilirken Kur'ân'a uygun düsüp, ona ters düsmemesi noktasinin göz önünde bulundurulmasinin dogru olacagi sonucu ortaya çikar. Yapilan rivayetlerin sahinligi esas alindigi zaman onlardan maksat iste bu olur. Eger sahih degillerse aleyhimize yine bir sey gerekmez; çünkü kastedilen mânâ dogrudur. Deliller Kitâbi'nin Birinci Tarafinin Ikinci Mesele'sinde verilen izahat da bunun böyle oldugunu ortaya

koymaktadir. O bahiste uygunluk ve ters düsme konularinda yeteri kadar örnek verilmistir. Tevfîk ancak Allah'tandir.

Bu nokta anlasildiktan sonra simdi su noktanin ele alinmasina geçebiliriz: Kitabin sünnete delâlet yönü nasildir? Sünnet, detaylar getirmek suretiyle Kitab'm bir açiklayicisidir. Hal böyle iken Kitap, sünneti kül halinde nasil kapsar? Iste bu sorunun cevabi dördüncü meselenin konusunu teskil edecektir: [86]

**DÖRDÜNCÜ MESELE:**

Allah'a dayanarak diyoruz ki: Bu konuda insanlarin farkli yaklasimlari vardir:

a) Bunlardan biri gerçekten çok geneldir ve sanki o, Kitap'tan, sünnet ile amel etmenin sihhati ve ona tâbi olmanin gerekliligi üzerine delil getirme mecrasina kaymistir. Bu, "Dogru yol kendisine apaçik belli olduktan sonra, Peygamberden ayrilip, inananlarin yolundan baskasina uyan kimseyi, döndügü yöne döndürür ve onu cehenneme sokariz"[87] âyetinden icmâin alinmasi gibi birseydir. Bu yaklasimda olanlardan biri Abdullah b. Mesûd'dur. Rivayete göre Esed ogullarindan bir kadin kendisine gelir ve ona: "Bana ulastigina göre sen falana, falana, dövme yapana ve dövme yaptirana lanet ediyormussun. Ben Kur'ân'm iki kapagi arasinda ne varsa hepsini okudum, fakat senin dedigin seyi görmedim?!" dedi. Abdullah ona: "Peki, 'Peygamber size ne verirse onu alin, sizi neden menederse ondan geri durun, Allah'tan sakinin'[88] âyetini okumadin mi?" diye sordu. Kadin: "Evet okudum" dedi. Ibn Mesûd: "Iste o, odur" dedi.

Bir baska rivayette Abdullah b. Mesûd: "Allah, dövme yapana, dövme yaptirana, kaslarini aldirtana, Allah'in yarattigini degistirerek güzellik için dislerini seyreltenlere lanet etsin!" dedi. Onun bu sözü, Esedogullarindan bir kadina ulasti ve (o gelerek) Ibn Me-sûd'a söyle dedi: "Ey Ebû Abdurrahmân! Bana senin falan falan kimselere lanet ettigin haberi ulasti." Ibn Mesûd ona: "Allah Rasûlüniin lanet ettigine ben niye lanet etmeyecekmisim. O Allah'in kitabinda var" dedi. Kadin: "Ben Kur'ân'in iki kapagi arasinda ne varsa hepsini okudum, fakat onu görmedim?!" dedi. Ibn Mesûd: "Eger onu gerçekten okumus olsaydin elbette görürdün. Allah Teâlâ söyle buyurmaktadir: 'Peygamber size ne verirse onu alin, sizi neden menederse ondan geri durun, Allah'tan sakinin.'[89] dedi."[90]Ibn Mesûd'un kadina "O Allah'in kitabinda var" deyip arkasin-

dan bu sözünü, "Elbet ben (seytan) onlara emredecegim de onlar muhakkak Allah'in yarattigim degistirecekler"[91]âyeti yerine 'Peygamber size ne verirse onu alin, sizi neden menederse ondan geri durun, Allah'tan sakinin[92] âyeti ile açiklamasi, bu âyetin sünnette yer alan herseyi

içermekte oldugunun Ifadesidir.

Ayni yaklasim su olayda da gözükmektedir: Abdurrahmân b. Yezîd, üzerinde elbisesi bulunan ihramli bir kimse görür ve onu bu halden menetmek ister. Ancak o: "Bana, elbisemi çikarttiracak Kur'ân'dan bir âyet getir" diye tutturur. Abdurrahmân da ona:"Peygamber size ne verirse onu alin, sizi neden menederse ondan geri durun. Allah'tan sakinin"[93] âyetini okur.

Yine rivayet edildigine göre Tâvûs ikindi namazindan sonra iki rekat nafile kilardi. îbn Abbâs ona: "Onu birak!" dedi. Ancak o: "Ra-sûlullah onu sadece sünnet edinilmesin diye yasaklamistir" diye karsilik verdi. Ibn Abbâs: "Süphesiz ki Rasûlullah ikindi namazindan sonra namaz kilinmasini yasaklamistir.[94] Bu durumda senin kilmakta oldugun bu namazdan dolayi azaba mi maruz kalacaksin, yoksa sevap mi alacaksin, bilemem. Çünkü Yüce Allah: "Allah ve Peygamberi birseye hükmettigi zaman, inanan erkek ve kadina artik islerinde baska yolu seçmek yarasmaz'[95] buyurmaktadir" dedi.

Rivayete göre el-Hakem b. Ebân, Ikrime'ye ümmüveledlerin[96]durumu hakkinda sorar. Ikrime, onlarin hür olduklarini söyler. el-Hakem: "Ne ile?" diye sorar. O da: "Kur'ân ile" diye cevap verir. Bu kez: "Kur'ân'da ne ile?" diye sorar. Ikrime: "Allah Teâlâ: 'Ey inananlar! Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden buyruk sahibi olanlara itaat edin...[97] buyurmaktadir. Hz. Ömer, buyruk sahibi olanlardandi ve o, bu tür kadinlarin, düsükle de olsa âzâd olacaklarini söylemisti" seklinde cevap verir.

Bu yaklasim, sünnet ile amel etme konusunun deliliendirilme-sine benzemekte hatta bizzat kendisi olmaktadir. Su kadar var ki, bu ugrasida deliller, Kitab'in, sünnette yer alan tafsîlî mânâlara delâleti mecrasina kaydirilmistir.

b) Bir diger yaklasim ulemâca meshur olanidir. Mücmel olarak zikredilen hükümlerin beyani sadedinde gelen asagidaki türden olan hadisler gibi. Bu beyan, ya amelin nasil yapilacaginin belirlenmesi, ya da sebeplerinin veya sartlarinin veya mânilerinin veyahut da sonuçlarinin vb. açiklanmasi seklinde olur.Meselâ Kur'ân'da nassla belirtilmemis bulunan namazlarin vakitlerinin, rükû ve secdelerinin, diger hükümlerinin açiklanmasi, zekâta nisbetle oranlarin, zekât vaktinin, zekâta tâbi mallarin nisaplarinin, zekâta tâbi olup olmayan mallarin belirlenmesi, oruçla ilgili hükümlerin beyan edilmesi gibi. Hadesten ve necasetten taharet, hacc, usûlüne uygun bogazlama (tezkiye), av, yenmesi helâl olanlarin, haram olanlardan ayrilmasi, nikâh hükümleri ve buna bagli olarak talâk, ric'at, zihâr, liân gibi diger konular, ahs-veris ve ilgili hükümler, ceza hukuku ile ilgili kisas vb.

hükümler... evet bütün bunlar Kur'ân'da mücmel olarak gelen esaslarin beyani olmaktadir. "Insanlara indirileni açiklayasin diye sana Kitab'i indirdik[98] âyet-i kerîmesinde ifade edilen husus da bu olmaktadir.

Rivayete göre Imrân b. Husayn bir adama söyle demistir: "Sen ahmak birisin! Sen Allah'in kitabinda ögle namazinin dört oldugunu ve kiraat esnasinda açiktan okunmayacagini bulabilir misin?" Sonra o, namaz, zekât ve benzeri yükümlülükleri saydi ve söyle dedi: "Bütün bunlari Allah'in kitabinda açiklanmis buluyor musun? Allah'in kitabi bunlari müphem birakmistir, sünnet ise onlari açiklamaktadir."

Mutarrif b. Abdillah b. es-Sihhîr'e: "Bize sadece Kur'ân'dan bahsedin" dendigi zaman söyle demistir: "Vallahi biz (hadis rivayeti ile) Kur'ân'a bir alternatif getirme arzusunda degiliz. Ancak bu halimizle biz, Kur'ân'i bizden daha iyi bilen birinin[99] oldugunu göstermek istiyoruz."

el-Evzâî, Hassan b. Atiyye'den söyle dedigini nakleder: "Vahiy Rasûlullah'a [fll^Su] inerdi. Onu tefsir eden sünneti de ona Cibril

getirirdi."

el-Evzâî ise: "Kitab'in sünnete olan ihtiyaci, sünnetin Kitab'a olan ihtiyacindan daha çoktur" derdi. Ibn Abdilberr de: "O bu sözüyle, sünnet Kitap üzerine hükmeder ve ondan muradin ne oldugunu açiklar, demeyi kastetmistir" demistir.

Ahmed b. Hanbel'e: "Sünnet, Kitap üzerine hâkim konumdadir" seklindeki söz hakkinda soruldugu zaman: "Ben bu konuda bu sözü söyleme cesaretini gösteremem. Ancak ben sunu derim: Sünnet Kitab'i tefsir eder ve onu açiklar."

Bu yaklasim, tafsil konusunda maksadi ifadeye en yakin ve bu mânâda ulemânin kullanisinda en yaygin olanidir.

c) Bir diger yaklasim Kitab'in muhtevasini genel olarak tesbit edip, ilave beyan ve serhleriyle birlikte aynisinin sünnette de mevcut oldugunu görmek seklindedir. Söyle ki: Kur'ân-i Kerîm, hem dünya hem de âhiretle ilgili tüm maslahatlarin temini, mefsedetle-rin de defi amaciyla belirlenmesini esas almistir. Daha önce de geçtigi gibi maslahatlar üç kisimdan olusur: 1) Zarûriyyât ve tamamla-

yici unsurlari. 2) Hâciyyât ve tamamlayici unsurlari. 3) Tahsîniyyât ve tamamlayici unsurlari. Daha önce Makâsid bölümünde de ortaya kondugu gibi bunlarin bir dördüncüsü yoktur. Sünnete baktigimiz zaman onun muhtevasinin da ayni sekilde bu üç kismin ötesine tas-madigmi görürüz. Kitap, maslahatin bu üç türünü basvurulacak genel esaslar olarak getirmis, sünnet ise, Kitapta yer alan bu genel esaslara detaylar getirmis ve açiklamalarda bulunmustur. Sünnetin muhtevasi içerisinde sonuç itibariyla

bu üç türe çikmayan hiçbir sey bulunmamaktadir.

Nasil ki bes zarurî esas Kitap'ta genel ilkeler halinde yer almissa, sünnette de detaylariyla açiklanmistir:

Melselâ dinin korunmasi esasini ele aldigimizda bunun özünü üç seyin olusturdugunu görürürüz: Islâm, iman ve ihsan (ihlâs). Su halde bunlarin esasi Kur'ân'da, beyani ise sünnettedir.[100]Tamamlayici unsurlari da üç seydir:

1) Tergîb ve terhîb yoluyla yani kâh ögütle ve müjdeleyerek, kâh sert sözle ve korkutarak dine davette bulunmak,

2) Karsi tavir alanlara ya da onu ifsad etmek isteyenlere karsi cihâd etmek,

3) Onun esasina ariz olabilecek noksanliklari telafi etmek.[101] Bu üç seyin asli Kitap'ta, detayli olarak açiklanmasi ise sünnette yer almaktadir.

Nefsin (can) korunmasi ilkesini üç esas olusturur:

1) Türemenin (tenasül) mesru kilinmasi suretiyle aslinin ikâmesi yani nefse vücut verilmesi.

2) Yokluktan varlik âlemine çiktiktan sonra onun yasantisinin

sürdürülmesi. Bu da ona gida veren ve böylece onu içeriden koruyacak olan yiyecek ve içeceklerle, onu disaridan koruyacak olan giyecek ve barinma yoluyla olur.[102] Bütün bunlar ilke olarak Kur'ân'da mevcuttur, sünnet ise onlara açiklik getirmistir.

Bunlarin tamamlayici unsurlari da üçtür:

1) Onu, zina gibi haram yollarla vücuda getirmeden koruma. Bu türemenin sahih nikâh yoluyla olmasi suretiyle temin edilmistir. Nikâhla ilgili olan talâk, hulu', liân vb. gibi hükümler de bu kisma katilir.

2) Gida olarak kullanacagi seylerin zararsiz olmasini, öldürücü ve ifsad edici olmamasini temin ve bunun için gerekli olan tezkiye (bogazlama) ve av hükümlerinin konmasi.

3) Had ve kisas cezalarinin konmasi, cana ariz olabilecek durumlarin dikkate alinmasi ve benzeri durumlar[103]

Neslin korunmasi esasi da bu kisma[104] girmektedir. Esaslari Kur'ân'dadir ve sünnet onlari açiklamistir.

Malin korunmasi, esasen onun mülkiyete konu olmasi[105] ve tükenmemesi[106] için (ya da yeterli olmaz korkusuyla[107]) üretilip ne-malandirilmasi ilkelerinin dikkate alinmasi demektir. Bu esasin tamamlayici unsurlari ise ona ariz olabilecek durumlarin[108] bertaraf edilmesi ve aslin[109] maruz kalabilecegi tecavüzlerin tazir (zecr), had ve tazminat hükümleriyle telafi edilmesidir.[110] Bunlar hem Kitap'ta hem de sünnette

yer almistir.

Aklin korunmasi, onu bozmayacak seylerin alinmasi yoluyla olur. Bu esas da Kur'ân'da[111] bulunmaktadir. Tamamlayici unsuru ise, (içkide) had, (diger uyusturucu vb. seylerde ise) tazir cezalarinin konulmasidir. Bunun için Kur'ân'da belirlenmis özel bir esas yoktur. Durum sünnette de ayni sekildedir ve konuyla ilgili özel bir hüküm yoktur. Dolayisiyla hüküm ümmetin içtihadina birakilmistir.[112]

Eger irzin korunmasi, muhafazasi zarurî olanlara katilacak olursa (ki öyledir) onun da Kur'ân'da yer alan ilkeleri bulunmaktadir ve sünnet tarafindan açiklanmistir: Liân ve kazf (iftira) hakkindaki hükümlerde oldugu gibi.

Buraya kadar anlattiklarimiz, zarûriyyâtm dikkate alinmasi konusunda bir yaklasim olmaktadir. Makâsid bölümünün bas tara-finda geçen yaklasimi da esas almak mümkündür ve o zaman da maksat yine hasil olacaktir.

Hâciyyât konusuna baktigimiz zaman, orada da durumun ayni ya da yakin bir tertip üzere bidüziyelik arzettigini görecegiz. Çünkü hâciyyât, zarûriyyât etrafinda dönmektedir.

Tahsîniyyât hakkinda söylenecek söz de aynidir.

Kur'ân ve sünnette yer alan seriatin temel ilke ve kaideleri tamamlanmis ve bu konuda eksik hiçbir sey birakilmamistir. Istikra (kapsamli arastirma) da bunu ortaya koymaktadir ve bu durum Kitap ve sünneti bilen kimseler için hiç de zor degildir. Selefi sâlih öyle olduklari için bu durumu açikça belirtmislerdir. Nitekim konu ile ilgili bazilarindan nakiller yapilmisti.

Daha fazla bilgi edinmek isteyen kimse sunu göz önünde bulundurmalidir: Hâciyyâttan olan hükümler hep bir tür genislik getirmek, kolaylastirmak, güçlügü kaldirmak ve rifkla muamelede bulunmak esasi etrafinda döner.

Meselâ dine nisbetle hâciyyât, ruhsatlarin konulmasi konusunda kendisini gösterir. Meselâ taharette teyemmümün getirilmesi ve giderilmesi güç olan pisligin hükmünün kaldirilmasi[113] gibi. Namazda, yolculuk esnasinda kisaltilarak kilinmasi, baygin halde geçirilen zamanlara ait namazin kaza edilmemesi, cem yani iki vaktin birlestirilerek kilinmasi, oturarak ve yan üzere kilinmasi ruhsat hükümleri gibi. Oruçta, yolculuk ve hastalik aninda tutmama ruhsati gibi. Diger ibadetlerde de durum aynidir. Bu gibi konularda eger Kur'ân meselâ teyemmüm, namazin kisaltilmasi ve orucun tutulmamasi gibi konularda oldugu gibi bazi detaylara temas ediyorsa ne âlâ, yok böyle bir temas yoksa, sikinti, mesakkat ve güçlügün (harec) kaldirildigina dair nasslar bu konuda yeterlidir.[114]Dolayisiyla müctehid bu kaideyi isletebilecek ve ona göre kolayliklar getirebilecektir. Sünnet ise, bu isi ilk yapandir.

Hâciyyât, nefsi korumaya nisbetle de çesitli yer ve sekillerde tezahür eder. Bunlardan biri ruhsat mahalleridir: Çaresiz kalan kimsenin lâse yemesi, zekât vb. yollarla yardimlasilmasi, avin -ha-ramligi gerektiren kanin akitilmasi, normal bogazlama ameliyesin-deki gibi gerçeklestirilmis olmasa bile- mubah kilinmasi[115] gibi.

Neslin yani türemenin korunmasina nisbetle nikâh akdinde, diger akitlerde müsamaha edilmeyen bazi durumlara müsaade e-dilmistir: mehir belirlemeden akitte bulunma gibi. Çünkü nikâh konusunda insanlar ahs-veriste oldugu gibi davranmazlar ve burada, diger akitlerde dikkate alinan bilinmezliklerin dikkate alinmasi çesitli sikintilar dogurur. Talâkin sayisinin en fazla üçle sinirlandirilmasi[116], esasen talâkin (bir çözüm-olarak) benimsenmis olmasi[117] hul'[118] ve benzeri hükümler de aile hukuku ile ilgili getirilen ruhsatlardandir.

Malin korunmasina nisbetle ise, az kabul edilebilecek aldanmalar (garar) ile genelde kaçinilmasi mümkün olmayan bilinmezliklerin dikkate alinmamasi seklinde bir ruhsat getirilmistir. Keza selem, arâyâ, karz, suf a, kirâz, müsâkât vb. ruhsatlar getirilmistir. Mallarin biriktirilmesi konusunda genislik gösterilmesi ve ihtiyaç miktarindan daha fazla malin tutulmasinin mesru görülmesi, helâl olmak kaydi ile güzel olan seylerden israfa kaçmadan, pintilige düsmeden itidalli bir sekilde istifadenin caiz görülmesi[119] de bu kabildendir.

Akla nisbetle mükreh yani tehdit altinda olan kimse hakkinda içinde bulundugu sikinti sebebiyle ruhsatlar getirilmis ve tehdidin hükmü kaldirilmistir. Yine bazilarina göre çaresiz durumda kalan (muztar) için de durum aynidir; açlik, susuzluk ve hastalik durumunda nefsinin telef olacagindan korkarsa akim korunmasi esasina illâ da riayet etmesi gerekmez; çünkü nefsin korunmasi akildan daha önce gelir.[120]

Bütün bunlar, "Harec yani sikinti ve güçlük kaldirilmistir" ilkesinin birer tezahürüdür.[121] Çünkü bunlarin çogu ictihâdîdir[122]ve sünnet onlardan Kur'ân'da yer alan küllî esasla ayni durumda olanlari belirlemistir[123] ve bunlar Kur'ân'da mücmel olarak belirlenmis olan genel esasin açiklamasi durumundadir. Bu kabilden olup da Kur'ân'da açiklanan seylere gelince, sünnet onlarin çizmis oldugu sinirin ötesine geçmez ve çerçevesi disina çikmaz.

Tahsîniyyâttan olanlar hakkinda da, hâciyyât hakkinda geçerli olan durumlar aynen geçerlidir. Çünkü bunlarla ilgili hükümler üstün ahlâk telakkisine ve geçerli olan güzel âdetlere dayanirlar. Na--maza nisbetle temizlik sarti gibi. Tabiî bu, taharetin tahsîniyyâttan oldugunu savunanlara göre böyledir. Keza namaz için en güzel elbiselerin giyilmesi, üste basa çeki düzen verilmesi, güzel koku alinmasi vb. durumlar da bu kabildendir. Zekât

verirken ve infakta bulunurken en kaliteli ve güzel olanlarin verilmesi, oruçta yumusaklikla muamele edilmesi böyledir. Nefsin korunmasina nisbetle rifk ve ihsan, yeme ve içme âdabi vb. gibi seyler gibi. Nesle nisbetle esi ya güzellikle tutma ya da iyilikle saliverme, ona karsi baskici ve sikici olmama, iyi davranma vb. gibi. Mala nisbetle onu nefsânî arzulardan uzak olarak elde etme ve hem kazanirken hem de kullanirken takva prensibine riayetkar olma, ihtiyaç sahiplerine ondan harcamada bulunma gibi. Akla nisbetle içkiden uzak durma ve içme kasdi olmasa bile ondan kaçinma gibi. Çünkü Allah Teâlâ, "Ondan kaçinin!" buyurmakta, ondan mutlak surette kaçinilmasini ve uzak durulmasini istemektedir. Bütün bunlar esas olarak Kur'ân'-da mevcuttur. Bunlar, Kitap'ta mücmel veya mufassal olarak ya da her iki biçimde de beyan edilmis, arkasindan sünnet gelerek bütün bu esaslar üzerinde hakimane bir sekilde durmus ve anlasilmasini daha kolay kilacak, baska serhe ihtiyaç birakmayacak sekilde beyan etmistir. Burada gözetilen maksat sadece buna dikkat çekmekten ibarettir. Akli basinda olan kimse, isaret edilen seylerden hareketle sözü edilmeyenleri de kavrayabilir ve onlarin künhüne vakif olabilir. Tevfîk ancak Allah'tandir.

d) Bir diger yaklasim, hükmü gayet açik olan her iki uç tarafin arasinda kalan ictihâd alaniyla -ki bu "Ictihâd" bölümünde ortaya konan husus olmaktadir- usûl ile furû arasinda dönen kiyas sahasina -ki bu da "Kiyas Delili " bahsinde açiklanmistir- bakmadir.

Söze birincisi ile baslayalim:

Söyle ki: Kitap'ta ya da sünnette iki uç hakkinda hükmü belirleyici nass bulunur. Bu iki uç arasi ise, her iki tarafin da ona asilmasi ve kendi hükmüne katma egiliminde olmasi hasebiyle ortada ve içtihada mahal olarak kalir. Bazen bu gibi meselelerde degerlendirme yapma ve bir sonuca ulasma açik ve kolay olur ve o zaman konu müctehidlerin degerlendirmelerine havale edilir. Nitekim "Ictihâd" bölümünde ortaya konulmustur. Bazen de degerlendiricinin idrakinden uzak ya da illetin belirlenmesi imkâni bulunmayan taabbudî bir konu olur. Iste böyle bir durumda Rasûlullah'-tan onun hakkinda bir beyan gelir ve onun iki uçtan falancaya katilacagini ya da ihtiyat tedbiri olmak üzere ya da baska birsey sebebiyle her iki ucun da hükmünü alacagim belirler. Burada kastedilen mânâ iste budur.

Bu noktayi örneklerle açiklamak istiyoruz:

(1)

Allah Teâlâ temiz olan seyleri (tayyibât) helâl, pis ve igrenç olan seyleri de (habâis) haram kilmistir. Bu iki ucun arasinda bunlardan her birine katilmasi mümkün olan pek çok sey bulunmaktadir. Iste Rasûlullah [

aSîiâtu] bu konuda gerekli açiklamalarda bulunmus ve köpek disli olan yirtici hayvanlar ile pençeli kuslari yemeyi yasaklamistir.[124] Yine ehlî eseklerin etlerinin yenilmesini yasaklamis ve onlar hakkinda, "O necistir" buyurmustur. Ibn Ömer'e kirpinin yenilip yenilmeyecegi hakkinda sorarlar. O da: Te!" diye cevap verir ve: "De ki: Bana vahyolunanda onu yiyecek kimse için,

lâse veya akitilmis kan, yahut domuz eti-ki pisligin kendisidir__

ya da Allah'tan baskasi adina kesilmis bir hayvandan baska haram edilmis birsey bulamiyorum[125] âyetini okur. Bunun üzerine birisi: "Süphesiz Ebû Hureyre bu konuda Rasûlullah'tan onun igrenç yaratiklardan biri olduguna dair rivayette bulunmaktadir" deyince Ibn Ömer söyle der: "Eger onu Rasûlullah söylemisse, elbette ki durum onun söyledigi gibidir." Ebû Davud'un kitabinda rivayet ettigi bir hadiste de, "Rasûlullah cellâ-lenin[126] yenilmesini ve sütünü yasakladi[127] denilmektedir. Bu, öylesi bir hayvanin etinde pisligin etkisinin olmasi sebebiyledir. Bütün bunlar pis ve igrenç olan seylerin haram olmasi esasina katilmasi anlamina gelir. Öbür taraftan Rasûlullah keleri, toy kusunu, tavsani ve benzeri seyleri[128]de temiz ve güzel olan seylerin helâl olmasi esasina katmistir.

(2)

Allah Teâlâ, içeceklerden su, süt, bal vb. gibi sarhosluk verici olmayanlari helâl kilmis, içkiyi ise haram kilmistir. Çünkü o, insanlar arasinda kin ve düsmanliga sebep olan aklin izalesi sonucunu dogurmakta, Allah'i anmaktan ve namazdan alikoymaktadir. Bu hükmü belli iki esas arasinda ise, aslinda sarhosluk verici olmayan fakat sarhos etmeye ramak kalan içecekler bulunmaktadir. Bunlar "Dubbâ"[129]"Müzeffet"[130] ve "Nakîr"[131]vb. denilen kaplarda tutulan siralardir.[132] Rasûlullah [ sl£Sfu] bunlari önce, sedd-i zerîa ilkesinden hareketle sarhos edici içkilere katmis ve içilmesini yasaklamistir. Sonra mesele üzerinde tekrar durarak "esyada asil olan ibâhadir" prensibinden hareketle bunlarda da aslî hükmün su ve balda oldugu gibi mübahlik oldugu noktasindan hareketle söyle buyurmustur: "Ben size daha önce sira (nebîz) edinmenizi yasaklamistim. Simdi ise sira edinebilirsiniz. Her sarhosluk verici nesne haramdi?."[133] Bu durumda azicik sarhosluk veren seyin durumu aslî haramlik (ile mübahlik) arasinda kalmisti. Bunu açiklamak üzere de: "Azi sarhosluk verenin çogu da haramdir"[134] buyurmustur. (Üzüm ile hurma, ya da kuru üzüm ile yas üzüm veya kuru hurma ile yas hurma gibi) iki ayri maddeden elde edilen siranin yasaklanisi da, "Dubbâ" ve "Müzeffet" gibi kaplarda sira tutulmasi yasaginin gerekçesine baglidir.[135] Bu ve benzeri meseleler, hükmü belli olan iki esas arasinda dönüp dolasmaktadir. Bu durumda Rasûlullah'tan gelen beyan, onlarin iki esastan hangisine dahil olduklarini göstermekten

ibaret olmaktadir.

(3)

Allah Teâlâ, egitilmis av hayvaninin sahibi için tuttugu avi helâl kilmistir. Bundan egitilmis olmayan hayvanin tuttugu avin helâl olmayacagi hükmü de bilinir. Çünkü egitilmemis bir hayvan avi sirf kendisi için tutar. Simdi hükmü belli olan bu iki esas arasinda egitilmis olan bir av hayvaninin tuttugu ve birazini da yedigi avin hükmü kalmaktadir. Hayvanin egitilmis olmasi, avi sahibi için tutmus olmasini gerektirir. Yemesi ise, onu sahibi için degil kendisi için tutmus oldugu anlamina gelir. Bu durumda iki esas tearuz eder. Iste bu anda sünnet gelerek hükmü beyan eder: Rasûhillah bu konuda söyle buyurur: "Eger yerse, sen yeme; çünkü ben onu sadece kendisi için tutmus olmasindan korkarim."[136] Baska bir hadiste: "Eger avi öldürür ve ondan birsey yemezse, onu mutlaka senin için tutmus demektir"[137] buyurur. Bir baska hadiste ise: "Köpegini gönderdin ve besmele de çektiysen, ondan yese bile tuttugu avi ye.'[138] buyurmustur. Bütün bunlar hükmü belli olan iki uç asla dönmekten baska birsey degildir.

(4)

Ihramli bir kimseye mutlak surette av hayvani öldürmesi yasaklanmistir. Kasitli öldüren ihramli bir kimseye ceza gerekecegi hükmü de getirilmistir. Ihramli olmayan bir kimse için de mutlak surette helâllik hükmü konulmustur; dolayisiyla ihramli olmayan bir kimsenin av hayvani öldürmesi halinde birsey (ceza) gerekmemektedir. Bu iki belli hüküm arasinda ihramli bir kimsenin hata yoluyla av hayvani öldürmesi durumunun hükmü meçhul kalmaktadir. Iste bu konuda sünnet gelerek, hata ile kasitli Öldürmenin arasinda bir fark olmadigini belirtmistir. Zührî söyle demistir: "Kur'ân, kasten öldüren kimseye ceza hükmünü getirmistir. Ceza, hata yolu ile Öldürmede de sünnetin hükmü olmaktadir." Zührî, âlimler içerisinde sünneti en iyi bilenlerden biridir.

(5)

Her türden olan helâl ve harami Kur'ân beyan etmistir. Bu ikisi arasinda ise durumlari belli olmayan seyler vardir ve bunlar hem helâl hem de haram tarafinin hükmünü alabilir. Iste bu konuda Rasûhillah [ ")^fâ^tul devreye girerek durumu hem icmâlî olarak hem de detayli bir biçimde açiklamistir. Icmâlî olarak söyle açiklamistir: "Haram bellidir, helâl bellidir; bu ikisi arasinda ise durumlari belli olmayan süpheli seyler vardir... "[139] Ikinci kisimdan açiklamasina ise sunlari örnek gösterebiliriz: Abdullah b. Zem'a hadisinde, (yargi yoluyla Zem'a'ya ait olduguna hükmettigi çocuk hak-kinda) (Zem'a'nin kizi olan) Sevde validemize (ki hükme göre kardes oluyorlar): "Ey Sevde! Onun yaninda Örtün!" buyurmustur. Çünkü her ne kadar çocugun Zem'a'ya ait olduguna hükmetmisse de, (onun kendisinden

oldugunu iddia eden) Utbe'ye benzer oldugunu görmüstü.[140]Av konusunda Adiy b. Hatim hadisinde ise Rasûlullah söyle buyurmustur: "Köpeklerine baska bir köpek karisirsa, tutulan avi yeme! Bilemezsin belki de senin olmayan köpek tutmustur."[141] Içerisine çesitli hayiz bezi, pislik vb. seyler atilan Bidâ'a kuyusu hakkinda da: "Allah Teâlâ, suyu temiz olarak yaratmistir; onu hiçbir sey pis kilamaz"[142] buyurmus ve onun hükmünü iki taraftan birine yani temizlik hükmüne katmistir.[143] Av hakkinda: "Gözünün önünde öleni ye[144], yaralanip kaçan ve daha sonra Öleni birak![145]buyurmustur. Süt haramligi konusundaki Ukbe b.. Haris hadisinde söyle anlatilir. Bu zat evlenmek istedigi zaman siyah bir kadin gelerek hem kendisini hem de evlenmek istedigi kadini emzirdigini söyler. Bunun üzerine bu sahâbî dogru Medine'ye hareket eder ve olanlari Rasûlullah'a anlatir. Bunun üzerine Rasûlullaht': "Nasil olabilir?! Kadin her i-kinizi de emzirdigini iddia etmektedir. Onu birak!" buyurur.[146] Buna benzer daha pek çok örnek vardir.

(6)

Allah Teâlâ zinayi haram kilmis, evlenmeyi ve cariyelerle iliskide bulunmayi helâl kilmistir. Mesru sekle muhalif aktedilen nikâh hakkinda ise sükût geçmistir. Çünkü böylesi bir akit, ne gerçek bir nikahtir, ne de tam bir zina iliskisidir. Iste bu gibi konularda, bazi uygulamalarin hükmünü bildirmek üzere sünnet gelmis, sünnetin açiklik getirmedigi diger sekiller ise[147] ya mutlak surette, ya da bazi hallerde iki asildan birine katilmasi, veya baska bir durumda diger asla katilmasi konusunda içtihada mahal olmak üzere kalmistir. Hadiste söyle gelmistir: "Hangi kadin velisinin izni olmadan nikâhlanirsa, onun nikâhi bâtildir, onun nikâhi bâtildir, onun nikâhi bâtildir. Eger zifaf gerçeklesmisse, kocanin kadindan istifadesi karsiliginda ona mehir vermesi gerekir.[148] Fâsid diger nikâhlarla ilgili olarak sünnette yer alan diger hadisler için de edilecek söz aynidir.

(7)

Allah Teâlâ, deniz hayvanlarini temiz olan seyler arasinda olmak üzere helâl kilmis, Iaseyi de haram olan igrenç seyler arasinda saymistir. Bu iki ucun arasinda deniz ölüsünün hükmü belirsiz kalmistir. Acaba denizde kendiliginden ölen bir hayvanin hükmü nedir? Iste bu konuya sünnet isik tutmus ve Rasûlullah konuyla ilgili olarak: "Denizin suyu temiz, ölüsü helâldir"[149] buyurmustur. Bazi hadislerde de söyle buyrulmustur: "Iki ölü helâl kilinmistir: balik ve çekirge."[150] Öbür taraftan Rasûlullah , deniz tarafindan karaya vuran ve Ebû Ubeyde tarafindan getirilen (balik)tan da yemistir.

(8)

Allah Teâlâ taammüden islenen cinayetlerde cana can, dise dis olmak üzere

hem canlar hem de organlar için kisas hükmünü koymus ve bu meyanda söyle buyurmustur: "Orada onlara cana can, göze göz, buruna burun, kulaga kulak, dise disle ve yaralara karsilikli ödesme (kisas) yazdik."[151] Hata yoluyla islenen cinayetler hakkinda ise: "Mü'min bir köle azadi ve ailesine ödenecek diyet gerekir"[152] buyrugu ile diyet hükmünü getirmistir. Rasûlullah da insallah ileride gelecek[153] olan sekil üzere organ diyetlerini belirlemistir. Bu durumda her iki ucun hükmü belirlenmis, bu ikisi ortasinda anne karnindan bir darbe vb. sonucunda düsürülen ceninin hükmü müskil bir hal almistir. Çünkü bir taraftan diger organlar gibi annesinin bir parçasi durumundadir; öbür taraftan bakildigi zaman hilkat itibariyla tam bir insan sayilabilmektedir. Iste bu müskil durumun hükmünü sünnet açiklamis ve hükmün "gurre"[154] oldugunu ve tam olarak her iki tarafa da benzemedigi için nevi sahsina münhasir bir hükmü bulundugunu belirtmistir.

(9)

Allah Teâlâ meyteyi yani usûlüne göre bogazlanmadan ölmüs hayvani haram, usûlüne göre bogazlanmis hayvani da helâl kilmistir. Bogazlanmis bir hayvan karnindan ölü olarak çikan yavrunun hükmü, bu iki esas arasinda kalmakta ve her iki tarafin da hükmünü alabilecek durumdadir. Vaziyet böyle iken Rasûlullah ["^»if^1"] : "Yavrunun bogazlanmasi, annesinin bogazlanmasidir"[155] buyurmus ve yavrunun annesinin bir parçasi sayilmasi tarafini, onun müstakil bir varlik oldugu tarafina tercih etmistir.

(10)

Allah Teâlâ miras âyetinde: "Eger kadinlar ikinin üzerinde ise, birakilanin üçte ikisi onlarindir. Sayet bir ise yarisi onundur"[156] buyurmaktadir. Bu âyete göre iki kizin durumu beyan edilmis olmamaktadir (raeskûtun anh). Onlarla ilgili hükmün belirlenmesi sünnete kalmis ve onlar da, ikiden fazla kizin hükmüne katilmislardir. [157]Nitekim el-Kâdî Ismail böyle zikretmistir.

Buraya kadar verilenler konu ile ilgili örneklerdir ve bunlar degerlendirilmek suretiyle digerleri hakkinda da bir hükme ulasmak mümkündür. Çünkü konu düsünen kimse için gayet açiktir ve sonuçta bunlar, hükmü nasslarla belirlenmis olan iki uçtan birine ya da ayni anda her ikisine de birden katmak demektir ve hiçbir zaman bu iki uç esasin disina çikilmasi söz konusu degildir.[158]Simdi de kiyas alanina giren hadisler üzerinde duralim: Kur'-ân-i Kerîm'de bazi esaslar vardir ki bunlar, benzeri durumlarin hükmünün de kendi hükümleri gibi olduguna isarette bulunur ve bunlarin mutlak olarak zikredilmeleri bazi kayitli olanlarin da onlar gibi oldugunun anlasilmasini saglarlar. Bu durumda sünnetin konu ile ilgili beyanina dayanilarak fer'î meselelerin tefrîine gidilmeksizin bu esaslarla yetinilir. Bu yaklasim, makîsun aleyhin -her ne kadar hâss olsa da- mânâ bakimindan

âmm olmasi esasindan hareketle olmaktadir. Bu konunun izahi Deliller bahsinde geçmisti.[159] Durum böyle olunca konuyu söylece özetlememiz mümkün olacaktir: Kur'ân'da bir asil bulundugu zaman, sünnet ya onun mânâsinda olani, ya ona katilacak olani veya ona benzer olani ya da ona yakin olam getirmis olacaktir. Ifade edilmek istenen mânâ iste budur. Burada Rasûlullah'in söz konusu hadisi kiyas yoluyla[160] ya da vahye müsteniden söylemis olmasi arasinda bir fark yoktur. Her halükârda o söz, bizim zihinlerimizde makîs (kiyas yapilan) mecrasinda algilanacak, Kitap asli -Deliller bölümünün basinda[161]zikredilen mânâ itibariyla- onu da kapsamis olacaktir. Konu ile ilgili, çesitli örnekler verilecektir:

1.

Allah Teâlâ, ribâyi[162] ve hakkinda, "Elbette alis veris de ribâ gibidir"[163] dedikleri cahiliye ribasini haram kilmistir. Cahiliye ri-basmdan maksat, alacaklinin borçluya: "Ya borcunu ödersin ya da arttirirsin" demesi ve onun da kabul etmesi suretiyle borcun yeni bir borç karsiliginda feshedilmesidir. "Eger tevbe ederseniz anaparaniz sizindir. Böylece ne haksizlik etmis, ne de haksizligi ugratilmis olursunuz"[164] âyeti de buna delâlet etmektedir. Rasûlullah Söyle buyurmustur: "Cahiliye ribâsi kaldirilmistir. Kaldirdigim ilk ribâ da Abdulmuttalip oglu Abbâs'in ribâsidir; onun hepsi kaldirilmistir."[165]Durum böyledir ve bu nasslarda söz konusu olan yasak, karsiliksiz olan bir fazlalik yüzündendir. Sünnet iste bu noktayi göz önünde tutarak, karsiliksiz fazlaligin her türlüsünü yasagin kapsamina sokmustur. Bu meyanda olmak üzere Rasûlullah Söyle buyurmustur: "Altin altin ile, gümüs gümüs ile, bugday bugday ile, arpa arpa ile, hurma hurma Ile, tuz tuz ile (mübadele edildiginde) misli misline, dengi dengine ve elden ele olacaktir. Kim artirir veya fazla alirsa süphesiz o ribâ almis I vermis olur. Bu siniflar muhtelif oldugu zaman, elden ele olmak kaydi ile istediginiz gibi alip satin!" Hadisin son cümlesinde siniflarin muhtelif olmasi halinde söz konusu olan nesî'e ribasi[166] da yasak kapsamina eklenmistir. Çünkü bedellerden birinin ertelenmesi, (genelde) karsiliksiz bir fazlalik anlami tasir. Menfaat celbeden her türlü selef yani borç iliskileri de yine bu mânâ içine girmektedir. Söyle ki: Nesîede yani bedellerden birinin veresiye olmasi halinde cinsin kendi cinsi karsiliginda satilmasi, birseyin kendisini yine kendine bedel tutma kabilindendir. Çünkü her ikisinden elde edilecek fayda birbirine yakindir. Bu durumda bedellerden birinin fazla olmasi, karsiliksiz bir ziyadelik anlamina gelir.[167] Bu ise yasaktir.iki bedelden birinin veresiye olmasi, âdeten ancak kiymette bir zi-yadeligin olmasi halinde olur. Zira elde pesin olan birseyin, kendi cinsinden veresiye bir sey ile mübadelesi, ancak elde pesin olandan veresiye olanin daha kiymetli ve üstün olmasi halinde söz konusu olur. Dolayisiyla bu, akdin yasaklanmasini gerektiren bir fazlaliktir. Geriye su soru kaliyor: Peki, nakdeyn yani altin ve

gümüs ile gida maddeleri disinda kalan diger mallarin bu tür satisi niçin caizdir de bunlarmki caiz degildir?! Iste bu nokta, müctehidlerce ayirimi zor ve kapali olan bir konudur ve bu simdiye kadar mânâsi[168] henüz açiklik kazanamamis en kapali meselelerden biri olma özelligini hâlâ korumaktadir. Bu yüzden sünnet konuya müdahale ederek müctehidlerce bulunup ortaya çikarilmasi ve digerlerinden ayrilmasi imkânsiz olan bu meseleye açiklik getirmistir.[169] Eger bu konu da, diger konular gibi açik olsaydi, digerleri gibi bu da mücte-hidlerin görüs ve degerlendirmelerine havale edilirdi.Iste böyle bir konu, kiyastaki asil ile fer' mecrasinda câri[170] olmaktadir. Düsün!

2.

Allah Teâlâ, nikâhta ana ile kizin[171] ve iki kizkardesin bir arada tutulmasini haram kilmis ve: "Bunlarin disinda kalanlar size helâl kilindi"[172] buyurmustur. Rasûlullah da, kiyas kabilinden olmak üzere bir kadin ile teyzesinin ya da halasinin ayni nikâh altinda bir arada (cem) tutulmasinin haram olacagi hükmünü getirmistir. Zira Allah Teâlâ'nin, sözü edilen kadinlarin ayni nikâh altinda cem edilmesini haram kilmasini gerektiren illet bura-da da mevcuttur. Bu hükmü getiren hadiste Rasulullah"Çünkü eger siz bunu yaparsaniz, akrabalik iliskilerini koparmis olursunuz"[173] buyurmustur. Bilindigi gibi hükmün ta'lîli, kiyasin yönüne isaret eder.

Allah Teâlâ, temiz suyu belirlerken, onun gökten indirip yeryüzüne yerlestirdigi su oldugunu ifade buyurur. Böyle bir niteleme, deniz suyu hakkinda gelmemistir. Iste bu konuda sünnet gelerek, onun da diger sular gibi oldugunu belirtmis ve: "Denizin suyu temiz, ölüsü helâldir"[174] buyurarak onun hükmünü diger sularin hükmüne katmistir.v

4.

Can diyetini Allah Teâlâ Kur'ân'da zikretmistir. Organlarin diyetinden ise söz etmemistir. Bu konuda aklen kiyas yürütülmesi zordur. Iste bu yüzden hadis devreye girerek konuyu aydinlatacak sekilde organ diyetlerini açiklamistir. Bu durumda hadis, bir nevi durumu müskil olan kiyas mahiyetindedir. Dolayisiyla mutlaka ona basvurmak ve onun parelelinde yürümek gerekecektir.

5.

Allah Teâlâ, miktarlari belli olan miras paylarini açiklamistir. Bunlar: Yarim, dörtte bir, sekizde bir, üçte bir, altida bir olarak belirlenen paylardir. Asabenin mirasini ise sadece isaret yoluyla zikretmistir. Bu meyanda ana babadan bahsederken: "Çocugu yoksa, anasi babasi ona varis olur; anasina üçte bir düser"[175] çocuklardan bahsederken: "Erkege iki disinin hissesi

vardir"[176] buyurur. Kelâle âyetinde de: "(Ölen) kizkardesin çocugu yoksa, (erkek kardes) ona tamamen vâris olur... Eger mirasçilar erkek ve kadin kar-deslerse, erkege iki disinin hissesi kadar vardir"[177] buyurur. Bu âyetler, belirlenmis miras paylari alindiktan sonra geri kalan kismin asabeye ait olacagini gerektirir. Geriye mesele olarak burada ismi geçmeyen dede, amca, amca oglu vb. gibi erkek akrabalarin durumu kalmaktadir. Iste bu konuda Rasûlullah devreye girerek: "Belirlenmis paylari sahiplerine verin! Geriye kalan kisim ise, en yakin erkege aittir"; bir baska rivayette: "En yakin erkek asabeye aittir"[178] buyurarak onlarin durumunu da Kur'ân'da zikri geçen erkeklerin hükmüne katmistir. Böylece Rasûlullah , bizzat Kur'ân'da belirtilmis olan asla, ihtiyaç duyulan (ve muhtemelen ictihâd ile de ulasilamayacak olan) diger erkek akrabalarin durumunu da katmistir.

6.

Allah Teâlâ, süt haramligi ile ilgili olarak: "Sizi emziren anneleriniz ve süt kizkardesleriniz size haram kilindi"[179] buyurmustur. Rasûlullah ise, nesep dikkate alindigi zaman kimler haram oluyorsa, süt yoluyla onlarin da haram olacagini belirtmis ve böylece hala, teyze, erkek kardes kizi, kiz kardes kizi vb. kimselerin hükmünü, Kur'ân'da geçen iki grubun hükmüne katmistir. Bu katma yolu, kiyas ile katma yolu olmaktadir. Zira burada söz konusu olan, (asil ile fer') arasinda fark olmadigi belirtilerek yapilan kiyas kabilinden olmaktadir ve buna bizzat sünnet de deginmistir.[180]Zira bu konu Rasûlullah'in disinda kalan müctehidler için tereddüde mahal olacak ve "Acaba bu konu taabbudî midir? Yoksa içtihadi midir?" tartismasi hep açik kalacak ve bir çözüme ulasilamayacakti. Iste Rasûlullah bunu öngörmüs ve konu ile ilgili olarak: "Süphesiz ki Allah Teâlâ, nesepten dolayi haram kildi-gini sütten dolayi da haram kilmistir"[181] buyurmustur. Bu mânâda daha baska hadisleri de vardir. Sonra haramlik hükmünde kadinlara erkekleri de katmistir. Çünkü haramligi doguran süt, kadinda kocasinin iliskisi sonucunda olusmaktadir. Süt sebebiyle kadin anne olduguna göre, sütün sahibi olan erkegin de hiç süphesiz baba olmasi gerekecektir.

7.

Allah Teâlâ, Mekke'yi Hz. Ibrahim'in"Rabbim!Burayi güvenli bir belde kil!"[182] seklindeki duasi sebebiyle kutsal (haram) kilmis ve: "Bizim Mekke'yi güvenli ve kutsal bir belde kildigimizi görmediler mi?"[183] buyurmustur. Böylece Allah Teâlâ, Mekke'yi kutsal belde kilmistir. Rasûlullah da, aynen Hz. Ibrahim'in Mekke için yaptigi duasini bir misli fazlasiyla beraber[184] Medine için yapmistir. Allah Teâlâ da onun bu duasini kabul ederek Medine'nin iki tasligi arasindaki alani kutsal belde (harem) kilmistir. (Rasûhillah söyle buyurmustur: "Ben Medine'nin iki

tasligi arasini agaci kesilmemek, avi öldürülmemek ' üzere kutsal belde ilân ediyorum.[185] Bir baska rivayette de: "Eger Medinelilere biri bir kötülük etmek isterse Allah onu cehennemde kursun eritir gibi yahut suda tuz eritir gibi eritir[186] buyurmustur, Baska bir rivayette de söyle buyurur: "Medine kutsaldir; dolayisiyla orada kim bir bidat çikarir veya bir bidatçiyi barindirirsa, Allah'in, meleklerin ve bütün insanlarin laneti onun üzerinedir. Kiyamet gününde onun ne farzi ne de nafilesi (veya onun ne tevbesi ne de fidyesi) kabul edilmez."[187]Ayni ibare Hz. Ali'nin sahifesinde de yer almaktadir.[188] Burada görülen sey, Medine'nin kutsallik bakimindan Mekke'ye katilmasidir. Âyette Mekke hakkinda söyle buyu-rulur: "Dogrusu inkâr edenleri, Allah'in yolundan, yerli ve yolcu bütün insanlar için esit kilinan Mescid-i Haram'dan alikoyanlari ve orada zulüm ile yanlis yola saptirmak (ilhâd) isteyeni, can yakici bir azaba ugratiriz."[189] Bu âyette geçen "ilhâd" kelimesi, haktan zulme dogru meylin her türlüsünü ve bütün türleriyle yasak olan seylerin islenmesini içine alir. Nitekim sünnet âyeti bu sekilde tefsir etmistir. Bu mânâda Medine de onun hükmüne katilmis olmaktadir.

8.

Allah Teâlâ, "Erkeklerinizden iki sahit tutun; eger iki erkek bulunmazsa, sahitlerden razi olacaginiz bir erkek, -biri unuttugunda digeri ona hatirlatacak- iki kadin olabilir"[190] buyurmakta ve mâlî konularda bir erkegin yaninda iki kadinin sahitligini kabul etmektedir. Bundan kadinlarin sahitliklerinin zayifligi ortaya çikmaktadir. "Akil ve dini noksan olanlardan hiç birinin akilli bir kimseye sizin kadar galebe çaldigini görmedim"[191]sözünde de bu noktaya isarette bulunmustur. Akil noksanligini, iki kadinin sahitliginin bir erkegin sahitligine denk sayilmasi seklinde izah etmistir. Bu husus Kur'ân'la sabit olmus ve "biri unuttugunda digeri o-na hatirlatacak" buyurulmdda da orlarin sahitlik konusunda erkegin derecesinden daha asagi bir mertebede oldugu ortaya çikmistir. Iste bu noktadan hareketle Rasûlullah bir sahitle birlikte yemini de âyette zikre dil enla*in hükmüne katmis ve bu yolla hükim-de bulunmustur.[192] Çünkü insanlarin haklarinin yenmesinde ve yerine getirilmesinde yeminin de bir yeri vardir ve Allah Teâ-lâ bu konuda söyle buyurmaktadir: "Allah'in ahdini ve yeminlerinizi az bir degere degisenlerin, iste onlarin, âhirette bir paylari yoktur.."[193]Böylece bir sahit ile yemin, kiyasta iki erkek sahit ya da bir erkek ile iki kadin sahit yerine geçmistir. Ancak bu herkesin kavrayama-yacagi bir kapalilikta oldugu için sünnet onu açiklamistir.

9.

Allah Teâlâ, rakabe mülkiyetinin satisini Kur'ân'da zikretmis ve onu helâl kilmistir. Bazi seyler hakkinda olmak üzere icâreden de bahsetmistir.

Mesela: "Onu getirene bir deve yükü (ödül) vardir"[194] âyetinde "cuTdan[195]"Kim fakir ise uygun bir sekilde yesin"[196] âyetinde yetim malinin idaresi hakkinda icâreden, "Zekât islerinde çalisanlara..."[197]âyetinde zekât memurlugundan ve daha baska menfaatler[198] üzerine yapilan icâreden söz etmis, diger menfaatler hakkinda bir hüküm getirmemistir. Sünnet ise, bu konuda mutlak cevaz hükmünü getirmis ve insan, hayvan, ev ve arazi gibi her türlü rakabe menfaatlerinin icareye konu olabilecegini belirtmistir. Rasûlullah, bu konuda birçogunun durumunu beyan buyurmus, digerlerini de ictihâd müessesesine havale etmistir. Bu ise, seriatta muteber olan kiyas alani olmaktadir. Bu konuda Rasûlullah'in özel olarak kiyasta bulunmayi kastetmis o-lup olmamasi bizim açimizdan önemli degildir. Çünkü bunlarin hepsi sonuç itibariyla hangi sekilde olursa olsun Allah'in kendisine indirmis oldugu seylerin açiklanmasi amacina çikmaktadir.

10.

Allah Teâlâ, Hz. Ibrahim ile ilgili olarak onun rüyasindan bahsetmis ve buna istinaden oglunu bogazlamaya giristiginden söz etmistir. Keza Hz. Yûsufun ve iki gencin rüyalarindan bahsetmistir. Bunlar dogru (sâdik) rüyalardi; ancak bütün rüyalarin dogru olduguna dair bunda bir delalet yoktu. Rasûlullah i?te bu konunun hükmünü beyanla her sâlih kimsenin görecegi sâdik rüyanin, nübüvvetin (kirk alti) cüzündün bir cüz oldugunu ifade etti.[199] Yine o, rüyalarin birer müjde (mübessir) olduklarini ve kisimlari oldugunu[200] ve buna benzer diger hükümlerini beyan buyurdu. Böylece rüyalarin onun tarafindan bu sekilde degerlendirilmesi, diger rüyalarin da Kur'ân'da zikredilenlerin rüyalarina katildigi anlamini içermis olmaktadir. Kiyasta yapilan sey de iste budur. Bu konuda örnek pek çoktur. Bu kadarla yetiniyoruz.

e) Bir diger yaklasim da, Kur'ân'm çesitli delillerinden ortaya çikan toplu mânâlarin dikkate alinmasidir. Deliller çesitli mânâlar hakkinda gelmis olabilir; ancak onlarin hepsini -mesâlih-i mürse-le ya da istihsândakine benzer- bir mânâ kapsar halde bulunur.Sünnet de iste bu kapsamli mânânin bir geregi olarak gelir. Böylece bilinir ya da zannedilir ki, söz konusu kapsamli mânâ o cüzlerin toplamindan çikarilmistir. Tabiî bu, sünnetin sadece Kitab'in açiklanmasi için geldigini gösteren delilin sihhati üzerine bina edilmis olmaktadir. Bu yaklasimin örnegi, "Serî Deliller" bölümünün basinda "Zarar vermek ve zarara zararla mukabele etmek yoktur[201] hadisinin mânâsinin Kitap'tan çikarilmasi sirasinda geçmisti.[202] Bu mânâda bulunan diger hadisler de bu kisma girer. Burada tekrara gerek görmüyoruz.

f) Bir diger yaklasim da, hadislerin detaylarinin -her ne kadar ilave

beyanlar içerse de- Kur'ân'in tafsilati içerisinde bulundugu yaklasimidir.[203] Ancak bu yaklasim sahiplerinin her halükâr- [49] da sünnette yer alan her mânânin -bir baska açidan[204]degil de sadece lügavî vaz' açisindan- bizzat Kur'ân'da isaret edilmis ya da açikça deginilmis oldugunu isbat etmesi gerekir. Bu yaklasimla ilgili önce örnekler verelim, sonra da dogru olup olmadigina bakalim:

Konu ile ilgili çesitli örnekler vardir:

1) Bid'î talâkla ilgili Ibn Ömer hadisi: Ibn Ömer, hayiz halinde iken karisini bosamisti. Rasûlullah Hz. Ömer'e: "Ona emret, karisina dönsün, sonra temizleninceye kadar biraksin, sonra hayiz görsün, sonra temizlensin, sonra isterse tutsun, isterse ona yanasmadan Önce bosasin. Allah Teâlâ'nin kadinlarin bosanma-

sinda dikkate alinmasini emrettigi iddet iste budur" buyurdu.[205]Rasûlullah bu sözüyle Allah Teâlâ'nin: "Ey Peygamber! Kadinlari bosayacaginizda, onlan iddetlerini gözeterek bosayin![206] emrini kastet-

mektedir.

2) Fâtima bt. Kays hadisi: Rasûlullah bu kadin (kocasi Ebû Amr b. Hafs tarafindan) bâin talâk ile bosandigi zaman kendisine ne mesken ne de nafaka bagladi.[207] Halbuki bâin talâk ile bosanmis kadinlarin, nafaka haklari yoksa da mesken haklari bulunmaktaydi. Çünkü bu kadin kötü huylu biriydi ve dili ile ailesine ezâ veriyordu. Rasûlullah'm Du uygulamasi,"Apaçik bir hayasizlik yapmalari hali hariç evlerinden çikarmayin"[208] âyetinin tefsiri olmaktadir.

3) Sübey'a el-Eslemî hadisi: Bu kadin, kocasinin vefatindan on bes gün sonra dogurdu ve Rasûlullah kendisine artik evlenebilecegini bildirdi. Böylece bu ha-

dis, "Içinizden ölenlerin geride birakmis oldugu esler, 'kendi kendilerine dört ay on gün beklerler"[209] âyetinin, hamile olmayan kadinlara mahsus oldugunu açiklamis oldu. "Hamile olanlarin iddeti, dogurmalari ile tamam-lanir"[210] âyeti ise, hem bosanmis hem de kocasi ölmüs kadinlar için genel (âmm) olmaktadir.

4) Ebû Hureyre hadisi: "Ama zulmedenler, kendilerine söylenmis olan sözü baska sözle degistirdiler"[211]âyeti hakkinda Ebû Hureyre: "Israilogullari 'Hitta' sözcügü yerine 'Habbe fi sa're' demislerdir" der.[212]

5) Câbir hadisi: Rasûlullah Mekke'ye geldigi zaman Kabe'yi yedi defa tavaf etmis, "Ibrahim'in makamini namaz kilma yeri edinin"[213] âyetini okuyarak, Makam'in arkasinda namaz kilmis, sonra Hacerü'1-Es-ved'e gelerek onu selâmlamis; daha sonra da (sa'ye baslamak üzere) "Allah'in basladigi (Safa) ile baslariz" buyurarak: "Süphesiz ki Safa ve Merue,

Allah'in nisanele-rindendir"[214] âyetini okumustur.[215]

6) Nu'mân b. Besîr hadisi: Rasûlullah "Rabbiniz buyurdu ki: Bana dua edin, size icabette bulunayim..."[216] âyeti hakkinda: "Dua, ibadettir" buyurmus ve âyeti sonuna kadar okumustur.[217]

7) Adiyy b. Hatem hadisi: Bu zat söyle demistir: "Tan yerinde[218], beyaz iplik, siyah iplikten sizce ayird edilinceye kadar yiyin, için[219]âyeti inince Rasûlullah bana: "Süphesiz (âyetteki ipliklerden) maksat gündüzün aydinligi ile, gecenin karanligidir" dedi.[220]

8) Semüre b. Cündüb hadisi: Rasûlullah: "Salû-tu'l-vustâ" ikindi namazidir" buyurmustur. Keza Hendek savasi sirasinda: "Allah'im! Onlarin kabirlerini ve evlerini ates doldur; çünkü onlar bizi günes batincaya kadar 'salâtu'l-vustâ'dan (yani ikindi namazindan) alikoydular" buyurmustur.[221]

9) Ebû Hureyre hadisi: Rasûlullah söyle buyurmustur: "Cennette bir kamçi kadarcik yer, elbette dünyadan ve dünyada olan her seyden daha hayirlidir. Isterseniz: 'Atesten uzaklastirilip, cennete sokulan kimse artik kurtulmustur[222]âyetini okuyun."[223]

10) Kebâir yani büyük günahlar hakkindaki Enes hadisi: Rasûlullahbu konuda söyle buyurmustur: "Allah'a sirk kosmak, ana babaya isyan etmek, cana kiymak ve yalan söylemek.'[224] Bu konuda daha baska hadisler vardir ve onlarda da büyük günahlarin zikri geçmektedir. Hepsi de sonuç itibariyla: "Size yasak edilen büyük günahlardan kaçinirsaniz.[225] âyetinin tefsiri mahiyetindedir.Bu türden olan sünnet çoktur.

Ancak Kur'ân, bu yaklasimi destekleyecek gibi degildir. Hadislerde geçen her konuya Kur'ân'in dogrudan deginmesi veya Arab'in kullandigi lügavî vaz' açisindan onlara isarette bulunmasi mümkün degildir. Bu konuda ilk sahit namaz, hacc, zekât, hayiz, nifas, luka-ta, kirâz, müsâkât, diyet, kasâme ve benzeri sayilamayacak kadar çok olan durumlardir (ve bütün bunlar, bu yaklasim sahiplerinin iddia ettigi gibi sünnetin, Kur'ân nasslarini husûsî beyan tarzinda geldigi konular olmaktan uzaktir). Bu itibarla bu yaklasimin taraftarlari iddialarini isbat edecek durumda degillerdir. Bunlarin yapacaklari sey, olsa olsa Arap dilinin kabul etmeyecegi zorlamalara girerek iddialarina mesnet aramaya çalismak olacaktir. Böyle bir çabaya ne selef-i sâlihin ve ne de ilimde yüksek payeye ulasmis âlimlerin katilmasi mümkün degildir. Birileri, üzerine dikkat çektigi bu kapinin aralanmasina merak sarmis, fakat basaramamistir. Zira iddiasini ancak sözü edilen zorlamalara girerek ve sünnetin getirdigi sey hakkinda Kur'ân'da husûsî surette nass ya da isaret bulunmayan pek çok yerde de ilk yaklasima basvurmak yoluyla ispata çalismistir. Bu ise onun iddiasinin bosa çikmasi anlamina gelir. Üs-telik böylesi bir tekellüfe girisen kisi, sadece Müslim b. Haccâc'in kitabinda yer alan müsned hadislerin mânâlarinin Kur'ân'dan çikarilmasina

çalismistir. Diger imamlarin telif ettikleri hadis kitaplarina bakmamistir. Bu yeltenme, Kur'ân ve Hadis ilimleri içerisinde vücuda getirilen en garip çalismalardan biri olmaktadir.

Burada zikrettigimiz yaklasimlarin[226]konu ile ilgili tezi ortaya koymaya yeterli olacagini umuyoruz. Dogruya muvaffak kilan ancak Allah'tir.

Fasil:

Buraya kadar verilen izahattan, Kur'ân'in temas ve isarette bulunmadigi ileri sürülen hadisler hakkinda cevap da anlasilmis olmaktadir. "Çok geçmez sizden biri koltuguna kurulur; kendisine benden bir hadis rivayet edildigi zaman söyle der: 'Aramizda ve aranizda Allah'in kitabi var. Onda helâl olarak buldugumuzu helâl kabul eder, onda haram olarak buldugumuz seyi de haram sayariz.' Dikkat edin! Allah'in Rasûlünün [haram kildigida aynen Allah'in haram kildigi gibidir'[227] hadisi konumuzla ilgili degildir. Çünkü o hadis, Kur'ân'i anlama konusundaki kendi anlayisina dayanarak sünneti bir tarafa atmak isteyen kimseler hakkinda gelmistir. Biz ise burada böyle birsey iddia etmiyoruz. Hadiste sözü edilen görüs örnek yoldan çikan sapiklarin görüsü olmaktadir. Rasûîullah'm, "Dikkat edin! Allah'in Rasûlü-nün haram kildigi da aynen Allah'in haram kildigi gibidir" ifadesi geçen sekil üzere dogrudur ve bu ya hükmü açik olan iki uç arasinda dönüp durmakta olan illetin belirlenmesi (tahkîk-i menât) yoluyla, ya kiyas yoluyla ya da geçen yaklasimlardan bir baskasi yoluyla gerçeklesir.

[Hatirlanacagi üzere daha önce söyle bir itiraz gelmisti: Istikra (kapsamli arastirma) da göstermektedir ki, sünnette bizzat Kur'ân tarafindan temas edilmeyen sayilamayacak kadar çok sey vardir. Bunlardan bazilari sunlardir: Kadinin halasi ya da teyzesi ile bir arada nikahlanmasinin, ehlî eseklerin yenilmesinin, köpek disli yirtici hayvanlarin yenilmesinin haram kilinmasi, diyet, esirlerin fidye karsiligi kurtarilmasi, müslümanin kâfir karsiliginda kisas yoluyla öldürülmemesi... gibi. ]

Bir kadinin halasi ya da teyzesi ile birlikte nikâh edilmesinin haram kilinmasi, keza köpek disli yirtici hayvanlarin yenilmesinin haram kilinmasi ve diyet ile ilgili cevap geçmis bulunmaktadir.

Esirlerin fidye karsiligi kurtarilmasi meselesine gelince, bu: "Fakat din ugrunda yardim isterlerse, aranizda anlasma olmayan topluluktan baskasina karsi onlara yardim etmeniz gerekir'[228] âyetinden alinmaktadir. Âyet gücü yetmedigi için hicret edemeyen kimseler hakkinda gelmis ve böyle birinin hicret için yardim istemesi durumunda bu yardimin yapilmasini vacip kilmistir. Esir ise yardima hak kazanma konusunda daha öncelikli durumdadir. Bu, sünnetin kiyâs yoluyla kitaba katilmasi yaklasimina ait bir örnek olmaktadir.

Müslümanin kâfir karsiliginda öldürülmemesi hükmüne gelince, âlimler bunu su gibi Kur'ân âyetlerinden çikarmislardir: "Allah inkarcilara, inananlar aleyhinde asla firsat vermeyecektir.[229]"Cehennemliklerle cennetlikler bir degildir.[230] Bu âyet delillikten çok uzaktir.[231] Su nokta daha açiktir ki, eger bunun hükmü Kur'-ân'da nass ile, ya da isaret vb. bir yolla belirlenmis olsaydi, Hz. Ali onu Kur'ân'dan hariç tutmaz ve: "Bizim yanimizda sadece Allah'in kitabi ve bir de su sahifede olanlar var"[232] demezdi. Zira eger kâfire karsilik müslümanin öldürülmesi Kur'ân'da olsaydi, bunu saymak-sizin diger iki seyi[233] zikrederdi. Meselenin hükmünün sözü edilen kiyas yaklasimindan alinmasi mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ: "Hür hür karsiliginda, köle köle karsiliginda... kisas edilir"[234] buyurmus ve hürü köle karsiliginda kisas yoluyla öldürtmemistir. Kölelik, kâfirligin sonuçlarindan olmaktadir; öyleyse müslümanin kâfir karsiliginda kisas edilmemesi hükmü öncelikli olarak sabit olacak demektir.

Hz. Ali'nin sahifesinde Kur'ân disinda yer aldigini söyledigi "Kim bir müslümânâ hiyanet ederse Allah'in, meleklerin ve bütün insanlarin laneti onun üzerine olsun! Allah ondan ne bir tevbe ne bir fidye kabul etmesin!" hadisine gelince, bu mânâ Kur'ân'da vardir ve bunu en güzel sekilde: "Saglam söz verdikten sonra Allah'in ahdini bozanlar ve Allah'in birlestirilmesini emrettigini ayiranlar ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlar, iste lanet onlara ve kötü yurt, cehennem onlaradir"[235] âyeti ortaya koyar. Baska bir âyette de onlarin hüsrana ugrayan kimseler oldugu bildirilir.

Medine'nin kutsal (harem) belde olusu ve bu mânânin Kur'ân'dan çikarilmasi geçmisti.

Hz. Ali'nin sahifesinde yer alan ve müntesip oldugu kimselerin izni olmadan baska bir kavme intisap eden kimsenin durumuna gelince, bu da "Allah'in birlestirilmesini emrettigini ayiranlar ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlar..." âyetinin mânâsi altina girmektedir. Çünkü velâ bir nevi nesep bagi gibi sayilmaktadir. Buna göre âzâdli kimsenin mevlasini ve müntesip oldugu kabilesini tanimamasi ve kendisini bir baskasina nisbet etmesi velâ nimetine karsi nankörlüktür. Aynen gerçek nesep konusunda öz babadan baska birisine intisap etmek gibi. Allah Teâlâ ise söyle buyurmaktadir: "Al-lah size kendinizden esler var eder. Eslerinizden de ogullar ve torunlar var eder. Size temiz seylerden rizik verir. Öyle iken bâtila inaniyorlar ve Allah'in nimetini inkâr mi ediyorlar?'[236] Müslim'in Sahîh'inde yer alan su hadis de bu mânâyi dogrulamaktadir: "Herhangi bir köle, sahiplerinden kaçarsa, onlara dönünceye kadar nankörlük (küfr) etmis olur[237]"Bir köle kaçti mi, hiç bir namazi kabul edilmez.[238]

Muâz hadisi ise, Kur'ân'da açikça beyan edilmeyen seylerin, sünnette beyan edilmis oldugunu, eger onda da beyan edilmemisse ictihâd yoluyla

hükmünün açiklanacagi hakkinda zahirdir. Dolayisiyla bu hadiste daha önce geçenlere ters düsen bir durum yoktur/"[239] [240]

**BESINCI MESELE:**

Biz "Kitap sünnete delâlet etmekte ve anahatlanyla onu içermektedir, sünnet de sadece Kitab'in açiklanmasi için gelmistir" derken, bunun[241] emir, nehiy, izin ya da bunlari gerektiren durumlara nisbetle oldugunu kasdetmekteyiz. Kisaca bu husus, yükümlülük açisindan mükelleflerin fiilleriyle ilgili durumlara nisbetle böyledir. Yükümlülük disinda kalan; meselâ, geçmisten ve gelecekten haber verme gibi emir, nehiy ya da izin ile ilgisi bulunmayan hadislere gelince, bunlar iki kisimdir:

a) Bu türden olup da yine Kur'ân'm açiklamasi mahiyetinde gelen hadisler. Bunlarin Kur'ân'in tefsiri oldugunda herhangi bir kusku yoktur.

Meselâ, Israil ogullarina: "Su sehre girin, orada dilediginiz gibi bol bol yiyin, secde ederek kapisindan girin 'httta' yani 'bagisla' deyin[242]denmistir. Rasûlullah ise, onlarin tahil anlamina gelen "habbe fi sa're" (bir rivayette de bugday anlamina "hin-ta'7) diyerek kendilerine emredilen sözü degistirdiklerini ve sehre secde yerine kiçlari üzerine sürünerek girdiklerini bildirmistir.[243]

"Böylece sizi insanlara sahit ve Örnek olmaniz için tam ortada bir ümmet kildik.[244] âyeti hakkinda söyle buyurmustur: "Nuh çagirilir ve kendisine: 'Teblig ettin mi?' diye sorulur. O: 'Evet!' diye cevap verir. Bunun üzerine kavmi çagirilir ve onlara: 'O size tebligde bulundu mu?' diye sorulur. Onlar: 'Bize bir uyarici gelmedi, bize hiçbir kimse gelmedi' derler. Nuh'a: 'Sahitlerin kimler?' diye sorulur. O da: 'Muhammed ve ümmeti' der. O zaman sizler getirilirsiniz ve onun tebligde bulunduguna dair sahitlik edersiniz. 'Böylece sizi insanlara sahit ve örnek olmaniz için tam ortada bir ümmet kildik. Peygamber de size sahit ve örnektir'[245]âyetinin anlami iste budur." "Siz insanlar için ortaya çikarilan hayirli bir ümmetsiniz"[246] âyeti hakkinda da söyle buyurmustur: "Siz yetmis ümmetin pesinden gelmektesiniz. Onlar içerisinde Allah katinda en hayirli ve degerli olanlari ise sizlersiniz. [247]"Aksine onlar (sehitler) diridirler ve Rableri katinda riziklandirilirlar[248] âyeti hakkinda ise söyle buyurmustur: "Onlarin ruhlari yesil kuslarin kursaklarinda cennette istedikleri yerlerde dolasirlar ve arsa asili kandillere tünerler[249]"Rabbinin bir takim mucizeleri geldigi gün, bir kimse daha önce inanmamissa, imani ona fayda vermez[250]âyeti hakkin-da: "Üç sey çikarsa, eger daha önce inanmamissa hiçbir kimseye iman etmesi fayda vermez: Deccâl, Dâbbetu'l-arz[251] ve günesin batttigi yerden dogmasi1[252]buyurmustur. "Rabbin insanoglunun sulbünden soyunu alip devam ettirmis..[253] âyeti hakkinda da söyle buyurmustur: "Allah Teâlâ, Âdem'i yaratinca onun sirtini sivazladi ve kiyamet gününe kadar

zürriyetinden yaratacagi her bir evlat sirtindan düstü. Her insanin iki gözü arasina nurdan bir parilti koydu ve sonra onlari Âdem'e arzetti. Âdem: 'Rabbim! Onlar kim?' diye sordu. Allah Teâlâ: 'Onlar senin zürriyetindir' buyurdu..[254] "(Lût:) 'Keski size yetecek bir kuvvetim olsa veya saglam bir yere si-ginsam' dedi" âyeti hakkinda söyle buyurmustur: "Allah, Lût'a rahmet etsin! O saglam bir yere (yani Allah'a) siginirdi. Allah'in ondan sonra gönderdigi her peygamber mutlaka kavmi içerisinde bir zirvededir.[255] Fatiha hakkinda ise: "el-Hamdu lillâhi, Kur'ân'in anasi, Kitabin anasi ve sebu'l-mesânîdir"[256]buyurmustur.Bir baska rivayette de: "Allah Teâlâ, ne Tevrat'ta ne de Incil'de Kur'ân'in anasi (Ümmü'l-Kur'ân) gibisini indirmemistir; o sebu'l-mesânîdir'[257] buyurmustur. Yahudiler: "And olsun ki biz Musa'ya dokuz tane apaçik mucize verdik'[258] âyeti hakkinda sorunca, onlari açiklamistir.[259] Musa'nin Hizir ile olan kissasi ise malûmdur.[260] Hz. Ibrahim hakkinda gelen: "Dedi ki: Süphesiz ben hastayim'[261] âyeti hakkinda da söyle buyurmustur: "Ibrahim hiçbir sey hakkinda asla yalan söylememistir; bundan sadece üç durum müstesnadir: Biri 'Süphesiz ben hastayim' demesidir.[262] Keza Rasûlullah: "Elbetteki siz Allah'in huzuruna (çiplak ve) sünnetsiz olarak hasrolunacaksiniz'[263]buyurduktan sonra: "Yaratmaya ilk basladigimiz gibi onu tekrar var edecegiz'[264]âyetini okumustur. "Dogrusu kiyamet gününün sarsintisi büyük seydir'[265] âyeti hakkinda: "O öylesi bir gündür ki, Allah Teâlâ Adem'e: 'Cehennemlikleri oraya gönder!' buyurur'[266] demistir.(Hacc 22/29) âyeti hakkinda da: "Ka'be'ye 'beyt-i atik' denmesi, hiçbir zorbanin onun üzerine tahakkümde bulunamamasi yüzündendir" buyurmustur.[267]

Bu kisimla ilgili örnekler çoktur.

b) Ikinci kisim ise tefsir makaminda bulunmayan, itikadi ya da amelî bir, yükümlülük mânâsi da tasimayan hadislerdir. Bu türden olan hadislerin illâ da Kur'ân'da bir asli olmasi gerekmez. Çünkü bu konu yükümlülük getirmeyen fazladan bir seydir. Kur'ân'm asil indirilis amaci ise yükümlülük getirmektir.[268]Dolayisiyla sünnetin yükümlülük alani disina çikmasi halinde, bu konuda bir mani yoktur. Sahih hadis kitaplarinda[269] bu türden olmak üzere örnekler gelmistir. Meselâ, alaca hastaligina yakalanmis kimse (abras), kel ve kor hakkinda gelen ve onlarin imtihan edildiklerini belirten hadis, âbid Cüreyc'le ilgili hadis, Hz. Musa'nin vefati ile ilgili hadis, Peygamberlerin ve bizden önce geçmis ümmetlerin kissalari ile ilgili birçok hadis bu kabilden örneklerdir. Bunlar üzerine herhangi bir amelî yükümlülük dogmamaktadir. Ancak bu tür hadislerde dahi Kur'ân'de yer alan kissalara bir benzerlik vardir. Bu muhtemelen tergîb ve terhîb (yani müjdeleme ve korkutma) ilkesine dayanan bir yaklasim tarzi olmaktadir. Bu ise emir ve nehye destek verir mahiyette olup, tesrî zaruretinin tamamlayici unsurlari arasinda sayilmaktadir. Dolayisiyla bu kisim hadisler,

birinci yani Kitab'in beyani olan kismin disina tamamen çikmis olmamaktadir. Allah'u alem! [270]

**ALTINCI MESELE:**

Daha önce de geçtigi gibi sünnet üç çesittir: a) Rasûlullah'tan sâdir olan söz, b) Fiil[271], c) Tasvip (takrir, onay). Bu üçüncüsünde onaylanan seyin Rasûlullah'in bilgisi dahilinde olmasi ve eger tepki gösterilmesi gereken bir sey ise buna da imkân bulunmasi sarti vardir.

Sözlü sünnet hakkinda bir problem olmamasi hasebiyle tafsilata girmeyecegiz.

Fiilî sünnete gelince, bu kismin altina terkler de girmektedir. Çünkü terk de, bazilarina göre fiildir. Usûlcülerin çogunluguna göre ise terk, fiil degildir. Her halükârda her ikisinden[272] de söz etmemiz gerekecektir.

Rasûlullah'in fiili, o konuda -aksi durumu gerektiren[273] söz, hal karinesi ya da benzeri bir baska delil olmadikça__

mutlak izin bulundugunun delilidir. Konu ile ilgili bilgiler usûl kitaplarinda mevcuttur.[274] Ancak bizi burada ilgilendiren husus, fiilin uyma ve örnek edinme konusunda mücerred sözden daha açik ve güçlü olduguna dikkat çekmektir. Gerçi bu husus izah edilmeye muhtaçsa da, bu kitabin hem "Mübeyyen ve Mücmel" hem de "Ictihâd" bahislerinde ele alinmistir. Bu yüzden burada tekrara girmiyoruz ve bu vesile ile Allah'a hamdederiz. Sonra mutlak izine delâletten çikaracak delil ya da karinenin bulunmasi halinde de fiil, iznin kapsami disina çikmis olmaz. Çünkü mutlak izin, hem vacibi, hem mendûbu, hem de mubahi kapsar. Sonuç itibariyla Rasûlullah'in fiili izin hükmü disina çikmaz ve o ya vacip, ya mendup ya da mubah olur. Fiilin belli bir hale has ya da mutlak olmasi arasinda bir fark yoktur. Mutlak olani, Rasûlullah'in (cibillî davranislari[275] disinda kalan) normalde yapmis oldugu isleridir. Belli bir hale has olani ise, zina ikrarinda bulunan bir kimsenin yaptigi isten iyice emin olmak için asin bir itina göstermesi ve hatta ona, cinsî iliskiyi (kinaye yoluyla degil) asikâre ifade eden kelimeyi kullanarak sormasi gibi fiilleridir. Aslinda böyle bir kelimenin kullanilmasi normal hallerde caiz degildir; çünkü kötü ve çirkin (müstehcen) sözler hakkinda mutlak yasak hükmü vardir. Burada bir zarurete binaen caiz olmus ve zaruret miktari ile de yetinilmis-tir. Zira zaruretler ancak miktarinca takdir olunur. Buradaki sözü, fiildir.[276] Çünkü burada o, tarifi degil teklifi bir mânâ olmaktadir. Sözlerden sayilanlar, tarifi olanlardir ve bunlar bir emir veya nehiy getiren ya da ser'î bir hüküm bildiren sözler olmaktadir. Teklîfî ise, bir söz olarak bizzat kendisi bir hü-küm belirlemeyen sözdür. Nitekim bu mânâda fiil de ayni sekildedir.

Terke-gelince[277], aslinda bunun yeri, hakkinda izin bulunmayan seyler

yani mekruh ve haram olmalidir. Dolayisiyla Rasûlullah'm [terki, o seyin islenmesinin mercûhiyetini (yani tercihe sayan olmadigini) gösterir. Terk ya mutlak olur, ya da bir hale özel olur. Mutlak olarak terkedilen seyin durumu açiktir. Bir hale özel olan terke ise Rasûlullah'in su olaydaki sahitlige yanasmamasini örnek verebiliriz: Bir zat çocuklarindan sadece birine bulundugu bagisa Rasûlullah'i sahit tutmak ister. Rasûlullah ona: "Çocuklarindan her biri için buna benzer seyler verdin mi?" diye sorar ve: "Hayir!" cevabini alinca da: "Benden baskasini sahit tut; çünkü ben bir haksizliga sahitlik etmem"[278]buyurur ve sahit olmaz.[279]Bu açiktir.[280]

Bazen terk, zikredilen baska sebeplerden dolayi da olur:

1) Caiz olan seyin yaratilis icabi hoslanilmamasi ve bu yüzden terkedümesi: Meselâ Rasûlullah, keler (dabb) yemeye yanasmamis ve haram midir diye sorulunca da: "Hayir! Ancak memleketimde bulunmaz. Bu yüzden de onu yemeyi içim çekmiyor'[281]diyerek terkin gerekçesini açiklamistir. Bu mubah olan bir seyin cibillî bir özellikten dolayi terki olmaktadir ve o seyin islenmesinde herhangi bir sakinca yoktur.

2) Baskasinin hakki sebebiyle terk: Nitekim Rasûlullah meleklerin hakkini gözeterek, sarimsak ve sogan yemeyi ter-ketmistir.[282] Bu da baskasinin hakki ile çatistigi için mubahin terki olmaktadir.

3) Farz kilinir endisesiyle terk: Rasûlullah bazi a-melleri islemek istedigi halde, insanlar onunla amel ederler de bu yüzden üzerlerine farz kilinir endisesiyle terkederdi. Nitekim teravih namazini cemaatle kilmayi bu yüzden ter-ketmisti.[283] Keza: "Eger ümmetime mesakkat verecek olmasaydim onlara (her namaz esnasinda) misvak kullanmalarini emrederdim[284] kadinlar ve çocuklar uyuyacak kadar yatsiyi geciktirdigi zaman da: "Eger ümmetime mesakkat verecek olmasaydim, onlara namazi bu saatte kilmalarini emrederdim'[285]buyurmustur.

4) Hakkinda bir sakinca olmayan seylerin küll, olarak ele alinmasi halinde yasak olacagi ilkesinden hareketle terki. Meselâ, Rasûlullah'in evinde sarki söyleyen iki ca-riye-yi dinlememesi gibi.[286] Bir hadiste de: "Eglence ile benim bir isim yok; eglencenin de benimle isi yok"[287]buyurmustur. Hadiste geçen "ded" kelimesi oyun ve eglence anlamina gelmektedir. Her ne kadar oyun ve eglence, hakkinda bir sakinca olmayan seylerden ise de, Rasûlullah ondan yüz çevirmistir. Her sakincasiz olan seyin izin verilmis bir sey olmasi da gerekmez. Bu konu hakkinda açiklama, Hükümler bahsinde geçmisti.

5) Sirf mubah olan bir seyi, daha üstün olan bir sey için terketmesi: Rasûlullah kasm, yani esleri arasin-

da siraya riayet etmek gerekli degildi. "Ey Muhammedi Bunlardan istedigini

birakir, istedigini yanina alabilirsin. Sirasini geri birakmis olduklarindan da arzu ettigini yanina almanda sana bir sorumluluk yoktur"[288]âyeti de bir takim müfessirlere göre bu mânâyi ortaya koymaktadir.[289] Buna ragmen Rasûlullah [ai«sStmtu] kendisi için mubah kilinan bu davranis seklini birakarak, kendi üstün ahlâkina daha uygun olan siraya riayet esasini benimsemistir. O, kendisine: "Âdil ol! Süphesiz bu taksim, Allah'in rizasinin gözetildigi bir taksim degildir" diyen kimseden[290] öc almaya gitmemis, onun öldürülmesini isteyen kimseye de mani olmustur.[291] Yine o, kendisini öldürmek için ikram ettigi koyunu zehirleyen kadini öldürmekten vazgeçmistir.[292] Kendisini gafil avlayip öldürmek isteyen Urve b. el-Hâris'in elinden kiliç düsüp bu kez kendi eline alip: "Ya simdi seni benden kim kurtaracak?" dedigi olayda onu öldürmekten vazgeçmistir.[293] Iste bu örnekler bu türdendir.

6) Daha büyük bir zarar dogurabilecegi endisesiyle yapmak istedigi bir seyi terketmesi: Nitekim hadiste geldigi üzere Rasûlullah , Hz. Âise validemize söyle buyurmustur: "Eger kavminin henüz cahiliye devri ile olan anilari taze olmasaydi[294] ve kalblerinin yadirgamasindan korkma-saydim, (bugün dista kalan eski) duvarlari Kâ'be'ye katar, kapisini da yer ile ayni seviyede yapardim" Bir baska rivayette de: "Kâ'be'yi Hz. ibrahim'in temelleri üzerine yeniden insa ederdim" buyurmustur.[295]Münafiklarin öldürülmesini de "Muhammed, adamlarini öldürüyor" derler ve bunu Islâm'in aleyhine kullanirlar gerekçesiyle engellemistir.

Dogrusu bütün bu örnekler, geçen esasa dayandirilabilir.[296]

Birincisinden, yani Rasûlullah'in keler yemeyi terkinden baslayalim. Aslinda bu, terk kabilinden degildir; çünkü bu davranista mutlak anlamda bir terk söz konusu degildir. Nasil olabilir ki, digerleri tarafindan bizzat Rasûlullah'in sofrasinda yenmistir[297]

Ikincisinde, sogan ve sarimsak benzeri seylerin alinmasi, söz konusu baskasinin hakki itibariyla bizzat kendisi hakkinda yasak ya da mekruh olmaktadir.[298]Bu, mescide gelme disindaki durumlarla ilgilidir. Mescidlere gelme ve oralara girme durumunda ise hüküm, hem Rasûîullah hakkinda, hem de ümmeti hakkinda geneldir. Iste bu yüzden de Rasûlullah , bunlari yiyen kimselerin mescide yaklasmalarini yasaklamistir.[299] Dolayisiyla bu, mescide gitmek isteyen kimse için yenmesinin yasak olmasi hükmüne çikmaktadir.

Üçüncüsü, aslinda mendup olan merhametli davranma esasina Çikar. Dolayisiyla burada terk zaten matluptur. Eger o, daha siddetli olan bir durumun meydana gelmesinden korkarak, aslinda matlup olan bir seyin terki kabilinden ise, o zaman da sedd-i zerîa ilkesine çikar. Eger terk, aslinda izin verilen bir seyin, sonuç itibariyla kötü bir durumun ortaya

çikacagi endisesiyle nehyedilmesi esasina çikiyorsa, o zaman terk zaten matlup bir hal almaktadir.

Dördüncü türden olana gelince, onun da, aslinda yasak olan bir esasa çiktigi bilinmektedir.[300]

Besinci kisim ise, burada sonunda terkin meydana gelmesi sonucunu dpguran fiile yönelik bir nehiy vardir ve gerekçesi de sudur: Rütbe ve mevkii yüksek olan kimseler, makamlarinin geregini yerine getirmek ile memurdurlar. Öyle ki, bunun aksini yapmak -aslinda öyle olmasa bile- hem yasak, hem de makama yakismaz kabul edilir. Nitekim onlar bu hususu su sözleri ile ifade ederler: "Hasenâtu'l-ebrâr seyyiâtu'l-mukarrabîn'û[301]Onlar bu telakkilerinin kendi itibarlarina -ser'î hitabin hakikatine göre degil- nisbetle böyle oldugunu söylerler. Nitekim rivayete göre Rasûlulla esleri arasinda sira gözetmeye tam olarak dikkat etmesine ve kendi sanina yakisacak sekilde aralarinda adaletle muamele etmesine ragmen, Rabbine karsi mazeret beyan eder ve söyle yakarir-di: "Allahim! Bu benim gücümün yettigi konudaki yapabildigimdir. Senin etinde olup da benim elimde olmayan seyden dolayi beni sorgulama!"[302]Rasûlullah , bununla kalbinin bütün eslerine ayni oranda olmaksizin bazilarina daha fazla meylettigini ifade etmek isterdi. Zira bu konu, -insanin herhangi bir katkisinin bulunmadigi diger kalbî durumlarda da oldugu gibi- bizzat kendi elinde olmayan bir seydi.

Bu konuya yani yüksek makamlarin, o makama lâyik hareket edilmemesi halinde kinama ve azarlanmayi gerektirecegine açiklik getirecek en güzel örnek sefaat hadisindeki Nûh ve Ibrahim peygamberlerin durumudur. Bu hadiste ifade edildigi üzere, insanlar akin akin Nuh'a gelip kendisinden (hesabin baslatilmasi için) sefaatçi olmasi istendiginde, o özür beyan ederek böyle bir seyi yapabilecek yüzü olmadigini, çünkü bir hatasi bulun-dugunu bildirir. Bu hatasi, kavmine beddua etmesidir. Halbuki Nuh kavmine bedduayi onlarin imâna gelmelerinden tamamen ümit kestikten ve kendisine: "Senin: milletinden, inanmis olanlardan baskasi inanmayacaktir"[303] âyeti geldikten sonra yapmisti. Bu onun yaptigi bedduanin mubah olmasini gerektirir. Buna ragmen o, saninin yüceligine ragmen kendisinden böyle bir bedduanin sadir olmasini kendisine yakistiramamis ve sefaat etmeye yüzü olmadigini söylemistir. Çünkü onun gibi birine yarasan böyle bir bedduadan kendisini tutmakti. Ayni sekilde Hz. Ibrahim de kendisinin kusurlu bir kimse oldugunu beyan ederek mazeret belirtmistir. Onun yaptigini ifade ettigi hatalar da: "Ibrahim hiçbir sey hakkinda asla yalan söylememistir; bundan sadece üç durum müstesnadir: Biri 'Süphesiz ben hastayim' demesidir[304]hadisinde anlatilan seylerdir. O, bunlari -her ne kadar ta'riz iseler de- yalan saymistir.

Bu izahin dogruluguna delil, Kitap bahsinde (Ser'u men kable-nâ hakkinda) geçen su esastir: Kitap'ta nakledilip reddedilmeyen, iptal edilip hakkinda uyarilmayan her hüküm, sahih ve dogrudur. Simdi konumuzu bu esasa vurdugumuz zaman sunu görürüz: Allah Teâlâ, Nuh'tan yaptigi bedduayi: "Nuh dedi ki: Rabbim! Yeryüzünde hiçbir kâfir birakma'[305] seklinde nakletmektedir. Bu naklin ne basinda, ne de sonunda bu yüzden onun bir azar ya da kinama hakettigine, emir ya da nehyin geregi disina çiktigina dair herhangi bir ifade ya da isaret zikretmemistir. Aksine onun: "Dogrusu Sen onlari birakirsan kutlarini saptirirlar; sadece inkarcidan baskasini dogurup yetistirmezler" dedigini nakletmistir. Açiktir ki o, bu sözü ancak bir vahiy sonucu söylemistir; çünkü gaybî bir haberdir ve: "Senin milletinden, inanmis olanlardan baskasi inanmayacaktir"[306]âyetinin mânâsi olmaktadir. Ayni sekilde Ibrahim'in de: "Yildizlara söyle bir bakti ve dedi ki: Süphesiz ben hastayim'[307] dedigini nakletmis, ne önünde ne de sonunda bu yüzden kinama ya da azar hakettigine, ya da bir emir ya da yasaga muhalefet ettigine dair en ufak bir isaret zikretmemistir. Ayni durum (kirdigi putlar hakkinda söyledigi): "Belki de su büyükleri yapmistir'[308] sözünün naklinde de sözkonusudur ve bu âyetin de önünde ya da sonunda ondan sâdir olan bir muhalefet bulunduguna dair bir ifade, ya da azar hak ettigine dair bir isaret yer almamistir. Aksine birinci âyet hakkinda: "Nitekim Rabbine temiz bir kalb ile geldi"[309]buyurmak suretiyle son derece uygun hareket ettigine dair övgüde bulunmustur. Olayla ilgili sözlerin akisi hep böyle övgü dolu olarak sona erer. Diger âyet hakkinda da: "And olsun ki, daha önce Ibrahim'e de akla uygun olani göstermistik.[310] Diye devam etmekte olan kissasinda hep onun övülmesini ve hakki savunmus olmasini gerektiren bir ifade ve üslup görmekteyiz. Bu da, onun hakki savunmak için kullanmis oldugu vasitalarin (yani söyledigi yalan sözlerin) hepsinin dogru ve yerinde oldugunu gösterir. Buna ragmen Hz. Muhammed[at™'ton'] : "Ibrahim hiçbir sey hakkinda asla yalan söylememistir; bundan sadece üç durum müstesnadir: Biri 'Süphesiz ben hastayim.' demesidir..."[311] demis, bizzat Ibrahim de, belirttigi mazeret sebebiyle kendisinin sefaate ehil bulunmadigini belirtmistir. Nuh'un durumu da ayni sekildedir. Böylece su nokta ortaya çikmistir ki, burada sözü edilen kusur (hata), Allah'in emrine muhalefetten kaynaklanmis bir kusur degildir; aksine kulun sahip oldugu yüce mertebenin bir geregi olarak tamamen itibari bir durumun sonucu olmaktadir. Kasni yani esler arasinda siraya riayet konusunda Hz. Muhammed'in durumu da ayni sekildedir. Konu önemli oldugu için burada sözü biraz uzatmis olduk. Eger söz iyice uzatilmis olmasaydi, diger peygamberler hakkinda da varid olan bu kabilden seyleri Kur'ân, sünnet ve ser'î kaidelerin isigi altinda sadra sifa olacak, kalbleri tatmin edecek sekilde açiklama yoluna giderdik. Kendinden

yardim istenilecek olan, ancak Allah Teâlâ'dir.

Emir ve Nehiy bahsinin sonlarina dogru da bu esas[312] için bir giris olabilecek seyler geçmisti.[313]

Bütün bunlarin toplamindan su ortaya çikiyor ki, burada yani besinci kisimda sözü edilen terk, nehyin gerektirdigi bir esasa çikmaktadir; ancak burada sözü edilen nehiy hakikî olmayip itibarî mahiyette olmaktadir.

Altinci kisma gelince, onun nehyin gerektirdigi bir esasa çiktigi açiktir. Çünkü bu gibi yerlerde sözkonusu olan sey iki mefsedetin karsi karsiya gelmesi halidir. Bu durumda tercihe sayan (râcih) olanin alinmasi talep edilir, mercûh olanin ise terki istenir. Terk ciheti burada tercihe sayan (râcih) olmaktadir; dolayisiyla zaten onunla amel edilecektir.

Fasil:

Ikrara yani Rasûlullah'in tasvip ve onaylarina gelince, bunlar, görüp de onayladigi ya da isitip de ses çikarmadigi fiillerde "bir sakinca olmadigi" (lâ harace fîh) anlamina gelir. Bu mana usûl kitaplarinda detayli biçimde ele alinmistir.[314] Ancak burada bizi ilgilendiren nokta, "hakkinda sakinca olmayan"dan maksadin; altinda vacip, mendup ve 'hakkinda izin bulunan' ve 'hakkinda bir sakinca yok' anlamlarinda mubah olmak üzere türleri kapsayan bir cins oldugunu vurgulamaktir. Mekruh ise onun kapsamina girmez. Çünkü Rasûlullah'in mekruh karsisinda sükutu, en azindan o seyin islenmesi ile terkinin esit oldugu anlamina gelir. Mekruh hakkinda böyle bir sey ise sahih olmaz. Çünkü mekruhun islenmesi yasaklanmistir. Hal böyle iken onun islenmesi karsisinda susmasi mümkün degildir. Sonra ikrar, ulemâya göre tesrî'e mahal olmaktadir. Beraberinde fazladan bir karine (yani sükûtu ikrar mânâsindan çikaracak bir delil) olmaksizin, mücerred sükûttan mekrûhluk hükmünün anlasilmasi mümkün degildir. Ortada bir karine ya da tarif (yani iznin disinda baska bir seye delalet eden bir söz) bulunmadigi zaman, akla ilk gelen sey anlasilir ki o da izindir veya mutlak olarak bir sakinca olmayan seydir. Mekruh ise böyle degildir.

Itiraz: Ayni durum vacip ve mendup hakkinda da gerekir; zira ikrar vasitasiyla mutlak izin ya da hakkinda sakinca yok anlamindan baska bir sey anlasilmaz. Halbuki vacip ve mendup böyle degillerdir. Çünkü vacip, terki yasaklanan, islenmesi emredilmis olan seydir; mendup da islenmesi emredilmis seydir. Bütün bunlar, mutlak anlamda bir sakinca olmadigi anlaminin üzerine ziyade seylerdir.[315] Dolayisiyla bunlar da ikrarin geregi altina girmezler. Halbuki siz bunlarin da girecegini sanmaktasiniz. Bu ise bir çeliski olur.

Cevap: Hayir, bilâkis biz onlarin ikrarin geregi altina gireceklerini söylemekteyiz. Çünkü vacip bir fiilin islenmesi durumunda bir sakinca

olmamasi hali zorunlu olarak bulunur. Zira aralarinda terslik yok, uygunluk vardir. Çünkü vacip ve mendup, fiilin Islenmesi açisindan iktizâî hükümlerden sayilmaktadirlar ve bu açidan bakildiklarinda onlar islenmesinde bir sakinca olmayan seyler olmaktadirlar. Mekruh ise böyle degildir. Çünkü o, fiilin islenmesi degil, terki açisindan iktizâî hükümlerden sayilmaktadir. "Hakkinda bir sakinca yoktur" hükmü ise, fiilin islenmesine yönelik bir hükümdür. Dolayisiyla mekruh ile aralarinda bir uygunluk bulunmamaktadir. Nasil uygunluk olabilir ki? Nehiy, fiilin islenmesi hakkindaki "bir salanca yoktur" hükmü ile çatisma durumundadir.

Itiraz: Hükümler bölümünde geçen meselelerden birinde "mekruhun fiilin islenmesi açisindan affa mahal (ma'fuvvun anh) oldugu" geçmisti. Affa mahal olmasi ise, o konuda bir salanca bulunmadigi anlamina gelir. Halbuki siz burada bu sözünüzle mekruh için bir sakinca bulundugunu ifade etmis olmaktasiniz.

Cevap: Buradaki maksat ile oradaki farklidir. Çünkü orada murad olunan fiilin islenmesinden önceki hali degil, sonraki durumudur. Mekruhu isleyen kimsenin, aynen haram fiili isleyen kimse gibi açiktan yasaga muhalefet ettigi konusunda kusku yoktur. Ancak mekruhun önemsizligi ve sebebiyet verecegi mefsedetin azligi, vukuundan sonra onu "hakkinda bir sakinca yok" hükmüne çevirmistir. Bu, Sâri' Teâlâ'nin mükellefe yönelik merhametinin sonucu ve yaptigi hayir isler sebebiyle bir telafi mekanizmasi olarak böyle olmaktadir. Bu halde mekruhun durumu, taharet, namaz, cuma, Ramazan orucu, büyük günahlardan kaçinma vb. gibi çesitli tâatlerin keffâret oldugu "sagîre" yani küçük günahlara benzetilmis olmaktadir. Küçük günah, mekruhtan daha agir oldugu halde affe-diliyorsa, mekruhun -Allah'tan bir lütuf ve ihsan olmak üzere- ayni hükme tabi olmasi daha öncelikli olarak sabit olacaktir. Burada söz konusu edilen, nehyin, bir sakinca yoktur hükmü ile çatismasi haline gelince, bu fiilin vukuundan önceki haline nisbetledir. Bunun böyle oldugunda da herhangi bir kusku yoktur. Dolayisiyla vaziyet bu merkezde iken, mekruhun "bir salanca yoktur" kavrami altina girmesine imkân bulunmamaktadir.

Bu kisimla ilgili örnekler çoktur: Müdlicli kâifin Üsâme ve babasi Zeyd hakkindaki birbirlerinden olduklarina dair tanikligi, Rasûlullah sofrasinda keler yenmesi gibi. Bir baska örnek: Abdullah b. Mugaffel söyle anlatir: Hayber gününde elime bir dagarcik dolusu iç yag geçirdim. Ona sarildim ve: "Bugün bundan hiçbir kimseye bir sey vermeyecegim" dedim. Bir de baktim Rasû-lullah yanimda tebessüm ederek duruyordu.[316] Bazi âlimler de, Rasûlullah'm kaninin temiz olduguna, aldirdigi kani içen bir kimseye ses çikarmamasini[317] delil olarak kullanmislardir. [318]

**YEDINCI MESELE:**

Sözlü sünnet, eger fiil ile de desteklenmis ise, mükelleflere nis-betle bu tâbi olma konusunda en açik seçik bir yol olur. Çünkü Rasûlullah'm fiili yükümlülüklerin konulmasi konusunda en üst düzeyde bir beyan tarzi olmaktadir.[319] Bunun söz ile de birlesmesi halinde ise o konudaki Rasûlullah'm fiiline uymak, sihhat mertebelerinin en üstününü teskil edecektir.

Sözün fiile uygun düsmemesi hali ise böyle degildir. Çünkü böyle bir durumda her ne kadar söz, sihhati gerektirse de bir üstünlüge (efdaliyet) ya da onun tersine (mefdûliyet) delâlet etmez.[320]

Örnek: Rivayete göre Rasûlullah'a birisi: "Kanma yalan söyleyebilir miyim?" demis, Rasûlullah: "Yalanda bir hayir yoktur" buyurmustur. Adam: "Ona vaadde bulunabilir ve ona (bu konuda yalan) söyleyebilir miyim?" dediginde de: "Bunda senin için bir sakinca yoktur" buyurmustur.[321] Buna ragmen caiz kildigi bu seyi, daha sonra kendisi yapmamis; aksine vaad ettigi zaman vaad konusu o seyi hakikaten yapmamaya azmetmisti. Bu söyle olmustu: Rasûlullah, esi (Hafsa'nin) yaninda bal serbeti içmis (ve bu yüzden onun yaninda biraz fazla kalmisti. Bu yüzden diger eslerinin kiskançliklari kabarmis ve ona bir oyun kurarak) agzinda hos olmayan "megâfîr" kokusu oldugunu söylemislerdi. Bunun, üzerine Rasûlullah bir daha ondan içmeyecegine dair yemin etmis veya onu kendisine haram kilmisti. Bunun üzerine Allah Teâlâ: "Ey Peygamber! Eslerinin rizasini gözeterek, Allah'in sana helâl kildigi seyi niçin kendine haram kiliyorsun? "[322] buyurmustur. Rasûlullah söz vermeye ve böylece onlari atlatmaya kadirdi. Ancak o, kendi üzerine ettigi bir yemin ile, ya da onu kendisine haram kilmak suretiyle o seyi bir daha içmemeye azmetmisti.[323] Sonunda Allah Teâlâ, onu yemininin çözülmesi sonucuna yöneltmisti. Yine Rasûlullah'm sadece bir ogluna bagista bulunan kimseye: "Benden baskasini sahit tut!'[324]buyurmasi, bu tasarrufa icazet vermesi anlamina gelmektedir. Ancak bizzat kendisinin sahitlikten kaçinmasi[325] sözün gereginin tercihe sayan olmadigini (mercûhiyet) göstermektedir. Rasûlullah sâir Hassan ve digerlerine siir insadinda bulunmalarim emretmis[326] ve bu konuda onlara izin vermistir.[327] Bununla birlikte Rasûlullah, siirden uzak tutulmus ve kendisine siirden bir sey ögretilmemistir. Bu da siirin tercihe sayan bir sey olmadigini gösterir. Nitekim âyette de: "Biz ona siir ögretmedik, zaten ona yakismazdi"[328]buyu-rulmustur. Hassân'a: "Onlari hicvet! Cibril seninle beraberdir"[329]buyurmustur. Bu hadis, hicve izin verildigini gösterir. Bununla birlikte Rasûlullah, hiçbir kimseyi -dinî yönden olmasi aksine- kendisinde bulunan bir ayip sebebiyle yermemistir. O, hiçbir kimseyi nesir sözle de hicvetmemistir. Nitekim hiçbir manzum söz de ondan sâdir olmamistir. Rasûlullah'm özelliklerinden biri de onun ayiplayici, kötü ve müstehcen sözlü olmayisi idi. Bazi kimselere kendi menfaatleri[330]

ya da Islâm'in müdafaasi[331] söz konusu oldugu zaman bu gibi seylere müsaade etmis, fakat kendisi bunlardan hiçbirini yapmamistir. Ondan sadece tevriye kabilinden sözler sâdir olmustur. Meselâ, "Biz sudaniz"[332] seklindeki sözlerinde oldugu gibi. Gazvelere çikarken de hiçbir zaman önceden çikacagi istikâmeti söylemez, tersi bir yönde yola çikardi.[333]

Durum böyle olunca[334], mefhumu izin olan sözlü hadise uyma -eger Rasûlullah onu kasitli[335] olarak terketmis ise- hakkinda bir sakinca olmayan seylerden olacaktir. Kudreti bulunan kimselerin Rasûlullah'a [flte^Bi^tu] uymus olmak için o seyi terket-meleri ise daha güzel olacaktir. Bu gibi seylerden kim bir seyler islemisse, onun hakkinda sözlü hadise uygun olarak genislik vardir ve kolaylik kapisi da her zaman için açiktir. Bu vesile ile Allah'a hamdederiz. [336]

**SEKIZINCI MESELE:**

Rasûluiiah'm ikrari, eger fiiline uygun düsmüsse, hiçbir saibe içermeksizin ona uyulmasi sahih olacak ve bu uyma mertebelerinin en üst derecesinden asagida olmayacaktir. Çünkü Rasû-lullah'in bir seyi islemis olmasi, o seyin dogrulugu anlamina gelmektedir. Böylesi bir fiile, bir baskasinin fiili için söz konusu olan ikrarinin eklenmesi halinde, sanki sirf fiiline uyulmus gibi ola-cak, ikrar ise isbat edici fazladan bir delil olacaktir.[337]

Ikrarina fiilinin uygun düsmemesi halinde ise durum böyle degildir. Çünkü ikrar, her ne kadar sihhat hükmünü gerektirse de terk ona muariz gibi olmaktadir. Burada gerçek anlamda bir tearuz durumu gerçeklesmis olmasa bile, duraksama (tevakkuf) saibesi atilmis olacaktir. Çünkü o konuda Rasûhillah tevakkuf etmis, ikrar ettigi seyi bizzat islememistir.

Bunun örnegi, her ne kadar aslinda mubah ise de Rasûlullah'm eglence ve sarki dinlemekten kaçinmasi[338]islenmesinde bir sakinca olmamasina ragmen, eglenceden uzak durmasidir. Bazen huzurunda cahiliye dönemine ait bazi seyler hakkinda konu surlardi[339] ve Rasûlullah muhtemelen bunlara tebessüm ederdi. Bu kabilden olan seyleri kendisi ise asla bir ihtiyaç ya da zaruret olmadikça zikretmezdi. Bir kadin gelip hayiz kanindan nasil temizlenecegini sordugu zaman: "Emici bir bez parçasi al ve onunla taharetlen" buyurmustu. Kadin: ^Onunla nasil taharetlenecegim?" diye sordugunda da az önceki ayni cevabini tekrarlamis ve utanarak yüzünü kapamisti.[340] Hz. Âise, Rasûlullah'm muradini anlamis ve kadina daha açik ve sarih bir biçimde anlatmisti.[341]Rasûlullah Hz. Âise'nin bu asikâre izahini ikrarla karsilamis; fakat bizzat kendisi utandigindan böyle bir seye gitmemisti. Böyle bir sey, o seyin beyani taayyün etmedigi zaman dikkate alinir; çünkü o caiz türünden olmaktadir.[342]Ancak taayyün edecek olursa, o zaman her nasil olursa olsun illâ da anlatilmasi gerekir. Çünkü bu durum, haklarin kesistigi yerdir. Konu ile ilgili örnekler çoktur.[343]

Kisaca söylemek gerekirse, bizzat ikrarin kendisi, degerlendirmeye tâbi tutmaksizm mutlak cevaz hükmüne delâlet etmemektedir. Aksine ikrarlar içerisinde böylesine mutlak cevaz ifade edenleri de vardir: Islenmesi matlup olan fiiller ile sirf mubah olan seyler karsisinda gösterilen ikrarlar gibi. öbür taraftan mutlak cevaz ifade etmeyenleri de vardir; verilen Örneklerde oldugu gibi.

Eger ikrar ile birlikte söz de bulunursa, o zaman durum az Önce geçen fiilin ikrar üzerine eklenmesi durumunda oldugu gibi olur ve fiile bakilir; mutabakat halinde mutlak sihhat hükmü ile hükmedilir; muhalefet halinde ise mutlak surette böyle bir hükme gidilmez.[344] [345]

**DOKUZUNCU MESELE:**

Sahabenin (r.a.) sünneti (yani uygulamasi) da sünnet sayilir ve onunla amel edilmesi ve ona müracaat edilmesi gerekir.[346] Buna asagidaki hususlar delil teskil eder:

(1)

Istisnasiz Allah Teâlâ'nin onlara övgüde bulunmasi, onlari adaletle ve bu mânâya çikacak meziyetlerle medhetmesi. Örnek:

"Siz insanlar için ortaya çikarilmis hayirli bir ümmetsiniz[347]"Böylece sizi insanlara sahit ve örnek olmaniz için tam ortada bir ümmet kildik.[348]Birinci âyette, ashabin diger ümmetlere karsi üstünlükleri oldugu isbat edilmektedir. Bu da ancak onlarin her konuda istikâmet sahibi olmalari ve durumlarinin muhalefet degil, muvafakat içerisinde olmasi yoluyla olur. Ikincisinde ise onlarin mutlak adalet sahibi olduklari belirtilmektedir. Bu da, birinci âyetin medlulüne delâlet eder.

Itiraz: Bu özellik bütün ümmet için geneldir. Dolayisiyla digerleri hariç tutularak sadece sahabeye hasr e dilemez.

Cevap: Itiraz yerinde degildir. Çünkü:

a) Her seyden önce durum iddia edildigi gibi degildir. Çünkü sahabe, hususî olarak hitaba muhatap olan kimselerdir.Dolayisiyla hitabin altina daha sonraki nesillerin girebilmesi ancak kiyas ya da baska bir delil[349] vasitasiyla olacaktir.[350]

b) Hitabin daha sonraki nesilleri de kapsadigini kabul etsek bile, ashab onun sümulüne giren ilk kimseler olacaklardir. Çünkü onlar, hitabi Rasûlullah'tan ilk elden alan kimselerdir. Onlar vahyin dogrudan muhataplari idiler.

c) Üçüncü olarak, onlar hitabin sümulüne girmeye digerlerinden daha önceliklidirler. Çünkü bu âyetlerle belirlenen özellikler tam anlamiyla

sadece onlarda gerçeklesmis, daha sonraki nesillerde ise bulunmamistir. Onlarin sahip olduklari Özelligin, nitelemeye tam olarak uygun olmasi, onlarin medhe digerlerinden daha lâyik oldugunun bir sahididir. Öbür taraftan sahabe neslinden sonra gelen ehl-i sünnet âlimleri sahabenin mutlak ve genel olarak adalet sahibi olduklarini söylemisler; onlardan hem rivayet, hem de dirayet yönünden bir istisna ya da ayirima gitmeksizin ilim almislardir. Diger nesiller hakkinda ise ayni tavri göstermemisler; onlar içerisinden ancak imamliklari sahih; adaletleri de sabit olan kimselerden ilim almislardir.[351]Bu da sahabe neslinin diger nesillerden daha çok övgüye lâyik olduklarim gösteren bir delil olur. Dolayisiyla sahabe hak-

kinda onlarin mutlak adalet vasfina sahip olduklarini söylemek, onlarin mutlak anlamda vasat yani âdil kimseler olduklarini kabul etmek gerekecektir. Durum böyle olunca da, onlarin sözleri muteber, amelleri de rehber olacaktir. [352]Onlara övgü sadedinde gelen diger âyetlerin durumu da aynidir. Allah Teâlâ söyle buyurur: "Daha önceden Medine'yi yurt edinmis ve gönüllerine imani yerlestirmis olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler; onlara verilenler karsisinda içlerinde bir çekememezlik hissetmezler; kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onlari kendilerinden önde tutarlar. Nefsinin tamahkârligindan korunabilmis kimseler, iste onlar saadete erenlerdir.[353] Benzeri onlari öven pek çok âyet vardir.

(2)

Sünnetten deliller: Sahabeye uyulmasini emreden, onlarin sünnetlerinin, uyma konusunda aynen Rasûlullah'm sünneti gibi oldugunu ifade eden hadisler bulunmaktadir: Örnek: "Sünnetime ve hidayet üzere olan râsid halifelerin sünnetine yapisin; onlara iyice tutunun, onlara azi dislerinizle sarilin[354]; Rasûlullah : "Ümmetin yetmis üç firkaya ayrilacaktir. Hepsi de atestedir; biri müstesna" buyurdu. "Onlar kimlerdir? Yâ Rasûlallah!" dediklerinde: "Benim ve ashabimin üzerinde oldugu firkadir" buyurdu.[355] Bir baska hadislerinde de: "Ashabim tuz gibidir; onsuz yemegin tadi olmaz'[356]buyurmustur. Yine o söyle buyurmustur: "Süphesiz ki Allah Teâlâ, ashabimi nebiler ve rasuller hariç bütün âlemlere üstün kilmistir. Onlarin içinden de benim için dört kimse seçmistir: Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali. Onlari, ashabimin en hayirlilari kilmistir. Ashabimin her birinde hayir vardir."[357]Bazi haberlerde de söyle buyurdugu rivayet edilir: "Ashabim yildizlar gibidirler; hangisine uysaniz, hidayet bulursunuz.'[358]Bu anlamda daha baska hadisler de bulunmaktadir.

(3)

Alimler, görüslerin karsi karsiya gelmesi halinde hep ashabin görüslerini tercih etmisler ve onlara öncelikli bir yer vermislerdir. Bazilari Hz. Ebû

Bekir ve Hz. Ömer'in sözlerini hüccet saymislardir. Bazilari da dört halifenin görüslerini hüccet kabul etmislerdir. Diger bir grup da herhangi bir kayit getirmeksizin bütün sahâbîle-rin görüslerinin hüccet ve delil oldugunu söylemislerdir. Bu görüslerden her birinin sünnetten mesnedleri vardir.[359]Bu görüsler, -her ne kadar ulemâya göre bunlarin aksi tercihe sayan görülüyorsa da- konu hakkinda asil dayanak olan küllî bir durumu destekleyici bir mahiyet arzederler. Sözü edilen küllî durum sudur: Selef ve halef yani tabiîn ve onlardan sonra gelen nesiller, ashaba muhalefetten hep çekinegelmisler ve onlara uygun düsünüyor ve hareket ediyor olmaktan da büyük bir seref duymuslardir. Bu mânânin en açik ve seçik olarak görüldügü yer, muteber mezhep imamlari arasinda geçen görüs ayriliklarini konu edinen Hilaf ilmidir. Bu ilme baktigimizda onlarin, kendi mezheplerini belirledikten sonra hemen kendileri gibi düsünmekte olan sahâbîlerin isimlerini siralamaya ve böylece mezheplerini kuvvetlendirmeye çalistiklarini görürüz.[360] Bunu yapmalarinin sebebi hem kendilerine, hem de muhaliflerine göre onlarin seriatta üstün bir yerlerinin bulundugunun, onlarin yaklasimlarinin önemli oldugunun, -onlarla birlikte onlarin ele aldiklari konu üzerinde durma bir tarafa- hatta o konuda kendilerine uyulmasinin ve görüslerinin taklit edilmesinin gerekliliginin[361] her iki tarafça da kabullenilmis olmasidir. Nakledildigine göre Imam Safiî, müctehid bir kimsenin, ictihâd etmeden önce sahâbîyi taklit edebilecegini, baskalarini ise taklit edemeyecegini söylemistir.[362]Imam Safiî, sahâbî hakkinda: "Eger ayni dönemde yasasaydim kendisiyle tartisabilecegim bir kimsenin sözü için hadisi nasil terkedebilirim?" diyen kimsedir. Bununla birlikte o, onlarin yüce degerlerini takdir etmekten geri durmamistir.[363]

Sonra selefi sâlihin onlari övgü ile anan ve onlara tâbi olmanin geregini isleyen sözleri vardir ki, onlardan bir kismini burada zikredecegiz:

Saîd b. Cübeyr söyle demistir: "Ehl-i Bedir'in[364] bilmedigi bir sey, din degildir."

el-Hasan (el-Basrî), Hz. Muhammed'in ashabini anmis ve söyle demistir: "Onlar, bu ümmetin kalbler bakimindan en iyileri, ilim bakimindan en derinleri, tekellüf bakimindan en azlari idiler. Onlar, Allah Teâlâ'nin, Rasûlünün sohbeti için seçmis oldugu seçkin kimselerdir. Dolayisiyla onlarin ahlakiyla ahlâklanmaya ve gidisatina uymaya çalisin. Çünkü onlar -Kâ'be'nin Rabbine yemin ederim ki- dosdogru yol üzere idiler."

Ibrahim ise: "Sahabeden gizli kalan hiçbir sey, sizde bulunan bir meziyet sebebiyle sizin elde etmeniz için saklanmis degildir" demistir.

Huzeyfe'den söyle dedigi rivayet olunur: "Ey kurrâ[365] toplulugu, Allah'tan sakinin ve sizden öncekilerin yolluna girin. Ömrüme yemin ederim ki, eger siz onlarin yoluna uyarsaniz, çok iyi yol alirsiniz. Eger saga ya da sola yalpa

yaparak onlarin yolunu terkeder-seniz, apaçik bir sapikliga düsersiniz."

Ibn Mesûd'dan ise söyle dedigi nakledilmistir: "Sizden biri eger uyacaksa, Hz. Muhammed'in ashabina uysun. Çünkü onlar, bu ümmetin kalbler bakimindan en iyileri, ilim bakimindan en derinleri, tekellüf bakimindan en azlari, hidayet bakimindan en dogrulari, hal bakimindan en güzelleri idiler. Onlar, Allah Teâlâ'-nm, Rasûlünün sohbeti ve dinini Ikamesi için seçmis oldugu seçkin kimseler idiler. Dolayisiyla onlarin faziletlerini takdir ediniz ve izlerinden gidiniz. Çünkü onlar dosdogru bir hidayet üzere idiler."

Hz. Ali ise: "Sakin insanlara uymayin!" demis sonra da: "Eger mutlaka birilerine uyacaksaniz, dirilere degil, ölülere uyun" diye sözünü tamamlamistir. Bu, halka degil de âlimlere yönelik olan bir yasaktir.

Ömer b. Abdulaziz'in sözü de bu kabildendir:

"Rasûlullah ve arkasindan emir sahipleri (halifeler) sünnetler ortaya koymuslardir. Onlari almak Allah'in kitabini tasdik etmek, Allah'a olan taati tamamlamak, Allah'in dinine destek vermek demektir. Kim onlarla amel ederse, o hidayet üzeredir. Kim onunla yardim isterse, yardim görür. Kim de onlara muhalefet ederse mü'minlerin yolu disina çikmis, baska bir yola uymus olur. Allah da o kimseyi döndügü yöne çevirir ve cehenneme yaslar. Orasi ne kötü bir dönüs yeridir." Bir baska rivayette ise "... Allah'in dinine destek vermek demektir" ifadesinden sonra: "Hiçbir kimsenin onlari degistirmek ya da yerine baskasini koymak veya onlara muhalif bir görüs üzerinde durmak yetkisi yoktur...." ifadesi vardir. Onun bu sözü, Imam Mâlik'in çok hosuna giderdi (ve sik sik onu ve diger imamlarin sözlerini tekrar ederdi).

Huzeyfe'den de söyle dedigi nakledilmistir: "Bizim izimize uyun; eger (yolumuza) isabet ederseniz gerçekten çok iyi yol almis olursunuz. Eger hata eder (ve bizim yolumuzdan saparsaniz) süphesiz apaçik bir sapikliga düsmüs olursunuz."

Ibn Mesûd da benzeri bir ifade ile söyle demistir: "Bizim izimize uyun ve bid'at çikarmayin. Eger böyle yaparsaniz dogru yolu bulma külfetinden kurtulmus olursunuz."

Rivayete göre yine o, mescidde kissa anlatan birine ugradi. Adam: "On kere tesbih getirin, on kere tehlilde[366]bulunun..." diyordu. Abdullah ona: "Süphesiz siz Muhammed'in ashabindan ya daha çok hidayet üzeresiniz ya da daha sapiksiniz. Bilâkis sonuncusu, evet sonuncusu!" dedi ve onlarin bid'at üzere olduklarini söyledi.

Bu konu ile ilgili haberler pek çoktur ve burada nakledilmesi konuyu uzatir. Bu konuda müstakil bir delil olmak üzere asagiya alacagimiz seyler yeterlidir:

(4)

Ashabi sevmenin, onlara bugzedenleri yermenin vacip oldugunu, onlari sevenlerin Allah'in peygamberini sevmis olacaklarini; onlara bugzedenlerin de Allah'in peygamberine bug-zetmis olacaklarini gösteren hadisler vardir.[367] Tabiî ki sahabe için söz konusu olan bu meziyet, sadece onlarin Rasûlullah'igörmüs, onunla beraber olmus, onunla konusmus olmalari yüzünden degildir. Çünkü bunlarda[368] mücerred bir meziyet yoktur. Onlarin sahip olduklari bu meziyet, sadece asiri derecede Rasûlullah'a olan baglilikIari ve kendilerini onun sünneti üzere yasamaya adamis olmalari, bunun yaninda ona tam destek verme- ' leri ve onu Islâm düsmanlarina karsi himaye etmeleri[369] sebebiyledir. Rasûlullah'a karsi bu tavri gösteren her kimsenin örnek alinmasi ve gidisatinin yol edinilmesi yerindedir ve bu haliyle o bunu hak edecektir. Imam Mâlik ashaba ve onlarin gidisati üzere olan kimselere tâbi olma konusunda asiri bir özen gösterdigi ve onlarin yollarim kendisine yol edindigi içindir ki, Allah Teâlâ onu bu konuda digerleri için uyulacak bir rehber yapmistir. Bunun sonucunda Imam Mâlik'in çagdaslari, onun izini takip etmisler ve onun davranislarina uymuslardir. Tabiî ki onun ulastigi bu mevki, Allah (c.c.) ve Rasûlünün haklarinda övgüde bulunmus oldugu ve kendilerini uyulacak birer örnek ilân ettigi aziz sahabe nesline ve onlara en güzel biçimde uyan tabiîne olan saygi ve bagliliginin bir bereketi sonucu olmustur. Allah Teâlâ onlarin hepsinden razi olsun! Onlar da zaten O'ndan hosnut idiler. Hiç kuskusuz onlar Allah'in seçkin kullaridir (hizbullah) ve biliniz ki, Allah'in seçkin kullari elbette kurtulusa ermis kimselerdir. [370]

**ONUNCU MESELE:**

Rasûlullah'm haber vermis oldugu her haber, aynen haber verdigi gibidir; o hakdir, dogrudur, haber verdigi sey ve kendisinden haberde bulundugu (melek) hakkinda ona tam itimat vardir.[371] O haberin üzerine yükümlülükle ilgili bir hüküm bina edilip edilmemesi arasinda bir fark yoktur.[372] Nitekim bir hüküm tesrî kilmasi ya da emir veya nehiyde bulunmasi arasinda da fark yoktur. O sey aynen Rasûlullah'm haber verdigi gibidir. Bu konuda vahiy meleginin kendisine Allah'tan haber vermis oldugu seyler ile,, kalbine üfledigi[373]veya içine attigi (nefsine ilkâ[374] eyledigi) seyler arasinda fark yoktur. Keza kesif veya mucizevî sekilde gayba muttali olma yoluyla görmesi veyahut da her nasil olursa olsun diger yollarla vâkif olmasi arasinda hiçbir fark yoktur. Bütün bunlar muteberdir ve hakkimizda delil olur, üzerine hem itikat hem de amel konusunda hüküm bina edilir. Çünkü Rasûlul-lah masumdur; ismet sifati vardir ve o hiçbir zaman hevâ ve heveslerine uyarak bir sey söylemez. (Ne söylerse vahiy söyler.)

Bu konu, Kelâm ilminde açiklanmaktadir. Bu yüzden biz burada konunun

delillendirilmesine girerek sözü uzatacak degiliz. Sadece konuyu örneklendirip, arkasindan -Allah'in izniyle- asil söylemek istedigimizi söyleyecegiz.

Bunun örnegi Rasûlullah'insu sözüdür: "Süphesiz Rûhu'l-kuds kalbime üfledi ki, hiçbir canli rizkini tamamlamadikça ölmeyecektir. Su halde Allah'tan sakinin ve rizkinizi güzel yollardan arayin.'[375]

Yine Rasûlullah Söyle buyurmustur: "Bana Kadir gecesi gösterilmisti. O sirada beni ailemden biri uyandirdi; ben de unuttum. Siz onu son on (gece) içerisinde arayin.[376] Baska bir hadiste (ashabtan bazi kimselerin rüyalarinda Kadir gecesinin Ramazanin son yedi gecesinde oldugunu gördüklerini haber vermeleri üzerine): "Görüyorum ki rüyalariniz Ramazanin son yedi gecesi hakkinda biribirini tutuyor. Artik kim Kadir gecesini arayacaksa onu Ramazanin son yedisinde arasin'[377] buyurmustur. Bu da,Rasûlullah'in uykuda görülen rüya üzerine haber vermesine Örnektir.

Benzeri bir olay da, ezanin baslangici hakkinda söz konusu olmustur ve bu, konu hakkinda daha açiktir. Olayin kahramani Abdullah b. Zeyd söyle anlatir: Sabahladigimiz zaman Rasûlullah'a geldik ve ben ona rüyami anlattim. Bunun üzerine o: "Süphesiz bu, gerçek bir rüyadir" buyurdu... Hadis devam etmektedir. Sonunda Ömer b. el-Hattâb; "Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, ben de onun gördügünün benzerini gördüm" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah: "Allah'a hamd olsun! O da isin dogrulugunu daha da pekistiriyor" buyurdu.[378] Görüldügü üzere bu hadiste Rasûlullah rüyanin hak olduguna hükmetmis ve onun üzerine ezanin lâfizlari hakkinda hüküm binasinda bulunmustur.

Sahîh'te su rivayet bulunmaktadir: Rasûlullah bir gün namaz kil(dir)di. Sonra döndü ve: "Ey falan! Namazini güzel kilamaz misin? Namaz kilan kimse, namaz kilarken nasil kildigina ba-kamaz mi? Çünkü kisi, namazi ancak kendisi için kilar. Vallahi ben önümden nasil görürsem arkamdan da öyle görmekteyim'[379]buyurdu. Bu, kesf üzerine bina edilen emrî[380] bir hükümdür. Hadisleri arastiranlar bu kabilden daha çok sey bulabilirler.

Itiraz: Bu nokta açiklik kazaninca birilerinin söyle bir itiraz ile sürmesi beklenebilir: Bu kitapta daha önce "Makâsid" bölümünde bir kaide geçmisti. Buna göre Rasûhillah hakkinda özel olan bizim için de özel, onun hakkinda genel olan bizim için de genel oluyordu. Eger biz o kaide üzerinden yürüyecek olursak, o zaman her kesif ve gayba muttali olan kimselerin, kendi vukuf ve kesifleri üzere hükmetme haklan bulunacaktir. Dikkat edilirse Hz. Ebû Bekir ile kizi Hz. Âise arasinda geçen hibe olayi buna bir örnek olmaktadir. O hastalanmadan Önce kizi Âise'ye (20 vesklik hurma hasadi) bagisinda bulunmustu. Fakat o henüz onlari devsirmeden önce, Hz.

Ebû Bekir ölüm hastaligina yakalandi. Bunun üzerine o, Hz. Âise'ye, arkasindan onu muhtaç bir halde birakmanin kendisini fevkalâde üzecegini, ihtiyaçsiz bir halde birakmasinin ise kendisini o derecede sevindirecegini bildirmekle birlikte söyle demistir: "Ben sana yirmi vesklik bir hasat bagisinda bulunmustum. Eger onlari sen devsirmis olsaydin, onlar senin olurdu. O bugün artik verese mali olmustur. Onlar da ancak senin iki erkek iki de kizkardeslerin olmaktadir. Onu, Allah'in kitabi üzere aranizda taksim edin" Bunun üzerine Hz. Âise: "Babacigim! Vallahi eger o söyle söyle (çok bir sey) olsaydi, onu bile elbet terkederdim. (Kiz kardesim olarak) sadece Esma var. Öteki kim ki?" dedi. O: "Harice'nin kizinin karnindaki. Onun kiz olacagini saniyorum" diye cevap verdi,[381]

Hz. Ömer ise cuma günü minber üzerinde hutbe okurken Irak bölgesinde bulunan müslüman askerlerinin komutani Sâriye'ye: "Yâ Sâriye! Daga! Daga!" diye nidada bulunmustu.[382] Her ikisi de, görüldügü gibi kesf ve gaybî vukuf üzere binada bulunmuslardir. Bu davranis, evliyâullah arasinda mutat bir seydir. Ulemâya ait kitaplar bu türden menkibelerle doludur. O zaman bu, hükmün Rasûlullah'tan veraset yoluyla onlara intikal etmekte oldugu sonucunu gerektirir.

Cevap: Bu soru, bu meseleden amaçlanan fayda olmaktadir. Sirf bu soru için bu girisi hazirlamis bulujiuyoruz. Her ne kadar Makâsid bahsinde geçen söz bu konuda yeterli ise de, meselenin nüktesi buradadir. Söyle ki:

Su iyice bilinmelidir ki, Rasûluîlah bir peygamber olarak sahip oldugu ismet sifati ile her türlü hata ve yanilgiya düsmekten korunmustur.[383]Gösterdigi mucizeler de, onun her söylediginin dogruluguna ve açikladigi seylerin sahihligine delâlet etmek suretiyle onu teyid eder. Görülecegi üzere ondan sâdir olacak ictihâdlar, ihtilafsiz hatadan masumdur. Bu da ya onun asla hata etmeyecegi esasina, ya da hata etmesi muhtemel olsa bile, hatasi üzerinde birakilmayacagi esasi üzerine göre böyledir. Ictihâdlari hakkindaki durum böyle olunca, diger davranislari hakkindaki hüküm nasil olur? Onun uykuda görülen rüya ya da kesif yoluyla hüküm ve haber verdigi her sey, aynen kendisine Allah Teâlâ tarafindan melek araciligi ile ilkâ edilen (vahiy) hükmündedir. Ümmeti hakkindaki hükme gelince, onlardan hiç biri masum yani hataya düsmekten korunur kimseler degillerdir.[384]Aksine onlardan her birinin yanilmasi, hata etmesi ve unutmasi caizdir. Onlarin görecegi rüyalarin (seytandan olan) düs olmasi pekâlâ mümkündür. Kesifleri de gerçegi yansitmayabilir. Her ne kadar vakiada dogrulugu ortaya çiksa ve bu, birçok kez tekrarlanmak suretiyle biteviyelik (ittirâd) kazansa bile, vahyin kontrolünde olmadigi için hata imkâni her zaman için var olmakta devam edecektir.[385] Böyle bir Özellik arzeden sey (yani kesif ve gayba vukufîyet) üzerine ise hüküm bina etme sahih olamaz.

Sonra bu gibi kesifler her ne kadar gayba vukûfiyet kabilinden sayilmakta ise de, gaybi ancak ve ancak Allah'in bilecegine delâlet eden âyet ve hadisler bulunmaktadir. Nitekim su hadis bunlardandir; "Bes sey vardir ki, onlari Allah'tan baska kimse bilmez" RasûlulIahsonra su âyeti okudu: ''Kiyamet saatini bilmek ancak Allah'a mahsustur. Yagmuru O indirir. Rahimlerde bulunani O bilir. Kimse yarin ne kazanacagini bilmez ve hiç kimse nerede ölecegini bilmez. Allah, süphesiz bilendir; her seyden haberdârdir."[386] Baska bir âyette: "Gaybin anahtarlari O'nun yanindadir. Onlari, O'ndan baska kimse bilmez"[387] buyurulur. Diger bir âyette ise peygamberler bu genellemeden istisna edilerek söyle buyurul-mustur: "Gaybi bilen Allah, gaybina kimseyi muttali kilmaz. Ancak peygamberlerden, bildirmek istedigi bunun disindadir."[388] Peygamberler disinda kalanlar ise aslî men yani gaybi kimsenin bilemeyecegi hükmü üzere kalmislardir. Yine Allah Teâlâ: "Allah, sizi gayba muttali kilacak degildir[389]"De ki: Göklerde ve yerde gaybi Allah'tan baska bilen yoktur"[390] buyurur. Hz. Âise hadisinde ise Rasûhillah söyle buyurmaktadir: "Kim 'Muhammed, yarin ne olacagini bilir' saniyorsa, süphesiz o, Allah'a büyük bir iftirada bulunmus olur."[391] Gaybi ancak Allah'in bilecegi, O'ndan baska kimsenin bilemeyecegi konusunda âyetler ve haberler çokça ve tekrarlanarak bulunmakta ve bunlar birbirlerini teyid etmekte ve böylece -bu kitabin "Umûm" bahsinde geçtigi sekilde[392]- bunlarin zahirlerinden genel bir esasin çikarilmasi sahih olacak bir özellik arzetmektedir. Durum böyle olunca, peygamberlerin disinda kalan kimseler, gayba muttali olma konusunda peygamberlerle ayni olamayacaklardir.

Az önce sahabeden zikredilen ve sahih senedle onlardan nakledilen haberlere gelince, onlar, üzerine bir hüküm bina edilmeyecek seyler kabilindendir. Zira onlar hakkinda bizzat Rasûlul-lah'in yapmis oldugu bir taniklik[393] (tasvip) bulunmamaktadir. O seyin, onlarin haber verdikleri gibi vuku bulmasi ise, onlar hakkinda zannedilen seylerdendir. Ancak onlar, kendileri hakkinda ancak bütün ümmet için müsterek olan -ki bu kendileri için hata etme imkâninin bulunmasidir- özellikle muamele etmislerdir. Bu yüzdendir ki Hz. Ebû Bekir: "Onun kiz olacagini saniyorum" demis, bir hüküm ifade etmeyen zan ifadesi kullanmistir. "Yâ Sariye! Daga! Daga!" ifadesi ise, -ki sahih olsa bile bir hüküm ifade etmeyecek[394] kabilden bir sözdür- diger kesiflerin de ayni sekilde olacagini göstermez. Kabul edilse bile, bu Hz. Ömer'in sahip oldugu kendisine ait bir Özellik sebebiyledir. Bu özellik, seytanin onu görünce kaçmasi ve Allah'in kendisine özel bir lütfü olarak onun etrafina dahi yaklasamamasi, onun haleti rûhiyesine herhangi bir etkide bulunamamasi dir. Baskalarinin durumu ise böyle degildir. Bu durumda evliyâullahtan biri için, baska birinin bir haline kesf yolu ile vakif

olsa, o sey hakkinda hiçbir kusku olmaksizin kesin bilgi üzerinde olamaz. Aksine "görüyorum", "zannediyorum" diyebilecegi bir hal üzere bulunabilir. Eger kesif yoluyla vâkif olunan sey, varlik âlemine de o sekilde yansirsa ve tahakkuku önce kesfe mutabakat yönünden, ikinci olarak da biteviyelik yönünden farzedilecek olursa, ondan sonra onunla ilgili verilen haberin bir anlami ve hükmü kalmayacaktir. Çünkü o zaman mesele vâki üzere hükmetme kabilinden olmus ve harikulade ile harikulade olmayan arasinda bir fark kalmamis olacaktir. Evet[395] kerametler ve harikuladelikler, sahipleri için Allah hakkinda yakin ve kesin bilgilerinin artmasini saglamakta, üzerinde bulunduklari hal hakkinda kendilerine kuvvet vermektedir.. Ancak bu nokta, konumuzun disinda kalmaktadir.

Itiraz: Ser'î hükümlerde zan da ayni sekilde muteberdir. Meselâ, vâhid haberlerden ve kiyastan çikarilan sonuçlar bu kabildendir ve bunlar kesin bilgi ifade -etmezler. Burada sözünü ettigimiz kesf ve gayba vukûfîyet hali de, bidüziyelik ve mutabakat halinde her ne kadar kesin bilgi ifade etmedikleri kabullenilse bile, bir zan ifade ederler. Öyleyse bunun da ser'an dikkate alinmasi gerekir.

Cevap: Itiraz yerinde degildir. Çünkü bazi zanlann ser'an muteber olmalari, ser'î bir asla dayanmalari sebebiyledir. Nitekim bu konu, bu kitabin ilgili yerinde geçmisti.[396] Burada söz konusu edilen mesele ise, ne kat'î ne de zannî hiçbir esasa dayanmamaktadir. Bu[397] her ne kadar Rasûlullah'a nisbetle sabit olsa bile, bizim hakkimizda sabit degildir. Çünkü sart yani hataya düsmekten korunmus olma (ismet) özelligi bizim hakkimizda bulunmamaktadir. Sart bulunmayinca da, -bütün sagduyu sahiplerinin it-tifaki ile- varligi onun varligina bagli olan mesrut bulunmayacaktir. [398]

---

[1] Mînhâc'da söyle tarif edililir: Sünnet, Hz. Peygamber'den (s.a.) sâdir olan ve i'câz niteligi tasimayan, yani Kur'ân'dan bulunmayan söz ve fiillerdir. Sünnet, bazen Kur'ân'in getirmis oldugu mânâ içerisinde mündemiç bulu-nur. Müellifin "bizzat Kur'ân tarafindan ele alinmayan, aksine Hz. Peygamber (s.a.) tarafindan beyan edilen" sözü, Sünnet tabirinin kullanilmasi için, onun Kitap'ta mevcut bulunan mânâ içerisinde mündemiç bulunmamasi gibi bir sarti gerektirmez. Aksine bu sözden maksat, Hz. Peygamber'den (s.a.) sâdir olan sözün aynen Kur'ân'da bulunmamasi demektir. Arkadan gelen "Bunlarin Kur'ân'in genel olarak getirdigi esaslarin beyani mahiyetinde olup olmamasi arasinda fark yoktur" seklindeki ifade de tarifin bu sekilde anlasilmasi gerektigini gösterir. Çünkü sünnetin Kitab'in beyani olabilme-siu için, beyan edilecek mânânin esas itibariyla kitap tarafindan içerilmesi gerekir ki, sünnet de iste o mânâyi beyan ve serh etmis olsun.

Bazi âlimler sünnetin tarifini yaparken, "tabiî amellerden olmayan" kaydini eklemislerdir. Diger âlimler ise, durumun açik olmasi sebebiyle böyle bir kayda gerek duymamislardir.

[2] Yani sadece Kur'ân'da veya Kur'ân ile birlikte sünnette ya da sadece sünnette açiklanmis olmasi arasinda fark yoktur.

[3] Buna göre bu kullanis seklinde sünnet kapsamina sadece Hz. Peygamber'in (s.a.) fiilleri girmekte, ondan baskalarina yönelik olarak sadir olan emir ya da nehiy yollu sözlü tasarruflari -kendince fiile dönüstüriümedikçe-tarif kapsamina girmemektedir. Minhâc'da yapilan tarif, sünnet sözcügünün genel kullanilis sekliyle ilgili olmaktadir. Müellifin her iki tarifi de, sünnet sözcügünün özel anlamina yöneliktir. Onun maksadinin bu oldugunu çikarmamiza daha sonra söyleyecegi "Buraya kadar anlatilanlari topladigimizda, sünnet sözcügünün kullanilisinin su dört yönü içerdigi ortaya çikmaktadir:..." seklindeki sözü de yardimci olacaktir. Zira müellif-bu kullanis sekillerinin ayrintilari

sirasinda açiklamamasina ragmen- tasvipleri (ikrar) de bu dört yönden biri olmak üzere saymistir. Ancak müellifin daha önce tasvipleri fiillerden saydigi da bilinmektedir.

[4] Yani bizce bilinir olup olmamasina bakilmaz. Yoksa gerçek anlamda sünnette öyle bir seyin bulunmamasi anlamina degildir. Aksi takdirde bu ifade, sözün gerisi ile çelisir.

[5] Burada içtihada, Kitap ve sünnetten olan deliller üzerinde degerlendirme yapmak anlami verdigimiz zaman, sözün bas tarafa karsi tutulmasi anlasilmaz. Çünkü biz diyoruz ki, sünnete tabi olunmasi sekli ancak, delilin dogrudan sünnet olmasi durumunda tasavvur edilebilir. Ondan sonrasi ise kiyas vb. yollarla olur.

[6] Müellif, bu ifade yerine belki de "aslinda bize ulasmayan bir sünnete tâbi ol-

ma anlamina gelir" gibi bir ifade kullanmaliydi. Nitekim bir önceki sikda öyle söylemisti. Ancak burada sadece icmâ ve içtihada atifla yetindi. Burada söyle denilebilir: Aslinda birincisi, yaygin olan kullanilis seklinde sünnet kapsami içerisine zaten girmektedir. Dolayisiyla onu tasrih etmeye aslinda ihtiyaç yoktu, buna ragmen sirf girmemis olabilecegi gibi yanlis bir anlayisa dikkat çekmis olmak için zikredilmistir. Müellife göre önemli olan icmâ, istihsân ve mürsel maslahatlar gibi diger delillere dayali olan uygulamalarin sünnnet kapsamina sokulmus olmasidir. Ancak müellif bu delilleri sayarken kiyasi da zikretmeliydi.

[7] Bu sükuti icmâdan kabule daha sayandir; çünkü tepki gösterilmemesi yaninda tüm sahabe tarafindan islenir olmasi, ona ayri bir güç katar.

[8] Yani sahabe döneminde mürsel maslahatlar dikkate alinarak gerçeklestirilmis olan uygulamalar, bu anlamda sünnet kapsamina girer.

[9] Tazîr seklinde verilen içki cezasi Hz. Peygamber (s.a.) zamaninda miktari belirli olmaksizin duruma göre uygulanmis ve içki içene bazen kirk sopa vurulmus, bazen söyle ya da böyle hirpalanmis, bazen de bu ceza seksen sopaya çikarilmisti. Hz. Ebû Bekir zamaninda da durum ayni idi. Hz. Ömer'in halifeliginin son yillarinda içki içme egilimi bir hayli artmisti. Çünkü insanlar bolluk içerisine girmislerdi ve içki üretilen meyve ve üzüm çogalmisti. Hz. Ömer, içkinin önünü alabilecek bir ceza verilmesi konusunda sahabe ile istisarede bulundu. Hz. Ali söyle dedi: "Içki içenlere seksen sopa vurmani uygun görüyoruz. Çünkü kisi içtigi zaman sarhos olur, sarhos olunca hezeyanda bulunur, hezeyanda bulununca iftira eder; iftira eden kimseye ise ceza olarak seksen sopa vurmak gerekir." Abdurrahman b. Avf ise: "En hafif had cezasini (yani seksen sopa) uygulamani münasip görürüm" dedi. Böylece içki cezasi bundan böyle seksen sopa olarak uygulandi. Sahabenin bu sekilde içki cezasini seksen sopa olarak belirlemesi içtihada ve arkasindan olusan icmâa dayali bir sünnet (uygulama) olmaktadir. Mirkâtta, bu uygulamanin gerekçesinin siyâset oldugu söylenir.

[10] Terzi, demirci, marangoz gibi zenâatkârlar, kendilerine siparis olarak bir sey yaptirmak üzere yanlarina birakilan mallar hakkinda aslinda yed-i emin (emanetçi) hükmünde olmalari, dolayisiyla ihmal ve kusurlari olmadan bu mallarin kendi yanlarinda iken telef olmasi durumunda tazminle sorumlu tutulmamalari gerekir. Genel kural bunu gerektirir. Ancak ahlâkin bozulmasi ve bu hükmün kötüye kullanilmasi endisesi sonucunda sahabe onlari tazminle sorumlu tutmuslardir. Dolayisiyla meselâ elbise dikmek üzere bir terziye teslim edilen bir kumasin kaybolmasi vb. gibi durumlarda, terzinin o kumasi tazmin etmesi ilke olarak benimsenmistir. Râsid halifeler bu sekilde hükmetmisler ve konuyla ilgili olmak üzere Hz. Ali: "Insanlari ancak bu hüküm yola getirir" demistir. Bu hükmün mesnedi maslahattir. Çünkü insanlarin bu gibi zenâatkârlara siparis seklinde is yaptirmalari kaçinilmaz bir ihtiyaçtir. Eger onlar, kendi yanlarina birakilan mallan zayii durumunda tazminle sorumlu tutulmayacak olsalardi, ihmal ve kusur gösterecekler, pek çok hak zayi olacakti. Üstelik birçok zenâatkâr bu hükmü kötüye kullanacaklar, insanlarin mallarini kendi zimmetlerine geçirecekler ve sonra da onlarin kayboldugunu vb. söyleyeceklerdi

[11] Hz. Ebû Bekir zamanina kadar Kur'ân, çesitli sayfalar, deri, yassi tas vb. gibi diger yazili malzemelerde daginik bir halde duruyordu. Gerçi insanlarin hafizalarinda ezber olarak muhafaza ediliyordu ama, yapilan savaslarda birçok Kur'ân hafizi ölüyordu. Hz. Ömer'in de teklif ve israriyla Hz. Ebû Bekir zamaninda Kur'ân mushaf halinde bir araya toplandi.

[12] Hz. Ebû Bekir zamaninda Kur'ân'in mushaf halinde bir araya getirilmesi, onun zayi olmasi endisesini ortadan kaldirmisti. Ancak Hz. Osman zamaninda Islâm ülkesinin iyice genislemesi ve yeni unsurlarin müslüman olmasi sonucunda yeni bir problem ortaya çikmisti: Kur'ân'in okunmasinda farkliliklar. Bilindigi gibi Kur'ân kolaylik olsun için yedi harf yani yedi ayri okunus sekli üzere inmisti. Hepsi de dogru olan bu okunus sekli, uygulamada ihtilaflara yol açiyor ve bazilari kendi okuyus seklinin dogru olan tek sekil oldugunu iddia ediyordu. Bunun önüne geçmek için Hz. Osman, Kur'ân'in ilk inmis oldugu Kureys lehçesini esas alarak Kur'ân nüshalarini bes adet çogaltarak her merkeze birer tane gönderdi ve bundan böyle bütün mushaflarm, bu imam mushaflarin esas alinarak yazilmasini ve okunmasini emretti ve böylece muhtemel bir ihtilafin önünü aldi.

Bu iki uygulama yani Kur'ân'in mushaf haline getirilmesi ve çogaltilmasi Hz. Peygamber (s.a.) zamaninda olmamisti; aksine iki halifenin ve bazi sahabîlerin içtihadi sonucunda olusmus ve diger sahabîler de onlari tasvip etmislerdi.

Çünkü bunda ümmetin maslahati vardi.

[13] Hz. Ömer zamaninda ülkenin büyümesi, idarî ve mâlî islerin iyice artmasi,devlete yeni bir düzen verilmesini ve bazi kurumlarin (divanlar) kurulmasini gerektirmisti.

[14] Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer'i kendisinden sonra halife tayin etmesi {istihlâf usûlü), Hz. Ömer'in, halife seçimini kendisinden sonra alti kisilik bir sûra meclisine havale etmesi, Islâm parasinin basilmasi, (Hz. Ömer zamaninda) saniklar için hapishane yapilmasi, Hz. Peygamber'in (s.a.) mescidinin karsisindaki vakfin yikilmasi ve mescidin genisletilmesi ve bunun için istimlâkte bulunulmasi, Hz. Osman zamaninda cuma günü için ikinci bir ezanin konulmasi...gibi. Bu gibi uygulamalar, Hz. Peygamber (s.a.) zamaninda mevcut degildi. Bunlarin mesnedini hep ümmetin genel maslahati olusturuyordu ve yapilan bu uygulamalar sahabe tarafindan onaylaniyordu.

[15] Tirmizî, Ilim, 16 ; Ebû Dâvûd, Sünnet, 5 ; Ibn Mâce, Mukaddime, 6.

Hz. Peygamber (s.a.), sünnet kelimesini kendi yolu için kullandigi gibi halifelerinin uygulamalari için de kullanmistir. Onlarin sünneti, bizzat Hz. Peygamber'in (s.a.) sünnetine istinaden ortaya koymus olduklari ya da icti-hadlan sonucunda ümmetin maslahatini esas alarak yapmis olduklari uygulamalar olmaktadir.

[16] Usûlcülere göre sünnet denilince iste bu üç sey akla gelir.

[17] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/1-5

[18] Yani Kitap ve sünnet arasinda ilk bakista muariz gibi görünen bir durum oldugunda, Kitap esas olarak alinir ve sünnete takdim olunur. Müellifin kastettigi budur.

[19] Ebû Dâvûd, Akdiye, 11 ; Tirmizî, Ahkâm, 3 ; Nesâî, Kudât, 11 ; Ibn Mâce, Menâsik, 38 ; Ahmed, 1/37, 5/230, 236.

[20] Yani sünnet, mutlaki takyit, âmirn tahsis... gibi yollarla Kur'ân üzerinde tasarrufta bulunurken, bunun tersi olmaz. <Ç)

[21] Nisa 4/24.

[22] Yani bunlardan hangisi daha sonraki bir tarihte gelmis ise, o öncekini nes-hedecektir. Aksi takdirde ikisinden biri, bir delile mebnî digeri üzerine tercih edilecek veya -varsa imkân- aralarinin bulunmasina (cem ve telif) çalisilacaktir. Bu da olmazsa her ikisi de degerden düsecek ve baska deliller aranacaktir. "Zannî ile kat'î arasinda tearuz olmaz" sözleri gerçek muâraza yani aklî konularda olan çeliski içindir; ser'î konularda ise buna bir engel yoktur. Zira ser'i konularda gerçek anlamda tearuz olmaz, sadece sûretâ olur.

[23] Zira senedi ve delâleti kat'î olan sünnet, Kitab'in zahiri üzerine takdim olunmaktadir.

[24] Dolayisiyla hem sübût hem de delâlet bakimindan esit olmalari durumunda aralarinda tearuz meydana gelebilir. Bu yüzdendir ki âlimler söyle demislerdir. Sübût açisindan Kur'ân nasslari ile hadis arasinda tearuzdan söz edilemez. Tearuz ancak delâieti zannî olan Kur'ân nasslari ile, delâleti kat'î olan sünnet arasinda olabilir.

[25] Yani Kitab'in vâhid haber üzerine takdimi mi, yoksa vâhid haberin Kitâb üzerine takdimi mi gerekir, ya da aralarinda tearuz mu söz konusu olur? seklindeki ihtilaf.

[26] Yani delil olarak kullanilacak olanin Kitap mi, yoksa sünnet mi olacagini,

ikisi arasinda tercihi gerektirecek delil belirler.

[27] Nahl 16/44.

[28] Mâide 5/38.

[29] Hirsizlikta elin kesilebilmesi için gerekli olan nisap miktari Hanefîlere göre on dirhemdir. (Ç)

[30] Az önce de ifade edildigi gibi usûlcülere göre Kur'ân nassinm delâletinin zannî olmasi durumunda sünnetle tearuz halinde bulunur ve hangisinin daha sonraki tarihli oldugu da bilinmezse, o zaman bunlardan biri digeri üzerine sirf Kur'ân âyeti olmasi, ya da öbürünün sünnet olmasi gibi gerekçelerle tercihi mümkün olmuyor, aksine cem ve telif imkâni yoksa tercihi gerektirecek delil araniyor ve delil bulunamaz ise, her ikisi de terkediliyor-du. Bu durum Kitabin sünnetten önce gelmedigi tezine delil olarak kullanilmisti. Müellif simdi de bu itiraza cevap verecektir.

[31] Ikinci Mesele'de. Kur'ân'dan kat'î bir asla dayanan vâhid haber, onun beyan edicisi olur. Bu durumda vâhid

haberlerin büyük bir kismi Kur'ân'in beyan ve tefsiri mahiyetindedir.

[32] Bu konuyla ilgili ileride söz edilecektir.

[33] Nitekim Hz. Aise, "Velâ teziru vâziratun vizra ukrâ" âyetine dayanarak, "Süphesiz ki ölü, ailesinin üzerine aglamasi sebebiyle azap görür" hadisini reddetmistir.

[34] Sünnette de senedi kat'î olanlarin bulundugu, dolayisiyla delâlet açisindan Kitap'tan geri kalmayacagi itiraz noktasi.

[35] Müellif, bu mütevâtir sünnet konusunda ileri sürülen itiraz noktasini sanki kabulleniyor gibi görünüyor; ancak pratik bir degeri olmamasi sebebiyle fazla bir önemi olmadigini belirtiyor. Çünkü -ta Hz. Peygamber'e (s.a.) kadar bütün tabakalarda yalan üzerinde birlesme imkâni olmayan kalabaliktaki insanlarin, yine kendileri gibi olan kalabalik râvilerden rivayet etmis olmalari seklindeki- tevatür sartina uygun olarak geîen ya mütevâtir sünnet yoktur, ya da vukuu çok nadirdir. Nâdir olana ise müstakil olarak deger ve hüküm verilmez.

[36] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/5-9

[37] "Namazi kiliniz" seklindeki mücmel âyetlere detaylar getiren hadisler gibi.

[38] Ayetlerden maksadin ne oldugunu açiklayan hadisler gibi. Meselâ "Altin ve gümüsü biriktirenler var ya..." (9/34) âyeti indigi zaman, bu sahabeye çok agir gelmisti. Gelip maksadin ne oldugunu Rasûlullah'a sordular. O: "Yüce Allak zekâti, sadece ellerinizde geride kalan mallarin onun sayesinde paklanmasi için farz kilmistir1' buyurdu. Bunu duyunca Hz. Ömer tekbir getirdi.

Yine "iman edip de imanlarina hiçbir sekilde zulüm bulastirmayan-lar var ya..." (6/82) âyeti indigi zaman sahabe buradaki zulümden maksadin ne oldugunu anlayamamis ve korkmuslardi. Hz. Peygamber (s.a.), Lokman süresindeki âyette (31/13) de ifade edildigi gibi, sözü edilen zulümden maksadin sirk oldugunu açiklamisti.

[39] "Savastan geri kalmis üç kisinin tevbesini de kabul etti" (9/118) âyetinde atifta bulunulan olayin bütün uzunlugu ile hadiste anlatilmasi gibi. Bu uzun hadiste onlarin cezalandirildiklari; önce kendileriyle konusmanin yasaklandigi, sonra kadinlarina yaklasmaktan men olunduklari... detaylariyla anlatilmaktadir.

[40] Nahl 16/44.

[41] Müellif orada bu delillerden bahsetmemis ve konunun delillendirmeye ihtiyaç göstermeyecek kadar açik oldugunu, zira bunun dinde zorunlu olarak bilinen bir husus oldugunu söylemisti.

[42] Kalem 68/4.

[43] Hz. Âise, kullandigi ifadede Hz. Peygamber'in (s.a.) ahlâki ile Kur'ân'i Özdeslestirmistir. Bundan da, onun bütün davranislarinin kaynaginin Kur'ân oldugu anlami çikmaktadir.

[44] Bir kimsenin ahlâki, fiillerinin kendisinden kolaylikla kaynaklandigi bir halet-i rûhiyyedir. Hz. Âise'nin de ifadesi üzere Hz. Peygamber'in (s.a.) sözleri, fiilleri ve diger tasarruflari, Kur'ân'dan sâdir olmaktadir. Sünnet dedigimiz sey ise, Hz. Peygamber'den (s.a.) sâdir olan söz, fiil ve sâir tasarruflardan ibarettir. Su halde sünnet, Kur'ân'dan sâdir olmakta ve ona dayanmaktadir.

[45] Nahl 16/89.

[46] Üçüncü ciltte, Ikinci Tarafin Yedinci Mesele'sinde de isaret edildigi üze-re,Kur'ân, her ne kadar çesitli ilimleri kapsiyorsa da, ilgilendigi seylerin basinda emir ve nehiy konusu yani itikâdî ve amelî ser'î yükümlülükler gelmektedir. Sünetin içeriginin en Önemli kismini ise, bu tür yükümlülüklerin açiklanmasi ve onlara detaylar getirilmesi teskil eder. Bu durumda sünnet, genel çerçeve olarak Kur'ân içerisinde mündemiç bulunmus olur. Müellif, "Çünkü emir ve nehiy, Kitap'ta yer alan seylerin basinda gelir" sözü yerine "Çünkü sünnet, Kur'ân'in açiklamak için geldigi Tier-sey' tabirinin altina giren konularin beyani olmaktan baska bir sey degildir" deseydi mânâ daha anlasilir olacakti.

[47] En'âm 6/38.

[48] Mâide5/3.

[49] Delil bu ifade ile tamamlanmaktadir. Eger bu sözden maksat dinin Kur'ân ve Sünnet'in tamamlanmasi ile kemâle ermesi olsaydi, o zaman delil olmazdi. Çünkü bu âyet indikten sonra Hz. Peygamber (s.a.) seksen gün kadar daha

yasamis ve bu sirada kendisinden sözlü ya da fiilî birçok sünnet sâdir olmustu.

[50] Dördüncü Mesele'de.

[51] Yani sünnet, Kitap'ta mevcut bulunan bir esasa ters düsmese, fakat kendisine taniklik edecek bir esasa da dayanmasa bu durumda hakkinda tevakkuf edilir. Kesin bir esasa ters düsmesi halinde ise reddedilir.

[52] Nisa 4/65.

[53] Bkz. Buhârî, Sirb, 6, 8, Sulh, 13 ; Müslim, Fedâil, 129 ; Ebû Dâvûd, Akdi-ye, 31 ; Tirmizî, Ahkâm, 26 ; Tefsîru Sûre 4/13 ; Nesâî, Kudât, 19 ; Ibn Mâce, Mukaddime, 2, Ruhun, 20 ; Ahmed, 1/160, 4/5.

Olay Müslim'in rivayetinde söyle olmustur: Ensardan bir adam (Hu-meyd) , Rasûlullah'm (s.a.) huzurunda hurma suladiklari Harre su yollan hakkinda Zübeyir'den davaci olmustu. Ensâr'dan olan zat: "Suyu sal da geçsin!" demis, Zübeyir ise onun bu teklifine razi olmamisti. Derken Rasûlullah (s.a.) huzurunda davaya çiktilar. Rasûlullah (i.a.), Zübeyr'e:

"Ya Zübeyr! Sen sula, sonra suyu komsuna sal!" buyurdu. Ensarh kizdi ve:

"Yâ Rasûlallah! Bu adam halanin oglu diye mi böyle söylüyorsun?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.) yüzünün rengi degisti ve:

"Yâ Zübeyir! Sula, sonra suyu tika, ta duvara kadar geri dönsün!" buyurdu. Zübeyir, yeminle (4/75) âyetinin bu hususta indigini söylemistir.

Hz. Peygamber (s.a.), ilk önce Zübeyir'den komsusuna karsi müsamahali davranmasini ve sulamanin en az derecesi ile yetinmesini, ondan sonra da suyu hemen ona salivermesini istemisti. Ensârî, bunu anlamayip üstelik kötü bir sekilde yorunca, bu kez Hz. Peygamber (s.a.), Zübeyr'e ser'î hakkini tam olarak kullanmasini ve toprak suya iyice kanincaya kadar suyu kendisinde tutmasini emretti.

[54] Nisa 4/59.

[55] Ibn Kayyim, I'lâmu'l-muvakkiîn'de söyle demektedir: Bütün müslüman-lar, meseleyi Allah'a birakmaktan maksadin, Kur'ân'a basvurmak; Rasûlullah'a (s.a.) birakmaktan maksadin da, hayatinda iken bizzat kendisine, ölümünden sonra da sünnetine basvurmak oldugu konusunda icmâ etmislerdir.

[56] Mâide 5/92.

[57] Nûr 24/63.

[58] Nisa 4/80.

[59] Hasr59/7.

[60] Mecmau'z-zevâid'de Câbir'den (r.a.) yapilan rivayete göre Rasûlullah (s.a.) söyle buyurmustur: "Kime benden bir hadis ulasir da onu yalanlarsa, bu haliyle o üç kisiyi yalanlamis olur: Allah'i, Rasûlünü ve o hadisi kendisine ulastirani." Taberânî, el-Evsatta zikretmistir. Senedinde Mahfuz b. Misver vardir. Ibn Ebî Hatim onu zikretmis; fakat hakkinda ne cerh ne de ta'dîle delalet eden bir ifade kullanmamistir.

[61] Hadisin basinda: "Haberiniz olsun! Bana Kitap ve onunla birlikte onun gibisi de verilmistir" ifadesi vardir. Sonunda ise: "Haberiniz olsun! Size ehil esekler, yirtici hayvanlardan köpek disli olanlar, aranizda muahede olanlara ait buluntu mallar da helâl degildir" ilavesi vardir, bkz. Ebû Dâvûd, Sünnet, 5 (4/200), Imâre, 33; Tirmizî, Ilim, 10; Ahmed, 2/367, 4/132.

[62] Ebû Dâvûd, Sünnet, 5 (4/200).

[63] Ilgili hadisler daha önce geçmisti [3/372].

[64] Yani son üç örnek.

[65] Sahifede ne oldugu sorulunca: "Diyet, esirin saliverilmesi ve kâfire karsili müslümanm öldürülmemesi" diye karsilik vermistir, bkz. Buhârî, Ilim, 39

[66] Metinde geçen sarf, nafile; adi de fariza anlamlarina da gelmektedir, Nihâye, 3/24. (Ç)

[67] bkz. Buhârî, Fedâilu'l-Medîne, 1 (2/220) ; Cizye, 10 ; Ahmed, 1/100, 2/126.

[68] Ebu Davud akdiye,11;Tirmizi,ahkam,3;Nesai, Kudat 11, ibn Mace Menasik,38;Ahmed,1/37,5/230,236

[69] Ahmed, 4/146, 156. Hadisin senedinde, güvenilirligi tartismali olan Derrâc Ebû's-Semh vardir.

[70] Buhârî, Ilim, 34 ; Müslim, Ilim, 13. Daha önce geçmisti [1/74].

[71] Çünkü bu söz, terkip bakimindan kötü ve Hz. Peygamber'in (s.a.) essiz üslubunden çok uzaktir.

[72] Yani Rasûlullah'in (s.a.) Zübeyir lehine vermis oldugu hüküm, icmâlî ya da uzaktan da olsa Kur'ân'da var midir? Müellif bu sorunun cevabini Dördüncü Mesele'ye havale etmistir. Nitekim üçüncü itiraz noktasinin cevabini da oraya havale edecektir

[73] Itiraz söyleydi: Sünnetin terkedilerek sadece Kur'ân'a uyulmasini yeren hadisler vardir. Eger sünnetin içerigi, Kitap'ta bulunsaydi, o takdirde Kitap ile amel halinde sünnet hiçbir sekilde terkedilmis olmazdi. (Ç)

[74] Burada müellif söyle bir itiraza cevap vermektedir: Birinci cevapta ileri sürülen husus ikinci itiraz noktasi için geçerli degildir, özellikle de sünnet ile Kitab'in ayri ayn seyler oldugunu söyleyen açik hadisler var ve sünnetin ihtiva ettigi ve Kur'ân'da asli esasi bulunmayan konularda bu gayet açiktir. Nitekim hadislerde yer alan Allah'in Rasûlünün (s.a.) haram kildigi da aynen Allah'in haram kildigi gibidir." "Bana Kitap ve onunla birlikte onun gibisi de verilmistir" ifadeleri bunu açikça ortaya koymaktadir.

Müellif bu muhtemel itiraza, büküm itibariyla sünnetin Kitep'tan farkli olmasi, onun Kitap'tan müstakil olarak düsünülmesini sahih kilmistir; dolayisiyla sünnet, "Kur'ân gibisi" gibi nitelemelere de elverisli hale gelmistir... diyerek cevap vermektedir.

[75] Onlar görüslerini "herseyin Kur'ân'da açiklamasi oldugu" noktasi üzerine bina etmislerdi. Bu haddizatinda dogru olan birseydir; ancak bunlarin al-danmis oldugu husus kendilerini sünnetten müstagni addetmeleri ve Kur'ân'i kendi arzu ve heveslerine uygun bir sekilde tevillere kalkismalaridir.

[76] Yani Kitap'la yetinme ve sünneti terketme konusunda.

[77] Dolayisiyla onu atmadan bahsetmenin bir anlami yoktur. Ister Hz. Peygamber'in (s.a.) hata edebilecegi, ancak hatasi üzerinde birakilmayacagi ve mutlaka Allah Teâlâ tarafindan tashih edilecegi görüsünden, isterse onun ictihadlarinda hiç hata etmeyecegi görüsünden -ki bu ikincisi onun Ki-tab'a ters düsecek bir hüküm getirmeyecegi konusunda daha da kesin bir görüs olmaktadir-- hangisinden hareket edecek olursak olalim, her iki takdire göre de sünnetin atilmasinin bir mânâsi olmaz; zira Kitap ile sünnet arasinda çeliski olmasi mümkün degildir.

[78] Ve bu durumda Kitap sünneti içine almis olur. Bu durumda meselenin aleyhine delil olarak kullanilan bu badis tersine isleyerek lehine bir delil haline dönüsür. Nitekim dördüncü itiraz noktasinda da durum ayni olmustu. Müellifin muradi budur.

[79] Mecmau'z-zevâid'de Ahmed ve el-Bezzâr'dan nakledilmistir. Râvileri, Sahih'in raviteri olmaktadir. Ancak onun rivayeti müellifin buradaki rivayetinden biraz farklidir.

[80] Enfâl 8/2.

[81] Zümer 39/23.

[82] Mâide 5/83.

[83] Bu yerinde bir izah degildir. Çünkü hadisin Kur'ân'da olmayan bir mânâyi içermesi, ona zit olmasini gerektirmez.

[84] Râmuzu'l-Hadîs'te, el-Hâkim'den rivayet edilmistir.

[85] Burada sünneti de zikretmesi, müeliifin amacina uygun düsmemektedir. Çünkü o, "sünnetin Kitap'ta bulunanlar üzerine yeni birsey getirmedigi, bilakis onun sadece bir açiklama oldugu, Kitab'a uygun olaninin kabul edilip, ona ters düseninin kabul edilmeyecegi" hususunu delillendirmek istemektedir. Dolayisiyla bunun isbati için sadece Kitab'a uygunluktan söz etmesi gerekirdi.

[86] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/9-21

[87] Nisa 4/115.

[88] Hasr59/7.

[89] Hasr59/7.

[90] Hadis daha önce geçmisti, bkz. [ 3/368].

[91] Nisa 4/119.

[92] Hasr59/7.

[93] Hasr59/7.

[94] ibn Abbâs'tan söyle dedigi rivayet edilir: "Içlerinde bence en üst düzeyde rizaya ulasmis Hz. Ömer gibi insanlarin da bulundugu kendilerinden razi olunan adamlar, benim yanimda, 'Rasûlullah'm (s.a.) günes doguncaya kadar sabah namazindan sonra, günes batmcaya kadar da ikindiden sonra namaz kilmayi yasakladigi'na dair taniklik etmislerdir."

[95] Ahzâb 33/36.

[96] Efendisinden çocuk doguran cariyeler. (Ç)

[97] Nisa 4/59.

[98] Nahl 16/44.

[99] Rasûlullah'i (s.a.) kastetmektedir. Sünnet Kur'ân'i tefsir etmektedir. Sünneti iste bunun için rivayet etmektedir.

[100] Meshur Cibril hadisinde. (Ç)

[101] Bu devlet baskaninin, mürtedleri öldürmek gibi serl hadleri uygulama suretiyle dinin esaslarini korumasi yoluyla olur.

[102] Müellif üçüncüsünü zikretmemistir. Onu da söyle belirlese sözü tamamlanmis olurdu: 3) Nefsin yok olma açisindan korunmasi yani onu ortadan kaldirmaya yönelik eylemlere karsi korunmasi. Bunun için de cezaî hükümler konulmustur. Ancak müellif kisas ve had cezalarim tamamlayici unsurlardan mütalaa etmekte, esastan kabul etmemektedir. Nitekim Makâsid bölümünde geçmisti. O zaman üçüncü esas nerede kalmaktadir? Buna söyle cevap verilebilir. Müellif nefsin bekasinin sürdürülmesi esasini iki kisma bölmüstür: 1) Nefsi içeriden koruma, 2) Disaridan koruma. Bu ikisi birinciye eklendigi zaman hepsi üç eder ve sözde de eksiklik kalmaz.

[103] Had ve kisas cezalarinin konmasi, nefse ârcz olabilecek durumlarin dikkate alinmasi vb. gibi durumlar nefsin korunmasi ilkesini tamamlayici unsurlardan olmaktadir ve hepsi de onun yok olmasi açisindan ele alinmakta ve bekâsini sürdürmeyi amaçlamaktadir. Sözü edilen üçüncü tamamlayici unsur iste budur. Gerçi bu tamamlayici unsuru buradaki degerlendirisi ile Makâsid bölümündeki degerlendirisi farkli ise de, her biri kendi zaviyesinden sahih oldugu sürece böyle farkli degerlendirmeye mani bir durum yoktur.

[104] Yani nefsin korunmasi kismina. Tamamlayici unsurlari kismina girer demeyi de kastetmis olabilir. Hepsi de -müellifin de dedigi gibi- esas olarak Kur'ân'da vardir.

[105] Ser'an mesru olan alis-veris gibi bedelli ve hibe, miras gibi bedelsiz mülkiyeti isbat ve nakleden yollar vasitasiyla.

[106] Bu durumda ihtiyaç için yeterli olan mali sirf çogaltmak için yapilan üretim zarûriyyâttan olmaz. Bu mânâ metindeki "yefi" kelimesinin aslinda "yefnâ" olmasi gerektigi seklinde böyledir.

[107] Bu durumda ise zarurî ihtiyaca cevap veremeyecek noksanliktaki malin nemalandirilmasi zarurî olacak, fazlasi ise korunmasi zarurî olan kisma girmeyecektir. Bu mânâ metnin "yefî" seklinde alinmasina göredir. Her iki sekilde de mânâ dogru olmaktadir.

[108] Bu, malin israf, hirsizlik, yangin ve diger telef edici durumlardan korunmasi sekliyle olmaktadir.

[109] Bu konudaki asil, malin mülkiyete konu olmasinin sahihligi Idi.

[110] Itlaf içermeyen gasp halinde tazir, hirsizlikta had, itlaf durumunda tazmin söz konusu olur. Bu üç müeyyide, malin mülkiyete konu olmasi esasini korur. Taziri gerektiren durumlardan biri de kumardir; onun hakkinda özel bir had gelmemistir.

[111] Yani iyi ve temiz olan seylerin yenilmesini, israf ve asiriliga kaçilmamasi-ni vb. bildiren âyetler yoluyla açiklanmistir.

[112] Alimler, tazir cezasinin islenen suçun cinsine ve vasfina yani büyüklük ve küçüklük durumuna göre belirlenecegini söylemislerdir. Bu tazir (zecr) hakkinda böyledir. îçki cezasinda da durum aynidir. Onun hakkinda da Kur'ân'da özel bir nass bulunmamaktadir. Sünnette de onun hakkinda belli bir had cezasi belirlenmemistir. Ashap Hz. Peygamber (s.a.) devrinde içki içenleri bazen pabuçlarla, bazen hurma dallariyla belli bir sayida olmaksizin patakliyorlardi. Seksen sopa seklinde belirlenmesi ise iftira haddine kiyas sonucunda olmustur. Nitekim Hz. Ömer döneminde konu ile ilgili yapilan istisare sirasinda Hz. Ali söyle demistir: "Kisi içtigi zaman sarhos olur, sarhos oldugu zaman hezeyanda bulunur, hezeyanda bulununca da iftira eder."

[113] Namaza nisbetle necasetin "hafife" ve "galîza" diye ikiye ayrilmasi ve bunlardan belli bir miktarin namaz kilinan yerde ya da namaz kilanin üzerinde olmasi halinde namaza zarar vermemesi böyle bir ruhsatin sonucudur. (Ç)

[114] Yani Kur'ân'da yer alan bu gibi ruhsat hükümleri, güçlügün kaldirilmasi genel esasinin birer örnekleri mahiyetindedir. (Ç)

[115] Hayvanda bulunan kan -ki necistir- iki büyük boyun damarinin kesilerek akitilmasi gibi bir islem olmaksizin tam olarak bedenden ayrilmaz ve böylece beden temizlenmis olmaz. Av, bu ameliye gerçeklesmemekle birlikte helâl kilinmistir. Bu helâllik güçlügün kaldirilmasi ilkesinin gerektirdigi bir ruhsattan baska birsey degildir. Müellif az önce bogazlama ve av hükümlerini nefsin korunmasi ilkesinin tamamlayicilarindan saymisti.

[116] Talâkin en fazla üç sayisiyla sinirlandirilmasinda, kadin için bir kolaylik ve ona dokunacak sikinti ve zararin kaldirilmasi vardir. Çünkü üç defa bosandiktan sonra artik kocasi ile ilgisi kalmayacak ve bir baskasi ile evlenebilme imkâni bulacaktir. Bu ise neslin korunmasi ilkesine yardimci olacaktir.

[117] Talâkin bulunmamasinda temelde büyük bir sikinti ve güçlük vardir ve bunu talâki mesru görmeyen kavimler çok iyi bilirler. Çünkü talâk da bir tür çözümdür ve yeni evliliklere imkân verir. Zamanimizda göze çarpan asiri bosama hadiseleri ise dinin özünden kaynaklanmayan, bilakis onun hakem usûlü vb. hükümlerinin ihmalinden dogan ve ahlâkî çöküntünün göstergelerinden biri kabul edilen bir 'olgudur.

[118] Kadinin, esinden mehri ya da belli bir bedel karsiliginda ayrilmasi. (Ç)

[119] Aslinda uygun olani, bunun avin mubah kilinmasi ve yardimlasmada oldugu gibi nefsin korunmasi konusunda hâciyyâttan olan seylerden sayil-masidir. Çünkü bununla nefse, onun korunmasini güçlendirecek sekilde bir genislik getirilmektedir.

[120] Dolayisiyla ruhsat seklinde akla -ister yenilecek ister içilecek sey olsun- zarar verecek seylerin alinmasi yoluyla da olsa, nefsin korunmasina öncelik verilir.

[121] Bu ilke Kur'ân'da açik bir sekilde ortaya konulmustur. Dolayisiyla Kur'ân zikredilenlerin hepsini kapsamakta ve onlar için küllî bir esas olmaktadir. Buna ragmen bazilari Kur'ân'da mufassal olarak da gelmistir

[122] Yani nassla degil de ictihâdla tefemi eden küllî esaslara bagli seylerdir.

[123] Bu meyanda Kur'ân ile paralellik arzedecek mahiyette sünnetin belirledikleri çok azdir. Geri kalan kisim içtihada birakilmistir.

[124] Müslim, Sayd, 15, Afime, 32 ; Tirmizî, Sayd, 9.

[125] En'âm 6/145.

[126] Pislik yiyen basibos sigir, tavuk gibi hayvan. (Ç)

[127] Ebû Dâvûd, Afime, 24, 33.

[128] Çekirge gibi.

[129] Kabaktan oyulmus kap. (Ç)

[130] Ziftlenmis toprak kap, küp. (Ç)

[131] Agaçtan oyularak yapilmis kap, fiçi. (Ç)

[132] Bu kaplarda sira (nebîz) tutulmasinin yasaklanmasi sedd-i zerîa ilkesinden hareketle olmaktadir. Çünkü bu gibi kaplar, içine konulan sirayi çabucak saraplastiriyordu ve genelde içkiler bu tür kaplarda tutuluyordu, içki yasagi gelince, yasagin iyice yerlesebilmesi için Rasûlullah (s.a.) bu kaplarda sira tutulmasini dahi yasakladi. Haramlik hükmü iyice yerlesip, nefisler bu yasak hükmüne artik alisinca bu kaplarin kullanilmasi yasagindan dolayi sikintiya düsülmesi de söz konusu olunca, Rasû-lullah (s.a.) onlara bütün kaplarin kullanilmasini mubah kaldi; bir kayitla ki asla sarhosluk verici bir içki içmeyeceklerdi. Gerekçe varken haram kilma esasi galebe çaldirilmis ve bu gibi kaplarda sira tutulmasi dahi yasaklanmisti. Gerekçe ortadan kalkinca da aslî hüküm olan ibâhaliga dönülmüstü. Bunun ister bir içtihadi tasarruf, ister vahye müstenid oldugunu söyleyelim, söz konusu olan her halükârda Rasûlullah'in beyanidir.

[133] Muvatta, Dahâyâ, 8.

[134] Ebû Dâvûd, Esribe, 5 ; Tirmizî, Esribe, 3.

[135] Yani bu sekilde elde edilen siranin yasaklanmasi, hizla köpük atarak sarhosluk verici bir hal almasi özelligi sebebiyledir. (Ç)

[136] Buhâri, Zebâih, 2, 7-10 ; Müslim, Sayd, 2, 3, 6 ; Ebû Dâvûd, Edâhî, 23.

[137] Ebû Dâvûd, Edâhî, 22.

[138] Buhârî, Zebâih, 2, 3 ; Müslim, Sayd, 1-3 ; Ebû Dâvûd, Edâhî, 22.

[139] Daha önce geçti. bkz. [3/86].

[140] Hadis için bkz. Buhârî, Hudûd, 23 ; Ahkâm, 29 ; Ebû Dâvûd, Talâk, 34 ; Nesâî, Talâk, 43. "Çocugun yatak sahibine ait olacagini ve zina edenin ise mahrum kalacagini" ifade ettikten sonra Sevde bt. Zem'a validemize, Zem'a'nin olduguna hükmedilen kisinin yaninda örtünmesini emretmistir. Çünkü yargiya göre her ne kadar bunlar kardes oluyorlarsa da, çocuk Utbe'ye açik bir sekilde benziyordu. Bu durumda Rasûlullah (s.a.), bir taraftan çocugu yatak sahibine hükmederken, mahremiyet konusunda da zina edene hükmetmis oluyor ve böylece ihtiyatli hareket etmis oluyordu.

[141] Ebû Dâvûd, Edâhî, 22.

[142] Ebû Dâvûd, Taharet, 34 ; Tirmizî, Taharet, 49.

[143] Kullanilan bu kuyudan su çekerken içinden bazi pis maddeler de çikmakta idi. Durumu Rasûlullah'a ilettiklerinde, suyun yaratilistan temiz oldugunu ve onu hiçbir seyin pis kilamayacagini beyan buyurdu. Diger rivayet-lerde "Rengi veya tadi veya kokusu degismedikçe" ilavesi bulunmaktadir. Bu durumda pis olduguna dair bir belirti -ki bu renk, tad ya da kokudur- bulunmadikça hüküm temizlik tarafina ait olacaktir.

[144] Yani silahla veya av hayvani vasitasiyla vurulan ve hemencecik orada öleni ye. (Ç)

[145] bkz. Nihâye, 3/45.

Içinden pis maddelerin çikmasina ragmen suyun temizlik hükmüne katilmasi ile avin haramlik hükmüne katilmasi arasinda su benzerlik vardir: Rasûlullah (s.a.) her iki konuda da asil olan ile amel etmistir. Suda asil olan temizliktir. Avda ise asil olan haramliktir; çünkü onda ser"î usûlüne uygun bir bogazlama islemi yoktur. Dolayisiyla avin helalligi, aslin hilafina bir takim sartlara bagli olarak taninan bir ruhsattir. Dolayisiyla bu sartlarin tahakkuk etmemesi halinde asil ile hareket edilerek onun haramlik hükmüne katilmasi yoluna gidilmistir.

[146] Tirmizî, Radâ', 4 ; Ahmed, 4/7, 8. Ukbe b. Haris, Ebû Ihâb'in kizi ile evlenir (veya evlenmek ister) ve bir kadin gelerek hem Ukbe'yi hem de evlendigi kadim emzirdigini söyler. Ukbe dogru Medine'ye gider ve durumu Rasûlullah'a (s.a.) arzettikten sonra aldigi cevap üzerine kadindan ayrilir. Bu olay hakkinda söyle bir yorum yapmislardir: Rasûlullah (s.a.) burada takva ve vera ile hareket etmeye, zayif da olsa süpheli seylerden kaçinma geregine irsadda bulunmustur. Çünkü Sâri' Teâlâ, kadinin süt haramligi konusundaki iddiasinin dinlenmesi için bazi sartlar koymustur ve bu sartlar bu olayda mevcut bulunmamaktadir. Dolayisiyla bu olayda sartlarin geregi olarak kadinin sözünün dikkate alinmamasi ve bu evliligin haram-ligina hükmedilmemesi gerekirdi. Buna ragmen Rasûlullah'in {s.a.} ayril-malarini istemesi, süpheli seylerden kaçinilmasi geregi ilkesinin bir sonucu olmustur.

[147] Meselâ velisiz aktedilen ve henüz zifaf gerçeklesmeyen nikâh gibi. Böyle bir nikâhta, zifaftan önce talâkin vuku bulmasi halinde herhangi bir sey gerekmemektedir. Zifaftan sonra talâkin vukubulmasi halinde ise durumda ve hükümde her iki aslin hükmüne katilmaktadir.

[148] Tirmizî, Nikâh, 14 ; Ebû Dâvûd, Nikâh, 9 ; Ahmed, 6/166.

[149] Ebû Dâvûd, Tahâre, 41; Tirmizî, Tahâre, 52 ; Ibn Mâce, Tahâre, 38.

[150] Ibn Mâce, Sayd, 9 ; Ebû Dâvûd, Afime, 31.

[151] Mâide 5/45.

[152] Nisa 4/92

[153] Kiyas mecrasina sokulabileceklerle ilgili dördüncü misalde.

[154] Teysîr sahibi hadisin serhi konusunda sunlari söylemistir: "Gurre", A-rapça'da köle ya da cariye demektir. Fukahâya göre ise, degeri diyetin onda birine ulasan köledir.

[155] Ebû Dâvûd, Edâhî, 18 ; Tirmizî, Sayd, 10.

[156] Nisa 4/11.

[157] Câbir hadisinde belirtildigine göre, Sa'd b. er-Rabî'in karisi iki kiziyla birlikte Rasûlullah'a (s.a.) gelmis ve çocuklarin amcasinin kardesinin malinin tamamini aldigini, kendilerine bir sey vermedigini söylemisti. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) iki kiz için üçte ikinin, anneleri için sekizde birin, kalanin da amcanin olacagina hükmetti.

[158] Bu genelleme ceninin düsürülmesi durumunda gurre ödenmesi hükmü konusunda açik degildir. Çünkü bu hükümde ne can diyeti, ne de organ diyeti ödenmemekte, nevi sahsina münhasir bir hüküm olmaktadir.

[159] Dokuzuncu Mesele'de. Orada seriatin sadece belirli sahislar ya da kesimler için olmadigi ve bütün insanlar için genel oldugu geçmisti. Burada ise hakkinda hüküm bulunan mânâya (illet) dayandirilan bir umumîlik söz konusu olmaktadir. Meselâ "hamr" kelimesinin -her ne kadar sifat itibariyla kapsamasa bile- mânâ itibariyla "nebîz"e de samil oldugunu söyleyerek, onun da haram kabul edilmesi gibi.

[160] Bu tabiî ki Rasûlullah'in (s.a.) ictihâd edebilecegi ve bu meyanda kiyas yapabilecegi görüsüne dayanmaktadir. Bazilari ise Rasûlullah'in (s.a.) ictihâd edemeyecegini ve onun her sözünü vahye dayandirmak zorunda oldugunu söylerler.

[161] ikinci Mesele'de. Orada sonuç itibariyla kesin bir asla çikan zannînin, kat'înin hükmünü alacagi belirtilmisti.

[162] Öyle anlasiliyor ki bundan maksadi Islâm döneminde aktedilen ribâ muameleleridir. Çünkü tesrîe konu olan budur. Cahiliye döneminde aktedilen ribâ da buna katilmistir.

[163] Bakara 2/275.

[164] Bakara 2/279.

[165] Bu hadis Veda hutbesinde söylenmistir.

Bu tasarruf Rasûlullah'tan (s.a.) ya kiyas yoluyla ya da zihinlerimizde kiyas mecrasinda cari olan vahiy yoluyla sadir olmustur. Buraya kadar olanin, hükmü belli olan iki uç tarafin hükmü arasinda gidip gelen seyler hakkinda örnek olmasi mümkündür. Söyle ki Allah Teâlâ ribâyi haram kilmistir. Yine O: "Inkâr edenlere, eger vazgeçerlerse, geçmislerinin bagislanacagini... söyle" (Enfâl 8/38) buyurmustur. Bu durumda cahiliye ribâsi, affedilen ve akdi yürürlükte olanla, bâtil olup akdi geçersiz olan, yani her ne kadar akdin mücerred husulü affedilmis, olsa bile geçerli olmayacak ve üzerine herhangi bir hüküm terettüp etmeyecek bir tasarruf arasinda mütereddit kalmistir. Iste Rasûlullah (s.a.) onu da diger ribâ çesitleri arasina katmis ve iptal etmistir. Buna göre, zihinlerimizde kiyas mecrasinda câri olan kisma ilk örnek "Durum böyledir ve bu nasslarda söz konusu olan yasak, karsiliksiz olan bir fazlalik yüzündendir. ..." diye baslayan sözü olacaktir. Bu izah daha önceki sözüne de uygun olmaktadir. Keza ribâ için illet olmaya elverisli seyi zikrederken, cahiliye ribâsmda illet olacak seye isarette bulunmamistir. Gerçi müellif, hükmü belli iki uçtan birine katma ile ilgili sözü tamamlamis ve burada kiyas mecrasinda carî olan kisma geçmisse de, yaptigimiz izah daha makul gözükmektedir.

[166] Yani mübadele edilen her iki malin da elden ele karsi tarafa verilmeyip, bir tarafin tecil edilerek ertelenmesi hali. (Ç)

[167] Burada söyle bir itiraz yöneltilebilir: Bazen bu denilen sakinca olmayabilir. Meselâ iyi kalitede olan az bugdayin, düsük kalitede olan fazla miktardaki bugdayla satisinda oldugu gibi. Bir taraf miktar olarak fazlalik alirken, Öbür

taraf da kalite üstünlügüne sahip olmaktadir. Dolayisiyla karsiliksiz bir fazlalik yoktur, denilebilir. Ancak burada da, hangi tarafin kârli çikip, hangi tarafin kaybettigi bilinmeyecek kadar bir aldanma (gabin) durumu vardir ve böylesi bir gabinde akdin yasak olmasini gerektirir. Baska âlimler bu yasagi, müelliften farkli olarak sedd-i zerîa ilkesi ile talil etmislerdir.

[168] Yani illeti ve altin, gümüs ve gida maddeleri ile diger maddeler arasindaki ayirimin hikmeti tam olarak kavranamamistir. Neden bu iki grup maddelerin kendi cinsi ile mübadelelerinde fazlalik ve nesîe ribâlari doguyor da,_ digerlerinin mübadelelerinde dogmuyor? Bu konuda Ibnu'1-Kay-yim'in I'lâmu'l-muvakkiîn adli eserinin ikinci cildine bkz. Orada sadra sifa verici yeterli bilgi bulunmaktadir.

[169] Bu meyandaki açiklamalardan sayilabilecek bir uygulama da söyledir: Rasûlullah (s.a.) iki köle karsiliginda bir köle satin almistir. Bir baska uygulamada _ord un un donatimi için yeterli deve kalmayinca, Abdullah b. Amr b. el-As'a gelecek senenin zekât develerinden Ödenmek üzere iki deve karsiliginda bir deve olacak sekilde deve alinmasini emretmistir.

[170] Müellif kesin olarak kiyastandir gibi bir ifade yerine böyle bir ifadeyi kullanmayi tercih etmistir. Çünkü ifade ettigi gibi bu konu, mânâsi açiklik kazanmamis en kapali konulardan biridir. Belki de konu bir illete mebnî olmayip tamamen taabbudîdir ve o zaman kiyasa mahal olmasi düsünülemez. Sonra bu açiklama, Rasûlullah'm (s.a.) ictihâd edemeyecegi görüsünde olanlara göre sadece vahye dayali da olabilir. Veya Rasûlullah'm ictihâd edebilecegi görüsüne göre bir kismi vahye müstenid, bir kismi ise kiyasla olabilir.

[171] Yani anne üzerine nikâh aktedip, zifaf gerçeklesmeden önce bosamasi ve kizi ile evlenmesi hali kastedilmektedir. Eger böyle bir durum yoksa yani kiz üzerine akit yapilmis veya anne ile zifaf gerçeklesmisse, bu durumda anne ya da kizla evlenmek ebedî olarak haram olacagindan haramligin cem durumuna tahsisinin bir anlami olmaz.

[172] Nisa 4/24.

[173] Daha önce geçmisti bkz. [3/192].

[174] Ebû Dâvûd, Tahâre, 41; Tirmizî, Tahâre, 52 ; Ibn Mâce, Tahâre, 38.

[175] Nisa 4/11.

[176] Nisa 4/11.

[177] Nisa 4/176.

[178] Buhârî, Ferâiz, 5, 7, 9, 15 ; Müslim, Ferâiz, 2, 3.

[179] Nisa 4/23.

[180] Çünkü konu içtihada birakildigi zaman, tereddüde mahal olacak ve bosluk dogacaktir.

[181] Tirmizî, Radâ', 1 ; Ahmed, 2/182.

[182] Bakara 2/126.

[183] Ankebût 29/67.

[184] Rasûlullah (s.a.) bu duasinin yaninda Medine'nin sâ'ma, müddüne (ölçü âletleri) de bereketli olmasi için de duada bulunmustur. Medine'nin sikintilarina katlanan kimseler için kiyamet gününde kendisinin onlara sefaatçi ve tanik olacagini ifade buyurmustur.

[185] Müslim, Hacc, 459 ; Ahmed, 1/181.

[186] Müslim, Hacc, 460.

[187] Buhârî, Medine, 1; Müslim, Hacc, 469.

[188] Buhârî, Medine, 1.

[189] Hacc 22/ 25.

[190] Bakara 2/282.

[191] Buhârî, Hayz, 6 ; Müslim, îmân, 132. Dinî noksanliktan maksat da kadinin hayiz sebebiyle bazi dinî yükümlülükleri eda edememesidir.

[192] Ibn Abbâs, Rasûlullah'in yemin ve bir sahitle hükümde bulundugunu söylemistir.

[193] Âl-i Imrân 3/77.

[194] Yûsuf 12/72.

[195] "Cu'l" ya da "ceâle", bir isin yapilmasi karsiliginda konulan ödüldür. Meselâ, kaybolan bir deve hakkinda: "Kim devemi bulur getirirse ona su kadar para verecegim" denilmesi gibi. (Ç)

[196] Nisa 4/6.

[197] Tevbe 9/60.

[198] Icâre-i ademî konusunda Kur'ân'da en açik olani radâ yani süt annelik üzerine yapilan icaredir. Hatta bazilari: "Kur'ân'da caiz olan icare sadece sütannelik hakkinda gelmistir" demisler ve: "Çocugu sizin için emzirirler-se, onlara ücretlerini ödeyin" (Talâk 65/6) âyetini delil olarak kullanmislardir

[199] Bunu izah sadedinde söyle demislerdir: Peygamberlik süresi yirmi üç senedir. Bunun ilk alti ayi sâdik rüya seklinde olmustur. Bu dönemin, nübüvvetin tümüne nisbeti de kirk altida birini teskil etmektedir. Bu izah, her ne kadar bazilarini tatmin etmese de açiktir. Sonra Rasûlullah'm (s.a.) çogu zaman ashabina: "Rüya göreniniz var mi?" diye sormasi ve anlatilan rüyalari yormasi da, diger rüyalarin onun tarafindan Kur'ân'da geçen rüyalara katildigi anlamina gelir.

[200] Meselâ rüya ve hulm yani düs ayirimi yapmis ve rüyanin Allah'tan, düsün de seytandan oldugunu söylemistir.

[201] Daha önce geçti bkz. [2/46).

[202] Ikinci Mesele'de [3/16] . Orada bu hadisi, kat'î bir asla çikan ser'î zannî delil kabilinden saymisti. Çünkü bu mânâ seriatin cüz'i külli pek çok yerinde bulunmaktadir. Sünnet, çesitli yerlerde daginik olarak islenen bu mânâyi genel bir prensip halinde vaz'etmisti. Bu yaklasim sanki daginik olanlarin birlestirilmesi ve cüzilerden külliye ulasilmasi ve detaylarin icmali anlamindadir. Bu durumda bu yaklasim, diger yaklasimlarin tersine bir görünüm arzetmektedir. Biraz düsünülünce, bunun nadir oldugu ve bu yaklasimin asil meselede savunulan teze yalniz basina temel teskil edebilecek durumda olmadigi, bunun ancak diger yaklasimlarla birlikte ele almdigi zaman mümkün olabilecegi görülecektir. Eger müellifin maksadi tezi isbat için bu yaklasimlardan her birinin yalniz basina yeterli oldugunu ifade ise, bu ancak üçüncü (c) yaklasimda tam olarak, ikinci (b) yaklasimda ise biraz zorlama ile ortaya çikmaktadir. Birincide ise ancak kastettigi yol üzere ortaya çikacaktir. Digerlerinde ise, meselenin isbati için bunlar yalniz baslarina yeterli ve ortaya çikacak müskilleri giderebilecek durumda degildir. Bizzat müellif de altinci yaklasima nakis oldugu gerekçesi ile itiraz etmistir. Oysa ki onunla ilgili on tane örnek vardir ve bu konuda daha baska hadisler oldugunu belirtmistir. Hal böyle iken tek bir örnegi bulunan bu besinci yaklasim yalniz basma tezin isbati için nasil yeterli olabilir? Ancak ilk bes yaklasimin birlikte ele alinmasi kastediliyor-sa, o zaman böyle bir itiraz varid degildir

[203] Bu altinci yaklasim, geçen ikinci yaklasimdan daha husûsi bir anlam tasimaktadir. Orada söz konusu olan âlimlerce yaygin olarak bilinen ve istenilen ya da yasaklanilan ser'î bir hakikatin veya sartlarinin veya keyfiyetinin vb. beyani mahiyetindedir. Burada sözü edilen ise, sadece mücmel olan lâfzin lügavî vaz1 açisindan beyani hakkindadir.

[204] Yani geçen bes yaklasimdan hareketle degil.

[205] Buhâri, Tefsîru sureti 65/1 ; Müslim, Radâ', 66-72 ; Ebû Dâvûd, Talâk, 4.

[206] Talâk 65/1.

[207] Buhârî, Talâk, 41 ; Müslim, Radâ', 103 ; Ebû Dâvûd, Talâk, 39.

[208] Talâk 65/1.

[209] Bakara 2/234.

[210] Talâk 65/4.

[211] Bakara 2/59.

[212] Israilogullarina: "Su sehre girin, orada dilediginiz gibi bol bol yiyin, secde ederek kapisindan girin 'hitta'yani "bagisla' deyin..." (2/58) denmis, onlar ise tahil anlamina gelen "Habbe fî sa're" diyerek kendilerine emredilen sözü degistirmisler ve sehre secde yerine kiçlari üzerine sürünerek girmislerdir, bkz. Buhârî, Tefsîru sureti 2/5 ; Müslim, Tefsir, 1.

[213] Bakara 2/125.

[214] Bakara 2/158.

[215] Ebû Dâvûd, Menâsik, 56 ; Tirmizî, Hacc, 38 ; Nesâî, Hacc, 161,166.

[216] Mü'min 40/60.

[217] Tirmizî, Tefsîru sureti 2/16, 40. Âyetin devami: "Bana ibâdet etmeyi büyüklüklerine yediremeyenler alçalmis olarak cehenneme gireceklerdir" seklindedir. (Ç)

[218] Âyetteki "Tan yerinde" kaydi, mânânin birçok sahabeye kapali kalmasi ve zahirin murad oldugunun anlasilmasi üzerine sonradan inmistir. Bu kayit olmaksizin ilk indiginde, bazi sahâbîler ayaklarina beyaz ve siyah olmak üzere iki iplik bagliyor ve ona bakarak imsak vaktinin girip girmedigini Ögrenmeye çalisiyorlardi. Birisi de -ki Adiyy b. Hâtem'dir- yastiginin altina beyaz ve siyah iki iplik koyar ve vaktin girip girmedigini anlamak için ona bakarmis. Sonra Rasûlullah'a onlarin sahici iplikler mi oldugunu sorunca ona (anlayisinin kit oldugunu ima ile) "Süphesiz senin yastigin (veya ensen) çok enlidir. Aksine maksat gündüzün aydinligi ile, gecenin karanligidir" seklinde cevap vermistir. Bundan sonra "Mine'1-fecr = Tan yerinde" kaydi inmistir ve böylece beyaz ve siyah iplikten maksadin gündüz ile gece oldugunu anlamislardir. Eger âyet daha basta bu sekilde inmis olsaydi, o zaman ne Adiyy yastiginin altina beyaz ve siyah olmak üzere iki iplik koyar, ne de konu ile ilgili soru soran olurdu. Bu itibarla eger müellif örnek verirken âyeti ilk haliyle "Tan yerinde" kaydi olmaksizin alsaydi, daha açik ve konuya daha uygun olurdu.

[219] Bakara 2/187.

[220] Buhârî, Tefsîru sureti 2/28 ; Müslim, Siyâm, 33.

[221] Buhârî, Tefsîru sureti 2/42, Cihâd, 98; Müslim, Mesâcid, 202 ; Ebû Dâvûd, Salât, 5.

[222] Âl-i Imrân 3/185.

[223] Buhârî, Cihâd, 73 ; Tirmizî, Tefsîru sureti 3/22. Bu örnek açik degildir. Çünkü bunda Kitap'ta yer alan bir kelimenin lügat açisindan bir tefsiri bulunmamaktadir.

[224] Buhârî, Edeb, 6 ; Müslim, îmân, 143.

[225] Nisa 4/31.

[226] Yani altincidan önce geçen bes yaklasimin.

[227] Hadisin basinda: "Haberiniz olsun! Bana Kitap ve onunla birlikte onun gibisi de verilmistir " ifadesi vardir. Sonunda ise: "Haberiniz olsun! Size ehlî esekler, yirtici hayvanlardan köpek disli olanlar, aranizda muâkade olanlara ait buluntu mallar da helâl degildir " ilavesi vardir, bkz. Ebû Dâvûd, Sünnet, 5 (4/200), Imâre, 33 ; Tirmizî, Ilim, 10 ; Ahmed, 2/367, 4/132

[228] Enfâl8/72.

[229] Nisa 4/141.

[230] Hasr 59/20.

[231] Çünkü esit olmama alani âyetin devamindaki: "Kurtulusa ermis kimseler cennetliklerdir" buyrugu ile belirtilmektedir.

[232] Sahifede ne oldugu sorulunca: "Diyet, esirin kurtarilmasi ve kâfire karsilik müslümanin öldürülmemesi" diye karsilik vermistir, bkz. Buhârî, Ilim, 39. Sahifenin muhtevasi genis olarak daha önce geçmisti [4/16-17]. (Ç)

[233] Yani diyet ile esirin kurtarilmasini. (Ç)

[234] Bakara 2/178.

[235] Ra'd 13/25.

[236] Nahl 16/72.

[237] Müslim, îmân, 122.

[238] Müslim, îmân, 124.

Müellif, Hz. Ali'nin sahifesinde yer alan develerin yaslarina deginme-mistir. Keza, Zübeyr lehine verilen hükme itiraza karsi cevaba da temas etmemistir. Oysa ki daha önce buna deginecegini söylemisti. Ancak söyle denilebilir: Bu, hükmü belli iki uçtan birine kiyas ya da ictihâd yoluyla katma demek olan dördüncü yaklasim içerisinde mündemiç bulunmaktadir. O yüzden de aynca temas etme geregi duymamistir.

[239] Çünkü Muâz, sünnete bas vurdugu zaman, o konunun aslinin Kur'ân'da olmadigim söylememistir. Bilâkis onun sözü sunu ortaya koymaktadir: Hükmü açik olarak Kitap'ta bulamadigi zaman, onu açiklamak üzere sünnete, onda da olmazsa içtihada basvuracaktir. Onun sözünden anlasilan mânâ iste budur ve bu istikra yoluyla ortaya konulan üçüncü itiraz sadedinde zikredilen en son sorunun da cevabi olmaktadir.

[240] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/21-51

[241] Yani, sünnetin aslinin Kur'ân'da bulundugu ve sünnetin de Kur'ân'm beyani oldugu kaidesinin bidüziyeligi ve küllîligi, sadece yükümlülüklerle ilgili konulara nisbetledir. Bunlarin disinda kalan kisma gelince, öyle de olabilir, olmayabilir de. Yani yükümlülükle ilgili olmayan ve sünnette yer alan herhangi bir sey için Kur'ân'da bir asil bulunmayabilir ve bu durumda sünnet, onun beyani durumunda ancak birinci yaklasim üzere olabilir. Meselenin sonunda bu noktaya isaret edilecektir.

[242] Bakara 2/58.

[243] bkz. Buhârî, Tefsîru sureti 2/5 ; Müslim, Tefsir, 1.

[244] Bakara 2/143.

[245] Bakara 2/143.

[246] Âl-IImrân 3/110.

[247] Ahmed, 5/3.

[248] Âl-i Imrân 3/169.

[249] Ebû Dâvûd, Cihâd, 18.

[250] En'âm 6/158.

[251] Kiyamet alâmeti olmak üzere yerden çikacak bir yaratik. (Ç)

[252] Müslim, îmân, 249.

[253] A'râf 7/172.

[254] Tirmizî, Tefsîru sûre 7/3.

[255] Buhârî, Enbiyâ, 19 ; Tefsîru sûre 12/5; Tirmizî, Tefsîru sûre 12/1; Ibn Kesir, 2/454.

[256] Tirmizî, Tefsîru sûre 15/3. "Sebu'l-mesânî" burada namazin her rekatinde tekrarlanan yedi âyet anlamindadir.

[257] Tirmizî, Tefsîru sûre 15/4 ; Ahmed, 5/114.

[258] Isrâ 17/101.

[259] Bunlar: Asâ, el, kuraklik yillari, deniz, tufan, çekirge, bit, kurbaga, kandir.bkz. Ibn Kesîr, 3/66. (Ç)

[260] Kehf sûresi ile ilgili tefsirlere bkz.

[261] Sâffât 37/79.

[262] Buhârî, Enbiyâ, 8.

[263] Buhârî, Enbiyâ, 8, 48; Müslim, Cennet, 56.

[264] Enbiyâ 21/104.

[265] Hacc 22/1.

[266] Ibn Kesîr, 3/204. el-Âlûsî tefsirinde Imrân b. Husayn'dan söyle nakleder: "Dogrusu kiyamet gününün sarsintisi büyük seydir; fakat bu sadece Allah'in azabinin çetin olmasindandir" âyeti indiginde Rasûlullah seferde idi ve bu Benî Mustalik savasi oluyordu. "O günün hangi gün oldugunu biliyor musunuz?" diye sordu. Onlar da: Allah Teâlâ ve Rasûlü daha iyi bilir" dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.): "O öylesi bir gündür ki, Allah Teâlâ, Adem'e: 'Cehennemlikleri oraya gönder!' buyurur" dedi.

[267] Ibn Kesîr, 3/218. "Atik" âzâd edilmis anlaminda olup, Nuh tufaninda batmaktan âzâd edildigi için, ya da zorbalarin tasallutunda kalmaktan âzâd edildigi için bu isimle isimlendirilmistir. (Ç)

[268] Nitekim Ikinci Tarafin Yedinci Mesele'sinde, Kitap'tan asil maksadin bu oldugu açiklanmisti.

[269] Meselâ, Buhârî'de bu konuya örnek olabilecek özellikte hadisler bulunmaktadir. Bunlar husûsiyle Tefsir, Bed'ü'1-halk ve Enbiyâ adli kitaplarda yer almaktadir.

[270] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/51-54

[271] Söz ile fiil arasindaki farklardan biri sudur: Fiil, bir baska fiille tearuz ederek onu nesh ya da tahsis etmez. Çünkü fiillerin umûmlari yoktur, dolayisiyla fiiller arasinda tearuz düsünülemez. Tearuz, ancak sözler arasinda ya da fiil ile söz arasinda düsünülebilir.

[272] Yani fiil ve terkten.

[273] Yani fiilinin, vücûb, nedb ya da ibâhaya husûsî olarak delâlet etmesi gibi.

[274] Bu konuda usûlcüler dört görüse ayrilmislardir. el-Âmidî, "Eger fiilde kurbet yani Allah'a yaklasma kasdi açik degilse, o zaman islenen fiil, üçü arasinda müsterek olan nokta hakkinda delil olur. Eger kurbet kasdi açiksa, o zaman vücup ile nedb (mendûpluk) arasinda müsterek noktaya delâlet eder " seklindeki görüsü tercih etmistir. Îbnul-Hâcib ise söyle demistir: "Eger kurbet kasdi açiksa, tercihe sayan olan görüse göre o fiil nedb içindir. Aksi takdirde ise fiil, ibâha (mübahlik) içindir."

[275] Çünkü cibillî davranislarinin sadece mübahlik bildirecegi konusunda tartisma yoktur.

[276] Burada "fiil" sözcügü, sözün karsiti olan fiil anlamindan daha kapsamli kullanilmaktadir. Bu yüzden Rasûlullah'in (s.a.) zina ikrarinda bulunan kimsenin ikrarini onaylamasi, fiil sayilmistir.

[277] Daha önce bundan "kefT yani "el çekme" diye söz edilmisti.

[278] Buhârî, Hibe, 12; Müslim, Hibât, 9.

[279] Bilindigi gibi sahitligin biri tahammül, digeri de edâ olmak üzere iki tarafi vardir. Burada söz konusu olan tahammül tarafidir. Zira mubah olmayan bir seye sahitlikte bulunmak (tahammül) mekruhtur. Burada murad sahitligin yerine getirilmesi {edâ) degildir. Çünkü edada sahitligin gizlenmesi mutlak surette caiz degildir. Bir rivayete göre ise, bu hibe islemini iptal etmistir. O takdirde sahitligi terki sehadete mahal bulunmadigi için olacaktir. "Benden baskasini sahit tut" seklindeki rivayete göre sehadet mahalli mevcut bulunmakta; ancak sahitlik mercûh ve mekruh olmaktadir. Bu yüzden de, her ne kadar tasarruf geçerli ise de bizzat kendileri sahitlikte bulunmamislardir ve o zaman hadis konumuza örnek olmaktadir.

[280] Yani hakkinda izin bulunmayan seye terk kaidesinin tatbiki açiktir. Terkin örnek getirmeye ihtiyaç duyulmayan mutlak kisimdan olmasi ile hibe örneginde oldugu gibi belli bir hale Özel olmasi arasinda bir fark yoktur. Çünkü Rasûlullah'in (s.a.) terketmis oldugu seyde asil olan, o seyin islenmesine izin verilmeyen bir sey olmasidir. Ancak,

caiz olmasina ragmen terkin gerçeklesmis oldugu bazi durumlar da olmaktadir. Iste bundan sonra müellif onlari ve gerekçelerini zikredecektir

[281] Buhârî, At'ime, 10, 14.

[282] Rasûlullah'a (s.a.) bir tencere getirildi. Içinde sebze yemegi vardi. Onda bir koku duydu ve ne oldugunu sordu. Içinde kerih koku veren (sogan ve sarimsak) oldugunu söylediklerinde kendisi yemedi ve onu ashabindan birine vermelerini isaret etti ve ona: "Sen ye! Çünkü ben senin münâcâtta bulunmadigin kimselerle münâcâtta bulunuyorum" buyurdu.

[283] Daha önce geçmisti bkz. [2/137].

[284] Buhârî, Mevâkît, 24 ; Müslim, Taharet, 43.

Rasûlullah'in (s.a.) bu iki seyi sirf farz olur endisesiyle terketmis oldugu açik degildir. Zira o, sadece mesakkat endisesini açiklamis, farz olma kaygisindan söz etmemistir.

[285] Buhârî, Mevâkît, 20-24 ; Müslim, Mesâcid, 218. Birinde Rasûlullah (s.a.) yatsiyi geç bir vakte birakti. Ömer çikti ve: Tâ Rasûlallah! Namaz, namaz! Kadinlar ve çocuklar uyudu" dedi. Rasûlullah (s.a.) , basindan su damlayarak çikti ve söyle diyordu: "Eger ümmetime mesakkat verecek olmasaydim..."

[286] Hadisin tamami söyle: Hz. Aise anlatiyor: Bir defa yanimda Buâs ezgileri okuyan iki cariye varken, içeriye Rasûlullah (s.a.) girdi ve yataga uzanarak yüzünü çevirdi. Derken Ebû Bekir girdi. Hemen beni azarladi ve: "Rasûlullah'in (s.a.) yaninda seytan düdügü mü?" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.), ona dönerek: "Birak onlari!" dedi. Onun zihni dalinca, ben cariyelere isaret ettim; onlar da çiktilar. O gün bayram idi- bkz. Buhârî, Iydeyn, 2 ; Müslim, Iydeyn, 19.

[287] Ibn Asâkir, Enes'ten rivayet etmistir, bkz. Nihâye, 2/109.

[288] Ahzâb 33/51.

[289] Diger bir kisim müfessirler âyeti bosamak ya da tutmak anlaminda almislardir. "Yani istedigini bosar, istedigini yaninda tutabilirsin..." seklinde. Bir kisim müfessirler ise âyetin her iki mânâyi da içerdigini söylemislerdir.

[290] Bu kimse Zül-Huveysira'dir. Kendisi münafiklardandi. Nehrevân gününde Hz. Ali'nin elinde Haricîler arasinda iken öldürülmüstür.

[291] Buhârî, Menâkib, 25 , Mürteddîn, 7 ; Müslim, Zekât, 142, 148 ; Ibn Mâce, Mukaddime, 12.

[292] bkz. Buhârî, Megâzî, 41; Ebû Dâvûd, Diyât. 6. Kendisine: "Onu öldürelim mi?" diye sorduklarinda Rasûluilah (s.a.); "Hayir!" cevabini vermistir. Bazi rivayetlerde: "Onu cezalandirmadi" ifadesi vardir. Beyhakî'nin bir rivayetinde ise onu öldürmelerini emrettigi ifade edilmektedir. O zaman bu iki farkli rivayet arasi söyle bulunabilir: Rasûlullah (s.a.) kendi hakki sebebiyle kadini Önce affetmisti. Zehirledigi etten yemesi yüzünden Bisr b. el-Berâ ölünce, Rasûlullah (s.a.) daha sonra kisas olmak üzere kadinin öldürülmesini emretmistir.

[293] Müslim rivayet etmistir.

[294] Yani müslümanliklan köklü olmus olsaydi. (Ç)

[295] Buhârî, Hacc, 42 ; Müslim, Hacc, 405.

[296] Yani, terkin mahallinin hakkinda izin bulunmayan alan oldugu esasi.

[297] Yani, bu esasen bir terk sayilamaz. Çünkü Rasûlullah'in (s.a.) bir seyi onaylamasi, o seyi bizzat islemesi gibidir. Bizzat kendi sofrasinda yenmesini onayladigina göre bu, terke örnek olabilecek Özellikte degildir. Sonra burada söz konusu olan cibillî bir davranistir. Böyle bir davranisin ise esasen burada yeri yoktur. Nitekim daha önce de isaret edilmisti.

[298] Ve bu hüküm belli bir hale özel de olmayip sürekli ve mutlaktir.

[299] Nitekim hadiste: "Kim sarimsak ya da sogan yerse, bizden uzak dursun veya mescidimizden uzak dursun" buyurulmustur. bkz. Buhârî, Ezan, 160, Afime, 49 ; Ebû Dâvûd, Afime, 40.

[300] Yani, Mubah bahsinde ortaya konmustu. Cüz itibariyla hakkinda bir sakinca olmayan seyler, küll itibariyla ele

alindiklarinda yasak konusu olmakta idiler. O yüzden müellif, "O yasaktir" deme yerine, "aslinda yasak olan bir esasa çiktigi" ifadesini kullanmayi yeglemistir.

[301] Yani, "Ebrâr zümresinden olan kimselerin iyilikleri, mukarrabîn zümresinden olanlarin kusurlari sayilir."

[302] Ibn Mâce, Nikâh, 47.

[303] Hûd 11/36.

[304] Buhârî, Enbiyâ, 8.

[305] Nûh 71/26.

[306] Hûd 11/36.

[307] Sâffât 37/79.

[308] Enbiyâ 21/63.

[309] Sâffât 37/84.

[310] Enbiyâ 21/51.

[311] Buhâri, Enbiyâ, 8.

[312] Yani aslinda terk mahallinin islenmesine izin verilmeyen seyler oldugu esasi.

[313] Onsekizinci Mesele'de. Orada söyle denmisti: Emir asila dönük, nehiy de sonuca yönelik olursa, konu sedd-i zerâi' kabilinden olur.

[314] Kisaca Özetlemek gerekirse söyle: Rasûhillah (s.a.) bir fiilden -görmese bile- haberdar oldugunda, ona karsi tepkisini göstermeye de kadir iken susmussa bakilir: Eger o fiili isleyen kimse inançsiz ise ve Rasûlullah (s.a.) da onun inançsizligini biliyor ve bu yüzden sükut etmisse, bu durumda sükûtunun bir hükmü olmaz. Çünkü, o anda o kimsenin Rasûlullah'in (s.a.) müdahalesinden bir fayda elde etmeyecegi bellidir. Eger fiili isleyen kimse kâfir degilse ve o fiil daha önce âmm bir delil ile haram kilinmis ise, o takdirde Rasûlullah'in (s.a.) onaylamis oldugu fiil, önceki haramlik hükmünün neshi ya da tahsisi anlamina gelir. Bu konuda Hanefîler ile Sâfiîler arasinda görüs ayriligi vardir. Eger daha önceden haram kilinmamis bir fiil ise, o takdirde onun caiz oldugunun bir delili olur, ki böylece beyanin ihtiyaç anindan geriye atilmasi gibi bir durum meydana gelmesin. Çünkü böyle bir durum seriatta vaki degildir. Eger fiil karsisinda sükut yaninda sevinç belirtisi de göstermisse, o zaman bu davranisin cevaz hükmüne delaleti daha da açik olur. Ancak bu sevincin bizzat fiilin kendisi için degil de fiile bitisik bir baska durum için oldugunu gösteren bir belirti olursa o zaman durum baska olur. Bu durumda sükûtunun ve sevincinin meselenin aslinin ve ehakkiyetinin onaylanmasi sayilip sayilmayacagi konusunda görüs farkliligi ortaya çikmaktadir. Müdlicli kâif hadisinde oldugu gibi. Bu zat Rasûlullah'in (s.a.) yanma girmisti. Bir de bakti ki Üsâme b. Zeyd ile Zeyd b. Sabit bir örtü altindalar ve örtü baslarini örtmekte, ayaklari da asagidan gözükmekte. Onlarin ayaklarini gören Müdlicli kâif: "Bu ayaklar birbiri ildendir" demisti. Üsâme gece gibi kara, Zeyd de pamuk gibi beyazdi. Bu hadisten hareketle Imam Safiî, kâiflik yoluyla nesep isbatmin sahih olacagina hükmetmis; Hanefîler ise bunun sahih olmayacagi ilkesini benimsemislerdir. Her iki tarafin da kendilerini savunmak, karsi tarafin görüsünü de reddetmek için serdettikleri delilleri vardir. Müellifin maksadinin anlasilabilmesine yardimci olsun diye bu kadarcik bir bilgiyi vermeyi gerekli gördük.

[315] Yani mutlak anlamda bir sakinca yoktur, kavrami ile ters düser. Cevap sirasinda müellifin kullanacagi "aralarinda uygunluk oldugu için" ifadesi, asil itiraz noktasinin hakkinda bir sakinca yok kavrami ile vacip ve mendup kavramlari arasinda bir uyusmazlik olduguna isaret eder.

[316] Müslim, Cihâd, 72 ; Ebû Dâvûd, Cihâd, 167.

[317] Hâkim, Bezzâr, Beyhakî, Bagavî, Taberânî, Darekutnî ve digerlerinin yaptiklari rivayete göre Abdullah b. Zübeyr, Rasûlullah'm (s.a.) aldirmis oldugu kam içmis, Rasûlullah (s.a.) ise ona engel olmamistir.

[318] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/54-65

[319] Yani ser'î hükümlerin vaz'i konusunda en mükemmel yol, Rasûlullah'm fiilidir. Onun fiili, tesri tabakalarinin en üstünde yer aldigina göre, bir de bunun söz ile birlesmesi halini düsündügümüzde bu, ona uyma konusunda sihhat mertebelerinin en üstünü olacaktir.

[320] Bu sözün ikinci kismi tartisilabilir. Kaldi ki müellifin kendisi de fiili uygun düsmeyen sözlü sünnetin mercûhiyete yani o seyin tercihe sayan bulunmadigina delâlet edecegini söyleyecektir.

[321] Muvatta, Kelâm, 15.

[322] Tahrîm 66/1.

[323] Rasûlullah'm (s.a.) bu davranisi birinci kisimdan olur. Çünkü fiiline sözü uygun düsmüstür. Fiili, bal serbeti içmeyi terketmesidir. Sözü de, bir daha onu içmeyecegini ifade etmesidir. Ancak bu misalin buraya uygun olabilmesi için, Rasûlullah'm (s.a.) onu içmekten geri durmasinin, mecbur olmadigi halde sirf hanimlarina söz vermis ve onlari hosnut etmek amaciyla yapmis olmasi gerekir. Ancak Rasûlullah (s.a.), va'dini yemin ve haram kilma yoluyla iyice pekistirmis bulunmakta idi. Bu itibârla yemininin çözülmesini isteyen âyet inmeden önce bu söze muhalefet etme imkâni zaten bulunmamaktaydi. Dolayisiyla örnegin konumuzla ilgisi açik degildir. Daha önce içerisinde koku veren sebze yemegi bulunan bir tencerenin kendisine getirildigi, kendisinin onu yemekten kaçindigi, bununla birlikte onu yaninda bulunan ashabindan birine vermelerini söyledigi geçmisti. O, bu Örnekten daha açiktir.

[324] Daha önce geçmisti bkz. [4/60].

[325] Ve bu arada: "Ben haksizliga sahitlik yapmam" buyurmasi. Hatta Rasûlullah'm (s.a.) bu sözünü, onun bu davranisini mübalaga ifade etmesi için "haksizlik" diye nitelemistir seklinde yorumlamak da gerekecektir ki, tasarrufun asli caiz kalabilsin.

[326] Hassan için mescidde bir minber koyar; o bu minbere çikar ve Rasûlullah'i (s.a.} müdafaa ederdi. O söyle derdi: "Süphesiz ki Allah, Hassân'i Rasûlullah'i (s.a.) savundugu sürece Rûhu'1-kuds ile teyid eder" bkz. Tirmizî, Edeb, 70.

[327] Kaza umresinde Mekke'ye girerken Ibn Ravâha, Rasûlullah'm huzurunda "Onun yolundan küffâr ogullarini temizleyin; bugün onu indirme ugrunda vururuz size" seklinde bir siir insad etmekteydi. Hz. Ömer buna karsi tepki gösterip: "Allah'in huzurunda ve Harem-i Serifte mi siir söylüyorsun?" dediginde Rasûlullah (s.a.): "Onu serbest birak ya Ömer! Süphesiz ki o, onlar üzerinde okun islemesinden daha etkilidir" buyururdu. Tirmizî, Edeb, 70 ; Nesâî, Hacc, 109, 121.

[328] Yâsîn 36/69.

[329] Buhârî, Edeb, 91 ; Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 153.

[330] Meselâ, hadiste istisna edilen yalanlarin söylenmesine müsaade edilmistir. "Iki kisinin arasini düzeltmek için çalisan ve bunun için yalan da söyleyen kimse asla yalanci degildir" hadisi gibi. Keza kisinin karisinin gönlünü almak için yalan söylemesi, harpte yalan söylemesi haram olmayan yalanlardan olmaktadir.

[331] Nuaym b. Mesûd kissasinda oldugu gibi. Bu zat, Hendek savasi sirasinda müslüman olmus ve Rasûlullah'a (s.a.) gelerek: "Yâ Rasûlallah! Ben müs-lüman oldum ve kavmim henüz benim müslüman oldugumu bilmemektedir. Benden yapmami istedigin bir sey var mi?" diye sorunca, Rasûlullah (s.a.) da: "Elbette sen de bizden birisin. Su halde yapabilirsen, git onlarin aralarina gir ve aralarini bozarak birbirlerini terketmelerini sagla. Çünkü harp bir /liZeffiVbuyurmustur. b*kz. Ibn Hisâm, Siyre, 3/240.

[332] Rivayete göre Rasûlullah (s.a.) ashabindan bazi kimselerle birlikte iken müsriklerden bir grupla karsilasti. Müsrikler: "Siz kimlerdensiniz?" diye sordular. Onlara: "Biz sudaniz" diye cevap verdi. Onlar birbirlerine baktilar ve: "Yemen kabileleri çoktur. Belki de bunlar onlardandir" dediler. Rasûlullah'm (s.a.) kastettigi diger mânâ ise kendilerinin sudan yaratilmis oldugunu ifade idi.

[333] Bundan sadece Tebük gazvesi müstesnadir. Bu gazvede nereye gidilecegi önceden bildirilmis ve böylece katilacak askerlerin ona göre hazirlik yapmalari istenmistir.

[334] Müellif burada "Fiilin söze uygun düsmemesi hali bunun aksinedir" dedigi ikinci kismin hükmünü toparlamak istemektedir.

[335] Müellifin "eger Rasûlullah (s.a.) onu kasitli olarak terketmis ise..." sözünün mefhûmu muhalifi, terkin tesadüfen ya da kelerin yenmesi hakkmda oldugu gibi cibillî bir sebepten veyahut da siirde oldugu gibi kendisinde bulunan bir seciyeden dolayi önlenmis olmasi sebebiyle gerçeklesmemesi hali olmaktadir. O durumda bu gibi yerler konumuza dahil olmaz.

[336] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/65-68

[337] Rasûlullah'm (s.a.) hem fiili hem de ikrarina birlikte uymanin, sirf fiiline uyma gibi olmasi dogru olamaz. Çünkü bunlardan her biri zaten müstakil birer delildir. Ikisinin bir araya gelmesi ise, daha güçlü ve ihtimalleri daha kesin bir sekilde ortadan kaldirmis olacaktir. Meselâ sadece fiilin, bizzat Rasûlullah'm (s.a.) kendisine has olmasi gibi bir ihtimale açiktir. Ikrarla bir araya gelmesi halinde ise bu gibi ihtimaller ortadan kalkacagindan, tek basina oldugundan daha güçlü olacaktir. Sonra bu ifade, "Bu durumda uyma mertebelerinin en üst derecesinden asagi olmayacaktir" sözü ile de uygun düsmez. Çünkü fiil yalniz basina böyle bir özellik arzetmez. Bu itibarla ibarede bir zayiflik vardir. Muhtemelen müellif sunu demek istemektedir: Mükellefin, Rasûlullah'm (s.a.) fiiline uyarak gerçeklestirmis oldugu fiili sahihtir; ikrar ise bu fiilin sihhati üzerine bir ziyadelik getirir. Çünkü o da isbat edici bir delildir.

[338] Nitekim bayram günü Hz. Âise'nin odasinda Buâs ezgileri söyleyen iki cariyeyi dinlemeyip, sirtini çevirerek yataga uzanmasi gibi. Hadis daha önce geçmisti, bkz. Buhârî, Iydeyn, 2 ; Müslim, Iydeyn, 19.

[339] Câbir b. Semüre (r.a.) söyle anlatir: "Rasûlullah {s.a.) ile birlikte yüz defadan fazla bir arada bulundum. Ashabi onun yaninda siirler insâd ederler ve cahiliye dönemine ait seylerden bahisle aralarinda müzakere ederlerdi. O ise susardi, bazen onlarla birlikte tebessüm ettigi olurdu" bkz. Tirmizî, Edeb, 70.

[340] Hadislerde yüzünü kapama yerine "basini çevirdi" ifadesi vardir.

[341] bkz. Buhâri, Hayz, 13 ; Müslim, Hayz, 60 ; Ebû Dâvûd, Taharet, 120.

[342] Yani, bez parçasi ile amel aslinda caiz olmasi hasebiyle illâ da nasil yapilacaginin anlatilmasi zaten taayyün etmez. Ya da anlatma isini yapabilecek bir kimse bulundugu için Rasûlullah (s.a.) üzerine taayyün etmis degildir.

[343] Daha Önce zina ikrarinda bulunan kimsenin gerçekten o isi yapip yapmadigini belirlemek için asikâre cinsî iliski için kullanilan sorular sormasi gibi. Çünkü böyle bir konu ihtiyatli davranmayi gerektirmektedir; zira ucunda had (yüz degnek ya da recim) gibi bir cezanin uygulanmasi Söz konusudur.

[344] Yani Rasûlullah'm {s.a.} ikrar etmis oldugu fiile bakilir; acaba sözlü beyan ona uygun olarak mi gelmis, yoksa muhalif olarak mi? Sözün ikrara mutabik olmasi haiinde durum açiktir, keza hüküm de açiktir ve bu durumda hüküm mutlak anlamda ikrara mahal olan seyin sahinligi ve izin olacaktir. Ancak ikrarin söze muhalefeti nasil tasavvur olunabilir? Ve bu tearuz ile birlikte her ikisinin de birlikte delil olarak kalmalari nasil düsünülebilir? Biraz önce geçen fiilin ikrara muhalif gelmesine benzetilerek ikisinden her birinin alinmasinin caiz olacagini düsünmek nasil dogru olabilir? Olsa olsa bu söyle bir durumda tasavvur edilebilir: Ikrara muhalif olan söz Rasûlullah'm (s.a.) kendisine hastir ve onda mükellefe yönelik bir emir ya da nehiy veyahut da ibaha hükmü getirilmemektedir. Iste böyle bir durum farzedildiginde mümkün olabilir. Nitekim keler meselesinde yiyenleri ikrarla karsilamakla birlikte "Içim çekmiyor" seklindeki illetini bel iri em eksizin sadece "Ben yemiyorum" buyurmus oldugu farzedildigi zaman konuya bir örnek teskil edebilir.

[345] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/68-70

[346] Birinci ve ikinci delilin sevkinden de anlasilacagi üzere burada sahabenin sünnetinden maksat onlarin amelî sünnet yani uygulamalaridir. Konuyu söyle de vaz'edebiliriz: Bir konuda sahabenin bir uygulamasi olsa ve o konuda bize Rasûlullah'tan (s.a.) o uygulamaya uygun ya da ters herhangi bir sünnet nakledilmese, bu durumda biz, sahabenin bu uygulamasini sanki Rasûlullah'm (s.a.) sünneti imis gibi kabul ederiz ve o konuda onlara uyariz.

Müellifin ileride gelecek olan "onlarin sözleri muteber, amelleri de rehber olacaktir" ifadesindeki sözden maksat ta'rîfî degil teklifi sözdür. [Daha önce de s. [4/59] geçtigi üzere ta'rifî olanlar bir emir veya nehiy getiren ya da ser'i bir hüküm bildiren sözlerdir. Teklifi olanlar ise, bir söz olmaktan öte bir hüküm belirlemeyen sözlerdir.] Meselâ biz, sahâbînin hac esnasinda belli bir yerde tekbir ya da telbiye getirdigini görsek, iste bu söz teklîfî bir söz olmaktadir. Burada sözden maksat re'y ve ictihâd demek degildir. Yoksa birinci delildeki onlarin adalet vasfi ile ögülmesi, ikinci delilde onlara uyulmasinin emredilmesi ictihâd ve re'y konusunda bir mânâ ifade etmezler. Üçüncü delile gelince -ki müellif onu kendisine dayanak yapmistir- onun geregi, sahabenin re'y ve görüslerinin alinmasi gerektigi ve onlarin da sünnet gibi oldugudur, öyle anlasiliyor ki müellifin muradi, onlarin görüslerinin de alinmasi ve amelleri konusunda onlara uyulmasi mânâsinda daha geneldir ve bu haliyle o, "Sahâbî görüsü hüccettir" görüsünde olanlari teyid etmektedir. Bu konuda taraflarin delilleri için Amidi'nin el-Ihkâm adli eserine bakabilirsiniz. Ibnul-Cevziyye bu konu-yu ele almis ve sadra sifa verici açiklamalarda bulunmus, müellifin burada kastetmis oldugu sey hakkinda tam kirk alti delil getirmistir. Sözün mihverini, sahabeden birinin/veya bir kisminin bir görüs ileri sürmesi ve digerlerinin ise onlara muhalefet etmemesi teskil etmistir. O görüsün aralarinda yayilip yayilmamasi dikkate alinmamistir. Sayet yayilmis ve buna ragmen hiçbir kimse muhalefet etmemis ise acaba bu sadece bir hüccet mi olur? Yoksa icmâ mi? Bu konuda görüs ayriligi vardir. Eger söz konusu görüs yayilmamissa, o zaman sadece hüccet olacaktir. Tabiî bütün bunlar hakkinda kitap ve sünnetten bir nass bulunmamasi halinde söz konusudur.

[347] Âl-i îmrân 3/110.

[348] Bakara 2/143.

[349] Ammin hâss üzerine atfi kabilindendir; nass, icmâ vb. gibi delilleri kapsar.

[350] Nitekim, el-Mansûr'un mezhebi söyledir: "Ey iman edenler!" gibi sifahî hitaplar, o andaki muhatap olanlardan sonra gelenleri kapsamaz. O hitabin daha sonraki nesiller için de sabit olmasi ancak nass, icmâ ya da kiyas gibi baska bir delil sebebiyle olur. Hanbelîler ise böyle düsünmezler.

Bu cevap zayiftir. Çünkü hitabin daha sonraki nesillere sirayet etmesinden, mezkur delilin her cüzîde bulunmasi lâzim gelmez. Aksine külli delil yeterlidir ve o da mevcuttur. Ikinci cevap maksadi ifade etmez. Üçüncüsünde, meselâ tabiîn neslinin aynen sahabe neslinde oldugu gibi emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker sifati ile muttasif bulunmadiklarini isbat edecek delile ihtiyaç vardir.

[351] Bu ifadelerden sonra gelen âlimlerin sahabenin halini arastirma yönüne gitmedikleri anlasilmaktadir. Diger nesiller hakkinda ise adalet sartinin tahakkuk edip etmedigini arastirma yoluna gitmislerdir. Halbuki onlar adalet sartini ileri sürdüklerinde: "Durumu meçhul olan kimselerden ilim alinmaz. Çünkü fisk, sözün kabulüne manidir. Bu durumda mutlaka fisk halinin bulunmadiginin sabit olmasi, yani fisk halinin bulunmadiginin en azindan zan yani kesine yakin bilgi ölçüsünde ortaya çikmasi gerekir. Ra-vinin halinin bilinmemesi durumunda ise bu gerçeklesmez" demislerdir. Bu prensibin geregi olarak sahabî ve digerleri arasinda bir ayirimin olmamasi gerekir. Kaldi ki mesele tartismalidir. Müellif burada çogunluk âlimlerin yolundan yürümektedir. Onlar su görüsü benimsemislerdir: "Sa-habenin tamami âdildir; onlarin adaletleri sorulmaz; aksine onlardan gelen her sey, ister rivayet olsun ister sehadet herhangi bir sorgulamaya gidilmeksizin kabul edilir. Çünkü biz, sonraki nesiller hakkinda içimizden birinin bir baskasi hakkindaki tezkiyesini kabul ederek onun sözüne itibar etmekteyiz. Bu durumda âlemlerin Rabbi ve O'nun sâdik ve emîn peygamberinin onlar hakkindaki tezkiyelerini nasil olur da dikkate almayiz?" Çogunlugun bu görüsüne göre, sahâbinin halinin meçhul olmasi diye bir sey söz konusu olamaz.

Azinlik bir görüse göre ise, sahabe de diger insanlar gibidir; dolayisiyla mutlaka onlarin da ta'dîl edilmeleri gerekir.

Osman'in öldürülmesi fitnesinden önceki sahâbîlerle, daha sonraki sahâbîler arasini ayirmak ve daha sonraki sahâbîler hakkinda ta'dîl sarti aramak, öncekiler hakkinda ise böyle bir sart aramamak gerekir.

Burada yapilmasi gereken kanaatimizce bu konunun sahabenin tanimlanmasi üzerine kurulmasidir. Bu durumda bazen birinci bakis, bazen de ikinci bakis kuvvet kazanacaktir.

[Burada sahabenin adaletinden maksadin ne olduguna da dikkat çekmek gerekir: Kimileri bu tabire sahâbînin hiçbir sekilde günah islememesi anlamini vermektedirler. Halbuki usûlcüler arasinda bu sözün muhtevasi -Ibn Abdilberr'in de dedigi gibi- "Rasûlullah'a (s.a.) kasitli olarak yalan isnad etmezler" anlaminda daha dar olmaktadir.KÇ)

[352] Buradaki sözden maksat ta'rîfî degil teklîfî sözdür.

[353] Hasr 59/9.

[354] bkz. Ebû Dâvûd, Sünnet, 5 ; Tirmizî, Ilim, 16 ; Ibn Mâce, Mukaddime, 6 ; Ahmed, 4/126.

[355] Ebû Dâvûd, Sünnet, 1 ; Tirmizî, îmân, 18 ; Ibn Mâce, Fiten, 17 ; Ahmed, 2/332.

[356] Ibnu'l-Cevziyye, I'lâmu'I-muvakkiîn'de Ibn Batta'dan Abdurrezzâk'a ulasan iki isnad ile rivayet etmistir. Bir baska tarikle daha rivayet etmistir ki, hepsi de Hasan (r.a.) vasitasiyla Rasûlullah'a (s.a.) çikmaktadir.

[357] Ibnu'l-Cevziyye, Plâmu'l-muvakkiîn'de biraz degisikliklerle el-Humey-dî'den nakletmistir.

[358] bkz. Kesfu'1-hafâ, 1/147. Bu hadisin mevzu oldugu veya en azindan sahih olmadigi söylenmistir.

[359] Meselâ: "Benden sonra iki kisiye uyun: Ebû Bekir ile Ömer'e" bkz. Tirmizî, Menakib, 16, 37; Ibn Mâce, Mukaddime, 11 ; Ahmed, 5/382, 385, 399. Bizzat bu hadis, ayni zamanda bu ikisinin görüsbirligi etmelerinin icmâ oldugunu iddia eden kimselerin de delili olmaktadir.

Râsid halifeler ve mutlak anlamda sahabeye uyma hakkinda geçen öteki hadislerle görüslerini delillendirmeleri gibi.

[360] Bu meyanda Buhârî'nin bab basligi attiktan sonra çokça hemen konu ile ilgili ashabin görüslerini zikretmesini de buna örnek olarak gösterebiliriz.

[361] Matlup olan budur; ancak bunun baglayici oldugu kabul edilemez. Su noktayi göz önünde bulundurmak gerekir: Onlar çogu kez konumuzu teskil eden içtihadi konularda ashaba muhalefet edegelmislerdir. Bu yüzden burada kabul edilebilecek görüs sudur: Sahâbî görüsü, diger sahâbîler için ittifakla, daha sona gelen kimseler için de ihtilafla baglayici olmayacaktir.

Eger meseleden maksat, sahabenin üzerinde ittifak ettikleri seylerin alinmasinin gerekliligi ise, elbette bunda

herhangi bir tartisma bulunmamaktadir. Çünkü o zaman konu, sünnet bahsi degil, en önemli kismini olusturdugu icmâ konusu olacaktir. Eger maksat, ittifak sarti aranmaksizin sahabe döneminde carî olan uygulamalar ise, o zaman bu müctehidin kendisini bagli hissedecegi ser*î bir delil olmayacaktir. Burada söyle denilebilir: Sahabenin ihtilafi durumunda onlarin sünneti haddizatinda vâhid haberler ve zahir nasslar gibi bir hüccet olma durumundan çikmaz. Bu durumda onlarla amel etme tercihe bagli olur. Tercihi gerektiren bir delil bulunmamasi halinde vacip olan tevakkuf etmek ya da muhayyer kilmaya gitmektir. Aynen tearuz durumunda oldugu gibi. Bu durumda mesele söyle ortaya konulabilir: Sözlü ya da fiilî sahâbî sünneti, icmâ sahasi disinda kalmakta, vâhid haber gibi sünnet sayilmakta ve zannî bir hüccet olarak degeri endirilebilmektedir. Bu mânâ, el-Amidî'nin sahâbî kavli hakkindaki sözlerinden alinmistir

[362] Müctehidin ictihâd edip kendi nazarinda hükme ulastiktan sonra bir baskasini taklit edemeyecegi konusunda ittifak bulunmaktadir. Ictihâdda bulunmadan önce ise ihtilaf bulunmaktadir ve bu konuda yedi görüs vardir: Biri burada isaret edilen görüstür ki, Imam Safiî'den nakledilmis olmaktadir. Buna göre müctehid birinin sadece sahâbîyi -baskasini degil- taklit etmesi caiz olabilir. Ancak bu da, sahâbînin görüsünün kendi nazarinda diger görüslerden daha üstün oldugunun sabit olmasi sartina baglidir. Aksi takdirde muhayyer olur. Imam Ahmed, bunun mutlak ola-rak caiz olacagini söylemistir. Iraklilar, fetva verecegi konularla ilgili degil de, kendisini ilgilendiren konularda taklidinin caiz olacagini söylemislerdir. el-Âmidî, mutlak men görüsünü tercih etmistir.

[363] Yani o her ne kadar kendi nazarinda sihhati sabit olmus hadisleri, sahâbî görüslerine karsi terketmese de, konu ile ilgili hadis bulamadigi zaman onlarin uygulamasina basvurmakta bir tereddüt göstermezdi. Bunu su da teyid eder: I'lâmu'l-muvakkiîn'de nakledildigi üzere Imam Safiî Bag-dâd'da yazdigi Risalesinde "bid'ati; Kitap, sünnet ya da sahabeden gelen uygulamalara (eser) ters düsen sey" olarak belirlemistir.

[364] Bedir savasina katilan ilk müslümanlar. (Ç)

[365] Bu kelime ilk zamanlarda Kur'ân'i ve muhtevasini iyi bilen din bilginleri anlaminda kullanilirken, zamanla sadece kiraat ilmi ile ugrasanlar mânâsi kazanmistir. (Ç)

[366] "Lâ ilahe illallah" demek. (Ç)

[367] Meselâ su hadis gibi: "Ashabim, hakkinda Allah'tan korkun! Allah'tan korkun! Benden sonra onlari kendinize hedef seçmeyin. Kim onlari severse, bana olan sevgisi sebebiyle sever; kim de onlara bugzederse bana olan bugzu sebebiyle bugzeder..." bkz. Tirmizî, Menâkib, 58 ; Ahmed, 4/87, 5/54.

[368] Zira inanmayan kimseler de onunla konusuyorlar, bir arada bulunuyorlardi; ancak bu onlara hiçbir sey kazandirmiyordu. (Ç)

[369] Bu her ne kadar onlari sevmeye ve onlara bugzedenlere karsi düsmanlik beslemeye iten en önemli saiklerden biri ise de, asil istidlale mahal olan kisim öncesidir.

Bu dördüncü delil de aynen birincide oldugu gibi, ashabin -re'y ve görüslerine degil de- fiillerine ve teklifi sözlerine uymanin gerekliligi konusunda açiktir.

[370] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/70-77

[371] Meselâ, "Melek kalbime sunu sunu ilkâ etti" buyurdugu zaman, o, hem vahiy meleginin o seyi kalbine ilkâ etmis oldugu konusunda, hem de o haberin muhtevasi konusunda dogrudur.

[372] Buna Müslim'de yer alan ve hurmalarin asilanmasi ile ilgili bulunan hadis ters düsmez. Bu hadise göre Rasûlullah (s.a.) hurmalari asilamakta olan kimselere: "Sanirim, onu koymasaniz daha iyi olur" demis, onlar da Rasûlullah'in (s.a.) bu sözüne itimatla asilamayi terketmisler. O sene mahsul daha az olmus ve durumu Rasûlullah'a (s.a.) açmislar. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) da: "Ben sadece bir beserim. Size dininizle ilgili birsey emredersem, onu alin. Kendi görüsümden birsey emredersem, ben de nihayet bir beserim" buyurmus. Bu hadis müellifin sözüne ters düsmez; çünkü bu aslinda bir haber degildir. Aksine o, tabiî bir sebep olarak itikat edip uygulayageldikleri âdetleri hakkinda bir sek kabilinden olmaktadir. Sanki onlara "Bunu da bir tecrübe edin" demis gibi olmaktadir. "Sanirim, onu koymasaniz daha iyi olur" sözünden anlasilan budur. Görüldügü gibi Rasûlullah (s.a.), sözünü kesin bir habermis gibi söylememistir. Aksine Rasûlullah (s.a.), ser'î olmayan tamamen tabiî olan bir sebep konusunda onlardan kendi önerdigi seyi de tecrübe etmelerini istisârî mahiyette istemis olmaktadir. Yoksa maksadi kesin bildigi bir konuda haber vermek degildir.

[373] Bundan maksat, sözlü bir beyan olmaksizin maksadi anlasilir kilan isaret olmaktadir.

[374] Ilkâ, vahiy meleginin ibare ya da isareti olmaksizin kalbe yapilan ilhamdir. Ilkâ ile birlikte, kalpte mutlaka o seyin Allah katindan oldugu bilgisinin yaratilmasi da zorunlu olmaktadir. Bu kadari, vahyin üç türü arasinda

müsterek olmaktadir. Zira sifahî ve isaret yolu ile olan vahiylerde, mutlaka kendisinin melekle muhatap oldugu bilgisinin yaratilmasi da zorunlu bulunmaktadir. Bu yüzden bu üç yol, hem kendisi hem de digerleri hakkinda baglayici kat'î birer hüccet olmaktadir. Bu üç nevi, açik vahiy olmaktadir ve hüküm için ihtiyaç aninda onlardan birini beklemesi gerekmektedir. Eger beklemesine ragmen hasil olmamissa o zaman ictihâd eder. Onun içtihadi sadece kiyas yoluyla olur, iki delilin tearuzu durumunda tercihe gitme yolu ile olmaz. Çünkü müteahhir olan delile dair bilgi bulunmamaktadir. Digerlerine nisbetle basvurulan baska ictihâd yollariyla da olmaz. Onun içtihadi bâtini bir vahiy olmaktadir.

[375] . Kesful-hafâ, 1/268. Hadisin sonunda bazi rivayetlerde su ziyade de bulunmaktadir: "Rizkinizin gecikmesi, sizi, onu Allah'a masiyet yoluyla elde etmeye sevketmesin. Çünkü Allah katinda olan bir sey, ancak tâat yoluyla elde edilebilir." Hadiste sözü edilen rizkin güzel yollarla talep edilmesinden maksat, asiri bir hirs göstermeksizin rizkin mesru sebeplerine tevessül etmekle onun elde edilmeye çalisilmasidir.

[376] Buhâri, Leyletu'1-kadr, 2, 3, Ta'bîr, 8 ; Müslim, Siyâm, 208 ; Ebû Dâvûd, Ramazan, 2, 3.

[377] Buhâri, Leyletu'1-kadr, 2; Müslim, Siyâm, 205.

[378] Ebû Dâvûd, Salât, 28 ; Tirmizî, Salât, 25 ; Ahmed, 4/43.

[379] Müslim, Salât, 106 ; Nesâî, Imamet, 63.

[380] Tahkiki yapan Diraz'in notunu dikkate alarak "emrî" diye çevirdik. Çünkü buradaki Rasûlullah'in (s.a.) sözünden maksat: "Namazini güzel kil!" anlaminda bir emir olmaktadir.

[381] Muvatta, Akdiye, 33 (2/752).

[382] bkz. Îbnul-Cevzî, Menâkibu Ömer, 172. Irak bölgesinde müslüman askerlerin komutani olan Sâriye b. Zenîm müsriklerle bir savasa girismisti ve neredeyse yenilecek bir durumdalardi. iste bu esnada Medine minberi üzerinden Hz. Ömer ona nidada bulunmus ve o da hem nidasini isitmis, hem de kendisini orada görmüs ve hemen daga dogru çekilmis ve böylece yenilgiden kurtulmustu. Temyîzu't-tayyib mine'l-habîs adli kitapta söyle denir: "Olayi el-Vahidî, (Üsâme b. Zeyd' b. Eslem-babasi-Ömer) tariki ile nakleder. Beyhakî ayni olayi ed-Delâil'de, Ibnu'l-A'râbî de Kerâmâtu'I-evIiyâ'da rivayet eder."

[383] Bu itibarla ondan haddizatinda dogruluktan baska birsey sâdir olmaz. Onun mucize ile takviyesi de, bizi sadece bu itikada götürür.

[384] Konu ili ilgili açiklamalar daha genis bir sekilde Makâsid bölümünde Dördüncü Nev1! içerisinde On Birinci Mesele'de geçmisti.

[385] Yani söz konusu olan meselenin disinda kalan diger meselelerde dogrulugu ortaya çiksa bile, hata imkâni konumuz olan meselede, onun gerçekten öyle olup olmadigi açikça ortaya çikincaya kadar, hata ve vehim ihtimali bulunmaya devam edecektir. Tahakkuku ve gerçeklesmesi halinde ise, artik olayin bizzat kendisi esas alinacak, kesf ve rüyaya itibara zaten gerek kalmayacaktir.

[386] Lokman 31/34. Hadis için bkz. Ibn Kesîr, 3/452.

[387] En'âm 6/59.

[388] Cinn 72/26.

[389] Âl-i Imrân 3/179.

[390] Neml 27/65.

[391] Müslim, îmân, 287.

[392] Altinci Mesele'de. Hatirlanacagi üzere orada umûm (burada genel esas anlaminda) sadece lâfizlardan çikarilmaz. Lâfizlar yaninda ikinci bir yol olarak, ayni mânâya gelecek delillerin istikrasi yani ayni mânâyi isleyen pek çok delilin bir arada degerlendirilmesi ve onlarin müsterek noktalarinin tesbit edilmesi ve böylece genel bir sonuca ulasilmasi yoluyla da olur.

[393] Ezan hakkindaki Abdullah b. Zeyd'in rüyasina olan tanikligi gibi.

[394] Sadece irsad ve nasihat mânâsi tasir.

[395] Bu söz söyle bir sorunun izalesi için getirilmistir: Madem ki harikuladeliklerin, kerametlerin herhangi bir faydasi bulunmamaktadir, çünkü üzerine hiçbir hüküm bina edilemiyor. O zaman bunlarin ne geregi var? Müellif iste bu soruya söyle cevap veriyor: Aksine bundan daha önemli bir faydasi vardir. O da yakînî bilginin artmasi, iman nurunun kat kat çogalmasi sebebiyle kalbin iyice yatismasi, Rabb hakkindaki bilgi ve basiretin artmasidir.

[396] Deliller bahsinin Ikinci Mesele'sinde.

[397] "Bu" kelimesinden maksat, kat'î ya da zannî bir esasi bulunmayan meseleye isaret degildir. Çünkü Rasûlullah'in (s.a.} kesf ya da rüya yoluyla vakif oldugu hersey -Mesele'nin basinda da geçtigi gibi- haktir ve hatadan korunmustur. Aksine bu isaret ismi, asil konuya yani kesif ve gayba olan vukufiyet ile amel edilip edilmeyecegi meselesini göstermektedir. Yani söyle: "Rasûlullah'in (s.a.) kesfin geregi ile amel etmis olmasi bizim için zannî de olsa bir dayanak olabilir. Dolayisiyla bu konuda kendimizi ona kiyas edebiliriz" denilemez. Çünkü bu bir kiyas maa'1-fânk olur. Çünkü Rasûlullah (s.a.) masumdur, bizim ise böyle bir özelligimiz bulunmamaktadir.

[398] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/77-84

---

## 5. KISIM: ICTIHÂD

## BIRINCI TARAF: ICTIHÂD

Bu bölümde:

1) Ictihâd yönünden müctehide müteallik taraf,[1]

2) Müctehidin verdigi fetvaya müteallik taraf,[2]

3) Müctehidin verdigi fetva üzerinde i'mali fikir etme ve ona uymaya müteallik taraf olmak üzere üç ayri konu üzerinde durulacaktir.

Birinci Taraf, on dört mesele altinda islenecektir:

### BIRINCI MESELE:

Ictihâd iki kisimdir:[3]

a) Yükümlülük diye bir sey kalmayincaya kadar -ki bu ancak kiyamet gününde olur- devam edecek olan ictihâd.

b) Dünyanin sonu gelmeden önce kesintiye ugramasi mümkün olan ictihâd.

Birinci türden olan ictihâd, tahkîku'l-menâta müteallik olan ictihâddir.[4]Ümmet arasinda kabulü konusunda ihtilaf bulunmayan kisim iste budur. Tahkîku*l-menâtm mânâsi sudur: Hüküm, ser'î delili ile[5] sabit bulunmakta; ancak geriye hükmün mahallinin belirlenmesi için[6] i'mali fikir etme kalmaktadir. Meselâ söyle: Sâri' Teâlâ: "Sizden âdil iki sahit tutun![7]

buyurmaktadir. Biz ser'an "adâlet"in[8] mânâsini biliyoruz. Ancak bu vasfin kimde bulunup bulunmadigi noktasinin belirlenmesine ihtiyaç vardir. Insanlar adalet vasfinda hep ayni düzeyde degillerdir. Aksine bu konuda aralarinda çok farkliliklar bulunmaktadir. Söyle ki: Biz adalet sahibi insanlari bir araya getirip ele aldigimizda onlarin iki uçta bulunduklarini ve bu iki ucun da bir ortasi oldugunu görürüz. En üst tarafi, Hz. Ebû Bekir'in sahip oldugu adalet vasfi gibi hakkinda en ufak bir problem bulunmayan uç tarafttir. Diger uç taraf ise, adalet vasfinin gereginden çikisin ilk derecesi olmaktadir. Sirf müslüman olmakla henüz çizgiden içeri girmis bulunan (fakat üzerinden hayra mi yoksa serre mi sapacagina dair henüz bir vakit geçmedigi için durumu bilinmeyen) kimsenin hali gibi. Büyük günah islemis ve bu yüzden de hadde maruz kalmis kimselerin ise elbette bu çizgi içerisinde hiç yeri yoktur (ve onlar adalet vasfindan gittikçe uzaklasmis olacaklardir.) Bu iki uç[9] arasinda ise sayilamayacak kadar çok mertebeler bulunmaktadir. Bu orta kismin belirlenmesi pek net degildir.[10] Bu vasfin bulunup bulunmadiginin belirlenmesi için bütün gücün ortaya konmasi gerekir ki, ictihâd da budur. Bu, hâkimin her sahit hakkinda ihtiyaç duydugu bir seydir.

Keza bir kimse malini fakirlere verilmek üzere vasiyette bulunsa yine bu kabilen bir içtihada gerek duyulacaktir. Söyle ki: Kuskusuz, insanlardan bazilari vardir ki hiçbir seyleri yoktur ve bu kimseler için "fakirlik"[11] sifatinin tahakkuku açiktir. Dolayisiyla bu gibi insanlar vasiyete hak kazananlar listesine gireceklerdir. Bazilan da vardir ki, her ne kadar nisap miktari mallari olmasa da bir ihtiyaç ve fakirlikleri yoktur. Bu iki zümre arasinda ise ortada bulunan kimseler vardir. Meselâ, mali olan fakat kendisi için yeterli olmayan kisi gibi. Bu durumda onun haline bakilir: Acaba onun hakkinda zenginlik tarafi mi, yoksa fakirlik tarafi mi daha agir basmaktadir? (Iste yapilacak bu degerlendirme sonucunda o kisinin vasiyete hak kazananlar listesine girip girmeyecegine karar verilir.)

Ayni sekilde zevce ve akraba nafakalarinin miktarinin belirlenmesi de bu kabildendir. Zira bu konuda hem nafaka yükümlüsünün, hem nafakaya hak kazananin hallerinin dikkate alinmasi, hem de zamanin gereklerinin göz Önünde tutulmasi gerekecektir. Buna benzer belli bir sayi altina sokulamayacak kadar çok mesele konunun Örnegini teskil edecektir ve bunlarin teker teker ele alinmasina imkân yoktur. Bu gibi durumlarda ictihâd yapilmaksizin taklid ile isi bitirmenin imkân ve ihtimali bulunmamaktadir. Çünkü taklid, ancak taklid edilen konuda hükmün menatinin (dayanak) tahkiki sonucunda düsünülebilir. Menât burada ise henüz tahakkuk etmis degildir. Çünkü meydana gelen olaylardan her biri, haddizatinda yepyeni bir olaydir ve hiçbir sekilde nazîrlerinin daha önce geçmesi mümkün degildir. Vakiada geçmis olsa bile, en azindan bizim için

öyle degildir. Su halde olaylar üzerinde hükmün menâtini belirlemek için mutlaka içtihada ihtiyaç vardir. Biz olayin benzerinin daha önce geçmis oldugunu kabul etsek, o takdirde bile, bunun o olayin benzeri olup olmadigi konusunda yine degerlendirme yapma zarureti bulunmaktadir ki, bu da ictihâd olmaktadir.

Cinayetler hakkinda .yapilan "ers" (yani diyet) takdirleri ile itlaf edilen mallarin kiymetlerinin tesbiti konulari da ayni sekildedir.

Btinun böyle oldugu konusunda su noktanin dikkate alinmasi dahi yeterlidir: Seriat her cüzî olayin hükmünü ayri ayn koymamis, buna mukabil belli bir sayi altina sokulamayacak kadar çok cüz'îleri içine alacak küllî esaslar ve mutlak ibareler getirmekle yetinmistir. Öte yandan her muayyen olan seyin de, bir baskasinda bulunmayan kendisine ait bir ayricaligi bulunacaktir. Bu, isterse bizzat belirleme hakkinda olsun. Bir ayricaligi olan seyler, ne mutlak olarak hüküm içerisine girer; ne de mutlak olarak hüküm disinda kalir. Aksine bunlar, iki kisma ayrilirlar ve aralarinda da her iki tarafla bir yüzde müsterek olan üçüncü bir kisim bulunur. Bu durumda varlik âlemine çikan belirli hiçbir suretin, söyle ya da böyle derinlemesine ya da yüzeysel âlimin degerlendirmesi disinda kalmasina imkân yoktur. Çünkü o seyin hangi delil altina girecegininin belirlenmesi için bu degerlendirmeye ihtiyaç vardir. Eger degerlendirme konusu olan o sey, her iki tarafla bir yüzde müsterek oluyorsa o zaman durum daha da zor olacaktir. Bütün bunlar, ilimden biraz nasibi olanlar için son derece açiktir.

Kaza (yargi) ile ilgili kurallardan biri sudur: "Beyyine yani delil ikâmesi müddet yani davaci tarafina düser, yemin de inkâr eden tarafa verdirilir."[12] Kadi'nin herhangi bir olay hakkinda hükmetmesi, hatta delilleri yönlendirilmesi ve taraflardan kendilerinin yapmalari gereken seyleri isteyebilmesi, her seyden önce mutlaka davaci ile davaliyi birbirinden ayirdetmesine baglidir. Bu nokta, kazanin esasini teskil eder.[13] Bu da ancak degerlendirme, ictihâd, davanin delillere vurulmasi yoluyla belirlenebilir. Yapilan bu is ise bizzat "tahkîku'l-menâf olmaktadir.

Kisaca bu tür içtihadin her degerlendirici, hâkim ve müftiye nisbetle bulunacagi, hatta her mükellefe nisbetle kendisini ilgilendiren konuda olacagi zarurî olmaktadir. Çünkü siradan bir mükellef (âmmî) meselâ fikihta "namaz kilarken sehven fazladan islenilen fiiller -namazdaki fiillerin cinsinden olabilir veya olmayabilir- eger az miktarda ise affedilmistir; namazi bozmaz, ama çoksa namazi bozar" diye bir hüküm isitse ve namazinda fazladan bu tür hareketlerde bulunsa, bu durumda mutlaka yaptigi bu hareketlerin namazi bozacak kadar çok olup olmadigi konusunda degerlendirme yapmasi ve ona göre iki tarafttan birinin hükmüne katmasi gerekecektir. Bu ise ancak ictihâd ve degerlendirme yoluyla olacaktir. Bu-

nun sonucunda kildigi namazin hangi kisimdan oldugu belirince, o kimse için hükmün menâti (dayanagi) gerçeklesmis olacak ve artik fiilini ona göre icra edecektir. Diger yükümlülükleri hakkinda söylenecek söz de aynidir. Eger bu tür içtihadin kalkmis oldugu farze-dilecek olsa, o zaman ser*î hükümler hiçbir zaman mükelleflerin fiilleri üzerine inmeyecek, hep zihinlerde kalacaktir. Çünkü ser"î hükümler mutlaktir ve umumîlik özelligi arzeder; dolayisiyla ancak aynen kenileri gibi mutlak olan fiiller üzerine inebilir. Fiiller ise, varlik âleminde hiçbir zaman mutlak olmaz; aksine muayyen ve müsahhas olarak meydana gelir. Bu durumda mevcut ser*î hükmün onun üzerine indirilmesi, ancak ve ancak o muayyen fiilin, o mut-lak ya da âmm hüküm tarafindan kapsandigina dair bir degerlendirme sonucunda mümkündür. Bu degerlendirme de yerine göre kolay, yerine göre de zor olur. Bütün bunlar ictihâd olmaktadir.

Taklidi sahih olan seylerin, bu kisimdan olmasi da mümkündür. Bu da öncekilerin muayyen cüzîlere yönelik degil de nev'ilere yönelik tahkiku'l-menât hakkinda ictihâdda bulunduklari konularda olur. Meselâ, avin cezasi konusunda dengi keffâretle hükmetme gibi. Bu konuda seriatta gelen: "Sizden bile bile onu öldürene, ehli hayvanlardan öldürdügünün dengi olduguna içinizden iki âdil kimsenin hükmedecegi, Kâ'be'ye ulasacak bir kurbani ödeme... vardir"[14] âyetidir. Bu denklige itibar konusunda zahirdir. Ancak den-gin nev'inin ve öldürülen av türü için denk oldugunun belirlenmesi gerekmektedir. Meselâ, sirtlana karsilik koçun, geyige karsilik keçinin, tavsana karsilik oglagin, yaban öküzüne karsi sigirin, ceylana karsi koyunun denk oldugunun belirlenmesi gibi. Keffâretler için getirilen köle[15] âzâdi, erkek ve kizin ergenliklikleri (bulûg[16]) vb. konularda da durum aynidir. Ancak nev'iler hakkinda yapilmis bulunan bu ictihâd, muayyen cüzîler hakkinda yapilmasi gereken ictihâddan müstagni kilacak degildir. Dolayisiyla bu türden ictihâd her zaman mutlaka olacaktir.[17] Zira yükümlülügü onsuz düsünmek mümkün degildir.[18] Eger bu türden içtihadin kaldirilmasi ile birlikte yükümlülügün sürdürülmesi düsünülecek olsa, o zaman muhal ile yükümlü kilmak gibi bir sonuç lâzim gelecektir. Bu ise, ser'an mümkün degildir. Öte taraftan bu akîen de mümkün degildir. Bu, konu ile ilgili en açik delil olmaktadir.

b) Zaman içerisinde kesintiye ugramasi mümkün olan ikinci kisim içtihada gelince, bunlar üç türlüdür[19]

1) Tenkîhul-menât: Hükümde dikkate alinan vasfin, nassda digerleri ile birlikte zikredilmesi ve ictihâd yoluyla gerçek illet olan vasfin digerlerinden ayiklanmasi ve böylece muteber olanin mülga olandan ayirdedilmesi islemidir. Saçini yolarak, dösünü döverek gelen ve (Ramazanda esi ile cinsel iliskide bulundugunu) söyleyen bedevi hadisinde[20] yapilan islemde

oldugu gibi. el-Gazzâlî bunu, Sifâu'l-galîl'de zikretmis oldugu kisimlara ayirmistir.[21] Bu konu usûl kitaplarinda etraflica açiklanmistir. Usûlcüîer bunun kiyas konusu disinda oldugunu söylemislerdir. Iste bu yüzdendir ki Ebû Hanîfe, keffâretler konusunda kiyasi kabul etmemekle birlikte[22], onunla hükmetmistir. O, sadece zahirin tevili anlamina gelen bir nev'i olmaktadir.

2) Tahrîcu'l-menât: Bu kisimda hükmü belirleyen nass, menâta yani illete temas etmemekte ve sanki o ayri bir arastirma sonucu çikarilmis olmaktadir. Bu kiyasi ictihâd[23] olmaktadir ve malumdur.[24]

3) Daha Önce sözü edilen tahkîku'l-menâtm bir nev'i. Ancak tahkîku'l-menât iki kisimdir[25]:

etkinlikleri yoktur. " Meselâ âzâdin sirayeti konusunda cariyenin erkek kö-leye katilmasi örneginde söyle denir:

Birincisi, cüzilere degil de nev'ilere yönelik olan kisim. Meselâ, av keffâreti konusunda öldürülen av hayvanina denk olarak belirlenecek cezanin nevinin, keffâret olarak âzâd olunacak kölenin nev'i-nin vb. belirlenmesi gibi. Buna daha önce kisaca isaret edilmisti.

ikinci kisim, hükmün menâtmm tahakkuk ettigi konuda me-nâtin (yeniden ve baska bir nazarla) tahkiki mânâsina gelen kisim. Bu durumda (cüzîyyât konusunda) tahkîku'l-menât sanki iki kisim-mis gibi olmaktadir:

a) Genel tahkik ki bu, zikredilen kisim oluyor.

b) Bu genel tahkik içerisinde daha özel bir tahkikin bulunmasi.

Söyle ki: Birincisinde degerlendirme, bütün mükelleflere nis-betle genel olarak yapilir. (Her mükellefin kendi özel durumuna bakilmaz.) Meselâ, müctehid adalet vasfina baktigi ve falanca sahsin zahiren onunla muttasif bulundugunu gördügü zaman, nassin adalet sifatina bagli olarak gerektirdigi sehâdet, kamu velayeti, özel velayetler[26] gibi yükümlülükleri o sahsm üzerine tatbik etmede bir sakinca görmez. Mendupluk için olan emir ve nehiyler, mübahlik için olan durumlar karsisinda da ayni seyi yapar ve onlarla yükümlü ve muhatap olan kimseler hakkinda ilgili nasslarm hükümlerini uygular. Nitekim vaciplik ve haramlik hükümleri getiren nasslarin gereklerim de aym sekilde, zahirî mükellefiyet sarti disinda her-hangi bir seye iltifat etmeksizin uygular. Bu bakis açisindan, bütün mükellefler esit olmaktadirlar.

ikinci kisma, yani daha özel anlamda olan bakis açisina göre ise, durum bundan daha ince ve derindir. Bu bakis aslinda: "Ey insanlar! Allah'tan sakinirsaniz (takva sahibi olursaniz), O size iyiyi kötüden ayirdedecek bir anlayis verir"[27]âyetinde sözü edilen "takvamin bir sonucu olmaktadir. Bazen bu anlayisa "hikmet" adi verilir ve: "Hikmeti diledigine verir. Kime

de hikmet verilmisse, süphesiz ona çokça hayir verilmistir"[28] âyeti de buna isaret eder. Imam Mâlik söyle demistir: "Âdemoglunun özelliginden biri de, bilmez iken bilir olmasidir." Allah Teâlâ'mn: "Ey insanlar! Allah'tan sakinirsaniz (takva sahibi olursaniz), O size iyiyi kötüden ayirdedecek bir anlayis verir"[29] buyrugunu isitmediniz mi?" O yine söyle demistir: "Süphesiz hikmet, bir melekin, kulun kalbine mesh etmesidir." Yine o: "Hikmet, Allah'in kulun kalbine attigi bir nurdur" demistir. Yine o: "Kalbime, hikmetin Allah'in dininde üst düzeyde bir anlayisa (fikih) ulasmak oldugu doguyor. O Allah'in rahmeti ve lütfü sonucu kalblere soktugu bir seydir" demistir. Imam Mâlik, ilmin -fetva kabilinden olan seylerin- yazilmasini hos karsilamazdi. "Peki ne yapalim?" diye sorduklarinda da: "Ezberlersiniz, anlarsiniz, bunun sonucunda kalbleriniz aydinlanir. Ondan sonra ise artik yaziya ihtiyaciniz kalmaz" derdi.

Kisaca, Özel anlamda tahkîku'l-menât, her mükellefin içerisinde bulundugu özel hallerin degerlendirilmesi ve onlarla özel olarak ilgili olan teklifi delillerin dikkate alinmasi, seytanin, arzu ve heveslerin, pesin zevklerin etkinliklerinin hesaba katilmasi ve bütün bunlarin sonucunda o mükellef hakkinda yükümlülüklerin mutlak olarak degil de, üzerinde etkin bulunan unsurlardan kaçinmasi kaydi ile getirilmesi demektir. Bu hem kesinlik arzeden, hem de kesinlik arzetmeyen yükümlülükler hakkinda böyledir. Kesinlik ar-zetmeyeii yükümlülükler hakkinda bir baska bakis açisi daha vardir; o da her mükellefin kendi kisiligine, içinde bulundugu vakte, hale vb. uygun olan hükümlerin seçilmesidir. Çünkü nefisler, belirli amellerin kabulü konusunda, hep ayni konumda degillerdir. Nitekim ilim ve zenaatler karsisinda insanlarin durumu da ayni sekildedir. Nice yararli isler vardir ki, onlar yüzünden bazi insanlarin basina zarar ya da fütur gelir. Halbuki bir baska ise karsi ayni tepkiyi göstermez. Nice ameller de vardir ki, onu isleyen kimseye nis-betle nefsin ve seytanin payi, bir baska amele göre çok daha güçlü olur. Oysa ki bir baska amelde, bu gibi unsurlardan tamamen uzak bulunur. Iste bu özel tahkiki gerçeklestiren kimse, basiret nurundan nasibini almis ve böylece nefisleri ve onlarin hazlarini, onlarin anlayislarmdaki farkliliklari ve yükümlülükler karsisindaki sabir ve tahammül güçlerini, zaaflarini, pesin zevklere iltifat edip etmediklerini gören ve bilen kimsedir. Bu sekilde o, her kisiye kendisine uygun olan nassin hükmünü getirir; çünkü yükümlülüklerin getirilisinde gözetilen ser'î maksat da budur. Sanki o, bu özel tahkik sonucunda mükelleflerin ve yükümlülüklerin umûmunu tahsis etmis olmaktadir. Ancak umûmluktan maksat, birinci genel tahkik sonucunda umûmlugu sabit olandir. Keza o, birinci genel tahkikte mut-lakligi sabit olan seyi kayitlamis olmakta, veya daha önce kismen kayitli bulunanlara ilave bir veya daha fazla kayit eklemektedir.

Buradaki tahkîku'l-menâttan kastettigimiz mânâ iste budur.

Geriye bu içtihadin dogrulugunu gösterecek delillerin getirilmesi kalmistir. Diger konularla ilgili olanlarin açiklanmasi ve delil-lendirilmesi konusunu usûlcüler üstlenmislerdir. Aslinda bu, tahkîku'1-menâtin umûmu içerisine dahil olmak hasebiyle, onun hakkinda olan mutlak delâlet altma girmektedir. Buna ragmen, konu ile ilgili hususî deliller arzu edenler varsa, bu konuda deliller fazlasiyla mevcut bulunmaktadir. Biz -Allah'in izniyle- onlardan sadece bir kismini zikredecegiz:

Bu delillerden biri sudur: Rasûlullah'a çesitli zamanlarda en faziletli amelin, en hayirli isin ne oldugu sorulmustur. Bazen de bu konuda bir soru olmaksizin açiklamalarda bulunmustur. Sorulan sorulara karsi tamamen farkli cevaplar vermistir. Eger bu cevaplardan her biri mutlakligi ve umumlugu üzere alinacak olsalar, aralarinda çeliski meydana gelirdi.

Sahîh'te rivayet olunduguna göre Rasûlullah'a "Hangi amel daha üstündür? " diye sorulmustu. Rasûlullah"Allah'a imandir" buyurdu. "Sonra nedir?" diye sordular. "Allah yolunda cihâddir" buyurdu. "Sonra nedir?" diye sordular. "Hacc-i mebrûrdur"[30] buyurdu.[31]

Bir baska zaman ona: "Hangi amel daha üstündür?" diye soruldu. Rasûlullah: "Vaktinde kilinan namazdir" buyurdu. "Sonra hangisidir?" dediler. "Ana-babaya iyiliktir" buyurdu. "Sonra hangisidir?" dediler. "Allahyolunda cihâddir"buyurdu.[32]

Nesâî'de Ebû Ümâme'den söyle rivayet edilir: Rasûlullah'a geldim ve: "Bana dogrudan senden ögrenecegim birsey emret" dedim. Bana: "Oruca saril! Çünkü onun gibisi yoktur" buyurdu.[33]

Tirmizî'de de su hadis yer alir: Rasûlullah'a "Kiyamet gününde Allah katinda derece bakimindan en üstün amel hangisidir?" diye soruldu. "Allah'i çok zikreden erkekler ve kadinlar" buyurdu.

Sahîh'te de: "La ilahe illallahu vahdehû lâ serike leh..." zikri hakkinda: "Hiçbir kimse, ondan daha üstün bir sey getirmemistir" fioo] buyurdugu nakledilir.

Nesâî'de su hadis bulunmaktadir: "Allah katinda duadan daha üstün baska bir sey yoktur. "[34]

Bezzâr'da ise su hadis yer almaktadir: "Hangi ibadet daha üstündür?" diye soruldu. "Kisinin kendisi için duasidir" buyurdu.

Tirmizî'de ise: "Kiyamet gününde mü'minin terazisinde güzel ahlâktan daha üstün bir sey bulunmaz"[35] hadisi yer alir.

Bezzâr'da: "Ey Ebû Zerr! Sana sirtta hafif, fakat terazide baskalarindan daha agir olan iki seyi bildireyim mi? Sen güzel ahlâka ve sessiz kalmaya

özen göster. Canimi elinde tutana yemin ederim ki, mahlukât bu ikisinden daha faziletli hiçbir sey islememistir"^ rivayeti vardir.

Müslim'de de su hadis vardir: "Müslümanlarin hangisi daha hayirlidir?" sorusuna Rasûlullah: "Müslümanlarin, dilinden ve elinden emin olduklari kimsedir" buyurdu.[36]

Yine ona: "Hangi müslümanlik (özelligi) daha hayirlidir?" diye sordular: "Yemek yedirmen, tanidigin tanimadigin herkese selâm vermendir" buyurdu.[37]

Sahîh'te: "Kisiye sabirdan daha hayirli ve genis baska bir bagista bulunulmamistir'[38] hadisi vardir.

Tirmizî'de: "Sizin en hayirliniz, Kur'ân'i ögrenen ve ögreteni-nizdir'[39] buyurulm aktadir.

Yine Tirmizî'de: "ibadetlerin en üstünü, (Allah'tan) kurtulus (feree) beklentisidir'[40] hadisi bulunmaktadir.

Bunlara benzer daha baska hadisler de vardir ki bunlar sözü edilen üstünlügün mutlak olmadigini, aksine göreli oldugunu gösterir ve üstünlükten kas dm belli bir vakte ve soruyu soran kimsenin haline nisbetle öyle olduguna isarette bulunur.[41]

Rasûlullah, Enes hakkinda çok mali olmasi için dua etmis ve o bu duanin bereketini de görmüstür. Kendisinden çok mali olmasi için dua isteyen Sa'lebe b. Hâtib'a[42] ise: "Sükrünü ifa ettigin az, sükrüne güç yetiremeyecegin çoktan daha hayirlidir" buyurmustur.[43]

Ebû Zerr'e: "Ey Ebû Zer! Ben, seni kuskusuz zayif görüyorum ve ben elbette ki, kendim için sevdigim seyi senin için de severim. Sakin ola ki, iki kisi (de olsa) üzerlerine emir (yönetici) olma ve asla yetim mali idaresini üstlenme!"[44]demistir. Halbuki, her iki amel de, bihakkin yerine getirecek kimseler için en üstün amellerden oldugu bilinmektedir. Yöneticilik ve yargi hakkinda meselâ Rasûlul-lah "Süphesiz âdil olan (yönetici ve hâkim)ler, Allah katinda Rahman'in saginda nurdan minberler üzerinde olacaklar-dir"[45] "Ben ve yetime kefil olan kimse cennette söyleyiz'[46] buyurmustur. Buna ragmen Rasûlullah Ebû Zerr'in özel durumunu dikkate alarak, bu iki seyi üstlenmesini ona yasaklamistir.

Ismail b. Ishâk'in Ahkâm adli eserinde Ibn Sîrin'den söyle dedigi nakledilir; Hz. Ebû Bekir (namazda) alçak, Hz. Ömer ise yüksek sesle okurdu. Ebû Bekir'e: "Niçin böyle yapiyorsun?" dediler. "Ben Rabbime münacâtta bulunuyor ve O'na tazzarru ediyorum" diye cevap verdi. Hz. Ömer'e: "Niçin böyle yapiyorsun?" dediler. O da: "Uykusu gelenlerin uykusunu kaçiriyor, seytani çaresiz kiliyor ve Rahmân'i razi ediyorum" dedi. Hz. Ebû Bekir'e: "Sesini biraz yükselt"; Hz. Ömer'e de: "Sen de biraz indir" denildi.[47] O

söyle bir yorum yapti: Bununla Rasûlullah onlardan her birini -aslinda kasitlari dogru ve yerinde olsa da- kendi tercihinden çikarmayi kastetmis oldu.

Sahîh'te geldigine göre bazi kimseler Rasûlullah'a gelerek: "Biz içimizde, konusarak disimiza vurmayi göze alamadigimiz seylerin geçmekte oldugunu görüyoruz" dediler. Rasûlullah onlara: "Böyle bir düsünce geçmekte mi?" diye sordu. Onlar: "Evet!" diye cevap verdiler. Bunun üzerine Rasûlullah: "O açik imandir" buyurdu.[48] Baska bir hadiste de: "Kimin içinden böyle seyler geçerse söyle desin: 'Hüve'l-evvelu ve'l-âhiru ve'z-zâhiru ve'l-bâtin ve hüve bi külli sey'in alîm'[49] Böylece Rasûlullah'in farkli cevaplar verdigini görmekteyiz. Ibn Abbâs da daha baska bir sekilde cevap vermistir. Halbuki ele alinan konu hep aynidir.[50]

Sahîh'te su hadis yer almaktadir: "Ben, adama (mal) veririm. Halbuki baskalari bana ondan daha makbuldür. Bunu Allah'in onu yüzüstü atese sürmesinden korktugumdan yaparim. [51] Rasûlullah, (ganimet taksimi sirasinda) bazi insanlara mal vermis, diger bir kismini ise imanlariyla basbasa birakmistir.[52] Çünkü bu iki grubun durumlarim yakînen biliyordu. Rasûlullaht Hz. Ebû Bekir'den malinin tümünü kabul etmis, fakat digerleri Için mallarinin bir kismini birakmalarini, hepsini tasadduk etmemelerini tavsiye etmis ve onlar hakkinda: "Malinin bir kismini kendin için tut; bu senin için daha hayirlidir" buyurmustur.[53]Bir bas-ka-si yumurta büyüklügünde külçe altin getirmis, fakat Rasûlullah kabul etmemistir.[54]

Hz. Ali: "Insanlara anlayabilecekleri dille konusun. Allah ve Rasûlünün tekzip edilmesini ister misiniz?" diyerek ilmin sunulusuna bir kayit getirmisti. Öyle meseleler vardir ki, bazi insanlara uygun gelirken, diger bazilarma uygun gelmez. "Rabbani" yani ger-Çek egitimci[55] hakkinda, "ilmin büyük meselelerinden önce küçük meselelerini ögeten kimse"dir demislerdir. Buradaki tertip de bu kabildendir. el-Hâris b. Yakûb'dan söyle dedigi rivayet edilir: "Gerçek fakih, Kur'ân'i tam anlayan ve seytanin hilelerini kavrayan kimsedir." Buradaki "seytanin hilelerini kavrayan kimsedir" sözü, meselemizle ilgili kismi teskil etmektedir. Ebû Recâ el-Atâridî'den rivayet edilmistir: Zübeyr b. el-Awâm'a: "Ey Muhammed'in ashabi! Ben niye sizi insanlar içerisinde namazi en hafif tutan kimseler olarak görüyorum?" dedim. O bana cevaben: "Biz vesveselerin önünü almak istiyoruz" dedi. Halbuki namazi uzatmak müstehap bir-seydir. Ancak, onun müstehapligini ortadan kaldiracak ters bir durum sebebiyle onlar namazlarini kisa kilmislardi. "Ey Muâz! Yoksa sen insanlari dinlerinden mi etmek istiyorsun'?" hadisi de bunun benzeridir.[56]

Eger arastirilacak olsa, gerçekten bu türün çok oldugu görülür. Sahabe, tabiîn ve ilk imamlardan nakledilen birçok sey de bu kabilden olmaktadir.

Bunlar çoktur.

Nev'iler hakkinda tahkîku'l-menâtin yapilmasi ve bunun üzerinde âlimlerin kismen ittifak halinde olmalari, geçtigi üzere bu konuya taniklik eden hususlardan biridir. Alimler bu esas üzerine ayrintilara da girmislerdir. Meselâ: "Allah ve peygamberiyle savasanlarin ve yeryüzünde bozgunculuga ugrasanlarin cezasi öldürülmek veya asilmak yahut çapraz olarak el ve ayaklari kesilmek ya da yerlerinden sürülmektir"[57] âyeti aslinda mutlak muhayyerlik hükmü getirmektedir. Ancak ulemâ onun ictihâd yoluyla kayitli oldugunu görmüs ve öldürme hükmünün bir duruma, asilma hükmünün baska bir duruma, kesme ve sürgün hükümlerinin de daha baska durumlara ait oldugunu belirtmislerdir. Ayni sekilde esirlerle ilgili getirilen karsiliksiz serbest birakma ve fidye alma hükümleri hakkinda da durum aynidir. Yine seriatta nikâhin emredildigi ve sünnet oldugu sabit iken âlimler onu (kisinin durumuna göre farzdan harama kadar) bes farkli hükme ayirmislardir. Bu gibi konularda onlar, her mükellefin kendi özel durumuna bakmislardir. Her ne kadar hüküm, nevi itibariyla ele alinmakta ise de, bu ancak kisinin durumunun ele alinmasi ile tamamlanabilmektedir. Bu durumda hepsi de ayni mânâdadir. Hepsine istidlal de aynidir. Su kadar var ki, ilk bakista ve ilk yaklasim ile yaklasildiginda bu uzak görülebilir. Ancak bu intiba, dayanagi ve seriattaki yeri ortaya konuluncaya kadar devam eder. Yukarida verdiklerimiz ve emsali örnekler, bu tür içtihadin yerinde ve sahih oldugunu ispat için yeterlidir. Burada bizim ayrica üzerinde durmamizin sebebi, âlimlerin bu konuya özel olarak çok az isaret etmis olmalaridir. Tevfîk, ancak Allah'tandir.

Itiraz: Hakkinda delil getirilen bu ictihâd türü[58] ile öbür icti-hâdlarin arasi nasil ayrilabilir? Halbuki her iki kisim da hüküm itibariyla aynidir. Çünkü eger bu tür içtihadin kesintiye ugramadan sürmesi söz konusu ise, diger kisim da aynidir. Zira "kesintiye ugramamak" ifadesiyle içtihadin ancak; ne küll olarak, ne de cüz olarak kalkmamasi kastedilmis olabilir. Baska bir ihtimal bulunmamaktadir. Her iki takdire göre de, diger ictihâd türlerinin durumu da aynidir.

Birinci (yani içtihadin kül olarak kalkmamasi anlaminda kesintiye ugramamasi) ihtimalini ele alalim: Varlik âleminde meydana gelen olaylar sonsuz niteliktedir ve onlarin sinirli nasslar altina girmesi mümkün degildir. Bu yüzden de kiyas vb. yollarla ictihâd kapisinin açilmasina ihtiyaç duyulmustur. Hükmü nass ile belirlenmemis, öncekiler tarafindan da (ictihâd yoluyla) ortaya konmamis olaylarin meydana gelmesi kaçinilmazdir. Bu durumda ya insanlar kendi heva ve hevesleri ile basbasa birakilacak ya da ser'î bir ictihâd olmaksizin onlarin islerine bakilacaktir ki, bu da heva ve heveslere uymak demektir. Bu tavirlarin tamami yanlistir.

Bu durumda gayesi olmayan bir duraksama (tevakkuf) kaçinilmaz olacaktir. Bu ise zorunlu olarak teklifin askiya alinmasi (ta'tîli) demektir. Bu da teklîfu mâ lâ yutâka[59] (takat üstü yükümlülüge) götürür. Su halde ictihâd, her zaman (ve mekân) için zorunludur. Çünkü olaylar sadece belli bir döneme has bulunmamaktadir.

ikinci (yani içtihadin cüz olarak kalkmamasi anlamindaki) ihtimale gelince, o da bâtildir. Çünkü bazi cüziyyâtta içtihadin imkânsiz olmasi sebebiyle mutlak mükellefiyet, islerligini yitirmez. Zira onun, sadece o hususî nev'ide ve diger bazi nev'ilerde kalkmis olmasi mümkündür.[60]Bu durumda iki tür ictihâd arasinda herhangi bir fark kalmamaktadir.

Cevap: Aralarindaki fark açiktir. Çünkü bu özel nev'i .(yani tahkîku'l-menât) her zaman hakkinda küllidir ve olaylarin tümü ya da büyük çogunlugu hakkinda âmmdir. Eger o tür içtihadin kalktigi farzedüecek olsa, o zaman ser'î yükümlülügün büyük çogunlugu ya da tümü ortadan kalkmis olur. Böyle bir sonuç ise sahih degildir. Zira bu herhangi bir zamanda farzedilecek olsa, seriatin bir anda tümden kalkmis olmasi lâzim gelir. Diger ictihâd türlerinin durumu ise böyle degildir. Çünkü ilk dönemlerde görülmeyen yeni olaylar, daha önce geçenlere nisbetle çok azdir. Zira öncekilerin degerlendirme ve ictihâd alanlari çok genistir. Bu durumda o konuda onlari taklit etme mümkündür ve seriatin büyük çogunlugunu o tür ictihâdlar sonucu ulasilan hükümler olusturmaktadir. Hal böyle iken bazi cüziyyâtm çözümsüz kalmasi ile seriatin ortadan kalkmasi gibi bir sonuç lâzim gelmez. Durum aynen sadece bazi cüz'îlerin menâtinin asla bulunamamasi halindeki gibi olur. Çünkü bu durumda seriatin bir zarar görmesi gibi bir sonuç lâzim gelmez. Sonuçta bu iki tür içtihadin ayni olmadiklari ve aralarinda farkin bulundugu ortaya çikar.[61]

Allah'ti alem! [62]

**IKINCI MESELE:**

Ictihâd derecesi, ancak kendisinde su iki vasfi[63] bulunduran kimseler hakkinda gerçeklesir:

1) Tam anlamiyla ser'î maksatlari kavramis olmalidir.[64]

2) Bu anlayis üzerine bina edecegi hüküm istinbatina kudreti bulunmalidir.

Birinci vasif: Makâsid bölümünde, seriatin maslahatlara riayet esasi üzerine kurulu oldugu, maslahatlarin maslahat olabilmesi için de, Sâri' Teâlâ'nin onlari o sekilde koymus olmasi gerektigi, mükelleflerin takdir ve degerlendirmelerine bagli olmadigi, zira o takdirde maslahatlarin yapilan nisbet ve izafiyete göre tamamen farkliliklar arzedecegi, birine göre maslahat olan seyin, digerine göre mefsedet olabilecegi geçmis[65], tam olarak yapilan istikra sonucunda maslahatlarin üç mertebede bulundugu

ortaya konmustu.[66] Insan belli bir seviyeye geldigi zaman, ser'î bütün mesâil ve konular ile ilgili olarak Sâri' Teâlâ'nin onlardan gözettigi maksatlari kavrayabilir.[67]Böylece onda bir meleke meydana gelmis olur ve bu meleke, onu Allah'in kendisine gösterdigi dogrultuda dinin ögretilmesi, fetva verme ve hüküm çikarma konusunda Nebi'nin halefi olmaya elverisli kilan sebep[68] olur.

Ikinci vasfa gelince, bu birinci vasfin yardimcisi durumundadir. Çünkü içtihada kadir olma keyfiyeti, öncelikli olarak seriati kavramak için kendisine ihtiyaç duyulan bilgiler vasitasiyla tahakkuk edebilecektir. Bu noktadan hareketle bu ikinci vasif birinci için yardimci (hadim[69]) konumda olmaktadir. Ikinci olarak da hükümlerin istinbatmda kullanilmaktadir. Ancak kavramanin semeresi ancak istinbat sirasinda ortaya çikar. O yüzden de bu ikinci vasfi, ictihâd için ikinci derecede bir sart olarak kabul etmistir. Birinci vasfin, ictihâd mertebesine ulasilmasi için asil sebep kilinmasi, nihaî maksad, ikincinin ise vesile olmasi sebebiyledir.

Ancak bu ilimler, her zaman için bir kimsede toplanmayabilir; bazen insan bu ilimlerde âlim ve onlarda müctehid olur, bazen onlari ezberlemis ve ictihâd derecesine ulasmamis olmakla birlikte onlarda gözetilen maksatlara vâkif olmus olabilir. Bazen de onlari ne ezberlemis, ne de onlara vâkif olmustur; ancak onlarin gayesini bilmektedir ve o kimsenin ictihâd edecegi meselesi ile ilgili olarak onlarin bilgisine ihtiyaci bulunmaktadir. Böyle bir kimse ictihâd etme durumunda kaldigi bir mesele ile karsilastigi zaman ona bakar ve meselesi ile ilgili ilimlerde ihtisasi bulunan kimselerle müzakerede bulunur ve onlarla mesele hakkinda danismadikça bir sonuca varmaz. Bu üç mertebenin ötesinde, sözü edilen ilimlere ulasma konusunda dikkate alinabilecek baska bir mertebe bulunmamaktadir.

Eger o ilimlerde müctehid ise, meselâ hadis ilminde Imam Mâlik, usûl ilminde Imam Safiî gibi, o zaman onun içtihadi konusunda bir problem bulunmayacaktir. Eger o ilimlerden gözetilen maksatlara vâkif biri ise, -nitekim meselâ, hadis ilmine nisbetle Imam Safiî ve Imam Ebû Hanîfe hakkinda öyle demektedirler- bu durumda da yaptigi içtihadin sihhati konusunda herhangi bir problem bulunmayacaktir. Yok üçüncü kisimdan ise, eger içtihadina mesned olarak kullanacagi bilgiler, o ilimde içtihada ehil olan birinden sâdir olmussa, o zaman içtihadi ikinci mertebedeki müctehidle-rin içtihadi gibi muteber olacak; aksi takdirde içtihadinin hiçbir degeri olmayacak, sanki yokmus gibi islem görecektir.[70]

Fasil:

Verilen bu kisa izahtan anlasilmaktadir ki, ser'î hükümlerde ictihâd için müctehidin, içtihadin uzaktan yakindan taalluk ettigi her ilimde ictihâd derecesinde olmasi gerekmemektedir. Aksine (bu gibi ilimlerin) durumu

ikiye ayrilmaktadir: a) Eger ictihâd mertebesine ulasilmasi, ancak o ilmin künhüne vakif olmaktan geçiyorsa, o takdirde ictihâd mertebesine ulasilmis olmak için mutlaka o ilimde ictihâd derecesinde bulunmak gerekmektedir, b) Bu kabilden olmayan diger ilimlere gelince, o ilim her ne kadar ictihâd için yardimci konumda olsa bile, onlarda taklid içtihadin hakikatini zedele-meyeceginden, müctehidin o ilimlerde ictihâd derecesinde mahir olmasi gerekmemektedir.

Bu durumda karsimizda beyan edilmesi zarureti bulunan üç bahis bulunmaktadir:

Birinci bahis: Ictihâd ile alakasi bulunan her ilimde ictihâd derecesinde bulunma sarti yoktur. Delilleri:

(1)

Eger böyle bir sart olsa, o zaman sahabe disinda[71] gerçek anlamda hiçbir müctehid bulunmaz, istisnaî olarak ortaya çikabilirdi. Meselâ, dört imami örnek olarak ele alalim: Onlara göre Imam Safiî, hadis ilminde mukallid olup, hadis kritigi ve ilimleri konusunda ictihâd derecesine ulasmis degildir. Imam Ebû Hanîfe de ayni sekildedir. Bu ilimde, sadece Imam Mâlik'i ictihâd mertebesinde kabul etmislerdir. Buna ragmen onun birçok konuda baskalarina atifta bulundugunu görmekteyiz; meselâ tip, hayiz, tecrübî ilimler vb. gibi alanlarda bunlarin erbabina göndermelerde bulunmakta ve onlarin verileri üzerine hükümler bina etmektedir. Onun bu kabilden hükümlerini, hükme mesned olan o ictihâddan bagimsiz olarak düsünmek mümkün degildir.[72] Eger ictihâd mertebesi için müctehi-din hüküm için ihtiyaç gösterdigi her ilimde mahir olmasi sart olsaydi[73], o zaman hiçbir hâkimin, hüküm vermek için ihtiyaç duyulan her ilmi ictihâd derecesinde bilmedikçe davaya taraf olanlari yargilamak üzere harekete geçmesi sahih olmazdi. Halbuki durum icmâ ile öyle degildir.

(2)

Ikinci[74] delil sudur: Ser'î hükümlerin istinbâti konusunda ictihâd, haddizatinda müstakil bir ilim olmaktadir[75] ve her ilimde, o ilme temel teskil eden öncüllerin (mukaddime) herhangi bir sekilde delillendirilmesi gerekmemektedir. Aksine ulemâ, bunu yapan kimseler hakkinda: "Ilmine baska bir ilmi sokmustur ve onun özü ile ugrasmak yerine arazlari ile ugrasmaktadir" demektedirler. Nasil ki bir tabibin, tabiat ilminin verilerini almasi ve bu meyanda temel unsurlarin dört (anâsiri erba'a) oldugu, insan mizacinin, insan için en uygun mizaç oldugu ve buna benzer öncülleri kabullenmesi nasil dogru ise, ayni sekilde müctehidin de diger ilim erbabin-dan bazi verileri almasi öylece sahihtir. Buna göre müctehid meselâ kiraat âliminden abdest âyetindeki "ayaklarinizi da" anlamina gelen kelimenin "ercütiküm" seklinde mecrûr okundugunun sahih olarak rivayet edilmis

oldugunu[76], muhaddisten, falanca hadisin sahih ya da zayif oldugunu, nâsih ve mensûh âliminden, "Birinize [mi Ölüm geldigi zaman, eger mal birakiyorsa, ana babaya, yakinlara uygun bir tarzda vasiyet etmesi size farz kilindi'[77]âyetinin, miras âyetleri ile mensûh bulundugunu, dil âliminden "el-Kur' " (ya da "el-Kar' (ç.) el-Kurû"7} kelimesinin hem temizlik süresi hem de hayiz anlaminda kullanildigini[78] vb. almasi sahih olacak, sonra da bu veriler üzerine ictihâdda bulunarak hüküm binasinda bulunabilecektir. Dahasi geometri (hendese) ilmine ait burhanlar, yakin mertebesinin en üst düzeyinde yer alir; buna ragmen bu ilim, bir baska ilimde kabullenilmis olan ve geometri ilmince taklit yoluyla alinan öncüller üzerine kurulu olmaktadir. Matematik ve benzerî kesinlik arzeden diger ilimler de ayni sekildedir. Bununla birlikte ne geometri âlimi (mühendis) ne de matematikçi için, kendi ilimlerine ait bahislerde kesin sonuçlara ulasilmamasi gibi bu durum söz konusu olmaz. Cedelciler, yaraticinin varligim, peygamberlik müessesesini ve seriati inkâr eden kâfirden bile içtihadin vuku bulabilecegini caiz görmüslerdir.[79] Zira ictihâd, sihhati farzedilen[80] Öncüller üzerine bina etme isleminden baska birsey degildir; bu öncüllerin vakiada da öyle olup olmamasi farketmemektedir. Bu konu açiktir, o yüzden de konuyu uzatmaya gerek yoktur.

Itiraz: Miictehid, içtihadi için temel teskil edecek öncülleri bilen biri olmadigi zaman, yaptigi içtihadinin sahih olup olmadigim bilemez.

Cevap: Itiraz yerinde degildir. Çünkü biz, aksine içtihadinin sahih olacagina dair kendinde bir bilgi olusacagini iddia ediyoruz. Zira ictihâd, o öncüllerin sahih oldugu varsayimi[81] üzerine bina edilmektedir. Aksi delil (burhânu'1-hulf)[82] ise, haddizatinda bâtil olan öncüller üzerine sahih farzedilerek bina edilmistir. Öncüller üzerine binada bulunmak, elde edilmek istenilen seye dair bilgi ifade eder. Bizim buradaki meselemizde de durum aynidir.

(3)

Üçüncü delil sudur: Içtihadin bir türü vardir ki, müctehidin bu türde sözü edilen ilimlerde ictihâd mertebesine ulasmis olmasi bir yana, onlardan hiçbirseye ihtiyaç bile duyulmaz. Bu ictihâd türü, tenkîhu'l-menât[83] kabilinden olanidir. Bu türde sadece seriatin maksatlarina vakif olmaya ihtiyaç duyulur.[84] O ilimlerde ictihâd mertebesinde bulunmak bir yana, onlara hiç ihtiyaç hissedilmeden bir tür ictihâd sabit oluyorsa, onlar olmaksizin mutlak ictihâd da sabit olur. Ulasilmak istenen sonuç da budur.

Itiraz: Müctehid, içtihada taalluk eden bazi ilimlerde mukal-lid olursa, onun için bilinen hiçbir meselenin varligindan söz edilemez. Çünkü bazi öncülleri taklit yoluyla alman bir mesele, mutlak anlamda üzerinde ictihâd edilmis bir mesele olmaz. O mesele üzerinde çalisan kimsenin de mutlak anlamda müctehidlik vasfi ile nitelenmesine imkan olmaz. Bizim burada

sözünü ettigimiz ise, içtihadina mutlak anlamda güvenilen müctehiddir. Içtihadina temel teskil edecek bazi ilimlerde mukallid olan bir kimsenin bu vasifta olmayacagi ise asikârdir.

Cevap: Sözünü ettiginiz sey, bir meseleye dair olan ilimde sarttir ki, o meselede müctehid olan mutlak anlamda müctehid olsun, yoksa içtihadin sihhati konusunda sart degildir Çünkü söz konusu bilgiler, içtihadin mahiyetinden bir parça degildir; aksine içtihada kendisi ile ulasilabilecek vasitalardir. Dolayisiyla taklit veya ictihâd ya da farzimuhal[85] gibi bir yolla bu bilgiler elde edilecek olursa (vasitalara, bunlar araciligi ile de amaca yani içtihada ulasilmis olur). Burada olan sudur: O bilgilerin gerçek sahibi o meselede ictihâd eden kimseye, elde ettikleri verileri teslim etmis olmakta, müctehid de sonra onlar üzerine hüküm binasinda bulunmaktadir. Bu durumda yapilan bu bina islemi sahih olacaktir. Çünkü ictihâd, hükme ait kesin ya da kesine yakin bilgi elde edebilmek için bütün Eii4] gücün ortaya konmasidir. Bu sart da gerçeklesmistir. Ikinci delil sirasinda geçen husus da bu noktayi açiklamaktadir. Keza bütün insanlar tarafindan ictihâd derecesine ulasmis olduklari kabul görmüs olan Imam Mâlik, Imam Safiî ve Imam Ebû Hanîfe gibi müctehid imamlari ele alalim. Bunlarin tabileri vardi ve bu imamlar onlardan ilim almislar ve yararlanmislardi. Onlarin tabileri zamanla ictihâd ehli olan kimseler arasina girmislerdi; halbuki onlar insan-lar katinda usûlde imamlarim taklit eden kimseler oluyorlardi. Bunlar, sonra taklit ile almis olduklari mukaddimeler (usûl) üzerine istinaden ictihâdda bulunmuslardi; buna ragmen onlarin bu türden olan görüsleri kabul görmüs, ictihâdlarina (re'y) tâbi olunmus ve onlar dogrultusunda amel edilmisti. Onlar bu görüs ve ictihâd-larinda imamlari ile kâh muvafik, kâh muhalif durumda bulunuyorlardi. Bunun sonucunda Îbnu'l-Kâsim veya Esheb ya da benzeri tâbi âlimlerin görüsleri, imamlari Imam Mâlik'e muhalefet konusunda dikkate alinir olmustur. Ebû Yûsuf ve Muhammed b. el-Ha-sen'in Imam Ebû Hanîfe; el-Müzenî ve el-Buvaytfnin Imam Safiî karsisindaki durumlari da ayni sekildedir. Su halde, ictihâd edilen meselenin taalluk ettigi bazi esaslarin taklit yoluyla elde edilmesinin içtihada bir zarari yoktur.[86]

Ikinci bahis: Içtihadin sahih olmasi kendisine bagli olan ilimlerin bulunmasi halinde, o ilimlerin ictihâd derecesinde tahsili zorunlu olmaktadir. Bir ilim bulunur ve seriatta ictihâd mertebesine ulasmak, ancak o ilimde ictihâd mertebesine ulasmak ile mümkün olursa, o ilmin tahsili zarurî olacaktir. Çünkü bu özellikte bir ilmin bulunmasi farzedildiginde, âdeten o ilim olmaksizin ictihâd mertebesine ulasmak mümkün olmayacaktir. Bu durumda da o ilmin en üst düzeyde tahsili gerekecektir. Bu husus açiktir.

Ancak bu ilim, genelde müphemdir ve belirlenmesi için üzerinde durulmasi

gerekir.

Ilimler içerisinde bu özellige en yakin olani, Arap dili ilmidir. Ben bu tabirle, ne sadece Nahiv ilmini ne Sarf ilmini, ne Meânî ilmini ne de dille ilgisi bulunan diger ilim dallarini kastetmiyorum. Aksine amacim, hem lâfiz hem de mânâ bakimindan her yönüyle dilin kendisini kastediyorum. Bundan garîb[87] ilmi, fiil diye isimlen-dirilen tasrif ilmi ve siirle ilgili aruz, kafiye vb. gibi ilimler müstesna olmaktadir. Çünkü bunlar -her ne kadar bu gibi ilimlere sahip olma Arap dilinde bir kemâl ifadesi ise de- ictihâd için ihtiyaç duyulmayan seylerdir. Bu yüzden, onlari da bilmek sart degildir. Bu ilmin taayyün edisi ve ictihâd için kaçinilmazliginin beyani, Makâ-sid bölümünde geçmisti ve orada özetle su noktalar üzerinde durulmustu: Seriat Arapça'dir; Arapça olunca da onu gerçek anlamda anlayabilme ancak Arap diline gerçek anlamda vukûfiyetle mümkün olur, çünkü seriat ve Arap dili -seriatin i'câz yönü hariç- ayni tarz ve üslup üzere olma bakimindan birbirlerine esittirler.[88] Bu durumda biz, bir kimsenin Arap dilini anlama konusunda henüz mübtedi oldugunu farzedecek olursak, o kisi seriati anlama ve kavrama konusunda da mübtedi olacak, dilde orta seviyede olan kimse, seriati anlamada da orta seviyede bulunacaktir. Orta yolda olan kimse, en son noktaya ulasmis olmayacaktir. Arap dilinde son noktaya ulastiginda ise, ayni sekilde seriatta da öyle olacaktir. Bu durumda olan kimsenin seriattaki anlayisi hüccet olacaktir; aynen sahabenin ve Kur'ân'i gerçek anlamda anlayan diger fesahat ve belagat sahibi kimselerin anlayislarinin hüccet olusu gibi.[89] Insanlar,Arap dilini anlama konusunda onlarin derecesine ulasamadiklari zaman, taksirleri ölçüsünde seriati anlamalarinda da eksiklik olacaktir. Anlayisinda kitlik olan kimsenin seriat hakkindaki sözleri ise hüccet olmaz ve ileri sürdügü görüsleri dikkate alinmaz.

Sonra müctehidin Arap dilinde, bu konuda imam kabul edilen el-Halil, Sibeveyh, el-Ahfes, el-Cermî, el-Mâzenî... vb. gibi kimseler ayarinda olmasi zorunludur. el-Cermî söyle demistir: "Ben, otuz se-[ii6] nedir insanlara Sibeveyh'in el-Kitâb'indan fetva veririm." Alimler, onun bu sözünün sabit oldugunu kabulden sonra yoruma gitmisler ve onun hadis âlimi oldugunu, Sibeveyh'in kitabindan degerlendirme (nazar) ve arastirmayi yani yöntemi ögrendigini ifade etmislerdir. Yani Sibeveyh, her ne kadar kitabinda nahivden bahsetmekte ise de, onda Arab'in sözdeki maksatlarina, gerek lâfiz ve gerekse mânâ bakimindan istimal sekillerine dikkat çekmistir. Sadece, failin merfû, mefûlün mansûb oldugunu belirtmekle kalmamis, ak-sine o, her konu ile ilgili olarak münasip düsen hususlari da açiklamistir. Bunun sonucunda onun kitabi, Meânî ve Beyân ilimlerini, mânâ ve lâfizlarin kullanilis biçimlerini içeren bir eser olmustur. el-Cermî, yukaridaki sözünü iste bu noktadan hareketle söylemistir. Onun bu ifadesi, Sibeveyh'in

kitabinin basinda hiçbir kimseden tepki görmeksizin nakledilegelen sabit bir sözdür.

Itiraz: Usûlcüler, Arap diline vukûfiyet konusundaki bu asiriligi kabul etmemektedirler ve: "Usûlcünün, Arap diline vukûfiyet konusunda el-Halîl, Sibeveyh, Ebû Ubeyde, el-Asmaî gibi i'râb inceliklerini ve lügavî problemleri derinlemesine arastirma konusu yapmis kimseler seviyesinde olmasi gerekmez. Onun için yeterli olan, Kitap ve sünnetten kolayca hüküm çikarabilecek bir seviyeye ulasmasidir" demektedirler.

Cevap: Burada itiraz sadedinde ileri sürülen nokta ile, a.z önce bizim açikladigimiz sey[90] farklidir. el-Gazzâlî, bu sart hakkinda sunu söylemistir: "Bunun ölçüsü, Arab'in hitabini ve onlarin istimal sekillerini bilecek kadar bir seviyeye sahip olmasidir ki, bunun sonucunda sözün sarihini, zahirini, mücmelini, hakikatini, mecazini, âminim, hâssini, muhkemini, mütesâbihini, mutlakini, mukayyedi-ni, nassim, fahvâsini, lâhnmi, mefhûmunu ayirabilsin." Onun ileri sürdügü bu sart, ancak Arap dilinde ictihâd mertebesine ulasan kimseler için mümkün olabilir. O sonra söyle devam eder: "Sartin biraz hafifletilmesi, müctehidin el-Halîl ve el-Müberred seviyesinde olmasinin, bütün lügatleri bilmesinin ve nahivde derinlesmis olmâsinin sart olmamasidir." Bu da sahihdir. Çünkü onun lâzim olmadigini söyledigi sey[91] sart ileri sürme konusunda maksûd bulunmamaktadir; asil maksat, Arabi'nin anlayisina müsavi bir anlayisa sahip olmaktir. Arabî olmak için, bütün lügatleri bilmek ve incelikleri kullanmak sarti yoktur. Arap dilinde müctehid olan kimseler için de durum aynidir. Seriatta müctehid olan kimseler hakkinda da vaziyet aynidir. Bazi insanlar belki de, Arap dilinde ictihâd konusunda el-Halîl ve Sibeveyh derecesine ulasmis olmanin sart olmadigi düsüncesine kapilabilir ve dolayisiyla Arap dili ile ilgili konularda mahza taklit üzerine binada bulunabilir. Bunun sonucunda da ser'î mesâil ile ilgili olarak öyle sözler eder ki, sükûtu ondan daha hayirlidir. Isterse o kimsenin, dinde ve imamlar arasinda önemli bir yeri olsun. Imam Safiî, er-Risâle'sinde bu konuya temas etmis ve orada Allah Teâlâ'nin, Arab'a kendi dilleri ile ve anlayacaklari manâsiyla hitap ettigini belirtmis, ondan sonra dilin genisligini ortaya koyacak seyleri zikretmis, bu meyanda zahiri murad olan âmin ile hitap edildigini, kendisinden âmm murad olmakla birlikte hususun da bir" sekilde dahil oldugu hitaplarin bulundugunu belirtmis ve bunu ispatlamak için bazi deliller getirmis, kendisinden hâssin murad oldugu ânimdan söz etmis ve bunun sözün akisindan anlasilabilecegini veya sözün basinin sonunu, ya da sonunun basini belirlemesi yoluyla ögrenilebilecegini, bazen aynen isaretlerin anlasilmasi gibi lâfiz olmaksizin mânâyi belirleyecek sekilde bir hitap seklinin olabilecegini, tek birseyin pek çok isim ile adlandirilabilecegini, bazen de ayni isimle birden fazla mânânin kastedilebilecegini açiklamistir.

Sonra söyle demistir: "Kim Arap dilinin bu özelliklerini bilmezse, -ki Kur'ân ve sünnet Arap dili ile gelmistir- buna ragmen o-nunla ilgili söz söyleme gibi bir tekellüfe girerse, o kimse kismen bilip, kismen bilmedigi birsey hakkinda tekellüfe giriyor demektir. Kim de, cahil oldugu ve tam olarak vâkif olmadigi bir dalda söz söyleme gibi bir tekellüfe girerse, bu durumda dogruyu elde etmesi halinde-eger isabet etmisse tabiî- bu bilinçsizce/tesadüfi olacagi için övgüye deger olmayacaktir. Dogru ile yanlis arasindaki farki bilmeden konusmasi durumunda edecegi hatada ise mazur görülmeyecektir."

Onun sözü böyledir ve bu sonuç, kaçinma imkâni olmayan bir gerçektir. Fikih usûlünde tasnif edilen ilimlerin büyük çogunlugu, Arap diline ait ve müctehidin cevap için tekellüfe girmesi gereken dallar olmaktadir. Bunlarin disinda kalan diger öncüllere gelince, onlarda taklit yeterlidir. Hükümlerle ilgili tasavvur (kavram) ve tasdik (önerme)den, nesih ve hadisle ilgili hükümlerden vb.[92] söz etme gibi.

Kisaca, müctehid için, Arap dilinde ictihâd derecesine ulasmasi zorunlulugu vardir. Bunun da ölçüsü, bu dille söylenilmis sözlerin tekellüfsüz ve duraksamadan -zeki birinin akilli birinin sözünü anlamasi gibi- anlayabilecek bir seviyeye sahip olmaktir.

Üçüncü bahise gelince, bu Arap dili disinda kalan diger ilim dallarinda müctehidin, ictihâd derecesinde âlim olmasinin gerekmedigi idi. Buna delâlet eden deliller daha önce geçmisti. Çünkü müctehid, içtihadini daha önceden taklit yolu ile aldigi bazi öncüller üzerine bina etmesi halinde, bu durum o meselede onun ictihâd ehli olusuna halel getirmiyordu. Aynen mühendisin durumunda oldugu gibi. Meselâ o, bazi burhanlarini, meselâ dâirenin varliginin sihhati üzerine bina etmis oldugunda, onun temelde dairenin varligini ispatlayan metafizigin verilerine taklit yolu ile dayanmasi -her ne kadar mühendis, bunu burhan yolu ile bilmiyorsa da- burhaninin sihhatine zarar vermez. Keza, Imam Safiî'nin hadis il-mindeki taklidi konusunda da ayni seyi söylemislerdir. O, bu ilmi taklit yolu ile almis olmakla birlikte bu durum, onun içtihadinin sihhatini zedelememektedir. Ayni sekilde meselâ kadi, itlaf edilen bir malin tazmini konusunda hükmünü, -her ne kadar bunu kendisi bilmiyor ise de- bilirkisinin takdir ve içtihadi üzere bina etmekte ve bu durum onu ictihâd derecesinden çikarmamaktadir. Ayni sekilde Imam Mâlik de böyle davranmis ve hayiz, nifas ile ilgili hükümleri, -her ne kadar kendisi bunlara vâkif degilse de- kadinlarin kadin halleri ile ilgili bilgileri üzerine bina etmistir. [93]

**ÜÇÜNCÜ MESELE:**

Seriat, usûlde oldugu gibi furû alaninda da, pek çok görüs ayriligi olsa bile, sonuçta tek bir görüse çikar.[94] Bunun disinda baska bir sekil dogru

olamaz.

Delilleri:

(1)

Kur'ân delilleri: Bu meyanda su âyetleri zikredebiliriz: "Kur'-ân üzerinde durup düsünmüyorlar mi? Eger o, Allah'tan baskasindan gelseydi, onda çok aykiriliklar (ihtilâf)[95]bulurlardi."[96]Bu âyette Allah Teâlâ, Kur'ân'da ihtilâfin bulundugunu kesinkes reddetmistir. Eger onda iki farkli görüsü gerektiren birseyler olsaydi, o zaman bu âyet o duruma hiçbir zaman uygun düsmezdi.

Yine Kur'ân'da su âyet bulunmaktadir: "Eger birseyde çekisirseniz, onun hallini Allah'a ve peygambere götürün...[97] Bu âyet, çekisme ve görüs ayriligina düsmenin kaldirildigi[98] konusunda gayet açiktir. Çünkü o, farkli düsünüp tartisma halinde olanlarin seriata basvurmalarini âmirdir. Bu da elbette ki ihtilâfin kaldirilmis olmasi için olacaktir. Ihtilâf ise, ancak tek birseye basvurmak durumunda ortadan kalkabilir. Zira eger onda ihtilâfi gerektiren unsurlar olsaydi, o zaman ona basvurmada tartisma ve görüs ayriliklarinin kalkmasi durumu olmazdi. Bu ise bâtildir.[99]

Allah Teâlâ, bir baska âyette söyle buyurmustur: "Kendilerine belgeler (beyyinât) geldikten sonra ayrilan[100] ve görüs ayriligina (ihtilâfa) düsenler gibi olmayin..[101] Ayette sözü edilen "beyyinât"-tan maksat seriattir.[102]Eger onlar, kesin bir surette ihtilâfi gerektirmez ve onu kabul etmez bir özellikte olmasaydi onlar hakkinda: "Kendilerine belgeler (beyyinât) geldikten sonra..." seklinde bir ifade kullanilmaz ve onlarin bu konuda son derece hakli mazeretleri olurdu. Bu ise dogru degildir. Dolayisiyla seriatta ihtilâfa mahal yoktur.

Allah Teâlâ yine söyle buyurmustur: "Bu, dosdogru olan yoluma uyun. Sizi Allah yolundan ayri düsürecek yollara uymayin..[103]Bu âyette Allah Teâlâ, hak yolunun tek oldugunu ifade buyurmustur ve bu seriatin hem tümü hem de ayrintilari konusunda âmmdir; hepsini içine alir.

Yine Allah Teâlâ söyle buyurmustur: "Insanlar bir tek ümmet-ti. Allah, peygamberleri müjdeci ve uyarici olarak gönderdi; insanlarin ayriliga düsecekleri hususlarda aralarinda hüküm vermek için onlarla birlikte hak kitaplar indirdi."[104] Gönderilen kitaplarin, aralarinda hâkim olabilmesi, ihtilâf edenler arasinda kesin çözüm getirici tek bir hüküm olmasi halinde ancak mümkün olabilir.

Bir baska âyette ise: "Allah, Nuh'a buyurdugu seyleri size de din olarak buyurmustur..." buyurduktan sonra Allah Teâlâ, Israi-logullarinin durumunu zikreder ve ümmeti onlarin gidisatina uymamalari konusunda uyarir ve: "Kendilerine ilim geldikten sonra ayriliga düsmeleri ancak,

birbirini çekememekten oldu"[105] buyurur.

Bir diger âyette de: "Bu da, Allah'in Kitab'i dogru olarak indirmesinden ileri geliyor. Kitap hakkinda ayriliga düsenler, dogrusu derin bir çikmazdadirlar"[106]buyurur.

Kisaca ihtilâfi yeren ve seriata basvurulmasini emreden âyetler çoktur ve hepsi de seriatta ihtilâfin bulunmadigi ve onun tümüyle tek bir yaklasim ve hüküm üzere oldugu konusunda kesindir. Imam Safiî'nin arkadasi el-Müzenî söyle demistir: "Allah Teâlâ, ihtilâfi yermis ve görüs ayriligi bulundugunda Kitap ve sünnete basvurulmasini emretmistir."

(2)

Islâm âlimlerinin hemen hemen tamami[107]Kur'ân ve sünnette nâsih ve mensûhun bulundugu konusunda görüs birligi etmisler ve bu konudaki cehaletten ve bu yüzden hataya düsmekten sakindir-mislardir. Bilindigi üzere nâsih ve mensûh, hiçbir sekilde cemi mümkün olmayan birbiri ile tearuz halindeki iki delil arasinda olur. Aksi takdirde bunlardan birine nâsih digerine de mensûh denmez. Halbuki nesih konusunda farzedilen durum böyle degildir. Eger dinde ihtilâfa mahal bulunsaydi o zaman nâsih ve mensûhun -kat'î bir nass bulunmadikça- isbatinin bir faydasi olmazdi ve bu konuda söz etmenin hiçbir pratik faydasi bulunmazdi.[108] Zira her iki delil ile de daha bastan ve devamli surette amel etmek sahih olurdu. Çünkü o vakit ihtilâf, zaten dinin esaslarindan biri olurdu ve bu esasa dayanilarak da tearuz halindeki her iki delil ile ayni anda amel etmek caiz olurdu. Ancak bütün bu sonuçlar bâtildir. Dolayisiyla bu, seriatta ihtilâfa bir temelin bulunmadigini gösterir. Muarizi bulunmasi halinde bütün deliller hakkinda söylenecek söz de aynidir; umûm-husûs[109], mutlak-mukayyed vb. arasin-daki durumlarda oldugu gibi. Eger durum iddia edildigi gibi olsaydi, o zaman bütün bu esaslarin zedelenmesi gerekirdi ki bu sonuç sakattir. Böyle bir sakatlik sonucunda doguran sey de ayni sekilde sakat olacaktir.

(3)

Eger seriatta ihtilâfa mahal ve cevaz olsaydi, bu takat üstü yükümlülüge neden olurdu. Çünkü iki delilin birbiriyle tearuz halinde bulundugu ve her ikisinin de ayni anda Sâri' Teâlâ'ca maksûd oldugu farzedildiginde bu durumda su ihtimaller söz konusu olacaktir:

a) Ya mükellef, bu iki delilin her ikisinin de geregi ile yükümlü tutulacaktir.

b) Ya da öyle olmayacaktir.

Birinci ihtimal, ayni mükellefin ayni yönden olmak kaydi ile birsey hakkinda hem: Tap!" hem de "Yapma!" seklinde emir ve nehye muhatap olmasini gerektirecektir. Bu ise takat üstü yükümlülügün tâ kendisidir. Ikinci ihtimal de bâtildir; çünkü vaz' edilen konu öyle degildir. Üçüncüsü de ayni

sekildedir. Zira farzedilen konu, talebin her ikisine de birden yönelik olmasidir. Bu durumda birinci seçenekten baskasina mahal kalmamaktadir. Ondan da, sözü edilen sonuç dogmaktadir.

Burada, söz konusu iki delilin iki kisiye ve iki hale yönelik olabilecegi seklinde bir itiraz ileri sürülebilir. Ancak bunun yeri yoktur; çünkü farzedilen konu öyle degildir. Hem, eger öyle olsaydi o zaman iki görüsten degil tek görüsten söz edilirdi. Çünkü delillerden her biri ayri bir yöne tevcih edilince, ortada ihtilâf diye birsey kalmayacaktir. Halbuki farzedilen meselede durum böyle degildir.

(4)

Usûlcüler, delillerin tearuzu durumunda tercihe gidilecegi, yeterli arastirma ve degerlendirme yapilmaksizin rastgele iki delilden birinin imali cihetine gidilemeyecegi[110]konusunda görüs birligi içerisindedirler. Seriatta ihtilafa yer oldugunu kabul etmek, tercih konusunu tümüyle ortadan kaldirir. Zira o zaman tercihin hem faydasi olmayacak; hem de ona zaten ihtiyaç duyulmayacaktir. Zira ihtilâfin varligi seriatta bir esas olacak ve o zaman tearuzun bulunmasi haddizatinda sahih olacaktir. Ancak bu sonuç sakattir; böyle bir sonuca götüren sey de sakat olacaktir.

(5)

Ihtilâf, aslinda tasavvuru imkânsiz olan birseydir. Çünkü birbirine zit iki delilin Sâri' Teâlâ tarafindan kastedilmis oldugunu düsündügümüz zaman, maksadi gerçeklesmez. Ayni sey hakkinda hem "Yap!" hem de Tapma!" dedigi zaman, bundan anlasilan fiilin islenmesi olamaz; çünkü Tapma!" yasagi var; keza terkinin istendigi de anlasilamaz; çünkü Tap!" emri var. Bu durumda mükellef için yükümlülük konusu anlasilamaz bir hal alacaktir ve hiçbir sekilde onun yerine getirilmesi düsünülemeyecektir.[111]

Seriatta ihtilâfin fesadini gösteren daha baska deliller de vardir. Ancak onlari burada zikretmek suretiyle sözü uzatmaya ihtiyaç yoktur.

Itiraz: Seriatta ihtilâfin bulunmadigini gösteren delillerin yaninda, onun varligini gerektiren deliller de vardir ve fiilen vuku bulmustur da. Buna su hususlar delâlet eder:

1) Mütesâbih[112] âyetlerin indirilmis olmasi. Bunlar ihtilâfa

mahaldirler. Çünkü bunlar karsisinda bakislar ayri, anlayis ve görüsler farklidir. Bunun sonucunda ihtilâf da kaçinilmaz olacaktir. Bu gibi âyetler karsisinda tevakkuf et-

mek ve bir yoruma gitmemek, her ne kadar övgüye deger görülmüsse de, bu gibi alanlarda ihtilâf fiilen vukubulmus-tur. Sâri' Teâlâ'mn onlari koymus olmasi, O'nun maksadi sonucudur. Onlarin konulmasi O'nun maksadi

olunca da -ki bunun nereye varacagini bilendir O- ihtilâfa yol açmis olmaktadir. Bu durumda seriattan ihtilâfa mahal olan alanlari tümden kaldirip atarak onda ihtilâf yoktur, diye kesip atmak dogru degildir.

2) Içtihada mahal olan alanlarin[113] bulunmasi: Bunlari Sâri' Teâlâ ihtilâfa bir mahal kilmistir. Çogu zaman tek bir mesele hakkinda hem kiyâsî[114] olan, hem de kiyâsi olmayan deliller bulunmakta, bunun sonucunda aralarinda tearuz dogmaktadir. Sâri' Teâlâ'mn seriati koyusu sirasinda kiyasi delillerden biri kilmasi ve emsalinde arastirmacilarin maksadi yakalamaya çalismak için ictihâd etmeleri ve bunun sonucu olarak da ihtilâfa düsmeleri kaçinilmaz olan zahirleri (zavâhir) seriatin bir parçasi olarak getirmesi ihtilâfa ser'an zemin hazirlanmasindan baska birsey degil-dir.[115]Bunun içindir ki, "Hâkim, ictihâd eder ve hata ederse bir sevabi vardir; eger isabet ederse iki sevabi vardir"[116] hadisinde Rasûlullah bu maksada isaret buyurmus olmaktadir. Bu nokta, zemin hazirlamasi bakimindan ihtilâfin konulusunu gösteren bir baska yer olmaktadir.

3) Ilimde yüksek payeye ulasmis takva sahibi büyük imamlar ihtilâf etmislerdir: "Acaba her müctehid, içtihadinda isabetli midir? Yoksa müctehidler arasinda isabet eden tek biri midir?"[117]Ama hepsi de bu ihtilâfi benimsemislerdir. Bu da genel anlamda seriatta ihtilâfa mahal bulunduguna bir delil olur. Öbür taraftan her müctehidin içtihadinda isabetli oldugu görüsü su mânâya gelmektedir: Her görüs isabetlidir ve ihtilâf haktir; o inkâr edilemez, seriatta yasak birsey olamaz.

Yine âlimlerden bir grup, seriatta birbirine zit iki delilin gelmesinin caiz[118] oldugunu söylemislerdir. Bunun caiz görülmesi, ihtilâf konusunda kendilerince kabul görmüs bulunan bir esasa müstenid olmaktadir.

Yine bir grup, sahâbînin görüsünün hüccet oldugu kanaatindedir. Buna göre her sahâbînin görüsü, baska bir sahâbî görüsü ile çelisse de, hüccet olacaktir ve mükellefin birbirine zit olan görüslerden her biri ile amel etmesi caizdir. Bu mânâ Rasûlullah'tan da rivayet edilmistir. Çünkü o bir hadislerinde: "Ashabim yildizlar gibidirler; hangisine uysaniz, hidayet bulursunuz"[119] buyurmuslardir. Bir cemaat, sahabenin ihtilâf etmeleri halinde kisinin onlardan dilediginin görüsünü alabilecegini caiz görmüstür.

el-Kâsim b. Muhammed söyle demistir: "Allah Teâlâ, Rasûlullah'm ashabinin amellerindeki ihtilâfi sayesinde bizleri faydalandirmistir. Bunun sonucunda bir fiil isleyen kimse mutlaka kendisini bir çikar yol içerisinde bu-lur ve kendisinden daha hayirli birinin o seyi islemis oldugunu görür." Yine o söyle demistir: "Onlarin görüslerinden hangisini alsan, ondan dolayi sana birsey gerekmez." Ayni anlamda bir söz, Ömer b. Abdulaziz'den de rivayet edilmistir. O söyle demistir: "Kirmizi develerimin olmasi, onlarin ihtilâf etmis olmalari kadar beni sevindirmez." el-Kâsim ise söyle demistir: "Ömer

b. Abdulaziz'in su sözü benim çok hosuma gitmektedir: "Rasûlullah'm ashabinin ihtilâf etmemis olmalari beni sevindirmezdi. Çünkü onlar tek bir görüs üzere olsalardi, o zaman insanlar sikinti içerisine düserlerdi. Hem onlar kendilerine uyulan önderlerdir; dolayisiyla bir kimse onlardan birinin görüsünü aldigi zaman bir çikar yol içerisine girmis olur." Ulemâdan bir grup da ayni mânâda sözler etmislerdir.

Sonra mukallitlere nisbetle ulemânin sözleri, mücte-hidlerin sözleri gibidir. Bir gruba ait görüse göre onlardan her birinin, diledigi[120] âlimi taklit etmesi caizdir ve o bu konuda bir genislik üzeredir. Ibnu't-Tayyib ve digerleri söyle demislerdir: Deliller tearuz eder ve herbiri digerinin hük-münün tam ziddini gerektirecek durumda olur ve tercihe Imkân bulunmazsa[121] o zaman müctehidin onlardan diledigi ile amel edebilme imkâni vardir. Çünkü o deliller kendisine nisbetle keffâret hükmündeki siklardan birini istege bagli olarak seçme özelligini almistir. Ulemâ arasinda ihtilâf, ancak delillerin tearuzu halinde ortaya çikar. Serî-atta delillerin tearuzu ise sabittir. Seriatta ihtilâfin bulunmadigina dair serdediîen yukaridaki deliller, dinin furûuna degil, aslina yönelik olan ihtilâfa yorulur. Çünkü sahabe zamanindan zamanimiza kadar seriatta ihtilâfin vukuu bir gerçektir.

Cevap: Itiraz sadedinde ileri sürülen bu kaideler üzerinde bu mesele açisindan tekrar durulmasi zarureti vardir. Çünkü onlarin mesele ile ilgisi sadece var sanilmaktadir. Aslinda ise öyle degildir.

Önce mütesâbihler konusunu ele alalim: Onlarin seriatta ihtilâfa temel teskil etsin diye kasitli olarak konulmus oldugunu söylemek dogru olamaz. Çünkü daha önce geçen delillerde bu iddianin sakatligi ortaya konmustu. Onlarin: "...Allah, mahvolan, apaçik belgeden ötürü mahuolsun, yasayan da apaçik belgeden ötürü, yasasin diye..."[122]konuldugu hakkinda söz edilmemektedir.[123] Allah Teâlâ: "Eger Rabbin dileseydi insanlari tek bir ümmet kilardi. Fakat, Rabbinin merhamet ettikleri bir tarafa, onlar hâlâ ayriliktadirlar; esasen onlari bunun için yaratmistir"[124]buyurmus ve kul için bir hüccete mahal olmayan vaz'i kaderi -ki bu çevrilme imkâni bulunmayan irâdeye uygun olarak konulmus olandir- ile iradeye uygunlugu gerekmeyen vaz'i ser'î arasini ayirmistir.[125] Allah Teâlâ: "Takva sahipleri için bir hidayettir[126]"O, bu misalle birçogunu saptirir, birçogunu da yola getirir"[127]buyurmaktadir. Bu konunun izahi, Emir bahsinde geçmisti. Mütesâbihât konusu birinci kisimdan[128]olmayip ikinci kisimdandir.[129] Durum böyle olunca da bu, ihtilâfin ser'an matlup oldugu için konulmadigini[130], aksine onun bir imtihan unsuru olmak üzere konuldugunu gösterir. Bunun sonucunda ilimde yüksek payeye erenler (râsihûn) Allah Teâlâ'nin kendilerine haber verdigi seye uygun olarak amel

ederler, sapiklar ise kendi heva ve heveslerine uyarlar ve sapitirlar. Açiktir ki, bunlar içerisinde dogruya isabet edenler ilimde yüksek payeye ulasan rüsûh erbabidir. Onlarin -mânâsini bilsinler veya bilme-sinler- mütesâbihlere iman konusunda ayni yaklasim üzere olduklari, sapiklarin ise hata edenler oldugu bildirilmistir. Bu durumda mesele hakkinda ne iki, ne üç, sadece tek bir durum vardir. Su halde mütesâbihlerin indirilmesi, ihtilâf için ne zemin ne de alem konumunda degildir. Keza eger öyle iddia ettikleri gibi olsaydi, o zaman onlar hakkinda ihtilâf edenler, isabet edenler ve hata edenler diye ikiye ayrilmazdi.[131] Aksine hepsi isabet edenler olurlardi. Çünkü bu halleriyle onlardan hiçbir kimse, seriati vaz'edenin kasdi disina çikmamis olacakti. Zira daha önce de geçtigi üzere isabet, ancak Sâri' Teâlâ'nin kasdina uygun düsme ile, hata da onun kasama muhalif düsme ile olur. Onlar madem ki isabet edenler ve hata edenler diye iki kisma ayrilmaktadirlar; öyleyse bu, mütesâbihâtin ser'an ihtilâfa mahal bir konu olmadigini gösteren bir delil olur.

Içtihada mahal olan alanlara gelince, onlar da mütesâbihlik mânâsina çikar. Çünkü ictihâd, ser'î nefy ve isbat arasinda dönmek (yani birsey hakkinda müsbet ya da menfi bir hükme ulasmaktir). Bazen hatali taraf ile dogru taraf kapali kalir ve birbirinden ayirde-dilemez. Her takdire göre, eger isabet eden tek kisidir görüsü üzerinden yürünecek olursa, bu görüsün sahipleri, içtihada mahal olan yerin ihtilâf alani olmadigini ve dolayisiyla ihtilâfin varligi için bir hüccet olamayacagini söylemektedirler. Aksine içtihada mahal olan yerler, Sâri' Teâlâ'nin tek olan maksadininin elde edilmesi ugrunda bütün gücün ortaya kondugu ve var olan takatin en sonuna kadar kullanildigi bir alan olmaktadir. Bu grubun düsüncesi, herseyden önce ortaya konulan delillere uygun düsmektedir. Eger her mücte-hidin isabet edecegi görüsü üzerinden yürünecek olursa, o zaman da bu mutlak olmamakta, aksine her müctehide ya da onlari taklit eden her bir kimseye nisbetle böyle olmaktadir. Çünkü her mücte-hidin, içtihadi sonucunda ulastigi hükümden vazgeçmesinin caiz olmadigi ve verecegi fetvanin mutlaka onunla olmasi gerektigi konusunda görüs birligi vardir. Bunlara göre isabet, hakiki olmayip izafîdir.[132] Eger ihtilâf (her bir müctehidin diledigi müctehidin görüsünü almasinin caiz olmasi seklinde) mutlak anlamda caiz olsaydi, iste o zaman itirazcilar için delil olabilirdi. Ancak durum öyle degildir.

Kisaca, bu görüse göre de ancak tek bir hüküm caiz olabilir. Su kadar var ki, o izafîdir. Dolayisiyla bu görüse müsteniden hiçbir sekilde kabullenilmis bir ihtilâf sabit olmaz. Her müctehid, kendisine göre Sâri' Teâlâ'nin kasdi olan tek bir hükme -iki ayri görüse degil- ulasmak pesindedir. Su halde içtihada mahal alanlarin birakilmasindan hareketle Sâri' Teâlâ'nin kasdmda, ihtilâfa bir mesned aranmasi gibi bir sonuç ortaya konamaz. Aksine O'nun

içtihada mahal alanlar koymasmdaki maksadi, tek olan Sâri'in kasdini elde edebilmek için çaba göstermelerini temindir. Bu noktadan hareketledir ki, hiçbir müctehidin kendisi için ayni anda asla iki farkli görüse sahip oldugu görülemez; aksine onlari hep tek bir görüsü benimser ve digerlerini reddeder buluruz.[133]

Bütün müctehidlerin ictihâdlarinda isabetli olacagi (tasvîb), sadece bir müctehid hariç digerlerinin ictihâdlarinda hata etmis olacagi (tahti'e) meselesinin cevabi da geçmis oldu.[134]

Birbiri ile tearuz halinde bulunan iki delilin bulunabilmesi noktasina gelince, eger bu görüsün sahipleri, bununla aslinda öyle degil de sadece görünüste ve müctehidlerin degerlendirmelerinde birbirine zit görünen delilleri kastediyorsa, durum dedikleri gibi caizdir. Ancak bununla ser'î deliller arasinda tearuzun cevazina hük-medilemez. Eger onlar bu sözleriyle, isin aslinda da tearuzun bulunabilecegini kastediyorlarsa, seriati az çok anlayan hiçbir kimse böyle bir görüsü benimseyemez. Zira onun sakatligim sözü edilen deliller ortaya koyar. Böyle bir görüste olan birinin olacagini da sanmiyorum.

Sahâbî görüsü meselesine gelince, iki noktadan dolayi delil olamaz:

1) Sahabî görüsü, ilgili hadisin sahih oldugunu bir an kabul etsek bile -ki senedi tenkide ugramistir- zanniyyâttandir. Bizim meselemiz ise kat'î esaslardandir; zannî olan bir sey ile kati arasinda tearuzdan söz edilemez.

2) Onun kabul edilmesi halinde bile bundan murad, onlardan her birinin teker teker ele alinmasi takdirine göre hüccettir, seklindedir. Yani bir kimse onlardan birinin görüsüne isti-nad ederse, müctehidlerden birini taklit etmis olmasi açisindan isabet etmis demektir. Yoksa onun anlami, onlardan her biri haddizatinda ve herkese nisbetle hüccettir[135] seklinde degildir. Çünkü bu, geçen esaslara ters düser.

Onlarin ihtilâflarinin ümmet için bir genislik oldugu görüsüne gelince bu konuda, Ibn Vehb, Imam Mâlik'ten söyle dedigini rivayet etmistir: "Rasûlullah'in ashabinin ihtilâfinda genislik yoktur; süphesiz hak tektir." Ona: "Her müctehidin içtihadinda isabetli oldugunu söyleyenler var" dediler. O söyle cevap verdi: "Iki farkli görüsün ikisi de dogru olmaz. Öyle kabul edilse bile, bunun ictihâd kapisinin açilmasi yönünden olmasi muhtemeldir. Içtihadi meseleleri Allah Teâlâ bizim hakkimizda bir genislik kilmistir; bu bir baska sebepten dolayi degil, sadece ictihâd alanlarini genis tutmasi yönünden böyledir." el-Kâdî Ismail söyle demistir: "Rasûlullah'in ashabinin ihtilâfi hakkindaki genislik, sadece re'y ictihâdindaki genislik olmaktadir. Insanin onlardan herhangi birinin isabet edip etmedigine bakmaksizin görüsü ile hükmetmek anlaminda bir genislige gelince, buna hayir. Onlarin ihtilâf etmeleri, onlarin ictihâd ettiklerini ve ihtilâfin da bunun

sonucunda ortaya çiktigini gösterir." Ibn Abdilberr: "Ismail'in bu sözü gerçekten güzeldir" demistir. "Onlarin ihtilâflari rahmettir" seklinde düsünenlerin görüsü de, onlarin ictihâd kapisini açmis olmalari yüzünden olabilir. Bunu böyle anlamak zorundayiz; çünkü serîatta ihtilâfa mahal olmadigi, onun, hem seriata hem de dine müteallik olan her konuda ihtilâfa düsenler arasinda hüküm vermek, ihtilâfi gidermek için geldigi sabittir. Bu esas, pek çok açik nasslar ve kat'î delillerin bir geregi olarak onlarin yaninda hem usûl hem de furû konusunda geneldi. Karsilarina tam vâkif olamadiklari bir mesele çiktigi zaman, eger o bir amele taalluk etmeyen konulardan ise: "Ilimde yüksek payeye erenler ise: 'Inandik, hepsi RabbImizin katindandir' derler.[136]âyetinin geregi olarak onu bilene havale ederlerdi. Amele taalluk eden konularda ise çaresiz düsünme ve degerlendirmeye basvurmalari gerekiyordu. Çünkü seriat tamamlanmis, herhangi bir konuda seriatin, hükümden hâlî kalmasi da caiz degildi. Bu durumda kendilerine göre Sâri' Teâlâ'nin maksadina kendilerini ulastiracak en kestirme yolu aramaya koyuldular. Tabiî ki kabiliyetler ve bakislar farklidir. Bunun sonucu olarak da aralarinda ihtilâflar dogmustur; yoksa bu ihtilâflar Sâri' Teâlâ'nin maksadi oldugu için dogmamistir. Eger farzedilecek olsa ki, sahabe bu tür hükmü açik olmayan fer'î mesâil üzerinde çalismis olmasalar, söyle ya da böyle onlar hakkinda söz etmeselerdi - ki onlar, seriatin anlasilmasi ve onun maksatlari dogrultusunda yürünmesi konusunda önderler olmaktadir- o zaman kendilerinden sonra gelecek olan nesiller için ictihâd kapisi aralanmis olmayacakti. Çünkü ihtilâfi yeren ve serîatta ihtilâfa yer olmadigini gösteren deliller vardi. Durumu kapali kalan konular, hakka isabet konusunda ihtilâflarin muhtemelen kaynaklanabilecegi alanlardir. O zaman böylesine riskli olan alanlara girmekten çekineceklerdi. Ancak sahabe ictihâd edip, ictihâdlari sonucunda dogruyu elde etme yolunda ihtilâflar belirince, kendilerinden sonra gelen nesiller için de o yola girme kolaylasmis oldu. Iste bunun içindir ki -Allah'u a'lem- Ömer b. Ab-dulaziz: "Rasûlullah'in ashabinin ihtilâf etmemis olmalari beni sevindirmezdi..." sözünü söylemistir.

Mukallitlere nisbetle ulemânin ihtilâfina gelince, onda da durum aynidir; müctehidin delile isabet etmesiyle âmmînin (siradan biri) müftîye icabeti arasinda bir fark yoktur. Dolayisiyla âmraî hakkinda iki fetvanin tearuzu, müctehid hakkinda iki delilin tearuzu gibidir. Nasil ki müctehid için, ayni anda her iki delile de tâbi olmasi veya ictihâdsiz ve tercihe gitmeksizin ikisinden birisine keyfî olarak uymasi caiz degilse, âmmînin de iki müftîye ayni anda tâbi olmasi veya kendince ictihâd ve tercihte bulunmaksizin ikisinden birine uymasi caiz olmayacaktir. "Tearuz ederlerse istidigini seçer" seklindeki görüs, iki sebepten dolayi dogru degildir:

1) Bu söz, zahiren degil de isin aslinda iki delil arasinda tearuzun

bulunabilecegi mânâsina gelir. Bunun yanlisligi az önce ortaya kondu.

2) Daha önce ser'î bir esas geçmisti. Bu, seriatin konulmasinda gözetilen amaçlardan birinin, mükellefi kendi heva ve heveslerinin egemenliginden kurtarmakti. Kisiyi iki görüs arasinda keyfî olarak muhayyer birakmak, bu esasa ters düser ve bu caiz degildir. Çünkü seriat, daha önce de ortaya konuldugu gibi her mesele ile ilgili olarak biri cüz'î biri de küllî olmak üzere iki maslahat içermektedir. Cüz'î olani, her hükmün hususî delilinin ortaya koydugu fayda ve o hükmün hikmetidir. Küllî olan ise mükellefin hem inanç, hem söz, hem de fiil olarak bütün tasarruflarinda ser'î yükümlülükler getiren belli bir kanunun altina girdiginin suuruna varmasi ve hiçbir zaman basibos hayvan gibi heva ve heveslerinin pesinde kosan bir yaratik olmadiginin, bütün davranislarinin seriatin getirmis oldugu kayitlar içerisinde olmasi gerektiginin bilincine varmasidir. Eger biz siradan insanlari, imamlarin mezheplerini taklit konusunda, kendilerince en güzel olanini seçmede basibos birakirsak, o zaman bu tercih konusunda onlarin kendi heva ve heveslerinden baska basvuracaklari bir merci birakilmamis olacaktir. Bu ise seriatin konulusunda gözetilen temel maksada ters düser. Dolayisiyla onlarin kendi tercihlerine birakilacaklarini söylemek hiçbir sekilde dogru olmaz. Bu konuda el-Gazzâlî'nin el-Mustazher adli kitabina bakiniz.

Böylece seriatin aslinda ihtilâf olmadigi ve onun ihtilâf esosi üzerine kurulmadigi, ihtilâfin onda Sâri' Teâlâ'nm maksadi olmak üzere kendisine basvurulan bir esas olmadigi, aksine var olan ihtilâflarin ser'î bir esastan kaynaklanmayip, mükelleflerin bakislarindan ve onlarin imtihan edilmeleri amacindan kaynaklandigi sabit olmus, seriatta hem usûlde hem de furûda mutlak ve genel anlamda ihtilâfin bulunmadigi ve onun yerilmis oldugu tezi sihhat kazanmistir.[137]Zira eger tek bir fer'in ihtilâf kasdi üzerine konulmus olmasi sahih olsaydi, o zaman seriatta mutlak anlamda ihtilâfin varligi sabit olurdu. Çünkü bir tür ihtilâfin sabit olmasi halinde, tüm ihtilâfin sabit olmasi sahih olur. Bunun sakatligi ise açiktir. Böyle bir sonuca götüren sey de aynen onun gibi sakat olacaktir.

Fasil:

Bu esas üzerine[138] bazi kaideler bina edilir:

(1)

Mukallid[139] olan bir kimsenin ihtilafli konularda kendince bir seçime gitme yetkisi yoktur.[140] Meselâ, bir konuda müctehidler iki görüse ayrilsalar, mukallid bunlardan keyfince diledigi birini seçemez. Bazilari, mukallide nisbetle bu iki görüsün, aynen keffâret hükmündeki seçenekler mesabesinde oldugunu, dolayisiyla diledigi birini seçebilecegini söylemislerdir. Bu durumda onun heva ve heveslerine tâbi olacagi, garazina

ters düseni degil de uygun düseni alacagi kaçinilmazdir. Bu görüsün taraftarlari, iddialarini desteklemek için bazi müteahhir müftîlerin sözlerine dayanmislar ve Rasûlullah'tan rivayet edilen: "Ashabim yildizlar gibidirler; hangisine uysaniz, hidayet bulursunuz"[141] hadisi ile görüslerini teyide çalismislardir. Eger bu hadisin sahih oldugunu farzedecek olursak, gerekli cevap daha önce geçmisti. Bu hadis, mukallidin bir ayinm yapmaksizin herhangi bir sahâbîye gidip ondan fetva istemesi ve lehinde ya da aleyhinde her nasil olursa olsun aldigi fetva ile amel etmesi durumuyla ilgili bir delil olur. Ancak mukallid karsisinda iki müftîden farkli iki görüsün bulunmasi halinde, dogru olan bunun hadisin kapsamina girmeyecegidir. Çünkü müftîlerden her biri, karsi taraftakinin delilinin ziddini gerektiren bir delile tâbi olmaktadir. Bu halleriyle onlar, birbirine zit olan iki delile tâbi kimselerdir. Bunlardan birine keyfî olarak tâbi olmak, heva ve heveslere tâbi olmak anlamina gelir. Bunun da dinde yeri olmadigi geçmisti. Bu durumda onlardan birinin digerine nisbetle daha âlim oldugu ya da benzeri bir gerekçe ile aralarinda tercihte bulunmasi gerekmektedir.

Sonra avamdan birine nisbetle iki müctehid, müctehide nisbet-îe iki delil mesabesindedir. Nasil ki, müctehidin tearuz eden deliller karsisinda tercihte bulunmasi, buna imkân yoksa tevakkuf yani durup beklemesi gerekiyorsa, mukallidin durumu da aymdir. Eger bu gibi konularda sehvetin pesinden gitmek, arzu ve heveslere tâbi olmak caiz olsaydi, o zaman ayni sey hâkim için de caiz olurdu ki, bu icmâ ile bâtildir.[142]

Sonra ihtilafli meseler hakkinda, hevâ ve heveslere uymayi kesinlikle reddeden Kur'ânî bir kistas bulunmaktadir. O da: "Eger birseyde çekisirseniz, onun hallini Allah'a ve peygambere götürün.[143] âyeti kerîmesidir. Burada mukallidin meselesinde iki müctehid birbirleri ile çekisme halindedir; dolayisiyla meselenin Allah'a ve Rasûlüne götürülmesi gerekecektir. Bu da ser'î delillere[144] basvurmak demektir ve bu, heva ve hevese, sehvete tâbi olmadan daha salim bir yoldur. Iki görüsten birini heva ve hevese, sehvete uyarak seçmek, Allah'a va Rasûlüne basvurma esasina ters düser. Bu âyet, Tâgût'un (put, seytan vb.) hükmüne basvurmak suretiyle heva ve heveslerine uyan kimse hakkinda inmistir. O yüzdendir ki akabinden: "Ey Muhammedi Sana indirilen Kur'ân'a ve senden önce indirilenlere inandiklarin iddia edenleri görmüyor musun? Tâgût'un (putlarin, seytanin) önünde muhakeme olunmalarini isterler. Oysa, onlari tanimamakla emrolunmuslardi."[145] Böylece bu kismin, "Ashabim yildizlar gibidirler; hangisine uysaniz, hidayet bulursunuz" hadisinin altina girmeyecegi ortaya çikar.

Öbür taraftan bu görüs, ser'î bir delile dayanmaksizin mezhepler içerisinde mevcut ruhsat hükümlerin derlenmesi ve onlara uyulmasi sonucunu

dogurur. Ibn Hazm, bunun asla helâl olmayacak bir fâsiklik olduguna dair icmâ bulundugunu nakletmistir.

Yine bu, ihtilafli bulunan her meselede yükümlülügün düsürülmesi gibi bir sonuca götürür. Çünkü isi mukallidin seçimine birakmanin mânâsi, mükellefin hükmü isterse almasi, isterse terket-mesi demektir. Bu ise yükümlülügü düsürmenin ta kendisidir. Tercihle kayitlanmasi hali ise böyle degildir; çünkü o vakit delile tâbi olacaktir, dolayisiyla ne hevâ ve heveslerine tâbi durumunda olacak, ne de yükümlülügü düsürmüs olacaktir.

Itiraz: Iki müctehidin ihtilâf etmesi halinde, digeri ile karsilasmadan önce birini taklid etmesi[146] caiz olmaktadir. Dolayisiyla karsilastiktan sonra da caiz olmasi gerekir. Içtimâ tardîdir (yani ikisinin bir arada bulunmasi halinde, her birinin yalniz basina bulunmasi halinde söz konusu olan hüküm de bulunur).

Cevap: Itiraz yerinde degildir. Aksine bir arada bulunma (içtimâ) halinin etkisi bulunur. Çünkü iftirâk, yani ayri ayri bulunma halinde her biri ulastirici bir yol olmaktadir. Aynen bir delil bulup, arastirma sonucunda onun muarizina rastlamama neticesinde o delil ile amel etmenin caiz olmasi gibi. Ancak içtimâ ederler ve ihtilâf halinde de bulunurlarsa, o zaman müctehidin muttali oldugu her biri digeri ile tearuz halinde bulunan iki delil gibi olur. el-Kâdî Ibn [isa et-Tayyib'e nisbet edilen mukallidin seçimine birakma (tahyîr) görüsü müskil bulunur ve onun mutlak degil, mukayyed oldugu mazereti ileri sürülebilir. Dolayisiyla iki delilden biri ile amel konusunda ancak bir sartla muhayyer kilinir: O da sudur: Mezkûr amelde sadece delilin geregini kastetmis olmasi, ne heva ve heveslerine uymus olmayi, ne de genel anlamda muhayyer kilmanin geregini kastetmis olmamasidir. Çünkü ibâha anlaminda muhayyer kilma burada bulunmamaktadir. Heva ve heveslere uyma da yasaktir. O zaman mutlaka bu kasdin bulunmasi kaçinilmaz olacaktir. Bu mazerette (kabul edilemeyecek ) hususlar vardir ki bu bir çeliskidir. Çünkü tercihe gitmeden iki delilden birine tâbi olmak muhaldir. Zira tercih olmaksizin tearuzun bulundugu farzedildigi zaman delili bulunmaz. O zaman da heva ve heveslere tâbi olmaktan baska bir ihtimal kalmaz.

Fasil:

Bu esastan gaflet, fukahâyi taklid edenlerden birçogunu, yakinina ya da dostuna, bir baskasina vermeyecegi görüsle fetva verir hale getirmistir.[147]Tabiî bu, kendi garaz ve sehvetine ya o yakininin ya da dostunun çikarma tâbi olmasinin bir sonucu olmustur.

Bu tavir birakin bizim zamanimizi, geçmis dönemlerde de olmustur. Nitekim, dünyevî çikarlara ve nefsânî arzulara uyularak mezheplerde yer

alan ruhsatlarin derlenmesi ve onlara uyulmasi konusu böyle olmustur.

Bu tavir hem kazâî konularin taalluk ettigi, hem de etmedigi konularda cari olabilir.

Kazâî bir hükmün taalluk etmedigi ve sadece insan ile kendi nefsi arasinda ibadetlerinde ya da itiyatlarinda cereyan eden konularda, bu tavrin sözü edilen kusurlari bulunmaktadir. (Kadi) Iyâz, el-Medârik'te söyle nakleder: Mûsâ b. Muâviye söyle anlatir: Behlûl b. Râsid'in yaninda idim. O sirada Falanca oglu geldi. Behlûl ona: "Seni getiren nedir?" diye sordu. O: "Basima gelen bir olay. Bir adama sultan zulmetti. Ben de onu gizledim ve onu gizlemedigime dair üç talâk üzerine yemin ettim" dedi. Behlûl ona: "Imam Mâlik, (böyle birinin) zevcesi hakkinda hânis olacagini[148]söylüyor" dedi. Soruyu soran: "Ben onun ne dedigini biliyorum, ancak ben baska bir cevap istiyorum" dedi. Behlûl: "Benim yanimda isittiginden baskasi yok" dedi. Adam sorusunu üç defa tekrarladi, Behlûl ise her defasinda ayni sözünü tekrarliyordu. Üçüncü^ya da dördüncüsünde idi ki o (?) söyle dedi: "Ey Falanca oglu! Siz insanlara insafli davranmi-yorsunuz. Onlar baslarina gelen olaylar sebebiyle size geldiklerinde: 'Mâlik böyle dedi, Mâlik söyle dedi' diyorsunuz. Fakat bizzat kendi basiniza birsey geldi mi, onun için ruhsatlar ariyorsunuz, el-Hasen, böyle bir kisinin yemininde halis olmayacagini söylüyor." Bunun üzerine soru soran kisi tekbir getirdi[149] ve kendisinin mesul olmadigini, mes'ul kisinin el-Hasen oldugunu ve bu konuda kendisinin onu takip edecegini söyledi.

Taraflar arasinda verilmesi gereken kazâî bir hükme taalluk eden bir konuda ise durum daha da agirdir.

el-Mewâziyye'de Hz. Ömer'in su sözü yer alir: "Tek bir konuda iki hükümde bulunma; yoksa isin karisir (içinden çikamazsin)."

Ibn Mevvâz da: "Kadinin, görüslerin ihtilafli oldugu bir konuda ictihâd etmesi uygun degildir" demistir. Imam Mâlik, bunu mekruh görmüs ve hiçbir kimse için caiz olmayacagini söylemistir. Bunun anlami bence sudur: Bir kisi hakkinda önceki nesillerden birisinin verdigi hüküm ile hükmetmesi, sonra ayni konuda bir baskasi hakkinda onun hilafi ile olan bir digerinin hükmü ile hükümde bulunmasidir. Verdigi bu hüküm de daha önce geçenlere ait olmaktadir ve ayni konudadir. Eger bir kimse hakkinda bu caiz olsaydi, o zaman ayni konuda, falancanin fetvasi ile bu kisi, filancanin fetvasiyla da su kisi hakkinda hükmetmek istese buna yetkisi olurdu. Bu ise öncekilerin ayipladiklari ve Imam Mâlik'in mekruh görüp dogru kabul etmedigi birseydir. Onun dedikleri de dogrudur. Çünkü hâkimlerin tayininden maksat, insanlar arasindaki anlasmazliklari kaldirmak, davalari çözüme baglamaktir; ancak bunu yaparken taraflardan birine zarar gelmemesi, hâkimin de töhmet altinda kalmasini gerektirecek bir tavirin

olmamasi gerekmektedir. Görüsler içerisinden keyfî bir seçimin yapilmasi ise, bütün bu maksatlara ters düser.

Ahmed b. Abdilberr anlatir: Kurtuba kadilarindan biri, Yahya b. Yahya'ya asiri derecede bagli idi. Fukahâ arasinda muhalefet oldugu zaman, hep onun görüsleriyle amel ederdi. Bir olay oldu ve o olayda Yahya tek basina kaldi ve tüm sûra ehline muhalefet etti. Kadi, onlarin çokluklarindan utandigindan o meselede verecegi hükmü erteledi. Arkasindan bir olay daha oldu ve onunla ilgili olarak Yahya'ya yazdi. Yahya, haberciyi geri çevirdi ve ona: "Ona hiçbir isarette bulunmayacagim. Zira, falan hakkindaki davada benim isaret ettigim sey sebebiyle tevakkuf etti; hüküm vermeden kaçindi" dedi. Habercisi kendisine gelip, Yahya'nin sözünü kendisine ulastirinca o bundan rahatsiz oldu ve binegine atlayarak dogru Yahya'ya gitti. Ona: "Senin isi bu kerteye getirecegini düsünmemistim. Ben insallah yarin onun hakkinda hüküm verecegim" dedi. Yahya ona: "Bunu gerçekten yapacak misin?" dedi. O da: "Evet!" diye cevap verdi. Bunun üzerine Yahya: 'Iste simdi öfkemi harekete geçirdin. Çünkü ben senin, arkadaslarim bana muhalefet ettikleri zaman hüküm vermekten geri durmani, Allah'a istiharede bulunman ya da görüsler içerisinden birini tercihte bulunman sebebiyle oldugunu sanmistim. Madem ki sen böyle degil de, heva ve heveslerin pesinde kosuyor ve (benim gibi) zayif bir yaratigin rizasi dogrultusunda hükmediyorsun, o vakit senin getirdigin seyde hiçbir hayir olmayacaktir; senden razi olmam halinde de bende hiçbir hayir kalmayacaktir. Bu itibarla o görevden affini iste; çünkü bu senin için daha uygun olacak ve senin içyüzünü ortaya dökmeyecektir. Aksi takdirde azledilmen için ben dava edecegim" dedi. Bunun üzerine o istifasini istedi ve görevden alindi.

es-Seyh Ibn Lübâbe'nin kardesi olan Muhammed b. Yahya b. Lübâbe'nin hikâyesi meshurdur. Onu Kadi Iyâz anlatmistir: Bu zat makamindan uzaklastirilmisti. Kendisi el-Bîre kadiligindan, sehir sakinlerinin sikâyeti üzerine azledilmisti. Sonra üzerine simsekleri çektigi bazi sebeplerden ötürü sûra üyeliginden de azledilmisti. Kadi Habîb b. Ziyâd, onu öfkesi yüzünden sahte siciline aldi ve onun adalet sifatinin düsürülmesini ve evinde oturup hiçbir kimseye fetva vermemesini emretti. O bir süre böyle ikâmet etti. Sonra (melik olan) en-Nâsir, Kurtuba'da nehir kenarinda bulunan hastalara ait vakif arazisinden bir bölümün satin alinmasina ihtiyaç duydu. Kadi Ibn Bakiyy'e durumu ve o yere olan ihtiyacini ileterek bir çözüm bulmasini istedi. Çünkü orasi, mesire yerinin tam karsisina düsüyor, yukaridan bakinca onlari görüyor ve bu durum dinlenecegi yerde kendisini rahatsiz ediyordu. Ibn Bakiyy ona: "Bence buna bir çare yok. Vakiflarin dokunulmazligini gözetmek en ihtiyatli olanidir" dedi. en-Nâsir: "Bu konuda fukahâ ile bir konus. Onlara benim arzumu ve oraya karsi kiymetinin kat

kat üstünde ödeme yapacagimi anlat. Belki bir çare bulurlar" dedi. îbn Bakiyy onlarla bu konuda konustu; fakat sonuç ayniydi ve bir çare bulunamadi. Bunun üzerine en-Nâsir onlara kizdi ve vezirlerine onlarla sarayda bir araya gelmelerini ve onlari azarlamalarini emretti. Vezirlerle arasinda bir tartisma yapildi; fakat en-Nâsir amacina bu yolla da ulasamadi. Bu haber Ibn Lübâbe'ye ulasti. en-Nâsir'a arkadaslari fukahânin gadirlik ettiklerini ve kendisini kisitlilik altina aldiklarini, eger kendisi o mecliste hazir bulunsa, mübadelenin cevazina dair fetva verrecegini, melikin de bu fetvaya uyabilecegini, bu konuda fukahâ ile tartismada bulunabilecegini iletti. en-Nâsir'in içine bir ümit düstü ve Muhammed b. Lübâbe'nin eski hali üzere tekrar sûra meclisine iade edilmesini emretti. Sonra kadidan mesele hakkinda yeniden mesverette bulunmasini istedi. Kadi ve fukahâ toplandilar, Ibn Lübâbe en son gelenleri oldu. Kadi Ibn Bakiyy, onlara toplanti konusu olan meseleyi ve mübadelenin (maddî açidan) cazipligini anlatti. Hepsi de caiz olmayacagi ve vakfin eski halinden degistinlemeyecegi seklindeki ilk görüsleri dogrultusunda söz ettiler. Ibn Lübâbe susmaktaydi. Kadi ona: "Sen ne dersin ey Ebû Abdullah!" diye sordu. O söyle dedi: "Imamimiz Mâlik b. Enes'in görüsünü diyorsaniz, o arkadaslarimiz fakihlerin dedigi gibidir. Irakli fakihlere gelince, onlar vakiflarin esastan baglayici olmadigi görüsündedirler.[150] Onlar büyük âlimlerdir ve ümmetin çogunlugu onlara tâbi olmaktadir. Madem ki mü'minlerin emirinin bu yere ihtiyaci vardir, dolayisiyla onun elibos geri çevrilmesi uygun olmaz. Bunun sünnette de genis yeri vardir. Ben bu konuda Irak'li fakihlerin görüsünden yanayim ve görüs olarak onlarmkini taklit etmekteyim." Bunun üzerine fukahâ ona: "Sübhânallah! Seleflerimizin fetva veregeldik-leri ve üzerinde yürüdükleri, bizim de onlardan sonra ayni sekilde itikat edip fetva verdigimiz ve hiçbir zaman sapmadigimiz (imami-miz) Mâlik'in görüsünü terk mi ediyorsun? O ayni zamanda mü'minlerin emîrinin ve kendisinden önce geçen atalari emirlerin görüsü de olmaktadir" dediler. Bunun üzerine Muhammed b. Yahya söyle dedi: "Yüce Allah askina dogru söyleyin! Sizden birinizin basina bir olay geldiginde, Imam Mâlik'in görüsleri disina çikarak, baskalarinin görüsleri arasinda bir seçim yapip, kendinize ruhsat hükümler buldugunuz olmadi mi?" Onlar: "Evet, oldu" dediler. O: "Buna mü'minlerin emiri daha layiktir. Onun hakkinda da ken-dinize gösterdiginiz tavri gösteriniz ve âlimler arasinda onun haline uygun düsenin görüsünü aliniz. Zira o âlimlerin hepsi birer önderdirler" dedi. Bunun üzerine onlar sustular. O kadiya: "Benim fetvami, mü'minlerin emirine ulastir" dedi. Kadi, mü'minlerin emîrine celsede geçen sözlerin zabtini gönderdi ve adamlariyla birlikte orada cevabi bekledi. Sonunda emirden, Muhammed b. Yahya b. Lübâbe'nin fetvasini kabul ettigini belirten ve onun yürürlüge konmasini isteyen, alinan yere mukabil hastalara Minyet

Aceb'deki emlâkinin -ki oranin kat kat fazlasini edecek çok degerli bir mülktü-verilmesini emreden cevap geldi. Sonra mü'minlerin emirin-den sözü edilen Ibn Lübâbe'ye, noterlik (huttatu'l-vesâik) vazifesine getirildigini içeren bir yazi geldi. Böylece yapilacak olan bu mübadele akdinin üstlenicisinin kendisi olmasi isteniyordu. Bu görevden dolayi o tebrik edildi ve kadi, hükmü onun fetvasi üzere uyguladi; onun üzerine sahit oldu ve dagildilar, ibn Lübâbe üçyüz otuzalti yilinda vefat edinceye kadar hem bu noterlik görevinde, hem de sûra meclisi üyeliginde kaldi.

Kadi Iyâz der ki:

Bir üstadla bu haberi aramizda müzakere ettik, o söyle dedi: "Sahte siciline geçen bu haberin, sahte siciline eklenmesi uygun olur. O, sahtelik konusunda onun içermis oldugu seyden daha evlâ ve siddetlidir."

el-Bâcî, et-Tebyîn li-süneni'1-mühtedîn adli kitapta, bu meseleden söz ederken, benzeri bir olay daha anlatir ve söyle der: Muhtemelen bazilari degerlendirme (nazar) ve istidlalden maksadin, faki-hin Imam Mâlik ve tâbilerinin görüslerinden diledigini almasi, onlarin disina herhangi bir sekilde çikmamasi, meylettigi görüsü almasini gerektiren bir durumun bulunmamasi oldugunu sanmislardir. Buna göre meselâ bir olay hakkinda Imam Mâlik'in görüsü ile hükmeder, sonra o olay tekerrür ederse, bu kez o konuda birinci görüse muhalif olarak Ibn Kâsim'in görüsü dogrultusunda -kendisi için olusmus yeni bir re'y olmaksizin- hükmedebilir ve bu sadece onun -degerlendirme ve içtihadi degil- seçimi sonucudur, O söyle devam eder: Güvendigim biri bana söyle anlatti: Ben, bir arazinin sayi' bir hissesini kiralamistim. Sonra bir baskasi da kalan kismini kiraladi. Ben (ilk kiraci olarak) kalan kismi suf a hakkimi kullanarak almak istedim ve sonra memleketten ayrildim. Ikinci kiraci hakkinda, Imam Mâlik'in iki görüsünden biri dogrultusunda ve icârede suf a hakki bulunmadigi seklinde fetva verilmis. Sonra ben yolculuktan döndüm ve fukahâya meselemi sordum. Vakia onlar, fikhî mesaili bilen ve dinde iyi hal sabihi olduklari bilinen kimselerdi. Bana: "Biz onun seninle ilgili oldugunu bilmedik. Madem ki mesele seninle ilgili, o zaman senin için Imam Mâlik'in Esheb yoluyla gelen rivayetini aliriz" dediler ve hepsi de benim için suf a hakki olduguna dair fetva verdiler. Bunun sonucunda da bu sekilde benim lehime hükmedildi. O söyle dedi: Bir adam bana söyle bildirdi: Bu sinif fukahâdan fikhi mesaili iyi bilmek ve onlarin ileri gelenlerinden olmakla meshur büyük biri, gizli kapakli degil, alenen söyle dedi: "O, benim dostumdur. Onunla ilgili bir hüküm verilmesi gerektigi zaman, onun haline uygun gelecek rivayet ile fetva vermem benim için bir borçtur."

el-Bâcî söyle der: Eger bu sözün sahibi, böyle bir davranisin kendisine helâl olmadigina inansa, o seyi caiz görerek yapmaya kalkmazdi. Sayet buna

ragmen yapmissa, o zaman da bunu alenen söyleyip, kendi durumunu baskasina bildirmezdi.

Yine o söyle der: Yemin ve benzeri konularda meselesi olan kimseler çogu zaman bana söyle derler: "Belki bu konuda bir rivayet vardir" veya "Belki bu konuda bir ruhsat vardir." Onlar bu haliyle, bu yaptiklarinin caiz ve yaygin birsey oldugunu düsünmektedirler. Eger fukahâ bu gibi sözlere karsi tepki gösterir olsalardi, o zaman onlar böyle bir talebe muhatap olmaz, ne benden ne de bir baskasindan bunun gibi bir istekte bulunmazlardi. Bu konu, Islâm ümmeti içerisinde icmâ konusunda sözleri dikkate alinan kimseler arasinda hakkinda ihtilâf bulunmayan konulardandir ve herkes, hiçbir kimsenin Allah'in dini konusunda kesin olarak hak olduguna inandigi sey ile olmadikça fetva vermesinin caiz ve helâl olmayacaginda görüs birligi içerisindedir. Verilen hükme razi olan olsun, kizan da kizsin, hak ne ise onunla hükmedilmesi gerekir. Müftî, süphesiz ki hüküm konusunda Allah'tan haber verir konumdadir. Kesin olarak onun hükmü olduguna ve öylece vacip kildigina inanmadigi birseyi Allah adina nasil bil dire rebilir?! Allah Teâlâ, peygamberine söyle buyurmaktadir: "O halde Allah'in indirdigi kitap ile aralarinda hükmet. Allah'in sana indirdigi Kur'ân'in bir kismindan seni vazgeçirmelerinden sakin, onlarin heva ve heveslerine uyma!"[151] Bu durumda müftînin kendi arzusu dogrultusunda fetva vermesi veya aralarindaki dostluk ya da baska bir amaç sebebiyle A için B'ye vermedigi fetvayi vermesi nasil caiz olabilir? Müftî kesin olarak bilmelidir ki, Allah Teâlâ'nin kendisine emri, indirmis oldugu hak ile hükmetmesi ve bu ugurda çaba göstermesidir. Kendisine yasakladigi sey de, hakka muhalefet etmesi, ondan sapmasidir. Onun yapacagi sey, ilim ve ictihâd ehli biri olmasina ragmen, kurtulusunun ancak ve ancak Allah Teâlâ'nin lütfü, tevfîki, yardimi ve korumasi ile olacagini aklindan çikarmamasidir.

Onun zikrettikleri böyle. Bu alinti daha önce geçen esasi beyan etmektedir. Buna göre fakîhin[152] görüsler içerisinden herhangi bir içtihada gitmeksizin sirf heva ve heveslerine, sehvetine uyma sonucu keyfî bir seçimde bulunmasi ve onunla bir kimse hakkinda fetva vermesi asla helâl olmaz. Görüslerin ihtilafli olmasi halinde mukallidin alacagi tavir da, aynen müftînin sözü edilen tavri gibi olacaktir. Bunun, müctehid olmayan kimse hakkinda yerilmesi, bir müc-tehidden kendi arzusunca nakilde bulunmus olmasi sebebiyledir. Dolayisiyla bu konuda yani nefsânî arzulari dogrultusunda mücte-hidin ictihâdda bulunmasinin hükmü daha da agir olacaktir.

Fasil :

Bu konu üzerinde lüzumundan fazla durulmus ve hatta bir [i4i] meselede müctehidler arasinda ihtilâfin bulunmasi, o seyin mübah-ligina dair delil

olarak kullanilir olmustur. Zaman içerisinde hem Önceleri hem de sonralari, bir fiilin caizligi konusunda, o fiilin ilim erbabi arasinda ihtilafli bulunup bulunmadigi (muhtelefun fîh) noktasina dayanilmistir. Bu, ihtilâflarin gözönünde bulundurulmasi mânâsina degildir; çünkü bu mânâ için baska bir bakis açisi vardir.[153] Bazen mesele hakkinda men'ine dair fetva verilir, buna karsilik: "NIçin mene diyorsun? Halbuki mesele, üzerinde ihtilâf edilen bir konudur" denilir ve böylece mevcut ihtilâflar, -o meselenin üzerinde mücerred ihtilâf vuku bulmus olmasi hasebiyle- caizlik delili kilinir; oysa ki ortada caizligi gösteren bir delil yoktur. Keza caizdir diyenlerin görüsünü taklit etmek, men görüsünü taklitten daha evlâ da degildir. Bu, serîata karsi islenilen bir hatadir; çünkü ser'an muteber olmayan birsey muteber yapilmakta, delil olmayan birsey de delil kilinmaktadir.

el-Hattâbî, hadiste geçen bita', yani bal sarabi hakkinda bazilarindan su nakilde bulunur: "Insanlar içecekler konusunda ihtilâf etmisler, üzüm sarabinin haramligi konusunda icmâ etmisler, diger içkiler hakkinda da ihtilâf etmislerdir. Bu durumda biz, haramligi hakkinda icmâ ettiklerini haram kilar, digerlerini de mubah kilariz." Bu açik ve çirkin bir hatadir. Allah Teâlâ, bir mesele hakkinda ihtilâfa düsen kimselere, meselelerini Allah'a ve Rasûlüne götürmelerini emretmistir. O devamla söyle der: Eger bu görüsün sahipleri hakikaten isabetli olsaydi, o zaman ayni sey ribâ, sarf, müt'a nikâhi... hakkinda da lâzim gelirdi; çünkü ümmet bunlar hakkinda ihtilâf etmistir. Yine o: "Ihtilaf, hüccet degildir. Sünnetin beyani ise hem öncekilerden, hem sonrakilerden ihtilaf edenlere karsi hüccettir" demistir. Özetle onun söyledikleri böyle. Bu görüsün sahibi nefsanî arzularina uymayi, garazina uygun olan görüsü kendisine delil kilmayi ve onunla kendisini temize çikarmayi amaçlamaktadir. Bu haliyle o, arzularina uygun olan görüsü heva ve heveslerine tabî olmak için bir vesile edinmekte, aksine takvaya bir yol edinmemektedir. Bu durumda o, Sâri' Teâlâ'nin emrine uymus olmaktan oldukça uzak, kendi heva ve heveslerini mabud edinenlerden olmaya ise daha yakindir.

Bazi kimselerin ihtilâfi, görüsler içerisinde bir genislik, tek bir görüs üzerine donup kalmama mânâsinda bir rahmet telakki etmeleri de bu kabildendir. Bunlar görüslerine el-Kâsim b. Muhammed, Ömer b. Abdülaziz ve daha baskalarindan nakledilen sözleri delil olarak kullanirlar ki, biz daha önce bu rivayetlere deginmis ve onlardan maksadin ne oldugunu açiklamistik.[154] Ihtilaf rahmettir diyen bu görüs sahipleri, meshur olan veya delile uygun düsen görüse veyahut da degerlendirme sonucunda daha üstün (râcih) bulunan ve ümmetin büyük çogunlugu tarafindan benimsenen görüse bagli kalan kimselere zaman zaman saldirmaktan çekinmez ve: "Genis olani daralttiniz, insanlari sikintiya soktunuz; halbuki dinde zorluk yoktur" derler ve buna benzer sözler ederler.

Bu görüs tamamiyla hatalidir ve seriatin konulus amacini bilmemekten kaynaklanir. Tevfik, Allah'in elindedir. Onlarin bu görüslerinin aksini ortaya koyan deliller geçmistir ve bunlar yeterlidir. Bu vesile ile Allah'a hamd ederiz. Ancak burada daha önce temas etmedigimiz bir kaç noktaya deginmek istiyoruz. Söyle ki:

Meselâ iki görüsten birini mücerred kendi garazina uygun olmasi sebebiyle seçme durumunda olan kimse, ya hâkimdir, ya müf-tîdir ya da müftînin verdigi fetva ile amel etme durumunda olan bir mukalliddir.

a) Hâkim olmasi halinde böyle bir seçime gitmesi asla sahih olmayacaktir. Çünkü hâkimin bir delil olmaksizin iki görüsten birini seçmesi halinde, davaya taraf olanlardan biri hükmün kendi lehinde verilmesi konusunda digerinden daha üstün degildir. Zira bu durumda, onlardan birinin hakhligi tercih etmeyi gerektirecek keyfî arzusu disinda bir delil (müreccih) bulunmamaktadir. Hal böyle iken biri lehinde meyli, mutlaka Öbürüne zulmetmesi sonucunu beraberinde , getirecektir. Sonra ayni olay baska iki kisi hakkinda daha meydana gelse ve yine ayni sekilde hükmedecek olsa, sözü edilen sakinca kaçinilmaz olacak, her ikisinde de öbürü lehine hükmetse durum bu kez Öbürü aleyhine olacaktir. Birincide biri, ikincide digeri lehine hükmetse bu hiç olmayacak, kisaca ne yapsa hepsi sakat ve sayisiz mefsedetlere kapi açacaktir. Iste bu noktadan hareketledir ki, hâkimlik için ictihâd mertebesine ulasma sartini ileri sürmüslerdir. Müc-tehid hâkimin bulunmamasi halinde ise, yargida kaosu önlemek için muhakeme usûlü getirmisler ve uyulmasi gereken sartlar ileri sürmüslerdir. Meselâ, Kurtuba valileri hâkimleri tayin ederlerken, mutlaka falancanin[155] görüsü üzere hükmetmelerini, eger onun görüsleri arasinda hükme mesned olacak birsey bulamazlarsa, ondan sonra falancanin görüsleriyle... hükmetmelerini sart kosarlardi ve böylece verilen hükümleri zabtu rabt altina alirlar, muhtemel kaosun önüne geçerler ve bunun sonucunda beklenti halinde olan mefsedetler ortadan kalkmis olurdu. Bu husus açiktir; o yüzden bu konuda sözü uzatmaya ihtiyaç duymuyoruz.

b) Müftî olmasi halinde, "ikisinden birini seç" diye ayni anda iki görüsle birden fetva verecek olursa, o zaman olay hakkinda ibâha ve dizginlerin salinmasi hükmüyle fetva vermis olur ki, bu iki görüsün disinda üçüncü bir görüstür.[156] Bu ise, eger müftî ictihâd derecesine ulasmamissa ittifakla caiz degldir. Eger ictihâd derecesine ulasmis ise, tek bir olay hakkinda ayni zaman içinde iki görüsün bulunmasi -usûl-cülerin genisçe üzerinde durduklari gibi- sahih degildir. Sonra fetva talebinde bulunan kimse, müftîyi kendisine nisbetle hâkim yerine koymaktadir, su kadar var ki müftînin verdigi fetva, hâkimin hükmü gibi baglayici degildir. Bu durumda nasil ki hâkim için keyfî tercih caiz olmamaktadir; ayni sekilde müftî için de

caiz olmayacaktir, c) Eger avamdan biri ise, o zaman amel edecegi fetvada nefsâ-nî arzularina, arzu ve heveslerine dayanmis olacaktir. Heva ve heveslere uyma, seriata muhalefetin tâ kendisidir. Sonra avamdan birinin, kendisi hakkinda ilmi hâkim kilmasi, heva ve heveslerine tâbi olma durumundan çikmis olmasi içindir. Peygamberlerin gönderilisi, kitaplarin indirilisi hep bu amaç içindir. Çünkü kul, hayatinin her safhasinda iki dürtü arasinda yasar: Melegin dürtüsü, seytanin dürtüsü. O imtihan edilmesinin bir geregi[157] olarak bu iki taraftan birine dogru meyletme hakkina sahip olmaktadir. Yüce Allah bu konuda: "Nefse ve onu sekillendirene, sonra da ona iyilik ve kötülük kabiliyeti verene and olsun ki..[158] "Süphesiz ona yol gösterdik; buna kimi sükreder, kimi de nankörlük.[159] "Biz ona egri ve dogru iki yolu da gösterdik"[160] buyurmaktadir. Fikhî mesâil içerisinde yer alan görüslerin tamami, nefy (men') ve isbat arasinda döner.[161]Arzular ise bunlari asmaz. Bu durumda avamdan biri, basina gelen olayi müftîye arzet-tigi zaman, bu haliyle söyle demis olmaktadir: "Beni heva ve heveslerime tâbi olmaktan çikar ve bana hakka uymanin yolunu göster." Hal böyle iken, müftînin: "Senin meselen hakkinda iki görüs vardir; dolayisiyla sen onlardan hangisi arzularina daha uygun geliyorsa onu tercih et" demesi dogru olamaz. Çünkü böyle bir cevabin mânâsi, seriatin degil, arzu ve heveslerin tahkimi demektir. "Bunu ben sadece falanca âlimin görüsü sebebiyle yaptim" demesi, kendisini bu sonuçtan kurtarmaz; çünkü bu nefsin kendisini dedikodulardan kurtarmasi için kurdugu bir tür hiledir, onunla dünyevî maksatlarina ulasmayi amaçladigi bir tuzaktir. Avamdan birinin müftîye gelip kendisini heva ve heveslerine uymaktan kurtarma talebinden sonra müftînin onu tekrar heva ve heveslerinin pesine takmasi, karanliga tas atmaktir; serîati bilmemektir, müslüman kardese yapilmasi gerekli olan nasihat borcuna hiyanet etmektir. Bu mânâ hem hâkim için, hem de digerleri için geçerlidir. Tevfîk, ancak Allah Teâlâ'nin eliyledir.

Fasil:

Bazi müteahhir âlimler, mezheplerdeki ruhsat hükümlerin derlenmesini ve onlara uyulmasini (tetebbu'u'r-ruhas) caiz görmeyen, bir mezhepten baska birine intikâlin ancak tümü ile caiz olaca-gini[162] söyleyen kimselere itiraz etmisler ve söyle demislerdir: Eger men' cihetine gidenler, kadinin hükmünün iptalini gerektiren dört duruma muhalif olan seyleri kastediyorlarsa kabul; yok mükellef hakkinda genislik mânâsini içeren bir davranisi kastediyorlarsa o zaman sözleri kabul edilemez. Aksine Rasûlullah'in "Ben hosgörü ve kolaylik esasina dayali (Islâm seriati) ile gö'nderildim"[163] hadisi, bunun caiz olmasini gerektirir. Çünkü bu bir nevi kula karsi lütufta bulunmaktir ve seriat kullara mesakkat yüklemek için gelmemistir; aksine onlarin çikarlarini kollamak ve maslahatlarini gerçeklestirmek için gelmistir. Siz de görüyorsunuz ki bu sözler isabetli

degildir. Çünkü kolaylik ve hosgörü öyle sanildigi gibi mutlak degil, usûlü dairesinde cari olmakla kayitlidir. Ne ruhsatlarin derlenmesi ve onlara uyulmasi ne de görüsler içerisinden nefsânî arzular doglutusunda keyfî seçimler yapilmasi, seriatin genel esaslari tarafindan belirlenmis sabit seyler degildir. Itirazcinin söyledikleri zaten isbati gerekli iddialardan öte baska birsey degildir. Sonra su da var: Hep ruhsat hükümlere uyulmasi, nefsânî arzular dogrultusunda olan bir meyildir. Seriat ise, insani heva ve heveslere tâbi olmaktan çikarmak amaci ile gelmistir. Bu itibarla iddianiz, üzerinde ittifak sözkonusu olan bu genel esasla çeliski halindedir. Ayni sekilde o, Allah Teâlâ'nin: "Eger birseyde çekisirseniz, onun hallini Allah'a ve peygambere götürün[164]buyruguna da uymamaktadir. Ihtilâf alani, çekisme alanidir; dolayisiyla onlarin nefislerin heva ve heveslerine götürülmesi sahih olmaz. Bu gibi konular ancak ve ancak seriata götürülür. Iki görüs arasindan üstün (râcih) olanini o belirler ve artik nefsânî arzularimiza ya da çikarlarimiza uygun düsene degil, o görüse uyulmasi vacip olur.

Fasil:

Bazilari bunu belli yerlerde caiz görmek istemisler ve gerekçe olarak da bunda zaruret ve ihtiyaç bulundugunu, çünkü zaruretlerin yasak olan seyleri mubah kilacagini ileri sürmüslerdir. Böylece garaza uygun düsen görüsün alinmasi sonucuna ulasmak istemislerdir. Bunlar iddialarinin kabul görmesi için devamla söyle derler: Eger mesele, zaruret bulunmayan bir hal üzere meydana gelirse, mercûh (zayif) ya da mezhep disi bir görüsü almak için bir ihtiyaç bulunmazsa, o zaman mezhebin görüsü ile, ya da mezhep içerisinde râcih (üstün) olan görüsle amel edilir.

Bu da, biraz önce geçen tarzda bir yaklasim biçimidir. Çünkü bunun da varacagi sonuç, pesin arzu ve isteklere uygun olan görüsle amel etme noktasidir. Zaruret mahalleri, seriatta bellidir. Eger bu mesele de o yerlerden ise, mezheb imami, seriatin sahibinden aldigi verilerden hareketle onun hükmünü zaten açiklamis olacaktir. Dolayisiyla ondan intikâle bir ihtiyaç yoktur. Yok mesele, ser'î zaruret mahallerinden degilse ve kisi onun zaruret mahalline girdigini saniyorsa, bu apaçik ve çirkin bir hatadir; kabul edilmesi mümkün olmayan bir iddiadir.

Ibn Rüsd'ün Nevazil adli kitabinda, bu kabilden olmak üzere müt'a nikâhi meselesi yer almistir.

Imam el-Mâzerî'den de söyle nakledilir: Ona söyle sorarlar: "Zamanimizda insanlarin kuraklik yillarinda çaresiz basvurmak zorunda kaldiklari bir muamele var. Bilindigi gibi zaruretler yasak olan seyleri mubah kilar. Fakir bâdiye ehlinin yapmakta olduklari bu muamele hakkinda hüküm ne olur? Bunlar (tahil ve hurma gibi) gida maddesine ihtiyaç duyarlar; hasat ve

meyve toplama mevsimine kadar borca onu satin alirlar. Vade gelince, alacaklilarina: "Bizde tahil veya hurmadan baska birsey (yani para) yok" derler, muhtemelen dogru da söylerler. Bu durumda alacaklilar, onlardan tahil ya da hurma almak zorunda kalirlar; çünkü almadiklari zaman onu da yiyip tüketecekler ve ellerinde borca karsilik alacak birseyleri kalmayacagindan haklarinin zayi olacagindan korkarlar. Keza sehir halkindan olan bu alacaklilar uzun süre bâdiyede de kalamazlar ve sehre dönmek zorunda kalirlar, bâdiyede hâkim de bulunmadigindan alacaklarini bu sekilde kapatmak zorundadirlar. Zaten bu konuda -bir sart ya da âdetin bulunmamasi halinde- mezhepte ruhsat da bulunmaktadir. Çesitli sehirlere mensup bulunan fuka-hânin birçogu da, bu ve diger sebeplerden ötürü i'yne satislarina (büyûu'1-âcâl[165]), sedd-i zerâi' ilkesinin geregi olan görüs hilafina olarak cevaz vermislerdir.

O söyle cevap verdi: "Eger bu söylediklerinizle, (tahil ya da hurma gibi) gida maddesinin bedeli yerine aldigi maddenin cinsine muhalif yine gida maddesinin alinmasinin mubah olduguna isaret etmek istiyorsaniz, bu islem mezhebe göre yasaktir[166] ve bu konuda sandiginiz gibi, mezhepte bir ruhsat bulunmamaktadir."

O devamla söyle dedi: "Ben insanlari, Imam Mâlik ve ashabinin mezhebinde yaygin olarak bilinen görüs disinda öyle sâz görüslere yöneltemem. Çünkü takva azaldi, hatta nerdeyse kalmadi, kisinin diyanetine havale edilen konularin korunmasi da ayni sekilde zayifladi, sehvetler artti, ilim iddiasinda bulunanlar çogaldi ve bilgisizce fetvaya cüret edenler artti. Eger böyle bir ortamda, mezhebe muhalefet konusunda bir kapi aralanacak olursa, o zaman delik giderek büyüyecek ve yama imkâni kalmayacak, mezhebin heybeti çignenmis olacaktir. Böyle bir sonucun ortaya çikaracagi mefsedet-lerin büyüklügü ise açiktir.[167] Ancak borcu almak için tahildan baska alacak birsey bulamazsa, o zaman bu tahili sahibi adina sehirde satacak biri alsin ve satici alacagini tahilin parasindan tahsil etsin. Bunu da caiz olmayan birseyin sûretâ caiz kilinmasi için hile yoluna basvurmaksizin sahit tutarak yapsin."

Bak! Imamligi hakkinda ittifak bulunan el-Mâzerî, mezhep içerisinde meshur olan ve bilinen görüs disinda bir baskasiyla fetva verilmesini caiz görmemistir. Bunu yaparken o, zarurî maslahat [147] kaidesine dayanmistir. Zira ilim ögretmek ve fetva vermek için görevlendirilmis kimselerin birçogunda takva azalmis ve diyanet duygusu zayiflamistir. Eger onlara böyle bir kapi açilacak olursa, mezhebin hatta bütün mezheplerin sirazesi kopacak, isler çigirindan çikacaktir. Çünkü birsey için gerekli olan, onun benzeri için de gerekli olur. Dolayisiyla soruda var oldugu iddia edilen zaruretin gerçekten bir zaruret olmadigi ortaya çikar.

Fasil:

Burada, mezheplerin ruhsat hükümlerine tâbi olma[168] konusunda daha önce sözü edilenlerin disinda daha baska mefsedetlerin de ortaya çikacagini hatirlamakta yarar vardir. Bunlari su sekilde siralamak mümkündür:

1. Delile[169] tabî olmayi terk etmek ve ihtilaflara uymak sure-- tiyle dinden siyrilmak, dini küçümsemek. Çünkü bu durumdaki kisi belli bir karar üzere bulunup nefsini arzu ve heveslerine karsi gemleyemez.

2. Yaygin olarak bilinen mezhebin görüsü terkedilerek bilinmeyen bir görüs alinmis olur.[170] Çünkü bu ülkelerde[171] Imam Mâlik'in mezhebi disinda kalan diger mezhepler bilinmemektedir.

3. (Mezhep içerisindeki) bilinen durumun terkedilmesi suretiyle sert siyaset[172] kanunun bozulmasi.

4. Icmâ noktalarini ortadan kaldiracak sekilde mezheplerin telfîkine[173] gidilmesi.Buna benzer daha pek çok mefsedet söz konusudur. Eger sözü uzatma ve maksattan çikma korkusu olmasaydi daha fazla üzerinde dururdum. Ancak bu kadari yeterlidir. Bu vesileyle Allah'a hamd ederiz.

Fasil:

Bu mânâ üzerine bir baska mesele daha bina etmislerdir. O da sudur:

Acaba iki görüs arasindan daha hafif olanin mi, yoksa daha agir olanin mi alinmasi gerekir?[174]

Daha hafif olan görüsün alinacagi inancinda olanlar tezlerine: "Allah, sizin için kolaylik diler,[175] "Allah, dinde sizin üzerinize bir zorluk kilmadi"[176] âyetleriyle Rasûlullah'in "Zarar ve zarara zararla mukabele yoktur.[177] "Ben hosgörü ve kolaylik esasina dayali (Islâm seriati) ile gönderildim[178]hadislerini delil olarak kullanmislar ve söyle demislerdir: Bütün bu deliller, zor ve agir mükülleflyetler getirilmesi esasiyla bagdasmaz. Kiyas açisindan da bakildigi zaman söyle denir: Allah Teâlâ zengindir ve kerem sahibidir, kul ise ihtiyaç içerisindedir ve fakirdir. Iki taraf arasinda bir tearuz bulunmasi halinde, zengin tarafindan feragat etme ve fakir tarafini tutma daha uygun bir davranis olacaktir.

Bunun cevabi yukardaki ile aynidir.[179]Ayrica bu düsünce, teklifin tümden düsürülmesi gibi bir sonuca da götürür. Çünkü teklif,tümüyle zor ve mesakkatlidir. O yüzdendir ki "teklif[180] diye isim lendirilmistir. Teklif, mesakkat mânâsina gelen "külfet" kelimesin dendir. Eger bu deliller, mesakkat içeren tekliflerin kaldirilmasin gerektirecekse, bu durum taharet, namaz, zekât, hac, cihâd ve ben zeri her konuda kendisini göstecek ve mükellef üzerinde tek bir vü kümlülük kalmayincaya kadar belli bir sinirda durmayacaktir Bu tabiî ki muhaldir. Böyle bir sonuca ulastiran sey de

aynidir. Çünkü seriatin hem konulmus hem de kaldirilmis olmasi muhaldir. Sonra bu görüs taraftarlari söyle demektedirler: "Sonuç itibariyla bu görüs, 'Yararli olanlarda asil olan izin, zararli olanlarda da haramlik-tir' esasina çikar. Bu, baska bir konu hakkinda konulmus bir asil olmaktadir. Makâsid bölümünde[181] onun ne mânâya geldigine dikkat çekilmisti. Eger biz bu asli burada hâkim kilarsak, o zaman ondan "Asil olan, teklifin mükellef üzerine konulmus olmasindan sonra kaldirilmasidir" gibi bir sonuç lâzim gelecektir. Bütün bunlar sözü edilen görüse iltifat edilmemesini gerektiren noktalardir.

Fasil:

Itiraz:[182] Peki, Mâliki mezhebi içerisinde sözü edilen hilafa riâyetin mânâsi ne olmaktadir? Göründügü kadariyla bu mezhepte hilafa riayet edilmekte yani ihtilafli bir meselede karsi görüsün delili dikkate alinmaktadir. Bunun bir sonucu olarak da, üzerinde ittifak edilen meselelerde delilinden baska birseye bakilmazken, ihtilafli olmasi halinde o konuda muhalifin görüsü de -her ne kadar Mâliki mezhebince üstün görülen delile ters düsme durumda ise de- dikkate alinmaktadir. Üzerinde ihtilâf edilen meseleler, üzerinde ittifak edilen meseleler gibi muamele görmez. Dikkat edilirse onlar söyle derler: Üzerinde ihtilâf bulunan her fâsid nikâh ile, miras hükümleri sabit olur, feshi için talâka ihtiyaç duyulur.[183]Kisi, rükûya imamla birlikte girer ve iftitah tekbirini unutarak rükû için tekbir alirsa, o imam ile birlikte namaza devam eder; çünkü rükû tekbiri iftitah tekbiri yerine geçer diyenler vardir. Ayni sekilde nafile namaz kilan biri, üçüncü rekate kalkarsa, dört rekat seklinde kilinan nafile namazlarini caiz görenlerin görüslerine istinaden bir rekat daha ilave eder ve namazini öylece tamamlar.[184]Üzerinde ittifak edilen meseleler ise böyle degildir; onlarda ancak delile riayet edilir Ayni durum alis veris akitleri ve diger konularda da 11 rlidir- Bunlar içerisinden fâsitligi üzerinde ihtilâf edilenler, fe-di hakkinda ittifak edilenler gibi islem görmez.[185]Aralarindaki S rimi hilafa riâyet ilkesi ile izah ederler. Görüldügü gibi onlar, h lâfa riayet etmektedirler. Bu ise meselede ortaya konulan esasa ters düsmektedir.

Bil ki: Mesele bir grup âlimce problem kabul edilmektedir. Bunlardan biri de Ibn Abdiiber'dir. O: "Hüâf, seriatta hüccet olmaz" demektedir. Onun bu sözü açiktir. Çünkü iki görüsün delilleri mutlaka birbiriyle tearuz halinde olur ve her biri digerinin gerektirdiginin ziddini gerektirir. Onlardan her birine digerinin geregini, ya da gereginin bir kismini vermek hilafa riayet demektir. Bu ise daha Önce de geçtigi üzere[186] birbiri ile bagdasmayan iki seyin arasini birlestirmek demektir. Ben onu yetisdigim üstadlardan bir cemaata sordum. Onlardan kimisi, sözü geçen ifadeyi tevil etti ve zahiri üzere almadi. Aksine bir dayanagi yok gerekçesiyle geregim inkâr etti.

Söyle ki: Meselenin delili baslangiç itibariyle men'i gerektirmekte ve üstün (râcih) olan da, o olmaktadir. Fiilen vukuundan sonra ise râcih, muhalifin delininin üstünlügünü gerektiren bir baska delilin tearuzu sebebiyle mercûh (zayif) hale dönmekte ve bu durumda iki görüsten biri ile hükmetmek diger görüsle hükmetme yönünden farkli olmaktadir: Birincisi[187] vuku sonrasi ile, digeri ise vuku öncesi ile ilgilidir. Bunlar ayri ayri iki meseledir.[188] Dolayisiyla birbiriyle bagdasmayan iki sey arasini birlestirmek, ya da her ikisi ile birden hükmetmek sözkonusu olmaz. Bu Fas ve Tunus ulemâsindan mesele hakkinda sordugum kimselerin verdikleri cevabin kisa bir özeti olmaktadir. Onlardan biri bana, onun karsilastigi seyhlerden birinin görüsü oldugunu, onu da kendisine Ebû Imrân el-Fâsî'nin isaret ettigini söyledi. Bu cevapla hilâfâ itibar edildigine dair soru berteraf edilmis olur. Mesele için daha sonra insaallah baska bir izah gelecektir.[189]

Kaldi ki el-Bâcî, ahkâmda hilafa itibar konusunda görüs ayriligi bulundugunu nakletmekte ve es-Sîrâzî'nin itibar ettigini zikretmektedir. Buna söyle delil getirmektedir: Nutk ile illet olmasi caiz olanin, istinbât ile illet olmasi da caizdir. Sâri': "Ümmetimin, ha-ramligi üzerinde icmâ etmedigi ve yenmesinin caizliginde ihtilâf ettigi herseyin derisi tabaklama yoluyla teiniz olur" deseydi, bu sahih olurdu. Ayni sekilde bu hükmün, ona istinbât yolu ile baglanmasi halinde de durum ayni olur.[190]

Onun bu söyledikleri iki husustan dolayi açik degildir:

a) Bu delil her iki tarafi da ilzam eder ve onu delil olarak kullanana geri teper. Zira karsi taraf, "Nutk ile illet olmasi caiz olanin, istinbât ile illet olmasi da caizdir" sözünü kabullenip arkasindan söyle diyebilir: Sayet Sâri' Teâlâ: "Ümmetimin helâlligi üzerinde icmâ etmedigi ve yenmesinin caizligi konusunda ihtilâf ettikleri herseyin derisi tabaklama yoluyla temiz olmaz" deseydi bu sahih olurdu. Ayni sekilde bu hükmün ona istinbât yolu ile baglanmasi halinde de durum ayni olur. Bu tersine çevirme daha yerinde olur. Çünkü ihtiyat tarafina mail olmaktadir. Bu sekilde oldugu farzedilen her meselenin durumu da aynidir.

b) Her caiz olan vaki degildir; aksine vukûun delile ihtiyaci vardir. Görülmez mi ki biz söyle diyoruz: "Sâri' Teâlâ'nm duvara elini sürenin abdesti bozulur; sicak su içenin hacci fâsid olur, pabuçsuz yalin ayak yürümek, eslerin arasini ayirir... vb" deseydi bu caiz olurdu." Bunun caiz görülmesi, sözü edilen seylerin istinbât yoluyla ser'î illetler yapilmasi konusunda sebep olmaz. Bu sahih olmayinca, onun caiz görülmesi, ileri sürdügü seyi caiz kilici olmaz.

Denildi ki: Sen, bu ayirimi yapmadin. Sonra istinbat yollarindan biri de, dayanilacak mânânin zuhurunun gerekli olmadigi ittirâd, in'ikâs ve benzeri seylerdir.[191] Muhtemeldir ki el-Bâcî, cevaz konusunda hilaf hakkinda

bulunan ve sözü edilen mânâya[192] isaret etmek istemistir ve o zaman iki görüs arasinda mânâ bakimindan bir hilaf bulunmaz.

Men' taraftarlari söyle delil getirmislerdir: Hilaf[193], hükmün (Rasûlullah'tan telakki edilen delillerin geregi olarak) takririnden sonradir. Hükmün illetine tekaddüm etmesi caiz degildir, el-Bâcî bunun -icmâ gibi- mümteni' olmadigini söylemistir. Çünkü zamanimizda vuku bulsa bile icmâ ile hüküm sabit olmaktadir. Sonra "muhtelefun fîh" sözünden maksadimiz da, üzerinde- ictihâd caiz olan sey demektir. Bu, Rasûlullah zamanindaki hali idi; dolayisiyla illetine tekaddüm etmedi.

el-Bâcî'nin sözüne cevap da söyledir: Icmâ, hüküm için illet degil, aksine hükmün asli yani dayanagadir.[194]Bizim "muhteleüin fîh" sözünden maksadimiz da, üzerinde ictihâd caiz olan sey demektir" sözüne gelince, bu iddiamizin disinda kalmaktadir.

Fasil:

Bu mesele üzerine bina edilen kaidelerden biri de sudur: Acaba müctehidin, iki delil arasini herhangi bir cem yoluyla birlestirme yetkisi var midir? Ki bunun sonucunda her birinin geregi dogrultusunda gerek fiil ve gerekse terk olarak amel mümkün olabilsin. Aynen bazi takva sahiplerinin terkler konusunda yaptiklari gibi.[195] Yoksa böyle bir yetkisi yok mudur? Her ikisi ile birlikte bir arada ya da ayri ayri olarak amel etmenin terki konusuna gelince, bu ikisinden birinin geregi ile hükmetmeyip tevakkuf etmek demektir ve tercihin gerçeklesmemesi halinde yapilacak olan da budur. Amel konusuna gelince, eger delili ile birlikte cem etme imkâni varsa, aralarinda tearuz yok demektir. Tearuzun var oldugu farzedilecek olursa, o zaman aralarinin cem edilmesi birbiri ile bagdasmayan iki seyin cemi ve seriatta ihtilâfin isbati mânâsina gelecektir. Bunun da serîatta yeri olmadigi geçmisti. Mukallide nis-betle iki müctehidin tearuz etmesi halinde de hüküm ayni minval üzere clari olacaktir. Bu konu insallah Tearuz ve Tercih bahsinde tekrar ele alinacaktir. [196]

**DÖRDÜNCÜ MESELE:**

Ser'an muteber olan ictihâd mahalli, Sâri' Teâlâ'nin birinde müsbet, digerinde de menfi olmak üzere kasdinin açikça belli oldugu iki uç arasinda kalan, ne isbat tarafinin ne de men' tarafinin hükmünü açik ve seçik olarak almayan konulardir.

Bunu söyle açiklayabiliriz: Mükelleflerin fiilleri[197] ya da terkleri hakkinda ya Sâri' Teâlâ'dan gelen bir hitap[198]vardir veya yoktur. Bir baska ihtimalden söz etmek mümkün degildir. Eger onlar hakkinda bir hitap gelmemisse, o ya berâet-i asliyye üzere bulunacak ya da fiilî varligi bulunmayan bir varsayim olacaktir. Berâet-i asliyye aslinda "avf' ya da

daha baska bir yolla ser'î hitap altina girmektedir.[199] Eger hakkinda bir hitap gelmisse, onda Sâri' Teâlâ'nin nefy veya isbat hakkindaki kasdi ya açik olacaktir ya da olmayacaktir. Eger o seyde Sâri' Teâlâ'nin kasdi kesin olarak ortaya çikmiyorsa, o sey mütesâbihât kismindandir. Eger ortaya çikiyorsa, bu bazen kat'î sekilde olacak, bazen de kafî olmayan biçimde gerçeklesecektir. Eger Sâri' Teâlâ'nm kasdi kat'î biçimde açiksa, nefy ya da isbat hakkinda hak apaçik ortada iken degerlendirme yapmaya ihtiyaç yoktur ve bu gibi konular içtihada mahal degildir. Bunlar durumu açik seçik olan kismi teskil eder. Çünkü bunlarin hükmü hakikaten açiktir ve bunlarin disina çikan kesin olarak hatalidir. Açikligi kat'î olmayan kisim ise böyle degildir ve onda mutlaka Sâri' Teâlâ'nm ziddini murad edip etmedigine dair bir ihtimal bulunur. Dolayisiyla bunlar mutlak anlamda açik seçik olan kisimdan degildir. Bilâkis kendilerinden daha kapali olanlara nisbetle göreli bir açiklik kazanirlar. Nitekim kendilerinden daha açik olana nisbetle de yine göreli olarak kapali sayilirlar. Çünkü nefy ve isbat konusunda zan mertebeleri, en güçlüsünden en zayifina göre degisiklik arzeder ve sonunda ya ilme yani kesin bilgiye ya da sekke yani süpheye ulasilir.[200]Ancak bu ihtimal bazen iki taraftan birine yakinlik konusunda güçlü olur, bazen de güçlü olmaz.[201] Eger güçlü olmazsa, o zaman mütesâbihât kismina katilir. Bu gibi konular üzerine yeltenenler, yasak koruluk etrafinda dolasan gibidir ve oraya düsmesine ramak kalir. Eger iki yönden biri güç kazanirsa, iste o içtihada mahal olan kisimdan olmaktadir. Bu, kendisi hakkinda ve müctehidlerin bakis açilarina nisbetle izafî olarak açik olmaktadir. Bu kisim, onu ele alan kisi eger içtihada ehil biri ise, nefy ya da isbat konusunda onun hakkinda -her müctehidin içtihadinda isabetli oldugu görüsünü benimsememiz halinde- açik olacaktir. Bir müctehid hariç digerlerinin hatali oldugu görüsüne göre ise, eger o konuda isabet eden kimse kendisi ise onun hakkinda açik, aksi takdirde mazur olacaktir. Bu esastan anlasilmaktadir ki, mütesâbih, nefy ve isbatin tearuzundan mürekkep birseydir. Zira eger birsey hakkinda bunlarin tearuzu olmasa, o sey durumu açik olan kisimdan olacaktir. Mutlak anlamda açik olan kisim, kendisinde nefy ve isbatin tearuz halinde bulunmadigi; aksine ya kesin olarak menfî ya da kesin olarak müsbet olan kisimdir. Izafî olan kisimda ise, hükmü açik olan iki taraf arasinda gidip geldigi için göreli olarak mütesabihlikten söz edilmektedir. Bu durumda, bazilarina göre bu iki taraftan birine yakin olur, bazilarina göre de öbür tarafa yakin olur. Bazi kimseler[202] de bu kismi mütesâbihâttan sayabilir. Dolayisiyla bu kisim haddizatinda sabit bir duruma sahip degildir. Bu yüzden de, kuvvet ve zayiflik konusunda zan mertebelerinin farkliligi sebebiyle izafî olmustur.[203] Iki taraftan biri hakkinda nefy mec- [îeai rasmda digerinin ziddinin isbati cari olacaktir. Ilmin bulunmasi ve ayni anda da nefyedilmesi birbirine zit olan iki seydir.

Yükümlülügün hem vuku bulmasi hem de vuku bulmamasi gibi. Birseyin hem vacip olmasi, hem vacip olmamasi... gibi. Hem kesin bilginin sabit olmasi, hem de zan ya da sekkin sübutundan söz edilmesi birbirine zit iki seydir; mendupluk ya da ibâha hükmü ile birlikte vaciplik hükmünün de ayni sey hakkinda isbat edilmesi... vb.[204] gibi.

Bu esas aslinda açiktir ve isbati için delile ihtiyaç yoktur. Ancak anlasilmasini kolaylastirmak, yerine oturtmak ve alistirma yapmis olmak için birkaç örnek vermek gerekmektedir:

Bu cümleden olmak üzere garar satisi yani bilinmezlik içeren akitler yasaklanmistir. Ulemâ, ana karnindaki ceninin, havadaki kusun, sudaki baligin satisinin yasak oldugu konusunda icmâ ettiklerini; cübbenin tek basina satilmasi caiz olmayan ve bakinca gözle de görülmeyen içiyle birlikte satisinin caizligini, ay yirmi dokuz veya otuz gün olmasi muhtemel oldugu halde ayligina kiraya vermenin caizligini, kullanilacak suyun miktarinin ve içeride kalinacak sürenin belirsizligine ve bu konudaki âdetlerin farkliligina ragmen hamama girmenin caizligini, kandiracak miktarin kisiden kisiye farkli olmasina ragmen susuzlugu gidermek üzere su kabindan ücretle su içmenin caizligini icmâ ile kabul etmislerdir. Bu iki kisimdan birincisi, gararm dikkate alindigi taraf; ikincisi de gararin dikkate alinmadigi taraf olmaktadir. Birincisinde garar çok oldugu için yasaklanmis, ikinci kisimda ise az oldugu ve kaçinmak imkâni[205] da bulunmadigi için itibara alinmamistir. Garar konusu ile ilgili olarak ihtilâfin vuku buldugu her konu, hükmü belli bu iki uç arasinda ortada bulunmakta ve her iki tarafa da benzer bulundugundan süphe mahalli olmaktadir. Kim bu gibi ihtilafli olan meselelere caiz diyorsa, gararin önemsizligi (ve kaçinilmasinin imkânsizligi) yönüne meyletmis; kim de caiz degildir diyorsa, öbür tarafa meyletmis olmaktadir.

Ziynet esyalarinin zekâti meselesi de bu kabildendir. Alimler, kullanilan esyalara (uruz) zekât gerekmeyecegi, altin ve gümüse (nakdeyn) ise zekât gerekecegi[206] konusunda icmâ etmislerdir. Bu durumda kullanilmasi mubah olan ziynet esyalarinin hükmü bu iki taraf arasinda yer almaktadir. Bu yüzden de hakkinda ihtilâf meydana gelmistir.

Âdil kimsenin rivayetinin ve sahitliginin kabulü, fâsik birinin ise ne rivayetinin ne de sahitliginin kabul edilmeyecegi konusunda ittifak etmislerdir. Hali meçhul olan kimsenin durumu ise bu iki taraf arasinda belirsiz kalir ve bu yüzden de ihtilâfa mahal olur.

Hür insanin mülkiyet sahibi olacagi, hayvanin ise böyle bir özelligi olmadigi konusunda ittifak etmislerdir. Köle, bu iki taraftan her ikisine de benzerlik arzedince hükmünde ihtilâf edilmistir: Acaba kölenin mülkiyet hakki var midir? Yoksa yok mudur? Iki taraftan hangisinin hükmü galebe çaldinlmissa

onun hükmü verilecek ve bu yüzden de ihtilâfa mahal olacaktir.Namaza baslamadan önce su bulan kimsenin abdest alacagi ve teyemmüm ile namaz kilamayacagi konusunda, keza namazini tamamladiktan ve vakit çiktiktan sonra su bulmasi halinde ise abdest alip namazi yeniden kilmasinin gerekmeyecegi konusunda ittifak bulunmaktadir. Bu ikisi arasinda ise yer alan durumlar vardir ve onlar hakkinda ihtilâf meydana gelmistir.[207]

Agacin meyvesi, eger henüz ortaya çikmamissa, aslina tâbi olarak satis akdi içine girecegi, toplanmasi halinde ise akde dahil olmayacagi konusunda ittifak bulunmaktadir. Meyvenin ortaya çikmasi halinde ise ihtilâf etmislertir.

Biri fetva verir ve icmâ ehli onu anlar ve kabul ile karsilarlarsa, ittifak ile icmâ meydana gelir. Böyle olmaz da karsi çikarlarsa, o zaman da ittifak ile icmâ meydana gelmez. Ancak sükût ederler[208] ve açiktan kabul göstermezler ya da karsi çikmazlarsa, o zaman bu iki taraf arasinda yer alir; onun için de Ihtilâfa konu olmustur.

Açikça inkârda bulunmaksizin kâfirligi gerektirecek bir bid'at isleyen kimsenin hali, hükmü belli iki taraf arasinda yer alir. Çünkü kâfirligi gerektirmeyen bir bid'at[209] isleyen kimse, Islâm ümrae-tindendir. Kâfirlik içeren ve bunu da açikça tasrih eden[210] ise, Islâm ümmetinden degildir. Ortada kalan[211] durumu belirsiz kisim [îeoi hakkinda ise ihtilâf bulunmaktadir. Acaba böyle biri ümmetten midir? Yoksa degil midir?

Bütün din ve mezhep salikleri, Allah Teâlâ'mn mutlak kemâl sifatlan ile muttasif oldugunda, her türlü noksan sifatlardan mutlak surette münezzeh oldugunda müttefiktirler. Bununla birlikte kemâldir diye bazi özelliklerin O'na izafesinde,[212] keza noksanliktir diye de bazi seylerin O'na izafe edilmemesi konusunda ihtilâf etmislerdir. Keza izafe edilmemesi O'nun için kemâldir diye bazi durumlarin izafe edilmemesi[213], veya izafe edilmesi O'nun için kemâldir diye izafe edilmesi hakkinda ihtilâf etmislerdir. Buna benzer daha baska Örnekler de vardir.

Bütün bu meselelerde ihtilâf meydana gelmistir; çünkü bunlar kendisinden Sâri' Teâlâ'mn maksadi açikça belli olan iki uç taraf arasinda belirsiz ve mütereddit bulunan, her iki uca da katilmasi mümkün oldugu için problem ve tereddütler doguran bir kisimdir. Belki de aklî ya da naklî konularda yer alan, ne zan ne de kesin bilgi üzerine kurulu olmayan sagduyu sahiplerince dikkate alinan hiçbir ihtilâf konusu yoktur ki, üzerinde asla ihtilâf söz konusu olmayan hükmü açik iki uç taraf arasinda belirsiz ve mütereddit bir halde bulunmasin.

Fasil:

Bu mânâ yani hilaf üzerinde iyice tefekkür ve derinlesme suretiyle, ictihâd derecesine ulasilmaya aday olunur. Çünkü bu sayede kisi, ihtilâf mahallerine vâkif olur ve karsilastigi her olay hakkinda hak açiklik kazanmaya namzet hal alir. Bu yüzdendir ki îbn Mesûd hadisinde söyle gelmistir: Rasûlullah bana: "Ey Abdullah Ibn Mesûd!" dedi. Ben: "Buyur yâ Rasûlallahî" dedim. O: "insanlardan kimin daha âlim oldugunu biliyor musun?" dedi. Ben: "Allah ve Rasûlü daha iyi bilir" dedim. O söyle buyurdu: "Insanlarin en âlimi, insanlarin ihtilâf ettikleri bir konuda hakki en iyi görendir; amel konusunda eksigi olsa da, arkasi üstü kaçsa da."[214] Bu hadis, ulemâ arasindaki ihtilâf mahallerinin bilinmesinin önemini vurgulamaktadir.[215]Bu noktadan hareketledir ki âlimler, ilmi, ihtilâf bilgisinden ibaret saymislardir. Bu meyanda olmak üzere Katâde söyle demistir: "Kim ihtilâfi bilmiyorsa, onun burnu fikhin kokusunu bile al-mamistir."

Hisâm b. Ubeydullah er-Râzî de: "Kim kiraat ihtilâflarini bilmezse o kâri' degildir; kim de fukahâ arasindaki ihtilâflari[216] bilmezse, o da fakîh degildir" demistir.

Atâ ise: "Alimlerin ihtilâflari konusunda âlim olmayan bir kimsenin insanlara fetva vermeye yeltenmesi uygun degildir. Çünkü eger öyle olmazsa o zaman, daha saglam ve güvenilir olan seyi, elindekine istinaden reddetmis olabilir."[217]

Eyyûb es-Sahtiyânî ve Ibn Uyeyne'den söyle dedikleri rivayet edilmistir: "Fetva verme konusunda insanlarin en cüretkâr olanlari, ulemânin ihtilâfi konusunda en az bigiye sahip olanlardir."

Eyyûb su ilavede bulundu: "Insanlarin fetva vermekten en fazla geri duranlari da, ulemânin ihtilâfi konusunda en fazla bilgiye sahip olanlaridir."

Imam Mâlik'ten söyle dedigi nakledilmistir: "Fetva vermek, ancak insanlarin üzerinde ihtilâf ettikleri konulari bilen kimseler için caizdir." Kendisine: "Rey ehlinin ihtilâfini mi?" diye soruldu. O: "Hayir, Hz. Muhammed'in ashabinin ihtilâfini, Kur'ân'da ve Rasûlullah'in sünnetinde bulunan nâsîh ve mensûh ilmini..." diye cevap verdi.

Yahya b. Sellâm: "Ulemâ arasindaki ihtilâfi bilmeyen bir kimsenin fetva vermesi uygun degildir. Bütün görüsleri bilmeyen bir kimsenin: 'Bu bana daha sevimlidir' demesi caiz degildir" demistir.

Saîd b. Ebî Arûbe de: "Ihtilâfi dinleyip ögrenmemis kimseyi, âlim sayma" demistir.

Kabîsa b. Ukbe'den de: "Ulemânin ihtilâfini bilmeyen bir kimse (hataya düsmekten) kurtulusa eremez" dedigi nakledilmistir.Âlimlerin bu konudaki sözleri çoktur. Kisaca bunlar, ihtilâf alanlarinin sadece ezberlenmesinin

degil, ayni zamanda kavranmasinin da gerekliligini vurgulamaktadir. Bu seviyeye ulasmak da ancak geçen meselede verilen yaklasim ile mümkün olur; dolayisiyla hilaf ilmi her müctehid için zarurîdir. Çogu kez bu özelligin, degerlendirme (nazar) konusunda el-Mâzerî ve benzerleri gibi tahkik erbabi olan kimselerde mevcut oldugunu görürüz.[218] [219]

**BESINCI MESELE:**

Ictihâd, eger nasslardan istinbât isine bagli ise, o zaman mutlaka Arap dilinin (ictihâd düzeyinde) bilinmesi sart kosulacaktir. Eger nasslarla ilgisi bulunmuyor veya nasslar hakkinda ictihâd sahibi birinin verileri üzerinden yürünüyor ve maslahat ve mefsedet-lerle ilgili mânâlara taalluk ediyorsa, o zaman Arap dilini bilme sarti yoktur.[220] Bu durumda ictihâd için gerekli olan, seriattan gözetilen ser'î maksadlan hem genel olarak hem de özel[221] olarak bilme ilmidir.

Arap dili ilminin sart kosulmasi veya sart kosulmamasi hak-[i63j kindaki delil sudur[222]: Arap dili ilmi, lâfizlarin gereklerini, ser'î lâfizlardan nasil anlasilmasi gerekiyorsa o sekil üzere ortaya koyar. Gereklerini içeren Sâri' Teâlâ'nin lâfizlari Arapça'dir. Bu itibarla Arabî olmayanin Arap dilini anlamasi mümkün degildir; nitekim Arabî ile Berberi, Rûm, ya da Ibranî arasinda biri digerinin dilini ögreninceye kadar anlasma imkâni bulunmamaktadir. Mücerred mânâlara gelince, sagduyu sahibi insanlar, bunlarin anlasilmasi konusunda müsterektirler. Bu konuda belli bir dilin hususiyeti yoktur. Su halde hükümlerin konulusu sirasinda gözetilen ser'î maksatlari kavrayan ve bu konuda ilim mertebesine ulasan kimse, makâsid konusu ile ilgili alanlarda ictihâd mertebesine ulasmis olur. Bu mertebeyi yabanci bir dile yapilan tercüme yoluyla da elde edebilir ve tercüme yoluyla elde etmesi ile Arap dili vasitasiyla elde etmesi arasinda bir fark yoktur.[223] Bu yüzdendir ki, müctehidler Arap dili ile olmayan sözlü olaylar halanda ser'î hükümler koymaktadirlar ve pek çok olaylarda lâfizlar(da gözetilen mânâlara) itibar etmektedirler.[224]

Sonra, kiyâsî ictihâdda, lâfizlarin gereklerini bilmeye ihtiyaç bulunmamaktadir.[225]Ancak ictihâd makîsun aleyh ile -ki kiyasta asil olmaktadir- ilgili ise o zaman Arap dilini bilmeye gerek duyulur. Kaldi ki bu da bazen bir baskasindan hazir olarak alinabilir. Ya da aslin illeti nass ile belirlenmis veya isaret edilmis olabilir ve böylece onu hazir olarak bulabilir. Kiyasin bunun disinda kalan diger islemleri ise, aklî degerlendirmeye tabidir.[226]

Müctehid imamlarin tâbi arkadaslarina nisbet edilen ictihâd, iste bu türden[227] olmaktadir. Meselâ Mâlikî mezhebinde Ibnu'l Kasim ve Esheb; Hanefî mezhebinde Ebû Yûsuf ve Muhammed b. el-Hasen; Safiî mezhebinde el-Müzenî ve el-Buveytî gibi tâbi mücte-hidlerin durumu böyledir. Bunlar,

kendilerinden nakledildigi üzere tâbi olduklari imamlarinin usûlünü ve seriatin lâfizlarinin anlasilmasi konusunda belirledikleri esaslari hazir olarak aliyorlar[228] ve bunlar üzerine çesitli meselelerin tefrî'i yoluna gidiyorlar ve onlarin geregi dogrultusunda fetvalar veriyorlardi. Insanlar, onlarin fetva ve görüslerini-imamlarinin görüslerine muhalif olsun ya da uygun olsun-kabul ile karsilamislar ve onlarin geregi ile amel etmislerdir. Onlarin bu durumda olmasi sundan di: Onlar hükümlerin konulmasi konusundaki ser'î maksatlari kavramislardi. Eger öyle olmasalardi, o zaman ictihâd ve fetvaya yeltenmeleri kendilerine helâl olmazdi, keza ne kendi zamanlarindaki ne de daha sonraki dönemlerdeki âlimlerin onlarin bu halini onaylamalari helâl olmazdi ve özel olarak onlara karsi tepki göstermekten geri durmazlardi. Böyle birsey olmadigina göre, onlarin girismis olduklari ictihâd ve fetva isine ehil olduklari anlasilmis olur. Onlardan ve onlar gibi olup, ser'î maksatlarin kavranmasi konusunda onlarin seviyesine ulasan kimselerden sâdir olan ictihâd, hiç problemsiz sahih olmak- tadir. Bu izah, onlarin Arap dilinde ictihâd mertebesine ulasmis olmadiklari varsayimi üzerine mebnîdir. Ancak onlarin Arap dilinde ictihâd mertebesine ulasmis olduklari kabul edilecek olursa, o zaman onlarin ictihâdlarinin mutlak anlamda sahih olacaginda bir kusku bulunmayacaktir. [229]

Allah'u alem!

**ALTINCI MESELE:**

Bazen ictihâd tahkîku'l-menât ile ilgili olabilir. Bu durumda ictihâd için, Arap dilini bilmeye gerek olmadigi gibi, ser'î maksatlari (hikmet-i tesri' ilmini) bilmeye de gerek yoktur. Çünkü bu tür ictihâddan maksat, sadece mevzuyu oldugu hal üzere ögrenmektir. Bu tür ictihâdda muhtaç olunan sey, o mevzunun ancak kendisi vasitali ile bilinebilecegi ilimdir.[230] Bu durumda müctehidin meseleyi ele aldigi o yönü çok iyi bilmesi, konunun belirlenmesi için gerekli olan o ilimde mahir ve ictihâd derecesinde bulunmasi gerekir ki, böyhce ser'î hükmü olmasi gerektigi sey üzere koyabilsin. Meselâ, had slerin senetlerinin hallerini ve yollarini, sahihini, zayifini, metin itibariyla delil olarak kullanilabilecek olanini, olmayanini... bilen muhaddisi ele alalim: Bunun kendi sahasindaki olan içtihadina itibar edilir; o kisinin Arap dilinde ve hikmet-i tesri* (makâsid) il-mindd âlim olup olmamasina bakilmaz. Ayni sekilde kiraat sekillerinin/edasi konusunda kiraat imaminin, zanaatler ve bu alandaki kusurlarin ögrenilmesi konusunda zanaatkarin, dertler ve bedenî kusurlarin bilinmesi konusunda doktorun, ticarî mallarin fiyatlari /ve onlarda bulunabilecek kusurlarin bilinmesi konusunda çarsi denetçisinin, taksimin dogru yapilip yapilmadigi konusunda taksim uzmaninin, arazi takdiri konusunda ölçüm uzmaninin... vb. du-rumlarJ da ayni sekildedir; bunlarin kendi sahalari ile ilgili verdikleri

bilgilere dayanilir ve bütün bunlarda hükmün dayanagini tes-bit (tahlîkul-menât) için ne Arap dilini ne de hikmet-i tesrî (makâsid) ilmini bilmeye gerek vardir. Mamafih, onlarin müctehidde toplanmasi gildir.

Bunjm[231] delili daha önce de geçtigi üzere sudur: Eger bu sart gerekli olsaydi o zaman müctehidin çikmasi çok ender olurdu, hatta âdeten ibikânsiz olurdu.[232]Olsa bile bu bir harikuladelik sonucu olurdu. Nitekim Hz. Âdem'in durumu böyledir. Çünkü Allah Teâlâ ona esmayi (yani ne var ne yoksa hepsini) ögretmisti. Bu konuda söz yoktur.onun kemâline isaret olmakla birlikte ictihâd için sart de keza eger bu ictihâd türünde hikmet-i tesri' (makâsid) ilrtiini (ve Arap dilini) bilmek sart olsaydi, o zaman her ilim ve zanaattin, önce makâsid ilminin tahsilinden sonra ögrenilmesi lâzim gelirdi. Zira bu ilimlerin[233] varligindan ser'î makâsid ilminin de lâzin ge-lecegi farzedilmektedir. Bu ise bâtildir. Bâtil bir sonuca ulajst ran sey de aynen onun gibi bâtildir. Bu ilim ve zanaatlar vardn- ve (birakin hikmet-i tesri' ilmini) ne seriattan ne de Arap dilinden haberi olmayan kimselerin hatta seriati inkâr eden kâfirlerin bunlart elde ettikleri vakiadir.

Üçüncü bir yön daha var: Ulemâ bu konularda, fakih olnlayan (fakat sahasinin uzmani olan) kimseleri taklit edegelmislerdi. Onlar uzmanlik alanlari ile ilgili konularda, yetkili kimse/erf merci kabul etmisler ve ictihâdlarinda onlarin verilerine dayanmislardir. Bu, hükmün dayanaginin tesbiti (tahkîku'l-menât) kohusurida onlari taklit olmaktadir.

Kisaca, bu tür (yani tahkîku'l-menât seklindeki) ic/ihâdda gerekli olan sey, sadece üzerinde ictihâd edilen seyde gözetilen ser'î maksatlari bilmektir. Nitekim ilk iki kisimda (yani nasslâfdan ve mânâlardan hareketle yapilan ictihâdda) da ayni sekildedir. Dolayisiyla ser'î lâfizlardan istinbât suretiyle yapilacak olan ictihâdda, sadece o menât (hükme dayanak) hakkindaki maksatlaA hükmün taalluk ettigi yönden -baska bir yönden degil- bilmek g rekecektir ki, bu açiktir. [234]

**YEDINCI MESELE:**

Seriatta vuku bulan ictihâd iki kisimdir:

1) Ser'an muteber olan ictihâd. Bu, gerekli olan ilimleri kendilerinde bulunduran ve böylece içtihada ehil bulunan kimselerden sâdir olan kisimdir. Simdiye kadar sözü edilen kisim bu olmaktadir.

2) Ser'an muteber olmayan ictihâd. Bu, ictihadüçin gerekli olan vasiflari kendisinde bulundurmayan, dolayasiyla bu ise ehil olmayan kimselerden sâdir olan kisim olmaktadir. Çürirçû böyle bir kimsenin ictihâd diye ileri sürdügü sey aslinda, sehvet ye garazinin eseri olarak ortaya atilan indî bir görüstür, körükörüne atilan bir adimdir, heva ve heveslere uymadir. Bu tarzda ortajja çikan herhangi bir görüsün, muteber olmayacagi konusunda

en ufak bir kusku yoktur. Çünkü bu tür keyfî görüsler, Allah Teâlâmn indirdigi hakkin ziddi olmaktadir. Bu konuda Yüce Allah söyle buyurmustur "Allah'in indirdigi Kitap ile aralarinda hükmet, Allah'in sana indirdigi Kur'ân'in bir kismindan seni vazgeçirmeye çalisanlardan saftin, heva ve heveslerine uyma[235]"Ey Davudi Seni süphesiz yeryüzünde hükümran kildik, o halde insanlar arasinda adaletle 'hükmet, heva ve hevese uyma, yoksa seni Allah'in yolundan saptirir.[236]Bu konu üzerinde genel anlamda bir problem bulunmamaktadir. Ancak her bir kisimdan bir baska kisim daha dogabilir. Simdi bunlar üzerinde duralim.

Önce birinci kismi ele alalim: [237]

**SEKIZINCI MESELE:**

Ictihatta hata:

a) Ya bazi delillerin kapali olmasi ve bu yüzden ne kastedüdi-y t ginin anlasilamamasi yüzünden kaynaklanir.

b) Ya da delili hiç görmemekten kaynaklanir.[238]

Bu/kismin hükmü, eger cüz'î bir konu hakkinda ise, usûlcü-lerin sözlerinden bellidir.[239] Ancak eger hata bir küllî hakkinda ise[240], o zaman durum daha da kötü olacaktir. Bu gibi durumlar hakkinda âlimin zellesinden sakindirilmistir. Nitekim bazi hadislerde bu konuda dikkatler çekilmis ve ümmet bu gibi hatalar karsisinda uyarilmistir. Rasûlullah'tan söyle buyurdugu rivayet edilmistir: "Süphesiz ben, ümmetim hakkinda benden sonra üç seyden gerçekten endise etmekteyim." "Nedir onlar? Yâ Rasûlallah!" dediklerinde: "Onlar hakkinda âlimin sürçmesinden (zelle), zâlimin hükümranligindan ve arkasina düsülen arzu ve heveslerden endise ediyorum" buyurdu.[241]

Hz. Ömer'den söyle söyledigi nakledilmistir: "Üç sey vardir ki dini yikar: Âlimin sürçmesi, münâfikin Kur'ân ile tartismaya gir-mesi ve saptirici imamlar."

Ebûd'-Derdâ ise: "Sizin hakkinizda endise ettiklerimden biride âlimin sürçmesi veya münâfikin Kur'ân ile tartismaya girmesidir., Kur'ân haktir, Kur'ân'da yol isaretleri gibi isaretler vardir" demistir.

Muâz b. Cebel hutbesinde çogu kez söyle derdi: "Aman ha, hakîmin[242] sapitmasindan sakinin. Çünkü seytan, bazen hakîm\kimselerin dili ile konusur ve bâtil söz eder. Bazen de münafik hat söz söyler; dolayisiyla hakki kimden gelirse gelsin alin. Çünkü Iaakd4 (kendisini taniyacaginiz) bir nur vardir." Ona: "Hakimin sapAmasA da nasil olur?" diye sordular. O söyle cevap verdi: "O bir kelimedir ki, sizi ürpertir ve siz onu yadirgarsiniz ve bu nedir dersiniz. Onun sapitmasindan sakinin ve onun sapitmis olmasi sizi

ondan da yüz çevirtmesin, çünkü onun dönmesi ve hakka yönelmesi uzakl degildir."

Selmân el-Fârisî de söyle demistir: "Üç sey karsisinda acaba ne , yapacaksiniz; Alimin sürçmesi, münâfikin Kur'ân ile tartismaya girmesi ve boyunlarinizi uçuracak olan dünya. Âlimin sürçmesi konusu söyle: Eger o dogruyu bulsa da, (onu masum yerine koyup) falanin yaptigi gibi yapariz, onun durdugu yerde dururuz diyerek dininizde onu taklit etmeyin. Eger hata edecek olursa da ondan iliskinizi kesmeyin, yoksa ona karsi seytana yardimci olmus olursu nuz."[243]Hadis böyle.

Ibn Abbâs: "Âlimin sürçmesi yüzünden tâbilerin durumuna yazik!" dedi. Ona: "Bu nasil oluyor?" dediler. O: "Âlim reyi ile birsey söyler, sonra Rasûlullah'i (yani sünneti) kendisinden daha iyi bilen birisini bulur ve görüsünü terkeder; fakat,1 tabileri eski reyine uymaya devam ederler" diye izah etti.

Ibnu'l-Mübarek söyle anlatir: el-Mu'temir b. Süleyman bana söyle anlatti: Babam beni siir insâd ederken gördü ve bana: "Yavrucugum, siir insâd etme!" dedi. Ben ona: "Babacigim! el-Hasen insâd ederdi, Ibn Sîrîn insâd ederdi" dedim. Babam bana: "Bak yavrum! Eger sen el-Hasen'de bulunan özellikler içerisinden kötü olanini, Ibn Sîrîn'de bulunan özellikler içerisinden kötü olanini alirsan, bütün kötülük sende toplanmis olur" dedi.

Mücâhid, el-Hakem b. Uyeyne ve Imam Mâlik söyle demislerdir: "Mahlukât içerisinde hiçbir kimse yoktur ki, onun sözü kabul de red de edilebilir olmasin. Bundan sadece Hz. Peygamber müstesnadir."

Süleyman et-Teymî ise: "Eger her âlimin ruhsat görüsünü derleyecek olursan, o zaman kötülügün tamami sende toplanmis olur.

Ibn Abdilberr: "Bu bir icmâdir ve bu konuda bir görüs ayriligi oldugunu bilmiyorum" demistir.[244]

Bütün bunlar ve benzerleri, âlimin zellesinden sakinmanin ser'an istendigi konusunda delildir. Bu tür hatalarin sebebi çogu kez, ictihâd etmis oldugu konu hakkinda Sâri' Teâlâ'mn gözetmis oldugu ser'î maksattan gaflet ve o konuda bulunabilecek nasslarm arastirilmasinda gerekli olan çabanin yeterince ortaya konmamis olmasidir.[245] O her ne kadar bunu kasitsiz olarak yapmis da olsa, kendisi mazur hatta me'cûr da olsa, ancak görüsüne tâbi olma üzerine terettüp edecek tehlike büyük olacaktir.

Imam el-Gazzâlî: "Âlimin zellesi, aslinda küçük günah oldugu halde büyük bir hal alabilir" demis ve buna örnekler zikrettikten sonra söyle demistir: "Bunlar, pesinden baskalarinin gittigi günahlardir; âlim ölür, fakat serri bütün dünyaya yayilir ve o görüse tâbi olundukça bu böyle devam eder. Öldügü zaman günahlari da kendisiyle birlikte ölen kimseye ne mutlu! Ayni

sekilde bu hüküm fetvada sürçme hakkinda da evleviyetle geçerli olur ve süreklilik arze-der. Çünkü bazen âlime sünnetten bir kismi ya da ictihâd etmekte oldugu husûsî mesele ile ilgili gözetilen genel maksatlardan bir kismi kapali kalabilir ve onlara muttali olamaz. Buna ragmen, onun görüsü tâbi olunacak ser'î bir hüküm, ihtilafli meselelerde dikkate alinacak bir görüs durumuna gelebilir. Belki kendisi daha sonra dogruyu elde eder ve görüsünden dönebilir. Ancak ülkenin dört bir tarafina yayilmis olan o görüsün düzeltilmesi ve böylece hatanin telafisi imkâni yoktur. Iste bu noktadan hareketledir ki, âlimin sürçmesinin vehametini belirtmek üzere darb-i mesel olarak: "Zelletu'l-âlimi madrubun bihi't-tabl"[246] denmistir.

Fasil:

Bu nokta sabit olduguna göre, simdi bu esas üzerine bina edilecek konular üzerinde durmak gerekecektir. Bunlar:

1) Âlimin zellesi, herhangi bir yönden itimada sayan degildir ve onun taklit edilmek üzere alinmasi sahih olmaz. Çünkü o, seriata muhalefet halindedir ve bu yüzden de "zelle" yani sürçme diye isimlendirilmistir. Aksi takdirde muteber olur ve bu mertebeye konmaz, sahibinede zelle nisbetinde bulunmazdi. Öbür taraftan zelle sahibi hakkinda taksir gösterdigi söylenmez[247], bu yüzden hakarete maruz kalmaz ve degerini kaybetmez veya onun hakkinda seriata sirf muhalefet olsun için bunu yaptigi inancinda bulunulmaz. Çünkü bütün bunlar, onun dinde sahip oldugu makaminin gerekleriyle bagdasmayan seylerdir. Muâz b. Cebel ve digerlerinin sözlerinde bu mânâya[248] isaret eden hususlar geçmisti.

(Alimlerin zellelerinin muteber olmadigi konusu ile ilgili olarak) Ibnu'l-Mübârek'ten söyle anlattigi rivayet edilir: Kufe'de idik ve ihtilafli olan nebîz hakkinda benimle münazaraya girdiler. Ben onlara: "Gelin, sizden delil getirecek olan, Rasûlullah'm ashabindan diledigi kimseden ruhsat hükmünü benimsedigini ileri sürmek suretiyle delil getirsin. Eger o kisiden gelen ruhsat hükmüne mukabil olarak yine onlardan sahih olarak gelen daha siddetli bir hükmün oldugunu ortaya koyamazsak (iddianiz kabul)" dedim. Onlar sahâbî görüsleri ile delil getirmeye basladilar. Onlar bir sahâbîden ruhsat hükmü getirdi iseler, biz onlara daha siddetlisini getirdik ve böyle böyle ellerinde sadece Abdullah b. Mesûd kaldi. Ondan nebize ruhsat verildigi hakkinda getirdikleri delil ise, asla ondan sahih olan birsey ile degildi. Bunun üzerine nebizin helâlligi konusunda delil getirmeye çalisan kimseye dedim ki: "Ey ahmak! Farzet ki Ibn Mesûd surada oturuyor olsa ve: *O senin için helâldir' dese, Rasûhillah ve ashabindan naklettiklerimiz onun ya-sakligi hakkindadir. Bu durumda sana yarasan, ondan sakinman, veya saskinlik göstermen veyahut da korkuya kapilman olmalidir" Onlarin bir sözcüsü: "Ey Ebâ Abdirrahman! Yani en-Nehaî, es-Sa"bî -daha baska

bazi isimler de saydi- haram mi içiyorlardi? (demek istiyorsun" dedi; Ben: "Delil getirme sirasinda öyle insanlarin isimlerini zikretmeyi birakin. Nice insan vardir ki Islâm hakkinda söyle söyle menkibeleri bulunur; bununla birlikte bazi konularda sürçmüs de olabilir. Simdi çok yüksek yerleri var diye onlarin sürçmeleri ile kim istidlalde bulunabilir? Eger buna yanasmiyorsaniz peki, Atâ, Tâvûs, Câbir b. Zeyd, Saîd b. Cübeyr ve Ikrime hakkinda ne dersiniz? Söyleyin bakalim?" dedim. Onlar: "Hayirli kimselerdi" dediler. Bu kez ben: "Peki, bir dirhemi elden ele iki dirhem karsiliginda satma hakkinda ne dersiniz?" dedim. Onlar: "Haramdir" dediler. Bunun üzerine ben: "Bu saydigim insanlar, onu helâl gördüler ve haram yiyerek öylece öldüler. Öyle mi?" dedim. Cevap veremediler ve delilleri böylece iptal edilmis oldu. Onun anlattiklari böyle.

Dogru olan Ibnu'l-Mübârek'in söyledikleridir. Çünkü Allah. Teâlâ: "Eger birseyde çekisirseniz -Allah'a ve âkiret gününe inan-missaniz- onun halini Allah'a ve peygambere birakin. Bu, hayirli ve netice itibariyla en güzeldir"[249] buyurmaktadir. Eger müctehi-din görüsünün, Kur'ân ve sünnete muhalif oldugu açik ve iyice beli ise, onun muteber kabul edilmesi ve üzerine hüküm binasinda bulunmasi sahih degildir. Iste bu yüzden de, nass ve icmâa muhalefeti durumunda kadinin hükmü bozulmaktadir; halbuki kadinin hükmü zevahir üzerine kuruludur [250] ve zahirin hilafi da imkân dahilindedir. Ictihâdda hata etmesi durumunda ise -hatasi ortaya çiksa bile- hükmü bozulmamaktadir. Çünkü hâkimin tayininde gözetilen maslahat, verdigi hükmünün bozulmasi ile bagdasmaz.[251] Delillere muhalefet durumunda ise bozulur; çünkü bu durumda Allah'in indirdigiyle hükmetmis olmamaktadir.

Fasil:

2) Alimin zellesi ser'î mesâilde dikkate alinacak muhalif bir görüs olarak da kabul edilmez. Çünkü âlimin zellesi, aslinda ictihâddan sâdir olmamistir, o içtihada mahal olan mesâilden de degildir. Her ne kadar zellenin sahibinden ictihâd vücuda gelmisse de, mahalline isabet etme-mistir. Dolayisiyla zellenin seriata olan nisbeti, müctehid olmayan kimselerin görüslerinin nisbeti gibidir. Hilaf konusunda dikkate alman görüsler, sadece seriatta -güçlü olsun zayif olsun- muteber olan delillerden dogan görüslerdir. Ancak mücerred delilin gizli kalmasindan ve tesadüf olunmamasindan kaynaklanan görüsler ise ihtilâf alanlarinda dikkate alinmazlar. Dolayisiyla böylesi görüslerin hilaf konusunda dikkate alinmayacagi söylenmistir. Nitekim selefi sâlih ribe'1-fadl, müt'a, kadinlara arkalarm-dan yanasilmasi[252] vb. gibi meselelerde ileri sürülen muhalefetlere itibar etmemislerdir.

Soru: Görüsler içerisinden böyle olanlarla, olmayanlar nasil birbirinden

ayrilacaktir?

Cevap: Bu, müctehidlerin yapacagi bir istir. Onlar görüsler içerisinden hangisinin Kur'ân ve sünnete uygun oldugunu, hangisinin uygun olmadigini bilirler. Digerleri ise, bu konuda bir ayirim yapamazlar.

Bunu su da destekler: Seri delillere muhalefetin de dereceleri vardir: Görüslerden bir kismi vardir ki, küllî bir konuda mütevatir bir nassa veya kat'î bir icmâa muhalif bulunur. Bir kismi da vardir ki, zannî bir delile muhalif bulunur. Zannî deliller de derece itibariyla farkli farklidir; vâhid haberler, cüzî kiyaslar gibi. Kat'îye muhalif olanin atilacagi konusunda en ufak bir problem yoktur. Ancak ulemâ, bunlara da bazen -dikkatte alip, Önem verdiklerinden degilde- görüsü belirlemek ve içerigine dikkat çekmek için atifta bulunurlar. Zannîye muhalif olana gelince, bu konu içtihada mahaldir. Çünkü zannî olan delil ile, o görüsün sahibinin dayandigi kiyas ya da baska bir delil arasinda denge bulunabilir; bunlardan biri digeri-ni tartmayabilir.[253]

Soru: Müctehid olmayan diger fakihler için bu konuda dayani-labilecek herhangi bir kistas yok mudur?

Cevap: Kesin degil de yaklasik sonuç almayi saglayabilecek bir kistas vardir ve o da sudur: Görüsler içerisinde bir delile dayanmayan ve hata ya da zelle sayilanlar, seriatta gerçekten çok azdir. Çogu kez bu tür görüslerin sahipleri tek baslarina kalmaktadirlar ve bir baska müctehid tarafindan desteklenmis olmalari çok enderdir. Bu durumda, bir görüs sahibi eger ümmetin tümünden ayri tek basina kaliyorsa, inanmalisin ki hak, müctehidlerden mukallidlerden degil- olusan büyük topluluk (sevâd-i a'zam) ile beraberdir.

Fasil:

Ibn Seyyid, bu yeri ihtilâf sebeplerinden biri saymistir. O rivayet cihetini sayarken sekiz tane illet bulunabilecegini belirtmistir. Bunlar: Isnâd bozuklugu, hadisin mânâ üzerine rivayeti, tashîf ile meshur olan bir kitaptan nakil, i'râb yönünü bilmeme, tashîf[254], hadisin bir kismini ya da sebebini düsürme[255], hadisin bir kismin isitmis olup, bir kismini kaçirmis olma. Bunlar, eger ihtilafli konularda gerçekten illet olduklari sahih olacak olursa sonuç itibariyla zikredilen mânâya çikar.[256] Çünkü[257] onlarin hilaf mahallinde mevcut olup olmadiklari konusunda ictihâd yüzünden hilaf meydana gelebilir. Durum bu sekil üzere olunca da, birinci seklin aksine bu durumdaki hilaf muteber sayilir.

Ikinci kisma gelince: [258]

**DOKUZUNCU MESELE:**

(Ictihâdda hatanin meydana gelmesinin diger bir sebebi, ehil olmayan kimselerin bu ise yeltenmeleriydi.) Bu, kisinin arkadasinda ya da bizzat kendisinde içtihada ehil oldugu ve ileri sürecegi görüsünün muteber sayilacagi inancinin olusmasi sebebiyle olur. Böyle birinin Kur'ân ve sünnete muhalefeti bazen cüzî bir meselede olur ve bunun zarari hafiftir. Bazen de seriatin küllî esaslarindan ve genel kurallarindan birinde olabilir. Bunlar hem itikat hem de amel konusunda olabilir. Bunun sonucunda onun bazi cüziyyâti, küllî esaslari yikacak sekilde kullandigini görürürüz.[259] Bu haliyle o, mânâlarina vukufiyeti olmaksizin, onlara ihtiyaci olan biri gibi basvurmaksizin, onlarin anlasilmasi konusunda kendinden öncekilerden nakledilen rivayetlere kulak asmaksizin, durumu hakkinda "Eger birseyde çekisirseniz -Allah'a ve âhiret gününe inanmissa-niz- onun halini Allah'a ve peygambere birakin. Bu, hayirli ve netice itibariyla en güzeldir"[260]buyrugunun geregi olarak Allah ve Rasûlüne müracaatta bulunmaksin bir hükme varir. Onu böyle bir davranisa sevkeden sey, açik delillerle yol almayi terke, hak ve na-safet duygularini atmaya iten, arastirmacinin ilminin yetismedigi yerde kendi aczini itirafa yaklasmayan nefislerde gizli olan heva ve heveslere uyma tutkusudur. Bu davranisa yardimci olan hususlardan biri de, hikmet-i tesrî' (makâsid) ilminin bilinmemesi ve ilim tahsilinin semeresini vaktinden evvel derleyebilmek için acele etme ve bunun sonucunda kendisinin ictihâd derecesine ulastigi kuruntusuna sahip olmadir. Çünkü[261]aldi basinda bir kimsenin, tehlikeli oldugunu bile bile kendisini tehlike içerisine atmasi az görünür birsey dir.

Bu kismin esasi, "Sana Kitab'i indiren O'dur. Onda Kitab'in temeli olan muhkem âyetler vardir; digerleri de mütesâbihtir. Kalb-lerinde egrilik olan kimseler, fitne çikarmak, kendilerine göre yorumlamak için onlarin mütesâbih olanlarina uyarlar..."[262] âyeti kerîmesinde zikredilmis olmaktadir. Sahîh'te rivayet edildigine göre Rasûlullah bu âyeti okumus ve söyle buyurmustur: "Ondan mütesâbih olanlarina uyan kimseleri gördügünüzde, bilin ki onlar Allah'in kendisinden söz ettigi kimselerdir. Dolayisiyla onlardan sakinin."[263] Kur'ân'da mütesâbihlik, ulemânin belirttigi sadece ne tesbihi animsatan Allah Teâlâ ile ilgili durumlardan, ne mücmel ibarelerden, ne nâsih ve mensûhla ilgili konulardan, ne de daha baska zikrettikleri seylerden ibaret olmayip daha genel bir anlam içermektedir.[264] Aksine ondan maksat, âyetin geregi altina giren herseydir. Zira mütesâbihâtin söyle ya da böyle sinirlandirilmasina dair bir delil yoktur. Onlar bu konu ile ilgili olarak âdetleri üzere sirf örnek vermis olmak için, ser'î nasslarin altina giren örneklerden bazilarini zikretmis olmaktadirlar; yoksa bununla bir sinirlamaya gitmis olmamaktadirlar. Çünkü seriatin büyük çogunlugu hakkinda bidüziyelik gösteren, sabit ve açik bir esas bulunmaktadir. Eger bazi yerlerde ilk bakista bu esasa ters

düsen durumlarin bulundugu görülür ise, iste bunlar da tâbi olunmaktan kaçinilmasi istenilen mütesâbihâttan olmaktadir.[265] Bu gibi yerlerde genel esasin birakilarak, ona uymayan cüzîlere uyulmasi, seriatta sabit, bidüziye ve yerlesik temel esaslarla, onlar arasinda tearuzun bulundugu sonucuna götürür. Bu gibi durumlarda temel esaslara dayanilir, nadirâttan olan seylerin durumu bir tarafa birakilir ve çözümü ilgili mütehassislarina birakilirsa[266], ya da tâbi oldugu baska esaslara irca edilirse, o zaman mükellef müctehid üzerine herhangi bir zarar terettüp etmeyecek ve onun hakkinda bir tearuz da olmayacaktir. Buna âyetin, "Onda Kitab'in temeli olan muhkem âyetler vardir..." ifadesi delâlet etmektedir. Buna göre muhkem -ki bunlar mânâsi açik olup herhangi bir problem içermeyen, karistirmaya meydan vermeyen kisim olmaktadir- kitabin anasi yani temeli ve basvurulacak asil kilinmis sonra "...digerleri de mütesâbihtir" buyurulmus, bununla onlarin temel olmadiklari, çogunluk da olmadiklari bildirilmistir. Su halde onlar az olmaktadir.Arkasindan onlardan mütesâbih olanlara uymanin, haktan sapan, dogru yoldan çikan kimselerin özelliklerinden oldugu, ilimde yüksek payeye erismis kimselerin ise, öyle olmadiklari bildirilmistir. Onlarin bu ayricaligi ve Övgüye deger halleri, sadece Kitab'in anasi olan muhkemlere uymus olmalari ve mütesâbihe uymayi terketme-leri sebebiyledir.

Kitabin anasi, hem itikadi esaslari hem de amelî esaslari içine alir.[267] Zira ne Kitap ne de sünnet böyle bir tahsise gitmemistir. Aksine Ebû Hureyre'den su rivayet sabit olmustur: Rasûlullah söyle buyurmustur: "Yahudiler yetmis bir veya iki firkaya bölünmüslerdir. Hristiyanlar da yetmis bir veya iki firkaya bölünmüslerdir. Ümmetim ise yetmis üç firkaya bölünecektir"[268] Tirmizî'nin Ebû Hureyre'den baskasina dayanan garîb bir isnâd ile yaptigi rivayette bunun tefsiri[269]bulunmaktadir. Bu hadiste Rasûlullah söyle buyurmustur: "Süphesiz Yahudiler, yetmis bir veya iki millete bölünmüslerdir. Ümmetim ise yetmis üç millete bölünecektir. Hepsi de atestedir; bir millet müstesna" "Onlar kim? Yâ Rasûlallah!" dediklerinde: "Benim ve ashabimin üzerinde oldugudur" buyurmustur. Rasûlullah'in ve ashabinin üzerinde oldugu sey, itikâdî ve amelî esaslardir ve bu açiktir; bunlardan sadece bir kismi degildir. Ebû Dâvûd'da: "Süphesiz bu millet, yetmis üçe ayrilacaktir; yetmis ikisi atestedir, biri de -ki o cemâattir- cennettedir"[270] rivayeti vardir. Bu da bir önceki rivayetin mânâsindadir.[271] Bu mânâyi tefsir eden bir rivayet de bulunmaktadir ki onu Ibn Abdilberr, begenmedigi bir senet ile[272] -her ne kadar baska rivayet yollari yöneltilen tenkidi biraz hafifletmis olsa da- rivayet etmistir. Buna göre hadis söyledir: "Ümmetim yetmis küsur firkaya ayrilacaktir. Onlarin fitne bakimindan en büyügü, isleri kendi re'yleri ile kiyas edenler ve böylece harami helâl, helâli da haram kilanlardir."[273] Bu, amelî esaslarin,

"Benim ve ashabimin üzerinde oldugudur" sözü altina girdigi konusunda nassdir ve durumu açiktir. Çünkü ser'î amelî esaslardan birine muhalefet eden kimse, ser'î kaideleri yikmak konusunda itikâdî esaslardan birine muhalefet edenden daha az kusurlu olmayacaktir.

Fasil:

(Seriatin sapik firkalari belirlemesi tafsîlî degil, icmalidir.)

Seriatta, hadisin kapsami altina girdigi zannedilen bazi firkalara delâlet eden unsurlar bulmaktayiz. Kur'ân'da, bazi özelliklere isaret eden seyler vardir ki, bunlardan hareketle o özelliklerle nitelenen kimselerin bid'at yoluna girdigi ve seriatin gereginden çikmis oldugu anlasilir. Keza sahih hadislerde de bu durum bulunmaktadir. Kim onlari arastiracak olursa, ehl-i bid'at ile ilgili bir hayli hadis bulabilir ve muhtemelen bazilarinda bid'at sahiplerini belirleyici özellikler de açik olarak belirtilmektedir. Nitekim Rasû-lullah Haricîler hakkinda söyle buyurmustur: "Süphesiz bunun soyundan bir kavim gelecek; onlar Kur'ân okuyacaklar fakat hançerelerini geçmeyecek; müslümanlari öldürecekler, putperestleri terkedecekler, Islâm'dan, okun av hayvanini delip geçtigi gibi çikacaklar." Bir baska rivayette: (Hz. Ömer'e, ZüT-Huvaysira'yi[274] kastederek): "Birak onu; çünkü onun adamlari vardir, sizden biriniz onlarin namazi yaninda kendi namazini, oruçlari yaninda kendi orucunu küçük görür. Kur'ân okurlar, köprücük kemiklerini Öteye geçmez, onlar Islâm'dan, okun av hayvanini delip geçtigi gibi çikacaklar." ... Hadisin sonunda söyle buyurmustur: "Onlarin alâmeti, kara bir adamdir, pazularindan biri kadin gögsü gibi veya et parçasi gibi saga sola oynar.[275]

Böylece Rasûlullah onlarm vasiflarim tarif etmis ve önderlerinde bulunan bir alâmeti de zikretmis, seriata karsi olan görüsleri arasinda iki temel yaklasimlarini açiklamistir:

a) Düsünmeden, arastirmaya gerek duymadan, gözettigi maksatlari dikkate almadan, Kur'ân'ui zevahirine uymalari, ilk bakista anladiklari mânâ ile kesinkes hükme varmalari. Hadiste geçen: "Onlar Kur'ân okuyacaklar fakat hançerele-rini geçmeyecek..." ifadesi ile isaret edilmek istenen mânâ budur. Açiktir ki bu görüs, mahza hakka tâbi olmaktan saptiracak, sirat-i müstakim üzere yürüme yolunda engel teskil edecektir. Iste bu noktadan hareketledir ki bazi âlimler, Davûd ez-Zâhirî'nin mezhebini yermisler ve onun hicrî ikinci yüzyildan sonra çikmis bir bid'at oldugunu söylemislerdir.[276] Dikkat edilecek olursa görülecektir ki, nasslari mücerred zahiri üzere alanlar, sûre ve âyetlerin birbiriyle tenakuz teskil ettiklerini sanmislardir.[277] Bunun sonucunda da ellerinde bulunan deliller mutlak surette ve genel olarak tearuz halinde bulunur olmustur. el-Kutbî'nin kitabi Müskilul-Kur*ân ile Müskil'I-hadîs'in bas tarafinda zik-rettikleri hususlar üzerinde düsünülecek olursa, bu sonucun kaçinilmaz

oldugu anlasilacaktir. Çünkü onun orada zikrettikleri, nasslarin mücerred zevahiri hakkinda ilk bakista akla gelen mânâyi alanlar hakkinda olmaktadir.

b) Müslümanlari öldürmek, putperestlere dokunmamak. Halbuki serîat, genel kurallar ve tafsîlî deliller itibariyla bunun ziddina delâlet etmektedir. Çünkü Kur'ân ve sünnet sadece müslümanlarin dünya ve âhirette kurtulmus olduklarina, putperestlerin de helak olacaklarina hükmetmek için gelmistir. Böylece müslümanlarin masum, putperestlerin de kanlarinin heder oldugunu mutlak ve genel bir surette ortaya koymustur. Seriat hakkindaki degerlendirme, bu kasda zid bir sonuca götürüyorsa eger, o zaman degerlendirme sahibi, seriatin kaidelerini yikma ve onun yolundan sapma durumunda demektir. Tahkim (hakem kilma) ve diger meseleler hakkinda Hz. Ali ve Ibn Abbâs ile yaptiklari konusmalar üzerinde düsünüldügü zaman, onlarin hak ve adâ-letten çikmis olduklari, dogrudan saptiklari, kaideleri yiktiklari görülecektir. Ömer b. Abdulaziz ve digerleri ile yaptiklari münazaralarda da durum aymdir.

Bu iki husus, mütesâbihâta uymalari sonucu ser'î küllî kaidelere muhalefetlerinden olmak üzere hadiste zikredilmis olmaktadir.

Alimler, bu türden olan onlarin daha baska görüsleri oldugunu da zikretmislerdir: Meselâ su görüsleri bunlardandir:

Onlara göre sahabe ve diger nesillerin büyük çogunlugu kâfirdir. Müslümanlari öldürmeleri bu görüslerinin bir sonucu olmaktadir.

Bir fiili isleyen kimse, eger yaptigi seyin helâl ya da haram oldugunu bilmiyorsa o mü'min degildir.

"Ey Muhammedi De ki: Bana vahyolunanda murdar, akitilmis kan, domuz eti -ki pistir-- ve günah islenerek Allah'tan baskasi adina kesilen hayvandan baskasini yemenin haram olduguna dair bir emir bulamiyorum[278] âyetinde ismi geçen seylerden baska haram yoktur ve onlarin disinda kalan hersey helâldir.

Imam (devlet baskani) kâfir oldugu zaman, tebasi da tümüyle -hazir olani olmayani- kâfir olur.

Söz ya da fiilde takiyye, mutlak ve genel olarak caiz degildir.

Zina eden bir kayit olmaksizin recmedilmez.

Erkeklere iftirada (kazif) bulunan kimseye had gerekmez. Sadece kadinlara iftira eden kimse kazif haddine maruz kalir.

Cahil, fer'î hükümleri bilmeme konusunda bir kayit olmaksizin mazurdur.[279]

Allah, acemden bir peygamber gönderecek, ona bir defada toptan

indirecegi bir kitap verecek ve o Muhammed'in seriatini terkedecek.

Mükellef bazen, Allah'in rizasini kastetmeksizin bir taat fiili islemek suretiyle de itaatkâr olur.

Yûsuf sûresi Kur'ân'dan degildir.

Buna benzer daha baska görüsleri de vardir ki, bunlarin tümü, ser'î aslî (itikadi) ve amelî küllî esaslara muhalefet olmaktadir.

Ancak çogu kez yapilan, sakinilmasi için bu firkalarin özelliklerine isaret edilmesi ve kimliklerinin belirlenmesi isinin ise geriye atilmasidir; nitekim seriattan anladigimiz budur. Muhtemelen kimliklerinin belirlenmemesi, benimsenmesi uygun olan daha evlâ bir yoldur; böylece ümmetin üzerinde bir Örtü olacak, kimin ne oldugu açikça belli olmayacaktir. Nitekim günahlar örtülmekte ve galip ve genel olan hüküm dogrultusunda dünyada iken kisiler isledikleri günahlar yüzünden rezil rüsvay edilmemektedirler. Bize, açikça muhalefet etmedikleri sürece günahkârlarin teshir edilmemesi ve hallerinin örtülmesi emredilmistir. Bizim serîatimizdaki durum Is-railogullan hakkinda .zikredilen gibi degildir. Onlardan biri bir günah isledigi zaman, sabahleyin kapisinin üzerine isledigi günah yazilmis olur ve böylece teshir edilirlerdi. Kurbanlari hakkinda da durum böyle idi. Çünkü onlar kurbanlarini takdim ettikleri zaman bir ates gelir ve onlardan makbul olanlarini yer, makbul olmayanlarina ise dokunmazdi. Bunda ise günahkâr olanlarin rezil ve rüsvay-liklari vardir. (Günahlarin örtülmesi, adem-i teshir gibi) yukarida sözü edilen seylerden bir çogu bu ümmete has özelliklerden olmustur. Hatta bazilari söyle demislerdir: Bu ümmetin digerlerinden sonraya birakilmasinin hikmetlerinden biri de, günahlarini diger ümmetlerden gizli tutmaktir. Böylece bu ümmetin onlarin günahlarina muttali olduklari gibi, digerlerinin de bu ümmetin günahlarina vâkif olmalari istenmemistir.

Örtmenin de bir hikmeti vardir: O da sudur: Eger günah sahibi -ümmetten olmasina ragmen- açiklanacak olsaydi, o zaman bu, ayrilik ve yalniz yasamaya, ademi ülfete sebep olurdu. Oysa ki Allah ve Rasûlü bunlari emretmistir. Bu meyanda olmak üzere Allah Teâlâ söyle buyurmustur: "Toptan Allah'in ipine sarilin ve dagilmayin[280] "Allah'tan sakinin ve aranizi düzeltin[281]"Dinlerinde ayriliga düsüp firka firka olan, her firkanin da kendisinde bulunanla sevindigi müsriklerden olmayin.[282] Hadiste de söyle buyurulmustur: "Birbirinize hased etmeyin, birbirinize sirt çevirmeyin, birbirinize bugz etmeyin, ey Allah'in kullari, kardesler olun.[283] Hz. Peygamber , aralarin düzeltilmesini emretmis ve aralarin bozuk olmasinin tras edici[284] oldugunu ve bunun dini ustura gibi kaziyacagini bildirmistir. Seriat bu mânâda olan nasslarla doludur ve bu konuda muhaddislerin ael-Birru ve's-silâ" ismini verdikleri bölümde zikrettikleri hadisler yeterlidir.

Allah Teâlâ'nm: "Firka firka olup dinlerini parçalayanlarla senin hiçbir ilisigin olamaz'[285] buyrugu hakkinda su rivayet gelmistir: Hz. Âise ve Ebû Hureyre anlatirlar. Hadis Hz. Aise'nin ifadesiyle verilmektedir: Rasûlullah bana: "Ey Âise! 'Firka firka olup dinlerini parçalayanlar' kimler?" dedi. Ben: "Allah ve Rasûlü daha iyi bilir" dedim. O: "Onlar, bu ümmetten heva ve heves sahipleri, bid'at sahipleri, dalâlet sahipleridir. Ey Âise! Her günahin bir tevbesi vardir. Heva ve heveslerininin pesinden gidenler ve bid'at sahibi olanlar müstesna. Onlar için tevbe imkâni yoktur. Ben onlardan uzagim, onlar da benden uzaktirlar"[286] buyurdu.

Bid'at ehlinin tayin üzere belirlenmesi âdeten kin, düsmanlik, ayrilik ve ülfetin kesilmesi gibi sonuçlar dogurunuca, bu sekilde belirlemenin yasak olmasi lâzim gelirdi. Ancak bid'at Hâricîlerinki gibi gerçekten çok fahis bir durumda olursa, o zaman onlarin içyüzünün ortaya konmasinda ve müntesiplerinin tayin üzere belirlenmelerinin caizliginde bir problem bulunmayacaktir. Nitekim Rasûlullah Haricîleri teshir etmis ve onlari alâmetleri ile zikretmistir. Böylece ümmetin onlari tanimalari ve gerekli Önlemleri almalari amaçlanmistir. Müctehidin nazarinda çirkinlikte onlara müsavi olan ya da onlara yakin bir özellik arzeden diger bid'at sekilleri de onlara katilir. Bunun disinda kalanlar hakkinda ise tayin üzere belirleme yönüne gitmeyerek sükût etmek daha uygundur.[287]

Ebû Dâvûd, Ömer b. Ebî Kurre'den söyle rivayet eder[288]: Hu-zeyfe, Medâin'de idi. Hz. Peygamber'ingazap halinde iken, ashabindan bazi insanlar için söylemis oldugu seyleri zikrederdi. Huzeyfe'den bunu isitenlerden bir grup insan ondan ayrildilar ve Selmân'a gelerek ona Huzeyfe'nin söylediklerini anlattilar. Selmân: "Huzeyfe kendi söyledigini kendi daha iyi bilir" dedi. Onlar Huzeyfe'ye tekrar döndüler ve ona: "Sözünü Selmân'a anlattik; o ne seni tasdik etti, ne de yalanladi" dediler. Bunun üzerine Huzeyfe, Selmân'a geldi, o bir bostanda idi. Ona: "Ey Selmân! Benim Rasû-lul-lah'tan isittigim seyi tasdik etmene engel olan sey nedir?" diye sordu. O: "Süphesiz Rasûlullah kizar ve ashabindan bazi insanlar için birseyler söyler, hosnut olur ve hosnutluk hali içerisinde ashabindan bazi kimseler hakkinda birseyler söyler. Sen bu yaptigindan vazgeçmez misin? Bak bunun sonunda sen, insanlara bazi insanlarin sevgisini, bazi insanlarin da bugzunu miras birakacaksin, ihtilâf ve ayriliklara neden olacaksin. Iyi biliyorum ki Rasûlullah bir defasinda hutbe irad etti ve; 'Öfke halinde iken, ümmetimden her kime hakaret etmis veya lanette bulunmus-sam, süphesiz ki ben de Ademoglundanim; onlarin kizdigi gibi ben de kizarim. Beni Allah, âlemlere ancak rahmet olmam için gönder-di. Ve ben onu kiyamet gününde sizin için dua (sefaat) olarak kullanacagim ' buyurdu. Vallahi, ya sen bu tutumundan vazgeçersin, ya da ben durumu Ömer'e yazarim."[289]

Bu, Selmân'm ortaya koydugu güzel bir degerlendirme olmaktadir ve meselemiz hakkinda da aynen geçerlidir.

Itiraz: Bid'atler, kaçinilmasi emredilen, sahiplerinden uzak durulmasi istenen birseydir ve onlara karsi sakindirilmis, haklarinda agir ifadeler kullanilmistir, üzerinde olduklari yolun çirkin bir-sey oldugu belirtilmistir. Bu durumda nasil olur da onlarin zikredilmesi ve durumlarina dikkat çekilmesi caiz olmaz?

Cevap: Rasûlullah, onlara genel olarak temas etmis ve dikkat çekmistir; ancak Haricîler gibi onlardan az bir kismi hakkinda tafsilata da girmistir. Bid'atler hakkinda detaya girmeden, icmâlî olarak dikkat çekmis ve ümmetin yetmis üç kadar firkaya bölünecegini belirtmis ve onlarin umûmî ve husûsî bazi özelliklerine isarette bulunmus, bununla birlikte çogu kez tayin üzere onlari belirleme yoluna gitmemistir. Bunu da onlara telafi kapisinin kapanmamasi[290]için yapmistir. Onlar hakkinda karistirilmayacak kesin bir alâmet de zikretmemistir.[291] Bu durumda ümmet olarak bizim de ayni davranisi göstermemiz daha uygun olacaktir.

Mütekaddim ulemânin bu kabilden zikretmis olduklari seyler, o bid'atlerin asiri derecede çirkin olmalari ve onlarin ismen belirtilmeleri caiz olari Haricîler ve benzeri firkalara mülhak bulunmalari hasebiyledir. Kaldi ki tayîin üzere belirleme, içtihada göre olunca, onun tamamen ya da kismen vakiada murad olan olmasi mümkündür. Kim ictihâd mertebeSiine ulasirsa ictihâd eder, bu konuda asil olan daha önce süzünü ettigimiz örtme hükmüdür. Bir durum ortaya çikinca onun bir hükmü olur. Geriye bu ortaya çikanin hadisin altina giren seyler cümlesinden olup olmadigi[292] konusuna bakmak kalir. Bu da bir ictihâd mahallidir.

Sonra ihdas edi'üen bid'atler farklidir ve sapiklik bakimindan hepsi de ayni mertebede degildir. Görülmez mi ki Haricîlerin bid'ati ile Imam Mâlik'in hakkinda sapikliktir dedigi namaz için çagri yenilemesi olan.[293]bid'ati arasinda daglar kadar fark vardir.

Mütekaddim âlim ler bid'ati iki kisma ayirmislardir:

a) Mekruh olan b id'atler.

b) Haram olan b id'atler. Eger tümü onlara göre ayni mertebede olsaydi, o zaman böyle bir ayirima gitmezler ve hepsini tek bir kisim sayarlardi. Durum böyle olunca, ümmetin yetmis iki firka; fa ayrilmasina sebep olacak bid'atler, çirkinlik bakimindan hep ayni mertebede degil, farkli farkli düzey-dedirler. Bu yüzden de onlar, sayica gerçekten pek çok olarak ortaya yikmistir. Hadiste olan ise sinirlidir. Dolayisiyla bazlarinin Jhadiise dahil olmamasi mümkündür veya bir kismi bir bid'atterA bir cüz olur ki, onun üzerindeki ondan daha büyüktür veya dahil olmaz çünkü o, ulemâya göre

mekruh olan bid'at kismindandir.[294] Bu durumda onlarin hususiyetleri hakkinda kesin bir hükme varmak konusunda degerlendirme ve karistirma söz konusu olur. Bu sebeple kesin bir delil olmadan böyle bir hükme yeltenmek mümkün olmaz. Bu da neredeyse imkânsiz gibidir. Iste bu yönlerden dolayi evlâ olan tayin üzere belirleme yoluna gitmemek olacaktir.

Itiraz: Ulemâ, bunun aksini söylemektedirler. Vacip olan, bid'atlerinden dönmemeleri halinde onlara karsi siddet göstermek, onlari engellemek, Öldürmek ve hatta savas açmaktir. Aksi takdirde bu, dinin fesadi sonucuna götürür.

Cevap: Sizin dediginiz bu seyler, onlar hakkindaki hükümdür. Nitekim durum büyük ya da küçük olsun herhangi bir masiyetîe ortaya çikan ya da ona çaginda bulunan kimse hakkinda da aynidir ve böyle bir kimse te'dip edilir, engellenir eger vacip bir fiilden kaçiniyor veya haram bir fiili isliyorsa öldürülür; meselâ farzligini kabul etse bile namazi terkedenin öldürülmesine hükmedilmesi böyledir. Burada bizim sözünü ettigimiz, bid'atm, sahiplerinin cehennemlik olduklarini ifade eden hadisin altina giren bid'at türünden oldugunun tayin üzere belirlenmesi hakkindadir. Hükümlerin yönelmesi baska birsey, hadisin altina girmesi için tayin üzere belirlenmesi daha baska birseydir.[295]

Fasil:

Bu firkalar hakkinda hem icmâlî olarak hem de ayrintili olarak gelen özellikler ve alâmetler bulunmaktadir.

Icmâlî olan özellik ve alâmetler üç tanedir:

Birinci özellik / Ayrilma: Buna, su âyet-i kerimeler isaret etmektedir: "Firka firka olup dinlerini parçalayanlarla senin hiçbir ilisigin olamaz[296] "Kendilerine belgeler geldikten sonra dagilan ve ayriliga düsenler gibi olmayin"[297] Bunlara benzer daha baska deliller de vardir.

Tefsir âlimlerinden biri söyle demistir: "Onlar, heva ve heveslerine tâbi olduklari için firkalara ayrildilar; dinden ayrildiklari için arzu ve hevesleri farkli farkli oldu ve bunun sonucunda da ayriliga düstüler. "Firka firka olup dinlerini parçalayanlar.[298] âyetinin mânâsi budur. Sonra Allah Teâlâ, âyetin devaminda peygamberini onlardan uzak kilmis ve onun onlarla hiçbir ilisigi olamayacagini ifade etmistir. Onlar bid'at sahipleri ve ne Allah'in ne de Rasûlünün izin vermedigi seyler hakkinda konusanlardir." Devamla söyle demistir: "Rasûlullah'ashabinin, kendisinden sonra dinin hükümleri hakkinda ihtilâf etmis olduklarini görmekteyiz. Bununla birlikte onlar dagilmamislar, ayriliga düserek firkalara bölünmemislerdir. Çünkü onlar dinden ayrilmamislar, sadece nass olarak bulamadiklari zaman kendileri için izin verilen re'y içtihadi ile Kitap ve sünnetten istinbâtta bulunma

konularinda ihtilâfa düsmüslerdir. Bu gibi konularda farkli görüslere sahip ol-malarina ragmen övgüye mazhar olmuslardir. Çünkü onlar emro-lunduklari konularda ictihâd etmislerdir. Bu ihtilâflara sunlari örnek verebiliriz: Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Zeyd arasindaki anne[299] ile birlikte dedenin mirastaki durumu hakkindaki görüs ayriligi, ümmüveledler hakkindaki Hz. Ömer ve Hz. Ali arasindaki görüs ayriligi[300] yine mirasta "Haceriyye"[301]meselesi olarak bilinen konudaki ihtilâflari, nikâhtan önce talâk[302], alis-veris ve buna benzer daha baska konulardaki ihtilâflari gibi. Aralarindaki görüs ayriliklarina ragmen onlar birbirlerine karsi saygi ve sevgi besler, hayirhahlik gösterirlerdi, aralarindaki Islâm kardesligi ayakta idi. Ne zaman ki, Rasûlullah'm sakindirdigi helake düsürücü heva ve hevesler ortaya çikti, düsmanliklar basgösterdi, müslü-manlar hiziplesmeye basladilar firkalar halinde bölündüler. Bu da gösterir ki, ayriliklar, seytanin dostlarinin agzi üzere ortaya atmis oldugu sonradan ihdas edilmis meselelerden kaynaklanmistir."

Söyle devam etmistir: "Islâm'da ortaya çikan ve hakkinda insanlarin ihtilâfa ayrildigi herhangi bir mesele, eger ümmet arasinda kin, bugz, düsmanlik ve ayriliga sebep olmamissa, onun Islâmî mesâilden oldugunu anlariz. Keza ortaya çikan ve düsmanlik doguran, kin ve nefret uyandiran, karsilikli agir ithamlara ve ayriliklara neden olan her meselenin de Islâmî olmadigini, o seyin din ile ilgisi bulunmadigini anlariz. Rasûlu onlarin, "Firka firka olup dinlerini parçalayanlarla senin hiçbir ilisigin olamaz"[303]âyetinden kastedilen kimseler oldugunu açiklamistir. Bu durumda her akil ve din sahibi kimselerin onlardan kaçinmasi gerekecektir. Bunun delili: "Allah'in size olan nimetini anin! Düsmandiniz, kalb-lerinizin arasini uzlastirdi da O'nun nimeti sayesinde kardes oldunuz"[304] âyetidir. Eger onlar ihtilâfa düsüp, birbirinden alâkayi kes-mislerse, bu heva ve heveslerine tâbi olma sonucunda ihdas ettikleri bir meseleden dolayi olacaktir."

Onun dedikleri böyle. Bu, Islâm'in karsilikli ülfet ve muhabbete, merhamet ve sefkate çaginda bulundugunu gösterir. Dolayisiyla bu sonucun aksine götürecek her görüs, dinin çerçevesi disindadir.

Bu özellik, (hadisin içermis oldugu) firkalarm tümünde mevcut bulunmaktadir. Dikkat edilecek olursa görülecektir ki, bu özellik Rasûlullah'm haklarinda, "...müslümanlari öldürecekler, putperestleri terkedecekler, Islâm'dan, okun av hayvanini delip geçtigi gibi çikacaklar"[305]buyurdugu Hâricîler'de son derece açiktir. Böyle bir firka ile, ancak ve ancak Islâm ile küfür arasinda yer alan bir firka ayni dogrultuda bulunabilir.[306] Bilinen ya da haklarinda böyle bir iddia bulunan diger firkalar hakkinda da durum ayni olur.

Ikinci özellik: fitne çikarmak için mütesâbih. nassslara uyma. Buna

"Kalplerinde egrilik olan kimseler, fitne çikarmak, kendilerine göre yorumlamak için onlarin mütesâbih olanlarina uyarlar.[307]âyeti kerîmesi delâlet etmektedir. Kalblerinde egrilik bulunan ve haktan sapan kimseler, mütesâbihâta uyma özelligine sahip kimselerden kilinmistir. Bunun mânâsi açiklanmisti. Rasû-iullah bunlar hakkinda: "Ondan mütesâbih olanlarina uyan kimseleri gördügünüzde, bilin ki onlar Allah'in kendisinden söz ettigi kimselerdir. Dolayisiyla onlardan sakinin"[308] buyurmustur.

Üçüncü özellik: Hevâ ve heveslere uyma: Buna da yine "Kalblerinde egrilik olan kimseler, fitne çikarmak, kendilerine göre yorumlamak için onlarin mütesâbih olanlarina uyarlar.[309] âyeti delâlet etmektedir. Bu, hevâ ve heveslere tâbi olmak suretiyle haktan sapmak demektir. "Allah'tan bir yol gösterici olmadan hevâ ve hevesine uyandan daha sapik kim vardir?[310]"Hevâ ve hevesini tanri edinen, bilgisi oldugu halde Allah'in sasirttigi, kulagini ve kalbini mühürledigi, gözünü perdeledigi kimseyi gördün mü?"[311]

Ancak bu özellik, herkesin kendi içinde bulunan duruma dönük olur, çünkü bu özellik gizli bir istir ve sahibinden baska kimse onu bilemez. Ancak ona delâlet edecek açik bir delilin olmasi hali müstesna. Bir Önceki özellik ise, ilimde yüksek payeye erisen ulemâca bilinir. Çünkü muhkem ve mdtesâbihin beyani onlara tev-di edilmistir. Dolayisiyla onlar mütesâbihi ve onlara tâbi olanlari, sahip olduklari ilim sayesinde bilirler. Birinci özellige gelince, onu sagduyu sahibi her müslümVn bilebilir. Zira birlik halde olma veya ayrilma herkesçe bilinebilen bir özelliktir. Dolasiyla bu bilgi ile o özellige sahip olan kimseler taninmis olur.

Herhangi bir firka hakkinda gelen ayrintili Özelliklere gelince, onlar hakkinda da dikkat çekilmis ve isarette bulunulmustur. Meselâ asagidaki âyet ve hedisler bu türden örneklerdir:

"Eger birseyde çekisirseniz -Allah'a ve âhiret gününe inan-missaniz- onun hallini Allah'a ve peygamberine birakin. Bu hayirli ve netice itibariyla en güzeldir. Ey Muhhammed! Sana indirilen Kur'ân'a ve senden önce indirilenlere inandiklarini idda edenleri görmüyor musun? Putlarin önünde muhakeme olunmalarini isterler. Oysa, onlari tanimamakla emrolunmuslardi. Seytan onlari derin bir sapikliga saptirmak ister. "[312]

"Onlar sadece zanna uyuyorlar ve ancak tahminde bulunuyorlar. Dogrusu Rabbin, yolundan kimin saptigini daha iyi bilir.[313]

"Dogru yol kendisine apaçik belli olduktan sonra, peygamberden ayrilip, inanlarin yolundan baskasina uyan kimse, döndügü yöne döndürür ve onu cehennme sokariz. Orasi ne kötü bir dönüs yeridir!"[314]

"Sapitmak için hürmetli aylarin yerlerin degistirip geciktirmek, küfürde

gerçekten ileri gitmektir. Inkâr edenler Allah'in haram kildigi aylarin sayisina uydurmak için onu bir yil haram, bir yil helâl sayiyor, böylece Allah'in haram kildigini helâl kiliyorlar. Kötü isleri kendilerine güzel göründü."[315]

"Onlara: 'Allah'in size verdigi riziktan sarfedin' denince inkâr edenler inanlara: 'Allah dileseydi doyurabilecegi bir kimseyi biz mi doyuralim. Dogrusu siz apaçik bir sapikliktasiniz' derler. [316]

"Ey inananlar! Size açiklaninca hosunuza gitmeyecek seyleri sormayin... Siz kendinize bakin; dogru yolda iseniz sapitan kimse sîze zarar veremez. Hepinizin dönüsü Allah'adir.[317]

"Beyinsizlikleri yüzünden, körü körüne çocuklarini öldürenler ve Allah'in kendilerine verdigi nimetleri-Allah'a iftira ederek- haram sayanlar mahvolmuslardir. Onlar sapitmistardir.[318]

"Allah sekiz çift yaratmistir: Koyundan iki ve keçiden iki.... Allah, zâlim milleti dogru yola eristirmez.[319]

Hadiste de durum aynidir:

"Yüce Allah, ilmi insanlarin arasindan bir çirpida çekip çikararak almaz. Ancak ulemâyi alir, öyle ki geride tek bir âlim birakmaz. Sonunda onlar cahil baslar edinirler, onlara sorarlar, onlar da bilgisizce cevap verirler. Böylece hem kendileri sapar, hem de baskalarini saptirirlar.[320]

Ayni sekilde âlimin zellesinden söz edilirken bu mânâda zikredilen hadisler de buraya örnek teskil eder.

Onlara dikkat çekilmesi, seriatin üzerlerine dikkat çekmesi ve mutlak surette onlari tasrih[321] cihetine gitmemesi sebebiyledir. Eger onlara ulasabilirse ne âlâ; aksi takdirde onlari bilmemesi yüzünden kendisine birsey gerekmez. Dogruya muvaffak kilan Allah Teâlâ'dir.

Fasil:

Bu noktadan hareketle, hak oldugu bilinen herseyin -seriat ilimlerinden olsa ve ahkâmla ilgili bir bilgi içerse de- nesredilmesinin matlup olmadigi anlasilir. Bu açidan bilgiler ikiye ayrilir:

1) Nesri matlup olanlar. Seriatla ilgili bilgilerin çogunlugu bu özelliktedir.

2) Mutlak olarak nesri istenmeyen, ya da nesri bazi hallere, zamanlara ya da sahislara nisbetle istenmeyen bilgiler.

Söz konusu firkalarin tayin üzere belirlenmesi de bu kisimdandir1. Çünkü -her ne kadar onlar hakkinda verilecek hüküm hak ise de- fitneye sebep olur. Nitekim bu nokta daha önce açiklanmisti. Bu noktadan hareketle de onlarin tayin üzere belirlenmeleri, nesri yasak olan bilgi kismindan olur.

Mütesâbihât ilmi ve bu konu üzerinde söz etmek de bu kabildendir. Çünkü Allah Teâlâ, onlara tâbi olanlari zemmetmistir. Eger onlar zikredilir ve üzerinde söz edilmeye baslanirsa, bu belki de kendisine ihtiyaç duyulmayan seylere götürebilir. Hz. Ali'den gelen rivayette: "insanlara anlayabilecekleri dille konusun. Allah ve Rasûlünün tekzip edilmesini ister misiniz?[322] buyurulmustur.

Sahih'te Muâz'dan rivayet edilir: "Ya Muâzl Allah'in kullari üzerinde, kullarin da Allah'in üzerinde hakki nedir, bilir misin?" buyurdu. Beri: "Allah ve Rasûlü bilir" dedim. "Gerçekten Allah'in kullari üzerindeki hakki: Allah'a ibadet etmeleri ve O'na hiçbirseyi ortak kosmamalaridir. Kullarin Allah Teâlâ üzerindeki hakki ise, O'na hiçbirseyi ortak kosmayan kimseye azap etmemesidir" buyurdu. Ben: "Yâ Rasûlallah! Bunu insanlara müjdelemiyeyim mi?" dedim. Rasûlullah: "Müjdeleme, zira güvenirler (ve amelden geri kalirlar)[323] buyurdu. Yine Muâz'dan gelen bir baska rivayette: "Yâ Rasûlallah! Ben bunu haber vermiyeyim mi ki, onlar sevineler" dedim. Rasûlullah: "O zaman güvenirler (ve amelden geri kalirlar)" buyurdu. Enes der ki: "Muâz bunu, günaha girerim korkusuyla ölümü sirasinda haber vermistir.[324]

Benzeri bir olay da Hz. Ömer ile Ebû Hureyre arasinda yasanmistir. Müslim ve Buhârî'de yer alan bu hadisin sonlarina dogru anlatildigi üzere Hz. Ömer, Rasûlullah'a gelerek söyle demistir: "Yâ Rasûlallah! Anam babam sana feda olsun! Sen, 'kalbi yüzde yüz inanmis olarak Allah'tan baska hiçbir ilâh yoktur diye sehâdet getiren kime rastlarsan onu cennetle müjdele' diye Ebû Hureyre'yi ayakkabilarin]a gönderdin mi?" dedi. Rasûlullah "Evet" buyurdu. Hz. Ömer: "Aman yapma! Zira korkarim insanlar buna güvenip (amelden geri) kalirlar. Binaenaleyh birak sunlari amel etsinler" dedi. Rasûlullah da: "Öyle ise birak sunlari" buyurdu.[325]

Ibn Abbâs'in Abdurrahman b. Avftan rivayeti de bu kabildendir: Söyle demistir: Keske mü'minlerin emirini görseydin. Ona bir adam geldi ve: "Filan kimse: 'Eger mü'minlerin emIri ölseydi, falancaya bey'at ederdik' dedi" diye haber verdi. Hz. Ömer: "Aksam elbette kalkacagim ve asabiyet gütmek isteyen su grubu uyaracagim" dedi. Ona: "Bunu yapma! Çünkü (hac) mevsimi, ayak takimi insanlari burada toplamaktadir ve onlar mecliste seni dinlemezler ve sana galebe çalarlar. Dolayisiyla onlarin senin söyleyecegin sözü anlayamayacaklarindan ve anladiklari yanlis mânâyi da her tarafa yayacaklarindan korkarim. Sen simdilik bunu birak. Ne zaman ki Medine'ye, hicret yurduna, sünnet evine varirsin, Rasûlullah'm ashabindan muhacir ve ensâr ile basbasa kalirsin, onlara söylersin, onlar da sözünü yerine koyarlar ve geregi sekilde anlarlar" dedim. O: "Vallahi, Medine'de ilk firsatta bunu yerine getirecegim" dedi. Selmân ile Huzeyfe arasinda geçen

olay da bu kabildendir.[326]Bu kabilden bir diger sey de, ilim tahsili sirasinda henüz yeni baslayan bir kimseye, ancak tahsil hayatinin sonuna gelmis bir kimsenin anlayabilecegi bahisleri vermemek, aksine ilim tahsiline yeni baslayan kimseye, ilmin basit ve ilk konularindan baslayarak tedricî bir program izlemektir. Ulemâ bazi farazi meseleler koymuslardir ki, -fikhî degerlendirme bakimindan yerinde de olsa- bunlarla fetva vermek caiz degildir. Nitekim Izzuddin b. Abdisse-lâm'in talâkta devr meselesi[327] hakkinda zikrettigi sey bu türdendir. Çünkü o, talâk hükmünün kesin olarak ortadan kaldirilmasi sonucunu dogurmaktadir ki bu bir mefsedetttir.

Yine bu kabilden olan seylerden bir digeri de, avamin fikhî mesâilin illetlerinden ve tesrî'î hükümlerin hikmetlerinden sual etmeleridir. Her ne kadar sahih illetler ve yerli yerinde hikmetler varsa da, bunlar avama söylenmez. Bu noktadan hareketledir ki, Hz. Aise kendisine: "Hayizli kadin orucu kaza ediyor da namazi niye kaza etmiyor?" diye sorana, sert çikmis ve onu: "Sen Harûra mesrepli misin?"[328]diye azarlamistir. Hz. Ömer de, kendisine herhangi bir amel taalluk etmeyen Kur'ân ilimleri hakkinda çokça soru soran Sabîg'i dövmüs ve onu kovmustur. Çünkü o bu gibi sorulariyla, her ne kadar yerinde de olsa bir yanlis anlama ve fitneye sebep olabilirdi. Hz. Ömer, "...ve fâkiheten ve ebben'[329]âyetini okuduktan sonra: "Fâkiheyi (meyveyi) anladik; peki "ebb" ne oluyor?" demis sonra: "Biz bununla emrolunmadik" diyerek bu gibi seylerle ugrasmanin yerinde olmadigini belirtmek istemistir.

Bunlara benzer daha pek çok, her bilginin dogru da olsa yayilmasi gerekmedigini gösteren delil bulunmaktadir. Imam Mâlik, bu konudaki tutumunu: "Bende öyle hadisler ve bilgiler vardir ki, ben onlari anlatmadim ve rivayet etmedim" sözüyle ifade demistir. O, bir amele taalluk etmeyen herhangi bir konu hakkinda konusmayi sevmezdi, kendinden önceki âlimlerin de ayni sekilde bu gibi seylerden hoslanmadiklarini söylerdi.

Bu nokta üzerinde düsün. Bunda yani hangi bilginin nesrinin uygun olmayacagi konusunda kistas sudur: Meseleni önce seriata arzedeceksin. Eger onun terazisinde sahih oldugunu görürsen, bu kez o seyi isleyen kisiye ve islenecegi zamânâ nisbetle sonuçlarinin ne olacagini düsüneceksin. Eger söylenmesi bir mefsedete neden olmayacaksa, bu kez onu zihninde sagduyu sahiplerinin kabul ile karsilayip karsilamayacaklari noktasini düsünmelisin. Eger müs-bet bir cevap alirsan o zaman o seyi; eger herkesin kabullenebilecegi birsey ise herkese, yok belli kimselerin kabullenebilecegi birsey ise belli kimselere söyleyebilirsin. Eger meselen hakkinda bu sözünü ettigimiz cevaz yoksa, o zaman ser'î ve aklî maslahata uygun olan onun hakkinda sükût etmen olacaktir.

Fasil:

Bu firkalar, her ne kadar sapiklik üzerinde bulunuyorlarsa da, yine de ümmetin disina çikmis degillerdir. Buna hadisteki "Ümmetim firkalara ayrilacaktir" ifadesi delâlet etmektedir. Çünkü bunlar, eger bid'atleri yüzünden ümmetin disina çikmis olsalardi, o zaman onlari "ümmetim" diye kendisine nisbet etmezdi. Haricîler hakkindaki hadiste[330]"Fi hâzihVl-ümmeti keza = Bu ümmet içerisinde söyle söyle..." ifadesi kullanilmis ve bu, onlarin ümmet içinde ve onlarin cümlesinden oldugunu belirten "fi" edati ile ifade edilmistir.[331]Hadiste: "Tetemârâ fi'l-fâk", yani "Okun avi delip geçtiginden süphe eder" buyurulmustur. Eger onlar ümmetin disina çikmis olsalardi, o zaman onlarin küfür üzere olduklari konusunda süpheye mahal kalmazdi ve o zaman: "Onlar müslüman olduktan sonra kâfir oldular" denirdi.

Itiraz: Ulemâ Haricîler[332], Kaderîler[333]vb. gibi ehl-i bid'atin tekfiri yani kâfir olup olmadiklari konusunda ihtilâf etmislerdir.

Cevap: Ser'î nasslar içerisinde onlarin Islâm'dan çikmis olduklarini açik ve kesin olarak gösteren bir delil bulunmamaktadir. Asil olan, aksini ispat edecek kesin bir delil bulununcaya kadar, onlar hakkinda Islâm hükmünün var olmaya devam etmesidir. Eger biz onlarin kâfir olduklarini söylersek, o zaman onlar hadiste sözü edilen firkalar cümlesinden olmayacaklardir. Zira firka demek; bid'atleri kendilerini küfre götürmeyen gruplar demektir.[334] Bu bid'atler, daha önceden Islâm üzerinde bulunan bu kimselerden, Islâm'a ait özellikleri tümden gidermemekte, onlardan bir kismini ibkâ etmektedir. Haricîlerle ilgili hadiste onlann Öldürülmelerinin [1943 emredilmesi, onlarin kâfir olduklarina delâlet etmez. Zira öldürmenin, küfürden baska sebepleri de bulunmaktadir; eskiyânin (muhâ-rib), te'vîlsiz isyana kalkisan grubun... vb. öldürülmesi gibi. Sonuç olarak diyebiliriz ki, hak olan, böyle kimselerin kâfir olduklarina hükmetmemektir.

Bütün bu izahlar sonucunda ortaya çikiyor ki, onlarin tayin üzere hadisin kapsami altina girmis olduklarini söylemek zordur ve bu is, kesin olmayan içtihadi bir konudur. Ancak bu engeli ortadan kaldiracak kesin bir delilin bulunmasi hali bir istisnadir. Böyle bir delilin bulunmasi da ne kadar azdir![335]

**ONUNCU MESELE:**

Degerlendirme sirasinda fiillerin sonuçlarini gözönünde bulundurmak ser'an muteberdir ve arzulanir.[336] Fiillerin muvafik (yani hakkinda izin verilen türden) ya da muhalif (yani yasaklanmis bulunan türden) olmasi arasinda fark yoktur. Söyle ki: Müctehidin, mükelleften sâdir olan bir fiil hakkinda, onu islemeye cevaz veren ya da meneden bir hükümde bulunmasi, ancak ve ancak o fiilin neye sonuç verecegine bakmasindan sonra mümkün olabilecektir. Bir fiil, bazen elde etmek istenen bir maslahat ya da

uzaklastirilmak istenen bir mefsedet sebebiyle mesru kilinmis olabilir; bazen de kendisinden dogabilecek bir mefsedet ya da kendisi sebebiyle elden gidecek bir maslahat yüzünden mesru kilinmamis olabilir. Buna ragmen, bu amacin tam aksine sonuçlar dogurabilir. Hal böyle iken birinci durumun mutlak olarak mesrulugunu söylemek halinde, elde edilmek istenen maslahat (veya uzaklastirmak istenilen mefsedet), kendisine denk veya daha büyük bir mefsedete neden olabilecektir. Iste bu durum, o sey hakkinda mutlak olarak mesru dememize engel olur. Ayni sekilde ikincisi hakkinda da yine mutlak olarak gayri mesru demek, belki de defedilmek istenen mefsedete denk ya da daha büyük baska bir mefsedetin irtikabina neden olabilir. Bu itibarla herhangi bir kayit getirmeksizin mutlak olarak o seyin gaynmesrû oldugunu söylemek dogru olmayacaktir. Bu konu, müctehid için içtihada mahal bir alandir; ulasilmasi zor, fakat içimi oldukça güzel, sonucu övgüye deger, makâsid-i serîa yolu üzere akar bir kaynak gibidir.

Bunun dogruluguna asagidaki hususlar delâlet eder:

(1)

Yükümlülükler -daha önce de geçtigi gibi-, kullarin maslahatlari için konulmustur.[337] Kullarin maslahatlari da, ya dünyevîdir ya da uhrevîdir. Uhrevî maslahatlar, mükellefin âhiretteki sonucu ile ilgili maslahatlardir; onun cennet ehlinden olmasini, cehennem ehlinden olmamasini temin için konulmustur. Dünyevî maslahatlara gelince, ameller -dikkat edilecek olursa- maslahatlarin neticeleri için mukaddimelerdir. Çünkü onlar, Sâri' Teâlâ'ca maksûd olan müsebbebler için konulmus sebeblerdir. Müsebbebler ise, sebeblerin sonuçlari olmaktadir. Su halde sebeblerin cereyani esnasinda onlarin (müsebbeberin) dikkate alinmasi matluptur. Fiillerin sonuçlarini dikkate almanin mânâsi da iste budur.

Itiraz: Hükümler bölümünde bunun aksine söyle denmisti: "Sebeblerin islenilmesi sirasinda mükellefin müsebbeblere yönelik bir kasid ve iltifatta bulunmasi gerekmez. Mükelleften istenilen sey sadece konulan hükümler dogrultusunda hareket etmektir."

Cevap: Daha önce, sebebler islenirken müsebbeblerin dikkate alinmasinin geregi de geçmis ve bu konuda söz edilmis ve iki nokta arasinin cem ve telifi yapilmisti. Meselemiz ise birinciden degil, ikincidendir. Çünkü bu, nefsânî nazlardan uzak olmak üzere baskalariyla ilgili olan hüküm üzerinde degerlendirme yapan müctehi-de yöneliktir. Müctehid mükelleflerin fiillerine ait hükümlerin belirlenmesi konusunda Sâri' Teâlâ'nin naibidir. Daha önce Sâri' Teâlâ'nin sebeblerin konulusu sirasinda müsebbeblere yönelik kas-dmin bulundugu geçmisti. Bu sabit olunca, müctehidin de ayni sekilde müsebbeblere -ki bu sebeblerin sonucu ve neden olacagi sey olmaktadir-

yönelik kasit bulundurmasi zorunlu olacaktir.

(2)

Amellerin sonuçlari, ser'an ya dikkate alinmistir ya da alinmamistir. Eger dikkate alinmis ise, bizim dedigimiz de budur. Eger dikkate alinmis degilse, o zaman amellerin, kendilerinden beklenen maksatlarla ters düsen sonuçlari olmasi mümkün demektir ki bu sahih degildir. Çünkü daha önce de geçtigi gibi, yükümlülükler kullarin maslahatlari içindir. Eger maslahat ile birlikte kendine esdeger ya da daha büyük bir mefsedetin bulunmasi imkâni varsa, o zaman bir maslahattan söz etmek mümkün degildir. Sonra bu, mesru bir fiil isleyerek bir maslahat beklentisi, yasak bir fiil isleyerek de bir mefsedet beklentisi içinde olmamiz sonucuna götürür.[338] Bu ise

daha önce de geçtigi gibi seriatin konulus gayesinin aksine bir durumdur.

(3)

Ser'î deliller ve istikra göstermektedir ki, sonuçlar tesrî' esnasinda dikkate alinmaktadir. Meselâ, su deliller bunun böyle oldugunu göstermektedir:

"Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin. Umulur ki böyece korunmus olursunuz."[339]

"Oruç sizden Öncekilere yazildigi gibi size de yazildi. Umulur ki böylece korunmus olursunuz."[340]

"Aranizda mallarinizi haksizlikla yemeyin, bildiginiz halde günaha girerek insanlarin mallarindan bir kismini yemek için onu hâkimlere aktarmayin.... Allah'tan sakinin. Umulur ki böylece kur- tulusa ermis olursunuz."[341]

"Allah'tan baska yalvardiklarina sövmeyin, ki onlar da bilmeyerek asiri gidip Allah'a sövmesinler."[342]

"insanlarin Allah'a karsi bir hüccetleri olmamasi için, gönderilen müjdeci ve uyarici peygamberlerden bir kismini daha önce sana anlatmistik."[343]

"Savas, hosunuza gitmedigi halde size farz kilindi. Ihtimal ki hoslanmadiginiz sey sizin iyiliginizedir..."[344]

"Kisasta sizin için hayat vardir."[345]

Bunlar, genel olarak[346] sonuçlarin dikkatte alindigini gösteren delillerden olmaktadir.

gerekmez; aksine o fiilden tesadüfi olarak maslahat gerçeklesebilir de gerçeklesmeyebilir de.

Mesele hakkinda husûsî olarak gelen delillere gelince, bunlar çoktur. Rasûlullah kendisine açiktan münafiklik yapan kimseleri öldürtmesi isaret edilince: "Insanlarin 'Muhammed, adamlarini öldürüyor' diye konusmalarindan korkarim" buyurmustur.[347] Bir baska seferinde Hz. Âise

validemize söyle buyurmustur: "Eger kavminin henüz cahiliye devri ile olan anilari taze olmasaydi[348] ve kalplerinin yadirgamasindan korkmasaydim, (bugün dista kalan eski) duvarlari Kâ'be'ye katar, kapisini da yer ile ayni seviyede yapardim"; bir baska rivayette de: "Kâ'be'yi Hz. Ibrahim'in temelleri üzerine yeniden insa ederdim" buyurmustur.[349]Imam Mâlik, emîrin kendisine, Kâ'be'yi Hz. Ibrahim'in temelleri üzerine yeniden insa etme fikrini açtigi zaman iste bu prensipten hareketle fetva vermis ve ona: "Insanlarin, Allah'in evi ile oynama-malari için sakin bunu yapma!" demis ya da bu mânâda birsey söylemistir. Mescide iseyen bedevi hadisi de böyle. Hz. Peygamber isemesini bitirinceye kadar ona dokunmamalarini emretmistir.[350] Ibadetten tümden kesilir endisesiyle nefis üzerine iskenceye varacak ölçüde ibadet altina girilmesini yasaklamasi da böyledir.

Husûsî menâtm tahkîki hakkinda sözü edilenlerin tamami bu kabilden olmaktadir. Söyle ki bu gibi yerlerde fiil aslinda mesru olmakta fakat, ona ariz olacak bir mefsedetten dolayi yasaklanmakta veya aslinda yasak olmakta fakat bir maslahata mebnî o yasagin terki cihetine gidilmektedir. Ayni sekilde sedd-i zerâi' ile ilgili tüm deliller de bu kabildendir. Çünkü onlarin çogu, caiz olmayan bir fiile caiz olan bir yolla ulasilmasi seklinde olmaktadir. Aslinda yasaklanan o fiilin mesru olmasi gerekirdi, ancak sonuçta yasak olan seye götürdügü için yasaklanmis olmaktadir.

Genisletme ve kolaylastirmaya, zorluk ve mesakkatin kaldirilmasina delâlet eden delillerin tamami da bu kabildendir. Çünkü onlarin çogunda, aslinda mesru olmayan bir fiilde müsamaha göstermek mânâsi hâkimdir; zira ona yönelen ve ser'an gösterilmesi gereken yumusaklik ve merhamet bunu gerektirmektedir. Bu delillerin çoklugu ve herkesçe bilinmesi sebebiyle burada onlari zikrederek sözü uzatmanin bir mânâsi yoktur,

Ibnu'i-Arabî, bu meselenin izahina basladigi zaman söyle demistir: "Insanlar kendi zanlan sebebiyle bu konuda ihtilâf etmislerdir; halbuki mesele ulemâ arasinda üzerinde ittifak edilen bir konudur. Dolayisiyla onlari anlayin ve saklayin."

Fasil:

Bu esas üzerine bazi kaideler bina edilir:

1) Sedd-i zerâi [351] Imam Mâlik, bu prensibi fikih bâblarinin çogunda dayanilacak bir esas olarak kabul etmistir. Zerîanin asli,maslahat olan birseyi, mefsedet olan birseye vesile edinmek demektir. Meselâ bir kimse bir mali veresiye on dirheme satin alsa, bunun caiz olacagi açiktir. Çünkü bu akitle mesru olan bir maslahati gerçeklestirmek istemektedir. Sonra bu adam ayni mali, saticiya pesin olarak bes dirheme satmis olsa, bu alis veris, sonuç itibariyla bes dirhemin veresiye on dirhem karsiliginda satilmasi sekline dönüsmüs olacaktir. Aradaki mal oldugu yerde durmakta,

dolayisiyla dikkate alinmamaktadir; zira satis akdinin mesru kilinmasina gerekçe olan maslahat burada bulunmamaktadir. Ancak bu dediklerimiz, kasdin âdet geregi insanlar arasinda çokça yapilir olmasi yoluyla zahir olmasi sartina baglidir.[352]

Imam Safiî gibi zerâi' hükmünü düsüren kimseler de fiilin sonucunu dikkate almaktadirlar.[353] Çünkü alim satim akdi, eger bir maslahat ise caizdir. Ikinci satim akdi ile yapilan, birinciden ayri baska bir maslahatin elde edilmesi içindir. Dolayisiyla bu surette bulunan her bir akdin bir sonucu vardir. Onlarin sonucu da, Islâm'in hükümlerinin zahirine göre maslahat olmaktadir; öyle ise bunda bir mania yoktur. Zira bu takdire göre ortada mefsedet olan bir sonuç yoktur. Ancak bu, yasak olan sonuca yönelik açik bir kas-din bulunmamasi sartiyla böyledir.[354]

Fiillerin sonuçlarini dikkate aldiklari içindir ki, her iki grup da, düsmanlik ve günah konusunda dayanismanin mutlak surette caiz olmadiginda müttefiktirler. Keza husûsî olarak putlara sövmenin caiz olmadigi konusunda da, "Allah'tan baska yalvardiklarina sövmeyin, ki onlar da bilmeyerek asiri gidip Allah'a sövmesinler "[355] âyetinin geregi olarak müttefiktirler; çünkü bu onlarin Allah'a sövmelerine sebep olmaktadir. Daha baska Imam Mâlik ile Imam Safiî'nin görüsbirligi ettikleri meseleler de öyle.

Sonra Imam Safiî'nin, "Herhangi birseyin kalkan yapilarak ribâya ulasilmasi caizdir " demesi dogru degildir. Su kadar var ki o, yasak olan seye karsi kasdi açik olmayan kimseyi töhmet altina sokmamaktadir. Imam Mâlik ise, abes (lagv) bir fiilin zuhuru[356] sebebiyle onu itham etmektedir; zira bu abes (lagv), yasak olana yönelik kasdin bulunduguna delil olmaktadir.

Böylece sedd-i zerâi' kaidesinin genel anlamda dikkate alindigi konusunda ittifak bulundugu ortaya çikmaktadir. Aradaki görüs ayriligi bir baska husus hakkinda olmaktadir.[357]

2) Hiyel: Hiyel, aslinda zahiren caiz olan bir fiilin, ser'î bir hükmün iptali ve zahirde baska bir hükme çevrilmesi için islenmesi demektir. Bu durumda islenen fiil, sonuç itibariyla aslinda ser'î kaidelerin zedelenmesine yol açmaktadir.[358]Meselâ: Zekâttan kaçmak için yilin dolmasi sirasinda[359] malini (bir yakinina) hibe eden kimsenin durumu gibi. Hibe aslinda caizdir. Eger bu yola basvurmadan zekâti vermeyecek olsa, bu da yasaktir. Her birinin içerdigi maslahat veya mefsedet açiktir. Simdi böyle bir kasit ile aralarinin birlestirilmesi halinde hibe, zekâtin edasinin iptali sonucuna var-maktadir. Bu ise bir mefsedettir. Ancak sözünü ettigimiz bu durum, ser'î hükümlerin iptaline yönelik bir kastin bulunmasi sartiyla böyledir.

Ebû Hanîfe gibi hiyeli caiz görenler de, fiillerin sonuçlarini dikkate almis olmaktadirlar. Ancak bunlar, olayi bir bütün olarak degil de, her fiili kendi

basina tek tek ele almaktadirlar. Çünkü hibe, hangi kasit ile olursa olsun zekâtin vücûbiyetini düsürür; aynen yilin dolmasi sirasinda zekâta tâbi olan malin harcanmasi, onunla borcun ödenmesi veya zekâta tâbi olmayan herhangi bir mal satin alinmasi... gibi, Bu iptal isi sahih ve caizdir. Çünkü bu, hibe edene ve harcama yapana dönük bir maslahat olmaktadir. Ancak, bir sartla ki, hükmün iptaline yönelik bir kasit bulundurmamalidir. Yasak olan husûsiyle bu kasittir. Çünkü bu Sâri' Teâlâ'ya. karsi bir tavir almaktir ve aynen zekâtin edasindan kaçinma gibi bir tutuma düsmektir. Ebû Hanîfe, açiktan ser'î hükümlerin iptaline yönelik bir kasdin yasak olacaginda digerlerine muhalefet etmemektedir. Hükmün zimnen iptali ise hiç dikkate alinmaz; zira eger öyle olsaydi o zaman yilin dolmasi sirasinda hibenin (herhangi bir kasit aranmaksizin) mutlak surette imkânsiz olmasi gerekirdi.[360]Böyle bir görüste olan kimse de bulunmamaktadir.

Fiillerin sonucunu dikkate almalari sebebiyledir ki, bütün fukahâ, iman, namaz vb. amellerle -münafik ve mürâîlerin yaptigi gibi- sirf can ve mal emniyetini saglama kastinin haramligi konusunda ittifak etmislerdir. Böylece, ser'î hükümleri düsürmeye yönelik hilelere basvurmanin, sonuçlarini dikkate alma nokta-i nazarindan genel anlamda bâtil oldugu konusunda görüsbirligi bulunmaktadir. Ulemâ arasindaki ihtilâf ise, bir baska noktada olmaktadir.[361]

3) Hilafa riâyet[362] kaidesi:

Ser'an yasak olan birseyin islenmis olmasi, o yasagi önlemek için konulmus olan müeyyideden daha agir bir yolla onu isleyen kimseye zulmedilmesine sebep teskil etmez. Meselâ, gasbi ele alalim. Yasak olmasina ragmen böyle bir fiilin islenmesi halinde, hakki gasbedilen kimsenin hakkinin mutlaka ödenmesi gerekecektir. Ancak bu ödeme isi, gasbeden kisiye, adalet ve insaf ölçülerini asan bir zarar dokundurulmadan gerçeklestirilecektir. Bu itibarla eger

gasbeden kimseden, (gasbettigi sey hâlâ degismeksizin elinde ise) bizzat onu iade etmesi, (sayet yok etmisse ve o sey mislî ise) mislini, (kiyemî ise) kiymetini ödemesi istenir ve bunun ötesinde bir ziyadeye gidilmezse[363], bu yerinde ve dogru bir hareket olur. Ayni sekilde zina eden bir kimseye had cezasi uygulanirken, islemis oldugu bu suç yüzünden suçuna karsi ser'an konulmus olan cezanin ötesinde bir artirma yoluna gidilmez.[364] Zira bu ona bir zulüm olur. Onun suçlu olmasi, suçuna denk olarak konulmus olan cezadan fazla ek bir cezaya çarptirilmasini gerektirmez. Haddi tecavüzün ya-sakligini gösteren deliller bunu gösterir. Bu meyanda su âyetleri hatirlayabiliriz: "Size tecavüz edene, size tecavüz ettiginin dengi ile karsilik verin'[365] ; "Cana can, göze göz... (kisasa kisas; yani, dengi dengine ödesme)yazdik.[366]

Bu anlasildi ise[367] simdi deriz ki, bir kimse yasak olan birseyi islemis olsa, o sey sebebiyle hakkinda terettüp edecek hüküm, asalet yoluyla degil de tabilik hükmü geregi, olmasi uygun olan miktardan fazla olabilir veya yasagin geregi mefsedetten daha siddetli bir baska mefsedete neden olabilir. Iste bu gibi durumlarda, o kisiyi ya isledigi sey ile basbasa birakiriz[368] veya meydana gelen fesadi, adalet ilkesine uygun düsecek sekilde onaylamis[369] oluruz. Çünkü bu olayda mükellef, mercûh (zayif) da olsa bir delile uygun hareket etmis olmaktadir. Bu durumda bu zayif delilin i'mali, o olayi ya-saklik üzere ibka etmekten daha ehven olmaktadir. Çünkü mercûh delile itibar edilmemesi halinde, fiilin vukuundan sonra, yasagin gerektirdigi mefsedetten daha büyük bir mefsedetin ortaya çikmasi söz konusu olmakta ve fiili isleyen kimseye daha büyük zararlar dokunmaktadir. Bu durumda sonuç su noktaya gelmektedir: Fiilin vukuundan önce yasak delili daha güçlü olmakta, vukuundan sonra ise cevaz delili daha güçlü bir hal almaktadir. Çünkü her iki halde de tercihi gerektiren deliller bulunmaktadir. Nitekim Ka'be'nin Hz. Ibrahim'in temelleri üzerine yeniden bina edilmesi, münafiklarin öldürülmesi hakkinda gelen hadislerde, mescide iseyen bedevi hadisinde[370]bu noktaya dikkat çekilmistir. Rasûlullah[ak^mmlul , mescide iseyen bedevinin, isini bitirinceye kadar kendi haline birakilmasini emretmistir. Çünkü kesmesi için müdahale edilecek olsaydi, o zaman elbisesi pis olacak ve bu yüzden de bedenine bir dert ariz olabilecekti. Bu durumda onu kendi haline terketme tarafi, isledigi yasagi kesmesi tarafina galebe çalmistir; çünkü kesmesi halinde adama zarar dokunacakti üstelik, kestigi zaman iki yer pisle-necekti; halbuki kesmemesi halinde bir yer pislenmis olacakti.

Hadiste: "Hangi kadin velisinin izni olmadan evlenirse, nikâhi bâtildir, bâtildir, bâtildir. Eger zifaf olursa, kadin için kocanin kendisinden istifadesi karsiliginda mehir hakki vardir"[371]buyurul-mustur. Bu, yasak olan seyin, bir yönden sahih kilinmasi anlamina gelir. Bu yüzden de böyle bir nikâhta miras hükümleri cereyan etmekte ve çocugun nesebi sabit olmaktadir. Fâsid nikâhin bu hükümlerde ve evlenme yasagi doguran sihriyet hükümlerinde sahih nikâh gibi mütalaa edilmesi, onun kismen sahihligine hükmedilmis olduguna bir delil olur. Aksi takdirde böyle bir nikâhin zina hükmünde olmasi gerekirdi ki, ittifakla Öyle olmadigi kabul edilmektedir. Sihhati üzerinde ihtilâf bulunan nikâh hakinda bazen hilafa yani karsi görüslere riâyet edilebilir ve zifaf sonrasinda vakif olunmasi[372] halinde o nikâhin feshine gidilmez.Çünkü zifafin gerçeklesmesi halinde, (zayif olan) karsi görüsü tercihi gerektiren durumlar ortaya çikar ve onun dikkate alinmasini gerekli kilar.

Bütün bunlar, hükmün bozulmasi ya da iptali halinde, yasagin mefsedetine denk ya da daha büyük baska bir mefsedetin ortaya çikmasi noktasinin

dikkate alindigini göstermektedir.

Makâsid bölümünde de ele alindigi gibi, vuku sonrasinda cevaz tarafini tercihi gerektirecek genel bir delil bulunmaktadir. O da sudur: Bilgisizce yanlis bir amel isleyen kimsenin durumu iki açidan degerlendirilir:

a) Isledigi fiil ile, emir ve yasaga muhalefet etmis olmasi açisindan ele alinir. Tabiî bu, o fiilin iptalini gerektirir.

b) Sâri' Teâlâ'nm kasdma uygun düsmeyi genel anlamda kasteder bir konumda bulunmasi açisindan ele alinir. Çünkü bu kimse müslümandir ve müslümanlarin hükümlerine tabidir. Hatasi ya da bilgisizligi, onu müslümanlara ait olan hükümlerden çikarma gibi aleyhinde bir cinayetin islenmesine gerekçe olamaz. Aksine hatasi ya da bilgisizligi sebebiyle ifsad etmis oldugu fiilini tashih edecek telafi edici bir hüküm bulunur. Bu durumda o, fiili ile ifsadi kastetmis olsa bile kendisi hakkinda Islâm'in hükümlerinin verilmesi konumundan çikmis olmaz. Çünkü müslümandir ve Sâri' Teâlâ'ya karsi inatçi bir tavir almamistir. Su kadar var ki, konumundan habersiz olarak o konuda sehvanî arzularina uymustur. Bu yüzdendir ki Allah Teâlâ söyle buyurmaktadir: "Allah kötülügü bilmeyerek yapip da, hemen tevbe edenlerin tevbelerini kabul eder." [373]Âlimler de: "Müslüman ancak bilgisizlik yüzünden masiyet isler" demislerdir. Bu durumda onun hakkinda bilgisi olmayan bir kimsenin hükmü uygulanacaktir. Ancak açik bir durum sebebiyle fiilin iptali yönü agir basacak olursa o zaman bu müstesna. Bu durumda tashih halinde, (yasagin mefsedetine} muadil ya da daha büyük (bir mefsedet gerektirecek) bir sonuç olmayacaktir. O zaman da mesele hakkinda bir degerlendirme bulunmayacaktir. Kaldi ki, iptal tarafinin agir basmasi, ancak sonucun degerlendirilmesi neticesinde olmaktadir. Varilmak istenen sonuç da budur.

4) Istihsân [374]kaidesi: Fiillerin sonuçlarinin dikkate alinmasi esasi üzerine bina edilen bir diger kaide de, istihsân kâidesidir. Istihsâli -Imam Mâlik'in mezhebinde- küllî delile mukabil cüz*î maslahatin alinmasidir. Bunun geregi, mürsel istidlalin kiyas (genel kural) üzerine takdimi esasina basvurmaktir. Çünkü istihsânda bulunan kimse, mücerred kendi zevki ve nefsânî arzulari dogrultusunda hareket etmemekte, aksine bahis konusu o seyler ve emsali hakkinda bulunan kavramis oldugu Sâri' Teâlâ'nin kasdi-na uygun hareket etmektedir. Meselâ bazi meseleler vardir ki, kiyas (yani. genel kural) söyle bir hüküm gerektirmektedir; ancak o hükmün o seyde tatbiki baska cihetten bir maslahatin ortadan kalkmasina ya da bir mefsedetin ortaya çikmasina sebebiyet vermektedir. (Iste bu gibi yerlerde istihsân kaidesi ile hareket edilir ve genel kuralin hilafina özel çözümlere basvurulur.) Çogu kez bu, zarurî bir aslin hâcî ile, hâcînin de tekmîlî ile birlikte olmasi halinde bulunur, kiyasin (genel kural) zarurî hakkinda

mutlak surette tatbiki, bazi cüzîleri hakkinda sikinti ve mesakkatin dogmasina sebebiyet verir; bu yüzden de sikinti ve mesakkat alanlari genel kuraldan istisna yoluna gidilir. Tekmîlî ile birlikte hâcî veya tekmîlî ile birlikte zarurî esaslarin durumu da böyledir ve bu açiktir.

îstihsâna delil olarak kullanilabilecek seriatta çok örnek vardir.[375] Meselâ, karz (Ödünç para verme) gibi. Karz aslinda ribâdir; çünkü o, dirhemin dirhem karsiliginda vade ile mübadelesidir. Ancak genel kuralin gereginden çikilarak bu muamele mubah kilinmistir; zira bunda muhtaçlara karsi bir genislik ve rahmet bulunmaktadir. Eger karz, genel kural geregi aslî yasaklik üzere kalsaydi, o zaman mükellefler sikinti içerisine sokulmus olurdu. Ayni durum ariyye, yani agaç üzerindeki yas hurmanin, tahmini olarak kuru hurma ile degistirilmesi hakkinda da geçerlidir. Bu da riba kap-samina girer, çünkü yas hurmanin kuru hurma karsiliginda (tahmini olarak) satilmasidir. Ancak bu muameleye ihtiyaç duyan her iki tarafin da ihtiyaçlari dikkate alinarak caiz kilinmistir. Eger mutlak surette men cihetine gidilseydi, o zaman bu ariyyede bulunmanin önüne bir sed teskil ederdi. Keza ribâ'n-nesîe, eger karz akdinde de tahakkuk etmis olsaydi, o zaman bu yönden kolaylik ve sefkat gösterilmesi yolu kapatilmis olurdu. Yagmur yüzünden aksam ve yatsi namazlarinin ceniedilmesi, yolcunun namazlarini ce-mederek kilmasi, namazini kisaltmasi ve isterse Ramazan'da oruç tutmamasi, korku namazi ve bu türden olan diger ruhsat hükümlerinde de durum aynidir. Çünkü bunlar aslinda, hususiyle maslaha-tin celbi ve mefsedetin defi konusunda amellerin sonuçlarinin dikkate alinmasi esasina çikmaktadir. Bu gibi yerlerde aslinda genel delil, bunlarin caiz olmamasini gerektirmektedir. Eger biz genel delilin geregi üzere kalacak olsaydik o zaman bu, maslahatin ortadan kaldirilmasi sonucunu gerektirecekti. Dolayisiyla gerekli olan, fiillerin sonuçlarinin mümkün mertebe dikkate alinmasi ve ona göre bir hükme varilmasidir. Ayni sekilde tedavi için avret yerlerine bakma, kirâz, müsâkât gibi tasarruflarda da durum aynidir. Her ne kadar genel delil bu gibi tasarruflarin aslinda yasaklanmis olmasini gerektiriyorsa da, cevazi yönüne gidilmistir. Bu türden caiz olan seyler pek çoktur.

Bu anlattiklarimiz, bu kaide ile hükmetmenin sihhatine delâlet eden delillerden olmaktadir. îmam Mâlik ve tabileri (istihsân hakkindaki görüslerini) onlar üzerine binada bulunmuslardir.[376]

Ibnu'l-Arabî, istihsâni açiklarken onun, delilin gereginin terkini tercihten ibaret oldugunu ve ona bazi cüzîlerde bulunan bir muariz sebebiyle istisna ve ruhsat yolu üzere gidildigini söyler. Sonra istihsani kisimlara ayirir:

1) Örf sebebiyle delilin terki; yeminlerin Örfe havale edilmesi gibi.

2) Maslahata binaen terki; ecîr-i müsterekin (yani zanaatkarin) tazmini

cihetine gidilmesi gibi.[377]

3) Icmâ sebebiyle terki; kadinin katirinin kuyrugunu kesen kimseye, onu tazmin ettirmek gibi.

4) Delilin, mesakkati kaldirmak ve insanlara kolaylik saglamak amaciyla basit ve Önemsiz konularda terkedilmesi; meselâ ayni cinsten büyük miktarda yapilan ölçümlü alisverislerde az miktardaki fazlaligin caiz görülmesi, yine az miktar için söz konusu olan bey' (alim satim akdi) ve sarfa[378] cevaz verilmesi gibi.

Yine o Ahkâmul-Kur'ân'da söyle demistir: Istihsân, bize ve Hanefîlere göre, iki delilden daha güçlü olan ile amel etmektir.[379]Umûm devamli, kiyas da bidüziye (muttarit) olsa, bu durumda Imam Mâlik ve Ebû Hanîfe zahir olsun mânâ olsun herhangi bir delil ile umûmun (ve kiyasin) tahsis edilebilecegi görüsündedirler. Imam Mâlik, maslahat ile tahsisi istihsânen kabul etmektedir. Ebû Hanîfe ise umûmun, kiyasa muhalif olarak gelen tek bir sahabî görüsü ile tahsise gidilmesini istihsan yoluyla caiz görmektedir. Her ikisi de birlikte kiyasin tahsisi ve illetin nakzi görüsünü paylasmaktadirlar. Imam Safiî ise, ser'î bir illetin sabit olmasindan sonra tahsis edilemeyecegi görüsündedir. Bu, sadece genel delilin ve genel kiyasin geregi ile yetinilraeyip hükümlerin sonuçlarinin da dikkate alinmasi demektir.[380]

Mâlikî mezhebinde istihsâna dair gerçekten çok sey vardir, el-Utbiyye'de Asbag'dan söyle dedigi nakledilir: Iki ortak, ayni temizlik süresi içerisinde bir câriye ile iliski kurarlar. Cariye, bir çocuk dogurur; ortaklardan biri çocugu reddeder, digeri ise etmez. Çocugun kendisinden olmadigini reddeden, onunla iliskide bulundugunu ikrar ediyor ve yaptigi iliskide de inzal imkâni bulunuyorsa, reddine itibar edilmez ve (çocugun olusmasina sebep olan) o iliskide müsterekmis gibi olurlar. Ancak ikrarda bulundugu iliskide, azilde bulundugunu iddia ediyorsa, iste bu takdirde Asbag söyle demektedir: "Ben bu durumda çocugun digerine katilmasini istihsânen gerekli görüyorum. Kiyas ise, ikisinin de esit olmalarini gerektirmektedir. Çünkü azil yaparken, menisi belki de önceden gelmis ve disari tam olarak atamamistir, dolayisiyla durumun farkinda olmayabilir. Nitekim Amr b. el-Asî bu gibi durumlar hakkinda: "Ipin ucu elden kaçabilir" demistir. Devamla söyle der: Ilimde istihsân, bazen kiyastan daha galip olabilir. Ibnul-Kâsim'i isittim. O Imam Mâlik'-ten rivayet ederek söyle diyordu: "Ilmin onda dokuzu, istiksândir."

Bütün bunlar göstermektedir ki istihsân, delillerin gereginden çikmak degildir. Su kadar var ki, delillerin ne gerektirecekleri ve sonuçlarinin ne olacagi ele alinmakta ve degerlendirilmektedir. Zira eger burada kiyas üzere devam edilecek olursa, o zaman ortaklarin ikisi de azil yapmislar ya da inzalde bulunmuslar gibi kabul edileceklerdi. Çünkü kiyasa göre iliskiyi

ikrar etmesi halinde azlin bir hükmü olmamaktadir ve çocugun kendisine katilmasi hakkinda azlin olup olmamasi arasinda bir fark bulunmamaktadir. Ancak istihsân, onun dedigi dogrultudadir. Çünkü çocugun olmasi çogunlukla inzal halinde olur; azil halinde olmasi ise çok enderdir. Dolayisiyla hüküm galip olan dogrultusunda verilir[381] ki, bu da sözü edilenlerin bir geregi olmaktadir. Eger delillerin sevki sirasinda, onlarin nereye varacagi ve hangi sonuçlari doguracagi göz önünde bulundurulmasaydi o zaman, bu meselede azil ile inzal arasinda bir ayinma gidilmeyecekti. Asbag, istihsân konusuna fazlaca Önem vermis ve: "Kiyasa fazla dalan kimsenin sünneti terketmesine ramak kalmistir. Istihsân, ilmin diregidir" demistir. Zikredilen deliller, onun sözünü desteklemektedir.

5) Geçen esastan çikarilan bir diger kaide de sudur: Zarurî ya da hâcî veya tekmîlî esaslarin ortaya konmasi halinde, ser'an razi olunmayan durumlarin ortaya çikabilecegi görülse, bu durumda sikintiya düsmeksizin mümkün mertebe onlardan korunmaya çalismak sartiyla sözkonusu maslahati gerçeklestirmek üzere harekete geçmek sahih olacaktir. Meselâ, nikâh sonucunda ailenin nafakasini temin gerekecektir, halbuki helâl yollar dar ve zor, haram ve süpheli yollar ise çok ve kolaydir. Çogu zaman aile için kazanç elde etmeye çalisirken caiz olmayan yollara girecektir. Ancak bu durum, yani evlenme sonucunda karsilasacagi seyler kisinin evlenmesine mani degildir. Çünkü evlenmeme sonucunda dogacak mefsedet, bu gibi durumlara düsebilme korkusundan daha büyüktür.[382] Eger bu gibi endiseler zamanimizda dikkate alinacak olsa, nikâh diye birsey kalmaz, bu müessese temelden ortadan kalkar. Bu ise sahih degildir.

Keza ilim tahsil eden bir kimse, bu yolda görecegi, duyacagi kötü seyler sebebiyle tahsilinden vazgeçemez. Cenaze merasiminde bulunmak, ser'î vazifeleri yerine getirmek... gibi yükümlülükler, eger ser'an razi olunamayacak bazi seylerin görülmesini gerektiriyorsa ve baska türlü bu görevleri yerine getirmek imkâni yoksa, arizî olan bu durumlar bu görevleri aslî konumlarindan çikarmaz. Çünkü bunlar dinin esaslarindan ve kullarin maslahatalarim gerçeklestirecek önlemlerdir. Sâri' Teâlâ'nin maksatlarindan anlasilan budur. Ser'î maksatlarin çok iyi anlasilmasi gerekmektedir. Zira ihtilaflarin ve çekismelerin esasini onlarin iyi anlasilmamasi olusturmaktadir. Bu anlattiklarimiza muhalif olarak selefi salihten nakledilenlere[383] gelince, onlar sahsa özel mahiyette olan seylerdir (ka-dâyâ a'yân) ve teker teker ele alinip mahiyetleri ve niçin öyle yaptiklari dolayisiyla izah edilen hususa uygun olup olmadiklari ögrenilmeden hüccet olma özellikleri yoktur.

Özetle bu kaide de, amellerin neden olacaklari sonuçlarin dikkate alinmasi esasi Üzerine bina edilmistir. Dolayisiyla onlarin dikkate alinmasi ve

degerlendirilmesi her hükümde mutlak surette gerekli olmaktadir.

Allah'u a'lem! [384]

**ON BIRINCI MESELE:**

Daha önce ihtilâf mahallerinden genel olarak bahsedilmis, tafsilâta girilmemisti. Ibnu's-Seyyid, seriat âlimleri arasinda mevcut bulunan görüs ayriliklarinin sebeplerine dair bir kitap yazmis ve orada ihtilâf sebeplerini sekiz olarak göstermistir:

(1) Lâfizlarda müsterekligin[385]bulunmasi ve bunlarin tevile açik olmalari. Bunu da kendi arasinda üçe ayirmistir:

a) Müfred lâfzin konulusunda müstereklik; [386] ya da hirâbe[387] suçunun cezasini belirten âyette[388] gecen

kelimesi gibi.[389]

b) Kelimenin degisik kaliplara sokulmasi (tasrif) sirasinda ortaya çikan müstereklik;

âyetinde[390] oldugu gibi.

c) Terkipten dogan müstereklik;âyetlerinde oldugu gibi.[391]

(2) Lâfzin hakikat ve mecaz olarak kullanilir olmasi. Bunu da üç kisma ayirmistir:

a) Lâfzin kendisinden kaynaklanan; "nüzul" yani Allah Teâlâ'nin dünya semasina indigini ifade eden hadis gibi. Keza,âyeti de[392] böyledir,

b) Lâfzin hallerinden kaynaklanan;âyetinde oldugu gibi. Buradaki görüs ayriliginin seklini açiklamamistir.[393]

c) Terkip halinden kaynaklanan; mümtenf (imkânsiz) olan birseyin mümkün olan bir sekilde gelmesi ya da bunun aksi olmasi gibi. "Vallahi, eger Allah bana kâdirse, elbette beni âlemlerden hiçbirini azap etmedigi azaba çekecektir"[394] hadisi ile, baska surette gelen benzer sözler gibi. Meselâ, emrin haber seklinde, Övgünün yerme seklinde, çogaltmanin azaltma seklinde gelmesi ya 4a bunlarin aksi bir tarzda gelmesi gibi.

(3) Delilin, hükme müstakillen delâlet edip etmemesi arasinda dönmesi. Meselâ Ebû Hanîfe, Ibn Ebî Leylâ ve Ibn Sübrüme'nin satim akdi ve sart konusundaki tutumlarini gösteren el-Leys b. Sa'd hadisi gibi.[395]Keza cebir, kader ve iktisâb meselesi gibi.[396]

(4) Delilin umûm ve hususa ihtimali bulunmasi: "Dinde zorlama yoktur[397]"Ve Âdem'e bütün isimleri ögretti"[398]âyetlerinde oldugu gibi.

(5) Rivayet ihtilâfi. Bu konuda sekiz illet bulunabilir ki bunlara daha önce isarette bulunulmustu.

(6) Ictihâd ve kiyas konulari.[399]

(7) Nesh bulunup bulunmadigi iddiasi.

(8) Delillerin hem mübahliga hem de daha baska hususlara delâlet edecek sekilde gelmesi. Cenazeler üzerine ezan okuma ve tekbir alma, kiraat sekilleri hakkindaki ihtilâflar gibi.

Ibn Seyyid'in kitabina aldigi basliklar bunlar. Konu ile ilgiii tafsilat arzu edenler bu kitaba baksinlar. Ancak, onun zikrettiklerinin tümü geçen esasa vuruldugu zaman, konuyla ilgili isin özü elde edilmis olur. Basari ancak Al-lah'tandir. [400]

**ON IKINCI MESELE:**

Bazi ihtilâflar vardir ki, dikkate alinmaz. Bunlar iki kisimdir:

(1)

Seriatta kesin bulunan esaslara ters düsen hatali görüsler. Buna daha önce isarette bulunulmustu.

(2)

Zahiren muhalif gibi gözükmekle birlikte aslinda öyle olmayan görüsler. Bu kisimdan olanlar daha çok, Kitap ve sünnetin tefsiri sadedinde olur. Dikkat edilecek olursa müfessirlerin, seleften Ki-tab'in lâfizlarinin mânâlarina yönelik ilk bakista birbirine muhalif gibi gözüken görüsler naklettikleri görülür. Fakat biraz üzerinde duruldugu zaman, onlarin, hepsini de içine alabilecek bir tarzda ifadelerinin mümkün oldugu görülür.[401] Su halde bu gibi görüsleri, sahiplerinden hiçbirinin maksadini ihlâl etmeksizin birlestirmek mümkündür ve bu durumda görüs ayriligindan bahsetmek ve bu kabilden farkli görüsleri, dikkate alinmasi gereken muhalif görüs gibi degerlendirmek dogru olmaz. Ayni durum, sünetin açiklanmasi, keza imamlarin fetvalari ve ilmî meseleler hakkindaki sözleri hakkinda da geçerlidir. Bu husus, üzerinde durulmasi gereken bir konudur. Çünkü aslinda görüs ayriligi bulunmayan bir meseleyi ihtilafli bir konu olarak nakletmek, nasil ki görüs ayriligi bulunan bir konunun üzerinde ittifak edilmis bir konuymuscasina takdimi yanlissa aynen onun gibi yanlistir.

Bu husus açiklik kazandiktan sonra deriz ki: Bu ikinci kisimdan olan yerlerde görüs ayriligindan bahsetmenin sebepleri vardir:

(1)

Söz konusu lâfzin tefsiri hakkinda Rasûhillah'tan (s.a.) ya da sahabeden birinden veya daha baskasindan birsey zikredilir ve onlardan nakledilen o sey, lâfzin kapsaminin bir kismini olusturur. Sonra bir baskasi, yine lâfzin kapsami dahilinde bulunan daha baska seyler söyler. Daha sonra

müfessirler her ikisinin ifadesine de aynen yer verirler. Bunun sonucunda da, sanki konu ile ilgili görüs ayriligi varmis zannedilir. Oysa ki hakikatte böyle birsey yoktur. Meselâ "el-menn" hakkinda, onun yufka ekmek oldugunu söylemislerdir. Bunun yani sira onun zencebîl[402] oldugu veya kudret helvasi (terencebîn[403]) oldugu da söylenmistir. Keza ona suya kattiklari bir içecek de demislerdir. (In'âm ve ihsanda bulunmak mânâsina gelen) "el-Menn" lâfzi, bunlarin hepsini de kapsamaktadir. Zira Allah Teâlâ, onlara bu sayilan seylerle in'âm ve ihsanda bulunmustur. Bu noktadan hareketledir ki hadiste: "Mantar (el-kem'e), Allah Teâlâ'nin Israilogullari üzerine indirmis oldugu "menn"dendir"[404] buyurulmustur. Buna göre "el-menn", nimetler cümlesidir ve onun hakkinda görüs beyan edenler, sadece ondan birer örnek zikretmis gibi olurlar.

(2)

Nakil sirasinda, hepsi de ayni mânâya çikacak farkli seyler zikredilmesi. Bu durumda tefsir, aslinda ayni görüs üzerinde olmakla birlikte farkli lâfizlarla nakledilmesi sanki konu hakkinda görüs ayriligi varmis intibaini verir. Meselâ "es-selvâ" kelimesi hakkinda, bildircina benzer bir kustur demislerdir. Bunun yani sira söyle söyle Özelligi olan kirmizi bir kus, Hind kökenli serçeden büyük bir kus oldugu da söylenmistir. Keza "el-menn" hakkinda "agaçlar üzerine yagan birseydir ve yenilir"; "tatli bir reçinedir" "kudret helvasidir (terencebîn)"; "kalin kivamli üzüm sirasi gibi birseydir"; "donmus baldir" da denilmistir. Bu gibi seylerin ayni sey üzerine hamledilmesi dogru olur ve dolayisiyla konu ile ilgili görüs ayriligi bulunmaz.

(3)

Görüslerden biri lâfzin lügat yönünden tefsiri, digeri ise mânâ açisindan tefsiri seklinde olur. Tabiî ki i'râb[405]açisindan yapilan izah ile mânâ açisindan yapilacak olan izah arasinda fark olacaktir. Bununla birlikte her ikisi de sonuçta ayni hükme çikacaktir. Çünkü lâfzin üzerinde lügat açisindan durulmasi, aslî vaz'm izahi anlamina gelir. Digeri[406] ise, kullanilis halindeki mânânin izahina yönelik olur. Nitekim:âyeti[407] hakkinda "el-mukvîn"den maksadin yolcular oldugunu söylemislerdir. Keza "çöl bir arazi üzerine inenler" mânâsi da vermislerdir. Ayni sekilde:

âyetindeki "kâri'a"[408] hakkinda da "ansizin kendilerini yakalayan musibet" mânâsi yaninda, Rasûlullah'm (s.a.) seriyyelerinden biri mânâsi da verilmistir. Örnekleri çogaltmak mümkündür.

(4)

Mevcut görüs ayriliginin ayni nokta üzerinde bulunmamasi. Meselâ, "Mefhûmun umûmu var midir, yok mudur?" meselesindeki ihtilâflari

böyledir.[409] Söyle ki: Mefhûmun delilligini kabul edenler, [2171 onun mantûkun disinda kalan seyler için âmm oldugunda ihtilâf etmemektedirler. Umûmunu kabul etmeyenler ise, bununla, mantûkun bulunmasi sebebiyle umûmun sabit olamayacagini kastetmis olmaktadirlar. Bu haliyle konu, üzerinde ihtilâfin bulunmadigi bir konu olmaktadir. Pek çok mesele bu kabildendir. Aslinda konu hakkinda görüs ayriligi yoktur ancak, görüsler nakledilirken, sanki mesele ihtilafli imis gibi nakledilir.

(5)

Ayni imama nisbetle farkli görüslerin olmasi gibi fertlerin kendilerine has durumlarin olmasi. Zaman içerisinde muctehid görüsünü degistirebilir ve daha önce verdigi fetvasindan dönerek farkli bir görüse geçebilir. Böyle bir durumda mesele hakkinda ihtilâf bulundugunu söylemek dogru olmaz. Çünkü imamin birinci görüsünden dönerek ikinci görüse geçmesi, birinciyi attigi ve ikinci görüsünün onu neshettigi anlamina gelir. Bu konuda bazi son devir hukukçularinin karsi görüsleri varsa da, dogrusu bizim söyledigimiz-dir. Buna, daha Önce geçen seriatin tek hüküm üzere oldugu ve aksinin caiz olmadigi Ilkesi de delâlet eder. Bu durum bazen, zikredi-lenden daha genel bir mahiyet arzedebilir. Meselâ, ulemâ bir konuda ikiye ayrilir, sonra bu iki gruptan biri digerinin görüsüne döner ve böylece ortada ihtilâf kalmaz. Nitekim Ibn Abbâs'm müt'a nikâhi ve ribâ'l-fadlin[410] helâlligine dair eski görüsünden dönmesi, keza inzal olmasa dahi sirf sünnet mahallinin girmesi sebebiyle gusül gerekecegi konusunda Ensâr'in Muhacirlerin görüsüne dönmeleri[411] böyledir. Dolayisiyla bu gibi meselelerin ihtilafli konulardan sayilmasi uygun degildir.

(6)

Ihtilâfin hükümde degil de amelde vuku bulmasi. Kiraat i-mamlarinin kiraat sekillerindeki ihtilâflari böyledir. Onlar okuduklari kiraatleri, diger sekilleri inkâr ederek, sadece kendi kiraatlerinin dogru oldugu iddiasiyla okumamaktadirlar. Aksine digerlerinin de sahihligini kabul etmektedirler. Bu durumda aralarindaki görüs ayriligi sadece tercihlerde olmaktadir ve bu gerçekte bir ihtilâf degildir. Çünkü sihhati üzerinde ittifak ettikleri nakillerde ihtilâf etmezler.[412]

(7)

Ayet ya da hadisin tefsirinin ayni müfessirden farkli ihtimaller gözönünde bulundurularak yapilmis olmasi ve her ihtimale uygun düsecek sonuçlara varmasi ve bu arada tercih konusunda bir görüs ayriligindan bahsetmemesi, aksine mânâlarin genis tutulmasi esasindan hareket etmesi. Bu da, görüs ayriligi olarak kabul edilmez. Çünkü gerçek anlamda bir ihtilâftan bahsedebilmek için, her görüs sahibinin sadece bir ihtimali benimsemis olmasi ve o onu tercih ettigi delil ile desteklemesi ve böylece

diger görüslere iltifat etmemesi gerekir. Burada ise böyle bir durum yoktur.

(8)

Görüs ayriliginin, ayni mânânin (meselâ hakikate mi yoksa mecaza mi hamledilecegi gibi) ne üzere indirilecegi hususunda vuku bulmasi. Meselâ sonuç ayni olmakla birlikte bir kisminin mecaza hamletmeleri, diger bir kisminin ise hakikate hamletmeleri gibi. Nitekim "Allah ölüden diri çikarir, diriden ölü çikarir"[413] âyeti hakkinda müfessirlerin yaptigi böyledir. Onlardan kimisi, âyette geçen hayat ve ölümü hakikî mânâsi üzerine almis, kimi de mecaza hamletmistir. Mânâ bakimindan aralarinda ise bir fark bulunmamaktadir. Benzeri bir örnek de sudur: Ibn Cinnî, Isa b. Ömer'den -bir baskasindan da nakledilmistir- söyle nakleder: Zü'r-Rümme'yi su siiri okurken isittim:

Bunun üzerine ona: "Bu siiri daha Önce bana seklinde okumustun?!" dedim. aynidir, diye cevap verdi.[414] Ayni duruma âyeti hakkinda da vâriddir. Zira onun hakkinda "gündüz gibi bembeyaz, hiçbir sey yok" mânâsi verildigi gibi "gece gibi simsiyah, hiçbirsey yok" mânâsi da verilmistir. Her ne kadar birbiri ile asla bir araya gelmesi mümkün olmayan iki zid sey ile tesbih edilmis olsa da ifade edilmek istenen maksat ayni seydir.

(9)

Görüs ayriliginin tevilde ve zahirin haricî bir delilin geregine hamledilmesi sirasinda meydana gelmesi. Burada tevile girisen herkesin maksadi, lâfzin, zahirinden alinarak tevili gerekli kilan delil ile uyusacagi bir yöne hamle dilmesi dir ve bu konuda yapilan bütün teviller birbirine esittir. Dolayisiyla murad olunan mânâ hakkinda bir görüs ayriligi bulunmamaktadir.[415] Bu tür teviller daha çok, zahirî tesbihi animsatan lâfizlarda olur. Digerlerinde de çokça bulunur. Meselâ, meclis muhayyerligi getiren hadiste[416]Imam Mâlik'in görüsüne[417] müsteniden yapilan teviller böyledir.

(10)

Maksat ayni oldugu halde onu ifade etmek için kullanilan ifadelerde meydana gelen görüs ayriligi. Meselâ haber hakkinda ihtilâf etmislerdir: Acaba haber sadece dogru ve yalan diye iki kisma mi ayrilir? Yoksa, ne dogru ne de yalan olan bir üçüncü kisim daha mi vardir? Bu tamamen ifadede söz konusu olan bir ihtilâf olup, mânâ üzerinde ittifak bulunmaktadir. Farz ve vâcib kavramlari hakkinda da durum aynidir. Hanefîler ile digerleri arasindaki fark, bu kavramlardan ne kastedildigi esasi üzerine kuruludur. Kadi Abdulvahhâb "Vitir vacip midir?" meselesi hakkinda söyle der: "Eger Hanefîler bu sözleriyle "Terki haramdir ve o kisi bu yüzden cerhedilir ve adalet vasfini yitirir" demeyi kastediyorlarsa, o zaman bizimle onlar arasindaki görüs ayriligi, delillerin kapsamasi imkâni bulunan bir

mânâda olmaktadir. Eger bunu demek istemiyorlar ve 'Terki haram degildir ve terkeden kisi bu yüzden cerhedi-lerek adalet vasfini yitirmez" demeyi[418] kastediyorlarsa, o zaman onun vacip diye isimlendirilmesi, sadece sözde kalan bir ihtilâf olur [220i ve ona karsi delil getirme çabasina girmek dogru olmaz. Onun bu dedikleri vakia dogrudur. Çünkü istilahlarin seçimi konusunda illâ da su olacak diye bir kayit yoktur. Lâ müsâhhate fi'l-istilâhât. Bu durumda mevcut surî ihtilâf üzerine zaten bir hüküm de terettüp etmeyecektir. Dolayisiyla bu gibi ihtilâflari gerçek mânâda görüs ayriligi kabul etmek dogru olmaz.

Buraya kadar saydiklarimiz, mevcut görüs ayriliklarinin dikkate alinmamasi gerektigi on yer olmaktadir. Müctehidin bunlari hep aklinda tutmasi gerekir ki, digerlerini bunlara kiyas edebilsin, herhangi bir gevseklik gösterip de, icmâa muhalefet[419]gibi bir duruma düsmesin.

Fasil:

Söyle denilebilir: Ilk bakista görüs ayriligi gibi gözüken seyler, isin aslina bakildigi zaman uzlasmaya çikan seylerdir.[420]Söyle ki:

Daha önce de ortaya kondugu üzere seriat sonuç itibariyla tek bir görüse varir. Ser'î meselelerde mevcut bulunan ihtilâflar, onlarin hükmünün açik ve net bulunan iki ucun arasinda yer alir olmasindan ve müctehidlerin farkli yaklasimlarindan, bazi delillerin kendilerine gizli kalmasindan ve onlara vakif olamamalarindan kaynaklanmaktadir.

Bu ikincisi hakkinda gerçek anlamda bir görüs ayriligindan bahsetmek mümkün degildir. Zira sayet müctehid, kendisine gizli kalan delillere vakif olacak olsaydi, kendi görüsünden vazgeçecekti[421] Bu yüzdendir ki, kadilarca delillere muhalif olarak verilen hükümler geçerli sayilmamaktadir.

Birinciye gelince, iki uç arasinda hükmün gidip gelmesi demek[422], her bir müctehidin Sâri' Teâlâ'nm ikisi arasindaki müb-hem olan kasdini arastirmasi ve O'nun kasdina götürecek delili bulmasi ve ona tâbi olmasi demektir. Müctehidler bu iki kasidda[423] tam bir mutabakat içerisindedirler ve onlardan her biri sayet kendi ulastigi görüsünün aksi ortaya çikacak olsa, derhal ona dönecek ve daha önce muhalifi olan o müctelıid ile uyum içine girecek haldedir. Dolayisiyla bu kisim da mânâ bakimindan ikinci kisma rari bir hal almaktadir.[424] Su halde gerçekte ihtilâf, Sâri' Teâlâ'nin tek olan maksadina ulastiran yolda olmaktadir. Su kadar var ki, müctehidin kendi içtihadi sonunda ulastigi görüsten, bir beyan olmaksizin dönmesi ittifak ile mümkün degildir. Bu hem her müctehidin içtihadinda isabetli oldugu (imisavvibe) görüsüne, hem de sadece biri hariç diger müctehidlerin hatali olacagi görüsüne göre böyledir. Zira bir müctehidin, bir baskasinin görüsü ile -isterse o da isabetli görülsün- onun hatali oldugunu kabul etmesi halinde oldugu gibi amel etmesi caiz degildir. Her müctehidin

içtihadinda isabetli oldugu (musavvibe) görüsüne göre, isabet izafîdir.[425] Dolayisiyla iki görüs bu açidan bakildigi zaman tek bir görüse[426] çikmaktadir. Durum böyle olunca da onlar aslinda muhalif degil müttefik olmaktadirlar. Iste bu noktadan hareketledir ki, içtihadi meselelerde farkli görüslere sahip olan müctehidler arasinda karsilikli dostluk, sefkat, saygi ve sevgi olagelmis, bunlar birbirine düsman gözüyle bakan gruplar, ayri ayn firkalar haline dönüsmemislerdir. Çünkü hepsi de, Sâri' Teâlâ'nin kasdina ulasma konusunda birlesmektedirler. Su halde yollarin ayri olmasi etkin degildir. Bu aynen farkli ibadetlerle Allah'a kullakta bulunan kimselerin arasinda ihtilâf olmayisi gibidir. Meselâ, biri namaz ile, digeri oruç ile, bir üçüncüsü sadaka ile, bir baskasi daha farkli bir ibadetle Allah'a yaklasmaya çalisir. Bu halleriyle onlarin hepsi de -her ne kadar yönelis sekilleri farkli farkli da olsa- Ma'bûd olan Allah'a yönelme esasi üzerinde birlesmektedirler.Müctehidlerin durumu da ayni sekildedir. Madem ki onlarin maksadi, Sâri' Teâlâ'nin kasdini yakalamaktir, o halde sözleri bir, görüsleri ayni demektir. Bunun içindir ki hem onlar hem de kendilerini taklit eden kimseler için -daha önce de geçtigi gibi- ihtilafli görüslerle amel etmek sahih degildir. Zira ihtilafli görüslerfe amel etmek ve onlarla kulluk icrasinda bulunmak, sonuç itibariyla Sâri' Teâlâ'nin maksadina ulasmak degil, he-va ve heveslere tâbi olmak anlamina gelmektedir. Görüslerin bizatihi kendileri maksûd degillerdir, aksine onlar üzerinde birlesi-len maksadin elde edilmesi ve ögrenilmesi için önem tasirlar. Su halde kulluk icrasinin (taabbud) üzerinde birlesilmis bir sekil olmasi gerekmektedir, aksi takdirde sahih olmaz. Allah'u a'lem!

Fasil:

Böylece lâfizda kalmayan gerçek anlamda bulunan görüs ayriliklarinin (hilaf) saptirici hevâ ve heveslerden kaynaklandigi, icmali ve tafsili olarak delillere tâbi olmak suretiyle Sâri' Teâlâ'mn kasdina ulasma çabasindan kaynaklanmadigi ortaya çikmaktadir. Su halde gerçek anlamda görüs ayriligi, hevâ ve heves sahipleri tarafindan ileri sürülen ihtilâflardir. Isin içine hevâ ve heves girdi mi, bu, galebe çalmak, söhret olmak gibi arzularla -konunun ihtilafli oldugu da ileri sürülerek- nasslarin mütesâbih olanlarina uyulmasina sebep olur ve bu da ayrilik, kopma, düsmanlik, kin ve husûmet gibi sonuçlara götürür. Çünkü hevâ ve hevesler farkli ol-dugundan, onlarin geregi dogrultusunda hareket edildiginde anlasmanin saglanmasina imkân yoktur. Oysa ki seriat, hevâ ve heveslere tâbi olmanin kesin olarak önünün alinmasi için gelmistir. Hal böyle iken eger nefsânî arzular, delilin bir kisim öncülleri halini aliyorsa, elbette ki o delil, sadece ve sadece hevâ ve heveslere tâbi olma sonucundan baskasini dogurmayacaktir. Bu ise seriata muhalefettir; seriata muhalefetin de dinde bir yeri yoktur. Hevâ ve heveslere uyma, eger seriata uyma zanni ile

yapiliyorsa, bu bir sapikliktir. O yüzden de bid'atler sapiklik olarak nitelenmis ve "her bid'at dalâlettir" buyurulmustur. Çünkü bid'at sahibi, kendisinin isabetli oldugu kuruntusuna kapilmasi hasebiyle hatalidir. Hevâ ve heveslerin amellere karismasi her zaman için açik degildir.[427]

Sonuç olarak diyoruz ki, hevâ ve heveslerine uyan kimselerin görüsleri, seriatta dikkate alinmasi istenen görüs ayrihklarinden sayilamaz. Dolayisiyla ser'î mesâilde bu cihetten herhangi bir görüs ayriliginin bulundugundan bahsetmek dogru olmaz.

Itiraz: Bu sonuç kabul edilemez. Çünkü âlimler onlarin görüslerini ser'i hilaf meyaninda dikkate almislar, usûl ilimlerinde onlarin sözlerini nakletmisler, üzerlerine çesitli ayrintilar getirmisler, icmâin olusmasi konusunda onlari da dikkate almislardir. Bütün bunlar, onlarin görüslerinin dikkate alinmasi demektir.

Cevap: Bu itiraza iki açidan cevap vermek mümkündür:

(1)

Bir kere biz, âlimlerin onlarin görüslerine deger verdikleri ve dikkate aldiklari iddiasini kabul etmiyoruz. Aksine onlar, bu tür görüslere, -aynen yahudi, hiristiyan ve diger milletlerin görüslerini zikredip, onlarin yanlis olduklarini beyan etmeleri gibi- sirf onlari reddetmek ve sakatliklarini göstermek için yer vermislerdir. Bu durum usûl ilimlerinde açiktir. Onlar üzerine getirilen ayrintilar da, nihayet onlarin üzerine kurulmustur.

(2)

Haydi diyelim ki âlimler onlarin görüslerine deger vermislerdir. O zaman bu, onlarin görüslerine ulasirken mutlak anlamda nefsânî arzularina uymus olmamalari açisindan olacaktir. Mutlak anlamda hevâ ve heveslere uyan kimse, serîati temelden kabul etmeyen kimselerdir. Ama bir kimse serîati tasdik eder, sonra onda ilerler ve hakkinda, 'sadece delilin geregine uyar, delil kendisini nereye çekerse oraya gider' zanninin beslenecegi bir dereceye ulasirsa, böyle bir kimse hakkinda mutlak anlamda hevâ ve heves pesindedir denemez. Aksine o kisinin seriata tâbi oldugundan, su kadar var ki, mütesâbihlere uymasi sebebiyle isin içine nefsânî arzularini da karistirmis oldugundan söz edilir. Bu haliyle o, bir taraftan nefsânî arzularini isin içine kattigindan hevâ ve heveslerine tâbi zümre ile ortak yöne sahiptir, diger taraftan da hak ve hakikat ehli ile müstereklikleri vardir; zira bir anlamda delile tâbi olmakta ve onun gereginden baskasini kabul etmemektedir. Kaldi ki, bunlarin ayni seye ulasma gibi hak ve hakikat ehli ile nihâî olarak maksat birlikleri de bulunmaktadir. Bu da seriata uymadir. Meselâ en siddetli görüs ayriliklarinin bulundugu konu Allah'in sifatlari konusudur ve kimisi bunlari inkâr eder, kimisi de isbat.

Buna ragmen biz her iki gruba da baktigimiz zaman, onlardan her birinin Allah Teâlâ'nin her türlü noksanliklardan tenzih edilmesi, kusurlardan beri kilinmasi ve sonradan yaratilmislara benzetilmemesi gibi delillerin geregi olan bir esas etrafinda dönüp dolastiklarini görürüz. Onlarin yolda ihtilâf etmeleri, her iki taraf hakkinda da asil olan bu kasdi ihlal etmeyebilir. Usûlle ilgili diger meselelerde de durumun böyle oldugu görülür. Burada sunu da eklemek gerekir: Bu meselelerden bazilari vardir ki, vürudunda problem bulunmakta ve esasen onlara dalinmasi riskli olmaktadir. Bu yüzden de seriatta, onlarin bid'atleri sebebiyle Islâm'dan çikmis olduklarina dair bir açiklik bulunmamaktadir.

Sonra, onlar müslümanlarm çogunlugu içerisinde yer almislar, kendilerince zahirde müctehidlerin takindigi tavri takinmislardir. Sâri' Teâlâ ise, genelde onlarin açikça belirlenmesi yoluna gitmemistir. Bu durumda onlar ancak ictihâd yoluyla belirlenmis olacaklardir. Içtihada temel alinacak seyler ise farklilik arzeder Bu durumda onlarin görüslerini de nakletmekten, yazilan eserlere almak suretiyle onlari dikkate almak ve üzerinde durmaktan, uygunlukta ve ayrilikta onlara da itibar etmekten baska yol yoktur. Böylece görüsler hakkinda sürekli bir degerlendirme imkâni elde edilmis olur. Aksi takdirde onlara nisbet edilen hersey -hak da olsa- reddedilir ve hak olani bâtil olanindan ayirdedilmez. Bu konu ile ilgili Ki-tâbu'l-Icmâ'da açiklama bulunmaktadir.[428] Iste bu gerekçelerin bulunmasi sebebiyle, onlarin karsi görüsleri de hilaf meyamnda nakledilmistir.

Isin aslina gelince, onlarin hak ve hakikat ehli ile birlestikleri yerde uyusma meydana gelmekte, ihtilâf ettikleri yönden ise ayrilik dogmaktadir. Bu durumda, uyusma noktasinda isin esasinda da öyle oldugu, sahih bulundugu ve birlik saglandigi için bir görüs ayriligi bulunmamaktadir. Ihtilâf yönünden ele alindiginda ise, onlar bu konuda kesin olarak hatali bulunmaktadirlar. Bu haliyle görüsleri, "zelle"ler mesabesinde bulunmakta ve hilafta dikkate alinmasi gereken farkli görüs kabilinden sayilmamaktadir. Su halde nereden bakilirsa bakilsin ittifak mevcut bulunmaktadir.

Bu meseleden çikan sonuç sudur: Islâm'in hükmü, her bir ser'î meselede tektir; farkli imis gibi gözükse bile isin asli Öyle degildir ve farkli görüsler sonuçta hep teke râcidir. Eger sözü uzatma endisesi olmasaydi, konu ilgili deliller ve doyurucu örnekler verilmek suretiyle yeterince açiklanabilirdi. Ancak bu arzettiklerimizin konu ile ilgili yeterli oldugu kanaatindeyiz. Bu yüzden de sözü uzatmak istemiyoruz. Dogruya muvaffak kilan Allah'tir. [429]

**ON ÜÇÜNCÜ MESELE:**

Daha önce ictihâd için müctehidin sahip olmasi gereken ilimlerden söz edilmis ve onlari elde ettigi zaman herhangi bir kayit aranmaksizin

kendisinin ictihâd etme yetkisi bulundugu açiklanmisti.

Geriye ne kadar bir ilme sahip olursa kendisine ictihâd etme yetki ve görevinin teveccüh edecegi konusunda durmak kalmisti. Söyle ki: Ilim talibi, tahsiline devam ettikçe üç asama/mertebe ile karsilasir:

(1)

Ezberledigi konular hakkinda yavas yavas düsünmeye ve onlarin sebeplerini arastirmaya baslama asamasi. Bu tahsil ettigi seylerin[430] yavas yavas farkina varmasi sonucunda ortaya çikar; ancak henüz mücmeldir ve muhtemelen bazi meseleler hakkinda küllî olarak degil de cüz'î olarak ortaya çikar ve bazen de tam belirgin bir halde bulunmaz. Bu halde iken o, arastirmasini sürdürür ve bu sirada hocasi kendisine içinde bulundugu asamaya uygun düsecek sekillerde yardimci olur; yolu boyunca maruz kaldigi evhamlarini giderir, problemlerini çözer, yolu üzerinde yürümesi esnasinda karsilasacagi problemlerini giderecek noktalara isaret eder, ayaklarinin kaymamasi, saskinliga düsmemesi için önlemler alir ve onu egitmeye devam eder ve böylece saga sola yalpalamadan sirat-i müstakim üzere inceleme ve arastirma yapabilmesinin imkânlarini hazirlar.

Böyle bir ilim talibi, bu asamada kaldigi sürece ser'î kaynaklarla çekisme pozisyonlarina girer; bir kendi asilir, bir kaynaklar asilir, onlara karsi çikar, onlar kendisinin yolunu keser. Bütün bunlari yaparken onlarin esaslarini ögrenmeyi, hikmetlerine ve maksatlarina ulasmayi arzular; fakat henüz bunlar açik ve seçik olarak kendisi için belirlenmis bir halde degildir. Böyle bir ilim talibinin arastirma ve inceleme yaptigi bir konuda ictihâd etmesi dogru olmaz. Çünkü ictihâd için gerekli olan altyapi henüz kendisi için tamamlanmis degildir ve bu haliyle o, ictihâd edecegi konu hakkinda, kalbi tam olarak yatacak sekilde açik seçik bir beyyine üzere bulunmamaktadir. Böyle bir kimsenin yapmasi gereken sey, içtihada yeltenmemek ve taklit yolunu tutmaktir.

(2)

Orta asama: Arastirma, inceleme ve degerlendirme sonucunda tahsil ettigi seylerin mânâsinin, ser'î burhanin kendisini ulastiracagi sekil üzere tahkiki mertebesi.[431] Bu asamaya ulasan ilim talibi için artik yakin (kesin bilgi) hasil olur ve konu ile ilgili hiçbir süphesi bulunmaz. Hatta bu asamadaki bir kimse hakkinda süpheler -eger varsa tabiî- elinde bulunan seylerin sihhatini gösteren deliller mesabesinde olur ve o, kendi elde ettigi sey hakkinda süphesi bulunan kimseler hakkinda hayret eder hale gelir. Aynen gözü olan bir kimsenin gündüzün aydinligini görememesine gösterilecek hayret gibi. Ancak durum bu minval üzere devam ederken is, mahfuzatmin[432] hifzindan hükmen yok olmasi gibi -her ne kadar fiilen mevcut ise de- bir noktaya kadar gider. Tabiî bunun sonucunda ser'î

meseleler hakkinda, aleyhinde ya da lehinde herhangi bir husûsî nass bulunmus bulunmamis hiç aldiris etmeksizin (küllilerden hareketle) kesin bir hükümde bulunmaya kadar gider ve bunda en ufak bir tereddüt göstermez.[433]

Ilim talibinin bu mertebeye[434] ulasmasi halinde, acaba kendisi için ser'î hükümler konusunda ictihâd etmesi dogru, olur mu? Yoksa olmaz mi? Iste bu nokta, üzerinde durulmasi gereken, karisikliklara ve görüs ayriliklarina sebep olan bir konudur.

Cevaz taraftarlari söyle diyebilirler:

a) Madem ki ser'î maksatlar bu mertebeye ulasan ilim talibi için gün isigindan daha açik bir hal almistir, ser'î nasslarin mânâlari açiklik kazanmis ve tam bir uyum halinde ve birbirini, destekler bir hal almistir, tahsil edecegi baska bir i ilim kalmamistir[435]. Bu mertebedeki bir kimsenin elde etti-

gi sey, seriatin küllî esaslari, din edinmenin diregi, teklifin menbaidir. Bu durumda o kimse nass ile belirlenmis tafsilata ya da onlarin cüzîyyâtina ha bakmis, ha bakmamis ne farkedeçektir. Zira bu konuda yapilacak degerlendirme, kendisine bir katkida bulunmayacaktir. Eger öyle olacak olsaydi, o zaman bu mertebeye zaten ulasmis olamazdi. Halbuki biz onun bu mertebeye ulasmis oldugunu kabulleniyoruz. Bu bir çeliski olur.

b) Hakkinda nass bulunan cüziyyât üzerinde durmaktan maksat, ser'î küllî esaslara ulasmak[436] ve böylece verecegi fetvalari elde edilecek olan küllî esaslar üzerine oturtmak, ictihâd yoluyla varacagi hükümleri onlara vurmaktir. Eger bu amaç zaten mevcut ise, o takdirde cüziyyâta gitmek zaten var olan birseyin yeniden elde edilmesi (tahsîlu'l-hâsil) anlamina gelir ki bu da muhaldir.

c) Ser'î maksada ait olan küllî, elbette ki cüziyyât ve husûsiy-yâta derinlemesine vukufiyet sonucunda kendisi için mun-zabit hale gelmis, onlarin mânâlarina muttali olma yoluyla da ulastigi bu dereceye ulasabilmistir. Her ne kadar ona göre küllî mânânin onlari kusatmasi sebebiyle hâkim konumda degilse de, aslinda hâkim durumdadir.[437] Çünkü küliî olan mânâ onlardan elde edilmis ve bu yolla munzabit bir hal almistir. Bu yüzdendir ki bu mertebeye ulasmis bir kimse, herhangi bir konu hakkinda kesin bir hükümde bulundugu zaman mutlaka kendisini destekleyen cûz'î deliller bulunur[438] ve o hükmü teyid ve tasdik eder. Eger böyle olmasaydi, ne desteklerdi, ne de yardim ederdi. Hal böyle olunca bu mertebe sahibi olan kimsenin istinbât ve içtihada gerçekten kadir bir konumda oldugu ortaya çikar. Ulasilmak istenilen sonuç da budur.

Bu mertebede olan kimseye ictihâd etme yetkisi tanimayanlar ise tezlerini

su sekilde delülendirebilirler:

a) Bu mertebe sahibi kimse, bu mertebenin hakikatleri ile yüzyüze geldiginde, amaçlarinin birbirini destekledigini gördügünde, kendince kat'î bulunan seyler kesin delil ile ittisal peyda edince, seriat onun hakkinda, hiçbir kimsenin ayaginin kaymayacagi, hiçbir husûsî meselenin saz halde itibardan düsmeyecegi yeknesak bir durum ve düzenli bir yol halini alir. (Ancak bu durumda o cüz'î üzerinde durmayi terkedemez). Terketmesi halinde mutlaka her ikisinin de itibara alinmasi zorunlu olan uçlardan biri terkedilmis olur.[439]Zira Deliller bölümünde de açiklandigi üzere cüz'î nasslarin ihmal edilerek sadece küllî esaslarin dikkate alinmasi da, bunun aksi de hatalidir. Durum böyle olunca, hali böyle olan bir kimse, eksiklerini tamamlayincaya kadar ictihâd derecesine ulasmis olamayacak, kendisinde bu yetkiyi göremeyecektir.

b) Husûsiyyâtin da kendilerine özgü bazi özellikleri vardir ki, bunlar digerlerinde bulunmaz ya da baskalari hakkinda uygun düsmez. Meselâ nikâhi ele alalim; onun her yönden bedelli diger akitlerle es tutulmasi ve onlarda geçerli hükümlerin bunda da uygulanmaya çalisilmasi caiz olmaz. Keza her yönden hibe ve teberru gibi muamelelere de ben-zetilemez. Kölenin mali, agacin meyvesi, karz, arâyâ, diyetin âkile üzerine yüklenmesi, kirâz (mudârabe), müsâkât bütün bunlarin kendi mahiyetlerine uygun -bir baskasina ise uygun düsmeyecek- özellikleri ve dolayisiyla farkli hükümleri vardir.[440]Ibâdetlerde, günlük islerde ve diger hükümlerde yer alan ruhsatlar[441] hakkinda da durum aynidir. Hal böyle olunca -ki biz bütün bunlarin nihâî olarak zarurî, hâcî esaslarin ya da bunlarin tamamlayici unsurlarinin gerçeklestirilmesi küllî esasina çiktiklarini biliyo-ruz- onlarin her yerde ve tek bir kalip üzere konulmalari mümkün olmayacaktir. Aksine her konu kendi hususiyetleri ile birlikte ele alinacak, onun cüz'î özellikleri de degerlendirilecek ve böylece bir sonuca varilmaya çalisilacaktir. Simdi bir kimse küllî maksadi bilir, fakat konu ile ilgili husûsî özellikleri bilmezse, bildigi o küllî esasi o özel konu hakkinda nasil icra edebilir ve Sâri' Teâlâ'nin maksadinin o oldugunu nasil ileri sürebilir? Bu tutum Sâri' Teâlâ'nin maksadini muhafaza esasi ile bir arada yürümez.

c) Bu mertebe, eger husûsî özellikler dikkate alinmayacak olursa, onlarin mahallerinin de -ki bunlar mükelleflerin fiilleri oluyor- dikkate alinmamasi gibi bir sonucu lâzim kilar. Hatta nasil ki küllî esaslari her bir cüz'î hakkinda mutlak surrette icra ediyorsa, kendi hususiyetlerine bakmaksizin onlari her bir mükellef üzerine de ayni sekilde icra etmek gibi bir sonuca ulasir. Bu ise Sâri' Teâlâ'nin maksatlarindan anlasilacagi üzere sahih degildir. Mükellefle-rin husûsî hallerinin dikkate alinmasi da ancak husûsî delillerin dikkate alinmasi halinde sahih olur. Bu mertebe sahibi, müctehidin derecesinin

gerektirdigi yere kadar inebilecek bir derinlige sahip degildir[442] su halde böyle birinin içtihada kalkismasi dogru olmaz.

Görüldügü gibi her iki tarafin da yaklasimlarinda hakli olduklari yerler vardir ve dolayisiyla konu gerçek mânâda degerlendirme karsisinda hâlâ problemligini korumaktadir.[443]

Konu ile ilgili örneklerden biri sudur: Bazilari kiyasi toptan reddetmekte ve herhangi bir kayit aramaksizin nasslari esas almaktadir. Diger bir grup ise herhangi bir kayit getirmeksizin kiyasla amel etmekte ve ona muhalif düsen haberlere aldiris etmemektedir. Bu iki gruptan her biri de fikrî bir asiriliga girmis, mutlak ve genel bir surette aslinda ser'î olan ve fakat dengeyi saglayan iki uçtan sadece biri tarafina meyletmis[444], seriatin tamami hakkinda bidüziyelik arzedecek ve bu yaklasimla birlikte onda ne bir noksanlik ne de kusur olmayacagi, aksine, "Bugün size dininizi tamarnladim.[445] âyetinin geregi dogrultusunda bir yaklasima sahip olduklari inanci içerisinde hareket etmislerdir.

Re'y taraftarlari söyle demektedirler: Seriat sonuçta, tamamiyla kullarin maslahatlarinin gerçeklestirilmesi, onlara dokunacak zararlarin uzaklastirilmasi esasina çikar. Ser'î deliller hem genel olarak, hem de özel olarak hep bu mânâya delâlet eder. Istikra da aym sonuca ulastirir. Bu genel ilkeye muhalif olarak gelen her bir cüz'î (ferd) ser'an muteber olamaz. Zira istikra neyin muteber olduguna, neyin de muteber olmadigina taniklik etmektedir. Ancak bu küllî ve genel bir sekilde olmaktadir. Bu durumda bu genel ilkeye muhalif bulunan cüzînin reddi, küllî ve genel olan ilkenin geregi ile de amel edilmesi gerekecektir. Çünkü onun delili kat'îdir, husûsînin delili ise zannîdir; dolayisiyla aralarinda tearuzdan bahisle her ikisinin de birlikte ele alinip degerlendirilmesi gibi bir duruma girilmez, zannî atilir.

Zahirî mezhebi taraftarlari ise söyle derler: Serîat sadece kullarin denenmesi ve hangisinin amel bakimindan daha güzel oldugunun ortaya çikarilmasi için gelmistir. Onlarin maslahatlari, Sâri' Teâlâ'nin emir ve yasak ettigi seyler dogrultusunda cereyan eder; yoksa kullarin kendi bakislari[446] dogrultusunda degil. Biz nasslarin geregine tâbi olmak suretiyle isabet ettigimizden kesin olarak emin bulunmaktayiz. Kaldi ki Sâri' Teâlâ, bizden bu yolla kulluk yapmamizi istemektedir. Mânâlarin dikkate alinmasi ve onlara tâbi olunmasi, re'ydir. Nasslara muhalif düsen her ne olursa olsun muteber degildir. Çünkü o, seriatin genel esaslarina muhalif düsen husûsî bir durum olmaktadir. Zannî olan hâss ise, kat'î olan amma karsi koyamaz; dolayisiyla aralarinda tearuzdan bahsedilemez.

Bu durumda re'y taraftarlari, mânâlari[447] lâfizlardan soyutlamislar, seriatta onlara itibar etmisler ve lâfizlarin özelliklerini gö-zardi etmislerdir.

Zahirîler ise lâfizlarin gereklerini esas almislar ve seriata hep lâfizlar arasindan bakmislar, kiyâsî mânâlarin hususiyetlerini dikkate almayarak onlari bir tarafa atmislardir. Bu iki gruptan her biri, asla digerinin yaklasimina iltifat etmemis, onun seriati anlama ve degerlendirme yoluna bakmamistir. Çünkü her iki grup da seriati anlama konusunda dayandigi bir küllî esasa sahiptir ve onun üzerinden yürümekte, husûsiyâta inmemektedir.

ed-Delâil'de Abdussamed b. Abdulvâris'den Sabit tarafindan

- tahrîc edilen su haberi bu kabilden bir Örnek saymak mümkündür: O söyle anlatir: Dedemin kitabinda söyle yazili buldum: Mekke'ye geldim ve orada Ebû Hanîfe, Ibn Ebî Leylâ ve Ibn Sübrüme ile karsilastim. Ebû Hanîfe'ye geldim ve ona: "Bir satista bulunan ve beraberinde de bir sart ileri süren kisinin durumu hakkinda ne dersin?" diye sordum. O: "Satis da, sart da bâtildir" dedi. Ibn Ebî Leylâ'ya geldim ve ayni soruyu ona sordum. O da: "Satis caiz, sart bâtildir" dedi. Ibn Sübrüme'ye geldim o da: "Satis da, sart da caizdir" dedi. Ben: "Sübhânallah! Küfe fukahâsmdan üç kisi, ayni mesele hakkinda bize farkli farkli seyler söylüyorlar" dedim. Sonra Ebû Hanîfe'ye gittim ve ona diger ikisinin konu ile ilgili dediklerini anlattim. O: "Onlarin ne dediklerini bilmiyorum, fakat bana Amr b. Suayb- babasi-dedesi vasitasi ile ulastigina göre Rasûlullah (s.a.) satis ve sarti bir arada yasaklamistir" dedi. Bunun üzerine Ibn Ebî Leylâ'ya geldim ve ona digerlerinin söylediklerini anlattim. O: "Onlarin ne dediklerini bilmiyorum, fakat Hisâm b. Urve- babasi-Hz. Âise vasitasiyla bana ulastigina göre Rasûlullah (s.a.) (Hz. Âise'ye) söyle buyurmustur: 'Berîre'yi satin al, velâ hakkini onlara sart kos. (Bu önemli degil) çünkü velâ hakki, âzâd edene aittir.[448] Böylece Rasûlullah (s.a.) satisi geçerli kabul etmis, sarti ise iptal etmistir" dedi. Daha sonra Ibn Sübrüme'ye geldim ve ona öbürlerinin dedik-lerini haber verdim. O: "Onlarin ne dediklerini bilmiyorum, fakat Mesûd b. Hakîm- Muhârib b. Disâr kanaliyla Câbir b. Abdillah'in söyle dedigi bize ulasmistir: "Rasûlullah (s.a.) (bir sefer esnasinda) benden bir deve satin aldi, ben ona (Medine'ye kadar) binmemi sart kostum. O hem satisi hem de sarti onayladi"[449]

Bu Örnekte imamlardan her biri, muhtemelen verdigi fetvada esas aldigi hadisten çikarmis oldugu küllî esasa dayanmis, onun disinda kalan cüziyyâti ise muariz olacak evsafta görmemis ve bu yüzden de onlari dikkate almamistir.[450] Allah'u a'lem!

3) Son mertebe: Küllîyyât ile cüzîyyât arasinda dengeyi kurabilme asamasi: Bu mertebeye ulasan ilim adami her iki tarafin da daldigi yere dalar, ser'î mânâlari elde eder ve onlari ferî cüz*î olaylara indirgeyebilir; iki uçtan birindeki derinlesmesi, diger taraftaki derinlesmesine mani olmaz,

hem külliyyâti, hem de cüziyyâti bilir. Tek bir umûm üzere yürüyüp gitmez, aksine onlari birbirine vurur[451] sonra elde ettigi seyleri, uygun düsecek sekilde mükelleflerin fiilleri üzerine indirger[452] Aslinda o, yükseldigi mertebeye ra-ci olmaktadir; ancak bu her bir cüzîde hem umûmî hem de husûsî olarak gözetilen ser'î maksada dair olan ilimle birlikte olmaktadir.

Bu mertebedeki bir kimsenin ictihâd etmesinin sahih olacaginda ihtilâf yoktur. Ulasmis oldugu seviye sayesinde o, problemlerin çözümüne kabiliyeti bulunan, hâkim konumda olan, yenik düsmeyen bir mertebededir. Daha önceki asamalarda ise, ilim talibi hâkim konumda degildir; o yüzdendir ki o mertebelerde kisinin elde ettigi küllî mânâlar, onu hususiyet arzeden konulara iltifat etmekten alikoyabilmektedir. Sahibi hâkim degil, mahkûm konumunda olan her mertebe, o asamadaki kimselerin henüz ilimde rüsûh mertebesine ulasmadigini gösterir. Eger içinde bulunulan asama, sahibi tarafindan hâkimiyeti altina alinmis, orada tam bir vukufiyetle tasarruf yetkisi ihraz edilmisse, iste o kimse ilimde rüsûh sahibi olmus demektir ve ictihâd yetkisini hak eden, istinbâta ehil olan kimse de iste odur. Çogu zaman orta mertebede yer alanlar ile bu mertebede bulunan ve içtihada gerçekten ehil olan kimseler birbirine karistirilir ve bunun sonucunda da içtihada ehil olup olunmama konusunda çekismeler meydana gelir. Allah'u a'lem! •

Bu mertebeye ulasmis kimselere "Rabbani" , "Hakîm", "Ilimde rüsûh sahibi", "Âlim", "Fakîh" ve "ÂkiP gibi tabirler kullanilir. Çünkü bunlar ilmin büyük meselelerinden önce küçüklerini ögrenerek ise baslamislar ve rabbânî bir egitimle bu mertebeye ulasmislar, herkese/herseye lâyik oldugu hükmü vermisler, ilmi tam anlamiyla elde etmisler ve artik ilim kendileri için cibillî bir vasif (meleke) halini almistir, Allah Teâlâ'nin muradini hakkiyla anlamislardir.

Bu mertebede bulunan müctehidlerin iki belirgin özellikleri vardir:

(1)

Bunlar, soruyu yönelten kimsenin husûsî halini de dikkate alirlar ve eger mesele hakkinda husûsî bir hüküm varsa bunlari degerlendirirler ve onlarin hallerine uygun düsecek cevaplar verirler. Ikinci rütbede bulunan kimseler ise böyle degillerdir; çünkü onlar husûsî durumlari dikkate almaksizin genel hükümleri bildirirler ve ona göre cevaplar verirler.

(2)

Sorulara cevap vermeden önce, isin nereye varacagini, verecekleri cevaplarin ne gibi sonuçlar doguracagini da hesaba katarlar, ikinci derecede bulunanlar ise bunu yapmazlar ve verdikleri cevabin ne gibi sonuçlar verecegi noktasina aldiris etmezler. Eger bir emir ya da yasak karsisinda

bulunur ve o konuda da küllî bir esas varsa onun dogrultusunda hemen hüküm verirler.

Bu konu ile ilgili olarak pek çok örnek bulunmaktadir. Onlardan bir kismi istihsân bahsinde ve fiillerin sonuçlarinin da dikkatte alinmasi gerektigi meselesinde geçmisti. Imam Mâlik'in mezhebinde bu konuda çok sey bulunmaktadir.[453] [454]

**ON DÖRDÜNCÜ MESELE:**

Daha önce sadece ulemâya has olan ictihâd ile, bütün mükellefler için söz konusu olan ictihâddan bahsedilmisti. Ancak burada her iki türü de açiklayici bazi izahlar getirmek ve yaklasim biçimlerini belirlemek gerekmektedir.

Söyle ki: Mekke dönemi tesri lalinan hükümler -ki bunlar ilk olma özelligine sahiptirler- genellikle mutlak olup, herhangi bir kayit tasimamaktadirlar. Bunlar, akliselim sahiplerince yapilagel-mekte olan âdetlerin geregi dogrultusunda cari olan, üstün ahlâk ilkelerinin gerekli kildigi kabilden bulunan seyler olmaktadir. Dolayisiyla bunlar -akilla bilinmesi imkânsiz bulunan namaz ve benzeri seylerin izah ve belirlenmesi disinda- câri bulunan âdetlerin' iyilerine yapismak, kötü ve çirkin olanlarindan da uzak durmak gibi seylerdir. Bunlarin büyük çogunlugu, o âdetlerle ilgili olmak üzere mükelleflerin kendi degerlendirmelerine ve sahsî ictihâdlarma havale edilmistir. Böylece her bir mükellefin, kendince uygun olani ve o küllî güzellikler içerisinden güç yetirebildigi kadarini alabilmesine ve edinebildigi faziletlerle tek olan Yaraticisina yönelebilmesine imkân hazirlanmis olmaktadir. Namazi farzi ile nâfilesiyle Kitap ve sünnetin beyan ettigi sekilde kilmak, muhtaçlara yardimci olmak, fakirlere, yoksullara maddî destekte bulunmak için seriatta belirlenmis bir miktar (oran) aramaksizin infakta bulunmak, sagduyu sahiplerince güzel görünen sila-i rahim iliskilerini sürdürmek ve onlarin uzak ya da yakin olduklarina bakmamak, komsu haklarina riayet etmek, bütün toplumun, uzak yakin herkesin haklarini gözetmek, insanlar arasinda bir ayirim yapmaksizin herkesin arasim bulmaya çalismak, tartismaya girmemek ve en güzel yollarla karsilik vermek... ve daha baska bu saydiklarimiza benzer mutlak bulunan, henüz haklarinda bazi kayitlar getirilmeyen hükümler iste bu kabilden olmaktadir.

Yasaklanmis bulunan münkerât ve fuhsiyât hakkinda da du: mm ayni idi; onlarin kötülükteki mertebelerine bakilmaksizin hepsinden ayni sekilde kaçmiyorlardi. Onlar (yani ilk müslümanlar), iyi ve güzel olanlara sarilmaya çalistiklari gibi, kötü ve igrenç olan seylerden de uzak durmaya çalisiyorlardi.

O dönemlerde müslümanlar bütün gayretlerini ortaya koyuyorlar ve emredilen güzel seyleri yapmak, yasaklanilan çirkin seylerden de uzak durmak için var güçlerini harciyorlardi. Rasûlul-lah'in Medine'ye hicret etmesinden sonra vefatina kadar da bu böyle sürdü. Vefatindan sonra ve Tabiîn zamaninda da ayni sekilde devam etti.

Ancak zamanla Islâm cografyasi genislemis, insanlar akin akin Allah'in dinine girmeye baslamisti. Bunun tabiî bir sonucu . olarak muamelât konusunda aralarinda görüs ayriliklari dogdu, hakkin beyan edilmesi konusunda kendilerini ilgilendirecek en ince ayrintilarin belirlenmesi gibi istekler belirdi, yahut kendileri için özel hükümlerin uygulanmasini gerekli kilacak husûsî haller ortaya çikti, yahut bazilarindan ser'î hükümlere muhalefet veya yasaklanmis seylerin irtikabi gibi bazi sapmalar gözlendi. Dolayisiyla bu dönemde, sonradan ortaya çikan bu hallerin gerekli kildigi tahdid-lere, daha önceden mevcut bulunan mukaddimeleri tamamlayici mahiyet arzeden ayrinti hükümlere, vacip ile mendup; haram, ile mekruh arasini ayiracak kayitlamalara ihtiyaç duyuldu. Çünkü ihtiyaç duyulan bu seylerin çogu, herkes bir tarafa akliselim sahibi kimseler tarafindan dahi kavranilip ortaya konulamayacak mahiyette cüzîyyâttan olan seylerdi. Nitekim ayni durum ibadetlerle, kisiyi Allah'a yaklastiracak olan diger seyler ve onlarin ayrintilari hakkinda da variddi ve aklin bunlari belirleme imkâni yoktu. Özellikle de Islâm'a giren kimseler artik seriati anlama konusunda o ilk (saf Arap) muhataplarin sahip olduklari anlayis gücünden yoksunlardi veya eski cahiliyye âdeti üzere bulunuyorlardi ve müntesip oldugu insanlar onu güzel görmekte ve ona yapismakta idiler, dolayisiyla içinden ona bir meyil besliyordu, halbuki aslinda o, öyle de degildi. Ayni sekilde cahiliyye döneminde gördükleri maslahat sebebiyle icra ettikleri fakat en azindan o maslahat kadar ya da daha fazla mefsedetin bulasmis oldugu seylerde de durum aynidir. Bütün bunlara ilaveten Allah Teâlâ cihadi farz kilmisti.[455]Müslümanlar ne zaman ki düsmanlarina karsi güçlü hale geldiler, kendilerinden bütün insanlari Hanîf Islâm milletine davete baslamalari istendi, iyiligi emretmek ve kötülügü yasaklamakla emrolunur hale geldiler, iste o zaman Allah Teâlâ bu meyanda ihtiyaç duyduklari herseyi gayet açik bir sekilde kâh Kitap ile, kâh sünnetle olmak üzere beyan etti. Böylece mücmel bulunan Mekkî esaslar beyan edildi, ihtimaller açiklik kazandi, mutlak ifadelere kayitlar getirildi, nesh ya da daha baska yollarla umûmî esaslar tahsis edildi. Bütün bunlardan sonra geriye kalan muhkem esaslar artik degismez, bidüziye kanun, dayanilacak asil halini aldi ve bu tâ Allah Teâlâ yeryüzüne ve üzerinde olanlara varis oluncaya (kiyamete) kadar böyle devam edecekti. Sonradan getirilen bu açiklamalar, kayitlamalar, tahsise gitmeler...-Allah'tan bir lütuf ve ihsan olarak-önceden getirilmis bulunan küllî esaslarin tamamlayicisi olmus ve o

muhkem esaslarin üzerine bina edilmisti.

Su halde ilk esaslar bakidir ve onlar ne degismis, ne de neshe maruz kalmislardir. Çünkü onlar hemen her konuda zarûrî-küllî mahiyetindedir, ya da bunlara tâbi durumundadir. Nesh ya da beyân ise, ancak ve ancak cüz'î bulunan ve tartismaya açik olan konularda cereyan eder; küllî esaslarda cereyan etmez.Bütün bu arzettiklerimiz, hem Mekke hem de Medine döne-minde inmis bulunan hükümleri bir arada ele alip degerlendirme yapan kimseler için gayet açiktir. Zira Mekke dönemi ahkâmi, nefse zulmetmemek, Allah ve kul haklarina nisbetle emir ve yasaklara son derece baglilik göstermek esasi üzerine kuruludur.

Medine dönemi ahkâmi ise, genelde olaylar ve yeni gelismeler üzerine indirilmistir. Bunlar tartisma ve anlasmazliklar doguracak konularda, ruhsatlar ve hafifletici hükümler getirme, bazi cezalar koyma gibi külliyyâtla ilgili olmayip cüzîyyât hakkinda söz konusu olan seylerdir. Çünkü külliyyât Mekke döneminde muhkem bir sekilde konulmus ve yerlesmistir. Medine döneminde bu tür cüz'î hükümler getirilirken Mekkî küllî esaslar eski hali üzere korunmustur. Bu yüzdendir ki Medine döneminde inen sûrelerde bu küllî esaslar yer yer tekit ve teyid edilir. Böylece -Allah'a hamd olsun!- seriat hem küllî esaslari, hem de cüz'î hükümleri açisindan kemâle ermis, ortasi, her iki ucuyla birlikte tamamlanmis, eksigi gedigi kalmamistir. Yüce Allah bu meyanda olmak üzere: "Bugün size dininizi ikmâl ettim, üzerinize nimetimi tamamladim ve sizin için din olarak Islâm'i begendim'[456]buyurmustur.

Fukaha bu iki kisimdan sadece cüziyyâttan olan hükümlerin açiklanmasi ve sinirlarinin belirlenmesi ile ilgilenmislerdir. Zira bu hükümler, tartismalara, çekismelere, nefsâni hazlara, itibara, ânzî durumlarin geregi ile amele açik bulunmaktadir. Bu halleriyle fukahâ ictihâdlarinda sanki, Allah Teâlâ'nm haram kildigi ile helâl kildigi seylerin kesistigi noktada durmakta ve böylece Allah Teâlâ'nin helâl kildigi alandan haram kildigi sahaya geçilmesini önlemeye çalismaktadirlar. Böylece onlar her olaya nisbetle hükümlerin dayanaklarim insanlara belirtiyorlar ve bu sekilde her insana göre farklilik arzedebilecek ve bu yüzden haram ile helâl arasindaki ayirici siniri ihlâl edebilecek davranislara girilmesini önlemeye, insanlari haram koruluguna (yasak bölge) düsmekten kurtarmaya çalisiyorlar. Birinin ayagi sürçüp oraya düstügü zaman, derhal oradan çikis yolunu[457] ona gösteriyorlar ve her bir cüz'î mesele hakkinda böyle yapiyorlar. Onlari kâh bel kemerlerinden yakalayip siddetle çekiyorlar, kâh yumusaklikla[458]uyariyorlar, ama hep onlari yasak bölgeye düsmekten kurtarmaya çalisiyorlar. Iste fukahânin içtihadindan maksat budur; onlarin ictihâd alanlari bu tür cüzîyyâttir, bütün ugrasilari bu dogrultudadir.

Bunun disinda kalan üstün ahlâk ilkeleriyle ilgili konulara gelince, gerek iyi olanlarin islenmesi, gerekse kötü olanlarin terki kabilinden olsun fukahâ bunlarin tafsili yoluna gitmemislerdir. Çünkü bunlarin etraflica açiklanmasina ihtiyaç bulunmamaktadir. Hatta insan çogu kez bu gibi alanlarda tek basina ne yapacagini kestirebilir. O yüzden bu gibi konularla ilgili hükümleri, bizzat mükellefin kendi ihtiyar ve içtihadina havale etmislerdir. Zira nasil yaparsa yapsin, o sekil Sâri' Teâlâ'nin emir ya da yasagina uygun düsmüs olacaktir. Bu alanlarda da bazen açiklama gerektirecek durumlar olabilir; ancak bu, o seylerin helâl ile haram noktasini ayirmakta olan sinira yakinligi sebebiyle olmaktadir. Fukahâ bu gibi konular hakkinda iste bu açidan söz etmislerdir. Buna göre, bir kimse bu sinirdan ne kadar çok uzakta ise, küllî esaslarin gerekleri alaninda da o derece köklü olacaktir.vasiflarina ve fiillerine baktigimiz zaman, bu iki kisim arasindaki farki, iki mertebe arasindaki uzak mesafeyi kolayca kavrayabiliriz. Sahabenin sahip oldugu özellik ve o esaslarin geregi ile amel etmeleri de öyledir.

Ehl-i tasavvuftan meshur olanlar, iste bu kisim (yani külliy-yât) üzerine egilmisler, Rasûlullah'in ve ashabinin sifatlariyla muttasif olma konusunda kendi derecelerine ulasamayan diger kimselere bu yüzden üstünlük saglamislardir. Dünyadan nasibini almis digerlerine gelince, bunlar muamele, evlenme-bosanma gibi konularda insanlar arasinda cereyan etmekte olan cüziyyât ve olaylara bakmak ihtiyacim duydular ve onlari güçleri miktarinca birinci derecede bulunan esaslara vurdular, yine mecbur kaldiklari zaman onlari ikinci derecede olan ferî hükümlere uygun olarak icra ettiler ve her konuda muamelelerini bu sekilde yerine getirmeye ça-listilar. Böyle bir çabaya da ancak nadir olarak ve tevfike mazhar olan kimseler kadir olabilir. Sahabenin muamelelerindeki durum -siyer müelliflerinin ifade ettikleri gibi- iste böyle idi.

Dünya ile mesguliyetin artmasi ve detaylarla fazla ilgilenilme-si sebebiyle zamanla genel esaslarin gerekleriyle amel etme yok olmaya yüz tuttu ve sonunda onlar tamamen unutulmus bir hal aldi. Bunun sonucunda onlarla amel etmek isteyen kimse, ailesinden uzak düsmüs garip birinin halini aldi ve, "Islâm, garîb olarak baslamistir, basladigi gibi garîb olarak dönecektir. Garîblere ne mutlu"[459] hadisinin mânâsi altina girmis oldu.

Özetle diyebiliriz ki, küllî esaslara bakma anlaminda olan ictihâd konusunda çogunluk halk da, ulemâ ile kismen müstereklik arzetmektedir. Cüziyyât konusunda yapilacak degerlendirmele-re/ictihâdlara gelince, bu yetki sadece ulemâya has bulunmaktadir. Seriatta yapilan istikralar bunun böyle oldugunu göstermektedir.

Fasil:

Hicretten önce müslümanlar, kendi ictihâd ve ihtiyatlarinin sonucu olarak Mekkî tesrî'in geregi dogrultusunda hareket ederlerdi ve bu yolda çok büyük mesafe katetmisler ve mutlak anlamda "öncüler" diye isimlendirilmislerdi. Sonra Medine'ye hicret ettiler ve bu konuda kendilerine Medineii Ensâr da katildi. Böyle böyle, onlar için imanin su"beleri ve üstün ahlâk anlayisinin gerekleri tamamlanmis oldu. Onlar dinî hayati yasarlarken, ayaklari temellere saglamca basmis oluyordu. Dolayisiyla daha sonradan gelen tamamlayici unsurlar kendilerine daha kolay gelmisti. Onlar bu özellikleri ile bir isik halini aldilar ve bu yüzden kendileri hakkinda Allah'in kitabinda birçok yerde övgüler indi, onlara senalarda bulunuldu. Rasûlullah (s.a.) onlarin degerlerini yüceltti ve onlari dinde önderler kildi. Bunun sonucunda onlar, seriatta kendilerine uyulacak, nümûne-i imtisal edinilecek üstün bir makama ulastilar. Hicretten sonra, daha önceki benimsedikleri hallerini birakmadilar; aksine daha çok çalistilar ve Mekkî ve Medenî tesrî'in çizmis oldugu sinirlari beraberce koruyabilmek için daha fazla itina gösterdiler.

Medine döneminde gelen ruhsatlar, onlari Mekkî olan azimetlerden uzaklastirmadi, Allah Teâlâ'ya itaat yolunda bütün gayretlerini ortaya koymak suretiyle çaba sarfetmekten, eski halleri üzere devam etmekten vazgeçirmedi. Halbuki onlar ruhsatlari tercih etmeleri halinde, müsamaha ile karsilanabilirlerdi; buna ragmen onlar Mekkî azimet hükümlerini esas aldilar. "Allah, rahmetini diledigine tahsis eder"[460]

Bu. husus göz önüne alindiginda su sonuca varilir: Kim birinci derecede olan esaslari benimser ve ashabin yaptigi gibi onlar üzerinden yürürse, ne mutlu o kimseye! Kim de ikinci derecede bulunan esaslari kabullenir ve onlar dogrultusunda hareket ederse ne âlâ, ne güzel! Sofiyye, iste bu birinci derecede olan esaslar üzerinden yürümüs, onlarin yüklendikleri seyleri kendileri için lüzumlu görmeyen digerleri ise, ikinci derecede olan esaslar üzerinden yürümeyi ilke olarak kabul etmislerdir. Kendisini tamamen Allah'a vermis (el-munkati' ilâllâh) kimselerin durumlari ve maruf gidisatlari sonucunda elde etmis olduklari hususlar, iste bu noktadan anlasilir. Çünkü ilk bakista onlarin, kendilerini diger insanlarin üstlen-medikleri ve kendilerine ser'an da gerekli bulunmayan seylerin altina sokmus olduklari intibai dogar ve kisi, onlarin dinde asiriliga kaçtiklari, nefislerine iskence ettikleri, yükümlü olmadiklari seylerle kendilerini mükellef kildiklari, ehl-i seriatin tuttugu yolun disinda baska bir yol edindikleri... düsüncesine kapilabilir. Hâsâ lillâh! Onlar bunu yapmiyorlardi. Onlar tuttuklari yollarini, sünnete tâbi olma esasi üzerine kurmuslardi ve onlar ehl-i sünnetin ittifaki ile Allah'in seçkin kullan oluyorlardi. Islâm'in ilk dönemlerindeki müslümanlarm hali anlasilir ve nesih kabul etmeyen Mekke dönemine ait nasslar iyi kavranir ve onlarin davranislari Mekkî tesrî'e

vurulursa, iste o zaman bu insanlarin sülük etmis oldugu ve tâbi olmaya karsi da asiri özen gösterdikleri yolun, tefsir mahiyetinde bulunan Medine dönemi tesrî'ine ters düsmeyecek bir sekil üzere oldugu anlasilacaktir.

Meselâ, onlardan birine, "Iki yüz dirhemden ne kadar zekât vermek gerekir?" diye soru sorulsa ve o: "Bizim mezhebimize göre hepsi Allah içindir; sizin mezhebinize gelince bes dirhem vermek gerekir" seklinde cevap verse, iste bu cevap arzettigimiz bu yaklasimdan kaynaklanmis olmaktadir. Çünkü Mekke dönemi tesriinde Allah'a tâat yolunda mutlak olarak infakta bulunma emredilmekte ve bu yolda vacip olan miktar ile, vacip olmayan arasi ayird edilmemektedir. Aksine bu, infakta bulunan kisinin kendi ictihâd ve takdirine havale edilmistir. Infakin bir kisminin vacip, bir kisminin da vacip olmadiginda kusku yoktur. Bu gibi durumlarda ihtiyat, farkli olan ihtiyaçlarin giderilmesi ve gediklerin kapatilmasi için yapilacak olan infakta mübalaga edilmesidir. Öyle ki, bunun sonucunda infakta bulunan kimse gönül huzuruna kavusmali ve harcadiginin yeterli olduguna kani olabilmelidir. Bu örnekte kendisine soru yönelten kimse, bizzat kendisini ilgilendiren alanda malin hepsini vermek seklinde verdigi kendi fetvasini esas almis olmakta ve yapacagi kullukta onu kendisine yol edinmekte, kullugun geregini yerine getirmenin, nimete sükrü eda edebilmenin, nefsânî hazlarini -Sâri' Teâlâ kendisine bunlari tamsa bile- düsürmenin, mahza kulluk ayagi üzerinde durmanin yolunun ancak böyle olacagina inanmaktadir. Böylece -Sâri' Teâlâ kendisi için cevaz verse bile- nefsine hiçbir pay birakmamakta, göklerin ve yerin hazinelerinin Allah Teâlâ'ya ait oldugu inancina dayanmaktadir. Nitekim Allah Teâlâ bu meyanda söyle buyurmaktadir: "Biz senden bir rizik istemiyoruz; seni riziklandiran Biziz[461] "Onlardan bir rizik istemiyorum; onlardan beni doyurmalarini istemiyorum"[462]Rizkinizda, size vadedilen seyler de semâdadir"[463] Benzeri daha birçok âyet vardir. Bu, güç yetirebilen kimseler için bir çesit kulluk seklidir. Böyle bir yolu kendisi için iltizam edinen bir kimse hakkinda, onun yoldan çikmis oldugunu, kulluk konusunda tekellüfe girdigini söylemek dogru olmaz. Ancak bu meydan herkesin kosusturabilecegi bir alan olmadigindan, Medine dönemi tesriinde kayitlamalar getirilmis ve zekât mükellefiyeti belirlenmek suretiyle mecburi olarak ifasi istenen miktar bildirilmis ve bundan böyle kesin olarak vacip ve daha azi verilemez olan miktar bu olmus, diger kismi ise yine eskisi gibi mükellefin kendi tercihine birakilmistir. Böylece mükellef, isterse geri kalan kismi caiz olarak tutar, isterse mendup olarak infakta bulunur. Kimi fazla infakta bulunur, kimi de az; ama hepsi de övgüye lâyiktirlar. Çünkü onlar Allah Teâlâ'nin çizmis oldugu siniri ihlâl edip, öteye asmamislardir. Durum böyle olunca örnekteki kendisine soru yöneltilen kimse, soru sorana, "Sizin mezhebinize göre mi? Yoka bizim mezhebimize göre mi?" diye soru

yöneltmis ve ona göre cevap vermistir.

Bir kismi da vardir ki, infak konusunda malinin hepsini tüketmek noktasina ulasmaz, bilakis elinde kendisine zekâtin vacip olabilmesi için bir miktar birakir. Buna ragmen o, kasit bakimindan elinde hiçbirsey birakmayan kimseye muvafik bulunur ve bilir ki, inalda zekâttan baska da bir hak vardir ve bu hak kesin olarak taayyün etmis degildir, bu hakkin belirlenmesi için ictihâd gerekir.Bu durumda kisi elinde maldan bir parça dahi kaldigi sürece, onun üzerine terettüp eden hakki belirlemek için ictihâd eder durur. Tamamen tükeninceye kadar kendisinde bir emanet gibi onu tasir, ya da halkin vekili gibi olur. Bu arada o maldan bizzat kendisinin de faydalanmis olmasi, durumu degistirmez.

Bu, sahabenin çogu kez takinmis oldugu tavir olmaktadir. Onlarin ellerinde mal tutmalari, sebepleri ortaya koyan Allah Teâlâ'ya itimatlarina ters düsmüyordu. Bu düsünce âdet üzere cereyan etmekte olan seylerde sünnetullaha itibar etme mânâsina almiyordu. Birinciye göre, ahkâmin kullar üzerinde cereyani konusunda (dikkate alma babinda) âdiyyâtin herhangi bir meziyeti (etki ve önemi) bulunmamaktadir.

Kendi nefsi için bir haz birakan kimsenin durumuna gelince, bunda bir beis bulunmamaktadir ve bu haliyle o, mubahlar konusunda -vacipleri ihlâl etmemek sartiyla- genislik göstermis olmaktadir. Mekkî hasletlerin her birine bu sekilde bakmak gerektigi böylece anlasilmaktadir. Eger böyle yapilirsa, sonucun dedigimiz gibi oldugu anlasilacaktir.Dogrusu -Allah'ti a'lem!- sudur: Bu kisim ehlinden olanlar, hüküm bakimindan kastettikleri ile muamele görürler ve nazlarini elde ederler. Bu onlar için caizdir. Ilk iki kisim ise böyle degildir. Onlar, tesebbüb yolu jile almayan, yahut alsa bile kismet vb, nis-betlerle alan kimselerdir.

Itiraz: Su halde fukaha bu esasin geregi dogrultusunda niçin fetva vermiyor?

Cevap: Bu konudaki bakis açisi husûsîdir; umûmî degildir. Su mânâda ki, fetva müsteftînin üzerinde bulundugu hale mebnîdir. Burada sözü edilen hal de, kisinin her türlü tasarruflarinda Allah için isler, Allah için terkeder olmasidir. Böylece nefsi için haz talebi düsmüs olmaktadir. Dolayisiyla onun bu hali üzere fetva vermek cevaz halini almistir. Çünkü o lisani hal ile söyle demis olmaktadir: "Benim halim bu, binaenaleyh halimin geregi ne ise onu bana yükle!" Bu durumda ona mutlaka halinin geregi dogrultusunda yük yüklenmesi gerekecektir. Aynen söyle: Meselâ biri müftîye gelse ve: "Ben sag elimle avret yerime dokunmayacagima dair Allah'a ahdettim" veya "Ben hiçbir kimseden birsey istemeyecegime; elim, müsrik eline degmeyecegine dair azmettim..." dese, tabiî ki bu, fazilet sayilabilecek bir is üzere Allah'a verilmis bir söz olur. Allah Teâlâ ise bu konuda: "Antlasma

yaptiginiz zamun, Allah'in ahdini yerine getirin..."[464]buyurmakta ve kitabinda, vördikleri söze riayet eden, onlari yerine getiren kimseleri Övmektedir. Herseyden el etek çekip kendilerini Allah'a ibadete veren kimselerin durumu da ayni sekildedir. Dolayisiyla -sert bir engel olmadikça- üstlendikleri seyi yerine getirmeleri, matlup olan seyler (ahde vefa) zümresinden olur. Hadiste söyle buyurulmustur: "Sizden biriniz için daha hayirli olani, hiçbir kimseden birsey istememesidir"[465] Ashap o halde idiler ki, birinin kamçisi binek üzerinde iken elinden düsse, hiçbir kimseden onu vermesini istemez, (iner kendisi alirdi). Hz. Osman söyle demistir: "Onunla Rasûlullah'a be/at ettigimden beri, sag elimle edeb yerime asla dokunmadim" Ölüsü arilarca korunan ve müsriklerin eline geçmesine imkân verilmeyen sahâbînin durumu bu mânâda çok açiktir. Zira o, öldürülmeden önce kendisine hiçbir müsrikin dokunamamasi için Allah'a ahdetmisti. Bunun üzerine sehit edildikten sonra cesedini arilar korumus ve hiçbir müsrik cesedine dokunamamisti.

Su kadar var ki, bu dogrultuda fetva verme isi ancak sofî seyhlerine has bir durumdur. Çünkü bu tür hal sahipleri ile temas halinde olanlar onlardir. Fukahaya gelince, onlar genelde Sâri' Teâ-lâ'nin kendisine helâl kildigi nefsânî hazlari talep makaminda bulunan kimselerle hemhal olurlar ve tabiî olarak onlarin içinde bulunduklari halin geregi dogrultusunda fetva vermek zorundadirlar. Mubah kilinmis nazlarin sinirlari ise, fikih ilminin konusu olmaktadir. Sayet biz farzetsek ki, birisi sual sormak üzere gelse ve hali de geçen sekil üzere bulunsa, bu durumda fakihe gereken sey, o halin geregi dogrultusunda fetva vermek olacaktir. Hal böyle iken, 'Bu, Sâri' Teâlâ'nin açiklamasinin aksine birseydir' denemez. Çünkü Sâri' Teâlâ, hepsim de açiklamistir. Su kadar var ki, bu iki halden birini -ki bu üzerinde durdugumuz kisim oluyor- üstün ahlâk anlayisi ve güzel huylarin gereginden saymis, bunlari icbârî kilmamistir. Zira bunlar esasta tercihe birakilmis bulunan seylerdendir. Genellik arzeden diger kisim ise böyle degildir; onlar herkes için mecburîdir. Bu da -fukahanm üzerinde söz ettigi diger hususlar gibi- fetvanin onlar dogrultusunda verilmesini gerekli kilmaktadir.

Soru: Sözü edilen kisim madem ki baglayici degildir, o zaman fetva niçin o sey üzere baglayici tarzda verilmektedir?

Cevap: Onunla, sual sorani kazaen ve mutlaka o sekil üzere sorumlu tutmak anlaminda baglayici tarzda fetva verilmemektedir. Burada verilen fetva, halinin geregi olarak, müftinin, kendisini o fetva ile ilzam etmesini ister konumda olmasi hasebiyledir. Ilzamin asli, ser'an ma'mûhin bihtir. Onun asli, bakmak ve teberru mahiyetindeki tasarruflarda ahde vefa göstermektir. Üstün ahlâkla ilgili seylerden bazilari vardir ki lâzimdir;

meselâ talâk sirasinda kadina müt'a[466] vermek böyledir. "Sizden biriniz, komsusunu, (bitisik nizam ev yaparken) hatilini duvari üzerine koymaktan asla engellemesin'[467] hadisinde sözü edilen husus da böyledir. Rasûlullahf81;^^^] , ashabina bu yolda muamele eder ve onlari bu sekildeki davranislara sevkederdi. Yiyecekleri azalmasi halinde Es'arîlerin yapmis olduklari örnek davranislari[468] "Kimin yaninda fazla mali varsa, onu hayvani olmayana versin...[469]hadisi; "Hayir islemeyecegine dair Allah'a yeminde bulunan da kim?[470] buyurmasi, ashabmdan bazisina, alacakli olan kimseye borcun yarisini düsürmesini isarette bulunmasi bu kabilden örneklerdendir. Yüce Allah, Hz. Ebû Bekir'in Mistah'a[471] yardimi kesecegine dair yemin etmesi üzerine: "Içinizden faziletli ve servet sahibi kimseler akrabaya, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere (mallarindan) vermeyeceklerine dair yemin etmesinler; bagislasinlar, feragat göstersinler. Allah'in sizi bagislamasini arzulamaz misiniz?"[472] âyetini indirmistir. Hz. Ömer de bu sekilde davranmis ve Muhammed b. Mesleme'nin arazisinden su geçirilmesine hükmetmis ve karsi gelmesi üzerine de ona: "Vallahi, karnin üzerinden de olsa mutlaka bu su oradan geçirilecek" demistir. Bu kabilden daha pek çok örnek vardir. Bundan daha husûsî mahiyette olani, vera' (takva) sahibi kimselerin, kisilerin sahip olduklari vera' makamina uygun olarak fetva vermeleridir. Buna su bir örnektir: Imam Ahmed b. Hanbel'e bir kadin gelir ve sultanin isigindan istifade ile yün egirmenin hükmünü sorar. Imam kendisine: "Sen kimsin?" der. Kadin, kendisinin Bisr b. el-Hafî'nin kizkardesi oldugunu söyleyince, ona, o isik altinda yün egirmeyi terketmesini söyler. Olay mânâ olarak böyledir. Mutarrif, bu mânâda Imam Mâlik'ten söz ederken söyle demistir: "Imam Mâlik, (agirligindan dolayi) diger insanlara yani avama vermedigi fetvalar dogrultusunda amel eder ve: 'Böyle olmadikça, terkettigi zaman günaha girmeyecegi seyleri isleyerek ihtiyatli davranmadikça âlim, âlim olamaz' derdi" Onun sözü böyle. Bu meyanda ulemâya ait sözler, onlardan yapilan rivayetler çoktur. Allah'u a'lem! [473]

---

[1] Yani içtihadin genel ve özel anlamda ikiye ayrilmasi, özel içtihadin gerçeklesmesi için gerekli olan sartlar, içtihada mahal olup olmayan konular, müctehidin hatasinin sebepleri vb. gibi konular bu taraf içerisinde islenecektir.

[2] Bu taraf, aslinda birinci taraf üzerine kurulu ve onun uzantisi mahiyetindedir. Üçüncü taraf ise, maksadi bakimindan bu ikinciden uzak birsey degildir.

[3] Ictihâd: Mümkün olan en son çabanin gösterilmesi ve bütün gücün kullanilmasi demektir. Bu da ya sei^î bir hükmün elde edilmesi yolunda, ya da onlarin uygulanmasi yolunda olur.

Hükümlerin tatbiki konusunda yapilan ictihâd, içtihadin birinci kismini olusturmaktadir ve bu tür ictihâd ümmet içerisinde sadece belirii bir zümreye has birsey degildir. Bu tür ictihâd ittifakla hiçbir zaman için eksik olmaz.

Ser'i hükümlerin elde edilmesi için yapilan ictihâd ise, içtihadin ikinci kismini olusturmaktadir. Bu kisim sadece içtihada ehil olan müctehidlere has olmaktadir. Bu tür ictihâdm kesintiye ugramasinin mümkün olup olmadigi konusu tartismalidir. Hanbelî âlimleri, hiçbir asrin müc-tehidsiz kalmayacagi görüsündedirler. Cumhur âlimler ise, bazi dönemlerin müctehidsiz kalabilecegi görüsündedirler. Daha güçlü olan görüs bu olmaktadir. Çünkü böyle bir

görüsten, lizâtihî muhal olan bir sonuç gerekmemektedir, üstelik konu ile ilgili çok sayida nakli delil de bulunmaktadir. Meselâ: "Allah Teâlâ, ilmi öyle çekip çikarmak suretiyle almaz... "(bkz. Buhâri, Ilim, 34 ; Müslim, Ilim, 13; Tirmizî, Ilim, 5; Ibn Mâce, Mukaddime, 8) hadisi bunlardandir.

[4] el-Mînhâe'da söyle denilir: Tahkikul-menât, üzerinde ittifak edilen illetin, fer'de de aynen bulunup bulunmadiginin belirlenmesi islemidir. Yani, asilda bulunan illetin aynisiyla fer'de de bulunduguna dair delil ikamesinden ibaret olmaktadir. Meselâ, ribâda illetin "kât" yani temel gida maddesi olmasi üzerinde görüs birligi edilse, sonra bu illetin acaba incirde de olup olmadiginin arastirilmasi tahkiku'l-menât olmaktadir. Bunun sonucunda eger onun da temel gida maddesi oldugu delil ile belirlenirse, incir de ribevî mallar arasina girecek demektir. Bu kisim için, illetin illâ da nass ya da icmâ ile belirlenmis olmasi sart degildir. Aksine illeti belirleme yollarindan dokuzundan hangisi ile isbat edilirse edilsin, hepsi de mümkündür. Keza bu, "kiyâs" kavrami altina da girmez. Aksine bu, sadece külli bir esasin cüzîlere uygulanmasi demektir.

[5] Bunun nass veya icmâ ya da kiyas ile sabit olmasi arasinda bir fark yoktur.

[6] Yani hükmün cüz'îyyâta ve hârici olaylara tatbiki için.

[7] Talâk 65/2.

[8] Adalet, takva ve mürüvvet sahibi olmak demektir. Takva ise, büyük günahlardan kaçinmaktir. Mürüvvete gelince, kisinin kendisini bayagi, müb-tezel ve toplumun ma'ser'î vicdaninin hos karsilamayacagi seylerden uzak tutmasi demektir. Gerek rivayet ve gerekse sehadette aranan nisâb, adalet vasfinin en alt mertebesidir. Bu da büyük günahlari terketmek ve küçük günahlar üzerinde israrli olmamak yoluyla olur. Usûlcüler adaleti böyle tanimlamislardir.

[9] Müellifin buradaki ifadeleri yerinde degildir. Bir kere daha önce adalet vasfinin iki ucu oldugunu söylemisti. Bu ifadeden iki ucun da adalet vasfi çerçevesinde olduklari ancak aralarinda mertebeler bulundugu anlasilir. Halbuki sözünü ettigi bu iki uçtan biri adalet dairesi disinda kalmakta, en üst mertebe dedigi uç ise adalet vasfi dairesi içerisinde kalmaktadir. Eger, su anda disarida kalan uç yerine, yine içerde kalacak "adalet vasfinin tahakkuk ettigi en alt mertebe" deyip de bu ikisi arasini mertebelere bölse idi, daha uygun ve anlasilir olacakti.

[10] Yani özellikle de mürüvvet ilkesinin tatbiki oldukça zordur. Çünkü bunun belli bir kistasi yoktur ve oldukça da degiskendir. Yöreden yöreye, zamandan zamana, milletten millete farklilik arzeder. Dün mürüvvetsizlik kabul edilen bir davranis biçimi, bugün öyle kabul edilmeyebilir. Dolayisiyla bu kistas ile "adalet" vasfinin bulunup bulunmadigini bellirlemek kapali ve zor olur.(Ç)

[11] Müellifin izahi Imam Mâlik'in mezhebi dogrultusundadir. Onlara göre "Fakir", sadece yillik yiyecegine sahip olan kimsedir. "Miskin = yoksul" ise, hiçbir seyi olmayan kimsedir. Bu hüküm, bu iki kelimenin de birden zikredilmesi halinde böyledir. Burada oldugu gibi ikisinin de bir arada zikredilmemesi halinde ise biri digerinin anlamini da içerir. Dolayisiyla burada fakir kelimesi, hem fakiri hem de miskini içine alir. Birinci surette yani kisinin ne bir malinin ne de bir kazancinin bulunmamasi halinde onda fakirlik sifatinin tahakkuk edecegi ve dolayisiyla vasiyete hak kazananlar listesine girecegi konusu açiktir. Ikinci surette yani kisinin nisaba ulasmasa bile yil boyunca kendisine yetecek kadar mali ya da kazanci bulunmasi halinde vasiyete hak kazananlar listesine girmeyecegi konusu da açiktir. Üçüncü sekilde yani nisap miktarindan fazla mali ya da kazanci olsa bile ihtiyacina cevap vermeyecek ve sikinti içerisinde yasayacak olan kimse hakkinda ise degerlendirme yapmak gerekecektir. Çünkü ihtiyaçlar farkli ve görelidir. Bazi insanlar nafaka ve maisetlerinden birseyin eksilmesini sikinti ve zorluk sayabilirler. Bazilari ise ayni seyin yoklugunu hiçbir zaman hatirlarindan bile geçirmezler. Müellifin burada anlattigi sey, Hanefîlerin nisap sartini ileri sürdükleri zenginlik ve fakirlik kavramlarina uymamaktadir. Çünkü onlar zenginlik ve fakirlik ölçüsü olarak nisabi esas almaktadirlar ve nisaba sahip olana zengin, nisaba sahip olmayana da fakir demektedirler. Sâfiîler kazancin (kesb) dikkate alinmasi konusunda Mâiikîler gibidirler. Ancak mal ile zengin olunabilmesi için galip olan ömür kadar yetecek ve bakmakla yükümlü oldugu kimselerin nafakalarini karsilayacak miktari sart kosmaktadirlar.

[12] Mecelle Madde: 67: "Beyyine müddeî için ve yemin münkir üzerinedir."

[13] Tabsiretu'l-hukkâm'da altinci püknün ikinci kisminda kazanin nasil olacagi hakkinda söyle denir: Süphesiz kaza ilmi, davacinin davalidan ayirde-dilmesi esasina dayanir. Çünkü bu, belirlenmesi zor bir konudur. Alimler taraflarin ne gibi sorumluluklari oldugu konusunda herhangi bir ihtilafa düsmemislerdir. Ancak söz onlarin birbirlerinden ayirdedilmeleri konusundadir. Alimlerin davaci ile davaliyi ayirdetme için getirdikleri bazi kistaslar vardir: 1) Davaci, davayi terkettigi zaman, dava düser. 2) Davacinin sözü onu dogrulayan birseye dayanmaz, bu yüzden delil getirmekle ilzam olunur. 3) Sözü bir asil ya da örfe uygun düsmez. Ikincisi yani davali ise böyle olmayan kimsedir. Ancak is bu kadarla bitmez, degerlendirmede görüsler, asillar birbirine girer. Çünkü örfler, asillar çogu kez tearuz halinde bulunur. Bunu bir örnekle açiklayalim: Meselâ, rüsdüne ermis bir yetim, vasisinden malini artik kendisine teslim etmesini dava etse, vasi de mali teslim ettigini iddia etse ne olur? Burada yetim talepte bulunan konumundadir ve davayi terkettigi zaman dava düsmektedir. Asil ise, vasinin yetimin mali hakkinda emin oldugudur. Bütün

bunlardan davacinin yetim, davalinin da vasi oldugu anlasilir. Ancak diger taraftan bakildiginda vasî de mali teslim ettigini iddia etmekte, yetim de mali teslim aldigina dair davali durumunda bulunmaktadir. Her iki itibara göre hükmün farkli olacagi ise asikârdir. Bu durumda problemin halli ancak: "Onlara mallarini verdiginiz zaman, üzerlerine sahit tutun" (Nisa 4/6) âyetine basvurmak yoluyla mümkün olacaktir. Çünkü bu âyette, vasinin -her ne kadar maldan harcama konusunda emin olsa da- malin teslimi konusunda emin olmadigi ve bu yüzden de sahit tutmasi istendigi anlasilmaktadir. Dolayisiyla vasinin sadece, "Ben mali teslim ettim" demesi, bir beyyineye dayanmayan iddia olmaktan öte geçemez ve vasî davaci, yetim de davali durumunda bulunur. Sonuçta vasinin teslim ettigine dair beyyine getirememesi halinde davali olan yetime yemin verdirilir ve bunun sonucunda malina hak kazanir.

Kadi Sureyh söyle demistir: "Kadiliga tayin edildigimde, bana getirilen davalar hakkinda âciz kalmayacagim düsüncesinde idim. Daha ilk durusmada, taraflardan hangisinin davaci, hangisinin davali oldugunu belirlemek benim için bir hayli zor oldu."

[14] Mâide5/95.

[15] Öncekiler âzâd edilecek kölenin, çolaklik, sasilik, dilsizlik... gibi kusurlardan uzak olmasi gerektigini belirlemislerdir.

[16] Kizin ergenligini hayiz ve sonuçlari ile, erkegin ergenligini de inzal ve sonuçlan ile belirlemislerdir

[17] el-Minhâc'da bazi ictihâd tariflerine itiraz sadedinde söyle denir: Fukahâ

istilahinda ictihâd olmayan bazi seyler de onun kapsamina girer. Meselâ, itlaf olunan mallarin kiymetlerinin, cinayetlerde ers miktarlarinin, kible yönünün, pisleri ile karismasi halinde temiz olan kap ve elbiselerin belirlenmesi hususunda yapilan ictihâd gibi. O, müellifin yaptiginin aksine bu örnekleri -ki hepsi de tahkikul-menât kabilinden olmaktadir- ictihâd kapsami disina çikarmaktadir. el-Amidî'nin el-Ihkâm'inda ise müellifin yoluna uygun hareket edilmektedir. el-Âmidi, kisinin kibleyi tesbitini, falanca adamin âdil olup olmadiginin tesbitini ictihâd ve tahkîkul-menât kabilinden saymistir. O daha önce tahkîku'l-menâti da söyle tarif etmistir: "Hükmün bilmen illetinin ve menâtinin, cüz'îlerde bulunup bulunmadiginin tesbiti islemidir." O ayni zamanda sarap içme illetinin -ki sarhosluk veren keskinligi olmaktadir- nebîz nev'i içinde bulunup bulunmadigina bakmayi da misal olarak vermistir. Görülecegi üzere el-Amidî, bu suretleri de tahkîku'l-menât içerisine sokmus ve böylece o, ona hem ferdler hem de nev'iler hakkinda genel bir özellik vermis olmaktadir. Nitekim müellif de aynisini yapmaktadir ve, "Bu da öncekilerin muayyen cüz'ilere yönelik degil de nev'ilere yönelik olmasi halinde tahkîkul-menât hakkinda ictihâdda bulunduklari konularda olur" seklindeki sözü bunu göstermektedir.

[18] Yani hitabin yönelmesi ancak bu türden ictihâdla mümkün olabilir. O zaman bu bir tez, delili de arkadan gelen kisim olur. Ya da arkadan gelen sözle aralarindaki ayrilmazliktan (mülâzemet) dolayi delil kilinir. Yükümlülügün husulünden maksat, kasit ve niyetle birlikte yükümlü kilinan seyin husulü olur. Yani yükümlülügün yerine getirilebilmesi ancak, yükümlü kilman seyin bilinmesi ile mümkündür. Bu da ancak bu tür ictihâd ile kabildir. Dolayisiyla bu tür ictihâd, yükümlülügü yerine getirebilmenin mümkün olabilmesi için gerekli bir sarttir. Bulunmamasi ise, bu imkâni ortadan kaldirir. Yerine getirme imkâni olmayan birseyle yükümlü kilmak, muhal birsey ile yükümlü kilmak olur ki, bu ser'an vaki degildir, nitekim bu aklen de mümkün bulunmamaktadir. Bu, ancak memurun bihe {emredilen sey) degil de memura (emre muhatap olan kimse) râci olan muhal ile yükümlü kilma kabilinden olursa tamam olabilir. Bu hal için, gafilin yükümlü kilinmasi hakkinda edilen sözün benzeri söylenir. Gafilin yükümlü kilinmasi muhaldir, çünkü yükümlü kilma, emrin ve emirle getirilen fiilin bilinmesi esasina dayanir. Sözünü ettigimiz seyde ise -bahis konusu ictihâd olmadigi zaman- emir ile getirilen sey bilinemeyecektir.

Memurun bihe râci olan muhal ile yükümlü kilmaya gelince -ki bu teklifti mâ lâ yutak olmaktadir- onu bes kisma ayirmislardir: 1) Li zâtihi muhal, 2) Âdeten muhal, 3) Ortaya çikan bir mani sebebiyle muhal; ayagi bagli olan kimseye yürümesini emretmek gibi. Bu üç türden olan muhal ile, -her ne kadar vuku bulmamis ise de- yükümlü kilinabilecegini caiz kabul etmislerdir. 4) Imtisal aninda bulunmakla birlikte, teklif aninda kudretin bulunmamasi hali. Es'arî'ye göre bütün tekliflerde durum böyledir. Çünkü ona göre kudret, fiile mukarin bulunur. 5) Allah'in ilminin, ol-mamasina taalluk ettigi için olmasina imkân bulunmayan yükümlülük. Ebû Cehil'in imani gibi. Bu son iki türden olan muhal ile yükümlülükler vakidir. Saniyoruz, bu izahla müellifin sözü açiklik kazanmistir.

[19] Ictihâd, ser'î mahiyette olup delili zannî bulunan her konuda yapilan bir islemdir. Bu itibarla lâfizlarin delâletleri konusunda olabilir; ânimin tahsis edicisi olup olmadigini, müsterekten muradin ne oldugunu ve müskil, mücmel gibi delâlet bakimindan gizli kalan diger konularda arastirma yapmak gibi. Keza tearuz halinde tercihte bulunmak vb. gibi konular da ictihâd kapsamina girmektedir. Ileride ictihâd mahalli konusunda müellifin de bu dogrultuda açiklamalari gelecektir. Buradaki ifadeleri ile onlari karsilastiriniz ve burada içtihadi üç seye hasretmesi üzerinde düsününüz.

[20] Buhârî, Edeb, 68. RasûJullah (s.a.) ona bir köle âzâd etmesini emreder. Keffâret hükmünün illeti nedir? Meselâ bu illet kisinin bedevi olmasi mi, veya bu kisinin kendi karisiyla iliskide bulunmus olmasi mi, yoksa Ramazan gününde cima edilmesi mi, yoksa kasitli olarak oruca saygisizlik edilmesi mi? Iste müctehid yaptigi bu ictihâdda bu

gibi özellikler içerisinden illet olmaya elverisli olmayanlari ayiklar ve hükmün gerçek illetinin (ki Hanefî ve Mâlikîlere göre sonuncusudur) ne oldugu sonucuna ulasir. Iste bu isleme tenkîkul-menât adi verilir. (Ç)

[21] Bunu hazif yollari itibariyla dört türe ayirmislardir: 1) Bazi vasiflarin, baska bir yerde geride kalan vasiflar için hükmün sabit olmasi sebebiyle ilgasini açiklayan kisim. Bunda, geride kalanin müstakilligi ve ilga edilenin bir cüzü olmamasi lâzimdir, 2} Sâri' Teâlâ'nin koymus oldugu hükümler hakkinda mutlak surette ilga edilmis oldugu bilinen seylerden olmasi. Uzunluk, kisalik, beyazlik ve siyahlik gibi. Bunlarla hiçbir hükmün talil edildigi bilinmemektedir. 3) Bahis konusu olan hükümde ilga edilmis oldugunun bilinmesi. Azâd konusunda erkeklik ve disilik özelligi gibi. 4) Hazfi konusunda degerlendirme yapilan vasfin arastirma sonucunda, hükümle kendisi arasinda bir münasebetin bulunmadiginin ortaya çikmasi.

Minhâc'da söyle denir: el-Mahsûl sahibi der ki: Süphesiz ki bu, yani hükümle ilgisi bulunmayan vasiflarin (fârik) ilgasini beyan eden ve tenkîhul'-menât adiyla anilan bu yöntem, güzel bir yoldur. Su kadar var ki o, "sebr ve taksim" denilen yolun farksiz aynisidir.

Hanefî usûlcüleri, dördüncü yolu ondan kabul etmezler. Onun aynen sebr ve taksîm yolu oldugu sözü, Fahreddin er-Râzî'ye aittir. Bu söz, aralarinda açik fark oldugu gerekçesiyle reddedilmistir. Çünkü sebr illetin müstakil olarak belirlenmesi içindir. Tenkîh ise, fârikm yani hükümle ilgisi bulunmayan vasiflarin tayini ve onlarin ilgâsi için olup, illetin belirlenmesi için degildir.

es-Safiyyu'1-Hindî söyle demistir: Dogrusu o, özel bir kiyastir ve mutlak kiyas kavrami altina girmektedir. Kiyas ise, ya cami' vasfin zikriyle ya fârikm yani hükümle ilgisi bulunmayan vasiflarin ilgâsi yoluyla yapilir. Bu sonuncusunda Örnegin söyle denilir: "Asil ile fer' arasinda sadece sundan ve sundan baska bir fark yoktur. Bunlarin ise illet olmada bir "Aralarinda erkeklikten baska bir fark yoktur. Erkeklik vasfi ise bu konuda ittifakla ilga edilmis bir özellik olmaktadir."

el-Gazzâlî, tenkîku'l-menâtin caizligi konusunda bir görüs ayriligi oldugunu bilmiyoruz demesi üzerine kendisine itiraz edilmis ve: "Görüs ayriligi kiyasi kabul edenler ve etmeyenler arasinda mevcut bulunmaktadir. Çünkü tenkîku'l-menât kiyâsa raci bulunmaktadir" denilmistir.

Kiyasi; illet kiyasi, delâlet kiyasi, asil mânâsinda olan kiyas diye ayirima gidince, "Süphesiz ki bu, fârikm yani hükümle ilgisi bulunmayan vasiflarin bulunmadigi ifade edilmek suretiyle yapilan bir kiyastir" demislerdir.

[22] el-Amidî söyle demistir: "Bu tür, her ne kadar kiyasi inkâr edenlerin çogunlugu tarafindan kabul edilse de, birincinin yani tahkîku'l-menâtin daha altinda bir seviyede bulunmaktadir."

[23] Aslinda bir kismi demesi gerekirdi. Aksi takdirde illeti mansûs olan ya da illeti üzerinde icmâ bulunan kiyas nev'inde, - her ne kadar bu tahrîcu'l-menât kavrami içerisine girmese bile- kiyâsi ictihâd hâlâ var olmaya devam ederdi.

[24] Meselâ, Sâri' Teâlâ, bir gayrimüslimin karisi müslüman oldugunda kendisi de Islâm'a girmeyi kabul etmezse birbirlerinden ayrilmalari gerektigini hükme baglamistir. Nass veya icmâ bu hükmün illetini göstermemistir. Müctehid, bu hükmün illeti "kadinin müslüman olmasi" midir, yoksa erkegin "Islâm'a girmeyi kabul etmemesi" midir diye hükme uygun düsen vasif hakkinda inceleme yapip, sonunda bunlardan birisini illet olarak belirlerse, buna "tahrîcu'l-menât'1 denir. (Ç)

Keza, sarabin haram olmasinin illetinin, sarhosluk verici bir keskinlige ulasmasi oldugunun, muteber illeti belirleme yollarindan biri ile tesbiti, kisasin gerekliligi hükmünün illetinin, taammüden öldürme oldugunun tesbiti gibi. Bu islem sonucunda tesbit edilen illeti aynen tasiyan diger fer'ler de asim hükmüne kiyas yoluyla katilmis olacaktir. Dolayisiyla bu islem, nassin ya da icmâ'in delâlet etmis oldugu hükmün illetinin tesbiti için yapilan bir ictihâd sekli olmaktadir. Bu, rütbe bakimindan bir öncekinin altinda yani üçüncü sirada bir yerde bulunmaktadir. Onun için de Zahirîler, Sîa, ve Bagdad Mutezilîlerinden bir grup tarafindan kabul edilmemistir.

[25] Özetlemek gerekirse söyle: Tahkîku'l-menât iki kisimdir: 1) Nev'ilere dönük olan kisim. 2) Cüz'îlere dönük olan kisim. Ancak bundan müellifin kasti öze! anlamda olmaktadir ve uzunca üzerinde duracaktir. Bu iki kismin hükmü, ilk iki kismin hükmü gibidir ve zaman içerisinde bu tür ictihâdla-rin kesilmesi mümkündür ve bu imkânsiz olan bir sonucu dogurmaz. Genel anlamda olan cüz'îlere dönük tahkîku'l-menâta gelince, ki bunda bütün mükellefler ayni düzeydedirler ve hepsine ayni nazarla bakilir, bu kismin zamanla kesintiye ugramasi asla caiz degildir. Nitekim daha önce geçmisti.

[26] Velilik, vasilik gibi. (Ç)

[27] Enfâl8/29.

[28] Bakara 2/269.

[29] Enfâl8/29.

[30] Eksiksiz ifa edilmis ve kabul görmüs hacc ibadeti.

[31] Buhârî, imân, 18 ; Hacc, 4 ; Nesâî, Hacc, 4.

[32] Buhârî, Mevâkîtu's-salât, 5 (1/135).

[33] Nesâî, Siyâm, 43.

[34] Tirmizî, Deavât, 1 ; Ibn Mâce, Duâ. 1 ; Ahmed, 2/362.

[35] Tirmizî, Birr, 61 ; Ahmed, 6/442, 446.

[36] Müslim, îmân, 64, 65.

[37] Müslim, îmân, 63.

[38] Buhârî, Zekât, 50 ; Müslim, Zekât, 124.

[39] Buhârî, Fedâilul-Kur'ân, 21 ; Tirmizî, Sevâbu'l-Kur'ân, 15.

[40] Tirmizî, Deavât, 115.

[41] Bu da tahkîku'l-menât ve vakit ile sahsa nisbetle efdaliyetin bulundugu suretin belirlenmesi kabilinden olmaktadir.

[42] Bu zat, Rasûlullah'in (s.a.) haline uygun bu uyarisina kulak vermemis, daha sonra hakkinda "Aralarinda: 'Allak bize bol nimetinden verecek olursa, and olsun ki sadaka verecegiz ve iyilerden olacagiz' diye O'na and verenler vardir. Allah onlara bol nimet verince cimrilik ettiler, yüz çevirdiler, zaten onlar dönektirler' (Tevbe 9/75) âyeti inmistir.

[43] Daha önce geçmisti, bkz. [2/264].

[44] Daha önce geçmisti, bkz. [1/177].

[45] Müslim, Iroâre, 18 ; Nesâî, Âdâbul-kudât, 1; Ahmed, 2/160.

[46] Isaret parmagi ile orta parmaginin beraberligi gibi. (Ç) Hadis daha Önce geçmisti, bkz. [3/80].

[47] Ahmed, 1/109.

[48] Müslim, îmân, 209.

[49] Yani "O ilktir, sondur, zahirdir, bâtindir ve o herseyi bilendir."

[50] Ben de (Diraz) derim ki: Rasûlullah (s.a.), oruçlunun karisini öpmesinin hükmünü soran birine hayir demis, digerine ise caiz oldugunu söylemistir. Sonra bakiyoruz bunlardan birincinin genç, ikincinin ise yasli oldugunu görüyoruz.

Bu konunun genisçe ele alinmasi hk. Islâm Hukukunda Ahkâmin Degismesi adli kitabimizin 81-86. sayfalarina bkz. (Ç)

[51] Buhârî, îmân, 19; Müslim, îmân, 237.

[52] Rasûlullah (s.a.), güttügü siyasetin bir sonucu olarak kalbi zayif olanlari Islâm'a isindirmak amaciyla, bazen de azili Islâm düsmanlarinin düsmanliklarini kirmak için kendilerine bol miktarda mal verdigi olurdu. Imani güçlü olan kimselere ise vermedigi olurdu. Çünkü o, bu iki grubun iç âlemlerine vâkifti ve bu sekilde davranmanin Islâm'in lehine olacagini ve o sahislarin mizaçlarina da uygun düsecegini görüyordu. (Ç)

[53] bkz. Buhâri, Zekât, 18 ; Vasâyâ, 16 ; Müslim, Hibât, 26.

[54] Gerekçe olarak Rasûlullah (s.a.) söyle demisti: "Sizden biri malinin tümünü getiriyor ve 'Bu benim sadakamdir' diyor, sonra da oturup insanlara el açiyor" bkz. Dârimî, Zekât, 25.

[55] "Rabbani", aslinda Rabb'e mensup, ârif-i billâh anlaminadir. Sözün gelisini dikkate alarak bu sekilde çevirdik. (Ç)

[56] Muâz, yatsi namazini kildirir ve Bakara gibi uzun sureler okuyarak iyice uzatirdi. Halbuki insanlar içinde is-güç sahibi olanlar, zayiflar, ihtiyaç sahibi olanlar vardi. Bu yüzden onu Rasûlullah'a sikayet ettiler. Aslinda namazin uzatilmasi iyi birsey oldugu halde Rasûlullah (s.a.) ona çok agir söyledi ve onu fitnecilik ile itham etti. bkz. Buhâri, Edeb, 74 ; Müslim, Salât, 178. (Ç)

[57] Mâide5/33.

[58] Yani yükümlülük sürdügü sürece bulunmasi zorunlu oldugu belirtilen ictihâd.

[59] Yani ileri sürdügün delilin, aynisiyla ikinci kisimdan olan içtihadin üç nev'i için de geçerlidir. Onlarda da içtihadin kaldirilmis olmasi, muhal ile teklife götürür. Dolayisiyla böyle bir ayirima tâbi tutmanin bir anlami yoktur.

[60] Içtihadin bazi cüz'îlerde var olmaya devam etmekle birlikte diger bazi cüz'îlerde kalkmis olmasi olmayacak birsey degildir. Bu durumda külliyen kalkmamis olmasinda her iki kisim da esit olmus olur.

[61] . Zira üç neVin islememesi halinde, seriatin ancak bazi fer'î meseleleri muattal kalir. Kesintiye ugramasinin imkânsizligi delillendirilmis olan tahki-ku'1-menâtin durumu ise böyle degildir. Çünkü onun ortadan kalkmasi demek, seriatin furûunun tümünün, en azindan kahir ekseriyetinin ortadan kalkmasi sonucunu gerektirir.

[62] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/87-104

[63] Besinci ve Altinci Meselelerde gelecegi üzere, bu inhisar gerçek anlamda degildir ve sadece içtihadin bazi türlerine nisbetle böyledir. Diger bazi ictihâd türleri ise bu iki vasiftan daha fazla özelliklere ihtiyaç gösterir. Bazilari için ise bu iki vasfin bulunmasi gerekmez.

[64] Usûlcüler içerisinde müellifin birinci sart olarak zikrettigi bu vasfa, deginen bir baskasini görememekteyiz. Istinbata kadir olma sartina gelince, usûlcülerin meshur usûl kitaplarinda ele aldiklari yegane sart o olmaktadir. Onlar bu sarti Kitap ve sünnetin bilinmesi seklinde ortaya koymaktadirlar. Yani bu sart, hükümlerle ilgili olan Kur'ân ve sünnet nasslarini bilmek, sonra icmâ mahallerini, kiyasin sartlarini, istidlal seklini, Arap dilini, nâsih ve mensûh ilmini ve râvilerin hallerini bilmekten ibaretttir. Bunlar müellifin isarette bulunmak istedigi ictihâd için gerekli ilimler olmaktadir. Sonra Sevkânî'nin Irsâdu'l-ftihûl adli eserinde, Imam Safiî'ye dayanan Imam Gazzâlî'den yapilan bir nakil gördüm. Müctehidih bilmesi gereken seylerin faydali bir sekilde açiklanmasindan sonra söyle demektedir:

Önce külli kaideler itibara alinir ve onlar cüztyyât üzerine takdim edilir. Meselâ küt bir nesne ile öldürme olayinda oldugu gibi. Burada caydiricilik kaidesi, lâfza riayet üzerine takdim olunur. Eger külli bir kaide yoksa, nasslara ve icmâ mahallerine bakilir..."

Bu, müellifin burada isaret etmek istedigi ve Deliller bahsinde Birinci

Mesele'de yeterli sekilde açiklamis oldugu seyin aynisi olmaktadir. Ancak geriye Tabsire'de Karâfî'den yapilan "kiyasa, nassa ve kaidelere ters düsmesi halinde hâkimin hükmünün bozulmasi" konusundaki nakil hakkinda söz etmek kalmaktadir. Orada o, "Onlara ters düsen bir durum olmazsa, hüküm icmâ ile bozulmaz. Nitekim kirâz (mudârabe), müsâkât, selem, havale vb. akitlerin sahihligi konusunda oldugu gibi. Çünkü bunlar ser'î kaidelerin, nasslarin ve kiyasin hilafina olan akitlerdir. Ancak haklarinda bulunan Özel deliller; kaideler, nasslar ve kiyas üzerine takdim edilmistir. Bunun, müellifin burada isaret etmis oldugu, daha önce ise detaylarina girdigi ve Gazzâlî'nin Imam Safiî'den nakilde bulunmus oldugu anlayisa ters düstügü hiç de kapali degildir. Ancak söyle denilebilir: Karâfî'nin sözündeki, özel delilin kaideler üzerine takdiminden maksat, onun tahsisi demektir ve tearuz durumunda küllî ile hüküm verilmesi yerinde olmuyorsa onun alinmasi gerekir anlaminadir. Arâyâ ve diger istisnaî olarak mesru kilinan tasarruflarda oldugu gibi. Nitekim bu konuya müellif orada temas etmisti.

[65] Daha önce de geçtigi gibi bir hale ya da zamana veya sahsa göre maslahat olan ayni sey, bir baska hale, zamana ya da sahsa nisbetle mefsedet halini alabilir. Keza ayni sey hakkinda güdüIen maksatlar kisilere göre çok farklilik arzeder. Bunun sonucunda bir kimsenin amacinin gerçeklesmesi, baskalarinin zararini dogurabilir. Bu itibarla seriatin, mükelleflerin takdir ve degerlendirmesine tâbi kilinmasi dogru olmaz. Çünkü bu tamamen göreli bir yaklasim olur. Aksine hükümler, Sâri' Teâlâ'nin dünya hayatinin âhiret hayati için ikâmesi esasina dayali takdiri sonucunda belirlenir. Bu durumda arzu ve heveslere ters düsmüs olmasina bakilmaz. Zira: "Eger Hak, onlarin heva ve heveslerine tâbi olacak olsaydi, gökler ve yeryüzü fesada giderdi." (23/71)

"Hukukun ufkunda insandan baska otorite bulunmayinca, insanlar arasindaki iktidar mücadelesi sonunda hâkim olan sinifin deger sistemi hukuk haline gelir" ve bu tahterevallinin hiçbir zaman dengeyi bulamamasi gibi böyle sürer gider; istikrarsizlik ve kargasa hâkim olur, hukuka güven ve saygi kalmaz. Zaten beseri düzenlerde hukuk egemen siniflarin çikarlarinin korunmasi için bir araç olarak kullanilagelir. (Ç)

[66] Yani her ne kadar bazi cüz'îler hakkinda hangi mertebeye dahil oldugu konusunda görüs ayriliklari bulunsa bile bu üç mertebenin yani zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât ya da bunlarin tamamlayici unsurlari disinda kalan bir baska maslahatin bulunmadigi tespit edilmisti.

[67] Bu ifade, içtihadin tecezzi (parçalanma) kabul etmeyecegi görüsüne göre söylenmis olmalidir. Bu görüs fazla ragbet görmemistir. Tercihe sayan olan görüse göre ise -ki bu içtihadin kismî olabilecegi görüsüdür; Gazzâlî bunu tercih etmis, Ibn Hâcib ise onun sahih oldugunu söylemistir- içtihada mahal olan konunun disindaki alanlara ait bilgilere sahip olmasi sarti aranmamaktadir. el-Mahsül'de söyle denir: "Dogrusu ictihâd vasfi, bir fende degil de bir baska fende, bir meselede degil de baska bir meselede tahakkuk edebilir."

[68] Ictihâd için ikinci bir vasfin yani istinbat kudretinin daha bulunmasi geregi bu ifadeye zarar vermez. Çünkü ictihâd için onu sart, bunu ise sebep kilmistir.

[69] Çünkü seriatin maksatlari, ancak bu ilimler araciligi ile kavranabilir. Daha önce de geçtigi üzere maslahat ve mefsedetlerin kistaslari durumunda olan küllî esaslar vardir ve bunlara ilave olarak da cüz'îyyât yani Kitap, sünnet, icmâ ve kiyastan olusan hususî deliller vardir ve bunlarla ilgili usûl kitaplarinda islenen mufassal bahisler yer almaktadir. Külliyyât ile yetinerek cüz'îyyâttan müstagni olmak, ya da bunun aksi mümkün degildir. Cüz'iyyâttan hareketle herseyden önce seriatin genel maksatlarina ulasilir; bu itibarla onlar ser'î maksatlarin ögrenilmesi konusunda hizmet görürler. Istinbat sirasinda ise bu iki grubun birbirine eklenmesi ve birinin digeri ile desteklenmesi gerekmektedir. Nitekim daha önce Deliller1 bahsinde ilk meselede genisçe ele alinmisti. Müellif, istinbata kadir olma vasfini ictihâd derecesine ulasabilmek için ikinci derecede bir sart kabul etmistir. Ser'î maksatlarin kavranmis olmasi vasfini ise birinci derecede bir sart yapmis ve bunun bir sonucu olarak da onun hakkinda sarttan daha güçlü olan "sebep" ifadesini kullanmis, zira onun asil maksat oldugunu, öbürünün ise araç oldugunu söylemistir. Eger daha önce vermis oldugu izahat dogrultusunda yürüseydi söyle bir tahlilde bulunurdu: Küllî esaslar, ictihâd için gerekli olan iki cüzden daha önemli olanidir. Zira cüz'îyyâtin her halükârda küllî esaslara vurulmasi gerekmektedir. Öyle ki cüz'î sebebiyle küllinin zedelenmesi imkâni yoktur, cüz*îyyâtin durumu ise bunun aksinedir. Onlar her ne kadar istinbat sirasinda delil olarak kullanilmak zorunda ise de, küllî kistaslara vurulmasi ve ona göre degerlendirilmesi mecburiyeti bulunmaktadir.

[70] Müellifin de ileride ifade edecegi gibi

[71] Bu genellemeden sahabenin istisna edilmesi dogru degildir. Onlar da bu konuda digerleri gibidir ve hiçbir kimsenin ictihâd ile uzaktan yakindan ilgisi olan tecrübe, tip, vb. gibi bütün ilimlerde mahir olmasi mümkün degildir. Onlarin da bu gibi konularda baskalarina basvurmasi kaçinilmazdir. Nitekim vakiada da Öyle olmustur.

[72] Yani onlarin verdikleri hükümleri, baska ilim dallarinin verilerinden müstakil olarak düsünmek imkâni yoktur. Eger müctehidin, ictihâd için ihtiyaç duyulan her ilimde müctehid olmasi sart olsaydi, o zaman müctehidli-ginde en ufak tartisma olmayan bu imamlarin ictihâd mertebesinde olmamalari gibi bir sonuç lâzim gelirdi. Böyle bir sonucun sakatligi ise ortadadir.

[73] Bu ikinci bir delil olmaktadir ve kisaca söyle özetlemek mümkündür: Eger bu sart olsaydi, o zaman taraflar arasinda davaya bakacak kimsenin, dava ile ilgili olan her ilimde ictihâd mertebesinde bulunan bir müctehid olmasi gerekecegi gibi bir sonuç lâzim gelirdi. Bu ise icmâ ile böyle degildir. Görüldügü gibi müellif, içtihadi kazaya (yargi) kiyas etmektedir. Halbuki kaza baska bir rütbedir ve çogu kez cüz'îyyâtta tahkîkul-menât esasina dayanir. Bu yüzdendir ki Rasûlullah'm (s.a.) kaza konusunda ictihâdda bulundugu noktasinda Icmâ etmislerdir. Öbür taraftan ise, Rasûlullah'm (s.a.) hüküm istinbâti konusunda ictihâdda bulunup bulunmadigi hususunda ihtilaf etmislerdir. Dolayisiyla hükmün taalluk ettigi her ilmi bilmenin gerekmeyecegi konusunda içtihadin kaza (yargi) üzerine kiyas edilmesi kabul edilebilir degildir.

[74] Bu aslinda üçüncü delil olmaktadir.

[75] "Serî hükümlerin istinbâti hakkinda ictihâd ilmi" adinda ve konu itibariyla da diger ilimlerden farkli olan bir ilim bulunmamaktadir ki, ondan çikan her birsey, o ilmin özü ile degil de arazlari ile ilgili oldugu varsayilsin. Eger müellifin buradaki ictihâddan maksadi, içtihadin üzerine kuruldugu ilimler ise, o zaman bu bizim, Ögrenmeye çalistigimiz ve içtihadin tevakkuf ettigi kisim ile öyle olmayan kismi ayird etme yolunda oldugumuz seydir. Içtihadin üzerine tevakkuf ettigi ilimler, digerlerinden ayrildiktan sonra da, "Bunun ötesinde kalan diger ilimler üzerinde durmak, bir ilmin diger ilme sokulmasina daha çok benzer olacaktir" denilecektir. Bu ise usûlcüle-re göre iyi birsey degildir. Kisaca bu delil, bir ayiklamaya gidilip, içtihada temel teskil eden ilimler seklinde bir tahsise gidilmedikçe fazla bir anlam ifade etmeyecektir.

[76] Bunda bir ictihâd yok ki, onu müctehidden almistir densin. Tabib ile ilgili olarak geçen misalde oldugu gibi. Burada söz konusu olan sirf bir rivayettir ve almadir. Bu konuda müctehid, kendisinden rivayet edilen ile birlikte müstereklik gösterir. Ancak söyle demek mümkündür: Rivayet konusunda müctehidin, kiraat âliminin bilgisine itimat etmesi yeterlidir ve onun da o rivayetin yollarini, ravilerinin hallerini bilmesi sart degildir. Kiraat âliminin durumu ise bunun aksinedir ve onun "kurrâ" diye nitelenebilmesi için bunlari bilmesi gereklidir

[77] Bakara 2/180.

[78] Birazdan müellif, müctehidin dil konusunda, gerek müfredat ve gerekse terkipler konusunda ictihâd mertebesinde bulunmasi gerektigini ve bu mertebede olmayan birinin Allah'in kitabi hakkinda edecegi sözün muteber olmayacagim söyleyecektir. Oradaki sözü ile bu sözü birbiri ile bagdasmamaktadir.

[79] Tahrîr ve Serhi, Beydâvî'nin Minhâc'i gibi eserlerde ictihâd için iman sarti ileri sürülmektedir. Sonra bu tecvizin semeresi ne olacaktir? Böyle bir kâfirin istinbat ettigi bir hükme, mü'minler uyacaklar mi? Dogrusu bu makûl degildir. Yoksa onunla kendisi mi amel edecektir? Bu da bizi ilgilendirmez ve bu seriatta yapilmis bir ictihâd sayilmaz.

[80] Bu kadari yeterli degildir ; aksine mutlak surette o öncüllerin sahih oldugunun kesinlik kazanmasi lâzimdir ki , bunun sonucunda ona dayali hükmün sahihligine dair kesin ya da kesine yakin bir bilgi sahibi olabilsin. Mücerred onlarin sahinligini farzetmek ise, ulasilacak hüküm hakkinda kesin bir tarafa, zan ölçüsünde dahi bir bilgi ifade etmez. Bu itiraz ayni zamanda kâfirin içtihadi hakkinda da geçerlidir. Çünkü o, içtihadini üzerine bina edecegi seriattaki öncüllere inanmamaktadir; çünkü bu öncüller Kitap, sünnet ve sonuçta onlara dayanan seylerden ibaret bulunmaktadir. Kâfir ise, bunlara inanmamaktadir. Tahrîr ve serhinde söyle denir:

Adalet ise, fetvasinin kabulü için sarttir. Çünkü diyanetle ilgili konularda fâsikin sözüne itibar edilmez. Adalet vasfi, fetvanin sihhati için ise sart degildir. Çünkü fâsik bir kimsenin dahi kendisinde ictihâd kudretini bulundurmasi mümkündür. Bu durumda o, kendi içtihadini alabilir ve onunla amel edebilir."

Görüldügü üzere söz, kâfirin degil fâsikin içtihadi hakkindadir, el-Âmidî de söyle demistir:

"Içtihadin sarti, Rabbin varligini ve O'nun için vacip olan sifatlari bilmesi ve Rasûlü ve getirdiklerini tasdik etmesidir."

[81] Öncüllerin sahihligini varsaymak, acaba onlar üzerine kurulacak olan neticenin sahihligi hakkinda kesin ya da kesine yakin bir bilgi verebilir mi? Yoksa sonuç, hakkinda ne kesin ne de kesine yakin bir bilgiye sahip olmadigi birsey durumunda mi olur? Eger öncüller sahih olsa fakat kisi durumu bilmese, onlar üzerine kurulan sonuç sahih olur. Düsün.

[82] Mütekaddimînden olan mantikçilar, bu delilin iki kiyastan mürekkep oldugu görüsündedirler: Önce iktirânî-sartî; sonra istisnaî. Söyle: Eger matlûp hak olmasaydi, o zaman ziddi hak olurdu. Eger ziddi hak olsaydi, o zaman muhal sabit olurdu. Netice ise su: Eger matlup hak olmasaydi, o zaman muhal sabit olurdu. Bu netice istisnaî kiyas içine konulur ve söyle denilir: Ancak muhal sabit degildir; öyleyse matlup haktir.

Bazi müteahhir âlimler ise bunun muttasildan mürekkep sadece istisnaî bir kiyastan ibaret oldugu görüsündedirler. Birinci önermesi matlubun ziddi, ikincisi, kendisinden ziddi istisna edilen muhalin durumudur. Her halükârda dogru ve yalan, iktirânî-sartîde keza muttasil istisnaîde, sadece irtibat ile telâzumun varligi ile bunlarin bulunmamasi noktasina baglidir. Neticenin ortaya çikarilmasi ise, onun küllî ve devamli olmasina tevakkuf eder. Bu durumda haddizatinda üzerine hüküm binasinda bulunulan bâtil öncüller nerede ki, matlûp hakkinda ilim ifade etsin. Bu itibarla müellifin sözü açik degildir.

[83] Bu nasil olabilir ki?! Içtihadin bu türü ancak Sâri' Teâlâ'nin nassinin içermis oldugu vasiflarin tesbit ve tatbiki yolu ile olur. Nasslar ise Arapça'dir ve onlari anlamak için sart kosulan seviyede Arap diline vukûfiyete ihtiyaç duyulur.

[84] Müellif daha önce, "istinbata kadir olma vasfi, pek çok bilgi ve ilimlerin tahsiline baglidir ve o, ser'î maksatlarin kavranmasi konusunda yardimci (hadim) konumdadir..." demisti. Buradaki "Bu türde, sözkonusu ilimler olmaksizin sadece serîatm maksatlarina vakif olmaya ihtiyaç duyulur" seklindeki ifadesi, daha önceki sözü ile uyum arzetmemektedir. Çünkü daha önce de geçtigi gibi, söz konusu ilimler, istinbat sirasinda kendilerine ihtiyaç duyulmasa bile, en azindan ser'î maksatlarin elde edilmesi için bir basamak teskil etmektedir. Müellifin bu sözü, ancak ser'î maksatlarin taklit yolu ile elde edilebilecegi kabul edildiginde bir mânâ ifade edebilir. Düsün!

[85] Bu ifade, daha önceki sözü üzerine bina edilmistir. Görüldügü gibi, bu, yersiz sözü uzatmak kabilindendir. Çünkü müctehidin bir farzimuhalde bulunmasi, ictihâd için yeterli olan gücün sarfedilmesi kabilinden sayilmaz. Müctehid, ictihâd için gerekli olan bir bilgiyi farzedecek, sonra bu varsayim üzerine amel edilmesi ve uyulmasi vacip olan ser'î bir hüküm bina edecek... vs. Bu olacak sey degildir. Çünkü böylesine mücerred bir varsayim, ne taklit türündendir, ne de ictihâd kabilindendir. Ikinci delil sirasinda kabul edilen sey, meselâ hadis âliminin, dil âliminin taklidi... kabilinden olmaktadir. Burada ise böyle bir durum yoktur. Müellif, taklit yoluyla elde edilen öncüller üzerine yapilan içtihada örnek vermekle birlikte, bir kaç defa tekrarladigi farzimuhal yoluyla olan kisma örnek vermemistir.

[86] Bu örnek, ikinci delil sirasinda zikrettigi kiraat âlimi veya muhaddisten... alinan verilere dayanma seklinde verdigi örneklerden daha açiktir. Çünkü orada sözünü ettigi verileri kabulün sihhatine delalet edecek deliller getirmemis, dolayisiyla sözü mücerred iddadan ibaret kalmisti. Bu örnek ise çok açiktir. Çünkü hiçbir kimsenin, Ibnul-Kâsim ya da Ebû Yûsuf gibi kimselerin ictihâd mertebesine ulasmis olduklari, yer yer imamlarina muhalefet ettikleri, bununla birlikte ictihâdlarinin sahih ve muteber oldugu konusunda kuskusu bulunmamaktadir.

[87] Garabet, fesahati zedeleyen kisim ve zedelemeyen kisim olmak üzere iki kismi içerir. Muhtemelen müellif burada 'garâbet'ten, ikinci kismi kastetmis olmalidir. Aksi takdirde bilinmesi gerekli olan dil ilimlerinden istisnasinin bir anlami olmaz. Çünkü ikinci türden olan garîb kelimeler zaten Kur'ân'da bulunmaz. Birinci mânâda garîb kelimeler ise Kur'ân'da bulunmaktadir ve dolayisiyla ictihâd için mutlaka onlarin da bilinmesine ihtiyaç olacaktir. Çünkü bu mânâda garîb ilmi, kelimelerin (müfredat) mânâlarinin belirlenmesi demektir.

[88] Yani Kitap ve sünnette yer alan ifadelerle, Arap dilinde bulunan ifadeler ayni tarz ve üslup üzeredir Su kadar var ki, güzellik ve hüsnü kabul görmede aralarinda fark olabilir. Bu açidan ele alindigi zaman Kur'ân, diger Arap kelâmindan mucize olmasi özelligi ile ayrilmaktadir. Hadis de ayni sekilde, diger insanlarin kelâmindan üstün olma özelligi ile temayüz etmekte; su kadar var ki Kur'ân gibi mucizelik derecesine ulasamamaktadir.

[89] Bu sözden maksat, onlarin mücerred Arap diline vukufiyetleri sebebiyle ictihâd derecesine ulasmis olacaklari ve sözlerinin hüccet olacagi anlamina degildir. Arap dilinde yeterlilik zorunlu sarttir; ama tek sart degildir. Bu sartin yaninda ictihâd için daha baska niteliklerin de olmasi gerekmektedir; ser'î maksatlari bilmek vb. gibi.

[90] Yani Arapça'da, Arab'in ve sahabenin seviyesine ulasmayan kimsenin seriati anlama konusundaki sözünün hüccet olmayacagi hususu.

[91] Yani bütün lügatleri bilmesi. Çünkü biz, ictihâd mertebesinde olan kimsenin dili anlama konusunda Arabi'ye müsavi olmasini ve bütün lügatleri bilmesini sart kosmam aktayiz. Çünkü Arabî de bütün lügatleri bilemez; meselâ, el-Halîl'in yaptigi gibi dilde derinlemesine tetkiklere girisemez. Buna göre, Imam el-Gazzâlî'nin sözünden, müctehid olabilmek için Arap dilini ictihâd derecesinde bilme sartinin çikmayacagini söyleyemeyiz. Çünkü o: "Bunun ölçüsü, Arab'in hitabini ve onlarin istimal sekillerini bilecek kadar bir seviyedir. Ki bunun sonucunda sözün sarihini, zahirini, mücmelini, hakikatini, mecazini, âmmim, hâssini, muhkemini, mütesâbihini, mutlakini, mukayyedini, nassim, fahvâsini, lâhnini, mefhûmunu ayirabilsin" demektedir. Bu mertebe için de mutlaka ictihâd derecesinde dili bilmek gerekecektir.

[92] Nüzul sebepleri, icmâ mahalleri gibi.

[93] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/104-116

[94] Yani Sâri' Teâlâ'mn maksadi, feri bir meselede birbirine muhalif iki hüküm koymak degildir. Aksine O, vakiada sadece tek bir yolu murad eder. Sâri' Teâlâ'mn murad etmis oldugu yol hakkinda müctehidler arasinda görüs ayriliklarinin bulunmasi bu esasi ortadan kaldirmaz.

[95] Âyet, buradaki ihtilâftan maksadin, ser1! hükümlerdeki ihtilâf olmasi esasi üzerine getirilmistir. Bazilari fiilen böyle bir ihtilâfin bulundugunu reddetmisler ve söyle demislerdir: Bu âyetteki ihtilâftan maksat, mânâlarda çeliski ve belagat konusunda noksanliktir. Birincisi, bir kisminin vakiaya uygun düsmesi ve diger bir kisminin ise uygun düsmemesi, aklin bazi hükümlerine katilirken diger bazilarina katilmamasi seklinde olur. Ikincisi ise, nazmin rekâket ve fesahat açisindan birbirinden farkli olmasi, bir kisminda i'câz düzeyine ulasirken diger bir kisminda ulasmamasi yoluyla olur. Bütün bunlarin sebebi, insan gücünün noksanligi ve en üst düzeydeki ifadede sihhat ve i'câz yollarini kavrayamamaktaki kusurudur. Kaldi ki âyet sadece Kur'ân'm vasfi hakkindadir ve o mutlak seriat kavraminin muhtevasindan daha dar bir mânâ ifade eder. Çünkü seriat, Kur'ân'i içine aldigi gibi, sünneti, icmâi, kiyasi, sahabe tatbikatini da içine alir. Bu durumda delil, tezden daha hususî olmaktadir. Ancak mani, müellifin murad ettigi mânâda yani ayni konuda delillerin tearuz etmesi mânâsinda dahi ser'î hükümlerde ihtilâf isbatina salih degildir. Bu durumda dahi, sonuç itibariyla müellifin izaha çalistigi mânâya varilacaktir.

[96] Nisa 4/82.

[97] Nisa 4/59.

[98] Yani seriatta tartismaya mahal olmadigi, onda ihtilâf bulunmadigi konusunda açiktir. Bu âyet ile yapilan istidlal sekli tam olup, hem Kur'ân'i hem sünneti hem de üzerine hüküm binasinda bulunan diger seyleri içine almaktadir.

[99] Yani abestir; Allah Teâlâ'mn öyle birsey istemesi ise mümkün degildir. Yani Allah Teâlâ, onlardan aralarindaki tartismalara son vermeleri ve meselelerinin halli için Kitap ve sünnete basvurmalarini istemistir. Özünde ihtilâfi gerektiren birseye basvurmak ise, asla maksadi gerçeklestirme-yecektir. Dolayisiyla böyle bir talepte bulunmak abes olacaktir. Ancak, bu delilin güçlü olmasina ragmen bir nokta kalmaktadir ki süpheye mahal vermektedir. O da, müctehid imamlarin Kitap ve sünnete basvurmalarina ragmen, aralarindaki tartisma konularinin hâlâ sona etmemesidir. Buna da söyle cevap verilebilir: Nassda, meselelerinizi Kitap ve sünnete döndürdügünüz zaman ihtilâf kesin olarak ve tümden kalkar, denmemistir. Nass, yolu göstermektedir; buna ragmen vakiada ihtilâflarin sona er-memesi ayri birseydir.

[100] Burada söyle bir itiraz yöneltilebilir: Âyette yasaklanan ayrilmadan maksat, düsmanlik beslemek suretiyle

ayrilmak, ihtilâftan maksat da dinin esaslarinda yani inançla ilgili alanlarda olan görüs ayriligi ve taraflarin birbirlerini tekfir etmeleridir. Nitekim âyette tel'in edilen yahudi ve hristi-yanlann vakiadaki durumlari böyledir. Eger bu âyet müellifin kastettigi mânâda olsaydi, o zaman müslümanlar, baslarinda da sahabe nesli olmak üzere yasaklandiklari sey içerisine düsmüs olurlar ve bunun sonucunda da yahudi ve hiristiyanlarm ayrilmasi ve ihtilafa düsmesi üzerine terettüp edilen cezaya müstehak olurlardi. Böyle bir durumdan Allah'a sigininiz.

[101] ÂI-iîmrân3/105.

[102] Bizce "beyyinât" kelimesi seriat tabirinden daha husûsî bir mahiyet arze-der; dolayasiyla bu delil ulasilmak istenilen sonucu vermez.

[103] En'âm 6/153.

[104] Bakara 2/213.

[105] Sûra 42/13.

[106] Bakara 2/176.

[107] Ayni seriat içerisinde neshin vukuu konusunda müslüman âlimler arasinda Ebû Müslim el-Isfahânî'den baska farkli düsünen yoktur. Dogrusu, onun da muhalefeti tamamen lâfzî olmaktadir. Çünkü o neshi, tahsis diye isimlendirmektedir. Diger din sâlikleri arasinda neshe karsi çikan sadece yahudîlerden Sem'ûniyye firkasidir. Onlar neshin aklen ve naklen imkânsiz oldugunu kabul etmislerdir. Onlarin asil benimsedikleri husus, neshin naklen imkânsizligi olmaktadir. Hristiyanlara gelince -ki Isfa-hanli Isa'nin tabileri de bunlardandir-bunlar neshi aklen de naklen de caiz görmektedirler ve Efendimiz Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberligini itiraf etmektedirler; ancak onun sadece Araplara has bir peygamber oldugunu söylemislerdir.

[108] Yani nâsih ve mensûh konusunda arastirma ve ictihâdda bulunmanin bir gerekçesi kalmaz, aksine bu konuda sadece kesin nass ile sabit olan hüküm yaninda durmak gerekirdi.

[109] Yani o zaman âmmi tahsis eden delilin bulunup bulunmadiginin arastirilmasi lâzim olmayacaktir. Halbuki icmâ ile tahsis delili bulunup bulunmadigi arastirilmadan âmmin umûmu ile amel etmek mümkün degildir.

[110] Çünkü böyle bir davranis, ancak ihtilâfin dinde bir esas olarak kabul edilmesi halinde mümkün olur ve tercihe ihtiyaç, seriatta hakikatin tek oldugu ve bizim onu bulmamiz gerektigi esasina binaen duyulur. Muhtemelen, umûm ile nesihten ayrildigi bu Özelligi sebebiyledir ki, müellif tercihi dördüncü delil diye müstakil olarak getirmistir. Buna ragmen delili, önceki ile aynidir. Müellif delili meselâ söyle sevketseydi: "Ulemâ, tercih prensibinin varligi, tearuz halindeki iki delilden herhangi birinin, tercih yollarindan biri ile olmaksizin rastgele olarak i'mali cihetine gidilmesinin sahih olmadigi konusunda görüs birligi etmislerdir. Seriatta ihtilâfin bulundugunu kabullenmek, tercih konusunda arastirma ve degerlendirme yapmanin lüzumunu ortadan kaldirir ve iki delilden rastgele birinin i'malini sahih kilar." O zaman tercih konusunu dördüncü delil olarak müstakillen zikretmesinin bir anlami olabilirdi. Çünkü ikinci delilde vermek istedigi sey, umûm ve benzeri konularda arastirmanin bir semeresi olmayacagi pratikte bir degeri bulunmayacagi seklinde idi. Bu delilde ise, ulemânin tercihin lüzumuna kail olmalari, dinde ihtilâfa mahal bulundugu esasi ile bagdasmaz noktasina çikmaktadir. Ayni seyin isarette bulundugumuz gibi umûm ve mutlak için de söylenebilecigi gayet açiktir.

[111] Bu, üçüncü delilde ihtilâfa mahal olmasi halinde birinci ihtimal olarak geçen takat üstü yükümlülük olacagi izahindan farkli degildir. Su kadar var ki, burada yükümlülük konusunu mükellefin anlayisi açisindan ele almakta ve onun böyle bir hitabin kendisine getirecegi yükümlülügü anlamasinin mümkün olmayacagi, dolayisiyla da emredilen seyde halel meydana gelecegini söylemektedir. Orada ise gafilin yükümlü kilinmasi meselesine çikan bir takat üstü yükümlülükten söz etmisti. Burada da onu kastediyor olmasi takdirine göre, ikisi arasinda sadece tasvir ve me-selenin izahi açisindan bir fark bulunacak, baska bir fark olmayacaktir. Çünkü burada da, orada sözü edilen ihtimalin tasviri mümkündür ve o zaman bu delile temelden ihtiyaç kalmaz. Ancak söyle denilebilir: Buradaki bakis açisi, yükümlülükten gözetilen maksadin gerçeklesmeyecegi, dolayisiyla abes olacagi noktasindandir. Bu ise, iddianin iptali için kullanilan baska bir yöndür ve üçüncü delilde geçen takat üstü yükümlülükten farkli bir izahtir. Müellifin "Ihtilâfin Sâri' Teâlâ tarafindan kastedilmis oldugunu düsündügümüz zaman, maksadi gerçeklesmez" seklindeki sözü de bunu ifade etmektedir. Ancak istidlal sirasinda müellif, isaret de ettigimiz gibi, muhal ile yükümlü tutma yönüne kaymakta ve izahini o dogrultuda yapmaktadir.

[112] Bundan murad, hakiki mütesâbih olan nasslardir

[113] Bundan maksadi da izafî mütesâbihlerdir.

[114] Meselâ, Hanefilerin: "Basin meshi, meshtir; dolayisiyla mest üzerine mes-hetmek gibi tekrarlanmaz" demeleri,

Sâfiîlerin ise: "Basin meshi rükündür; dolayisiyla yikama gibi tekrarlanir" demeleri gibi.

[115] Yani seriatin konulusu sirasinda kiyasin mesru kilinmasi ve farkli degerlendirmelerin kaçinilmaz oldugu zahirlerin getirilmis olmasi herkesçe kabul edilen bir husustur. Bu konum, içtihadin yürümesi ve müctehidlerin isabet etmesi için ser'an istenilen birsey olmaktadir. Bu kasdi gerçeklestirmek için ihtilâfa zemin olacak seyler konulmus olunca, buna bagli olarak ihtilâfin da ser'an maksûd olmasi sonucu lâzim gelir. Dolayisiyla onun seriatta yeri olmadigini söylemek dogru olmaz.

[116] Buhârî, I'tisâm, 21; Müslim, Akdiye, 15; Ebû Dâvûd, Akdiye, 3; Ibn Mâce, Ahkâm, 3.

[117] el-Gazzâlî, el-Kâdî, el-Müzenî ve Mutezile'nin görüsüne göre, hakkinda nass ve icmâ olmayan konularda müctehidlerin ictihâdlan sayisinca hakkin taaddüdü caizdir. Tercihe sayan olan görüse göre hak tektir; isabet eden dogruyu elde etmis, onu bulamayan da hata etmistir. Bununla birlikte hata eden de Allah katinda me'cûrdur. Bu görüs dört imamin yani Imam Ebû Hanîfe, Imam Mâlik, Imam Safiî, Imam Ahmed ve çogunluk fukahânin görüsü olmaktadir.

[118] Tahrîr'de söyle denir: Ser'î delillerin tearuzu konusunda gerçek sudur ki, bu sadece dis görünüste öyledir ve isin aslinda tearuzun olmasi sözko-nusu degildir. Bu yüzden de tearuzun kat'î olan iki delil arasinda da gerçeklesmesi sahih olmaktadir. Tearuzun sekiz birimde gerçeklesebilecegi görüsünde olanlara da bu bir cevap olur. Çünkü onlarin görüsü, tearuzun hakikî ve isin esasinda da Öyle olmasi halinde dogru olur. Imam Safiî söyle demistir: "Hz. Peygamber'den (s.a.) husus ve umûm ya da icmal ve tefsîr cihetinden olmaksizin, biri digerinin hükmüyle bagdasmayacak sekilde birbirine zit düsen iki sahih hadisin gelmesi ancak nesih tariki üzere mümkün olabilir." el-Mâverdî ve er-Rûyânî pekçoklanndan birbirleri-"ne denklik cihetinden tearuzun caiz ve vaki oldugunu nakletmislerdir. el-Kâdî Ebû Bekir ve bir cemaat da söyle demistir: "Birbiri ile tearuz halinde bulunan zavâhir arasinda tercih, 'furûda isabet eden ancak tek bir müctehiddir' görüsü üzerine sahih olabilir."

[119] bkz. Kesfu'1-hafâ, 1/147. Bu hadisin mevkii oldugu veya en azindan sahih olmadigi söylenmistir.

[120] Yani onlar içerisinden bîrini digerlerine tercihi gerektirecek bir hususu (müreccih) arastirmaya, onlarin en faziletlisini ögrenmeye gerek duymadan onlardan herhangi birine tâbi olabilir. Bunun mukabili sudur: Siradan birine (âmmî) nisbetle âlimlerin bir konudaki görüslerinin müteaddit olmasi, müctehide nisbetle delillerin müteaddit ve birbirine tearuz halinde olmasi mesabesindedir. Bu konuda ileride yeterli bahis gelecektir. Bu da, mesele hakkindaki itirazi daha da güçlendirir. Çünkü bu ancak delillerin tearuzunun kabullenilmesi halinde sahih olur. Bu durumda da onun üzerine terettüp edecek olan ihtilâf seriatta bir yer bulmus olur.

[121] Bu kayit, dördüncü delil sirasinda geçen birbiri ile tearuz halinde bulunan deliller arasinda tercihe gitme esasi üzerindeki sözü edilen ittifakla bagdasmaz degildir. Burada ihtilâf mahalli müctehidin tercihe gitmeden âciz kalmasi durumunda tearuzun bulunup bulunmayacagi konusudur. Bu konuda farkli dokuz görüs bulunmaktadir: Biri burada sözü edilen mesnetsiz tercihtir. Bu görüs ayni zamanda Ebû Alâ, oglu Ebû Hâsim ve el-Kâdî Ebû Bekir'e de nisbet edilmistir. Bir görüse göre de, bu iki delilin karsilikli olarak düsecegi ve hiçbiri ile amel edilemeyecegi ve hükmün baska delillerden çikarilmasina çalisilacagi seklindedir.

[122] Enfâl8/42.

[123] Yani seriatin vaz'i üzerine bazilarinin helakinin bazilarinin da kurtulusunun terettüp edilmesi, burada üzerinde durulan tartisma konusu degildir. Bu, ayn bir konudur ve buna zikri geçen âyet delâlet etmektedir. Çünkü bu vaz'i kaderi olmakta ve emir ve nehye tâbi olmamaktadir. Keza onunla burada bahis konusu olan teklif arasinda da bir bag bulunmamaktadir. Onlarin her ne kadar kaderi irâdeye uygun olarak vakiada ihtilâf halinde bulunmalari söz konusu ise de, kendilerinden ihtilâfa düsmeleri istenmemektedir.

[124] Yûsuf 12/118.

[125] Yani zikredilen iki âyetin isaret etmekte oldugu tekvin iradesine râci olan seyle, tesrie râci olan vaz'i ser'î arasinda fark vardir. Birincisinde kulun, "Sen böyle takdir ettigin için böyle oldu" gibisinden söyle ya da böyle bir mazereti olmaz. Ikincisinde ise ser'an matlup olanin emredilme-si, terki matlup olanin da yasaklanmasi seklinde bir sonuç gerekir. Birincisinin aksine ikincisinde, irade ile emir ya da yasak arasinda birinin bulunmasindan digerinin de bulunmasi gibi bir gerekirlik (telâzum) yoktur. Bu bahis Emir ve Nehiy bölümünün birinci meselesinde genisçe ele alinmisti.

[126] Bu âyette hem kaderi, hem de ser'î vaz' bir arada toplanmistir. Âyetin ba-smda kaderi vaz'i islenmektedir. Çünkü Kur'ân'm indirilisinden gözetilen ser'î maksat, hidayete sebep olmasidir ve o kesin olarak hidayet için bir sebeptir. Ancak fâsiklar ondan yüz çevirmeleri sebebiyle geregi gibi istifade edememislerdir. Ona cahillikle ve inatla saldirmalari, onlarin sapikliklarinin artmasina sebep olmustur. Yoksa unlar hidayet üzere idiler de, Kur'ân onlari sapitmis degildir.

[127] Bakara 2/26.

[128] Yani tartisma konusu olan vaz'i ser'î kismindan.

[129] Yani vaz'i kaderi kismindan.

[130] Ki bunun sonucunda tesri açisindan ihtilâfi kasdetmis olduguna dair bir delil olsun.

[131] Yani Allah Teâlâ, mütesâbihler karsisinda insanlari, ilimde yüksek payeye erenler (erbabi rüsûh) ve sapiklar diye ikiye ayirmazdi.

[132] Eger hakikî olsaydi, o zaman müctehidin bizzat kendi görüsünü terkederek bir baska müctehidin görüsünü almasina bir mani olmazdi, bu caiz olurdu. Halbuki bu caiz degildir.

[133] Nitekim usûlcüler söyle derler: "Bir mesele hakkinda bir müctehidin, ayni vakte ve tek bir kisiye nisbetle birbirine zit iki görüsü olmasi caiz degildir." Eger böyle birsey vuku bulursa teeâruz meydana gelir ve ya aralari cem edilir, ya tercihe gidilir. Her ikisine de imkân yoksa tevakkuf edilir.

[134] bkz. [2/32, 54 vd.] Cevap, az önce verilen cevapla ayni: Isabetin hakikî olmayip izafî oldugu, eger öyle olmasaydi o zaman müctehidin kendi görüsünü terkederek bir baskasinin görüsü ile amel etmesinin caiz olacagi... seklinde.

[135] Yani sadece kendisine ve kendisini takip edene nisbetle hüccettir.

[136] Âl-i Imrân 3/7.

[137] Bu sözler, itirazin sonunda delillerin bir sonucu olmak üzere ifade edilen: "Seriatta ihtilâfin bulunmadigina dair serdedilen yukaridaki deliller, dinin furûuna degil aslina yönelik olan ihtilâfa yorulur" seklindeki söze karsilik olmak üzere getirilmistir. Müellif, itiraz delillerini teker teker ele alip onlan çürüttükten sonra nihâî sözünü söylemis ve seriatta ihtilâfin sabit olmadigini, ihtilâfin hem usûlde hem de furûda mutlak anlamda cari bulunmadigi ifadesinin sahih oldugunu belirtmistir.

[138] Yani geçen esas -ki seriatin tek bir görüse çikacagi, onda ihtilâfa mahal olmadigi idi- sabit olunca, bundan mukallidin kendince keyfî bir seçim yapma hakki bulunmadigi sonucu lâzim gelir. Çünkü bu ancak, seriatin tek btrsey hakkinda birden fazla hükmü bulunmasi ve farkli görüslerin olmasi esasi üzerine mümkün olabilir. Gerçi bu, daha önce meseleye itiraz ve ona cevap sadedinde geçmisti ve orada müellif mukallidin keyfi tercihte bulunamayacagina dair delil ikamesinde bulunmustu. Ancak konuyu bu fasilda biraz daha açmak istedigi için, onu burada tekrarlamis oldu.

[139] Taklid: Görüsü hüccet olmayan bir kimsenin delilini bilmeksizin, görüsünü almak ve onunla amel etmek demektir. Dolayisiyla Rasûlullah'in (s.a.) sözü ile, Icmâ ile amel etmek; kadinin, sahidlerin sözü ile amel etmesi taklit kavrami disinda kalmaktadir. Çünkü bu üç sey, iemâ ile kendilerinden hükümlerin elde edildigi ser'î delillerden olmaktadir. Dolayisiyla bunlara basvurma taklit sayilmamaktadir. Usûlcülerin istilahinda "müftî" müctehid demektir. Bazen ser'î hükümleri bilen ve onlar hakkinda soru soranlara cevap veren kimseler hakkinda da -her ne kadar müctehid olmasalar bile- müftî denmektedir.

Usûlcüler, mukallidin tercihi konusunun ihtilafli bir mesele oldugunu zikretmislerdir: Mesele söyle vaz'edilmektedir: "Acaba avamdan biri (âmmî)j müftîler içerisinden diledigine sorabilir mi? Yoksa suali ve alacagi cevap için mutlaka kendi nazannca içlerinde en üstün olanina mi sormak zorundadir? En üstünün belirlenmesi konusunda da söhret yeterlidir."

Bu ikincisi Imam Ahmed b. Hanbel, îbn Süreye, Safii'lerden el-Kaffâl, fukâha ve usûlcülerden bir grubun görüsleridir. Bunlar el-Kâdî Ebû Bekir ile fukahâ ve usûlcülerden bir grubun "müftîler ister birbirlerine müsavi olsunlar, isterse birbirlerinden üstünlükçe farkli olsunlar, her halükârda mukallidin istedigine danismasi ve hükmünü ondan almasi hakki vardir" seklindeki görüslerine muhalet etmislerdir. Tercih hakki taniyan grup sahabenin durumunu delil olarak kullanmislardir. Onlar içerisinde hepsi ayni seviyede degillerdi; bir kismi digerlerinden daha üstündü, içlerinde avamdan olan kimseler de vardi. Ashabtan hiçbiri, avamdan olanlardan soru soracaklari müctehidlerin seçiminde illâ da ietihâdda bulunmalari gerektigini istememistir. Eger mukallidin müete-hidlerden istedigine sorabilmesi caiz olmasaydi, o zaman, sahabe tümüyle söz birligi ederek onun yanlisligina ses çikarmazlik etmezlerdi.

el-Amidî, meselenin sonunda söyle demistir: "Eger bu konuda sahabenin icmâi olmasaydi, karsi tarafin görüsü geregi hükmetmek daha yerinde olurdu." Görünen odur ki, bu delil müellifin konusuna karsi koyacak durumda degildir. Çünkü bu delil nihayet avamdan birinin diledigi sahâbînin seçimi konusunda tercihte bulunabilecegine delâlet eder. Ancak o, iki sahâbîye gitse ve onlar da farkli sekilde fetvada bulunsalar, bu durumda bu delilde onlar içerisinden birini tercihe delâlet edecek bir unsur bulunmamaktadir. Müellifin üzerinde durdugu ve caiz olmadigina

dair delil ikamesine çalistigi nokta ise budur ve naklettigimiz ihtilafli meselenin aynisi degildir. Dolayisiyla el-Kâdî ve ayni görüsü paylasan digerlerinin getirdikleri karsi delil yerinde degildir ve sahabenin icmâ mahalli de olmamaktadir. Bu durumda el-Amidî'nin: "Eger bu konuda sahabenin icmâi olmasaydi, karsi tarafin görüsü geregi hükmetmek daha yerinde olurdu" seklindeki sözü yerini bulmus ve müellifin maksadi hasil olmus olur.

[140] Konu hakkinda sekiz görüs vardir: Mukallidin tercihine birakilmasi görüsü Sâfiîlerin çogunlugu ile es-Sîrâzî, el-Hatîb, el-Bagdâdî ve el-Kâdî'ye aittir. Müellifin tercih ettigi ve isbati konusunda asin gayret gösterip, aksi görüste olanlara karsi siddetli tepki gösterdigi tercih için ictihâdda bulunmasinin gerektigi görüsü ise Ibn Sem'ânî'ye aittir. Nitekim es-Sevkânî'nin Irsâdu'l-fuhûl'ünde böyle geçmektedir. Bu konuda et-Tabsire'nin "Kazanin Rükünleri" bölümüne bakilmalidir. Çünkü orada konu ile ilgili gerçekten degerli bir fasil bulunmaktadir ve o, genel anlamda müellifin buradaki görüsünü teyid etmektedir. es-Seyh Illîs'in Fetâvâ'smda da "Mesâini usûlil-fikh" babinda bu konu ile ilgili olarak etrafli bilgi verilmektedir.

[141] bkz. Kesful-hafâ, 1/147. Bu hadisin mevzu oldugu veya en azindan sahih olmadigi söylenmistir.

[142] Yani mükellefin, müctehidlerin görüsleri içerisinden arzu ve heveslerine uyarak bir baskasi adina hükümde bulunmasi ile, bizzat kendisi amel etmek için onlardan birini seçmesi arasinda bir fark yoktur. Birincisi, icmâ ile yasak olduguna göre, ikincisinin de ayni sekilde yasak olmasi gerekir. Aralarinda fark oldugunu iddia edenin bunu beyan etmesi gerekir. Kaldi ki el-Karâfî, fetva konusunda da heva ve heveslere uymanin haramligi konusunda icmâin bulundugunu nakletmistir. Nitekim bunu kendisinden Ibn Ferhûnet-Tabsire'de, kazanin rükünlerinden Ikinci rükünde nakletmistir. Yine o, ondan tercihe sayan olmayan görüs (mercûh) dogrultusunda hükümde bulunmanin ve fetva vermenin, icmâa muhalefet oldugunu nakletmistir.

[143] Nisa 4/59.

[144] Ki bu burada tercih olmaktadir.

[145] Nisa 4/60.

[146] Yani o müctehidin digerlerinden daha üstün oldugu arastirmasina ihtiyaç bulunmaksizin. Nitekim bu el-Kâdî Ebû Bekir ve beraberindekilerin görüsü olmaktadir.

[147] Dahasi isi ser'î bir kanun olmaktan çikararak, bir ticaret metasi haline getirmislerdir.

[148] Nefis ve mal üzerine endisenin mesru yani yeminin hükmünü kaldiracak ikrah (zor kullanma, tehdit) sayilabilmesi için, beklenti halinde olan zararin yemin eden sahsin bizzat kendisine ya da çocuguna dokunmasi sart-tir. Hatta baba ve kardesin zarar görmesi halinde bile, yemin hükmünü kaldiracak bir ikrahtan söz edilmemektedir. Bu durumda bir kimse, kendisi ya da çocugu için tahakkuk edecek bir zarar dolayisiyla yemin edecek olsa, bu ikrah hükmüne girmeyecektir. Her ne kadar o kimseden, o yabancinin kurtulmasi için yemin etmesi -kimine göre mendup, kimine göre de vacip olarak- ser'an istenir ise de ikrah hükmü gerçeklesmez ve yeminin hükmü ortadan kalkmaz. Ancak bu kisinin, o kisiyi saklamasi yüzünden maruz kalacagi iskenceden, korkusundan yani bizzat kendi basina gelecek olan zarar sebebiyle yemin etmesi halinde ise ikrah hükmü altina girmis olacaktir ve o zaman yemininde hânis olma durumu olmaz. Ikrah konusunda Imam Mâlik ve tabilerinin görüsü bu olmaktadir. Onlara göre ikrah ile ne yemin, ne alis veris ne de bir baska akit ya da iltizam geceki esmez.

[149] Içinde bulundugu sikintidan bir çikis yolu bulmanin sevincine alâmet olmak üzere.

[150] Hanefi mezhebi ile ilgili olarak el-Bedâi' adh eserde söyle denir: Ebû Hanîfe ve iki talebesi arasindaki vakfin caiz (baglayici) olup olmamasi konusundaki görüs ayriligi üzerine su sonuç terettüp eder: Meselâ, bir kimse yoldan geçenler için ribât veya bir han ya da müslümanlarm istifadesi için çesme insa etse, o malin mülkiyeti Ebû Hanîfe'ye göre hâlâ vakfedenin mülkiyetinde olmaya devam eder. Ancak "öldügüm zaman evim, falanca hayir cihetine vakif olsun" demek suretiyle vakfi ölümünden sonraya nisbet ederse, ya da hâkimin hükmüne iktiran eder ve vakif tescil edilirse o zaman baglayicilik kazanir ve vâkfin mülkü olmaktan çikar. Sâhibeyn'e göre ise bu sartlar olmaksizin vakif baglayicilik kazanir.

[151] Mâide5/49.

[152] Fakihten maksat, müctehid olmayan fakat onlarin görüslerini bilen kimsedir. Çünkü el-Bâcî'den nakledilen onun tavrinin yerilmesi ile ilgilidir. Fakîhin durumu böyle olunca, müctehidin durumu evleviyetle Öyle olacaktir.

[153] Sekizinci fasilda gelecektir. Bu bakis açisi sudur; Ihtilâf, olayin vukuundan sonra dikkate alinir; çünkü o zaman yeni bir bakis ve yeni bir ictihâd söz konusu olur.

[154] bkz. [4/125].

[155] el-Bâcî'nin dedigi üzere kastedilen kimse, Îbnul-Kâsim'dir.

[156] Çünkü onun mükellefi 'iki görüsten hangisini dilersen onunla amel et' diye muhayyer kilmasi, biri men' digeri de isbat seklinde olan iki görüsten farkli ikisinden herhangi birini yapabilma imkâni getiren mübahlik seklinde yeni bir görüs olacaktir. Böylesine ser"î bir hüküm ise, ancak mücte-hid tarafindan ve bir delile dayanmak suretiyle konulabilir. Halbuki meselenin vaz'i böyle degildir. Bu izah müellifin: "Eger ictihâd derecesine ulasmis ise, tek bir olay hakkinda ayni zaman içinde iki görüsün bulunmasi -usûlcülerin genisçe üzerinde durduklari gibi- sahih degildir" seklindeki sözünden daha uygundur. Çünkü ibâhanin, men' ve isbat disinda üçüncü bir görüs oldugunu kabullendi. Bu durumda -mübahligi ve iki görüse muhalefeti gösterecek delil buldugu zaman- müctehidi, onu ser'î bir hüküm olarak isbat ve izah etmeden alikoyacak bir engel yoktur. O zaman konu, usûlcülerin genisçe ele aldiklari "bir müctehid için tek bir olay hakkinda ayni anda iki görüs olamaz" meselesi ile reddedilebilecek "müctehidin iki görüsünün olmasi" meselesi olmaktan çikacaktir ve tek bir görüs yani mübahliktan söz edilecektir. Kaldi ki, burada ibâha mânâsi makûl de degildir; çünkü ibâha bir fiilin islenmesi ya da terki arasinda tercihe birakma demektir. Burada söz konusu olan ise, haram oldugu için islenmesinden çekinmek ile, mubah oldugu için islenmesi arasinda gidip gelme (terdid) vardir. Fiil ile terk arasinda muhayyer birakma degildir.

[157] Seriatin bir geregi olarak degil. Seriatin geregine göre kisi, her zaman için evlâ olani yapmak durumundadir; kendisinden istenilen budur.

[158] Sems 91/7.

[159] Insân 76/3,

[160] Beled 90/10.

[161] Yani bütün görüsler, fiilin islenmesinin ya da terkinin istenmesi seklindedir.

[162] Avamdan birinin (âmmî) her olayda belli bir mezhebi benimsemis olmasinin gerekli olup olmadigi konusunda âlimler ihtilâf etmislerdir. Bir grup 'evet' demislerdir. Çogunluk ise bunun gerekli olmayacagini söylemislerdir. Imam Ahmed de bu görüsü benimsemistir. Belli bir mezhebi benimsemesi halinde ise, bu konuda âlimler arasinda bir baska ihtilâf konusu daha vardir. O da: "Bazi meselelerde âmmînin kendi imamina muhalefet etmesi ve baska birinin görüsünü almasi caz midir?" sorusudur. Bazilari bunu mutlak surette men'etmisler, diger bazilari da ayni sekilde caiz görmüslerdir. Diger bir kismi da tafsile giderek, bunun fiilin islenmesi ya da hükmün verilmesinden önce ya da sonra olmasi arasinda bir ayirim getirmislerdir. Bir mukallidin her mezhepten daha hafif ve kolay olanini tercih etmesi ve onunla amel etmesi meselesine gelince, Imam Ahmed ve el-Mervezî böyle bir kimsenin fâsik olacagini söylemislerdir. el-Evzâî ise: "Kim ulemânin garip görüslerini (nevâdir) alirsa, Islâm'dan çikar" demistir. Müellifin Ibn Hazm'dan yaptigi, ruhsat hükümleri derleyip onlarla amel etmenin fasiklik olduguna dair icmâ bulundugu nakli daha Önce geçmisti. Bu sekilde anlasiliyor ki, ruhsat hükümlerini derleyerek onlara tâbi olmak ile, tümüyle bir mezhepten baska bir mezhebe intikâl arasinda bir telâzum yoktur; yani birinin varligindan digeri de zorunlu olarak lâzim gelmez. Ruhsatlan derlemek ve onlara tâbi olmak fâsikliktir, bazi meselelerde kendi imaminin görüsünü terkederek baskalarina ait görüsü alma hakkinda da ihtilâf oldugunu ögrendik. Bu durumda her halükârda bir hafife alma, ya da ruhsat hükümleri derleyip onlara uyma gibi bir davranis olmadikça, sahih olan görüse göre bunda yani avamdan birinin bazen kendi imami disinda bir baska mezhep imaminin görüsü ile amel etmesinde bir mani yoktur; kisi böyle bir kisitlilik altina alinmaz. Ancak bu durumda ortaya telfik gibi bir sonuç çikiyorsa, o zaman men' cihetine gidilir. Bu durumda müellifin *bir mezhepten baska birine intikâlin ancak tümü ile caiz olacagini" ifadesinin kendisinden Önceki üzerine tefsir edici bir cümle olarak atfi ancak, zayif olan görüse göre mümkün olabilecektir. Bir sonraki fasilda, ruhsat hükümleri derleyip onlara uymanin, kendi imaminin görüsü ile amel etmeyip bir baska mezhep imaminin gö-rüsü 11e amel etmekten ya da mezhep içerisindeki mercûh (zayif) görüs ile amel etmekten daha genel bir anlamda oldugunu belirten ifadeler gelecektir. Bu durumda ise, sözü edilen cümlenin tefsir için olmasi sahih olmayacaktir. Çünkü o zaman, birseyin kendisinden daha husûsî birseyle tefsiri olur, bu da sahih degildir.

[163] Hadisin devami söyle: "Kim benim sünnetime muhalefet ederse, o benden degildir." Hadisi el-Hatîb rivayet etmistir, hasen-li gayrihî bir hadistir, bkz. Kesful-hafâ, 1/340.

[164] Nisa 4/59.

[165] Örtülü riba satislari. (Ç)

[166] Çünkü bu, gids maddesinin (tahil), para ile takdir edilen semenin ilga edilmesi sebebiyle yine gida maddesi karsiliginda veresiye olarak satimi demektir. Bu seddi zerâi' ilkesinin bir geregi olmaktadir. Nitekim mezhe-bin görüsü bu sekildedir.

[167] Çünkü bu, heva ve heveslerin tahkimi mânâsina gelir ve ancak garaz ve çikarinin gerektirdigi sekilde yürür;

davranislarinda kendisi için kistas olacak ser"î bir kanun çerçevesi içerisine girmez.

[168] Ibnu'I-Kemâl'in usûl hakkindaki et-Tahrîr kitabina bakildiginda, onun, mezheplerin ruhsat hükümlerini derleyip onlara uymanin caiz olacagini söyledigini görürüz. Sârihi ise söyle der: "Ancak Ibn Abdilberr'den: 'Avamdan birinin, ruhsat hükümlerini derleyip onlara uymasi icmâ ile caiz degildir' dedigi nakledilir. Eger bu nakil dogru ise o zaman ona cevap verme ihtiyaci bulunacaktir. Söyle cevap vermek mümkündür: Biz icmâ oldugunu kabul etmiyoruz. Zira Imam Ahmed'den, ruhsat hükümlerini arastirip onlara tâbi olanlar hakkinda fasik olmayacagina dair ikinci bir rivayet bulunmaktadir. Ebû Hureyre'den de fasik olmayacagi görüsü nakledilmistir.

[169] "Eger birseyde çekisirseniz, onun hallini Allah'a ve peygambere götürün; eger mü'min kimselerseniz" (Nisa 4/59) âyeti gibi.

[170] Bu mefsedet, mezhepteki görüse mukabil alinacak görüsün detaylari ile bilinmemesi haline münhasirdir. Nitekim o dönemlerde durum öyle idi bir bölgede bir mezhebin görüsleri bilinir, diger mezheplere ait görüsler ise bilinmezdi. Zamanimizda ise bu mefsedet kalkmistir.

[171] Yani Imam Mâlik'in mezhebinin yayilmis oldugu Endülüs'te. (Ç)

[172] es-Siyaset es-Ser'iyye: Hakki zulümden ayiran, her türlü tecavüz ve haksizliklari uzaklastiran yollarin tümüdür. Bunlarin ihmali haklarin zayi olmasi, hadlerin uygulanmamasi sonucunu dogurur, fesatçilari cü-retlendirir. Bu kavramin altina insanlarin yönetilmesi ve azginlarin, taskinlarin önünün alinmasi için konulan hersey girer. Bunlar:

a) Can güvenligini korumak için olur: Kisas gibi.

b) Neslin korunmasi için olur. Zina haddi gibi.

c) Irzin korunmasi için olur: Iftira haddi, hakaret ve sövmeye karsi tâzir cezasi gibi,

d) Malin korunmasi için olur. Hirsizlik ve yol kesme haddleri gibi.

e) Aklin korunmasi için olur. Içki cezasi gibi.

O Ya da önleyici ve caydirici nitelikteki diger hükümler seklinde olur: Ihramlilann av hayvani Öldürmesi halinde ceza vermesi, zihâr ve yemin keffareti, kadinin huysuzluk halinde yalniz birakilmasi ve dövülmesi, Te-bük savasindan geri kalan üç kisiye verilen özel ceza gibi.

Ayrica bunlarla ilgili olarak suçlularin tehdit edilmesi, dövülmesi,

hapsedilmesi, teshir edilmesi, sahitlere yemin ettirilmesi, onlarin gizli ve açikça tezkiye edilmeleri, sahitlerin mahkemede birbirinden ayri olarak ifadelerinin alinmasi, saniklari birbirinden ayirarak ikrar etmelerini saglamak için digerlerinin suçu itiraf ettikleri intibaini vermek gibi.

Keza, beyyinelerin dinlenmesi ve yemin verilmesi ile yetinmeksizin, gerçegi ögrenmek üzere basvurulan diger yollar da bu kabildendir.

"Ayrica bunlarla ilgili olarak suçlularin tehdit edilmesi...11 seklinde verdigimiz son kisim hakkinda ihtilâf bulunmaktadir. Bunlarin dayanagi mürsel maslahatlardir. Bu konuda, onun dikkate alinip alinmayacagi konusunda -ki bu tür hükümlerin mesnedi olmaktadir- görüs ayriligi bulunmaktadir.

Simdi bu kisim ya da önceki kisimla ilgili olarak iki görüs gelse ve herkes o konuda kendi arzusuna uygun düsen görüs dogrultusunda hüküm verse, o zaman siyâset-i ser'iyye diye birsey kalmaz ve düzen bozulur, adaleti tesis edecek hiçbir mekanizma kalmaz. Bu ise kaos ve anarsiye götürecek son derece büyük bir mefsedettir. Bunun sonucunda haklar zayi olur, zulüm ve haksizliklarin Önü alinamaz, hadler uygulanamaz, kötü karakterli kimseler cüret kazanir ve istedikleri her türlü cinayeti islemek için uygun ortam bulur.

[173] Mesela, namazda kahkaha ile gülmenin abdesti bozmayacagi konusunda Imam Mâlik'i, cinsel organa el sürmek ile abdestin bozulmayacagi konusunda da Ebû Hanîfe'yi taklit etse ve bu abdestle namaz kilsa, bu namaz her iki imama göre de caiz olmamaktadir. Yine sehvet kasti ve fiilen vukuu olmaksizin kadina dokunmakla abdestin bozulmayacagi konusunda Imam Mâlik'i, basin bir kismini meshetmekle yetinme konusunda da Imam Safii'yi taklit etse, bu abdesti ve onunla kilacagi namazi her iki imama göre de bâtil olacaktir. Ayni sekilde mehirsiz, velisiz, sahitsiz evlenmek de böyledir.

[174] Ebû Mansûr, Zahirîlerden zor olanin alinmasi gerektigi görüsünü naklet-mistir. Her iki görüs de -müellifin dedigi gibi- isabetli degildir. Çünkü yapilmasi gereken, ser'i delile basvurmaktir, baskasi degildir. Delil, eger daha agir olanin sihhatine hükmederse o alinir, yok daha hafif olanin sihhatine hükmederse bu kez de o alinir. Sonra mutlak olarak daha hafif olan görüs alinir demek sonucunda bir önceki fasilda sözü edilen mahzurlar dogar.

[175] Bakara 2/185.

[176] Hacc 22/78.

[177] Daha önce geçmisti bkz. [2/46].

[178] Hadisin devami söyle: "Kim benim sünnetime muhalefet ederse, o benden degildir." Hadisi el-Hatîb rivayet etmistir, hasen li-gayrihî bir hadistir, bkz. Kesfu'1-hafâ, 1/340.

[179] Yani seriatin hosgörü ve kolayligi, usûlü dairesinde olmak kaydi iledir. Nefislerin pesinden kosmak ve ser'î delillere basvurmayi terketmek ise, onun esaslari ile bagdasmaz.

[180] Türkçesi de "yük" kelimesinden türetilen "yükümlülük" olmaktadir. CÇ>

[181] Deliller bölümünün On Üçüncü Mesele'sinde geçmisti ve orada söyle misti: Bu heva ve heveslerin deliller üzerine tahakkümüdür; bunun s° cunda deliller tâbi olunan (metbû) degil, tâbi durumuna düsmektedir.

[182] Meselenin aslina yönelik itiraza tekrar dönülmektedir. Ancak bu "el1 len itiraz delilleri esnasinda geçmemistir. Fazlaca beyan ve açikla"13" duyulan ihtiyaç yüzünden burada ayrica ele alinmistir.

[183] Çünkü nikâhin fiilen vukuu sonucunda, karsilikli olarak eslerin ve 9^-larm birbirlerine haklan taalluk etmektedir. Dolayisiyla sanki yo* e1 telakki edilmez ve üzerine bazi hükümler terettüp eder.

[184] Vukûdan sonra, amellerin iptal edilmemesini gerektiren delil devreye girmekte ve bu, muhalifin delilini teyid etmekte ve onun tercihini gerektirmektedir.

[185] Fesadi üzerinde icmâ bulunan bir alim-satim akdinin reddi vacip olmaktadir. Eger mebi yok olmussa, eger kiyemîyattan ise kiymeti ile, mislîyyâttan (standart mal) ise misli ile tazmin edilir. Fâsitligi konusunda ihtilâf bulunan akitler ise, eger akit konusu sey yok olmamissa hâkimin ya da onun yerine bakan birinin feshi ile iptal edilir. Eger yok olmussa, o zaman belirlenen fiyati üzerinden gitmis olur. Aralarindaki fark mahalli, akde konu olan seyin yok olmasi halidir. Çünkü bu durumda âkideynden her birinin digerine hakki taalluk etmis olur. Bu, üzerinde ihtilâf bulunan bir akit hakkinda onun sahih oldugunu kabul eden görüsün delilini dikkate alma egilimini teyid etmektedir. Dolayisiyla ayni fiyat üzerinden gitmis olmaktadir.

[186] Yani meselenin isbati için getirilen deliller sirasinda.

[187] Muhtemelen birincisinden maksadi, tevili ve zahiri disina hamledilmesi-air, digerinden maksadi da geregini inkâr olmalidir; yoksa ibarenin hak-«tersine olmaliydi.

[188] Vuku sonrasi hali, vuku öncesi hali gibi degildir. Çünkü vuku sonrasinda yeni durumlar ortaya çikar, bu da yeni bir degerlendirmeyi gerekli kilar, yeni bazi müskiller ortaya çikar ve bunlardan kurtulmak ancak hükmün

«tul vaki olan durum üzerine bina edilmesi ve muhalifin görüsünü -her ne kadar esas itibariyla zayifsa da- dikkate alarak onun ser1! sayilmasi sonucunda mümkün olur. Durum muhalifin delili geregi üzere vuku bulunca, maslahata itibar olunur ve mesele hakkinda yeni bir degerlendirme ve baska deliller arama yoluyla yeni bir ictihâd söz konusu olur. Bu durumda vuku sonrasinda mesele, vuku öncesindeki meseleden ayri yeni bir mesele halini alir. Bu, görüldügü gibi gerçekten güçlü bir tevildir. Geriye bu tür meseleler üzerinde durmak ve bu izaha uyup uymadigini arastirmak kaliyor. Muhtemelen buna uymayan bir sekil -çok ender haller hariç- görülemeyecektir. Meselâ, Fâtiha'nm okunmasi konusunda Sâfiîlere muhalif düsmüs olmaktan çikmak için Besmele'nin okunmasinin mendup olmasi meselesinde oldugu gibi. Bu konuda müellif du-raksayacak ve itirazda bulunacaktir. Evet, imam Mâlik'in mezhebinde "Bu zayif bir temel üzerine kurulu meshur bir görüstür" ibaresi bulunmaktadir. Ancak bu, söz konusu olan vuku sonrasinda hilafa riâyet kabilinden degildir. Aksine baska bir konu ile ilgilidir. Her meshur olanin güçlü, saglam ve itimat edilir olmamasi, bu mânânin dogrulugunu gösterir. Çogu zaman meshur olan, râcih olan ile mukabele görür.

[189] Ictihâd bölümünün Onuncu Mesele'sine ait fasilda.

[190] Bu, illetin istinbat yoluyla olmasina misale isarettir. Öncesi ise, illetin -husulünün farzedilmesi halinde-Sâri'den gelen nassla olmasina isarettir.

[191] Yani illeti belirleme yollarindan (mesâliku'l-ille) biri de "tarde aks"dir.Buna "deveran" da denir "ve benzeri" sözünden maksat, niza nahallinde mugayir bulunan bütün suretlerde hükmün bulunmasindan ibaret olan tard gibi seylerdir. Aralarindaki fark sudur: Deveran tek bir surette olur, vasfin bulunmasi halinde hüküm de bulunur, ortadan kalkmasi halinde hüküm de ortadan kalkar. Meselâ, siranin sarhosluk verici üzelligi ile birlikte haramlik hükmü gibi. Sira sarhosluk verici olmadigi s irece helâl olur, sarhosluk verici özellik ortaya çikinca haramlik hükmüdogar, sirkeye dönüsmek «uretiyle bu vasif ortadan kalkinca da yine helâl olur. Onlarda münasebet yani sagduyu sahiplerinin hükmün üzerine terettübü hakkinda kabul ile karsilayacaklari mânâ açik olmaz. Dolayisiyla, ayirdigin sey tam degildir.

[192] Yani Fas ve Tunus ulemâsmdandan karsilastiklari kimselerden aldigi cevaptaki sözü edilen tevil. Durum öyle olunca, iki görüs arasinda hilaf bulunmaz. Çünkü men' görüsü sahibi, onu vuku öncesine itibarla men'etmekte, sahih gören de vuku sonrasindaki hale itibar etmektedir. Çünkü vuku sonrasinda illetlik için sahih bir hal almaktadir. Vuku Öncesi hali ise daha önce zikrettigimiz üzere böyle degildir.

[193] Yani hüküm için illet kilinan hilaf.

[194] Yani icmâa istinad eden hüküm, her müctehid için delilinden almak suretiyle belirmis olan hükmün kendisidir. Burada illet ve ma'lûl (talîl edilen) yoktur. Hilafa dayali olan hüküm ise böyle degildir. Çünkü o, önceki hükümden ayn baska bir hükümdür ve bu yeni ortaya çikan hükümde hilaf illet olmaktadir. Meselâ, imama yetisip iftitah tekbirini unutarak rükû tekbirini alan bir kimsenin namazinin yeterli olup olmadigi konusunda ihtilâf edilmistir. Yeterli olmayacagi görüsünü tasiyan kimse, olayin vukuundan sonra, yeterli olacagi görüsüne uyarak namaza devamina hükmetmistir. Dolayisiyla burada hilaf üzerine bina edilen hüküm, üzerinde ihtilâf edilen hükmün kendisi degil, farklidir.

IMetinde "iddiamizin ayni olmaktadir" seklindedir. Sözün akisim ve Di-iraz'in notunu dikkate alarak bu sekilde çevirdik.(Ç)

[195] Yani cevaz delilinin men' deliline üstün gelmesi halinde bunlar süpheli seylerden kaçmis olabilmek için haramhgi gerektiren tarafi dikkate almakta ve onu terketmektedirler. Ibnul-Arabî söyle der: Râcih (üstün) olan ile hükmetmek, mercûhun (zayif) hükmünü tümüyle iptal etmez; aksine kendi mertebesince mercûha da atifta bulunmak gerekir. Nitekim Rasûlullah (s.a.) hanimi Sevde'ye mahkemede râcih olan (yatak) delili geregi kardesi olduguna hükmettigi kisi hakkinda, mercûh olan benzerlik deliline de atifta bulunarak: "Onun yaninda örtün, ey Sevde!" buyurmustur.

[196] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/116-155

[197] Bunlarin bedenî fiillerle, kalbi fiillerden olmasi arasinda fark bulunmamaktadir. Böylece inançlarla ilgili konulan da içine alacaktir. Dolayisiyla müellifin birazdan bu meyanda bahsedecegi, hakkinda Sâri' Teâlâ'nin hiçbir kasdinin kesin olarak ortaya çikmadigi hakikî mütesâbihleri de zikretmesi sahih olmaktadir. Çünkü bu gibi mütesâbihler ancak inançlarla ilgili konularda gözükür

[198] Yani Kitap, sünnet, icmâ veya kiyas gibi üzerinde ittifak edilen ya da istidlal gibi üzerinde ihtilâf edilen delillerden biri yolu ile o seyin hakkinda ser'î bir hitabin bulunmasi sabit olacak ya da böyle olmayacaktir.

[199] et-Tahrîr ve serhinde söyle denmektedir: "Herhangi bir konuda husûsî delilin bulunmamasi halinde o seyin hükmü aslî ibâhadir. Dolayisiyla hiçbir olay, seriat dairesi disinda kalmaz."

el-Minhâc'da ise: "Makbul delillerden biri de, yeterli ölçüde arastirma sonucunda konu hakkinda özel delilin bulunmadiginin tesbitidir. Bu durumda onun bulunmadigina dair zann-i galip olur. Delilin olmamasi da, gafilin yükümlü kilinmasi mümteni' olacagindan, hükmün yoklugu sonucunu gerektirir" denmektedir.

Ibnul-Hâcib'in sârihi el-Adud ise söyle demistir: "Olaylarin hükümden hali kalmasinin bâtil olacagi görüsüne katilmiyoruz, çünkü kiyaslar ve seriatin umûmî esaslari mutlaka onu içine alir."

Yani ihtiyaç duyulan her alanda mesâlih-i mürsele gibi yollarla çözüm bulunabilir. Bir an için bunlarin yeterli olmayacagini kabul etsek, o zaman hükme mesnedin bulunmamasi halinde hüküm vâciplik ve ha-ramligiri bulunmadigi olacaktir ki, bu da muhayyer kilma demektir. Müellif daha önce bu gibi konulari "avf" mertebesi içerisine sokmustu. Bu mertebeye Selmân el-Fârisî'den rivayet edilen: "Hakkinda Sâri'in sükût geçtigi sey ise affettigi kisimdandir" hadisi isaret etmektedir.

Kisaca hakkinda ya da nev'i hakkinda serîatta özel bir delil gelmeyen herhangi birsey hakkinda hükmün mübahlik veya men' ya da tevakkuf olacagina dair görüs ayriligi bulunmaktadir. Her birinin kendine göre delil ve hücceti vardir. Bu konuda Hükümler bölümünde geçen "avf" mertebesi meselesine bakiniz.

[200] Kesin bilgi (ilim) ve sek, zan mertebeleri içerisinde degildir. Sek, en zayif olan zan mertebesinden, ilim de en güçlü zan mertebesinden sonra gelir. Ilim, yüzde yüz kesin bilgi ifade eder. Sek ise yüzde ellilik bir mertebedir. Bu ikisi arasinda kalan kisim ise zan mertebelerini olusturur. Yüzde ellinin altinda kalan kisma ise vehim tabir edilir.

[201] Bu kismin göreli bir açikliga sahip oldugu ve zan mertebeleri içerisinde yer aldigi ve Sâri' Teâlâ'nm kasdinm açik oldugu, su kadar var ki, kat'î olmadigi farzedilmisti. Bu durumda iki taraftan birine yakinliginin güç kazanmayabilecegi varsayimi açik olmamaktadir. Bu varsayim, nefy ya da isbat ayni seviyededir ve Sâri' Teâlâ'nm ikisinden birine yönelik olan kasdi, Öbürüne olankinden daha açik degildir, mânâsina gelmektedir. Dolayisiyla açik degildir ki, bunun sonucunda sözü edilen kisim mütesâbi-hâttan sayilsin. Bu durumda bununla, hakkinda: "Eger o seyde Sâri' Teâlâ'nm kasdi kesin olarak ortaya çikmiyorsa, o sey mütesâbihât kismindan olacaktir" dedigi kisim arasinda ne fark kalacaktir. Fark kalmayacaktir çünkü nefy ve isbat konusunda kasdinm açik olmadigina kesin

hükmetmek, buradaki 'Ancak bu ihtimal bazen iki taraftan birine yakinlik konusunda güçlü olur, bazen de giiçlü olmaz" yani her ikisi de ikisinden birine yönelik kasdin açik olmadigi hususunda birbirine esittir, sözü ile ayni mânâya gelir. Burada söyle denilebilir: Birinci kisim, mânâsinin anlasilmasi için asla bir yol bulunmayan hakîkî mütesâbihlikle ilgilidir; müctehid ne kadar arastiracak olursa olsun, seriatta onlardan maksadin ne olduguna delâlet edecek birsey bulamaz. Ikinci kisim ise izafîdir. Buj rada mütesâbihlik delil yönünden degil, aksine delilin menâti (dayanagi) yönünden olmaktadir. Müellifin: "Bu, kendisi hakkinda ve müctehidlerin bakis açilarina nisbetle izafî olarak açik olmaktadir" sözü de -ki bu, burada söz konusu edilen mütesâbihligin, sadece müctehidlerin bakislarina nisbetle açik olmamasi mânâsini vermektedir- bu sekilde anlamaya yardimci olur. Böylece söz bizim bu izahimiz üzerine alinarak aralarindaki bagdasmazlik giderilmis olur.

[202] Yani iki taraftan birine yakinligi kendilerince zahir görünmeyen kimseler.

[203] Bu kismin izafî olarak açik oldugunu, zan mertebelerinin farkliligina baglamasi açik bir ta'lîldir. Mütesâbihligin bunun üzerine bina edilmesi de ayni sekilde açiktir. Çünkü zanlar muhtelif olup, bir kismi iki tarafa yakinlik konusunda herhangi bir farkin bulunmadigini görebilecegi bir noktada durursa, bunun arkasindan mütesâbihlik gelecektir.

[204] Birsey hakkinda ayni anda emir ve nehyin, sihhat ve fesadin, sart ve mâni'in isbati gibi.

[205] Yani bu gibi garardan (bilinmezlik) kaçinmak mümkün degildir. Bu umûmu belvâ kabilinden bir zarurettir. Kaldi ki bu tür garar sonucunda maruz kalinacak zarar fazla önemli de degildir. Birinci kisim iki vasfi birden bulundurmaktadir: Garann çoklugu ve ondan kaçinmanin mümkün olmasi. Bu iki kisim arasinda ise, iki vasiftan birini bulundurup digerini bulundurmayan kisim yer almaktadir ve bunlar her iki kisma da benzedikleri için üzerlerinde ihtilâf meydana gelmistir.

[206] Çünkü bu iki madende, iki özellik bir arada bulunmaktadir: Mübadele araci olmalari ve hilkaten de para olma özelligine sahip olmalari. Uruz yani ticaret için olmayan esyalar ise, bu iki Özellige de sahip degillerdir. Dolayisiyla her iki kismin hükmü üzerinde ittifak vardir. Ziynet esyalari ise, iki vasiftan birini bulundurmaktadir ki, bu altin ve gümüsten olmalaridir. Ziynet için kullanilip para olarak kullanamamalari sonucunda ise iki vasiftan digerini kaybetmis ve bu özelligi ile diger esyalar ile müsterek hal almistir. Iste bu yüzden de ihtilâfa mahal olmustur.

[207] Meselâ, teyemmüm ile namazini kilmasi, tamamlamasi ve fakat henüz vakit çikmadan su bulmasi hali gibi.

[208] Bu sükûttan maksat, mezheplerin yerlesmesinden önce olan yani henüz ictihâd tartismalarinin sürdügü, mezheplerin iyice yer etmedigi bir dönemde olan sükûttur. Mezheplerin yerlesmesinden, görüslerin karar kil-masindan sonra gösterilen sükût ise kesinlikle verilen hükme muvafakat anlamina gelmez. Çünkü bu dönemde muvafakat edilmeyen görüse karsi çikmak gibi bir âdet yoktur. Dolayisiyla gösterilen sükût sebebiyle ne icmâ ne de hüccetlik söz konusu olur. Mezheplerin yerlesmesinden önce muvafakat edilmiyorsa, karsi çikmak âdeti bulundugu için durum farklidir.

Sükûtî icmâ konusunda görüs ayriligi bulunmaktadir; Imam Safiî, onun ne icmâ ne de hüccet oldugunu söylemistir. Cumhur, icmâdir veya en azindan hüccettir fakat kat'î icmâ degildir, görüsündedir. el-Cübbâî ise, as-nn inkirazi sartiyla icmâdir, demistir.

[209] Kat'î olmayan, dinden oldugu da zorunlu olarak bilinmeyen fer'î meselelerde islenilen bid'at gibi. Böyle bir bid'at ittifakla küfrü gerektirmez.

[210] Bazi asiri Haricî ve Rafizî firkalari gibi; Hattâbiye bunlardandir. Bunlar meselâ: "Hz. Ali, en büyük ilahtir; Hasan ve Hüseyin Allah'in ogullaridir, Ca'fer de ilahtir. Ancak Ebu'l-Hattâb (yani reisleri), ondan ve Ali'den daha üstündür" derler. Tabiî ki bu sözler ittifakla küfürdür

[211] Bunlar, açiktan kâfir olduklarini söylememekle birlikte küfrü içeren bir bid'at ortaya koyanlardir. Mücessime ve sefaati inkâr edenler gibi. O yüzden de bunlarin kâfir olup olmadiklari konusunda ihtilâf meydana gelmistir.

[212] Yani kudret, ilim... gibi zât üzerine zâid bulunan bazi sifatlarin izafesinde.

[213] Yani ser oldugu kabul edilen bazi fiillerin O'na nisbet edilmesi konusu gibi. Bazilari onlari Allah Teâlâ'ya nisbet etmektedir; çünkü O'ndan baska fail yoktur ve onlarin ser olarak telakki edilmesi ancak kula nisbetledir. Bazilari ise bunlari Allah Teâlâ'ya izafe etmez ve kemâlin bu sekilde tahakkuk edecegini düsünür. Bu durumda ibarede bir tekrar yoktur ve mak-sud olan bu mânâyi vermek için ikinci sözden müstagni olmak mümkün degildir.

[214] Mecmau'z-zevâid'de uzunca zikredilen hadisin bir parçasidir. Taberâni, el-Evsafta ve es-Sagîr'de rivayet etmistir. Senedinde Akil b. el-Ca'd vardir. Buhârî, onun hakkinda "Hadisi münkerdir" demistir.

[215] Çünkü ilimde en üstünlük derecesi, ancak ihtilâfin varligi ve onlar içerisindeki hakkin bilinmesi aninda gerçeklesebilir. Bu da ancak ihtilâf mahallerinin bilinmesi suretiyle mümkün olur. Dolayisiyla hadisin bu biiginin elde edilmesine tesvik olmasi sahihtir.

[216] Yani delillerinin ihtilâfi üzere bina edilen hükümleri. Çünkü hükümleri ve onlara esas olan farkli delilleri bilmedikçe, mesele hakkinda hak olan tarafi tercihte bulunmasina imkân kalmaz.

[217] Bu, tercih kudreti olan fakihler için olmalidir. Ulemâ arasindaki ihtilâflari ve onlardan her birinin delillerini bilmezse, belki kendi elinde bulunan delil, vâkif olamadigi delillere nisbetle daha zayif olabilir, fakat bilmedigi için zayif olan kendi elindeki delil dogrultusunda fetva verir. Ama ihtilâf mahallerini ve her bir tarafin delillerini bilecek olursa, o zaman delillere istinaden görüsler arasindan bir tercihe gidebilir ve zayifi alip kuvvetliyi terketme durumuna düsmez.

[218] Bu ve burulan sonra gelen mesele, ikinci meselenin tekmili mahiyetindedir. Bu iki mesele ile, geçen ve ictihâd için ileri sürülen iki vasfin kayitlanmasi cihetine gidilmekte ve onlarin bazen birlikte kalkabilecegi, bazen de birinin kalip digerinin kalkabilecegi ve buna ragmen bir nevi içtihadin bulunabilecegi, iki vasfin birlikte bulunmasinin sadece içtihadin bazi türleri için geçerli oldugu beyan edilmektedir. Eger, bu iki meseleyi hemen o sartlarin akabinde zikretseydi daha uygun olurdu.

[219] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/155-162

[220] Ileride örnegi gelecektir,

[221] Yani hem genel maksatlari hem de ictihâd etmis oldugu özel mesele hakkindaki ser'î maksatlari bilmesi gerekli olacaktir. Içtihadin tecezzi kabul etmesi görüsüne göre sadece ictihâd konusu olan mesele hakkindaki ser'î özel maksadi, içtihadin tecezzi kabul etmeyecegi görüsüne göre de diger alanlarla da ilgili ser'î özel maksatlari bilmesi gerekecektir.

[222] Müellifin burada iki tezi vardir: 1} Nasslarla ilgili ictihâd yapilabilmesi için Arap dilinin sart olmasi. 2} Maslahat, mefsedet gibi mânâlarin degerlendirilmesi anlamina gelen ictihâdlar için ise Arap dilinin sart olmadigi. Buna göre deliller ikame edecektir.

[223] Müellif daha önce söyle demisti: "Seriatin gerçek anlamda kavranmasi, Arap dilinin gerçek anlamda anlasilmasina baglidir." Yine daha önce müellif: "Ictihâd iki vasfa tevakkuf eder: Serî maksatlari bilme ve istinbât kudreti. Bu ikincisi özel bazi ilimler yoluyla mümkün olabilir ve bu ilimler, ser'î maksatlarin elde edilmesi için birer araçtir" demis ve sonra da "Vasitalar içinde en gerekli olani Arap dili ilmidir" diye eklemisti.

[224] Yani, Arapça olmamasina ragmen o lâfzin dil sahiplerinin örfünde ne mânâya geldigini soragelmislerdir.

[225] Illetin sübûtu eger sebr ve taksim ya da tahrîcu'I-menât denilen münâsebet yoluyla ise, o zaman müellifin sözü ilk bakista belki kabul edilebilir. Ancak illetin asildaki sübûtu nass veya îmâ ile-ki bunun da pek çok mertebeleri vardir- ise o takdirde müellifin sözü açik olmayacaktir. Çünkü mutlaka bunu ifade eden nassa basvurmak gerekecektir. Bir baskasindan hazir olarak almak ve onun verilerine dayanmak bu konuda yeterli degildir. Yeterliligi kabul edilse bile, yine nasslann istikrasi gerekecek ki, böylece kiyas için yapilan en önemli itirazlardan fesâdul-i'tibâr ve fesâdu'1-vaz' bulunmadigi sonucuna ulasabilsin. Nassa basvurmak ise, Arap dilini bilmeyi gerekli kilacaktir. Çünkü Arapçayi bilmeden ne kiyasin yürütülmesi ne sonuca ulasilmasi mümkün olmayacaktir. Çünkü hangi çesidi olursa olsun kiyas ile ulasilacak her sonucun mutlaka nasslarla çatismamasi gerekmektedir. Bütün bunlar da Arap dilini gerekli kilmaktadir.

[226] Müellif sunu demmek istemektedir: Kiyâs yoluyla yapilan ictihâdda, Arap diline iki sey Için ihtiyaç duyulur:

1) Asil olan makîsun aleyhin ögrenilmesi.

2) Illetin ögrenilmesi. Buna da onun nass ya da isaret yoluyla belirlenmis olmasi halinde ihtiyaç duyulur. Kiyasçinm yapacagi diger islemler ise, Arap dilini bilmeye ihtiyaç göstermez. Asil ve illet ise, hazir elde edilmis olarak bir baska müctehidden alinabilir ve onun verilerine dayanila-bilir. Bu durumda da kiyas içtihadi için dile hiç ihtiyaç kalmaz.

[227] Yani mânâ ve maslahatlara dayali olan ictihâd türüne.

[228] Yani bunlari onlardan hazir olarak almakta ve bunlarin sihhati konusunda arastirma yapmamaktadirlar. Bunlarin arastirmalari, bunlarin ayrintilari ve uzantilari (tefrî) hakkinda olmaktadir ve bu konularda bazen usûl ve esasta kendilerine tâbi olduklari imamlarin ulastigi ayrintilara muhalefet bile edebilmektedirler. Ancak bir nokta var: Bu onlarin icti-hâdlarinda tafsili delillere basvurmadiklari ve onlari sadece imamlardan hazir olarak alinan veriler (usûl ve esaslar) üzerine bina ettikleri sonucunu gerektirmektedir. Çünkü onlar, eger nasslara basvuracak olsalardi, o zaman onlar için Arap dilini bilmeleri sarti söz konusu olacakti. Acaba vakia böyle mi olmustur? Ve onlar

ictihâdlarmda mutlak anlamda nasslara tutunmamislar midir? Bu, dogrusu arastirmaya muhtaç bir konudur ve isbati da mümkün gözükmemektedir.

[229] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/162-164

[230] Konunun iyice açiklik kazanmasi için bir örnek verelim: Suyu kullanmasi sebebiyle kendisine hastalik isabet edecek ya da hastaliginin iyilesmesi gecikecek olan biri hakkinda ser'î hüküm, onun için teyemmüm alma ruhsatinin sabit olmasidir. Biz herhangi bir hastaya nisbetle ser'î hükmün ne oldugunu Ögrenmek ve böylece o kimseye ruhsat hükmü verilip verilmeyecegini tesbit edebilmek için Arap dilini ictihâd düzeyinde bilmeye Jnuhtaç degiliz. Keza diger konular bir tarafa teyemmüm bahsi ile ilgili ser'î maksatlari bilmeye de ihtiyacimiz yoktur. Bizim için gerekli olan, o kisi su kullandigi zaman, hakikaten zarar görüp görmeyecegini ögren-mefrrizi ve böylece hükmün dayanaginin var olup olmadiginin tesbitini saglayacak olan seydir. Hiç süphe yoktur ki, bu konuda ne Arap dilini ne de «Bakâsidi bilmenin bir katkisi olmayacaktir. Dolayisiyla bu iki sarta ihtiyaç yoktur. Bu, ancak sahsin kendi tecrübesi ile, ya da emsallerinin tecri beleri ile veyahut da konuya vâkif olan bir doktorun beyani ile ögrenilir,

[231] Yani Arap diline ve hikmeti tesri ilmine ihtiyaç olmadigina.

[232] Yan/; s^er'î hükümler hakkinda herhangi bir yolla -ister tahkîkul-menât kaini nden olsun, ister baska sekilde-ictihâd eden kimse hakkinda, eger ictihâd için ihtiyaç duyulan her ilim ve fende müctehid olmasi sart olsaydi, o zaman hiçbir müctehidin bulunmasina imkân kalmazdi

[233] Ki bunlar, tahkîkul-menâtin kendisine bagli oldugumu iöyîedigimiz ilimler olmaktadir.

[234] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/164-166

[235] Mâide5/49.

[236] Sâd 38/26.

[237] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/166-167

[238] Bazen bunlar, ictihâd için gerekli olan bütün gücün ortaya konmamasindan ve müctehid için vacip olan konularda taksir gösterilmesinden kaynaklanabilir.

[239] Buna göre hâkimin hükmü, eger icmâa, kat'î bir nassa, celî kiyasa ya da ser'î kaidelere ters düsüyorsa bozulur, keza bu sekilde verilen fetva da geçersiz olur.

[240] Meselâ; yine kat'î bir esasla çatisir sekilde helâlin haram, haramin da helâl kilinmasi gibi. Mut'a nikâhinin, ribanin helâl kilinmasi; riziklardan temiz ve helâl olanlarin haram kilinmasi gibi.

[241] Tergîb'de söyle denir: Hadisi Bezzâr ve Taberânî, Kesir b. Abdillah tariki ile rivayet etmislerdir. Bu zat ise zayiftir (vahin) Tirmizî, çesitli yerlerde hasen Oldugunu söylemistir. Bir yerde de sahih oldugunu söylemis, ancak kendisine karsi çikilmistir. Ibn Huzeyme, Sahîh'inde onunla ihticâcta bulunmustur.

[242] Hikmet sahibi, filozof, herseyi yerli yerinde yapan, sözü yerinde konusan kimse. (Ç)

[243] Alimin zellesinden sakinmanin yolu sudur: Siz bir âlim hakkinda iyi niyet besler ve onun basarili olduguna inanirsaniz, kendinizi tamamen ona kaptirmayin. Ola ki bu hal sizi, sapikliga ve heva ve heveslere uymaya götürebilir. Eger onun hatali ve sapitmis oldugunu düsünüyorsaniz, ona karsi tamamen kati ve sert davranip, onu tümden terketnjeyin. Ola ki, sizin bu sert tutumunuz onu inada ve hakkin ilmegini boynundan tümden çikarip atmaya ve iyice sapitmaya itebilir. Eu durumda<da bizler ona karsi seytanla isbirligi haline girmis oluruz. Hidayetten ^onra sapitmaktan Allah'a sigininiz.

[244] Beyânu'1-ilm adli kitabinda. Orada sözü edilen Süleyman'in bu sözü Hâlid b. el-Hâris'e söyledigi yazilidir. Müellif mezheplerdeki bu ruhsatlari, ulemânin zellelerinden saymaktadir. Eger öyle olmasaydi onlar birer kötülük olmazdi,

[245] Yani tahkîkul-menât disindaki ictihâd türlerinde. Çünkü içtihadin bu türü, daha önce de geçtigi gibi, bu iki sarta tevakkuf etmiyordu. Meselenin basinda geçen, "Ancak eger hata bir külli hakkinda ise, o zaman durum daha da kötü olacaktir. Bu gibi durumlar hakkinda âlimin zellesinden sakindi nlmistir" seklindeki sözüne uygun düsen de bu kayitlamadir. Tahkîku'l-menât cüzîyyâttandir. Sar!:; müellif, tahkîku'l-menât sebebiyle meydana gelebilecek hatalari -oyla olmasina ragmen- dikkatli olunmasi gereken âlimin zellesinden saymamaktadir. Çünkü ser'î hükümlerin tatbiki esnasinda meydana gelebilecek hatalar üzerine dogacak mefsedet ve haklann zayi olmasi, küllî esaslar hakkinda yapilacak olan hatalara nisbetle daha hafiftir. Çünkü bunlar herkesi ilgilendirirken, uygulama sirasinda

meydana gelen hatalar sadece ilgili sahsi etkiler.

[246] Yani âlimin zellesi sebebiyle davul çalinir ve herkese duyurulur, anlaminda. Bizde de, toplumda üstün yeri olan insanlarin küçücük kabahatleri, tarih düsmeye veya tarih baslangici kabul edilmeye sebep teskil edecek kadar büyütülür. (Ç)

[247] Bu nasil dogru olabilir? Müellif, ictihâdda meydana gelen hatalarin büyük çogunlugunu, nasslann arastirilmasi konusunda bütün gücünü ortaya koydu demek sahih olacak kadar bir çaba gösterilmemesine baglamisti, îctihâd ise bu çaba üzerine kurulu olmaktadir. Eger müctehid, nasslann arastirilmasi ve degerlendirilmesi konusunda bütün gücünü ortaya koymamis ve kendisince ulasilmasi mümkün olan sinirin berisinde bir yerde kalmissa, o zaman ihmal ve kusur göstermis, içtihadin hakkini vermemis olur. Dolayisiyla da kesin olarak yergiye hak kazanir. Bizim bu düsüncemizi müellifin bundan sonra gelecek faslin basinda geçen, "Çünkü bunlar aslinda ictihâddan sâdir olmamistir..." seklindeki sözü de teyid eder. Hakarete maruz kalmamasi vb. gibi sayilan digerseylerin olmamasi ise, geçen deliller sebebiyle kabul edilen seylerdendir.

[248] Yani bütün bunlarin, ona karsi seytanla isbirligi yapmak oldugu ve bunun da caiz olmadigi mânâsina.

[249] Nisa 4/59,

[250] Hadiste, "Biz zev&kire göre hükmederiz, isin iç yüzünü ise Allah üstlenir" buyurulur. (Ç)

[251] Eger öyle olsaydi, hükmün bozulmasi da bozulur ve böylece teselsül meydana gelirdi. Bunun sonucunda hiçbir hüküm uygulanamaz ve maslahatlar kaybolurdu.

[252] Hadiste, "Mehâsî'n-nisâ haram" buyurulmustur. Mehâs kelimesi, kinaye olarak kadinlarin arkasi anlaminda kullanilmistir, bkz. Nihâye, 1/392. (Ç)

[253] Yani zelle kabilinden olan görüsün tümden atilmasi ya da ihtilâf mahallinde dikkate alinacak bir görüs kabul edilebilmesi, müctehidin içtihadina ve tartmasina muhtaçtir.

[254] Yani ravinin kendisinden meydana gelen tashif. Bu içerisinde tashif oldugu bilinen bir kitaptan nakilde bulunmadan farkli olmaktadir

[255] Ravi, hadisin devamini ya da sebebini bilmekle birlikte kendince dogru olan bir garaz sebebiyle onu düsürür. Meselâ, zikretmekle yetindigi kismin sahit olarak kullandigi iddiasina delâlet için yeterli olduguna inanmasi gibi. Bazen düsürmüs oldugu sebep ya da kisim yüzünden hadisin mânâsi gizli kalabilir ya da akla ilk bakista baska bir mânâ gelebilir.

[256] Çünkü bu illetlerden birsey içeren delil, ser'an muteber delil sayilmaz. Bu, illetlerin mahalde bulundugu kabullenildigi zaman böyledir. Kabul-lenilmeyebilir de ve o zaman sözü edilen kisma raci olmaz. Bu illetlerin onlarda bulunup bulunmadigi konusundaki hilafa mebnî olarak bu delillerin dikate alinip alinmayacagi konusu, dikkate alinmis hilaf kismindan olur. Ibn Seyyid'in bu yeri hilafin vukuuna sebep olarak saymasinin sebebi budur.

[257] Hilaf sebeplerinden saymasinin izahi olmaktadir.

[258] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/167-174

[259] Deliller bahsinde, cüziyyâtin külliyyâta vurularak degerlendirilmesi gerektigi geçmisti. Dolayisiyla hiçbir cüz'î, külliyi nakzedemez. Meselâ safrali mizaca sahip birine balin zararli olabilmesi, "onda sifa oldugu" genel esasim ortadan kaldiramaz. Sâri' Teâlâ'nin hilafi hakikat birsey bildirme-yecegi genel esasindan hareketle, meselâ bal ile ilgili sifa kaidesi, safrali mizaca sahip olmama gibi bir kayit getirelerek muhafaza edilir. Ya da bu cüzîyyâtla ne kastedildigi Allah'a ve onu bilen âlime havale edilir.

Müellifin dediklerine sahit olabilecek hususlardan biri de, zamanimizda kendilerini seriati anlamada yeterli gören ve ondan istinbâtta bulunmaya kadir olduklarini sanan kimselerin tavirlaridir. Bunlara göre seriatta ibâdetler disinda kalan her hüküm degisebilir özelliktedir. Bu düsünceye hizmet etmek üzere de bazi seyleri delil olarak kullanmakta-dirlar: Meselâ ahkâmin zamanla degisebilecegi, Rasûlullah'in: "Size dünyanizla ilgili birsey emredersem, bilin ki ben de bir beserim..."buyurmasi, mefsedetin definin maslahatin celbinden evlâ oldugu... ilkeleri gibi. Bu sekilde sözü geçen esaslari anlasilmasi gerekli seklin disinda anlayarak, mânâlarini anlamak için ilim ehline müracaat etme ihtiyaci duymayarak, zahiri ve mutlak ifadesi üzere almakta ve bunun sonucunda seriatin tümünü yikmakta, ellerinde "seriatin maslahat için konulmus oldugu" küllisinden baska hiçbir küllî esas birakmamaktadirlar. Tabiî mas-lahattan maksatlari da kendi arzu ve heveslerine uygun düsen ve ilk bakista kendileri için maslahat gibi görünen seylerdir. Zira bunlar kendi kurun tulannca maksat ve maslahat zannettikleri disinda seriatin gerçek maksatlarini anlamaktan uzak kimselerdir.

[260] Nisa 4/59.

[261] Bu kuruntu, onun yaptigi iste bir tehlikenin olmadigi düsüncesine kapilmasini saglar. Eger yaptigi isin gerçekten çok hatali ve tehlikeli oldugunu bilseydi, o zaman onu yapmazdi. Çünkü akli basinda olan kimse...

[262] Âli Imrân 3/7.

[263] Buhârî, Tefsîru sureti 3/1; Ebû Dâvûd, Sünne, 2 ; Dârimî, Mukaddime, 19.

[264] Yani hakikî ve izafî mütesabihligi içine alir. Dolayisiyla ulemânin temas ettikleri mânâ, mütesabihligin içinde sadece bir kisimi olusturur.

[265] Meselâ, Allah Teâlâ'nin mahlukâta cismiyette ve onun gerekleri olan hareket vb. gibi konularda benzemekten münezzeh olmasi sabit, bidüziye ve açik bir esas olmaktadir. Hadiste ise, "Rabbimiz dünya semasina iner..." buyurulmaktadir. Bu, uyulmasindan kaçinmamiz istenen bir nitelemedir. Eger biz bu hadisteki "inme" ifadesinden hareket eder ve bunu Allah Teâlâ'ya nisbet edecek olursak, o zaman sözü edilen sabit ve yerlesik esasla tearuz hali dogar. Ancak böyle yapmaz da, bunu muradin ne oldugunu bilen Allah'a havale edersek veya tevil yoluna basvurup, (meselâ, "Rabbimizin melekleri" seklinde) bir muzâf takdiri ile yine ser'an sabit bir baska asla irca edersek o zaman müskil kalmaz.

[266] Müellifin el-I'tisâm'da rivayet ettigi bir hadise isaret olmaktadir. Buna göre Rasûlullah söyle buyurmustur: "Kur'ân'in bir kismi diger kismini tasdik eder. Ondan bildiginizi kabul edin, alin. Bilmediklerinizi ise, âlimine birakin."

[267] Mütesâbihligin sadece itikadi konularda olmayacagi, aksine amelleri de kapsayacagi konusunu müellif el-I'tisâm'da üçüncü cüzün dördüncü meselesinde genisçe ele almistir. Oraya bkz. Orada müellif: "Bu mesele, el-Muvâfakât'ta bir baska sekilde izan edilmistir" demektedir.

[268] Ebû Dâvûd, Sünnet, 1 ; Tirmizî, îmân, 18 ; Ibn Mâce, Fiten, 17.

[269] Yani firkanin millet ile tefsiri.

[270] Dârimî, Siyer, 75.

[271] Çünkü "cemâat" ismine hak kazanan, Rasûlullah'in ve ashabinin yoluna tâbi olandir. "Cemâat" kelimesinin tefsiri hakkinda el-I'tisâm'm üçüncü cüzünün on altinci meselesine bkz.

[272] el-I'tisâm'da belirttigi üzere, Ibn Abdilberr bu rivayeti tenkit etmistir. Çünkü Ibn Main onun hakkinda: "Bâtildir, asli yoktur" demistir. Müte-ahhir bazi âlimler ise: "Sika ravilerden bir gruptan rivayet edilmistir" demislerdir. Müellif, el-I'tisâm'da üçüncü cüzde hadis ve rivayetleri hakkinda genisçe durmustur

[273] Hadiste geçen ve zemmedilen kiyastan maksadin ne oldugunu anlamak için bkz. el-I'tisâm'in üçüncü cüzünün yirmi besinci meselesi.

[274] Bu adam, ganimet taksimi sirasinda Hz. Peygamber'e: "Adaletli ol!" demisti. Hz. Peygamber de: "Yazik sana! Ben âdil olmazsam kim âdil olacak?" buyurmustu. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Müsade et, boynunu vurayim yâ Rasûlallah!" deyince Hz. Peygamber: "Birak onu, çünkü..." buyurmustur.

[275] Buhâri, Tevhîd, 23; Müslim, Zekât, 143-149 ; Ebû Dâvûd, Sünne, 28.

[276] el-I'tisâm'da söyle demistir: "Köpek gibi sahibi ile birlikte dolasan bid'at-lerden biri de, -onlari bid'at sayanlarin görüsüne göre- Zahiri mezhebi-ninin kail oldugu görüslerdir."

[277] Yani mutlaka nasslarin gözettigi maksatlar üzerinde durmak gerekmektedir ki böylece sûre ve âyetler arasinda var gibi gözüken tearuz ortadan kalksin. Zevahir ile hükmetmek, bu sonuca götürür ve hadisin muhtevasi içine girer.

[278] En'âm 6/145.

[279] Bu görüs, bir fiili yapan kimse eger yaptigi fiilin haram ya da helâl oldugunu bilmiyorsa, o mü'min degildir seklindeki görüsleri ile tezat teskil eder. Dolayisiyla cahilligi asla mazur olmaz hatta, kendisinin islâm'dan çikmis oldugunu bilmemesi bile kendisini temize çikaramaz.

[280] Al- Imrân 3/103.

[281] Enfâl8/1.

[282] Rûm 30/32.

[283] Buhârî, Edeb, 58 ; Müslim, Birr, 24.

[284] Nitekim Tirmizî'nin rivayet ettigi bir hadiste Rasûlullah: "Aralarin kötü olmasindan sakinin; çünkü o tras edicidir; iliskileri kazir" buyurmustur.

[285] En'âm 6/159.

[286] Kismen bkz. Ibn Kesîr, 2/196. Ayrica Tirmizî, îbn Ebî Hatim, Ebû's-Seyh, et-Taberânî, Ebû Nuaym Hilye'de, el-Beyhakî, Suabul-îmân'da rivayet etmislerdir.

[287] el-I'tisâm'da müellif söyle demektedir: "Tayin üzere belirleme iki yerde olur:

a) Biri burada isaret ettigimiz yer.

b) Söz konusu firkanin kendi sapikligina davet etmesi ve onu avamdan insanlarin kalblerinde güzel göstermek için çalismasi hali. Çünkü böylesi insanlarin müslümanlara olan zarari tblis'in zarari gibidir. Dolayisiyla mutlaka onlarin bid'at ehli ve sapik olduklarinin açikça belirtilmesinde zaruret vardir.

[288] Olay, Medâin'de Selmân ile Huzeyfe arasinda geçer.

[289] Ebû Dâvûd, Sünne, 10 ; Ahmed, 5/437.

[290] Çünkü o zaman inat yüzünden ya da umut kalmamasi sebebiyle tevbe kapisinin yüzlerine kapatildigi seklinde düsünülebilirler ve böylece kendi-lerin-j mazur göstermek isteyebilirlerdi.

[291] Yani çogunlugu hakkinda. Haricîler gibi olanlar hakkinda ise daha Önce Sriçtigi gibi haklarinda kesin alâmetler zikrettigi olmustu.

[292] Yani sahibi ateste inidir? Ateste ise devamli olarak mi orada kalacaktir,yoksa diger âsî mü'minler gibi bir müddet mi kalacaktir? Bu bid'atin derecesine ve küfrü gerektirip gerektirmedigi, büyük mü ya da küçük mü oldugu noktasina raci bir husustur.

[293] Imam Mâlik'in "Tesvîb sapikliktir" dedigi tesvîbin tefsiri konusunda söyle demislerdir; Mü'ezzinin, ezan okudugu zaman eger cemaat agirdan davranmissa, ezan ile ikâmet arasinda "Kod kâmeti's-salâh, Hayye ale'l-felâh" demesidir. Zayif bir görüse göre bununla müezzinin ezaninda: "Hayye ala hayri'l-amel" demesi kastedilmektedir. Çünkü bu sözcük, sünnete muhalefet eden Sia'nin ezana eklemesidir.

[294] Yani bid'at sahibini ates içine sokan hadisin kapsamina girmez.

[295] Bu ikisi ayri ayri seyler olmasi hasebiyle, biri digerini müskil hale getirmez.

[296] En'âm 6/159.

[297] Âl-i Imrân 3/105.

[298] En'âm 6/159.

[299] Muhtemelen kardesler olmali.

[300] Yani efendisinden çocuk doguran cariye demek olan ümmü-veledlerin satislarinin caiz olup olmamasi hakkinda. Çogunlugun görüsü satisinin caiz olmayacagi dogrultusundadir.

[301] Ana-baba bir kardeslerin, sade ana bir kardeslere mirasta ortak edilmemesi üzerine, ana baba bir kardesler: "Haydi farzet ki bizim babamiz denizde bir tasti; peki bunlarla analarimiz bir degil mi?" demislerdi. Bu yüzden de tas mânâsina olan kelimeye nisbetle "Haceriyye" meselesi diye adlandirilmistir.

[302] Yani henüz evlenmeden önce "Eger falanca ile evlenirsem bos olsun!" demesi gibi.

[303] En'âm 6/159.

[304] Âl-i Imrân 3/103.

[305] Daha önce geçti bkz. [4/178],

[306] Yani her ne kadar onlar tevhîd kelimesini söyleseler, namaz kilsalar ve kendilerinin müslüman oldugunu sansalar bile, sahip olduklari hadiste sözü edilen bu özellik. Onlarin müslümanlardan ayrilmalarini ve firkalarinin ancak kâfirler ile ayni dogrultuda bir yerde bulunduklarini gerekli kilmaktadir. Dolayisiyla vakiada onlar ile kâfirler arasinda bir fark yoktur.

[307] Âl-i Imrân 3/7.

[308] Buhârî, Tefsîru sureti 3/1; Ebû Dâvûd, Sünne, 2 ; Dârimî, Mukaddime, 19.

[309] Âl-i Imrân 3/7.

[310] Kasas 28/50.

[311] Câsiye 45/23.

[312] Nisa 4/59-60.

[313] En'âm 6/117.

[314] Nisa 4/115.

[315] Tevbe 9/37.

[316] Yâsîn 36/47.

[317] Mâide 5/101-105.

[318] En'âm 6/140.

[319] En'âm 6/143-144.

[320] Daha önce geçti bkz. [1/74],

[321] Yani, sahiplerinin isim ve lakaplarinin belirtilmesi suretiyle tam olarak belirlenmesi cihetine.

[322] Kesful-Hafâ, 1/420.

[323] Buhârî, Cihâd, 46 ; Müslim, îmân, 49.

[324] Muâz, iki yasak arasinda kalmisti: Biri, ilmin saklanmasinin kesinlikle yasak olmasi. Ikincisi ise, bu meselenin Rasûlullah tarafindan baskalarina duyurulmasinin kendisinden istenmesi. Muhtemelen o, ölümü sirasinda kendisine yönelik bu ikinci yasagin kesin olmadigini ya da belli bir hale ait oldugunu düsündü veyahut da illetin gerçekte var olmadigini, varliginin mevhum bulundugunu anladi ve bu yüzden de ilmi gizleme yasaginin kapsamina girmemek için rivayet etti. Arkasindan gelen Hz. Ömer hadisi de buna delâlet etmektedir.

[325] Müslim, îmân, 52.

Rasûlullah'm Ebû Hureyre'ye müjdelemek üzere izin verdikten sonra: "Öyle ise birak sunlari" buyurmasi, meselenin yapmak ve terketmek arasinda bir genislik üzere olduguna ve her iki durum ile birlikte de ser'î maslahatin halel görmeyecegine delâlet eder. Kaldi ki, "Öyle ise birak sunlari" ifadesinin, haberi mutlak surette teblig etmekten yasaklama mânâsini içerip içermeyecegi de tartisilabilir.

[326] Daha önce geçti bkz. [4/182].

[327] Kisinin, karisina: "Eger seni bosarsam, sen, öncesinde üç talâk olan bir talâk ile bossun" demesi hali. Sâfiîler bu meselenin hükmü konusunda üç görüs bulundugunu söylemislerdir: 1) Devr sebebiyle hiçbir talâk vuku bulmaz. Bu görüs Ibn Süreyc'e nisbet edilmekte ve kitaplarinda zayif olduguna isaret edilmektedir. 2} Üç talâk meydana gelir. 3) Talik edilen sey meydana gelir. Müftâ bih olani da budur.

[328] Bunlardan maksat Hâricilerdir. Harûra denilen yere yerlestikleri için kendilerine bu ad verilmistir. (Ç)

[329] Abese 80/31.

[330] Hadis söyle: "Bu ümmetin içinde -bu ümmetten dememis- öyle bir kavim titreyecek ki, onlarin namazlarina bakarak siz kendi namazinizi küçümse-yeceksiniz. Kur'ân'i okuyacaklar, fakat bogazlarini -yahut girtlaklanni- geçmeyecek, Dinden okun avi delip geçtigi gibi çikacaklar. (Hani) avci, okuna, okun demirine, giris yerine bakar da acaba oka kandan birsey bulasti mi, diye nasil süphe ederse iste öyle"bkz. Müslim, Zekât, 147. (Ç)

[331] Mücerred "fi" ya da bazi hadislerde oldugu gibi "min" edatlan ile zikredilmis olmasi, onlarin ümmet-i icabet içerisinde kalmaya devam ettikleri sonucunu gerektirmez. Nitekim meselâ, Müslim'de yer alan bir hadiste: "Seyekûnu fi ümmeti selâsûne kezzâben, küllühüm yeddel ennehû nebiy-yun ve ennehû hâtemu'n-nebiyyln: Ümmetim içerisinde otuz yalanci olacak ve hepsi de kendisinin nebi ve peygamberlerin sonuncusu oldugunu iddia edecek" buyurulur. Zarf mânâsi veren bu edatlarin, küfrü açik olan bu ve benzeri yerlerde delil olarak kullanilarak onlarin ümmetten olduklarinin isbatma çalisilmasi dogru olmaz. Kaldi ki Ebû Sa'îd el-Hudri rivayetinde: "Bu ümmetin içinde -bu ümmetten dememis- öyle bir kavim türe-yecek ki..." ifadesi bulunmaktadir. Ibn Hacer: "Bu konuda Ebû Sa'îd'e çikan rivayet yollan arasinda farklilik yoktur" demistir. en-Nevevî ise: "Bunda, sahabenin fikhi ve lâfizlarin seçimi konusundaki üstün yeteneklerine delâlet bulunmaktadir" der. Bu ifade de, Ebû Sa'îd'den, Haricîlerin küfre girmis olduklari ve onlarin bu ümmetten olmadiklari hakkinda bir isaret bulunmaktadir. Ancak müellif, ayni hadisin, Haricîlerin ümmetten olduklarina delil oldugunu ileri sürmüstür. Aradaki fark büyüktür. Belki, onlarin ümmet-i icabetten degil de ümmet-i daVetten olduklari söylenebilir. Ancak bu, müellifin kasdmdan çok uzaktir. Dolayisiyla üzerine herhangi bir fayda terettüp etmeyecektir.

Ibn Battal söyle demistir: "Ulemânin büyük çogunlugunun görüsü, onlarin müslümanlar cümlesi disinda olmadiklari dogrultusundadir. Çünkü hadiste: "Yetemârâ fi'l-fûk" buyurulmustur. Metinde geçen "et-temârî" kelimesi, süphe etmek manasinadir. Temsilde süphe vaki olduguna göre, onlarin dinden kesin olarak çikmis olmalarina hükmedilemez. Çünkü kat'î olarak müslüman oldugu bilinen bir kimsenin, Islâm'dan çikmasi da, 'Yakin, sek ile zail olmaz" kaidesi geregince ayni kat'îlikte olan bir delil ile olmasi gerekir."

[332] el-Hattâbî söyle der; Müslümanlar, sapikliklarina ragmen Hâricileri Islâmî bir firka olarak kabul etme konusunda icmâ etmisler ve onlarin sahitliklerinin kabul edilecegini, kestikleri hayvanin yenebilecigini, onlarla evlenilebilecegini belirtmislerdir."

Ancak müellif, bu konuda onlardan kâfirlikleri hakkinda süpheye mahal birakmayacak seyler zikretmistir; Yûsuf sûresini inkâr etmeleri, Hz. Muhammed'den {s.a.) sonra bir peygamber gönderilecegini söylemeleri... gibi. Bu konuda bir hüküm verebilmek için yapilacak sey, Haricîlerin hepsini ayni kefeye koymaksizm, onlardan yedi taifenin her birinin görüslerini teker teker ele almak ve bir degerlendirmeye gitmektir. Bunun sonucunda onlardan, üzerinde icmâ olan ve dinden oldugu zorunlu olarak bilinen esaslardan birini inkâra giden kimseler hakkinda -meselâ, Yûsuf sûresini inkâr edenler veya Hz. Muhammed'den sonra bir peygamber gelecegini söyleyenler gibi- kâfir olduklari söylenir. Çünkü bunlar açik küfrü gerektiren seylerdir. Küfrü gerektirici bir görüs tasimaksizin Hz. Ali'ye isyan eden, ona karsi savasan, tahkim konusunda ona karsi çikan, Ömer b. Abdulaziz ile savasan, dinden çikmayi gerektirmeyecek ölçüde Isyan ya da büyük günah irtikabinda bulunan kimseleri ise, tekfir etmeyiz ve onlarin kestiklerini yeriz.

Hattâbî'nin naklettigi icmâ'in bir kayit getirilmeksizin mutlak surette alinmasi dogru degildir. Eger öyle olsaydi, o zaman ne riddet babina ne de kâfirler hakkinda hüküm tesrî'ine tümden mahal kalmazdi. Sonra Buhârî serhi olan Fethu'l-Bârî'de "Hâricilerin öldürülmesi bâbi"i\âa. onlar hakkinda gerçekten güzel bir Özet gördüm. Orada, benim bu görüsüme uygun olarak, onlar hakkinda bir kayit olmaksizin tekfire gitmenin ya da yine bir kayit getirmeksizin onlarin kâfir olmadiklarini söylemenin dogru olmayacagi ifade edilmektedir.

[333] Bunlar: "Hayir Allah'tan, ser ise insandandir; Allah, âsîlerin fiillerini irade etmez, bunlar O'nun iradesi disinda olusur" diyen kimselerdir. Rasû-lullah {s.a.), onlan "bu ümmetin mecûsîleri" olarak nitelemis.ve onlarin hastalarinin ziyaret edilmesini, cenaze merasimlerine katilinmasmi yasaklamistir.

[334] Bu da nereden çikiyor. Haklarinda hadiste: "Hepsi de atestedir" deniyor. Hadis, onlarin ebedî olarak da, bir süre için olarak da orada kalabileceklerine delâlet edebilir. Müellif, el-I'tisâm'da (üçüncü cüz, sekinizci mesele) bu iki ihtimalden birisine kesin olarak hükmetmemistir.

[335] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/174-194

[336] Bu meselenin, Sebeb bahsindeki Dördüncü Mesele (1/191) ile tam bir baglantisi vardir. Orada söyle demisti: "Sebeblerin konulmasi, onlari koyanin yani Sâri' Teâlâ'nin o sebeblerin müsebbeblerini kasidda bulunmus olmasini gerektirir." Yani Sâri' Teâlâ, sebebleri, sirf müsebbebleri için mesru kilmistir, baska bir ifade ile sebebin neden olacagi maslahatin elde edilmesi, ya da onun üzerine terettüp edecek mefsedetin defedilmesi için koymustur. Bu, Sebeb bahsinde Üçüncü Mesele'de geçen mânâdan farkli bir-seydir. Orada: "Sebeblerin islenilmesi sirasinda mükellefin müsebbeblere yönelik bir kasid ve iltifatta bulunmasi gerekmez. Mükelleften istenilen sey sadece konulan hükümler dogrultusunda hareket etmektir" denmisti. (1/189) Her iki sözün de kendine has bir yeri vardir. Müellif, burada "Daha önce, sebebler islenirken müsebbeblerin dikkate alinmasinin geregi de geçmis ve bu konuda söz edilmis ve iki nokta arasinin cem ve telifi yapilmisti" derken buna isaret etmektedir. Ancak burada ayni fiilde,

maslahat ile mefsedetin tearuzu noktasini da ele almis ve sonra da "bunun içtihada mahal oldugunu" ifade etmistir. Birazdan sunu söyleyecektir: "Bu, genel olarak sonuçlarin dikkate alindigini gösteren delillerden olmaktadir. Mesele hakkinda husûsî olarak gelen delillere gelince, bunlar çoktur...." Bu ifadeden, meseleden gözetilen asil maksadin bu oldugu anlasilmaktadir.

[337] Bu delil, Sebeb bahsinde geçen Dördünce Mesele hakkinda getirilen delillerinden ikinci delile çikar. Su kadar var ki orada söz, Sâri' Teâlâ'nin vaz'i açisindan idi; burada ise müctehidin dikkate almasinin geregi hakkindadir.

[338] Yani, Sâri' Teâlâ'mn koymus oldugu bir fiilden maslahat beklememiz gerekmez;aksine o fiillerden tesadüfi olarak maslahat gerçeklesebilir de,gerçeklesmeyebilirde.

[339] Bakara 2/21.

[340] Bakara 2/183.

[341] Bakara 2/188-189.

[342] En'âm 6/108.

[343] Nisa 4/164.

[344] Bakara 2/216.

[345] Bakara 2/179.

[346] Yani, bir amelin tearuz halinde iki sonucu olabilecegi ve bunlardan birinin gerektirmis oldugu yasak ya da talep tarafinin tercihi için müctehidin yorulmasina gerek bulundugu noktasina bakilmaksizin, genel olarak ele alinmasi haliyle ilgili olarak. Müellifin "Bunlar..." ifadesinden, geçen üç delilin de kastedilmis olmasi mümkündür. Onun gözünden üçüncü delil sirasinda zikrettigi âyetlerde hususîlik üzere delil olmadigi mânâsi anlasilabilir. Halbuki, "Allah'tan baska yalvardiklarina sövmeyin, ki onlar da bilmeyerek asiri gidip Allah'a sövmesinler" âyetinde bu hususîlik bulunmaktadir. Çünkü putlara sövmek ve hakaret etmek, müsriklerin

zelil kilinmasi, sirkin gücünün sarsilmasi ve zaafa ugratilmasi, müntesip-lerinin horlanmasi için bir sebeptir. Ancak meselenin bir baska sonucu daha vardir ki onun dikkate alinmasi daha önemlidir. Bu, putlara sövme isinin müsriklerin Allah'a sövmelerine sebebiyet vermesidir. Gökler ve yer arasi dolusu putlara sövmek,, onlarin Allah Teâlâ'nin ulûhiyeti hakkinda bir kelime ile de olsa sapmalarina denk olamaz. Bu yüzdendir ki, aslinda caiz olan ve içerisinde bir maslahat bulunan bu sövme isi, Öbür ta-rafttan böylesine büyük bir mefsedete götürdügü için yasaklanmistir.

[347] Aslinda onlari öldürmek için gerekçe vardi. Bu onlarin inandiktan sonra tekrar küfre girmeleri, müslümanlarin aralarini bozmak için çalismalari ve münafiklik yapmalari idi. Hatta bu münafiklarin verdigi zarar müsriklerin verdigi zarardan daha büyüktü. Dolayisiyla müslümanlarin kendi selametleri için onlari öldürmeleri gerekiyordu. Ancak karsida çok daha büyük bir mefsedet vardi ki o da, Islâm'a girmek isteyenleri tedirgin kilacak, Rasûlullah'i (s.a.) töhmet altina sokacak, Islâm aleyhine gelistirilecek bir propagandaya imkân vermekti ve bunun zarari, onlarin hayatta kalmalari sonucu halen maruz kaldiklari zarardan daha büyük ve siddetli idi. Iste bu yüzden de onlari Öldürmeye yanasmamisti. Diger örnekler hakkinda da düsünmelisin.

[348] Yani, müslümanhklan köklü olmus olsaydi. (Ç)

[349] Buhârî, Hacc, 42 ; Müslim, Hacc, 405. Daha önce de geçmisti bkz. [4/62].

[350] Hadis söyle: Bir defasinda biz Rasûlullah (s.a.) ile birlikte mescidde bulunuyorduk. Ansizin bir bedevi çikageldi ve mescidin içine isemeye basladi. Bunun üzerine Rasûlullah'in (s.a.) ashabi: "Heey! Heey!" dediler. Rasûlullah (s.a.): "Onun isemesini kesmeyin; birakin onu!" buyurdu. Ashap da isemesini bitirinceye kadar ona dokunmadilar. Sonra Rasûlullah (s.a.) onu çagirarak kendisine sunlari söyledi:

"Süphesiz ki bu mescidler, ne sidik ne de pislik için uygun yerler degildir. Onlar ancak ve ancak Allah Teâlâ'yi anmak, namaz kilmak ve Kur'ân okumak içindir."

Daha sonra Rasûlullah (s.a.) cemaatten birine emir buyurdu, o da bir kova su getirerek sidiginin üzerine döktü. bkz. Müslim, Taharet, 98.

[351] îbn Kayyim, I'Iâmul-muvakkiîn'de buna doksan dokuz örnek getirmis ve: "Süphesiz sedd-i zerâi' yükümlülügün dörtte birini olusturur. Çünkü yükümlülük ya emirdir ya da nehiydir. Birincisi bizatihi maksûd olan ya da ona vesile olan seylerdir. Yasak olan ise, ya bizatihi mefsedet olan ya da ona vesile olan seydir. Dolayisiyla harama götüren yollarin kapatilmasi yani sedd-i zerâi' dinin dörtte biri olmaktadir" demistir. Burada sözü edilen alis-veris seklini de

sedd-i zerâi'e örnekler arasinda yer vermistir. Sonra ayni muameleyi hiyel meseleleri arasinda da zikretmis ve söyle demistir: "Hiyel yollarina cevaz verilmesi, sedd-i zerâi' ilkesi ile açik bir sekilde çeliski teskil eder. Sâri' Teâlâ, mümkün mertebe harama giden yollari kapatmak istemekte, hiyelci ise, her türlü çareye basvurarak o yollari açma-ya çalismaktadir. Bu durumda, harama düsmek korkusuyla caizi yasaklayan kimsenin durumu ile, harama ulasmak için hiyel yollarina basvuran kimsenin tutumu arasinda daglar kadar fark vardir." Daha sonra söyle der: "Iyne yani burada sözü edilen alis-veris seklindeki satislar gibi hiyel yollarini iptal eden kimse, tereddütsüz birinci akdi de iptal etmektedir. Bazilari ikinci akitte ihtilâf oldugunu, birinci akdin ise sahih oldugunu söylüyor. Buna göre mesele, hiyel bahsi ile ilgili olmayip, sedd-i zerâi' bahsiyle ilgili olmaktadir. Bu belki de sundan: Burada hîle, iki akdin mecmuundan tesekkül etmektedir; zerîa ise, ancak ikinci akit sebebiyle gelmektedir. Görüldügü gibi, konunun izaha ihtiyaci vardir ve böylece hiyel ile zerîanin mahiyeti arasindaki farkin açiklanmasi gerekmektedir. Gerçi farklardan birinin su oldugu görülüyor: Zerianm maksûd olmasi gerekmemektedir; hiyelin ise mutlaka haramdan sûretâ kurtulmak için kastedilmis olmasi sarttir.Hiyel, sadece akitlerde cereyan eder; zerîa ise daha geneldir. Müellifin zerîayi tarifi, asagida gelecek olan tarifi ile hiyeli de içine almaktadir. Bu durumda zikrettiklerimiz, aralarindaki farki olusturmaktadir. Ibn Kayyim, sedd-i zerâi'in gerekliligi ve hiyel yollarinin da yasaklanmasi konusunda yeterince durmustur.

[352] Zikri geçen sekil, iyne (örtülü riba) satislarindan olmakta, bunlarda akde taraf olanlarin bu yasak sonucu kastedip etmedikleri bazen açik olmakta, bazen ise açik olmamaktadir. Ancak âdet geregi, insanlarin bu tür akit-lerle yasak olan o sonucu kastetmeleri yaygin olarak bulunmaktadir. Bu noktadan hareketle söyle demislerdir: Borç veren kimse için herhangi bir çikar saglayan karz muamelesi yasaktir; isterse bu çikara yönelik bir kasit bulunmus olmasin. Çünkü bu gibi durumlarda kasdin çogu kez bulunmasi âdet olmaktadir. Bu durumda kasdin bulunmasina yönelik sart ile, Mâlikîlerin: "Fiili kastetmis olmasa bile yasaktir" sözleri arasinda bir bagdasmazlik bulunmamaktadir. Çünkü onlara göre mazinne (yani zan ölçüsünde muhtemel bulunabilirlik yeri) yeterlidir. Kasdi az olan seyin durumu ise bunun aksinedir; çünkü o zaman töhmet zayif bir ihtimal olacaktir. Meselâ, bir kimse bir ayligina bir dinara iki elbise satarsa, sonra vade dolunca ya da daha önce onlardan birisini bir dinara satin alsa, bu caiz olmaktadir ve bu muamelenin sonucuna bakilmamaktadir; çünkü böyle bir sonucu insanlarin kastetmis olmasi çok enderdir. Nâdir olana ise verilecek ayri bir hüküm yoktur.

[353] Ibn Kayyim, Ilâmu'l-muvakkiîn'de söyle demistir: Ebû Hanîfe, her ne kadar hiyele cevaz vermekte ise de, iyne satislarinin adem-i cevazi konusunda bir baska yaklasima sahip bulunmaktadir. Çünkü semen (biçilen bedel) tam olarak kabzedilmeyince birinci akit tamamlanmis olmamaktadir, ikincisi ise birinci üzerine mebnîdir... Yani birinci saticininn, mâlik olmayan bir kimseden birsey satin almasi imkâni yoktur. Bu durumda ikincisi fâsiddir. Dolayisiyla mumele, pesin bes dirhemin veresiye on dirhem karsiliginda satilmasi mânâsina çikmaktadir. Bu ise ayni anda hem ribâ'1-fadl hem de ribâ'n-nesîedir.

[354] Kasdin açiktan bulunmasi iki sekilde olur:

1) Olayi kusatan ve kasdin hakikaten bulunduguna delâlet eden belirtiler

bulunur.

2) Bir de bu tür akdin insanlar arasinda çokça yapilmakta olmasi yoluyla

olur. (Ç)

[355] En'âm 6/108.

[356] Yani sûretâ satis akdinin icrasi; fakat mebinin sonuçta saticinin mülkiyetinde kalmasi sebebiyle bir mânâ ifade etmemesi lagv, yani bos ve abes birseydir. Bos ve abesligine ragmen böyle bir tasarrufa girismeleri, onlarin kötü bir niyetleri oldugunu gösterir. (Ç)

[357] Aslinda söz konusu ihtilaf, yasak olana vesile edinme isinin tahakkuk ettigi yer (menât) hakkinda olmaktadir. Bu nev'ilerde tahkîkul-menât kabilinden olmaktadir. Nitekim örnekleri geçmisti. Imam Mâlik, araci kilinan satis akdindeki lagvin varligini, yasak olan seye tevessül kasdma delil kilmaktadir. Imam Safiî ise, menât hakkinda bundan daha husûsî bir delil daha aramaktadir. Diyelim ki mesele söyle tasavvur olunsun: Birisi vade ile bir hayvani on dirheme satsa ve bir ay sonra onun yerine bir hayvan satin almak için pazara çiksa ve orada sattigi hayvani satilik olarak bulsa, meselâ piyasa degismis olsa ve o hayvani pesin olarak bes dirheme sa-tin alsa, iste bu örnekte kisinin yasak olan birseye tevessül kasdmda bulunmadigi gayet açiktir. Böyle bir kasit olmamasina ragmen bu akid, Imam Mâlik'e göre fâsiddir. Nitekim ed-Derdîr, serhinde bunun böyle oldugunu söylemistir. Ibn Rüsd de söyle demistir: "Bu akdin yapilmasi halinde, diyânî açidan yani kisi ile Allah arasinda kalan konuda bir günah bulunmaz; çünkü yasak olan birseyi kastetmis degildir." O bununla, fesâd hükmünün sadece kazaî yönden hâkimin hükmünün bidüziyelik ar-zetmesi için verildigini ifade etmek istemistir.

[358] Müellif, biyeldeki mefsedetin hususiyle ser'î kaidelerin zedelenmesi ya da tümden iptali oldugunu ifade etmistir; zekâtin iptali gibi. Bunun yasak olacagi asikârdir. Hibe bu sonuca ulasmak için bir vesiledir. Su halde hiyel kavrami, zerîadan daha dar bir muhtevaya sahiptir.

[359] Metinde geçen "sene basi"ndan maksat, çevirdigimiz gibi senenin dolmasina yakin bir zamandir. Sene dolduktan sonra, zekât vacip olacagindan hiyelin bir etkisi olmaz. Sene dolmadan önce zekât yükümlülügünü dü-sürmek için nisabin harcanip tüketilmesi konusunda îmam Muhammed ve Ebû Yusuf ihtilaf etmislerdir, ikincisi bunun mekruh olmayacagini, çünkü burada baskalarinin hakkinin iptali bulunmadigini, sadece vacip-lik hükmünün dogmasindan kaçinma oldugunu söylemistir. Imam Muhammed ise bunun mekruh olacagini, çünkü bu tasarrufta fakirlere zarar verme bulundugunu ve sonuç itibari ile onlarin haklarinin iptal edildigini söylemistir. Bu durumda müellif, sözünü îmam Muhamnied'in görüsü üzerine bina etmis olmakta ve yasak olmasi için hükmün iptaline yönelik hileye basvurulmasi hususunda açik bir kasdin olmasi sartini ileri sürmektedir.

[360] Çünkü senenin bitimi sirasinda yapilacak hibe, hangi niyetle olursa olsun, sonuçta zekâtin vücubiyetini düsürür. (Ç)

[361] Yani, daha önce de geçtigi gibi, tahkîkul-menât hakkinda.

[362] Örnek olarak sunu gösterebiliriz: Imam Mâlik'e göre kadin, velisiz evlenmesi halinde mehre ve mirasa hak kazanir. Imam Mâlik, her ne kadar velisiz nikâhin fâsid olacagi görüsünde ise de, bu konuda vukudan sonrasina nisbetle diger imamlar arasindaki görüs ayriliklarini dikkate almis olmakta ve söyle demektedir: Mükellef, mercûh (zayif) da olsa bir delile uygun hareket etmistir. Vukudan sonra fiilin kendi nazarimizdaki üstün (râcih) delil üzerine bina edilmesi, daha büyük bir zarar ve mefsedete neden olmaktadir. Bu itibarla hilafa riayetle, böyle bir nikâhin üzerine bazi hükümlerin terettüp edecegi kabullenilir.

Bu yaklasim, Sâri'in nazarinda fiillerin sonuçlarinin dikkate alinmasi gerektigi esasina mebnî olmaktadir. Dolayisiyla murad, müctehidler arasinda var olan görüs ayriliklarinin dikkate alinmasi ve fiilin mükellef tarafindan islenmesi halinde yani vukudan sonra, müctehidin o fiili her ne kadar kendisine göre mercûh da olsa mevcut kavillerden uygun olanina vurmasi, ona göre degerlendirmesi ve böylece kendisince râcih olan görüse göre yasak olarak islenmis olan o fiili onaylamasidir. Böylece bir fiilin islenmeden Önceki hükmü ile islendikten sonraki hükmünün farkli olacagi da anlasilir. Bu, fiillerin sonuçlarina bakmaktir. Çünkü eger vuku bulmus fiil, râcih olan yasakçi görüs üzerine bina edilecek olsa, o zaman yasaktan beklenen maslahata denk ya da ondan daha büyük bir mefsedet ortaya çikacaktir. Iste müctehid bu neticeye bakacak ve vuku bulmus fiili, ictihâd ve yeni bir degerlendirme ile daha önce mercûh buldugu baska bir görüs üzerine bina edecektir. Eger vuku sonrasinda fiilin neden oldugu sonuçlar olmasaydi, müctehidin böyle bir degerlendirme ve hükme gitmesi söz konusu olmayacakti; çünkü o bu konuda farkli düsünmekteydi.

Hilafa riayetten maksadin bu olduguna sözün sonu delalet etmektedir. Ancak gasb, zina gibi verdigi örnekler sadece bir ön hazirlik mahiyetinde olup, asil maksadi ifade için getirilmis degildir.

[363] Meselâ, yünü gasbetmis olur ve tutar onu egirir; bu durumda egirdigi ipi almak fazlalik olur. Kendisinden sadece gasbedilen yünün kiymetini tazmin etmesi istenir.

[364] Dolayisiyla zina eden kadini istibrâ süresince zina eden kimse hesabina ikâmete mecbur etmek, onun nafakasini temine zorlamak, zinadan dogacak çocugun süt emme ücreti ve nafakasiyla ilzam etmek gibi ilave bir ce-zaya gidilemez. Çünkü bunlar, Sâri' Teâlâ'nin zina fiiline denk olarak koydugu cezanin ötesinde seylerdir.

[365] Bakara 2/194.

[366] Mâide 5/45.

[367] Bu ifadeden de anlasilacagi gibi müellifin gasb ve zina hakkindaki sözü giris mahiyetindedir ve hilafa riayet hakkindaki sözünü ona kiyas edecektir. Sanki o söyle demis olmaktadir: Ittifakla yasak olan birseyin islenmis olmasi, o kisiye zulmedilmesi için bir sebep olamaz. Bu durumda baskalarindan farkli düsünme sonucunda yasak oldugu görüsüne varan müctehi-de nisbetle, o seyin islenmis olmasi halinde ise, sihhat delilinin -her ne kadar kendince mercûh (zayif) bulunsa bile- dikkate alinmasi Öncelikli olarak sabit olacaktir. Dolayisiyla müctehidin digerlerine muhalif görüsü, mükellef hakkinda zulme sebep olamaz; o müctehidin mutlaka fiilî duruma ve onun neden olacagi sonuca bakmasi gerekecektir.

[368] Mescide iseyen bedevi örneginde oldugu gibi.

[369] Zifaftan önce fâsid, zifaftan sonra Ise sahih sayilan nikâh akillerinde oldugu gibi.

[370] Bu hadisler daha önce geçmisti bkz. [4/62]. Bu hadislerde hilafa riayet noktasi bulunmamaktadir. Bunlarda sözkonusu olan, beklenti halinde olan daha büyük zararlar sebebiyle yapilmasi istenilen seylerin terkedil-m esidir.

[371] bkz. Tirmizî, Nikâh, 14 ; Ibn Mâce, Nikâh, 15.

[372] Meselâ, mehir sebebiyle fâsid olan nikâh akitlerini örnek verebiliriz. Meh-rin dörtte bir dinardan daha az

biçilmesi, ya da sarap veya hür insan olarak belirlenmesi veya temelden düsürülmesi cihetine gidilmesi gibi hallerde, eger zifaftan Önce duruma vakif olunursa, birinci surette dörtte bire iblag etmemesi halinde, digerlerinde ise mutlak surette akdin feshi cihetine gidilir. Zifaftan sonra vakif olunmasi halinde ise, mezhep dahilinde ve haricinde bulunan mehrin sartiyeti hakkindaki diger görüslere istinaden feshi yoluna gidilmez.

[373] Nisa 4/17.

[374] Istihsân hakkinda çesitli tarifler yapilmistir: Biri söyledir:

"Bir kiyastan, daha güçlü baska bir kiyasa intikal etmektir."" Bir baska tarif: "Kiyasin, kendisinden daha güçlü birseyle tahsis edilmesidir" seklindedir. Mahiyeti bu iki tarifle belirlenmis sekliyle olan istihsana muhalif olan yoktur. Ancak bu halde istihsân, diger delillere ilave yeni bir delil olmamaktadir.

Bir baska tarif söyledir: "Müctehidin zihninde çakan, fakat ifade edilmesi zor olan bir delildir." Eger bu tarifteki deiilden maksat, süpneye götüren sey mânâsinda ise, o zaman onun delil olmasi bâtildir. Yok sabit ve tahakkuk etmis bir delil ise, o zaman diger ser'î delillerden farkli ilave bir delil olmayacaktir.

Bir baska tarif söyledir: "Insanlarin maslahatina binaen delilin hükmünden vazgeçerek, Örf ve âdetin geregini almaktir." Faydalanma süresi ve kullanilan su miktari belli olmayan hamama girmek, su testisinden su içmek gibi icare akitlerinin caizligini kabul etmek gibi. Genel kural, akde konu olan seyin bilinmezligi sebebiyle bu akitlerin fasit olmasini gerektirirdi. Bu tarife karsi da söyle denilir: Eger dayanilan örf ve âdet, Hz. Peygamber zamaninda sabit idiyse, o zaman hüküm istihsân ile degil, sünnetle sabit olmustur. Yok ihtilafsiz sahabe asrinda olusmus ise, o zaman da icmâ ile olusmus demektir. Eger istihsânin dayanagi, örf ve âdetin disinda nass veya kiyas ise, o zaman da hüküm nass ya da kiyas ile sabit olmus olur. Nitekim müellifin zikretmis oldugu karz, ariyye, iki namazin cem'i gibi örneklerde durum böyledir. Keza nass ya da kiyas ile sabit olan diger ruhsat kabilinden hükümlerde de durum öyledir.

el-Bâcî söyle demistir: "Imam Mâlik'in tabilerinin kabul ettigi istihsân, iki delilden daha güçlü olana dönmektir. Meselâ, yas hurmanin kuru hurma karsiliginda satilmasi genel yasagindan ariyye satisinin tahsisi gibi. Delil olan iste budur. Her ne kadar buna istihsân diyorlarsa da, mahiyet budur; istilah konusunda tartisilmaz, dileyen diledigi istilahi kullanabilir."

Ibnu'l-Enbârî ise söyle demistir: "Imam Mâlik'in mezhebinde sözü edilen istihsândan anlasilan, zikredilen mânâda olmayip küllî kiyas içerisinde cüz'î maslahatin kullanilmasi anlamindadir ve mürsel istidlali kiyas üzerine takdim etmektir. Örnegi sudur: Bir kimse muhayyer olmak üzere birsey satin alsa ve sonra ölse, varisleri bu akdi onaylamak ya da feshetmek konusunda ihtilâf etseler, bu durumda Esheb söyle demistir: Kiyas (yani genel kural) akdin feshedilmesini gerektirmektedir. Ancak biz istih-sanen saticinin kabule yanasmamasi halinde akdi onaylamak isteyen kis-min, reddetmek isteyenlerin paylarini kabul etmeleri halinde akdin ge-Çerli olacagini söylemekteyiz." Ibnu'l-Hâcib, üzerinde ihtilâf bulunan bir istihsân tahakkuk etmez demis ve ondan sonra gelenler de bu konuda ona tâbi olmuslardir.

[375] Bu örnekler görüldügü kadariyla, mürsel istidlalin kiyas (genel kural) üzerine takdimi esasina basvurmak kabilinden olmamaktadir. Zira bunlar nass ile sabit hükümlerdir.

[376] Yani bu Örneklerde, men'i gerektiren genel delilin cüzî maslahat ile tahsisi söz konusudur. îmam Mâlik ve tabileri benzeri bir yaklasimin sihhatine bunlari delil olarak kullanmislardir ve bu yaklasima "istihsân" adi ver-mislerdir. Yoksa burada zikredilen meseleler istihsân altina girmez; çünkü hepsi de hakkinda nass bulunan meselelerden olmaktadir.

[377] Ecîr-i müsterekler yani ücret karsiligi herkes için is yapan terzi, demirci vb. gibi zanaatkarlar aslinda emin kimselerdir; dolayisiyla yanlarina birakilan mallarin kendi teaddîleri sonucu olmaksizin telef ya da kaybolmasi halinde Ödememeleri gerekirdi. Ancak, bu hükmün kötüye kullanilabilir olmasi ve bunun sonucunda insanlarin haklarinin ziyana ugramasi endisesiyle tazminle sorumlu tutulmuslardir. (Ç)

[378] Sarf, paranin para ile mübadelesidir. (Ç)

[379] Eger bu sözden maksat, zahiri ise, iki delilden daha güçlüsüyle amel etmek sadece bu iki mezhebe mahsus bir özellik degildir. Eger maksat, âmm (genel) nassin ve kiyasin herhangi bir delil ile tahsis edilmesi ise, o zaman bunun kapsami içerisine sözünü etmis oldugu hilafin da sokulmasi dogru olur. Imam Mâlik, maslahat ile yani delil olarak kabul ettigi mesâlih-i mürsele ile tahsisi kabul etmektedir. Bu konuda usûlcülerin çogunlugu kendisine muhalefet halindedir. Ebû Hanîfe de, âmm nassi ve kiyasi haber-i vâhid ile tahsis etmektedir. Her ikisi de, illeti nakzedilmis olan kiyasin sahihligini kabul etmektedirler. Illetin nakzindan maksat, illet oldugu iddia edilen vasfin bir yerde bulunmasina karsin hükmün bulunmamasi halidir. Buna vasfin tahsisi denilir. Meselâ, niyetini geceden yapmayan kimse hakkinda Imam Safiî: "Oruç, günün ilk baslangicinda onsuz (yani niyetsiz) kalir; dolayisiyla oruç sahih olmaz" der. Böylece o, butlan hükmüne illet olarak, günün ilk baslangicinin niyetten yoksun olmasini göstermistir. Hanefîler söyle diyorlar: "Illet nafile orucu ile nakz olmaktadir. Orada illet, hüküm -ki butlan oluyor- bulunmamakla birlikte bulunmaktadir."

Usûlcüler söyle demektedirler: Nakz, istisnaî olarak bulunursa, kiyasa zarar vermez. Ariyye satisi buna delildir. Çünkü bu satista yas hurmanin kuru hurma karsiliginda tahminî olarak satilmasi söz konusudur. Bu ribanin haramligi illetini nakzetmis olmaktadir. Illet, mezheplere göre ya tu'm (yenilir olma), ya küt (biriktirilir olma), ya keyl (Ölçülüp tartilabilir olma) ya da mal olmadir. Bu dörtün disinda bir baska ihtimal bulunmamaktadir. Ariyye satisinda ise bu sayilanlarin hepsi mevcuttur. Buna ragmen bu satis haram kilinmamistir.

Istisnaî olarak bulunmamasi halinde ise dört görüs bulunmaktadir:

1) Illeti zedeler ve onu illetlikten çikarir; bunun sonucunda ister nassla belirlenmis; ister istinbât yoluyla elde edilmis olsun kiyas iptal olunur. Hükmün bulunmamasinin bir maniden dolayi olup olmamasi arasinda fark yoktur. Sâfiîlerin çogu ve iki görüsünden daha açik olaninda bizzat Imam Safiî'nin kendisi bu görüstedirler. Bu yüzdendir ki Hanefîler: "Imam Safiî'nin kiyasi kiyaslar içerisinde en güçlü olanidir; çünkü onun kiyasi nakz hallerinden uzaktir" demislerdir.

2) Mutlak surette zarar vermez. Imam Mâlik, Imam Ahmed ve Imam Ebû Hanîfe bu görüstedirler.

3) Illet eger istinbât yolu ile elde edilmisse zedeler, nass ile belirlenmis ise zarar vermez.

4) Kiyasin genellestirilmesini engelleyen bir mani olmasi halinde zarar vermez. Ibnu'l-Hâcib, illeti istinbât yoluyla elde edilmis kiyasin, bir mani olmadikça tahsis edilemeyecegi görüsünü tercih etmistir. Eger illet nass ile belirlenmis ise, o zaman onun, o nassin hükmüne ters düsen baska bir nass ile tahsisi sahih olur. Illet bulunmakla birlikte hükmün bulunmamasi halinde, bir engel takdir olunur. Bunun izahi iki delilin arasini bulmak için illetin tahsisini, aramin tahsisine kiyas etmektir. Konu ile ilgili örnekler için usûl kitaplarina bakiniz.

[380] Bu sonuç, Imam Mâlik'in maslahat sebebiyle istihsanda bulunmasina nis-betle açiktir. Ebû Hanîfe'nin sahabeden birinin görüsü ile tahsise gitmesi seklindeki istihsâna gelince, burada tahsiste sonuca bakmak diye birsey yoktur; burada olan küllî kiyas ya da âmm karsisinda cüz'î nass ile olan tahsis söz konusudur.

[381] Burada söyle denilebilir: Galip olan bir durumun bulunmasi halinde, acaba kiyasin hükmü, onunla galip olmayani bir kefeye koymak midir ki, bunun sonucunda onun, sonucun dikkate alinmasi esasi üzerine bina edilmis olan maslahat ile kiyasin tahsisi oldugu söylenebilsin. Yoksa ser'î hükümler, Allah Teâlâ'nin kâinattaki geçerli sünneti dogrultusunda carî olan sürekli ya da yaygin âdetler üzerine mi bina edilir. Bu durumda ikisi arasini esit tutma gibi bir durum olmaz ki, istihsâna basvurulsun. Kisaca demek gerekirse müellif, sözünü bazen istihsani "mürsel istidlalin kiyasa takdimi" mânâsinda aliyor ve ona göre izahlar yapiyor, bazen de genel anlamda aliyor. Nitekim, bastan beri yaptigi izahlardan bu anlasilmaktadir.

[382] Kisi evlendigi zaman, bir mefsedetin dogabilecegi beklentisi içindedir. Bu, kazanirken harama düsme korkusudur. Bu korku, o kisiyi evlenmekten alikoymamaktadir. Çünkü bu beklenti halinde olan mefsedetten korun-ma, sonuç itibariyla daha büyük mefsedetlere neden olacaktir. Muselâ, o kisi evlenmedigi için zinaya düsebilecek, dahasi herkes böyle düsünecek olursa evlilik müessesesi ortadan kalkacak ve zarurî olan neslin korunmasi esasinin iptaline yol açacaktir. Dolayisiyla beklenti halinde olunan mefsedet, onun sebep olacagi daha büyük mefsedetler sebebiyle dikkate alinmayacaktir.

[383] Yani, cenazelerin tesyîine katilmamak gibi bazi kifâî farzlara istirak etmedikleri keza karsilasacaklari bazi kötü seyler yüzünden cemaati terket-tikleri tarzindaki nakiller gibi. Meselâ Imam Mâlik'in, ortaya çikan mün-ke-rât sebebiyle cemaati terkettigi söylenir. Ancak arastirma sonucunda onun cemaate çikmamasinin sebebinin, idrar tutamama ve bu yüzden mescidi kirletme endisesi oldugu ortaya çikmistir. Böylece onun hakkinda nakledilen bu özel durum, daha önce izah edilen hususulara uygun olur.

[384] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/194-211

[385] Müstereklik, esseslilik demektir. Ayni lâfzin birden fazla mânâya delâlet etmesidir. Meselâ, Türkçe'deki "yüz" kelimesi müsterek bir kelime olmaktadir. (Ç)

[386] Hem hayiz hem de temizlik süresi anlamina gelir. (Ç)

[387] Yol kesme ve eskiyalik. (Ç)

[388] Mâide 5/3.

[389] el-Benânî, Cem'u'l-cevâmi' hasiyesinde: "Arastirma sonucu görülmüstür ki, ("veya" anlamina gelen) "ev" kelimesi iki ya da daha fazla seyden birini ifade içindir" demektedir. Bu mânâlar, sözün gelisinden ve karinelerden dogmaktadir. Buna göre örnekte verilen "ev" kelimesinde müstereklik yoktur.

[390] Bakara 2/282. Çünkü "yudârra" kelimesinde iki "râ" harfinin birbirine idgâm edilerek okunmus olmasi müstereklik dogurmaktadir. Yani, bu kelimenin asli ya "yudârira" idi. Hz. Ömer böyle okumustur. Bu durumda kâtip ve sahitlerin eksik yazma ve beyanlari sebebiyle zarar vermeleri yasaklanmis olur. Ya da "yud&rara" idi. Ibn Mesûd

da böyle okumustur. Bu takdire göre de bunlarin zarara ugratilmalari yasaklanmis olur. Âyetin mânâsi birinci ihtimale göre: "Kâtip de sâhid de zarar vermesin"; ikinci ihtimale göre: "Kâtibe de sahide de zarar verilmesin'' seklinde olur.

Bu iki mânâyi da toplamis olmasi bakimindan âyette, kelimenin idgâmli olarak gelmesi îcâzin en güzel örneklerinden biri olur. Her iki mânânin da kastedilmis olmasi mümkündür ve dolayisiyla burasi, gerçek bir ihtilâfa mahal olmaz.

[391] Birincisi Patir 35/10 ; Âyetin mânâsi söyle: "Güzel sözler ona yükselir; sâlih amel ise onu o yükseltir" "Yerfauhu I yükseltir" kelimesinde biri gizli merfû fail, ikincisi de mansûb mefûl olmak üzere iki zamir vardir. Bu zamirlerin mercileri hakkinda ihtilâf olmustur: Acaba fail kelim, yani güzel sözler midir yoksa amel midir? Ayni sekilde bariz mefûl zamiri hakkinda da ihtilâf edilmistir: Acaba ondan maksat kelim yani güzel sözler midir, yoksa amel midir? "el-kelim et-tayyib" çogunlugun tefsirine göre tevhiddir. Sâlih amel ve sözlerden maksat da imanin haricindeki seylerdir. Bu durumda bunlardan hangisi digerini yükseltir, güçlendirir, temizler ya da onu makbul kilar.

Böyle bir örnegi müsterek olarak isimlendirmesi yerinde degildir. Çünkü müsterekte, iki ya da daha fazla mânâ için ibtidâen konulmus olma sarti bulunmaktadir. Zamirlerin mercileri konusunda ortaya çikan ihtimallerin müstereklik diye isimlendirilmesi uygun olur mu?

Ikincisi Nisa 4/157. Bu âyetin de Öncesinde "Mâ lehum bihî min ilmin..." ifadesi bulunmakta ve "Isâ" ismi de geçmektedir. Bu durumda "katelühu" kelimesindeki zamirin merci'i Isâ midir -ki zahir olan budur ve bu takdire göre mânâ: "Onu kesin olarak Öldürmediler" seklindedir- yoksa ilim midir? Yani "Mâ katelû'l-ilme yakînen" seklinde. Bu takdirde kelime mübalaga mânâsina gelen "Kateltu'l-ilme ve'r-re'ye" cümlesindeki "katele" mânâsindan olacaktir. Bu mânâ "el-Esâs" da da bildirildigi gibi mecazdir. Buna göre de âyetin mânâsi: "Kesin olarak bilgi sahibi olmadilar, bu konuda bir çaba göstermediler" seklinde olur.

Yine "yakînen" kaydindan önce bir nefî bir de menfî bulunmaktadir. Acaba bu kayit nefye mi râcidir; yani "Nefy (olumsuzluk) kesin olarak bulunmaktadir" mânâsina. Yoksa menfîye mi racidir; yani kesin öldürme isi, onlarin katinda hasil degildir; aksine o sadece bir zan halindedir. Bütün bunlar terkip sonucunda ortaya çikan ihtimaller olmaktadir.

[392] NÛr 24/35.

[393] Yani daha önce geçenlerde ihtilâfa sebep olacak seyler açikti. Bu örnekte ise açiklamamistir, üstelik bu gibi âyetlerde ihtilâfa sebebiyet verisi açik da degildir. Izafetin ister zarfa ister faile olmasi, mânâyi farklilastirma-makta, sadece hakikat ve mecaz bakimindan ayirim olmaktadir. Takdir :

seklinde olur ve muzâfun ileyh hazfedilerek zarf onun yerine geçerse, o zaman bu hakikat olur. Eger isnâd zarfa yapilmissa, o zaman da mecâz-i aklî olur ve bu dönüsüm mânâda herhangi bir ihtilâfi gerekli kilmaz.

[394] Buhârî, Tevhîd, 35 ; Müslim, Tevbe, 24.

[395] On Üçüncü Mesele'de [4/231] gelecegi üzere bu imamlardan her biri, bu konuda bir hadisi delil olarak kullanmis, ancak bu hadisin konuya delil olusu sadece tek basina mi, yoksa bu sonucu ortaya koyabilmek için baska seylere ilave edilmesi gerekli mi oldugu açiklik kazanmamistir. Bu da aralarinda ihtilâf etmelerine bir sebep olmustur.

[396] Bu görüslerden her birine kail olan kimseler, bir delile dayanmis ve o konuda digerlerinin delilim dikkate almamistir. Cebriye ve Kaderiyeciler hakkinda bunun böyle oldugu açiktir, iktisâb görüsüne sahip olanlara gelince, bunlar digerlerinin delillerini dikkate almislardir.

[397] Bakara 2/256.

Bu bir gerçek haber midir? Yani, bunca tevhid delillerinden sonra zor kullanmak (ikrah) tasavvur edilemez. Zahirde ikrah olarak gözüken sey aslinda ikrah degildir. Veya bu nehiy anlaminda bir haber midir? Yani âyet: "Dinde zor kullanmayin ve insanlari onu kabule zorlamayin" mânâsinda midir? Bu ikinci takdire göre o, "Kâfirler ve münafiklara karsi cihâd et!" âyeti ile mensûh olacaktir ya da cizye vermeyi kabul eden ehl-i kitâb ile tahsis edilmis olacaktir.

[398] Bakara 2/31.

Buradaki isimlerden maksat, olan ve kiyamete kadar olacak olan herseyin ismi midir? Yoksa diller midir? Yahut, Allah Teâlâ'nm isimleri midir? Veyahut da ulvî-âdî esyanin isimleri midir? Zira halifelik makami bunu ge-rektirmektedir. Burada kullanilan lâfiz hem umûmun hem de hususun kastedilmesine elverislidir ve hususîlik halinde lâfzin mecaz olmasi gerekmez.

[399] Kiyasin esasi, sartlari, içtihadin yapilip yapilamayacagi gibi konular.

[400] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/211-215

[401] Yani, ileri sürülen görüsler, sanki bir esasin örneklendirilmesi gibi seylerdir. (Ç)

[402] Meshur bir otun köküne denir. Cennette bir irmagin adi olmaktadir. Ayni zamanda sarap mânâsina da gelir. (Ç)

[403] Gökten agaçlar üzerine yagan bala benzer bir nesne. (Ç)

[404] Ibn Mâce, Tibb, 8.

[405] Müellifin, vaz'î lügavî mânânin açiklanmasi tabiri yerine i'râb ifadesini kullanmis olmasi açik degildir.

[406] KI bu, birinci izahin üzerine kurulmus olur.

[407] Vakia 56/73.

[408] "el-Kar'u" kökü, {kamyi tokmakla çalmak gibi) birseyi birseyle çalmak, dövmek manasinadir. Helak edici belâ ve musibetler için de mecazî olarak kullanilmaktadir. Nitekim Kâri'a sûresinde oldugu gibi.

[409] Bazi yazarlara göre, burada söz konusu olan görüs ayriligi, gerçek bir görüs ayriligidir ve gerçekçi temelleri vardir. Söyle ki: Mefhûmu ser'î bir delil olarak kabul edenler, onun umûm ifade edecegini söylemektedirler. Onun ser'î bir delil olmadigi görüsünde olanlar ise, ne umûmdan ne de husustan söz edilemez demektedirler. Çünkü mefhûm haddizatinda dikkate alinacak birsey degildir ki, onun umûm ya da husus ifade edeceginden bahsedilsin. Ancak müellifin sözü, mefhûmu ser'i bir delil olarak kabul edenlerle etmeyenler arasinda mevcut bulunan görüs ayriligi hakkinda degil, aksine onun delilligini kabul eden grubun bizzat kendi arasindadir. Nitekim el-Adud, Ibnu'l-Hâcib'in serhinde öyle söylemektedir. Ifadesi aynen söyledir: "Mefhûmun delilligini kabul edenler onun umûmu olup olmadigi konusunda ihtilâf etmislerdir. Çogunluk umûmu oldugu görüsündedir. el-Gazzâlî ise, onun umûmu olmadigini söylemistir. Tartisma mahalli dikkatle ele alindigi zaman aralarinda gerçek bir görüs ayriligi olmadigi anlasilir" Müellifin "Umûmunu kabul etmeyenler ise, bununla mantûkun bulunmasi sebebiyle umûmun sabit olamayacagini kastetmis olmaktadirlar" sözünden maksadi, -el-Gazzâlî gibi- mefhûmun delilligini kabul eden kimselerden olup da onun umûmu oldugunu kabul etmeyenlerdir. Bu noktada gerçek bir görüs ayriliginin olmadigi noktasi el-Adud serhi ve hasiyelerinde genisçe ele alinmistir. Oraya bkz.

[410] Ayni cinsten olan mallarin pesin mübadelelerinde taraflardan birinin daha fazla olmasi. (Ç)

[411] Deliller bölümünün On Ikinci Mesele'sinde Zeyd b. Sabit ve Rifâ'a b. Râfi'in fetvasiyla Hz. Ömer'in onlarla konusmasi geçmisti bkz. [3/69].

[412] Bu sebeple de mütevâtir olan kiraat seklinde aralarinda bir ihtilâfin bulunmasi söz konusu olmaz.

[413] Rûm 30/19.

[414] Daha önce tercümesiyle birlikte geçmisti bkz. [2/83]

[415] Ser'î hükmün farkliligini gerektiren böylesi bir ihtilâfin, gerçek ihtilâf alanlarindan sayilmamasi nasil mümkün olabilir? Dogrusu bu dokuzuncu olarak zikrettigi seyden ne kastettigi tam anlamiyla açik degildir. Çünkü görüs sahipleri her ne kadar tevilin gerekliligi konusunda hemfikir iseler de, murad olunan mânânin belirlenmesi konusunda ciddî ayrilik içerisinde bulunabilmektedirler. Dolayisiyla bu gibi yerlerde müellifin dedigi gibi ihtilaftan bahsetmenin yanlis olmasi isabetli görülmemektedir.

[416] Muvatta, Büyü, 38 (2/671).

[417] Imam Mâlik, bizzat ravisi olmasina ragmen bu hadisin zahirini Medine ehlinin ameline uymadigi gerekçesiyle tatbik etmemistir. Ebû Hanîfe ve tabileri de ayni sekilde tevil etmisler; meclis muhayyerligini kabul muhayyerligi olarak anlamislardir. ez-Zürkânî, el-Muvatta üzerine yazdigi eserinde taraflarin delilleri üzerinde yeterince durmustur.

[418] Bu takdire göre örnek olabilir. Birinci anlaminda ise -ki Hanefîlerin vitir hakkindaki görüslerinin o sekilde oldugu bilinmektedir, çünkü vitir onlara göre vaciptir ve onunla mükellef olan kimse terketmesi halinde günahkâr olur. Hatta onlara göre vitir amelî farzdir ve sahib-i tertip olan kimseler için aynen diger farzlar gibi kabul edilir. Meselâ böyle birisi sabah namazina dursa ve sonra henüz vitir namazini kilmadigini hatirlasa, sabah namazi bozulmaktadir. O kimsenin aynen diger farz namazlarda oldugu gibi önce vitri kaza etmesi ve ondan sonra sabah namazini kilmasi gerekir. Amelî farz mahiyetinde olmayip da sirf vaciplik hükmünü alan seyler ise, kendisinde süphe bulunan zannî delil ile sabit olmus seylerdir; sûre okunmasi, vitirde kunut okunmasi, bayram tekbirlerinin alinmasi gibi. Bu gibiler amelî farz gibi kabul edilmezler, su kadar var ki bunlari bilerek terkedenler günahkâr olurlar, sehven terki ise sehiv secdesini gerektirir. Bu durumda Mâlikîler ile Hanefîler arasindaki vitir konusundaki ihtilâf sadece

lâfizda kalmayan gerçek bir ihtilâf olmaktadir.

[419] Yani aslinda ihtilâf olmadigi halde ihtilafli zannederek, mevcut bulunan icmâa ters düsebilir.

[420] Yani her ne kadar ileri sürülen hükümler birbirine muhalif olsa da Sâri' Teâlâ'nm kasdini arastirma ve ona ulasma açisindan aralarinda birlikten söz edilebilir,

[421] Bu'türden dönüsler fiilen olmustur. Bir müctehid, diger bir müctehid ile karsilasip kendisinin bilmedigi ve fakat onun tarafindan kullanilan delillere vakif olunca daha önceden sahip oldugu kendi görüsünden vazgeçmistir. Örnek vermek gerekirse, Imam Mâlik, ayak parmaklarinin hilal-lenmesi hakkinda daha önce bunun bir asirilik oldugu düsüncesindedir. Kendisine bunu Rasûlullah'in (s.a.) yapar oldugu haberi ulasinca, daha önceki görüsünden vazgeçerek onun müstahapligi görüsüne geçmistir. Nitekim Imam Ebû Yûsuf da hacim ölçü birimleri olun müd ve sâ' konusunda, Imam Mâlik ile bulusunca daha önceden sahip oldugu görüsünü degistirerek Imam Mâlik'in görüsüne geçmistir. Az önce [4/217] Ibn Abbâs'm cumhurun, Ensâr"m da Muhacirlerin görüslerine döndükleri söylenmisti.

[422] Kuskusuz iki uç arasinda gidip gelmek, bizzat Fiilin kendi özelligidir ve bu müctehidin isinin bir sonucu olmamaktadir. Müctehidin yaptigi sey, kendisini sonuca ulastiracak olan delilleri arastirmak suretiyle o fiili bu iki uçtan birisine irca etmekten ibarettir.

[423] Aslinda bu tek bir kasittir ve o da delile tâbi olmak suretiyle Sâri' Teâlâ'nm kasdina ulasmaktir.

[424] Çünkü ikisinden birinin Sâri' Teâlâ'nin kasdina vakiada muhalefet etmesi -ki bu hükmün tek olmasi ve isabet edenin isabet etmis, hata edenin de hata etmis olmasi esasina göre böyledir- ancak ve ancak ilgili delilin kendisine kapali kalmasi sokucunda olur.

[425] Yani bizzat müctehidin kendisine ve ona tâbi olan müntesiplerine nisbet-ledir, vakiaya nisbetle degildir. Aksi takdirde dogrunun birden fazla olmasi gerekirdi.

[426] O da sudur: Müctehidin içtihadindan delil olmaksizin dönmesi caiz degildir. Yoksa musavvibe görüsüne göre mücerred baskalarinin isabetli oldugu için dönmesi caiz degildir.

[427] Bazen amel sahibi isin içine hevâ ve heves karistiginin farkinda olmayabilir ve kismen nefsânî arzulara da dayali olan içtihadinda kendisinin isabetli oldugu kuruntusuna kapilabilir.

[428] Icmâ edenlerin adalet sahibi olmalari sart midir? konusunda ihtilâf etmislerdir. Hanefiler bunu sart kosmaktadir. Buna göre icmâ ehlinin bid'at sahibi olmamasi gerekmektedir. Hanefiler, bu konuda bid'atinin dâîligini yapmamasini yeterli görmüsler ve eger dâîlik yapmiyorsa, bid'ati ile ilgili olmayan diger alanlarda icmâin olusumu Için görüsünün dikkate alinacagini söylemislerdir.

[429] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/215-225

[430] Yani onlarin hikmet ve sirlarinin.

[431] Bu asama, su üç mertebeye dair ilminin tamamlanmasi sonucunda olur. Onlar sunlardir: 1) Zarûriyyât, 2) Hâciyyât, 3) Tahsîniyyât. Tabiî ayrica bunlarin tamamlayici unsurlari da bulunmaktadir. Kisi bunlarin seriatin bütün bâblanndaki yerlerini etraflica ögrenir ve bunun sonucunda elde ettigi bu bilgi, elinde bir kistas halini alir ve herseyi ona vurmak suretiyle bir neticeye varabilir.

[432] Yani tafsili deliller ve cüz'î izafî olan ser'î kaideler.

[433] Ser'î maksatlari ve onlarin esaslarini idrak konusunda ilerler, ilerler ve bir noktada hep bu küllî esaslara tutunmaya baslar ve sanki cüz'î nass-lardan ve ser'î kaidelerden olusan mahfûzâti (bilgisi) hafizasindan gitmis gibi bir hal alir. Vakiada onlarin hâlâ belleginde olmasi durumu degistirmez. Onun bütün himmeti, meseleleri küllî maksatlara ve seriatin genel esaslarina irca etmekten ibarettir. Öyle ki hüküm istinbâti esnasinda, konu ile ilgili yaklasimi aleyhine özel bir nassin bulunup bulunmadigina bakmaz. Dahasi böyle biri, kendi ulastigi hükme muhalif bir nass görse, hükmü küllî esaslarin gerektirdigi sey dogrultusunda verir ve muhalif olan nassa aldiris etmez. Çünkü bu asamada olan kisi, henüz küllî esaslarla birlikte cüz'î nasslari da dikkate alabilecek ve aralarindaki dengeyi kurabilecek noktaya ulasamamistir. Bu asama, ilk ile birazdan gelecek olan üçüncü ve sonuncu asama arasinda ortada bir yeri teskil eder. Örnegi, kisinin kendi görüsünü mutlak surette amel ettirmesi, sayet husûsî bir nassa muhalefet etmesi halinde onu kendi dayandigi küllî bir esasa irca etmesi konusu ile ilgili olarak gelecektir.

[434] Su nokta akildan çikarilmamalidir. Burada farzedilen konu, ilim talibinin bu mertebeye bizzat kendisinin seriatin kaynaklarini, içerdigi nasslari incelemek suretiyle ulasmasi ve bunun sonucunda usûlde müctebid olmasi haliyle ilgilidir. Usûlü taklit yolu ile ögrenmis kimselerin ise -ne kadar mümarese kazanirsa kazansinlar- bu mertebe ile

ilgili herhangi bir alâkalan yoktur.

[435] Zira zarurî, hâcî, tahsînî ve bunlarin tamamlayici unsurlarini fikhin her konusu ile ilgili olarak ögrenmis ve b'u konuda kendisine gizli kapakli hiç-birsey kalmamistir. Bunun sonucunda kendisi için Sâri' Teâlâ'nm maksatlari tam anlamiyla belirmis ve ortaya çikmistir.

[436] Deliller bölümünde Birinci Mesele'de genisçe ele alinmisti.

[437] Bir Önceki meselede cüz'î üzerinde durmanin bir mânâsi olmadigi ve onun zaten mevcut olan birseyin ele geçirilmesi için ugrasmak kabilinden oldugu söylenmisti. Burada ise cüz'înin dikkat nazarina alinmis oldugu ve as-linda hâkim konumdakinin de cüz'îyyât oldugu ifade edilmektedir.

[438] Yani istinbât sirasinda her ne kadar dikkatinden kaçmis olsa bile, kendisini destekleyen deliller mutlaka bulunur. Karsi taraf bunun her zaman böyle olmadigini ikinci ve üçüncü delil ile ileri sürecektir.

[439] Yani bu mertebede bulunan kimse ictihâd için gerekli bulunan iki rükünden birini kesin elde etmis, ancak digerini -ki bu cüz'î nasslarin da dikkate alinmasi va onlarin da degerlendirilmesi olmaktadir- henüz elde edememistir.

[440] Burada sayilanlar, aslinda onlarin yasak olmalarini gerektiren genel kurallardan istisna edilmis bulunan tasarruflardir. Daha önce de geçtigi gibi, eger biz bu kurallara bidüziyelik versek ve hiçbir istisna getirmesek, ya zarurî ya da hâci birçok yerde tikanmalar meydana gelecek ve korunmasi istenilen bu esaslarin ihlâlini sonuç verecektir. Ancak biz her mertebede, o mertebeye uygun düsen seyleri dikkate aldigimiz zaman hem o mertebenin, hem de diger mertebelerin korunmasini temin etmis olacagiz. Su halde küllî esaslarin yaninda cüziyyâtin da dikkate alinmasi ve onlara da itibar edilmesi zorunlu olacaktir.

[441] Daha önce de geçtigi üzere, azimetleri ortadan kaldiran ruhsatlar hâciy-yât kaidesinin zarûriyyât alaninda amel ettirilmesi demektir. Bu mertebelerin birbirini tamamladigini ve birbirini kayitladiklarini biliyoruz

[442] Yani cüziyyât ve onlarin hususiyetleri üzerinde degerlendirme yapabilecek, delillerin ayrintilarina inebilecek kadar vukûfiyeti yoktur.

[443] Yani bu mertebeye ulasmis bir kimse hakkinda lehte veya aleyhte hükümde bulunarak onun içtihada ehil oldugunu ya da ehil olmadigini söylemek mümkün degildir. Müellif burada tereddüt göstermektedir. Ancak Deliller bölümünün Birinci Mesele'sinde böyle birinin içtihada kalkisamayacagini açikça söylemis ve orada: "Hasili, küllî esaslarin dikkate alinmasi yaninda mutlaka cüziyyâtin ve onlara ait özelliklerin de dikkate alinmasi gerekmektedir..." demisti. Buna da safrali mizaca sahip birinin bal yemesini örnek göstermis; âyet-i kerîmeye ragmen böyle bir kisinin baldan sifa degil zarar görebilecegini belirtmis, daha sonra da bunun fikhin geregi olduguna ve bu noktadan gafil olmanin hatali sonuçlara götürecegine dikkat çekmisti. Buradaki verilen izahatla oradakiler birlestirilince konu daha da açiklik kazanacaktir. Oraya bkz.

[444] Ve batta usûlle ilgili küllî bir sonuca ulasmislar, neticede gruplardan biri kiyasi muteber görürken, digeri sadece tafsîlî delilleri esas almis ve onlarin disinda kiyas vb. delillere itibar etmemislerdir.

[445] Mâide 5/3.

[446] Zira insanlarin, ayni seyin maslahat mi yoksa mefsedet mi oldugu konusunda sozbirligi etmeleri mümkün degildir, aralarinda mutlaka ihtilâflar belirir. Hal böyle iken maslahat ya da mefsedetin tesbitinde insanlarin görüslerinin dikkate alinmasi isabetli olmaz.

[447] Yani yaptiklari istikra sonucunda Sâri' Teâlâ'nin maksadi olarak görüp kabullendikleri sirlari, hikmetleri, maslahat ve mefsedetleri esas almislardir. Zahirîler ise hikmetlere, sirlara iltifat etmemisler, sadece terkiplerin delâlet ettikleri seylere bakmislar, lâfzin dur dedigi yerde durmuslar, Öteye geçmemislerdir. Maslahat olarak anladiklari seylere muhalefet olup olmadigina aldiris etmemislerdir. Onlara göre maslahat kendi anladiklari degil, lâfzin delâlet ettigi seydir.

[448] Buhârî, Büyü', 73, Surût, 3 ; Müslim, Itk, 8.

[449] Buhârî, Surût, 4 ; Müslim, Müsâfirîn, 72; Ebû Dâvûd, Büyü', 69.

[450] Müellifin bu izahina göre sanki bu imamlar fetvalarini küllî esaslardan hareket ederek vermekteler ve cüz'îye bakmanin lâzim olmadigi görüsündeler. Sonra onlardan her birinin küllî esasini tek bir hadisten çikarmis olmasi dogru,mudur? Böyle bir ihtimal uzaktir. Burada makul olan izah sekli söyle olmalidir: Onlardan her biri kendi rivayet ettigi hadise istinad etmis, digerlerinin rivayet ettikleri hadislere ise dayanmamistir. Bu da ya o hadis kendisine

ulasmadigi için, ya kendine göre o hadis sahih bulunmadigi için veyahut da onlari kendi rivayet ettigi hadisle tearuz halinde görüp mevcut pek çok sebepten biri dolayisiyla kendi hadisini onlara tercih etmis oldugu içindir. Imamlardan her birinin "Onlarin ne dediklerini bilmiyorum..." demeleri, birinci ihtimali teyid etmektedir. Dolayisiyla konu ile ilgili olarak verilen bu misal yerinde degildir.

[451] Daha önce de geçtigi gibi mertebeler, biribirini tamamlayici, biribirini teyid edici, biribirini kayitlayici özellik arzederler.

[452] Yani mutlaka hususiyet arzeden mahallere de -ki bunlar mükelleflerin fiilleri olmaktadir- bakmak gerekmektedir. Bunlar, bu asamadaki müc-tehid için hep ayni düzeyde degildir; aksine her fiilin kendisine uygun bir hükmü vardir.

[453] Bilindigi gibi Imam Mâlik mürsel maslahatlari dikkate almaktadir. Bunlar küllî karsisinda cüzinin dikkate alinmasi demektir.

[454] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/225-234

[455] Yani cihad Medine döneminde getirilmis yeni bir tesrîdir; daha önce Mekke döneminde genel olarak getirilen bir esasin ayrintisi ya da tamamlayici bir unsuru degildir. Çünkü cihadin sebebi henüz Mekke'de tamamlanmis degildi. Bu açiktir. Su kadar var ki bu ifade, Delilller bahsinin Ikinci Me-sele'sinde geçen sözü ile bagdasmamaktadir. Orada söyle demekteydi: "Medine'de mesru kilman cihâd, Mekke döneminde getirilen ve yerlesen iyiligi emretmek ve kötülügü yasaklamak genel esasinin bir ayrintisidir..." Ancak bu iki yer arasinda bagdasmazlik olmadigini söylemek de mümkündür. Çünkü cihâddan önce zikretmis oldugu seyler, Mekke döneminde mesru kilinmis bulunan seylerin türlerinden olmakta ve ismen zikredilmis bulunmaktadir. Su kadar ki daha sonra Medine'de bunlar meselâ kayitlanmis, açiklanmis ve onlara ayrintilar getirilmistir. Cihâda gelince, her ne kadar o, iyiligi emretme ve kötülügü yasaklama ilkesi içerisinde mündemiç bulunuyorsa da, bu mahza zihnî bir mündemiçlik olmakta ve Mekke döneminde herhangi bir varligi bulunmamaktaydi. Diger zikri ge-Çen örnekler ise böyle degildi; onlar bizzat mesru kilinmisti, ancak mutlak olmalari hasebiyle kayitlanmaya, beyan edilmeye muhtaç bulunuyorlardi. Iste bu yüzdendir ki müellif, cihâdin mesruiyetini tamamen Medine döneminde yeni bir tesri olarak saymistir.

[456] Mâide 5/3.

[457] Keffâret vb. yollarla.

[458] Bu ifade izaha muhtaçtir. Çünkü kâh siddet kâh yumusaklik, ancak vaaz ve irsâd konusunda (tergîb ve terhîb) söz konusu olur; ictihâdda böyle olmaz. Ancak hükmün husûsî olarak dayanaginin tesbitI mânâsinda (tahkikul-menât anlaminda) ictihâdda bunun zahir olacagi söylenebilir. Zira bu kabilden olan ictihâd, daha önce de geçtigi gibi kisiden kisiye ve onlarin hallerine münasip düsecek sekilde farklilik arzetmektedir.

[459] Daha önce geçti bkz. [1/98].

[460] Bakara 2/105.

[461] Tâhâ 20/132.

[462] Zâriyât 51/57.

[463] Zâriyât 51/22.

[464] Nahl 16/91.

[465] Daha önce geçti bkz. [1/326].

[466] Bosanan kadina bir iyilik (cemile) olmak üzere verilen mal, elbise, hizmetçi gibi seylerdir. (Ç)

[467] Buhâri, Mezâlim, 20 ; Müslim, Müsâkât, 136 ; Ebû Dâvûd, Akdiye, 31.

[468] Bu gibi hallerde onlar, mevcut yiyeceklerini bir örtü içerisinde toplarlar ve sonra herkese esit olarak dagitirlardi. Daha önce geçti bkz. [2/353]. (Ç)

[469] Daha önce geçti bkz. [2/354].

[470] Buhâri, Sulh, 10 (3/170) ; Müslim, Müsâkât, 4 ; Muvatta, Büyü, 15.

[471] Mistah b. Esâse, Hz. Ebû Bekir'in teyzesinin oglu, yoksul bir muhacirdi. Hz. Ebû Bekir'in kendisine yapmis oldugu yardim sayesinde geçinirdi. Hz. Âise'ye yapilan iftira kampanyasina katilmis olmasi sebebiyle, Hz. Ebû Bekir bir daha kendisine Iyilik yapmayacagina dair yemin etmisti, bkz. Ibn Kesir, 3/276. (Ç)

[472] Nûr 24/22.

[473] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/

---

# IKINCI TARAF: FETVA

## MÜCTEHIDIN VERDIGI FETVAYA MÜTEALLIK KONULAR

Konu dört mesele altinda ele alinacaktir:

### BIRINCI MESELE:

Müftî, ümmet içerisinde peygamber makaminda bulunmaktadir.[1]

Buna asagidaki hususlar delâlet eder:

(1)

Bu konuda naklî deliller vardir: Meselâ hadislerde söyle buyu-rulur: "Süphesiz âlimler, peygamberlerin varisleridir, Peygamberler ne dinar ne dirhem miras birakmamislardir; onlar miras olarak sadece ilim birakmislardir[2]"Ben uyumakta iken (rüyamda) bir bardak süt ikram edildi. Ben ondan içtim. Öyle kandim ki, bana kanmislik tâ tirnaklarimdan çikiyor gibi geldi. Içmemden arta kalani Ömer b. Hattâb'a verdim" Orada bulunanlar: "Bunu ne ile yordunuz? Yâ Rasûlallah!" diye sordular. O da: "Ilim ile" buyurdu. Bu hadiste ifade edilen sey, miras anlamina gelir. Öbür taraftan Rasûlullah, "Sen ancak bir uyaricisin[3]âyetinde de ifadesini buldugu üzere uyarici (nezîr) olarak gönderilmistir. Allah Teâlâ, ulemâ hakkinda ise: "Mü'minlerin hepsi toptan sefere çikmalari dogru degildir. Onlardan her topluluktan bir grup dinde (dini ilimlerde) genis bilgi elde etmek ve kavimleri (savastan) döndüklerinde (onlari) uyarmak için geride kalmalidir"[4] buyurmaktadir. Buna benzer daha baska nasslar da vardir.

(2)

Müftî, hükümlerin tebligi konusunda Rasûlullah'm naibi olmaktadir. Konu ile ilgili olarak Rasûlullah söyle buyurmaktadir: "Dikkat edin! Burada hazir bulunanlariniz, burada olmayanlara (bu anlattiklarimi) ulastirsin![5]; "Bir âyet de olsa, onu benden teblig edin![6] "Siz isitirsiniz, sizden isitilir, sizden isitenden isitilir..[7]Müftînin, Rasûlullah' makamina kâim olmasinin mânâsi

iste budur.

(3)

Müftî bir bakima Sâri'[8] sayilmaktadir. Çünkü seriat adina bildirmis oldugu sey, ya bizzat seriatin sahibinden menkuldür, ya da bu nakillerden istinbât yoluyla çikarilmis seylerdir. Birinci tisim karsisinda müftî, sadece tebligci durumundadir. Ikinci kisimdan olan hükümlerde ise, müftî, hüküm insasi konusunda O'nun makamina kâim bulunmaktadir. Hüküm insâ[9] yetkisi de sadece Sâri'e aittir. Madem ki müctehid, kendi degerlendirmesi ve içtihadina göre hüküm insasina yetkili kilinmistir, iste bu açidan o da, Sâri' kavrami altina girmektedir. Bu noktadan hareketle kendisine tâbi olunmasi ve koymus oldugu hüküm dogrultusunda amel edilmesi vacip olmaktadir. Bu, Rasûlullah'a halef olmak demektir. Dahasi, müftînin sadece tebligci durumunda oldugu menkûl seriatla ilgili olarak, gerek ser'î lâfizlardan mânâlarin anlasilmasi açisindan ve gerekse (uygulama esnasinda) onlarin dayanaklarinin tesbiti (tahkîku'l-menât) ve hükümlere indirgenmesi açisindan, onlar üzerinde durmasi ve degerlendirme yapmasi zarureti vardir. Her iki is de, yine müftî tarafindan yapilacaktir. Dolayisiyla o, bu açidan da Sâri' makamina kâim bulunmaktadir. Nitekim hadiste: "Kur'ân'i okuyup (anlayan) kimse, nübüvveti iki bögrü arasina almis demektir"[10] buyurulur.

Su halde müftî, peygamber gibi Allah Teâlâ'dan haber veren kimse konumundadir, yine peygamber gibi kendi degerlendirmesine tâbi olarak seriati mükelleflerin fiillerine indirgemektedir, emri, hilâfet mensuru[11] ile ümmet hakkinda peygamber emri gibi geçerli olmaktadir. JBu yüzden de: "Ey inananlar! Allah'a itaat edin, Pey-gamber'e ve sizden olan ulû'l-emre itaat edin!"[12]âyetinde onlara "ulâ'l-emr" adi verilmis ve itaatleri, Allah'a ve -peygamberine itaat ile es tutulmustur.

Bu mânâya delâlet eden deliller çoktur.

Bu husus üzerine bir baska mânâ daha dogmaktadir ki, o da sudur:" [13]

**IKINCI MESELE:**

Müftîden sadir olan fetva, sözü ile oldugu gibi fiili ve ikrari (onay) yolu ile de olur.

Sözlü fetva: Söz ile verilen fetva konusu açiktir; dolayisiyla üzerinde durmaya gerek yoktur.

Fiilî fetva: Fetvanin fiil ile olabilmesi iki yoldan olur:

(1)

Fiil, kullanilisi yaygin olarak bilinen bir konuda anlatma kasdi içerir. Bu tür fiiller açik söz yerine geçer. Meselâ Rasûlullah parmaklan açik olarak iki

elini göstermis ve: "Ay böyle, böyle ve böyledir[14] buyurmustur. Rasûlullah'a hacc hakkinda soru sorulmus ve (soruyu soran kisi): "Seytan taslamadan önce kurban kestim. Ne gerekir?" demis, Rasûlullah da basi ile isaret etmis ve "Bir günah yoktur" demistir.[15] Yine Rasûlullah söyle buyurmustur: "Ilim alinir, ortaya bilgisizlik ve fitneler çikar, here çogalir" Dediler ki: "Here nedir? Yâ Rasûlallah!" O eliyle: "iste böyle" buyurdu ve sanki Öldürmeyi tarif ediyormus gibi eliyle isarette bulundu.[16]Günes tutulmasi (küsûf) hakkindaki Hz. Âise hadisi de böyledir. Söyle ki: Esma, namaz kilmakta olan Hz. Aise'ye gelmis ve "Insanlarin bu hali ne?" diye sual sormus. O da basi ile göge isaret etmis. "Bu bir âyet midir?" demis. Hz. Âise de: "Basi ile (evet anlamina) isaret etmis"[17] Rasûlullah kendisine namaz vakitlerini soran kisiye: "Bu iki günü bizimle birlikte kil!" demis, sonunda da: "Vakit, bu ikisi arasindadir" buyurmustur.[18] Bu mânâda örnekler gerçekten pek çoktur.[19]

(2)

Nümune-i imtisal olma ve bu amaçla gönderilmis bulunmasinin geregi olarak fiillerin beyan mânâsi içermesi: Bunun esasi[20]Allah Teâlâ'nin su buyrugudur: "Zeyd, o kadindan ilisigini kesince biz onu sana nikahladik ki (bundan böyle) evlâtliklari, kanlariyla iliskilerini kestikleri (onlari bosadiklari) zaman o kadinlarla evlenmek hususunda mü'minlere bir güçlük olmasin'[21]Hz. Ibrahim hakkinda ise: "Ibrahim'de ve onunla beraber olanlarda, sizin için gerçekten güzel bir örnek vardir.[22] buyurur. Örneklik, fiilin, örnek alman kimsenin isledigi sekil üzere islenmesidir. Bizden önce-kilerin seriati, bizim de seriatimi zdir. Rasûlullah, Ümmü Seleme'ye: "Ben oruçlu oldugum halde, eslerimi öper oldugumu ona bildirseydin ya[23]buyurmustu. Yine o: "Beni nasil namaz kilarken görüyorsaniz, siz de öyle kilin![24]"Hac menâsikinizi[25]benden ahn![26] buyurmustur. Rasûlullah'in fiillerine uyma konusunda Ibn Ömer hadisi vb. gizli kalmayacak kadar açiktir.[27] Bütün bunlar sebebiyle usûlcüler, hükümlerin beyani konusunda onun fiillerini sözleri mesabesinde kabul etmislerdir.

Durum böyle olup müftînin Rasûlullah'in makamina kaim ve onun naibi durumunda oldugu sabit olunca, bundan müftînin fiillerine de ayni sekilde uyulmasi lâzim gelecegi sonucu çikar. Bu durumda, eger fiili ile beyan ve anlatim kastetmisse ona uymanin gerekli olacagi açiktir. Böyle bir kasdi bulunmamasi halinde ise hüküm, iki açidan dolayi yine ayni sekilde olacaktir.

(1)

Müftî varistir. Varis oldugu kisi yani Raaûlullah hem sözü hem de fiili ile mutlak anlamda örnek bulunuyordu. Dolayisiyla onun yerini alan vâris de ayni sekilde olacaktir. Aksi takdirde gerçek anlamda bir verasetten

bahsetmek mümkün olmaz. Su halde müftînin fiilleri de, aynen sözlerinde oldugu gibi örnek alinma durumundadir; onlari bu sekilde degerlendirmek gerekecektir.

(2)

Fiillerin örnek alinmasi -toplum içerisinde gözde büyütülen insanlara nisbetle- insan yaratilisinda mevcut bir sirdir.[28] Insanlarin, yaratilislarinda bulunan bu özellikten koparilmalari hiçbir sekil ve halde mümkün degildir. Özellikle de itiyat halini almasi, sürekli tekrarlanmasi ve örnek alman kisiye karsi bir muhabbet ve meyil duyulmasi halinde bu imkânsizdir. Eger bu halde bulunan bir kimse, bazi insanlarca örnek alinip kendisine uyutmuyorsa, bilesin ki bu mutlaka bir baska örnege uyulmasi sebebiyle olmaktadir. Bu durum[29] Rasûlullah zamaninda iki yerde ortaya çikmistir:

a) Birincisi sudur: Rasûlullah müsrikleri inançsizliktan imana, putlara tapmaktan Allah Teâlâ'ya kulluk ve ibadete davete basladigi zaman, onlarin örnek aldiklari seylerin en basinda atalari geliyor; onlara uyulmasi ve onlarin örnek alinmasi ilke kabul ediliyordu: "Onlara (müsriklere) 'Allah'in indirdigine uyun!' dendigi zaman onlar: 'Hayir! Biz atalarimizi üzerinde buldugumuz seye uyariz.' dediler"[30]Yine onlar: 'Tanrilari, tek tanri mi yapti"? Dogrusu bu tuhaf birseydir!' dediler"[31] Bu ve benzeri âyetler bu gerçegi ifade etmektedir. Rasûlullah onlari uyarmaya devam etti; onlar ise, atalarim üzerinde bulduklari gidisata israrla devam ettiler. Sonunda is harbe kadar gitti. Onlar buna razi oldular; fakat gidisatlarini terketme-diler. Isin ilginç tarafi, kendilerinin davet edildikleri seyin bir kismi atalari Hz. Ibrahim'e uymadan ibaretti ve onlara seriati Muhammedi de ilave edilmisti. Allah Teâlâ onlara hitaben: "Ataniz Ibrahim'in dini(nde oldugu gibi).[32] ifadesini kullanmisti. Bu, onlari en büyük atalarina uymaya, onun gidisatini takip etmeye çagirmanin bir kapisi oluyordu. Bununla birlikte onlara Islâm'da bulunan güzel ahlâk esaslarini, faziletleri açikliyordu ki, atalari bunlarin çogunu zaten güzel bulur ve onlari yaparlardi. Böylece, örneklik, yanlis yolda olanlari örnek almadan uzaklastirici bir yol olarak kullanilmisti ki bu, rifk ve hikmetin geregi ile davette bulunmanin en belirgin yollarindan biri olmaktadir. Kur'ân'da söyle buyurulmustur: "Sonra da sana 'Dogru yola yönelerek ibrahim'in dinine uy! Zira o müsriklerden degildi' diye vahyettik[33] "Sen, Rabbin yoluna hikmet ve güzel ögütle çagir ve onlarla en güzel sekilde mücadele et!'[34] Allah'a davet yolunda takinilan bu incelik, Rasûlullah'in davet metodunda sürekli kullandigi hikmet türlerinden biri oluyordu. Öbür taraftan, Kur'ân'da zikredilen üstün ahlâk, bizzat Rasûlullah'in ahlâki idi. Onlara nisbetle, fiil, sözü tasdik etmekteydi. Bu durum, ona uymayi ve onun örnek alinmasini telkin ediyordu. Dolayisiyla

sonuçta onlar da boyun egdiler ve Hakk'a döndüler.

b) Ikinci mahal ise, ashabin Islâm'a girip, Hakk'i taniyip, Rasûlullah'in emir ve yasaklarina uyma konusunda birbirleri ile yansa girmeleri aninda olmustur. Bazi hallerde Rasûlullah kendilerine bir emirde bulunmus ve onlari dinleri için kendileri hakkinda hayirli olacak seye irsad etmistir. Bununla birlikte onlar, Rasûlullah'in bizzat islemis oldugu fiillere yönelmisler, onlari sözlerine tercih etme yoluna gitmislerdir. Meselâ, emrettigi halde ashap, ihramdan çikmaya yanasmamislardir. Hatta Rasûlullah e§i Ümmü Seleme'ye: "Görmez misin su kavminin halini! Emrettigim halde, emrime uymuyorlar" diye serzeniste bulunmustur. Bunun üzerine Ümmü Seleme: "Kurbanim kes ve tiras ol!" demis, Rasûlullah onun dedigi gibi yapinca ashap da kendisine tâbi olmustur. Yine visal orucu hakkinda da benzer durum olmus, onlara bu orucu yasakladigi halde onlar tutmaktan geri durmamislar ve gerekçe olarak da bizzat kendisinin tutmakta oldugunu ileri sürmüslerdi. Bunun üzerine Rasûlullah: "Süphesiz ben gecelerim de Rabbim beni yedirir ve içirir (siz ise böyle degilsiniz)" [35]buyurdu. Buna ragmen onlar tutmaya devam edince, onlarla birlikte kendisi de visale basladi ve sonunda onlar güç yetiremediler ve Rasûlullah söyle buyurdu: "Eger ay gecikseydi, ben mutlaka visal orucuna gün ekleyerek devam ederdim ve o zaman asirilik gösterenler asiriliklarini terkederlerdi"[36] Bir baska hadise su sekilde olmustur. Rasûlullah ashapla birlikte bir seferde iken onlara oruç tutmamalarini emretmisti. Kendisi ise oruçlu bulunuyordu. Bu hali gören ashab ya da bir kismi emre uymamis ve duraksamislardi. Bu durum bizzat kendisi bozuncaya kadar sürmüs, sonunda onlar da kendisine bakarak bozmuslardi.[37] Onlar Rasûlullah'in sözlerini arastirdiklari gibi fiillerini de arastirmakta idiler. Bu konu, onun makamina gelecek olan âlim için uymasi gereken en agir bir sart olacaktir. Beyân konusunda bu mesele ele alinmisti. Ancak yapilan açiklama bir baska açidandi. Buna ragmen her iki yerde de mânâ ayni noktaya çik-maktadir.

Îtiraz: Belki burada biri çikarak söyle diyebilir: Süphesiz Ra-sûlullah masum idi. Dolayisiyla onun fiilleri hiç kuskuya yer kalmadan uymaya (iktidâ) mahaldir. Diger insanlarin durumu ise böyle degildir. Çünkü diger insanlarin fiilleri (masum olmadiklari için) hata, unutma ve masiyete hatta iman bir tarafa küfre bile mahal bulunmaktadir. Bu durumda böyle birinin fiillerine nasil güven duyulabilir? Su halde Rasûlullah'in disindaki insanlarin (burada müftî söz konusu) fiilleri, (ser'î bir hüccet gibi) uyulmasi gerekli seylerden olamaz.

Cevap: Eger biz bu ihtimali, müsteftîye nisbetle müftînin fiillerinin hüccet olmasi konusunda sabit görecek olursak, ayni ihtimali onun sözleri

konusunda da sabit görmemiz gerekir. Çünkü sözlerinde de hata etmesi, unutmasi, kasden veya yanilarak yalan söylemesi mümkündür; zira sözleri konusunda da masum degildir. Madem ki bu ihtimal sözleri konusunda dikkate alinmamaktadir, fiilleri hakkinda da dikkate almamak gerekir.[38] Bu noktadan hareketledir ki, ser'an âlimin zellesi çok tehlikeli bulunmustur. Nitekim bu konu burada ve Beyân bahsinde ele alinmis ve açiklanmistir. Bu durumda müftînin, hem fiili hem de sözü ile fetva makaminda bulundugunun idraki içerisinde olmasi gerekmektedir.[39] Su mânâda ki onun mutlaka fiillerine dikkat etmesi, onlarin hep ser'î esaslar dahilinde cereyan etmesine çalismasi gerekir ki böylece kendisi fiilleri konusunda bir örnek telakki edilebilsin.

Ikrar yani tasvip yoluyla fetvaya gelince bu, esas itibariyla fiile râcidir. Çünkü el çekmek fiildir. Müftînin, (yanlis) bir is gördügü zaman onun yanlisligini belirtici bir açiklama yapmadan geri durmasi, sanki onu açikça onaylamis anlamina gelir. Usûlcüler, bunun Rasûlullah'a nisbetle ser'î bir delil oldugunu ortaya koymuslardir. Bu durumda, fetva makaminda bulunan kisiye nisbetle de hüküm ayni olacaktir. Fiilî fetva babinda ileri sürülen deliller aynisiyla tereddütsüz olarak bu konu için de geçerlidir. Iste bu anlayistan hareketledir ki, selef-i sâlih iyiligi emretmek, kötülügü yasaklamak (emri bi'1-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker) görevinin yerine getirilmesi konusuna son derece önem vermisler, bunun üzerinde azim ve sebatla durmuslar, bu konuda karsilasabilecekleri güçlüklere, ölüm vb. gibi sonuçlar da dahil olmak üzere maruz kalabilecekleri zararlara aldiris etmemislerdir. Kötülügün önünün alinmasi konusunda ruhsat hükümle amel etmeyi yegleyen kimseler, dinini yasamak için uzlete çekilmis ve yalniz yasamislardir.[40] Tabiî bunu yaparken de, yaptiklari bu isin, kötülüklerin önlenmesi ilkesinin terkinin getirecegi zarardan daha büyük bir zararin ortaya çikmamasi noktasini göz önünde bulundurmuslardir. Çünkü iki serden daha hafif olanini (ehven-i serreyn) islemek, her iki serri de birden islemekten daha evlâdir. Mesele aslinda, iyiligi emretme ve kötülügü yasaklama konusundaki kaidenin çalistirilmasi sonucuna çikmaktadir. Bu konuda söz konusu olan üç mertebe[41], delilleri ile birlikte olmak üzere ilgili eserlerde ele alinmis ve açiklanmistir. [42]

**ÜÇÜNCÜ MESELE:**

Bu mesele, bir önceki konu üzerine bina edilir. Söyle ki: Ilmin geregine muhalif düsen bir kimsenin fetva vermesi sahih olmaz.[43]Gerçi usûlcüler bu konuya dikkat çekmisler ve gerekli açiklamalarda bulunmuslar ise de, bu onlarin sözlerinde çok mücmel kalmistir. Bu itibarla, fetvanin kisimlari da dikkate alinarak konunun açiklanmasina ihtiyaç bulunmaktadir.

Fetvanin sözlü halinde, sözleri gayrimesru bir sekilde sadir olmus olabilir.

Bu takdirde onun fetva ile ilgili sözleri, sair sözleri gibi degerlendirilir. Nasil ki diger sözleri gayrimesrû bir hal üzere sadir olabiliyorsa, fetva ile ilgili sözleri de ayni sekilde olabilir. Böyle bir söze ise güven duyulamaz ve itibar edilemez.

Fiillerine gelince, eger bunlar din ve ilim adamlarinin fiilleri hilafina bir sekilde sadir olmussa, o fiillere uyulmasi, onlarin selef-i sâlihin amelleri cümlesinden kabul edilmesi ve onlarin örnek alinmasi sahih olmaz.

Ikrarlari yani tasvipleri de aynidir; çünkü bunlar da fiilleri cümlesinden olmaktadir.

Sonra bu üç yönden (yani söz, fiil ve ikrardan) her biri, diger iki kisma etki eder. Organlariyla (yani isledigi fiil ile seriata) ters düsmesi, sözü ile de ters düstügünü gösterir. Sözü ile ters düsmesi de, fiili ile ters düsmesine delil olur. Çünkü hepsi de kalbî olan tek birseyden[44] sadir olmaktadir.

Bu, ilmin geregine muhalif olan bir kimseden sadir olacak fetvanin sahih olmadiginin icmalî olarak beyani olmaktadir.

Konunun genisçe açiklanmasina gelince: Meselâ müftînin, kisiye kendisini ilgilendirmeyen seyler hakkinda susmasini emretmesi halinde, eger bizzat kendisi de lüzumsuz seyler hakkinda sükût eden biri ise, o zaman fetvasi dogru olacaktir. Eger lüzumsuz konusmalara dalan kimselerden biri ise, o takdirde fetvasi dogru olmayacaktir. Sana dünya karsisinda zahidâne bir hayat yasamani ögütler ve bizzat kendisi de ayni sekilde yasarsa o zaman fetvasi dogru olacaktir. Yok kendisi dünyaya dört elle sarilir bir halde olursa o zaman fetvasi yalan olacaktir. Sana namazlari vaktinde ve üadil-i erkana riayetle kilmam ögütler ve kendisi de öyle olursa, fet-vâsi dogru, aksi takdirde yalan olacaktir. Emir mahiyetinde olan diger ser'î hükümler hakkindaki fetvasinda da durum ayni olacaktir. Yasaklar hakkinda da durum aynidir: Meselâ, yabanci kadinlara bakmayi yasakladigi zaman, eger bizzat kendisi de bakmayan biri ise, fetvasi dogru olur. Kendisi dogru sözlü biri oldugu halde yalan söylemeyi, zina etmedigi halde zina etmeyi, kendi kötü sözlü olmadigi halde kötü sözde bulunmayi, kötü kimselerle düsüp kalkmadigi halde, onlarla beraber olmayi yasaklarsa... vb. bütün bunlarda fetvasi dogru ve o kimse sözüne ve fiiline uyulan biri olur. Aksi takdirde ne fetvasi dogru olur, ne de sözüne ve fiiline uyulabilir. Çünkü sözün dogrulugunun alâmeti, fiile uygun düsmesidir. Hatta bu, ulemâya göre hakikatta dogrunun bizzat kendisidir. Bu yüzdendir ki Allah Teâlâ: "Mü'minler içerisinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var. Iste onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda can vermistir; kimi de (sehitligi) beklemektedir" [45]buyurmus, bunun ziddi yani fiilin söze uygun düsmemesi hakkinda da "Onlardan kimi de, 'Eger Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka (ve zekât) verecegiz ve elbette biz sâlihlerden

olacagiz!' diye Allah'a and içtiler. Fakat Allah lutfundan onlara (zenginlik) verince, onda cimrilik edip (Allah'in emrinden yüz çevirerek sözlerinden döndüler. Nihayet, Allah'a verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayi Allah kendisiyle karsilasacaklari güne kadar onlarin kalbine nifak soktu" [46] buyurmustur. Görüldügü gibi dogruluk konusunda, sözün fiile uygunluguna, yalan konusunda da sözün fiile uygun düsmemesine itibar edilmistir. Allah Teâlâ (Te-bük seferine istirak etmeyip) geride kalan üç kisi hakkinda da: "Ey inananlar! Allah'tan sakinin ve dogrularla beraber olun!'[47] buyurmustur.[48]

Buna göre âlim, bir hüküm, emir ya da nehiy hakkinda bir söz söyledigi zaman, aslinda o sey, kendisi ve diger mükellefler arasinda müsterek birsey olmaktadir. Dolayisiyla eger o söyledigi seye uygun hareket ederse, dogru söylemis; yok tersine hareket ederse yalan söylemis olur. Muhalefet hali ile birlikte fetva sahih olmaz; fetva ancak uygunluk halinde sahih olur.

Bu konuda degerlendirme yapacak kimselerin insanlarin efendisi (Rasûlullah'i dikkate almalari yeterli olacaktir. O-nun fiilleri ile sözleri arasinda tam ve kusursuz bir uyum bulunuyordu. Kendisi hakkinda: "Allah Teâlâ, rasûlü hakkinda diledigi seyi helâl kilar..." diyen kimseye, durumun öyle olmadigini ifade ile tepki göstermisti. Yine kendisine yöneltilen bir durum hakkinda[49]"Ben yapiyorum" dedigi zaman: "Sen bizim gibi degilsin. Allah Teâlâ, senin geçmis ve gelecek bütün günahlarim atfetmistir" diyen kimseye kizmis ve: "Vallahi, elbette ben sizin Allah'tan en çok korkaniniz ve O'ndan ne ile sakinacagini en iyi bileniniz olmayi umu-yorum"[50] buyurmustur. Kur'ân'da da Suayb'dan bahsederken Allah Teâlâ: ("And olsun ki), Allah bizi ondan (kâfirlik-ten) kurtardiktan sonra tekrar sizin dininize dönersek, Allah'a karsi iftira etmis[51] oluruz"[52]buyurmustur. Yine Allah Teâlâ: "Size yasak ettigim seylerde aksini yaparak size aykiri davranmak istemiyorum"[53] buyurmustur. Âyet, sözün fiile uygun düsmemesi halinin, sözün yalan olacagi sonucunu gerektirecegini beyan etmektedir. Bu, bundan önceki meselede geçen hususun geregi olmaktadir. Peygamberlerin, henüz peygamber olmadan Önce Allah Teâlâ'yi bilme-mekten ve O'ndan baska mabudlara tapinmaktan korunmus olmalari hakkinda (delil olmak üzere) söyle demislerdir: Çünkü kalpler, hali böyle olan birinden nefret eder. Ayni mânâ, peygamberlikten sonraki hayati için -usûlle ilgili konular bir tarafa- ferî hükümler hakkinda da evleviyetle geçerlidir. Çünkü eger onlar bazi seyleri emretseler ve bazi seyleri yasaklasalar ve sonra da dönüp -Allah saklasin!- onlari isleyecek olsalardi, bu onlardan uzaklasilmasi-nin en önemli sebeplerinden biri olur ve onlara uymaktan yüz çevirmeyi gerektirirdi. Veraset yoluyla onlarin makaminda bulunan kimselere gelince, bu makama gerçekten ulasabilmis olmanin göstergesi, fiilin söze uygun olarak sâdir olmasidir. Rasûlullah

(meshur Veda hutbesinde) ribayi yasaklayinca: "Kaldirdigim ilk ribâ, (amcam) Abdulmuttalib oglu Abbâs'in ribasidir" buyurmus, cahiliye âdeti olarak süregelen kan dâvalarini kaldirdigini ilan ettigi zaman da: "Kaldirdigim ilk kan davasi da, bizim davamiz yani Rabîa 6. el-Hâris'in[54]kanidir" buyurmustur.[55] Bir hirsizlik olayinda cezanin tatbik edilmemesi için tavassut edilmesi karsisinda:"Canim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, eger Rasûlullah'in kizi Fâtima çalmis olsaydi, mutlaka elini keserdim'[56]buyurmustur. Bütün bunlar, söz ile fiilin (uygulamanin) birbirine uygun olmasi, insanlarin Allah'in hükümleri karsisinda esit olduklari esasinin hem kendisine hem de yakinlarina nisbetle korunmasi gerektigi konusunda açiktir.

Konu ile ilgili deliller sayilamayacak kadar çoktur.

Islâm seriati, söylediginin tersini yapan kimseler hakkinda yergide bulunmustur. Bu meyanda olmak üzere Allah Teâlâ söyle buyurur: "insanlara iyilik yapmalarini emreder de kendinizi unutur musunuz?![57]; "Ey inananlar! Yapmayacaginiz seyi niçin söylersiniz? Yapmayacaginizi söylemeniz, Allah katinda siddetli bir bugza sebep olur'[58] Cafer b. Burkan, Meymûn b. Mihrân'in: "Kis-saci (vaiz), gazabi; onu dinleyen de rahmeti bekler[59] dedigini nakleder. Ona: "Ey inananlar! Yapmayacaginiz seyi niçin söylersiniz? âyeti hakkinda ne dersin? Acaba bundan maksat kendisini öven ve (asilsiz yere) su su hayirlari yaptim diyen kimse midir? Yoksa kendisi ihmal gösterdigi halde, iyiligi emredip kötülügü yasaklayan kimse midir?" diye sordum. O bana: "Her ikisi de" diye karsilik verdi.

Itiraz: Eger durum anlatildigi gibi ise, o zaman fetva verme, iyiligi emretme ve kötülügü Önleme islerinin üstlenilmesi imkânsiz bir hal alir. Halbuki ulemâ söyle demektedir: Iyiligi emretme ve kötülügü önleme konusunda, bu isi yapacak kimsenin emrettigi seyi yapan, yasakladigi seyi de terkeden biri olmasi gerekmez; aksi takdirde böyle bir sart bu görevin tümden ortadan kalkmasi gibi bir sonucu dogurur. Daha önce de geçtigi üzere, asli ortadan kaldirma sonucunu doguracak olan tamamlayici unsurlar itibardan düserler. Dolayisiyla ayni durum burada yani iyiligi emretme ve kötülügü önleme konusunda da geçerlidir.[60] Ayni durum, fetva görevi için de söz konusudur. Hiç sürçmeyen, hiç hata yapmayan ve hiç sözü fiiline ters düsmeyen biri bulunabilir mi? Özellikle de nübüvvet nurundan uzaklasmis olan son dönemlerde böyle birini bulmak mümkün mü? Evet! Mutlak anlamda sözü fiiline tam uygunluk arzeden bir kimsenin, bu mertebelere getirilmeyi herkesten önce hakeden biri oldugunda en ufak bir kusku yoktur. Ancak öyle birinin bulunmamasi halinde, fetva makaminin bos kalmasi ve hiçbir kimse tarafindan bu görevi üstlenmenin sahih olmamasi gerçekten kabul edilebilir degildir.

Cevap: Bizim buradaki amacimiz karsisinda bu itiraz yerinde degildir. Çünkü bizim burada sözünü ettigimiz husus, ser'î hüküm hakkinda olmayip, fetvaya yeltenmenin sihhati ve vukuunda ondan istifadenin husulü konusundadir. Biz sunu söylüyoruz: Müctehid olan âlime, mutlak anlamda fetva vermesi ve bu görevi üstlenmesi vaciptir; sözü fiiline uygun düssün düsmesin bu görevi üstlenmek zorundadir. Ancak verdigi fetvanin kabul görmesi ve beklenilen faydanin elde edilebilmesi için fiillerinin sözüne uygun olmasi sarttir. Aksi takdirde fayda hasil olmaz; olsa bile her zaman için olmaz.[61] Söyle ki: Eger sözü fiiline uygun ise, o fetvadan beklenilen fayda hasil olur ve hem sözde hem de fiilde ona uyma birlikte gerçeklesmis olur. Veya en azindan gerçeklesme isi büyük ölçüde beklenilir. Çünkü fiil, sözü ya tasdik eder ya da yalanlar. Sonra fiilin sözüne ters düsmesi halinde, bu durum onu adalet mertebesinden fâsiklik derecesine düsürebilir de, düsürmeyebilir de. Eger muhalefet, onu adalet vasfindan düsürebilecek bir düzeyde ise, ona uymanin dogru olmayacagi, kendisinin fetva verme isini üstlenmesinin sahih olmayacagi konusunda hem ser'an hem de âdeten herhangi bir tereddüt bulunmaz. Böyle birine uyan kimse de onun gibi (seriata) muhalif düsmüs olur. Dolayisiyla gerçekte ne fetva ne de hükümden söz edilemez. Eger ikinci durum söz konusu ise, o kimseye uyulmasi, ondan fetva talebinde bulunulmasi sahih olur ve bu durumda fetvasi, muhalif düstügü konuda degil de, uygun düstügü alanda olur. Daha önce de söyledigimiz gibi, bir kimse sana zinayi terketmen, içki içmemen ve vacipleri yerine getirmen dogrultusunda fetva verse ve kendisi de dediklerini tutmus olsa, bu durumda sözünün fiili ile tasdiki gerçeklesmis olur. Sana dünyada zâhidâne bir hayat sürmeni ya da lüks bir hayat sürenlerden uzak durmani ya da benzeri adalet vasfini temelden zedelemeyecek olan baska bir hususu yapmam (ya da yapmamam) söylese, sonra onun dünyaya sarildigini ve senin beraber olmamam istedigi kimselerle düsüp kalktigim görsen, bu takdirde onun fiili sözünü dogrulamamis olur. Evet, gerçi seriat bize müftînin sözüne uymamizi emretmistir. Ancak diger taraftan Sâri' Teâlâ onu ayni zamanda hem sözü hem de fiili ile kendisine uyulsun, örnek alinsin diye o makama getirmistir. Çünkü e peygamberin varisidir. Hal böyle iken, seriata ters düsmesi halinde, sahip oldugu mevkiin geregine muhalefet etmis, fiil sözü yalanlamis olur. Zira insan fitrati, fiillere tâbi olmaya daha yatkindir. Dolayisiyla âlimin tam anlamiyla örnek alinabilmesi ve fetvaya ehil olmasi ve verdigi fetvanin bir anlam ifade edebilmesi için mutlaka sözün fiil ile uyum arzetmesi gerekecektir. Ebû'l-Esved edDüelî ne güzel demistir:

Önce kendinden basla ve nefsim önle azginligindan,

Sen bilge birisin, eger nefsin vazgeçer, arinirsa ondan,

O zaman söyledigin söz dinlenir,

Örnek alinir görüsün, fayda verir ögretim.

Bir huyu yasaklayip da yapma kendin,

Eger yaptiysan büyük bir ayip isledin!

Bu hem akla hem de nakle uygun bir mânâdir. Sagduyu sahipleri arasinda bu konuda görüs ayriligi bulunmamaktadir.

Fasil:

Soru: Sözü ile fiili arasinda terslik bulunan böyle bir müftî karsisindaki müsteftînin yani fetva talebinde bulunan kimsenin hükmü ne olacaktir? Mükellefiyet getiren konularda onu taklid etmesi dogru olur mu? Yoksa olmaz mi? Yani böyle bir müftînin sözü esas alinir ve onunla amel edilebilir mi?

Cevap: Bu sorunun cevabi, yukarida arzedilen hususlar üzerine kuruludur. Söyle ki; Vukûda sihhat açisindan ele alindigi zaman, bu sahih olmaz. Çünkü bu müftîye nisbetle sahih olmadigina göre, ayni sey müsteftîye nisbetle de sahih olmaz. Devamli ve çogunluk halde bulunan budur. Bunun disinda kalan ise, nadir gibidir ve hiçbir sekilde küllî bir esasa mesned olabilecek durumda degildir. Sayet konu, ser'î ilzam açisindan ele alinacak olursa, o zaman meselenin fikhi durumu açiktir. Eger müftînin muhalefeti açik ve adalet vasfini düsürecek bir düzeyde ise, o fetva ile ilzam asla sahih olmaz. Çünkü sözün kabul edilmesi ve geregi ile amel edilmesi için, dogru olmasi sarti vardir. Adalet sahibi olmayan kimseye ise -her ne kadar verdigi fetva haddizatinda deliller dogrultusunda ve yerli yerinde olsa bile- güven duyuîamaz. Çünkü fetvanin senligi ancak kendisinin beyanina istinaden bilinebilecektir. Kendisi ise güvenilir biri degildir. Dolayisiyla müsteftînin böyle bir fetva ile ilzam edilmesi durumu düser. Müsteftînin ilzami durumu düsünce, acaba müftîye yönelik fetva verme görevi gibi bir mükellefiyet hâlâ var olmaya devam eder mi?[62]Bunun cevabi, "Sart-i serînin husulü, yükümlülük konusunda sart midir? Degil midir?" meselesinde[63] bulunan görüs ayriligi üzerine kurulur. Konu usûl kitaplarinda açiklanmistir.

Eger muhalefeti adalet vasfini düsürecek kabilden degilse, o takdirde sözünün kabul edilmesi sahih, verdigi fetva dogrultusunda amel edilmesi zimmetten borcun düsebilmesi için yeterli olur. Bu durumda ser'î ilzam her ikisine de birden yönelik olarak bulunur.[64] [65]

**DÖRDÜNCÜ MESELE:**

Fetvada, en üst dereceye ulasabilen müftî, insanlari, halkin çogunluguna uygun düsecek biçimde itidal üzere olmaya sevkedebilen kimsedir. Ideal

müftî hiçbir zaman insanlari siddet tarafina sevketmeyecegi gibi, çözülmeye götürebilecek tarafa da sevketmez; ifrat ve tefrit arasinda orta yolu korumaya çalisir.

Bunun dogrulugunun delili, seriatin orta yolcu özelligidir. Bilindigi üzere Islâm seriati denge seriatidir. Daha önce de geçtigi üzere, Sâri' Teâlâ'nin mükelleften istedigi sey, ifrat ve tefrite düsmeksizin din yoluna sülük etmesidir. Buna göre müftî, müsteftîye verecegi fetvada bu noktayi göz önünde bulundurmaz ve orta yoldan çikarsa, Sâri' Teâlâ'nin kasdini ihlal etmis olur. Bu yüzdendir ki dinde derinlesmis ilim erbabina göre, orta yoldan çikan ve ifrat ya da tefriti temsil eden görüsler yerilmis, iyi karsilanmamistir.

Ikincisi, bu ortayolcu yaklasim, Rasûlullah'in ve degerli ashabinin tutmus olduklari yol olmaktadir. Rasûlullah bazi sahâbîlerin rahipler gibi evlenmeksizin uzlete çekilerek yasama teklifini geri çevirmistir. Muâz, cemaatle namaz kildirirken çok uzatmis ve bu yüzden sikayete konu olmustu. Bunun üzerine Rasûlullah kendisine: "Muâz! Sen fitneci misin?!" diye agir uyarida bulunmus ve: "Içinizde dinden nefret ettirenler var!" demistir.[66] Yine o, söyle buyurmustur:

"...(Ashabim!) Dogruluga dikkat edin, ibâdetinizde ifrata düsmeyin. (Yolcu gibi) gündüzün ilk ve son saatlerinde yürüyün, gecenin bir saatinden de istifade edin. (Her hal ve hareketinizde) itidali elden birakmayin ki maksadiniza ulasasiniz'[67]Bir baska defasinda:

"Amellerden güç yetirebileceginiz seyleri yapmaya çalisiniz. Çünkü siz usanmadikça Yüce Allah asla (sevap vermekten) usan-mayacaktir'[68] buyurmustur. Yine o: "Ameller içerisinde Allah'a en sevimli olani, az da olsa sahibinin üzerinde devamli oldugu amel-dir'[69] buyurmustur. Visal orucunu tutmalarina izin vermemistir. Ve buna benzer itidali isteyen, ifrat ve tefriti kötü gören daha pek çok örnek vardir.[70]

Sonra orta yolu birakip da kenarlara çikmak, adaleti terket-mek demektir ve bu yolla halkin maslahatlarinin gerçeklestirilmesi mümkün degildir. Ifrat (tesdîd) tarafi, insanlari helake sürükler. Tefrit (çözülme) tarafi da sonuçta aynidir. Zira müsteftî, sikinti ve mesakkat yoluna sokulmasi halinde dinden nefret eder ve bu onun âhiret yoluna suluktan kesilmesi sonucunu dogurur. Nitekim bu tecrübe ile sabit bulunmaktadir. Tefrit yani ihmal ve aldirmama yoluna sevkedilmesi halinde ise, kisi heva ve heveslerinin pesine takilip yoluna bu sekilde devam eder. Oysa ki seriat, insanlari heva ve heveslerinin esiri olmaktan kurtarmak için gelmistir. Nefsânî arzularin pesinden gidilmesi helak edici bir durumdur. Velhasil bu konuda deliller çoktur.

Fasil:

Buna göre, fetva verirken mutlak surette ruhsatlara meylederek, orta yoldan yürüme, itidali elden birakmama esasina ters düser. Nitekim ifrat (tesdîd) yani zorlastirma yoluna gitmek de ayni sekilde Itidal esasina terstir.

Muhtemelen bazi insanlar, ruhsatlarin terkedilmesinin bir ifrat (tesdid) yani zorlastirma yolu oldugu zehabina kapilmislardir. Bunlar ifrat ve tefrit arasinda bir orta yol (Itidal) mertebesi de kabul etmemektedirler. Bu yanlistir. Orta yol, seriatin büyük çogunlugu ve Kitab'in esasidir.[71] Ser'î hükümlere konu olan mahalleri tam istikra yolu ile arastiran kimseler, bunun böyle oldugunu bilirler. Kendisini ilim adami zanneden kimselerden bu gibilerinin yaptigi sey, ilmî meselelerde mevcut bulunan görüs ayriliklarina yapismak olmaktadir. Bu gibileri müsteftînin arzusuna en uygun düsecek görüs hangisi ise onunla fetva vermek gibi bir arastirma içerisindedirler.[72]Bunu yaparken de söyle demektedirler: Görüs ayriligi bulunan bir konuda, müsteftînin nefsine agir gelecek görüsü seçip onun dogrultusunda fetva vermek, onu zora kosmak ve sikinti altina sokmak mânâsina gelir. Halbuki görüs ayriliklarinin bulunmasi rahmettir ve rahmet ancak bu sekilde gerçeklesir. Tesdîd ile tahfif yani zorlastirma ile kolaylastirma arasinda bir mertebe de yoktur. Bu anlayis, seriatta gözetilen mânânin tamamen tersine çevrilmesi demektir. Daha önce de geçtigi üzere, heva ve heveslere tâbi olmak, ruhsat kapisinin açilmasina sebebiyet verecek türde bir mesakkat degildir. Görüs ayriliklarinin rahmet olmasi ise bir baska açidandir. Seriat, insanlari orta yola (itidale) sevketmek demektir; mutlak surette hafifletme yoluna gitmek degildir.Aksi takdirde bundan teklifin tümden ortadan kalkmasi gibi bir sonuç lâzim gelir. Zira teklif haddizatinda bir yük, sikinti ve nefsin arzularina muhalefet demektir. Seriat, mutlak anlamda zorlastirma yoluna girmek de degildir. Bu itibarla müftî bu konuda çok dikkatli olmalidir. Çünkü bu konu, açik olmasina ragmen ayaklarin kayabilecegi, insanlarin yanilabilecegi bir konu olma özelligi tasimaktadir.

Fasil:

Müctehid, söz konusu kendisi oldugu zaman, Ruhsat bahsinde geçen esastan hareketle, orta yolu birakarak daha agir yükümlülüklerin altina girebilir. Ancak o, hem sözü hem de fiili ile kendisine tâbi olunan bir konumda olmasi hasebiyle, yaptigim gizlemeli-dir. Çünkü, isledigi bu agir mükellefiyet konusunda kendisini görenler, onu taklid yoluna gidebilirler. Belki bu konuda, o fiile güç yetiremeyecekler de onu taklide yeltenir ve sonuçta takati kesilir ve amelden kopar. Gizlemeye çalistigi halde, eger insanlar onun durumuna vakif olurlarsa, o zaman onlari bu konuda uyarir. Nitekim Rasûlullah böyle yapmaktaydi. Zira kendisi hem ibadetçe hem de

huyca insanlardan üstün bulunuyordu. O, herkes için bir örnekti. Bu itibarla islemekte oldugu agir amellere muttali olun-mussa, diger insanlar da kendisine uyarlardi. Iste bu yüzden Rasûlullah, bazi konularda ashabini kendisi gibi hareket etmekten menetmisti. Meselâ visal orucu tutmayi yasaklamasi böyle idi. (Abdullah) b. Amr b. el-As'a pesi pesine sürekli oruç tutmamasini emretmesi böyle idi. Allah Teâlâ söyle buyurmustur: "Hem bilin ki, içinizde Allah'in elçisi vardir. Sayet o, birçok islerde size uysaydi, sikintiya düserdiniz'[73] O, (Zeyneb'e) ait ibadet esnasinda yoruldugu zaman tutunmakta oldugu iki direk arasinda bagli bulunan ipin çözülmesini emretmis ve el-Havlâ bt. Tuveyt'in geceleri hep ibadetle geçirmesine tepki göstermistir.[74] Bazi kereler, insanlar kendisine tâbi olurlar ve sonunda üzerlerine farz kilinir endisesiyle, yapmak istedigi bazi amelleri terketmistir.[75] Iste bu düsünceden hareketle -Allah daha iyi bilir ama-selef-i sâlih, örnek edinilirler korkusuyla amellerini gizlemislerdir. Tabiî gizlemelerinin bunun yaninda riyadan kaçinmak vb. baska sebepleri de vardi. Amellerin açiktan islenilmesi, örnek alinma sonucunu da beraberinde getirecegine göre, müftînin ancak halkin çogunlugunun kolayca götürebilecegi amelleri açiktan yapmasi uygun olacaktir.

Fasil:

Sâri' Teâlâ'nin kasdina uygun olan, madem ki insanlari orta yol (itidal) üzere sevketmektir ve selef-i salibin üzerinde oldugu yol da budur, o halde mukallidin bu noktayi göz önünde bulundurmasi [26i] ve mezhepler içerisinden hangisi bu yol üzere bulunuyorsa, ona uymanin ve onu dikkate aîmamn daha uygun olacagini bilmesi gerekir. Her ne kadar mezheplerin tamami bizi Allah'a götüren yollar ise de, mutlaka bunlarin içerisinden birinin tercihi gerekmektedir. Çünkü bir gerekçeye dayali olarak yapilan tercih sonucunda kullukta bulunmak, heva ve heveslerin pesine takilmis olmaktan daha uzak ve içtihadi meselelerde Sâri' Teâlâ'nin kasdini yakalamis olmaya daha yakindir. Iste bu noktadan hareketledir ki, âlimler Imam Davud'un mezhebini, her halükârda lâfzin zahirine itibar etmesi sebebiyle, "hicrî iki yüz yilindan sonra ortaya çikmis bir bidat"olarak nitelemislerdir. Re'y taraftarlari hakkinda da: "Kiyas konusunda fazla derine dalan kisi, mutlaka sünnetten ayrilir" demislerdir. Bu iki asin uç arasinda eger baska bir görüs daha varsa, iste uyulmaya daha layik olan odur. Bu mezhebin tayini konusu ise, ehlinin bilecegi bir istir. Allah'u a'lem! [76]

---

[1] Müftînin Rasûlullah'in (s.a.) makamina kâim olmasi su yönlerden olur:

1. Genel olarak seriat ilminde onun varisi olmasi yönünden.

2. Seriati insanlara teblig etmesi, onu bilmeyenlere Ögretmesi, onunla uyanda bulunmasi yönünden.

3. Hüküm istinbâti yapilmasi gereken yerlerde bütün gücünü sarfe-derek ictihâdda bulunmasi yönünden.

Bu mertebelerden her biri, bir önceki mertebeye nisbetle daha yüce bir mevkide bulunmaktadir. Müellif, birinci mertebe hakkinda delil olarak iki hadis ile, iki âyet getirmistir. Ikinci âyetin bas tarafi, ilme veraseti, ikincinin son tarafi birinci ile, genel olarak veraseti özel olarak da inzârda veraseti ifade etmektedir. Eger müellif, bu ikisini ikinci mertebede zikretmek üzere geriye alsaydi, daha uygun olurdu. Ikinci mertebe hakkinda üç hadisle istidlalde bulunmustur. Üçüncü mertebenin delilleri ise, ictihâd için getirilen delillerin aynisidir. Bu üçüncü mertebe, müftînin Rasûlullah'in (s.a.) makamina kâim olmasi, ona halef bulunmasi bakimindan en önemli mertebedir. Nitekim müellif bunu söyleyecektir. Bu izahimizla söz, daha iyi açiklik kazanmistir. Üç durum (mertebe) tek bir nev'i üzerine delil degildir; aksine delillendirilmek istenen sey, üç nev'i olmaktadir ve hepsi de Rasûlullah'a (s.a.) halef olma (hilâfet) mânâsi içerisinde dahil bulunmaktadir. Nev'iler farkli oldugu gibi, delilleri de farklidir.

[2] Ebû Dâvûd, Ilim, 1; Tirmizî, Ilim, 19 ; Ibn Mâce, Mukaddime, 17.

[3] Hûd 11/12.

[4] Tevbe 9/122.

[5] Hadis, Veda hutbesinden bir parçadir, bkz. Buhârî, Hacc, 132 ; Müslim,

Hacc, 446.

[6] Buhârî, Enbiyâ, 50 ; Tirmizî, Ilim, 13.

[7] Eb'û Dâvûd, Ilim, 10.

[8] Sâri', mutlak anlamda sadece Ailah Teâlâ'dir. Genis anlamda Rasûlullah (s a.) da, bu kavram içerisine girmektedir. Burada kastedilen de budur. (Ç)

[9] Yani vahiy yoluyla veya bazilarina göre ayni zamanda ictihâdla da.

[10] Bu söz, Ihyâ'da Abdullah b. Ömer'in sözü (mefkûf) olarak geçmektedir. Ancak merfû olarak da rivayet edilinistir.

[11] Mensurun buradaki en yakin mânâsi muhtemelen mühürsüz padisah fermani demektir. Az önce geçen ulemânin Rasûlullah'a (s.a.) halef oldugunu gösteren âyet ve hadisler, bu mânâya isaret etmektedir.

[12] Nisa 4/59.

[13] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/245-247

[14] el-Mesâbîh adli eserde: "Böyle, böyle ve böyledir" buyurmus ve üçüncüsünde bas parmagini yummus, ikinci defasinda da üçünde de parmaklari açik olarak, "Ay böyle, böyle ve böyledir" buyurmustur, denir. Yani 'ay, yirmi dokuz ve otuz gün çeker' mânâsina el isareti yapmistir, bkz. Buhârî, Savm, 11; Müslim, Siyâm, 4 vd.; Ebû Dâvûd, Savm, 4.

[15] Buhârî, Ilim, 24.

[16] Buhârî, Ilim, 24, Edeb, 39 ; Müslim, Ilim, 11.

[17] bkz. Buhârî, Ilim, 24.

[18] Ebû Dâvûd, Salât (Mevâkît), 1; Müslim, Mesâcid, 179; Tirmizî, Mevâkît, 1.

Rasûlullah {s.a.), iki gün, birincisinde namazlari ilk vaktinde, ikincisinde de son vakitlerinde kildirip öyle biraksa ve arkasindan "Vakit, bu ikisi arasindadir" seklinde sözlü beyanda bulunmasa idi, o zaman fiilî fetvaya örnek olurdu. Bu sözü söyleyince, o zaman fetva mücerred fiil ile degil, bu sözle olmaktadir. Su kadar ki, iki gün boyunca kilman namaz, fetvanin bu kisacik sözle verilebilmesine yardimci olmustur. Evet, fiilin beyanin güçlü olmasinda önemli katkisi bulunmaktadir. Ancak burada fetva sözlüdür; açiklik kazanmasi ve vecizligi ise fiil üzerine bina edilmistir. Hem fiil hem de sözden mürekkeptir demek de mümkündür.

[19] Meselâ, hafizasindan sikayetçi olan sahâbîye, eliyle isaret ederek yazmasini tenbihlemesi gibi.

[20] Yani, Rasûlullah'in (s.a.) fiillerine uymanin gerekliligini belirten sözlü genel delili.

[21] Ahzâb 33/37.

[22] Mümtehine 60/4.

[23] Muvatta, Siyâm, 13 (1/291).

[24] Buhârî, Ezan, 18, Edeb, 27.

[25] Yani hac esnasinda yapilmasi gereken isleri. (Ç)

[26] Nesâî, Menâsik, 220.

[27] Müellif, bununla içerisinde Rasûlullah'in (s.a.) fiillerine uyukhigu tasrih edilen pek çok hadisi kastetmektedir. Bunlardan bir kismi Hacc konusuyla ilgilidir, özellikle de Uheyd b. Cüreyc hadisi bunlar içerisinde zikre degerdir.

[28] Eger beyan kastetmemisse, mücerred insanin yaratilisinda gözde büyütülen insanlarin fiillerini taklide karsi bir meyilin bulunmasi, müftînin fiillerini ser1! bir delil kilmaya yeterli olur mu? Bu husus üzerinde düsünmek gerekir.

[29] Yani, uymanin baska birine uyma söz konusu oldugu için terkedilmesi hali.

[30] Bakara 2/170.

[31] Sâd38/5.

[32] Hacc 22/78.

[33] Nahl 16/123.

[34] Nahl 16/125.

[35] Daha önce geçti bkz. [2/138].

[36] Daha önce geçti bkz. [1/343].

[37] Ebû Saîd söyle anlatir: Rasûlullah (s.a.) yagmurdan olusan bir suyun basina geldi, insanlar sicak bir günde oruçlu ve yaya idiler. Kendisi (s.a.) ise bir katir üzerinde binili idi. Onlara: "Ey insanlar! îçin!" diye emretti. Onlar buna yanasmadilar. Rasûlullah (s.a.): "Ben sizin gibi degilim. Ben sizin en az mesakkat çekeninizim, ben bindiyim" dediyse de yine yanasmadilar. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) dizini büktü, indi ve sudan içti. Ona bakarak diger insanlar da içtiler. Aslinda kendisi içmek istemiyordu, bkz. Ahmed, 3/46.

[38] Gözlemlerimiz ve vakia sonucunda da biliyoruz ki sözler ile fiiller arasindaki fark açiktir. Bu isi üstlenenlerden birçogu, sözlü fetva konusunda tam duyarlilik göstermekte ve kili kirk yararcasina hassas olmaktadirlar. Bununla birlikte fiilleri, bazen verdikleri fetvaya muhalif düsebilmekte-dir. Özellikle de zorunlu olmaksizin istenilen, keza haram olmaksizin terki matlup olan konularda kendi nefisleri hakkinda ruhsat yollarini tutmakta, isin kolayina gidebilmektedirler.

[39] Müftîye yarasan, yapmasi gereken ayri sey, onun fiillerinin ser'î bir delil kilinmasi ayn seydir. Bu itibarla bu konuda müellife katilmak yerinde olmaz.

[40] Yani kötülügü önlemek istedigi zaman karsilasacagi zararin daha büyük olacagini gördüklerinde uzleti ve insanlardan uzak durmayi tercih edenler olmustur.

[41] Yani kötülügün el ile, dil ile ve kalp ile degistirilmesi.

[42] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/247-253

[43] Ileride sihhatten maksadin, ser'î hükümdeki sahihlik degil de, onunla faydalanma oldugu gelecektir.

Yani böyle birinden sadir olan fetvanin kiymeti olmaz, ondan istifade edilemez; onun getirdigi hükme güven duyulamaz. Çünkü müftî, Rasûlullah'in (s.a.) varisi ve onun halefi durumundadir. Kendisi, uyulma ve örnek alinma makaminda bulunmaktadir. Bu açidan bakildigi zaman, sözüne fiilinin muhalif düsmesi halinde, kendi kendisini yalanlamis gibi bir duruma düsecektir. Hiç süphe yoktur ki, birseyi haber verip arkasindan kendi kendisini yalanlayan bir kimsenin sözü itibardan düser, görüsü (aslinda degerli bile olsa) atilir ve ona güven duyulamaz. Bu bahiste anlatilmak istenilen kisaca budur.

[44] Yani kâmil yâ da noksan olan imandan.

[45] Ahzâb 33/23.

[46] Tevbe 9/75-77.

[47] Tevbe 9/119.

[48] Yani söyle demektir: "Ey inananlar! Allah'tan sakinin, dogruluk ve samimi niyet konusunda onlar gibi olun!" Nitekim yapilan tefsirlerden biri bu sekildedir. el-Âlûsî, bu tefsirin uygun oldugunu söylemistir. Bu durumda mânâ: "O müslümanlar, sözleri fiilleri ile uygunluk arzetmis kimselerdir. Onlar, digerleri gibi asilsiz mazeret beyani gibi bir yola girmemislerdir" seklinde demek olur. Söyle de denilebilir: Ayetin sebebi -ki sözlerinin fiillerine uygunlugu olmaktadir- her ne kadar husûsî ise de, dogruluk (sidk) sözcügü çogunluk ulemâya göre daha genis manâsiyla -ki bu, haberin nisbetinin vakiaya uygun olmasi demektir-, garazin hususîligine delâlet eder. Bu da kisinin sözünün fiiline uygun düsmesidir. Bu, ulemâya göre dogruluk (sidk) sözcügünün husûsî mânâsi olmaktadir.

[49] Oruçlu iken esini öpme hakkinda. (Ç)

[50] Buhârî, Nikâh, 1 ; Müslim, Siyâm, 79.

[51] Çünkü Suayb (s.a.) Tevhîd'e çagrida bulunuyordu. Eger onlarin sirklerine dönecek olsaydi, o zaman fiili sözünü dogrulamazdi ve yalanci olurdu.

[52] A'râf7/89.

[53] Hûd 11/88. Yani nasihatimi dinleyip, ölçü ve tartida hile yapmaktan, putlara tapmaktan ve diger günahlardan kaçindiysaniz, bilin ki bunlari ben de yapmiyorum, bu konularda ben de sizden farkli davranmiyorum. Çünkü peygamberler hiçbir zaman birgeyi yasaklayip da arkasindan dönüp kendileri o seyi islemezler; onlarin fiilleri sözlerine hiçbir zaman ters düsmez.

[54] Aslinda Rabîa cahiliye devrinde öldürülmüs degildir; o Hz. Ömer devrine kadar yasamistir. Öldürülen ona ait bir çocuktu. Velisi olmasi hasebiyle kan kendisine nisbet edilmistir.

[55] Daha önce de geçmisti, bkz. [4/41].

[56] Buhârî, Hudûd, 12 ; Müslim, Hudûd, 8 ; Ebû Dâvûd, Hudûd, 4.

[57] Bakara 2/44.

[58] Saf 61/2-3.

[59] Çünkü vaizin yaptigi ile anlattiklari (her zaman) birbirine uymaz; bu yüzden de onun Allah'in gazabina ugramasindan korkulur. Dinleyici ise, belki duyduklari ile amel eder, bu yüzden de rahmete ulasir.

[60] Iyiligi emretme ve kötülügü önleme külli bir esastir. Yapilan faaliyetin en üst düzeyde fayda vermesi ve etkin olabilmesi için, bu görevi yerine getirecek kisi tarafindan emredilen seyin yapilmasi, yasaklanilan seyin terke-dilmesi ise bu esasin tamamlayici unsurlarindan olmaktadir. Ancak bu sart her zaman ve mekanda mutlak surette aranmasi gerekli bir sart kabul edilecek olursa, o zaman bu, külli esasin tümden ortadan kalkmasi gibi bir sonucu gerekli kilar. Dolayisiyla böyle bir zamanda sözü edilen tamamlayici unsur, itibardan düser.

[61] Yani bazen bu gibi fetvalardan da istenilen netice alinabilir; ancak bu hiçbir zaman bidüziyelik arzetmez. Sözü fiiline uygun düsen müftîden sadir olan fetvada ise durum böyle degildir. Ondan istifade her zaman için ya da en azindan çogunlukla mümkündür.

[62] Yani fetva verebilme için gerekli bulunan adalet sartini kaybeden bu kisiye fetva verme yükümlülügü gibi bir sorumluluk yönelir mi?

[63] Hanefilerin, böyle bir sarti yükümlülük konusunda aradiklari ileri sürülmüstür. Ancak onlar bunun genel olmayacagini ifade etmisler ve akil sahibi hiçbir kimsenin böyle birsey söyleyemeyecegini belirtmislerdir. Onlarla Sâfiîler arasinda bulunan asil tartisma mahalli, hususiyle kâfirlerin furû meseleleriyle de ayrica yükümlü tutulup tutulmayacagi konusunda olmaktadir. Buna göre, söz konusu görüs ayriliginin buradaki meseleye temel teskil edecegini söylemek dogru olmayacaktir.

[64] Yani o müftî, fetva verme mükellefiyeti ile, müsteftî de o müftînin verdigi fetvayi kabul ve geregi ile amel etme ile yükümlüdür. (Ç)

[65] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/253-260

[66] Daha önce geçmisti, bkz. [1/343]

[67] Buhârî, Rikâk, 18.

Hadisin anlami sudur: Allah'a olan tâatinizi gerçeklestirme konusunda zinde oldugunuz ve kalplerinizin mesgul olmadigi anlarda isleyeceginiz amellerden istifade etmeye çalisin. Öyleki ibâdetlerden haz ala, usan-mayasmiz. Böylece amaciniza ulasasiniz. Nitekim tecrübeli yolcu da bu vakitlerde yol alir. Hem kendisi hem de binegi sâir vakitlerde dinlenir, istirahat eder. Böylece varacagi yere yorgun düsmeden ulasir. Allah'u âlem! (Ç)

[68] Müslim, Siyâm, 177.

[69] Buhârî, Rikâk, 18 ; Müslim, Müsâfirin, 215 ; îbn Mâce, Zühd, 28.

[70] Bu konuda daha önce Ruhsat bahsinde genis açiklamalar geçmisti, bkz. [1/343]

[71] Yani çogunlugu teskil eden ve muhkem olan azimet hükümlerdir. (Ç)

[72] Bu konu ile ilgili olarak yeterli açiklama geçmisti, bkz. Ictihâd bölümünün Üçüncü Mesele'si.

[73] Hucurât 49/7.

[74] Daha önce geçmisti, bkz. [1/343].

[75] Teravih namazini cemaatle mescidde kilmayi terketmesi gibi.

[76] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/260-265

---

## ÜÇÜNCÜ TARAF: ISTIFTÂ VE IKTIDÂ

(Müctehidin görüsüyle amel edilmesi ve ona uymanin hükmü)

Konu dokuz mesele altinda ele alinacaktir:

### BIRINCI MESELE:

Mukallid biri, dinî bir mesele ile karsilastigi zaman (kendisi ictihâd edemeyecegine göre) mutlaka sorarak[1] amel etme yoluna gidecektir. Çünkü Allah Teâlâ, insanlardan körü körüne kullukta bulunma istememektedir. Onlardan istedigi

âyetinin[2] gerektirdigi sekilde kullukta bulunmalaridir. Bu âyeti birçoklari "Allah'tan korkun ki, o size ögretsin" seklinde anlamislardir. Oysa ki âyetin mânâsi nahiv imamlarinin izah ettigi gibi: "Allah Teâlâ size her hal üzere ögretmektedir; dolayisiyla O'ndan korkun!" seklindedir. Bu durumda sanki ikincisi yani ögretme, birincisi hakkinda sebep olmaktadir. Buna göre Allah'tan korkulmasini (takva) isteyen emir, manevî bir bina sekliyle Ögretme islemi üzerine kurulmustur. Bu da amelden Önce mutlaka ilmin olmasi sonucunu gerektirir. Bu mânâya delâlet edecek deliller çoktur. Bu, üzerinde herhangi bir tartismaya yer olmayan bir konudur. Dolayisiyla hakkinda sözü uzatmanin bir mânâsi yoktur. Ancak bu, bir baska mânâ için bir nevi giris mahiyetindedir. Söyle ki: [3]

### IKINCI MESELE:

Müsteftînin, meselesini ser'an yetkili olmayan kisilere sormasi sahih olmaz. Çünkü bunun aksi, isin ehil olmayana havale edilmesi demek olur. Böyle birseyin sahih olmayacagina dair ise icmâ bulunmaktadir.

Aslinda böyle bir durum vakiada da mümkün gözükmemektedir.[4]Çünkü soru soran kisi, ehil olmayan birine meselesini sorarken söyle demis olmaktadir: "Bilmedigin seyi bana bildir! Ben, ikimizin de ayni sekilde cahil oldugu bir konuda isimi sana havale ediyorum" Böyle bir durum içerisine giren kimsenin akli basinda biri obuasi mümkün degildir. Zira biri digerine: "Su çölde, falanca yere gidecek yolu bana göster!" dese ve derken de onun da aynen kendisi gibi yolu bilmedigini bilse, böyle bir kimse divane kabul edilir. Ser'î yol daha önemlidir; çünkü onda ebedî karar yurdu olan âhiretin helaki söz konusudur. Çöl yolunda ise sadece dünyevî bir helak vardir. Bu konu hakkinda da sözü uzatmaya gerek yoktur. Su kadar var ki, bu sözümüz üzerine su hususu ilave edecegiz:

Kisinin soru sormasi gerekince, kendisine gereken mutlaka ehil olan bir kimseye sormasidir. O beldede ehil olan kisi tek olabilir veya birden fazla olabilir. Tek olmasi halinde bir problem yok. Ehil olanlarin çok olmasi halinde ise onlar arasinda bir seçim ve tercih yapmak gerekmektedir ve bu konunun açiklanmasini usûlcü-ler üzerlerine almistir. Bu anlattiklarimiz, mesele hakkinda sorudan önce onlarin görüslerini bilmeme haline aittir. Ancak sormadan önce onlarin konu hakkindaki fetvalarim biliyor ve onlardan birini almayi istiyorsa, daha önce de geçtigi üzere bu keyfî olmayacak, mutlaka tercih yoluyla olacaktir; aksi takdirde sahih olmaz. Çünkü seriatin asil amaci kulu, heva ve heveslerinin pesine düsmekten kurtarmak ve Allah'a (ihtiyarî olarak) kul olmasini saglamaktir. Keyfi seçimde bulunmasi, istediginin fetvasini alabilmesi ise nefsânî arzularinin pesine düsmesi gibi bir kapiyi aralar ki, böyle bir sonuca asla imkân verilemez. Daha önce bu Kitap'ta konu ile ilgili olarak güzel bir açiklama geçmisti.[5]Bu yüzden burada tekrara gitmeyecegiz. [6]

**ÜÇÜNCÜ MESELE:**

Tercihin gerekmesi halinde bunun iki yolu vardir: 1) Umûmî. 2) Husûsî.

1) Umûmî tercih yolu: Bu konu usûl kitaplarinda anlatilmis olmaktadir. Ancak bir nokta vardir ki üzerinde durulmasi ve sakinilmasi gerekmektedir. Söyle ki: Insanlardan birçogu; tercih esnasinda yapilmasi gereken yolu tutmayip kendilerince zayif (mercûh) görülen mezheplerin karalanmasi (ta'nedilmesi) yoluna girmektedirler. Kaldi ki bunlar, karaladiklari o kimselerin mezheplerini kabul etmekte, onlari muteber saymakta ve dikkate almakta, fetva konusunda onlara da dayanmanin sahih olacagini bildirmektedirler. Buna ragmen karalarna yoluna gitmektedirler. Böyle bir durum, tercih makaminda bulunan kimselere yakismaz. Tercih konusunda meydana gelen bu kabil seyler daha çok dört mezhep ile onlari takip eden Dâvud-u Zâhirî'nin mezhebi vb. arasinda olmaktadir. Burada dikkat

edilmesi gereken bazi hususlari zikredelim:

(1)

Iki sey arasinda tercihte bulunmak, aslinda farkli olduklari özellikte belli bir müstereklikten sonra olabilmektedir.[7]Aksi takdirde o, ikisinden birinin dogrudan iptali ve devre disi birakilmasi anlamina gelir. Böyle bir isleme ise "tercîh" denemez. Hal böyle olunca, bazi mezhep müntesiplerinin, diger bir mezhebe ait görüsü karalamalari (ta'n) ve ayni (müsterek) özellige sahip olan iki seyden birine yönelik elestiride bulunmalari, tercîh yolundan çikmak ve farkli baska bir yola sapmak olur. Bu ise ulemâya yakismaz. Böyle bir elestiri ve karalamayi ancak içtihada ehil olmayan, bununla birlikte böyle birseye yeltenen kimseler yapabilir. Sözü edilen imamlar ise böyle olmaktan münezzehtirler.[8]Böyle bir tarz onlara yakismaz.

(2)

Tercih esnasinda karalamaya kalkmak, karalanilan mezhep müntesiplerinin inat damarini kabartir ve üzerinde bulunduklari görüs üzerinde israr etmelerine sebep olur. Çünkü farkli bir görüse inanan kimsenin dikkate alinmamasi ve karalanmasi, üzerinde oldugu görüse taassupla sarilmasi ve görüsünün güzelliklerim ortaya çikarmasi için ugrasmasi sonucunu dogurur. Dolayisiyla böyle bir mecraya sokulan tercihin, zayif da olsa karsi görüse sarilinmasim kiskirtma yaninda hiçbir faydasi olmaz. Çünkü bu durumda gerçek bir tercih yapilmamistir.

(3)

Böyle bir tercih, karsi tarafi kiskirtir ve onun da benzeri bir tercihte bulunmasina yol açar. Bu durumda biz, iyilikler pesinde kosacagimiz yerde, kötülüklerin pesine düsmüs oluruz.[9] Çünkü nefisler yaratilis itibariyla, kendilerini savunma, inandiklari mezhebe sarilma ve onu aklama egilimindedir. Eger bir kimse, karsisindaki tarafindan dikkate alinmazsa, o da onu dikkate almaz. Bu durumda kendi mezhebini bu sekil üzere tercihte bulunan kimse, sanki kendi mezhebini gözardi ettirmis olur. Zira buna sebebiyeti kendisi vermistir. Nitekim hadiste Rasûlullah: "Süphesiz en bü-yük günahlardan biri de, kisinin ebeveynine sövmesidir" der. Sahabe: "Ya Rasûlallah! Adam ebeveynine söver mi?" diye sorarlar. Hz. Peygamber (as.): "Evet, o birinin babasina söver; o da onun babasina söver; o birinin anasina söver; o da onun anasina söver"[10] buyurur.

Iste bu da, ondandir. Allah Teâlâ, aslinda caiz olmasina ragmen, yasak olan birseye götürmesi sebebiyle bazi seyleri yasaklamistir.[11] Meselâ: Yüce Allah, mü'minlerden Hz. Peygamber'e 'Bizi gözet!' anlaminda hitap ederlerken 'çobanimiz' anlamina da çekile-bilen "râinâ" kelimesini kullanmamalarini istemistir.[12] Bir baska âyette: "Allah'tan baska

yalvardiklarina sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek asiri gidip Allah'a sövmesinler"[13]buyurmustur. Benzeri daha baska Örnekler de vardir.[14]

(4)

Böyle bir islem, mezhebe bagli kimseler arasinda iliskilerin kesilmesine ve düsmanligin dogmasina sebep olur. Çocuklar bu tür düsmanlik duygulari altinda yetisir ve mezhebe bagli insanlarin kalbinde, karsi mezhep taraftarlarina karsi bir kin ve düsmanlik duygusu yer eder. Sonunda da firkalara bölünürler. Allah Teâlâ,böyle bir sonucu doguracak davranislara girmeyi yasaklamis ve söyle buyurmustur:

"Kendilerine apaçik delilller geldikten sonra parçalanip ayriliga düsenler gibi olmayin"[15]

"Dinlerini parça parça edip, gruplara ayrilanlar var ya, senin onlarla hiçbir iliskin yoktur"[16]

Bu konu daha önce de açiklanmisti. Böyle bir sonuca götürecek hersey yasaktir. Dolayisiyla sonuçta Islâm ümmetinin birligini bozacak, ümmet arasinda kin ve düsmanliga sebebiyet verecek türde bir tercihe gitme de ayni sekilde yasak olacaktir.

Taberî, -her ne kadar senedi sahih olmasa da- söyle bir rivayet nakletmektedir: Hz. Ömer, ez-Zibirkân b. Bedr'i hicvetmesi sebebiyle hapsetmis oldugu sâir el-Hutay'a'yi serbest birakirken ona söyle demisti: "Siirden sakin!" O: "Ey mü'minlerin emiri! Terkede-mem. O benim çoluk-çocugumun geçim kaynagi, üstelik de dilimin üzerinde bir karinca; söylemeden edemem!" diye karsilik verdi. Hz. Ömer: "Aileni öv, fakat muzir medihlerden sakin!" dedi. Hutay'a:"O nasil birsey?" diye sordu. Hz. Ömer: "Falanca ogullari, filancalardan hayirlidir... seklindeki Övgülerdir. Sen öv, fakat hiç kimsenin digerlerinden üstün oldugunu söyleme" dedi. Hutay'a: "Sen, -ey mü'minlerin emiri!- benden daha sairsin" diye karsilik verdi. Bu haber sened itibariyla sahih degilse bile, mânâ bakimindan dog-rudur. Zira övgü, eger baskalarinin yerilmesi esasi üzerine kurulursa, zararli olur. Gözlemlerimiz bunun böyle olduguna sahittir.

(5)

Red ve tercih esnasinda karalama yoluna gitmek ve karsi tarafi kötülemek, bazen yukarida zikredilenler yaninda mezhepte asiriliga kaçmaya ve dogru yoldan sapmaya sebebiyet verebilir. Bu, tercih ve delillerin tartisilmasi sirasinda muhalif taraflardan sadir olan birbirlerine yönelik asiri hücumlar, yaralayici ifadelerden kaynaklanan kin ve düsmanlik duygularinin kiskirtmasi ve galeyana getirmesi sonucunda ölür. el-Gazzâlî bir kitabinda söyle der:

"Cehaletin çogu, halkin (avam) kalbine, hak ehli olacak cahil insanlarin

taassuplari yüzünden yerlesir. Bunlar karsi tarafa meydan okuyarak ve onlara agir sözler ederek hakki ortaya çikardiklarini zannederler, zayif gördükleri karsi tarafa hakaret edici ve hor-layici bir gözle bakarlar. Bunun sonucunda da onlarin içlerinde inat ve düsmanlik damarlari galeyana gelir ve kalplerine bâtil inançlar yerlesir. Ondan sonra da yumusaklikla yaklasan gerçek ulemâ, onlarin kalplerine yerlesmis olan bu yanlis duygulari ve düsmanliklari sümekte basarili olamaz. Taassup öyle güçlü bir duygudur ki, buna kapilan firkalardan biri, hayati boyunca sükût-tan sonra konusmaya basladigi harflerin kadîm olduguna inanmistir. Eger inat ve taassup yoluyla seytanin igvâsi ve nefse hâkimiyeti söz . konusu olmasaydi, böyle bir inanç, degil akli basinda olan bir kimsenin, cinnet getirmis birinin dahi kalbinde yer edemezdi"

Onun dedikleri böyle. Yasadigimiz sosyal gerçeklerin taniklik ettigi hak ve hakikat da iste budur.

"Musa'yi bütün insanliga üstün kilana yemin ederim ki..." diyen yahudiyi tokatlayan Ensârî hakkinda gelen hadiste belirtildigi üzere, bu harekete Rasûlullah kiznns ve: "Peygamberler arasinda üstünlük bakimindan bir ayirima gitmeyin" veya: "Beni Musa'dan üstün tutmayin" buyurmustur.[17] Oysa ki bizzat Rasûlullah da yeri geldiginde peygamberler arasinda üstünlükten ve kendisinin diger peygamberlerden üstünlügünden söz etmis-tir. el-Mâzirî bazi üstadlarindan nakille hadisin söyle yorumlanabilecegini zikretmistir: "Allah'in peygamberleri arasinda, onlardan bir kismini alçaltina sonucuna varacak bir mukayese yapmayiniz" Hadis zaten belli bir sebep üzerine söylenmistir. O da Ensâr'dan olan sahâbînin ("Musa'yi âlemlere üstün tutana yemin ederim ki..." diyen) yahudiyi tokatlamasidir. Dolayisiyla Rasûlullah bu fiilden Hz. Musa'nin alçaltilmis oldugunun anlasilacagindan korkmus olmalidir ve bu yüzden de böyle bir sonuca götürebilecek ayirima gidilmesini yasaklamistir. Iyâz söyle demistir: Belki de bu sözünü kendinin onlara üstünlügünü bile bile, ümmetine de bunun böyle oldugunu bildirmis olmasina ragmen söylemistir ki, insanlar böyle konulara dalmasinlar ve su üstün bu üstün gibi bir mücadeleye girismesinler. Zira bu tutum, bazen tartisma esnasinda kendilerinden beklenmeyen sözlerin sadir olmasina, keza kizginlik ve tartisma aninda kendi makamlarina yakismayacak duygulara kapilmalarina sebep olabilir. Bu durumda konu ile ilgili tartismaya girmeyi yasaklamasi, Kur'ân ile de ehl-i kitaba karsi mücadele etmeyi yasaklamasi vb. gibi olur. Onun sözü böyle. Bu izah dogrudur. Dolayisiyla âlimler ve mezhep imamlari arasinda da ayni sekilde davranmak gerekecektir. Çünkü onlar peygamberlerin varisleridir.

Fasil:

(Müctehidler arasinda yapilacak) tercihin, herkesin taniklik ettigi faziletler,

özellikler ve açik meziyetlerin zikri yoluyla olmasi halinde ise, bunda bir salanca yoktur. Hatta bu gibi durumlarda yani buna ihtiyaç duyulmasi halinde yapilmasi gerekli olan da budur. Bunun dayanagi Kur'ân'daki su âyettir; "O peygamberler ki, biz onlardan bir kismini digerlerinden üstün kildik..[18] Bu âyet, peygamberler arasinda üstünlük bakimindan ayirimin oldugunu ortaya koymaktadir. Sonra Allah Teâlâ, bazi seçkin peygamberleri ve onlarin sahip olduklari meziyetleri zikretmistir. Meselâ Dâvûd hakkinda söyle buyurmustur: "Gerçekten biz, peygamberler- ' den kimini, kiminden üstün kildik; Davud'a da Zebur'u verdik"[19]

Hadiste bu kabilden pek çok örnek vardir; Meselâ kendisine insanlarin en üstünü soruldugu zaman: "En müttakîleridir" diye cevap vermisti. Onlar: "Biz bunu sormuyoruz" dediklerinde de: "Yusuf; Allah'in dostunun oglu, Allah'in peygamberinin oglu, Allah'in peygamberinin oglu, Allah'in peygamberi" demis. "Sana bunu da sormuyoruz" dediklerinde: "Bana Arap ulusundan mi soruyorsunuz. Onlarin cahiliye döneminde hayirli olanlari, eger dinde üstün anlayisa ulasmislarsa Islâm döneminin de hayirlilaridir" buyur-du.[20]

Rasûlullah söyle buyurdu: "Mûsâ, Israilogullarindan bir mecliste iken kendisine bir adam geldi ve: 'Senden daha bilgili birini taniyor musun?'diye sordu. Mûsâ: 'Hayir!' dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ kendisine vahyetti ve: 'Evet var, kulumuz Hizir' buyurdu" Bir basa rivayet de söyledir: "Mûsâ, Israilogullari arasinda hitabede bulunuyordu. Kendisine: 'Kim daha bilgindir?' diye soruldu. 'Ben!' diye karsilik verdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ kendisini uyardi. Zira ilmini Allah Teâlâ'ya nisbet etmemisti. Allah ona: 'Evet, iki denizin bulustugu yerde benim bir kulum var, o senden daha bilgindir...' buyurdu"

Müslümanlardan biri ile yahudilerden biri agiz kavgasina tutustular ve müslüman: "Muhammed'i bütün âlemlere üstün kilana yemin ederim ki..." dedi. Yahudi de "Musa'yi bütün âlemlere üstün kilana yemin ederim ki..." dedi. (Bunun üzerine müslüman yahudi-nin yüzüne bir tokat vurdu. Yahudi Rasûlullah'a gitti ve durumu ona bildirdi.) Rasûlullah söyle buyurdu: "Beni Musa'ya üstün tutmayiniz. Çünkü bütün insanlar bayilip düsecek ve ilk ayilan ben olacagim. Bir de bakacagim ki Mûsâ, Ars'in bir tarafini tutmus. Bilmiyorum; o da bayilip düsüp de ayilanlardan mi, yoksa Allah'in müstesna kildigi insanlardan mi?"[21] Bir baska rivayette de söyle buyurmustur; "Peygamberler arasinda (üstünlük bakimindan) bir ayirima gitmeyiniz. Çünkü sura üflenir..." Hadis devam ediyor.

Bu, delile müstenid ol(may)an bir ayirimi reddetmektedir ve ayni zamanda tercihi gerektiren bir durumun olmasi halinde üstün tutmanin dogru olacagina da delil olmaktadir. Yine Rasûlullah Söyle buyurmustur:

"Erkeklerden çok kisi kemale ermistir. Kadinlardan ise sadece Firavundun karisi Âsiye ile Imrân'in kizi Meryem kemâle ulasmislardir. Âise'nin diger kadinlara üstünlügü ise, tiridin[22] diger yemeklere olan üstünlügü gibidir[23]

Kendisine "Yâ hayra'l-beriyye! (yani ey yeryüzünün en hayirlisi!)" diye çagiran kimseye: "O Ibrahim'dir" buyurmustur.[24]

Bir baska hadislerinde de: "Ben Adem ogullarinin efendisiyim buyurmustur.[25] Kendisinin diger insanlardan daha üstün oldugunu belirten benzeri daha baska delilller de vardir. Burada konumuz iki hadis arasinda tearuzun bulundugundan bahsetmek degildir. Bizim üzerinde durmak istedigimiz husus, üstünlük bakimindan bir ayirima gitmenin dogru ve tercihte bulunmanin caiz olabilecegi sonucuna ulasmaktir. Bu da her iki hadiste de sabittir.[26] Yine Rasûlullah söyle buyurmustur:

"Nesillerin en hayirlisi, içerisinde bulundugum nesildir. Sonra onlari takip edenler, sonra onlari takip edenler.[27]

(Ibn) Ömer söyle demistir: "Biz Rasûlullah zamaninda ashabi üstünlüklerine göre derecelendirir; önce Ebû Bekir'i, sonra Ömer'i, sonra da Osman'i daha üstün görürdük"

Hz. Osman, (Kur'ân'in yazilmasi için) Kureys'ten olusturdugu üç kisilik heyete -ki bunlar Abdullah b. ez-Zübeyr, Saîd b. el-Âs ve Abdurrahman b. el-Hâris b. Hisâm idi- söyle demisti: "Siz ve Zeyd b. Sabit, Kur'ân'dan birsey hakkinda görüs ayriligina düserseniz, onu Kureys dili üzere yazin; çünkü Kur'ân onlarin diliyle inmistir" Onlar da Öyle yapmislardi.

Rasûlullah söyle buyurmustur: "Ensar yurtlarindan (evlerinden) en hayirlisi Neccâr ogullari, sonra Abdu'l-Eshel ogullari, sonra Haris b. el-Hazrec ogullan, sonra Sâide ogullari yurdudur ve Ensâr'in yurtlarinin her birinde hayir vardir"[28]

Bir baska hadislerinde de söyle buyurmustur: "Ümmetim içerisinde ümmetime karsi en merhametli olani, Ebû Bekir'dir; Allah yolunda en siddetli olani, Ömer'dir; haya bakimindan onlarin en dogrulari, Osman'dir; helâl ve harami en iyi bilenleri Muâz b. Ce-bel'dir; en. Iyi ferâiz bilenleri, Zeyd b. Sâbit'tir; en iyi okuyanlari Übeyy b. Ka'b'dir. Her ümmetin bir emini olur; bu ümmetin emîni de Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'tir'[29]

Abdurrahman b. Yezîd anlatir: "Biz, Huzeyfe'ye: 'Hal ve gidisat, hidayet bakimindan Rasûlullah'ayakin olan kimdir? Ögrenelim de ondan (bu meziyetlerini) alalim" diye sorduk. O: "Rasûlullah'a hal ve gidisat, hidayet ve tavir bakimindan Ibn Ümm Abd'dan[30] daha yakin birini tanimiyorum" diye cevap verdi.

Muâz'a ölüm vakti gelince ona: "Ey Ebû Abdurrahman! Bize vasiyette

bulun!" dediler. O: "Beni oturtun!" dedi ve devam etti: "I-lim ve iman yerlerindedir; kim onlari ararsa bulur" Bu sözünü üç defa tekrarladi. "Ilmi dört kimse yaninda arayin: Üveymir Ebû'd-Derdâ, Selmân el-Fârisî, Abdullah b. Mesûd ve Abdullah b. Selâm"

Rasûlullah söyle buyurmustur: "Benden sonra iki kisiye: Ebû Bekir ve Ömer'e uyun[31]

Dînî bir ihtiyaçtan dolayi tercih ve üstün tutmayi ifade eden deliller pek çoktur. Ancak hepsi de, överken digerlerini küçültme gibi bir anlam tasimamaktadir. Durum böyle olunca bu, geçerli bir kistas ve uyulmasi gereken kesin bir hüküm olur ve bunun ötesine geçilerek, kirici, asagilayici mahiyette bir tercih yoluna gidilemez. Nitekim seîef-i sâlihin yaptigi da bu olmustur.

Fasil:

Bu konuda gaflet ya da gaflet görünümü o kadar ileridedir ki, bu, ilim ehlinden önde gelen bazi kimseleri, tercihi açik ya da imali bir sekilde karsi taran karalama seklinde yapmayi âdet edinir bir hale sokmustur. Onlar maalesef divanlarini bu sekilde olusturmuslar, kagitlanrn bu yolla karalamislardir. Hatta öyle ki bunlar, Fikili Usûlü alaninda tasnif edilmis terâcim kitaplarindan bir tür ya da öyle birsey bile olmustur ve bunlarda kismen temas ettigimiz seyler yer almaktadir. Dahasi is, sahabe ve onlari takip eden nesillerden olusan selef-i sâlihe kadar uzanmaktadir. Bazi sahâbîlerin üstünlügü hakkinda yazilmis birtakim eserler gördüm. Bunlar digerlerinin karalanarak yükseltilmesi, karalamak için ileri sürülen seylerin yükseltilmeye çalisilan kimsede bulunmadigi iddiasi gibi bir mecraya kaymistir. Bu gibiler vadiye inmis ve suyun kaynagini kapatmislardir. Bu tutum peygamberler arasinda da sergilenir olmus ve is, cahil bir toplulugun bu dogrultuda nazim ve nesir eserler yazmasina kadar gitmistir. Bunlar yazdiklarinda Hz. Muham-med'i övüyöruz, onu yüceltiyoruz derken diger peygamberler hakkinda asagilayici sözler etmislerdir. Üstelik bunlari da, yanlis bir sekilde anladiklari nakillere dayandirmislardir. Dogrusu bu, hak ve hakikatin disina çikmaktir. Rasûluîlah' "Peygamberler arasinda üstünlük bakimindan bir ayirima gitmeyin"[32] buyurmasinin sebebini ve âlimlerin bu konudaki yorumlarini daha önce görmüstük. Bu itibarla böyle netameli konulara girmekten sakinmali ve bu gibi yerlerden sirât-i müstakime çikmaya bakmalidir.

2) Husûsî tercih yolu: Bu konu hakkinda ayri bir mesele açalim: [33]

**DÖRDÜNCÜ MESELE:**

Kendisinde fetva verme ehliyeti için gerekli sartlan bulunduran kimseler iki kisimdir:

(1)

Fiilleri, sözleri ve halleri vermis oldugu fetvanin geregi üzere olanlar. Bunlar ilim sifatlari ile muttasif ve ilimle birlikte tam örneklik makaminda olurlar. Hatta soru sormaksizin ona uymayi arzuladigin zaman, çogu durumlarda soru sormana gerek birakmazdi] lar. Aynen Rasûlullah'in söz, fiil ve takrirlerinden ilim alinmasi gibi.

Bu kisimdan kimselerin bulunmasi halinde fetva için bunlar, adalet ehli içerisinde bariz olsalar bile kendileri gibi olmayanlardan -ki bunlar da ikinci kismi olusturmaktadir- daha öncelikli olacaklardir. Bu iki sebepten böyledir:

a) Daha önce yerinde de geçtigi üzere böyle bir hale sahip olan kimselerin vaazlari -kendileri gibi olmayanlara nis-betle- daha etkin, sözleri daha faydali olur, fetvalari kalplerde daha çabuk yer eder. Çünkü ilmin kaynaklari böyle biri üzerinde belirir, camiasi onunla aydinlanir, sözü kalbi-nin derinliklerinden çikar. Söz de kalpten çikinca kalbe girer ve etkin olur. Böyle bir özellige sahip olanlar, Allah Te-âlâ'nm haklarinda: "Kullarindan Allah'tan ancak âlim olanlar korkar'[34] buyurdugu kimselerdir. Bu özellige sahip olmayanlar ise böyle degildir. Onlar her ne kadar âdil, dogru sözlü ve faziletli de olsalar, sözleri bunlarinki gibi etkin olmaz. Nitekim tecrübelerimiz de bunun böyle oldugunu göstermektedir.

b) Fiilin söze uygunlugu, o sözün dogrulugunun bir delilidir.[35] Nitekim bu konu daha önce açiklanmisti. Kimin fiili sözüne uyarsa, kalpler onu tasdik eder ve nefisler ona gönüllü tâbi olur. Bu makama ulasmayan kimsenin durumu ise -her ne kadar fazileti ve dininin bütünlügü malum olsa bile- böyle olmaz. Bu mertebelerde meydana gelen farkliliklar ziyade bir faydanin saglanmasini ya da saglanmamasini temine yöneliktir. Kim, kisinin adaletini zedelemeyecek tarzda ihtiyaç fazlasi seyler hakkinda insanlarin zahi-dane bir davranisa girmelerini ister ve kendisi de ayni sekilde zühd içerisinde olursa, onun bu tesviki, zühd içerisinde olmayan kimsenin zühde tesvikinden daha yararli olacaktir. Çünkü ikincinin hareketi her ne kadar caiz ise de, sözüne bir nevi muhalefet olmaktadir. Sözün fiile olan bu muhalefeti, fiili sözüne uygun düsen kimselerin mertebesine ulasmayi engelleyecek bir unsur olmaktadir.

Fiilin söze uygunlugu konusunda müftîlerin mertebeleri farklilik arzedince, mukallid için tercihi gereken sey, sözü ile fiili arasinda çogunlukla uygunlugun bulundugu kimseye tâbi olmaktir.

Uygunlugun bulunup bulunmadigi konusunda mesele emir ve nehiylere nisbetle ele alinir. Her ikisine de uygunluk olursa -adalet sartlarinin disinda kalanlari kastediyorum-. agir basan taraf, nehiylere uygunluk tarafinin dikkate alinmasi olacaktir. Meselâ iki müctehid bulunsa, bunlardan

biri herhangi bir yasak islememe konusunda azimli olsa, fakat emirler konusunda ayni sekilde duyarli olmasa; digeri isg emrolunan hiçbir konuda muhalefet etmeme konusunda azimli, fakat yasaklar karsisinda o kadar duyarli olmasa, birincisi kendisine uyulma konusunda daha tercihe sayandir.Çünkü adalet sartlarinin Ötesinde emirler ve yasaklar konusunda (fiilin fetvaya) uygunlugu, tamamlayici unsurlardan va güzel davranislardan olmaktadir. Bu meyanda yasaklardan kaçinmak, Sâri' Teâlâ'nm katinda asagidaki sebeplerden dolayi emre uymaktan daha önemlidir:

(1)

Mefsedetlerin uzaklastirilmasi, maslahatlarin elde edilmesinden daha evlâdir. Bu, ilim adamlari tarafindan kabul görmüs bir ilke olmaktadir.

(2)

Yasaklara tek bir fiil ile uyulmus olur; bu da fiilden el çekmedir. Insanin bunu bir mesakkat olmaksizin gerçeklestirebilmesi imkâni vardir. Emirler ise böyle degildir. Insanin onlarin tümünü yapabilme gücü yoktur. Sonra emirler tercih geregi bedelli de yapilmis olabilir.[36]Bu itibarla bazi emirlerin terki, mutlak anlamda bir muhalefet olmaz. Nehiylerde ise durum farklidir. Çünkü nehyin mücerred islenmis olmasi muhalefet sayilmaktadir. Dolayisiyla yasaga riayet, uygunlugun gerçeklesmesi için daha çok aranacaktir.

(3)

Bu konuda naklî deliller vardir. Hadiste söyle gelmistir; "Size birseyi yasakladigim zaman, ondan kaçinin. Size birseyi emrettigim zaman, gücünüz yettigince ondan[37] yerine getirin"[38] Hadiste yasaklar, dikkate alinma konusunda daha güçlü bir ifade ile gelmis ve onlardan kaçinilmasi herhangi bir istisna ya da kayit getirilmek-sizin kesin bir tarzda istenmistir. Ayni üslup emirlerin yerine getirilmesi konusunda gösterilmemis, "gücünüz yettigince ondan" ifadesi ile kayitli olarak gelmistir. Bu da, konumuz olan fetvanin yasaklardan kaçinmaya uygunlugunun, emirleri yerine getirmeye olan uygunluguna tercih edilecegine isaret olmaktadir.[39] [40]

**BESINCI MESELE:**

Örnek durumda olan kimselerden sadir olan fiillere uymak iki sekil üzere olur:

(1)

Fiillerine uyulacak olan kimse, masumluguna dair hakkinda delil bulunan biri olabilir. Rasûlullah'in fiillerine uymak böyledir. Keza icmâ ehlinin, ya da âdeten veya ser'an hata üzerinde görüsbirligi etmeyecekleri bilinen kimselerin -Imam Mâlik'e göre Medine ehlinin ameli gibi- fiiline uymak da

böyledir.

(2)

Birincinin aksi olur. Bu ikinci kisim da ikiye ayrilir:

1. Kasden fiiline uyulmasi için belirlenmis (atanmis) olur. Hâkimlerin emir ve yasaklari, yargi mahallinde almak, vermek, reddetmek ve onaylamak gibi isleri böyledir. Veya fiile olan kasdmm taabbudîligi, dinine ve emanetine güvenilirligi hasebiyle karinelerle belirmis olur.[41]

2. Digeri ise, böyle bir durumun[42] belirlenmemis olmasi halidir.

Böylece karsimiza üç kisim çikmaktadir; uyma (iktidâ) açisindan her biri hakkinda söz etmemiz gerekmektedir.

Birinci Kisim:

a) Uyan kimse, fiili, sadece uydugu kimsenin isledigi tarz üzere islemek istegini bulundurur ve bunun disinda baska bir kasit aramaz. Islenilen fiilin dayanagini anlamis olup olmamasi arasinda fark yoktur.

b) Veya haddizatinda fiilin bir baska tarz üzere islenmesi ihtimaline ragmen uydugu kimseyi ihtimaller içerisinde en güzel olanina niyet ettirme[43] ziyadesinde bulunur ve ona olan uymasini muhtemel olan en güzel hal üzerine bina eder,onu bir asil kilar ve üzerine hükümler tertip eder; meseleler tefrî' eder.

Birinci kisimda[44], usûlcülerin ortaya koymus oldugu esaslar ü-zere uymanin sahinligi konusunda herhangi bir tereddüt bulunmamaktadir. Nitekim sahabe, pek çok konuda Rasûlullah'fiiline bu sekilde tâbi olmustur: altin yüzügü çikarmalari, namazda iken pabuçlarim çikarmalari, yolculuk esnasinda iftar etmeleri, Hudeybiye senesinde umre ihramindan çikmalari... hep böyle olmustur. Üzerinde icmâ ettikleri vb. sahabenin fiilleri de ayni sekildedir.[45]

Ikinci kisma[46]gelince, maksadin açik seçik olmasinin mümkün[47]olmasi halinde bunun hakkinda görüs ayriligi olabilir. Ancak dogru olan, asagidaki durumlar sebebiyle, onun uyma konusunda ser'an muteber olmamasidir:

Birincisi: (Fiili dinî mahiyette islemistir, seklinde) hüsnüzan bulundurmak, uyan kisinin kendi kasdi önünde, kendisine uyula-nin muhtemel kasdinin delilsiz ilgâsi anlamina gelmektedir.[48]

Uyan kisinin belirlemis oldugu ihtimal, belirlenmis degildir. Belirlenmis olmayinca da, tercih ancak nefsânî arzular yoluyla yapilmis olur. Bu ise ser'î islerde geçerli degildir. Zira serîatta, delil olmaksizin tercihte bulunmak caiz degildir.

Itiraz: Hüsnüzan beslemek serîatta zaten genel olarak istenilen birseydir.

Bu durumda, masumiyeti sabit kimse hakkinda böyle bir zan beslemek öncelikli olarak sabit olacaktir.

Cevap: Itiraz yerinde degildir. Söyle ki: Müslümana kars1. -hakkinda kötü zan beslemeye sebep olacak emareler olsa bile- hüsnüzan beslemek hiç kuskusuz istenmektedir. Meselâ: "Ey iman edenler! Zandan çokça kaçinin[49] "Erkek ve kadin mü'minlerin, bu iftirayi isittiklerinde kendi vicdanlariyla hüsnüzanda bulunup da, 'Bu apaçik bir iftiradir' demeleri gerekmez miydi?[50] âyetleri[51] bunu âmirdir. Hatta bu konuda insan, bilmedigi seyi söylemekle, bilmedigi seye inanmakla dahi emrolunmustur: "Bu apaçik bir iftiradir"; "Onu duydugunuzda 'Bunu konusup yaymamiz bize yakismaz. Hâsâ! Bu çok büyük bir iftiradir' demeli degil miydiniz"[52] âyetleri bunu istemektedir. Buna ragmen, onun yani hüsnüzannin üzerine herhangi bir ser'î hüküm bina edilmis degildir; ne bir sahidin adaleti konusunda, ne de bir baska konuda, -kesin bilgi ya da zanni-i galip doguracak açik deliller bulunmadikça- sirf bu hüsnüzan üzerine hüküm binasina gidilmis degildir.

Mükellef, her müslümânâ karsi hüsnüzan beslemekle yükümlü olmasina, her müslüman da sirf bu zanna müsteniden -deneme, tezkiye gibi yollarla sabit olmadikça- âdil olmadigina göre, bu, mücerred birseye hüsnüzan beslemenin o seyi ispat etmedigini gösterir. O seyi ispat etmeyince de onun üzerine herhangi bir ser'î hüküm bina edilmez. Fiillere yönelik hüsnüzan beslemek de bu kabildendir; dolayisiyla onun üzerine de herhangi bir hüküm bina edilmez.

Bunun örnegi sudur: Meselâ kendisine uyulan kimse, hem dinî- taabbudî hem de dünyevî ve dinî olmayan maslahatlarin elde edilmesine yönelik mahiyette olabilecek bir fiil islese, bu iki ihtimalden birisini tayin edecek herhangi bir karine de bulunmasa, bu durumda uyan kimsenin, kendisine uyulan kimsenin, o fiili -hakkinda besledigi hüsnüzanna mebni- dinî-taabbudî bir mahiyet üzere islemis olduguna hamletmesidir.

Ikincisi: Meselâ kendisine uyulan kimseye nisbetle hüsnüzan beslemek mükellefin fiillerinden kalbî bir fiildir. O, vakiadakine uygun olsun olmasin, bununla mutlak olarak zaten memurdur. Zira eger hüsnüzan besleme emri, vakiaya uygunlugu kesin bilgi ya da zann-i galip yoluyla bilmeyi gerekli kilsaydi, o zaman hüsnüzan beslemekle mutlak olarak emrolunmazdi; aksine vakiadakine dair zanm galip ifade edecek delillerin bulunmasi haliyle kayitlanirdi.

Halbuki hüsnüzan besleme emri ittifakla böyle degildir. Dolayisiyla o, mutabakati gerektirmemektedir.[53] Bu durum sabit olunca, kendi hüsnüzannina binaen uymasi, kendisine uyulan kisi için hasil olan bir duruma[54] degil de bizzat kendi fiillerinden biri üzerine binada bulunmak

olmaktadir. Ancak o, kendisine uyulan kimsenin katinda mevcut bulunan sey üzerine binada bulunmayi kastetmistir. Sonuçta bu, uyma isini, birsey üzerine bina etmis olmadi. Bu ise bâtildir. Alâmetlerinin zuhuru üzerine bina edilen uyma ise böyle degildir. Çünkü o, kendisine uyulan kimse hakkinda kesin bilgi ya da zann-i galip yoluyla hâsil oldugu bilinen birsey üzerine kurulmus olmaktadir ve uyan kimse, uymasinda iste o seyi kastetmektedir. Böylece de o, sanki (taabbudîligi) belirlenmis bulunan seylerde uyma gibi bir hal almistir.

Üçüncüsü: Böyle bir uymadan tenakuz gerekir. Çünkü ona, haddizatinda da öyle diye besledigi zan üzerine uymus olur. Mücer-red hüsnüzan beslemek ise, o seyin haddizatinda da öyle olmasini ne kesin bilgi ne de zan düzeyinde gerektirmez. Gerektirmeyince de o zaman ona uyma, haddizatinda da öyle oldugu esasi üzerine yapilmis olmaz. Halbuki biz öyle oldugunu farzetmekteyiz. Bu ise, bir tutarsizlik ve çeliskidir.

Bu nokta, hüsnüzan beslemenin, bizzat zan ile karismasi cihetinden belirsizlik arzedebilir. Aralarindaki fark iki durumdan dolayi açiktir:

a) Bizzat zannin kendisi, kendisine uyulan kimseye meselâ "haddizatinda da öyle oldugu" kaydiyla taalluk eder. Hüsnüzan besleme ise böyle degildir; o, vakiada o zan üzere olsun olmasin bizzat uyan kisiye taalluk eder.

b) Zan, delillerin tabiî ve zorunlu bir sonucudur ve mükellefin ondan ayri kalmasi mümkün degildir. Hüsnüzan beslemek ise, delilden neset etmemekte, tamamen mükellefin kendi ihtiyari sonucunda olmaktadir. O sonuçta, kendisine uyulan kimse hakkinda müsbet ya da menfi söz konusu olan iki ihtimalden her biri hakkinda geçerli olan düsüncelerden bir kismim yok etmek demektir. Onun hatirina güzel olan düsünce geldigi zaman onu destekler, onu tekrar tekrar düsünmek ve inanci hakkinda nefsine telkinde bulunmak suretiyle zihnine yerlestirir. Hatirina diger ihtimal geldigi zaman ise, onu zayiflatir ve reddeder, zihninde bunu tekrarlar ve bir daha adini anmaz.

Itiraz: Kendisine uyulan kimsenin zahir hali ve geneldeki durumu uhrevî islere meyletmek, âhiret için hazirlikta bulunmak, kendisini Allah Teâlâ yoluna adamak ve Allah Teâlâ ile arasindaki hallerini sürekli murakabe altinda bulundurmak olduguna göre, zahir odur ki, muhtemel bulunan bu cüz'î de, o genel ve galip olan çogunluga katilacaktir. Aynen bu tarzda varid olan hükümlerin durumunda oldugu gibi.

Cevap: Bu cüz'î, bu takdire göre bu sekilde belirlendigi zaman, onu uhrevî ihtimale hamletme kasdma yönelik zanni güçlendirebilir ve bu durumda o, -insallah ileride de bahsolunacagi gibi- içtihada mahal olur. Ancak bu takdir (farzetme), mücerred hüsnüzan besleme üzerine bina olmamakta,

aksine delilden neset eden zannin bizzat kendisi üzerine kurulu olmaktadir. Bu durumda olan zan ise, bazen seriatta üzerine hüküm binasi için sebep olabilmektedir. Bizim üzerinde durdugumuz mesele ise böyle degildir; aksine iki ihtimalden biri hakkinda, onunla ilgili olarak zann-i galip dogu-racak, diger ihtimali ise zayiflatacak ölçüde bir tercihin bulunmamasi esasi üzerine mebnidir. Meselâ bir adam[55] düsünün, takva sahibi, Allah Teâlâ'nin emir ve yasaklarina uymakta, dünyalik bir mesguliyeti yok, sadece dünyasi ve âhiretine nisbetle yükümlü tutuldugu dinin gereklerini yapmaktan baska bir endisesi yok. Böyle birinin bu dünya hakkinda iki hali bulunur:

a) Dünyevî hali: Bununla geçimim saglar ve Allah Teâlâ'nin kendisine ihsan etmis oldugu nefsânî nazlarini yasar.

b) Uhrevî hali: Bununla da âhiret islerini düzene koyar.

Bu ikincisi hakkinda herhangi bir söz yoktur. Bunlar haddizatinda belirgin ve ihtimale kapalidir. Bunun istisnasi ise çok nadirdir. Nadire de itibar yoktur.

Birinci kisma gelince, bu ihtimali doguran kisim olmaktadir. Meselâ mübâhi, kendi nefsânî hazzini elde etmek açisindan is] olabilecegi gibi, kendi nefsi üzerindeki Allah Teâlâ'nin hakkin ne getirmek açisindan da islemis olabilir. Kendisine uyulan böyle bir mubahi isler ve onun hangi açidan islemis oldugu da in mezse, bu durumda uyan kimse, onun hakkinda besledigi hüs -zanna binaen, o mubahi sadece Allah Teâlâ'ya yaklasmis olmak" O'na kullukta bulunmak niyetiyle islemis oldugu inancindan hareketle, o mubahi takarrub (kurbet) kasti ile isler. Bu halde ik kendisine uyulan kimseye karsi besledigi hüsnüzandan baska U dayanagi, üzerine binada bulunacagi bir asli ise bulunmamaktadi^ Çünkü kendisine uyulan kimsenin o seyi islerken, kendisi için mü-bah kilinmis bulunan nefsânî hazza ulasmayi düsünmesi ve bu düsünce ile onu islemis olmasi pekâlâ mümkündür. Bu durumda uyan kimsenin kasdi, yerini bulmus olmamaktadir. Bulsa bile, kendisini kurbet kilan mubah birseye tevafuk etmektedir. Mubah birsey ise -Hükümler bahsinde de izahi geçtigi üzere- kurbet telakki edile-

mez.

Dahasi sunu da söylüyoruz: Kendisine uyulan kisi, bir durusta bulunsa veya elbisesini bir sekilde alsa veya bir vakitte sakalim tutsa ve benzeri bir harekette bulunsa, simdi uyan kimse de, bu hareketleri ibadet kasti ile yapmistir düsüncesine binaen, aynen onun yaptigi gibi bu hareketleri yapmaya koyulsa, bu uyan kisi ahmak ve akhevvellerden biri kabul edilir. Çünkü kendisine uyulan kimsenin o hareketleri dünyevî bir düsünceden dolayi, yahut bilinçsiz bir sekilde yapmasi pekâlâ mümkündür. Meseleden murad da iste bu ve benzeri durumlardir.

Ayni sekilde meselâ onun bir dirhemi bulundugunu ve onu dostluk sebebiyle bir arkadasina verdigini düsünelim.[56], Ayni anda o dirhemi kendisine harcamasi, yahut onunla mubah bir is yapmasi, ya da sadaka vermesi kendisi için mümkün de olsun. Iste böyle bir durumda uyan kimse söyle der: Hüsnüzan, onun o dirhemi ta-saddukta bulunmasini gerektirir. Ancak o, bu uhrevî konuda dostunu kendi nefsine tercih etmistir.[57] Dolayisiyla bundan uhrevî konularda kisinin, bir baskasini kendi nefsine tercihinin caizligi sonucu çikar.

Ulemâdan biri bu mânânin, "Ben duami kiyamet günü ümmetime sefaat için sakladim"[58]hadisinde bulundugunu söylemis ve ondan uhrevî konularda bir baskasini tercihin sahih olacagi hükmünü çikarmistir. Zira, (hakkinda beslenen hüsnüzan- geregi olarak) kendisine taninan duayi, dünya isleri hakkin-!f de&il mutlaka âhiret islerinden biri hakinda kullanirdi.

Biz geçen esas üzerinden yürüdügümüzde, birilerinin itiraz ahiyetinde asagidaki durumlardan ötürü, bu âlimin söylediklerinin dogru olmayacagini söylemesi mümkündür:

Çünkü, o duasini herhangi bir dünya isi hakkinda yapabilirdi. 7'ra onu illâ da söyle yapacaksin diye kisitlilik altina alma durumu öz konusu degildir. Bu durumda kendisine nisbet edilecek bir nakisa da yoktur. Rasûlullah dünyada bazi seyleri sever ve Allah Teâlâ'nin mubah kildigi nimetlerinden istifade ederdi. Bu meselâ kadinlari, güzel kokuyu, tatliyi, bali, kabagi sevmesi; kelerden hoslanmamasi vb. konularda belirgin bulunmaktadir. O, Allah Teâlâ'nin kendisi için mubah kilmis oldugu bazi seyler hakkinda da ruhsat hükümlerinden faydalaniyordu. Bu gibi seyler ondan çokça menkûldür.

Ikinci bir durum sudur: Rasûlullah dünyevî seyler hakkinda duada bulunmustur: Fakirlikten, borçtan, insanlarin galebe çalmasindan, düsmanlarin oh etmesinden, kederden, ezeli ömre[59] düsmekten.. Allah'a siginmasi gibi. Rasûlullah bunlarin yerine uhrevî olan seylerden Allah'a siginabilirdi; fakat yapmadi.

Ayni mesele hakkinda su da bir delil olur: Bazi peygamberler, "Her peygamberin ümmeti hakkinda müstecâb bir duasi vardir..." hadisinde sözü edilen kendilerine ait müstecâb dualarini, dünyaya mahsus bir sekilde, kendilerine caiz bir biçimde -ki bunlar ümmetlerine yaptiklari beddualardir- kullanmislardir. Meselâ, "Nûh, Rabbim! dedi, kâfirlerden yeryüzünde hiç kimseyi birakma![60] âyeti, müfessirlerin naklettigi üzere bu sekildedir. O, bu bedduasi yerine, onlarin âhirette yararlarina olacak baska bir dua yapabilirdi. Onlarin mahlukât içerisinde Allah Teâlâ'nin en seçkin kullari olmalarina ragmen bu tür dualarda bulunabilmeleri, onlarin bütün fiil ve sözlerinin sadece âhirete yönelik olmasi gerektigi gibi bir sonucun dogru

olmayacagini ortaya koyar. Ayni sekilde Hasûhillah'm duasinin da, kesin olarak âhiretle ilgili oldugu taayyün etmez. Dolayisiyla da hadiste o âlimin dediklerine delil olacak bir husus yoktur.

Üçüncü durum: Eger biz bu esas üzerine binada bulunacak olursak, o zaman bu sözü Rasûlullah'm [alevSâmtu] her fiili hakkinda söyler olmamiz gerekir. Rasûlullah'm fiillerinin onun bir iri-san olmasinin geregi yapilmis olup olmamasi da farketmez. Zira onun hakkinda: "Rasûlullah o fiiliyle uhrevî olan durumlari ve husûsî bir kulluk seklini kastetmistir" demek mümkündür. Halbuki durum ulemâya göre hiç de öyle degildir. Dahasi ondan dünyaya yönelik hiçbir fiilin bulunmamasi gibi bir sonuç da lâzim gelir. Bundan, dünyevî oldugunu açikça söyledigi fiilleri bir istisna olur. Zira bu takdirde açiklamadikça, kasti kapali olacagindan fiilin dünyevî olusu hiçbir zaman açiklik kazanmayacaktir. (Bu durumda uhrevî oldugu beyan edilen fiil, uhrevî olacaktir.) Yönünün belirtilmemesi halinde de durum ayni olacaktir. Çünkü onun da âhiret için olma ihtimali vardir. Bu durumda dünya isleriyle ilgili olarak beyan çok nadir olacak demektir. Bu ise seriatin büyük çogunlugunun delâlet ettigi seyin hilafina bir durum olmaktadir. Bu sabit olunca, bu sekil üzere bir uymanin sabit olmadigi ortaya çikar ve hadiste ona ait bir delâlet unsuru da bulunmamaktadir.

Kaldi ki hadis -daha önce de geçtigi gibi- "Her peygamberin üm.meti hakkinda müstecâb bir duasi vardir..." ifadesiyle duanin kendisine degil, ümmete mahsûs olmasini gerektirmektedir. Dolayisiyla o zatin zikrettigi tercih (îsâr) mânâsi burada bulunmamaktadir. Çünkü tercih (îsâr), aslen yararlanma durumunda olan tercihte bulunan kimsenin, kendisine ait olan hakki ikinci birine devretmesi demektir. Burada ise böyle bir durum yoktur. Çünkü dua, daha baslangiç itibariyla ümmet lehine tahsis edilmistir.

ikinci Kisim: Eger, hâkimin atanmasi vb. gibi ise, bu takdirde de onun (atandigi konuda) fiiline uymanin sihhati konusunda bir kusku bulunmamaktadir. Zira insanlar için o fiilin hükmünü (fiilî olarak) açiklamak üzere tayin olunmuslukla, islenilen ya da terke-dilen o fiilin hükmünü (söz ile) tasrih arasinda bir fark bulunmamaktadir.

Eger âlimin fiile ya da terke yönelik kasdimn taabbudîlik olduguna karineler delâlet ediyorsa, o takdirde konu ihtilafa mahal olmaktadir:

Böyle bir fiile uyulamayacagini savunan taraf söyle diyebilir: O âlimin masum olmamasi sebebiyle, fiillerine hata, unutma ve hatta kasten isyan ariz olabilir. Fiilinin ne mahiyetle islenmis oldugu be-lirmeyince de, ibadetler ve muameleler konusunda ona uymak nasil sahih olabilir?! Bu yüzdendir ki seleften bazilari söyle demislerdir: "Ilmin en zayifi görmektir" Yani, "Falani söyle yaparken gördüm" demektir. Olur ya belki de o adam, o seyi yanilarak yapmistir. Iyâs b. Muâviye de: "Fakihin ameline bakma;

aksine sen ona sor, o sana dogrusunu söyler" demistir. Allah Teâlâ da: "Biz babalarimizi bir din üzere bulduk..[61] âyetinde bu tavri gösterenleri[62] yermistir. Hadiste de: "Insanlari, birsey derlerken isittim, ben de onu söyledim" diyen süphecinin tavrindan bahsedilmektedir. Bu durumda farzedilen biçimdeki birine uyma, diger insanlara uymak gibidir; ya da en azindan ona yakin bir durumdadir.

Konuya müsbet bakanlar ise söyle diyebilirler: Zanni galip, ahkâm konusunda dikkate alinmakta ve onunla amel edilmektedir. Böyle bir âlimin, fiil ya da terke yönelik kasdimn karinelerle ortaya çikmasi durumunda -özellikle de ibadetler konusunda ve sürekli tekrarla birlikte, kendisinin de sözüne uyulan kimse olmasi halinde- fiiline uymak da ayni sekilde caiz olacaktir. Imam Mâlik, sadece cuma günü oruç tutma hakkinda "O caizdir" demis ve buna bazi ilim adamlarini o günde oruç tutarken gördügünü ifade ederek istidlalde bulunmus ve "Saniyorum, oruç için özellikle o günü kollu-yordu" demistir.[63] Bu haliyle Imam Mâlik, o günü arastiriyor olmasi zannindan hareketle insanlardan bazilarinin fiiline istinad etmis; ilim ve fikih ehlinden, arkasindan gidilen kimselerden hiçbirinin o günde oruç tutmayi yasakladigini da isitmedigini eklemistir. O bunu, Rasûhillah'm sadece cuma günü oruç tutmayi yasaklayan sahih hadisinin hükmünü düsürmek için bir esas olarak kullanmistir. Buradan su gözüküyor ki Imam Mâlik, böyle bir uygulamayi, ancak kisinin ilim ve din ehlinden olmasi, o seyi bilmeyerek veya yanilarak ya da gaflet sonucu yapmadigina dair zann-i galip bulunmasi halinde itibara almaktadir. Çünkü kisinin, kendilerine uyulmasi gereken ilim ehlinden olmasi, o seyi islemis olmasini gerektirecektir. Onun o seyi islemek için arastirmasi ise (oruç için cumayi kollamasi gibi), ortada bir sehiv ya da gaflet halinin buIlinmadiginin delilidir. Selefin örnek alinan fiilleri iste bu sekil üzere olmaktadir. Zira eger onlar hakkinda düsünecek olursan, kendisine uyulan kimsenin kasdini ve o fiili isleyis seklini belirleyen karinelerin mevcut oldugunu göreceksin. Dolayisiyla onlara uyma bu haliyle sahih olacaktir.

Üçüncü Kisim: Bu kendisine uyulan kimsenin fiilini dünyevî kasitla mi yoksa uhrevî kasitla mi islemis oldugunun ortaya çikmamasi veya karineler yoluyla da fiilin islenis seklinin belirlenmemis olmasi halidir. Eger biz ikinci kisim hakkinda, fiile uymak sahih degildir diyecek olursak, o takdirde bu tür fiillere uyma öncelikli olarak sahih olmayacaktir. Eger ona uymanin sahih olacagini kabul edersek, bu durumda onda ihtimal zayiflayacaktir. Çünkü fiili islemek için arastirma karineleri mevcuttur ve bunlar, sihhat konusunda tutunulan bir delildir.[64]Burada ise karineler bulunmadigindan, hata, gaflet vb. ihtimali güçlenmektedir. Kaldi ki dinde ihtiyat prensibi de bulunmaktadir. Bu durumda dogru olan, taklit edilecek fiilin hükmünü sormak ve böylece durumu aydinlatmak, ancak ondan sonra uyma yoluna

gitmek olacaktir. Konuyla ilgili olarak "Fa-kihin ameline bakma; aksine sen ona sor, o sana dogrusunu söyler" sözü yerinde söylenmis bir sözdür. [65]

**ALTINCI MESELE:**

Daha önce de geçtigi gibi ilim talibinin, tahsili sirasinda üç hali (mertebe, asama) bulunmaktadir:

Birinci hal (baslangiç mertebesi) üzere bulunan ilim talibine, ne sözlerinde ne de fiillerinde uymak caiz degildir. Zira henüz icti-hâd derecesine ulasmamistir. Içtihadi muteber olmayinca, ona uymak da ayni sekilde muteber olmayacaktir. Böyle birinin amelleri, eger kendi yaptigi bir ictihâd sonucu ise, degersiz olacaktir. Eger bir baskasini taklit yoluyla islemisse, o zaman da vacip olan, uyma için onun taklit ettigi ya da baska bir müctehide dönmektir. Zira bu asamada bulunan ilim talibi, henüz kemâle ermedigi için, hiç bil-[284] medigi yerlerden kendisine çesitli noksanliklar[66] ariz olabilir. Böylece de ameli (seriata) muhalif düser. Bu durumda onun amelinin sahih olup olmadigina güvenilemez, dolayisiyla da ona itimat edilemez

Üçüncü hal (ictihâd mertebesi) sahibi ise, ondan fetva istemenin ve verdigi fetvanin geregi ile amel etmenin sahinligi konusunda bir tereddüt yoktur. Fiillerine uyma konusu ise, bir önceki meselede geçen tafsilat üzeredir.

Ikinci hal sahibine gelince, iste bu, hem istiftâ (kendisinden fetva talebi) hem de fiillerine uyma konusunda problemi teskil etmektedir. Böyle birinden fetva talebinde bulunmanin sahih olup olmamasi konusu, daha önce geçen bu durumdaki bir kisinin içtihadinin sahih olup olmamasi hakkindaki degerlendirmelere baglidir.

Fiillerine uymanin sihhatine gelince, eger biz bu mertebedeki birinin içtihadinin sahih olamayacagi görüsünü kabul edersek, o takdirde -birinci hal sahibinin durumunda oldugu gibi- onun fiillerine uyma sahih olmayacaktir. Eger içtihadinin sahih olacagini kabullenirsek, o zaman da onun fiillerine uyma konusu, az Önce geçen tafsilat ve degerlendirmeler üzere olacaktir.

Bu anlattiklarimiz, kisinin amellerinde hal sahibi olmamasi durumundadir. Eger hal sahibi ise[67]-ve kendisi de fetva vermeye ehil biriyse- bu durumda acaba, geçen tafsilat üzere ona uymak sahih olur mu? Yoksa olmaz mi? Her konuda ondan fetva istemek sahih olur mu? Yoksa olmaz mi? Bütün bunlar üzerinde durulmasi gereken konular olmaktadir. Böyle bir zatin fiillerine uyma, eger ayni konuda hal sahibi bulunmayan baska birine uyma imkâni varsa sahih olmaz, ona ancak kendisi gibi hal sahibi olanlarin uymasi uygun olur. Söyle ki:

Erbâb-i hâlden olan kimseler, amellerinde nefsânî nazlarina iltifat etmezler,

haklarin edasi konusunda asiri bir gayret gösterirler. Bunu da ya korku, ya recâ ya da mahabbet (sevgi) sâikiyle yaparlar. Onlarin pesin zevkleri, içerisinde bulunduklari halden gayri ne varsa hepsini ilgi alani olmaktan çikaran durum ile ellerinden düsmüstür. Onlarin bir an olsun amelden geri kalmalari yoktur, seyri sülükte fütur göstermeleri, bu yolda dinlenmeleri söz konusu degildir. Simdi, hali böyle olan bir kimseye, nefsânî nazlarini talepte bulunan, kendisine mubah kilinan seyleri sonuna kadar elde etmede hirs ve cimrilik gösteren diger kimseler nasil uyabilir ve buna nasil güç yetirebilir?! Sonra Allah Teâlâ onlara, digerlerine zor gelen seyleri kolaylastirmis, kendisine kulluk yolunda üstlendikleri yükleri tasiyabilmeleri için onlari kendi katindan bir güçle teyit etmistir. Bunun sonucu olarak da, insanlar için zor gelen seyler onlar için kolay, digerlerine agir olan seyler onlara hafif gelir olmustur. Bu durumda tahammül güçleri zayif olanlar veya nefsin asmasi gereken mesafeleri katetmede azmi hasta olanlar, veya o yüce mertebeleri elde etmeye yönelik isteksiz olanlar veya yüce gayeler yerine ilk zuhuratlarla yetinenler, onlarin tasidiklari o yüklere nasil güç yetirebilirler?! Evet bütün bu siradan insanlarin, erbâb-i hâlden olanlara tâbi olma güç ve kudretleri yoktur. Bir süre için kadir olsalar bile, çok kisa zamanda hemen kesilirler; halbuki matlup olan amelde devamliliktir. Bu yüzdendir ki Rasûlullah hadislerinde söyle buyurmustur: "Amellerden güç yetirebileceginiz seyleri yapmaya çalisiniz. Çünkü siz usanmadikça Yüce Allah asla (sevap vermekten) usanmayacaktir[68]"Allah Teâlâ'ya amellerin en sevimlisi, az da olsa üzerinde sahibinin devamli oldugudur[69]O, islerde orta yolu tutmayi emretmis ve gayeye ancak bu sekilde ulasilabilecegini bildirmistir. Yine o: "Süphesiz ki Allah, herseyde yumusakligi (rifk) sever[70]buyurmustur. Sertligi, asiriligi, tekellüfe girmeyi ve zorlastirmayi amelden kesilmeye sebep olur korkusuyla kerih görmüstür. Yüce Allah da: "Bilin ki, içinizde Allah'in elçisi vardir. Sayet o, birçok islerde size uysaydi, elbet sikintiya düserdiniz"[71]buyurmus ve öncekilerin üzerinde olan agir yükleri bizden kaldirmistir.

Bu durumda, madem ki erbâb-i hâlden olan kimselere uymak, böyle bir sonuca götürecektir, Öyleyse onlarin fetva makamini isgal etmeleri uygun degildir, keza digerlerinin onlari imam edinmeleri de dogru degildir. Onlari, ancak ve ancak kendileri gibi hal sahibi olan ve amelden kesilme korkusu bulunmayan digerlerinin örnek edinmesi söz konusu olabilir. Iste öyle oldugu zaman geçen tafsilât üzere onlara uymak caiz olur. Bu konuyu ehli bilir ve onlar için delilleri en kâmil bir sekilde açiktir.

Kendilerinden fetva istenmesi halinde verdikleri fetvaya uymanin hükmüne gelince, bu asagidaki tafsilâta tâbidir:

Fetva, ya kendisinin hal sahibi oldugu birsey hakkinda sorulmustur. Ya da

öyle degildir:

Eger birinci ihtimal söz konusu ise, o zaman meselenin hükmü, fiillerine uymanin hükmü gibidir. Çünkü kendi halleri ile ilgilrsöz etmesi de kendi fiilleri cümlesindendir ve genelde o, suali soran kimsenin halinin geregi ile degil de, içinde bulundugu halin geregi ile fetva verir.

Eger ikinci ihtimal söz konusu ise, o zaman verdigi fetva ile amel etmek caizdir. Çünkü bu takdirde o, halin degil, ilmin gereginden konusmus olacaktir. Zira kendisi, o hal üzere degildir. [72]

**YEDINCI MESELE:**

Bu meselede, kendilerine uyulmasi sahih olan âlimlerde bulunmasi gereken Özelliklerden söz edilecektir. Siradan insanlar (ammî, avam), bu özelliklerden hareketle, kimin fetvasina uyabileceklerini kestirebileceklerdir:

Imam Mâlik söyle demistir: "Bazen bana bir mesele gelir ve o beni yemekten, içmekten ve uyumaktan alikoyar" Kendisine: "Ebâ Abdillah! Vallahi senin sözün insanlarin yaninda aynen tas üzerine kazilmis nakis gibidir. Sen ne söylesen mutlaka onu senden hüsnü-kabulle karsilamakta ve benimsemektedirler" dediler. O: "Bu (dediginiz mertebeye) lâyik olabilecek kisi, ancak böyle olandir[73] diye karsilik verdi. Ravi diyor ki: Rüyamda birini gördüm, o: "Mâlik (hatadan) masumdur" diyordu.

(Imam Mâlik) yine söyle demistir: "Gerçek su ki ben, bir mesele hakkinda on küsur yildir düsünmekteyim; hâlâ onun hakkinda bir fikre varabilmis degilim"

Yine o: "Bazen bana bir mesele arzedilir de, ben geceler boyunca onun üzerinde düsünürüm" demistir.

O, kendisine bir mesele soruldugu zaman, suali sorana: "Sen git, ben ona bir bakayim" derdi. Adam gider o, meseleyi tekrar tekrar ele alirdi. Kendisine niye böyle yaptigi soruldugunda o, agladi ve: "Ben bu meseleler yüzünden çok dehsetli bir günüm olacagindan korkmaktayim" dedi.

O, oturdugu zaman basini eger ve Allah'i zikrederek dudaklarini oynatirdi, saga sola bakmazdi. Kendisine bir mesele hakkinda soruldugu zaman rengi -kendisi kizil tenli idi- degisir ve benzi sararirdi. Basini önüne eger, dudaklarini kipirdatir, sonra: "Mâsâ-allah! Lâ havle velâ kuvvete illâ billah!..." derdi. Bazen kendisine elli mesele sorulur, onlardan hiçbirisine cevap vermezdi.

O söyle derdi: "Kim bir mesele hakkinda cevap vermek isterse, cevap vermeden önce kendisini cennet ya da cehenneme arzetsin, âhirette kurtulusu nasil olacak, onu bir ölçüp biçsin, ondan sonra cevap versin"

Biri söyle demisti: "Sanki Imam Mâlik, kendisine bir mesele hakkinda

soruldugu zaman, vallahi cennet ile cehennem arasinda durur gibi bir hal alirdi"

Yine o söyle demisti: "Bana, helâl ve haramla ilgili bir mesele hakkinda soru sorulmasi gibi daha agir gelen birsey yoktur. Çünkü bu, Allah'in hükmü hakkinda kesin yargida bulunmaktir. Memleketimizdeki ilim adamlan ve fakihlere yetistim, onlardan biri, kendisine bir mesele hakkinda soruldugu zaman sanki kendisine ölüm gelmis gibi bir hal alirdi. Zamanimizdaki insanlar ise, bu gibi konularda ve fetva vermede çok istekli davranmaktadirlar. Eger bunlar, yarin bu yüzden ne hale geleceklerini bilselerdi, elbette bu konuda isteksiz davranirlar ve fazla fetva vermeye yanasmazlardi. Iste Hz. Ömer, Hz. Ali ve üstün sahâbîlerin tavri: Onlar Rasûlullah'in içerisinde gönderildigi en hayirli nesil olmalarina ragmen kendilerine bir mesele arzedildigi zaman, Rasûlullah'in ashabini toplarlar ve onlara durumu sorarlar, ondan sonra o konu hakkinda fetva verirlerdi. Zamanimizdaki insanlar ise, çok fetva verir olmakla övünür hale gelmislerdir. Halbuki, bu konudaki (temkinli tavirlari) ölçüsünde kendilerine ilimden esrar perdeleri aralanacaktir"

Yine o söyle demistir: "Ne gerçek ilim adamlarinin, ne örnek insanlar olan selef-i sâlihimizin, Islâmî konularda kendilerine basvurulan kimselerin (hakkinda kesin nass bulunmayan konularda) 'Bu helâldir, bu haramdir' demeleri vaki degildir; aksine onlar: 'Ben bunu kerih görüyorum, sunu uygun görüyorum' derlerdi. Helâl ve haram seklindeki kesin hükümde bulunma, Allah Teâlâ'ya karsi bir iftiradir. Allah Teâlâ'nin: "De ki: Allah'in size indirdigi riziktan bir kismini helâl, bir kismini da haram mi kildiniz? "[74]âyetini isitmedin mi? Çünkü helâl, sadece Allah Teâlâ'nin ve rasûlünün helâl kildigi, haram da yine o ikisinin haram kildigi seydir"

Musa b. Dâvûd söyle demistir: Ulemâ içerisinde Imam Mâlik'-ten daha fazla 'Lâ uhsinu = Iyi bilmiyorum' diyen bir baskasini görmedim. Bazen onu söyle derken isitirdim: "Bu sey bizim basimiza gelmedi" , "Bu memleketimizde olmayan birsey* Kendisine sual soran kisiye: "Simdi sen git de ben durumun hakkinda bir bakayim" Râvi der ki: Gerçek su ki, fikih (yani sorulan seyin bilgisi) onda hazir mevcut olurdu. (Ancak o takvasindan dolayi, mesele hakkinda temkinli davranirdi.) Onu Allah, ancak takvasi sebebiyle yüceltmis-tir"

Bir adam Imam Mâlik'e bir mesele sorar ve kendisinin bu soruyu sormak için tâ Magrib'den alti aylik bir yoldan gönderildigini zikreder. Ona: "Seni gönderene, benim bu konuda bir bilgim olmadigini bildir" der. O: "Peki onu kim bilir?" diye sorar. Imam: "Allah'in ögrettigi kimse" diye cevaplar.

Yine bir adam, Magrib halkinin kendisine sormasini tenbihle-dikleri bir meseleyi ona sorar. O: "Bilmiyorum. Biz, memleketimizde böyle birseyle

karsilasmadik. Üstadlarimizdan bu konuda söz eden birini de isitmedik. Ancak sen (sonra) yine gelirsin" dedi. Yarin olunca adam, yükünü katirina yüklemis bir halde hayvanini çekerek geldi ve: "Meselem!" dedi. Imam: "Bilmiyorum. O nedir?" dedi. Adam: "Ebû Abdillah! Arkamda yeryüzünde senden daha bilgin hiçbir kimsenin olmadigini söyleyen insanlari biraktim geldim" de- di. Imam Mâlik hiç orali olmadan: "Döndügün zaman onlara benim iyi bilmedigimi haber ver" dedi.

Bir baska adam sordu, ona cevap vermedi. O: "Ebû Abdillah! Bana cevap ver!" dedi. Imam: "Yazik sana! Kendinle Allah arasinda beni bir hüccet kilmak istersin. Herseyden önce, nasil kurtulacagima bakmaya ben muhtacim. Ondan sonradir ki ancak seni kurtarabilirim"

Kendisine kirk sekiz mesele soruldu. Bunlardan otuz ikisine 'Bilmiyorum' diye cevap verdi.

Irak'tan kendisine kirk soru yöneltildi. Bunlardan sadece besine cevap verdi.

Ibn Aclân söyle der: "Eger 'Bilmiyorum' sözü âlime ugramazsa, o helak olur[75] Bu söz ibn Abbâs'tan da rivayet edilmistir.

O söyle demistir: Ibn Hürmüz'ü: "Âlime yarasan, sohbet yaranlarina 'Lâ edrî = Bilmiyorum' sözünü miras birakmaktir" derken isittim.

O, kendisine yöneltilen sorularin çoguna "Bilmiyorum" derdi. Ömer b. Yezîd söyle demistir: Imam Mâlik'e bu konuda niye böyle davrandigini sordum. O söyle cevap verdi: "Samlilar Sam'larina, Iraklilar Irak'larina, Misirlilar Misir'larina dönerler. Sonra ben belki de onlara verdigim fetvadan rücû ederim (fakat onlar bunu ögrenemezler ve öyle gider)" Ben bunu el-Leys'e söyledim. Bunun üzerine o agladi ve: "Mâlik, vallahi el-Leys'den daha güçlüdür" dedi ya da buna benzer birsey söyledi.

Bir defasinda ona yirmi küsur mesele soruldu, onlardan sadece birine cevap verdi. Kendisine yüz mesele sorulsa, onlardan bes ya da on tanesine ancak cevap verir, geri kalan kisim hakkinda ise "Bilmiyorum" derdi.

Ebû Mus'ab anlatir: el-Mugîre bize: "Gelin, Imam Mâlik'e sormak istedigimiz bütün meselelerimizi bir araya toplayalim" dedi. Onlari toplamak için bir süre bekledik ve soracaklarimizi bir listeye yazdik. el-Mugîre listeyi ona gönderdi. Bazilarina cevap verdi, çogu hakkinda da 'Bilmiyorum' yazdi. Bunun üzerine el-Mugîre: "Ey insanlar! Vallahi bu adami Allah, ancak takvasi sebebiyle yüceltmis-tir" dedi.

Ondan, kendisine yöneltilen sorulara "Bilmiyorum", "Iyi bilmiyorum" seklinde karsilik verdigine dair rivayetler pek çoktur. O kadar ki söyle denmistir: Eger bir kimse, Imam Mâlik bir meseleye cevap verinceye kadar söyledigi "Bilmiyorum" sözüyle elindeki sahife-yi doldurmak istese,

doldururdu.

Kendisine: "Ey Ebû Abdillah! Eger sen 'Bilmiyorum' dersen, o zaman kim bilecek?!" denildi. O: "Zavalli! Sen benim kim oldugumu zannediyorsun? Ben kimim? Benim yerim ne ki, sizin bilmediklerinizi ben bileyim" dedi ve sonra Ibn Ömer hadisini delil olarak kullanmaya basladi ve söyle dedi: "Koca Ibn Ömer 'Bilmiyorum' diyor. Hal böyle iken ben de kim oluyorum? Süphesiz insanlari helak eden kendilerini begenmeleri ve riyaset talebinde bulunmalaridir.

Bir baska defasinda söyle demistir: "Süphesiz Ömer b. el-Hat-tâb, bu tür seylerle karsilasmis, fakat onlara cevap vermemistir." Ibn ez-Zübeyr: "Bilmiyorum" demistir. Ibn Ömer: "Bilmiyorum" demistir.

Imam Mâlik'e bir konu sorulmus, o "Bilmiyorum" diye cevap vermistir. Soran kisi: "Bu hafif, kolay bir meseledir. Ben bununla sadece emîre bildirtmek istemistim" (?) demisti. Soruyu soran kisi, mevki sahibi biriydi. Bunun üzerine Imam Mâlik kizdi ve: "Hafif, kolay bir meseleymis! Ilimde hafif birsey yoktur. Allah Teâlâ'-nin: "Biz senin üzerine agir bir kelâm indirecegiz[76] buyurdugunu isitmedin mi? Ilmin tamami agirdir. Özellikle de kiyamet gününde sorguya çekilecek olan seyler" dedi.

Biri söyle demistir: "Imam Mâlik'ten 'Lâ havle velâ kuvvete illâ billah' sözünden daha çok bir söz isitmedim. Eger biz elimizdeki yazi levhalarimizi onun 'Bilmiyorum. Bu konudaki sözümüz, nihayet bir zandan ibarettir. Biz bu konuda kesin kanaat sahibi degiliz' sözleriyle doldurmak istesek, rahatlikla doldurabilir ve Öylece huzurundan ayrilabilirdik.

Kendisine Ibnu'l-Kâsim söyle demistir: "Alis veris konularini Medine ehlinden sonra Misirlilardan daha iyi bilen kimse yok" Imam Mâlik ona: "Onlar nereden ögrenmisler?" dedi. O: "Senden" diye cevap verdi. Imam: "Ben bilmiyorum ki, bu durumda onu benden nasil ögrenmis olurlar?!" dedi.

Ibn Vehb'den: Imam Mâlik söyle demistir: "Ibn Sihâb'dan çok hadis isittim; onlardan asla hiçbirini rivayet etmedim, rivayet etmem de" el-Fervî demistir ki: "Ona, niye diye sordum" O: "Amelî bir degeri yok" diye cevap verdi.

Bir adam Imam Mâlik'e: "es-Sevrî, bize senden su konuda rivayette bulundu" dedi. Imam: "Ben su su konuda bir hadis rivayet edecegim ve onu Medine'de açiga vurmayacagim (öyle mi?)" dedi.

Ona: "Ibn Uyeyne'de, senden duymadigimiz hadisler var" dediler. Imam: "Ben isittigim herseyi insanlara rivayet edecegim öyle mi? O zaman ben ahmak biri olurum" dedi. Bir baska rivayette: "O zaman ben onlari sapitmis olurum. Benden öyle hadisler çikmistir ki, keske o hadislerden her biri karsiliginda kirbaçlansaydim da -ki ben kirbaca insanlarin en

tahammülsüzüyüm- onlarin hiç söylememis olsaydim" dedigi ifade edilmistir.

Öldügü zaman, geride biraktiklari arasinda, hayatinda asla rivayet etmedigi pek çok miktarda hadis bulunmustur.

Kendisine: "Bu hadisi senden baska bilen yok" dediklerinde hemen onu terkederdi. Kendisine: "Bu ehl-i bid'atin isine yarayacak bir hadis" dediklerinde onu terkederdi. Kendisine: "Falanca, garib (bilinmedik) hadisler rivayet eder" dediklerinde: "Biz garib (bilinmedik) hadislerden kaçariz" demistir. O, bir hadis hakkinda tereddüde düstügü;zaman onu tamamen terkederdi.

O söyle derdi: "Ben bir insanim; hata da ederim, isabet de. Benim görüsüme bakin: Kitâb'a ve sünnete uygun düsenlerini alin, uygun düsmeyenlerini ise terkedin"

Yine o söyle demistir: "Insanin her söyledigi söze -faziletli biri de olsa- uyulmaz, yol edinilmez ve çesitli ülkelere ulastirilmaz. Bu konuda Allah Teâlâ söyle buyurur: "Sözü dinleyip en güzeline tâbi olan kullarimi müjdele[77]

Kendisine bir mesele soruldu, ona cevap verdi, sonra cevap yerine söyle dedi: "Bilmiyorum, benim söyledigim sadece bir görüsten ibarettir. Olur ya ben hata ederim, sonra ondan dönerim, söyledigim hersey yazilir (ve öyle kalir)"

Esheb söyle demistir: Bir mesele hakkindaki cevabini yazarken beni gördü ve bana: "Onu yazma; çünkü bilemem belki üzerinde sebat ederim, belki etmem" dedi.

Ibn Vehb ise : "Onu, âlimin, kendisine yöneltilen sorulara çokça cevap vermesini kinarken isittim" demistir. Yine onu, kendisine fazla soruldugu zaman, cevap vermekten kaçindigim gördüm ve söyle dedigini isittim: "Yeter! Kim çoga kaçarsa, hata eder" O çok soru sorulmasini ayiplar ve söyle derdi: "Sanki o azgin deve gibi konusur; su söyledir, bu böyledir der, hersey hakkinda dirdir söz eder"

Bir defasinda Irakli biri, "Bir adam ölü (murdar) bir tavuga bassa, ondan bir yumurta çiksa ve o anda da yumurta bir civciv çikarsa, onu yiyebilir mi?" diye bir soru sordu. Imam Mâlik ona: "Olacak sey hakkinda sor, olmayacak seyi birak!" dedi.

Bir baskasi benzeri birsey sordu, ona cevap vermedi. Bunun üzerine adam: "Ebû Abdillah! Niçin bana cevap vermiyorsun?" dedi. Imam: "Eger faydalanacagin birsey hakkinda sorsaydin, sana cevap verirdim" diye karsilik verdi.

Kendisine: "Kureys, senin meclisinde atalarindan ve faziletlerinden bahsetmemenden sikayetçi" dediler. O: "Biz, sadece bereketini umdugumuz konulardan bahsederiz" diye cevap verdi.

Ibnu'l-Kâsim söyle anlatir: "Imam Mâlik, çok az cevap verirdi. Yakinlari ondan cevap alabilmek için hileye basvururlardi. Ögrenmek istedikleri meseleyi, sanki basina gelmis bir meseleymis gibi bir adamin ona getirip sormasini temin ederler, o da ona cevap verirdi"

îbn Vehb'e söyle demisti: "Çok sormaktan ve rivayeti dogru olmayacak seyleri dinlemekten sakin! Ben bu gibi seyleri rivayet etmek için degil, sadece ögrenmek için dinlerim" Yine ona: "Insan bir-seyi isittigi zaman mutlaka onu söyler. Buna ragmen ben Ibn Si-hâb'dan birçok sey isittim ki, onlari asla rivayet etmedim, yasadigim müddetçe de yapmayacagimi umuyorum. Ben, attigim hadislerden daha çogunu atmadigim için pisman olmusumdur"

Esheb söyle demistir: Rüyamda birini gördüm söyle diyordu: "Imam Mâlik, fetva verirken bir söz söylemeyi itiyat edinmistir ki, eger o daglar üzerine inecek olsaydi onlari yerinden oynatirdi. Bu 'Mâsâallah, lâ kuvvete illâ billah' sözüdür"

Buraya kadar yaptigimiz nakiller, insana ulemâdan kimin fetvaya ve kendisini taklide daha lâyik oldugunu gösterecek mahiyettedir. Bu hususlar göz önüne alindiginda, üstün olan ile olmayan arasindaki fark kendisini gösterir. Ben bu sözleri, Imam Mâlik taklit edilsin diye -her ne kadar kendisi asiri derecede bu meziyetlere sahip olmasi sebebiyle tercihe daha sayan bulunuyorsa da- kaydetmedim. Bilakis, bu özellikler diger âlimler için bir kistas edinilsin istedim. Çünkü bunlar, Islâm'in diger hidayet imamlarinda da mevcuttur. Su kadar var ki, kiminde digerinden daha fazladir. [78]

**SEKIZINCI MESELE:**

Müftînin bulunmamasi halinde, müsteftîden[79] amelle yükümlülük düser. Bu, o amele dair ne muteber bir ictihâd yoluyla ne de taklit yoluyla elde edebilecegi bilginin olmamasi halindedir. Buna su üç husus delâlet eder:

(1)

Sahih olan görüse göre delillerin tearuzu halinde müctehidden ilgili yükümlülük düsmektedir. Nitekim bu konu usûl kitaplarinda açiklanmistir. Bu durumda amele dair esasla ilgili bilginin bulunmamasi halinde mukallidin yükümlü olmamasi öncelikli olarak sabit olacaktir.

(2)

Bu mesele aslinda "Hitabin taallukundan önce amel" konusuna çikmaktadir.

Seriatler gelmeden önce ameller konusunda asil olan, onlara yönelik yükümlülügün bulunmamasi halidir. Çünkü, kisinin hükme dair bilgisi olmaksizin, onunla yükümlü olmasi düsünülemez. Zira, usûlcülere göre yükümlülügün sarti, yükümlü kilinan seyi bilmektir. ,Bu meselede sözü edilen kimse ise, (ne ictihâd ne de taklit yoluyla) bilgi sahibi degildir. Bu takdirde teklifin sebebi hiçbir hal üzere bulunmayacaktir; dolayisiyla da teklif olmayacaktir.

(3)

Bu durumda kisi, eger amel ile mükellef olsaydi, o takdirde bundan takat üstü yükümlülük lâzim gelirdi. Çünkü bilmedigi seyle yükümlü tutulmus olurdu. Bilmedigi için, yükümlü oldugu seye ulasma imkâni bulunmayacakti. Hal böyle iken eger onunla yükümlü tutulacak olsa, hiçbir sekilde yerine getiremeyecegi seyle yükümlü kilinmis olacakti. Böyle bir sonuç ise hem aklen, hem de ser'an muhalin ta kendisidir. Mesele açiktir.

Fasil:

Bu amel hakkinda iki durum tasavvur edilebilir:

(1) Amelin aslina yönelik bilgisizlik[80] Bu durumdaki biri, aynen kendisine hiçbir sekilde teklif gelmeyen kimse gibidir.

2) Amelin vasfina yönelik bilgisizlik: Meselâ kisinin taharet, namaz veya zekât gibi bir ameli genel hatlariyla bilmesi, fakat onun tafsilâtini, kayitlarim, yanilma vb. gibi üzerine ariz olabilecek seylerin hükümlerini bilmemesi gibi. Tabiî bu halde amelle ilgili ne gibi hükümlerin ortaya çikacagini bilmeyecektir.

Her iki sekil ile de ilgili olarak çesitli hükümler taalluk etmektedir ve onlari uzun uzadiya burada anlatmak mümkün degildir. Furû kitaplari, bu konuda daha Özel bir yere sahiptir.[81] [82]

**DOKUZUNCU MESELE:**

Avama nisbetle müctehidlerin fetvalari, müctehidlere nisbetle ser'î deliller mesabesindedir.[83]

Bunun delili sudur: Mukallitlere nisbetle delilin bulunup bulunmamasi arasinda fark yoktur. Çünkü onlar delillerden hiçbirsey anlamayacaklardir. Deliller üzerinde degerlendirme yapmak ve onlardan hüküm çikarmak onlarin yapabilecegi birsey degildir. Böyle bir davranisa girmeleri onlar için asla caiz de degildir. Bu konuda Allah Teâlâ: "Eger bilmiyorsaniz bilenlere (zikir ehline) sorun[84] buyurmaktadir. Mukallid, bilgi sahibi olmayandir. Dolayisiyla onun yapacagi tek sey, erbabina sormaktan (ve bu yolla mükellefiyetlerini ögrenmekten) baska birsey degildir. Dinî konularda, bas-vuracagi merci mutlak anlamda onlardir. Su halde din âlimleri

(müctehidler), mukallide nisbetle Sâri' makaminda bulunmaktadirlar, onlarin sözleri yani fetvalari da, Sâri'in (hitabi) makamina kâim olmaktadir.

Sonra, müftînin bulunmamasi yükümlülügü düsürdügüne göre, bu delilin bulunmamasi haline müsavi olmaktadir. Zira delilsiz hiçbir teklif bulunmamaktadir. Amele dair bir delil bulunmayinca, onunla yükümlülük de düser (sabit olmaz). Ayni sekilde amel hakkinda sual edebilecek bir müftînin bulunmamasi halinde de, kisi onunla yükümlü olmaz. Bu da gösterir ki müctehidin görüsü (fetvasi) içtihada ehil olmayan siradan kimselerin (ammînin) delilidir. Allah'u a'lem!

Ictihâd bölümüyle ilgili iki ek bulunmaktadir:

1) Müctehid nazarinda delillerin tearuzu ve onlardan birini digerine tercih etmesi.

2) Suâl ve cevap ile ilgili hükümler. [85]

---

[1] Yani ya o mesele hakkinda sorar ve deliline de vakif olmak ister. Böylece kalbinin tatmin olmasini amaçlar. Yahut da sadece amel edebilecek kadarini (deliline gerek duymaksizin) sorar ve böylece kulluk görevini yerine getirmeye çalisir. Ama mutlaka sorar. Çünkü kulluk icrasinin iki yolu vardir: a) Ictihad ederek kullukta bulunmak, b) Bir müctehide sorarak kullukta bulunmak. Bunun disinda bir baska yol yoktur. Mukallid, müc-tehid olmadigina göre mutlaka sorma yoluna gidecektir.

[2] Bakara 2/282.

[3] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/265-266

[4] Yani akilli bir kimsenin böyle bir davranisa girmesi mümkün gözükmemektedir.

[5] Yani Ictihâd kitabinin Üçüncü Mesele'sinde.

[6] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/266-267

[7] Bu mânâda tercihe "esit seyler arasindan birini bazi sebepler dolayisiyla öne çikarmaktir" denilebilir. (Ç)

[8] Zira onlar, diger müctehidlerce konulmus olan görüslerin de aynen kendi görüsleri gibi muteber oldugunu kabullenirler.

[9]Yani kendi mezhebimizin görüsünü tercih etmek için karsi görüsün kötü taraflarini arastirmaya, onlan karalamaya koyuldugumuzda, onlar da bizim kötü taraflarimizi arastirmaya ve ortaya koymaya baslar ve is bambaska bir mecraya girer.

[10] Müslim, Iman, 145 ; Tirmizî, Birr, 4 ; Ahmed, 2/164. 9 Hddid

[11] Haddizatinda yasak olan seyleri artik siz düsünün.

[12] Bakara 2/104.

[13] En'âm 6/108.

[14] bkz. [2/360].

[15] Al-i Imrân 3/105.

[16] En'âm 6/159.

[17] Ebû Dâvûd, Sünne, H. No: 4671 (4/218).

[18] Bakara 2/253.

[19] Isrâ 17/55.

[20] Buhârî, Enbiyâ, 14 ; Müslim, Fedâil, 168.

[21] Ebû Dâvûd, Sünne, H. No: 4671 (4/218).

[22] Yag ve et içerisine ekmek dogramak suretiyle yapilan bir yemek çesidi. (Ç)

[23] Buhârî, Enbiyâ, 32, 46 ; Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 70.

[24] Ebû Dâvûd, Sünne, H. No: 4672 (4/218).

[25] Buhârî, Enbiyâ, 3 ; Müslim, îmân, 327 ; Ebû Dâvûd, Sünne, 13.

[26] Yani her iki hadiste de bu açik bir sekilde ortaya konmaktadir. Birincisi Hz. Ibrahim'in bütün insanlardan üstün oldugunu, ikincisi ise son peygamber Rasûlullah'm (s.a.) bütün Ademogullannin efendisi oldugunu belirtmektedir. Bu yüzden de aralarinda müellifin de dedigi gibi tearuz vardir. Ancak hadisler üstünlük bakimindan ayirimin olacagini açikça ifade etmektedir.

[27] Buhârî, Fedâilu ashâbi'n-Nebî, I ; Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 210.

[28] Buhârî, Menâkibul-Ensâr, 7 ; Müslim, Fedâil, 10.

[29] Tirmizî, Menâkib, 32 ; tbn Mâce, Mukaddime, 11. Tirmizî'nin rivayetinde Hz. Osman'dan sonra "en üstünleri Ali'dir" ifadesi vardir.

[30] Yani Abdullah b. Mesûd'dan.

[31] Tirmizî, Menâkib, 16 ; Ibn Mâce, Mukaddime, 11.

[32] Ebû Dâvûd, Sünne, H. No: 4671 (4/218).

[33] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/267-274

[34] Fâtir 35/28.

[35] Bir önceki yönden farki pek açik degildir.

[36] Yani emredilen seyin bizzat kendisi degil de onun yerine ikame edilebilecek baska birsey de islenmis olabilir. (Ç)

[37] Teb'îz için olan "mîn" harfi ile "minhu" seklinde. Yani "onu" degil de "ondan bir kismini..." (Ç)

[38] Daha önce geçmisti.

[39] Yani yasaklara daha çok riayet eden müftînin fetvasinin, emirlere daha çok riayet eden müftînin fetvasindan daha fazla dikkate alinacagina bir

isaret olur. (C)

[40] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/274-277

[41] Yani, tâbi olunan kisinin islemis oldugu fiilin dinî mahiyetli oldugu ya atanma yoluyla belirlenmis olur. Ya da yasantisindan çikarilan karineler yoluyla isledigi fiilîn dinî mahiyetli oldugu sonucuna varilir. (Ç)

[42] Yani tâbi olunan kimsenin isledigi fiilin dinî mahiyetli oldugunun belirmemis olmasi hali. (Ç)

[43] Yani fiili dünyevî olma ihtimaline ragmen taabbudî olarak almasi söz konusu olur. Bunun ancak masum olan peygamberden taabbud kasdmin kesin tarzda bulundugunu anlamamis olmasi halinde olabilecegi söylenmistir.

[44] Yani a sikkinda: (Ç)

[45] Meselâ, mesctdde cemaatle teravih namazini kilmalari gibi.

[46] Yani taabbud niyetim ilave kismi.

[47] Mümkün olmamasi halinde ise ihtilâfa mahal kalmayip, ilga edilmesi taayyün eder.

[48] Yani, bu ihtimal güçlü bir ihtimaldir ve mücerred uyan kimsenin uydugu kimse hakkinda "onu mutlaka en efdal sekil üzere yani dinî mahiyette islemistir" seklindeki hüsnüzanni sebebiyle ihmali sahih degildir. Onun bu sekilde delilsiz ilgâsi, iki ihtimalden birinin nefsânî arzulara uyularak tercih edilmesi demektir. Bunun ise dinde bir yeri yoktur.

[49] Hucurât 49/12.

[50] Nûr 24/12.

[51] Birinci âyette talep, mü'min erkek va kadinlara yönelik hüsnüzanda bulunmaya yöneliktir. Onlar hakkinda hayir düsünmek ve "Bu apaçik bir ifttiradir" demektir. Ikincisinde isittiklerini yalanlamalari ve Hâsâ! Bu çok büyük bir iftiradir" demeleridir. Yani peygamberini karalamak, onu rezil riisvay etmek gibi bir konuda Allah'i tenzih etmeleridir. Çünkü zevcelerin ahlâksizlikta bulunup fuhus yapmalari kocalarindan nefreti mucip bir haldir.

Bir baska nokta sudur: Ayetlerde "Bu apaçik bir ifttiradir"; "Hâsâ! Bu çok büyük bir iftiradir" ifadelerinde istenilen kesin talep, bilinen bir-seyin itikadi veonun söylenmesi kabilinden midir? Yoksa bilinmeyen seye itikat edilip söylenmesi kabilinden midir? Fahrettin Razi birincisini, Allâme'de ikincisini tercih etmistir. Çünkü peygamberler her türlü nefreti mucip hallerden masum bulunmaktadir. Bu da o türdendir.

[52] Nûr 24/16.

[53] Yani beslenen hüsnüzan ile vakianin ayni olmasini gerektirmemektedir

(Ç)

[54] Bu, vakiada onun bu fiille taâbbudîligi kastetmis olmasidir.

[55] Asil konuyu hatirlayalim: Söyle idi: Fiillerine uyulacak olan kimse, masumluguna dair hakkinda delil bulunan biri olabilir. Rasûlullah'm (s.a.) fiillerine uymak böyledir. Keza icmâ ehlinin, ya da âdeten veya ser'an hata üzerinde görüs birligi etmeyecekleri bilinen kimselerin --Imam Mâlik'e göre Medine ehlinin ameli gibi- fiiline uymak da böyledir...

Görüldügü gibi söz konusu olan, bir kisinin fiili degil, aksine kendileriyle ser'î icmânin tahakkuk ettigi topluluktan ya da âdeten veya ser'an hata üzerinde görüsbirligi etmeyecekleri bilinen kimselerden sâdir olan fiildir. Rasûlullah (s.a.) disinda kalan kimseler söz konusu oldugu zaman, tek kisinin ya da zikredilen sarti tasimayan topluluklarin fiili konu harici olmaktadir. Buna göre verilen Örnek, esas ortaya konulan meseleden uzak olmakta ve onun meseleye tatbiki çesitli tekellüfleri gerekli kilmaktadir. Verilen örnek ancak, Rasûlullah'a (s.a.) nisbetle cibillî olan fiillerinin hüs-nüzanla uhrevî-dinî mahiyetli olduguna hamletme durumunda açiklik kazanabilir.

[56] Yani verdigi dostu fakir biri olmasa.

[57] Yani parayi dostunun tasaddiikta bulunmasi için ona vermistir

[58] Buhârî, Deavât, 1 ; Müslim, îmân, 334-345.

[59] Elden ayaktan düsmeden. (Ç)

[60] Nûh 71726.

[61] Zuhruf 43/23.

[62] Yani ehil olmayanlari taklit edenleri. Yoksa âyet ve hadis taklidin her türlüsünü reddetmemektedir.

[63] Çogunluk bu orucun mekruh oldugu görüsündedir. Kadi Iyâz: "Imam Mâlik'in görüsü de sanirim buna çikar. Çünkü ona göre belirli bir günü oruca tahsis etmek mekruhtur. el-Bâcî de, bu konuda imamin baska bir görüsü daha olabilecegine isaret etmistir" demistir. ed-Dâvudî ise: "Hadis ona ulasmamistir. Eger ulassaydi, ona muhalefet etmezdi" demistir. Hasili: el-Mâzerî ve ed-Dâvudî, el-Muvatta'dan cevaz hükmünü anlamislardir. Iyâz ise, meselenin hükmünü, imamin belli bir günü oruca tahsis etmenin mekruh olacagi seklindeki görüsüne irca etmis ve el-Bâcî'nin sözüyle de tezini desteklemeye çalismistir. Üstadlarm çogu ise Imam Mâlik'ten cevaz görüsünü nakletmislerdir.

Ancak onun müellifin dedigi sey üzerine binasi uzak bir ihtimaldir. Çünkü Ibn Mesûd'dan su rivayet yapilmaktadir: "Rasûlullah (s.a.) her ayda üç gün oruç tutardi; cuma günü oruç tutmadigini çok az görürdüm" Ibn Ömer ise: "Onu, cuma günü oruç tutmaz halde asla görmedim" demistir. Bu durumda Imam Mâlik'in yukaridaki sözleri bu hadisleri takviye babindan olur; yoksa müellifin dedigi gibi ilim ehlinden bazilarinin fiillerine dayanarak, sahih hadisin hükmünü düsürmüs olmaz.

[64] Yani ikinci kisim hakkinda.

[65] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/277-286

[66] Heva ve heveslere uyma, delilin gereginden sapma gibi.

[67] Bu sadece ikinci mertebeye nisbetle olmayip, içtihadi ve kendisinden fetva sorulmasi sahih olan ikinci ve üçüncü mertebeden herkesi kapsamaktadir.

[68] Müslim, Siyâm, 177 .

[69] Buhâri, îmân, 32 ; Müslim, Müsâfirîn, 139.

[70] Buhâri, Edeb, 35.

[71] Hucurât 49/7.

[72] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/286-289

[73] Yani ser'i mesâil karsisinda fazla duyarli olup, bu ugurda rahatini feda edebilendir. (Ç)

[74] Yûnus 10/59.

[75] Yani âlim kisi yerine göre 'Bilmiyorum' diyemiyorsa, kesin bilgisi olmadigi ya da hiç bilmedigi konular hakkinda da söz ediyorsa, o zaman helak olur. (Ç)

[76] Müzzemmil 73/5.

[77] Zümer 39/18.

[78] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/289-294

[79] Yani müctehid olmayip fetva isteme durumunda olan, dinî vecibelerini müctehidden aldigi fetva yoluyla yerine getiren kimse.

[80] Meselâ teheccüdün matlup oldugunu isiten fakat ondan maksadin ne oldugunu bilmeyen kimsenin hali gibi. Veya umrenin istenilen birsey oldugunu isiten, fakat onun ne tür bir ibadet oldugunu bilmeyen kimsenin hali gibi. Böyle biri, kendisine bunlarin ismi bile ulasmamis kimse degildir, zira o zaman müsteftîligi söz konusu olamaz. Bu kismin, bir sonraki kisimdan farki açiktir. Birincide mükelleften düsen, amelin aslidir. Ikincide düsen ise, amelin asli degil, elde edemedigi vasfidir.

[81] Bu kitaplardan, bu mesele üzerine terettüp eden seyleri ve amelin asi) ya da vasiflarindan nelerin düsüp nelerin düsmedigini ögrenmek mümkündür.

[82] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/294-296

[83] Yani müctehid olmayan siradan insanlara (ammî, avam) nisbetle müctehi-din fetvasi, serl deliller yerine kâimdir. Nasil ki müctehidler Kitâb, sünnet vb. gibi serl delillerle bagli iseler, ictihâd derecesinde bulunmayan mukallitler de müctehidlerin görüslerini almak, onlarin fetvalariyla amel etmek zorundadirlar. Nitekim el-Amidî, el-Ihkâm'da bunu açiklamis ve bunun dogruluguna nassla ve icmâ ile istidlalde bulunmus, aklin gereginin de böyle oldugunu belirtmistir. Nass, müellifin zikrettigi ayni âyettir. Sükûtî icmâ ve aklin geregi ise söyle: Kendisinde ictihâd ehliyeti bulunmayan kimse, basina fer1! bir hadisenin gelmesi halinde, ya hiçbir sekilde kulluk icrasinda bulunmayacaktir; bu icmâya muhaliftir. Eger birseyle kulluk icrasina memur ise, o takdirde bu ya hükmü isbat eden delil üzerinde degerlendirme yapmak yoluyla, ya da taklit usulüyle olacaktir. Birincisi imkânsizdir. Çünkü bu, kisinin hem kendi hem de bütün insanlarin istisnasiz hadiselerin delilleri üzerinde durma, onlarla mesgul bulunma ve bunun tabiî sonucu olarak da geçim için gerekli olan is güçten el çekme, meslek ve zanaatlarin ihmal ve iptali, ekin ve neslin ta'tili yüzünden dünyanin harap olmasi gibi bir sonucu gerekli kilacaktir. Taklidin esastan kaldirilmasi, insanlarin son derece zorluk, sikinti ve zarara sokulmasi demektir. Halbuki matlup olan bunlarin kaldirilmasidir. Bu durumda geriye

sadece taklit kalmaktadir ve kul iste bu yolla kulluk icrasinda bulunmakla yükümlü tutulmaktadir. Müellifin burada izah etmek istedigi sey budur. Bu ayniyla, bir önceki meseleye yani müftînin bulunmamasi halinde müsteftîden ve mukallitten yükümlülügün düsecegi konusuyla uygunluk arzetmektedir. Bu, müctehidlerin sözlerinin, uymanin vacipligi ve kendisiyle amel etmenin gerekliligi açisindan aynen rasûllerin sözleri gibi olmasini gerektirir. Sanki onlarin sözleri, avama nisbetle rasûllerin dili üzere gelmis Allah Teâîâ'nin hitabi mesabesinde olur. Müctehidlerin sözlerinin hüccetliginin bundan baska bir mânâsi yoktur. Daha Önce el-Âmidi'nin taklidin tarifi sirasinda, ammînin yani içtihada ehil olmayan siradan insanlarin, müftînin fetvasini almasinin vacip oldugunu tasrih ettigi geçmisti. Hatta o, avamdan olan insanlarin aynen icmâya, Rasûlullah'-m (s.a.) sözüne uymak gibi, ona da uymakla ilzam edildigini, hakklarmda baglayici bir hüccet oldugunu belirtmisti. Ancak onun hüccetliginin lizâtihî oldugu ya da olmadigi, ser'î delillerin müctehidlere nazaran hüccet oluslarinin lizâtihî ya da mucize sebebiyle oldugu konusu ise baska birseydir ve bu bir bahs-i digerdir; konuyla ilgisi yoktur.

[84] Nahl 16/43.

[85] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/

# EK:1 TEARUZ VE TERCIH

Haddizatinda seriatta herhangi bir tearuz yoktur; tearuz ancak müctehidin nazarinda bulunur.

Burada, mutlaka zikretmemiz gereken bir mukaddime vardir. O da sudur: Seriatin esaslarina vakif olan kimse, ser'î delillerin kendi nazarinda hemen hemen tearuz etmedigim görür. Nitekim ser'î mesâilin arka plânina vakif olan kimseler de hemen hemen hiç mütesâbihle karsilasmaz. Çünkü seriat, kendi içerisinde bir bütündür ve cüzleri arasinda asla tearuz yoktur. Bu gerçege ulasan kimse, vakiada olani yakalamis olur; dolayisiyla da onun nazarinda bir tearuz bulunmaz. Bunun içindir ki, müslümanlarin üzerinde tevakkufu gerektirecek sekilde tearuz ettigine dair icmâ ettikleri iki delil bulunmamaktadir. Ancak müctehidler, teker teker ele alindiklarinda hatadan masum degillerdir. Bu itibarla onlarin nazarlarinda deliller arasinda tearuzun bulunmasi mümkün olmaktadir. Bu nokta anlasildi ise diyoruz ki:[1]

### BIRINCI MESELE:

Tearuz ya haddizatinda da öyle oldugu, ya da müctehidin kendi nazarinda öyle bulundugu noktasindan ele alinir.

Haddizatinda da öyle oldugu noktasindan ele alindiginda tearuz, kesinlikle mümkün degildir. Daha önce Ictihâd bölümünde (seriat tek hüküm üzere bulunur meselesinde) bu konu üzerinde yeterince durulmustur.

Müctehidin nazari itibariyla tearuzun bulunmasina gelince, bu ihtilafsiz mümkündür. Su kadar var ki müctehidler, iki delil arasinda cemi mümkün olmayan her bir yere nisbetle tearuzun olabilecegini belirtmislerdir. Dogrusu da budur. Çünkü iki delil arasini ce-metmek eger mümkünse orada bir tearuzdan bahsetmek mümkün degildir.[2] Hâss ile âmm[3], mutlak ile mukayyed vb. gibi.[4]

Ancak biz burada Allah'in izniyle aralarini cem mümkün olmayan kisim hakkinda usûlcülerin söz etmedikleri seyler üzerinde duracagiz, aralarini cem mümkün olan kisimdan da önemli türler ortaya koyacagiz. Her iki

kisma birlikte bakilmasi sayesinde -Allah'in izniyle- bu konuda ictihâdla ugrasanlarin pek çoguna zor gelen seyler müctehide kolay hale gelecektir. Tevfîk Allah'tandir.

Önce aralarinda cem mümkün olmayan kismi ele alalim: [5]

**IKINCI MESELE:**

Ictihâd bölümünde geçtigi üzere ihtilâfin esasini, Sâri' Teâlâ'-nin kasdimn açik bulundugu müsbet ve menfi iki uç tarafin arasinda kalan kisimlar olusturmaktaydi. Çünkü bu iki uç arasinda kalan ve ortada yer alan kisim, ser'î delilin ilgili bulundugu bir sebepten dolayi her iki tarafin da hükmünü alabilmekteydi. Bunun sonucunda ortada yer alan seye uç taraflarla ilgili olan deliller (isbat delili ile nefy delili) ayni anda taalluk etmekte ve onu kendi hükmüne katmaya çalismaktadir. Böylece de o sey hakkinda iki delil tearuz etmektedir. Bunun tabiî sonucu olarak da tercihe ihtiyaç dogmak-tadir. Tercihe imkân yoksa tevakkuf etmek gerekmekte ve konu mütesâbihâttan sayilmaktadir. Orada bu mânâ açiklanmis oldugu için, burada sözü uzatmaya gerek bulunmamaktadir.

Sözü edildigi sekil üzere, nasil ki deliller arasinda tearuz[6] ger-çeklesebiliyorsa, ayni sekilde delil mertebesinde bulunan seyler arasinda da tearuz gerçeklesebilir; mukallide nisbetle müctehidle-rin görüslerinin tearuz etmesi gibi. Çünkü ictihâdî görüslerin mukallide olan nisbeti, delillerin müctehide olan nisbeti gibidir.

Farkli hükümlere delâlet eden alâmetlerin tearuzu da böyledir. Meselâ bir tür esya yagmalansa ve yagma olmaksizin o tür seyin elde edilmesi de nadirattan olsa, ona benzer bir esya takva sahibi sa-lih bir zatin elinde görülse, elinde bulunduran kisinin iyi hal sahibi olmasi, o seyin helâl; öyle birseyin yagmasiz elde edilmesinin nadirattan olmasi ise onun haram olduguna delâlet eder. Dolayisiyla bu iki alâmet arasinda tearuz söz konusu olur.

Keza farkli hükümlere götüren benzerliklerin tearuzu da böyledir. Meselâ köleyi ele alalim: O bir insandir; dolayisiyla bu onu mülk edinme konusunda hürler mesabesinde kilmayi gerektirir. Öbür taraftan da o mal gibidir; bu da onun mülkiyet hakkinin elinden alinmasi konusunda sair mallar menzilesinde olmasini gerekli kilar.Sebeplerin tearuzu da bu kabildendir; murdar hayvanin, usûlüne göre bogazlanmis hayvanla, zevcenin yabanci kadinla karismasi hali gibi. Zira bunlardan her birinde, o seyi helâl ya da haram kilan sebebin varligi ihtimali bulunmaktadir.

Sartlarin tearuzu da böyledir: Iki beyyinenin[7] tearuzu gibi. Zira biz hükmün infazi için sehâdetin sart oldugunu söylemekteyiz. Beyyineden biri birseyin isbatim, öbürü ise reddini gerektirmektedir. Ayni sekilde, bir is

mesabesinde olan seyler de, o seyin hükmünde dahil olmaktadir.

Bu kisimla ilgili olarak tercihin yönü, belli bir sekil üzere hasredilmis degildir.[8] Zira cüz'î nev'î ya da sahsî olaylar belirli bir sayiyla sinirlandirilamaz. Olaylarin cereyan tarzi, cüziyyât arasinda, her cüz'î hakkinda tek bir cüz'înin hükmünü verecek sekilde birligin bulunmayacagina hükmeder. Aksine onlar, konulmus olan hükme etkisi mümkün olan kusatici ilavelere, bitisik karinelere sahiptir. Dolayisiyla bu halleriyle onlari, tek bir cüz'înin hükmüne tâbi kilmak mümkün degildir. Bu gözlemlenen ve bilinen bir husustur. Durum böyle olunca, tercih sekli tearuz mahallinde varid bulunan delillere itibarla olacaktir. Bu takdirde de, onu müctehidin nazarina havale etmek mümkün degildir. Ictihâd bölümünün basinda bu mânâ üzerinde durulmustu.[9] Konuyla ilgili degerlendirmenin esasim su teskil etmektedir: Söz konusu ortada yer alan seye nisbetle, hükmü belli olan iki uç taraftan hangisi daha güçlü ve uygun, hangisi daha galip ve daha yakin bunu iyi tespit etmek ve bu tespit üzerine, onu uçlardan hangisine katilacaksa ona katmak ve böylece diger taran ihmal etmek ya da onu da dikkate almak[10] olmaktadir, imam Mâlik'in mezhebiyle ona muhalif olanlarin görüsüne göre köle meselesinde[11] vb. oldugu gibi.

Fasil:

Bu, usûlcülerin sözlerinin zahirine göre[12] birinci kisimla ilgili bakis açisi olmaktadir. Biz, bu tercihte mevcut bulunan mânâ üzerinde düsündügümüz zaman, onun da ikinci kisma raci oldugunu ve tercihin bir tür cem ve(ya) tearuz halinde bulunanlardan birinin iptali mânâsina geldigini görürüz. Nitekim -insâallah- birazdan zikredilecektir.Aralarini cemetmek imkâni bulunan kisma gelince: [13]

**ÜÇÜNCÜ MESELE:**

Bu konuda diyoruz ki: Bu kisimda delillerin tearuzunun çesitli sekilleri vardir:

(1)

Birinci Sekil: Bir küllî esasin, kapsamina giren bir cüz'î ile tearuz halinde olmasi: Meselâ, haram olan yalan ile, iki es arasini düzeltmek için yalan söylemek gibi. Müslümanin öldürülmesinin haram olmasi ile, kisas ya da zina sebebiyle öldürmek gibi. Burada cüz'î ya o küllî içerisinde bir ruhsati teskil eder, ya da öyle degildir. Her halükârda da, bu kitapta tearuz ve tercih seklinde kendisinden hüküm iktibas edilecek olan açiklamalar geçmis[14]konu Hükümler bölümüyle Deliller bölümünde ele alinmisti. Burada onlari tekrarlamanin bir yaran yoktur.

(2)

Ikinci Sekil: Her ikisi de tek bir küllî esas altina giren iki cüz'î arasinda olmasi: Iki hadisin[15] iki kiyasin ya da iki alâmetin[16] tek bir cüz'î üzerinde tearuz etmeleri gibi. Çogu zaman usûlcüler bunlari, aralarini cem etme imkâni bulunmayan kisimdan zikretmislerdir.[17] Ancak konu üzerinde duruldugunda su husus görülecektir: Tearuz ortaya çiktigi zaman, mutlaka su iki durumdan biri söz konusu olacaktir:

a) Ya iki delilden birinin ihmaline hükmetmek: Bu durumda sadece digeri i'mal olunur. Bu, ancak mensûh oldugu veya eger haber-i vahidse senedinde ya da metninde galat ya da vehim bulundugu, yahut zannî bulundugu ve bu haliyle kat'îye karsi koyacak güçte olmadigi... gibi o delili dikkate almamayi gerektiren çesitli yollarla iptali takdirinde ancak sahih olabilir. Bu sayilanlardan birinin varligi farzedildigi zaman, iki delilin karsi karsiya gelmeleri söz konusu olmaz ki, birbirleriyle tearuz etmis olsunlar. Iki delilden birisinin mensûh olmasi halinde, tearuzdan söz edilemeyecegini kabul etmislerdir. Mensûh mânâsinda bulunan diger seyler için de durum ayni olacaktir. Su halde hüküm, müctehid nazarinda sabit olan delile -aynen hiç muarizi olmamasi [30i] halinde oldugu gibi- aittir.

b) Ya da her iki delilin birden i'maline hükmetmek.[18] Bu takdirde tearuz halinde olan iki delilin, tearuz ettikleri mahalle ayni yönden taalluk etmemis olmalari, yönlerinin farkli olmasi gerekmektedir. Aksi takdirde ayni anda ikisinin de i'mal edilecek sekilde gelmeleri muhaldir. Bu durumda deliller konuya iki ayri yönden taalluk edecektir; dolayisiyla da tearuz kesin olarak kalkmis olacaktir. Ancak bu i'mâl isi, bazen tearuz mahallinde olur; Imam Mâlik'in görüsüne göre köle meselesinde oldugu gibi. Çünkü o, kölenin mülkiyet hakki olmasi yönünün bir açidan i'maline hükmetmis (ve ona sinirli bir mülkiyet hakki tanimistir), diger açidan da bunu ihmal etmistir. Bazen de iki delilden birine mahsus olur[19] ve bu takdirde deliller, tearuz mahalline birlikte taalluk etmezler; aksine bir baskasi hakkinda i'mal olunur ve ona nisbetle gerektirici bir sebepten dolayi da ihmal olunur. Ictihâd bölümünün basinda ele alman hususî tahkî-ku'1-menât konusu hakkinda, keza Hükümler bölümünde geçen farz-i kifâye[20] bahsinde nazarda bulunan müctehidin istisna ettigi hersey bu seklin altina girer.

(3)

Üçüncü Sekil: Tearuzun biri digeri altina girmeyen, ayni külliye de çikmayan iki cüz'î arasinda olmasi. Su bulamayan, teyemmüm de etmemis olan mükellefin hali gibi. Bu, "Namazi kilin" delilinin geregini, "Namaza kalktiginizda yüzlerinizi... yikayin'[21] delilinin geregi için terketme -ya da tersi- arasinda bir durumdadir. Çünkü namaz, zarurî küllî bir esasa racidir. Taharet ise bazilarina göre tahsînî küllî bir esasa müsteniddir.[22] Ya da kiblenin hangi taraf oldugunu bilmeyen kimseye nisbetle, "Her nerede

bulunursaniz, yüzünüzü o tarafa (kibleye) çevirin'[23] buyrugu için, "Namazi kilin" deliline muariz olunmasi gibi. Burada asil olan sudur: Cüz'î, tercih konusunda küllî olan aslina racidir. Eger küllî tercih olunursa, ayni sekilde cüz'îsi de tercih olunur. Küllî tercih olunmazsa, cüz'îsi de ayni sekildedir. Çünkü cüz'î, küllisine tâbidir. Küllisinin tercihi sabit olmustur; öyleyse cüz'îsi de ayni sekilde tercih olunacaktir.

Sonra, daha önce de geçtigi üzere cüz'î, küllîsine hadim olmakta, küllî ise hariçte[24] mevcut bulunmamakta, sadece (özellik olarak)cüz'îde bulunmaktadir. Küllinin kendisinde tahakkuk ettigi sey odur. Bunun sonucu olarak da, cüz'î zedelendigi zaman, küllî de zedelenmektedir. Su halde bu (yani cüz'î), onu içermis olmaktadir. Eger cüz'iyyâttan, kendisiyle birlikte küllisi içerisinde dahil bulunmayan bir baskasi tercih edilecek olsa, bundan o gayrin küllî üzerine tercihi gerekirdi. Halbuki biz, varligi kabul edilen bir küllinin, kendisi gibi küllî olmayan digerleri üzerine mukaddem oldugunu farz etmekteyiz. Bu durumda mutlaka ayni sekilde cüz'isinin de takdim edilmesi gerekmektedir. Bu sekilde söz, her ne kadar farze-dilen sey, iki cüz'î arasindaki tearuz ise de, ayni türden olmayan iki küllinin tearuzu mecrasina kaymis ve onlar cüz'îlerin hükümlerini içine alan küllî esaslarin hükmünü almistir. Bu konu üzerinde burada durmaya ihtiyaç bulunmamaktadir. Çünkü Makâsid bölümünde konunun hükmünü bulmak mümkündür.[25]Bu vesileyla Allah'a hamdederiz.

(4)

Dördüncü Sekil: Tearuzun ayni türden olan iki küllî arasinda vuku bulmasi: Bu dis görünüsü itibariyla senaattir; ancak husulü bakimindan sahihtir.

Senaatligi söyle: Serl küllî esaslar, daha önce de geçtigi gibi kat'îdir ve bunlarda zanna yer yoktur. Kat'î esaslarin tearuzu ise muhaldir.

Sahihligi ise, aralarini cemetme imkâni olacak sekil üzere olmasidir. Bu sekil, konunun iki yönü olmasi halinde olabilir ve söz konusu olan gerçek bir tearuz degildir. Ayni sekilde iki cüz*înin tek bir küllî altina girmesi ve konularinin bir olmasi seklinde söz konusu olan tearuz da, ancak meselenin iki yönünün olmasi durumunda olabilir.

Cüz'îlerle ilgili örnekler çoktur. Onlardan bir kismi geçmistir. Örneklerden biri de, taharet için su aramak üzere mesafenin bir mil ya da benzeri bir sekilde belirlenmesidir. Bazen bir sahsa nis-betle bunda bir mesakkat olur ve o kisiye teyemmüm caiz olur. Bir baska sahsa nisbetle ise mesakkat bulunmaz ve onun hakkinda teyemmüme cevaz verilmez. Bu durumda mil konusunda iki delil tearuz etmekte ancak bu, iki ayri sahsa nisbetle olmaktadir. Denize açilmak da böyledir; zaman ayni oldugu halde bu bazilari için mubah kilinabilirken, diger bazilari için mubah kilinmayabilir. Bu farkli hüküm, selâmet ve bogulma zannina nisbetle böyle olmaktadir.

Sözü edilen sekilde iki küllî esasin tearuzuna gelince, bunun hakkinda da genel mahiyette bir örnek zikredelim ve digerleri insâallah buna kiyas olunsun:

Söyle ki: Allah Teâlâ, dünyayi birbirine zit iki sifatla nitelemistir: Biri onun yerilmesini, ona iltifat edilmemesini ve terkini gerektiren niteleme; digeri de övülmesini, ona iltifati, onda bulunan nimetleri -Ulu Melik'ten gelen büyük hediye olmasi hasebiyle- elde etmenin matlup oldugunu gerektiren niteleme.

Birinci nitelemenin iki yönü bulunmaktadir:

(1)

Dünyanin hayri yoktur, onda elde etmeye deger birsey de bulunmamaktadir. Bu meyanda olmak üzere su nasslari hatirlayabiliriz: "Bilin ki dünya hayati ancak bir oyun, eglence, bir süs, aranizda bir ögünmeden ibarettir[26]Âyet, dünya hayatinin bir eglence, hiçbir degeri olmayan bir oyun, hiçbir fayda içermeyen, bir deger ifade etmeyen hareket ve davranislardan ibaret oldugunu bildirmektedir. "Dünya hayati aldatici bir geçinmeden baska birsey degildir"[27] kavli, dünyanin faydasini sadece sonuç itibariyla yerilecek aldatici bir faydalanmaya hasretmektedir. "Bu dünya hayati sadece bir oyun ve oyalanmadan ibarettir. Âhiret yurduna gelince, iste asil hayat odur[28]"Servet ve ogullar, dünya hayatinin süsüdür..[29] Ve benzeri daha baska âyetler. Bu mânâda hadisler de Çoktur. Meselâ: "Eger dünya, Allah katinda bir sivrisinek kanadi kadar degerli olsaydi, kafire ondan bir yudum su vermezdi"[30]hadisi gibi. Bu konuda gelen hadisler gerçekten çoktur. Zâhidlerden nakledilegelen dünyanin zemmine yönelik sözler de, iste bu minval üzere söylenmistir.[31]

(2)

Dünya yok olucu bir gölge, aldatici bir düstür. Bu meyanda Allah Teâlâ söyle buyurmaktadir: "Dünya hayatinin durumu, gökten indirdigimiz bir su gibidir ki, insanlarin ve hayvanlarin yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sebebiyle (ag gibi birbirine örülüp) karisirlar. Nihayet yeryüzü ziynetini takinip, (rengârenk) süslendigi ve sahipleri de ona (ürünleri biçmeye, yemisleri toplamaya) kadir olduklarini sandiklari bir sirada, gece veya gündüz emrimiz (âfetimiz) gelir de onu sanki dün (öyle süslü) degilmis gibi kökünden koparilarak biçilmis bir hale getiririz[32]"Süphesiz bu dünya hayati, geçici bir eglencedir[33]"Inkarcilarin refah içinde diyar diyar dolasmasi, sakin seni aldatmasin. Azicik bir menfaattir o[34]"Dünya hayati, gökten indirdigimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi (önce gürlesip) birbirine karismis, arkasindan rüzgarin savurdugu çerçöp haline gelmistir"[35] Ve benzeri, dünya hayatinin son bulacagi ve yok

olacagi mânâsi anlasilan daha pek çok âyet vardir. Böylece dünya, sanki hiç yokmus gibi bir deger ifade eder. Bu meyanda varid olan hadisler de çoktur. Meselâ Rasûlullah' su hadisi bunlardandir: "Benim dünya ile ne isim varl Benim dünya ile beraberligim bir agacin altinda gölgelenip sonra yola çikan ve onu terkeden bir yolcunun beraberligi gibidir"[36]

Bu sözlerin sahibi, zâhidleri ebedî karar yurdu olan âhirete yönlendiren Rasûlullah olmaktadir.

iki vasiftan ikincisine gelince, onun da ayni sekilde iki yönü bulunmaktadir:

(1)

Yaraticinin varligina, birligine ve yüce sifatlarinin mevcudiyetine, âhiret hayatinin bulunduguna delâlet içermesi yönü: Su âyetlerde oldugu gibi: "Üstlerindeki göge bakmazlar mi ki, onu nasil bina etmis ve nasil donatmisiz. Onda hiçbir çatlak da yok[37]"(Onlar mi hayirli) yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren mi[38]"Ey insanlar! Eger yeniden dirilmekten süphede iseniz, sunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra pihti-lasmis kandan... yarattik[39]"(De ki: Eger biliyorsaniz (söyleyin bakalim), bu dünya ve onda bulunanlar kime aittir. 'Allah'a aittir' diyecekler. Öyle ise 'Hiç düsünüp tasinmaz misiniz?' de[40]Ve bunlara benzer daha nice akaide ve tevhide delâlet eden âyetler gibi.

(2)

Dünya, Allah Teâlâ'nin kullarina in'âra ve ihsanda bulundugu nimetleridir, onlari bize lütufta bulunmus ve kendisini bize tanitmada bunlari araç olarak kullanmistir. Onlari yeryüzüne koymak ve her tarafa yaymak suretiyle kullarinin emrine âmâde kilmistir. Bu meyanda su âyetleri hatirlayabiliriz: "Gökleri ve yeri yaratan, gökten suyu indirip onunla rizik olarak size türlü meyveler çikaran, izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize veren, nehirleri de size akitan ancak Allah'tir. O size istediginiz herseyden verdi. Eger Allah'in nimetini sayacak olsaniz sayamazsiniz![41] "O Rab ki, yeri sizin için bir dösek, gögü de bir tavan yapti. Gökten bir su indirdi[42]"Gökten suyu indiren O'dur. O sudan size hem içecekler vardir, hem de ondan agaç (ve ot) meydana gelir ve orada hayvanlarinizi otlatirsiniz. Eger Allah'in nimetini sayacak olsaniz sayamazsiniz[43]"Allah, yarattiklarindan sizin için gölgeler yapti. Daglarda da sizin için barinaklar yaratti ve sizi sicaktan koruyacak elbiseler ve savasta sizi koruyacak zirhlar yaratti...[44] Ayni sûrenin bas tarafinda: "Hayvanlari da O yaratti. Onlarda sizin için isitici (seyler) ve birçok faydalar vardir. Onlardan bir kismini da yersiniz. Sizin için onlarda ayrica aksamleyin getirirken, sabahleyin saliverirken bir güzellik (zevk) vardir. Atlari, katirlari ve esekleri binmeniz ve süslenmeniz için yaratti. Allah su anda bilmeyeceginiz daha nice (nakil vasitalari) yaratir"[45]Burada Yüce Allah lütuflanni saymis ve bazi

nimetlerinden söz etmistir ki güzellik ve süslenme (ziynet) de bunlardandir. Halbuki dünyayi zemmetmek için kullanilan kelime yine bu ziynet kelimesidir: "Bilin ki dünya hayati ancak bir oyun, eglence, bir süs (ziynet)den ibarettir"[46] Hatta Allah Teâlâ âhiret nimetlerini tarif ederken, onlarin benzerleriyle dünyada da in'âmda bulundugunu belirtmistir: "Dikensiz kirazlar, meyvalari tiklim tiklim dizili muz agaçlari, yayilmis gölgeler[47]Bu: "Allah, yarattiklarindan sizin için gölgeler yapti"[48] âyetinde bahsettigi nimettir. "Onlar için cennette tertemiz esler vardir[49]âyetine mukabil dünya hayati hakkinda da "Allah, size kendi nefislerinizden esler yaratti[50]buyurmaktadir. Bu mânâda âyetler çoktur. Hatta O cennet hakkinda: "Müttakîlere vaad olunan cennetin durumu söyledir: Içinde bozulmayan sudan irmaklar, tadi degismeyen sütten irmaklar, içenlere lezzet veren saraptan irmaklar ve süzme baldan irmaklar vardir"[51] buyururken dünya hayati hakkinda da söyle buyurur: "Allah gökten bir su indirdi ve onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti. Süphesiz ki bunda dinleyen toplum için bir ibret vardir. Rabbin balansina vahyetti: Daglardan, agaçlardan ve insanlarin yaptiklari çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabbinin sana kolaylastirdigi yaylim yollarina git. Onlarin karinlarindan renkleri çesitli bir serbet (bal) çikar. Onda insanlar için bir sifa vardir"[52] Bu kabilden âyetler de çoktur. Allah Teâlâ, ahkâmi indirmis, helâl ve harami koymustur. Bunu yaparken de bizim için yaratmis oldugu nimetleri dünyevî ve uhrevî bulaniklik saibelerinden arindirmayi amaçlamistir. Söyle buyurmustur: "Erkek veya kadin, kim mü'min olarak iyi amel islerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile (yani dünyada[53]) yasatiriz. Ve onlarin mükafatlarini yapmakta olduklarinin en güzeli ile(âhirette) veririz[54]Nimetlerini hatirlatma sadedinde söyle buyurmustur: "Her biri meyve verdiginde meyvesinden yiyin[55]"Rabbi-nizin rizkindan yiyin ve O'na sükredin. Güzel bir memleket ve çokça bagislayan bir Rab"[56]Bazi âyetlerde de "O'nun fazlindan istemeniz için...[57] buyurmus ve dünyanin talep edilmesini aynen imanin sevilmesini, küfürden nefret edilmesini fazilet saydigi gibi Allah'in bir fazli (lütfü) saymistir.

Bu konuda deliller sayilmayacak kadar çoktur.

Bu durumda dünya hakkinda gelen birinci niteleme, ikinci nitelemeye ters düsmektedir. Birinci nitelemede mevcut bulunan birinci yön, ikinci nitelemenin bu ikinci yönüyle tearuz halinde bulunmaktadir. Bu nokta açiktir. Çünkü onun dikkate alinmamasi ve hiçbir yaran bulunmayan sade bir eglence ve oyun kabul edilmesi, onun ayni zamanda nimet ve fazilet olusu ile çelisir. Birinci nitelemenin ikinci yönü de ayni sekilde ikinci nitelemenin ikinci yönüyle tearuz eder. Çünkü dünyanin geçici ve kisa zamanda yok olacak olan bir gölgeden ibaret olusu, Allah Teâlâ'nin

varligina, birligine, kemâl sifatlariyla muttasif olduguna, âhiretin hak olduguna delil olmasi ile çelisir. O bir aynadir ve onda hak olan sey gözükür. Ve bu konuda dünya âhiretten ayrilmaz. Dahasi bu özellik, dünyada fena bulmaz. Çünkü dünya madem ki bir is için -ki o dünyanin vermis oldugu ilimdir- konulmustur, su halde o sey, onda mevcuttur ve o, -her ne kadar duyular için zahir olan sey fani olsa bile- yok olmaz; bu mânâ âhirete intikal eder ve orada nimetler halini alir. Kisaca dünyada ilme adres olmak üzere konulmus bulunan nimetler, adres fani olsa bile bakidir. Bu da dünyanin mutlak anlamda son bulacagi nitelemesiyle çelisir. Su halde iki özellik birbirine zit haldedir. Seriat ise, kendi içerisinde çeliskiden münezzeh, ihtilâftan uzaktir. Dolayisiyla bundan, dünya hakkinda varid olan bu iki nitelemenin, farkli farkli cihetlerden gelmis ya da birbirine zit olan iki ayri hal üzere varid olmus olmasi lâzim gelir. Bunu söyle açiklayabiliriz:

Dünya hakkinda iki bakis açisi vardir:

a) Dünyanin, Hakk'i tanimak için konulmus oldugu hikmetten sarnnazarla ele alinmasi. Buna göre dünyanin yaraticinin varligina delâlet etmesi, onun koyucusuna sükretmenin geregini ifade etmesi için konulmus olmasina bakilmaz; aksine onun sadece bir geçim yeri, lezzetlerin giderildigi, sehvetlerin görüldügü bir yer ve canlilar dizisinde bulunulan bir âlem olarak görülmesi ve sadece bu noktadan ele alinmasi. Dünyanin sirf bu açidan ele alindiginda, özü olmayan bir kabuk, ciddiye alinmayacak bir oyun, hakka yer olmayan bir bâtil... oldugu açiktir. Çünkü bu bakisa sahip olan kisinin, yeme içme, giyme, cinsî iliski, binme... gibi seylerden baska düsüncesi yoktur ve dünyadan elde edecegi sey sadece bunlardan ibarettir. Kisa zamanda bunlar da zail olur ve ondan hiçbirsey kalmaz. Bu sanki saçma sapan bir düs, bir hayaldir. Seriatin dünya hakkinda bu dogrultuda vasfettigi her-sey dogru ve yerindedir. Bu bakis açisi, dünyada Allah Teâlâ'nin "sadece bir oyun, eglence ve ziynet" diye niteledigi seylerden baska hiçbirsey görmeyen inkarcilara aittir. Bu yüzdendir ki onlarin amelleri, "Issiz göllerdeki serap gibidir ki, susayan onu su zanneder; nihayet ona vardiginda orada herhangi birsey bulamamistir"[58] Diger bir âyette de: "Onlarin yaptiklari her bir isi dikkate aliriz, fakat onu saçilmis zerreler haline getiririz"[59] buyurulur.

b) Dünyaya, yaratilis hikmetini dikkate alarak bakma. Böyle bir bakis neticesinde onun marifet ve hikmetlerle dolu oldugu, her türlü nimetten kismen dahi olsa sükrüne kadir olunamayacak sekilde yayildigi görülecektir. Sagduyu sahibi ona baktigi zaman, onda bulunan her bir nimetin sükrü gerektigini görecek; gücü ve kudreti ölçüsünde bunu ifaya çalisacaktir. Böylece kabuk, özle dolmus olacak, hatta bizzat kabugun

kendisi bile öz haline gelecektir. Çünkü hepsi kulun elde etmesi için hazirlanmis ve bu yüzden de Allah'a sükretmesini gerekli kilan nimetlerdir. Burhan (delil), neticeyi bü-kuvve ya da bilfiil tazammun eder. Bu nazarla bakildigi zaman büyük ya da küçük ne varsa, onlarin içermis oldugu hikmet ve nimetleri kavramak akim aciz kalacagi birseydir. Iste bu noktadan hareketledir ki, Allah Teâlâ dünyanin ciddiye alinmasi gereken birsey oldugunu, onun bir gerçek oldugunu bildirmistir: "Sizi bos yere yarattigimizi mi sandiniz?[60] "Gökleri, yeri ve arasinda olanlari bos yere yaratmadik[61]"Biz gökleri, yeri ve bunlar arasinda olanlari, oyun ve eglence olsun diye yaratmadik. Onlari sadece gerçek bir sebeple (hak ile) yarattik[62]"Kendi kendilerine, Allah'in gökleri, yeri ve ikisinin arasindakileri, ancak kak olarak... yarattigini hiç düsünmediler mi?"[63] Ve benzeri âyetler. Bunun içindir ki, bu bakis açisina sahip olan insanlarin amelleri müsbet ve muteber olmus, hatta onlar hakkinda: "Onlar için hiç kesintisiz bir ecir vardir[64]"Erkek veya kadin, kim mü'min olarak iyi amel islerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile (yani dünyada) yasatiriz. Ve onlarin mükafaat-larini yapmakta olduklarinin en güzeli ile (âhirette) veri-r[65]buyurulmustur.

Dünya, birinci yaklasimla ele alindiginda yergi konusudur; ikinci yaklasimla ele alindiginda ise yergi konusu olmasi bir tarafa, Övgüye mahal olmaktadir. Su halde dünyanin mutlak anlamda yerilmesi uygun degildir. Nitekim mutlak surette övülmesi de dogru degildir. Onun birinci cihetten alinmasi yerilmistir. Onun bu yaklasimla alinmasi dünyaya ragbet, pesin olana düskünlük diye isimlendirilir. Bunun ziddi ise zühddür ve bu, onun bu cihetten terki anlamina gelmektedir. Süphesiz dünyanin bu yaklasimla terki, istenilen birseydir. Ikinci yaklasimla onun elde edilmesi ise yerilmis degildir ve bu sekilde dünyaya deger verilmesi, ondan istifadede bulunulmasi, dünyaya ragbet etme diye isimlendirilmez. Bu nazarla bakildiginda dünyaya karsi zâhidlikte bulunmak iyi birsey degildir. Aksine o, sefâhet, tembellik ve israf (tebzîr) olarak isimlendirilir. Bu noktadan hareketledir ki, böyle bir tavir içerisinde bulunan kimseler, yani dünya nimetleri karsisinda savurganlik yapanlar ser'an kisitlilik altina alinmaktadirlar. Sahâbîler bunun içindir ki, dünyaya karsi talepte bulunmuslar, onunla mesgul olmuslar, onun için çalismislardir. Çünkü bu yaklasimla ele alindiginda dünya, Allah'a sükretmede, âhiret için azik ve binek edinmede yardimci olmaktadir. Kaldi ki ashap, insanlarin dünyaya karsi en zahidi, onu kazanma konusunda en takva sahibi olan kimselerdi; buna ragmen dünyadan el-etek çekme gibi bir tutum içerisine girmemislerdi. Belki de, bu bakis açisindan habersiz olan bazi kimseler, onlarin dünyaya yönelik taleplerinin birinci nazarla oldugu yanlis anlayisina kapilabilir. Hâsâ onlar hakkinda böyle birsey düsünülemez. Onlar dünyayi,

sadece bu ikinci yaklasimla istemisler ve böylece ona yönelik talepleri, ibadetleri cümlesinden bir hal almistir. Nitekim onlar, birinci cihetten dünyaya yönelik talebi terketmislerdir ve onlarin bu halleri de yine ibadetleri cümlesinden olmustur. Allah, onlardan razi olsun, bizi de onlara katsin, bizleri onlarla hasretsin, bizi de lütuf ve ihsani ile onlari muvaffak kildigi seylere muvaffak kilsin!

Bu fasil üzerinde iyi durmak gerekir. Çünkü bu, seriat ve onun müntesiplerinin halleri hakkinda hatira gelebilecek pek çok süpheleri izale eder. Keza bu noktanin iyi kavranmasi, âhiret yoluna sülük etmis kimselerin önlerine çikabilecek engelleri asmalarina yardimci olur. Bu engeller sebebiyle onlar, zühdü ve dünyanin terkini yanlis anlarlar, keza dünyanin istenmesini de olmasi gereken sekilde kavrayamazlar. Bunun sonucunda onlar, seriatin övmedigi seyi övme, seriatin yermedigi seyi de yerme gibi bir tavir içerisine girebilirler. Ama mesele iyi kavranirsa bunlar olmaz. Bunun yaninda fakirlik ve zenginlik meselesinde farkli düsünenler arasinda hakem rolü de yapar ve ne fakirligin mutlak surette zenginlikten, ne de zenginligin mutlak olarak fakirlikten üstün olmadigini, aksine meselenin tafsilata tâbi bulundugunu ortaya koyar. Çünkü zenginlik, eger pesin zevklerin tercihine meylettiriyorsa, sahibine nisbetle yerilmis ve fakirlik onun hakkinda daha üstün olur. Eger uhrevî nazlarin, tercihine sürükler ve onu âhiret hayati için harcar, orasina azik hazirlamada yardimci olarak kullanirsa, o takdirde o kisi için zenginlik fakirlikten daha üstün olur.

Lütfü ile muvaffak kilan Allah'tir.

Fasil:

Bil ki, bu bakis açisina ait hükümlerin çogu, bu kitabin çesitli yerlerinde geçmis bulunmaktadir.[66] Bu yüzden konuyu kisa kesmis bulunuyoruz. Sonra ilgili daha baska hükümler de vardir ki, usûlcüler nadiren onlari zikrederler. Ancak onlar, bu kitabin esaslarina nisbetle, furû' (dallar) mertebesinde bulunmaktadir; o yüzden onlara da temas etmedik. Çünkü onlara muttali olan kimse, basit bir düsünce sonrasinda ilgili hükmü kavrayabilir. Yardim ancak Allah'tandir. Burada zikrolunan sey, tearuz ve tercih konusuyla ilgili kurallari elde etmek isteyenlere yönelik olarak sadece genel çerçeve mahiyetinde olan kistaslar ve köklü esaslardir. [67]

---

[1] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/296-299

[2] Dolayisiyla da tercihe bir mahal bulunmamaktadir. Usûlcüler söyle demislerdir: Dikkate alinmasi gereken tercihin sartlarindan biri de, iki delil arasinda kabul edilebilir bir cemin mümkün olmamasidir. Eger aralarini cemetmek kabilse, o zaman yapilacak olan cem ve böylece her iki delilin de geregiyle amel etmektir. el-Mahsül'de söyle denmektedir: "Cem yoluyla delillerden ikisiyle birlikte amel etmek, birini ihmal etmekten daha uygundur" Bütün fukahâ ayni görüstedir, bkz. Sevkânî, Irsâdu'l-fuhûl.

[3] Yani muariz gibi gözüken delillerden birinin âmm, digerinin de hâss olmasi halinde, meselâ hâss olan âmmi tahsis eder. Böylece de her iki delille de amel edilmis olur. (Ç)

[4] Meselâ su iki hadisi örnek vermislerdir: Rasûlullah (s.a.): "Size sahitlerin en hayirlisini haber vereyim mi?" buyurdu. "Evet" dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.): "Kisinin, çagrilmadan sahitlik etmesidir"buyurdu.

Bir baska defasinda da: "...Sonra yalan yayilir, hatta öyle olur ki kisi çagrilmadan sahitlik eder" buyurmus tur.

Bu iki hadisten birincisini, içerisinde Allah hakki bulunan seylere, ikincisini de kul hakki bulunan seylere hamletmislerdir. Böylece her iki hadisle de bir yönden amel edilmis olmaktadir ve aralarinda tearuz dolayisiyla da birini digerine tercih bulunmamaktadir. Ikinci meselede benzeri Örnekler çokça gelecektir.

[5] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/299-300

[6] Tearuzu söyle tarif etmislerdir: Iki delilin, birbirine mani olacak sekilde yani birinin isbat ettigi seyi digerinin reddecegi sekilde karsilasmasidir. Usûlcülerin üzerinde durdugu tearuz, bizzat deliller arasinda söz konusu olandir. Bu tür tearuz halinde olan iki delil arasinda metin, senet, mânâ ya da haricî bir durum sebebiyle tercihte bulunulur. Müellifin bu meselede zikretmis oldugu tearuz türlerine gelince-mukallide nisbetle mücte-hidierin görüslerinin tearuzu türünü istisna edecek olursak- bunlar, usûlcülerin uzun uzadiya üzerinde durduklari delillerin tearuzu türünden degildir. Zira bu sayilan türlerde delillerin tearuzu söz konusu degildir. Bunlarda tearuz, uygulama, hükmün mahallinde menâtin (illetin) tahkiki i.ibariyla olmaktadir Müellif, mütesâbih konusunda ikinci meselede deliller hakkinda özetle söyle demistir: "Menâta (hükmün dayanagina) raci olan mütesabihlik, delillere yönelik degildir. Meselâ murdar hayvanin yenilmesinin haramligi açiktir. Keza usulü dairesinde bogazlanmis olan hayvanin yenilmesinin helalligi de açiktir. Bunlarin birbirine karismasi halinde, süphe mahalli deliller degil, yenilecek hayvandir..." Müellif yine Ictihâd bölümünün Dördüncü Mesele'sinde burada zikrettigi türlerin çogunu orada koymus oldugu kaideye yani hükmü açik olan iki uç tarafin ortasinda hükmü açik olmayan ve her iki uç kisma da girebilme ihtimali içeren konulara örnek olarak zikretmis ve bunlarla ilgili ihtilâfin esasinin, ortada yer «lan seyin hükmüne dayanak olacak seyin tespiti konusundaki degerlendirme oldugunu belirtmisti. Hükmün dayanaginda söz konusu olan ihtilâf, delillerde meydana geîen tearuz degildir. Bu itibarla onlari, delillerde meydana gelen gerçek tearuzun türlerinden saymak dogru degildir.

[7] Bir hükmün ispatini saglayan, iki sahit, belge... vb. (Ç)

[8] Bizzat delillerin kendilerinde vaki olan tearuz hakkinda yapilacak tercihin yönleri ise böyle degildir. Usûlcüler onlari, isaret ettigimiz dört sekle münhasir kilmislardir. Onlara kiyas ve beraberinde olan seylerin tercihini de eklemisler ve böylece tamami alti neVi olmustur.

[9] Birinci Mesele'de. Orada hükmün menâti (illeti, dayanagi) hakkinda ictihâd üzerinde uzun uzadiya durmustu. Bu da bizim az önce dipnottaki görüsümüzü destekler. Oradaki söz, tamamen menâtin tahkiki konusunda sevkedilmistir; usûlcülerin açikladigi tearuz ya da onun türünden biri degildir, aksine o, ona benzer baska bir türdür.

[10] Her iki taraf da dikkate almacaksa, o zaman bu, aralarini cem etme imkâni bulunmayan birinci kisimdan nasil olacaktir?! Bu durumda o, tearuz halindeki iki tarafi, her biri hakkinda cüz'î olacak sekilde amel ettirmis olur; birini ilga edip, digerini tam olarak amel ettirmis olmaz. Müellifin, bu meseleyi aralarim cem etme imkâni bulunmayan kisimdan saymasi, sadece galip itibariyla olmalidir. Konu, Üçüncü Mesele'de tekrar ele alinacaktir.

[11] Imam Mâlik'e göre köle nakis bir mülkiyet hakkina sahiptir. Baskalarina göre ise köle esasen hiçbirseye mâlik olamaz. Tabiî, her iki görüse göre de sonuçta farkli hükümler dogar.

[12] Müellifin sözünün zahiri sudur: Usûlcülerin haklarinda eemetme imkâni bulunmadigina hükmettikleri seylerin tamami, ikinci kisma yani ya cem ya da ikisinden birini iptal mânâsi içeren türe raci olur; dolayisiyla mutlak anlamda tearuz kalmaz.Eger müellifin maksadi hakikaten bu ve bununla tearuz ve tercih konusunu ortadan kaldirmayi murad ediyorsa, bu maksadina ulasamaz. Çünkü Üçüncü Mesele'de zikrettigi sekiller, tearuz konusundaki akla gelebilen sekilleri kusattigi takdirine binaendir.

[13] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/300-303

[14] Özeti iki delilin de i'mâli seklindeydi. Nitekim Deliller bölümünde geçen safra mizaçli kisinin bal içmesi meselesinde oldugu gibi.

[15] Iki âyetin tearuzunu zikretmedi. Belki de âyetlerin tearuz etmeyecegi çünkü onlarin kat'î olduklari görüsündedir. Ancak, zannî delâlet açisindan tearuz vakidir. Mütevatir hadîslerde hükümde aynen âyetler gibidir. Müellif hadisleri mutlak olarak ifade etmistir. Dikkat edilecegi üzere söz konusu olan, sureta tearuz hakkindadir; gerçek tearuz bahis konusu degildir. Çünkü gerçek tearuz seriatta bulunmaz. Dolayisiyla kafi olan ile olmayan arasinda bir fark yoktur.

[16] Müellif burada alâmet konusunu genis ele almis ve onu sebep ve benzerleri de kapsar mahiyette kullanmistir.

[17] Oysa ki bunlardan bir kisminin, aralarini cemetme imkâni bulunan kisimdan olmasi mümkündür. Nitekim müellif birazdan zikredecektir.

[18] Bu konuda usûl kitaplarina bkz. Konuyla ilgili orada pek çok örnek bulacaksiniz.

[19] Yani her iki delilde amel ettirilir; ancak her biri bir baska cüz'î hakkinda bazi kayitlar ekleyerek ya da çikararak tahsis edilmis olur. Tahkîkul-menât bahsinde geçtigi gibi. Kezâ"Sâhitlerin en hayirlisi. hadislerinde geçtigi gibi. Bilindigi gibi orada hadislerden her biri (Allah hakki içeren, kul hakki içeren konular gibi) bir baska yöne hamledilmisti. Ileride teyemmüm konusunda mil örnegi gelecektir.

[20] Orada söyle demisti: Cihâd çagrisi, farz-i kifâye olmasi durumunda bu is için gerekli olan cesaret ve kahramanlik vb. gibi vasiflan haiz olan kimselere yönelik olacaktir Ümmetin bu görevi gerçeklestirmemis olmasi halinde, bu vasiflara sahip olmayan kimselere bir günah terettüp etmez. Orada velâyet-i âmme yani devlet baskanligi görevini de örnek olarak vermisti. Bu, iki delilden birinin dikkate alinan bir kayitla tahsis edilmesi olmakta ve bunun sonucunda kifâî olarak cihâdin yapilmasini talepte bulunan delil, "Allah hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük yuklemez" delili ile -iki delilin de ayni mahalle taalluku durumunda- tearuz etmemektedir.

[21] Mâide 5/6.

[22] Zarurî karsisinda tahsînînin tearuzundan söz edilemez. Ama biz taharetin bizzat namazin mükemmil unsurlarindan oldugunu kabul edersek, o zaman onun hakkinda birazdan gelecek olan kible hakkindaki söz söyle-necektir. Göründügü kadariyla kible ile taharet arasinda bir fark yoktur; her biri namaza girmeden önce gerçeklestirilmesi ve namaz boyunca da bulunmasi gereken bir sart olmaktadir.

[23] Bakara 2/144.

[24] Yani zihin disinda, varlik âleminde. (Ç)

[25] Yani zarurî olan esaslar, hâcî olanlar üzerine... tercih olunur.

[26] Hadîd 57/20.

[27] Ayni âyetin sonu.

[28] Ankebût 29/64.

[29] Kehf 18/46.

[30] Tirmizi, Zühd, 13.

[31] Imam Gazzâlî dünya hayatiyla ilgili isleri üç kisma ayirir:

1) Âhiret yolculugunda sana eslik eden ve semereleri Ölümünden sonra da devam eden seyler. Bunlar Allah'i bilmek ve salih amelde bulunmaktir. Övgüye deger olan dünya ümûru iste bunlardir.

2) Birinci kismin tam karsi tarafini olusturan ve zemmedilmis bulunan dünya ümûru. Bunlar, pesin zevkler içeren, âhiret için bir semeresi bulunmayan günahlara dalmak, mubahlarla ihtiyaçtan fazla olarak sefahat hayati denilecek ölçüde yararlanmak, altin ve gümüsleri istif etmek, allar edinmek, ekinler, nesiller, her türlü oglan-cariye hizmetçiler edinmek, hayvanlar beslemek, saraylar yaptirmak, lüks elbiseler giymek... gibi seylerdir. Kisinin bütün bunlardan nasibi, zemmedilmis olan dünya umurundan olmaktadir. 3) Bu iki uç arasinda ortada kalan seyler. Bunlar pesin fakat âhiret islerine yardimci olan hazlar içerir. Meselâ insanin yasamak ve yasantisini sürdürmek, ilim ögrenmek ve amelde bulunabilmek için gerekli olan yemesi, içmesi, giyinmesi vb. ihtiyaç duydugu, sihhatini korumak için gerek hissettigi hersey bu kisma giren islerdendir.

[32] Yûnus 10/24.

[33] Mü'min40/39.

[34] Âl-i Imrân 3/196.

[35] Kehf 18/45.

[36] Hadisin bas tarafi söyle: îbn Mesûd anlatmaktadir: Birinde Rasûlullah'm (s.a.) huzuruna girdim. Bir hasirin

kumlan üzerinde uyumus ve hasir bögründe iz yapmisti. Ona: "Yâ Rasûlallah! Keske sana bir yaygi edinsek de, onu hasirin üzerine, altina yaysan" dedim. Bunun üzerine... (yukaridaki hadisi) buyurdu, bkz. îbn Mâce, Zühd, 3 ; Tirmizî, Zühd, 44 ; Ebû Dâvûd, Libâs, 42 ; Ahmed, 2/21.

[37] Kâf 50/6-11.

[38] Neml 27/61.

[39] Hacc 22/5.

[40] Mü'minûn 23/85.

[41] Ibrahim 14/32-34.

[42] Bakara 2/22.

[43] Nahl 16/10-18.

[44] Nahl 16/81.

[45] Nahl 16/5-8.

[46] Muhammed 47/36; Hadîd 57/20.

[47] Vakia 56/28-30.

[48] Nahl 16/81.

[49] Bakara 2/25.

[50] Nahl 16/72.

[51] Muhammed 47/15.

[52] Nahl 16/68-69.

[53] Bu, bazi müfessirlerin görüsü olmaktadir. Bu tefsire binaen söylenilenlerin en uygunu, güzel hayattan maksat kanaat ile birlikte sürülen hayattir. Çünkü kanaat sahibi olmayan bir kimse için huzurlu ve güzel bir hayat sürmek mümkün degildir. Bu her zaman için sahit olunan ve bilinen bir gerçektir.

Güzel hayattan maksadin âhirette oldugunu da söylemislerdir. Çünkü orada sürülecek olan hayatta ölüm yoktur, zenginlik var, yoksulluk yoktur; sihhat var, hastalik yoktur; mülk var, helak yoktur; seâdet var, bahtsizlik yoktur.

[54] Nahl 16/97

[55] En'âm 6/141.

[56] Sebe' 34/15.

[57] Rûm 30/46.

[58] Nûr 24/39.

[59] Furkân 25/23.

[60] Mü'minûn 23/115.

[61] Sâd 38/27.

[62] Duhân 44/38-39.

[63] Rûm 30/8.

[64] Tîn 95/6.

[65] Nahl 16/97.

[66] Bu yüzden de müellif konuyu islerken sik sik (bes defa) yollama yapmistir. Her defasinda yollama yapilan konu, buradaki meseleye isik tutacak mahiyettedir.

[67] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/303-315

---

# EK: 2
# CEDEL ILMI
## (SORU VE CEVABA DAIR HÜKÜMLER)

Bu konuya dair, gerek öncekilerden gerekse sonrakilerden olmak üzere birçok âlim eser yazmistir.

Bu kitapta bizim bu bahisten maksadimiz bazi meseleler üzerinde durmak olacaktir:

**BIRINCI MESELE:**

Soru, ya âlimden, ya da âlim olmayandan sâdir olur. Alimden maksadim müctehid, âlim olmayandan maksadim da mukallittir. Her iki takdire göre de, soru sorulan kisi ya âlim olacak, ya da âlim olmayacaktir. Böylece karsimiza dört sik çikmaktadir:

(1)

Alimin sormasi: Bu mesru bir tarzda[1] çesitli sekillerde gerçeklesir: Olmus birseyi tahkik etmek, karsilastigi bir problemi ortadan kaldirmak, unutacagindan korktugu birseyi hatirlamak, soru sahibini istifade mahalline ariz olabilecek bir hataya karsi uyarmak veyahut da hazir olan ögrencilere niyabeten ya da muhtemelen zayi olabilecek mahiyette olan bir bilgiyi[2] elde etmek... gibi amaçlarla sorabilir.

(2)

Ögrencinin kendisi gibi olana sormasi: Bu da çesitli sekillerde olabilir: Isittigi birseyi beraberce müzakere etmek, kendi isitmedigi fakat onun isitmis oldugu birseyi elde etmek, âlimle karsilasmadan önce meseleler hakkinda beraberce alistirma yapmis olmak, ya da âlimin anlattigi seyi anlayabilmek için onun aklindan yararlanmak gibi.

(3)

Alimin ögrenciye sormasi: Bunun da sekilleri vardir; izale edilmesi istenilen problem mahalline dikkatini çekmek, aklî derecesini ölçmek, eger üstün bir anlayis gücüne sahipse, problemin tasavvuru için onun yardimini istemek veyahut da bilmedigi seye istidlalde bulunabilmesi için bildigi seyleri kendisine hatirlatmis ve böylece onu uyarmis olmak... vb. amaçlarla sormasi gibi.

(4)

Ögrencinin âlime sormasi: Bu soru bahsinde temel esas olmaktadir ve kisinin bilmedigi seyi ögrenmek amacina[3] yöneliktir.

Birinci, ikinci ve üçüncü kisimda, eger biliyorsa cevap vermek sorulan kisi üzerine -ser'an muteber olan bir engel bulunmadigi takdirde- bir borçtur. Aksi takdirde aczini itiraf etmesi gerekir.

Dördüncü kisma gelince, bu kisimda cevap vermek mutlak olarak bir borç degildir; aksine konu hakkinda tafsilat vardir: Eger soru:

i. Olmus (ya da olabilecek) bir hadise ile ilgili ise,

ii. Mutlak degil de ögrenciye nisbetle hakkinda ser'î bir nass bulunan bir konu hakkinda olursa,

iii. Soruyu soran kisi aklen cevabi kaldirabilecek bir güçte bulunursa,

iv. Cevap dinde sikinti doguracak, tekellüfe sebebiyet verecek sekilde olmazsa,

v. Amelî bir degeri olursa... vb. Iste bu sartlarla kendisine soru yöneltilen kisi, eger o soruya cevap verebilecek güçte ve bu vasifta baska bir kimse de yoksa (yani bu kendi üzerine taayyün etmisse[4]) cevap vermesi kendisine vacip olacaktir.

Bazi hallerde ise cevap vermesi gerekmeyebilir. Bu da su durumlarda olur:

i. Cevap verme, kendisi üzerine taayyün etmez.

ii. Mesele ictihâdî bir konu olur ve hakkinda ser'î bir nass bulunmaz[5]

Bazen de cevap vermesi caiz olmaz. Bu da:

i. Soruyu yönelten kisinin cevabi kaldirabilecek aklî bir güce sahip olmamasi[6]

ii. Cevabin ifrati doguracak olmasi,

iii. Sorularin mugalata cinsinden olmasi,

iv. Sorunun itiraz anlami içermesi gibi hallerde söz konusu olur.

Burada konunun açiklik kazanmasi için asagidaki meselelerin vuzuha kavusmasina ihtiyaç bulunmaktadir. Onlarin izahi esnasinda -Allah'in

izniyle- bu noktalar açiklik kazanacaktir. [7]

**IKINCI MESELE:**

Çok soru sormak yerilmistir.

Bunun delili, konuyla ilgili pek çok sayida bulunan âyet, hadis ve selef-i salibinin sözleridir. Bu meyanda olmak üzere Allah Teâlâ söyle buyurmaktadir: "Ey inananlar! Açiklanirsa hosunuza gitmeyecek olan seyleri[8]sormayin...[9] Hadiste de söyle anlatilmaktadir: "Oraya yol bulabilen insanlarin o evi haccetmesi, Allah'in insanlar üzerinde bir hakkidir"[10] âyeti indigi zaman bir adam[11]

"Her sene rai yâ Rasûlallah!" diye sordu. Rasûhillah yüzünü çevirdi. Adam: "Her sene mi yâ Rasûlallah!" diye üç defa tekrarladi. Rasûlullah hepsinde de duymamazliktan geldi. Dördünce defasinda: "Canim elinde olana yemin ederim ki, eger (Evet) deseydim, o size vacip olurdu; eger vacip olsaydi o zaman da ona güç yetiremezdiniz. Onu yerine getiremediginiz zaman da küfranda bulunmus olurdunuz. Ben sizi biraktigim sürece, siz de beni rahat birakin" buyurdu.[12] Iste "Ey inananlar! Açiklanirsa hosunuza gitmeyecek olan seyleri sormayin[13]âyeti bu gibi durumlar hakkinda indi.[14]Rasûlullah çok som sormayi sevmez ve kinar, bunu yasaklardi. Hakkinda bir hüküm inmemis[15] konularda[16] soru sorulmasindan hoslanmazdi. Söyle buyurmustur: "Süphesiz ki Allah Teâlâ (bazi seyleri) farz kilmistir, onlari terketmeyi-niz; bazi sinirlar koymustur, onlari çigneyip geçmeyiniz; bazi seyleri haram kilmistir, onlari irtikâp etmeyiniz; bazi seyleri de, unuttu-gundan dolayi degil, yalnizca size merhametinden dolayi sükût geçmistir, onlarin da hükmünü arastirmayiniz"[17]

Ibn Abbâs söyle demistir: "Hz. Muhammed'in ashabindan daha hayirli bir kavim görmedim. Rasûlullah vefat edinceye kadar sadece on üç mesele hakkinda soru sormuslardir ki onlarin hepsi de Kur'ân'da yer almistir. "Sana hayiz hakkinda sorarlar..[18] "Sana yetimler hakkinda sorarlar.[19] "Sana haram ayi soruyorlar..[20] Onlar sadece kendilerine yarari olan seyler hakkinda sorarlardi" O bu sözüyle onlarin genelde takindiklari tutumun böyle oldugunu söylemek istemektedir. Rasûlullah Söyle buyurmustur: "En büyük cürüm isleyen insan, haram olmayan birsey hakkinda soru soran ve bu sorusu yüzünden o seyin haram kilinmasina sebep olan kimsedir."[21] ' "Ben sizi terkettikçe, siz de benim üstüme gelmeyiniz. Süphesiz kif sizden Önceki kavimler, mutlaka peygamberlerine fazla soru sormalarindan dolayi helak olmuslardir.[22]

Rivayete göre [23] bir gün Hz. Peygamber kalkti; yüzünden öfkeli oldugu belli idi. Kiyametten bahsetti. Ondan önce de azametli seylerden bahsetmisti. Sonra:

"Kim bana birsey sormak isterse sorsun. Vallahi, bana ne sorarsaniz, mutlaka onun cevabini verecegim!" buyurdu.

Râvî Enes söyle der: Insanlar bunu duyunca iyice aglamaya basladilar. Hz. Peygamber p^Sf1] da tekrar tekrar "Bana sorun!" diyordu.

Bunun üzerine Abdullah b. Huzâfe es-Sühemî kalkti ve: Babam kim? Yâ Rasûlallah! diye sordu. Hz.Peygamber:

: "- Baban Huzâfe'dir" buyurdu. Hz. Peygamber tekrar tekrar "Bana sorun!" diye devam edince Hz. Ömer dizleri üzerine çökerek:

- Yâ Rasûlallah! Biz Rab olarak Allah'tan, dîn olarak Islâm'dan, peygamber olarak Muhammed'den raziyiz; dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber sükûn buldu ve âyet indi.[24]

Daha önce Hz. Peygamber "Irâde ve kudretiyle yasadigim Allah'a yemin ederim ki, az önce ben namaz kilarken cennet ve cehennem su duvarin üzerinde[25]bana arzedildi. Hayirda da serde de bugün gibisini görmedim" buyurmustu. Hadisin akisini (siyak ve sibakini) da göz önünde bulundurdugumuzda, Hz. Pey-gamber'in öfke içerisinde "Bana sorun!" buyurmalari, suâlin neticelerini[26]göstermek suretiyle onlari tenkîl anlami tasimaktadir. Bu yüzdendir ki âyette, "Ey iman edenler! Size açiklaninca hosunuza gitmeyecek seyleri sormayin. [27]ifadesi gelmistir.

Isrâîlogullari'nm bir inek bogazlamakla[28] emredilmis olmalariyla ilgili kissa da böyledir. Ibn Abbâs'tan rivayete göre onlar herhangi bir inek bogazlamakla emri yerine getirme imkânina sahiptiler. Ancak onlar yönelttikleri sorularla ifrata gittiler, Allah da zorlastirdikça zorlastirdi. Sonunda güçlükle bogazladilar, "Nerdeyse de yapmayacaklardi."

er-Rabî' b. Haysem söyle demistir: "Ey Allah'in kulu! Allah Teâlâ'nin kitabina dair sana ögretmis oldugu bir bilgiden dolayi O'na hamdet. Ilmine ulasamadigin seyleri ise bilenine havale et ve sakin tekellüfe girme! Çünkü Allah Teâlâ peygamberine söyle buyurmaktadir: "De ki: Buna karsilik ben sizden bir ücret istemiyorum. Ve ben kendiligimden birsey teklif edenlerden (tekellüfe girenlerden) de degilim"[29]

Ibn Ömer söyle demistir: "Olmayan seylerden sormayin. Çünkü ben Ömer'i, olmayan seyler hakkinda soru soran kimselere lanet ederken isittim"

Hadiste de Rasûlullah'mugalatalardan menettigi" rivayet edilmistir.[30]el-Evzâî, bunu "agdali meseleler" diye açiklamistir.

Muâviye'nin yaninda bazi meseleler anilmis, bunun üzerine o: "Rasûlullah'm agdali meselelere dalmayi yasakladigini bilmez misiniz?" demistir.

Abde b. Ebî Lübâbe de söyle demistir: "Bu zamanda isterim ki hiçbirsey

hakkinda zamanimiz insanlarina soru sormayayim; onlar da bana sormasinlar. Para sahiplerinin paralariyla övündükleri gibi, meseleciler de meselelerinin çoklugu ile övünmekteler"

Hadiste söyle gelmistir: "Çok soru sormaktan sakinin!"[31]

Imam Mâlik'e: aRasûlullah size dedikoduyu ve çok soru sormayi yasakladi" hadisini sordular. Söyle cevap verdi: "Çok soru sormaktan maksat bilmiyorum, acaba benim size yasakladigim çok mesele ortaya atmak hakkinda midir? Bilindigi üzere Rasûlullah meselecilikten hoslanmaz ve bunu ayiplardi. Allah Teâlâ da: "Ey inananlar! Açiklanirsa hosunuza gitmeyecek olan seyleri sormayin...[32] buyurmustur. Yoksa yasak olan, bahsis isteme (dilenme) hakkinda midir? Bilemiyorum"

Hz. Ömer (r.a.) minber üzerinde iken söyle demistir: "Olmayan sey[33] hakkinda soru soran her bir kimse hakkinda Allah'a ileniyorum. Çünkü Allah Teâlâ, olan seyleri haber vermistir"

Ibn Vehb ise söyle demistir: Imam Mâlik -ki kendisi meseleci-lige ve onlara çok cevap vermeye karsidir- bana: "Ey Allah'in kulu! Bildigin birseyi söyle ve ona delâlet et. Bilmedigin sey hakkinda ise sus. Insanlar için kötü örnek olmaktan sakin!" demistir.

el-Evzâî de söyle der: "Allah Teâlâ, kulunu ilmin bereketinden mahrum etmek istedigi zaman, onu mugalatalarla ugrasmaya müb-telâ kilar"

el-Hasen'den de söyle rivayet edilmistir: "Allah'in en kötü kul-" lan, en zararli meseleleri ortaya atip, onlarla Allah'in kullarini sikintiya sokan kimselerdir"

es-SaTai ise: "Vallahi su insanlar bana mescidi en sevimsiz bir yer haline getirdiler. Hatta orasi bana' evimin çöplügünden daha da sevimsiz bir yer haline geldi" demistir. Ben: "Kim onlar ey Ebû Ömer!" diye sordum. "Eraey teriler..." dedi ve ekledi: "Eraeyte[34]kelimesinden daha çok nefret ettigim bir baska kelime yoktur!"

Yine o Davud'a söyle demistir: "Dikkat et ve benden su üç seyi aklinda tut: Birincisi: Sana bir mesele sorulur da cevap verirsen, meseleni "Eraeyte" ile teyid yoluna gitme.[35] Çünkü Yüce Allah kitabinda: "Eraeyte men ittehaze ilâhehû heuâhu..." ("Heva ve heveslerini kendisine tanri edineni görmedin mi?"[36] buyurmaktadir.[37] Ikincisi: Sana bir mesele soruldugu zaman, birseyi baska birseye kiyas etme.[38] Eger öyle yaparsan belki bir helâli haram, bir harami da helâl kilabilirsin. Üçüncüsü: Bilmedigin bir mesele hakkinda sorulursan, 'Bilmiyorum; bu konuda ben de senin gibiyim' de"

Yahya b. Eyyûb söyle derdi: "Bana ulastigina göre ilim ehli söyle derlerdi: Allah Teâlâ kuluna ilim ögretmek istemedigi zaman, onu mugalatalarla mesgul eder"

Bu konuda nakledilen sözler pek çoktur.

Sözün özü sudur: Çok soru sormak ve meseleleri aklî bahisler ve tamamen nazarî olan ihtimallerle teyit yoluna gitmek verilmistir. Rasûlullah'in ashabi çok soru sorma konusunda uyarilmislar ve onlar da böyle bir davranisa girmekten kaçinmislardir. Öyle ki, bedevilerin gelip de soru sormalarini ve böylece Rasûlullah'in cevabini isitmeyi ve bu yolla ondan ilim ögrenmeyi arzu eder olmuslardi. Sahîh'te Enes'ten rivayet edilen su hadise baksana; O söyle diyor: "Rasûlullah'a birsey hakkinda soru sormamiz bize yasaklanmisti. Bâdiyede oturanlardan akilli birinin gelip, ona soru sormasi ve bizim de isitmemiz çok hosumuza giderdi. Ashap hiç soru sormaz olmustu. Sonunda Cibril geldi, Rasûlullah'in dizi önüne oturdu ve ona Islâm, îmân, ihsan, kiyamet ve alâmetleri hakkinda sordu. Sonra Rasûlullah bize, soru soranin Cibril oldugunu bildirdi ve: "Sizin Ögrenmenizi istedi; zira siz soru sormamaktasiniz" buyurdu.[39]

Imam Mâlik'e de ayni sekilde fazla soru sorulmazdi ve yakinlari ona soru sormaktan çekinirlerdi. Esed b. el-Furât anlatir: Ben Imam Mâlik'e yeni gelmistim. Ibnu'l-Kâsim ve diger büyük tabileri bana soru sordururlardi. Cevap verdigi zaman onlar bana: "Eger durum söyle olursa nasil olur?" de! derlerdi. Ben de Öyle derdim. Bir gün benden sikildi ve bana söyle dedi: "Bu kapiyi araladin mi, çorap sökügü gibi bunun ardi arkasi kesilmez. Eger sen illâ da bu gibi seyleri ögrenmek istiyorsan, o zaman Irak'a gitmelisin"

Imam Mâlik, Iraklilarin fikhini ve tutumlarini begenmiyordu; çünkü onlar ifrat ölçüsünde (nazari) meselelere daliyorlar ve re'yde asiri gidiyorlardi.

Rivayete göre bir kadin Hz. Aise'ye gelmis ve "Hayiz gören bir kadin daha sonra neden oruçlarim kaza ediyor da namazlarini kaza etmiyor?" diye sormustu. Hz. Aise ona: "Sen Harûra mesrepli misin?" diye sert çikarak, böyle bir soruya karsi tepkisini göstermisti.[40]

Rasûhilîah birinde cenîn hakkinda gurre[41] ile hükmetmisti. Aleyhine hüküm verilen kisi: "Içmeyen, yemeyen, teneffüs etmeyen ve hiç ses çikarmayan birseyi nasil tazmin ederim?! Böyle birsey heder olur" dedi. (Sözlerini seçili bir sekilde söyleyen bu kimse hakkinda) Rasûlullah: "Bu, muhakkak kâhinler tâifesindendir" buyurmustur.[42]

Rabîa, Saîd b. el-Müseyyeb'e parmaklarin diyeti hakkinda sormus ve: "Aci büyürken, musibet artarken diyet miktari azaliyor mu?" demisti. Saîd ona: "Sen Irakli misin?" demis, o da: "Hayir; aksine tahkik etmek isteyen bir âlim, ya da ögrenmek isteyen bir câhil" deyince: "Yegenim, sünnet böyle!" demisti.

Çok soru sormanin mekruhlugunu ifade için bu kadari yeterlidir.

Fasil:

Bütün bunlardan soru sormanin mekruh bulundugu yerler oldugu ortaya çikmaktadir. Bunlari asagidaki sekilde siralama mümkündür:

(1)

Dinî bir faydasi bulunmayan sorular: Abdullah b. Huzâfe'nin "Babam kim?" seklindeki sorusu böyledir. Tefsirlerde anlatildigina " göre Rasûlullah'a hilâller hakkinda sormuslar ve, "Niye . , önce iplik gibi incecik gözüküyor sonra giderek büyüyor ve nihayet dolunay halini aliyor, daha sonra tekrar küçülmeye basliyor ve eski incecik halini aliyor?" demislerdi. Bunun üzerine: "Sana yeni dogan hilâl seklindeki aylari sorarlar. De ki: Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir"[43] âyeti gelmis, verilen cevapta sorunun mecrasi degistirilerek insanlara dinî bir fayda saglayacak sekilde cevaplama yoluna gidilmistir.[44]

(2)

Ihtiyaci kadar olan bilgiye sahip olduktan sonra sormasi: Meselâ, birisinin hacla ilgili olarak "Her sene mi?" diye sormasi gibi. Halbuki "Oraya yol bulabilen insanlarin o evi haccetmesi, Allah'in insanlar üzerinde bir hakkidir"[45] âyetinin zahiri, mutlak olmasi hasebiyle ömrî yani hayatinda bir defa oldugunu göstermektedir. Israilogullari'nin, Allah Teâlâ'nin "Allah, bir sigir kesmenizi emreder"[46]buyrugundan sonra soru sormalari da böyledir.

(3)

Halihazirda ihtiyaç duyulmayan birsey hakkinda sormak. Saniyoruz bu kisim -Allah daha iyi bilir ya- hakkinda herhangi bir hüküm inmemis olan seyler hakkinda olmalidir. "Ben sizi terkettik-çe siz de benim üstüme gelmeyiniz[47]"Allah, bazi seyler hakkinda da, unuttugundan degil, size olan merhametinden dolayi sükût etmistir (afu). Onlari deselemeyiniz"[48]hadisleri de iste buna delâlet etmektedir.

(4)

Zor, çetrefilli ve zararli meseleler hakkinda sormak: Mugalatalarla ilgili olarak gelen yasak bu kabildendir.[49]

(5)

Taabbudî olup, akil yoluyla mânâsi kavranamayacak bir konuda, hükmün illetini sormak. Ya da soruyu soran kisinin aklinin yetmeyecegi birseyi sormasi. Hayizli kadinin, niye namazlarini kaza etmeyip de orucunu kaza ettigi hakkinda sorulmasi gibi.

(6)

Soruda asiriliga kaçilmasi ve tekellüfe girilmesi[50]. "De ki: Buna karsilik ben sizden bir ücret istemiyorum. Ve ben kendiligimden birsey teklif

edenlerden (tekellüfe girenlerden) de degilim"[51] âyeti iste buna delâlet etmektedir. (Amr b. el-Âs): "Ey havuz sahibi! Havuzuna yirtici hayvanlar gelir mi?" diye sordugunda Hz. Ömer: "Ey havuz sahibi! Söyleme. Çünkü biz onlarin içtikleri suya geliriz, onlar bizim içtigimiz suya gelirler" demistir.

(7)

Soruda, Kitap ve sünnete re'y ile karsi çikilmasi mânâsi bulunmasi. Bu yüzdendir ki Saîd (b. el-Müseyyeb diyetli ilgili soru soran Rabîa'ya) "Sen Irakli misin?" diye çikismistir. Mâlik b. Enes'e dediler ki: "Sünneti bilen bir adam onun ugrunda mücadele eder mi?" Bu soruya o: "Hayir! O sünnet olani bildirir; kabul edilirse ne âlâ, aksi takdirde susar"[52]diye cevap verdi.

(8)

Mütesâbihât konusunda sormak. "Kalplerinde egrilik olanlar, fitne çikarmak ve onun te'viline yeltenmek için mütesâbih âyetlere yapisip, onlarla ugrasir dururlar"[53]âyeti bu konuya delâlet eder. Bu konuda Ömer b. Abdulaziz de söyle demistir: "Kim dinini tartismalara hedef kilarsa, (sabit kalmaz) çabucak yer degistirir" Imam Mâlik'e "istiva[54] hakkinda yöneltilen soru bu kabilden olmaktadir ve Imam bu soruya: "Istiva malumdur, keyfiyet meçhuldür, onun hakkinda soru sormak ise bid'attir" seklinde cevap vermistir.

(9)

Selef-i sâlih arasinda geçen mücadeleler hakkinda soru sormak. Ömer b. Abdulaziz'e Siffîn savasi hakkinda soruldugunda söyle demistir: "O, akan kanlardir ki Allah Teâlâ benim elimi ona bulastirmaktan korumustur; bu itibarla ona dilimin bulasmis olmasini istemem"

(10)

Tartismalarda galebe çalmak, karsi tarafi çaresiz ve zor durumda birakmak için soru sormak. Kur'ân'da bu tür davranis yerilmekte ve bu gibiler hakkinda söyle buyurulmaktadir: "Insanlardan öyleleri vardir ki, dünya hayati hakkinda söyledikleri hosuna gider. Hatta, böyleleri, söylediklerinin kalpten geldigine (samimi olduguna) Allah'i sahit tutar. Halbuki o, hasimlarin en yamanidir[55]"Bunu sana ancak tartismak için söylediler. Öyle ya onlar kavgaci bir toplumdur"[56] Hadiste de söyle gelmistir: "Insanlarin Allah'a karsi en sevimsiz olani, ölçü tanimaz husumet sahibidir"[57]

Bu saydiklarimiz soru sormanin mekruh oldugu yerlerden bazilaridir ve digerleri de bunlara kiyas edilir. Ancak bunlar hakkinda söz konusu olan yasak hep ayni düzeyde degildir; bunlardan bir kismi hakkinda varid olan kerahiyet siddetli, bir kisminda hafif, bir kismi ise kesin haram, diger bir kismi da içtihada mahal bulunmaktadir. Dinde mücadele hakkinda varid olan yasak bunlardan bir kismini kapsar haldedir. Meselâ: "Kur'ân hakkinda

tartisma, kâfirliktir"[58] hadisi böyledir. Allah Teâlâ da söyle buyurur: "Âyetlerimizi alaya alanlari gördügün zaman, onlardan uzaklas"[59]Benzeri daha baska âyet ve hadisler de vardir. Dolayisiyla bu gibi konular hakkinda soru sormak yasaktir. Cevap vermek de ona göredir. [60]

**ÜÇÜNCÜ MESELE:**

Büyüklere karsi itirazi terketmek iyi birseydir ve övgüye deger bulunmustur. Itiraz edilen konunun anlasilabilir olup olmamasi arasinda fark yoktur. Bunun delilleri sunlardir:

(1)

Kur'ân'da bu kabilden delâletler bulunmaktadir. Meselâ Mû~ sâ'nin Hizir ile olan kissasi böyledir. Hizir, Musa'ya kendiliginden açiklamadikça kendisine hiçbir soru sormama sartini ileri sürmüstür. Tabii tahammül edemeyip sarta riayet etmeyince de Allah Te-âlâ'mn, "Iste bu, benimle senin aramizin ayrilmasidir[61] buyurdugu üzere ondan ayrilmistir. Rasûlullah onun hakkinda "Allah Musa'ya rahmet etsin! Keske sabretseydi de bize haberleri anla-tilsaydi"[62] buyurmustur. Gerçi Mûsâ ilim dili ile konusmustur. Buna ragmen sarttan çikilmasi, mesruttan da çikilmasini gerektirir.[63]Haberlerde söyle bir rivayet bulunmaktadir: Melekler Allah Teâlâ'ya: "Yeryüzünde fesat çikaracak, orada kan dökecek insani mi halife kiliyorsun..[64]dediklerinde Yüce Allah: "Sizin bilemeyeceginizi her halde ben bilirim" buyurarak onlarin itirazlarini reddetti, üzerlerine bir ates gönderdi ve onlari yakti. Bundan daha siddetli olan itiraz, Iblis'in, "Ben ondan daha hayirliyim; beni atesten yarattin, onu da çamurdan yarattin"[65] seklindeki sözüyle olmus ve Allah Teâlâ onu bu tavriyla, herseyi yerli yerine koyan ve herseyden haberdar olan Yüce Zâtina bas kaldirip itirazda bulunmasi sebebiyle rahmetinden ebedî olarak kovmustur. Bu, konumuza bir delil olmaktadir. Bakara sûresinde sözü edilen ve kendilerinden bir sigir bogazlamalari istenilen güruhun tavri da bu kabildendir.[66]Onlar sualde asiri gittikçe Allah Teâlâ da islerini zorlastirmistir.

(2)

Haberlerde yer alan deliller: Meselâ su hadislerde oldugu gibi: Rasûlullah ölüm hastaliginda: "Gelin! Sizin için ondan sonra bir daha sapitmayacaginiz bir kitap (mektup) yazayim" buyurmustu. Bu konuda sahâbîlerden bazisi[67] itiraz etti. Bunun üzerine Rasûlullah da onlarin yanindan çikmalarini emir buyurdu ve onlar için hiçbirsey yazmadi.[68] Hz. Ismail'in annesi ile ilgili kissada da buna delil vardir. Söyle ki: O ilk defa Zemzem'i buldugu zaman hemen önünü çevirmis ve suyun akmasina engel olmustu. Onun bu davranisi hakkinda Rasûlullah: "Eger o-nu kendi haline biraksaydi, Zemzem akan bir kaynak olurdu'[69] buyurmustur.[70]Bir hadiste söyle

anlatilmaktadir: Rasûlullah için bir tencere kaynatildi, içinde et vardi. "Bana bir uyluk ver!" buyurdu. Ravi diyor ki: Ben ona bir uyluk verdim. "Bana bir uyluk ver!" buyurdu. Ben ona bir kol verdim. "Bana bir uyluk ver!" buyurdu. Ben ona: "Yâ Rasûlallah! Bir koyunun kaç uylugu olur ki?" dedim. Bunun üzerine o: "Canim elinde olana yemin ederim ki, eger sus-saydin, elbette ben istedikçe sana uyluklar verilirdi"buyurdu.[71] Hz. Ali hadisi5 de söyle: "Rasûlullah geceleyin benim ve Fâ-tima'mn yanina girdi ve namaz kilmamiz için bizi uyandirdi. Ben gözlerimi ogarak oturdum. Söyle diyordum: "Vallahi biz, sadece Allah'in üzerimize yazdigini kilariz. Elbette bizim canlarimiz Allah'in elindedir. Onu diriltmek (uyandirmak) istedigi zaman diriltir (uyandirir)" Bunun üzerine Rasûlullah "Insan ne kadar da mücadeleci![72] diyerek gerisin geri döndü.[73] (Sehl b. Huneyf, Siffîn harbi sirasinda) söyle demistir: "Ey insanlar! Kendinizi suçla-yin.[74] Biz Ebû Cendel gününde[75] bulunduk. Eger Rasûlullah'iri emrini reddetmek elimizden gelseydi elbette onu yapardik"[76] Saîd b. el-Müseyyeb'in dedesi Hazn[77] Rasûlullah'a temsilci olarak gelmisti. Kendisine ismini sordu. O "Hazn!" deyince Rasûlullah "Yok, aksine sen Sehl'sin!" buyurdu.[78] O: "Ba-bamin bana verdigi bir ismi degistiremem" diye karsilik verdi. Saîd: "O gündür bugündür bizde hüzün eksik olmaz" demistir.[79]

(3)

Tecrübeyle sabittir ki, büyüklere karsi itirazda bulunmak, hiçbir fayda saglamama sonucunu dogurmakta, hoca ile talebe arasim açmaktadir. Özellikle de sûfiyye buna çok Önem vermektedir. Onlara göre bu, en büyük hastaliktir. Hatta onlardan el-Kuseyrî, bu hastaliktan tevbe etmenin kabul edilmeyecegini, bu tür sürçmenin [324) asla bagislanmayacagini iddia etmistir. Bu kabilden olmak üzere su hikaye anlatilir: Ebû Yezîd el-Bestâmî'nin genç bir hizmetçisi vardi. Oruçluydu. Ona, Ebû Türâb en-Nahsibî ile Sakîk el-Belhî: "Delikanli! Bizimle birlikte sen de ye!" dediler. O: "Ben oruçluyum" dedi. Ebû Türâb: "Ye, sana bir aylik sevap var" dedi. O yanasmadi. Sakîk: "Ye, sana bir yillik oruç sevabi var" dedi. O yine yanasmadi. Bunun üzerine Ebû Yezîd el-Bestâmî: "Allah'in gözünden düsmüs olan sunu birakin!" dedi. Sonra o genç hirsizlik yapmaya basladi ve bu yüzden eli kesildi. Imam Mâlik, pesi pesine soru sormasi üzerine Esed'e "Bu kapiyi araladin mi, çorap sökügü gibi bunun ardi arkasi kesilmez. Eger sen illâ da bu gibi seyleri ögrenmek istiyorsan, o zaman Irak'a gitmelisin" demis ve verdigi cevaba itiraz etmesi üzerine gerekli faydadan uzak kalacagina dikkatini çekmisti. Onun hayatim arastiranlar buna benzer çok sey bulur.

Bu arzettiklerimizden çikan sonuç sudur: Emanet ve dogrulukla bilinen, fazilet, din ve takva sahibi kimselerin yolu üzere oldugu malum olan bir

âlime herhangi bir olay hakkinda sual sorulur ve o da cevap verirse veya ona kendisinden beklenmeyen bir hal anz olursa veyahut da dinleyen kimsenin anlayamayacagi birsey sadir olursa, o kimsenin itiraz ve elestiriye mahal kilinmasi dogru olmaz. Eger ortada gerçekten bir problem varsa, bu takdirde sonucu beklemek basari için daha uygun, amaci elde etmek için daha faziletli bir tavir olacaktir. Insâallah! [80]

**DÖRDÜNCÜ MESELE:**

Zavâhire (ibarelerden ilk bakista anlasilan mânâlara) itiraza kulak asilmaz.

Delili: Sâri' Teâlâ'nin meram ve maksadina tercüman olan bizzat Arap dili olmaktadir. Arap dilinde "nass"[81] bulunmasi ya imkânsiz ya da çok nadirdir. Zira daha önce de geçtigi üzere218 nassin, nass olabilmesi için on ihtimalden uzak olmasi gerekmektedir. Bu ise nadir ya da imkânsizdir. Su halde Arap dili ile bir delil geldigi zaman sözü edilen ihtimaller onu kusatmis olacaktir Ihtimal içeren [325i bir delil ise, müteahhir ulemânin istilahina göre "nass" olmaz. Geriye ise zahir ve mücmel kalmaktadir. Mücmelde yapilacak sey, mü-beyyini yani mücmelligi ortadan kaldirici delili aramak veya durup sonucu beklemek (tevakkuf)'tir. Su halde temel dayanak sadece zahir olacaktir. Dolayisiyla ona itirazda bulunmak dogru olmaz. Zira böyle bir tavir asirilik ve tekellüf anlamina gelir.

Sonra eger böyle bir tavira yani ihtimal içeren seylere itiraz etmeye cevaz verilecek olsa, o zaman seriatta dayanilabilecek hiçbir delil kalmaz. Çünkü her delilde zayif da olsa ihtimaller bulunur. Bu durumdabu kabilden itirazlara kulak vermek delili zayiflatir ve bu, sonunda seriatin bütün delillerinin[82] ya da en azindan büyük çogunlugunun[83] zayifligina hükmetmek gibi bir neticeyi dogurur. Halbuki durum ittifakla böyle degildir.

Üçüncüsü: Eger sözde bulunan mücered ihtimaller dikkate alinacak olsaydi, o zaman ne kitaplarin indirilmesinin ne de Peygamberin gönderilmesinin bir faydasi olmazdi. Zira bu takdire göre emir, yasak ve verilen haberlerle insanlar üzerine hüccet ikame edilememesi gibi bir sonuç gerekir. Çünkü çogu kez kastedilen seyin disinda baska mânâlara ihtimal içermeyen nasslar bulunmaz. Ancak bu sonuç, icmâ ve akliselimin geregi olarak bâtildir. Dolayisiyla böyle bir neticeyi ortaya koyacak seyin de bâtil olmasi lâzim gelir.

Dördüncüsü:[84] Mücerred ihtimaller eger dikkate alinacak olursa, o takdirde bu âdetlerin (âdât, kevnî hadiseler) çözülmesine ve onlara güvenin ortadan kalkmasina neden olur. Sonunda bu safsata kapisini açar ve ilimlerin inkârini gerektirir. Bu mânâyi Imam el-Gazzâlî'nin el-Münkizu mine'd-dalâl adli eserinde zikrettigi seyler kismen açiklar. Hatta Sofistâiyye'nin[85] ilimlerin inkâri sadedinde zikretmis olduklari seylere

baktigimizda, onlarin esasini âdî (kevnî) ve aklî hakikatlere çesitli ihtimallerin ariz olabilecegi noktasinin teskil ettigini görürüz. Bunlarda durum böyle olunca tamamen vaz'î olan durumlarda hal ne olacaktir? Mücerred ihtimalin dikkate alinmasi sebebiyledir ki, kendilerinden bir sigir bogazlanmasi istenilen Israilogullari'nin isi zorlastinlmistir. Zira onlar sual-da asiriliga kaçmislar, mânâ açik olmakla birlikte ihtiyaç duyulmayacak seyler hakkinda sorular sormuslardir. Hadiste gelen: "Bu haccimiz, bu yila mi ait, yoksa ömür boyu için geçerli mi?" sorusu da bu kabilden olmaktadir. Benzerleri çoktur. Dahasi bu yaklasim, dogru yoldan sapmanin de temel sebebini teskil etmektedir. Dikkat edilecek olursa, Kitap'tan mütesâbih olanlara uyanlar, mücerred ihtimallerden hareketle onlara uymaktadirlar. Onlar bu tür ihtimalleri dikkate almakta, onlar hakkinda söz etmekte ve gayba ragmen ve hiçbir delil olmaksizin onlar hakkinda kesin hükümde bu-lunmaktadirlar. Onlar, bu tutumlari dolayisiyla yerilmisler ve Rasûlullah onlardan uzak durulmasini emir buyurmustur.

Besincisi: Kur'ân, kâfirlere karsi aklî genellemeleri ve herkesçe kabul görmüs esaslari hüccet olarak kullanmistir. Meselâ, "Eger biliyorsaniz (söyleyin bakalim:) Bu dünya ve onda bulunanlar kime aittir? 'Allah'a aittir' diyecekler.'Öyle ise nasil olup da büyülenirsiniz?' de"[86]âyeti böyledir. Bu âyette Allah Teâlâ, mevcut olan herseyin Allah'a ait olduguna dair kabullerini kendilerine karsi bir hüccet olarak kullanmis, herseyde rabligin Allah'a ait oldugunu kabulden sonra baska davalara kalkmalari sebebiyle onlarin akilli kimseler olmayip, büyülenmis kimseler olduklarini beyan etmistir. Su âyet de böyledir: "And olsun ki, onlara, 'Gökleri ve yeri yaratan, günesi ve ayi buyrugu altinda tutan kimdir?' diye sorsan, mutlaka 'Allah...' derler. O halde nasil (haktan) çevrilip döndürülüyorlar?"[87]Yani böyle bir kabulden sonra Rab Teâlâ'nm sadece Allah oldugunu nasil kabul etmiyorlar ve Allah Teâlâ için serîk (ortak) iddiasinda bulunuyorlar?! "Allah, gökleri ve yeri hak ile yaratti. Geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine sariyor. Iste bu yaratici, Rabbiniz olan Allah'tir. Mülk O'nundur.

O'ndan baska ilah yoktur. Öyleyken nasil oluyor da (O'na kulluktan) çevriliyorsunuz?'[88] Bu ve benzeri âyetler, genel kabul gören esaslardan hareketle, kâfirleri kendi ikrarlari ile baglamakta ve buna muhalif olan hareket tarzini ise akil disi ilan etmektedir. Eger Araplara göre "zahir" itiraz kabul etmez bir hüccet olmasaydi, o zaman umumun geregini ikrar etmis olmalarinda kendi aleyhlerine bü- hüccet bulunmazdi. Ancak görüldügü gibi durum bunun tersinedir. Dolayisiyla bu da onun itiraza mahal olmadigini gösterir.

Sayilanlara sunu da eklemek gerekir: Taraflar ve mezhep sahipleri arasinda

meydana gelen tartismalar ve bunlarin kullanmis olduklari istidlaller ve karsi tarafin delili için ileri sürdükleri ihtimaller dikkate alindiginda, ortada ne Kur'ân'dan ne de sünnetten hiçbir dayanilacak delil kalmaz. Hatta bu durum inançlarla ilgili alana bile sirayet eder ve onlar Kur'ân'dan ve sünnetten olan delilleri bir tarafa atarlar ve onlardan birçogunu âdî olan durumlar üzerine bina etmeye çalisirlar: "Allah, size kendinizden bir temsil getirmektedir: Mülkiyetiniz altinda bulunan köleler içinde, sizinle esit (haklara sahip) ortaklariniz var mi?[89] "Onlarin (putlarin) yürüyecekleri ayaklan mi var, yoksa tutacaklari elleri mi var,.[90]ve benzeri âyetlere tutunmuslar ve bedîhî olmayan, ona yakin da bulunmayan aklî mukaddimelere dayanmislardir. Bunu yaparken, âdî olan seylere aklen bazi ihtimallerin girebilecegi noktasindan kaçmis, oluyorlardi; ancak kaçtiklarindan daha da siddetli olan bir-seyin içine düstüler. Bunun sonucunda Araplarin asla asina olmadiklari bahisler ortaya çikti. Oysa ki Araplar bu dinin ilk muhataplariydilar. Onlar felsefeyi isin içine kattilar; öyle konulan arastirdilar ki, onlari bilmemenin dine hiçbir zarari olmaz ve onlarda derinlestikçe sadece zarar ve ziyan artar. Bütün bunlarin esasini, ibare-lerdeki geçerli olan âdetlerden ve varlik âleminde cari bulunan mânâlarindan yüz çevirmek teskil etmektedir. Daha önce câri olan âdetlerin -her ne kadar akil yoluyla muhtemel bulunsa bile- genel anlamda kat'î olduklari geçmisti. Ibareler de ayni sekildedir. Çünkü onlar hitâbî vaz bakimindan âdetlere benzerler ya da onlara çok yakindirlar. Yine daha önce zannîlerden nasil kat'î esaslarin elde edildigi geçmisti. Düsünen kisi için bu kitabin en önemli özelligi de budur.[91] Bu vesileyle Allah'a hamd ederiz,Su halde ibarelerin zavâhirine karsi, mercûh (zayif) bulunan

ihtimalleri dikkate alarak itiraz etmek dogru degildir. Bu ancak zahirden çikmayi gerekli kilan bir delilin bulunmasi halinde caiz olur ve o zaman da konu tearuz ve tercih ya da beyân bahsine dahil olur. Kendisinden yardim görülecek olan ancak Allah'tir. [92]

**BESINCI MESELE:**

Ser'î mesâil üzerinde duranlar, ya aslî kaideleri üzerinde ya da fer'î cüz'îleri üzerinde dururlar. Her iki durumda da o kimse ya müctehid olur ya da münâzir. Arastirma yapan müctehid ve bunu da kendisi için yapiyorsa, içtihadi sonucunda ulastigi netice kendisi hakkinda hüküm olur. Ancak usûl ve kaideler sadece kat'î esaslar ile sabit olur; bunlarin zarurî veya nazarî; aklî veya naklî olmasi arasinda fark yoktur. Fer'î meselelere gelince, bunlarin sabit olabilmesi için yerinde bilinen kayitlari tasimasi sartiyla sadece "zan"[93] yeterlidir. Bu durumda delilin ortaya koydugu sonuç da, ayni sekilde kendisi hakkinda hüküm olacaktir ve bu konuda münazaraya ihtiyaç duymaz. Çünkü onun arastirdigi konu hakkindaki bu deger-

lendirmesi (nazar) ya bir cüz'î hakkinda olacaktir ki bu, onu üzerine bina etmis oldugu küllî hakkindaki degerlendirmesinin bir uzantisi (ikincil) olacaktir. Ya da degerlendirme, daha bastan bir küllî üzerinde yapilmis olacaktir. Küllî esaslar üzerinde yapilan çalisma ve degerlendirme ise, önceden yapilan istikranin uzantisi olacaktir. Bunun için de düsünme ve tetkike, basirete ve genis bir zamana ihtiyaç duyacaktir. Meselenin aklî olmasi halinde de durum ayni olacaktir. Burada münazaranin farzedilmesi bir anlam ifade etmeyecektir. Çünkü müctehid bu sonuca ulasmadan önce kendi bilgisi dahilinde olan delilleri incelemis ve onlari degerlendirmistir. Dolayisiyla bu konuda baskalarina ihtiyaci yoktur. Sonuca ulastiktan sonra ise, kendisine nisbetle elde ettigi hüküm hakkinda bir beyyine üzerinde olmaktadir. Dolayisiyla bu asamadan sonra onun hakkinda münazarada bulunmasi bir fazlaliktir.

Sonra müctehid kendisi hakkinda güvenilir kimsedir. Sözü kabul edilir bir kimse olduguna göre de, mukallit onu kabul eder ve diger müctehidi onun emanetine havale eder. Zira o, ona göre sözü kabul edilir bir müctehiddir. Dolayisiyla -eger meselenin dayanagi (meslek) kendisince açiklik kazanmissa- münazaraya ihtiyaç kalmaz.

Buna dair pek çok örnek vardir: Meselâ Rasûlullah'in Hendek savasi sirasinda kusatmanin kaldirilmasini temin için Medine hurmalarinin yarisini müsriklere vermeyi teklif etme konusunda iki Sa'd'e[94] danismasi ve onlarin fikrini almasi, onlarin savasma hakkindaki kararli tavirlarim görünce baska birsey istememesi ve digerleriyle bu konuda istisareye gerek duymamasi böyledir. Hz. Âise'nin durumu hakkindaki danismasi ve durumu arzet-mesi de böyledir.[95] Allah Teâlâ konu hakkindaki hükmü indirince, meselenin açiklik kazanmasi sebebiyle artik onu hiç kimseye açmamistir. Bazi Arap kavimleri Rasûlullah'm vefatini müteakip zekât vermeye yanasmayinca Hz. Ebû Bekir onlarla savas etmeye karar verdi ve bu konuda Hz. Ömer ile konustu[96] ve savasin yapilmamasi sonucunda ortaya çikacak maslahata itibar etmedi.Zira aksini gerektiriri ser'î nassi bulmustu. Üsâme ve ordusunu dinden dönenlerle savasmak üzere kendisine destek edinmesi için geri çevirmesini istemislerdi. O buna yanasmadi; çünkü Rasûlul-lah'in harekete geçirdigi bir orduyu durdurmanin men'ine dair delile sahip bulunuyordu.

Bunun seriatta ve ona hakkiyla vakif olan sahabe ve müctehid-lerde varligi sabit olunca, içtihada ehil olan degeri en dirmecinin meseleye vukufiyet peyda ettikten sonra münazara ve tekrar müracaata ihtiyaci kalmayacaktir; bunu ancak ihtiyat kabilinden yaparsa yapacaktir. Onun ihtiyatli davrandiginin farzedümesi, üzerinde durdugu konuda bazi tereddütlerinin bulunmasi halinde olacaktir. O takdirde onun için iki davranis sekli gerekli

olacaktir: Ya kendi arastirmasi ile yetinerek meselenin açiklik kasanmasina kadar susacaktir; zira yol açiklik kazanmadikça kendisi için bîr yükümlülük söz konusu olmayacaktir. Ya da güvendigi bir baskasindan yardim talebinde bulunacaktir. Bu durumda o yardim isteyen münâzir (müzakereci) olacaktir. Bu halde onlar, münazara ettikleri konunun dayandigi küllî esaslarda birbirleri ile ya uyum içinde olacaklar, ya da öyle olmayacaklardir.

Eger uyum içinde iseler, o takdirde ondan yardim istemesi ve ona dayanmasi sahih olacaktir. Çünkü kendisi için sadece münazara edilen meselenin tahkîku'î-menâti kalacaktir ki, o da kolaydir. Eger bunda ikisi de ittifak ederlerse bu güzeldir; yok ihtilaf ederlerse ortada herhangi bir sikinti olmayacaktir. Çünkü bu konuda yapilacak is, o konuda ictihâd eden müctehidin zannina dönmektir. Bu noktadan meydana gelebilecek görüs ayriliginin bir sakincasi yoktur. Nitekim yerinde konu açiklanmistir.

Bu esasin örnekleri çoktur. Bunun içine sahabenin kendilerine müskil gelen konularla ilgili olarak Rasûîullah'a yönelttikleri sorular da girer. Meselâ "Inanip, imanlarina hiçbir zulüm karistirmayanlar..[97] âyeti indigi zaman sorduklari soru; keza "Içinizde olani açiga vursaniz da gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker[98]âyeti indigi zaman sorduklari soru; (âmâ olan) îbn Ümm Müktûm'un, "Mü'minlerden oturanlar ile mallari ve canlariyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz"[99] âyeti indigi zaman sormasi ve sonunda, "Özür sahibi olanlardan baska' kisraimn nazil olmasi; Hz. Âjse'nin, Rasûlullah'in: "Kim hesaba çekilirse azap görür[100]sözünün, "Kimin kitabi saguidan verilirse kolay bir hesapla hesaba çekilecek"[101] buyruguna ters düstügü düsüncesiyle soru sormasi vb. bu kabilden olmaktadir.

Biz bu tür suallerin, yardim isteyen mütiâzir (müzakereci) kismina girdigini söyledik; çünkü bunlar deliller üzerinde durduktan sonra sormaktadirlar. Delillere bakinca durum kendileri için problem arzetmekte ve bunun izalesine çalismaktadirlar. Daha bastan hükmü ögrenmek için soru soranin durumu ise bunun aksinedir.

Çünkü onlar ögrenciler durumundadir. Dolayisiyla onlar için hükmün bildirilmesinden baska birseye ihtiyaç duyulmaz. Burada "münâzir" kelimesini kullanmanda senin için bir sakinca yoktur. Çünkü bu sade bir istilahtir ve üzerine herhangi bir hüküm terettüp etmemektedir. Nitekim bu kisma kendi kendisine karsi ihticac-da bulunan hasmin, kendisini istifade eden sualci yerine koymasi ve böylece hasmin en yakin yoldan yenilgiyi kabul etmesi amaçlanan örnekler de girer. Hz. Ibrahim'in kavmi ile olan mücadelesinde yildiz, ay ve günesle deliller getirmesi böyledir. O, kendisim onlarin huzurunda farzetmis ve böylece onlarin ilahlar olamayacagina dair

onlar için burhan ikamesinde bulunmustur. Diger âyette bulunan: "Hani o babasina ve kavmine, 'Neye tapiyorsunuz?' demisti. 'Puta tapiyoruz ve onlara tapmaya devam edecegiz' diye cevap verdiler'[102]s kavli de aynidir. Mabûd hakkinda soru sorunca, mabuda özel olan bir hususiyeti dile getirdi ve: "Peki, yalvardiginizda onlar sizi isitiyorlar mi? Yahut size fayda ya da zararlari olur mu?"dedi.[103] Onlar buna cevap vermekten yan çizdiler ve sadece babalarini öyle bulduklarini ve onlara tâbi olduklarini ifade ile yetindiler. "Belki de bu isi, su büyükleri yapmistir'[104] sözü de böyledir. "Allah, o yüce varliktir ki sizi yaratmis, sonra riziklandtrmistir; sonra O, hayatinizi sona erdirecek, daha sonra da sizi tekrar dirütecektir. Peki sizin (Allah'a es tuttugunuz) ortaklariniz içerisinde bunlardan birini yapabilecek var mi?[105] "Ortak kostuklarinizdan hakka iletecek olan var mi? De ki: Hakka Allah iletir. Öyle ise hakka ileten mi uyulmaya daha lâyiktir, yoksa hidayet verilmedikçe kendi kendine dogru yolu bulamayan (tanrilar) mi?[106] "Onlarin (putlarin) yürüyecekleri ayaklari mi var, yoksa tutacaklari elleri mi var..[107] âyetleri de bu kabilden olmaktadir. Bu ve benzeri âyetler, düsünme ve degerlendirme konusunda istifade ve yardim isteme mevkiine inmeye -her ne kadar onlardan asil amaç, hasmi ilzam etmek ve susturmak ise de- isarette bulunmaktadir. Zira bu, dogruluga hakkinda istisare sadedinde burhanin getirilmis olmasidir. Dolayisiyla bu tavir, maksada ulasma konusunda açiktan ilzam ve iskât için karsi koymadan daha etkin[108] olmaktadir. Onlar tesri kilman esaslar arasina birçok kötü seyleri sokunca -ki bunlarin en çirkinide sirk olmaktadir- o zaman kendilerinden iddialarina delil ikame etmeleri istenmistir: "Yoksa O'ndan baska tanrilar mi edindiler? De ki: Haydi delillerinizi getirin![109] "De ki: Allah'in size indirdigi riziktan bir kismini helâl, bir kismini da haram bulmaniza ne dersiniz? De ki: Allah mi izin verdi? Yoksa Allah'a ifttira mi ediyorsunuz?[110] "Her kim Allah ile birlikte diger bir tanriya taparsa, -ki bu hususla ilgili hiçbir delili yoktur- o kimsenin hesabi ancak Rabbinin nezdindedir. Surasi muhakkak ki kâfirler iflah olmaz[111] Bu, en güzel olan yolla mücadele cümlesinden olmaktadir.

Eger münâzir, ele alman meselenin üzerine bina edilecegi küllî esaslar konusunda muhalif ise, o takdirde ondan yardim talebinde bulunmasi dogru olmaz ve münazarasinda ondan faydalanamaz. Çünkü meselesine dair her bir yön, bir küllî esas üzerine bina edilecektir. Küllî esas üzerinde muhalif olunca, onun üzerine bina edilecek olan cüz'î hakkinda da öncelikli olarak muhalif olacaktir. Bu durumda cüz'î hakkindaki muhalefeti iki yönden olmus olacaktir ve onun, üzerinde ittifak edilen bir mânâya irca edilmesi imkâni da olmayacagindan, ondan yardim görme gerçeklesmeyecektir.

Bunun Örnegi fikhi konularla ilgili olarak bizzat isim olarak belirlenmemis pirinç, dari, misir, boy tohumu (hulbe: çemen) vb. gibi nesneler hakkinda

ribânin cereyani meselesidir. Bunlar hakkinda kiyasi delil olarak inkâr eden Zahirîlerden yardim talebinde bulunmak mümkün degildir. Çünkü o meseleyi kiyasin inkâri esasi üzerine bina etmektedir. Kiyâsi olan her meselede durum aynidir ve onunla yardim talebinde bulunulacak bir kimsenin edasiyla münazarada bulunmasi imkânsizdir. Zira o, basvuracaklari esasa (ilkeye) muhalif bulunmaktadir. Boy tohumu, misir vb. hakkinda Mâlikî birinin Safiî ya da Hanefî birinden yardim istemesi halinde de durum aynidir, Gerçi bunlar kiyasi delil olarak kabul ediyorlarsa da, meseleyi Mâlikîlerin bina ettigi esasin disinda baska esaslar üzerine bina etmektedirler.[112]Bu kisim fikhin diger konularinda da yaygin bulunmaktadir. Icmâ'i inkâr eden bir kimseden, icmânin sihhati üzerine bina edilen bir mesele hakkinda yardimini istemek mümkün degildir. Medine ehlinin icmâini kabul etmeyen bir kimseden, onun üzerine bina edilen bir mesele hakkinda yardimini istemek imkânsizdir. Çünkü temeli inkâr etmektedir. Emir kipi, mendupluk ya da ibaha içindir veya bu konuda durup beklemek (tevakkuf etmek) gerekir diyen bir kimsenin, emrin kesin olarak vucûb için oldugunu kabul eden kimseye ne faydasi olur?

Eger muhalifin, yardimci olacagi farzedüecek olursa, o takdirde ondan yardim talebi -gerçekten yardimci olmasi halinde oldugu gibi- sahih olur ve bu nokta açiktir.

Fasil:

Münâzirin, kendi degerlendirmesinde müstakil oldugu, herhangi bir yardim talebinde bulunmadigi ve buna ihtiyaci da olmadigi, ancak hasmini kendi görüsüne çevirmek ya da onu kendi yanma çekmek istedigi farzedüecek olursa, o takdirde durum ne olacaktir? Bu konunun açiklanmasini ulemâ üzerine almistir. Su kadar var ki, konuyla ilgili basvurulacak bir prensip (asil) bulunmaktadir ki, Deliller bölümünün basinda onun üzerine dikkat çekilmisti. Burada ise Allah'in yardimiyla onu tamamlamak istiyoruz. Söyle ki: [113]

**ALTINCI MESELE:**

Delil iki mukaddime üzerine bina edilir: Bunlardan biri tahkî-ku'1-menât, digeri ise onun üzerine hükümde bulunmaktir ve daha önce de geçtigi gibi üzerinde durulmasi gereken yer, menâtm (hükmün mesnedinin) tahakkuk edip etmemesidir. Dolayisiyla taraflar arasinda yapilacak tartisma bu nokta üzerinde olacaktir. Bunun delili istikra olmaktadir. Hâkim konumda olan mukaddimeye gelince, onun her halükârda taraflarca müsellem oldugunun farzi gerekmektedir.

Itiraz: Bu tez hakkinda belki kusku bulunabilir ve söyle denilebilir: Anlasmazlik bazen ikinci mukaddimede de gerçeklesebilir. Söyle ki: Sen

"Bu sarhosluk vericidir, her hamr (sarap, içki) ya da her sarhosluk verici de haramdir" dedigin zaman karsi taraf bu seyin sarhosluk verici oldugunda sizinle mutabakat halinde olabilir.

Bu tahkîku'l-menât mukaddimesidir. Nitekim bu konuda size muhalefet de edebilir. Muhalefet etmesi halinde genelde ona niye muhalefet ediyorsun denemez. Çünkü konu ihtilaf mahalli olmaktadir. Karsi taraf, her sarhosluk veren seyin hamr (sarap, içki) oldugu noktasinda da farkli düsünebilir Çünkü "hamr" kelimesi, üzüm sirasindan elde edilmis çiy içkiye denilir. Dolayisiyla sözkonusu olan o sey, (pisirilmis ise) sarhosluk verse bile hamr olmaz. Bu takdirde ise her sarhosluk veren seyin hamr oldugu iddiasi müsellem olmaz. Keza her sarhosluk veren seyin haram oldugu noktasinda da muhalefet edebilir. Çünkü bu mukaddimenin küllîligi sabit olmus degil-dir. Zira hakkinda bulunan delil sebebiyle "nebîz"in bu genellemeden hariç tutulmasi onun tahsis edildigini gösterir. Küllîligi sahih, olmayinca da hakkinda bir delil bulunmus olmaz. Su halde bu önerme de tartismaya açik bir haldedir. Hal böyle iken nasil olur da tartisma mahallinin, iki mukaddimeden sadece birinde oldugu iddia edilebilir? Aksine her ikisi de tartismaya açiktir ve bu sonuç sizin meselede ortaya koymus oldugunuz asim aksine bir durum olmaktadir.

Cevap: Ortaya koydugumuz asil dogrudur ve ileri sürülen bu itiraz yerinde degildir. Söyle ki: Taraflar ya basvuracaklari bir asil üzerinde hemfikir olacaklardir ya da olmayacaklardir. Eger birsey üzerinde hemfikir olmazlarsa, o takdirde münazaralarinin hiçbir anlami olmayacaktir. Bu konu daha önce geçmisti. Iddia için mutlaka bir delilin olmasi gereklidir. Delil, karsi tarafça tartisilir olmasi halinde delil olmaz ve bu durumda bastan tartismaya açik olan bir-seyin delil olarak karsi tarafa sevki abes olur ve hiçbir fayda tasimaz, maksadi gerçeklestirmez. Münazaradan güdülen maksat ise, karsi tarafi bildigi bir yolla dogruya iletmektir. Zira onu bilmedigi bir yolla dogruya iletme çabasi, onun için takat üstü yükümlülük kabilinden olur. Bu itibarla mutlaka her iki tarafin da yani soru soran taraf ile delili sevkeden tarafin ayni derecede bildikleri bir delile basvurmalari zorunludur. "Eger bir hususta anlasmazliga düserseniz -Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inaniyorsaniz- onu Allah'a ve Rasûlüne götürün"[114] âyeti de iste bu mânâya delâlet eder. Çünkü Kitap ve Sünnet, Islâm ümmeti arasinda ihtilafsiz merci olmaktadir; her ikisi de delildir ve tartisma konusu olan ihtilafli meselelerde basvurulacak kaynak olmaktadir. Kâfirlere karsi hüccet ikamesi de bu yolla olmustur. Allah Teâlâ söyle buyurmaktadir: "Eger biliyorsaniz (söyleyin bakalim:) Bu dünya ve onda bulunanlar kime aittir? Allah'a aittir' diyecekler. (...) 'Öyle ise nasil olup da büyülenirsiniz?' de"[115]Böylece Allah, onlari kendi ikrarlari ile ilzam etmis, kendilerine bildikleri seylerden delil getirmistir. Hatta onlar için "Öyle ise

nasil olup da büyülenirsiniz?' denilmistir. Yani bu su demektir: "O'nu ikrar ettikten sonra Hakk'tan nasil sapiyorsunuz, bu konuda nasil aldaniyorsunuz da Allah ile birlikte baska tanrilar davasinda bulunuyorsunuz?" Allah Teâlâ söyle buyurur: "Bir zaman o babasina dedi ki: Babacigim! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda saglamayan birseye niçin taparsin? '[116]Çünkü bu onlarca bilinen birseydi. Zira taptiklari seyleri bizzat kendi elleri ile yontuyorlardi. Bir baska yerde de, 'Yonttugunuz seylere mi tapiyorsunuz[117]buyurmaktadir. Yine Allah Teâlâ söyle buyuruyor: "Bunun üzerine Ibrahim: 'Bil ki Allah günesi dogudan getirir, sen de onu batidan getir' de[118] Bunu ona: "Rabbim, dirilten, yasatan ve öldürendir" dedikten sonra söylemisti. Bunu söyleyince karsi taraf bir çikis yolu bulmustu.[119] Bunun üzerine söz ne mecazen ne dfi hakikaten hiçbir çikis yolu bulamayacagi bir mecraya kaydirilmisti. Bu konumuzla ilgili olarak en açik bir delil olmaktadir. Yine Allah Teâlâ söyle buyurmaktadir: "Allah katinda isa'nin durumu, Âdem'in durumu gibidir'[120]Bu âyette onlara hakkinda ihtilâf etmedikleri Hz. Âdem'i delil olarak getirmis oluyordu. Yine bir âyette söyle buyurur: "Ey ehli kitap! Ibrahim hakkinda niye tartisirsiniz? Halbuki Tevrat ve Incil, kesinlikle ondan sonra indi-ritdi[121] Bu, onlarin Hz. Ibrahim'in yahudi ya da hiristiyan oldugu seklindeki iddialarini temelden ortadan kaldiran bir delildir. Kur'ân'in delil getirme tarzinin hep bu sekil üzere oldugu görülür. Onda getirilen dolüler, kabule yanassin yanasmasin mutlaka karsi tarafin ikrar pdip dogrulugunu kabullendigi delillerdir. "Allah hiçbir besere birsey indirmedi" diyen kimseye karsi reddiye yine bu tarz üzCi'e gelmis ve, "De ki: Öyle ise Musa'nin insanlara bir nur ve hidpyet olarak getirdigi... o kitabi kim indirdi?'[122] buyrulmus ve bîjylece susturulmasi kendi bilgisi dahilinde olan birseyle olmustur. Hudeybiye sulhüne bakiniz; onda bu mânâya isaret bulunmaktadir. Söyle ki: Rasûlullah Hz. Ali'ye "Bismillâhirrahmânirra-hîm" yazmasini emrettiginde onlar (Kureysliler) "Biz Bismillâhir-rahmânirrahîm'i bilmeyiz Sen "Bismike Allahumme" seklinde bizim bildigimizi yaz" dediler. Yine Rasûlullah "Allah'in rasûlü Muhammed'den... yaz!" dediginde onlar: "Eger biz senin Allah'in rasûlü oldugunu bilsek, elbette sana uyardik; aksine sen ismini ve babanin ismini yaz" dediler. Rasûlullah , onlarin bu tavirlari her ne kadar cahiliyet davasindan kaynaklaniyorsa da onlari mazur gördü ve onlarin dedigi gibi yazdirdi. Onlarin sözü edilen hususlarda bilgi sahibi olmadiklarini ileri sürmeleri üzerine kendi arzusu üzerinde fazla durmadi.

Bu sabit olunca, merci kabul edilen asil, iddianin sihhatine delâlet eden delil olacaktir. Bu da hâkim konumda olan mukaddimede yer alandir. Bu durumda onun karsi tarafça da müsellem olmasi lâzim gelecektir. Eger karsi tarafça da müsellem olmazsa, onu getirmenin herhangi bir faydasi olmayacaktir. Delile basvurmadan amaç, tartismanin sona erdirilmesi ve

ayriligin ortadan kaldirilmasidir. Bunun disinda baska bir amaci yoktur. Durum böyle olunca: "Bu sarhosluk vericidir ve her sarhosluk verici sey de haramdir" sözünde, eger karsi tarafin ikinci mukaddimeyi kabullendigi farzedi-lecek olursa, o takdirde istidlal sekli sahih olacaktir; çünkü karsi tarafça müsellem bulunan bir delil getirmis olmaktadir. Eger karsi tarafin onun hakkinda hemfikir olmadigi farzedilecek olursa, o takdirde onun kesinlikle delil olarak kullanilmasi sahih olmayacaktir. Aksine tahkîku'l-menât mukaddimesi bir baska kiyasta olacaktir. Bu ise tartisma alaninin bizzat kendisi olmaktadir. Her sarhosluk verici olan seyin hamr oldugu istikra delili veya nass ya da baska bir yolla ortaya konulur. Bu beyan edilince, onun üzerine o seyin meselâ haram oldugu hükmü -eger karsi tarafça da müsellem ise - bina edilir; nitekim nassda "Her hamr haramdir" seklinde gelmistir. Eger karsi taraf her hamrin haram oldugu noktasinda hemfikir degilse o zaman o, tahkîku'l-menât mukaddimesi olur. O takdirde de üzerine hüküm bina edilecek bir baska mukaddimenin bulunmasi gerekir. Bu mertebelerden her birinde mutlaka tezin baska mertebede bulunan diger teze muhalefeti gerekir. Çünkü sualcinin: "Her hamr haram midir?" seklindeki sorusu, "Her sarhosluk verici haram midir?" seklinde soracagi soruya muhaliftir. Bu meyanda kelamin diger mertebelerinde de durum ayni olacaktir. Bu noktadan hareketledir ki, menâtm hükmüne getirilecek delilin tartismali ya da tartismaya ihtimali bulunur olmasi uygun olmaz. Zira o zaman bir meseleden digerine intikal lâzim gelir ve biz o takdirde hiçbir meselenin içinden çikamayiz ve münazaradan beklenen fayda ortadan kalkar.

Fasil:

Burada sözü edilen iki mukaddimeden maksat, mantikçilarin bilinen sekillere uygun olarak ortaya koyduklari önermeler degildir. Keza tenakuz ve aks vb. itibariyla olanlar da degildir. Her ne kadar vakiada ona uygun düsse de, bu o terim üzere cereyanim gerektirmez. Çünkü amaç, maksada ulastiracak olan yolu olabildigince ve seriatta geldigi sekil üzere akillara yaklastirmaktir. Bu izah sekline ariz olan en yakin problem, netice verme konusunda bedîhî ya da benzeri iktirani veya istisnaî olan (kiyas) sekilleridir. Ifade edilen seyin, Arab'in dilinde yabancisi olmadigi tarzda bulunmasi ve kelaminda bilinir olmasi esastir. Zira bu, maksadin olabildigince gerçeklesmesi konusunda en kestirme yoldur. Hem mantik terimlerine yapismak ve onda kullanilan yollara uymak, çogu kez maksada ulasmadan uzaklastirici bir rol oynar. Çünkü seriat ümmîlik vasfi üzere konulmustur. Bu itibarla ser'î mesâilde mantik ilmine riayet etmek onun bu özelligi ile bagdasmaz. Su halde iki mukaddime sözünün kullanilmasi, onlarin mantik ilminde bahis konusu olan terim mânâsinda kullanilmis olmasini gerektirmez.

Iste bu noktadan hareketle el-Mazerî'nin sözünden maksadi daha iyi anlasilmaktadir: O, Rasûlullah'in[ale^^tu] , "Her sarhosluk veren sey hamrdir ve her hamr da haramdir[123]sözü hakkinda söyle demistir: Bu iki mukaddimenin neticesi "Her sarhosluk veren sey haramdir" hükmü olacaktir.Bazi usulcüler bunu mantik ilminden bazi esaslarla mezcetniek istemislerdir. Mantikçilar "Kiyasin yapilabilmesi ve neticenin sahih olabilmesi için mutlaka iki mukaddimenin bulunmasi gerekir" derler. "Her sarhosluk veren sey hamrdir" sözü bir mukaddimedir ve onun yalniz basina bir netice ortaya koymasi mümkün degildir. Evet bu usûlcünün dedigi her ne kadar bu hadiste mantikçilarin ileri sürdügü sartlari tasisa da, seriatta bir ya da iki yerde böyle tahakkuk etse de, bu durum diger ser'î kiyaslarda gerçeklesmez ve fikhi kiyaslarin büyük çogunlugu böyle bir yol izlemez ve onlarda bu yön bilinmez. Söyle ki: Biz Rasûlullah'm. bugday hakkindaki fazlalik ribasiyla ilgili yasagini bugdayin yenilir cinsten olmasi diye ta'lîl etsek -nitekim Imam Sâfiî böyle yapmaktadir- bu illeti ancak sebr (bahs) ve taksim[124] sonucunda elde edebiliriz. Bunu ögrendigimiz zaman Safiî'nin söyle demesi mukadderdir: "Her ayva yenilir türdendir. Her yenilir olan da ribevîdir. Dolayisiyla netice ayva da ribevîdir" Ancak bu Safiî için bir anlam ifade etmez. Çünkü o, bunu ve neticenin sahihligini bir baska yolla ögrenmistir. O yolla bunu ögrenince, kendi mezhebini ifade etmek için bir tabir kullanmis va kullandigi tabir bu sekil üzere gelmistir. Eger meramini diledigi baska herhangi bir sekil üzere ifade etseydi, bu sîgamn digerleri üzerine bir meziyeti bulunmazdi.

Bizim bu noktaya dikkat çekisimizin sebebi, müteahhir âlimlerden birinin bir kitap tasnif ederek, usûl-ü nkhin esaslarini, mantik ilminin esaslarina irca etme çabasina girmesidir.

el-Mazerfnin sözleri bunlar ve söyledikleri genel anlamda dogrudur. Onun sözlerinde ser'î mesâilin ortaya konulmasi sirasinda mantikçilarin yolunu tutmanin gerekli olmadigina parmak basilmaktadir. Keza onda, menât üzerinde hâkim konumda bulunan mukaddime hakkinda ittifak edilmemesi ve karsi tarafça da müsellem olmamasi halinde onu delil olarak ileri sürmenin hiçbir faydasi olmayacagina da isaret bulunmaktadir. Rasûlullah'm "Her hamr haramdir" sözü, Nebi'den gelen bir nass olmasi hasebiyle karsi tarafça da müsellem olunca, muhalif ona itirazda bulunma-mis; aksine kabulle karsilamis, ancak kaideye bidüziye (muttarit) olmadigim ileri sürerek itiraz etmistir. Bu da Rasûhîllah'm bu sözünün tesadüfi olarak mantiktaki önermelere benzer sekilde sâdir oldugunun, mantikçilarin kasdini gütmediginin delillerinden-dir. "Eger göklerde ve yerde Allah'tan baska ilahlar olsaydi, o zaman onlar fesada giderlerdi"[125] âyetindeki sartî kiyas hakkinda da ayni sey söylenir. Çünkü âyette geçen "ley" sart edati, baskasinin vukuu sebebiyle meydana gelecek olan seyi

ifade etmek için kullanilir. Dolayisiyla bunda Arabm sözünde kasdî bir istisna yoktur. Bu Sibeveyh'in tefsirinin mânâsi olmaktadir. Bunun bir benzeri de "In" sart edatidir. Çünkü bu da sebep-sonuç iliskisinde ikincinin birinciye bagli oldugunu ifade eder ve Arap kelâminin sarahatinde istisnanin ona taalluku yoktur. Bu itibarla ser'î maksatlarin elde edilmesi konusunda mantik kurallarina ihtiyaç bulunmamaktadir.

el-Bâcî, Ahkâmu'l-fusûTda felsefecilerin "iki mukaddime olmadan netice olmaz" iddialarim reddederken -Allah'u alem!- bu mânâya isaret etmis olmakta ve tek bir mukaddimenin de netice verebilecegini ifade etmektedir. Bu ilk bakista izahi güç bir sözdür; ancak onunla birlikte burada anlattiklarimiz üzerinde yeterince duruldugu zaman müskil ortadan kalkacaktir.

Allah'a hamd olsun ki, bu kitaptan gözetilen amaç tamamlanmis ve O'nun lütuf ve keremiyle vaad olunan sey tamamlanmistir. Gerçi bu kitapta yer veremedigimiz bazi .seyler kalmistir. Zira ilim taliplerinden birçoguna onlarin istenmesi kolay olmamakta, asiri susuzluk olmasina ragmen ondan içmek için kaynaga gidenler az olmaktadir. Bunu bildigim için onlari okumazlar, onun nadide cevherlerini tahkik ipine dizmezler diye korktum ve bu yüzden onlari açiklama arzusunu dizginledim, onlari yazmaktan kalemimi ve parmaklarimi alakoydum. Kaldi ki kitabin çesitli yerlerinde onlara isarette bulunan remizler, onlarin parildayan günesinden akseden pariltilar bulunmaktadir. Kim bunlari elde ederse, -Allah'in izniyle- onun söz konusu hakikatlere ulasmasi umulur. Bu mertebede olmayan kimselerin ise, açikça ortaya konanlari elde etmekle yetinmesi halinde kendisine bir nakisa terettüp etmez. Bu kitapta usûl ilminin tahkiki yaninda öyle bir ilim vardir ki, onun sayesinde selefin yoluna gidilir, inceleme ve degerlendirme sirasinda o, karsilasilacak karisikliklar, farkli düsünceler karsisinda apaçik olana vakif kilar.

Herseyin melekûtu elinde olan Yüce Allah'tan hakkini ifa konusunda bize yardimci olmasini ister, bize lütfü, keremi ve rahmeti ile muamele etmesini temenni ederiz. Süphesiz ki O, herseye kadirdir; icabete dair ahdi vardir. Ve'1-hamdu lillâh ve kefâ, ve selâmim alâ ibâdihî'llezîne'stafâ...

Dine hizmet ugrunda bu önemli çalismayi basariyla tamamlayan Allah'a hamd olsun. Salât ve selâm en serefli Peygamber'e ve onun tüm âl, ashâb ve sair tâbilerine olsun! Bu çalismanin kabule sayan olmasi için Allah'a niyaz ederiz. Süphesiz ki O, bütün umutlarin kendisine baglandigi yer, herseyin kendisinden istendigi tek mercidir.

Allah Teâlâ'mn muvaffak kilmasiyla el-Muuâfakâfm bu dördüncü ve son cildi tamamlanmis olmaktadir. Allah, bütün müslü-manlar için onu faydali kilsin, müellifini, sarihini, baskisini yapani, nesre hazirlayanini, ilim ve din

ugrunda hizmeti geçen herkesi se-vaplandirsm. Talebeler için bu eserin tahsilini kol ayl as tirsin. Âmin! Velhamdu lillâhi Rabbi'l-âlemîn... [126]

---

[1] Gaynmesrû sekilleri de vardir; olmus bir olay hakkinda bizzat kendisinin ictihâd etmesi gereken birinin sormasi gibi. Böyle birinin bir baskasini taklit etmesi caiz olmadigindan soru gaynmesrû olur. Müellifin zikrettigi alti sekil, yasak olan taklit konusunun disinda kalmaktadir.

[2] Yani aslinda içtihada dayanmayan, aksine hadis almak, rivayet arastirmasinda bulunmak gibi olan seyleri.

[3] Birinci ve ikinci kismin bazi sekilleri de bu amaca matuftur.

[4] Bir beldede fetva vermeye ehil baska kimselerin de bulunmasi halinde müftînin fetva sermeyi reddedebilecegini söylemislerdir. el-Halîmî, bu konuda farkli düsünmektedir.

[5] Burada bir soru sorulabilir: Acaba, sözü edilen sartlarin bulunmasi halinde, nassi elde etmek için ulasamasa bile bütün gücünü ortaya koymasi gerekir mi? Nitekim Imam Mâlik böyle yapmaktaydi. Müellifin buradaki sözü, nassi arastirmasi degil de, isterse cevap vermemesi seklinde anlasilmalidir. Çünkü içtihadi sonucunda belki cevaba ulasmamis olabilir.

[6] Ibn Akîl: "Bu durumda cevap vermek haram olur" demistir. Ileride de gelecegi üzere meselelerden bazilari vardir ki, onun hakkinda yasak siddetli olmakta, diger bir kismi hakkinda da hafif kalmaktadir. Verilecek cevap meselenin durumuna göre olacaktir.

[7] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/315-317

[8] "Seyler"den maksat, herhangi bir yarar içermeyen, agir yükümlülükler getirebilen, rezil ve rüsvay olmalarina sebebiyet verecek gizli sirlar, kötü seylerdir. Ikincisi (sirlarin ifsasi) açiktir. Birincisine gelince, mükellef olmadiklari halde agir seyler hakkinda ikide bir sual etmek, büyüge karsi edepsizlik sayilacagindan ceza olarak o seyle yükümlü kilinmalari gibi bir sonuca sebebiyet verebilir. Bu durumda kullarin yapmasi gereken sey, bu gibi seyleri herseyden haberdar olan Allah'a ve O'nun Rasûlüne birakmak, isi onlara havale etmektir. Nitekim hac hadisinden anlasilan da budur. Gerçi bizim seriatimizda bu gibi bir ceza yoktur; ama olsun. Yine de öyle olur olmaz sorulari sormamak gerekir.

[9] Mâide 5/101.

[10] Âl-i Irnrân 3/97.

[11] el-Akra' b. Habis.

[12] Müslim, Hacc, 412.

[13] Mâide 5/101.

[14] Bizzat bu olay hakkinda indigi söylenmistir. Daha yakin olant da budur. Rasûlullah (s.a.) hutbe irad ederken soru sorulmasinda israr etmeleri üzerine indigi de söylenmistir.

[15] Bu kayit da, çok soru sormadan hoslanmamasinin mutlak anlamda olmadigini göstermektedir.

[16] Yani haramligi ya da helâlligi konusunda bir açiklama getirilmeyen,sükût geçilmis konularda. (Ç)

[17] Beyhakî, 10/13 ; Müstedrek, 2/122, Kenzul-ummâl, 980, 981.

[18] Bakara 2/222.

[19] Bakara 2/220.

[20] Bakara 2/217.

[21] Ebû Dâvûd, Sünne, 6 .

[22] Neseî, Hac, 1 ; Ahmed, 2/247 .

[23] Buhârî, Mevâkît, 11 , Fiten, 15 ; îtisâm, 3 ; Müslim, Fedâil, 136-137 ; Ebû Dâvûd, Nikâh, 8...

[24] Bkz. Ibn Kesîr, 2/104 .

[25] Ekran gibi. Hadisin metninde "urd" kelimesi geçmektedir. Bu kelime bir-seyin yani, canibi manasinadir. (Ç)

[26] Haram olmayan seyi haram kilici vahyin inmesi, rezil ve rüsvay olmaya maruz kalma vb. gibi kendilerinin hoslarina gitmeyecek seylerin ortaya çikmasi vb. .

[27] Mâide 5/101.

[28] Bakara 2/67 vd.

[29] Sâd 38/86.

[30] Ebû Dâvûd, Ilim, 8 ; Ahmed, 5/435.

[31] Buhârî söyle rivayet etmistir: "Allah Teâlâ size annelerinize itaatsizligi, kiz çocuklarini diri diri gömmeyi ve vermeyip istemeyi haram kilmistir. Üç seyi de size kerih görmüstür: Kîlu kâli, çok soru sormayi, mali ziyan etmeyi." bkz. Buhârî, Rikâk, 22 ; Müslim, Akdiye, 11 (8/410).

[32] Mâide 5/101.

[33] Âdeten olma imkâni bulunmayan mücerred zihinde farzedilen seyleri kastetmektedir. Adeten olabilecek seylere gelince, seriat onlarin beyanini tekeffül etmistir ve onlardan hiçbirseyin noksan kalmasi mümkün degildir. "Çünkü Allah Teâlâ, olan seyleri haber vermistir" sözünün mânâsi iste budur.

[34] "Gördün mü?" mânâsinda olan bu kelime, kisinin görüsünü ögrenmek için kullanilir; "Ne dersin, görüsün nedir?" gibi anlamlar ifade eder.

[35] Yani cevabini aklî ve nazarî istidlallerle destekleme yoluna gitme ki heva ve heveslere tâbi olma durumuna düsmeyesin.

[36] Furkân 25/43.

[37] Âyet ile istidlali, birinci ögüdünden maksadin, az önce izah ettigimiz sekilde oldugunu gösteriyor. Ancak böyle bir anlayis zamanimiz için dogru olur mu? Yoksa ümmetin genel maslahati, aklî esaslarla dinin teyidi yoluna gitmekte midir? Her halükârda bu tutumun "faydasi olmayan bir sekilde" diye kayitlanmasi gerekmektedir.

[38] es-Sa'bî, kiyasa karsi olanlardan olmadigina göre, onun bu sözünü mutlak olarak almamak ve kayitlamak gerekecektir.

[39] bkz. Buhârî, imân, 37 ; Müslim, îmân, 57.

[40] Buhâri, Hayz, 20.

[41] Ceninin diyeti. (Ç)

[42] Buhârî, Tibb, 46 ; Müslim, Diyât, 19.

[43] Bakara 2/189.

[44] bkz. Kurtubî, 2/341.

[45] Âli Imrân 3/97.

[46] Bakara 2/67.

[47] Daha önce geçti. bkz. [1/163].

[48] Daha önce geçti. bkz. [1/174].

[49] Bu kisim altina birinci ve ikinci kisim da girer. Çünkü mugalatalarin dine bir faydasi yoktur, illimle de ilgisi

bulunmamaktadir.

[50] Yani dinî konularda sikinti doguracak asiriliklara kaçilmasi. Meselâ havuza yirtici hayvanlarin gelip gelmediginin sorulmasi gibi.

[51] Sâd 38/86.

[52] 'Daha önce de isaret edildigi gibi bu tutum zamanimiz için uygun degildir. Hakkin teyidi için bu gibilerle mutlaka mücadele etmek gereklidir.

[53] Âli Imrân 3/7.

[54] Bu kelime "kurulmak, bagdas kurmak" gibi mânâlara gelir. (Ç)

[55] Bakara 2/204.

[56] Zuhruf 43/58.

[57] Buhârî, Tefsir, 2/37 ; Müslim, Ilim, 5

[58] Daha önce geçti. bkz. [2/341].

[59] En'âm 6/68.

[60] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/317-326

[61] Kehf 18/78.

[62] Buhârî, Enbiyâ, 27.

[63] Bu izaha göre, "Hizir'in Musa'yi terketmesi, asil itiraz konusu sebebiyle degil, aksine sarttan çikmis olmasi yüzündendir" seklinde müellife bir itiraz ileri sürülebilir.

[64] Bakara 2/30.

[65] A'râf7/12.

[66] Mûsâ (s.a.) kendilerine Allah Teâlâ'nin bir sigir bogazlamalarini emrettigini bildirdiginde: "Bizimle alay mi ediyorsun" demislerdi. Bu halleriyle onlar, Musa'nin haberine inanmak istememis ve ona itiraz etmis oluyorlardi.

[67] Bu zat Hz. Ömer'di. "Rasûlullah (s.a.) fazla aci çekiyor; üstelik beraberinizde Kur'ân var" diyerek karsi çikmisti.

[68] bkz. Buhârî, Merdâ, 17 ; Müslim, Vasiyyet, 20-22.

[69] Buhârî, Enbiyâ, 9 ; Ahmed, 5/121.

[70] Göründügü kadariyla bu, itiraz degil, bir hirs olmaktadir. Âhiretle ilgili olmayan konularda hirsin kötü oldugu ise açiktir.

[71] Dârimî, Mukaddime, 7.

[72] Kehf 18/54.

[73] Ahmed, 1791.

[74] Yani seriat karsisina onu koyup da, onu itibara alarak seriata karsi çikmayin.

[75] Yani Hudeybiye sulhünde. O gün kendi aklimizca horlandigimizi düsünmüstük. Fakat maslahatin Rasûluîlah'in (s.a.) uyguladigi siyasette oldugunu sonradan gördük. (Ç)

[76] Buhârî, Cizye, 18 ; Müslim, Cihâd, 94.

[77] Hüzün, tasa, geçimi zor kimse gibi anlamlara gelir. (Ç)

[78] "Sehl" ova, yumusak, kendisi ile kolay geçinilen kimse gibi anlamlara gelir. (Ç)

[79] Buhârî, Edeb, 107, 108.

[80] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/326-329

[81] "Nass" kelimesi iki anlamda kullanilmaktadir: 1) Mutlak olarak nakli delil, dinî metin anlaminda. 2) Kastedilen seyin disinda bir baska mânâya delâlet etmeyen, bu itibarla delâletinde kat'î bulunan ifade, söz anlaminda. Burada kastedilen mânâ bu ikincisi olmaktadir.

218. bkz. [1/351.

[82] Bu "nass"m bulunmadigini söyledigimizde olur.

[83] Bu da az da olsa "nass"in bulunacagi görüsünü kabul ettigimizde olur.

[84] ilk üç izah sekli, kavli delillerin mücerred ihtimallerle iptalinin dogru olmayacagi noktasina çikmaktadir. Bu dördüncüsü ise, onlarin üzerine kurulmus bir uzanti seklindedir ve böyle bir tavnn degil ser'î ilimleri, diger tabiî ve tecrübî ilimleri de ortadan kaldirma gibi bir sonuca götürecegine dikkat çekilmektedir.

[85] Hissiyyât ve bedîhiyyâti inkâr eden bir gruba verilen addir. bkz. Tehânevî, Kessaf, 17665-666. (Ç)

[86] Mü'minûn 23/84-89.

[87] Ankebût 29/61.

[88] Zümer 39/5-6

[89] Rum 80/28,

[90] A'râf 7/195.

[91] Yani delâlet ya da metin veyahut da her ikisi hakkinda zannî olan delillerin keza aklî esaslarin arastirilmasi ve istikraya tâbi tutulmasi ve bunun sonucunda kat'î bulunan sonuçlara ulasilmasi bu kitabin en önemli özelligi olmaktadir. Bu aynen manevî mütevatirde oldugu gibidir. Bu metotla bir genellemeye (kat'î bir sonuca) ulasildiktan sonra, o sonuca ulastiran nasslarin, teker teker ele alindiklarinda zannî olmalari, sened bakimindan zayif bulunmalari vb. bunlarin bir önemi olmaz. Önemli olan bunlarin çakistiklari noktalarin kesin bir sonucu ortaya çikarmis olmasidir. Nasil ki manevî mütevatirde sonuç kesindir ve o sonucu doguran rivayetler teker teker ele alindiginda zayif olmalarinin ya da zan ifade etmelerinin bir önemi yoksa, burada da durum ayni sekildedir. Bu metot, basarili bir yöntemdir ve biz bu vesileyle müellife Allah'tan sonsuz rahmet ve magfiret talep ediyoruz.

[92] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/329-332

[93] Yüzde yüz kesinlik arzetmeyen, fakat yüzde ellinin üzerinde kesinligi bulunan bilgi. (Ç)

[94] Sa'd b. Muâz ile Sa'd b. Ubâde. Olay hakkinda bilgi daha önce geçmisti, bkz. ["17325]

[95] Rasûlullah (s.a.) Hz. Ali'yi, Üsâme b. Zeyd'i çagirmistir. Üsâme: "O senin ailendir ve onun hakkinda hayirdan baska birsey bilmiyoruz" demistir. Hz. Ali ise: "Allah Teâlâ sana dünyayi daraltmadi ya. Ondan baska kadinlar çoktur. Cariyeye sor, sana dogrusunu söyler" dedi. Rasûlullah (s.a.) Berîre'ye de sordu. Hz. Ali'nin bu sözü daha sonra Cemel vak'asi gibi kendisi ile Hz. Âise arasinda meydana gelecek birçok hadisenin dogmasinda etkin olmustur.

[96] O söyle demisti: "Rasûlullah (s.a.) 'Insanlar, Lâ ilahe illallah deyinceye kadar onlarla savasmakla emrolundum..." buyurdugu halde sen onlarla nasil savasabilirsin?!" Buna karsilik Hz. Ebû Bekir: "Vallahi, namaz ile zekât arasini ayiranlarla elbette savasacagim; çünkü zekât malin hakkidir" demisti.

Hz. Ömer ve sahabenin yaptigi Hz. Ebû Bekir'e karsi hadisle delil getirmek bir tür münazara olmuyor mu? denilebilir. Buna söyle cevap verilir: Bu, birazdan gelecek olan yardim isteyenin münazarasi kabilindendir. Burada üzerinde durdugumuz konu ise, konunun kendisine açiklik kazanmasi halinde müctehidin münazaraya ihtiyaç duymamasi halidir. Her ne kadar digerlerinin durumu böyle olmasa bile Hz. Ebû Bekir'in hali bu kabildendir.

[97] En'âm 6/82.

[98] Bakara 2/284.

[99] Nisa 4/95.

[100] Buhârî, Ilim, 35 ; Müslim, Cennet, 79.

[101] însikâk 84/8.

[102] Suarâ 26/70-71.

[103] Suarâ 26/83.

[104] Enbiyâ 21/63.

[105] Rum 30/40.

[106] Yûnus 10/35.

[107] A'râf 7/195.

[108] Çünkü hasmin ilzam ve iskât yoluna gidilmesi, onu diger delilleri dinlemekten uzaklastirir ve inat damarini kabartir. Kur'ân iki yolu da iki ayri makamda olmak üzere kullanmistir.

[109] Enbiyâ 21/24.

[110] Yunus 10/59.

[111] Mü'minûn 23/117.

[112] Kiyas, illet üzerine kurulur. Illet üzerinde ittifakin bulunmasi halinde, yardim görme mümkündür. Ama illet üzerinde ihtilâf olursa, o takdirde kiyasin neticesi üzerinde ittifakin olmasi mümkün olmaz. Mâlikîler nesîe ribâsinin iileti olarak, tedavi seklinde olmayan mücerred yenilir olma (tu'm) özelligi oldugunu söylemektedirler. Dolayisiyla nesîe ribasi kapsamina sebze, meyve, baklagiller vb. hep girmekte ve bunlarin müsavi de olsa nesîeten mübadelesi yasak olmaktadir. Fazlalik libasinin illeti ise, gida maddesi olma ve biriktirme özelliklerine sahip olmasidir. Su halde ribevî yiyecekleri, temel gida maddesi olan ve biriktiriîebüen mallar teskil edecektir. Bu görüs, fazlalik ribasini ayni cinste, nesîe ribasini ise mutlak surette rnenetmis olur. Pirinç, dari, misir ribevî mallardan olur ve yemege (salça gibi) tat verici olan seyler de bunlara katilir. Sâfiîler illetin yiyeceklerde yenilir olma özelligi oldugunu, Hanefîler de cins ile birlikte ölçü. birligine sahip olma vasfi oldugunu kabul etmektedirler.

[113] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/332-337

[114] Nisa 4/59.

[115] Mü'minûn 23/84-89.

[116] Meryem 19/42.

[117] Saffât 37/95.

[118] Bakara 2/258.

[119] Kendisinin de ölüm cezasi giyeni affetmek, istedigini de öldürmek suretiyle öîdünip yasatabilecegini söylemisti. (Ç)

[120] Âl-i Imrân 3/59.

[121] Âl-i îmrân 3/65.

[122] En'âm 6/91.

[123] Ebû Dâvûd, Esribe, 5.

[124] Yani önce bugdayin sahip oldugu illet olmaya elverisli özelliklerini tespit edip, sonra olmayacaklarini ayiklama yoluyla illeti bulma yöntemi. (Ç)

[125] Enbiyâ 21/2

[126] Sâtibi, el-Muvâfakât, Iz Yayincilik: 4/337-344

---

TESEKKÜR

Hem muhteva, hem de dil bakimindan gerçekten zor, ancak o derecede de degerli olan bu kiymetli eserin tercümesine bu âciz kulunu muvaffak kilan Yüce Allah'a bu vesileyle binlerce hamd ve sena ederim. O'nun nurlu yolunu bize gösteren rehberimiz Peygamber efendimize, tüm aile efradina, ashabina ve kiyamete dek yolundan gidenlere Allah'in salât, selâm ve magfireti olsun. Müellife ve nasire Allah'tan rahmet dilerim. Yetismemde büyük emegi geçen basta rahmetli babam olmak üzere agabeyim Hüseyin Erdogan'a, Develi ve Kayseri Imam-Hatip Okullari idareci ve ögret-menlerine, Islâmî Ilimler Fakültesinin degerli ögretim üyelerine, özellikle basta Halil Günenç, Mehmet Savas, Ahmet Muhtar Bü-yükçinar olmak üzere Haseki Egitim Merkezinin tüm hocalarina, basta damsman hocam Hayreddin Karaman olmak üzere M. Ü. Ilahiyat Fakültesindeki hocalarima, arkadaslarima ve nihayet kahrimi çeken aileme, yaptigim tercümenin birinci ve ikinci cildini okuyan arkadasim Dr. Ilhan KUTLUER'e, üçüncü cildini okuyan arkadasim Doç. Dr. Vecdi AKYUZ'e, eserin basimim üstlenen Iz Yayin-cilik'a ve siz degerli okuyucularimiza tesekkürü bir borç biliyorum.

5. 9. 1992 Ümraniye/Istanbul Mehmet ERDOGAN